ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

XVII

1980

P-124

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COLEGIUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (președinte), CONST. C. ANGELESCU, GH. BUZATU, I. CAPROȘU, C. CIHODARU, IULIU CIUBOTARU, V. CRISTIAN, ȘTEFAN S. GOROVEI, AUREL LOGHIN, ECATERINA NEGRUȚI, GH. PLATON, L. ȘIMANSCHI, DAN TEODOR, D. VITCU, AL. ZUB

COMITETUL DE REDACȚIE

I. **CAPROȘU** (redactor șef), **L. ȘIMANSCHI** (redactor șef adjunct), **L. BOICU, D. ȘANDRU**

ȘTEFAN S. GOROVEI (secretar științific de redacție)

Adresa redacției:

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, str. Karl Marx nr. 15, Iași.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE SOCIALE
ȘI POLITICE A REPUBLICII
SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tom XVII, 1980

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA Nr. 1389

SUMAR

N. GOSTAR, The ancient Character of the Roman Element in the East of the Carpathians 1
D. STANCIU, Remarks about the Experience of the Sea in the Romanian Proverb 11
V. CRISTIAN, L'Union des Principautés Roumaines dans l'historiographie etrangère. Bref aperçu 21
GH. BUZATU, Historiographical Implications of National Struggle in East-Central and South-East Europe 57
IOAN SCURTU, Political Parties in Romania after Parliamentary elections (1919—1937) 63
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Betrachtungen über die Aussenpolitik Rumäniens (1919—1940) 91

*

DAN GH. TEODOR, Probleme actuale ale etnogenezei poporului român . 105
C. CIHODARU, Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI—XIV (II) . . 117
L. ȘIMANSCHI, Cele mai vechi sigilii domnești și boierești din Moldova . 141
D. CIUREA, Evoluția și rolul politic al clasei dominante din Moldova în secolele XV—XVIII 159
AL. ZUB, Descriptivism și „istorie filosofică" 229
GH. I. FLORESCU, *1 Decembrie 1918* în dezbaterile Parlamentului român (1919—1938) 243
I. SAIZU, Coordonate socio-profesionale ale populației României în primul deceniu interbelic 255

*

CONST. A. STOIDE, Basarab al II-lea (1442—1444) 279
PAUL PĂLTĂNEA, Organizarea administrativă a orașului Galați pînă la Regulamentul Organic 303
GH. PUNGĂ, Noi contribuții privind istoria tîrgului Ștefănești (sec. XVIII—mijlocul sec. XIX) 321

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GABRIEL BĂDĂRĂU, Organizarea și conținutul învățămîntului public din Moldova între anii 1832 și 1848 345
CONST. C. ANGELESCU, Proiectul de constituție din 1859 al Comisiei Centrale de la Focșani 363
M. STANCIU, V. CIORBEA, Aspecte ale problemei agrare din Dobrogea la sfîrșitul sec. XIX și începutul sec. XX 405
C. GH. MARINESCU, Pagini din lupta studențimii pentru Unirea Transilvaniei cu România (1890—1900) 425
ECATERINA NEGRUȚI, Războaiele balcanice și problema agrară în România 443
E. BOLD, Considerații asupra legislației muncii din România interbelică . 459
C. BOTEZ, Concepții privind economia forestieră românească în perioada interbelică 481
D. ȘANDRU, Aplicarea reformei agrare din 1921 pe moșia Desa, județul Dolj 503
I. CIUPERCĂ, Formarea Partidului Național Țărănesc (III) 513
JANETA BENDITER, Semnificația anului 1937 în contextul pregătirilor Germaniei pentru războiul mondial 533

*

T. GHIDEANU, Concepția social-politică a lui Eminescu 543
V. CATARGIU, Ontologia istoriei la Vasile Pârvan 559
IULIAN PAȘALIU, Structuralismul genevez și perspectivele cercetării istorice 569

*

OCTAVIAN BOUNEGRU, Observații privind vămile Dobrogei romane . 579
ALEXANDRU ANDRONIC și RICA POPESCU, Vaslui — reședință voievodală în secolele XV—XVI 585
ALEXANDRU I. GONȚA, Femeia și drepturile ei la moștenire în Moldova, după „obiceiul pămîntului" 597
DUMITRU V. MARIN și IULIA D. MARIN, Despre evoluția învățămîntului vasluian pînă la 1859 603
TUDOR MATEESCU, Contribuții la istoria instituțiilor administrative ale românilor din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane . . 609
V. RUSSU și D. VITCU, Date noi referitoare la activitatea politică a lui Mihail Kogălniceanu (1869) 615

DISCUȚII

N. GOSTAR și V. LICA, Κωγαιονον — Strabon, VII, 3, 5 (C. 297—8) 623

ȘTEFAN S. GOROVEI, Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane 629
ANDREI CORBEA, Cu privire la corespondența lui Vlad Țepeș cu Matei Corvin 669

STUDII DOCUMENTARE

GHEORGHE PLATON, Noi cercetări cu privire la relațiile României cu Puterile Centrale 687

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RECENZII

DR. J.—G. ROZOY, *Les derniers chasseurs*, în „Buletin de la Société Archéologique Champenoise", Compiègne, 1978, tom. I și II (1256 p., 326 fig. și 83 tabele), tom. III (284 planșe și 7 tabele sinoptice). *(Vasile Chirica)* 697

MIRCEA ELIADE, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, vol. I—II, Paris, Ed. Payot, 1978, 491+519 p. *(Al. Zub)* 700

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Die Sicheln in Rumänien, mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*, Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XVIII, Band 1. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1978, IX + 189 p. + 300 pl. *(A. László)* . 703

TIBERIU BADER, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura tracică și pretracică*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978, 246 p. *(Elvira Ciocia)* 708

LIGIA BÂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 110 p. *(V. Lica)* 713

OCTAVIAN BUHOCIU, *Folclorul de iarnă. Ziorile și poezia păstorească*, București, Ed. „Minerva", 1979, 510 p. *(Eugen Agrigoroaiei)* . 717

AL. OBREJA, *Dicționarul geografic al județului Iași*, Iași, Ed. „Junimea", 1979, 258 p. + o hartă *(Gh. Pungă)* 719

Die Parler und der schöne Stil, 1350—1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern, tom. I—III, Köln, 1978, XXV + 413 p., 364 p., 267 p. *(Cristina Anton-Manea)* 720

ILIE CORFUS, *Documente privind istoria României culese din arhivele polone, secolul al XVI-lea*, București, Ed Academiei R.S.R., 1979, 448 p. *(N. Grigoraș)* 722

ALEXANDRU A. BOLȘACOV-GHIMPU, *Cronica țării Moldovei pînă la întemeiere (Contribuții la istoria Moldovei în secolele IV—XIV)*, București, Ed. „Litera", 1979, 132 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . 724

П. Ф. ПАРАСКА, *Из истории ранних Молдавско—русских связей (80-е гг. XIV в.)* [P. F. Parasca, *Din istoria legăturilor timpurii moldo-rusești (deceniul 9 al secolului al XIV-lea)*],în „Buletinul Academiei de Științe a R.S.S. Moldovenești", Chișinău, 1979, nr. 2, p. 43—49 *(Alexandru Andronic)* 728

RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, *Mărturii de civilizație medievală românească*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 163 p.+94 fig.+3 pl. *(Alexandru Andronic)* 730

ADRIAN VĂTĂMANU, *Logofătul Gavril Trotușan*, în „Carpica", X, 1978, p. 303—322 *(Ștefan S. Gorovei)* 734

DUMITRU VELCIU, *Grigore Ureche*, București, Ed. „Minerva", 1979, 422 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 737

VIRGIL CĂNDEA, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1979, 381 p. *(M. Cojocariu)*. 740

ANA DOBJANSCHI și VICTOR SIMION, *Arta în epoca lui Vasile Lupu*, București, Ed. „Meridiane", 1979, 111 p.+104 ilustr. *(Al. Ligor)* 742

O lecție a istoriei — un act de cultură, (Gh. Platon) 745

MIHAI BORDEIANU, PETRU VLADCOVSCHI, *Învățămîntul românesc în date*, Iași, Ed. „Junimea", 1979, 368 p. *(Gabriel Bădărău)* . . 752

NICOLAE BÎRDEANU, DAN NICOLAESCU, *Contribuții la istoria marinei române. Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918*, vol. I, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, 351 p. *(Paul Păltănea)* 756

ELKE BORNEMANN, *Der Frieden von Bukarest 1918*, Peter Lang, Frankfurt am Main, Bern, Las Vegas, 1978. V + 231 p. (Europäische Hochschulschriften : Reihe 3, Geschichte u. ihre Hilfswiss., Bd. 64) *(Gabriel Bădărău)* 758

JOSEPH ROTHSCHILD, *East Central Europe between the Two World Wars*. Seatle and London, University of Washington Press, 1974, 420 p. *(Nicolae Dascălu)* 761

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOTE BIBLIOGRAFICE

ISTORIA ROMÂNIEI

GHEORGHE TOMA, *Permanențe filosofice românești. Studii și eseuri.* Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1979, 233 p. *(Al. Zub)* 767

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Memoriile secției de științe istorice*, seria IV, tomul II, 1977, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 171 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 768

Carpica, Bacău, X, 1978, 432 p. *(Gh. I. Florescu)* 769

CSEHI GYULA, *Clio și Caliope sau despre limitele istoriei și literaturii.* În românește de Livia Bacâru. Prefață de Nicolae Balotă, București, Ed. „Kriterion", 1978, XIII+524 p. *(Ștefan Lemny)* . . 771

DAN ZAMFIRESCU, *Via magna*, București, Ed. „Eminescu", 1979, 296 p. *(Ștefan Lemny)* 772

Gîndirea social-politică antimonarhică și republicană din România, Antologie, studiu introductiv și note de GHEORGHE GHIMEȘ, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, 444 p. *(Ștefan Lemny)* 773

PAUL PĂLTĂNEA, *Catalogul manuscriselor și scrisorilor din Biblioteca „V. A. Urechia"*, Galați, (Biblioteca „V. A. Urechiă"), 1979, 324 p. *(Al. Zub)* 774

ELENA DUNĂREANU, AURELIA POPA, *Cartea românească sibiană (1544—1918)*, Sibiu, 1979, 205 p. *(Al. Zub)* 774

MIRCEA AVRAM, *Calendarele sibiene în limba germană (sec. XVII—XX).* Sibiu, 1979, 318 p. *(Al. Zub)* 775

MARTIN BODINGER, *Catalogul cărților rare și prețioase*, vol. III. *Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași*, Catalog adnotat, Iași, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu", 1976, 467 p. multipl. *(Ștefan Lemny)* . . . 775

IORDAN DATCU — S. C. STROESCU, *Dicționarul folcloriștilor. Folclorul literar românesc*, cu o prefață de Ovidiu Bîrlea, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, 501 p. *(Al. Zub)* . . . 776

Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea, Text stabilit și indice de GHEORGE CHIVU, MAGDALENA GEORGESCU, MAGDALENA IONIȚĂ, ALEXANDRU MAREȘ și ALEXANDRA ROMAN-MORARU, Introducere de ALEXANDRU MAREȘ, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 499 p. (cu ilustr.) *(Ștefan S. Gorovei)* 776

Din cronica unui veac. Documente inedite (1850—1950), ediție îngrijită, note, indice de I. ARHIP și D. VACARIU, Iași, Ed. „Junimea", 1978, 272 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 777

TUDOR MATEESCU, IOANA BURLACU, GABRIELA MĂRĂȘOIU, *Publicațiile Arhivelor Statului (1860—1977). Bibliografie analitică.* București, 1978, 186 p. *(Marta Pall)* 778

MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere*, IV. Oratorie II, 1864—1878, partea a IV-a, 1874—1878. Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de GEORGETA PENELEA, București, Ed. Academiei R.S.R., 1978, 662 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 779

N. Iorga, Antologie, prefață, tabel cronologic și bibliografic de FLORIN MIHĂILESCU, București, Ed. „Eminescu", 1979, 400 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 780

Texte din gîndirea social-politică progresistă românească (1900—1940), Ediție îngrijită și prefață de MIRCEA MĂCIU, București, Ed. „Albatros", 1979, vol. I, 227 p.; vol. II, 417 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . 780

Scrisori către Ovid Densușianu, vol. I, Ediție îngrijită, introducere, note, tabel cronologic și indice de LIVIU ONU, ILEANA VÎRTOSU, și MARIA RAFAILĂ, sub redacția lui LIVIU ONU. București, Ed. „Minerva", 1979, 384 p. *(Ștefan Lemny)* 781

Scrisori către N. Iorga, II, (1902—1912). Ediție îngrijită de BARBU THEODORESCU, București, Ed. „Minerva", 1979, 646 p. *(Al. Zub)* . 782

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ELENA DUNĂREANU, *Publiciști ardeleni către Horia Petra-Petrescu*, vol. III, Sibiu, 1979, 96 p. *(Al. Zub)* 782
BARBU DELAVRANCEA, *Opere*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și variante, glosar și bibliografie de EMILIA ȘT. MILICESCU, București, Ed. „Minerva", 1979, XIV+495 p. *(Al. Zub)* . . 782
ADRIAN RĂDULESCU, ION BITOLEANU, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, 440 p. *(Valentin Ciorbea)* 783
TUDOR MATEESCU, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, București, 1979, 127 p. *(Valentin Ciorbea)* 785
MIRCEA PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. II, Sibiu, 1978, 476 p.+7 hărți *(Ștefan S. Gorovei)* 786
AUREL DECEI, *Relații româno-orientale*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978, 245 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 786
TITUS N. HAȘDEU, *Branul — poartă în Carpați*, București, Ed. „Albatros", 1979, 141 p. *(Aurelian Cocoreanu)* 788
ION DUMITRIU-SNAGOV, *Țările române în secolul al XIV-lea. Codex Latinus Parisinus*, București, Ed. „Cartea Românească", 1979, 767 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 789
EMIL DIACONESCU, DUMITRU MATEI, *Alexandru cel Bun*, București, Ed. militară, 1979, 143 p.; N. STOICESCU, *Vlad Țepeș*, București, Ed. militară, 1979, 197 p.; NICOLAE CONSTANTINESCU, *Vladislav I (1364—1377)*, București, Ed. militară, 1979, 163 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 789
RADU ȘTEFAN CIOBANU, *Pe urmele lui Vlad Țepeș*, București, Ed. „Sport-Turism", 1979, 317 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 792
GHEORGHE MIHAILA, *Cultură și literatură română veche în context european*. Studii și texte, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, 427 p. *(Tinca Enea)* 792
CORINA NICOLESCU, *Case, conace și palate vechi românești*, București, Ed. „Meridiane", 1979, 110 p. + 161 ilustr. *(Ștefan S. Gorovei)* . . 794
WILHELM NYSSEN, *Pământ cîntînd în imagini. Fresce exterioare ale mănăstirilor din Moldova*, București, 1978, 196 p. *(Emilia Derscanu)* 795
ȘTEFAN PASCU, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1979, 614 p. *(I. Toderașcu)* 796
CRISTIAN MOISESCU, *Tîrgoviște. Monumente istorice și de artă*, București, Ed. „Meridiane", 1979, 253 p.+339 ilustr. *(Sabin Urzică)* . 798
DOSOFTEI, *Opere, vol. I, Versuri*, Ediție critică de N. A. URSU, Studiu introductiv de AL. ANDRIESCU, București, Ed. „Minerva", 1978, 544 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 799
CARMEN LAURA DUMITRESCU, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, București, Ed. „Meridiane", 1978, 122 p.+ 23 pl. și 99 fig. *(I. Solcanu)* 800
JOHAN FILSTICH, *Încercare de istorie românească*, Studiu introductiv, ediția textului și note de Adolf Armbruster, traducere de Radu Constantinescu, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, 301 p. *(Constantin Burac)* 801
RĂZVAN THEODORESCU, *Itinerarii medievale*, București, Ed. „Meridiane", 1979, 196 p.+54 ilustr. *(D. Petrache-Lemny)* 803
VALENTIN AL. GEORGESCU, PETRE STRIHAN, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova 1611—1831*. Partea I. Organizarea judecătorească, vol. I — 1611—1740, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 218 p. *(Emil Popescu)* 804
TAHSIN GEMIL, *Țările române în contextul politic internațional 1631—1672*, București. Ed. Academiei R.S.R., 1979, 231 p. *(Veniamin Ciobanu)* 805
ERNST WAGNER, *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*. Einführung in die historische Statistik des Landes, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1977, X+526 p. (Studia Transylvanica, 4) *(Al. Zub)* 807

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TEOCTIST, Mitropolitul Moldovei şi Sucevei, *În slujba ortodoxiei româneşti, a năzuinţelor de unitate naţională şi de afirmare a culturii române: Mitropolitul Iacob Putneanul, 1719—1778*, Mănăstirea Neamţ, 1978, 128 p. *(Al. Zub)* 808

CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, *Intelectualii români din principate şi cultura greacă 1821—1859*, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1979, 212 p. *(Nikos Gaidagis)* 809

DUMITRU VITCU, *Diplomaţii Unirii*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 250 p. *(L. Boicu)* 811

A. P. VAN GOUDOEVER (Ed.), *Romanian History 1848—1918*. Essays from the First Dutch-Romanian Colloquium of Historians, („Historische Studies", XXXVI) Utrecht, 1979, 159 p. *(Gabriel Bădărău)* 812

CONSTANTIN CORBU, *Răscoala ţăranilor de la 1888*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 1978 *(M. Vatavu)* 814

ZAHARIA SĂNGEORZAN, *Pelerini români la Columna lui Traian*, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1979, 296 p. *(Al. Zub)* 815

AL. ANDRIESCU, *Limba presei româneşti în secolul al XIX-lea*, Iaşi, Ed. „Junimea", 1979, 204 p. *(Ştefan Lemny)* 816

MIRCEA IORGULESCU, *Firescul ca excepţie*, Bucureşti, Ed. „Cartea românească", 1979, 228 p. *(Ştefan Lemny)* 817

DAMASCHIN BOJINCĂ, *Scrieri. De la idealul luminării la idealul naţional*, Studiu introductiv, selecţie de texte şi note de Nicolae Bocşan, Timişoara, Ed. „Facla", 1978, 178 p. cu 12 ilustr. *(Ştefan Lemny)* . 818

VIRGIL I. IONESCU, *Opera lui Mihail Kogălniceanu sub raportul faptei şi gîndirii social-economice*, Craiova, Ed. „Scrisul românesc", 1979, 219 p. *(Al. Zub)* 819

AUGUSTIN Z. N. POP, *Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu*, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1979, 292 p. *(Al. Zub)* 820

DAN BERINDEI, *Epoca Unirii*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 272 p. *(Al. Zub)* 821

I. AGRIGOROAIEI, MARIA COVACI, L. EŞANU, GH. I. IONIŢĂ, A. KARETCHI, A. LOGHIN, M. C. STĂNESCU, GEORGETA TUDORAN, *Iaşul în lupta revoluţionară şi democratică*, Iaşi, Ed. „Junimea", 423 p. *(D. Şandru)* 822

I. D. SUCIU, DOINA NICULESCU, VIOREL GH. ŢIGU, *Catedrala Mitropoliei Banatului*, cu o precuvîntare de Nicolae [Corneanu], Mitropolitul Banatului. Timişoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1979, 186 p. *(Al. Zub)* 823

WILLIAM MARIN, *Unirea din 1918 şi poziţia şvabilor bănăţeni*, Timişoara, Ed. „Facla", 1978, 171 p. *(Al. Zub)* 824

VICTOR ATANASIU, ANASTASIE IORDACHE, MIRCEA IOSA, ION M. OPREA, PAUL OPRESCU, *România în primul război mondial*, Bucureşti, Ed. militară, 1979, 542 p. *(I. Agrigoroaiei)* . . . 824

MIHAIL RUSENESCU, IOAN SAIZU, *Viaţa politică în România, 1922—1928*, Ed. politică, 1979, 267 p. *(D. Şandru)* 827

Prezenţe active în cultura românească. Foşti profesori şi elevi ai Liceului Naţional din Iaşi, Iaşi, 1978, 200 p. *(Gh. I. Florescu)* . . . 829

C. GH. MARINESCU, *Un secol de învăţămînt medical superior la Iaşi*, vol. II, *Institutul de Medicină şi Farmacie (1948—1979)*, <Iaşi, 1979>, 279 p. *(Gabriel Bădărău)* 830

ISTORIE UNIVERSALĂ

VASILE CRISTIAN, *Istoriografie generală*, Bucureşti, Ed. didactică şi pedagogică, 1979, 311 p. *(Al. Zub)* 831

Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, herausgegeben von MATHIAS BERNATH und FELIX v. SCHROEDER, Redaktion GERDA BARTL, Band III, L—P. München, Oldenbourg Verlag, 1979, 500 p. (Südosteuropäische Arbeiten, 75/III), *(Al. Zub)* . . 832

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU DUȚU, *Modele, imagini, priveliști. Incursiuni în cultura europeană modernă*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1979, 268 p. *(Al. Zub)* 833

FRANK FREIDEL, Editor. With the assistance of RICHARD K. SHOWMAN, *Harvard Guide to American History*, Fourth printing, Revised Edition, Complete in one volume, Cambridge (Massachusetts) — London, The Belknap Press of Harvard University Press, 1979, XXX—XXVI — 1 290 p. *(Gh. Buzatu)* 834

JULIUSZ WILLAUME, *Epoka nowozytna w dziejopisarstwie polskim i* powszechnym, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, 1979, 279 p. *(Veniamin Ciobanu)* 835

ISTVAN DEAK, *The Lawful Revolution-Louis Kossuth and the Hungarians, 1848—1849*, New-York, Columbia University Press, 1979, 415 p. *(Al. Zub)* 836

Wendepunckte deutscher Geschichte 1848—1945, herausgegeben von CAROLA STERN und HEINRICH AUGUST WINKLER. Frankfurt am Main, Fischer Verlag, 1979, 200 p. *(Al. Zub)* 837

Deutschland und Rumänien im Spiegel ihrer Schulbücher. V. Schulbuchkonferenz von Wissenschaftlern aus der Sozialistischen Republik Rumänien und aus der Bundesrepublik Deutschland vom 18—28. Juni 1978 in Braunschweig, bearbeitet von Dr. ROBERT MULTHOFF. Braunschweig, Selbstverlag des Georg-Eckert-Instituts für internationale Schulbuchforschung, 1979, 119 p. *(Al. Zub)* . . 837

FRANZ MARTIN WIMMER, *Verstehen. Beschreiben. Erklären, Zur Problematik geschichtlicher Ereignisse*, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 1978, 231 p. *(Al. Zub)* 839

ERNST SCHULIN, *Traditionskritik und Reconstruktionsversuch. Studien zur Entwicklung von Geschichtswissenschaft und historischen Denken*, Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1979, 299 S. *(Al. Zub)* 840

La fin des temps glaciaires en Europe. Chronostratigraphie et écologie des cultures du Paléolithique final, Édition du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1979. (Sous la direction de DENISE DE SONNEVILLE-BORDES), vol. I și II, 892 p. (cu hărți, tabele statistice și ilustrație în text). *(V. Chirica)* . . 842

NÁNDOR KALICZ — JANOS MAKKAY, *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene.* Mit 47 Abbildungen, 189 Tafeln und 8 Karten (Studia Archaeologica, VII), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 385 p. *(A. László)* 842

DIONISIE DIN FURNA, *Carte de pictură*, București, Ed. „Meridiane", 1979, 178 p. *(C. Tofan)* 846

AUREL DECEI, *Istoria Imperiului otoman*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978 410 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 847

Археологическое изучение Новгорода, под ред. В. А. КОЛЧИНА и В. Л. ЯНИНА, Москва, Изд. „Наука", 1978, 238 стр. (Studierea arheologică a Novgorodului, sub redacția lui B. A. Kolcin și V. L. Janin, Moscova, Ed. „Știința", 1978, 238 p.), *Alexandru Andronic)* . . 848

DENIS DE ROUGEMONT, *L'avenir c'est notre affaire*, Paris, Stock, 1978, 374 p. *(Florin Platon)* 851

DMITRI-GEORGES LAVROFF, *Histoire des idées politiques depuis le XIX-e siècle*, 2-e édition, Paris, Dalloz, 1978, 131 p. *(Florin Platon)* . 852

FRANCISCO MORALES PADRON, *Istoria descoperirii și cuceririi Americii*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, 490 p. *(Sabin Urzică)* 853

CHARLES ZORGBIBE, *La construction politique de l'Europe (1946—1976)*, Paris, P.U.F., 1978, 189 p. *(Florin Platon)* 855

MAURICE DOBB, PAUL M. SWEEZY, *Du féodalisme au capitalisme : problèmes de la transition*, Paris, Fr. Maspèro, 1977, vol. I, 238 p., vol. II, 191 p *(Florin Platon)* 855

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGES LEFEBVRE, *Réflexions sur l'histoire*, préface d'Albert Soboul, Paris, Fr. Maspéro, 1978, 282 p. *(Florin Platon)* 856
MANFRED ALEXANDER, *Der Petraševsky-Prozess*, Wiesbaden, Franz Stein Verlag GMBH, 1979, 260 p. *(L. Boicu)* 859
DOMENICO CACCAMO, *L'Italia, la Questione d'Oriente e l'indipendenza romena nel carteggio del consolato italiano a Bucarest (1870—1879)*, extras din „Storia e Politica", a. XVIII, 1979, 60 p. *(D. C.)* . 860
Hundert Jahre Unabhängigkeit Rumäniens 1877—1977, Mit Beiträgen von ALEXANDRU ZUB und GERHARD ERNST, Herausgegeben von FRIEDRICH-CHRISTIAN SCHROEDER, Regensburg, 1978, 40 p., *(Sorin Chițanu)* 860
N. PETSALIS-DIOMIDIS, *Greace at the Paris Peace conference (1919)*, Institute for Balkan Studies, Tessaloniki, 1978, 340 p. *(Gabriel Bădărău)* 861

REVISTA REVISTELOR

„Revue des études sud-est européeennes", 1979, 1—4 *(Ștefan Lemny)* . . 865
„Österreichische Osthefte", Wien, 1—3/1979 *(Al. Zub, Em. Bold și S. Chițanu)* 867
„Annales de démographie historique", Paris, 1979 (Société de démographie historique) *(Ecaterina Negruți)* 869
„Zeitschrift für Kulturaustausch", Stuttgart, XXVII (1977), XXVIII (1978), XXIX (1979), *(Al. Zub)* 871
„Südosteuropa-Mitteilungen". Vierteljahresschrift der Südosteuropa-Gesellschaft e. V. München, XVII (1977) — XVIII, (1978) *(Al. Zub)* . . 871

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Al doilea simpozion internațional de Tracologie de la Roma, organizat de Fundația Europeană Drăgan *(M. Petrescu-Dîmboviță, Al. Vulpe* și *M. Irimia)* 873
Călătorie de documentare științifică în S.U.A. *(Gh. Buzatu)* 878
Călătorie de documentare științifică în R. F. Germania *(L. Boicu)* . . . 883
Profesorul Nicolae Zaharia la 80 de ani *(Dan Gh. Teodor)* 885
Profesorul Radu Vulpe la 80 de ani *(M. Petrescu-Dîmboviță)* . . . 889

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADÉMIE
DES SCIENCES SOCIALES
ET POLITIQUES
DE LA RÉPUBLIQUE
SOCIALISTE DE ROUMANIE

ANNUAIRE
DE L'INSTITUT D'HISTOIRE
ET D'ARCHÉOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tome XVII, 1980

SOMMAIRE

N. GOSTAR, The ancient Character of the Roman Element in the East of the Carpathians 1
D. STANCIU, Remarks about the Experience of the Sea in the Romanian Proverb 11
V. CRISTIAN, L'Union des Principautés Roumaines dans l'historiographie étrangère. Bref aperçu 21
GH. BUZATU, Historiographical Implications of National Struggle in East-Central and South-East Europe 57
IOAN SCURTU, Political Parties in Romania after Parliamentary Elections (1919—1937) 63
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Betrachtungen über die Aussenpolitik Rumäniens (1919—1940) 91

*

DAN GH. TEODOR, Quelques problèmes actuels de l'ethnogénie du peuple roumain 105
C. CIHODARU, Observations relatives à la fondation et à la consolidation de l'Etat féodal moldave aux XI-e—XIV-e siècles (II) . . 117
L. ŞIMANSCHI, Les plus anciens sceaux des princes régnants et des boyards moldaves 141
D. CIUREA, L'évolution et le rôle politique de la classe dominante en Moldavie (XV-e—XVIII-e siècles) 159
AL. ZUB. Descriptivisme et „histoire philosophique" 229
GH. I. FLORESCU, Le 1er Décembre 1918 dans les débats du Parlement roumain 243
I. SAIZU, Coordonnées sociales et professionnelles de la population roumaine pendant les dix années qui ont suivi la première guerre mondiale 255

*

CONST. A. STOIDE, Basarab II (1442—1444) 279
PAUL PĂLTĂNEA, L'organisation administrative de la ville de Galatz jusqu'au Règlement Organique 303
GH. PUNGĂ, Nouvelles contributions relatives à l'histoire du bourg Ştefăneşti (XVIII-e siècle — milieu du XIX-e siècle) 321

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GABRIEL BĂDĂRĂU, L'organisation de l'enseignement public en Moldavie de 1832 à 1848 345
CONSTANTIN C. ANGELESCU, Le projet de constitution de 1859 de la Comission Centrale de Focşani 363
M. STANCIU et V. CIORBEA, Aspects du problème agraire en Dobroudja à la fin du XIX-e siècle et au début du XX-e siècle . . . 405
C. GH. MARINESCU, La lutte des étudiants roumains pour l'union de la Transylvanie à la Roumanie (1890—1900) 425
ECATERINA NEGRUŢI, Les guerres balkaniques et le problème agraire en Roumanie 443
E. BOLD, Considérations générales sur la législation du travail en Roumanie entre les deux guerres mondiales 459
C. BOTEZ, L'économie forestière roumaine entre les deux guerres mondiales . 481
D. ŞANDRU, La mise en application de la réforme agraire de 1921 sur le grand domaine Desa, département de Dolj 503
I. CIUPERCĂ, La création du parti national-paysan (III) 513
JANETA BENDITER, L'année 1937 dans le contexte des préparatifs allemands en vue de la guerre mondiale 533

*

T. GHIDEANU, La conception sociale et politique de Mihai Eminescu . 543
V. CATARGIU, L'ontologie de l'histoire chez Vasile Pârvan 559
IULIAN PAŞALIU, Le structuralisme genevoix et les perspectives de la recherche historique 569

*

OCTAVIAN BOUNEGRU, Remarques relatives aux douanes de la Dobroudja romaine 579
ALEXANDRU ANDRONIC et RICA POPESCU, Vaslui — résidence des princes régnants de Moldavie aux XV-e—XVI-e siècles . . . 585
ALEXANDRU I. GONŢA, La femme et ses droits de succession en Moldavie, selon la coutume locale 597
DUMITRU V. MARIN et IULIA D. MARIN, L'évolution de l'enseignement à Vaslui jusqu'en 1859 603
TUDOR MATEESCU, Contributions à l'histoire des institutions administratives des Roumains, en Dobroudja, sous la domination ottomane . 609
V. RUSSU et D. VITCU, Nouvelles donnés relatives à l'activité politique de Mihail Kogalniceanu (1869) 615

DISCUSSIONS

N. GOSTAR et V. LICA, Κωγαίονον — Strabon, VII, 3, 5 (C. 297—8) 623

ŞTEFAN S. GOROVEI, La Moldavie et la „Maison de la Paix". Les sources historiques relatives au premier siècle des relations entre la Moldavie et l'Empire ottoman 629
ANDREI CORBEA, A propos de la correspondance de Vlad l'Empaleur avec Mathieu Corvin 669

ETUDES DOCUMENTAIRES

GHEORGHE PLATON, Nouvelles recherches relatives aux relations de la Roumanie avec les Etats de l'Europe centrale 687

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

COMPTES-RENDUS

IDR. J.—G. ROZOY, *Les derniers chasseurs*, „Bulletin de la Société Archéologique Champenoise", Compiègne, 1978, tomes I et II (1256 p., 326 figures et 83 tableaux), tome III (284 planches et 7 tableaux synoptiques), *(Vasile Chirica)* 697

MIRCEA ELIADE, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, tomes I et II, Paris, Payot, 1978, 491 p. + 519 p. *(Al. Zub)* . . . 700

M. PETRESCU—DÎMBOVIȚA, *Die Sicheln in Rumänien, mit Corpus der jung und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*. Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XVIII, Band 1. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1978, IX+189 p.+300 pl. *(A. László)* . 703

TIBERIU BADER, *L'époque du bronze au nord-ouest de la Transylvanie. La culture thrace et celle qui l'a précédée*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1978, 246 p. *(Elvira Ciocia)* . . 708

LIGIA BÂRZU, *La continuité des créations matérielles et spirituelles du peuple roumain sur le territoire de l'ancienne Dacie*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1979, 110 p. *(V. Lica)* 713

OCTAVIAN BUHOCIU, *Le folklore de l'hiver. La pointe du jour et les poésies des bergers*, Bucarest, Editions „Minerva", 1979, 510 p. *(Eugen Agrigoroaiei)* 717

AL. OBREJA, *Dictionnaire géographique du département de Jassy*, Jassy, Éditions „Junimea", 1979, 258 p. + une carte *(Gh. Pungă)* . 719

Die Parler und der schöne Stil, 1350—1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern, tomes I—III, Köln, 1978, XXV + 413 p., 364 p., 267 p. *(Cristina Anton-Manea)* 720

ILIE CORFUS, *Documents concernant l'histoire de la Roumanie, recueillis dans les archives polonaises, XVI-e siècle*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1979, 448 p. *(N. Grigoraș)* 722

ALEXANDRU A. BOLȘACOV-GHIMPU, *Chronique de la Moldavie jusqu'à sa fondation. (Contributions à l'histoire de la Moldavie aux IV-e—XIV-e siècles)*, Bucarest, Editions „Litera", 1979, 132 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 724

П. Ф. ПАРАСКА *Из истории ранних молдавско—русских связей (80-е гг. XIV в.)*. [Sur l'histoire des premières relations moldo-russes (les années 80 du XIV-e siècle)], dans „Buletinul Akademiei de Ştiinţe a R.S.S. Moldovenești", Chișinău, 1979, nr. 2, p. 43—49 *(Alexandru Andronic)* 728

RADU POPA et MONICA MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, *Témoignages relatifs à la civilisation médiévale roumaine*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1979, 163 p. + + 94 illustrations + 3 planches *(Alexandru Andronic)* . . . 730

ADRIAN VĂTĂMANU, *Le logothète Gavril Trotușan*, „Carpica", X, 1978, p. 303—322. *(Ștefan S. Gorovei)* 734

DUMITRU VELCIU, *Grigore Ureche*, Bucarest, Editions „Minerva", 1979, 422 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 737

VIRGIL CĂNDEA, *La raison dominante. Contributions à l'histoire de l'humanisme roumain*, Cluj-Napoca, Editions „Dacia", 1979, 381 p. *(M. Cojocaru)* 740

ANA DOBJANSCHI et VICTOR SIMION, *L'art à l'époque du prince Basile Lupu*, Bucarest, Editions „Meridiane", 1979, 111 p.+104 illustrations *(Alexandru Ligor)* 742

Une leçon de l'histoire. — Un acte de culture (G. Platon) 745

M. BORDEIANU et PETRU VLADCOVSCHI, *Histoire de l'enseignement en Roumanie en dates*, Iassy, Editions „Junimea", 1979, 368 p. *(Gabriel Bădărău)* 752

NICOLAE BĂRDEANU et DAN NICOLAESCU, *Contributions à l'histoire de la marine roumaine. Des plus anciens temps à 1918*, Bucarest,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1979, 351 p. *(Paul Păltănea)* 756
ELKE BORNEMANN, *Der Frieden von Bukarest 1918*, Peter Lang, Frankfurt am Main, Bern, Las Vegas, 1978, V + 231 p. (Europäische Hochschulsriften : Reihe 3, Geschichte u. ihre Hilfswiss., Bd. 64) *(Gabriel Bădărău)* 758
JOSEPH ROTHSCHILD, *East Central Europe between the Two World Wars*, Seattle and London, University of Washington Press, 1974, 420 p. *(Nicolae Dascălu)* 761

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

HISTOIRE DE LA ROUMANIE

GHEORGHE TOMA, *Permanences philosophiques roumaines. Etudes et essais*, Cluj-Napoca, Editions „Dacia", 1979, 233 p. *(Al. Zub)* . . 767
ACADEMIE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, *Mémoires de la section des sciences historiques*, IV-e série, tome II, 1977, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1979, 171 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 768
Carpica, Bacău, X, 1978, 432 p. *(Gh. I. Florescu)* 769
CSEHI GYULA, *Clio et Calliope ou des limites de l'histoire et de la littérature*, traduit en roumain par Livia Bacâru, Préface par Nicolae Balotă, Bucarest, Editions „Kriterion", 1978, XIII + 524 p. *(Ştefan Lemny)* 771
DAN ZAMFIRESCU, *Via magna*, Bucarest, Editions „Eminescu", 1979, 296 p. *(Ştefan Lemny)* 772
Le pensée sociale-politique contre la monarchie et pour la république en Roumanie, Anthologie, introduction et notes par GHEORGHE GHIMEŞ, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques. 1979, 444 p. *(Ştefan Lemny)* 773
PAUL PĂLTĂNEA, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque „V. A. Urechia"*, Galatz, Bibliothéque „V. A. Urechia", 1979, 324 p. *(Al. Zub)* 774
ELENA DUNĂREANU et AURELIA POPA, *Les livres roumains imprimés à Sibiu (1544—1918)*, Sibiu, 1979, 205 p. *(Al. Zub)* 774
MIRCEA AVRAM, *Les calendriers imprimés à Sibiu en allemand (XVII-e—XX-e siècles)*, Sibiu, 1979, 318 p. *(Al. Zub)* 775
MARTIN BODINGER, *Catalogue des livres rares et précieux*, Tome III, *Les anciens livres roumains dans les collections de la Bibliothèque Centrale de l'Université de Iassy*, Catalogue annoté, Iassy, Bibliothèque Centrale de l'Université „M. Eminescu", 1976, 467 p. *(Ştefan Lemny)* 775
IORDAN DATCU et S. C. STROESCU, *Dictionnaire des folkloristes. Le folklore littéraire roumain*, Préface par Ovidiu Bîrlea, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1979, 501 p. *(Al. Zub)* . 776
Documents roumains du XVI-e siècle, Texte reconstitué et indice par GHEORGHE CHIVU, MAGDALENA GEORGESCU, MAGDALENA IONIŢĂ ALEXANDRU MAREŞ et ALEXANDRA ROMAN-MORARU, Introduction par ALEXANDRU MAREŞ, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1979, 499 p. et illustrations *(Ştefan S. Gorovei)* 776
Chronique d'un siècle. Documents inédits (1850—1950), Notes et indice par I. ARHIP et D. VACARIU, Iassy, Editions „Junimea", 1978, 272 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 777
TUDOR MATEESCU, IOANA BURLACU, GABRIELA MĂRĂŞOIU, *Les publications des Archives d'État (1860—1977). Bibliographie analytique.* Bucarest, 1978, 186 p. *(Marta Pall)* 778
MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Oeuvres*, tome IV, *Discours*, II, 1864—1878, Quatrième partie, 1874—1878, Introduction, notes et commentaire par

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGETA PENELEA, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1978, 662 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 779

N. Iorga, Anthologie, preface, chronologie et bibliographie par FLORIN MIHĂILESCU, Bucarest, Editions „Eminescu", 1979, 400 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 780

Textes de la pensée sociale-politique progressiste roumaine (1900—1940), Préface par MIRCEA MĂCIU, Bucarest, Editions „Albatros", 1979, tome I-er, 227 p., Tome II, 417 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . 780

Lettres adressées à Ovide Densuşianu, Tome I-er, Introduction, notes, chronologie et indice par LIVIU ONU, ILEANU VÎRTOSU et MARIA RAFAILA, Bucarest, Editions „Minerva", 1979, 384 p. *(Ştefan Lemny)* 781

Lettres adressées à Nicolas Iorga, Tome II (1902—1912), publié par BARBU THEODORESCU, Bucarest, Editions „Minerva", 1979, 646 p. *(Al. Zub)* 782

ELENA DUNAREANU, *Lettres de publicistes de Transylvanie adressées à Horia Petra-Petrescu*, Tome III, Sibiu, 1979, 96 p. *(Al. Zub)* . 782

BARBU DELAVRANCEA, *Oeuvres*, Introduction, notes, glossaire et bibliographie par EMILIA ST. MILICESCU, Bucarest, Editions „Minerva", 1979, XIV + 495 p. *(Al. Zub)* 782

ADRIAN RĂDULESCU, ION BITOLEANU, *Histoire des Roumains habitant le territoire entre le Danube et la mer Noire. La Dobroudja*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1979, 440 p. *(Valentin Ciorbea)* 783

TUDOR MATEESCU, *Permanence et continuité des Roumains dans la Dobroudja*, Bucarest, 1979, 127 p. *(Valentin Ciorbea)* . . . 785

MIRCEA PĂCURARIU, *Histoire de l'Eglise Orthodoxe Roumaine*, 2-e édition, Sibiu, 1978, 476 p. + 7 cartes *(Ştefan S. Gorovei)* . . 786

AUREL DECEI, *Relations des Roumains avec l'Orient*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1978, 245 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . 786

TITUS N. HASDEU, *Bran — porte des Carpathes*, Bucarest, Editions „Albatros", 1979, 141 p. *(Aurelian Cocoreanu)* 788

ION DUMITRIU-SNAGOV, *Les pays roumains au XIV-e siècle. Codex Latinus Parisinus*, Bucarest, Editions „Cartea Românească", 1979, 767 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 789

EMIL DIACONESCU et DUMITRU MATEI, *Alexandre le Bon*, Bucarest, Editions Militaires, 1979, 143 p.; N. STOICESCU, *Vlad l'Empaleur*, Bucarest, Editions Militaires, 1979, 197 p.; N. CONSTANTINESCU, *Vladislav I-er (1364—1377)*, Bucarest Editions Militaires, 1979, 163 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 789

RADU ŞTEFAN CIOBANU, *Sur les traces de Vlad l'Empaleur*, Bucarest, Editions „Sport et Tourisme", 1979, 317 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . 792

GHEORGHE MIHĂILĂ, *La culture et l'ancienne littérature roumaine dans le contexte européen. Etudes et textes*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopediques, 1979, 427 p. *(Tinca Enea)* . . 792

CORINA NICOLESCU, *Maisons, conaqs et vieux palais roumains*, Bucarest, Editions „Meridiane", 1979, 110 p. et 161 ilustrations *(Ştefan S. Gorovei)* 794

WILHELM NYSSEN, *Terre chantant en images. Fresques extérieures des monastères de Moldavie*, Bucarest, 1978, 196 p. *(Emilia Derscanu)* . 795

ŞTEFAN PASCU, *Le voïvodat de Transylvanie*, Tome II, Cluj-Napoca, Editions „Dacia", 1979, 614 p. *(I. Toderaşcu)* 796

CRISTIAN MOISESCU, *Tîrgovişte. Monuments historiques et d'art*, Bucarest, Editions „Meridiane", 1979, 253 p.+339 illustrations *(Sabin Urzică)* 798

DOSOFTEI, *Oeuvres*, Tome Ier, *Vers*, Edition critique par N. A. URSU, Introduction par AL. ANDRIESCU, Bucarest, Editions „Minerva", 1978, 544 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 799

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CARMEN LAURA DUMITRESCU, *La peinture murale en Valachie au XVIe siècle*, Bucarest, Editions „Meridiane", 1978, 122 p.+23 planches +99 illustrations *(I. Solcanu)* 800

JOHANN FILSTICH, *Essai d'une histoire des Roumains*, Introduction et notes par Adolphe Ambruster, traduit par Radu Constantinescu, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1979, 301 p. *(Constantin Burac)* 801

RĂZVAN THEODORESCU, *Itinéraires médiévaux*, Bucarest, Editions „Meridiane", 1979, 196 p.+54 illustrations *(D. Petrache-Lemny)* . 803

VALENTIN AL. GEORGESCU et PETRE STRIHAN, *La justice princière en Valachie et en Moldavie (1611—1831)*, Première partie : *L'organisation judiciaire (1611—1740)*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1979, 218 p. *(Emil Popescu)* 804

TAHSIN GEMIL, *Les pays roumains dans le contexte de la politique internationale 1631—1672*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1979, 231 p. *(Veniamin Ciobanu)* 805

ERNST WAGNER, *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen. Einführung in die historische Statistik des Landes*, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1977, X+526 p. (Studia Transylvanica, 4) *(Al. Zub)* 807

TEOCTIST, Métropolite de Moldavie, *Au service de l'orthodoxie roumaine, des aspirations de l'unité nationale et d'affirmation de la culture roumaine : le Métropolite Iacob de Poutna, 1719—1778*, Monastère Neamtz, 1978, 128 p. *(Al. Zub)* 808

CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, *Les intellectuels roumains en Valachie et en Moldavie et la culture grecque 1821—1859*, Bucarest, Editions „Eminescu", 1979, 212 p. *(Nikos Gaidagis)* . 809

DUMITRU VITCU, *Les diplomates de l'Union des Principautés Roumaines*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1979, 250 p. *(L. Boicu)* 811

A .P. VAN GOUDOEVER (Ed.), *Romanian History 1848—1918*, Essays from the First Dutch-Romanian Colloquium of Historians, („Historische Studies", XXXVI), Utrecht, 1979, 159 p. *(Gabriel Bădărău)* . 812

CONSTANTIN CORBU, *L'émeute des paysans de 1888*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1978, *(M. Vatavu)* . . . 814

ZAHARIA SÂNGEORZAN, *Pélerins roumains à la colonne de Trajan*, Bucarest, Editions, „Sport et Tourisme", 1979, 296 p. *(Al. Zub)* . 815

AL. ANDRIESCU, *Le langage de la presse roumaine au XIXe siècle*, Iassy, Editions „Junimea", 1979, 204 p. *(Ştefan Lemny)* . . . 816

MIRCEA IORGULESCU, *Le naturel comme exception*, Bucarest, Editions „Cartea Românească", 1979, 228 p. *(Ştefan Lemny)* 817

DAMASCHIN BOJINCA, *Oeuvres. De l'idéal illuministe à l'idéal national*, Introduction, sélection de textes et notes par Nicolae Bocşan, Timişoara, Editions „Facla", 1978, 178 p.+12 illustrations *(Ştefan Lemny)* 818

VIRGIL IONESCU, *L'oeuvre de Mihail Kogălniceanu reflétée dans ses actes et sa pensée sociale-économique*, Craiova, Editions „Scrisul românesc", 1979, 219 p. *(Al. Zub)* 819

AUGUSTIN Z. N. POP, *Sur les traces de Mihail Kogălniceanu*, Bucarest, Editions „Sport et Tourisme", 1979, 292 p. *(Al. Zub)* . . . 820

DAN BERINDEI, *L'époque de l'union des Principatés Roumaines*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1979, 272 p. *(Al. Zub)* 821

I. AGRIGOROAIEI, MARIA COVACI, L. EŞANU, GH. I. IONIŢĂ, A. KARETCHI, A. LOGHIN, M. C. STĂNESCU, GEORGETA TUDORAN, *Jassy, dans la lutte révolutionnaire et démocratique*, Jassy, Editions „Junimea", 423 p. *(D. Şandru)* 822

I. D. SUCIU, DOINA NICULESCU, VIOREL GH. TIGU, *La cathédrale de l'Archevêché du Banat*, Préface par Nicolae Corneanu, Archevêque du Banat, Timişoara, Editions de l'Archevêché du Banat, 1979, 186 p. *(Al. Zub)* 823

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

WILLIAM MARIN, *L'Union de 1918 et la position des Souabes du Banat*, Timişoara, Editions „Facla", 1978, 171 p. *(Al. Zub)* . . . 824
VICTOR ATANASIU, ANASTASIE IORDACHE, MIRCEA IOSA, ION M. OPREA et PAUL OPRESCU, *La Roumanie et la première guerre mondiale*, Bucarest, Editions Militaires, 1979, 542 p. *(I. Agrigoroaiei)* 824
MIHAIL RUSENESCU et IOAN SAIZU, *La vie politique en Roumanie 1922—1928*, Bucarest, Editions Politiques, 1979, 267 p. *(D. Şandru)* . 827
Présences actives dans la culture roumaine. Anciens professeurs et élèves au Lycée National de Iassy, Iassy, 1978, 200 p. *(Gh. I. Florescu)* 829
C. GH. MARINESCU, *Un siècle d'enseignement médical supérieur à Jassy*, t. II-e, *L'Institut de Médicine et de Pharmacie (1948—1979)*, <Iassy, 1979>, 279 p. *(Gabriel Bădărău)* 830

HISTOIRE UNIVERSELLE

VASILE CRISTIAN, *Historiographie générale*, Bucarest, Editions Didactiques et Pédagogiques, 1979, 311 p. *(Al. Zub)* 831
Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, herausgegeben von MATHIAS BERNATH und FELIX v. SCHROEDER, Redaktion GERDA BARTL, Band III, L—P. München, Oldenbourg Verlag, 1979, 500 p. (Südosteuropäische Arbeiten, 75/III) *(Al. Zub)* . . 832
ALEXANDRU DUŢU, *Modèles, images. Incursions dans la culture européenne moderne*, Cluj-Napoca, Editions „Dacia", 1979, 268 p. *(Al. Zub)* 833
FRANK FREIDEL, Editor. With the assistance of RICHARD K. SHOWMAN, *Harvard Guide to American History*, Fourth printing, Revised Edition, Complete in one volume, Cambridge (Massachusetts) — London, The Belknap Press of Harvard University Press, 1979, XXX—XXVI — 1 290 p. *(Gh. Buzatu)* 834
JULIUSZ WILLAUME, *Epoka nowozytna w dziejopisarstwie polskim i powszechnym*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, 1979, 279 p. *(Veniamin Ciobanu)* 835
ISTVAN DEAK, *The Lawful Revolution. Louis Kossuth and the Hungarians, 1848—1849*, New-York, Columbia University Press, 1979, 415 p. *(Al. Zub)* 836
Wendepunckte deutscher Geschichte 1848—1945, herausgegeben von CAROLA STERN und HEINRICH AUGUST WINKLER, Frankfurt am Main, Fischer Verlag, 1979, 200 p. *(Al. Zub)* 837
Deutschland und Rumänien im Spiegel ihrer Schulbücher, V. Schulbuchkonferenz von Wissenschaftlern aus der Sozialistischen Republik Rumänien und aus der Bundesrepublik Deutschland vom 18—28 Juni 1978 in Braunschweig, bearbeitet von Dr. ROBERT MULTHOFF, Braunschweig, Selbstverlag des Georg-Eckert-Instituts für internationale Schulbuchforschung, 1979, 119 p. *(Al. Zub)* 837
FRANZ MARTIN WIMMER, *Verstehen. Beschreiben. Erklären. Zur Problematik geschichtlicher Ereignisse*, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 1978, 231 p. *(Al. Zub)* 839
ERNST SCHULIN, *Traditionskritik und Reconstruktionsversuch, Studien zur Entwicklung von Geschichtswissenschaft und historischen Denken*, Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1979, 299 p. *(Al. Zub)* . 840
La fin des temps glaciaires en Europe. Chronostratigraphie et écologie des cultures du Paléolithique final, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1979. (Sous la direction de DENISE DE SONNEVILLE-BORDES), vol. I et II, 892 p. *(V. Chirica)* 842
NÁNDOR KALICZ — JÁNOS MAKKAY, *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*, Mit 47 Abbildungen, 189 Tafeln

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

und 8 Karten, (Studia Archaelogica, VII), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 385 p. *(A. László)* 842
DIONISIE DIN FURNA, *Livre de peinture*, Bucarest, Editions „Meridiane", 1979, 178 p. *(C. Tofan)* 846
AUREL DECEI, *Histoire de l'Empire ottoman*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1978, 410 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . 847
Археологическое изучение Новгорода, под ред. Б. А. КОЛЧИНА и В. Л. ЯНИНА, Москва, Изд, „Наука", 1978, 238 стр. *(Étude archéologique de Novgorod*, Rédacteurs B. A. KOLCIN et V. L. IANIN, Moscou, Editions „La Science", 1979, 238 p.) *(Alexandru Andronic)* . . 848
DENIS DE ROUGEMONT, *L'avenir c'est notre affaire*, Paris, Stock, 1978, 374 p. *(Florin Platon)* 851
DMITRI-GEORGES LAVROFF, *Histoire des idées politiques depuis le XIXe siècle*, 2e édition, Paris, Dalloz, 1978, 131 p. *(Florin Platon)* . 852
FRANCISCO MORALES PADRON, *Histoire de la découverte et de la conquête de l'Amérique*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1979, 490 p. *(Sabin Urzică)* 853
CHARLES ZORGBIBE, *La construction politique de l'Europe (1946—1976)*, Paris, P.U.F., 1978, 189 p. *(Florin Platon)* 855
MAURICE DOBB et PAUL SWEEZY, *Du féodalisme au capitalisme : problèmes de la transition*, Paris, Fr. Maspéro, 1977, Tome I, 238 p., Tome II 191 p. *(Florin Platon)* 855
GEORGES LEFEBVRE, *Réflexions sur l'histoire*, préface d'Albert Soboul. Paris, Fr. Maspéro, 1978, 282 p. *(Florin Platon)* 856
MANFRED ALEXANDER, *Der Petraševsky-Prozess*, Wiesbaden, Franz Stein Verlag GMBH, 1979, 260 p. *(L. Boicu)* 859
DOMENICO CACCAMO, *L'Italia, la Questione d'Oriente e l'indipendenza romena nel carteggio del consolato italiano a Bucarest (1870—1879)*, Tirage à part de „Storia e Politica", XVIII, 1979, 60 p. *(D.C.)* 860
Hundert Jahre Unabhängigkeit Rumäniens 1877—1977, Mit Beiträgen von ALEXANDRU ZUB und GERHARD ERNST, Herausgegeben von FRIEDRICH-CHRISTIAN SCHROEDER, Regensburg, 1978, 40 p. *(Sorin Chițanu)* 860
N. PETSALIS-DIOMIDIS, *Greace at the Paris Peace Conference (1919)*. Tessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1978, 340 p. *(Gabriel Bădărău)* 861

REVUE DES REVUES

„Revue des études sud-est européennes", 1979, 1—4 *(Ştefan Lemny)* . . 865
„Österreichische Osthefte", Wien, 1979, 1—3 *(Al. Zub, Em. Bold et S. Chițanu)* 867
„Annales de démographie historique", Paris 1979 *(Ecaterina Negruți)* . . 869
„Zeitschrift für Kulturaustausche", Stuttgart, XXVII (1977) ; XXVIII (1978) ; XXIX (1979) *(Al. Zub)* 871
„Südosteuropa-Mitteilungen", Vierteljahresschrift der Südosteuropa-Gesellschat, München, XVII (1977) ; XVIII (1978) *(Al. Zub)* . . 871

LA VIE SCIENTIFIQUE

Le deuxième colloque international de thracologie qui a eu lieu à Rome, organisé par la Fondation Européenne Drăgan *(M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe et M. Irimia)* 873
Voyage pour études scientifiques aux Etats Unis *(Gh. Buzatu)* 878
Voyage pour études scientifiques en République Fédérale Allemagne *(L. Boicu)* 883
Le professeur Nicolae Zaharia à l'âge de quatre-vingts ans *(Dan Gh. Teodor)* 885
Le professeur Radu Vulpe à l'âge de quatre-vingts ans *(M. Petrescu-Dîmbovița)* 889

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE ANCIENT CHARACTER OF THE ROMAN ELEMENT IN THE EAST OF THE CARPATHIANS

BY

NICOLAE GOSTAR

When we speak about the ancient character of the Roman element east of the Carpathians, above all it is necessary we should state the result of researches undertaken regarding the events which begin with the conquering of Dacia by Romans i.e. the year 106, when a large part of king Decebalus'Dacia becomes a Roman province. In the summer of 106 the second Dacian war comes to an end, a hard war which asked for many victims and required a lot of material sacrifices from the Romans, following which one the richest countries in gold deposits was annexed to the great Roman Empire [1]. According to the information of some ancient authors, the present Romanian lands : Banat, Oltenia, Muntenia, Transylvania, Crișana, Moldavia, probably Maramureș too, there fore the whole Dacian country ruled by Decebalus had been subjected and partly occupied by the Roman armies. Referring to the same event

---

The Ancient Character of the Roman Element in the East of the Carpathians represents the translation of the paper, *Vechimea elementului roman la răsărit de Carpați*, appeared in „Era Socialistă", LIX, 6, 1979, p. 34—38, 52.

We wished to make this translation in order to honour the memory of Prof. Nicolae Costar, to let his folws in abroad know this important contribution in studing the romanization of the free Dacians. The remarkable importance of this paper lies in the fact that it makes clear two ways this romanization produced — the transhumance of the romanized Dacian shepherds and the existence of the Roman captives in *Barbaricum* — much more important than those ones adopted in historyography, as it is the presence of the Roman merchants etc.

In the course of the translation, we made some omissions, which the author himself accepted. We gave up some explanations like these : *Classis Flavia Moesica* — „the Roman fleet of the Danube", usefull for the review where it apparead initially.

The scientific apparatus of the translation represents the notes of the original text (ancient authors, *CIL)*, to which we added other ones, easily to be supposed from the text. — *Vasile Lica.*

[1] Ioannes Lydos, *De magistratibus*, II, 28 (after Criton) ; cf. M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

but much more clearly than the literary sources is the inscription from Corinth written in the honour of C. Caelius Martialis, a Roman knight who, as a superior officer, took an active part in the second Dacian war. The builder of the monument in the honour of C. Caelius Martialis stated categorically that *secunda expeditione qua universa Dacia devicta est* [2]. So the words *devicta est* can only have the meaning that *Dacia universa* „was subjected", „defeated". The expresion does not mean, as it might seem at first sight, that the whole Dacia was annexed to the Roman Empire. Later sources lead to the inference that many parts of that *regnum Decebali* will remain *extra imperium;* and so they will not be integrated within the boundaries of the Roman province Dacia, and will not be annexed to the Roman province Moesia Inferior, the one south of the Danube.

So we may wonder what happened with the territory of Dacia at the end of the Dacian war. In answering the question we have to take into account that the war was not carried on with the same intensity throughout the kingdom and that probably some Dacians did not fight equally well while some others renounced in a short time their position of enmity towards the Romans, as some sources suggest. Economic and strategic reasons are added, which determined the Romans not to give the same attention to the whole conquered territory. It is also important that the groups of Dacians who willingly submitted to Traianus from the beginning, enjoied a certain independence respected by the conqueror after the concluding of the hostilitie. Because of these remarkable conditions and situations, the conquerors did not apply a unique system for the whole Dacian territory, so that this can be divided into the following categories :

1. The territory conquered by fighting which, after the ending of the war was colonized immediately with Roman population, almost all of them Latin speakers (veterans, Roman citizens, *peregrini)* and occupied by many Roman military units ; these were Banat, Muntenia, a large part of Transylvania, the southern limit of Moldavia and alongside the maritime Danube having as centres a *castellum* at Galaţi-Barboşi (at the river-mouth of Siret) at *Aliobrix* (in front of Isaccea) at Ismail and Denisoe (north of the Danube Delta). The western side of this territory was included in the province of Dacia and the eastern side was annexed to Moesia Inferior.

2. The territory conquered by Romans and included in the province Moesia Inferior, but not colonized with Roman population, and which was not occupied by the Roman military units ; this was Lower Moldavia because during Traianus'reign the Dacian settlements on the Lower Siret, *Piroboridava, Tamasidava, Zargidava* [3] belonged to Moesia Inferior.

---

[2] Cf. N. Gostar, *Cetăţile dacice din Moldova şi cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, în „Apulum", V, 1965, p. 144.

[3] Ptolemaios, III, 10, 8 ; cf. N. Gostar, *Toponimia antică a Moldovei*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", (Bacău), 1974, p. 40—41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. The territory subjected in fight by the Romans or whose inhabitants submitted willingly and remained outside Dacia, and which was not included on Moesia Inferior. This was the situation of Upper Moldavia, the north of Transylvania with Maramureş together with Crişana where no signs of Romans military occupation are known and even less the signs of an official Roman colonization.

To understand this situation created in Moldavia during the Emperor Traianus, it is necessary we should appeal to the results obtained after the archeological researches. They positively point to the fact that the Dacian fortresses in Moldavia situated on high hills, some of them with stone walls and sanctuaries, cease to exist in the second Dacian war. This was the fate of the fortresses on the hills of Bîtca Doamnei and Cozia in Piatra Neamţ and on Titelca in Tiseşti (near Tîrgu Ocna). A Roman earth *castellum* on the hill of Troian in front of the Dacian fortress on Bîtca Doamnei proves that the Roman troops reached the Bistriţa Valley. The interpretation of the scenes CL and CLI on the Column of Traianus permits us to extend the development of the Roman military actions to East of the Carpathians as well [4].

But what happens to the Dacians East of the Carpathians after their being subjected by Traianus ? In the opinion of Ptolemaios (III, 8, 3), who writes in the year 150 but on the basis of some older information, the Dacian families East of the Carpathians were known before the Roman occupation, therefore in the 1st century o.e. under the name of : *Costoboci* in the North, *Caucoensi* in the centre of Moldavia, *Cotensi* in the South. In the second century o.e. The Dacian families of *Caucoensi* and *Cotensi* disappear from the sources of the time just like the other families from the pre-Roman Dacia known by Ptolemaios. Of the fifteen families on the territory of pre-Roman Dacia only the *Costoboci* reappear in the literary and epigraphic sources. If the tribal (or pseudo-tribal) formations of *Caucoensi* and *Cotensi* were dissolved by Traianus as political and independent groups, the *Costoboci* on the other hand are maintained in the North of Moldavia and even farther North on the Middle Nister up to the Marcomanic wars (170—171). It seems that the Roman troops did not reach the country of the *Costoboci* during the Dacian wars ; these go on living in a so-called Barbarian state, independent but as an allied state of the Romans, with their leaders to whom the Romans recognized the title of *reges*.

As far as the Dacians in the central part of Moldavia are concerned expecially those in mountain valleys authorities made them settle in the fields or in the large valleys of the rivers, in open unfortified places. They were forced to consider themselves the allies of the Romans and their leaders, recognized by the Emperor (judging by the amount of Roman cointreasures found on Moldavian territory) were paid a substantial and everhigher *subsidium* [5].

[4] N. Gostar, *Cetăţi dacice în Moldova*, Bucureşti, 1969 ; idem, în „Apulum", V, 1965, p. 144 ; idem, *Cetăţile dacice din Moldova şi cel de-al doilea război dacic*, în „Memoria Antiquitatis", I, 1969, (Piatra Neamţ), p. 93—105.

[5] About *Costoboci*, *Caucoensi*, *Cotensi*, *Carpi* and free Dacians, see *Dicţionar de istorie veche a României*, coord. D. M. Pippidi, Bucureşti, 1976, *s.v.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nevertheless, the emperor Traianus, in order to have a close watch on this eastern part of Dacia, founded a Roman *castellum* at Galaţi-Barboşi [6] as well as some other garrisons north of the Danube and Delta ensuring thus the security of the eastern borders of Dacia and Moesia Inferior because the *Vexilationes* of the *V Macedonica and I Italica* legions proved to be insufficient to avoid the possible actions of the eastern Dacians or of some other families.

This state of affairs established by Traianus is totally changed after his death. Hadrianus, Traianus'succesor, gives up Muntenia and the southern half of Moldavia territories which were joined to Moesia Inferior by the conqueror of Dacia. Hadrianus takes only the *castellum* from Galaţi-Barboşi in Moldavia reinforced with a detachment of the *cohors II Mattiacorum* and in the IIIrd century with another detachment from *Classis Flavia Moesica*. At Galaţi-Barboşi a civilian settlement was founded which was to have the organization and the proportions of a town, colonized with Roman elements together with native Dacians. During the reign of Hadrianus or of his imediate succesors, this Roman territory was limited by an earth wall, the Roman limes of Moldavia (called Troian) which closed an area between the Siret and The Prut (Şerbeşti-Tuluceşti) [7]. This was the only one part of Moldavia occupied and organized by Romans where the process of Romanizing took place. The rest of Moldavia was left to the Dacians as allies of the Romans, living under their leaders with their laws, traditions and language. We cannot speak about a military occupation, or an official Roman colonizaiton, nor about the romanizing of Dacians as it happened in the province of Dacia. The military and civil centre of Galaţi-Barboşi palyed a remarkable part in maintaining the political and economic relations between the Romans and the Dacians in Moldavia and in spreading some Roman material culture aspects but not in diffusing the Latin language among the Dacians East of the Carpathians. The process of some Dacians'learning Latin and the penetration of some Latin speakers in Moldavia occurred in a totally different way than in a militarily occupied province and officially organized by the Romans.

Analizing the process of Romanization it is necessary we should take into account the relations the Romanized Dacians had with their brothers outside the province (free Dacians). The Romanized Dacian shepherds and the unromanized Dacian shepherds outside the borders of the province had an important part in maintaining these permanent relations. In Dacia there existed many shepherd villages with houses spread on large areas and which cannot be easily found in archeological researches. We know from the four documents that in Dacia there existed a large Dacian shepherd population; they make mention of Peaseholders known under the name of *conductores pascui* et *salinarum*. By *pascuum* or *pascua* it was understood the large area of grazing fields in Dacia and as it was an imperial property a tax paid for

[6] N. Gostar, *Cetăţi dacice în Moldova...; Dicţionar..., s.v.*
[7] N. Gostar, în „Apulum", p. 146.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

using it. As far as *salinae* are concerned these also were imperial property and a tax was also paid for the right of extracting salt. But this tax imposed for grazing and salt is known only in Dacia. It is not known in other provinces. As the use of pastures and salt is implied in shees grazing it means that this tax was taken above all from Dacian shepherds. These shepherds were numerous as the income from paying the taxes for their occupation was considerable for the imperial treasure.

The existence of these *conductores pascui et salinarum* was proved in four places : *Apulum* (Alba-Iulia), *Micia* (Veţel, the county of Hunedoara), *Domneşti* (county of Bistriţa-Năsăud) şi *Sînpaul* (county of Harghita) [8]. The inscription from *Apulum* is of little importance. It is a monument erected in the honour of a native *conductor*. The other three inscriptions from Micia, Domneşti and Sînpaul are sacred monuments dedicated to these *conductores* in the localities where they had their offices for taking the taxes above mentioned. It is interesting that these offices were in the neighbourhood of the regions where the best lands for grazing existed, on the outskirts of the province. Domneşti and Sînpaul are on the eastern *limes* of Dacia. In the case of these two localities the tax for grazing and salt was taken from the shepherds on the outermost part of the province. During summer they used both the undermountain and mountain pastures. In winter they came back to their places thus making the moving of flocks which was continued by the Romanian shepherds. These mountain and undermountain pastures were outside the *limes* of the province and the un-Romanized Dacian shepherds cannot have failed to take advantage of them.

We have a proof that the free Dacians outside the province, used the mountain pastures in the vicinity of Dacia. Thus, the historian Dio Cassius, (LXXII, 3, 2), contemporary with the events, tells us that in 180 the governor of Dacia asks the free Dacians under oath that „they will not establish and neither will they let their (cattle, sheep) in their country on an area of 40 *stadia* from the borders of Dacia". This precauation was taken to prevent the possible horder incidents and to protect the pastures for the use of provincial Dacians. The contact between the provincial Dacian shepherds, now Romanized, with the Dacian shepherds outside the province could lead to family relations and at the same time it made possible the spreading of elements of Roman culture and Latin speaking outside the limits of the Empire. In other words we cannot exclude the possibility that it is the Romanized Dacian shepherds who had an important part in spreading the Romanization outside the province and who contributed to a degree we do not yet know to the Romanization of the Dacians in Moldavia as well as in Crişana and Maramureş.

The wars between the Romans and Barbarians were another possibility of diffusing the Romanization outside the Roman *limes* especialy in the second half of the 2nd century. If the invading barbarians succeded in escaping from the attacks of the Romans they came back

[8] *CIL*, III, 1209 ; *CIL*, III, 1363 ; M. Macrea, *op. cit.*, p. 298, 306.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

to their territories full of plunders carrying with them by force the Romans they had enslaved. These captive Romans in Dacian slavery were numerous outside the province of Dacia, in the Carpian slavery (the Dacians of IIIrd century Moldavia) but especially in the Gothic slavery or in the slavery of other Germanic or Sarmatic peoples. Thus a large number of Roman captives may have been forced to live outside the Roman provinces in *Barbaricum*, in this way the Roman element being spread beyond the official borders. Here we shall refer only to the documents concerning the Roman captives in the regions adjiacent to Dacia.

The Iazygs in the first peace agreement concluded with the Romans during the so-called Marcomanic wars (166—175 ; 177—180) oblige themselves to return all the Roman captives taken before 170—172 but they only keep their promise partly [9] ; however, later they promise to return 50 000 captives [10]. Thus in 175 the Iazygs are determined to accept the conditions of the Romans, free 100 000 Roman captives, taken from provinces „after many of them had been sold, many had died and many others succeded in escaping by running" [11]. We can realize how many Romans were in the captivity of the Barbarians during the Marcomanic wars. The Iazygs who had robbed Pannonia Inferior, Moesia Superior, Dacia took over 100 000 Roman captives.

Another information from 180 says that Emperor Commodus after the peace concluded with the Germanic people of the Burs beyond the northern Dacian border, receives from the latter a large number of captives and 15 000 Roman captives from the Dacians outside the province Dacia [12].

From a *recriptum* of the Emperor Septimius Severus we learn that as a result of the Marcomanic wars many Roman captives, taken from Moesia Inferior, lived in Sarmatia, i.e. East of the Carpathians, in Moldavia. From this *rescriptum* sent to C. Ovinius Tertullus governor of Moesia Inferior in 198—201 where some orders are given regarding the conditions of repartriating, only three paragraphs are kept, namely those referring to the repartriation of the children born or conceived in captivity [13]. One can see from *rescriptum*, that the Romans caught in the Marcomanic wars and taken to Sarmatia lived in a long captivity lasting 20—30 years.

An inscription in Durostorum (Silistra) speaks about a Roman from Moesia Inferior taken in Barbarian captivity and *receptus* ex *captivitate barbarorum Pio et Proculo consulibus* [14].

---

[9] Dio Cassius, LXXI, 13, 2—3.

[10] *Ibidem*, LXXI, 13, 4.

[11] *Ibidem*, LXXI, 16, 2.

[12] *Ibidem*, LXXII, 3, 2.

[13] Ulpian, *Digesta*, XXXVIII, 17, 1, 3 ; XLIX, 15, 9 ; *Codex Iustinianus*, VIII, 50, 1.

[14] *CIL*, III, 12 445. The inscription *CIL*, VIII, 14 667 is significant for the presence of the Roman captives in *Barbaricum* (cf. Jerzy Kolendo, in *Acles du VII-e Congrès International d'Epigraphie Grecque et Latine*, Constantza, 9—15 septembre 1977, réunis et présentés par D. M. Pippidi, Bucarest — Paris, 1979, p. 397).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Many Romans in Dacia were caught in the Carpic captivity during the wars and incursions in 247—248 ; it is known the sanctuary erected as a gratitude to Jupiter by G. Valerius Sarapio a native from Apulum, *a Carpis liberatus* [15], freed by the Carps as a result of the conditions imposed by the Emperor Philippus the Arab.

If on the wars up to the Emperor Gallienus some of the Romans caught in captivity managed to benefit from *postliminium* — through the care of the Emperors — later such a possibility diminished. Most of the Romans were caught in captivity and taken to the regions in the East of the Carpathians, durnig the numerous Gothic invasions in the time of Gallienus who depopulated the whole Balcanic Peninsula. It is recorded that in 262 the provinces south of the Balcanic Danube were terribly destroyed as a result of the Gothic invasions, started a few years before.

Gradually the Moesic provinces were invaded and plundered, then Thracia, Macedonia, Thessalia, Epyrus, Achaia, Cyprus, Creta, Bythinia, the province Asia, Pontus, Galatia, Cappadochia. Big and important towns fell into the hands of the plunderers. The result was that *Barbaricum north* of the Danube was full of captives brought from the Roman provinces. Thus in 258 there were so many Roman captives that the Barbarians built a fleet with the help of these, and of the Romans who were there on business interests with which they navigated on the Black Sea robbing the towns on the coast. In 269 the Goths together with the Peucins and Heruls at the river-mouth of the Tyras built a fleet of 2 000 boats (in another version 6 000 !), on which they embarked 320 000 warriors navigating to the entrance into Bosphor Straits robbing the towns in Greece and in the province of Asia [17] ; though the sources do not mention who constructed the second Barbarian fleet, one can take into consideration the contribution of the Roman captives, who ruled navigation on the Black Sea too.

North of the Danube and East of Roman Dacia there were Roman captives brought from the places where the Barbarians had plundered during the reign of Gallienus. There was „a large number of captives" in Galatia and Cappadocia, including Christians who were later to determin the process of christianizing the Goths [18]. Among these captives there were the ancestors of Ulfila, the most representative ruler of the Christian Goths. Among the succesors of the captives brought from the Romans was the bishop Theophilus, bishop of the Goths and Ulfila's teacher. Nicetas (called the Gott) born North of the Danube and brought up in the country of the Goths, martyred in 372 seems to have been a succesor of the Roman captives. It is known that Sava the Goth was a native of the province Cappadocia, who was martyred too in 372. Eutychius was also a provincial from the Roman world, a native of Cappadochia, known as a preacher of Christianity on

[15] *CIL*, III, 1 054.
[16] Zosimos. I, 34.
[17] *Hist. Aug., Vita Claudii*, 8, 1—2 ; Zosimos, I, 42.
[18] Philostorgios, fragm. II, 5 ; Sozomenos, II, 6, 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the left of the Danube. Other incursions of the Goths on Roman territory during the 4th century increased considerably the number of the Romans in the regions which had never been under Roman occupation. From other documents we find out that many captives brought to *Barbaricum* from the Roman world lived among Goths or other families (Carps, Sarmatians) but were separated in their comunities and besides the Gothic language they knew Latin or Greek, depending on the provinces they had come from.

We have also archeological evidence which proves the existence of the Roman communities in the East of the province Dacia. Thus in locality Komarovo, near Hotin, and towards west of Nistru (Tyras) a workshop of Roman craftsmen was discovered, who produced highest quality glass vases as they are found in the centres of the old craftsmanship tradition in the Roman provinces. Beside the numerous fragments of glass vases there were founded metal tools of the Roman glassmen (iron hammer, iron poker, iron knives, keys and others) a little Roman ceramics, a Roman rushlight *(lucerna)* and a square building with a stone wall, a stone pavement with Roman tiles and bricks. Among the ruins three bronze coins were discovered which were made during the reign of the Emperors Antoninus Pius, Marcus Aurelius and Commodus [20]. At Sobari, near Soroca an elegant Roman edifice was discovered — with stone walls, with stone columns and Roman bricks and tiles, window glasses, nails, Roman amphors — built on a place which belonged to the natives dating back to the 3rd—4th centuries. Among other Roman things the fragment of a stone vase with the Latin inscription RV... and a Roman rushlight with the Latin inscription TITVS and the stamp with the name of the producer were found [21].

Such places with such a rich archeologic, epigraphic and numismatic materials are found only in the places where Roman life existed and frequently are found in the Roman Empire. We believe that the settlement in Komarovo belongs to some Roman glassmakers brought into the barbarian world and put to work for the local people who appreciated the glass vases very much. The country house in Sobari with stone columns at the entrance built in the centre of a Gothic village (?) was probably built by Roman craftsmen-stonemasons, bricklayers, brickmakers in the captivity of a native chief who wanted a modest palace as he had seen in his raids on Roman territory. Another edifice seems to have existed in the settlement of Siret (county of Suceava) but we know very little about this.

[19] Philostorgios, *ibidem*, says about ancestors of the Ulfila that they were „cappadocians, born nearly the town Parnassos, in a village called Sadagolthina".

[20] M. Y. Smiško. *Poselenie III—IV vv.n.e. so sledanii steklo delattelnogo proizvodstva u.s. Komarov, Cernovickoj oblasti*, în „Mat. Issled. Arch. Prikarpattja i Volyni", 5, 1964, p. 67—80.

[21] E. A. Rikman, *Silište pervych stoletii n.e. u.s. Sobar' (Moldavija)*, Tezicy doklada, Baku, 1965 ; idem, *Razkopki selišča Sobar', AO*, 1971 ; idem, *Pamjatniki Sarmatov i plemen cerneahovskoj kulitury*, Chişinău, 1975, p. 64, nr. 198, with bibliography.

[22] Auxentius of Durostor ; Philostorgios, fragm. II, 5 ; Sozomenos, VI, 37, 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Roman buildings made by the war captives were discovered in other regions outside the Roman world such as the buildings in Slovakia, Austria and in other places. In the Persian state of Sassanisis edifices, bridges, aqueducts were recognized as works made by numerous Roman soldiers caught in captivity together with the Emperor Valerianus in 259—260.

We also have at our disposal a strong numismatic argument concerning the presence of the Romans in Moldavia in the 2nd—4th century the numerous Roman bronze coins found everywhere in Moldavia ; these are Gepizis, Bulgarians, Sarmatians, Pannonis, Suevis, Noricies. The Pannonis and Noricies are the Romans from the *ex-* provinces Pannonia and Noricum. From other documents we learn that after Alboin had left in front of the Longobards for Italy in 568, both in Pannonia and in Noricum most of the Romans remained in the *ex-* provinces. The same happend in the regions East of Dacia, those abandoned by Visigoths, when the Romans, though under Barbarian domination did not follow their former masters in totality.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REMARKS ABOUT THE EXPERIENCE OF THE SEA IN THE ROMANIAN PROVERB

BY

DUMITRU STANCIU

The contribution of folklorists to the attempt at noting the presence of the *sea* in the Romanian popular conscience rather seems to be a concurrence in a wider effort to answer a problem : the degree and manner in which the Romanians have experienced the existence of the *sea*.

It can neither be denied that certain studies, such as that published by the well-known folklorist Petru Caraman, even appear to pursuade us that the idea of the *sea* is present in all species of the Romanian folklore. Maybe the author only intended to prove that, as if being engaged in a dispute. Indeed, our folklore is able to supply enough arguments against those who tend to exclude any Romanian experience of the *sea*.

That is why along the line of a demonstration that has been already performed [1] in connection with the presence of the notion of *sea* in the Romanian people's conscience, we may consider the proverb to be able to integrate the Romanians in varoius modalities of the experience of the *sea* such as it is reflected in other peoples' folklore.

The whole of human existence, with its aspects of utmost generality, appears to be a detailed reflex of certain significant peculiarities belonging to the concept of *sea*. It is but natural to be so, because the general Romanian name for vast surfaces of water is of Latin origin, and the Romans had a rich experience of the *sea*. Neither did the Geto-

[1] *Die Rumänen und das Meer*. Kolloquium der „Mihai Eminescu" Gesellschaft an der Albert Ludwigs Universität aus Freiburg i. Br., organisiert unter Mitwirkung der Al. I. Cuza Universität aus Iaşi und des Archäologischen Museums aus Constanţa—Mangalia, September 1975. Cf. N. Iorga, *Poporul românesc şi marea*, Vălenii de Munte, 1938 ; Petru Caraman, *Reflexul mării în folclorul românesc*, în „Tomis", XI, 1976, nr. 1, p. 4, 14 ; Vasile Nicolescu, *Din lirica mării*, antologie. Bucureşti, 1964 ; N. Cristescu, *Marea ca izvor de inspiraţie în poezia română*, Bucureşti, s.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacians lack such experience. To them, the *sea* was „a lung by which the whole of Dacia breathed, from prehistory down to our own days" [2]. We may passingly note that Prince Mircea cel Bătrîn (Mircea the Old) also considered „the Great Sea" to belong to his sovereign title, with obvious pride.

The idea of immensity is highly characteristic of all Romanian proverbs concerned with the *sea* (the I. Zanne and P. Rezuş collections). The manner in which the idea of immensity is diversified comprises the great categories of human experience as a whole. Thus the proverb covers the categories of space, time (eventfulness), substance and human life referring to possibilities (impossibilities) and the ethic dimension at a level of wide generality.

Space immensity is conveyed as immeasurable distance : „Peste şapte (nouă) mări şi şapte(nouă) ţări (Z.I. 859) / Over seven(nine) seas and seven(nine) lands. Scară la cer şi pod peste mare nu se poate (Z. III 7775) / Ladder to the sky and bridge over the seas are impossible. De-ar fi ţărmurii aproape, s-ar face pod peste ape (R. p. 451, nr. 21) / Were the shores nearly, one would make a bridge over the water. Mîndru-i dincolo de mare şi de mine ştire n-are (R. p. 451, nr. 23) / My handsome boy is overseas, neither does he remember me. Cine îndrăgeşte marea se-nvaţă cu depărtarea (R. p. 452, nr. 29) / He who loves the sea gets used to distances. Vine un val şi vine alt val şi rupe mereu din mal, numai marea se întinde şi pămîntul îl cuprinde (R. p. 452, nr. 30) / Comes a wave and then another and keeps biting at the shore, it's only the sea that grows and gets hold of the land. Degeaba stai pe malul mării, că-i departe pragul zării (R. p. 452, nr. 36) / It is in vain that you sit by the sea shore, the threshold of the horizon remains far off. De la un ţărm la altul, numai vîntul face saltul (R. p. 452, nr. 53) / From one coast to another, it's the wind alone that can leap. Unde sfîrşeşte pămîntul, începe marea cu vîntul (R. p. 453, nr. 67) / Where the land ends, there begins the sea with the winds. De dincolo de mare, nu se aude strigare (R. p. 453, nr. 68) / From beyond the sea, no calling is heard. Cît e soarele de soare, în mare oglindă-şi are (R. p. 453, nr. 71) / The sun itself, sun as it is, has a mirror in the sea. Marea-i drum fără popas şi fără urmă de glas (R. p. 453, nr. 73) / The sea is a way without a halt and without the shade of a voice. Unde începe marea, începe şi depărtarea (R. p. 453, nr. 74) / Where the sea starts, there the distance starts. Marea-i mare şi-i întinsă după zare (R. p. 451, nr. 9) / Great is the sea and extended beyond the horizon". The spacially indeterminate image also keeps its character in proverbs which comprise the idea of limit : „Şi marea are fund (Z. IX 7196) / The sea itself has got a bottom. A vîntura mări şi ţări (Dex. p. 523) / To roam about seas and lands. Marea că e mare şi încă are fund, dar inima omului (Z. II 3590) / The sea itself has got a bottom, and then, what about man's heart ?". Such proverbs imply some measure, a compa-

[2] Petru Caraman, *op. cit.*, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rison referring to a vast space, but the measuring is, obviously, vague enough.

The idea of time appears in the sense of permanent inconstancy, of incessant mutability (of eventfulness) : „Cugetele dumnezeirii, şcoala lumii, gîndurile femeii şi marea n-au sfîrşit, n-au început (Z. VI 15087 and Z. VII 18243) / The thought of Divinity, the scool of the world, the thought of the woman and of the sea know neither end nor beginning. Crivăţul, marea lină nicicum nu ne-o arată (Z. I 81) / The north wind, never shows a quiet sea. Marea-i plină de talazuri şi lumea cu feluri de necazuri (Z. I 847) / The sea is full of billows and the world, of kind of sorrows. Ca cel ce pe valurile mării urme caută să găsească (Z. I 1219) / Like one who tries to find some traces on sea waves. Ce tulburare de mare, mare, cînd val peste val vine călare (Z. VIII 8011) / What a great trouble of the sea, when wave upon wave come on horseback. Acum e senin şi se face nor, acum este marea lină şi se face furtună (Z. I 207) / Now the sky is clear and it gets covered, then the sea is calm and a storm bursts. De la mal pînă la mal, marea-i volbură şi val (R. p. 451, nr. 11) / From shore to shore, the sea is all whirls and waves. Marea-i mare şi în veci astîmpăr n-are (R. p. 451, nr. 22) / Great is the sea and for ever restless. Marea-i de peşte plină, dar nicicînd n-are hodină (R. p. 451, nr. 33) / Full is the sea of fish, and never knows a rest. Zi-i omului : Eşti ca o mare ! şi-i zici că n-are alinare (R. p. 453, nr. 58) / Tell man : You are like the sea ! and that means he is for ever disturbed. Să nu-i ceri mării să fie lină, cînd e de zbucium plină (R. p. 453, nr. 59) / Never ask the sea to be smooth, while it is full of agitation".

Each of these proverbs can be evidently perceived (understood) from another angle of view as well. The polyvalent force of the proverb is well known [3]. Nevertheless, there may be established a hierarchy among the values that are to be remarked.

The vastity of substance is easier to be deduce through joining secondary meanings (in the sense of value) : „Toate apele în mare se varsă şi marea nu se mai umple (Z. I. 846) / All waters flow into the sea, but the sea never fills up. Ca nisipul mării (Z. I 911) / Like the sand of the sea. Marea cu sarea (Z. I 857) / The sea with its salt. Numai cu un găinaţ de cioară marea nu se spurcă (Z. I 852) / The sea does not get tainted with a crow's droppings. Ca o picătură de apă în mare (Z. I 860) / Like a water drop in the sea. Ca stelele cerului şi ca nisipul mării (Z. I 294) / Like the stars in heaven and like the sea sands. Valul mării-i zbuciumat, adîncul e alinat (R. p. 451, nr. 1) / The sea wave is troubled, calm the depths. Îi dai marea cu sarea şi-i tot prea mică darea (R. p. 453, nr. 62) / You give him the sea with its salt and still is the gift too little".

[3] I. C. Chiţimia, *Paremiologie*, în „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor", IX, 1960, nr. 3, p. 461—485 ; Ovidiu Bârlea, *Proverbe şi zicători româneşti*, Bucureşti, 1966.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Even if to the more subtle mind such proverbs present certain relationships, they are connected with the proverb's formal structure and do not succeed in diminishing the idea of immensity, considered as to the substance of the *sea* (water, salt, sand).

While the above proverbs mainly convey a definition of the *sea* through emphasizing some of its specific features, other proverbs settle the *sea* in a relation with man's life.

The *sea* is taken as a superlative term, considered a sign of man's limited possibilities. And even more : in the necessary relation between man and the *sea*, the idea of risk and fear is comprehended and graphically expressed. We should even underline the fact that only a people having a full experience of the *sea* could make proverbs where its function is regarded in a relationship with the success and achievement of human deeds : „Cînd eşti pe luciul mării şi tună, anevoie o să scapi de furtună (Z. I 851) / When you are on the face of the sea and it thunders, you will avoid storm with difficulty. Cu cît marea de frumoasă, cînd de departe o vezi, cu atît de urîtă, cînd în ea te îneci. (Z. VIII 8004) / The more beautiful the sea when you look at it from afar, the more horrid when you get drowned in it. Mai bine pe uscat cu vînt, decît pe mare fără vînt (Z. VIII 8005) / Better on land with a wind, than on the sea without a wind. Marea, cu înecarea ei o lume prăpădeşte, şi toţi de ea se ţin (Z. VIII 8006) / The sea overcomes a lot, with its drowning, but nobody leaves it. Marea, frumoasă, dar primejdioasă (Z. VIII 8007) / The sea, beautiful but dangerous. Marea de departe e bine s-o vezi, iar în ea vreodată nicicum să te încrezi (Z. VIII 8008) / The sea is good to look at from a distance, but never trust it. Pe cel mai bogat, marea l-a arătat cel mai scăpătat (Z. VIII 8009) / The richest proved to be the poorest by sea. Scăparea celui pe mare, moartea se înţelege (Z. VIII 8010) / The escape of one at sea is to be understood as death. Cine pe mare umblă, viaţa şi-o scurtează fără vremea ei (Z. VIII 8012) / He who travels on sea, shortens his life unripe. De mare să te miri, că este de mirare, iar de umblat să umbli pe uscat (Z. VIII 8013) / Wonder at the sea, for it is a wonder, but tread on solid ground. Pe uscat cu sigureală, pe apă cu îndoială. Vezi din amîndouă care-ţi folosesc (Z. VIII 250) / Certainly on land, doubtfulness on the sea. Look out which is useful to you. Hvale mara, ali ţire te la pemint (Z. I 853) / Praise the sea, but keep on land. Marea cu corabia, tătarul cu sabia (R. p.451, nr. 6) / The sea with its boat, the Tartar with his sword. Drumurile-s pe pămînt, pe mări drumurile-s vînt (R. p. 451, nr. 15) / The roads are on the ground, on the seas the winds are the roads. De-ar fi drum bătut pe mare, de înec ar fi scăpare (R. p. 452, nr. 26) / Were there a paved road on the sea, there would no longer be drowning. Dacă vrei alinare, o găseşti în fund de mare (R. p. 452, nr. 31) / If you want comfort, you'll find it on the bottom of the sea. O luntre pe mare e ca o luminare (R. p. 452, nr. 32) / A boat on the sea is like a candle. Călăreşti marea ca iapa şi nu ştii că ea ţi-i groapa (R. p. 452, nr. 35) / You ride the horseback as you ride a mare, but you

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

don't know your tomb. Pe vreme rea, corabia se poate scufunda (R. p. 452, nr. 48) / On bad weather a ship can sink. La schelă corabia a tras, că fără pînze a rămas (R. p. 452, nr. 49) / The ship has come to the gang way, for it lost its sails. De la Caffa pîn'la noi, vin doar veştile-napoi (R. p. 452, nr. 51) / It is only the news that reach us from Caffa. Pe mare, nu-i loc de îngropare (R. p. 452, nr. 52) / There's no burial place in the sea. Peste adîncurile mării cine pluteşte, cu beznele morţii se înfrăţeşte (R. 453, nr. 60) / He who floats over sea depths approaches the dark of death.

There is a surprisingly great number of proverbs with a content of anxiety about the theme of the *sea*, but the feeling of fear is also present in other peoples'paroemiology, who have a more considerable experience of the *sea*. Water has a wider share than the other dangers threatening man. In the Revelation the end of the world is alegorically shown to happen by water and fire. But fire is accidental, while water is permanent. In the folk tales [4], the water vanquishes over the fire, whenever they have a conflict. Though an English proverb says that : Ships fear fire more than water (D. p. 367, nr. 3023), the fear of the *sea*, is prevalent : „Cto na more bival tot istrahu vidal (D. p. 367, nr. 3028). Qui craint le danger ne doit pas aller sur mer ; Il faut louer la mer et se tenir en terre (D. p. 383, nr. 3155 and 3156). Chi teme acqua e vento non si metta in mare ; Loda il mare e tienti a terra (D. p. 383, nr. 3155 and 3156). Quien no se aventura ni vaya a la mer, ni ande en mula ; Hablar de la mar y estar en la tierra (D. p. 383, nr. 3155 and 3156). He that would sail without danger must never come on the main sea ; Praise the sea, but keep on land (D. p. 383, nr. 3155 and 3156) Wer die Gefahr fürchtet darf nicht aufs Meer ; Lobe die See, aber bleib auf dem Lande (D. p. 383, nr. 3155 and 3156). Fida terra infidum mare ; Tranquillas etiam naufragus horret aquas (M.H. p. 68 and 89, nr. 577 and 737)". We should also add o proverb attributed to Sancho Pança : If you want to learn how to pray, travel on the sea". The proverb is widely spread in Western countries, where it has a lot of variants [5].

Nowadays the problem of man's anxiety is generally treated with experimental and clinical means in order to draw it away from the fiel of the sterile speculations which have been produced by now [6].

The ideas of Jean Delumeau's studies [7] may constitute a link with the „scientific" psychology of motivation — including fear generally considered a behaviour, not pathologically, but as a result of getting conscious about the relations of inadequacy between the possibilities of

[4] Apostol D. Culea, *Tradiţiile vieţii de apă ale poporului român*, Bucureşti, 1942.

[5] Jean Delumeau, *La peur en mer dans la civilisation préindustrielle* în „Synthesis", Bucureşti, III, 1976, p. 121.

[6] Robert Martin, *Contribution à l'étude du concept „motivation"*, Paris—Lille, 1977.

[7] Jean Delumeau, *op. cit.*, p. 121—129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the individuals or the collectivity and the destructive forces of the environment.

At the present level of „understanding" of the mechanism of dread (fear), the artistic products linked with the motif of the *sea* can no longer appear and convince (modern man) of the force of the anxieties experienced by the peoples who had to face the dangers of the *sea* at times when their technical devices were too poor.

Consequently, the poems, ballads, legends, tales, etc., born from man's confrontation with the waters, appear like an outcome of mankind's childhood [8].

Fortunately, the proverb, a folkloric species, classified [9] within the framework of the human behaviour of propitiatory rituals, which deal with urgings and or interdictions even while referring to fear, are not outdated, as are now the forms of anxiety appearing in the longer folklore species.

The manner in which the fear of the *sea* is mirrored by the Romanian proverbs does not essentially differ from the manner in which the same state is presented by the proverbs of other peoples. This fact may be accounted for by : 1) the special nature and function of the proverb as a species of folklore ; 2) the circulation of the proverb [10].

The ethic side of human life, as well as the estimation of the utility or lack of utility of certain action ridiculed in proverbs referring to the *sea* are represented widely enough : „Făgăduieşte marea cu sarea (Z. I 858) / He promises the sea with its salt. A încerca marea cu degetul (Z. I. 855) / To have a try at the sea with one's finger. Cu întrebarea treci marea (Z. VII 16 064) / With a question you may cross the sea. Răbdarea trece marea (Z. VII 17 351) / Pacience crosses the sea. Dacă n-ai sare, cat-o lîngă ghiol de mare (R.p. 451, nr. 2) / If you've got no salt, look for it in a sea gulf. Cine n-are apă din mare nu se adapă (R.p. 451, nr. 3 and 70) / He who has no water drinks from the sea. Ţărmul cu marea, buzele cu sărutarea (R.p. 451, nr. 5) / The shore with the sea, the lips with the kiss. Cu leagănul mării s-a-nvăţat şi-l cunoşti după călcat (R.p. 451, nr. 8) / He's got used to the sea's cradle and that yon know by his gait. Marea cine o iubeşte, de pămînt se deslipeşte (R.p. 451, nr. 14) / He who loves the sea, parts with the land. Mai bine un drob de sare, decît apă de mare (R.p. 451, nr. 18) / You'd better have a salt block than sea water. Du oile la mare, să lingă de pe pietre sare (R.p. 451, nr. 19) / Take the sheep to the sea, so they may lick salt on stones. Apă dulce de-ar fi marea, noi am bea-o cu căldarea, dar marea-i apă sărată, nu te saturi niciodată (R.p. 451, nr. 20) / Were the sea sweet water, I would drink it with a bucket, but the

[8] Vincint Bounoure, *Encyclopédie tématique Weber*, IV, Barcelona, 1972, p. 306 sqq.

[9] Dumitru Stanciu, *Specificitatea proverbului românesc în context balcanic*. Mss. (Bucureşti, 1977), p. 4.

[10] It is to be remarked that many of the Romanian *sea* proverbs come from old sources : the Bible, popular books, Latin etc., which are the sources of other peoples' proverbs as well.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sea ist salt water, and you never have your fill. Cine ştie să asculte, marea-i spune taine multe (R.p. 451, nr. 25) / To one who knows how to listen, the sea has many secrets to tell. Femeia-i ca marea şi-i soră cu legănarea (R.p. 452, nr. 37) / A woman is like the sea, sister of swinging. Pe malul mării nu cînta, căci cîntecul ţi-l va-neca (R.p. 452, nr. 38) / Don't sing at the sea shore, the sea will drown your song. Valul mării-i de departe, cum e gîndul cel de moarte (R.p. 452, nr. 39) / The sea wave comes from afar, like a thought of death. Zvîrle taparina-n mare, că peştii n-au de mîncare (R.p. 452, nr. 40) / Throw the bait into the sea, for the fish have nothing to eat. Marea-i plină de stavrizi şi el prinde doi guvizi (R.p. 452, nr. 41) / The sea is full of mackerel and he only catches two chubs. Dă în mare la chefal, nu scoate unul pe mal (R.p. 452, nr. 42) / He tries to fish grey mullet at sea, and brings none to the shore. I-a spus mării să tacă şi ea i-a răspuns să mai aştepte oleacă (R.p. 452, nr. 44) / He told the sea to keep silent and it replied him to wait a little. Apa mării-i sărată şi nu se-ndulceşte niciodată (R.p. 452, nr. 45) / Sea water is briny and it will never get sweet. Tu-i spui că-i apă de mare şi el îţi spune că-i cu sare (R.p. 452, nr. 46) / You tell him that is salt water and he tells you it has salt in it. Cu vîntul frăţia se face pe mare, dar pe pămînt are dezlegare (R.p. 453, nr. 54) / On the sea, you are linked in brotherhood with the wind, but on land the tie is dissolved. Aruncă în mare năvodul, fără ca să lege nodul (R.p. 453, nr. 61) / He would throw the net in the sea without binding the knot. Vine cu căldarea şi vrea să sece marea (R.p. 453, nr. 64) / He comes with a bucket and wants to dry up the sea. Usucă apa de mare şi adună sare (R.p. 453, nr. 66) / He dries sea water and gathers the salt. Marea cea fără fund este lacomul şi cel mai înalt munte este trufaşul (M.B.p. 526) / A bottomless sea is the greedy and the highest mountain is the haughty. Peşculu tu-amări, tigánea p(r)i focu (D.R.p. 263) / The fish in the sea, but the pan on fire. Lişor poţi s'aruci una chétră tu amare, ma greu u scoţi (Z. IX 7 195) / You can easily throw a stone into the sea, but it is difficult to take it out. Cari tu amari cadi, şdi şarpi se-acaţă (Z. IX 7 197) / One who has fallen into the sea is able to clutch even a serpent. Nu ti spelă niţi mari (P.P.p. 88, nr. 267) / The sea itself cannot wash you up. Au pirdu pusula (T.C.p. 165, nr. 617) / They have lost their compass. La marea monă si ari (T.C.p. 180, nr. 428) / At sea, he drives to plough".

The Greeks themselves find it more prudent for a boat to have two anchors, just like the Romans, the French, the English or the Germans : „Două ancore apără mai bine corabia (Pindar, *Ode olimpice*, VI, 103). Melius duo defendunt retiacula navim (D. 3 116). Ancoris duabus niti bonum est (D. 3 116). Deux ancres sont bonnes au navire (C.D. 3 116. To good riding in a safe harbour (D. 3 158). Zwei Anker sind gut in der Not (D. 3 116).

We may note that this category of proverbs confirm the place of the proverbs within the framework of the folklore species established

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

on some other opportunity [11]; there also appear the Romanian features of urging, interdiction and comparison (evaluation) pervaded with the Romanians by the tinge of a serene humour [12].

The determination of the idea of *sea* in a space context — the mentioning of a certain *sea* — is poorly represented in roughly all of the Romanian proverb collections: „A trece Mările-Negre. A se depărta, fără a se mai întoarce (Z. VI 13 668) / To pass over Black Seas. To go off without coming back. Tu marea tea laea (T. 2 632) / At the black sea. Marea Neagră, mare-albastră, cînți ca mîndrul la fereastră (R.p. 452, nr. 27) / Black Sea, blue sea, you sing like my sweetheart at the window. Turcii fură mîndrele, cînd se umflă pînzele (R.p. 451, nr. 17) / The Turks rape fair maidens when the sails swell up.

Generally considering the famous and valuable Zanne, Rezuș, Muntean collections, the share of the *sea* (about 160) within the Romanian proverb is relatively limited when compared with other natural landscapes of our country's relief, which are the setting of human life: the mountains, the hills, the rivers, the forests, etc. Still it is important to state the fact that the *sea* is not absent. There is a specific preference for the land with all peoples who have not been forced to earn a living by the *sea*. However tempting the call of distant *seas*, there still remains a longing after the shores [13].

We could also add a fact which is not devoid of significance in connection with the Romanian proverb, in an unextensive collection belonging to the Eminescu archive there are also several proverbs dealing with the *sea*. Their share of the total collection is relatively similar in proportion to that of the Zanne or Rezuș collection-that may be asserted from the point of view of the extent. But if we study the content of the proverbs, there appears a slight change in the terms of significance employed, which, nevertheless, does not alter the relationship with human life at a level of utmost generality, which has been argued upon up to here: „Ajutorul cînd piere, ca pînza corabiei cînd se rupe (E. 207) / The help that disappears is like a boat sail that gets torn. Ca cel ce se călătorește pe mare, moare de sete pe apă, fără apă în urcior (E. 237) / Like one who goes on a voyage at sea, and dies with thirst on the waters, without water in his jug. Ca steaua la cei pe mare se arată (E. 251), etc. / It appears like a star to those on sea etc.".

In connection with these proverbs, it is worth remembering that one of them points to the functionality of sailing accessories; another refers to the lack of systems necessary for orientation in space; but

[11] Cf. 9.

[12] Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, București, 1978, p. 162—168. Indeed, all of the Romanian paroemiology does not contain a proverb like this: „Leichter ist es, das Meer bis zum Grunde auszuleeren, als einen wahren und aufrichtigen Freund zu finden". Philippinen (Tagalog). Apud Karl Rauch, *Sprichwörter der Völker*, Wiesbaden, 1977, p. 302.

[13] With the rare and strange exception of the Anglo-Saxon Seafarer.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

all of them may be classified together in a relation with human action being endangered at *sea* [14].

However long the list of examples from other collections might be, we may single out as a significant feature the considerable degree of generality and abstractedness of the ideas in the Romanian proverbs, which remains roughly the same, i.e. it rarely touches the concreteness of social structures : family, social groups, etc. : „Ochii omului sînt rupți din mare (Z. II 4 190) / Man's eys are torn from the sea. Muierea mănioasă este marea fără vad (Z. II 3 999) An angry woman is a sea without ways. Marea că e mare și încă are fund, dar inima omului ? (Z. II 3 590) / The sea itself has got a bottom, and then what about man's heart ? Muierea înghite o mare întreagă (Z. II 3 939) / Woman swallows a whole sea. Marea e plină de talazuri și lumea cu feluri de necazuri (Z. I 847) / The sea is full of billows and the world full of sorrows. Soarele pe cer răsare, marea-i ca o fată mare (R.p. 451, nr. 10) / The sun rises in the sky, the sea is like a maiden. Marea de m-ar prohodi, mîndră, eu n-aș mai doini (R.p. 451, nr. 24) / Were the sea to knell for me, sweetheart, I would no longer sing my tunes. De unde sînt, de unde nu sînt, tot e o apă și-un pămînt ; de unde vin și-unde mă duc, de sete eu mă usuc (R.p. 452, nr. 28) / From where I am, from where I am not, it's just the same water, the same ground to me ; from where I come, and where I go, I get dried up with thirst. Lipovanul cu dubas vinde-n iarmaroc caras (R.p. 452, nr. 50) / The Lippovan with his bark sells crucian at fairs. Cîmpu-i cu oieri, marea-i cu năieri (R.p. 453, nr. 65) / The fied bears shepherds, the sea bears sailors. Adîncul mării nu seacă ; adîncul femeii te-neacă (R.p. 453, nr. 72) / The depth of the sea doesn't dry up ; in the depth of woman you drown. Cînd va s'face marea livade (Z. I 854) / When the sea grows an orchard".

It may be noticed that the Romanian proverbs bear ideas of such a level of abstractedness, that they suppose a long experience though some may derive from a mediated experience, via the contacts with peoples who knew the anxieties of a direct and long-lasting experience of the sea.

The experiences extended in times also raise the question of spacial spreading. That is specifically considered the circulation of motifs in the species of folklore. While some of the proverbs quoted have their origin in the Bible, others are inherited [15], as has been shown by the Zanne collection ; still, such ideas could not possibly have been perceived, and even less preserved and spread, if the Romanians' manner of thinking had been alien to these categories, if these categories had not structurally belonged to the Romanian thought.

[14] Cf. Ion Dumitrescu, *Metafora mării în poezia lui Eminescu*, București, 1972. The addition of culture was defining in this respect, as it is to be proved by the vast imagery of *the sea* in Eminescu's poetry, by the great poet's obsesive feeling about *the sea* ; the Romanian histories of literature undoubtedly demonstrate the fact. The achievement couldn't only rely on the local source (folklore), which still, is not absent.

[15] Ovidiu Bârlea, *op. cit.* ; Walter Gottschalk, *Die Bildhaften Sprichwörther der Romanen*, 3 vol., Heidelberg, 1935—1938. Vol. I, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Works and Proverbs Collections

[1] C. Brăiloiu, E. Comişel, T. Gălușcă-Crîşmaru, *Folclor din Dobrogea*, Bucureşti, 1978.

[2] Th. Capidan, *Megleno-românii*, II, Bucureşti, 1925, phraseology, p. 165—220 (shortened : T.C., p. No.).

[3] Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Dialectologie românească*, Bucureşti, 1977 (shortened : D.R.p.).

[4] I. Coteanu (red.), *Dicţionar explicativ al limbii române*, Bucureşti, 1975 (shortened : Dex.)

[5] Mircea Duduleanu, *Proverbele lumii despre calităţi şi defecte*, Bucureşti, 1978 (shortened : D., No.).

[6] Mihai Eminescu, *Opere*, VI, Perpessicius ed., Bucureşti, 1963 (chap. Romanian Proverbs, p. 363—381) (shortened : E. No.).

[7] Maria Marinescu-Himu, Vasile Diaconu, *Proverbe latine*, Bucureşti, 1976 (shortened : M.H.p. ; No.).

8 Ion Muşlea, O. Bârlea, *Tipologia folclorului*, Bucureşti, 1970 (shortened : M.B.p.).

[9] Pericle Papahagi, *Folclorul aromânilor*, I, Bucureşti, 1900 (shortened : P.P.I.No.).

[10] Idem, *Megleno-românii*, I, Bucureşti, 1902, Proverbs and Sayings, p. 61—88 (shortened : P.P.p.No.).

[11] Karl Rauch, *Sprichwörter der Völker*, Wiesbaden, R. Löwit, 1977.

[12] Petru Rezuş, *Proverbe româneşti*, Mss. (shortened : R.p.No.).

[13] Grigore Tocilescu, *Materialuri folcloristice*, II, Bucureşti, 1900 : Aromains Proverbs and Sayings, p. 415—705 (shortened : T. No.).

[14] Iuliu Zanne, *Proverbe româneşti din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia*, Bucureşti, 1895—1903, 10 vol. (shortened : Z., vol. No.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'UNION DES PRINCIPAUTES ROUMAINES DANS L'HISTORIOGRAPHIE ETRANGÈRE. BREF APERÇU*

PAR

V. CRISTIAN

Moment de puissante affirmation roumaine sur le plan international, l'Union de 1859 a eu une essentielle contribution à la stabilisation de l'intérêt de l'opinion publique européenne sur cette région et aussi à sa meilleure connaissance scientifique. Par l'intensité de l'action et par la profondeur des résultats, la période d'environ 1859 a retenu pas seulement l'attention des contemporains, mais aussi celle des générations suivantes, en se trouvant une naturelle prolongation sur le plan historiographique. Les préoccupations des historiens étrangers sur cette période ont fait naître une riche littérature. Englobant des productions inégales, cette littérature n'a pas encore constitué l'objet d'un étude spécial. On lui a consacré seulement quelques brèves observations, qui font référence presque seulement aux plus importants écrits [1], auxquels on peut ajouter les comptes-rendu dont ils on jouit dans le révues contemporaines.

En nous proposant une vue d'ensemble sur la manière dont l'époque de l'Union se reflètent dans l'historiographie étrangère, nous ne nous avons pas proposé d'épuiser le sujet. La mention de tous les oeuvres qui font référence sur la période risquerait de transformer cet

---

* Pendant l'élaboration de cet étude, des informations utiles nous ont été offerts par Leonid Boicu concernant l'historiographie polonaise et soviétique et par Constantin Iordan-Sima pour l'historiographie serbe et bulgare. A tous les deux nos chalereux remerciements.

[1] Gh. I. Brătianu, *Politica externă a lui Cuza Vodă şi dezvoltarea ideii de unitate naţională, [La politique extérieure du Prince Couza et le développement de l'idée de l'unité]*, „Revista istorică română", II (1932), p. 113—118 ; Paul Henry, *L'histoire roumaine*, (Bulletin historique) „Revue historique", t. CLXXVI (1935), p. 518—523) ; Ion Hudiţă, *Franţa şi Cuza Vodă. Lovitura de stat proiectată în 1863. După documente inedite, [La France et le Prince Couza. Le Coup d'Etat préparé en 1865. D'après des documents inédits]*, „Hrisovul", I (1941), p. 249—269 ; Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă, [La vie et l'œuvre du Prince Couza]*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 14—17 ; V. N. Vinogradov, *Rosiia i obiedinenie rumînskih kniajestv*, Moskva, 1961, p. 310—316.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

essai de synthèse dans un inventaire, dont les proportions n'auraient pas été justifiées par son utilité. Dans des nombreux cas, surtout dans les travaux généraux, les considérations sur l'époque de l'Union se répètent, quelquefois étant presque reprises d'une oeuvre à l'autre, conséquence d'un examen insuffisant du problème. Notre attention va se diriger avant tout sur des oeuvres spéciales, toutefois sans omettre les oeuvres de synthèse qui peuvent être révélatrices tant par la manière dont le problème est connu à un moment donné que par l'importance qu'on lui accorde dans le cadre d'un exposé général.

En partie, les directions de l'évolution de l'historiographie étrangère sur l'époque de L'Union sont semblables à celle que l'on constate dans l'historiographie roumaine, existant entre elles une étroite interférence. Leur perfectionnement a eu comme fondement le progrès graduel de la documentation et des méthodes de recherches, les résultats gagnés, sans tenir compte de l'endroit où ils ont été réalisés, étant utilisés de tous ceux qui s'en occupaient de l'époque, de sorte que celle-ci peut devenir le sujet des appréciations qui coincident dans leur essence. Mais, dans le même temps, l'historiographie étrangère présente quelques particularités par rapport à l'historiographie roumaine. La différence essentielle est donnée par le centre des intérêts des préoccupations. Pendant que les historiens roumains, apportant des contributions substantielles à la connaissance du contexte extérieur, ont dirigé la plupart de leurs efforts sur les facteurs intérieurs, les historiens étrangers ont envisagé l'Union de 1859 surtout comme une question européenne, leur intérêt se portant, en première ligne, sur ses implications internationales. En la regardant ainsi, ils devaient aboutir à des inhérentes différences, surtout dans la première période quand les interprétations étaient données en étroite liaison avec l'attitude de leur propre diplomatie à l'égard de l'Union roumanie et de ses conséquences.

L'attitude envers celle-ci a été influencé au début et par la campagne liée aux événements de 1866. Les historiens étrangers ont repris quelques thèmes de celle-ci, surtout les allemands — intéressés à présenter Charles de Hohenzollern sous un jour favorable en contrast avec Al. I. Couza. Dans plusieurs travaux de synthèse parus jusqu'au commencement du XXème siècle[2], la regne de celui-ci est presque complètement négligée. Ils présentent, parfois dans quelques lignes, seulement l'Union des Principautés, considérée surtout comme un fait de politique internationale, sans mentionner les réformes qui l'ont suivie, donc ce qui aurait donné de l'éclat au prince, pour la caractérisation duquel sont utilisées d'habitude les appreciations des adversaires politiques.

[2] C. Alvensleben, *Allgemeine Weltgeschichte*, Wien, 1872, p. 579 ; Berthold Volz, *Illustrierte Geschichte der neuesten Zeit*, II, Leipzig und Berlin, 1884, p. 417—418 ; Constantin Bulle, *Geschichte der neuesten Zeit 1815—1885*, II, Berlin, 1888, p. 273—274 ; E. Maréchal, *Histoire contemporaine de 1789 à nos jours*, II. Paris. 1890 ; Oscar Jäger, *Geschichte des Neunzehnten Jahrhunderts*, Bielefeld und Leipzig, 1899, p. 576 ; Hans F. Helmolt (ed.), *Weltgeschichte V. Südosteuropa und Osteuropa*, Leipzig und Wien, 1905, p. 364.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Jusque vers la fin du dernier siècle, l'époque de l'Union a été peu étudiée. Les historiens n'avaient pas à leur portée qu'un matériel éditée restreint, publié souvent dans le but de propagande, dépourvu donc d'objectivité. Au fur et au mesure la documentation s'élargit par la parution des plusieurs recueils de documents ; même s'ils ne se rapportent pas directement à notre thème, ils ont permis une meilleure compréhension par les informations sur la situation internationale de l'époque [3]. Très interessants sont les mémoires ou la correspondance des importants acteurs des événements d'environ 1859, telles du Duc de Morny [4], du baron Hübner [5] ou de la reine Victoria [6], où on trouve d'intéressantes références relativement à l'Union. A la connaissance de son contexte international, des importantes contributions ont apporté des travaux qui se rapportent aussi à cette période [7] ; une mention tout particulière doit être faite pour le travail de l'ancien député dans le Parlement de Vienne, auteur de plusieurs ouvrages d'histoire diploma-

[3] Camilio di Cavour, *Letteres edite et inédite*, ed. Chiala, 4 vol., Torino, 1883—1885 ; N. Bianchi (ed.), *La politique du Comte Camille de Cavour 1852—1861 ; Lettres inédites*, Torino, 1885 ; C. C. E. Grenville, *A Journal of the Reign of Queen Victoria from 1852 to 1860*, 2 vol., London, 1887 ; S. Lane-Poole, *The Life of the Right Honourable Statford Canning Viscount Stradford de Redcliffe, from his memoire and private and official papers*, 2 vol., London, 1888 (Peu d'informations toutefois concernant les deux dernières années de son activité diplomatique).

[4] *Extrait des mémoires du Duc de Morny. Une ambassade en Russie 1856*, Paris, 1892. Il s'agit, en fait, de sa correspondance de la période 1853—1863, la majorité des lettres datant de 1856. On y trouve d'importantes informations concernant la délimitation de la frontière entre la Moldavie et la Russie, les élections de 1857. Une lettre de Gortchakoff (28 juillet/9 août 1857) informait Morny que la Russie n'était pas disposée à rompre les relations avec la Porte et qu'elle l'a fait seulement pour montrer à la France comme le gouvernement de Saint-Petersbourg comprenait une alliance intime *(Ibidem*, p. 203).

[5] Alexander von Hübner, *Neuf années de souvenirs d'un ambassadeur d'Autriche sous le second Empire*, 2 vol., Paris, 1904, Journal révisé par l'auteur vers la fin de sa vie, il contient quelques informations seulement sur l'attitude de l'Autriche, et aussi d'autres Puissances, en ce qui concerne l'union des Principautés.

[6] *Letters of Queen Victoria : A Selection from her Majesty's correspondence between the Years 1837 and 1861*, ed. A. C. Benson and Viscount Esher, London, 1907 (Une traduction française résumé, Paris, 1909). Sur l'Union des Principautés on y publie une lettre de Victoria à Palmerston (6 mars 1856) où elle affirme que „contre les intrigues russes dans les Principautés il n'y a pas d'autre barrière possible qu'un arrangement qui satisfaiserait les peuples mêmes, c'est-à-dire une monarchie éréditaire" *(Ibidem*, p. 430).

[7] A. P. Zablotskii-Desiatovski, *Graf P. D. Kiseleva i ego vremia*, III, 1882 ; I. N. Butkovskii, *Sto let avstriiskoi politiki v Vostocinom Voprose*, I—II, Spb., 1488 ; Pierre de la Gorce, *Histoire du Second Empire*, vol. 1—7, Paris, 1894—1905 ; Emille Ollivier, *L'empire liberal. Etudes, récits, souvenirs*, Paris, 1894—1902 (L'exposé concernant la chute de Couza et l'évolution des événements roumains depuis 1459 traduit par B. V. dans „Arhiva", XIX (1908), nr. 9—10, p. 383—389) ; Serge Goriaïnov, *Le Bosphore et les Dardanelles. Etude historique sur la Question d'Orient*, Paris, 1910 ; S. S. Tatiscev, *Imperator Alexandr II. Ego Jizni i tarstvovinie*, I, Sankt Petersburg, 1911.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tique contemporaine, Julian Klaczko [8]. Celui-ci souligne que l'action roumaine de 1859 a représenté „le premier exemple de cette stratégie nationale qui devait se produire bientôt sur une échelle plus vaste en Toscana et Emilia". Le double choix de Couza „a été vraiement la première tentative de cette diplomatie populaire" qui, dans le cas de l'Italie, va embrouiller les calculs des diplomats et qui „venait proclamer devant le monde un fait accompli par le suffrage de la nation". Cet élément et l'alliance franco-russe sont considérées comme traits caractéristiques de la période 1856—1859 [9].

Mais la principale contribution étrangère à la connaissance de l'époque de l'Union jusqu'à la Première Guerre Mondiale appartient à l'historiographie française. Fait tout naturel. L'attitude et le rôle de la France pendant l'époque de l'Union faisaient que celle-ci soit abordée en France sans réticence, le problème étant considéré aussi une question d'histoire diplomatique française. L'intérêt pour l'évolution de la société roumaine d'environ 1859 n'était que la continuation de l'ancien intérêt pour notre histoire. D'ailleurs, suite des liaisons plus anciennes, des nombreux écrits publiés en France par et sur les Roumains, on peut dire que leur histoire était mieux connue ici que n'importe où, ainsi comme la cause roumaine avait, sans cesse, un puissant aide dans l'oppinion publique. L'attitude était synthetisée par le connu géographe français Elisée Reclus [10]. En présentant la Roumanie de 1876, son importance comme île latine, il soulignait que „du point de vue de la race et pas du celui de la politique officielle, la vraie Roumanie est beaucoup plus grande que les cartes ne la representent" [11]; pendant que le territoire habité les Roumains est presque rond, il a pris après 1859 „une forme bizarre et mal équilibrée" [12]. Il soulignait, de même, la vitalité des Roumains, qui reclament leur place comme nation indépendente [13].

Un premier essai de traiter historiquement l'époque de l'Union appartient au secretaire de Couza, Baligot de Beyne, Resté plus d'une année après le 11 février 1866 à Bucarest, il s'est informé, comme il l'avoue, pour ecrire „une histoire de la regne passée [14], projet qu'il n'a pas matérialisé ; d'ailleurs, son auteur ne pouvait risquer la création

[8] Julian Klaczko, *Deux chanceliers. Le prince Gorceakof et le prince de Bismarck*, Paris, 1876.

[9] *Ibidem*, p. 113—114.

[10] *Nouvelle géographie universelle. La terre et les hommes. I. L'Europe méridionale*, Paris, 1876, (cap. VI, *La Roumanie*, p. 245—276). Voir aussi Georges Castellan, *Peuples et nations des Balkans à la veille du Congrès de Berlin (1878) d'après Elisée Reclus*, „Revue des études sud-est européennes", XV (1977), nr. 2, p. 279—293 où on souligne l'idée de Reclus que l'unité des races est plus puissante que les frontières.

[11] *Ibidem*, p. 245.

[12] *Ibidem*, p. 247.

[13] *Ibidem*, p. 248.

[14] B.A.R.S.R., Arhiva Cuza, LII, f. 313.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

d'un tel oeuvre sans avoir à sa disposition l'archive de Couza dont il connaissait bien la valeur documentaire [15].

Les préoccupations de l'historiographie française pour l'époque de l'Union s'amplifient dans la dernière décennie du siècle passé. Quelques pages lui sont consacrée, premièrment, dans la connue histoire diplomatique de Debidour [16]. Etant donné le caractère de cet oeuvre, le problème n'est pas présenté d'une manière omogène ; on fait des références à elle en fonction de ses implications sur les divers moments de l'évolution internationale, en poursuivant les intérêts des divers pouvoirs. La Russie et montrée comme le principal soutien de l'Union par son désir d'affaiblir la Turquie, surtout en 1857 quand, à Stuttgart, elle aurait déterminé la diplomatie française de l'appuyer [17]. L'alliance entre ces deux pays est considérée essentielle dans l'accomplissement de l'Union. Mais Debidour fait valoir aussi l'importance des causes intérieures, ainsi comme l'opposition de l'Autriche est expliquée par ses craintes pour la Transylvanie et la Bucovine „dont la population était roumaine, dans sa très grande majorité" [18]. Mais, il ne fait aucune référence aux actions diplomatique de Couza, dont l'éloignement est considéré comme révolution [19].

La dernière idée avait été reprise par une étude économique sur la Roumanie, publiée en 1896 par Gustave Bley [20]. En se rapportant aux „heureux changements" qui ont suivi le Congrès de Paris, il soulignait que le prince Couza „a apporté de grands services à son pays", surtout par la réforme agraire, et a lutté courageusement, pendant sept années, dans une situation difficile.

La même année est paru à Paris la version française de *L'histoire des Roumains de Dacie Trajane* de Xenopol. L'intéressante préface que lui consacre le réputé historien Alfred Rambaud [21] ne s'arretait pas spécialement sur les événements de l'époque de l'Union. En échange, elle était toute traversée par l'idée de l'unité de la nation roumaine, son aspiration vers une „Grande Roumanie" [22] qu'il considérait en fonction de ses profondes racines. Il lui cherchait les prémisses dans l'antiquité et dans le double origine dace et romaine ; les similitudes avec les Fran-

---

[15] Dans la nuit de 11/23 février 1866, l'archive avait été confisqué justement dans la chambre de Baligot de Beyne (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 376).

[16] A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, II, Paris, 1891.

[17] *Ibidem*, p. 170.

[18] *Ibidem*. Concernant la révolution de 1848, on y soulignait que la population roumaine majoritaire de Transylvanie répugnait de supporter le joug des magyars *(Ibidem*, p. 18).

[19] *Ibidem*, p. 296.

[20] Gustave Bley, *La Roumanie. Etude économique et commerciale*, Paris, 1896, p. 5—6.

[21] A. Rambaud, *Préface* à A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, I, Paris, 1896, p. I—XXXV. Le travail a été élogieusement présenté devant l'Académie des Sciences Morales et Politique par Arthur Desjardins, qui insistait sur le facteur intérieur dans la lutte pour l'accomplissement de l'Union à partir de 1848 („Arhiva", VIII (1897), p. 354).

[22] *Ibidem*, p. VI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

çais le déterminait de voir dans l'histoire des Roumains „celle d'un peuple frère“ [23], île latine dans l'Orient. Une attention toute particulière était accordée aux efforts des érudits, premièrement au transylvains, ensuite aux moldo-valaques pour la réalisation de l'unité. L'évocation des luttes pour l'union est associée à la satisfaction devant l'attitude que la France ait eu alors. „Certes, le peuple de Trajan méritait qu'une part de sympathies manifestées par nous pour le peuple grec lui fût réservée. La France a été le principal facteur dans l'éliberation du dernier et a eu une importante contribution dans l'émancipation du premier. El il n'y a pas dans nos annales une page plus honorable pour nous que ces deux pages“ [24]. Il achevait ses intéressantes considérations en voyant dans la vitalité de Roumains, les Romains du Danube, devant les grandes difficultés imposées par l'histoire, un encouragement pour les Français, les Romains de la Seine [25].

Un moment remarquable pour la connaissance de l'époque de l'Union l'a constitué l'oeuvre de Louis Thouvenel [26]. Elle est, en fait, plutôt une collection de documents qu'une oeuvre proprement-dite. L'exposée des événements est faite par l'intermédiaire des lettres, très précieuses comme documents, que le connu diplomat français de l'époque de l'Union avaient expédiées ou reçues et dont les points de vue sont assimilés par l'auteur. Mais il intervient quelquefois avec des considérations personnelles comme celles qui concernent le rôle des Principautés dans la génèse de la question italienne.

La première analyse détaillée de la situation de l'époque de l'Union a été entreprise par Gaston de Monicault [27]. Lui est résérvée le plus grand espace de tous les problèmes compris dans son oeuvre. L'auteur ne limite pas ses recherches à la période qui suit l'année 1856, mais cherche les antécédents de l'Union, en commençant par l'origine romaine et la continuité, ensuite les luttes et les vicissitudes du Moyen Âge, le developpement spirituel moderne, la Révolution de 1848 où la lutte d'emancipation a entrainé tant les transylvains que le moldo-valaques, les circonstances dans lesquelles s'est réalisé l'Union des Principautés. Juriste de formation, l'auteur fait une analyse détaillé du regime des capitulations, tout en démontrant que celui-ci ne pouvait pas être appliqué dans les Principautés, elles ne constituant pas partie intégrante de l'Empire Ottoman, et où on ne pouvait invoquer des considérants réligieux, solution originale imposée dans les régions musulmanes.

Vers la fin du siècle passé, l'Union des Principautés roumaines commence ainsi a être mieux connue. Preuve suplémentaire, la manière dont elle est présentée dans la classique *Histoire générale* parue sous la rédaction de Lavisse et Rambaud [28]. Faite par l'auteur de connues

[23] *Ibidem*, p. XXXIV.
[24] *Ibidem*.
[25] *Ibidem*, p. XXXV.
[26] L. Thouvenel, *Trois années de la Question d'Orient 1856—1859. D'après les papiers inédits de M. Thouvenel*, Paris, 1897, 386 p.
[27] Gaston de Monicault, *La Question d'Orient. Le traité de Paris et ses suites (1856—1871)*, Paris, 1898, 393 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

synthèses et manuels, Albert Malet, dans le cadre de la Question Orientale, l'exposée y est relativement succinte ; mais elle présente les données essentielles, dans une interpretation correcte, en soulignant l'importance du facteur intérieur, la nécéssité des reformes, la tendance de transformer l'autonomie en indépendance.

Le commencement du XX-ème siècle a été marqué par la parution d'une oeuvre importante pour notre thème, *L'histoire de la Roumanie contemporaine* de Fréderic Damé, qui lui consacrait une place important [29]. L'auteur, licencié en droit à Paris, s'était établi en 1872 en Roumanie, déployant une riche activité comme journaliste, activité abandonée en 1890 pour devenir professeur de langue et littérature française au lycée „Gh. Lazăr" et accomplissant ensuite divers fonctions dans le Ministère de l'Enseignement. Dans ce temps-là il a écrit de nombreux travaux politiques, statistiques, historiques et littéraires. La synthèse de 1900 était ainsi le résultat des amples investigations ; de plus, elle présentait l'avantage d'appartenir à un habitué du réalités roumaines.

Concédant lui aussi beaucoup d'importance aux problèmes extérieurs, Frédéric Damé pouvait ainsi insister sur le facteur intérieur, même s'il soulignait les lacunes de la documentation, par l'impossibilité d'utiliser l'Archive Cuza „la clé de plusieurs faits qui sont aujourd'hui mal expliqués" [30]. Il souligne les prémisses de l'Union, faisant, comme Xenopol, distinction entre la conscience de peuple et l'idée de l'union politique des Roumains, qui était mûre en 1856, année quand, considerait-il, le traité de Paris, faisait commencer la Roumanie moderne [31], que avait ensuite justifié la confiance accordée par les Puissances. Mais il accentue l'idée de Debidour que la Russie a été la principale Puissance qui avait désiré l'Union, considérant que pour des raisons tactiques, pour ne pas mécontenter l'Angleterre, elle a accepté rester dans l'ombre de la France. Dans le même temps, il accorde une attention spéciale à l'histoire interne, soulignant que le prince était dès le commencement adepte des réformes, et pour leur mise en pratique a été nécessaire le coup d'Etat. Par la réforme agraire, il „s'attirait les malédictions des hommes politiques mais s'assurait les bénédictions de trois millions paysans, qui, tant que la Roumanie vivra, vont garder au fond de leur âme, le nom de Couza" [32]. Plus importante est considérée la loi de l'enseignement, „l'une des plus grandes réformes réalisée dans ce pays, même si elle a été critiquée et appliquée partiellement". Fr. Damé considère que c'est à elle „qu'on doit la démocratisation ainsi rapide de la Roumanie, l'extraordinaire diffusion de l'instruction qui s'y observe, la mise en oeuvre dans si peu de temps de toutes les ressources de l'acti-

[28] E. Lavisse, A. Rambaud, (sous la red.), *Histoire générale du IV-e siècle à nos jours. XI. Révolutions et guerres nationales 1848—1870*, Paris, 1899, p. 245—251.

[29] F. Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'anvénement des princes indigènes à nos jours (1822—1900)*, Paris, p. 85—159. (Traduction roumaine, Bucharest, 1901).

[30] *Ibidem*, p. 155—156.

[31] *Ibidem*, p. 94.

[32] *Ibidem*, p. 141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vité nationale, le developpement inattendu de son commerce, de sa industrie et de sa civilisation quand on pense qu'est-ce que c'était ce pays, hier encore" [33].

Un autre français qui avait connu la Roumanie, mais seulement d'un seul voyage, a dressé à son tour, un intéressant portait de Couza, „l'un des plus grands hommes, sinon le plus grand, de la Roumanie moderne" [34]. Il soulignait que les défauts qu'on avait reproché au Prince, étaient, en fait, communs à tous les boyards et que ce sont ses qualités qui prédominent : son profond patriotisme, son complet désintéressement, son intéligence vigoureuse, l'intrépidité de l'homme d'action, la générosité, l'amabilité, l'esprit chevaleresque. Couza c'est le model devant lequel doivent s'arrêter tous ceux qui désirent étudier l'âme roumaine.

On trouve d'intéressantes références à l'époque de l'Union dans d'utres oeuvres historiques français parus jusqu'à la Première Guerre Mondiale, y compris les manuels [35]. C'est étonnant toutefois que dans l'oeuvre connue de Ed. Driault, consacrée à la Question d'Orient, on ne lui réserve qu'une seule page [36] ; même si l'auteur avait élargi le problème en temps (il commençait avec Justinian) et en éspace (se rapportait aux contacts des européens avec l'Afrique et l'Asie), il reserve plus de trois quarts de l'exposé au XIX-ème siècle. En échange, très profitable pour notre thème a été un des meilleurs études d'histoire diplomatique parus jusqu'au commencement de notre siècle, du au diplomate F. Charles-Roux [37]. Il a précisé le cadre international de l'Union en observant en détail les rapports franco-russes. Dans le même temps, l'auteur a fait une pénétrante analyse de ces rapports en fonction des intérêts des deux pays au Bas Danube. Charles-Roux a révélé les contradictions entre l'attitude de la Russie et le fait que par sa politique unioniste de ce moment, elle ne voulait en réalité que développer ses relations amicales avec la France [38].

D'intéressantes appréciations sur l'époque de l'Union appartient aussi aux historiens des autres pays. Sur elle s'arrêtait l'anglais Stuart F. Weld [39], après avoir critiqué Alexandre W. Kinglake que dans son vo-

[33] *Ibidem*, p. 142—143.

[34] André Bellesort, *La Roumanie contemporaine*, Paris, 1905, p. 72.

[35] Ch. Seignobes et Albert Metin, *Histoire contemporaine depuis 1815*, Paris, 1906 (trois pages d'exposé dens et correct).

[36] Ed. Driault, *La Question d'Orient depuis ses origines jusqu'à nos jours*, IV-e, ed. réfondue, Paris, 1909, p. 192—193. D'ailleurs, dans le manuel de Ed. Driault et G. Monod, *Histoire contemporaine 1815—1913*, Paris, 1914. on consacre a l'Union quelques lignes seulement.

[37] F. Charles-Roux, *Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III*, Paris, 1913, 560 p. (La plus grande partie est consacrée à la période jusqu'en 1866). L'auteur a repris le problème de l'Union des Principautés dans *France et chretiens d'Orient*, Paris, 1939, p. 178—181, mais l'envisagant strictement en liaison avec l'action diplomatique de la France.

[38] *Ibidem*, p. 93—94, 181 et suiv.

[39] Stuart F. Weld, *The Eastern Question and a Supreased Chapter of History : Napoleon III and the Kingdom of Roumania*, London, 1897.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lumineux travail sur la Guerre de Crimée [40] avait négligé ce problème. Il présentait en des très favorables couleurs la politique de Napoléon III. L'attitude est différente dans la connue synthèse parue au Cambridge [41]. Dans un exposé succintt, où on considère tant les circonstances extérieures que celles intérieures, les appréciations sont, généralement correctes ; toutefois l'Angleterre est mentionnée comme la première qui a désiré l'Union tandis que la Russie n'était même mentionnée. Le problème a été abordé aussi dans le travail concernant la politique de l'Autriche pendant la Guerre de la Crimée de H. Friedjung [42]. En soulignant, à son tour, l'idée que celle-ci a été contre l'Union en „jugeant que la Roumanie indépendante aura un oeil sur la Transylvanie" [43] il considérait que, par la reconnaissance de l'acte de 1859, le nouvel état est parti „vers la complète unité et indépendance, ce qui se montrait salutaire pour le pays et pour la paix européenne [44].

Jusqu'à la Première Guerre Mondiale, l'historiographie étrangère sur l'époque de l'Union a connu quelques créations notables. Dues dans la plus grande partie à l'historiographie française, elles partent, généralement, du matériel édité. Ainsi l'analyse n'a pas pu être très ample, même si elle a permis la comphréhension de quelques éléments fondamentaux — la volonté inflexible des Roumains pour l'Union, l'acte de 1859, come premier pas vers son accomplissement, les raisons essentielles de l'attitude des différantes puissances envers la question roumaine.

La situation est changé après la Première Guerre Mondiale. L'entre-deux-guerres a été l'étape la plus fertile en réalisations de l'historiographie étrangère sur l'Union. Le fait en comporte plusieures explications. La principale c'est l'accomplissement de l'unité de la Roumanie à la fin d'une guerre où elle avait contribué à la victoire des Alliés, ce qui a fait qu'elle jouisse d'un prestige et d'un intérêt plus grand dans le monde, ce qui devait avoir des échos dans le monde scientifique aussi. La manière dont on avait résolu le problème national à la fin de la première conflagration mondiale a dirigé, généralement, l'attention vers son évolution dans „le siècle des nationalités". Moment important de ce siècle, l'époque de l'Union devenait un naturel centre d'attraction. Son étude a été facilité par l'accès aux archives, tant étrangères qu'à l'archive de Couza ; on a publié aussi des collections de documents, dont quelques unes très importantes pour l'histoire diplomatique de l'épo-

[40] A. W. Kinglake, *The invasion of the Crimeea*, 6 vol., London, 1863—1880.
[41] *The Cambridge Modern History. XI. The Growth of Nationalities*, Cambridge, 1909, p. 643—645.
[42] H. Friedjung, *Die Kriemkrieg und die Osterreichische Politik*, Stuttgart, 1901, p. 182—187.
[43] *Ibidem*, p. 186.
[44] *Ibidem*, p. 187.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

que [45]. Et enfin, on s'ajoute les liaisons plus étroits entre les historiens roumains et étrangers, dont les unes avaient appris le roumain.

Certes, l'intérêt pour l'époque de l'Union n'est pas uniforme ni dans cette période-ci. Il varie en fonction des préoccupations des historiens, de leurs conceptions et attitudes. Il y a des travaux d'histoire générale où le problème n'est même mentionné [46]. D'autres lui consacrent une succincte présentation, plus ou moins exacte tels ceux publié ou paru sous la rédaction de Ed. Petit [47], A. Stern [48], H. Smith Williams [49], Pietro Orsi [50], Ch. H. Pouthas [51]. La question est mentionné aussi dans les oeuvres consacrées à des Etat européens, intéressés dans le problème de l'Union [52]. Plus importants sous ce rapport sont les travaux consacrés à la politique extérieure d'un pays ou aux relations bilatéralles, les unes très intéressantes tant pour préciser le cadre international de l'Union que pour l'attitude des certains Etats envers l'Union [53]. On leur

[45] *Il corteggio Cavour-Nigra dal 1858 al 1861*, vol. I—III, Bologne, 1926—1928 ; Chr. Friese (ed.), *Die auswärtige Politik Preussens*, 1858—1871, vol. I—II, Oldenburg 1933—1945 ; Harold Temperley and Lillian M. Penson, *Foundations of British foreign Policy from Pitt (1792) to Salisbury*, Cambridge, 1938 (Les documents concernant Couza, p. 241 et suiv. ; compte-rendu par N. Iorga, „Revue historique du sud-est européen", XV (1938), p. 283—289).

[46] H. G. Wells, *A short history of the World*, London, 1922 (Le problème des nationalités est d'ailleurs complètement négligé, le travail étant conçu en partant de la philosophie de l'auteur et de l'histoire britanique) ; E. Cavaignac, *Chronologie de l'histoire mondiale*, Paris, 1934 ; Ch. Seignobos, *Essai d'une histoire de l'Europe*, Paris, 1938. L'union est seulement mantionné dans la volumineuse *Propyläen Weltgeschichte. VIII. Liberalismus und Nationalismus 1848—1890*, Berlin, 1930, p. 100.

[47] Ed. Petit (ed.), *Histoire universelle illustrée des pays et des peuples*, VI, Paris, 1922, p. 488—490. Après la Convention de 1858, „mélange d'union et de séparation", les Roumains „prirent en main leur cause", et „le mouvement vers l'unité fut irresistible".

[48] A. Stern, *Geschichte Europas von 1848 bis 1871*, Stuttgart-Berlin, 1923, p. 220—223. Le regne du Prince Couza est présenté dans une lumière peu favorable, en partant des rapports du consul autrichien a Bucharest, von Eder.

[49] *The Historians History of the World*, XIV, London—New York, 1926, p. 150—151. Un essai de reconstituer l'histoire des differents peuples par la juxtaposition des fragments choisis des oeuvres des différents historiens.

[50] Pietro Orsi, *Storia mondiale dal 1814 al 1938*, I (1814—1871), Bologna, 1938, p. 355—357, p. 408—409. On insiste naturellement sur l'attitude favorable de Sardaigne.

[51] Charles H. Pouthas, *Démocratie et capitalisme (1848—1960)*, Paris, 1941. (*Peuples et civilisations*, XVI). On accentue le rôle de la France. Quelques fautes ; ainsi la superficié detenue par les couvents dédiés est estimé à 7/8 du territoire roumain.

[52] E. Lavisse (ed.), *Histoire de la France contemporaine*, t. VI, Paris, 1921, p. 324—326, t. VII, p. 147—148 (tous les deux redactés par Ch. Seignobes) ; Paul Matter, *Cavour et l'unité italienne*, t. II—III, Paris, 1925—1927 ; W. Miller, *The Ottoman Empire and its Succesors*, 1801—1927, London, 1927 ; H. C. F. Bell, *Lord Palmerston*, vol. I—II, London—New York—Toronto, 1936.

[53] *The Cambridge History of the Britain Foreign Policy. 1793—1919*, vol. II, Cambridge, 1923 ; De Guichen, *Les relations russo-allemandes du XVIII-e siècle à 1870*, Saint-Arnaud, 1930 ; C. Friese, *Russland und Preussen vom Kriemkrieg bis zum polonischen Aufstand*, Berlin, 1931 ; E. Schule, *Russland und Frankreich von Ausgang des Kriemkriege bis zum italiennischen Krieg 1856—1859*, Königsberg-Berlin, 1935 ; Boris Nolde, *Die Petersburger Mission Bismarcks. 1859—1862*, Leipzig, 1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ajoute le renommé manuel de la Question Orientale fait par le géographe et historien français J. Ancel [54], bon connaisseur de notre pays aussi. Il intitulait même le IV-ème chapitre concernant la période 1841—1859. „La crise roumaine" mais il y englobait et d'autres questions, ainsi comme les réformes de Couza étaient présentées dans le chapitre suivant („La crise bulgare" 1859—1878"). Quelques fautes glissée dans son dense exposé et signalées par N. Iorga [55], ont été corrigées dans les éditions suivantes.

C'est toujours à l'historiographie française que revienne la plus importante contribution. Son attention c'est agrandie après la lutte commune pendant la guerre et après l'accomplissement de l'idéal national roumain, qui avait trouvé un appui si fort dans l'oppinion publique française. La plus claire expression de l'attitude des savants français a été donnée par le connu philologue Mario Roques, excellent connaisseur de la Roumanie. Solicité en 1925 de tenir une conférence pour les invités français de l'Association des étudiants roumains de France à l'occasion de 24 Janvier [56], il soulignait que ce jour, „est beaucoup qu'une anniversaire ; est la fusion des plusieures anniversaires, est un symbol" [57] en marquant le commencement d'un processus qui s'est fini en 1918 et étant „le premier grand act d'un peuple qui pouvait devenir de lors une grande nation" [58]. Dans le même temps le jour de 24 Janvier est considéré aussi une fête de la France, à cause de son attitude devant la cause de l'Union et de son acoomplissement.

La contribution française a été particulièrement consistante sous le rapport de l'introduction dans le circuit scientifique de la documentation inédite. Ainsi, Solomon Reinach a publié beaucoup de lettres de son ancien professeur, Charles Tissot, qui avait occupé pendant quelque temps la fonction de consul à Iassy [59]. Les plus importantes contributions les ont eu Paul Henry et Marcel Emerit.

En dirigeant plusieurs années l'activité de l'Institut français de Hautes Etudes en Roumanie, Paul Henry avait entrepris de minutieux recherches d'où on a résulté, premièrement, un recueil de documents consacré à la période de la chute de Couza et à l'avenement de Carol [60], recueil apprécié encore à son apparition [61] et particulièrement utile pour la recherche. Le recueil comprend de la correspondance des Archives des Ministères des Affaires Etrangères français et autrichien, et

---

[54] Jacques Ancel, *Manuel historique de la Question d'Orient (1792—1923)*, Paris, 1923, p. 129—136 ; 153—154.

[55] „Revue historique du sud-est européenne", I (1924), p. 82—89 (ci-après RHSEE).

[56] Mario Roques, *Le 24 janvier. Conférence faite à Paris la 24 Janvier à l'Association des étudiants roumains en France*, Paris, 1925.

[57] *Ibidem*, p. 3.

[58] *Ibidem*, p. 10.

[59] S. Reinach, *Charles Tissot à Iassy (et la Commission des Couvents dédiés) : 1863—1866*, RHSEE, I (1924), nr. 7—9, p. 203—233.

[60] Paul Henry, *L'abdication du Prince Couza et l'avénement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930.

[61] Compte-rendu par N. Iorga, RHSEE, VIII (1931), nr. 7—9, p. 235—239.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aussi de l'Archive de Couza. Sa quatrième partie, presque, fait référance à la période d'avant l'éloignement du Principe de l'Union. L'oeuvre a une préface dense avec des interpretations intéréssantes L'attention est retenue surtout par la personnalité de Al. I. Couza, „un grand Prince" [62]. Sans omettre ses défauts, exagérés auparavant, défauts qui n'ont pas nui à son activité publique, P. Henry insiste sur les mérites de l'homme d'Etat (présenté comme un véritable „despote éclairé" [63], en soulignant que „peu de gouvernements peuvent être fiers d'avoir réalisé en cinq ans des réformes si profondes, si importantes, si décissives" [64]. Paul Henry a repris ultérieurement les principaux éléments de la période dans ses travaux de synthèse [65].

La plus importante contribution française à la connaissance de la période de l'Union appartient à Marcel Emerit. Licencié en lettres à la faculté de Bordeaux, il est venu au commencement de l'année 1924 en Roumanie et il y est résté presque cinq années, premièrement comme boursier de l'Institut français de Hautes Etudes et ensuite comme assistent de Iorga. Pendant ce temps-là il a entrepris, sur notre histoire de solides études, qu'il a ensuite continué. Il s'est orienté en deux direction : l'histoire sociale et l'époque de l'Union. Sa préférence pour cette dernière est due, en partie, au fait qu'il ait eu accès à des importantes sources innédites, premièrement celles de Henri Place, le fils du consul, et ensuite à l'Archive Couza.

Les préoccupations de M. Emerit sur l'époque de l'Union ont débuté par un étude sur les idées sociales de V. Place [66], personnalité qui avait attiré l'attention de Mario Roques et qui lui retiendra encore l'attention. Le point de départ c'était la traduction d'un de ses études par Ion Ionescu de la Brad, Iorga considérant nécessaire de publier ultérieurement la version française [67]. L'étude est intéressant par la liaison établie entre les conceptions de Victor Place, qui ne sont pourtant pas originales et celles de ses prédécesseurs et de ses contemporains. Dans la même revue, M. Emerit a publié encore quelque lettres de V. Alecsandri [68], dont il apprécie la contribution à la politique extérieure de Couza et la finesse diplomatique.

[62] P. Henry, *op. cit.*, p. 2.

[63] J. Droz, L. Genet et J. Vidalens, *L'époque contemporaine. I. Restaurations et revolutions (1815—1871)*. Paris. P.U.F., 1863, p. 302 (Coll. „Clio").

[64] P. Henry, *op. cit.*, p. 5.

[65] *Le problème des nationalités*, Paris, 1937 (souligne l'importance du facteur intérieur dans l'Union et sa viabilité, premier résultat positif de la politique des nationalités, officiellement abordé au Congrès de Paris) ; *Napoléon III et les peuples*, Gap, 1943.

[66] Marcel Emerit, *Les idées sociales de Victor Place*, RHSEE, IV (1927), nr. 4—6, p. 108—113.

[67] *Un mémoire de Victor Place sur la question rurale en Roumanie*, RHSEE, IV (1927), nr. 10—12, p. 283—300.

[68] Marcel Emerit, *Trois lettres inédites de Basile Alecsandri (1857)*, RHSEE, v (1928), nr. 4—6, p. 139—144 ; Idem, *Une conversation entre l'Empereur Napoléon III et Basile Alecsandri*, RHSEE, nr. 7—9, p. 232—236. Les lettres de Basile Alecsandri ont été mises à sa disposition par le fils du consul, Henri Place (établi dans la ville de Roman), qui lui a offert une riche documentation inédite sur la période de l'Union.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Le plus important étude concernant la situation politique pendant la Période de l'Union est la monographie qu'il consacre à Victor Place [69]. Ainsi come il souligne dès le commencement, M. Emerit veut faire „oeuvre d'historien et non de panégyriste" même si „depuis que je connais son oeuvre je suis un admirateur fervent de Victor Place et je n'ai jamais caché l'amour que je porte à la Grande Roumanie, amour profond consolidé par les liens multiples qui me rattachent à son peuple" [70]. L'oeuvre est très bien documenté ; d'ailleurs, la deuxième partie, qui se rapporte directement à l'activité de Place à Iassy est fondé dans sa plus grande partie sur des documents inédits. Pour mieux comprendre cette période, M. Emerit a étudié premièrement les antécédents, observant le developpement progressif de l'idée de l'Union jusqu'en 1856. Dans cette année, elle avait des fondements très puissants ; M. Emerit souligne que ce qui s'appelait alors „le partie separatiste" n'était „qu' une petite coalition d'intérêts personnels, incapable de remuer à elle seule les masses profondes du peuple qui veut l'union pour faire de leur patrie un pays grand, puissant et prospère [71]. De 1856 à 1864 s'étend une des plus importantes périodes de l'histoire de la Roumanie. Une ample présentation est faite ensuite, à l'activité antérieure de Victor Place, en mettant en évidence le caractère passionné du personnage, son penchant vers l'action. M. Emerit insiste sur l'idée qu'il a actionné pas seulement come diplomat français, mais aussi come ami des Roumains ; „la cause de l'Union lui paraît si noble, qu'il y consacre déjà un devoûment passionné, come s'il était devenu lui-même Roumain" [72]. Mais son tempérement a contribué aussi aux vicissitudes de ses relations avec les hommes politiques roumains, particulièrement avec Al. I. Couza. Par son travail, M. Emerit reliéfait le rôle notable joué par V. Place pendant l'Union même s'il l'exagère quelquefois, quand il affirme, par exemple, qu'en 1861 il est le „chef véritable de la diplomatie roumaine" [73]. La monographie a constitué un moment significatif dans le développement d'ensemble de l'historiographie de l'Union [74].

Une autre contribution de M. Emerit à la connaissance de l'histoire diplomatique de l'époque de l'Union se rapporte aux années 1863—1864 [75]. Il faut souligner le fait que, dans ce moment, la situation de la Roumanie sur le plan international était délicate, surtout parce que les dificultés internes s'y s'ajoutaient. La prudence était ainsi nécessaire, l'attitude de Couza envers de complot hongrois et l'incursion polonaise étant justifiée. Dans le même temps est critiqué Tillos qui ne possaidait pas la capacité de comprendre la situation du pays où il était accredité.

[69] Marcel Emerit, *Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union*, Bucharest, 1931. Le travail est dédié à N. Iorga.

[70] *Ibidem*, p. 3.

[71] *Ibidem*, p. 30.

[72] *Ibidem*, p. 35.

[73] *Ibidem*, p. 123.

[74] Cf. le compte-rendu de Iorga, RHSEE, VIII (1931), nr. 4—6, p. 124—126.

[75] Marcel Emerit, *Les complots polonais et hongrois en Roumanie en 1863—1864*, RHSEE, XII (1935), nr. 7—9, p. 225—237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

En réalisant un jonction entre ses préoccupation sur l'époque de l'Union [76] et celles sur l'évolution sociale, l'importante thèse que M. Emerit a consacré à la situation des paysans entre les années 1829—1864 [77], a couromné ses préoccupations sur l'histoire des Roumains [78]. Elle est le résultat d'un long effort d'investigation des sources édites et inédites (il avait appris l'alphabet cyrillique). En justifiant le choix du thème, l'auteur insiste sur les controverses concernant le problème agraire sur lequel „la passion politique et les intérêts de classe ont souvent faussé le jugement des historiens les plus avertis" [79] et sur le fait qu'il présente en Roumanie une physionomie des plus complexes, ne pouvant pas être séparé de la politique interne, des traditions juridiques, de l'économie générale du pays et de la façon de vivre de la population. Il surprend aussi, le rapport entre le situation sociale et la position internationale des pays roumains, ce qui a compliqué le problème.

En analysant la manière dont on a résolu le problème pendant la regne de Couza, M. Emerit insiste sur les difficultés qui l'ont accompagné, sur la lutte idéologique et politique, sur le contexte international et souligne „la profonde originalité des réformes sociales accomplies à cette époque dans les Principautés-Unies" [80]. Dans leur réalisation il accorde un rol essentiel à M. Kogalniceanu „un des rares hommes qui

---

[76] Pour la fin de la période est important son travail *Madame Cornu et Napoléon III. D'après les lettres de l'Empereur et d'autres documents inédits*, Paris, 1937.

[77] Marcel Emerit, *Les paysans roumains depuis le traité d'Andrinople jusqu'à la libération des terres (1829—1864)*, Paris 1937. L'auteur était alors maître de conférences à l'Université de Lille. Sur ce travail voir les compte-redus de N. Iorga, dons RHSEE, XIV (1937), nr. 7—9, p. 250. („Un des travaux fondamentaux consacré à la Roumanie dans le dernier temps par les historiens étrangères"), P. Henry dans „Revue historique", CLXXXIII, juillet-sept.; 1938, p. 112—116, J. Ancel dans „Revue d'Histoire moderne", XIII, juil.-sept. 1938, p. 318—320; Marc Bloch, dans „Annales d'Histoire Sociale", *I*, oct. 1939, p. 432—435; A. Zahareanu, dans „Istorik Marksist", nr. 3/79, p. 141—144.

[78] Un aspect de l'époque de l'Union, a été repris par Marcel Emerit dans l'étude *Le dossier de la premier mission militaires française en Roumanie*, „Revue Roumaine d'Histoire", V (1966), p. 575—586. En ce fondant sur un matérial inédit français, il y analyse les intérêt politiques, mais aussi économiques envisagés par cette mission, son action, l'effort des Roumains pour le développement de leur potentiel militaire. Il a publié aussi quelques données sur la compagnie Magnan dans *Les Saint-Simoniens en Roumanie*, „Revue Roumaine d'Histoire", VIII (1969), nr. 3, p. 723—128 (Numéro spécial consacré à Andrei Oţetea). D'ailleurs, Marcel Emerit a suivi avec beaucoup d'intérêt les progrés de l'historiographie roumaine après la Seconde Guerre Mondiale (voir aussi Leonid Boicu, *Un prieten al României: Marcel Emerit, / Un ami de la Roumanie: Marcel Emerit /*, „Cronica", 5 janvier 1963, p. 12), a participé activement aux différentes manifestations scientifiques concernant l'histoire des Roumains, parmi d'autres au coloque franco-roumaine de Paris (decembre 1975) consacré aux relations entre les deux pays dans le siècle passé. Un aperçu sur son oeuvre historiographique sur la Roumanie dans Ştefan Ştefănescu, *Marcel Emerit lors de son 80-e anniversaire*, „Analele ştiinţifice ale Universităţii Bucureşti. Istorie", XXVIII (1979), p. 25—29.

[79] *Les paysans roumains depuis le traité d'Andrinople jusqu'à la libération des terres*, p. 1.

[80] *Idem*, p. 440.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

voient clair, qui savent ce qu'ils veulent et qui ont en eux de vrais talents d'hommes d'Etat" [81]. Son estime se dirige également vers C. Negri „le personnage le plus remarcable peut-être de l'époque de l'Union" [82]. Le travail s'achève par une analyse minutieuse et nuancée sur les conséquences de la réforme de 1864, qui anticipait un autre travail sur la question agraire jusqu'en 1921, qu'il annonçait [83], mais, malheureusement, il ne l'a pas réalisé.

Même si normalement quelques unes de ses conclusions se sont modifiées entre temps, ce dernier travail de M. Emerit reste un moment de référence dans l'étude du problème social pendant l'époque d'Union. Dans le même temps, il a le mérite d'avoir contribue à l'élargissement de l'intérêt des historiens étrangers, des aspects prédominants diplomatiques à ceux social-économiques.

A ces derniers, l'historiographie étrangère consacrera d'intéressants recherches dans l'entre-deux-guerres. En grande mesure ils ont été stimulés par la réforme agraire de 1921. Par son importance, elle a attiré l'attention sur la manière dont avait évolué généralement la question agraire en Roumanie, un moment essentiel étant justement la période de Couza. Il sera abordé, parmi les autres, dans deux oeuvres parus en Angleterre, dus à Ifor L. Evans et David Mitrany. Dans un étude de proportions plus réduites, par rapport au sujet [84], le premier consacre quelques pages à l'époque de l'Union [85]. Considérant le problème dans le context d'auprès le Première Guerre Mondiale, Evans est tenté à insister sur les côtés critiquables de la réforme de 1864, qu'il atribue exclusivement à Couza. Toutefois, il souligne que, malgré tout, elle „marque la fin de la période d'oppréssion et le commencement d'une nouvelle ère pour les paysans" [86] et il établit aussi une liaison entre la renaissance nationale roumaine et ses aspirations sociales [87].

L'analyse est plus nuancée dans le travail de D. Mitrany [88], dont la première partie constitue un sérieux exposé de la question agraire dans l'histoire roumaine. Il insiste sur l'intensification de l'expoitation de paysans, suite de l'essor du commerce des céréales, où il voit „un exemple digne d'attention comment la prospérité économique peut produire un regrès social" [89]. En s'arrétant sur les bases, sur l'essence et les conséquences de la réforme de Couza, dans le contexte de la lutte pour l'émancipation nationale, il considère que la loi de 1864 a été déterminée par des considérations politiques, étant enclin même à croire qu'elle n'était pas démandée par la développement capitaliste du pays,

[81] *Ibidem*, p. 447.
[82] *Ibidem*, p. 481.
[83] *Ibidem*, p. 522.
[84] Ifor L. Evans, *The Agrarian Revolution in Roumania*, Cambridge University Press, 1924, VI+197 p.
[85] *Ibidem*, p. 36—43.
[86] *Ibidem*, p. 41—43.
[87] *Ibidem*, p. 38.
[88] David Mitrany, *The Land and the Peasant in Roumania. The War and the agrarian Reform (1917—1921)*, New Haven, 1930.
[89] *Ibidem*, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

idée résultée tant de l'insuffisante connaissance du problème, que de la tentative d'appliquer un modèle d'Occident à nos réalités. D'ailleurs l'idée est contredite par l'analyse de l'évolution du problème.

L'historiographie anglaise de l'entre-deux-guerres a eu, dans le même temps, quelques notables préoccupations d'histoire diplomatique sur l'époque de l'Union, d'une manière tout à fait traditionelle, qui s'est prolongé, généralement, beaucoup en Angleterre. La plus importante réalisation est l'étude entrepris par W. G. East, auteur d'un travail sur la rencontre d'Osborne [90] et d'une monographie consacrée à l'Union [91]. Cette dernière est conçue comme „un essai d'investigation, du point de vue de l'histoire diplomatique et internationale, du problème qui a confronté et divisé les Grandes Puissances dans les années 1855—1859, à savoir si les Principautès de la Moldavie et de la Valachie doivent être mis politiquement sous le même prince, soit étranger, soit autochtone" [92]. Le problème est donc vu de l'extérieur. W. G. East jète d'abord un coup-d'oeil historique sur les Principautés pour mettre en évidence les fondements intérieurs de l'Union. Mais la plus grande partie de l'oeuvre se refère aux années 1856—1858. Sourtout pour cette période, elle apporte un important matériel innédit, dont la plus grand partie provenait de Foreign Office et aussi des archives viennoises. Il y a ici une prémisse de la tendance vers une interprétation à travers le point de vue des diplomats britannique de l'époque. Tout de même il fait une minutieuse analyse de l'attitude de Statford, en soulignant combien ses initiatives s'éloignaient du point de vue officiel britannique et dévoile les contradictions de la politique de Napoléon III envers l'Union. En bâclant le moment de l'Union seulement en quelques pages, il ajoute trois annexes intéressantes concernant les commencements des relations consulaires de l'Angleterre avec les Principautés, le recontre de Stuttgart et les rapports de l'empereur français avec la Turquie. Dans la deuxième il fait appel à deux lettres de Cowley vers Clarendon pour démontrer, contre Debidour, que s'est pas la France qui a suit la Russie, en ce qui concerne l'Union, *mais au contraire, démonstration faite*, comme on le sait, encore par Charles-Roux.

Le travail de East reste intéressant surtout pour avoir éclairci des aspects de la politique britannique pendant les années de l'Union. Dans cette même direction, apporta sa contribution et son professeur, le renommé historien des relations internationalles, H. W. V. Temperley. Après une visite à Bucarest en avril 1936, quand il a présidé l'assemblée des Comités nationales des sciences historiques [93], il a publié deux

[90] W. G. East, *The Osborne Conference and Memorandum of August 1857*, The English Historical Review". XLXII (1928), p. 409—412. On considère que l'agrément d'Osborne — d'ailleurs sans être un angagement diplomatique — était plutôt un „oral pact" *(Ibidem*, p. 10).

[91] Idem, ***The Union of Moldavia and Wallachia, 1859. An episod in diplomatic History***, Cambridge, 1929.

[92] *Ibidem*, p. VII.

[93] RHSEE, XIII (1936), no. 4—6, p. 219.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

matérieaux réunissant plusieurs lettres et documents d'époque [94], révélatrices pour les oscilations de la politiques anglaise et aussi pour la précision des intentions à deux de ses animateurs de 1855 ; indiférent au problème de l'Union, Palmerston optait pour l'institution des assemblées représentatives, pendant que Clarendon voyait la solution dans „l'indépendance des deux Principautés unies et un roi étranger" [95]. Comme on le sait celui-ci a, ultérieurement, modifié son attitude.

La plus importante contribution britannique à la connaissance de l'époque de l'Union appartient au réputé historien R. W. Seton-Watson (1879—1951) professeur de l'histoire de l'Europe centrale à l'Université de Londres (1922—1945), coéditeur à „Slavonic Review", auteur de travaux très importants [96]. Il a été un bon connaisseur des Roumains et de leur histoire ; en 1906 il a fait un premier voyage en Transylvanie, en 1910 a visité Bucarest et Iassy, en revenant ensuite plusieurs fois, s'est crée des étroites relations avec les historiens et les hommes politiques roumains. La bonne connaissance de la cause roumaine l'a déterminé à l'appuyer à la Conférence de paix de 1919 [97]. Après quelques recherches partiels, il a écrit la connue *Histoire des Roumains de la période roumaine jusqu'à l'accomplissement de l'unité* [98], la meilleure synthèse écrit à l'étranger sur notre histoire.

En accordant un important espace à l'epoque de l'Union avec ses antécedents (le titre même du travail est très suggestif), il le considère dans un cadre plus large en insistant sur le problème transylvain qu'il considère „la clé du vaste problème de l'unité roumaine" en reliefant „ce fait fondamental que l'Union concerne pas deux mais trois Principautés, que pour les deux situées au sud et à l'est des Carpathes, il ne devait y avoir ni ordre, ni sécurité tant que leur destinée ne serait pas rattachée à celle de l'autre fragment de l'ancienne Dacie qui se trouve au nord du massif" [99]. Il previent, le lector, en fait le lector

---

[94] H. Temperley, *The Union of Roumanian in the Private Letter of Palmerston, Clarendon and Cawley*, RHSEE, XIV (1937), no. 7—9, p. 218—232 ; Idem, *Four Documents on the Future of Roumania, by Henry Stanley, D. Brătianu, Lord Palmerston, and Albert, Prince Consort — 1855—1856*, RHSEE, XIV, no. 7—9, p. 232—242.

[95] *Ibidem*, p. 219—220.

[96] *The Southern Slaw Question* (1911) ; *The Rise of Nationality in the Balkans* (1917) ; *Europe in the Melting Pot* (1919) ; *Britain in Europe 1789—1914* (1937) ; *History of the Czech and Slovaks* (1943).

[97] V. N/etea/, *Legăturile lui R. W. Seton-Watson cu românii. Les liaisons de R. W. Seton-Watson avec les roumains* / „Studii" Revistă de istorie", XXIII (1970). no. 4, p. 817—818. Le point du départ est une conférence donnée à Bucharest par. G.—H. — N. Seton-Watson. Celui-ci a présenté aussi une communication *(R. W. Seton-Watson et les liaisons anglo-roumaines)*, basée sur une riche documentation provenant de l'archive de la famille au colloque anglo-roumain de Căciulați, 4—5 juillet 1975 (Voir le compte-rendu de Sergiu Columbeanu, „Revista de istorie", XVIII (1975), no. 10, p. 1594).

[98] R. W. Seton-Watson, *A History of the Roumaniens from Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge, 1934. Les références du présent étude ont été faites à l'édition française, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achevement de l'unité*, Paris, P.U.F., 1937.

[99] *Ibidem*, p. VIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

occidental, habitué à un autre développement des histoires nationales, que dans l'histoire des Roumains les vicissitudes „cachent une force qu'il faut reconnaître et l'histoire de l'Europe ne montre pas de plus frappant exemple de ce qui peut sous une domination étrangère et contre une politique d'assimilation forcées, un sentiment national qui triomphe peu à peu de l'adversité“ [100].

Après une vaste présentation du développement du sentiment national jusqu'en 1848, Seton-Watson étudie l'idée de l'Union pendant la révolution, la situation crée par la Guerre de Crimée — thème préféré par l'historiographie britanique [101] — et l'action roumaine à l'étranger et ses échos. Il insiste sur les discussions diplomatiques, qui occupe l'espace prépondérant, mais on sent que l'élément essentiel est à l'intérieur. L'historien britanique critique „le point de vue incorrigiblement turcophile des hommes d'Etat et de l'opinion publique britanniques, aveugles devant les faits et les arguments et s'appuyant sur des illusions sentimentales et sur des desseins commerciaux [102] et surtout l'attitude de Stratford et Palmerston. A son tour, l'attitude de Napoléon III était déterminée par des sentiments mais aussi par les intérêts de la France, qui pouvaient trouver un appui multiple dans un état roumain unitaire à la place de celui du régime décadent du Sultan. En utilisant une formule suggestive, il montre qu'après 1856 „l'avocat principal“ de la cause de l'Union était l'empereur français qui avait gagné la Russie de sa part. Le compromis auquel les Grandes Puissances cherchaient aboutir en 1858 ne pouvait pas être viable : „Pour nous qui jugeons ces événements après un demi-siècle, il nous est difficile de concevoir qui des hommes d'Etat sérieux aient pu croire que des demi-mesures peuvent être efficaces et retenir la marée du sentiment national qui montait sous leur yeux“ [103], les unionistes prouvant beaucoup d'énergie et d'abilité [104], la double élection montrant qu'il était vain de placer des obstacles artificiels sur le chemin de l'Union. La naissance de la Roumanie s'est fort bien passée, mais sans que les grandes Puissances aient pu exercer leur fonction de sages-femmes“ [105].

En exposant l'évolution du nouvel Etat dans la période *1859—1878*, l'historien anglais choisit un motto significatif, les mots de Talleyrand-Périgord : „Quand on envisage aves désintéressement et sans passion les questions qui surgissent en Orient, on est frappé du rôle que les Principautés peuvent jouer, et l'on convient que peu d'Etats secondaires sont à même de rendre d'aussi grands services au maintien

[100] *Ibidem.*

[101] Voir l'anthologie *The Origins of the Crimean War*, edited with an introduction by Brison D. Gooch, Lexington, Massachusetts, 1969 et les considérations de Leonid Boicu, *Austria şi Principatele Române în vremea Războiului Crimeii (1853—1856), /L'Autriche et les Principautés Roumains pendant la guerre de Crimée/*, Editura Academiei R.S.R., 1972, p. 17 et suiv.

[102] R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains*, p. 268.

[103] *Ibidem*, p. 294.

[104] *Ibidem*, p. 295.

[105] *Ibidem*, p. 299.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la paix européenne" [106]. Le nouveau Prince, qui n'avait jamais plaidé sa cause „s'est montré à la hauteur d'une situation difficile, faisant preuve de beaucoup de tact et maîtrise de soi" [107] même s'il n'a pas pas été dépourvu de défauts personnels. Dans des conditions difficiles, il a réussi à imposer trois réformes très importantes. La sécularisation „mis fin à un criant abus qui avait été arbitrairement et artificiellement prolongé au profit d'une classe parasite, étrangère et incapable" [108]. A son tour la réforme agraire „va marquer toujours une des plus grandes étapes de l'histoire de la Roumanie et va assurer à Couza l'éternelle gratitude de la classe paysanne [...]. Malgré aux nombreux imperfections cette réforme a été la permière charte d'une nouvelle ère" [109]. Enfin, la loi sur l'instruction publique „a été presque aussi importante que la loi agraire" même si unes des mesures qu'elle préconisait avaient un caractère théorique „elle n'a pas été moins une charte sur laquelle tout le progrès futur s'est appuyé" [110].

Par son caractère même de synthèse, le travail de Seton-Watson permet un encadrement de l'époque de l'Union dans notre évolution générale. Dans le même temps, même si on peut avoir des doutes sur quelques points de vue ou nuances [111], il constituie la meilleure preuve que l'histoire d'un peuple étranger peut-être écrite avec compréhension et objectivité, dans le même temps.

Avec de la sympathie se sont approché de l'époque de l'Union et les historiens italiens, sympathie qui était un prolongement de celui manifestée par Sardaigne en 1859 vis-à-vis de la cause roumaine. Les commencements de leurs préoccupations remontent à la fin du siècle passé. Déjà, en 1895, dans une histoire des traités du XIX-ème siècle, le professeur Scipione Gemma soulignait la place de l'Union dans la compliquée Question Orientale. En utilisant des écrits inédits, Giacomo Durando a publié en 1901 un travail *(Episodi diplomatici del Risorgimento italiano del 1858 à 1863)* où on annalysait le plan sardo-hongrois d'utiliser en vue d'une révolte générale dans l'empire des Habsbourg, la situation crée par l'Union des Principautés et leur rôle dans le developpement des événements politiques de l'Europe Centrale. Sur la dernière question revienne ultérieurement Lilio Cialdea (conu, surtout, par l'étude qu'il a consacré à la politique exterieure roumaine après l'Independence) dans un travail consacré à l'anniversaire d'une décenie de la réalisation de l'Etat national roumain [112]. Il y développait l'idée que l'Union de 1859 a été un rude coup porté à l'Autriche et qu'il a précipité la réalisation du dualisme austro-hongrois de 1867.

---

[106] *Ibidem*, p. 337. Ces mots ont été écrits le 5 Mai 1858.
[107] *Ibidem*, p. 298.
[108] *Ibidem*, p. 346.
[109] *Ibidem*, p. 348.
[110] *Ibidem*, p. 349.
[111] Voir aussi les compte-rendus de N. Iorga, RHSEE, X (1934), no. 10—12, p. 269—372 ; A.J.B.Wace, „Slavonic Review", XIII (1935), p. 710—712 ; A. Constantinescu, RHSEE, XV (1938), no. 1—3, p. 71—75.
[112] L. Cialdea, *Il decenale dell'Adunanza di Alba Iulia*, Roma, 1928.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Les historiens italiens d'entre-deux-guerres insistent sourtout sur l'attitude bienveillante des dirigeants Piémontais, envers les Roumains, ainsi comme le fait le conu historien Pietro Orsi dans un étude [113] ou Salvatore Sibilia qui se propose d'exprimer un point de vue italien sur l'histoire des Roumains [114]. L'analyse des rapports italo-roumains fait le dernier de perdre de vue l'évolution interne du pays auquel il consacre le travail ; ainsi, s'il fait une présentation correcte de la situation antérieure à l'année 1859 et souligne que l'Europe a compris qu'„on ne pouvait pas mettre des obstacles artificiels au train naturel de l'Histoire", il néglige complètement les réformes qui ont suit, préferant insister sur les rapports diplomatiques roumaino-sardes, sur l'activité du consulat sarde de Bucarest, sur les liens commerciaux, culturels, sur la colaboration dans le domaine du journalisme, problèmes évidements intéressants, mais la signification de l'époque de l'Union est ainsi estompée. Sans trop insister, dans une présentation générale de la Roumanie, Mario Ruffini soulignait que celle-ci est devenue juste maintenant „un Etat Occidental" en y soulignant l'action énérgique de Couza [115]. Le compétent connaisseur des Roumains insistait aussi sur leur organique unité [116]. On peut rappeler les contributions documentaires sur l'attitude de la presse milanaise envers l'Union, hostile pendant que la région a été sous la domination autrichienne et très favorable ensuite [117], ou la correspondance de Mihail Sturdza-Miclăușeni avec Imbriani [118].

Avec l'intensification de recherches, l'entre-deux-guerres a apporté dans l'historiographie de l'époque de l'Union une importante nouveauté : la question est abordée directement par un historien de l'extérieur de l'Europe. La nouveauté est d'autant plus frappante qu'elle se manifeste dans du travail d'exception, parce que *L'accomplissement de la Roumanie* [119], l'oeuvre du professeur d'histoire moderne de l'Université de Texas, T. W. Riker est l'étude le plus approfondie qu'un historien étranger a consacré à notre thème. Son oeuvre est fondée sur de patientes et mi-

[113] Pietro Orsi, *Camillo Gavour e il Risorgimento della Rumenia*, „Gerarhia. rivista politica", VIII (1930), no. 5, p. 401—404. Voir aussi, récement, l'article de Enio di Nolfo, concernant l'attitude de Cavour au Congrès de Paris dans „Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi, Istorie", nr. 2, 1973.

[114] Salvatore Sibilia, *La Romania de Decebalo a Carlo II, Visione storica in relazione ai rapporti con l'Italia*, Bologna, 1939, p. 183—196. Compte-rendu par N. Iorga, RHSEE. XVII (1940), no. 4—6, p. 188—189.

[115] Mario Ruffini, *La Romania e i Romeni*, Milano, 1939, p. 5 ; 50.

[116] *Ibidem*, p. 53 et suiv.

[117] Gino Lupi, *Il Principate di Alessandro Cuza nella stampa milaneze dell' epoca*, „La Rassegna italo-romena", XVIII (1938), no. 4, p. 3—6, no. 5, p. 4—8, no. 6, p. 5—7.

[118] Nunzio Coppola, *Fratellanza italo-romena agli albori della nostra unità nazionale (Nel centenario della nascita di Viitoria Imbriani*, „Nuova Antologia", LXXV (1940), p. 379—394. Vittorio Imbriani (1840—1886), lettré et journaliste, combattant pour l'unité de l'Italie, a évolué dans le dernière période de son activité vers un conservatorisme extrême.

[119] T. W. Riker, *The Making of Roumania. A study of an international problem. 1856—1866*, London, 1931. Traduction roumaine par Alice L. Bădescu, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internationale, 1856—1866*, f. 1/1940/.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nutieuses investigations que l'auteur a éfectué dans les archives de Paris, Londres, Vienne, Berlin et a été précedée par la publication des études partielles [120]. Le problème est considéré de l'extérieur, comme une expérience de politique internationale, en faisant appel au facteur intérieur seulement dans la mesure où lui semble necessaire de montrer „la réaction nationale contre un internationalism interventionniste" [121]. Désirant poursuivre „les sentiers sinueux des diplomats européens" il s'est appuyé premièrement sur leurs rapports qui ont constitué „la loupe a travers laquelle il a examiné ce problème" [122]. La manière présante quelques avantages mais aussi des évidents désavantages, comme dans toutes les études d'histoire diplomatique.

La manière dont Riker a conçu son livre, le transforme dans le meilleur guide pour la connaissance détalliée du climat international et des nombreux traités de la période 1856—1866 concernant le problème roumain. En les annalysant il a l'occasion de démontrer que les efforts des diplomats n'ont pas pu ignorer la puissante aspiration roumaine vers l'unité, que l'Union a triomphée des divers arrangements des grands pouvoirs qui chercheraient des compromis. L'examen de la manière dans laquelle il est arrivé au compromis lui offre la possibilité de démontrer le manque de viabilités des solutions venues de l'extérieur et la nécessité d'être remplacées par d'autres réalisé dans l'intérieur. La reconnaissance de la double élection de Couza par exemple „prouvait qu'un protectorat international était trop superficiel pour faire front à une rigoureuse affirmation nationale" [123]. Plusieurs fois, Riker souligne le caractère révolutionaire de l'évolution des Principautés dans cette période et, même si le terme est utilisé dans un sens limité, il suggère l'ampleur des transformations et l'énérgie dont les Roumains ont fait preuve envers l'action étrangère. Relativement aux difficiles problèmes des années 1862—1863, liés surtout à la question des couvents dédiés, Riker envisageait qu' „on doit reconnaitre qu'une révolution est plus forte" que la lettre des traités et que ce qui se passait maintenant dans les Principautés était, pour ainsi dire, une révolution nationale" [124]. L'épisode avait montré réellement le non-sens du protectorat européen et avait permis aux Principautés de donner une leçon à l'Europe. Dans leur action, un rôle important est réservé à Couza. L'historien américain renonce à lui faire un portait, c'est parceque, souligne-t-il, „ses traits caractéristiques sont visibles dans ses faits" [125]. Sans omettre ses défauts, il met en valeur ses qualités, qui lui ont permis, dans les rélations externes, „de se montrer toujours à la hau-

[120] *The Concert of Europe and Moldavia in 1857*, „The English Historical Review", vol. XLIII, no. 166, April. 1927, p. 227—244 ; *The Pact of Osborne — a controversial Episode in the Making of Roumania*". „The American Historical Review", vol. XXXIV (1929), no. 2.

[121] T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, p. 4.

[122] *Ibidem.*

[123] *Ibidem*, p. 315.

[124] *Ibidem*, p. 458.

[125] *Ibidem*, p. 351.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teur de la situation" [126]. Riker partage l'opinion de ses contemporains, qu'en 1859 „la Moldavie avait choisi plutôt une cause qu'un homme", l'aspiration vers l'union étant essentielle. L'étude de l'action du Prince lui permet d'arriver à la conclusion qu' „indifféremment de ses fautes, Al. I. Couza avait joué un rôle décissif dans le redressement de son pays" [127].

Toujours de l'extérieur, mais étudiant les prémisses spirituelles de l'Union, a considéré le problèmé, un autre historien américain, John D. Campbell dans une thèse soutenue à Harvard. Elaborée peu de temps avant l'entrée des Etats Unies dans la deuxième Guerre mondiale, elle n'a pas été malheureusement publiée [128].

L'intérêt pour l'Union de 1859, à échos si lointains, s'est manifesté naturellement chez les historiens des pays voisins. Ils ont été préocupés surtout par des interférence entre l'évolution des propres peuples et celle des roumains.

En Pologne existait un ancien intérêt pour l'histoire des Roumains, naturelle continuation des relations culturelles et révolutionnaires polonais-roumains du XIXème siècle [129]. D'ailleurs, l'intérêt pour l'époque de l'Union s'est manifesté même aux historiens contemporaines de l'événiment. Après avoir commencé a traduire Kogălniceanu, Leo Rogalski a publié en 1861 une histoire des Principautés Danubiennes ayant comme base ainsi comme le titre même nous le dit [130] les écrits du même Kogălniceanu, de Vaillant, Ubicini, Palauzov [131], auxquels il a ajouté des informations tirées des historiens polonais et turcs ; il soulignait l'enthousiasme occasionné par l'élection de Couza. Ultérieurement il a fait une succinte présentation générale de la Roumanie dès la période daco-romaine jusqu'à l'époque de l'Union [132]. Vers la fin du siècle passé, l'émigré polonais Wladislaw Dunin, qui a vecu 14 ans en Roumanie (1865—1878), a publié d'intéressantes mémoires [133] dont une grande partie se

[126] *Ibidem*, p. 426.

[127] *Ibidem*, p. 607.

[128] John Campbell, *French Influence and the Rise of Roumanian Nationalist. The Generation of 1848 : 1830—1857*, Harward, 1940.

[129] Ion Petrică, *Confluențe culturale româno-polone (A doua jumătate a secolului al XIX-lea), [Interférences culturelles roumano-polonaises pendant la deuxième moitié du XIX-e siècle]*, Editura Minerva, București, p. 200 et suiv.

[130] Leon Rogalski, *Dzieje ksiestv nad-Dunajskih, to jest : Multan i Woloczyzny. Podlug dzul Cogalniceana, Vaillants, Ubicinego I Palauzowa*, Warszawa, 1861.

[131] S. N. Palauzov est l'auteur de l'écrit *Rumînskaia gosudarstva Valahia i Moldavia v istorico-politiceski otnoșenii*, Petersburg, 1859, la première synthèse russe moderne sur l'histoire de la Roumanie, travail bien connu dans l'époque. Selon Palauzov, l'idée de l'Union a eu comme foyer la Moldavie, l'impulsion étant donné par la Prince Ghica et pénétrant rapidément dans toutes les couches populaires.

[132] L. Rogalski, *Rumunia in Jana Jaworskiego Kalendarz Polski Ilustrowany na rok zwyczany 1867*, Varșovia, 1867, p. 23—26.

[133] /W. Dunin/, *Rumunia (Bosfor, Balkan i Dunaj)*, 1855—1878, Lvov, 1887.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rapporte à la regne de Couza [134], pour lequel il a manifesté une grande admiration [135].

L'entre-deux-guerres a été marquée par plusieurs écrits des historiens polonais et aussi par la publication des documents [136]. Une des plus intéressantes est celle que le réputé philologue Stanislas Lukasik l'a consacré aux relations roumaino-polonais. En partant de ses recherches linguistiques, il s'est préocupé aussi d'autres domaines, politique y compris, en apportant d'intéressantes contributions [137]. Sur cette base a rédigé une synthèse des relation du XIXème siècle [138] que, dans une édition française, a été élargie sur toute leur évolution [139]. Bon connaisseur de l'histoire des deux pays, il a donné quelque pages intéressantes sur les rapports polonais-roumains à l'époque de l'Union [140] en soulignant l'attitude polonophile de Couza et a expliqué les unes de ses mesures contre les émigrés polonais par l'impérieuse nécessité des roumains d'éviter le pretexte pour une intervention étrangère. Dans un travail consacré à Adam Sapieha, un des plus prestigieux historiens polonais, Stefan Kieniewicz [141] arrive à la conclusion que, favorable aux polonais, Couza ne pouvait pas seul faire obstacle à la Russie et c'est pour cela qu'il a suivie fidélement la France. Les vicissitudes sont expliqué par Ludwik Widerszal [142] par cette dépendance et aussi par la crise interieure où se trouvait la Roumanie et dans laquelle les polonais constituaient „un facteur explosif".

Les relations entre les roumains et les peuples des Balkans à l'époque de l'Union ont attiré l'attention des historiens bulgares et serbes. Dans une première phase on a publié surtout des mémoires

---

[134] Traduite par I. M. Zatlokiewicz *(România lui Cuza Vodă)*, „Floarea darurilor" (I, 1907, p. 101 et suiv., p. 311 et suiv.).

[135] Ion Petrică, *op cit.*, p. 123—124.

[136] Wieslawa Knapowska a publié, sans commentaires, *Note présenté par des Roumains au Prince Napoléon au mois de mai 1854 et communiquée au général Wysocki*, RHSEE, V (1928), no. 10—12, p. 355—356. Dans le même numéro, elle signalait des documents inédits sur les Principautés, provenent surtout de Michal Czajkowsky et concernant la candidature du Prince Napoléon *(Ibidem*, p. 372).

[137] Voir *Relaţiunile politice ale lui Mihail Czajkowsky — Sadyk Paşa, cu Românii, [Les relations politiques de Michel Czajkowsky — Sadyk Pacha avec les Roumains]*, „Revista istorică română", II (1932), p. 232—261. „Quoi qu'il en aurait dit plus tard, Czajkowsky n'était pas l'adopte de ce grand act politique (L'Union), pour lequel il avait tout de même, beaucoup travaillé en tant qu'agent politique du prince Czartoryzski".

[138] St. Lukasik, *Rumunja a Polska w XIX wieku*, Cracovia, 1931, 135 p. La partie la plus importante du livre concerne les liaisons de Couza avec les Polonais. L'auteur soutient l'opinion que l'insurection de 1863 a été préparée surtout dans la Roumanie (cf. compte-rendu de P. P. Panaitescu, „Revista istorică română", I (1929), p. 79—81.

[139] *Pologne et Roumanie. Aux confins des deux peuples et des deux langues*, Paris—Varsovie—Cracovie, 1938, 423 p.

[140] *Ibidem*, p. 90 et suiv.

[141] Ştefan Kieniewicz, *Adam Sapieha (1828—1903)*, Lwow, 1939.

[142] Ludwik Widerszal, *Powstanie styczniewe w dziejach slowian Balkanskih, czechow i rumunow*, „Przeglad historiczny", t. 34, 1937/1938.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

et des recueils des documents. Le colaborateur de Rakovski, Ivan Kasabov (1837—1911), rédacteur au journal „Narodnost" et professeur aux écoles bulgares de Giurgiu et Ploiești, avait publié des mémoires où il critique unes des manières de Couza, mais en tout il a des oppinions qui lui sont favorable [143]. L'activité de l'émigration bulgare à Bucarest constitue le sujet des nombreuses études dont la majorité regarde Rakovski. Dans une ample biographie publié dans le volume paru lors de la commémoration d'un demi-siècle de la mort du connu militant, Bojan Penev [144] s'arrête longuement sur l'activité de Rakovski à Bucarest pendant les années 1863—1864, souligne les conditions très favorables qu'il a eu pour la diffusion de ses idées politiques, particulierement par la publications de la gazette „Bădășnost". L'activité de l'émigration bulgare à Bucarest constitué aussi l'objet des études publiés pendant l'entre-deux-guerre [145]. Dans la même période est paru un dense étude concernant le principal épisode des relations roumaino-serbes de la période d'Union [146]. En utilisant toute la bibliographie roumaine et serbe et aussi des documents inédits, R. Petrovici relevait le rôle peu connu de l'agent serbes Atanasie Nicolici dans le transit des armes à travers la Roumanie et l'accord avec le Préfect Panaitescu de Bolgrad.

Un examen d'ensemble sur la période de l'Union se trouve dans la synthèse consacrée à l'histoire de la Roumanie par une équipe d'historiens hongrois sous la rédaction de L. Gáldi et L. Makkai. Le dernier en est l'auteur de cette partie [147] d'une valeur supérieure aux autres. L'exposé est dense, l'information riche et la sélection des faits est généralement fait d'une manière adéquate. Mais l'Union n'est pas suffisament intégré dans le contexte de l'évolution générale roumaine. Elle est considérée comme une idée apportée de l'Occident, sans chercher ses profondes racines historiques. On arrive ainsi à une présentation contradictoire ; l'on insiste sur le fait que les difficultés résultaient de l'extérieur, pas de l'intérieur. Une attention tout particulière on accorde à l'attitude de la France et à la manière dans laquelle les hommes politiques roumains ont su capter la sympathie de Napo-

[143] Ivan Kasabov, *Moite spomenite ot Văzrazdaneto na Bălgarija s revoltucionni idei*, Sofia, 1905, p. 49.

[144] Bojan Penev, *Biografija*, dans G. S. Rakoski. *Po Slučuj petdesetgodisninata ot smărtte mu. 1867—1917*, Sofia, 1917, p. 3—140. A la même occasion, Ivan Sișmanov a publié l'étude, *Rakovski kato politik*, discours académique, „Sbornik na B.A.N.", Sofia, kn. IX, p. 1—32 (publié de nouveau en Ivan Sișamnov, *Izbrani să inenija*, I, ed. Gheorghi Dimov. Sofia, 1965, p. 333—350).

[145] D. T. Strașimirov. *Centralen taen komitet v Bukurești*, dans „Bălgarska istoriceska biblioteka", Sofia, god IV, 1931, t. II—III, p. 97—145 ; T. Caraiovo, *Nasijati revolutioneni i politiceaski romantizm*, „Prosviata", Sofia, t. III, 1937—1938 (Compte-rendu par C. N. Velichi, „Revista istorică română", XI—XII, 1941—1942, p. 419—421).

[146] R. Perovič, *Diplomaticeski spor o prenosu srpskog oruzija 1862 preko Rumunija*, „Godisnja Nikole Cupiča", XLVIII, 1939, no. 9, p. 184—234. (Présentation par P. P. Panaitescu, „Revista Istorică Română", 1939, p. 423).

[147] Ladislau Galdi und Ladislau Makkai (Hrsg), *Geschichte der Rumänen*, Budapest. 1942, p. 365—376.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

léon III. En ce qui concerne la règne de Couza, la présentation des réformes ne parte pas d'un compréhension de la situation historique où elles ont été réalisées, en soulignant toutefois que ces réformes ont imortalisé le nom du premier prince des Principautés-Unies [148].

Après la deuxième Guerre Mondiale, l'époque de l'Union a toujours suscité l'attention de l'historiographie étrangère. Le fait s'est concretisé tant dans l'apparition des monographies, que de nombreux études et articles, beaucoup d'entre eux basés sur des matériaux inédits. Leur analyse fournit l'occasion de faire de constatations semblables à ceux faits pour l'entre-deux-guerres. Mais on constate aussi de nouveautés, dont la plus importante est l'attention qu'accorde à l'époque de l'Union l'historiographie marxiste, surtout celles des pays environnants. Elle est liée aux préoccupations de l'historiographie roumaine pour cette période.

L'intérêt des historiens soviétiques pour l'époque de l'Union, vue surtout à travers la politique externe russe — sur laquelle il avait moins insisté dans les écrits antérieure — s'est concretisé, premièrment, dans l'élaboration des thèses de doctorat [149]. Ultérieurement il s'est reflété dans des synthèses sur l'histoire universelle [150], où l'Union est considéré comme un act historique objectif, répondant aux exigences du peuple et une expression du protest contre les résolutions de la Conférence de Paris.

La contribution de l'historiographie soviétique à la connaisance des relations roumaino-russe de l'epoque de l'Union s'est intensifié en commençant avec la fête du centennaire de l'Union, moment qui a fourni généralement l'occasion de nombreuses manifestations à l'étranger [151]. Particulièrement importante est celle due au connu spécialiste dans les questions de l'histoire de la Roumanie, V. N. Vinogradov. Après avoir publié un article sur le rôle de la diplomatie russe dans l'accomplissement de l'acte historique de 1859 [152], il a rédigé une monographie concernant la Russie et l'Union des Principautés Roumaines [153]. Vinogradov est le premier savant qui utilise métodiquement les archives soviétiques sur cette période, en faisant appel surtout aux

---

[148] *Ibidem*, p. 370.

[149] S. A. Nikitin, *Russkoe obscestvo i voprosi balkanskoi politiki Rossii, 1853—1876*, Moskva, 1946 ; F. P. Ghinzburg, *Vnesneiaia politika Rossii v Dunaiskih kniajestvah Moldavii i Valahii v period bor'bî za ih ob'edinenie (1856—1859)*, Moskva, 1953 ; N. K. Golovko, *Istoriceskaia rol'Rossii v osvobojdenie Rumînii ot turețkogo iga*. Avtoreferat kandidatskoi dissertații, Kiev, 1956.

[150] *Vsemirnaia istorija*, VI, Moskva, 1958, p. 517—522 (L'auteur du chapitre I. K. Temșin).

[151] Al. Porțeanu, *Centenarul Unirii în presa și publicațiile din străinătate, [Le Centennaire de l'Union dans la presse et les publications de l'étrangère]*, „Studii. Revistă de istorie", XII (1959 no. 1, p. 331—334.

[152] *Cu privire la rolul diplomației ruse în Unirea Țărilor Române, [Sur le rôle de la diplomatie russe dans l'Union des Principautés Roumains]*, „Studii. Revistă de istorie", XII (1959), no. 2, p. 35—53.

[153] *Rossia i ob'edinenie Rumînskih kniajestv, Moskva*, 1961, 326 p. Compte-rendu par N. Ciachir dans „Studii. Revistă de istorie", XV (1962), no. 2, p. 454—458.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rapports des consuls russes à Iassy et Bucarest et à ceux des ambassadeurs de Constantinople et Paris. En analysant les antécedents de l'Union, il souligne qu'elle est un grand acte du peuple roumain" [154], mais qui ne doit pas être regardé isolément. L'historien soviétique met un évidence le fait que les séparatistes ne formaient qu' „une catégorie sociale très mince" ayant un bagage d'idées plus pauvre [155], pendant que la grande masse du peuple, les paysans, était sincérement partisanne de l'Union, le peuple considérant la victoire de Couza — apprécié pour „sa probité irréprochable et l'indépendance du caractère" [156] — comme sa propre victoire. En ce qui concerne l'attitude de la Russie envers l'Union, Vinogradov est la premier à la définir clairement, en constatant deux orientations. Pendant que les catégories prédominantes étaient, en principe, contre l'Union, mais l'avaient accepté et aidée par des raisons politiques, sa cause a trouvé un fort soutien dans l'oppinion publique, preuve surtout l'attitude de la presse.

Le travail de Vinogradov (qui reviendra sur la période dans le chapitre redigé dans une synthèse de l'histoire de la Roumanie [157]) s'arrête pratiquement en 1859, sur les années suivantes jetant seulement un coup d'oeil. Leur examen du point de vue des relations roumano-russes [158] a confirmé ses principales conclusions, demonstrant qu'il ne faut pas exagérer unilatéralement le rôle positif de la Russie dans l'Union des Principautés, en soulignant les limites de classe du tzarisme, intéressé à soutenir une attitude conservatrice. Dans le même temps, on a souligné que, à la différence des cercles dirigeants, qui envisageaient l'Union possible seulement comme un reflet diplomatique, l'oppinion publique éclairée s'est prononcée pour l'accomplissement de l'Union sur des bases démocratiques, sans aucune intervention extérieure [159].

D'importantes préoccupations sur l'Union on rencontre dans l'historiographie polonaise contemporaine, développement d'un intérêt plus ancien. En partie, elles se sont concrétisé dans l'examen des aspects des relations polono-roumains de ces années. Ainsi, en se rapportant à l'émigration polonaise après l'insurection de Janvier, Jerzy W. Borejsza [160] montrait qu'elle avait trouvé asile dans les Principautés Unies, Couza temoignant de l'amitié envers les polonais, en leur offrant protection, des emplois etc. Dans le même temps, l'époque de l'Union est traité aussi dans des synthèses ainsi celle publiée par D. Biencowska [161],

[154] *Ibidem*, p. 4.

[155] *Ibidem*, p. 185.

[156] *Ibidem*, p. 254—255.

[157] *Istoriia Ruminii*, Moskva, 1971, p. 117 et suiv.

[158] E. E. Certan, *Russko-Rumînskie otnoşenie v. 1859—1863 godah*, Kişinău, 228 p. Compte-rendu par Emil Lazea, „Revista de istorie", XXII (1969), no. 2, p. 282—283.

[159] *Ibidem*, p. 219.

[160] *Emigracja Polska powstaniu styczonym*, Warszawa, 1966.

[161] *România de la Traian de democraţia populară, [La Roumanie depuis Trajan à la démocratie populaire]*, Czytelnik, 1953.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oeuvre de vulgarisation, mais bien documentée, l'auteur connaissant le pays et la langue, ou celle publiée par J. Kremsky-Saloni [162] au centenaire de l'Union, mais comprenant aussi des inexactitudes. Mais la plus connue et la plus précieuse synthèse polonaise sur l'histoire de la Roumanie est celle élaborée par Juliusz Demel [163]. Un chapitre spécial (XIVème) est consacré justement à l'Union et aux réformes qui l'ont suivies, l'événement étant considéré tant de l'extérieur que de l'intérieur ; le chapitre renferme aussi la situation de la Transylvanie entre 1849 et 1867. Le même historien est aussi l'auteur d'une des plus intéressants oeuvres que l'historiographie étrangère ait consacré à la personnalité de Couza [164]. Sans appareil critique, elle n'est pas une oeuvre de vulgarisation mais scientifique. L'auteur fait preuve d'une bonne et profonde compréhension de la personnalité de Couza. Il faut souligner la manière dont on interprète l'incident de Costangalia : Demel diffère des ces historiens polonais qui critiquaient le Prince roumain en montrant que la responsabilité de l'événement revient qux circontances.

A leur tour, les historiens bulgares sont préoccupés par l'étude des rapports du mouvement de renaissance nationale avec la société roumaine du temps. De nombreux recherches ont été entrepris sur l'activité de G. S. Rakovski au nord du Danube. Ces recherches ont été facilités par la publication des recueils de documents, qui comprennent la correspondence du militant bulgare avec des roumains [165], des articles [166] ou des écrits sur son activité, comme celles inclues dans l'*Archive Rakovski* [167]. Un des éditeurs de cette dernière est aussi l'auteur du meilleur travail sur Rakovski [168], où on rencontre de nombreuses références aux Principautés, à l'Union et à Couza. L'auteur insiste sur les conditions favorables que Rakovski a eu à Bucarest, sur ses relations avec des lettrés et hommes politiques roumains — Couza y compris — et aussi sur son attitude favorable en ce qui concerne la sécu-

[162] *Rumunija*, 1961.

[163] *Historia Rumunii*, Wroclaw, 1970 (Compte-rendu par Ilie Corfus, „Revista de istorie", XXIV (1971), no. 4, p. 842—846, précédé par un coup-d'oeil sur l'intérêt manifesté jusqu'alors par les historiens polanais pour la Roumanie).

[164] *Aleksander Jan Cuza Ksiaze Rumunii*, Zaklad Narodami imeniâ Ossolenskih Widawnictwo, Wroclaw—Warszawa—Krakow—Gdanskh, 1977 (Voir L. Boicu et Ven. Ciobanu, *Alexandru Ioan Cuza et son époque vus par l'historien polonais Juliusz Demel*, dans „Revue Roumaine d'Histoire", XVIII (1979), avril—juin, no. 2, p. 381—390).

[165] Gheorghi Stoikov Rakovski, *Văzgledi, dejnost i zivot. II. Dokumentalni nateriali*, Sofia, 1968 (L'épitre de Rakovski à Iancu Panaitescu, 30 novembre 1863, contenent les remerciements pour l'aide accordée pour la publication de la gazette „Bădăşnost").

[166] Idem, *Bălgarija majko mila*, ed. Gh. Borşukov, Sofia, 1967 (L'article du premier numéro de „Bădăşnost" concernant le problème agraire, où on estime que si le Prince et ses conseillers vont le réaliser, „ils entreront à bon droit parmi grands réformateurs de l'histoire universelle", *Ibidem*, p. 546).

[167] *Arhiv na G. S. Rakovski*. II. *Pisma do Rakovski 1841—1860*, ed. Nikola Trajkov et Veselin N. Trajkov, Sofia, 1957. (Parmi les autres, les lettres de F. Danielev sur la visite de Couza à Constantinople en 1860).

[168] Veselin Trajkov, *Rakovski i balkanskite narodi*, Sofia, 1971.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

larisation des biens de monastères et la réforme agraire. Le même auteur revient sur l'activité de Rakovski en Roumanie dans le XII-ème chapitre de la biographie qu'il consacre au militant bulgare [169]. Il s'y occupe de ses dernières années, en soulignant le fait, significatif, qu'après 1866 Rakovski a été poursuivi comme ami de Couza. Des autres études font références aux conceptions de Rakovski sur les relations politiques roumaino-bulgares [170] ou sur les démarches pour le développement des relations culturelles [171]. Concernant l'appui que les révolutionaires bulgares ont trouvé en Roumanie jusqu'en 1866 traitent les écrits au sujet des prémisses de l'activité y déployée ultérieurement par Liuben Karavelov [172] ou Vasile Levski [173]. Dans un article consacré à un aspect important de l'activité de ce dernier, Ivan Oundjiev montrait que dans cette époque, „l'émigration bulgare avait, pratiquement, innondé la Roumanie, où avait trouvé l'hospitalité la plus accueiellante. Elle y avait crée une base culturelle et matérielle propre et jouissait de la plus grande sympathie et de l'appui du peuple roumain" [174]. L'activité culturelle constitue, à son tour, l'objet de plusieurs études [175]. En soulignant les circonstances offerts au nord du Danube pour l'activité livresque des bulgares, l'auteur du dernier étude [176] a tiré la conolusion que la Roumanie était „une seconde patrie pour les bulgares". C'est toujours lui qui a eu une intéressante contribution concernant la manière dont la presse bulgare a vu Couza, dont le nom est lié à l'Union, „page remarcable de l'histoire du nouvel Etat national roumain" [177]. On établit de même une paralelle entre l'aide accordé par le Prince aux émigrés bulgares et leur attitude favorable vis-à-vis de ses réforms. Enfin, on

[169] Idem, *Ghiorghi Stoikov Rakovski. Biografia*, Sofia, 1974 (Compte-rendu par Const. N. Velichi, „Revista de istorie", XXVIII (1975) no. 9, p. 1443—1449).

[170] Nikolaj Ghencev, *G. S. Rakovski i vnăşnopoliticeskite problemi na bălgarskata nacionala revolucija*, dans *V pamet na Akademik Mihail Dimitrov. Izsledovanija vărhu Bălgarskoto văzrazdane*, Sofia, 1974, p. 141—161.

[171] Idem, *G. S. Rakovski i bălgarskata văzrazdenska prosveta*, dans *Sbornik v pamet na profesor Aleksandăr Burmov*, Sofia, 1975, p. 175—191.

[172] Mihail Arnaudov, *Liuben Karavelov. Zivot, delo, epoha, 1834—1879*, Sofia, 1964, p. 289 et suiv.

[173] Ivan N. Oundjiev, *Vasil Levski. Biografia*, Sofia, 1967, p. 58, 67—68.

[174] Ivan Oundjiev, *Vasil Levski et l'unité des peuples balkaniques*, „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", III (1965), no. 3—4, p. 549—562.

[175] Gheorghi Dimov, *Kulturni vzaimootnoşenijata mezdu bălgari i rumăni pred epohata na nacionalnoto ni Văzrăzdane*, dans *Iz vzaimo otnoşenijta na balkanskite narodi*, Sofia, 1966; Nikolaj Zecev, *Braila i bălgarskoto kulturno-nacionalno văzrăzdane*, Sofia, 1970; D. N. Mincev, *Bălgaro-rumănski knizovni vrăzki prez XIX vek*, „Izvestija", Narodna Bibliotek „Kiril i Metodij", IX (XV), 1969, p. 49—69.

[176] Qui a écrit aussi d'autres publications concernant la vie de l'émigration bulgare dans la Roumanie, parmi lesquelles *România şi Renaşterea bulgară, [La Roumanie et la Rennaissance bulgare]*, Constanţa, 1936, p. 64.

[177] D. N. Mincev, *Le gouvernement du prince Cuza vu par la presse bulgare de l'époque*, „Etudes balkaniques", 1968, 7, p. 207—220.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rencontre quelques mentions sur ces relations dans des travaux de synthèse [178].

L'intérêt des historiens yougoslaves se dirige, naturellement, sur les relations roumaino-serbes de la période de l'Union. Ainsi, Milan Vanku (connu par ses préoccupations sur les relations roumaino-yougoslaves de la période contemporaine) s'est préoccupé de l'établissement des agencies diplomatiques à Bucarest et à Belgrad [179], passant en revue à cette occasion les principaux moments des relations bilaterals jusqu'en 1874. Plusieurs paragraphes sont consacré, dans le dense travail consacré à la politique extérieure du Prince Mihail [180]. Plus fréquement on fait des allusions au connu épisode du transit des armes destinés à la Serbie [181].

L'activité diplomatiques vis-à-vis des événements roumains d'environ 1859 constitue aussi la préoccupation des autres historiens européens, chacun les considérant du point de vue de leur propre pays. Quelques remarcables contributions appartient aux chercheurs italiens surtout à l'occasion du centenaire de l'unité de l'Italie. Ainsi, dans le travail consacré à la politique de Cavour à l'égard de l'Europe de sud-est, Angelo Tambora [182] insiste sur l'intérêt des Principautés roumains pour la politique sarde. On consacre au problème un dense chapitre (le VI-ème), mais on fait aussi de fréquentes références dans d'autres parties du travail. L'oeuvre s'arrête surtout sur la période 1859—1861, mais elle analyse aussi les prémisses de la question, les relations existantes entre les italiens et les roumains, déterminant aussi la nécéssaire délimitation entre le monde diplomatiques et le monde officieux. En s'appuyant sur une ample documentation, pour la plupart inédite, il souligne l'intérêt de Cavour pour la cause roumaine, son évolution de la préconisation des solutions d'échanges territoriales, qui auraient impliquée les Principautés, à l'appui ferme donné à la réalisation et à la reconnaissance de l'Union, considérant l' ostilité envers l'Union une „crime de lèse-civilisation" [183].

Le problème a été repris par Carlo Santonocito [184]. Il a montré que l'existence d'un adversaire commun, l'Autriche, a constitué un puissant

[178] *Istorija na Bălgarija*, I, Sofia, 1961, p. 405 et suiv.; Dimităr Kosev, Hristo Hristov, Dmităr Angelov, *Kratka istoria na Bălgarija*, Sofia, 1969, p. 134, 142.

[179] Milan Vanku, *Upostavlijenje diplomatskih agencija u Beogradu i Bukureştu 1861, godine*, „Balcanina", Beograd, V (1874), p. 293—300.

[180] Jakşic Grgur, *Vojislav J. Vuckovic. Spolnja politika Serbija za vlade kneza Mihaila, Beograd, 1963* (Compte-rendu par Sava Iancovici, RHSEE, III (1965), p. 695—696).

[181] Etudié aussi au point de vue bulgare par Veselin Trajkov, *Le transfert par le territoire roumain d'armes russes destiné à la Serbie (octobre-décembre 1862). Le rôle des Bulgares*, „Etudes balkaniques", Sofia, 1970, no. 2, p. 90—97.

[182] *Cavour i Balcani*, Torino, 1858 (Comptes-rendus par Dan Berindei, „Studii. Revista de istorie", XIV (1961), no. 5, p. 1294—1299; H. Hearder, „Slavonic and East European Review", XXXVII, no. 89, June 1959, p. 540—542).

[183] *Ibidem*, p. 256.

[184] *Il contributo della diplomazia e del governo piemonteze alla causa dell'unita rumena*, Napoli, 1964.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

élément de liaison entre les mouvements nationaux italien et roumain. Sa démonstration souligne que la formation de l'Etat unitaire roumain était de nature pas seulement à constituer un obstacle contre l'expansion économique autrichienne vers l'Orient, mais aussi à mettre en danger le cohésion intérieure du multinational empire de Habsbourg. Il accorde, aussi, une grande estime à la personnalité de Couza et insiste sur les relations l'amitié italo-roumaine de sont temps.

Une importante contribution à la connaissance du problème apartient à Pasquale Bounincontro [185]. Son travail contient une ample exposée sur l'histoire des Principautes jusqu'a l'Union de 1859, qui, démontrant la volonté ferme d'une peuple de conquerir un droit légitime, a contribué à imposer le principe de la nationalité. L'éditeur a souligné la place importante du problème roumain dans l'époque, insistant aussi sur les difficultés qu'on a fallu vaincre. Les conclusions sont fondées sur un vaste matériel inédit, étant composé des rapports des représentants du Royaume de Deux-Siciles à Constantinople, Vienne, Petersbourg, Odesse, Galatzi, Smirne. Le travail est en fait un recueil de documents. Mais il est important aussi par l'analyse judicieuse que fait l'éditeur qui raffermit les conclusions plus anciennes et nuance les autres, par l'utilisation des appréciations des diplomats qui n'appartient pas au Piémont, l'Etat au rôle principal dans la réalisation de l'unité italienne et la porte-parole de sa cause sur le plan extérieure.

Un aspect moins connu est abordé par Joséphine Lopez Sanmartin : les relations roumaino-espagnoles. Mais, au juste, l'intérêt des érudits espagnols pour la Roumanie était plus ancien ; déjà en 1876 un travail d'Emilio Castelo la regardait dans le cadre de la Question Orientale et en 1921 est paru à Madrid un travail synthetique sur l'évolution des roumains *(L'oeuvre de Trajan)* écrit, avec chaleur et admiration pour les luttes difficilles pour la liberté et l'indépendance, par Ramon de Bastera, qui avait travaillé à l'ambassade éspagnole de Bucarest. Josefine Lopez Sanmartin a entrepris, pour la première fois, un recherche systématique du problème à l'occasion de sa thèse de doctorat sur les relations roumaino-espagnole de XIX et XX siècle. Dans un étude publié en roumain [186], elle étudie leurs antécedants et fait des intéressantes parallélismes, pour arriver à la conclusion que l'intérêt d'Espagne — quoique préoccupée par ses problèmes intérieures et par la lutte contre les pouvoirs étrangers qui lui menaçaient les positions extérieures — pour les Principautés a commencé à s'accenteur justement dans la période de l'Union. Celle-ci a été accueillie avec satisfaction tant par la diplomatie que par la presse, étant appréciée „comme

[185] Pasquale Buonincontro (ed.), *L'unione dei Principati danubiani nei documenti diplomatici napoletani (1856—1859)*, Napoli, 1972 (Compte-rendu par C. Şerban, „Revista de istorie", XXVII (1974), no. 3, p. 497—499).

[186] Josefina López Sanmartin, *Spania şi România (de la Unirea Principatelor — 1859 pînă la stabilirea de relaţii diplomatice hispano-române — 1881), [L'Espagne et la Roumanie depuis l'Union des Principautés — 1859 — jusqu'à l'établissement des relations diplomatiques hispano-roumaines — 1881]*, „Studii. Revistă de istorie", XXIII, (1970), no. 6, p. 1133—1157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la victoire d'un peuple qui, après des siècles de lutte pour la défense de sa personnalité, de ses territoires et de son indépendance devant les diverses empires, faisait un pas fort et sûr en avant, vers la formation de l'Etat national roumain uni, pour entrer dans le concert des nations européenes" [187].

Des aspects de l'intérêt de la presse britannique vis-à-vis de l'époque de l'Union ont été analysé par E. D. Tappe [188], les relations auquelles on fait référence concernant pas seulement les problèmes politiques, mais aussi ethnographiques, culturels etc. Dans un autre article, le même auteur utilise des extraits des archives de H. Bulwer provenant de sa correspondance avec deux publicistes, amis de l'émigration roumaine. L'article est intéressant pour avoir nuancé l'intérêt des quelques milieux britanniques à l'égard de l'Union [189]. Un autre historien anglais W. E. Mosse s'est arrété sur la fin de la période. Il considère que l'événement de 1866 constitue une révolution regardé sous le rapport des relations internationales. Cela a marqué „pas seulement une démarcation sur la route vers l'indépendance de la Roumanie, mais a pris aussi une significaation européenne. Elle a ouvert un nouvel épisode dans l'âpre lutte entre les défenseurs des traités et les champions des nationalités soulevée à la lutte" [190]. L'action roumaine de 1866 a constitué une défaite du traité de 1856, mettant en jeu le système réalisé par le Congrès de Paris" [191].

A une conclusion similaire est arrivé l'historien Hollandais Z. R. Dittrich. Il souligne qu'avant 1866 la plupart des Puissances européennes s'est opposée au prince étranger „pour n'être pas périclité le compromis tant tourmenté dans la question roumaine", ce qui explique l'acceptation de la solution Couza. L'acte de 1866 répondait pas seulement aux besoins intérieures de l'époque, mais il signifiait „aussi un important pas en avant vers la très enviée unité nationale et vers l'indépendance" et il a été réalisé en mettant l'Europe devant un nouveau fait accomplit [192].

La période qui s'achevait par cet acte a été étudié aussi par quelques historiens français de l'après-guerre. Les uns l'ont fait dans le cadre de l'histoire universelle, où, même s'ils essayent d'éliminer toute ombre de la politique de Napoléon dans le problème de l'Union, l'ex-

[187] *Ibidem*, p. 1140.

[188] E.D. Tappe, *Rumania after the Union as seen by Two English Journalists*, „The Slavonic and East European Review", XXXIX, no. 92, December 1960, p. 198—215.

[189] Idem, *N.N. and J.A. Crowe and Rumanian Union: Some Unpublished Letters of 1857*, „The Slavonic and East European Review", XLI, no. 96, December 1962, p. 135—143.

[190] W. E. Mosse, *England, Russia and the Rumanian Revolution of 1866*, „The Slavonic and European Review", XXXIX, no. 92, December 1960, p. 73.

[191] Idem, *The Rise and Fall of the Crimean System (1855—1871)*, London, 1953 (Compte-rendu par W. N. Medlicott dans „Slavonic and East European Review", XLVII, no. 101, Juin 1965, p. 462—463).

[192] Z. R. Dittrich, *Bismarck en de troonkanditaturen*, Deel 1, Utrecht, 1978 (Extrait), p. 5—7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

posée, restant succinte, est, généralement, correcte [193]. L'époque a constitué l'objet des plus larges considérations d'ensemble dans deux synthèses consacrées à l'histoire des Roumains. La première [194] insiste spécialement sur l'unité des Roumains, dont les racines remontent encore dans la période dace. L'auteur intitule, d'ailleurs, la première des trois partie du livre, partie qui s'achève en 1859, „La formation de la conscience nationale". Au juste, l'acte de l'Union est considéré surtout le résultat de l'action de la France [195], mais l'insistance sur ses racines révèle nettement le rôle du facteur intérieur ; en autre on souligne l'importance de l'idée de l'Union dans la période de la révolution de 1848 et de l'émigration. De même, insistant sur l'importance de la politique de Couza, dont les qualités sont appréciées, on montre que, si elle n'a pas été très bien comprise par les contemporains, considérée dans le perspective de l'histoire „se montre comme une succession d'initiatives audacieuses et heureuses" [196].

Le contexte européen de l'Union detient une place importante aussi dans la deuxième synthèse, signé par Jean Hugonnot [197] qui a l'avantage d'avoir consulté la nouvelle littérature historique roumanie et d'avoir connu directement la Roumanie. Mais elle fait un exposé nuancé de la politique française vis-à-vis des Principautés, en se rapportant aussi aux intérêts d'ordre économique. Dans le même temps, en soulignant le rôle du soulévement populaire dans les événements de 24 Janvier, le compare, par son caractère, avec le soulèvement de 1789 qui avait précédé la prise de la Bastille.

Il faut mentionner, de même, l'intérêt relativement large de l'historiographie américaine de l'après-guerre pour l'époque de l'Union. Sans lui être spécialement consacrés, plusieurs travaux la considèrent soit de l'intérieur [198], soit de l'extérieur [199]. Mais ils sont parus aussi des travaux speciaux, leur majorité étant due à Barbara Jelavich. Sa thèse de doctorat traite l'attitude de la Russie envers l'Union [200], sujet choisi, d'une part, parce que la politique du Petersbourg avait été moins étu-

[193] V. Cristian, *L'histoire des Roumains dans les récents ouvrages de synthèse parus en France*, „Revue Roumaine d'Histoire", IX (1970), no. 1, p. 131—133.

[194] Denise Basdevant, *Terres Roumaines contre vents et marées*, Paris, (1961).

[195] Sur l'évolution et les nuances de celle-ci, Carol Iancu, *Napoléon III et la politique française à l'égard de la Roumanie*, 27 p. (Extrait de la „Revue d'Histoire diplomatique", Janvier-Juin, 1974, no. 1 et 2).

[196] Denise Basdevant, *op. cit.*, p. 71.

[197] Jean Hugonnot, *La Roumanie des origines à nos jours*, „Les Cahiers de l'Histoire", no. 75, Avril, 1968 (numéro special).

[198] Henry L. Roberts, *Rumania : Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, 1951.

[199] Charles W. Halberg, *Franz Joseph and Napoleon III, 1852—1864. Study of Austro-Franch Relations*, New York, 1955 ; Michael Boro Petrovich, *The Emergence of Russian Panslavism, 1856—1870*, New York, 1856.

[200] Barbara Jelavich, *Russia and the Rumanian National Cause. 1858—59*, „Slavic and East European Series", vol. XVII, Indiana University Publications, 1959 (Compte-rendu par E. D. Trappe, „Slavonic and East European Review", XXXVIII, June 1960, p. 593). Républiée en 1974, Archon Book, avec une nouvelle introduction.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diée que celle des autres Puissances, d'autre part, parce que elle a eu acces aux papiers officielles et particulières de Giers, auxquelles elle a ajouté du matériel des archives soviétiques. Une grande place est accordée, d'ailleurs, à l'activité des deux consuls russes à Bucarest et Jassy, dans l'attitude desquels elle constate des différences, fait qui lui semble caractéristique généralement, pour les représentants russes de l'époque à l'étranger [201]. Dans le même temps, elle s'occupe de prémisses intérieures de l'acte de 24 Janvier 1859 „le principal événement dans la formation de l'Etat roumain modern", même si l'adjonction des autres territoires habités par des roumains ne s'est pas réalisé qu'après la Première Guerre Mondiale [202]. Le problème a été repris par Jelavich dans d'autres travaux, basés sur des informations inédites [203]. Graduellement, elle a élargit le cadre de ses préoccupations considérant l'Union dans un contexte plus vaste [204]. Particulièrement intéressante est la synthèse qu'elle fait sur le développement de l'Indépendance roumaine dans les conditions du protectorat collectif des Grands Puissances [205]. Elle considère que celle-ci s'est réalisé en six étapes, les premiers cinq se situant, justement dans la période que nous intéresse. (1. L'organisation des Principautés 1857—1858 ; 2. La double élection de Couza ; 3. L'unification administrative et législative ; 4. Le changement constitutionelle de 1864 ; 5. L'avénement du prince étranger en 1866 ; 6. La crise orientale 1875—1878). La conclusion en est que si au commencement le protectorat des Grands Puissances a actionné dans la faveur des intérêts roumains, ultérieurement il les a géné, l'acte de 1877 signifiant en égale mesure l'éloignement de la suzéraineté otomane et de la garantie collective. Pour le commencement de la règne de Couza, la modalité dont on a réalisé la voie vers l'unité et l'autonomie, a été réanalysée récemment par un autre historien américain [206].

Le passage en revue de l'historiographie étrangère se référant à l'époque de l'Union permet la constation qu'elle est riche, plus riche que celle consacrée aux autres périodes de l'histoire roumaine. Dans le même temps, elle a une certe contribution, d'une part au progrès de l'étude du problème, d'autre part à sa connaissance à l'étranger. Ainsi comme nous l'avons dit dès le commencement, nous ne nous avons pas

---

[201] La critique de cette opinion, V. N. Vinogradov, *Rossija i objiedinenie Rumînskih kniajestv*, p. 311.

[202] Barbara Jelavich, *op. cit.*, ed. 1974, p. XI.

[203] *Russia and the Double Election of Alexander Cuza, 1858—1859. The Letters of C.I. Popov to N.K. Giers*, „Südost-Forschungen", XXIV (1965), p. 119—137 ; *Russia, the Great Powers and the Recognition of the Double Election of Alexander Cuza : the Letters of A.P. Lobanov-Rostoeski to N.K. Giers*, „Rumanian Studies. An International Annual of the Humanities and Social Sciences", Ed. by Keith Hitchins, I, Leyden, Brill, 1970, p. 3—34.

[204] *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Legislative and Administrative Union of the Principalities*, „Rumanian Studies", II, 1973, p. 48—83 (Etude fondée sur des documents provenant de l'archive de M.A.E. de Turquie).

[205] *The Great Powers Protectorate and Rumanian National Developement 1856—1877*, „Revue des Etudes du Sud-Est Européen", XV (1977), no. 4, p. 681—694.

[206] Gerald J. Bobango. *The Path to Unity and Autonomy under Alexandru*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

y proposé de mentionner tous les travaux qu'on lui à consacré ; d'ailleurs leur nombre augmente toujours [206bis]. Après le manifestations occasionées par le centenaire de l'Union et l'anniversaire d'un siècle et demi de la naissance de Al. I. Couza [207], quelques manifestations récentes (des colloques roumaino-américains, roumaino-français, roumaino-anglais) ont fourni l'occasion des nouveaux recherches sur la période, les unes en cours de parution. On ajoute ensuite la place occupée par l'époque de l'Union dans différentes synthèses. Au juste, quelques unes vont sur une voie plus ancienne, pouvant être considérée plus des histoires politiques des Grandes Puissances, comme on l'a remarqué à propos d'une synthèse de l'histoire de l'Europe du siècle passé [208]. Mais d'autres ont profités de nouveaux recherches, en se proposant pas seulement une exposée des événements roumains de l'époque de l'Union dans un volume qui doit tenir compte des proportions des travaux respectifs, mais de trouver aussi les facteurs profonds qui les avaient générés. C'est le cas, par exemple, de la prestigieuse histoire des relations internationales, éditée par Pierre Renouvin C'est vrais, on y arrive même, en insistant sur le mouvement national général que, le nom de Couza ne soit ni mentionnée, ce qui ne diminue pas l'estime que le réputé historien des relations internationales a pour le Prince roumain, cité comme une des grandes personnalités de la diplomatie dans une synthèse de la nouvelle conception sur l'histoire nationale des relations internationales [209].

La manière dont les étrangers apprécient l'histoire d'un peuple est un élément fondamental de l'image qu'ils se font en ensemble sur ce peuple. Le jugement historique est réalisé, dans le cas de petits peuples surtout par l'intermédiaire de leurs moments de puissante affirmation. L'exemple offert par l'époque de l'Union et la manière dont elle est appréciée dans l'historiographie étrangère nous nous parait extrémement intéressant. Naturellement, partant de la manière traditionelle d'interpretation de l'histoire, comme résultat des actions de grands puissances, certains historiens se sont arrété moins sur ce moment, d'autres

---

Ioan Cuza, 1859—1861, RESEE, XVI (1978), p. 487—500 (Résume du IIIe chapitre de son prochain ouvrage, *The Emergence of the Rumanian Nation-State, 1848—1866).*

[206 bis] Même lorsque notre étude était sous la presse, vient de paraître l'article de Paolo Gianfelici, *L'Unione dei Principati Romeni e l'opinione pubblica italiana*, „Anuarul Institutului de istorie de arheologie „A. D. Xenopol", Iași", XVI (1979), p. 155—165 et la monographie de Gerald J. Bobango, *The Emergenece of the Romanian National State*, Columbia University Press, New York, 1979.

[207] Al. Porțeanu, *Sărbătorirea aniversării a 150 de ani de la nașterea lui Alexandru Ioan Cuza, [L'anniversaire de 150 années de la naissance de Alexandru Ioan Couza]*, „Studii. Revistă de istorie", 1970, no. 4, p. 813 (parmi d'autres, à Budapest a donné une conférence Kovacs Endre, chef de section à l'Institut de l'histoire, à Paris Pierre Renouvin, à Rome Angelo Tambora, et à l'Université de Turku, le chercheur O. Hovi).

[208] Voir le compte-rendu de Lucian Boia au travail de Brisson D. Gooch, *Europe in the Nineteenth Century. A. History*, London, 1970, dans „Revista de istorie", XXVIII (1975), no. 11, p. 1172.

[209] P. Renouvin, J. B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, A. Collin, p. 501.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'ont traité presque strictement du point de vue des relations internationales. Même dans de tels travaux on rencontre pourtant l'idée, qui va être prégnant démontrée aussi par l'historiographie étrangère en commençant surtout dès l'entre-deux-guerres : l'Union est un résultat objectif de l'évolution de la société roumaine et une manifestation résolue des Roumains de vivre dans un Etat unitaire. Dans le même temps, par l'étude du contexte et de ses implications internationales, les historiens étrangers ont souligné que l'Union, moment fondamental dans l'évolution des Roumains, est aussi un fait d'histoire universelle.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HISTORIOGRAPHICAL IMPLICATIONS OF NATIONAL STRUGGLE IN EAST-CENTRAL AND SOUTH-EAST EUROPE *

BY

GH. BUZATU

There is an extremely rich literature on the role and place of historical studies in a given society as well as on the extent to which they, being influenced by the social life, can, in their turn, influence it, thus modelling social thinking and releasing consequently attitudes — a literature on which, out of objective and subjective reasons, I shall not insist [1]. A British historian, R. W. Seton-Watson, on innitiating a course of lectures, in 1922, November 2, for the „School of Slavonic Studies" at King's College in London entitled significantly the opening lecture in this way : *The Historians as a Political Force in Central Europe.* This acknowledged friend and supporter of the struggle of the peoples in East-Central and South-East Europe concluded, on this occasion, that in the developed countries of Europe, the historians' role in determining cultural and political phenomena and facts had not been unimportant. Thus, in Great Britain, a Macauley or a Green had brought „very high public services", and, in France, Guizot, Lamartine, Thiers, Michelet or Taine had played a more direct and obvious role. Finally, in the case of Germany, the interference of historians had proved „eminent", a Ranke or Mommsen contributing to Empire's „raising on its feet". In this last case, Seton-Watson's assertions were based on one of Bismark's acknowledgements by which he had publicly praised Ranke for „the long years of collaboration to the common work for the country". If this was the situation for the above mentioned countries, for the peoples of East-Central and South-East Europe, which were at the beginning of the 20th century in a full process of constitution and re-

* This paper was delivered at the 20 th Colloquium of the Society „Mihai Eminescu" from Freiburg i.Br. (Regensburg. June, 1979) organized by Prof. Dr. Elsa Lüder and Prof. Dr. Paul Miron.

[1] See I.S. Galkin (Ed.), *Istoriografiia novoj i noveisej istorii stran Evropy i Ameriky*, Moskva, 1968, *passim ;* A. Mathew (Ed.), *The Development of Historiography*, Harrisburg, 1954, *passim ;* V. Cristian, *Istoriografie generală*, Bucharest, 1979, *passim.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

constitution of their national states, the role of the historian and his works for the social life have been qualified by Seton-Watson as *decisive* [2].

The investigations carried out after 1922 came to confirm entirely the opinions of the British historian. Thus, at the beginning of the 20th century, when the struggle for national emancipation of the peoples situated in the geographical area I refer to, entered its resolute stage, the contribution brought about by the historical studies and by the numerous specialists proved to be remarkable for the formation of national consciousness, in the actions for the victory of national ideals in 1918. For this respective epoch and area, the implications of the two factors taken into account — the national struggle and historiography — may be followed according to a model which includes :

a) the major role of national struggle of the peoples to determine general directions or certain distinct tendencies of Polish, Romanian, Czech or Slowakian, Serbian or Croat historiographies ;

b) the wide reception of historical writtings by the society during the decades previous to 1918 and the assertion of some historians as leaders of national actions ;

c) propaganda, through historical writtings, outside the area I refer to, of the cause of subjected ar devided nations of East-Central and South-East Europe ;

d) the investigation, after the First World War, of the facts and phenomena which acted towards the year 1918 — a fact emerged mainly from scientifical reasons and materialized in distinct historiographic achievements. It proves the objective and irreversible character of the process resulted in the creation of unitary national states, its fortunate consequences for the general progress of civilization.

Our findings prove that, if in the first case the facts speak by themselves, in the second case there are numerous historical works and some of their great authors that arrest our attention. As for the third case it is relevant the activity of R. W. Seton-Watson himself and for the fourth case is underlined by the remarkable results of historical schools in the USA, Germany, Great Britain, France as well as in the countries of the investigated area. It is worth remarking — as by means of it we get to our predilect subject-matter — that is the fact that a comparative investigation forcibly imposes to our attention N. Iorga — the only historian of the period and the problem under consideration who allowes a full enframing in the suggested model. This is the reason for which I propose to insist on the ample and intensive activity of this brilliant historian and patriot — a real „Titus Livius of Dacia" (Oxford, 1930) —, activity dedicated to the cause of uniting all Romanians in 1918.

[2] R. W. Seton-Watson, *The Historians as a Political Force in Central Europe*, London, 1922, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

The début of N. Iorga's national struggle coincided with the very beginning of his public activity in 1899 [3]. The motives of his action were profound, the young scientist not being at all influenced — as he himself would confess later on — by „metaphisical postulate" or by any „decalogue" but by his inner convinction that Romanians's union had become „a close, fundamental necessity of the nation" [4]. From the very beginning Iorga stood for the union of all Romanians and being faithful to this ideal he covered the Romanian land „from one end to the other". His pilgrimage was described by himself in remarkable pages of travelling which emanate impressive evidence on the strength of a common ideal [5]. The historian imposed himself with authority in the press and the fundamental result in this field materialized in a large current of opinion in favour of Romanians' integral union. Convinced that the spiritual union had to precede the political union he made a great deal towards this end as a supreme acknowledgement of this activity his contemporaries qualified him as an „Apostle of Romanians" long before 1918 [6]. Restricting to the domain of Iorga's speciality it is easy to understand that his contribution proved extremely important: he was the first Romanian man of science who imposed himself as a *global historian* of Romanian past which he integrated admirably into world's history in which he mastered numerous domains. Before 1918, as well as after that year he was interested in the manifestations of national life — past or present — of the Romanians of everywhere. He did not ignore any Romanian province and in his first synthesis, published in Gotha, in 1905, urged by great Lamprecht, in a collection supervized by himself, the facts and processes of the past are assembled like the pieces of an architectural construction [7]. The great hero was *the whole Romanian people* with its qualities and shortcomings, with its pains and aspirations, and the aim of this synthesis was — as Iorga would explain in Parliament, in 1908 — to popularize „in a way according to the spirit of all readers this idea of a united Romania which everyone of us have to keep in mind today" [8]. After several years, in 1915, a special course of lectures delivered at the University of Bucharest would be entitled *The Development of the Idea of Political Unity of*

[3] Gh. Buzatu, *L'activité de N. Iorga pour le parachèvement de l'unité politique de la Roumanie*, in „Revue Roumaine d'Histoire" (Bucharest), nr. 4, t. XVII (1978), p. 672.

[4] N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a Românilor*, Bucharest, 1915, p. 88.

[5] See N. Iorga, *Drumuri și orașe din România*, Bucharest, 1904; *Neamul Românesc în Bucovina*, Bucharest, 1905; *Neamul Românesc în Basarabia*, Bucharest, 1905; *Neamul Românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, 2 vols., Bucharest, 1906.

[6] Gh. Buzatu, *op. cit., passim.*

[7] See N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, 2 vols., Gotha, Perthes, 1905.

[8] Idem, *Discursuri parlamentare*, I, Bucharest, 1939, p. 183.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Romanians. N. Iorga oriented the „Popular University" in Vălenii de Munte (Prahova) where, between 1908 and 1914, gathering the flower of Romanian intelligentsia from everywhere, became a spiritual foundation dedicated to political union. In the same context, after 1907—1908 he guided the activity of the „Cultural League for the Union of All Romanians" towards the claimed aim [9].

On the political level, after 1910 when he created a Nationalist Democratic Party, N. Iorga insisted on the affirmation of an official foreign orientation able to consider the imperative of „nation's union". Between 1910 and 1914 his actions on the level of national struggle have been closely connected to the general political events. At the beginning of the First World War he openly outspoke against Romania's enrolment within Central Powers' camp, giving as a motive the fact that his country could not support Austro-Hungarian Empire which had taken Transylvannia and Bucovina [10]. During Romania's period of neutrality, between 1914 and 1916, Iorga was one of the leaders of the public campaign for Romania's entering the war on Entente's side [11].

For the whole period of the war for national union of Romania between 1916 and 1918, Iorga's intervention proved — even in the most difficult moments — decisive. Thus, at the end of 1916, when Romania had come to be reduced to only Moldavia, Iorga delivered in the Parliament, gathered in Iaşi — the short-time capital of the country (1916—1918) — the remarkable speech on *Resistance to the end*, on the firm struggle for reaching the ideal for which the country had entered the war [12].

During the entire campaign, the newspaper „Neamul Românesc" („Romanian Nation") edited by N. Iorga, and even written mainly by himself, played the role of a „principal organ" of Romanian resistance [13].

In 1917—1918 Iorga's voice was heard in both fortunate moments and in the critical ones. The Armistice (December 1917) and Separate Peace with the Central Powers and their allies (March—May 1918) which seemed to signify the failure of Romania's cause have been qualified as „terrible sufferings" to which — quite strange — the historian had find a sense, that is to prepare Romanians' „renaissance" [14].

---

[9] See Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *„Liga culturală" şi Unirea Transilvaniei cu România*, Iaşi, 1978, pp. 208—233; Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Bucharest, 1968, pp. 225—235.

[10] N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, I, Craiova, 1921, p. 30.

[11] Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, pp. 244—296; Const. Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916—1919*, I, Bucharest, s.a., *passim*; Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Oprescu, *România în primul război mondial*, Bucharest, 1979, *passim*.

[12] N. Iorga, *Pentru întregirea Neamului. (Cuvîntări din războiu, 1915—1917)*, Bucharest, 1925, pp. 223—240.

[13] Idem, *O viaţă de om aşa cum a fost*, II, Bucharest, 1934, p. 264; Gh. Buzatu, *op. cit.*, pp. 679—681.

[14] N. Iorga, *Spre conştiinţa naţională*, in „Neamul Românesc", 6.3. 1918, p. 1; „Neamul Românesc", 26.4.1918, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The further evolution of the facts will entirely confirm this prediction : concomitently and further to „the terrible sufferings", Romanians' struggle for the full union was amplified and was finally triumphant : during the same year 1918 the all Romanian historical provinces decided their union with Romania [15]. N. Iorga, who had watched and commented on the facts that led to the climax of Romanians' national struggle — the decision from Alba Iulia on 1, December, 1918 concerning the union of Transylvannia with the mother-country, on hearing this news wrote : the consummation of „the greatest event of the whole life of our nation. For some it is a crazy dream that came true to life. For us it is an uncaressed suffering, a work which finally got its reward. And, thus, we have the right to believe this fact as definite and eternal" [16].

After the foundation of Great Romania, N. Iorga stood for the consolidation on the unitary state created in 1918. On 29th of December, 1919, under his Presidency, the Assembly of Deputies from Bucharest adopted unanimously the laws refering to the sanction of the union of all provinces with Romania [17]. On the eve and at the beginning of the Second World War, N. Iorga, who had become one of the most influencial political figures of his country, definitely declared for the support of the defence, at any cost, of national independence and territorial integrity of the Romanian state created in 1918 [18].

[15] See Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Oprescu, *op. cit.*, pp. 375—420 ; Miron Constantinescu, Ştefan Pascu, *Desăvîrşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, Bucharest, 1968, pp. 353—425 ; G. I. Brătianu, *Origine et formation de l'unité roumaine*, Bucarest, 1943, pp. 293—298 ; Const. Kiriţescu, *op. cit.*, III, pp. 344—382 ; Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, Bucharest, 1979, pp. 541—548.

[16] See „Neamul Românesc", 25.11.1918, p. 1.

[17] N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, II, Bucharest, 1940, p. 10—11 ; Const. Kiriţescu, *op. cit.*, III, p. 536—537.

[18] N. Iorga, *Ultimele*, Craiova, 1978, *passim* ; Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 368—369 ; N. Grigoraş, Gh. Buzatu (Eds.), *Nicolae Iorga. Omul şi opera*, Iaşi, 1971, p. 211—212.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

POLITICAL PARTIES IN ROMANIA AFTER PARLIAMENTARY ELECTIONS (1919—1937)

BY

IOAN SCURTU

In June 1917, the articles 57 and 67 of the Constitution which settled down the electoral regime were modified. The article 57 stipulated: „The Deputies Assembly consists of deputies elected by Romanian full-age citizens, through universal equal, direct and obligatory suffrage with secret poll on the basis of proportional representation. The electoral law will settle the manner of composition of Deputies'Chamber". In its new form the article 67 had the following content; „The Senate consists of elected and by right senators. The electoral law will settle the composition of the Senate." [1]

On this basis, the decree-law of 16/29 November 1918 stipulated: „All Romanian full age citizens will elect by means of common, obligatory equal, direct and secret poll based on proportional representation, a number of deputies proportional to the population." [2] The minimum age to make someone able to vote was 21 for the Deputies' Assembly and 40 for the Senate; to be elected one needed to be 25 years old for the Deputies' Assembly and 40 for the Senate. Women (who formed half of the country's population), a part of the young people (between 18 and 21 years of age) as well as some professional categories (soldiers and magistrates) had not electoral franchise. Irrespective of its limits this decree-law was of historical importance: it abolished the censured suffrage and introduced, for the first time in Romania, the universal suffrage. Thus, the political rights of the masses have been considerably enlarged and a democratization — in bourgeois sense — of Romania's public life took place.

Besides the land reform, the electoral reform determined the largest re-grouping of political forces which meant a deadly blow for landowners'parties and brought to the foreground of political life new

[1] „Monitorul Oficial" nr. 98, 20 July/2 August, 1917.
[2] Idem, nr. 191, 16/29 November 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parties with a larger electoral basis. After 1918, the most important activity of political propaganda moved to the country-side, as the parties realized that they could win the election only by means of getting the votes of the peasants who formed the overwhelming majority of the electors.

The electoral campaigns and parliamentary elections were top moments for the political life and offered the opportunity of an ample confrontation of forces, and represented a real school of civil education for millions of voters (in 1937, the number of the citizens with electoral franchise reached 4,649,163), they also offered important elements for a further appreciation of certain parties and governments. This explains historians'interest for the problems of electoral life, the fact that some of the elections for the Parliament that took place in the period between the two wars enjoyed special studies or substantial pages within larger papers and works. I refer especially, to the studies and papers published by G. I. Florescu [3], Gh. Iancu [4], Mircea T. Mușat [5], Ion Bitoleanu [6], Gh. I. Ioniță [7], Florea Nedelcu [8], Al. Gh. Savu [9], Ioan Saizu, Leon Eșanu [10], Mihail Rusenescu [11], Florian Tănăsescu [12], Venera Teodorescu [13], Georgeta Tudoran [14] a.o. The author of this paper

[3] *Partidele politice în alegerile parlamentare din 1919*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol", Iași, IX, 1972.

[4] *Campania electorală pentru alegerile parlamentare din 1919 în circumscripțiile din Transilvania*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Seria Historia", Cluj, vol. 1/1973; *Desfășurarea și rezultatele alegerilor parlamentare din noiembrie 1919, în circumscripțiile Transilvaniei*, ibidem, vol. 1/1974.

[5] *Partidele politice și alegerile parlamentare din 1919. Guvernarea Blocului parlamentar*, în „Anale de istorie", nr. 1/1974; see also the corresponding paragraphs in the paper of the same author, elaborated in collaboration with Ion Ardeleanu, *Viața politică în România. 1918—1921*, ed. II, Buc., Edit. Pol. 1976.

[6] *Venirea liberalilor la putere și alegerile parlamentare din 1929* în „Studii și articole de istorie", XV, 1970.

[7] *P.C.R. în lupta pentru realizarea unui larg front al forțelor democratice din România în alegerile parlamentare din decembrie 1937*, in „Anale de istorie", nr. 3/1972; see also chapter IX in the paper: *P.C.R. and the popular masses, ed. II revised and added, Buc., Ed. Științifică și enciclopedică, 1978.*

[8] *Pactul de neagresiune electorală — origini și consecințe asupra evoluției vieții politice*, in *Impotriva fascismului*, Buc., Ed. Pol., 1971, see also chapter II in the papare: *Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale*, Cluj, Ed. Dacia, 1973.

[9] Dictatura regală. 1938—1940, Buc., Ed. Pol., 1970, chapter V; *Sistemul partidelor politice din România*. 1919—1940, Ed. Științifică și enciclopedică, 1976, Chapter III.

[10] *Momente din istoria regimului electoral în România (1922—1928)*, in „Anale de istorie", nr. 3/1970.

[11] See the corresponding paragraphs in the paper: *Viața politică în România. 1922—1928*, Buc., Ed. Pol., 1979 in collaboration with Ioan Saizu.

[12] *P.C.R. în alegerile parlamentare (1922—1938)*, in „Anale de istorie", nr. 2/1973.

[13] *Alegerea candidaților Blocului Muncitoresc-Țărănesc în Parlament (iunie 1931)*, in „Revista de istorie", nr. 4/1974.

[14] *Partidul Socialist din România în alegerile parlamentare din anii 1919 și 1920*, in „Anale de istorie", nr. 1/1973.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

has also published studies on seven of the ten Parliamentary elections that occured in the period between the two world wars [15].

On the following pages we would like to bring up the main conclusions on the dynamics of political parties as it comes out of the analysis of all parliamentary elections that occured between the two world wars.

For a correct understanding of this problem it is necessary to bring into evidence some factors that influenced the results of parliamentary elections and, consequently, the dynamics of political parties : although the Constitution had at its basis the principle of legislature upon executive power, practically the King would call a certain party to office and this party would organize general suffrage so that at a large extent the government was not the emanation of the parliament but vicevera. Once in office the respective party subordinated the administration which was then changed into a machine of electoral propaganda in favour of governmental nominees. It was not only once that there were taken measures to hinder the electoral campaigns of rival parties, even by resorting to violence. The less popular was the party in office, the larger were the encroachments of the state apparatus.

The documents fully atest the fact that the repressions of the state apparatus were directed — in all electoral campaigns — against the revolutionary political party of the working class and its mass organizations so that the results obtained by this do not reflect at all its actual political power. Moreover, when the representatives of BMT were elected for the Deputies'Assembly the bourgeois forces coalesced and decided to invalidate the communists.

The electoral campaigns were of variable duration : the longest one preceded 1919 parliamentary elections and it was of about one year ; most of them were of about one month and a half ; the minimum of time allowed by the law (30 days) has been applied in 1927 and 1928. By shortening the duration of electoral campaign the party in office followed to take a full advantage of the popularity gained during the opposition period and to suffer as little as possible the usual governmental wear.

One must not neglect the fact that an important part of the citizens — who held no political option, but who, according to the elec-

---

[15] *Alegerea primului Parlament al României întregite (noiembrie 1919)* in *60 de ani de la făurirea statului național unitar român* (coordinated by Matei Vlad, I. Gheorghiu, Ioan Scurtu), Buc., 1978 ; *Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din mai-iunie 1920*, in „Carpica", Bacău, 1972 ; *Alegerile parlamentare din martie 1922*, in „Analele Universității București. Filosofie. Istorie. Drept", XXII, 1974 ; *Alegerile parlamentare din mai 1926*, in „Studii și comunicări. Arheologie-Istorie, Sibiu, 1974 ; *Partidele politice în alegerile parlamentare din iunie 1927*, in „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol", Iași, XIV, 1977 ; *Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din decembrie 1928*, in „Analele Universității București. Istorie", XXVI, 1977 ; *Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din decembrie 1937*, in „Studii". Revistă de istorie". nr. 1/1967.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toral law, were obliged to vote — usually gave their votes to the party in office offering in this way a real „governmental dower".

In establishing the results obtained by political parties in parliamentary elections there are many difficulties since for the elections in 1919 and 1920 and 1921 there are no centralized data for the whole country (only data for electoral districts) and for those in 1926, 1927, 1928, 1931, 1932, 1933 and 1937 the data are given for political groups and not for the parties.

For a more accurate expression of the number of mandates obtained by each party I confronted the data existent in the Funds of the Ministry of Inner Affairs and of the Parliament to be found in the Central Historical Archives of the State with data published in *Monitorul Oficial* *. Without pretending to establish absolutely certain data I hope to contribute to the correction of some inaccuracies vehicled in the studies and papers published until now based on the results offered by Marcel Ivan in his paper entitled „Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice. 1919—1932" (Sibiu, f.a.). This author performed an extremely useful work plotting statistical data and schemes concerning the results obtained in parliamentary elections. But, not being a historian, Marcel Ivan adopted a somewhat mechanical method adding the votes recorded on the lists bearing the same title without a thorough analysis of what existed behind them. In this way, for PNL there were added the votes on all the lists entitled „national-liberal" though some of them had no connections with this party; on the contrary they fought against PNL. For the elections after 1926 he recorded in the same manner the results announced by the Central Electoral Commission without dividing the mandates for each party when they coalesced into electoral cartels.

The first election on the basis of universal suffrage in the history of Romania, and, at the same time, the first ones in which the citizens of all Romanian provinces elected in the same Parliament occured in November 1919. The task of organizing that election was incumbent on a neutral government, led by Gen. Arthur Văitoianu who maintained wholly the state apparatus which was in the hands of PNL. After quite electoral campaign during which the Socialist Party, People's League and Conservative-Democrat Party withdrew from the election — motivating this action that it had not been given the full freedom of propaganda — there have been recorded the following results [16]:

* As this paper refers to political parties I no longer gave the results obtained by various independent and dissident groups.

[16] „Monitorul oficial", nr. 178, 20 November 1919; Central Hist. Arch. of State, M.I.A., 1919; N. T. Ionescu, *Prima aplicațiune a votului obștesc în România*, Buc., 1920; Marcel Ivan, op. cit.; Gh. Iancu, *Desfășurarea și rezultatele alegerilor parlamentare din noiembrie 1919 în circumscripțiile Transilvaniei*, loc. cit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

item	Party	number of deputies	number of senators in Universal College
1	Romanian National Party	169	76
2	National-Liberal Party	103	54
3	Peasants'Party of Bessarabia	72	35
4	Peasants'Party	61	28
5	Nationalist-Democrat Party	27	9
6	Democrat Party of Union of Bucovina	20	7
7	Conservatory-Progressist Party	13	4
8	Hungarian and Seckler Group	8	—
9	Transylvanian Saxons'Group	8	—
10	People's League	7	—
11	Socialist Party	7	—
12	Swabian Group	6	3
13	Peasants'Party of Transylvania	4	—
14	National Unity (A. Imbroane)	4	—

Out of the analysis of these data one can draw the conclusion that the election recorded important mutations in the system of political parties. As it is easily noticed no political party managed to get the majority of the mandates — a fact that would not repeat until 1937. The most seats in the Deputies Assembly were obtained by Romanian National Party which got 169 out of the 205 mandates for Transylvania : this succes was amplified by the support received by the nominees of the National Party from the Dirigent Council * and facilitated by the withdrawal of the Socialist Party. A similar situation was recorded in the other two recently united provinces where the Peasants'Party of Bessarabia obtained 72 mandates out of the 90 of this province and the Democratic Party of the Union got 20 out of the 26 mandates corresponding to Bucovina. The mass adhesion to these parties is mainly explained by the role they played in the struggle against foreign yoke and the union of the respective provinces with Romania.

In the Old Kingdom the election resulted in a moral defeat of the old parties and in the victory of the new political organizations. The citizens were not impressed with the „visiting card" of certain political figures with a long activity but prefered to give their votes to candidated without sonourous names whom they considered „more attracted

* The candidates had been nominated by county electoral commissions (formed of members of National Party) and approved by the Electoral Commission which operated beside Dirigent Council. The administrative staffs got the charge to make propaganda in favour of the National Party. Of the 205 electoral districts for the Deputies'Assembly, the election occured in only 61 since — according to the provisions of the law in this province — there where it was only one list of nominees, this was officially declared elected.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

and receptive of their own hopes" *. This explains the very large number of „independents" and „disidents" elected in the first Parliament of Romaina formed on the basis of universal suffrage.

The parliamentary election meant a heavy blow for PNL which — though it had received a large support from the state apparatus — did not managed to obtain but 103 out of the 247 mandates from the Old Kingdom. The manner the war had been led, the abuses of the administration, the policy of temporizing the reforms, anti-workers repressons culminating with 13th December 1918 — were the main causes which determined PNL to fail in getting an anticipated victory. Practically, for the first time in the history of Romania, the state apparatus did not succeed to get a parliamentary majority for the party it worked in favour.

The result recorded by the Conservatory-Progressist Party proved the lack of mass adhesion to this reactionary party which tried — by demagogical slogans — to maintain a prominent place in Romania's political life. The elections recorded the failure of the Conservatory-Progressist Party and of the conservatism in general, heavily hit by the land and electoral reform.

As Stefan Zeletin discerned, the election in November 1919 „put an end to the old mechanism of our political life which had been so clear and simple until then" [17], which was based on the alternation in government of the liberals and conservatories. The system of governmental rotation which has functioned for half of a century failed.

The elections marked a strong displacement to the left of Romanian party system. This fact is better illustrated by the ranking of the Peasants'Party on the second place in the Old Kingdom from the standpoint of electoral potential — a surprise for many political men. It is a real fact that the members of the Peasants'Party made a full use of the occurance that the People's League had abstained from election : in some other places they had pretended to be Gen. Averescu's men and in some towns — e.g. in Tecuci — even the leaders of the people's League had advised the citizens to give their votes to the nominees of the Peasants'Party. Beyond this circumstance the success of the Peasants' Partiy proved the increase of the role played by rural bourgeoisie in the post-war political life of Romania, the adhesion of the masses to the radical bourgeois-democratic programme sustained by this party.

It is highly significant the fact that after an absence of two decades the socialists came again in the Parliament. It proved the socialist ideas conquered the masses which considered the Socialist Party as their most authentic representative. It is certain that if the leadership had not decided their withdrawal one could speak of a great electoral success of the socialists.

* Among the most commented cases was the one of the „illustrious unknown" Petre Ploaie — a peasant from Fălciu, who was prefered to Em. M. Porumbaru, an ex-Minister in several liberal Cabinets.

[17] Ştefan Zeletin, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric*, Buc., 1925, p. 165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The Nationalist-Democrat Party managed to obtain an important number of votes — the most in its whole history — as a consequence of its bourgeois-democratic programme and of the prestige enjoyed by its leader, the great scientist and patriot N. Iorga.

The first presence in the Romanian Parliament of several groups belonging to the coinhabiting nationalities — Hungarians, Swabians, Transylvanian Saxons — whose number would increase in the next elections gave to the legislative bodies a representative character from the standpoint of national structure as well.

Though they represented regional parties, the elected deputies and senators decided to act in a spirit of large cooperation in view of solving the major problems of the united Romania. Practically, the parliamentary election in November 1919 marked the integration of the parties from the recently united territories into the system of Romania's political life.

The legislative bodies elected in November 1919 were of a short existence — the shortest of all parliaments elected between the two world wars — being dissolved from the initiative of King Ferdinand in March 1920.

In May-June 1920 the government of Al. Averescu organized new parliamentary elections, after it had previously modified the decree-law of November 1918 as to the reduction of the number of deputies from 568 to 369 and senators, from 236 to 198. The commissions of vote-counting recorded the following results [18]:

item	Party	number of deputies	number of senators in Universal College
1	People's Party	206	124
2	National Party	27	14
3	Peasants'Party	25	10
4	Peasants'Party of Transylvania	23	6
5	Socialist Party	19	3
6	Conservatory-Democrat Party	17	4
7	National Liberal Party	16	1
8	Nationalist-Democrat (N. Iorga)	10	2
9	German Group	10	2
10	Peasants'Party of Transylvania	6	—

The election confirmed the definite victory of People's Party which enjoyed at that time a real popularity, „the myth of Averescu" being at its apogee. The electoral abuses commited by the administration contributed only to the increase of the number of votes obtained by Averescans. Refering to this aspect, N. Iorga appreciated that the result

[18] „Monitorul oficial", nr. 44, 30 May and nr. 46, 1 July 1920; Centr. Hist. Arch., M.A.I. Fund, doss. 510/1921.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

of that election „could not be but favourable for the government which had dishonoured a real popularity thourgh such methods" [19]. It is worth noting the fact that the People's Party nominated candidates in all Romanian provinces, being thus the first Romanian bourgeois party with representatives in the whole Kingdom. In achieving this aim an important role was played by the fusions in April 1920 with O. Goga's group (detached from the National Party of Transylvania) Dori Popovici's group (that had left the Democrat Party of Union from Bucovina) and Sergiu Niță's group (detached from the Preasants'Party from Bessarabia).

The parties of the left maintained at a great extent their positions obtained in the previous elections. Although it could not get the success of November 1919, the Peasants'Party maintained on the second place in the Old Kingdom, a fact that proves — especially if one takes into account the fact that it had to confront the popularity of the People's Party — that the members of the Peasants'Party enjoyed an actual adherence of the masses. It is worth underlying that the Socialist Party obtained the greatest electoral success of its whole history. Facing the abuses of the state apparatus and the attacks of the majority of bourgeois parties the socialists succeeded to establish a lasting contact with the masses, the peasants included.

The process of desintegration of the landowners'parties became more and more conspicuous. The electoral results were catastrophic for the Conservatory-Progressist Party. In the parliamentary election of 1920, this party — representing the interests of the most reactionary class of the Romanian society — was pushed to the periphery of political life. Being afraid of the revolutionary enthusiasm of the masses many members of the Conservatory-Progressist Party voted — according to Al. Marghiloman's confession — the lists of the People's Party in order „to avoid revolution" [20].

The Conservatory-Progressist Party managed to survive. But I must specify that the members of this party were not elected on the basis of the conservatory programme and ideology. They took advantage of the electoral cartel settled with the People's Party and they appeared in front of their electors clinging to the tail of Gen. Averescu's coat.

The Nationalist-Democrat Party obtained a good result partially due to the electoral cartel signed with the Peasants'Party.

P.N.L. suffered a great electoral loss which fully reflected the lack of popularity of this party, since it situated on the far right in the constellation of Romanian political parties, filling the gap created by the disappearance of conservatories. At the same time one must have in view that P.N.L. had directly contributed to bringing Al. Averescu in office and therefore it did not propose itself to take the government as an immediate objective. Although they had lost a considerable num-

[19] N. Iorga, *Istoria contemporană a României de la 1904 la 1930. Supt trei regi*, Buc., 1932, p. 348.
[20] A. Marghiloman, *Note politice*, vol. V, Buc., 1927, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ber of mandates the liberals declared their content for the result of the election appreciating that the principle of order was „triumphant" [21].

During the parliamentary election in 1920, the regional parties suffered a serious recoil. When the Romanian national united state came into being these parties started to loose their large mass basis becoming more and more exclusive political representatives of bourgeoisie. On the other hand the process of integration of these parties in the political context of Romania was followed by various fusions which tended to achieve some political organizations on the scale of the whole country. However, the Peasants'Party from Bessarabia and, especially, the National Party from Transylvania continued to enjoy mass adherence in the respective provinces.

Participating on their own lists but having the support of the government the German group got the adhesion of a large part of the citizens of German origin from Transylvania willing to bring their contribution to the legislative work of the Romanian state.

In December 1921 the gouvernment led by Al. Averescu was dismissed the King entrusting Take Ionescu with the mandate of forming the new Cabinet. On 17th January 1922, Take Ionescu came in the Parliament asking for confidence vote. But on O. Goga's proposal, the Deputies' Assemble voted a motion of non-confidence which compelled Take Ionescu to give up the mandate [22]. It was the only case in the interval between the two world wars in which a government collapsed as a consequence of a vote of censure given by the Parliament. The king entrusted at once the mandate to I. I. C. Brătianu who formed a liberal government on 19th January. Without appearing in front of the legislative staffs the new Prime-Minister obtained from the King the decree for dissolving these staffs and for organizing a new election in March 1922.

Following an electoral campaign in which there were many unlawful actions committed especially by the Government which wanted to obtain two-thirds of the total votes — in order to get its law drafts through the Parliament and especially the one of the new Constitution — the following results have been recorded [23]:

item	Party	number of deputies	
1	PNL	222	111
2	Peasants'Party	40	11
3	National Party	26	9
4	Peasants'Party from Bessarabia	22	13
5	Democrat Party of Union of Bucovine	15	—
6	People's Party	13	2
7	Nationalist-Democrat Party	5	2
8	Hungarian Union	3	—
9	Federation of Socialist Parties	1	—

[21] *Succesul ideii de ordine*, in „Viitorul", XIII (1920), nr. 3661, 5 July.

[22] „Dezbaterile Adunării Deputaților", nr. 18, the meeting on 17 January 1922, p. 246.

[23] „Monitorul oficial", nr. 273, 5 March, 274, 7 March, 275, 8 March, 277, 10 March, 278, 11 March, 279, 12 March, 280, 14 March, 283, 17 March, 284, 18

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

P.N.L. reached its anticipated objective ; it got the votes of the social categories whose interests it represented as well as of some citizens misled by liberals' propaganda or intimidated by the pressure of State's repressive appartus. It was added the contribution of the „governmental dower" consisting of the votes of the citizens who — having no electoral preference — stamped the list nr. 1 with the sign „voted" ; it was as the same time the fruit of the collaboration with the bourgeois parties from Bessarabia and Bucovina.

The election recorded the disappearance of the landowners' parties from the arena of Romania's political life after six decades of their existence, an interval in which they were many times in office. This fact enables the appreciation that in the period between the two world wars the political regime in Romania had a bourgeois character and not a bourgeois-landowners' one.

Facing the liberals, the Peasants'Party — going on with a radical-bourgeois programme and carrying out a dynamic electoral campaign — succeeded to become the most powerful party in opposition not only in the Old Kingdom but also in the whole country. With obvious bitterness C. Argentoianu wrote : „The actual moral winners of this election were the members of the Peasants'Party" [24]. To this success a contribution was brought about by the fusion achieved in June 1921 with a group of the Peassants'Party of Bessarabia led by Pan Halippa.

The election was rather „clumsy" [25] for the People's Party — a quotation from C. Argentoianu. It demonstrated the ruin of „the myth of Averescu" and the party was compromised as a consequence of Government's policy (March 1920 — December 1921). The inner crisies that occured inside this party as well as I.I.C. Brătianu's decision to offer „a lesson" to the General who, at a given moment when in office, had attempted to defy him, contributed to the great failure of the People's Party in this parliamentary election.

The Nationalist-Democrat Party picked up the fruits of N. Iorga's incoherent policy during in the previous years, gettting thus further and further from the foreground of Romania's political stage.

The process of integration of the parties from the provinces united in 1918 was thoroughly accelerated. Besides the fusion of the Peasants' Party in June 1921 it is worth mentioning the electoral collaboration of the Peasants'Party from Bessarabia and the Democratic Party of Union from Bucovine with P.N.L. which prepared the fusion of the three parties in January 1923.

A powerful position was held on by the National Party from Transylvania ; it stood for the extention of its organization at the scale of

March and 286, 21 March 1922 ; Centr. Hist. Arch., M.A.I. Fund, doss. 82/1922, f. 120—127.

[24] C. Argentoianu, *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri*, in Arch. of C.C. of P.C.R., fund 104, doss. 8593, f. 1066.

[25] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the whole country and its fusion with some parties from the Old Kingdom — which means assimilation in Iuliu Maniu's conception.

It is also worth bringing into evidence the participation in the election of Hungarian bourgeoisie and landowners organized in a Hungarian Union — an act that marked the partial relinquishment of the obstructionist and isolationist policy promoted until then ; it was for the first time after the Union of Transylvania with Romania. Beside the German members of Parliament — elected on Government's lists — the Hungarian deputies and senators would have a more and more active participation within the supreme political forum of Romania.

Being devided during the election and having to face the many abuses and electoral violence, the political parties of the working class could not get their wished success. But it is a merit the fact that the social-democrats managed to send a representative in the Parliament who would the rostrum of the Deputies'Assembly in order to unmask the policy of the exploiting classes and to defend the interests of the working people.

In appreciating the results of the Romanian Communist Party (P.C.R.) one must take into account the fact that its main cadres were imprisoned or involved in the trial from Dealul Spirii, that the ruling classes — which intended to put this party out of law — had started a powerful anti-communist propaganda and that the communists were the target of the attacks of bourgeois and landowners'parties and of the state apparatus as well. Under such conditions the act itself of P.C.R.'s participation to the election represented an important success of the democratic forces which imposed the recognition „de facto" of the Communist Party by the then government. The electoral campaign was a good opportunity to popularize the Communists'programme and to establish a close contact with the masses ; this opportunity was fully used by the Communists. The election of March 1922 were in fact the only parliamentary election in which P.C.R. could participate legally.

The Parliament elected in March 1922 lasted until 1926, i.e. for its entire legislature, voting the main laws concerning the consolidation of the Romanian national united state and the Constitution in March 1923. On 27 March, 1926 it was adopted a new electoral law which stipulated that the group which obtained over 40% of the total of the country votes was to receive half of the number of the mandates in the Deputies'Assembly as an „electoral reward", the other half being divided proportionally among all the groups which obtained over 2% of the total of the country votes, the majority of it included.

The application of this law considerably changed the rate of the forces among the political parties represented in Parliament and provided the party in office with an absolute majority that allowed it to neglect the attitude of the opposition.

The first election on the basis of the new law took place in 1926 and was organized by the Government led by Al. Averescu. There were the following results [26] :

[26] „Monitorul oficial", nr. 122, 4 June, 1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

item	Political Group	% of the total votes	number of deputies	nr. senators Universal College
1	People's Party	52.09	292	107
2	National Peasants Block	27.73	69	8
3	PNL	7.34	16	—
4	LANC	4.76	10	—
5	Socialist Party	1.55	—	—
6	Block of Workers and Peasants	1.49	—	—
etc.				

One of the first effects of the new electoral law was the fact that out of 25 political groups which nominated their candidates only four got over 2% of the total country votes, having thus the right to send their representatives in the Deputies'Assembly.

Although the people's Party no longer enjoyed an actual popularity, it was the first party in the history of Romania which made an advantage of the electoral reward ensuring thus a comfortable majority in the Parliament. P.N.L. — which had won the previous election — obtained now only 16 mandates a fact that reflected the high degree this party had been discredited in the masses, and also a certain disinterest of its leadership for the election led by Gen. Al. Averescu.

It is worth noting the fact that the organization of the extreme right LANC (founded in March, 1923) managed to send 10 representatives in the Deputies'Assembly. This success, due to the influence obtained as a consequence of a vast demagogical anti-Semitic campaign carried out by this organization in some areas of North Moldavia, as well as to the support received from the Minister of the Inner Affairs O. Goga. The Block of workers and peasants (B.M.T.) and the Socialist Party did not succeed to send their representatives in the Parliament because of the reaotionary electoral law which excluded from the Deputies' Assembly the organization which had not been able to get over 2% of the total country votes. The impossibility of obtaining this percentage, dued manly to the repressive measures of the Gouvernment. The lack of union of workers'organizations was also an important factor ; had they made common lists, the Socialist Party and B.M.T. would have got 3% of the total votes, and could have entered the Parliament. Analysing the results of the election, the Communist Party appreciated that in the programme of B.M.T. there were also requirements which „are for the moment out of date, and which were not understood by masses" [27].

Taking into account the concrete conditions under which it was obliged to carry out the struggle and its political experience one can state that the result of this election represented „an undenied success" [28] of the policy of the Communist Party in view of the alliance of the

[27] A. Moldoveanu, *Rezultatul alegerilor*, in „Înainte", I (1926), nr. 2, 12 June.
[28] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

working class with the peasantry and of popularizing party's ideas and its affirmation in the public life of Romania [29].

The bourgeois parties of the coinhabiting nationalities won new positions as a consequence of the cartel achieved with the People's Party. The so-called „Ciucea Pact" stirred ample commentaries ; it was O. Goga's initiative and it marked the official collaboration of the Hungarian Party with Romanian bourgeois parties. In the Deputies'Assembly elected in 1926 the Hungarian Party had 15 representatives and the German Party 8 representatives.

Although they undertook common actions, the National and Peasants'Parties could not manage to get the victory in the suffrage due to the pressures exercised by administrative authorities as well as to the tactics used by the leaders of the two parties. Refusing to join the electoral cartel proposed by B.M.T., the National and Peasants' parties lost the votes of many workers and peasants with higher political views. At the same time, the fact that the leaders of both National and Peasants'parties avoided to engage themselves with a firm programme able to meet people's requirements made many electors refuse to give their votes to B.M.T.

The events in March 1926, especially the manner in which the governmental crisis was solved and the electoral campaign played a determining role for the rapid fusion of the National and Peasants' parties. The leaders of the two parties reached the conclusion that it was only by fusion the way in which they would be able to create a powerful political party able to confront the liberals and Averescu's adepts. Some months after the parliamentary election, in October, 1926 the National Party fused with the Peasants'Party, an act that marked a substantial change in the dynamics of Romania's political parties.

The Parliament elected in May 1926 lasted for one year and was dissolved by royal decree, and the Prime Minister (Barbu Ştirbey) needed not require the confidence vote. The electoral campaign opened under Ştirbey's government was continued under the Cabinet whose President was I.I.C. Brătianu, the election taking place in July 1927 with the following results [30] :

item	Political Group	% of the total votes	nr. of deputies	nr. of senators Universal. College
1	PNL	61.69	318	92
2	PNT	22.09	54	17
3	Hungarian German Block	6.28	15	1
4	People's Party	1.93	—	—
5	LANC	1.90	—	—
6	PSD	1.81	—	—
7	BMT	1.14	—	—
8	National Party	1.02	—	—
9	C. Z. Codreanu's Group	0.39	—	—
etc.				

[29] I. Saizu, L. Eşanu, *Momente din istoria regimului electoral în România (1922—1928)*, in „Anale de istorie", XVI (1970), nr. 3, p. 84—94.

[30] „Monitorul oficial", nr. 153, 14 July, 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Thus, P.N.L. managed to obtain a new electoral victory with a substantial support from the State. It also includes the contribution of the Peasants'Party — dr. N. Lupu with which it made an electoral cartel. and which had reserved 28 seats in the Deputies'Assembly.

At its first electoral confrontation the National Peasants'Party obtained a remarkable success proving to be the main and, in fact, the only, entitled pretender to the succession of the liberal government. The attention is arrested by the fact that he governmental encroachments affected mainly the peasants' group with an obvious tendency to create sources of animosity between the members of Peasants' and National parties. Aotually, out od the 54 deputies, 33 came from Transylvania and Bucovina and 21 from the Old Kingdom and Bessarabia. Thus, the national wing won an important moral and political influence upon the peasants' wing — a fact expressed in the general orientation of this party.

The People's Party recorded a real electoral catastrophy. As it has been remarked by the newspaper „Neamul Românesc" : „Brătianu thought that it was the right moment to offer a lesson to Averescu's adepts for their lack of loyalty" [31], manifested especially when in offices they had believed they were mastering the situation. Having been a political power for governmental purposes, the People's Party had got no seat in the Parliament, a fact that was one of the curiosities of Romania's electoral life. Basically, the election in June 1927 marked the faillure of this party which from then onwards would never manage to come to the foreground of political life.

Neither the National Party (the new name of the party whose leader was N. Iorga) could obtain 2% of the total country votes — a fact that marked the strong decline of this party.

Although they started a lively electoral struggle, the organizations of extreme right — LANC and C. Z. Codreanu's group — which had made their electoral debut — they had not the consistancy necessary for a parliamentary representation.

The Hungarian and German Parties — being for the first time united in a common electoral cartel and having the large support from the Government — managed to maintain the same number of representatives in the Deputies'Assembly which they had had after the 1926 election. Of the 15 mandates, 8 were for Hungarians and 7 belonged to the German Party.

[31] „Neamul românesc", XII (1927), nr. 86, 16 July.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Participating to the election only a month after its being founded P.S.D. obtained an important number of votes that brought it to the limit of getting in the Deputies'Assembly. Had they had common lists, B.M.T. and P.S.D. would have obtained 2,96% of the total votes, but divided, they could not send their representatives in the Parliament. It was a clear expression of the negative effects of the lack of unity of the working class. It was only the intense electoral propaganda that remained a positive factor i.e. the fact that they offered an actual democratic alternative for all the great problems Romania met with at that time.

It is worth noting that after the parliamentary election in July 1927 only three lists obtained over 2% of the total votes — a moment that marked the climax of the concentration of all bourgeois forces during the whole period between the two world wars.

Neither this Parliament did have a longer life. As a consequence of a large campaign of the opposition, a campaign of an unprecedented intensity in Romania's history, the National Peasants'Party managed to enter the office in November 1928. The election in December 1928 recorded a distinct change of the rate among various political parties [32] :

item	Political Group	% of the total votes	number of deputies	number of senators in Universal College
1	PNT	77.76	348	115
2	PNL	6.55	13	—
3	Hungarian Party	6.08	16	3
4	Peasants'Party — dr. N. Lupu	2.48	5	—
5	People's Party+National Party	2.48	5	—
6	BMT	1.35	—	—
7	LANC	1.14	—	—
etc.				

The first conclusion to be drawn from the analysis of the table success ever recorded in the annals of Romania's electoral life ; this success was mainly dued to the popularity it gained when in opposition through a vehement campaign against liberal governments as well as to the party's programme which contained many bourgeois-democratic desiderata that gave the masses the hopes of substantial social and political reforms. Basically, P.N.T. polarized at that time the congeniality of large masses of electors who hoped that this party would inaugurate a „new era" of democratic changes in the history of the country.

P.N.L. fully felt the wear it had been subjected during its long period of office when it discredited itself by the policy of supporting

[32] „Monitorul oficial", nr. 283, 19 December, 1928.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the high financial and industrial bourgeoisie, of exploiting the workers and limiting the democratic rights and liberties. Yet P.N.L. remained a powerful bourgeois party and a natural pretender to a further succession for government. At a considerable distance there was the Peasants' Party — dr. N. Lupu which — facing the situation to directly confront P.N.T. which it had left in February 1927 — managed to survive.

The People's and National parties were successful in entering the Parliament due only to the fact that they had united into an electoral cartel. Of the 5 mandates 4 belonged to the former and only one to the latter. The election confirmed the continuing of the disintegration of the People's Party while the National Party lived through its leader — in fact the only representative who had won a seat in the Deputies'Assembly.

The extreme right groups suffered another failure which illustrated the inadherence of the masses to their programmes and ways of action. Yet, A.C. Cuza optimistically declared by one of his specific logical deductions : „The regress of Cuza's adepts is a condition of their progress" [33].

With 26 seats in the Deputies'Assembly the parties belonging to the bourgeoisie of the coinhabiting nationalities obtained the largest representation in Romania's Parliament after 1918. This fact was mainly dued to both a consolidated organization of these parties and to the support they received from the Government (Nominated on the lists of P.N.T., the German and Hungarian-Popular parties obtained 8 and 2 mandates, respectively). At the same time within Romanian bourgeoisie was rooted the idea that the bourgeoisie of the coinhabiting nationalities had to be encouraged to participate to Romania's political life so that they should not embrace the revisionist tendencies promoted from abroad. The Hungarian Party obtained an absolute majority of the votes in the counties of Ciuc, Odorhei and Trei Scaune gaining the 7 mandates that were disputed and other 9 were added according to the percentage of 6.08% of the total country votes.

The parties of the working class recorded a real success. P.S.D. was in electoral cartel with PNT succeeding to obtain 9 mandates in the Deputies'Assembly. From the very beginning the social-democrat deputies have been definitely distinct from the members of PNT courageously approaching the major problems of economic, social and political life from the positions of the working class. BMT — which had lists in 35 of the 71 counties — recorded 38,351 votes, i.e. 6,846 more votes than in 1927 — a fact that proved their increased influence upon masses.

After only few months it was clearly seen that PNT did not intend to put into practice the bourgeois-democratic provisions of their programme announced when in opposition — a fact that provoked a deep disappointment of the masses. The outburst of the economic crisis dis-

[33] A. C. Cuza, *Rezultatul alegerilor*, in „Apărarea națională", VI (1928) nr. 51, 19 December.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turbed the whole production sphere with repercussions for all activities while the Government proved its own inability to undertake energetic measures able to restore the situation.

In this context the class struggle sharpened, a new revolutionary tide began. On the other hand, certain leaders of reactionary bourgeoisie started to ascertain to new dictatorial forms of government, setting into motion a large offensive against the political regime based on the existence of various parties.

In this context, after a political crisis that lasted a fortnight, in April 1931 it was formed the Government of „National Union" led by N. Iorga consisting of members established by King Charles II. The parliamentary election in June 1931 had to mean — in the King's and his supporters' view — the failure of political parties and to open the way for a new regime in which the first role was that of the king. The election finished with the following results : [34]

item	Political Group	% of the total votes	nr. of deputies	nr. of senators Universal College
1	National Union	47.49	289	113
2	PNT	14.99	30	1
3	PNL — Gh. Brătianu	5.93	12	—
4	People's Party	4.92	10	—
5	Hungarian Party	4.75	10	4
6	LANC	3.89	8	—
7	Peasants'Party — dr. N. Lupu	3.44	7	—
8	PSD	3.25	6	—
9	Peasants Democrat Party+ League against Usury	2.75	6	—
10	BMT	2.52	5	—
11	Jewish Party	2.19	4	—
12	C. Z. Codreanu's Group	1.05	—	—
etc.				

The first conclusion to be drawn from the analysis of the table above is that the political parties proved their viability, some of them even achieving a certain progress in comparison with the previous elections. The parliamentary constitutional regime based on party system proved to be powerful successfully facing the destructive actions of King Charles II.

The National Union — which included the National Party of N. Iorga, C. Argentoianu's Group and various professional associations and unions — was a political mozaic which lacked union so that it could not give an actual retort to the main political parties. In fact, the success of the National Union had been secured by the electoral

[34] „Monitorul oficial", nr. 134, 13 June, 1931.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cartel with PNL for which 73 seats in the Deputies'Assembly had been reserved. Due to this cartel PNL came to the foreground of political life surpassing the moment of crisis caused by the negative attitude towards Charles' return to the country and his becoming the King on 8 June, 1930.

PNT suffered an important failure missing over 60% of the votes it had achieved two years before. This fact was dued to the policy promoted by Peasants-National Party governments, to inner factions as well as to the abuses of the State. PNT obtained the votes of their loyal partisans and of those opposing the dictatorial plans promoted by Charles II [35].

After two consecutive failures the People's Party recorded a certain advance which could not be considered a true sign of restauration of this party.

The Peasants'Party-dr. N. Lupu and the Peasants-Democrat Party (C. Stere) gathered a part of the votes given by citizens discontent with PNT's policy and who wanted an improvement of their party's programme. It is worth mentioning the fact that to the 7 deputies on the list of the Peasants'Party-dr. N. Lupu it was added other 3 who had been nominated on the lists of National Union [36]. The votes obtained by the Peasants-Democrat Party came mainly from Bessarabia, where C. Stere enjoyed a real prestige.

Participating for the first time to elections, PNL — Gh. Brătianu obtained an important success ranking on the third place among Romania's political parties. Under the conditions in which PNL led by I. G. Duca had made an electoral cartel with the Government, Gh. Brătianu's party appeared as the only banner bearer of liberalism of an old tradition in Romania.

Taking advantage of the existent political situation characterized by the offensive of pro-dictatorial forces whose main representative was Charles II and proceeding to a noisy campaign against political parties, LANC managed to come back into the legislative forum of the country after five years' absence.

The iron-guardists recorded the third consecutive failure in their attempt to get in the Deputies'Assembly. But, by nominating for the partial parliamentary election that took place in the county of Piatra-Neamț, on 30 August, 1930, C. Z. Codreanu would reach his aim as a consequence of the support received from the Government — which did not nominate a counter-candidate — and from the local administration.

The bourgeois parties of the coinhabiting nationalities essentially maintained their positions. The Hungarian Party recorded a certain regress especially caused by inner unrest, while the German Party, being in a cartel with the Government received 8 mandates maintaining thus its previous positions.

[35] Arch. C.C. of P.C.R., fund 1, inv. 8, doss. 7920, 1-st part, f. 124.

[36] „Dezbaterile adunării deputaților", nr. 5, the meeting on 17 June, 1931, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The election in June 1931 represented a real success for the political organizations of the working class. Although they were on different lists — a negative fact by itself — and though they had to resist the encroachments of the state apparatus and the attacks — sometime slenderous — of certain bourgeois parties, PSD and BMT obtained 6 and 5 mandates, respectively. The hardships caused by the economic crisis, the unrest of the masses and the non-popular policy of the bourgeois parties in office contributed to the increase of the influence of the working people's parties which offered a realistic alternative for Romania's coming out from that situation.

If the 1928 success of PSD could be considered by some of its adversaries as the result of the cartel with PNT, in 1931 nobody could deny the real adherence of the masses to the social-democrats.

BMT recorded the most important political success of its whole activity; after ten years since its foundation, PCR succeeded to send its representatives in the supreme legislative forum of Romania [37]. This success provoked the uneasiness of a large part of bourgeoisie. PNL stated that: „Communists must not be admitted in the Parliament" [38] and LANC requested the „anulation of the lists" of BMT [39].

The debates in the Deputies' Assembly on the validation of BMT's mandates occured in an extremely tense atmosphere. Addressing to bourgeois representatives, Lucreţiu Pătrăşcanu stated: „You can or you can not validate our mandates. When you discuss this problem you should not make the illusion that the validation or the invalidation can change the course of the class struggle in Romania. We are here on behalf of a current with deep roots into the masses and, validating or invalidating us, you will not be able to touch even with a feather this popular mass current... With or without this validation you will not change the historical destiny Romania has to follow in its struggle for the liberation of the exploited masses by overthrowing bourgeoisie and capitalism." [40]

On 10 June, with a majority of votes, the deputies of BMT were invalidated a fact that brought into evidence the serious limits of bourgeois democracy in Romania. According to the electoral law, the lists of candidates could be contested only before elections in the electoral offices of the counties, the Parliament having only the task to declare on the dignity or undignity of those elected (not on the entire lists), to establish whether the elections occured legally, whether the citizens could freely express their political options. Thus, the invalidation had been unlawful being generated only by the fact that the ruling classes — neglecting the will of thousands of electors — did not want to

[37] Arch. of the Institute for historical and social political studies, C.C. of P.C.R., c. A XV,-4, inv. 328.

[38] „Viitorul", XXIII, 1931, nr. 7010, 9 June.

[39] „Apărarea naţională", IX, 1931. nr. 20, 7 June.

[40] „Dezbaterile Adunării Deputaţilor" nr. 6, the meeting on 19 June 1931, p. 220.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

accept the presence of the communists at the rostrum of the Deputies'Assembly.

The Parliamentary election in June 1931 demonstrated the high degree of factioning of political parties illustrated by the fact that there had been 37 lists, 11 of which getting over 2% of the total country votes. This dissipation of forces was basically an expression of the deep crisis witnessed by the Romanian society.

Iorga—Argentoianu government proved incapable to face the complex and difficult problems of Romania of a time when the economic crisis reached its climax. On the other hand, Charles II realized that he had to prove more tact and patience in order to fulfil his dictatorial plans. That is why he started a long and persevering labour to destroy the main political parties, to attract to his side of an increased number of political figures, to create an atmosphere favourable to a dictatorial regime.

Receiving the resignation of Iorga-Argentoianu's government the King took action to form a new Cabinet of „national union" but with no chance of success. Finally it was formed a „government for election" whose president was Al. Vaida-Voevod but in fact a Cabinet of PNT which organized the electoral campaign and the poll in July 1932. On 26 July there were published the following results : [41]

item	Political Group	% of the total votes	nr. of deputies	nr. senators Universal College
1	PNT	40.30	274	104
2	PNL	13.63	28	1
3	PNL (Gh. Brătianu)	6.53	14	—
4	Peasants'Party — dr. N. Lupu	5.72	12	1
5	LANC	5.32	11	2
6	Hungarian Party	4.75	14	3
7	National Agrarian Party	3,64	8	—
8	PSD	3.38	7	—
9	C. Z. Codreanu's Group	2.37	5	—
10	National Union	2.28	5	—
11	Jewish Party	2.26	5	—
12	People's Party	2.16	4	—
13	Merchants'Council	1.53	—	—
14	Peasants-Democrat Party	1.39	—	2
15	Conservatory Party	0.62	—	—
16	Agrarian League	0.50	—	—
17	BMT	0.32	—	—
18	Independent Socialist Party	0.24	—	—
etc.				

[41] „Monitorul oficial", nr. 173, 26 July, 1932.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The analysis of the concrete data shows that during this election a number of 61 political groups had electoral lists a fact that illustrates the large dissipation of forces on the background of the economic crisis of overproduction. In the Deputies'Assembly came the elected candidates of 12 lists (some of them being the expression of several political parties), so that the electoral law of March 1926 was undermined in its own essence.

PNT came back in the foreground but its victory was „within a hair's breadth of death" since it exceeded with only 0.30% the 40% established by law in order to take advantage of the electoral award. Only a few weeks before, at the Congress of Peasants-National organizations from the Old Kingdom, the Vice-President of PNT, I. Mihalache, had asked for the abolition of the electoral award which he considered to be „imoral and apolitical" [42], but without this award the party would not have been able to maintain in office. In obtaining the above mentioned percentage contributed the German Party and the Ukrainians's Group from Romania which settles an electoral cartel with PNT; thus, one can appreciate with certainty that the members of PNT were in an extremely delicate situation from the standpoint of electoral potence.

The cause of such a situation are numerous: the masses had no longer confidence in PNT being unable to forget the policy this party promoted between 1928—1931; the inner unrest had sharpened mainly as a consequence of centrifugal tendencies manifested by Gr. Iunian (the Vice-President of the Party) and the attraction some cadres of PNT felt for the King (Iuliu Haţiegan, V.V. Tilea, St. Meteş, Coriolan Tătăranu a.o.); the concentration of the efforts to reconstruct the party and the ellaboration of a new programme etc.

PNL was on the second place, appreciated by the newspaper „Viitorul" as a „brilliant success" [43]. In his turn, I. G. Duca found necessary a definite action of party's improvement, of promoting young people in leadership function, of anchoring the organizations to the concrete problems which were debated by the masses [44].

PNL—Gh. Brătianu maintained on the third place managing to secure the support of a large part of liberal young people.

A progress was recorded by the Peasants'Party-dr. N. Lupu mainly as a consequence of the campaign carried out in favour of the conversion of all debts while the Peasants-Democrat Party — with a leader ever worse and inactive from a political point of view — had to be content with only two seats in the Senate.

---

[42] „Dreptatea", VI (1932), nr. 1350, 2 April.

[43] *Strălucita izbîndă a partidului Naţional-Liberal*, în „Viitorul", XXIV (1932), nr. 7340, 19 July.

[44] Central State Library, special collections, St. Georges fund, parcel C.C. II, doss. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The People's Party recorded another regress determined in the first place by the faction that occured in April 1932 when O. Goga's group formed the National-Agrarian Party which obtained 8 seats in the Deputies'Assemble.

The National Union — the winner of the election that took place the previous year — recorded only 2.28% of the total votes, that meant a worrying failure. N. Iorga himself was not elected in any electoral district and had to be content with a seat in the Senate [45], taking advantage of it on the basis of 1923 Constitution. A newspaper of those times commented this result in the following words : „The electoral staff appreciated at its own value the work of the regime that collapsed" [46].

LANC obtained the largest number of deputies since its foundation — like C. Z. Codreanu's Group — a title under which was nominated the Iron Guard. The 16 mandates of deputy shows that, taking advantage of the governmental tolerance and the support of reactionary leaders of the bourgeoisie and landowners, and carrying out an ever increasing demagogical propaganda, the extreme right organizations made their room in the political life of Romania.

Having again the majority in three counties (Ciuc, Odorhei and Trei Scaune) the Hungarian Party got their mandates and other 8 added on the basis of the percentage obtained in the whole country. The German Party made no exception now coming together with the party in office in a cartel and securing in this way 8 seats in the Deputies'Assembly. A section of the Jewish bourgeoisie decided to form a party and obtained 5 mandates.

The organizations of the working class were again factioned a fact that diminished their electoral power. If PSD maintained on the line of the two previous elections, BMT — after the sad experience in 1931 — did not enter the struggle with the same ardour, PCR being preoccupied with finding new more efficient forms of struggle against the existent order. In their turn the authorities worked hard to hinder the electoral propaganda of BMT in order to avoid „a surprise" of the kind recorded the previous year.

After the two offices of the members of PNT, separated by the Cabinet of „national union" led by N. Iorga, the power was taken by PNL in November 1933, who organized in December parliamentary elections. On the last day of lodging the candidates'lists, 9 December 1933, the Ministry Council decided to dissolve the Iron Guard since it carried out terrorist activities against the laws of the State. This action left a print on the electoral campaign and had severe political implications. The election finished with the following results : [47]

[45] N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 12.

[46] *Cîteva reflexiuni asupra alegerilor pentru Cameră*, in „Îndreptarea", XVI (1932), nr. 158, 22 July.

[47] „Monitorul oficial", nr. 300, 29 December, 1933.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

item	Political Group	% of the total votes	nr. of deputies	nr. senators Universal College
1	PNL	50.99	300	110
2	PNT	13.92	29	—
3	Peasants'Party — dr. N. Lupu	5.11	11	—
4	PNL — Gh. Brătianu	4.96	10	—
5	LANC	4.47	9	—
6	National Agrarian Party	4.09	9	—
7	Hungarian Party	4.01	8	3
8	Peasants Radical Party	2.78	6	—
9	Agrarian Union	2.46	5	—
10	People's Party+Conservatory Party	1.58	—	—
11	Jewish Party	1.29	—	—
12	PSD	1.26	—	—
13	Citizens'Block for Country's Salvation	0.46	—	—
14	Ploughmen's Front	0.27	—	—
15	League of Work	0.12	—	—
16	United Socialist Party	0.06	—	—
etc.				

PNL came again on the foreground obtaining, due to the electoral reward, a comfortable majority in the Parliament.

PNT recorded the flimsiest electoral result since its foundation. The main cause lies in the policy promoted by the governments consisting of PNT'members, especially by the last one, which bloodily repressed the railway-workers' unrest in February 1933. At the same time, the inner contradictions which determined the withdrawal of Gr. Iunian's Group in October 1932, as well as the sharpening of the conflict between Iuliu Maniu and Al. Vaida-Voevod contributed to the discrediting of this party. Out of the analysis of the votes distribution in the counties it results that the largest losses have been suffered in Transylvania, a fact that denotes an accentuated compromising of the national group which held the leading role in PNT. The Peasants wing was represented in the Deputies'Assembly by 20 deputies while the national wing was represented by 9 deputies. It is significant the fact that Iuliu Maniu situated himself on the third place, after two members of the Peasants'Party — I. Mihalache and Armand Călinescu, according to the number of the votes obtained.

The Peasants'Party-dr. N. Lupu, though it had lost one mandate in comparison with the previous elections, was on the third place at a large difference in comparison with PNT. Participating to elections for the first time and being in the course of inner organization, the Peasants-Radical Party managed to send representatives in the Deputies'Assembly, a fact that was, of course, a success.

PNL-Gh. Brătianu had to suffer fully the pressures of the administrative apparatus, „the old" liberals and especially I. G. Duca inten-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ding to take this party out of the political life of the country. But they did not manage it, the party led by Gh. Brătianu proving to be a valid organization. It is worth mentioning the fact that this party received the votes of many iron-guardians who, as the Iron Guard had been dissolved, could not lodge their own lists for the election.

While the National Agrarian Party obtained 9 seats in the Deputies'Assembly, the People's Party could not manage to get the 2% of the total votes though they were in electoral cartel with the Conservatory Party (Gr. Filipescu). The fact that the National Agrarian could not go up in the hierarchy of political parties determined O. Goga to orientate to a fusion with LANC — that came to be a fact in July 1935.

The Agrarian Union — a political organization led by C. Argentoianu, participating for the first time to the elections under its own firm, managed to get a little above the 2% of the votes and to send their representatives in the Deputies'Assembly.

Although it took advantage of the support of the iron-guardians, LANC did not obtain the succes A. C. Cuza expected due to the lack of mass adhesion to the programme of this organization as well as to certain encroachments of the state apparatus.

Tormented with inner dissensions — which after a while resulted in the withdrawal of an important democratic group that would found later the MADOSZ — the Hungarian Party recorded one of the worst results in its history. On the contrary, the German Party — again in a cartel with the party in office — obtained 8 mandates which secured its constant representation in the Deputies'Assembly. The Jewish Party did not succeed to gather the votes of the majority of the Jews from Romania who prefered to vote for Romanian Parties, ensuring thus more easily seats in the legislative forum of the country.

The parties of the working class, especially PSD, suffered heavy losses. Certainly, the main cause was given by the pressure of the state apparatus to which it is added the lack of union of the working class, as well as a certain lack of consideration of PCR for the importance of parliamentary struggle.

On the day when the results of the election were published the Prime-Minister I. G. Duca was assassinated on the platform of Sinaia railway station by a gang of iron-guardians — an action received with a deep indignation by the public opinion of Romania and Europe. In January 1934, Gh. Tătărescu was named Prime Minister and the gradually subjected himself to the dictatorial plans of Charles II. This fact determined the King to maintain Gh. Tătărescu in office after the expiration of his mandate, entrusting him with the task of organizing new parliamentary elections in December 1937. The electoral campaign occured in an atmosphere of general confusion determined by the non-aggression pact signed on 25 November 1937 by Iuliu Maniu, the President of PNT, with C. Z. Codreanu, the chief of iron-guardist movement. PNL also contributed to this state of confusion; at Gh. Tătărescu's initiative it made an electoral cartel with the right wing orga-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nizations of the Romanian Front and the German Party. On the other hand, P.C.R. did not manage to achieve a large popular anti-fascist front able to oppose successfully to the dictatorial forces some of them grouped around Charles II, others around the Iron-Guard.

The last parliamentary election on the basis of universal suffrage in the history of the bourgeois regime in Romania ended with the following results : [48]

item	Political Group	% of the total votes	nr. of deputies	nr. senators Universal College
1	PNL	35.92	152	97
2	PNT	20.40	86	10
3	Allfor the Country	15.58	66	4
4	National Christian Party	9.15	39	
5	Hungarian Party	4.43	19	2
6	PNL (Gh. Brătianu)	3.89	16	
7	Peasants Radical Party	2.25	9	
8	Agrarian Party	1.70	—	
9	PSD	1.42	—	
10	Jewish Party	0.94	—	
11	People's Party	0.83	—	
etc.				

The first conclusion to be drawn from the analysis of these results is the no party could gather 40% of the total mandates in order to get the award and therefore the right to form a new Cabinet. Thus in less than 12 years since the appearance of the law, the majority award failed to operate.

In the second place, the Government lost the suffrage — an unprecedented fact in the annals of the electoral life of Romania. This fact was determined by the policy promoted by Gh. Tătărescu's Cabinet during its four years of existence, being at the same time a reaction against the tendencies of instauration of a Royal dictatorship served by this government. It is beyond doubt that the dissensions within PNL between young liberals'group (Gh. Tătărescu) and the old liberals (C. I. C. Brătianu) played an important part in descrediting this party. The electoral cartel settled with the Romanian Front and the German Party did not give the fruits expected by the leadership of PNL.

The main party in opposition, PNT did not obtain the expected success, so it could not pretend to be entrusted with the power. The tactics used in the four years of opposition was inconsistent, but especially the agreement with the Iron Guard made large masses of citizens leave this party.

Strong inner contradictions, especially between Iuliu Maniu's group and Armand Călinescu's one left its print on the activity of the party during the electoral campaign weakening its acting capacity.

[48] „Monitorul oficial", nr. 301, 30 December, 1937.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PNL — Gh. Brătianu, also having adhered at the non-aggression pact, gathered the votes of many electors who opposed the dictatorial plans of the King, managing to record an increased number of mandates in comparison with previous election, though in the hierarchy of political parties it misses two places.

The Peasants Radical Party obtained 3 more mandates but continued to remain a minor political party. The People's Party could not even get 1% of the total votes being on the edge of complete failure. C. Argentoianu endeavours to get the leadership of the party were ruined, the Agrarian Party proving to be a viable organization.

The Hungarian Party recorded a substantial increase of the number of mandates, illustrating thus that it managed to surpass the critical moments it had witnessed in 1933—1934, while the political organization of the German bourgeoisie — being in electoral cartel with the party in offices-could maintain its position.

For the first time in Romania's history the main fascist organization — the Iron Guard — obtained about 500,000 votes, ranking on the third place. It is obvious that 15,58% of the total votes does not mean a victory, but the comparative analysis of the electoral results shows clearly that the Iron Guard achieved the most important step forward. Here lies the feeling that the iron-guardians offered the great surprise of the parliamentary election in December 1937. In fact the election recorded the fruits of the activity of iron-guardians who enjoyed many years the tolerance of bourgeois governments and of the King and then, starting with November 1937, the support of the main bourgeois political party in opposition. The Iron Guard took a full advantage of the state of confusion in which the electoral campaign and the election occured. The iron-guardians took also the advantage of the situation that PNL and PNT — the main non-fascist bourgeois parties — fought hard against each other, weakening reciprocally and discresiting themselves. While these two parties foccused their electoral campaign on the problem of getting the power, neglecting the social and economic demands of the masses, the Iron Guard launched large promisses succeeding to mislead the citizens disappointed with the policy promoted by Peasants-National and Liberal-National governments.

The fact that the National Christian Party obtained 9.15% of the total votes enables the ideea that at the end of 1937 the right wing organizations were in full offensive.

Lacking union, the democratic forces suffered a real defeat in the election. The votes given to PNT's lists did not represent in fact a real democratic option since Iuliu Maniu avoided to engage sincerely for achieving a programme of popular front. Irrespective of the efforts made for an appreciation of the concrete situation after the settlement of the non-aggression pact, PCR did not manage to adopt a clear, consistent line able to orientate the masses during elections. In fact, almost all the documents spread by the communists in the electoral campaign contained the slogan : „Popular Front led by PNT" which — under the given conditions — was not a realistic one. PNT's lists were supported

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

by the Democratic Union, Ploghmen's Front, Socialist Party, MADOSZ and Conservatory Party.

At the same time, PSD's lists did not obtain even 1% of the total votes, a fact that shows that the tactics adopted by this party — which supported the necessity of „class lists" being hostile to any electoral coalition — was not validated by the mass of the workers.

The defeat of Gh. Tătărescu's Cabinet was a blow for the King since it meant a blame for the solution given to the crisis in November as well at to the activity carried out by the Prime Minister in the course of the four years of Government. Yet the undecided result of the election offered the King a large possibility of maneuver for achieving his main political aim by means of another governmental formula. Charles II had got the ability to take advantage of the crisis of the party system, of the lack of union of the democratic forces, of the general fear of the danger represented by the Iron Guard Movement in order to impose his most convenient solution both for himself and for the group he represented. Neglecting the established order the King brought to power a party ranked on the fourth place, with a small percentage of votes and which he could easily influence and even remove, when needed. The formation of O. Goga's Government marked practically the failure of the parliamentary-constitutional system at the basis of which there were the political parties and the prelude of royal dictatorship.

Analysing the data regarding the results of the parliamentary election one can easily conclude that the main political party in Romania during 1919 and 1937 was PNL (1,241 mandates) followed by PNT (890 mandates) and the People's Party (529 mandates). If one takes into consideration the period after 1926 when the fusion of the National Party with the Peasants'Party took place, he observes a very small difference between PNL (900 mandates) and PNT (890 mandasmall difference between PNL (900 mandates) and PNT (890 mandates).

These three parties were followed at considerable differences by political organizations which have never been in office, some of them participating to coalition governments : National Party (222), Peasants' Party (126), Bessarabian Peasants'Party (119), Hungarian Party (90), All for the Country (71), Peasants'Party — dr. N. Lupu (63), PNL — Gh. Brătianu (52), German Party (47), National Christian Party (39), LANC (38), Democrat Party of Union from Bucovine (36), Socialist Party (28), Conservatory-Democrat Party (21), PSD (22), Peasants Radical Party (15), National Agrarian Party (17), Conservatory progressist Party (17) etc.

Judging according to shorter intervals of time, the dynamics of the political parties witnessed certain significant fluctuations : in the years immediately after the war (1918—1922) the first four places were occupied by PNL (341 mandates), National Party (222 mandates), People's Party (219 mandates) and Peasants'Party (126 mandates) — a situation that has been preserved essentially in the following period (1922—1928). In the years of crisis, the first place was held by PNT (652 mandates) followed at a considerable difference by PNL (114) man-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dates and by the Hungarian Party (40 mandates) and PNL — Gh. Brătianu (26 mandates). During 1933—1937, PNL came again to its first position (452 mandates), and PNT, on the second place (115 mandates), and the parties of the right wing and extreme right to the third (All for the Country with 66 mandates) and the fourth place (National Christian Party with 39 mandates).

On the background of some congenital defficiencies of the bourgeois democracy, the main political parties witnessed a sinuous evolution that ended by the evidence of their incapacity of securing the stability of parliamentary-constitutional regime — a fact that allowed the non-fascist pro-dictatorial forces, and mainly the King Charles II, to directly take the leadership of the state in February 1938.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BETRACHTUNGEN UBER DIE AUSSENPOLITIK RUMÄNIENS (1919—1940)

von

VALERIU FLORIN DOBRINESCU

Die Grosse Vereinigung aus dem Jahre 1918, die erfolgreiche Beendigung eines jahrhundertelangen Kampfes des rumänischen Volkes für nationale Einheit bezeichnete einen Wendepunkt in der Aussenpolitik Rumäniens.

Die Beschlüsse der Vereinigung von 1918 wurden auch vom Ausland auf der Friedenskonferenz von Paris 1919—1920 anerkannt. Diese war nicht in der Lage einen rumänischen Einheitsstaat zu schaffen, weil das rumänische Volk schon aus eigener Kraft die Vereinigung durchgesetzt hatte. Die Pariserkonferenz bestätigte bloss auf rechtlicher Grundlage die Existenz einer neuen territorialen und politischen Verfassung, nach dem Prinzip der nationalen Selbstbestimmung.

Während der Verhandlungen in Paris degradierten die U.S.A., England, Frankreich und Italien die Konferenz zu einer Zusammenkunft der Grossmächte, welche sich auf dieser Weise alle Rechte und folglich auch alle Verantwortung vorbehielten [1]. Einem willkürlichen Beschluss der Grossmächte gemäss wurde jeder Staat bei der Konferenz nach seinem militärischen Potential bewertet.

Der rumänischen Delegation wurden Beleidigungen und eine ungerechte Behandlung zuteil [2], indem man Rumänien in eine diskriminierende Kategorie von „Staaten mit begrenzten Interessen" einordnete. Gegenüber dieser Behandlungsweise äusserte I.I.C. Brătianu wiederholt seine Unzufriedenheit [3]. Der Premierminister Rumäniens machte die Konferenzteilnehmer darauf aufmerksam, dass die Bezeichnung „Staaten mit begrenzten Interessen" nicht auf Kleinstaaten zutraf. Dieser hervorragende

[1] Biblioteca Academiei R.S.R., Arh. I.I.C. Brătianu, II, Varia 7.

[2] *Ibidem*, Arh. N. Docan, III Msse 10, S.5.

[3] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (des weiteren A.M.A.E.), Fond 71, E 2, Conf. Păcii, B. 57, S. 180.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rumänische Minister war der Ansicht, dass die Kleinstaaten „nicht begrenzte Interessen, sondern begrenzte Einflusskraft" hätten [4].

Indem er Rumäniens Forderungen bekanntgab, betonte I.I.C. Brătianu, dass er *„im Namen des Rechtes Rumäniens auf nationale Einheit"* [5] spreche und drückte seine Bestürtzung über die Nichteinhaltung der Bestimmungen des Vertrags vom 4. August 1916 aus [6].

Der Leiter der rumänischen Delegation erklärte den Zweck des Friedens von Buftea — Bukarest und forderte für Rumänien Grenzen, welche ihm administrative, politische und ökonomische Freiheit gewährleisteten, sowie die Entwicklung im *„Sinne des Nationalbewusstseins* [7].

Nachdem I.I.C. Brătianu hingewiesen hatte, dass die Frage der neuen historischen Provinzen, die sich in ihrer Integrität mit dem Lande vereinigten, nicht aufgeworfen werden konnte, ohne sich an den *„Hauptbedingungen unserer Entwicklung"* [8] zu vergreifen, warf er den Grossmächten vor, *„auf Kosten der Kleinstaaten"* [9] Kompromisse zu schliessen und dadurch ihre nationale Sicherheit zu gefährden.

Bei der Unterzeichnung des Vertrags mit Deutschland in Versailles blieben die Interessen Rumäniens unbeachtet, vor allem das Problem der Reparationen. Diese Gleichgültigkeit rief bei der rumänischen Delegation Grosse Unzufriedenheit hervor [10]. Des weiteren zeigt dieser Tatbestand, dass die wichtigsten Fragen von den Grossmächten entschieden wurden u. zw. auf eine — wie ein britischer Abgesandter bemerkte — „völlig empirische und unerklärliche Weise" [11]. Die Folge davon war, ein gemeinsames Vorgehen" der Kleinstaaten, die gegen den Abschluss von Vertragen mit Österreich, Ungaren, Bulgarien und der Türkei ohne ihrer Teilnahme stimmten [12]. Auf die „vage, hinhaltende" [13]. Antwort der Konferenz verfassten die Kleinstaaten eine neue Protestnote ; Rumänien, das Serbisch-Kroatische-Slovenische Königreich, Polen, die Tschechoslowakai und Griechenland, diese wurde aber nicht mehr überreicht, da einige Delegationen — die Unzufriedenheit der Grosstaaten befürchtend — die entgültige Form der Note nicht akzeptieren wollten. I. I. C. Brătianu bewies bei dieser Gelegenheit den Delegationsleitern der Kleinstaaten, dass *„die Verteidigung der nationalen Unabhängigkeit jedes Staates"* [14] massgebend sei.

---

[4] Paul Mantoux, *Les Deliberations du Conseil des Quatres (24 mars — 28 juin 1919), Paris*, E.C.N.R.S., 1955, vol. II, S. 315, 190.

[5] A.M.A.E., Fond 71, E 2, Conf. Păcii, B 222, T. Paris, 31 Januar 1919, S. 82—83.

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem, S.* 89.

[8] *Ibidem*, S. 138—146 ; Documents on British Foreign Policy, 1919—1939, First Series, B. I, 1919, London, 1947, S. 7—11.

[9] A.M.A.E., Fond 71, E 2, Conf. Păcii, B. 222, S. 133—134.

[10] *Ibidem*, f. 152—153, T. Paris, 14 Mai 1919, I.I.C. Brătianu an M. Pherekyde.

[11] Harold Nicolson, *Quand on faisait la Paix*, Paris, Plon, 1936, S. 46.

[12] A.M.A.E., Fond 71, E 2, Conf. Păcii, B. 222, T. Paris, 29 Mai 1919, S. 167.

[13] *Ibidem*, S. 167.

[14] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Die Lage der Kleinstaaten bei der Friedenskonferenz bezeichnete I. I. C. Brătianu als „immer monstruöser“ [15], die Sitzungen, an denen diese Staaten teilnahmen als „empörend“ und oft „dramatisch“. Diese Situation wurde vor allem bei den Auseinandersetzungen über Berihlüsse des Friedenvertrags mit Österrsch offensichlich, als die rumänischen Delegationsteilnehmer die Abänderung einiger Artikel vorschlugen [16]. Nachdem der rumänische Delegationsleiter darauf hingewiesen hatte, dass Rumänien „allen Sprach — Rasse — und Religionsminoritäten, die innerhalb der neuen Grenzen lebten, die gleichen Rechte wie den rumänischen Bürgern“ [17] zuerkannte, lehnte er eine Kontrolle der Kleinstaaten durch die Grossmächte ab, weil, die im Vertrag vorgesehenen Beschlüsse, als feste Verpflichtungen zwischen den Regierungen, nicht einen freundschaftlichen Charakter haben [18].

Obwohl diese Einwände Rumäniens berechtigt waren, nahm die Konferenz sie nicht zur Kenntnis — Rumänien figurierte im Vertrag nur, um zu erkennen *„wie ihm aufgezwungene Bedingungen seine politische Unabhängigkeit verletzten und seine ökonomische Freiheit bedenklich gefährdeten“* [19]. I. I. C. Brătianu war überzeugt, dass derartige Bedingungen für Rumänien unannehmbar waren, „denn wir haben ein unabhängiges Land geerbt und um seine Grenzen zu erweitern, können wir nicht seine Unabhänigkeit opfern“ [20]. Der rumänische Premierminister berücksichtigte in seiner Beweisführung auch die finanziellen Verpflichtungen des Vertrags mit Österreich, welche die finanziellen und ökonomischen Möglichkeiten Rumäniens überstiegen [21]. Auch die Minoritätenklausel des Vertrags mit Österreich verletzte die Suveranität Rumäniens ; sie wurde vom Staatschef als „überflüssig“ erachtet, „solange die Bürgerrechte aller Staatsbürger garantiert wurden“ [22].

Aus diesem Grunde glaubte sich Rumänien berechtigt, die Abänderung derjenigen Klauseln zu fordern, die mit der Würde, mit, der Unabhängigkeit und mit den politischen und wirtschaftlichen Interessen Rumäniens unverträglich waren. Demzufolge wurde wiederholt hervorgehoben, *„dass Rumäniens Rechte missachtet und seine grossen Opfer mit Schweigen übergangen wurden“* [23]. Rumänien hat dennoch, am 9. Dezember 1919, den Vertrag mit Österreich unterschrieben, nachdem sich die Stimmung geändert hatte, infolge des gemeinsamen Vorgehens der Klein — und Mittelstaaten, denen es gelungen war, die Verhandlungen des Rats der Vier einigermassen zu beeinflussen. Immerhin gelang es die Präambel sowie die Artikel 10 und 11 aus dem Vertrag der Minderheiten zu beseitigen, was ohnehin für Rumänien und das Serbisch — Kroatisch — Slovenische Königreich einen Gewinn darstellte.

[15] *Ibidem*, S. 149, T., 2 Mai 1919, I.I.C. Brătianu an M. Pherekyde.
[16] *Ibidem*, B. 57, S. 67.
[17] *Ibidem*.
[18] *Ibidem*, S. 68.
[19] *Ibidem*, B. 222, S. 182—183, T. Paris, 2 Juin 1919, I.I.C. Brătianu an M. Pherekyde.
[20] *Ibidem*.
[21] *Ibidem*, S. 203.
[22] D.B.F.P., First Series, B. VI, D. 11, 4 Juli 1919, Rattigan an Curzon, p. 20—21.
[23] Bibl. Acad. R.S.R., Arh. Gh. Kirileanu, Palat, XXXII, Varia 2, S. 15—20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Das Problem des rumänischen Erdöls trug bei der Friedenskonferenz zu den gespannten Beziehungen zwischen Rumänien und den Grosstaaten bei [24]. Zahlreiche Faktoren bestimmten Rumänien schon in den Jahren 1919—1920 ein *„nationales Programm"* in seiner Erdölpolitik aufzustellen, *das die Interessen des rumänischen Bürgertums und einige Richtelinien Rumäniens wahrnahm* [25]. Die Erdölfrage war in Paris für die Stellungsnahme I. I. Brătianus auschlaggebend, der gezwungen war hinter den Kulissen Verhandlungen mit den Vertretern Frankreichs und Englands zu führen [26]. Diese verfolgten zwei Ziele ; erstens die Auflösung der ehemaligen feindlichen Erdölgesellschaften [27], was eine gute Gelegenheit für diese Länder darstellte, ihre Position in der rumänischen Erdölindustrie zu festigen, zweitens, die Ausbeutung der grossen, reichen Erdölgebiete [28].

Das erste Problem traf bei der liberalen Regierung auf Entgegenkommen, gegenüber dem zweiten Punkt verhielt sie sich jedoch ablehnend [29]. Angesichts der entschiedenen Ablehnung der Erdölklausel durch Rumänien zeigten nun die Grossmächte dem Lande bei der Konferenz *„eine weniger wohlwollende Einstellung"* [30].

Die Abgeordnetenkammer war mit der Haltung der rumänischen Delegation bei der Friedenskonferenz einverstanden. Bei der Sitzung im Dezember 1919 wurde festgestellt ; „Wir können — wie jeder unabhängige Staat — in keiner Beziehung die Aufsicht eines Staates über die Beziehungen zwischen dem Staat und seinen Bürgern dulden Rumänien kann sie nicht annehmen, weil es unserer Ansicht nach in der Unabhängigkeitsfrage keine «Grosstaaten und Kleinstaaten» gibt. Diesbezüglich verfügen wir aufgrund unserer Gesetze, welche die Ordnung im Inneren regeln, und der Beziehungen zwischen Staat und seinen Bürgern — über ebensoviel Freiheit und Unabhängigkeit wie jede andere Grossmacht" [31]. In Paris ist es I. I. C. Brătianu gelungen, zu beweisen, dass Rumänien die Machenschaften der Grossmächte nicht länger akzeptieren könne. „Der rumänische Premierminister, — schreibt der amerikanische Historiker S. D. Spector, — hat mit der Meinung, dass die Kleinstaaten eine Randaufsicht über ihr eigenes Schicksal wünschten, aufgeräumt" [32].

[24] A.M.A.E., Fond 71, Conf. Păcii, B. 58, S. 227.

[25] Siehe Gh. Buzatu, *Problema petrolului românesc la Conferința Păcii de la Paris din 1919*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", VII/1970, S. 225—241.

[26] A.M.A.E., Fond 71, E 2, Conf. Păcii, B. 181, S. 123, 169, T. Paris, 21 März 1919, gezeichnet I.I.C. Brătianu.

[27] *Ibidem*, B. 58, S. 67 ; D.B.F.P., First Series, B. IV, p. 1111, 1114, 1117.

[28] Arhiva Ministerului Apărării Naționale, Marele Cartier General, dosar 11/1916, P 2883, S. 20 ; B.C.S. — București, St. Georges, Arh. V. Antonescu, PCLXXIV, 6—156, T. 1161, de la Paris, gezeichnet V. Antonescu.

[29] Gh. Buzatu, *op. cit.*, S. 241.

[30] A.M.A.E., Fond 71, E2, Conf. Păcii, B. 181, S. 169.

[31] M. Mușat, *Marea Unire din 1918 și confirmarea ei pe plan internațional*, în „Anale de istorie", 1/1977, S. 157.

[32] Sherman D. Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference. A study of the diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, New York, 1962, S. 235.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Während der Verhandlungen in Paris stimmte die rumänische Delegation das *„Gleichberechtigungsprinziep der Gross — oder Kleinstaaten und für die Annerkennung ihrer Unabhängigkeit und Souveranität"*. Sie wiesen alle Erpressungsversuche der Zentralmächte [33] kategorisch zurück. die sie mit der Würde, Unabhängigkeit und den Interessen Rumäniens als unverträglich betrachteten. Ihre Einstellung betraf vor allem die Richtlinien Rumäniens die bis auf den heutigen Tage ihre Gültigkeit bewahrt haben, und zwar : *territoriale Integrität, Unabhängigkeit, Nichteinmischung in die inneren Angelegenheiten, Gleichberechtigung vor den internationalen Gesetzen*. Die allegemeinen Friedensschlüsse bestätigten das Prinzip der Gerechtigkeit und Freiheit, in dessen Name Rumänien auf Seiten der Allierten 1916 in den Krieg eingetreten war. Die Friedensverträge bezeugten, tatsächlich die Vereinigung Rumäniens ; der Artikel 292 des Versailler Vertrags, die Artikel 59, 61, 89 des Vertrags von Trianon, die Artikel 29 und 59 des Vertrags von Neuilly-Sur-Seine. Auch der Pariser Vertrag vom 28. Oktober 1920, der zwischen den wichtigsten Alliertenmächten und Rumänien abgeschlossen wurde.

Grossrumänien stellte *ein klassisches Beispiel der Verwirklichung des Nationalitätenprinzips* dar. Die Grenzen Rumäniens wurden nach *ethnographischen* Kriterien festgesetzt und nicht nach den alten geschichtlichen Grenzen [34]. Ökonomische oder strategische Überlegungen ergänzten einander und verliehen eine nationale und daurhafte Beschaffenheit. Diese Prinzipien prägten den Grenzen des rumänischen Staates einen *Charakter der Unantastbarkeit* auf.

An den international anerkannten Grenzen bei der Friedenskonferens wurden später freiwillig kleine Abänderungen vorgenommen mit den Nachbaren und Verbündeten Rumäniens aus der Kleinen Entente (Tschehoslowakai, Jugoslawien), mit Polen für eine günstigere Grenzziehung, die den ethnischen Gegebenheiten sowie den lokalen wirtschaftlichen Bedürfnissen, den Verbindungswegen oder der Wiederherstellung einiger Privatbesitze, die durch die Grenzlinie geteilt wurden, entsprachen [35].

Die neue territoriale Beschaffenheit Rumäniens entsprach den geographischen und historischen Bedingungen, die dem Wesen und der Entwicklung des rumänischen Volkes entsprachen.

Die Friedensverträge, die mit Rumänien in den ersten Nachkriegsjahren abgeschlossen wurden — die Kleine Entente [36], die Allianz mit Polen, mit Italien [37] und Frankreich [38] — sahen vor allem die Verteidigung und die Festigung der Vertragsartikel vor.

---

[33] A.M.A.E., Fond 71, E 2, vol. 224, S. 260 ; B. 58, S. 294.

[34] George Sofronie, *Principiul naţionalităţilor în Tratatele de Pace din 1919—1920*, Bucureşti, Ed. „Universul", 1936, S. 196—197.

[35] N. Daşcovici, *Interesele şi drepturile României în texte de drept internaţional public*, Iaşi, Ţerek, 1936, S. XVI.

[36] Siehe E. Campus, *Mica înţelegere*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1968 ; N. Iordache, *La Petite Entente et l'Europe*, Genève, 1977 ; Ozer Carmi, *La Grande Bretagne et la Petite Entente*, Haifa, 1972.

[37] A.M.A.N., Secţia III-a Operaţii, dosar f.n., P. 1270, S. 7—9.

[38] *Ibidem*, B. f.n., P. 1240, S. 42—44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rumänien trug wesentlich zur friedlichen Gestaltung der internationalen Beziehungen in den Jahren 1919—1940 bei [39]. Die Gründung der Kleinen Entente 1920—1921, war eine Folge des ersten Weltkrieges sowie der Wunsch der Völker Mitteleuropas und des Donau — Karpatenraums, die unabhängigen und einheitlichen Nationalstaaten zu stärken. Diese Allianz ergab sich auch aus der Notwendigkeit der drei Mitgliedstaaten die Integrität ihres in Paris festgelegten politischen und territorialen Status zu bewahren, denn man war sich in Rumänien, dem Serbisch — Kroatisch — Slowenischen Königreich und der Tschechoslowakai schnell darüber klar, dass, die, im Friedensvertrag stipulierten Garantien unzureichend waren.

Die Aussenpolitik Rumäniens wurde von ihrer geographischen Lage bestimmt und hatte die *Bewahrung und Festigung der nationalen Unabhängigkeit und des territorialen Status quo zum Hauptziel.* Rumäniens geographische Lage hat seinem Volke immer wieder politische Schwierigkeiten verursacht und die Ereignisse des Jahres 1940 stellten die letze Phase des Zerfalls seiner nationalen Einheit dar [40].

Rumänien hat sich immer konsequent für die Verwirklichung einer Friedenspolitik [41] und für Kooperation aufgrund der strengen Achtung des internationalen Rechts eingesetzt. „*Wir wollen Frieden* — betonte N. Titulescu in einer Presseerklärung — *deswegen müssen wir Bündnisse und Freundschaftsbeziehungen mit allen Völkern ohne Ausnahme schliessen (...). Ich will, dass Rumänien weiterbestehe. Und es wird weiterbestehen, denn es antwortet auf Feindseligkeiten nicht mit neuen Feindseligkeiten sondern auf Freundschaft mit Freundschaft*" [42].

Die Aussenpolitik Rumäniens war auf Abkommen [43] ausgerichtet, welche den territorialen status — quo der Nachkriegszeit aufrechterhalten sollten. Die rumänische Diplomaten suchten die Beziehungen mit den allierten Grossmächten [44] zu erweitern, die Zusammenarbeit mit den 1918 gegründeten Staaten und auch allen anderen Staaten zu festigen. Dabei waren die Interessen des rumänischen Volkes, die Entwicklungsrichtung der internationalen Beziehungen im XX. Jahrhundert ausschlaggebend. *Die Richtlinien der rumänischen Aussenpolitik* sind für die Geschichte der europäischen Diplomatie von Bedeutung und erstellen einen aktuellen praktischen Wert.

Untersucht man die Tätigkeit, Rumäniens in den Jahren 1919—1940 wird seine *humanistische Einstellung gegenüber internationalen Beziehungen* offensichlich. Rumänien setzte sich des öfteren dafür ein, dass alle Staaten in den internationalen Beziehungen auf Erpressungsversuche und Druckmittel wie, Kriegsandrohungen, wirtschaftliche und

[39] George Sofronie, *La position internationale de la Roumanie. Étude juridique et diplomatiques de ses engagements intenationaux*, Bukarest, 1938, S. 8.

[40] Arhivele Statului Bucureşti, Fond Casa Regală — Mihai I, B. 22, 1945, S. 2.

[41] N. Titulescu, *Discursuri*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1967, S. 407.

[42] „Universul" vom 18 Juli 1936.

[43] E. Campus, *The Little Entente and the Balkan Alliance*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1978.

[44] A.M.A.E., Fond 71, Anglia, B. 39, 1920—37, Relaţii cu România, S. 10—28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politische Druckmittel usw. verzichten und eine friedliche und konstruktive Politik betreiben.

Aus rumänischer Sicht bedeutete ein dauerhafter Frieden ; Achtung des Rechts auf Selbstbestimmung, der nationalen Unabhängigkeit und gleiche Rechte für Gross — und Kleinstaaten. Diesbezüglich äusserte sich N. Titulescu : „*Wir wollen die Freundschaft aller Grossmächte ohne Unterschied ; mit Frankreich, Grossbritanien, Italien, Deutschland mit der U.D.S.S.R... wir sind immer bereit, diesen Grossmächten zu beweisen, dass wir es aufrichtig wünschen, dass auch sie in Frieden und in Freundschaft leben mögen. Wir werden aber niemals zugunsten einer Macht und auch niemals zugunsten aller Grossmächte auf das Prinzip der Gleichberechtigung aller Staaten, d.h. auf unser Recht zur Selbstbestimmung verzichten*“ [45]. Diese Ideen haben ihren Ursprung in der Würde des rumänischen Volkes, in seinem, von einer langen und bewegten geschichtlichen Vergangenheit geprägten Bewusstsein, Herr über seine Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft zu sein, in der Überzeugung, dass die zwischenstaatlichen Beziehungen nur auf gegenseitiger Hochachtung gründen können.

Rumänien hat sich fortwährend für die Einhaltung der Friedensvertrage eingesetzt, zu der sich alle europäischen Staaten verpflichtet fühlen sollten [46].

Diese Einstellung brachte der rumänischen Diplomatie einen Triumpf in Lausanne ein [47], wo ihr. Standpunkt sich als richtig erwies und in den Vertrag aufgenommen wurde. Dadurch leistete Rumänien seinen Beitrag zur Durchstzung eines dauerhaften Friedens in Osteuropa.

Rumänien verfolgte die Festigung *der nationalen Einheit im In — und Ausland* [48] durch die Einhaltung der verzeichneten Verträge und trat für friedliche Beseitigung internationaler Zwistigkeiten durch Verhandlungen ein.

Unter dem Vorsitz von I. Gh. Duca arbeitete der Völkerbund bei seiner 5. Vollversammlung vom 1. September — 2. Oktober 1924 *das Protokoll zur friedlichen Regelung der internationalen Zwistigkeiten* [49] aus ; es sollte in jenem Jahr die bedeutendste Massnahme des Staatenbundes sein.

Die rumänische Diplomatie neigte zur Vörsicht, wenn *Pakte zugunsten des Friedens* geschlossen wurden und äusserte seine Besorgnis über die Art und Weise, wie die Grossmächte die heikelsten aussenpolitischen Fragen behandelten.

---

[45] N. Titulescu, *Discursuri...*, S. 501—502.

[46] B.C.S., St. Georges, Arh. V. Antonescu, CVIII, 5—20, T. 264, 22 November 1923, I. Gh. Duca an V. Antonescu.

[47] Arh. St. București, Fond Casa Regală — Ferdinand I, dosar 14/1923, S. 4 ; Bibl. Acad. R.S.R., Msse, Arh. George și I. Gh. Duca, I Msse 1, Note I. Gh. Duca, Lausanne.

[48] B.C.S., St. Georges. Arh. M. Mitilineu, B. 1/CIII.

[49] *Resumé Mensuel des Travaux de la Societé des Nations*, Genève, B. IV, nr. 9, 9 September 1924, p. 169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Die Annahme des Briand — Kellog Paktes und der Beitritt zum Moskauer Protokoll im Februar 1929 bewertete Rumänien als äusserst wichtige Ereignisse im Kampf für die Aufrechterhaltung des Friedens [50].

Rumänien unterstützte jede Initiative zur Festigung des Friedens. Die rumänische Regierung äusserte sich positiv zum Projekt Aristide Briand, das eine Föderalisierung der Staaten und die *„Einhaltung der Vertrage, die territoriale Integrität, die Unabhängigkeit, Suveranität und Gleichberechtigung"* [51] vorsah.

Die rumänische Diplomatie liess sich nicht in Auseinandersetzungen verwickeln, die ihre Beziehungen mit den Nachbarländern hätte gefährden können. Gegenüber der Sowjetunion führte Rumänien eine Politik der guten Nachbarschaft, der Nichteinmischung in die inneren Angelegenheiten, aufgrund der territorialen Integrität. Die rumänische Diplomatie, die bis 1934 wiederholt [52] versucht hatte, die Beziehungen mit dem grossen Nachbarland in Osten zu normalisieren, *hat niemals die sowjetsche These akzeptiert, der zufolge zwischen den beiden Staaten eine Auseinandersetzung in territorialen Fragen stattgefunden hatte* [53]. Auch gegenüber den anderen Nachbarländern führte Rumanien eine Politik des Friedens, guter Nachbarschaft.

Die, im ersten Jahrzehnt der Zwischenkriegszeit geführte aktive Aussenpolitik Rumäniens wurde in europäischen Diplomatenkreisen sehr geschätzt. Die Wahl N. Titulescus zum Vorsitzenden zweier Tagungen der Vollversammlung des Völkerbundes ist einmalig in der Geschichte dieser Organisation und zeugt vom Ansehen Rumäniens, das sich um die Aufrechterhaltung des Friedens auf dem Kontinent und in der ganzen Welt bemühte.

Die Aussenpolitik Rumäniens entsprach den Grundsätzen des Völkerbundes. Rumänien betrachtete sich als Verbündete aller Mitgliedstaaten dieser Organisation. Rumänien sah im Völkerbund [54] eine Garantie der territorialen Integrität und nationalen Suveranität der Staaten, einen politischen Organismus, der imstande war, die internationalen Rechte durchzusetzen. Daraus ergab sich auch das Interesse an die Wirksamkeit der Artikel 10, 12 und 16 der Völkerbundsatzung, die im grossen und ganzen die Sicherheit garantierten.

Alle Bündnisse, die Rumänien eingegangen war, waren im Rahmen und im Geiste des Völkerbundes abgeschlossen worden. Rumänien war das einzige Land der Welt, dass in Genf beim Völkerbund eine vollzählige, von einem bevollmächtigten Minister geleitete Gesandtschaft unterhielt, während die anderen Staaten, enischliesslich die Grossmächte, nur Delegationen hatten. Das war auf die Tatsache zurückzuführen, dass unser Land

[50] V. Moisuc, Gh. Zaharia, *Politica externă a României de respectare a dreptului internaţional, a existenţei independente şi suverane a popoarelor*, în „Anale de istorie", 2/1977, S. 82.

[51] Arh. St. Bucureşti, Fond Casa Regală — Carol II, B. 102/1930, S. 3.

[52] A.M.A.E., Fond 71, U.R.S.S., B. 96, 1942—1944, S. 16—20.

[53] Arh. St. Bucureşti, Fond Casa Regală — Carol II, personal, B. 158/1932, S. 2.

[54] P. Bărbulescu, *România la Societatea Naţiunilor (1929—1939)*, Bukarest, Ed. Politică, 1975.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

den Völkerbund als eine Organisation betrachtete, die ihm die Möglichkeit bot, seine Ansichten zwecks Verteidigung nationaler Interessen zu äussern. Die Geschichte des Völkerbundes war die Geschichte des Kampfes zwischen den kleinen und mittleren Staaten, die in den zwischenstaatlichen Beziehungen die Einführung von Rechtnormen und Grundsätzen anstrebten und den Grossmächten, die nicht gewillt waren auf ihre diktatorische Politik zu verzichten und die Geltung neuentstandener Staaten auf internationaler Ebene zu billigen. Rumänien ergriff des öfteren Initiativen, um die Gegensätze zwischen den Mitgliedstaaten zu beseitigen, die Zwistigkeiten beizulegen und eine Zusammenarbeit herbeizuführen, um den Völkerbund zu stärken.

Die Vorschläge der rumänischen Diplomatie in Genf bezweckten eine Gleichberechtigung aller Staaten herbeizuführen, ungeachtet ihrer Grösse, ihres wirtschaftlichen und militärischen Potenzials.

In der Frage der territorialen Sicherheit ging Rumänien von der Idee der Bewahrung eines allgemeinen Friedens aus und betrachtete eine regional begrenzte Verteidigung als einen wesentlichen Bestandteil der kollektiven Sicherheit. Die Kleine Entente und das Balkanabkommen, als antirevisionistische Defensivbündnisse, stellten Aspekte dieser Politik dar und wurden dem Verlangen nach einer allgemeinen Sicherheit untergeordnet. Die Kleine Entente und das Balkanabkommen sollten die jungen einheitlichen Nationalstaaten in diesem Raum im Falle einer national zugespitzten Lage schützen; Sie erwiesen sich während ihres Bestehens als aktive Faktoren in der Sicherung des Friedens.

Rumänien war bestrebt das internationale Rechtprinzip im Rahmen der Abrüstungsgespräche durchzusetzen. Für Rumänien waren die Abrüstungs *doktrin des Völkerbundes und die Frage der Sicherheit untrennbar* [55]. Rumänien leistete einen wesentlichen Beitrag zur Bewahrung des Status-quo der Nachkriegszeit, den Frieden und die kollektive Sicherheit in Europa. Im Namen des rumänischen Volkes vertraten N. Titulescu [56] und andere rumänische Diplomaten fortschrittliche Ideen [57].

Die diplomatische Tätigkeit Rumäniens zielte auf die ständige Aufrechterhaltung des nationalen Prinzips auf die Daseinsberechtigung der kleinen und mittleren Staaten neben den Grossstaaten und auf das Prinzip der internationalen Zusammenarbeit, welche die suveräne Gleichberechtigung garantieren sollte [58].

Die rumänische Diplomatie suchte nach 1933 die Beziehungen mit den Grossmächten und mit den Nachbarstaaten zu sichern [59], da sie in der Zusammenarbeit der Staaten Südosteuropas ein Mittel sah, die Ex-

[55] *Resumé* ..., B. X, nr. 12, Dezember 1980, p. 402.
[56] I. M. Oprea, *N. Titulescu*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1966.
[57] Gh. Matei, *La Roumanie et les problèmes du désarmement (1919—1934)*, Bukarest, 1970, p. 59—78.
[58] *Reprezentanţele diplomatice ale României, 1911—1939*, vol. II, Bucureşti, Ed. Politică, 1971, S. 8.
[59] A.I.S.I.S.P., B. 1019, Fond 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pansion des Dritten Reiches zu verhindern. In der Zeit der Sanktionen gegen Italien identifizierte sich die Politik Rumäniens mit der Politik Englands. Die englische-französischen Unstimmigkeiten in Genf und der Misserfolg des Völkerbundes wirkten sich auf die Sicherheit Frankreichs und seiner Verbündeten nachteilig aus. Englands und Frankreichs Haltung gegenüber der, von Deutschland betriebenen Revisionspolitik der Friedensverträge war für die kollektive Sicherheit ein schwerer Schlag. Die Entfernung N. Titulescus von der Leitung des rumänischen Aussenministeriums im August 1936 scheint auch eine Folge der Schlappe [60] Frankreichs und Englands in der internationalen Politik gewesen zu sein.

Die Friedenspolitik der Kleinstaaten, Rumänien einschliesslich, musste vor allem nach 1937 eine Reihe von Niederlagen seitens der faschistischen Mächte einstecken.

Die rumänische Diplomatie hat Mut und Entschlossenheit während der Weltkriese im Frühjahr und im Herbst 1938 gezeigt. Sofort nach dem Anschluss schrieb ein führender Vertreter der rumänischen Aussenpolitik, dass Rumänien *„Politik und nicht Sentimentalismus"* betreiben müsse. *„Wir können weder mit den Russen, noch mit den Deutschen sein"*, Rumäniens Haltung muss *„eindeutig, würdig, unabhängig sein* [61] betonte Armand Călinescu.

Schon während der ersten Bedrohungen der Tschechoslowakai durch das faschistische Deutschland, zeigte sich Rumänien bereit seine Verpflichtungen gegenüber den Verbündeten einzuhalten und sie bedingungslos zu unterstützen, obwohl die Lage riskant war. Die rumänischen Führer drangen bei den Grossmächten vor allem bei England darauf, entschlossen Stellung [62] in der tschechoslowakischen Frage zu nehmen, weil das Schicksal dieses Landes für Rumänien und die anderen europäischen Staaten entscheidend war. Die politischen und diplomatischen Anstrengungen Rumäniens zur Rettung seines Verbündeten schlugen jedoch fehl. Die Tschechoslowakai, das Opfer der nachgiebigen Vermittlungspolitik der Grossmächte, verlor seine Unabhängigkeit und dadurch büsste auch die kleine Entente ihre Einheit ein. Rumänien weigerte sich hartnäckig, die weitere Teilung der Tschechoslowakai zu billigen und wies Becks Angebot die sudöstliche Ukraine zu besetzen [63], zurück indem es diesen Vorschlag als *„zutiefst unmoralisch und unpolitisch"* [64] bezeichnete.

Nach München wurden die Staaten sehr vorsichtig und stellten ihre Aussenpolitik auf die sich überstürzenden Ereignisse ein [65]. Es war

[60] A.M.A.E., Fond 71. Anglia, Relații cu România, B. 39, 1920—1937, S. 8.

[61] A.I.S.I.S.P., Fond 3, B. 65, S. 503—504, eine Notiz von Armand Călinescu vom 24 Mai 1938.

[62] *Documents diplomatiques Français, 1932—1939*, 2 — Serie, *21 mars — 9 juin* 1938, B. IX, Paris, 1974, S. 509—514, 517—519, 844, 851—854.

[63] A.M.A.N., M. St.Mj., Secția II-a Informații, B. f.n., P. 1601, 1946, S. 26.

[64] A.M.A.E., Fond 71, Anglia, B. 40, 1938—1939, S. 117—121.

[65] Gr. Gafencu, *Derniers jours de l'Europe. Un voyage diplomatique en 1939*, Paris, Egloff, 1946, S. 36, 237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

den Kleinstaaten unmöglich sich an der Friedensoffensive offen zu beteiligen, bevor ein Abkommen zwischen den Grossmächten abgeschlossen wurde. So ermöglichte es die äusserst nachgiebige Politik Englands und Frankreichs Deutschland gegenüber den Anschluss Österreich, zu dem die beiden Staaten nur mündlich ihr Missfallen geäussert hatten, und im September 1938 den Anschluss eines Teils der Tschechoslowakai an das deutsche Reich, in Einverständnis mit denselben Grossmächten.

Mit der Bestrebung der Tschechoslowakai, am 15. Marz 1939, verschwand jede englisch — deutsche Verständnismöglichkeit. In der englischen Aussenpolitik trat ein *Umschwung* ein, Grossbritanien gab seine konziliante Haltung Deutschland gegenüber auf, was nicht zuletzt auch der Tätigkeit V. V. Tileas in London [66] zu verdanken ist.

Grossbritanien ergriff diesmal Sicherheitsmassnahmen, die sich auch auf Bereiche der französischen Aussenpolitik erstreckten. Diese Massnahmen entsprachen dem Vorschlag der rumänischen Regierung, die einseitige *Erklärungen zur Wahrung der Unabhängigkeit und territorialen Integrität Rumäniens* [67] abzugeben. Die rumänische Diplomatie vertrat die Ansicht, dass die Westmächte ihre Entschlossenheit äussern sollten keine Grenzenveränderungen zuzulassen und alle Staaten bei der Verteidigung ihrer Unabhängigkeit zu unterstützen [68]. Im April 1939 wurden dann die englisch — französischen Garantien formuliert. Als die rumänsiche Regierung den Garantievorschlag akzeptierte, wies sie darauf hin, dass in erster Linie *„einige Nachbarstaaten"* als Aggressoren betrachtet werden können, und äusserte den Wunsch das Angebot der beiden Grossmächte, Rumänien zu unterstützen, so zu formulieren, dass es nicht jemand auf sich beziehen könne [69].

Zu Sommerbeginn des Jahres 1939 befand sich Rumaänien in einer kritischen Lage, obwohl es eine Aussenpolitik betrieb, welche die Realitäten berücksichtigte und die Verteidigung der territorialen Integrität bezweckte.

Obwohl die Aussenpolitik Rumäniens durch die Politik der Grossmächte gehemmt wurde, hörte Rumänien nicht auf jedwelchen Revisionsversuch zu verurteilen und half auch weiterhin seinen Verbündeten. Das rumänische Volk und die rumänischen Regierungsstellen unterstützten moralisch und materiell die polnische Nation [70], dessen Schicksal sich zu einer nationalen Tragödie entwickelte.

Nach dem 1. September 1939 versuchte Rumänien, die Garantieerklärung präzieser zu formulieren, da diese sich seiner Ansicht nach

---

[66] Gh. Buzatu, *Dosare ale războiului mondial (1939—1945)*, Iași, „Junimea", 1978, S. 11—43.

[67] A.M.A.E., Fond 71, Anglia, B. 40, 1938—1939, Raport 18. 255, 20 März 1939, gezeichnet Gr. Gafencu, S. 181—183.

[68] D.B.F.P., Third Series, B. IV, D. 457, nr. 58, R. Hoare an Halifax, 21 März 1939, p. 421.

[69] A.M.A.E., Fond România, 1939, B. 503, S. 298.

[70] V. F. Dobrinescu, *Contribuții la istoria raporturilor româno-poloneze 1945—1947*, in „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", t. XIV, 1977, S. 414.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

auf alle seine Nachbaren bezog, während die englisch — französische Seite sie vor allem auf einen deutschen Angriff bezog [71]. Letzten Endes machte das Foreign Office im Dezember 1939 das Inkrafttreten der Garantieerklärung von zwei Faktoren abhängig; von Entschluss der Türkei die Meeresengen dem internationalen Schiffsverkehr zu öffnen; 2. von der Gewissheit, dass Italien sich einem gemeinsamen englisch-französischen Vorgehen im Osteuropa nicht widersetzen werde [72].

Die rumänische Diplomatie versuchte anderseits das Eingreifen der Völker Südosteuropas in den Weltkrieg zu vermeiden und legte ein Projekt vor, dessen geistiger Urheber Gafencu war, dass die Schaffung eines *„Balkanblocks der Neutralen"* [73] vorsah und die Achtung der territorialen Integrität und der nationalen Unabhängigkeit aller Mitgliedstaaten zur Grundlage hatte [74]. Gleichzeitig suchte Rumänien zur Sicherung seiner Grenzen, auf diplomatischem Wege, seine Beziehungen zu den Nachbarstaaten zu verbessern und die Nichtangriffspakte abzuschliessen *Die diplomatische Tätigkeit Rumäniens im Jahre 1939 bezweckte die Verteidigung der Grenzen und ein für die Zukunft gesicherte Existenz des rumänischen Staates.*

Die neue internationale Lage veranlasste Rumänien, zu prüfen, inwieweit die Verträge und Garantieerklärungen seine Sicherheit gewährleisteten. Für Rumänien kamen drei Alternativen in Frage; 1. dem englisch-französisch-polnischen Block beizutreten, 2. auf die Seite Deutschlands überzugehen, 3. seine Neutralität zu bewahren, was der Verzicht auf die englisch-französischen Garantien bedeutete. Rumänien entschloss sich letzten Endes für die dritte Alternative, doch verhinderten die Kriegsereignisse die Bewahrung einer strikten Neutralität.

Für England un Frankreich war die Garantie natürlich gegen Deutschland gerichtet. Eine Aggression schien unwahrscheinlich und wäre trotzdem dieser Fall eingetreten, so wäre Rumänien den Allierten beigetreten. Die damalige nationale Lage schien die Politik der rumänischen Regierung zu rechtfertigen.

Frankreichs Kapitulation im Mai 1940, warf die Berechnungen Rumäniens über den Haufen, die vor allem auf das französische Militärpotential gerechnet hatten. Die Demission des Vertreters der Garantienpolitik, Grigore Gafencu, am 28. Mai 1940 bezeichnete eine Anderung der aussenpolitischen Orientierung Rumäniens.

Im Sommer des Jahres 1940, war Rumänien ganz isoliert, jeder wirksamen Unterstützung seitens der europäischen Grossmächte beraubt.

In dieser schwierigen und widersprüchlichen Lage, die von der in der Zeitspanne August 1939 — August 1940 eingetretenen Verschiebung des internationalen Kräfteverhältnisses bedingt wurde, sah sich Ru-

---

[71] A.M.A.E., Fond 71, Anglia, Relații cu România, B. 39, 1920—1937, S. 21.

[72] *Ibidem*, B. 40, 1938—1939, Gesprach vom 13 Dezember 1939, Gafencu, Hoare, Tilea.

[73] Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, B. 270, 1939, S. 48—49.

[74] *Ibidem*, B. 269/1939, S. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mänien aus dem alten Allianzsystem herausgerissen und der Einflusssphäre des Dritten Reichs ausgesetzt.

Die Garantien traten nur im Falle einer Verteidigung in Kraft; durch die Ausnahme des Ultimatums vom Juni 1940 verloren sie ihre Gültigkeit.

Die innere und äussere Lage Rumäniens infolge der unter Druck erfolgten Abtretung rumänischer Gebiete und sein Eintritt in die Einflusssphäre des faschistischen Deutschlands brachten Rumänien neue Schwierigkeiten. Die Erklärung der rumänischen Regierung vom 3. Juli 1940, welche die Garantien zurückwies, bestätigte nur noch formell eine Sanktion, die einen Beitritt zur Achse gleichkam.

Die diplomatische Tätigkeit Rumäniens zwischen 1919—1940 berücksichtigte die Einhaltung der Friedensverträge, die nach dem ersten Weltkrieg unterzeichnet wurden und im grossem Masse das Selbsbestimmungsrecht der Völker anerkannte. Im Völkerbund und in seiner Aussenpolitik zeichnete sich Rumänien durch sein konstantes Eintreten für die Einhaltung der internationalen Grundsätze, für die friedliche Lösung der Unstimmigkeiten zwischen den Staaten.

Der Beitrag der rumänischen Diplomatie zur Lösung wichtiger internationaler Fragen — die Abrüstung, die zwischenstaatlichen Wirtschaftsbeziehungen, die Bestimmung des Aggressors und die Aggressivität, die Stärkung des Völkerbundes, die Versicherung auf Gleichberechtigung aller Staaten vor den internationalen Gesetzen — hatte zweifellos einen fortschrittlichen Charakter. Rumänien mass den Verträgen über wirtschaftliche Zusammenarbeit eine grosse Bedeutung bei, welche die nationale Eigenheit eines jeden Volkes berücksichtigen und die Souveranität, die Gleichberechtigung, die Nichteinmischung in innere Angelegenheiten und den gegenseitigen Vorteil widerspiegeln sollten.

Ein Grundsatz der rumänischen Diplomatie war, die allgemeine Sicherheit, die auf keinen Fall durch ein vom militärischen Gleichgewicht garantierten Frieden gewährleistet werden konnte, wie tatsächlicherweise oft behauptet wurde.

Die durch Rumäniens Beitrag verwirklichten und geplanten, politisch-diplomatischen Bündnisse waren offene Organisationen, Glieder eines allgemeinen System, das aus konvergenten Bemühungen aller friedliebenden Staaten fusste, die Beziehungen und den gegenseitigen Güteraustausch weiterzuentwickeln.

Rumänien hat durch seine Aussenpolitik zur Bewahrung des Friedens beigetragen, da es den Frieden als das kostbarste Gut betrachtete.

Seine Aussenpolitik kennzeichnete sich durch eine *klare und entschlossene Linie*. Sie wurde deswegen von allen europäischen Diplomatien geschätzt, was auch der Tatsache zu verdanken war, dass die rumänische Diplomatie über hervorragende Politiker wie; I.I.C. Brătianu, I.Gh. Duca, D.I. Ghika, N. Titulescu, N. Petrescu-Comnen, Gr. Gafencu, verfügte. Diese verteidigten die nationalen Interessen, trugen zur Konsolidierung internationaler Rechtprinzipien bei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rumäniens Diplomatie verzichtete auch in der Zeitspanne 1938—1940 nicht auf die Trümpfe, die ihr die internationale Anerkennung eingebracht hatten. Damals aber hatten die Grossmächte die Weitsicht der Kleinstaaten, unter ihnen auch Rumänien, nicht beachtet.

Die Aussenpolitik Rumäniens in den Jahren 1919—1940 war auf die Behauptung und Anerkennung der mittelgrossen und Kleinstaaten auf internationaler Ebene ausgerichtet — eine Konstante des XX. Jahrhunderts.

Das Prinzip der nationalen Souveranität und Unabhängigkeit, der Gleichberechtigung, der Nichteinmischung in die inneren Angelegenheiten, des gegenseitigen Vorteils, das Rumänien zum Postulat erhoben hat, erweist sich auch heute als Grundlage für die Zusammenarbeit zwischen den Staaten und bildet die Richtlinie in den Zwischenstaatlichen Beziehungen.

(Übersetzt von Margot Dobrinescu und Dieter Schullerus)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROBLEME ACTUALE ALE ETNOGENEZEI POPORULUI ROMÂN

DE

DAN GH. TEODOR

Este destul de bine cunoscut faptul că problema etnogenezei poporului român, capitol important și definitoriu al istoriei noastre vechi, a fost cercetată de întreaga istoriografie românească de dinainte de al doilea război mondial, exclusiv pe baza izvoarelor scrise. Aceste izvoare, după cum s-a arătat în repetate rînduri, sînt însă destul de puțin numeroase, sărace în informații și adesea echivoce în conținut, datele oferite de ele neputînd deci contribui, în chip substanțial, la limpezirea acestei probleme, care a devenit astfel, de cînd este mai intens studiată în ultimul secol, un fel de chestiune esențială a istoriei României [1]. În ciuda unor concluzii clare, emise de remarcabili istorici români sau străini, care în parte își păstrează și astăzi valoarea științifică, penuria evidentă a izvoarelor scrise pentru această perioadă istorică a generat însă de-a lungul timpului și numeroase semne de întrebare, atitudini inconsecvente și păreri contrare, în marea lor majoritate încorsetate de idei preconcepute, adesea cu nuanțe naționaliste și extremiste. Față de asemenea păreri s-au luat mereu poziții juste, aducîndu-se de fiecare dată argumente noi, convingătoare care, constant, au îmbogățit considerabil în cursul anilor problematica chestiunii [2].

---

[1] C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia. Cîteva observații și precizări de ordin istorico-arheologic*, în „Anuarul Institutului de studii clasice", III (1936—1940), Cluj, 1941, p. 200—207 ; idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 190—192 ; G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique ; le peuple roumain*, București, 1940, ed. II, p. 1—51 ; *Istoria României*, vol. I, Editura Academiei, București, 1960, p. 775—777.

[2] Dintre numeroasele lucrări apărute în ultimele decenii referitoare la această problemă citām selectiv doar cîteva, dar în care se va putea găsi întreaga bibliografie a chestiunii : Ion Nestor, *Contributions archéologiques au problème des Proto-Roumains. La civilisation de Dridu. Note préliminaire*, în „Dacia", N.S. II, București, 1958, p. 371—388 ; idem, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în „Revue roumaine d'histoire", III, 1964, 3, p. 383—402 ; idem, *Formarea poporului român*, în „Istoria poporului român" (sub red. acad. A. Oțetea), Editura Științifică, București, 1970, p. 91—107 ; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Editura Academiei, Bucu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În această direcție, un mare pas înainte a fost făcut însă odată cu intensificarea cercetărilor arheologice, cu începere din deceniul al cincilea al secolului nostru. Datorită cercetărilor arheologice întreprinse s-au putut aduna un număr deosebit de mare de informații, care au avut menirea de a repune în discuție problema etnogenezei poporului român din unghiuri de vedere noi, incomparabil mai bogate, mai complete și mai aproape de realitățile istorice ale vremurilor respective.

Astfel stînd lucrurile, au putut fi formulate în lucrări de sinteză concluzii temeinice, de o mare valoare științifică, evidențiindu-se trăsăturile definitorii ale componentelor etnice de bază ale procesului de etnogeneză, continuitatea populației băștinașe, rolul predominant al elementului etnic, lingvistic și cultural romanic, natura și valoarea raporturilor daco-romanilor cu migratorii, în sfîrșit, precizarea structurii social-economice a comunităților sătești locale, rolul și evoluția lor în contextul istoriei mileniului I în spațiul carpato-dunărean sau al Europei de sud-est.

În ultimii ani mai ales, unele reformulări și reinterpretări privind anumite aspecte ale procesului de etnogeneză românească, prezentînd poate un anume interes, dar după părerea noastră, adesea extremiste și uneori chiar exagerate, au fost introduse în circulație, creînd unele confuzii și punînd aparent sub semnul întrebării aspecte de mult și definitiv rezolvate de istoriografia românească, lăsînd astfel falsa impresie că procesul de formare a poporului și a limbii române, cu toate remarcabilele

---

rești, 1958 ; Gh. Ștefan, *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie*, în „Dacia", N.S., XII, București, 1968, p. 347—354 ; idem, *Formarea poporului român și a limbii sale*, Editura Politică, București, 1973 ; Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia perioadei de formare a poporului român*, Editura Academiei, București, 1967 ; idem, *Donnée sur l'archéologie des IV-e—XI-e siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, în „Dacia", N.S., XV, București, 1971, p. 269—287 ; idem, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, Editura Academiei, București, 1977 ; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, Editura Academiei, București, 1966 ; M. Comșa, *Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la population romane et ensuite proto-roumaine aux VI-—X-e siècles sur le territoire de la Roumanie*, în „Dacia", N.S. XII, București, 1968, p. 355—380 ; P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, Editura Științifică, București, 1969, p. 49—171 ; D. Gh. Teodor, *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele VI—XI*, în „Studii și cercetări de istorie veche", 21, 1, București, 1970, p. 97—126 ; idem, *Apartenența etnică a culturii Dridu* în „Cercetări Istorice", Iași, 1973, p. 127—141 ; idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Editura Junimea, Iași, 1978 ; M. Rusu, *Note asupra relațiilor culturale între slavi și populația romanică din Transilvania* în „Apulum", IX, Alba-Iulia, p. 713—726 ; C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1973 ; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele III—XI)*, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1976 ; *Relations between the autochtonous populations and the migratory populations on the territory of Romania (A collections studies)*, sub red. acad. M. Constantinescu, acad. Șt. Pascu și dr. P. Diaconu, în „Bibliotheca Historica Romaniae", XVI, Editura Academiei, București, 1975, p. 35—54, 67—234 ; L. Bârzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul Daciei*, Editura Academiei, București, 1979.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contribuții aduse mai ales în ultima jumătate de veac, ar mai constitui încă o problemă majoră nerezolvată [3].

Fără îndoială, în rîndurile de față nu vom încerca să discutăm, fie chiar și succint, toate părerile referitoare la această problemă, cu care se confruntă adesea arheologia românească în etapa actuală, deoarece considerăm că numărul unor astfel de păreri, valoarea științifică minimă și lipsa de interes a celor mai multe dintre ele nu reclamă acum o astfel de analiză. De aceea, ne vom mărgini a prezenta numai unele din problemele actuale ale procesului de etnogeneză și îndeosebi acelea care, prin valoarea lor aparte, prezintă o mai mare importanță în cadrul mai larg al cercetărilor care se întreprind.

Prima dintre aceste probleme se referă la perioada de încheiere a procesului de formare a poporului și a limbii române, precum și la eventualele raporturi directe care ar putea exista între el și fenomenul asimilării slavilor de către autohtoni. Cu alte cuvinte, dacă în definitivarea procesului de formare a poporului și a limbii române se poate vorbi sau nu efectiv de o a treia componentă etnică și lingvistică, alături de aceea dacă și romană.

După cum se știe, ca urmare a unor intense și competente cercetări arheologice, efectuate îndeosebi în ultimile două decenii, în desfășurarea procesului de formare a poporului român s-au putut preciza două etape principale [4].

Prima dintre aceste etape este limitată cronologic între secolele II—VI e.n. și corespunde desigur procesului treptat și larg de romanizare al populației dacice băștinașe din anumite regiuni. În acest sens, numeroasele mărturii arheologice atestă în anumite zone din spațiul carpato-dunărean existența unei dense populații romanice. Civilizația caracteristică acestui spațiu geografic, în etapa amintită, prin trăsăturile esențiale care o definesc vădește, fără îndoială, un caracter provincial romanic. Dar această civilizație nu era caracteristică numai regiunilor

[3] *Inceputurile istoriei poporului român. Statul feudal la români*, în „Anale de istorie", XXII, 4, București, 1976, p. 142—158; *Dezbatere privind periodizarea istoriei poporului român*, în „Anale de istorie", XXIII, 4, București, 1977, p. 200—201; I. G. Hîncu, *Nekotorye bolgarskie čerty v material'noi kultura naselenija rannego srdenevekovija Moldavii*, în „Études balkaniques", XI, 4, Sofia, 1975, p. 96—102; V. D. Koroliuk, *K issledovanija v oblasti etnogeneza slavjan i vostočnyh romancev*, în „Voprosy etnogeneza i etničeskoi istorii slavjan i vostočnyh romancev", Moscova, 1976, p. 6—29; C. C. Giurescu, *Istoria românilor în unele lucrări străine recente* în „Revista de istorie", 28, 6, București, 1975, p. 941—948 (critica volumului *Histoire de la Hongrie*, Paris, 1974 și a ediției sale engleze apărută la Londra în 1975); idem, *Răspuns la „nițel descîntec" al unui vraci al istoriografiei maghiare*, în „Revista de istorie" 29, 8, București, 1976, p. 1131—1135; N. A. Mohov, V. S. Zelenciuk și P. V. Sovetov, *Itogi i perspektivy roboty naučnogo soveta po probleme slavjano-vološskie sviazi i proishozdenie moldavskoi narodnosti*, în „Slavjano-vološskie svjazi", Chișinău, 1978, p. 3—18, D. T. Zlatkovskaia, *Istoričeski aspecty romanizacii balkanskih zemel'v anticnoe vremja (k probleme etnogeneza vlahov)*, în același volum, p. 19—30.

[4] I. Nestor, *op. cit.*, în „Istoria poporului român", București, 1970, p. 93—94; Gh. Ștefan, *Formarea poporului român*, în „Dicționar de istorie veche", sub red. D. Pippidi, București, 1976, p. 278—283.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la nordul Dunării de Jos, ci și teritoriilor de la sud de fluviu. Ea se înfățișa ca o pecete firească a lumii provincial romanice care, în acest mare spațiu geografic al Europei de sud-est, evoluase și se transformase continuu, prezentînd o serie de particularități regionale. Cu toate acestea, civilizația atestată în teritoriul carpato-dunărean nu se individualizase în așa măsură încît să fie specifică unui popor nou format, deosebit de altele. Dealtfel, după cum se va vedea, nu există nici o dovadă certă că putem vorbi în adevăratul sens de încheierea procesului de formare a poporului și a limbii române în cursul secolelor V—VII e.n. așa cum uneori se mai afirmă [5]. Despre un asemenea fenomen istoric vorbesc însă datele oferite de cercetarea etapei ulterioare de timp. Aceasta a doua etapă din cadrul desfășurării procesului de formare a poporului și a limbii române, pe baza cercetărilor arheologice a fost delimitată cronologic în secolele VII—VIII e.n. și poate fi deci considerată ca perioadă în care a avut loc cu adevărat încheierea acestui proces istoric [6].

Într-adevăr, pe baza cercetărilor din numeroasele obiective arheologice, răspîndite pe întreg cuprinsul spațiului istoric românesc, din Carpații Nordici pînă la Dunăre, de la Nistru pînă în Banat și din Crișana la Tisa, obiective arheologice, a căror încadrare cronologică mai largă, în limitele secolului al VIII-lea și eventual chiar la începutul celui următor, s-a făcut pe criterii strict stratigrafice și comparative, s-au putut preciza coordonatele principale în care s-a desfășurat încheierea procesului de formare a poporului român [7].

În legătură cu această etapă, deși prin cercetările arheologice s-a constatat că tipurile de așezări, locuințe și cuptoare, dispoziția lor în cadrul așezărilor și tehnica lor de construcție continuă să fie specific locală, prezentînd elemente străvechi daco-romane, se constată totuși numeroase transformări a căror semnificație istorică aparte a scăpat de multe ori acelora care nu au aprofundat astfel de aspecte din perioada respectivă.

Astfel, în interiorul așezărilor se constată o creștere destul de mare a producției ceramicei lucrată cu roata, păstrîndu-se pe lîngă forme și ornamente noi apărute și o serie de tipuri, tehnici de lucru și ornamente mai vechi, provincial romanice și chiar geto-dacice. Totodată se observă o apreciabilă diminuare a folosirii ceramicei lucrate cu mîna. În comparație cu secolele V—VII e.n. se înmulțesc acum uneltele agricole din fier, ca și alte unelte meșteșugărești, apar o serie de unelte noi, mai ales destinate agriculturii, viticulturii și grădinăritului, spo-

[5] D. Berciu, *Procesul formării poporului român și a limbii române. Elemente constitutive, aria geografică și perioada istorică*, în „Era socialistă", LVII, 2, București, 1977, p. 43—44; idem, *Probleme privind formarea poporului român în lumina cercetării arheologice recente*, în „Revista de istorie", 28, 6, București, 1975, p. 1165; L. Chițescu, *Permanență și unitate în istoria poporului român în secolele III—XIV*, în „Revista de istorie", 31, 7, București, 1978, p. 1184.

[6] I. Nestor, *op. cit.*, p. 107—113; D. Gh. Teodor, *op. cit.* în „Cercetări istorice", Iași, 1973, p. 128—140; idem, *Unele considerații privind încheierea procesului de formare a poporului român*, în „Arheologia Moldovei", IX, București, 1980, p. 75—83.

[7] I. Nestor, *op. cit.*, p. 91—113; Gh. Ștefan, *op. cit.*, p. 276—284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reşte considerabil activitatea în domeniul prelucrării metalelor şi în primul rînd a fierului, după cum o dovedesc numeroasele ateliere specializate, ca şi uneltele specifice unor asemenea îndeletniciri [8].

Transformările deosebite care s-au petrecut în această vreme în sînul societăţii carpato-ponto-dunărene sînt, în aceeaşi măsură, ilustrate de situaţia înregistrată în cuprinsul necropolelor. Sporirea numărului de morminte de inhumaţie creştine, aparţinînd în mod cert populaţiei româneşti, ca acelea de la Izvorul — Ilfov, Ceptura — Prahova, Obîrşia — Olt şi altele reprezintă doar unul din momentele etapei în care încep să se generalizeze unele practici rituale mai vechi, de vreme ce necropole birituale datînd din secolul al VIII-lea, în care mormintele de incineraţie sînt majoritare, sînt considerate a fi aparţinut tot populaţiei băştinaşe [9].

Pe baza numeroaselor cercetări arheologice de pînă acum, se poate trage concluzia că în cursul secolului al VIII-lea în întreaga arie de formare a poporului şi a limbii române se constată, în mod vizibil, un larg proces de uniformizare a civilizaţiei locale care, capătă tot mai mult un caracter unitar şi mai ales specific românesc, propriu numai acestor teritorii [10]. Constituirea unei civilizaţii deosebite în cursul veacului al VIII-lea, în speţă de tip *Dridu*, reflectă pe plan cultural şi fără îndoială şi etnic, încheierea unui proces istoric îndelungat şi extrem de complex, în care elementele romanice majoritare şi net superioare ca stadiu de civilizaţie s-au impus definitiv.

Este de asemenea, necesar să amintim şi faptul că în cadrul acestui proces de etnogeneză imperiul bizantin, ca şi în etapele anterioare a avut un rol important prin multiplele sale legături cu populaţia de la nordul Dunării de Jos în ceea ce priveşte stabilirea trăsăturilor

---

[8] I. Nestor, *op. cit.*, în „Revue roumaine d'histoire", III, 1964, 3, p. 400—420; M. Comşa, *op. cit.*, în „Dacia", N. S., XII, 1968, p. 355—380; Eug. Zaharia, *Populaţia românească în Transilvania...*, Bucureşti, 1977, p. 98—105; O. Toropu, *op. cit.*, p. 150—201; M. Rusu, *op. cit.*, în „Apulum", IX, 1971, p. 718—726; idem, *Populaţiile turce, slavii şi autohtonii din bazinul carpato-dunărean în veacurile VI—IX*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj-Napoca", XXI, 1978, p. 128—133; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI*, Iaşi, 1978, p. 67—99; L. Bârzu, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale...*, Bucureşti, 1979, p. 86—98.

[9] Bucur Mitrea, *Unele probleme în legătură cu necropola prefeudală de la Izvorul (r. Giurgiu)*, în „Studii şi cercetări de istorie veche", 18, 3, Bucureşti, 1967, p. 443—459; O. Toropu şi O. Stoica, *La nécropole préfeodale d'Obîrşia-Olt (Note préliminaire)*, în „Dacia", N. S., XVI, Bucureşti, 1972, p. 163—188; I. Hica şi M. Blăjan, *Un cimitir de incineraţie din sec. VIII la Turdaş (jud. Alba)*, în „Acta Musei Napocensis", X, Cluj, 1973, p. 641—652; D. Nicolaescu-Plopşor şi W. Wolschi, *Elemente de demografie şi ritual funerar la populaţiile vechi din România*, Bucureşti, 1975, p. 165—272; Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 15—105; S. Baraschi, *Observaţii asupra necropolelor din epoca feudală timpurie din Dobrogea*, în „Studii şi cercetări de istorie veche", 28, 3, Bucureşti, 1977, p. 403—416 (unde se dă toată bibliografia problemei pînă la această dată).

[10] Eug. Zaharia, *Cîteva observaţii despre arheologia şi istoria sec. VIII—XI pe teritoriul R. S. România*, în „Aluta", I, Sf. Gheorghe, 1969, p. 120—129; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în „Cercetări istorice", Iaşi, 1973, p. 127—141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care definesc civilizația veche românească și care o și deosebesc în ultima instanță de aceea aparținînd populațiilor învecinate [11].

În acest context, este deosebit de important de arătat că principalele concluzii care se desprind din cercetarea problemei de către lingvistică confirmă exact și independent rezultatele investigațiilor arheologice și istorice.

Într-adevăr, după concluziile aparținînd majorității lingviștilor români din ultimile decenii, transformarea limbii latine orientale în limbă română a fost de asemenea, un proces complex și îndelungat, desfășurat concomitent și evident în directă legătură, cu acela etnic. În cadrul largului proces de romanizare care cuprinsese treptat, în cursul veacurilor II—VI e.n., întinse regiuni din spațiul carpato-dunărean, ca urmare a prezenței temporare a imperiului la nordul Dunării, a legăturilor sale multiple și continui cu populația autohtonă de aici, a răspîndirii în masă a creștinismului latin și a unor eventuale deplasări de populație romanizată în zone mai puțin romanizate, s-a răspîndit și însușit pe acest teritoriu limba latină orientală, vulgară sau *traco-romana*, ca limbă comună necesară legăturilor strînse care au existat între comunitățile umane în tot acest timp și spațiu. Transformarea acesteia începe din secolele IV—V e.n. și continuă pînă în cursul secolelor VII—VIII, cînd se poate constata cert în spațiul amintit existența unei limbi deja constituite — *româna comună* [12]. Iată deci, că și cercetările lingvistice, independent de acelea istorice și arheologice, precizează ca etapă de încheiere a procesului de constituire a limbii române, secolul al VIII-lea. Din punct de vedere lingvistic s-a susținut, și pe bună dreptate, că limba română în structura ei gramaticală, care o individualizează net de restul limbilor din aceeași grupă, era deja constituită în momentul în care în fondul său principal de cuvinte încep să se facă simțite influențele limbii slave. Aceasta a făcut pe mulți să creadă că încheierea formării limbii și deci și a poporului român, ar fi avut loc definitiv încă în cursul secolului al VI-lea, adică înaintea primelor sale contacte cu slavii [13]. Se știe însă că slavii care au pătruns în perioada secolului al VI-lea în regiunile carpato-dunărene aveau ca principal scop stabilirea la sudul Dunării, în imperiul bizantin, unde erau atrași de posibilitățile obținerii, prin expediții de jaf, a numeroase bogății. De aceea, cea mai mare parte a

[11] I. Nestor, *Arheologia perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul R.P.R.*, în „Studii. Revistă de istorie", XV, 6, București, 1962, p. 1435—1436; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în „Studii și cercetări de istorie veche", 21, 1970, 1, p. 97—126; I. Barnea, *Cultura română timpie și bizantină pe teritoriul României*, în „Cultura bizantină în România", București, 1971, p. 28—34; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, p. 9—127.

[12] *Istoria limbii române*, vol. II, Editura Academiei, București, 1969, p. 15—17; S. Stati, *Le latin oriental et le reconstruction du roumain commune*, în „Dacoromania. Jahrbuch für Östlichen Latinität", I, Freiburg-München, 1973, p. 210—214; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ediția a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 357—421 (cu bibliografia problemei).

[13] D. Berciu, *op. cit.*, în „Revista de istorie", 31, 1978, 7, p. 1184.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grupurilor războinice slave s-au şi stabilit definitiv în sudul Dunării, după căderea graniţei militare bizantine din anul 602 [14]. Ca urmare a acestor deplasări, în anumite zone din spaţiul carpato-dunărean a rămas un număr relativ mic de slavi care, treptat, în contact cu populaţia romanică, net superioară ca număr şi organizare social-economică şi culturală, au fost asimilaţi în decursul secolelor următoare. De aceea, sîntem de acord, contrar celor afirmate de unii lingvişti [15], că împrumuturile slave în limba română în mod firesc au avut loc mai tîrziu. Nu se cunosc pînă astăzi, în mod sigur, prea multe cuvinte de origine slavă arhaică, adică din vremea secolelor VI—VII e.n. care să se fi păstrat în limba română, marea majoritate a elementelor slave şi a influenţelor existente actualmente în fondul principal de cuvinte şi în structura gramaticală a limbii române fiind pătrunse după secolul al VIII-lea şi după unii chiar mai tîrziu [16]. Aceasta dovedeşte că asimilarea slavilor, deşi s-a petrecut paralel cu încheierea procesului de formare a poporului şi a limbii române, nu a avut nici o consecinţă directă asupra acestuia. Prin urmare, nu putem vorbi de o a treia componentă etnică şi lingvistică în etnogeneza română [17], cu toate că definitivarea acestui proces istoric a avut loc după stabilirea slavilor în spaţiul carpato-dunărean.

În sfîrşit, o altă problemă actuală priveşte structura social-economică a comunităţilor umane locale din perioada mileniului I al e.n. şi de la începutul celui următor. Mai precis, este vorba de mult dezbătuta problemă a obştii săteşti şi a rolului ei în procesul de etnogeneză a poporului român.

Despre structura internă a obştii săteşti de la noi s-a scris relativ mult, în ultimii ani, relevîndu-se cu diferite prilejuri valoarea ei aparte ca element concret istoric în înţelegerea unor fenomene de ordin economic şi social, puţin sau chiar deloc cunoscute [18]. Din păcate, cerce-

---

[14] I. Nestor, *La pénétration des Slaves dans la Péninsule Balcanique et la Grèce continentale. Considerations sur les recherches historiques et archéologiques*, I, în „Revue des études sud-est européennes", I, 1—2, Bucureşti, 1963, p. 41—67; idem, *op. cit.*, în „Istoria poporului român", 1970, p. 102—105; G. Gh. Teodor, *La pénétration des Slaves dans les régions du SE de l'Europe d'après les données archèologiques des régions orientales de la Roumanie*, în „Balcano-Slavica", 1, Prilep, 1974, p. 29—42.

[15] Em. Petrovici, în *Istoria României*, I, Editura Academiei, Bucureşti, 1960, p. 808; G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Editura Academiei, Bucureşti, 1960, p. 9; M. Macrea, în *Probleme de lingvistică română*, Editura Academiei, Bucureşti, 1961, p. 16; *Istoria limbii române*, vol. II, Editura Academiei, Bucureşti, 1969, p. 372—374; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 293—301; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 127.

[16] I. Bărbulescu, *Individualitatea limbii române şi elementele slave vechi*, Editura Casa Şcoalelor Bucureşti, 1929; I. Pătruţ, *Latin et slave dans le lexique du roumanine*, în „Revue roumaine de lingvistique", XVI, Bucureşti, 1971, p. 301; idem, *Studii de limbă română şi slavistică*, Cluj, 1974, p. 93—95, 103—105.

[17] *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 775.

[18] P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală*, Editura Academiei, Bucureşti, 1964, p. 5—32; idem, *Introducere în istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 156—167; Eug. Zaharia, *Populaţia românească în Transilvania..., p. 106—121;* D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpa-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tarea ei exhaustivă și precizarea trăsăturilor care o caracterizează în primul mileniu al e.n., a fost adeseori limitată de mulți cercetători, din cauza unor insuficiente date, ceea ce a generat unele ipoteze, după părerea noastră, uneori în contradicție cu realitățile istorice ale acestei epoci [19].

Evident, cadrul limitat al lucrării noastre nu ne îngăduie o expunere mai largă în această direcție, ci ne permite doar să subliniem valoarea aparte pe care cercetarea structurilor social-economice o poate avea prin aprofundarea rezultatelor cercetărilor arheologice. Într-adevăr, în lipsa oricăror alte informații, cercetările arheologice au putut preciza tipul de așezare și densitatea lor în cadrul unor microregiuni, numărul locuințelor aparținînd unui sat și implicit pe acela al membrilor unei obștii, principalele lor ocupații, stadiul de dezvoltare al forțelor lor de producție, dispoziția locuințelor în cadrul așezărilor, loturile agricole individuale și eventual colective, intensitatea de locuire, diferențierile sociale și economice dintre membrii obștii și altele. Cunoașterea temeinică a acestor aspecte, pentru fiecare etapă în parte, relevă caracterul profund original al obștii sătești autohtone din spațiul carpato-dunărean, care constituie astfel una dintre cele mai elocvente dovezi despre continuitatea populației băștinașe pe aceste locuri.

După cum s-a arătat de către Karl Marx, modul de producție al obștiilor sătești, de la nordul Dunării de Jos, era bazat pe proprietatea individuală, cît și pe proprietatea comună, aceasta din urmă, deosebită însă de aceea cunoscută la alte popoare, ca la germani sau slavi de pildă [20]. Deosebit de important este faptul că fiecare membru al obștii sătești locale era un om liber, avea o proprietate privată și că această proprietate era ereditară și nu se împărțea periodic [21]. De asemenea, este de remarcat autohtonismul membrilor obștii, în sensul că potrivit organizării sale interne, fiecare individ care urma să intre în comunitatea sătească trebuia să fie sau să devie autohton [22]. Desigur, în condițiile deosebite ale primului mileniu al erei noastre, obștea sătească autohtonă era teritorială, avînd nu numai funcția principală social-economică, *ci și pe cea militară și culturală*. Cunoașterea amănunțită a structurii interne a obștii sătești băștinașe are totodată o mare importanță și pentru înțelegerea fenomenului de simbioză româno-slavă și a consecințelor care au decurs din desfășurarea lui în timp și spațiu. În acest context se poate deduce că între obștiile românești și acelea

---

tic..., p. 140—142; idem, *op. cit.*, în „Arheologia Moldovei", IX, 1980, p. 81—82; Șt. Olteanu, *Structuri teritorial-politice românești în spațiul carpato-danubiano-pontic în secolele VII—XI*, în „Revista de istorie", 32, 2, București, 1979, p. 285—307.

[19] *Istoria României*, I, 1960, p. 799—806; P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, 1969, p. 157—160; Bako Geza, *Oglindirea formelor de proprietate în unele necropole din epoca feudală timpurie din Transilvania*, în „Studii și cercetări de istorie veche, 23, 1, București, 1972, p. 83—90.

[20] Karl Marx, *Capitalul*, ed. IV, Editura Politică, București, 1960, p. 260—261; idem, *Forme pregătitoare, producției capitaliste*, Editura Politică, vol. I, I, București, 1956, p. 14; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească...*, p. 19—32.

[21] Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 112—113; Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 290—291.

[22] Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

slave (rămase aici după anul 602), s-au manifestat de la început relații pe diverse planuri de vreme ce nu s-au descoperit încă așezări slave necontaminate de elemente autohtone românești [23]. Încă de la începutul secolului al VII-lea, prin deplasarea celei mai mari părți a slavilor la sudul Dunării, precum și datorită faptului că în regiunile extracarpatice, ca și în alte părți ale spațiului carpato-dunărean, nu vor mai pătrunde timp de aproape trei sferturi de veac nici un popor migrator, obștea sătească autohtonă se întărește din punct de vedere numeric și organizatoric, în schimb, obștea slavă, prezentînd încă multe caractere gentilice străvechi, slăbește mult ca forță militară și numerică și prin contactele permanente cu romanicii cunoaște o serie de profunde transformări interne, care vor duce în cele din urmă la destrămarea ei, fiind înglobată cu timpul în aceea românească. Acest fenomen de ordin social-economic, ca și adoptarea pe scară tot mai largă de către resturile de populație slavă a formelor diverse de civilizație romanică nord-dunăreană, ilustrează în fond momentul desfășurării unei intense asimilări a slavilor de către români. El reflectă direct rolul predominant pe care organizarea internă, net superioară, a obștii sătești locale l-a avut în cadrul simbiozei româno-slave.

Tot pe baza datelor oferite de cercetările arheologice cunoaștem că, în cursul secolelor III—VI e.n., în structura internă a obștii sătești autohtone nu au avut loc transformări prea mari, așa cum s-a crezut și se crede adesea, cu toată prezența temporară a populațiilor migratoare pe teritoriul vechii Dacii. Deși exista proprietatea privată, care dădea unor membri posibilitatea de a acumula mai multe bunuri materiale decît alții, datorită condițiilor politice deosebit de tulburi, în sînul obștiilor sătești nu apăruseră diferențieri prea mari. Ele încep să apară și să se evidențieze apoi mai pregnant în cursul secolelor VIII—IX, putîndu-se astfel vorbi deja de existența unor relații de tip feudal timpuriu. De aceea, în lumina constatărilor prezentate mai sus, ni se par exagerate părerile potrivit cărora am avea de-a face cu formațiuni prestatale încă din secolul al VI-lea, ca acelea de la Moreşti de exemplu, unde cetățuia de pămînt existentă acolo ar fi fost chipurile centrul unei astfel de formațiuni politice [24]. Se uită sau nu se cunoaște bine faptul că structura internă a obștii nu putea permite o asemenea organizare pentru vremea respectivă, în condițiile politice existente și că fortificațiile de acolo datează în realitate, unele fie din prima epocă a fierului, altele din secolele X—XI [25]. Se cunoaște bine că în cursul veacurilor V—VII e.n., astfel de cetăți de pămînt sînt inexistente nu numai pe teritoriul țării noastre, ci și pe aproape întreg teritoriul Europei, ridicarea lor tîrzie, la sfîrșitul secolului al VIII-lea, dar îndeosebi cu începere din seco-

[23] Eug. Zaharia, *op. cit.*, în „Aluta", I, 1969, p. 120; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 48.

[24] L. Chițescu, *op. cit.*, în „Revista de istorie", 31, 1978, 7, p. 1183—1184.

[25] K. Horedt, *Moreşti. Grabungen in einer vor-und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, Editura Kriterion, București, 1979, p. 72—88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lele IX—X e.n., avînd cauze obiective explicabile atît din punct de vedere social-economic, cît și politic [26].

În legătură cu organizarea internă a obștiilor sătești autohtone provoacă, de asemenea, unele nedumeriri și încercările de a determina și localiza așa numitele „cnezate de vale" din secolele VI—VII e.n. de factură româno-slavă, a căror structură este artificial alcătuită și a căror răspîndire geografică este legată numai de eventuala descoperire a unor tipare de turnat bijuterii [27], îndeletnicire care nu poate fi pusă întotdeauna în raport direct cu organizarea unui cnezat, fie el și „de vale", deoarece bijuterii (uneori chiar din metale prețioase), purtau și membrii de rînd ai micilor obști sătești răspîndite și în alte forme de relief. Fără a nega posibilitatea existenței unor astfel de formațiuni politice, trebuie însă să arătăm că datele arheologice și istorice pe care le avem în prezent la dispoziție sînt cu totul insuficiente pentru a ne putea permite să atestăm „cnezate de vale" cu *certitudinea* cu care operează unii cercetători, datorită și faptului că investigațiile comune arheologice, istorice, etnografice și lingvistice nu au fost întotdeauna sistematic și constant orientate spre cercetarea unor microregiuni, în care să se țină seama și de elementele geografice care caracterizează subunitățile de relief din care fac parte. În același timp, este necesar ca permanent, pe lîngă stadiul social economic al unor zone geografice, să se ia în considerație și situația politică a perioadei respective, situație care uneori nu oferea condiții prielnice pentru realizarea unor uniuni de obști. În acest sens, deși deosebit de interesante, încercările de a explica structura social-economică ce caracteriza primul mileniu al e.n. prin existența *modului de producție tributal*, nu pare să fi avut sorți de izbîndă, deoarece elementele sale fundamentale, care ar fi trebuit să fie specifice teritoriului românesc, erau artificial alcătuite din lipsa unor date mai concrete [28]. Mai curînd, pentru perioada primului mileniu al e.n., pe teritoriul carpato-dunărean, putem vorbi de o epocă a obștiilor sătești teritoriale [29], evidențiindu-se și cu acest prilej, valoarea aparte a organizării superioare social-economice a comunităților rurale românești, în comparație cu aceea a *populațiilor migratoare* și explicînd în același timp elementele esențiale și contextul istoric deosebit în care a avut loc evoluția și încheierea procesului de formare a poporului și a limbii române. Prin urmare, cercetarea atentă și am

[26] P. Grimm, *Die vor-und frühgeschichtlichen Burgwälle der Bezirke Halle und Magdeburg*, în „Handbuch der vor-und frühgeschichtlichen Wehranlagen, hrsg. von W. Unverzagt", partea I, Berlin, 1958; W. Hensel, *Die Slawen im frühen Mittelalter. Ihre materielle kultur*, Berlin, 1965, p. 283—289; J. Eisner, *Rukovét slovanské archeologie*, Praga, 1966, p. 137—152; A. Żaki, *Archcologia Malopolski wczesnoŗredniowiecznej*, Wroclaw, 1974, p. 76—82.

[27] M. Comșa, *Les formations politiques (cnézat de vallée) du VI-e siècle sur le territoire de la Roumanie*, în „Prace i Materialy, Seria Archeologiczna", 25, Lodz, 1979, p. 109—117.

[28] M. Constantinescu, *Modul de producție tributal și orînduirea tributală"*, în „Probleme economice", XXV, 11 — noiembrie, București, 1972, p. 28—44.

[29] D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în „Arheologia Moldovei", IX, București, 1980, p. 81—82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adăuga noi competență, trebuie să țină seama atît de numărul datelor concrete cunoscute, cît și de valoarea lor istorică reală, pentru ca astfel să se poată aduce cu adevărat contribuții noi, menite să elucideze diferitele aspecte mai puțin cunoscute, pe care în mod firesc cercetarea unei asemenea probleme complexe le evidențiază.

Indiferent însă de stadiul de cunoaștere în care se află sau se va afla unul sau altul din aceste aspecte, subliniem din nou, cu toată convingerea, că procesul de formare a poporului și a limbii române este în fond o problemă clarificată, elucidarea ei fiind rodul intenselor cercetări arheologice, istorice și lingvistice, amplificate și desăvîrșite științific cu adevărat în ultimele decenii.

PROBLÈMES ACTUELS DE L'ETHNOGÉNIE DU PEUPLE ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'auteur présente quelques-unes des conclusions qui résultent des recherches archéologiques, historiques et linguistiques relatives à la formation du peuple roumain et de la langue roumaine.

Le premier problème examiné par l'auteur se réfère à la période finale de la formation du peuple roumain et de la langue roumaine. Du résultat des recherches archéologiques se dégage la conclusion que la formation du peuple roumain s'est achevée au cours du VIIIe siècle et au début du siècle suivant, contrairement à certaines opinions qui ont indiqué les Ve—VIIe siècles de notre ère, et à d'autres opinions qui ont indiqué une période plus tardive (Xe—XIe siècles de notre ère). L'auteur soutient qu'au cours du VIIIe siècle et au début du siècle suivant l'ancienne civilisation roumaine de type *Dridu* s'est consolidée. Indépendamment des investigations archéologiques et historiques, les recherches dans le domaine linguistique ont abouti à la conclusion que la langue roumaine s'est formée au cours du VIIIe siècle.

Les études d'archéologie, d'histoire, de linguistique, d'anthropologie et d'ethnographie ont abouti à la conclusion que dans le procès définitif de la formation du peuple et de la langue roumaine, les Slaves n'ont pas apporté leur contribution. Par conséquent, on ne peut pas affirmer que dans l'ethnogénie roumaine a existé un troisième élément composant ethnique et linguistique à côté des éléments dace et romain.

Un autre problème examiné dans cet article se réfère à la structure de la collectivité villageoise autochtone. L'auteur est d'avis que, *malgré de nombreuses* et intéressantes études qui ont été publiées concernant les collectivités villageoises autochtones, de nouvelles recherches sont encore nécessaires pour pouvoir bien connaître la structure interne de ces collectivités et leur évolution au cours des premiers dix siècles de notre ère. Il est d'avis que la collectivité villageoise autochtone a été mieux organisée que celles des peuples migratoires et qu'elle a eu un rôle décisif dans la formation du peuple roumain, ainsi que dans l'apparition et la consolidation des relations féodales dans l'espace carpatho-danubien, au cours des premiers dix siècles de notre ère. C'est pourquoi l'auteur soutient qu'on peut même parler d'une période des collectivités villageoises, période caractéristique pour le territoire que les Roumains habitaient alors.

Selon l'auteur, la connaissance approfondie de la structure intérieure de la collectivité villageoise autochtone pourrait mettre fin à certaines opinions erronées, telles que celles qui soutiennent que dans ces régions a existé un mode de production asiatique ou qui affirment que déjà au Ve—VIe siècles de notre ère ont existé ici des cnezats slavo-roumains, dénommés „cnezats de la vallée".

En conclusion, l'auteur souligne qu'au stade actuel des recherches, le problème de la formation du peuple et de la langue roumaine est, en général, clarifié et que les résultats qui seront obtenus par de nouvelles recherches feront encore mieux connaître certains aspects de ce problème qui n'ont pas encore été suffisamment élucidés.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA PROCESUL DE FORMARE ȘI DE CONSOLIDARE A STATULUI FEUDAL MOLDOVA ÎN SEC. XI—XIV (II) *

DE

C. CIHODARU

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, ca urmare a îndelungatelor războaie, purtate de tătari împotriva Persiei, vechiul drum comercial care lega de Orient Europa centrală și Rusia a decăzut și a cedat locul altuia, în cadrul căruia rolul de intermediari îl dețineau negustorii genovezi așezați în coloniile de la gurile Dunării și din Crimeia. Faptul acesta a determinat creșterea puterii economice și, în același timp, și a acelei politice și militare a unor căpetenii din partea de apus a stăpînirii tătărești. Timp de 40 de ani, puterea s-a concentrat aici în mîinile vestitului noian tătar, Nogai, care dispunea de Crimeia și de regiunile de la apus de Nipru pînă la gurile Dunării. Vreme de decenii, el a schimbat pe hanii Hoardei de Aur după bunul său plac, iar țarii bulgari din sudul Dunării erau vasalii săi [97].

---

* Prima parte a acestui studiu a apărut în tomul precedent al „Anuarului"; *numerotarea notelor urmează aceleia din prima parte.*

[97] C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc*, p. 69. În timpul cît s-a tipărit prima parte a acestui articol, a apărut studiul Alexandru A. Bolșacov-Ghimpu, *Cronica Țării Moldovei pînă la întemeiere*, București, 1979. Pe lîngă multe teze îndrăznețe care au nevoie de o fundamentare mai susținută, se emite aici ipoteza existenței unui voievodat roman în Moldova încă de pe la sfîrșitul secolului al X-lea (p. 37—38) ceea ce nu se poate nega, dar folosirea fragmentelor Toparhului bizantin nu poate constitui o dovadă pentru aceasta. Ar trebui să dovedească, în primul rînd, că cele trei fragmente publicate de Ch. B. Hase nu se leagă între ele în ordinea arătată de acest editor și că expediția comandantului în cauză peste Nipru ca și drumul lui către Cetatea-Albă, descrise în primul fragment nu au nici o legătură cu conținutul celorlalte două. E cazul să arăt aici că discuțiile purtate asupra acestui subiect nu m-au determinat să-mi schimb părerea în legătură cu datarea valului de piatră din Dobrogea și a luptelor descrise de toparh. Datele suplimentare privitoare la bîrladnici din opera istoricului V. N. Tatișcev, *Istorija Rossiskaja*, vol. III, Moscova, 1964, ar avea valoare deosebită dacă acest autor ar indica izvoarele informației sale, dar, întrucît nu o face, putem bănui că ele provin dintr-o interpretare eronată a datelor cuprinse în letopisețe (p. 48—49). Autorul nu arată pe ce bază localizează cetatea Kucelmin în Țara Sepinților (p. 51). Probabil că s-a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Spre sfîrşitul secolului al XIII-lea, un război greu a izbucnit între această îndrăzneaţă căpetenie şi hanul Hoardei de Aur, Toktai, ajutat de căpeteniile populaţiei locale, care au trebuit, după uciderea lui Nogai, în anul 1300, să fie răsplătite. În orice caz, după 1300, presiunea tătărească în regiunile dinspre gurile Dunării a slăbit şi a dat posibilitatea unor căpetenii locale să procedeze la concentrarea măruntelor formaţii politice în state mai cuprinzătoare [98]. Fenomenul acesta a avut loc nu numai în Ţara Românească, ci şi în Moldova.

Odată cu slăbirea presiunii mongole dinspre răsărit, a avut loc o adevărată răsturnare a situaţiei politice din Ungaria. La stingerea dinastiei arpadiene, aici, în anul 1301, au izbucnit războaiele pentru ocuparea tronului care au durat pînă în 1308 şi au fost urmate de răscoalele puternicilor feudali încă timp de un deceniu. Criza în care a intrat Imperiul Hoardei de Aur după anul 1300 şi în acelaşi timp criza din statul feudal maghiar, au dat posibilitatea voievodatelor de la sud şi est de Carpaţi să păşească pe calea organizării lor ca state de sine stătătoare [99]. Operaţia aceasta a fost făcută în strînsă legătură cu Transilvania, care şi ea în perioada arătată a manifestat puternic tendinţa de a deveni un stat independent.

Cu privire la astfel de relaţii, s-au luat în discuţii informaţiile înregistrate în cronica rimată a lui Ottokar de Styria în legătură cu un voievod valah, amestecat întru cîtva în luptele care aveau loc atunci pentru coroana maghiară. Se arată acolo că în timpul luptelor pentru coroana Ungariei, prin anul 1307, voievodul Transilvaniei, Ladislau Kán, a făcut prizonier pe Otto de Bavaria, pretendent la tronul lăsat vacant de regii arpadieni. Probabil, de teama unei intervenţii a partizanilor pe care acesta îi avea în ţară, mai ales printre saşi, voievodul nu a ţinut pe Otto în închisorile sale, ci l-a expediat unei căpetenii (Herr) valahe [100], care stăpînea undeva peste munţi (über Walt).

S-a arătat că există unele indicii pentru a admite localizarea stăpînirii acestui voievod pe teritoriul Moldovei. Rolul hotărîtor în această determinare l-a jucat afirmaţia autorului cronicii care arată că după eliberarea sa, Otto a trecut la ruda sa, regele Gheorghe al Haliciului. Pentru a răzbuna răul tratament aplicat pretendentului bavarez la curtea voievodului valah, acesta a pornit un război împotriva vecinului său [101].

Într-un articol publicat în urmă cu cîţiva ani, cercetătorul Adolf Armbruster, reluînd în discuţie toate ipotezele formulate în trecut în

---

lăsat influenţat de propunerea plină de umor a unor istorici mai vechi care credeau că cetatea Kucelmin a devenit Cuciurul Mic. Nici tezele susţinute în capitolul următor, „Ţara Brodnic", nu mă determină să-mi schimb afirmaţiile făcute în prima parte a acestui studiu cu privire la brodnici şi la episcopia cumanilor.

[98] În legătură cu situaţia din sînul Hoardei de Aur după anul 1300, v. B. D. Grecov şi A. I. Iakubovski, *Hoarda de Aur şi decăderea ei*, traducerea românească, Bucureşti, 1953, p. 82—85.

[99] Ştefan Ştefănescu, *Les premières formations étatiques sur le territoire de la Roumanie*, în „Dacoromania", s.n., I (1973), p. 110 şi urm.

[100] C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc*, p. 66.

[101] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

legătură cu localizarea voievodului român, menționat de Ottokar, vine cu propunerea cu totul originală, potrivit căreia Otto de Bavaria ar fi fost tot timpul deținut în Transilvania, iar expresia *über Walt* s-ar referi nu la o regiune de peste munți, cu numai la acea *Silva Blacorum*, care nu este alta decît Țara Făgărașului [102].

În această nouă interpretare nu se dau răspunsuri clare la mai multe probleme pe care le ridică textul în cauză. În primul rînd se poate cere explicată dorința lui Otto de a se întoarce în patrie prin țara rudei sale, cneazul Iurie (Lvovici) și nu direct prin Ungaria, pe unde venise. Așa trebuia să se întîmple dacă el ar fi fost deținut de românii din Hațeg. Trebuie să se explice apoi de ce aceștia trebuiau să organizeze expedierea lui Otto în Galiția și să ia pentru aceasta toate măsurile de siguranță, deși voievodul Transilvaniei, a cărui activitate se întindea și peste Țara Făgărașului ca și a Hațegului, putea să facă aceasta prin proprii săi oameni. Răspunsul ce se poate da acestor puncte de întrebare este că țara voievodului valah se afla în apropierea Haliciului și că drumul pe acolo îi oferea pretendentului mai multă siguranță. După eliberarea lui, cneazul Iurie a năvălit în „țara românilor", nu în țara regelui maghiar sau în acea parte a ei care era condusă de voievodul Ladislau Kán, cum s-ar fi întîmplat dacă pretendentul ar fi fost deținut în Transilvania sau în Maramureș [103]. Nu putem deci să afirmăm că din textul lui Ottokar din Styria, vecinătatea „țării valahilor" nu se întrevede și nici că afirmația scriitorului styrian ar fi lipsită de veridicitate. Dacă este cazul să aruncăm îndoială asupra datelor din cronica amintită, întregul text trebuie să fie supus unui examen mai riguros și să nu respingem din el numai ceea ce nu convine ipotezelor noastre. Rămîne bine stabilit că în textul cronicarului Ottokar de Styria este vorba de un voievod valah și de o țară a valahilor care era vecină cu Galiția. Ea nu este nici Transilvania, nici Maramureșul, nici Țara Românească, ci Moldova de Nord.

Din textul lui Ottokar trebuie să se mai observe că voievodul valah, cu care cel din Transilvania trata printr-o solie, era vasal al regelui maghiar. Iată deci o nouă situație creată în Moldova după anul 1300. În jurul acestei date, atît mai înainte, cît și după, trebuie să se fi produs în sînul populației românești din Ungaria un puternic curent de imigrație spre Moldova și Galiția. Un mare număr de români din comitatele Ung, Ugocea, Bereg sau din Transilvania și Maramureș a luat drumul spre răsărit, îngroșînd rîndurile vechii populații din Moldova și Galiția. În cadrul acestui curent, germenii dezvoltării vieții orășenești, care începuseră să încolțească puternic odată cu slăbirea dominației tătărești, au căpătat un nou impuls.

Rezultatele acestui curent de emigrare spre răsărit se pot cunoaște din toponimia Moldovei, ceea ce nu este cazul pentru Țara Românească.

---

[102] Adolf Armbruster, *Românii în cronica lui Ottokar de Styria. O nouă interpretare*, în „Studii", XXV (1972), nr. 3, p. 463—476. v. și Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, București, 1973, p. 46—47.

[103] În ultimul timp s-au pronunțat pentru Maramureș, Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 195, 240.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un mare număr de orașe din Moldova poartă numiri care au o rezonanță transilvăneană. Așa se prezintă numele orașelor Bacău, Sascut [104], Adjud [105], Bîrlad [106], Iași [107], Orhei [108], Chișinău [109], Hîrlău. Ele nu sînt opera unei populații de origine maghiară, căci în acest caz catolicismul în aceste orașe ar fi trebuit să fie puternic și să dispună din vechime de multe biserici, ceea ce nu este cazul. Grupe puțin numeroase de germani, veniți din Transilvania sau din Polonia s-au stabilit numai la Baia și Siret, cele mai vechi capitale ale Moldovei. În unele sate din apropierea Bacăului s-au stabilit secui. Ciangăii sînt o veche populație de origine turcă stabilită în Moldova și Transilvania încă de pe vremea pecenegilor. Vechiul lor nume Čangar, redat greșit de Constantin Porfirogenetul sub forma de Kangar [110] și atribuit unei categorii nobile de pecenegi, răspîndiți prin triburile apusene ale acestora, a dat prin mutierea lui *-r* ca în *vatrar — vatrai, păstare-păstăi*, forma *ciangăi*.

Unele numiri de sate trimit de asemenea spre Transilvania și uneori chiar spre colțul ei nord-vestic. Astfel se prezintă satul Oșlobeni, patria vestitului popă Oșlobanu, care amintește de localitatea transilvăneană Vașlab, satul Frătăuți al cărui nume poate veni de la acela al satului Frata de lîngă Cluj, precum și numele celor două sate Sălăgeni (unul în județul Botoșani și altul în județul Iași) ai căror locuitori au venit din Sălaj. Cel din Iași este menționat documentar în secolul al XV-lea [111]. Satul Blăjeri din județul Galați ne pune în legătură cu Blajul. Satul Brașouți, de pus în legătură cu Brașovul, este menționat în primele documente ale lui Alexandru cel Bun [112].

Tot de origine maramureșeană sau din nord-vestul Transilvaniei sînt satele în al căror nume este prezent fenomenul lingvistic cunoscut sub numele de rotacism. Sate ca Mesteacărul, Jemerești (Jemărești), pe Topliță, unde a fost Barbă Jeamară, Fîntînele, pe Siret, Coteciari, Geamiri (Roșiori), mai sus de Iași, Spiroasa și Spireanii, pe Cogîlnic, Nebureștii, Căpățîroasa, pe Sarata, dincolo de Prut, Arinoasa, Burești și Bura, pe lîngă Bacău, Mărgirenii, de unde era un Margire diac, Galberii, unde sînt proprietari fiii lui Nistor Galbărul, Cărbureștii, „unde a fost Comănel" pe Rebricea, legat probabil și de un Cărbune, care cumpără sate din Cîrligătura, Ghindușari (Ghindușani) la Covurlui, Jemăroaia, sat pe Sărata, dincolo de Prut, Sihla Giamirina, cu un nume care tre-

[104] În limba maghiară „Fîntîna lui Sas".

[105] De la Sf. Egidiu.

[106] Vine de la termenul de origine slavă *berlo*, „nuia, bordei", derivat cu sufixul de origine maghiară *-ad*, ca în Hernad, Cenad, Arad, Tușnad, Tășnad, Varad, etc.

[107] „Iașii" formau o miliție ușor înarmată, recrutată din sînul populației locale pentru paza granițelor Transilvaniei.

[108] Cp. cu Varhely sau Udvarheli (pr. Orhei și Odorhei) din Transilvania, Orheiul dintre Prut și Nistru nu are nici o legătură cu un presupus Oreahov.

[109] Are înțelesul de Inăul Mic (Kis Inö).

[110] *De administrando imperio*, ed. Bonn, 1840, p. 167, 169.

[111] *Documente privind istoria României*, XIV—XV, vol. I, p. 99 (Botoșani); vol. II, p. 244 (Iași).

[112] *Documenta Romaniae Historica*, I, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

buie rectificat în Sihla Giamărului [113] și multe altele neculese încă de prin documente, sînt înființate de locuitori care au venit din nord-vestul Transilvaniei, din Maramureș și desigur și din comitatele vecine Ung, Bereg și Ugocea.

În aceleași documente se observă nume de sate le care rotacismul este prezent, precum și altele la care el nu se produce, ceea ce constituie un indiciu că fenomenul arătat nu se datorește diacului, ci locuitorilor acestor sate (Ex. Cărbunești și Comănel).

Între numele unor sate din nordul Moldovei și cele maramureșene există o strînsă corespondență. După numele localităților Teceu, Visc, Săpînța, Teres, Ialova (Olhova), s-au format, cu oameni veniți de acolo, sate ca Tișăuți, Văscăuți, Șipinți, Tărăsăuți, Olhovăț (și apoi Volovăț), Bădăuți, Hernicești. Probabil de aceeași origine sînt unele sate ca Dărmănești, Dolhești, Ilieșești, Crăinicești, Vancicăuți, Maximeni, Fierești, Tivădărești, Cîndești, Belcești ș ialtele. Cel din urmă, situat pe pîrîul Alb, în județul Neamț, trimite la satul Bilca din Bereg, stăpînit în 1343 de voievodul Crăciun [114]. Peste două generații satul Belcești de pe Pîrîul Alb era stăpînit tot de un Crăciun, de data aceasta Crăciun Belcescul [115]. Un alt sat, cu numele de Belcești, se află lîngă satul Cîndești în Cîmpul lui Dragoș. Este semnificativ faptul că în apropierea acestora se află sate vechi, menționate în documente încă din primele decenii ale secolului al XV-lea cu numele de Bîrjoveni, amintind de apa Bîrjavei, care curgea prin apropierea satului Bilca, al voievodului Crăciun, aliatul lui Bogdan. S-a atras deja atenția că localitatea Piatra lui Crăciun și casa lui Crăciun din Piatra ar putea fi puse în legătură cu Crăciun din Bilca de pe valea Bîrjavei, vecină cu Maramureșul [116]. Satul Dolhești amintește de satul lui Stanislav din Dolha, voievodul românilor din Bereg, pe la 1326 [117]. Satul Vancicăuți a fost, probabil, întemeiat de maramureșeanul Vanciuc, descendent din cnejii de acolo [118].

Vechea cronică moldovenească arată că după trecerea sa în Moldova, Dragoș ar fi întemeiat aici, pe rîul Moldova, un oraș și după aceea pe cel numit Baia. Întrucît „orașul de pe Moldova" nu poate fi identificat cu Romanul, care este o fundație a domnului cu același nume, de mai tîrziu, trebuie să ne gîndim la orașul Cîmpulung care a putut fi descălecat de români veniți din Cîmpulungul maramureșean. Pe la 1660 oameni din Cîmpulungul Moldovei mai întrebuințau rotacismul în vorbirea lor [119].

---

[113] DIR, A, XIV—XV, 1, p. 218, 221, 224, 232, 280, 376, 382, 386—387; XV, 2, p. 159, 186; XVI, 1, 15, 34, 84, 97, 128, 134, 264, 342, 414, 489, 496, 531, 560; XVIII, 4, p. 14; XVII, 5, p. 378; Teodor Balan, *Documente Bucovinene*, I, p. 97—98; M. Costăchescu, *Documente de la Ștefan cel Mare*, București, 1948, p. 45.

[114] I. Moga, *Voievodatul Maramureșului*, în „Anuarul Inst. de ist. națională", Cluj, 1945, p. 545.

[115] DRH, A, vol. I, p. 53—54.

[116] N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei, pînă la Ștefan cel Mare*, Iași, 1978, p. 22.

[117] I. Moga, *op. cit.*, p. 545.

[118] *Ibidem*, p. 545.

[119] *Hurmuzaki*, XV-1, p. 754.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cauza deplasării spre răsărit a acestei mari mase de oameni, trebuie căutată în înăsprirea relațiilor de producție feudale, nu numai în asupririle de ordin religios [120]. Ea nu a pornit numai din Transilvania și din Maramureș, ci a fost în secolul al XII-lea un fenomen general european. Românii din nordul Transilvaniei, din comitatele Bereg și Ugocea și din Maramureș au început să se strămute spre răsărit, începînd din a doua jumătate a secolului al XIII-lea și au continuat și în cel următor, ajungînd pînă la cnezatele bolohovene de la izvoarele Bugului.

Există cîteva documente care arată precis cauzele acestei deplasări. Unul din ele se referă la localitatea Visc. În ianuarie 1272, regele maghiar Ștefan al V-lea o dăruia, în timpul unei vizite în Maramureș, membrilor familiei Höntpázmany-Ujhelyi [121]. Pe la 1300, acest domeniu din comitatul Ugocea, era luat, împreună cu satul și cu cetatea, clădită lîngă el de regele Andrei al III-lea, pentru a așeza acolo coloniști sași [122]. După 1250 au avut loc alte pătrunderi masive de coloniști, în majoritate sași. Aceștia formează în 1262 așezarea de la Sceleus (azi Vinogradova), iar în 1271, pe cea de la Felzaz [123]. Paralel cu formarea acestor așezări săsești, se formau în Ugocea cîteva mari domenii feudale.

După 1271 s-a produs pătrunderea unor grupuri de coloniști sași și maghiari și în Maramureș. Ei s-au așezat pe domeniile regale de la Hust, Teceu și Cîmpulung. La Sighet astfel de coloniști s-au așezat pe la începutul secolului al XIV-lea. Aceștia depindeau din punct de vedere religios de episcopia din Agria, care la 1299 le sfințea niște locuri de cimitir, fapt care determina protestul episcopului Transilvaniei [124]. Între „oaspeții regali" și vechii locuitori au izbucnit certuri și lupte. Știm că la 1303, Nicolae Pók era comite de Ugocea și de Maramureș. El avea, desigur, rolul să apere pe coloniști împotriva populației locale. La 1319, același comite, de data aceasta numai al Maramureșului, dimpreună cu frații săi, făcea o danie lui Grigore, Ladislau și Petru, fiii cumnatului său Luca, pentru serviciile pe care i le aduseseră și pentru că fratele lor Laurențiu, în timpul luptei contra oaspeților din Maramureș, trecuse de partea comitelui [125]. Aceste lupte au continuat și după anul 1319. În anul 1329 regele Carol Robert a scos pe coloniștii sași din Visc, Teceu, Hust și Cîmpulung de sub jurisdicția comiților de Maramureș și le-a confirmat vechile privilegii [126]. În act se arată că pămînturile pe care aceștia le luaseră în stăpînire prin defrișare să nu poată fi înstrăinate din mîna lor la nimeni de orice grai sau neam ar fi [127].

[120] Alex. Gonța, *Afirmarea existenței statului moldovean în luptele dintre catolici și ortodocși pînă la întemeiere. Voievodatul lui Dragoș*, în „Mitropolia Moldovei" XXXVI (1960), nr. 5—12, p. 555 și urm.

[121] Radu Popa, *Țara Maramureșului*, București, 1970, p. 47, 49.

[122] *Ibidem*, p. 47, v. doc. în DIR, A, C. XIII, 2, p. 145.

[123] *Ibidem*.

[124] DIR, C, XIII, 2, p. 461; Radu Popa, *Țara Maramureșului*, p. 48.

[125] Ion Moga, *Voievodatul Maramureșului*, p. 528.

[126] *Ibidem*, p. 526.

[127] *Ibidem*, p. 527—530.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Desigur, pămînturile defrișate fuseseră luate în stăpînire de sași de la români, care au luptat pentru a le păstra. Hotărîrea regală din 1329 s-a dat în defavoarea lor. Nemulțumiți, țăranii din satele Visc, Teceu, Bedeu, Teres, Săpînța și altele, situate lîngă cetățile dăruite sașilor în această parte apuseană a Maramureșului, au trecut în Moldova și au întemeiat aici sate cu nume similare cu ale acelora pe care le părăsiseră [128]. Noile așezări purtau numele de Văscăuți, Tișăuți, Bădăuți, Tărăsăuți, Șipinți, etc. Nu se poate susține că locuitorii acestor sate au trecut în Moldova abia după eliberarea ei și după izgonirea tătarilor de aici, în anul 1345.

Este foarte probabil că voievodul Dragoș să fi trecut în Moldova odată cu țăranii de pe lîngă cetățile Hust, Teceu și Cîmpulung, prin jurul anului 1329 și să fi înființat aici sate, ca și ei. Se înrudea cu voievozii locali de aici și era cunoscut de fruntașii populației băștinașe moldovene. Numai în felul acesta se explică recunoașterea lui ca voievod în mai multe părți ale țării de la răsărit de Carpați. Am propus să se accepte ca dată a trecerii lui Dragoș în Moldova anul 1323, atunci cînd regele Ungariei, Carol Robert, a trimis aici pe nobilul Finta de Mende cu un corp de oștire pentru a supraveghea pe tătari. În orice caz, în 1336, cînd i se delimita lui și fratelui său Drag moșia Bedeu, el nu mai era în Transilvania [129]. S-a obiectat, însă, că el ar fi putut muri fără urmași într-o expediție militară sau bolnav, la tinerețe sau, pur și simplu, „într-un accident" [130]. Afirmația aceasta își are originea în îndoiala pe care o seamănă în rîndul cercetătorilor concluzia la care ajunge unul dintre ei, și anume că Dragoș din Bedeu, „un simplu cneaz de sat" nu putea aspira înainte de 1350, la titlul de voievod de Maramureș, și cu atît mai puțin era el omul potrivit pentru ca regele maghiar să-i încredințeze conducerea mărcii moldovenești [131].

Nicăieri însă, Dragoș nu este menționat că ar fi fost cneaz în Bedeu. El apare în documente numai în calitate de proprietar al acestui sat, împreună cu fratele său Drag [132]. Actele referitoare la satul respectiv nu enumără toate proprietățile pe care le dețineau cei doi frați. Probabil că foarte multe din satele întărite de regele Ludovic, lui Balc, nepotul acestui Dragoș, în afară de cele confiscate de la Bogdan, erau o moștenire de la bunicul său. Acesta, împreună cu fratele său, sînt „servientes regis", iar cel din urmă poartă titlul de comite. Rangul acesta putea echivala cu acela al unui voievod de Maramureș, care pînă în cele din urmă a fost înlocuit cu un dregător regal cu titlul de „comite de Maramureș". Numele de Dragoș „de Bedeu" i-a fost dat de istorici. Se prea poate ca el să fi adăugat la numele său numele satului Ialova, de la care oamenii plecați de acolo în Moldova au dat numele de Olhovăț (devenit mai tîrziu Volovăț) satului unde tradiția pretinde că ar

[128] v. și Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, p. 91.
[129] C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc*, p. 76—77.
[130] Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 77.
[131] Radu Popa, *Țara Maramureșului*, p. 98.
[132] D.I.R., C, 2, p. 402; *Mihaly, Diplome maramureșene*, Sighet, 1900, p. 13—15; D.R.H., C, X, p. 375—379.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fi mormîntul său. În orice caz observaţia care s-a făcut că acest Dragoş întemeietorul (care s-a numit poate „Dragoş de Bedeu" sau „Dragoş de Olhova", sau altfel) face parte din familia voievozilor din regiunea Cîmpulungului maramureşean, cum a fost cel numit „Silvestru" sau „Codrea" [133], este justă [134].

În 1355, Drag, avînd rangul de comite, participă, ca delegat al regelui la delimitarea unor moşii ale unui alt voievod maramureşean, Dragoş din Giuleşti [135]. La această dată, el împărţise cu fratele său, plecat probabil în Moldova, satele lor. Satul Bedeu apare, pe la 1385, în întregime ca proprietatea lui Ladislau, fiul acestui Drag [136], deci nu mai putea fi menţionat printre satele pe care regele le confirma voievodului Balc, în 1365. Trebuie să se observe apoi, că, trecînd în Moldova, Dragoş ca şi Bogdan, nu-şi pierdea calitatea de proprietar în Maramureş şi de vasal al regelui maghiar. Prin trecerea celor doi voievozi în Moldova nu se producea o rupere a lor de Maramureş, ţara lor de baştină. Atît timp cît ei au păstrat credinţă regelui maghiar se puteau considera că erau proprietari, recunoscuţi de el ca dregători ai săi în una din provinciile regatului. Pentru aceasta Dragoş nu avea nevoie de o delegaţie spre a conduce o nouă marcă de hotar, ci numai de recunoaşterea titlului de voievod, într-o ţară asupra căreia regii maghiari aveau pretenţii de suzeranitate încă de pe vremea lui Andrei al II-lea. Amintim aici că Sas, menţionat de cronicile moldoveneşti, ca fiu al lui Dragoş şi al doilea domn al Moldovei, a fost şi voievod în Maramureş [137].

Dragoş este confundat uneori cu fratele său Drag, comitele. Astfel Lucari, în cronica sa, spune că „în anul 1358 Dragissa (Dragoş) sau Dragoje (Drăgoi, Dragu), baron de Hust, oraş din Transilvania, a pus stăpînire pe Moldova" [138]. Aceeaşi confuzie o fac şi unii istorici din vremea noastră [139]. Nu ştim de unde îşi lua autorul citat informaţia, dar se pare că acolo nu se avea în vedere un simplu cneaz de sat, cum era considerat acel Dragoş, proprietar împreună cu fratele său al satului Bedeu şi multor alte sate. Titlul lui Drag de comite de Hust ne aminteşte că *stema Moldovei*, cu capul ei de bour, reproduce stema oraşului din centrul comitatului condus de Drag.

Se poate, desigur, admite că Dragoş a condus o vastă acţiune de descălecare a unor sate pe teritoriul Moldovei, dar nu există nici o

[133] În documentele maramureşene numele acestui voievod apare maghiarizat, „Erdö". El a fost tradus de Moga prin „Silvestru", iar de R. Popa prin „Codrea". În cazul cînd alţii ar fi nemulţumiţi cu această soluţie, ar putea să-i spună „Pădure".

[134] Ştefan S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan*, p. 77—78.

[135] D.R.H., C, X, p. 375—378.

[136] Mihaly, *op. cit.*, p. 85.

[137] D.R.H., D, I, p. 80—82. În legătură cu Dragoş din Bedeu v. şi Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei pînă la Ştefan cel Mare (1359—1457)*, Iaşi, 1978, p. 17—21. Aici se susţine teza că o domnie a acestui Dragoş în Moldova nu a existat.

[138] Giacomo di Pietro Lucari, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, Ragusa, 1790, p. 178.

[139] Alexandru A. Bolşacov-Ghimpu, *op. cit.* p. 104—105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

siguranță că obștea teritorială, cunoscută sub numele de „Cîmpul lui Dragoș", se leagă de numele voievodului considerat ca întemeietor al Moldovei. Numele satelor Calul și Iapa de pe Bistrița, din apropierea ei, amintesc de sate din Maramureș. Trebuie să se cerceteze și numele celorlalte sate sub acest raport. Am arătat în altă parte că numele satului Cîndești, ca și numele pîrîului Nechid, trimit de asemenea spre Maramureș [140]. Drumul luat de unii din țăranii maramureșeni spre Moldova nu trebuie căutat numai prin valea Vișăului și Izei, cu trecerea prin pasul Prislopului în valea Bistriței, ci și pe valea Marei spre Baia Mare, pasul de la Bîrgău sau cel de la Tulgheș și mai departe pe Bistrița în Moldova.

Din valea Bistriței, maramureșenii puteau trece spre răsărit pe valea Moldovei unde numele unei alte obști teritoriale, numită „Cîmpul Perilor" [141], amintește de satul maramureșean Peri, care a fost o proprietate a neamului Drăgoșeștilor și unde ei aveau o mănăstire a lor [142].

Nu cred că se poate susține că această descălecare de sate maramureșene în Moldova s-a făcut într-o singură etapă. Ea a continuat și sub urmașii lui Dragoș. Satul Bălcăuți de lîngă orașul Siret a fost întemeiat desigur de Balc, nepotul lui Dragoș, cu maramureșeni. Este foarte posibil ca și alți voievozi maramureșeni sau din comitatele Ung, Bereg și Ugocea să fi întreprins descălecări de sate în Moldova. Unul din aceștia, partizan al lui Bogdan, a putut fi cel care a descălecat sate în „Cîmpul lui Dragoș".

Oricine poate constata că o acțiune de o asemenea amploare nu s-a putut realiza numai în cuprinsul unui singur an, să zicem, 1359. Ea a fost opera unui timp mai îndelungat și se leagă strîns de activitatea desfășurată de Dragoș și Bogdan în regiunile de la răsărit de Carpați. În ceea ce îl privește pe Dragoș, începuturile ei se pot pune prin jurul anului 1329. Dacă el s-ar fi născut într-adevăr pe la 1280, ar fi avut acum vîrsta de 49 de ani [143]. Este adevărat că diplomele maramureșene constituie o bază destul de șubredă pentru stabilirea trecerii lui Dragoș în Moldova. Dar nici datele oferite de vechile cronici moldovenești, coroborate cu cele stabilite pentru expedițiile regale de răsărit de Carpați, nu dau rezultate mai hotărîtoare [144]. S-a observat deja că data de 1359 înregistrată de vechiul letopiseț moldovenesc ca an de descălecare a noii țări de la răsărit de Carpați, nu are legătură cu Dragoș întemeietorul, ci cu acțiunea de pacificare, întreprinsă aici, în rîndul moldovenilor răzvrătiți de un alt voievod maramureșean, Dragoș din Giulești [145]. Din două personaje diferite, autorul cronicii a făcut unul singur.

[140] Pentru „Cîmpul lui Dragoș", v. C. Cihodaru, *Contribuții la cunoașterea obștei țărănești din Moldova*, în „Studii și cercetări științifice" (istorie), VII (1956), 1, p. 10—11; Idem, *Constituirea statului feudal moldovenesc*, p. 75.

[141] Pentru „Cîmpul Perilor", pe Moldova, cuprinzînd mai multe sate, v. C. Cihodaru, *Contribuții la cunoașterea obștei țărănești în Moldova*, p. 11.

[142] Hurmuzaki, XIV—1, p. 14—16.

[143] Radu Popa, *Țara Maramureșului*, p. 242.

[144] *Ibidem*, p. 141. Aici se susține acest punct de vedere.

[145] Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Începînd deci din prima jumătate a secolului al XIV-lea, Drăgoşeştii au continuat să deţină proprietăţi şi funcţia de voievozi locali în Moldova şi, în acelaşi timp, să fie şi mari seniori în Maramureş şi în nord-vestul Transilvaniei [146].

Acelaşi lucru se poate spune şi despre Bogdan, voievodul Maramureşului. Este greu de stabilit de cînd datau legăturile lui cu Moldova. Cred că fără a înceta să fie voievod acolo, cel puţin pînă în 1342, cînd regele, considerîndu-l rebel, l-a lipsit de această dregătorie, el a putut să întreprindă descălecări de sate în Moldova. Am susţinut că ar fi trecut chiar definitiv în Moldova după rebeliunea din 1342. Alţi cercetători, luînd în consideraţie aceleaşi diplome maramureşene unde Bogdan mai este menţionat ca proprietar al unor sate de pe văile Izei şi a Vişeului, consideră că viitorul voievod şi domn al Moldovei nu şi-a părăsit atunci ţara de obîrşie [147]. În această privinţă trebuie să se stabilească dacă nu cumva, Bogdan, ca şi Dragoş, întreprinsese deja încă mult mai înainte de 1359 descălecări de sate la răsărit de Carpaţi şi că era recunoscut de românii de aici ca voievod al lor, cel puţin peste o regiune din viitoarea Moldovă cum era cea care se contura în jurul oraşului Baia, pe cursul Moldovei. În acelaşi timp, tolerat de rege după 1342, el continuă să se prezinte ca proprietar de sate în Maramureş, unde funcţia de voievod a trecut la nepoţii săi Ştefan şi Ioan, fiii lui Iuga. Primul, la îndemnul lui Bogdan, se face şi el vinovat de rebeliune faţă de rege [148]. Din anumite motive, regele nu s-a grăbit să confişte proprietăţile lui Bogdan din Maramureş. Din documentul cu data de 13 mai 1353 se poate afirma că Bogdan continua să fie mare proprietar în Maramureş [149], dar nu se poate în acelaşi timp susţine că el nu se afla trecut peste munţi.

Aici situaţia era aceeaşi ca în Maramureş. Pe lîngă cîţiva voievozi suprapuşi, existau, desigur, mai mulţi voievozi locali, care deţineau autoritatea asupra satelor înşirate de-a lungul unei văi, cele mai multe din ele fiind proprietatea lor. Aceste formaţii politice se asemănau cu voievodatele de pe valea Bîrjavei, de la Cîmpulung, cu al lui Dragoş din Giuleşti, de pe valea Marei sau cu al lui Bogdan de pe Vişeu şi Iza [150]. *Autoritatea acestuia şi apoi a nepoţilor săi, Ioan şi Ştefan, era recunoscută* de ceilalţi voievozi din Maramureş. La răsărit de Carpaţi existau asemenea formaţii politice pe valea Moldovei, la Baia unde se sta-

[146] Radu Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 241.

[147] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 119; Radu Popa, *Recherches archéologiques dans le problème de la formations des états medievaux roumains*, în „Revue Roumain d'Histoire", XII (1973), 1, p. 53, admite anul 1340 ca dată a trecerii lui Bogdan în Moldova. Ca an de întemeiere a Moldovei dă totuşi anul 1359, v. *Ţara Maramureşului*, p. 245. La fel I. Moga *op. cit.*, p. 555.

[148] Rebeliunea lui Bogdan din 1342 la care s-a raliat şi voievodul Crăciun din Bilca, a fost provocată de o schimbare a situaţiei din partea de apus a Maramureşului, datorită coloniştilor saşi. Ea are loc în acelaşi timp cu răscoala saşilor din Transilvania la moartea lui Carol Robert.

[149] D.I.R., C, X, p. 213—216.

[150] Li s-a spus şi „cneji de vale". v. Radu Popa, *Ţara Maramureşului*, passim, dar ei purtau totuşi titlul de voievozi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bilise pe la începutul secolului al XIV-lea o colonie, nu prea numeroasă, de saşi. Ei aveau o singură biserică în care, pe la începutul secolului următor, serviciul religios era oficiat de un cleric schizmatic, adică ortodox [151]. Locuitorii de aici, ca acel Alexandru Moldaowicz, erau menționați în socotelile Liovului încă de pe la 1334 [152]. Baia este menționată ca o capitală a Moldovei într-o bulă papală [153], precum şi în cronica moldo-germană din vremea lui Ştefan cel Mare [154]. Pe sigiliul acestui oraş se descoperă elemente din secolul al XIII-lea şi o inscripție în limba latină cu legenda : „Sigillum capitalis civitatis Moldaviae Terre moldaviensis" adică „Sigiliul Moldaviei oraşul de căpetenie al țării moldovenești" [155]. Rezultă de aici că oraşul Baia a fost o capitală a Moldovei. Trebuie însă stabilit în ce perioadă s-a bucurat el de această favoare. În această privință trebuie să se observe că Petru I al Muşatei rezidează la Suceava şi, deasemenea, toți urmaşii săi. Aceştia folosesc şi unele reşedințe regionale, dar Baia nu se numără niciodată printre ele. Înaintaşul lui Petru, voievodul Lațcu, are capitala în oraşul Siret. Bogdan este înmormîntat la Rădăuți, aproape de acesta. Rezultă de aici că Baia n-a putut juca rolul de capitală a Moldovei decît în perioada anterioară anului 1359.

În nordul Moldovei, în jurul oraşului Siret, se conturase de asemenea în cursul secolului al XIV-lea un alt voievodat românesc, care, spre deosebire de Moldova din jurul oraşului Baia, se numea Valahia. Siretul, ca şi Baia, se numără printre cele mai vechi oraşe ale Moldovei. Prima menționare documentară a oraşului Siret este din 1326 şi se referă la doi călugări franciscani, Luca şi Valentin, care, ucişi undeva prin Volinia (în text „Livonia" este desigur o greşeală de copist) au fost aduşi şi înmormîntați aici printre „Walachones schismatici" [156]. Alți călugări franciscani au fost ucişi în 1340, chiar aici în „Valachia, în oraşul Siret" [157]. Remarcăm că în această informație apare o țară, Valahia, cu mult mai înainte de 1359, propusa dată a întemeierii Moldovei şi chiar de 1342, anul presupus al trecerii lui Bogdan în Moldova.

La nord de această Valahie, care cuprinde cursul superior al Siretului şi poate şi bazinul rîului Suceava, se afla o altă formație politică românească, Țara Şipinților, acaparată la un moment dat de cnejii lituanieni instalați în Podolia.

Este greşit să se creadă că voievodatul de la Baia şi cel de la Siret se întindeau numai pînă la rîul Siret.

---

[151] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 332 : „Biserică Săracă".

[152] Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăți moldovene*, Bucureşti 1967, p. 184.

[153] R. Rosetti, *Despre Unguri şi episcopiile catolice în Moldova*, p. 302.

[154] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 29.

[155] *Introducere*, vol. II, p. 461—463.

[156] Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăți moldovene*, p. 270 ; Ştefan Ştefănescu, *Întemeierea Moldovei şi istoriografia românească*, în „Studii" XII (1959) 6, p. 482 ; Ştefan S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan*, p. 87.

[157] L. Wading, *Annales minorum*, VII, p. 242 ; Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 270.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În prima jumătate a secolului al XIV-lea existau pe teritoriul Moldovei şi alte centre politice, cum erau de pildă Orheiul vechi, pe Răut şi Costeştii, mai la sud [158]. S-au descoperit acolo construcţii care indică prezenţa unor meşteri răsăriteni, dar resturile de cultură materială aparţin unei populaţii agricole sedentare care nu este alta decît populaţia băştinaşă.

Faptul că, înainte de unificare, se aflau pe teritoriul Moldovei două formaţii politice mai puternice şi anume cea de la Baia, care purta numele de Moldova şi cea care avea centrul la Siret şi se numea Valahia, se reflectă în titlul purtat mai tîrziu de domnii acestei ţări. Aşa, de pildă, Roman I, în actul din 5 ianuarie 1393, îşi spunea „voievod al Moldovei şi moştenitor (dědič) a toată ţara Valahiei de la Plonini pînă la ţărmul mării" [159]. Valahia din această titulatură este o parte a Moldovei şi nicidecum Ţara Românească de la sud de Carpaţi. Leunclavius afirmă apoi că urmaşul lui Roman, Ştefan I ar fi domnit în ambele Valahii [160]. Nici aici nu este vorba de Ţara Românească, ci de două părţi distincte ale Moldovei. În tratatul încheiat de Ştefan cel Mare şi de regele polon Cazimir al IV-lea, acesta afirma textual că „nici nu vom cere sau face pace fără ştiinţa lui Io Ştefan voievod în acele chestiuni care se referă la graniţele Valahiei şi la ţara Moldovei [161]. Autorul traducerii în limba germană a vechii cronici moldoveneşti dădea lui Ştefan cel Mare titlul de „voievod din mila lui dumnezeu al Moldovei şi al Valahiei [162]. Domnii care au urmat după Ştefan cel Mare au continuat să înregistreze în titlul lor „ţările Moldovei şi Valahiei" mai ales în documentele lor externe. Astfel, Alexandru Lăpuşneanu, în tratatul încheiat la Bacuta pe Nistru cu regele polon se intitula „Ego Petrus Alexander, palatinus terrarum Moldaviae et Valahie". Numele celor două ţări apare, deasemenea, în titlul purtat de fiul său, Bogdan Lăpuşneanu, în documentele externe sau de Petru Şchiopul. Pînă tîrziu în titulatura unor astfel de domni apare expresia *terrarum Moldaviae*, „ţărilor Moldovei" [163]. La vremea această, Moldova era o ţară unitară, dar formula în cauză se referă la vremea cînd unitatea statului nu fusese pe deplin realizată.

Termenul de Valahia nu se mai întrebuinţează în prezent pentru *a denumi vreo parte a Moldovei*. El a fost folosit însă de poloni atunci

[158] *Istorija M.S.S.R.*, Chişinău, 1965, p. 109; N. A. Mohov, *Moldavija v epohu feodalizma*, Chişinău, 1967, p. 87; *Istoria R.S.S.M.*, Chişinău, 1967, p. 90.

[159] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 607.

[160] *Historia musulmana Turcorum*, Frankfurt, 1591, p. 18.

[161] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1933, vol. II, p. 377: non debemus eciam pacem querere et facere sine sciencia Iohannes Stephani woijewode in his rebus qui contingunt granicies Valahie et Moldavie.

[162] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. P. P. Panaitescu, p. 24: *Cronica breviter scripta Stephani dei gratia vaivoda Moldannensium nec non Valachyensium*, p. 24.

[163] D. Ciurea, *Observaţii pe marginea documentelor latineşti*, Alba Iulia, 1945, p. 24. În general, pentru apariţia numelui celor două ţări în titlul purtat de domnii Moldovei în documentele externe v. C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc*, p. 64—65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cînd se refereau la Moldova, în timp ce pentru Valahia (Țara Românească) ei obișnuiau denumirea de Multania (Muntenia).

Faptul că numele de Moldova s-a extins și asupra celorlalte formații politice din țară, arată că unificarea s-a făcut în avantajul voievozilor de la Baia. Întrebarea care se poate pune aici este : cînd s-a petrecut acest fapt ?

Aproape toți istoricii de pînă acum, cu mici excepții, au legat întemeierea statului feudal moldovenesc de expediția întreprinsă de oștile maghiare împotriva tătarilor din sudul Moldovei în anul 1345. Ea ar fi dus la eliberarea părții de sud a acestei țării de sub dominația tătarilor [164]. S-a arătat însă că legăturile Moldovei cu Maramureșul nu au fost condiționate de expedițiile regale la răsărit de Carpați și că ele aveau o lungă tradiție [165]. La data cînd a avut loc această expediție condusă de voievodul Transilvaniei, Ștefan Lackfy, voievodatele Moldovei și al Valahiei, de la nord de ea, existau. La cea din urmă se va alipi la scurt timp Țara Șipinților. Dragoș nu a urmat această expediție din Transilvania, ci a participat la ea, împreună cu voievodul de la Baia, în calitate de vasali ai regelui maghiar.

Tătarii au fost învinși și hanul lor Athlamos a fost ucis, dar urmările victoriei nu au fost cele scontate. Probabil, stăpînirea voievozilor din Moldova s-a extins atunci spre sud, iar obligațiile lor față de conducătorii acestor nomazi din stepă au fost suprimate. Feudalii maghiari nu au construit atunci nici o cetate la răsărit de Carpați și n-au impus aici, nici un dregător. Crearea unui „culoar" maghiar în colțul sud-estic al Carpaților, spre gurile Dunării, nu se poate dovedi numai pe baza privilegiilor acordate de regele Ludovic de Anjou negustorilor din Brașov în 1358 și negustorilor prințului tătar, Dimitrie, cu zece ani mai tîrziu [166]. Acesta era, desigur, stăpînitorul tătar al Bugeacului și al unora din orașele de la gurile Dunării, cum era Vicina și Chilia, iar negustorii săi, care obțineau privilegii de la regele amintit, erau genovezi, greci sau români. În locul culoarului acesta, care are la bază o simplă ipoteză, credem că s-a întins, aici deasupra gurilor Dunării, și în nordul Dobrogei, stăpînirea voievozilor români de la Argeș, a Basarabilor și ei și-au impus numele lor acestor ținuturi. Era, credem, răsplata cuvenită pentru participarea lor la expediția lui Ștefan Láckfy.

Numirea unui nou episcop la un Milcov din sudul Moldovei în 1347, rămîne nedovedită cu un act al cărui original nu se găsește nici într-o arhivă și care are un text identic cu cel din 1332, numele fiind doar înlocuite cu altele.

De asemenea, este necesar să se sublinieze că nu s-a dat nici un fel de „delegație" lui Dragoș, pentru a conduce noua marcă, noua provincie de hotar care ar fi luat ființă în urma victoriei din 1345. Deși fărămițată în mai multe voievodate, Moldova exista totuși înainte de

[164] Pentru dată v. C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc*, p. 71 ; Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 67.

[165] Radu Popa, *Țara Maramureșului*, p. 241.

[166] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 169—170, 209 ; și în „Bulletin de la Section Historique de l'Academie Roumaine", t. XXVIII, 1, p. 86—87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această dată. Conducătorii formațiilor politice mărunte alcătuite în aceste părți, care, spre deosebire de Bogdan, trecut aici „pe furiș", se considerau vasalii regelui maghiar, veniseră dincoace de munți cu învoirea lui și continuau și după 1345 să-i păstreze credință. Vor fi reînnoit legăturile lor de vasalitate și în anul 1352, atunci cînd regele maghiar, în timpul unei expediții întreprinse împotriva cnejilor lituanieni, care revendicau moștenirea Haliciului, a trecut cu oștile sale prin orașul Siret [167].

La expediția amintită au participat, ca vasali ai regelui și voievozii moldoveni [168]. S-a susținut că în 1354, noul cneaz lituan al Podoliei ar fi dat orașele din Țara Șipinților moldovenilor, dar această afirmație are la bază o traducere eronată a unui pasaj din cronica lui Bychowiz [169].

Nu se poate stabili durata domniei lui Dragoș și nici anul morții sale. După cronicile moldovenești, i-a urmat fiul său, Sas, care ar fi condus Moldova timp de patru ani. Ca și tatăl său, el a continuat să dețină și funcția de voievod maramureșean. Pe urmașul său Balc, letopisețele moldovenești nu-l cunosc.

Vasalitatea formațiilor politice de la est de Carpați era privită cu neplăcere de vîrfurile noii societăți feudale, care lua ființă aici. Starea de nemulțumire a dus în curînd la revoltă. Prima ridicare a moldovenilor pentru scuturarea dependenței față de regii angevini a avut loc în anul 1359. Pentru potolirea spiritelor a fost trimis aici unul din feudalii maramureșeni, voievodul Dragoș din Giulești [170]. El a reușit să „restaureze" autoritatea regelui Ludovic de Anjou în „țara sa moldoveană", fapt pentru care a fost răsplătit [171].

Este greu de stabilit care din cele două voievodate a început lupta pentru cîștigarea independenței de stat. Vorbind despre o nouă răscoală din anul 1364, regele Ludovic menționa „țara sa moldoveană" [172]. De aici

---

[167] P. P. Panaitescu, *Comunele medievale* în *Interpretări românești*, București, 1947, p. 199. S-ar putea să fie însă un Siret de la nord de Nistru.

[168] Într-o informație relativă la aceste lupte purtate de regele maghiar Ludovic și de ruda sa, Cazimir al III-lea din Polonia, transmisă de cronicarul italian Matteo Vilani, se arată că în luna aprilie 1352 a avut loc un război între voievodul (regele) „Prosclaviei", un „necredincios" (ortodox), vasal al regelui Ungariei, și tătari. Cu ajutorul lui Ludovic, voievodul acesta a reușit cu mare greutate să scape de dușmanii care s-au retras la locurile lor. Ștefan S. Gorovei a încercat să vadă în acest voievod de Braclaw, pe domnul Moldovei, v. *Dragoș și Bogdan*, p. 89—93. Singurul motiv invocat este acela că Podolia nu era vasală, în acea vreme Ungariei, nu poate fi luată în considerație. Regii Ungariei se considerau suzerani ai Galiției și Lodomeriei (Vladimirului sau Volîniei și adăugau numele acestor țări în titlurile lor încă de pe la începutul secolului al XIII-lea. În Galiția și Volinia regele maghiar, avea și partizani, nu numai adversari. La aceasta trebuie să mai adăugăm că lui Matteo Vilani știrea îi parvenea din Ungaria.

[169] Pasajul *a horody osadyl Volochi*, se traduce corect „iar orașele le-a populat cu volohi", iar nu „și orașele au fost lăsate volohilor". Așa de ex. la Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 65.

[170] Dragoș nu era voievod de Maramureș, ci numai al satelor de pe valea Marei. A fost totuși considerat un „cneaz de vale".

[171] *D.R.H.*, D, I, p. 75—77. Dragoș din Giulești a fost confundat de cronicarii moldoveni cu Dragoș „Întemeietorul".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se naște întrebarea dacă evenimentul citat a avut loc numai în voievodatul de pe valea Moldovei sau pe întregul teritoriu al țării. În cazul cînd se optează pentru ultima alternativă, înseamnă că stăpînirea voievodului de la Baia se întinsese asupra Moldovei de nord cu mult mai înainte. Este mai sigur însă, că răscoala a fost pornită de cei de pe valea Moldovei și avea drept scop izgonirea vasalilor credincioși ai regelui, instalați la Siret. Deci Bogdan cu românii de pe valea Moldovei s-a răsculat după trecerea sa peste munți pentru prima oară în 1359, S-a ajuns, însă, prin intermediul lui Dragoș din Giulești, la o înțelegere, Bogdan fiind obligat să se recunoască din nou vasal credincios al regelui. O nouă răscoală, încununată de această dată cu izbîndă și cu izgonirea oștilor regale din țară, a adus independența și unificarea Moldovei. Bogdan a atacat deci, prin anii 1362 sau 1363, în înțelegere cu căpeteniile populației locale de acolo, voievodatul de la Siret și a izgonit pe voievodul Balc și pe frații săi. Aceasta nu era prima lui răzvrătire, căci în documentul din 2 februarie 1365 se arată că el „împreună cu fii săi, fulgerați de diavolul, dușmanul neamului omenesc, care i-a îndemnat *de mai multe ori* să se abată de la calea adevărului și de la statornicia credinței datorate", au pus din nou mîna pe arme [173]. Este vorba aici și de răscoalele mai vechi din 1342, 1349 și 1359. Aceasta era a patra ridicare împotriva voinței regelui de la Buda, determinată, probabil, și de legăturile lui cu cnejii lituanieni, vrăjmași ai acestuia.

Luptele au fost grele și în cursul lor, Balc a fost rănit și unii din frații săi au fost uciși. Din tonul diplomei din 2 februarie 1365, se poate trage concluzia că nu a avut loc aici în Moldova numai o înfrîngere a lui Balc, a rudelor și partizanilor săi, ci și înfrîngerea unei oștiri regale trimise în a doua parte a anului 1364 în Moldova. Valul de neputincioasă mînie ce se revarsă din textul documentului și imprecațiile proferate de rege la adresa lui Bogdan și a fiilor săi, dezvăluie greaua înfrîngere suferită în Moldova de oștile regale. Ludovic de Anjou, angajat acum, în 1365, pe alte fronturi de luptă, trebuia să renunțe la aducerea Moldovei în vechea situație de vasală a coroanei maghiare.

S-ar putea presupune că în 1362, în vremea marei ofensive lituaniene împotriva tătarilor, condusă de marele cneaz Olgierd. Bogdan, ca rudă și ca aliat al acestuia, a pus stăpînire pe voievodatele dependente de tătari cu centrele la Orheiul Vechi și Costești.

Numele de Moldova, dat noului stat, arată că lupta s-a terminat în avantajul voievozilor de la Baia. Ei și-au mutat imediat capitala la Siret și acolo au confiscat toate proprietățile potrivnicilor lor. Satul Bădăuții, care amintește locul de origine al lui Dragoș, Volovățul, alături, unde tradiția pretinde că se află mormîntul acestui prim voievod cunoscut al Moldovei, Siretul unde Dragoș, după aceeași tradiție, era pomenit drept ctitor în bisericile de acolo și altele au devenit domenii ale domnilor din familia lui Bogdan și folosite, în unele cazuri, ca apanaje pentru unii membri ai dinastiei.

[172] *Ibidem*, p. 80—83.
[173] *Ibidem*, p. 80—82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Documentul din 2 februarie 1365 constituie actul de naştere al Moldovei, dar Moldova aceasta nu cuprindea încă întreaga populaţie moldoveană în graniţele ei. Sub Petru I şi Roman I, hotarul ţării s-a întins spre sud-est, şi în continuare a atins ţărmul Mării Negre. În 1387, în urma alipirii la Polonia a Haliciului, transformat de multă vreme într-o simplă provincie a regatului maghiar, voievodatul de pe Prut şi Nistru, cunoscut sub numele de Şipinţi, a fost alipit la Moldova. Nu se încheiase nici măcar o jumătate de veac de luptă împotriva tendinţelor de cotropire din afară şi Moldova „de la Plonini şi pînă la Mare" se putea număra printre statele independente şi sortite unui viitor strălucit în istoria ţărilor din Europa Centro-Orientală. Lupta aceasta este numai un fragment din lupta generală dusă de poporul român pentru libertate şi independenţă.

Datele pe care le cunoaştem despre moştenirea lui Bogdan pînă la sfîrşitul secolului său se asemănă în privinţa sărăciei cu cele pe care le deţinem relativ la formarea statului feudal moldovenesc. Istoricii mai vechi [174] şi mai noi [175] le-au combinat în diferite moduri cu satisfacţia că au reuşit să dea cea mai justă rezolvare la toate sau la cele mai multe din problemele care privesc epoca în cauză. În însăşi una din ele se strecoară acuzaţia că „nici ultimii cercetători nu conving, ba chiar produc confuzia prin abuzul de interpretări forţate a unui text foarte clar" [176], iar cu cîteva pagini mai înainte dă o listă de lucrări care cuprind asemenea „interpretări forţate" [177]. După părerea noastră, *nici autorul în cauză nu se poate elibera de folosirea lor* [178].

[174] Pentru literatura mai veche referitoare la istoria Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea v. C. Cihodaru, *Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi, v. V (1968).

[175] P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independenţa Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independenţă ale ţărilor române*, în „Studii", IX, (1956), 4; Em. Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova pînă în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1960; Aurelian Sacerdoţeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun*, în „Romanoslavica", Bucureşti, 1965; Ştefan S. Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei, în veacul al XIV-lea*, în „Analele Institutului de istorie şi arheologie", Iaşi, X, (1968); Idem, *Dragoş şi Bogdan, întemeietorii Moldovei*, Bucureşti, 1973; Idem, *Muşatinii*, Bucureşti, 1976; I. Corfus, *Pagini de istorie românească în noi publicaţii poloneze*, în „An. Institutului de istorie şi arheologie" Iaşi, V, (1968); Alexandru Boldur, *Die Herrschaft des lituanische Füsten Jurie Korjat in der Moldau 1374—1379*, în „Süd-Ost Forschungen", XXXII (1973); Şerban Papacostea, *La începuturile statului feudal moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii şi materiale de istorie medie", VI, (1973); Constantin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, Bucureşti, 1976; N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei pînă la Ştefan cel Mare* (1359—1457), Iaşi, 1979; Alexandru A. Balşacov-Ghimpu, *Cronica Ţării Moldovei pînă la întemeiere*, Bucureşti, 1979.

[176] N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei*, p. 31.

[177] *Ibidem*, p. 20, nota 23.

[178] Mai intervine în mai multe locuri şi „încurcarea" fişelor, aşa cum se întîmplă la p. 31, unde în nota 79, citează pe C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei*, în „Rev. ist. română", X, 1940, ca istoricul care ar fi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Autorul citat are totuși dreptate că nu există o viziune clară în privința descendenței lui Bogdan I, a modului cum fiii și nepoții săi au condus țara, precum și asupra unor evenimente importante.

Se pare că Bogdan a murit prin anii 1366—1367. El avea, așa cum arată documentul prin care regele Ludovic de Anjou îi confisca proprietățile maramureșene, *mai mulți fii*. Unul din aceștia i-a luat locul sau între ei au izbucnit certuri pentru succesiune. Vechile letopisețe nu știu nimic despre aceste frămîntări și lupte în sînul familiei domnitoare. Singură cronica polonezului Jan Dlugosz, folosind o veche tradiție existentă în familia protectorului său, episcopul Sbignew Olesznicki de Cracovia, ne spune că în anul 1359, la moartea unui voievod cu numele de Ștefan, a izbucnit o luptă pentru tron între fiii săi, Ștefan și Petru Primul, învins, a apelat la ajutorul regelui polon, Cazimir al III-lea cel Mare. Acesta s-a grăbit să vie în ajutorul său, dar oștile sale, *după ce au trecut prin Țara Șipinților*, au suferit o gravă înfrîngere în codrii Plonini. Autorul arată că lupta se dădea *pentru Moldova* și nu pentru Țara Șipinților, cum au crezut unii din istoricii noștri mai vechi. Oștile polone au trecut numai prin această țară.

Expunerea cronicarului polon prezintă o notă de autenticitate, remarcată chiar de unii din autorii vechilor noastre letopisețe [179]. Ea rezultă din faptul că Dlugosz nu s-ar fi grăbit să inventeze o întreagă istorie în care compatrioții săi sufereau o grozavă înfrîngere.

Aceasta, întrucît este vorba de anul 1359, nu-și găsește loc în istoria Moldovei. Pe atunci domnea aici Bogdan și nu este nici o probabilitate pentru a face loc în Moldova, voievozilor Ștefan și Petru. Aspectul acesta a fost observat și de istoricii mai vechi și de aici s-a născut ipoteza că lupta se dădea pentru Țara Șipinților. Cronicarul polon afirmă precis că ea se purta pentru Moldova. De aici a rezultat la unii din istoricii noștri ideea că, în expunerea în cauză, data expediției este greșită. A greși în copierea unei cifre care exprimă dată de an sau de lună era cel mai frecvent caz întîlnit la copiștii vechilor manuscrise. Luînd în considerație acest aspect al problemei, mai mulți istorici, urmînd pe istoricul polon O. Górka [180] au acceptat data de 1377 *propusă* de acesta [181].

propus pentru prima oară data de 1369 pentru lupta din Codrii Plonini. Se știe însă că acest istoric s-a pronunțat pentru data de 1377 propusă de O. Górka și acceptată de P.P. Panaitescu. Data de 1367—1369 a fost propusă pentru prima oară de mine în *Tradiția letopisețelor...*, p. 18. E surprinzător însă că pe aceeași pagină, în nota 81, N. Grigoraș ne citează pentru a ne atribui o afirmație „năzdrăvană". Zice că am fi afirmat, nici mai mult, nici mai puțin că cei doi combatanți de la Plonini ar fi fost „cei doi fii ai lui Latcu" (Ștefan și Petru)! Nu este cazul să mai facem aici investigații pentru a lăuda pe cel care a făcut o asemenea descoperire epocală și să încheiem că și în alte locuri autorul m-a tratat cu aceeași prietenească afecțiune. În privința „interpretărilor forțate", cititorii vor decide cine recurge la ele.

[179] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 73—74.

[180] O. Górka, *Zagadnenie Czarnomorskie w politice polskiego sredneowiecza*, în „Przegled Historiczny", X, p. 341—345. Data propusă aici a fost acceptată de C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei*, în „Revista istorică română", X, (1940), p. 237—332 și de P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 95.

[181] C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei*, p. 240—243, P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independență a Moldovei*, p. 114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Totuşi problema nu s-a considerat rezolvată prin emiterea acestei ipoteze, întrucît Dlugosz, care deţinea date de la părinţii şi bunicii episcopului Sbignew de Olesznica, ne arată clar că expediţia a fost organizată de regele Cazimir al III-lea, că a avut loc în timpul domniei acestuia, şi dă data precisă de 29 iunie a plecării oştilor sale spre Moldova. Cazimir a pus stăpînire pe Galiţia în anul 1366 în urma încheierii compromisului cu cnejii lituanieni şi a stăpînit-o pînă la moartea sa în toamna anului 1370. După această dată, ea a fost alipită, pe baza unei convenţii anterioare, la Ungaria, regele Ludovic de Anjou fiind reprezentat acolo de palatinul Wladislaw de Opolia. În urma acestor constatări am ajuns la convingerea că data de 1359 din cronica lui Dlugosz este greşită şi că lupta discutată a avut loc între 29 iunie 1367 şi 29 iunie 1369, căci în 1370 în Moldova domnea Latcu Vodă [182].

S-a observat însă că unul dintre participanţii la această luptă, Navoj, fiul lui Andrei de Tenczin, a reuşit să scape cu viaţă, dar ferindu-se să mai dea ochii cu tatăl său, a mers la Roma unde s-a călugărit. Data morţii lui Andrei Tenczin fiind anul 1368, evenimentul nu a putut avea loc decît în acest an sau, mai sigur, în anul 1367 [183]. Reluarea unor teze mai vechi în care lupta s-ar fi dat *pentru stăpînirea Şipinţilor* nu-şi mai găseşte, prin urmare, nici un loc în istoriografia noastră [184].

La moartea lui Bogdan, în 1367, nu exista în Moldova un principiu precis în ceea ce priveşte transmiterea puterii. Ţara era considerată ca o moşie a domnului şi în caz de moarte a acestuia, stăpînirea ei putea trece la fraţii săi şi apoi la fiii săi sau ai lor. Se pare că Bogdan I şi apoi Alexandru cel Bun au încercat să impună ca moştenitor în primul rînd pe fiul cel mai mare. Împrejurările s-au opus, însă, voinţei lor. Pentru a nu proceda la împărţirea ţării, urmaşii lui Bogdan au recurs la asocierea la domnie, larg practicată în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Se observă că între urmaşii „întemeietorului", Petru I este prezentat într-un document ca rudă apropiată a regelui polon [185]. Acelaşi lucru se afirmă şi despre Ştefan care a deţinut domnia între 1394 şi 1399 [186]. Fiul lui Roman, Alexandru cel Bun era considerat drept „rudă de gradul al III-lea, cu soţia sa Ringailla, căutîndu-se un motiv în acest fapt pentru desfacerea căsătoriei [187]. Deci şi celălalt frate, Roman, fusese înrudit cu regele Vladislav Iagello şi cu marele cneaz Vitold.

---

[182] C. Cihodaru, *Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „An. Institutului de istorie şi arheologie", Iaşi, V, (1968), p. 13 şi urm.

[183] Ştefan S. Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie", Iaşi, X, (1968), p. 115—118.

[184] Aşa la N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 30—31. La Al. A. Bolşacov-Ghimpu, *op. cit.*, p. 105—106, lupta este pusă în anul 1359 şi legată de intervenţia lui Dragoş din Giuleşti în acel an în Moldova. Nu ţine seama de stăpînirea lui Cazimir în Galiţia.

[185] Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1942, p. 605.

[186] C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 330 ; Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 145.

[187] I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I, Bucureşti, 1913, p. 35—36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Întrucît nu avem nici o afirmație despre o căsătorie a unora din cei trei domni cu o cneaghină din familiile marilor cneji lituanieni, rămîne de luat în considerație o înrudire prin mama celor trei domni, „doamna" Margareta. Mulți dintre călătorii de mai tîrziu au confundat-o cu una din soțiile lui Alexandru cel Bun, unguroaică din naștere și catolică înflăcărată [188]. Este menționată în documentele papale ca „domina Valachiae Minoris" [189]. Ea a cerut fiului ei, Petru, să dăruiască venituri mănăstirii Sf. Ioan Botezătorul, clădită cu sprijinul ei spre a-i fi loc de înmormîntare [190]. În documentul lui Roman ea apare ca mamă a domnului și trecută în lista martorilor [191]. Aici numele ei este Mușata, dar aceasta nu este decît o traducere în limba română a cuvîntului străin „margaretha", floarea cunoscută sub acest nume [192].

Am crezut în trecut că Mușata a fost o cneaghină indigenă al cărui nume a fost tradus prin Margareta în documentele scrise în limba latină. Faptul că numai prin legăturile ei cu cnejii lituanieni se poate dovedi înrudirea lui Petru I, Roman I, și Ștefan I cu regele Poloniei, Vladislav Iagello și cu marele cneaz al Lituaniei Witold mă determină să-mi revizuiesc părerea. Margareta a fost o mare cneaghină lituaniană, din generația imediat anterioară lui Vladislav Iagello și lui Witold. Era, probabil, o soră a marilor cneji lituanieni Olgierd, Keistut, Korjat și Lubart scoborîtori din Ghedimin. Numai așa se poate explica afirmația lui Vladislav Iagello că Petru I, fiul Margaretei îi era „ziat", ceea ce în limba slavă înseamnă „ginere" sau „cumnat" și aprecierea că Alexandru cel Bun era rudă de „gradul al III-lea" cu Ringailla soția de care divorța, ea invocînd acest motiv. Petru I nu putea să fie ginere al lui Vladislav, pentru că acesta, în vremea cît a trăit Petru I nu a avut fiice de măritat; cel mult putem să-l considerăm drept cumnat al său. E mai sigur că înrudirea venea prin mama sa Margareta [193].

În orice caz, aceasta a fost mama lui Petru I, Roman I și Ștefan I și probabil și a altora. Ea a fost, prin urmare, soția lui Ștefan, fiul Bogdan I. Încuscrirea acestuia cu marii cneji lituanieni nu era posibilă dacă am fi avut de a face cu un domn abia trecut din Maramureș peste munți și stăpîn aici doar de doi sau trei ani. Ea era rezultatul unei activi-

[188] *Călători străini prin țările române*, V, (1973), p. 23, 25, 177, 182, 240, 247. Ștefan Pascu, *Contribuții documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, în „Anuarul Inst. de istoria națională", Sibiu, X, (1945), p. 191 și urm.

[190] *Documenta Romaniae Historica*, A, (Moldova), I, p. 1—2.

[191] *Ibidem*, p. 6.

[192] Că floarea cunoscută în zilele noastre sub denumirea de „margareta" avea în vechea limbă românească numele de „mușata" se poate constata după numirea dată speciei sale sălbatice, cunoscută sub denumirea de „mușețel" sau „romaniță".

[193] În legătură cu această doamnă a Moldovei, mai trebuie rezolvată o problemă legată de una din reședințele sale. În încheierea actului din 1 mai 1384 se arată că el a fost dat de Petru I, în villa Horleganoio, *in curia matris nostrae carissimae*. Istoricii s-au împărțit în două tabere în ceea ce privește localizarea acestei enigmatice „villa Holerganoio". Unii au văzut în ea orașul Hîrlău. Îmi mențin ipoteza exprimată în DRH, A, I, p. 2 că avem de a face cu satul Horlăceni, situat în apropiere de orașul Siret, unde Margareta își alesese locul de îngropăciune.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tăți politice îndelungate, în timpul căreia, Bogdan a realizat o strînsă alianță cu cnejii lituanieni și s-a amestecat în luptele lor cu feudalii poloni și maghiari pentru Galiția și Podolia, fiind considerat și din această cauză, nu numai pentru actele sale de nesupunere în Maramureș, drept „rebel" față de regele Ungariei, Ludovic de Anjou. Fostul vasal angevin conta acum ca un adversar de temut în luptele pe care oștile acestui rege le duceau pentru cotropirea unor teritorii străine.

Ștefan, fiul lui Bogdan, și soția sa, Margareta, au avut mai mulți fii dintre care trei, Petru, Roman și Ștefan, au deținut succesiv domnia. Lor trebuie să li se mai adauge apoi Mihail, arătat de documente ca frate al lui Ștefan [194] și o soră menționată în documentele date de Roman. Primii trei sînt prezentați ca frați și de vechiul letopiseț moldovenesc [195]. Se înțelege că informația cu privire la legăturile de rudenie dintre acești domni au fost scoase de autorul lui din vechile pomelnice existente la unele biserici și mănăstiri ca, de pildă, cele de Rădăuți și Probota. Ținînd seama de acest fapt, credem că izvorul arătat merită toată încrederea noastră.

Cu toate acestea, unii istorici, lăsînd la o parte tradiția letopisețelor și fără a ține seama că în Moldova, domnia nu putea fi moștenită de femei, au văzut în Ștefan un fiu al surorii lui Roman [196], menționat în documentele date de acesta și cu numele de Stețco [197]. Mai mult încă, alții au mers cu presupunerea mai departe și au admis că această soră a fost căsătorită cu Coste voievod, cel menționat în Pomelnicul de la Bistrița [198]. Se pune problema numai dacă Ștefan, pretendentul din 1367 este una și aceeași persoană cu Ștefan, domnul din 1394—1399. În această privință nu trebuie să se strecoare nici o îndoială, căci se observă că sfîrșitul vieții sale s-a produs la scurt timp după acela al lui Petru și Roman. Deci toți făceau parte din aceeași generație.

Ștefan este prezentat în unele documente șau regeste ca frate cu Iuga, Alexandru și Bogdan, punînd în încurcătură pe unii istorici neavizați, care nu au reușit să descopere adevăratul sens al cuvîntului „frate". Desigur, nu este vorba de frați în adevăratul înțeles al cuvîntului, ci de domni asociați.

Am arătat mai sus că în Moldova principiul moștenirii puterii în stat de fiul cel mai mare al domnului defunct nu s-a putut impune. A încercat s-o facă Ștefan, în 1367, dar s-a lovit nu numai de opoziția fratelui său Petru, ci, desigur, și de a boierilor care s-au grăbit să-l sprijine pe acesta. Petru a reușit să învingă, dar a trebuit să facă unele

---

[194] Mihail Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 614.

[195] *Cronicile slavo-române din secolele XV—XVI*, publicate de I. Bogdan, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 6, 14.

[196] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, p. 282 ; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 63 ; Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 231 ; Eu însumi am adoptat o asemenea ipoteză în *Tradiția letopisețelor...*, p. 29.

[197] *Documenta Romaniae Historica*, A, I, p. 3.

[198] Al. A. Bolșacov-Ghimpu, *op. cit.*, p. 118—119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concesii fraților săi Roman și Costea pe care i-a asociat la domnie. El însuși a putut fi, o vreme, asociatul lui Latcu [199].

Prin asociere se împărțea numai puterea, nu și țara. Deci Petru nu a împărțit Moldova cu fratele său Costea (Constantin) în 1386, ci numai conducerea, el deținînd funcția de domn suprem. Roman, însă, a refuzat să facă vreo concesie fraților și nepoților săi [200].

În legătură cu succesiunea la tronul Moldovei din a doua jumătate a secolului al XIV-lea mai sînt de dezbătut unele probleme. Astfel, într-un document din anul 1397, Ștefan voievod împreuna cu asociatul său („fratele") Iuga, arăta atunci cînd dăruia boierului Coșco satul Rugașești, că acest beneficiar slujise mai înainte și „tatălui" său [201]. Aceasta înseamnă că, dacă, în adevăr, Ștefan era frate cu Roman și cu Petru, tatăl lor Ștefan, fiu al lui Bogdan, deținuse, pentru un scurt interval de timp, domnia în Moldova. El ar fi primul domn din seria celor care poartă numele de Ștefan, iar fiul său omonim, ar fi al doilea și nu Ștefan I cum obișnuiește să i se spună. Urmează deci că întreaga numărătoare a domnilor Moldovei cu numele de Ștefan, obișnuită în istoriografia noastră de pînă acum, trebuie să fie revizuită.

De pe urma luptei dintre Petru și fratele său, Ștefan, cîștigul a rămas de partea unui alt fiu al lui Bogdan, de partea lui Latcu, cunoscut pentru aplecarea sa spre catolicism [202]. Probabil că a asociat cîțiva ani la putere pe nepotul său Petru I.

La moartea sa, în 1377, luptele pentru tron au reizbucnit, puterea fiind deținută efemer de un fiu sau nepot al lui Bogdan I, cu numele de Giurgiu. Spre sfîrșitul anului arătat, el se stabilea în apropiere de Sambor în Galiția, unde guvernatorul acestei țări, palatinul Vladislav de Opolia, îi dăruia două sate, Nowosilcze și Stupnicza. Se arată în act că acest voievod „moldovean" fusese nevoit să se așeze în țara Rusiei (Galiția Orientală) împreună cu soția și copiii săi din cauza „defecțiunii (adică a răscoalei) neașteptate a poporului său" (propter defectum gentis urgentum) [203].

Fiul acestui Giurgiu, cunoscut în actele lui Roman I ca „jupan Iuga Giurgevici" ne reamintește pe fratele lui Bogdan I, care purta același nume. Din porecla de „Ologul" pe care i-o dau vechile letopisețe se vede că era beteag și considerat ca inapt pentru a domni. El însuși, în timpul

---

[199] Mitropolitul Dosoftei care cunoștea, desigur, unele vechi pomelnice de la mănăstirea Pobrata, arată că Latcu se mai numea și Teodor. Cred că este o confuzie cu numele lui Bogdan, care se traduce în limba greacă prin „Theodor".

[200] Pe baza unei informații extrasă din scrisorile conducătorilor coloniei genoveze Caffa, Șerban Papacostea, în studiul *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, publicat în „Studii și materiale de istorie medie", VI, (1973), p. 43—59, crede că domnii Petru și Constantin (Costea) procedaseră la o împărțire a țării.

[201] DRH, A, I, p. 7.

[202] La el se referea, probabil, episcopul Ioan de Sultanieh, scriind pe la începutul secolului al XV-lea, dar credem că el greșea cînd considera pe Margareta ca mamă a lui. v. S. Papacostea, *Un călător în țările române la începutul secolului al XV-lea*, în „Studii", XVIII, (1963), 1, p. 171—174.

[203] C. Cihodaru, *Tradiția letopisețelor...*, p. 25—26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domniei lui Petru sau a lui Roman I, convins de acest fapt, a renunţat la domnie, a revenit în ţară şi a acceptat să facă parte ca simplu boier din sfatul ultimului domn menţionat mai sus. În timpul domniei lui Ştefan al II-lea, prin anii 1396 sau 1397, el a uitat însă de renunţarea sa şi a silit pe acest voievod să-l asocieze la domnie. După moartea lui Ştefan, Alexandru cel Bun a refuzat să-l mai recunoască şi l-a considerat drept un uzurpator. Din această cauză este omis din lista domnilor, dată în documentul din 7 ianuarie 1403 [204]. Se pare că Alexandru a anulat toate actele de întărire a unor proprietăţi date de el [205].

Mulţi istorici au plasat, după moartea lui Laţcu, domnia în Moldova a unui principe litvan, numit Iurg Korjatovici. În istoriografia noastră din ultimul timp se ajunsese la concluzia că un capitol cu privire la o asemenea domnie trebuie suprimat din istoria Moldovei. Iată însă că în ultimul timp, unul din istoricii noştri, fără a lua în consideraţie că documentul dat de Jurg Korjativici în Bîrlad la 3 iunie 1374, a fost declarat drept fals de toţi istoricii noştri, încearcă să fundamenteze inexistenta domnie a acestui cneaz litvan în Moldova [206]. Întreaga argumentare rămîne şubredă şi neconvingătoare. Totuşi şi un alt cercetător mai tînăr a ridicat obiecţiuni în ceea ce priveşte pasajul din cronicile lituaniene privind chemarea lui Jurg ca domn în Moldova. Se arată în studiul său că ştirea despre domnia lui Jurg în Moldova este înserată într-o cronică scrisă numai la vreo 75 de ani de la evenimentele şi că ea păstrează reflectarea unor fapte din secolul al XIV-lea [207]. Am arătat însă că ştirea aceasta a intrat de timpuriu în cronica lituaniană, dar nu sub forma în care a redat-o Stryjkowski sau editorul ei. Ea parvenise autorului sub forma redată de Dimitrie Onciul după o scrisoare existentă în arhiva regală din Cracovia. Se arată acolo că în anul 1401 „Ierzy syn Michaila Koriata (Iurg Koriatovici) wezwany wolachču zginal w Moldawii, 1432". Onciul considera ultima dată ca greşită în loc de 1402 [208]. Prin urmare cneazul litvan, atît de mult discutat de istoricii noştri, într-adevăr, a murit în Moldova, chemat să sprijine pe un candidat la domnie în anul 1401 şi nu ca să fie domn. Ceea ce este în plus faţă de acest text provine din interpretarea eronată a autorului cronicii litvane şi din comentarii marginale [209].

Am prezentat aici doar cîteva din problemele mai importante din istoria politică a Moldovei din secolul al XIV-lea, probleme care merită să fie reluate în discuţie, aprofundate şi rezolvate definitiv. Istoricii noştri specialişti în această perioadă sînt chemaţi să se pronunţe.

[204] DRH, A, I, p. 24—25.

[205] vezi şi L. Şimanschi şi G. Ignat, *Constituirea statului feudal moldovenesc*, I, în „Anuarul Inst. de istorie şi arheologie", Iaşi, IX, (1972), p. 107—131.

[206] Al. Boldur, *Die Herrschaft des lituanische Fürsten Jurg Korjat*, în „Sud Ost Forschungen", XXXII, (1973), p. 9—32. v. şi N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei...*, p. 44.

[207] Ştefan S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan*, p. 140—148.

[208] Dimitrie Onciul, *Opere complete*, t. I, ed. A. Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1940, p. 33, nota 3.

[209] C. Cihodaru, *Din nou despre Iurg Coriatovici*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, I, Anuarul Muzeului judeţean Vaslui, I, (1980), p. 130 şi urm. Aici se dezbate întreaga problemă a acestui dosar istoric care nu se lasă închis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OBSERVATIONS RELATIVES À LA FONDATION ET À CONSOLIDATION DE L'ETAT FÉODAL MOLDAVE AUX XIe—XIVe SIÈCLES (II)

RÉSUMÉ

La population de la Moldavie subit, pendant l'invasion des Tartares, de grandes pertes. Durant la seconde moitié du XIIIe siècle, la situation se modifia. De nombreux Roumains, originaires du Maramureș et de Transylvania ou des départements voisins de Bereg et d'Ugocea, se dirigèrent vers l'Orient. Ainsi la population de la Moldavie et de la Galicie augmenta. On reconnait les traces de ce déplacement dans la toponymie du pays. Ce déplacement des habitants a eu pour conséquence lé développement des métiers et du commerce dans ces régions et aussi l'apparition de la vie urbaine. Une nouvelle classe sociale, celle des grands propriétaires terriens, s'est alors constituée. La création d'un nouvel Etat devenait nécessaire. De petites formations politiques féodales, dépendant politiquement des Tartares, ont été créées sur les vallées des rivières. Dans ce procès de transformation sociale de la Moldavie, un rôle important ont joué les voivodes Dragoș et Bogdan, originaires du Maramureș et apparentés aux voivodes locaux.

Pendant la seconde moitié du XIIIe siècle, dans la région située sur le versant oriental des Carpathes, se sont développées deux villes, Siret et Baia, qui ont groupé autour d'elles les communautés paysannes voisines. Le territoire autour du Siret, sur le cours supérieur de la rivière de ce nom et sur celui dela rivière Suceava, fut dénommé „la Valachie", tandis que le territoire de la principauté constituée autour de Baia prit le nom de „Moldavie". Ce nom a été emprumté à la rivière qui traverse ce territoire. Autour du Siret s'étendit le domaine du voivode Dragoș, originaire du Maramureș, tandis qu'à Baia le maître fut l'autre voïvode, Bogdan, de même origine. Ces voïvodes ont réussi, pendant la première moitié du XIVe siècle, à se libérer de la domination des Tartares, mais ils restèrent les vassaux du roi de Hongrie.

Bogdan se révolta plusieurs fois contre son suzerain, Louis d'Anjou. Une nouvelle revolte de ce voïvode, accompagnée, en 1359. de luttes contre les héritiers de Dragoș, eux aussi vassaux du roi de Hongrie, déterminèrent celui-ci à envoyer en Moldavie une armée, commandée par un autre voïvode roumain du Maramureș, Dragoș de Giulești. Cette expédition réussit à soumettre les rebelles. Une nouvelle révolte des Moldaves eut lieu en 1364. L'expédition organisée par le roi de Hongrie pour les soumettre finit mal. L'armée royale subit, en Moldavie, une grande défaite, à la suite de laquelle ce pays a conquis son indépendance et a réalisé son unité.

En ce qui concerne l'histoire politique de la Moldavie, pendant la règne des successeurs de Bogdan I-er, l'auteur tente de résoundre quelques problèmes relatifs à la succession au trone de cet Etat et aux mesures prises en vue de la consolidation du pouvoir central.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CELE MAI VECHI SIGILII DOMNEȘTI ȘI BOIEREȘTI DIN MOLDOVA (1387—1421)

DE

LEON ȘIMANSCHI

Înglobînd o substanță informațională pe cît de conservatoare și de schematizantă uneori, pe atît de revelatoare în descifrarea ambianței cauzale, documentul sigilografic continuă să rămînă încă dator interpretării științifice sub multe din ipostazele ce i-au fost conferite de natura sa particulară. Absența unui corpus general al izvoarelor sfragistice impietează îndeosebi asupra studiilor de specialitate, frustîndule de posibilitatea comparațiilor și alimentînd complexitatea necunoscutelor cu care sînt nevoite să opereze. Nu întîmplător, de exemplu, un capitol de cea mai vădită însemnătate pentru cunoașterea procesului de consolidare statală și maturizare a feudalismului la est de Carpați, cum se întrevede în problematica numeroaselor sigilii boierești din secolele al XIV-lea și al XV-lea, n-a fost încă abordat plenar și sistematic. Tocmai de aceea, fără a ne propune să suplinim această lacună, vom încerca în cele ce urmează să supunem din nou atenției istoriografice cîteva din principalele aspecte relevate de studiul celor mai vechi sigilii domnești și boierești din Moldova — studiu prilejuit de editarea primului volum din seria moldovenească a colecției **Documenta Romaniae Historica** [1].

Firește, aflîndu-ne în fața unei întreprinderi reclamînd o metodologie aparte a cercetării, imposibilitatea repetării observației directe asupra materialului de referință — aflat, în proporție covîrșitoare în arhivele poloneze — s-a constituit, deseori, într-un izvor al dilemelor și incertitudinii. Excelentele reproduceri fotografice ale albumului paleografic pregătit de Ioan Bogdan și apărut, încă din 1926, sub îngrijirea lui Nicolae Iorga [2], au permis însă, de cele mai multe ori, con-

[1] În acest scop, între 26 septembrie și 26 octombrie 1973, s-a efectuat o deplasare de documentare în R.P. Polonă, unde se păstrează și cele mai vechi documente externe moldovenești.

[2] *Album paléographique moldave. Documents du XIV-e, XV-e et XVI-e siècle*, recueillés par Jean Bogdan et publiés par N. Iorga, Bucarest-Paris, 1926, p. 33—105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fruntările de rigoare. Greu de utilizat în lipsa elementelor de identificare a peceţilor, ele s-au dovedit chiar, după obţinerea acestora, superioare modelelor, a căror depreciere sau pierdere n-a încetat. Astfel, un sigiliu al actului din 6 ianuarie 1395, perfect conservat pînă în vremea lui Ioan Bogdan şi din fericire, cu o ireproşabilă reproducere în album, s-a pierdut, iar un altul, al aceluiaşi act, deteriorat, dar utilizabil pe baza albumului, nu mai înfăţişează astăzi decît amprenta digitală rămasă pe căuşul de ceară. Două peceţi noi, bulbi conservaţi integral sau resturi de ceară mai numeroase decît ale originalului prezintă, de asemenea, planşa actului din 13 decembrie 1421 [3].

De un folos mai redus s-au dovedit, în schimb, informaţiile furnizate de editorii anteriori ai actelor purtătoare de sigilii [4] sau de către cercetătorii care le-au consultat [5]. Incomplete şi deseori eronate, ele au şi împiedicat, de altfel, sistematizarea elementelor sfragistice într-un ansamblu sugestiv, cel puţin în limitele realităţii arhivistice existente [6]. Investigarea fondului de pergamente moldoveneşti din Arhiva Principală a actelor vechi din Varşovia a împrumutat, tocmai de aceea, în multe privinţe, un caracter de pionierat, recoltîndu-se date referitoare la modul şi ordinea atîrnării peceţilor, la culoarea cerii pe care s-a făcut imprimarea, la forma şi mărimea reproducerii sigilare precum şi la elementele constitutive ale cîmpului sfragistic : emblema şi inscripţia. Două acte numai din cele 17 luate de noi în discuţie : salvconductul eliberat de voievodul Ştefan palatinului podolian Spythco, la 4 ianuarie 1397, şi privilegiul comercial acordat liovenilor, la 6 octombrie 1408 [7] au elementele sigilografice incomplete, încercarea noastră de depistare a fondurilor actuale în care ele se păstrează neputîndu-se încheia în timpul pe care l-am avut la dispoziţie. De altfel, aceeaşi insuficienţă explică parţial şi cel de al doilea termen cronologic al contribuţiei noastre, 1421, deşi alegerea lui a fost dictată, în primul rînd, de semnificaţia sigilografică deosebită a momentului. Atunci cînd studierea amprentelor si-

[3] Vezi corespondenţa cu albumul I. Bogdan din tabelele anexă.

[4] Informaţii preluate de M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 599 şi urm.

[5] Vezi, de exemplu, comparativ cu datele noastre, cele puse în circulaţie de N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei pînă la Ştefan cel Mare (1359—1457)*, Iaşi, 1978, p. 47 (n. 137), 48 (n. 141), 59 (n. 194), 64 (n. 221), 66 (n. 222), 88 (n. 22), 90 (n. 28).

[6] Traian Larionescul, *Armorialul Moldovei de Sus. Album heraldic*, Bucureşti, 1976 (text litografiat), p. 8—9 (nr. 56—84), prezintă astfel embleme boiereşti inexistente, interpretate denaturat sau cu dată greşită.

[7] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, nr. 168, p. 616—617, şi nr. 176, p. 630—637 Privilegiul din 1408 nu se mai află la Liov (vezi *Katalog pergamentnih dokumentiv ţentralnogo derjavnogo istoricinogo arhivu U.R.S.S. u Lvovi*, 1233—1799, Kiev, 1972. Confirmările omagiale din 1415 şi 1419 nu au fost însoţite de acte (vezi şi C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei*, în „Revista istorică română", X (1940), p. 247—250), evaziunea domnului constituind probabil un răspuns la maniera în care fusese tratată Moldova cu prilejul întîlnirii de la Lublau (vezi Fl. Constantiniu şi Şerban Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie (1412) şi situaţia internaţională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii", XVII (1965), nr. 5, p. 1 129—1 140).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gilare indescifrabile a impus, termenul a fost însă depășit, albumul menționat dovedindu-se, și de această dată, extrem de folositor.

*

Sigiliile domnești ale Moldovei de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea au format de mai multe ori pînă acum obiectul investigațiilor de specialitate, cea mai recentă propunîndu-și încadrarea stemei de stat în dezvoltarea generală a artei heraldice românești [8]. De fiecare dată însă constatările s-au oprit în fața imaginii fotografice confuze a sigiliului lui Petru voievod din 1387 [9], bănuindu-se doar o emblemă asemănătoare celei de pe emisiunile monetare contemporane sau de pe pecețile succesorului său, Roman. Sîntem în măsură să punem, în sfîrșit, la dispoziția interpretării istorice informații noi, bazate pe observația directă a sigiliului din 1387, deși starea de conservare a acestuia nu mai permite, într-adevăr, decît pe alocuri, certitudinea.

O amprentă sigilografică rotundă, de mărime mijlocie (diametru =3,2 cm), făcută direct pe ceara albă a bulbului, înfățișează astfel, fără nici un echivoc, emblema oficială a Țării Moldovei : capul de bour într-un scut triunghiular, înconjurat de două cercuri perlate, între care se află inscripția. Așa după cum se intuia, atît scutul, cu laturile ușor curbate, cît și capul de bour, cu vîrfurile coarnelor răsfrînte înafară, sînt reprezentate la fel ca pe sigiliile lui Roman. Identică este, de altfel, și poziția mobilelor adiacente, roza în dextra și luna crai-nou în senestra [10], iar între coarnele bovideului, steaua, probabil în cinci colțuri, răsturnată. În schimb, spațiul dintre scut și inscripție nu a mai păstrat nici un semn evident al cadrului sexalobat ulterior, absența probabilă a acestuia explicîndu-se prin suprafața mai redusă a cîmpului sfragistic, deși, unele proeminențe păstrate par totuși să indice o ornamentare sumară pe laturile scutului, iar deasupra, o coroană princiară (vezi fig. 1).

Așadar, sigiliul lui Petru voievod din 1387 prezintă stema Țării Moldovei pe deplin constituită, modificările ulterioare afectînd doar reprezentarea unora dintre elementele ei componente. Dar, spre deosebire de pecetea lui Roman, cea din 1387 are emblema, așa cum realitatea cancelarială internă și exemplul Țării Românești îngăduia, de fapt, să se presupună, înconjurată de o inscripție în limba latină. Deteriorate, în cea mai mare parte și greu lizibile pe celelalte porțiuni, literele latine au fost totuși identificate, cu toată siguranța, în trei zone diferite : un S, urmat de punct, după invocația simbolică, un O și un W la stînga colțului inferior al scutului și literele O, D, W și N (în grafie minusculă) la dreapta emblemei. În partea opusă crucii, pe direcția

[8] D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1977, p. 83—92 ; vezi și idem, *Bibliografia heraldicii românești*, București, 1977.

[9] J. Bogdan, *Album*, pl. 83 ; *Hurmuzaki*, I, 2, tab. IV.

[10] I. N. Mănescu, *Stema Moldovei*, în „Magazin istoric", VI (1972), nr. 5, p. 39, folosind o copie fotografică neclară, inversează, greșit, poziția celor două mobile adiacente.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mediană a scutului, se află, de asemenea, un semn despărţitor, rozetă sau stea (vezi fig. 1).

Pe baza acestor elemente, ca şi a spaţiului dintre ele, ţinînd cont de forma rotundă şi relativa spaţiere a semnelor, textul inscripţiei poate fi reconstituit aidoma celui de pe monedele aceluiaşi domn [11]: + S. < PETRI W>O<I> W <ODI> ✳ <M> O <L> D<A>W<IE>N<SIS> Fără echivoc deci se poate afirma de această dată că ascendenţa iniţială a latinei asupra slavonei în uzul serviciului diplomatic moldovenesc, în favoarea căreia am adus, credem, argumente convingătoare cu alt prilej [12], s-a reflectat întocmai şi în domeniul sfragistic, raport ce va fi modificat radical abia de reforma cancelarială din vremea lui Roman voievod. Fireşte, în această situaţie, valoarea tiparului sigilar anepigraf descoperit la Siret de Nicolae Grămadă [13], cu o emblemă înfăţişînd deasupra unui scut ovoidal o coroană princiară şi cu două ramuri de laur de-a lungul bordurii, urmează a fi reconsiderată.

Sugestive pentru stadiul activităţii scripturale de la sfîrşitul guvernării lui Petru Muşat se dovedesc a fi însă şi elementele complementare însemnului sigilar: căuşul de ceară, cu fundul plat, şi şnurul folosit pentru suspendarea acestuia. Cel dintîi a suportat astfel direct imprimarea matricei, a cărei imagine, datorită culorii deschise a cerii [14] şi inegalei înmuieri a suprafeţei receptoare, n-a putut beneficia de atributul unei clarităţi deosebite. Confecţionat din in sau poate din cînepă [15], cel de al doilea trădează, la rîndul său, acelaşi caracter incipient al practicii sigilografice moldoveneşti, lipsită încă de un serviciu permanent şi corespunzător înzestrat.

Fireşte, justificarea ambelor particularităţi nu se poate face eludînd natura omagială a documentului [16], deoarece, în astfel de cazuri, a operat, de regulă, şi necesitatea diferenţierii formale între elementele sfragistice ale suzeranului şi cele ale vasalului. Inoperantă în privinţa insemnelor boiereşti din 1387, imprimate în acelaşi mod ca şi sigiliul princiar, diferenţierea se dovedeşte, pe de altă parte, oscilantă, dacă este raportată la mărimea peceţilor domneşti, cu diametrul de numai 2,2 cm. la actele omagiale ale lui Alexandru cel Bun de la Cameniţa şi Liov

---

[11] O. Iliescu, *Despre legendele celor mai vechi monede moldoveneşti*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie" — Iaşi, III (1966), p. 206.

[12] L. Şimanschi şi G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc* (I şi II), în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol»" — Iaşi, IX (1972), p. 113, 116, 122, 124—125 şi X (1973), p. 130, 131 şi 147.

[13] N. Grămadă, *Aflarea pecetei tipar a lui Petru Muşat*, în „Glasul Bucovinei", nr. 5896, din 22 aprilie 1940, p. 9. Tiparul este considerat de N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 47 (n. 137)), identic cu cel al peceţii din 1387 (vezi şi p. 52).

[14] Pentru obţinerea cerii albe, vezi D. P. Bogdan, *Diplomatica slavono-română*, în D.I.R., *Introducere*, vol. II, Bucureşti, 1956, p. 146, şi E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, în *D.I.R., Introducere*, vol. II, p. 341 şi 377—381.

[15] Pentru folosirea acestuia din urmă, vezi Sig. Jakó, *Sigilografia cu referire la Transilvania (pînă la sfîrşitul secolului al XV-lea)*, în *D.I.R., Introducere*, II, p. 582; referitor la in, vezi Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte, în ţările române. Secolele XIV—XVIII*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1970, p. 21—22.

[16] C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 264—265.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sau la sistemul de suspendare, șnurul fiind înlocuit, la aceleași acte, cu fîșia de pergament, prinsă în colțul inferior stîng. În această situație se impune, desigur, constatarea că elementele sigilografice de sugestie ale raportului consemnat în documentul din 1387 nu s-au manifestat distinct, întrucît chiar cele proprii vasalului le cuprindeau.

În afara implicațiilor directe, elementele sigilare ale actului din 1387, oferă însă și posibilitatea retrospectării orizontului istoric imediat anterior dintr-o perspectivă întrucîtva mai largă decît pînă acum. Este evident astfel că absența calității de **dominus** din titulatura lui Petru înscrisă în act nu se explică prin natura raportului de vasalitate sancționat, de vreme ce nici sigiliul acestuia nu o cuprindea. Nu poate fi considerată, de aceea, intenționată nici validarea actului cu o pecete de mărime mijlocie, aceasta fiind probabil singura în uzul oficial al serviciului scriptural de la curtea voievodală. Asumarea calității de domn a survenit deci după 1387, așa cum converg în a atesta și celelalte informații cu conținut asemănător. Dar, fără a fi o pecete „domnească", și a putea proba o activitate diplomatică organizată cancelarial, sigiliul lui Petru voievod acuză totuși o tradiție și, implicit, o relativă vechime. Grafia rotundă a literelor inscripției, abandonată curînd în favoarea ductului gotic, ca și fundul plat al capsulei de ceară sau culoarea naturală a acesteia se reîntîlnesc astfel în sigilografia contemporană a Transilvaniei [17]. Mai mult chiar, folosirea unui alt material decît mătasea pentru atîrnarea peceților, și anume a cînepii, este proprie aceleiași sigilografii, după cum, pînă la sfîrșitul secolului al XIV-lea, pecetea oficială a voievozilor Transilvaniei a fost cea de mărime mijlocie [18]. Pe baza acestor similitudini se poate, credem, presupune, că elaborarea sigiliului voievodal al Moldovei s-a făcut în contact nemijlocit cu realitatea sfragistică transilvăneană, fie că acesta s-a produs în Maramureș, fie că el s-a concretizat în Moldova, unde pecetea lui Bogdan Întemeietorul a fost, desigur, prelucrată, în vremea lui Petru voievod, apelîndu-se la modelele de peste munți [19].

În sprijinul existenței unei faze cu astfel de caracteristici în evoluția *sigiliului voievodal al Moldovei* materialul sfragistic de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului următor oferă încă două elemente sugestive. Primul aparține unui sigiliu cu diametrul de 2,9 cm., deci cu numai 3 mm. mai mic decît cel al peceții lui Petru voievod din 1387, folosit în 1407 și 1421 [20] și avînd inscripția în limba latină : + S. DOMI ●N●⁜I● IOHANVS (vezi fig. 2 și 3). După mărime, ca și după culoarea cerii, neagră-albăstruie, pe care a fost imprimat în 1421, posesorul său aparținea într-adevăr familiei domnești. Ceea ce reține însă atenția din punctul de vedere urmărit aici este forma literelor latine ale inscripției, prezentînd aceeași rotunjire pe care o probează și semnele legendei lui Petru voievod. Firește, nu există nici o dovadă directă privind contemporaneitatea celor două sigilii. Dar, chiar în cazul preluării de către

[17] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 379 ; Sig. Jakó, *op. cit.*, p. 579 și 596.
[18] Sig. Jakó, *op. cit.*, p. 595 și 597.
[19] Cf. *ibidem*, pl. VII, 1—4.
[20] J. Bogdan, *Album*, pl. 86 și 88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ultimul a particularităţilor constatate la 1387, este concludent, pe de o parte, că influenţa transilvăneană nu s-a limitat numai la pecetea voievodală, iar pe de altă parte, că aceasta nu-şi însuşise într-atît caracterul de stat încît unele din trăsăturile sale să fie prohibite pînă şi uzului familiei domneşti.

În legătură cu acest din urmă aspect se află şi cel de al doilea element semnificativ la care ne-am referit şi anume, apariţia capului de bour şi pe emblema unui alt sigiliu decît cel domnesc. Într-adevăr, dintre peceţile actelor din 1393 şi 1395, cea a panului Bratul, atîrnată prima la garanţia boierească din 1395 şi imediat în stînga celei domneşti la omagiul lui Ştefan voievod, figurează un cap de bovideu asemănător cu cel din stema oficială a Moldovei [21]. Modificate apar doar deschiderea, mai largă, a coarnelor, proporţia dintre acestea şi capul propriu-zis, precum şi poziţia ochilor, şi urechilor (vezi fig. 4). Reţinîndu-se aceste particularităţi, s-ar putea, desigur, presupune reprezentarea unui cap de bou domestic. Poziţia ocupată însă de sigiliul lui Bratul Netedul, ca şi specificul simbolisticii emblematice a perioadei se opune însă categoric unei astfel de identificări. Ne aflăm, mai mult ca sigur, în faţa sigiliului unui alt membru al familiei domnitoare, care, prin dispariţia sa curînd după 1399 [22] îşi reclamă contemporaneitatea descălecatului şi, implicit, posibilitatea însuşirii însemnului sigilar voievodal.

Pe baza tuturor consideraţiilor de mai sus se poate, credem, concluziona că sigiliul din 1387 reflectă acea etapă a dezvoltării puterii de stat în Moldova [23] în care prerogativele suveranului nu ajunseseră încă la o deplină maturizare. Ca urmare, elementele sale definitorii, de evidentă tradiţie transilvană, nu se înstrăinaseră într-atît de cele ale oricărui sigiliu personal, încît să reprezinte numai autoritatea centrală. Acest stadiu este, de altfel, corespunzător şi etapei pe care o înregistra activitatea scripturală, condiţionată încă prioritar de factorul extern şi realizîndu-se prin serviciile temporare ale scriitorilor de acte. Ca şi documentele redactate în această perioadă, limba folosită la elaborarea legendei a fost latina, într-o grafie rotundă a semnelor, pe care o prezentau şi *inscripţiile modelelor similare din Transilvania*. Încă o mărturie directă, alături de cele cunoscute deja [24], se adaugă deci în spri-

[21] *Ibidem*, pl. 83 şi 85; N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 64, n. 221 îl consideră, în schimb, cap de zimbru.

[22] Vezi *D.R.H.*, A. I. p. 442 (sub voce).

[23] L. Şimanschi şi G. Ignat, *op. cit.*, (I), p. 127—129.

[24] *Ibidem*, p. 113—115 şi 124—125; Şt. Gorovei, *„Am pus pecetea oraşului"*, în „Magazin istoric", XII (1978), nr. 2 (131), p. 35—38 şi 55; cu privire la această contribuţie, fără îndoială revelatorie, observăm însă că autorul ne atribuie gratuit emiterea ipotezei despre primordialitatea latinei ca limbă oficială (în măsura în care însuşi termenul de „limbă oficială" este propriu acestei perioade) a Moldovei (p. 38), căci ea fusese deja formulată de N. Iorga, *Notes de diplomatique roumaine*, în „Academie Roumaniae. Bulletin de la Section historique", IX (1935), p. 114; N. Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în „Codrul Cosminului", IX (1935), p. 154, Const. I. Andreescu, *Manual de paleografie latină*, Bucureşti-Iaşi, 1939, p. 79, şi D. Ciurea, *Observaţii pe marginea documentelor latine româneşti*, Alba Iulia, 1945, p. 1 şi 5. Ceea ce ne aparţine este numai repunerea ei în limitele şi particularităţile îngăduite de mărturiile epocii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jinul existenței unei faze distincte în evoluția scrisului moldovenesc, cînd limba utilizată oficial a fost latina și nu slavona.

După guvernarea lui Petru voievod, constituirea cancelariei de stat moldovenești de către succesorul său, Roman, a consacrat însă sigiliul domnesc cu inscripția în limba slavă și cu diametrul de peste 7 cm., imprimat pe stratul superficial de ceară verde [25] al căușului și atîrnat de act printr-un șnur de mătase roșie (vezi tabelul nr. 1). Elaborarea, probabil pentru întîia oară acum, a legendei în limba bisericească oficială este probată mai ales de nesiguranța redării numelui țării : МОЛДАВСКОЇ pe sigiliul lui Roman, și МОЛДАВЬ pe cel al lui Ștefan (vezi fig. 5 și 6), ultima formă preluînd, de fapt, o flexiune genitivală latină [26]. În acest din urmă caz, s-ar putea presupune că pecetea lui Petru voievod din 1387 a fost urmată de o alta, tot a sa ori a lui Roman, cu inscripția latină.

În același timp, fără ca elementele de sugestie să rămînă neschimbate, diferențierea sigiliului domnesc de pecețile boierești, a devenit, la rîndul ei, obligatorie, dimensiunilor mai reduse ale celor din urmă adăugîndu-li-se culoarea cerii : albă (1395 și 1407), neagră 1393, 1404 și 1411) sau cenușie (1421) și uneori a șnurului : albastră (1411), precum și, sporadic, sistemul de atîrnare cu fîșii de pergament (1393 — vezi tabelul nr. 2). Evident, la actele redactate în Polonia, normele sfragistice moldovenești, pe cale de formare, nu s-au putut aplica decît parțial, în măsura îngăduită de uzanțele cancelariei poloneze, ca și de raporturile vasalice sancționate. Numai așa se explică, desigur, modificarea poziției sigiliului domnesc la actele din 1404 și 1407, singura soluție pentru marcarea importanței acestuia, în condițiile abandonării temporare a peceții mijlocii, fiind suspendarea laterală și imprimarea pe ceară de culoare verde. În schimb, la documentele omagiale emise în țară, sigiliul domnesc și-a menținut consecvent mărimea și poziția, fiind atîrnat la mijloc cu șnur de mătase roșie — elemente care reflectă, desigur, tendința domniei Moldovei de a-și afirma suveranitatea.

La sfîrșitul primului deceniu de guvernare a lui Alexandru cel Bun, această tendință a înregistrat, de altfel, un nou și sugestiv moment, ceara verde fiind înlocuită, după cum s-a observat deja, cu cea de culoare roșie. Simbol incontestabil al suveranității pe care și-o aroga domnia Moldovei, utilizarea ei depășește curînd sfera diplomelor interne, așa cum probează noul act omagial, din 1411, al lui Alexandru cel Bun, iar ulterior devine și culoarea asociatului acestuia la domnie, Iliaș, al cărui sigiliu mic se află atîrnat la documentul din 1421. Asuma-

[25] Este interesant că și acest fapt corespunde unei modificări similare din cancelaria voievodală a Transilvaniei (Sig. Jakó, *op. cit.*, p. 596 și 598).

[26] De altfel, și inscripția de pe sigiliul lui Roman trădează un model asemănător, întrucît semnul C are o bară orizontală la mijloc, putîndu-se citi, pînă la el : МОЛДАВЬ ... Mai mult chiar, litera ꙋ este făcută ca Y, similitudine care, alături de alte inconsecvențe și stîngăcii, subliniază lipsa unui model slavon anterior.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rea noii culori a fost marcată, totodată, şi de o nouă reprezentare sigilară a bourului, cu coarnele curbate spre interior, precum şi a stelei dispusă între acestea, cu numai cinci colţuri [27]. Considerată ca debutînd în 1409, această imagine apare însă şi pe sigiliul mic al lui Alexandru cel Bun din 6 octombrie 1407 (vezi fig. 7—10), sugerînd astfel, pe lîngă determinanta principală, şi o motivare de ordin personal. Iar încetarea menţionării jupanului Bogdan în titulatura documentelor interne, după 8 martie 1407, pare să indice, într-adevăr, şi o cauză de această natură.

*

Alături de sigiliile princiare, cele mai vechi peceţi boiereşti din Moldova, prilejuind constatări identice, sporesc, cu deslușiri revelatoare, tezaurul informativ al perioadei, deşi starea lor de conservare este mai mult decît deficitară. Astfel, din cele 168 de sigilii boiereşti, atîrnate iniţial la actele cercetate, 70 s-au pierdut, 32 sînt complet stricate, iar 35 au devenit, prin deteriorare, doar parţial utilizabile (vezi tabelul nr. 2). Din păcate, nici chiar cele 31 de sigilii bine conservate nu permit în egală măsură examenul de specialitate necesar, datorită, cel mai adesea, proastei imprimări a tiparului în capsula de ceară sau mascării inscripţiei de către marginile puternic profilate ale acesteia.

Lipsa unei rutine cancelariale în folosirea însemnului sigilar boieresc se impune însă cu aceeaşi evidenţă, imprimarea lui direct în ceara albă a bulbului (1387, 1395 şi 1407) alternînd cu folosirea unui strat superficial de ceară neagră (1393, 1404 şi 1411), pentru ca în 1421 să se manifeste deja tendinţa unei diferenţieri interne. La peceţile aparţinînd figurilor marcante ale adunării nobiliare s-a folosit astfel o ceară neagră, cu reflexe verzui sau albastre, în timp ce la restul peceţilor pentru ceara amprentelor s-a întrebuinţat, de regulă, culoarea cenuşie. Fireşte, un asemenea tratament al sigiliilor boiereşti a devenit posibil abia după ce pecetea domnească şi-a asumat culoarea roşie şi cînd suzeranitatea coroanei iagelone s-a atenuat, aşa cum probează şi sistemul lor de atîrnare. Fîşia de pergament, folosită curent pînă la 1411 — excepţie făcînd doar actul din 1395 — a fost, într-adevăr, înlocuită acum cu şnurul de mătase albastră, iar la actele următoare, din 1421, 1433 şi 1434, cu cel de culoare roşie. Într-un moment de accentuare a suzeranităţii, cum a fost cel din 1436, fîşia de pergament şi dispunerea de la stînga la dreapta a sigiliilor boiereşti a fost impusă însă din nou de cancelaria polonă [28].

Iată de ce, pentru sfragistica moldovenească, anul 1421, trebuie considerat cu atît mai semnificativ, cu cît documentul slavon emis în favoarea Rimgalei, soţia repudiată a lui Alexandru cel Bun, a prilejuit

[27] Vezi şi D. P. Bogdan, *O străveche matrice de pecete românească*, în „Studii şi materiale de istorie medie", I (1956), p. 250—251.

[28] Vezi, M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 703—704 şi J. Bogdan, *Album*, pl. 94 şi 95 (actul lui Iliaş voievod din 19 septembrie 1436).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atîrnarea a nu mai puțin de 54 de sigilii [29], într-o manieră ce merită a fi reținută. Astfel, sigiliul domnesc, suspendat în poziție centrală și însoțit, la dreapta, de cel voievodal al lui Iliaș, se află flancat, din ambele părți, de cîte 11 șnururi, cele mai multe susținînd cîte trei peceți : una principală, prinsă pe șnurul răsucit, și două secundare, dispuse pe capetele desfăcute ale acestuia și ieșite separat din bulbul celei principale [30]. Alături de distanța pe orizontală față de sigiliul domnesc, a fost creat deci și un al doilea element de diferențiere, pe verticală. În ceea ce privește prioritatea laturilor, stîngă sau dreaptă, pe baza poziției sigiliilor lui Iliaș voievod și Negru vornic menționat pe locul patru în sfat, se poate afirma că întîietatea aparține dreptei, deși alternarea nu a fost urmărită cu rigurozitate, după cum nici ordinea boierilor din sfatul domnesc nu a fost întotdeauna respectată. Dan postelnic a avansat, de exemplu, de pe locul 13, în sfat, pe locul 8, în șirul peceților (numărîndu-le alternativ numai pe cele principale), iar Ciurbă, de pe 27 pe 17 (vezi tabelul nr. 2). Nu este exclus, de aceea, ca la stabilirea locului peceților boierești să se fi avut uneori în vedere și mărimea lor, întrucît cele dispuse în etajul superior au, de regulă, diametrul de peste 1,5 cm., limită pe care cele din nivelul inferior abia o ating.

Luînd însă în considerație toate datele pe care le oferă structura elementelor sfragistice ale actului din 1421 : poziție, mărime, culoare a cerii și chiar conținut al reprezentării, se observă cu ușurință o categorie mai redusă, de cca. 20 de sigilii [31], bine executate, cu scut și legendă și imprimate obișnuit în ceară neagră, aparținînd, desigur, marii boierimi, în timp ce restul, de o factură mai puțin îngrijită, cel mai adesea anepigrafe (aproximativ 10 din cele păstrate) [32] și imprimate în ceară cenușie, reprezintă boierimea mijlocie și mică. Avînd în vedere dubla apariție a peceții lui Ciurbă, precum și suspendarea pe cîteva șnururi a unei singure sau numai a două peceți, se poate chiar presupune că unii membri ai acestei din urmă categorii nu posedau, nici pînă acum, însemne proprii. Firește, constatarea nu anulează relativa vechime

[29] *D.R.H.*, A, I, nr. 48 A, p. 71—72. Totalul de 54, spre deosebire de cei 53 boieri menționați în text (52 în sfat, plus logofătul Cupcici), se explică prin dubla imprimare a peceții lui Ciurbă. Iar la numărul de 54 se ajunge, dacă scădem din totalul maxim, 66 (22 șnururi × 3 peceți pe fiecare), 12 poziții : cîte două pe capetele șnururilor, I, II, VII, XIV și XXIV (nu IV, cum a apărut din neatenție, în *D.R.H.*, A, I, p. 72) și cîte una pe capetele șnururilor XVII și XIX, care nu mai prezintă urmele obișnuite (mătasea decolorată) ale atîrnării capsulelor de ceară.

[30] Aceeași dispunere a peceților se întîlnește și la exemplarul latin al documentului, cu deosebirea că la acesta au fost atîrnate doar 16 șnururi, cu 37 de peceți (pe șnururile I—IV și XII, numai cîte una, iar pe V, doar două), deci cu una mai mult decît boierii menționați în act (35 în sfat, plus logofătul).

[31] Vezi nr. V—VIII/1, IX/1—3, X/1, XI/2, 3, XIII/1, XIV/1—3, XVIII—XX/1, la care se poate adăuga pecețile pierdute de sub nr. XI/1, XII/1—3, XV—XVII/1, din tabelul nr. 2.

[32] Vezi nr. I/1, II, III/1, 3, IV/1, VIII/3, X/2, 3, XIX/3, XX/3, din cele păstrate. Avînd însă în vedere că majoritatea sigiliilor pierdute aparțin nivelului inferior și celor două extremități, numărul acestora era desigur cu mult mai mare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a sigiliului boieresc, ci este de natură să sublinieze doar etapele pe care le-a parcurs acesta pînă la totala sa generalizare.

Examinarea reprezentărilor sfragistice boiereşti conservate, vine, de altfel, să confirme desfăşurarea procesului, început anterior constituirii cancelariei oficiale domneşti, dar intensificat, desigur, după această dată. Nu este întîmplător, de exemplu, că omagiul lui Petru voievod din 1387 a fost susţinut numai de cinci mari boieri (vezi fig. 11—13) şi că pecetea celui dintîi, Giule căpitan, foarte bine conservată, nu are totuşi inscripţie, după cum, în 1393, sigiliul lui Andriaş este lipsit de acelaşi element (vezi fig. 15), ca şi un altul, din 1395 (vezi tabelul nr. 2). În plus, este de observat că aproape jumătate dintre emblemele păstrate sînt dispuse direct în cîmpul, uneori ovoidal sau octogonal, al peceţii (vezi tabelul nr. 2 şi fig. 11—17, 19—21, 23, 25, 27—31, 35—39), scutul, într-o bordură rotundă, generalizîndu-se abia în vremea urmaşilor lui Alexandru cel Bun. În sfîrşit, în acelaşi sens pledează şi motivele reprezentate în embleme, cele mai vechi figurînd cavaleri, arme, păsări sau animale, pentru ca, pe măsura intensificării contactelor cu feudalitatea polono-lituaniană, locul acestora să fie luat de simboluri naturale sau geometrice [33].

Dar, elementul care suscită, fără îndoială, un interes deosebit pentru delimitarea momentului de formare a însemnului sigilar boieresc constă în folosirea inscripţiilor latine într-o proporţie cu mult mai mare decît cea cunoscută pînă acum, iar uneori a unor litere din acelaşi alfabet în cadrul legendelor slavone. Astfel, în afară de sigiliul lui Ivan Stravici, din 1397 [34], care a fost regăsit şi la actul din 1395, sub forma +SIGILLVM IWAN STRAWI (vezi fig. 16), cercetarea sigiliilor din 1393, 1395 şi 1407 ne-a prilejuit descoperirea a încă două, cu inscripţii latine : + S. STAN ROT●STAN ROT (vezi fig. 14) şi SIGILIUM + ROMANI (vezi fig. 20). La acestea se adaugă sigiliul mijlociu, imprimat în 1407 şi 1421, la care ne-am referit deja. În sfîrşit, alte cîteva sigilii, atîrnate la actele dintre 1387 şi 1421, prezintă insoripţii cert latine, dar, fiind parţial deteriorate, nu prezintă întotdeauna garanţia unei descifrări sigure + S DOMI‹NI› BORV ‹LE› S ; + STAN R‹OTOMPANV›S ; + ‹DOMI› NVS... AR... H... O... ; + SIGILVM DOMINI DRAGOSCH (vezi fig. 12, 13, 28 şi 34).

Corelînd această informaţie cu cea oferită de sigiliul domnesc, precum şi cudispariţia din sfatul domnesc a boierilor menţionaţi : Birlă Roman şi Ivan Stravici înainte de 1400, iar Stan (Stanislav) Rotompan, curînd după 1412 [35], se poate, credem conclude că inscripţiile primelor peceţi nobiliare au avut, la rîndul lor, legende redactate în limba latină. Explicaţiile nu sînt, firesţe, altele, decît cele care au determinat folosirea iniţială a limbii latine şi în actele domneşti, la peceţile tîrgurilor sau în legendele monetare, aşa cum am avut deja prilejul să demonstrăm. Ele se identifică în tradiţia descălecătorilor, în posibilităţile scripturale sporite de utilizare a limbii latine, oferite de mediul orăşenesc şi clerical catolic din Moldova, precum şi în contactele externe ale noului stat.

[33] Vezi şi D. Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, p. 166—167.
[34] M. Costăchescu, op. cit., vol. II, p. 617.
[35] *D.R.H.*, A, I, p. 468, 492 şi 498 (sub voce).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alături de reflexele ungaro-transilvănene și polono-lituaniene, materialul sfragistic atestă însă și o altă componentă, mai puțin considerată în studiile de specialitate, dar a cărei prezență era de presupus în împrejurările concrete ale formării statului și feudalității moldovene : componenta nord-pontică. Într-adevăr, printre sigiliile actului omagial din 1395, în poziția a doua din stînga, se află atîrnat cel al lui Costea viteazul, cu legenda în limba greacă : +‹ΣΠΗΡ›ΑΑ‹Γ›ΥΑS ΚΟΣΤΥΟS, și cu emblema figurînd pe scutul triunghiular un vultur cu aripile desfăcute (vezi fig. 18). Aparținînd, evident, unui personaj care a fost în situația de a și-l confecționa în mediul predominant grecesc al orașelor portuare de la nordul Mării Negre, identificarea acestuia deschide totuși posibilitatea mai multor alternative. Poate fi considerat Costea viteazul un reprezentant al aristocrației maurocastrense și deținînd odinioară, în zona sud-estică a Moldovei, o poziție politică independentă de domnia bogdănești, așa cum sugerează informația genoveză din 1386 [36], sau, dimpotrivă, el s-a integrat în rîndurile acesteia după înglobarea Cetății Albe în granițele statului moldovean, cînd va fi devenit namesnic domnesc — accepțiune sugerată de existența stăpînirii sale, cu însemnul propriu, vulturul, într-o movilă de hotar, pe Jijia superioară [37]. Desigur însă că ambele posibilități pot să se și contopească, dacă pămînturile de la Strahotin ale panului Costea proveneau dintr-o donație domnească relativ recentă, ca recompensă pentru pierderea situației sale de altădată.

Pentru îmbinarea tuturor datelor acumulate, pînă acum cu privire la personajul în cauză, aceasta ni se pare a fi și soluția optimă, întrucît numai statutul său anterior îi putea justifica înscrierea ca „voievod" în pomelnicul de la Bistrița [38] sau emiterea acelui act din 1402, de la Ștecar, prin care regele polon îi primea, independent de „voievod", credința [39], după cum numai acceptarea ulterioară a stăpînirii domnilor de la Suceava îi putea îndreptăți ocuparea unui loc în sfatul lui Roman, Ștefan și Iuga [40] sau ajutorul dat, în 1399, la consolidarea Cetății Albe [41]. Evident schimbarea nu se va fi produs dintr-odată, neatîrnarea inițială fiind înlocuită, în prima etapă, cu un regim de autonomie, în care numai dreptul de reprezentare externă și poate titlul erau înstrăinate, în cea de a doua, cu preluarea prerogativelor interne de către domnie și exercitarea lor prin reprezentanții acesteia, chiar dacă persoana nu a fost schimbată, iar privilegiile orașului de la vărsarea Nistrului au rămas aceleași, și, în sfîrșit, în cea de a treia, cu o subordonare aproape totală. De altfel, prezența sau absența lui Costea dintre consilierii lui

[36] Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii și materiale de istorie medie", VI (1975), p. 43—59.

[37] *D.R.H.*, A, I, p. 10.

[38] D. P. Bogdan, *Pomelnicul mînăstirei Bistrița*, București, 1941, p. 50 (86).

[39] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 623—624.

[40] *Ibidem*, p. 614, și *D.R.H.*, A, I, p. 2, 7, 10 și 11—12.

[41] V. A. Voițehovskii, *Stoitelniie nodpisi na stenah Kreposti v Belgorode-Dnestrovskom*, în vol. *Jugo-vostocinaia Evrope v serednie veka*, I, Chișinău, 1972, p. 370—374.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Petru, Roman, Ştefan, Iuga sau Alexandru cel Bun par să corespundă tocmai unei asemenea evoluţii, indicînd, totodată, şi opoziţia sa faţă de ultimele două transformări. Firește, în obţinerea acestui deznodămînt, domnia Moldovei va fi întrebuinţat mijloace diverse, din rîndul cărora nu trebuie exclusă nici înrudirea, deoarece pomelnicul bistriţean n-ar fi acceptat totuşi calitatea de voievod a lui Costea, dacă acesta nu ar fi fost membru al familiei domnitoare.

Dar, implicaţiile istorice ale informaţiei furnizate de sigiliul lui Costea viteazul provoacă, fără îndoială, o reacţie în lanţ cu finalităţi multiple, care depăşesc aria de preocupări a studiului nostru. Tocmai de aceea, fără a considera întrutotul clarificată problema identificării posesorului sigiliului din 1395, ne limităm la observaţiile de mai sus, suficiente, credem, în a-i releva importanţa.

*

Încheind consideraţiile noastre asupra celor mai vechi sigilii domneşti şi boiereşti din Moldova, se impun, credem, atenţiei istoriografice particularităţi ale fenomenului sfragistic deosebit de importante. Alături de probele diplomatice, materialul sigilar demonstrează, în primul rînd, o fază de început a folosirii însemnului propriu în afacerile cu caracter public — fază depăşită în numai cîteva decenii, dar suficientă în a atesta o succesiune a formelor de expresie trădînd căutarea celor corespunzătoare necesităţilor şi specificului societăţii feudale moldoveneşti. De la reprezentări ilustrînd o diversitate de concepţii şi maniere, conforme tradiţiilor şi influenţelor deosebite ale feudalităţii înseşi, se ajunge astfel, spre sfîrşitul domniei lui Alexandru cel Bun, la forme stabile şi la un stil preponderent, aflat în strînsă corelaţie cu cel adoptat şi de nobilimea polono-lituaniană. În privinţa originilor, componenta transilvană şi cea nord-pontică — necunoscută pînă acum — au obţinut îndeosebi mărturii revelatoare, conturînd un debut mai complex decît se presupunea al sfragisticii autohtone.

Nu mai puţin sugestive se dovedesc, pe de altă parte, implicaţiile colaterale ale elementelor sigilare, inscripţiile latine descifrate adăugîndu-se convingător probelor deja reţinute în favoarea existenţei unei faze de utilizare preponderentă a limbii latine ca limbă quasioficială, înainte de introducerea definitivă a slavonei ca limbă de stat, prin reforma lui Roman al Muşatei. În acelaşi sens se remarcă şi deslușirile pe care le oferă peceţile boiereşti cu privire la identificarea unora din membrii marcanţi ai clasei dominante, revelatorie fiind, desigur, inscripţia grecească a lui Costea viteazul. Pentru înţelegerea procesului istoric de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea, reflexele interpretative ale materialului sfragistic prezentat nu se limitează însă numai la cele deja semnalate. Sîntem convinşi însă că sistematizarea datelor culese de noi în anexele acestui studiu [42] va da posibilitatea unei cît mai eficiente şi complete valorificări, în funcţie de specificul şi imperativele fiecărui domeniu sau fapt istoric abordat.

[42] Desenele au fost executate, în cadrul Institutului, de către Emilia Platon.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LES PLUS ANCIENS SCEAUX DES PRINCES ET DES BOYARDS MOLDAVES (1387—1421)

RÉSUMÉ

Les plus anciens sceaux des princes et des boyards moldaves, attachés à des actes conservés aux Archives centrales des anciens actes de Varşovie, ont donné à l'auteur de cet article la possibilité de présenter des éléments sigillographiques très suggestifs pour comprendre quelques aspects historiques de la fin du XIVe siècle et du début du XVe siècle.

Ainsi, on constate que le sceau de 1387 du prince Pierre — qui est le plus ancien sceau connu jusqu'à aujourd'hui — contient l'emblème traditionnelle de la Moldavie, c'est-à-dire la tête d'aurochs, avec les bouts des cornes recourbés à l'exterieure. Mais sa légende est rédigée en latin : + S.‹ PETRI W›O‹I›W‹ ODI'›⚹‹M›O‹L›D‹A›W‹IE›N‹SIS› et les lettre sont gravés dans la maniére de l'écriture ronde.

Mettant ces informations en corrélation avec les sceaux princiers ultérieurs (avec des inscriptions en langue slavone, mais le nom de la principauté est fléxionné en latin : МОЛДАВЬ), ainsi qu'avec les inscriptions latines de quelques sceaux des boyards, indentifiés maintenant pour première fois : +S. DOMI ‹NI› BORV ‹LE› S ; + S. STAN ROT●STAN ROT ; SIGILLUM+ROMANI ;+S. DOMI●N●⚹●I● IOHANV S.; + SIGILVM DOMINI DRAGOSCH et + SIGILLVM IWAN STRAWI, l'auteur arrive à la conclusion que la sphragistique moldave a utilisé initialement le latin comme langue quasi-officielle. Cette conclusion confirme les constatations faites par l'auteur dans une étude antérieure, concernant la création de la chancellerie de l'état féodale moldave.

Les plus anciens sceaux des boyards met en evidence les mêmes particularités du debut de sigillographie moldave. Les représentations des êtres vivants sont prédominantes et les légendes manquent souvent. À peine vers la fin du règne du prince Alexandre le Bon, on est parvenu à une relative homogénéité des emblèmes, sous l'enfluence du symbolisme géométrique polono-lituanienne, mais aussi à une différenciation des sceaux, selon la position sociale de leurs possesseurs. Comme preuve, l'auteur cite un acte de 1421 auquel sont attachés 54 sceaux.

Quant à leur origine, en dehors du fonds autochton et des influences polono-lituaniennes, l'auteur signale aussi l'influence de la Transylvanie, ainsi que celle nord-pontique, inconnue jusqu'à présent. Révélateur est surtout le sceau de Costea le Brave, dont la légende est en langue grecque +‹ΣΠΗΡ›ΑΑ‹Γ›ΥΑS ΚΟΣΤΥΟS s'ajoute encore un témoignage au dossier de ce personnage que l'obituaire du monastère de Bistriţa mentionne parmi les anciens princes régnants de Moldavie.

Comme preuve pour toutes ses interprétations, l'auteur présente dans les annexes de l'article les éléments sigillographiques constatés à l'occasion de la recherche des pièces originaux à Varşovie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 1. Sigiliul mijlociu al lui Petru voievod (1387)

Fig. 2-3 Sigiliul lui Ioan vornic de Suceava (1407 și 1421)

Fig. 4. Sigiliul lui Bratul Netedul (1395)

Fig. 5. Sigiliul mare al lui Roman voievod (1393)

0 2 cm

Fig. 6. Sigiliul mare al lui Ștefan voievod (1395)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 7 Sigiliul mare al lui Alexandru cel Bun (1402)

Fig. 8 Sigiliul mic al lui Alexandru cel Bun (1407)

Fig. 10. Sigiliul lui Iliaș voievod (1421)

0 2 cm

Fig. 9. Sigiliul mare al lui Alexandru cel Bun (1411)

Fig. 11. Sigiliul lui Giule căpitan (1387)

Fig. 12. Sigiliul lui Bîrlă (1387)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 13. Sigiliul lui Stan Rotompon (1387)

Fig. 14. Sigiliul lui Stan Rotompan (1395)

Fig. 15. Sigiliul lui Andrias (1393)

Fig. 16. Sigiliul lui Ivan Stravici (1395)

Fig. 17. Sigiliul lui Mihail Nevolnicul (1395)

Fig. 18. Sigiliul lui Costea vileazul (1395)

Fig. 19. Sigiliul lui Ioaniș vileazul (1395)

Fig. 20. Sigiliul lui Roman de Siret (1395)

0 2 cm

Fig. 21. Sigiliu boieresc (1395)

Fig. 22. Sigiliul lui Șandrul de Neamț? (1407)

Fig. 23. Sigiliul lui Ioachim Calian (1421)

Fig. 24. Sigiliul lui Cuperici Iogofăt (1421)

Fig. 25. Sigiliul lui Ciurbă (1421)

Fig. 26. Sigiliul lui Don postelnic (1421)

Fig. 27. Sigiliul lui Giurgiu (1421)

Fig. 28. Sigiliu boieresc (1421)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 29. Sigiliu boieresc (1421)

Fig. 30. Sigiliu boieresc (1421)

Fig. 31. Sigiliul lui Ioaniș (1421)

Fig. 32. Sigiliul lui Iațco posadnic (1421)

Fig. 33. Sigiliul lui Negru vornic de Suceava (1421)

Fig. 34. Sigiliul lui Dragoș viteazul (1421)

Fig. 35. Sigiliul lui Ilias (1421)

Fig. 36. Sigiliul lui Ivan (Detco?) (1421)

Fig. 37. Sigiliul lui Mielouș (1421)

Fig. 38. Sigiliul lui Domoncuș (1421)

Fig. 39. Sigiliu boieresc (1421)

Fig. 40. Sigiliu boieresc (1421)

0 2 cm

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EVOLUȚIA ȘI ROLUL POLITIC AL CLASEI DOMINANTE DIN MOLDOVA ÎN SECOLELE XV—XVIII

DE

D. CIUREA

I. *Introducere.*

În statul feudal funcția politico-militară a fost deținută și exercitată, sub control monarhic efectiv, formal sau în afara acestuia, de categoria dominantă a nobilimii, cu diverse nume și categorii, „genz d'armes" și „genz de conseil" într-o miniatură franceză din secolul XIV. Nobilimea feudală s-a format din elemente variate și constituia o categorie juridică efectivă în secolul XII în vestul Europei după sublinierea lui Marc Bloch [1].

Au existat aspecte și manifestări comune pe plan european și, de asemenea, particularisme sau particularități zonale. În Franța, Anglia, Spania și Italia nobilimea a combătut monarhia, a ajuns la compromis și colaborare în raport și cu rolul orașelor de aliat sau sprijinitor al puterii centrale monarhice [2].

Burghezia timpurie a fuzionat parțial cu nobilimea în secolele XVI—XVII. În Ungaria marea nobilime, care a impus monarhiei, ca și în Anglia, în secolul XIII, o colaborare condiționată, a contribuit la catastrofa din 1526, prin oprimarea țărănimii, cum scria Bonfini, și anarhie și trădarea monarhiei. În Polonia, republica nobiliară instaurată în secolul XVI, a redus continuu prerogativele și eficiența autorității regale, facilitînd prăbușirea statului din a doua jumătate a secolului XVIII.

---

[1] Indicăm aici unele studii și materiale mai recente privind constituirea și rolul nobilimii în unele state feudale europene. Cf. Georges Duby, *The Chivalrous Society*, Londra, 1978; G. E. Mingay, *The Gentry. The rise and fall of a ruling class*, Londra, 1976; J. Maciszewski, *Szlachta polska i jej państwo*, Warszawa, 1969; *Acta Poloniae Historica*, vol. XXXVI, 1977 *(Études sur la noblesse)*; Ph. Contamine, *La noblesse au Moyen Age*, Paris, 1976; J. P. Labatut, *Les noblesses européennes de la fin du XV-e siècle à la fin du XVIII-e siècle*, Paris, 1978.

[2] Cf. și R. Fédou, *L'Etat au Moyen Age*, Paris, 1971.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În Țările Române s-a constituit treptat în secolele XIV—XV, organic, o „nobilime" sau o clasă dominantă, în raport cu necesitatea obiectivă a funcționării mașinii de stat feudal. Evoluția acestei clase dominante a fost în funcție de condițiile particulare interne și de amenințarea continuă din afară. Nu s-a ajuns la o prăbușire totală, dar la frecvente faze de criză și anarhie, dar și la momentul culminant din 1600 al unirii sub Mihai Viteazul, ridicat și el din rîndurile dregătorimii românești, cunoscător astfel al problemelor fundamentale naționale, cărora a căutat să le dea o soluție rămasă ulterior continuu actuală.

Problema originii, evoluției, componenței, privilegiilor și rolului pe plan politic al clasei dominante zise „boierești" a preocupat pe istorici și unii diletanți, care au redat parțial sau relativ realitatea istorică și au manifestat o optică limitată și o insuficientă orientare de ansamblu în materie. R. Rosetti, cunoscut publicist istoric, căuta să demonstreze că mai ales cnezii au constituit bazele vechii boierimi și că au uzurpat, prin întărire domnească, stăpînirea obștii și exercitarea dreptului de justiție. El susținea că nu se poate vorbi corect de o proprietate feudală boierească, ci numai de o „stăpînire". „Teoria" lui R. Rosetti, cu privire la originea clasei boierești, a fost combătută de G. Panu, nu fără rațiune, ulterior acceptată de istorici, N. Iorga și I. C. Filitti, I. C. Filitti și C. Giurescu au căutat să demonstreze, primul impuritatea clasei boierești, al doilea, din contra, că boierimea a fost o clasă omogenă, incluzînd boieri propriu-ziși (mari) și pe megieși sau cnezi (mici proprietari). P. P. Panaitescu considera necesară o distincție netă între „vechiul seniorat de origine slavă" și noua nobilime feudală, creată de domnie în secolele XIV—XV. S-a pus și problema aportului elementului maramureșean și rutean în constituirea boierimii moldovene și unii au afirmat că afluxul maramureșean n-a făcut decît să fortifice elementul nobiliar local și că n-a avut loc o deposedare a vechilor stăpîni de pămînt (Panaitescu, Filitti, Rosetti), alții, din contra, pretindeau că însoțitorii lui Bogdan și cei veniți ulterior au deposedat pe vechii stăpîni, prin acte de violență, și au obținut stăpînirea de uric (Xenopol, Filitti). Considerată depășită dificultatea clarificării originilor, acești autori au trecut la discutarea componenței clasei boierești în secolele XIV—XV. S-au văzut diferențieri, exprimate și prin termenii cu care erau menționați boierii, și s-a ajuns, aparent, la un acord relativ, în sensul că, la început, boierimea de funcții se confunda cu cea de stăpînire de pămînt, adică în sfatul domnesc erau menționați împreună boierii dregători și boierii stăpîni de pămînt. Terminologia (slugă, pan, jupan) n-a fost examinată suficient de atent și judicios și nu s-a remarcat confuzia de termeni și caracterul oarecum convențional din documentele cancelariei domnești din secolul XV. Radu Rosetti distingea „clasa stăpînitoare" pentru primele două secole, „aristocrație" pentru secolul XVII și „oligarhie" pentru secolul XVIII. A arătat în ce consistau diferențele și sublinia rolul negativ al elementului grecesc. O interpretare eronată s-a dat de unii autori noțiunii și categoriei răzeșilor, la periferia clasei boierești. P. P. Panaitescu afirma, și el, că răzeșii ar fi existat de la întemeierea țării, alături de moșneni în Țara

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Românească și au contribuit la „românizarea" vechei „aristocrații războinice slave".

În problema privilegiilor, controversele sînt reduse, datorită existenței unui material documentar suficient. S-a afirmat că termenul uric, alături de ohabă, indica scutirea, imunitatea, dar uric însemna stăpînire cu drept de succesiune, nu și scutită, pentru că uric primea de la domnie și marele boier și răzeșul simplu. Imunitatea se acorda prin act special și a fost atributul stăpînirii bisericești de pămînt. Uzurpările de drepturi „regaliene" de elemente din rîndurile boierimii au fost lichidate încă din secolul XV. Stăpînirea și controlul asupra obștii sătești se exercitau de stăpînul feudal prin agentul său menționat în documente începînd din secolul al XVII-lea. Prezentăm, în continuare, critic, cronologic, pe autori, date și aserțiuni valabile și nevalabile.

1. Radu Rosetti a publicat, în 1907, sub titlul „Despre originea și transformările clasei stăpînitoare din Moldova", un capitol din lucrarea apărută ulterior[3], cu unele remanieri sau retușări. Un subtitlu trebuia să arate concepția sa în legătură cu originea acestei „clase stăpînitoare": „urmașii vechilor cnezi". Se referea la existența cnejilor în Moldova înainte de întemeierea statului, pe baza expresiei („unde a fost cneaz") din documentele din secolele XIV—XV. Acest cneaz era „fruntașul, cîrmuitorul neamului". De aici s-a ajuns ulterior la „boierimea gentilică". Micile formații, care au existat anterior constituirii statului, ar fi avut la bază organizarea cnezială („vechile stăpîniri cnezești"). R. Rosetti considera că „stăpînirile cnezești" au fost respectate de primii domni ai Moldovei și prezenta argumentul, lipsit de valabilitate, că „găsim atît de puține mențiuni de cneji pe lîngă așa de multe de juzi și vătămani". Aceste „sate cnezești" aveau stăpîni și n-au putut fi atribuite decît prin confiscare, pe cînd cele cu juzi și vătămani au avut un alt regim. R. Rosetti situa, în mod eronat, influențat numai de nume, pe cnezi pe o treaptă superioară, față de juzi și de vătămani, deși acești trei termeni indicau aceeași poziție social-juridică, cum a subliniat Ioan Bogdan. Aceeași a fost situația și cu voievozii de sate din Transilvania. Clasa stăpînitoare existentă la începutul statului feudal avea un caracter ereditar și membrii săi nu erau „proprietari ai hotarului satului", ci „stăpînirea lor era mai mult o dregătorie, „semănînd de departe cu ceea ce francezii numeau seigneurie, iar nemții Herrschaft". Acești stăpîni de sate ar mai fi rămas cu „o parte de suveranitate deplină" a cnezilor din trecut, restul fiind trecută asupra domnului țării, de suveranitate dar nu proprietate. R. Rosetti compara această clasă stăpînitoare, privilegiată ereditară, nobilime străveche, cu „Uradel". R. Rosetti, afirma că această clasă stăpînitoare nu constituia o castă închisă și că oricine putea pătrunde prin cumpărare (și dădea exemple de negustori), dar această penetrație se poate constata documentar mai ales în secolul XVII. Totuși, în genere, sublinia R. Rosetti, „stăpînii de sate erau scoborîtori din vechii cneji", ceea ce nu apare în documente din secolul

[3] *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907, Cf. și H. Sée, *Les classes rurales et le régime domanial en France au Moyen Age*, Paris, 1901.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XV. Convingerea lui R. Rosetti, pe care a avut-o și G. Panu, într-o anumită formă, era că situația din Moldova din secolul XIV ar fi corespuns celei din secolele IX și X din Germania și din Franța, denotînd o mare înapoiere. R. Rosetti urmărea apoi lupta pentru acapararea de pămînturi de cei care dețineau dregătorii, din secolul XV, și dădea ca exemplu pe Mihail logofătul, fiul lui Iuga. În secolul XV, clasa stăpînitoare de boieri și slugi era cunoscută în genere sub termenul „boieri". Slujbele au contribuit și în secolul XVI la accentuarea diferențierii și la „țărănirea" copărtașilor. Clasa stăpînitoare devenea în secolul XVII „aristocrație" și era alimentată de afluxul elementului străin la vechea clasă stăpînitoare slăbită. Acapararea demnităților și formarea marii stăpîniri de pămînt în secolul XVII constituiau două aspecte ale aceluiași proces de diferențiere accentuată în cadrul clasei boierești. R. Rosetti se referea la o „clasă a răzeșilor", constituită din stăpîni de mici porțiuni de sate, în continuă creștere, dar și la „răzeșii cu stăpîniri de dinainte de descălecare", „răzeșii originari" la Sebastian Radovici. R. Rosetti a insistat asupra „mărunțișului grecesc", pătruns în rîndurile boierimii, prin înrudire, alături de cele cinci familii străine (Ghica albaneză, Cantacuzino, Hrisoverghi, Rosetti și Palade, greci din Constantinopol). R. Rosetti stigmatiza, alături de Nicolae Costin, pe „aventurieri jăcași", care au dat „lovitura de moarte" vechii clase stăpînitoare slăbită prin oprimarea turcească și divizarea ocinilor. Între cele indigene, R. Rosetti includea familiile Balș, Sturza, Stroici. O problemă importantă abordată de R. Rosetti și privită realist era aceea a ierarhiei nobilimii și blazoanelor. Ambele, după argumentarea lui R. Rosetti, n-au existat în istoria noastră. R. Rosetti făcea remarca justă că boierii au avut „însemne personale pe pecețile lor", care diferau în aceeași familie. Dădea exemplu pe Gheorghe Balș, pîrcălab de Hotin și apoi logofăt al doilea, care, la începutul secolului XVII, „avea pe pecetea lui un cerb" și nu steaua de mai tîrziu a familiei Balș. R. Rosetti, remarca pentru secolul XVIII dominarea a „vreo 20 de neamuri", care împărțeau între ele slujbele și puterea. Acestea ar fi constituit așa-zisa „oligarhie". *În acest secol al XVIII-lea s-ar fi constituit și latifundiile*, „conglomerate de trupuri altă dată deosebite", dar afirmația lui R. Rosetti nu corespundea decît în parte realității, fenomenul remarcîndu-se și în secolul anterior. R. Rosetti dădea date statistice din „Condica liuzilor" din 1803, referitoare la repartiția proprietății rurale, din care rezulta clar că majoritatea o stăpînea boierimea și în fruntea acesteia se aflau atunci, prin numărul de sate deținute, patru familii (Sturza, Balș, Rosetti, Ghica). R. Rosetti a reluat discuția în 1925 într-un articol apărut în „Adevărul literar", sub titlul „Cum s-a născut și cum a dispărut boierimea", în care nu renunța la vechile sale concepții, dar căuta să fie mai categoric în afirmații. Se referea la o „clasă cnejească" și considera pe cneji „căpetenii ereditare de așezări rurale". „Clasa răzeșilor" ar fi fost constituită din descendenții vechilor cneji, ale căror sate au fost divizate continuu. „Răzeșii din Moldova și moșnenii din Țara Românească, afirma R. Rosetti, sînt deci, îndeobște, urmași ai nobilimii noastre străvechi". R. Rosetti revenea, astfel, asupra vechii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sale păreri, mai corespunzătoare realității, și dădea acestor răzeși o „străveche" origine „nobiliară", pe care n-o aveau în realitate. Boierimea ar fi derivat din cnezi, care au acumulat stăpîniri de pămînt și au obținut dregătorii de la domnie. Deci, în funcție de destin și de șanse, o parte a clasei cnezești a dat boierimea și alta răzășimea, două categorii care ar fi existat de la începutul existenței statului din Moldova. Rezultă că R. Rosetti n-a intuit corect sub raport istoric constituirea clasei dominante, în raport cu informația documentară, care i-a fost accesibilă atunci. Vîrfurile boierimii au constituit acea aristocrație de care a amintit și în scrierea anterioară. R. Rosetti accentua, din nou, că la noi n-au fost dregătorii ereditare, ca în Occident, și n-au existat blazoane și că pecețile erau personale și ale familiei. Această instabilitate și caracterul de provizorat, efemer al dregătoriilor au fost realități istorice.

2. Corectările aduse de Gheorghe Panu[4] la afirmațiile lui R. Rosetti apar, în parte justificate. G. Panu combătea părerea eronată a lui R. Rosetti că domnii au acordat boierilor numai „judecia", susținînd că se întărea de fapt deplina proprietate („proprietarii donatari erau stăpîni pe toată întinderea moșiei și chiar pe pămîntul vetrei satului"). Aceasta a fost situația pînă în 1864. Domnii moldoveni și munteni n-au acordat dreptul de judecată, respectiv imunitatea judiciară. G. Panu remarca faptul că nu există documente din care să se constate existența cnezilor în Moldova anterior creării statului feudal, totuși credea că au existat. Gh. Panu era de părere că acești cneji nu putea fi stăpîni reali, deoarece satele la care erau amintiți au fost acordate de domni boierilor. Boierii sau curtenii, care obțineau de la domnie moșiile, nu erau continuatorii cnejilor, și nici nu-i înlocuiau în satele asupra cărora deveneau stăpîni. Categoria ulterioară a cnejilor din Țara Românească era o categorie de „țărani privilegiați, țărani cu locurile și cu moșiile lor ohabe", corespunzînd răzeșilor din Moldova. Organizarea socială și politică din Moldova a fost, după vederile lui G. Panu, în funcție de regii Ungariei, deci aceeași ca în Transilvania („la descălecare cei întîi domni găsesc o proprietate particulară destul de însemnată"). La sfîrșitul secolului XIV, Moldova avea deja „o clasă boierească cu o proprietate mare, cu un regim economic și social identic cu acela a celorlalte state vecine". G. Panu vedea clar și stăpînirea răzășească de pămînt, bazată pe uric, ca și cea boierească. Era prea categoric G. Panu cînd afirma că răzeșii, care descindeau dintr-un „autor comun", erau urmași de mari proprietari, deci de neam boieresc, dar nu și ai „militarilor" care au primit „loturi mici" pentru motivul că acestea s-ar fi pulverizat.

3. În sinteza sa de *Istoria Românilor*, în ultima ediție[5], A. D. Xenopol s-a ocupat amplu de originea clasei boierești, evoluția și privilegiile sale. Aceasta a rezultat din fuziunea elementelor nobiliare locale

[4] G. Panu, *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, București, 1910. p. 116 ; O încercare de mistificare istorică, București, 1910.

[5] *Istoria Românilor*, vol. III, ed. 3, p. 48, 53, 148—189 ; vol. VI, p. 101—109 ; vol. X, p. 151—155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu acelea venite din Transilvania. Numeroase sate declarate domneşti au fost atribuite boierilor şi mănăstirilor. Pornind de la Dimitrie Cantemir, Xenopol făcea o distincţie netă între nobleţea ereditară mai veche şi dregători. Prin termenul slav „boier" se indica şi „nobilul" şi dregătorul, dar funcţia se numea mai ales boierie, cum rezultă şi din cronici şi din documente, ca şi din Pravila lui Vasile Lupu, compilată de Eustratie Berindei logofătul. „Însuşirea de nobili erau lucrul cel mai de preţ în condiţia clasei boiereşti, dregătoria cu titlul animat de dînsa erau numai accesoriu", scria Xenopol. Pentru Xenopol termenul cneaz era echivalent cu jude. Cnezii, juzii şi vătămanii nu erau simpli săteni liberi, nici boieri şi îndeplineau o „dregătorie". Xenopol făcea distincţie între cneji superiori, care se vor fi contopit cu boierii, cum a fost cazul în Transilvania şi cneji inferiori „care erau în toată întinderea neamului românesc nişte pristavi săteşti, cu căderi ocîrmuitoare şi judecătoreşti". Xenopol adopta şi din naivităţile sau fanteziile lui R. Rosetti atunci cînd afirma că deşi cnejii au dispărut în Moldova, apărea totuşi în documente frecvent titlul de „cneaghină", pentru soţiile de boieri, iar în Muntenia, invers, deşi era o expresie slavă care nu apărea şi în cele mai vechi. Xenopol nu vedea complet just problema originii răzeşilor. În clasa locuitorilor liberi includea pe răzeşi şi boieri. Neliberi şi dependenţi de aceştia erau şerbii. Răzeşii corespundeau cnejilor din Muntenia din secolul XVII. Numele lor ar fi derivat nu din „hereditas", cum au susţinut „latiniştii", dar din răzor, răzoraş. Apare justă afirmaţia că un nume de sat derivat de la o persoană nu indica neapărat existenţa unei obşti răzăşeşti, dar nu poate fi combătut R. Rosetti, cum făcea Xenopol, care afirma că satele de răzeşi se trăgeau de regulă, dintr-un boier, pentru motivul că un membru mai sărac al obştii, care vindea partea lui de pămînt, avea numele chiar al fondatorului satului (Meleşco — Meleşcani). Xenopol sublinia faptul, cum a făcut şi P. Poni, că majoritatea proprietăţii răzăşeşti se afla „la şes" şi nu la munte şi căuta să dea o explicaţie. Vechea stăpînire din părţile muntoase era anterioară întemeierii statului şi fără de acte domneşti. Aici, scria Xenopol, „cei mai mulţi („răzeşi") fură absorbiţi fără ca să se mai poată reforma". „La şes", unde stăpînirea boierească mai nouă se baza pe acte domneşti, descendenţii boierului respectiv s-au menţinut pe răzăşiile lor. De fapt realitatea era că la constituirea statului din Moldova tot teritoriul ţării a devenit domnesc şi, în afară de oraşe şi de zonele de frontieră, restul a fost atribuit unor stăpîni, boieri sau nu, pe bază de acte domneşti. În teritoriul de la munte, din zonele de frontieră, unde existau vechi obşti de păstori, nu s-a putut constitui o stăpînire boierească, fiindcă nu s-au acordat şi întărit danii şi aceşti oameni de la munte n-au cunoscut pînă în secolul XVIII decît stăpînirea domnească directă. Totuşi au fost cedate treptat mănăstirilor sate şi munţi şi li s-a atribuit chiar în unele locuri şi paza frontierei, care era legată de însăşi posesiunea acestor terenuri cu păşuni şi lazuri [6]. Era normal deci

[6] Vasile Lupu considera un drept al domniei atribuirea de porţiuni din proprietatea domnească, inclusiv locurile pustii unui beneficiar indigen sau străin. Cf. A. Veress, *Documente*, vol. X, p. 114—119 (1642).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că răzeșii cu acte, descendenți din boieri sau stăpîni de pămînt, să existe numai acolo unde a avut loc o danie domnească veche și unde urmașii acestora s-au putut menține timp de secole, înfruntînd exploatarea fiscală a statului feudal și presiunea marilor boieri, inclusiv parveniților, care căutau să le acapareze locurile pe care trăiau și din care își scoteau existența. A. D. Xenopol se ocupa în continuare de evoluția clasei boierești din secolul XVI și pînă în secolul XVIII. Tot mai netă se făcea separația între boieri, simpli stăpîni de pămînt și boieri dregători. Și de unde în secolul anterior nu funcția era căutată, ci stăpînirea pămîntului, lucrurile se inversau și calitatea de veritabil boier nu se putea concepe decît în strînsă legătură cu dregătoria la curtea domnească, ca și în alte țări. La această diferențiere a contribuit și faptul că domnii Moldovei nu mai dispuneau, după părerea lui Xenopol, de suficiente pămînturi disponibile pe care să le atribuie aderenților lor și le acordau funcții. Xenopol se referea și la satele din ocoalele tîrgurilor, satele confiscate pentru trădare sau revenite domnului țării prin lipsă de succesiune și chiar la cele cumpărate în mod special cu intenția de a fi acordate. Creștea continuu numărul mazililor, boierilor de țară și feciorilor de boieri care nu mai aveau acces în funcții. În legătură cu conflictele boierimii cu domnii Moldovei și divizarea acesteia în fracțiuni, Xenopol exprima părerea că în secolul XV acestea se datorau și intervenției celor două state feudale Ungaria și Polonia, și că de la Petru Rareș înainte luau un caracter particular, în funcție de interesele individuale ale domnilor și „nobililor lor".

Intervenția străină polonă a continuat și în secolul XVII și luptele pentru tron ale Movileștilor, susținuți de boierimea polonofilă, arată cît de persistentă era această veche orientare a politicii externe polone.

4. N. Iorga și-a exprimat vederile și opiniile asupra boierimii în mai multe lucrări [7], uneori numai tangențial, și este de remarcat faptul că în cele mai vechi a redat mai clar realitatea istorică. În Moldova au existat „sate și moșii locuite de țărani, coborîtori din același moș și avînd în fruntea lor juzi". Juzii deveneau dependenți de boierii stăpîni de sate, „vitejii" de odinioară, apoi li se lua locul de ureadnic și vătăman. În paragraful „Rostul boierimii noastre", N. Iorga arăta că „boieria (dregătoria) se afla printre aceste așezăminte împrumutate". Ar fi fost două feluri de „boierii": „boieria funcției care nu aducea și pămîntul și boieria pămîntului, care trebuia să aducă funcția". Afirmația aceasta nu corespundea însă realității istorice relatată de documente numeroase. Ulterior, N. Iorga a afirmat că Bogdan venit din Maramureș a găsit în Moldova cum a fost situația și în Muntenia, numai „țărani liberi" și se referea la situația celor din zona Cîmpulung, „din apropiere de Baia, cea dintîi capitală a țării". În continuare arăta

[7] Cf. *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, 1921, p. 154—162. (Rostul boierimii noastre); *Scrisori de boieri*, 1925 (Cîteva considerații asupra boierimii noastre); *Istoria poporului român*, vol. II, 1925, p. 61—62; *Istoria Românilor și a civilizației lor*, București, 1929, p. 73, 148—149; *Istoria Românilor*, vol. III, 1937, p. 208—209, 217, 219, 222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că alături de „viteji" maramureşeni, cu nume specifice, au existat şi boieri de origine „moldovenească", după nume, şi ţărani liberi şi alte elemente etnice, inclusiv „căpetenii rutene".

„Băştinaşii" găsiţi de „cuceritori" şi-ar fi păstrat ogoarele şi ar fi rămas sub „juzii sau vătămanii lor". Alte „consideraţii" a prezentat N. Iorga în introducerea la volumul cuprinzînd scrisori de boieri. Susţinea originea bulgară a termenului boierie şi nega existenţa unei „nobilimi" vechi la noi, care n-a putut fi generată de juzi şi cnezi[8], termenul ajungînd să desemneze categoria ţăranilor liberi în Ţara Românească. Boierimea a fost recrutată şi dintre ţărani şi dintre străini şi constituirea stăpînirii boiereşti de pămînt a fost efectiv în funcţie de daniile domneşti. Se făcea treptat legătura între dregătorie şi stăpînire de pămînt şi se crea o „aristocraţie" românească. Dreptul de judecată şi sancţionare n-a fost acordat de domnie acestor mari stăpîni de pămînt. Urmînd pe R. Rosetti, N. Iorga arăta că în Moldova în timpul domniei lui Vasile Lupu se constituia o nobilime nouă cu elemente străine, în frunte cu familiile Cantacuzino şi Rosetti asimilate ulterior. N. Iorga se referea la o „sinucidere morală" a boierimii în secolul al XIX-lea, prin înstrăinarea totală de naţie şi prin influenţa excesivă a culturii franceze, care a dus la mimetism şi obsesie. Ulterior, N. Iorga susţinea că „sub umbra autorităţii suveranilor păgîni ai stepei, stăpînitorii de pămînt îşi împărţeau văile" şi că apoi, prin acte, urmaşii lui Bogdan voievod le vor confirma proprietăţile, în schimbul recunoaşterii autorităţii domneşti. Influenţat şi de R. Rosetti, N. Iorga afirma că boierii duceau o viaţă ţărănească şi că nu erau stăpînii efectivi, ci li se cedase dreptul de dijmă al domnului, că nu aveau blazoane şi foloseau „cameele căpătate din întîmplare, ca să pecetluiască actele la care iau parte". O ereditate nu exista, arbitrarul domnesc determina soarta familiilor boiereşti, deşi „la început chezăşia celor mai de seamă boieri era cerută de poloni pentru a garanta îndatoririle unui voievod încă nesigur".

Succesorii unui mare boier se puteau uşor „pierde printre răzeşi". Accesul în rîndurile clasei boiereşti era facilitat de faptele de arme. „Leţii de aristocraţie feudală" au primit boierii moldoveni, dintre care unii nu ştiau să scrie, din partea occidentului, prin Ardeal şi Polonia. În mare sa operă de sinteză nu apăreau alte noi consideraţii. Nu există aici un capitol special pentru boierime, comparativ cu acela din opera lui A. D. Xenopol. Aici N. Iorga sublinia „o largă sinteză" pe baza numelor ungaro-româno-rutene ale boierilor moldoveni. Se referea la intrarea satelor cu populaţie derivată dintr-un moş, prin donaţii, sub dominaţia unui boier sau „viteaz".

5. C. Giurescu tindea în studiile sale la simplificarea acestei probleme a boierimii[9]. Arăta că în timp ce în Muntenia a avut circulaţie

[8] Ulterior admitea că „o parte din aceşti stăpîni şi dregători erau descendenţii vechilor juzi". Cf. *Evolution de la question rurale en Roumanie*, Bucureşti, 1929, p. 4.

[9] *Despre boieri*, în vol. *Studii de istorie socială*, Bucureşti, 1943, p. 221—349

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numai termenul boier, pentru a exprima calitatea de nobil, în Moldova s-a folosit „în chip excepțional însă, și numai în timpurile mai vechi și acela de nemeș", ceea ce nu corespunde, de fapt, realității istorice. C. Giurescu confirma pe Xenopol în unele afirmații. Termenul boier avea două sensuri, unul restrîns de dregător și altul larg de nobil. Afirmația lui Xenopol, că în sfaturile domnești sau între martorii din documentele cancelariei domnești erau și persoane fără mențiunea unui titlu de boierie, ar constitui un argument hotărîtor pentru ipoteza că boierimea includea și elemente fără dregătorii pînă în secolul XVII. „Clasa boierească cuprindea, prin urmare, afirma C. Giurescu, pe toți proprietarii agrari indiferent dacă ei erau mari ori mici, bogați sau săraci, cu dregătorii și fără". Aici stă baza afirmației sale oarecum prea categorică că orice proprietar de pămînt era, de fapt, membru al clasei boierești („toate aceste fapte ne duc spre una și aceeași încheiere : pînă în secolul XVII toți proprietarii de pămînt se intitulau boieri") și că diferențierea ulterioară între boieri și megiești (cnezi, judeci, moșneni) a fost în funcție de contingențe politice și economice. Afirmația lui C. Giurescu își găsește confirmarea în situația din „țara Făgărașului", în continuu contact cu Țara Românească, analizată amplu de D. Prodan. „Boieri" erau stăpînii de pămînt (părți de sate) de moștenire în secolul XVI cu privilegiu. „Boierit" era stăpînirea unui sat. Dar „boier" nu era egal direct cu „nobil" și prin „acte de înnobilare" se ajungea la „nobili armaliști", cum a fost cazul cu frații Ștefan și Petru „boieri de Recea". Astfel aceștia se diferențiau de „boierii țărani", egali cu moșnenii din Țara Românească și răzeșii din Moldova [10]. Studiul lui C. Giurescu era consacrat în special Țării Românești dar nu neglija în cadrul acestuia și situația din Moldova. C. Giurescu a discutat categoriile de „nobili" indicate de Dimitrie Cantemir și considera inexactă caracterizarea curtenilor ca stăpîni de sate care n-au ajuns la dregătorie. Acești curteni, arăta C. Giurescu, aveau și proprietăți, dar nu acesta era faptul caracteristic, ci acela că erau organizați în grupuri militare (cu căpitani) deci erau „un fel de slujitori domnești ca și călărașii". Dimitrie Cantemir îi compara cu „dvoreane" din Rusia. C. Giurescu sublinia că sub Constantin Mavrocordat a fost înlăturată cu totul concepția că boieria era în legătură directă cu moșia și s-a pus bază numai pe funcții în noul statut, care includea boierimea mare, de categoria a doua, neamuri și mazili. C. Giurescu în contradicție cu N. Iorga, voia să demonstreze că a existat „o boierime ereditară independent de funcții și mai veche ca ele". C. Giurescu combătea și el afirmația lui R. Rosetti în legătură cu calitatea de judecători a judecilor din secolul XVII („pretinșii judecători erau de fapt niște bieți săteni de condiție cu totul modestă"), care în Țara Românească constituiau „o clasă socială (oameni liberi) care cuprindea cam a treia parte din populația țării".

6. I. C. Filitti, în lucrarea considerată de el rezultatul „unor cercetări pur științifice de aproape un sfert de veac', se declara adept al

[10] Cf. D. Prodan, *Boieri și vecini în țara Făgărașului, în secolele XVI—XVII*, Anuarul Institutului de istorie, Cluj, VI, 1963, p. 168—174, 201—309.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vederilor lui C. Giurescu, dar şi-a exprimat părerile şi în alte studii anterioare şi se poate urmări evolutiv concepţia sa cu privire la problema boierimii [11]. Cnejii (termenul apărea la bulgari prin secolul IX) erau şefi de familii, coborîtoare dintr-un strămoş comun, constituite în comunităţi agrare. C. Giurescu nu s-a pronunţat asupra existenţei feudalismului la noi. I. C. Filitti declara deschis că proprietatea particulară a solului de la noi n-avea „caracter feudal", că „n-am avut feudalitate" şi-şi făcea un proces de conştiinţă că în trecut ar fi afirmat, deşi n-a fost primul, că stăpînirea pămîntului la noi ar fi avut şi sub raportul relaţiilor dintre stăpîn şi ţăran „caracter feudal". Calitatea de nobili se obţinea prin stăpînirea de pămînt şi se pierdea odată cu aceasta. Termenul boier, luat de la bulgari, unde apărea în secolul X, desemna şi pe dregători şi pe stăpîni de pămînt, cum a susţinut şi C. Giurescu şi anterior A. D. Xenopol. Au existat o „nobilime teritorială" şi o „aristocraţie a sfetnicilor". I. C. Filitti a înclinat să creadă că la noi a existat situaţia „din statele barbare din occident înainte de feodalitate". Termenul „viteji" indica pe „proprietarii ostaşi" în Moldova şi n-a existat în Ţara Românească ca şi cel ulterior de curteni. Ca şi R. Rosetti, I. C. Filitti sublinia că din secolul XVI se manifesta „un dureros proces de selecţie naturală nemiloasă în sînul nobilimii teritoriale".

Termenul „slugă" ar fi fost aplicat la început tuturor dregătorilor iar ulterior desemna numai pe slujbaşi inferiori. În realitate în secolul XV era asociat cu boier şi pan, iar în secolul XVI slugi erau, de regulă, o categorie inferioară de stăpîni de pămînt. În secolul XVII se numeau astfel şi dregători ca pîrcălabi şi staroşti şi alţii. I. C. Filitti a redat, în altă formă, constatările făcute deja de R. Rosetti în legătură cu latifundiile, care se constituiau „în vîltoarea provocată de fiscalitate". N-a existat „un titlu de noblеţe ereditar", dar o „conştiinţă despre o noblеţe ereditară", pe care numai Constantin Mavrocordat „a încercat s-o legalizeze" şi de atunci înainte termenul boier indica oficial numai pe dregători. I. C. Filitti a căutat să demonstreze impuritatea categoriei moşneneşti şi răzăşeşti indivize, care a fost considerată că reprezenta de fapt boierimea veche şi băştinaşă „ajunsă ţărănită la sate". I. C. Filitti a accentuat că la noi „n-a fost o proprietate feodală după sistemul apusean", cum a subliniat şi O. Halecki pentru Polonia (1933) [12]. La înfiinţarea statului feudal stăpînirea asupra pămîntului s-a menţinut şi nu au rămas urme de „vreo silnicie sau cucerire" (urma pe D. Onciul). Astfel putea conchide că „proprietatea la noi nu izvorăşte din concesiuni în felul celor feodale" şi că stăpînirea de pămînt în trecutul românesc apărea ca alodială. Pentru derivarea termenului boier din bol-

[11] Cf. *Evoluţia claselor sociale în trecutul Principatelor Române*, în Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială, V, 1924, VI, 1926; Clasele sociale în trecutul românesc, extras din „Convorbiri literare", 1925; *Proprietarii solului*, Analele Academiei Române, Memoriile secţiei istorice, t. XVI, 1935; *Proprietatea solului pînă la 1864*, Bucureşti, 1935; *Clasa conducătoare în Principatele Române*, Bucureşti, 1940.

[12] Cf. şi Cercetări istorice, a X—XII, 2, 1936, p. 227 (recenzie de I. Minea, cu referiri la regimul feudal); O. Halecki, *La Pologne*, Paris, 1933, p. 31—32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jarin făcea referiri la lucrarea lui C. Jirecek. N-a existat o organizare feudală, totuși a fost o nobilime teritorială și militară, categorii feudale. A existat o nobilime străveche și nu în funcție de dregătorii pe care unii din membrii acesteia le-au ocupat după înființarea Principatelor. Jupan și pan s-au numit și mari dregători boieri și sfetnici domnești fără dregătorii și dregători mici (slugi), iar boieri s-au numit și dregători și stăpîni de moșii, cum a arătat și A. D. Xenopol. Spre deosebire de Occident, la noi calitatea de nobili se pierdea odată cu stăpînirea de pămînt. Raporturi de vasalitate, în sens occidental, cum a afirmat și Longinescu, n-au existat la noi și n-a putut exista o organizare feudală propriu-zisă pentru că nu s-a produs fenomenul slăbirii și dezagregării puterii centrale domnești. Afirmația că stăpînii de pămînt nu erau „seniori feudali" și nu dețineau „o parte de suveranitate" a fost făcută și de M. Emerit. I. C. Filitti a pus în discuție două documente conținînd date importante în legătură cu structura clasei boierești din Moldova : catastiful lui Petru Șchiopul din 1591 și o descriere din 1587. „Nemeșii" (3221) din catastiful din 1591 ar fi fost boieri-dregători, în funcție sau mazili, iar curtenii (4983) „proprietari fără dregătorie, dar cu îndatorire ostășească". N. Iorga a afirmat că nemeșii erau boieri de țară fără dregătorie, deoarece cei cu slujbe nu puteau figura într-un catastif de dări. De la Ilie Rareș înainte însă și boierii suportau plata tributului. În „descrierea" în limba italiană din 1587 apăreau 100 nobili (dregători) și 300 „feudatari", stăpîni de pămînt, după Filitti, ambele categorii cu obligații militare de cavalerie. Aceștia erau arătați ca scutiți de toate contribuțiile înafară de tribut și serveau gratuit la curtea domnească [13]. Ulterior, I. C. Filitti sublinia că nemeșii din catastiful din 1591 erau boieri proprietari și nu dregători [14]. Ambele „nobilimi", cea de dregători și cea teritorială au suferit transformări continui din secolul XVI înainte și I. C. Filitti se referea la familii boierești care „au căzut în rîndul breslelor fiscale și al răzeșilor". Familiile Sturza și Balș s-au ridicat în secolul XVI și și-au menținut pozițiile dominante „pînă la sfîrșitul epocii privilegiilor".

În legătură cu soarta familiilor boierești I. C. Filitti se referea și la afirmațiile lui Bandini. În 1935 I. C. Filitti afirma că după venirea lui Bogdan voievod în Moldova s-a produs o confiscare în stil mare, pămîntul și satele au fost declarate domnești. Cnejii și-au pierdut atribuțiile de cîrmuitori, de judecie. Satele de răzeși erau „juxtapuneri de drepturi individuale, indivize ale descendenților unor autori comuni". Din nou afirma că „dominium eminens și daniile și dependența personală" nu erau suficiente pentru un „feudalism la noi". O sociologizare a aserțiunilor lui R. Rosetti o constituie articolul lui T. A. Stoia-

[13] Autorul „descrierii" din 1587 apare a fi fost și al unei relatări din 1568, Giulio Ruggieri, care s-a adresat atunci papei Pius V. Cf. *Relacye nunciuszów apostolskich*, Poznan, 1864, p. 165—204 ; N. Iorga, *Acte și fragmente*, 1895, p. 14 ; I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, 1914, p. 43—48 ; *Călători străini*, vol. III, 1971, p. 681—683, 356, 358.

[14] I. C. Filitti, *Considerații despre vechea organizare fiscală a Principatelor Române*, 1935, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

novici (1940) [15]. Boierii au fost capi aleşi şi revocabili ai satelor (cnezi) care au aservit „pe codevălmaşii lor, care le dictaseră odată drepturile şi îndatoririle". Privilegiile boiereşti s-au născut prin trecerea de la faza gentilică la cea etatică. Termenul „cneaghina" ar fi derivat din „kniga" („soţiile celor care au căpătat carte").

7. I. Nistor a publicat un memoriu al agentului austriac Wallenburg, din 1837, precedat de o rezumare a rezultatelor la care s-a ajuns în studiul problemei clasei dominante [16]. Capitolele I şi II aveau titlurile „Închegarea clasei mai marilor ţării" şi „Distincţia dintre boierime şi boierie". În majoritatea paginilor se referea la situaţia din secolul XIX. Din rîndurile juzilor sau cnezilor, căpetenii locale „care răspundeau în faţa stăpînitorilor barbari pentru dările datorate, în bani şi în natură, şi aplanau certurile şi neînţelegerile dintre conaţionalii lor", s-ar fi ridicat „o nobilime sau boierime de merit sau de slujbă". Termenul cneaz ar fi fost înlocuit prin pan (Herr). „Vitejii" împroprietăriţi de domn pentru fapte militare au luat locul vechilor jupani şi pani sau cnezi, care şi-au pierdut influenţa, „împrospătînd" astfel mereu rîndurile boierimii moldoveneşti. Boierimea „era singura depozitară a drepturilor politice". „Numirea în slujbe se făcea prin decret domnesc, ca şi conferirea nobilităţii". Memoriul lui Wallenburg, dat în anexa lucrării de I. Nistor, se referea la situaţia contemporană lui. Nobilimea din Moldova, amestec de nobilime de naştere şi de serviciu, difera, sublinia Wallenburg, de cea din Austria. Aproape o treime din moldovenii din baştină se puteau numi nobili, dacă se includea şi treapta cea mai de jos a nobilimii, mazilii. Erau trei categorii : veliţi boieri, boieri, mazili, comparabili cu „bocskóros nemes" din Ungaria şi „drobna szlachta" din Polonia. Aceştia din urmă erau mici coproprietari (răzeşi), care trăiau pe pămînturile lor şi dacă nu le ajungeau făceau clăci pe moşiile marilor proprietari, ca şi alţi ţărani. Cu excepţia a şase pînă la opt familii, restul boierilor n-aveau blazon şi nici nu-i cunoşteau uzul.

8. În problema originii clasei boiereşti dominante s-a referit şi P. P. Panaitescu (1947). Combătea „teoria" lui R. Rosetti privind uzurparea pămîntului de cnezi, improvizată în legătură şi cu momentul istoric al răscoalelor ţărăneşti. P. P. Panaitescu adapta totuşi, şi el, datele pentru a face valabilă „teoria". Boierimea românească ar fi avut o origine „slavonă", cum s-a mai susţinut şi de alţii. Susţinea o distincţie categorică între răzeş (moşnean) şi boier (nobil). Termenul boliar (boliarin) ar fi fost împrumutat de români de la bulgari şi de ruşi prin români, şi termenul avea sens dublu şi de demnitar al curţii şi de stăpînitor de pămînt. Boierul ar fi fost „un senior în sensul vechilor seniori anteriori nobilimii carolingiene". Vechea boierime, „seniorat", ar fi fost deosebită de noua boierime feudală „cu imunitatea proprietăţii", creaţia

[15] *Originile privilegiilor boiereşti*, în Revista Fundaţiilor Regale, 1940, p. 368—396.

[16] *Clasele boiereşti din Moldova şi privilegiile lor*, Analele Academiei Române, Memoriile Secţiei Istorice, t. XXVII, 1944, p. 511—550

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domniei. P. P. Panaitescu nu admitea „teoria" lui R. Rosetti, care deriva boierimea din cnezi, și nici că domnii au deposedat violent pe vechii stăpîni în favoarea anturajului lor, cum s-a susținut. În Moldova aceștia ar fi existat și alături de boieri în numeroase sate, dar nu cita documente. Nu admitea, cu C. Giurescu, că toți stăpînii de pămînt ar fi fost membri ai clasei boierești. P. P. Panaitescu punea problema existenței unei clase sociale a boierilor, nobililor, unitară pe întreg „pămîntul românesc". Boierimea din Moldova, creată de domnie, forma după afirmația lui P. P. Panaitescu „o minoritate față de cea veche a cărei origine străveche nu se cunoștea". Maramureșul ar fi fost „sărac și puțin populat" și Moldova ar fi fost o „regiune bine populată". I. Moga a argumentat contrariul. Noii boieri creați de domnie s-ar fi adăugat numai „pe fondul străvechi al boierimii locale". Afirmația ar corespunde parțial realității dacă avem în vedere unele elemente din nord. Pentru a-și justifica „teoria" în legătură cu originea militară slavă a boierimii vechi moldovene, P. P. Panaitescu apela la comparații nevalabile cu situația de la franci, vizigoți, din Anglia după invazia normandă, din Rusia (cu nobili descendenți din varegi). Ar fi avut loc un proces general european, o supunere a populațiilor agricole de elemente militare care le-au redus la șerbie, explicînd astfel termenul rumân și combătînd explicația lui N. Iorga. Astfel și la români ar fi fost o nobilime cu nume slav cum ar demonstra limba de stat și de cult. Aici însă argumentarea nu este valabilă fiindcă și limba latină a fost utilizată la popoare neromanice, iar termenul polon szlachta deriva din vechiul german slahta (=Geschlecht) adoptat prin intermediul cehilor [17]. P. P. Panaitescu admitea și un aport cumanic la constituirea clasei de boieri stăpini de pămînt la români, cum au scris și alții anterior (Peyssonnel). P. P. Panaitescu afirma că moșnenii (cnezii) și răzeșii ar fi fost reprezentanții unei străvechi stăpîniri a pămîntului care a rezistat cuceririlor. În contradicție cu I. C. Filitti și A. Veress, afirma că „clasa moșnenilor și răzeșilor apare ca cea mai românească dintre clasele sociale care a rămas de la început liberă de influență și amestec străin". Clasa moșnenilor sau a cnezilor și a răzeșilor ar fi constituit o particularitate a societății românești, dar elemente similare au existat și în țările vechi, Ungaria și Polonia. P. P. Panaitescu afirma exagerat, în contradicție cu I.C. Filitti, că „feudalitatea în sensul ei formal și juridic a existat la români în evul mediu întocmai ca în apusul Europei", „a existat o feudalitate românească cu toate formele și drepturile din apus". Expresia „a slujit cu credință" ar fi însemnat jurămîntul feudal. „Procesul de românizare" a boierimii slave așezată pe teritoriul țării noastre în secolul VI, s-ar fi încheiat în secolul XIV, cînd se vorbea pe aceste teritorii limba actuală, cum arătau și călătorii străini. Într-un studiu ulterior, P. P. Panaitescu a prezentat noi considerații referitoare la evoluția clasei boierești. Considera că „satele libere moșnenești și răzășești derivă din destrămarea unităților tribale teritorializate", apropiindu-le de opolele poloneze, iar „nobilimea privilegiată" (boierimea) din Moldova rezultată din cneji,

[17] Cf. și Z. Wojciechowski, *L'Etat Polonais au Moyen Age*, Paris, 1949, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stăpîni de pămînt ieşiţi din ginte. Cnejii ar fi fost o „clasă socială", „clasa stăpînilor de pămînt şi de săteni", **nobilime prestatală. Aceste** afirmaţii îi apăreau prea categorice totuşi şi mai sublinia că cnejii au fost aserviţi de boieri, dar că „în parte măcar" „cnejii au trecut" în rîndurile membrilor privilegiaţi ai statului domnesc" (boieri). Ulterior se referea sumar la judecie şi stăpînirea boierească de uric. Judecia se transforma în uric în prima jumătate a secolului XV [18].

9. Deşi n-a luat parte efectivă la discuţii, prin lucrări sau studii speciale, Gh. Ghibănescu, prin observaţiile sale făcute în prefeţele volumelor de documente publicate, şi-a exprimat punctul său de vedere, propriu într-o anumită măsură, cu privire la originea şi evoluţia clasei stăpînilor de pămînt din Moldova. Gh. Ghibănescu a atribuit un rol hotărîtor elementelor nobiliare venite din Maramureş în constituirea clasei dominante din Moldova. „Primii boieri descălecători" şi viteji au fost dotaţi cu pămînt şi au devenit „boieri teritoriali". Au existat simultan boieri cu boierie şi boieri de ţară. Dintre succesorii numeroşilor urmaşi ai vechilor stăpînitori de pămînt s-a constituit „clasa răzeşilor" din rîndurile căreia se recruta boierimea. „Mai toţi marii boieri ai ţării au ieşit din răzeşi şi s-au contopit cu răzeşi. Răzeşii la noi este vechea nobilime teritorială în ţările noastre pînă ce a venit fluxul de familii străine şi s-au hultuit cu sîngele nostru propriu, intrînd şi acaparînd averile în mîinile lor". În secolul XVII se ridicau o serie de familii boiereşti care acaparau numeroase moşii şi-şi constituiau mari proprietăţi. Gh. Ghibănescu remarca o luptă „între marii demnitari ai ţării" pentru acaparearea moşiilor răzăşeşti şi dădea o serie de nume ca Nicolae Buhuş, Miron Costin, Solomon Bîrlădeanul, Toma Cantacuzino şi alţii. Răzeşii expropriaţi erau toleraţi în sate ca „pălmaşi" (vecini) sau plecau sau erau izgoniţi. Gh. Ghibănescu, fără a fi fost orientat în literatura istorică generală a problemei, şi fără conjecturări asupra situaţiei mai vechi prezenta unele observaţii, care porneau de la însuşi textul documentelor şi nu erau decît o comentare sau chiar, uneori, o parafrazare a acestuia [19]. În afară de materialele referitoare la boierime în ansamblu, pot fi luate în consideraţie şi cele cu privire la unele aspecte sau care constituie monografii sau încercări de acest gen asupra familiilor boiereşti. Astfel de „monografii" asupra unor familii boiereşti, mai vechi şi mai noi a publicat Gh. Ghibănescu, volume de documente cu studii intorductive, referitoare la familiile Cuza (Surete şi izvoade vol. VII), Racoviţă (vol. VIII), Catargiu (vol. IX) Răşcanu (vol. X), Başotă (vol. XXIII), Kogălniceanu (vol. XXV, 1933), fără intenţia de a elogia aceste familii şi pentru a releva mai mult şansele pe care le-au avut în evoluţia politică a ţării unele sau altele dintre acestea. Deşi privirile introductive n-au un conţinut net ştiinţific, totuşi acestea apar încă utile pentru cercetători. Alte contribuţii au publicat M. Costăchescu care a rezumat datele

[18] *Problema originii clasei boiereşti*, în vol. *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 33—80; *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1964; *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 180—181.

[19] Cf. Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. XIV—XVI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din documente (pentru familia Ureche și altele), I. Miclescu — Prăjescu, R. Rosetti (1938—1940) și alții, prezentări limitate fără cadru (context istoric), Alex. Sturza, în volumul privind domnia lui Mihail Sturza, publicat în 1907, cu scopul reabilitării și apoteozării acestuia ca fost domn al Moldovei, a prezentat și referiri la nobilimea feudală românească. Influențat de literatura istorică franceză, admitea existența „feudalității" la noi și a unei nobilimi ereditare, legată de acest „sistem feudal". Făcea o distincție arbitrară între proprietatea propriu-zis feudală acordată de domn boierilor pentru servicii militare, cu scutiri și stăpînirile „alodiale" ale micilor proprietari, confirmate numai, dar nu și acordate de domni. Moșneni și răzeși „nu trebuiau confundați cu boierii luptători care stau la baza marilor familii nobile". Volumul lui Alex. Sturza apărut în același an cu acela al lui R. Rosetti, era oarecum o replică la „democratismul" acestuia, care susținea o origine mai modestă pentru boierime și absența blazoanelor. Alex. Sturza își propunea să demonstreze „existența reală, din vechime a titlurilor nobiliare și blazonului heraldic la români". Alex. Sturza afirma că familia Balș (Teodor Codrescu, în Uricarul, vol. XVII, 1891, ridiculizase pretinsa derivare a familiei Balș din Balduin de Flandra sau din regii sîrbi) avea o origine vizigotă, familia Sturza o origine „gotică" etc. El combătea, ca lipsită de orice bază, genealogia lui Gh. Asachi din 1842, care punea pe Sturzești în legătură cu Turzo din Ungaria, dar nu era mai realist cînd afirma că ar fi existat în Moldova în 1401 un Alexandru Sturza mare logofăt de la care înainte genealogia ar fi fost neîntreruptă. Alexandru Sturza ajungea totuși la realitate, după ce mai flutura diverse origini „ilustre" străine pentru această familie, nerămasă imună față de contaminarea cu elementul grecesc fanariot. Se referea la o posibilă origine italiană după forma numelui de rezonanță latină. S-a vorbit de o origine „gotică", sau dacă sau indigenă. „Cercetările întreprinse ar părea să confirme tot mai mult originea indigenă a Sturzeștilor". Numele Sturza era popular în ocolul Cîmpulungului pentru simpli locuitori, ca și în Transilvania. Un Sturza (Sturzea) postelnic apărea într-un document din 1540 martie 7 de la Ștefan Lăcustă. „Ion Sturzea Ureaclevici de la Șomuz" apărea în actul din 30 noiembrie 1546, referitor la relațiile lui Ilie Rareș cu regele Sigismund al Poloniei, în 1552 Ion Sturza portar de Suceava. Mai mulți birnici Sturza erau menționați la Vatra Cîmpulung în catagrafia din 1774. În 1781 februarie 23 (Arhivele Statului Iași 464/66), frații Dumitrașco biv vel sulger și Sandu Sturza își divizau stăpînirile de sate. Primul dădea satul Gioseni cu siliștile Ocea și Părăuțele (cu 11 pogoane vie) și satul Horjești, din ținutul Bacău, și primea de la al doilea „așezarea părintească" satul Miclăușeni, din ținutul Roman, cu case de piatră și biserică de piatră. Aici la Miclăușeni a fost construit ulterior, în stil neogotic, castelul ornat cu steme fanteziste și cu dictoane în limba latină. Au fost adunate aici în „muzeul familiei" o serie de inscripții funerare din secolele XVII—XVIII. Construirea castelului era încheiată la începutul secolului XX, odată cu biserica în stil gotic-baroc, sub conducerea arhitectului milanez Enrico Peruchetti, simultan cu apariția

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lucrării lui Alex. A. C. Sturza[20]. Se știe că satul Miclăușeni, din ținutul Roman, a aparținut descendenților lui Miclăuș vornic din secolul XV pînă la sfîrșitul secolului XVI, cînd a fost acaparat de la răzeși de Simon Stroici vistier pentru a le plăti birul în 1591. În secolul XVII satul a intrat în stăpînirea unor boieri Sturza iar Șcheia în secolul XIX. Genealogii fanteziste pentru familii boierești a improvizat și Octav G. Lecca (1911). Discuții a suscitat și problema controversată a heraldicei familiilor boierești. Reluînd opiniile lui V. A. Ureche (1888) și R. Rosetti, N. Grămadă susținea că n-au existat blazoane și diplome de inobilare acordate de domnii români și numai străine (1946). Anterior problema existenței emblemelor, stemelor, blazoanelor sau armaliilor la boierimea noastră a fost discutată și de I. Minea în cîteva lecții de heraldică nepublicate, din anii 1933—1936. I. Minea susținea că familiile boierești din Moldova au avut stemele lor particulare și se referea la „blazoanele" Movileștilor, lui Nestor Ureche, Costea Bucioc, dar „sistemul" n-a fost oficializat prin diplome, cum n-au fost legiferate nici privilegiile boierimii moldovene. Totuși stema devenită ereditară a fost recunoscută ca atare de oficialitate. Moda a putut veni din Polonia și din Ungaria, dar influența polonă a fost predominantă. Fiecare dregătorie își avea stema proprie, la fel cu orașele. Datorită relațiilor intense ale lui Eremia Movilă cu Polonia și boierimii polonofile numărul stemelor familiilor boierești a crescut și moda a ajuns generală[21]. Aproximativ aceleași păreri a exprimat și C. Moisil, și în replică la afirmațiile considerate prea categorice ale lui N. Grămadă. Și la noi ar fi existat „instituția cavalerismului", dar în forme mai simple. Stema Moldovei ar fi fost inițial personală a unui voievod din Maramureș. Și în Polonia stema Piaștilor, vulturul de imitație germană a devenit emblema statului feudal. C. Moisil prezenta o serie de figuri de pe sigilii din anii 1400—1550 și sublinia că stemele boierești nu se acordau prin diplome speciale, că multe din ele „se întîlnesc aproape identice în heraldica polonă", fără a se putea preciza în ce mod s-au format aceste steme „cum se întrebuințau și în ce mod se transmiteau urmașilor"[22]. În Polonia blazonul a fost introdus oficial în 1412 și s-au fixat circa 170 blazoane nobiliare. În cronica lui Jan Dlugosz se indica frecvent „herbul" familiilor nobile. Pentru Ungaria s-a remarcat utilizarea de nobili a unor „semne distinctive", care abia în secolul XVI se transformau în „blazoane de familie", și prin simpla folosire de mai mult timp. Numeroase diplome de inobilare, uneori fără stemă, au acordat principii Transilvaniei unor iobagi români în secolele XVI—XVII. În Rusia majoratul și blazoanele n-au existat pînă în secolul XVIII, cînd au fost introduse prin imitație.

[20] Cf. Alex. A. C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza*, Paris, 1907, pp. 136—138, 150—155.

[21] I. Minea — L. T. Boga, *Din trecutul heraldic al boierimii moldovenești*, 1942.

[22] C. Moisil, *O pagină de heraldică românească veche*, Bul. Acad., 1949, p. 151—161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din materialele prezentate în această expunere introductivă rezultă că problema vechii boierimi române, cu diversele aspecte a preocupat pe istorici și pe diletanți și s-a ajuns la unele rezultate pozitive. Un studiu de ansamblu, la nivel actual, care să fi utilizat critic și exhaustiv bibliografia existentă și întregul material documentar publicat și nepublicat, nu există și apare necesară o astfel de prezentare de proporții.

Limita finală a prezentării este jumătatea secolului XVIII, cînd Constantin Mavrocordat, prin cunoscuta „reformă", urmărea „modernizarea" statului feudal, preocupare de nivel european atunci [23]. Această reformă implica și un nou statut al clasei dominante, cu preocuparea asigurării unor condiții de existență mai ridicate pentru marea boierime și succesorii marilor dregători.

II. *Originea clasei dominante din Moldova*

În cele mai vechi documente cunoscute termenul slav „boiar" indica, alături de alți termeni, pe membrii clasei dominante laice a statului feudal. Originea acestui termen a fost considerată lămurită, în sensul ca fiind împrumutat de la bulgari, unde desemna și pe stăpînii de pămînt și pe dregători [24]. Și în acest domeniu trebuie subliniată multiplicitatea influențelor în legătură cu constituirea grupului social și circulația termenilor în limbaj și în diplomatica slavo-română a epocii. Se poate presupune că în Moldova termenul boier a fost introdus din Rusia de Halici și nu direct de la bulgari (sub forma boliar), ca în Țara Românească, unde s-a manifestat și influența sîrbească. S-a arătat că vechiul termen boier (armiger), utilizat în a doua jumătate a secolului XIV, a fost înlocuit în Halici treptat cu polonezul pan (dominus). În privilegiul lui Jagaillo, din 1387, clasa privilegiată a stăpînilor de pămînt era numită „armigeri sive boiari" [25]. Și în Rusia termenul boier avea sensul de stăpîn de pămînt și desemna și pe curteni. „Armigeri" erau numiți boierii moldoveni în exemplarul latin al actului omagial de la Colomea din 1485. Explicația termenului boier o dădea Raicewich în scrierea sa din 1788. Boier însemna luptător, termen egal cu miles, un titlu de onoare. Același remarca și faptul că țăranii din Țara Românească erau numiți „rumâni" spre deosebire de nobili, numiți boieri. Raicewich se referea asupra sensului termenului rumân, disprețuit în Țara Românească, ca și în Grecia „romeos". Se referea la schimbarea semnificației în sens peiorativ. Raicewich exprima părerea, cu anumită

[23] Cf. și Ph. Sagnac, *La rénovation politique de l'Europe au XVIII-e siècle*, Mélanges d'Histoire (H. Pirenne), Bruxelles, 1926, p. 441—442. Se făceau aici referiri, reluate ulterior, la reformele, de nivel european, care urmăreau „modernizarea" structurilor statelor europene. Cf. și *Acta Poloniae Historica* vol. XXXVI, 1977; D. Ciurea, *Quelques considérations sur la noblesse féodale chez les Roumains*, Nouvelles Études d'Histoire, 1970.

[24] Cf. și S. N. Lișev, *Za ghenesisa na feodalizma v Bălgariea*, Sofia, 1963, p. 165—166.

[25] B. D. Grekov, *Organizarea socială din Rusia Haliciului și din Polonia în secolele XIII—XIV*, Studii și cercetări de istorie medie, I, 1950, p. 98.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndoială, că în timp ce domnii şi boierii sau nobilii au putut fi de origine slavă descendenţi din cuceritori, supuşii descindeau din romani şi daci [26]. De la aserţiunile lui Raicewich a derivat părerea lui N. Iorga că astfel s-a numit masa populaţiei, în dezacord cu aceea a lui P. P. Panaitescu care susţinea că o veche aristocraţie slavă numită „boieri" s-a suprapus masei aservite a românilor. Ipoteza lui P. P. Panaitescu pornea de la o falsă supoziţie, care îşi avea originea într-o cunoaştere superficială a situaţiei reale, întîlnită tot la Raicewich şi alţi călători, care făceau în memoriile lor o diferenţiere netă între originea boierimii şi a ţăranilor [27]. B. D. Grekov a arătat că în Rusia termenul „slovenin" avea şi sensul social de membru al masei rurale şi că sub dominaţia tătară începea să prindă teren termenul cu sens larg „krestianin" [28].

Cronicarii moldoveni din secolul XVII, ulterior şi Dimitrie Cantemir, au fost preocupaţi de problema originii clasei boiereşti din Moldova, pe care n-o puteau lămuri numai pe bază de nume şi privilegii şi faţă de unele versiuni intrate în tradiţie, în legătură cu o situaţie iniţial modestă, afirmau, unii, o descendenţă categoric nobilă. Un interpolator al cronicii lui Grigore Ureche (Simion Dascălul) a înserat versiunea tendenţioasă că ungurii ar fi fixat în Maramureş pe „tîlharii" obţinuţi de „Laslău craiul" de la „împăratul Rîmului" (adică Bizanţului) pentru a combate pe tătarii din Moldova şi aceştia au fost înobilaţi („acolo i-au dus de le-au împărţit hotare şi ocine şi locuri de sate şi tîrguri şi i-au nemeşit pe toţi"). Grigore Ureche susţinea, pe baza tradiţiei, că „păstorii din munţii ungureşti", ajunşi pînă la apa Moldovei cu vînătoarea, au adus în aceşti „cîmpi deschişi" oameni din Maramureş, cu „domnii lor care-i ridicase dintru sine". Între aceşti păstori ar fi fost şi Dragoş, pus cu asentimentul tuturor „mai mare şi purtător de grijă" [29]. Miron Costin a combătut „basna" cu tîlharii daţi în ajutorul lui Laslau craiul legendar, din „temniţele Rîmului", inserată de interpolatori în cronica lui Grigore Ureche [30]. Miron Costin afirma că „neamul românilor atunci trăia cu domnii săi în Maramureş fiind risipiţi de tătari despre aceste locuri" (după Bonfini). În trecere prin Maramureş în solie la regele polon Jan Sobieski, Miron Costin a înregistrat versiunea după tradiţie că Dragoş ar fi fost păstor, pe care n-o accepta. „Cum şi Dragoş vodă mare năpaste îi este pre mărturia maramureşenilor, cu urechile mele am auzit să fie fost păstor, ce este ficior unui Bogdan vodă, născut în Maramureş". Nicolae Costin, care parafraza cele scrise de tatăl său şi adăuga unele compilaţii combătea şi el „basnele" cu tîlharii aduşi de Laslău din „temniţele Rîmului", căutînd să fie şi mai categoric în a nu

[26] Cf. Raicewich, *Osservazioni*, Napoli, 1788, p. 14, 38; ediţia în limba germană, Strassburg, 1790, p. 13. Şi Langeron scria că ţăranii „valahi" erau mîndri că descind din romani al căror nume îl poartă. Cf. Hurmuzaki, Supl. I 3, p. 71, 79.

[27] Th. Thornton (1809) se referea şi el la sensul de inferiorizare al termenului rumâni, faţă de boieri care susţineau unii că erau descendenţi din slavi. Era infirmat de W. Wilkinson (1824).

[28] Cf. B. D. Grekov, *Ţăranii în Rusia*, Ed. 1952, p. 17—87, 98. Cf. şi *Ocerki Istorii S.S.S.R., Period Feodalizma*, Moscova, 1953, p. 153.

[29] Cf. Grigore Ureche, *Cronica*, ed. C. Giurescu, 1916, p. 9—12, 13, 18.

[30] Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, ed. C. Giurescu, 1914, p. 5, 37—38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

admite versiunea că Dragoș a fost păstor, după afirmația lui Miron Costin că a aflat în Maramureș că Dragoș era de neam domnesc. „Cum și lui Dragoș vodă mare năpaste îi fac cei ce zic că a fost păstor, ce pre mărturia maramureșenilor, cum scrie Miron ce a fost logofăt mare, în izvoadele sale, că a auzit cu urechile sale să fi fost fecior de domn a unui Bogdan vodă născut în Maramureș", ceea ce nu se arăta și în documentele epocii. Și cronicarul polon Piasecius s-a referit la „exilați romani" (1645). A. Veress identifica pe „Laslău craiul" cu regele maghiar Ladislau (1077—1095) [31]. Înlăturînd deci versiunea cu „păstorii", Nicolae Costin accentua „și fiind Dragoș mai de cinste între alți nemeși, domni și căpitenii, l-au ridicat cu toții să le fie domn" [32]. Dimitrie Cantemir, în Hronicul său, în acord cu afirmațiile lui Nicolae Costin, în legătură cu originea nobilă a descălecătorilor, viitorii boieri ai Moldovei, invoca noi argumente și detalii. Mai întîi făcea constatarea : „Tuturor știut iaste că Ardealul și acum de Românii noștri iaste plin, cari pînă nu de mult nemiși ca aceia era, cît și în sfatul de obște, împreună cu alalți unguri și sași încăpè". Dimitrie Cantemir combătea și el versiunea că românii veniți din Maramureș în Moldova cu Dragoș ar fi fost „strînsură de oameni proști, adică păstori, carii își țin viața prin munți cu oile, apoi din păstori îi fac vînători" și continua : „Deci dară pentru Dragoș vodă precum au fost domn și ficior de domn, în cursul cuvîntului înainte pre larg voi arata" și accentua „nu prostime, nici chipuri necunoscute au putut să fie oamenii" [33]. În Descrierea Moldovei, Dimitrie Cantemir afirma „rusticus pure Moldavus nullus est" și continua cu afirmația privind originea vecinilor, acceptată de N. Iorga, în sensul termenului, care ar fi fost aduși de „drujinicii" lui Dragoș din regiunile limitrofe, unde ar fi fost deja introdus servajul („servitus colonorum") [34]. Prezența elementului maramureșan în constituirea clasei boierești din Moldova este evidentă. O parte din maramureșeni erau nobili, cnezi inobilați de regele Ludovic de Anjou, cum s-a afirmat și în istoriografia maghiară [35]. Prin actul său din 1360 martie 19, Ludovic regele Ungariei întărea „cîteva sate de valahi", lui Dragus, fiul lui „Gyula", „valah fidel" din Maramureș", „nobilitatis titulo", pentru merite în acțiunea întreprinsă în Moldova [36]. I. Moga și D. Prodan au prezentat referiri ample și la rolul elementului românesc din Transilvania în constituirea categoriilor sociale din Țara Românească în secolul XIII. Emigrația din Transilvania la sud de Carpați „constituia un fenomen natural", în raport și cu densitatea populației din interiorul arcului car-

[31] Cf. A. Veress, *Note la amănuntele ungurești din letopisețul lui Grigore Ureche*, Revista Istorică Română, III, p. 381—385.

[32] Cf. ed. M. Kogălniceanu, 1872, p. 66, 84.

[33] *Hronicul* (1717), ed. Tocilescu, 1901, p. 472—473.

[34] *Descriptio Moldaviae*, ed. 1872, p. 120—121.

[35] Cf. Galdi-Makkai, *Geschichte der Rumänen*, 1942, p. 58—63, 93.

[36] Hurmuzaki, vol. 1_2, p. 61—62 ; cf. și Romanoslavica, vol. XI, p. 223—229. Cf. și R. Popa, *Maramureșul în sec. XIV*, București, 1970, p. 135—139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

patic [37]. Elementul românesc din Maramureş s-a fixat în teritoriul de la est de Carpaţi treptat, în funcţie de condiţiile economico-sociale şi politice şi de tratamentul dur aplicat elementului românesc de nobilimea dominantă maghiară. A. D. Xenopol s-a referit la nobilimea română din Transilvania, a cărei constituire în clasă dominantă a eşuat datorită extinderii dominaţiei străine [38]. Şi ulterior se constată, şi în secolele XVII şi XVIII, relaţii continui între Maramureş şi Moldova, inclusiv venirea unor elemente şi influenţe de acolo. N. Iorga susţinea că termenul boier a fost introdus în Maramureş din Moldova (1939), iar în Făgăraş a fost introdus din Ţara Românească. Versiunea din tradiţie că maramureşenii în frunte cu Dragoş ar fi fost păstori arată că nu exista realmente o nobilime feudală, ci o „nobilime" de ţărani lucrători de pămînt şi stăpîni de turme, liberi, neaserviţi feudalilor unguri. Că în Moldova a avut loc acţiunea intensă a populării de elementul maramureşean, în mai multe etape, în raport direct cu constituirea şi consolidarea statului feudal, o demonstrează în primul rînd toponimia, onomastica şi elemente de terminologie socială. În documentele Ţării Româneşti din a doua jumătate a secolului XIV—XV se întîlnesc nume de boieri similare cu cele din Moldova şi unele particulare (Radul, Mogoş, Vladislav, Stănilă, Şerban, Bratei, Deatco, Drăgan, Voico, Drăghici, Popşor, Gherghina, Borcea, Miclăuş, Micul, Toxaba, Badea, Balea, Cristea, Buda, Milea, Oprea, Bratul, Barbul de Craiova, Dolofan, Oncea, Ona, Neag, Nan, Tatul, Sîrbul, Vladul Arbănaş, Ştefan Turcul, Duca, Sarandino, Moldovean, Piper, Berindei, Ghinea, Baldovin, Martin, Stoica Rusul, Cristea Tătarul). Între scriitorii de acte (gramatici) Calciu, Caloian, Ianăş, Corlat, Cîrlig, Dragomir [39]. Din documentele publicate de Ioan Mihaly de Apşa (1900) şi inscripţiile şi notiţele publicate de Bîrlea (1909) rezultă efectiv aportul elementului maramureşean la constituirea clasei dominante din Moldova. În Maramureş au avut circulaţie paralelă termenii „porţieşi", nemişi şi boieri pentru a desemna elemente din comunităţile sătesti de acolo. Nu rezultă din aceste materiale că se folosea acolo şi termenul de răzeşi. Ulterior a intrat în uz termenul *„composesori" cu acelaşi sens. „Răzeşi armalişti" erau numiţi* nobili români din Transilvania. Se constată o largă răspîndire a unor nume ca Dragoş, Bogdan, Duma (nemeş de Cornesti), Feer din Giuleşti, Giula din Giuleşti, Iuga, Giurgea, Nan, Oros, Pogan, Popşa, Stetco, Tamaş, Tătar, Ţatomir, Tivadar, Vancea, Sturza, Bora, Berindei şi altele, frecvent întîlnite în documentele din Moldova din secolul XV şi secolele următoare (Moga, Rodna) [40]. Într-un document din 1606 martie 30, de la Ieremia Movilă, erau amintiţi nepoţii lui „Jula bătrînu ,

[37] Cf. I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age*, Sibiu, 1944, p. 17—18 ; D. Prodan, op. cit., p. 162. Şt. Pascu, *„Descălecarea" Moldovei*, în vol. *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj, 1971.

[38] A. D. Xenopol, *Les Roumains au Moyen Age*, Paris, 1885, p. 117—121. Cf. şi vol. *Din Istoria Transilvaniei*, ed. 3, 1963, p. 139—140.

[39] Cf. G. D. Florescu, *Divanele domneşti din Ţara Românească*, Bucureşti, 1943.

[40] Cf. şi I. Puşcariu, *Date istorice privitoare la familii nobile române*, Sibiu, 1892.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu privilegiu de la Alexandru cel Bătrîn, care vindeau o parte din satul Borăști, unde a fost Bora jude, lui Teodor Chiriac cămănar. Elementul maramureșean s-a suprapus elementelor locale mai vechi și a fuzionat cu acestea. În zona de nord a Moldovei, limitrofă cu Rusia de Halici anexată de poloni între 1349—1386, a existat probabil și o „boierime" ai cărei membri sau descendenți apăreau în listele de martori ale documentelor domnești ale lui Alexandru cel Bun alături de elementul românesc. Poate fi considerată acceptabilă în parte afirmația lui G. I. Brătianu, că domnia lui Dragoș și a lui Bogdan voievod s-au suprapus și unor stăpîniri locale și boierimea în curs de constituire și-a asumat treptat obligațiile de sfat și ajutor specifice relațiilor feudale [41]. „Slavilor nu le-a fost dat să întemeieze în Moldova ordine politică" subliniau D. Onciul și N. Iorga. Românii au întemeiat „statul Moldovei" [42].

III. *Stăpîni feudali și dregători în secolele XIV—XV*

Terminologia.

Așa cum rezultă din documentele de la sfîrșitul secolului XIV și începutul secolului XV, nu exista atunci încă în uz o terminologie fixată rigid, pentru a reda ierarhia diferitelor categorii ale boierimii din Moldova. Este necesar a se avea în vedere faptul că diverse influențe se suprapuneau pînă ce se ajungea la un sistem unitar și omogen, pentru a intui realist această situație inerentă de la începutul organizării statului feudal. Este necesar să apelăm pentru o analiză corectă la documentele în original. Prin actul din 11 februarie 1400 Alexandru voievod a acordat slugii sale credincioase pan Dan Uncleata vameș, „cu tot sfatul de boieri mari și credincioși", pentru slujire, uric locul a șase sate într-un hotar. La credință era amintit și fratele domnului jupan Bogdan, apoi boierii fără calificativul pan. Se încheia cu „credința tuturor boierilor noștri". Destinatarul era „sluga și pan", iar fratele domnului „jupan". Prin alt act din 1429 iunie 17, Alexandru cel Bun reîntărea slugii și boierului pan Dan Uncleata, vîslujenie șase sate. În documentele interne ale Țării Românești din secolele XIV—XV apăreau la martori unii boieri calificați „jupani" fără dregătorii (foști dregători) sau și cu mari dregătorii (vel vornici). Acești „jupani" (nominal nouă într-un document din 1508) erau urmați de mențiunea „și toți ceilalți boieri rumâni" [43]. În alt document din 1400 ianuarie 29 Alexandru voievod dădea „adevăratelor slugi și boieri" Stroie și Ioan,

[41] Cf. Acad. Rom., Bulletin de la Section Historique, t. XXVIII, 1947, p. 86. Cf. și Revista Istorică Română, 1940, p. 388, recenzie de C. C. Giurescu la D. Arion, *Despre prerogativele marilor boieri moldoveni înainte de Ștefan cel Mare*. Cf. și Acta Poloniae Historica, vol. XXXVI, 1977, p. 104—108, art. M. Sczaniecki, *Les origines et la formation de la noblesse polonaise au Moyen Âge*.

[42] D. Onciul, *Opere*, vol. I, București, 1946, p. 288.

[43] Cf. I. Bogdan, *Documente și regeste*, București, 1902, p. 223.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru slujire, două sate uric cu tot venitul. La martori, după jupan Bogdan, fratele domnului se menționa „credința a toți boierii", în frunte cu Dragoș viteaz cu fiii săi apoi jupan Andrieș, Stanislav Rotămpan cu fiii, pan Drăgoi și alții. Beneficiarii erau slugi și boieri, fără a li se indica dregătoriile iar distinctivul jupan se folosea și pentru Bogdan fratele domnului și pentru un boier. Jupan era numit și boierul Petru Ureche, într-un document ulterior din 1407 ianuarie 7. În unele documente numele boierilor erau redate după maniera din documentele cancelariei ungare. Într-un act din 1407 martie 8 apărea, probabil pentru prima dată, expresia „și credința tuturor boierilor mari și mici". În lista de boieri martori din documentul din 1414 decembrie 20 apăreau unii cu distinctivul pan, alții cu jupan, fără a se putea remarca o diferențiere. Doi „zugravi", Nichita și Dobre, într-un act din 1415, primeau sate pentru pictarea a două biserici și erau calificați „slugi" ale domnului. Într-un document din 1420 aprilie 20 era menționat „sluga și credincicsul boier pan Oană vornic", căruia Alexandru voievod îi întărea zece sate, pentru slujire, uric tot venitul. Nepoții lui Oană vornic erau amintiți într-un act din 1489 martie 13, ca vînzători de ocini întărite de Alexandru cel Bun. Într-un document din 1423 martie 12 era amintit sluga Batin, căruia i se întăreau trei sate, unul unde își avea casa. În 1695 aprilie 8 era amintit Batin iuzbașe [44]. Veriga vătaman într-un document din 1423 aprilie 15 era „acest adevărat", nu și slùga. „Acest adevărat" era numit și Manuil Bașotă, într-un act din 1428 decembrie 4, care dăruia mănăstirii Neamț un sat „de uric", numit Bașoteni. La boieri martori era amintit și panul Bratul fratele doamnei („kneaghina"). Pan era și Radu gramatic căruia, pentru slujire, i se acordau două sate uric și tot venitul prin documentul din 1429 aprilie 17. Se poate observa că „pan" era un distinctiv. Într-un document din 1462 decembrie 3 era amintit „marele pan Drăgoi", după care s-a numit satul Drăgoești. Termenii „sluga și boierul" indicau categoria socială și calitatea de dregător în mod generic. Într-un document din 1437 decembrie 20 se remarca precizarea că sluga se numea și pan Ureche păharnicel, dregătorie care nu avea sensul din secolul XVII și era de fapt un subaltern direct al paharnicului. „Boierul pan" Mihail de Dorohoi apărea în actul din 1437 decembrie 13 în fruntea martorilor, calificați toți pani și generic slugi. Este de remarcat că în actele din secolul XV soțiile boierilor nu se numeau în mod obișnuit kneaghina, cum era situația în secolele XVI—XVII, și se utiliza femininul de la pan (document din 1438 martie 5). Termenul cneaghina era rezervat în secolul XV (document din 1464 iunie 11) doamnei. Cînd se folosea numai termenul sluga, acesta trebuia să se refere la o persoană cu o situație inferioară în rîndurile boierilor dregători. Mihul pisar era calificat „boierul pan" în actul din 1443 martie 6. În alt act din 1445 februarie 18 Mihail logofătul, același personaj, era „credincios boier pan". Pan era și Jurjea gramatic (1456 februarie 8), care primea vîslujenie două sate la Cîrli-

[44] Arhivele Statului Iași, 453/13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gătură, uric cu tot venitul. Urma o altă întărire pentru sluga Jurj Ioilevici pisar, din 30 iunie 1456.

În documentele cu caracter extern era menționat sfatul boierilor „boyaronum nostrorum fidelium communicato consilio", în actul din 1387 mai 6 [45]. În același act apăreau termeni latini cu circulație în diplomatica polonă ca „supremi consiliarii magnifici domini Petri woyevode". Restul boierilor erau „terrigenae" („nostro nomine et aliorum terrigenarum terre Valachiae"). În documentul în limba slavă din 1393 ianuarie 5, de la Roman voievod, apăreau menționați slugi și pani, cu care s-a sfătuit domnul pentru relațiile cu Polonia. Erau menționați „și noi panii și poporul țării valahe". În actul din 1395 ianuarie boierii Bratul, Stanislav, Mihail și Șandru se numeau în comun „pani boieri" și separat fiecare pan. Apărea și expresia „boieri și pani", „slugi pani". Și oamenii regelui polon erau numiți slugi-pani. Într-un document din 1395 ianuaria 6 se făcea distincție între boeri și „zemleani" (= „terrigene"), stăpîni de pămînt, membri ai clasei boierești, slugi și în același document, în continuare „noi panii și boierii Țării Moldovei" erau enumerați în frunte cu „pan Mihail fratele voievodului". Pani erau aici și doi dintre cei patru viteji Dragoș, Grozea, Ivaniș (fără pan), Costea (fără pan), și alți pani, boieri, „țărani" (zemleani) și „toată țara". În alt document din 1404 august 1, scris de pan Iațco și Bratei, apărea expresia „slugile domnului panii valahi". Însuși domnul era „noi panul Alexandru voievod". În actul din 1433 iunie 3 boierii sfatului domnesc erau numiți secretari („sana induccione consilii nostrorum secretariorum"). În actul din 1435 august 26 Ștefan voievod se referea pentru regele polon Vladislav, în legătură cu împăcarea cu fratele său Ilie și se făcea mențiunea „noi cu boierii noștri și cu toate slugile noastre". În cele două versiuni, slavă și latină, ale documentului din 1435 septembrie 1, referitor la relațiile vasalice ale lui Ilie voievod cu regele Vladislav, apărea expresia „cu consiliul nostru bătrîn și tînăr" („necnon cunctis baronibus seu consiliariis nostris senioribus ac juvenibus"). În actul din 1437 septembrie 19, privitor la relațiile lui Ilie voievod cu regele polon Vladislav, apăreau categorii ale boierimii. Sfatul domnesc (rada) era compus din „viteji" („riteri") și „boieri". Urmau căpeteniile din cetăți, orașe, teritorii și oameni supuși domnului de diferite categorii [46]. G. I. Brătianu vedea în expresia slavă „stadla" „stările", ceea ce apare o exagerare. Termenul se datora scriitorului actului, care utiliza și expresii neadecvate pentru situația reală din Moldova de atunci. În actul boierilor, separat cu aceeași dată, nu apărea menționat nici un „viteaz", și după enumerare nominală și cu indicarea localității se completa „și toți riteri și boieri și sfatul și pămînturi supuse". „Panii sfatului domnesc" și „toți boierii de la mare pînă la mic" apăreau menționați în actul de la

[45] Cf. și St. Russocki, *„Consilium baronum" en Pologne médievale*, Acta Poloniae Historica, vol. XXXV, 1977, p. 17—18.

[46] Cf. G. I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor*, Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, tom. XXIX, 1948, p. 204. Cf. și A. Sacerdoțeanu, *Instituțiile supreme ale Moldovei în secolele XIV și XV*, Revista Arhivelor, vol. IX_2, 1966, p. 30—40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vaslui din 1456, de la Petru voievod, în legătură cu adunarea generală extraordinară ţinută acolo, în care s-au discutat relaţiile cu turcii, care ameninţau Moldova. Erau incluşi şi pisarii, cinci nominal, unul Soliman. În actul din 1457 septembrie 8, de la Ştefan cel Mare, în legătură cu veniturile mănăstirii Bistriţa, din vămile de la Bacău şi Tazlău şi altele, se menţiona că „nici un boier sau slugă a domnului nu va pune altă vamă şi nici un boier, ureadnic, vameş, globnic nu va interveni". Termenul boier indica aici un mare dregător iar sluga pe unul comun. Este o precizare pe care n-o putem face în raport cu documentele anterioare. Menţiunea sluga-pan pentru acelaşi boier a continuat să fie utilizată în documente, dar apărea şi „sluga" singur. Hărman pîrcălab de Cetatea Albă era, în documentul din 1480 august 29, „sluga şi boierul nostru credincios pan". În documentul omagial din 2 martie 1462 (Suceava) a lui Ştefan cel Mare pentru regele polon Cazimir, erau amintiţi după cler „panii moldoveni bogaţi şi săraci cu sfatul bătrîn şi tînăr şi tot poporul". În documentul din 1485 septembrie 16 (Colomea) erau amintiţi toţi boierii sfatului şi toţi „supuşii" din „Ţara Moldovei"; în altul din 1499 aprilie 16 „boyari et consiliarii". Boierii erau numiţi „regniculi" într-un act din 1471. Prima menţiune pentru „nemeşi" apărea într-un document din 18 martie 1495. „Sluga" Oancea, fiul lui Stanciul nemeş vindea satul Lăleşti, la Tutova, cu 150 zloţi tătăreşti. Acest Stanciul a fost un boier proieminent al lui Ştefan cel Mare, utilizat în solie la Matei Corvin în 1475, menţionat mult timp în fruntea listei de martori din documente dintre anii 1468—1480. Nu se poate argumenta că termenul nemeş era atunci rezervat marilor boieri. Generic şi spre sfîrşitul secolului XVI desemna pe foşti dregători şi urmaşi de boieri cu moşii, fără dregătorie.

În concluzie, din datele documentelor cu caracter intern şi extern, insuficiente pentru rezolvarea problemei categoriilor de membri ai clasei dominante boiereşti, în secolul XV, rezultă că în rîndurile boierimii moldovene din secolele XIV—XV, concepută ca o clasă unitară în formare, existau boierii de sfat, dregători mari şi mici, stăpîni de pămînt, care erau şi ei consultaţi în materie de politică externă sau întăreau acte omagiale şi „vitejii" un fel de cavaleri, o elită militară, care au avut aceleaşi privilegii ca şi dregătorii. Termenul sluga, alături de pani şi boieri, nu marca atunci o distincţie de categorie, ci calitatea de „servitor", de subaltern, de boier dependent de domn, vîrful clasei dominante şi avea sensul termenului servientes (anterior ministeriali) din diplomatica latină [47]. Un spirit de „castă", o solidaritate de clasă a boierimii nu existau în sens real atunci. Elemente diferite puteau avea acces în rîndurile acestei clase, zugravi de biserici şi fii de popi. Elementul nobiliar rutean, provenit din Maramureş sau din Moldova de nord, avea aceeaşi condiţie juridică şi socială ca şi cel românesc.

[47] Cf. şi J. Bak, *Königtum und Stände in Ungarn im 14—16. Jhrdt*, Wiesbaden, 1973, p. 12, 27 (nobiles-servientes regis, regnicolae).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Categoria nobiliară a vitejilor

O veche categorie aparte a boierimii moldovene în secolul XV o constituiau vitejii. Termenul a fost pus în discuție și de N. Iorga (1908), care considera „viteazul" boier devenit stăpîn feudal pentru merite militare. Ulterior (1925) N. Iorga sublinia că vitejii erau „cavaleri de obîrșie maramureșeană, care poartă nume de acolo ca Dragoș, de la care vin Cîmpii lui Dragoș, Grozea, Mihai, Ivaniș, Roman, Costea ca și Domuncuș". Un astfel de „viteaz" (aulae miles) a fost și Voicu, care a primit pentru slujire de la regele Sigismund „o moșie în comitatul Inidoarei". N. Iorga considera viteji pe maramureșenii nobili care au participat la exodul în Moldova. Acestor viteji (milites) li s-a acordat „jure militari" vechi sate-obști și deveneau „boieri de donație". Ulterior, N. Iorga raporta „Cîmpul lui Dragoș" la Dragoș voievod care a împărțit locuri la „tovarăși de război, ctitori de sate" [48]. De numele lui Dragoș viteaz erau legate două localități, Drăgușeni la Stavnic și Drăgușeni la Moldova. Ion Bogdan a exprimat aceleași opinii asupra vitejilor. Dragoș viteazul a fost un „curtean" (miles aulae) al lui Roman I (1392) și de la el deriva Cîmpul lui Dragoș. Problema vitejilor a fost pusă și de N. A. Constantinescu [49], comparativ cu Transilvania și cu Ungaria și țările balcanice. Se referea și la stratioți și proniari din Imperiul bizantin. O asemănare inițială între proniari și viteji a putut exista dar stăpînirea de pămînt a acestora din urmă nu apare în documente direct condiționată de slujba militară, deși menționarea slujirii se făcea, dar în genere pentru toți cei care primeau întărirea satului respectiv. Este exagerată și fantezistă afirmația că „stratiotia bizantină" a generat vitejii și voinicii din Moldova (urmați de curteni — slujitori) „stratiotia română". Voievozii ar fi creat viteji și voinici, urmînd pe împăratul bizantin, în scopul „centralizării statului feudal" [50]. Pentru a se putea ajunge la unele concluzii acceptabile este necesară parcurgerea informației documentare și din cronici. În documentul din 1392 martie 30 se făcea mențiunea acordării de Roman voievod slugii sale Ivaniș viteaz, pentru slujbă credincioasă, a trei sate la Siret „uric cu tot venitul în veci". Între boierii martori din acest act era menționat și pan Dragus viteaz. În alt document din 1399 noiembrie 28, considerat suspect, iar de M. Costăchescu autentic, apăreau la credință vitejii Costea, Grozea, Dragoș, Ivaniș. Dragoș viteaz și fiii săi erau menționați, la credință, și în documente din 1400 februarie 11 și 1400 iunie 28. În documentul din 1400 august 4 între boierii martori erau și Dragoș viteaz, același cu Dragoș de Neamț din actul din 1408 septembrie 16, și Ioaniș viteaz. Pan Dragoș viteaz apărea la martori și în documentul

[48] Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVIII, p. 19 ; *Istoria poporului românesc*, vol. II, 1925, p. 50, 86 ; *Istoria Românilor*, vol. III, p. 702. Dragoș, vornic era trimis la Radom de Petru voievod în 1389.

[49] *Chestiunea celei mai vechi organizații ostășești la Români — vitejii și arimanii*, Revista Istorică, XXXI, 1945, p. 87—97.

[50] Cf. *Actes du I-er Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, vol. III, Sofia, 1969, p. 229—231 ; Etudes balkaniques, 3, 1978, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din 1428 februarie 16. În documentul cu caracter extern din 1395 ianuarie 26, apăreau Dragu§, Grozea, Ivaniş şi Costea. Nu se poate preciza dacă acesta din urmă este identificabil cu pan Costea „valahul", care în 1402 se obliga să slujească pe regele Vladislav, să sfătuiască pe domn şi să nu să se solidarizeze cu el. În documentul din 1404 august 1 (Cameniţa) era menţionat între „slugile panii valahi", ai lui Alexandru voievod numai Ianuş viteaz, iar în documentul din 1407 octombrie 6 numai Dragoş de Neamţ. În documentul din 1433 iunie 4 apărea „pan Ioaniş" între boieri. În documentul din 1436 septembrie 19 (Liov), de omagiu, al lui Ilie voievod pentru regele polon Vladislav, erau amintiţi tot sfatul domnesc, riterii, boierii şi căpeteniile din cetăţi, oraşe, ţinuturi şi toţi supuşii (slugile) de orice categorie. Urmaşii lu Dragoş viteaz apăreau menţionaţi în documente din 1443 mai 31 (Jurj Drăguşanul şi fratele său Alexa, în legătură cu satul Drăguşani la Stavnic), 1481, februarie 1 (sluga Danco, fiul lui Sima, nepotul lui Dragoş viteaz, împreună cu alţii, vindea satul Selivestri, la Cobîle, lui Ştefan cel Mare, pentru 200 zloţi tătăreşti), din 28 februarie 1507 (Anuşca, fiica lui Dragoş viteazul şi întreg neamul lui Dragoş viteazul au dat lui Dragotă Săcuian ceaşnic, ruda lor, satul Săcuiani, unde a fost Cozma) şi din 1520 iulie 15 (nepoţii lui Sima Drăguşanul, Ion Albotă şi nepoţii lui Giurgea Drăguşanul, fiul lui Dragoş viteaz, îşi împărţeau două sate, Drăguşani la Moldova şi Zăvoiani). Nepoţii lui Bratul viteazul, nemenţionat între ceilalţi viteji, apăreau în documentul din 1491 ianuarie 7, prin care li se confirmau ocinile, între acestea şi satul Bratuleşti, ale căror acte s-au pierdut, cum ştia şi domnul. Numai în letopiseţul de la Bistriţa apărea termenul „viteaz" şi „viteji", al cărui corespondent din cronica în versiune germană a lui Ştefan cel Mare era Ritter şi indica pe cavalerii consacraţi din rîndurile boierilor. În legătură cu cei căzuţi în lupta din 1476, cronica (letopiseţul de la Bistriţa) menţiona viteji buni, boieri mari, oaste bună şi viteză şi bravi tineri şi husari. Vitejii apăreau astfel ca o categorie militară de elită în fruntea armatei lui Ştefan cel Mare, înaintea marilor boieri. Nu s-ar putea afirma că „bunii viteji" se referă la toate categoriile enumerate. In cronica lui Grigore Ureche pasajul în legătură cu lupta din 1476 era inversat : „Şi mulţi din boierii cei mari au pierit şi vitejii cei buni au pierit cu totul atunci". În 1471 (ştirea a fost luată de Grigore Ureche tot din letopiseţul de la Bistriţa), Ştefan cel Mare „pre mulţi viteji i-au prins de vii" (ai lui Radu cel Frumos în lupta de la Soci sau „Vadul Turcilor"). Termenul viteji se referea aici în general, la boierii din oastea lui Radu cel Frumos. După luptele cu polonii din 1497, se făcea menţiunea că Ştefan cel Mare „au făcut ospăţ mare tuturor boierilor şi tuturor vitejilor săi şi cu daruri scumpe i-au dăruit". Ştirea era luată tot din letopiseţul de la Bistriţa şi simplificată. Aici se arăta, în mod detaliat, că Ştefan cel Mare a trimis toată oastea acasă şi „a poruncit tuturor vitejilor şi boierilor săi să se adune de sfîntul Nicolae la Hîrlău". Aici a oferit un ospăţ „tuturor boierilor săi, de la mare şi pînă la mic şi a făcut mulţi viteji şi daruri de mare preţ le-a dăruit, fiecăruia după meritele sale şi i-a trimis la ale lor". Expresia „a făcut mulţi viteji"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ar indica tocmai consacrarea în calitate de cavaleri, acordarea unui distinctiv pentru merite militare. Știrea nu are nimic comun cu informația din cronica lui Jan Dlugosz, referitoare la promovarea țăranilor în rîndurile boierimii inferioare pentru participarea la lupte. „Vitejii cei buni" erau amintiți și în legătură cu „ospățul" de la Hîrlău, oferit de Ștefan cel Tînăr în 1518, după luptele cu tătarii. Aceștia apăreau aici ca elemente distinse, din punct de vedere militar, din rîndurile boierîmii [51]. Viteji, alături de „voinici" apăreau și ulterior în documente și cronici pînă în secolul XVII. Într-un document din 1496, ianuarie 17, apărea ca părtaș în satul Nănești, Dobroin voinicul [52]. Printr-un act din 1581 martie 3, de la Iancu voievod, se întărea slugii Teodor „viteaz" ocinile Berbești, Pleșinți și Botoșenița. O ultimă mențiune documentară a vitejilor apărea într-un act de la Gheorghe Ștefan, din aprilie 1653, în legătură cu lupta dusă contra lui Vasile Lupu, declarat dușman al țării. Termenul viteji se mai întîlnește și în letopisețul lui Nicolae Costin cu sensul de categorie de militari. Erau menționați aici „vitezi, voinici, slujitori". Termenul viteaz, în forma slavă „hrăbor", a devenit nume de familie, ca și cel desemnînd o dregătorie uneori. Într-un document din 1508 decembrie 14 era menționată sluga Giurgea Hrăbor comis, care cumpăra satul Blănești, pe Bîrlad, de la Ștefan pircălab, pentru 300 zloți tătărești, iar în altul din 1560 aprilie 4, fiul acestuia, Maxim Hrăbor postelnic. Într-un document din 1448 iulie 15 era menționat satul Vitezești, dar nu se poate specifica de la care persoană deriva acest nume. Apărea și ca nume de botez : Hrăbor fiul lui Pătrașco banul (1622). În documentele de la sfîrșitul secolului XVI și din secolul XVII apăreau expresiile „oșteni aleși", „oșteni vechi", „oșteni de înainte", „voinici de curte", „oșteni de frunte", alături de boieri. În cronica lui Eftimie apăreau menționați „boieri și oșteni", boieri și cu alți oșteni. În 1596 Ieremia Movilă trimitea la Varșovia pentru a exprima credința față de regele polon, patru soli, unul pentru el personal, altul cleric, al treilea dintre boierii dregători și ultimul reprezentînd „ordinul equestru". Datele prezentate ne permit să facem constatarea considerată valabilă că primii viteji amintiți în documente nominal și reduși ca număr erau militari din anturajul imediat al domnului, un fel de cavaleri, pe același plan cu marii dregători și stăpînitori de pămînt, capi de oaste. Vitejii menționați ulterior ca o colectivitate, mai numeroși, numiți și voinici, cu un termen de origine serbobulgară, erau „gregari", un fel de Ritterstand la germani și poloni. În acest sens trebuie interpretată și mențiunea din cronica lui Jan Dlugosz, în legătură cu promovarea „țăranilor", de Ștefan cel Mare, pentru merite militare, în rîndurile „rangului ecvestru". Pasajul confuz din cronica lui Dlugosz apărea mai clar redat în opera lui Cromer. Nicolae Costin reda și el acest pasaj din opera lui Cromer : „Rîdicat-au Ștefan

[51] Cf. I. Bogdan, *Cronici inedite*, București, 1895 ; Grigore Ureche, *Cronica*, ed. C. Giurescu, p. 19—20, 61—184 ; Documente privind Istoria României.

[52] În Serbia au existat „voinici" luptători din rîndurile micii nobilimi. „Voincii" din Bulgaria apar comparabili cu curtenii din Moldova.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vodă atunce pre mulţi din prostime la statul de nemişi, pentru vitejie ci au arătat în războaiele sale". Istorici maghiari au considerat categoria vitejilor, militari de la curtea domnească, formînd un fel de ordin cavaleresc, ca introdusă în Moldova din Ungaria. Ulterior, cînd influenţa modelului curţii ungare nu mai exista, au dispărut şi aceşti viteji din organizaţia militară a Moldovei. Au apărut ulterior alte elemente, curtenii, care nu mai aveau o poziţie dominantă ca vitejii. Mult mai numeroşi decît aceştia curtenii trăiau liberi la ţară pe micile lor porţiuni de pămînt [53]. Influenţa ungară în ce priveşte termenul slav la origine şi categoria nobiliară nu se poate contesta. Dar vitejii n-au dispărut total cum s-a afirmat. La curtea domnească au rămas „oştenii de frunte" amintiţi în documente. Curtenii erau viteji comuni. Neculce considera „curteni de ţară", la origine, unele familii de boieri ca Racoviţă, Sturza şi Balş, în „O seamă de cuvinte". Se poate afirmă că termenul „viteaz" a avut la români, ca şi termenul „cavaler" (Ritter) în Germania, Spania, Polonia şi în alte ţări două sensuri distincte unul de „consacrat" şi altul de membru al categoriei inferioare a nobilimii. Categoria vitejilor, în floare sub Ştefan cel Mare, datorită acţiunilor militare, se perima în secolul XVI, rămînînd masa de militari numiţi curteni şi „oşteni de frunte" de la curtea domnească. Ştefan cel Mare tindea să creeze un fel de ordin cavaleresc, în genul celor din Europa occidentală (Franţa şi Burgundia), care cuprindeau un număr restrîns de membri. În 1430 s-a instituit ordinul „Linii de aur" „în funcţie de ideea războiului împotriva turcilor" [54]. În 1502 un sol al lui Ştefan cel Mare a fost făcut la Veneţia, în cinstea domnului său şi pentru acesta, cavaler şi „îmbrăcat în aur".

Stăpînirea de uric (ocina şi vislujenia). Imunităţi feudale

La baza puterii politice a boierimii moldovene a stat proprietatea feudală constituită treptat. Au fost însă în număr redus în secolul XV *acei boieri care s-au ridicat deasupra celorlalţi prin suprafeţele vaste* ale domeniilor lor. În actul din 13 decembrie 1421, în fruntea boierilor martori se afla „pan" Mihail de Dorohoi. Urmau Negrea, Dragoş, Vilcea, Şandru, Dan, Isaia, Cristea, Laţco Boţ, Budul, Ciurba, Detco, Porcul, Corlat, Ştefan Stravici, Bogdan, Boris Braevici, cu succesori direcţi în sec. XVII, Danciul, Julici, Iaţco, Hudici şi alţii. În actul din 1456, de la Vaslui, între panii sfatului domnesc erau menţionaţi Bratul, Duma Braevici, Ioan Balcean, Oana Pîntece, Cozma Şandrovici, Hodco Stibor, Hodco Creţevici, Goian, Coste Orîş, Lazăr Pitic (fiul lui Teodor Pitic), Ion Bucium, Teodor Limbă Dulcevici, Roman Hudici, Ivaşco Hrincovici, Neag Cîmpean, Ezerean, Gangur, Negrilă, Dragoş. În actele lui Ştefan

[53] Cf. Galdi-Makkai, *Geschichte der Rumänen*, 1942, p. 117—139; Archivum Europae Centro-Orientalis, t. VI, 1941, p. 451—474 (L. Elekes).

[54] Cf. şi Cronica lui Enguerrand de Monstrelet (1448), ed. J. A. Buchon, Paris, 1826, p. 277 (1430).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cel Mare apăreau la martori și alte nume pitorești de dregători, Vrîncean, Albul, Negrilă, Mohilă, Arbure, Purece, Buhte, Șarpe, Frunteș, Crasneș, Secară, Gotcă, Vulpaș, Bucium, Cîrje, Grumaz și alții. Nu era menționat între martorii sfatului domnesc „boierul pan Hanco ciașnic", căruia îi acorda întăriri pentru sate (Vascăuți pe Vilia) și țigani în 1473 și 1479. În actele de la Ștefan cel Mare se întîlnesc și alte nume de dregători, înafara sfatului domnesc (Lupe armaș, Ivanco Turcul sulger, Mihul sulger, Duma clucer) și numeroși stăpîni de sate „slugi și pani". În 1487 martie 15 Ștefan cel Mare întărea „slugii" Ivanco Bărlici, pentru slujire, sate de ocină Bîrgăiani pe Moldova, Verbia pe Jijia și Corlăteni. Erau amintiți, între alții, slugi și pani sau simple slugi, Stanciul Sinescul (1458 noiembrie 11), Ivașco Goenescul (1459 ianuarie 13), Ivul Voinescul (1460 noiembrie 27), boierul pan Petru Negrea (1462 octombrie 8), Toma Bonțea (1471 august 13), Corlat (1473 septembrie 13). „Sluga" Arsene Nebojatco uricar era menționat în documentul din 1614 martie 30, nepot al lui Gavril vistier, strănepot al lui Ion Pribag (din timpul lui Ștefan cel Mare), în legătură cu un uric pentru tot satul Vlădeni la Jijia din ținutul Hîrlău. În alte acte ulterioare din secolele XVI—XVII, erau amintiți stăpîni de sate întărite de Ștefan cel Mare (Știbor, Ion Odob, Roman Ciurea, Dragotă Teleagă și alții).

Această stăpînirea feudală de pămînt (termenul proprietate intra în uz în secolul XIX) a boierimii din secolele XIV—XV ar fi avut origini diferite : un teren defrișat și populat, ulterior întărit de domnie, unul sau mai multe sate acordate de domn din locurile devenite domnești prin preluare de la obștile țărănești libere, conduse de juzi, cnezi și vătămani, prin lipsă de succesiune, confiscare pentru viclenie și așa zisele terenuri pustii trecute pe seama domniei și cumpărarea prin liberă negociere de la diverse persoane sau schimbul cu particulari sau mănăstiri. Între satele întărite lui Mihail logofătul, de Petru voievod în 1455 iulie 2 era menționat și Părtănoși, la gura Pobratei, unde erau atunci juzi Cristea și Danciul, „ambele judecii". Este cunoscut conflictul lui Veriga vătăman cu succesorii boierului Rotîmpan, pentru pămînt, aplanat prin intervenție domnească (1423). Cneazul Nicoară devenit „sluga" primea o compensație de pămînt cu uric (1440). Stăpînirea asupra unui sat sau loc se întărea de domnie prin uric, indiferent dacă era moștenit sau cumpărat sau donat de domn pentru slujire. Deși nu se fixau contractual obligațiile, prin prevederile actului, se poate admite că înafară de stăpînirea de moștenire numită impropriu alodială, a existat și o alta condiționată, de tipul feudei, adică acordată inițial pentru servicii militare, (iure militari în Polonia) sau de altă natură și menținută prin îndeplinirea în continuare a acestor sarcini de titularul actului domnesc și de succesorii săi. Domnul continua să rămînă stăpînul de drept al locului acordat, condiționat și temporar, avînd posibilitatea să revină asupra donației atunci cînd deținătorul de fapt vindea locul sau nu mai corespundea. Și în Rusia au existat aceste două forme de proprietate feudală deplină și condiționată. În Serbia au existat bastina și pronoia, prima proprietate deplină cea de-a doua tenură condiționată ereditară, transmisibilă descendenților masculini capabili de ser-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vicii inalienabilă şi revocabilă. Pronoia s-a transformat cu timpul în baştină ereditară [55]. Istoria domeniului feudal în Moldova începea cu stăpînirea boierească ; cea bisericească modestă la început, se consolida rapid, se extindea şi asupra tîrgurilor parţial şi prin imunităţi asuma o formă tipic feudală, care nu se poate remarca şi la cea laică, boierească. Se poate sublinia faptul că în prima jumătate a secolului XV a fost o luptă, o întrecere între stăpînii de sate pentru obţinerea privilegiului domnesc, pentru stăpînire de origine incertă dar „legalizată", consolidată astfel. Privilegiul domnesc pentru stăpînirea de pămînt deschidea şi calea dregătoriei. Expresia „pentru slujire" din majoritatea documentelor cancelariei din Moldova din secolele XV şi XVI nu corespundea sensului atribuit pe P. P. Panaitescu, care o considera egală cu jurămîntul de vasalitate. Această menţiune se referea de fapt la fidelitatea stăpînilor de sate faţă de domnie şi era în legătură cu alta, care făcea aluzie la confiscarea în caz de infidelitate.

„A slujit şi slujeşte" însemna că este la dispoziţia domnului, este fidel, *conditio sine qua non* a confirmării unei ocini care nu era vislujenie. Altfel, după formulă, ar trebui să conchidem că toate satele întărite de domnie erau vislujenii şi toţi cei menţionaţi în documente erau în slujba directă a domnului. Ştefan voievod întărea prin documentul din 1443 martie 6 lui pan Mihul pisar, pentru slujire, un sat cumpărat cu 50 zloţi. Ştefan cel Mare întărea prin documentul din 1467 ianuarie 1 lui Moica şi fratelui său Coste, pentru slujire „dreapta lor vislujenie şi cumpărare" o silişte, cumpărată cu 125 zloţi tătăreşti. Sate cumpărate şi locuri şi venituri domneşti din vămi au fost acordate „pentru slujire" lui Cernat ploscar şi fratelui său Ştefu1 prin actul din 1448 iulie 15. Acestea erau stăpînite de succesori şi în secolele următoare. Probabil, Roman voievod a acordat prin actul din 1392 martie 30, pentru slujbă îndeplinită efectiv trei sate, uric cu tot venitul, lui Ivaniş viteaz. Prin alt act din 1400 februarie 11, Alexandru voievod acorda „locul a şase sate într-un hotar" din dreaptă ocină şi dedină domnească, pentru „buna slujbă" slugii pan Dan vameş. Menţiunea că domnii următori nu vor putea anula întărirea unor sate unor boieri „fără vină", se făcea într-un document din 1400 iunie 29. Originea stăpînirii de pămînt întărite apare de multe ori obscură. Se menţiona numele vechiului stăpîn, dar nu se specifica dacă locul a fost confiscat sau cumpărat. Într-un act din 5 aprilie 1488, de la Ştefan cel Mare se făcea menţiunea că un sat a fost acordat boierului pan Duma pîrcălab, dintre satele domneşti, pentru slujire, mai precis din satele ce au rămas domnului de la Vîlcea şi de la „cneaghina lui Oltea", din privilegiu de la Alexandru voievod. În unele documente există indicaţii în legătură cu condiţiile de transmitere a proprietăţii de pămînt. Se făcea menţiunea întăririi pentru slujire a unor sate de ocină, cu indicarea locului unde se afla casa stăpînului de pămînt şi cu o indicare a juzilor sau a altor persoane. Termenul „jalovali" indica în mod evident stăpînirea condi-

[55] Cf. şi G. Ostrogorskij, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Bruxelles, 1954, p. 220—221 ; Etudes balkaniques, 3, 1976, p. 120—124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ționată de slujire. Întărirea cu pecetea mică, menționată în unele documente din prima jumătate a secolului XV indica de regulă un provizorat. Vislujenia se transmitea în succesiune directă, urmînd întăririle domnești de rigoare. Satele și locurile întărite erau frecvent la distanțe mari unele de altele, sau uneori erau concentrate într-o zonă delimitată. De exemplu, Alexandru cel Bun întărea lui Oană vornic în 1420 aprilie 20, zece sate pe Bîcovăț între acestea și Vorniceni, uric cu tot venitul. Legătura directă între danie și slujire apărea și în documentul din 1429 aprilie 17. Alexandru voievod acorda slugii pan Radu gramatic, care a slujit două sate la Terebna, uric cu tot venitul, cu mențiunea „cît vor fi și vor sluji". Mențiuni ale vîslujeniei se făceau și în documente ulterioare. Cele mai întinse stăpîniri boierești de pămînt din prima jumătate a secolului al XV-lea erau acelea ale lui Mihail de Dorohoi, Oana vornic, Ion Porcul ceașnic, Cernat ploscar și Mihul pisar sau Mihail logofătul. Mihail de Dorohoi avea circa 20, reîntărite prin actul din 20 decembrie 1437, de Ilie și Ștefan voievozi, la Bașeu, Prut, Rochitna, Nistru, Răut (între acestea Miclăușeni, Cîndești, Herța, Ungureni, Sizcăuți, Mlenăuți, Cristești, Rădăuți, Lipnic, Naslavcea, Răspopeni, Cuhărești, Oleșcani, și altele). Mihul logofătul, fiul lui Iuga protopop, stăpînea sate de moștenire, cumpărare, vislujenie, la Șumuz, Buciumeni, Coposești, Stănigești, Verejeni la Moldova, Pobrata, Valea Seacă la Siret, Conțești, Vînători la Bistrița și altele. Ca situație materială aceștia se apropiau de magnați din Polonia. Cernat ploscar și fratele său Steful primeau de la Petru voievod întărire din 1448 iulie 15, „uric cu tot venitul" pentru un număr mare de sate, inclusiv Cernățești la obîrșia Gerului, selișți, locuri „pustii", gîrle, mori, vămi din trafic, în zona Prutului inferior și afluenților, la Bîrlad, Ialan. La unele sate se menționau „juzii" existenți. Satul Sizcouți, din averea lui Mihail de Dorohoi a revenit nepoatei sale, soția lui pan Sin de Hotin. Marele logofăt Gheanghea se pretindea în 1617 strănepot al lui Ivanco Mihăilaș, adică Mihail de Dorohoi și revendica acest sat împreună cu altele. Într-un document din 1592 mai 5, erau menționați descendenții lui Ivanco Mihăilaș din timpul lui Alexandru voievod, Dragoș Mihăilaș cu fiul său Boldur, Sima Mihăilaș și Vasco Mihăilaș. Cum se știe, Ștefan cel Mare a cumpărat sate de la particulari pentru a le atașa la tîrguri sau a le dona mănăstirii Putna. „Și s-au tocmit cu domnia mea" se făceau referiri într-un document din 1472 aprilie 25, în legătură cu un sat cumpărat pentru 200 zloți tătărești și întărit apoi mănăstirii Putna. În satele foste obști țărănești, sub conducerea unor juzi, cnezi și vătămani, devenite domnești prin preluare, atribuțiile de administrație și judecată inferioară au revenit, în urma acordării, stăpînului nou de vislujenie, boier și dregător. În modul acesta, stăpînirea boierească s-a considerat că devenea parțial imunitară *ipso facto* și fără menționarea expresă în documentul de întărire numit uric. Expresia „cu tot venitul" indica dijmele și alte resurse, monopolul asupra morii și podului umblător. Includea eventual, în prima jumătate a secolului XV, și unele venituri rezultate din judecăți. Această situație n-a putut dura însă decît pînă la consolidarea puterii centrale și organizarea aparatului administrativ

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în cadrul ţinuturilor instituite atunci. Se poate considera că vornicii din tîrguri, instituiţi în jurul anului 1400, după maniera lui „judex regius", n-au putut controla efectiv tot teritoriul din jurul acestor localităţi şi nici exercita funcţiile de judecată, fără o participare şi din partea stăpînilor de sate, menţionaţi ca atare în unele acte diplomatice. Ulterior, imunităţile fiscale şi judiciare vor fi indicate pentru mănăstiri în satele lor, clar şi efectiv, în documentele domneşti şi, excepţional, în unele pentru sate cu stăpîni particulari se făcea indicarea curţii de judecată domneşti de care vor depinde.

Stăpînii de sate din secolul XV, cu întărire domnească de „uric" pentru acestea, îşi aveau asigurate venituri din dijme din cereale şi păşunat şi din mori şi poduri peste ape, ulterior constituite în monopol feudal.

Muncile impuse ţăranilor, cu libertate limitată, nu erau excesive şi nici fixate documentar sau cutumiar atunci. Aşezarea stăpînului de sat, modestă şi din lemn pînă în secolul XVII, includea şi biserica sau mănăstirea. Într-un document de la Ştefan cel Mare din 1462 octombrie 8, se făceau referiri la sate de la Rebricea foste ale lui Duma Negrul, boier de sfat în 1434, cu menţiunea unde a fost curtea (dvor) şi unde a fost (la Muncei) îngrăditura (gorod) aceluiaşi. Dvor şi gorod puteau fi sinonime. „Horodi" în documente din secolul XVII erau grădini. Nu s-a tradus corect prin „cetate". Agricultura şi creşterea vitelor vîndute în tîrguri şi în centre economice din Ardeal, erau pe acelaşi plan la jumătatea secolului XV. Uneltele agricole (fiare de plug, seceri, coase), erau amintite şi în privilegiul pentru Lioveni din 3 iulie 1460, ca introduse prin trafic [55 bis].

IV. *Rolul politic al boierimii în secolul XV*

Conducerea de stat, relaţii externe, acţiuni militare

Boierimea a avut în secolul XV un rol hotărîtor în politica internă şi cea externă a ţării, ca factor de guvernare. Puterea acesteia şi divizarea în facţiuni au fost speculate la maximum de monarhie şi magnaţii poloni, interesaţi în menţinerea unei autorităţi domneşti fragile în Moldova. Cronicarii poloni Dlugosz, Cromer şi Bielski considerau normală gruparea boierimii moldovene pe facţiuni, alăturate unuia sau altui pretendent domnesc. Încă pentru evenimentul imaginar sau confuz redat din 1359, se aminteşte de boieri partizani ai lui Petru şi ai lui Ştefan, adversari în luptă pentru scaunul domnesc, unul din aceştia susţinut de poloni care a suferit înfrîngerea împreună cu patronii săi. P. P. Panaitescu (1956) a plasat evenimentul în anul 1377, invocînd o

[55 bis] Cf. şi vol. *Viaţa feudală* (secolele XIV—XVII), Bucureşti, 1957, p. 337; E. P. Naumov, *La classe dominante et le pouvoir en Serbie au XIIIe—XVe siècles*, 1975, recenzie în Etudes Balkaniques, 3, 1976, p. 120—124; *Acta Poloniae Historica*, XXXVI, 1977, p. 169 (pentru imunităţi în secolul XV).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

serie de argumente. Anarhia feudală s-a manifestat în Moldova în perioada 1432—1457, cînd datorită lipsei unui sistem precis și unanim admis de succesiune la domnie, au avut loc cunoscutele dispute dinastice, între succesorii lui Alexandru cel Bun, care au contribuit efectiv la nesiguranța politică și depresiunea economică a țării. Moldova devenea un cîmp de experiențe politice pentru Polonia și Ungaria, state feudale în expansiune. Boieri ca Mihail de Dorohoi și Mihail logofătul erau implicați în aceste dispute sterile. Prin actul din 4 iunie 1433 (Suceava) boierii cu Mihail de Dorohoi garantau relațiile lui Ilie voievod cu regele Poloniei. Actul lui Ilie voievod era datat 5 iunie 1433. În decembrie 1433 Vladislav regele Poloniei recunoștea pe Ștefan domn al Moldovei și-i dădea teritoriul dintre țara „rusă" și cea „valahă" cu cetățile. În 1436 septembrie 23, Ilie voievod, la Liov dădea regelui „țara Șepinți" cu cetățile, pentru pagubele făcute de Alexandru voievod în teritoriile „rusești". În 1445 noiembrie 26 (Siret) Ștefan voievod făcea referiri la „cetățile crăiești" pentru care va sluji. Era menționat și „cancelarul" Mihail. Petru voievod în 1448 august 22 (Hotin) dădea un act separat și boierii cu Neagoe în frunte, în aceeași zi, pentru credință față de regele Cazimir. S-a pus problema existenței înseși a statului Moldovei în timpul luptelor lui Bogdan voievod cu Alexăndrel (1450), cînd i s-a propus, după relatarea lui Dlugosz, reluat de Bielski și Cromer, regelui polon Cazimir de anturajul său anexarea „țării Moldovei" la statul feudal polon și introducerea organizației administrative polone, la care făceau referiri aceiași cronicari poloni. Asupra Moldovei începuse să exercite o influență puternică personalitatea lui Ioan de Hunedoara, guvernatorul Ungariei, care ajutase pe Petru voievod să ia tronul și acesta refuza să presteze omagiul feudal regelui polon, și pe Bogdan voievod, care îl considera „părinte". Și Alexăndrel n-a putut evita unele forme de dependență față de Ioan de Hunedoara. Cronicarul polon Jan Dlugosz arăta că Bogdan voievod se sprijinea în lupta pentru domnie contra pretendentului susținut de poloni, pe „tîlhari", cărora le-a promis bunurile celor din partida adversă. Acești „tîlhari" ar fi fost oameni de la munte, unde se refugiase Bogdan, și care depindeau direct de domnie. Acești „tîlhari" (latrunculi) reapăreau menționați în 1538. Petru Rareș i-ar fi lăsat în cetăți. Și aici erau vizate elemente populare ostile boierimii și rămase fidele domnului. Bogdan voievod a avut în lupta de la Crasna, sprijinul micilor stăpîni de pămînt. Bogdan voievod era înlăturat pe neașteptate de fratele său Aron, care i-a convertit aderenții. Dregătorii din Cetatea Albă și Neamț erau sprijinitorii lui Alexăndrel. Fracțiunea politică feudală s-a manifestat, în aceste condiții, pentru scurt timp, prin divizarea formală a teritoriului țării Moldovei între Ilie și Ștefan și ulterior între Petru și Roman. Episoade tragice au avut loc în această perioadă de circa un sfert de secol, pînă la luarea domniei de Ștefan cel Mare, care a reprimat manifestările de constituire a unei facțiuni boierești ostile, care să conteste autoritatea sa absolutistă, cum era concepută în spiritul epocii în occident și în Rusia, necesară aici pentru apărarea existenței statului. Ștefan cel Mare lua domnia ca tributar al turcilor, situație lă-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sată de predecesorul său Petru Aron, şi de vasal al regelui polon, dar cu intenţia fermă de a apăra teritoriul ţării contra agresiunii otomane şi amestecului direct polon. Se explică astfel amînarea continuă a omagiului feudal, cerut insistent de regele polon Cazimir, pe care îl va presta abia în 1485, impus umilitor, la Colomea şi preferarea dependenţei formale faţă de regele Matei Corvin căruia îi trimitea soli pentru jurămînt la Buda în 1475. Matei Corvin se considera „domn natural" al lui Ştefan cel Mare, care-i datora credinţa. Matei Corvin promitea vasalului protecţie, dacă va fi necesar şi posibil. Domnia lui Ştefan cel Mare a impus o mobilizare permanentă a forţelor ţării pentru apărarea existenţei însăşi a acesteia. Această încordare supremă a generat şi aversiune, care s-a manifestat prin trădarea unor elemente din rîndurile boierimii şi plecarea unor elemente din rîndurile ţărănimii din cauza tributului pentru turci şi obligaţiilor miltare. La această stuaţie se referea şi cronicarul polon Jan Dlugosz. Acelaşi se referea la ridicarea la oaste în 1465 şi 1467 a „militarilor", adică a „vitejilor" comuni, a curtenilor şi boierilor şi a „ţăranilor", adică a micilor stăpîni de ocini, numiţi mai tîrziu răzeşi şi a celor fără pămînt propriu, dar liberi ca persoane, în acest timp neexistînd în Moldova ţărani aserviţi. Locuitorii acestei ţări trăiau după „legea valahă", amintită în 1470 (februarie 8). Pentru stimularea ţăranilor, Ştefan cel Mare, cum era în uzul vremii le-a acordat pentru merite în lupte pămînturi, ridicîndu-i astfel pe unii în rîndurile „slugilor", adică ale boierimii mărunte. Relaţiile de vasalitate ale domnilor moldoveni, inclusiv Ştefan cel Mare, erau garantate de sfatul de boieri, ai căror reprezentanţi participau la prestarea omagiului feudal şi jurămîntului de credinţă în oraşele polone Sniatin (1415), Liov (1436) şi Colomea (1485), menţionaţi în acelaşi act sau prin unul separat, întărit cu peceţile lor în ceară, atîrnate de şnururi sau benzi de pergament. Uneori se specifica în mod explicit că boierii mari nu se vor solidariza cu domnul respectiv, dacă va manifesta intenţia să meargă pe altă cale a politicii externe decît aceea a dependenţei faţă de coroana polonă şi astfel domnul era ameninţat *cu izolarea în cazul unei defecţiuni faţă de tutorele său politic*. Aceste sigilii ale boierilor garanţi erau ataşate şi la acte cu caracter intern ale cancelariei domneşti, aceasta însă la cererea sau dispoziţia domnului („marea mărturie"). E. Vîrtosu (1956) a plasat această „cosigilare" a documentelor interne ale lui Ştefan cel Mare, între anii 1459—1479, în legătură cu situaţia precară a domniei, ameninţată de anarhia feudală şi a explicat suprimarea practicării prin consolidarea autorităţii centrale şi readucerea sfatului domnesc la „rolul iniţial". Era totuşi o simplă uzanţă de cancelarie, introdusă cu asentimentul domnului şi perimată cu timpul. Principial orice boier din lista martorilor pentru „credinţă" avea dreptul la „cosigilare", dar nu toate sigiliile celor menţionaţi nominal erau ataşate. Unii dintre martorii pentru credinţă puteau lipsi la data redactării actului. Infidelitatea boierilor faţă de domnie era posibilă sau probabilă, cum o arată şi frecvenţa formulei preventive, să nu se ia satul „fără vina lui", întîlnită în actele din prima jumătate a secolului XV. Nu există acte numeroase păstrate din acest secol al XV,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în care se menționa confiscarea, care a fost însă aplicată în cazuri frecvente. Ilie voievod acorda slugii și boierului pan Stan Babici, pentru slujire, prin actul din 1435 octombrie 18, două sate în „derjava" Țeținei ale unor persoane care le-au pierdut. Ștefan cel Mare acorda, pentru slujire, în 1493 martie 15, lui pan Petrica comis satul Oniceni la Șomuzul Mic, cumpărat de Avram vistier de la Jurj Oniceanul și pierdut de el „în hiclenie cînd a fugit în țara Lituaniei". Se făcea mențiunea că actele de întărire ale lui Avram nu vor fi luate în considerație. Culpabilul de trădare era decapitat, dar nu se poate preciza dacă decapitarea era urmată atunci, în mod inerent, și de confiscarea totală a averii, care rămînea totuși în parte pentru existența familiei. Edificante apar în acest sens apelurile, ofertele generoase făcute de Ștefan cel Mare lui Mihail logofătul, aderent al lui Petru Aron, refugiat în Polonia, care n-a mai revenit, din teamă și din aroganță, susținut de magnați polonî. În 1457 (septembrie 13), din Bacău, Ștefan cel Mare cerea „credinciosului" său boier pan Mihail logofăt să revină cu frații și slugile și bunurile pentru că l-a iertat, asigurîndu-l că-l va trata ca și pe boierii săi. I se restituiau și satele, toate ocinile. Prin actul încheiat la Owerkielowicze, în 1459, Ștefan cel Mare se obliga față de regele polon Cazimir, al cărui vasal se recunoștea „iuxta consuetudinem antiquam", să restituie bunurile (ocinile) boierilor (domini valachi), care serveau cu asentimentul regelui pe Petru voievod, și să-i trateze și promoveze după meritele lor. Între aceștia era inclus desigur și Mihail logofătul. În alt apel din 1468 iulie 28, adresat boierului pan Mihail logofăt, se făcea din nou invitația să revină în țară cu fratele său Duma aprod, fiindcă a fost „iertat". I s-au restituit, de fapt familiei și rudelor sale curtea de la Siret și două sate Pârtănoși și Conțești. Ulterior după „slujire", adică manifestarea supunerii efective, va primi și restul. În 1470 (august 10) Ștefan cel Mare îi cerea din nou lui Mihail fost logofăt să revină în țară, arătînd că i-a întărit ocinile Negoești, Conțești, Pârtănoși și Valea Seacă. Propunerea era aparent și mai generoasă. Rezultă clar din conținutul acestor acte că fostul logofăt Mihail continua să rămînă cu anturajul său pe poziția de adversar ireductibil al lui Ștefan cel Mare, sprijinit de cercuri polone și manifesta neîncredere în promisiuni fără garanții suficiente. Mihail logofătul favorizat de regele polon Cazimir a obținut în 1460 scutiri de taxe, pentru comerț practicat de el și de oamenii săi la Liov și Cracovia și în 1462 un salvconduct pentru el și frații săi Duma și Teodor și anturajul (comitiva), pentru a rezida și a face comerț în orice oraș sau sat din Polonia, mai ales în „Rusia" și Podolia, ca și alți nobili și orășeni polonî. Maria, fiica lui Mihul logofăt, vindea în 1490 martie 15, împreună cu Dragoș Stănigescul, satul Buciumeni lui Isac vistier pentru 120 zloți tătărești. Sancțiunea decapitării aplicată de Ștefan cel Mare la Vaslui în ianuarie 1471, cumnatului său Isaia vornic, lui Negrilă paharnicul și Alexa stolnicul, primul acuzat de defecțiune la Baia și ceilalți doi aderenți ai săi a convins și mai mult pe Mihail fost logofăt de „generozitatea" adversarului său și n-a mai revenit. În 1650 februarie 15 succesori ai lui Alexa postelnic vindeau satul Zahoreni, la Prut, din ținutul Iași, cu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acte de la Ştefan cel Mare, lui Toderaşco logofăt (Teodor Ianovici), pentru 200 de lei. Documente ale lui Matei Corvin, ulterioare înfrîngerii de la Baia, din decembrie 1467, cînd Ştefan cel Mare riscase să aibă soarta lui Vlad Ţepeş, dus captiv din 1462 la Vişegrad, se refereau la merite şi defecţiuni ale militarilor regelui Ungariei. Atitudinea nobilimii ungare după 1490 era înfierată de Bonfini, care făcea previziuni sinistre, referindu-se la oprimarea ţărănimii şi anarhia politică internă. Alţi boieri moldoveni au fost decapitaţi în 1474 de Ştefan cel Mare în legătură cu campania din Ţara Românească. Defecţiuni ale boierilor nu s-au produs în 1475 şi 1476. Cronica germană remarca fidelitatea boierilor Purice, care nu poate fi pus în legătură cu Movileştii, spătar în 1491 (februarie 26) şi Pîntece, care au contribuit ca înfrîngerea iniţială a lui Ştefan cel Mare la Şchei (1486) de pretendentul adus de turci, Petru voievod zis Hronota, să fie transformată în victorie. În 1501 Ştefan cel Mare obţinea decapitarea pretendentului Ilie, fiul lui Petru Aron, aflat în Polonia. Alţi boieri moldoveni s-au refugiat în Ţara Românească. Acordul din 1499, de la Hîrlău, marca un succes diplomatic şi militar net în favoarea lui Ştefan cel Mare faţă de Polonia. Se prevedea revenirea unor „boieri şi slugi" din Polonia în Moldova, cu „iertarea" domnului. Între cei 22 boieri, care participau la întărirea actului alături de Bogdan voievod, desemnat succesor, erau menţionaţi nominal Ioan Tăutu logofătul, Boldor mare vornic, Luca Arbore portarul de Suceava şi alţi dregători (pircălabi, spătarul, vistierul, stolnicul, postelnicul, comisul). Aceşti „domini consiliarii terre Moldaviensis" promiteau respectarea obligaţiilor asumate de domn şi de ei, pentru asigurarea unei colaborări normale între cele două ţări, în raport şi cu ameninţarea turcească. În ultimele zile ale existenţei lui Ştefan cel Mare s-ar fi produs un dezacord, în legătură cu succesiunea la domnie a fiului său Bogdan. Informaţiile contemporane nu ne dau o imagine clară a situaţiei. La 15 iulie 1504 regele polon Alexandru consulta pe episcopul de Warmia, în legătură cu o eventuală intervenţie turcească în Moldova, pentru instalarea unui nou domn, arătîndu-i în amănunte cum s-a manifestat anarhia şi că a trimis soli „ad conciliandos Valachorum animos". Se arăta că boierii erau în discordie în legătură cu acceptarea succesorului la domnie, Bogdan fiul lui Ştefan sau Arbore portarul de Suceava, care s-ar fi închis în cetate. Ambiţia politică a lui Luca Arbore de a deveni domn al Moldovei ar rezulta şi din tabloul votiv şi „blazonul" său de pe baldachinul în stil gotic din ctitoria sa de la Solca. Alte versiuni arătau că Ştefan cel Mare în ultimele zile ale existenţei sale ar fi dispus executarea capilor celor două facţiuni boiereşti în dispută, dintre care una susţinea pe fiul său Bogdan şi alta pe pretendentul atunci la Constantinopol, considerat fiu al său, de fapt nepot. Boierii au ales apoi sau au acceptat pe Bogdan, care a fost instalat în domnie de însuşi Ştefan cel Mare. Cei doi regi Iagelloni ai Poloniei şi Ungariei, Alexandru şi Vladislav ar fi fost de acord să admită pe Bogdan, pentru a preveni un amestec turcesc direct în Moldova. Luca Arbore a continuat să aibă un rol important prin dregătoria sa d portar de Suceava şi în timpul domniei lui Bogdan voievod, care şi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consolidat poziția și animozitățile și-au pierdut din intensitate. Cum s-a remarcat, nu se constată, totuși, schimbări în componența sfatului domnesc al lui Bogdan cel Orb din primii ani de domnie. Boierii opozioniști, cu excepția lui Arbore, ar fi de căutat înafara sfatului domnesc, care a rămas leal față de Ștefan cel Mare după relatarea lui Leonardo Massari, toți marii dregători erau angajați, antrenați în disputa desemnării succesorului la domnie *.

V. *Boierimea în secolul XVI*

Ierarhia dregătorilor. Evoluția proprietății feudale

În acest secol au avut loc față de cel anterior, largi prefaceri în rîndurile clasei dominante. Se ridicau noi familii care stăpîneau considerabile suprafețe de pămînt, cu legături în exterior, ostile domniilor autoritare și se forma treptat masa micilor stăpîni de pămînt prin înmulțirea membrilor unor familii și împărțirea continuă a ocinilor. „Majoratul" n-a existat, ca și în Polonia și Rusia, și se ajungea astfel la categoria răzeșilor numiți încă „sodăși" ca și în secolul anterior. În acest secol se definea mai precis terminologia referitoare la membrii și categoriile clasei boierești. În documente toți micii stăpîni de pămînt erau calificați „slugi", cu sensul de supuși ai domniei. Termenii „răzeși" și „nemeși" erau frecvent utilizați în documente spre sfîrșitul secolului XVI. Răzeșii erau considerați „țărani" și încadrați în această categorie fiscală alături de vecini. Marii dregători erau „pani" și „boieri"; cei mici erau numiți și ei „slugi". Slugile domnești sau boierești cu sensul de dregători ai statului feudal Moldova erau amintite și într-un document din 1578 aprilie 3. Termenul „jupan" a continuat să apară dar mai rar, alături de „pan" pentru un mare boier. „Jupan Teodor mare logofăt" era menționat ca atare în inscripția ctitorică de la Homor din 1530 și în epitaful său din 1539. Termenul „kneaghina" mai mai era utilizat pentru soțiile marilor boieri. Apărea și „jupana" (Anghelina „jupana" lui pan Mateiaș Stîrcea logofăt, 1560, martie 22). În documente cu caracter extern din secolul XVI se făcea distincția între boieri, pani de sfat și dinafara sfatului domnesc, mari și mici. În acordul lui Petru Rareș cu regele Ferdinand I de Habsburg, din 1535 aprilie 4, erau menționați „boyarones, nobiles, officiales caeterique incolae inhabitatores" „consiliarii". Termenul „boyarones" apărea aici și ca generic față de categoriile ce urmau. O terminologie mai complexă apărea în actul din 1569 octombrie 2 (Iași) referitor la relațiile Moldovei cu Polonia. Aici erau enumerați „consiliarii, officiales, domini, nobiles, mili-

* Cf. și Marian Biskup (Torun), *Die polnische Diplomatie in den zweiten Hälfte des 15. und in den Anfängen des 16. Jahrhunderts*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas N.F. Bd. 26/2, 1978, p. 161—178 (pentru „situația complicată a Moldovei", înfrîngerea lui Ian Albert din 1497, care a redus considerabil „prestigiul internațional al Poloniei" și acordul din 1499 cu Ștefan cel Mare, prin care se renunța la „relațiile vasalice").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tes", urmîndu-se poate în parte un model polon. Primii ar fi fost boierii de sfat, „officiales" sau „officiarii" dregătorii, între aceştia şi pîrcălabi de ţinuturi, „domini" boieri cu moşii mai mari, „nobiles" nemeşii şi ultimii curteni. Numele de persoane apar ca fiind din cele mai variate şi într-o anumită măsură necorespunzătoare sensului. Era curentă folosirea pe scară mare a unor cognomene „etnice". Femei aveau frecvent numele Armeanca, Scheauca, Greaca, Sasca, Slavna, Rusca, Sîrbca, Ţiganca, deşi aparţineau unor familii de boieri moldoveni. Membri ai clasei boiereşti se numeau Schindir, Sander sau Şaidir Turcul, Ion Turcul, Armean, Tătar, Căzacul, Leahul, ca şi în secolul anterior Frîncu, Buceatchi şi altele. Într-un document din 1579 mai 28 era menţionat sluga Crăciun Buceatchi, fiul lui Ştefu Buceatchi, nepotul lui Buceatchi, strănepotul lui Cozma Şandrovici şi al lui Iacoş vistier. Pe primul plan al vieţii sociale şi politice se ridicau în prima jumătate a secolului XVI două familii cunoscute pentru rolul politic Gănesţii şi Arburesţii : unul din reprezentanţii primei era Cozma Şarpe postelnic. Boul vistier şi Dumitru Buhuş din secolul XVII erau descendenţi ai lui Ion Gănescu (1517). Dimitrie Cantemir afirma că Ruxandra prima soţie a tatălui său era descendentă din vechea familie a Gănesţilor. Luca Arbore portar de Suceava a acumulat o avere considerabilă, redistribuită succesorilor săi spre sfîrşitul secolului XVI. Proeminente deveneau în acelaşi timp şi familiile Movilă, Stroici şi Ureche, cu predecesori din secolul XV. Marii boieri tindeau să-şi facă subalterni dintre rudele lor. Luca Arbure avea sub-portar pe nepotul său Dragoş, căruia în 1520 (iulie 28) îi dădea o ocină, jumătate din satul Ţăpeşti şi a patra parte din jezerul de la Lozova. Se observă în unele documente şi tendinţa de a face oarecum ereditară o anumită funcţie sau de a o menţine în familie. Stroici logofătul era ginerele lui Gheorghe logofăt. Cristian logofătul era ginerele lui Petriciaico logofăt. La unii boieri se poate urmări complet documentar genealogia şi cariera, începînd cu slujbe modeste cum a fost cazul cu Movileştii, Ion Golăi stolnicel (1546), Nicoară Prăjescu diac (1586), Ionaşco Gheanghea diac (1587), Vascan Orăş aprod (1584—1587) şi alţii. În documente din secolul XVI erau amintiţi descendenţi ai unora din vechile familii din secolul anterior şi satele lor, ca Dragoş viteaz (1507 februarie 28, Ciurbă (1508 decembrie 15), Hudici (1508 decembrie 15), Boris Braevici (1520 februarie 12), Stravici (1581 mai 8), Oană Limbădulce (1554 martie 2), Ioan Tăutul logofăt (1554 aprilie 20). Într-un document din 2 iulie 1569 era menţionat „sluga" Tomşa Hrana, nepotul lui Costea posadnic, strănepotul lui Calian, care a avut privilegiu de danie de la Alexandru voievod pentru satul Starosilţi, la Cozancea, din care vindea o parte pentru 450 zloţi tătăreşti. Călian cel bătrîn era menţionat şi într-un document din 1528 aprilie 8. Se mai remarcă şi uzanţa frecventă a trecerii „în monahie", după veche moda bizantină, cum a fost cazul în secolul anterior cu Iuga vistiernicul. Avem exemple Teodor Băloş logofăt devenit monahul Teofilact, Ion Movilă logofătul, Ioanichie, Ieremia fost mare vistier, Evloghie, ctitor de mănăstire la satul Sălăgeni, lîngă Botoşani, pe care o închina la mănăstirea Moldoviţa (1546 mai 27). În acest secol

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au fost întărite și vechile vislujenii, prin noi acte, care aveau și caractere comune cu pomestia din Rusia și se continuau daniile de sate sau siliști din ocoale domnești, confiscate pentru viclenie sau devenite domnești prin lipsă de succesiune, cumpărate de domni sau „locuri de pustie" din estul și din sudul Moldovei. În 1558 aprilie 12 Alexandru Lăpușneanu atribuia lui Anton „gomenic" jumătate din Avrămeni, pe Vilhovăț, la Drislive, fost al lui Teodor (Băloș) logofăt, cumpărat. Se făcea mențiunea că s-a rupt de Alexandru Lăpușneanu uricul de cumpărare de la Petru voievod. Vislujeniile se puteau vinde, dar domnul țării avea prioritate la redobîndirea lor. Se menționa în urice, în continuare, chiar și atunci cînd era vorba de confirmarea unor ocini de cumpărare, „slujirea" adică supunerea, fidelitatea. În acest secol dregătoriile mari și mici, producătoare de sume de bani, prin calitatea deținută la curtea domnească, au generat o categorie de noi mari stăpîni de pămînt. Informațiile documentare relative la acaparări de sate de către boieri dregători sînt totuși sporadice față de acelea din secolul următor cînd lua proporții acumularea de pămînturi smulse de la stăpînii vechi lipsiți de apărare. În 1546 Teodor Băloș pisar (logofăt) cumpăra satele Cauteșani și Bîrjoveni cu peste 2000 zloți tătărești (florini). Teodor Chiriac cămănar cumpăra în 1606 o parte de sat din Borăști, de la fiii lui Borcea ceașnic, cu 60 taleri argint. Ion Movilă logofătul a luat cu forța de la niște mici stăpîni un loc și și-a întemeiat satul Balosinești, pe Vilia, cu mori. Ion voievod a impus familiei logofătului să despăgubească pe vechii stăpîni. Satul a fost vîndut de succesorii lui Ion Movilă lui Gheorghe jitnicer cu 1000 zloți tătărești.

Formarea răzășimii

În legătură cu termenul și noțiunea există, cum se știe, un material bibliografic abundent. Au fost susținute etimologii diferite : „rază" de N. Iorga, „rycerz" (Ritter) de Nandriș, „erzeși" de Philippide, „răzor-răzoraș" de Xenopol, „hereditas" de Melchisedec. Termenul răzeș, ungar la origine, comparabil cu nemeș, avea sensul de copărtaș. Ipoteza originii răzeșilor din cnezi și juzi este total neîntemeiată. De asemenea „argumentarea" lui A. Veress și „constatările" lui P. Poni apar inacceptabile total sau parțial. Răzeșii erau în fond urmașii unor vechi stăpîni de ocini de cumpărare și de „vislujenie", care prin înmulțire și fracționarea pămîntului și-au menținut un standard modest de existență în comparație cu cei care au obținut dregătorii și s-au situat în primele rînduri ale ierarhiei sociale. Sebastian Radovici (1909) pentru a distinge acești răzeși veritabili de locuitorii din zonele de munte dependente direct de domnie, i-a calificat pe aceștia din urmă „răzeși originari". Gh. Tăutu (1862) în „Rezeșul" se referea la originea militară a pămînturilor răzășești, ocină cu uric de la Ștefan cel Mare, divizate continuu în raport cu acelea mai mari ale „ciocoilor", care-i disprețuiau. Într-o serie întreagă de documente din secolele XVI și XVII se făcea mențiunea numeroșilor descendenți ai unor boieri sau dregători sau stăpîni de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pămînt, copărtaşi adică răzeşi în stăpînirea pămînturilor, pe care şi le divizau şi le vindeau în comun sau separat unor cumpărători dintre dregători şi negustori care dispuneau de sume de bani, cu care aceştia îşi plăteau în primul rînd dările tot mai ridicate. Într-un document din 1606, de la Ieremia Movilă, se făceau referiri la urmaşii lui Tălpig, cu privilegiu de danie de la Ştefan voievod, nepoţi ai lui Dinga vatah, care vindeau unei rude un sfert din satul Tălpijani cu 200 zloţi tătăreşti. Într-un document din 1642 iunie 10 erau menţionaţi răzeşi din satul Hoceni cu privilegiul de moştenire de la Ştefan cel Mare şi întărite de la Petru Rareş, fără menţiunea vechiului stăpîn din care descindeau. Într-un document din 1661 iulie 23 (Bibl. Acad., 1196/34) erau amintiţi răzeşi descendenţi ai lui Teodor fost logofăt, cu stăpînire în satul Suleni, ţinutul Orhei. Într-un document din 1637 răzeşii erau consideraţi „oameni moşinaşi", care dau „dajdea ţărănească". Într-un document din 1662 iulie 9 (original slav la Arhivele Statului Iaşi 321/21), de la Istrate Dabija, erau menţionaţi răzeşi din tîrgul Focşani, partea „valahă", care vindeau un vad de moară la Milcov, vadul muntenesc, mai sus de tîrg, lui Vasilan, cu 20 taleri. Între „megieşi şi răzeşi" („moşeni" sau „moşani") din siliştile Rugşeni, Brîndeşti, Cerghişeni, Tîlhăreşti, la „Codrul Cozanciul" erau menţionaţi în conflict pentru „de-a zecea depre moşiile lor" în documentul din 1686 mai 12, de la Constantin Cantemir (Arh. St. Iaşi 694/11) şi Danolache uricarul, Abăza clucerul, „Drăcsăneştii şi alţi răzeşi" fiii lui Ionaşco căpitanul. Iamandache serdar era considerat „răzeş" în moşia Măstăcani şi pretindea drept la vadul de pod. Răzeşii vechi aveau „ispisoc" de la Vasile Lupu (Arh. St. Iaşi, 328/24 act de la Grigore Alexandru Ghica din 1765 mai 3). C. Giurescu s-a referit amplu la situaţia similară din Ţara Românească, unde s-a ajuns la o diferenţiere netă între megieşi şi boieri. Megieşii din secolul XVII erau „urmaşi ai marilor proprietari din secolele precedente". Aceştia erau moşneni, cnezi, judeci, oameni liberi cu pămînt, „mici proprietari devălmaşi", de care se separau boieri cu „moşia hotărnicită". Proprietatea „megieşească" era devălmaşă, cea boierească individuală. Megieşii care îşi pierdeau pămînturile deveneau „rumâni" (neliberi)[56]. Comparaţii cu situaţia din Ungaria şi mai ales din Polonia apar utile şi necesare, pentru aspecte sociale comune. S-au făcut referiri la fracţionarea proprietăţii nobiliare, din Polonia prin împărţirea succesorală şi la pauperizarea micii nobilimi şi prin vinderea pămînturilor la alţi nobili care stăpîneau mai multe sate. În secolul XVI 10% din populaţia Poloniei o constituiau nobilii, dintre care 60% erau nobili săraci. Fenomenul s-a accentuat în secolele următoare[57]. Unele stăpîniri răzăşeşti de sate din Moldova au avut şansa să se menţină ca atare aproape intacte pînă în secolul al XIX-lea. De exemplu, satul de răzeşi Mileşti, din ţinutul Putna, datînd din secolul XV (în actul din 1442 aprilie 5 de la Ilie şi Ştefan voievozi era menţionat ca acordat pentru slujire, ocină şi vislujenie slugii Miclăuş Raspop). În 1765 moşia răzeşilor se întindea între pîrîul Răcătău

[56] Cf. C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, 1943, p. 285—295.

[57] Cf. Halina Chamarska, *Drobna szlachta*, PWN, 1974; *Acta Poloniae Historica*, vol. XXXVI, 1977, p. 109, 111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și pîrîul Racova, și cuprindea nouă funii siliște, șase funii pădure, 38 funii și nouă stînjeni teren arabil și patru pogoane loc de vie în dealul Corbului. Moșia se stăpînea pe patru „bătrîni". În 1803 satul avea 30 capi de familie. Unul din cei patru bătrîni, de 238 stînjeni, a fost luat de căminarul Iordache Giurgea pentru bani împrumutați unor răzeși din 1803 și 1806. Diferențierea între nemeși, cu locuri separate, și răzeși cu stăpînire în comun s-a accentuat în secolul XVII. Într-un document din 1646 circa, se făcea mențiunea „părții nemișești", cu patru vecini a lui Vasile căpitanul din Costinești și a fostei curți a lui Mălai hatmanul „moșul" acestuia [58]. Datele prezentate apar concludente pentru originea și evoluția stăpînirii de pămînt a răzeșilor în secolele XVI—XVIII.

VI. *Rolul politic al boierimii în secolul XVI*

În secolul XVI au existat intermitent relații de vasalitate ale Moldovei cu Polonia. Acorduri politice au fost încheiate de Bogdan (1510), Ștefan cel Tînăr (1518), Petru Rareș (1527), Ilie Rareș (1546), Alexandru Lăpușneanu (1552—1553), Bogdan Lăpușneanu (1569) și seria acestora se termina cu jurămîntul de credință și actul de federare al lui Ieremia Movilă din 27 august 1595 [59]. Boierii garantau în continuare valabilitatea actelor încheiate și respectarea clauzelor de domnul respectiv. La redactarea actelor diplomatice au servit de model actele din secolul XV. Numele marilor boieri erau ca și în actele din secolul XV urmate, în unele din acestea, de mențiunea proprietății sau regiunii unde își avea fiecare ocina sa. Aceste relații ale Moldovei cu Polonia, pe cît de necesare apăreau pe atît de insuficiente erau în realitate pentru a asigura Moldovei o situație considerată normală. În secolul XVI manifestările negative ale boierimii s-au produs frecvent în împrejurări particulare, contra unui domn tînăr, slab sau chiar autoritar. Este explicabil că aspecte istorice din secolul XVI, din Moldova ca și și Țara Românească, s-au pretat la dramatizare și romanțare. Se poate vorbi de o întreagă serie de acte de trădare ale boierimii față de domnie, care au avut loc în anii 1523, 1538, 1552, 1561, 1563, 1574 și 1594. Regele polon Sigismund a acționat contra lui Bogdan prin stimularea domnului muntean Radu și ulterior Mihnea. În 1508 Mihnea se referea către sibieni la luarea domniei cu sprijinul unanim al boierilor munteni. În 1510 era ucis lîngă Sibiu. În februarie 1512 era ucis Vlad de Neagoe Basarab. Sub domnia lui Bogdan voievod n-au avut loc tulburări provocate de boierime. În afară de intervenția lui Radu voievod cu Roman Pribeagul în ținutul Putna, ca o diversiune s-ar fi produs și aventura unui pretendent, după relatarea din cronica lui Grigore Ureche, Trifăilă, venit din Ardeal cu ajutor unguresc în 1514. Incursiunea ar putea fi pusă și în legătură cu prevederile acordului din 1507, care relua pe cel din 1412, dintre regii Vladislav al Ungariei și Sigismund al Poloniei, ambii Iagelloni. Aici se menționa că Moldova

[58] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III, p. 56.

[59] Cf. și D. Ciurea, *Relații externe ale Moldovei în secolul XVI*, Anuarul Institutului de istorie „Xenopol", Iași, vol. X, 1973.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

depinde de Ungaria. Arbore portarul de Suceava, numit în cronica lui Grigore Ureche Corpaciu hatmanul ca și în opera lui Cromer (Copacius), a fost fidel față de Bogdan voievod și a luptat cu tătarii în 1513, „aliați" ai regelui Poloniei printr-un „foedus perpetuum". În negocierile boierilor reprezentanți ai lui Bogdan cu cei poloni, care au avut loc la Camenița, în 1510, s-a discutat și prezența în Polonia a lui Petru Mînja, care își zicea „fiu de domn", și a „valahilor" fugiți din Moldova. În actul de trădare din 1522 era implicată majoritatea boierimii din Moldova, sub influența atitudinii regelui polon Sigismund care sprijinea pe un pretendent docil. Și în Țara Românească boierii au acționat în anii 1523—1525 pentru instalarea unui domn care să nu fie în conflict cu turcii. Acțiunea contra lui Ștefan cel Tînăr era dirijată de Arbore portarul de Suceava, cel mai mare stăpîn de pămînturi din Moldova, care acționa probabil de comun acord cu Cozma Șarpe, refugiat în Polonia. Decapitarea lui Arbore și fiilor săi în „curțile domnești" de la Hîrlău, dispusă de Ștefan cel Tînăr, a declanșat în septembrie 1523, cum arăta și cronicarul Macarie, rebeliunea boierimii. Sfatul domnesc și alți dregători s-au ridicat contra „tînărului temerar", cum îl califica și nunțiul apostolic de la Buda De Burgio, care înaugura o politică de demnitate față de feudalii poloni, preocupat și de apărarea libertății țării față de turci. Aceste intenții și manifestări ale lui Ștefan cel Tînăr apar clar din instrucțiunile solilor săi trimiși la regele polon în 1523, înainte de începutul crizei. Polonia profita de vecinătatea Moldovei fără a o ajuta efectiv contra pericolului crescînd turcesc. Se remarcă o surprinzătoare cunoaștere a situației politice și claritate de vederi în ce privește atitudinea ce trebuia adoptată față de agresiunea otomană. În actul de trădare din 1523 fratele domnesc Petru n-a fost implicat. I. Nistor susținea că Ștefan cel Tînăr l-ar fi decapitat pe Arbore „prin zavistie și învinovățiri plăsmuite". Între organizatorii complotului era și Carabăț vornicul Țării de Jos, în relații cu regele polon Sigismund, care avea un rol important în apărarea contra invadatorilor turci și tătari și s-a refugiat în Țara Românească [60]. O serie de documente ulterioare conțineau date în legătură cu *proporțiile complotului boieresc și cu sancțiunile aplicate. În aceste documente* erau amintiți ca trădători, cărora li s-au confiscat sate și țigani Maxim Udrea, Ivanco pisar, Sima, Petru Carabăț fost vornic, Săcuian ceașnic, ginerele lui Teodor logofătul, menționat în documentul din 1528 aprilie 8, Ioaniș șetrar, Ion Păstrăv ureadnic de Huși, Șteful, Ciolpan și alții. În noiembrie 1523 Ștefan cel Tînăr amintea într-o scrisoare adresată bistrițenilor de rolul lui Trotușan logofătul, (spătar în 1500) în conflictul cu ei provocat de un Toma și de închiderea lui. În 1563 (iunie 17), Ioan Despot întărea fiilor lui Șteful, decapitat de Ștefan cel Tînăr, satul Zastavna, care probabil n-a fost confiscat. În cronica lui Grigore

[60] Cf. I. Nistor, *Luca Arbore hatmanul*, Cernăuți, 1924; I. Minea, *Complotul boieresc în contra lui Ștefăniță voievod*, Cercetări istorice, IV 2, 1928, p. 188—219; H. Ursu, *Domnia lui Ștefăniță voievod*, Cluj, 1940; Fl. D. Stănculescu, *O precizare în legătură cu Petru fratele lui Ștefăniță vodă*, Revista Istorică Română, XIII$_{4}$. 1943, p. 134—136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ureche se aminteau între boierii decapitați, înafară de Arbore hatman și Costea pircălab, Ivașco logofăt și Sima vistier. Au fost numeroși cei cărora li s-a aplicat sancțiunea decapitării. În Cronica lui Grigore Ureche se amintea și de exodul restului complotiștilor atunci cînd au văzut că țara este alături de domn. Prin „țară" trebuie înțeleși toți micii stăpîni de pămînt sprijinitori ai acestui domn care căuta să limiteze puterea marii boierimi. Într-un document din 1525 (mai 4) erau amintiți Gavril vistier, Costea și Gheorghe vornic intrat în serviciul regelui polon. Aceștia de teamă au trecut din Moldova la Bistrița cu familiile lor. Ștefăniță voievod acuza pe magnații poloni de regisarea complotului boieresc din Moldova în 1523 care a dus prin reprimare la pierderea unor boieri. El arăta că și-a atras aversiunea turcilor pentru apărarea teritoriilor coroanei și a pierdut patru boieri de sfat și alții capabili. Tînărul domn regreta după restabilirea liniștei pierderea boierilor care au făcut jocul acestei puteri vecine cu Moldova. Familia lui Luca Arbore n-a decăzut însă total. Există o serie de informații ulterioare în legătură cu divizarea imensei sale averi membrilor acestei familii. Decapitarea lui Luca Arbore n-a fost urmată și de confiscarea completă a averii, ca și în alte cazuri. Această sancțiune aplicată după reprimarea complotului, a fost anulată ulterior. Documente din 1529 aprilie 23 și 1534 martie 24 de la Petru Rareș amintesc de satele Grămești la Prut și Grecenî, luate de Ștefan voievod de la Arbore atunci cînd l-a ucis pentru „hiclenie". Curtea de la Șipote, cu inscripție din 1507 a fost confiscată pe seama domniei. Aici a avut loc asedierea lui Joldea fost comis în 1552, de aderenții lui Alexandru Lăpușneanu. În 1575 (iulie 3) se proceda la împărțirea celor 21 sate foste ale lui Luca Arbore pircălab de Suceava între șase fiice ale sale (Sofia, Stanca, Odochia, Maria, Ana și Nastasia) în afară de satele cuvenite surorii lor Ana „cneaghina" lui Plaxa comis. Și alte documente ulterioare din anii 1585, 1587, 1588, se refereau la împărțirea acestei averi. În aceste acte nu se mai făcea mențiunea confiscării averii lui Luca Arbore. Arbure hatman a stăpînit și un munte „Geamănul" ulterior „Geamălăul", din privilegiu de cumpărare de la Bogdan voievod pe care descendenții săi îl dădeau în 1584 danie mănăstirii Sucevița pentru pomenirea lui. La Solca, unul din satele lui Luca Arbure, cumpărat în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, în 1502, de la nepoții lui Cîrstea Goraeț, cu privilegiu de la Alexandru voievod, „însă cu pecete verde", pentru 680 zloți tătărești, se aflau biserica de piatră și „curți de piatră". Satul a fost stăpînit de Ana fiica lui Arbure și aceasta, fără succesori, l-a dat nepoatei sale Parasca, fiica Odochiei, „cneaghina" lui Grigore Udrea. Satul a fost schimbat cu Gheorghe Movilă, mitropolit de Suceava, pentru mănăstirea Sucevița, cu satul Stănilești din ținutul Hotin în 1598 martie 20. Ștefan Tomșa a revocat schimbul pe motiv că „nu se cuvine să iasă în vînzare sau cumpărare" satele confiscate pentru viclenie și a atribuit satul Solca ctitoriei sale mănăstirea Solca la 1 august 1615. Rezultă astfel că marea proprietate de la Solca a fost confiscată pentru un anumit timp, ulterior restituită fără dreptul înstrăinării. Curtea de la Șipote a fost transformată

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în reşedinţă domnească cu un ocol domnesc de sate. Un Grigore Arbure era menţionat într-un document din 1597 februarie 6 şi ulterior.

Existenţa lui Petru Rareş înainte de domnie nu este cunoscută direct documentar. Este o controversă dacă a trăit în ţară sau a peregrinat înafara Moldovei. Epitetul „ţăran" din surse documentare intră în contradicţie cu relatările lui Ivaşco Peresvetov. În actul omagial din 1535, pentru regele Ferdinand de Habsburg, Petru Rareş recunoştea că a fost adus la domnie cu sprijinul acestuia după moartea „fratelui" său Ştefan. Nu se poate preciza în ce măsură afirmaţia corespunde realităţii şi în ce a consistat sprijinul. Relaţiile cu regele Ferdinand de Habsburg au fost menţinute ulterior de Petru Rareş prin Iacob Fischer în 1542. Într-un document din 1528 era amintit „sluga şi fratele" pan Teodor fratele lui Petru Rareş, căruia acesta îi făcea danie satele Drujeşti pe Sitna şi Chisăleşti cumpărate de domn de la fiii lui Teodor Turcul şi Şaidir Turcul, nepoţii lui Druje cel bătrîn, cu 1030 zloţi tătăreşti. Boierii din Moldova au numit „ţăran" şi pe Alexandru Lăpuşneanu pentru absenţa unei origini „directe" domneşti şi a unei formaţii deosebite. Scriitorul polon Gorecki (1578) scria cu o anumită exagerare că moldovenii pun domni în ţara lor, în locul celor înlăturaţi, şi ciobani sau alţi oameni neînsemnaţi. Petru Rareş a avut iniţial acelaşi consiliu domnesc, ca şi predecesorul său Ştefan, cum rezultă din documente din 1525 septembrie 9 şi 1527 martie 3, ceea ce se poate explica şi prin conjunctura internă şi cea externă de la începutul anului 1527. Petru Rareş a fost introdus în domnie de o intervenţie polonă şi admis de sultanul Soliman la recomandarea regelui polon Sigismund. Petru Rareş nu putea desconsidera şi nu se putea dispensa de serviciile unor mari boieri. Între aceştia Mateiaş mare vistier, care a ridicat mănăstirile Coşula pe Miletin (inscripţie din 8 septembrie 1535) şi Horodniceni „în zilele lui Ioan Ştefan voievod" (inscripţie din 1539 noiembrie 8). „Jupan" Teodor mare logofăt menţiona pe Petru Rareş în inscripţia de la mănăstirea Homor din 1530 august 15. Iurie Danco apărea în inscripţia din 1541 iulie 3[1]. Între marii boieri Huru fost spătar în 1525 (descendent din Ilie Huru comis menţionat în 1472) era promovat vornic în 1531 şi plasat în fruntea sfatului domnesc. Reapărea Trotuşan, Drăgşan spătar era nou, Mihul pîrcălab de Hotin devenea portar de Suceava din 1530. Alţi dregători erau Glăvan vistier, Popăscul ceaşnic, Colun stolnic, Albotă comis (postelnic ulterior) Crăciun pîrcălab, Ion Gug comis. Hrană vornic, poate decedat în 1528 era înlocuit de Grozav în 1529. Ostilitatea crescîndă a boierimii faţă de Petru Rareş s-a datorat campaniilor sale contra Poloniei, atitudinii de aroganţă faţă de turci şi severităţii sale în ce priveşte obligaţiile militare la care se referea şi G. Reichersdorffer. Între prizonierii din 1531 de la Obertyn era şi Teodor Băloş logofătul, tatăl logofătului omonim din 1540. Petru Rareş era considerat de străini, probabil în legătură cu afirmaţiile unora dintre boieri, ca un om de o perfidie „punică", capabil de acte nelegiuite. Discuţia cu privire la actul de trădare sau dezacordul boierimii moldovene faţă de acţiunea lui Petru Rareş din 1538, cînd Moldova era asaltată de turci şi de poloni, a fost reluată recent. Într-o conjunctură nefavorabilă Petru Rareş, în contrast cu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atitudinea lui Ștefan cel Tînăr, a trebuit să abandoneze țara, pentru a relua apoi domnia ca o „restitutio ad integrum" și a avea posibilitatea revanșării asupra boierilor care l-au dezavuat. Într-un document din 1541 (aprilie 26) se arăta că răsculații au jefuit visteria domnească la Hîrlău. Pîrcălabul moldovean de Ciceu ar fi făcut prizonier pe Petru Rareș. Cronicarul Macarie condamna pe boieri pentru aversiunea contra lui Petru Rareș în timpul crizei din 1538. Grigore Ureche nu avea însă aceeași atitudine, cum n-a avut nici față de actul de trădare comis de Luca Arbore. Boierii țării și vlădicii, adunați la curtea domnească din Badeuți, fostă reședință a lui Ștefan cel Mare, s-au sfătuit ce atitudine să ia față de intervenția personală a sultanului Soliman în Moldova și au trimis pe Trifan Ciolpan, care nu apărea în documentele interne ale lui Petru Rareș (nepoții lui Trifan Ciolpan erau menționați într-un document din 1607 februarie 19, cu referiri la un document de la Petru Rareș) pentru „negocieri" și acesta ar fi obținut unele concesii în situația gravă în care se afla țara, restituirea prizonierilor, prăzii și iertarea de bir. Boierii s-ar fi bucurat că sultanul le-a adus un nou domn din neamul drept al voievozilor, fiul natural al lui „Sandrin". Situația din 1538 nu reedita și nu poate fi comparată cu cea din 1523 din Moldova și cu cea din 1526 din Ungaria. Cauzele nu erau în esență aceleași, proporțiile desfășurării deosebite. În 1540, după asasinarea lui Ștefan Lăcustă de o conjurație cu Petru Vartic vornicul, boierii moldoveni se adresau regelui Sigismund, referindu-se la atitudinea lui Petru Rareș dăunătoare țării și la rezistența lor față de intențiile sultanului Soliman. Documentul din 1546, referitor la plecarea lui Petru Rareș în 1538 din Moldova, nu poate fi considerat autentic. Aflînd că Petru Rareș revine în domnie, majoritatea boierilor, atît cei de curte cît și cei de neam, au abandonat pe Alexandru Cornea și s-au dus să-l întîlnească la Brăila, lăsînd pe Mihul hatman (portar) și Trotușan fost logofăt sub pază în Cetatea Nouă de la Roman. Petru Rareș a decapitat o serie de boieri pentru trădare și pentru asasinarea lui Ștefan Lăcustă. După revenirea în domnie Petru Rareș menținea în fruntea sfatului domnesc pe Efrem Huru vornic, pînă la sfîrșitul domniei, deși a fost dregător și sub domniile efemere ale lui Ștefan Lăcustă și Alexandru Cornea, dar a sprijinit pe Petru Rareș la revenirea în domnie. Au fost decapitați Mihul, Trotușan, Crasneș vistier sub Ștefan Lăcustă, și Cozma. Crasneș era din familia Arbureștilor. Un rol în trădarea lui Petru Rareș în 1538 a avut și „Johannes literatus rutenus" („pan Ion pisarul nostru") menționat într-un document din 1527 martie 16, cumpărător al unei părți din satul Costești, la gura Ciuhurului, utilizat și în relațiile diplomatice cu regele Ferdinand de Habsburg. Sturza postelnic în documentele lui Ștefan Lăcustă din 1540 era menținut de Petru Rareș. Alți dregători proeminenți erau Mohilă pîrcălab de Hotin, Petre Varticovici portar de Suceava, Hrăbor postelnic și alții. Petru Rareș l-a favorizat pentru fidelitatea sa în 1538 pe Nicoară Hîra pîrcălab de Hotin în 1542, căruia îi întărea satele Potropopeni domnesc, și Hirești pierdut de Crasneș fost vistier „în violenie cînd a pierit" Se afirma că poporul s-a bucurat de revenirea lui Petru Rareș, în absența căruia boierii au înnăsprit exploatarea. O mențiune ulterioară

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arăta că Petru Rareş în 1546 era preocupat de confiscarea tezaurelor ascunse ale boierilor. Cei doi fii ai lui Petru Rareş, Ilie şi Ştefan care i-au succedat la tron, au fost acuzaţi de cronicarul Eftimie de acte de cruzime faţă de boierime. Aceşti fii ai lui Petru Rareş ar fi fost nişte degeneraţi. Cronicarul Eftimie arăta că Ilie Rareş a decapitat pe primul său sfetnic Vartic hatmanul. O serie de boieri au fost nevoiţi să emigreze în Polonia. Ilie Rareş a impus la bir boierimea integral, inclusiv sfatul domnesc şi clerul, în funcţie de creşterea continuă a obligaţiilor faţă de turci. Înainte de a pleca la Constantinopol în 1551 Ilie Rareş a convocat o adunare generală a boierimii la Huşi, pentru măsuri în legătură cu obligaţiile faţă de Poarta Otomană. În cronica lui Grigore Ureche, Ştefan Rareş era considerat „mai rău decît turcii", ignorîndu-se intervenţia polonă în comiterea asasinatului şi ridicarea lui Alexandru Lăpuşneanu „creatură a regelui polon" cu concursul boierimii din interior şi a celor refugiaţi în Polonia. Cronicarul Eftimie şi Azarie ulterior se refereau numai la „ajutorul de la craiul leşesc" acordat lui Alexandru Lăpuşneanu, care ar fi fost acceptat de „tot poporul, căpeteniile oştilor episcopi şi boieri şi tot sfatul". Joldea fost comis în 1552, susţinut de Elena Rareş, a fost capturat de intervenţionişti. La 9 septembrie 1552 „boierii Ţării Moldovei" se adresau din Hîrlău generalului imperial habsburgic din Transilvania Castaldo, glorificat într-o medalie ca un „restitutor Daciae", în legătură cu înlăturarea lui Ştefan Rareş, care avea comportare tiranică faţă de boierime şi de restul populaţiei. I.B. Castaldo făcea şi el referiri la aceşti „bojarones Moldaviae" pe care îi stimulase la comiterea asasinatului, regizat de cercuri polone. În noiembrie 1552 acelaşi Castaldo a acţionat şi în Ţara Românească, stimulînd o acţiune a unor boieri cu Radu voievod contra lui Mircea voievod, care a fost înfrînt şi alungat şi fratele său „Banul" ucis. Astfel, scria Castaldo, erau înlăturaţi doi adversari ai dominaţiei Habsburgilor în Transilvania. Radu voievod îşi afirma fidelitatea cu boierii ţării faţă de Habsburgi. Mircea voievod a fost reintrodus de turci în 1557 contra voinţei poporului şi a decapitat 30 boieri şi un episcop. Alexandru Lăpuşneanu a fost abandonat în noiembrie 1561 de boierime ca şi Petru Rareş în 1538 şi apoi Despot în 1563. Aceşti boieri moldoveni într-un demers din 1560 la regele Ferdinand de Habsburg, arătau că nu ei l-au primit ca domn printr-o alegere propriu-zisă, ci l-au sprijinit fiindcă a fost introdus prin intervenţia armată polonă şi ştiau că este „rustico genere" şi că este străin de familia domnitoare. Îl acuzau de tiranie şi cereau ca domn pe Despot, ca domn ales cu consens unanim. Alexandru Lăpuşneanu a fost însoţit în surghiunul său „peste mare" de Petre Albotă logofăt, căruia Bogdan Lăpuşneanu îi întărea în 1570 ocini şi vislujenie de la tatăl său. Infidelitatea şi instabilitatea boierimii erau subliniate în 1562 de trimisul regelui Maximilian de Habsburg în Moldova „Ioannes Belsius". Iniţial sprijinul acordat de boierime lui Despot a fost unanim, cum s-a subliniat. Unul dintre aceştia era Ioan Moţoc vornic, probabil fiul lui Ioan Moţoc sulger în 1518, ajuns ulterior „mare sfetnic". Ioannes Belsius se referea în 1562 la executarea lui Andreico fost spătar sub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alexandru Lăpușneanu, care a acționat contra lui Despot în timpul unei procesiuni. Un alt aderent al lui Lăpușneanu Gavril a fost cruțat la cererea boierilor. Ioan Despot a instituit un regim „birocratic" în Moldova, în care un rol important aveau umaniștii „literați", „secretari" și poligloți, Horatius Curio, Georgius de Revelles și Martin Gothart. Acest în 1563 se referea la problema unei tipografii de la „Witemberg". Alături de aceștia din „aparatul de conducere" făceau parte boierii Barnovschi, Moțoc, Darman, Stroici, Ion Vrîncean utilizat și de Ștefan Rareș în „relațiile" cu Castaldo, om de legătură cu fiul lui Ion Zapolia. Acestei instabilități a boierimii era atribuită și înlăturarea lui Despot în noiembrie 1563 de Ștefan Tomșa, considerat un om neînsemnat de biografii lui Despot, care a fost în timpul lui Petru Rareș pîrcălab de Ciubărciu și care primea în 1535 martie 22, pentru slujire, un loc pentru sat pe Botna, la Cheșeneul mare. Alexandru Lăpușneanu, revenit în domnie în martie 1564, în condiții tragice pentru Moldova a procedat, ca și Petru Rareș în 1541, la execuții ale căror proporții au fost exagerate și au intrat în legendă. În scopul „reabilitării" lui Alexandru Lăpușneanu s-a invocat și argumentul că n-ar exista documente și știri posterioare privind confiscarea moșiilor boierilor decapitați. Într-un document din 3 iunie 1581 de la Iancu Sasul se făceau referiri la decapitarea sub Alexandru Lăpușneanu a lui Neagoe cămăraș, fără a se fi aplicat și confiscarea averii. Se întărea succesorilor o parte din satul Costești la Tretuș cu mențiunea că „privilegiile" s-au pierdut, cînd a fost decapitat acesta. S-a produs un adevărat exod al boierimii în teritorii habsburgice. Alexandru Lăpușneanu era obsedat de amenințarea boierilor refugiați care în 1565—1566 pregăteau o intervenție la Bîrgău cu un „principe". Ștefan voievod, amintit și în cronica lui Grigore Ureche. Acesta după încercarea nereușită de a lua domnia a rămas în teritoriile habsburgice pînă în 1595, după o altă tentativă din 1577. În timpul minoratului lui Bogdan Lăpușneanu, Ruxanda, fiica Elenei Rareș, a condus țara cu doi dregători Gavril logofătul și Dumitru portar. Unii boieri voiau să pună domn pe Zbiare vornicul Țării de Jos, poate descendent din Zbiare din timpul lui Ștefan cel Mare, dar a fost recunoscut Bogdan Lăpușneanu. Favoriții și oamenii de încredere ai lui Bogdan Lăpușneanu au fost Dinga postelnic apoi vornic și Drăgan logofăt care au fost trimiși și în Polonia, după actul de fidelitate de la Iași din 1569, pentru relații normale cu regele Sigismund August. Bogdan Lăpușneanu ar fi desconsiderat pe boierii bătrîni și ținea în anturajul său numai tineri și se modela după „Curteanul" lui Górnicki-Castiglione (1566). Aventura sa în Polonia a favorizat pe Ioan Armeanul care a luat domnia cu sprijinul direct al Porții. Cronicarul Azarie se referea în mod amplu la atitudinea tiranică a lui Ioan voievod față de boierime. Cronicarul condamna pe acest aventurier pentru că n-a luat în considerație sfaturile boierilor în frunte cu Ioan Golăi mare logofăt primul sfetnic, care căuta să-l convingă să nu ia atitudine împotriva turcilor. Alte surse străine arătau că Ion voievod a declanșat lupta contra turcilor cu asentimentul sfatului domnesc, în urma măririi tributului de către aceștia. Regele polon nu i-a trimis sprijinul solicitat, invocînd acordurile de bune relații cu turcii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi i-a rămas numai sprijinul cazacilor aflaţi sub dominaţie polonă. Ioan voievod s-a sprijinit şi pe masa micilor stăpîni de pămînt care erau expuşi spolierii din partea marilor dregători ca şi din partea vîrfurilor bisericii. Ioan voievod a întreprins o acţiune de secularizare în genul şi sub influenţa reformei din Germania şi ţările nordice, cum rezulta şi dintr-un document posterior. Înfrîngerea lui Ioan voievod s-ar fi datorat şi lui Ieremia Cernăuţeanu pîrcălab de Hotin, comandant al cavaleriei, compusă din boierime. Nu apare clar din documente interne existenţa acestui Ieremia. A existat şi un Ieremia portar de Suceava, probabil Slăvilă, şi sub Petru Şchiopul. Petru Şchiopul a corespuns ambiţiilor boierimii, în sensul concepţiilor nobilimii polone, cum sublinia şi P. P. Panaitescu. Alături de nume mai vechi de boieri din sfatul domnesc (Cozma Murgu, Bilăi, Zbiare, Lupe Huru), apăreau nume noi (Berheci, Brînzea, Aslam, Balica, Cocora, Popăscul, Durac, Bîrlădeanu, Tudoran şi alţii). Dumbravă, mare vornic de Ţara de Jos apărea în documente din anii 1572—1574. Dar şi sub această domnie au fost intervenţii ale unor pretendenţi, susţinuţi de unii boieri, pentru ocuparea tronului. În timpul domniei lui Ianou Sasul s-a produs defecţiunea unor boieri în frunte cu Ieremia Movilă fost ceaşnic, care s-a refugiat în Polonia, care au contribuit la sfîrşitul dramatic al acestui aventurier intrat în conflict cu Ştefan Bathory regele Poloniei, ca şi Petru Rareş, cu regele Sigismund, considerat tatăl său. Aron voievod n-a putut continua lupta contra turcilor datorită defecţiunii boierilor din sfatul domnesc („perfidi proditori del suo senato"). Ieremia Movilă, descendent din vechea familie Hudici din secolul XV, fiul lui Ion Movilă fost logofăt al lui Ioan Despot îşi va realiza ambiţiile politice cu sprijinul cercurilor polone de care era legat prin vechi relaţii, indigenat (înobilare) şi înrudire*. În Polonia se aflau în mai 1595 circa 30 de boieri şi erau ameninţaţi de Ştefan Răzvan, instrumentul ambiţiilor lui Sigismund Bathory, cu confiscarea bunurilor dacă nu reveneau în Moldova în termen de trei luni. Aceşti boieri au revenit în Moldova împreună cu Ieremia Movilă, care a fost impus ca domn de intervenţia polonă în vara anului 1595, ca şi Alexandru Lăpuşneanu în septembrie 1552, deşi cancelarul polon Jan Zamoyski se referea la o aclamare din partea populaţiei, care era ascunsă de teamă în păduri. Ştefan Răzvan şi-a avut unii aderenţi în rîndurile boierimii şi Ieremia Movilă a procedat la confiscări de averi ale acestora (Bibl. Acad., 132/68). Jurămîntul de credinţă al lui Ieremia Movilă era prestat la 27 august 1595, la Iaşi. Erau menţionaţi şi unii dintre marii boieri din anturajul lui Ieremia Movilă. Ieremia Movilă avea în sfatul domnesc, alături de fratele său Simion hatman şi pîrcălab de Suceava, ulterior pe Vascan Orăş, pe Nestor Ureche mare vornic al Ţării de Jos, pe socrul său Gheorghe Buzul (?), Lozenski pîrcălab de Hotin, pe intimul său Lupu Stroici logofătul şi fratele acestuia Simion Stroici vistier. Vasile Stroici era cămăraş de Ocnă în 1602. Alte figuri erau : Dimitrie Barnovschi ceaşnic (şi postelnic), Procop Cărăiman comis

*) Cf. şi O. Forst, *Przyczynek do najdawniejszej genealogii Mohylów*, Lwów, 1912.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(și ceașnic), Bosiioc spătar (și Teodor Veveriță), Ursul medelnicer, Avram Rodna pîrcălab de Roman de Roman (și Drăgan Ciolpan), Teodor Chiriac mare cămănar, Dumitrachi Chiriță pîrcălab de Neamț (ulterior mare postelnic), G. B. Amoroso mare vameș, Simion Sechil, Bogza logofăt. În actul din 19 septembrie 1597 apărea în formula de corroborație Stroici iar în cadrul sfatului domnesc era menționat Bogza logofăt. Drăgan Tăutul scria acte, în 1604 octombrie 16, la „Buciulești în tabără la Bistrița". Nemulțumiri au fost și sub această domnie și s-au manifestat intens în 1600. Ieremia Movilă a apăsat populația cu impozite mari. Se afirma, totuși, exagerat de unii boieri plecați din țară că Ieremia Movilă era sprijinit numai de rude și se scria că boierii vor înlătura pe Ieremia Movilă din Moldova și se vor uni cu Radu domnul muntean. Moldova era considerată „federată" (socia la Piasecius, „soață" la Miron Costin) cu Polonia. Delegația la sesiunea seimului polonez din Varșovia era condusă de Nestor Ureche mare vornic al Țării de Jos (1598, 1603). La 25 februarie 1601 se anunța tendențios că soli moldoveni și munteni au prezentat regelui și senatului polon mulțumiri pentru eliberarea țării de „tirania" lui Mihai Viteazul și au solicitat protecția coroanei [61].

VII. Boierimea în secolul XVII — prima jumătate a secolului XVIII

Generalități

În secolul al XVII-lea au avut acces direct la tronul domnesc o serie de mari dregători ca Miron Barnovschi hatman, Gheorghe Ștefan mare logofăt, Istrate Dabija mare vornic, fiul lui Dabija fost vornic menționat într-un document din 6 iunie 1610, și Teodor Petriceico mare vornic. Alături de aceștia și membri ai categoriei inferioare a boierimii, cu recunoașterea și sprijinul turcilor, Ștefan Tomșa, Constantin Cantemir fost serdar, Mihai Racoviță și o serie de străini „împămînteniți" ca Vasile Lupu, Gheorghe Duca, Ghica, Roset, Cantacuzino. Boierimea polono-filă, grupată în două facțiuni rivale în jurul Movileștilor (Constantin și Mihail în 1607), sprijinită de magnați poloni, a suferit o înfrîngere catastrofală în iulie 1612 în lupta cu Ștefan Tomșa, care se considera fiu al lui Ștefan Tomșa I, ridicat din rîndurile răzeșilor, care se baza pe lefegii, călărași și elemente din orașe și susținea revanșa turcească față de intervenția polonă, care a provocat complicații în Moldova timp de peste un deceniu. Golurile din rîndurile boierimii au fost umplute cu elemente noi indigene și străine, grecești și levantine. Se remarcă și penetrația elementului negustoresc în rîndurile boierimii prin dregătorii și pămînt. Abuzurile elementului grecesc au dus la reacțiile din 1633, 1653 și 1671 din partea boierimii indigene care a atras de partea sa și o parte din țărănime. Influența polonă asupra modelării boierimii s-a menținut și a crescut chiar în intensitate. Marii boieri din Moldova tindeau să se egaleze cu magnații poloni, sub raportul situației materiale și a manifestărilor pe plan politic-cultural. Boierii scriau și semnau latinește, foloseau sigilii elegante, fără

[61] Cf. și *Res Polonicae*, vol. XXIX, Roma, 1972, p. 135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fi existat totuşi blazoane, cu excepţia celor acordate cu înnobilarea sau indigenatul de regele Poloniei sau de principele Ardealului. Unii boieri şi-au polonizat numele după localitatea unde îşi aveau moşia: Barnovschi (Birnov sau Birnul), Mlinovschi (Mlenăuţi), Lozenschi (Lozna sau Lozeni), Volcinschi (Volcineţ) etc. Şi în trecut a existat această uzanţă. Diodat scria în 1644 că boierii din Moldova îşi trimit fiii la studii în Polonia şi că sînt boieri care vorbesc latina curent. Pe lespedea funerară a lui Ieremia Movilă, ca şi pe aceea a lui Simion Movilă, de la mănăstirea Suceviţa, apăreau sub stema domnească a Moldovei şi două spade încrucişate, care ar fi fost blazonul acordat de regele polon Sigismund. Diploma nu este cunoscută. Şi Petru Şchiopul adăuga şi el la stema ţării însemnele sale personale, o inimă cu săgeată, fără a fi obţinut probabil „indigenatul". „Blazonul" lui Lupu Stroici marele logofăt era un arc cu săgeată pe scut şi iniţialele sale, cum apărea pe un pahar de argint, în prezent în Muzeul din Zagreb, dăruit în 1591 „fiului" său Bosnea ceaşnic, poate acelaşi cu Vasile ceaşnic menţionat într-un document din 1591. Sigiliul lui Vascan Orăş hatman şi pîrcălab de Suceava, aplicat în ceară verde, avea doi lei afrontaţi cu sceptru. Sigiliul octogonal al lui Pătraşco Başotă vel logofăt avea un scut cu monogram şi iniţialele sale latine [62]. În 1676 regele polon acorda lui Ştefan Petriceico înobilarea, indigenatul polon şi rang de cavaler, cu condiţia achiziţionării unei proprietăţi în teritoriul polon. Apostol Catargiu vornic, cumnatul lui Ştefan Petriceico, primea act de înnobilare cu stemă de la regele Ioan III Sobieski tot în 1676. Ilie Sturza vornic de Leuşeni primea în 1679 diplomă de înnobilare de la Mihail Apafi principele Transilvaniei, cu armalii şi deviză [63]. Lupaşcu Buhuş „de Cepleniţa" spătar primea diplomă din 1676 de la acelaşi.

În secolul XVIII influenţa polonă, în funcţie de situaţia politică, a cedat influenţei neogreceşti şi celei franceze tot mai intensă şi în Polonia, în raport cu iluminismul, curent novator politic şi social de nivel european. Boierimea din Moldova era prezentată de un călător străin, într-o „Descriptio Moldaviae" din 1748, incultă şi înapoiată. Se scria că nobilii moldoveni îşi spun boieri, nu au nici un fel de privilegii şi sînt ca nişte locuitori obişnuiţi sau chiar ţărani, nu au cunoştinţe de ştiinţă, politică şi nu practică maniere urbane [64]. O inscripţie din 1762, de la biserica „Răducanu" din Tg. Ocna, ctitoria lui Radu Racoviţă vel logofăt, în limba franceză parţial arăta influenţa iluminismului, referindu-se la calitatea sa de om de stat şi la pregătirea sa în materie politică [65].

---

[62] Arh. St. Bucureşti, Ms. Sava 1/1; Bibl. Acad. 10/159; Volumul omagial P. Constantinescu-Iaşi, 1965, p. 645—649.

[63] Hurmuzaki, Supl. II_3, p. 108—109; Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. IX, p. 169—181; Alex. Sturza, *Règne de M. Sturza*, Paris, 1907, p. 170—172; Ac. Rom., m.s.i., 1927 (Şt. Meteş).

[64] Cf. *Omagiul Lapedatu*, 1936, p. 621 (publicată de Francisc Pall).

[65] *Buletinul «Ioan Neculce»*, vol. I, 1921, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Terminologia și categoriile boierimii.

În secolul XVII calificativul „pan" era rezervat în documentele slavo-române din Moldova marilor boieri dregători și membri ai Sfatului domnesc. Termenul „sluga" era utilizat pentru dregătorii obișnuiți și stăpînii mărunți de pămînt. În pravila lui Vasile Lupu din 1646 se specifica „slugă ce se zice om mai de gios". Miron Costin se referea la „sluga veche", căreia i se dădea „boierie" de Radu Mihnea la insistența unor boieri, dar nu corespundea cerințelor. Într-un document de la Gheorghe Duca din 1666 era menționat Iani Hadîmbul „sluga și boiarin", căruia i se făcea danie satul Piscani, din ținutul Tutova cu vecini. Termenul „cneaghina" se folosea în aceleași documente slavo-române ale cancelariei domnești din Moldova și în zapise ca și în a doua jumătate a secolului XVI, pentru orice soție de stăpîn de pămînt sau dregător. În documentele în limba română, tot mai numeroase din al doilea deceniu al secolului XVII se generaliza uzul termenilor „jupîn" și „jupînească" pentru orice boier sau negustor. „Giupănul Pătrașco Basotă mare logofăt" era menționat într-un document din 1635 (Arh. St. Iași, 459/18). În a doua jumătate a secolului XVII termenul slujitor avea și sensul de dregător, alături de cel propriu de militar. Termenul „cocon", întîlnit și în Pravila lui Vasile Lupu, se folosea și pentru fii de boieri și pentru fii de oameni liberi de categorie inferioară. Miron Costin făcea distincția generică, în legătură cu judecata la Divan, între boier, curtean (slujitor) și țăran, care includea și pe răzeși. În ansamblu, în secolul XVII și în cel următor, pînă la reforma lui Constantin Mavrocordat din 1742, boierimea se diviza în boieri dregători între care se distingeau „case sau neamuri boierești" și mazili, dregători demiși, termen turc, care cum a afirmat și N. Iorga, a înlocuit pe cel de origine ungară, nemeși *. Prima mențiune explicită a mazililor se făcea într-un document din 6 iulie 1610 (hotarnică): „Noi iarăși mai mici robii măriei tale boiari și mazili ce ne-am tămplat acolea". În 1803 erau 2463 mazili în Moldova, după cifrele din «condica liuzilor». În catastiful din 1591 februarie 20 erau înscriși la ținuturi 3221 nemeși, mai numeroși în ținuturile Putna, Lăpușna, Chigheci și Vaslui. Termenul „nemiș" se mai întîlnește și în cronica lui Neculce. Sensul termenului nemeș apărea clar și într-un document din 1635 „și feciori de domni mari și de nemiși și de iobagi". Nemeși își ziceau uneori și răzeși simpli: „Și alt nimeșu de ai noștri oameni să nu se mai amestece în tocmala noastră" în legătură cu vinderea unei vii de la Țigănești — Putna, lui Tănase vornic (1637). „Nemeș" devenea și nume de familie. Termenul nemeș apărea și într-un document muntean din 1614. În prima jumătate a secolului XVII apăreau și „fiii de boieri" existenți și în Rusia, ca o categorie aparte în rîndurile boierimii, care se numeau astfel chiar cînd erau maturi și au avut și slujbe. O mențiune explicită se făcea într-un document din 1615 martie 24, de la Ștefan Tomșa, referitor la

*) Într-un document de la Nicolae Mavrocordat, din 1714 iulie 1, erau menționați boieri și mazili și „alți neamiși (lăcuitori) de țară".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cumpărarea satului Faraoani, din ţinutul Bacău, pentru mănăstirea Solca : „Toţi acei boiari şi fii de boiari". Apăreau menţionate în documente şi „giupînesele sărace" adică văduve ale unor boieri. Într-un document de la Miron Barnovschi din 12 ianuarie 1626 (Bibl. Acad., 85/25) erau menţionate categoriile : boieri mari şi mici, mazili, feciori de boieri de ţară, slugi domneşti. Un act din 17 august 1630, de la Moise Movilă (Arh. St. Buc., Galata, II_8) era adresat la boiari, mazili, slugi domneşti, curteni şi „toţi mişeii ţărani" din ţinutul Dorohoi. În 1636 ianuarie 11 (Arh. St. Buc., Episcopia Roman, IV_{58}) Vasile Lupu se referea la sfatul său domnesc compus din vlădici, boiari, şi mazili, în referire la dajde pentru haraci, la care erau obligaţi Vlădici, boieri, mazili, curteni, popi, călăraşi şi „toată ţara". În 1712 (Uricarul, vol. V, p. 248—250) Nicolae Mavrocordat făcea referiri la „sfatul domniei", boieri mari şi mici, feciori de boieri, mazili, neguţitori, curteni şi „alte bresle".

Micii stăpîni de pămînt, cu obligaţii militare, curteni (în Rusia „dvoreane"), hînsari (în secolul XVIII panţîri), călăraşi, au fost grupaţi pe bresle puse sub „ascultarea" marilor boieri, marele logofăt, marele vornic şi hatman, cu căpitani şi hotnogi de curteni, hotnogi de călăraşi, vătavi de hînsari. Ioan Neculce reda aceste categorii cu termenul generic „călărăşimea". Subalternii locali (curteni) ai marilor dregători erau grupaţi sub conducerea unor vătavi de stolnicei, păhărnicei, visternicei, comişei, spătărei, armăşei. Într-un document din 1612 februarie 22, de la Ştefan Tomşa era menţionat Păcurar visternicel „curtean vechi", poate descendent din Păcurar mare vornic de Ţara de Sus în 1572—1573. În catastiful lui Petru Şchiopul din 1591 februarie 20 erau înscrişi la ţinuturi 4983 curteni. În pravila din 1646 se făcea distincţia între „boiarin" şi slujitoriu". Distincţia între curteni şi slujitori o făcea Vasile Lupu într-un privilegiu din 1634 februarie 17. Armaşii şi armăşeii erau consideraţi „oameni domneşti". Miron Costin califica pe curteni „nobilime teritorială" şi arăta că erau puşi sub ascultarea marelui logofăt. Unii dintre curteni s-au aşezat în sate boiereşti, din lipsă de ocini proprii şi Miron Barnovschi i-a readus la „breslele şi la locurile sale". Călăraşi, dărăbani şi curteni aşezaţi pe moşii boiereşti sau mănăstireşti erau impuşi la dijme ca şi ţăranii. Ca descendenţi din „curteni" şi urmaşi ai lui Avram erau indicaţi răzeşii din Soci, ţinutul Suceava, în 1762 (Bibl. Acad., 1156/27). Existau sate întregi de călăraşi, care făceau de pază la frontieră, cum era cazul cu Girleştii la Siret, spre Ţara Românească, în secolul XVII. Satul Curteni, pe Lohan în ţinutul Fălciu, a intrat temporar în stăpînirea lui Bogza călugăr. Situaţia călăraşilor la începutul secolului XVIII o reda şi călătorul Erasm Schneider (1710). Trăiau dispersaţi în toată ţara, nu mai făceau de pază şi serveau pentru exercitarea de presiuni în obţinerea contribuţiilor şi alte executări similare. În 1628 Dima călăraş de Ţarigrad vindea o vie din Valea Cozmoaiei lîngă Iaşi cu 400 ughi mănăstirii Bîrnova. În suplica adresată regelui polon Jan Sobieski, din 1684, erau menţionaţi boieri, curteni, hînsari, dărăbani şi răzeşi. În aceste „bresle" slujitoreşti, cum se arată în unele documente, puteau intra sau pătrun-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

seseră și țărani dependenți, fugiți de pe proprietățile boierești și mănăstirești și se luau măsuri să fie scoși sau rași și readuși la vechile locuri. Într-un document din 1666, se făcea mențiunea unui vecin înscris la călărășie, care a fost dat „de grumaz dinaintea domnului" stăpînului său Donici fost agă și ras din călărășie. Într-un document din 1664 (iunie 12) se făcea mențiunea unor răzeși care dădeau pentru datorii partea lor de ocină din Peletuci, lui Nicolae Buhuș stolnic, pentru că „n-au avut prilej de curtenie sau de altă breaslă, ci au căzut la țărănie". Situația acestor breslași nu era de invidiat. Mulți fugeau din cauză că nu puteau plăti dajdea curtenească sau călărășească, lăsîndu-și ocina și casa[66]. Ștefan Danco stolnicel din Todorești, ținutul Cîrligătura, a fugit din sat, pentru că nu și-a plătit dajdea curtenească timp de patru ani. Fiul acestuia a fost trecut la cisla țărănească, neputînd plăti „curtenia" pentru tatăl său și pe a sa. Comoniță din Năvrăpești, fost curtean, a fugit din sat și se cerea să fie luat „de grumaz" și adus să plătească „zloți țărănești" (Bibl. Acad., 452/82). Aceiași situație dificilă o aveau nemeșii și răzeșii simpli. Nemeșii sau mazilii plăteau birul nemeșesc sau dajdea mazilească. Cei care nu puteau plăti și își zălogeau ocina erau „rași din nemeșie". Răzeșii simpli numiți și moșneni și „oameni moșinași", în unele documente, erau considerați țărani și plăteau „darea țărănească". Încă în 1801 un boier considera partea răzeșilor din Nănești „moșie țărănească" (Arh. St. Iași, 401/68). În 1680 (octombrie 8) Gheorghe Duca cerea boierilor și slujitorilor, ce umblau cu slujbe la ținutul Neamț, „să dea pace de țărănie" slugii Mihăilache stolnicelul din Bălușești și să-și plătească darea cu breasla stolniceilor. (Ghibănescu, Surete și izvoade, XXII, p. 35). Grigore diac și-a desmoștenit fiica pentru că s-a măritat cu un „țăran", adică răzeș de rînd (1629). „Legea țării" justifica actul și i se lăsa acesteia numai parte din averea mamei (Bibl. Acad., 307/60). Cristea, nepotul lui Porcul, probabil boierul cunoscut din secolul XV, era un „țăran", care stăpînea a șasea parte din satul Pănceși și plătea darea țărănească. (Bibl. Acad., 104/18, 1632, noiembrie 25). Miron Costin, și Ioan Neculce în cronicile lor distingeau boieri de „neam vechi" și de „neam prost", numiți în deriziune și „boiernași". Ioan Neculce scria despre Constantin Cantemir că a fost „de oameni proști de la ținutul Fălciului, carte nu știa, ce numai iscălitura învățase de o făcea" și a fost propus domn de boieri, aceștia crezînd că-l vor putea domina fiindcă alții „mai de cinste și mai de neam" nu primeau să fie domn. Dimitrie Cantemir se considera descendent din „sluga" Petru Silișteanul, menționat într-un document din 15 octombrie 1491, care cumpăra satul Mănești, la obîrșia Elanului, cu mănăstirea, pentru 75 zloți tătărești. Costin postelnic, tatăl lui Miron Costin, a fost analfabet cum rezultă și dintr-un document utilizat și de P. P. Panaitescu, în noua ediție a cronicii lui Miron Costin, din 1958. Boierimea

[66] Cf. pentru curteni și slujitori, *Revue Roumaine d'Histoire*, 1967, 5, p. 732—738 (art. N. Stoicescu). Cf. și A. A. Preobrajenskii, *Ob evoliuții feodalinoi zemelinoi sobstvennosti v Rosii XVII-naciala XIX veka*, Voprosî Istorii, 5, 1977, p. 46—62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi-a manifestat aversiunea faţă de Constantin Cantemir pentru că a început „a-i călcare din obiceiurile lor", a promovat la curte „boiernaşi tot feciori de mojici, codreni şi gălăţeni" şi ura pe „feciorii de boieri să nu-i vază în ochi". Neculce reda atitudinea lui Constantin Cantemir. „Şi zicea Cantemir vodă că domnul face neamurile, domnul le stinge", exprimînd un vechi adevăr, redat şi de Bandini, verificat de atîtea ori. Neculce mai făcea sublinierea că situaţia boierilor era la discreţia domnului: „Nici un boier n-am văzut procopsit din cei ce se pun în price cu domnul". Boierimea a fost satisfăcută de obţinerea domniei de Constantin Duca „ştiindu-l că este fecior de domn şi va căuta neamurile boiereşti". A urmat reprimarea „boiernaşilor" lui Constantin Cantemir („început-au a pierdere pe boiernaşii lui Cantemir vodă"). Antioh Cantemir n-a putut reface pe boiernaşii tatălui său, săraciţi şi deprimaţi. În mai 1698 se semnala un exod al boierimii din Moldova, în Polonia şi Muntenia, în urma confiscării averilor de Antioh Cantemir. Mihai Racoviţă a aplicat impozite (desetină de stupi şi porci) „ţărăneşti" şi boierilor şi mazililor şi mănăstirilor, continuînd, într-o anumită măsură, politica lui Constantin Cantemir. Boierii au început să manifeste rezerve şi solidaritate faţă de Mihai Racoviţă sublinia Ioan Neculce. La „folosul unirii boiereşti" se referea şi Nicolae Costin în cronica sa. Ioan Neculce se referea nefavorabil şi la atitudinea lui Nicolae Mavrocordat faţă de boierii „zlotaşi" care jefuiau pe ţărani („mojici"). Neculce era consternat că Nicolae Mavrocordat a închis pe boieri în temniţă cu tîlharii, pentru a despăgubi pe ţărani, „care s-au îndîrjit şi s-au sumeţit în toată ţara". Boieri au fost loviţi cu buzduganul după obicei, dar şi bătuţi „la scară cu cîte 200 toiege", ceea ce constituia o degradare. „Boierimea şi toată mazilimea" s-au speriat de comportarea lui Nicolae Mavrocordat. Revenit domn în 1711, Nicolae Mavrocordat, ca şi Ştefan Tomşa, în domnia a doua, a lăsat „firea cea sumeaţă şi trăia bine cu boierii", sublinia Ioan Neculce cu satisfacţie. A desfiinţat desetina ţărănească ce se aplica boierilor, dar Mihai Racoviţă a reintrodus-o ulterior. Nicolae Mavrocordat justifica într-un document din 1712 menţinerea de el a desetinei de stupi şi gorştinei suprimată apoi la presiunile boierimii, pentru a nu strica „obiceiul cel de veacuri", cum a făcut şi cu locurile acordate boierilor din hotarele tîrgurilor. El arăta că n-a fost contra separării nete a „stărilor", („nu că am poftit să fie sau n-a cunoscut domnia a fi rău obicei de vreme că nu se desparte statul boieresc şi nemeşesc de statul ţărănesc") dar impunerile au fost determinate de situaţia grea a ţării şi pretenţiile Porţii (Uricarul, vol. V, p. 248—250). Ioan Neculce a redat aversiunea boierimii din Moldova faţă de elementul grecesc tot mai numeros, introdus de Nicolae Mavrocordat şi de Ghiculeşti, care acapara dregătoriile curţii şi apoi pe acelea din provincie, „iară boierii de ţară erau numai cu numele că la nimica nu-i mai întreba". Nicolae Kiparissa se referea în cronica sa la elementele „culte" şi bine educate greceşti introduse de Mihai Racoviţă în anturajul său. Neculce punea în circulaţie termenul „ciocoi", cu sensul de parveniţi, pentru cei care obţineau slujbele prin corupţie, în dauna mazililor, „şi jecuiau ţara". Într-un document din 1718, de la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mihai Racoviță, se înfiera comportarea acestor „ciocoi", care „făceau multe supărări săracilor" la stringerea contribuțiilor fiscale. Neculce și el „boier mazil", repus în dregătorie de Constantin Mavrocordat, aprecia sprijinul acordat de acesta, „feciorilor de boieri", care îmbătrîneau și „nu mai încăpeau la boierie". Grigore Matei Ghica într-un document din 1728 se referea la „casele cele de cinste sosite la atîta scădere" și la „boierii cei cu boierie și fără de boierie adică mazilii". Constantin Mavrocordat a stabilit ranguri fără să implice exercitarea efectivă a funcției corespunzătoare, și stări, separînd pe așa zișii „veliți" de masa boierimii. În hrisovul său din 1735 Constantin Mavrocordat făcea distincție netă între „ceata boierilor" și „cealaltă ceată o boierilor mazili" cu dajde, sau ceata mazilească. Descedenții boierilor din primele două categorii constituiau așa zisele „neamuri" și-și menținеau calitatea de boieri și privilegiile, inclusiv scutirea de dajde, pe care din secolul XVI și pînă la Constantin Mavrocordat o plăteau toți fără excepție. În art. 6 al „constituției" din 1740, publicată în „Mercure de France", din 1742, se menționa scutirea de contribuții a familiilor de „noblețe recunoscută", pentru a nu cădea în mizerie. Sulzer comenta și el noul așezămînt pentru boierime. Urmașii micilor dregători rămîneau și ulterior „mazili" sau „boiernași". Anterior toți descendenții din dregători se numiseră mazili și suportaseră birul și „havalele" cu unele avantaje neînsemnate. Pentru stabilirea precisă a condiției sociale și evitarea abuzurilor și înlăturarea intrușilor s-au eliberat cărți de neamuri sau diplome și patente de mazili. Prevederile Regulamentului Organic nu vor modifica, în esență, aceste noi prevederi. Noua organizare a clasei dominante introdusă și impusă de Constantin Mavrocordat se va menține pînă în 1858, cînd avea loc suprimarea privilegiilor feudale, în baza articolului 46 din Convenția de la Paris. Prin acte domnești speciale din 1779 și 1786 erau readuși în „rînduiala neamurilor" urmași ai unor vechi dregători mari, care au căzut la „scăpăciune", descendenți din Pătrașco vel logofăt sub Constantin Movilă (Buzneștii) și ai lui Tăutu mare logofăt, patru fii ai lui Simion Tăutu fost vornic de Suceava. În 1793 era readus în „rînduiala neamurilor", Constantin Tăutu, fiul lui Teodor Tăutul. Într-un document din 1762 iulie 13 erau amintiți mazili descendenți din Mihail Oțel „vel pisar" din secolul XV, care stăpîneau încă satul Corod din ținutul Tutova. Prin acte speciale unii domni fanarioți au căutat să fixeze, deși dure, condițiile achitării „dăjdiilor" de mazili și au acordat și unele scutiri de „dajde mazilească" pentru unii mazili „de neam vechi" și postelnicei. Grigore Alexandru Ghica se referea amplu, în hrisovul său, cu protocol iluminist, din 15 mai 1765, (Arh. St. Iași) la poziția și obligațiile mazililor autentici („mazili vechi și de frunte") („boierenași") 12 dăjdi fără cislă și slujbe prin cărți domnești la ispravnici. „Năzuind și mazilii care sînt așezați cu dajde în vistierie cu mare jalobă către domnia mea rugîndu-se cu multă plîngere, după cum toată țara s-a pus la bună orînduire, cu întemeiată stare, să arătăm și către dînșii milă și să-i punem la cale să știe dăjdiile lor cîte or fi pe an. De vreme ce și ei la toate poruncile domnești și trebuințele țării la conace, la zaherea și la altele fac slujbe,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-au ales cei ce sînt să fie mazili din cei ce au intrat prin mijlocire în rînduiala lor. Dîndu-se şi cartea domniei mele la fieştecare mazil spre încredinţare, cum şi pentru rînduiala dăjdiilor am hotărît cu acest hrisov a domniei mele ca să fie într-acesta chip, adică să dea pe două luni o dajde şi o dajde pentru ploconul baiaramlicului cum şi pentru mucarer să dea două dăjdi şi la vremea agiutorinţii să dea trei dăjdi iar nu mai mult şi răsura cîte patru parale de leu, cislă între dînşii să nu fie, de vreme ce cu cisla se pricinuia ocară şi necinste asupra celor ce sînt mai frunte şi vechi mazili. Ce fieştecare după cum va fi scos de la vistierie să-şi dea dajdea. Iară care nu se va mulţumi cu mila aceasta şi va umbla cerşind cislă, unul ca acela să se dea la ţară şi cu ţara se va cislui. Strîngători de bani la fieştecare dăjdi să se trimită oameni ai dumisale vel vist. după obiceiul vechiu iar nu slugile isprăvniceşti cum şi de alte supărări să fie feriţi de către ispravnici. Iară cînd se va întîmpla trebi mari de conace, de zahere, de chereste şi va fi trebuinţa a rîndui mazili, atunce prin cartea domniei mele ce se va scrie către ispravnicul, dîndu-i-se volnicie pe care va rîndui la treabă ce se va întîmpla vor da ascultare şi vor merge la treaba ce va fi. Iară fără de cartea domniei mele să nu fie volnici ispravnicii a-i supăra. Şi pentru slujba lor ce fac la poruncile domneşti, de vreme ce aceşti mazili sînt din cei aleşi şi se numesc boernaşi iată deosebită milă arătăm asupra lor şi hotărîm ca să aibă cîte doi ţigani scutiţi de banii agiutorinţii şi de banii mucarerului. Pe aceşti ţigani ce s-au lăsat pentru slujba satelor lor nimica să nu dea nici să se scrie de către boiarii zlotaşi, însă care ţigani se vor afla drepţi ai lor şi la casele şi slujba lor. Şi această milă ce am arătat prin acest hrisov a dominei mele să fie bine păzită". Actul era semnat de Grigore Ghica voievod. În catagrafia din 1774 erau înscrişi mazili „vechi" stăpîni de sate, Albotă cu satul Zgura din ţinutul Soroca, Ioan şi Teodor Holban cu satul Buda din ţinutul Cernăuţi şi se menţionau şi „argaţii mazililor". În 1761 R. Boscovich scria că în Moldova erau pînă la 100 de case boiereşti, aproape toate noi, în funcţie, cele vechi fiind decăzute[67]. La curtea domnească erau 12 mari dregători.

VIII. Rolul politic al boierimii în secolele XVII—XVIII.

Participarea boierimii moldovene la aventura Movileştilor, după 1607, a dus, în afară de exil la un val de execuţii şi confiscări din partea lui Ştefan Tomşa, ale cărui măsuri represive nu-şi găseau egal în secolul anterior. Au fost şi unii boieri cu o atitudine rezervată faţă de orice domnie, fără ambiţii politice deosebite, şi care n-au avut de suferit sancţiuni pentru trădare. La „războiul" de la apa Jijiei (din 19

[67] În „lista rangurilor de obşte" din 1835 erau înscrise 853 nume de boieri. În 1851 în liste oficiale de „boieri moldoveni" erau înscrise circa 2 600 nume în ordinea celor 18 titluri (logofeţi, vornici, hatmani, vistiernici, postelnici, agi, spătari, bani, comişi, căminari, paharnici, serdari, stolnici, cluceri, slugeri, pitari, jitniceri şi şetrari). În statistica din 1859—1860 «boierii» nu mai erau menţionaţi ca atare şi erau incluşi în categoria foştilor scutiţi de contribuţii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iulie 1612) se referea și Radu Mihnea în actul său din 17 octombrie 1617. Despre „războiul de la marginea tîrgului Iași" cu Sturza logofăt și ceilalți boieri, din octombrie 1615, amintea și un pergament de la Radu Mihnea din 1618 martie 20. Mențiunile din documente, alături de referirile posterioare ale lui Miron Costin, dau informații cu privire la executarea pentru „hiclenie" a unor boieri ca Sturza hatman, Chiriță postelnic, Balica hatman, Orăș vornic, Vasile Stroici, Boul vistier, Ionașco Bolea vornic de gloată, Beldiman logofăt și Ursul vornic. Ștefan Tomșa ar fi trimis 24 capete de boieri partizani ai lui Constantin Movilă în 1612 la Constantinopol. Informații străine contemporane arătau că Ștefan Tomșa a ucis boieri vechi și mai noi. „Chinuiește păgînește pe sărmanii boieri într-un chip nemaipomenit de îngrozitor". Boierii au antrenat și țărani în lupta contra lui Ștefan Tomșa, dar au fost învinși cu ajutorul „poporului mult" din Iași. Informațiile străine conțineau, în mod evident, și unele exagerări. O știre din 1615 noiembrie amintea de decapitarea a 72 boieri. Tomșa era comparat cu tiranul Nero („acel voievod, Ștefan fără de minte Nerone")[68]. În actul său din 1 august 1615, Ștefan Tomșa se referea la satul Solca, pierdut de Arbure, executat de „domnul său", și sublinia că satele pierdute „în viclenie" nu puteau fi scoase la vînzare și cumpărare. Se făceau referiri la Teodor Murguleț armaș, care a venit din Polonia și a participat la ciocnirea de la Jijia. Ștefan Tomșa considera că sancțiunea pentru trădare aplicată în trecut rămînea valabilă de-a lungul secolelor pentru succesorii boierului trădător. Domnia lui Radu Mihnea a adus destinderea. A încheiat un acord cu polonii la Braha (12 septembrie 1616), prin Nicoară mare vornic al Țării de Sus și Mihail Tăutu logofăt al doilea. Radu Mihnea a căutat să contribuie la refacerea situației materiale a unor familii boierești, reacordîndu-le moșiile confiscate. Tratamentul aplicat de Radu Mihnea boierimii în general și marii boierimi în particular rezultă și din reflexia atribuită lui, după tradiție, de Miron Costin în cronica sa: „de mare folos și cinste este domniei și țării boiarenul înțelept și avut, că dacă are domnul cinci-șase boieri avuți nice de o nevoie a țării nu se teme". Și în Polonia aceleiași epoci, cum arata și M. Malowist, creditorii principali ai regelui erau magnații și nu orășenii ca mai înainte. Radu Mihnea a condamnat ridicarea boierilor contra lui Ștefan Tomșa, justificînd în documente din 1616—1618 decapitarea și confiscarea pentru „hiclenie", dar sublinia și arbitrarul măsurilor luate de Ștefan Tomșa „la mînie", cum a fost cazul cu unele sate ale unor boieri „în pribegie" în „Țara Leșască", Nicoară și Ștefan Prăjescu, restituite de el în domnia a doua. Radu Mihnea a restituit lui Onciul Iurașcovici staroste de Cernăuți, pentru slujire, cu Coste Băcioc mare vornic la Țarigrad, satul Șendriceni, din ținutul Hîrlău, fost al socrului său Orăș fost vornic, atribuit acestuia de Constantin Movilă din ocolul tîrgului Dorohoi și trecut din nou la ocol în urma confis-

[68] Cf. A. Veress, *Documente*, vol. VIII, p. 39, 41, 241, 265; vol. IX, p. 53—54, 67; Hurmuzaki, IV_2, p. 333—366; VIII, p. 324; Supl. II_2, p. 369—375; Piasecius, *Chronica*, Cracovia, 1645, p. 336.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cării. Agafiei „cheaghina" lui Boul vistiernic i se acordau satele Davideni şi Frăteşti, din ţinutul Neamţ, parte din satul Nisporeşti, ţinutul Suceava, cu justificarea că i-ar fi fost „drepte ocini şi dedine de zestre", deşi nu aceasta era realitatea. Lui Vasile Ureche îi atribuia satele din ţinutul Suceava „cîte are acolo de moşie şi de socrie", cu scutiri de „podvoade, de alte angherii de toate", în afară de dabile. Printr-un act din 1619 februarie 6 Radu Mihnea restituia lui Patraşco Dragotă vornic satul Tarasova, luat sub Ştefan Tomşa pentru vina fratelui său Boul vistier „cînd a fost amestecat cu acei boieri care s-au ridicat asupra lui Ştefan vodă". Acesta a slujit lui Radu Mihnea „la Poarta cinstitutului împărat". Sub domnia scurtă a lui Gaşpar Graţiani a continuat aceeaşi atmosferă, dar a intervenit episodul încheiat cu o catastrofă pentru oştile polone şi hatmanul Zolkiewski. Maria, soţia lui Dumitrache Chiriţă Paleolog şi-a reluat formal numeroasele moşii, pe care acesta le acaparase cu sprijinul lui Constantin Movilă, cum am arătat, din diferite părţi ale Moldovei, pentru a le dona la mănăstiri. Gaşpar Graţiani croat italienizat, om cu o cultură remarcabilă (cunoştea o serie de limbi, germană, italiană şi turcă în afară de slavă şi latină) a formulat, pentru prima dată, într-un document din 1619 iunie 17, principiul juridic că decapitarea este o sancţiune exemplară suficientă de reprimare şi prevenire a actelor de trădare, şi că nu este necesar să fie urmată de confiscare în mod inerent, pentru ca familia celui sancţionat să nu sufere grave privaţiuni materiale. Gaşpar Graţiani avea secretar pe Giovanni Battista Montalbani şi pe Giovanni Amati (consilier), al cărui fiu Annibale Amati „gentilhuomo Pistoiese" era pîrcălab de Hotin [69]. Pravila lui Vasile Lupu din 1646 legifera sancţionarea boierilor pentru trădare. Pentru viclenie din partea boierilor se prevedea ca sancţiune spînzurarea şi nu decapitarea. Nu se făcea însă menţiunea confiscării, acceptîndu-se formal relativ valabil punctul de vedere al lui Gaşpar Graţiani. Gaşpar Graţiani restituia familiei lui Ionaşco Bolea a fost vornic, satul Băileşti pe Racova, din ţinutul Tutova, pe care acesta l-a avut prin soţia sa Grozava, fiica lui Gheorghe logofăt. Satul a fost dat zestre de Radu Mihnea lui Ionaşco Batin fost vornic „pentru o fiică ce i-a dat-o din casa milostivii sale". Gaşpar Graţiani, „cu tot sfatul", sublinia în legătură cu acţiunea boierilor pribegi veniţi din Polonia cu Constantin Movilă, asupra lui Ştefan Tomşa : „Dacă au fost acei boieri vinovaţi acelui domn, ei au plătit cu capetele lor. dar satele nu sînt vinovate, ocina lor nicidecum". Principiul formulat de Gaşpar Graţiani în acest document a fost aplicat ulterior de Radu Mihnea, care, în 1624, restituia soţiei lui Dumitru Goia fost postelnic, unul din asasinii lui Gaşpar Graţiani, refugiat în «branişte», satele confiscate, pentru întreţinerea ei şi a fiilor săi (Arh. St. Iaşi, 249/1 ; Uricarul, vol. XXIII, p. 85). Într-un document din 1621, de la Alexandru Iliaş, se sublinia moderarea lui Gaşpar Graţiani în materie fiscală („Dacă s-a ridicat la domnia acestei ţări Moldova, avînd multă cheltuială şi datorii asupra sa, de la cinstita Poartă împărătească şi pentru schiptru, nevrînd

[69] Cf. N. Iorga, *Manuscrise*, Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice, 1899, p. 46—49 ; Revista Istorică, 1928, p. 46—53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să îngreuneze țara, care era prădată și slăbită de oști") față de țărani, luînd în schimb importante sume de bani de la mănăstiri pentru reconfirmări de stăpîniri de sate. Gașpar Grațiani s-a lăsat înșelat și el de speranțele și himera unei victorii polone contra turcilor. A antrenat o parte a boierimii în acțiunea la care a aderat contra dominației turcești, dar membrii boierimii, la momentul critic l-au abondonat și a fost asasinat în braniștea de la Prut în 1620 de Goia postelnic, decapitat de Alexandru Iliaș. Miron Costin condamna acțiunea acestor boieri, pentru a fi ulterior și el implicat într-o manifestare de trădare față de Constantin Cantemir, prin aderarea la susținerea intervenției polone, în Moldova. Coste Băcioc, mare vornic al Țării de Sus, care s-a ridicat cu Gașpar Grațiani contra turcilor, a fost sancționat cu execuția în țeapă de Schender-pașa și confiscarea averii. În 1621 iunie 26, Alexandru Iliaș întărea viile de la Cotnari ale lui Coste Băcioc mănăstirii Sf. Sava. Într-un act din 1623 (Bibl. Acad. 589/22) marii boieri și clerul înalt căutau să justifice politica internă a lui Ștefan Tomșa din prima domnie, aducînd acuzații boierilor polonofili „șerbi nesătui și veninoși", care au provocat exodul populației în țările vecine. În 1623, Ștefan Tomșa întărea lui Sacotă medelnicer satul Prigorceni, din ținutul Vaslui, fost al lui Ionașco Bolea, vornic de gloată, pierdut în „hiclenie", și pe care l-a restituit familiei acestuia Gaspar Grațiani. Miron Barnovschi, care părea să întrunească sufragiile boierimii și pe care Miron Costin îl compară cu Petru Șchiopul, s-a văzut în 1629 abandonat și izolat, avînd alături doar pe cumnatul său Nicoriță hatmanul. Vasile Lupu a confiscat pentru „viclenie" vii la Cotnari și satul Podraga, din ținutul Dorohoi, ale „cneaghinei" („giupînesei") Nicorițoaia „pribeagă în Țara Leșească" și le-a atribuit pentru slujire lui Apostol Catargiu mare postelnic. Au fost răscumpărate apoi de Gavrilaș mare logofăt, ca rudă mai apropiată a Nicorițoaiei. Boierimea a trecut de partea lui Alexandru Coconul. Dumitrașco logofătul indica motivele pentru această atitudine adoptată, arătînd că sub domnia lui Miron Barnovschi boierii au fost continuu suspectați și cu libertatea limitată. Nu puteau întreține corespondență cu persoane dinafară, iar sfaturile lor nu erau luate în considerație, de Miron Barnovschi. La „ieșirea" lui Miron Barnovschi spre Polonia s-a produs o tulburare în rîndurile boierimii și ale lefegiilor, fără o participare activă din partea maselor populare. Drumurile erau nesigure, ca și înainte. Mihai diac „viclean" față de domnie era menționat într-un document din 13 martie 1629, de la Miron Barnovschi. „Casele" lui din Iași erau atribuite bisericii „ungurești" prin „bescopul de Bacău" (Arh. St. Iași, 156/1—2).

În fruntea familiilor boierești din Moldova se ridicau spre jumătatea secolului XVII Cantacuzinești, Toma și Iordache la situația materială a cărora ne-am referit, și cărora li s-au adus și elogii justificate pentru Miron Costin, a cărui familie a fost ajutată de Iordache Cantacuzino. Aceștia au ocupat rapid dregătorii importante și au pus sub stăpînirea lor numeroase sate luate prin înșelăciune și oprimare de la micii stăpîni îndatorați, servind ca mijlocitor pentru aceasta și Andoca zlătarul. Vasile Lupu, care participase la acțiunea din 1633 contra lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alexandru Iliaș, ca boier moldovean în fruntea a circa 50 de boieri și a contribuit la înlăturarea lui Miron Barnovschi și Moise Movilă ca polonofili, ajuns domn, revenit de la Constantinopol la 10 mai 1634, a căutat să mențină un echilibru aparent între elementul indigen și greci, cu roluri predominante și și-a favorizat rudele. Între aceștia, fratele său Gavril hatman, vărul său Iorga postelnic, Dumitrașco Iarali mare clucer căsătorit cu sora lui Vasile Lupu, Marga. Iordache Cantacuzino mare vistier era cumnat cu Vasile Lupu. Într-un document din 1646 boierii îl calificau „părintele nostru" și uneori „fratele nostru". Vasile Lupu n-a urmat în comportarea sa pe Miron Barnovschi și Moise Movilă, care ca și Petru Șchiopul, era „om blînd la fire, nici lacom, nici cu rău nimănui". Moise Movilă a sprijinit unele familii decăzute : „Multe case de gios lipsite a scos în fruntea lăcuitorilor țării, ales pe Ciogolești," scria Miron Costin. Vasile Lupu s-a comportat autoritar față de boierime, care era sub un control permanent. În pravila lui Vasile Lupu se prevedeau pedepse exemplare pentru boierul „hiclean" și „hain", spînzurarea în furci mai înalte. „Certarea trupească" pentru alte încălcări comise de boieri era convertită în amendă. Boierii nu erau pedepsiți cu „uliță" (pe „uliță pren tîrg nu se poartă unui ca aceștia"). În sfatul domnesc al lui Vasile Lupu erau prezenți Savin Prăjescu și Dumitrașco Șoldan mari vornici, primul de Țara de Jos, al doilea de Țara de Sus, ulterior Toderașco și Teodor Petriceico, Toma Cantacuzino și Grigore Ureche anterior mare spătar, Pătrașco Basotă mare logofăt, Gavril Mateiaș, Toderașco Ianovici, Gavril hatman și pîrcălab de Suceava (și Gheorghe), Apostol Catargiu postelnic, Iorga postelnic, Iordache Cantacuzino mare vistier, Gheorghe ceașnic. Gheorghe Ștefan, fiul lui Dumitrașco Ștefan logofăt, care l-a deposedat de tron pe Vasile Lupu în 1653, în cadrul unei acțiuni întreprinse de boierimea indigenă contra elementului străin, a fost sulger, logofăt al treilea (1642), mare sulger (1646), mare spătar (1647) și mare logofăt (1651). Politica de ambiție și aventură, oprimarea fiscală, luxul nemăsurat au provocat reacția boierimii de țară contra lui Vasile Lupu și aderenților săi. Gheorghe Ștefan și-a asigurat, cum se știe, sprijinul unei intervenții din Ardeal, deși în 1646 Gheorghe Rákóczy se angajase să nu susțină adversari ai lui Vasile Lupu, și din Țara Românească. Bandini se referea la avariția, falsitatea și tirania lui Vasile Lupu [70]. Situația s-a complicat cu raidurile cazacilor, care erau o calamitate, și la care se făceau referiri în documente din 1652 (aprilie 14) și din 1654 (august 12). „Zaporojenii" au ars țara de la Nistru pînă la munte, Iașii și tîrgul Suceava. Averile negustorilor din mănăstirea Dragomirna au fost jefuite în timpul intervenției lui Timuș Hmielnițchi cînd s-au pierdut și numeroase acte de proprietate. Gheorghe Ștefan, după luarea domniei cu „ales" în aprilie 1653, s-a comportat dur cu cei doi frați Cantacuzino, Toma și Iordache, foștii intimi ai lui Vasile Lupu. Lui Iordache Cantacuzino fost vistier i-a confiscat satul

[70] Cf. A. Veress, *Scrisorile lui Bandini*, 1927, p. 346 ; *Documente*, vol. X, p. 191—192 ; *Theatrum Europaeum*, vol. IV, 1692, p. 150 ; vol. VI, 1663, p. 1118—1122. I. Tanoviceanu a prezentat în 1901 referiri ample la „răsturnarea" lui Vasile Lupu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Poprincani, de cumpărare, și i l-a restituit în 1657, motivînd că i-a făcut „asupreală", „căci se tîmplase vremile cu scîrbă". Satul Dumești, pe Bîrlăzel, din ținutul Vaslui, i-a fost restituit lui Iordache mare paharnic de Gheorghe Ghica în 1658 (aprilie 29). Se făceau referiri aici la atitudinea lui Gheorghe Ștefan, care a atribuit satul lui Radu mare pitar, trimis Capichihaie la Istanbul, pentru 400 lei, care i-au fost restituiți. Miron Costin aducea elogii lui Gheorghe Ștefan pentru capacitatea, formația sa intelectuală, și talentele sale, considerat superior, sub acest raport, lui Vasile Lupu. Gheorghe Ștefan a fost mazilit din domnie pentru că n-a mers la Poartă și înlocuit de vizir cu Gheorghe Ghica „arbănaș", ca și Vasile Lupu, care l-a promovat în dregătorie (fost mare stolnic și mare vornic de Țara de Jos) și l-a trimis „capichihaia" la Istanbul. Între dregătorii lui Gheorghe Ștefan, în 1655, în „sfatul țării" erau Ionașco Rusul mare logofăt (fost mare sulger în 1647), Ștefan Boul mare vornic de Țara de Jos, Vasile hatman și pîrcălab de Suceava, Ilie Șeptelici mare postelnic, Grigore Rusul mare spătar, Mogîldea mare paharnic, Solomon mare vistiernic, Miron Ciogolea vel clucer, Constantin Moțoc vel sulger, Pavel Albotă, vel jitnicer, Radu mare pitar, Dabija mare vornic de Țara de Sus. În 1662 Gheorghe Ștefan, aflat în exil din 1658, se referea la înlăturarea lui în mod arbitrar în 1658 din domnie de către marii boieri („iniuste a legitima principatus sede per meos proprios ministros turbatus") și arăta că țara și boierii îl cereau din nou ca domn. După o acțiune eșuată în octombrie 1659, Gheorghe Ștefan a peregrinat la Viena, Riga, Dorpat, Stettin, unde și-a încheiat existența în august 1668 [71]. În 1659, Ștefan, fiul lui Vasile Lupu, atribuia sate foste ale lui Gheorghe Ștefan și fratelui său Vasile hatmanul, confiscate pentru abuzuri comise de ambii, satul Bogdana la Trotuș, cu vecini și curți, lui Andronic fost mare postelnic, Buciulești la Bistrița, cu curți lui Racoviță Cehan mare logofăt, Mihnești lui Darie fost mare spătar. Sub Gheorghe Duca, în februarie-martie 1672 s-a produs și nu pentru prima dată, răscoala orheienilor și lăpușnenilor, mazili și răzeși, provocată de opresiunea fiscală și de neglijarea în ce privește acordarea dregătoriilor, sub conducerea lui Mihalcea Hîncu fost mare stolnic, Durac fost serdar, care a fost pus domn și Constantin fost clucer „nelipindu-i la curte ca să-i boierească iar cu dările și cu asupririle vistieriei nu-i uita în toată vremea". Gheorghe Duca a fost depus pentru indolență și oprimarea populației și înlocuit cu un boier autohton în septembrie 1672. Ștefan Petriceico, descendent din Petriceaico logofăt, a fost abandonat în 1674 de boieri, inclusiv Miron Costin, care au convins și pe căpitanii de slujitori, față de imobilitatea polonilor și amenințarea tătarilor. Boierii n-au manifestat la Galați rezistență și ostilitate față de Dumitrașco Cantacuzino, noul domn pus de turci. Politica de jaf și de oprimare a lui Gheorghe Duca a fost continuată și practicată și de Dumitrașco Cantacuzino. Acesta a scos „hîrtii" ca să nu scape „nici bogat, nici sărac", Banii adunați din țară nu intrau în vistierie, ci în cămara domnului,

[71] Cf. A. Veress, *Documente*, vol. XI, p. 32—33 ; Hurmuzaki, vol. V, p. 15—20 ; vol. IX, p. 82—252 ; V_2, p. 25, 39, 43, 45 ; XV_2, p. 1217, 1222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Politica respresivă a lui Gheorghe Duca, din a doua domnie, a provocat plecarea unor boieri şi mazili în alte ţări. Revenit în domnie, în 1678, Gheorghe Duca n-a cruţat nici pe un fiu al lui Hîncu, „zugrumat" în curţile domneşti de la Tîrgu-Frumos. Tot în 1679, din ordinul lui Gheorghe Duca au fost decapitaţi pentru trădare, precedînd pe Constantin Cantemir, ziua „la fîntînă, dinaintea porţii curţilor domneşti", Vasile Gheucă vel vistier, Gheorghe Bogdan vel jitnicer, Lupu sulger. Totuşi la nunta fiicei sale Gheorghe Duca a chemat din toată ţara „toată boierimea şi mazilimea, de la mic la mare". Vasile Ureche, suspectat de Gheorghe Duca, era închis preventiv. Eliberat, pe baza chezăşiei unor boieri, acesta se refugia în Polonia, lăsînd pe aceştia la „sminteală". Gheorghe Duca le lua un cal de 100 de lei şi le dădea compensaţie o vie a lui Vasile Ureche de la Cotnari în 1678. Refugierea boierilor în Ungaria şi Polonia a continuat şi sub Nicolae Mavrocordat. Antonie Ruset, deşi ţarigrădean, dar „om de frunte" (negustor), a avut o comportare apreciată favorabil de boierime, însă fiii acestuia au comis multe acte nedemne. Gheorghe Duca a fost luat prizonier în decembrie 1683 de la curtea din Domneşti, din ţinutul Putna, de polonii care l-au readus pe Ştefan Petriceico, cu toate asigurările lui Miron Costin. Într-un tablou, opera pictorului italian Bellotti, din 1684, cu legenda „Cena data dal re di Polonia il giorno 6 luglio in Iavorovo sotto una loggia in real giardino", apăreau şi „due despotari ambasciatori del principe di Valachia" (Ştefan Petriceico)[72]. Într-o „suplică" din 1684 iulie 25, a boierilor moldoveni, urmaţi de curteni, hînsari, dărăbani şi răzeşi, se solicita intervenţia regelui polon Ian Sobieski pentru eliberarea de „regimul tiranic şi despotic". Politica lui Constantin Cantemir reproducea, în parte, pe aceea a lui Ştefan Tomşa, în ce priveşte relaţiile cu turcii şi cu polonii, pe care îi cunoştea bine şi în forţa militară a cărora n-avea încredere şi nu-şi făcea iluzii în ce priveşte realizarea planurilor de „cruciată" ale lui Ian Sobieski[73]. Astfel Constantin Cantemir îşi îndrepta, în mod natural, privirile în altă parte şi încheia în 1690 (februarie 15), la Sibiu, un acord de protecţie cu Leopold I, pentru salvarea Moldovei de „jugul dominaţiei turco-tătare", prin reprezentanţii săi Ioan Buhuş clucer, ulterior mare logofăt şi Petru Iurăşcu jitnicer. În acest act li se recunoşteau formal boierilor moldoveni privilegiile corespunzătoare nobililor din alte teritorii imperiale, imunitatea faţă de tribut şi oprimare pentru persoanele lor, nu şi scutirea bunurilor şi posesiunilor lor de contribuţii[74]. Ian Sobieski obţinea acordul formal al lui Leopold I la 2 sept. 1690 pentru intervenţia în Moldova. Boierimea polonofilă îl trata

[72] Cf. R. Przezdziecki, *Diplomatie et protocole à la cour de Pologne*, Paris, 1937, p. 161; Hurmuzaki, XVI, p. 8—12; IX, p. 311, V, p. 173—175; N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XX, p. 69.

[73] În monografia lui J. B. Morton (1933) acţiunea lui Jan Sobieski în Moldova a fost redată cu erori şi neobiectiv, ca şi de O. Halecki, în *Histoire de Pologne* (1933). Cf. şi *Les anecdotes de Pologne ou mémoires secrets du règne de Jean Sobieski*, Amsterdam, 1969; Hurmuzaki, Supl. II_3, p. 151.

[74] Cf. A. Veress, *Documente*, vol. XI, p. 400—403; Hurmuzaki V, p. 355, Cf. şi C. Giurescu, *Tratatul lui Constantin Cantemir cu austriecii din 1690*, Convorbiri literare, an. 44, Bucureşti, 1910, p. 7—13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu dispreț pe Constantin Cantemir, un bătrîn încercat și generos cu cei decăzuți. Ioan Neculce arăta, facem abstracție de relatările lui Dimitrie Cantemir sub acest aspect, că a boierit pe trei fii ai lui Miron Costin, veniți din Polonia, pe care l-a făcut staroste de Putna, dregătorie deținută anterior și de tatăl său Alexandru Costin. Dar Velișco Costin, făcut hatman, avea ambiția să ajungă și domn și planul a fost făurit la Băcani, lîngă Bîrlad, de boierii din Țara de Jos, care urau pe Constantin Cantemir, pentru că îi desconsidera și favoriza pe „boiernași". Constantin Cantemir, pus la curent cu aceste uneltiri, a cerut să fie adus la curte Velișco Costin, l-a lovit cu buzduganul pentru aroganță și a dispus apoi să fie decapitat noaptea la aceeași fîntînă din fața porții curții domnești, unde s-au făcut atîtea execuții. Fratele acestuia Miron Costin, poate neimplicat direct atunci, a fost decapitat la Roman în împrejurările cunoscute. Executarea Costineștilor în 1691 a avut ecou european. O relatare detaliată, publicată în colecția „Theatrum Europaeum" (vol. XIV, 1702, p. 151) a rămas neutilizată. V. A. Ureche a publicat o informație cu conținut similar în parte, dintr-o gazetă apărută la Frankfurt am Main. În „Theatrum Europaeum" se sublinia că relațiile cu polonii au determinat pe Constantin Cantemir să aplice fraților Costin pedeapsa capitală. Unii aderenți ai acestora ar fi fost trimiși la ocnă, alții închiși. Partea de nord—est a Moldovei se afla în 1691, inclusiv cetățile Neamț și Soroca și o serie de „zămci" sub ocupație polonă și aveau loc frecvent ciocniri între moldoveni și ocupanții poloni. Și iezuitul Ph. Avril, care se afla în Moldova în vara anului 1689, nota în 1692 că Miron Costin a fost amenințat cu decapitarea de Constantin Cantemir, pentru relațiile sale cu polonii, contradictorii și ostile în raport cu tratativele sale cu imperialii [75]. Unii boieri moldoveni erau indignați și de faptul că asupra lui Constantin Cantemir exercitau influență considerată nocivă de ei, doi boieri, Lupu Bogdan hatman, ginerele domnului și Iordache Ruset vistier. Un grup de boieri în frunte cu Lupu Costache vornic al Țării de Jos a manifestat scepticism față de noua orientare politică a lui Dimitrie Cantemir, net deosebită de aceea a tatălui său față de turci, și aceștia s-au izolat ținînd legătura cu turcii și au contribuit în parte la eșecul din 1711. Pentru atitudinea din 1711 Dimitrie Cantemir era stigmatizat și de Nicolae Costin în letopisețul său. Acesta avea vederi comune cu Nicolae Mavrocordat, a cărui capacitate politică era subliniată de Nicolae Costin mare logofăt, ca și de Axinte uricarul. Nicolae Mavrocordat, care compara Moldova cu o corabie amenințată de valurile mării, a avut o atitudine umanitară față de masa populației („pe săraci nu-i călca nimenea"). Lupu vornic a fost acuzat ulterior, pare paradoxal, de Nicolae Mavrocordat de „hainie", de înțelegere cu rușii și a fost decapitat. Motivul era de fapt atitudinea arogantă a acestui fost mare dregător față de Nicolae Mavrocordat, care a fost acuzat la Poartă că a spoliat pe boieri de mari sume de bani. Moșiile boierilor plecați în

[75] Cf. *Theatrum Europaeum*, vol. XIV, p. 21; Hurmuzaki, Supl. II/3, p. 156—157; Ph. Avril, *Voyage de Moldavie*, Paris, 1693, p. 190—191. Cf. și Biografia lui Miron Costin în Opere, ed. P. P. Panaitescu (1958); Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. VII, ed. 3, p. 272; Cercetări Istorice 1940, p. 663, 1932, p. 375—376.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rusia cu Dimitrie Cantemir în iulie 1711 au fost confiscate, cum se arăta și într-un document din 1740 de la Grigore Matei Ghica, referitor la averea lui Gheorghe Apostol fost mare spătar, ginerele lui Alexandru Buhuș fost hatman. „Moșiile și țiganii săi ce a avut aici în țară, după obiceiul pămîntului, au rămas în seama domniei". Din acestea Mihai Racoviță, a atribuit lui Luca vistier, omul său de casă, satul Petrișorul. Grigore Matei Ghica acorda în 1740 lui T. Carp biv vel medelnicer, ginerele lui Gheorghe Apostol, pentru că a fost fidel în 1739, cînd a venit Münich („au mers la bejenie în mănăstire în Golăe"), deci ca o restituire toate moșiile și țiganii. Mihai Racoviță, fidel turcilor ca și Constantin Cantemir, a înfruntat riscul de a fi luat prizonier de austrieci în 1717, ca Nicolae Mavrocordat în Muntenia, care a fost capturat în decembrie 1716 de „obercăpitanul" Dettine. Intervenția austriacă în Moldova ca și în Muntenia a fost sprijinită de numeroase elemente din rîndurile boierimii și ale mazililor. Explicația parțială a participării acestora o găsim în cronica anonimă atribuită lui Amiras. Boierii „l-au viclenit" pe Mihai Racoviță pentru că „a dat boieriile mai toate rudelor lui", care, cum arăta Ioan Neculce în cronica sa, erau numeroase. Dar acțiunea a avut și un caracter antiturcesc. Reprimarea a fost dură. Tătarii, solicitați de Mihai Racoviță, au prădat țara pînă la munte. Cetatea Neamț, întăriturile mănăstirilor Cașin și Mira au fost distruse, boierul Dumitrașco Cuza fost mare spătar a fost spînzurat pentru relații cu „cătanele". Mihai Racoviță s-a arătat însă tolerant față de familia lui Cuza și averea acesteia. Într-o însemnare din 14 februarie 1717, pe un „Liturghier", răscumpărat de la tătari, întărit bisericii sale din Iași, sfîntul Lazăr „la vamă", Mihai Racoviță se referea la devastarea țării de tătari, ca o măsură represivă datorită atitudinii lui Vasile Ceaurul stolnicul. („Cînd au prădat tătarii țara, care pradă și robie ce au făcut de cîndu-i Moldova pînă acmu n-au fost"). Mihai Racoviță a confiscat averea lui Vasile Ceaurul fost mare stolnic, colaboraționist și el cu „nemții". Mihai Racoviță motiva astfel confiscarea : „Deci domnia mea am socotit, împreună cu tot sfatul nostru, că și în vremile domnilor celor bătrîni de demult, cari s-au ridicat din boierii țării haini cu sabia asupra domnului și a țării, *lipsind și din țară, își pierde toate moșiile* și bucatele ce le rămîn é în țară, în viclenie, de se lua de domnie". Ioan Neculce se referea și el la atitudinea lui Mihai Racoviță, care s-a pronunțat pentru restituirea moșiilor celor plecați cu Dimitrie Cantemir. „S-au hainit cu domn cu tot", „deci li se cade să li se dea moșiile". Considera justificată măsura confiscării pentru cei care „s-au închinat la cătane", deoarece „cătanele au fost niște tîlhari". Unul din satele lui Vasile Ceaurul, Spinoasa, la Bahlui, în ținutul Hîrlău, a fost atribuit, pentru slujbă, lui C. Costache vel vistier. Vasile Ceaurul, arăta Mihai Racoviță în 1718, s-a dus la generalul austriac de la Brașov, care i-a acordat titlul de „grof", și „a închinat nemților pămîntul țării pînă în apa Siretului". El dirija acțiunea din mănăstirea Cașin. Grigore Matei Ghica arăta în 1727 că satele Rădeana, din ținutul Bacău, și Hălăucești, din ținutul Suceava, confiscate de Mihai Racoviță „cu strîmbătate" și atribuite „unora și altora" pentru „faptele" lui Vasile Ceaurul, au fost

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reobținute de fiica acestuia Ileana „giupîneasa" lui Savin Banul prin judecată la divan. Se arăta că și aceasta a peregrinat prin „alte țări". Mihai Racoviță a confiscat de asemenea satul Dulcești, din ținutul Neamț, cu curți și biserică de piatră, heleșteu, moară și vecini, fost al lui Nicolai Șoldan postelnic, pe care îl atribuia lui Iordache Ruset jitnicer rămas fidel în 1718, compensație pentru pagubele suferite în timpul invaziei. (Uricarul, vol. III, p. 51—53). Pentru „multă pagubă" făcută de Lupașco, fiul popei Solomon, fost „căpitan de cătane", la casa lui Pîrvu pitar, Mihai Racoviță îi întărea acestuia averea lui Lupașco, casă, vie și vad de moară la gîrlele Putnei, mai sus de Găgești (Arh. St. Iași, 401/65). Nicolae Kiparissa, în cronica sa, se referea și el la efectele dezastruoase ale intervenției tătarilor, solicitată de Mihai Racoviță, și la caracterul expansionist al politicii austriace. Între boierii austrofili erau amintiți Vasile Ceaurul, Miron, Velișco, Conțescu. Alături de Mihai Racoviță, în timpul represiunii din august 1717, au fost Donici mare vornic, Constantin Vizantios mare postelnic, Constantin Gavriliță vistier, Iordache Cantacuzino mare comis, Banu. Sublinia atitudinea elementelor grecești, pe care le elogia, favorizate de Mihai Racoviță[76]. Execuții de boieri pentru trădare au mai avut loc și ulterior. În 1778 a fost decapitat Ioniță Cuza spătar din ordinul lui Constantin Dimitrie Moruzi. Boierii din Moldova se refereau într-un „memoriu" din 27 iulie 1775 la poziția față de Poartă, care ca „protectoare" ridica continuu pretențiile în bani și livrări, peste posibilitățile Moldovei. Se protesta contra afluxului continuu al elementului grecesc.

Marile dregătorii și curtea domnească

Informații mai precise în legătură cu organizarea curții domnești (curia, aula, arx) nu există pînă în secolul XVII. În anturajul domnului se aflau în permanență mitropolitul de Suceava, principalii membri ai sfatului domnesc, dregători sau foști dregători, cu care domnul judeca în formația numită documentar „divan" de la sfîrșitul secolului XVI, sau încheia acte cu caracter extern. Divanul domnesc era considerat în 1712 „tribunal de justiție" fără registre. În cancelaria domnească activau o serie de scriitori de acte în diverse limbi. Așa zișilor viteji din secolul XV le-au succedat alte elemente militare.

Referiri în legătură cu ambianța curții domnești există și în Descrierea Moldovei a lui Dimitrie Cantemir. De la faza pluralității reședințelor domnești, unele preferate, în secolele XV—XVI, s-a trecut la dualitate și la fixarea „capitalei" în Iași în prima jumătate a secolului XVII. Mobilitatea curții domnești era în funcție de sistemul de curți din tîrguri și de necesitatea permanentă a întăririlor de acte de stăpînire de pămînt. Ieremia Movilă a peregrinat pe mari distanțe în 1603 sub

[76] Cf. și N. Iorga, *Lupta lui Mihai Racoviță cu boierii rebeli*, Revista Istorică, VII, 1921, p. 62—67 ; Hurmuzaki VI, p. 157—158, 207 ; I. C. Filitti, *Documente*, 1915, p. 89.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amenințarea flagelului pestei. Deplasările continui ale curții domnești pînă la jumătatea secolului XVII au contribuit să nu se organizeze pînă atunci servicii complicate, un fel de mici departamente ca în Rusia în secolul XVI. La curtea domnească „un castel de modă veche cu zid solid" (1711) era sediul vistieriei, cancelariei și divanului domnesc. Restul dregătorilor își aveau sediul înafară. Fiecare mare dregător își avea în secolul XVII în Iași curtea sa cu subalternii respectivi. Numeroase grupuri de curteni (stolnicei, visternicei, vornicei, spătărei, păhărnicei) se aflau în permanență în interiorul țării, în strîns contact cu conducerea centrală și reprezentanții acesteia. Cifrele efectivului curții domnești nu se cunosc pînă în secolul XVI. Curtea domnească lua parte efectivă la acțiunile militare întreprinse de domn, pe care îl însoțea și în peregrinările sale. În relatări contemporane în legătură cu lupta de la Oberțin (1531) se arăta că între cei circa 6.000 învinși, uciși sau luați prizonieri, se aflau și oameni de la curte „homines nobiliores milites praestantiores ex aula illius palatini", „qui ipsius voievodae curiae inserviarunt" logofătul (cancellarius terrae), paharnicul (pincerna) stolnicul și alți dregători. Vornicul (marschalcus supremus) a fugit. Un călător din 1587 (Giulio Ruggieri) dădea cîteva detalii a căror veracitate nu o putem verifica în întregime, în legătură cu componența anturajului curții lui Petru Șchiopul din Iași și situația materială a membrilor acesteia. Marii dregători (signori) și boierii (feudatarii), care urmau curtea, și serveau pe domn fără plată, cu scutiri de toate sarcinile (gravezze), în afară de tribut, divizați în 13 „ordine", ajungeau la cifra de o mie cavaleri bine înarmați. Domnul mai avea în garda sa 400 archebusieri unguri și 150 de cavaleri unguri, albanezi, greci și „slavoni". Din țară mai putea avea 100 „nobili" și 300 „feudatari", tot cavalerie plus alte efective. Aron voievod, trădat de boieri („perfidi proditori del suo senato"), a putut fi arestat și dus în Transilvania din ordinul lui Sigismund Bathory. O relatare mai amplă din 1633, a lui Niccolo Barsi, se referea la curte și oameni în legătură cu deplasarea la Suceava. Curtea era compusă din circa 2.000 oameni plus „archebusieri" și alte elemente înarmate cu arcuri, săgeți și iatagane (hangere), plus o gardă de 150 turci *și alta de tot atîția tătari. O altă relatare mai amplă există din 1641.* Marii dregători („magnați") serveau la curte fără stipendii și nu aveau libertatea să plece la moșiile lor decît cu aprobarea expresă a domnului și cu termene precise. Boierul care nu revenea la timp la curte era sancționat. Efectivele curții s-ar fi ridicat la circa 10.000 oameni. În 1649 aprilie 11, Vasile Lupu trimitea pe omul său (aulicus) Ștefan Bablai la Veneția pentru cumpărături (Veress, Documente, vol. X, p. 215). Bandini arăta și el în 1646 ca și autorul anonim din 1644, că soarta boerilor și curtenilor era la discreția domnului care demitea și pedepsea cu sau fără motiv și putea promova în orice dregătorie pe orice „țăran", adică mic stăpîn de pămînt. Boierii nu-și puteau etala o veche genealogie. Originea și meritele strămoșilor nu aveau valoare, conta numai prezentul, ca și la turci dealtfel. Cei cu dregătorie la curte sau la țară se bucurau de unele scutiri („aliqua immunitate") și trebuiau să participe la contribuții după dispoziția lui Vasile Lupu. Efectivele curții date de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bandini erau mai mari decît acelea din relatarea lui Barsi. Succesiunea și înlocuirea frecventă a domnilor au dus frecvent la schimbarea radicală a cadrelor curții domnești, atît în ce privește marile dregătorii, cît și garda de mercenari și anturajul intim al domnului. În a doua jumătate a secolului XVII a fost fixată uzanța acordării „boieriilor" (dregătoriilor), în schimbul unor sume de bani a treia zi după sosirea domnului investit la Istanbul, la Iași, adică acordarea marilor dregătorii centrale și ținutale. Uzanța se poate urmări mai frecvent la domniile fanariote. Detalii dădea și Dimitrie Cantemir. Grecizarea aproape completă a anturajului curții era subliniată în 1713 de Erasm Schneider, ulterior de Ioan Neculce. Prin sume de bani erau boieriți grecii și puține din vechile familii de boieri moldovenești au mai rămas în cadrul curții. Vechile dregătorii și vechea ordine au fost menținute : marele logofăt, cei doi mari vornici de Țara de Jos și de Țara de Sus, hatmanul, postelnicul, spătarul, banul, paharnicul, vistiernicul, stolnicul, comisul, medelnicerul, clucerul. În legătură cu intervenția ordonată a lui Grigore Matei Ghica, în iarna 1728, în Bugeac, se făceau mențiuni cu privire la structura oastei" improvizate atunci din slujitori de curte, dărăbani, vînători și panțiri, care constituiau pedestrimea de 3.000 oameni, și boiernași, slujitori, mazili care constituiau călărimea de 4.000 de oameni, total circa 7.000 oameni, plus 12 tunuri. Comanda o aveau Costache hatman, Iordache serdar de Orhei-Lăpușna-Soroca și Lupu serdarul de mazili [77].

IX. Concluzii

În Moldova, ca și în Țara Românească, n-a existat o nobilime feudală cu domenii și castele, genealogii și blazoane, cum a fost parțial situația în Ungaria și Polonia, unde s-a negat însă existența unui regim feudal autentic [78]. În Rusia majoratul și blazoanele se introduceau abia sub Petru I [79]. Într-o sumară descriere a Moldovei din 1712 (Hurmuzaki supl. I, p. 423) se sublinia că în Moldova există mai multe familii nobile, dar fără titluri de distincție, conți, marchizi, baroni total ignorate. Numai unele familii au steme proprii. În 1782, în răspunsul divanului Moldovei la chestionarul lui Enzenberg se sublinia : „în pămîntul Moldovei nime nu s-a numit nici se numesc cu nume de șleahtici, iar unii ce sînt de neamuri vechi, carii strămoșii și moșii lor au stătut boieri după vremi, cari se chimă niamuri și aceștia sînt deosebiți și mai cinstiți din mazili, avînd și încredințate dovezi de la divan și de la domn de alegerea neamului lor și privileghiia acestora este să nu plătească dajdii și desetina să plătească boierește" (Uricarul, vol. XI, p. 267). În Bucovina distincția nobilimii în boieri, mazili, răzeși, n-a fost acceptată de

[77] Cf. *Analele Academiei Române*, Seria II-a, tom. 35, Memoriile Secției Istorice, 1913, p. 459 ; *Diplomatarium italicum*, vol. II, p. 355 ; Revista istorică, XVI, 1930, p. 17 ; *Cronica anonimă a Moldovei* (1661—1729) ed. 1975, p. 134—135.

[78] Cf. și E. Brown, *Feudalism and historians of medieval Europe*, A.H.R., vol. 79, 4, 1974, p. 1074, 1081, 1088.

[79] Cf. și *Dvoreanstvo v Rossii*, în *Vestnik Evropî*, Petersburg, a. 22, 1887, p. 280—281 ; *Istoriceskie Zapiski*, 67, 1971, p. 117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regimul austriac. Boierii au fost asimilaţi unor conţi. La mazili şi neamuri se referea şi Carra (1781). M. D'Hauterive (1787) se referea la „feudalitatea moldavă". În 1767 în Transilvania existau 217 „magnaţi", 4.177 „nobili cu moşie", 1.107 „boieri nobili" şi 10.280 „nobili cu o sesie". Magnaţii corespundeau „veliţilor", nobilii cu moşie mazililor şi nobilii cu o sesie răzeşilor „Boierii nobili" erau cei din Ţara Făgăraşului. „Jelerii" corespundeau „lăturaşilor" din Moldova. Modul de viaţă al nobilimii era asemănător cu acela al ţăranilor liberi [80]. Se remarcă deci şi în Transilvania în a doua jumătate a secolului XVIII înmulţirea excesivă şi diferenţierea nobilimii. Langeron scria, cu exagerare, la începutul secolului XIX, că „les bovards moldaves sont maintenant au pair des nobles des autres pays" (Hurmuzaki, supl. I/3, p. 73—75). Considera familia Sturza „une des plus grandes familles de Moldavie". Şi medicul iluminist Andreas Wolf (1797) elogia pe unii membri ai „casei boiereşti" Sturza, Scarlat şi fratele său Grigore mare vistier „uman şi respectabil". Se referea şi la „casele" Rosetti — Roznovanu, Cantacuzino — Paşcanu, care se considerau „moldoveni", Paladi, Balş, Ghica. Între boierii din categoria a doua erau menţionaţi Cazimir, Beldiman, Carp. (Beiträge, II, p. 268—275). Într-un document din 1630 (martie 18) se amintea de locul unde a fost casa lui Ureche vornicul, cumpărată cu 250 taleri, în 1605, de la familia lui Bucium vornicul. Între curţile vechi ieşeau din comun acelea ale lui Luca Arbore de la Solca şi Şipote, ale lui Cozma Şarpe de la Văleni (Şcheia), ale lui Gheorghe Ştefan de la Caşin, Dabija de la Domneşti. Dintre cele mai noi, cele de la Deleni (Hîrlău) şi de la Miclăuşeni. Boierimea din Moldova, constituită ca o clasă dominantă din elemente variate ca origine şi poziţie socială în cursul secolelor XIV—XV, a parcurs pînă la „statul" lui Constantin Mavrocordat de la jumătatea secolului XVIII o existenţă frămîntată şi nesigură în funcţie de vicisitudinile politice interne şi de factorul extern. Şi în alte ţări au avut loc în acelaşi timp transformări cu caracter oficial în ce priveşte componenţa şi privilegiile nobilimii. În Franţa a fost emis edictul din 1750, privind „recrutarea" nobilimii şi formarea unei nobilimi de funcţii, alături de „noblesse de robe" si de înnobilarea marilor negustori [81]. Această situaţie a contribuit ca în ţările noastre să nu se constituie o „castă" aristocratică pînă în secolul XVIII, cum s-a subliniat, cînd structura boierimii se modifica şi caracterul militar se perima complet. Rîndurile boierimii s-au reînnoit continuu pînă în secolul XVIII, prin înlăturare, degradare şi noi „promovări" de elemente diverse ca origine şi situaţie materială, cum rezultă şi din exemplificările prezentate. Influenţa scrierilor lui Castiglione — Górnicki, în legătură cu formarea nobilului în anturajul curţii princiare nu s-a manifestat în secolul XVI. Mai curînd curentul iniţiat de Antonio Guevarra prin „Dispreţul faţă de curte şi lauda vieţii rustice" (1605), a prins teren şi la noi. Replica lui Guevarra se îmbina cu publicistica agrară a secolului XVI, referitoare

[80] Cf. Anuarul Institutului de istorie Cluj, 3, 1960, p. 107—108.

[81] Cf. şi M. Reinhard, *Elite et noblesse dans la seconde moitié du XVIII-e siècle*, RHMC, 1956, p. 5—37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la organizarea „manuarului" de tip nou. Boierimea din Moldova, se poate afirma, a evoluat în raport direct cu domnia și situația politică a țării. Deși se tindea ca boierimea să fie un factor nu numai de guvernare dar și de temperare a zelului politic al domnului din scaun, acesta era interesul statului feudal polon în secolele XIV—XVII, boierimea, în conflict cu domnia, a fost înfrîntă și decimată în cîteva rînduri, reconstituită și readusă la supunere. N-a triumfat decît în rare cazuri și temporar principiul scump magnaților poloni, care erau luați de model, ca atitudinea domnului să fie expresia consensului boierilor și hotărîrile lui să nu le lezeze prestigiul, privilegiile și avantajele materiale. În unele împrejurări boierimea și domnia constituiau o „oligarhie" controlată de poloni și de turci, cum era cazul și cu Movileștii. În altele însă, domnul ridicat dintre boieri (Alexandru Lăpușneanu, Vasile Lupu, Gheorghe Duca, Mihai Racoviță) ținea la prestigiul său și se separa net de foștii colaboratori de clasă, deși cu rude în rîndurile acesteia, sau domnul ridicat dintre stăpînii mărunți de pămînt (Ștefan Tomșa și Constantin Cantemir) lovea puternic boierimea pentru aroganță și uneltiri conspiratoare. Aventurieri ca Ioan Despot și Iancu Sasul, primul introdus cu sprijinul unei fracțiuni a boierimii, ultimul tolerat inițial, își pierdeau repede „prestigiul" și deveneau insuportabili și erau abandonați de boierimea instabilă și ostilă. Boierimea din Moldova n-a constituit o forță economică deosebită pînă în secolul XVIII. Numărul său real de membri a fost relativ redus în raport cu dregătoriile. Rare au fost elementele care s-au ridicat de-asupra celor comune, prin stăpîniri de sate numeroase, cultură și putere politică. În secolul XV Mihail de Dorohoi, numit ulterior în documente și Ivanco Mihăilaș, și Mihul (Mihail) logofătul, în secolul XVI Luca Arbure portarul de Suceava, Stroici logofătul și Movileștii, în secolul XVII, Dumitrachi Chiriță Paleolog, Isac Balica, Nestor Ureche, Cantacuzinii, Costinii, au avut poziții importante economice și politice. Rare au fost familiile boierești care s-au menținut prin avere și dregătorii în primele rînduri ale clasei dominante din secolul XV și pînă în secolul XVIII, cînd erau „restabilite" unele ca Tăutu și altele. După „reforma" lui Constantin Mavrocordat, „mazilimea" rezultată din urmașii de dregători retrași sau demiși, nu mai avea un rol important și nici nu crea preocupări pentru domnie, devenind efectiv o „plebe nobiliară" ca și în Polonia epocii. Nu se poate nega rolul majorității elementelor boierești indigene din secolele XV—XVII, ca o permanență necesară, în afirmarea și apărarea ideii de stat autonom în raport cu amenințarea și dominația turcească și cu ingerințele și tendințele anexioniste ale Poloniei, manifestate de Cazimir IV, Zamoyski și Jan Sobieski și ale Austriei și Rusiei, ca și organizarea și conducerea sistemului de stat feudal. Aspecte negative ale rolului boierimii în cadrul vieții de stat feudal s-au manifestat deși nu permanent și mai ales începînd din a doua jumătate a secolului XVI, prin tendința de acaparare a pămînturilor micilor stăpîni, care contribuiau efectiv la apărarea țării, alături de ceilalți „țărani", prin oprimarea maselor țărănești prin munci, dijme și abuzuri și prin combaterea politicii centrale de degajare de influența nocivă și dependența străină și contra dominației și exploatării

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turceşti, aceasta datorită înclinaţiei unor elemente ale marii boierimi spre trădare şi aventură şi unui fals conservatism avînd ca pretext sau justificare salvarea de prăbuşirea totală [82].

L'ÉVOLUTION ET LE ROLE POLITIQUE DE LA CLASSE DOMINANTE EN MOLDAVIE (XV-e—XVIII-e SIÈCLES).

RÉSUMÉ

L'auteur présente dans ce travail, en fonction d'une information exhaustive, le stade actuel des discussions concernant la classe dominante de l'état féodal de Moldavie, et ensuite sa propre reconstitution, résultat d'un effort continuel de longue durée, de la société féodale en Moldavie. Jusqu'à present aucun travail n'a traité complétement chez nous ce problème tout recemment repris en discussion en Pologne, Hongrie et d'autres pays de l'Europe. Donc, en tenant compte de toutes les recherches en ce domaine, l'auteur a eu la possibilité de donner une juste solution à cètte question d'importance historique. L'auteur a demontré que la classe dominante féodale a été roumaine et pas d'origine etrangère, mais, bien sûr, non sans pénétrations allogènes. Cette classe s'est constituée durant un long laps de temps par rapport aux necessités objectives du fonctionnement de l'état féodal, de la seconde moitié du XIV-e siècle au milieu du XV-e siècle mais jamais jusqu'à la fin du XVII-e siècle elle n'a pas constitué une caste à cause des fluctuations politiques, des frequentes changements des princes comme aussi dans la Valachie. Des éléments de basse origine ont eu la possibilité, en fonction du rôle et des services faites à l'état féodal et au seigneur régnant, de parcourir un *cursus honorum* et de préparer la voie pour les descendants. Mais peu de familles ont eu la chance de rester en consideration plus longtemps et d'accumuler et conserver des biens imeubles, savoir des villages et domaines. Cette classe dominante a été matière de manoeuvres pour les cercles polonais jusqu'au XVII-e siècle, interessés de conserver leur influence politique constante. Les Turcs ont eu aussi l'interêt de soumettre à leur influence directe les boyards, parmi lesquels ont choisi des princes. Les boyards ont eu quelque-fois un rôle positif dans la défense du pays contre les agresseurs mais frequemment ils ont trahi, ou par division ont alimenté la guerre civile. Vers la moitié du XVIII-e siècle, quand Constantin Mavrocordato, en continuant son père, a établi un statut de la noblesse formellement pour prévenir la decomposition et effectivement pour favoriser les éléments grecs toujours en plus grand nombre dans les pays roumains, la vieille noblesse moldave était confondue dans la masse des „răzeşi" et les „mazils", descendants des boyards plus recents, étaient nettement différenciés des „neamuri", les familles des grands boyards déteneurs des rangs supérieurs. Ainsi on o préparé la voie de la „prolétarisation", comme aussi, dans la Pologne contemporaine, de cette ancienne noblesse rurale. Plusiurs d'eux sont tombés sous le joug des nouveaux „nobles", acharnés d'en finir avec ces „débris", qui ont perdu leurs terres et aussi leur propre liberté, mais n'ont oublié facilement leur origine ancienne. La suppression des privilèges a été l'épilogue naturel.

[82] Cf. şi Revista de Istorie 5, 1979, p. 946—947 (sublinierile lui N. Stoicescu).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DESCRIPTIVISM ŞI „ISTORIE FILOSOFICĂ" (1848—1866)

DE

AL. ZUB

Încercînd o definire a climatului de idei în care a evoluat istoriografia română după 1848 şi a chestiunilor de metodă ce le comportă, trebuie să observăm mai întîi că într-o epocă de tranziţie ca aceea, atît de deschisă spre înnoiri de tot felul, sfera ideilor era susceptibilă de mutaţii rapide, conforme cu schimbările petrecute la celelalte nivele ale societăţii. Oricît de pregnant şi oricît de absorbant ar fi, nici un sistem de idei nu acaparează îndeobşte o societate întreagă, ca organism în care nevoia de schimbări e compensată de tendinţa legitimă de a fixa valorile tradiţiei, de a arunca, deci, în fluenţa prefacerilor, ancore stabilizatoare.

Dinamismul epocii postpaşoptiste conferă înnoirilor de care vorbeam, pe diverse planuri, un caracter spectaculos şi derutant, de natură să intrige, să tulbure, să determine reacţii de alertă socială. Nimic mai semnificativ decît atitudinea lui Alecu Russo, tipică pentru apărătorii sistemului tradiţional de valori. Constatînd că generaţia sa se născuse „în larma ideilor nouă", el făcea o remarcă de contrast care trebuie reţinută : „Ochii şi gîndul părinţilor să învîrtea la Răsărit, ai noştri sînt ţintiţi la Apus, deosăbire de la cer la pămînt" [1]. Ce aducea în adevăr nou această generaţie din Apus ? Şi întrucît noile idei au fertilizat cîmpul istoriografiei ?

Dincolo de acele consideraţii generale, care se pot face ocazional, progresul istoriografic ţine de anumiţi factori obiectivi, care presupun erudiţie, sistematizare, studii monografice, restituiri de tot felul, înainte de a ajunge la sinteze şi formulări teoretice. Istoria ideilor şi mentalităţilor nu se poate închipui fără cunoaşterea prealabilă a coordonatelor social-economice şi culturale pe care se întemeiază. Ceea ce poate să pară uneori inerţie, nu e decît nevoia inexorabilă de a lămuri încă o articulaţie a procesului, încă un aspect, chiar şi fără a ţinti o

[1] Alecu Russo, *Scrieri alese*, Bucureşti, 1970, p. 43 : *Studie moldovană*, 1851.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

valorificare superioară. Nimic surprinzător, deci, în coexistența unor sinteze elevate, ca aceea a lui Bălcescu despre *Mersul revoluției în istoria românilor*, și a unor producte total lipsite de interes teoretic, solicitînd atenția aceluiași public. Epoca era invadată de scrieri istorice de tot felul, cele mai multe de nivel elementar și cantonînd încă în formula tradițională, ceea ce n-a împiedicat, desigur, afirmări în deplină consonanță cu istoriagrafia de avangardă a Apusului. Asemenea contraste sînt inerente fiecărei epoci, dar cunosc o accentuare caracteristică în momentele de mari mutații, ca acela de care ne ocupăm. S-a observat deja contemporaneitatea contrastantă a lui Alecu Beldiman, naivul evocator al *Jalnicei tragodii*, cu cărturarii de formație apuseană ai Școlii ardelene, ca și contrastul încă mai frapant dintre un Manolachi Drăghici și un M. Kogălniceanu [2]. Condițiile formative au jucat, desigur, în asemenea cazuri, un rol important. Ele l-au situat pe Drăghici în aria vechii formule istoriografice și i-au oferit lui Kogălniceanu ocazia de a asimila noile progrese ale domeniului, la cea mai bună sursă, căci a fost (puțină vreme) elevul lui Leopold von Ranke.

Dominantă, în spațiul românesc, era însă înrîurirea istoriografiei liberale franceze, cu care tinerii trimiși pentru studii sau ajunși la Paris ca emigranți politici aveau mari afinități. Și acolo coexistau două orientări esențiale: una narativă (Thierry, Mignet, Thiers) de factură romantică, cultivînd detaliul și culoarea locală; alta filosofică (Guizot, Quinet, Tocqueville), urmărind să releve, în linia lui Voltaire, trăsături esențiale. Amîndouă profesau însă o istorie pragmatică, obsedată de problema revoluției [3]. Între ele, atent deopotrivă la exigențele filosofice și la condiția narativă a istoriei, se situau marele Jules Michelet, a cărui autoritate iradia pînă la Dunărea de Jos [4], și Fustel de Coulanges, cu toate că acesta repudia filosofia istoriei, căutarea de legi și chiar a unui sens în evoluția duratei [5]. Cele două orientări se complineau, desigur, prin interesul arătat de istoria narativă pentru nesfîrșita diversitate a evenimentelor și individualităților, prin efortul celeilalte de a degaja sîmburele rațional, care e substanța istoriei [6]. Amîndouă erau stimulate, în același timp, de sugestiile filosofiei germane (Fichte, Schelling, Hegel) și de pozitivismul lui Auguste Comte. Această asociere a erudiției cu metoda și spiritul filosofic nu putea fi decît fertilă pentru istoriografie. Precizia faptelor și îndrăzneala de a aborda tărîmuri noi erau supravegheate de spiritul critic și încurajate concomitent de filosofia istoriei să descopere în toate un sens logic, ordonator.

Dacă epoca luminilor deschisese gustul pentru sinteze, abia explozia istorismului, asociind erudiția cu metode noi și cu spiritul filosofic,

---

[2] Andrei Pippidi, *Un cronicar întîrziat: M. Drăghici*, în *Studii*, XX, 1967, nr. 1, p. 100.

[3] Cf. Georges Lefebvre, *La naissance de l'historiographie moderne*, Paris, 1971, p. 163, 169—170.

[4] Nicolae Liu, *Jules Michelet în conștiința românească*, în *Revista de istorie*, XXVII, 1974, nr. 3, p. 363—384.

[5] G. Lefebvre, *op. cit.*, p. 187, 204—211.

[6] Cf. P. Roques, *Hegel*, Paris, 1912, p. 273.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a dus la rezultate spectaculoase în prima jumătate a secolului XIX[7], îndreptăţind eticheta de „secol al istoriei" ce i se aplică îndeobşte. Pătruns cu Hegel şi Cousin în filosofie, cu V. Hugo în dramă, cu W. Scott în roman, istorismul determinase pretutindeni luarea cu asalt a trecutului, perfecţionînd tehnicile de recuperare a faptelor şi asumîndu-şi o perspectivă filosofică în valorizarea lor[8]. Cu atît mai mult el a provocat eforturi recuperatoare la naţiunile aflate în plină palingenezie, naţiuni cărora le convenea, desigur, o filosofie pluralistă a istoriei, de tip herderian, una care să releve ideea de ciclu mereu reînnoit, de evoluţie organică, în care ascensiunea şi declinul se află într-o alternanţă continuă[9]. O asemenea filosofie le fortifica speranţa în capacitatea viitorului de a răspunde favorabil nevoii lor de împlinire pe linie etatistă şi culturală.

În ce priveşte societatea noastră, revoluţia de la 1848 a avut darul să prelungească pînă tîrziu tradiţia romantică, o tradiţie care însemna în primul rînd militantism social şi naţional[10]. Experienţele epocii, în ambele direcţii, au făcut să subziste în istoriografie vechea tematică, inspirată mai ales de idealul naţional, alături de orientări noi, decurgînd din necesitatea unei problematizări mai nuanţate. Lîngă istoricul participant, care comentează deci faptul trăit, stă confratele preocupat de largi desfăşurări spaţio-temporale, dispus chiar să tragă din ele şi un profit teoretic.

Majoritatea istoricilor români din epocă ţin de mişcarea romantică, fie că e vorba de profesionişti (Kogălniceanu, Bălcescu, Laurian, Hasdeu, Papiu Ilarian ş.a.), de istorici veniţi din zona publicisticii (G. Bariţiu, C. D. Aricescu etc.) sau de memorialişti aplecaţi asupra evenimentelor curente (I. Heliade Rădulescu, I. Ghica, G. Sion ş.c.l.)[11]. Aceasta n-a împiedicat, desigur, contaminări venite din direcţia pozitivismului, a naturalismului sau a istoriei civilizaţiei, mai ales prin Hasdeu şi Odobescu. Fără a fi istoric, Alecu Russo manifesta interes pentru „istoria filosofică a vremilor trecute"[12] şi inaugura, oarecum, ceea ce avea să se numească istoria mentalităţilor, atunci cînd contrapunea două generaţii născute sub auspicii diferite, filosofînd pe marginea vestimentaţiei ca reflex al unui *Weltanschauung*[13]. Hasdeu recurgea la sugestii fiziognomice ca să schiţeze *filosofia* unui portret domnesc[14].

Cu toate acestea, ca fermentaţie ideologică şi ca instrumente de cuprindere, nivelul istoriografiei române era încă destul de scăzut, cum

---

[7] Cf. P. Chaunu, *Histoire science sociale*, Paris, 1974, p. 481.

[8] Cf. Paul Cornea, *Oamenii începutului de drum*, Bucureşti, 1974, p. 109.

[9] Cf. Jacques Droz, *Le romantisme allemand et l'État*, Paris, 1966, p. 37.

[10] Cf. P. Teodor, *Incursions dans l'historiographie roumaine du XIXe siècle*, în *Synthesés*, VI, 1979, p. 28.

[11] Cf. Lucian Boia, *Evoluţia istoriografiei române*, Bucureşti, 1976, p. 101—136.

[12] Al. Russo, *op. cit.*, p. 48.

[13] *Ibidem*, p. 42—56 : *Studie moldovană*.

[14] B. P. Hasdeu, *Filosofia portretului lui Ţepeş*, în *Buciumul*, 1864, nr. 198, 200, 201, p. 800, 807, 811.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avea să observe, într-o retrospectivă tîrzie, chiar V. A. Urechia [15]. Fapt explicabil, desigur, prin preponderența absorbantă a factorului politic, atmosfera culturală precară, caracterul efemer al presei de idei, lipsa de profesionalizare etc. [16]. Dominantă era încă acea direcție pragmatică ce nu simțea nevoia să filosofeze, mulțumindu-se să evoce fapte, contingențe, detalii pitorești, biografii. Dar și acestea conțin un sîmbure filosofic, în sensul la care se referea Goethe atunci cînd spunea că faptul implică teoria [17]. Nu ne mirăm, de aceea, că egumenul Grigorie, cunoscut ca autor al unui manual de istorie, sfătuia ca toate să fie privite „după firea și felul lor" [18], nici că Eufrosin Poteca traducea discursul lui Bossuet asupra istoriei universale [19]. Un anonim evoca istoria romană pentru a susține, cum făcuse Miron Costin în poemul filosofic, că „toate sînt trecătoare" și „fiecare își are periodul său" [20]. În termenii lui Montesquieu gîndea V. Mălinescu (1857) atunci cînd explica „mărirea și căderea neamurilor" prin legislație [21].

Cazurile de contagiune filosofică sînt, pe cît de numeroase, pe atît de firești, deoarece societatea noastră absorbea atunci, de oriunde, adesea și fără să indice sursele, ideile care îi puteau sprijini efortul integrator. Formația intelectuală a lui Kogălniceanu, la care ne-am referit în altă parte [22], atestă receptivitatea excepțională a unei epoci grăbite să anuleze decalajul față de lumea apuseană. Felul în care definea el societatea, pornind de la Volney, drept „comunicația ușoară și slobodă a persoanelor, a lucrurilor și a ideilor" [23], e caracteristic pentru o epocă în care se circula atît de intens. Circulau oameni, bunuri materiale, opinii, într-o cadență specifică unei epoci de accelerare a ritmurilor.

În chip firesc, ardelenii erau mai legați de spațiul german de cultură, muntenii și moldovenii de cel francez, însă ar fi greșit să se vorbească, la unii sau la alții, de preferințe exclusiviste. Kogălniceanu studiase cu Ranke, cu Gans, cu Savigny, lăsîndu-se influențat mai ales de organicismul acestuia din urmă, dar a fost nu mai puțin receptiv la ideile care circulau în alte zone ale lumii. G. Barițiu se ocupa, critic, de înfruntările de principii din Franța, optînd pentru evoluție [24], ca și atunci cînd făcea să se traducă, în *Gazeta Transilvaniei*, discursul de recepție la Academia Franceză al lui Montalembert [25]. *Jurnalul* lui C. A.

---

[15] V. A. Urechia, *Scrisoare de rămas bun adresată domnilor studenți ai Facultății de litere din București*, București, 1901, p. 2,

[16] Cf. P. Cornea, *op. cit.*, p. 24.

[17] „Das Höchste wäre zu begreifen, dass alles Faktische schon Theorie ist" (Goethe, *Maximen und Reflexionen*, 575).

[18] *Revista istorică*, VI, 1920, nr. 7—9, p. 129.

[19] Bossuet, *Vorbire asupra istoriei universale*, București, 1853.

[20] *Istoria romanilor*, în : *Predicatorul*, I, 1857, p. 145—150.

[21] *Gîndirea social-politică despre Unire*, București, 1966, p. 175.

[22] Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974, p. 37—262.

[23] Kogălniceanu, *Opere*, II, București, 1976, p. 388 : *Cuvînt introductiv*.

[24] B. Barițiu, *Lupta principielor în Franța*, în : *Foaie pt. minte*, XIV, 1851, p. 353—356, 361—364, 369—373.

[25] *Introducerea lui Montalembert în academia franțozească și cuvîntările zise cu această ocaziune*, în : *Gazeta Trans.*, XV, 1852, p. 97—99, 101—103, 105—107, 109—111, 113—115, 121—122, 125—127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rosetti conţine nu numai frecvente referiri la Michelet — privit ca un personaj „sublim" şi providenţial — sau la Alfred Dumesnil, Proudhon, Quinet, ci şi la Hegel, Cantù ş.a.[26]. Papiu Ilarian făcea apel la Ranke[27], dar şi la istoricii francezi şi italieni din epocă. Spre a satisface nevoi didactice, Laurian traducea din Delavigne, însă şi din Krug[28], în timp ce E. Benescu se sprijinea pe *Istoria bisericii apusene* a lui K. G. Barth pentru a combate urmările raţionalismului[29]. Totuşi literatura istorică germană era destul de lacunar cunoscută, căci nu aflăm în presa noastră nici o referinţă la marile opere subscrise de J. Burckhardt, G. Droysen, Th. Mommsen, H. v. Sybel etc. Era cunoscut, în schimb, Fréderic Ancillon *(La philosophie de l'histoire*, 1817), în spiritul căruia G. Săulescu definea istoria ca o disciplină „ştiinţelnică"[30], se traducea din Xavier de Maîstre[31], Villemain[32], Blanqui[33], pentru a nu mai cita pe istoricii filoromâni, Michelet, Quinet, Bataillard, Ubicini, Vaillant ş.c.l., ale căror nume se întîlneau atît de frecvent în presa românească, sau pe Voltaire şi Rousseau,pomeniţi adesea în context critic[34].

Să amintim, în perspectiva examinării unor probleme de teorie şi metodă istorică, unele preocupări de ordin mai general, cu referire la istoricii reprezentativi ai perioadei. Kogălniceanu, a cărui concepţie istorică se întemeia pe un evoluţionism organic, de sursă herderiană, şi pe istoriografia franceză din epoca restauraţiei, denotă o perspectivă filosofică atunci cînd pune istoria, ca interes, „după priveliştea lumii, după minunile naturii", integrînd-o, cu alte cuvinte, istoriei universale[35]. Prin Cicero, el îi definea funcţia epistemologică şi pragmatismul, prin Karamzin caracterul testamentar, prin Lucian şi J. Müller datoria ineluctabilă a veracităţii[36]. În subtext se recunosc însă şi îndemnurile lui Ranke, la care istoricul avea să se refere ulterior.

De o filosofie a istoriei, închegată, conceptualizată riguros, nu se poate vorbi însă la Kogălniceanu, cu toate că reflecţii asupra dome-

[26] C. A. Rosetti, *Jurnalul meu*, Cluj, 1974, p. 233—234, 264—265, 298, 303, 309—310, 312, 319, 325, 337, 338, 343, 347.

[27] *Corespondenţa lui Al. Papiu Ilarian*, II, 1972, p. 296.

[28] A. Delavigne, *Manual de filosofie*, trad. de A. T. Laurian, Bucureşti, 1846. Wilhelm Traugott Krug, *Manual de filosofiă şi de literatură filosofică*, trad. de A. T. Laurian, t. I, Bucureşti, 1847.

[29] E. Benescu, *Rezultatele necredinţei*, în *Predicatorul*, II, 1858, p. 173—174.

[30] G. Săulescu, *Hronoliga şi istoria universală*, I, Iaşi, 1837.

[31] Xavier de Maîstre, *Călătorie împregiurul Camerei mele*, trad. de C. D. Aricescu, Bucureşti, 1856.

[32] Villemain, *O convorbire subt Imperiu*, în *Romania*, I, 1857, p. 54—55, 57—59, 61—63, 65—66.

[33] A. Blanqui, *Tratat elementar de economie politică*, trad. de T. Sergescu, Bucureşti, 1855.

[34] Vezi, de exemplu, articolul *Morala socială*, în *Jurnal de agricultură*, Iaşi, I. 1858, p. 122—123, alături de alte menţiuni privitoare la J. J. Rousseau *(Bibliografia analitică a periodicelor*, I, nr. 2344, 20232, 22746 ; II, nr. 9, 230, 3169, 15750, 19209) şi la Voltaire *(ibidem*, I, nr. 20221, 20323, 20338, 22824 ; II, nr. 1902, 3222, 18753, 21563, 21928).

[35] Kogălniceanu, *Opere*, II, 1976, p. 386 : *Cuvînt introductiv*...

[36] *Ibidem*, p. 386—397.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

niului se găsesc în mai toate scrierile sale, de la cele tipărite la Berlin, în tinerețe, pînă la discursul solemn din 1891. Evoluție, progres, dezvoltare organică, primat popular, raportul dintre militantism și adevăr sînt cîteva din problemele care l-au interesat, fie și în treacăt, definindu-l ca pe un istoric cu largă deschidere teoretică [37].

Mai închegată e, desigur, concepția lui N. Bălcescu, care a știut să tragă, dealtfel, încheierile cuvenite din opera confratelui său mai vîrstnic. Influențat de Thierry și Guizot în ce privește esența claselor sociale, de Proudhon cu privire la credite, de socialiștii utopici în direcția unui egalitarism social, el s-a definit ca o personalitate puternică, originală, în stare să regîndească totul și să pună de acord rezultatele gîndirii cu activitatea practică. Romantic? S-a observat deja cu justețe că romantismul nu acoperă decît o latură a activității sale, că opera lui Bălcescu conține destule valori ce o leagă de istoriografia științifică [38]. Lecturi extrem de diverse, de la Homer și Platon la Montesquieu, Rousseau, Saint-Simon și Louis Blanc, de la Bacon și Newton la Mirabeau, Benjamen Constant și Fourier, i-au permis să abordeze istoria într-o perspectivă amplă, care îl apropie, prin *Mersul revoluției*, de istoria filosofică a lui Guizot, prin monografia dedicată epocii lui Mihai Viteazul de formula narativă a lui Thierry. Dar nu poate fi vorba, în aceste cazuri, de filiații, ci numai de afinități. Bălcescu e, în tot ce face, personal inimitabil [39]. În lucrările citate și în corespondență el și-a expus ideile despre progresul social, sensul divinului în istorie și modul său de expresie, raportul dintre regimul politic și relațiile sociale, procesul istoric ca luptă a contrariilor („autoritate" și „libertate"), caracterul organic și necesar al revoluției de la 1848, funcția răului în istorie etc. [40]. Alături de eruditul scrupulos care vrea să surprindă procesele adînci ale dezvoltării, întemeiat pe un vast cîmp documentar, stă gînditorul care ține să depășească imediatul, să urce de la aparențe la esențe. Ca și Kogălniceanu, el nu se putea mulțumi cu „biografia stăpînitorilor", cum făcuseră atîția mai înainte (Engel, Gebhardi, Fotino), nici cu tabloul descriptiv al instituțiilor, obiceiurilor, modului de viață din trecut, cum făceau încă atîția. Pornind de la o percepție totalizantă a procesului istoric, Bălcescu trecea de la *descriere* la *explicare*, termenul ultim presupunînd, la el, o dublă relație: *determinativă* (în ordinea cauzalității) și *funcțională* (amplasarea elementelor componente pe baza unui principiu de coerență), cum observa P. Cornea, sesizînd în gîndirea istoricului chiar o coloratură „structuralistă" [41]. În tot cazul, ea denotă inflexiuni dialectice de cel mai viu interes, îndeosebi cînd se referă la evoluție socială și progres legic, la succesiunea istorică de la

[37] Al. Zub, *op. cit.*, p. 393—439: *Concepția istorică*.
[38] L. Boicu, *Istoricul Nicolae Bălcescu*, în: *Studii și articole de istorie*, XIV, 1969, p. 42—43.
[39] P. Cornea, *Oamenii începutului de drum*, 1974, p. 119.
[40] *Ibidem*, p. 111—112.
[41] *Ibidem*, p. 108—111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

inferior la superior, la lupta inerentă dintre vechi şi nou, dintre exploataţi şi exploatatori [42].

A. T. Laurian, a cărui erudiţie îi obscurează îndeobşte ideile, avea un interes autentic pentru filosofie şi nu o dată s-a referit la filosofia istoriei. Pragmatic, el atribuia istoriei o funcţie socială, de îndrumare, prescriindu-i sarcini în acord cu epoca. În expozeul filosofic din 1845, întreprins cu ocazia examenului public, el se declara adept al experienţei ca temei al cunoaşterii şi pleda pentru „străbaterea critică" a probelor [43]. Observaţia era valabilă, desigur, şi pentru istorie, al cărei cîmp îl subsuma filosofiei. Laurian promitea atunci să-şi publice cursul în această materie, „după dezvoltările cele mai de curînd date acestei ştiinţe de învăţaţii Europei" [44]. Între aceştia se numărau, desigur, A. Delavigne, Jos. Beck, J. Lichtenfels şi W. T. Krug, din care iniţiase deja traduceri [45]. Istoria îi părea o tragedie, cea a românilor mai cu seamă [46], dar tot în istorie afla cărturarul resurse morale, căci istoria îi spunea că toate stau sub puterea divină [47].

Aaron Florian, socotit multă vreme excesiv de plat în didacticismul său şi adus abia de curînd într-o lumină mai favorabilă [48], era sensibil la ecourile tîrzii ale iluminismului, din care desprindea cauzalitatea ascensiunii şi declinului etnopolitic *(Elemente de istorie lumii)*, după cum în prefaţa la *Idee repede* se arăta atît de „romantic" în considerarea funcţiei militante a istoriei, iar ca publicist pe tărîm social-politic se vădea a fi la curent cu ideologiile ce se înfruntau în epocă [49].

Cel mai surprinzător în ambiţiile-i enciclopediste şi în tentativele de teoretizare e desigur Heliade Rădulescu, a cărui personalitate enigmatică a fost intuită încă din timpul vieţii. Fie că am avea în vedere perioada dinainte de 1848, care stă sub semnul raţionalismului luminist şi al unor idei socialist-utopice *(Cîteva cugetări asupra educaţiei publice*, 1839), fie că ne-am referi la a doua etapă, definită ca un conservatorism progresist, ceea ce le uneşte este ideea de regenerare, desprinsă, prin intermediul lui Pierre Leroux, din eseurile lui B. S. Ballanche. O găsim dezvoltată mai cu seamă în *Echilibrul între antiteze sau Spiritul şi materia* (1859—1869), operă ce chintesenţiază întreaga-i gîndire filosofică, o gîndire ce surprinde interacţiunea şi complementaritatea progresului şi conservaţiei, caracterul absolut al progresului şi cel re-

[42] Cf. L. Boicu, *op. cit.*, p. 44.

[43] A. T. Laurian, *Cuvîntul academic...*, 1845, p. 13.

[44] *Ibidem*, p. 17.

[45] *Manualul de filosofie al lui A. Delavigne lucrat după programa Universităţii Parisiane, din 1840; Propedentica filosofică a lui Jos. Beck; Istoria filosofiei lui Johann Lichtenfels; Sistema de filosofie a lui W.T. Krug.*

[46] A. T. Laurian, *Documente istorice despre starea politică şi ieratică...*, Viena, 1850, p. 3.

[47] Idem, *Temisiana sau scurtă istorie a Banatului Temisian*, Bucureşti, 1848, p. 145—146.

[48] V. Cristian, *Activitatea şi opera istoriografică a lui Aaron Florian*, în *Anal. st. Univ. Iaşi*, istorie, XVI, 1970, nr. 1, p. 37—55; nr. 2, p. 113—133.

[49] Florea Stănculescu, *Idei social-politice în gîndirea şi activitatea lui Aaron Florian*, în *Revista de istorie*, XXVIII, 1975, nr. 8, p. 1171—1182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lativ al conservației, stabilitatea relativă a fenomenelor, caracterul vremelnic al regresului și mai ales dezvoltarea ascendentă, în spirală, a omenirii" [50]. Eclectică, această gîndire e timbrată hegelian, mai ales în teoria echilibrului între antiteze — teorie ce comportă analogii și cu gîndirea lui Proudhon [51] — și în curioasa *Istorie critică universală*, concepută (1851) ca succesiune de sisteme filosofice, pe seama cărora punea erorile însești din istoria lumii. El credea, ca și Hegel, în continuitatea dintre procesul natural și cel istoric, ca și în caracterul inerent al progresului. O perspectivă axiologică, menită a pune în evidență scăderile istoriei, complinește modalitatea explicativă, atribuindu-i un caracter doctrinal și o propensiune melioristă [52].

G. Barițiu încerca să definească, după Roteck, natura istoriei și condițiile ce se pun slujitorilor ei [53]. Aruncînd apoi o privire filosofică asupra dezvoltării proprietății între oameni", după Ahrens, el recomanda o simbioză a colectivismului cu principiul individualist [54]. Interesat de confruntările ideologice din Franța (avea în manuscris *Catehismul socialiștilor* de Louis Blanc, în traducerea lui Heliade), de evoluționismul darwinist și de filosofia lui Schopenhauer, Barițiu aborda istoria într-un orizont deschis la sugestii dintre cele mai variate [55].

De la kantienii W. T. Krug și J. Beck, din care tradusese Laurian, pornea și S. Bărnuțiu, interesat de problemele generale, comunicabile studioșilor pe care îi îndruma, dar și de istorie ca știință empirică [56]. O concepție clară deși schematică, asupra istoriei, se detașa, fixînd rostul fundamental al națiunii, încă din discursul de la Blaj, unde vorbitorul pleda pentru dreptul fiecărui popor de a trăi liber, în conformitate cu legile, tradițiile și așezămintele sale [57].

În ce-l privește pe Al. Papiu Ilarian, el „a cultivat filosofia pentru a pătrunde în adevărata natură a lucrurilor și evenimentelor", iar „istoria pentru a cunoaște modul de dezvoltare a poporului român" [58]. Asupra acesteia din urmă s-a oprit el îndeosebi, cu erudiție și cu o

---

[50] Radu Tomoiagă, *Ion Eliade Rădulescu, ideologia social-politică și filozofică*, București, 1971, p. 234—235.

[51] *Ibidem*, p. 319—355.

[52] Cf. Ernest Stere, *Filozofia lui Ion Eliade Rădulescu*, în *Cronica*, Iași, VII, 1972, nr. 17, p. 1, 10.

[53] G. Barițiu, *Istoria*, în : *Foaie pt. minte*, VIII, 1845, nr. 49, p. 389—391.

[54] Idem, *Istoria proprietății. O privire filosofică...*, ibidem, IX, 1846, nr. 19—21, p. 148—152, 153—157, 161—164.

[55] Cf. G. Em. Marica, *Preocupări filosofice, psihologice și sociologice la George Barițiu*, în *Studii de istoria și sociologia culturii*, II, Cluj, 1978, p. 270—289.

[56] Radu Pantazi, *Simion Bărnuțiu, opere și gîndirea*, București, 1967, p. 210, 231. Idem, capitolul respectiv din *Istoria filozofiei românești*, I, București, 1972, p. 226—262.

[57] Cf. Petre Marcu, *Filosofia politico-juridică a lui Simion Bărnuțiu*, București, 1935 ; D. D. Roșca, *Europeanul Bărnuțiu*, București, 1944 ; D. Ghișe și P. Teodor, *Contribuții la cunoașterea activității filosofice a lui Simion Bărnuțiu*, în *Revista de filozofie*, XI, 1964, nr. 3, p. 356—369.

[58] Vincențiu Babeș, *Cuvîntarea funebră cu prilejul înmormîntării lui Al. Papiu Ilarian*, în *Familia*, XIII, 1877, p. 530—531.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

metodă dintre cele mai eficace. Accentul cade pe interpretarea filosofică a faptelor, pe care — aflăm din prefaţa la volumul II al *Istoriei* — le pune „să vorbească de la sine", prin documente, exploatîndu-le resursele pozitive în direcţia îndrumării poporului [59].

Mai sistematică e tentativa lui B. P. Hasdeu de explicare cauzală a faptelor, prin ansamblul factorilor economici şi social-politici, fără a exclude însă acţiunea providenţei, ca „însuşi izvorul progresului", în istorie [60]. Idee hegeliană, pe care istoricul o asocia cu aceea, propusă de Vico, a ciclurilor reversibile şi cu elemente evoluţioniste, venite prin Wallace, Darwin, Spencer [61]. Sub înrîurirea romantismului tîrziu, Hasdeu ajungea la o concepţie organică, în care pătrundeau şi idei pozitiviste (A. Comte, H. T. Buckle) — cu toate că păstrase o distanţă critică faţă de respectivul curent ca atare — şi elemente spiritualiste [62]. Preocupat de istoria ideilor, el făcea referiri la *Scienza nuova*, la „marele Bacon", pe care îl considera „moaşa ştiinţelor moderne", la studiile lui Niebuhr despre antichitatea romană, la Ranke, Macaulay, Görres ş.a. [63]. Lui H. Spencer, pe care îl aprecia superlativ, i-a dedicat chiar volumul II din *Istoria critică a românilor*. Încercînd să-şi definească singur concepţia pe acest tărîm, el a denumit-o *pozitivism istoric*, în sensul că „probează materia prin experienţă, probează spiritul prin raţionament şi probează prin experiment şi prin raţionament ceea ce este materia şi spiritul totodată" [64]. Gîndul său era să evite schematismul, unilateralitatea, punînd la contribuţie, raţional, un complex de factori. „Mă preocupă regula, norma, totalitatea", va mărturisi Hasdeu [65], concepînd istoria în miezul unui „complex bio-sociologic", alcătuit din texte, ştiinţă naturală şi economie politică. Romantic în prima fază, criticist de pe la 1870 înainte [66], el concepea istoria ca o succesiune de cicluri, în progresie continuă [67], iar datoria istoricului ca un gest restitutiv şi resurecţional totodată.

V. A. Urechia, pentru a încheia sumarul tablou cu încă un istoric preocupat şi de chestiuni teoretice ale domeniului, aducea cu sine nu numai admiraţia faţă de Michelet şi Guizot, ci şi elemente din doctrina deterministă a lui H. Taine, utilizate din plin în diverse lucrări, alături de elemente etnoculturale de provenienţă herderiană. Fără să ajungă la o concepţie unitară, armonioasă, el reunea astfel sugestii ale şcolii

---

[59] Cf. V. Netea, *Al. Papiu Ilarian şi locul său în dezvoltarea istoriografiei române*, în *Studii*, XVII, 1964, nr. 6, p. 1377.

[60] Hasdeu, *Mandatele-nperative-n privirea propăşirei*, în *România*, Iaşi, I, 1859, nr. 2, p. 13.

[61] Cf. M. Drăgan, *B. P. Hasdeu*, Iaşi, 1972, p. 148—149.

[62] Cf. Lucian Boia, *Lettérature et histoire dans l'oeuvre de B. P. Hasdeu*, în *Synthesis*, VI, 1979, p. 85.

[63] Hasdeu, *Archeologia*, în : *Din Moldova*, 1862—1863, nr. 3.

[64] Idem, *Materia, spiritul şi divinitatea. Pozitivism istoric*, în *Columna lui Traian*, 8/1873, p. 144.

[65] Idem, *Sarcasm şi ideal*, Bucureşti, 1897, p. 37 : *Noi în 1892*. —

[66] V. Vetişanu, *B. P. Hasdeu*, în *Istoria filozofiei româneşti*, I, 1972, p. 470—471.

[67] Hasdeu, *Istoria*, în *Foiţa de istorie şi literatură*, 1860, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

liberale franceze, ale determinismului în plină ascensiune şi ale îndrumării către substratul etnic, către vechile „datini" ca simbol al naţionalităţii [68].

Efortul de a defini istoria în legătură cu datele altor discipline, un efort de adecvare aşadar la epocă, într-un moment cînd ştiinţele naturii cunoşteau un avînt aparte, e caracteristic pentru interstiţiul în studiu. Căci, precum s-a văzut, istoricii români nu s-au închis nici în graniţele patriei, nici în cele ale disciplinei lor, ci au căutat într-un forme de asigurare a contractelor cu străinătatea cultă şi prin aceasta cu noile progrese ale disciplinelor umaniste. Cei mai mulţi posedau acea cultură filosofică fără de care studiul istoriei la un nivel onorabil nu mai era de conceput. „La philosophie est une histoire idéalisée et l'histoire une philosophie symbolisée", observase Michelet (1827) [69], exprimînd o convingere din care istoricii-filosofi (după distincţia lui Chateaubriand) aveau să facă o lozincă.

Împrejurări specifice ţineau istoriografia română la un nivel mai scăzut faţă de realizările Apusului. Lipseau monografiile şi instrumentele de lucru, iar de sinteze comprehensive şi generalizări teoretice nu putea fi încă vorbă. Eforturi notabile s-au depus totuşi în aceste direcţii şi mai cu seamă, fapt semnificativ, în aceea a generalizărilor, chiar dacă aleatorii. Între felul cum definea G. Săulescu istoria la 1837 şi definiţia dată de Hasdeu la 1870 stă nu numai intervalul a trei decenii, ci o întreagă evoluţie, de la „ştiinţelnica spunere de lucrurile omeneşti" [70], cum o vedea cel dintîi, la subtilul sens ce i-l atribuia celălalt, căutînd în trecut „mişcările, formele, coloritul umanităţii" [71]. Nu era, în această căutare doar interes romantic pentru particular, pentru pitoresc şi local, ci un mod de a problematiza mai nuanţat, împins pînă la limita inefabilului. Această orientare, indicînd în ce măsură geniul istoricului putea să ardă etape, trebuie pusă în legătură cu noile tendinţe ale istoriografiei apusene, interesată acum de spectacolul civilizaţiilor şi de etnopsinologie.

Hasdeu pare astfel rupt de contemporanii săi români, care evoluau pe altă treaptă, şi totuşi nu este aşa. Eforturi mai modeste în direcţia amintită se acumulaseră, în ultimele decenii, spre a înlesni saltul hasdean. Pentru Aaron Florian, de pildă, istoria lumii era „o povestire vrednică de crezut de evenimentele sau întîmplările şi faptele cele mai mari şi mai însemnate, cari au făcut schimbări asupra omenirii şi asupra pămîntului" [72]. Înţeles larg şi destul de precis formulat, analog definiţiilor curente din manualele apusene. Tot astfel, particularizînd, el înţelegea istoria românilor ca „o înfăţişare [...] sistematică de toate evenimentele care au avut mai multă sau mai puţină influenţă asupra

[68] Cf. Vestian Goia, *V. A. Urechia*, Bucureşti, 1978, p. 83—86.

[69] Apud G. Monod, *La vie et la pensée de Jules Michelet*, I, Paris, 1923, p. 122.

[70] G. Săulescu, *op. cit.*

[71] Hasdeu, *Evreul în Shakespeare*, în · *Columna lui Traian*, I, 1870, nr. 14, col. 4.

[72] Florian Aaron, *Elemente de istoria lumii*, Bucureşti, 1847 : introducere.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

schimbării românilor“ [73]. Elementul comun în ambele definiţii e schimbarea, în sens de evoluţie şi revoluţie, ceea ce concordă cu opinia cea mai răspîndită în epocă.

Kogălniceanu, la rîndul său, evoca pe „autorii cei mai vestiţi“ pentru a defini istoria, consensual, ca „adevărata povestire şi înfăţoşare a întîmplărilor neamului omenesc“. Glosînd apoi pe această temă, el îi releva caracterul pragmatic („rezultatul vîrstelor şi a(l) experiinţii“), educativ („fieştecare stare, fieştecare profesie află în ea reguli de purtare“ etc.), justiţiar (căci are „a judica cu nepărtinire faptele...“) şi militant („ocrotirea driturilor noastre...“), paralel cu funcţia epistemică („ne îndestulează curiozitatea cea mai nobilă“) şi integratoare („ne leagă cu vecia, puind în comunicaţie săminţiile trecute cu noi, şi iarăşi pre noi cu săminţiile viitoare...“) [74]. O asemenea definiţie impunea istoricului sarcini mari, pe care Kogălniceanu a ştiut să şi le asume, chiar dacă epoca nu era prielnică realizării lor.

Pe urmele sale, mult mai aproape decît se crede, Bălcescu vedea în istorie „cea dintîi carte“, oglinda fidelă a duratei naţionale [75], menită să portretizeze „poporul român cu instituţiile, ideile, simţimentele şi obiceiurile lui în deosebite veacuri“. Schiţîndu-i sfera de cuprindere, cu nimic mai prejos faţă de aceea concepută de avangarda istoriografică a epocii, el ştia — romantic — să insiste asupra nevoii de „coloare“ şi „adevăr local“ [76]. Viziunea militantului esenţializa durata, istoria omenirii dezvăluindu-i „lupta necontenită a dreptului în contra tiraniei, a clasei dezmoştenite de dreptul său în contra uzurpatorilor ei“ [77]. Două lumi, două concepţii polare se înfruntau în această luptă : „Ştiinţa nouă, întemeindu-se pe conceptul legilor spiritului, pe observaţie, esperiinţă, calcul, a continuat zdrobirea lumei vechi, revoluţionarea sau perfecţionarea religiei, moralei, politicei, societăţii întregi, nimicind orice domnie individuală, supuind acţia omenească legei absolute şi universale a libertăţii şi a ştiinţei, căutînd realizarea în omenire a *dreptăţii* şi a *frăţiei*, aceste două temelii a ordinei absolute, perfecte, a ordinei divine“ [78]. Este crezul politic al generaţiei, drapat în limbaj hegelian, întărit prin apel la ideea lui Cesare Cantù despre funcţia finalmente salutară a răului [79].

„Exemple nenumărate de virtuţi, de patriotism şi de moral“ căuta în istorie, stăpînit de acelaşi crez regenerationist, Al. Papiu Ilarian [80]. E. înţelegea istoria nu ca o simplă aglutinare de ştiri, ci ca „o descriere

---

[73] Idem, *Istoria românilor*, 1859, apud N. Iorga, *Cursul de istoria românilor al lui Florian Aaron*, în *Revista istorică*, XIII, 1927, nr. 7—9, p. 256.

[74] Kogălniceanu, *Opere*, II, 1976, p. 386—389 : *Cuvînt introductiv...*

[75] Bălcescu, *Opere*, I, 1974, p. 89 : *Prospect...*

[76] *Ibidem*, p. 95 : *Cuvînt preliminariu...*

[77] Idem, *Scrieri alese*, Bucureşti, 1961, p. 40 : *Trecutul şi prezentul* (1851).

[78] Idem, *Românii supt Mihai — Viteazul*, Bucureşti, (1973), p. 1—2.

[79] *Ibidem*, p. 3.

[80] *Corespondenţa lui Al. Papiu Ilarian*, I, 1972, p. 195 : scrisoarea din 6 iulie 1851 către Ecaterina Rosetti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

filosofică a faptelor, a cauzelor şi a urmărilor acelor fapte" [81]. Nu numai expresia e concordantă cu direcţia cea mai elevată a istoriografiei de la mijlocul secolului XIX, dar şi opera sa, fie că e vorba de monografia revoluţiei transilvane, de studii mai mărunte sau de instrumente de lucru.

S-ar putea aduce, desigur, şi alte exemple pentru a sprijini ideea că efortul lui Hasdeu de problematizare şi conceptualizare a istoriei a fost pregătit de alte eforturi. Unele decurgeau din nevoia de a asigura o continuitate a memoriei. Din alt veac, chiar, venea observaţia cronicarului : „Nemurirea oamenilor s-ar stinge de nu am avea în cuget lucrurile trecute". Între un atare gînd şi afirmaţia consensuală a lui Kogălniceanu, care se întemeia pe Cicero, deosebirea e doar de expresie, ca şi în raport cu spusele egumenului Grigorie din aceeaşi epocă şi cu acelaşi timbru ciceronian : „să nu rămînem toată viaţa prunci fără pricepere, nici să judecăm veacul cel trecut cu cel de acum" [82]. Căci „istoria a fost în toate timpurile ocupaţia de predilecţie a oamenilor gînditori", observa Kogălniceanu, remarcînd că în vremea din urmă ea cunoscuse o universalitate unică [83].

Secolul XIX semnifica înainte de orice o trezire a conştiinţei de sine a popoarelor, iar aceasta trebuia să ducă — o spusese Herder şi aveau să o repete mereu tribunii naţiunilor — la cercetarea entuziastă, frenetică, a trecutului. Fără istorie, opina Papiu Ilarian, o naţiune „nu se cunoaşte pe sine însăşi", nu-şi poate lămuri starea prezentă şi nu poate rîvni la alta mai bună [84]. Metafora istoriei ca *oglindă* (Kogălniceanu, Bălcescu, Hasdeu) antrena în chip firesc o altă metaforă, la fel de răspîndită : istoria ca *busolă* (Kogălniceanu ş.a.). Amîndouă se întemeiau pe exigenţa cunoaşterii de sine. Maxima socratică era valabilă şi pentru naţiuni, iar istoria devenise instrumentul ei cel mai de seamă, în fond „unicul mijloc de a ne cunoaşte", după cum o definea şi I. G. Sbiera [85]. Căci trecutul, proiecţia lui în istorie obligă la confruntarea cu sine şi exercită o influenţă aparte nu numai asupra conştiinţei, dar şi asupra inconştientului colectiv, punîndu-şi pecetea asupra comportamentelor, instituţiilor etc. [86]. În această dezbatere, care era o secreţie a istorismului militant şi care odată cu războiul franco-german avea să capete accente dramatice, Hegel adusese o nuanţă demnă de observat, atunci cînd definea istoria („Die Weitgeschichte ist der Fortschritt im Bewusstsein der Freiheit") ca expresie a conştiinţei libertare [87]. Bălcescu nu era departe de această idee atunci cînd invoca „legea absolută şi uni-

[81] Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, I, Viena, 1851 : prefaţă.

[82] Apud, *Revista istorică*, VI, 1920, nr. 7—9, p. 129.

[83] Kogălniceanu, *Opere*, II, p. 388 : *„Cuvînt introductiv..."*

[84] *Tesaur de monumente istorice*, I, 1862, p. V.

[85] *Foaia Societăţii...*, Cernăuţi, IV, 1868, nr. 3, p. 57—60.

[86] Cf. Reinhart Kosellek, *Wozu noch Historie ?* în *Geschichte und Theorie*, Frankfurt/M, 1976, p. 29—30.

[87] Vezi G. W. F. Hegel, *Prelegeri de filosofie a istoriei*, Bucureşti, 1968, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

versală a libertăţii“ [88] sau cînd definea istoria omenirii ca o „luptă necontenită a dreptului în contra tiraniei [89].

În sfera ei cea mai elevată, istoriografia română depăşise descriptivismul şi sonda adîncimi în care ceea ce părea haos evenimenţial se prefăcea în ordine şi sens. „Să deschidem istoria, cartea de mărturie a veacurilor, şi luminaţi de filosofia ei vom vedea...“ [90]. Sînt cuvintele lui Bălcescu şi ele atrag luarea aminte asupra unei direcţii a gîndirii istorice, ajunsă la nivelul unde naraţiunea nu mai satisface şi se caută sensuri ce transgresează faptele.

DESCRIPTIVISME ET HISTOIRE „PHILOSOPHIQUE“ (1848—1866)

RÉSUMÉ

Époque de transition, marquée par des événements politiques de grande importance, au centre desquelles se situe l'Union des Principautés (1859), les années 1848—1866 furent assez peu favorables à la reconstruction historique, empêchée comme elle était par les obsessions politiques. La carence documentaire et le manque d'études préparatoires l'ont obstrué longtemps. Les contacts plus intimes avec l'historiographie occidentale ont facilité pourtant une ouverture théorique et de méthode vers l'histoire narrative, professé e.g. par un Thierry, et en même temps vers l'histoire de nuance philosophique, pareille à celle cultivée par Guizot et Tocqueville. Les ouvrages roumains les plus valeureux sont, de ce point de vue, comparables aux écrits français et allemands qui étaient les plus lus dans l'espace carpato-danubien. Outre le militantisme national et social de l'époque qui confère aux démarches de l'historiographie une teinte romantique (Kogălniceanu, Bălcescu, Papiu Ilarian etc.), on peut parler aussi d'une contagion positiviste et naturaliste (Hasdeu, Odobescu), parallèle à une certaine influence de l'histoire des civilisations. Sans être proprement dit un historien, A Russo manifesta intérêt à „l'histoire philosophique des temps passés“ et inaugura pour ainsi dire ce qu'on appele aujourd'hui histoire des mentalités. Hasdeu tâchait à esquisser „la philosophie du portrait de Ţepeş“. Bălcescu, dont la carrière fût coupée par le destin au seuil même de l'époque, est peut être le plus charactéristique, car il a embrassé les deux formules, illustrant par son oeuvre en même temps l'histoire narrative et celle philosophique. Une perception totalisante du processus historique lui imposait le passage de la *description* à *l'explication*, ce qui signifiait un double rapport : déterminatif et fonctionnel. Heliade, Bariţiu, Papiu Ilarian et surtout Hasdeu ont dépassé parfoi le descriptivisme et sondaient les profondeurs, où ce qui paraît être chaos événementiel devenait ordre et sens. Ils se voulaient, comme Bălcescu, „eclerés par la philosophie de l'histoire“.

[88] Bălcescu, *loc. cit.*
[89] Idem, *Opere*, I, Bucureşti, 1953, p. 324—325 : *Trecutul şi prezentul.*
[90] *Ibidem*, p. 307 : *Mersul revoluţiei...*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1 DECEMBRIE 1918 ÎN DEZBATERILE PARLAMENTULUI ROMÂN (1919—1938)

DE

GH. I. FLORESCU

Desăvîrşirea unităţii naţionale, consfinţită de istorie, dar înscrisă în primul rînd în sufletele tuturor românilor, a constituit un act de voinţă al unui popor a cărui existenţă milenară s-a identificat întru totul cu lupta pentru independenţă. Prin rezoluţiile adoptate la 9 aprilie, 28 noiembrie şi 1 decembrie 1918, la Chişinău, Cernăuţi şi Alba-Iulia, românii şi-au afirmat în faţa Europei hotărîrea lor de a pune bazele unei Românii noi, care să răspundă aspiraţiilor acelora care, generaţie după generaţie, s-au sacrificat pentru triumful ideii de neatîrnare şi unitate naţională. Toate acestea au demonstrat că participarea noastră la prima conflagraţie mondială n-a reprezentat altceva decît manifestarea voinţei unanime, pornită din dorinţa de a impune opiniei publice internaţionale un drept reclamat de întreaga istorie a pămînturilor locuite de români. Aşa cum preciza I. I. C. Brătianu, România a renunţat la privelegiile neutralităţii, cu unicul scop, recunoscut dealtfel, de a contribui la victoria unei cauze care era şi a sa [1]. Intrarea ţării noastre în „războiul dreptăţii popoarelor", cum era caracterizat primul război mondial, a fost aşteptată de românii de pretutindeni, întrucît, aşa cum s-a evidenţiat apoi, dacă acesta nu ar fi izbucnit, „toate provinciile oprimate s-ar fi ridicat ca un singur om pentru libertatea lor, iar unirea s-ar fi înfăptuit fără baia purificatoare, dar dureroasă a sîngelui frăţesc" [2]. Aşadar, prezenţa României printre ţările care se înfruntau în *Marele Război*, etichetat drept „cataclismul secolului, poate al tuturor timpurilor" [3], se datora nu unor calcule de moment, ci unor imperative majore, reclamate de aspiraţia firească a înfăptuirii idealului naţional. Numai aşa se explică participarea noastră la acest „răz-

[1] *Dezbaterile Adunării Deputaţilor*, şedinţa din 16 decembrie 1919, p. 157 (în continuare *D.A.D.*).

[2] *Dezbaterile Senatului*, şedinţa din 1 decembrie 1932, p. 115 (în continuare *D.S.*).

[3] *History of World War I*, Editor-in-Chief A. J. P. Taylor, Compiled by S.L. Mayer, Octopus Books, London, 1974, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

boi al tuturor surprinderilor !“ [4], căci, așa cum s-a subliniat încă din toamna anului 1918, „nu există în istorie o încercare mai groaznică ca aceea pe care a îndurat-o Poporul român cu o admirabilă convingere în dreptatea causei și în rezultatul final“ [5]. Dealtfel, în proclamația adresată poporului român, la 14/27 august 1917, se preciza că „războiul nostru nu porni din dorința de cucerire. Viața și roadele muncei voastre ne-au fost prea scumpe ca să ne fi gîndit la risipa lor în scopuri de deșartă strălucire. Războiul nostru este un război sfînt. A nu-l fi declarat ar fi fost o îndoită trădare : față de înaintașii noștri și față de șirul generațiunilor cari vor să vie“ [6]. Însuflețiți de cele mai înalte și nobile idealuri naționale, românii au reușit să transforme drama patriei lor, schilodită și ocupată de trupele străine, într-o victorie națională. Sacrificiul întregului popor și eroismul celor aflați pe cîmpul de luptă au făcut ca primăvara anului 1917 să constituie, pentru noi, „epoca resurecțiunii“, iar vara aceluiași an să devină anotimpul realizării speranțelor unanime [7].

Intrarea României în prima conflagrație mondială, așteptată de aliații antantiști, a fost salutată cu entuziasm de opinia publică europeană [8]. Toți vedeau în declarația de război adresată din București Puterilor Centrale o decizie firească, inexorabilă chiar, ale cărei premise se identificau cu aspirațiile naționale. În Camera franceză, Paul Deschanel, președintele acesteia, adresîndu-se României, la intrarea sa în război, releva că „veacuri de-a rîndul ai îndurat un lung martiriu !... Ai băut pînă la fund paharul plin de nedreptăți și de suferințe, dar în noaptea neagră, ai păstrat pe lîngă limba ta, taina forței tale și idealul tău ! Iată-l în sfîrșit că se împlinește ! După ce te-ai liberat, te duci să-ți mîntui frații“ [9]. Anglia, Franța, Rusia și Italia s-au grăbit să precizeze că hotărîrea României nu putea fi interpretată altfel decît ca o acțiune ce-și propunea „a realiza aspirațiile sale naționale și... a apăra cauza dreptății și a civilizației...“ [10]. Așadar, convingerea generală era aceea că decizia adoptată la 14/27 august 1916 a fost determinată de *circumstanțe de ordin național, care priveau evoluția viitoare a României*. În întreaga țară, atît înainte, cît și după intrarea în război, nu se vorbea decît de cauza „sfîntă a națiunii române“, care mobilizase toate energiile pentru a demonstra lumii întregi, cum remarca N. Iorga, că „singura chestiune care trebuie imediat rezolvată, prin brațele unite ale noastre și ale fraților de peste hotare, e a dreptului românimei de a se

[4] N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 263.

[5] Arhivele Statului București, Fond Jean Th. Florescu, dosar 6/1918, New Orleans, P. P. Negulescu către I. Th. Florescu, 11 noiembrie 1918.

[6] „Monitorul Oficial“, nr. 115 din 15/28 august 1917, p. 1163—1164.

[7] Cf. Général Pétain, *Le drame roumain. 1916—1918*, Paris, Payot, 1932 ; Marcel Fontaine, *Avec la mission du général Berthelot*, Iassy, Édition Lutetia, 1936, p. 31, 66.

[8] Vezi *Mémoires du maréchal Joffre (1910—1917)*, tome second, Paris, Librairie Plon, 1932, p. 401 ; B. H. Liddell Hart, *History of the First World War*, London, Cassell, 1970, p. 345.

[9] *D.S.*, 29 decembrie 1919, p. 227.

[10] *Ibidem*, p. 226—227.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

impune ca stăpîn în orice colț al pămîntului pe care l-a locuit, l-a fructificat prin munca ei și l-a adăpat cu sudorile și sîngele ei și ale străbunilor“ [11]. Toate acestea au constituit, apoi, temeiul organizării și al desfășurării Adunării naționale constituante a românilor de la Alba-Iulia, hotărîți, de această dată, să oficializeze ceea ce dobîndiseră, prin sacrificiul lor, pe cîmpul de luptă. Ca de atîtea ori în istorie, cum remarca Titu Maiorescu, cu un deceniu înaintea declanșării primului război mondial, și de această dată se verifica principiul după care, întotdeauna, „nu împrejurările dinafară hotărăsc, ci repercutarea lor în sufletul oamenilor“ [12]. Iar oamenii acestor pămînturi s-au îndreptat către cetatea care-i unise pentru prima dată sub Mihai Viteazul, impunînd celor ce urmau a se pronunța asupra consecințelor războiului abia încheiat, un act al voinței unanime a unui popor decis să-și croiască un nou drum în istorie.

În cele ce urmează, ne propunem să urmărim modul în care dezbaterile forumului parlamentar român, caracterizat drept „plămînul adevărat al acestui stat“, reflectă implicațiile și semnificațiile hotărîrilor adoptate la 1 Decembrie 1918. Întreprinderea noastră se justifică prin aceea că, între cele două războaie mondiale, tribuna parlamentară s-a constituit într-un adevărat cîmp de manifestare a luptei pentru menținerea și consolidarea unității naționale. În zilele premergătoare ofensivei victorioase din vara anului 1917, de pildă, vorbind despre rolul parlamentarilor, unul dintre membrii marcanți ai Camerei, întrunită în sala Teatrului Național din Iași, sublinia că „noi sîntem doar crainicul care merge înainte de anunță că vine Neamul care se pregătește ! Întors de la luptă, acesta va veni și va hotărî“ [13]. În cel dintîi Parlament al României noi, se sublinia că ceasul în care s-au întrunit, pentru prima dată, în incinta Camerei, reprezentanții tuturor românilor, „este ceasul cel mai mare din istoria noastră națională“ [14]. De fiecare dată, cînd în dezbaterile Corpurilor legiuitoare a revenit actul din 1 Decembrie 1918, aleșii națiunii nu au uitat că prezența lor la tribuna parlamentară se datora voinței acelora care, întorși de pe cîmpul de luptă, au hotărît unirea Transilvaniei cu România. Odată cu trecerea anilor, această zi s-a impus drept cea mai importantă dată a calendarului nostru național, ce marca desăvîrșirea unității depline, aspirație de veacuri a românilor de pretutindeni.

Toți cei care s-au referit la actul istoric de la Alba-Iulia au relevat faptul că unirea Transilvaniei cu România a fost consfințită înainte ca forumul internațional ce urma a se întruni la Paris să-și fi deschis lucrările. Astfel încît, areopagul parizian, care se autointitula „parlament al Lumii Noi“, n-a făcut altceva decît să ratifice, în cazul nostru, un act ce consemna deja o realitate [15]. În plenul Camerei, se sublinia

[11] *D.A.D.*, 9 iunie 1917, p. 598 ; Al. Porțeanu, *Lupta revoluționară a maselor populare din județul Caraș-Severin pentru unirea cu România (documente din arhivele Consiliului Național Român. 1918)*, în „Banatica“, Reșița, IV, 1977, p. 320.

[12] Titu Maiorescu, *Critice*, București, Ed. pentru literatură, 1966, p. 556.

[13] *D.A.D.*, 9 iunie 1917, p. 598 și 14 decembrie 1916, p. 43.

[14] *Idem*, 26 decembrie 1919, p. 284.

[15] Cf. Gh. I. Florescu, *Sistemul tratatelor de pace de la Paris și realitățile politice românești (1919—1920)*, în „Carpica“, IX, Bacău, 1977, p. 167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dealtfel că „unirea Ardealului nu este pentru noi rezultatul întîmplător și voit al tratatelor de pace, ci un eveniment firesc, inevitabil, pe care istoria îl impunea cu puterea unui imperativ“ [16]. În ziua în care deputații celui dintîi Parlament al României noi erau chemați să ratifice hotărîrile adoptate la 18 Noiembrie/1 Decembrie 1918, primul ministru, referindu-se la motivele unirii Transilvaniei cu *Țara*, sublinia faptul că, de-a lungul veacurilor, „ca o minune a istoriei, ...acest neam niciodată nu și-a pierdut conștiința unității sale sufletești și a rămas aceeași în limbă, credință și datini. Iar cînd omenirea, pe scara civilizațiunii, a ajuns să consacre principiul de integrare a organismelor sociale, de aceeași conștiință națională, neamul românesc în totalitatea sa și-a scuturat lanțurile robiei de veacuri și fără ezitare, uzînd de libertatea manifestării dreptului firesc al autodeterminațiunii, el într-un gînd și într-un suflet a dat dovada conștiinței despre unitatea sa națională și și-a declarat voința sa de a-și împreuna energiile sale integrale spre a servi astfel cu puteri unite de aci încolo interesele civilizației ce tinde spre desăvîrșirea geniului omenesc“ [17]. Așadar, Marea Adunare națională de la Alba-Iulia consfințea un act de dreptate istorică, reclamat cu acuitate de evoluția civilizației umane. Un popor care, încă de la începuturile sale, înfruntînd toate vicisitudinile vremurilor, și-a apărat cu atîtea sacrificii pămîntul pe care se născuse, se prezenta în fața istoriei cu sentimentul datoriei împlinite, astfel încît, actul desăvîrșirii unității sale statale, devenit o realitate incontestabilă, dobîndea puteri pe care nici un organism diplomatic nu i le-ar fi conferit vreodată [18]. Discutînd referendumul de la Alba-Iulia, unul dintre participanți, devenit apoi președinte al Camerei, mărturisea că a trăit, împreună cu cei peste o sută de mii de români adunați la „Golgota Neamului Românesc“, „cea mai frumoasă și cea mai senină zi a vieții sale“ [19]. Acea „mare de oameni“, veniți din toate colțurile țării să asculte glasul sufletului românesc, era asemuită cu o mare de suflete calde, „care, ca și cei de pe Cîmpia Libertății, în 1848, strigau din răsputeri : Vrem să ne unim cu țara“ [20].

O trăsătură distinctă a momentului unirii Transilvaniei cu România, subliniată adesea de la tribuna Parlamentului, a constituit-o conștiința unității etnice a neamului nostru, afirmată de-a lungul secolelor, dincolo de granițele vremelnice și echivoce fixate de diplomația vremurilor. Dealtfel, după ce, în veacul trecut, fusese formulat principiul identificării granițelor etnice cu cele politice, nici un stat nu-și mai putea legitima existența, fără a se sprijini pe unitatea sa etnică, consfințită de istorie și pătrunsă în conștiința națională [21]. Încă înainte ca principiul naționalităților să fi fost decretat ca un principiu euro-

[16] *D.A.D.*, 1 decembrie 1932, p. 136 ; vezi și 26 august 1920, p. 1292.
[17] *Idem*, 29 decembrie 1919, p. 305.
[18] *D.S.*, 10 decembrie 1921, p. 79 ; *D.A.D.*, 1 decembrie 1925, p. 284.
[19] *D.A.D.*, 1 decembrie 1932, p. 130.
[20] *Idem*, 30 noiembrie 1935, p. 60.
[21] *Idem*, 1 decembrie 1932, p. 134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pean, arăta Mihail Sadoveanu, de la tribuna Senatului, cărturarii noştri vorbeau de unitatea neamului românesc, întemeindu-şi afirmaţiile „pe sentimentul poporului celui mare care cînta din plaiu în plaiu şi în toate văile acelaşi cîntec al *Mioriţei* şi al lui *Toma Alimoş*“ [22]. Aşa cum sublinia N. Iorga, „o clipă nu s-a stins în sufletul românesc de nicăieri Sfînta candelă a nădejdii unităţii româneşti“, pentru ca I. I. C. Brătianu, unul dintre principalii arhitecţi ai Marii Uniri, să declare că „o naţiune este o conştiinţă naţională. Cît valorează una, atît înseamnă cealaltă. Conştiinţa a ceea ce eşti şi hotărîrea fermă de a fi este puterea cea dintîi a unui popor“ [23]. La rîndul său, P. P. Negulescu, evidenţiind una dintre trăsăturile fundamentale ale poporului român, declara că „neamul nostru e comunitatea imensă a tuturor celor ce, mari sau mici, iluştri sau necunoscuţi, şi-au mistuit, zi cu zi, energiile, în lunga scurgere a veacurilor ca să făurească acest suflet etnic, prin care sîntem astăzi ceea ce sîntem...“ [24]. Întrebîndu-se care ar fi tainele adînci ale sufletului nostru, suportul nepătruns al tuturor energiilor care, cu calm sau însufleţire, au conferit rezistenţă şi siguranţă acestui neam, filosoful devenit preşedinte al Camerei subsuma totul sentimentului de încredere în dreptatea unei cauze cu care românii au traversat secolele. Aceleaşi opinii erau relevate şi de Iuliu Maniu, care sublinia că „pas cu pas, întemeiat pe răbdarea isvorîtă din siguranţa realizării viitoare, poporul românesc, frămîntat de dureri şi suferinţe, a mers neîntrerupt înainte, pînă cînd visul a prins fiinţă“ [25]. Referindu-se la aceleaşi „tainice puteri sufleteşti“, caracteristice locuitorilor ariei carpatice, Gh. I. Brătianu observa, de asemenea, că desăvîrşirea unităţii politice a românilor a fost rezultatul evoluţiei conştiinţei etnice şi culturale a acestora, care, „pornită din adîncul veacurilor, a determinat pe Românii din Ardeal să-şi afirme, în ceasul istoric de la Alba-Iulia, voinţa de Unire“ [26]. Deşi despărţiţi atîtea secole de graniţe artificiale, unitatea sufletească a românilor s-a manifestat peste acestea, întrucît, aşa cum se evidenţia, întotdeauna, „suferinţele şi bucuriile Românilor de peste munţi au avut reflexul lor în viaţa şi în sufletul fraţilor de pe cestălalt versant al românismului“ [27]. Indiferent în care parte a Carpaţilor trăiau, românii au fost animaţi mereu de aceleaşi ţeluri călăuzitoare, exprimate în aceeaşi limbă şi concretizate în aceleaşi aspiraţii [28]. Aşa se explică afirmaţia unui fost deputat în Parlamentul de la Budapesta, care preciza că „nu există în Europa, în lume, o ţară atît de unitară, cu atîta unitate şi în suflet şi în simţiri“ [29].

Imediat după ce Unirea din 1918 a devenit o realitate, cei care s-au ocupat de această admirabilă împlinire au evidenţiat faptul că ea

[22] *D.S.*, 1 decembrie 1931, p. 76—77.
[23] *D.S.*, 1 decembrie 1932, p. 119; *D.A.D.*, 17 decembrie 1919, p. 175.
[24] *Idem*, 10 mai 1927, p. 3 500.
[25] *Ibidem*, p. 3 497.
[26] *D.A.D.*, 1 decembrie 1932, p. 132.
[27] *Ibidem*, p. 138 şi 1 decembrie 1931, p. 76.
[28] *Idem*, 1 decembrie 1925, p. 284 şi 1 decembrie 1934, p. 71.
[29] *Idem*, 23 decembrie 1928, p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezenta expresia firească a voinţei poporului român, care, prin sacrificii intrate deja în legendă, a făcut posibilă unirea tuturor fiilor săi, între adevăratele graniţe ale românismului. Încă o dată, poporul român demonstrase că este singurul făuritor al istoriei sale, îndreptăţit întru totul a se dezvolta liber şi însufleţit de idealurile cele mai înalte ale contemporaneităţii. Alături de celelalte momente remarcabile trăite de naţiunea română în drumul său către unirea deplină, 1 Decembrie 1918 a reprezentat, mai mult decît oricînd, prilejul afirmării voinţei unui popor dornic să-şi vadă toţi fii muncind laolaltă pămîntul pentru care se jertfiseră în războiul abia încheiat. Mesajul regal de deschidere a Parlamentului ce urma să ratifice rezoluţia adoptată la Alba-Iulia începea cu precizarea că primele gînduri ale celor ce reprezentau voinţa României noi trebuiau să se îndrepte către cei mulţi, care au luptat pentru întregirea neamului [30]. În cuvîntul de deschidere a lucrărilor Camerei, preşedintele de vîrstă, Vasile Stroescu, declara că „cel dintîi factor care a lucrat la unirea Românilor a fost însuşi poporul românesc" [31]. La rîndul său, cel ce condusese ţara în anii războiului şi apoi ne reprezentase, ca prim-delegat, la Conferinţa păcii, sublinia că „...nici pe un tărîm nu există în firea forţelor putinţa să înfrîngă hotărîrea unui popor, care vrea să trăiască demn şi independent" [32]. Convingerea tuturor celor adunaţi în „Parlamentul Marii Uniri" era aceea că victoria obţinută pe cîmpul de luptă, cea care a permis desăvîrşirea unităţii naţionale, a fost posibilă datorită sacrificiilor întregului popor, deoarece, atît cei care au luptat cu arma în mînă, cît şi cei obligaţi să suporte supliciul refugiului sau umilinţele ocupaţiei au suferit deopotrivă [33]. Cea mai înălţătoare jertfă, însă, unanim recunoscută, a fost adusă de ţăranul român, prin faptele sale anonime, dar sublime, săvîrşite pe cîmpul de luptă sau în spatele frontului [34]. Octavian Goga, cîntăreţul „pătimirii noastre", vorbind în acel „Parlament al sufletului românesc", cum a fost numit primul forum parlamentar al României întregite, sublinia aceeaşi idee, întrebîndu-se *dacă posteritatea va cunoaşte adevăratul sacrificiu sufletesc* al românilor din fostul Imperiu austro-ungar [35]. După ce la Alba-Iulia, „epopeea naţională a poporului român" devenise un act împlinit, tot poporul a fost acela care, prin voinţa sa neclintită, a impus forurilor internaţionale întrunite la Paris, recunoaşterea celor hotărîte la 1 Decembrie 1918. „Cînd reprezentanţii oficiali ai României întregite..., declara preşedintele Consiliului Dirigent, au pretins înaintea conferinţei de pace respectarea integrităţii aspiraţiunilor noastre, cînd reprezentanţii oficiali ai României întregite au susţinut întregul crez al gîndirei româneşti înaintea lumei din afară, noi, poporul românesc din Transilvania, Banat şi din

[30] *D.A.D.*, 20 noiembrie 1919, p. 1.
[31] *Ibidem*, p. 2.
[32] *D.A.D.*, 17 decembrie 1919, p. 175.
[33] *D.S.*, 29 decembrie 1919, p. 223.
[34] *Idem*, 22 decembrie 1919, p. 94.
[35] *D.A.D.*, 19 decembrie 1919, p. 189; *D.S.*, 26 decembrie 1919, p. 284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

părțile ungurene, am stat ca un zid la spatele acestor reprezentanți oficiali ca să dăm totdeauna, în orice clipă și în orice moment, toată tăria și tot sprijinul moral pe care l-a putut da un popor de atitea milioane" [36]. În Parlamentele care au urmat celui constituit în noiembrie 1919, ideea a fost mereu reluată, de diferite personalități politice sau culturale. În decembrie 1924, unul dintre fruntașii Partidului Național din Transilvania conchidea că poporul român, după ce se afirmase, prin veacuri, ca purtător al stindardului aspirațiilor naționale, a fost acela care, la Alba-Iulia, a decis unirea ținuturilor transilvane cu patria mamă [37]. Acest fapt a fost posibil, bineînțeles, numai prin efortul unit al tuturor românilor și în primul rînd al celor din România veche [38]. „Dacă vicisitudinile veacurilor și vitregia implacabilă a condițiunilor în care poporul nostru a fost nevoit să trăiască în decursul timpurilor — sublinia un deputat, în 1932 — l-au ținut pînă în pragul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, departe de o viață liberă și de sine stătătoare, în schimb, prin ercismul, prin tenacitatea și prin superioritatea rasei căreia îi aparținem, am știut să ne păstrăm intangibil patrimoniul de virtuți naționale, pentru ca, în ziua supremă, să izbutim, cu prețul eforturilor și al jertfelor comune, să smulgem adversităților, împlinirea destinelor noastre istorice" [39]. Subliniind rolul poporului în acel „plebiscit al sufletelor", de la 1 Decembrie 1918, Șt. Cicio-Pop revela că la Alba-Iulia au fost prezenți pînă și cei care fuseseră obligați să vorbească o altă limbă, dar care au păstrat în suflet conștiința românității lor [40]. N. Iorga, unul dintre ctitorii statului național unitar, vorbind despre rolul și locul poporului în actul de la 1 Decembrie 1918, sublinia faptul că România nouă este opera celor mulți, care, întotdeauna, au avut încredere în viitorul neamului lor [41].

După ce rezoluția adoptată la Alba-Iulia a proclamat „deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare" [42], naționalitățile conlocuitoare din Transilvania s-au pronunțat și au aprobat actul din 1 Decembrie 1918 [43]. Acest aspect al problemei în discuție a constituit, dealtfel, una dintre chestiunile relevate de mulți dintre deputații sau senatorii care s-au ocupat de momentul unirii Transilvaniei cu România. În decembrie 1919, Rudolf Brandsch se angaja, în numele germanilor din România, după ce aceștia recunoscuseră *Unirea*, să muncească alături de români pentru viitorul țării [44]. În nenumărate rînduri, parlamentarii naționalităților conlocuitoare au evidențiat principialitatea prevederilor adoptate la Alba-Iulia în problema raporturilor care urmau

[36] *D.A.D.*, 22 decembrie 1919, p. 217.
[37] *Idem*, 1 decembrie 1924, p. 425.
[38] *D.S.*, 1 decembrie 1926, p. 71 ; *D.S.*, 1 decembrie 1932, p. 132.
[39] *D.A.D.*, 1 decembrie 1932, p. 131—132.
[40] *Ibidem*, p. 130.
[41] *D.S.*, 1 decembrie 1932, p. 119 și 1 decembrie 1934, p. 52.
[42] *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 109 ; I. Lupaș, *Istoria unirii Românilor*, București, 1937, p. 367.
[43] *Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918*, București, 1972, p. 681—687.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să guverneze comuniunea tuturor celor ce locuiau între granițele României, indiferent de naționalitate, limbă sau confesiune. Astfel, deputatul Teodor Fischer recunoștea că „acest act de unire (1 Decembrie 1918 — Gh. I. F.) a fost întemeiat pe dreptul de autodeterminare a colectivității naționale din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș, care era în majoritate absolută în aceste teritorii, și a avut eficacitate în virtutea concordanței sale cu principiul dreptului internațional, al autodeterminării". Această rezoluție, evidențiia el în continuare, a pornit „...din sufletul poporului român..., plin de dorul de unitate națională, dar și plin de înaltul sentiment de umanitate și frăție pentru toate popoarele conlocuitoare" [45]. Un alt deputat, reprezentant al unei naționalități conlocuitoare, declara că „procesul istoric, care, prin Unirea Ardealului cu Patria-Mumă, a luat sfîrșit o dată pentru totdeauna, a pus temelia unui stat democratic, în sînul căruia toate popoarele, pe care destinul le-a așezat pe pămîntul românesc, trebuie să-și găsească desăvîrșita ocrotire", aprobînd realizarea unirii depline, la 1 Decembrie 1918 [46]. Încercînd să reliefeze latura sentimentală a acestui moment, un deputat român preciza că data unirii Transilvaniei poartă cu sine „semnificația reconcilierii". „Poporul român, întrunit în mare entuziasm, în proclamarea acestei uniri — arăta el —, a înțeles să uite nedreptățile și suferințele trecutului, întinzînd mîna tuturor conlocuitorilor, o mînă frățească, înțelegînd să trăiască în viitor, în pace, în armonie, cu respectul drepturilor fiecărui cetățean, în granițele acestei țări" [47]. N. Iorga, abordînd aceeași chestiune, milita pentru respectarea principiului naționalităților, înscris în rezoluția de la Alba-Iulia, precizînd că „la locul bun vine multă lume, și, dacă vine pentru muncă, nimeni nu-i zice nimic; dar hotărăște întîi acela care a fost acolo, care a tăiat codrul, care a pus cea dintîi sămînță în pămînt" [48]. Nu o dată, aducîndu-se în dezbaterile parlamentare principiile proclamate la Alba-Iulia în problema naționalităților conlocuitoare, primul ministru sau președintele Camerei au subliniat că poporul român era hotărît să trăiască și să muncească, în spațiul geografic ce aparținuse, dintotdeauna, națiunii ce-și hotărîse, *în fosta capitală a lui Mihai Viteazul*, unitatea sa politică [49].

Încă din primele dezbateri ale Parlamentului constituit în toamna anului 1919, se releva că nici o putere străină nu va reuși vreodată să destrame ceea ce un popor întreg a făurit, în timp, afirmîndu-și, în fața Europei, hotărîrea de a trăi liber și unit, în pace cu toate statele civilizate ale lumii [50]. De aceea, atunci cînd unele cercuri politice revanșarde au început să se manifeste împotriva spiritului tratatelor de pace, în Parlamentul român se preciza că „neamul nostru a fost, este și rămîne pironit de necesitățile istorice, de coastele Carpaților, cu pri-

[44] *D.A.D.*, 18 decembrie 1919, p. 161.
[45] *Idem*, 30 noiembrie 1929, p. 108.
[46] *Idem*, 1 decembrie 1932, p. 137.
[47] *D.S.*, 1 decembrie 1932, p. 113.
[48] *Ibidem*, p. 119.
[49] *D.A.D.*, 1 decembrie 1934, p. 71 și 1 decembrie 1932, p 130.
[50] *Idem*, 17 decembrie 1919, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

virile ațintite spre Dunăre și Mare, și că oricîte păsări de pradă ar fi încercat să ciupească din măduva acestui Prometeu și să rupă bucăți din corpul lui, el a rămas pururea la postul său de veghe, a suferit, a luptat și, în sfîrșit, a învins pentru a păstra și continua tradițiile politice și culturale ale românilor de răsărit" [51]. Apoi, odată cu afișarea unor pretenții străine lumii civilizate, Laurențiu Oanea, fost secretar al Marii Adunări naționale constituante, arăta că „unirea noastră a însemnat o dreptate istorică și că, în interesul păcii și bunelor raporturi de vecinătate cu popoarele mărginașe, cerem respectarea tratatelor și vestejim toate încercările revizioniste susținute în ultimul timp de toți aventurierii politici, care au interes să facă agitațiuni în jurul actului internațional de la Trianon, prin care s-a consfințit, și sub acest raport internațional, unirea noastră pentru vecie, decretată la Alba-Iulia în 1 Decembrie 1918" [52]. Ori de cîte ori, în dezbaterile parlamentare, a revenit problema unirii Transilvaniei cu România, toți cei prezenți în incinta Corpurilor legiuitoare au condamnat orice încercare de încălcare a tratatelor de pace, declarînd că hotarele României „nu suportă mici o discuțiune și prin urmare ele sînt și vor rămîne definitive" [53]. După ce și-a dobîndit independența și dreptul de a se constitui într-un stat național unitar, poporul nostru a trecut peste suferințele îndurate în decursul istoriei, hotărît să trăiască în raporturi de înțelegere cu cei care cîndva se erijaseră în stăpînitori ai unor vechi ținuturi românești [54]. Fără a încerca să intimideze pe cineva, cei care, prin mandatul lor, reprezentau voința națiunii, arătau, tuturor celor care se ridicau împotriva înfăptuirilor de la Alba-Iulia, că „din atîta durere dincolo de munți și atîta sînge vărsat dincoace s-a plămădit un singur suflet și un singur braț, care nu amenință pe nimeni, dar va ști să-și apere pămîntul ce-i aparține" [5]. Cei mai aleși fii ai neamului au urcat la tribuna Parlamentului, pentru a rosti hotărîrea unei țări pașnice de a-și apăra hotarele împotriva oricărei încercări de a nesocoti un drept înscris deja în filele istoriei [56]. Așa, de pildă, mitropolitul N. Bălan, unul dintre fruntașii luptei pentru idealul național, declara că „...vrăjmașilor noștri, cu gînduri revizioniste, le spunem răspicat, în auzul lumii întregi, ca și înainte de aceasta cu 14 ani, în cetatea lui Mihai : procesul istoric dintre noi s-a încheiat, sentința a fost adusă definitiv la Alba-Iulia și, inapelabilă cum este, a fost sancționată de neinduplecata voință a întregului popor românesc..." [57]. În anii ce au urmat, odată cu proliferarea intențiilor revizioniste, tot mai mulți parlamentari s-au ridicat împotriva acelora care, ignorînd realitățile vremurilor și sfidînd orice document istoric, treceau peste hotărîrile de la Alba-Iulia [58]. Sesi-

[51] *D.A.D.*, 8 decembrie 1923, p. 446.
[52] *D.S.*, 1 decembrie 1931, p. 76.
[53] *Idem*, 1 decembrie 1932, p. 115.
[54] *Ibidem*, p. 117.
[55] *D.A.D.*, 1 decembrie 1932, p. 136 ; *D.S.*, 1 decembrie 1932, p. 114.
[56] *D.A.D.*, 1 decembrie 1932, p. 131 ; *D.S.*, 1 decembrie 1932, p. 117, 119.
[57] *D.S.*, 1 decembrie 1932, p. 114.
[58] *Idem*, 1 decembrie 1934, p. 48—50 ; *D.A.D.*, 1 decembrie 1934, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zînd faptul că toate aceste ameninţări revizioniste periclitau pacea Europei, preşedintele Camerei adresa tuturor românilor chemarea de a se mobiliza în vederea apărării şi consolidării ţării [59].

Abordînd, în diferite ocazii, implicaţiile actului din 1 Decembrie 1918, parlamentarii români au evidenţiat faptul că „în momentele grele şi hotărîtoare, nu numai pentru noi, dar pentru civilizaţiunea unei părţi întregi a lumei, nu ne-au fost alţii pavăză, ci am fost noi pavăza noastră şi a lor" [60]. În decembrie 1919, premierul român conchidea că ţara noastră, aşezată la răspîntia Orientului şi a Occidentului, a suportat consecinţele acestei situări geografice, nereuşind a se unifica politiceşte, permiţînd, însă, prin vitejia spadelor sale şi prin sacrificiile celor mai buni fii ai săi, ridicarea unor state şi a unor culturi scutite de pericolul celor ce băteau la porţile Europei [61]. După ce, prin rezoluţiile adoptate în 1918, România îşi hotărîse singură cursul evoluţiei sale ulterioare, convingerea tuturor era aceea că prin poziţia lui geografică, prin însuşirile, prin trecutul şi energiile lui, neamul nostru are un rol de seamă în cultura şi civilizaţia Europei [62]. De aceea, I. Petrovici arăta că 1 Decembrie 1918 „nu reprezintă numai un moment culminant în ascensiunea prosperităţii noastre naţionale, ci este totodată şi un moment culminant în ascensiunea omenirii civilizate înspre culmi mai înalte şi către zări mai luminoase" [63]. Reuşind să preîntîmpine sau să stăvilească încercările de extindere şi cucerire ale imperiilor care o înconjurau, România şi-a păstrat, printr-un sacrificiu aproape unic în istorie, fiinţa sa naţională, identificată, dintotdeauna, cu aspiraţia seculară de unire a tuturor românilor, într-un stat unitar şi independent. Explicaţia realizărilor dobîndite de poporul nostru, arăta Mircea Djuvara, rezida în politica sa externă înţeleaptă, care, depăşind orice motive egoiste, a ştiut să se ridice deasupra intereselor de moment, înţelegînd că aspiraţiile sale se confundau cu năzuinţele cele mai nobile ale lumii civilizate [64]. Respectînd întru totul înaltele principii de dreptate şi de ordine internaţională, „neamul românesc — preciza un deputat — a fost sentinela neclintită a civilizaţiei în Orientul european. Şi, ca orice sentinelă statornică, a îndurat, cu resemnare, toate umilinţele şi toate îngenuncherile, aşteptînd cu înfrigurare ziua mare de bucurie şi izbăvire, ziua mîntuirii neamului" [65]. Iar atunci cînd, în sfîrşit, izbînzile de pe cîmpul de luptă au impus în faţa opiniei publice internaţionale statul naţional unitar român, rolul său s-a conturat dintr-o dată, toţi văzînd în noua Românie o ţară civilizatoare şi o forţă de echilibru şi de apărare a păcii în această parte a Europei [66].

[59] *D.A.D.*, 30 noiembrie 1935, p. 60.
[60] *Idem*, 17 decembrie 1919, p. 175.
[61] *Idem*, 16 decembrie 1919, p. 152.
[62] *Idem*, 17 decembrie 1919, p. 175.
[63] *Idem*, 1 decembrie 1934, p. 72.
[64] *Ibidem*, p. 70.
[65] *D.A.D.*, 1 decembrie 1934, p. 71.
[66] *Idem*, 10 mai 1927, p. 349 ; 1 decembrie 1932, p. 131.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În fața acestor perspective, precum și a cerințelor de desăvîrșire a hotărîrilor adoptate la Alba-Iulia, în întreaga perioadă interbelică, țara noastră a făcut eforturi considerabile în vederea consolidării unirii economice, politice și culturale a tuturor românilor, ce se regăseau, după secole de luptă, între granițele firești ale patriei lor. „Suveranitatea reală a unui Stat, arăta Al. Vaida-Voevod, făcînd apel la unirea și conlucrarea tuturor energiilor țării, este direct proporțională cu suma forțelor sale reale“ [67]. În acțiunea de consolidare a operei realizate la 1 Decembrie 1918, tribuna parlamentară s-a identificat cu un forum de afirmare și mobilizare a tuturor virtuților neamului, în vederea edificării statului național [68]. Așa cum observa un parlamentar, „România-Mare nu a fost, ci va fi. Pentru desăvîrșirea ei mai este nevoie să cucerim încă o redută inexpugnabilă la aparență, reduta organizării țării și a unirii sufletești a tuturor cetățenilor României-Mari“ [69]. Hotărîrea unanimă a celor adunați în Dealul Mitropoliei era aceea relevată de T. Cudalbu : „avem o datorie sfîntă, ca după ce Unirea s-a făcut, toată românimea să lucreze pentru consolidarea țării...“, considerînd aceasta ca un gest de recunoștință pentru cei peste o sută de mii de români adunați la Alba-Iulia și a tuturor celor ce au luptat pentru cauza națională [70]. „Să zidim în temeliile României-Mari — se angaja I. Nistor —, ca și Meșterul Manole, tot ceea ce avem mai scump și mai sfînt în gîndul și în sufletul nostru, pentru ca această temelie să fie trainică și indestructibilă...“ [71]. Întotdeauna, în plenul Corpurilor legiuitoare, concluzia la care s-a ajuns a fost aceea că prima datorie a tuturor românilor era consolidarea actului din 1 Decembrie 1918 [72]. „Noi voim să creăm o realitate, sublinia un deputat transilvănean, care să înfăptuiască visul unei Românii democratice, o Românie de dreptate socială, de înfrățire și de solidaritate națională, care să fie un factor și o chezășie pentru întreaga civilizație în răsăritul Europei“ [73].

Evidențiind semnificația majoră a acestui moment distinct al istoriei naționale, parlamentarii români au conchis, nu o dată, că „ziua de 1 Decemvrie este mare, fiindcă a încheiat un trecut plin de dureri și fiindcă a deschis un viitor plin de bucurii și de speranțe“ [74]. Considerată „zi unică în istoria neamului“, această dată a marcat începutul unei noi *epoci*, aceea a victoriei aspirațiilor noastre naționale [75]. Unul dintre promotorii Marii Adunări naționale de la 1 Decembrie 1918 sublinia că „Alba-Iulia este cel mai strălucit plebiscit, pentru că acolo a fost de față tot sufletul Neamului Românesc : cler, laici, dascăli, profesioniști,

[67] *D.A.D.*, 16 decembrie 1919, p. 156.
[68] *Idem*, 1 decembrie 1920, p. 9.
[69] *D.S.*, 21 decembrie 1920, p. 91 și 18 decembrie 1920, p. 61.
[70] *D.A.D.*, 1 decembrie 1921, p. 9, 13—14 și 22 decembrie 1926, p. 711.
[71] *Idem*, 8 decembrie 1923, p. 453.
[72] *Idem*, 29 noiembrie 1924, p. 385, 2 decembrie 1924, p. 471 și 1 decembrie 1925, p. 285.
[73] *Idem*, 1 decembrie 1924, p. 428, 23 decembrie 1928, p. 80 și 15 noiembrie 1930, p. 5.
[74] *D.S.*, 30 noiembrie 1935, p. 302.
[75] *D.A.D.*, 15 noiembrie 1930, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

muncitori şi ţărani. În această Albă-Iulie s-au decretat principii pentru care astăzi se luptă lumea civilizată ; acolo s-a vorbit prima dată de dezarmare ; în Alba-Iulia am hotărît că războiul nu mai poate fi armă pentru tranşarea diferendelor internaţionale ; acolo s-a spus prima dată că popoarele trebuie să se înţeleagă pe cale paşnică" [76]. Toţi cei care s-au referit, de-a lungul anilor, la momentul unirii Transilvaniei cu România, au evidenţiat faptul că acesta reprezintă „o culme în mersul ascendent al poporului românesc", „momentul culminant al istoriei românismului", „o sinteză a înfrăţirii organice, care a existat totdeauna în conştiinţa poporului nostru", „formalitatea finală a unităţii noastre naţionale" etc. [77]. Tocmai de aceea, actul din 1 Decembrie 1918 a intrat în istorie ca o manifestare a voinţei naţionale, unică şi imprescriptibilă, ca dealtfel toate momentele remarcabile ale întregii evoluţii a poporului român [78].

LE 1-ER DÉCEMBRE 1918 DANS LES DÉBATS DU PARLEMENT ROUMAIN

RÉSUMÉ

Le 1-er Décembre 1918 représente la date quand la Transylvanie, par la volonté des roumains rassemblés à Alba-Iulia a décidé s'integrer à la Roumanie. Dans cet article, l'auteur relève la modalité dont les débats du Parlement roumain, durant la periode comprise entre les deux guerres mondiales, ont reflété les implications et les significations du cet important moment de l'histoire de la Roumanie.

[76] *D.A.D.*, 1 decembrie 1932, p. 130 şi 23 decembrie 1928, p. 79.

[77] *D.S.*, 1 decembrie 1926, p. 71 şi 1 decembrie 1934, p. 53 ; *D.A.D.*, 19 decembrie 1919, p. 191 şi 29 noiembrie 1924, p. 386.

[78] Cf. Gh. I. Florescu, *Desăvîrşirea unităţii naţionale — expresie a voinţei întregului popor român*, în „Carpica", XI, Bacău, 1979, p. 49 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

COORDONATE SOCIOPROFESIONALE ALE POPULAȚIEI ROMÂNIEI ÎN PRIMUL DECENIU INTERBELIC

DE

I. SAIZU

Pe plan demografic, Unirea cea Mare a determinat creșterea potențialului uman de la 7 897 311 locuitori în 1915 la 14 669 841 în 1919, pentru a ajunge la 17 390 605 suflete în 1928 [1]. Fenomenul a fost însoțit de sporirea calitativă a ocupațiilor, întrucît, odată cu actul de la 1 decembrie 1918, însăși structura profesională s-a îmbunătățit. Într-un atare context, opera de refacere și, apoi, de avînt și de diversificare a producției avea să dea îndeletnicirilor social-economice și cultural-artistice valențe și impulsuri fără precedent, iar procesului respectiv perspective mai clare.

Partajarea precisă a populației din primul deceniu interbelic după gradul de ocupație, recunoscută ca o cerință de prim ordin pentru cunoașterea vieții sociale [2] și a etnicului, căci nu era suficient să se știe numai că în România existau atîția agricultori, industriași, comercianți, etc., ci și cîți din băștinași practicau asemenea îndeletniciri [3], întîmpină dificultăți dintre cele mai mari din pricina lipsei de evidențe atotcuprinzătoare și a neîntocmirii unui recensămînt general imediat după făurirea statului național unitar, care să permită detașarea tuturor aspectelor, inclusiv detalierea pe structuri profesionale. Statisticile rămase sînt sumare, rezultînd din neaplicarea unor criterii unice de alcătuire, fapt ce creează situații anevoie de adus la același numitor. Abia mai tîrziu, prin legea din 2 aprilie 1931 [4], pentru ratificarea Convenției Internaționale a Statisticilor Economice, încheiată la Geneva în 14 de-

---

[1] *Anuarul statistic al României 1935 și 1936*, București, 1937, p. 31.

[2] S. Manuilă, D. C. Georgescu, *Populația României*, București, 1937, p. 70; S. Manuilă, *Introducere*, la *Nomenclatura profesiunilor și întreprinderilor cuprinzînd și codul profesiunilor*, București, 1933, p. V.

[3] S. Manuilă, *Metode noui în tehnica studiilor de populație*, București, 1940, p. 10.

[4] C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XIX (1931), București, ș.a., p. 306—311.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cembrie 1928, care obliga pe semnatari ca, decenal, să efectueze un recensămînt al populației proprii, s-a reușit în mare parte să se înlăture un atare neajuns.

Pînă la consemnarea respectivă, unii contemporani, în dorința de a suplini atributele recensămîntului, au operat cu cifre care să ofere, cît de cît, o imagine a structurii profesionale a populației României. Aplicarea proporțională a datelor din 1912 la totalul locuitorilor existenți la 1 ianuarie 1929, deși condițiile economico-sociale au suferite modificări însemnate, arată că partea activă a populației reprezenta 53,7%, iar cea pasivă 46,3%, că clasa urbană era, față de total, mai puțin activă decît cea rurală (8,98%—6,78% bărbați și 2,20% femei — și, respectiv, 44,74% —24,12% bărbați și 20,62% femei). Repartiția procentelor populației active pe categorii de profesii îmbracă, în consecință, același caracter de relativitate: 41,84% în agricultură și ramurile anexe ei ; 6,68% în comerț și în industrie ; 2,49% în servicii publice ; 2,71% liber profesioniști[5].

Deosebit de importante pentru cunoașterea structurii profesionale a populației sînt schimbările produse la nivelul proletariatului și al aliaților lui și aceasta pentru motivul esențial că industrialismul modern determină o schimbare profundă și a noțiunii de profesie. Efectul cel mai însemnat, cu adînci implicații pozitive asupra avansului societății, care a avut loc ca urmare a refacerii și a dezvoltării economiei, îndeosebi prin stimularea procesului de industrializare[6], îl constituie îngroșarea rîndurilor clasei muncitoare, a ponderii ei în totalul populației. Progresul forțelor de producție, ca și aplicarea legii de reformă agrară din 1921, au determinat modificarea raportului dintre muncitorii din industrie și cei din agricultură în favoarea celor dintîi.

Judecînd procesul din unghiul ramurilor, precizăm că asanarea economică a impus ca în toate exploatările de cărbuni, minereuri și cariere cifra angajaților să urce de la 33 882 în 1920 la 44 100 în anul următor[7]. Datele pentru anii 1922—1928[8] demonstrează că în aceeași ramură au fost ocupați mai mulți muncitori decît în perioada precedentă. Netăgăduit, cifrele privind forța de muncă angajată în extracția de cărbuni, minereuri și cariere, cu o oscilație identică cu însăși activitatea

[5] E. N. Giurgea, *Repartiția populației productive a României pe categorii de profesiuni și vîrstă în raport cu cea neproductivă*, în „Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și industrie", an. IX (1929), nr. 9, p. 354—355.

[6] M. Todosia, *Teorii burgheze din perioada interbelică cu privire la industrializarea României*, Iași, 1967, p. 40—155 ; I. Saizu, *Opinii privind industrializarea României (1922—1928)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", Iași, VII (1970), p. 243—268 ; I. Agrigoroaiei, *Programul Partidului național — liberal din perioada 1918—1921 și unele probleme referitoare la dezvoltarea economiei naționale*, în idem, VIII (1971), p. 287—315 ; I. Saizu, *Structura legislației economice a României între anii 1922 și 1928*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» Iași", Istorie, XXII (1976), 41—54.

[7] *Statistica minieră a României pe anul 1920*, București, 1921, p. XXVIII și 146—147 ; idem 1921, București, 1922, p. XIV, 148—149.

[8] *Enciclopedia României*, vol. III, p. 1 096 ; *Anuarul statistic al României 1939 și 1940*, București, 1940, p. 476—493.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ei economică, atestă că punctul maxim de evoluție a personalului total îl reprezintă anul 1926, cu 60 175 ocupați [9].

Diviziunea pe grupe de ocupații arată că într-un singur exercițiu (din 1920 pînă în 1921) a avut loc o creștere de la 705 la 1 550, deci mai mult decît dublu, a maiștrilor (mineri și sondori), de la 248 la 650, prin urmare o sporire de peste 250%, a maiștrilor de ateliere, de la 8 659 la 21 522, așadar un avans tot substanțial, al salahorilor și al zilierilor, de la 643 la 738 al personalului administrativ, o coborîre de la 13 522 la 13 119 a minerilor, de la 4 605 la 4 193 a lucrătorilor sau a meseriașilor în ateliere și de la 2 071 la 537 a numărului oamenilor de serviciu, inclusiv paznicii sau „gardienii" [10]. Deosebit, statisticile din 1920 și 1921 au consemnat clase de profesiuni pentru care comparabilitatea este greu de realizat. Într-adevăr, în vreme ce în 1920 au fost înscrise 429 cadre reprezentînd personalul tehnic, în anul următor detalierea ocupațiilor a impus ca, pe lîngă 345 directori tehnici, șefi de exploatare și ingineri, să se noteze 153 maiștri mineri șefi, 548 funcționari de birou și 745 lucrători specializați [11]. Și într-un caz și în celălalt este evidentă, în pofida pendulării valorilor pe clase de profesiuni, creșterea numărului cadrelor legate nemijlocit de producție.

Situația avea să capete oarecare limpezime în statisticile pentru anii 1922—1928. Cu adevărat, scăzînd din total mărimea care revine angajaților tehnici (303 în 1922, 265 în 1923, 314 în 1924, 391 în 1925, 427 în 1926, 401 în 1927 și 445 în 1928) [12], administrativi și de birou (1 419 în 1922, 1 647 în 1923, 1 820 în 1924, 2 034 în 1925, 2 174 în 1926, 2 212 în 1927 și 2 134 în 1928) [13], constatăm că ramura la care ne referim a cuprins muncitori și maiștri în sumă de 44 297 în 1922, 50 219 în 1923, 51 986 în 1924, 54 904 în 1925, 57 574 în 1926, 53 772 în 1927 și 47 366 în 1928 [14], deci un detașament puternic al clasei muncitoare. Cel mai mare număr era încorporat de categoriile salahori, sondori și mineri, meseriași și maiștri (sondori și mineri). Față de 1922, sporul era în 1926 de aproape 13 000 de muncitori. În anii de avans, fenomenul s-a produs îndeosebi la salahori, iar comprimarea din etapa de declin a avut loc tot pe seama aceleiași grupe, ca și a lucrătorilor calificați din ateliere.

Din punct de vedere strict profesional, raportul dintre personalul superior și cel inferior arată că numărul cadrelor cu instrucție școlară era insuficient. Mărturie prezintă faptul că totalul angajaților necalificați se apropia de jumătatea cifrei întregului personal din industria minieră, iar pentru 1925 și 1926 o și depășea. Adăugînd datele privind

---

[9] *Enciclopedia României*, vol. III, p. 1 096.

[10] *Statistica minieră a României pe anul 1920...*, p. XXVIII și 146—147; idem 1921..., p. XIV, 148—149.

[11] *Ibidem.*

[12] *Anuarul statistic al României 1939 și 1940....*, p. 476—493; *Enciclopedia României*, vol. III, p. 1 096.

[13] *Ibidem.*

[14] *Statistica industriei extractive*, an. XXXIX (1937), București, 1939, p. 22—23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oamenii de serviciu, observăm că ambele clase însumau, cu excepţia anilor 1927 şi 1928, mai mult de o doime [15].

Repartiţia teritorială a ramurii pune în evidenţă că marea majoritate a forţei de muncă se afla plasată în interiorul arcului carpatic : în 1921, bunăoară, erau 30 162 în Transilvania, 7 174 în Banat, 6 292 în România veche şi 403 în Bucovina [16]. Ierarhia avea să se menţină şi în perioada următoare : Transilvania cu 37 320 sau 65,10% ; Banatul cu 10 180 sau 17,75% ; Vechea Românie cu 8 899 sau 15,53% ; Bucovina cu 420 sau 0,73% cadre [17]. De menţionat că aproximativ 40% din numărul total al muncitorilor ocupaţi în asemenea exploatări erau concentraţi în bazinul carbonifer din Valea Jiului, cu o cifră care a sporit continuu de la 12 125 lucrători în 1918 la 15 785 în 1921, la 18 197 în 1924, spre a se restrînge la 13 269 în 1928 [18].

Structura personalului după locul de origine permite, atît cît fenomenul a fost inserat, să se tragă concluzia esenţială că, alături de alte cauze, politica de stimulare a muncii naţionale în spiritul formulei „prin noi înşine" [19] a dat rezultate bune. Pe ansamblul ramurii, cifra personalului străin a coborît de la 3 940 în 1920 [20] la 784 în 1921 [21], 417 în 1922, tot atîta în 1923, 453 în 1924, 452 în 1925, 491 în 1926, 459 în 1927 şi 409 în 1928 [22]. Prin urmare, o sporire substanţială nu numai a totalului personalului pe ramură, ci şi a ponderii muncii naţionale în detrimentul celei exterioare, a cărei participare a coborît de la 12% în 1920 la 2% în 1921 [23], 0,90% în 1922, 0,79% în 1923, 0,84% în 1924, 0,78% în 1925, 0,81% în 1926, 0,81% în 1927 şi 0,82% în 1928 [24]. Cel mai bine era reprezentată muncă provenită din afara graniţei în clasa directori tehnici, şefi de exploatare şi ingineri, cota depăşind 10% în 1921 ; valoarea maximă a fost consemnată în 1924 cu 52 cadre, iar minimă în 1927 cu 38 persoane [25]. La unele categorii, ca de pildă la „alţi lucrători specializaţi", nu s-a înregistrat nici un angajat străin [26].

Sub raport numeric, pe planul doi în structura proletariatului se plasau muncitorii din industria de petrol, care, împreună cu cei din întreprinderile miniere şi de cariere, formau, prin gradul de concen-

---

[15] *Ibidem.*

[16] *Anuarul statistic al României 1922*, Bucureşti, 1923, p. 225 ; *Statistica minieră a României pe anul 1921* ..., p. XIV.

[17] *Statistica minieră a României pe anul 1925*, Bucureşti, 1926, p. XII—XIII.

[18] *Industria şi bogăţiile naturale din Ardeal şi Banat*, Cluj, 1927, p. 51 ; *Contribuţii la istoria capitalului străin în România*, Bucureşti, Editura Academiei, 1960, p. 270.

[19] I. Saizu. *Consideraţii asupra politicii „prin noi înşine" în perioada 1922—1928*, în „Studii", tom. 26 (1973), nr. 2, p. 319—337.

[20] *Statistica minieră a României pe anul 1920*, Bucureşti, 1921, p. XXVIII, şi 146—147.

[21] Idem 1921 ..., p. XIV.

[22] *Anuarul statistic al României 1939 şi 1940* ..., p. 476—493 ; *Enciclopedia României*, vol. III, p. 1 096.

[23] *Statistica minieră a României pe anul 1921* ..., p. XIV.

[24] Calculat după *Statistica industriei extractive*, an XXXIX (1937) ..., p. 22—23.

[25] *Ibidem.*

[26] *Statistica minieră a României pe anul 1921* ..., p. 148—149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trare, un puternic detașament de luptă revoluționară. În 1920, personalul utilizat în industria petrolului număra 12 746 angajați, din care 12 557 sau 98,52% români și abia 189 sau 1,48% străini [27], pentru ca în anul următor să fie ocupate 18 889 cadre, din care 18 630 sau 98,63 autohtoni și 259 sau 1,37% de peste hotare [28]. Era vorba de o creștere de 6 143 salariați, sau 47%, ceea ce pune în lumină cît de solicitat era acest produs pe piața internă și externă. Superioritatea era evidentă și față de nivelul anului 1915/1916, cînd s-au întrebuințat 14 219 angajați [29]. În răstimpul următor, personalul a sporit de la 23 510 în 1922 la 32 323 în 1926, după care a scăzut treptat, ajungînd la 28 208 salariați în 1928 [30].

Defalcarea cifrelor pe categorii de profesii arată că în 1921 erau 221 ingineri șefi de exploatare (164 români și 57 străini), 179 maiștri sondori șefi (159 autohtoni și 20 de peste granițâ), 1 001 maiștri sondori și ajutori (984 băștinași și 17 din afara hotarelor), 6 266 sondori și lăcari (6 250 indigeni și 16 de dincolo de frontiere), 1 191 diverși lucrători speciali (toți localnici), 526 maiștri în ateliere (499 aborigeni și 27 străini), 3 355 lucrători calificați (3 312 români și 43 de peste granițâ), 3 083 lucrători cu ziua și salahori, din care numai 7 străini. Așadar, categoriile tehnic și muncitori, aflate nemijlocit în procesul de producție, însumau 15 882 cadre [31]. Personalul administrativ, în număr de 1 164 (35 din afara frontierelor), și oamenii de serviciu și „gardienii", în cifră de 1 903 (37 de dincolo de hotare), veneau să completeze diferența pînă la totalul de 18 889 cadre existente în industria petrolului [32].

Transformate în valori relative, datele relevă că, sub raport național, personalul străin era prezent cu precădere în clasele care reclamau o calificare. Într-adevăr, îl întîlnim între inginerii și șefii de exploatare în proporție de 25,79% și între maiștrii sondori la scara de 11,17%, evitînd, în mare, munca brută, neprofesionalizată, ca și cea calificată grea, în care era prezent doar cu infimele cote de 0,26% între sondori și lăcari, de 0,23% între salahori și lucrători cu ziua și de 1,94% între oamenii de serviciu [33]. Forța de muncă autohtonă a oscilat între 74,21%, cît încorpora clasa ingineri și șefi de exploatare, și 100%, cît cuprindea categoria alți lucrători speciali [34]. Era vorba, prin urmare, de o prezență pronunțată a muncii naționale în exploatările petrolifere.

Repartiția pe subgrupe de ocupații din anii 1922—1928 denotă că s-a pus accent pe mărirea cu preferință a numărului de ingineri și șefi de exploatare (de la 306 în 1922 la 423 în 1926, pentru a coborî la 332 în 1928), de maiștri (de la 1 500 în 1922 la 2 344 în 1926, după care a

[27] *Ibidem*, p. VIII.
[28] *Ibidem*.
[29] *Ibidem*, p. 67—68.
[30] *Statistica industriei extractive*, an. XL (1938), București, 1940, p. 22—23.
[31] *Statistica minieră a României pe anul 1921...*, p. VIII—IX.
[32] *Ibidem*.
[33] *Ibidem*, p. 66—67.
[34] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmat o comprimare pînă la 2 134 în 1928), de sondori şi mineri (de la 7 772 în 1922 la 11 104 în 1925, cu o scădere la 9 068 în 1928), de maiştri de ateliere (de la 599 în 1922 la 669 în 1927, spre a se reduce la 599 în 1928), de meseriaşi (de la 3 988 în 1922 la 5 456 în 1925, pentru a coborî la 4 325 în 1928), de lucrători speciali (de la 1 430 în 1922 la 2 346 în 1928) şi de salahori (de la 4 335 în 1922 la 5 522 în 1926, cu o comprimare pînă la 5 172 în 1928), adică pe categoriile aflate direct în producţie. În aceeaşi perioadă a avut loc şi o majorare a personalului administrativ (de la 982 în 1922 la 1 322 în 1925, cu o scădere la 1 021 în 1928), a funcţionarilor de birou (de la 677 în 1922 la 947 în 1926, spre a se reduce la 793 în 1928) şi a personalului de serviciu (de la 1 921 în 1922 la 2 876 în 1926, micşorat pînă la 2 418 în 1928) [35].

După cum se vede, cifrele atestă că 1926 nu reprezintă punctul culminant al curbei de creştere pentru toate clasele de profesiuni. La sondori şi mineri, ca şi la meseriaşi şi personal administrativ, de pildă, comprimarea a început după 1925, fapt care a contribuit la îngroşarea timpurie a rîndurilor şomerilor. Privită fie numai şi sub acest unghi, industria petrolului a făcut dovada unei reale stabilizări.

Din punct de vedere teritorial, numărul muncitorilor a fost concentrat prin excelenţă în Muntenia, în judeţele Prahova, Dîmboviţa şi Buzău [36]. În 1921, cel dintîi deţinea 14 976 angajaţi, fiind urmat, în ordine descrescîndă, de Dîmboviţa cu 1 793, Buzău cu 1 355, Bacău cu 717 şi Maramureş cu 48 cadre [37]. După demonstraţii relativ recente, judeţul Prahova concentra patru cincimi din total [38], ceea ce era un veritabil indiciu de potenţial social şi revoluţionar consistent.

Comparativ cu situaţia din exploatările miniere, structura claselor de profesiuni din extracţia petrolului era mai echilibrată. Într-adevăr, de unde în prima ramură munca necalificată (salahori şi oameni de serviciu) depăşea jumătate din cifra totală a angajaţilor, în a doua, ea oscila în jurul proporţiei de 25%. În consecinţă, şi raportul dintre personalul tehnic şi clasa lucrători era mai bine cumpănit.

În condiţiile în care în perioada 1922—1928 s-a acordat o mai mare *atenţie factorului naţional în procesul valorificării bogăţiilor* [39], problema forţei de muncă nu poate fi privită numai sub raport numeric, ci şi a locului de origine. Cifrele privind personalul străin ocupat în extracţia petrolului arată o creştere bruscă, de la 258 în 1922 la 432 în anul următor, o uşoară scădere în 1924 (425), apoi din nou o creştere la 434 în 1925. După alte oscilaţii — 369 în 1926 şi 406 în 1927 — perioada se încheia cu cifra de 292 străini, deci aproape de nivelul anului de început [40]. Proporţional, structura personalului străin a înregistrat ur-

[35] *Statistica industriei extractive*, an. XL (1938)..., p. 22—23.

[36] *Anuarul statistic al României 1922 ...*, p. 222; *Statistica minieră a României pe anul 1921...*, p. VIII—IX.

[37] *Anuarul statistic al României 1922...*, p. 222.

[38] *Situaţia clasei muncitoare, din România. 1914—1944*, Bucureşti, Editura politică, 1966, p. 171—172.

[39] I. Saizu, *Consideraţii asupra politicii „prin noi înşine"...*, p. 319—337.

[40] *Statistica industriei extractive*, an. XL (1938)..., p. 22—23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mătoarele valori : 1,1% în 1922, 1,6% în 1923, 1,4% în 1924, 1,4% în 1925, 1,3% în 1927 și 1,0% în 1928. Pe totalul claselor de profesiuni, el era mai bine reprezentat decît în industria minieră, concentrat de preferință în categoria ingineri și șefi de exploatare, adică la conducere (26,5% în 1922 — cel mai mult în cadrul perioadei 1922—1928 — 25,3% în 1923, 26,3% în 1924, 23,1% în 1925, 19,5% în 1926 — cel mai puțin în anii 1922—1928 — 21,2% în 1927 și 20,2% în 1928. La alte categorii de ocupații, îndeosebi la cele necalificate (bunăoară, salahori și lucrători cu ziua) procentul forței de muncă străină era foarte mic sau chiar inexistent.

Progrese simțitoare avea să cunoască și industria prelucrătoare. Analize făcute nu de mult [41] au condus, estimînd aproximativ în lipsa unor statistici capabile să pună în evidență numărul și structura după ocupație, la fixarea la 400 000 a numărului muncitorilor salariați din această grupă (mică, mijlocie și mare). Aprecierea s-a putut face prin analiza rezultatelor anchetei industriale din 1920, care se referea în esență la nivelul anului precedent [42]. Instrucțiunile pentru efectuarea ei, deși aveau în vedere cunoașterea precisă a situației, considerau eronat ca întreprindere aparținînd industriei mari acea unitate care utiliza cel puțin 5 H.P. sau chiar un atelier care, lipsit complet de forța motrice, dispunea, în schimb, de minimum 20 de lucrători. Se exceptau morile, pentru care includerea în marea industrie începea cu motorul de 50 H.P. [43]. Cu toate că ancheta a cuprins și un număr de manufacturi și ateliere mărunte, muncitorii înregistrați pot fi considerați în covîrșitoarea lor majoritate — după părerea emisă în zilele noastre [44] — ca proletariat modern, de fabrică. Totalul angajaților din marea industrie prelucrătoare era în 1919 de 157 423, defalcat în 9 290 personal administrativ, 7 998 cadre tehnice și 140 135 lucrători [45]. Cifra primelor două categorii — 17 288 — atestă că, sub raport absolut și relativ, cele mai mari cote le-au întrunit ramurile alimentară (4 831 sau 28,0%), metalurgică (3 479 sau 19,9%), iar cele mai mici tăbăcăria (772 sau 4,5%) arte grafice și diverse (783 sau 4,5%) [46].

Divizarea personalului total (administrativ, tehnic și lucrători) pe ramuri exprimă că majoritatea era încadrat în industriile lemn și hîrtie (44 886 sau 28,3%), în metalurgie (37 635 sau 23,9%) și în alimentară (26 054 sau 17,3%), că valorile cele mai mici se aflau consemnate în energie electrică-uzine (doar 3 032 sau 1,9%), în arte grafice și diverse (5 872 sau 3,7%), tăbăcărie (6 290 sau 3,8%), chimie (8 740 sau 5,2%) și altele [47]. Partajarea lucrătorilor în aceleași ramuri (39 187 în industria

[41] *Situația clasei muncitoare din România* ..., p. 104.
[42] *Ibidem.*
[43] „Buletinul industriei", an. 1921, nr. 7—9, p. 21.
[44] *Situația clasei muncitoare din România* ..., p. 104.
[45] *Anuarul statistic al României 1922* ..., p. 202—203.
[46] N. P. Arcadian, *Industrializarea României*, ed. a II, București, 1936, p. 158—159.
[47] *Anuarul statistic al României 1922* ..., p. 202—203.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lemnului ; 34 156 în metalurgie, 21 223 în alimentară ; 13 425 în ceramică; 9 501 în textilă ; 7 524 în chimie ; 7 463 în arte grafice, hîrtie şi diverse ; 5 518 în pielărie ; 2 138 în energie electrică şi electrotehnică)[48] relevă că prelucrarea lemnului, a metalului şi a alimentelor încorpora cea mai mare parte a cifrei lor, primele două clase concentrînd peste jumătate din numărul total. Datele pentru acelaşi an dezvăluie că 64 816 dintre muncitori erau calificaţi, iar restul de 75 319 necalificaţi[49]. Chiar scăzînd din totalul grupei a doua suma de 7 736 ucenici (6 676 bărbaţi şi 1060 femei)[50] constatăm că mai mult de jumătate din numărul muncitorilor cuprinşi în marea industrie prelucrătoare erau necalificaţi, cea mai mare pondere fiind deţinută de industria lemnului : trei pătrimi din cifra ramurii. Categoria respectivă depăşea pe a calificaţilor în industriile ceramică (8 057 faţă de 5 368) şi, paradoxal, în energie electrică şi electrotehnică (1 290 în raport de 848)[51]. Cei calificaţi erau relativ bine reprezentaţi în restul ramurilor : metalurgie (19 156 faţă de 15 000), alimentară (11 472 în contrast cu 9 751), textilă (6 810 în raport de 2 691), chimie (3 863 în antiteză cu 3 661), pielărie (3 165 faţă de 2 353), hîrtie (2 018 în comparaţie cu 356), arte grafice şi diverse (3 552 în raport de 1 537)[52]. Datele evidenţiază şi alte aspecte : cele mai scăzute proporţii de ucenici erau cuprinse în industriile electrice (1,8%), chimice (2,4%) şi tăbăcărie (3,0%), iar cele mai ridicate în metalurgie (43,3%), lemn şi hîrtie (17,5%), ca şi în arte grafice şi diverse (11,3%) ; din totalul salahorilor, industria lemnului şi hîrtiei deţinea 43,9%, iar metalurgia 17,2% ; cifra femeilor din industria mare reprezenta 10,8% (ramura textilă încorpora cota majoră de 61,4% ; pe locul secund se plasau artele grafice şi diverse cu 19,1% ; valoarea cea mai mică se întîlnea în uzinele electrice — 0,9% — şi metalurgie — 2,9%)[53].

Pornind de la statistica din 1919, care înregistrase un număr de ucenici extrem de redus, de numai 7 736, aproape jumătate, mai precis 3 381 fiind asimilaţi de industria metalurgică, s-a cerut intensificarea preocupărilor pentru ca, prin creşterea cifrei lor cu elemente româneşti şi prin asigurarea unei pregătiri profesionale corespunzătoare, inclusiv practica îndelungată, să se limiteze în viitor forţa de muncă străină[54].

Repartiţia teritorială a muncitorilor din industria prelucrătoare a anului 1919 arată că raportul numeric dintre calificaţi şi necalificaţi era într-o măsură diferită în Vechea Românie faţă de cel din Transilvania şi din Banat. Astfel, în timp ce în prima, care grupa aproximativ 40% sau 55 812 muncitori, raportul dintre cele două categorii era de aproape 1:1 sau 28 506 calificaţi şi 27 306 necalificaţi, în Transilvania şi în Banat, care cuprindeau peste 51% sau 73 934 din cifra lucrătorilor, relaţia era

[48] „Buletinul industriei", an. 1921, nr. 7—9, p. 28—31 ; *Anuarul statistic al României 1922...*, p. 202—203.
[49] *Ibidem.*
[50] „Buletinul industriei", an. 1921, nr. 7—9, p. 120—121.
[51] *Anuarul statistic al României 1922...*, p. 202—203.
[52] *Ibidem.*
[53] N. P. Arcadian, *op. cit.*, p. 158—159.
[54] *Ibidem*, p. 160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de circa 1,3 necalificați la un calificat, sau 41 337 din prima grupă față de 32 597 din a doua grupă [55].

Pe ramurile industriei prelucrătoare, cea mai bună ilustrare a personalului o oferea față de total metalurgia în Banat (52%), lemnul în Transilvania (47%) și în Vechea Românie (42%), chimia în aceleași provincii (46% și, respectiv, 52%), alimentara în Vechea Românie (45%) și tot aici textilele (51%) și pielăria (53%), ceramica în Transilvania (45%), grupul de electricități în Vechea Românie (50%) și în Transilvania (34%) și tot în acestea artele grafice și diverse (64% și, respectiv, 24%) [56]. După cum se vede, cu excepția situației din industria metalurgică, cele mai mari ponderi erau deținute, fie de Vechea Românie, fie de Transilvania, fie de amîndouă. Pe ultimul loc se plasa Bucovina în industriile metalurgică (1,0%), chimică (0,9%), alimentară (8%), textile (0,0%), pielărie (3%), ceramică (6%), grupul de electricități (2%), arte grafice și diverse (4%) [57].

Datele pentru perioada 1922—1928 [58] demonstrează că în primii ani a avut loc, ca urmare a procesului de refacere și dezvoltare a economiei, o puternică asimilare a forței de muncă. Cu adevărat, de la un total personal de 166 386 în 1922 s-a ajuns brusc la 223 423 în 1924 — anul cu cele mai mari valori — după care a oscilat, coborînd în cele din urmă la 206 547 cadre în 1928. Pe structuri, situația avea să difere. În timp ce personalul administrativ și tehnic a înregistrat, cu excepția anilor 1925 și 1926, o linie continuu ascendentă, de la 17 219 în 1922 la 26 232 în 1928, numărul muncitorilor a crescut de la 149 167 în 1922 la 204 042 în 1924 — cel mai mult în cadrul perioadei — pentru a coborî, după cîteva lente pendulații, la 180 315 în 1928. Cifra lucrătorilor s-a redus treptat începînd cu 1925, dar cu precădere din 1927 și 1928. Structura datelor atestă că în metalurgie erau concentrați aproape o cincime din totalul muncitorilor cuprinși în industria prelucrătoare, fapt cu semnificație pentru aprecierea orientării politicii economice. Un loc important îl ocupau cei din prelucrarea lemnului, ca și cei din ramurile alimentară, textilă, pielărie, hîrtie și arte grafice, chimie și materiale de construcție.

În ansamblu, marea industrie prelucrătoare poseda la sfîrșitul perioadei aproximativ 42% muncitori calificați și 58% necalificați [59]. Fenomenul incalificării avea să fie întreținut de criza de ucenici, determinată de mai multe cauze : lipsa unei legiuiri directe de reglementare ; folosirea lor nemijlocită în producție la un regim analog cu al lucrătorului ; existența unor școli de meserii fără legătură intimă cu nevoile industriei etc. [60]. Pe ramuri, ponderea calificaților diferă de la una la alta : 63% în metalurgie, 24% în textile și 27% în alimentară. Cifra mare a necalificaților reflectă în bună parte nivelul scăzut de înzestrare

---

[55] *Situația clasei muncitoare din România...*, p. 106—107.

[56] N. P. Arcadian, *op. cit.*, p. 155—156.

[57] *Ibidem.*

[58] *Anuarul statistic al României 1939 și 1940...*, p. 480—493.

[59] *Situația clasei muncitoare din România...*, p. 175.

[60] Stavri C. Cunescu, *Mîna de lucru în producția națională*, București, 1925, p. 10—14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tehnică a întreprinderilor, ca şi politica de exploatare în formă brută a forţei de muncă.

Analiza datelor privind personalul din ramurile care compun industria prelucrătoare pune în evidenţă cîteva particularităţi, ce se cer reţinute. Avantajată de comenzile de stat şi de o politică protecţionistă accentuată, dar stînjenită, totodată, de o sumă de cauze economice şi financiare, industria metalurgică avea să-şi sporească potenţialul cerut de opera de refacere şi de apărare naţională şi, odată cu aceasta, personalul. După indicaţiile statistice [61], cifra lui maximă a fost consemnată în 1926, cu 44 748 salariaţi. Scăderea ce a urmat s-a produs, în primul rînd, pe seama muncitorilor. Astfel, în timp ce numărul lor s-a redus de la 37 154 în 1925 la 34 520 în 1928, în care interval anul 1926 a înregistrat cea mai mare cotă — 40 911 lucrători — personalul administrativ şi tehnic a sporit de la 3 843 la 5 188. Modernizarea de instalaţii, ca şi restrîngerea numărului de comenzi din partea statului şi a C.F.R., au determinat încetarea parţială sau integrală a activităţii unor întreprinderi, chiar din cele mari, şi, implicit, concedierea muncitorilor [62].

Punctul maxim de dezvoltare în metalurgie se află, în majoritatea cazurilor, în intervalul 1925—1928. Suma cea mai mare a muncitorilor din siderurgie şi mecano-siderurgie, ca şi din atelierele mecanice de reparaţii, a fost consemnată în 1926 cu 12 186 şi, respectiv, 11 665 cadre [63]. La sfîrşitul anului 1924, şapte uzine siderurgice şi trei mecano-siderurgice mari se înscriau ca valoare a producţiei şi număr de muncitori cu o proporţie de o treime din întreaga ramură [64], ceea ce este deosebit de semnificativ din punct de vedere social-economic.

În perioada reconstrucţiei şi a dezvoltării postbelice a sporit cererea de material lemnos pe piaţă. Deşi România dispunea de valoroase păduri, cererea respectivă nu a fost satisfăcută în cadrul unui proces de industrializare superioară, fapt ce ar fi determinat şi o îmbunătăţire substanţială a structurii profesionale a lucrătorilor. După perioada de avînt cuprinsă între 1922 şi 1926, în care punctul culminant al defrişărilor l-a constituit anul 1924, a avut loc un declin puternic [65]. În raport cu aceste caracteristici a evoluat şi personalul ocupat : el a sporit treptat de la 47 791 în 1922 la 60 638 în 1925 — punctul maxim — după care a descrescut, tot treptat, pînă la 39 742 în 1928 [66]. Fenomenul de criză a lovit puternic în personal, mai ales în muncitori. În patru ani (1925—1928), numărul celor din urmă a scăzut cu 20 813, în vreme ce cadrele tehnico-administrative au fost comprimate doar cu 83 [67]. Numai

[61] *Anuarul statistic al României 1939 şi 1940...*, p. 484.

[62] *Zece ani de politică socială, 1920—1930*, Bucureşti, 1931, p. 198 : „Viaţa muncitoare", 18 decembrie 1926, 20 martie 1927 ; „Dimineaţa", 31 ianuarie şi 27 mai 1927.

[63] „Buletinul industriei", an. I (1926), nr. 10—11, p. 1 022—1 023 ; an. II (1927), nr. 11—12, p. 854 ; *Anuarul statistic al României 1928*, Bucureşti, 1929, p. 178—179 ; idem 1929, Bucureşti, 1930, p. 188—189.

[64] St. Chicoş, *Industria siderurgico-metalurgică în România*, Bucureşti, 1925, p. 8.

[65] „Buletinul industriei", an. I (1926), nr. 1, p. 46.

[66] *Anuarul statistic al României 1939 şi 1940...*, p. 492.

[67] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în intervalul octombrie 1926—mai 1927 au dat faliment 10% din cifra întreprinderilor [68]. Situația devenise deosebit de alarmantă în Valea Mureșului, unde o pătrime din exploatări și-au încetat activitatea, concediind pe muncitori [69]. În industria lemnului aveau preponderență fabricile de cherestea, care nu realizau însă o concentrare accentuată a muncitorilor ; în cele mai multe cazuri era vorba de o medie de 60—70 de fiecare unitate. Societățile pe acțiuni, în schimb, dețineau, în 1926, 69% din numărul lucrătorilor. Unitățile de tîmplărie, fabricile producătoare de mobilă, de vehicule, perii, ambalaje, calapoade, pensule, cuie de lemn, dopuri de plută și altele nu întruneau indici ridicați de personal, nici o gamă variată de profesii [70].

Aplicațiile industriale, ca și creșterea consumului către populație, au ridicat preocupările burgheziei pentru dezvoltarea chimiei. Totuși, comparativ cu alte ramuri, personalul a fost aici redus, concentrat fiind în întreprinderile care au investit un mare capital și o însemnată forță motrice. Totalul lui a atins punctul maxim în 1928, cu 19 728 salariați, din care 16 448 lucrători [71], fapt datorat mai ales creșterii producției acidului sulfuric, clorhidric, piritei, carbidului, cinamidei, cauciucului, articolelor de celuloid, ca și rafinăriilor de petrol, conform nevoilor securității de stat.

Personalul din industria hîrtiei și celulozei a avut o linie sinuoasă : mai întîi, o creștere neîntreruptă pînă în 1925, cînd a utilizat 10 554 salariați, din care 9 655 lucrători, apoi, o scădere bruscă în 1926, urmată de o nouă sporire continuă pînă în 1928, cînd a totalizat 10 939, din care 9 419 muncitori [72]. Să reținem că personalul străin s-a augmentat la categoriile administrativ, tehnic și lucrători necalificați și s-a comprimat la clasa muncitori calificați. Personalul românesc, în schimb, a înregistrat substanțiale creșteri la toate grupele de profesii [73].

Aprecierea realistă a avantajelor energiei electrice a determinat sporirea preocupărilor și în acest domeniu, nu însă în măsura cerințelor. Defalcarea după criteriul asemănării procesului de producție arată că o pondere însemnată ca număr de personal o aveau ramurile acumulatori — elemente galvanice și mașini electrice. Numai aci se poate observa o relativă concentrare a forței de muncă. Celelalte subgrupe erau expresia dispersării într-un șir de unități cu tendința de a cuprinde, în proporții mici bineînțeles, activități specifice ei : articole electrice, aparate telegrafice, telefonice și de semnalizare, becuri și cabluri [74], adică produse care reclamau o calificare pronunțată a muncii.

[68] „Dimineața", 27 mai 1927.

[69] Idem, 28 mai 1927 ; „Argus", 7 ianuarie 1928.

[70] „Buletinul industriei", an. I (1926), nr. 10—11, p. 1 032—1 033 ; an. II (1927), nr. 11—12, p. 856 ; *Anuarul statistic al României 1928...*, p. 181 ; idem 1929..., p. 191.

[71] *Anuarul statistic al României 1939 și 1940...*, p. 488—489.

[72] *Ibidem.*

[73] G. Ioanițiu, N. Costache, *Industria hîrtiei în România*, București, 1934, p. 49.

[74] „Buletinul industriei", an. I (1926), nr. 10—11, p. 1 024—1 025 ; *Anuarul statistic al României 1928...*, p. 180 ; idem 1929..., p. 190.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Industria alimentară, legată îndeosebi de producţia agricolă, cu cea mai largă răspîndire teritorială, a atins cota maximă a personalul folosit în 1927, cu 35 149 cadre, din care 29 616 lucrători ; punctul culminant la clasa muncitori fusese însă înregistrat în anul precedent, cu 31 112 angajaţi [75]. Între întreprinderile care ocupau o importantă parte a personalului se aflau morile, fără însă a solicita forţei de muncă o pregătire specială. Totalul angajaţilor a crescut de la 5 914 în 1925 la 6 889 în 1928 [76]. Într-o situaţie privilegiată se găseau fabricile de zahăr, ilustrată în faptul că ele concentrau în medie, pe unitate, cea mai mare parte a forţei de muncă [77]. Suma personalului din industria zahărului a sporit de la 9 843 în 1925 la 13 622 în anul următor, după care a scăzut pînă la 8 615 în 1928 [78]. Alte grupe alimentare (uleiuri vegetale, bere, produse zaharoase, băuturi spirtoase, mezeluri, conserve, brînzeturi, paste făinoase, biscuiţi, oţet, brutării mecanice şi simple etc.) nu deţineau o pondere însemnată sub raportul structurii profesionale a personalului [79].

În raport cu celelalte ramuri, industria textilă a cunoscut un înalt ritm de dezvoltare, fapt oglindit şi în situaţia că în 1928 ea a cuprins 37 134 personal total, din care 33 457 lucrători, faţă de 15 285, din care 13 890 muncitori în 1922 [80]. În valori relative, sporul din 1928 faţă de 1922 era de 243% la personal total şi de 241% la lucrători. Datele pe subgrupe relevă că fabricile de postavuri, pături, dimii, torturi de lînă şi pînzeturi erau cel mai bine ilustrate sub raportul personalului. Structura producţiei denotă că ele produceau o gamă restrînsă de articole şi aveau, deci, o nomenclatură limitată de îndeletniciri.

Un avînt relativ a înregistrat industria pielăriei şi încălţămintei ; în 1925, ea a atins punctul maxim de dezvoltare, cu 10 091 cadre, din care 9 120 lucrători [81]. Comprimarea numărului în anii următori s-a efectuat îndeosebi pe seama întreprinderilor care întrebuinţau pînă la 50 de muncitori.

Deşi materia primă îngăduia un avans substanţial industriei sticlei, la finele anului 1928 în ea erau ocupate 4 262 persoane, din care 3 793 lucrători. Punctul de vîrf fusese consemnat însă în 1925, cu 5 072 angajaţi, din care 4 772 muncitori [82]. Tot în 1928, industria ceramică număra 832 salariaţi, din care 749 lucrători [83].

Opera de refacere şi de dezvoltare a impulsionat şi industria materialelor de construcţie ; în 1924, a înregistrat cei mai mulţi angajaţi :

[75] *Anuarul statistic al României 1939 şi 1940...*, p. 480—481.

[76] „Buletinul industriei", an. I (1926), nr. 10—11, p. 1 028—1 029 ; idem, an. II (1927), nr. 11—12, p. 855 ; *Anuarul statistic al României 1928...*, p. 182—183 ; idem 1929..., p. 192—193.

[77] *Ibidem.*

[78] *Ibidem.*

[79] *Ibidem.*

[80] „Buletinul Institutului român de conjunctură", 1933, nr. 1—2, p. 18.

[81] *Anuarul statistic al României 1939 şi 1940...*, p. 480—493.

[82] *Ibidem.*

[83] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

16 817 [84]. În toate subgrupele (ciment, cărămizi, țigle, teracote, var, ipsos, ceramică fină, vase etc.) ajungerea la produsul finit nu solicita o diversitate de profesii.

În înțelegerea gradului de ocupație a populației trebuie să luăm în considerație și faptul că ancheta de care am pomenit mai sus consemna existența în 1919 a 60 511 întreprinderi cu mai puțin de 20 lucrători, adică tot atîția mici industriași, la care erau încadrați 141 895 muncitori [85]. Ancheta respectivă, ca și cele care au urmat (1925 și 1927), nu îngăduie formularea unor concluzii clare în legătură cu structura și gradul lor de profesionalizare, mai ales că nu se practica în toate cazurile un tip de profesiune perfect delimitat.

Paralel cu prelucrarea mecanică a materiilor prime, cu mica industrie și cu meseriașii, la al căror nivel se cerea o pregătire specială pentru unele operațiuni în procesul de producție, a acționat și industria casnică, prin practicarea unor ocupații preluate prin tradiții.

Reforma agrară, se știe, a avut o înrîurire directă asupra dezvoltării relațiilor capitaliste în agricultură și a îmbunătățirii structurii profesionale a populației din lumea satelor. Faptul însă că peste 80% din locuitorii țării își aveau „asigurată" existența într-o agricultură practicată extensiv nu a putut determina un salt remarcabil în profesionalizarea și diversificarea îndeletnicirilor. Insuficiența forței de muncă și a inventarului ca urmare a războiului au făcut ca, în împrejurările cînd efortul era orientat spre refacerea propriilor gospodării, țăranii să nu aibă posibilitatea exploatării unor suprafețe mari de teren prin sistemul învoielilor în dijmă [86]. În plus, lipsa brațelor a sporit prețul muncii celor valizi, ceea ce a oferit unor categorii putința schimbării ocupației și dobîndirea unor mijloace de existență mai sigure și mai bune. Astfel, în situația cînd transporturile erau dezorganizate la scară națională și prețul cărăușiei a crescut, parte din țăranii posesori de inventar au practicat ocupația respectivă, ca și alte îndeletniciri [87]. G. Ionescu-Sisești scria în acest sens că, în preajma marilor aglomerații urbane, a porturilor și în regiunile podgorice, transportul rutier, înainte de toate cărăușia, „a sustras în anii din urmă o bună parte din brațele și animalele de muncă de la producția agricolă... Carele și căruțele țărănești au îndeplinit în acel timp un mare rol : ele au asigurat atunci — și asigură în parte și acum — aprovizionarea orașelor și traficul unor anume categorii de mărfuri. Fără această cărăușie, economia națională ar fi fost cu totul paralizată" [88]. În plus, pentru țărani, angajarea în schimbul salariului era mai avantajoasă decît încheierea de învoieli în

[84] *Enciclopedia României*, vol. III, p. 883.

[85] *Meseriile și mica industrie în România. Date și observațiuni*, București, 1928, p. 26.

[86] D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Editura Academiei R.S. România, 1975, p. 285.

[87] V. Liveanu, M. Rusenescu, Tr. Lungu, M. Iosa, I. Kovács, V. Bozga, *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*, București, Editura politică, 1967, p. 301—302 ; D. Șandru, *op. cit.*, p. 285 ; I. P. Condiescu, *Problema zilei : cărăușia*, București, 1921, 88 p.

[88] G. Ionescu-Șișești, *Reforma agrară și producțiunea cu un program pentru ridicarea agriculturii*, București, 1925, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dijmă [89]. În consecinţă, în condiţiile postbelice, interesul pentru dijmă a scăzut în mod considerabil, săteanul preferînd să-şi îndrepte inventarul şi forţa de muncă spre alte activităţi. Era vorba de o schimbare a ocupaţiilor, nu organizată şi condiţionată de un proces de profesionalizare prin instruire, ci de practicarea unor îndeletniciri mai bănoase, impuse în mod obiectiv de consecinţele conflagraţiei mondiale. Dovadă grăitoare era faptul că ţăranii care şi-au schimbat preocupările au „ales" acele activităţi care nu reclamau neapărat o calificare.

În judecarea structurii profesiilor din sectorul agricol se impune, între altele, să avem în vedere natura inventarului. În 1927, de cînd avem prima statistică completă a inventarului agricol de după război, parcul de maşini şi unelte a fost format din 3 257 tractoare, 12 779 maşini de treierat, 42 428 semănători, 11 889 motoare cu explozie, 1 684 439 pluguri, 1 098 902 grape, 319 139 rariţe, 55 470 maşini de recoltat, 1 660 787 care şi căruţe [90]. Raportînd suprafaţa de 2 810 931 ha, posedată de categoria cu peste 50 ha, la cele 3 257 tractoare existente, în ideea că numai aceasta deţinea, alături de stat şi alte autorităţi, asemenea mijloace, obţinem o medie de tractor de 863 ha. La concluzii asemănătoare se ajunge raportînd şi celelalte elemente ale inventarului la suprafaţă. Media demonstrează că în 1927 nici la nivelul marii proprietăţi nu putea fi vorba de o pronunţată înzestrare cu utilaj. Repartiţia inventarului total la ansamblul ariei arabile relevă că un tractor revenea la 3 822 ha, un plug la 7,4 ha şi tot atîtea ha la un car sau o căruţă, o grapă la 11,3 ha, o semănătoare la 293,4 ha, o rariţă la 39 ha şi o secerătoare la 224,4 ha. Deşi reforma agrară din 1921 a amplificat posibilităţile pentru extinderea tehnicii în agricultură, munca profesionalizată asupra pămîntului nu a fost stimulată îndeajuns, datorită, între altele, preţurilor scăzute de desfacere a produselor agricole, care nu acopereau costul ridicat al arăturilor şi al celorlalte munci agricole mecanizate. Dacă luăm în seamă că agricultura reclama, între altele, pentru completarea inventarului ei tehnic 50 000 tractoare, 100 000 semănători, 50 000 tri-oare, *5 000 batoze*, *50 000 maşini de bătut porumb*, *20 000 vînturători* şi 50 000 cultivatoare [91], înţelegem cu cît se contribuia la îmbunătăţirea structurii profesionale a populaţiei active rurale şi cît de mari îi erau neajunsurile.

Structura socioprofesională a populaţiei din primul deceniu interbelic era pronunţat subliniată de situaţia din transporturile feroviare, impulsionată şi ea de opera de refacere şi de dezvoltare a economiei. În anul bugetar 1921/1922, numărul total al personalului căilor ferate se ridica la 84 164 [92], din care circa trei pătrimi erau muncitori. Şi în

[89] V. Liveanu şi colab., *op. cit.*, p. 301.

[90] Al. Alimăneştianu, *Din nevoile agriculturii*, Bucureşti, 1930, p. 36—37; *Enciclopedia României*, vol. III, p. 339—340; D. Şandru, Gh. I. Florescu, *Inventarul agricol din România între cele două războaie mondiale*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol»", Iaşi, VIII (1971), p. 354.

[91] Al. Alimăneştianu, *op. cit.*, p. 39.

[92] *Bugetul Ministerului Comunicaţiilor*, Bucureşti, 1921, p. 75; *Situaţia clasei muncitoare din România...*, p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perioada 1922—1928, C.F.R. au continuat să aibă cel mai mare număr de salariați, între care lucrătorii constituiau majoritatea (93 115 în 1923 și 97 177 în 1927). În aceste cifre erau cuprinși și muncitorii din ateliere [93]. Se constată, prin urmare, un înalt grad de concentrare a muncitorilor. Pe ansamblu, personalul C.F.R. a evoluat numeric de la 99 012 salariați în 1922/1923 la 120 716 în 1926, după care a avut loc o comprimare a cifrei [94]. Materialele documentare adeveresc că s-a acordat atenție și problemelor de învățămînt și de tehnologie feroviară. Interesul s-a concretizat în înființarea de școli profesionale de ucenici pe lîngă ateliere și depouri, cu menirea de a forma teoretic și practic meseriași, ca și în fondarea, în 1928, a Institutului tehnologic C.F.R. [95]. Cu toate acestea, sub raportul pregătirii profesionale, datele din epocă nu fac partajarea muncitorilor în calificați și în necalificați. Cert este că ei aveau o importanță deosebită în structura socială și în lupta de clasă a proletariatului, nu numai prin forța numărului, dar și pentru considerentul că rețeaua căilor ferate, extinsă la scară națională, se contopea într-o singură unitate.

Cifra muncitorilor ocupați în traficul rutier, fluvial și maritim nu poate fi stabilită cu precizie. Informațiile lăsate de epocă sînt răzlețe și incomplete. Reținem ca un indiciu că numai numărul celor din porturi, care aveau domiciliul stabil și erau înscriși la căpitănii, se ridica în 1920 la 20 000 [96], ca și faptul că, în 1927, în cele 8 șantiere navale principale și 2 secundare erau ocupați 2 427 lucrători [97].

Creșteri a înregistrat, chiar însemnate, și personalul din comunicații. Totalul celor din ramura poștelor a sporit de la 18 159 în 1922 la 26 226 în 1928 [98]. Pe clase de profesiuni, saltul a avut loc între 1924 și 1928 de la 6 732 la 8 817 la categoria funcționari superiori, de la 8 918 la 10 310 la funcționarii inferior și de la 3 425 la 7 099 la grupa factori rurali, agenți poștali etc. Sensul a fost mereu ascendent, excepție făcînd ultima clasă al cărei nivel maxim s-a plasat în 1927 cu 7 199 factori rurali, agenți poștali etc. [99].

În structura populației active au intrat și alte grupe de profesiuni, incluse din punct de vedere social în categoria păturilor mijlocii, suferind prefaceri, pe cît de complexe, pe atît de contradictorii. În viața economică, o diferențiere a lor s-a produs și sub raport profesional: unele pături s-au ruinat îngroșînd coloana proletariatului, altele, restrînse numeric, au intrat în rîndurile burgheziei. Practic, s-a consemnat o cifră sporită de funcționari, crearea unor industrii și activizarea celor existente, de care am vorbit mai sus, avînd nevoie de aparat administrativ și tehnic etc., care au cîștigat o poziție mai bună în interiorul păturilor

[93] *Situația clasei muncitoare din România...*, p. 183.

[94] *Studiu asupra situației țării în martie 1920, ianuarie 1922 și aprilie 1926*, București, 1927, p. 349.

[95] *Căile Ferate Române de la Eliberare pînă astăzi*, București, 1970, p. 88, 106.

[96] Gh. D. Deculescu, *Munca în porturi*, București, 1939, p. 1.

[97] *Industria mecano-metalurgică. Date și observațiuni*, București, 1928, p. 33.

[98] *Anuarul statistic al României 1930*, București, 1932, p. 174.

[99] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mijlocii şi în structura socială şi profesională de ansamblu. Ca urmare, suma funcţionarilor plătiţi din buget (inclusiv C.F.R. şi P.T.T.) s-a mărit între anii 1922/1923 şi 1928 de la 252 354 la 345 507, adică cu 30% [100]. Cuprinderea în cele mai multe cazuri a categoriilor administrativ şi tehnic în aceleaşi cifre nu îngăduie stabilirea separată a ierarhiei lor sociale şi profesionale.

Modificările în structura preocupărilor populaţiei pot şi trebuie judecate şi prin prisma dimensiunilor procesului de instruire a muncii. Cum baza de plecare a învăţămîntului era foarte şubredă — numai cifra copiilor fără ştiinţă de carte se ridica în 1922 la 1 009 152, în fapt mai mult de jumătate din cifra copiilor de vîrstă şcolară nu urmau cursurile primare, în afară de numărul mare al analfabeţilor de altă etate, ceea ce constituia o piedică chiar pentru înfăptuirea politicii burgheze de clasă — o cît de cîtă atenţie a trebuit să i se acorde. În consecinţă, numărul învăţătorilor s-a augmentat de la 13 600 în 1918/1919 la 41 714 în 1928, deci de mai mult de trei ori [101]; de asemenea, cifra şcolilor normale a sporit de la 80 în 1921/1922 la 101 în 1927/1928, a elevilor de la 16 912 la 26 344, deci cu 55,77%, iar a corpului didactic de la 1 142 la 1 469 [102]. De asemenea, au fost înfiinţate noi şcoli de meserii (115 pentru băieţi şi 41 pentru fete), precum şi 89 şcoli comerciale [103]. Comparînd cifra elevilor din învăţămîntul teoretic (licee şi gimnazii) cu a celor din învăţămîntul aplicat (şcoli comerciale, profesionale, de menaj şi de meserii), s-a remarcat [104] că proporţia era în dezavantajul celui de-al doilea, ceea ce frîna pregătirea profesională în masă a cadrelor muncitoreşti înainte de a intra în producţie [105]. În intervalul 1919—1928 s-au creat, în afară de 2 000 de ateliere ale învăţămîntului supraprimar [106], nume-

---

[100] D. I. Gheorghiu, *Finanţele României după război (1919—1930)*. Bucureşti, 1930, p. 63.

[101] C. Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucţiunii 1922—1926*, Bucureşti, 1926, p. 5; Idem, *Evoluţia învăţămîntului primar şi secundar în ultimii 20 de ani*, Bucureşti, 1941, p. 10, 41.

[102] D. Gusti, *Un an de activitate la Ministerul Instrucţiei, Cultelor şi Artelor. 1932—1934*, Bucureşti, 1934, p. 161—162.

[103] C. Kiriţescu, *Criza învăţămîntului secundar şi reforma liceului*, Bucureşti, 1928, p. 11. În acest fel, de la 119 şcoli practice cîte existau în 1919 s-a ajuns la 469 în 1928, din care 434 erau ale statului (C. Angelescu, *Evoluţia învăţămîntului primar şi secundar...*, p. 28, 36).

[104] C. Kiriţescu, *op. cit.*, p. 11. Cifra elevilor din şcolile teoretice secundare (licee şi gimnazii) de stat a sporit de la 82 124 în 1921/1922 la 116 853 în 1926/1927, deci un avans de 42,28%, pentru a coborî la 99 603 în 1928/1929, în vreme ce al corpului didactic a crescut de la 3 637 la 5 495, spre a se reduce pînă la 5 249. Cît priveşte învăţămîntul teoretic particular, numărul elevilor, după o uşoară mărire de la 18 417 în 1921/1922 la 18 443 în exerciţiul următor, a fost neîntrerupt comprimat pînă la 12 318 în 1928/1929 (D. Gusti, *op. cit.*, p. 278—279).

[105] Cu toate progresele înregistrate, insuficienţa învăţămîntului profesional rezultă cu pregnanţă din comparaţia cu alte state. Într-adevăr, cifra copiilor din şcoala tehnică era în 1919 de numai 4 900 sau 0,30 elevi la 1 000 de cetăţeni, în timp ce, înainte de război, la acelaşi număr de locuitori, reveneau în Elveţia 14.30, în Germania 11,30, în Belgia 10,80 şi în Franţa 1,96 şcolari (N. P. Arcadian, *op. cit.*, p. 161).

[106] C. Angelescu, *Evoluţia învăţămîntului...*, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

roase alte forme de instruire tehnică. În primul deceniu, de dezvoltare a învățământului tehnic secundar, aproape toți absolvenții lui au fost absorbiți de unitățile proaspăt fondate, în care își găseau loc de maiștri. Din această pricină, în perioada 1921—1930 învățământul respectiv a avut aproximativ „numai funcțiunea de școală normală de maiștri pentru școlile tehnice care erau înființate an de an" [107].

Cu excepția celor de comerț, care au alimentat într-o oarecare măsură întreprinderile și administrațiile, și a celor profesionale, care au format un număr de cadre, modiste îndeosebi, învățământul tehnic secundar nu avea decît „legături neînsemnate cu producția țării. Copiii care-l urmau năzuiau în genere să evite vîltoarea vieții economice, intrînd în corpul didactic al școlilor tehnice" [108]. Interesul pentru un atare învățământ a fost destul de pronunțat. Cifra înregistraților a sporit de la 18 682 în 1921/1922 la 55 653 în 1929/1930. Deși erau de un caracter precumpănitor urban, proporția înscrișilor de proveniență rurală a crescut continuu pînă în 1927—1928, atingînd 44,03% din totalul noilor înmatriculați [109].

Cum școlile departamentale nu puteau satisface în întregime nevoile industriei, mai cu seamă că numărul anual al absolvenților nu întrecea nivelul de 8 000, ceea ce era un indiciu că suma unităților de învățământ industrial trebuia cel puțin dublată [110], s-a acordat atenție instrucției muncitorești. În acest sens se și atrăsese în epocă atenția că progresele științei nu mai îngăduiau ca structura și fondul unor profesii să se perpetueze „din tată în fiu", ori de la maistru la elev sau ucenic; era timpul ca viitorul meseriaș „să se lumineze asupra părților teoretice științifice ale profesiunii sale și să fie ținut la curent cu tot ce știința descoperă nou și pune la îndemîna minții și muncii omului, pentru a o ajuta, a o perfecționa, a-i mări randamentul în producție" [111]. Cifra școlilor de atare gen a sporit de la 80 în 1920/1921 la 142 în 1928/1929, iar a absolvenților lor de la 14 în primul an la 1 296 în 1927/1928, după care a scăzut la 1 250 în anul următor [112].

Deși unii contemporani au considerat îndeletnicirile agricole de „o importanță foarte redusă" [113] din punctul de vedere al orientării profesionale, neputînd, temporar, fi operate și nici imediat necesare, întrucît erau prea puțin speciale și diferențiate și nu reclamau aptitudini bine precizate pentru îndeplinirea lor, cerința obiectivă a dezvoltării a impus o creștere a preocupărilor de profesionalizare a muncii la toate nivelurile și în acest domeniu. În linii generale, se formase convingerea că ramura nu putea da rezultate tot mai mari dacă nu i se acorda

[107] D. Gusti, *op. cit.*, p. 223.

[108] *Ibidem.*

[109] *Ibidem*, p. 224.

[110] *Ibidem*, p. 929—930.

[111] M. Cioc, *Învățământul artelor, meseriilor și profesiunilor*, București, 1921, p. 3; vezi și M. Lorenți, *Examinarea și clasificarea lucrătorilor, meseriașilor și personalului auxiliar întrebuințat în industrii și meserii*, București, 1926, p. 6.

[112] D. Gusti, *op. cit.*, p. 954—955.

[113] N. Mărgineanu, *Statistica profesiunilor. Considerațiuni principale asupra unei statistici a profesiunilor din România care să servească în practica orientării profesionale*, în „Buletinul I.R.O.M.", an. V (1931), ian.-febr., p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și o reală îndrumare și nu se așeza întreaga ei exploatare pe baze științifice cu ajutorul instituțiilor de învățămînt al unităților de cercetare și de experimentare. Interesul s-a vădit în sporirea numărului școlilor agricole ale statului de la 106 în 1926/1927 la 113 în 1928/1929, al personalului didactic de la 333 la 353, al elevilor înscriși de la 3 984 la 4 369 și al absolvenților de la 764 la 1 011. Cele mai multe din unitățile școlare erau de gradul I, adică inferioare, pentru specialitățile agricultură, horticultură, viticultură, meserii agricole și piscicultură ,și de ucenici agricoli, pentru profesiile agricultură, horticultură, viticultură și motocultură. Urmau ca pondere, cele de economie casnică, de iarnă (elementare) și de gradul II (medii) [114]. În același interval s-a accentuat activitatea și în domeniul învățămîntului agricol particular, ilustrată prin creșterea cifrei școlilor de la 13 la 14, a personalului didactic de la 73 la 81 a elevilor înscriși de la 1 088 și 1 106 și a absolvenților de la 198 la 271 [115]. Cele mai multe din date erau deținute de unitățile de gradul I. Structura învățămîntului agricol particular mai cuprindea școli de gradul II și de iarnă [116]. De asemenea, pe lîngă fermele statului s-au înființat școli cu menirea de a forma cadre pregătite în lucrările de mecanică agricolă și de conducere a tractoarelor [117].

Învățămîntul superior s-a circumscris și el într-o anumită măsură în efortul de profesionalizare a muncii, fie pentru conducerea vieții publice, fie pentru diferite ramuri de activitate economică. Analiza datelor referitoare la studenții înmatriculați denotă cît de irațională era repartiția lor în raport cu cerințele economiei naționale. Numărul cadrelor didactice din învățămîntul superior s-a mărit de la 982 în 1921/1922 la 1 613 în 1928/1929, iar al studenților de la 18 227 la 31 154 [118]. Numai în București, tinerimea universitară a sporit de la 6 272 în 1918/1919 la 21 210 în 1927/1928 [119], ceea ce, față de 1915, reprezenta un cîștig deosebit de semnificativ, de 142% și, respectiv, 482% [120]. Cea mai mare pondere din totalul pe țară era deținută de studenții de la drept: 12 037 în 1928/1929. În același an s-au consemnat valori maxime la facultățile de filosofie și litere (8 282) și științe (4 794). Celelalte au avut cota de vîrf în 1924/1925 (medicina umană, cu 3 619, dintr-un total de 19 715), în 1926/1927 (farmacia, cu 1 380, dintr-un global de 27 903) și în 1927/1928 (medicina veterinară, cu 300, și teologia, cu 1 918, din suma de 29 647) [121].

Rezultate bune, însă insuficiente, pentru economie oferise învățămîntul tehnic superior. Numai în anii 1922—1928, Școala politehnică din București dăduse 148 absolvenți la secția mine, 245 la electromecanică,

---

[114] *Anuarul statistic al României, 1935 și 1936...*, p. 136—137.

[115] *Ibidem*, p. 136.

[116] *Ibidem*, p. 137.

[117] M. Rusenescu, *Situația agriculturii și mișcările țărănești din România între anii 1922—1928*, în „Studii", tom. 21 (1968), nr. 5, p. 907.

[118] D. Gusti, *op. cit.*, p. 317.

[119] I. I. Gîrbacea, *Orientarea profesională din punct de vedere economic*, Cluj, 1930, p. 75.

[120] *Ibidem*, p. 75—76.

[121] D. Gusti, *op. cit.*, p. 317—324.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

59 la silvică, 94 la construcții și 63 la industrială [122]. Secțiile de electrotehnică și de chimie tehnologică, în jurul cărora s-au format toate facultățile Institutului politehnic din Iași, au funcționat în acei ani în cadrul Universității din localitate. Odată cu transformarea Școlii de electrotehnică în institut, cifra studenților înscriși a crescut de la 62 în 1918/1919 la 243 în 1920/1921, pentru a scădea simțitor în anii următori [123]. Ca și la institutul electrotehnic, numărul studenților care frecventau cursurile secției chimie industrială a sporit de la 74 în 1918/1919 la 128 în 1920/1921, an după care suma lor s-a redus [124]. În intervalul 1918/1919—1928/1929 secția de chimie tehnologică eliberase doar 31 de diplome, iar cea electrotehnică 77 diplome și 3 certificate [125].

Sporurile în învățămîntul superior agricol erau mici și neîndestulătoare. Dovadă, în 1928, Ministerul Agriculturii și Domeniilor dispunea pentru îndrumarea ramurii și a serviciilor județene numai de 629 de agronomi într-un total de 14 785 angajați, ceea ce revenea în medie cîte 1—2 licențiați de fiecare județ [126]. În acest fel, cu toate că se recunoscuse rolul tot mai covîrșitor al factorului uman în producția economică [127], fapt ce incumba o profesionalizare cît mai diversificată a muncii, îndeletnicirile practicate n-au fost rodul unei politici școlare de anvergură și de intensitate. O cercetare obiectivă ne dă dreptul să mărturisim că, față de trecut, în primul deceniu interbelic s-au dobîndit progrese pe linia calificării muncii și a ridicării științei și tehnicii românești la capacitatea de a sluji o politică de industrializare și de diversificare calitativ superioară a întregii economii. Nu mai avem de a face ca odinioară cu inventatori izolați, ci cu echipe, cu „școli" de prestigiu în construcții, mecanică, transporturi și în alte domenii.

Parte a forței de muncă forma categoria demografică neocupată. În rîndul ei intrau persoanele lipsite de un loc de activitate, adică șomerii, care se divizau în : cei ce-și închiriau brațele pentru prima dată și cei ce-au lucrat înainte de concediere [128]. Șomajul, care îmbrăca o diversitate de forme, era determinat de cauze proprii capitalismului, dar și de consecințele primei conflagrații mondiale (numeroase întreprinderi nu mai funcționau ca urmare a distrugerilor parțiale sau totale ; dezorganizarea pieții de aprovizionare cu materii prime și combustibil ; dezechilibrarea capacităților de transport și a mijloacelor financiare), ca și din pricină că, în scop de intimidare a muncitorilor și de înfrîngere a luptei lor, conducerile concediau pe cei ce formulau revendicări eco-

[122] *Dare de seamă asupra învățămîntului în Școala politehnică din București. Istoricul învățămîntului tehnic în România pînă în 1930*, București, 1931, p. 10.

[123] *Institutul politehnic „Gh. Asachi" Iași. 1912—1962*, Iași, 1962, p. 25.

[124] *Ibidem*, p. 27.

[125] *Ibidem*, p. 24.

[126] „Viața agricolă", an. XIX (1928), nr. 22, p. 688—691.

[127] F. Ștefănescu Goangă, *Prefață*, la Tudor Arcan, *Orientarea profesională în industria metalurgică*, Cluj, 1940, p. III.

[128] Vladimir Trebici, *Mică enciclopedie de demografie*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1975, p. 156.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nomice și politice, sau participau la greve și se „lăsau" antrenați în acțiunile forțelor de stînga.

Întrucît nu s-a întocmit o statistică a șomerilor, nu se poate spune cu precizie care erau dimensiunile fenomenului. O cît de cîtă imagine se poate însă stabili luînd în considerație că, potrivit datelor publicate, numărul lor ar fi oscilat în jurul cifrei de 100 000 [129]. La sfîrșitul anului 1920, numai fabricile de cherestea din Valea Someșului aruncaseră în șomaj 12 000 de muncitori [130]. Tot atunci, în Transilvania, cifra minerilor neocupați se ridica la 10 000. „Azi — scria ziarul „Dezrobirea" — avem în Ardeal, pe puțin socotind, 80 000 de muncitori fără lucru" [131]. Cît privește teritoriul Vechii Românii, „Tribuna socialistă" aprecia la aproape 30 000 numărul muncitorilor rămași de săptămîni întregi șomeri. Sub raport profesional, între ei se aflau metalurgiști, lucrători feroviari, tîmplari, muncitori de la fabricile de tutun și de chibrituri [132]. Concedierea avea să fie accelerată, ca mijloc de represalii, după greva generală din octombrie 1920, cuprinzînd o mare parte din angajații de la arsenalul armatei, pirotehnie, confecție, regie, fabrica de chibrituri, C.F.R. și ateliere [133].

Creșterea proporțiilor fenomenului a determinat burghezia să întreprindă unele măsuri, între care, adoptarea în 1921 a legii cu privire la înființarea oficiilor de plasare [134], scontîndu-se pe prevenirea și combaterea lipsei de lucru, pe distribuirea brațelor de muncă potrivit intereselor economiei, pe transformarea oficiilor de plasare într-un regulator al emigrărilor și imigrărilor, pe plasarea ucenicilor după aptitudini, rezistență fizică și cerințe, pe eliminarea intermediarilor între patroni și muncitori, dintre cererea și oferta brațelor de muncă și a cheltuielilor aferente [135], și inițierea, cu începere din 1922, a unei statistici a șomajului.

Date privind dimensiunile șomajului comunicau și Oficiile de plasare, cu observația că la acestea se prezentau de obicei muncitorii necalificați, îndeosebi proletarii agricoli [136]. Cert este că, după primii ani ai perioadei, cînd cerințele refacerii și dezvoltării au determinat absorbirea unei însemnate părți a forței de muncă din rîndul șomerilor, a urmat, pe măsura creșterii neajunsurilor în economie și a introducerii raționalizării capitaliste, o sporire a numărului lor [137]. Astfel, numai în

[129] Gh. Surpat, *Pauperizarea clasei muncitoare din România burghezo-moșierească între cele două războaie mondiale*, București, Editura științifică, 1962, p. 135.

[130] „Minerul", 15 decembrie 1920.

[131] „Dezrobirea", 23 ianuarie 1921.

[132] „Tribuna socialistă", 13 iunie 1920.

[133] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921*, București, Editura politică, 1966, p. 557.

[134] *Organizarea plasării în România prin legea votată în parlament în sesiunea 1921*, București, 1921, p. 10—19.

[135] *Ibidem*, p. 3—6.

[136] Gh. Surpat, *op. cit.* p. 133—134.

[137] G. Făcăoaru, *Șomajul în România*, București, 1932, p. 35; *Zece ani de politică socială...*, p. 198; *Anuarul statistic al României 1939 și 1940...*, p. 334—335; „Viața muncitoare", 1 aprilie 1925, 18 decembrie 1926, 20 martie 1927, 19 februarie 1927; „Dimineața", 31 ianuarie și 27 mai 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

martie 1925, industria forestieră din Valea Mureșului a concediat 5 000 de muncitori, care n-au acceptat condițiile de lucru impuse de patroni [138]. Odată cu anul 1926, șomajul a luat proporții. În industria carboniferă din Valea Jiului au fost eliberați din funcție, în anii 1926—1928, un număr de 44 845 de salariați, din care 19 729 mineri și 19 299 diverși lucrători [139]. În exploatările miniere și la „Astra" — Arad, concedierile au înregistrat în 1928 nu mai puțin de 20% din personalul ocupat și, respectiv, 50%. Numărul șomerilor, după datele publicate de Sindicatele Unitare, ajunsese la cîteva zeci de mii [140]. Media procentuală pentru perioada 1922—1928 se ridica la 20% din totalul salariaților [141], iar cifra de mijloc lunară pentru anul 1928 reprezenta 10 535 cazuri [142]. Într-o altă grupare, evident minimalizată, șomajul a crescut de la 15 775 cazuri în 1927 la 24 826 în anul următor. Din punct de vedere profesional, majoritatea covîrșitoare o formau muncitorii de pădure (7 106, deci aproape jumătate, în 1927 ; 8 812, așadar mai mult de o treime, în 1928). Urmau, în ordine descrescîndă, 2 315 muncitori de fabrică, 2 024 metalurgiști, 1 078 lucrători din construcții, 930 în industria lemnului, 672 în ramura petrolului și altele, pentru 1927, iar pentru anul 1928 o modificare a ierarhiei profesiilor și anume : 3 307 diverși, 3 000 metalurgiști, 2 936 lucrători în construcții, 1 690 muncitori de fabrică, 1 359 personal din comerț și administrație, 999 în industria lemnului etc [143].

Cît privește șomajul în rîndurile proletariatului agricol, se cuvine de reținut că înșiși legiuitorii reformei din 1921 au tins să dezvolte o „clasă" de lucrători care să alcătuiască forța de muncă necesară marii proprietăți chemată să se adapteze metodelor moderne de cultură [144]. Într-un atare considerent s-a și cerut ca nu toți să fie împroprietăriți, ci să se înlesnească transformarea unora în proletari agricoli [145]. Cît de străini erau autorii acestor planuri de realități o demonstrează faptul că o asemenea categorie exista în chip firesc, fiind, fie încorporată pe lista țăranilor cu drept la împroprietărire, pînă la începutul aplicării reformei, fie în numărul acelora care asaltau oficiile de plasare din orașe pentru căutarea de lucru, după înfăptuirea ei.

Cifra muncitorilor agricoli nu poate fi dată cu precizie, întrucît, după cum am mai arătat, România nu și-a recenzat populația și potențialul economic în detaliu imediat după încheierea procesului de formarea statului național unitar. Totodată, în legiuirea respectivă nu s-a putut specifica, conform realității, cîtimea lor. Situația era analoagă și pentru lucrătorii forestieri care, în mare parte fiind sezonieri, aveau o a doua îndeletnicire — agricultura — de care se simțeau strîns legați. După unele aprecieri, în România imediat postbelică existau aproximativ

[138] „Viața muncitoare", 1 aprilie 1925.
[139] G. Făcăoaru, *op. cit.*, p. 35.
[140] „Viața muncitoare", 19 februarie 1928.
[141] Gh. Surpat, *op. cit.*, p. 151.
[142] *Anuarul statistic al României 1939 și 1940...*, p. 334—335.
[143] G. Făcăoaru, *op. cit.*, p. 22.
[144] D. Șandru, *op. cit.*, p. 300.
[145] C. Garoflid, *Chestiunea agrară în România*, București, 1920, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

200 000 de muncitori forestieri şi cîteva sute de mii de lucrători ce formau proletariatul agricol [146]. La creşterea numărului acestuia din urmă, a contribuit şi faptul că problema folosirii copiilor nu a fost reglementată juridiceşte, deşi în legislaţia internaţională un asemenea principiu fusese adoptat chiar pentru agricultură [147].

Dacă în 1919—1921, marea proprietate acuza lipsa braţelor de muncă, la numai cîţiva ani după aplicarea reformei, existau multe zone cu ţărani care nu-şi puteau găsi plasament în agricultură [148]. Densitatea mare a locuitorilor în raport cu suprafaţa arabilă sau cultivabilă, pulverizarea loturilor şi lipsa unei rezerve de pămînt, au impus redeschiderea dezbaterilor cu privire la surplusul de braţe de muncă din agricultură şi aceasta cu atît mai mult cu cît, între reforma agrară şi recensămîntul din 1930, proporţia celor ce-şi trăgeau existenţa din ramura respectivă, nu suferise, în pofida accentuării industrializării şi a altor activităţi, modificări esenţiale [149]. Înşişi unii din contemporani au recunoscut, pe de o parte, că prin caracterul ei incomplet, o mare parte a braţelor de muncă ţărăneşti nu-şi aveau asigurată existenţa [150], iar pe de altă parte, că numai intensificarea agriculturii şi industrializarea puteau garanta deplasarea excedentelor demografice spre structura populaţiei active. În cel de-al doilea sens, Vintilă Brătianu sublinia în Cameră că surplusul de braţe din lumea satului se putea rezolva în viitor numai prin propăşirea industriei, a meseriilor şi a comerţului [151]. Statistica din 1925, avea să consemneze la 590 105, numărul sătenilor neîmproprietăriţi, pentru ca în 1928, totalul să sporească la 612 124 [152], parte din ei neavînd deloc pămînt [153]. Cifra avea să crească, fie prin vînzarea loturilor, fie prin succesiune, contribuind, alături de alţi factori, la ruperea echilibrului stabilit, oarecum, pentru puţină vreme între suprafaţa de cultură şi forţa de muncă. După unele calcule, procentul disponibil se situa la aproximativ jumătate din totalul capacităţii de lucru rurale [154].

Procesele economice au determinat ca şi asupra funcţionarilor să se extindă şomajul. Consiliul de Miniştri în şedinţele din 15 aprilie şi 17 iunie 1926, examinînd chestiunea salariaţilor şi a pensionarilor pu-

[146] Clara Cuşnir-Mihailovici, Florea Dragne, Gheorghe Unc, *Mişcarea muncitorească din România, 1916—1921*, Bucureşti, Editura politică, 1971, p. 132.

[147] Stelian I. Marinescu, *Forurile internaţionale şi ocrotirea muncitorilor agricoli*, Bucureşti, 1945, p. 31—32.

[148] D. Şandru, *op. cit.*, p. 301.

[149] V. Axenciuc, *Situaţia economică-socială a României în perioada 1919—1924*, în „Anale de istorie", an. XII (1966), nr. 4, p. 136; *Recensămîntul general al populaţiei României din 29 decembrie 1930*, vol. IX, Bucureşti, 1940, p. 779, 783, 787.

[150] V. Magdearu, *Revoluţia agrară şi evoluţia clasei ţărăneşti*, în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", an. IV, nr. 3, p. 291—293.

[151] „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", 21 ianuarie 1927, p. 707; Vezi şi C. Ianculescu, *Problemele agrare şi dezvoltarea industrială a României*, Bucureşti, 1934, p. 40—41.

[152] *Anuarul statistic al României 1926...*, p. 54; idem 1929..., p. 86.

[153] C. Ianculescu, *Problemele agrare şi dezvoltarea industrială a României...*, p. 40.

[154] Apud D. Şandru, *op. cit.*, p. 301—302.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

blici, a hotărît reducerea numărului celor dintîi cu 25% [155]. Între 1926 și 1928, numai în Valea Jiului au fost concediați 5 657 funcționari [156]. Sporirea șomajului avea să fie susținută și de zeci de mii de invalizi, care, lipsiți de mijloace de trai, se prezentau pe piața muncii acceptînd orice serviciu pentru un salariu de nimic [157].

O atare situație, a obligat pe muncitorii și pe țăranii valizi, lipsiți de plasament, fie să caute de lucru în alte zone, fie să emigreze. Sub cel dintîi aspect, datele comunicate de oficiile publice de plasare, deși incomplete [158], dezvăluie că numărul cererilor de lucru a sporit de la 39 171 în 1922 la 147 686 — maximum în cadrul perioadei — în 1928 [159]. Sub unghiul profesiilor, datele pentru anii 1926—1928 [160], întrucît de altele nu dispunem, evidențiază că personalul de serviciu, lucrătorii de pădure, agricoli și de fabrică, aveau preponderență. În toate cazurile, soluția plasării forței de muncă necalificate, disponibile era luată în considerație în ultima instanță. Pe centre, cele mai multe situații s-au înregistrat la București, Rădăuți, Cluj, Arad și Oradea [161]. Pentru anul 1926, foarte multe consemnări s-au operat și în orașele Deva, Sighet și Focșani [162].

Sub cel de al doilea aspect, un raport din 1923, al Ministerului de Interne, destăinuie că aproape toți emigranții erau muncitori. Repartizat pe mari grupe profesionale, numărul total al emigranților pentru intervalul 1926—1928, în covîrșitoare măsură bărbați, s-a ridicat la 17 707, din care 14 697 muncitori agricoli și 3 010 industriali, majoritatea calificați [163]. Într-o altă alcătuire, în răstimpul 1 ianuarie 1926—31 decembrie 1929, au emigrat în S.U.A., și Canada 55 372 de țărani, dintre care 11 709 s-au întors [164]. Pe provincii, cel mai mare număr de emigranți, l-a dat Transilvania. Din cele 15 543 cazuri înregistrate în prima jumătate a anului 1924, 12 223 reveneau Transilvaniei, 1 782 Bucovinei, 533 României Vechi și 1 005 altor provincii [165].

Așadar, primii ani postbelici, nu au fost ilustrați de o preocupare susținută în profesionalizarea muncii, interesul rezumîndu-se la valorificarea potențialului uman rămas după război pentru a repune în

[155] Arh. St. București, fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 24/1926, f. 4; dosar 20/1927, f. 9.

[156] G. Făcăoaru, *op. cit.*, p. 35.

[157] Gh. Surpat, *op. cit.*, p. 134.

[158] În 1927, bunăoară, în cifrele muncitorilor fără lucru nerepartizați de oficiile amintite nu intrau 15 000 de șomeri din Valea Prahovei, 6 000 din porturi, 3 000 de pe Valea Jiului, 3 000 din Arad, 19 000 din industria forestieră, 25 000 din agricultură, miile de funcționari comerciali și bancă și alte categorii („Viața muncitoare", 19 februarie 1928).

[159] *Anuarul statistic al României 1926...*, p. 238—239; idem 1929..., p. 297; idem 1939 și 1940..., p. 340.

[160] *Anuarul statistic al României 1926...*, p. 238—239; idem 1939 și 1940... p. 338—339.

[161] *Anuarul statistic al României 1926...*, p. 238—239; idem 1929..., p. 297; idem 1939 și 1940..., p. 338—343.

[162] *Anuarul statistic al României 1926...*, p. 238—239.

[163] *Zece ani de politică socială în România...*, p. 203.

[164] *Ibidem*, p. 196.

[165] I. I. Gîrbacea, *Șomajul în Ardeal și emigrarea*, București, 1925, p. 58

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

funcțiune, fie și parțială, aparatul de producție și de circulație. Pe o asemenea optică, care presupune folosirea tradițiilor și structura de profesii din epoca modernă, au venit să se altoiască unele palide măsuri, element cît se poate de firesc, dacă ținem seama de faptul că potențialul național, material și uman, traversa o epocă de efort, cu obiectiv precis — refacerea — care cîștigase, dealtfel, locul central în politica economică a tuturor statelor. Deși în perioada următoare, 1922—1928, preocupările agricole au rămas predominante, ea s-a caracterizat, grație asanării, dezvoltării și diversificării producției, prin schimbări importante la nivelul populației active, îndeosebi în ceea ce privește numărul muncitorilor din industrie și transporturi, fapt cu consecințe pozitive în lupta de clasă pentru revendicări economice și politice. Sub raport profesional, numărul muncitorilor calificați, al tehnicienilor, îndeosebi al inginerilor, era însă insuficient pentru acoperirea cerințelor ideale ale societății, direcționată de unele postulate care au făcut carieră.

De asemenea, datele relevă, în afară de sporirea numerică a clasei muncitoare, dezvoltarea unor puternice detașamente ale sale la C.F.R., pe Valea Jiului, pe Valea Prahovei etc., adică în acele întreprinderi și regiuni care vor juca un rol deosebit în avîntul revoluționar din perioada istorică următoare, creînd posibilitatea organizării și desfășurării acțiunilor într-o manieră viguroasă.

COORDONNÉES SOCIALES ET PROFESSIONNELLES DE LA POPULATION ROUMAINE PENDANT LES DIX ANNÉES QUI ONT SUIVI LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

En Roumanie, après la première guerre mondiale et jusqu'en 1922, le régime politique ne s'est pas beaucoup préoccupé d'organiser les professions des travailleurs. Son intéret s'est manifesté surtout pour utiliser le matériel humain à remettre en fonctions, même partiellement, la production et la circulation. Le but précis, qui fut d'ailleurs poursuivi par la plupart des Etats, fut celui de reconstruire ce qui avait été détruit par la guerre.

Dans la période suivante (1922 à 1928), quoique les préoccupations agricoles aient été dominantes, eurent lieu d'importantes modifications dans le niveau de la population active à cause de l'assainissement et du développement de la production qui aussi s'était diversifiée. Les nombre des ouvriers a beaucoup augmenté dans l'industrie et les transports, ce qui a eu des conséquences positives dans la lutte des classes pour les revendications économiques et politiques.

Sous le rapport professionnel, le nombre des ouvriers qualifiés, des techniciens et surtout des ingénieurs a été insuffiçant pour pouvoir satisfaire les nécessités de la société. Les statistiques mettent en évidence que la classe ouvrière a augmenté numériquement et qu'elle s'est surtout développée en de puissants détachements, aux chemins defer, dans la vallée du Jiu, dans la vallée de la Prahova, etc., c'est-à-dire dans des entreprises et des régions importantes au point de vue économique et qui, durant la période historique suivante, auront un grand rôle dans l'élan révolutionnaire. La possibilité d'organiser et de développer des actions vigoureuses fut ainsi créée.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BASARAB AL II-LEA (1442—1444)

DE

CONST. A. STOIDE

Din mărturiile păstrate s-a dedus că Dan al II-lea, voievodul Ţării Româneşti, în urma luptelor pe care le avusese în anul 1428 cu rivalul său Radu Praznaglava, omul turcilor, izbutise să-l învingă şi chiar să-l prindă şi să-l omoare [1].

Turcii, acum, nu mai aveau un candidat la tronul Ţării Româneşti. Acest lucru a îngăduit lui Dan vodă, care după lupta de la Golubac, urmată de tratatul de pace de la Szeged, încheiat de împăratul Sigismund de Luxemburg, cu turcii, fusese lăsat singur în faţa duşmanului puternic, şi-şi văzuse ţara prădată şi pustiită, să încheie şi el pace cu statul otoman [2]. Probabil, fără a-şi fi consultat suzeranul [3], Dan se recunoscuse vasal Porţii. Se poate ca, în urma încheierii acestei păci, domnul Ţării Româneşti, la cererea turcilor să fi săvîrşit unele acţiuni care au putut fi socotite ca acte duşmănoase de regele Sigismund şi statul maghiar. Reiese din informaţia păstrată că Dan vodă a atras la sine, într-o acţiune similară de compromis cu turcii şi pe unii feudali de la graniţa de vest din Banatul în continue hărţuieli cu begii din vecinătate. Între cei antrenaţi de Dan II în compromisul cu turcii, reiese, după ştirile păstrate, că a fost şi nobilul de origine română, din acea parte a Banatului, Lado (de Bezere) şi fiii săi. Informaţia amintită arată că răposatul Dan, voievodul Ţării Româneşti de atunci, „în dispreţul maiestăţii" regale trecuse „de bună voie" de partea turcilor. Alături de acesta, „condam Lado" a luptat şi el ca un necredincios cît a putut mai mult împotriva regelui pînă la sfîrşitul vieţii. De aceea bunurile lui au fost confiscate şi date rudelor rămase credincioase care erau Nicolae de Bezere, fiii şi nepoţii săi [3bis].

Căderea în 1431 a lui Dan al II-lea a fost pusă, de către istoricii noştri, după datele cuprinse într-o cronică sîrbească, în legătură cu luptele acestuia cu turcii [4]. Cele arătate în informaţia citată ca şi refuzul autorităţilor ungare,

---

[1] Al. Vasilescu, *Urmaşii lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Ţepeş, 1418—1456; De la moartea lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Dracul, 1418—1437*, Bucureşti, 1915, extras din „Revista de istorie, arheologie şi filologie", XV; N. Iorga, *Istoria Românilor, vol. IV (Cavalerii)*, Bucureşti, 1937, p. 25—26; *Istoria Românei*, p. 387—388; Const. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, Bucureşti,1976, p. 113—115.

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem.*

[3 bis] Act din 6 decembrie 1433 în *Documenta Romaniae Historica*. D. *Relaţii între Ţările Române*, vol. 1, Bucureşti, 1977, p. 307—309, nr. 209, text latin şi traducere românească.

[4] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum se va vedea mai departe, de-a susține la moartea lui Alexandru Aldea, pe unul dintre fiii lui Dan la tronul Țării Românești [5], infirmă astfel de concluzii. Dan al II-lea, după cele arătate mai sus, n-a putut cădea în lupta cu turcii, deoarece el se alăturase lor. Posibil ca în izvorul amintit să fie vorba despre Dan I, părintele său. Dan al II-lea și-a pierdut domnia și viața în lupta cu Alexandru Aldea, care era susținut de Alexandru cel Bun, domnul Moldovei. Dacă totuși fiii lui Dan au găsit adăpost în Transilvania e posibil ca aceasta să se fi făcut sub ocrotirea conducerii unui oraș de acolo sau, poate, a lui Ioan de Hunyadi, în legături încă de pe atunci cu Dan al II-lea și familia lui.

Basarab, fiul lui Dan al II-lea despre care ne propunem să tratăm în lucrarea de față, apare numai cu începere din septembrie 1428, ca mărturie în actele ieșite din cancelaria părintelui său, precedat fiind de fratele „Danciu" în ordinea: „Danciu și Basarab". Din aceasta trebuie să deducem că el era fiul mai tînăr al lui Dan al II-lea, fiul mai vîrstnic fiind „Danciu" sau Dan [6], viitorul domn Dan al III-lea [7] din anul 1446 — 1447, care-și va sfîrși viața în aprilie 1460, în lupta cu Vlad Țepeș.

Probabil în urma înțelegerii încheiate între conducerea statului Maghiar și Alexandru Aldea, voievodul Țării Românești [8], frații Danciu și Basarab au fost siliți să treacă din Transilvania în Ungaria de Nord unde și-au petrecut tinerețea și de unde, din cînd în cînd, se mai dă cîte o știre despre dînșii, atît din timpul domniei lui Aldea cît și la știrea morții acestuia, cînd se pune problema succesiunii [9]. Ceva mai tîrziu, Basarab, cel de al doilea fiu al lui Dan, se găsea slujind drept căpetenie a unei trupe din imediata apropiere a regelui Albrecht. Din „Zand" la 9 octombrie 1439, regele da ordin tezaurarului Ladislaw de Thythowa să plătească credinciosului „Basarab, filio condam Dan Waywoda Transalpino, sexingentos florenos auri" [10], solda ca oștean al curții.

Această stare de lucruri durează pînă după primii ani de domnie a lui Vlad Dracul, cînd relațiile dintre domnul Țării Românești și voievodul Transilvaniei încep să se înrăutățească. Procesul este destul de greu de urmărit, din cauza precarității izvoarelor. A participat în adevăr Vlad Dracul la campania turcească din Transilvania în 1438? Din informația păstrată lucrurile nu rees îndestul de clar [11]. Nu se vede nici ca el să fi ajutat efortul orașelor săsești contra cetelor turcești năvălitoare în această perioadă în Ardeal. Cît privește adversitatea dintre Vlad Dracul și conducerea statului unguresc, ea pare a fi avut alte cauze. În luptele ivite după moartea regelui Albert între regina Elisabeta și fiul ei minor Ladislav ajutați de contele Cylli și alți apropiați ai vechii dinastii de o parte și „uzurpatorul" Vladislav Iagelo [12], susținut

[5] *Ibidem*, p. 55.

[6] P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, București, 1938, p. 150—153, doc. nr. 33; „primii născuți fii ai domniei mele Danciul și Basarab".

[7] Const. A. Stoide, *Din nou despre istoria Țării Românești*, „Anuarul Inst. de Ist. și arheologie „A. D. Xenopol", XIV, 1977, p. 539—558.

[8] Pentru înțelegerea dintre Alexandru vodă Aldea și Ungaria a se vedea și scrisoarea acestui voievod adresată conducerii din Brașov, *(Documenta Romaniae Historica*, D. Relații. I, p. 321—322, doc. nr. 222).

[9] Scrisoarea lui Mihail Iakch către brașoveni, din Bistrița la 29 iulie 1435: „non velitis quod alter ex filiis Dan elegeretur in Wayvodam" (N. Iorga—Hurmuzaki, *Documente XV*$_1$, p. 21—22, doc. nr. XXXII și de asemenea interpretarea la N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 55).

[10] V. Motogna, *Un document privitor la Laiotă (sic) Basarab*, în „Revista istorică", an. X, nr. 4—6, (1924), p. 122—124.

[11] Vezi însă Fr. Pall, *Știri noi despre expedițiile turcești din Transilvania în 1438*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", I—II, 1958—1959, p. 9 și urm.

[12] La puțin timp după încoronare (iulie 1440), regele Vladislav a numit pe Ioan de Hunyadi, ban de Severin (I. Minea, *Vlad Dracul*, Iași, 1928, p. 107—108 și nota 1, p. 108), dregătorie pe care o avea împreună cu fratele cu același nume. La 9 august 1440, din Buda, regele Vladislav dăruiește „virorum magnificorum utrisque Ioannis, filiorum Wayk de Hunyad, banorum nostrorum zewriyniensium",

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Hunyadi şi gruparea sa, de altă parte, Vlad Dracul s-a alăturat grupării legitimiste. Unele măsuri de după 1440, luate de cei care au cîştigat partida, arată pe Vlad Dracul lipsit rînd pe rînd de privilegii de care se bucurase anterior. În legătură cu aceasta trebuie pusă plîngerea (din 1441 după 7 martie), adresată de Vlad Dracul lui „Ioan de Hunyadi, voievodul Ardealului şi al secuimii (sic) şi şpan de Timişoara", despre „slugile" acestuia de la Bran, care-i „istovesc pe săracii" Ţării Româneşti, în negoţ pe acolo [13]. Jumătate de an mai tîrziu, la 16 octombrie i se ridica şi dreptul de a bate monedă pe considerentul că moneda bătîndu-se la Braşov, într-un ţinut „supus puterii, cîrmuirii şi apărării slujbei" voievozilor Transilvaniei, ea trebuie să fie bătută de oamenii voievozilor [14]

Înrăutăţirea relaţilor dintre Vlad Dracul şi noua conducere a Ungariei, care se bucura deplin de sprijinul lui Hunyadi, a determinat pe acesta din urmă să ia pe lîngă dînsul pe Basarab, fiul lui Dan al II-lea, fixîndu-i, în calitate de pretendent, oficial recunoscut de noua stăpînire, reşedinţa la Sighişoara sau undeva în apropierea acestui centru. Din informaţia păstrată reiese că din epoca dinainte de schimbarea lui Vlad Dracul (1442 martie sau septembrie), aparţine scrisoarea pe care „Basarab woyvoda Transsalpiniensis" o adresa braşovenilor, la data de 21 ianuarie [1442], dintr-o localitate de lîngă centrul săsesc amintit [15]. Ea, în mod greşit, credem, a fost atribuită, de către istoricii de mai înainte, lui Basarab Laiotă şi datată fie ca din 1460, sau 1459 [16]. Scrisoarea e adresată conducerii oraşului Braşov şi tratează despre corespondenţa avută anterior între emitent şi orăşeni prin intermediul lui „Cresta judicem et per alios ... consocios", ai acestora. Ar fi vrut să vie la dînşii. Din cele comunicate a aflat că, sub bănuiala unei înţelegeri între ei, sînt ameninţaţi de a fi „pradati et percruciati" de cineva din afară şi de aceea nu vine. Le cere totuşi să-l informeze despre direcţia din care au temeri de atac; despre Ţara Românească sau din altă parte, căci voieşte să-i ajute [17]. Cele de mai sus duc la concluzia că scrisoarea e chiar din epoca premergătoare atacului turcesc împotriva Ardealului din primăvara anului 1442 şi a înscăunării acestui Basarab. Nu se cunoştea atunci direcţia din care ar fi putut veni primejdia şi se sconta, cel puţin pentru braşoveni, posibilitatea unui atac dinspre Ţara Românească Cerîndu-le să-l anunţe dacă se simt în vre un fel ameninţaţi, se oferea să le trimită în ajutor, cu aprobarea regelui, cinci, şase sute de ostaşi şi chiar mai mulţi [18]. Mai pe larg despre lucrurile care-i interesa avea să le vorbească trimisul „Slav din Făgăraşi". Să creadă întru totul spusele lui [19] Scrisoarea face parte din corespondenţa mai dezvoltată cu Braşovul a viitorului voievod Basarab al II-lea, corespondenţă astăzi pierdută. E, cum s-a anti-

pentru fapte de arme, cu vărsare de sînge, o serie de moşii *(Documenta, D. Relaţii*, p. 359—362), text latin şi traducere). Pentru cele două grupări antagoniste din statul maghiar de după moartea regelui Albert a se vedea şi N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 68—69.

[13] I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, Bucureşti, 1905, p. 77—78, doc. nr. LIII; *Urkundenbuch* V, p. 74, nr. 2404 (regest) şi *Documenta, D. Relaţii*, 1, p. 363—364, text şi traducere).

[14] Hurmuzaki—Iorga, *Documente XV*, 1, p. nr. 23; *Urkundenbuch*, V. p. 90—91, nr. 2426; *Documenta*, p. 366—368, nr. 266, text latin şi traducere. Pentru interpretare şi Fr. Pall, *Iancu de Hunedoara şi confirmarea privilegiului pentru negoţul Braşovenilor şi al Bîrsenilor cu Ţara Românească în 1443*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", IX, 1966, p. 63—64.

[15] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 330—331, doc. nr. CCLXXIV, şi Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 50, nr. LXXXVIII: „in una vila penes Segeswar".

[16] I. Bogdan, *Relaţiile*, loc. cit.; Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, loc. cit.

[17] I. Bogdan, *Relaţiile*, loc. cit., datat „1460 21 ianuarie"; Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, loc. cit., sub data „1459 ianuarie 21".

[18] „Nos volumus adiutorem in persona domini regis vel quinque centum vel sex, vel autem plures harum dare" (I. Bogdan, *Relaţiile*, loc. cit.; Hurmuzaki—Iorga, *loc. cit.)*, şi nota 9.

[19] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cipat, anterioară cu cîteva luni înscăunării sale. Incontestabil şi scrisoarea aceasta vădeşte o deteriorare a raporturilor dintre domnul Ţării Româneşti, Vlad Dracul şi autorităţile maghiaro-transilvane, inclusiv Braşovul, care se găsea în ianuarie (1442) sub ameninţarea unui atac direct al voievodului valah.

Domnia lui Basarab al II-lea [20], a fost o domnie de scurtă durată care întrerupe, poate pentru mai puţin de doi ani, conducerea lui Vlad Dracul. Cronicele Ţării Româneşti şi acele străine n-o cunosc şi nici alte studii mai vechi asupra epocii [21]. Prima atestare a acestei domnii a făcut-o, după cîte se pare, scriitorul şi arheologul Al. Odobescu în memoriul său intitulat *Cîteva ore la Snagov*, cu prilejul discuţiei asupra datei fundării mănăstirii. Aici, arăta Odobescu că nu poate fi primită informaţia dintr-un act de la Constantin Şerban Cîrnul, cu data de 1654, despre fundarea mănăstirii de către „Basarab voevod, fiul lui Basarab voevod cel bun", „care a domnit abia pe la 1442, ci negreşit a fost clădită înainte de această domnie şi prin urmare cu mult mai înainte de-a lui Vlad Ţepeş" [22].

Un studiu asupra perioadei 1418-1456 a scris istoricul Al. Vasilescu, care însă n-a putut fi publicat decît pentru domniile dintre 1418-1437 [23]. Partea următoare a lucrării probabil s-a pierdut în cursul evenimentelor din anii 1916-1918. Tema însă a fost reluată mai tîrziu şi studiată pe baza unui material, putem spune, pentru epocă, exhaustiv de către istoricul I. Minea în cunoscuta monografie, *Vlad Dracul şi vremea sa* [24].

Atît I. Minea cît şi istoricii următori pe care i-a preocupat problema, au ajuns la concluzia că această domnie s-ar fi datorat numai împrejurării că în conducerea Ţării Româneşti, în perioada luptelor dintre unguri şi turci, din martie-septembrie 1442, s-ar fi ivit un hiatus prin chemarea şi reţinerea lui Vlad Dracul la Poartă [25]. De altfel, după istoricii amintiţi, domnia lui Basarab

[20] Titulatura lui Basarab al II-lea, „modestă" în actul din vremea pretendenţii: „Basarab woyvoda Transalpiniensis", cum se recomanda braşovenilor, „amicus et minor vester in omnibus" (I. Bogdan, *Relaţiile*, loc. cit.; Hurmuzaki—Iorga, *loc. cit.*), nu se prezintă mai prejos de acelea ale înaintaşilor săi în actele din cursul domniei. (P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1938, p. 202—203, doc. nr. 80; *Documenta B. Ţara Românească*, 1, p. 67—68, doc. nr. 96).

[21] I. C. Engel n-o cunoaşte *(Geschichte der Moldau und Walahey*, în *Algemeine Welthistorie*, IV, Halle, 1804, p. 171—172); şi de asemenea, G. Şincai, *Cronica Românilor*, ed. II, tom. II, Bucureşti, 1886, p. 5—13.

[22] Al. Obodescu, *Opere*, II, *Scrieri din anii 1861—1870. Antume, postume, anexe, variante, note. Text critic şi variante* de Marta Anineanu. Note de Virgul Cîndea, 1967, p. 200. Această identificare a lui Odobescu a rămas necunoscută cercetătorilor de mai tîrziu. Cînd în 1903 Şt. Orăşanu recenzînd cartea lui I. Bogdan, *Documente şi regeste*, se ocupă de ascendenţa lui Basarab Mlad (cel Tînăr) şi respinge „filiaţiunea Basarab Laiotă — Basarab Mlad", propusă de istoricii contemporani, inclusiv I. Bogdan, observă: „Tată şi fiu nu erau, nu puteau să fie. Ei nu erau nici fraţi, deoarece unul Basarab Laiotă era fiul lui Dan voievod, iar celălalt, Basarab Mlad se dă de fiu al lui Basarab voievod. *Alt Basarab voievod afară de Laiot, căruia i se poate atribui paternitatea lui Mlad nu se cunoaşte.* Rămîne dar de presupus ca un pretendent cu numele de Basarab, necunoscut izvoarelor, pînă acum descoperite, ar fi revendicat tronul" („Convorbiri literare", an. XXXVII, Bucureşti, 1903, p. 561). D. Onciu, însuşindu-şi concluziile lui Şt. Orăşanu, a identificat în nota: *Comunicare în chestiunea lui Basarab cel Tînăr* pe „Basarab" (II), ca domn, în actul lui Vladislav II, din 2 august 1453 (6961). (Convorbiri literare, XXXVII, nr. 8, p. 710—711).

[23] Al. A. Vasilescu, *Urmaşii lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Ţepeş*, 1418—1456. *De la moartea lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Dracul*, 1418—1437.

[24] „Cercetări istorice", Iaşi, 1928, p. 5—218, şi extras.

[25] I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 119: „Vlad Dracul n-avea conducerea ţării sale în vremea ciocnirilor din 1442. Vlad după 11 octombrie 1441 şi înainte de septembrie 1442, data bătăliei de la Ialomiţa, a fost dus şi închis la Gallipoli". Istoricul Camil Mureşan, în lucrarea *Iancu de Hunedoara*, ed. II, Bucureşti, 1968, p. 22, vorbeşte şi el despre interegnul „muntean din 1442—1443".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ar fi fost precedată sau întreruptă de o domnie a unui domnitor „Mircea“, asupra originii căruia nu erau de acord fiind socotit fiul mai mare al lui *Vlad Dracul*[26] sau de origine obscură[27]. Dar izvoarele care au dus la concluziile amintite se dovedesc, la o mai atentă cercetare, parte defectuos transmise, parte de o autenticitate îndoielnică şi unele dintre ele interpretate, de înşişi aceşti istorici, în mod eronat. Între izvoarele defectuos ajunse pînă la noi trebuie considerate *„Analele sîrbeşti*[28], pe baza cărora istoricii amintiţi au crezut că se cuvine să fie inclus, în desfăşurarea evenimenelor din epoca amintită, acel „Mircea“, care ar fi fost adus de turci ca domn în 1442. Trebuie observat însă că datele cuprinse în *Analele sîrbeşti* în legătură cu acest Mircea, puse pentru întâiaşi dată în discuţie de N. Iorga, nu s-au bucurat la început, din partea marelui istoric de o deplină încredere în ce priveşte identitatea personajelor din epoca amintită. Iorga spunea în această privinţă următoarele: *„Cronicile sîrbeşti* stabilesc pentru lupta de la Ialomiţa... data de 6 septembrie (în alte versiuni 2. 25). Dar cele ce se spun despre înlocuirea lui Vlad cu Mircea, despre tăierea capului acestuia de un „Basarab“, despre răzbunarea exercitată de turci, despre prădarea Tîrgoviştei, fără dată de lună şi zi, *parcă se referă la evenimente trecute şi nu la cele din 1442“* ((s.n.)[29].Îndoiala exprimată la prima luare de contact cu izvoarele sîrbeşti nu mai apare la Iorga în 1929, cînd istoricul a fost pus să se pronunţe din nou asupra acestor mărturii, cu ocazia noii ediţii a cronicilor dată la lumină de Liubomir Stoianovich[30]. Cu ocazia aceasta se reproduce textul în originalul slavon[31] şi se dă o traducere în l. română, fără nici o observaţie asupra celor cuprinse: „[6951] Turcii au alungat pe voievodul Vlad şi au stabilit pe Mircea. Marele Basarab l-a ucis şi capul i-a fost tăiat. [6950, a

---

[26] I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 125—126: „După internarea lui Vlad Dracul a intrat cu oşti Ioan de Hunedoara în Ţara Românească, a împrăştiat şi distrus uşor pe turcii care păzeau scaunul domnesc...“. „Mircea a fost prins şi decapitat iar domn a rămas Basarab al II-lea fiul răposatului Dan“. I. Minea credea că acest „Mircea“ ar fi fost fiul mai mare a lui Vlad Dracul *(Ibidem*, p. 127); *Istoria României*, II, p. 429: „O nouă încercare turcească de a înscăuna pe un fiu al lui Vlad Dracul s-a încheiat cu un mare dezastru; datorită intervenţiei lui Iancu de Hunedoara, turcii au fost înfrînţi în lupta dată pe Ialomiţa, la 6 septembrie 1442“.

[27] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 70—72: „Dintr-un document mai de curînd adus în discuţie se vede că Turcii, trecînd prin Ţara Românească (în timpul luptelor din 1442) aduseseră cu ei pe un domn Mircea, înaintea căruia Vlad trebui să se retragă, dar nu în Ardeal, unde Hunyadi avea în acel moment pe un candidat al său, Basarab, fiul lui Dan“.

[28] Aceste anale au fost aduse în discuţie de N. Iorga *(Studii şi documente*, III, p. XVII şi 1 şi urm.) după o traducere în latineşte a lui Francisco Xav. Pejacevic, sub titlul *Cronica serbica Despotae Georgii Brancovici e codice latina redita.*

[29] N. Iorga, *Studii şi documente*, III, p. XVII. De observat că aceste date nu se găsesc în versiunea cronicelor sîrbeşti publicată de I. Bogdan, pe care acesta o socotea „cea mai autentică“ (I. Bogdan, *Letopiseţul lui Azarie*, „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., serie II, XXXI“, 1909, p. 6 şi urm.). I. Minea, care a discutat datele amintite, socotea că pasajul în cauză e o interpolare (I. Minea, *Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund*, Bucureşti, 1909, p. 202, nota 3).

[30] **Стари српски родослови и летописи** ,Belgrad, 1927, prezentare de N. Iorga sub titlul *L'élément roumains dans les annales serbes*, în „Revue Historique du sud-est européene“, IV-eme année, no. 7—9. iulie—septembrie 1927, p. 223—229.

31 **ѕцна свезаше тоурци влади воеводи и поставише мирчꙋ, нзидє[ве]лики] басаравъ и главꙋемꙋ wтсече. [ѕци свеза моꙋрадъ ... ипрнать господсвоем]. И тога ради пленише тоурц и влашкꙋ землю и трьговище гопалише**‘.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alungat Murat... și i-a luat domnia]. În același an Turcii prădară țara valahă și incendiară Tîrgoviște"[32].

Am ajuns și noi, în urma studiului atent al chestiunii, la convingerea că acest izvor a fost transmis în mod defectuos. Data de 6951, reprodusă între croșete, nu se găsea în textul original și ea a fost introdusă de editor. Cele narate în legătură cu voievozii Țării Românești, Vlad, Mircea și Basarab, așa cum a observat N. Iorga, se referă la alte evenimente. Nu însă, după noi, la acelea de dinainte de 1442, cum era dispus să creadă marele istoric, ci cu mulți ani mai tîrziu, și anume la evenimente petrecute în anul 1510, după alungarea din domnie a lui Mihnea cel Rău. Se știe că Radu cel Mare, mort în 1508 a lăsat după dînsul, în afară de fiii (neamintiți pe nume în actele sale)[33] și trei frați, care-și fac apariția în mod incidental în unele întăriri de danii : Mircea, Vladula și Vlad[34].

Explicația greșitei prezentări a pasajului în cauză ar fi că foile desprinse ale acestui letopiseț, la o nouă legătură, au fost încurcate și așezate în așa fel încît evenimentele petrecute la începutul secolului XVI să fie așezate. între acelea de la mijlocul secolului precedent. Posibil că cei care au făcut-o s-au lăsat ghidați de informația care vorbea despre moartea lui Dan, voievodul Țării Românești, în 1432 (6940) în luptele cu Turcii[35]. Să venim acum la „scrisoarea" lui Bartolomeu de Jano, călugărul minorit trimis în misiune la Constantinopol de către papă[37]. Scrisoarea cuprinde o foarte dezvoltată introducere menită să facă cunoscut tot ceea ce creștini din diverse „țări" din lumea balcanică și chiar de la nord de Dunăre sufereau din partea turcilor[38]. Expunerea istorică propriu zisă, cuprinde informații despre năvala în Ungaria a unei puternice armate turcești, în 1442[39].

Turcii ar fi luat în captivitate, cu ocazia aceasta, un mare număr de creștini. La ieșirea din țară au fost întîmpinați de armata maghiară „en dimanche de la Passion", adică la 18 martie 1442 și uciși 36000 dintre dînșii. Dezastrul suferit ar fi înfuriat la culme pe sultan care a trimis „querir le seigneur de la Valaquie nommé Diracule", căruia după ce i-a dat un banchet,

---

[32] N. Iorga, *L'élément roumain*, loc. cit., p. 233. În anii din urmă problema a fost reluată de cercetătoarea Anca Iancu într-o lucrare mai dezvoltată cu titlul *Știri despre Români în izvoare istoriografice sîrbești* (sec. XV—XVII), în culegerea de *Studii istorice sud-est europene*, I, București, 1974. Cele relative la informația despre voievozii Vlad, Mircea și Basarab sînt privite și de Anca Iancu în sensul în care le vedea Iorga în lucrarea lui *L'élément roumain*, cu deosebire că data de 6951 nu mai e pusă ca la Iorga între croșete, și de asemenea atributul *marele* la Basarab (Anca Iancu, *loc. cit.*, p. 20).

[33] Fiii lui Radu cel Mare, după I. C. Filitti (*Banatul Olteniei și Craioveștii*, p. 56), au fost : „Radu Călugărul (Petru Paisie), Mircea (Ciobanul), Vlad, Radu (de la Afumați) și Bădica".

[34] Tîrgoviște, (22) martie 1497 (7005), „Io Radul Voevod, fiul marelui Vlad voevod... și doamna lui Catalina și frații mei Mircea și Vladula și Vlad", „и братїꙗми мирча и владꙋла и влад, (*Documenta, B. Țara Românească*, 1, p. 433—446, doc. nr. 273) ; 15 septembrie 1497 (7006)... „Io Radul voevod, fiul marelui Vlad voevod... și cu de Dumnezeu dăruiții copii și doamna mea Catalina și frații mei Mircea și Vladula și Vlad"... и братїꙗ ми мирча и владꙋла и влад", danii pentru mănăstirea numită Muntele Sinai" (*Ibidem*, p. 453—456, doc. nr. 279).

[35] N. Iorga, *L'élément*, loc. cit., p. 223.

[36] *Ibidem.*

[37] N. Iorga, *Les aventures „Sarrazines" des Français de Bourgogne au XV-e siècle*, în „Melanges d'Histoire General", Cluj, 1927, p. 36 ; scrisoarea are data de 3 februarie 1442, fiind datată după stilul venețian.

[38] Idem, *loc. cit.*, p. 35—39.

[39] Idem, *loc. cit.*, p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l-a făcut prizonier şi apoi i-a tăiat capul [40], zicînd că el ar fi fost înţeles cu creştinii. Aceasta a făcut-o la Adrianopol, unde a dus de asemenea pe toţi boierii, cărora le-a luat „leurs terres", pe care le-a dat turcilor şi apoi a trimis un domn turc în ţară cu 12 000 de turci pentru a lua domnia şi a conduce [41].

Ungurii, cu ajutorul lui Dumnezeu, şi acela al zisei ţări Valahe, li s-au opus [42]. În lupta care a avut loc se subliniază rezistenţa oastei creştine, care a făcut ca toată această mulţime de necredincioşi, să fie trecuţi prin ascuţişul săbiei şi nici unul din ei să nu scape [43]. Ca răspuns la victoria creştină sultanul ar fi adunat „environ C et IIIIXX m" combatanţi, pe care i-a trimis în Valahia. Oştirea turcească a distrus ţara prin foc şi sabie şi a adunat „ce qu'ilz poroient des prissoniers" [44]. Urmare acestei devastări a avut loc cererea de pace şi supunere către turci [45]. Dar prin bunătatea divină, care ajută totdeauna la nevoie, ei (Valahii) s-au adunat în munţii lor contra turcilor şi cu dînşii ungurii şi polonii şi au început o luptă în care necredincioşii au fost bătuţi şi au pierit 52000 dintre ei în afară de acei prinşi sau puşi pe fugă. Oastea victorioasă a luat de la turci corturi şi „pavilioane" şi ca la 5000 de care şi de asemenea o mulţime fără număr de cai. Cei mai mulţi dintre fugarii turci s-au înecat în Dunăre, scăpînd numai o mică parte dintre ei, care au dus vestea sultanului. De durere şi mînie sultanul şi-a ieşit din fire; îmbrăcat în negru, timp de trei patru zile n-a băut şi n-a mîncat nimic, n-a vorbit nimic; numai repeta cuvintele: „a venit timpul ca Dumnezeu să ia din mînele noastre biruinţa", şi-şi trîntea „son bonnet contre terre" [46].

Din prada luată de la turci (boierii) cei din Valahia şi chiar păstorii din ţară n-au mai îmbrăcat decît vestminte de mătase şi brocarturi. După biruinţele repurtate, creştinii au căpătat atît curaj încît s-au adunat şi au trecut (Dunărea) *pînă la Adrianopol* (s.n.), cucerind mai multe oraşe şi castele şi arzînd şi pîrjolind ţara (turcească) din jur şi aceasta din luna septembrie anului XLII, ziua a doua a lunii, cînd turcii vrînd să le reziste au trimis contra lor XV mii de ostaşi, care au fost învinşi, puşi pe fugă şi mulţi dintre ei trecuţi prin ascuţişul săbiei [47]. Acum se spune că, o mare armată creştină se pregăteşte să atace pe turcii slăbiţi, dacă nu le vine ajutor de peste mare. Pentru a opri un astfel de de ajutor, creştinii îşi propun să facă douăzeci de galere şi să le echipeze. Din parte-i Bartolomeu de Jano asigura că ar fi de ajuns 10 galere pentru a opri un astfel de ajutor; de altfel turcii ar fi atît de speriaţi de venirea de ajutoare creştine încît numai vestea sosirii ziselor galere i-ar îngrozi şi astfel ei ar pierde Grecia şi tot ce ţin în Ungaria. Se face menţiune despre cei „deux Tours, anemi du Grant Turqs, s'est assavoir Carrammenus et Affendrouci" [48].

---

[40] „Le rechut honnorablement au disner, et ses barons qu'il amene avec lui, puis le fit mettre prisonnier et depuis l'a fait decoler" (N. Iorga, *loc. cit.*, p. 40—41).

[41] „Puis il a envoiye un seigneur turq an Valachie pour prendre la seigneurie et gouverner le pays pour lui, avec XII m. Turcs" (Iorga, *loc. cit.*, p. 40).

[42] N. Iorga, *op. cit.*, p. 39—40 „avecq l'aide de Dieu et ceulx du dit pais de la Valachie".

[43] *Ibidem.*

[44] *Ibidem.*

[45] N. Iorga, *loc. cit.*, p. 40: „Et quand ce vingt à leur cognaisance moult piteusement et humblement promirent au Turq obedience, requerant paise".

[56] N. Iorga, *loc. cit.*

[47] „Si ont, depuis, les chestiens sy grant coer, de là environ, qu'ilz se sont assamblez et ont passé jusques à Andreanapoli et y ont pris pluiseurs villes, et chasteaulx, et le pays d'autor ars et brulé; et ce du moys de septembre l'an XLII, le II-e jour dudit mois ausquelx le Turcq voeillans resiter anvoya contre eux XV m. Turs, au moins pour tenir le pas, que nos gens ne peussent repasser, lesquelx, par pluiseurs estours, furent tous desconfis et mis en fuite, et pluiseurs mis à l'espée" (N. Iorga, *loc. cit.*, p. 41).

[48] Este vorba despre sultanul din Caramania şi stăpînitorul turc din Iconion (Konya), Isfendijar (N. Iorga, *loc. cit.*, p. 41, nota 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Apoi autorul scrisorii revine şi dă asigurări că dacă s-ar trimite cele zece galere s-ar putea recuceri de la Turci nu numai Grecia dar şi „locurile sfinte", aşa cum se făcuse sub conducerea principilor Godeffroy de Buillon şi a fratelui acestuia Bauduin [49].

Scrisoarea discutată trasează în linii mari, evenimente petrecute în anul 1442, nu însă fără a cuprinde inexactităţi şi inadvertenţe, care-i pun sub semnul întrebării data la care se pretinde a fi fost emisă şi chiar autenticitatea. Că în perioada de şase ani care ar fi trecut de la aşezarea la Constantinopol a lui Bartolomeu de Jano turcii ar fi ridicat din ţările creştine: Serbia, Slovacia, Dalmaţia, Valahia, Transilvania, Bulgaria, Bosnia „et par special du royaume de Hungarie et de Xaxonie" mai mult de 400 000 de creştini, în afară de cei bătrîni sau bolnavi care, neputînd fi duşi, au fost ucişi [50], poate fi o exagerare a propagandistului în serviciul unei „cruciate" contra turcilor. La fel ar putea fi socotite şi datele, cu mult exagerate, despre efectivele turceşti pierdute în luptele cu creştinii [51]. Data victoriei creştinilor pusă în „duminica patimilor" a anului 1442 e inexactă, dar a fost socotită tot o intenţie propagandistică de a lega victoria creştinilor de această sărbătoare. La data de 18 martie („duminica patimilor") a acestui an, a avut loc lupta de la Sînimbru, la care armatele creştine au fost înfrînte şi a murit acolo comandantul lor episcopul George Lepeş [52]. Vestea despre chemarea lui Vlad Dracul la Turci şi despre banchetul şi apoi închiderea şi decapitarea lui poate cuprinde numai svonuri; despre banchetul şi apoi sechestrarea lui vorbesc şi alte mărturii [53]; despre decapitare relatează numai scrisoarea [54]. Informaţia despre aşezarea în ţară, după închiderea lui Vlad Dracul, a unui guvernator însoţit de o armată turcească de 12 000 de oameni, care ar fi şi luat bunurile („terres") boierilor, ca şi despre intenţia de a transforma ţara în provincie turcească [55], cuprinde în esenţă ceva ce s-a spus şi în cealaltă „scrisoare", aceasta de a doua cu data de 1448 [56]. La fel şi atacul din „munţi" al românilor adunaţi în număr mare şi ajutaţi de unguri şi poloni, aduce cu ceva ce pare în adevăr a se fi petrecut, în toamna anului 1443, în timpul „campaniei lungi". A se vedea în acest sens şi pasajul dintr-o cronică otomană [57] şi mai departe discuţia din studiul de faţă. De asemenea ştirea despre ofensiva creştină de după septembrie 1442 care şi-ar fi adus armatele pînă „la Adrianopole", cucerind cetăţi şi castele turceşti [58],

---

[49] N. Iorga, *loc. cit.*, p. 41.

[50] N. Iorga, *loc. cit.*, p. 36—37.

[51] *Ibidem*, p .40—41.

[52] I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 121, nota 2, data după epitaful de pe mormîntul episcopului mort în luptă. E admisă şi de N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 72.

[53] Ducas, *Istoria turco-bizantină*, ed. V. Grecu, 1958, p. 262.

[54] N. Iorga, *Les aventures „Sarrazines"*, p. 40.

[55] N. Iorga, *loc. cit.*,

[56] „7 decembrie, 1448, Lettre de Constantinople sur les événiments de Serbie et de Valachie"... „item environ de XX jours apprès la bataille, le Grant Turc baila a l'un de ses amiraux, le quel etait fils au seigneur dt la Valacquie et est crestyen movais, environ XXX mille Turs ed fin que le dict fils de Valacquie se tirast vers le pays dela Valacquie pour à forche le conquerir et s'en feist seigneur, et le metre au l'obeisance du Turc" (N. Iorga, *op. cit.*, p. 44).

[57] I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 159—160 şi nota 4; N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 73; M. Guboglu şi M. Mehmet, *Cronici Turceşti*, p. 311—313. Este vorba despre cronicarul turc Saaddedin Mehmet Hodja Efenndi (1536—1599) care-şi termină opera, *Tadj-al-towaric* (Coronna istoriilor) în 1584. Ea fusese alcătuită şi pe baza unor izvoare turceşti, astăzi pierdute; posibil însă să fi cunoscut şi pe Ducas, *Istoria turco-bizantină*. Opera o istorie generală a sultanilor otomani cuprinde perioada dintre 1299—1520, şi a circulat într-o traducere italiană a lui V. Bratutti *Cronica degli Ottomani*, (Viena şi Madrid în 2 părţi 1649—1652). În biblioteca naţională din Paris se păstrează şi o traducere în l. franceză din 1710 a acestei opere, datorită lui Gallaad (Guboglu şi Mehmet, *loc. cit.*; Vapereau, *Dictionnaire universel de litteratures*, Paris, 1876, p. 1790.

[58] N. Iorga, *Les aventures „Sarrazines"*, p. 40—41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se vede a fi decalcată de pe o operă care nara împrejurări din campania din toamna și iarna anului 1443. Este adevărat că actul din aprilie 1443 vorbește despre trecerea lui Hunyadi peste Dunăre după luptele din septembrie 1442, „în Țara Bulgariei, unde luase cetatea Vidin, împreună cu întinse ținuturi înconjurătoare“ [59]. Pînă „la Adrianopol“ însă, a putut ajunge Hunyadi numai în timpul „expediției lungi“ ! Cum s-ar fi putut înșela Bartolomeu de Jano asupra obiectivului ofensivei creștine din septembrie 1442, cînd în aceeași scrisoare pretinde că el însuși se găsea atunci la Constantinopol, de unde putea să aibă vești despre mersul expediției „de la negustorii venețieni și genovezi din Adrianopol“ și de la frații minoriți care residau acolo ? [60]. În acest caz ar trebui să deducem, dacă admitem că „scrisoarea“ e autentică, emiterea ei de după 1443 și că ne găsim în fața unor confuzii între evenimentele petrecute în 1442 cu acelea din 1443 [61]. De altfel ca informație „scrisoarea“ nu aduce nimic nou ce ar putea fi socotit că raportează lucruri în adevăr petrecute dinainte de februarie 1443.

Trebuie observat apoi că aici nu se vorbește nimic despre rolul jucat de Hunyadi în evenimentele narate și de asemenea despre voievodul Basarab al II-lea pus de el domn în Țara Românească. După arătările lui Chalcocondil acesta din urmă a cerut pace de la turci [62] și tot el e acela care va ataca, cooperînd cu „campania cea lungă“ a lui Hunyadi [63]. Însă, cel puțin acest eveniment, cum s-a arătat mai sus, se petrece tot în toamna anului 1443, cînd începe zisa campanie.

Un cuvînt greu în reconstituirea, de către istoricii amintiți, a evenimentelor din anii 1442-1443, l-a avut pasajul din diploma regelui Albert cu data de Buda, 17 aprilie 1443 („decima septima die mensis aprilis“), prin care se arată că „praefatos noster wayvoda (Hunyadi)..., eius ope et opera expugnato ac decolato inimico, earundem partium wayvoda verus heres puta Basarab, filius condam Daan, wayvoda ipsis nostri parte in dominium et wayvuodam preficitur per idque eedem partes totaliter ditioni corone huius subiungantur“ [64]. Pasajul în cauză a fost pus în discuție de istoricul I. Minea pentru întâiași dată care i-a dat și o anume traducere și interpretare : „Iancu de Inidoara a exploatat zăpăceala produsă între Turci, a pătruns cu oști în Țara Românească. Voivodul *de aici a fost decapitat* (s.n.) și Iancu a așezat un nou voievod, pe Basarab, fiul răposatului Dan Vodă“ [65]. S-a observat ceva mai înainte

[59] *Documenta Romaniae Historica, D. Relații*, p. 373, doc. nr. 269.

[60] N. Iorga, *Les aventures „Sarrazines“*, p. 35 și urm.

[61] Datarea „scrisorii“ a fost pusă la îndoială și de istoricul maghiar L. Elekes *(Hunyadi*, Budapesta, 1952, p. 171—172, n. 2) pe baza observațiilor lui L. Kroft, *Johan de Wavrin Kronikájabol (Informații scoase din Cronica lui Jehan de Wavrin)*, în „Szazodok“, Budapesta, 28 (1894), p. 678, după care „potrebbe tratarsi eventualmente di una data sbaghiata invece dell'anno 1444“ (Fr. Pall, *Le condizioni*, loc. cit., p. 438). Concluziile Kroft-Elekes, au fost respinse de Fr. Pall *(Ibidem)*.

[62] Chalcocóndil, *Expuneri istorice*, p. 158 ; în „scrisoare“ se arată, în mod anonim, că după ce sultanul a trimis în Țara Românească o oaste care număra 124000 de luptători pentru ca „tout le dit pais fut destruit par feu et par espée, et prinssent et amanessent ce qu'ilz poroient des prisoniers. Et, quant ce vint a leur congnaissance, moult piteusement et humblement promisent au Turcq obediance, requerant paix“ (N. Iorga, *Les aventures „Sarrazines“*, p. 40).

[63] Cronica lui Saadedin în ed. Guboglu-Mehmet, p. 311 : „De asemenea domnul Țării Românești dînd semne de răzvrătire, a coborît din locuri greu de pătruns și de pe înălțimile munților unde se ascunsese și unindu-se cu ungurii au pornit cu toții în întîmpinarea oștii islamice pentru a se răzbuna“. A se vedea și nota 57 a lucrării de față. În „scrisoare“ se arată, de asemenea, că Valahii „s'asamblerent en leurs montagnes et les Hungres et les Poulenoys avec euls, contre les Turcs, et là fut commenchié cest cruelle bataille *par longue expasse*, (s.n.) mais en la fin la victoire est donnée á Dieux“ (N. Iorga, *Les aventures „Sarrazines“*, loc. cit., p. 40.

[64] *Documenta, Relații*, I, p. 372—373, doc. nr. 269.

[65] I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 123 și nota 2. În notă Minea arată că : „Diploma, care spune respicat aceasta, n-a fost utilizată într-o lucrare pînă acum“.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concluzia istoricului ieşean care afirma că Vlad Dracul nu avea conducerea ţării în vremea ciocnirilor din 1442, că acesta „după 11 octombrie 1441 şi înainte de septembrie 1442, data bătăliei de la Ialomiţa, a fost dus şi închis la Gallipoli“ [67].

Traducerea şi interpretarea dată de isoricul I. Minea pasajului din actul amintit, au fost adoptate şi de alţi istorici care s-au ocupat cu studiul epocii [68]. Pe baza acestei ştiri astfel interpretată, s-a părut plauzibilă includerea în evenimenele din 1442 a relatării *Cronicii sîrbeşti* despre „Mircea“, care pus domn de turci, ar fi fost prins şi decapitat de „Basarab“ [69]. Nu s-a observat însă că actul dat de regele Albert la 17 aprilie 1443, fusese greşit interpretat. Verbul „decolare“ (scris în act cu un singur *l*) fusese confundat cu verbul „decollare“ (care se scrie cu 2 l). Dacă cel de al doilea verb se traduce prin „a decapita“, cel dintîi înseamnă numai „a scoate din“, „a alunga“. Traducerea corectă a pasajului în discuţie era dar: Prin sîrguinţa lui Hunyadi, după ce a fost învins şi *alungat* voievodul acelor părţi transalpine duşman (nouă), a fost aşezat ca domn Basarab, fiul răposatului Dan, *şi nu:* „după decapitarea voievodului duşman (Ungariei) din acele părţi, a fost pus Basarab, fiul lui Dan“ [70]. Lucrurile au fost lămurite numai în anii din urmă [71].

Izvoarele istorice, atît turceşti cît şi maghiare şi de asemenea bizantine, dau în general, cu totul altă informaţie asupra evenimentelor petrecute. Numai o parte din aceste izvoare s-ar preta, cu o anume interpretare, punctului de vedere exprimat de către istoricii amintiţi. Dintre izvoarele bizantine s-a pus un deosebit temei, pentru susţinerea tezei la care se opriseră aceşti istorici, pe relatările cronicarului Ducas. Trebuie însă observat, că Ducas cuprinde, nu o singură întîlnire între Vlad Dracul şi sultanul, cum sînt dispuşi să vadă isto-

---

[66] *Ibidem.*

[67] I Minea, *op. cit.*, p. 119.

[68] A se vedea studiile acestea discutate în lucrarea de faţă.

[69] I. Minea, *Vlad Dracul*, loc. cit.; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, p. 1. Bucureşti, 1940, p. 8; N. Iorga *(Istoria Românilor*, vol. IV, p. 71) deşi găseşte că documentul din 17 aprilie 1443, pe carel „aduce I. Minea în „Vlad Dracul“, p. 123, nota 2“ e „extrem de important“ nu discută informaţia cu privire la acţiunea lui Ioan de Hunyadi, faţă de voievodul Ţării Româneşti. Interpretarea dată pasajului în discuţie de I. Minea a fost adoptată şi de istoricul Fr. Pall în studiul *Intervenţia lui Ioan de Hunedoara în Ţara Românească*. Fr. Pall spune aici următoarele: „amestecul lui Iancu, tot în treburile Ţării Româneşti din 1442, cînd prin acţiunea sa, a avut loc de asemenea, după cum se ştie o schimbare dinastică pe cale violentă, *fiind prins şi decapitat voievodul filo turc Mircea, poate un fiu al lui Vlad Dracul* (s.n.)şi fiind instaurat un domn devotat lui Iancu, Basarab al II-lea, fiul lui Dan“ *(loc. cit.*, p. 1049, nota 1).

[70] Nota precedentă.

[71] Matei Cazacu, *Precizări privind cronologia domnilor munteni din decenul al 5-lea al secolului al XV-lea*, în „Studii“, revistă de istorie“, tom. 23, 1970, nr. 3, p. 607—608) observă că Mircea, fiul lui Vlad Dracul, n-a murit în luptele pentru domnie cu Basarab al II-lea, deoarece se întîlneşte în actul dat de Vlad Dracul cu data de 7 august 1445. D-sa nu încearcă să rezolve informaţia din diploma regelui Albert cu data de 17aprilie 1443 şi admite că Mircea ar fi domnit după trecerea la Adrianopol a tatălui său în „1442 primăvara şi vara“. Pe baza „scrisorii“ lui Bartolomeu de Jano, de asemenea admite că în ţară sultanul a trimis să guverneze, „un paşă cu 12000 de turci“, faţă de care, după acelaşi izvor, s-ar fi ridicat „rezistenţa“ autohtonilor. În Const. C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu *(Istoria Românilor* 2, Bucureşti, 1976, p. 118) se dă exact sensul pasajului din actul în discuţie: Ioan a trecut în Ţara Românească, *a silit* (s.n.), pe nevîrstnicul Mircea *să se retragă*“. Totuşi cum se vede şi în această lucrare se menţine ideea unei domnii a lui Mircea, fiul lui Vlad Dracul. Numai în *Documenta, D. Relaţii*, 1, p. 372—373, doc. nr. 269) pasajul în discuţie din actul cu data de 17 aprilie 1443 a fost editat complet, însoţit de o traducere corectă în l. română.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ricii care l-au folosit, ci trei întîlniri[72]. Astfel un pasaj din cronică vorbește despre întrevederea lui Vlad Dracul cu sultanul Murad al II-lea, la curtea de la Brusa. Vlad Dracul era urmat de un grup de 300 de boieri. Era pribeag? Cronicarul nu spune. Sultanul l-a primit bine; a oferit un banchet în onoarea lui și a însoțitorilor și i-a încărcat cu daruri bogate. Apoi l-a lăsat să plece după ce a îmbrățișat pe domn[73]. Al doilea moment din cronică e acela în care Vlad Dracul a însoțit pe Murad al II-lea în expediția din Transilvania (1438)[74]. În fine cel de al treilea moment e acela în care se vorbește despre venirea lui Vlad Dracul „la închinare" la curtea sultanului din Adrianopol Murad ar fi dat dispoziții să fie trimis la închisoare în „turnul" de la Gallipoli, sub presupusul de trădare, cu ocazia expediției în Transilvania. Cronicarul arată apoi că *„după ce a stat mai multe zile în turn"* i-a cerut pe fiii lui ostatici. Fiind aduși aceștia, Vlad a fost eliberat și lăsat în pace în Țara Românească iar fiii au fost trimiși la cetatea Nimfeon[75]. După cercetările noastre primul și cel de al treilea moment din relatarea lui Ducas au intrat în două expuneri de mai tîrziu a evenimentelor — în „scrisoarea" atribuită lui Bartolomeu de Jano și în cronica lui Wavrin — care le-au contopit[76]. Prima expunere dă numai relatarea rezumată a lucrurilor, trecerea lui Vlad Dracul de la banchet la închisoare adăugînd și „decapitarea" lui[77]. Cea de a doua dă și o „descriere" foarte dezvoltată a mobilării sălii din pavilionul de la Adrianopol al sultanului în care ar fi avut loc banchetul[78].

Dintre istorici, I. Minea a adoptat versiunile din Bartolomeu de Jano și Wavrin a evenimentelor petrecute la Adrianopol în 1442[79], deși folosește și pe Ducas[80]. N. Iorga e dispus să vadă în expunerea lui Ducas o oarecare succesiune în timp a celor întîmplate, fără însă a preciza durata acestei succesiuni[81]. Cum s-a observat informația din Ducas vorbește despre reținerea în închisoarea de la Gallipoli a lui Vlad Dracul numai de „cîteva zile", după care ar fi urmat aducerea, ca ostateci a fiilor săi și eliberarea domnitorului, care s-ar fi întors în țară[82]. Dar domnia lui Basarab al II-lea, care întrerupe

---

[72] O discuție asupra datelor din Ducas în paralelă cu acelea din scrisoarea lui Iodocus de Helpruna, asupra împrejurărilor închinării lui Vlad Dracul către sultanul Murat al II-lea și a „închisorii" sale, a dat și V. Ciocîltan în lucrarea *Între sultan și împărat: Vlad Dracul în 1438* („Revista de istorie", tom. 29 (1976), nr. 11, p. 1761). D-sa se situează aici pe o poziție deosebită de a istoricilor anteriori.

[73] Ducas, *Istoria turco-bizantină*, ediție critică de V. Grecu, București, 1958, p 254.

[74] *Ibidem*, p. 258.

[75] Ducas, *Istoria turco-bizantină*, p. 262.

[76] N. Iorga, *Les aventures „Sarrazines"*, p. 39—40. N. Iorga, *Cronica lui Wavrin și Românii*, loc. cit., p. 62—63. N. Iorga, care a sesizat cel dintîi corespondența dintre scrisoarea lui Bartolomeu de Jano și Cronica lui Wavrin, observa că autorul cronicii s-a servit de scrisoare, ca unul dintre modele pentru alcătuirea scrierii sale (J. de Wavrin, *La campagne des croises sur le Danube, 1445*, ed. N. Iorga, Paris, 1927, p. 62—63). În timpul din urmă s-a alăturat concluziilor trase de Iorga în privința raporturilor dintre cele două opere și V. Ciocîltan *(Între sultan și împărat: Vlad Dracul în 1438*, loc. cit., p. 1779).

[77] N. Iorga, *Cronica lui Wavrin și Românii*, loc. cit., p. 62. Această „descriere" socotită de istoricul I. Minea o „atestare a autenticității" expunerii (I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 124, nota 4), ni se pare numai operă a unui humanist din epocă, care avea anume concepții despre bogățiile și fastul oriental.

[78] N. Iorga, *Les aventures „Sarrazines"*, p. 39—40.

[79] I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 124—125.

[80] *Ibidem* și nota 2, p. 125.

[81] N. Iorga, *L'élément roumain dans les Anales serbes*, loc. cit., p. 224. De observat că în *Istoria Românilor* (IV, p .71) N. Iorga renunță la relatarea asupra unor legături dintre Vlad Dracul și turci, în 1442, despre care afirmă, după cronicile sîrbești că aceștia l-ar fi înlocuit în domnie cu un „Mircea".

[82] Ducas, *Istoria turco-bizantină*, ed .cit, p. 262.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe aceea a lui Vlad Dracul şi pe care dealtfel Ducas n-o cunoaşte, după cum n-o cunosc Bartolomeu şi Wravin, a durat aproape doi ani de zile, din aprilie (sau septembrie) 1442[83] şi pînă în primăvara anului 1444. Instalarea lui Basarab, ca şi scoaterea lui din domnie, nu s-a putut face fără lupte. De asemenea rolul lui Hunyadi şi al oştilor sale, în această afacere, sînt complet ignorate de către cronicarul bizantin.

Cronicile turceşti, cele mai apropiate de evenimente, vorbesc însă despre buna primire făcută de sultanul Amurath lui Vlad Dracul, care venise la Poartă, însoţit de cei doi fii ai săi[84]. Desigur aceste lucruri se petrecuseră în urma plecării silite a lui Vlad Dracul din ţara ocupată de oştile lui Ioan de Hunyadi care şi instalase domn acolo pe Basarab, fiul lui Dan al II-lea, după cum informează actul dat de regele Vladislav al Ungariei la 17 aprilie 1443. Ştirea e confirmată într-un pasaj din cronica lui Chalcocondil, în care de asemenea se arată că „în Dacia năvălind peonii sub conducerea lui Choniat, le-au pus domn pe Dan *(în realitate Basarab, fiul lui Dani* n.n.), şi au poruncit (locuitorilor) să asculte de el"[85]. Mai departe cronicarul bizantin repetă ştirea: „Dracul fiind izgonit, ţara a fost ocupată de acest Dan"[86].

După ce a fost infirmată ipoteza unei domnii a lui „Mircea" şi aceea a aşa-zisei „decapitări" a domnului Ţării Româneşti în timpul luptelor din anul 1442, şi stabilită concluzia a singurei domnii la această dată a lui Basarab al II-lea, se pune problema datei la care a avut loc înscăunarea acestuia. Informaţia asupra evenimentelor nu clarifică întru totul cursul campaniei lui Ioan de Hunyadi din martie 1442. A continuat voievodul Transilvaniei, după victoria din 22 martie campania şi în Ţara Românească, sau s-a oprit, pentru a o relua numai în vară după vestea pătrunderii acolo, cu intenţii de a trece şi în Ardeal, a beilerbergului Sehabeddin? De răspunsul la această întrebare depinde fixarea datei de schimbare din domnie a lui Vlad Dracul şi a înscăunării noului voievod.

Istoricii pe care i-a preocupat problema s-au ghidat în privinţa aceasta după relatările din actul cu data de 17 aprilie 1443[87] care însă au fost coroborate cu datele cuprinse în *Analele sîrbeşti* şi „scrisoarea" lui Bartolomeu de Jano. Concluziile trase oglindesc rezultatele acestei coroborări[88]. Dacă trebuie să se elimine din discuţie episodul din Analele sîrbeşti relative la voievozii Vlad, Mircea şi Basarab, cum credeam că reiese din cele arătate mai sus, ar urma că singurul izvor demn de încredere rămîne actul din aprilie 1443. Cum însă trebuie interpretată ştirea în legătură cu mersul evenimentelor de după martie 1442. Vrea ea să spună că schimbarea a avut loc în primăvară şi că luptele au continuat, sau, numai, că victoria de la 22 martie 1442[89] a fost eve-

---

[83] Vezi mai departe discuţia.

[84] Asîk Paşa-Zade, *Tevarih-î al-i osman*, în M. Guboglu şi Mustafa Mehmet *Cronici turceşti privind ţările române*, vol. I, sec. XV, mijlocul sec. XVII, p. 86; Mehmet Neşri, *Djihamuna Tarih-i Osman*, loc. cit., p. 116. Asupra acestor cronicari turci a se vedea şi M. Guboglu, *L'Historiographie ottomane des XV—XVIII siècles (Bref aperçu)*, în „Revue des Etudes sud-est européennes", Tom. III, nr. 1—2; Asîk Paşa-zade şi Neşri, p. 83 şi notele 16 şi 17.

[85] Laonic Chalocondil, *Expuneri istorice*, p. 158. V. Grecu (nota 1) crede că Laonic face aici o anticipare a ştirii, pe care o dă din nou la p. 200, a ediţiei sale în care este vorba despre uciderea lui Vlad Dracul şi a fiului său şi înlocuirea lor cu Dan al II-lea (1446—1447). În nota 1 de la p. 200 însă el admite: „sau poate că sînt două evenimente deosebite". Aceasta este şi părerea noastră.

[86] Chalcocondil, *loc. cit.*

[87] *Documenta, D. Relaţii*, I, p. 372—373, doc. nr. 269. Pasajul reprodus la p. 287—8(9—10) a lucrării de faţă.

[88] *Ibidem.*

[89] De notat că în privinţa locului acestei lupte istoricii, din cauza ambiguităţii izvoarelor, nu sînt de acord. Pentru N. Iorga lupta s-a petrecut la „locul Kapu" sau „locul zis Waskapu" *(Istoria Românilor*, IV, p. 71). Pentru un istoric recent toponimicul „Waskapu" ar fi localitatea la care s-a dat bătălia zisă şi „de pe Ialomiţa" (Camil Mureşan, *Iancu de Hunedoara*, p. 79, nota 3). Asupra localizării acestei bătălii a se vedea şi discuţia la I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 122 şi nota,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mimentul principal care a adus schimbarea în domnie, operată totuşi după episodul din toamnă al luptei antiotomane? Că adică actul ulterior şi decisiv ar fi fost numai o consecinţă a celui anterior[90]? De observat că nu a putut fi depistată nici o altă mărturie pe baza căreia să se poată spune în mod hotărîtor dacă Hunyadi a continuat sau întrerupt expediţia după martie 1442. De altă parte, pe baza informaţiei păstrate nu putem arăta locul unde se găsea Hunyadi după 22 martie 1442 şi pînă la 28 mai acelaşi an. Dacă era în ţară (Ungaria) sau dacă se găsea în expediţie la sud de Carpaţi? Numai la dată din urmă aflăm pe Hunyadi la Härman („Honigberg") în vecinătatea Braşovului[91]. La 15 iunie acelaşi an trecuse la Beia („Meenburg"), localitate situată la nord de Rupea[92]. Se pare că din aceste părţi voievodul Transilvaniei comunica regelui Vladislav, „prin iulie 1442", „victoriile obţinute"[93]. Dacă ştirea aceasta e exactă, ar urma că Hunyadi a continuat, după victoria din 22 martie 1442, campania urmărind pe turci în retragerea prin Ţara Românească. Aceasta a treia campanie sau, dacă se vrea, al treilea episod al luptei lui Hunyadi cu turcii din 1442, ar fi avut loc în cursul lunii aprilie şi începutul lui mai acel an. În cazul acesta Vlad Dracul ar fi fost scos din domnie în adevăr în aprilie. Acum Vlad Dracul, însoţit de familie şi o parte din boierii care-l sprijinise, a fost nevoit să ia calea pribegiei. De data aceasta drumul ducea spre Adrianopole.

Domnia lui Vlad Dracul de pînă la 1442 va fi fost tulburată de acţiuni ale pribegilor în slujba pretendentului Basarab. Domnul va fi recurs la represalii, care prin intervenţia sprijinitorilor săi se soldase cu suprimări ale celor implicaţi şi confiscări de bunuri. E de aşteptat ca cei care veneau sub steagurile lui Basarab să întoarcă vechilor prigonitori „suferinţele", cu asupră de măsură. De aceea nu trebuie să privim ca ceva aparte informaţia din Laonic Chalcocondil care arăta că instalarea în ţară ca domn a lui Basarab a fost urmată de o îndelungă perioadă de represiuni cărora le-au căzut victime boierii lui Vlad Dracul[94]. Măsurile luate de Basarab contra foştilor partizani ai lui Vlad Dracul se pot întrucîtva deduce şi din schimbările din sfat întîlnite în actele din domnia de a doua a acestuia. Dar noi nu cunoaştem nici un act care să cuprindă pe boierii din sfatul lui Basarab Vodă. Ca atare nu ştim dacă nu cumva o parte dintre foştii boieri din sfatul lui Vlad Dracul, care nu se mai întîlnesc după 1444, să fi trecut de partea lui Basarab[95]. În cazul din urmă la revenirea în domnie

---

care o identifică cu „Copşa". Poate ar fi de preferat să se spună, aşa cum procedează Fr. Pall, numai bătălia „de la 22 martie (1442)". *(Le condizioni e gli echi internazionali della lotta antiottomana del 1442—1443, condatta da Giovanni di Hunedoara*, în „Revue des Etudes sud-est européennes" tom. III, 1965, nr. 3—4, p. 437).

[90] Se pare că la această concluzie s-a oprit Matei Cazacu *(Precizări privind cronologia domnilor munteni în deceniul 5 al secolului al XV-lea* în „Studii, revistă de istorie", tom. 23, 1970, nr. 3, p. 607: „După bătălia din martie 1442... Iancu de Hunedoara nu a urmărit pe turci în Ţara Românească, fapt care le-a permis retragerea peste Dunăre".

[91] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, V, p. 97—98, doc. nr. 2436.

[92] *Ibidem*, p. 98, doc. nr. 2437.

[93] Camil Mureşan, *Iancu de Hunedoara*, p. 78.

[94] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 158: „Ţara a ocupat-o acest Dan şi pe cei care au ţinut cu domnul Dracul, îi suprima, ori unde afla că trăieşte vreunul dintre dînşii".

[95] O comparaţie între „sfatul" lui Vlad Dracul de dinainte de 1442 şi acela dintre 1444—1446, arată, la data din urmă, absenţa boierilor: Tatul Sîrbul, Iarociul, Şerban vistier, Miclea paharnic şi Ştefan logofătul *(Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească*, 1, Bucureşti 1966, doc. din 30 iunie 1441 (p. 164—166, nr. 95), doc. din 7 august 1445 *(ibidem*, p. 173—175, nr. 99), şi doc. (c. 1445—1446), p. 172—173, nr. 98). A se vedea şi discuţia în legătură cu documentele din domnia lui Vlad Dracul la Const. A. Stoide, *Din nou despre istoria Ţării Româneşti*, loc. cit., p. 554—556. S-ar părea că un „Constantin Şerban, milite", care se găsea prin 1460 alături de fostul domn Dan al III-lea, în acea epocă pretendent, trebuie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a lui Vlad nu au mai fi putut fi admiși în dregătoriile avute înainte de martie (sau septembrie) 1442 și nici nu se mai găseau în țară. Deși după informațiile care s-au păstrat, se poate deduce că victoriile lui Hunyadi în luptele din Țara Românească au avut de rezultat recucerirea celor două enclave otomane de pe teritoriul Țării : Giurgiu și Turnu, situația lui Basarab era dificilă. Cetățile turcești din sudul Dunării, bine întărite și dotate cu garnizoane puternice, sprijinite activ din interior, nu putuseră fi luate. Vlad Dracul, personal sau prin interpuși, în capul unor cete formate din proprii aderenți și din bulucuri turcești de pradă, ataca încontinuu țara. La astfel de atacuri face aluzie și Chalcocondil, care vorbește și despre ajutorul pe care, în lupta cu Vlad Dracul, l-a avut Basarab al II-lea din partea lui Iliaș vodă. Aceste atacuri, posibil repetate și după încheierea înțelegerii cu turcii, au silit pe Basarab să-și fixeze reședința la Curtea de Argeș, centrul mai adăpostit și mai în apropiere de Transilvania decît Tîrgoviște. Se pare că aici voievodul avea și pe unii dintre susținătorii mai de nădejde ai domniei [96]. Atacurile repetate ale lui Vlad Dracul ar explica și măsurile de represiune luate de voievod contra unor foști aderenți ai domniei înaintașului, desigur implicați în lupte, despre care vorbește și Chalcocondil [97].

Din domnia lui Basarab se mai cunosc puține lucruri. Deabia au fost depistate, relativ la ea, cîteva documente. Unul dintre acestea cu data de 9 ianuarie 1443 (6951). La data arătată domnul, care se găsea la Argeș, dădea un act de întărire a vechilor bunuri ale mănăstirii Cozia : Călimănești și Jiblea și Brăduțenii și Bucureștii [98] și Vădăstrița și Micleușul și Cărarea și Curila și Gărdanul și Ciocănești și Stănceștii. În afară de aceste sate, mănăstirea mai primea întăriturl pentru 50 de sălașe de țigani, loc de moară, vama de la Genune, Balta Mamina de la Orlea de Sus și de asemenea bălțile : Săpatul și Căblăul și Șăperagul și țiganii de la ulița din Rîmnic și satele de la baltă : Căcărenii și Suminenii și Cîrnul și moara de la Cătălin și tot satul. Actul, cum s-a arătat mai sus, nu cuprinde sfatul domnesc, fiind un rezumat. Este scris de pisarul *Calotă* în cetatea domnească de la Argeș [99]. După cum se poate spicui din informația păstrată, unii dintre credincioșii acestei domnii și familiile lor, mulți ani după căderea lui Basarab al II-lea, se mai găseau prin Brașovul Transilvaniei, sub protecția lui Hunyadi. Între aceștia se numără și boierul Neagu. Despre acesta și soția lui se relatează în scrisoarea adresată, la 30 martie 1452, de către guvernatorul țării ungurești conducerii orașului Brașov. Se spune acolo :... „am auzit că s-ar fi cerut de la voi [să dați] ca și captive pe soțiile acelora [boieri] care ne-au făcut servicii, adică a lui Neagu și a altora. [Deoarece] nu se cuvine să se dea din regatul Ungariei vreun captiv către popoarle străine, de aceea vă poruncim cu tărie, să nu dați în captivitate pe nici un creștin *și în deosebi pe soțiile acelora care ne-au făcut servicii plăcute* (s.n.) [100]. Este probabil vorba, cum s-a arătat mai sus, despre soția lui Neagu, fost boier a lui Basarab al II-lea, care după căderea acestuia a

considerat ca fiu al lui Șerban vistierul lui Vlad Dracul (Pentru acest „milite", a se vedea I. Bogdan, *Relațiile*, p. 103—104). Ar părea de crezut ca Șerban vistierul să fi trecut în 1442 alături de Basarab al II-lea și fiul său Constantin Șerban, să se găsească în 1460 căpetenia oștenilor afiliați lui Dan, fostul domnitor.

[96] A se vedea și actul de întărire acordat boierilor „Stan și Vladimir, fratele său și fiul său Utmeș și Radul" pentru mai multe sate *(Documenta, B. 1*, p. 191—193, nr. 111). Actul a fost adus în discuție întâiași dată de istoricul D. Onciu *(Comunicare în chestiunea filiației lui Basarab cel Tînăr*, „Convorbiri literare", XXXVII, 8, 710—711).

[97] Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 158.

[98] Satul București se găsea pe Luncavăț (r. Băbeni-Bistrița). Vezi *Indicile numelor de locuri. D.P.I.R.B. Țara Românească, veacul XIII, XIV, XV*, 1956, p. 21.

[99] *Documenta, B. 1*, p. 67—68, doc. nr. 96. Cum s-a dedus, despre același hrisov de la „Basarab vodă, leat 6951 (1443), prin care se întărea mănăstirii (Cozia) moșia Gărdanul, se vorbește în cartea de hotărnicii, din anul 1702 (7211), octombrie (I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 126, nota 3).

[100] *Documenta, D. Relații*, 1, p. 425—426, doc. nr. 309.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

petrecut în Transilvania [101], fiind folosit de Hunyadi, probabil și contra lui Vladislav al II-lea, după stricarea raporturilor dintre dînșii. El s-a raliat mai tîrziu domniei lui Radu cel Frumos și se întîlnește din 1466 înainte, ca mare vornic al acestei domnii" [102]. Sub Basarab cel tînăr (Mladi), fiu al lui Basarab al II-lea, Neagu, boier „bătrîn" apare în sfat cu titulatura de „fost vornic" [103] sau fără titulatură, bucurîndu-se însă de o deosebită prețuire [104] și fiind folosit mai ales în solii și în tratative diplomatice delicate [105]. Se vede a fi avut și legături, pe care nu le cunoaștem, cu familia domnitorului [106].

Cumnat al lui Basarab Mladi, din căsătoria cu Anca, sora domnului, apare în acte boerul Stanciu [107] „de la Glogova" [108]. Fiind boier „bătrîn" cam de aceeași vîrstă cu Neagu, e de presupus că de asemenea a făcut parte, în tinerețe, cînd avea mai puțin de 30 de ani, dintre boierii din sfatul lui Basarab al II-lea și căsătoria cu Anca vusese loc încă de atunci. După cît se pare de asemenea și el a petrecut mult timp ca pribeag și la fel cu Neagu s-a raliat mai tîrziu domniei lui Radu cel Frumos, sub care se găsește ca „vornic mic" [109]. Sub Basarab cel Tînăr, alături de Neagu, e folosit în solii, între care și aceea pentru încheierea unei păci cu „domnul craiul" [110], care în acea epocă era Mateiaș Corvin.

De numele lui Stanciu de la Glogova se leagă și împrejurările morții lui Basarb cel Tînăr. Înfrînt, după martie 1482, el s-a retras în Oltenia, la Glogova, în speranța să-și refacă acolo oștirea. Urmăritorii, la ordinul rivalului său, îl ajung și probabil, în urma unei lupte pe care a pierdut-o, a fost jertfit [111]. Posibil ca odată cu domnul să-și fi sfîrșit zilele și boierul Stanciu, cumnatul său.

În afară de daniile către vechile ctitorii ale domnilor înaintași a încercat și Basarab al II-lea, cum e de așteptat, să atragă către sine pe unii dintre boieri, prin dăruire de sate și ocine poate și dintre acelea confiscate ade-

[101] „jupîn Neagu, fost vornic", către Brașoveni... „înșiși știți și prea bine știți cum am stat între voi și-am mîncat pîne și sare și am băut împreună și am avut credință între noi; I. Bogdan, *Relațiile*, p. 272—277.

[102] Act din 8 iunie 1466 (6974) iunie 8. Radul Voievod; martorii: „jupan Neagu vornic", *Documenta, B, 1*, p. 222—223, doc. nr. 130. Pînă la 5 noiembrie 1465 se întîlnește în sfatul lui Radu cel Frumos ca mare vornic boierul „Dragomir" *(Ibidem*, p. 220—222, doc. nr. 129).

[103] Act din 3 aprilie 1478 „Io Basarab cel Tînăr voievod"... „aceștia sînt martorii: jupan Dragomir al lui Manea, jupan Neagoe"... *(Documenta*, p. 261, doc. nr. 158).

[104] Basarab Mladi către Brașoveni: ... „am trimes acolo la domnia voastră pe credinciosul și cinstitul și marele nostru boier jupan Neagu și ori cîte va spune către domnia voastră... să-l credeți" (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 144, doc. nr. CXVI). Basarab Mladi către Brașoveni: a trimis pe „credincioșii și cinstiții boieri ai domnii mele pe jupan Neagu și pe jupan Stanciu la domnul craiul pentru pace și bine"... (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 139—140, doc. nr. CXII).

[105] *Ibidem.*

[106] Scrisoarea lui „Neagu, fost vornic", către brașoveni în legătură cu acel „vrăjmaș" al domnului care a venit de la Brașov în Țara Românească, în lipsa acestuia, și „i-a luat vistieria și pe doamna". Îi admonestează că nu i le-au restituit, și de asemenea pe „acea fată ce este sora domnului" (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 272—277, doc. nr. CCXXIV).

[107] Act din 17 noiembrie 1479 (6968): Basarab cel Tînăr, danii către mănăstirea Tismana făcute de „cumnatul meu jupîn Stanciu și sora mea Anca". *(Documenta*, B, 1, p. 269—270, nr. 165).

[108] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 183, nota, cu trimitere la Al. Lăpedatu, *Vlad vodă Călugărul*, București, 1903, p. 21, nota 1.

[109] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 139, nota 2: „doi boieri bătrîni, pe care-i găsim vornici încă sub Radu cel Frumos: Neagu vornic (mare), Stanciu vornic mic"; și act din 25 ianuarie 1471 (6979), Radul voevod... martorii: „jupîn Neagu vornic... și jupan Stanciu vornic mic"... *(Documenta, B, 1*, p. 232, doc. nr. 138).

[110] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 139—140, doc. nr. CXII.

[111] Al. Lăpedatu, *Vlad vodă Călugărul*, p. 21, nota 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

renţilor partidei abverse şi de asemenea prin întăriri de proprietăţi mai vechi. Despre o astfel de întărire făcută de Basarab al II-lea unor credincredincioşi ai săi se vorbeşte în actul cu data de 2 august 1453, de la „fratele" său Vladişlav al II-lea. Pasajul în cauză spune: ...am dăruit... hrisovul de faţă al domnii mele slugilor şi boierilor domnii mele Stan şi Vladimir, fratele său, şi fiul său Utmeş şi Radul, ca să le fie satele numite Zătrenii, părţile lui Vlad şi ale lui Stoian şi Dan, pentru că le-au cumpărat încă din zilele lui *Basarab*. Şi au dat lui Basarab un cal şi o cupă, şi după aceea au arătat în zilele domniei mele mărturie că le-au cumpărat"[112]. Satul era aşezat „lîngă Frînceşti, r. Băbeni Bistriţa" [113], deci în aceeaşi regiune de nord-vest a ţării, în apropiere de Curtea de Argeş, reşedinţa voievodului. Prin această nouă mărturie, credem, se întăreşte ipoteza că domnul s-a aşezat în această parte a ţării unde, credea el, va putea rezista mai uşor atacurilor lui Vlad Dracul, ajutat de begii turci de graniţă.

Din actul citat, şi din alte mărturii, se poate deduce că între fraţii Dăneşti n-a putut exista o armonie. Acest lucru e explicabil dacă ne gîndim că fiecare dintre ei dorea să ocupe tronul şi-şi avea sprijinitorii săi. Pentru „fratele" Vladislav vodă, nu i se cuvenea şi lui Basarab atributul de voievod, de aceea amintind despre dania făcută de el boierilor citaţi îl numeşte depreciativ, numai „Basarab". Îl socotea un uzurpator, în domnia căruia fusese silit să pribegească! Raporturi de aceeaşi natură au existat şi între Basarab al II-lea şi viitorul Dan al III-lea. În actul prin care boierul Neagu, cum s-a arătat, fost partizan al lui Basarab al II-lea vorbeşte despre frămîntările de la Braşov din epoca lui Vlad Ţepeş, culminate prin crude represiuni, nu-l încriminează pe acesta din urmă pentru ele, ci pe foştii aderenţi ai pretendentului care le-ar fi provocat [114]. De altfel în sprijinul concluziilor de mai sus vine şi împrejurarea că boierii care înconjurau din 1460 pe Dan nu au putut fi identificaţi, decît cu rare excepţii, cu foştii sprijinitori ai lui Vladislav al II-lea [115] şi ai lui Basarab al II-lea [116].

Din epoca lui Basarab s-a păcstrat un privilegiu de comerţ acordat braşovenilor, la 2 martie 1443 de voievozii Ardealului, Nicolae de Uylak şi Ioan de Hunyadi. Aceasta, cum s-a arătat, a avut loc în timpul domniei lui Basarab al II-lea [117], şi se datora, desigur, ascendentului pe care Ungaria îl avea asupra Ţării Româneşti, dar şi împrejurării că privilegiul însemna şi obligaţia negustorilor braşoveni, care veneau cu mărfuri în Ţară, la plata unei anume dări şi de asemenea şi îndatorirea vameşilor de la Bran şi Piatra Craiului, de-a respecta acest privilegiu, pe care ei erau dispuşi să-l calce [118]. Trebuie, în acelaşi timp să deducem că, pentru deplina eficacitate a privilegiului dat de voievozii Transilvaniei braşovenilor, el a trebuit să fie urmat de un privilegiu în acelaşi sens al lui Basarab al II-lea, care, desigur, s-a pierdut [119]. Situaţia e similară cu aceea din 7 septembrie 1442 şi 25 august 1413, cînd privilegiul

---

[112] *Documenta, B, 1*, p. 191—193, doc. nr. 111.

[113] *D.P.I.R., B. Ţara Românească, veacurile XIII—XVI. Indicele numelor de locuri*, Bucureşti, 1956, p. 161.

[114] „Aduceţi-vă numai aminte, cine a început să puie oamenii în ţeapă. Tot pribegii şi voi care aţi nădicat pe Danul printre voi. De aceea Vlad voevod s-a mîniat pe voi şi v-a făcut destul rău, şi-a început să puie oamenii în ţeapă, şi-a intrat cu foc asupra voastră"... (I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 276).

[115] N. Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, p. 79—80.

[116] Lucrarea de faţă, p. 291 (13), notele.

[117] Fr. Pall, *Iancu de Hunedoara şi confirmarea privilegiului braşovenilor şi bîrsenilor cu Ţara Românească în 1443*, „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", Tom. IX, 1966. Cluj, p. 78.

[118] *Ibidem*, p. 75—76.

[119] În acest sens şi observaţia lui Fr. Pall, referitoare însă numai la privilegiul dat de Vlad Dracul în august 1444: „actul... nu putea fi o garanţie eficientă pentru negustorii din Braşov şi Ţara Bîrsei în comerţul lor cu Ţara Românească decît după confirmarea aceloraşi rînduieli, solicitată de ei, din partea stăpînului real al teritoriului, domnul acestei ţări (Ibidem, p. 77).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dat braşovenilor de Ştibor, voievodul Transilvaniei [120], e urmat de acela al lui Mircea cel Bătrîn [121]. Vlad Dracul, după noua înscăunare, a trebuit să le acorde şi el un privilegiu, acela dat de Basarab al II-lea nemaiputînd fi socotit eficace.

Lui Basarab al II-lea i s-a atribuit şi o monedă bătută [122], după toate probabilităţile în Ardeal, ca şi alte monede pe care le-au bătut acolo înaintaşii în domnie, părintele său Dan al II-lea şi de asemenea voievodul Vlad Dracul, cît timp se găsea ca pretendent peste munţi, sau în domnie, în bune legături cu statul maghiar. În timpul din urmă istoricul şi numismatul Octav Iliescu a opinat pentru baterea acestei monede de către Basarab cel Bătrîn (Laiotă). Aceasta după cîte s-ar părea din lipsa completă a datelor pe baza cărora să se facă atribuirea expresă a monedei, dar şi pe considerentul că în domnia, socotită cu totul efermă al lui Basarab al II-lea, acest lucru n-ar fi fost posibil [123]. Deoarece, după cele expuse în lucrarea defaţă atît durata domniei lui Basarab al II-lea, cît şi legăturile lui cu Ungaria şi factorii răspunzători ai acestei ţări, duc la o concluzie contrară aceleia la care se ajunsese în timpul din urmă, s-ar părea că totuşi datele amintite pledează pentru baterea ei de către Basarab al II-lea atît înainte de domnie, în pretendenţa din Ardeal cît şi în timpul domniei, credem că problema atribuirii acestei monede ar trebui reconsiderată.

Din informaţia păstrată reiese că Basarab al II-lea cu tot sprijinul puternicului voievod al Transilvaniei, şi deşi avea grijă să întreţină pe mai departe bune legături cu Ungaria, a crezut că nu se va putea menţine pe tron fără un act de supunere faţă de sultanul turcesc, care ar fi adus şi aranjamente cu begii de graniţă. În acest sens e de presupus că se cuvine interpretată informaţia lui Chalcocondil care a arătat că Basarab a încheiat un tratat cu turcii [124], cărora s-a obligat să le trimită unele daruri („peşcheş") în natură şi anume „în fiecare an trei mii de arcuri şi patru mii de scuturi" [125] şi că numai în chipul acesta şi-a făcut pace. La înţelegerea aceasta a lui Basarb al II-lea cu turcii, probabil se referă şi pasajul, altfel destul de neclar şi greu de cronologizat, din scrisoarea lui Bartolomeu de Jano [126].

În legătură cu Basarab al II-lea, credem că trebuie pus şi locul din cronica lui Dlugosz în care se vorbeşte despre o căsătorie a voievodului Ţării Româneşti, Vlad Dracul cu fiica lui Iliaş vodă, domnul Moldovei [127]. Ştirea,

---

[120] *Documenta, D. Relaţii*, 1, p. 191—195, nr. 118 şi Fr. Pall, *Iancu de Hunedoara şi confirmarea privilegiului*, loc. cit., p. 76—77.

[121] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 3—6, şi Fr Pall, *op. cit.*

[122] C. Moisil în „Cronica numismatică", nr. 1, din mai 1920 şi N. Iorga în „Revista istorică" an VI, nr. 10—12, 1920, p. 275; C. Moisil, *Monetăria Ţării Româneşti în timpul dinastiei Basarabilor, studiu istoric şi numismatic în „Anuarul Institutului de istorie naţională"* III (1924—1925), Cluj, 1926, p. 158.

[123] O. Iliescu, *Moneda în România 491—1864*, Bucureşti, 1970, p. 21—22.

[124] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 158: „a ţinut ţara căutînd cu stăruinţă de atuncea să-şi păstreze bunăvoinţa poenilor. Şi cum guvernatorii împăratului care erau rînduiţi aici la Istru, trecînd într-ascuns făceau într-una stricăciuni ţării, a trimis soli la împăratul şi cerînd pace a izbutit ca să o obţină".

[125] *Ibidem.*

[126] N. Iorga, *Les aventures „Sarrazines"*, loc. cit., p. 40.

[127] Ian Dlugosz, *Historia Polonica*, apud I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicarului Ian Dlugosz*, Iaşi, 1926, p. 37. După informaţia din Cronica lui Dlugosz, relativă la anul 1447, Vlad Dracul ar fi fost căsătorit cu o fiică a lui Iliaş vodă, domnul Moldovei. După moartea silnică a lui Vlad Dracul, Roman, fiul lui Iliaş, n-ar mai fi putut avea ajutor pentru a se menţine în domnie. Istoricul I. Minea observînd că Iliaş nu putea avea o fiică care să fie căsătorită cu Vlad Dracul, a propus rectificarea ştirii din cronicarul polon în sensul căsătorii lui Vlad Dracul *cu o soră* a domnului Moldovei. La această interpretare a istoricului ieşean s-au raliat şi alţi istorici care au studiat epoca. De curînd cercetătorul Virgil Ciocîltan în studiul *Între Sultan şi Împărat: Vlad Dracul în 1438* („Revista de istorie", tom. 29, nr. 11, noiembrie 1976), a atras atenţia asupra

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

așa cum o raportează Dlugosz, pare a fi eronată. Cum s-a văzut, cronicarul polonez vorbește despre o căsătorie a lui Vlad Dracul cu o fiică a lui Iliaș voievodul Moldovei. Lucrul acesta era însă cu neputință din cauza vîrstei la care se găseau atunci presupușii soți [128]. Informația asupra înrudirii dintre Iliaș vodă și un domn al Țării Românești, se găsește, după observațiile noastre exact narate, în cronicarul bizantin Laonic Chalcocondil. Acesta spune că Basarab (în cronică s-a văzut numele său e confundat cu numele tatălui său Dan) a intrat în legătură cu domnul Bogdaniei Negre (Moldova), cu care a făcut pace și chiar s-a înrudit cu dînsul [129]. Aceeași informație arată că voievodul Moldovei, care știm că în această epocă era Iliaș vodă, i-a stat într-ajutorul în războiul ce l-a avut împreună cu Dracul" [130]. Numai Basarab al II-lea putea, atît prin situația politică cît și prin vîrsta la care se găsea, să se căsătorească cu tînăra fiică a lui Iliaș, domnul Moldovei, iar nu Vlad Dracul, cum se arată în Dlugosz, ceea ce e desigur, o greșeală de persoană [131]. Basarab al II-lea a fost o creație a lui Hunyadi, dar era agreat și de regele Vladislav. Prin căsătoria sa cu fiica lui Iliaș vodă, care era înrudit după mamă cu dinastia Iagellonă, Vladislav înțelegea să creeze un front politic în care alături de Ungaria și Polonia luau loc și cele două țări românești, legate prin sistemul de familie, cultivat în epoca feudală [132].

---

unor însemnări de pe o scrisoare cu data de 11 septembrie 1438, adresată de către Iodocus de Helpruna lui Iohannes von Backenstein. Însemnările în cauză vorbesc despre căsătoria voievodului Țării Românești, Vlad Dracul („Dux Walachie seu parcium Transalpinarum, Fleyko nomine"), cu sora voievozilor Moldovei Iliaș și Ștefan (V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 1777). Despre Alexandru Aldea, domnul Țării Românești de dinaintea lui Vlad Dracul se știe că a fost o creație a lui Alexandru cel Bun (N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 31). Domnia lui Aldea au sprijinit-o și urmașii acestuia (*Documenta, D. Relații*, 1, p. 291—292, doc. nr. 192). În ce privește legăturile dintre cei doi voievozi ai Moldovei și Vlad Dracul trebuie obstrvat însă că tot ce se cunoaște pentru epoca din care s-au păstrat știri, se cuprind numai indicațiile unor relații dușmănoase. Pentru aceasta tirimtem, dacă mai e necesar, la diverse știri din I. Bogdan, *Relațiile*, p. 57—58, doc. nr. XXV; p. 59—61, doc. nr. XXXVIII; p. 63—64, doc. nr. XL). Față de raporturile dintre cei amintiți, am fi de părere că nu se poate trage o concluzie sigură din aceste *note*. Ele nu par a fi contemporane evenimentelor. Din textul păstrat se deduce că au fost scrise mai tîrziu; s-ar părea chiar că au fost redactate cu totul recent (sec. XIX) și sînt observațiile unui „istoric" din această epocă care cunoaște pe Dlugosz și posedă, în același timp și bune informații de istorie românească. V. Ciocîltan, care admite contemporaneitatea cu scrisoarea a notelor, pentru a explica totuși autenticitatea cuprinsului față de raporturile încordate între presupușele rude, e dispus să admită o ameliorare a legăturilor lui Vlad Dracul cu Iliaș, „după 1433 și în special după 1436". Dar, în același timp, d-sa făcea și remarca explicativă a situației că „înrudirea cu voievodul" nu era „un factor hotărîtor al raporturilor lor politice" (op. cit., p. 1784). Trebuie observat însă că între presupușii cumnați a existat o continuă rivalitate, ceea ce exclude orice sprijin din partea unuia în favoarea celuilalt, cum pretinde Dlugosz și de asemenea notele de pe marginea scrisorii lui Iodocus de Helpruna.

[128] A se vedea și observațiile noastre din lucrarea *Din nou despre istoria Țării Românești din anii 1447—1450*, loc. cit., p. 550.

[129] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. cit., p. 158.

[130] L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 158.

[131] Asupra pasajului în discuție din cronica lui Dlugosz a se vedea și Const. A. Stoide: *Din nou despre Istoria Țării Românești, din anii 1447—1450*, loc. cit., p. 550/12—551/13.

[132] Pentru legăturile de înrudire, prin alianță, dintre Iliaș vodă și Vladislav III (Iagello), trimitem la Const. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, București, 1976, p. 133. De altfel căsătoria aceasta a lui Basarab venea, probabil, în al doilea rînd, după o legătură mai veche a acestuia, din care a avut ca fiu pe acel Basarab Mladi (Țepeluș), voievodul de după 1476 al Țării Românești. Referitor la „legătura" lui Basarab al II-lea, din care a rezultat Ba-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-o conexiune strînsă cu durata domniei lui Basarab al II-lea se găsește și problema participării românilor munteni la evenimentele din anii 1443—1444 din „campania cea lungă". Unele izvoare istorice asociază, alături de Hunyadi și oștile transilvano-ungare, ca participanți și pe români, fără însă o specificare a căpeteniei care-i conducea [133], sau, după cele observate de noi, cu o interpretare greșită a specificării [134]. E de crezut că numai Basarab al II-lea, pus și susținut pe tronul Țării Românești de voievodul Transilvaniei după răsturnarea din domnie a lui Vlad Dracul, ar fi acela care a participat la campanie alături de oștile creștine. Ca și pentru alte evenimente din această domnie, știrile în legătură cu oamenii și împrejurările din Țara Românească din cursul anului 1443, de după 9 ianuarie, lipsesc. Pentru lămurirea lor istoricii s-au văzut siliți să facă apel la unele date documentare și mărturii cu privire la evenimentele care vor avea loc în anul următor. Astfel de concluzii s-au tras din „scrisoarea" adresată de sultanul Murad II regelui Vladislav I la 12 iunie 1444, ca răspuns la condițiile de pace trimise de acesta prin solul său Stoika Gisdanich [135]. În același scop a servit și cunoscutul privilegiu de negoț acordat brașovenilor, la 7 august 1444, de către Vlad Dracul; de asemenea știrile din Callimahus și Chalcocondil relativ la lupta de la Varna. În felul acesta s-a pornit de la evenimentele petrecute în anul 1444 care atestă pe Vlad Dracul în domnie, pentru a se trage concluzia asupra împrejurărilor care avuseră loc cu un an înainte

După concluziile la care a ajuns Fr. Pall, istoricul care a cercetat mai îndelung problema și a dat la iveală și noi știri documentare: „Vlad Dracul care fusese chemat de sultanul Murad II sub impresia înfrîngerii lui Mezid beg, la Poartă și ținut în captivitate, n-a putut să redobîndească tronul, prin înlăturarea lui Basarab, decît după această dată [începutul lui martie 1443"], dar probabil înaintea de pornirea în octombrie 1443 a „campaniei lungi" de sub conducerea lui Iancu. De altfel, la atare campanie, care s-a desfășurat sub semnul unei largi participări a popoarelor din centru și sud-estul Europei au luat parte și trupe ale Țării Românești, *trimise sau chiar conduse de Vlad Dracul* (s.n.) Se pare că Basarab fiind o simplă creatură a lui Iancu, acesta înțelegea să intervină în treburile Țării Românești în timpul scurtei lui domnii, așa cum va proceda și mai tîrziu, de pildă în anii 1447—1448" [136]. Concluziile

---

sarab Mladi, a se ține în seamă și corespondența care vorbește despre „trei femei" (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 152—154, doc. nr. CXXIII), sau despre „acele suflete" luate în prinsoare de Laiotă Basarab, bunica, soția și sora domnului (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 270—271 și nota 2; act nr. CCXXIII, scrisoarea boierilor Neagu, fost vornic, Vladul vornic și Cazan vistier, către județul și cei 12 pîrgari din Brașov. Trebuie să deducem că atunci cînd se vorbește despre bunica lui Basarab Mladi, e în cauză bunica despre mamă a domnului, deoarece bunica de pe tată a lui era și bunica lui Laiotă și ar fi nepotrivit să ne gîndim că el ar fi luat-o în „prinsoare". Cît despre cealaltă femeie.... „sora domnului", pe care el o califică, în comparație cu „fata lui Laiotă, „fată de domn", drept o „biată femee", reiese din aceasta că era sora după mamă a lui Basarab cel Tînăr, (Basarab Mladi către brașoveni, în I. Bogdan, *Relațiile*, p. 157—159, doc. nr. CXXVII; în acest sens și scrisoarea lui Neagu, fost vornic, către brașoveni: „și iarăși despre acea fată ce este sora domnului meu, nu puteți voi s-o luați și să-i dați iute drumul", I. Bogdan, op. cit., p. 275. doc. nr. CCXXIV), născută din căsătoria de mai tîrziu a mamei sale cu un boier al cărui nume nu-l cunoaștem.

[133] Așa pare a reieși din relatarea făcută de Fr. Pall, *Le condizioni*, etc. „l'esercito che contava circa 35 000 soldați, era formato da ungheresi, romeni della Transilvania e anche da un contingente di romeni della Walachia, più mercenari moldavi e cechi (arrolati dal Cesarini"), p. 456. Trimiterea se face la V. Teleki, *Hunyadiak Kora Magyarországon (Epoca lui Huniadi în Ungaria)*, Pest., 1852, p. 336—337), pe care n-o avem la dispoziție pentru a controla.

[134] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 11, nota. 1.

[135] O discuție asupra numelui și identității lui Gisdanich la Fr. Pall, *Ciriaco d'Acona e la crociata contra i Turchi*, loc. cit., p. 21/29 și nota 1.

[136] Fr. Pall, *Iancu de Hunedoara și confirmarea privilegiului*, p. 78 și notele.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Fr. Pall au fost adoptate şi de alţi istorici, între care ele se găsesc mai fidel reflectate la C. Mureşan [137].

În expunerea de faţă noi am ajuns la concluzia că Vlad Dracul a fost scos din domnie de Hunyadi şi de regele Vladislav I, ca unul ce era partizan al Habsburgilor [138]; în afară de aceasta era legat şi de politica turcească; Basarab al II-lea, înlocuitorul său, era socotit tocmai omul pe care se putea sprijini atît dinastia iagellonă asupra Ungariei cît şi în lupta contra turcilor. Regele Vladislav şi Hunyadi n-au putut înlătura o „creatură" a lor, sigură, pe o, să zicem, afiliere, cu totul problematică a lui Vlad Dracul, chiar dacă acesta prezenta calităţi superioare politice şi mai largi adeziuni în rîndul boierilor ţării. Participarea lui Vlad Dracul la aşa zisa „compane lungă" nu e arătată nici în Chalcocondil, care de altfel nu arată nici pe aceea a altui voievod al Ţării Româneşti. Din ce se mai cunoaşte ca informaţie reiese totuşi că Hunyadi la data începerii „campaniei" controla Ţara Românească în care se găsea ca domn Basarab al II-lea. Informaţia amintită se găseşte într-o cronică veneţiană. Se spune că ştirea, pe care o discutăm, o adusese, „prin august 1443", cardinalul de S. Angelo. Acesta în informaţiile pe care le dă despre expediţia ungurească care avea să înceapă, făcea o enumerare a forţelor angajate în luptă alături de maghiari. Se arăta aici numărul trupelor participante la expediţie; între acestea se face menţiunea de asemenea despre numărul trupelor şi *persoana* domnului Ţării Româneşti care le conducea: „item lo voievoda Barasida con cavali XX m", adică va partitcipa „de asemenea voievodul Basarab („Barasida") cu 20 000 cavaleri" [139]. N. Iorga, editorul fragmentului de cronică, traduce acest pasaj, în notă, cu „al Basarabii (Munteni)" [140]. Interpretarea dată de Iorga informaţiei de *cronică veneţiană* se datoreşte împrejurării că în acea epocă [141] în istoriografia românească nu era cunoscută domnia lui Basarab al II-lea şi se credea că în pasajul amintit e vorba despre Vlad Dracul, voievodul Ţării Româneşti. Nu se poate însă da crezare informaţiei din acest izvor care arată pe Basarab ca participant cu o oaste de 20 000 de oameni [142]. Cifra desigur a fost cu mult exagerată faţă de posibilităţile din acea epocă a Ţării Româneşti. Ea nu s-a putut ridica, după toate calculele, decît la un aport a două sau trei mii de oşteni.

Lui Basarab trebuie să i se atribuie, cum s-a arătat, şi atacul unor trupe turceşti, despre care vorbeşte cronica lui Saadeddin [143] şi nu lui Vlad Dracul cum s-a făcut [144]. În adevăr izvorul amintit spune că: „Voievodul Valachiei a sărit şi el, cu oastea de rătăciţi din munţi înalţi şi nestrăbătuţi ce-i slujiau de cetate" [145]. Pare că trebuie să descifrăm în pasajul amintit din cronică şi un reproş pentru un domn care încheiase cu turcii ceva mai înainte, un tratat. Cele relatate atestă, fără îndoială, pe de o parte continuarea domniei lui Basarab al II-lea pînă după octombrie 1443 şi, pe de alta, participarea sa la luptă din perioada

[137] C. Mureşan, *Iancu de Hunedoara*, p. 88.

[138] Punctul acesta de vedere a fost exprimat mai mult în treacăt, într-o notă din lucrarea *Contribuţii*, loc. cit., p. 178/16—179/17, nota 99, şi l-am argumentat mai pe larg în lucrarea de faţă, p. 296 (18) şi nota 132.

[139] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 11. La Iorga însă („Expediţia ungurească din 1443, după spusele solului trimis în august la Venaţia de cardinalul de S. Angelo: enumerarea trupelor").

[140] *Ibidem*. Este adevărat că în secolul al XV-lea Ţara Românească apare şi sub numele de Besarabia: „Besarabia alias Valachia Transalpina", dar, după cît se pare, numai în izvoarele poloneze (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 62, 74 etc. Interpretarea dată de N. Iorga pasajului de cronică a fost acceptată şi de alţi istorici. A se vedea I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 146, nota 3; Fr. Pall, *Le condizioni*, loc. cit., p. 458; *Istoria României*, II, p. 430.

[141] N. Iorga a publicat vol. III din *Acte şi fragmente*, în anul 1897

[142] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, loc. cit.

[143] M. Guboglu şi M. Mehmed, *Cronici turceşti*, p. 311, nota.

[144] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 73.

[145] M. Guboglu şi M. Mehmed, *op. cit.*, p. 311.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

octombrie 1443 — ianuarie 1444, dusă de armatele ungaro-creştine. Acest lucru nu se mai poate pune la îndoială. Întrebarea care se ridică e cît timp a durat, după „campanie" domnia lui Basarab. Victoriile lui Hunyadi din „campania cea lungă" nu au fost decisive, cel puţin pentru asigurarea acestei domnii [146]. Ele nu au putut aduce consolidarea lui Basarab al II-lea pe tronul Ţării Româneşti. Turcii, pentru moment surprinşi de iniţiativa neaşteptată a marelui conducător de oşti, îşi vor reveni în curînd. Faptul de a nu se fi putut cuceri cetăţile turceşti de pe malul drept al Dunării, au dat posibilitatea acestora din urmă să întreprindă continue atacuri. Basarab al II-lea, care luase parte la campanie, reîntors în ţară a fost, fără îndoială, dacă nu în rîndul întîi, totuşi printre primii care aveau să fie ţinta acestora. Mărturii asupra frictiunilor care au avut loc între domnul Ţării Româneşti şi trupele turceşti de graniţă, alături de care lua parte şi Vlad Dracul cu oamenii săi, însă nu s-au păstrat. Nu cunoaşem în mod precis vreo astfel de luptă şi nici data la care s-a produs înfruntarea hotărîtoare care a pus capăt acestei domnii.

O informaţie provenită din epoca în care se urzeau în Ungaria, paralel cu tratativele de pace şi continuarea luptelor cu turcii [147], dă oarecari indici în acest sens. Ne referim la scrisoarea, nedatată dar socotită că din „începutul lui martie 1444" [148], trimisă de Gaşpăr Schlick, cancelarului Boemiei, cardinalului Iulian Cezarini, legat papal, care pregătea noua expediţie. În scrisoare, Gaspar Shlick după ce aminteşte despre armistiţiul dintre regii Ladislau şi Vladislav, concurenţi la coroana Ungariei, act politic care uşura proiectata luptă antiotomană, continua astfel în legătură cu drumul pe care, după propunerile lui Cesarini, aveau să-l urmeze oştile spre Dunăre: „cît despre drumul, pe care-mi scrieţi că trebuie să-l faceţi prin Valahia, trebuie să-laud [această iniţiativă], fiindcă trebuiesc evitate [trecerile] oştilor de cavalerie prin prăpăstiile munţilor şi [sînt] de preferat locurile întinse şi de cîmp". El îşi încheie recomandarea cu urările: „facă îndurarea lui Dumnezeu ca acea trecere să fie cît mai fericită şi de scurtă durată" [149].

Numai datorită împrejurării că Ţara Românească se găsea la acea dată încă sub oblăduirea lui Basarab al II-lea putea Cesarini concepe planul unei treceri a armatelor pe acolo. După cum se ştie expediţia armată a început la 1 octombrie 1444 şi trecerea oastei s-a făcut prin Serbia [150]. Schimbarea itinerariului trupelor a avut loc ulterior datei la care Cesarini expediase scrisoarea de informare către Gaspar Schilick, dar, posibil, după răspunsul pe care acesta îl dădea pe la „începutul lui mai 1444". Ce a putut determina această schimbare? Desigur numai evenimente importante care făcuse nepracticabil drumul iniţial proiectat. Aceasta nu se putea datora, credem, decît unei schimbări în conducerea Ţării Româneşti şi anume înlăturarea lui Basarab al II-lea şi înlocuirea cu Vlad Dracul, acţiune care nu s-a putut îndeplini decît cu sprijinul forţelor turceşti. Concluzia care se impune e că în apropiere de „începutul lui mai 1444" totuşi înainte de 24 aprilie acelaşi an, Basarab al II-lea fusese scos din domnie si înlocuit prin Vlad Dracul [151]. Fără îndoială schimbarea a avut loc în urma unor lupte. Pînă în momentul de faţă noi nu cunoaştetm nimic despre sfîrşitul domniei şi vieţii acestui voievod şi nici locul în care au fost „astrucate" rămăşiţele lui pămînteşti.

---

[146] *Ibidem.*

[147] Fr. Pall, *Ciriaco d'Ancona*, loc. cit., p. 18/26 şi urm.

[148] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p 11—12, Vechea istoriografie, inclusiv N. Iorga (loc. cit.) datează scrisoarea ca din „începutul lui octombrie 1443". Discuţia şi redatarea, cu argumente, se par convingătoare, pentru „începutul lui mai 1444", la Fr. Pall, *Le condizioni, loc. cit.*, p. 457, n. 78.

[149] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 11—12; Fr. Pall, *Le condizioni, loc. cit.*, p. 457, nota 78.

[150] Fr. Pall, *Le condizioni*, p. 456.

[151] Probabil procesul era consumat la 24 aprilie 1444, dată la care solia de pace ungară era îndreptată din Buda spre Adrianopol (Fr. Pall, *Ciriaco d'Ancona e la crociata contra i Turchi, loc. cit.*, p. 21—22 şi scrisoarea. *Anexa* III, p. 54—55).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Informaţiile păstrate în legătură cu începuturile celei de a doua domnii a lui Vlad Dracul poartă data de 12 iunie 1444. E vorba despre misiva adresată de sultanul Murad al II-lea regelui Vladislav I. Dacă „Blado" numele voievodului Ţării Româneşti, a fost transmis corect în acest act păstrat în copie [152], atunci trebuie să se conchidă că domnia lui Vlad Dracul începuse, cum s-a arătat, cu cîtva timp înaintea emiterii lui. Actul prezintă şi alt interes pentru istoricii care studiază epoca. Din cele ce cuprinde s-a tras concluzia că Vlad Dracul ar fi fost impus turcilor ca domn de către regele Vladislav şi Ioan de Hunyadi. La această concluzie s-a ajuns prin interpretarea concluziei din act, care tratează despre „Blado voievodul Valah". De aici reese că Stoika Gisdanich, trimisul ungar, a cerut din partea regelui Vladislav următoarele condiţii pentru a încheia pacea cu acest „Blado": „Voievodul să plătească turcilor tributul obişnuit şi mai înainte şi să fie îndatorat cu servicii pe care le presta anterior Porţii; numai să nu meargă în persoană la curtea sultanului" [153]. În scrisoarea sa sultanul declara că acceptă condiţiile puse de sol în numele regelui maghiar, adăugînd însă şi altele două: ca voievodul să fie îndatorat a trimite ostatici Porţii şi să predea pe eventualii pribegi turci care se găseau în Ţara Românească; la rîndul lui sultanul se obliga să restituie pe aceia dintre muntenii trecuţi în Turcia [154].

După observaţiile noastre însă actul se prezintă într-o formă necompletă. Pacea care se încheia rezerva Ţării Româneşti un caracter de îndoită vasalitate: faţă de imperiul otoman şi faţă de regalitatea maghiară. În această situaţie de drept, compromisul încheiat între statele suzerane ar trebui să cuprindă şi condiţiile în care avea să se exercite, asupra ţării şi suzeranitatea maghiară; ceva similar cu discuţiile care avuseseră loc între aceste state în timpul domniei lui Vladislav al II-lea — actul din 20 noiembrie 1451 —; actul acesta din urmă, care de asemenea emana din partea unui sultan turcesc, a lui Mahomed al II-lea, prevede obligaţiile domnului Ţării Româneşti, specificate destul de amănunţit, faţă de ambele puteri interesate [155]. Oare trebuie să se înţeleagă din actul de la 12 iunie [1444], că Ungaria nu exercita nici o formă de suzeranitate asupra Ţării Româneşti şi că prin el se recunoştea numai aceea a Porţii? Aceasta nu pare de admis.

Se pare, cum s-a arătat mai sus, că unii dintre istoricii comentatori ai „scrisorii" din 12 iunie [1444], au văzut în condiţia pusă de regele Vladislav, ca Vlad Dracul să nu fie obligat a merge în persoană la curtea sultanului, un act de protecţie faţă de acesta. Noi am fi dispuşi însă să vedem în această clauză mai curînd o încercare a regelui Vladislav de-a provoca o rupere a voievodului de turci. Pe ce ne bazăm ipoteza? 1: pe împrejurarea că Vlad Dracul a fost scos din domnie în martie (sau septembrie) 1442 de Huny di; 2: că după lupta

[152] Misiva lui Murad al II-lea către Vladislav I, o copie în l. latină, cu oarecari greşeli de transcriere în cuprins, a fost publicată întîiaşi dată de Fr. Pall în lucrarea *Ciriaco d'Ancona e la crociata contra i Turchi*, *loc. cit.*, anexa III, p. 55—56 şi recent în *Documenta. D. Relaţii*, 1, p. 377—379, doc. nr. 273.

[153] „Ac etiam nobis narravit, quod domino Blado Wayvoda(e) Valachie placeat mihi pacem secum agere in hoc modo, quod ipse Blado wayvoda mihi det tributum ad solitum primum ac in omnibus servitiis nostris sicum primo erat obligatus, quod noviter sit, nisi quod non personaliter ad nostram curiam veniat" *(Documenta, D. Relaţii*, 1, p. 378).

[154] „Nisi quod mittat ostagium ac etiam si nostra in locis suis fugiant quod nobis mittantur et etiam nos sic faciamus, si de illis hic fugient". *Ibidem.*

[155] „Et etiam Ladislaus, wayda Balachorum, quid tenetur dominacioni mee, sive cum tributo, sive cum alio servicio, id exolvat et faciat dominacioni mee. Sic eciam quid tenetur regno Hungariae aut gubernatori, audencia, obedencia et obligacio, aut cum aliis serviciis, hoc faciat. Et, dum de premissis ambobus partibus satisfacerit, maneat in pace; ubi vero quid mihi aut domino gubernatori tenetur, non solveret, et eciam dominis Hungariae, habeat quelibet pars liberam facultatem ipsum perturbare et ad solvendum compellere, et per hoc pax firmato non violetur" (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 25; *Documenta, D*, 1, p. 418—419, doc. nr. 305).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la Varna, la care Vlad Dracul n-a putut participa [156], el, sau oamenii săi, au reținut ca prizonier pentru cîtva timp pe voievodul Transilvaniei în retragerea precipitată a acestuia prin Țara Românească [157]; 3: că prin conlucrarea lui Hunyadi, Vlad Dracul, spre sfîrșitul anului 1446, sau începutul lui 1447 va fi răsturnat din domnie și chiar suprimat. Aceste dramatice împrejurări din relațiile celor doi protagoniști, credem, duc la concluzii că înscăunarea lui Vlad Dracul, de dinainte de mai 1444, n-a putut veni prin concursul voievodului Transilvaniei. De altfel scrisoarea citată vorbește despre condițiile puse de rege pentru a încheia pacea cu Vlad Dracul [158], din ceea ce reese că acest lucru nu exista între ei.

Dacă e să credem celor cuprinse în misiva pe care sultanul o adresa, la 12 iunie [1444], regelui Vladislav I, Vlad Dracul căutase, probabil la recomandarea turcilor și obținuse un aranjament cu Ungaria. Acordarea de către dînsul a unui privilegiu brașovenilor la 7 august 1444 era de asemenea o consecință a acestui aranjament [159], care, de altfel, convenea și domnului Țării Românești, căci restabilirea legăturilor normale dintre cele două țări de pe versantele Carpaților n-o putea decît dori și el.

BASARAB II (1442—1444)

RÉSUMÉ

L'auteur de cette étude soumet à un examen attentif les sources historiques relatives à la période comprise entre la fin du premier règne de Vlad Dracul et son retour sur le trône de la Valachie, période comprise entre 1442 et 1444.

Ceux qui ont étudié cette période ont commis une série d'erreurs à cause des sources historiques. Quelques-unes de ces sources ont été transmises défectueusement. D'autres sources contiennent des erreurs qui proviennent de rumeurs concernant les événements de l'époque. Dans certains cas, des témoignages véridiques ont été mal interprétés par les historiens afin de rendre vraisemblables les conclusions qui résultaient de sources transmises défectueusement. Ainsi un passage des „Chroniques serbes" relatif à des événements du début du XVI-e siècle a été, par erreur, intercalé par les éditeurs parmi des matériaux datant de la cinquième décennie du siècle précédent. Voilà comment a été introduit dans l'histoire de la Valachie le règne d'un prince Mircea, en mars 1442.

---

[156] Ni se pare că mai concludente în această privință decît datele din Callimachus și chiar Dlugosz, sînt propriile afirmații ale lui Hunyadi exprimate în scrisoarea pe care el o adresează la mai 1445 papei Eugen al IV-lea: domnii „utiusque Walachiae" nu l-au sprijinit în luptă. (Hurmuzaki—Densușianu, *Documente*, 1, 2, p. 715—717, doc. nr. DXCV). A se vedea și interpretările la N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. XXIII și idem, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 85—86.

[157] Bibliografia chestiunii la I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 192—193 și notele 6—10. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, afirmă și el că Hunyadi în retragerea prin Țara Românească, după lupta de la Varna, a fost reținut de către „Draculea", care l-ar fi prins, cu gîndul să-l dea pierzării (p. 199). Același cronicar are și știrea că „mulți [dintre peoni] s-au prăpădit în retragere, din mîna dacilor" *(Ibidem*, p. 200). Cercetarea mai afond a problemei ne-a convins că în adevăr Vlad Dracul a sechestrat, prin oamenii săi, în noiembrie 1444 pe Ioana de Hunyadi. În acest sens credem că trebuie rectificată și concluzia exprimată în lucrarea noastră *Contribuții la studiul istoriei Țării Românești*, *loc. cit.*, p. 1/163, nota 3.

[158] „Ac etiam nobis narrat (nuntius Stoika), quod domino Blado, vayvoda(e) Valachio, placeat mihi pacem agere in hoc modo...". Scrisoarea din 12 iunie [1444] din Adrianopole în *Documenta, D. Relații*, I, p. 378.

[159] „Immo magis dietenus pro perpetua pace operibus adimplendo, ea que dictata sunt in literis patris nostri confirmare volentes, harum literarum nostrarum testimonio mediante"... (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 313—314; *Documenta, D. Relații*, I, p. 383).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

On a tenu pour vrais des témoignages, basés sur de simples soupçons, selon lesquels le prince Vlad Dracul aurait été séquestré par les Turcs, en 1442, et remplacé sur le trône de la Valachie par Mircea.

Un passage d'un document du 17 avril 1443 du roi de Hongrie Vladislas, qui se réfère au bannissement du prince de Valachie par Jean de Hunyadi et à l'intronisation de Basarab, le fils du prince Dan, a été très mal traduit. Selon le texte traduit, le prince de Valachie a été „tué", alors qu'en réalité il n'a été que „detrôné".

L'auteur de cette étude rétablit la vérité d'après les sources historiques et arrive à la conclusion suivante : Vlad Dracul a été détrôné par Jean de Hunyadi, en 1442, probablement après le mois de mars, et remplacé sur le trône de la Valachie par Basarab II. Alors Vlad Dracul a été obligé de fuir avec ses fils chez les Turcs. Un prince Mircea n'a pas régné en Valachie, à cette époque là.

Le roi Vladislas et Jean de Hunyadi ont chassé Vlad Dracul du trône de la Valachie, parce que celui-ci avait accordé son soutien à la reine Elisabeth (veuve d'Albert de Habsbourg) et à son fils Ladislas. Donc Vlad Dracul était l'adversaire du nouveau régime établi en Hongrie, après 1439. En outre, Vlad Dracul était l'allié des Turcs.

Relativement au début du règne de Basarab, sont mis en évidence une série d'événements. Alors qu'il n'était que prétendant au trône de la Valachie, Basarab a séjourné en Transylvanie, à Sighişoara, où sa présence est signalée en janvier 1442, peu de jours avant que les Turcs aient attaqué la Transylvanie. Au début de son règne, Basarab a établi sa résidence à Argeş, pour être à l'abri des incoursions des pachas turcs d'au delà des frontières de la Valachie, incursions encouragées par Vlad Dracul et ses partisans. Sont mentionnées les mesures de répression prises par le nouveau prince régnant. Ont été identifiés quelques-uns des boyards qui ont accordé leur appui à Basarab II, tels que Neagul, ancien grand dvornic, et Stanciu de Glogova, gendre du prince régnant ; ensuite des boyards de moindre importance, tels que Stan et Vladimir auxquels Basarab II a confirmé l'acquisition de biens fonciers. Sont mentionnées aussi les donations faites par Basarab II au monastère de Cozia.

Sous le règne de Basarab II, un privilège pour le commerce avec la Valachie a été accordé aux négociants de Braşov par les princes de Transylvanie Nicolas de Uylak et Jean de Hunyadi.

Basarab II a émis une série de monnaies, frappées à Sighişoara, lorsqu'il n'était que prétendant au trône de la Valachie, et ensuite, lorsqu'il fut prince régnant.

En ce qui concerne sa politique étrangère, il fut en bonnes relations avec le prince de Moldavie Iliaş, dont il épousera la fille. L'alliance de Basarab II et d'Iliaş fut dirigée contre les Turcs et contre Vlad Dracul. Ce fut une alliance qui probablement a été recommandée par le roi Vladislas, oncle de la mariée. Vladislas et Hunyadi voulaient ainsi fortifier le front anti-ottoman.

Probablement au début de 1443, Basarab II, harassé par les continuelles incursions des Turcs du sud du Danube, a considéré nécessaire d'avoir de meilleurs relations avec l'Empire Ottoman. Il envoya des émissaires pour traiter avec les Turcs.

Dans la „longue campagne" entreprise par Hunyadi, Basarab II a été obligé de se joindre avec ses troupes aux armées chrétiennes, au cours de l'offensive contre les Ottomans. Au retour de cette campagne, lors de la retraite précipitée des armées chrétiennes, Basarab II et ses soldats ont souffert de grandes pertes qui ont considérablement diminué les possibilités de résistance. Aussi, lorsque la campagne a pris fin, il n'a pu résister longtemps aux continuelles incursions des pachas turcs, incités par Vlad Dracul qui était impatient de reconquérir le trône de la Valachie. Dans ces luttes, Basarab II a succombé, probablement autor de la date du 24 avril 1444. On ne sait pas où il a été enterré. Lui ont survécu une fille, mariée au boyard Stanciu de Glogova, et un fils, Basarab le Jeune, qui régnera trois décennies plus tard.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A ORAȘULUI GALAȚI PÎNĂ LA REGULAMENTUL ORGANIC

DE

PAUL PĂLTĂNEA

Aspectele generale ale administrației orășenești din Moldova au fost cercetate într-o serie de lucrări [1], care însă au folosit numai o parte din materialul informativ documentar ce privește această temă. Luarea în discuție a informației documentare inedite referitoare la administrația orașului Galați va contribui, fără îndoială, la cunoașterea mai amănunțită a evoluției instituțiilor locale pînă la Regulamentul organic.

Ca toate celelalte tîrguri din Moldova și Galați era condus de două organe administrative, unul ales de obștea locuitorilor, pe care o reprezentau șoltuzul cu cei 12 pîrgari, și al doilea numit de domn, vornicul de tîrg, înlocuit, mai tîrziu, de pîrcălabul de Galați.

Nu s-a păstrat nici un document din secolele al XV-lea și al XVI-lea care să amintească pe șoltuzul și pîrgarii gălățeni. Deocamdată, prima lor mențiune o găsim într-un document din 4 august 1622 referitor la cumpărarea unei părți din moșia satului Lățești, ținutul Fălciu. Vînzarea s-a făcut înaintea șoltuzului și a celor 12 pîrgari din Galați, care pun pecetea tîrgului pe zapisul ce-l dau cumpărătorului, Drăgan fost mare armaș [2].

Nu se poate contesta existența acestor aleși ai obștii în secolele al XV-lea și al XVI-lea, invocîndu-se ca argument nemenționarea lor în documentele vremii. Aleșii obștii apar o dată cu constituirea tîrgului, realitate istorică pe care o putem admite și la Galați, mai ales că într-un document de la sfîrșitul secolului al XVI-lea este menționat și dregătorul domnesc, pîrcălabul. Zapisul din 1 martie 1590, pentru cumpărarea unei părți din satul Pereșeanii, ținutul Covurlui, s-a făcut înaintea „Radului pîrcălab de Galați" și a lui „Stoian biv pîrcălab" [3].

---

[1] N. Grigoraș, *Dregătorii tîrgurilor moldovenești și atribuțiile lor pînă la Regulamentul organic*, Iași, 1942, p. 21—56; P. P. Panaitescu, *Comunele medievale in Principatele Române*, în *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947, p. 174—181; D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV—XVIII)*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"*, II, 1965, p. 178—194; Const. C. Giurescu. *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 125—139; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, București, 1971, p. 318—387.

[2] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VII, Iași, 1912, p. 198, cu data de 14 august 1622; *Documente privind istoria României*, XVII, A, vol. V, p. 154.

[3] Toma Gh. Bulat, *Documentele mănăstirii Văratec (1497—1836)*, Chișinău, 1939, p. 81—82. Nu se poate presupune că acest Radu este pîrcălabul ținutului, fiindcă într-un document din 1 decembrie 1581 se vorbește de „Topa staroste de Covurlui" (*Documente* XVI, A, vol. III, p. 178).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cum nu se cunoaşte nici un tîrg moldovenesc administrat numai de pîrcălab, trebuie să presupunem şi participarea şoltuzului şi pîrgarilor la cîrmuirea tîrgului gălăţean. Galaţii sînt numiţi „oppidum" în descrierea lui G. Reicherstorffer", denumire care implica existenţa şoltuzului şi a pîrgarilor, dar şi a pîrcălabului. Aceeaşi situaţie era şi în secolul al XV-lea, cînd tîrgul ajunsese la o oarecare dezvoltare[4], cu singura deosebire că dregătorul domnesc era vornicul de tîrg.

Şoltuzul şi pîrgarii erau aleşi, în fiecare an, dintre negustorii şi meseriaşii mai înstăriţi. Din cele cîteva documente datate, rezultă că la Galaţi alegerea se făcea, probabil, la 1 ianuarie. La 29 iulie 1642 era în funcţie Mihai şoltuz, urmat de Tudor Acălărei, menţionat la 1 iulie 1643. Pentru aceste cazuri s-ar putea presupune că alegerea se făcea la Sf. Gheorghe, dar cum la 4 martie 1644 era Iane şoltuz, numirea acestuia nu s-a putut face decît la 1 ianuarie[5].

Atribuţiile şoltuzului şi ale pîrgarilor sînt, în general, cunoscute, ele privesc administrarea tîrgului, strîngerea unor dări, împărţirea moşiei tîrgului. Prin grija şoltuzului şi a pîrgarilor se treceau în catastiful tîrgului toate vînzările, cumpărările şi daniile de locuri. Cea mai veche menţiune a catastifului este din 4 martie 1644, dar existenţa lui poate fi admisă şi în secolele anterioare. Pecetea tîrgului era tot în păstrarea sfatului. Sigiliul Galaţilor, aplicat, pe un document din 29 iunie 1644 are legenda în limba slavonă: „ печать трѣгъ Галаци " iar în cîmpul heraldic doi peşti despărţiţi printr-o linie orizontală[6]. Figuraţia pecetei este încă o dovadă a renumelui pe care şi-l formase tîrgul din negoţul cu peşte.

În secolul al XV-lea, puterea domnească a fost reprezentată la Galaţi, ca şi în celelalte tîrguri ale Moldovei, de vornicul de tîrg. După dispariţia acestei funcţii, începutul secolului al XVI-lea, unele din obligaţiile vornicului de tîrg vor fi îndeplinite şi de pîrcălab, care încă din secolul al XV-lea, în afara atribuţiilor militare, judeca diferite pricini, se îngrijea de îndeplinirea poruncilor domneşti şi de strîngerea birului[7].

N. Iorga explică prezenţa pîrcălabului la Galaţi prin existenţa, în secolul al XVII-lea, a unor „întărituri de apărare, împotriva turcilor din faţă, de la Reni — Tomarova"[8]. La Galaţi nu au existat asemenea întărituri, dar prezenţa pîrcălabului se explică tot prin nevoia împlinirii unor rosturi militare. De altfel, în secolele al XV-lea şi XVI-lea pîrcălabul este, în primul rînd, un dregător militar. După o informaţie din secolul al XVII-lea, relatarea din 1677 a secretarului solului polon Jan Gninski, pîrcălabul de Galaţi era şi comandantul portului[9]. Nu ştim dacă a avut această obligaţie şi în secolul anterior, cînd hatmanul de Suceava era „ispravnic pre toate oştile ţării".

De îndată ce îndatoririle militare îşi pierd din importanţă, din cauza creşterii puterii armatei turceşti, pîrcălabul de Galaţi rămîne să se ocupe de supravegherea

---

[4] *Paul Păltănea, Ştiri despre economia oraşului Galaţi în secolele al XV-lea şi al XVI-lea*, în *Danubius*, V, 1971, p. 103.

[5] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 184.

[6] Biblioteca Academiei R.S.R., XLIII/54, (se va cita BARSR). D. Ciurea îl reproduce după un document din 1 iulie 1643 *(Sigiliile medievale ale oraşelor din Moldova*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice, Istorie*, Iaşi, VII, 1956, 2, pl. III, fig. 16). Putem presupune că tot acesta a fost pecetea tîrgului şi în secolele al XV-lea şi al XVI-lea.

[7] D. Nichita, *Pîrcălăbia în Moldova pînă în veacul al XVII-lea*, în *Anuarul liceului „M. Kogălniceanu"*, 1922—1932, Iaşi, p. 71; D. Ciurea, *Organizarea administrativă*, p. 165; N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori. Contribuţii la istoria armatei române*, Bucureşti, 1968, p. 233; N. Grigoraş, *Instituţii feudale*, p. 288—289.

[8] N. Iorga, *Studii şi documente*, XVI, Bucureşti, 1909, p. 227.

[9] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, Bucureşti, 1930, p. 238. Manolache Drăghici mai precizează că pîrcălabul de Galaţi se ocupa şi de „îngrijirea cetăţilor despre turci şi ţinerea flotilii apărătoare pămîntului ţărmural, în bună stare" *(Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani*, I, Iaşi, 1857, p. 56). În nişte însemnări nedatate ale lui M. Kogălniceanu, în legătură cu problema Dunării, se menţionează că după 1812, „pîrcălabul moldovean de Galaţi veghea la menţinerea gurilor Dunării în stare de navigabilitate". (BARSR, ms rom., 314, f. 172).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

graniței de sud a Moldovei, dar și de intensa activitate economică a tîrgului, frecventat de mulți negustori străini [10]. De altfel, se pare, că tocmai din cauza acestui amplu trafic comercial, la Galați vor funcționa, de la începutul secolului al XVII-lea, doi pîrcălabi. O primă mențiune în porunca lui Radu Mihnea, din 14 noiembrie 1617, prin care ordonă, „pîrcălabilor și vameșilor de Galați" să restituie mănăstirii Probota tot peștele ce-l pescuiseră dintr-un iezer al mănăstirii [11].

Pentru îndeplinirea poruncilor domnești, pîrcălabul de Galați era ajutat de „slugi". Într-un catastif din 1683, sînt trecute opt „slugi", printre care și trei logofeți cu îndeletniciri în cancelaria pîrcălăbiei [12].

La Galați își mai aveau reședința pîrcălabul și vătaful ținutului Covurlui. O primă mențiune a starostelui sau pîrcălabului de ținut este în documentul din 28 mai 1528, cînd „Felea starostele" hotărnicește o parte din Poiana ocolului de la ținutul Covurlui [13]. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea obligațiile acestui dregător sînt preluate de pîrcălabul de Galați; Crăciun vătav, care face hotarnica satelor Mogești și Piscu, la 2 noiembrie 1588 [14], este probabil, mare vătaf de Covurlui, dregător care comanda steagul de curteni din ținut [15].

Este de presupus că tot la Galați își aveau reședința și slugile marelui vornic al Țării de jos, care încasau deșegubinele, gloabele și alte amenzi. Unul dintre aceștia este vornicul Radu amintit într-o însemnare din 1571 [16].

Atribuțiile șoltuzului și ale pîrgarilor rămîn aceleași și în secolul al XVII-lea [17], însă constatăm o tendință de imixtiune a pîrcălabilor în obligațiile acestora și uneori chiar de subordonare a dregătorilor obștii. Vînzările locurilor din moșia tîrgului se fac acum și în prezența pîrcălabului. De exemplu, zapisul egumenului Galaction, care cumpără o vie „între viile domnești" din Vadul Ungurului, este făcut înaintea lui Costi și Pară, pîrcălabi de Galați, și a lui Iane șoltuz cu cei 12 pîrgari [18]. Șoltuzul și pîrgarii îi însoțeau pe pîrcălabi la hotărnicirea moșiilor din împrejurimile tîrgului. Hotarnica satului Vorniceni, cumpărat de domnitorul Alexandru Iliaș, este făcută de pîrcălabii Andronic și Iane și de Constantin soltuzul cu cei 12 pîrgari [19]. Pană paharnicul și Ioniță, pîrcălabi de Covurlui, sînt ajutați de Tudor șoltuzul și de pîrgari la hotărnicirea satelor Lălești, Stoicani, Rădeni, Tulucești și Ghindușeni [20].

Actele de vînzarea moșiilor se încheiau și în fața sfatului gălățean. Zapisul prin care Ghenghea, fost mare logofăt, cumpără părți din satul Ghindușeni, a fost semnat de șoltuzul și pîrgarii de Galați [21]. Alte mărturii de vînzare sînt făcute însă înaintea pîrcălabului și a șoltuzului. Tufă și Ion și Părasca din Șendreni, ținutul Covurlui, vînd părțile lor lui Constantin cămărașul, la 29 martie 1625. Adeveresc actul Pană pîrcălabul de Galați și șoltuzul cu cei 12 pîrgari [22]. Zapisul

[10] D. Ciurea, *Organizarea administrativă*, p. 164.

[11] *Documente*, XVII, A, vol. IV, p. 212.

[12] N. Iorga, *op. cit.*, p. 223—224; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXII, Iași, 1929, p. 31—32, datat circa 1674.

[13] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XVIII, Iași, 1927, p. 136—137, cu data de 18 mai, *Documente*, XVI, A, vol. I, p. 297.

[14] *Documente*, XVI, A, vol. III, p. 399—400.

[15] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 237—238.

[16] B. P. Hașdeu, *Cuvente din bătrîni*, I, p. 18—19.

[17] N. Grigoraș, *Instituții feudale*, p. 331—339.

[18] Arhivele Statului București, (se va cita ASB), *Mănăstirea sf Sava*, Iași, XXXIII/14; N. Iorga, *Studii și documente*, VII, București, 1904, p. 198.

[19] ASB., *Mănăstirea Cetățuia*, III/7; C. A. Stoide, D. L. Stăhiescu, *Vornicenii într-un sat dispărut din ținutul Covurlui*, Galați, 1941, p. 15. Documentul este datat 1667—1668. Este sigur după 24 ianuarie 1668, cînd se vinde satul domnitorului (Ibidem, p. 16).

[20] ASB, *Colecția documente moldovenești*, I/26; P. Mihail, *Documente și zapise moldovenești de la Constantinopol (1607—1806)*, Iași, 1948, p. 69—72, cu data 21 noiembrie 1670.

[21] *Documente*, XVII, A, vol. V, p. 378.

[22] Ibidem, p. 332—333.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din 29 iulie 1642, prin care Pară pîrcălabul cumpără o parte din satul Oteci pe Suhurlui este scris înaintea lui Iacomi pîrcălabul de Galaţi, Mihai şoltuz şi pîrgarii [23]. Mai rar se întîmplă ca zapisele de vînzare să fie iscălite de staroste, pîrcălab şi şoltuz. Marele logofăt Ghenghea plăteşte, la 14 mai 1623, o sută de taleri, pentru cumpărarea satului Tulucești, „înainte lui Gavril Mirea starost ot ţint. Covurluiului ş înainte lui Necula pîrcălab di Galaţ ş şoltuzii cu 12 prăgari" [24].

Unele documente se referă şi la buna stare materială a şoltuzilor. Muşat din Galaţi, fost şoltuz restituie, la 18 februarie 1630, mănăstirii Adormirea Maicii Domnului din Cîmpulungul Moldovenesc o „carte robită" pe care o răscumpărase. Mai dăruie mănăstirii „din an în an cîte on moron" [25]. Iane grecul, fost şoltuz, avea vii în satul Crucea din podgoria Odobeştilor, cumpărate de domnitorul Gheorghe Ştefan, la 18 mai 1655 [26].

Iane grecul şi Ianăş ungurul, tot şoltuz de Galaţi, erau aleşii populaţiei româneşti. Ştim din relatările lui Bakšić şi Bandini că la Galaţi erau puţini unguri, mulţi nemaiştiind ungureşte, iar grecii, cu toată afluenţa lor, nu ajung să constituie o majoritate în tîrg.

Într-un singur caz sînt menţionaţi doi şoltuzi, deşi se poate ca cel de al doilea să nu mai fi fost în funcţie. Dobromin şoltuz şi cei 12 pîrgari de Galaţi, Alexa şoltuz şi alţii adeveresc, la 4 martie 1633, o cumpărătură în Dănceni, pe Zeletin, ţinutul Tecuci [27].

Cu ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, este tot mai redusă participarea şoltuzului şi a pîrgarilor la administrarea tîrgului, pîrcălabii rămînînd, de fapt, adevăraţii conducători ai tîrgului. Obştea şi aleşii ei sînt subordonaţi interesele domniei şi a marii boierimi, care-şi intensifică acţiunile de cotropire a moşiilor tîrgurilor. Acum, în domniile lui Gheorghe Duca şi Constantin Duca, se produce, probabil, prima mare răşluire a moşiei tîrgului, dăruindu-se mănăstirii Mavromol moşia Ţiglina.

Atribuţiile pîrcălabilor de Galaţi rămîn aceleaşi în continuare [28]. Întîlnim pîrcălabi judecînd pricinile pentru stăpînirea moşiilor. Necula şi Nica, pîrcălabi de Galaţi împreună cu Andronic şi Necula, pîrcălabi de Covurlui, au judecat pricina lui Rustea neguţătorul cu Nichita, fost călăraş, pentru o moară [29]. La 24 iulie 1668 pîrcălabii de Galaţi scriau domnului Alexandru Iliaş şi boierilor că au dat termen călugărilor de la mănăstirea Caşin să meargă la divanul domnesc pentru judecata ce o aveau cu Rustea neguţătorul [30]. O altă pricină a lui Rustea, tot pentru locuri din Şendreni, este judecată de pîrcălabii Hrisoscul şi Iane Peicul [31]. Întîlnim şi cazuri cînd pîrcălabii de Galaţi sînt trimişi să facă judecăţi şi în alte ţinuturi. Vasile Lupu porunceşte, la 7 iulie 1634, pîrcălabului de Galaţi să cerceteze, în Tatomireşti, ţinutul Vaslui, cîtă cislă plătise Damian pentru alţi doi răzeşi din acest sat. Peste cîţiva ani, la 9 iulie 1640, pîrcălabul de Galaţi era din nou la Tatomireşti, pentru o pîră a aceluiaşi Damian [32].

[23] BARSR, XVIII/54.

[24] P. Mihail, *op. cit.*, p. 31 ; *Documente*, XVII, A, vol. V, p. 217—218.

[25] Simeon Fl. Marian, *Inscripţiuni de pe manuscripte şi cărţi vechi din Bucovina*, Suceava, 1900. p. 46—47.

[26] Const. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeştilor*, Bucureşti, 1969, p. 23.

[27] ASB, *Mănăstirea Soveja*, V/6—7 ; *Documenta Romaniae Historica*, A, vol. XXII, p. 313—314.

[28] Într-un document, probabil din 1670, în legătură cu satul Şendreni, sînt amintiţi trei pîrcălabi de Galaţi, Iane, Ştefan şi Andronic (ASB, *Mănăstirea Brazi*, XXV/26).

[29] ASB, *Mănăstirea Brazi*, XXV/8.

[30] Ibidem, XXV/19. Alte amănunte despre proces la Ibidem, XXIV/10 ; P. Mihail, *op. cit.*, p. 55—59, 66.

[31] ASB, *Mănăstirea Brazi*, XXVI/10. O neînţelegere cu Zamfira Ştrengoae este judecată, la 22 aprilie 1665, de Dumitrache Dracea şi Hrisoscul, pîrcălabi de Galaţi (Ibidem, XXV/9).

[32] ASB, *Mănăstirea Bîrnova*, VI/2, 7. *Documenta Romaniae Historica*, A. XXII, p. 198—199. Pentru dreptul pîrcălabilor de a judeca, vezi N. Grigoraş, *Instituţii feudale*, p. 288—293.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Adeseori, pîrcălabii de Galați hotărniceau moșiile satelor din apropiere, fără a se socoti aceasta un amestec în atribuțiile pîrcălabilor de ținut. Bejan Gheuca, fost mare pitar, pîrcălab de Galați, hotărnicește, la 7 decembrie 1664, părți din moșia pe care Rustea o avea în Șendreni [33]. Pîrcălabii din Galați și „Bade din Brăila" adeveresc pentru cumpărătura lui Zamfir armașul în Gereni [34]. Pîrcălabul Mihu alege, la 2 noiembrie 1690, partea lui Chiriac, feciorul lui Pană ot Galați, din moșia Căltăști [35].

Cărțile și zapisele pîrcălabilor de Galați nu sînt întărite cu pecetea tîrgului. Ele sînt numai iscălite de aceștia și pecetluite, rareori, cu sigilii inelare.

Judecățile sau plățile pentru pămînturile se făceau la „scaunul" tîrgului. Baba Celebi a vîndut lui Theona, starețul mănăstirii Cașin, satul Șendreni. Theona i-a dat o parte din bani la Iași, la facerea zapisului, iar restul i-a trimis prin Toader Ungureanul, „ce-au fost pîrcălab", să-i dea lui Baba Celebi „denaintea scaunului în tîrgu în Galați". Această vînzare a pricinuit un lung proces între mănăstirea Cașin și Rustea din Galați. La una dintre judecățile făcute de pîrcălabii de Galați este chemat și Baba Celebi să depună mărturie „înaintea scaunului și a mulți orășeni" [36]. „Scaunul" era în mijlocul tîrgului. Toader Ungureanul, dînd și el mărturie pentru acest proces, declară că i-a dat banii lui Baba Celebi „în mijlocul tîrgului denaintea tuturor" [37].

În calitate de reprezentant al domnului, pîrcălabii de Galați aveau și datoria să întîmpine solii străini care treceau prin tîrg și să-i cinstească cu toate onorurile. Solul polon Rafael Leszczynski este primit, la 7 martie 1700, de cei doi pîrcălabi însoțiți de două steaguri de ieniceri și cu acest alai l-au condus pînă la gazda hotărîtă. A doua zi, la plecare, cu același alai l-au trecut pe sol peste Dunăre, conducîndu-l cale de o jumătate de milă [38].

Importanța pîrcălăbiei de Galați crește în secolul al XVII-lea. Adeseori a fost condusă de boieri, membri ai divanului domnesc. Giambattista Montalbani a fost recompensat de Gaspar Grațiani, pentru serviciile aduse, cu pîrcălăbia de Galați [39]. În afară de Bejan Gheuca, mare pitar, de care am mai amintit, a mai fost pîrcălab, în domnia lui Constantin Cantemir, Dediul, „spătarul de la Galați", ginerele lui Dumitrașcu Cîrnul postelnic [40]. În a doua domnie a lui Ștefan Petriceicu (decembrie 1673 — februarie 1674) este pîrcălab la Galați Burnaz, fost mare sulger [41]. Fiii marilor boieri, care aveau moșii în ținutul Covurlui, îndeplineau, uneori, această funcție. În 1680, era pîrcălab Andronache, feciorul lui Andronache Pană, fost mare paharnic, stăpînul satului Zărnești [42].

Toader Ungureanul, pîrcălab de Galați, a fost unul dintre oamenii de încredere ai domnitorului Gheorghe Ștefan, pentru care cumpără satul Șendreni, dăruit,

---

[33] ASB, *Mănăstirea Brazi*, XXVI/3.

[34] Idem, Ms. 1262, f. 22 v ; N. Iorga, *Studii și documente*, VII, 1904, p. 371.

[35] BARSR., XLIII/54 b.

[36] ASB, *Mănăstirea Brazi*, XXV/14, 26.

[37] Idem, *Mănăstirea Cetățuia*, VII/12. Vezi și N. Grigoraș, *Instituții feudale*, p. 351.

[38] P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 107, 108, 118.

[39] N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în *Analele Acad. Rom. Mem. sec. ist.*, s. II, t. XXI, 1898—1899, București, 1904, p. 104, 106.

[40] În mai 1682, era pîrcălab de Galați. La această dată, Constantin Cantemir îi întărește stăpînirea peste satul Buciumi (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, IV, 1, Iași, 1914, p. 125—126). În 1686 îndeplinea aceeași funcție ; la 9 ianuarie, Aftina din Purecani îi dăruie părți din Tămăoani în gura Covurluiului (BARSR, CLVIII/182 e ; N. Iorga, *Martori gălățeni*, în *Revista istorică*, II, 1916, p. 89). Pentru cariera lui, vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 394.

[41] M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldovii și Valahiei*, II, București, 1872, p. 30.

[42] ASB, AN., MMCMV/6 nr. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apoi, mănăstirii Cașin [43]. Tot „Toader pîrcălabul de Galați" este trimis în Transilvania, în toamna anului 1656, să ducă lui Gheorghe Rákóczy o datorie a domnitorului [44]. Un pîrcălab de Galați, Leon, a fost căsătorit cu Ecaterina, fiica lui Ștefăniță Duca, feciorul lui Gheorghe Duca [45].

Despre alți pîrcălabi știm că sînt negustorii din tîrg. Șerbul, ctitorul mănăstirii Precista, îndeplinea, la 19 mai 1675, funcția de pîrcălab. „Tudor din Galați", cunoscutul negustor, a fost și el pîrcălab în tîrg [46]. Probabil că tot negustori au fost Iacomi pîrcălabul, care-și aveau moșie în apropierea Vornicenilor și Neagu pîrcălabul stăpîn pe satul Scîndurenii de pe Mălina [47]. Într-un singur caz, întîlnim pe un fost căpitan, Dumitrașco Marin îndeplinind funcția de pîrcălab de Galați, în iunie 1680 [48].

Cu toate că puterea pîrcălabilor era limitată de poruncile domnești, abuzurile erau frecvente, ele lezînd, în măsură egală, imunitatea feudală și autonomia tîrgoveților. Oamenii pîrcălabilor de Galați pescuiau în iezerul mănăstirii Probota, nelăsîndu-i pe călugări „să-și prindă peștele în ocina lor" [49]. Preotul catolic Andrea Fabris numește Galații, la 16 noiembrie 1701, „loc de purgatoriu" și aceasta din cauza oamenilor stăpînirii care, cu amenințări, bătăi și schingiuiri, i-au cerut vin, făină și bani [50].

Nu am întîlnit mențiuni documentare despre „aprozi de tîrg", slugile marelui vistierinc, și nici despre curtenii din tîrg care erau, probabil, sub comanda căpitanului de Galați. O primă mențiune a acestuia este din iulie 1625, cînd Nicula Bălan căpitanul de Galați semnează ca martor într-un act de vînzare [51]. Dacă Păcurar căpitan, care hotărnicește locul Peneului, din porunca lui Antonie Ruset, la 6 iunie 1678 [52], este totuna cu Păcurar căpitan din catastihul de dajdie publicat de N. Iorga, înseamnă că și capitanul de tîrg îndeplinea unele funcții administrative.

Dintre breslele de slujitori, la Galați, erau 50 de călărași conduși, spune D. Cantemir, „de un anume vătaf" [53]. Călărașii de Galați, ca și cei de Țarigrad, duceau corespondența domnească la Constantinopol sau în alte locuri. Plăteau

---

[43] Idem, *Mănăstirea Cetățuia*, VII/11, 12.

[44] N. Iorga, *Studii și documente*, IV, 1902. Pentru „slujbele" făcute, domnitorul i-a dăruit la 11 aprilie 1660, satul Mihnești, ținutul Trotuș *(Arhiva istorică*, I, p. 108). Peste cîțiva ani, în 1667, Gheorghe Ștefan îi ia satul pentru că „au fugit cu furișul de la noi ca o slugă vicleană" (Al. Papadopol Calimach, *Despre Gheorghe Ștefan voevod, domnul Moldovei, 1653—1668*, București, 1886, p. 107). La 30 decembrie 1660 semnează „Toader băiv părcălab ot Galați (N. Iorga, *Studii și documente*, V, 1903, p. 37—38).

[45] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XI, Iași, 1922, p. 80.

[46] C. Solomon, C. A. Stoide, *Documente tecucene*, I, p. 30—31, ASB, *Episcopia Roman*, XI/5, 6; BARSR, XCIX/67, XXXV/81. Vezi și Paul Păltănea, *Informații privind comerțul orașului Galați în secolul al XVII-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"*, IX, 1972, p. 148—149.

[47] P. Mihail, *op. cit.*, p. 83. *Documente*, XVII, A, vol. I, p. 85.

[48] ASB, *Mănăstirea Răchitoasa*, V/10.

[49] *Documente*, XVII, A, vol. IV, p. 212.

[50] G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII* în *Diplomatarium italicum*, I, 1925, p. 81.

[51] *Documente*, XVII, A, vol. V, p. 356. La 12 decembrie nu mai îndeplinea această funcție (Ibidem, p. 371). Vezi și N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, p. 246—254.

[52] ASB, *Mănăstirea Neamț*, LXXII/12.

[53] Dimitrie Cantemir, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae — Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 220—221. N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, p. 115. Într-o descriere a Moldovei din 1689, preotul catolic Giorgini spune că la Galați erau 40 de călărași (Viorica Lascu, *Documente inedite privitoare la situația țărilor române la sfîrșitul secolului XVII*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, XII, 1969, p. 256; N. Grigoraș, *Instituții feudale*, p. 198—199).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o dajdie de 2—3 ughi, iar vataful dădea 4 ughi [54]. După așezămîntul din septembrie 1776 erau numai 30 de călărași cu un vătaf, care dădea 15 lei venit marelui postelnic. Călărașii plăteau cîte 2 lei fiecare [55], dar uneori erau scutiți și de această dare. Voinea „călăraș gălățean de Țarigrad" este iertat de dare, la 20 februarie 1778, pentru „toată vremea" cît au fost în slujba domnitorului Constantin Moruzi [56].

Alți slujitori de la Galați erau puși sub comanda unui hotnog, Ionașco hotnog din Galați este martor la o vînzare din 1 aprilie 1693 [57].

Ultimele decenii ale secolului al XVII-lea sînt destul de semnificative pentru administrația tîrgurilor moldovenești care-și pierd, încetul cu încetul, autonomia de care se bucuraseră. Atribuțiile șoltuzului și ale pîrgarilor sînt tot mai reduse, instituția dispărînd în secolul al XVIII-lea. Obștea nu-și mai poate apăra hotarul tîrgului, dăruit mănăstirilor și marilor boieri. Opoziția pe care o încearcă șoltuzii și pîrgarii este ineficace [58]. Pîrcălabii de Galați rămîn, cu adevărat, în secolul care urmează, singurii conducători ai tîrgului.

Administrația orașului și a ținutului rămîne, în vremea domniilor fanariote, în grija celor doi pîrcălabi [59]. Nu putem preciza cînd încetează activitatea șoltuzului și a pîrgarilor de Galați, menționată doar într-un singur document. O poruncă domnească de la Constantin Mavrocordat, 22 februarie 1742, interzice șoltuzului să mai strîngă de la orășeni cîte un ort de fiecare casă, „pentru cheltuiala oaspeților" ce trec prin Galați. Totul trebuia plătit de pîrcălab din „banii domnești" [60]. În orice caz, înlocuirea șoltuzului și a pîrgarilor de Galați trebuie plasată către sfîrșitul secolului al XVIII-lea sau începutul celui următor o dată cu apariția epitropilor de tîrg în orașele „domnești" [61].

[54] N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 223—224 ; Ibidem, IV, p. 270—271. Dintre vătafii de călărași amintim pe Stamati, martor la o cumpărătură (BARSR, CII/38), pe Iordache, care la 27 august 1675 cumpără două pogoane de vie (ASB., *Mănăstirea Neamț*, XCIII/2 și pe Talmac martor la un act de vînzare (BARSR, CLVIII/182 c ; N. Iorga, *Marturi gălățeni*, p. 89).

[55] P. Răscanu, *Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776*, Iași, 1887, p. 81.

[56] *Uricariul*, X, 1888, p. 69.

[57] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, Iași, 1907, p. 329. Pentru hotnog, vezi N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, p. 266—272. Documentul din 30 iunie 1639 referitor la Dondăț, hotnog de curteni din ținutul Covurlui este, probabil, fals (Ibidem, p. 270).

[58] C. Șerban, *Aspecte din lupta orășenilor din Țara Românească și Moldova împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în *Studii*, XIII, 1960, 6, p. 27—45 ; Ibidem, XV, 1961, 3, p. 623—658 ; Idem, *Noi contribuții la istoria luptei tîrgoveților și orășenilor moldoveni împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în *Studii și articole de istorie*, IV, 1962, p. 73—91.

[59] D. Cantemir menționează în „Descriptio Moldaviae" existența celor doi pîrcălabi (*Descriptio*, p. 256—257). Aceeași situație este și în 1776 (P. Răscanu, *op. cit.*, p. 81 ; D. Ciurea, *Organizarea administrativă*, p. 175) sau în așezămîntul din 1 mai 1795 (Fl. D. Stănculescu, *Lefile boierilor Moldovei la 1795*, în *Revista istorică română*, XVI, 1946, p. 270). În cîteva documente se vorbește de ispravnicul sau pîrcălabul ținutului Covurlui, care în realitate nu a existat (vezi și N. Stoicescu, note la *„Descriptio Moldaviae"*, *op. cit.*, p 259). În secolul al XVIII-lea numele ținutului Covurlui este tot mai rar folosit, fiind înlocuit cu cel al orașului Galați. Ispravnici sau pîrcălabi de Covurlui întîlnim în lista rusească a ținuturilor moldovenești (N. Iorga, *Studii și documente*, V, 1903, p. 668) ; la 27 iulie 1791 ispravnicii de Covurlui fac o cercetare în cîteva sate din fundul Horincii (BARSR., XCVII/71, 72) ; Iordache Sutul biv vel postelnic, pîrcălab de ținutul Covurlui, hotărnicește, la 10 septembrie 1795, partea serdarului Gheorghe Cuza din Berești (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, IV, 2, 29—30).

[60] BARSR, ms. rom., 237, f. 715.

[61] D. Ciurea, *Organizarea administrativă*, p. 194. Pentru activitatea șoltuzilor în celelalte orașe în timpul domniilor fanariote, vezi N. Grigoraș, *Dregătorii tîrgurilor moldovenești*, p. 36—37 ; Idem, *Instituții feudale*, p. 339.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu avem prea multe informații asupra funcțiilor exercitate la Galați de epitropii de tîrg. Epitropii economul Gheorghe Avram și vel serdarul Ioan Cîrjă dau, la 27 octombrie 1819, vatavului Gheorghe Costandin un „locu din drept locu tîrgului, la mahalaoa despre apus". Actul este întărit de pîrcălabul Ioan Greceanu [62].

Pîrcălăbia este, în epoca domniilor fanariote, dregătoria cea mai importantă, îndeplinită, ca și în secolul anterior, de doi pîrcălabi numiți dintre „boieri de cinste". În așezămîntul lui Grigore Ghica, din 1775, pîrcălabul de Galați urmează după vel serdar, înaintea altor boieri de curte ca vel medelnicer, vel portar etc. [63]. Dezvoltarea economiei orașului, grija pentru expedierea în bune condițiuni a zaherelei și chiar unele interese domnești cereau numirea la Galați a unor pîrcălabi aleși dintre marii boieri. Așa se explică și faptul că în oraș nu era o altă dregătorie superioară, pîrcălabii avînd totala independență și putere executivă locală. Chiar și serdarul turc era, în unele împrejurări, subordonat pîrcălabilor de Galați.

Pîrcălabii erau numiți prin carte domnească. Constantin Mavrocordat scrie poruncă, la 1 mai 1742, pentru înlocuirea lui Idrinili pîrcălabul cu Scarlat vameșul [64]. În vremea administrației militare ruse din anii 1806—1812 pîrcălabii de Galați sînt numiți de vel vistier, cu „simfonă socotință a divanului ocîrmuirii", obligațiile, însă, rămîn aceleași: „strîng lefile hotărîte după table... judecă și cercetează toate pricinile dintre lăcuitori, caută și pricini de moșii și de alte averi. Și după hotărîre ce fac dau cărți de giudecăți [65]. Se cunoaște, de pildă, o arătare a divanului, din 13 decembrie 1809, „pentru greutățile ce s-au arătat că pătimește Galații" și pentru întărirea banului Alecu Beldiman ca pîrcălab de Galați în locul lui Ștefan Bucșănescu [66].

Pîrcălabii de Galați erau executanții tuturor poruncilor venite de la domnie. În grija lor era, în primul rînd, strîngerea și expedierea zaherelelor cerute de poartă. Constantin Mavrocordat scrie lui vel spătar Manolache Costache, pîrcălab de Galați, la 11 martie 1742, „pentru zahereaua ce i s-au poroncit să strîngă la Galați... să ste gata cînd vor vini corăbiile să nu fie sminteală, s-o încarce" [67]. Toate cheltuielile domniei, plata zaharelelor și a lucrului la galioanele împărătești, cheltuielile „oaspeților" etc. se făceau prin intermediul Pîrcălăbiei, care răspundea de sama visteriei. Pîrcălabii Grigoraș Leon și Costea sluger anunțau pe domn, la 19 mai 1757, că au trimis „tabla și sama de cifertul lui april" [68]. Uneori pîrcălabii se îndeletniceau și cu strîngerea diferitelor dări. Chiric pitar și cămărașul Neculai Ventura sînt în 1763—1764 „boieri zlotași" pentru strîngerea „poclonului steagului" [69]. Aveau și obligația de a priveghia adunarea diferitelor dări

---

[62] Arhivele Statului Galați, *Tribunalul Covurlui*, 1856, dos. 1, nepaginat.

[63] *N. Iorga, Studii și documente, XXII, 1913, p. 13. Importanța Pîrcălăbiei* de Galați reiese și din faptul că ea se cumpără de la domnitor cu mari sume de bani. Pîrcălabul de Galați care-l întîmpină pe Boscovich, în 1761, cînd ajunge în oraș, dăduse 20 de pungi pentru a căpăta slujba (Ruggiero Boscovich, *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, Bassano, 1784, p. 93)

[64] BARSR, ms. rom., 237, f. 110 v. Erau amîndoi greci, Neculce arăta la prima domnie a lui Constantin Mavrocordat că grecii au căpătat „toate boieriile și pîrcălăbiile și vămășiile celi di pi margine" *(Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de Iorgu Iordan, București, 1955, p. 353).

[65] T. G. Bulat, *Boieriile — slujbe în țările române la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea*, în *Arhivele Basarabiei*, IV, 1932, p. 192.

[66] Arhivele Statului Iași, ms. rom., 88, f. 26; se va cita ASI; A. Sava, *Ispravnicii din Moldova și Valahia sub ocupația rusă* (1806—1812), în *Arhivele Basarabiei*, VI, 1934, p. 108.

[67] BARSR., ms. rom., 237, f. 728.

[68] Idem, LVIII/151.

[69] Idem, CMXIX/6; Gh. Ghibănescu, *Sămile visteriei Moldovei*, în *Ioan Neculce*, IX, 1931, p. 45. Poclonul steagului era darea dată la începutul domniei, cînd se primea steagul de învestitură (Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, 2, București, 1946, p. 649).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dăruite de domni mănăstirilor. Domnitorul Scarlat Ghica împuternicește pe Ioasaf egumenul mănăstirii Sft. Spiridon din Iași, la 11 iulie 1758, „a stăpîni și a dijmui tot locul domnesc ce este la tîrgul Galaților" și să aibă „a lua de pi tot locul acesta tot venitul ce ar eși di pe dînsul din dughene, case și magazii". Pîrcălabilor de Galați li se poruncește ca să împlinească „tot ce va fi cu dreptul" de la cei ce „nu a vrea să-și dea venitul locului de obicei" [70]. Andronic biv vel armaș, pîrcălab de Galați, cercetează, la 13 ianuarie 1737, jalba egumenului mănăstirii sfîntul Gheorghe împotriva unui Mardaros corăbierul ce trăiește acolo în Galați", care cumpărase venitul bălților de la Mălina și refuză să plătească banii cu care se tocmise [71].

În grija pîrcălabilor de Galați era și aprovizionarea curții domnești cu pește, băcănii, fructe exotice și vinuri de Dobrogea. Lui Scarlat pîrcălabul i se poruncește, la 22 septembrie 1742, să cumpere „vin de Niculisăl... vreo două vase de vin vechi, fiind de plăcere". Spătarul Vasile Caligari s-a îngrijit, în decembrie 1805, de „cumpărarea" unui morun, „care s-au trimis aice (la Iași — n.n.) la ziua sfîntului Neculai" [72]. Alte ori erau obligați să satisfacă cererile capuchehaielor și beizadelelor rămase la Constantinopol. Idrinliul pîrcălabul primea poruncă domnească, la 24 octombrie 1742, să cumpere din oraș 5153 ocă de miere și 490 ocă de ceară pe care să le trimeată „la boierii capichehăii pentru ramazan". Peste cîteva luni, în februarie 1743, Idrinliul mai expedia, tot pentru nevoile capuchehaielelor, încă 100 de cîntare de miere [73]. Diferitele cadouri dăruite de domnitori pașalelor turcești de la Dunăre erau cumpărate și duse de pîrcălabii de Galați. Scarlat pîrcălabul cumpără 300 ocă de miere și 200 ocă de unt pe care le duce la Isaccea lui Mustafa-aga Sacci-Hambar Emini [74].

Poruncile domniei către locuitori se citeau în oraș, prin grija Pîrcălăbiei, „întru auzul tuturor", iar, apoi, prin „sureturi", se trimiteau și în ținut. Cumpărăturile și pricinile de moșii, întocmirea hotărniciilor pentru locurile din oraș sau din ținut erau tot în seama pîrcălabilor [75]. Stamate pîrcălabul judecă o pricină dintre Vasilache Pană și răzeșii din Rădești, amintită într-o carte domnească din 5 iunie 1718 [76]. Constantin Racoviță, scrie lui Enache Costandache biv vel stolnic, pîrcălab de Galați, „să cauți ori insuți dumneata, ori niște mazili din partea acelui ținut", părțile de moșie ale lui Sandu Șendrea din Puțeni, Mîndrești, Oasele și Cuca [77]. Neculai Ventura biv vel spătar, pîrcălab de Galați, cercetează, la 18 august 1766, plîngerea lui Gavril Maxim din Aldești pentru un vad de moară [78]. Manolache Cuza, biv vel paharnic, și Enache biv vel medelnicer, pîrcălabi de Galați, fac hotarnica moșiei Scînteiești a șetrarului Manolachi Tuduri, care pierduse hrisoavele moșiei „la vremea nepăcii" [79]. Constantin Greceanu biv vel spătar și Neculai biv vel sluger, pîrcălab de Galați, cercetează o pricină, ce fusese la divanul domnesc, pentru o parte din moșia Puțeni [80]. Pîrcălabii de Galați, Nicola Arapoglu vel paharnic și Mihalache Cerchez biv vel stolnic, aleg, la 28

---

[70] Institutul de Istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, fond *Spiridonie*, Pac. I/2. Porunca a fost reîntărită în hrisovul din 1795 *(Uricariul*, IV, Iași, 1857, p. 71).

[71] *Documente privind relațiile agrare*, II, *Moldova*, București, 1965, p. 99.

[72] BARSR., ms. rom., 237, f. 169 v ; ms. rom., 328, f. 47 v.

[73] Idem, ms. rom., 237, f. 628, 648 ; 703 v ; N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 315, 334.

[74] N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 364.

[75] La 15 ianuarie 1803 se trimite pîrcălabilor de Galați carte cu formalitățile ce trebuiau îndeplinite „pentru vînzările de lucruri statornice, moșii sau părți, casă i dugheni, vii și alte asemenea" (ASI, *Litere* K, 370, f. 8v—9v).

[76] Toma Gh. Bulat, *Documentele mănăstirii Văratec*, p. 40—41.

[77] BARSR., LXXV/76 ; ms. rom., 929, f. 438—438 v.

[78] BARSR., LIII/15.

[79] Idem, CLVIII/173. La 26 noiembrie 1786 aceiași pîrcălabi hotărniceau niște părți de moșie pe ape Chinejei (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, IV, 2, p. 26—28).

[80] BARSR., CLXXXV/291.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iulie 1787, moşiile lui N. Balş din ţinutul Covurlui [81], Gheorghe Şerban, pîrcălab de Galaţi, intervine, în noiembrie 1807, pentru o parte din moşia Ijdileni ocupată pe nedrept de ţărani [82]. Pîrcălabii de Galaţi primesc carte domnească, la 19 iulie 1817, să-l caute pe Gheorghe Sîrbu din Rădeşti şi să-l despăgubească pe Costin Ghenghea vornic de poartă cu care împrumutase o sumă de bani de la negustorul Hagi Hristodor din Galaţi „în trebuinţa lor de neguţătorie cu cherestea" [83]. Răzeşii din Pogoneşti, din apropiere de Rogojeni, îşi deschid o cîrciumă pe „hliza" lor, „numai în pizmă" spre a pricinui pagubă arendaşului moşiei Rogojeni. Pîrcălabii primesc poruncă, la 29 aprilie 1818, să desfiinţeze cîrciuma răzeşilor [84]. În 5 iunie 1819 se scrie Pîrcălăbiei să-i facă dreptate lui Anton Mihail, blănar din Iaşi, căruia i se luase, pe nedrept, jumătate din moşia Rădeni de la ţinutul Covurlui [85].

Pîrcălabii îşi exercită, dreptul de a judeca. Andone pîrcălabul de Galaţi judecă o pricină dintre Constantin Manolache şi Apostol bacal pentru o casă cu pivniţă, cumpărată de ultimul cu 60 de lei [86]. Scarlat vameşul, pîrcălab de Galaţi, primeşte carte domnească, la 2 martie 1742, să judece pe Iorga, „bulubaşe di Galaţi" care luase „de olac" un cal şi o iapă a lui Şerban jicnicer [87]. Aşezămîntul lui Grigore Ghica din 1 septembrie 1776 se referă şi la obligaţia pîrcălabilor de a da cărţi de judecată pentru „ori ce pricină vor judeca" [88]. De exemplu, la 16 iunie 1793, pîrcălabii de Galaţi dau carte de judecată pentru o pricină dintre mănăstirea Nicorita din Iaşi şi răzeşii moşiei Cotros care stăpîneau o parte din „locul ce se numeşte la Olteni pe vîrful Lozovei" [89].

Răzeşii din Rădeşti refuză, în toamna anului 1785, să dea lui Constantin Vîrgolici dijma moşiei. Pîrcălabii Constantin Grecianu biv vel spătar şi N. Hangerli biv vel sluger primesc poruncă să cerceteze şi „după cum va fi drept să-i judecaţi" [90]. O neînţelegere dintre comisul Grigore Ventura şi arhimandritul Ananie din Galaţi este judecată de pîrcălabul Alecu Leon. La un protest al comisului Ventura, domnitorul Mihai Suţu răspunde, la 23 martie 1794, că „bine au judecat cinstiţii şi credincioşii boierii domniei mele" [91]. Răzaşii din Blăgeşti arată domnitorului Alexandru Moruzi, la 14 aprilie 1806, că au avut o pricină de judecată şi au mers „la d/umnea/lor pîrcălabii de Galaţi" [92].

Asigurarea liniştii şi a ordinei în oraş şi ţinut, prinderea tîlharilor erau tot sarcini ale pîrcălabilor. Constantin Mavrocordat porunceşte, la 17 noiembrie 1742, să se caute în oraş un copil din Iaşi furat de trei tătari şi vîndut „la un turcu eminul din Galaţi" [93].

La vremea epidemiilor de ciumă, pîrcălabii răspundeau de aplicarea măsurilor de izolare, stabilirea lazaretelor şi carantinelor. Scarlat pîrcălabul primea poruncă domnească, în 1742, să izoleze pe ciumaţii din oraş, punînd pază „ca nime să nu mai meargă la dînşii, nici ei să nu mai intre în tîrgu" [94].

---

[81] Idem, CLXVI/70.
[82] ASI., *Doc.* 133/15.
[83] Idem, *Litere*, K. 328, f. 7.
[84] Ibidem, f. 41v—42.
[85] Idem, *Doc.* 15/45.
[86] ASB., ms. 628, I, f. 291.
[87] BARSR., ms. rom., 237, f. 722.
[88] P. Răşcanu, *op. cit.*, p. 42 ; *Uricarul*, XIX, p. 355. Aşezămîntul reînnoieşte practici mai vechi amintite şi de Dimitrie Cantemir (*Descriptio*, p. 257). La începutul celei de a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea se plătea în Moldova o dare a judecătoriei. Într-un catastih de dajdie de prin 1760 este notat că de la Covurlui s-au luat 38,60 lei „banii giudecătoriei" (N. Iorga, *Studii şi documente*, XXII, 1913, p. 105).
[89] ASI., *Divanul Ţării de jos*, dos. 788, f. 13.
[90] BARSR., CCV/38.
[91] Idem, CLXXI/26.
[92] *Miron Costin*, II, 1914, 7, p. 103—104.
[93] BARSR., ms. rom., 237, f. 570—571 v.
[94] Ibidem, f. 573 v—574 v ; N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 280—289.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pîrcălăbia de Galați se îngrijea și de buna navigare a corăbiilor turcești pe Dunăre. Măsurile pentru despotmolirea vaselor împărătești și cheltuielile necesitate de aceste operațiuni erau în seama pîrcălabilor [95]. „Trebuințele schelii" privesc tot pe pîrcălabi, care în fiecare lună plătesc pentru ele importante sume de bani. Amintim, spre exemplu, cheltuielile făcute în ultimele luni ale anului 1796 : septembrie, 417,15 lei ; octombrie, 671,10 lei ; noiembrie 619,15 lei [96].

Mulțimea atribuțiilor, libertatea de a hotărî în aplicarea lor, dădea pîrcălabilor putința să făptuiască dese abuzuri. Egumenul mănăstirii Slatina se jeluie lui Constantin Mavrocordat, la 17 ianuarie 1735, că pîrcălabii de Galați luau dijmă, pe nedrept, din viile mănăstirii [97]. Locuitorii orașului, năpăstuiți de nedreptățile pîrcălabului Diboglu, s-au răsculat împotriva acestuia în vara anului 1793. De pe urma acestor abuzuri sufereau, uneori, chiar și călătorii străini. Englezul W. Eton este arestat de pîrcălab, în ianuarie 1778, pe motiv că ar fi vrut să incendieze două vase turcești. Banii dăruiți din belșug și jurămintele unor reizi turci că este englez și prieten cu Capudan-Pașa i-au adus libertatea [98].

Pînă la reforma lui Constantin Mavrocordat, pîrcălabii își asigurau veniturile din încasarea feriei și a altor gloabe. Prin reforma din 1742 se introduce salarizarea lunară a pîrcălabilor, lăsîndu-li-se și dreptul de a încasa „pîrcălăbia" [99]. Leafa fixată de Constantin Mavrocordat pîrcălabilor din Galați a fost probabil de 200 lei lunar pentru fiecare, așa cum întîlnim și în așezămîntul lui Grigore Ghica din 1 septembrie 1776 [100]. Așezămîntul din 1 mai 1795 păstrează aceeași leafă, în schimb în timpul administrației militare ruse din 1806—1812, li se mai plătește, pînă la 1 mai 1810, din cauza răsurilor, încă 21 de lei [101]. Peste cîțiva ani, în 1818, leafa ajunge la 800 de lei pe lună [102].

Pîrcălăbia era de 20 bani de fiecare car sau căruță ce intra în țară încărcată și 20 bani pentru carele și căruțele încărcate care treceau peste hotar [103]. Într-o listă de cheltuieli făcute la Galați în 1766, este trecut și 1 leu „pîrcălăbiei" [104].

[95] Pîrcălăbia avea și cîteva caice. În sama Visteriei pe anul 1817—1818 este însemnată suma de 165 lei „navlul caicelor cînd se află caicele pîrcălăbiei în drum" (V. A. Urechia, *Istoria românilor*, XB, București, 1902, p. 497).

[96] Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu", Iași, ms. rom., VI/19, f. 151. În aceste „trebuințe" intrau, probabil, și plata comandantului și scriitorului turc din schelă, amintiți în două firmane din octombrie 1786 (M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, I, București, 1960, p. 102, nr. 377 ; p. 103, nr. 382). În 1814 se plătea 240 lei la doi paznici ai schelei (ASI., ms. 1636, f. 99). În sama Visteriei din 1818 este trecută numai suma de 180 de lei pentru aceiași slujitori (V. A. Urechia, *Sama visteriei Moldovei din 1818*, p. 28).

[97] *Documente privind relațiile agrare*, II, p. 194.

[98] W. Eton, *Tableau historique, politique et moderne de l'empire ottoman*, II, Paris, p. 55—56.

[99] Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, 2, p. 479 ; D. Ciurea, *Organizarea administrativă*, p. 173. I. Minea susține și părerea că Matei Ghica a hotărît lefurile boierilor, deși, referindu-se la reforma lui C. Mavrocordat, admite că pîrcălabii „aveau leafă după importanța ținutului" (*Reforma lui Constantin Mavrocordat*, Iași, 1927, p. 73—74).

[100] P. Răscanu, *op. cit.*, p. 81 ; *Uricariul*, XIX, p. 394.

[101] R. Rosetti, *Arhiva senatorilor de la Chișinău și ocupația rusească de la 1806—1812*, în *Analele Acad. Rom., Mem. sec. ist.*, s. II, t. XXXII, 1910, p. 52—56 ; T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 193.

[102] BARSR., MLXXII, f. 74 v.

[103] P. Răscanu, *op. cit.*, p. 50 ; *Uricariul*, XIX, p. 364. În așezămîntul din 1775 se arată că pîrcălabul de Galați mai lua 6 ocă de sare de la carul mare ce se descărca la Galați și pe jumătate de la carul mic ; 20 lei de la carul cu scînduri sau cîte 20 de bani pentru diferite categorii de scînduri ce se încărcau direct în corabie ; un leu de fiecare corabie ce ancora în port pentru încărcat ; 22 lei pentru oile cumpărate și trecute peste hotar, afară de „mumbaeoa împărătească", o para de sacul cu făină trecut peste hotar, 3 parale pentru chila de mălai, orz, păpușoi încărcate în corăbii (N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, p. 26).

[104] BARSR., CCLX/31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pîrcălabii mai aveau dreptul şi la o serie de plocoane pe care le încasau de două ori pe an : la sft. Gheorghe şi sft. Dumitru. Primeau bani de la başbulucbaş, 50 lei ; bulucbaş al doilea, 20 lei ; bulucbaş al treilea, 20 lei, stegarii, odobasii şi ceauşii de la cele trei steaguri de slujitori dădeau 18 lei ; slujitorii din cele trei steaguri, 150 la număr, 225 lei, căpitanul de călăraşi de la Puteni, 50 lei, călăraşii de Puteni, 100 lei ; căpitanul de călăraşi de la Pechea, 30 lei ; călăraşii de la Pechea, 50 lei ; vătaful de vozari, 10 lei ; cei 20 de vozari, 33 lei ; vătaful de cărăuşi, 20 lei [105]. Pentru cărţile de judecată, pîrcălabii încasau zeciuială, în cazul litigiilor băneşti, şi zece bani „de un cias triapăd... pentru pricină de judecăţi sau pentru alte pricini" [106].

Iniţial pîrcălăbiile depindeau de vel postelnic căruia pîrcălabii de Galaţi îi dădeau un venit de 1000 de lei, pe care din domnia lui Matei Ghica îl vor împărţi vel jitnicer şi cu vel pitar [107]. Într-un hrisov din septembrie 1728 găsim trecută obligaţia pîrcălabilor de Galaţi de a da 15 lei pentru întreţinerea şcolilor, aşa cum contribuiau şi toţi ceilalţi boieri [108].

Pe lîngă Pîrcălăbie exista un sameş, care avea „asupra sa toată triaba cantţilarii ispravnicii, precum corespondenţie cu Visterie şi alte locuri de slujbă, alcătuire rândulăi prin care să săvîrşesc poruncile cu ţinutul şi socotelile banilor Visterii" [109]. Pîrcălăbia avea la îndemînă pentru îndeplinirea diferitelor porunci, o sumă de slujitori. Într-o însemnare de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea se arată că la ţinutul Covurlui erau 185 de slujitori ai Pîrcălăbiei [110]. În secolul următor numărul lor creşte. După o catagrafie din 1816 erau : 120 de călăraşi, 131 de seimeni, 25 de lumînărari, 30 de călăraşi de margine şi 30 călăraşi de Ţarigrad [111].

De paza oraşului se mai îngrijea căpitanul de tîrg sau başbulucbaşa cu cele trei steaguri de seimeni comandate de cîte un bulucbaşă [112]. Aceştia dădeau fiecare marelui hatman cîte 30 de lei pe an, iar seimenii „cîte un leu pol vechiu şi numai o dată într-un an". Başbulucbaşa de Galaţi avea, în anii 1806—1812, o leafă de 350 lei pe an [113]. Căpitanul schelei, subordonat Pîrcălăbiei, era plătit, în 1819, cu 50 de lei pe lună [114].

Se întîmpla, rareori, ca bulucbaşa să primească porunci de la Pîrcălăbie pentru cercetări în ţinut. Başbulucbaşa Ion Lazăr este trimis, la 13 noiembrie 1817, la Blăgeşti, să hotărnicească o parte din moşia satului [115].

---

[105] P. Răşcanu, *op. cit.* p,. 50 ; *Uricarul*, XIX, p. 364—365. Obişnuia să primească şi diferite cadouri. Fr. Summers, consulul Angliei la Bucureşti, dăruieşte „după obicei" pîrcălabului de Galaţi, la 28 ianuarie 1803, o lunetă. A costat 90 de piaştri (BARSR., *Rapoarte consulare engleze*, I, f. 178).

[106] P. Răşcanu, *op. cit.*, p. 42. *Uricarul*, XIX, p. 355—356.

[107] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 159 ; Ibidem, XXII, p. 17 ; *Cronica Ghiculeştilor*, ediţie îngrijită de Nestor Camariano şi Ariadna Camariano-Cioran, Bucureşti, 1965, p. 705 ; N. Grigoraş, *Dregătorii tîrgurilor moldoveneşti*, p. 94—105 ; Ariadna Camariano-Cioran, *Măsuri fiscale şi administrative în Moldova. 1753—1754*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 509.

[108] Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 2, p. 1 005, DCCCCLXVIII.

[109] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 193.

[110] D. Tinculescu, M. D. Ciucă, *Colecţia Gh. Nicolaiasa*, în *Revista arhivelor*, XLVII, vol. XXXII, 1, p. 183.

[111] ASI., ms. rom., 57, f. 32 v—33. O poruncă domnească din 1820 precizează că din cei 24 de oameni ai Pîrcălăbiei au rămas numai 12, restul au murit sau au fugit (Idem, Tr. 166, op. 184/6, f. 57 v).

[112] T. G. Bulat, *Încă ceva asupra hătmăniei la începutul veacului al XIX-lea*, în *Arhivele Basarabiei*, X, p. 153—157. În documente am întîlnit pe : Iorga „bulucbaşe din Galaţi", 2 martie 1742 (BARSR., ms. rom., 237, f. 722) ; Grigoraş sin Sandului, bulucbaş de la Galaţi, 25 mai 1763 (Idem, CLI/204) ; Grigoraş bulucbaşa, 1 septembrie 1782 (ASI, *Doc.*, 423/97) ; Constandin sin lui bulbaşei Neculai din Galaţi (BARSR., LIV/138).

[113] T. G. Bulat, *Boieriile slujbe*, p. 181.

[114] BARSR., ms. rom., 5 380, f. 33 v.

[115] ASI., *Doc.*, 18/46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Despre prezența serdarului turc la Galați vorbește o cronică anonimă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, care dă informația că acesta a fost numit la „cererea intendentului pescăriei și a boierilor" [116].

Serdarii erau numiți prin firmane împărătești sau porunci vizirale [117], dar primeau și de la domnitorul țării o carte de „beșlegie". O dată cu această carte îmbrăcau și „hilat" [118] și apoi se stabileau la Galați în „casele serdărești". Într-o carte de beșlegie dată de Constantin Mavrocordat lui Hasan aga ciorbagi, la 5 noiembrie 1742, se spune că este „volnic cu cartea domniei mele a păzi dregătoria lui, să apere pe oamenii lăcuitori despre turcii zulumgii [119], ca să nu-i lase să facă zulumuri și supărări lăcuitorilor și care ar umbla rău, dînd supărare lăcuitorilor, acelora să le vie de hac, și care-i or fi lui vinovați să-i triimiți în hiare aici la noi". Toate cîte îi erau necesare trebuia să le cumpere cu bani, „nimic fără bani să nu fie volnic a lua" [120].

Neascultările serdarului erau pedepsite chiar de domnitor. Scarlat pîrcălabul primește poruncă să-l puie în fiare pe serdarul Colea-Hasan, care nu îndeplinise poruncile unui firman, și să-l trimită la Iași [121].

Serdarul și cei 20 de neferi pe care îi avea la dispoziție primeau leafă de la Visterie. În 1764, serdarul de Galați și neferii lui primeau 187 de lei pe lună [122]. Mehmet aga lua 180 de lei pe lună în „afară de 180 lei ce s-au dat cu osebită pecete" [123]. După așezămîntul din 1795, leafa serdarului era de 80 de lei, iar cei 20 de neferi aveau cîte 5 lei, în total 180 de lei [124]. Însemnări de visterie dovedesc că pe trei luni, în anii 1805—1806, serdarul, secretarul, „Galați chiatip", și trei beccii, „oameni ce păzesc la schele", au încasat 3.158,87 lei [125]. După 1812, leafa acestor funcționari turci crește considerabil. În 1818 serdarul primea 400 de lei, iar secretarul numai 50 de lei [126].

În afară de acest venit lunar, serdarul turc mai primea diferite înlesniri din partea domniei. Hasan aga, de exemplu, a primit, la 31 ianuarie 1729, carte domnească să-și strîngă „oameni străini din țara turcească și den altă țară" în-

---

[116] L. Șăineanu, *Starea țărilor române în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, după un cronicar turc contemporan cu Cantemir*, în *Revista nouă*, III, 1890, p. 22. Alte menționi în comentariile lui Saint-Priest (T. Holban, *Contribuție la istoria comerțului românesc în sec. XVIII*, București, 1942, p. 8), în raportul consulului francez Parrant din 11 iunie 1798 (Hurmuzaki, *Documente, Suplement*, I, vol. II, p. 179. CCLXIII), și în cartea lui Th. Thornton, *Etat actuel de la Turquie...*, Paris, II, 1812, p. 493).

[117] M. Guboglu, op. cit., II, 1965, p. 309, nr. 1 071, p. 348, nr. 1 217. Uneori serdarii erau aleși chiar de domnitorul țării. Constantin Mavrocordat scrie carte lui Scarlat pîrcălabul, la 23 septembrie 1742, „ca să scotocească din turcii ce sînt șezători acolo care se află om de triabă și ca vrednic, ca să-s pue sărdar acolo" (BARSR, ms. rom., 237, f. 170; N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 234). Iakub aga a fost numit serdar la insistențele domnitorului Alexandru Ipsilanti (M. Guboglu, *op. cit.*, II, p. 348, nr. 1 217). În alte cazuri, postul era solicitat chiar de pașalele turcești. Ibrahim pașa de Silistra cere, la 31 martie 1789, să fie numit „muhafiz" la Galați (Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 3, p. 436—437, CCCXV).

[118] M. Guboglu, *op. cit.*, II, p. 309, nr. 1 072.

[119] Zulem, zarvă, nedreptate.

[120] BARSR., ms. rom., 237, f. 76 v. Altă carte de beșlegie pentru Ahmet aga la 19 noiembrie 1742 (Ibidem, f. 557 v—558).

[121] Ibidem, f. 571 v.

[122] Idem, CMXIX/5; N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, București, 1902, p. 39—40.

[123] BARSR, ms. rom., 882, f. 38; N. Iorga, *Documente*, p. 68.

[124] Fl. D. Stănculescu, *op. cit.*, p. 271.

[125] N. Iorga, *Documente*, p. 79.

[126] BARSR., MLXXII, f. 74 v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tr-o „slobozie“ [127]. Serdarii turci se mai îndeletniceau și cu negoțul. Caba Hasan avea, în 1743, cafenea și „feredeu“. Osman serdar de Galați făcea negustorie. Prin 1814—1815 roagă pe spătarul Tudorachi, „prietenul său“, să-i încredințeze omului trimis, 3.000 oca grăsimi, cu preț de 18 lei oca [128].

Schimbările care se produc în administrația orașului în secolul al XVIII-lea, înlocuirea șoltuzilor și pîrgarilor cu epitropii de tîrg, subliniază dispariția autonomiei tîrgului și totală dependență de domnie. Investirea pîrcălabilor cu deplină putere, crea posibilitatea unei centralizări a administrației, dar lipsa unui control permanent și amestecul marilor boieri sau a dregătorilor turci creează destulă dezordine administrativă. În orice caz încercările lui Constantin Mavrocordat, Matei Ghica și Grigore Al. Ghica constituie etape de modernizare a administrației dezvoltate ulterior, pe alte principii, de Regulamentul organic.

Cîteva documente atestă existența epitropilor de tîrg și după anul 1821. Vechilul de la Galați a mănăstirii Sft. Spiridon arăta, într-o jalbă din 17 aprilie 1827, că „epitropii moșiei tîrgului Galați“ au împresurat moșia Spiridoniei [129]. Deci epitropii sft. Spiridon relevă o veche dispută, care, poate, a început chiar din anul 1757, cînd Constantin Racoviță dăruie locul de la Galați. Obștea orașului amintește, într-o cerere din 31 septembrie 1833, că „foștii di mai înainte epitropi“ au dat „din locurile moșiei tîrgului... pi la unii și alții“ [130]. Epitropii păstrau documentele tîrgului. Sfatul municipal intervine pe lîngă Pîrcălăbie, în septembrie 1833, ca să obțină documentele moșiei tîrgului [131].

Veniturile orașului erau arendate de către epitropie. Într-un raport din 17 decembrie 1833, sînt amintite rămășițe din otcupul jugăritului din anii 1823, 1826 și 1827 neachitate încă [132].

Epitropii de tîrg au funcționat, probabil, pînă în vara anului 1830, cînd se înființează „comisiile orășenești“. Prima comisie, în funcție la 6 iunie, era formată din spătarul Dumitrache Codreanu, paharnicul Paraschiv Șerban și paharnicul Oprișan. Comisia avea obligația să se îngrijească de „buna orînduială“ a orașului, să alcătuiască proiecte pentru dezvoltarea și înfrumusețarea lui, să „închipuiască venitul orașului“. Comisia „politiei“ cum mai era denumită, întărea contractele încheiate și actele de vînzare-cumpărare [133].

Comisia orășenească a fost desființată la sfîrșitul lunii decembrie 1831, cînd se trimit, de către Departamentul din lăuntru, instrucțiunile prevăzute în Regulamentul organic pentru organizarea Sfatului municipal.

Atribuțiile pîrcălabilor nu se modifică după 1821. Lor li se trimiteau toate poruncile care priveau strîngerea birurilor, expedierea zaherelei, cartiruirea trupelor etc. Pricinile de hotar erau tot în grija Pîrcălăbiei. La 17 noiembrie 1826, pîrcălabul Ioan Jora scria Epitropiei sft. Spiridon, în legătură cu moșia Spirido-

---

[127] Idem, ms. rom., 237, f. 437. Hasan aga mai primește o altă carte, la 24 aprilie 1736, pentru oamenii adunați în slobozia de la Siliște ținutul Covurlui (Ibidem, f. 437 v). O altă carte de scutire de dăjdii, tot pentru oamenii de la Siliște, la 18 decembrie 1739 (Ibidem, f. 437 v—438).

[128] M. Guboglu, *op. cit.*, I, p. 243, nr. 1 218.

[129] ASI., *Epitropia g-ralã sft. Spiridon*, 1826, dos. 12, f. 16.

[130] Idem, *Litere M*, dos. 531/VII, tom. II, f. 437. Printre acești epitropi a fost și Pavel Străjescu, care, după un raport al Sfatului municipal din 6 decembrie 1833, refuză să predea documentele referitoare la împărțirea locurilor din moșia tîrgului (Ibidem, f. 647).

[131] Ibidem, f. 300. La aceste insistențe, pîrcălabul I. Cuza răspunde, la 22 septembrie 1833, că „s-au găsit numai o condică di locuri, cum s-au dat fiiștecărue..., iar alte documenturi nu să găsășți aici și la boieri“ (Ibidem). Într-un raport al Primăriei din 2 august 1860 se arată Ministerului de interne „că la casa răposatului serdar Manolache Cîrjă să află oarecare documente atingătoare de proprietatea tîrgului Galați“, M. Kogălniceanu aprobă cumpărarea documentelor care „sînt pentru folosul comun a obștei din orașul Galați“ (ASB, *Ministerul de interne, Moldova*, 1860, dos. 80, f. 31.37).

[132] ASI, *Litere* M, dos. 531/VII, tom. II, f. 560—560 v.

[133] Idem, Tr. 1 434, op. 1 634, dos. 470, f. 10; BARSR, CXLII/236, CCCLI/231.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

niei dinspre Brateș, că „nu ni-au îngăduit (turcu n.n.) să facem măsurătoare mai mult ca 800 stînjeni pînă din gios de zalhana“ [134].

Începînd, se pare, cu anul 1826, la Galați a fost un singur pîrcălab. Într-o cheltuială a Pîrcălăbiei, din octombrie 1826, este trecută numai leafa postelnicului Ioan Jora „pîrcălabu de Galați“ [135]. În 1822 cei doi pîrcălabi primeau o leafă de 150 de lei pe lună fiecare [136], dar în 1826 postelnicul Jora încasa 360 de lei pe lună. Sameșul Pîrcălăbiei primea, în 1822, 150 de lei pentru cheltuielile cancelariei și leafă, dar în 1827 suma aceasta scăzuse la 120 de lei [137]. Un timp, sameșii au fost plătiți și de Casa răsurilor, dar din cauza „neajungerei“ în care se găsea aceasta, de la 1 ianuarie 1827 sameșii își primesc leafa de la Pîrcălăbie.

În seama Pîrcălabului erau, în 1828—1829, 120 de panțiri și călărași de Galați [138]. Tot de Pîrcălăbie depindea, pînă în 1832, și „căpitanul de schele“ plătit cu 50 de lei pe lună [139].

Căpitanul de tîrg sau başbulucbașa de Galați continuă să funcționeze cu aceleași atribuții de păstrarea ordinii în oraș. Slujba o cumpăra de la Hătmănie. În 1827 başbulucbașa a plătit 1825 de lei, dar comisul Dumitrache Lupașcu oferea, peste doi ani, numai 1800 de lei [140].

Căpitanul de tîrg avea în subordine patru steaguri de slujitori, fiecare de cîte 45 de oameni, dar numărul acesta de slujitori nu a fost împlinit niciodată. În 1828, başbulucbașa a avut în Galați 131 de slujitori [141]. Din cauza ciumei care bîntuie în toamna anului 1829, mai erau în oraș, numai 22 de slujitori. Rugau Hătmănia să intervină pe lîngă Pîrcălăbie să „împlinească steagurile precum au fost și mai înainte“ [142], adică 45 de slujitori. La 31 decembrie 1830 erau 91 de slujitori [143]. Seimenii cînd nu puteau merge să-și facă „rîndul“ plăteau lui başbulucbașa cîte 10 lei și 60 de parale pe lună „hanul odobașii“, iar pentru „sărîtură“, cînd făceau slujbe înainte de „rînd“, plăteau „cîte un husăș di nume pentru sărîtură, deși nu cere trebuință a faci sărîtură“ [144].

Cu toate că başbulucbașa depindea de Hătmănie, pîrcălabul avea îndatorirea să ia „în băgare de seamă orișicare mișcare a unui căpitan și a unui başbulucbaș“ [145] și de aceea se produceau multe neînțelegeri între căpitanul de tîrg și pîrcălab. Başbulucbașa de Galați Ion Nicolae se jeluia Hătmăniei, la 10 decembrie 1830, că pînă acum trebuie să dea Pîrcălăbiei șapte seimeni și cîte unul la căpitanul de tîrg și căpitanul de schele, dar pîrcălabul, „după patima ce au prins

[134] ASI, *Epitropia g-rală sft. Spiridon*, 1826, dos. 12, f. 5 v.

[135] ASB.AN, CCLXXVII/114 a.

[136] BARSR, MLXXIII/213.

[137] Ibidem ; ASI., Tr. 1 352, op. 1 535, dos. 1 270, f. 27.

[138] Ecaterina Negruți-Munteanu, *Numărul slujitorilor din Moldova în informațiile statistice de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în *Revista arhivelor*, XI, 1968, 1, p. 92—93.

[139] BARSR, MLXXV/398.427 ; MLXXVIII/102 ; ms. rom., 891, f. 42 v. Pentru statutul acestei instituții în timpul Regulamentului organic, vezi D. Agache, *Atribuții specifice ale pîrcălabului de Galați în perioada Regulamentului organic (1832—1849)*, în *Danubius*, VI—VII, 1972—1973, p. 81—97.

[140] ASI., *Litere* G, dos. 135, f. 1 ; *Litere* S, dos. 346, f. 17 ; Ecaterina Negruți-Munteanu, *Prestațiile breslelor de slujitori din Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în *Studii*, 22, 1969, 2, p. 228.

[141] ASI., *Litere*, S, dos. 546, f. 14 ; dos. 95, f. 21 v—23.

[142] Idem, dos. 346, f. 17. Într-un extras din anii 1828—1829, căpităniile de Covurlui au numai 31 de slujitori (Ecaterina Negruți-Munteanu, *Numărul slujitorilor din Moldova*, p. 92—93).

[143] ASI., *Litere* S, dos. 564, f. 9. După o arătare a seimenilor din Galați, la 3 ianuarie 1831 mai erau numai două steaguri cu cîte 26 de oameni fiecare (Ibidem, f. 14).

[144] Ibidem, f. 17 ; Ecaterina Negruți-Munteanu, *Prestațiile breslelor de slujitori*, p. 227.

[145] Ecaterina Negruți, *Aspecte din administrația tîrgurilor și ținuturilor moldovene în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în *Studii și cercetări științifice — Istorie*, Iași, IX, 1958, 1—2 p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asupră-mi", îi ia zece seimeni la Pîrcălăbie şi cîte doi la căpitănii [146]. În 1826, başbulucbaşa arăta că pîrcălabii eliberează din închisoare pe cei arestaţi, fără ştirea lui, şi judecă pricinile dintre seimeni. Diferende se ivesc şi din cauza strîngerii unor venituri. Başbulucbaşa reclama, în 1826, că pîrcălabii încasează venitul de la vitele de pripas şi Visteria lasă acest venit numai pîrcălabilor, deoarece căpitanii, cu abuzurile lor, „sfeterisesc dobitoacele bieţilor lăcuitori fără curmare" [147].

Regulamentul organic a înlăturat toate aceste neînţelegeri şi ilegalităţi prin desfiinţarea breslelor de slujitori şi angajarea unor slujitori cu plată.

Postelnicia are, în continuare, la Galaţi, 30 de călăraşi. Sînt menţionaţi într-un „extract" al Visteriei din anii 1828—1829 [148].

Dregătorul turc „Galaţi serdar" îşi păstrează slujba pînă în 1828, la izbucnirea războiului ruso-turc. Pentru a se menţine în slujbă, Galaţi serdar căuta să cîştige bunăvoinţa domnitorului. Mehmed serdar de Galaţi, ajuns în oraş, trimite lui Ioan Sandu Sturdza, la 24 octombrie 1822, un dar de 100 de lămîi. Ali serdar de Galaţi anunţă pe domnitorul Ioan Sandu Sturdza, la 4 aprilie 1826, că la Brăila se unelteşte pentru a-l schimba din slujbă. Îi cere sprijinul pentru a-şi păstra dregătoria [149].

Galaţi serdar era plătit de Visterie prin pîrcălabii de Galaţi. În iulie-septembrie 1822 primea 500 de lei, pe lună, dar în anul următor leafa a crescut la 600 de lei. Serdarul mai obişnuia să ia 15—20 de lei de la corăbiile care acostau în port şi 60 de parale de la cîrlacele mari şi mici [150]. Secretarul serdarului, „Galaţi chiatip", primea tot prin Pîrcălăbie 130 de lei în 1822 şi cîte 200 de lei în anii următori [151].

Viaţa administrativă se normalizează şi îşi simplifică structura o dată cu aplicarea Regulamentului organic. Consecinţele noului sistem administrativ, care a stabilit competenţa şi atribuţiile tuturor serviciilor publice, asigurîndu-le nu numai stabilitatea lor, ci şi posibilitatea unui riguros control asupra modului cum îşi îndeplineau obligaţiile ce decurgeau din statutul fiecărui serviciu, influenţează dezvoltarea oraşului sub toate aspectele. Iniţiativele Sfatului municipal şi ale Pîrcălăbiei pentru modernizarea oraşului şi a portului, ca şi pentru extinderea comerţului intern şi extern sînt susţinute în mare măsură de organele centrale şi de domnitorul Mihai Sturdza, mult interesat în transformarea Galaţilor într-un mare oraş comercial.

L'ORGANISATION ADMINISTRATIVE DE LA VILLE DE GALATZ JUSQU'AU RÈGLEMENT ORGANIQUE

RÉSUMÉ

L'auteur se fondant sur des documents inédits, apporte de nouvelles contributions pour mieux faire connaître comment a été administrée la ville de Galatz jusqu'au Règlement Organique (1832).

De ces documents il résulte que, vers la fin du XVIIe siècle, à Galatz ainsi que dans les autres villes de Moldavie, l'administration locale n'a plus eu l'autonomie dont elle avait joui jusqu'alors. Désormais l'administration locale n'a plus eu la possibilité de faire valoir ses droits sur tout le territoire de la commune et sur ses propriétés, car des monastères et des boyards ont bénéficié de donations du prince régnant et sont devenus propriétaires de terrains qui avaient

[146] ASI., *Litere S*, dos. 92, f. 171.
[147] Ecaterina Negruţi, *Aspecte din administraţia tîrgurilor*, p. 129—130.
[148] Ecaterina Negruţi-Munteanu, *Numărul slujitorilor din Moldova*, p. 92—93.
[149] M. Guboglu, *op. cit.*, II, p. 469, nr. 1 655 ; p. 539, nr. 1 920.
[150] BARSR., MLXXIII/213, ms. rom., 890, f. 49; ASI., *Litere* M, dos. 526/X, f. 8 v.
[151] BARSR., MLXXXII/95, 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

appartenu à la ville de Galatz. Les „pîrcălabi" de Galatz, au XVIIIe siècle, deviennent les seuls administrateurs de la ville, après l'élimination des „soltuzi" et „pîrgari".

Les „pîrcălabi" ayant été investis de pleins pouvoirs par le prince régnant, la centralisation administrative devint possible. Cependant l'absence d'un contrôle permanent et l'immixtion des grands boyards et des hauts fonctionnaires turcs résidant à Galatz créèrent un grand désordre dans l'administration. Les princes Constantin Mavrocordat, Mathieu Ghika et Grégoire Alexandre Ghika s'efforcèrent de règlementer l'activité des institutions locales. Les réformes qu'ils mirent en application ont été une étape dans la voie de la modernisation de l'administration des villes moldaves, modernisation qui a été continuée ultérieurement par le Règlement Organique, mais selon d'autres principes.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOI CONTRIBUȚII PRIVIND ISTORIA TÎRGULUI ȘTEFĂNEȘTI (SEC. XVIII — MIJLOCUL SEC. XIX)

DE

GH. PUNGA

Dacă despre istoria tîrgului Ștefănești în Evul Mediu există informații relativ numeroase în unele lucrări de sinteză sau în cîteva mici note care i-au fost consacrate [1], pentru secolul care a precedat revoluția de la 1848, evoluția acestei localități este foarte puțin cunoscută în istoriografia noastră [2]. Ca și în cazul altor așezări de tip urban, și pentru Ștefănești cauza trebuie căutată în insuficienta cunoaștere a materialului documentar aflat în arhive și nu în lipsa acestuia. Tocmai de aceea, în rîndurile care urmează, ne propunem să aducem în circuitul științific o serie de informații care, chiar dacă au în vedere doar evoluția acestei localități (I. trecerea tîrgului în proprietate particulară și II. unele aspecte ale evoluției social-economice, demografice și culturale), sperăm să contribuie și la o mai bună cunoaștere a orașului românesc în general [3].

---

[1] Vezi Gh. Pungă, *Contribuții documentare privind evoluția tîrgului Ștefănești (sec. XV—XVII)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", Iași, tom. XIV, 1978, p. 282—296.

[2] Unele aspecte din istoria acestui tîrg sînt surprinse în două excelente studii consacrate orașului moldovenesc : D. Ciurea, *Noi considerații privind orașele și tîrgurile din Moldova în secolele XIV—XIX*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", Iași, tom. VII, 1970, p. 21—58 și Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica", nr. III, 1970, p. 5—32.

[3] Între numeroasele documente aparținînd familiei Paladi, la Filiala Arhivelor Statului din Iași se păstrează și un *Catastih de venitul Ștefăneștilor* (ms. nr. 1738). Cuprinzînd 40 de file (38×24,2 cm.), această condică folosită parțial de D. Ciurea în lucrarea citată, conține date deosebit de interesante privind veniturile și cheltuielile acestui tîrg în perioada 1793—1819. *Catastihul* nu are nici o semnătură, dar autorul lui este, fără îndoială, Ștefan Stîrcea, vechilul moșiei Ștefănești ; un document original din 23 aprilie 1816 cu o grafie identică este semnat de acest boier (Arh. St. Iași, CCLVIII/87). Faptul că din 1814, deci după moartea Ilincăi Paladi, *Catastihul* este scris la persoana întîia, iar aceasta este numită „răposata bună-me", ar putea determina pe unii să-l considere ca autor pe hatmanul C. Paladi ; dar din testamentul serdarului Ștefan Stîrcea din 1 septembrie 1829 aflăm că Ilinca Paladi „din mica copilărie m-au crescut și chivernisăt..." (*Ibidem*, XVIII/11), moștenind, dealtfel, o parte din casele acesteia din Ștefănești. Pe de altă parte, ductul numeroaselor scrisori păstrate de la hatmanul C. Paladi este diferit (pentru scrisorile trimise de acesta din exil, vezi pachetul 436 de la Arhivele Statului Iași).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. După dispariția, în secolul al XVII-lea, a ocolului domnesc al acestui tîrg, Ștefănești ajung, în veacul următor, în proprietate boierească. Evenimentul a avut loc la 20 mai 1745, cînd Ioan Mavrocordat, domnul Moldovei, da marelui său vistier, Teodor Paladi, o bucată „din hotarul tîrgului Ștefăneștilor și cu helești cel domnesc de acolo“ [4]. Este foarte probabil ca dania să se fi făcut nu atît „pentru credința ce-au slujit dumisali și țării“, cum arată rezumatul acestui hrisov, cît mai ales pentru datoriile pe care domnul le avea la acest influent boier. Astfel, la 22 iunie 1748, cînd, dealtfel, Ioan Mavrocordat nu mai era domn al Moldovei, Teodor Paladi nota în una din condicile sale că „încă am la Ion vodă 20 de pungi de bani“ [5]. În timpul lui Constantin Racoviță (1749—1751), domnul care, ca și predecesorii săi, continuă să facă donații din vetrele tîrgurilor, la 2 martie 1751 se întărește această danie [6]. Peste cîteva săptămîni, în aprilie același an, o altă bucată din acest tîrg ajunge în stăpînire particulară [7]. Avînd în vedere faptul că beneficiarul acestei noi danii era Vasile Buhăescu, omul de casă al lui Teodor Paladi — el este cel care a scris cu un duct foarte frumos *Catastihul de toate moșiile dumisale Toader Paladi vel vistiernic...* [8] — nu este exclus ca donația să fi fost făcută la sugestia marelui vistier.

O altă parte din moșia tîrgului Ștefănești se afla, la 22 noiembrie 1764, în proprietatea șetrarului Sandu Miclescu [9]. După judecata avută la 30 ianuarie 1766, pentru aceeași moșie, cu Hagi Sachelarie Duca, Miclescu va continua să fie proprietar al unei părți din vatra tîrgului [10]. Astfel, la 25 mai 1778, același Sandu Miclescu va primi întăritura domnului Constantin Moruzi pe „venitul locului tîrgului Ștefăneștii, ci esti al său de zestre“ [11].

După moartea lui Teodor Paladi [12], cea care se îngrijește de întreaga avere a familiei, deci și de părțile din moșia și vatra tîrgului Ștefănești, este soția sa, domnița Anița Cantemir. Deși la căsătoria cu marele vistier [13], din motive necunoscute încă, nu a primit nici un fel de zestre [14], profitînd de plecarea în Rusia a fraților săi Constantin și Dimitrie ca și de moartea prematură a mezinului fami-

[4] Se pare că hrisovul domnesc nu s-a păstrat, dar informația, care a rămas necunoscută pînă astăzi în istoriografia noastră (v. D. Ciurea, *loc. cit.*, p. 55), este confirmată de mai multe izvoare: un rezumat dezvoltat aflat la Arh. St. Iași, ms. 1855, f. 70 r de unde am extras acest citat, alt rezumat într-un opis de documente ale moșiei Ștefănești, din 2 iulie 1842 *(Ibidem*, CDXVIII/233, nr. 1) precum și mențiuni existente în două documente inedite din 1 decembrie 1776 (Arh. St. București, Documente istorice, CII/202) și din 16 iulie 1777 *(Ibidem*, CI/36).

[5] Arh. St. Iași, ms. 1705, f. 9 v; dealtfel, același boier împrumuta, se pare chiar în același an, și pe domnul Grigore al II-lea Ghica cu 3 000 de galbeni *(Ibidem*, f. 10). De asemenea, pe un manuscris nedatat T. Paladi nota: „Aici rămîn la preaînalta mila mării sale lui vodă să facă milă cu săraca casa mea, că am slujit mării sale cu mare dreptate, cum știe Dumnezău și simbrie am luat puțină“ *(Ibidem*, ms., 1795, f. 20 v).

[6] *Ibidem*, CDXVIII/23 (nr. 2).

[7] Arh. St. București, Documente istorice, CXCII/1 și o copie în limba greacă la Arh. St. Iași, CDXXXVI/13; două rezumate ale acestui hrisov se găsesc în opisul menționat mai sus *(Ibidem*, CDXVIII/233, nr. 21 și 29). Această parte din moșia tîrgului se întindea între vadul Ploscureni, moara de piatră de pe Bașeu, pînă în hotarele satelor Poposia, Silicicami, Cismănești, Dobîrceni și pîrîul Corovia; spre sud se mărginea cu pămînturile stăpînite de Teodor Paladi, în hotar menționîndu-se Movila mare.

[8] *Ibidem*, ms. 1855, f. 4 r.

[9] *Ibidem*, CDXVIII/233, nr. 8.

[10] *Ibidem*, nr. 91.

[11] *Ibidem*, nr. 11.

[12] Aceasta a avut loc înainte de 6 mai 1752, cînd se vorbește de răposatul T. Paladi (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXIV, p. 39) și nu la 1 februarie 1755 (Sever Zotta, *Despre neamul Cantemireștilor*, în „Ioan Neculce“, 1931, fasc. 9, partea I, p. 12).

[13] *Ibidem*, p. 39.

[14] Arh. St. Iași, ms. 1855, f. 49 r

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

liei, Ioniță [15], Anița reușește să-și adjudece cea mai mare parte a averii lăsată de Antioh vodă Cantemir [16]. Urmărind extinderea acestei moșii situate în lunca Bașeului domnița cumpără, în mai 1755, de la stolnicul Scarlatache Costache, moșia Slobozia [17], pentru care, în anul următor primește și întăritura domnească [18]. Peste cîțiva ani, în urma unei judecăți avute cu vornicul Mihalache Sturza, spătarul Constantin Paladi, fiul Aniței, pierde moșiile Bădeuți și Sebeșani, situate în sudul tîrgului Ștefănești [19]. Satele, se arată într-un document din 16 iulie 1777, „au fost împresurate atît de tîrgoveții din Ștefănești, în locul domnesc ce-l stăpînesc tîrgoveții, apoi de răposatul Toader Paladi cu dania ce luase de la domnie" [20]. Rezumatul documentului de danie a moșiei Ștefănești din 20 mai 1745 precizează, într-adevăr, că hotarul acesteia se întindea spre sud, de la Movila mare *„în curmezîș* păr în hotarul hatmanului Iordachi Cantacuzino", proprietarul satului Bobulești [21], înglobînd, deci, și satele Bădeuți și Sebeșani. Acestea se vor găsi în continuare în proprietatea lui Toma Iamandi, ginerele lui Mihalache Sturza [22].

[15] *Ibidem*, ms. 1796, unde se precizează cum s-a împărțit averea lui Ioniță Cantemir, la 25 mai 1755.

[16] *Ibidem*, ms. 1855, unde se arată proveniența fiecărui sat sau moșie.

[17] *Ibidem*, CDXVIII/233, nr. 3 și nr. 6.

[18] *Ibidem*, nr. 5. Acest sat, care în sec. al XVII-lea aparținea marelui vornic Ionașco Balș, iar la 1724 a fost lăsat urmașilor săi *(Ibidem*, CCCXXII/36) se afla pe malul drept al Prutului, în dreptul satului Ploscureni ; este probabil identic cu mahalaua Podari, menționată în *Catastih* și cu satul Bahîrnești, atestat în secolul al XIX-lea.

[19] Arh. St. București, Documente istorice, CI/36.

[20] *Ibidem*.

[21] Arh. St. Iași, ms. 1855, f. 70 r.

[22] Deși nu erau prea întinse, aceste sate cu iazuri și vaduri de moară în Bașeu au constituit subiectul unei dispute îndelungate. Astfel, la 7 aprilie 1611, C. Movilă dăruia satul Bădeuți cu cutunul Sebeșani lui Gheorghe vornicul *(D.I.R.*, A, XVII, vol. III, nr. 26), fără iazurile și morile existente în dreptul acestui sat, care aparțineau lui Caraiman mare ceașnic *(Ibidem*, vol. I, nr. 128). Cu toate acestea, două documente din anul 1634, păstrate doar în traducere *(D.R.H.*, A, vol. XXII, nr. 226 și 228), arată că jumătate din satele Bădeuți și Sebeșani sînt vîndute de Căzacu lui Gheorghe Jora fost sulger „cu bălți de pești și cu heleștei și cu vad de mori, pe pîrîu Bașove". La 15 februarie 1721, cînd nepoții lui Gheorghe Jora își împart moșiile, *întregul* sat Bădeuți trece în stăpînirea lui Ion Sturzea (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VII, p. 269). Peste cîțiva ani, la 15 mai 1733 un document original semnat de mitropolitul Sucevei cu litere aurite arată că proprietarul satului Bobulești, marele vornic Iordache Cantacuzino, cumpăra cu *30 de lei* un *vad de moară în apa Bașeului*, în jos de tîrgul Ștefăneștilor, de la Constantin Ciudin, nepotul Tofanei Cămănăroaei, probabil moștenitoarea lui Caraiman (Arh. St. București, Documente istorice, CI/34). Vînzarea este întărită la 8 iunie 1736 de Grigore al II-lea Ghica *(Ibidem*, CII/188). La 15 iunie 1749, satul Bobulești „cu o moară cu două roate în apa Bașeului cu heleștee cît îneacă apa" se afla în proprietatea aceluiași Iordache Cantacuzino *(Ibidem*, CDXXVII/52). În anul 1764, Mihalachi Sturza încearcă, iarăși, să obțină iazul cu vadul de moară de pe Bașeu, dar nu reușește *(Ibidem*, CII/191). De asemenea, hotarnica făcută la 1 decembrie 1776 cu ajutorul unor oameni bătrîni din Ștefănești, printre care vornicul tîrgului Miron Cătrăian, Gheorghe Buzilă și Ioniță Honcescu, nu schimba cu nimic situația *(Ibidem*, nr. 192). Căpitanul Toma Iamandi, noul proprietar al satului Bădeuți, reclamă și el aceste părți de moșie ; cartea de judecată a mitropolitului din 16 iulie 1777, după ce analizează documentele celor două părți, hotărăște ca Iordache Cantacuzino să rămînă proprietarul acelor locuri *(Ibidem, CI/36)*. Pe baza acesteia, la 8 iunie 1778, Constantin Moruzi întărea stăpînirea lui Iordache Cantacuzino *(Ibidem*, CI/7). La 26 iulie 1796, Alexandru Callimachi trimitea pe vornicul de poartă Gheorghe Tăutu să cerceteze hotarul dintre satele Bobulești și Bădeuți *(Ibidem*, CII/204), dar și noua carte de alegere a hotarului din 8 septembrie 1796 *(Ibidem*, nr. 205) nu aduce

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Simțindu-și sfîrșitul aproape, Anița Paladi se hotărăște, în martie 1766, să împartă averea celor trei fete și singurului băiat, Constantin [23]. Deși, conform dorinței marelui vistier, tîrgul Ștefănești urma să revină lui Constantin [24], totuși, din actul de partaj reiese că moșia rămîne și după această dată în proprietatea Aniței [25]. Abia după moartea ei, care se pare că a survenit în cursul anului 1767 [26], Constantin Paladi ajunge proprietarul de drept al unei părți din moșia Ștefăneștilor. Rezumatul unui document din 9 martie 1776 arată că domnul Grigore al III-lea Ghica îi întărește spătarului Constantin Paladi vechea danie a lui Ioan Mavrocordat „cum și altele ce au de cumpărătură" [27]. Este foarte probabil ca între aceste cumpărături să se fi aflat nu numai satul Slobozia Ștefănești, dar poate și părțile din moșia și vatra tîrgului stăpînite de Vasile Buhăescu. Faptul că acestea nu mai sînt menționate după această dată, îndreptățesc, credem, o asemenea ipoteză. De asemenea, se pare că cei 320 de lei dați, la 8 martie 1792, „păhărnicesei Micleasca pentru Ștefănești, cînd am schimbat" [28], sînt în legătură cu trecerea în proprietatea lui Constantin Paladi a părții din moșia și vatra acestui tîrg, stăpînite anterior de paharnicul Sandu Miclescu. Astfel, încă din acest an, sau poate din cel următor, întregul tîrg se află în mîinile lui Constantin Paladi. Regestul hrisovului de întărire al domnului Mihai Suțu, din martie 1793, care, probabil, marchează tocmai acest moment, se referă la întreaga moșie a tîrgului Ștefănești și nu la o bucată de loc, cum se preciza în documentele anterioare [29]. De asemenea, inscripția din 8 noiembrie 1794 executată deasupra ușii bisericii Cuvioasa Paraschiva, vorbește despre rămînerea întregii moșii a tîrgului sub stăpînirea lui C. Paladi [30].

În aceste condiții, data aprilie 1793 înscrisă pe coperta *Catastihului de venitul Ștefăneștilor* nu ne mai apare ca fiind de domeniul întîmplării : ea marchează, probabil, momentul cînd atît moșia cît și vatra întregului tîrg aparțineau vornicului Constantin Paladi. De asemenea, se pare că, tot din această perioadă

---

vreo schimbare. În schimb, la judecata ce are loc înaintea Divanului la 10 februarie 1797 între hatmanul Costachi Ghica, noul proprietar al satului Bobulești, și banul Toma Iamandi se hotărăște trasarea unei linii drepte între gura Bașeului nou, care era sec și o piatră de hotar de lîngă o movilă mare, aflată pe dealul din vestul acestor localități *(Ibidem,* CII/207). Proprietarul satului Bobulești se pare că renunță cu oarecare ușurință la aceste locuri deoarece Bașeul curgea acum pe albia veche, deci și prin moșia sa, iar iazul care se găsea pe Bașeul nou nu mai exista. Un opust mare de piatră se va construi din nou la 1818—1819, pe albia veche a Bașeului (toponimicul Opust există și astăzi în apropierea podului de piatră, pe care tradiția îl atribuie lui Ștefan cel Mare), determinînd schimbarea albiei acestui pîrîu *(Catastihul de venitul tîrgului Ștefănești,* f. 40 r ; în continuare vom cita *Catastih...).* Acest opust prezenta o deosebită importanță pentru moșia Bădeuți, din moment ce în copia contractului de arendare a tîrgului Ștefănești din 12 iulie 1837 este trecut un punct special, al 19-lea, în care se arăta : „Otpustul cel de piatră să am a-l păzi să nu se strice și a-l meremetisi cu ajutorul locuitorilor, păzindu-l în bună stare", *(Documente privitoare la istoria economică a României, Orașe și tîrguri,* Moldova, seria A, vol. II, București, 1960, p. 219). Pe lîngă faptul că documentele scot în relief importanța economică a acestui iaz cu moară — pentru locuitorii satului Bobulești el constituia și cel mai apropiat loc de adăpare a vitelor — ele ne aduc, totodată, dovada existenței unei guri a acestui pîrîu în apropierea Ștefăneștilor, pe care am presupus-o doar atunci cînd am încercat să identific satul Gura Bașeului, atestat la 1435 (v. Gh. Pungă, *loc. cit.,* p. 284).

[23] Iorga, *Studii și documente,* XVI, p. 212—214.

[24] Vezi ms. 1855 de la Arh. St. Iași, în care în dreptul unor moșii, printre care și aceea a tîrgului Ștefănești, se face însemnarea „lui Constantin".

[25] N. Iorga, *op. cit.,* p. 213.

[26] Sever Zotta, *loc. cit.,* p. 39.

[27] Arh. St. Iași, CDXVIII/233, nr. 11.

[28] *Catastih...,* f. 1 v.

[29] Arh. St. Iași, CDXVIII/233, nr. 13.

[30] Vezi nota 180.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la moșia tîrgului Ștefănești se adaugă și o parte din satul Stînca ; din 1794 între veniturile tîrgului se menționează și 30 de lei din „orînda Stîncii“ [31], iar la 1797 gospodarii din acest sat plătesc cîte doi lei „avaetul“ caselor“ [32].

După moartea logofătului Constantin Paladi [33], tîrgul Ștefănești rămîne în stăpînirea soției acestuia, Ilinca. Deși nu se afla într-o situație financiară favorabilă — uneori trebuie să facă împrumuturi pentru a achita datoriile rămase de la soț [34] — aceasta are, totuși, în vedere extinderea moșiei acestui tîrg. Astfel, la 1799 și 1801, prin șetrarul Ștefan Stîrcea, vechilul acestei moșii, Ilinca cumpăra de la niște răzeși peste 165 de stînjeni din moșia Lehnești [35]. Deși pe la 1803—1804 este obligată, în urma unei judecăți, să înapoieze aceste locuri, tot acum cumpără alte părți din Lehnești [36]. La 1799—1800, Ilinca Paladi stăpînea unele suprafețe, probabil destul de mici, din moment ce venitul anual al acestora era doar de 50 de lei, și din moșia Movila Ruptă [37].

Neavînd urmași pe linie masculină, Ilinca Paladi înfiază pe unul dintre nepoți, pe Constantin Bogdan, fiul căminarului Gheorghe Bogdan, care va purta numele soțului. La moartea Ilincăi, care are loc înainte de 1 martie 1814 [38], Constantin Paladi ajunge proprietarul unei mari averi : pe lîngă moșiile lăsate moștenire de „mama bună“ găsim și proprietățile lui Radu Calimachi, fiica domnului Alexandru Calimachi, cu care se căsătorise cu puțin timp în urmă [39], ca și satele tatălui său, al căror epitrop era [40]. De administrarea veniturilor tîrgului Ștefănești se ocupă epitropii numiți de Ilinca Paladi : mitropolitul Veniamin Costachi și marele vornic Neculai Hrisoverghie [41]. Deși ocupat cu importantele slujbe dom-

[31] *Catastih*, f. 2 v și 8 v ; orînda se strîngea, probabil, de la crișma din acest sat, menționată la 18 august 1832 (Bibl. Acad., MCCCLX/10).

[32] *Catastih*, f. 7 r ; la 1806—1807, 40 de gospodari din satul Stînca plătesc adetiul caselor *(Ibidem*, f. 21 v). La 1803, cei 19 gospodari din acest sat plătesc 196 lei birul anual *(Uricariul*, VIII, p. 326). „Loc de hrană puțin“ aveau, la 1816, și cei 20 de birnici ai acestui sat (C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»“, Iași, Supliment I, 1979, p. 116). La 1820, pe această moșie de starea a doua a hatmanului C. Paladi erau 30 de birnici care își cîștigau „hrana cu cîmpu și cărăușia, însă moșia le este strîmtă“, din care 23 de scutelnici (14 ai serdarului Ștefan Stîrcea și 9 ai paharnicului V. Filimon) plus două slugi ale moșiei, un crișmar și trei slujitori ai bisericii. 54 de gospodării sînt atestate în acest sat și la 1838. Peste cîțiva ani, la 1845, satul Stînca se afla în stăpînirea hatmanului Nicu Mavrocordat. Catagrafia din acest an înregistrează aici 100 de familii : la cei 29 birnici se adaugă 15 aduși din satul Ștefănești din porunca Vistieriei, 5 din patentarii treptelor din tîrgul Ștefănești, 22 din birnicii cunoscuți prin tăblița Ștefăneștilor și 29 veniți din alte locuri.

[33] Aceasta a survenit în decembrie 1798 (la 22 decembrie 1799 se menționează 121 lei cheltuiți „la pomenirea răposatului boier de un an“, Arh. St. Iași, ms. 1846, f. 15 v).

[34] Vezi documentele din 6 august și 2 noiembrie 1800 (*Ibidem*, CCCXVI/2).

[35] *Catastih*, f. 14 v.

[36] *Ibidem*, 15 r ; venitul acestei părți de moșie a fost în creștere : de la 35 lei, la 1804, la 150 lei, la 1819 *(Ibidem*, f. 39 v).

[37] *Ibidem*, f. 8 v.

[38] Dintr-o scrisoare a lui C. Paladi către unchiul său, din 10 februarie 1814 (Arh. St. Iași, CCLVI/35), aflăm că fusese însărcinat de „mama-buna cu purtare de grijă a caselor și averilor și iegiuitul clironom“, iar Ilinca era „cuprinsă de boală și mare slăbiciune, din ceas în ceas așteaptă dumnezeiasca poruncă“ ; a murit înainte de 1 martie 1814, cînd începe sama epitropilor pentru „cheltuelile gijilor răposatei cucoane pe anul dintîi“, *(Catastih*, f. 35 v).

[39] Căsătoria a avut loc, probabil, în luna ianuarie 1814 ; un document din 6 ianuarie lasă să se înțeleagă că nunta va avea loc în curînd (Arh. St. Iași, CDXIII/58), iar la 27 ianuarie, C. Paladi era felicitat de unchiul său pentru căsătoria cu „luminata domniță“ *(Ibidem*, CCLVI/35).

[40] *Ibidem*, CCLV/69.

[41] *Ibidem*, CCLVIII/59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neşti în care fusese numit de Alexandru Callimachi [42], Constantin Paladi se preocupă în continuare de soarta acestei moşii. Astfel, din anul 1813 la Ştefăneşti este realipit satul Bădeuţi [43]. Deoarece în opisul de documente ale moşiei Ştefăneşti din anul 1842 nu este menţionat nici un act de danie sau cumpărare din această perioadă [44], ne face să presupunem că schimbarea proprietarului acestui sat s-a făcut prin uzurpare (invocîndu-se, probabil, actul de danie a moşiei tîrgului Ştefăneşti din 20 mai 1745), în care un rol important trebuie să-l fi avut şi Constantin Paladi. De asemenea, la 1818—1819 cînd probabil că veniturile tîrgului ieşeau de sub administrarea epitropilor [45], Constantin Paladi acordă o atenţie specială moşiei care îi aducea cele mai mari venituri anuale. Patru rezumate ale unor documente emise în iunie 1818 se referă la hotarnicile făcute de Petrachi Rosăt din porunca domnului, moşiei Ştefăneşti, Bădeuţi şi Sebeşani dinspre părţile banului Mihalache Negrea (satul Dobîrceni) sau dinspre Cismăneşti [46]. Peste puţin timp, în august 1818, hatmanul Constantin Paladi reclamă iarăşi împresurarea acestei moşii [47]. Mărturia hotarnică din 2 august 1818 „arătătoare de despărţirea moşiei tîrgului Ştefăneşti şi celelalti în unire" îi dă, se pare, satisfacţie influentului proprietar [48]. Pe baza acesteia, în urma judecăţii Divanului, la 18 august 1818 se eliberează porunca domnească privind stăpînirea moşiei Ştefăneşti [49]. Două rezumate nedatate vorbesc, de asemenea, despre măsurătorile făcute acestei moşii, menţionînd „harta gheometrică pi Ştefăneşti cu cotunurile" [50]. Acestea au fost întocmite tot acum, deoarece între cheltuielile făcute din veniturile moşiei Ştefăneşti în *Catastih* se menţionează, la anul financiar 1818—1819, şi „1008 lei

---

[42] Răspunzînd unei scrisori primite de la Ilinca Paladi, Alexandru Callimachi promitea acesteia, în ianuarie 1814, că îl va înainta pe Constantin Paladi în ranguri boiereşti, „mai avut făcîndu-l prin boierii" (*Ibidem*, CDXIII/58); într-adevăr, promovarea acestuia a fost foarte rapidă: comis, în ianuarie 1814, mare agă, la 13 aprilie acelaşi an (*Ibidem*, CDXIII/59) şi hatman, la 26 octombrie 1815 (*Ibidem*, nr. 65).

[43] Deşi nu sînt trecute în catagrafia din anii 1773—1774, din alte documente aflăm că satele Bădeuţi şi Sebeşani au continuat să existe şi în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea (vezi nota 22). La 1803, Bădeuţii „cu loc îndestul" aparţinea bănesei Paraschiva Iamandi şi avea 45 de familii, din care 10 erau scutite de bir (*Uricariul*, VIII, p. 326). La 1813, cînd acest sat trecea în proprietatea Ilincăi Paladi, venitul moşiei Ştefăneşti creştea cu 600 lei (*Catastih*, f. 31 v şi 33 v). Tot acum se pare că Ştefan Stîrcea primea de la proprietara tîrgului casele boiereşti de aici (toponimicul „la Stîrcea" se păstrează şi astăzi şi se referă la locul pe care se găseşte casa cetăţeanului V. Dăringă). Legenda care spune că Ştefan Stîrcea ar fi întemeiat acest sat (vezi *Marele dicţionar geografic al Romăniei*, V, Bucureşti, 1898, p. 270) aducînd pe locuitorii din lunca Prutului pe malul drept al Başeului, se pare că are în vedere strămutarea populaţiei din satul Sebeşani, probabil în urma construirii opustului de piatră de pe Başeu. În catagrafia din anul 1820 acest sat nu mai apare; este atestat, însă, satul Bădeuţi cu 35 de familii, care se hrăneau „cu cîmpul şi cărăuşia". La 1832, în acest sat se găseau 63 de gospodării: 37 de birnici, nouă văduve, cinci căpătăieri, patru bătrîni, patru slujbaşi volnici, doi dascăli, un preot şi un privilighet. 60 de familii se aflau în acest sat şi la 1838 (numele unora din cei 42 de birnici atestaţi acum, cum ar fi Curcă, Etir, Horodea, Cadinoiu, Drigle, Burcă etc., regăsindu-se şi astăzi). La 1845, Bădeuţii aparţineau hatmanului Nicu Mavrocordat şi aveau 47 de birnici, opt bătrîni, şase văduve şi un vătaf.

[44] Arh. St. Iaşi, CDXVIII/233.

[45] După această dată epitropii nu mai sînt atestaţi.

[46] *Ibidem*, nr. 14, 15, 16 şi 17.

[47] *Ibidem*, nr. 18.

[48] *Ibidem*, nr. 19.

[49] *Ibidem*, nr. 20.

[50] *Ibidem*, nr. 25 şi 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plata inginerului Braun ce a ridicat planul moșiilor tîrgului Ștefănești și Bădeuți", în care intrau și 13 lei material pentru hartă [51].

După plecarea lui Constantin Paladi în Turcia, unde este obligat la un lung exil (1819—1825), venitul tîrgului Ștefănești îl găsim arendat fostului vechil al acestei moșii, Ștefan Stîrcea [52]. La moartea proprietarului acestui tîrg, care a avut loc în prima parte a anului 1831 [53], se reînființează epitropia casei Paladi; mai tîrziu, tîrgul este moștenit de Luțica, singura fiică a hatmanului Paladi — este a treia femeie stăpînă a acestei moșii! — și nu de unul dintre cei doi feciori, care, dealtfel, au murit de tineri [54].

II. Deși trece în proprietate particulară, tîrgul Ștefănești cunoaște, în cei cîțiva ani de liniște ai acestei perioade, o firească evoluție social-economică, demografică și culturală. Ea poate fi urmărită fie numai și pe baza numeroaselor documente aparținînd familiei Paladi, de care istoria acestei localități este legată mai mult de un secol.

Ca și în cazul altor tîrguri situate la est de Carpați, și în Ștefănești principala ocupație a locuitorilor continuă să fie agricultura Deși „moșia le este cu strîmtorire", cum se menționează în catagrafia din anul 1820 [55], documentele atestă cantitățile relativ mari de cereale care se recoltau anual de pe această moșie. Deoarece rezerva boierului era mică — la 1832, proprietarul tîrgului deținea doar „340 fălci arătură" [56] — deducem că cea mai mare parte a terenului arabil, situat între pîrîul Corogea și vatra tîrgului, se afla în stăpînirea celorlalți locuitori. Aceștia cultivau în primul rînd porumb; astfel, „sama păpușoilor din coșeri, dejmă de la Ștefănești, din anul 1799" înregistrează 54 de merțe [57]. Deoarece aici nu intrau cele peste 25 de merțe ce reprezentau uiumul morii de pe Bașeu, pentru care există o „samă" diferită, putem aprecia că în acest an s-au recoltat de pe moșia tîrgului Ștefănești — satul Bădeuți nu aparținea la acea dată familiei Paladi — peste 75 000 kg porumb. În anul 1806 dijma din porumb a crescut la 92 merțe [58], deci aproape dublîndu-se cantitatea de porumb recoltată de pe această

---

[51] *Catastih*, f. 40 r. Tot în acești ani se pare că se emite un nou hrisov domnesc pentru stăpînirea acestui tîrg: un document din această perioadă arată că s-au dat „100 lei dicnitarului și muhundarului pentru hrisovul Ștefăneștilor" (Arh. St. Iași, DLXXXIX/101).

[52] La 14 februarie 1820, C. Paladi îi scria din Turcia administratorului moșiilor sale: „Îți fac știut că condeiul scăzut pentru o ușă ce s-au făcut la crîșma ot mănăstirea din Ștefănești, cu care să scade serdarul Ștefan Stîrcea nu esti primit de mine, fiind dumnealui orîndator, dar nu vătaf moșiei... măcar că este o bagatea, nu-i vreun lucru mare, însă pentru un început rău să nu să facă" *(Ibidem*, DLXXXIX/100).

[53] La 23 mai, C. Paladi este atestat în viață *(Ibidem*, CCCLXXII/32, iar la 3 iulie era mort *(Ibidem*, nr. 35).

[54] Prin căsătoria acesteia cu marchizul spaniol Bedmar, tîrgul ajunge, în deceniul al cincilea al sec. al XIX-lea, în stăpînirea unui străin *(Ibidem*, CDXVIII/275). La 1842, cînd se pare că epitropii numiți de hatmanul C. Paladi își încetează activitatea *(Ibidem*, CDXVIII/254), se menționează o altă pricină de hotare cu Dobîrcenii și Cișmănești *(Ibidem*, nr. 223), precum și „cheltuielili comisiei hotărîturii moșiei", *(Ibidem*, nr. 231). Probabil cu această ocazie hatmanul Nicu Mavrocordat cumpără satele Stînca și Bădeuți și o mahala a tîrgului numită satul Ștefănești, pe care știm că le stăpînea la 1845. Acestor proprietăți li se vor adăuga, probabil în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, și tîrgul Ștefănești, astfel că întreaga moșie ieșea de sub stăpînirea familiei Paladi, ajungînd în mîinile lui Nicu Mavrocordat. La moartea acestuia (1874), soția sa, Esmeralda, rămînea proprietara tîrgului Ștefănești.

[55] *Ibidem* tr. 166, op. 184, nr. 20.

[56] Bibl. Acad., MCCCLX/10. O însemnare nedatată, dar care pare a fi scrisă după 1832, menționează la Ștefănești 4 580 fălci (Arh. St. Iași, CDLXXXIII/12); aceasta reprezenta, probabil, suprafața întregii moșii a tîrgului.

[57] *Catastih*, f. 10 r.

[58] *Ibidem*, f. 22 v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moşie. Chiar dacă nu mai avem astfel de date, pentru deceniile următoare este de presupus o sporire a suprafeţei cultivate cu această cereală.

După porumb, o altă cereală, care se cultiva în această zonă încă din cele mai vechi timpuri [59], era grîul. Astfel, dijma din această plantă strînsă din cultura anului 1793, a fost de 30 de merţe [60]. Pentru anii următori, dijma grîului este mult mai mică, probabil ca urmare a micşorării suprafeţei cultivate cu această cereală [61]. Astfel, „socotiala de pîine", făcută pentru anul 1806 înregistrează doar 5 merţe din dijma grîului, cinci din cea a orzului, o merţă şi o dimirlie de mălai, o merţă şi trei dimirlii de fasole şi trei dimirlii de mazăre [62]. Uneori, cum s-a întîmplat la 1797—1798 şi 1812—1813, se cumpărau de pe această moşie cantităţi relativ mari de orz — peste 6 500 kg, ultima oară — pentru a fi trimise la Iaşi [63]. De asemenea, unele moşii ale familiei Paladi, situate, dealtfel, în zone agricole, cum era cea de la Totoeşti, primeau secară şi grîu sîrjoacă de la Ştefăneşti [64].

Recoltarea unor cantităţi mari de cereale de pe această moşie ne este sugerată şi de atestarea, pe Başeu sau Prut, a unui număr mare de mori. Astfel, documentele înregistrează refacerea, la 1806—1807, a morii cu două pietre situată în nordul tîrgului, probabil pe locul fostei mori domneşti din piatră [65]. De asemenea, aflăm că la 1793—1794 s-au cheltuit aproape 200 de lei cu făcutul altei mori ; este vorba, probabil, de „moara de la surugii", menţionată în anul următor, cu o vamă de patru merţe şi opt dimirlii de pîine [66]. O sumă destul de mare (861 lei) se cheltuieşte, la 1813—1814, cu facerea unei mori pe Başeu ; aceasta a fost construită, probabil, pe un braţ al acestui pîrîu, numit Iazul morii, în dreptul Bădeuţilor, sat realipit în aceşti ani la moşia tîrgului [67]. Pe lîngă morile construite în lunca Başeului, sînt atestate, la 1800, alte patru mori, probabil pe dubase, pe rîul Prut [68]. Acestea aparţineau unor tîrgoveţi, pentru care, la aceeaşi dată, plăteau 23 lei „adetiul". La începutul secolului al XIX-lea, cînd are loc o creştere a numărului de locuitori ai acestui tîrg, dar şi a cantităţii de cereale recoltate, se simte nevoia construirii altor mori ; astfel, la 18 august 1832 sînt menţionate pe Prut, nouă mori pe dubase, aparţinînd unor locuitori ai tîrgului Ştefăneşti [69].

Cerealele familiei Paladi erau păstrate în coşare mari, cu temelie de piatră [70]. O parte din ele erau consumate de oamenii şi vitele boierului [71].

De asemenea, în jurul curţii boiereşti ce se întindea, probabil, pe dealul din vestul tîrgului, este menţionată, la 1813 şi 1832, o „livadă cu tot felul de pomi" [72]. Aceştia trebuie să fi crescut şi în jurul numeroaselor case existente în această parte a tîrgului. Tot la 1832, (dar e foarte probabil că exista şi în anii anteriori), proprietarul Ştefăneştilor avea o grădină de legume, situată, se pare, pe malul Başeului [73]. Dealtfel, un document de la începutul secolului al XIX-lea menţionează cultivarea unor legume şi de locuitorii acestui tîrg [74].

[59] Pe lîngă cei doi păuni, vechea pecete a tîrgului mai cuprindea şi un spic (vezi Gh. Pungă, *loc. cit.*, p. 296).
[60] *Catastih*, f. 1 r.
[61] *Ibidem*, f. 7 v.
[62] *Ibidem*, f. 22 v.
[63] *Ibidem*, f. 6 v şi 31 v ; Bibl. Acad., CMXCVII/2, f. 50 r.
[64] *Catastih*, f. 22 r.
[65] *Ibidem*.
[66] *Ibidem*, f. 2 v.
[67] *Ibidem*, f. 33 v.
[68] *Ibidem*, f. 8 v.
[69] Bibl. Acad., MCCCLX/10.
[70] *Catastih*, f. 1 şi 32. Pe lîngă două sisiacuri construite la 1794 şi 1819, averea răposatului C. Paladi, cuprindea, la 1832, şi „şapte coşare, mari bune" (Bibl. Acad., MCCCLX/10).
[71] *Catastih*.
[72] *Ibidem*, f. 32 r şi Bibl. Acad., MCCCLX/10.
[73] *Ibidem*.
[74] Arh. St., Iaşi, CCLVI/9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă am avea în vedere numai cantitățile mari de vin care se vindeau anual în Ștefănești, am putea crede că pe o mare parte din moșia tîrgului se cultiva vița de vie. Or, nu aceasta era realitatea. Singurele informații pe care le deținem în legătură cu primele încercări de cultivare a viței de vie pe aceste locuri sînt de la începutul secolului al XIX-lea; două regeste purtînd aceeași dată, 12 noiembrie 1803, se referă la viile tăiate de șetrarul Ștefan Stîrcea unor locuitori [75]. Izvodul cuprinzînd numele acestora ni s-a păstrat și din el aflăm că în acea toamnă fuseseră tăiate viile la 13 gospodari. Suprafețele cultivate erau mici și doar cîțiva dintre ei aveau vie cu rod și vin vechi [76]. Avînd în vedere faptul că ne aflăm doar la cîțiva ani după ce Ilinca Paladi introdusese în Ștefănești „vinul boieresc", ne explicăm măsura foarte aspră a vechilului acestei moșii.

Deoarece în *Catastihul de venitul Ștefăneștilor* nu este trecută dijma vinului, cum se întîmplă cu celelalte produse, credem că în afara acestor oameni n-au mai existat și alți cultivatori de viță de vie pe moșia acestui tîrg. Mai mult, avînd în vedere faptul că documentele nu menționează lucrul la vie și nici pe vieri, în timp ce, așa cum vom arăta mai jos, avem informații numeroase în legătură cu transportul unor mari cantități de vin de la alte podgorii ale familiei Paladi la Ștefănești, considerăm că, cel puțin pentru această perioadă, vița de vie nu era cultivată nici pe rezerva boierului.

O parte destul de întinsă a acestei moșii, cea cuprinsă între Bașeu și rîul Prut, ca și valea pîrîului Corogea, erau necultivate, fiind acoperite de păduri și fînețuri. Concluzia ne este sugerată de unele documente din ultimele două decenii ale perioadei pe care o avem în vedere, dar care reliefează, desigur, o situație existentă și în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Astfel, la 1832, proprietarul moșiei Ștefănești stăpînea aici 90 fălci de pădure [77], iar peste cîțiva ani, la 1842, sînt vîndute la mezat 60 fălci de pădure din luncile Stînca și Bădeuți [78].

Dacă partea de luncă din dreptul satului Bădeuți era acoperită în cea mai mare parte de pădure — la 1820, singurul pădurar atestat era din acest sat — suprafața dintre Bașeu și rîul Prut, corespunzătoare tîrgului Ștefănești, cuprindea imașuri și fînețe. Aici se afla „suhatul lui Bursuc" — toponimicul se păstrează și astăzi — care, la 1832, se întindea pe o suprafață de 120 de fălci [79]. Tot aici, dar poate și pe valea Corogei, pînă unde se întindea spre vest moșia tîrgului, se găseau și cele 600 fălci de fînaț boieresc, atestate la aceeași dată. Din același document reiese că locuitorii acestui tîrg stăpîneau o altă parte de fînaț; dijma fînului, care în perioada 1793—1807 a variat între 3—4 000 de stînjeni anual, confirmă această informație [80]. Dealtfel, și partea din fîn care îi revenea proprietarului era vîndută tîrgoveților cu trei parale stînjenul, probabil ca urmare a faptului că boierul nu întreținea vite numeroase pe această moșie. Atunci însă cînd fînațul boieresc era cosit în mod abuziv, cum s-a întîmplat la 1761, stăpînul moșiei ajungea cu plîngerea pînă la domn [81].

---

[75] *Ibidem*, CDXVIII/233, nr. 23 și 24.

[76] *Ibidem*, CCLVI/9.

[77] Bibl. Acad., MCCCLX/10; faptul că nu se menționează că și locuitorii acestui tîrg, stăpîneau părți de pădure, cum se întîmplă atunci cînd este vorba de pămîntul arabil, ne face să presupunem că nu mai existau alte suprafețe acoperite de păduri și că dreptul tîrgoveților asupra acestora fusese uzurpat.

[78] Arh. St. Iași, CDXVIII/212 și 232; din aceste documente aflăm că urmau să se taie tot felul de copaci, cu excepția plopilor, ulmilor și stejarilor. De asemenea, cele 40 de fălci de pădure din lunca satului Bădeuți cuprindeau și cîteva poieni în care se cosea iarba.

[79] Bibl. Acad., MCCCLX/10; însemnînd loc de pășune mai depărtat decît toloaca sau imașul (v. A. Scriban, *Dicționaru limbii românești*, Iași, 1939, p. 1263, sub voce), acest suhat se întindea pe malul drept al Prutului, în apropierea satului Bahîrnești.

[80] *Catastih*, f. 1 r, 2 v, 8 v și 21 v; la 1794—1795, cînd a fost o mare foamete, precedată, probabil, de o secetă (cf. *Istoria României*, vol. III, p. 636), vechilul moșiei primea doar 394 stînjeni de fîn.

[81] Arh. St. Iași, CDXVIII/233, nr. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-o localitate în care existau întinse imașuri și fînețe, cu ape curgătoare și iazuri, era firesc să se crească un număr mare de animale. Existența unui „Tîrg al vitelor", atestat la 1804 și 1815 [82], ca și prețul destul de mare cu care erau arendate mortasipia, căsăpia și cîntarul [83] demonstrează faptul că pentru locuitorii acestui tîrg creșterea animalelor constituia o ocupație de bază. Această îndeletnicire era rentabilă și pentru faptul că, în perioada pe care o avem în vedere, fiecare gospodărie putea întreține pe moșia tîrgului un număr nelimitat de vite. Pentru prima dată numărul maxim de vite ce puteau fi crescute pe imașurile tîrgului este stabilit la 12 iulie 1837; ciorna contractului încheiat cu această ocazie între epitropia casei hatmanului C. Paladi și arendașul Gh. Coroi aduce informații interesante privind ponderea acestei îndeletniciri în viața tîrgoveților: „Fiindcă hrisovul tîrgului nu hotărăște cîte vite să aibă a păștuna un tîrgoveț pe moșie fără plată, și *ei țin o mulțimea de vite* care este spre păgubirea proprietății, propuindu-se aceasta cinstitei epitropii, s-a hotărît ca pentru tîrgoveții cu dugheni, să se socotească o vacă și doi cai scutiți, pentru boieri, patru vaci, patru boi și patru cai, iar pentru prisos să se învoiască; *pentru mahalagii, care se hrănesc cu plugul*, doi cai și două vaci, după pont sau precum s-ar putea învoi cu mine; iar cîți vor veni de acum acolo, și nu vor fi lucrători de pămînt, să nu fie primiți fără a se alcătui mai întîi prin știința epitropiei" [84]. Deci, tîrgoveții creșteau vaci, boi și cai, ultimii, probabil destul de numeroși, dacă avem în vedere existența unei mahalale a surugiilor în acest tîrg. După cum am mai arătat, se pare că pe moșia Ștefăneștilor familia Paladi creștea puține vite. În *Catastihul de venitul Ștefăneștilor* se menționează doar o singură dată, la 1793—1794, banii cheltuiți pentru construirea șurii și a grajdului din ograda caselor boierești, în schimb se înregistrează, pentru perioada 1803—1814, cantități de brînză de vacă și de unt cumpărate de la Ștefănești și trimise la Iași sau Popești [85]. La 1801—1802, tot de aici se cumpăra șase cai pentru care s-a plătit peste 697 lei, pentru a fi trimiși, probabil, la Iași [86]. De asemenea, casele din Iași ale familiei Paladi se aprovizionau, uneori, cu păsări (găini și curcani) cumpărate din Ștefănești [87].

Pe această moșie se creștea, la mijlocul secolului al XVIII-lea și albine [88]; pentru sfîrșitul acestui secol, ca și pentru începutul veacului următor, nu avem, însă, nici un fel de informații.

În ceea ce privește pescuitul, chiar dacă documentele nu ne dau amănunte, el trebuie să fi constituit o îndeletnicire a multor tîrgoveți. Concluzia ne este sugerată de faptul că această moșie era udată de trei ape curgătoare (Prutul, Bașeul și Corogea), pe care s-au construit cîteva iazuri, dintre care cel situat pe Bașeu, în nordul tîrgului, se întindea pe o suprafață de cîteva zeci de hectare.

[82] *Catastih*, f. 21 v și 37 r.

[83] Mortasipia era arendată sulgerului Dimachi și pentru ea proprietarul tîrgului primea 750 lei în 1794 și 1795, 525 lei în 1798, 633 lei în 1800 și doar 292 lei în 1807 (v. *Catastih*, la anii menționați). Pentru căsăpie și cîntar același boier primea în perioada 1793—1800 cîte 500 lei anual *(Ibidem)*.

[84] *Documente privitoare la istoria economică a României, Orașe și tîrguri*, Moldova, seria A, vol. II, București, 1960, p. 217.

[85] *Catastih*, la anii menționați.

[86] *Ibidem*, f. 14 r; v. și Bibl. Acad., CMXCVII/2, f. 6 v, unde se arată că un cal „nefiind plăcut" a fost dus la Ștefănești, probabil pentru a fi vîndut. De asemenea, pe lîngă cabaline și ovine aici existau condiții și pentru creșterea oilor. Astfel, în vara anului 1796 oile pîrnăi de la Totoești, aparținînd log. C. Paladi, au păștunat de o parte și de alta a Prutului, în dreptul Ștefăneștilor *(Ibidem*, f. 4 r).

[87] *Catastih*, la anii menționați.

[88] Arh. St. Iași, ms. 1705, f. 32 v și 33 v.

[89] Numai iezetura acestuia, care astăzi coincide cu șoseaua care leagă satul Stînca de Ștefănești, avea aproximativ trei km. Iazul se întindea cîțiva km. în nord, probabil, pînă în apropierea satului Popoaia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În această perioadă, o parte dintre locuitorii tîrgului se ocupau și cu acele meșteșuguri care răspundeau unor nevoi locale. În catagrafia din 1772—1773, care, după cum se știe, datorită faptului că a fost făcută în condiții de război, nu a putut înregistra pe toți locuitorii așezărilor din Moldova, sînt menționați în Ștefănești și Ștefăneștii Mici trei rotari, trei pîslari, doi morari, un dulgher și un cojocar [90]. Firește, în timp de pace, cînd pentru această localitate se constată o creștere demografică și o diversificare a meseriilor, are loc și o sporire a numărului de meșteșugari. Pentru sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, această situație este reflectată în *Catastihul de venitul Ștefăneștilor*. Construcțiile noi ca și numeroasele reparații făcute bisericilor, caselor boierești, pivnițelor și crîșmelor, morilor de apă și hanului erau opera meșterilor zidari, pietrari, fierari, lemnari, morari de pe aceste meleaguri. Piatra de construcție era scoasă din cariera de la Prut, după cum tot de aici se extrăgea calcarul din care, așa cum aflăm din același *Catastih*, se prelucra varul chiar la locul construcției [91]. Tot localnici erau, probabil, și meșterii sobari care, la 1811—1812, au făcut în două crîșme, trei „sobe de modă" sau meșterii fîntînari și brutari care, la 1796 și 1800, construiau, în apropierea caselor boierești, o fîntînă de piatră cu acoperămînt și o pitărie [92].

Dacă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, se pare că pive și dîrste nu au existat în această localitate — *Catastihul* nu menționează adetiul plătit pentru acestea și nici produsele lor — în schimb, avem informații în legătură cu velnițele care funcționau, probabil, pe malul Bașeului. O condică de socoteli ale casei Paladi, care pentru perioada 1800—1806, confirmă și uneori completează cu date noi *Catastihul*, menționează, la 1803, trimiterea de la Iași la Ștefănești a două căldări de velniță [93]. Acestea, dar poate și altele, funcționau și în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812, cînd, după cum se știe, autoritățile au interzis distilarea alcoolului din cereale [94]. Mai mult, pentru această perioadă, se constată o sporire a prețului „orînzii horilcii" plătită de evrei — de la 500 lei, în 1807, la 750 lei în 1809 — probabil ca urmare a creșterii cantității de țuică distilată în acest tîrg [95]. Cîteva documente din anul 1832 și unul din 1837 conțin alte informații în legătură cu cantitățile mari de țuică produse de velnițele tîrgoveților [96]. De asemenea, au existat și în această perioadă instalații pentru fabricarea berii : la 1809—1812 este menționată „orînda berăriei", plătită proprietarului de evrei din această localitate [97].

În acest tîrg existau și meșteri lumînărari ; un document din 12 iulie 1837 menționează mumgeriile din Ștefănești, aflate în folosința arendașului Gheorghe Coroi, care avea obligația de a da bisericilor din localitate cîte 10 ocă lumînări anual [98].

---

[90] *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I, Chișinău, 1975, p. 525—527.

[91] *Catastih*, f. 40 r. La 1722 din Ștefănesti se extrăgea și silitra cu care se aproviziona, probabil, garnizoana turcă din Hotin (Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București,1947, p. 106).

[92] *Catastih*, f. 4 r și 10 v ; pitării aflate în folosul exclusiv al arendașului moșiei sînt atestate și la 1837 *(Documente privitoare la istoria economică a României, Orașe și tîrguri*, Moldova, seria A, vol. II, p. 216.

[93] Arh. St. Iași, ms. 1846, f. 73 v. Tot aici (v. f. 85 r) se arată că în anul următor, Ilinca Paladi lua de la Ștefan Stîrcea 754 lei din socoteala velniței.

[94] Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, București, 1977, p. 64.

[95] *Catastih*, la anii menționați. Probabil din aceleași motive, arendarea dreptului de vînzare a acestui produs se făcea cu sume foarte mari în deceniul al patrulea al acestui secol.

[96] Arh. St. Iași, DLXXV/17, DCCCXXIX/4 și *Documente privitoare la istoria economică a României, Orașe și tîrguri*, Moldova, vol. II, nr. 96 și 133.

[97] *Catastih*, la anii menționați.

[98] *Documente privitoare la istoria economică a României, Orașe și tîrguri*, Moldova, vol. II, p. 218.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ceea ce privește numărul meșteșugarilor din acest tîrg, el trebuie să fi fost destul de mic la mijlocul secolului al XVIII-lea. Dacă avem, însă, în vedere informațiile existente în *Catastih*, ca și cele cuprinse în unele catagrafii, putem aprecia că, spre sfîrșitul acestui secol și în prima jumătate a veacului următor, ponderea acestora în cadrul celorlalte categorii de ocupații începe să crească. Astfel, între cele 70 de familii evreiești înregistrate în catagrafia din anul 1820 în Ștefănești găsim opt croitori, doi ciubotari, doi cușmari, doi chitari, un casap, un argintar, un sticlar și un pietrar [99]. De asemenea, între cei 30 de „străini" atestați la aceeași dată distingem și cîțiva meșteșugari : doi ciubotari, doi abăgeri, un cojocar, un curelar, un ceaprazar, un teslar și un chitar [100].

Peste cîțiva ani, în *Extractul așezării negustorilor de prin tîrguri cu calfele lor* din 1832 sînt menționați în Ștefănești 68 de meșteșugari de treapta a treia [101]. Informații deosebit de interesante în legătură cu locul nașterii, ocupația și numărul membrilor familiilor sînt cuprinse într-o condică din anul 1837 consacrată evreilor din tîrgurile ținutului Botoșani. Pentru Ștefănești, aceasta înregistrează 12 croitori, doi olari, doi meșteri precupeți, doi cuțitari și cîte un sticlar, ciurar, ciubotar, cușmar, cojocar, chitar, casap și un meșteșugar rachier [102]. Tot în această condică se menționează o Uliță a croitorilor și un staroste, fapt ce ne face să presupunem că aici exista o breaslă a acestei categorii de meșteșugari evrei. De asemenea, mai mult de o treime din cei 47 de meșteri evrei atestați în Ștefănești la 1845 erau croitori [103]. Pe lîngă aceștia, catagrafia din acest an mai înregistrează patru sticlari, trei căruceri, trei ciubotari, doi ciurari, doi olari și cîte un casap, cuțitar, făinar, bogasier, boiangiu, etc.

Primele informații în legătură cu numărul și ocupația meșteșugarilor români sînt cuprinse tot în acest document. Astfel, printre cei 35 meșteri de treapta a treia și 28 calfe întîlnim 10 ciubotari, cinci cojocari, șapte dulgheri, șase rachieri, un casap și un blanar [104].

Meșteșugari erau și puținii țigani care trăiau pe această moșie. În schimbul unei dajdii plătite proprietarului, aceștia erau liberi, la începutul secolului al XIX-lea, să-și practice meseria. Astfel, în cele cinci sălașe de țigani menționate în *Catastih*, cît și într-un document original din 23 aprilie 1816 găsim trei fierari (Ilie Vicol cu fii săi, Tănase și Costache), un cojocar (Agachi), un curelar (Pavăl) și un scripcar (Gheorghe Brumă) [105]. Tot trei țigani fierari sînt atestați și în anul 1837 ; acum, însă, sînt datori să lucreze „în meremetul morilor și acareturilor boierești, precum și la alte trebuințe ale moșiei, vor fi în lucrul fierăriei, fără vreo plată ; asemenea și la potcovitul cailor mei și alte mici trebuințe îmi vor lucra, căci pentru aceasta li s-au iertat și dajdia..." [106].

Ștefăneștii au fost și rămîn și pentru această perioadă un important centru comercial. Situarea sa la intersecția unor vechi drumuri comerciale, dezvoltarea producției agricole și meșteșugărești în perioada de trecere la feudalism la capitalism, ca și stabilirea aici a unui număr mare de evrei au constituit principalii factori care au stimulat activitatea negustorilor din această localitate.

Vitele, principala marfă a locuitorilor satelor din împrejurimi, constituiau obiectul unor importante tranzacții care aveau loc în acest tîrg. Concluzia ne este sugerată de atestarea unui „Tîrg al vitelor", care, treptat, ajunge o mahala

[99] Arh. St. Iași, tr. 166, op. 184, nr. 20, f. 26—27.
[100] *Ibidem*, f. 13—14.
[101] *Ibidem*, XL/28.
[102] *Ibidem*, tr. 696, op. 772, f. 80—92.
[103] *Ibidem*, tr. 1423, op. 1619, nr. 859, f. 474—480.
[104] *Ibidem*, f. 468—470.
[105] *Catastih* (menționați la *Venituri*, în fiecare an) și Arh. St. Iași, CCLVIII/87.
[106] *Documente privitoare la istoria economică a României, Orașe și tîrguri*, Moldova, vol. II, p. 216—217. Tot acești fierari trebuie să fi participat și la construirea morii din dreptul satului Bădeuți *(Catastih*, f. 33 v) ; de asemenea, printre breslașii lui C. Paladi sau Ștefan Stîrcea din Ștefănești erau, probabil, și meșteșugari.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a Ștefăneștilor [107], cît și de suma destul de mare cu care se arenda mortasipia. Pe lîngă tîrgurile care aveau loc, probabil, săptămînal, aici se țineau anual și cîteva iarmaroace [108]. Astfel, un document din 2 noiembrie 1834, menționează porunca Departamentului Dinlăuntru pentru *reînființarea* iarmaroacelor de la tîrgul Ștefănești. [109]. Punerea în aplicare a acestei hotărîri, se pare, că a fost amînată. O însemnare din 20 noiembrie 1843 vorbește despre cimiterea unui hrisov „în predmetul iarmaroacelor ce urmează a se face în tîrgușorul Ștefănești" [110]. Documentele înregistrează, pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, pe negustorii și precupeții de vite și pe geambașii de cai evrei ; [111] este foarte probabil, însă, ca aceștia să fi existat și între românii și armenii din această localitate [112].

Venituri relativ mari aduceau proprietarului tîrgului arendarea căsăpiei și cîntarului (500 lei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea), fapt ce demonstrează că aici se tăiau anual un număr însemnat de vite. De obicei, acest venit era arendat unor evrei ; catagrafiile din prima jumătate a secolului al XIX-lea menționează casapii și cantaragiii provenind din rîndurile acestora.

Faptul că pe lîngă un cîntar mic, care exista probabil încă din secolul al XVIII-lea, la 1804—1805 proprietarul Ștefăneștilor cumpăra un cîntar mare „care trage în greu 800 ocă" [113], demonstrează, de asemenea, o intensificare a schimburilor comerciale la începutul secolului al XIX-lea.

Produse ale meșteșugarilor locali, dar, fără îndoială, și cele provenind din import, se vindeau în numeroasele dughene atestate aici la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Astfel, la 1798, în Ștefănești existau 199 dughene „creștinești, armenești și jidovești" [114]. Acestea erau, în cea mai mare parte, așezate la Uliță, deci în centrul tîrgului, dar bezmenul plătit de tîrgoveți era diferit : 167 plăteau cîte patru lei, 15 cîte trei lei, 14 cîte doi lei și trei cîte un leu. Peste un an, sînt menționate numai 197 de dughene, în schimb, chiria datorată proprietarului tîrgului scade simțitor : 171 plătesc cîte doi lei, iar 20 de dugheni evreiești, deoarece plătesc „orînda" pe rachiu, sînt scutite de bezmen [115]. În 1807, în acest tîrg existau 197 de dughene [116], numărul acestora crescînd, probabil, în anii următori.

O parte din aceste dugheni aparțineau familiei Paladi. Astfel, la 1804—1805, aceasta construiește în „Tîrgul vitelor" o crîșmă cu temelie de piatră și cerdac, sobe și hogeaguri din cărămidă, ferestre din sticlă și podele din scînduri [117]. Tot în acești ani se repară și crîșma cea mare de la Uliță [118]. Uneori, boierul cumpără case ale tîrgoveților pentru a le transforma apoi în dughene ; astfel, la 1801 vechilul moșiei cumpără cu 500 lei casele lui Grigoraș Negruț [119], ca peste cîțiva

[107] În prima jumătate a secolului al XIX-lea se găseau aici nu numai crîșme și pivnițe, dar și case *(Catastih*, f. 18 v) ; la 1875 găsim menționată strada Tîrgul vitelor (Arh. St. București, *Documente istorice*, MDCLIII/79). Pentru combaterea bolilor vitelor *din ocolul Ștefănești* v. și documentul *din anul 1845 (Ibidem*, DCCLXXVII/65).

[108] Un iarmaroc avea loc probabil, de Sf. Teodor ; prin Tănase din Ștefănești se cumpăra în 1806, la iarmarocul Sf. Teodor șase boi (Arh. St. Iași, ms. 1846, f. 140 și 144 r).

[109] *Documente privitoare la istoria economică a României, Orașe și tîrguri*, Moldova, vol. II, p. 463, nr. 32.

[110] *Ibidem*, p. 473, nr. 125.

[111] Arh. St. Iași, tr. 696, op. 772, f. 84.

[112] *Catastih*, f. 18 v. Armenii, care controlau activitatea comercială din Botoșani și Dorohoi, se pare că aveau, în Ștefănești, un rol important în negoțul cu vite.

[113] *Ibidem*, f. 16 r.

[114] *Ibidem*, f. 7 r.

[115] *Ibidem*, f. 8 v. Micșorarea bezmenului s-a făcut, probabil, ca urmare a unei noi înțelegeri care a avut loc între tîrgoveți și Ilinca Paladi, după moartea soțului ei.

[116] *Ibidem*, f. 21 v.

[117] *Ibidem*, f. 17.

[118] *Ibidem*, f. 16 v.

[119] Arh. St. Iași, ms. 1846, f. 36 v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ani, documentele să menționeze dugheana și crîșma de la Negruț [120]. Pe lîngă acestea, se pare că proprietarul tîrgului mai avea și alte cîrciumi cu pivnițe în Ștefănești. La 1797—1798, chiria crîșmelor boierești din această localitate era de 400 lei anual [121]. Acestea erau închiriate unor evrei. Dealtfel, aceștia desfăceau în Ștefănești cele mai mari cantități de băutură. Astfel, la 1820, sînt menționați în acest tîrg 11 cîrciumari și rachieri evrei [122]. De asemenea în catagrafia din 1845 se înregistrează 19 crîșmari și 14 rachieri evrei (aici sînt înregistrați nu numai negustorii, dar și producătorii de țuică și bere) și doar șase rachieri români [123].

În aceste crîșme se vindeau, în primul rînd, mari cantități de vin. Dacă pînă la 1798 negustorii puteau, în schimbul unei arenzi de 750 lei anual, să cumpere și să vîndă cantități de vin, care, de cele mai multe ori, nu erau cunoscute de boier, aducîndu-le venituri importante, după această dată, care, se pare, că nu întîmplător coincide cu moartea logofătului Constantin Paladi, soția acestuia, Ilinca, îi obligă pe tîrgoveți să vîndă numai „vinul boieresc" [124]. După cum am mai arătat, acesta nu era produs în Ștefănești, ci era adus de pe alte moșii ale casei Paladi. Cele mai mari cantități și, probabil, și cele mai bune soiuri de vin proveneau de pe moșia Ciorăști, de la ținutul Tutova. Documentele atestă sumele mari de bani plătite de Ștefan Stîrcea, vechilul moșiei Ștefănești, pentru culesul viilor de aici sau pentru chiria transportului „vinaților ce s-au adus din gios" [125]. De asemenea, la 1800, 1803, 1805, 1809 și 1810 tot el este atestat în acest sat cu ocazia culesului viilor [126]. Pentru aceleași cheltuieli, Ștefan Stîrcea apela, uneori, la polițele eliberate de Isprăvnicia ținutului Tutova [127]. Pentru transportul vinului din această regiune se foloseau și oamenii de pe moșia tîrgului Ștefănești. Astfel, la 25 septembrie 1818, Ștefan Stîrcea îl informa pe Constantin Paladi despre apropierea culesului viilor în această podgorie (30 septembrie), cerîndu-i 40 de care [128]. Peste două zile, probabil în urma intervenției hatmanului, Vistieria da carte de scutire pentru 60 de care din satele Stînca și Bădeuți, care urmau să se deplaseze la Ciorăști [129]. Cantități mai mici de vin se aduceau și din podgoriile mai apropiate; la 1805 sînt trimise la Ștefănești 10 buți din podgoria Iașilor și tot atîtea din cea a Lețcanilor [130]. În timpul verii, probabil după ce se vindeau vinurile așezate din toamnă în pivnițele acestui tîrg, se apela la vinurile din Totoești și Popești [131].

[120] *Catastih*, f. 21 v și 29 r.

[121] *Ibidem*, f. 8 r.

[122] Arh. St. Iași, tr. 166, op. 184, nr. 20, f. 26—27.

[123] *Ibidem*, tr. 1423, op. 1619, nr. 859, f. 462—465.

[124] *Catastih*. f. 8 r. La 1798—1799 se menționează *la cheltuieli* „750 orînda vinaților ce se lua de la tîrgoveți și 400 lei chiria crîșmilor boierești, pe an, și apoi s-au pus vin boieresc". În continuare nu mai este menționată „orînda vinului", în schimb, începînd cu anul următor, în *Catastih* este trecută *Sama vinaților ce s-au vîndut în crîșmile de la Ștefănești*, care începea toamna și se termina anul următor, în același anotimp.

[125] Arh. St. Iași. ms. 1846, f. 56 r, 73 v, 93 r, 114 r, 119 r și 128 r.

[126] Bibl. Acad., CMXCVII/2, f. 55 r, 69 r, 84 v, 122 și 132 r.

[127] *Ibidem*, f. 122 v și Arh. St. Iași. ms. 1846, f. 93 r și 128 r.

[128] *Ibidem*, CCCXVI/44.

[129] *Ibidem*, CDXIII/86. Acesta era depozitat în pivnițele din Ștefănești de hamali; la 1820 sînt menționați trei hamali evrei.

[130] *Ibidem*, ms. 1846, f. 128 r, 129 r și 130 r.

[131] *Catastih*, f. 19 v, 26 r și 29 r. În Ștefănești se aduceau, de asemenea, și importante cantități de vin cușer; acesta era încredințat unor evrei (la 1800—1802 sînt menționați Leiba Roșca și Șmil, *Catastih*, f. 12 r și 13 r). Vinul cușer vîndut în acest tîrg la începutul sec. al XIX-lea a fost: 1238 vedre (cc. 18787 l), la 1800—1801; 1350 vedre (20520 l) la 1802—1803; 1460 vedre (22192 l), la 1804—1805; scade la 785 vedre (11932 l), în 1806—1807; la 1813—1814 se pare că nu a existat vin cușer; în anul următor se menționează 200 lei „orînda de la Borah jidov pe 200 vedre vin cușer ce a vîndut în anul acesta, nefiind vin boieresc a se da pentru breasla jidovilor precum s-a urmat în anii trecuți" (*Ibidem*, f. 36

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă despre cantitatea și prețul cu care era vîndută țuica și berea nu avem nici un fel de informații, în schimb, documentele conțin astfel de date în legătură cu vînzarea vinului pentru începutul secolului al XIX-lea. Pe baza acestora, se poate constata că veniturile obținute din vînzarea acestei băuturi au crescut spectaculos — acestea întrecînd cu mult sumele încasate de proprietar din arendarea moșiei și tîrgului Ștefănești — nu atît datorită sporirii cantității, cît mai ales ca urmare a creșterii prețului [132].

Negustorii obțineau venituri însemnate din vînzarea țuicii. Aceasta pentru că, în schimbul unei arenzi fixe, aceștia își puteau desface propriile produse. Atunci cînd, ca urmare a refuzului negustorilor de a plăti o arendă sporită, li se interzice vînzarea acestei băuturi, cum s-a întîmplat la 1832, se arată că locuitorii din acest tîrg „nu au altă chiverniseală decît orînda rachiului" [133].

Pe lîngă cîrciumari și rachieri, în Ștefănești se aflau și alte categorii de negustori. Astfel, între cei 52 de negustori evrei atestați la 1845 sînt înregistrați nouă lipscani și patru bacali. În ceea ce privește negustorii români, se pare că erau preponderenți în comerțul practicat cu produse din piele: între cei 53 de negustori atestați de catagrafia din acest an, găsim opt negustori ciubotari, șapte cojocari și doi curelari [134]. De asemenea, avînd în vedere numărul mare de negustori precupeți — la aceeași dată sînt menționați 22 — considerăm că în dughenile românilor din Ștefănești, care cel puțin pentru începutul acestui secol, trebuie să fi fost destul de numeroase, predominau mărfurile mărunte [135].

În dughenile din acest tîrg se vindeau și produse din import. Dealtfel, documentele arată că, încă din secolul al XVIII-lea, negustorii din Ștefănești făceau comerț cu țările vecine: printre cei peste 100 de evrei atestați în 1765 la Movilău — punctul vamal care întreținea cel mai intens comerț moldo-rus — este menționat și Lupu staroste din Ștefănești. Tot aici și la aceeași dată *Catastihul*

---

r.). După această dată nu cunoaștem cantitățile de vin cușer vîndute în Ștefănești, deoarece în Catastih este trecut la un loc cu vinul moldovenesc. În ceea ce privește prețul vinului cușer, el crește spectaculos: de la 55 parale vadra la 1800, la 75 parale la 1805 și la 4 lei la 1810 și 1818.

[132] La 1799—1800, pe 7222 vedre (cc. 109744 l) vin moldovenesc și cușer, vîndut cu 35 parale vadra, s-au obținut 9930 lei; la 1800—1801, pe 6715 vedre (102068 l), vîndute cu 65 parale vadra, s-au obținut 10911 lei; la 1801—1802, pe 7251 vedre (110215 l), vîndute cu 65 parale vadra, s-au obținut 11782 lei (date existente și în ms. 1846 f. 46 v de la Arh. St. Iași); la 1802—1803, pe 7219 vedre (109728 l), vîndute cu 65 parale vadra, s-au obținut 11714 lei; la 1804—1805, pe 7651 vedre (116295 l), parte vîndute cu 75 parale vadra, cel adus din toamnă, iar alta cu doi lei și 20 parale (30 de vedre aduse de la Totoești în august 1805), s-au obținut 14598 lei; la 1809—1810, pe 7927 vedre (120490 l), vîndute cu patru lei vadra, s-au obținut 31708 lei; la 1817—1818, pe 6550 vedre (99560 l) vîndut „după tocmala cuprinsă prin contrahtul epitropilor" cu patru lei vadra, s-au obținut 26200 lei. În general, în Ștefănești se vindea anual o cantitate de vin aproximativ egală cu cea vîndută în toate crîșmele aparținînd familiei Paladi (la 1800—1801, aceasta era chiar mai mare decît în cele 11 localități ale acestei case, *Ibidem*, f. 22—28). În anul financiar 1819—1820, la venitul total al moșiilor casei Paladi de 128704 lei, tîrgul Ștefănești contribuia cu 40204 lei, din care 24204 proveneau din vînzarea vinului. De asemenea, pentru perioada 1794—1819 se constată o creștere a veniturilor tîrgului: de la 4066 lei (1794) la 36698 lei. (1818).

[133] *Ibidem*, DCCCXXIX/4.

[134] *Ibidem*, tr. 1423, op. 1619 nr. 859, p. 462—465.

[135] În Ștefănești sînt atestați, dealtfel, și numeroși băcani, în dughenele cărora se vindeau, probabil, și multe produse coloniale. Deoarece pentru arendarea horilcii, a berăriei, a căsăpiei și cîntarului negustorii evrei dădeau anual peste 100 oca de zahăr (v. *Catastih*, f. 31 v. și documentul original din 30 aprilie 1812 de la Arh. St. Iași, CLVI/30), considerăm că nici acest produs nu lipsea în acest tîrg.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vămilor Moldovei înregistrează și pe românul Mihai din Ștefănești [136]. Deși aproape toți negustorii din acest tîrg erau de starea a treia — la 1845 doar unul era trecut la starea a doua — este de presupus că numărul celor care participau la comerțul exterior (avem în vedere în special pe evreii sudiți) a crescut în prima jumătate a secolului al XIX-lea. De asemenea, este foarte probabil ca și negustorii străini să fi venit cu produsele lor în acest tîrg; existența în Ștefănești a cel puțin unui han cu crîșmă și pivnițe ca și a unui menzil au stimulat practicarea unui astfel de comerț.

Ca în orice tîrg aflat în proprietate particulară și în Ștefănești obligațiile locuitorilor devin tot mai apăsătoare, mai ales în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Exigențele mereu sporite ale proprietarului, dar mai ales ale arendașilor întîmpină, însă, uneori, opoziția tîrgoveților. Astfel, atunci cînd Constantin Paladi cerea, la 1819, ca zilele de boieresc să-i fie plătite, vechilul moșiei Ștefan Stîrcea îi răspundea: ...aflîndu-să și multă sărăcime și strîmtorați cu locul trebuincios al hranii lor, să roagă cu toții să arăți dumitale milostivire asupra ticăloșii lor, după vreme să te folosești și dumneata de dînșii și ei să se mulțumească de mila dumitale să poată viețui și precum va fi mila dumitale asupra lor, pînă la 12 lei de gospodar să prind să de" [137].

Deși dintr-un document din 19 februarie 1821 aflăm că tîrgoveții erau obligați doar la bir, fiind scutiți de havalele, răsuri și banii hacului surugiilor obligațiile contractate acum față de proprietar, dar mai ales abuzurile arendașilor amplifică, în anii următori, starea de nemulțumire a locuitorilor acestui tîrg [138]. Astfel, o plîngere a tîrgoveților adresată hatmanului Constantin Paladi la 30 octombrie 1830, arată că vechilul isprăvniciei din Ștefănești, Neculai Caramaz, le-au „pricinuit o sîmțătoare sărăcie" [139]. Raportul cercetării făcut din porunca Divanului la 22 noiembrie 1830 confirmă jafurile și schingiuirile la care au fost supuși cîțiva negustori armeni de vechilul și căpitanul isprăvniciei din acest tîrg [140].

Peste doi ani, izbucnește un lung conflict între arendașul moșiei, Todorachi Grecinschi și tîrgoveții din Ștefănești. Încercînd să sporească prețul arenzii de la 5000 de lei la 7000, acesta întîmpină o puternică opoziție din partea negustorilor. Epitropia casei Paladi, prin răspunsul din 10 mai 1832, arată că dacă tîrgoveții nu se învoiesc cu arendașul, acesta are voie să pună rachiu în crîșmele boierești și să-l vîndă pe socoteala sa [141]. Scrisoarea marelui logofăt Costache Conachi din 15 mai 1832, adresată aceluiași arendaș, arată că „după starea ce a ajuns acel tîrg, acum s-ar cuveni a se mai scădea ceva din ceea ce a fost mai înainte, iar nu a se spori", propunînd menținerea vechiului preț al arenzii [142]. În loc să se atenueze, conflictul ia proporții: un document din 5 iunie 1832 menționează despecetluirea vaselor de rachiu de evreii din Ștefănești [143]. Nici în toamna aceluiași an nu se ajunsese la o înțelegere. Astfel, în actul din 24 noiembrie emis de Judecătoria ținutului Iași se menționează o nouă ...jalobă ce au mai primit epitropia de la obștea tîrgoveților de acolo cu multe tînguiri pentru obijduirile ce sufăr despre posesor atît în această mărire a orînzii, cît și alte

[136] Gh. Ghibănescu, *Catastihul vămilor Moldovei (1765)*, în „Ioan Neculce", anul I, fasc. II, 1922, p. 203 și 228.

[137] Arh. St. Iași, CDX/91.

[138] În *Catastih*, se prevede la anul financiar 1818—1819: „2000 lei am primit de la birnicii tîrgoveți scuteala lor ce au avut a mai da pe anul acesta" (f. 39 v), dar tot acum se menționează și faptul că la construirea opustului de piatră, „la scosul pietrei și căratul peste 30 coșuri de piatră, și la toată munca salahorici au fost fără plată tot norodul ce să află cu lăcuința pe moșia tîrgului" (f. 40 r).

[139] Arh. St. Iași, DLXXXIX/146.

[140] *Ibidem*, XCVIII/80.

[141] *Ibidem*, DLXXXV/17.

[142] *Ibidem*, nr. 17.

[143] *Ibidem*, CDLXXII/41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asupriri ce le faci" precum și stabilirea sumei de 6000 de lei pentru „orînda rachiului" [144].

Datorită acestor abuzuri, o parte din evrei imigrează. Un document din 12 noiembrie 1829 ne informează despre intervenția hatmanului Constantin Paladi la Vistierie pentru a-i scădea de la bir pe evreii care au fugit din acest tîrg [145]. Prin venirea altor evrei — fapt atestat de condica din 1837 — în deceniile trei și patru ale acestui secol, numărul acestora rămîne relativ constant [146].

Cu totul alta era situația birnicilor din Ștefănești. Dacă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, se constată o creștere a numărului acestora — probabil ca urmare a stabilirii în mahalalele tîrgului a țăranilor din satele învecinate — în anii imediat premergători revoluției de la 1848, fenomenul care se constată este exact invers. Pe lîngă cei mutați din ordinul Vistieriei pe alte moșii [147], o mare parte dintre birnici fug datorită evaziunii fiscale. Astfel, din cei 451 de birnici atestați la 1820 și 463 la 1829, găsim doar 232, în 1832, și 109 în 1845 [148].

Pentru cunoașterea stării de spirit din această localitate în preajma revoluției de la 1848 este revelatoare scrisoarea vechilului acestei moșii adresată marchizului de Bedmar, proprietarul tîrgului, la 29 august 1844. Atunci cînd încearcă să explice cauzele pribegirii a 40 de tîrgoveți, acesta arăta că „între ei lăcuitorii (se) încarcă cu cheltuieli zadarnice, căci cei mai săraci jăluiesc asupra celui mai cu stare zicînd că cheltuielile... le-au cisluit asupra lor cu așa încărcătură încît au agiuns capul cît la 13 lei și 20 parale la un cifert, numai în mahalale, iară în cutunurile Stînca și Bădeuții plătesc di cap numai cîte patru și cinci lei; propuindu-să că ar fi unii care invitează pe lăcuitori spre rău scopuri, însă pe unul ca acela pînă acum nu s-a putut discoperi, dar să nădăjduești că pe viitorimi să vor dovidi..." [149].

Așa cum am mai arătat, evoluția economică și demografică a acestui tîrg se datorește, printre altele, și situării sale la intersecția unor mari drumuri comerciale, pe care încă din secolul al XVII-lea era organizat un serviciu poștal. Astfel, la 1763, la menzilhanele de la Ștefănești și Crasnaleuca din cadrul acestui serviciu poștal care lega portul Galați de orașele din nordul Moldovei, se găseau

[144] *Ibidem*, DCCCXXIX/4.

[145] *Ibidem*, DCCLII/34.

[146] Ocuparea Bucovinei de Austria, dispariția statului polonez și încorporarea teritoriului dintre Nistru și Prut la Rusia au dus la emigrarea unui mare număr de evrei în tîrgurile moldovene. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în Ștefănești exista o obște evreiască, în frunte cu un conducător laic și un rabin: un epitaf de pe piatra de mormînt a rabinului Matatiahu Calman, înmormîntat în 1824 în cimitirul evreiesc din Dorohoi, arată că părintele său, rabinul Todris, a fost „Capul tribunalului rabinic al obștei sfinte Ștefănești". După 1834, țadicul Nahum Friedman creează „Curtea rabinică din Ștefănești", care va ajunge principalul centru al hasidismului și al vieții evreiești din Moldova. Probabil și ca urmare a acestui fapt numărul evreilor atestați aici la începutul secolului al XIX-lea era destul de însemnat (136 familii la 1803, *Uricarul*, VIII, p. 330), scăzînd aproape la jumătate în urma războiului din 1806—1812: 70 de familii la 1820, 78 la 1829, și 69 la 1837. În deceniile cinci și șase ale acestui secol se constată o creștere a numărului evreilor din acest tîrg: de la 114 familii, 20 de bătrîni și 26 văduve la 1845, la 1467 suflete în anul 1859 *(Din lucrările statistice a Moldovei*, Capitul II, Populațiunea pe 1859 și 1860, Iassi, 1862, p. 92—93).

[147] În perioada anterioară anului 1845 o parte din birnicii din Ștefănești sînt mutați în satul Stînca (vezi nota 32).

[148] Dealtfel, în anul 1845 nu se mai constată nici un birnic în tîrgul propriu-zis, cei 109 fiind din satul Ștefănești.

[149] Arh. St. Iași, CDXVIII/275.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

29 de surugii scutiți de bir, cu 25 de căruțe și 120 de cai [150]. Peste 10 ani, menzilul de aici era deservit de 112 poștași (71 din Ștefănești Mari, 26 din Bîrsănești și 15 din Cucutenii lui Pelin) și 93 „de podari ce slujesc la podul Ștefănești" (52 din Ștefăneștii Mici și 41 din Cucutenii lui Ioniță Andrieș) [151]. Tot acum este menționat și un Ursu fost căpitan de poștă, care se îngrijea de același pod. Cuprinderea aproape a tuturor locuitorilor tîrgului ca și a satelor învecinate în categoria poștașilor și podarilor a fost temporară; ea se datora reorganizării acestui serviciu de poștă de către armata rusă în timpul războiului din 1768—1774, purtat cu Turcia.

Și la sfîrșitul secolului al XVIII-lea această localitate are o anumită importanță în cadrul serviciului de poștă din nordul Moldovei. Astfel, după reorganizarea acestuia la 1793, aici se atestă o Mahala a surugiei cu peste 40 de gospodării [152]. De asemenea, la 1812—1813 *Condica de menziluri a lui Scarlat vodă Callimachi* menționează la „Drumul Hotinului" poșta de la Ștefănești [153].

Drumul care urma malul drept al Prutului și pe care era organizat acest serviciu de poștă se intersecta, în dreptul Ștefăneștilor, cu altele ce legau vadurile Nistrului cu localitățile mai importante situate de o parte și alta a Siretului. Trecerea Prutului se făcea, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primul deceniu al veacului următor, pe două poduri plutitoare. La 1805—1806, cel situat între satele Stînca și Ploscureni era reînnoit cu un „pod nemțăsc", iar la 1810—1811, Ilinca Paladi cumpăra de la Cernăuți „un pod nou nemțăsc... legat cu fier și cătrănit", situat, probabil, în dreptul Ștefăneștilor [154]. După 1812 se menționează doar un singur pod peste acest rîu cu brudina ce se încasa de la cei care „ au trecut pe sub cumpăt" [155].

Deoarece drumurile erau impracticabile o mare parte a anului, s-a încercat navigabilizarea rîului Prut pînă la Ștefănești sau chiar pînă la Mamornița. Astfel, Dimitrie Cantemir, care în iulie 1711 pe ultimul drum făcut în Moldova a trecut și prin Ștefănești [156], nota peste cîțiva ani: „Ștefăneștii sînt un tîrg pe Prut în care acuma turcii, după ce au curățit fluviul, se zice că au făcut un doc de corăbii și o magazie de provizii pentru garnizoana din Hotin" [157]. Nu știm cît timp acest rîu a fost navigabil și dacă pînă la sfîrșitul acestui secol s-au mai făcut astfel de încercări. În *Catastihul de venitul Ștefăneștilor*, însă, se menționează o șeică pe Prut [158], iar un document din 9 aprilie 1819 vorbește despre schela Ștefăneștilor [159]. De asemenea, un proiect de navigație pe acest rîu care urmărea aducerea mărfurilor de la Galați la Sculeni și Ștefănești, unde corăbiile urmau să se aprovizioneze cu grîu, datează din anul 1841. Peste cîțiva ani această inițiativă a fost pusă în aplicare; un raport diplomatic din anul 1844 ne infor-

---

[150] „Ioan Neculce", fasc. IX, partea I, 1931, p. 51—53. Folosind acest itinerar, în sec. al XVIII-lea în Ștefănești au staționat: Filip Orlik (1722), hatmanul cazacilor (P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 172), lordul Baltimore (iunie 1764) *(Arhiva istorică a Românlei*, I, București, 1865, p. 129 și 183), fiul regelui polon (1764) și solul rus Dolgoruki (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, II, București, 1902, p. 116).

[151] *Moldova în epoca feudalismului*, p. 534.

[152] *Catastih*, f. 7 r și 8 v.

[153] N. Iorga, *Studii și documente*, XIX, p. 110.

[154] *Catastih*, f. 28 v.

[155] Aceasta era de 400 lei la 1814, 700 lei la 1815 și doar 273 lei la 1818 *(Ibidem*, f. 33 v, 35 v și 38 v); tot acum se menționează și paza podului.

[156] I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1975, p. 222. Un raport din 23 august 1711 arată că în 27 și 28 iulie domnul a mers pînă la Prut, unde trebuia să-l aștepte pe țar. La 1 august toate diviziile s-au întîlnit la Ștefănești. Aici au rămas două zile, timp în care s-au pus din nou podurile peste Prut, pentru care nu ajungeau cele 16 pontoane, deoarece din cauza ploilor apa acestui rîu crescuse (N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, II, București, 1896, p. 327).

[157] *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 81.

[158] *Catastih*, f. 20 v.

[159] Arh. St. Iași, CCLVI/64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mează că 19 corăbii cu mărfuri din Levant au ajuns la Sculeni, de unde au urcat încă șapte poște — trecînd, deci, și de Ștefănești — urmînd să încarce grîu și alte produse moldovenești [160].

Avînd atribuții mai mult administrativ-grănicerești, decît militare, căpitanii de Ștefănești continuă să fie atestați și în această perioadă. Deoarece de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea raiaua Hotin se întindea pînă la Ciuhur, pîrîu care se vărsa în stînga Prutului, în apropiere de Ștefănești, aceștia aveau și unele atribuții ale căpitanilor de margine [161]. Un document din 15 august 1802 arată că la propunerea hatmanului, domnul Alexandru Suțu a numit „căpitanu la tîrgul Ștefănești, ot ținutul Dorohoiului pentru trebuința și paza tîrgului pe Toader Guranda, ca să aibă toată purtarea de grijă pentru oamenii străini ce vin în Moldova, ca să-i cerceteze pre cu amănuntul, să afli ce fel de oamini sînt și pentru ce vin, cu ce trebuință umblă..." [162]. În iunie 1810 căpitan al acestei localități era Chioran Sărbul. Împreună cu cei 18 călărași atestați la aceeași dată, el avea obligația de a face paza Ștefăneștilor și de „a cerceta și pricinile cele mai mici ci să vor întîmpla în tărgu" [163]. Tot acum este menționat și un căpitan de poteră, care avea misiunea de a urmări și prinde pe răufăcători și haiduci [164].

După 1812, cînd teritoriul dintre Nistru și Prut este alipit Rusiei țariste, are loc, probabil, și o creștere a atribuțiilor căpităniei din Ștefănești. Un document din această perioadă menționează 22 de slujitori ai căpităniei de aici, din care 12 erau localnici, iar 10 din Hălășăni (probabil Mihălășăni) [165]. Catagrafia din 1820 înregistrează în Ștefănești pe Sava, căpitan al tîrgului, cu 13 panțîri. Tot acum sînt menționați șase panțîri ai vămii și un vameș rînduit de Vistierie [166].

Tot căpităniei îi revenea sarcina de a preveni unele epidemii. Printr-o scrisoare a serdarului Ștefan Stîrcea din 30 septembrie 1818 i se cerea unuia dintre oamenii casei Paladi să anunțe pe căpitanul de Ștefănești „să fie cu priveghere mari pentru paza ciumii, întărind străjile împregiurul tîrgului, scriindu-i să se

---

[160] Victor Tufescu, *Valoarea economică a riurilor moldovenești*, în „Buletinul Societății regale române de geografie" tom. LIX, 1940, p. 509; la 1862, în Ștefănești erau înmagazinate 10000 chile de cereale care urmau să fie transportate pe Prut la Galați (Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza-Vodă*, București, 1966, p. 395).

[161] L. T. Boga, *Paza marginii*, Chișinău, 1932, p. 20; vezi și Ecaterina Negrați, *Aspecte din administrația tîrgurilor și ținuturilor moldovene în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări științifice", istorie, anul IX, fasc. 1—2, 1958, p. 128.

[162] L. T. Boga, *loc. cit.*, p. 20.

[163] T. G. Bulat, *Boeriile — slujbe în Țările Române la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului XIX*, în „Arhivele Basarabiei", anul IV (1932), nr. 3, p. 200. Numit de hatman, căpitanul tîrgului Ștefănești trebuia să dea anual acestuia 1000 de lei *(Ibidem)*.

[164] *Ibidem*, p. 200.

[165] D. Tinculescu, M. D. Ciucă, *Colecția Gh. Nicolaiasa*, în „Revista arhivelor", anul XLVII, vol. XXIII, nr. 1, 1970, p. 185. Avînd în vedere faptul că tîrgul Ștefănești este menționat la ținutul Iași, considerăm că datarea propusă de autori (sfîrșitul sec. al XVIII-lea) nu este corectă. În acest secol, ca și în primii doi ani ai celui următor, această localitate a continuat să aparțină de ținutul Dorohoi. La 1803 *(Uricariul*, vol. VIII. p. 326) și la 1810 (T. G. Bulat, *loc. cit.)*, tîrgul făcea parte din ținutul Hîrlău. În *Condica vistieriei Moldovei* din anul 1816 (v. C. Istrati, *loc. cit.*, p. 116), Ștefăneștii sînt menționați la ținutul Iași. Schimbarea a avut loc după 1813 (la începutul acestui an aparținea tot de ținutul Hîrlău, v. N. Iorga, *Studii și documente*, XIX, p. 110), probabil ca urmare a unei reorganizări administrative parțiale ce trebuia să aibă loc după pierderea teritoriului dintre Nistru și Prut. După 1832, tîrgul trecea la ținutul Botoșani, devenind reședința unui ocol.

[166] Arh. St Iași, tr. 166, op. 184, nr. 20, f. 14 v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ferească și de a jăfui nărodul, că s-ar fi înștiințat de jafuri ce ar fi făcut..." [167]. Uneori, chiar căpitanii de tîrg și de margine numiți de hatmanul Constantin Paladi, erau jefuiți de căpitanii Isprăvniciei [168].

Deși sînt destul de lacunare, informațiile pe care le avem ne dau, totuși, posibilitatea să cunoaștem și o parte din construcțiile care s-au executat în această perioadă în Ștefănești. Așa cum am arătat mai sus, pe baza datelor cuprinse în *Catastih*, cele mai mari cheltuieli erau făcute de proprietarul tîrgului pentru construirea sau întreținerea crîșmelor, hanului, dughenelor și pivnițelor. Pe lîngă acestea, sume relativ mari s-au cheltuit la 1793—1794 și 1814—1815 cu făcutul caselor boierești [169]. O parte din aceste case cu curte și pomi roditori, existente, probabil, pe teritoriul satului Bădeuți, au fost dăruite de Ilinca Paladi vechilului acestei moșii, Ștefan Stîrcea [170]. Altele construite din pămînt și acoperite cu șindrilă, situate probabil în același loc în care, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se găsea curtea boierească a hatmanului Nicu Mavrocordat și a soției sale Esmeralda, au fost moștenite de Constantin Paladi [171].

De asemenea, pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, catagrafiile conțin unele informații privind numărul mahalalelor, dispunerea dughenelor și materialul din care erau construite. Aflăm, astfel, că dughenele se aflau în cea mai mare parte la Uliță, deci pe strada principală care traversa localitatea de la nord la sud, găsindu-se, de cele mai multe ori, sub același acoperiș cu locuința meșteșugarului sau negustorului [172]. Acestea erau făcute din pămînt sau din lemn, aveau dimensiuni mici (de obicei, opt metri, lungime și patru lățime), uneori, avînd curte cu grajduri, hambare sau bucătării. Menționarea unei Uliți a croitorilor la 1837 ne face să presupunem că aici se găseau și alte uliți care erau denumite după ocupația locuitorilor. În mahalale, pe lîngă case, care, probabil, că în cea mai mare parte erau din lemn, aceleași documente menționează și bordeiele [173]. Firește, casele boierilor care locuiau aici, dar aveau proprietăți în alte sate, trebuie să fi fost mult mai mari [174].

Iluminatul tîrgului (probabil numai al Uliței) s-a introdus la începutul secolului al XIX-lea — la 1820 sînt atestați doi fanaragii — dar aprovizionarea cu apă se făcea cu ajutorul fîntînilor și a sacagiilor. Tîrgul avea, de asemenea, un feredeu (baie) atestat la 1837, dar existînd, probabil, și în anii anteriori [175].

Ca urmare a creșterii numărului de locuitori, mai ales la începutul secolului al XIX-lea, vatra acestui tîrg se extinde — la 1837 sînt atestate case și bordeie chiar pe malul Bașeului — astfel, încît satul Bădeuți ajunge o mahala a tîrgului [176]. În același timp, apar și alte mahalale în care locuiau în special bir-

[167] *Ibidem*, CDXVI/104.

[168] *Ibidem*, XCVIII/80.

[169] *Catastih*, f. 1 r și 35 v.

[170] Arh. St. Iași, XVIII/11; aici o locuit, probabil, nepotul lui Ștefan Stîrcea, Vasile, înregistrat printre locuitorii satului Bădeuți de catagrafia din anul 1845.

[171] Este vorba de locul pe care în perioada interbelică se găsea obștea „Ștefan cel Mare", iar astăzi se află sediul C.A.P.

[172] *Ibidem*, tr. 696, op. 772, nr. 1549, f. 80—92; casele de la Uliță ca și cele din unele mahalale erau numerotate. Aici locuiau majoritatea evreilor (la 1837, aceștia ocupau casele cu numerele de pînă la 76), dar și mulți români și armeni (la 1845 la Uliță erau numerotate aproape 200 de case).

[173] *Ibidem*, nr. 291 și 311. Aceste bordeie aparțineau unor evrei.

[174] Catagrafia din 1820 înregistrează în Ștefănești pe lîngă serdarul Ștefan Stîrcea și pe paharnicul Gh. Meghistan, proprietarul moșiei Silișcani, serdarul Apostol Ciurde, care stăpînea ratoșul din același sat și Odaia Bivolari, polcovnicul Stere Miciu, proprietarul Odăii de la Silișcani și căpitanii Gavrilaș Pricochi și Grigoraș Bogdan. Aceștia locuiau în Ștefănești și la 1829 (vezi, Al. Periețzianu-Buzău, *Vidomostie de boerii Moldovei aflați în țară la 1829*, exemplar multigrafiat în 1977 după ms. 5382 de la Biblioteca Academiei).

[175] Arh. St. Iași, tr. 166, op. 184, nr. 20, f. 15 r și tr. 696, op. 772, nr. 1549, f. 86, nr. 287.

[176] *Ibidem*, CCLVII/6, 7, 8, 9, documente care cuprind informații în legătură cu mutarea preotului Ștefan din mahalaua Bădeuți la Ștefănești.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nicii. Astfel, la 1800 *Catastihul* înregistrează pe lîngă locuitorii de la Uliță și Mahalaua surugiei, Mahalaua tîrgului și Ștefăneștii Ganei [177]. Catagrafia întocmită peste două decenii îi distribuie astfel pe cei 451 de birnici ai acestui tîrg: 61 în Mahalaua din Jos, 56 în Todiriţăni, 140 în Mahalaua de Sus, 155 în Frumușica și 39 în Ștefăneștii Ganei și Podari [178].

Informații interesante există și în legătură cu bisericile de pe această moșie: două în Ștefăneşti și cîte una în satele Stînca și Bădeuți [178]. Astfel, în *Catastih* se arată că la 1793—1794 s-au cheltuit peste 895 de lei pentru reparatul bisericii Preacuvioasa Paraschiva [179]. Informația este confirmată, dealtfel, de inscripția existentă și astăzi deasupra ușii acestui monument: „Această sfîntă biserică ce se numește hramul Prapadoamna Paraschiva, fiind vechiă și stricată și rămînînd toată moșia tîrgului Ștefănești sub stăpînirea dumnealui Costandin Paladi vel vornic au bînevoitu de au meremetisit-o cu toată cheltuiala domniei sale atît pe din lăuntru, cît și pe den afară, în zilele prea înălțatului domn Mihai Constantin Sutu Voievod, vechilul lucrului au fost Ștefan Stîrcea și calfă Sandu; 1794 noiembrie 8" [180]. La 13 mai 1811, Ilinca Paladi dă 2 500 lei pentru zugrăvitul catapetesmei „bisericii de piatră de la Ștefănești" [181]. De asemenea, o „samă cuprinzînd cheltuielile casei Paladi pentru perioada 26 octombrie 1827 — 23 aprilie 1828 menționează banii cheltuiți cu „facerea acoperămîntului Sf. Paraschiva de la Ștefănești" [182]. Reparațiile făcute cu această ocazie au fost însă mult mai mari; inscripția pusă deasupra celei prezentate anterior arată: „La anul 1828 oct. 30, clopotnița de la acest sf. lăcaș de aici s-a înălțat (adică de la nivelul inscripției — n.ns.) în sus cu zidul și cu tot meremetul în lăuntru și afară, și cu coperemîntu din nou prin silința și cheltuiala acelor care au avut rîvnă, iar calfă de chetrar și stoler Gligori Goianu (?), zugrav Ion săn Iftodi (?) Crăciun" [183].

Cealaltă biserică din Ștefănești cu hramul Sf. Gheorghe era, probabil, făcută din lemn pe locul actualei biserici cu același hram, care datează din 1853 [184]. Cu o sumă de bani contribuia Constantin Paladi și la construirea, la 1816—1817, a unei noi biserici în satul Bădeuți, cu hramul Sf. Neculai [185].

Este foarte probabil ca pe lîngă bisericile din Ștefănești să fi funcționat încă din secolele anterioare și unele școli. De asemenea, dacă „lefile dascălilor de la amîndouă bisericile menționate în *Catastih* la 1810—1813 [186], ne fac doar să presupunem că se acordau pentru astfel de activități, la 1839 în Ștefănești este atestată una din cele 14 școli din ținutul Botoșani: acum un Ilie Misichie-

---

[177] *Catastih*, f. 8 v.

[178] Arh. St. Iași, tr. 166, op. 184, nr. 20.

[179] *Catastih*, f. 1 r.

[180] Balș G. și Radu Bolomey, *Biserica Sf. Paraschiva din Ștefănești—Botoșani*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", XIX, 1926, p. 36.

[181] *Catastih*, f. 29 r.

[182] Arh. St. Iași, CCCXVI/111.

[183] Balș G. și R. Bolomey, *loc. cit.* Catagrafia din 1820 menționează la această biserică și pe protopopul Gheorghe. La 1838, la această biserică erau cinci preoți și doi dascăli, iar la 1845 doar patru preoți și doi dascăli. Nu este exclus ca documentele care menționează mănăstirea din Ștefănești (pe lîngă nota 52 vezi și *Catastih*, f. 14 și 31 r) să aibă în vedere această biserică care, probabil, că în perioada anterioară a fost și mănăstire.

[184] N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 837. O biserică cu acest hram este menționată prima dată la 1797, cînd în *Catastih* se prevăd „100 lei la catapeteasma Sf. Gheorghe" (f. 7 v). Pentru anii următori, același document înregistrează vinul și banii dați celor două biserici din Ștefănești. La 1 martie 1815, între cele 20 de biserici existente în satele care aparțineau familiei Paladi, erau trecute și patru ctitorii aflate pe această moșie: două în Ștefănești și cîte una în satele Bădeuți și Stînca (Arh. St. Iași, CCLVIII/46).

[185] *Catastih*, f. 37 r.

[186] *Ibidem*, la anii menționați.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vici învăța nemțește și românește nouă elevi, plata fiind făcută de părinții copiilor [187].

Copiii locuitorilor bogați învățau la școlile din Botoșani; astfel, Iancu și Toma, fiii stolnicului Vasile Stîrcea, învățau, la 1842, la pensionul lui Iordachi Olivari din acest oraș [188].

Fără îndoială că și numeroșii evrei din acest tîrg aveau propriile construcții religioase și școli, dar despre ele nu avem încă detalii [189].

•

Cu toate că Ștefăneștii ajung în proprietate particulară, iar evoluția îi este întreruptă de numeroasele jafuri și distrugeri provocate de războaiele ruso-turce [190], documentele atestă, totuși, o dezvoltare economică și o creștere demografică la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a veacului următor [191]. Odată cu extinderea moșiei tîrgului asupra satelor Bădeuți și Stînca, se constată apariția unor noi mahalale ai căror locuitori erau, în primul rînd, agricultori. Dealtfel, existența unui număr mare de birnici, predominarea meșterilor de treapta a treia, dar mai ales lipsa unei industrii manufacturiere, dau, pentru perioada de trecere de la feudalism la capitalism, un *specific semiagrar* acestui tîrg. Cu toate acestea, situarea sa pe unul din cele mai importante drumuri comerciale și la o oarecare distanță față de orașele din nordul Moldovei, precum și prezența pe lîngă negustorii români și a celor evrei și armeni au făcut ca, în ciuda menținerii monopolurilor feudale, activitatea comercială desfășurată în Ștefănești să fie înfloritoare și în această perioadă.

Urmărind strîngerea într-un timp scurt a unor capitaluri cît mai mari (acestea proveneau din arendarea veniturilor tîrgului, dar mai ales din vînzarea băuturilor sau a produselor agricole care îi reveneau din dijmă, din uiumul morilor și de pe propria rezervă), proprietarul făcea investiții relativ mici pe această moșie, folosind, pentru întreținerea construcțiilor, munca locuitorilor din acest tîrg. De asemenea, scăderea numărului de birnici ai acestei localități în anii premergători revoluției de la 1848 s-a datorat mai puțin faptului că aici nu a existat o industrie manufacturieră care să absoarbă forța de muncă — aceasta lipsea, dealtfel, și la începutul acestui secol — cît mai ales evaziunii fiscale la

---

[187] „Ioan Neculce", fasc. 6, 1926—1927, p. 221.

[188] *Ibidem*, p. 222.

[189] Catagrafiile din 1820, 1837, și 1845 înregistrează printre evreii din Ștefănești nu numai pe rabini și hahami, dar și pe unii dascăli și ceaușii.

[190] La 1 septembrie 1739, la Ștefănești delegația clerului și boierilor condusă de vornicul Cantacuzino-Deleanu și Alexandru Duca, prezentau lui Münnich o scrisoare către țarină; dealtfel, pe aici trebuie să fi trecut și oștile care în vara aceluiași an au înfrînt pe turci la Stăuceni *(Istoria României*, III, București, 1964, p. 472). De asemenea, în descrierea călătoriei lui W. Crzanowski din anul 1780 se arată că „trecînd prin satul Costești, locuit de moldoveni, se trece riul Prut la satul Ștefănești (Stefaneszty), opt ceasuri de drum de la Brînzeni. *Acest sat a fost cu totul distrus în timpul ultimului război* (cel din 1768—1774, n. ns.), *iar acum este reclădit în întregime nou*" (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 227 și 235. Localitatea a avut de suferit și în timpul războiului care a izbucnit în 1787; un raport din Constantinopol din 15 mai 1788 arată că după o scurtă ciocnire care a avut loc între oastea austriacă și cea otomană, ultimii s-au repliat la Ștefănești (N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, II, București, 1896, p. 237—238). Și în cursul campaniilor din 1806—1812 acest tîrg a cunoscut urmele războiului *(Catastih*, f. 29 v). Un document din 27 februarie 1816 arată că în Ștefănești se aflau un număr de ostași turci în frunte cu un agă de beșlii, care trebuiau să participe la strîngerea fînețelor pentru oastea din Moldova *(Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București, 1965, p. 426, nr. 1492). De asemenea, activitatea locuitorilor acestui tîrg trebuie să fi fost stînjenită și de faptul că după transformarea Hotinului în raia (1715), drumul de pe malul Prutului a fost tot mai des folosit de oștile turcești.

[191] Vezi Anexa.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care era supusă această categorie de oameni. Odată cu scăderea numărului de birnici se constată, în ciuda înmulțirii abuzurilor arendașilor, o sporire a numărului de meșteri și negustori — de la 143 în 1829, la 215 în 1845 — crescînd, astfel, ponderea acestora în Ștefănești (la 1359, din cele 560 de familii ale tîrgului, doar 41 erau de cultivatori). Ca urmare a acestui fapt, putem considera că acest tîrg își continuă evoluția demografică [192], căpătînd, spre mijlocul secolului al XIX-lea, un pronunțat *caracter meșteșugăresc-negustoresc.*

ANEXĂ

	1798*	1803	1807*	1816	1820	1829	1832	1838	1845**
Birnici		149		170	451	463	232	162	109
Scutiți de bir				15	31	49			
Negustori — starea a-II-a							3		
Negustori — starea a III-a							69		53
Negustori — calfe							3		15
Meșteri — starea a -III-a							68		35
Meșteri — calfe									13
Negustori hrisomiliți						1			
Breslași		12			36				
Slujitori ai bisericii — preoți					6		8	8	7
Slujitori ai bisericii — dascăli					2	15	5	4	4
Slujitori ai bisericii — ciocli					6				
Slujitori ai căpităniei					19				
Boierii						5			
Privilligheți						5	7	3	2
Mazilii							1		
Ruptași					1	1	1		
Ruptele vistieriei							2		
Postelnicei					3				
Vatafi							1	1	1
Evrei		136			70	78		70	157
Supuși străini						7			
Străini		25			30				
Țigani						4			
Slujbași volnici							23		
Cei apăruți în cărțile ocîrmuirii									2
Scutiți de strajă							9		
Căpătăieri									16
Bătrîni și nevolnici							26	26	30
Văduve							75	46	29
Numărul familiior	428		612		655	628	532		473
Total sufletе realizat prin înmulțirea cu 5	2 040		3 065		3 275	3 140	2 660		2 365

* După *Catastih...*, f. 9 r. și 23 r.

** La tîrgul propriu-zis (vezi Gh. Platon, *loc. cit*, Anexa II) am adăugat 164 de familii reprezentînd locuitorii unei mahalale atestată acum ca *satul Ștefănești.*

[192] La 1829, cu ocazia unui recensămînt ordonat de autoritățile ruse de ocupație, în care pentru prima dată era cuprinsă întreaga populație a acestei localități, între cele 28 de orașe și tîrguri moldovenești, Ștefăneștii ocupau locul al XI-lea, atît după numărul caselor, cît și după cel al locuitorilor (Arh. St. Iași, tr. 644, dosar 588, f. 23—24).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOUVELLES CONTRIBUTIONS RELATIVES À L'HISTOIRE DU BOURG ȘTEFĂNEȘTI (XVIII-E SIÈCLE — MILIEU DU XIX-E SIÈCLE)

RÉSUMÉ

Après avoir, dans un article publié dans le tome XV de l'*Annuaire de l'Institut d'histoire et d'archéologie „A. D. Xenopol"* (p. 283—296), présenté l'évolution du bourg Ștefănești aux XVe—XVIIe siècles, l'auteur communique une série d'informations relatives à l'histoire de ce bourg jusqu'au milieu du XIXe siècle. Il relate comment le domaine du bourg Ștefănești, ainsi que ce bourg sont devenus la propriété de la famille Paladi. Il décrit ensuite l'évolution sociale-économique, démographique et culturelle de cette localité, fondant son exposé sur des documents en grande partie inédits.

La principale occupation des habitants de Ștefănești, durant cette période, a été l'agriculture et l'élevage. Il n'y a pas eu d'industrie manufacturière. La position géographique de ce bourg à l'intersection d'importantes routes commerciales et à une certaine distance des villes du nord de la Moldavie, ainsi que la présence de commerçants juifs et arméniens ont contribué, malgré le maintien des monopoles féodaux, à ce que l'activité commerciale à Ștefănești soit florissante, surtout pendant la première moitié du XIXe siècle.

Dans les années qui ont précédé la révolution de 1848, on constate que le nombre des contribuables adonnés à l'agriculture a diminué, tandis que le nombres des commerçants et des artisans a augmenté. Ainsi, dans le bourg Ștefănești, ont prédominé les commerçants et les artisans.

Selon le registre des revenus du bourg Ștefănești de 1793 à 1819, les principaux revenus de ce bourg provenaient de l'affermage des impôts sur les bouchers, sur les peseurs, sur la vente des bestiaux, sur l'eau-de-vie, le goudron et la bière. La vente du vin et des produits agricoles récoltés sur son domaine procurait au propriétaire d'importants revenus.

La conclusion de l'auteur est que, quoique Ștefănești ait été la propriété d'une famille de grands boyards et qu'il eut à subir de grands dégâts au cours des guerres entre la Russie et la Turquie, les documents mettent en évidence qu'à la fin du XVIIIe siècle et durant la première moitié du XIXe siècle ce bourg s'est développé économiquement et sa population a augmenté.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ORGANIZAREA ŞI CONŢINUTUL ÎNVĂŢĂMÎNTULUI PUBLIC DIN MOLDOVA ÎNTRE ANII 1832 ŞI 1848

DE

GABRIEL BĂDĂRĂU

Spre deosebire de învăţămîntul epocilor anterioare, şcoala din Moldova deceniilor ce au precedat revoluţia de la 1848 a stat de mai multe ori în atenţia istoricilor. Retrospectiva dezvoltării şcolii moldovene pînă în perioada regulamentară s-a realizat, mai ales, în cadrul unor lucrări mai largi privind istoria învăţămîntului şi pedagogiei în România [1]. Evoluţia şi activitatea unor instituţii cu tradiţii deosebite în domeniu au format obiectul unor studii monografice [2], iar diferite aspecte particulare au fost înfăţişate în contribuţii de mai mică întindere [3]. Sintezele de istoria culturii, literaturii sau naţională oferă, evident, şi date integratorii în ceea ce priveşte evoluţia sistemului de învăţămînt şi instituţiilor de profil [4].

[1] Vezi : V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor, vol.* I—IV, Bucureşti, 1892—1900 ; N. Iorga, *Istoria învăţămîntului românesc*, Bucureşti, 1928 ; *Istoria învăţămîntului din România* (compendiu), Bucureşti, 1971; *Contribuţii la istoria învăţămîntului românesc. Culegere de studii*, Bucureşti, 1970 ; *Contribuţii la istoria şi dezvoltarea Universităţii din Iaşi 1860—1960*, Bucureşti, 1960 ; V. Tempea, *Istoria pedagogiei*, Bucureşti, 1923 ; A. Manolache, T. Dumitrescu şi Gh. Pîrnuţă, *Gîndirea pedagogică a generaţiei de la 1848*, Bucureşti, 1968 ; *Filozofia românească de la origini pînă astăzi*, vol. V, *Pedagogia*, de Şt. Bîrsănescu ; Idem şi colaboratorii, *Istoria pedagogiei*, Bucureşti, 1974 ; Stanciu Stoian, *Pedagogia română modernă şi contemporană*, Bucureşti, 1976, ş.a.

[2] A. D. Xenopol şi C. Erbiceanu, *Serbarea şcolară de la Iaşi, cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la înfiinţarea învăţămîntului superior în Moldova*, Iaşi, 1885 ; Gh. Adamescu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Mînăstirea Socola*, Bucureşti, 1904 ; I. Andreescu. *De la Academia Mihăileană la Liceul Naţional 1835—1935*, Iaşi, 1936 ; Şt. Bîrsănescu, *Academia domnească din Iaşi 1714—1821*, Bucureşti, 1962 ; idem, *Schola latina de la Cotnari*, Bucureşti, 1957 ; Ariadna Cioran-Camariano, *Academiile domneşti din Bucureşti şi Iaşi*, Bucureşti, 1971.

[3] Vezi bibliografia şi notele noastre.

[4] Printre altele : *Istoria literaturii române*, tom. 1—3, Bucureşti, 1970—1973 ; D. Popovici, *La litterature roumaine á l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I—II, Bucureşti, 1901 ; idem, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea. De la 1821 înainte*, vol. I, *Epoca lui Asachi şi Eliad*, vol. II, *Epoca lui M. Kogălniceanu*, Bucureşti, 1907 ; idem, *Istoria bisericii române* ; Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'espirit publique en Roumanie*, Paris, 1898 ; idem, *La Roumanie au XIX-é siecle*, Paris, 1914 ; Şt. Bîrsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii româneşti (sec. X—XVI)*, Bucureşti, 1971 ; Al. Duţu, *Sinteză şi originalitate în cul-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istoria dezvoltării şcolii din Moldova după 1832 (data intrării în vigoare a Regulamentului Organic) nu poate fi ruptă de întreaga evoluţie anterioară. Premisele obiective necesare progresului învăţămîntului şi diversificării lui au apărut cu mult înaintea acestei date, iar importante măsuri şcolare fuseseră deja înfăptuite. Preluînd şi dezvoltînd aceste începuturi, şcoala creată în condiţiile Regulamentului Organic a reprezentat o etapă nouă în direcţia realizării unui învăţămînt naţional, corespunzător unor necesităţi dominante ale epocii. Etatizarea învăţămîntului şi clarificarea elementelor principale ale unei politici şcolare, crearea unui corp didactic corespunzător, elaborarea unei legislaţii în materie, cu o largă deschidere spre modernizare, specializare şi practică au asigurat bazele evoluţiei ulterioare, relativ rapide, a învăţămîntului românesc de toate gradele. Informaţia documentară de epocă, mult mai bogată şi diversă, face să ne apară ca firească atenţia sporită acordată noii etape în dezvoltarea şcolii noastre, însă un studiu cuprinzător asupra întregului sistem de învăţămînt — public, privat, orăşenesc, sătesc, specializat, profesional, superior — în conţinutul, organizarea şi evoluţia lui, după 1832 pînă la revoluţia de la 1848, nu avem, încă, în istoriografia problemei. Totuşi, despre şcoala din Moldova epocii se poate constitui o bibliografie destul de întinsă, care completată cu informaţiile oferite de arhive poate să dea o astfel de imagine de ansamblu.

Deşi nu avem, încă, la dispoziţie un corpus de documente referitoare la evoluţia învăţămîntului, contribuţiile documentare sînt mult mai numeroase acum decît cele reprezentate de cunoscuta „Istorie a şcoalelor" a lui V. A. Urechia, amintită deja. Această primă istorie mai amplă a învăţămîntului românesc este, de fapt, o culegere cronologică de documente, în patru volume, lipsind comentariul ştiinţific, interpretările şi concluziile fiind foarte puţine şi sumare. Pentru perioada ce ne interesează, multe din documentele fundamentale privind dezvoltarea învăţămîntului public sînt cuprinse în paginile acestei lucrări. O parte din acestea au fost publicate şi în volumele „Manualului administrativ al Principatului Moldovei..." [5], în tomurile Analelor Parlamentare [6], precum şi în paginile „Curierului românesc", „Spicuitorul moldo-român", „Foaei satelor" sau „Buletinului — foae oficială". Adevărată cronică cotidiană a evenimentelor majore din societatea moldovenească, colecţia „Albinei româneşti" consemnează în numerele sale, pe lîngă altele, aproape toate datele mai importante legate de organizarea şi funcţionarea şcolilor publice, fiind o sursă documentară şi o oglindă fidelă a progreselor făcute de acestea. Colecţiile de documente „Uricariul" [7] şi „Hurmuzaki" [8] înseriază în paginile unor volume şi multe acte cu privire la domeniul luat aici în discuţie. De fapt, „aşezămintele", regulamentele, proiectele de organizare a învăţămîntului, intrate sau nu în vigoare, au fost publicate în cea mai mare parte sub formă de broşuri oficiale, însoţite, uneori, de unele statistici [9].

tura română, Bucureşti, 1971 ; idem, *Cărţile de înţelepciune în cultura română*, Bucureşti, 1972 ; A. D. Xenopol, *Istoria românilor în Dacia Traiană*, mai ales volumele V şi VI, Iaşi, 1888—1893 ; N. Iorga, *Istoria românilor*, cu deosebire vol. VII şi VIII, Bucureşti, 1928 ; V. A. Urechia, *Istoria românilor*, 1891—1901 ; I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, Bucureşti, 1915 ; *Istoria României*, tratat, vol. I—IV, Bucureşti, 1960—1964.

[5] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei cuprinzătoriu legilor şi dispoziţiilor introdose în ţară de la anul 1832 pînă la 1855, înorînduite de o comisie din înaltul ordin al Înălţimii sale Principelui Domnitor al Moldovei, Gr. Alexandru Ghica Vv.*, Iaşi, 1855—1856.

[6] *Analele Parlamentare ale României*, tom. I—IV, Bucureşti, 1895.

[7] *Uricariul*, vol. I—IX.

[8] Mai ales, Hurmuzachi, N. Iorga, *Documente...*, vol. XIV, Bucureşti, 1957.

[9] Vezi de exemplu, *Proiectul de reorganizarea învăţăturilor publice în Principatul Moldovei*, Iaşi, 1847 ; *Aşezămîntul pentru reorganizarea învăţăturilor publice în Principatul Moldovei*, Iaşi, 1851, sau cele apărute sub semnătura lui Gh. Asachi : *Statistica învăţăturilor publice din Moldova*, Iaşi, 1832 ; *Ecspoziţia stării învăţăturilor în Moldova de la alor restatornicire, 1828 pînă la 1843*, Iaşi, 1845 ; *Relaţie istorică asupra shoalelor naţionale din Moldova de la a lor răstatornicire, 1828—1838*, în „Buletin-foae oficială", nr. 5, extraordinar, Iaşi, 1838 ; *Cvestia învăţăturilor publice în Principatul Moldovei*, Iaşi, 1858, etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Însă, evident, informaţiile cele mai bogate le oferă fondurile de arhivă, încă insuficient exploatate [10].

Pe lîngă dezvoltarea direcţiilor anterioare, şcoala regulamentară moldoveană s-a constituit şi ca o etapă a începuturilor, mai ales în ceea ce priveşte învăţămîntul specializat, profesional şi superior. Aspecte şi momente diferite din noua etapă de dezvoltare a învăţămîntului ca serviciu public au fost reconstituite şi considerate în implicaţiile lor în lucrări speciale, fără a oferi, totuşi, o sinteză. Printre lucrările mai vechi, o notă aparte o reprezintă, credem, lucrarea lui A. D. Xenopol şi C. Erbiceanu, amintită mai sus, cu numeroase date precise, documentate, prezentate organic şi într-o manieră mai cuprinzătoare. Însoţită de un „Memoriu asupra învăţămîntului", o scurtă retrospectivă asupra momentelor remarcabile din istoria învăţămîntului în Moldova medievală pînă la 1828, lucrarea, scrisă într-un moment aniversativ, găseşte rădăcinile învăţămîntului superior din ţară definitiv consolidate odată cu reînfiinţarea Gimnaziului Vasilian şi crearea Academiei Mihăilene, deşi unele începuturi se datează mult anterior. Totodată, despre un învăţămînt specializat şi profesional se poate vorbi începînd tot din această perioadă, concluzie care este cu totul îndreptăţită. Însoţită fiind de unele documente fundamentale, privind normarea şi evoluţia organizatorică şi de conţinut a sistemului de învăţămînt, lucrarea rămîne, firesc, în cea mai mare parte la aspectele generale referitoare la această devenire.

Implicat în toate momentele de seamă şi participant la luarea principalelor hotărîri privind conţinutul şi direcţiile de dezvoltare a învăţămîntului, Gheorghe Asachi nu poate lipsi din nici o istorie a şcolii româneşti. Reconstituirea activităţii şi vieţii sale într-o adevărată biobibliografie, prilejuieşte lui N. C. Enescu, de fapt, realizarea şi a unei istorii a învăţămîntului public din Moldova din prima jumătate a secolului trecut, care poate fi întregită şi cu datele din lucrările biografice asupra lui A. Velini, Gh. Săulescu şi Dimitrie Pop — printre primii profesori ai şcolilor naţionale din Iaşi [11]. În numeroasele titluri, ce reprezintă scrierile lui C. Erbiceanu, sînt cuprinse şi diverse ştiri, documente referitoare la şcoala din Moldova, slujitorii ei, elevi etc., mergînd şi în perioada ce ne interesează [12]. O primă imagine unitară asupra învăţămîntului din toate cele trei ţări române o încearcă George Missail, într-un număr de nouă articole, publicate sub titlul „Şcoalele şi învăţătura la români" în „Buletinul instrucţiunii publice 1865—1866". Mergînd cu referirile sale eterogene pînă la 1860, autorul dă unele informaţii şi despre situaţia şcolilor din Moldova după 1832. Articolele sale rămîn meritorii numai ca lucrări de început, neavînd o suficientă bază documentară, în timp ce majoritatea concluziilor avansate sînt nefundamentate, neştiinţifice şi hazardante chiar. Face, însă, printre primii, referiri la şcoala sătească din epocă.

Din istoriografia problemei, cea mai neglijată a fost, de fapt, şcoala sătească şi ţinutală [13]. În toate lucrările amintite, referirile la aceasta sînt sporadice şi cu

[10] Cel mai generos, Fondul „Ministerului Cultelor şi Instrucţiunilor Publice — Moldova", Arhivele statului Bucureşti. Pe lîngă aceasta, documente utile conţin şi fondurile: „Ministerul Învăţămîntului", „Eforia Scoalelor Naţionale", „Eforia şcolilor din Moldova şi Ţara Românească", „Fundaţia culturală regală", „Ministerul de interne — Moldova", „Mitropolia Moldovei", „Biserici din Moldova şi Ţara Românească". „Adunarea Legislativă Iaşi", „Episcopia Huşi", — toate de la Arhivele statului Bucureşti, sau fondurile „Secretariatul de sat al Moldovei", „Meissner", „Eforia oraşului Iaşi", fondurile prefecturilor de la Arhivele statului Iaşi etc.

[11] N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi, organizatorul şcolilor naţionale din Moldova*, Bucureşti, 1962; idem, *Gheorghe Săulescu, Dimitrie Pop, Anton Velini*, Bucureşti, 1970.

[12] Printre acestea, *Istoricul Seminariului Veniamin din Mînăstirea Socola*, Iaşi, 1885, *Bărbaţi culţi greci şi români şi profesorii din Academiile din Iaşi şi Bucureşti din epoca fanariotă (1650—1821); Viaţa şi activitatea Preasfinţitului Neofet Scriban, episcop de Edesa şi fost profesor la Seminariul Veniamin din Mînăstirea Socola*, Bucureşti, 1888; *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei şi a Catedralei mitropolitane din Iaşi*, Bucureşti, 1888.

[13] Broşurile oficiale: *Şcoalele săteşti din România*, Bucureşti, 1868 şi *Şcolile noastre săteşti*, Bucureşti, 1890, nu le putem considera în rîndul lucrărilor de acest fel.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

caracter general. În lucrări mai mici, de dată mai recentă, există preocupări și în această direcție [14], înfățișarea evoluției învățămîntului elementar din mediul rural rămînînd, încă, o sarcină a cercetării istorice în domeniu.

Cum se arăta și mai sus, în etapa luată aici ca loc comun de referință își plasează începuturile și învățămîntul special profesional și se pun bazele de perspectivă celui universitar românesc. Această stare de fapt rezultă din cele amintite pînă aici, precum și dintr-un număr de diverse contribuții mai noi. Le semnalăm, cu titlu de exemplu, numai pe cele ce privesc primele măsuri în domeniul învățămîntului larg științific universitar (juridic, economic, agronomic) și tehnico-profesional [15].

Învățămîntul public din Moldova s-a dezvoltat în organică legătură cu cel din Țara Românească și Transilvania, legătură realizată atît de similitudinea factorilor istorici, cît și de comunitatea ideologico-programatică. Totodată, se răspîndesc tot mai mult ideile progresiste despre educație, — necesitatea, obiectivele și căile de realizare a ei — încît se poate schița și o pedagogie a epocii, care a stat la baza dezvoltării unui învățămînt național modern [16].

Pornind de la realitatea faptului că un sistem de învățămînt se dezvoltă pe terenul obiectiv determinat al unor necesități, e util și interesant de relevat evoluția organizatorică și conținutul acestuia în întregul context al epocii. De aceea, reformulată sub aspecte multiple și variate, cu implicații și rezonanțe noi, problema impune o documentare multilaterală, o bază de informare pe cît posibil mai largă, ceea ce nu exclude, însă, necesitatea selecționării izvoarelor în scopul unei prezentări echilibrate și sistematice, potrivit importanței și semnificației fiecăruia. Pentru a realiza o imagine veridică și cuprinzătoare totodată, se impune considerarea fenomenelor cercetate, privind evoluția învățămîntului, în raport cu „totul" vieții social-politice și culturale din care face parte, în conexiunea lor cu toate părțile întregului. În această perspectivă urmărim să realizăm o imagine de ansamblu a învățămîntului public din Moldova în perioada de după 1832 pînă la revoluția din 1848, care va deschide noi orizonturi școlii românești, opunîndu-i criteriile privitoare la utilitate, mijloace, scop, la „contemporaneitate" acestui sistem, la valorile practice promovate sau la mesajul ideologic slujit. Aceasta obligă o astfel de grupare a materialului, care să înlesnească reliefarea sistematică a diverselor caracteristici principale și trăsături particulare ale obiectului lucrării. Drept consecință, necesitatea sistematizării materialului, potrivit celor de mai sus, a determinat o anumită diviziune a lucrării, înfățișîndu-se într-o primă parte evo-

---

[14] Printre altele, contribuțiile lui: I. Antohi și Al. Andronic, *O școală sătească din Moldova în preajma anului 1848*, în „Revista arhivelor", 1958, 1, nr. 1—2, p. 195—200; Gh. Lungu și Adrian Pricop, *Contribuții asupra istoricului școlilor fondate și întreținute de biserică în orașul Botoșani (sec. XVII—XIX)*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", 1965, nr. 5—6, p. 295—303; Gh. Untaru, *Începuturile învățămîntului public în Focșanii Moldovei*, în *„Studii și articole de istorie"*, 2, 1957; Paul Păltănea, *Contribuții la istoria învățămîntului din Galați*, în „Cercetări istorice", serie nouă, VIII, 1977.

[15] I. Cojocaru, *Începuturile învățămîntului tehnic și profesional în Moldova și Țara Românească*, București, 1967; M. Avădănii, *Din trecutul învățămîntului juridic în Moldova*, „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza", serie nouă, secțiunea III-a, tom. II 1956; N. I. Popa, *Școala din Moldova ca instrument de difuzare a științei (1829—1848)*, în „Studii și cercetări științifice", istorie, Iași, 1954, nr. 3—4; M. Todosia și N. Stoica, *Începuturile învățămîntului economic la Iași*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza", serie nouă, secțiunea a III-a, tom. VI, fasc. 2, 1960; Al. Andronic și Gh. Ungureanu, *Învățămîntul agricol în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări științifice", istorie, Iași, 1958, nr. 9, fasc. 1—2, p. 99—124; Al. Andronic și I. Antohi, *Gh. Asachi și unele probleme privind introducerea învățămîntului practic în Moldova*, în „Revista arhivelor", 3, nr. 1, p. 194—203.

[16] În această privință citățm: Stanciu Stoian, *Despre concepția învățămîntului public din anul 1848*, în „Studii", nr. 1, 1948; A. Manolache, T. Dumitrescu și Gh. Pîrnuță, *Gîndirea pedagogică a generației de la 1848*, București, 1968.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luţia legislaţiei şcolare elaborate în baza Regulamentului Organic, cu finalitatea de a stabili cadrul instituţional-normativ în care s-au pus bazele învăţămîntului de toate gradele din Moldova ca serviciu public. O a doua parte are ca obiect studierea organizării şi conţinutului învăţămîntului public în limitele de timp precizate, pregătind, de fapt, materialul din care îşi va trage substanţa a treia parte a lucrării, în care se evidenţiază, într-o încercare integratorie, rolul şcolii în procesul istoric de cristalizare a conştiinţei naţionale şi desăvîrşire a naţiunii române.

I. *Începuturile organizării şi cadrul instituţional. Regulamentul Organic şi legislaţia şcolară elaborată în baza lui. Lupta pentru apărarea învăţămîntului superior în limba română.*

Regulamentul Organic, prima constituţie românească, scrisă şi pusă în practică, a fost legiuirea fundamentală după care s-au condus Moldova şi Ţara Românească după 1831. Cu un pronunţat caracter aristocratic-feudal, Regulamentul Organic nu era o lege specială, ci o lege cadru, dispunînd, mai ales la nivel de principii şi reglementări generale, în domeniile principale ale organizării politice şi administrativ-economice a ţării, chiar dacă în unele compartimente mergea pînă la reglementări de amănunt.

În aceeaşi modalitate, dispunea şi în matere de învăţămînt în art. 418—424 din cap. IX [17].

Regulamentul Organic proclamă, pentru prima dată, învăţămîntul drept sarcina statului, şcoala o instituţie permanentă şi pune bazele unei politici şcolare naţionale. Pe temeiul acestuia au fost elaborate primele legiuiri şcolare, în deplinul înţeles modern al cuvîntului, în Principatele Române. În felul acesta, făcea să înceteze situaţia de provizorat şi de discontinuitate a şcolii în Moldova, creînd un adevărat sistem de învăţămînt instituţionalizat, cu un conţinut şi o organizare asigurate prin lege.

Regulamentul Organic, făcînd din şcoală un serviciu public, prevedea că limba de predare va fi cea română, iar „creşterea publică a tinerilor, care este una din cele mai mari şi mai însemnate ramuri, se va împărtăşi de toată îngrijirea şi de privigherea guvernului" [18]. Ca expresie a victoriei curentului naţional în Moldova, art. 421 al Regulamentului preciza: „Cursul tuturor învăţăturilor va fi în limba moldovenească, nu numai pentru înlesnirea şcolarilor şi cultivarea limbei patriei, ci încă şi pentru cuvîntul că toate privinile publice trebuie să se tractărisească în această limbă, pe care locuitorii o întrebuinţează şi-n serbările bisericeşti".

Pentru a se realiza cît de cît principiul că şcoala este un bun public, prin Regulament se hotăra ca fiecare ţinut să aibă o şcoală „obştească, naţională" începătoare (elementară), iar pentru început prevedea că aceste şcoli „se vor aşeza în oraşele: Romanul, Huşul, Galaţii, Focşanii, Bîrladul şi Botoşanii" [19].

Erau incluse stipulaţii referitoare la întemeierea unui învăţămînt agronomic, tehnico-profesional, militar şi pentru fete. Astfel, pentru a se lega învăţămîntul de nevoile practice ale societăţii, se prevedea că, „afară de celelalte ramuri de învăţătură, se va învăţa într-un institut aşezat aproape de Eşi teoria şi practica iconomii de cîmp şi de pădure, după cele mai bune metoduri şi potrivit cu clima şi trebuinţele ţării, în urmă aseminea instituri se vor aşeza prin ţară" [20]. Ca declaraţie formală se prevedea că instrucţia trebuie să fie generală, dar, în acelaşi timp, se preciza că învăţătura nu va fi egală pentru toţi cetăţenii, ci potrivit cu rolul lor în societate. Astfel, prin art. 422 se stabilea că „spre a se putea creşte fii dregătorilor publici cu un chip viitoarei lor soarte cerşite de îmbunătăţire la a lor creştere fizică şi morală, o coleghie pentru creşterea a o sută de

[17] *Regulamentul Organic al Moldovei*, publicat în „Analele Parlamentare ale României", tom. I, partea a II-a, 1831, Bucureşti, 1893 p.. 79—215.

[18] Art. 418 din *Regulament*.

[19] *Ibidem*, art. 420.

[20] Art. LXXXV din *Anecsa Litera D, Despre casăle obşteşti*, cap. VII, *Despre învăţătura publică* în *Regulamentele Organice ale Valahiei şi Moldovei*, publ. de P. Negulescu şi G. Alexianu, vol. I, Bucureşti, 1944, p. 230.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tineri se va zidi alături cu Academia"... şi că „într-o mănăstire învecinată de capitală se va aşeza un institut de educaţie pentru 50 fiice şi orfane a dregătorilor statului...".

Administraţia generală a şcolilor era încredinţată Epitropiei Învăţăturilor Publice.

Cheltuielile şcolilor urmau să fie acoperite prin alocaţii bugetare — 200 000 lei anual — şi dintr-un fond creat prin prelevarea la buget a „zeciuialei" din lefurile funcţionarilor publici şi din pensii [21].

Mai puţin clar, dar mai evident în legislaţia ce a urmat, Regulamentul Organic punea problema educaţiei omului ca tot, aşa cum o concepea în această epocă şi pedagogia modernă, neoumanistă, al cărei caracter progresist se afirma tocmai prin idei despre valoarea omului şi „datoria noastră" de a-l cultiva.

Reglementînd inegal şi incomplet problemele şcolii, Regulamentul Organic lăsa cele mai multe aspecte ale instrucţiunii publice în Moldova spre soluţionare în seama legilor speciale, regulamentelor şi reformelor ce vor urma în baza lui. Una din marile lipsuri ale Regulamentului, subliniată de toţi istoricii şi cercetătorii, era faptul că lăsa în afara atenţiei sale şcolile sătesti. Aceasta va duce la menţinerea situaţiei defavorabile a învăţămîntului în satele moldovene în întreaga perioadă la care ne referim, deşi transformările economice şi politice ce caracterizează epoca au silit guvernul, pe domnitor şi chiar pe unii boieri să se ocupe de educarea, cît de cît, a ţăranului. Iniţiativa a pornit, uneori, chiar din partea ţărănimii, cuprinsă în fluxul înnoitor, manifest în societatea moldovenească, a deceniilor prepaşoptiste.

De fapt, Regulamentul Organic consolida şi dezvolta nişte începuturi existente deja, privind etatizarea învăţămîntului, mai evidente sub domnia lui Ioan Sandu Sturza, creînd cadrul legislativ general şi-n acest domeniu.

Prevederile regulamentare cu referinţă la şcoală au fost făcute cunoscut înainte de intrarea în vigoare a Regulamentului Organic (1 ian. 1832). Astfel, la 3 decembrie 1831 se dădea publicităţii actul semnat de boierii Divanului din acel an, relativ la aşezarea şcolilor publice din Moldova şi înfiinţarea unei academii în Iaşi [22].

Actul reia, extinzînd puţin, cele prevăzute în Regulament la art. 418—424. Se arăta că „între nenumăratele îmbunătăţiri ce prin Organicescul Regulament se revarsă asupra tuturor stărilor lăcuitoare în cuprinsul Moldaviei, una din cele de frunte este statornicirea în capitalie Eşii a unei academii, spre învăţătura celor mai folositoare ştiinţi şi prin politiile şi tîrgurile de prin ţinuturi aşăzarea şcoalelor începătoare, pentru a pute tinerii cîştiga acea întîi învăţătură neapărată". Divanul punea în sarcina isprăvniciilor luarea măsurilor menite să asigure realizarea practică a acestor hotărîri : asigurarea localului corespunzător, acoperirea unor necesităţi materiale, măsuri despre care trebuiau să informeze, prin jurnal, Epitropia.

Organizarea detaliată şi normele de funcţionare a învăţămîntului au fost precizate şi dezvoltate în mai multe regulamente, din care primul, intitulat „Reglement de l'instruction publique en Moldavie" [23], alcătuit de Gh. Asachi, a intrat în vigoare la 1 martie 1831. În el, autorul dezvoltă prevederile Regulamentului Organic şi „Statistica învăţăturilor publice în Moldova", precizînd şi elementele de conţinut ale lecţiilor. Acest prim regulament a constituit modelul după care vor fi elaborate cele ce i-au urmat, cu îmbunătăţirile necesare. Prevederile acestuia erau extinse, de la început, şi asupra şcolilor particulare şi pensioanelor, sub aspectul conţinutului şi al controlului.

Epitropia, alcătuită pentru început din trei membri, — preşedinte fiind Gh. Asachi —, răspundea de partea ştiinţifică, administrativă şi de poliţie interioară în şcolile publice şi „institutele private de educaţie". Ea administra bugetul, numea profesorii şi personalul şcolilor sau proceda la destituiri în caz de

[21] Cf. art. 423 din *Regulament*.

[22] Publ. în „Buletinul Ioan Neculce", fasc. 7, 1928, p. 155—156.

[23] Textul la Arhivele statului Bucureşti, Fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunilor Publice — Moldova, dosar 133/1832, f. 1—11. (În continuare : Arh. st. Bucureşti, F.M.C.I.P. Mold.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neîndeplinire a obligaţiilor acestora. Epitropia răspundea şi de conţinutul lecţiilor, de calitatea publicaţiilor şi lucrărilor (manualelor) destinate a fi folosite în şcoli. precum şi de „toate cele ce vor putea ajuta la răspîndirea luminilor în ţară şi la extinderea artelor cele mai utile“ [24]. Direcţiunea specială a instrucţiunilor publice era încredinţată referendarului, sau directorului, care era, în acelaşi timp, şeful cancelariei şi al Epitropiei. El era obligat să inspecteze zilnic şcolile din Iaşi şi, cel puţin, o dată pe lună, cele ţinutale. Deoarece instrucţia publică era „o noutate“ în ţară, se prevedea, prin art. 7, alcătuirea unei comisii care să cerceteze manuscrisele, compuse sau traduse, din punct de vedere al limbii şi conţinutului. Se preciza că neologismele pot fi acceptate numai acolo unde sînt indispensabile pentru exactitatea expresiei, şi atunci acordîndu-se mare atenţie „spiritului moldovenesc“. În ceea ce priveşte numărul şi gradul instituţiilor de instruire publică, Regulamentul preciza că acestea sînt : a) Gimnaziul Vasilian, fondat în 1644 de Vasile Lupu şi restabilit de Epitropie la 1 ianuarie 1828 ; b) alături de gimnaziu exista un Institut provizoriu pentru fiii funcţionarilor de stat ; c) şase şcoli elementare, înfiinţate în consecinţa prevederilor regulamentare la Roman, Huşi, Botoşani, Bîrlad, Galaţi şi Focşani ; d) Seminarul Socola, destinat formării clericilor. Nu sînt, evident, incluse şcolile particulare şi cele sătesti existente şi înfiinţate din iniţiativa altor factori interesaţi. Şcoala pentru fete încă nu luase fiinţă, dar era anunţată în cuprinsul art. 12. La fel şi în ceea ce priveşte înfiinţarea Academiei, prevăzută de Regulamentul Organic. În cele referitoare la gradul şi felul claselor se preciza că gimnaziul se compune din : a) o clasă elementară, b) o clasă normală şi c) patru clase de umanităţi (sau umanioare). Pentru clasele elementare cursul era fixat la 6 luni şi cuprindea : citirea, scrierea, numărarea, memorizarea. Metoda recomandată era cea mutuală (lancastriană). La clasele normale cursul era fixat pentru doi ani, perioadă în care trebuiau parcurse :

— primele cunoştinţe, după manualele tipărite în Moldova,
— catehismul, după manualul imprimat de Mitropolie,
— gramatica moldovenească pe scurt,
— elemente de aritmetică, cele patru operaţii, după un curs de matematică tradus de aga Gheorghe Asachi,
— elemente de geografie generală, după geografia lui Steiner, tradusă de profesorul Fabian,
— caligrafia. Predarea tuturor acestor obiecte trebuia să se facă după manuscrisele autorizate de Epitropie.

Şcolile ţinutale se compuneau dintr-o clasă elementară şi două normale, cu un curs de doi ani. În gimnaziu, pe lîngă clasele arătate, se introducea un curs de patru ani alcătuit din materii ordinare şi extraordinare, care, odată cu înfiinţarea academiei, vor trece în cadrul acesteia. Materiile extraordinare erau cursurile de limbă elină, franceză, rusă şi germană, desenul topografic şi cunoştinţe practice de drept civil român.

Orarul zilnic al lecţiilor urma să fie alcătuit de o comisie de profesori şi aprobat de Epitropie. Se prevedeau două examene publice pe an, în februarie şi iulie, la sfîrşitul celor două semestre — de iarnă şi, respectiv de vară. Pentru fiii funcţionarilor de stat lua fiinţă un institut provizoriu, unde erau primiţi 25 de tineri din familiile dregătorilor şi 40 de elevi orfani sau cu părinţi săraci. Vîrsta bursierilor era de la 7 la 14 ani şi urmau să fie primiţi prin concurs [25]. Cu respectarea programului şi a ordinei interioare erau însărcinaţi pedagogii şi profesorii. Un medic, angajat special la Institut, urma să răspundă de starea sanitară din interiorul acestuia. Multe din aspectele speciale privind organizarea şi funcţionarea şcolilor publice nu erau reglementate nici prin acest prim regulament. Prevederile sale vor fi dezvoltate, completate şi îmbunătăţite de legislaţia ulterioară. Aspectele specifice de organizare şi funcţionare a şcolilor ţinutale vor fi precizate prin *„Instrucţiunile date de Epitropia învăţăturilor publice la profesorii shoalelor ţinutale din Principatul Moldovei“*, trimise acestora la 20 iunie 1832.

[24] Art. 1. *Reglement de l'Instruction publique en Moldavie*, Arh. st. Bucureşti, F.M.C.I.P., Mold., dosar 133/1832, f. 1.
[25] *Ibidem*, art. 1—30, f. 1—8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar, pentru a-şi deschide porţile, şcolile ţinutale erau lipsite de una din necesităţile fundamentale, fără de care nu puteau nici exista nici funcţiona — învăţătorii (profesorii). Pentru aceasta, datorită lui Gheorghe Asachi, la 1 februarie 1832 începuse un curs de trei luni pentru pregătirea „candidaţilor la profesoratul şcoalelor începătoare de pe la ţinuturi". Acest curs se încheie cu examenul public din 16 iunie 1832, prilej cu care Epitropia îşi exprima mulţumirea faţă de pregătirea candidaţilor[26]. Au fost examinaţi mai mulţi absolvenţi ai cursului, dintre care Antonie Gheorghiu, Constantin Zefirescu, Ioan Zăhărescu, şi Teodor Stamate, prin răspunsurile lor, „s-au socotit în stari a pute paradosi, în limba românească, învăţăturile începătoare, şi anume, clasul elementar şi clasul normal" [27]. În urma acestor rezultate obţinute la examenul public Epitropia i-a repartizat la şcolile ţinutale, după cum urmează: Anton Gheorghiu la Botoşani, Constantin Zefirescu la Huşi, Ioan Zăhărescu la Bîrlad, Vasile Pavlovici (Paulini) la Focşani, Toma Giuşcă la Galaţi. La cererea sa, Ioan Nanu „profesorul clasului elementar din Eşi" este numit la Roman, în locul lui fiind reţinut absolventul Teodor Stamati[28]. Hotărîrea Epitropiei privind aceste numiri urma să fie întărită şi prin „formalnic decret", prin care li se stabilea şi leafa de 2500 lei pe an. Profesorii urmau să beneficieze de locuinţă în „casa shoalei", iar în ceea ce priveşte învăţătura trebuiau să urmeze instrucţiunile primite din partea Epitropiei. La fiecare şcoală din ţinuturi era numit cîte un inspector „din persoanele cele mai alese ale locului, cunoscute prin a lor plecare pentru sporirea bunelor învăţături a tinerimii" [29].

Şcolile ţinutale, în urma acestor măsuri organizatorice, încep să funcţioneze în septembrie 1832. Înainte de deschiderea lor, Epitropia trimite, la 20 iunie, instrucţiuni unice de organizare şi funcţionare, obligatorii pentru toţi profesorii, realizînd astfel uniformizarea conţinutului învăţămîntului public în Moldova. Aceste instrucţiuni dezvoltau prevederile în materie ale Regulamentului Organic şi cele ale „Regulamentului instrucţiunii publice în Moldova", publicat în martie 1832, de Gheorghe Asachi, în limba franceză, mergînd pînă la reglementări detaliate privind organizarea şi desfăşurarea procesului de învăţămînt în şcolile ţinutale şi cele elementare din capitală.

În introducerea la aceste instrucţiuni se arată că sarcina profesorului era „creşterea tinerilor ce i-să încredinţează, rodul ei trebuie să fie informarea lor în creştini evlavioşi, credincioşi cetăţeni şi patriei folositori", transfigurînd aici concepţia modernă, burgheză despre educaţie şi scopurile ei, concepţie ce o recunoaştem şi în cuprinsul art. 2 care declară: „shoalele publice sînt deschise pentru toţi tinerii fără deosebire de stări şi a relighiei..." [30]. Era un pas înainte, cel puţin de principiu, faţă de reglementările anterioare.

Conform instrucţiunilor, vîrsta stabilită pentru primirea elevilor în clasele şcolii începătoare era de la 7 la 15 ani. În „clasul elementar", elevii puteau fi primiţi în orice moment al anului şcolar, iar cei din „clasul normal", numai la începutul semestrului de iarnă (1 septembrie). Elevii erau înscrişi într-un catalog de formular tip, unde evidenţa se ţinea zilnic, iar o copie a acestui catalog se trimitea la sfîrşitul lunii la Epitropie, semnată de profesori şi de inspectori [31].

---

[26] Jurnalul Epitropiei, la Arh. St. Bucureşti, F.M.C.I.P. — Mold., dosar 126/1832, f. 11.

[27] *Ibidem.*

[28] *Ibidem.*

[29] *Ibidem.* Prin acelaşi jurnal erau numiţi ca inspectori: „Sfiinţia sa episcopul Meletie, efor la Roman, Sfinţia sa episcopul Sofronie, efor la Huşi, dumnealui spatar Iordachi Iamandi la Bîrlad, dumnealui spatar Sandu Stamate, inspector la Focşani, dumnealui aga Dumitrache Emandi, inspector la Galaţi, dumnealui postelnic Alecu Ralet, inspector la Botoşani". (Ultimul nu va primi însărcinarea).

[30] „Instrucţii date de Epitropia învăţăturilor publice la profesorii shoalelor ţinutale din Prinţipatul Moldovei", la Arh. St. Bucureşti, F.M.C.I.P. — Mold., dosar 131/1832, f. 2.

[31] *Ibidem*, f. 3, art. 3—6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Spre deosebire de Regulamentul din martie 1832, se crea acum un comitet de inspecţie pentru fiecare şcoală ţinutală. din doi boieri „pămînteni de loc şi se vor prezedui de ispravnic", în locul unui singur inspector. Anul şcolar începea la 1 septembrie şi dura pînă la sfîrşitul lunii iulie (20), urmînd, după examene, vacanţa. El era împărţit în două semestre : de iarnă (septembrie—februarie) şi de vară (martie—iulie). La sfîrşitul fiecărui semestru elevii susţineau cîte un examen public ; în februarie la sfîrşitul lunii, după care urma o vacanţă de 8 zile, iar în vară, între 1—20 iulie, conform unei programări cunoscute şi de Epitropie, pentru ca aceasta să-şi poată trimite reprezentanţii. Elevii susţineau examenul în sala de cursuri, în prezenţa comitetului de inspecţie şi a publicului. Întrebările erau puse de profesor, iar aprecierea o făceau membrii comitetului de inspecţie, care treceau notele într-o „clasificaţie specială". Aceste note, coroborate cu toate „însemnările" din cursul semestrului sau anului, precizau poziţia elevului în „clasificaţia ghenerală". Notele erau de la 4 la 1. Pentru trecerea în clasa imediat superioară, elevul trebuia să obţină, cel puţin, nota 3, iar dacă nota obţinută era 4 rămînea repetent, avînd totuşi dreptul să dea examenul „a doua şi a treia oară", cu aprobarea referendarului, „dacă va vide că este pricină binecuvîntată" [32]. Examenul de vară se încheia cu o festivitate, în cadrul căreia avea loc şi solemnitatea înmînării premiilor. Pe lîngă promovare sau nu, finalitatea examenului se putea concretiza, la cerere, în obţinerea de către elevi „a adeverinţei de a lor învăţătură şi purtare, ce să va scoate din clasificaţia ghenerală, iscălită de profesorul şi de inspectori, întărită cu sigiliul şcolii ţinutale" [33]. Cursurile aveau loc zilnic între orele 8—11 şi 14—17 (vara) sau 14—16 (iarna), în afară de duminică şi „sărbătorile mari", numite în regulamente „ferii".

În ceea ce priveşte conţinutul, învăţămîntul elementar se axa, în primul rînd, pe cunoaşterea scrisului, a „buchiilor" şi oferea cunoştinţe limitate de aritmetică, gramatică românească şi latină, de geografie şi cultură religioasă. Astfel, pentru cele două clase ale şcolii elementare, programa conţinută în instrucţiuni prevedea :

Clasul elementariu : 1. Cetirea şi scrisoarea românească ; 2. Începuturile practice ale aritmeticii ; 3. Sfintele rugăciuni cuprinse în cartea orînduită ; 4. Memorizaţia din întîile cunoştinţe pînă la partea a III-a.

Clasul normal — Anul I : 1. Scrierea din dictando şi caligrafia ; 2. Întîile cunoştinţe din deosebite obiecturi pînă la partea a IV-a şi două pînă la partea a V-a ; 3. Din gramatica românească, etimologhia, pînă la verburi şi pînă la interjecţii ; 4. Cunoaşterea limbii latine şi cetirea ; 5. Patru speţii cu numere întregi ; 6. Catehisul, partea I-a şi 7. Introducere în geografie.

Anul II : 1. Din gramatica română, sintaxul ; 2. Elementele geografiei pe scurt ; 3. Din aritmetică pînă la fracţii şi numere complexe, inclusiv ; 4. Din catehis, partea a II-a [34].

Cursul în „clasul elementar" era urmat, în noua reglementare un an, iar cel „normal" în doi ani. Metoda indicată a fi folosită era cea mutuală, în orele de după amiază folosindu-se, mai mult, procedeul monitorial, creîndu-se pentru aceasta postul de „suplent clasului elementariu", remunerat de la buget cu 500 lei pe an [35]. Interesant, printre altele, pentru evoluţia legislaţiei şcolare, că, în ceea ce priveşte disciplina, în materia pedepselor, acum, în 1832, se mai prevedea pedeapsa corporală, care va fi interzisă în legislaţia ulterioară.

Însoţind aceste instrucţiuni, era trimisă profesorului de la şcolile ţinutale şi „foaia scolasticelor ferii de preste an" [36], adică erau indicate zilele din timpul anului şcolar în care se suspendau toate cursurile în şcolile publice. Într-o primă precizare, acestea erau în număr de 27, zile de sărbători religioase, la care se mai adăugau : 6 zile, în „săptămîna I-a a marelui post", 6, în „săptămîna patimilor", 6, în „săptămîna luminată", plus alte 5, la alte sărbători mai mari. Re-

[32] *Ibidem*, art. 7—14.
[33] *Ibidem*, f. 4, art. 19.
[34] *Ibidem*, f. 5, secţia V, art. 27.
[35] *Ibidem*, art. 29.
[36] Arh. St. Bucureşti, F.M.C.I.P. — Mold., dosar 131/1832, f 7 v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zultă un număr de 50 zile în care elevii nu mergeau, legal, la şcoală, în afară de duminici şi de vacanţele de peste an, care, însumate şi acestea, oferă un total de 146 de zile într-un an calendaristic în care şcoala nu funcţiona. Dacă s-ar adăuga întîrzierile cauzate de reparaţii, lipsa datorată intemperiilor sau îmbolnăvirilor, putem conclude că, ades, anul şcolar avea o durată mult mai scurtă decît cea din regulamente. Aceste „ferii" au fost menţinute în toate regulamentele ce-au urmat pentru şcolile publice de toate gradele.

În prima sa şedinţă, din 12 ianuarie 1833, Comitetul academic, organism nou creat, pune în discuţie alcătuirea unui nou regulament şcolar. În sarcina acestui comitet cădea acum şi uniformizarea normelor de elaborare a manualelor şcolare. Aceste norme sînt aprobate de Epitropie la 15 aprilie 1833 şi prevedeau : a) folosirea cuvintelor de origine română şi „înavuţirea" limbii cu cuvinte tehnice necesare, alcătuind din acestea un vocabular explicativ, adăugat la sfîrşitul lucrării ; b) expunerea simplă a materiei, fără comentarii ; c) conţinutul lucrării „să nu zică ceva contra religiei, moralului şi statului" [37].

Eforturile Comitetului academic de a alcătui un regulament şcolar, pe baza experienţei acumulate, a cunoaşterii începuturilor în această direcţie din Ţara Românească şi din Europa şi a literaturii pedagogice, se concretizează în redactarea, în iunie 1835, de către Gheorghe Asachi, a faimosului *„Reglement al şcolilor publice din Principatul Moldovei, sub auspicile Prea înălţatului domn Mihail Grigoriu Sturza Voivod, întocmit de Epitropia învăţăturilor publice"* [38], regulament definitivat şi aprobat la 14 iunie 1835, în ajunul festivităţii de inaugurare a noului local al Academiei Mihăilene.

Pe lîngă perfecţionările de rigoare, noul regulament era cerut şi de progresele făcute în dezvoltarea şi diversificarea învăţămîntului public în Moldova. La 14 septembrie 1834, Epitropia propunea, prin anaforaua 31, înfiinţarea unei şcoli de fete, cu durata de trei ani, în care să se înveţe după metoda lui Pestalozzi, în limba română, citirea şi scrierea cu litere latine, catehismul, aritmetica şi lucrul de mînă, ceea ce se şi realizează, şcoala fiind inaugurată oficial la 8 noiembrie 1834. Tot în acest an, la 20 noiembrie, avusese loc deschiderea festivă a cursurilor la Academia Mihăileană, după ce, în septembrie, Johann Müller îşi deschide cursul extraordinar de învăţătura „desenului figurilor şi a zugrăvelilor istorice" la Gimnaziul Vasilian. Deocamdată, Academia avea trei facultăţi : filozofie, drept, teologie (la Socola), pe lîngă care erau organizate şi cîteva cursuri extraordinare, anexe : geometria aplicată, economie (agricultură, silvicultură, „veterinărie"), „şcoala de zugrăvitură", institutul tehnic (şcoala reală) şi „clasul pedagogic" de un an. Regulamentul şcolar trebuia, deci, să corespundă acestui conţinut nou al învăţămîntului de stat din Moldova.

În introducerea la acest Regulament se vorbeşte despre necesitatea educaţiei şi a felului cum trebuie făcută : „educaţia publică înfăţişînd, deci, mai mari folosuri decît oricare alta", de *neapărată trebuinţă este de a organiza* şcoale publice şi de a încredinţa educaţia tinerimii la bărbaţi a căror vrednicie şi talenturi sînt corecte" [39]. Reluînd prevederile regulamentului din 1832 şi din „Instrucţii..." legiuirea din 1835 le completează în ceea ce priveşte organizarea şi conţinutul cursurilor deschise la Academie, la şcoala de fete şi învăţămîntul de specialitate. De fapt, acestea au fost precizate şi într-un alt document important pentru istoria învăţămîntului naţional în Moldova, dat publicităţii de Gheorghe Asachi odată cu noul regulament, la 1 iunie 1835 — *„Tablo gheneralnic a materilor de învăţămînt care se paradocsesc în Academia Mihăileană şi în shoalele publice din Moldova"* [40]. Pentru cele trei facultăţi ale Academiei, acesta prevedea următoarele cursuri :

---

[37] Arh. St. Bucureşti, F.M.C.I.P. — Mold., dosar 127/1832, f. 116.

[38] Textul publicat de V. A. Urechia în, *Istoria Şcoalelor de la 1800 la 1864*, tom. IV, Bucureşti, 1901, p. 389—421, conţine cinci capitole şi 234 de articole.

[39] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor de la 1800 la 1864*, tom. IV, Bucureşti, 1901, p. 389.

[40] Iaşi, Institutul „Albina", 1835 (şi-n limba franceză).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Facultatea „filozofică — anul I : 1. Introducerea în filozofie, filozofia, logica şi metafizica „cea curată" ; 2. Alghebra şi gheometria ; 3. Istoria programatică universală.

anul II : 1. Fizica cu toate ramurile ei ; 2. Metafizica cea aplicată şi filozofia morală ; 3. Încheierea istoriei universale.

Facultatea juridică — anul I : 1. Dreptul naturii, drept public universal şi cel „particularnic" al ţării ; 2. Statistica staturilor atît a celor din Evropa, cît şi a celor din afară de Evropa.

anul II : 1. Dreptul ţivil privat al Moldovei ; 2. Dreptul criminalices ; 3. Proţedura, precum cea ţivilă aşa şi cea criminală ; 4. Dreptul comercial şi dreptul cambial ; 5. Stilul politico-giudecătoresc [41].

Interesant, sub aspectul corespondenţei cu necesităţile practice ale ţării, este conţinutul cursurilor extraordinare, organizate pe lîngă Academie. Astfel, cursul „gheometrico-practic" era organizat pe trei ani, în care se studiau : matematica elementară, arhitectura, desenul topografic, geodezia (anul I) ; aplicaţia alghebrei la gheometrie, calculul diferenţial şi integral, gheometria descriptivă cu aplicaţiile ei, desenul topografic şi de arhitectură (anul II) ; fizica mehanică, hemia, astronomia, zidirile şi drumurile de comunicaţie, compoziţia de planuri şi de deviză (anul III) [42], iar în „cursul iconomic" de doi ani se accentua pe „iconomia cîmpului îndeobşte", „ştiinţa forestrală" şi „veterinăria", ramuri economice cu posibilităţi mari de dezvoltare la noi. În aceea ce priveşte asigurarea cu personal didactic corespunzător, se poate totaliza, în documentul amintit, un număr de 40 profesori funcţionînd în anul şcolar 1835—1836 în şcolile publice din Moldova [43], care erau frecventate, în acest an, de 522 de elevi, pentru ca numărul lor să se tripleze în cîţiva ani. Puţini încă, dar mult mai mulţi decît la începuturi.

Aceste cîştiguri ale şcolii naţionale în Moldova au provocat, direct sau indirect, o mişcare culturală, ştiinţifică sau literară, dar şi naţională, devenind mijloc de influenţare şi acţiune în direcţia realizării obiectivelor majore ale naţiunii. Aceste efecte sînt de durată şi evidenţiate în timp. Spiritul naţional şi liberal, promovat în şcolile publice din Moldova deceniului prepaşoptist, mai ales în Academie, nu a întîrziat să provoace o reacţie inversă a factorilor politici conservatori interni sau externi. Una din formele opoziţiei faţă de dezvoltarea şcolii naţionale au constituit-o desele încercări de eliminare a limbii române din învăţămîntul superior şi înlocuirea acesteia cu limba franceză. Motivaţia principală consta în faptul că lexicul limbii române nu ar fi fost suficient de bogat pentru a da posibilitatea predării tuturor obiectelor, a ştiinţelor în această limbă. Era o formă transparentă a opoziţiei faţă de avîntul şcolii naţionale, faţă de accesul la cultură a reprezentanţilor noii clase în luptă pentru putere politică, burghezia şi chiar a ţărănimii. Afirmarea naţiunii române, şi prin şcoală sau cultură, displăcea şi puterilor vecine, care nu întîrzie a dovedi aceasta prin reprezentanţii lor la Iaşi.

La 2 noiembrie 1836, domnitorul Mihail Sturza semnează ofisul prin care propune folosirea în şcoli — la Academie şi cursurile extraordinare — a limbii franceze, înlocuirea profesorilor români, datorită ineficacităţii metodelor lor şi a slabei pregătiri [44]. Pe aceeaşi linie, provizorul Crassan este trimis la Bucureşti să viziteze şcoala de la Sf. Sava, pentru a vedea cum este organizat şi se desfăşoară învăţămîntul aici. Reîntors din capitala munteană, acesta prezintă un proiect, care avea ca noutate propunerea înlocuirii profesorilor români din Academie [45]. Tot în 1836, Mihail Sturza creează un post de „procuror al şcoalelor publice", care realiza, de fapt un supracontrol al activităţii din Academie şi şcoli, cu totul nejustificat. Este demnă de relevat atitudinea patriotică a Epitropiei, dovedită în răspunsul dat acestor încercări de îndepărtare a limbii şi profesorilor români

[41] *Tablo gheneralnic...*, Iaşi, Institutul „Albina", 1835.

[42] *Ibidem*, 34, cf. şi N. Iorga, *Istoria învăţămîntului românesc*, (ediţie îngrijită, studiu, note, Ilie Popescu Teiuşan), Ed. did. şi pedagogică, Bucureşti, 1971, p. 106.

[43] *Ibidem.*

[44] *Ibidem.*

[45] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor de la 1800 la 1864*, tom. I,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din școli. Astfel, cu anaforaua nr. 67, din 18 martie 1837, Epitropia înfățișa domnului măsurile hotărîte în urma ofisului din 2 noiembrie 1836[46], printre care: numirea de noi profesori, mai ales dintre cei trimiși în străinătate; sînt aduși doi pedagogi străini; sînt verificate manualele, sub aspectul conținutului științific și al limbii; sînt inițiate noi traduceri de cursuri și metodici. În răspuns, Comitetul academic arăta că profesorii corespund ca studii, „dovedite prin atestaturi", că metodele folosite sînt cele întîlnite și în școlile europene. Împotriva introducerii limbii franceze se face apelul și la Regulamentul Organic, care, în capitolul IX, prevedea că „toate învățăturile se vor paradosi în limba română", arătîndu-se că aceasta este folosită cu deplin succes în școlile din Țara Românească și Transilvania. Ulterior, problema înlocuirii limbii române în Academia Mihăileană în predarea științelor a fost pusă și în discuția Adunării Obștești. Președintele acesteia, Alexandru Ghica, tatăl viitorului domn, om cu vederi înaintate pentru epocă, cheamă trei elevi dintre cei mai buni ai Academiei: Teodor Codrescu, M. Morțun și Mihai Filipescu, cărora li s-a dat cîte o lucrare prin care au dovedit că se putea reproduce în limba română orice expunere de idei din orice știință[47]. Aceste succese ale apărătorilor școlii naționale au fost consolidate și prin *„Regulamentul școlilor publice din Prințipatul Moldovei"*, prezentat de Gheorghe Asachi la 1 octombrie 1838. Acesta, menținînd reglementările anterioare, cuprindea două părți: a) Despre învățători și a lor organizație, cu două capitole; b) Despre administrația școlilor, tot în două capitole, iar în final, o situație a planului de învățămînt. Erau făcute precizări referitoare la introducerea în cadrul Academiei Mihăilene a noi cursuri: fizică-chimie (A. Costinescu), geometrie-arhitectură (C. Zamfirescu), chimie (A. Stamate), încadrate cu profesori reîntorși de la studii din străinătate, foști elevi ai Academiei. Se precizează că limba de predare va fi cea națională, pentru școlile și cursurile de toate gradele, și că se va acorda atenție sporită învățămîntului practic, de specialitate, legat de necesitățile dezvoltării „și propășirii" economico-materiale a patriei.

În acest sens, la 1 decembrie 1838, Comitetul academic supune Epitropiei proiectul unui „Institut agronomicu-mehanicu", cu un curs de trei ani[48]. În Regulamentul școlar se prevedea depunerea unor diligențe sporite pentru dezvoltarea învățămîntului la sate. În această perspectivă, la 14 octombrie 1838, Epitropia școalelor trimite ocîrmuirilor ținutale circulare prin care solicită tot sprijinul pentru a fi pregătite să trimită cei mai buni candidați spre a fi instruiți în școlile centrale, cu scopul să deschidă, apoi, școli în satele lor[49]. În completarea Regulamentului, Epitropia elaborează *„Instrucții speciale privind condițiile de primire a tinerilor elevi stipendiști în instituturi pe cheltuiala statului"*, în care condițiile principale erau lipsa mijloacelor, dovada „talanturilor" și „bunului moral". În decembrie 1840 logofătul Lupu Balș, dă anaforaua prin care propune domnitorului să treacă de urgență la înființarea școlilor începătoare în satele ce numără peste 100 de familii. Aceasta nu se va realiza, însă, decît mult mai tîrziu.

Evident, progresele școlii publice moldovene nu erau spectaculoase, școala publică sătească nu era la fel de răspîndită ca în Țara Românească, iar numărul absolvenților era, firesc, încă redus. De toate acestea erau conștienți și membrii Epitropiei și unii factori politici responsabili, numai că soluțiile erau date divergent. Domnitorul, sprijinit de o parte a marii boierimi, precum și profesorii francezi care predau în Iași, de consulul rus și cel prusian, făcea responsabili de „neprogresul" școlii în Moldova pe profesorii români, care nu ar fi avut pregătirea necesară, precum și predarea științelor, a „cunoștințelor mai înalte" într-o limbă săracă în lexic, nepotrivită noțiunilor științifice, care era limba națiunii — limba română.

---

[46] *Ibidem*, p. 321.

[47] În V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 362—363.

[48] Cf. și A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași. Documente*, Iași, 1885, p. 165—166.

[49] Arh. St. București, F.M.C.I.P. — Mold., dosar 318/1837, f. 12 și 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ianuarie 1845 îşi începea activitatea comisia organizată, încă în aprilie 1844, pentru a studia „cauzele neprogresului şcolilor din Moldova". În procesul-verbal din martie, acelaşi an, comisia s-a declarat împotriva „izgonirii limbii române ca organ al învăţămîntului", subliniind că „pedicile şi defecţiunile văzute şi mărturisite le-au găsit nu în limba naţională" ci în desele reforme, în „neformarea de şcoli începătoare" înainte de crearea colegiului, în lipsa de cărţi didactice, în nestabilitatea profesorilor în posturile lor, precum şi lipsa unor catedre de pedagogie [50], propunîndu-se măsuri în aceste direcţii.

Pentru moment se părea că a învins curentul naţional. Însă, încercările de deznaţionalizare a învăţămîntului superior vor fi reluate, fiind evidente în conţinutul proiectelor unui nou regulament şcolar.

Încă din 1845 a fost „orînduită" o comisie de către Adunarea obştească şi de Epitropie care să analizeze şi să propună îmbunătăţirea „sistemei de învăţătură publică". Printre propunerile mai importante făcute de comisie, se cerea desfiinţarea internatelor — „vremelniceşte" — şi a stipendiştilor (bursierilor), sumele respective urmînd să fie folosite pentru deschiderea de şcoli reale în „politii", iar o parte să fie destinaţi ca ajutor pentru cei lipsiţi de mijloace [51]. Se prevedea chiar că „se vor strica şi casăle de la poarta Academiei şi se va vinde materialul", micşorînd, prin aceasta, şansele de a urma cursurile în Academie sau Gimnaziul Vasilian ale tinerilor din ţinuturi şi a celor cu reduse posibilităţi de întreţinere.

Printr-un prim proiect boieresc, din 1846, de reformare a învăţămîntului public, aprobat de domn şi sprijinit de consulul prusian Neugebauer, se propunea, printre altele, reducerea numărului claselor din Academie de la 7 la 4, iar „întărirea" învăţămîntului să se facă prin introducerea limbii franceze ca limbă de predare. Epitropia acorda, chiar, francezului A. Malgouverné, gratuit, localul Academiei pentru Institutul francez, un fel de pension particular, unde el deveni director, însărcinat şi cu predarea cursului „gradului III".

În ofisul cu nr. 5, din februarie 1847 [52], este şi mai evidentă tendinţa reformistă, retrogradă a boierimii împotriva unui sistem de învăţămînt liberal, accentuîndu-se mult deosebirea dintre clase şi avantajarea celor privilegiaţi. „Spre a ajunge cineva la slujbe mai înalte — se arăta în proiect — trebuie să nu fie lipsit de oarecare înstărire pentru a putea închezăsui societăţii asigurări materiale. Însuşirea cea mai de seamă a învăţăturii fiind a pregăti pe fiiştecine cu mai multă potrivire pentru menirea ce şi-a ales, după treapta în care se află. Experienţa a dovedit că fiii clasurilor industriale părăsesc şcoala după cîteva clase începătoare, dar că nu e tot aşa cu trebuinţele clasurilor înstărite, ale căror fii sînt meniţi a fi în slujbele publice şi, în urmare, a se face vrednici prin cunoştinţi mai amănunţite, corespunzătoare menirii la care sînt chemaţi".

Este o încercare evidentă de a împiedica pătrunderea în şcoli a tinerilor provenind din burghezie sau din rîndurile celor mai puţin avuţi.

Ideea este reluată în proiectul unui nou Regulament şcolar, din 1847, cînd se spune că „În viaţa morală ca şi în cea materială ne-am depărta deopotrivă de adevăr şi am întîmpina aceleaşi necuviinţi, dacă am da tot acea învăţătură treptelor societăţii, care se găsesc în împrejurări deosebite, precum de am voi a supune la una şi aceeaşi hrană vietăţi de soiuri deosebite, a da fiecărue ceea ce-i este de folos şi care poate sluji la a sa vieţuire, la ale sale nevoi, la menirea sa, este singura şi adevărata temelie pe care trebuie să fie aşezat un sistem de învăţătură" [53]. Conform principiilor prezente în acest proiect de Regulament, „învăţătura începătoare" era destinată celei mai largi pături a ţinutului, învăţămîntul profesional şi de „gradul al doilea" era în beneficiul „claselor industriei" iar „ştiinţele de gradul înalt", studiul limbilor străine, cursurile pentru formarea de administratori, magistraţi militari şi „oarecare măsuri spre deplinirea şi propăşirea limbei şi a literaturii moldoveneşti" erau rezervate pen-

[50] *Ibidem*, dosar 320/1837, f. 18.

[51] Arh. St. Bucureşti, F.M.C.I.P. — Mold., dosar 171/1843, f. 89.

[52] Arh. St. Bucureşti, F.M.C.I.P. — Mold., dosar 184/1846, f. 1—12.

[53] Publ. de P. Răşcanu, *Istoricul învăţămîntului secundar*, Iaşi, 1900, p. 60 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tru „nevoile fiilor de familie înstărite [54]. În şedinţa din 14 februarie 1847, Adunarea obştească aprobă proiectul nou de organizare a învăţăturilor publice. Prin noua reorganizare, pe lîngă desfiinţarea Academiei de „studii înalte" şi înfiinţarea Gimnaziului real, se hotăra ca toate obiectele de învăţămînt ce urmează a se preda în Gimnaziu să se facă în limba franceză sau germană. În felul acesta, instituţiile menite pentru învăţămînt în Moldova erau : a) şcolile primare ; b) şcoala fetelor ; c) şcoala de meserie ; d) şcoala gradului al doilea ; e) învăţătura limbilor străine şi a ştiinţelor academice, f) pensionatele şi şcolile private [55].

Şcolile începătoare (primare) erau în număr de 19, din care 14 în ţinuturi. În aceste şcoli se menţinea cursul de trei ani şi organizarea din regulamentele anterioare. Şcoala de „arte şi meşteşuguri", care îşi începuse activitatea la 1 ianuarie 1841 sub conducerea lui Carol Mihalic de Hodocin, este reorganizată prin această nouă reglementare. Cursurile aveau o durată de cinci ani şi pregăteau absolvenţi în meseriile : strungărie, rotărit, butnărie, stolerie, fierărie, lăcătuşerie, zidărie. După absolvire, tinerii din şcoala de meserii trebuiau să se întoarcă în tîrgurile a căror eforii i-au trimis [56].

O novaţie introdusă prin noul Regulament era crearea şcolilor de „gradul al doilea". Cursul acestora era de patru ani, şi puteau fi urmate numai după absolvirea şcolii începătoare. Conform celor dispuse în textul normativ, urmau să fie înfiinţate trei asemenea şcoli, la Iaşi, Botoşani şi Galaţi, limba de predare fiind, firește, cea română [57]. În aceste şcoli, ca şi-n ceea ce mai rămăsese din Academie, se organiza un singur examen public, la sfîrşitul anului şcolar, „după pilda ce să urmează în universităţile Europei". Profesorii erau numiţi de Epitropie, cu încuviinţarea domnului, afară de cei pentru clasele elementare.

Totodată, prin acest Regulament, se introducea pentru prima dată, sistemul de predare utilizat în şcolile din Prusia, recomandat fiind pentru şcolile începătoare şi cele de gradul al doilea. Pentru aceasta se cerea Epitropiei să organizeze un concurs pentru prelucrarea sau traducerea unui număr de lucrări, socotite necesare în predare. În toate şcolile din Principat, profesorii urmau să folosească metodele dezvoltate în aceste cărţi „pentru ca să se poată păzi o uniformitate atît de învăţătură cît şi în limbă" [58]. La unele şcoli, se prevedea înfiinţarea unei biblioteci, în care „o persoană cu însuşirile cerute, va răspunde de cărţile, manuscrisele şi instrumentele fizice, etc.". În Academie rămîneau numai două facultăţi : 1. Limbile străine : elina, latina, franceza, germana, rusa ; 2 Ştiinţele (după însuşirea limbilor, din care obligatorii erau elina sau latina) : a) ritorica — cu literatura, exerciţii, compuneri în limba franceză, b) istoria universală, c) matematica, d) Înalta matematică şi astronomia, e) Logica şi filozofia morală, f) Istoria naturală — fizica şi chimia, g) Legile patriei cu Vasilicalele, h) Stilul diplomatic, i) economie politică, finanţele şi administraţia, j) matematica aplicată la arta militară [59]. Eterogenă în principii şi inconsecventă în reglementări, noua legiuire în materia învăţămîntului făcea un pas înapoi faţă de direcţiile manifeste în epocă.

Nu este greu de explicat această evoluţie a legislaţiei şcolare, dacă reţinem faptul că Regulamentul din 1847 a fost alcătuit de o comisie de boieri, stabilită de Adunarea obştească, faţă de cele anterioare alcătuite de membrii Epitropiei, Comitetului academic în frunte cu Gheorghe Asachi, persoane cu vederi înaintate faţă de conservatorismul boieresc. Totodată, acest regulament este introdus în ajunul anului 1848, putînd fi privit şi ca o măsură de stăvilire a avîntului revoluţionar şi de împiedicare a răspîndirii ideologiei paşoptiste. De fapt, el nu va fi pus decît pentru puţin timp în practică, prevederile sale fiind eludate prin

[54] *Proect de reorganizaţia învăţăturilor publice în Principatul Moldovei*, Iaşi, 1847, p. 6.
[55] *Ibidem*.
[56] *Ibidem*, p. 8.
[57] *Ibidem*, p. 9 şi 16.
[58] *Ibidem*, p. 10.
[59] *Ibidem*, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

situaţia creată de revoluţie şi înlocuit, ulterior, prin *„Aşezămîntul pentru reorganizarea învăţăturilor publice în Principatul Moldovei"* din 1851.

Un deziderat major al revoluţiei paşoptiste din ţările române a fost şi aşezarea pe baze noi a învăţămîntului de toate gradele. Pentru prima dată în programele revoluţionare, necesitatea reformării învăţămîntului apare în Petiţia proclamaţie din 28 martie 1848, la Iaşi. În art. 8 al acestui program se cerea „reforma şcoalelor pe o temelie largă şi naţională, spre răspîndirea luminărilor în tot poporul" [60]. În programele ulterioare ale revoluţionarilor moldoveni se prevedea, mai concret, instrucţia egală şi gratuită, fiecare să poată primi „instrucţia la care îl cheamă facultăţile sale" [61]. În dezvoltarea acestei idei, se propunea înfiinţarea unei universităţi, a unei şcoli politehnice, a unei şcoli normale şi a unei şcoli de meserii la Iaşi, iar la Galaţi se preconiza înfiinţarea unei „şcoli de comerţ şi de navigaţie". Principiul „instrucţiei egale şi gratuită pentru toţi românii", înscris în programele revoluţiei moldovene este introdus în primul regulament şcolar de după revoluţie. Sub aspect organizatoric, prin ofisul domnesc din 3 septembrie 1849, sub numărul 46 [62] „ramul învăţăturilor publice se alipea către Departamentul averilor bisericeşti cu care are mai multă afinitate", şeful purtînd numele de vornic al averilor bisericeşti şi învăţăturilor publice. Această reorganizare se menţine şi după intrarea în vigoare a Regulamentului din 1851.

Noul Regulament, expresie şi a ideilor vehiculate de revoluţie în domeniul pedagogiei şi învăţămîntului, este un act normativ modern, progresist în sensul larg al cuvîntului, detaşîndu-se ca un moment superior în evoluţia legislaţiei şcolare din perioada paşoptistă. Principiile introduse în acest Regulament reprezentau triumful ideilor burgheziei despre educaţie şi instruire, ridicîndu-le la nivelul legiuirilor în materie din statele mai avansate ale Europei. Astfel, în „principiile generale" se preciza că „învăţătura publică este gratuită şi slobodă pentru tot locuitorul din Moldova", guvernul trebuind să ia „grabnice măsuri şi energice pentru răspîndirea şi întinderea lor în toată ţara". Pornind de la necesităţile imperative ale dezvoltării economiei naţionale şi pentru realizarea unei finalităţi practice a învăţămîntului public, fiindcă „averea de căpetenie a Moldovei este pămîntul, a cărui cultură raţională poate înmulţi capitalul naţional" se prevedea că „spre a lăţi şi îndeplini cunoştinţele teoretice şi practice de economie rurală în ţară, înfiinţarea de şcoli de agricultură este de neapărată trebuinţă" [63]. Conştient de rolul pe care îl are industria în progresul economic al ţării, legiuitorul din 1851 mai consemna : „fiindcă după agricultură, industria este cel mai însemnătoriu izvoru de bunăstare a soţietăţii, pentru aceasta trebuie a înfiinţa şi şcoli industriale sau reale. Trebuinţa lor se simte cu atît mai mult, cu cît ramul industrialul este supusu la necontenite perfecţii şi invenţii, care, toate, producu, pe cît înmulţirea în averea naţională, pe atîtu şi îmbunătăţirea în starea celora care se dedau lor" [64].

În apărarea învăţămîntului naţional, în articolul 7 se prevedea că limba naţională va fi „singurul organ al învăţăturilor publice", iar pentru a remedia lipsa profesorilor se prevedea : înfiinţarea de şcoli pregătitoare pentru învăţători, aducerea de „bărbaţi învăţaţi" din Transilvania, Ţara Românească sau străinătate, precum şi trimiterea „de tineri bine pregătiţi la universităţi străine cu cheltuiala statului". În ceea ce priveşte metodele şi manualele folosite, se recomanda, în continuare, „sistemul învăţăturei din Prusia", introdus prin Regulamentul din 1847. Pentru aceasta „se vor aduna fără întîrziere, pentru toate ramurile de învăţături, cărţile care se întrebuinţează în şcoalele din ace ţară spre

---

[60] *Ibidem*, p. 18.

[61] *Anul 1848 în Principatele române. Acte şi Documente*, vol. IV, Bucureşti, 1902, p. 100.

[62] M. Kogălniceanu, *Dorinţele partidei naţionale în Moldova*, Iaşi, 1883, p. 14.

[63] Publ. în „Manual administrativ al Principatului Moldovei, cuprinzător legilor şi dispoziţiilor introduse în ţară de la anul 1832 pînă la 1855, înorînduite de o comisie din 'naltul ordin al înălţimii sale Principelui Domnitor al Moldovei, Gr. Al. Ghica Voievod, Iaşi, 1855—1856, vol. II, p. 303.

[64] *Aşezămînt pentru reorganizarea învăţăturilor publice în Principatul Moldovei*, Iaşi,1851, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a se traduce şi prelucra pentru trebuinţa de faţă“ [65]. Pînă la reforma învăţămîntului din 1864, aceste metode vor fi menţinute în vigoare. În aceea ce priveşte structura sistemului naţional de învăţămînt din Moldova, acesta urma să fie alcătuit din: a) învăţătura primară; b) învăţătura secundară; c) învăţătura înaltă, structură ce se va menţine aproape un secol. Învăţătura primară se realiza prin şcoli elementare din politii, şcolile fetelor, şcoala de meserii, şcolile de militari din cazărmi, şcolile armene şi evreieşti. Învăţămîntul secundar cuprindea şcolile reale, ferma model şi gimnaziile, iar cel superior patru facultăţi reorganizate — filozofică, juridică, teologică şi medicală, prefigurînd viitoarea Universitate ieşeană. Mai de preţ şi demnă de consemnat era stipulaţia din art. 16, în care se prevedea că, „se vor forma acum, deodată cîte o şcoală elementară în fiecare ocolu, prin urmare în număr de 63 şi se vor aşeza în satele cele mai importante din centrul ocoalelor“, urmînd ca numărul lor să crească [66]. În plus, proprietarul care cerea drept de tîrg, ca să-l obţină, era obligat ca mai întîi să înfiinţeze o şcoală elementară pe acel loc. În anii ce au urmat se cunosc multe şcoli săteşti înfiinţate în consecinţa acestor prevederi. Şcoli de fete urmau să se înfiinţeze în toate reşedinţele de ţinut, „iar acum deodată, cel puţin, în Botoşani, Roman, Bîrlad, Huşi, Bacău şi Galaţi“. Cursurile gimnaziale căpătau o durată de şapte ani, avînd această organizare menţinută mult timp.

Acest Regulament, deşi prelua multe din prevederile reglementărilor anterioare, depăşea tot ceea ce se realizase în materie de legislaţie şcolară pînă la revoluţia din 1848. Retrospectiv totuşi, cu excepţia reglementărilor în domeniu dintre 1845—1847, trebuie de remarcat caracterul general progresist al majorităţii regulamentelor, proiectelor, programelor propuse sau intrate în vigoare în cele două decenii la care ne referim, precum şi caracterul lor deschis, în sensul creării posibilităţii de a beneficia de valorile învăţămîntului public un număr tot mai mare de tineri din toate straturile sociale.

L'ORGANISATION DE L'ENSEIGNEMENT PUBLIC, EN MOLDAVIE, DE 1832 À 1848

RÉSUMÉ

L'école publique, en Moldavie, réorganisée par le Règlement Organique qui entra en vigueur en 1832, a franchi une nouvelle étape dans la voie de l'enseignement national qui correspondait aux nécessités de l'époque. L'étatisation de l'enseignement, la création d'un corps enseignant correspondant à la tâche qui lui incombait, l'élaboration de nouvelles lois ont assuré les bases de l'évolution dans la voie de la modernisation assez rapide de l'enseignement à tous les degrés.

Des documents, bien plus nombreux que ceux de la période précédente, nous fournissent d'intéressantes informations pour cette étape du développement de l'école roumaine. Cependant une étude concernant tout l'enseignement — public, privé, urbain, villageois, spécialisé, professionnel, supérieur — pour la période 1832—1848, n'a pas encore été publiée. Jusqu'à présent, peu d'attention a été accordée à l'école villageoise et départementale.

Il est vrai que les fondateurs de l'enseignement public se sont bornés à prendre des mesures assez modestes pour les habitants des villages. Malgré cela, durant la période étudiée, une nouvelle étape a commencé pour les écoles des villages.

Par les lois élaborées conformément au Règlement Organique, ainsi que par les mesures prises en vertu de ces lois, ont été posées les bases du développement de l'enseignement comme un service public. L'enseignement en rou-

[65] *Ibidem.*
[66] *Ibidem*, p. 5—6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

main a été organisé dans toutes les écoles à tous les degrés. L'enseignement tenait compte „des nécessités de la société et du pays". En même temps, il a été diversifié et spécialisé, sans discriminations. Les degrés de l'enseignement public, établis durant cette période (c'est-à-dire l'enseignement élémentaire, secondaire et supérieur) ont été longtemps maintenus dans la période suivante. Ont été créés les organes et les institutions auxquels fut confiée cette branche de l'activité sociale et culturelle.

Evidement, les progrès réalisés par l'école publique, en Moldavie, au cours des deux décennies qui ont précédé l'année 1848, n'ont pas été exceptionnels. Cette période fut celle des débuts, mais, sur les bases qui furent alors posées, l'oeuvre commencée fut continuée et menée à bonne fin.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROIECTUL DE CONSTITUȚIE DIN 1859 AL COMISIEI CENTRALE DE LA FOCȘANI

DE

CONSTANTIN C. ANGELESCU

La 10 mai 1859, la Focșani, s-a deschis prima sesiune a Comisiei Centrale. Ședința inaugurală a fost prezidată de Apostol Arsachi, cel mai în vîrstă din membrii prezenți ai noii instituții, Mihail Kogălniceanu și Grigore Arghiropol îndeplinind funcțiunile de secretari [1]. Au fost de față primul ministru al Țării Românești, Constantin A. Crețulescu, și primul ministru al Moldovei, Manolachi Costachi Epureanu.

Constantin A. Crețulescu a dat citire unui mesaj al Domnitorului, în care Cuza Vodă sublinia cît de grea și cît de „glorioasă" era misiunea Comisiei Centrale. Ei îi revenea sarcina de a realiza Unirea, sarcină dificilă și de mare răspundere. „Ambele Adunări din București și din Iași — declara Cuza Vodă — așteaptă, cu nerăbdare, rezultatele elaborărilor Domniilor Voastre, spre a putea organiza ambele țări surori și a pregăti viitorul lor. Amîndoi popoli, prin urmare, se uită la această Comisie ca la centrul sau, mai bine, ca la inteligența și inima nației întregi". Domnul încheia mesajul său cu urarea ca „spiritul Unirei și al dreptății" să călăuzească, în activitatea lor, pe membrii Comisiei Centrale [2].

Mesajul princiar exprima deci mari speranțe cu privire la viitoarea activitate a Comisiei Centrale. Consulul Franței la Iași, Victor Place, într-un raport adresat contelui Walewski, ministrul de externe al lui Napoleon al III-lea, semnala și el că, la Iași, se punea multă nădejde în corpul legiuitor din Focșani [3].

Cît de entuziastă era atunci opinia publică față de noua instituție care începea să funcționeze, reiese dintr-un articol publicat în ziarul ieșean „Steoa Dunării" de la 20 aprilie 1859. În acel articol se propunea ca ziua în care se va întruni pentru prima oară corpul legiuitor de la Focșani să devie o zi de sărbătoare națională. Motivul pe care se întemeia această propunere era că, deși „întrunirea Comisiei [Centrale] de la Focșani nu este încă Unirea, ea este însă temelia pe care se va zidi Unirea și ziua întrunirei ei va rămînea deapururea o zi mare în istoria românilor" [4].

Realizarea unor asemenea speranțe depindea de persoanele care alcătuiau Comisia Centrală. Am indicat, în studiul publicat în volumul XVI (1979) din

---

[1] Protocoalele Comisiei Centrale, Sesiunea I, Protocolul I (10 mai 1859), p. 1.

[2] „Monitorul Oficial al Țării Românești", 11 mai 1859, p. 209.

[3] D. A. Sturdza și J. J. Skupiewski, *Acte și documente relative la istoria renașcerei României*, vol. IX, 1901, p. 312.

[4] „Steoa Dunării", 20 aprilie 1859, p. 313.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acest „Anuar", numele celor 16 membri ai corpului legiuitor din Focşani care au participat la lucrările primei sesiuni. În ceea ce priveşte orientarea lor politică, opt dintre ei erau conservatori [5] şi anume: Apostol Arsachi, C. N. Brăiloiu, colonelul Ion Em. Florescu, Constantin Filipescu, Răducanu Rosetti, Grigore M. Sturza, Petre Rosetti-Bălănescu şi Ioan Sturza. Aveau convingeri progresiste şi se denumeau ei înşişi „liberali" şase membri ai Comisiei Centrale şi anume: Mihail Kogălniceanu, Vasile Mălinescu, doctorul Ludovic Steege, Ştefan Golescu, Grigore Arghiropol şi Evghenie Predescu. În sfîrşit, doi dintre membrii Comisiei Centrale, Christian Tell şi Alecu Grigoriu, n-au fost nici conservatori, nici liberali. şi au oscilat, în cursul primei sesiuni, votînd cînd cu unii, cînd cu ceilalţi.

Astfel a fost alcătuită Comisia Centrală în prima ei sesiune. Printre membrii ei, s-au aflat şi oameni de valoare şi chiar unul de o valoare excepţională. Fie că a fost ascultat, fie că adversarii lui i-au zădărnicit străduinţele, acel om a fost şi atunci la înălţimea situaţiei. Puternica personalitate a lui Mihail Kogălniceanu s-a afirmat pe deplin în dezbaterile primei sesiuni a corpului legiuitor din Focşani. Au participat însă la acele lucrări şi oameni mediocri şi totodată reacţionari, ca Ioan Sturza, Răducanu Rosetti, Petre Rosetti-Bălănescu, Constantin Filipescu etc. Din cauza politicienilor conservatori din Comisia Centrală, opera acesteia n-a fost ceea ce ar fi trebuit să fie.

* * *

Cea dintîi preocupare a Comisiei Centrale, după întrunirea ei, a fost de a-şi întocmi regulamentul interior [6]. Proiectul, elaborat de un comitet de cinci membri, a venit în discuţia plenului la 22 mai 1859 şi a fost adoptat în total la 29 mai 1859 [7].

Reprodus, în mare parte, după regulamentele interioare ale Adunărilor Elective din Iaşi şi Bucureşti, regulamentul Comisiei Centrale a cuprins şi unele inovaţii care însă nu pot fi considerate dintre cele mai bune.

S-a inserat astfel în el dispoziţia că şedinţele Comisiei Centrale erau secrete [8]. Procesul-verbal al şedinţei — denumit protocol — avea să fie publicat. Pînă la ieşirea de sub tipar a unui protocol, membrii Comisiei Centrale erau obligaţi, „prin parola de onoare", să respecte secretul discuţiilor rezumate în acel protocol [9]. O asemenea măsură n-avea nici o utilitate, ci dimpotrivă prezenta mari inconveniente. În adevăr, deliberînd la Focşani, departe de oraşele în care se concentrase viaţa politică a celor două Principate, Comisia Centrală n-ar fi fost expusă la nici o primejdie, dacă şedinţele ei ar fi fost publice. Ea nu risca de a fi silită să ia hotărîri sub ameninţările mulţimii care ar fi pătruns în sala deliberărilor ei. Secretul dezbaterilor Comisiei Centrale împiedica însă presa să intervină la timp în acele discuţii, prin critice sau propuneri care ar fi contribuit la o mai bună legiferare şi la informarea membrilor corpului legiuitor din Focşani asupra modului cum lucrările lor erau apreciate de opinia publică.

Totodată, regulamentul Comisiei Centrale a prevăzut că votarea în total a unui proiect de lege se va face prin apel nominal şi vot pe faţă [10]. Această rînduială nu era însă în concordanţă cu dispoziţia că deliberările Comisiei Centrale vor fi secrete. Publicitatea şedinţelor fusese înlăturată spre a nu fi exercitate presiuni din afară asupra membrilor Comisiei Centrale. Votul pe faţă înlesnea

[5] Deşi încă nu fusese constituit un partid conservator, politicienii de dreapta erau desemnaţi sub această denumire. La Bucureşti, în 1860, a apărut chiar un ziar, cu titlul „Conservatorul progresist", sub direcţia lui C. N. Brăiloiu.

[6] Protocoalele Comisiei Centrale, Sesiunea I, Protocolul II (12 mai 1859).

[7] *Ibidem*, Protocolul IX (29 mai 1859). p. 14.

[8] Art. 9 din regulamentul Comisiei Centrale. Textul acestui regulament a fost imprimat ca anexă la protocolul IX.

[9] Art. 12 (Ibidem, p. 16).

[10] Art. 49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tocmai astfel de presiuni. Era atît de vădită inconsecvența săvîrșită, încît, pentru a evita măcar parțial inconvenientele votului pe față și îndeosebi pentru a împiedica încordarea relațiilor dintre membrii corpului legiuitor din Focșani, regulamentul admitea, ca votul să fie secret la alegerea biroului și a comitetelor, precum și atunci cînd vor fi de luat hotărîri în chestii personale [11].

Pentru proiectele de legi, precum și pentru toate problemele care nu puteau fi discutate în ședințele plenare fără un studiu prealabil, regulamentul a prevăzut că vor fi alese de Comisia Centrală comitete speciale, alcătuite cel puțin din trei membri și cel mult din cinci [12]. Acești membri desemnau pe unul dintre ei ca raportor. El era însărcinat să înfățișeze Comisiei Centrale lucrarea efectuată de comitet [13].

Regulamentul nu adoptase deci sistemul comitetelor permanente, constituite la începutul sesiunii pentru întreaga ei durată și avînd căderea de a examina toate chestiile dintr-un anumit sector. El preferase sistemul comitetelor speciale, instituite pentru fiecare proiect de lege sau pentru fiecare problemă. Un asemenea sistem prezenta inconveniente mari. Se irosea un timp prețios cu desele alegeri de comitete. Se împiedica specializarea membrilor Comisiei Centrale, specializare fără de care instituția nu putea funcționa în bune condiții.

Dacă sînt criticabile unele din prevederile regulamentului interior, altele însă nu pot fi decît aprobate. Astfel era desigur justificată măsura de a considera demisionat pe membrul Comisiei Centrale care acceptase să fie numit într-o funcțiune salariată sau care primise o „răsplătire", fie chiar sub forma unei „distincții" onorifice [14].

Era de asemenea normal ca, prin acest regulament, să se fixeze cuorumul necesar pentru ținerea ședințelor plenare și adoptarea hotărîrilor. S-a stabilit că ședințele nu vor avea loc și la votări nu se va putea proceda decît dacă vor fi prezenți cel puțin nouă membri ai Comisiei Centrale [15].

Era firesc ca regulamentul să se ocupe de alcătuirea biroului Comisiei Centrale. El a prevăzut că biroul va fi format dintr-un președinte, un vice-președinte și doi secretari [16]. Apoi a reprodus, aproape cuvînt cu cuvînt, textul art. 31, alin. 3, din convenția de la Paris, în conformitate cu care votul președintelui va fi precumpănitor, dacă la un scrutin va fi paritate de voturi. Această prevedere a fost extinsă, prin regulament, și vice-președintelui, cînd prezida dezbaterile [17].

O măsură care nu poate fi decît aprobată a fost și aceea care îngăduia Comisiei Centrale să se folosească de colaborarea persoanelor ce nu făceau parte din această instituție [18]. Îndeosebi a fost avut în vedere concursul colaboratorilor externi pentru reforma codurilor [19]. O asemenea reformă, foarte dificilă, nu putea fi realizată decît cu contribuția specialiștilor. De această facultate de a chema la lucrările ei și pe specialiști din afară, Comisia Centrală n-a uzat în tot cursul existenței sale, deși colaborarea oamenilor competenți i-ar fi fost foarte utilă.

În sfîrșit, în regulament au fost înscrise și sancțiuni împotriva celor care absentau nemotivat. După șase absențe în șir, fără să fi primit concediu și fără să fi comunicat în scris cauza care îl împiedica să fie prezent, un membru al Comisiei Centrale putea fi considerat demisionat. Erau însă necesare 11 voturi, adică o majoritate de două treimi, pentru pronunțarea excluderii [20].

Acestea au fost principalele dispoziții ale regulamentului Comisiei Centrale.

[11] Art. 52.
[12] Art. 73.
[13] Art. 75.
[14] Art. 3.
[15] Art. 26.
[16] Art. 18.
[17] Art. 51, alin. 2.
[18] Art. 79.
[19] Art. 81.
[20] Art. 101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*
* *

În ziua chiar în care regulamentul Comisiei Centrale a fost adoptat, la 29 mai 1859, el a şi fost pus în aplicare. Primul act săvîrşit pe baza prevederilor sale a fost alegerea biroului.

Pentru desemnarea preşedintelui Comisiei Centrale, două scrutine au avut loc. La primul scrutin, au întrunit Răducanu Rosetti 8 voturi, Ştefan Golescu 7 voturi, iar un vot a fost alb. Întrucît nici unul dintre candidaţi n-a obţinut majoritatea absolută, s-a procedat la o a doua votare. la care, potrivit noului regulament, candidatul care întrunea majoritatea relativă urma să fie proclamat ales. Conform acestei dispoziţii, cel de al doilea scrutin a fost favorabil lui Răducanu Rosetti, care şi de astă dată a obţinut 8 voturi, în timp ce Ştefan Golescu a avut iarăşi 7 voturi şi un vot a fost alb. Preşedintele primei sesiuni a Comisiei Centrale a fost deci Răducanu Rosettti [21].

La alegerea vice-preşedintelui s-au repetat aproape aceleaşi rezultate. A fost nevoie de asemenea de două scrutine. La despuierea primului scrutin, colonelul Ion Em. Florescu a întrunit 8 voturi, Mihail Kogălniceanu 7 voturi, iar un vot a fost alb. Deoarece majoritatea absolută a votanţilor nu s-a rostit pentru nici unul dintre candidaţi, a avut loc al doilea scrutin, în urma căruia a fost ales vice-preşedinte al Comisiei Centrale colonelul Ion Em. Florescu, cu majoritatea relativă de 8 voturi, Mihail Kogălniceanu rămînînd cu 6 voturi, Alecu Grigoriu obţinînd un vot şi, în sfîrşit, un vot fiind alb [22].

Secretari au fost aleşi Alecu Grigoriu cu 10 voturi şi Ioan Sturza cu 9 voturi [23]. Este sigur că a intervenit o înţelegere între dînşii şi membrii grupării conservatoare cu privire la împărţirea locurilor din birou [24].

Rezultatul înregistrat la alegerea biroului a clarificat situaţia din sînul Comisiei Centrale. Pînă la şedinţa din 29 mai 1859, nu se cunoştea precis poziţia politică a tuturor membrilor acestei instituţii. Se ştia că Apostol Arsachi, C. N. Brăiloiu, colonelul Ion Em. Florescu, C. Filipescu, Răducanu Rosetti, Petre Rosetti-Bălănescu şi Grigore M. Sturza erau conservatori. Dacă verbal ei osîndeau abuzurile regimului Regulamentului Organic, dacă acceptau înfăptuirea anumitor reforme în administraţie, ei nu tăinuiau împotrivirea lor la reformele sociale [25]. Se ştia de asemenea că Mihail Kogălniceanu, Vasile Mălinescu, Ştefan Golescu, Grigore Arghiropol şi Evghenie Predescu erau adversari hotărîţi ai sistemului privilegiilor care dăinuise pînă atunci şi că ei se străduiau să obţină aplicarea într-un sens cît mai progresist a principiilor formulate de convenţia de la Paris pentru reorganizarea Principatelor-Unite. Se credea, pe temeiul amintirilor de la 1848, că Tell va sprijini aceste străduinţe. Elementele progresiste contau şi pe doctorul Ludovic Steege, întrucît acesta, îndată după întrunirea Comisiei Centrale, exprimase opinii care constituiau o adeziune făţişă dată programului lor.

În asemenea condiţii, Comisia Centrală era împărţită între două grupări. Care dintre ele va ieşi biruitoare în lupta încinsă? Rezultatul bătăliei depindea de Alecu Grigoriu. Numit de Cuza Vodă, el nu-şi manifestase preferinţele pînă la 29 mai 1859. Liberalii, în entuziasmul lor, sperau că el va trece în rîndurile lor. Conservatorii, mai realişti, şi-au asigurat concursul lui, oferindu-i, precum s-a văzut, avantaje personale. La şedinţa corpului legiuitor din Focşani, cînd a avut loc alegerea biroului, Alecu Grigoriu, în schimbul postului de secretar care îi fusese făgăduit de conservatori, şi, poate, totodată şi pentru alte motive, a asigurat, prin votul lui, alegerea lui Răducanu Rosetti şi a lui Ion Em. Florescu [26].

Aşadar, datorită lui Alecu Grigoriu, gruparea conservatoare a pus stăpînire pe preşedinţia şi vice-preşedinţia Comisiei Centrale pentru toată durata celei dintîi sesiuni.

---

[21] Protocoalele Comisiei Centrale, Sesiunea I, Protocolul IX (29 mai 1859), p 14.
[22] *Ibidem.*
[23] *Ibidem.*
[24] „Steoa Dunării", 5 iunie 1859, p. 471.
[25] „Steoa Dunării", 6 iunie 1859, p. 473.
[26] „Steoa Dunării", 30 iunie 1859, p. 522.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alegerea biroului Comisiei Centrale a constituit pentru conservatori o dovadă că ei aveau majoritatea și în acest corp legiuitor [27]. Ei s-au străduit să folosească această situație, pentru ca proiectele de legi ce vor fi întocmite la Focșani să cuprindă dispoziții cît mai favorabile pentru dînșii. Ei aveau astfel posibilitatea de a crea lui Cuza Vodă dificultăți continue, răsplătindu-l în chipul acesta pentru puțina simpatie pe care le-o arăta.

Primul prilej, folosit de majoritatea conservatoare din Comisia Centrală pentru a-și manifesta ostilitatea față de șeful statului, a fost acela al răspunsului la mesajul domnesc prin care se deschisese sesiunea.

Un comitet, care alesese pe C. N. Brăiloiu ca raportor, redactase proiectul de răspuns la mesaj, în termeni care nu lăsau nici o îndoială cu privire la intențiile Comisiei Centrale față de Alexandru Ioan Cuza [28]. Proiectul începea prin a felicita pe Domn pentru misiunea, pe care Adunările Elective i-o încredințaseră „de a întruni coroanele, despărțite pînă aci, ale [celor] două Principate Române surori". Sublinia însă că întrunirea celor două coroane trebuia completată prin desăvîrșirea Unirii și prin înălțarea pe tron a unui principe străin. Proiectul continua, enumerînd foloasele care i se păreau că vor rezulta pentru Moldova și Țara Românească dacă se va urma această cale și încheia, afirmînd că țara întreagă aștepta de la cel ales la 5 și 24 ianuarie 1859 realizarea celor două dorințe indicate mai sus.

Așadar, proiectul de răspuns la mesaj era pe cît de scurt, pe atît de ostil lui Cuza Vodă.

În ședințele Comisiei Centrale de la 4 și 5 iunie 1859, discutîndu-se acest proiect, el a fost combătut de doctorul Ludovic Steege și de Grigore Arghiropol. Îndeosebi Arghiropol a amintit că, în țările cu regim reprezentativ, adresa pe care un corp legiuitor o înaintează șefului statului, după ce a primit un mesaj al acestuia, trebuie să răspundă la toate chestiile de care se ocupă mesajul. Or, proiectul comitetului Comisiei Centrale se mărginea la o singură chestie, aceea a Unirii, și păstra tăcere cu privire la problemele sociale [29]. Alecu Grigoriu, depărtîndu-se de astă dată de majoritatea conservatoare, a atras atenția colegilor lui că acel proiect era lipsit de curtenie, întrucît făcea cunoscut lui Cuza Vodă că dorințele națiunii vor fi împlinite numai cînd el se va coborî de pe tron [30].

Negînd ceea ce era atît de evident, Brăiloiu a pretins că proiectul de răspuns la mesaj nu exprima vreun sentiment ostil Domnitorului, ci, dimpotrivă, tindea numai să-i întărească poziția față de Turcia și de puterile garante, acordîndu-i un sprijin în negocierile aflate în curs, prin precizarea din nou a revendicărilor la care românii nu înțelegeau să renunțe [31]. În același sens s-a rostit și Ion Em. Florescu [32].

Dîndu-și seama că era prudent să se atenueze caracterul prea exclusiv al proiectului, Apostol Arsachi a prezentat un amendament relativ la programul viitoarei activități legiuitoare. Prin acel amendament, Comisia Centrală declara că proiectul de lege pentru organizarea Curții de Casație, precum și „orice alte proiecte de interes comun" vor face obiectul preocupărilor ei, spre a se realiza cît mai curînd unitatea legislativă [33]. Angajamentul luat sub această formă era foarte vag și reformele sociale nu erau intenționat menționate. Asemenea formule convenind majorității Comisiei Centrale, ea a acceptat propunerea lui Arsachi.

Cu această completare, precum și modificîndu-se unele cuvinte care au fost înlocuite cu expresii mai curtenitoare față de Cuza Vodă, fondul însă rămînînd neschimbat, proiectul de răspuns la mesajul domnesc a fost adoptat de Comisia Centrală, în ședința de la 5 iunie 1859, cu 8 voturi pentru și cu 7 voturi contra [34].

[27] Conservatorii erau în majoritate atît în Adunarea Electivă a Țării Românești, cît și în Adunarea Electivă a Moldovei.

[28] Protocoalele Comisiei Centrale, Sesiunea I, Protocolul XI (2 iunie 1859), p. 31.

[29] *Ibidem*, Sesiunea I, Protocolul XII (4 iunie 1859), p. 34.

[30] *Ibidem.*

[31] *Ibidem*, p. 36.

[32] *Ibidem*, p. 37.

[33] Protocoalele Comisiei Centrale, Sesiunea I, Prot. XIII (5 iunie 1859), p. 41.

[34] *Ibidem*, p. 43. Christian Tell a votat pentru adoptarea proiectului. Ioan Sturza și Alecu Grigoriu au votat contra.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Uzînd de calea protocolară, majoritatea conservatoare din corpul legiuitor de la Focşani a îndreptat atunci prima ei săgeată înveninată împotriva alesului de la 5 şi 24 ianuarie 1859. Manifestaţii de acest fel se vor repeta, în mai multe rînduri, în cursul primei sesiuni.

De îndată ce, în ciuda secretului deliberărilor, intenţiile Comisiei Centrale faţă de Domn au fost cunoscute şi înainte chiar de exprimarea lor prin votul de la 5 iunie 1859, Alexandru Ioan Cuza a socotit de datoria lui să dea un serios avertisment celor care, uneltind împotriva şefului statului, expuneau la mari primejdii existenţa însăşi a Principatelor-Unite. La 2 iunie 1859, călătorind spre Bucureşti, Cuza Vodă a făcut un sourt popas la Focşani. Cu acel prilej, el a primit în audienţă şi pe membrii Comisiei Centrale. Răducanu Rosetti, după obişnuitele urări de bună venire, cu făţărnicie, l-a asigurat că instituţia pe care o prezida era preocupată de împlinirea îndatoririlor ei, spre a corespunde aşteptărilor naţiunii şi ale Domnitorului. Alexandru Ioan Cuza, mulţumind pentru urările ce i se adresaseră, a subliniat că speranţele naţiunii se vor împlini. dacă va fi armonie între cele trei puteri ale statului, adică între Adunările Elective, Comisia Centrală şi Domnitorul Principatelor-Unite. Încheind, el a atras atenţia că o violare intempestivă a convenţiei de la Paris „ar fi o trădare către ţară" [35]. Deci, el nu s-a sfiit să califice ca acte de trădare uneltirile majorităţii conservatoare al cărei exponent era Răducanu Rosetti.

Foarte aspru au fost condamnate aceste uneltiri de către ziarele bucureştene „Naţionalul" [36] şi „Românul" [37]. Atitudinea ambelor ziare prezintă interes, pentru că exprimă categorica dezaprobare de către cercurile politice moderate şi radicale a planurilor urzite de majoritatea conservatoare a Comisiei Centrale.

*
* *

După întocmirea regulamentului interior, după alegerea biroului şi după votarea răspunsului la mesajul domnesc citit la deschiderea sesiunii, Comisia Centrală avea să înceapă activitatea legislativă, pentru care îndeosebi fusese creată.

Îi incumba sarcina, în conformitate cu art. 33 al convenţiei din 7/19 august, 1859, de a „pregăti" legile de interes comun ambelor Principate, Articolul 34 al convenţiei cita, ca exemple de asemenea legi, pe „toate acelea care au de obiect unitatea legislaţiei, înfiinţarea, menţinerea sau îmbunătăţirea unirii vămilor, a poştelor şi telegrafului, fixarea preţului monetar şi deosebitele materii de folos public comun ambelor Principate" [38]. În sfîrşit, art. 35 al convenţiei dispunea că, „odată înfiinţată, Comisia Centrală va trebui să se ocupe special a codifica legile în fiinţă, punîndu-le în armonie cu actul constitutiv al noii organizaţii", precizînd că ea va trebui să revizuiască Regulamentele Organice, codurile civil, criminal, de comerţ şi de procedură, aşa încît, cu excepţia legilor de interes local, să nu mai fie în vigoare, în Moldova şi în Ţara Românească, „decît unul şi acelaşi trup de legislaţie".

Vastă şi grea operă avea deci de realizat Comisia Centrală. În mod firesc s-a pus întrebarea de a se şti care lucrări aveau să formeze, în primul rînd, obiectul preocupării ei? Căror probleme avea ea obligaţia de a da prioritate?

Examinînd această chestie, marele jurist B. Boerescu a susţinut, în ziarul „Naţionalul", că datoria Comisiei Centrale era de a preciza mai întîi bazele pe care vor fi întemeiate proiectele de legi ce vor fi apoi întocmite, de a formula principiile generale pe care se va baza întreaga legislaţie. Principiile generale sau bazele legislaţiei unui stat fiind prevăzute în constituţia acelui stat, B. Boerescu

[35] „Monitorul oficial al Ţării Româneşti", 6 iunie 1859, p. 253.
[36] „Naţionalul", 4 iunie 1859, p. 197.
[37] „Românul", 21 iulie 1859. p. 344.
[38] Citîm articolele convenţiei din 7/19 august 1858 după textul publicat de Dionisie Ionescu. Gheorghe Matei şi Gheorghe Tuţui, *Dezvoltarea constituţională a statului român*, Bucureşti, 1957, p. 443 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era de părere că prima lucrare a Comisiei Centrale se cuvenea să fie elaborarea unui proiect de constituție [39].

Această părere a fost împărtășită și de membrii Comisiei Centrale. Divergențele s-au ivit însă cu privire la calea ce trebuia urmată.

Astfel, în ședința de la 8 iunie 1859, Comisia Centrală a discutat două propuneri referitoare la această chestie. Prima propunere, prezentată de Grigore M. Sturza, Apostol Arsachi și Petre Rosetti-Bălănescu, tindea la numirea a trei comitete de cîte cinci membri care să redacteze proiecte pentru revizuirea diferitelor capitole ale Regulamentelor Organice, în conformitate cu art. 35 din convenția de la Paris [40].

A doua propunere a fost înfățișată de Mihail Kogălniceanu, Ștefan Golescu, Grigore Arghiropol, Evghenie Predescu, Ludovic Steege, Vasile Mălinescu și Christian Tell [41]. Ei susțineau că nu trebuia procedat la revizuirea Regulamentelor Organice, ci la elaborarea proiectului unei noi constituții. La această încheiere ei ajungeau după o judicioasă argumentare. Ei plecau de la constatarea că, de la 1832 și pînă la 1856, principalele rînduieli ale Regulamentelor Organice fuseseră modificate sau abrogate. Subliniau că. prin convenția de la 7/19 august 1858, chiar principiile fundamentale ale Regulamentelor Organice fuseseră desființate. Nu rămăseseră în vigoare decît dispoziții „de al treilea sau al patrulea ordin", cum erau cele relative la pătulele de rezervă, la măsurile feritoare de foc, la curățirea străzilor etc. În asemenea condiții, propunerea sprijinită de Grigore M. Sturza, Apostol Arsachi și Petre Rosetti-Bălănescu nu ducea la alt rezultat decît de a păstra distribuția materiilor din Regulamentele Organice, precum și numele acestor două legiuiri. Or, în ceea ce privește distribuția materiilor, ea nu era mai presus de orice critică, iar în ceea ce privește numele de „Regulament Organic", el era legat de evenimente foarte triste pentru români. El le amintea că autonomia lor fusese nesocotită și că abuzuri cumplite fuseseră săvîrșite „care au condus Principatele pe țărmurile prăpastiei". La denumirea de „Regulament Organic" nu țineau decît acei foarte puțini români care, „sub scutul numelui", năzuiau să păstreze măcar unele din privilegiile pe care Regulamentul le consfințea. Convenția de la Paris din 7/19 august 1858 dăduse însă Principatelor-Unite o nouă organizare. Sarcina pe care ea o încredințase Comisiei Centrale era nu de a proceda la o cîrpeală, la „un meremet superficial" al unei vechi legi care nu mai corespundea nevoilor timpurilor noi și nu se bucura de nici o simpatie în rîndurile națiunii. Comisia Centrală era datoare să dezvolte și să pună în aplicare inovațiile consacrate de convenția de la Paris. Ea trebuia deci să întocmească un proiect de constituție care să enunțe principiile fundamentale ale legilor Principatelor-Unite ce urmau să fie elaborate treptat. Aceste principii trebuiau să fie cele proclamate de Divanurile ad-hoc, în 1857, îndeosebi de Divanul ad-hoc al Moldovei, completate cu dispozițiile convenției de la 7/19 august 1858. În concluzie, cei șapte semnatari ai propunerii se rosteau pentru redactarea unui proiect de constituție care să nu fie reeditarea Regulamentului Organic, devenit literă moartă, ci să fie însuflețit de „spiritul civilizator" al convenției de la Paris.

Discuția celor două propuneri a fost foarte vie. Unii membri ai Comisiei Centrale nu s-au sfiit să recurgă chiar la invective. Argumentul principal, invocat de Grigore M. Sturza, în cursul dezbaterii, a fost că Regulamentele Organice se aflau încă în vigoare, după cum reieșea din art. 35, aliniatul 2, și art. 42, aliniatul 4, ale convenției de la Paris [42]. El a susținut că primul din aceste texte chiar obliga Comisia Centrală de a revizui Regulamentele Organice. Deci, ele nu puteau fi considerate ca inexistente. În același sens, Apostol Arsachi, combătînd metoda preconizată de liberalii munteni și moldoveni, a adăugat că nu se putea

[39] B. Boerescu, *Comisiunea Centrală*, „Naționalul", 9 aprilie 1859, p. 137—138. Acest articol a fost reprodus integral în „Steoa Dunărei", 20 aprilie 1859, p. 313—314.

[40] Protocoalele Comisiei Centrale, Sesiunea I, Prot. XIV (8 iunie 1859), p. 60.

[41] Ibidem, p. 60—62.

[42] *Ibidem*, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rupe orice legătură cu trecutul, deoarece „prezentul este fiu al trecutului şi viitorul fiu al prezentului“ [43].

Din partea adversă, Vasile Mălinescu a indicat motivul hotărîtor pentru care teza apărată de Grigore M. Sturza era inadmisibilă. El a arătat că baza pe care se sprijineau Regulamentele Organice era privilegiul boierimii. Or, convenţia de la Paris, oborînd privilegiile şi stabilind egalitatea tuturor persoanelor în faţa legii, desfiinţase baza chiar a Regulamentelor Organice. În consecinţă, reorganizarea statului trebuia să se întemeieze pe dispoziţiile înnoitoare ale convenţiei de la Paris, iar nu pe rînduielile perimate ale Regulamentelor Organice [44].

Păşind la vot, Comisia Centrală a aprobat propunerea lui Grigore M. Sturza, Apostol Arsachi şi Petre Rosetti-Bălănescu. În favoarea acesteia s-au pronunţat opt voturi, printre care a fost votul precumpănitor al preşedintelui Răducanu Rosetti. Împotriva acestei propuneri au votat opt membri ai Comisiei Centrale şi anume : Mihail Kogălniceanu, Ştefan Golescu, Grigore Arghiropol, Alecu Grigoriu, Vasile Mălinescu, Evghenie Predescu, doctorul Ludovic Steege şi Christian Tell. Prin glasul său precumpănitor, Răducanu Rosetti a făcut ca balanţa să se încline de partea conservatorilor. Biruinţa acestora a fost însă de scurtă durată.

În adevăr, deja în protocolul şedinţei Comisiei Centrale de la 8 iunie 1859 este menţionată şi o altă propunere a lui Grigore M. Sturza. sprijinită de Petre Rosetti-Bălănescu şi C. Filipescu, pentru numirea unui comitet care să întocmească un proiect de constituţie „pe bazele convenţiunii şi ale voturilor ambelor Adunări, [exprimate] cu ocaziunea alegerii Domnului Alexandru Ioan I“ [45]. Logic ar fi fost ca această propunere să fi fost retrasă de semnatarii ei, după ce Comisia Centrală se rostise în favoarea procedurii preconizate de acelaşi Grigore M. Sturza şi care limita reforma constituţională la revizuirea Regulamentelor Organice. Nu s-a adoptat însă această soluţie. A doua propunere a lui Grigore M. Sturza fiind menţinută, a fost şi ea aprobată de Comisia Centrală. În asemenea condiţii, la 11 iunie 1859, a fost ales un comitet de cinci membri pentru elaborarea unui proiect de constituţie. Cei cinci membri, aleşi în acest comitet, au fost : Grigore M. Sturza, Apostol Arsachi, C. N. Brăiloiu, Ion Em. Florescu şi Christian Tell [46], aşadar patru conservatori şi un moderat care oscila spre dreapta (Christian Tell). Mihail Kogălniceanu a fost şi de astă dată înfrînt. Rămas în balotaj la primul scrutin, el n-a întrunit decît şase voturi la al doilea scrutin, cînd a fost ales adversarul său, colonelul Ion Em. Florescu. cu opt voturi [47].

Comitetul, astfel alcătuit, a păşit îndată la lucru. Într-un termen foarte scurt, el a întocmit un proiect de constituţie care a făcut obiectul discuţiilor amănunţite ale plenului Comisiei Centrale, începînd de la 8 iulie 1859.

Procedîndu-se în modul acesta, a fost dată uitării prima propunere a lui Grigore M. Sturza, referitoare la revizuirea Regulamentelor Organice, deşi fusese aprobată de majoritatea Comisiei Centrale. Este probabil că această majoritate, convingîndu-se, în sfîrşit, de zădărnicia unei asemenea revizuiri, a renunţat la ea. Progresiştii din Comisia Centrală, la care s-au raliat Christian Tell şi Alecu Grigoriu, susţinînd că era necesară elaborarea proiectului unei noi constituţii, iar nu „meremetisirea“ Regulamentelor Organice, au biruit în cele din urmă. La punctul lor de vedere înşişi conservatorii au fost siliţi să adere, sub presiunea necesităţii.

*
* *

Proiectul de constituţie, redactat de comitetul alcătuit din Grigore M. Sturza. Apostol Arsachi, C. N. Brăiloiu, Ion Em. Florescu şi Christian Tell, a venit în dezbaterea Comisiei Centrale la 8 iulie 1859. El a fost însoţit de un scurt raport,

[43] *Ibidem.* p. 51.
[44] *Ibidem,* p. 55—56.
[45] *Ibidem,* p. 57.
[46] Prot. Com. Centrale, Sesiunea I, Prot. XVI (11 iunie 1859), p. 71.
[47] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

superficial întocmit, care se ocupa mai ales de desăvîrșirea Unirii, prin fuzionarea ministerelor și a Adunărilor Elective, precum și de justificarea hotărîrii comitetului de a stabili capitala Principatelor-Unite la București [48]. Puține lămuriri erau date, în acel raport, despre alte dispoziții ale proiectului de constituție. Erau doar înșirate cele șapte titluri în care fusese divizat, indicîndu-se destul de vag cuprinsul lor.

În ședința Comisiei Centrale de la 8 iulie 1859, Grigore M. Sturza, în calitate de raportor al comitetului — funcțiune pentru care nu-l recomandau nici studiile incomplete făcute la Lunéville și apoi la Berlin, nici insuficientele cunoștințe juridice dobîndite pînă atunci — a citit textul proiectului de constituție.

Proiectul avea 152 articole. Multe dintre ele erau copiate din constituția belgiană de la 1831. Un tînăr jurist moldovean. de curînd înapoiat în patrie, după ce obținuse la Paris diploma de licență în drept, Teodor Veisa, publicase la Iași, în 1857, traducerea în limba română a constituției Belgiei [49]. Această traducere a fost folosită de comitetul Comisiei Centrale. În adevăr, în dese cazuri între textul proiectului pe care comitetul l-a elaborat și traducerea lui Teodor Veisa asemănarea este așa de mare, încît am putea chiar zice că este identitate de expresii.

În total, din cele 152 articole ale proiectului de constituție, 76 articole reproduceau întocmai sau cu unele modificări dispoziții ale constituției belgiene, 33 articole reproduceau dispoziții ale convenției de la Paris, iar restul, adică 43 articole cuprindeau rînduieli redactate de comitetul Comisiei Centrale cu privire la probleme specific românești.

Discuția generală asupra proiectului de constituție a început la 14 iulie 1859. Ea a fost deschisă de Grigore M. Sturza care s-a mărginit să citească moțiunea în favoarea Unirii, votată de Adunarea Electivă a Moldovei la 24 martie 1859 [50].

Apoi a luat cuvîntul Ioan Sturza pentru a combate lucrarea comitetului Comisiei Centrale și a susține paradoxala părere că cele două Principate, nefiind state independente, n-aveau dreptul de a se organiza ele însele politicește. În consecință, el a pretins că n-ar fi trebuit să se elaboreze un proiect de constituție, ci numai să se completeze lacunele din convenția de la Paris, „fără a se atinge chestiuni delicate" [51]. Ioan Sturza pare să fi uitat că Moldova și Țara Românească, deși supuse suzeranității Turciei, erau totuși state autonome și că autonomia, care fusese confirmată prin chiar convenția de la 7/19 august 1859, le conferea dreptul de a întocmi ele însele constituția lor.

Dezbaterile au fost suspendate timp de 11 zile, în decursul cărora au avut loc negocieri între cele două grupări din Comisia Centrală [52]. Deoarece o constituție, prin însăși natura ei, este menită să aibă o mai lungă durată decît o lege ordinară și deoarece trăinicia constituției este cu atît mai asigurată cu cît aplicarea dispozițiilor sale întîmpină mai puțină împotrivire, majoritatea conservatoare a socotit oportun să facă unele concesii adversarilor ei progresiști, pentru a obține asentimentul lor, dacă nu total. măcar parțial.

Nu cunoaștem în amănunt acele tratative. Informații asupra lor n-au fost publicate. Știm însă din dezbaterile care au urmat în ședințele Comisiei Centrale și care sînt rezumate în protocoalele tipărite [53], că discuțiile, cu prilejul negocierilor, au purtat mai ales asupra Unirii, principelui străin, sistemului electoral și reformelor sociale. La un acord unanim nu s-a ajuns. Totuși, Mihail Kogălniceanu a obținut ca, la discuția pe articole, să fie primite unele din modificările pe care le propunea și ca dispozițiile referitoare la principele străin să fie scoase din proiectul de constituție. spre a fi inserate într-o anexă separată, așa încît reforma constituțională să nu fie indisolubil legată de principele străin. Kogălniceanu

[48] *Ibidem*, Sesiunea I, Protocolul XXIV (8 iulie 1859), p. 1—2.

[49] *Constituția, legea electorală și organizația judecătorească a Belgiei*, trad. în românește de T. Veisa, Iași, 1857. 58 p.

[50] Prot. Com. Centrale, Ses. I, Protocolul XXVI (14 iulie 1859), p. 5.

[51] *Ibidem*, p. 6.

[52] Prot. Com. Centrale, Ses. I, Prot. XXVIII (17 iulie 1859), p. 1 ; Prot. XXIX (18 iulie 1859), p. 5 și Prot. XXXII (25 iulie 1859), p. 1.

[53] Vezi îndeosebi protocolul XXXV (31 iulie 1859), p. 8, p. 10—11, p. 13 și p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gîndea că, în modul acesta, fără a avea pe tronul Principatelor-Unite pe un membru al unei familii domnitoare străine, se putea asigura poporului român foloasele unei noi constituții [54]. În schimb, el a consimțit ca proiectul de constituție să nu se ocupe de problema agrară. La o asemenea tranzacție, Vasile Mălinescu a refuzat să adere [55].

La 25 iulie 1859, Comisia Centrală reluînd discuția proiectului de constituție în „ședință oficială" [56], Ștefan Golescu nu și-a ascuns îngrijorarea pe care i-o inspira menținerea în acel proiect a dispozițiilor relative la desăvîrșirea Unirii. El însuși fusese și rămăsese partizanul neșovăielnic al Unirii. Situația externă era însă de așa natură, încît el se temea că asemenea dispoziții vor putea servi de pretext unora din puterile garante spre a lua împotriva noastră măsuri coercitive [57].

Aceeași îngrijorare a exprimat-o și doctorul Ludovic Steege. El socotea că momentul nu era prielnic pentru desăvîrșirea Unirii și soluționarea problemelor conexe. Riscam, zgîndărind aceste chestii, ca marile puteri europene să reia în discuție drepturile pe care ni le recunoscuseră. Riscam deci să pierdem ceea ce deja dobîndisem. Totodată, Steege constata că, dacă în ceea ce privește Unirea, comitetul care întocmise proiectul de constituție mersese mult mai departe decît îngăduia convenția de la Paris, în ceea ce privește reformele sociale, el fusese însă extrem de timid și nu reprodusese în proiectul său nici măcar ceea ce prevăzuse convenția [58].

Grigore Arghiropol, vorbind în același sens ca Ștefan Golescu și Ludovic Steege, a adăugat că misiunea Comisiei Centrale era de a unifica legislația Moldovei și a Țării Românești și că, prin această unificare, se va realiza Unirea, fără vreo piedică din partea puterilor garante [59].

Răducanu Rosetti, C. N. Brăiloiu și Grigore M. Sturza au răspuns, refuzînd să accepte înlăturarea din proiectul de constituție a dispozițiilor referitoare la Unirea totală și la principele străin.

Discuția generală s-a încheiat în această ședință. Punîndu-se la vot luarea în considerare a proiectului de constituție, 11 membri ai Comisiei Centrale s-au rostit pentru și doi membri s-au rostit contra. Printre cei ce, alături de conservatori, au votat în favoarea luării în considerare, au fost Mihail Kogălniceanu, Ludovic Steege și Christian Tell Împotriva luării în considerare au votat numai Ștefan Golescu și Grigore Arghiropol [60]. Vasile Mălinescu a lipsit de la ședință.

De obicei, în adunările legiuitoare, discuția generală asupra unui proiect de lege important este amplă și ține mai multe ședințe. Cu acest prilej, sînt examinate principiile care stau la baza proiectului și modul cum ele sînt puse în aplicare în articolele sale, fiecare grupare politică socotind de datoria ei să-și spună cuvîntul și să-și precizeze poziția. Comisia Centrală n-a procedat astfel cu ocazia luării în considerare a proiectului de constituție. Discuția generală a fost foarte sumară și s-a purtat aproape toată asupra problemelor Unirii și prințului străin. Doar doctorul Steege, în discursul său, s-a ocupat și de chestiile sociale și de insuficienta lor dezlegare în proiectul de constituție, ceea ce i-a atras răspunsul lui Grigore M. Sturza, care a susținut contrariul.

La 31 iulie 1859, începînd discuția proiectului de constituție pe articole, a venit iarăși în dezbatere problema Unirii și aceea a prințului străin. În legătură cu art. 1 din proiectul de constituție, Mihail Kogălniceanu a făcut importante declarații [61]. El a ținut să precizeze că a fost și rămîne ferm convins de necesitatea Unirii. I se părea însă foarte imprudent de a zgîndări tocmai atunci

[54] Protocolul XXXV (31 iulie 1859), p. 13.
[55] Protocolul XLI (20 august 1859), p. 14.
[56] Tratativele s-au purtat în ședințe intime care, neavînd un caracter oficial, au fost denumite, după terminologia epocii, „ședințe oficioase".
[57] Prot. Com. Centrale, Sesiunea I. Prot. XXXII (25 iulie 1859), p. 1—3.
[58] *Ibidem*, p. 4—6.
[59] *Ibidem*, p. 9.
[60] *Ibidem*, p. 15.
[61] Prot. Com. Centrale, Ses. I, Prot. XXXV (31 iulie 1859), p. 1—6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această chestie. Războiul dintre Franța și Austria se terminase. Adversarii se împăcaseră, dispuși să-și facă unele concesii. Punînd din nou pe tapet problema Unirii, ne expunem să pierdem ceea ce pînă atunci obținusem.

Unirea Moldovei și a Țării Românești — după opinia lui Kogălniceanu — putea fi desăvîrșită, cu concursul Comisiei Centrale și fără huiet. prin fuzionarea ministerelor și a Camerelor. O asemenea contopire a administrației și a Adunărilor Elective era o reformă internă, care decurgea ca o consecință necesară din îndoita alegere de la 5 și 24 ianuarie 1859. De aceea, Kogălniceanu propunea să se prevază, într-un articol din proiectul de constituție, fuzionarea departamentelor ministeriale și a Camerelor, lăsîndu-se însă Domnitorului și corpurilor legiuitoare dreptul de a decide data cînd acel articol să fie pus în aplicare.

Cît despre chemarea pe tronul Principatelor române a unui Domnitor străin, Kogălniceanu a atras atenția că marile puteri europene priveau această chestie cu un deosebit interes. Împrejurările erau de așa natură, că, dacă s-ar fi înscris, în proiectul de constituție, Unirea, cu un principe străin, acest act imprudent ar fi fost „steril în bine și mînos numai în rele".

Apoi Kogălniceanu a susținut că, în loc de a se ocupa Comisia Centrală de planuri pentru moment irealizabile, ea trebuia să enunțe în proiectul de constituție principiile legilor organice pe care avea datoria de a le elabora. Aceste legi de unificare aveau să realizeze „Unirea deplină și nedespărțită a Principatelor". Reformele interne erau indispensabile pentru pregătirea Unirii politice. Puterile garante recunoscuseră că aveam completa libertate de a întocmi legile pentru înfăptuirea reformelor. Eram deci deplin autonomi în asemenea materii. De această autonomie. Comisia Centrală trebuia să uzeze pentru îmbunătățirea situației celor „care, pînă acum, de la patrie, n-au cunoscut decît dări și asupriri". Și lor trebuia să li se acorde drepturi. Și pentru ei trebuia să răsară „soarele emancipațiunii".

Problemele care făcuseră obiectul discuției generale a proiectului de constituție — discuție închisă prin votul Comisiei Centrale de la 25 iulie 1859 — au fost astfel readuse în dezbatere prin cuvîntarea lui Mihail Kogălniceanu. I-au răspuns C. N. Brăiloiu și Grigore M. Sturza, luînd apărarea dispozițiilor prevăzute în proiectul de constituție. Ion Em. Florescu a făcut apel și la spiritul împăciuitor al marelui său adversar. I-a amintit că, în „ședințele confidențiale", majoritatea și minoritatea se înțeleseseră asupra unor modificări de adus proiectului de constituție. Era convins că, la dezbaterile ce vor urma asupra celor 152 articole, se va ajunge „la o completă înțelegere" și că proiectul de constituție va fi adoptat în unanimitate de Comisia Centrală [62].

Luînd cuvîntul, Ludovic Steege s-a rostit în așa mod, încît majoritatea conservatoare să priceapă că, pentru a se realiza acordul la care se referea Ion Em. Florescu, ea trebuia să mai cedeze în unele puncte esențiale. Astfel, Ludovic Steege a susținut că proiectul de constituție se ocupa prea mult de șeful statului și prea puțin de chestiile sociale. Subliniind că „oricît de frumos ar fi acoperămîntul unei case, el pică de nu vor fi și temeliile bune", el a cerut ca proiectul de constituție să prevadă, în primul rînd, „temeliile societății" și deci să dea prioritate problemelor sociale și rezolvării lor [63].

În replică. Mihail Kogălniceanu a arătat că el era dispus să respecte angajamentele luate cu prilejul negocierilor, dar că proiectul de constituție cuprindea rînduieli pe care el niciodată nu le admisese. A citat, ca exemplu, articolul 34, care cobora pe Cuza Vodă la rangul de simplu locțiitor al principelui străin. Un asemenea articol nu putea fi interpretat — după părerea lui Kogălniceanu — decît în chipul următor: „N-am putut să fiu eu Domn, ei bine, să nu fii nici tu!" [64].

Apostol Arsachi a confirmat că Mihail Kogălniceanu a insistat, în cursul tratativelor dintre majoritate și minoritate, ca dispozițiile din art. 34, referitoare

[62] *Ibidem*, p. 8.
[63] *Ibidem*, p. 11—12.
[64] *Ibidem*, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la principele străin, să fie suprimate. Arsachi a declarat că majoritatea Comisiei Centrale a acceptat această suprimare [65].

Discuţia a continuat asupra aceloraşi două chestii. Ea s-ar fi prelungit încă mult, dacă Apostol Arsachi, sprijinit de Ion Em. Florescu, n-ar fi stăruit să se treacă la examinarea textelor următoare ale proiectului de constituţie [66].

Satisfăcînd dorinţa lor, Comisia Centrală, în aceeaşi şedinţă de la 31 iulie 1859, a examinat primele trei articole ale proiectului şi le-a acceptat fără împotrivire [67]. Ele prevedeau că Moldova şi Ţara Românească alcătuiesc un singur stat, purtînd denumirea de „Principatele-Unite ale României" şi că datoria tuturor românilor este de a se strădui să se desăvîrşească Unirea, precum şi de a o apăra.

Acest început a fost de bun augur. În adevăr, discuţia pe articole, care a ţinut două luni, s-a desfăşurat într-o atmosferă calmă. Kogălniceanu a intervenit adesea în dezbateri, propunînd amendamente, din care multe au şi fost adoptate. Numeroase dispoziţii inserate în proiectul de constituţie au fost votate în unanimitate sau cu mare majoritate. Singurele divergenţe dintre gruparea conservatoare şi cea progresistă care n-au putut fi aplanate, au fost cele ivite cu privire la principele străin şi la sistemul electoral. În schimb, dreapta a acceptat extinderea drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti, iar stînga a consimţit ca despăgubirea, în cazul exproprierii pentru cauză de utilitate publică, să fie prealabilă şi ca soluţionarea problemei agrare să fie amînată.

Astfel, conformîndu-se articolului 46, aliniatul 1, din convenţia de la Paris, Comisia Centrală. în unanimitate, şi-a dat aprobarea ca, în art. 5 din proiectul de constituţie, să se prevadă că „toţi românii din Principatele-Unite sînt egali înaintea legii, înaintea dărilor, înaintea conscripţiunii şi deopotrivă primiţi în funcţiunile statului" [68].

Cu 11 voturi şi 2 abţineri (ale lui C. N. Brăiloiu şi C. Filipescu), a fost primit un amendament al lui Mihail Kogălniceanu, potrivit căruia, prin art. 6 din proiectul de constituţie, au fost acordate unele garanţii libertăţii individuale, nimeni neputînd fi „reţinut, arestat sau prigonit" decît în conformitate cu legea şi numai în cazurile de ea prevăzute, şi, totodată, precizîndu-se că, exceptînd cazul unei infracţiuni flagrante, nimeni nu poate fi arestat decît în baza unui mandat judecătoresc, motivat, care trebuie comunicat în momentul arestării sau, cel mai tîrziu, în 24 de ore după arestare [69].

Articolul 7 al proiectului de constituţie, care reproducea prima parte din art. 44, aliniatul 6, al convenţiei de la Paris, dispunînd desfiinţarea privilegiilor, scutrilor şi monopolurilor de clasă, a fost completat printr-un amendament al lui Kogălniceanu (adoptat de Comisia Centrală în unanimitate), prin care s-a adăugat că titlurile de nobleţă străină, ca principi, cnezi, grafi, baroni etc., „sînt şi rămîn neprimite în statul român" [70].

De asemenea, în unanimitate a fost adoptat un alt amendament al lui Kogălniceanu, devenit art. 14 al proiectului de constituţie, prin care s-a admis ca toţi românii să se bucure de libertatea de circulaţie şi de strămutare a domiciliului, afară de cazurile expres exceptate prin lege [71].

Dezbaterile au fost foarte animate cu privire la garantarea dreptului de proprietate. Mihail Kogălniceanu a propus un amendament, prin care se prevedea că „nimeni nu poate fi expropriat decît pentru cauză de interes public şi cu despăgubire dreaptă şi prealabilă".

Apostol Arsachi a insistat ca exproprierea pentru cauză de utilitate publică să fie îngrădită, spre a nu depinde de puterea discreţionară a organelor admi-

---

[65] *Ibidem*, p. 14.

[66] *Ibidem*, p. 14.

[67] Art. 1 a fost adoptat în unanimitate. Art. 2 a fost adoptat cu 12 voturi pentru şi o abţinere (a lui Vasile Mălinescu). Art. 3 a fost votat în unanimitate. (Ibidem, p. 15—16).

[68] Protocolul XXXVI (1 august 1859), p. 4.

[69] *Ibidem*, p. 4—6.

[70] Protocolul XLI (20 august 1859), p. 3.

[71] *Ibidem*, p. 9—10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nistrative. În acest scop, citînd, ca exemple, Franța, Bavaria și Belgia, el a cerut ca o lege specială să limiteze cazurile de „interes public", să stabilească procedura exproprierii și modalitățile despăgubirii [72].

C. N. Brăiloiu, cu această ocazie, s-a manifestat ca cel mai reacționar dintre membrii Comisiei Centrale. El nu s-a sfiit să afirme că, înscriindu-se în proiectul de constituție principiul exproprierii, se autoriza amestecul statului în drepturile particularilor și că un asemenea amestec era „una din cele mai mari și mai grave violațiuni în contra libertății omului" [73]. Totuși, Brăiloiu n-a propus înlăturarea acestui principiu din proiectul în discuție, deoarece deja convenția de la Paris prevăzuse exproprierea pentru „pricină de interes public" [74]. Dar, întrucît se reproducea cu amplificări textul convenției de la 7/19 august 1858, el a cerut să se precizeze în proiectul de constituție înțelesul cuvîntului „expropriere". Socotea necesară această precizare, fiindcă se dezlănțuise de cîțiva ani o persistentă agitație pentru împroprietărirea țăranilor și el nu dorea ca principiul exproprierii, inserat în proiectul de constituție, să fie folosit la o asemenea împroprietărire [75].

Era cu neputință ca cei învinuiți de a fi agitatorii reformei agrare să păstreze tăcere. A răspuns cel mai vizat dintre ei, Mihail Kogălniceanu, declarînd că problema țărănească era mult prea importantă spre a fi tratată acum în mod incidental. El își rezerva dreptul de a discuta pe larg această chestie la momentul oportun [76].

Christian Tell, în calitate de membru al comitetului Comisiei Centrale care redactase proiectul de constituție, a făcut cunoscut că și el a aprobat înscrierea principiului exproprierii în acel proiect. Nu i-a trecut însă prin minte că o asemenea dispoziție ar putea fi utilizată pentru desființarea dreptului țăranilor la împroprietărire, cum voia Brăiloiu. Dreptul sătenilor era incontestabil, sublinia Christian Tell. Chiar și Regulamentul Organic, enumerînd drepturile și datoriile reciproce ale proprietarilor și sătenilor, recunoștea că țăranul avea nu numai datorii, dar și drepturi, după cum proprietarul avea nu numai drepturi, dar și datorii. În consecință, convingerea lui Christian Tell pe care ținea să o comunice colegilor lui din Comisia Centrală, era că moșierii nu puteau fi considerați proprietari absoluți, ci numai coproprietari ai întinderii de pămînt pe care legile în vigoare o dădeau sătenilor în folosință. De aceea, el cerea „completa împroprietărire a țăranilor, prin despăgubire" [77].

Vasile Mălinescu, nemulțumit de atitudinea adoptată de Mihail Kogălniceanu, și-a expus punctul de vedere, cu obișnuita lui vioiciune. El a susținut că amînarea necontenită a soluționării chestiilor vitale pentru poporul român era nefastă. Cu un asemenea sistem, se aglomerau „materiile aprinzătoare", încît lesne puteau exploda. Chestiile vitale trebuiau „abordate cu francheță" și „curmate hotărîtor". Pentru aceste considerații, Mălinescu, printr-un amendament, a cerut să se adauge la articolul 15 din proiectul de constituție, care garanta dreptul de proprietate, următoarele două aliniate :

„Locuitorii săteni rămîn deplini proprietari pe cîtimea de pămînt lăsată în dispoziținea lor, după cuprinderea legiuirii actuale. Boierescul, claca vor fi răscumpărate.

„O lege specială va determina în cel mai scurt timp chipul răscumpărării".

Amendamentul lui Vasile Mălinescu a fost subscris de Ștefan Golescu și de Christian Tell [78].

Criticele pe care Vasile Mălinescu i le adresase au silit pe Mihail Kogălniceanu să ia din nou cuvîntul spre a-și justifica atitudinea. El a repetat ceea

---

[72] *Ibidem*, p. 10—11.

[73] *Ibidem*, p. 11.

[74] Convenția de la 7/19 august 1858, art. 46, alin. 4.

[75] Protocoalele Com. Centrale, Ses. I, Prot. XLI (20 august 1859), p. 12.

[76] *Ibidem*. p. 12.

[77] *Ibidem*, p. 13.

[78] *Ibidem*, p. 15. Arhivele Statului București, Com. Centrală de la Focșani, dos. 536/41859, f. 2C

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce deja declarase. Convingerea lui era că, pentru dezlegarea problemei agrare, o lege specială era necesară. Deci această problemă nu putea să fie soluționată incidental, prin modificarea articolului din proiectul de constituție relativ la garantarea dreptului de proprietate. De altminteri, exproprierea pentru cauză de utilitate publică, prevăzută în acel articol, exista de mult în Moldova. Ea fusese consacrată încă din anul 1816, prin § 479 al Codului Calimah. În mai multe rînduri. în Moldova, sub domnia lui Mihai Sturza și a lui Grigore Ghyka, se recursese la exproprieri pentru cauză de utilitate publică, de ex., pentru amenajarea grădinii publice din Iași. Așadar, convenția de la Paris, hotărînd că o proprietate particulară putea fi expropriată pentru un motiv de interes public, menținuse în vigoare un principiu recunoscut deja de Codul Calimah, un principiu care era înscris în mai toate constituțiile. În astfel de condiții, Kogălniceanu era de părere ca acest principiu să fie inserat și în proiectul de constituție al Comisiei Centrale [79].

Christian Tell a propus atunci un subamendament, menit, după propriile sale cuvinte, „să împace pe toți". Acel subamendament avea următorul cuprins:

„Nimeni nu poate fi expropriat decît pentru o cauză de interes public și printr-o dreaptă și prealabilă despăgubire.

„O lege specială va hotărî fiecare caz de expropriațiune" [80].

Pus la vot, subamendamentul lui Christian Tell a fost adoptat în unanimitate [81]. Prin acest vot, au fost implicit înlăturate toate celelalte amendamente, prezentate de Mihail Kogălniceanu, Apostol Arsachi și Vasile Mălinescu. Desființarea boierescului a fost astfel amînată, precum desigur convenea majorității conservatoare și clasei cîrmuitoare a Principatelor-Unite.

Ca o sintetizare a garanțiilor acordate dreptului de proprietate, Comisia Centrală a aprobat, cu aceeași unanimitate, propunerea lui Evghenie Predescu de a se înscrie în proiectul de constituție principiul că „proprietatea de orice natură este inviolabilă" [82]. Spre a scoate în evidență însemnătatea acestui principiu, el a fost inserat la începutul articolului 15, în fruntea tuturor dispozițiilor relative la dreptul de proprietate.

Dacă, în unanimitate, Comisia Centrală a hotărît ca, prin viitorul pact fundamental, să se interzică înființarea sancțiunii confiscării averii [83], problema pedepsei cu moarte a fost îndelung dezbătută, fără a se putea găsi o soluție care să fie acceptată de toți membrii corpului legiuitor din Focșani.

Mihail Kogălniceanu, plecînd de la constatarea că pedeapsa capitală căzuse în desuetudine atît în Moldova cît și în Țara Românească, a propus un amendament, prin care se decidea că această sancțiune nu va putea fi „reașezată". Prin același amendament se desființa pedeapsa bătăii și se declara că „moartea civilă rămîne necunoscută în România" [84].

Grigore M. Sturza, Christian Tell și Ion Em. Florescu, cîte și trei foști militari, s-au opus însă la abolirea osîndei capitale în cazurile prevăzute de codul penal militar [85]. Ei au prezentat un subamandament în acest sens, invocînd, drept motiv, necesitatea menținerii intacte a disciplinei militare.

Mihail Kogălniceanu, Ștefan Golescu și Grigore Arghiropol au combătut acest subamendament, susținînd că, dacă pedeapsa cu moarte este o sancțiune barbară pentru civili, ea are același caracter și față de militari.

Ludovic Steege s-a asociat celor care cereau abolirea totală a pedepsei capitale, însă cu o singură rezervă: în timp de război, cînd — după părerea lui —

[79] Protocolul XLI (20 august 1859), p. 15.
[80] *Ibidem*, p. 16.
[81] *Ibidem*, p. 17.
[82] Protocolul XLIII (24 august 1859), p. 7—8.
[83] *Ibidem*, p. 8.
[84] *Ibidem*. p. 8.
[85] *Ibidem*, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

justiția și sancțiunea trebuie să fie sumare, el era de părere că osînda cu moarte nu se putea suprima [86]. De aceeași opinie a fost și Vasile Mălinescu [87].

După lungi discuții, subamandamentul lui Grigore M. Sturza, Christian Tell și Ion Em. Florescu a fost adoptat cu 8 voturi pentru și 6 voturi contra [88]. În consecință, s-a prevăzut în proiectul de constituție desființarea pedepsei cu moarte, afară de cazurile stabilite în codul penal militar.

Totodată, în același scop al înlăturării sancțiunilor inumane din sistemul represiv al Moldovei și al Țării Românești, s-a hotărît desființarea pedepsei cu bătaie.

O importantă inovație a fost admisă în ceea ce privește actele de stare civilă. Regulamenttele Organice dăduseră aceste acte în căderea autorității eclezіastice. De aici a rezultat că aderenții unui cult religios neîngăduit pe teritoriul celor două Principate, precum și ateii, nu aveau acte de stare civilă. Așadar, un ateu nu se putea căsători și decesul lui nu era înregistrat în condicile morților, încredințate preoților parohiilor. Un asemenea sistem era potrivnic libertății de conștiință. El favoriza și anumite abuzuri ale clerului, abuzuri care luaseră mari proporții mai ales cu prilejul pronunțării divorțurilor. Cei ce solicitau desfacerea căsătoriei obțineau satisfacție cu atît mai curînd, cu cît dăruiau mai mari sume de bani înalților ierarhi ai bisericii. Cupiditatea Mitropolitului Moldovei, Sofronie Miclescu a rămas de pomină [89]. Rupînd cu trecutul, Comisia Centrală a decis secularizarea actelor de stare civilă. Ea a inserat în proiectul de constituție principiul că „actele statului civil se vor ține de către autoritățile civile", o lege avînd să precizeze modalitățile de aplicare [90].

După ce a recunoscut libertatea religioasă și libertatea de conștiință, Comisia Centrală a garantat și libertatea rostirii ideilor, interzicînd orice măsură preventivă în această materie. Formula adoptată a fost așa de largă, încît a cuprins toate formele de exprimare a părerilor atît verbal, cît și în scris [91]. Așadar, și presa a fost supusă acestui regim.

Prin interzicerea măsurilor preventive, s-a suprimat autorizarea prealabilă, cauțiunea, precum și cenzura publicațiilor de orice fel. Sancțiunile pentru abuzurile săvîrșite cu ocazia rostirii părerilor aveau să fie statornicite de legiuitorul ordinar. Judecarea unor asemenea infracțiuni, comise pe calea presei, era dată în competența Curților cu juri [92].

La cererea lui Mihail Kogălniceanu și a lui Ludovic Steege, s-a prevăzut, în proiectul de constituție, obligativitatea și gratuitatea învățămîntului primar [93].

Minoritatea liberală, cu adeziunea lui Grigore M. Sturza, a izbutit să înfrîngă pe conservatori și să obțină adoptarea unui text care recunoștea românilor dreptul de întrunire și cel de asociație. În acel text, s-a precizat chiar că exercitarea dreptului de asociație nu putea fi subordonată vreunei măsuri preventive [94].

Relativ la responsabilitatea funcționarilor publici. Comisia Centrală a admis o soluție care înlesnea repararea prejudiciilor pricinuite particularilor prin actele administrative ilegale. Ea a hotărît că cei păgubiți prin asemenea acte puteau chema în judecată, fără vreo autorizație prealabilă, pe funcționarii publici vinovați, în afară de miniștrii cărora li se aplicau dispoziții speciale [95]. Stabilindu-se principiul că, într-o asemenea materie, era oprit să se subordoneze unei autorizații prealabile intentarea reclamației celor ce erau victimele samavolniciei administrative, se împiedica împămîntenirea la noi a procedeelor abuzive care,

[86] *Ibidem*, p. 9.
[87] *Ibidem*, p. 14.
[88] *Ibidem*, p. 15.
[89] Artur Gorovei, *Un mănunchiu de documente cu privire la Unirea Principatelor*, Extras din revista „Junimea literară", 1926, p. 14.
[90] Proiectul de constituție al Comisiei Centrale, art. 20.
[91] *Ibidem*, art. 21 și art. 24.
[92] *Ibidem*, art. 24, alin. 2.
[93] Protocolul L (4 sept. 1859), p. 1.
[94] Protocolul LIII (11 sept. 1859), p. 1—5.
[95] *Ibidem*, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în Franţa, mai ales sub al doilea imperiu, favorizaseră pe autorii ilegalităţilor, oprind cursul justiţiei prin neacordarea autorizaţiei [96].

După ce Comisia Centrală a consacrat aceste dispoziţii drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti, ea s-a ocupat de organizarea puterilor statului. Sistemul adoptat nu s-a bazat pe separaţia absolută, ci, după exemplul Belgiei, pe colaborarea celor trei puteri ale statului, precum şi pe controlul lor reciproc.

Puterea executivă, atribuită Domnitorului, avea să fie exercitată prin intermediul miniştrilor, sub controlul Adunării deputaţilor, denumită şi „Adunarea generală".

Conform acordului intervenit între cele două grupări ale Comisiei Centrale, au fost înlăturate dspoziţiile relative la prinţul străin pe care comitetul le inserase în capitolul despre puterea executivă din proiectul de constituţie. Pe temeiul acelui acord, s-a înscris în proiectul de constituţie doar că „puterea constituţională domnească este încredinţată Măriei Sale Domnului Alecsandru Ioan I, alesul cu voturile Adunărilor din 5 şi 24 ianuarie 1859" [97]. În consecinţă, n-au fost prevăzute în chiar proiectul de constituţie rînduielile pentru desemnarea urmaşului lui Cuza Vodă. Ele au făcut obiectul unei anexe, adăugată la finele proiectului şi intitulată: „Despre vacanţa tronului", anexă împotriva căreia minoritatea liberală a votat consecvent pînă la încheierea dezbaterilor.

Prerogativele şefului statului au fost amănunţit înşirate, precizîndu-se, în articolul final al secţiei care le era consacrată, că el n-avea alte drepturi decît cele ce-i fuseseră expres acordate prin constituţie sau prin „osebite legi" [98]. Cu alte cuvinte, atribuţiile Domnitorului erau strict limitate şi nu puteau fi extinse decît cu învoirea puterii legiuitoare.

Printre prerogativele Domnului s-a prevăzut, în proiectul de constituţie. că el avea dreptul de a conferi decoraţii şi de a încheia tratate de comerţ, de navigaţie „şi alte aseminea", aceste tratate punîndu-se în aplicare numai după ce vor fi aprobate de Adunarea deputaţilor şi de Comisia Centrală [99]. Întrucît dreptul de a conferi decoraţii şi de a încheia tratate internaţionale aparţinea numai şefilor de state independente, aceste dispoziţii ale proiectului de constituţie din 1859 exprimau năzuinţa poporului român de a redobîndi deplina sa neatîrnare. Ele erau însă de natură să stîrnească susceptibilitatea Turciei, care-şi vedea ameninţată suzeranitatea asupra Principatelor-Unite.

Persoana Domnitorului fiind declarată inviolabilă, proiectul de constituţie a hotărît că toate actele lui vor fi contrasemnate de miniştrii competenţi care, prin chiar această contrasemnare, asumau întreaga răspundere a acelor acte [100]. În asemenea cazuri, responsabilitatea miniştrilor era angajată înaintea Adunării deputaţilor, în conformitate cu principiile sistemului parlamentar. Comisia Centrală, inspirîndu-se şi în această privinţă din constituţia Belgiei, a optat deci pentru regimul parlamentar care, la acea dată. era deja practicat în Principatele-Unite, în urma interpretării date textelor convenţiei de la Paris [101].

Activitatea desfăşurată de miniştri fiind supusă controlului Camerei, ei puteau fi trimişi în judecată printr-un vot al acesteia întrunind majoritatea de două treimi. Instanţa competentă a-i judeca era Curtea de Casaţie [102]. Această procedură excepţională nu se aplica decît actelor săvîrşite de miniştri în exerciţiul funcţiunii lor. Pentru infracţiunile comise în afară de exerciţiul funcţiunii nu se admisese nici o derogare de la dreptul comun şi, în consecinţă, ei erau judecaţi de instanţele ordinare, după formele obişnuite, ca orice altă persoană [103].

---

[96] Joseph-Barthélemy, *Histoire parlementaire et législative de la France depuis 1789*, Paris, Les cours de droit, 1929, p. 184—185.

[97] Protocoalele Comisiei Centrale, Ses. I, Prot. LV (15 sept. 1859) p. 1—3.

[98] Proiectul de constituţie, art. 44.

[99] *Ibidem*, art. 39, alin. 8 şi 9.

[100] *Ibidem*, art. 41.

[101] Constantin C. Angelescu, *Dezvoltarea constituţională a Principatelor-Unite de la 1859 şi 1862*, Academia R.P.R., Filiala Iaşi, „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, X (1959). 1—2, p. 163—164.

[102] Proiectul de constituţie al Comisiei Centrale, art. 48. Domnitorul avea şi el prerogativa de a trimite în judecată pe miniştri.

[103] Proiectul de constituţie al Comisiei Centrale, art. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Potrivit proiectului de constituție, puterea legiuitoare era încredințată în mod colectiv Domnitorului, Adunării generale și Comisiei Centrale [104].

Adunarea generală avea să fie alcătuită din deputați aleși de districte și orașe pe termen de șapte ani, conform dispozițiilor electorale grupate într-o anexă, și din deputați de drept [105]. Făceau parte din această ultimă categorie Mitropoliții și Episcopii eparhioți.

Pentru a asigura deputaților independența necesară îndeplinirii mandatului lor, proiectul de constituție a hotărît că ei vor beneficia de privilegiul neresponsabilității și de acela al inviolabilității [106]. Spre a întări și mai mult situația excepțională creată membrilor Adunării generale, s-a decis că cei ce nu vor respecta inviolabilitatea unui deputat vor fi considerați „călcători ai însăși reprezentațiunii naționale" și pedepsiți ca atare [107]. O lege avea să stabilească sancțiunea acestei infracțiuni.

Adunarea generală trebuia să fie convocată, în fiecare an, de Domn, în sesiune ordinară care începea în prima duminică a lunii decembrie. Durata sesiunii ordinare era de trei luni. Ea putea să fie prelungită de șeful statului, în caz de necesitate.

Domnul avea și dreptul de a proroga Adunarea. adică de a suspenda lucrările ei, însă numai o dată în cursul sesiunii și numai pentru un termen care să nu depășească o lună. Cu consimțămîntul Camerei, putea interveni și o a doua prorogare în timpul sesiunii ordinare [108].

Proiectul de constituție a prevăzut și cazul cînd Adunarea generală n-ar fi fost convocată pînă la limita datei ce fusese fixată. Într-un asemenea caz, Adunarea se întrunea de plin drept, în prima duminică din decembrie, și putea să pună sub acuzare pe miniștrii care nu respectaseră obligația constituțională ce le incumba și care, de aceea, prin proiectul de constituție, erau calificați „călcători [ai] instituțiunilor țării și ai reprezentanțiunii naționale" [109].

În afară de sesiunea ordinară, Domnul avea dreptul să convoace Adunarea generală în sesiune extraordinară, oricînd se ivea trebuința [110]. Durata sesiunii extraordinare nu era limitată și deci ea putea fi închisă înainte chiar ca Adunarea să fi încheiat lucrările pentru care fusese întrunită.

Am arătat mai sus că, potrivit proiectului de constituție al Comisiei Centrale, Camera era aleasă pentru un termen de șapte ani. Domnitorul avea însă dreptul de a o dizolva în lăuntrul acestui termen. Așadar, el putea pune capăt legislaturii înainte de a se fi împlinit cei șapte ani. Avea atunci obligația de a convoca pe alegători spre a se proceda la alegeri generale, așa încît noua Adunare să se întrunească cel mai tîrziu trei luni după dizolvarea Camerei precedente [111]. Se limitase deci la maximum trei luni perioada în care șeful statului și miniștrii puteau guverna fără parlament.

Comisia Centrală a socotit util să ia precauțiuni împotriva unei eventuale lovituri de stat a deținătorilor puterii executive. În acest scop, ea a decis că, dacă, în termen de trei luni după dizolvare, o nouă Cameră nu era întrunită, actul dizolvării devenea nul, membrii Camerei dizolvate se adunau de plin drept, așadar fără să fie convocați de șeful statului, și alcătuiau „legala reprezentațiune a țării" [112]. S-ar părea că, la 1859, majoritatea conservatoare a Comisiei Centrale se temea că Alexandru Ioan Cuza va recurge la o lovitură de stat și de aceea lua asemenea măsuri.

În conformitate cu proiectul de constituție, Adunarea generală avea următoarele atribuții :

---

[104] *Ibidem*, art. 32.
[105] *Ibidem*, art. 52 și 53.
[106] *Ibidem*, art. 57, 58 și 59.
[107] *Ibidem*, art. 60.
[108] *Ibidem*, art. 42.
[109] *Ibidem*, art. 61—62.
[110] *Ibidem*, art. 42. alin. 2.
[111] *Ibidem*, art. 42. alin. 2.
[112] *Ibidem*, art. 61, alin. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1. Ea însăşi verifica titlurile membrilor ei şi avea dreptul să invalideze alegerea deputaţilor care îşi dobîndiseră mandatul prin fraude electorale sau prin alte procedee contrare legii [113].

2. Adunarea generală controla activitatea miniştrilor, prin interpelări [114] şi anchete [115]. Ea avea dreptul de a trimite în judecata Curţii de Casaţie pe miniştrii vinovaţi de „călcarea legilor" sau de „risipă a banilor publici" [116].

3. Camera examina proiectele de legi ce-i erau prezentate de Domn sau de Comisia Centrală, avînd dreptul de a le adopta, modifica sau respinge [117]. Nu-i aparţinea însă iniţiativa legislativă [118].

4. Ea vota bugetul statului care era anual [119] şi verifica, după închiderea fiecărui exerciţiu, „socotelile" acestuia [120]. Ea acorda pensii şi gratificaţii [121].

5. Adunarea generală cerceta petiţiile ce-i fuseseră înaintate de particulari, avînd dreptul de a cere ministrului competent explicaţii sau a-i trimite petiţia, spre a lua măsurile legale [122].

6. Ea acorda străinilor „naturalizaţiunea cea mare", care le conferea aceleaşi drepturi ca şi românilor băştinaşi [123]. Românului de origină ce se lepăda de protecţia străină la care fusese supus, precum şi străinului născut în ţara noastră din părinţi stabiliţi aici, Adunarea deputaţilor le acorda „actul de naturalitate", adică actul prin care le conferea drepturile de cetăţean al Principatelor-Unite [124].

7. Camera alegea opt membri ai Comisiei Centrale [125]. Ea înfăţişa Domnului o listă de persoane, dintre care şeful statului numea pe membrii Curţii de Control [126]. Ea alegea pe Mitropoliţi şi pe Episcopii eparhioţi [127].

8. Cînd tronul devenea vacant. Adunarea generală alegea pe noul Domnitor, desemnîndu-l printre membrii unei familii domnitoare străine [128].

9. Camera avea dreptul de a lua iniţiativa revizuirii totale sau parţiale a constituţiei, printr-o declaraţie citită de trei ori, la intervale de 15 zile. Dacă această declaraţie era aprobată de Comisia Centrală şi de Domn, Camera era dizolvată, alegeri generale aveau loc şi noua Adunare proceda la revizuirea constituţională care intra în vigoare după ce era sancţionată de Domn [129].

Acestea au fost principalele acte date în căderea Adunării Generale prin proiectul de constituţie. I s-au conferit mai toate atribuţiile pe care le exercită Camerele în regimul parlamentar. Ceea ce însă surprinde este că nu i s-a acordat dreptul de iniţiativă legiuitoare şi că, în sînul Comisiei Centrale, nimeni n-a protestat împotriva unei asemenea rînduieli [130]. S-a păstrat astfel sistemul consacrat prin convenţia de la Paris din 1858 şi aplicat, în 1859, în ambele Principate, potrivit căruia Camera, deşi vota legile, n-avea însă iniţiativa lor. Este probabil

[113] *Ibidem*, art. 67.
[114] *Ibidem*, art. 75.
[115] *Ibidem*, art. 69.
[116] *Ibidem*, art. 48.
[117] *Ibidem*, art. 70.
[118] *Ibidem*, art. 33.
[119] *Ibidem*, art. 119.
[120] *Ibidem*, art. 121.
[121] *Ibidem*, art. 124.
[122] *Ibidem*, art. 77.
[123] *Ibidem*, art. 10.
[124] *Ibidem*, art. 10.
[125] *Ibidem*, art. 79.
[126] *Ibidem*, art. 125. Comisia Centrală înfăţişa şi ea Domnului o asemenea listă.
[127] Proiectul de constituţie al Comisiei Centrale, art. 78.
[128] *Ibidem*. anexa I, art. 3.
[129] *Ibidem*, art. 141.
[130] Articolul 33 din proiectul de constituţie, potrivit căruia „numai Domnul şi Comisiunea Centrală au iniţiativa legislativă", a fost adoptat, fără discuţie, în unanimitate, în şedinţa Comisiei Centrale de la 11 septembrie 1859 (Protocolul LIII, p. 10).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că membrii Comisiei Centrale, pentru a evita ca instituția din care făceau parte să treacă pe al doilea plan în statul viitor, s-au ferit de a acorda Adunării deputaților drepturi care i-ar fi asigurat rolul precumpănitor în materie legislativă.

În dorința de a consolida situația Comisiei Centrale, autorii proiectului de constituție nu numai au menținut atribuțiile ce-i fuseseră încredințate prin convenția de la Paris, dar le-au și sporit. Astfel i-au dat și sarcina de a soluționa conflictele ivite între organele administrative și instanțele judiciare, precum și cele dintre consiliile ținutale, municipale sau comunale, de o parte, și administrația centrală sau tribunalele judecătorești, de cealaltă parte [131].

În proiectul de consttiuție, Comisia Centrală rămînea alcătuită din 16 membri, dintre care 8 erau aleși de Adunarea Generală, din sînul ei, iar ceilalți 8 erau desemnați de Domn dintre foștii sau actualii înalți demnitari ai statului. Au fost rezolvate, cu acel prilej, și cîteva din controversele la care dăduse loc interpretarea convenției de la Paris, ca, de exemplu, controversa dacă deputații, aleși de Adunarea Generală ca membri ai Comisiei Centrale sau numiți de Domn în această calitate, își păstrau ori pierdeau mandatul de deputat. S-a stabilit, prin proiectul de constituție, că ei își păstrau mandatul [132]. S-a înscris în proiectul de constituție și dispoziția mult criticată din regulamentul Comisiei Centrale, potrivit căreia ședințele acesteia erau secrete [133], deși o asemenea dispoziție se dovedise ineficace.

Nu s-a adus nici o modificare misiunii Comisiei Centrale de a veghea la respectarea constituției [134]. S-a menținut și dreptul Comisiei Centrale de a aduce la cunoștința Domnitorului abuzurile autorităților administrative și de a cere înlăturarea lor, precum și de a prezenta propuneri tinzînd la îmbunătățirea organizării sau a funcționării serviciilor publice [135].

În sfîrșit, s-a reprodus în proiectul de constituție dispoziția din regulamentul Comisiei Centrale, în conformitate cu care această instituție era îndreptățită să primească petiții ale particularilor. S-a reprodus și dispoziția din același regulament ca aceste petiții să fie trimise Ministerului competent, cerîndu-i-se lămuriri sau recomandîndu-i-se satisfacerea cererii petiționarului [136]. Avînd în vedere că un text anterior al proiectului de constituție, copiat după convenția de la Paris, împuternicea Comisia Centrală să semnaleze Domnitorului ilegalitățile administrației, s-ar fi cuvenit ca ea să raporteze direct șefului statului abuzurile împotriva cărora se plîngeau particularii, iar nu să se mărginească la un schimb de corespondențe cu Ministerul respectiv.

Cea mai importantă dintre atribuțiile Comisiei Centrale rămînea participarea ei la opera de legiferare. Inițiativa legilor îi aparținea numai ei și Domnitorului [137]. În consecință, Comisia Centrală avea dreptul să elaboreze proiectele de legi care i se păreau necesare și aceste proiecte, prin mijlocirea șefului statului, erau supuse deliberării Adunării deputaților [138]. Domnitorul avea și el dreptul de a întocmi proiecte de legi. Avea însă posibilitatea, în loc de a elabora, prin miniștrii săi, un proiect de lege, să însărcineze Comisia Centrală cu această lucrare [139].

Adunarea Generală se rostea asupra proiectului de lege pe care Comisia Centrală îl elaborase, fie respingîndu-l, fie adoptîndu-l, cu sau fără modificări. Dacă ea îl modifica, proiectul era înapoiat Comisiei Centrale. Acest corp legiuitor, apreciind în mod suveran amendamentele introduse, decidea menținerea lor sau le înlătura, avînd dreptul de a stabili și un text nou. Proiectul era atunci trimis a doua oară Camerei care nu-l mai putea modifica, ci numai adopta sau respinge în întregime [140].

---

[131] Proiectul de constituție al Comisiei Centrale, art. 92.
[132] *Ibidem*, art. 80.
[133] *Ibidem*, art. 84, alin. 1.
[134] *Ibidem*, art. 90.
[135] *Ibidem*, art. 90.
[136] *Ibidem*, art. 91.
[137] *Ibidem*. art. 33.
[138] *Ibidem*, art. 93, alin. 2.
[139] *Ibidem*, art. 93, alin. 1.
[140] *Ibidem*, art. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După ce trecuse prin aceste diferite faze, aşadar după ce fusese întocmit de Comisia Centrală şi votat de Adunarea Generală, proiectul de lege era prezentat Domnitorului care-l sancţiona şi promulga. Domnitorul avea dreptul să refuze sancţiunea sa, fără a fi obligat să justifice refuzul său [141].

Proiectele de legi pornite din iniţiativa şefului statului şi redactate de miniştrii săi erau votate de Cameră şi apoi transmise Comisiei Centrale. În asemenea împrejurări, sarcina Comisiei Centrale era limitată la verificarea constituţionalităţii proiectelor. Acestea puteau fi sancţionate numai dacă ea atesta că nu erau contrare constituţiei [142]. Este de mirare că drepturile Comisiei Centrale au fost atît de mărginite în astfel de cazuri.

Procedura de legiferare, prevăzută în proiectul de constituţie din 1859, era în mare parte cea stabilită prin convenţia de la Paris din 1858. Două modificări importante îi fuseseră însă aduse şi anume: 1) pe cînd în convenţia de la Paris se prevăzuse că Domnul avea dreptul de iniţiativă numai pentru legile „de interes special Principatului", nu însă şi pentru cele de interes comun ambelor ţări, iar Comisia Centrală avea dreptul de iniţiativă numai pentru legile de interes comun, nu şi pentru cele de interes special, în proiectul de constituţie din 1859 aceste distincţii au dispărut şi Domnul, precum şi Comisia Centrală au dobîndit dreptul de iniţiativă legiuitoare în toată plenitudinea lui, deci fără nici o restricţie; 2) pe cînd în convenţia de la Paris se hotărîse că amendamentele identice adoptate de Adunările Elective din Bucureşti şi Iaşi la un proiect de lege vor trebui să fie acceptate şi de Comisia Centrală, proiectul de constituţie din 1859 dispunînd, pe temeiul Unirii totale a celor două Principate, ca o singură Adunare Generală să se întrunească la Bucureşti, a decis că amendamentele votate de această Adunare nu vor fi obligatorii pentru Comisia Centrală. Şi de astă dată s-a manifestat preocuparea autorilor proiectului de constituţie din 1859 de a întări poziţia Comisiei Centrale faţă de Adunarea deputaţilor.

Puterii judecătoreşti i-au fost consacrate importante dispoziţii în proiectul de constituţie. Au fost adoptate nu numai principii generale, dar chiar şi rînduieli de amănunt care şi-ar fi avut locul într-o lege ordinară, iar nu în pactul fundamental al ţării. Astfel, s-a prevăzut modul cum vor fi numiţi magistraţii [143], s-a atribuit Curţii de Casaţie dreptul de disciplină asupra membrilor Curţilor de Apel şi ai tribunalelor [144], s-a stabilit incompatibilitatea între funcţiunea de judecător şi orice altă funcţiune publică salariată, afară de aceea de profesor [145] etc.

Justiţia, potrivit proiectului de constituţie, avea să fie organizată ca una din cele trei puteri ale statului, fiind pusă pe acelaşi rang ca puterea legiuitoare şi cea executivă. Ea era încredinţată Curţilor şi tribunalelor [146]. S-a prevăzut că numărul, alcătuirea, sediul şi competenţa acestora vor fi stabilite prin legi [147].

Era deosebit de importantă consacrarea principiului că o jurisdicţie nu putea fi înfiinţată decît printr-o lege. Aşadar, puterea executivă nu putea crea nici un fel de tribunale. Întrucît legea, prin însăşi definiţia ei, are un caracter general şi deci impersonal, rezulta că şi jurisdicţiile trebuiau să aibă acelaşi caracter. În consecinţă, nu puteau fi create tribunale extraordinare pentru judecarea unei anumite persoane sau a unui anumit proces [148]. Justiţia nu putea fi înjosită prin parodierea ei de către instanţe excepţionale a căror menire, după cum istoria dovedeşte, a fost în trecut fie de a condamna, din ordin, oameni inocenţi, dar incomozi pentru stăpînire, fie de a spăla de orice vinovăţie, tot din ordin, oameni a căror culpabilitate era sigură, dar pe care favoarea monarhului voia să-i salveze de la justa osîndă ce li se cuvenea.

---

[141] *Ibidem*, art. 39, alin. 2.

[142] *Ibidem*, art. 95. Vezi şi Protocoalele Comisiei Centrale, Ses. I, Prot. LIX (22 sept. 1859), p. 15.

[143] Proiectul de constituţie al Comisiei Centrale, art. 110.

[144] *Ibidem*, art. 103, alin. 1.

[145] *Ibidem*, art. 111.

[146] *Ibidem*, art. 36.

[147] *Ibidem*, art. 107.

[148] *Ibidem*, art. 98.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a obține unitatea de interpretare a legilor, proiectul de constituție a hotărît că pe întregul teritoriu al statului român nu va funcționa decît o singură Curte de Casație [149]. Era și aceasta o măsură destinată să întărească unirea totală a Moldovei și a Țării Românești.

În vederea asigurării independenței magistraturii, proiectul de constituție a prevăzut inamovibilitatea ei și a precizat în ce consistă această garanție: magistrații inamovibili erau numiți pe viață; ei nu puteau fi îndepărtați din funcțiunea lor, nici suspendați, decît printr-o „hotărîre judecătorească"; nu puteau fi mutați de la o instanță la alta, decît cu consimțămîntul lor [150]. Întrucît însuși proiectul de constituție indica elementele esențiale ale inamovibilității, urma că, dacă el era adoptat și pus în aplicare, nici ministrul justiției, nici șeful statului, nici chiar legiuitorul ordinar n-ar fi putut aduce vreo modificare acestor dispoziții. Ele ar fi rămas în vigoare pînă la revizuirea constituției, care nu putea fi efectuată decît cu multă greutate și la lungi intervale Dintre rînduielile acestea, era îndeosebi criticabilă aceea ca magistrații să-și păstreze funcțiunea pînă la moarte. De la o anumită vîrstă, bătrînețea i-ar fi împiedicat să-și împlinească în mod conștiincios toate îndatoririle. Pentru o asemenea considerație, în mai toate statele, în care inamovibilitatea membrilor ordinului judecătoresc este admisă, este fixată o limită de vîrstă, la împlinirea căreia ei sînt trecuți din oficiu la pensie.

Autorii proiectului de constituție din 1859 și-au dat seamă că, dată fiind starea magistraturii române de atunci, inamovibilitatea deplină nu putea intra îndată în vigoare. Foarte puțini dintre judecătorii acelei epoci aveau studii de specialitate. Cei mai mulți erau juriști improvizați. Cunoștințele lor juridice erau foarte reduse. Nivelul lor moral era și el foarte scăzut. Cazurile de mituire nu erau rare. A conferi inamovibilitate unor asemenea magistrați ar fi împiedicat vreme îndelungată îndreptarea unei situații adînc păgubitoare interesului general. De aceea, proiectul de constituție a decis că numai membrii Curții de Casație vor fi inamovibili chiar de la înființarea acestei jurisdicții [151]. Cît despre membrii celorlalte instanțe, inamovibilitatea urma să li se acorde la data pe care o vor fixa Curtea de Casație împreună cu Comisia Centrală [152].

Crearea curților cu juri a fost dispoziția din capitolul consacrat puterii judecătorești în proiectul de constituție din 1859 asupra căreia discuția, în corpul legiuitor din Focșani, s-a purtat cu mai multă vioiciune. Ea a pornit de la un amendament al lui Kogălniceanu, care cerea introducerea „cît mai curînd" a juriului pentru procesele criminale și de presă [153]. Grigore M. Sturza, sprijinit de Christian Tell și Vasile Mălinescu, a prezentat un subamendament care prevedea pur și simplu înființarea curților cu juri și dispunea ca, pe lîngă procesele criminale și de presă, jurații să judece și infracțiunile politice [154]. Kogălniceanu, recunoscînd că Grigore M. Sturza avea dreptate, s-a raliat propunerii acestuia. Brăiloiu, incorijibilul reacționar, a combătut însă crearea unei asemenea *jurisdicții, susținînd că poporului român îi lipsea educația politică necesară*, pentru ca juriul să poată funcționa la noi „cu oarecare succes și folos" [155]. După o lungă discuție, în cursul căreia ambele părți au invocat argumente în favoarea tezei pe care o susțineau, amendamentul lui Kogălniceanu, completat prin subamendamentul lui Grigore M. Sturza, a fost adoptat cu 9 voturi, contra 6. Împotriva lui au votat Arsachi, Brăiloiu, Filipescu, Ion Em. Florescu, Petre Rosetti-Bălănescu și Răducanu Rosetti [156], așadar aproape întregul grup conservator.

Mihail Kogălniceanu a izbutit să limiteze, prin proiectul de constituție, competența tribunalelor militare numai la judecarea infracțiunilor referitoare la dis-

[149] *Ibidem*, art. 99.
[150] *Ibidem*, art. 101.
[151] *Ibidem*, art. 99, alin. 4.
[152] *Ibidem*, art. 101, alin. 1.
[153] Protocoalele Comisiei Centrale, Ses. I, Prot. LX (24 sept. 1859), p. 3.
[154] *Ibidem*. p. 3.
[155] *Ibidem*, p. 3.
[156] *Ibidem*, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ciplină, comise de militari. Aceştia, pentru alte crime şi delicte decît cele referitoare la disciplină, rămîneau sub jurisdicţia instanţelor de drept comun şi li se aplicau aceleaşi legi ca şi civililor. Zadarnic au protestat împotriva unei asemenea rînduieli membrii Comisiei Centrale proveniţi din cadrele armatei, ca generalul Christian Tell şi colonelul Ion Em. Florescu Ea a fost primită cu majoritate de 9 voturi contra 6 [157].

În sfîrşit, ca o consecinţă a principiului separaţiei puterilor, s-a admis — în unanimitate — ca instanţele judecătoreşti să nu aibă alt drept faţă de actele administrative ilegale decît acela de a refuza executarea lor [158]. Aşadar, tribunalele şi Curţile nu puteau anula asemenea acte, ci numai verifica legalitatea lor, fie din oficiu, fie la cererea unuia din împricinaţi, ele fiind datoare să nu admită punerea în aplicare a actelor administrative care ar fi fost contrare legilor.

Cu această dispoziţie se încheia capitolul consacrat puterii judecătoreşti în proiectul de constituţie întocmit de Comisia Centrală. Urmau trei articole relative la instituţiile ţinutale, municipale şi comunale. Aceste instituţii aveau să fie organizate prin anume lege, pe baza principiului administrării lor prin consilii direct alese de corpul electoral. Consiliile erau competente să rezolve chestiile privind interesele locale, sub rezerva aprobării organelor administraţiei centrale, în cazurile care aveau să fie indicate [159].

Capitolul „despre finanţe" din proiectul de constituţie elaborat de Comisia Centrală cuprindea rînduieli decurgînd din instituirea regimului parlamentar. Astfel, s-a prevăzut că un impozit nu se putea înfiinţa decît numai printr-o lege şi că, pentru încasarea dărilor directe, era necesară, în fiecare an, autorizarea de către legiuitor a perceperii lor. Pentru impozitele indirecte, încuviinţarea încasării lor putea fi acordată de legiuitor la fiecare şase ani [160].

Bugetul cheltuielilor şi veniturilor statului era anual. El nu se punea în aplicare decît după ce era votat de Adunarea Generală, precum şi de Comisia Centrală, şi sancţionat de Domn. Proiectul de constituţie a precizat că revenea Comisiei Centrale sarcina de a veghea ca bugetul general al statului să fie întocmit conform constituţiei [161]. Această precizare s-a adoptat la stăruinţa lui Mihail Kogălniceanu, care se temea ca, la alcătuirea bugetului, să fie nesocotit unul din principiile fundamentale ale noii organizaţii, anume: principiul „unităţii în dări". De aceea, el a cerut să se verifice în mod special de Comisia Centrală dacă unitatea „statornicită pentru Principatele-Unite" a fost respectată la stabilirea cheltuielilor şi veniturilor statului [162]. Împrejurările ulterioare au dovedit că teama lui Kogălniceanu a fost nejustificată.

Proiectul de constituţie din 1859 a reprodus dispoziţia din convenţia de la Paris, potrivit căreia, dacă bugetul nu era votat la timp, se prelungea bugetul exerciţiului precedent. S-a limitat însă la maximum doi ani această prelungire [163].

S-a prevăzut în proiectul de constituţie şi crearea unei „Curţi de control" pentru verificarea conturilor tuturor mînuitorilor de bani publici. I s-a încredinţat misiunea de a priveghia ca nu cumva cheltuielile efectuate să fi depăşit creditele înscrise în buget şi ca deturnări de fonduri să fi avut loc, folosindu-se pentru cheltuielile dintr-un paragraf al bugetului alocaţiile din alt paragraf. Curtea de control era o instanţă judecătorească, avînd competenţa de a judeca pe contabili, deciziile ei fiind supuse recursului la Curtea de Casaţie [164].

În titlul V despre finanţe al proiectului de constituţie a fost inserat un articol pentru secularizarea averilor mănăstireşti [165]. El dispunea că proprietăţile

[157] *Ibidem*, p. 8—10.
[158] *Ibidem*, p. 10.
[159] Proiectul de constituţie al Comisiei Centrale, art. 115—117.
[160] *Ibidem*, art. 118.
[161] *Ibidem*, art. 119.
[162] Protocoalele Comisiei Centrale, Ses. I, Prot. LXIII (29 sept. 1859), p. 1—2.
[163] Proiectul de constituţie al Comisiei Centrale, art. 119, alin. 2.
[164] *Ibidem*, art. 125.
[165] *Ibidem*, art. 126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mănăstirilor închinate și neînchinate, ale schiturilor și ale „bisericilor catedrale" vor fi toate „și fără nici o excepțiune" administrate de Ministerul Cultelor. Veniturile și cheltuielile lor vor fi înscrise în bugetul general al statului. Statul prelua întreținerea acestor așezăminte, precum și obligația de a acorda un ajutor locurilor sfinte, la care unele mănăstiri din țara noastră erau afierosite. O lege avea să fixeze numărul mănăstirilor ce vor fi păstrate în fiecare eparhie, „numărul membrilor acestor comunități și condițiunile admiterii lor". Printr-o asemenea dispoziție, se tindea la desființarea unor mănăstiri și schituri, precum și la întocmirea unui nou statut al tagmei monahale. În vederea reducerii efectivului de călugări și frați, de călugărițe și surori.

Acest articol al proiectului de constituție a fost redactat de Mihail Kogălniceanu [166] și cuprindea reformele pe care el le va realiza ca președinte al Consiliului de Miniștri în Moldova, în 1860, cînd va desființa două mănăstiri și 28 schituri [167], și apoi, ca șef al guvernului Principatelor-Unite, cînd, la 13 decembrie 1863, va înfăptui secularizarea averilor mănăstirești.

Majoritatea Comisiei Centrale a socotit necesar să insereze, în proiectul de constituție, și unele dispoziții referitoare la organizarea oștirii. Ea a adoptat, cu acel prilej, amănunte care nu s-ar fi cuvenit să figureze într-un act avînd rigiditatea constituției și care își aveau locul indicat într-o lege ordinară.

S-a prevăzut astfel că „armata de linie" se va recruta prin conscripțiune și prin sorți, fiind admise și angajările de voluntari. S-a fixat durata serviciului activ la șase ani, după care ostașii treceau în rezervă timp de 18 ani [168]. Soldații din rezervă aveau să fie chemați la manevre „numai o dată pe an, toamna, după lucrul cîmpului". Instituția cordonașilor și dorobanților era extinsă pe întregul teritoriu al Principatelor-Unite. Armata putea fi folosită, în timp de pace, și la lucrări de utilitate publică, de ex., la construirea de șosele, căi ferate, canaluri, fortificații etc. [169]. Acestea erau detalii care, fiind înscrise în constituție, nu puteau fi modificate prin legi, ci numai pe calea anevoioasă a revizuirii constituționale, ceea ce îngreuia considerabil realizarea reformelor trebuincioase spre o mai bună organizare a oștirii. Mihail Kogălniceanu și Vasile Mălinescu au atras atenția Comisiei Centrale asupra marilor inconveniente ale acestui sistem, dar n-au fost ascultați [170].

În titlul al VII-lea al proiectului de constituție, cuprinzînd „dispoziții generale", s-a precizat că culorile drapelului Principatelor-Unite vor fi albastru, galben și roșu [171]. În acest titlu s-a stabilit că București vor fi capitala României [172]. În favoarea Bucureștilor, Mihail Kogălniceanu a rostit o inimoasă cuvîntare, care-i va fi reproșată vreme îndelungată de adversarii lui, separatiștii moldoveni. Singurul membru al Comisiei Centrale care a votat împotriva acestei dispoziții a fost Răducanu Rosetti [173].

Un amendament, avînd de obiect adăugarea unui articol printre dispozițiile generale ale proiectului de constituție, a readus în discuție problema electorală. Mihail Kogălniceanu a propus ca, după ce, prin lege, vor fi create noile impozite în Principatele-Unite, să se procedeze la reforma electorală, extinzîndu-se dreptul de vot și la alte categorii de contribuabili decît cele care îl avuseseră pînă atunci [174].

Brăiloiu s-a opus unei asemenea reforme. El a declarat că sistemul electoral consacrat prin convenția de la Paris era prea recent pentru a i se putea aprecia roadele. De altminteri, o schimbare nu i se părea oportună, întrucît, potrivit convenției de la Paris, dreptul de vot depindea de proprietate, de comerț și de industrie și deci „lăsa deschis drumul pentru toți românii de a fi

[166] Protocoalele Com. Centrale, Ses. I, Prot. LXIII (29 sept. 1859), p. 3—8.
[167] „Monitorul oficial al Moldovei", 16 august 1860, p. 905.
[168] Proiectul de constituție al Comisiei Centrale, art. 127—128.
[169] *Ibidem*, art. 132.
[170] Protocoalele Com. Centrale, Ses. I, Prot. LXIII (29 sept. 1859), p. 8, 9 și 12.
[171] Proiectul de constituție al Comisiei Centrale, art. 135.
[172] *Ibidem*, art. 136.
[173] Protocoalele Com. Centrale, Ses. I, Prot. LXIV (1 oct. 1859), p. 11—17.
[174] *Ibidem*, Protocolul LXV (2 oct. 1859), p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

admiși la drepturile politice, fiecare după măsura activității și a meritului" [175]. Cu alte cuvinte, Brăiloiu invoca aceleași argumente ca și, în Franța, reacționarul ministru Guizot care, sub domnia regelui Ludovic Filip, apărînd regimul censitar, recomanda compatrioților lui să se îmbogățească, spre a deveni alegători.

Nu i-a fost greu lui Ludovic Steege să pună în evidență netemeinicia tezei susținute de Brăiloiu. Sistemul electoral în vigoare în Principatele-Unite era mult mai restrictiv decît chiar cel ce fusese consacrat de Regulamentele Organice. Citînd cazul Moldovei, Steege a arătat că, sub domnia lui Mihai Sturza, cu înmulțirea rangurilor de boierie, corpul electoral era alcătuit din circa 6 000 alegători, pe cînd, în 1859, sub regimul convenției de la Paris, el nu era decît de abia 1 700 alegători. Un asemenea sistem nu corespundea intenției celor ce făuriseră convenția din 1858. Ei înșiși au recunoscut că nu și-au putut procura date statistice îndestulătoare și de aceea au prevăzut că va fi necesară în curînd revizuirea dispozițiilor electorale pe care le adoptaseră. În concluzie, Steege a cerut ca „puterile vii și inteligente ale națiunii" să nu mai fie lipsite de dreptul de vot [176].

Mihail Kogălniceanu a completat argumentarea lui Ludovic Steege, dovedind că, prin stipulațiile electorale anexate convenției de la Paris, comerțul și industria nu erau reprezentate în Adunarea deputaților, ci numai marea proprietate. Deci afirmațiile lui Brăiloiu erau contrare realității.

La o întrebare pe care Christian Tell i-a adresat-o, Mihail Kogălniceanu a răspuns că, în împrejurările de atunci, el accepta sistemul împărțirii alegătorilor în mai multe colegii cu censuri diferite [177].

La propunerea lui Grigore M. Sturza, ședința a fost suspendată, spre a se încerca, prin negocieri, găsirea unei soluții. La reluarea dezbaterilor, un subamendament, prezentat de Kogălniceanu, Grigoriu și Arghiropol, a fost adoptat în unanimitate și a alcătuit articolul 139 al proiectului de constituție. El dispunea că, după ce legiuitorul va reglementa sistemul contribuțiilor directe, regimul electoral va fi revizuit, păstrîndu-se un „cens determinat" și introducîndu-se „capacitățile" în corpul electoral. Se prevedea totodată că, la viitoarele alegeri, se va aplica legea electorală astfel modificată [178]. Se fixa deci un termen, înlăuntrul căruia reforma trebuia să fie înfăptuită.

În unanimitate a fost adoptată și procedura de revizuire a constituției, propusă de Mihail Kogălniceanu [179]. Ea se împărțea în două faze. În prima fază, Adunarea deputaților declara că era necesar să se revizuiască constituția în întregime sau numai unele texte ale ei. Această declarație era citită de trei ori, în ședințe publice, la intervale de 15 zile, așa încît să se atragă atenția Adunării și a țării asupra însemnătății actului plănuit. După cele trei citiri, dacă propunerea de revizuire era votată de Cameră cu o majoritate de două treimi, ea era supusă Comisiei Centrale și, dacă acest corp legiuitor o aproba și el, ea era prezentată șefului statului. În cazul cînd Domnitorul își dădea încuviințarea, Camera era dizolvată și, în termen de trei luni, alegeri generale aveau loc. În a doua fază, corpul electoral, alegînd pe membrii noii Adunări, se pronunța el însuși asupra proiectatei reforme constituționale. Camera aleasă în urma acestor alegeri generale avea căderea să modifice textele constituției pe care le indicase Adunarea precedentă. Pentru ca o asemenea modificare să aibă loc, era necesar să se rostească în favoarea ei o majoritate de două treimi a votanților. Revizuirea constituției era definitivă numai după ce era sancționată de Domn. Așadar, pentru modificarea constituției se cerea acordul dintre Adunarea de revizuire și șeful statului. Comisia Centrală nu intervenea în a doua fază. Ea nici măcar nu era consultată.

Lunga procedură și grelele condiții ce trebuiau îndeplinite își găseau justificarea în însemnătatea deosebită pe care o avea reforma pactului fundamen-

[175] *Ibidem*, p. 1.
[176] *Ibidem*, p. 2.
[177] *Ibidem*, p. 3.
[178] *Ibidem*, p. 6.
[179] *Ibidem*, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tal. Au fost luate atîtea precauțiuni, pentru ca un act de o așa de mare importanță să nu fie săvîrșit decît după o matură chibzuire și cu asentimentul țării legale, exprimat cu prilejul alegerii Camerei de revizuire.

Prin procedura prevăzută pentru modificarea constituției, Comisia Centrală de la Focșani a adoptat sistemul constituțiilor de tip rigid. Constituțiile de acest fel sînt superioare legilor ordinare. În consecință, ele nu pot fi modificate de acestea. Așadar, o lege ordinară nu trebuie să cuprindă dispoziții contrare constituției. Altminteri, ea ar fi o lege neconstituțională și instanțele judecătorești ar avea nu numai dreptul, dar și datoria de a nu aplica asemenea dispoziții. În competența Comisiei Centrale, exercitînd controlul preventiv al constituționalității legilor, ar fi fost să vegheze ca textele proiectelor de legi să respecte integral rînduielile constituționale și, cînd s-ar fi ivit cazul, să impună modificarea acelor texte în conformitate cu principiul supremației constituției.

În sfîrșit, la 2 octombrie 1859, a fost votat titlul al IX-lea care era și ultimul, al proiectului de constituție. El cuprindea patru articole, lipsite de însemnătate practică, cum era, de ex., acela recomandînd Comisiei Centrale de a elabora un șir de proiecte de legi referitoare la organizarea statului — recomandare platonică — sau acela care dispunea că, prin intrarea în vigoare a constituției, erau abrogate legile contrare ei — text inutil, întrucît este știut că orice lege abrogă prevederile contrare ale legilor anterioare — sau, în fine, declarația din art. 145 că „această constituțiunea este pusă sub scutul și apărarea întregei națiuni române", declarație a cărei zădărnicie reieșea din însăși termenii ei emfatici.

La proiectul de constituție al Comisiei Centrale au fost adăugate două anexe.

Prima anexă se referea la vacanța tronului. Ea prevedea că, într-o asemenea împrejurare și pînă ce noul Domnitor depunea jurămînt într-o ședință comună a Adunării deputaților și a Comisiei Centrale, conducerea trebilor publice era provizoriu încredințată Consiliului de Miniștri. Adunarea deputaților, dacă se afla atunci în cursul sesiunii, era datoare să aleagă, pînă în opt zile, ca șef al statului, pe un principe străin dintr-o dinastie domnitoare în Europa. Prezența a trei pătrimi din numărul total al deputaților era necesară, spre a se putea proceda la alegere. Dacă, în timp de opt zile, cuorumul n-ar fi fost întrunit, Camera, în a noua zi, trebuia să pășească la alegere, oricare ar fi fost numărul deputaților prezenți.

Erau prevăzute și cazurile cînd vacanța tronului s-ar fi ivit în intervalul dintre sesiuni sau în timp ce Camera ar fi fost dizolvată. În primul caz, Camera avea îndatorirea de a se întruni în termen de cel mult zece zile. În al doilea caz, dacă Adunarea s-ar fi aflat dizolvată la data cînd vacanța tronului ar fi survenit, alegerile generale trebuiau să aibă loc pînă în 15 zile și noua Cameră să se întrunească în cele zece zile care urmau închiderii scrutinului. În ambele cazuri, în ceea ce privește cuorumul și terminele înlăuntrul cărora avea să fie desemnat noul Domnitor, dispozițiile erau aceleași ca atunci cînd sesiunea parlamentară ar fi fost în curs.

Minoritatea liberală a Comisiei Centrale, căreia i s-a alăturat și Alecu Grigoriu, a cerut ca anexa referitoare la vacanța tronului să fie complet separată de proiectul de constituție. Mihail Kogălniceanu a susținut că articolele proiectului de constituție, cu excepția celor relative la principele străin, puteau fi puse în aplicare, fără a expune țara la complicații externe. De aceea, el a fost de părere ca soarta proiectului de constituție să nu depindă de rezolvarea favorabilă a chestiei principelui străin. Cu obișnuita lui claritate, el a arătat că, dacă anumite împrejurări, independente de voința noastră, ne vor împiedica să dobîndim principele străin, cel puțin să dobîndim o constituție, întemeiată pe convenția de la Paris și pe voturile de la 5 și 24 ianuarie 1859 [180]. Împreună cu prietenii lui din Comisia Centrală, Kogălniceanu n-a voit să admită ca anexa I să fie considerată drept parte integrantă a proiectului de constituție [181]. A fost însă înfrînt cu 7 voturi contra 7, datorită glasului precumpănitor al președintelui

[180] Protocoalele Comisiei Centrale, Ses. I, Prot. LVII (17 sept. 1859), p. 3.
[181] *Ibidem*, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Răducanu Rosetti. Astfel, dispozițiile din anexa I relative la vacanța tronului și la principele străin au fost adoptate numai cu votul preponderent al președintelui, aceste dispoziții, pe baza aceluiași vot, completînd proiectul de constituție [182].

A doua anexă a proiectului de constituție, alcătuită din 62 articole, a fost consacrată alegerii Adunării deputaților. I s-a dat titlul de „lege electorală și a necompatibilităților", titlu care putea pricinui confuzii, deoarece nu era vorba de o lege ordinară, ci de o lege constituțională, anexa a doua avînd același caracter ca și anexa întîia și deci, în conformitate cu decizia Comisiei Centrale, făcînd parte integrantă din proiectul de constituție.

În aceste 62 articole nu s-au adus modificări importante convenției de la Paris, ci au fost numai „desluşite" stipulațiile ei. S-a păstrat. cu unele completări, sistemul electoral stabilit, în anul precedent, la conferința marilor puteri, ținută în capitala Franței, pentru reorganizarea Principatelor Române.

Potrivit anexei a doua, dreptul de vot aparținea cetățenilor români, în vîrstă de cel puțin 25 de ani [183]. Corpul electoral era alcătuit din alegători primari și alegători direcți [184]. Alegătorii primari erau românii avînd vîrsta menționată și care, în districte, aveau o avere nemișcătoare producînd un venit de cel puțin 100 galbeni [185]. Alegătorii direcți erau cei care, în districte, aveau un venit de cel puțin o mie galbeni, provenit din avere nemișcătoare [186]. iar la orașe un capital funciar, industrial sau comercial de cel puțin 6000 galbeni [187]. Pentru calcularea censului unui alegător, s-a decis să se adune veniturile și capitalurile sale din toate districtele Principatelor-Unite [188].

În asemenea condiții, corpul electoral din fiecare district era împărțit în trei colegii și anume : 1) colegiul alegătorilor primari, 2) colegiul alegătorilor direcți din district și 3) colegiul alegătorilor direcți din oraşe.

Anexa a doua a proiectului de constituție menținuse censul fixat prin convenția de la Paris. Or, din cauza cifrei foarte ridicate a censului, numărul alegătorilor era foarte mic. Erau colegii electorale cu cîte trei sau patru alegători. În Moldova, se afla chiar un colegiu electoral alcătuit dintr-un singur alegător [189]. Dintr-o statistică citată de colonelul Ion Em. Florescu, rezulta că, în Principatele-Unite, la 1859, erau 16 colegii care aveau fiecare un număr mai mic de 15 alegători. Păstrînd, ca bază, censul stabilit prin convenția de la Paris, Comisia Centrală a decis totuși să sporească numărul alegătorilor. În acest scop, ea a fixat la 21 cifra minimă a alegătorilor unui colegiu. Ea a hotărît că, atunci cînd un colegiu electoral va avea mai puțin de 21 alegători, acest număr se va completa cu cetățenii care dispuneau de venitul sau capitalul cel mai apropiat de censul cerut la acel colegiu [190]. O asemenea măsură, adoptată de majoritatea Comisiei Centrale, a părut absolut insuficientă unora dintre membrii ei, ca Vasile Mălinescu și Ștefan Golescu, care s-au rostit în favoarea votului universal al știutorilor de carte [191].

Eligibili erau cetățenii români, în vîrstă de cel puțin 30 de ani, avînd un venit de minimum 400 galbeni [192]. În sînul Comisiei Centrale s-a discutat îndelung dacă venitul provenind din exercitarea unei profesiuni liberale, ca cea de avocat, de medic sau de inginer, trebuia să fie luat în considerație. Filipescu și Brăiloiu au susținut soluția negativă. Ei au cerut ca censul eligibililor să fie stabilit numai

[182] *Ibidem*, p. 5.
[183] Proiectul de constituție al Comisiei Centrale, anexa II, art. 1.
[184] *Ibidem*, art. 2.
[185] *Ibidem*, art. 3.
[186] *Ibidem*, art. 4.
[187] *Ibidem*, art. 5.
[188] *Ibidem*, art. 8.
[189] Vezi declarațiile lui Kogălniceanu din ședința Comisiei Centrale de la 8 octombrie 1859 (Prot. Com. Centrale, Ses. I, Prot. LXVIII, 8 oct. 1859, p. 7).
[190] Proiectul de constituție al Comisiei Centrale Anexa II, art. 23.
[191] Prot. Com. Centrale, Ses. I, Prot. LXVIII (8 oct 1859), p. 2 și 8.
[192] Proiectul de constituție al Com. Centrale, Anexa II, art. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe baza venitului funciar, adică a venitului din imobile [193]. Kogălniceanu a arătat că nici un text al convenției de la Paris nu se opunea ca liberii profesioniști să fie aleși deputați, dacă, prin profesiunea lor, cîștigau 400 galbeni pe an [194]. Un amendament prezentat de Grigore M. Sturza, adoptat cu 10 voturi contra 6, a rezolvat chestia discutată, hotărînd că vor fi eligibili cetățenii români care aveau cel puțin 400 galbeni venit „de orice natură" [195]. Prin urmare, în acești 400 galbeni intrau și veniturile din profesiune.

Convenția de la Paris nu stabilea vreo incompatibilitate între funcțiunile publice și mandatul de deputat. Consecința a fost că numeroși funcționari publici au izbutit să fie aleși membri ai Adunărilor legiuitoare din București și Iași. Comisia Centrală, avînd în vedere inconvenientele unui asemenea sistem, a socotit că măsuri de remediere trebuiau luate și că deci unele funcțiuni publice trebuiau declarate incompatibile cu mandatul parlamentar.

În această privință, două tendințe s-au manifestat în sînul Comisiei Centrale. De o parte C. N. Brăiloiu și Ion Em. Florescu susțineau că numărul incompatibilităților se cuvenea să fie cît mai redus, deoarece, pe atunci, în Principatele-Unite, puțini erau oamenii capabili și bine pregătiți. Ei credeau că nu trebuia oprită intrarea în Cameră a unor elemente distinse, cînd ele se aflau deja în serviciul statului [196]. De cealaltă parte, Mihail Kogălniceanu și Grigore M. Sturza insistau ca numărul incompatibilităților să fie sporit, pentru ca deputații să fie cît mai independenți și funcționarea serviciilor publice să nu fie stînjenită. Astfel, Kogălniceanu arăta că, în Moldova, printre deputați, se aflau chiar și cîțiva prefecți de districte și că „gemeau oamenii" la ușa prefecturii, așteptînd înapoierea prefectului care se afla la Iași, la sesiunea parlamentară.

A biruit teza apărată de Mihail Kogălniceanu și Grigore M. Sturza. Amendamentul pe care ei l-au înfățișat, sprijinit și de Răducanu Rosetti, a fost adoptat de Comisia Centrală cu 11 voturi contra 4. El prevedea că nu vor putea fi aleși deputați următoarele categorii de funcționari: directorii și șefii de secții ai Ministerelor, prefecții, subprefecții și secretarii districtelor, șefii polițiilor și comisarii de poliție, ofițerii care aveau o comandă sau făceau parte din „stăburile domnesc și al armatei". Cît despre magistrați, incompatibilitatea era absolută între funcțiunea de membru al Curții de Casație și mandatul parlamentar [197]. Ea era relativă pentru președinții, membrii și procurorii tribunalelor de districte, în sensul că era interzisă alegerea acestora în districtul în care își exercitau funcțiunea; ei însă puteau fi aleși deputați în oricare alt district [198].

Din nebăgare de seamă, s-a omis a se preciza în ce situație se aflau magistrații Curților din Iași, București și Craiova, cu privire la incompatibilitățile parlamentare.

În sfîrșit, la propunerea lui Mihail Kogălniceanu, s-a prevăzut că președintele și membrii consiliului municipal nu erau eligibili în orașul pe care îl administrau [199]. Corpul electoral era astfel ferit de presiunile care n-ar fi lipsit să fie puse la cale, dacă o asemenea dispoziție n-ar fi existat.

Pentru a stăvili mijloacele de corupție, folosite de guvernanți spre a capta bunăvoința deputaților, Comisia Centrală a decis că deputații care vor accepta să fie numiți sau înaintați într-o funcțiune publică salariată, compatibilă cu mandatul parlamentar, sau care vor primi decorații ori gratificații, se vor considera demisionați din parlament. Noi alegeri vor avea deci loc, la care ei vor putea candida [200]. Măsura era generală. Nici o excepție nu fusese admisă. Prin urmare, chiar deputații numiți miniștri pierdeau mandatul parlamentar și nu-l puteau redobîndi decît dacă alegătorii le reînnoiau încrederea lor. O asemenea

[193] Prot. Com. Centrale, Ses. I, Prot. LXVII (7 oct. 1859), p. 10—11.
[194] *Ibidem*, p. 12.
[195] *Ibidem*, p. 14.
[196] *Ibidem*, p. 15.
[197] *Ibidem*, p. 16.
[198] Proiectul de constituție al Comisiei Centrale, anexa II, art. 19.
[199] Prot. Com. Centrale, Ses. I, Prot. LXVII (7 oct. 1859), p. 16.
[200] *Ibidem*, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dispoziție se afla deja în regulamentul interior al Adunării Elective din Moldova. Acum, prin inserarea ei în anexa a doua a proiectului de constituție, ea era înălțată la rangul unui text constituțional.

Listele electorale erau permanente. În fiecare district, ele erau întocmite de prefect, cu concursul subprefecților. Ele erau afișate, în prima duminică din ianuarie. Contestațiile trebuiau introduse în termen de trei săptămîni după afișare și erau soluționate de prefect. Decizia prefectului putea fi atacată cu apel, în termen de zece zile de la comunicarea ei. Apelul era judecat de tribunalul districtului. Împotriva sentinței tribunalului, în termen de 15 zile de la pronunțare, se putea face recurs la Curtea de Casație pentru violarea legii [201].

Numărul deputaților ce aveau să fie aleși de fiecare colegiu a rămas cel prevăzut în convenția de la Paris. În consecință, alegătorii primari din fiecare plasă desemnau trei delegați. Acești delegați se întruneau în capitala districtului și alegeau un deputat. Colegiul alegătorilor direcți din district alegea doi deputați în fiecare district. Cît despre numărul deputaților aleși de colegiul alegătorilor direcți din oraș, el varia între unul și trei, după însemnătatea orașului de reședință a districtului.

Convocarea corpului electoral se făcea prin ordonanță domnească. În ziua hotărîtă prin acea ordonanță, colegiul alegătorilor primari se întrunea la reședința plășii, sub președinția subprefectului, pentru alegerea celor trei delegați. După citirea ordonanței de convocare și apelul nominal al alegătorilor, subprefectul se retrăgea. Cel mai în vîrstă dintre alegătorii prezenți prelua președinția ședinței și desemna doi secretari printre cei mai tineri alegători de față. Președintele de vîrstă și cei doi secretari alcătuiau biroul provizoriu și nu aveau altă sarcină decît de a proceda la alegerea înlocuitorilor lor, invitînd pe alegătorii prezenți să desemneze din sînul lor, prin vot secret, un președinte și doi secretari scrutatori. Aceștia, fiind aleși, constituiau biroul definitiv și preluau conducerea operațiilor de votare. Președintele chema pe alegători la urnă, în ordinea alfabetică. După ce toți alegătorii prezenți își depuneau buletinul de vot în urnă, avea loc despuierea scrutinului și proclamarea rezultatului. În chipul acesta se alegeau cei trei delegați ai alegătorilor primari din plasa respectivă.

Precum am menționat deja, delegații alegătorilor primari din diferitele plăși se întruneau în capitala districtului pentru alegerea unui deputat. Procedura alegerii era aceeași ca la reședința plășii, cu deosebirea doar că prefectul deschidea ședința adunării. După retragerea lui, se constituia, în conformitate cu rînduiala indicată mai sus, biroul provizoriu, apoi biroul definitiv și urma votarea.

În capitala districtului, se întruneau, la data prevăzută în ordonanța domnească de convocare, și alegătorii direcți din district, precum și alegătorii direcți din oraș. Ei procedau, după aceeași rînduială ca și delegația legătorilor primari, la desemnarea deputatului sau a deputaților colegiului respectiv.

Verificarea condițiilor în care operațiile electorale se desfășuraseră, precum și a rezultatului proclamat, făceau parte din atribuțiile Camerei. Ea avea dreptul să invalideze alegerile pătate de orice fel de ilegalități [202].

Anexa a doua din proiectul de constituție se încheia cu măsuri împotriva fraudelor electorale. Erau prevăzute pedepse în contra celor înscriși în mod fraudulos în listele electorale sau care participaseră la vot fără a avea un asemenea drept [203]. În ceea ce privește celelalte infracțiuni electorale, în unele cazuri se aplica art. 86 din codul penal al Țării Românești, iar în alte cazuri urma să se întocmească o lege specială.

După cum am semnalat deja, această anexă a reprodus, în mare parte, stipulațiile electorale ale convenției de la Paris din 1858 [204]. Sub pretext de a „deslui" aceste stipulații, ea însă a adoptat și unele inovații. Astfel, numărul ale-

[201] Proiectul de constituție al Com. Centrale, anexa II, art. 21—32.

[202] *Ibidem*, p. 21.

[203] Amendă de la 100 la 1 000 galbeni și închisoare de la opt zile la trei luni.

[204] Pentru textul „stipulațiilor electorale", anexate convenției de la Paris, vezi Ghenadie Petrescu, D. A. Sturdza și D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterei României*, VII, București, 1892, p. 314—316.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gătorilor a fost sporit, prin fixarea cifrei minime a membrilor unui colegiu electoral la 21. Numărul eligibililor a fost și el mărit, prin includerea venitului profesional în calcularea censului de eligibilitate. În sfîrșit, a fost stabilită incompatibilitatea între mandatul parlamentar și unele funcțiuni publice. Pe această cale s-a manifestat tendința de a extinde la noi categorii de cetățeni dreptul de vot și de eligibilitate și tendința de a asigura sinceritatea alegerilor, precum și independența aleșilor. Față de convenția de la Paris, oarecare progres a fost realizat.

După trei luni de discuții, la 9 octombrie 1859, a avut loc votul final asupra proiectului de constituție și a anexelor sale. În ultimele clipe, Mihail Kogălniceanu a izbutit să mai obțină unele modificări și completări, conforme principiilor pe care le susținuse în tot cursul dezbaterilor. În discursul rostit în acea ședință, el a scos în evidență calitățile proiectului de constituție. A vorbit îndeosebi foarte elogios despre dispozițiile relative la libertățile cetățenești pe care le cuprindea. A atras atenția că, dacă aceste dispoziții vor fi aplicate cu sinceritate, fiind respectate în litera și spiritul lor, poporul român va avea o constituție pe care o vor rîvni multe națiuni străine. A arătat însă că era necesar să se înlăture din proiect unele texte, pentru ca sancționarea constituției de către Domn să nu întîrzie și pentru ca să nu se ivească dificultăți externe ce ar putea împiedica punerea ei în lucrare. Mai ales două texte, după părerea lui Kogălniceanu, trebuiau suprimate: art. 44 care, pentru cazul vacanței tronului, citind anexa I, prevedea alegerea unui principe străin, și art. 128, punctul 2, care fixa contingentul anual al oștirii la doi recruți pentru o mie de suflete. Kogălniceanu era convins că, din cauza articolului 44, puterile garante vor declara inadmisibil întregul proiect de constituție. Cît despre articolul 128, punctul 2, el socotea că era o mare greșeală să se fixeze chiar prin constituție cifra armatei, cînd împrejurările ne puteau obliga să sporim foarte curînd efectivele ei. O asemenea problemă făcea parte din atribuțiile legiuitorului ordinar. Totodată, el mai cerea să fie modificată redactarea cîtorva articole, care i se părea defectuoasă, și ca două amendamente să fie adoptate. Primul amendament, propus chiar de el, avea de obiect ca deputatul arestat în intervalul dintre sesiuni să fie predat președintelui Camerei, la deschiderea sesiunii, dimpreună cu toate actele autorității judiciare, pentru ca Adunarea, în termen de trei zile, să aprecieze dacă urmărirea și arestarea erau legale și trebuiau menținute. Al doilea amendament fusese prezentat de Grigore M. Sturza și prevedea că invalidarea alegerii unui deputat, nu putea fi pronunțată de Cameră decît cu majoritatea de două treimi a membrilor prezenți [205].

Ajungînd în faza finală a dezbaterilor asupra proiectului de constituție, conservatorii din corpul legiuitor de la Focșani, cu excepția lui Răducanu Rosetti, C. N. Brăiloiu și Ioan Sturza, au adoptat o atitudine conciliantă față de propunerile prezentate de Kogălniceanu în această ședință. În urma avizului dat de comitetul ce fusese însărcinat cu elaborarea proiectului de constituție, Comisia Centrală, întrunindu-se în plenul ei, a discutat pe rînd toate aceste propuneri și le-a acceptat [206].

După votul pe articole din ședințele anterioare și după modificările admise la 9 octombrie 1859, a urmat votarea în total. Ea a avut loc la sfîrșitul ședinței de la 9 octombrie 1859.

Cînd s-a pășit la vot, Ioan Sturza a declarat că se abține. Bolnav, fusese reținut în casă și nu putuse lua parte la discuția pe articole. De aceea, el a considerat că nu putea lua parte nici la votarea în total a proiectului de constituție. El însă a ținut să precizeze atitudinea sa, arătînd că nu aproba nici proiectul de constituție propriu-zis, nici anexa a doua pe care o socotea contrară convenției de la Paris, deoarece chema în colegiile electorale și pe săteni. El susținea că puterile garante, după ce, în necunoștință de cauză, încuviințaseră participarea reprezentanților țărănimii la lucrările Divanurilor ad-hoc, deciseseră, pe baza experienței făcute, să nu acorde, prin convenția de la Paris, drepturi

[205] Protocoalele Com. Centrale, Ses. I, Prot. LXIX (9 oct. 1859), p. 3—5.
[206] *Ibidem*, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politice sătenilor [207]. Aceste afirmații ale lui Ioan Sturza nu corespund realității. Nu rezultă din lucrările pregătitoare ale convenției de la Paris că delegații marilor puteri au avut o asemenea intenție. Cît despre anexa a doua din proiectul de constituție, censul electoral pe care ea îl prevedea era așa de mare, încît era exclus ca un țăran să poată pătrunde în vreun colegiu electoral.

Vasile Mălinescu s-a abținut și el de la votul în total asupra proiectului de constituție. El ceruse să se procedeze la trei scrutine, punîndu-se separat la vot proiectul de constituție și fiecare din cele două anexe. Majoritatea Comisiei Centrale n-a voit însă să admită această cerere și a hotărît ca un singur vot să decidă adoptarea sau respingerea proiectului de constituție și a anexelor sale. Vasile Mălinescu fiind partizanul sufragiului universal al știutorilor de carte, considera inacceptabil sistemul electoral censitar, consacrat prin anexa a doua. De aceea, neputînd vota separat proiectul de constituție propriu-zis și anexele sale, el a preferat să se abțină [208].

În fine, șase membri ai Comisiei Centrale și anume: Mihail Kogălniceanu, Ștefan Golescu, Grigore Arghiropol, Alecu Grigoriu, Evghenie Predescu și Ludovic Steege, au prezentat o întîmpinare, prin care declarau că votau pentru proiectul de constituție. Votul lor însă nu-l rosteau și în favoarea anexei întîi, privitoare la cazul vacanței tronului, anexă pe care ei nu o acceptau și nu o considerau ca parte integrantă a proiectului [209].

În asemenea condiții, la votarea în total, 14 membri ai Comisiei Centrale s-au pronunțat în favoarea adoptării (dintre care șase membri cu rezerva indicată mai sus), iar doi s-au abținut (Ioan Sturza și Vasile Mălinescu) [210].

Astfel, proiectul de constituție, adoptat atunci în total de Comisia Centrală, a fost alcătuit din 145 articole și două anexe, anume: anexa întîia, intitulată „Despre vacanța tronului", avînd patru articole, și anexa a doua, intitulată „Legea electorală și a necompatibilităților", avînd 62 articole.

Ca urmare a adoptării proiectului de constituție în total, Comisia Centrală a înaintat Domnitorului, la 12 noiembrie 1859, proiectul de constituție și anexele sale, rugînd pe șeful statului să procedeze în conformitate cu art. 33 din convenția de la Paris [211]. Acest articol dispunea ca proiectele elaborate de Comisia Centrală să fie supuse, „prin mijlocirea hospodarilor", la dezbaterile Adunărilor Elective din Iași și din București.

Cuza Vodă a considerat însă inadmisibile dispozițiile înscrise în acel act, menit să devină pactul fundamental al țării. Într-o convorbire cu Nicolae Suțu, el s-a exprimat în termeni care vădeau profunda sa nemulțumire, declarînd că un asemenea act nu va fi niciodată pus în aplicare [212]. Supărarea sa pare să fi fost pricinuită mai ales de anexa I referitoare la principele străin. El își dădea seama că majoritatea conservatoare a Comisiei Centrale urmărea să-i îngreuieze, prin toate căile, domnia și că scopul ei era să-l înlăture cît mai curînd de pe tronul Principatelor-Unite.

La 30 noiembrie 1859, Alexandru Ioan Cuza a adus la cunoștința Comisiei Centrale, printr-un mesaj, că amîna pentru alte vremuri mai priincioase transmiterea proiectului de constituție la Adunările Elective. În termeni protocolari, dar totuși foarte aspri, el atrăgea atenția membrilor corpului legiuitor din Focșani că ieșiseră din cercul atribuțiilor lor și că, în conformitate cu convenția de la Paris, ei aveau datorii mai urgente de împlinit.

În acel mesaj, Domnitorul declara că avea și el dorința de a vedea realizată Unirea, dorință pe care proiectul de constituție o formulase. În calitate de șef al statului, el însă trebuia să evite de a compromite situația actuală a țării „prin adoptarea de măsuri hazardate". După frămîntările prin care poporul român trecuse, era nevoie de o perioadă de liniște pentru înfăptuirea „îmbunătățirilor

[207] *Ibidem*, p. 12.
[208] *Ibidem*, p. 12.
[209] *Ibidem*, p. 12.
[210] *Ibidem*, p. 12.
[211] M. Kogălniceanu, *Proiect de constituțiunea Principatelor-Unite, Modavia și Terra Românească, elaborat de Comisiunea Centrală*, Vol. I, Iași, 1861, p. 4.
[212] N. Soutzo, *Mémoires*, Vienne, Gerold et Cie, 1899, p. 379.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

practice" de mult așteptate. Enumerînd aceste „îmbunătățiri practice", Cuza Vodă indica reorganizarea finanțelor, a justiției și a tuturor ramurilor administrației, precum și revizuirea codurilor.

Mesajul se încheia cu speranța pe care Domnitorul o exprima că „toate puterile mari ale statului" vor urma această „cale folositoare". Asigura totodată Comisia Centrală că guvernul îi va da întregul său concurs pentru ca ea să-și îndeplinească „datoriile speciale" care i-au fost în mod expres încredințate prin convenția de la Paris, „în planul general al reorganizării noastre". Cuza Vodă, folosind stilul diplomatic, dădea astfel un avertisment corpului legiuitor din Focșani, făcîndu-l să înțeleagă că el nu corespunsese „datoriilor speciale" care îi incumbau și cărora s-ar fi cuvenit să le consacre, cu precădere, activitatea sa.

Mesajul, contrasemnat de Manolachi Costachi Epureanu, președintele Consiliului de Miniștri al Moldovei, a fost publicat în „Monitorul oficial" [213], înainte de a fi adus, conform uzanțelor, la cunoștința Comisiei Centrale într-o ședință plenară [214]. Era clar că, procedînd astfel, Alexandru Ioan Cuza se adresa direct poporului român, pentru ca el să judece purtarea Comisiei Centrale și atitudinea pe care șeful statului considerase necesar să o adopte.

Firește că asemenea procedee n-au fost pe placul celor învinuiți de a sacrifica interesele țării prin actele lor „hazardate". Cînd, la 4 februarie 1860, Comisia Centrală a luat în discuție mesajul Domnitorului, dintre membrii prezenți [215] singur Ludovic Steege a căutat să justifice hotărîrea lui Cuza Vodă de a amîna trimiterea proiectului de constituție la Adunările Elective. El a susținut că anexa I, dispunînd ca, în caz de vacanță a tronului, să fie ales Domnitor al Principatelor-Unite un principe străin, se ocupase de o problemă de politică externă, soluționînd-o într-un chip care nu era aprobat de toate puterile garante. Or, chestiile de politică externă, în țările cu vechi tradiții constituționale. erau lăsate, cel puțin în ceea ce privește oportunitatea rezolvării lor, la aprecierea șefului statului și a miniștrilor săi. Pentru aceste considerații, Ludovic Steege conchidea că Domnitorul procedase în mod corect, el fiind singurul în măsură de a aprecia momentul favorabil cînd vor putea fi aduse în discuția Adunărilor Elective, fără a expune la mari primejdii poporul român, chestii de natura acelora care făceau obiectul anexei I a proiectului de constituție [216].

Toți ceilalți membri ai Comisiei Centrale, prezenți la ședința de la 4 februarie 1860, au criticat mesajul lui Cuza Vodă. Cei mai aprigi au fost liberalii munteni Ștefan Golescu și Grigore Arghiropol. Conservatorii, deși ei fuseseră mai ales vizați prin acel mesaj, au fost dimpotrivă destul de moderați.

Ștefan Golescu, citînd articolele convenției de la Paris relative la puterea executivă și la cea legiuitoare, a declarat că atitudinea adoptată de șeful statului era contrară acestor texte. Domnitorul nu avea dreptul să aprecieze defectele proiectului de constituție, înainte de a-l supune Adunărilor Elective. Națiunea, prin reprezentanții ei din cele două Camere, avea căderea de a decide dacă proiectul era bun sau rău. Numai după votul Adunărilor, cînd proiectul ar fi fost prezentat șefului statului spre sancționare, acesta se putea rosti, refuzînd sancțiunea sa. Convenția de la Paris — după părerea lui Ștefan Golescu — nu îngăduia să se procedeze altfel. Miniștrii, care contrasemnaseră mesajul domnesc, erau răspunzători de violarea dispozițiilor clare și categorice ale convenției de la Paris. Comisia Centrală, dacă nu voia să se sinucidă, trebuia să comunice Domnitorului observațiile ei asupra ilegalității săvîrșite [217].

Grigore Arghiropol, examinînd problema în discuție din punctul de vedere strict juridic, s-a străduit să demonstreze că, pe temeiul dispozițiilor convenției

---

[213] „Monitorul oficial al Moldovei", 4 decembrie 1859, p. 93; „Monitorul oficial al Țării Românești", 15 decembrie 1859, p. 605.

[214] Comisia Centrală a luat cunoștință de acest mesaj abia la 20 ianuarie 1860 (Protocoalele Com. Centrale, Ses. I, Prot. LXIX (20 ianuarie 1860), p. 3).

[215] Mihail Kogălniceanu a lipsit de la acea ședință.

[216] Protocoalele Com. Centrale, Ses. I, Prot. LXXXVIII (4 februarie 1860). p. 4 și p. 7.

[217] *Ibidem*, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la Paris, Domnitorul nu avea dreptul de a refuza să transmită Adunărilor Elective un proiect de lege întocmit de Comisia Centrală[218]. Dacă un asemenea proiect i se părea defectuos sau contrar convenţiei de la Paris, şeful statului îl putea combate în sînul Adunărilor Elective, prin miniştrii lui. În cazul cînd, cu toată opunerea miniştrilor, Camerele ar fi adoptat totuşi proiectul, el avea posibilitatea de a refuza sancţiunea sa. Nu-i era însă îngăduit să oprească desfăşurarea procedurii legislative, amînînd, fără termen, trimiterea proiectului la cele două Camere. În concluzie, Grigore Arghiropol a stăruit şi el să se aducă la cunoştinţa Domnitorului obiecţiile Comisiei Centrale[219].

Din partea grupului conservator, C. N. Brăiloiu s-a declarat de acord cu principiile de drept constituţional susţinute de Ştefan Golescu. Nu i s-a părut însă oportun să se răspundă tocmai atunci mesajului lui Cuza Vodă. La 6 decembrie 1859, Adunările Elective din Bucureşti şi Iaşi fuseseră dizolvate. Alegeri generale urmau să aibă loc în Ţara Românească şi în Moldova. Opt dintre membrii Comisiei Centrale proveneau din Camerele dizolvate. În alcătuirea ei de atunci, această instituţie nu mai avea suficientă autoritate pentru a se împotrivi unei măsuri a şefului statului. De aceea, Brăiloiu propunea să se aştepte alegerea noilor Camere şi să se lase Comisiei Centrale, care se va constitui după aceste alegeri, sarcina de a răspunde mesajului lui Cuza Vodă. Numai astfel, credea el, se putea dobîndi „un rezultat practic şi un efect politic“[220].

În acelaşi sens a vorbit şi Apostol Arsachi. Şi el socotea că măsura luată de Domn faţă de proiectul de constituţie viola dispoziţiile convenţiei de la Paris. Bazat pe un asemenea precedent, Alexandru Ioan Cuza avea posibilitatea de a „sugruma din naştere“ proiectele de legi pe care Comisia Centrală, uzînd de dreptul ei de iniţiativă, le-ar elabora. Cu astfel de metode ale şefului statului, drepturile Comisiei Centrale deveneau iluzorii şi poporul român se înapoia la regimul Regulamentelor Organice, cînd numai Domnul avea iniţiativa legilor. Pentru motivele indicate de Brăiloiu, i se părea şi lui Arsachi că nu era însă momentul oportun de a se răspunde mesajului lui Cuza Vodă şi că acest răspuns trebuia să fie dat de viitoarea formaţie a Comisiei Centrale[221].

După lungi dezbateri, în cursul cărora au intervenit în discuţie şi Grigore M. Sturza, Christian Tell şi Răducanu Rosetti, propunerea lui Ştefan Golescu (sprijinită de Arghiropol şi Tell) de a se desemna un comitet pentru redactarea unui proiect de răspuns la mesajul domnesc a fost respinsă. ea întrunind abia 5 voturi favorabile (Ştefan Golescu, Grigore Arghiropol, Christian Tell, C. Filipescu şi Grigore M. Sturza), în timp ce 6 membri ai Comisiei Centrale au votat împotriva ei (A. Arsachi, C. N. Brăiloiu, Ev. Predescu, L. Steege, Ioan Sturza şi Răducanu Rosetti)[222].

Această propunere n-a mai venit în dezbaterea Comisiei Centrale. Precum Alexandru Ioan Cuza amînase *sine die* transmiterea proiectului de constituţie la Adunările Elective, tot astfel şi răspunsul Comisiei Centrale a fost amînat *sine die*.

Atitudinea adoptată în această împrejurare de Domnitor a fost aprobată de ambasadorii puterilor garante la Constantinopol, după cum rezultă dintr-un raport de la 14 decembrie 1859 al lui Costachi Negri, care reprezenta, în capitala imperiului otoman, Principatele Române. Ambasadorul Franţei, în cursul unei convorbiri, îi declarase că proiectul de constituţie întocmit de Comisia Centrală cuprindea dispoziţii contrare convenţiei de la Paris şi că principele Cuza procedase „cu înţelepciune“ refuzînd să dea acestui proiect asentimentul său, deoarece convenţia de la Paris, aşa cum era ea, „bună sau rea“, trebuia respectată. Costachi Negri făcea cunoscut că de aceeaşi părere erau şi ambasadorii celorlalte puteri garante[223].

---

[218] De aceeaşi părere a fost şi G. Costaforu, înainte de iscarea conflictului dintre Cuza Vodă şi Comisia Centrală cu privire la proiectul de constituţie *(Magazinul judecătoresc*, I, p. 516)

[219] Protocoalele Com. Centrale, Ses. I, Prot. LXXXVIII (4 februarie 1860), p. 2.

[220] *Ibidem*, p. 2.

[221] *Ibidem*, p. 3.

[222] *Ibidem*, p. 8.

[223] Biblioteca Academiei R.S.R., Arhiva Cuza Vodă, Vol. I, Ms. 4857, f. 27 verso.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În asemenea condiții, sub domnia lui Cuza Vodă, nu s-a dat proiectului de constituție urmarea ce s-ar fi cuvenit. După termenii folosiți pe atunci, el a rămas „la acte", adică în dosarele păstrate la arhivele respective. Doar cîteva din dispozițiile anexei a II-a din acel proiect, dispoziții relative „la legea electorală și a necompatibilităților", au fost, după lovitura de stat de la 2 mai 1864, inserate în legea electorală de la 3 iulie 1864. Au fost însă deputați care au cerut, în Cameră, în perioada 1860—1864, ca proiectul de constituție întocmit de Comisia Centrală să nu fie lăsat uitării [224]. De pe banca ministerială s-au dat răspunsuri evazive [225]. Astfel, președintele Consiliului de Miniștri al Țării Românești, Ion Ghica, în ședința Adunării Elective din București de la 25 aprilie 1860, a declarat că nu era atunci „oportună" discutarea în parlament a proiectului de constituție [226]. Acest sistem de continuă amînare a nemulțumit îndeosebi pe radicalii munteni. În numele lor, C. A. Rosetti, cu prilejul alegerilor generale care au avut loc în Țara Românească în 1861, a adresat un apel corpului electoral, îndemnîndu-l să ceară candidaților să-și ia în scris angajamentul de a obliga guvernul să aducă în dezbaterea viitoarei Camere „constituțiunea lucrată de Comisiunea Centrală, care conține multe părți bune și care se pot face cu lesnire și mai bune" [227].

În adresa prin care Adunarea deputaților a Principatelor-Unite a răspuns mesajului domnesc citit la deschiderea sesiunii ordinare a parlamentului, la 4 noiembrie 1862, a fost inserat un pasaj exprimînd „cu întristare" doleanța că proiectul de constituție elaborat de Comisia Centrală nu fusese încă supus deliberării Camerei, nesocotindu-se dispozițiile clare ale convenției de la Paris [228]. Cuza Vodă n-a ținut seamă de această doleanță, deși ea fusese așa de lămurit formulată.

În Moldova, opinia publică a dat puțină atenție proiectului de constituție din 1859. „Steoa Dunărei" care era, în vremea aceea, ziarul din Iași cu cei mai mulți cititori, s-a mărginit să anunțe votarea proiectului, arătînd fazele prin care trecuse elaborarea lui și subliniind că, în ultima ședință, majoritatea Comisiei Centrale făcuse minorității „concesii mari". În urma acestor concesii, organul liberalilor moldoveni constata că proiectul de constituție era „consacrația ordinului de lucruri creat în Principate prin convenția din 7/18 august 1858 și prin votul Adunărilor Elective din 5 și 24 ianuarie 1859". „Steoa Dunărei" socotea că cele mai importante dispoziții ale proiectului erau cele referitoare la drepturile și libertățile cetățenești, fiindcă ele corespundeau programului pentru înfăptuirea căruia acea gazetă milita. Ea se abținea de la orice comentarii, motivîndu-și atitudinea pe considerația că doi din redactorii ei — Mihail Kogălniceanu și Vasile Mălinescu — luaseră parte la întocmirea proiectului [229]. Este probabil că atitudinea rezervată adoptată de ziarul ieșan s-a datorat divergențelor ivite între Mihail Kogălniceanu și Vasile Mălinescu, în cursul discuției articolelor proiectului de constituție, Vasile Mălinescu persistînd pînă la capăt în intransigența sa, în timp

[224] Ședința Adunării Elective a Moldovei de la 26 ianuarie 1861 (Suplement estraordinar al Monitorului oficial al Moldovei, Procesele verbale ale Adunării Elective din Moldavia, Sesiunea 1860—1861, Ședința de la 26 ianuarie 1861, p. 149); ședința Adunării Elective a României de la 21 ianuarie 1863 (Supliment la Mon. oficial, Nr. 28, p. 2); ședința de la 22 ianuarie 1863 (Ibidem, Nr. 30, p. 5); ședința de la 5 februarie 1863 (Ibidem, Nr. 42, p. 7); ședința de la 14 februarie 1863 (Ibidem, Nr. 67, p. 2—3; ședința de la 7 februarie 1864 (Dezbaterile Adunării Generale a României, sesiunea 1863—1864. Vezi și *Desbaterile Adunării Constituante din 1866*, publicate de A. Pencovici, București, 1883, p. 139—140.

[225] Vezi, de ex., Suplement estraordinar al Mon. of. al Moldaviei. Procesele verbale ale Adunării Elective din Moldavia, Sesiunea 1860—1861, Ședința de la 26 ianuarie 1861, p. 149.

[226] Mon. of. al Țării Românești, 10 mai 1860, p. 455.

[227] C. A. Rosetti, *Către alegători*, „Românul", 18 martie 1861, p. 255.

[228] „Monitorul oficial al Principatelor-Unite", 16 febr. 1863, p. 133.

[229] „Steoa Dunărei", 15 oct. 1859, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce Mihail Kogălniceanu a fost mai conciliant față de adversarii lui conservatori. Spre a evita de a vorbi despre aceste divergențe, „Steoa Dunării" n-a consacrat proiectului de constituție un studiu amănunțit, ci s-a limitat la scurte informații și la observații foarte generale.

Pentru lămurirea cititorilor, „Steoa Dunării" a publicat textul proiectului de constituție [230], precum și unele protocoale ale Comisiei Centrale, cuprinzînd discuțiile ce avuseseră loc în ședințele plenare, cu privire la acest proiect [231].

Despre hotărîrea lui Cuza Vodă de a amîna trimiterea proiectului de constituție la Adunările Elective, „Steoa Dunării" s-a ocupat într-un articol scris cu timiditate și cu o intenționată neclaritate [232]. Pare totuși să rezulte din acest articol că liberalii moldoveni dezaprobau măsura Domnitorului. Ei se fereau însă de a întrebuința termeni prea aspri, spre a nu indispune pe Alexandru Ioan Cuza. Mihail Kogălniceanu nu voia să strice bunele relații pe care le avea cu șeful statului, tocmai cînd se ivise perspectiva ca el să fie numit președinte al Consiliului de Miniștri.

Nici în ziarul „Tribuna română" care apărea pe atunci la Iași și al cărui prim-redactor era talentatul publicist Ion Ionescu de la Brad, nu găsim vreun studiu aprofundat despre proiectul de constituție din 1859. O notiță, care i-a fost consacrată în acest ziar, reproșa Comisiei Centrale de a-și fi irosit activitatea în făurirea unui „statut politic" și de a nu fi întocmit proiectele de legi menite să aplice principiile înscrise în art. 46 din convenția de la Paris [233]. Dacă ar fi redactat aceste proiecte de legi, Comisia Centrală ar fi contribuit ca dispozițiile reglementînd drepturile și libertățile cetățenești să intre mai curînd în vigoare și nu s-ar fi mărginit la o simplă recomandare, adresată viitorului legiuitor, căruia i-a lăsat grija să pună în lucrare rînduielile articolului 46 din convenția de la Paris. Țara este sătulă de programe și planuri care rămîn numai pe hîrtie, declara „Tribuna română". Poporul român dorește realizări, iar nu numai formulări de principii. Cu zicătoarea „mai bine acum un ou, decît la anul un bou", se încheia notița din „Tribuna română" privitoare la proiectul de constituție din 1859 [234].

Acest ziar care a judecat cu atîta asprime prima lucrare de mari proporții a Comisiei Centrale, a considerat-o totuși îndeajuns de importantă pentru a o publica integral în coloanele sale [235].

În presa bucureșteană, informațiile și comentariile relative la proiectul de constituție din 1859 au fost mai numeroase decît în gazetele din Iași.

Astfel, „Românul", care a fost ziarul cu cel mai mare tiraj din Țara Românească în acea epocă, a luat, la început, categorică atitudine împotriva inserării de către majoritatea membrilor Comisiei Centrale, în proiectul de constituție, a Unirii depline sub un principe străin. Directorul „Românului", C. A. Rosetti, a stigmatizat un asemenea act, denunțîndu-l, ca o înaltă trădare, deoarece, în situația de atunci din Europa, ne expunea la represalii din partea Turciei și a Austriei și chiar la o ocupație străină [236].

Mai tîrziu, „Românul" și-a schimbat atitudinea față de Comisia Centrală. După votarea în total a proiectului de constituție, C. A. Rosetti a declarat chiar că „lucrarea Comisiunii Centrale este în mare parte demnă de un corp înalt, al cărui scop este fericirea nației" [237].

---

[230] „Steoa Dunării", 15 oct. 1859; 13 noiemb. 1859; 14 noiemb. 1859; 16 noiemb. 1859.

[231] „Steoa Dunării", 20 noiemb. 1859; 10 decembrie 1859.

[232] „Steoa Dunării", 10 decembrie 1859.

[233] Articolul 46 din convenția de la Paris prevedea desființarea privilegiilor de clasă, egalitatea tuturor moldovenilor și românilor înaintea legilor, a impozitelor și a funcțiunilor publice, garantarea libertății individuale, revizuirea legii privitoare la raporturile dintre țărani și proprietarii de moșii etc.

[234] „Tribuna română", 22 oct. 1859, p. 1.

[235] *Ibidem*, 8 noiemb. 1859, p. 1—8 și 19 noiemb. 1859, p. 1.

[236] C. A. Rosetti, *Unirea și prinț străin*, „Românul", 21 iulie 1859, p. 344, și 23 iulie 1859, p. 348—349.

[237] „Românul", 17 oct. 1859, p. 536.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Așadar, pe cînd, în iulie 1859, C. A. Rosetti rostea, în legătură cu proiectul de constituție, acuzația de înaltă trădare, el era de părere, în octombrie 1859, că acel proiect asigura „fericirea nației". Judecînd astăzi aceste păreri, rostite la 1859, constatăm că ele au fost excesive în primul ca și în al doilea caz.

În sfîrșit, „Românul" a avut curajul să protesteze, fără menajamente, împotriva refuzului lui Alexandru Ioan Cuza de a prezenta Adunărilor Elective proiectul de constituție. Citînd articolul 33 al convenției de la Paris, „Românul" a interpretat acest text în sensul că orice proiect, elaborat de Comisia Centrală, „trebuia negreșit" să fie supus Camerelor, prin intermediul Domnitorului [238]. Am arătat deja că această teză a fost susținută, în corpul legiuitor de la Focșani, la 4 februarie 1860, de către Ștefan Golescu și Grigore Arghiropol, ambii aparținînd grupării politice al cărei organ oficios era ziarul „Românul".

Foaia bucureșteană care s-a ocupat mai amănunțit de proiectul de constituție din 1859 a fost „Naționalul", gazetă care apărea sub conducerea lui Basile Boerescu. A fost de altminteri firească atenția pe care această foaie a acordat-o lucrării Comisiei Centrale. Basile Boerescu fiind un mare jurist, și-a dat de îndată seamă de însemnătatea pe care o avea, în împrejurările de atunci, problema constituțională. După cum a fost deja menționat mai sus, el însuși recomandase Comisiei Centrale să-și înceapă activitatea cu un asemenea proiect [239]. Nu putea deci să nu-și spună cuvîntul asupra modului cum sfatul său fusese urmat.

La 18 iunie 1859, „Naționalul", referindu-se la rezoluția votată de majoritatea membrilor Comisiei Centrale tinzînd la revizuirea Regulamentelor Organice, arăta că aceste legiuiri erau incompatibile cu noua stare de lucruri din Principatele-Unite și că deci Regulamentele Organice nu trebuiau să fie revizuite, ci abrogate în întregime. Totodată „Naționalul" aproba hotărîrea Comisiei Centrale de a elabora un proiect de constituție. Acest proiect nu putea să se bazeze decît pe convenția de la Paris, dezvoltîndu-i dispozițiile și împlinind lacunele ei. Cum foarte just observa „Naționalul", întocmirea unei constituții nu se concilia cu revizuirea Regulamentelor Organice. În adevăr, la data intrării lor în vigoare (1831—1832), Regulamentele Organice fuseseră legile fundamentale ale celor două Principate. Ele nu puteau fi menținute ca atare, dacă se elabora o constituție nouă. Ele nu puteau fi păstrate nici măcar reduse la rangul unor legi ordinare, deoarece adoptînd o constituție nouă, principiile acesteia trebuiau aplicate prin legi noi și deci erau desființate învechitele rînduieli de drept civil, penal, comercial și administrativ din Regulamentele Organice [240].

„Naționalul" a înregistrat, cu aprecieri tot atît de aspre ca și „Românul", știrea că în proiectul de constituție din 1859 fusese prevăzută Unirea deplină sub un Domnitor străin. Basile Boerescu, într-un vehement articole, a arătat că, inserîndu-se în proiectul de constituție texte cu un asemenea cuprins, se viola convenția de la Paris. Or, Comisia Centrală avea, printre atribuțiile ei, și pe aceea de a veghea la respectarea convenției. În loc de a îndeplini această misiune, ea făcea tocmai contrariul. Basile Boerescu, ca și C. A. Rosetti, credea că, din cauza unor asemenea acte, Moldova și Țara Românească riscau să cadă pradă unei „invazii străine". Membrilor Comisiei Centrale care doreau sincer desăvîrșirea Unirii, Basile Boerescu le dădea sfatul să se silească a o pregăti, elaborînd proiecte de legi pentru contopirea serviciilor publice și unificarea legislației celor două Principate. Ei ar contribui astfel la realizarea Unirii de fapt, după care B. Boerescu declara că va veni și Unirea de drept „pe nesimțite, fără sacrificii și zguduieli" [241].

După votarea în total a proiectului de constituție, ziarul „Naționalul" a lăudat spiritul liberal în care fuseseră redactate unele din rînduielile acestuia [242].

Basile Boerescu a fost singurul dintre juriștii noștri care s-a ocupat în mod amănunțit de această lucrare a corpului legiuitor din Focșani. În șase articole,

[238] „Românul", 19 decembrie 1859, p. 658.

[239] B. Boerescu, *Comisiunea Centrală*, „Naționalul", 9 aprilie 1859, p. 137—138.

[240] „Naționalul", 18 iunie 1859, p. 213.

[241] B. Boerescu, *Unirea de la Comisiunea Centrală*, „Naționalul", 26 iulie 1859, p. 258.

[242] „Naționalul", 22 oct. 1859, p. 357.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

publicate în „Naționalul", el a prezentat o serie de observații, în care a semnalat calitățile și lipsurile proiectului de constituție [243].

Cu privire la principiul Unirii desăvîrșite, înscris în acest proiect, Basile Boerescu a căutat, prin ingenioase explicații, să înlăture învinuirea ce i s-ar fi putut aduce de a se fi contrazis, elogiind în noiembrie 1859 ceea ce el însuși osîndise în luna iulie din același an. De aceea, comentînd art. 1 din proiectul de constituție, care prevedea că „Principatele Moldova și Țara Românească constituie pentru totdeauna un singur stat, guvernat de un singur Domn, sub numele de: Principatele-Unite ale României", Basile Boerescu a susținut că, în modul acesta, Comisia Centrală n-a declarat „chiar de acum" Unirea completă, ceea ce ar fi violat convenția de la Paris, ci a proclamat numai că „Principatele vor constitui pentru totdeauna un singur stat unit". Așadar, nu era vorba de o măsură aplicabilă imediat, ci numai de un principiu realizabil în viitor. O asemenea dispoziție, înscrisă în art. 1 al proiectului de constituție — după cîte afirma Basile Boerescu — era conformă articolului 1 al convenției de la Paris. Acest text stabilise că „Principatele Moldaviei și Valahiei, constituite de acum înainte sub numirea de Principatele-Unite Moldavia și Valahia, rămîn puse sub suzeranitatea M.S. Sultanului". Boerescu ajungea la concluzia că intenția marilor puteri, atunci cînd dăduseră Moldovei și Țării Românești denumirea de Principate-Unite, nu fusese de a ne acorda acest titlu numai provizoriu, ci definitiv. În consecință, după opinia lui B. Boerescu, art. 1 al proiectului de constituție din 1859 nu făcuse decît să aplice prevederile articolului 1 al convenției de la Paris din 1858 [244].

Explicația era ingenioasă, dar nu era fondată. Ea se întemeia pe o interpretare a articolului 1 din convenția de la Paris pe care niciodată puterile garante nu o dăduseră acestui text. Unirea pe care ele o admiseseră la 1858 era o asociație între două state care rămîneau separate. Deși ele aveau unele organe comune, ele păstrau însă guverne deosebite. Era deci mare depărtarea între hotărîrea clar exprimată, la 1858, de reprezentanții puterilor garante și art. 1 al proiectului de constituție din 1859, care consacra „pentru totdeauna" Unirea Moldovei și a Țării Românești „într-un singur stat", deci sub forma unei contopiri complete.

Continuînd, în alt număr al „Naționalului", publicarea observațiilor sale asupra proiectului de constituție, Basile Boerescu, deși a aprobat principiile pe care acesta le-a consacrat, a semnalat însă și cîteva erori săvîrșite de redactorii textelor. Astfel, art. 7 al proiectului prevedea desființarea privilegiilor, a scutirilor și a monopolurilor de clasă, adăugînd că „o lege specială va preciza amănunțimile acestor abolițiuni". Cu dreptate, Basile Boerescu a considerat inutilă această ultimă dispoziție, arătînd că înlăturarea privilegiilor, a scutirilor și a monopolurilor era o consecință decurgînd din principiul egalității care sta la baza proiectului de constituție. Or, principiul egalității nu putea fi reglementat printr-o lege specială, ci urma să domine toate legile. Sub regimul anterior, domnea inegalitatea și ea se manifesta tocmai prin privilegiile consacrate de un mare număr de legi în mai toate ramurile: în materie fiscală ca și în materie judecătorească, la recrutarea armatei ca și la ocuparea funcțiunilor publice etc. Încetînd privilegiul, înceta și inegalitatea. De aceea, B. Boerescu constata că „dărîmarea privilegiilor nu se face anume prin cutare lege, care determinează amănuntele, ci ea rezultă din totalitatea legilor, în care va domina egalitatea, precum, pînă acum, a domnit inegalitatea" [245].

De asemenea, B. Boerescu a scos în evidență și inutilitatea aliniatului al doilea din art. 7 al proiectului de constituție, avînd următorul cuprins: „Ranguri

---

[243] „Naționalul", 8 noiemb. 1859, p. 378—379; 12 noiemb. 1859, p. 382—383; 15 noiemb. 1859, p. 386—387; 29 noiemb. 1859, p. 402—403; 3 decembrie 1859, p. 406—407; 13 decembrie 1859, p. 417—418.

[244] B. Boerescu, *Cîteva observațiuni asupra proiectului de constituțiune*, „Naționalul", 8 noiembrie 1859, p. 378—379.

[245] B. Boerescu, *Ceva observațiuni asupra proiectului de constituțiune*, „Naționalul", 15 noiembrie 1859, p. 386.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de boierie nu se vor mai da, nici primi în viitor. Titularii actuali nu mai păstrează nici un privilegiu". Din acest text rezulta că, în viitor, nu se vor mai acorda ranguri de boierie, dar acei care altădată au primit asemenea ranguri le vor păstra, fără să mai beneficieze de vreun privilegiu. După cum a subliniat Basile Boerescu, rangurile de boierie n-au fost la noi o simplă distincție onorifică, precum sînt astăzi decorațiile. Rangul de boierie conferea privilegii care erau inseparabil atașate de el. Nu se putea deci concepe rang de boierie fără privilegii. În consecință, desființarea privilegiilor atrăgea după sine și desființarea rangurilor. Așadar, pe de o parte, cei ce primiseră ranguri altădată nu le mai puteau conserva, odată ce privilegiile fuseseră suprimate; pe de altă parte, alineatul al doilea din art. 7 al proiectului de constituție dispunînd că titularii actuali de ranguri „nu mai păstrează nici un privilegiu", repeta, fără nici un folos, cele stipulate în alineatul întîi al aceluiași articol care proclamase desființarea tuturor privilegiilor [246].

Cu privire la naturalizare, Basile Boerescu a cerut înlăturarea dispoziției înscrise în art. 10, alineatul 2, din proiectul de constituție, potrivit căreia „naturalizațiunea cea mare se dă numai la străinii de rit creștin". Se făcea astfel o discriminare între străinii de religie creștină și cei aparținînd altor culte, interzicînd primirea acestora în sînul națiunii române. Era deci o manifestare de intoleranță religioasă, în contradicție cu principiile liberale pe care proiectul de constituție le proclama în celelalte materii. De aceea, B. Boerescu a socotit necesară suprimarea unei asemenea prohibițiuni [247].

El a propus să se renunțe și la art. 14 din proiectul de constituție, care prevedea că „toți românii, fără osebire, sînt liberi de a-și strămuta domiciliul și a călători înăuntru sau în afară, precum interesele lor personale i-ar povățui, fără ca să poată fi împiedicați decît în cazurile anume prevăzute de lege". Boerescu a fost de părere că unele libertăți sînt atît de firești, încît nu este necesar ca ele să mai fie consacrate în mod expres de constituant sau de legiuitorul ordinar. Precum ar fi fost de prisos să se recunoască, printr-un text al pactului fundamental, că orice om avea dreptul de a trăi și de a se nutri, i s-a părut lui Boerescu tot atît de inutil să se înscrie în constituție libertatea de strămutare a domiciliului sau a călătoriei în țară ori în străinătate [248].

Secularizarea actelor de stare civilă, stabilită prin art. 20 din proiectul de constituție, a fost aprobată de B. Boerescu. Textul acestui articol nu era însă suficient de clar cu privire la căsătorie. Spre a preîntîmpina controversele, B. Boerescu a cerut să se adauge un alineat, prin care să se precizeze că „măritișul este de acum înainte un act civil" [249].

Gratuitatea și obligativitatea învățămîntului primar fuseseră prevăzute în proiectul de constituție. Boerescu a propus extinderea gratuității la toate treptele de învățămînt. El a bazat propunerea sa pe argumentul că liceele, școlile speciale și *Universitățile trebuiau să fie larg deschise tuturor celor dornici* de a se instrui și deci să nu fie rezervate numai celor bogați [250].

În ceea ce privește presa, B. Boerescu s-a declarat de acord cu regimul instituit prin proiectul de constituție, care interzicea orice fel de măsuri preventive și dădea judecarea infracțiunilor de presă în căderea curților cu juri. El a combătut însă dispoziția adoptată de Comisia Centrală ca numai românii să fie redactori sau giranți responsabili ai ziarelor politice (art. 24, alin. 4). Considerînd o asemenea dispoziție ca o manifestare de xenofobie, izvorîtă dintr-un egoism național pernicios, B. Boerescu a susținut că nici un argument serios nu putea fi invocat împotriva prezenței străinilor în redacțiile ziarelor noastre politice [251].

Observațiile lui B. Boerescu s-au oprit la art. 29 din proiectul de constituție, care garanta străinilor aflători pe teritoriul României „protecțiunea dată de legi persoanelor și averilor în genere" și obliga pe cei ce exercitau un negoț

[246] *Ibidem*, p. 386.
[247] „Națională", 29 noiembrie 1859, p. 402.
[248] „Națională", 3 decembrie 1859, p. 406.
[249] *Ibidem*, p. 407.
[250] „Națională", 13 decembrie 1859. p. 417.
[251] *Ibidem*, p. 418.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sau o meserie să plătească impozitele la care erau supuşi şi românii pentru asemenea îndeletniciri. Boerescu constata că această asimilare a străinilor cu pămîntenii pentru exercitarea comerţului şi a meseriilor trebuia să aibă de urmare desfiinţarea sistemului consular care dăinuise pînă atunci [252].

La capătul acestor observaţii, tipărite în „Naţionalul" de la 13 decembrie 1859, Basile Boerescu anunţa că, într-un număr viitor al aceluiaşi ziar, va continua publicarea studiului său despre proiectul de constituţie, urmînd să examineze „drepturile şi datoriile diferitelor puteri ale statului" [253]. El a renunţat însă să continue publicarea acestui studiu, cînd a apărut, în „Monitorul oficial al Ţării Româneşti", mesajul adresat de Cuza Vodă Comisiei Centrale, prin care îi comunica decizia sa de a amîna transmiterea proiectului de constituţie la Adunările Elective [254].

Circulase prin Bucureşti mai de mult zvonul că Domnitorul avea un asemenea gînd. Zvonul fusese răspîndit chiar de un membru al guvernului [255]. „Naţionalul" luase de îndată atitudine împotriva unei asemenea eventualităţi, printr-un documentat articol, nesemnat, dar desigur inspirat, dacă nu chiar scris de Basile Boerescu. Se arătase, în acel articol, că orînduirea constituţională a Principatelor-Unite ar primi o grea lovitură şi că Adunările Elective, precum şi Comisia Centrală, ar deveni inutile, dacă Domnul ar avea facultatea de a nu trimite Camerelor proiectele elaborate de corpul legiuitor din Focşani sau de a nu înainta Comisiei Centrale proiectele adoptate de Camerele din Iaşi sau din Bucureşti. În sprijinul acestei păreri, „Naţionalul" invoca articolele 33 şi 36 din convenţia de la Paris, care prevedeau că şeful statului era un simplu „mijlocitor" între Comisia Centrală şi Adunările Elective, un mijlocitor care, faţă de termenii imperativi ai textelor citate. avea obligaţia să supună Camerelor proiectele întocmite de Comisia Centrală şi să supună Comisiei Centrale proiectele votate de Camere. Altminteri, după cum se exprima „Naţionalul", Comisia Centrală şi Camerele „ar lucra în deşert", căci miniştrii, cărora nu le-ar fi pe plac hotărîrile vreunuia din aceste corpuri, nu le-ar mai da curs. Cu un atare sistem, avînd în vedere şi prerogativa Domnitorului de a dizolva Adunările Elective, „guvernul ar deveni curat absolut", contrar intenţiei celor ce făuriseră convenţia de la Paris. Miniştrii care ar da concursul lor la săvîrşirea unei asemenea ilegalităţi, ar fi pasibili de rigorile articolului 15 din convenţia de la 7/19 august 1858. În consecinţă, dacă se realiza zvonul pe care „Naţionalul" îl înregistrase şi dacă se proceda în modul neconstituţional pe care acest ziar îl combătuse, miniştrii, fiind responsabili pentru actele şefului statului, puteau fi traşi la răspundere şi deci să fie puşi sub acuzare. Aceasta era concluzia la care ajungea „Naţionalul", la 19 noiembrie 1859.

La aceeaşi concluzie, precum am văzut deja, a ajuns şi ziarul „Românul", vădit inspirat de argumentele invocate în „Naţionalul". De altminteri, organul *oficios al radicalilor munteni a citat foarte conştiincios gazeta aflată sub direcţia* lui B. Boerescu. declarînd că aderă „cu deplinătate" la punctul de vedere al acesteia [256].

După ce a apărut în „Monitorul oficial al Ţării Româneşti" de la 15 decembrie 1859 mesajul lui Alexandru Ioan Cuza către Comisia Centrală, prin care făcea cunoscut că amîna, pentru o epocă mai favorabilă, depunerea pe biroul Camerelor a proiectului de constituţie, „Naţionalul" a ţinut să precizeze că menţinea cele ce publicase anterior în această privinţă. Totodată, „Naţionalul" a înştiinţat pe cititorii lui că discuţia, începută în coloanele acelui ziar, asupra proiectului de constituţie era şi ea amînată pînă ce acel proiect va fi supus dezbaterii Camerelor [257].

Observaţiile lui Basile Boerescu s-au oprit astfel la art. 29 din proiectul de constituţie. Despre acest proiect el nu s-a mai ocupat în scrierile sale, nici chiar

[252] *Ibidem*, p. 418.
[253] *Ibidem*, p. 418.
[254] „Monitorul oficial al Ţării Româneşti", 15 decembrie 1859, p. 605.
[255] „Naţionalul", 19 noiembrie 1859, p. 389.
[256] „Românul", 19 decembrie 1859, p. 657.
[257] „Naţionalul", 17 decembrie 1859, p. 422.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la 1866, cînd guvernul locotenenței domnești și Consiliul de Stat au reluat lucrarea Comisiei Centrale pentru a o folosi la redactarea noului pact fundamental al României.

Aprecierile lui B. Boerescu despre proiectul de constituție din 1859 au fost mai toate juste. Erori de redactare fuseseră săvîrșite de Comisia Centrală. Pe lîngă cele semnalate de marele jurist, mai erau și altele pe care el desigur le-ar fi indicat, dacă ar fi continuat publicarea studiului său. De exemplu, era o nepotrivire între art. 67 din proiectul de constituție care prevedea că invalidarea unui deputat nu va putea fi pronunțată decît cu majoritate de două treimi „a membrilor de față ai Adunării" și art. 62 din anexa a doua care dispunea că, într-un asemenea caz, va fi necesară majoritatea „de două treimi a Adunării", adică două treimi din numărul total al deputaților care făceau parte din Adunare. De asemenea, art. 139 din proiectul de constituție, care prevedea că se va proceda la revizuirea „legii electorale actuale", cum se putea el concilia cu anexa a doua a proiectului de constituție, care tocmai cuprindea noua lege electorală?

Mai erau și alte greșeli de acest fel. A le înșira pe toate ar fi fastidios. Exemplele citate sînt suficiente pentru a dovedi că, la redactarea proiectului de constituție, au fost comise unele erori.

Erau și dispoziții fără sens. De exemplu, art. 140 dispunea că „punerea în lucrare a constituțiunei nu poate fi amînată nici în totul, nici în parte". Această dispoziție, astfel formulată, nu avea nici un rost. În adevăr, constituția nu putea fi pusă în aplicare decît după ce era sancționată de Domn, promulgată și publicată în „Monitorul oficial". Or, potrivit art. 14 din convenția de la Paris, Domnul putea refuza sancționarea ei. Avînd acest drept, el avea implicit și dreptul de a amîna acordarea sancțiunii. Noua constituție luînd ființă numai după sancționarea, promulgarea și publicarea ei, este de la sine înțeles că numai atunci intrau în vigoare prevederile ei și deci și prevederile articolului 140. Acest articol se referea însă la o perioadă cînd noua constituție era încă în stare de proiect, deci la o perioadă cînd juridicește art. 140 nu avea putere îndatoritoare, și el nu era aplicabil după intrarea în vigoare a constituției. De aceea, el n-avea nici un rost.

Proiectul de constituție din 1859, pe lîngă deficiențele de redactare, păcătuia grav și pentru că nu satisfăcea revendicările maselor. Chestia agrară era intenționat lăsată nerezolvată. Dreptul de vot pentru Adunarea deputaților rămînea rezervat unei infime minorități. Privilegiile, deși formal desființate, continuau să subziste în fapt, deoarece clasa privilegiată de odinioară păstra monopolul cîrmuirii trebilor publice.

Totuși, acest proiect avea și calități, dacă luăm în considerație epoca elaborării lui. Prin recunoașterea libertăților cetățenești pe care le consacra, deși, în cazul cînd aceste dispoziții ar fi intrat în vigoare, ele n-ar fi fost aplicate în mod corect, s-ar fi făcut totuși un important pas înainte, căci poporul luînd cunoștință de drepturile sale, ar fi luptat din ce în ce mai dîrz pentru respectarea lor. Prin organizarea dată statului, orînduirea feudală, aflată în plină destrămare, era înlăturată, înlocuită fiind printr-o nouă orînduire. În condițiile de la 1859, proiectul de constituție întocmit de Comisia Centrală a fost un compromis intervenit între marea boierime a cărei decadență mereu sporea și burghezia română, aflată în perioada ascensiunii ei. Rînduielile lui vor înlesni această ascensiune, cînd ele vor fi puse în aplicare.

* * *

După ce, la 11 februarie 1866, Alexandru Ioan Cuza a fost silit să abdice, noii guvernanți ai României au considerat necesar ca țara noastră să fie înzestrată cu o constituție care să cuprindă principalele dispoziții ale proiectului redactat de Comisia Centrală la 1859.

În acest scop, la 16 februarie 1866, primul ministru Ion Ghica s-a adresat Consiliului de Stat, cerîndu-i, „cît mai neamînat", să întocmească un proiect de constituție. Totodată, șeful guvernului a recomandat Consiliului de Stat ca, la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această lucrare, să „aibă în vedere" proiectul elaborat de Comisia Centrală de la Focşani în 1859[258].

Consiliul de Stat a început îndată lucrarea ce i se ceruse, fără a mai face studii pregătitoare. Dintr-un proces-verbal, încheiat la 21 februarie 1866, reiese că avuseseră loc deja patru şedinţe, în decursul cărora fuseseră redactate zece articole[259]. Un asemenea rezultat a fost considerat ca insuficient şi, de aceea, a fost numită o comisie, alcătuită din trei consilieri de stat, care „să urmeze cu lucrarea în permanenţă", iar proiectul de constituţie ce va redacta să fie examinat într-o şedinţă plenară. Acea comisie, din care au făcut parte P. Orbescu, Al. Odobescu şi generalul Ion Ghica, şi-a terminat activitatea la 7 martie 1866. Textul pe care ea l-a întocmit a fost, în mare parte, o simplă reproducere a proiectului Comisiei Centrale de la 1859, pe care l-a modificat pe alocuri, adoptînd unele dispoziţii ale convenţiei de la Paris din 1858, precum şi dispoziţii împrumutate direct constituţiei belgiene din 1831. La 28, 29 şi 30 aprilie 1866, Consiliul de Stat, în plenul său, a dezbătut proiectul redactat de comisia sa. La acele trei şedinţe au participat şi preşedintele consiliului de miniştri Ion Ghica, ministrul justiţiei Ion Cantacuzino, ministrul de interne Dimitrie Ghica şi ministrul lucrărilor publice Dimitrie A. Sturdza[260]. Modificări, fără însemnătate, au fost aduse textelor examinate.

La 1 mai 1866, locotenenţa domnească a înaintat Adunării Elective proiectul de constituţie elaborat de Consiliul de Stat[261]. El cuprindea 114 articole, împărţite în opt titluri, urmînd ordinea chiar a constituţiei belgiene din 1831.

Adunarea Electivă a trimis secţiilor ei spre cercetare acest proiect. Foarte curînd secţiile l-au examinat şi au ales, fiecare dintre ele, cîte un delegat care, întrunindu-se în „comitetul delegaţilor", au procedat la ultima revizuire a textului, precedînd discuţia care avea să se desfăşoare în şedinţele plenare ale Adunării Elective. Raportor al comitetului delegaţilor a fost desemnat profesorul universitar Aristide Pascal[262].

La 16 iunie 1866, proiectul de constituţie a venit în dezbaterea Adunării Elective, întrunită în şedinţă plenară. Dezbaterea, începută în ziua aceea, s-a încheiat la 28 iunie 1866, cînd proiectul de constituţie a fost adoptat în total de Adunarea Electivă. El a fost sancţionat şi promulgat de şeful statului la 30 iunie 1866.

În „Monitorul oficial" de la 1 iulie 1866 (p. 637—638) a fost publicată noua constituţie a ţării noastre. Ea a rămas în vigoare pînă la 29 martie 1923, adică timp de 67 de ani.

Întrucît multe din textele constituţiei din 1866 reproduc dispoziţii ale proiectului redactat de Comisia Centrală la 1859, acel proiect are o deosebită însemnătate istorică şi juridică. Însemnătatea lui istorică reiese din aplicarea, în decursul unei lungi perioade de 67 de ani, a principalelor sale rînduieli, inserate în constituţia din 1866, acea perioadă fiind bogată în evenimente de seamă pentru neamul românesc. Însemnătatea lui din punctul de vedere juridic constă în posibilitatea ce ne dă de a interpreta cît mai just textele constituţiei din 1866, pe baza discuţiilor care au avut loc, la 1859, în sînul Comisiei Centrale de la Focşani.

LE PROJET DE CONSTITUTION DE 1859 DE LA COMMISSION CENTRALE DE FOCŞANI

RÉSUMÉ

Nous avons indiqué, dans une étude publiée dans le tome XVI (1979) de cet Annuaire, les circonstances dans lesquelles fut créée la Commission Centrale de Focşani et quelles furent ses attributions.

[258] Arhivele Statului Bucureşti, Consiliului de Stat, dos. 186/1866.

[259] *Ibidem*, f. 73.

[260] *Ibidem*, f. 108 şi f. 123.

[261] Al. Pencovici, *Desbaterile Adunării constituante din anul 1866*, Bucureşti, Tip. Statului, 1883, p. 1.

[262] *Ibidem*, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Le 10 mai 1859, a été ouverte la première session de la Commission Centrale, à Focșani, ville située aux confins de la Valachie et de la Moldavie. Les seize membres qui en faisaient partie commencèrent leurs travaux par adopter, le 29 mai 1859, le règlement intérieur de la Commission Centrale. A la même séance du 29 mai 1859, la Commission Centrale a élu son bureau, c'est-à-dire son président (Raducanu Rosetti), son vice-président (le colonel Jean Emmanuel Floresco) et ses deux secrétaires (Alexandre Grigoriu et Jean Stourdza).

Le 11 juin 1859, la Commission Centrale a confié à un comité de cinq membres la mission d'élaborer un projet de constitution. La 8 juillet 1859, ce projet était déjà rédigé. Il comprenait 152 articles, dont 76 articles reproduisaient diverses dispositions de la constitution de 1831 de la Belgique, 33 articles reproduisaient des clauses de la convention de Paris du 7/19 août 1858 et 43 articles avaient pour objet des questions spécifiquement roumaines.

En séance plénière de la Commission Centrale, les débats sur le projet de constitution commencèrent le 14 juillet 1859 et prirent fin le 9 octobre 1859. Ils se sont déroulés dans une atmosphère calme et empreinte de courtoisie. De nombreux articles du projet de constitution ont été adoptés à l'unanimité ou à une grande majorité. N'ont pu être aplanies les divergences d'opinions concernant la succession au trône des Principautés-Unies Roumaines et le système électoral.

Dans le projet de constitution a été prévue l'égalité des Roumains devant la loi, l'impôt et la conscription.

La liberté individuelle a été garantie, les arrestation ne pouvant être faites que conformément à la loi et seulement dans les cas indiqués par elle.

Dans le projet de constitution a été inséré le principe que „la propriété de toute espèce est inviolable" et qu'on ne peut être exproprié que dans un but d'utilité publique, en échange d'une indemnité équitable et préalable. Les cas d'utilité publique devaient être précisés par la loi.

La peine de mort a été abolie, à l'exception des cas prévus dans le code pénal militaire.

La liberté religieuse, la liberté de conscience, la liberté d'exprimer ses opinions furent consacrées dans le projet de constitution. La liberté de la presse fit l'objet de dispositions spéciales : l'autorisation préalable, la caution, la censure furent suprimées. Les délits de presse seront jugés par le jury de la cour d'assises.

Le projet de constitution a prévu aussi la liberté de réunion et la liberté d'association. Il a décidé que l'enseignement primaire sera obligatoire et gratuit.

Le projet de constitution a adopté, suivant l'exemple de la Belgique, non pas la séparation absolue des pouvoirs exécutif, législatif et judiciaire, mais leur collaboration et leur contrôle réciproque.

Le pouvoir exécutif, confié au prince régnant, devait être exercé par celui-ci avec le concours des ministres, sous le contrôle de la Chambre des députés. Les prérogatives du chef de l'Etat ont été soigneusement énumérées et il fut précisé que le prince régnant n'avait d'autres droits que ceux qui lui avaient été expressément octroyés par la constitution ou par la loi.

Le pouvoir législatif a été attribué collectivement au prince régnant, à la Chambre des députés et à la Commision Centrale.

La Chambre des députés était constituée de députés élus par les départements et les villes pour une durée de sept ans. Elle devait être convoquée par le prince régnant, chaque année, en session ordinaire qui s'ouvrait le premier dimanche du mois de décembre. La durée de la session ordinaire était de trois mois. Elle pouvait être prolongée par le chef de l'Etat. Celui-ci avait aussi le droit de convoquer la Chambre des députés en session extraordinaire, lorsque c'était nécessaire. La session extraordinaire n'avait pas de limite, si bien qu'elle pouvait être close avant que la Chambre ait achevé les travaux pour lesquels elle avait été réunie.

La Chambre des députés, élue pour sept ans, pouvait être dissoute par le prince régnant avant l'expiration de ce terme. Le chef de l'Etat était alors obligé de convoquer les électeurs pour les élections générales, afin que la nouvelle

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Assemblée se réunisse au plus tard trois mois après la dissolution de la Chambre précédente.

La Chambre des députés controlait les actes des ministres par des interpellations et des enquêtes. Elle avait le droit de mettre en accusation les ministres coupables d'avoir violé la loi. Ceux-ci étaient alors jugés par la Cour de Cassation.

La Chambre des députés étudiait les projets de loi qui lui étaient soumis par le prince régnant ou par la Commission Centrale. Elle avait le droit soit de leur refuser son assentiment, soit de les approuver intégralement ou de modifier leur texte. Elle n'avait pas l'initiative des lois. Elle votait le budget de l'Etat qui était annuel.

Lorsque le trône devenait vacant, la Chambre des députés élisait le nouveau prince régnant.

Elle avait le droit de proposer la révision totale ou partielle de la constitution.

Ainsi la Chambre des députés était doté de presque tous les pouvoirs dont jouissent les Assemblées sous le régime parlementaire. Cependant il est surprenant que le droit d'initiative en matière législative ne lui ait pas été accordé.

Le projet de constitution maintenait la Commission Centrale avec d'importantes attributions. Le nombre total de ses membres était de seize, dont huit élus par la Chambre des députés et huit nommés par le prince régnant. La principale attribution de la Commission Centrale était sa participation à l'élaboration des lois. Elle avait, ainsi que le prince régnant, l'initiative des lois. Elle rédigeait les projets de loi qui lui semblaient nécesaires. Ces projets de loi étaient présentés à la Chambre des députés qui avait le droit de les repousser ou de les adopter tels quels ou avec des amendements. Dans ce dernier cas, le projet de loi était retourné à la Commission Centrale qui avait le droit soit de maintenir, soit de repousser les amendements de la Chambre des députés, soit de rédiger un nouveau texte. Le projet de loi était alors de nouveau présenté à la Chambre qui ne pouvait plus le modifier. Elle ne pouvait que l'adopter totalement ou le repousser.

Les projets de loi dont l'initiative avait été prise par le chef de l'Etat, après avoir été votés par la Chambre des députés, étaient présentés à la Commission Centrale, dont le rôle était alors limité au contrôle de la constitutionnalité. Ces projets de loi ne pouvainet être sanctionnés et promulgués par le chef de l'Etat que dans le cas où la Commission Centrale attestait qu'ils n'étaient pas contraires à la constitution.

Au pouvoir judiciare furent consacrés de nombreux articles du projet de constitution. Ces articles ne contenaient pas seulement des principes généraux, mais aussi des détails qui auraient dû figurer non pas dans la constitution, mais dans de simples lois.

Au projet de constitution furent ajoutées deux annexes.

La première annexe était relative au cas où le trône des Principautés-Unies Roumaines devenait vacant. Elle prévoyait la procédure qu'il fallait suivre pour l'élection du nouveau chef de l'Etat par la Chambre des députés.

La seconde annexe avait pour objet l'élection de la Chambre des députés. Le droit de vote était accordé à un petit nombre de citoyens roumains. Etaient électeurs les citoyens roumains à partir de l'âge de vingt-cinq ans et qui étaient propriétaires d'immeubles dont le revenu annuel était d'au moins cent ducats, soit 1150 francs or. Eligibles étaient les citoyens roumains à partir de l'âge de trente ans et ayant un revenu d'au moins 400 ducats, soit 4600 francs or.

Après trois mois de discussions, le 9 octobre 1859, la Commission Centrale, en séance plénière, a approuvé, à la majorité de ses membres, le projet de constitution et ses deux annexes.

Le 12 novembre 1859, le projet de constitution et ses deux annexes furent envoyés au chef de l'Etat. Ce ne fut que sept ans plus tard qu'ils firent l'objet des débats de la Chambre des députés, réunie à Bucarest, ville qui, entre-temps, était devenue la capitale de la Roumanie. Le 28 juin 1866, le projet de constitution fut adopté par la Chambre des députés, à l'unanimité. Il fut sanctionné et promulgué par le chef de l'Etat le 30 juin 1866. Le lendemain, c'est-à-dire le 1-er juillet 1866, la nouvelle constitution fut publiée au „Moniteur officiel". Elle resta en vigueur jusqu'au 29 mars 1923, soit durant soixante-sept ans.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ASPECTE ALE PROBLEMEI AGRARE ÎN DOBROGEA DE LA SFÎRȘITUL SEC. XIX ȘI ÎNCEPUTUL SEC. XX.

DE

M. STANCIU și V. CORBEA

După secole de stăpînire străină căreia îi pune capăt războiul pentru independență, Dobrogea, străveche vatră de locuire românească, se reunea la România în toamna anului 1878 conform voinței majorității populației din dreapta Dunării precum și a noului statut creat de articolul 46 al actului final semnat de Congresul de la Berlin [1]. Momentul istoric, pe care istoriografia noastră [2] l-a caracterizat, în mod justificat, ca al doilea act pe linia făuririi statului național unitar român, venea să redea provinciei transdanubiene locul menit să-i asigure, alături de celelalte teritorii românești, o dezvoltare modernă, ascendentă.

La reinstaurarea sa în Dobrogea în noiembrie 1878, administrația românească a fost confruntată între multiple probleme [3] și cu aceea a fondului funciar aflat sub complicatul regim juridic otoman pe care, cum ne precizează Vasile Kogălniceanu [4], numai cîțiva juriști îl cunoșteau.

Transferarea proprietății funciare de sub regimul otoman sub cel românesc, proces cu consecințe complexe asupra dezvoltării economico-sociale a Dobrogei, a trezit atît în epocă cît și mai tîrziu interesul unor oameni politici, juriști, economiști și istorici. Iată de ce considerăm necesar ca înainte de a prezenta rezultatele propriilor noastre cercetări să expunem succint contribuțiile mai importante la cunoașterea evoluției proprietății rurale românești din Dobrogea de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Primul care studiază condiția proprietății rurale dobrogene sub legislația otomană a epocii a fost Mihail Kogălniceanu. Marele om politic, care a jucat un rol deosebit de important

---

[1] Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*. Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 276.

[2] Ion Bitoleanu și Gheorghe Dumitrașcu, *Românii din Dobrogea și manifestări ale conștiinței lor naționale la începutul epocii moderne*, în „Revista de Istorie", tom. 29, 1967, nr. 6, p. 885 ; Nicolae Ciachir și Radu Ștefan Ciobanu, *Revenirea Dobrogei la aria de viață a statului român, consecința permanenței românești pe pămîntul Dobrogei*, în Ioan Scurtu (coordonator), *Din lupta poporului român pentru independență*, București, 1977, p. 169 ; Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 284.

[3] N. Negulescu, *Administrația în Dobrogea veche*, în *Dobrogea cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 720 ; Nicolae Ciachir, *Războiul pentru independența României în contextul european (1875—1878)*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 295.

[4] Vasile Kogălniceanu, *Dobrogea 1879—1909, Drepturi politice fără libertăți*, București, 1910, p. 151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în reorganizarea pe baze moderne a Dobrogei şi-a expus rezultatele investigaţiilor sale la 31 ianuarie 1880 într-un discurs rostit în faţa Camerei deputaţilor cu prilejul dezbaterilor articolului 11 al proiectului Legii de organizare a Dobrogei [5]. Cu această ocazie Kogălniceanu, după ce explică situaţia proprietăţii rurale conform Codului funciar otoman publicat la 21 aprilie 1858, insistă asupra posesiunii miriè ca fiind „cea mai obişnuită în Dobrogea" [6].

O analiză mai amplă a proprietăţii dobrogene a efectuat-o I. N. Roman într-un studiu publicat în 1907 [7]. Bun cunoscător al legilor otomane în materie autorul trece în revistă, în prima parte a lucrării, diversele forme de proprietate din Imperiu insistînd şi el asupra proprietăţii miriè pe care o găseşte cea mai frecvent răspîndită pînă la 1877 în Dobrogea. În partea a doua a lucrării I. N. Roman analizează modul cum s-au aplicat legile agrare elaborate după reunirea Dobrogei. Un loc aparte este acordat legii din 1882, emanaţie a guvernării liberale, pe care autorul o prezintă ca fiind absolut necesară evoluţiei social-economice viitoare a provinciei, minimalizîndu-i însă părţile negative şi abuzurile săvîrşite în aplicarea ei.

Referiri importante, coroborate cu documente de epocă, face şi Vasile Kogălniceanu la problema ce stă în atenţia noastră, în lucrarea citată mai sus [8].

Studii documentate referitoare la evoluţia proprietăţii şi agriculturii dobrogene au publicat, în 1928, cu ocazia sărbătoririi semicentenarului unirii Dobrogei, C. Filipescu [9] şi Toma Ionescu [10], contribuind la lărgirea cunoaşterii problematicii agrare.

Cea mai importantă contribuţie a istoriografiei interbelice rămîne teza de doctorat a lui Constantin P. Rotaru [11]. Cu toate că nu supune unei critici legislaţia agrară referitoare la Dobrogea, ca fiind trecută mai mult în revistă, autorul dă o imagine mai amplă asupra agriculturii din această parte a ţării.

Între realizările importante ale istoriografiei româneşti din ultimele trei decenii şi jumătate se înscriu şi însemnate contribuţii pe linia aprofundării problemei agrare.

Deşi după al doilea război mondial nu i s-a dedicat un studiu special care să abordeze problema în ansamblu, cu toate că aceasta oferă un cîmp larg de investigare, unele lucrări au surprins aspecte ale evoluţiei proprietăţii rurale din Dobrogea în diferite perioade. Remarcăm între contribuţiile mai noi studiul lui Tudor Mateescu [12] asupra vacufurilor din Dobrogea. Acestuia îi putem adăuga aprecierile lui Nicolae Ciachir [13] din ampla lucrare dedicată războiului pentru

---

[5] *Ibidem*, p. 151.

[6] *Ibidem*, p. 155.

[7] I. N. Roman, *Studiu asupra proprietăţii rurale în Dobrogea urmat de Codul proprietăţii funciare otomane din 1858 şi de legile româneşti referitoare la proprietatea imobiliară rurală din Dobrogea*, Constanţa, Tipografia „Ovidiu", 1907. Ulterior, autorul, de altfel cunoscut jurist, om politic, poet şi ziarist dobrogean a revenit în lucrări mai restrînse asupra acestei probleme reluînd ideile de bază publicate în studiul din 1907 ; Idem, *Proprietatea imobiliară rurală din Dobrogea*, în Arhiva Dobrogei, vol. 2, 1919, nr. 3—4, p. 47—49 ; Idem, *Proprietatea imobiliară rurală din Dobrogea*, în *Dobrogea cincizeci de ani de viaţă românească*, p. 279 şi următoarele.

[8] Vasile Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 75—86 ; 150—207.

[9] C. Filipescu, *Dobrogea agricolă*, în *Dobrogea cincizeci de ani viaţă românească*, Bucureşti, 1928, p. 485—525.

[10] Toma Ionescu, *Asupra proprietăţii şi colonizărilor din Dobrogea*, în *Dobrogea cincizeci de ani de viaţă românească*, Bucureşti, 1928, p. 263—278.

[11] Constantin P. Rotaru, *Reformele agrare din Dobrogea veche (1878—1930)*. Teză de doctorat în ştiinţe economice, 1930, p. 101 cu anexe.

[12] Tudor Mateescu, *Vacufurile din Dobrogea şi arhivele lor*, în „Revista Arhivelor", anul LIII (1976), vol. XXXIII, nr. 4, p. 412.

[13] Nicolae Ciachir, *op. cit.*, p. 295.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

independență în contextul european. Într-un capitol special referitor la Dobrogea în anii 1877—1878, autorul precizează pe bună dreptate că în această parte a țării „problema agrară... era foarte complicată". Recenta „Istorie a românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea" [14] marchează succint momentele principale ale reglementării proprietății din etapa pe care o vizează studiul de față.

Menționăm că în ultimii ani Dobrogea s-a bucurat de o atenție specială din partea istoricilor străini, în special a celor bulgari. Din lucrările pe care le-am putut consulta se desprinde caracterul unilateral sub care este prezentată situația agriculturii dobrogene. Astfel, Velko Tonev [15] deși aduce informații interesante asupra dispunerii proprietății rurale din Dobrogea pînă la 1877, aceasta nu este prezentată în contextul legislației agrare otomane, lăsînd impresia că aici a existat o stăpînire absolută asupra pămîntului. Totodată, referindu-se la aspectul etnic al proprietății, autorul neglijează complet populația românească. Un alt istoric din țara vecină, Milen Kumanov, referindu-se la locul Dobrogei în cadrul relațiilor româno-bulgare precizează că măsurile luate de statul român după 1878, au vizat „deznaționarea" (!?) ei. Același autor afirmă că legea din 1880 a fost elaborată „cu scopul de a uzurpa proprietatea bulgărească din Dobrogea" [16].

Toate aceste afirmații dovedesc de fapt o necunoaștere atît a condiției reale a proprietății rurale dobrogene sub regimul otoman cît și a legilor în materie emanate de statul român după 1878.

Fără pretenția unei tratări exhaustive, prezentul studiu își propune, pe baza consultării unei largi bibliografii coroborate cu materiale de arhivă neintrate în circuitul științific, să analizeze legislația principală referitoare la reglementarea proprietății românești din Dobrogea. Vom insista, de asemenea, asupra proceselor demografice pe care aceasta le-a declanșat, a structurii și noii forme a proprietății, a relațiilor și mișcărilor agrare în perioada de la reunirea provinciei transdanubiene pînă în preajma declanșării primului război mondial.

Instaurată în Dobrogea la 23 noiembrie 1878, administrația românească a găsit teritoriul dintre Dunăre și Mare profund afectat de război [17], dezorganizat din punct de vedere economic și social, cu o populație diminuată și demoralizată sufletește. Aceasta explică de ce noile autorități au primit încă de la început însărcinarea „de a pune capăt dureroaselor încercări" pe care le cunoscuseră locuitorii din dreapta Dunării, „de a vindeca rănile războiului, de apăra persoana și interesele voastre legiuite" [18]. O atenție deosebită s-a acordat pe de o parte refacerii situației economice în cadrul căreia un loc deosebit l-a ocupat agricultura [19], iar pe de altă parte, creării cadrului juridic menit să încadreze Dobrogea

[14] Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 286, 294.

[15] Velko Tonev, *Dobrogea pre vizrajdanetno*, Izdatelstvo Varna, 1973, p. 33 și următoarele.

[16] Milen Kumanov, *Au sujet des relation politiques bulgaro-roumaines* (9 juin 1923 — 4 janvier 1926) în „Bulgarian Historical Review", 1977, nr. 1, p. 7.

[17] Elocvente în această privință sînt însemnările lui Remus Opreanu, primul prefect al județului Constanța. În darea de seamă alcătuită după primul an de activitate acesta nota: „cînd am venit o mare parte a județului era acoperită de ruine. Sate bogate și prospere altădată dispăruseră sau nu erau dintrînsele decît numai zidurile dărîmate..., cîmpurile asemenea, în mare parte pustii" (N. Negulescu, *op. cit.*, p. 720), iar colonelul Fălcoianu trimisul special al guvernului în Dobrogea pentru a se informa asupra stării de lucruri preciza în raportul său că ocoalele Hîrșova, Medgidia, Constanța și Mangalia erau „mai cu totul pustii din cauza devastărilor ce au însoțit războiul", iar satele în special cele populate cu musulmani „au fost în general distruse și aici ca și pretutindeni" (Biblioteca Academiei R.S.R., Arhiva D. A. Sturdza, XVI/Varia, doc. 150 și anexele).

[18] G. D. Petrescu, *Războiul pentru independență și anexarea Dobrogei*, în *Dobrogea cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 346.

[19] Pentru refacerea gospodăriilor agricole prefecții Dobrogei cereau Ministerului de Interne sume necesare punerii în folosință sau completării inventarului agricol, acordarea, în mod gratuit, de lemne din pădurile statului cu care locuitorii să-și repare locuințele și anexele, hrană și cereale de sămînță (Arh. St. București, fond Ministerul de Interne, dosar 138/1878, f. 9, 14; dosar 226/1878, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în legislația românească, facilitîndu-i, astfel, dezvoltarea economico-socială viitoare.

Spiritul ce avea să călăuzească legislația provinciei dintre Dunăre și Mare a fost exprimat de factorii politici ai vremii în două importante documente: „Proclamația către armata română" și în special „Proclamația către locuitorii dobrogeni". Ultimul document preciza, între altele, că „viața, onoarea și proprietatea sînt puse sub semnul Constituției"[20], dînd, astfel, o puternică garanție noilor locuitori ai României.

Pentru a pregăti în condiții cît mai bune reintegrarea Dobrogei la viața statului român se impuneau nu numai cunoașterea problematicii generale a provinciei, ci și pregătirea legislației, ceea ce a impus o anumită perioadă de timp. Iată de ce, pînă în primăvara anului 1880 autoritățile s-au ghidat în administrarea Dobrogei după patru regulamente care nu s-au abătut însă de la „linia călăuzitoare de a o cuprinde în structura unitară a statului din care făcea parte"[21]. Unul din aceste acte juridice „Regulamentul pentru stabilirea și perceperea impozitelor în Dobrogea"[22], după ce fixa ce legi în materie se aplică și în această parte a țării, desființa toate dările percepute de vechile autorități, inclusiv cele provenite din agricultură, ceea ce constituia o serioasă ușurare pentru majoritatea locuitorilor provinciei, care erau legați de această importantă ramură economică. Necunoscînd în profunzime situația proprietății, autorii Regulamentului au inclus norme referitoare la numai două forme de proprietate. Astfel, locuitorilor deținători de tapü-uri eliberate de guvernul otoman „pentru cultură pe teritoriul Dobrogei"[23] li se lăsa nu numai libertatea practicării agriculturii, dar erau încurajați prin scutirea de orice dare pe anul 1879. Se menționa de asemenea că închirierea și arendarea veniturilor domeniale se va face conform legislației în vigoare și în stînga Dunării.

Desigur că aceste norme cu caracter general ce urmăreau, mai întîi, să stimuleze activitatea economică și care își vor găsi noi precizări în Legea de organizare a Dobrogei din 1880 au dat răgazul necesar cunoașterii legislației otomane referitoare la regimul proprietății.

Pentru înțelegerea regimului proprietății în Dobrogea după 1878 se impune, înainte de a analiza celelalte legi românești ce se referă la regiunea dintre Dunăre și Mare, să expunem regimul imobiliar rural așa cum era decretat de legislația otomană.

Proprietatea rurală din Dobrogea sub dominația otomană era reglementată de mai multe legi. Între acestea un loc central îl ocupa Codul proprietății funciare otomane publicat la 21 aprilie 1858. Potrivit acestuia, pămîntul era clasat în Turcia în cinci categorii și anume: mülk, miriè, mevkufè, metrukè și mevat[24]. Terenurile mülk reprezentau proprietatea absolută și se compuneau din pămînturile aflate în interiorul localităților, cele sustrase din domeniul public și date în deplină proprietate diferitelor persoane conform legilor religioase, pămîntul de dijmă (uhrie) adică acela ce a fost împărțit birnicilor pe timpul cuceririlor și pămînturile (kharadjie) acelea care în aceeași epocă au fost date și confirmate în posesie populației autohtone, nemusulmane. Pămînturile miriè erau formate din țarine (locuri de cultură), fînețe, pășuni, locuri de vii și păduri. Ele aparțineau ca proprietate statului iar ca folosință particularilor, deținute în virtutea tapü-urilor întărite cu tugra-ua imperială, eliberate de administrația domeniului public în schimbul unei plăți anticipate (muadjelè). Aceste pămînturi puteau fi înstrăinate prin succesiune, donație și chiar prin vînzare dar numai cu aprobarea administrației centrale[25]. Bunurile imobiliare, pămînt și construcții, date insti-

[20] G. D. Petrescu, *op. cit.*, p. 346.

[21] Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 285.

[22] *Statistica din România. Indicele comunelor din Dobrogea*, București, 1879, anexe, p. XI.

[23] *Ibidem.*

[24] C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. V, București, 1909, p. 1026—1027; Constantin P. Rotaru, *op. cit.*, p. 27; I. N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale în Dobrogea*, Constanța, 1907, p. 166 și urm.

[25] *Ibidem*, p. 996.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tuțiilor de cult ismalice pentru a se putea întreține cu veniturile acestora, formau a treia categorie denumită mevkufè sau vacuf [26]. Pămînturile metrukè erau drumurile publice, pieţele, locurile de păşune lăsate în folosul unei comune sau sat, cursurile de apă, locurile de arie, lacurile şi bălţile. Ultima categorie o constituiau pămînturile nelocuite, improprii pentru a fi folosite. Ele formau proprietatea moartă, mevat şi puteau fi ocupate de oricine şi puse în valoare. În acest caz ele deveneau, cu autorizaţia statului, proprietate mülk sau miriè [27].

În ultima perioadă a stăpînirii otomane, în Dobrogea, s-au mai aplicat şi alte legi agrare. Menţionăm între acestea pe cea referitoare la extensiunea dreptului de moştenire asupra bunurilor miriè şi muvkufè din 21 mai 1867 [28], legea prin care se acorda străinilor drept de proprietate imobiliară precum şi aceea asupra naţionalităţii din 19 ianuarie 1869 [29].

Nu este greu de sesizat că, numai enumerarea categoriilor de proprietate, fără a analiza şi alte reguli proceduale sau de competenţă „vădeşte o incontestabilă complicaţiune în chipul de a fi aşezată proprietatea rurală în dreptul otoman" [30]. Această situaţie nu putea fi admisă de legislaţia românească, care în virtutea dreptului burghez apăra proprietatea privată, considerată „sacră şi inviolabilă" [31].

Regimul regulamentar încetează la 9 martie 1880 odată cu intrarea în vigoare a „Legii pentru organizarea Dobrogei" [32] emanaţie a unui stat independent înscris hotărît pe drumul dezvoltării sale capitaliste. După ce în articolul 3 al acestei adevărate constituţii a Dobrogei, cum a fost caracterizată de contemporani, se acorda cetăţenie română tuturor locuitorilor Dobrogei care la 11 aprilie 1878 se bucurau de aceleaşi drepturi sub legislaţia vechiului regim, articolul 11 preciza că „proprietatea şi posesiunea se dobîndeşte, se conservă, se transmite şi se pierde conform legilor otomane în vigoare", pînă la data sus menţionată. Legea stipula de asemenea că guvernul român ca succesor are toate drepturile şi atribuţiile pe care le-a avut guvernul otoman în materie [33]. Deosebit de important pentru modul cum înţelegea statul să-şi pună în valoare pămînturile din dreapta Dunării este articolul 13, care preciza cetăţenilor români că pot cumpăra imobile rurale în această parte a ţării precum şi menţiunea că stipulaţiile de mai sus „nu împiedică Legea ce se va face în privinţa stabilirii de colonii agricole pe domeniile statului din Dobrogea" [34]. Aceste prevederi izvorau şi din situaţia destul de agitată ce se crease la începutul anului 1880 în satele din stînga Dunării. Dealtfel, în februarie acelaşi an guvernul liberal a dat posibilitatea militarilor ce se încadrau în prevederile legii rurale din 1864 de a primi pămînt pe moşiile statului din Dobrogea [35].

În virtutea realităţilor politice ale vremii, surprinse de Mihail Kogălniceanu încă înainte de votarea legii conform cărora atunci cînd „puterea noastră e aşa de mare putem şi trebuie să fim largi în drepturi şi mărinimoşi în libertăţi" [36], scopul principal urmărit de legiuitor a fost asimilarea regimului proprietăţii din Dobrogea cu acela din restul ţării.

Legea, chiar dacă n-a rezolvat în amănunt problema agrară, a pus fundamentul juridic al proprietăţii, a creat cadrul viitoarelor legi, a dat totodată

[26] Asupra acestei categorii de proprietate vezi detalii la Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 42.

[27] C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 997 ; I. N. Roman, *Proprietatea imobiliară rurală din Dobrogea*, p. 282.

[28] C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 1025.

[29] *Ibidem*, p. 1027 ; Constantin P. Rotaru, *op. cit.*, p. 29.

[30] I. N. Roman, *op. cit.*, p. 283.

[31] Dumitru V. Firoiu, *Istoria statului şi dreptul românesc*, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1976, p. 170.

[32] Constantin Hamangiu, *op. cit.*, vol. II, p. 266.

[33] *Ibidem*, p. 267.

[34] *Ibidem.*

[35] Constantin Corbu, *Răscoala ţăranilor de la 1880*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 33.

[36] Vasile Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 261.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

siguranța necesară întregii populații că în lumina dobîndirii calității de cetățeni români vor fi și proprietari [37].

Preocupate să rezolve în continuare această problemă, corpurile legiuitoare, în baza unor situație și date reale din teritoriu, dispun prin Regulamentul din 5 iunie 1880 [38] să se treacă de urgență la verificarea titlurilor de proprietate și posesiune imobiliară din Dobrogea, a situațiilor speciale existente. În acest scop se înființau comisii pe ocoale (art. 1) compuse din administratorul local, delegatul administrației domeniilor și primarul fiecărei comune. Lucrările acestor comisii urmau să fie înaintate spre verificare comisiei centrale alcătuită din delegați ai Ministerului de Interne, Ministerului Domeniilor și Justiției, la care urma să se atașeze un funcționar turc, trimis cu registrele arhivei imperiale unde erau înscrise tapü-urile. După avizarea comisiei centrale se eliberau titluri noi în limba română [39].

Deși comisiile s-au confruntat cu multe probleme ce au reieșit din situația neclară a destul de multe titluri de posesiune sau proprietate [40], acestea au lucrat cu conștiinciozitate, cetățenii fiind tratați în mod egal indiferent de naționalitate, ceea ce a contribuit la liniștirea Dobrogei. În 1882 au fost recunoscute, fără a fi parcelate, 19.900 ha locuitorilor emigranți care nu reveniseră la căminele lor. În același an comisia a mai recunoscut 188.213 ha din care 11.475 ha cu vii, pe care le parcelează în 1885 [41]. Se poate afirma deci, că posesiunea cu tapü în Dobrogea era în momentul aplicării legii de 208.113 ha și reprezenta circa 26,5% din cele 785.734 ha cultivabile. Restul pămîntului pînă la 1.562.362 ha., cîtă suprafață însumau județele Tulcea și Constanța, era ocupată de ape, păduri și tufărișuri, stufăriș și locuri inundabile, pămînt pietros impropriu agriculturii și vii. Tot în categoria pămîntului neproductiv intrau suprafețele ocupate de vetrele satelor și orașelor, drumurile publice, pietele, izlazurile, căile ferate și zonele de frontieră.

La scurt timp după încheierea lucrărilor comisiilor de verificare, mai precis la 3 aprilie 1882, în urma votului exprimat în Parlament, se dădea publicității „Legea pentru regularea proprietăților imobiliare în Dobrogea" [42] ce aducea reglementări noi într-unul din cele mai importante domenii de activitate economică din această parte a țării.

Legea a fost pregătită în intimitatea ei de lucrările comisiilor pentru verificarea titlurilor de posesiune și proprietate. Prezentat în februarie 1882 în Parlament, proiectul legii a suscitat vii discuții din cauza lipsei de documentații asupra caracteristicilor proprietății precum și a situației reale a Dobrogei, chestiuni evidențiate de unii deputați. De o importanță hotărîtoare s-a dovedit intervenția lui Mihail Kogălniceanu, care după cum am precizat, studiase condiția proprietății sub regimul otoman. Punînd mai presus de orice interesele naționale, marele patriot și om politic cerea cu fermitate să se voteze legea întrucît „în momentul cînd am luat pămîntul Dobrogei nu l-am luat să-l pierdem, ci hotărîți să-l apărăm" și aceasta cu atît mai mult cu cît „este parte componentă a României" [43].

Împărțită pe trei secțiuni (I — Dispoziții generale ; II — Despre răscumpărarea dijmei și despre modul de a deveni proprietar absolut ; III — Despre

[37] Constantin P. Rotaru, *op. cit.*, p. 33.

[38] Vezi *Regulamentul pentru constatarea și verificarea titlurilor de proprietate și posesiune imobiliară rurală din Dobrogea din 5 iunie 1880 (cu modificările din 23 iulie 1880)*, în Constantin Hamangiu, *op. cit.*, p. 292.

[39] *Ibidem*, p. 294.

[40] Unele acte de vînzare fuseseră obținute sub amenințări în perioada confuză de la începutul războiului din 1877—1878 pînă la instaurarea administrației românești, ceea ce a făcut ca în jurul acestora să apară numeroase reclamații. Alte tapüri s-au dovedit a fi false. Probleme au fost create comisiilor de pămînturile emigranților (Constantin P. Rotaru, *op. cit.*, p. 33—34).

[41] Toma Ionescu, *op. cit.*, p. 266.

[42] C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 450.

[43] N. I. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale în Dobrogea*, p. 95—96

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proprietatea statului şi vînzarea ei) legea urmărea să întărească dreptul de proprietate, să pună totodată în valoare pămînturile statului.

În prima secţiune se stipula (art. 1) că proprietatea de orice natură „se dobîndeşte, se conservă şi transmite conform legilor în vigoare în România" [44]. Dreptul de a dobîndi proprietate imobiliară îl au numai cetăţenii, români în care legea includea (art. 2) pe toţi cei stabiliţi în Dobrogea la data promulgării ei.

Drepturile de proprietate mülk şi miriè „sînt şi rămîn respectate", desigur pe baza recunoaşterilor făcute de comisiile de verificare. Posesorii de tapü-uri aflaţi în emigraţie şi care nu se vor întoarce într-un interval de un an, nu de trei cum prevedea articolul 73 al legii din 1880, pierdeau orice drept asupra pămîntului.

Secţiunea a II-a se referea la dijmă, care urma să se desfiinţeze prin răscumpărare (art. 11), „şi cu modul acesta, posesorii capătă deplină proprietate pe pămînturile posedate" [46]. Preţul răscumpărării era fixat la 55 lei ha, sumă ce trebuia achitată în rate de 2 lei pe an. Legea menţiona de asemenea că proprietarii de pămînturi care nu se stabilesc în Dobrogea cît şi cei ce nu achită ratele de răscumpărare 3 ani consecutiv urmau să fie deposedaţi de loturile lor.

Ultimele articole ale legii, cele din secţiunea a III-a, se ocupă de pămînturile rămase în proprietatea absolută a statului. După ce le enumeră [47], legea, prin articolul 25, stipula că se pot vinde în loturi de la 3 la 10 ha celor care n-au putut dovedi că au fost posesori de pămînt precum şi celor care doreau să-şi completeze terenul răscumpărat pînă la 10 ha indiferent de naţionalitate. În limitele aceloraşi suprafeţe se vindea pămînt tuturor acelora care-şi stabileau domiciliul în Dobrogea, desigur cu avizul guvernului. Pentru înlesnirea vînzărilor s-a trecut la parcelarea şi comasarea pămîntului statului de către Depozitul militar însărcinat ad-hoc cu această lucrare. Din proprietatea statului urmau să se parceleze suprafeţele de pămînt pentru izlaz şi pădure cîte 1 ha de familie, creîndu-se totodată o rezervă spre a fi vîndută locuitorilor noi ai satelor. Acolo unde nu exista teren împădurit, statul rezerva, în aceiaşi proporţie, pămînt pentru ca locuitorii ajutaţi de agenţii silvici să-l împădurească. Aceste suprafeţe de izlaz, pădure sau teren împădurit, devin proprietatea obştei satelor fiind interzisă modificarea destinaţiei lor.

Prin prevederile noii legi oamenii politici ai vremii au urmărit nu numai întărirea proprietăţii, ci şi punerea în valoare a tuturor terenurilor, stimulînd activitatea economică şi demografică, lărgind astfel procesul complex al renaşterii Dobrogei. Ea completa totodată, Legea de organizare din 9 martie 1880, înscriindu-se ca una din cele mai hotărîte măsuri pe linia integrării provinciei transdanubiene în organismul economic şi politic al României.

În anii următori legea suferă noi completări şi precizări, între care se detaşează cele de ordin fiscal, menite să vină atît în ajutorul proprietarilor, mai ales al acelora care intenţionau să-şi abandoneze pămînturile din cauza greutăţilor, cît şi al repartiţiei viitoare a proprietăţii în Dobrogea.

Astfel, prin „Regulamentul pentru aplicarea legii relative la regularea proprietăţii imobiliare din Dobrogea din 8 iunie 1884" [48] se introducea, pentru proprietari, posibilitatea anulării taxei de răscumpărare în condiţiile în care, din lotul recunoscut, renunţau la o treime ce urma să intre în proprietatea statului. O altă prevedere importantă facilita vînzarea terenurilor statului în loturi de 10 pînă la 100 ha [49], reglementare ce va contribui la constituirea şi întărirea marii proprietăţi în această parte a ţării.

[44] C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 450.

[45] ***Ibidem***, p. 451.

[46] ***Ibidem***, p. 452.

[47] Articolul 16 preciza că sînt şi rămîn proprietate absolută ; a) toate locurile şi clădirile care au aparţinut guvernului otoman înainte de 11 aprilie 1877 ; b) toate pădurile, afară de cele particulare determinate a se da comunii, conform legii de faţă ; c) toate minele ; d) toate lacurile ; e) toate pămînturile emigranţilor care nu s-au restabilit şi n-au reclamat drepturile în termenul fixat *(Ibidem*, p. 453).

[48] ***Ibidem***, p. 467.

[49] ***Ibidem***, p. 472.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Regimul vînzărilor și al deposedărilor a fost completat prin „Legea pentru înstrăinarea bunurilor statului și răscumpărarea embaticurilor" din 7 aprilie 1889 [50], care în două importante prevederi se referea și la Dobrogea. Articolul 6 autoriza guvernul să vîndă locurile virane, viile, livezile, morile și orice alte asemenea bunuri. Cea mai importantă modificare cuprinsă în această lege dădea statului dreptul de a realiza vînzarea și a deposeda fără somație pe toți acei care n-au achitat la timp două rate (art. 45). Măsura urmărea, pe de o parte, să-i constrîngă pe cumpărătorii de loturi să-și achite datoriile la termenele fixate spre a permite realizarea sarcinilor prevăzute în buget, iar pe de altă parte, de a da statului posibilitatea reintrării în posesia acestor terenuri în vederea redării lor circuitului agricol [51].

La 10 aprilie 1910 s-a promulgat așa numita „Lege interpretativă" [52] prin care se aduceau noi modificări legilor din 1882 și 1889. Astfel, proprietarii loturilor recunoscute puteau fi deposedați pe cale administrativă, fără urmărire sau judecată, dacă nu achitau trei ani consecutiv ratele de răscumpărare. Aceste măsuri pe care trebuia să le aducă la îndeplinire Ministerul Agriculturii și Domeniilor vizau numai loturile pînă la 25 ha. Dispozițiile se aplicau însă acelora care nu se stabiliseră efectiv în Dobrogea spre a-și lua în stăpînire reală pămîntul cumpărat. Legiuitorul considera de asemenea „nule de drept toate înstrăinările fățișe sau deghizate", ministerul fiind autorizat să deposedeze pe toți cei ce procedaseră în acest mod (art. 26) [53]. Crescătorilor de vite, posesori ai unor loturi mici cumpărate prin persoane interpuse, li se recunoștea proprietatea dacă achitau 100 lei pentru fiecare hectar și numai dacă dovedeau cu acte că de la cumpărarea lor pînă la apariția legii au plătit taxa asupra pămîntului (fonciera) și ratele de răscumpărare [54]. Se stabileau noi reglementări privind vînzarea loturilor statului în suprafață de peste 100 ha numai între agricultorii stabiliți efectiv în Dobrogea [55].

Problema proprietății imobiliare în Dobrogea a mai suferit reglementări importante prin legile de împroprietărire din 1888, 1903, 1912 și 1916. Conform legii din 1888, subofițerii cu 12 ani neîntrerupți de serviciu în acest grad, cu calități morale ireproșabile, se împroprietăreau la ieșirea din armată cu 15 ha în localitățile din interiorul Dobrogei și cu 20 ha în cele de pe frontieră cu obligația de a se stabili pe aceste loturi. Pămîntul se dădea gratuit cu condiția ca el să nu fie înstrăinat timp de 30 ani. În afara pămîntului, subofițerii împroprietăriți primeau materiale de construcție pentru case. un plug, 2 boi și un car [56].

Legea, pe lîngă importanța sa în privința stabilirii și consolidării proprietății, era menită să contribuie la întărirea frontierei naționale în această parte a țării.

La 2 aprilie 1903 s-a aprobat o lege de mult așteptată referitoare la împroprietărirea luptătorilor ce participaseră la războiul pentru independență din 1877—1878. Fiindcă venea după aproape un sfert de veac, ea urmărea să dea nu atît satisfacție acestor eroi, mulți aflați la o vîrstă înaintată, cît să atenueze

[50] *Ibidem*, p. 529.

[51] Al. Lahovari, ministrul agriculturii a precizat la 1 martie 1889 într-o intervenție în Camera deputaților că din cei 60.000 cumpărători de loturi, circa 20.000 nu-și achitaseră ratele, bugetul înscriindu-se cu un deficit de 1.300.000 lei (Constantin P. Rotaru, *op. cit.*, p. 59).

[52] C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. IV, Suplimentul II, p. 349.

[53] *Ibidem*, p. 350.

[54] *Ibidem*, p. 351.

[55] Prețul vînzării se stabilea în funcție de calitatea pămîntului, 350 lei ha calitatea I, 250, calitatea a II-a și 150, calitatea a III-a. Un regulament special urmînd a fi elaborat pentru a stabili condițiile ce trebuiau să le îndeplinească cumpărătorii *(Ibidem*, p. 352 ; Constantin P. Rotaru, *op. cit.*, p. 60).

[56] Acestei legi i s-au mai adus modificări la 15 martie 1906, 1 aprilie 1908, și 21 aprilie 1913 și se refereau la împroprietărirea reangajaților cu grade inferioare din armată. Vezi, Constantin P. Rotaru, *op. cit.*, p. 68 și 69 ; I. N. Roman, ***Studiu asupra proprietății rurale în Dobrogea***, p. 287 și 288.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

situația destul de încordată din mediul rural, să arate celor lipsiți de pămînt că statul se îngrijește de rezolvarea acestei probleme. Conform legii, cei în drept primeau în Dobrogea un loc de casă (2 000 m²) și 8 ha teren de cultură, din care unul pentru izlaz, materiale pentru construcția casei, inventar agricol și scutiri de impozite pe 5 ani.

Cei împroprietăriți erau obligați în principal să cultive terenul cu familiile lor, să nu-l înstrăineze prin vînzare sau ipotecă și să nu-l părăsească timp de 30 ani. Atît pămîntul cît și inventarul agricol primit în momentul împroprietării urmau să fie plătite în anuități pe timp de 60 și respectiv 15 ani cu o dobîndă relativ mică. Cei ce nu plăteau 2 rate consecutiv pierdeau dreptul de proprietate [58].

Prin Legea din 1912 se dădea posibilitatea ofițerilor participanți la războiul din 1877—1878 sau urmașilor lor să cumpere pînă la 150 ha, funcționarilor să locuiască în altă parte decît pe loturile ce le stăpîneau, iar femeilor și celor ce moșteneau pe primii proprietari posibilitatea de a vinde terenul în timp de 5 ani de moartea titularului [59].

Ultima normă juridică elaborată pînă la primul război mondial prin care s-au adus reglementări speciale proprietății imobiliare rurale din dreapta Dunării a fost „Legea pentru determinarea părții statului în izlazurile din Dobrogea-veche", din 24 martie 1916 [60].

Așa după cum reiese și din titlu, legea a urmărit să clarifice problema izlazurilor. Ca urmare a aplicării diferitelor dispoziții de lege, mai ales a celor de deposedare, multe din aceste terenuri au intrat sub dublă stăpînire, atît a statului cît și a locuitorilor. situație ce împiedica de fapt cei doi stăpîni „să-și folosească dreptul de coproprietari" [61]. Starea aceasta nemulțumea mai ales instituțiile interesate ale statului care se simțeau frustate de posibilitatea de a valorifica aceste terenuri, de a-și spori și în acest mod veniturile.

Plecînd de la actele de parcelare întocmite conform legii din 1882 s-a stabilit procedura, destul de sumară, pe baza căreia se puteau delimita izlazurile statului de cele ale sătenilor.

Prezentarea principalelor legi referitoare la reglementarea proprietății din Dobrogea a scos în relief că unul din firele călăuzitoare ce a stat la baza elaborării lor a fost întărirea și valorificarea proprietății, cerință ce se putea rezolva numai în strînsă legătură cu sporul demografic al provinciei. De altfel, încă de la primele măsurători efectuate pe suprafața agricolă după 1878 s-a scos cu pregnanță în evidență o realitate îngrijorătoare pentru factorii politici ai vremii: terenul de cultură era mult mai întins în raport cu situația populației active.

După reunire, ca urmare a măsurilor complexe inițiate de factorii de decizie ai statului, Dobrogea a cunoscut o reală creștere demografică. O contribuție deosebită la acest proces și-au adus-o și legile de reglementare a proprietății imobiliare, care au facilitat nu numai reîntoarcerea familiilor refugiate din cauza războiului, ci și stabilirea altora venite din restul țării.

Acest fapt, a cărei importanță politică și economică a fost subliniată în repetate rînduri de deputații corpurilor legiuitoare cu ocazia votării legii din 1882, a început din momentul reinstaurării administrației românești în Dobrogea. În județul Tulcea s-au așezat încă din primii ani, 352 familii din ținutul Făgărașului, 317 de mocani de la Săcele, 112 din satele Sibiului, iar 334 familii erau venite de prin părțile Banatului [62]. În celălalt județ al Dobrogei, Constanța, ardelenii s-au așezat în peste 80 de sate și comune, mai numeroși fiind la Mihail Kogălniceanu. Hîrșova, Izvorul Mare, Horia, Siriu, Ion Corvin, Enigea, Deleni, Poarta Albă și Nicolae Bălcescu, iar moții din Cîmpeni, Alba, Vidra precum și

[57] *Ibidem*, p. 303—305.

[58] Constantin P. Rotaru, *op. cit.*, p. 71.

[59] *Ibidem*, p. 60; Toma Ionescu, *op. cit.*, p. 271.

[60] C. Hamangiu, *op. cit., vol. VIII*, p. 946; Constantin P. Rotaru, *op. cit.*, p. 87; Toma Ionescu, *op. cit.*, p. 275.

[61] *Ibidem.*

[62] Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolul XIII—XX*, ediția a II-a, București, 1977, p. 251.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alte localităţi ale munţilor Apuseni se aşează în satele din sud-vestul judeţului [63]. La aproape doi ani de la instaurarea administraţiei româneşti, Remus Opreanu relata într-un raport înaintat Ministerului de Interne că numărul capilor de familie stabiliţi în judeţul Constanţa trece de 500, cei mai mulţi dintre ei fiind transilvăneni [64].

Aşezaţi în sate locuite ori pe vetre abandonate, noii dobrogeni au dat un real impuls vieţii economice. Din crescători de oi, îndeletnicire pe care au extins-o în Dobrogea, mulţi au devenit la sfatul lui Mihail Kogălniceanu [65] şi agricultori.

Despre această deplasare a ţăranilor în Dobrogea din toate regiunile româneşti, Kogălniceanu informa Consiliul de Miniştri la începutul anului 1880 că zilnic primeşte petiţii din partea acestora prin care cer să li se dea pământ în această parte a ţării din domeniile statului. Kogălniceanu propunea guvernului împroprietărirea acestora şi, în calitatea lui de ministru de interne, cerea prefecţilor să încurajeze stabilirea în Dobrogea a tuturor acelora care doresc pământ [66]. Multe din cereri, provenite de la ţăranii din judeţele limitrofe Dobrogei — Ialomiţa şi Brăila — menţionau ca principală cauză a dorinţei de a se aşeza peste Dunăre lipsa de pământ şi împovărătoarele învoieli agricole făcute cu arendaşii [67]. Dealtfel, prefectul de Ialomiţa, recunoscînd condiţiile grele de viaţă ale ţăranilor, conchidea în raportul său înaintat ministerului că „nu i-am fi putut împiedica să plece nici chiar într-o ţară străină, dar în Dobrogea" [68]. Noii locuitori ai Dobrogei n-au fost primiţi însă, peste tot, cu atenţie [69] de către autorităţile locale. deşi legile de reglementare a proprietăţii le obligau să sprijine procesul de organizare a noilor gospodării. Cu toate acestea sporul demografic al Dobrogei a fost ascendent, cunoscînd totodată mutaţii importante în structura sa. Dacă în 1879 existau 106.943 suflete [70], în anul următor numărul lor se ridică la 139.669 iar după două decenii, în 1900, la 257.726 locuitori [71]. Evoluţia demografică a principalelor naţionalităţi în această perioadă se prezintă astfel :

Naţionalităţi	Anii		
	1879	1880	1900
Români	31.177	43.671	119.562
Turci şi tătari	32.033	48.100	40.504
Bulgari	28.715	24.915	38.038

[63] *Ibidem.*

[64] Remus Opreanu preciza în raportul său din 26 septembrie 1880 că „un nou sat ce am dispus a se numi Făgăraşul Nou e pe cale de a se forma în locul satului tătărăsc, pustiu Hairaclar" şi că 32 familii de români din Transilvania, comitatul Făgăraşului se instalează în acest moment în sat". Raportul mai sublinia că se mai aşteaptă să vină 170 de familii şi că acesta este al 13-lea sat românesc creat în judeţ de la 23 noiembrie 1878 în afara altora ca Dairan, Topolog, Sarariu, Cartal, Boaşcic, Caramurat, Urumbei şi Urluia, unde alături de populaţia musulmană s-au aşezat şi români veniţi din stînga Dunării (Arh. St. Bucureşti, fond Ministerul de Interne, dosar 84/1881, f. 98 ; 159/1880, f. 67, 79).

[65] Ştefan Meteş, *op. cit.*, p. 256 ; Eufrosina Mironescu, *Din amintirile lui Ion Moţoi*, în „Analele Dobrogei", X (1929), fasc. 1—12, p. 296—299.

[66] Arh. St. Bucureşti, fond Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, dosar 5/1879, f. 21.

[67] *Ibidem*, f. 12, 160—169 ; dosar 36/1886, f. 1—3.

[68] *Ibidem*, dosar 5/1879, f. 144—148.

[69] Acest fenomen n-a fost general. Printre puţinele cazuri de acest fel, istoriografia menţionează pe cel petrecut în plasa Babadag în 1886 unde mai multe familii au fost alungate de autorităţi (C. D. Paniano, *Din suferinţele administrative ale dobrogenilor*, Constanţa, f.a., p. 37).

[70] *Statistica din România*, Bucureşti, 1879, p. 3.

[71] O. Tafrali, *La Roumanie transdanubienne (la Dobroudja)*, Paris, 1918, p. 114

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din tabelul alăturat rezultă că elementul românesc a cunoscut o continuă creştere, depăşind la începutul secolului al XX-lea cu mult populaţia bulgară şi mahomedană luată la un loc. Creşterea populaţiei mahomedane şi scăderea aceleia bulgare în 1880 faţă de anul precedent nu poate fi explicată decît prin revenirea la căminele lor a turcilor şi tătarilor plecaţi în timpul războiului din 1877—1878 şi emigrarea bulgarilor, aduşi în Dobrogea de acelaşi eveniment, în ţara vecină. Acest proces de reîntoarcere a populaţiei bulgare în patria de origine, proces voluntar, nestatuat în vre-un text de lege, este confirmat de numeroase rapoarte ale celor două prefecturi de judeţe. Prin ele prefecţii informau Ministerul de Interne că sînt nevoiţi să completeze organele comunale de conducere cu noi membri datorită plecării definitive din ţară a unor consilieri comunali de origină bulgară [72]. Către sfîrşitul secolului al XIX-lea evoluţia demografică a celor două naţionalităţi conlocuitoare va avea un aspect invers. În timp ce elementul bulgar cunoaşte o creştere infimă determinată de sporul natural al populaţiei, cel turco-tătar este în vizibilă scădere ca urmare a emigrării din nou, nu înainte de a-şi fi vîndut pămînturile recunoscute de către comisia centrală de constatare şi verificare a ttitlurilor de proprietate [73].

În primul deceniu al secolului XX, mai precis la sfîrşitul anului 1912, populaţia Dobrogei era de 381.306 locuitori [74], avînd un indice de natalitate de 48,7%, superior mediei pe ţară care era doar de 43,4% [75]. Această creştere simţitoare, pentru care acum nu se mai putea pune problema etnicului, s-a datorat pe de o parte deplasării unei populaţii active către această regiune, iar pe de altă parte a ajungerii la majorat a celor născuţi în Dobrogea după 1878. Acest lucru este demonstrat şi de faptul că cele mai multe căsătorii, 17,6%, cifră superioară celorlalte regiuni, le găsim tot în Dobrogea [76].

Aplicarea legislaţiei agrare paralel cu procesele demografice vor produce cu timpul în Dobrogea modificări importante în structura proprietăţii.

În 1882, în baza hotărînilor comisiei centrale de verificare a titlurilor de proprietate, Depozitul de război, instituţie desemnată să execute lucrările tehnice de măsurătoare şi parcelare, a delimitat din domeniul public 176.075 ha teren arabil recunoscute la 23.263 familii [77]. Suprafaţa respectivă, repartizată pe naţionalităţi, se prezintă astfel :

Naţionalitate	Număr proprietari	Suprafaţa recunoscută
români	6 749	40.638 ha
bulgari	5 237	39.797 ha
turci şi tătari	8 904	87.753 ha
ruşi şi lipoveni	1 985	5.347 ha
germani	388	2.540 ha

Demn de remarcat este faptul că atît acţiunea de verificare a titlurilor de proprietate, cît şi vînzările de teren s-au făcut într-un spirit de perfectă dreptate şi echitate, indiferent de naţionalitatea persoanelor. Din numeroasele exemple de acest fel ne vom opri doar asupra a cîtorva pe care le considerăm semnificative. Astfel, lui Nurie Hanâm i se recunoaşte în 1880—1881 o suprafaţă de

[72] Arh. St. Bucureşti, fond Ministerul de Interne, dosar 224/1878—1879, f. 17, 20.
[73] Arh. St. Constanţa, fond Tribunalul judeţului Constanţa, dosar 187/1906, f. 7 ; 37/1887, f. 12—14 ; 28/1887, f. 2—3 ; 44/1888, f. 22—182 ; 53/1889, f. 30—94.
[74] *Mişcarea populaţiei României*, Bucureşti, 1913, p. 10.
[75] *Ibidem*, p. 5.
[76] *Ibidem*.
[77] Constantin P. Rotaru, *op. cit.*, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teren de peste 3 000 ha la Peştera [78], iar lui Abdul Ibraim din Fîntîna Mare, 380 ha teren de cultură şi 2 ha de grădini [79]. Alături de aceştia mai pot fi amintiţi Ali Bei Giura Paşa. căruia i se recunoştea ciflicul din Fîntînele în întindere de 900 ha cumpărat în 1883 de Hagi Petrof [80], Ecaterina Negroponte care intra în posesia ciflicului Kişlagu din Anadalchioi [81] şi Gh. Hagi Petrea şi Hagi Ghenciu Hagi Tinef, cărora li s-au delimitat 1 049 ha în cătunul Alibeichioi [82].

Pămîntul de cultură rămas statului a fost parcelat în loturi de 10 pînă la 25 ha şi vîndut în condiţiile legii din 1882 locuitorilor dobrogeni fără pămînt sau cu pămînt puţin şi celor din restul ţării care-şi manifestau această dorinţă. La scurt timp statul a constatat că scopul urmărit — punerea în valoare a pămîntului şi ridicarea economică şi socială a provinciei — nu a fost realizat din cauza eludării legii. În plus, bugetul Ministerului Domeniilor se încheia an de an cu deficite mari ca urmare a neîncasării ratelor din răscumpărare şi din vînzare a terenurilor. În consecinţă statul a trecut, din 1889, la deposedarea tuturor acelora care s-au făcut vinovaţi de nerespectarea legii, reuşind să readucă la domeniile sale o suprafaţă de 164.792 ha [83].

Deposedările făcute în Dobrogea în perioada 1889—1911

Anul deposedării	Suprafaţa deposedată ha	Cauzele deposedării	Cîtimea loturilor
1889	6.265 ha	încălcarea art. 14/1882	loturi cu tapü
1892	36.578 ha	încălcarea art. 14/1882 şi art. 45/1889	loturi de 10 pînă la 25 ha
1902—1904	6.675 ha	încălcarea art. 45/1889	loturi de 10 pînă la 25 ha
1902—1904	63.026 ha	încălcarea art. 26/1882	loturi de 10 pînă la 25 ha
1910	29.663 ha	încălcarea legilor de împroprietărire din 1888, 1889 şi 1903	loturi de 10 pînă la 25 ha
1911	3.340 ha		loturi de 10 pînă la 25 ha
1911—1914	13.106 ha	încălcarea legii din 1903	loturi veterani
1909—1914	967 ha	cumpărate de la emigranţi în baza legii din 21 martie 1909	
TOTAL	164.792 ha		

Din deposedările făcute statul a revîndut în perioada 1893—1914 o suprafaţă de 104.200 ha veteranilor, însurăţeilor, crescătorilor de vite şi ofiţerilor

[78] Arh. St. Constanţa, fond Tribunalul judeţului Constanţa, dosar 22/1887, f. 51.
[79] *Ibidem*, fond Inspectoratul Cadastral, dosar 84/1880—1888, f. 1—4.
[80] *Ibidem*, dosar 85/1880—1884, f. 35.
[81] *Ibidem*, dosar 8/1880—1884, f. 3.
[82] *Ibidem*, dosar 5/1882, f. 7—9.
[83] Toma Ionescu, *op. cit.*, p. 277—278.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

veterani, ultimii îndreptățiți să cumpere conform legii din 5 mai 1912 de modificare a aceleia din 1882, suprafețe de teren în mărime de pînă la 150 ha [84].

Prin astfel de mijloace statul a lovit mica proprietate țărănească. Un document relevant în această privință arată că deposedările s-au pronunțat adesea „pentru motivul că cel care a cumpărat nu era de față la inspecția agenților domeniali" [85]. Altora, și cazuri de acest fel au fost numeroase, le-au luat pămîntul deoarece neputîndu-l lucra l-au închiriat [86]. În nesfîrșitele procese pe care țăranii le-au intentat statului în perioada 1893—1912 și în care aceștia aduceau dovezi că sînt adevărații proprietari ai pămînturilor deposedate se făcea mențiunea că „am fost deposedați pe nedrept" [87]. În multe situații țăranii, fără posibilitate de a-și plăti avocați angajați cu susținerea intereselor lor, se învoiau cu aceștia ca ei să „înoaseze daunele acordate de justiție" [88] în cazul în care vor cîștiga procesele. Deposedările făcute în mod abuziv erau recunoscute în 1902 de însuși Ministerul Domeniilor cînd afirma că doar 5% din ele au fost în litera legii [89].

Dealtfel raportul comisiei însărcinate în 1889 de Lascăr Catargiu să analizeze situația ce exista în Dobrogea, consemna starea economică și socială alarmantă a țăranului dobrogean ca urmare a abuzurilor și taxelor excesive de tot felul și concluziona că, chiar „dacă li s-ar vinde toată averea tot ar mai rămînea datori" [90].

Dacă prin deposedările silite statul a lovit în proprietatea mică țărănească, nu tot așa avea să procedeze și cu marea proprietate. El a vîndut în condiții deosebit de avantajoase loturi de cîte 100 ha tuturor acelora care-și manifestau dorința de a cumpăra pămînt în Dobrogea [91]. Mai mult, apărați de lege, noii moșieri au cumpărat întinse terenuri la prețuri derizorii de la cei ce emigrau și de la țăranii ajunși în stare de ruină. Astfel Ion Sassu cumpără în 1887 de la mai mulți turci 391 ha la Nazarcea, Valul Traian și Poarta Albă iar Mihail Kogălniceanu, reprezentînd cîțiva proprietari turci din Cumpăna, vinde lui Oppler 132 ha [93]. Aceluiași cumpărător, Kogălniceanu îi vinde moșia sa de 423 ha tot în raza comunei Cumpăna, cumpărată în anii 1883—1884 [94]. El făcea în 1891 donație, pentru Lucia Vîrnav Liteanu fostă Kogălniceanu și pentru nepoatele sale, moșiile de la Omurcea în suprafață de 500 hectare, de la Chiuciuc Murfatlar de 597 hectare și două trupuri de moșie de 229 hectare la Poarta Albă împreună cu casele din Murfatlar, grădina, parcul, pepiniera și toate celelalte construcții din vatra satului. Întreaga suprafață fusese cumpărată de donator de la diferite persoane în anii 1883—1889 [95]. Alți viitori moșieri — C. Oancea, I. Tomoșoiu, Aldea Nistor, Octavian Șeitan ș.a. — cumpără în aceiași ani, în diverse localități din Dobrogea, suprafețe de teren care variau între 50 și 100 ha [96].

---

[84] *Colecția de legi pentru organizarea Dobrogei*, f. a., p. 46.

[85] Scarlat Vîrnav, *Situația județului Constanța la începutul anului 1903*, Constanța, 1904, p. 197.

[86] *Ibidem*, p. 198.

[87] Arh. St. Constanța, fond Tribunalul județului Constanța, dosar 222, 242, 296, 334, toate din anul 1907.

[88] *Ibidem*, 185/1906, f. 285, 206 ; 495/1912, f. 92.

[89] Scarlat Vîrnav, *op. cit.*, p. 202.

[90] Marin Petrescu, *Studiul cîtorva chestiuni din economia rurală a Dobrogei*, București, 1891, p. 11 și următoarele.

[91] Bunăoară, Lucia și Paul Beldiman cumpără 200 ha la Anadalchioi, alături de Mehmet Mustafa și Nazaret Torosian, fiecare cîte 100 ha. Lista acestora poate fi completată cu Ion Orghidan, 300 ha, C. C. Anion, 200 ha, Costinescu, 600 ha, Kogălniceanu 460 ha, toți în perimetrul comunei Tatlageacul Mic. (Vezi fond Inspectoratul cadastral, dosar 8/1880—1884, fila 29 ; 11/1882—1884, f. 19—20).

[92] Arh. St. Constanța, fond Tribunalul județului Constanța, dosar 187/1906,

[93] *Ibidem*, 37/1887, f. 12—14.

[94] *Ibidem*, 28/1887, f. 2—3.

[95] *Ibidem*, 186/1906, f. 4, 7.

[96] *Ibidem*, 49/188, f. 23—60, 63—72, 99, 107, 169, 175—182 ; 53/1889, f. 30—53, 62—73, 92, 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX vînzările—cumpărări între părţi nu se mai rezumau la suprafeţe mici ci la moşii întregi. Remus Opreanu cumpără, de exemplu, în 1890 [97] o parte din moşia moştenitorilor lui Said Bei în suprafaţă de 772 ha iar D. Dumitrescu, proprietar şi administrator al bălţilor statului din Dobrogea, intra în posesia a 325 ha situate în Satul Nou, cumpărate de la urmaşii lui Memet Ali Bei [98]. Tot aşa va proceda D. Steflea pentru a-şi „rotunji" moşia existentă la Medgidia [99] şi Aurel Butu, din Sudiţi, judeţul Ialomiţa, care-şi crează şi în Dobrogea o moşie de 668 ha, proprietate pînă în 1911 a coloneilor Dumitrescu şi Sergiu Candiano Popescu [100].

În multe cazuri vînzările erau adevărate afaceri. Posesorii adesea cu domiciliu în Bucureşti, vindeau prin intermediari terenurile pe care le posedau dar pe care nu le văzuseră niciodată ca apoi şi aceştia să le vîndă altor persoane. Exemple de acest fel ne sînt oferite de tranzacţiile încheiate de C. Salocolu care cumpără de la Gornescu şi Al. Kiriţescu 200 ha la Murfatlar, de Ion Movilă ce vinde lui St. Blebea la Techirghiol 200 ha sau de Mihail Kogălniceanu care cumpără şi vinde loturi în suprafaţă de cîte 100 ha [101].

Ca efect al acestor practici, proprietatea ţărănească formată din pămînturile cu tapü şi din cele vîndute în loturi mici locuitorilor dobrogeni fără pămînt sau cu pămînt puţin şi celor veniţi în Dobrogea din toate provinciile româneşti după 1878, se va fărămiţa tot mai mult în timp ce marea proprietate se va extinde şi consolida. La începutul secolului XX structura proprietăţii în Dobrogea se prezenta astfel :

Structura proprietăţii [102]

Întinderea pămînturilor	Numărul proprietarilor	%	Suprafaţa posedată	%
pînă la 10 ha	25.529	65,9	221.962 ha	32
de la 10—50 ha	12.567	33,3	264.756 ha	45
de la 50—100 ha	567		41.278 ha	
peste 100 ha	331	0,8	157.453 ha	23
TOTAL	39.417	100%	685.449 ha	100%

Raportată la numărul populaţiei pe principalele naţionalităţi existente în Dobrogea la 1900 (români 120691, bulgari 39282 şi turco-tătari 39490), situaţia proprietăţii asupra pămîntului este următoarea : [103]

Naţionalitatea	Numărul proprietarilor	Suprafaţa posedată
români	23.111	429.933 ha
bulgari	8.520	129. 231 ha
turco-tătari	3.928	49.895 ha

[97] *Ibidem*, 71/1890, f. 2, 5.
[98] *Ibidem*, 22/1887, f. 59.
[99] *Ibidem*, 210/196, f. 35—36.
[100] *Ibidem*, 662/1911, f. 50—57.
[101] *Ibidem*, 32/1887, f. 3 ; 33/1887, f. 2 ; 34/1887, f. 2—3 ; 37/1887, f. 3 ; 119/1901, f. 2, 4.
[102] Constantin P. Rotaru, *op. cit.*, anexe.
[103] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Marea proprietate din Dobrogea în preajma anului 1907, o formau 374 mari moşieri din care 283 aveau proprietăţi între 100 şi 600 ha, 60 între 500—1000 ha, 30 între 1000—3000 ha şi unul singur. în judeţul Constanţa a cărui moşie era între 3000—5000 ha [104].

Din cifrele prezentate rezultă că în Dobrogea era o disproporţie uriaşă în repartiţia pămîntului. Ponderea principală a suprafeţelor exploatate pe ansamblul proprietăţilor cultivabile o deţineau proprietăţile mijlocii şi mari deşi acestea nu reprezentau decît aproximativ 34% din totalul proprietăţilor (gospodăriilor). Aceste date confirmă existenţa unei mari moşierimi şi a unei chiaburimi al cărei proces de formare şi consolidare va continua în anii următori. La polul opus se situa ţărănimea într-o permanentă stare de nemulţumire determinată de lipsa de pămînt.

În agricultura Dobrogei procesul de dezvoltare a relaţiilor capitaliste a cunoscut un ritm mai rapid decît în restul ţării, datorat în primul rînd existenţei unei moşierimi a cărei ocupaţie anterioară n-a fost agricultura. Din această cauză ea s-a dovedit incapabilă de a organiza procesul de producţie cu mijloace proprii, fiind nevoită să arendeze pămîntul. Un exemplu tipic ne este oferit de Nurie Hanâm, urmaşa lui Said Bei, care arendează în 1887 lui Dumitru Suditu din Brăila moşia Peştera-Saidia în suprafaţă de 3000 ha pe o perioadă de 5 ani cu preţul de 12.700 lei pe an [105]. O altă formă de exploatare a pămîntului, determinată de insuficienţa atelajelor şi uneltelor agricole, era asociaţia la care moşierul participa cu pămîntul şi inventarul agricol existent pe moşie iar celălalt asociat, de regulă cămătar, venea cu restul de inventar şi cu banii necesari efectuării lucrărilor agricole [106].

Punerea în valoare a pămîntului era făcută cu unelte şi maşini cu tracţiune animală, iar ponderea culturilor, o formau cerealele a căror producţie la hectar nu depăşea la sfîrşitul secolului al XIX-lea 5 chintale la grîu, 7 la porumb, 4 la orz şi 5 la mei [107].

În general moşiile nu dispuneau de un inventar agricol cu un înalt nivel tehnic. Ele posedau însă suficiente unelte şi vite pentru producerea cantităţilor de cereale necesare consumului intern şi pentru piaţă. O statistică sumară, făcută asupra a cinci moşii din care se detaşează cea a lui Remus Opreanu ne arată că inventarul agricol era în cea mai mare parte deţinut de moşieri. Cele 5 moşii aveau la un loc 139 cai şi 250 boi, peste 250 vite de tamazlîc, 80 de care, 20 secerători-legători ; 26 secerători, 58 plugari ; 3 semănători, 8 batoze şi peste 10.000 oi [108]. Existenţa unui asemenea inventar ce trebuia pus în mişcare şi folosit în obţinerea producţiei agricole însemna de fapt întrebuinţarea muncii salariate — argaţi şi muncitori zilieri — pe moşii, însemna încă un element al relaţiilor de producţie capitaliste în agricultură.

Un alt aspect al relaţiilor capitaliste din agricultura Dobrogei, într-un fel parazitar dacă avem în vedere că proprietarul nu depunea nici un efort material în obţinerea producţiei în afară de pămînt, l-a constituit darea în dijmă sau cu arendă în bani a unor părţi de moşie. Acest sistem de lucru aproape generalizat după răscoala din 1907 demonstrează că relaţiile de producţie capitaliste erau în plină ofensivă dar încă nematurizate pentru că marile propnietăţi nu dispuneau de un inventar mecanizat, corespunzător acestor tendinţe, nu aveau fondurile băneşti pentru cheltuielile de producţie. Arendarea în bani se făcea de obicei de către moşierii care nu aveau nimic comun cu agricultura, stabiliţi de regulă în alte oraşe, departe de pămîntul arendat. Astfel de arendări au făcut Aurica Polizu Micşuneşti, Maria I. G. Duca, Elena Movilă, urmaşe şi moştenitoare ale unor întinse moşii la Palazu, Mamaia, Lazu, Biruinţa şi alte localităţi [109].

[104] *Idem.*

[105] Arh. St. Constanţa, fond Tribunalul judeţului Constanţa, dosar 22/1887. f. 56—57.

[106] *Ibidem*, f. 96, 108.

[107] C. Filipescu, *Dobrogea agricolă*, în *Dobrogea cincizeci de ani de viaţă românească*, Bucureşti, 1928, p. 490.

[108] Arh. St. Constanţa, fond Tribunalul judeţului Constanţa, dosar 113/1897, f. 51—52 ; 116/1900, f. 3—4, 18, 33, 257 ; dosar 40/1887, f. 2 ; 569/1910, f. 2 şi 614/1911, f. 2.

[109] *Ibidem*, 115/1899, f. 38, 50 ; 603/1911, f. 58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un alt mijloc de separare a pămîntului de proprietar l-a constituit și ipotecarea moșiilor în schimbul unor sume de bani, folosite în cea mai mare parte pentru plata ratelor de răscumpărare, pentru acoperirea unor datorii anterioare, neplătite la timp instituțiilor de credit și pentru plata cheltuielilor de producție. Acest procedeu avea să ducă în final la ruinarea moșierilor și la trecerea pămînturilor în mîinile posesorilor de bani. În sprijinul afirmației aducem spre exemplificare moșia lui Remus Opreanu asupra căreia s-a înființat sechestru pe recoltă și pe inventarul aflat la moșie pentru neplata datoriilor contractate la Banca agricolă din Constanța, Creditul funciar din București și la diverși alți creditori [110]. Într-o situație similară se afla și C. Pariano, care ipotechează în 1907 moșia sa de 1558 ha de la Omurcea, Mahometcea și Hasancea Băncii generale, pentru împrumutul de 150.000 lei [111], Lucreția Luca Ionescu cu moșie la Caramurat urmărită pentru despăgubirea Creditului funciar din București [112], Eremia Popa cu 1785 ha la Cicîrcci și Caramurat pentru creditul de 130.000 lei ce i-a fost acordat de aceeași instituție [113] și alți moșieri.

Separarea tot mai accentuată a pămîntului de proprietar prin înmulțirea arendărilor, a ipotecărilor de moșii și prin folosirea mîinii de lucru salariate au constituit așadar tot atîtea căi de pătrundere a relațiilor de producție capitaliste în agricultura Dobrogei.

Modul cum a încercat statul să rezolve problema agrară în provincia dintre Dunăre și Mare a provocat numeroase nemulțumiri manifestate mai întîi pașnic, prin trimiterea de plîngeri și delegații la ministerele chemate să aplice legea în Dobrogea și mai apoi prin acțiuni de revoltă contra autorităților. Cauzele nemulțumirilor țăranilor țin de modul cum s-a aplicat legea și de activitatea comisiilor de parcelare și delimitare a pămînturilor a căror conștiinciozitate, după cum avea să recunoască și D. A. Sturdza în 1889, era sub orice nivel [114]. Din comoditate și vădite intenții rele aceste comisii și agenții domeniali stabileau proprietățile fără a fi indentificate la fața locului ceea ce ducea la repartizarea acelorași suprafețe de teren mai multor locuitori. Despre această stare de lucruri prefectul județului Constanța remarca mai tîrziu, în 1902, că nimeni n-a fost însărcinat să țină o evidență a proprietăților statului, a acelora recunoscute țăranilor sau înstrăinate prin vînzare. Agenții domeniali nesupuși controlului organelor județene, au încurcat cu bună știință lucrările pentru a fi scutiți de neplăceri în eventualitatea unor inspecții din partea ministerului. Mai mult ei au fost investiți cu dreptul de a se pronunța asupra deposedărilor, trecînd în liste și pe unii din aceia care se conformase legii [115]. Aceste abuzuri însoțite și de întocmirea de acte fictive la arendarea domeniilor statului au determinat Ministerul Agriculturii și Domeniilor să deschidă o anchetă la repetatele plîngeri ale țăranilor. Raportul comisiei de anchetă încheiat în anul 1889, an ce marca începutul deposedărilor silite, consemna faptul că nemulțumirile erau în principal determinate de „reaua aplicațiune a acestei legi de către agenții publici care din nepricepere sau răutate au abuzat de autoritatea legii, vexînd locuitorii prin măsuri pe cît de nedrepte pe atît de revoltătoare" [116]. Raportul, oprindu-se asupra chestiunii proprietății arăta că „persoane fără a avea ocupațiune principală agricultura s-au împroprietărit cu sute de hectare pe cînd sătenii autohtoni, muncitori de pămînt au rămas fără terenuri de cultură" [117]. Această situație care avea să se perpetueze se datora modificării legii în 1884 cînd se dispunea vinderea loturilor în suprafețe de pînă la 100 ha. Ulterior statul, pentru a stopa invazia de cumpărători ce avea să formeze mai tîrziu cea mai tînără moșierime a țării, a revenit și a vîndut loturi

[110] *Ibidem*, dosar 116/1900, f. 3—4, 33.
[111] *Ibidem*, 294/1907, f. 3.
[112] *Ibidem*, 171/1905, f. 3.
[113] *Ibidem*, f. 4.
[114] „Dobrogea Jună", I, nr. 2 din 19 decembrie 1904.
[115] C. Pariano, *Proprietatea în Dobrogea*, 1906, p. 6—11, 17, 27; Scarlat Vîrnav, *op. cit.*, p. 197—198.
[116] Arh. St. Constanța, fond Primăria Constanța, dosar 35/1889, f. 302.
[117] *Ibidem*, f. 303.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numai în limita celor 10 ha prevăzute de legea din 1882. Măsura s-a dovedit însă ineficace pentru că un singur cap de familie a putut să „cumpere sute de hectare pe nume fictive, pentru copii abia născuți, în unele cazuri chiar pentru viitorii copii" [118]. Raportul, un adevărat rechizitoriu la adresa administrației preciza că „contrar legii și a celui mai elementar bun simț, Ministerul Domeniilor a pus mîna cu de la sine putere pe case, cîșle, mori și viile emigranților, nepermițînd urmașilor legitimi să beneficieze de bunurile lor" [119].

Acestor nedreptăți li s-au adăugat cele comise de autoritățile judiciare care încălcînd legea au permis prin hotărîrile judecătorești, înstrăinarea pămîntului sub 10 ha, contribuind la pauperizarea unei însemnate părți a țărănimii [120]. În această privință prefecturile Tulcea și Constanța. în baza unor statistici, menționau la începutul secolului XX că în Dobrogea erau în mediul rural 14.318 familii fără nici o palmă de pămînt și că ponderea o deținea românii. „Împroprietărirea — așa cum remarca prefectul de Constanța — are nevoie să fie făcută cu socoteală. Cei dintîi ar trebui să beneficieze locuitorii provinciei care așteaptă de ani de zile să fie împroprietăriți" [121].

La spolierea țăranilor dobrogeni au contribuit în afara agenților domeniali și restul funcționarilor — primari, notari, perceptori — carierişti, lacomi și brutali. Remus Opreanu, încă din primii ani de administrație românească, sesizînd primejdia acestora admonesta administratorii de ocoale abuzivi [122] iar E. Constantinescu remarca într-o intervenție făcută în Parlament că în „Dobrogea s-au pripășit fel de fel de oameni puși pe căpătuială" [123]. Prefectul Neniţescu de Tulcea referindu-se și el la parvenitism arăta că „răufăcători au năvălit aici de pretutindeni, au inveninat viața publică a județului" și escaladînd demnități comunale și județene, „și-au creat mari averi prin apăsarea și stoarcerea populației" [124]. Un capitol aparte al raportului prezentat în fața consiliului județean de același prefect, înfierează abuzurile agenților Ministerului Agriculturii care au pretins taxe exorbitante pînă și de la crescătorii de albine și au alungat stupăriile din luminișurile pădurii sub fel de fel de pretexte. Împotriva acestor ieniceri, cum îi califica C. Pariano, au fost înaintate numeroase plîngeri pentru prețurile foarte mari fixate asupra materialului lemnos și pentru procesele intentate țăranilor învinuiți că vitele lor au încălcat terenurile statului nearendate. În privința arendării terenurilor de cultură și pășune raportul prefecturii arăta că acestea au rămas la discreția lor și-și permit să arendeze cum vor și cu ce preț vor. Agenții au mers așa de departe cu abuzurile încît au ajuns să măsoare pînă și piatra de la case și garduri și sub acuzația că a fost luată de pe domeniile statului, pun pe locuitori să plătească deși unele case erau construite înainte de 1877 [125].

Acestor abuzuri li s-au alăturat 3 ani consecutivi de secetă la începutul secolului al XX-lea care au înveninat și mai mult viața țăranilor. Efectul imediat a fost reducerea substanțială a numărului de vite și așa cum se menționa într-un alt raport al prefecturii, „fără vite plugarul nu mai e plugar ci proletar agricol și în acest caz munca lui e infructuoasă și adesea nu-i aduce nici hrana de toate zilele" [126].

Înfățișînd adevărata stare de lucruri ce exista în mediul rural, prefectura informa ministerul că țăranii și-au ipotecat pămînturile, plătind dobînzi nemaipomenite [127]. În încheierea raportului se sublinia că în starea de criză în care se

[118] *Ibidem*, f. 304.

[119] *Ibidem*, f. 305—306.

[120] C. Pariano, *Din suferințele administrative ale dobrogenilor*, Constanța, f. a., p. 37.

[121] C. Pariano, *op. cit.*, p. 41, 43; Scarlat Vîrnav, *op. cit.*, p. 26, 203.

[122] „Farul Constanța", I, nr. 4 din 9 ianuarie 1881.

[123] „Monitorul Oficial" din 8/20 februarie 1880, p. 763—764.

[124] I. Neniţescu, *Situația județului Tulcea în 1899*, Tulcea, 1899, p. 92.

[125] *Ibidem*, p. 12—15.

[126] *Ibidem*, p. 16, 84.

[127] *Ibidem*, p 8—9

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

găsesc țăranii „au ieșit la iveală cămătarii", cumpărînd la prețuri derizorii „mulțime de terenuri din acelea cu tapü" [128].

Datorită abuzurilor, a sărăciei și lipsei de pămînt, nemulțumirile țăranilor din Dobrogea iau la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX forma unor revolte locale îndreptate îndeosebi împotriva autorităților. Astfel în 1889 țăranii din Făgărașul Nou se răscoală contra autorităților. Cauza imediată a constituit-o hotărîrea administratorului domenial de a arenda pămîntul statului unor moșieri și nu țăranilor [129]. Telegrama trimisă prefecturii de cei 3 moșieri consemna faptul că țăranii în număr de peste 70 „au năvălit asupra locuințelor lor bătîndu-i cumplit și dărîmîndu-le și devastîndu-le casele, ogoarele, magaziile, stînele și toate împrejurimile". La rîndul său, primarul comunei raporta că țăranii sînt hotăriți a se răscula contra oricărei autorități ce va veni să cerceteze" și că ei intenționează să se ridice la luptă din nou pentru a da foc clădirilor încă neavariate și pentru a ataca și pe alți mari proprietari. Raportul menționa faptul că abuzurile și nedreptățile i-au convins pe țărani că „numai prin răscoală și rebeliune își vor dobîndi drepturile ce ei cred că le au" [130].

În 1907 frămîntările și agitațiile țărănești, fără a avea amploarea celor din restul țării. au fost mai frecvente, la baza lor stînd aceleași cauze. Ele au fost puternic influențate de acțiunile inițiate de țăranii răsculați pentru că Dunărea nu putea să constituie un obstacol și pentru că mulți țărani veniți în Dobrogea după 1882 erau frații ori părinții acelora care înfruntînd moartea s-au ridicat la luptă cu deviza „noi vrem pămînt". Știrile apărute în presă că în Dobrogea ar exista mișcări țărănești, dezmințite de autorități, aveau să fie totuși confirmate de fapte. La Valea Seacă doi țărani erau arestați pentru că instigau locuitorii să se răscoale, spunîndu-le că „acum e timpul să cearâ pămînt de la proprietarul Solacolu și arendașul Constantinescu" [131]. Îndemnuri la răscoală și la atacarea conacelor moșierești au fost semnalate și în comuna Mihail Kogălniceanu. Din Ploiești, Luca Ionescu, fost prefect al județului Constanța, cerea sprijin Ministerului de Interne, solicitîndu-i ca prin prefectul de Constanța să i se pună în siguranță averea sa, chiar cu prețul armatei, pentru că mai mulți locuitori îndeamnă țăranii să-i devasteze casa și cuprinsul ei [132]. Asemenea frămîntări țărănești sînt semnalate și la Azaclău în nordul Dobrogei precum și în sud la Dobromir Vale unde a fost implicat și învățătorul din sat asupra căruia s-au găsit la percheziția făcută „materiale compromițătoare", formate dintr-o scrisoare de aderare la Partidul țărănesc, un manifest către săteni al lui Vasile Kogălniceanu și o scrisoare de la învățătorii Mihalache și Rădulescu Codru al cărei conținut se referea tot la organizarea țărănimii [133].

Acțiuni asemănătoare au continuat să se desfășoare și după reprimarea marii răscoale din 1907, dezmințind prin aceasta afirmațiile că în Dobrogea țăranii aveau pămînt. Astfel în august 1907 primarul comunei Cetatea cerea trimiterea în judecată a locuitorilor satului Zorile, învinuiți de faptul că prin violență și amenințare „veteranii cu băieții lor, în număr de 30 oameni, înarmați cu ciomege „au împiedicat comisia venită să facă o nouă delimitare a vetrei satului [134]. Actul de acuzare lăsa să se înțeleagă că această acțiune a fost organizată de „un veteran din Medgidia care se dă drept căpitanul lor" și că acesta a stat timp de 3 zile la Zorile „sfătuindu-i pe țărani să se răscoale contra autorităților" [135]. Aproape în același timp moșierul Oancea, insultat „că a venit în Dobrogea cu două sticle

[128] *Ibidem*, p. 19.

[129] C. Corbu, A. Deac, *Mișcări și frămîntări țărănești în România la sfîrșitul sec. al XIX-lea (1889—1900)*, București, 1965, p. 78.

[130] *Ibidem*, p. 79.

[131] Arh. St. București, fond Ministerul de Justiție, dosar 15/1907, f. 40.

[132] M. Roller, *Răscoala din 1907*, vol. I, București, 1948, p. 636—637.

[133] Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar 825/1907, f. 399, 408.

[134] Arh. St. Constanța, fond Tribunalul județului Constanța, dosar 374/1907, f. 6.

[135] *Ibidem*, f. 175, 191—192.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de rachiu și acum s-a îmbogățit", cerea trimiterea în fața instanței a unui judecător de la Hîrșova că a provocat în mod fățiș pe țăranii comunei Stejaru" să ne împuște și să ne devasteze averea" [136]. Doi ani mai tîrziu locuitorii comunei Girliciu erau învinuiți de rebeliune în contra șefului ocolului silvic domenial care deplasîndu-se în localitate pentru arendarea pămîntului statului a fost amenințat cu moartea și ultragiat.

Raportul înaintat instanței evidențiа în detaliu că țăranii, pătrunzînd în localul primăriei, au început să se manifeste ostil, vociferînd că ei nu vor ieși din primărie pînă nu le vor fi satisfăcute cererile de arendare. În același timp în curtea primăriei grupuri de țărani înarmați cu ciomege incitau spiritele la revoltă. La intervenția jandarmului, în urma căruia delegatul domenial a putut să părăsească localul primăriei, nu fără a fi amenințat și apostrofat, raportul preciza că din mijlocul mulțimii s-au auzit îndemnul „înainte, puneți mîna pe geandarm să-l omorîm" iar un țăran, învîrtind un ciomag în mînă, se adresa mulțimii cu expresia : „iată ce le trebuie la boieri" [137].

În încheiere, se poate concluziona că după reunirea Dobrogei, statul român a urmărit să rezolve și în această parte a țării problema agrară, să întărească de fapt regimul proprietății, să-și pună în valoare pămînturile.

Legislația elaborată a fost în mai multe rînduri modificată ca urmare a realităților reieșite din aplicarea ei. Au existat, după cum am văzut, numeroase nemulțumiri în rîndul țărănimii, mai ales ca urmare a deposedărilor efectuate. Aceasta a făcut ca și în provincia transdanubiană să se pună în 1921 cu acuitate necesitatea reformei agrare. Prin maniera de rezolvare și efectele imediate asupra demografiei și dezvoltării economice a Dobrogei, s-a contribuit, de fapt, la întărirea relațiilor capitaliste în agricultură și în această parte a țării.

QUELQUES ASPECTS DU PROBLÈME AGRAIRE EN DOBROUDJA À LA FIN DU XIX-e SIÈCLE ET AU DÉBUT DU XX-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

Après la réunion de la Dobroudja à la Roumanie, en 1878, parmi les multiples problèmes que l'administration roumaine eut à résoudre fut aussi le problème agraire. Il présentait d'assez grandes difficultés, car, à cause du système ottoman fort compliqué, le régime de la propriété en cette province était fort différent de celui en vigueur dans les autres régions de la Roumanie.

Parmi les mesures qui furent prises pour incorporer la Dobroudja à la Roumanie furent aussi celles relatives à la propriété agraire. Le but poursuivi par les lois qui furent alors mises en application fut d'affermir la propriété privée, c'est-à-dire de consolider les droits des propriétaires indifféremment de leur nationalité. Les lois de 1880 et surtout de 1882 ont eu pour objet de mettre en valeur les terres appartenant à l'Etat dont l'étendue était fort grande en comaparaison de la situation démographique de la Dobroudja.

La vente des terres aux paysans, en vertu de ces lois, a eu pour conséquences non seulement d'importantes modifications dans la structure de la propriété, mais aussi un notable accroissement de la population. Les solutions adoptées et leur mise en application ont parfois mécontenté les paysans de la Dobroudja. Des révoltes locales ont même eu lieu à cause des abus commis lors du parcellement des lots ou à cause des spéculations faites avec des terrains revendiqués par des paysans.

Malgré cela, l'agriculture en Dobroudja a fait des progrès sur la ligne capitaliste, progrès accélérés dans toutes les régions de la Roumanie après la guerre pour l'indépendance de 1877—1878.

[136] *Ibidem*, 368/1908, f. 11, 57.
[137] *Ibidem*, 531/1909, f. 21, 42—43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAGINI DIN LUPTA STUDENȚIMII PENTRU UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA (1890—1900)

DE

C. GH. MARINESCU

Studențimea română a constituit unul din detașamentele cele mai dinamice ale mișcării naționale de pe ambele versante ale Carpaților în lupta pentru unirea Transilvaniei cu România. Ea a adus o contribuție relevantă la afirmarea și dezvoltarea conștiinței naționale, la lupta poporului român pentru desăvîrșirea unificării statului național, prin folosirea unei game largi și diversificate de forme și mijloace cum sînt: articole de presă, conferințe publice, prelegeri de istorie națională, difuzarea cărții românești cu caracter istoric, literar (în provinciile românești din Austro-Ungaria) organizarea unor excursii și serbări la locuri și monumente istorice, aniversarea unor domnitori patrioți, întîlniri cu fruntașii mișcării naționale de peste Carpați etc.

O rezonanță deosebită în conștiința opiniei publice românești și europene [1], a avut, de asemenea, difuzarea unor memorii [2], proteste [3], moțiuni etc., prin care era dezavuată politica de discriminare națională față de românii din Transilvania, dintre care menționăm: *Memoriul studenților din România (1890), Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria* (1892) ș.a. Scrise într-un vibrant spirit patriotic, pe baza unor argumente istorice obiective, expediate pe adresa asociațiilor studențești din principalele centre universitare europene, a unor personalități ale vieții politice și cultural științifice din mai multe țări [4], acestea au avut un rol important în demonstrarea legitimității luptei poporului nostru pentru unirea Transilvaniei cu România.

Între anii 1890—1900 și îndeosebi în perioada procesului „Memorandumului", studenții din România au organizat, cu sprijinul și participarea unor profesori universitari și altor intelectuali animați de profunde sentimente patriotice (V. A. Urechia, V. A. Pîrvan, Al. Xenopol, I. Slavici, C. A. Rosetti, B. Șt. Delavrancea, Al. Orăscu, Gr. Tocilescu, I. Grădișteanu ș.a.) numeroase mitinguri și demonstrații

---

[1] A. Loghin, C. Gh. Marinescu, *„L'opinion publique belge et l'achèvement de l'unification de l'état national roumain"*, *Gand.* Overdruk uit, „De Brug" nr. 1/1972, p. 57—59.

[2] V. Curticăpeanu, *„Le mouvement culturele pour le parachevement, de L'État national roumain"* (1918), București, Ed. Academiei, 1967.

[3] S. Polverejan, N. Cordaș, *„Mișcarea memorandistă în documente (1885—1897)"*, Ed. Dacia, Cluj, 1973.

[4] A. Loghin, C. Gh. Marinescu, *„Opinione publica italiana in sostegno della lotta per il compimento dell'unificazione della stato nazionale romeno"*, Padova, Memoria dell'Academia Patavina di Scienze Lettere ed. Arti, vol. LXXXIV (1971—1972), partea III, p. 146—147.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de stradă în principalele oraşe din ţară, în semn de solidaritate cu lupta de eliberare naţională a românilor transilvăneni. Studenţii au desfăşurat o vie propagandă şi la sate, în jurul ideii de unitate naţională, expunînd conferinţe pe teme de istorie şi cultură naţională şi explicînd ţăranilor căile de urmat în lupta pentru împlinirea idealului naţional.

O contribuţie remarcabilă, în cadrul mişcării studenţeşti de solidaritate naţională, cu cauza românilor transilvăneni, o aduc studenţii Gh. Ocăşanu, şi Gh. Secăşanu, veniţi de peste munţi, care, în anul 1882 înfiinţează la Bucureşti societatea „Carpaţi" ce avea să reunească o însemnată parte a studenţimii din România şi să exercite un rol deosebit de important în ansamblul luptei poporului român pentru desăvîrşirea unificării statului naţional [5].

Societatea „Carpaţi" avea ca scop răspîndirea şi dezvoltarea culturii naţionale în rîndurile românilor de pretutindeni, realizarea unităţii naţionale şi ridicarea prestigiului românilor pe plan internaţional. Organul de presă al societăţii purta denumirea de „Unitatea Naţională", al cărui titlu, sugerează de la sine, ţelul pentru care milita aceasta.

Programul societăţii a fost primit cu interes de opinia publică din vechea Românie, ceea ce a determinat înfiinţarea a numeroase secţiuni în principalele oraşe. În 1884, Gh. Secăşanu a publicat broşura *Românii de peste munţi, cîteva chestiuni de actualitate*, în care, după ce pune în relief, pe baza unei ample informaţii, aspecte elocvente ale politicii de discriminare naţională faţă de românii din Imperiul austro-ungar [6], preconizează eliberarea naţională a acestora pe calea revoluţiei. Această idee avea să fie dezvoltată şi motivată amplu, în Proclamaţia difuzată de societatea „Carpaţi", în anul 1885, în vechea Românie, precum şi în Transilvania [7]. După cum se ştie, aceasta a avut un ecou puternic în conştiinţa românilor transilvăneni, ceea ce a determinat o serie de proteste şi intervenţii diplomatice ale guvernului austro-ungar pe lîngă guvernul condus de I. I. C. Brătianu. În cele din urmă, pentru a nu împieta relaţiile cu puterile europene din „Tripla Alianţă", din care făcea parte şi România, I. I. C. Brătianu a procedat la expulzarea conducătorilor societăţii (în frunte cu studenţii Gh. Secăşanu şi Gh. Ocăşanu), în pofida opoziţiei unor personalităţi politice de prestigiu, în frunte cu M. Kogălniceanu.

Expulzarea conducătorilor nu a dus însă la paralizarea activităţii societăţii „Carpaţi", care, prin conferinţe susţinute de studenţi, mitinguri, întruniri publice, difuzarea unor lucrări de istorie şi cultură naţională în Transilvania şi Bucovina, etc. continuă să-şi aducă o contribuţie remarcabilă la opera de solidaritate naţională.

Începînd din 1888, alţi tineri transilvăneni [8]: I. Lupulescu, Simion Mîndrescu şi I. Buzan, veniţi la studii în Bucureşti, vor exercita un rol important în dezvoltarea mişcării de solidaritate a studenţilor din România cu lupta de eliberare naţională a românilor din Austro-Ungaria [9].

Una dintre cele mai răsunătoare manifestări de solidaritate naţională ale studenţilor din vechea Românie cu lupta de eliberare a românilor din Imperiul austro-ungar, a avut loc, la începutul lunii septembrie, 1890, cu prilejul congresului anual al studenţilor ţinut la Botoşani [10].

---

[5] C. Gh. Marinescu, *Societatea „Carpaţi"*, Argeş nr. 6 (25) 1968 cf. şi C. Gh. Marinescu, *„Aportul societăţilor „Carpaţi" şi „Liga Culturală" din Galaţi la lupta pentru unirea Transilvaniei cu România"*, Danubius, nr. VI—VII, 1972—1973; cf. şi C Gh. *Marinescu, Rolul Ligii Culturale în unirea Transilvaniei cu România*, „Cronica", nr. 48 (670) din 1 decembrie 1978.

[6] Al. Lapedatu, *„Un episod revoluţionar în luptele naţionale ale românilor de peste munţi acum o jumătate de veac"*, Academia română, „Memoriile secţiei istorice", seria III, Tom. XVIII, 1936, p. 6.

[7] Biblioteca „V. A. Urechia", Arhiva V. A. Urechia, fond: afişe, programe, foi volante, Mapa X. Cf. şi Bibl. Acad Buc., fond. V. A. Urechia, Mapa V.

[8] B. Teodorescu, *„Date istorice din viaţa „Ligii Culturale"*, „Boabe de grîu, nr. 8/1930, p. 457.

[9] *Ibidem.*

[10] „Liberalul", (Focşani) an. I, nr. 5 din 3 noiembrie 1890.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sosirea studenților în acest oraș încărcat de istorie a prilejuit o impunătoare manifestație pe străzile principale desfășurată sub semnul unității naționale, la care au participat cîteva mii de oameni. În gară erau prezenți pentru a face primirea tinerilor universitari: autoritățile locale, civile și militare, diferite societăți, cu drapelele lor, școlile, corpul didactic etc. De aici coloana manifestanților, cu muzica militară, coruri și drapele naționale a pornit spre centrul orașului intonînd cîntecul patriotic *„Deșteaptă-te române"* [11].

În cadrul congresului, care a întrunit cca. 500 de studenți, au fost ridicate voci de protest contra politicii de asuprire națională din Austro-Ungaria. Totodată studenții împreună cu societățile locale cultural-patriotice și sprijiniți de autorități, au organizat o manifestație impresionantă, cu prilejul dezvelirii bustului lui Mihai Eminescu, în cadrul căreia au vorbit B. Ștefănescu Delavrancea, socialistul A. Bacalbașa, și alții [12], evocînd locul și rolul marelui poet în spiritualitatea românească, în formarea și afirmarea conștiinței naționale.

La această impresionantă sărbătoare națională, consacrată geniului poeziei românești, au participat în afara studenților delegați ai unor societăți patriotice, științifice, a unor licee din Capitală ca de pildă, *Societatea pentru învățătura poporului român*, *Societatea Unirea tinerimii române*, liceele *Sf. Sava* și *Matei Basarab*, și altele. Participau de asemenea membrii societăților locale, elevii liceelor și școlilor primare, precum și un numeros public.

După prezentarea alocuțiunilor a urmat depunerea de coroane și procesiunea participanților pe dinaintea bustului lui M. Eminescu [13]. Un martor ocular scria, peste cîteva zile: „eu mărturisesc, cu vie mulțumire, că nu am văzut o solemnitate mai izbutită și mai impunătoare" [14].

O nouă manifestație a studenților bucureșteni împotriva politicii de oprimare națională din Transilvania a avut loc, la 16 octombrie 1890, într-una din sălile Universității. Printre inițiatorii acestei adunări se aflau studenții: Simion Mehedinți, P. P. Negulescu, Mihail Dragomirescu, I. Rădulescu-Pogoneanu, Gheorghe Murnu, Simion Mîndrescu [15].

Cu prilejul unei întruniri care a avut loc peste o săptămînă, la 24 oct. 1890, studenții au hotărît constituirea unui comitet, care, să coordoneze activitatea de propagandă în favoarea românilor de peste Carpați, prin presă și întruniri publice, precum și a unei comisii de redactare a unui „Memoriu" adresat opiniei publice europene care să conțină un rezumat al măsurilor de discriminare națională adoptate față de românii din Transilvania [16].

Întîlnirea studenților cu aceste personalități a avut loc în incinta Universității, la 26 noiembrie 1890. Participanții au aprobat, în unanimitate „Memoriul" adresat opiniei publice din țară și străinătate. Elaborat pe baza unei depline obiectivități, folosind un ton moderat și demn, acesta a exercitat o puternică înrîurire asupra conștiinței naționale a poporului român, avînd un profund răsunet și peste hotare. El reprezenta, un rechizitoriu concis, la adresa politicii de asuprire națională din Transilvania [17].

[11] *Ibidem*, nr. 8 din 24 noiembrie 1890.
[12] *Ibidem*.
[13] *Ibidem*.
[14] *Ibidem*.
[15] C. Gh. Marinescu, *„Pagini din activitatea „Ligii Culturale" pentru desăvîrșirea unității de stat a României"*, „Studii și materiale de istorie" Suceava, 1971, p. 52.
[16] Inițiatorii au trimis invitații tipărite pe adresa a 38 personalități de prestigiu ale vieții politice și universitare din țară, printre care figurau Al. Orăscu, V. A. Urechia, G. Panu, N. Ionescu, Gr. Tocilescu, Gr. Brătianu, Al. Catargiu, Dem. Sturdza C. C. Arion, P. Grădișteanu, Ionel Grădișteanu, Iacob Negruzi, N. Fleva, P. S. Aurelian, G. Orleanu, ș.a. pentru a participa la reuniunea ce avea să aprobe „Memoriul" proiectat. De asemenea, au fost invitați mai mulți ofițeri superiori și directori ai ziarelor din Capitală. Invitația cuprindea o expunere de motive în legătură cu necesitatea apărării drepturilor naționale legitime ale românilor.
[17] Ion Lupulescu, *„Raportul general despre activitatea Comitetului Central al Ligii pentru unitatea culturală a românilor"*, *Buc., Lito., Tipogr.* „Carol Göbl", 1892, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În acest document se arăta între altele : „Poporul românesc are de împlinit o misiune civilizatoare în orient. Ca popor latin, cu aptitudini culturale înaintate, cu o vitalitate extraordinară, ca element de ordine, pătruns de ideile cele mai liberale, avem datoria, atît în puterea principiului de naționalitate cît și ca discipoli ai civilizației apusene, să conbatem orice tendință care s-ar manifesta contra timpului nostru"... [18].

Participanții la această adunare au hotărît, totodată, înființarea unei societăți cu caracter cultural — național care să militeze împotriva asupririi românilor din Austro-Ungaria și să contribuie la dezvoltarea conștiinței lor naționale [19]. În baza acestei hotărîri, la 15 decembrie 1890, în cadrul unei noi reuniuni a studenților și a reprezentanților vieții universitare și politice din țară, s-au aprobat bazele organizatorice și programatice ale „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor" [20]. Aceasta urmărea practic, orientarea și coordonarea luptei tuturor românilor pentru unirea Transilvaniei cu România. Ea înfățișa, însă, oficial, drept obiectiv principal lupta pentru unitatea culturală a românilor, pentru a nu crea dificultăți externe tînărului stat român din partea puterilor absolutiste, îndeosebi a „Triplei Alianțe" din care făcea parte și România.

În primul comitet de conducere al acestei societăți, în afara unor reprezentanți ai partidelor politice, un loc important îl dețineau studenții : N. Vicol, S. Mehedinți, P. P. Negulescu, P. Patriciu, Al. Tălășescu, Al. Teodor, G. Murnu, I. Lupulescu, G. Cernescu, P. Flor [21]. Președinte de onoare al „Ligii Culturale" a fost ales, încă de la înființarea societății Al. Orăscu, rectorul Universității din București, iar secretar studentul transilvănean I. Lupulescu [22].

Studențimea română a reprezentat, în permanență, coloana vertebrală a „Ligii Culturale", factorul cel mai activ, mai dinamic și cutezător în organizarea principalelor acțiuni puse în slujba idealului de unitate națională. Deși „Liga Culturală" și Asociația Generală a Studenților din România funcționau ca organizații de sine stătătoare, ele au desfășurat o activitate comună, în problema apărării cauzei naționale a românilor transcarpatini. Dealtfel, Comitetul Național al studenților, organul de conducere al Asociației Generale a Studenților din România, a funcționat, în același local cu „Liga Culturală" (din str. Brezoianu nr. 6) coroborîndu-și activitatea cu Comitetul Central Executiv al acesteia în problemele majore care priveau interesele generale ale românilor pentru unitate națională [23].

În cursul anului 1892, în întreaga țară au avut loc puternice manifestații studențești de protest împotriva nesocotirii drepturilor populației românești, din Transilvania, și a atitudinii lui Franz Iosif de respingere a „Memorandului", elaborat de Partidul Național Român. Astfel, la 10 iunie 1892 studenții ieșeni în cadrul unei adunări condamnă represiunile de la Turda, împotriva dr. Ioan Rațiu, principalul autor al „Memorandului". Demonstranții se îndreaptă apoi spre statuile lui *Grigore Ghica*, *Ștefan cel Mare* și *Miron Costin* unde încheie procesiunea jucînd „Hora Unirii" [24].

În Capitală, în ziua de 8 iunie 1892 s-a desfășurat, de asemenea, în sala societății universitare „Unirea" o întrunire de protest a studenților contra actelor de represiune de la Turda [25].

---

[18] *Ibidem.*

[19] V. Netea, C. Gh. Marinescu, *Liga Culturală și unirea Transilvaniei cu România*, Editura „Junimea", Iași, 1978, p. 46—47.

[20] B. Teodorescu *Date istorice din viața Ligii Culturale*, p. 458.

[21] „Liberalul" (Focșani), nr. 23 din 7 ianuarie 1891 și nr. 24 din 14.I.1891.

[22] B. Teodorescu *Date istorice din viața Ligii Culturale*, p. 458.

[23] „Calendarul pentru toți fiii României pe anul 1898", Editura Steinberg, Stabilimentul grafic „A. Baer", Buc., 1900, p. 124.

[24] Calendarul „Ligii Culturale pentru toți românii pe anul 1893", Librăria „T. Ioanițiu", București, Tipogr. „Gutenberg", 1893, p. 117.

[25] S-a ținut o consfătuire a Comitetului Național al studenților, care a hotărît organizarea unei mari demonstrații pe străzile Capitalei, în ziua de 14 iunie, în semn de solidaritate cu lupta memorandiștilor transilvăneni. Cu acest prilej, s-a constituit și un comitet ad-hoc însărcinat cu materializarea acestei inițiative, din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În seara zilei de 10 iunie 1892 a avut loc o întrunire a reprezentanților studenților și ai „Ligii Culturale" pentru a discuta situația românilor din Transilvania, precum și soarta conducătorilor lor, la care au luat cuvîntul, Al. Orăscu, rectorul Universității, N. Fleva, P. Grădișteanu și studenții E. Antonescu, Aurelian Iliescu, D. Policrat. S-au propus măsuri ferme pentru susținerea și apărarea cauzei memorandiștilor în fața opiniei publice din țară și de peste hotare.

Conform celor stabilite anterior, în ziua de 14 iunie 1894 a avut loc la București o nouă demonstrație a studenților în semn de solidaritate cu memorandiștii, și de dezavuare a actelor de violență săvîrșite la Turda împotriva locuinței lui Ion Rațiu[26]. Totodată, studenții voiau ca prin manifestarea lor să-și exprime protestul și indignarea față de atitudinea Curții imperiale de respingere a Memorandului prezentat de delegația română.

La această uriașă manifestație au participat cca 30.000 persoane[27]. Studenții au difuzat cocarde tricolore și un ziar tipărit de ad hoc, intitulat „Turda". În sala „Orfeu", unde a avut loc adunarea festivă de solidaritate națională cu românii de peste munți, au vorbit, între alții, studenții D. Policrat, G. Panu, C. G. Costafaru, C. Disescu. Studentul E. Antonescu a dat citire unei moțiuni de solidaritate cu lupta de eliberare națională a românilor transilvăneni[28]. După terminarea adunării din sala „Orfeu" participanții s-au îndreptat în aclamațiile unei mase imense de locuitori ai Capitalei, intonînd cîntecul patriotic, „Deșteaptă-te române", spre statuia lui Mihai Viteazul. Aici au rostit scurte cuvîntări de evocare a rolului acestui domnitor în lupta pentru unitatea națională a românilor, studenții Aurel Iliescu, V. V. Vasiliu, C. Paulian și G. Stoian. Cîțiva studenți au pus, în mod semnificativ, în brațul statuii lui Mihai Viteazul un steag tricolor în doliu, iar pe cap o coroană de lauri[29].

În cursul lunii iulie 1892 studenții continuă cu intensitate lupta lor politică pentru a determina guvernul să adopte o atitudine fermă în problema națională a românilor din Transilvania. Astfel, în ziua de 12 iulie a avut loc la Călărași o mare demonstrație populară organizată cu sprijinul studenților din Capitală în favoarea românilor transilvăneni; la 14 iulie, același an, s-au ținut, tot din inițiativa studenților, întruniri publice la Iași, Focșani, Bîrlad, Cîmpulung, Slatina, Pitești, Galați, Brăila și Craiova, în cadrul cărora, au fost condamnate cu vehemență, represiunile de la Turda împotriva conducătorilor mișcării de eliberare națională a românilor[30]. Ziarul „Turda", difuzat în mii de exemplare, era cerut cu insistență de secțiunile „Ligii Culturale" pentru a face față cererilor publicului[31]. Într-o rezoluție adoptată de adunarea populară din Predeal se arăta „...reprobăm actele...făptuite...contra fraților noștri de peste munți"[32]. Același spirit se degajă și din moțiunile adoptate în cadrul mitingurilor de solidaritate națională de la Rîmnicu Vîlcea, Constanța, Tr. Severin etc.[33].

Un moment impresionant a fost prilejuit de aducerea în țară, la 18 iulie 1892, de către o delegație de transilvăneni în frunte cu V. Mangrea și V. Russu Șirianu, a steagului albastru, flamura tineretului de peste Carpați la care aceștia au adăugat și un steag roșu[34]. Ceremonia predării acestor steaguri tineretului

---

care făceau parte conducători ai „Ligii Culturale" precum și studenții: Em. Antonescu, C. Acsinte, Aurelian Ionescu, G. Jiroveanu, G. Paulian, I. Rădulescu și C. Vasiliu.

[26] Conducătorul P.N.R. din Transilvania, unul din principalii autori ai istoricului Memorand.

[27] N. D. Popescu *„Lupta din „Transilvania"...*, Calendarul Ligii Culturale pentru toți românii pe anul 1893, p. 143—146.

[28] *Ibidem.*

[29] *Ibidem*, cf. și Bibl. „V. A. Urechia", Galați, Arhiva V. A. Urechia, *fond cit.*

[30] „Calendarul Ligii culturale pe anul 1894", p. 119.

[31] Biblioteca Acad., manuscrise românești, Liga Culturală, manuscris nr. 4853/1893, f. 132.

[32] *Ibidem*, f. 286.

[33] *Ibidem*, f. 346, 347, 349.

[34] V. Netea, C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

universitar din țară a avut loc la Predeal, într-o atmosferă de profund patriotism. Lazăr Popovici, unul din membrii delegației, student la Viena, a declarat: „Vă dăm steagul albastru și pe cel roșu avînd ferma convingere că în curînd vă veți întoarce cu ele la noi, spre a pune culoarea care lipsește, a face să fîlfîie și în țările subjugate drapelul național" [35]. Cu același prilej, un grup de tinere transilvănene au predat un steag galben studenților din Iași [36].

În cursul anului 1893 se înregistrează intensificarea propagandei prin conferințe pentru dezvoltarea conștiinței naționale, îndeosebi a conștiinței unității naționale, la toate categoriile sociale. Astfel studenții din Iași au ținut la Huși în vara anului 1893 o conferință în sprijinul luptei românilor din Transilvania urmată de o demonstrație populară, la care a luat parte, după aprecierile unui cronicar, „aproape tot orașul" [37]. O manifestare asemănătoare au inițiat la Cîmpulung-Muscel și studenții din București [38]. Aceștia vor organiza în luna august 1893 și la Pitești o mare întrunire publică în favoarea românilor transilvăneni.

Congresele anuale ale studenților s-au transformat de fiecare dată în manifestări impresionante de condamnare a politicii de asuprire națională a românilor de peste munți. Prilejul era oferit și de participarea unor reprezentanți ai studențimii române din Transilvania și Bucovina care, relatau obiectiv despre măsurile de oprimare națională adoptate de autoritățile austro-ungare, împotriva românilor, populația majoritară a acestor provincii.

Astfel, la începutul lunii septembrie 1893 s-au desfășurat la Buzău [39] lucrările Congresului anual al studenților la care au luat parte și studenții români din Transilvania și Bucovina [40]. La întoarcerea în Capitală, acestora li s-a făcut o caldă manifestație de simpatie la care au participat cetățeni provenind din toate clasele și grupările sociale. De asemenea, la plecarea din țară, populația din orașele Ploiești și Predeal a organizat procesiuni pe străzi în semn de simpatie pentru tinerii români de peste Carpați. Studenții din București și-au condus colegii pînă la granița cu Transilvania [41].

Activitatea studenților din România pe tărîmul solidarității naționale, al apărării cauzei românilor de peste Carpați, înregistrează, în anul 1894, o creștere în intensitate, dobîndește noi succese, materializate în organizarea unor demonstrații de protest, a unei susținute propagande, avînd ca finalitate mobilizarea maselor largi la acțiunile organizate de „Liga Culturală" în întreaga țară, pentru dezavuarea înscenării judiciare de la Cluj.

Încă din primăvara anului 1894, Comitetul Național al „Asociației Generale a Studenților din România" împreună cu „Liga Culturală" au întocmit un vast program de acțiuni politice urmînd a fi desfășurate în întreaga țară, cu participarea tuturor categoriilor sociale, în legătură cu procesul „Memorandului" de la Cluj.

În zilele premergătoare procesului, Comitetul Național al studenților, a tipărit și difuzat un manifest prin care adresa tuturor cetățenilor țării chemarea de a participa la manifestațiile ce le vor organiza studenții împotriva înscenării procesului de la Cluj, pentru apărarea fruntașilor mișcării de eliberare națională a românilor din Transilvania. În acest document se sublinia, între altele: „Noi, tinerimea universitară facem apel la inimile voastre românești și vă conjurăm ca, la întrunirile ce se vor face în orașele voastre, să veniți cu toții și cu toții, unul cîte unul, să protestăm cu energie... Veniți cu miile să trimitem luptătorilor și martirilor libertății încurajările noastre" [42]. De asemenea, ziarele din 15 aprilie 1894 din Capitală au publicat „Apelul studenților universitari către locuitorii

---

[35] B. Teodorescu, *„N. Iorga și educația maselor"*, Buc., 1967, p. 15.

[36] „Calendarul „Ligii Culturale" pe anul 1894", Librăria „I. Ioanițiu", Tipogr. „Gutenberg", Buc., 1895, p. 120.

[37] *Ibidem*, cf. și „Calendarul „Ligii Culturale" pe anul 1895", p. 70.

[38] *Ibidem*, p. 71.

[39] *Ibidem*, p. 70.

[40] *Ibidem*.

[41] *Ibidem*, p. 72.

[42] Bibl. V. A. Urechia, Galați, Arhiva V. A. Urechia, Mapa X, fond: afișe, foi volante, prospecte, programe, moțiuni, manuscrise etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Capitalei", prin care-i invita să ia parte la mitingul și demonstrația de solidaritate cu memorandiștii în ziua de 24 a aceleiași luni [43].

La mitingul de protest din 24 aprilie 1894 deși era vremea de ploale, au participat cca 10.000 persoane. După amiază, s-a organizat o demonstrație pe străzi, la care au participat peste 20.000 de persoane, scandînd lozinci de solidaritate cu memorandiștii implicați în procesul de la Cluj și intonînd cîntece patriotice [44]. În sala „Băilor Eforiei" unde s-a ținut mitingul, au vorbit conducătorii „Ligii Culturale": V. A. Urechia, I. Grădișteanu, Al. Xenopol, precum și studenții M. Săulescu, M. Costaforu și Mircea Ionescu. După miting, demonstrația a fost continuată pe străzi, pînă la statuia lui Mihai Viteazul unde a luat cuvîntul studentul M. Ionescu, condamnînd măsurile de trimitere în fața judecății a conducătorilor mișcării noastre naționale din Transilvania [45]. La sfîrșitul adunării a fost votată o moțiune în care se arăta între altele: „Protestăm: Solemn în contra atentatului comis asupra naționalității române din Ungaria și Transilvania... Exprimăm simpatie și admirațiune fraților noștri asupriți și dorim izbîndă deplină cauzei lor care este cauza dreptății și civilizațiunei" [46].

Manifestații asemănătoare s-au desfășurat între 19—20 aprilie în toate orașele din țară sub egida „Ligii Culturale" și cu concursul studenților, la care au luat cuvîntul reprezentanți ai tuturor partidelor politice, organizațiilor democratice, asociațiilor profesionale etc. La Iași, în ziua de 25 aprilie 1894, la mitingul național din sala teatrului „Sidoli", la care participau mai bine de 500 de persoane, au exprimat sentimentul solidarității cu memorandiștii, între alții, rectorul Universității, N. Culianu, istoricul A. D. Xenopol și profesorul Al. Bădărău [47].

După cum se știe, sfidînd principiile elementare ale dreptului de liberă manifestare a națiunilor, precum și atitudinea solidară a opiniei publice din România și din numeroase țări europene cu idealurile naționale ale românilor din Transilvania, instanța de judecată maghiară a condamnat la închisoare și amenzi pe principalii autori ai Memorandului.

Sentința de condamnare a provocat un val de adîncă nemulțumire în rîndurile studenților din România ca și a întregului popor.

Studenții din capitală au adoptat, în ziua de 14 mai 1894, hotărîrea de a convoca la București un congres general al tuturor asociațiilor studenților din Europa spre a discuta chestiunea națională a românilor din Transilvania, de a condamna politica de oprimare exercitată împotriva acestora de către autorități și de a adopta un program amplu de activitate politică, în vederea sprijinirii în continuare a luptei lor de eliberare națională [48]. Ei considerau că „aceasta este singura cale ce rămînea deschisă românilor de a-și apăra existența națională în Transilvania".

În aceeași zi (seara), ei au organizat o impunătoare manifestație în semn de simpatie pentru conducătorii mișcării naționale din Transilvania, condamnați în ajun, de Curtea Juraților din Cluj. Studenții au plecat, in corpóre, din fața statuii lui M. Viteazul cu steagul albastru, dăruit de tinerii ardeleni, cu facle și muzică, parcurgînd principalele străzi din centrul orașului și ovaționînd pe eroii luptei naționale [49]. A doua zi, studenții au demonstrat din nou pe străzile Capitalei și au făcut o manifestație de simpatie la Legațiile Franței și Italiei, țări, care, sprijineau idealul național al românilor. Încercarea manifestanților de a organiza un miting de protest în fața Legației Austro-Ungariei a fost împiedicată de polițiști și jandarmi [50], guvernul regelui Carol I urmărind să nu incite pe aliații săi din Tripla Alianță.

---

[43] „Calendarul pentru toți românii pe anul 1895", p. 93.

[44] *Ibidem*, p. 94.

[45] *Ibidem.*

[46] Arhivele Statului București, Arhiva istorică centrală, fond. Casa regală, Carol I. Cf. și Arhiva V. A. Urechia, fond cit. Mapa X, Moțiune votată la mitingul de protest, ținut în capitala României în duminica Tomei, 24 aprilie, st. V., 1894.

[47] „Calendarul pentru toți românii pe anul 1895", p. 95.

[48] *Ibidem*, p. 98, cf. și Bibl. V. A. Urechia, Arhiva V. A. Urechia, *fond cit.*

[49] *Ibidem*, p. 97—98.

[50] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În seara zilei de 17 mai 1894 numeroşi studenţi primesc cu muzică şi făclii, în Gara de Nord, pe publicistul italian Roberto Fava, filo-român notoriu, personalitate marcantă a vieţii politice italiene care participase în calitate de corespondent al mai multor ziare la procesul memorandiştilor din Cluj. A doua zi, a avut loc la Universitate, o întrunire, la care a luat cuvîntul Roberto Fava, condamnînd sentinţa de la Cluj, precum şi politica autorităţilor maghiare de oprimare naţională faţă de românii din Transilvania [51]. După conferinţă, a urmat o demonstraţie de mari proporţii pe străzile Capitalei. Mulţimea purta torţe în mînă şi intona „Deşteaptă-te române".

Pe baza unui apel lansat întregii naţiuni, de către „Liga Culturală", în vederea intensificării acţiunilor de solidaritate naţională [52], studenţii şi-au adus o contribuţie substanţială la organizarea în întreaga ţară, în ziua de 22 mai 1894, a unor mitinguri de masă în sprijinul memorandiştilor judecaţi şi condamnaţi la Cluj. La mitingul din capitala României au participat peste 20.000 de persoane, membri ai „Ligii Culturale", studenţii Universităţii, societăţile culturale, cluburile muncitoreşti, alte asociaţii ale funcţionarilor, negustorilor, meseriaşilor etc. Au evocat legitimitatea luptei memorandiştilor prof. univ. V. A. Urechia, scriitorul A. Macedonski şi studenţii Şt. Sihleanu, I. Polihroniad şi Cazavilan. În zilele următoare (23 şi 24 mai) au loc noi manifestaţii cu ocazia plecării din Bucureşti a publicistului R. Fava.

Dar nu numai studenţii din ţară ci şi cei aflaţi la studii în străinătate au desfăşurat o amplă activitate de susţinere şi popularizare a „Replicii junimii academice române din Transilvania şi Ungaria" [53] şi îndeosebi a „Memorandului" P.N.R. din Transilvania [54], condamnînd procesele intentate autorilor acestora. Studenţii reprezentau membrii cei mai activi ai secţiunilor „Ligii Culturale" din Paris, Marsilia, Liège, Bruxelles, Anvers [55], Gand, Berlin, Halle, München, Viena, Graz ş.a. Studenţii români de peste hotare au iniţiat o gamă largă de procedee şi mijloace, de la folosirea presei, tipărirea de lucrări etc., pînă la întocmirea unor memorii adresate unor congrese, reuniuni internaţionale, asociaţii studenţeşti etc. Ei au reuşit să facă cunoscută opiniei publice din ţările europene justeţea luptei de eliberare naţională a românilor transilvăneni şi să obţină sprijinul unor personalităţi de vază ale vieţii politice, cultural-ştiinţifice, a presei progresiste, democratice, a unor parlamentari, senatori şi chiar a unor şefi de state şi de guverne [56].

Întreaga presă aducea elogii entuziasmului şi hotărîrii cu care studenţii participau la mişcarea de solidaritate naţională cu lupta fraţilor transilvăneni. „Tinerimea universitară română — relata ziarul „Dacia" din Galaţi — s-a declarat unită în cuget, unită în simţuri în tot ce priveşte marea luptă de existenţă naţională în care sînt angajaţi fraţii noştri de peste Carpaţi, căci existenţa lor e a noastră" [57].

Un eveniment semnificativ în cadrul mişcării studenţeşti pentru unitatea naţională, l-a reprezentat, în cursul anului 1894, Congresul de la Constanţa. Importanţa acestuia a sporit, cu atît mai mult, cu cît, el a reunit laolaltă tineretul universitar din vechea Românie ca şi din Transilvania, Banat şi Bucovina etc. Ziarul

[51] Biblioteca V. A. Urechia, Galaţi, Arhiva V. A. Urechia, Mapa X, Cuvîntarea tipărită a lui R. Fava ; cf. şi „Calendarul pentru toţi românii pe anul 1895", p. 99 ; cf. şi Biblioteca Acad. Cabinetul de manuscrise, fond. V. A. Urechia.

[52] *Ibidem.*

[53] Bib. Acad., fond manuscrise româneşti, Liga Culturală. manuscris nr. 4854/1892. f. 326.

[54] *Ibidem,* manuscris nr. 4856/1893, f. 160—163

[55] *Ibidem,* manuscris nr. 4853/1892, f. 1.

[56] V. A. Urechia, *Voci latine, de la fraţi la fraţi, Prima culegere de adeziunia ginţii latine la mişcarea naţională din Transilvania şi Banat,* Stabilimentul grafic, I. V. Socec, Buc., 1894, p. 100—106 ; cf. şi C. Gh. Marinescu, *Secţiile din străinătate ale „Ligii Culturale" în sprijinul luptei de eliberare naţională a românilor transilvăneni (1890—1900),* în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", XV, 1978, p. 246—255.

[57] „Dacia" (Galaţi) nr. 99 (28) din 17.IV.1894.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Lupta Națională" (organ al secțiunii „Ligii Culturale" din Brăila) consemna că toate provinciile istorice românești „și-au trimis fiii lor pentru ca în unire cu cei din România liberă, să ia înțelegere, să strîngă rîndurile, ca lupta sfîntă întreprinsă cu atîta bărbăție pentru revendicarea drepturilor noastre..., să ajungă la un sfîrșit [58]. „Cele trei culori naționale, relata același ziar, s-au întrunit cu fală în cele trei concarde de pe piepturile strămoșilor lui Traian" [59].

În drum spre Constanța, studenții din București întîlnindu-se la Ploiești cu cei din Transilvania și Banat, au pornit spre Brăila unde au mărit numărul cu cei sosiți din Iași și Bucovina. La 9 septembrie 1894, populația Brăilei a făcut o entuziastă primire studenților aflați în trecere prin Constanța. De la gară studenții și publicul brăilean, cu steaguri în fruntea coloanei, s-au îndreptat spre centrul orașului unde a avut loc un miting național. Studentul italian Carivelli, delegat să reprezinte țara sa la acest congres, a dăruit cu acest prilej, studenților români, un stindard național, ca simbol al înfrățirii italo-române [60].

Congresul și-a desfășurat lucrările între 10—14 septembrie luînd în discuție, în afara unor probleme strict interne ale mișcării studențești, sarcinile ce reveneau acesteia în sprijinirea luptei poporului român pentru unirea Transilvaniei și Bucovinei cu România [61]. Studentul în matematică State Ionescu, participant la Congres, scria că le plecare, în gara Feteşti, tinerii din toate provinciile românești „ne-am sărutat frățește, dîndu-ne întîlnire în curînd, tot pe pămîntul României, la Brașov sau în Cernăuți"... [62].

Populația Capitalei a făcut la 14 septembrie 1894 o primire sărbătorească, în Gara de Nord, studenților care se întorceau de la Congres (celor din București, din Banat și din Transilvania, întrucît cei din Iași și Bucovina s-au despărțit din gara Feteşti). Cetățenilor Capitalei le-au exprimat mulțumiri studenții, Ștefănescu Goangă și Petrescu [63]. Deși era ora 11 noaptea, o coloană imensă, formată din peste 15.000 persoane, în ciuda faptului că poliția interzisese printr-o circulară, emisă cu o zi înainte, orice manifestație publică, (din rațiuni de politică externă), s-a îndreptat cu făclii și stindarde de la gară spre statuia lui M. Viteazul pentru a-și manifesta dorința de unitate națională [64]. Toate cluburile diferitelor asociații și partide politice erau deschise și ovaționau pe militanții pentru unitatea națională a românilor. La statuia lui Mihai Viteazul, trei studenți țin discursuri și depun pe brațul statuei o coroană de lauri [65]. Deși mișcarea națională a românilor

[58] „Lupta Națională" (Brăila) nr. 32, an. II, din 18.IX.1894.
[59] *Ibidem.*
[60] *Ibidem.*
[61] *Ibidem.*
[62] *Ibidem.*
[63] „Dacia", nr. 50 (99) din 18/IX/1894 și „Calendarul Ligii Culturale pe anul 1895", p. 90.
[64] *Ibidem.*
[65] Pe Calea Victoriei, în dreptul sediului Poliției Capitalei, s-au produs ciocniri violente, întrucît, poliția a încercat să oprească demonstrația.

Profund indignați de atitudinea organelor de poliție, studenții au lansat, a doua zi, un „Apel către cetățenii României" în care condamnau atitudinea brutală a autorităților și declarau că nu vor rămîne intimidați și vor continua, lupta pentru împlinirea aspirațiilor scumpe ale națiunii. „Lupta ce am deschis-o noi — se arăta în acest Apel — să fie bine știut, nu o vom părăsi pe cît timp nu vom vedea realizate aspirațiile noastre. Chestiunea națională a prins rădăcini adînci, ea nu va putea fi oprită, căci ea are sprijinul întregii țări, aprobarea lumei culte din întreaga Europă, și e susținută de legile nestrămutate ale naturei".

Această atitudine la care a recurs guvernul, sub presiunea „Triplei Alianțe", de care era legat, a fost condamnată de opinia publică progresistă din țară. Astfel, la Giurgiu și Ploiești, au avut loc la 25 septembrie 1894, întruniri publice de condamnare a atitudinii guvernului la care au luat cuvîntul studenți și fruntași ai secțiunilor „Ligii Culturale". La 27 septembrie 1894, studenții din Capitală, adunați în sala „Unirea" a „Societății universitare", protestează, la rîndul lor, contra evenimentelor de la 14 septembrie și a amenințărilor cu eliminarea din facultăți a unor participanți la demonstrație.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Transilvania a fost subvenționată neoficial de guvernul român, totuși, acesta, din rațiuni diplomatice, de politică externă, pe plan intern adopta unele măsuri de supraveghere față de manifestațiile cu caracter antiaustro-ungar.

Studenții din Capitală au organizat, la 2 octombrie 1894, în orașele Bîrlad și Craiova alte întruniri publice de răsunet în chestiunea națională"[66], iar la 8 noiembrie au luat hotărîrea de a serba pe Mihai Viteazul, simbolul luptei românilor pentru unitatea națională. După adunarea festivă care a avut loc în sala „Orfeu" din București, studenții au manifestat în dreptul statuii marelui domnitor[67].

Organul de presă al secțiunii „Ligii Culturale" din Brăila nota: „Constatăm cu plăcere că studenții noștri au fost la înălțimea situației și din serbarea lor au făcut o adevărată manifestație națională. Felicităm pe studenți pentru inițiativa lor românească[68].

Congresul Asociației generale a studenților din România, s-a ținut, în anul 1895, la Cîmpulung (cu participarea studenților din țară, precum și din Transilvania și Bucovina). În cadrul congresului a avut o intervenție semnificativă studentul în medicină Panait Zosin, viitorul om de știință și militantul socialist de vază, care a subliniat legătura indisolubilă dintre chestiunea națională și socială, dintre revendicările cu caracter național și cele cu caracter social-politic[69]. Cuvîntarea lui P. Zosin are o deosebită valoare teoretică și practică pentru orientarea ideologică a activității studenților din România în condițiile date. El recomandă tineretului universitar să militeze pentru schimbarea sistemului social capitalist, care, generează ansamblul privațiunilor și suferințelor oamenilor, implicit asuprirea național. El considera că idealul unității naționale al românilor va putea fi realizat mai lesne în condițiile instaurării societății socialiste. Totodată, propunea înființarea unor școli de adulți, biblioteci[70], conduse de studenți, etc. care să reducă neștiința de carte, să dezvolte orizontul spiritual al maselor, tipărirea și difuzarea largă a operei filosofului materialist Vasile Conta, emanciparea femeilor[71] etc.

Studenții bucureșteni împreună cu membrii „Ligii Culturale" și alți cetățeni ai Capitalei au făcut o caldă primire, în decembnie 1895, lui Vasile Lucaciu, fruntașul mișcării naționale transilvănene, unul din cei condamnați pe nedrept în cadrul procesului de la Cluj. La Adunarea din Gara de Nord, la care erau prezenți peste 10.000 persoane, au rostit cuvîntări, din partea „Ligii Culturale", V. A. Urechia și V. C. A. Rosetti (fiul lui C. A. Rosetti, unul din conducătorii societății „Liga Culturală", n.a.) iar din partea studenților E. Melicescu. În cuvîntul său Vasile Lucaciu a mulțumit românilor din țară pentru sprijinul acordat luptei naționale din Transilvania[72].

Regresul înregistrat de „Liga Culturală" în activitatea ei, în cursul anului 1896, ca urmare a apariției unor disensiuni, de ordin politic[73] în sînul conducerii, s-a resimțit temporar și în cadrul mișcării naționale a studenților. În scopul revitalizării acestei activități patriotice, Comitetul Național al studenților, a adresat, la 24 mai 1896, un manifest, în care releva necesitatea luptei generale a poporu-

[66] „Calendarul pentru toți românii pe anul 1896", Librăria „T. Ioanițiu", Litografia „Gutenberg", anul XX-lea, București, 1897, p. 91.

[67] *Ibidem*, p. 92.

[68] „Lupta Națională", nr. 40 din 13 noiembrie 1894.

[69] „Calendarul pentru toți românii pe anul 1896", p. 92.

[70] Biblioteca V. A. Urechia, Galați, Arhiva V. A. Urechia, *fond cit.*, Mapa X); cf. și Arhiva Disciplinei, Socialism-științific, I.M.F. Iași, dosar P. Zosin, Cuvîntare tipărită, rostită la Congresul al XXI-lea al studenților din România.

[71] În încheierea intervenției sale P. Zosin prezintă o listă bibliografică cu lucrări fundamentale ale lui K. Marx, Fr. Engels, P. Lafarque, N. Cernîsevski, Klara Zetkin, precum și ale altor socialiști și revoluționari democrați, străini și români, pe care le recomandă studenților pentru a-și desăvîrși pregătirea lor ideologică, filozofică.

[72] Biblioteca V. A. Urechia, Galați. Arhiva V. A. Urechia, Galați, *fond cit.*; cf. și V. Netea, C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 117.

[73] *Ibidem*, p. 118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui român pentru triumful principiului de naționalitate în cadrul Imperiului austro-ungar și chema tineretul studențesc să-și sporească eforturile în sprijinirea mișcării pentru unitatea națională a românilor.

„Colegi, Lupta pentru naționalitate — se arăta în acest manifest — este singura luptă demnă de tinerimea universitară. În lupta pentru naționalitate se oțelesc caracterele și se purifică mintea de tot ce-i mic și egoist, de tot ce-i influență nefastă, de politicianism. Victoria în această luptă să ne fie singurul nostru ideal... Comitetul național studențesc, ales de voi, ca să vegheze neîntrerupt asupra intereselor cauzei naționale, astăzi se crede dator a face un nou apel la patriotismul vostru" [74]. Prin lupta pentru naționalitate, studenții înțelegeau afirmarea și împlinirea aspirațiilor de unitate națională. În continuare, manifestul releva faptul că în ultimul timp activitatea „Ligii Culturale" a fost influențată negativ de tendințele politicianiste, de partid, și că organul conducător al studenților, Comitetul Național, „s-a opus unei asemenea tendințe, care, a fost depășită, în cele din urmă, ajungîndu-se ca „în Ligă să triumfe numai sentimentul iubirii de Țară împotriva spiritului de partid" [75]. Pornind de la dorința de a revitaliza activitatea „Ligii Culturale", Comitetul Național apela la conștiința studenților, „la spiritul lor de datorie de a realiza o asemenea activitate, încît, să redevină garda de onoare a „Ligii Culturale" [76].

În cursul anului 1897, dînd curs chemărilor și stăruinței Comitetului Național, studenții din București și Iași au desfășurat o amplă activitate în provincie, organizînd, împreună cu secțiunile „Ligii Culturale", aproape în toate orașele țării, mitinguri naționale de solidaritate cu lupta românilor din Transilvania și Bucovina pentru libertate și unitate națională. Aceste mitinguri reprezentau o reacție la atitudinea lui Carol I, care, cu prilejul unei vizite întreprinse la Budapesta, la inițiativa guvernului maghiar, a acordat o decorație lui Iezensky, ministrul de interne, cunoscut pentru aplicarea unor măsuri de oprimare a naționalilor și îndeosebi a românilor din Austro-Ungaria. Acest act a provocat o nemulțumire generală în opinia publică românească, în special în rîndurile studenților.

Dintre mitingurile naționale organizate cu sprijinul studenților în provincie, în toamna anului 1897, și care au întrunit un număr mare de participanți, menționăm pe cele din Ploiești, Brăila, Craiova și Galați cu care ocazie au fost din nou puse în prim plan, aspirațiile naționale legitime, de unire cu Țara a românilor transilvăneni și bucovineni. Astfel, la mitingul din 5 octombrie 1897, de la Ploiești, despre care un participant spunea că „rareori s-a văzut o așa măreață întrunire națională, la care mii de cetățeni s-au grăbit să vină" [77], a luat cuvîntul în afara reprezentanților „Ligii Culturale", studentul V. Dumitrescu-Brăila, din partea Comitetului Național studențesc. Acesta a condamnat decorarea lui Iezensky și a făcut apel la intensificarea mișcării de solidaritate cu cauza românilor din Transilvania și Bucovina.

La mitingul din Brăila, ținut la 19 octombrie 1897, în sala „Paradis" au participat cetățeni din toate straturile sociale. Au luat cuvîntul șapte vorbitori înfierînd măsurile legislative abuzive din Transilvania, care privau de drepturi populația românească. Între cei care, au rostit cuvîntări se numărau studenții V. Dumitrescu-Brăila, V. Niculescu, C. Tamara, D. Lăzăreanu și Popa [78]. După miting, mii de cetățeni ai urbei încolonați și purtînd steaguri naționale au demonstrat pe străzi în frunte cu studenții, intonînd cîntece patriotice și scandînd lozinci pe tema unității naționale. În ziua de 14 decembrie 1897, studenții din București în colaborare cu Comitetul Central Executiv al „Ligii Culturale" au organizat în sala teatrului „Hugo", în scopul condamnării noilor măsuri de încălcare a drepturilor populației românești din Transilvania de a întreține școli în limba națională, precum și a maghiarizării numelor, o impresionantă adunare

[74] „Liga Română", nr. 16 (28) iunie 1896, p. 2.

[75] *Ibidem.*

[76] *Ibidem.*

[77] *Ibidem*, nr. 42 din 26.X.1897, p. 636, cf. și nr. 40 din 12 octombrie 1897, p. 607.

[78] *Ibidem*, cf. și „Calendarul pentru toți fiii României", Ed. Steinberg, Stabilimentul A. Bauer, București, 1900, p. 82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de protest. Aceasta a avut în același timp și un evident caracter antimonarhic. Studenții Septimiu B. Mureșeanu, Iorgala ș.a. au dezavuat politica autorităților austro-ungare față de românii transilvăneni [79], au cerut ieșirea României din „Tripla Alianță". După miting, majoritatea participanților în frunte cu studenții s-au îndreptat pe Calea Victoriei, spre palatul regal, pentru a-și exprima protestul lor vehement împotriva monarhiei care, oficial adoptase o poziție de espectativă față de lupta de eliberare națională a românilor transilvăneni (pentru a nu provoca reacția puterilor din „Tripla Alianță"). Aici au fost bruscați și molestați de jandarmi și poliție. Timp de 1/2 de oră s-au produs ciocniri violente între manifestanți și organele de represiune. Demonstranții, în număr de cca. 3.000 s-au îndreptat apoi spre statuia lui M. Viteazul, unde a avut loc o manifestație vibrantă a sentimentului de solidaritate națională [80].

Comitetul Național al studenților a lansat, la începutul anului 1898, un nou Apel către națiune, relevînd necesitatea intensificării acțiunilor de solidaritate cu cauza românilor din Transilvania și Bucovina în condițiile extinderii măsurilor de asuprire națională. „Loviturile pe care neamul nostru le primește ... (românii din Transilvania și Bucovina n.a.) nu ne mai îngăduie tăcere. Datoria noastră este de a dezvălui lumii întregi, neomeniile, nedreptățile și persecuțiile ce se adăpostesc sub bustul înșelător al recepțiunilor împărătești. Tinerimea universitară își va face datoria. Ea va apela la întreaga presă europeană, spre a sprijini legitimile cereri ale românilor subjugați. Voi fiți atenți și pregătiți-vă ca la chemarea ce vom face-o să răspundeți cu demnitate" [81].

Studenții ieșeni au desfășurat la rîndul lor o susținută activitate în cursul anului 1898 atît în centrele urbane din Moldova cît și în mediul rural. Zeci de studenți au cutreierat satele Moldovei, îndeosebi din județele Iași și Covurlui, expunînd conferințe pe teme de istorie națională, cu privire la situația românilor din afara granițelor statului național, dezvoltînd astfel sentimentul unității naționale [82].

În rapoartele lor studenții covurluieni își exprimau amărăciunea față de nivelul de viață extrem de scăzut al țăranilor și totodată impresia deosebită ce le-a trezit-o dorința atît de puternică a unității naționale, manifestată de aceștia. De asemenea, într-un document al mișcării studențești, de la Iași, se arăta: „Fiorii cuprind orice inimă românească, cînd scobori puțin și în mijlocul sătenilor și ți-i dat să vezi sfîșietorul spectacol ce ți-l prezintă starea nenorocitului sătean" [83]. Același document relata că „în sufletele țăranilor trăiește credința în vitejia strămoșească, în idealul strămoșesc al unității naționale, că sînt gata să urmeze pe calea luptei de dezrobire națională a fraților asupriți"... [84].

Sărbătorirea semicentenarului revoluției din Transilvania, a avut loc, la Iași, în ziua de 3 mai 1898, cu aportul hotărîtor al studenților. Procesiunea alcătuită din studenți și membri ai societății „Liga Culturală" (în număr de peste 3.000 persoane), în frunte cu rectorul Universității, prof. N. Culianu, a parcurs principalele străzi ale orașului pînă în fața statuii lui Ștefan cel Mare. Aici au rostit cuvîntări profesorul universitar A. Densușianu, studentul Zăgănescu, delegat al Comitetului Național din București și studenții ieșeni Mihăileanu și Brăescu. Purtînd stindardul galben, dăruit în anul 1892, de fetele române din Sibiu, studenții s-au îndreptat apoi spre „Piața Unirii", unde împreună cu ceilalți participanți la manifestație au jucat Hora Unirii" [85].

În seara aceleiași zile s-a ținut o întrunire festivă în sala vechii Universități unde au luat cuvîntul istoricul Al. Xenopol, profesorii universitari Gr. C. Buțureanu și I. Paul. De aici, studenții încolonați au mers la locuința locotenent-colonelului Teișeanu, arestat la domiciliu pentru compunerea unei scenete, care,

[79] „Calendarul pentru toți fiii României", Buc., 1900, p. 99—100.
[80] *Ibidem.*
[81] Biblioteca V. A. Urechia, Galați, Arhiva V. A. Urechia, fond. cit. Mapa X.
[82] „Liga Română", nr. 47 din 29.XI.1898, p. 721—723.
[83] *Ibidem.*
[84] *Ibidem.*
[85] „Calendarul pentru toții fiii României", Ed. Steinberg; Stabilimentul grafic A. Bauer, București, 1900, p. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dezavua politica de asuprire națională din Austro-Ungaria (precum și pentru condamnarea publică de către acest ofițer patriot, în sala teatrului „Sidoli" din localitate, a acestei politici), căruia i-au făcut o caldă manifestare de simpatie [86].

În primăvara și vara anului 1898, în întreaga țară, studenții au participat alături de „Liga Culturală" la aniversarea semicentenarului revoluției din 1848 din Țările Române [87]. Printr-o adresă a „Ligii Culturale" centrale din București, către secțiunile din țară, se făcea cunoscut că s-a primit, cu toată solicitudinea „entuziasta propunere a Comitetului Național studențesc din București, de a lucra mînă în mînă cu „Liga", pentru buna reușită a acestei serbări naționale". În continuare, se cerea secțiunilor locale să acorde „tot sprijinul, tinerilor studenți, ce vor fi însărcinați de Comitetul Național cu organizarea acestei serbări" [88].

În ziua de 11 iunie 1898 studenții bucureșteni cărora li s-a alăturat un public foarte numeros au pornit din fața sediului Comitetului Național studențesc într-o impresionantă manifestație pe străzile Capitalei la statuia lui Eliade Rădulescu, unde s-au depus coroane de flori și s-au rostit cuvîntări omgiale [89].

A urmat apoi o întrunire festivă în sala „Dacia" onorată de prezența a patru pompieri veterani, participanți la luptele din 13 septembrie 1848, împotriva trupelor otomane de represiune. A participat, de asemenea, P. Rădulescu, fiul marelui cărturar revoluționar Eliade Rădulescu. De aici asistența încolonată cu fanfare în frunte care intonau „Deșteaptă-te române", a pornit spre Cîmpia Filaret, unde căzuseră eroic, cu 50 de ani în urmă, bravii ostași români din unitatea de pompieri a Bucureștilor în lupta cu cotropitorii turci [90].

În zilele de 21 și 22 noiembrie 1898 au avut loc puternice mitinguri naționale organizate de studenții ieșeni în orașele Botoșani și Dorohoi. Studenții ieșeni au propus în cadrul congresului anual de la Tulcea al studenților din România, un vast program de acțiuni în problema națională, menit să învioreze aportul universitarilor la lupta pentru realizarea idealului național. Propunerile au fost aprobate în unanimitate de către delegați [91].

La sfîrșitul anului 1898, Comitetul studenților din Iași (din care făceau parte numeroși studenți covurlueni) a lansat un manifest către cetățenii Românici, în care, se arăta că „scopul acestuia a fost și este îndrumarea tuturor aspirațiunilor pe singura cale bună și dreaptă care ne poate conduce către idealul național al românilor" [92]. „Să sperăm că nu va trece multă vreme — scriau acești a — și năzuințele idealului nostru național vor fi atinse". Totodată, ei făceau un apel călduros la toți cetățenii țării ca „uitînd certurile politice personale să sprijine lupta pentru înălțarea și întregirea neamului românesc" [93]. „Cu toții să strigăm — arăta apelul studenților — că pămîntul românesc îi al românilor și să nu ne peticim țara" [94].

În ianuarie 1899 studențimea română din țară și străinătate a luat parte la mai multe acțiuni de protest împotriva excluderii din Universitatea de la Oradea a studentului român Lucian Bolcaș, pentru faptul că la Congresul Internațional al studenților, din noiembrie 1898, ținut la Torino, care a pus bazele Federației Internaționale a Studenților „Corda Fratres", în calitatea sa de vicepreședinte al Congresului, a reprezentat atît grupul studenților din România cît și din Transilvania și Bucovina, manifestîndu-și astfel sentimentul unității naționale.

Odată cu L. Bolcaș au mai fost eliminați încă 17 studenți români ai Facultății de Drept, care, s-au solidarizat cu acesta [95]. Studenții din București și

[86] *Ibidem.*
[87] *Ibidem.*
[88] Biblioteca V. A. Urechia, Galați, Arhiva V. A. Urechia, fond. cit. Mapa X.
[89] „Calendarul pentru toți fiii României pe anul 1898", p. 124.
[90] *Ibidem.*
[91] „Liga Română", an. I, nr. 47 din 29 noiembrie 1898, p. 721—723.
[92] Biblioteca V. A. Urechia, Galați, Arhiva V. A. Urechia, fond. cit., Mapa X.
[93] *Ibidem.*
[94] *Ibidem.*
[95] „Liga Română", nr. 3 din 17 ianuarie 1898, p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iași au trimis pe adresa lui Lucian Bolcaș și a colegilor săi telegrame și moțiuni prin care-și exprimau deplina solidaritate cu cauza acestora, care, era cauza întregii noastre națiuni. În telegrama studenților din Iași se arăta : „Studenții de la Universitatea din Iași, făcîndu-se interpreții întregii suflări românești din a doua capitală a României, trimit ție și celorlalți colegi români victime ale nedreptății, o încurajare frățească pentru sinceritatea și energia cu care duceți lupta“ [96]... Telegrama se încheia prin următoarele cuvinte care exprimau credința nestrămutată a tineretului în idealul unității naționale : „Înainte la biruință, căci nu va fi mult pînă ce drapelul românesc va fîlfîi mîndru și liber pe falnicul Carpat“ [97].

La rîndul lor, studenții români din München i-au adresat lui Lucian Bolcaș următoarea scrisoare : „Arbitrara ordinațiune ministerială care exclude pe bravul nostru frate Bolcaș de la toate școlile Ungariei, e una din cele mai nepomenite volnicii, asupra drepturilor noastre. Această călcare de lege nu mai are obișnuitul caracter politic al atîtor acte șoviniste de pînă acum. Tu, care ai dus o solidară acțiune națională, pășește și mai departe, tot atît de brav, pe calea apucată, lupta noastră e dreaptă și sfîntă și trebuie să ducă la izbîndă. Iar față de acel edict... nedrept, ridicăm categoric vocile noastre, și-l expunem întregii lumi culte“ [98].

Un protest energic în contra excluderii lui L. Bolcaș din Universitatea orădeană au trimis și studenții români din Belgia. După ce condamnau vehement măsura arbitrară, ei arătau : „trimitem studentului român L. Bolcaș, salutul nostru frățesc îndemnîndu-l să reziste în ideia și sentimentele sale... [99].

Comitetul Național studențesc din București a organizat la 17 ianuarie 1899 o mare întrunire de protest în sala „Dacia“ pentru a-și manifesta indignarea față de măsura adoptată în cazul studentului Bolcaș și a colegilor săi, și a exprima solidaritatea sa în lupta „pentru realizarea aspirațiilor naționale“ [100]. Adunarea a fost condusă de V. Demetrescu-Brăila, președintele Comitetului Național studențesc, care, după explicarea scopului acesteia dă citire mai multor telegrame de adeziune între care și din partea societății „Carpați“, pioniera mișcării din România pentru desăvîrșirea unificării statului național. Au luat cuvîntul pentru a-și exprima solidaritatea cu cauza studenților orădeni, studentul P. Mușoiu, militantul socialist de mai tîrziu și C. Solomonescu. Aceștia, împreună cu avocatul V. Cancicov au făcut un călduros apel la conștiința tuturor românilor...“ de a se grupa în jurul „Ligii Culturale“, „instituțiune anume formată spre a veni în sprijinul fraților asupriți de peste munți, care în zilele grele își îndreaptă toată nădejdea lor către țară“ [101]. În discursul său, studentul Ioan Gr. Vulturescu din Comitetul Național, arăta : „ori cît de amicale ar fi legăturile dintre guvernul nostru și împărăția vecină, (Austro-Ungaria, n.a.) ori cît de călduroase ar fi vizitele ce se schimbă între curtea de la Viena și cea de la București, alături de curentul oficial, este un altul, pornit din inima românului, rezultat al aspirațiilor noastre seculare“ [102]. „Să nu uităm — arăta I. Gr. Vulturescu — că România de astăzi ... este numai o parte din marele tot ce va forma odată neamul nostru“ [103], referindu-se la caracterul iminent al desăvîrșirii unității naționale.

După adunare, asistența se încolonează și se îndreaptă spre locuința patriotului Sava Șomănescu care, mișcat de voința și tăria de caracter a lui L. Bolcaș, și-a asumat răspunderea de a-l ajuta să-și continue studiile la Viena, „de unde, mai tîrziu, întorcîndu-se îmbogățit cu cunoștințe“, să fie unul din stîlpii luptei de eliberare națională a românilor de peste munți [104].

---

[96] *Ibidem.*
[97] *Ibidem.*
[98] *Ibidem.*
[99] *Ibidem*, an. IV, nr. 6 din februarie 1899, p. 95.
[100] *Ibidem*, nr. 4 din 24 ianuarie 1899, p. 57.
[101] *Ibidem.*
[102] *Ibidem*, cf. și „Liga Română“, an. IV, nr. 6 din februarie 1899, p. 58.
[103] *Ibidem.*
[104] *Ibidem*, din 24 ianuarie 1899, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sosirea la București în ziua de 15 februarie 1899 a studentului Lucian Bolcaș a prilejuit noi manifestații de simpatie și solidaritate națională cu cauza românilor de peste Carpați [105]. Încă de la sosirea, în Gara de Nord, studenții l-au întîmpinat cu entuziasm, conducîndu-l încolonați, și intonînd cîntece patriotice, pînă în centrul orașului. A doua zi a fost convocată de către „Asociația generală a studenților" o mare întrunire publică la care a luat cuvîntul L. Bolcaș și reprezentanții Comitetului Național studențesc care au dezavuat politica de discriminare națională din Austro-Ungaria. A urmat o impresionantă manifestație la locuința lui Sava Șomănescu și apoi la statuia lui M. Viteazul [106].

În septembrie 1899 s-a ținut la Rîmnicu Vîlcea congresul anual al studenților din România la care au participat, ca de fiecare dată, și reprezentanți ai studenților din Bucovina și Transilvania [107]. La plecare, studenții bucovineni printr-o scrisoare își exprimă gratitudinea pentru faptul că „în mijlocul studenților din țară, ei găseau dragostea frățească și inteligența care-i dinamizează în lupta națională" [108]. „Ducem cu noi — arătau studenții bucovineni — mîngîierea că întreaga masă studențească era demnă și arăta interes pentru sfînta chestiune națională" [109].

Legăturile studenților din vechea Românie erau la fel de trainice și cu conducătorii Partidului Național Român din Transilvania, cărora, le trimitea încurajări și le cerea informații despre evoluția luptei de eliberare națională. La o scrisoare a Comitetului studențesc din Iași, din 3 iulie 1899, dr. I. Rațiu, președintele P.N.R., răspundea următoarele în noiembrie 1899: „Vă asigur că mi-am dat toată silința de a aduna toate elementele bune sub stindardul național și vom continua lupta legală pînă la deplina izbîndă. Sînt al dvs. stimate, dr. Rațiu" [110].

În luna decembrie 1899 studențimea din țară și de peste hotare și-a ridicat cu hotărîre glasul împotriva măsurilor de represiune din Transilvania adoptate față de un grup de patrioți care-și propusese ridicarea unui monument în memoria lui Avram Iancu. După confiscarea fondurilor, împotriva acestora s-a deschis, un proces la Alba-Iulia. Indignați, studenții din București au întocmit un protest, publicat de toate ziarele de peste munți și din țară. În numele tinerimii universitare din București semnau: Septimiu Mureșanu, nepotul patriotului ardelean Andrei Mureșanu și Mihail I. Chirițescu" [111].

Răspunzînd chemărilor „Ligii Culturale" și Comitetului Național, studențimea din România a luat parte la mai multe manifestații de protest organizate în București, Iași, în alte localități, prin care a condamnat sentința în procesul monumentului Avram Iancu. La rîndul lor studenții români din Paris, München, Viena, Graz, Cluj etc. au întocmit memorii de condamnare a procesului, pe care le-au dat publicității.

Criticînd măsura statului monarhist austro-ungar, protestul studenților români din Viena prevestea „prăbușirea acestui conglomerat național a cărui existență nu este cu nimic justificată" [112] și făcea apel la fruntașii mișcării naționale ca „să adune subscrierile întregii națiuni și să meargă să caute dreptate pentru românii implicați în proces" [113]. La rîndul lor, studenții români din Graz condamnau ponegrirea memoriei lui Avram Iancu în timpul procesului, arătînd că

[105] *Ibidem*, nr. 8 din 21 februarie 1899, p. 124.
[106] *Ibidem*, p. 125.
[107] În timpul lucrărilor, s-au produs divergențe între diferite grupuri ale studenților din țară, care se aflau sub influența unora sau altora dintre partidele politice. Revista „Liga Română" în articolul intitulat: „O amară decepție", a luat atitudine împotriva acestor manifestări reprobabile.
[108] „Liga Română", nr. 36 din 12 septembrie 1899, p. 493.
[109] *Ibidem.*
[110] *Ibidem*, nr. 44 din 7 noiembrie 1899, p. 632.
[111] *Ibidem*, nr. 49 din 12 decembrie 1899, p. 701.
[112] *Ibidem.*
[113] *Ibidem*, nr. 49 din 12 decembrie 1899.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„acest bărbat însufleţit de idealul secolului, a luptat pentru întruparea aspiraţiilor legitime ale poporului nostru“ [114].

Aspectele analizate pun în evidenţă aportul remarcabil al studenţilor români la lupta poporului nostru, de pe ambele versante ale Carpaţilor, pentru unirea Transilvaniei cu România. Ele demonstrează rolul proeminent jucat de tineretul universitar în ansamblul acţiunilor întreprinse de poporul român, de toate clasele şi grupările social-politice, în a doua jumătate a veacului trecut, pentru realizarea idealului naţional de unire a Transilvaniei şi Bucovinei cu Ţara. Acţionînd prin cele mai variate forme de luptă, studenţii şi-au adus o contribuţie substanţială la formarea şi dezvoltarea conştiinţei naţionale, la mobilizarea opiniei publice europene în sprijinul cauzei noastre naţionale, legitime, şi îndeosebi a maselor populare româneşti din toate provinciile istorice, forţa decisivă, hotărîtoare, în desăvîrşirea unificării statului naţional român.

LA LUTTE DES ÉTUDIANTS ROUMAINS POUR L'UNION DE LA TRANSYLVANIE À LA ROUMANIE (1890—1900)

RÉSUMÉ

L'auteur a déjà publié plusieurs études consacrées au rôle des sociétés culturelles et patriotiques dans la lutte menée par les Roumains des deux versants des Carpathes pour l'union de la Transylvanie à l'Etat roumain.

L'étude publiée dans le présent Annuaire est fondée sur de nombreaux documents conservés aux Archives Nationales de Bucarest, à la section des manuscrits de l'Académie de la Republique Socialiste de Roumanie et à la Bibliothèque V. A. Urechia de Galatz. Elle est basée aussi sur les informations recueillies dans les journaux de l'époque et dans les livres et articles qui ont paru depuis 1890.

Font l'objet d'un examen approfondi la contribution des étudiants à la formation et au développement de la conscience nationale des Roumains habitant les provinces historiques, ainsi que l'action qu'ils entreprirent, en Roumanie et au delà de ses frontières, pour réaliser l'unité nationale du peuple roumain.

L'auteur souligne que l'Association des étudiants roumains s'est tenue à l'écart des luttes des partis politiques de Roumanie et qu'elle a collaboré activement avec la Ligue pour l'unité culturelle des Roumains, ligue créée en dehors des partis et qui a assumé le rôle de diriger la campagne entreprise pour réaliser l'union de tous les Roumains en un seul Etat. Cette collaboration était nécessaire, parce qu'au premier rang de la Ligue culturelle étaient des professeurs aux Universités et parce que les deux associations poursuivaient le même but.

Est mise en évidence la contribution des étudiants roumains pour mieux faire connaître, dans les larges masses de la population, le passé hitorique du peuple roumain, son origine daco-romaine, la latinité de son langage, les luttes et les sacrifices pour la défense de la nation et pour son indépendance. Dans ce but, les étudiants ont organisé des conférences, ils ont publié des articles dans les journaux, ils ont fêté l'anniversaire d'événements historiques, ils ont distribué des livres d'histoire, ils ont noué, sous différentes formes, des relations amicales avec les étudiants roumains de Transylvanie et de Bucovine qui ont été invités à participer à leurs congrès annuels et à diverses manifestations culturelles.

Est amplement exposée l'action des étudiants roumains au cours des principales luttes pour l'unité nationale. Notamment, en 1891, lorsque les étudiants de Bucarest ont adressé à l'opinion publique européenne le célèbre „mémoire“, dans lequel ils dénonçaient l'oppression à laquelles les Roumains de Transylvanie étaient soumis par la monarchie des Habsbourg. En 1892, lorsque les déléqués des Roumains de Transylvanie ont présenté à l'empereur Fraçois-Joseph un

[114] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mémorandum, dans lequel ils faisaient connaître les abus qu'ils subissaient de la part de l'administration impériale, les étudiants roumains ont largement répandu ce mémorandum dans la plupart des Etats européens et ont organisé de grandes manifestations dans les principales villes de Roumanie et même devant l'hôtel de la légation d'Autriche-Hongrie à Bucarest. Au cours de l'année 1892, les étudiants de Roumanie se sont déclarés solidaires avec les étudiants roumains des provinces sous la domination hongroise qui avaient formulé leurs revendications. En 1894, lorsjue les tribunaux hongrois ont condamné les auteurs du mémorandum présenté, deux ans aupravant, à François-Joseph, la lutte des étudiants roumains a pris une ampleur exceptionnelle. Ils ont organisé des meetings, ils ont protesté auprés des gouvernements et des parlements des Etats européens contre l'injustice qui avait été commise par ces condamnations. Ils ont demandé aux associations d'étudiants des autres Etats de se solidariser avec eux et d'accorder leur soutien aux auteurs du mémorandum, car les réclamations de ceux-ci étaient bien fondées.

Dans les années suivantes, c'est-à-dire de 1894 à 1900, les étudiants roumains ont continué la lutte pour l'unité nationale. Au cours de cette période, ils se sont déclarés solidaires de Lucien Bolcaș et des dix-sept étudiants roumains qui avaient été exclus des universités hongroises. Ils ont aussi assumé la défense des intellectuels roumains de Trasylvanie auxquels un procès avait été intenté pour avoir pris l'initiative d'ériger un monument à la mémoire d'Avram Iancu, considéré comme le symbole de la lutte pour la liberté et l'unité nationale des Roumains de Transylvanie.

Les étudiants roumains ont ainsi activement participé à la campagne pour la complète unification de l'Etat national roumain. A ce résultat ont contribué toutes les classes et toutes les catégories sociales. L'acte historique de I-er décembre 1918, lorsque la Transylvanie s'est définitivement unie à la Roumanie, a été l'oeuvre de tout le peuple roumain. Ce fut le couronnement de ses luttes et de ses sacrifices séculaires.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RĂZBOAIELE BALCANICE ȘI PROBLEMA AGRARĂ ÎN ROMÂNIA

DE

ECATERINA NEGRUȚI

Problema agrară în România în împrejurările create de războaiele balcanice nu a făcut pînă în prezent obiectul unui studiu special. În diverse lucrări s-a arătat importanța acestor evenimente pentru evoluția chestiunii agrare în România, dar nu s-au cercetat în toată complexitatea lor condițiile care au determinat schimbările produse, atunci, în abordarea problemei agrare de către cercurile conducătoare.

În istoriografia din ultimele decenii s-a admis, în general, că în urma războaielor balcanice problema agrară din România a intrat într-o fază nouă [1]. Această opinie a fost determinată de faptul că la scurt interval după încheierea păcii de la București în programul unuia din principalele partide de guvernămînt, Partidul național liberal, a fost înscrisă exproprierea marii proprietăți. Programul agrar adoptat de Partidul național liberal a impus și celorlalte partide politice, existente atunci, să adopte o atitudine mai înaintată în ceea ce privește problema agrară.

S-a admis că un rol important în această direcție l-a avut agravarea mișcărilor țărănești în urma abuzurilor practicate de administrație cu ocazia rechizițiilor, prestațiilor etc., ca și acțiunea celor văzute în Bulgaria asupra spiritelor țăranilor mobilizați [2].

Este incontestabil că evenimentele din Balcani au influențat evoluția problemei agrare în România și că, în acea perioadă, frămîntările țărănești au crescut în intensitate.

Cercetînd însă cu atenție situația problemei agrare în România, înainte de izbucnirea primului război balcanic ca și evenimentele ulterioare, observăm că înlănțuirea firească a evenimentelor ducea la rezolvarea chestiunii agrare numai în sensul unei reforme mai radicale. Indiferent de evenimentele balcanice, problema agrară în România ajunsese într-un stadiu atît de acut încît rezolvarea ei era o necesitate care se impunea cu precădere. Aceasta apare evident din studierea cu atenție a problemei agrare în conjunctura evenimentelor politice de la începutul deceniului al doilea al secolului nostru.

Cauzele care antrenaseră declanșarea marii răscoale țărănești din 1907, provocată, mai ales, de lipsa de pămînt și de condițiile grele ale învoielilor agricole, continua să îngrijoreze cercurile conducătoare ale României de atunci.

Într-o statistică oficială din 1913 se observă că 42% din agricultori posedau sub 2 ha. (476 493 capi de familie), iar 39% între 2 și 5 ha. (441 479 capi de familie) ceea ce înseamnă că 81% din populația agricolă proprietară la țară poseda

[1] *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*, București, Ed. Politică, 1967, p. 151—156 ; 162—164.

[2] *Ibidem*, p. 151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai puțin de 5 ha[3]. Această suprafață, în condițiile în care se practica atunci agricultura, era cu totul insuficientă pentru întreținerea unei familii. În unele județe ale țării, precum Brăila, Tulcea, Constanța, Putna, Tutova, Tecuci, Ialomița, Ilfov, și Prahova[4], aproape jumătate din numărul capilor de familie era total lipsită de pământ.

Această situație, la care se adăugau și abuzurile proprietarilor și arendașilor, lipsa de drepturi politice elementare, corupția aparatului administrativ etc., contribuia la menținerea unei adevărate robii pentru circa 6 milioane de locuitori în profitul a cîteva mii de mari proprietari.

Legiuirile agrare introduse de liberali în urma răscoalei din 1907, s-au dovedit ineficace pentru asigurarea dezvoltării normale a agriculturii și echilibrarea raporturilor dintre marii proprietari și țărani. Așa cum remarca C. Dobrogeanu Gherea, în 1910, aceste legiuiri au dat „în mod direct o puternică lovitură regimului, prin faptul că arată clar ca lumina zilei că nimic nu e de făcut pe baza regimului agrar existent"[5], regim pe care el îl denumea neciobag.

Însuși șeful Partidului liberal motiva retragerea partidului de la conducere, la sfîrșitul anului 1910 ca fiind impusă de necesitatea alcătuirii unui alt program[6]. Această revizuire a programului agrar era determinată, în primul rînd, de nereușita evidentă a legiuirilor aplicate după 1907, în al doilea rînd, de agravarea tulburărilor din lumea satelor și, în sfîrșit, de răspîndirea unui curent general de opinie în favoarea unor reforme mai largi pentru masele de țărani.

Creșterea numerică a proletariatului industrial, a micii burghezii și a intelectualității a contribuit la dezvoltarea forței democraților și la scăderea curentului conservator agrarian. Apăruse acum o generație de intelectuali influențată îndeaproape de ideile socialiste, în timp ce o tinerime „generoasă" pătrunsese în rîndurile Partidului liberal.

Literatura agrară de esență burghezo-democratică și liberală din această perioadă, cu toate deosebirile existente, reunea ideile de adaptare a agriculturii la nevoile timpului și necesitatea ridicării politice și materiale a țărănimii.

În anul 1910 apăruseră două partide noi ; Partidul Social-Democrat Român, reorganizat prin transformarea Uniunii Socialiste în partid, în ianuarie 1910, și Partidul Naționalist-Democrat, condus de N. Iorga. Ambele partide aveau înscrise în program introducerea votului universal, iar Partidul Social Democrat mergea mai departe ca celelalte partide în ceea ce privește problema agrară, militînd pentru o „răscumpărare" a marii proprietăți, e drept parțială, dar avînd caracterul silit al exproprierii în favoarea țărănimii. Casa regală nu era nici ea străină de acest curent general de opinie. La sfîrșitul anului 1910 însuși regele, referindu-se la reforma electorală, ar fi declarat că „va fi nevoie să ne gîndim într-un viitor și la aceasta"[7].

În fața acestei situații Partidul liberal nu se mai putea menține la programul din 1907, cu atît mai mult cu cît foștii socialiști, intrați în Partidul liberal, se arătau hotărîți de a împinge conducerea partidului la reforme mult mai largi[8]. Este cert că opinia majoritară a partidului a determinat introducerea în

[3] *Agricultorii și repartizarea pămîntului cultivat în 1913*, București 1915, p. 16. Vezi și G. D. Creangă, *Proprietatea rurară în noul și vechiul teritoriu*, în „Democrația", Revista cercului de studii al Partidului național liberal, an. I, nr. 14 din 15 octombrie 1913, p. 542.

[4] *Agricultorii și repartizarea pămîntului cultivat în 1913*, p. 10—11.

[5] C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, București, 1910, p. 363 ; vezi și 365—366.

[6] „Mișcarea", Iași, an. III, nr. 26 din 4 februarie 1911, p. 1. Vezi și „Viitorul" București, 26 ianuarie 1911, p. 1.

[7] Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. I, (1897—1915), București 1927, p. 80.

[8] Se afirma, de pildă, în presa de opoziție că în problema electorală foștii socialiști „au luat pasul înainte" la conducerea partidului și că vechile cadre nu au nici o influență. Desigur, se exagera, afirmîndu-se chiar că se va alcătui un minister liberal compus din foștii socialiști și persoane cu vederi socialiste ca, de exemplu, Al. Radovici, V. G. Morțun, C. Banu, I. G. Duca, C. Stere etc. („Seara", București, an II, 31 octombrie 1911, p. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

program a reformei electorale, vechile cadre ale partidului moderînd-o însă sub forma colegiului unic [9].

În împrejurările de atunci adoptarea în programul unui partid de guvernămînt a ideii reformei electorale avea un rol deosebit de important pentru rezolvarea, într-un sens mult mai înaintat, a problemei agrare. Aceasta nu numai datorită faptului că acordarea de drepturi electorale ţărănimii ar fi permis promovarea revendicărilor ei în corpurile legiuitoare ale ţării, dar o reformă electorală impunea revizuirea Constituţiei. Or, acest lucru nu se făcea în fiecare an, ci în perioade de timp relativ îndelungate. Este puţin probabil ca o Adunare Constituantă alcătuită cu scopul de a revizui Constituţia să fi făcut abstracţie de curentul general de opinie de atunci şi să fi trecut peste art. 19 al Constituţiei, care limita exproprierea numai la cele trei cazuri de utilitate publică (comunicaţii, salubritate publică şi necesităţi militare). Cu atît mai mult, cu cît invocarea acestui articol de către marii proprietari a împiedicat aplicarea legii islazurilor comunale din 23 decembrie 1907 şi a legii vînzării către ţărani a pămînturilor aparţinînd aşezămintelor de utilitate publică din martie 1912, legiuitorii fiind constrînşi să renunţe la caracterul de obligativitate a acestor legi.

Un articol din Constituţie care ridicase atîtea obiecţii în Parlamentul ţării, cu ocazia legiuirilor introduse după 1907 şi care împiedica luarea unor măsuri mai largi în favoarea ţărănimii nu putea fi ignorat de o Adunare Constituantă. Este evident că acest lucru era clar pentru conducătorii politici din România de atunci ; de aceea ei căutau să amîne, pe cît posibil, luarea unei hotărîri definitive în problema electorală, care în mod cert ar fi atras după ea şi pe aceea a exproprierii.

Partidul naţional liberal a introdus în programul său din ianuarie, ideea revizuirii Constituţiei în vederea unei reforme electorale, la care s-a raliat cu anumite rezerve şi Partidul conservator democrat al lui Take Ionescu [10].

Cercul de studii al Partidului naţional liberal, înfiinţat în mai 1911, prevedea în programul său de activitate pe primul an întocmirea a trei lucrări consacrate studierii reformei electorale şi şase lucrări privind chestiunea agrară. Aceste lucrări nu se limitau numai la studierea problemelor, ci trebuiau să propună şi soluţii [11].

Guvernul conservator, condus de P. P. Carp, venit la putere în decembrie 1910, era departe de a admite în programul său ideea reformei electorale, atît de strîns legată de problema exproprierii. Arătîndu-se ostil unor reforme mai largi, ca şi legiuirilor liberale introduse după 1907, el a stîrnit numeroase nemulţumiri care au contribuit la căderea lamentabilă a guvernului la mai puţin de un an şi jumătate de la venirea sa la putere. Îndepărtarea lui P. P. Carp şi formarea, în toamna anului 1912, a unui guvern conservator de coaliţie sub şefia lui Titu Maiorescu, în componenţa căruia intrau şi reprezentanţi ai Partidului conservator democrat în frunte cu Take Ionescu, au asigurat un oarecare echilibru politic între forţele *opoziţioniste din rîndul clasei dominante*.

În acele împrejurări social-politice a izbucnit primul război balcanic.

Problema prestigiului ţării în noua conjunctură politică, asigurarea unei politici ferme şi dominante în Balcani nu erau singurele preocupări ale cercurilor conducătoare din România. Consecinţele economice ale primului război balcanic afectau în mod deosebit pe marii proprietari români.

Una din consecinţele economice imediate ale războiului balcanic a fost stagnarea introducerii în ţară a muncitorilor agricoli bulgari şi sîrbi care erau folosiţi pe marile proprietăţi şi a căror concurenţă forţa pe ţăranii români să accepte învoieli agricole dezavantajoase [12]. Perspectivele pentru viitor de a aduce

[9] „Adevărul", Bucureşti, 21 ianuarie 1911, p. 3.

[10] „L'independence Roumaine", Bucureşti, 22 noiembrie/5 decembrie 1911, p. 1 şi „La Roumanie", Bucureşti, an. XIV, nr. 3761, din 12/25 noiembrie 1911 p. 1.

[11] „Viitorul", 29 mai 1911, p. 1.

[12] Apariţia epidemiei de holeră în Balcani a impus adoptarea, în aprilie 1913, a unor măsuri sanitare care îngreuia şi mai mult pătrunderea lucrătorilor din sudul Dunării („Monitorul Oficial", nr. 24, 3 mai 1913, p. 1005).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acești lucrători străini se reduceau considerabil datorită, pe de o parte, victimelor provocate în mijlocul lor de război, iar, pe de altă parte, extinderii teritoriale a patriei lor, condițiile de lucru oferite în România nefiind la fel de atrăgătoare ca în trecut [13].

O problemă care preocupa îndeaproape pe marii exportatori agricoli de la noi era și aceea a concurenței economice posibile a Bulgariei și Serbiei, ca urmare a obținerii de noi teritorii fertile și bogate și a ieșirii la mările Egee și Adriatică [14]. În sfîrșit, existența în vecinătate a unui stat agrar puternic, cu o țărănime prosperă, însemna nu numai o concurență pentru proprietarii români, dar și un exemplu pentru țăranii noștri. Această situație era de natură să determine pe mulți întrepnzători agricoli să înțeleagă că continuarea exploatării întinselor moșii prin sistemul învoielilor agricole, cu o țărănime lipsită de pămînt suficient și de drepturi cetățenești nu mai era posibilă.

Oamenii politici cu o viziune clară a evenimentelor își dădeau seama că pentru asigurarea prestigiului României în Balcani, ca și eficacitatea unei eventuale confruntări militare, impuneau, cu prioritate, îmbunătățirea situației țărănimii și deci rezolvarea problemei agrare. În ianuarie 1913, Vintilă Brătianu scria că „se impune cît mai repede revizuirea Constituției și un regim de dreptate pentru toți și mai cu seamă pentru cei slabi" [15]. El constata că tocmai evenimentele din Balcani și crizele de stat prin care trecuse România făceau necesare aceste măsuri. În același timp, I. G. Duca, la o conferință în cadrul cercului de studii al Partidului liberal, arăta că atît timp cît „vom avea o țărănime săracă, lipsită de lumină și fără drepturi politice, adică fără legătură de interese și de solidaritate cu clasa ocîrmuitoare nu vom putea avea o politică externă într-adevăr bună" [16]. Prin urmare, după primul război balcanic problema soluționării chestiunii agrare prin expropriere părea de neînlăturat. Ea se impunea marilor proprietari din considerente de ordin economic și politic.

În împrejurările create de primul război balcanic, Titu Maiorescu, ministrul de externe și președintele consiliului de miniștri, a încercat să ajungă la o înțelegere cu liberalii, la o clarificare a poziției lor față de măsurile ce trebuiau luate cu privire la problemele externe și la o eventuală participare la ele. Take Ionescu a înștiințat atunci guvernul că „liberalii nu vor lua parte decît cu condiția de a revizui Constituția pentru a face *o nouă lege rurală*" [17]. Evitarea reformelor nu părea posibilă, decît în cazul unei noi conflagrații balcanice la care ar fi luat parte și România. Participarea la un eventual război ar fi putut servi numai ca pretext pentru amînarea reformelor [18].

Alexandru Marghiloman, fostul ministru de interne în cabinetul P. P. Carp, declara că în ianuarie 1913 regele știa că liberalii intenționau să împingă țara *într-un război tocmai pentru a evita înscrierea imediată în program a reformelor* care se făceau necesare. În fața acestei perspective Al. Marghiloman ar fi declarat lui Titu Maiorescu că preferă unei „convulsii" sociale un „resbel care ne poate da cel puțin o satisfacție națională" [19]. Această relatare a fostului ministru de interne conservator demonstrează că principalele partide politice erau de acord cu participarea României la război și că în împrejurările conflictului balcanic, problema agrară preocupa aceste partide în egală măsură.

---

[13] „Buletinul Uniunii Centrale a Sindicatelor Agricole", București an. I, nr. 28, 24 ianuarie 1913, p. 52.

[14] „Viitorul", București, 4 februarie 1913, p. 2.

[15] Vintilă Brătianu, *Crize de stat 1900—1907—1913*, București, 1913, p. 52.

[16] I. G. Duca, *Situația creată României prin ultimile evenimente din Balcani*, în „Viața Românească", vol. XXVIII, Iași, an. VIII (1913), p. 42—43.

[17] Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 147.

[18] M. Iosa, *Acțiuni țărănești în România în perioada 1907—1917*, în „Studii", an. XV (1962), nr. 4, p. 855.

[19] Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 148

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Numai Partidul Social-Democrat Român s-a opus participării României la războiul balcanic dar, în împrejurările de atunci, el nu şi-a putut impune punctul său de vedere [20].

Participarea României la cel de al doilea război balcanic a însemnat, de fapt, amînarea doar cu cîteva luni a problemei ; în schimb, impunerea ei cu mai multă vigoare de înseşi masele ţărăneşti.

Ţărănimea lipsită de pămînt şi oprimată de moşierime nu era străină de agitaţia care se făcea în jurul problemei agrare şi nici de evenimentele din sudul Dunării. Mulţi dintre săteni se pronunţau împotriva războiului. În februarie 1913, învăţătorul V. Păunescu, din comuna Militari, publica un articol în „Tribuna învăţătorului", în care arăta că la o întrunire cu sătenii din comună, vorbind de o eventuală participare a României la războiul balcanic, un ţăran veteran i-a declarat : „Dacă mi-o lua feciorul în război am să-i spun să nu se supună". Întrebat de ce, a răspuns : „Apoi de, d-le, eu am fost în război la Plevna şi era vorba să ne dea pămînt şi nu ne-a dat. De ce să ne apărăm ţara dacă pe noi nu ne vede nimeni şi nu ne face dreptate" [21]. La o altă întrunire „un învăţător întrebînd pe ţărani ce vor face în caz de război, un sătean i-ar fi răspuns că „pentru ei nu e dreptate şi că de va fi război, vor vedea ce au de făcut" [22]. În revista democrată „Facla" se arăta că redacţia pune la dispoziţia celor interesaţi „zeci de scrisori primite de la *ţărani adevăraţi*" (subl. în text), care se pronunţau contra războiului [23].

Această stare de spirit din rîndul ţărănimii era cunoscută în ţările vecine. Bulgaria era încredinţată că guvernul român va evita războiul de teama unei răscoale generale. Jean Pelissier publica în „La Depêche din Toulouse" o corespondenţă din Bulgaria în care se arăta că „bulgarii se bizuie pe lipsa de pămînt a ţăranului român şi pe nemiloasa lui exploatare de către proprietari, pentru a fi siguri că vor putea pune la cale în România un nou 1907. Comentînd această ştire, Georges Lorand o găsea foarte întemeiată şi spunea că le va fi de ajuns bulgarilor să făgăduiască ţăranilor români pămînturile pe care ei le cultivă, pentru a dezorganiza România şi a aprinde la noi un incendiu grozav" [24]. Revista „Facla" relata că în ziarul bulgar „Vecerna Posta" se afirma că, în cazul unui război cu România, armatele bulgare vor fi victorioase deoarece „ţăranul român e rob şi imediat ce va trece armata bulgară Dunărea nu numai că el nu se va lupta contra noastră, ci va merge cu noi contra boierilor şi exploatatorilor săi" [25].

Se conta atît de mult pe această stare de lucruri de la noi încît, în primăvara anului 1913, agenţi secreţi greci şi bulgari cutreierau satele, mai ales pe cele din jurul Bucureştilor, cu intenţia de a răspîndi „sămînţa revoltei printre săteni, procurîndu-le broşuri incendiare şi îndemnîndu-i la agitaţiuni" [26]. Ministerul de război nu era străin de aceste acţiuni. În 13 iulie 1913 prefectura poliţiei Iaşi avea „informaţii că au sosit în ţară emisari bulgari spre a angaja bulgari, supuşi români să cutreiere ţara îndemnînd la răscoală" [27]. După încheierea păcii de la Bucureşti, agenţi străini neidentificaţi încercau să atragă cu bani persoanele care aveau legături mai dese cu satele ca, de exemplu, controlori ai băncilor

[20] Vezi N. Copoiu, *Poziţia clasei muncitoare din România faţă de războaiele balcanice*, în „Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lîngă C. C. al P.C.R.", Bucureşti, an. II (1956), nr. 2, p. 60—64 şi E. Bîldescu, *Din istoria legăturilor revoluţionare româno-bulgare*, Bucureşti, 1960, p. 101—107.

[21] „Tribuna învăţătorilor" (organ al asociaţiei generale a învăţătorilor şi învăţătoarelor din România), com. Militari, jud Ilfov, an VII, nr. 143, 5 februarie 1913, p. 1.

[22] „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", nr. 24, 12 februarie 1913, p. 196.

[23] „Facla", an. IV, nr. 7, 16 februarie 1913, p. 134.

[24] I. Robu, *Adevăratul război*, în „Facla", an. IV, nr. 2, 12 ianuarie 1913, p. 27.

[25] *Ibidem*.

[26] *Dezbaterile Senatului*, nr. 52 din 5 aprilie 1913, p. 797.

[27] Arh. St. Iaşi, Chestura Poliţiei, dos. 6 din 1913, f. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

populare, inspectori agricoli etc., în vederea organizării unei revoluții la sate în cazul unei noi mobilizări [28].

Este evident că bulgarii declanșînd cel de al doilea război balcanic s-au bizuit atît pe asigurările Austriei de neintervenție a României [29], cît și pe rezistența țărănimii române în eventualitatea unei mobilizări. Ultimul a fost, de altfel, unul din motivele care au determinat guvernul bulgar să nu concentreze forțe armate mai mari în vecinătatea Dunării sau în nordul munților Balcani. Calculele acestea, deși plecau de la o realitate obiectivă, s-au dovedit greșite.

Mobilizarea armatei române, decretată la 22 iunie 1913, s-a făcut cu o repeziciune uimitoare. În cîteva zile s-au mobilizat peste 500 000 de oameni, la începutul lunii iulie armatele au trecut Dunărea și, spre surprinderea generală, în două săptămîni de marș au traversat Balcanii, oprindu-se la o distanță de mai puțin de o zi de marș de Sofia.

Țăranul român a răspuns apelului de mobilizare, deși neîncrederea și revolta mocneau în sufletul lui. N. Iorga relatează că în timpul campaniei, stînd de vorbă cu rezerviștii din compania sa a constatat la unii „lucirea de tristă neîncredere a celor ce s-au prins în luptă cu viața și au căpătat multe răni de la dînsa". Deși acțiunea militară în Bulgaria este descrisă de el în culorile cele mai favorabile, totuși, marele istoric notează că unul dintre acești rezerviști i-a spus că a fost „ținut mai bine decît dînșii și că de aceea nu-i pot iubi, nu li pot da sfaturi și nu-i pot ajuta". „Ceilalți recunosc că tot răul sau măcar o foarte largă parte dintr-însul li vine din aceea că nu-și îndeplinesc în conștiință datoria de alegători, de cetățeni, că nu-și trimet în sfatul țării lor oamenii lor. Nu se plîng de muncă : am munci bucuroși și mai mult dacă am ști că muncim pe locul nostru" [30].

Această stare de spirit a țăranilor mobilizați este confirmată și de alte relatări ale timpului. Prof. dr. Gerota, descriind mizeria cărăușilor trimiși pe front de divizii, batalioane etc. pentru transporturi, arată că pe *„figura acestor țărani, nu se citea decît suferință și resignare !"* [31] (subl. în text).

Este sigur că țăranii fiind, în parte, la curent cu discuțiile care se duceau în jurul reformei electorale și a revizuirii Constituției, erau încredințați că, în urma campaniei, cu altă forță își vor putea impune drepturile. La aceasta a contribuit desigur și propaganda făcută în acest sens printre țărani.

Au fost proprietari care de la începutul anului 1913 promiteau să împroprietărească pe moșiile lor pe soldații răniți sau familiile celor decedați. De exemplu, M. Cerchez, proprietarul moșiei Gărboavna-Mărcești (Bacău) promitea, în martie 1913, să împroprietărească cu cîte două hectare de pămînt arabil pe țăranii de pe moșia sa care s-ar fi întors răniți din război [32]. Deputatul C. Dobrescu arăta în Parlamentul țării că „înainte de a pleca pe front, pe peronul unei gări cîțiva țărani își afirmau hotărîrea de a dobîndi pămînt". „Mergem noi acum la război, dar cînd vom veni înapoi nu dăm armele dacă nu ni se dă pămînt" [33].

Între țăranii din diferite colțuri ale țării mizeriile îndurate în comun în timpul campaniei, datorate în cea mai mare parte gravelor neglijențe și abuzuri ale intendenței și serviciului sanitar, aveau să sudeze legături trainice între ei. Discuțiile asupra stărilor din țară, la care participau de multe ori și ofițerii re-

---

[28] Vezi cazul Radu Drăgulinescu și voiajorul comercial Kaufman în Arh. St. București, Direcțiunea poliției și siguranței generale, dos. 105 din 1914, f. 1.

[29] Vezi *Documents diplomatiques. Les événements de la péninsule Balkanique. L'action de la Roumanie, sept. 1912, aout 1913*, București, 1913, nr. 172, p. 145 ; vezi și René Pinon, *L'Autrice et la guerre balkanique*, în „Revue de deux mondes", tom. III, cartea a 3-a, Paris, 1 febr. 1913, p. 581—582.

[30] N. Iorga, *Acțiunea militară a României în Bulgaria cu ostașii noștri*, Vălenii de Munte, 1913, p. 137.

[31] Prof. dr. Gerota, *Impresiuni și aprecieri din timpul acțiunei militare în Bulgaria (22 iunie — 20 august 1913)*, București, 1913, p. 12.

[32] „Monitorul Oficial", nr. 269, 5 martie 1913, p. 12.530.

[33] Vezi M. Iosa, *Acțiuni țărănești în România în perioada 1907—1917*, în „Studii", an. XV (1962), nr. 4, p. 855.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zerviști, mulți intelectuali, ca și cele văzute în sudul Dunării și, mai ales, traiul țăranului bulgar aveau să aibă o puternică înrîurire asupra soldaților români.

În timp ce cea mai mare parte a țărănimii române se afla concentrată în sudul Dunării, în țară continua aceeași stare de lucruri, agravată acum de abuzurile practicate de organele administrative cu ocazia rechizițiilor și de goana proprietarilor și arendașilor pentru găsirea de brațe de lucru.

În împrejurările de atunci, cea mai mare parte a marilor proprietari și arendași s-au dovedit lipsiți de simțul realității, urmărind numai interesele personale. Preocuparea lor principală era evitarea oricăror pagube materiale și asigurarea recoltelor. În ziua decretării mobilizării, oficiosul Partidului liberal liniștea pe arendași și proprietari, asigurîndu-i că nu vor fi mobilizați decît 30% din lucrători, că brațele bărbaților rămași, a femeilor și a copiilor vor fi suficiente să asigure strîngerea recoltei și înmagazinarea ei [34]. Pentru marii proprietari războiul cu uriașele lui jertfe omenești nu însemna decît creșterea prețului muncii [35]. Atît de departe au mers cu egoismul lor, încît, în acele împrejurări, sindicatul marilor proprietari găsea momentul potrivit să ceară modificarea legii învoielilor agricole în avantajul lor și anume: 1) ridicarea oricăror obstacole în introducerea muncitorilor străini, adică tocmai a acelor piedici pe care legea le punea pentru a asigura de lucru cu prioritate țăranilor români și 2) prevederea în lege a unor sancțiuni mai aspre pentru nerespectarea învoielilor din partea muncitorilor angajați [36].

Astfel de opinii pe care proprietarii și arendașii le afișau în întruniri și în presă erau de natură să sporească încordarea la sate, să mărească nemulțumirile.

În acele împrejurări, guvernul conservator nu a luat măsurile care se impuneau pentru sprijinirea familiilor celor mobilizați. În problema asigurării muncii în vederea strîngerii recoltei s-a arătat dezorientat, venind uneori cu dispoziții contradictorii. La 22 iunie prin circulara nr. 40 081 Ministerul de Interne cerea prefecților să dispună ca bărbații nemobilizați, femeile și copiii să fie îndatoriți să execute lucrările agricole atît pe proprietățile boierești, cît și pe țarinile celor mobilizați [37].

Avînd în vedere, în special, interesele marilor proprietari, la 23 iunie o altă circulară telefonică ordona să nu se pună nici o piedică, de către autoritățile comunale, ca femeile, copiii și bărbații nemobilizați, după ce și-au lucrat propriile ogoare, să plece din comună la muncă pe alte moșii [38]. Această circulară era însă în dezavantajul țăranilor mobilizați, ogoarele lor ne avînd cine să le lucreze, țăranii rămași la vetre fiind atrași de samsarii trimiși de întreprinzătorii agricoli din alte regiuni. La protestele familiilor celor mobilizați, Ministerul de Interne a revenit asupra dispoziției anterioare, ordonînd să se dea preferință ogoarelor celor mobilizați din satele respective, înainte de a se face angajamente în alte comune [39].

Conducerea nu a luat nici o măsură efectivă privind executarea învoielilor agricole de către țăranii mobilizați. Învoielile agricole nefiind desființate, obligațiile contractate de țărani continuau să apese asupra familiilor lor.

La 4 iulie 1913, senatorul liberal Al. Gussi, într-o discuție în Senat, arăta că, practic, țărănimii nu i s-a adus nici o ușurare Îngrijorat mai mult de situația proprietarilor, el întreba cum se va mai aplica legea tocmelilor agricole, dacă soțiile și copiii vor trebui să muncească numai pentru nevoilor lor. Ministrul

[34] „Viitorul", București, 22 iunie 1912, p. 2.

[35] N. Iorga declara că a auzit, în acele împrejurări, un mare proprietar spunînd: „»ce mare nenorocire cu războiul, mor o mulțime de țărani și se scumpește prețul muncii» În felul acesta se exprimau sentimentele de patriotism ale unui mare stăpînitor de pogoane și de oameni. Și o spunea fără sfială, înaintea oricăruia". („Dezbaterile Adunării Deputaților", 4 martie 1914, p. 121—122).

[36] „Buletinul Uniunii Centrale a Sindicatelor Agricole", București, an. I, nr. 28, din 24 ianuarie 1913, p. 52.

[37] „Monitorul Oficial", nr. 66, 25 iunie 1913, p. 2 982.

[38] Arh. St. București, Consiliul Superior al Agriculturii, dosar 78/1913, f. 6.

[39] *Ibidem*, f. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

agriculturii, C. C. Arion, a răspuns evaziv, referindu-se la patriotismul proprietarilor și arendașilor care nu vor cere executarea muncilor agricole de la cei plecați [40]. Cum proprietarii și arendașii nu dovedeau solicitudinea și patriotismul de care vorbea ministrul, s-a dispus, prin Consiliul Superior al Agriculturii, evitarea aplicării articolelor 92 și 93 din legea învoielilor agricole, care prevedeau sancțiunile în cazurile de nerespectare a legii [41].

Starea de nemulțumire la sate a fost agravată și de abuzurile comise de organele administrative cu ocazia rechizițiilor. Un martor ocular relata că a văzut „cele mai revoltătoare deposedări arbitrare și ilegale, făcute sub numele de rechiziție. Am văzut familii de la care au plecat fiii la luptă și li s-au luat și ultimul bou și cal, rămînd acasă femeia și copii<i>. Am văzut cai și căruțe scutite la acei ce mituiau, la alții evaluări ridicole. Toți caii și căruțele au fost nemarcate, așa că la întoarcere iar mituială și abuz, cel mai timid rămîind totdeauna în pagubă. *S-a luat de către jandarmi de la femeile țăranilor cîte 10—20 lei sub numele de taxă de război*" [42]. (Subl. în text). Abuzuri de tot felul au fost reclamate de țăranii din județele Ialomița [43], Argeș [44], Rîmnicul Sărat [45]. De exemplu, în județul Bacău s-au rechiziționat pînă și puii de găină și scoarțele locuitorilor [46].

Referindu-se la aceste abuzuri dr. Gerota declara revoltat: *„Șefii de guverne, miniștrii și deputații, travestiți-vă și coborîți-vă în mijlocul masei poporului, pe care-l înșelați cu discursurile voastre mincinoase; vedeți ignoranța și neștiința lui de carte, vedeți abuzurile și apucăturile subalternilor și protejaților voștri politici și mulțumiți lui Dumnezeu că răbdarea Românului e mare! Dar dacă nu va plăti pielea voastră, apoi desigur vor plăti copiii voștri, efectul ignoranței și nedreptății în care ați ținut cele 6 milioane de fii ai țării pe care i-ați speculat*" [47] (subl. în text).

Abuzurile, la care s-a adăugat starea de confuzie și de incertitudine, au provocat numeroase nemulțumiri și proteste [48]. În unele sate locuitorii s-au opus numirii unor funcționari comunali cunoscuți pentru abuzurile săvîrșite [49], iar în altele, autoritățile locale, datorită opoziției țărănimii, nu au putut executa rechizițiile prevăzute. În curs de 5 luni (iulie, august, septembrie, octombrie și noiembrie 1913) au fost destituiți din slujbă 17 primari pentru motivul că nu au fost în stare să-și de-a concursul la mobilizare și rechiziții [50].

Evident că agravarea nemulțumirilor la sate cu prilejul rechizițiilor și mobilizării a alarmat conducerea și a determinat-o să ia unele măsuri. La 3 iulie 1913, la propunerea Ministerului de Interne, Consiliul de Miniștri a aprobat deschiderea unui credit extraordinar de 31 500 lei pentru sporirea jandarmeriei rurale cu încă 175 jandarmi sergenți, șefi de post [51]. În momentul cînd țăranul român era chemat să-și verse sîngele pe front, cînd cheltuielile militare impuse

[40] „Dezbaterile Senatului", sesiunea extraordinară, nr. 2, 4 iulie 1913, p. 14.
[41] Arh. St. București, Consiliul Superior al Agriculturii, dosar 78/1913, f. 2, 16.
[42] Prof. dr. Gerota, *op. cit.*, p. 13.
[43] Arh. St. București, Ministerul de interne, dosar 398/1913, f. 17.
[44] Idem, dosar 385/1913, f. 23, 28.
[45] I. Iorga, *Acțiunea militară a României în Bulgaria cu ostașii noștri*, p. 237.
[46] *Ibidem*, p. 232 și „Viitorul", București, 29 septembrie 1913, p. 1.
[47] Prof. dr. Gerota, *op. cit.*, p. 13—14.
[48] Primarii și notarii mobilizați, după ce au ajuns la unități au constatat că dispozițiile prevedeau scutirea lor. În acest timp multe din primării au rămas fără funcționari calificați. Din motive nedeterminate au fost zile cînd în unele județe, serviciul telefonic a fost cu desăvîrșire întrerupt, (Arh. St. București, Cons. Sup. al Agriculturii, dosar 78/1913, f. 1).
[49] Vezi cazul notarului Ștefan Iliescu din comuna Glavacioc (Vlașca), Arh. St. București, Ministerul de Interne, dosar 384/1913, f. 22—30.
[50] „Monitorul Oficial", nr. 73, 3 iulie 1913, p. 3 208, nr. 194, 29 noiembrie 1913, p. 8 606.
[51] Arh. St. București, Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 42/1913, f. 242—243.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de război erau precumpănitoare, guvernul găsea cu cale să deschidă un credit extraordinar pentru sporirea jandarmeriei rurale care trebuia să mențină liniștea și securitatea marilor proprietari din spatele frontului.

În același timp s-au luat și unele măsuri de înfrînare a abuzurilor. S-a dispus, e drept, tardiv, ca boii de muncă să fie scutiți de rechiziții ; de asemenea, s-a prevăzut „majorarea prețurilor din tarifele de rechiziții, prevăzute de art. 39 din legea rechizițiunilor și pentru primirea în plată la Casele publice ale statului a bonurilor de rechiziții" [52].

La 4 iulie 1913, în sesiunea extraordinară a Senatului, s-a votat legea „pentru sprijinirea în timp de război a familiilor militare grade inferioare mobilizați". Legea prevedea instituirea unei comisiuni centrale care să procure mijloacele necesare traiului familiilor gradelor inferioare și cultivarea fără plată a pămînturilor lor pînă la maximum 10 hectare. Comisiunea centrală de ajutorare era compusă din directorul general al Casei centrale a Băncilor populare și cooperativelor sătești directorul general al Casei Centrale a meseriașilor și cîte un delegat al Ministerului de Război, al Ministerului de Finanțe, Lucrări Publice și Agricultură, sub președinția ministrului de interne. Comisiunea centrală trebuia să fie ajutată de comisiuni pe județe și comune. În fapt toate obligațiile erau executate de comisiunile comunale compuse din primar, preot, învățători și din doi contribuabili cu impunerea cea mai ridicată. Ele aveau sarcina să supravegheze executarea muncilor agricole, de către obștea sătească putînd recurge la execuțiunea silită pe cale administrativă.

Pentru plata ajutoarelor se prevedea crearea unui fond alimentat de darurile și contribuțiile voluntare, din alocațiuni bugetare și o contribuție eventuală a statului, ce urma să se fixeze ulterior de Consiliul de Miniștri, treptat și proporțional cu nevoile și cu putința de plată a tezaurului (art. 12). Ajutoarele urmau să se acorde pînă în ziua înapoierii militarilor la domiciliu, iar pentru familiile celor morți sau infirmi pînă la stabilirea pensiei (art. 15). Legea însă, indica la art. 19 că sprijinul acordat „nu are alt caracter decît acela de ajutor și, ca atare, pentru dobîndirea sau recunoașterea lui nu se va putea exercita vreo acțiune în justiție" [53]. Cu alte cuvinte legea se reducea la buna aplicare a dispozițiunilor ei de către organele administrative locale și la caritatea publică. Acest apel la caritatea publică se făcuse, de altfel, încă de la sfîrșitul lunii iunie de către prefecți, în urma unei circulare a Ministerului de Interne [54].

La acestea s-au redus măsurile luate de guvern privind familiile țăranilor mobilizați în perioada campaniei din Bulgaria.

În ceea ce privește ajutoarele acordate s-a constatat că acestea nu au fost la nivelul presupus de conducere.

Iată un exemplu concludent de distribuire a ajutoarelor de către comitetul „Familia luptătorilor", după gestiunea întocmită la 4 octombrie 1913. Comitetul a dispus de un fond de 1 447 934 lei, 50 bani, din care s-au cheltuit abia 571 260 lei, 8 bani, (deci ceva mai mult de o treime). Din această sumă numai 158 519 lei s-au acordat ca subvenții comunelor și județelor. În schimb, ajutoarele acordate în capitală s-au ridicat la 370 413 lei, 40 bani [55].

Din fericire campania în Bulgaria nu a ținut mai mult de două luni, pacea încheindu-se la București la 28 iulie (10 august) 1913. Retragerea trupelor, în urma încheierii păcii, a început în cursul lunii august. Condițiile mizere de hrană și

[52] „Jurnalul Societății Centrale de Agricultură", București, an. XX, nr. 14 din 15 iulie 1913, p. 410—412.

[53] Legea este votată la 3 iulie de Cameră și la 4 iulie de Senat și este publicată în „Monitorul Oficial", nr. 77 din 7 iulie 1913, p. 3 342—3 344.

[54] „Monitorul Oficial", nr. 66, 25 iunie 1913, p. 2 983. La 28 iunie la propunerile profesorului dr. Gr. Antipa, atunci inspector general al pescăriilor statului, privind ajutorarea familiilor pescarilor plecați în campanie, s-a desființat taxa de 3% pe care statul o încasa drept comision pentru vînzarea părți de pește aparținînd pescarului, pînă la strîngerea unui fond de ajutorare. (Idem, nr. 70, 29 iunie 1913, p. 3 118—3 119).

[55] „Jurnalul Societății Centrale de Agricultură", an. XX, nr. 20, 15 octombrie 1913, p. 600—601.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îmbrăcăminte, marșurile istovitoare, lipsa de asistență sanitară corespunzătoare au făcut ca epidemia de holeră izbucnită în sudul Dunării să contamineze cu ușurință trupele române [56]. La întoarcerea trupelor în țară au trebuit să se ia de urgență măsuri de izolare și de combatere a răspîndirii epidemiei. Măsurile luate în acest sens au paralizat, în cea mai mare parte, activitatea economică în satele din regiunile sudice ale țării.

Întorși la vetrele lor, țăranii, abia demobilizați, au început să fie urmăriți, pe de o parte, de proprietari și arendași pentru îndeplinirea contractelor de lucru, iar pe de altă parte, de către perceptori pentru încasarea dărilor către fisc și executarea prestațiilor. De exemplu, 17 locuitori din comuna Românești (Botoșani) se angajaseră în primăvară cu arendașul Iulius Spotheim să plătească pentru o falce de pămînt 54 lei, cu obligația suplimentară de a-i secera o falce de loc plătită cu 28 lei, sumă ce urma să se scadă din cei 54 lei. Țăranii, fiind mobilizați, nu au putut efectua secerișul prevăzut, iar arendașul le-a interzis să-și ridice recolta, pretinzînd acum un preț de 80 de lei de fiecare falce. La intervenția Consiliului Superior al Agriculturii, în favoarea țăranilor, arendașul spunea cu cinism că „nu are știință" că țăranii au fost mobilizați [57]. În județul Olt unii arendași, au introdus acțiune de urmărire a sătenilor pentru nerespectarea învoielilor agricole, iar proprietarul moșiei Coteana, prințul C. Basarab-Brîncoveanu, a obligat pe săteni să execute în anul următor muncile neefectuate. Aceasta a determinat o agitație puternică printre săteni, fiind nevoie, pentru liniștirea țăranilor, de intervenția inspectorului agricol și a administrației locale [58]. În județul Argeș unii demobilizați se plîngeau împotriva administratorului plășii și jandarmilor care îi maltratau cînd încercau să reclame autorităților superioare nedreptățile ce suferiseră familiile lor în timpul campaniei [59]. În noiembrie, locuitorilor demobilizați din comuna Mihai Viteazul (Ialomița) arendașul moșiei le-a făcut proces pentru neexecutarea contractelor încheiate din iarna precedentă. Judecătorul, neținînd seama de împrejurări, a dat cîștig de cauză arendașului, obligînd pe țărani să plătească despăgubiri. Țăranii au reclamat la primul ministru, la ministrul de război și la inspectoratul agricol, dar petițiile lor au rămas fără rezultat datorită piedicilor puse de autoritățile județene [60].

Pe lîngă asupririle din partea arendașilor, foștii mobilizați erau constrînși și de organele administrative să achite obligațiile către fisc [61]. De la sfîrșitul lui septembrie perceptorii au început să se arate deosebit de zeloși. Se relatează că, în comunele Crăciunei de Jos, Crăciunei de Sus și Stoicănești (Olt), perceptorii au „închis" literalmente satele cu jandarmi, nepermițînd sătenilor să facă nici o muncă, „ci să-și încarce productele să le ducă la oraș și să le vîndă cu orice preț li s-ar da", pentru a-și achita dările. Rezultatul acestei măsuri a fost sporirea samsarilor care cumpărau mai pe nimic produsele țăranilor [62]. În urma unor astfel de măsuri au izbucnit răscoale locale ca, de exemplu, cea de la 13 septembrie 1913, cînd locuitorii din Bălțătești (Neamț), siliți să achite dările imediat după demobilizare, au înconjurat casa perceptorului și postul de jandarmi. Ca să poată fi înștiințați a trebuit să se cheme telefonic jandarmii din comunele vecine. Cu acest prilej au fost arestați 10 țărani socotiți căpetenii ale răscoalei [63]. În co-

[56] Vezi relatările dr. Gerota, *op. cit.*, p. 6, 9, 26, 40; Haralamb Lecca, *Dincolo. Din Dunăre-n Balcani*, București, 1913, p. 38, ș.a.

[57] Arh. St. București, Consiliul Superior al Agriculturii, dosar 7/1913, f. 26—28.

[58] Idem, dosar 90/1912, f. 32.

[59] Idem, Ministerul de Interne, nr. 385/1913, f. 38.

[60] „Liga Deșteptarea", București, an. II, nr. 8 din 24 noiembrie 1913, p. 4.

[61] În iulie 1913, Ministerul Agriculturii dispusese ca soțiile celor mobilizați să-și ridice recoltele de pe cîmp chiar dacă nu-și plătiseră datoria către fisc („Viitorul", 26 iulie 1913, p. 1). Aceasta era însă o jumătate de măsură. Nu sufereau numai soțiile, dar și rudele și întregul sat. Dispoziția ar fi trebuit să fie generală, cu atît mai mult cu cît, în condițiile de atunci, pierderea recoltelor din cauza ploilor ar fi dăunat nu numai țăranilor datori, ci întregii economii a țării.

[62] „Viitorul", București, 29 septembrie 1913, p 1 și 30 septembrie 1913, p. 1.

[63] „Mișcarea", Iași, an. V, nr. 210, 30 septembrie 1913, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

muna Pesceana (Vîlcea) peste 200 locuitori au dezarmat şi alungat pe jandarmi pentru abuzurile comise [64].

În faţa avalanşei de reclamaţii împotriva prestaţiilor şi a cazurilor de revoltă semnalate din pricina lor, Ministerul de Interne a fost determinat să ia măsuri în favoarea ţăranilor, dar acestea au venit cu atîta întîrziere, încît, practic, de ele au beneficiat un număr foarte redus de foşti mobilizaţi.

La 22 decembrie 1913, deci la sfîrşitul anului, Parlamentul a votat proiectul de lege prin care erau scutiţi toţi „militarii grade inferioare aflaţi în concediu sau rezervă cari au fost mobilizaţi în anul 1913 şi cari pînă la data decretului de mobilizare nu au achitat nici în bani nici în natură prestaţia pentru drumuri" [65]. Dacă această lege, s-ar fi aplicat la timpul potrivit, ea ar fi adus singura uşurare reală sătenilor mobilizaţi. Interpelat dacă ministerul intenţionează să înapoieze banii celor ce apucaseră să facă prestaţiile după încetarea războiului, Take Ionescu, ministrul de interne, declara că numărul celor ce le executaseră era mult prea redus ca să fie luat în consideraţie. În realitate însă, aşa cum certifică documentele, cea mai mare parte a ţărănimii, datorită vigilenţei organelor administrative locale, executaseră pînă în decembrie 1913 toate prestaţiile [66].

Cu această lege s-au încheiat măsurile luate de guvern în ceea ce priveşte ţărănimea mobilizată. Guvernul conservator se arătase departe de interesele ţărănimii trimisă în campania din sudul Dunării. Măsurile luate au fost ori confuze şi contradictorii, ori ineficace în ceea ce priveşte aplicarea lor.

*

Încordarea la sate şi frămîntările ţărăneşti au crescut în intensitate datorită şi stării de spirit cu care s-au întors soldaţii în ţară. În campanie ei au avut posibilitatea să observe că ţăranul bulgar ducea o viaţă prosperă, fiecare avînd o bucată de pămînt şi o gospodărie bine închegată, comunele posedau islazuri pe care ţăranii le foloseau fără plată, sătenii aveau case frumoase, şcoli numeroase, în sfîrşit, aveau drept la vot direct şi secret [67]. Între soldaţii români şi bulgarii rămaşi la vetre, dezertori şi prizonieri, s-au stabilit legături de prietenie, cu atît mai mult cu cît comportarea umană a soldaţilor români a stîrnit simpatie şi încredere în mijlocul populaţiei bulgare. Un sergent spunea locotenentului său că „întîiul lucru pe care l-am aflat noi în ţara bulgărească" a fost că „tot pămîntul la ei s-a împărţit între plugani" [68].

În urma campaniei, ţăranii căpătaseră o nouă conştiinţă a drepturilor lor. Radu Rosetti, generalul de mai tîrziu, care participase la război în calitate de comandant al unei companii, declara că un soldat completaş, Ion Bangăl, i-a spus: „războiul ăsta are un mare bine că ne-a făcut pe noi ţăranii mai tari", deoarece „ne-am făcut datoria şi avem curajul acum să vorbim şi noi şi faţă de cei mai bătrîni de prin sate şi faţă de primar şi de jandarm, că doar pe umerile noastre şi-au dus ei traiul în linişte" [69].

Această stare de spirit era cunoscută de militarii activi şi rezervişti grade superioare, mulţi dintre ei intelectuali. Îngrijoraţi, ei trimiteau scrisori în ţară,

---

[64] M. Iosa, *Acţiuni ţărăneşti în România...*, în *loc. cit.*, p. 857; vezi şi p. 855—858.

[65] *Dezbaterile Adunării Deputaţilor*, nr. 17, 22 decembrie 1913, p. 351—352.

[66] Arh. St. Bucureşti, Ministerul de interne, dosar 51/1913, f. 8, 20, 133; dosar 76/1913, f. 91 etc.

[67] Prof. Paul Bujor declara că „ţăranii noştri, soldaţi, în contact cu ţăranii şi soldaţii din Bulgaria au văzut acolo o stare de lucruri privitoare, în special, la proprietatea pămîntului, stare după care ei oftează de multă vreme" *(Reforma electorală şi agrară*, Iaşi 1913, p. 14). Vezi şi N. Ştefănescu, *Ţăranul bulgar şi cel român*, în „Dimineaţa", an. X, Bucureşti, nr. 3455, 15 octombrie 1913, p. 1; C. Gane, *Amintirile unui fost holeric*, Bucureşti, ed. II, 1915, p. 159; Haralamb Lecca, *op. cit.*, p. 45—46.

[68] M. Sadoveanu, *44 de zile în Bulgaria*, Bucureşti, 1913, p. 232.

[69] General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1907—1914)*, vol. II, Bucureşti, 1940, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în care se menționa necesitatea luării de urgență a unor măsuri în favoarea țărănimii. De pildă, un sergent își încheia scrisoarea trimisă de pe front cu cuvintele : „Îngrijiți-vă de țărănime“ [70]. Radu Rosetti în scrisorile adresate lui I. I. C. Brătianu insista printre altele „și asupra nevoii împroprietăririi, cu atît mai necesară după expediția în Bulgaria, cu cît ostașii văzuseră acolo o țărănime îndestulată cu pămînt“. La 15/28 iulie el scria soției sale, Ioana născută Știrbei, soră cu Eliza, soția lui I. I. C. Brătianu, că un lucru i se părea sigur și anume că „o redistribuție a gliei cultivabile prin împroprietărirea țăranilor nu mai putea întîrzia“ [71].

Dată fiind starea de spirit a țărănimii în acele condiții, unii proprietari mai prudenți, sau cu vederi mai clare asupra realităților, au luat direct inițiativa împroprietăririi țăranilor care participaseră la campanie, mai ales a celor care se întorceau infirmi sau a familiilor celor decedați [72]. Ion Poenaru Bordea, proprietar în comuna Perieți (Ialomița), a împroprietărit pe toți soldații demobilizați din comună cu cîte 5 hectare fiecare. În acest fel el a împropnietărit circa 13 săteni [73].

Deși acestea sînt cazuri izolate, ele au avut un rol important în întărirea convingerii țăranilor că după război ei au dreptul de a fi împroprietăriți.

Dată fiind situația de atunci, întîrzierea luării unor măsuri în această direcție devenea cu totul periculoasă pentru starea de spirit de la sate. În toamna anului 1913 mișcările țărănești au crescut în intensitate. În nordul Moldovei, în Oltenia, în județele Ilfov, Prahova și altele s-au semnalat instigații la răzvrătire pentru pămînt printre demobilizați [74].

Cunoscutul publicist și scriitor progresist, Constantin Mille, scria la 12 august 1913 că toată „lumea este de acord că războiul ultim și colaborarea României a pus pe tapet“ problema emancipării politice și economice a țărănimii. El constata însă că nimeni „nu are curajul ca să formuleze precis programul de urmat. Cu formule vagi nu se poate întreprinde nimic. E doar de datoria partidelor politice că să enunțe clar soluțiile pe cari le cred cu putință a fi realizate. Faptul că aceasta nu se face este un semn rău, este o bănuială că e mai mult vorba de a escamota toate reformele mari, a se opri la jumătăți sau sferturi de măsură“ [75].

Față de situația amenințătoare de la sate și de opinia generală, șeful Partidului liberal, I. I. C. Brătianu, a înțeles că introducerea în program a reformei agrare nu mai putea fi amînată. La 7 septembrie 1913, printr-o scrisoare deschisă, el anunța înscrierea în programul liberal a exproprierii și reformei electorale. În octombrie, I. I. C. Brătianu declara că exproprierea „dacă nu o vom face noi ne vor sili alții s-o facem“ [76]. Era evident o referire la agitația amenințătoare de la sate.

Congresul din octombrie al Partidului național liberal a aprobat reformele propuse de comitetul său executiv.

Înscrierea în program a reformei agrare și electorale de către Partidul liberal nu a fost dictată numai de un sentiment de dreptate socială ; ea era rezultatul, în special, al unui calcul politic foarte serios. În primul rînd, teama că în

---

[70] N. Iorga, *op. cit.*, p. 217.

[71] Generalul Radu R. Rosetti, *op. cit.*, p. 95.

[72] De exemplu, D. Iarca, proprietarul moșiei Ulmeni (Teleorman) promisese cîte 2 pogoane de pămînt soldaților ce se vor întoarce invalizi și cîte 4 pogoane familiilor celor ce vor muri pe cîmpul de luptă. Ciru Iliescu dona, numai pe timpul vieții sale, 4 pogoane de moșie pentru cei ce se întorceau infirmi („Monitorul Oficial“, nr. 81, 12 iulie 1913, p. 3506).

[73] „Jurnalul Societății Centrale Agricole“, an. XXI nr. 23—24, 1/15 decembrie 1915, p. 706—707.

[74] *Relații agrare și mișcări țărănești...*, p. 149—153.

[75] C. Mille, *Cine va înfăptui marile reforme ?*, în „Adevărul“, an XXVI, nr. 8590 din 12 august 1913, p. 1.

[76] C. Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. IV, 1913—1914, București, 1933, p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cazul unui conflict extern ţărănimea nu va mai răspunde chemării guvernului şi că situaţia ei va putea fi folosită de duşmani împotriva intereselor ţării. În al doilea rînd, noul program contribuia la gruparea elementelor înaintate în jurul partidului, ceea ce însemna o întărire a poziţiilor acestuia şi, cu tot succesul obţinut prin pacea de la Bucureşti, pierderea poziţiilor guvernului conservator. Fruntaşul conservator Em. N. Lahovari insinua că programul liberal a fost anunţat după încheierea păcii de la Bucureşti, deoarece Partidul naţional liberal îşi pierduse din prestigiu şi pentru „a desfide concurenţa conservatoare" [78]. C. Bacalbaşa afirma că din „ceasul" publicării scrisorii şefului Partidului liberal „zilele guvernului Maiorescu-Take Ionescu au fost numărate" [78]. În sfîrşit, un alt motiv politic serios care a determinat adoptarea acestui program a fost preîntîmpinarea reeditării marii răscoale ţărăneşti din 1907.

Propaganda liberală pentru împroprietărire avea ca scop liniştirea ţăranilor, îndemnîndu-i să aştepte soluţionarea nevoilor lor pe cale legală de către conducere. La întrunirile ţinute de liberali pentru popularizarea reformelor, între 17 şi 24 noiembrie 1913, ţăranii au participat în număr deosebit de mare. Jandarmii nereuşind să-i oprească la barierele oraşelor. Cu această ocazie se spune că ţăranii declarau hotărîţi : „Mergem la adunare. Ne-am făcut datoria către ţară acum vrem să ştim ce grijă are ţara de noi" [79].

Noul program agrar al Partidului naţional liberal a determinat revizuirea programelor şi ale celorlalte partide politice şi adoptarea, în această direcţie, a unor poziţii fără echivoc. Partidul social democrat român a înlocuit formula generală de răscumpărare parţială prin expropriere totală a marii proprietăţi fără despăgubire. C. Rakovski declara cu acest prilej că ar „fi extraordinar ca liberalii să înainteze, iar noi să fim acolo unde eram la 1907" [80]. C. Dobrogeanu-Gherea, într-un interviu, la sfîrşitul anului 1913, se pronunţa pentru desfiinţarea relaţiilor „neiobage" la sate, iar împroprietărirea să se facă astfel încît să asigure formarea unei proprietăţi ţărăneşti de sine stătătoare, deci să nu se dea ţăranilor pămînt „cu ţîrîiala" [81]. De altfel, socialiştii nu-şi ascundeau neîncrederea în propaganda liberală şi în realizarea exproprierii, neîncredere care s-a dovedit ulterior întemeiată.

Partidul naţionalist-democrat, condus de N. Iorga, din care făcea parte atunci şi cunoscutul democrat Vasile Kogălniceanu, care încercase în 1906 să constituie un partid ţărănesc, se declara atît pentru vot universal, direct, egal, secret şi obligator, cît şi pentru o împroprietărire, fără să indice în ce condiţii.

Partidul Censervator-democrat al lui Take Ionescu s-a arătat de acord cu revizuirea Constituţiei şi o reformă mai moderată agrară şi electorală.

Atît de mult se impunea, în condiţiile de atunci, soluţionarea problemei agrare, încît pînă şi unii din membrii de vază ai Partidului Conservator care se menţinea pe poziţiile cele mai retrograde, cu toată opoziţia făcută programului liberal, ajunseseră să recunoască necesitatea unei reforme agrare.

*

La începutul deceniului al doilea al secolului nostru soluţionarea problemei agrare preocupa îndeaproape principalele cercuri politice fără însă ca acestea să aibă curajul de a susţine deschis exproprierea marilor proprietari şi împroprietărirea ţăranilor.

---

[77] Em. N. Lahovari, *Programul partidului liberal*, în „Conservatorul", Bucureşti, an. XIII, nr. 241, 5 noiembrie 1913, p. 1—2.

[78] C. Bacalbaşa, *op. cit.*, p. 126.

[79] La discuţii au participat şi ţăranii, care au dovedit mult bun simţ, dar şi dîrzenie. Unul, de exemplu, spunea : „Eu n-am, d-lor, nici o prăjină de loc şi am plecat la război cu tot sufletul. De a-şi avea şapte prăjini a-şi pleca cu şapte suflete". (G. Becescu Silvan, *Ţăranii şi reformele liberale*, în „Viitorul", Bucureşti, 3 decembrie 1913, p. 1).

[80] „Viitorul Social", Bucureşti, nr. 10, mai 1914, p. 479.

[81] „România Muncitoare", Bucureşti, an. IX, nr. 100, 3 decembrie 1913, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rezultatele nesatisfăcătoare a legiuirilor agrare introduse după răscoala din 1907, și intensificarea nemulțumirilor sătenilor, dovedeau că rezolvarea problemei agrare nu se putea face decît printr-o reformă care să ducă la o nouă repartiție a pămîntului. Fără această reformă nu părea posibil realizarea vreunui progres economic și nici o echilibrare a raporturilor dintre marea și mica proprietate.

Problema exproprierii marii proprietăți s-a pus în strînsă legătură cu reforma electorală înainte de izbucnirea războaielor balcanice. Împotrivirea îndîrjită a celor mai mulți dintre marii proprietari, susținuți de Partidul conservator care se afla atunci la putere a împiedicat adoptarea unor poziții ferme în această privință de către partidele din opoziție.

Schimbările politice și economice survenite în sudul Dunării, în urma războaielor balcanice, au făcut ca rezolvarea problemei agrare să devină o chestiune arzătoare de care depindea, în noile condiții, atît dezvoltarea economică și socială a țării, cît și prestigiul ei politic în sud-estul Europei. După evenimentele balcanice exproprierea marii proprietăți și împroprietărirea țăranilor era nu numai o necesitate socială, ci mai ales națională.

Noul program al Partidului național liberal, în care figura exproprierea marilor proprietari și reforma electorală, se situa pe linia nevoilor imperioase ale țării, dar el a servit și ca platformă politică, care a asigurat o largă popularitate partidului și venirea lui la conducerea țării. În primele ședințe ale Parlamentului ales în februarie 1914 s-a propus, conform programului noului guvern, convocarea Constituantei în vederea revizuirii Constituției în articolele care se refereau la exproprierea proprietăților și la alegeri.

Propunerile diferitelor personalități politice ale vremii, în ceea ce privește modalitatea realizării reformelor demonstrau însă că interesele de clasă și calculele politice aveau prioritate [82].

Izbucnirea primului război mondial, în momentul în care Constituanta abia își începea dezbaterile a servit marilor proprietari drept motiv hotărîtor pentru o nouă amînare a exproprierii, de astă dată, pentru mai mulți ani.

LES GUERRES BALKANIQUES ET LE PROBLÈME AGRAIRE EN ROUMANIE

RÉSUMÉ

L'influence des guerres balkaniques sur le problème agraire, en Roumanie, n'a pas encore fait l'objet d'une étude approfondie, quoique dans quelques ouvrages ait été mentionnée l'importance de ces événements sur l'évolution du problème agraire.

L'auteur en étudiant attentivement la question agraire, en Roumanie, avant que ne fut déclarée la première guerre balkanique, en 1912, ainsi que les événements ultérieurs, constate qu'une réforme assez radicale, était devenue nécessaire pour résoudre ce problème. Indifféremment des événements qui eurent lieu dans les Balkans, la question agraire, en Roumanie, avait atteint un stade où s'imposait impérieusement qu'une solution lui soit donnée.

L'échec évident des lois agraires mises en application après la grande émeute de 1907 et le mécontentement des paysans qui s'était accru depuis lors, rendaient nécessaire une réforme qui devait décider une nouvelle répartition des terres. Sans une telle réforme, il n'était pas possible de réaliser le moindre progrès économique et d'équilibrer les relations entre les grands et les petits propriétaires terriens.

La question de l'expropriation d'une certaine étendue des grandes propriétés rurales a été posée en liaison avec la réforme électorale, avant que ne commencent les guerres balkaniques.

---

[82] Vezi în ceea ce privește atitudinea guvernului liberal și a Partidului conservator în această direcție, Arh. St. București, Direcțiunea poliției și siguranței generale, dosar 50/1911, f. 4—7 și Casa Regală dosar 16/1914, f. 1—5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Le refus catégorique de la plupart des grands propriétaires, soutenus par le parti conservateur qui était au gouvernement, a empêché les partis d'opposition d'adopter une attitude ferme.

Les conséquences économiques de la première guerre balkanique ont été très défavorables aux grands propriétaires terriens roumains. La Bulgarie et la Serbie, qui s'étaient agrandies par l'annexion de territoires fertiles et qui avaient obtenu des débouchés à la mer Egée et à la mer Adriatique, avaient la possibilité de faire concurrence à la Roumanie pour les produits agricoles. La voisinage de puissants Etats agraires, dont le classe paysanne était solidement constituée, était préjudiciable aux intérêts des entreprises agricoles roumaines. La suspension de l'entrée en Roumanie des travailleurs agricoles bulgares et serbes qui étaient engagés, par les grands propriétaires ruraux de chez nous ou par leur fermiers et dont la concurrence obligeait les paysans roumains à accepter des conditions peu favorables, a eu pour conséquence l'augmentation des salaires et a imposé de nouvelles relations entre les patrons et leurs salariés.

Les politiciens roumains, qui jugeaient avec clairvoyance les événements, se sont rendus compte que la Roumanie ne pouvait avoir un rôle important dans les Balkans et qu'elle ne pouvait faire face à une éventuelle confrontation militaire avant que ne fut améliorée la situation de ses paysans.

Les modifications politiques et économiques qui eurent lieu au sud du Danube après les guerres balkaniques ont rendu nécessaire que soit résolue, le plus tôt possible, la question agraire en Roumanie, car de cette solution dépendait le développement économique et social de notre pays, ainsi que son prestige dans le sud-est de l'Europe. L'expropriation d'une certaine étendue des grandes propriétés rurales pour être divisée en lots qui seraient vendus aux paysans, était devenue non seulement une nécessité sociale, mais même nationale.

La participation de la Roumanie à la seconde guerre balkanique (1913) a ajourné de quelques mois la solution du problème agraire. Les masses paysannes ont alors exigé, plus vigoureusement qu'auparavant que ce problème soit résolu.

L'auteur analyse les mesures qui furent prises par le gouvernement, au cours de la seconde guerre balkanique, concernant les réquisitions, l'aide accordée aux familles des soldats mobilisés, le maintien de l'ordre public, les travaux agricoles. Il constate que ces mesures ont été ou bien confuses et contradictoires, ou bien inefficaces quant à leur application.

L'opperssion exercée par le grands propriétaires ruraux et leurs fermiers, les abus commis par les fonctionnaires publics à l'occasion des réquisitions et des prestations en nature, ont créé un grand mécontentement dans les villages. Les agitations paysannes se sont intensivement accrues, notamment à cause de l'état d'esprit des soldats rentrés à leur foyer après la démobilisation.

Dans de pareilles circonstances, tout retard était dangereux. Au cours de l'automne de 1913, dans plusieurs villages le mécontentement dégénéra en émeute.

Considérant l'atmosphère menaçante des villages et l'opinion publique générale, le chef du parti libéral, Jean J. C. Bratiano, s'est rendu compte que la réforme agraire ne pouvait plus être ajournée. Le 7 septembre 1913, dans une lettre rendue publique, il fit savoir que l'expropriation d'une certaine superficie des grandes propriétés rurales et la réforme électorale seront inscrites dans le programme du parti libéral.

Le nouveau programme du parti libéral correspondait aux nécessités impérieuses de la Roumanie. Il a servi de plate-forme électorale à ce parti et lui a acquis une grande popularité. Au début de janvier 1914, le ministère conservateur démissiona et le nouveau gouvernement fut constitué par le parti libéral. Après la dissolution de la Chambre des députés et du Sénat, des élections générales eurent lieu, en février 1914. Les assemblées qui furent alors élues décidèrent qu'une constituante serait convoquée pour réviser les articles de la Constitution de la Roumanie relatifs à l'expropriation et au régime électoral.

La constituante était à peine réunie, lorsque la première guerre mondiale fut déclarée. Les grands propriétaires ruraux invoquèrent ce motif pour que l'expropriation soit ajournée. Ils obtinrent cet ajournement. Ce n'est que trois ans plus tard, en 1917, que la Constitution de la Roumanie a été révisée. Cette révision a permis de réaliser, en suivant la voie légale, la réforme agraire et la réforme électorale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSIDERAȚII ASUPRA LEGISLAȚIEI MUNCII DIN ROMÂNIA INTERBELICĂ

DE

EMILIAN BOLD

Între imperativele majore care au confruntat societatea românească interbelică, problema muncii, a legislației și instituțiilor ei reține în mod particular atenția, prin caracterul ei complex, prin constanța și stringența actualității sale. Afirmația nu pretinde prioritatea problemei în raport cu altele de ordin economic, financiar sau politic, reclamate la rîndul lor cu aceeași stringență de evoluția societății românești după desăvîrșirea unității naționale. Afinitățile dintre ele și revenirea lor în actualitatea imediată, în funcție de împrejurări interne sau externe, fac nu numai dificilă, dar și inutilă orice încercare de ierarhizare.

Desăvîrșirea unității naționale, reforma agrară, votul universal și legislația socială a muncii, în totalitate și fiecare în parte, au subliniat pînă la evidență, necesitatea lor obiectivă, ancorarea României la condițiile noi, moderne ale epocii. Problema muncii, prezentă pe agenda de lucru a tuturor guvernelor, este ilustrată, între altele, de multitudinea legilor elaborate de ministerul muncii și votate de parlament, ca rezultat al profundelor înnoiri survenite pe terenul economic și social [1] în perioada interbelică. Explicația rezidă în caracterul determinant al factorului muncă în producția socială, de unde și implicații largi de natură economică, politică și de relații între capital și muncă. Privită în ansamblu, activitatea în domeniul social al muncii, în manieră burgheză, presupune nu numai conservarea și consolidarea societății capitaliste, dar și o acțiune de prevedere socială, în contextul cărora încercările de echilibrare dintre factorii de producție — legislative sau doctrinare — cunoșteau o frecvență deosebită.

Cercetarea societății postbelice, sub diverse aspecte, duce la constatarea — cunoscută, dealtfel — că prima conflagrație mondială, cu implicațiile sale politice, economice, naționale și, îndeosebi, sociale a determinat burghezia să ia o serie de măsuri, incluse și în tratatele de pace, care, pe de o parte, să prevîntîmpine o accentuare a convulsiilor sociale, revoluționare și, pe de alta, să consolideze orînduirea capitalistă. Au început, așadar, febrile căutări și s-au formulat propuneri pentru soluționarea elementului esențial al vieții economice: organizarea muncii. „Toate elementele de organizare ale sociologilor — scria D. R. Ioanițescu, fost ministru al muncii — se învîrtesc împrejurul acestei chestiuni și toate eforturile economiștilor se îndreaptă în căutarea pietrei filozofale" și anume „cum

[1] Ilie Ceaușescu, N. Petreanu, I. Baicu, I. Călin, D. Rusu, *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864—1944*, Edit. științifică, București, 1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se poate reglementa munca pentru ca existența lucrătorului să fie asigurată și societatea să fie scutită de mișcări violente" [2].

Formule cu tendințe de sintetizare a unui program complet au început să inunde economia socială, ca și viața contemporană. Tot mai des se vorbea de dreptul la muncă, de libertatea muncii, de dreptul la produsul integral al muncii, de faptul că munca este condiția vieții etc. Într-un cuvînt — consemnează un autor al vremii — munca este considerată ca ruajul principal și permanent al societății și cugetarea modernă nu cunoaște o ordine morală și socială superioară aceleia care se întemeiază pe dînsa" [3]. Deși coordonatele legislației muncii au fost trasate încă în perioada antebelică, la sfîrșitul războiului ea revenea, pe plan general și național, în actualitate, într-o manieră spectaculoasă.

În România, Partidul muncii, creat la Iași în 1917, includea în acel timp într-un program politic burghez necesitatea efectuării unor reforme radicale care să cuprindă munca și pe muncitori. Programul acestui partid avea în vedere înființarea unui minister al muncii în care rolul statului să cunoască o deplină afirmare în organizarea și îndrumarea muncii, în elaborarea unei legislații de prevedere socială (asigurarea dreptului la grevă, contractul colectiv, igiena atelierelor), de protejare a muncii (munca femeilor, a copiilor, munca de noapte, minimum de salariu), de înființare prin lege a consiliilor muncitorești, cu atribuții largi în reglementarea muncii, ca și în raporturile dintre muncitori și patroni [4]. Alte partide sau grupări politice au prevăzut, cu ocazia alegerilor din 1919 și 1920, măsuri legislative relative la muncitori [5], ca apoi problema muncii să constituie o permanență în activitatea factorilor politici în întreaga perioadă interbelică.

Rezolvarea problemelor muncii a stat și în atenția forurilor Conferinței de pace de la Paris. Tratatul de la Versailles, după cum se știe, a consacrat acestora capitolul al XIII-lea. În acest capitol se subliniază că pacea universală spre care tinde lumea „nu poate fi întemeiată decît pe baza justiției sociale", că „există condiții de muncă care implică, pentru un număr mare de persoane, nedreptatea, mizeria și privațiunile, fapt care dă naștere la nemulțumiri de forța acelora care pun în pericol pacea și armonia socială". De aceea, tratatul considera „urgentă nevoia de a îmbunătăți condițiile de muncă" [6], pentru a realiza acea pace universală, scopul esențial al Ligii Națiunilor nou creată [7].

Preambulul părții a XIII-a a Tratatului de la Versailles — Charta muncii, cum mai este cunoscută — insera, de asemenea, sub formă de program, reformele care puteau fi incluse în legislația țărilor semnatare: reglementarea orelor de muncă, fixarea duratei zilei și săptămînii de lucru, plasarea muncitorilor, lupta

[2] D. R. Ioanițescu, *Charta muncii. Contractul colectiv. Organizarea internațională a muncii. Fazele contractului de muncă*, vol. I, Tipografia Cultura, București, 1920, p. 10—11.

[3] Alex. Papacostea, *România postbelică. Doctrine, idei, figuri. 1907—1925*, Tipografia Bucovina, București, f.a., p. 304—305; v. și Gr. I. Gheață, ing. Stelian Popescu, *Munca noastră*, Tipografia Capitalei, București, 1934, p. 54.

[4] Em. Bold, *Înființarea ministerului muncii — martie 1920*, în „Analele Universității «Al. I. Cuza» din Iași", istorie, tom. XX, fasc. 1, 1974, p. 72.

[5] I. Agrigoroaiei, *Observații privind programul P.N.L. în perioada 1918—1921*, în idem, tom. XVI, fasc. 1, 1970; I. Saizu, *Problema forței de muncă și a regimului muncii în România în 1922—1928*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, XI, 1974; Șeful P.N.L., I. I. C. Brătianu, într-un discurs rostit la Iași, la 7 iunie 1918, referindu-se la problemele sociale pe care pacea generală trebuia să le soluționeze într-un fel, declara: „pacea generală nu se face fără să se stabilească în omenire mai multă dreptate, nu numai între neamuri, dar și între fiii aceluiași popor. Ea va impune întregii lumi civilizate soluțiuni largi și drepte. Ea va impune și pentru soarta muncitorimii noi condiții de muncă și de viață" (N. D. Chirculescu, *Statul și problemele muncii*, Tipog. Independenței, București, 1927, p. 5).

[6] „Buletinul muncii și Ocrotirilor sociale", I, nr. 9—12, decembrie 1920 — martie 1921, p. 578.

[7] D. R. Ioanițescu, *op. cit.*, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contra şomajului, stabilirea minimului de salariu, asigurări sociale, ocrotirea muncii minorilor, femeilor şi a bărbaţilor adulţi, pensii de bătrîneţe şi de invaliditate, protejarea muncitorilor străini, dreptul la sindicalizare, organizarea învăţămîntului profesional şi tehnic [8] etc. Tratatul însă, eludînd adevăratele motive care determinau luarea unor măsuri legislative în favoarea muncitorilor, căuta să afirme intenţia semnatarilor de a instaura o justiţie socială din „dragoste" pentru clasa muncitoare, pentru care trebuia, în cadrul păcii mondiale, să se promoveze o politică de aşa natură, încît să o mulţumească [9]. E greu de presupus că un program, oricît de larg şi concesiv ar fi fost el, dacă ţinem cont şi de evoluţia istorică diferită a statelor, ar fi putut realiza mulţumirea generală. În plus, programul nu era lipsit de carenţe şi a fost supus unor observaţii, în cele mai multe cazuri, judicioase.

D. R. Ioanițescu remarca de pildă, că din propunerile Conferinţei lipseau unele puncte de reformă muncitorească de mult admise şi legiferate de ţările industriale, cum ar fi existenţa justiţiei profesionale, recunoaşterea consiliilor de muncitori, a oficiilor muncii, ca şi principiile menite să stea la baza contractului colectiv. De asemenea, una din cele mai mari omisiuni constatată de el în tratat era ignorarea completă a muncitorilor agricoli, ca şi lipsa sancţiunilor pentru ţările semnatare care refuzau, din motive diferite, reformele muncitoreşti, propuse a fi incluse într-un cod internaţional al muncii [10].

La rîndul său, Virgil Madgearu, într-un studiu publicat în revista „Independenţa economică", remarca unele formulări neclare şi neconcludente ale Chartei internaţionale a muncii. Dintre acestea, el enumera redactarea vagă a unor principii în legătură cu suprimarea muncii copiilor, a muncii de noapte, a muncii femeilor înainte şi după naştere. Ziua de 8 ore, fixată de tratat, constituia, după Virgil Madgearu, mai mult un ţel, decît aplicarea ei concretă; nu se vorbea nimic de munca la domiciliu, deosebit de grea; în ceea ce priveşte dreptul la asociere, el era recunoscut numai în măsura în care acesta nu era contrar legilor, „text atît de insuficient încît [...] dacă un stat ar declara ilegal dreptul la grevă, s-ar putea nega dreptul la asociaţie". V. Madgearu aprecia că aceasta Chartă a muncii, datorită insuficienţelor ei, nu putea fi considerată o soluţie completă a problemei muncii nici chiar pe baza societăţii capitaliste şi, deci, nu constituia o garanţie a păcii sociale [11]. Punctele incluse, nu numai că nu atingeau principiile socialiste, dar erau un pas înapoi faţă de alte reuniuni anterioare care dezbătuseră şi adoptaseră soluţii democratice în direcţia reformelor muncitoreşti [12].

Conferinţa de pace hotăra înfiinţarea Organizaţiei Internaţionale a Muncii (O.I.M.) şi a unui Birou Internaţional al Muncii (B.I.M.), ambele subordonate Adunării generale a reprezentanţilor Ligii Naţiunilor [13]. Atribuţiile B.I.M. constau

---

[8] *Tractat de pace între puterile aliate şi asociate şi Germania şi Protocol, semnate la Versailles la 28 iunie 1919*, Imprimeriile statului, Bucureşti, 1920, p. 105.

[9] D. R. Ioanițescu, *op. cit.*, p. 62—63.

[10] *Ibidem*, p. 80—82.

[11] Virgil Madgearu, *Politica socială internaţională*, în „Independenţa economică", nr. 2—3, februarie—martie, 1920, p. 6.

[12] *Ibidem*, p. 5—6.

[13] Ideea creării unui for internaţional al muncii nu era nouă. Încă din 1818, Robert Owen înainta plenipotenţiarilor Sf. Alianţe, aflaţi la Aachen, un memoriu în care solicita reducerea zilei de lucru şi înfiinţarea unei *Comisii a muncii*, în vederea introducerii în toate ţările a unor măsuri de protecţie a muncitorilor. În 1840, Daniel le Grand, inspirat de legea engleză asupra fabricilor din 1833 şi de cea prusacă din 1839, adresează o scrisoare deschisă guvernelor francez şi elveţian ca şi Uniunii vamale germane pentru a ajunge la o înţelegere privind protecţia lucrătorilor minori. În 1847, tot el a înaintat un „Apel respectos către puteri" în favoarea unei legislaţii internaţionale care să prescrie ziua maximă de lucru de 12 ore, suprimarea lucrului de noapte pentru femei. La puţin timp după aceasta, apare Manifestul partidului comunist, întocmit de K. Marx şi Fr. Engels, iar socialismul începe să se răspîndească în lume (Ibidem, p. 2—3). După cum era firesc, Internaţionalele I-a şi II-a susţin, în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în centralizarea și difuzarea tuturor informațiilor privitoare la reglementarea internațională „a condițiilor lucrătorilor și a regimului muncii și, în particular, studiul chestiunilor ce urmau a fi supuse discuțiilor Conferinței, în vederea încheierii convențiunilor internaționale, precum și executarea oricăror anchete speciale prescrise de Conferință". În afară de aceasta, B.I.M. putea avea „orice alte puteri și însărcinări pe care Conferința va crede potrivit a i le atribui" [14].

Referindu-ne strict la România, facem mențiunea că partidele politice burgheze și-au formulat, în linii generale, politica socială după hotărîrile B.I.M., dar aplicarea recomandărilor acestui Birou de către guvernele române a cunoscut o evoluție lentă [15]. Motivarea acestui fapt este legată de ideea că România nu trebuie să adopte mecanic recomandările și convențiile stabilite, ci numai pe acelea care aveau aplicabilitate și corespundeau nivelului de dezvoltare a societății românești. Afirmația, nu lipsită de adevăr, avea însă menirea să justifice străinătății inaplicabilitatea unor recomandări ale B.I.M. în România. Cazul ne este oferit chiar de prima conferință a B.I.M., ținută la Washington între 29 octombrie și 29 noiembrie 1919. Cu acest prilej, au fost discutate principalele reforme ale muncii, propuse de tratat, în urma cărora au rezultat 6 recomandări și 6 proiecte de convenții [16], precum și obligativitatea relativă a hotărîrilor B.I.M., pentru țările semnatare, în cazuri speciale. În acest sens, articolul 14 din proiectul de convenție internațională, adoptat la Washington — ratificat de guvernul român — prevedea că dispozițiile relative la măsurile de ocrotire a muncii puteau fi cu totul sau parțial suspendate de guvernul unei țări în caz de război sau în caz de evenimente și împrejurări interne care ar fi primejduit siguranța națională [17]. De asemenea, problema zilei de lucru de 8 ore a fost amplu discu-

---

congresele lor, reglementarea internațională a muncii. În 1885, Edouard Vaillant, deputat și membru al Internaționalei a II-a, cerea guvernului francez măsuri de protecție pentru copii și făcea demersuri în vederea organizării unui Oficiu internațional al muncii (I. I. Mirescu, *Clasa muncitoare și Organizația internațională a muncii*, în vol. *O.I.M. — Zece ani de activitate*, București, 1931, p. 176). În anii următori, ocrotirea muncitorilor începe să preocupe unele guverne ca cel elvețian în 1881 și 1889 și cel german în 1890. Acțiunea se soldează fără rezultate întrucît se considera că reglementarea problemelor muncii în interiorul unei țări prin hotărîrile unei conferințe internaționale ar afecta suveranitatea națională (Marco Barasch, *Legislația internațională a muncii*, Cultura națională, București, 1929, p. 24). În 1898, Federația socialistă elvețiană întrunește delegați din 15 state pentru crearea unui *Oficiu internațional pentru ocrotirea muncitorilor* (Ibidem, p. 25). Tot în 1898, are loc o conferință la Bruxelles (participă și România) care pune aceeași problemă. În 1900, se realizează la Paris o *Asociație internațională pentru protecția legală a muncitorilor* și se lansează ideea posibilității intervenției statului în raporturile dintre capital și muncă. Asociația a ținut două congrese la Basel în 1905 și 1906. În sfîrșit, în iulie 1916, la Leeds, are loc congresul lucrătorilor din țările aliate a cărui moțiune consemna că muncitorii cer ca viitorul tratat de pace „să asigure clasei muncitoare din toate țările un minimum de garanții de ordin moral și material pentru dreptul la muncă, dreptul sindical, migrații, asigurări sociale, durata, igiena și siguranța muncii" și să prevadă „crearea unui Oficiu internațional al muncii, însărcinat cu pregătirea convențiilor". Congresul mai solicita includerea sindicatelor în negocierile de pace (Ibidem, p. 36 ; v. și Ion Maxim, *O.I.M. la semicentenar*, în „Revista română de studii internaționale", 2 (6), 1969, p. 96).

[14] *Tractat de pace...*, p. 105 ; v. și M. Plătăreanu, *Situația economică și socială a României în trecut și în cadrul legislației actuale*, Cartea românească, București, 1936, p. 281.

[15] D. R. Ioanițescu, *Partidele politice și politica socială*, în vol. *Un deceniu de politică socială românească*, Tipografiile române unite, București, 1930, p. 53.

[16] „Buletinul muncii și Ocrotirilor sociale", nr. 9—12, decembrie 1920—martie 1921, p. 579.

[17] Arh. St. București, Oficiul de studii sociale și relații internaționale (în continuare, O.S.S.R.I.), dos. nr. 127/1922, vol. III, f. 36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tată, mulți dintre delegați neacceptînd această propunere. Obiecțiunea principală consta în aceea că reducerea orelor de lucru ar periclita economia unor țări mai slab dezvoltate în folosul altora dezvoltate. Hotărîrea finală — un compromis, firește — a fost că nu toate statele erau obligate să legifereze ziua de lucru de 8 ore. Printre acestea, României, ca urmare a intervenției delegației sale, care relata situația dificilă creată de distrugerile de război, i se prelungea termenul de aplicare a proiectului de convenție referitor la ziua de lucru pînă la 1 iulie 1924 [18].

Precedentul creat la conferința de la Washington va fi folosit, într-o oarecare măsură, de guvernele din România în întîrzierea sau neratificarea unor propuneri ale B.I.M., sub pretextul că acestea n-ar corespunde încă necesităților sau realităților sale social-economice. Cazul cel mai concludent a fost oferit de însăși fixarea zilei de lucru de 8 ore, legea respectivă adoptîndu-se abia în 1928 și aplicîndu-se parțial. Nu trebuie însă absolutizată ideea după care burghezia românească, chiar dacă a ignorat cu bună știință unele hotărîri ale B.I.M., era refractară acestuia și nu era interesată, după primul război mondial, în realizarea unui program de reforme cu caracter social muncitoresc.

Noul suflu imprimat de mișcarea muncitorească internațională, în care s-a încadrat organic și cea din România, noile probleme mult mai complexe și mai greu de soluționat, aflate în fața statului român a cărui unitate abia se desăvîrșise, criza manifestă a claselor conducătoare, lipsurile de tot felul în urma jafului exercitat sistematic de trupele de ocupație, șomajul și, mai ales, numărul extrem de mare al grevelor și manifestațiilor, conștiința și forța crescută a proletariatului în confruntarea lui directă cu burghezia, sînt doar cîteva aspecte caracteristice României postbelice. În această situație, ceea ce dorea burghezia română — ea se afla în concordanță cu hotărîrile Tratatului de la Versailles — era instaurarea unui climat de pace socială, care să contribuie la opera de refacere și dezvoltare economică [19], la consolidarea statului. Încercarea guvernului prezidat de Al. Averescu (martie 1920—decembrie 1921) de a obține pacea socială, prin îmbinarea abilă a concesiilor și a măsurilor restrictive n-a dat decît rezultate parțiale. Se știe — nu vrem să revenim asupra unor împrejurări postbelice subliniate și elucidate în mare măsură de istoriografia noastră contemporană — că sub presiunea maselor și a unor necesități obiective, reclamate de însuși stadiul de dezvoltare a societății românești, burghezia a înfăptuit cele două reforme de rezonanță — electorală și agrară. În același timp, ea și-a propus să realizeze un program de reforme privind organizarea muncii și protejarea muncitorilor [20]. Unii reprezentanți ai burgheziei, favorabili acestor reforme, înțelegeau foarte bine că o nouă eră începea pentru clasa muncitoare și că o țară nu putea „aspira la o completă prosperitate, dacă această prosperitate nu atinge pe muncitori" [21]. În aceeași manieră, ziarul „Tribuna", organ al Partidului muncii, preconiza că opera de refacere și dezvoltare economică trebuia legată de democratizarea țării, de îmbunătățirea materială a situației maselor, „ca și de acordarea drepturilor și libertăților politice" [22].

Dealtfel, însăși atitudinea de ansamblu a burgheziei față de clasa muncitoare se schimbase în comparație cu perioada antebelică. Forța revoluționară do-

[18] „Buletinul muncii și Ocrotirilor sociale", nr. 9—12, decembrie 1920—martie 1921, p. 579; *Ibidem*, IV, nr. 3—4—5, iunie—iulie—august, 1923, p. 129; I. I. Mirescu, *Sindicatele muncitorești și legislația muncii*, Edit. ziarului „Socialismul", București, 1926, p. 8.

[19] Ilie Ceaușescu, *P.C.R. — stegarul luptelor revoluționare din anii 1929—1933*, Edit. științifică, București, 1971, p. 10.

[20] „După ce am realizat cea mai mare revoluție pacifică a epocii noastre, împroprietărirea țăranilor și votul universal — declara N. Petrescu-Comnen la 25 octombrie 1922 ca delegat al României la Conferința internațională a muncii de la Geneva — guvernul român și-a propus să realizeze un vast program de legislație muncitorească" („Buletinul muncii și Ocrotirilor sociale", IV, nr. 3—4—5, iunie—iulie—august, 1923, p. 129).

[21] *Ibidem*.

[22] „Tribuna" din 1 aprilie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vedită și evidentă a clasei muncitoare și programul politic al partidului său nu mai puteau fi ignorate de burghezie. V. Madgearu avea să recunoască în parlament că apatia claselor conducătoare față de muncitorime „a durat atîta vreme cît aceasta n-a ajuns la puterea numerică și la puterea economică de organizare ca, prin manifestările ei, uneori cu caracter violent, să atragă atenția că există o problemă muncitorească. Și trebuie să spunem — declara fruntașul țărănist — că pînă în anii din urmă se nega chiar existența problemei muncitorești, afirmîndu-se că nu există proletariat industrial" [23].

De data aceasta însă, felul de a vorbi sau interpreta fenomenele sociale de către unii din reprezentanții burgheziei lasă să se întrevadă nu numai teamă sau respect, ci și o recunoaștere a importanței clasei muncitoare în viața economică și socială a statului [24]. Stavri Cunescu, funcționar superior în ministerul muncii, scria că „elementul dinamic care frămîntă și cristalizează viața socială este muncitorimea industrială" [25]. George Strat, autorul unei lucrări despre *Evoluția dreptului de asociațiune în România*, arăta și el că situația socială se transformase și că structura economiei evolua spre o fază nouă, cu mult mai industrială decît aceea din perioada antebelică, că anumite condiții interne au trezit un avînt în lumea muncitorească, a cărei conștiință puternică se asocia cu un „spirit combativ de natură aproape revoluționară" [26]. „Niciodată — mărturisea același autor — conștiința de clasă n-a fost mai vie în muncitorimea noastră și combativitatea ei mai mare ca în preajma anilor 1918—1920" [27]. La rîndul său, D. Drăghicescu aprecia, în 1922, că în ceea ce privește conștiința de clasă, proletariatul industrial o avea mai dezvoltată decît oricare alta. „Este — scria el — fără îndoială, clasa cea mai conștientă de sine și de interesul ei. Condițiile ei de viață, traiul în aglomerații urbane, dependența ei imediată de salariu..., perfecta omogenitate de situații și de interese între toți membrii ei, fac din clasa proletară clasa cea mai solidară și cea mai conștientă de sine și de interesul ei" [28]. Ion Răducanu, lider al P.N.Ț. și fost ministru al muncii, vorbind despre muncitori, nu avea în vedere numai scopuri politicianiste. El recunoștea o situație de fapt cînd spunea că „astăzi, din ce în ce mai mult, lucrătorul este privit și trebuie să fie privit [...] ca un om, ca o personalitate, care are dreptul să se dezvolte, care are dreptul să fie socotit de toți ca un factor principal pentru progresul omenirii" [29]. În sfîrșit, Gr. Trancu-Iași, atrăgînd atenția asupra indiferenței unora față de clasa muncitoare, pleda în favoarea evidențierii muncii acesteia și dădea un exemplu semnificativ din Uniunea Sovietică: „În Rusia Sovietică — scria el — un lucrător din bazinul de la Don, Stakanikov (Stahanov — E.B.) într-o zi a produs mai mult cărbune decît ceilalți. Din fundul pămîntului, el a fost scos și arătat ca pildă Rusiei întregi; a fost distins cu ordinul Lenin [...] Cît ar trebui să spună lucrul acesta conducătorilor noștri" [30].

Recunoașterea unor atribute de seamă ale forței clasei muncitoare, a importanței ei în viața economico-socială n-a fost însoțită întotdeauna și de măsuri legislative, capabile să contribuie efectiv la îmbunătățirea situației materiale sau la afirmarea ei în viața de stat. În legislația muncii elaborată între cele două războaie mondiale concesiile acordate erau, de obicei, contracarate de restricții — uneori foarte dure — iar în multe cazuri, politicianismul a prevalat asupra

[23] „Monitorul oficial" nr. 40/1920, Dezbaterile Adunării Deputaților (D.A.D.), ședința din 6 august 1920, p. 846.

[24] Ilie Ceaușescu și colab., *op. cit.*, p. 91.

[25] D. R. Ioanițescu, *Charta muncii. Refacerea meseriilor*, Tipog. Reforma socială, București, 1931, p. 251.

[26] G. Strat, *Evoluția dreptului de asociațiune în România*, Tipografiile române unite, f.a., p. 9—10.

[27] Idem, *Organizația socială a muncitorilor din România*, Imprim. națională, București, 1938, p. 13.

[28] D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 43.

[29] I. Răducanu, *Ministerul muncii. Importanța sa în organizarea de stat a poporului român*, Tipografiile române unite, București, 1932, p. 5.

[30] Gr. Trancu-Iași, *Începuturile Ministerului muncii*, Scrisul românesc, București, 1936, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intereselor reale ale societății. Elaborarea unui sistem legislativ al muncii care, fără îndoială, era impus de necesități obiective, presupune urmărirea unor interese mai intime ale burgheziei. Reformele, tinzînd spre modernizare instituțională a statului, nu trebuiau să afecteze esența lui capitalistă, dar puteau atenua lupta de clasă, puteau contribui la refacerea economică printr-un efort general, puteau, în sfîrșit, să contribuie la stabilitatea politică. Consolidarea și conservarea societății capitaliste implica, așadar, inițierea unor măsuri realiste de prevedere socială, în contextul cărora încercările de echilibrare a raporturilor de producție erau reclamate la modul imperativ. Cu alte cuvinte, devenise actuală și stringentă problema unei concilieri a intereselor capitalului și a muncii, a reconsiderării raportului concesii-restricții în domeniul legislației sociale, a intervenționismului de stat, toate slujind utopicei formule a armoniei sociale. Acestui din urmă deziderat i-a fost subsumată o gamă întreagă de formulări teoretice care, deși diferite în formă, erau unitare sub aspectul scopului urmărit. În doctrinele burgheze ale timpului, de pildă, noțiunea de politică socială era asociată, de obicei, ideii armonizării „intereselor tuturor claselor sociale“ [31], atenuării luptei de clasă [32], intervenției statului în viața economică și socială [33].

Referindu-ne la teoria intervenționismului de stat, facem precizarea că aceasta nu constituia o inovație doctrinară pe tărîmul ideologic burghez din România, fiind împrumutată din occident. Încă din deceniul al 9-lea al secolului trecut, odată cu industrializarea țării și cu mișcările țărănești care au culminat cu cele din 1888, unii politicieni puneau problema intervenționismului și chiar a socialismului de stat, fără de care — cum se afirma — „nici o reformă serioasă nu se putea realiza“ [34]. Firește, că n-au lipsit nici critici dintre cele mai diverse asupra acestor intenții.

După primul război mondial, în România, intervenționismul, cu variantele sale — solidarismul economic, social, politic, socialismul de stat, naționalismul economic etc. — a fost redimensionat și aplicat într-o manieră relativ organizată. De data aceasta, el era invocat ca fiind „o salutară reacțiune împotriva individualismului economic și ca un element major în opera de legiferare a muncii“ [35].

Două variante ale intervenționismului — *solidarismul* și *socialismul de stat* — situau statul deasupra claselor, lui revenindu-i sarcina de a ține echilibrul între forțele economice și clasele sociale. În ceea ce privește solidarismul, acesta apare ca o doctrină în vederea realizării armoniei sociale prin reducerea, pe de o parte, a principiului libertății de acțiune și minimalizarea importanței proprietății private și, pe de alta, prin atenuarea mizeriei și a spiritului combativ al maselor, mai cu seamă a proletariatului. De asemenea, solidarismul trebuia să ofere posibilitatea contracarării activității teoretice și practice a partidelor clasei muncitoare, a influenței socialiste și comuniste, prin tendința de realizare a unui echilibru între forțele economice și clasele sociale [36].

Slujind aceluiași obiectiv — armonia socială — socialismul de stat a fost susținut, în perioada pe care o tratăm, de Ion Răducanu. În conformitate cu concepțiile sale, în condițiile aplicării socialismului de stat, producția și distribuția veniturilor constituiau funcții sociale care nu se puteau realiza fără intervenția statului ; tehnica modernă, acumularea de capitaluri și crearea de întreprinderi gigantice, afirma el, permit acapararea izvoarelor de producție a unei țări, subordonînd-o unui monopol de ordin privat. Pentru bararea acestei situații, socia-

[31] M. Plătăreanu, *op. cit.*, p. 279.

[32] I. Răducanu, *Politica socială și politica de stat*, în „Revista română de studii sociologice și muncitorești“, II, 9 decembrie 1935, p. 2.

[33] Marco Barasch, *Legislația muncii în cadrul politicii sociale*, în vol. *Un deceniu de politică...*, p. 210—211.

[34] „Lupta“, VI, 945, 30 sept. 1889 ; *Idem*, VII, 1 119, 9 mai 1890 ; „Epoca“, III, 305, 30 iulie/11 august 1888.

[35] Arh. Ministerului sănătății, fond Ministerul muncii, dos. nr. 3/1925, f. 28.

[36] I. Saizu, *Opinii din perioada 1922—1928 privitoare la dezvoltarea economiei naționale*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“, Iași, IX, 1972, p. 386.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lismul de stat propunea trecerea monopolurilor în patrimoniul național. În felul acesta, opinează Ion Răducanu, „marile întreprinderi economice pot avea administrație uniformă, produse uniforme și, deci, pot fi conduse mult mai bine de către stat care are în vedere interesul general. Venitul — continua el — pe care-l capătă statul de la o asemenea întreprindere intră în tezaurul public, în folosul societății ; se înlătură primejdia, care în unele țări este reală, și anume dependența statului de cercurile capitaliste“ [37]. Soluția oferită, acceptabilă la prima vedere că simpla preluare a monopolurilor de către stat ar schimba situația economică și socială, ar dispărea exploatarea și inechitățile sociale, era iluzorie. Fără îndoială, socialismul de stat se manifesta ca o variantă doctrinară de stînga în comparație cu altele. Ea oferea doar iluzia dispariției unor racile capitaliste, dacă statul însuși nu cunoștea o transformare radicală, de esență. Pe de altă parte, ca și solidarismul, socialismul de stat viza anihilarea influenței socialiste și comuniste. Cert este că reprezentanții ambelor curente erau adepții intervenției statului în viața economică și socială. Două afirmații, aparținînd unor opțiuni politice diferite sînt edificatoare și elocvente. N. D. Chirculescu (liberal) scria că „statul a trebuit să părăsească indiferența care-i punea existența în pericol și nu numai să se adapteze evoluțiunii care nu-i putea sta în cale ; așa am înregistrat schimbarea la față a statului, devenit intervenționist și practicînd o nouă doctrină, aceea a socialismului de stat, preocupată de menținerea echilibrului social“ [38].

Virgil Madgearu (țărănist), mai tranșant și conștient de repercusiunile unei politici economice fără intervenția statului, declara : „Sau statul reușește a restabili [...] echilibrul producțiunii prin readucerea factorului muncă la rolul său absolut necesar în producțiune, sau statul actual va suferi o catastrofă a producțiunii și această catastrofă — istoria ne învață — va aduce catastrofa formelor actuale de viețuire socială și politică“ [39].

Conținutul ambelor formule este asemănător, indiferent dacă exprimarea era relativ diferită și subliniază ce rol urma să joace intervenționismul în păstrarea intactă a conținutului capitalist al statului.

Pe plan social, intervenționismul își propunea ocrotirea muncitorilor și ridicarea lor materială și spirituală. Adepții acestui curent își dădeau perfect de bine seama că deconsiderarea factorului muncă putea avea repercusiuni grave în realizarea mult doritei păci sociale. Virgil Madgearu nota, de pildă, că neacordarea unei atenții speciale proletariatului ar face ca însăși „baza așezării societății să fie supusă contraacțiunii de prăbușire și de înlocuire din partea muncitorimii“ [40]. Un specialist în probleme de legislație a muncii, Marco Barasch, consemna și el aceeași idee : „A proteja munca, a reglementa pe bazele dreptului și echității toate raporturile care derivă din ea, nu înseamnă numai [...] a salvgarda viața și drepturile muncitorilor, a ameliora situația lor materială permițîndu-le să-și realizeze idealul uman, ci înseamnă, înainte de toate, a favoriza progresul și a garanta viața întregii societăți de orice perturbare“ [41]. Acestor avertizări și propuneri le dădea expresie Gh. Mîrzescu, cunoscut prin reacționarismul său, care într-o formulare laconică și sintetică indica linia de urmat a burgheziei : „Să păzim statul nostru de robia muncii ca în trecut, dar și de mizeria ideologiei anarhice“ [42]. În consecință, statul, înarmat cu noi norme juridice, trebuia menținut în forma sa capitalistă, indiferent de altoirile legislative impuse de mase și de vreme, indiferent că, în anumite momente, prin intervenționism puteau fi

---

[37] I. Răducanu, *Socialismul de stat*, în *Doctrinele partidelor politice, 19 prelegeri publice*, Cultura națională, București, 1923, p. 167—168.

[38] N. D. Chirculescu, *Asistența socială*, în „Democrația“, XIX, 4, aprilie 1931, p. 18—19 ; v. aceeași idee în „Buletinul U.C.M., I, nr. 1—2, aprilie-mai 1937 p. 27.

[39] „Monitorul oficial“, nr. 40/1920, D.A.D., ședința din 6 august 1920, p. 849.

[40] V. Madgearu, *Politica socială...*, p. —3.

[41] Marco Barasch, *Legislația muncii în România. Mișcarea legislativă după război* (în manuscris), în Arh. St. București, O.S.S.R.I., dos. nr. 231/1937, f. 9.

[42] Arh. St. București, O.S.S.R.I., dos. nr. 127/1922, f. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lezate, chiar dacă numai formal, unele interese ale marelui patronat. Nu întîmplător în Constituția din 1923 apare un principiu social nou [43]. Articolul 21 stipula că „statul poate interveni în raporturile dintre factorii de producție, pentru a preveni conflictele economice sau sociale și pentru a apăra libertatea muncii" [44].

Cu unele excepții, intervenționismul de stat, ca principiu, a fost însușit și propagat de majoritatea economiștilor, sociologilor și politicienilor români, pornind de la o idee expusă, cu un prilej oarecare, de N. D. Chirculescu. Acesta menționa că, în perioada dezvoltării capitalismului, s-a creat o minoritate puternică, avută economicește și influentă politicește, în comparație cu imensa majoritate a populației, redusă la mizerie și neputință. „Situația s-a agravat — spunea el — prin exploatarea nemiloasă a muncii majorității de către minoritate, ultima permițîndu-și totul". N. D. Chirculescu observa ceea ce au observat și alții, că o asemenea situație a produs zguduiri grave, accentuarea contradicțiilor sociale; „țăranii s-au ridicat contra proprietarilor și arendașilor de pămînt, dar mai ales muncitorii industriali contra capitalului și patronilor, organizîndu-se puternic și unii și alții, ca două armate formidabile, într-un continuu război". Toate acestea — continua el — „nu puteau să nu aducă în situația lumii muncitoare, odată cu recunoașterea legitimității revendicărilor ei, modificările care să o satisfacă" [45]. Intervenția statului deci, tindea să reglementeze și să influențeze raporturile dintre muncitori și patroni, apelînd, totodată, la un alt principiu, acela al solidarității sociale. În concepția multora a persistat convingerea că înlocuirea liberalismului economic cu intervenționismul de stat s-a impus ca un „imperativ categoric al vremurilor" [46]. Publicistul Alexandru Claudian nota că intervenționismul era cerut mai cu seamă de cei care aveau nevoie de ajutorul statului ca să fie protejați de excesele unui individualism primejdios. El îi avea în vedere pe muncitori, solicitatori ai protecției societății contra exploatării capitaliștilor. Aceștia din urmă, conchide Alex. Claudian, sprijiniți de forța lor economică, „ar putea abuza de ea în dauna echității", dacă statul n-ar interveni, impunînd întreprinderilor industriale măsuri de igienă, respectarea repausului duminical, limitarea timpului de muncă. „Protecția muncii de către societate — crede autorul citat — înlocuiește astăzi individualismul economic de altă dată" [47]. Mai mult, intervenția statului și măsurile legislative realizate creau posibilitatea asociațiilor de muncitori să trateze cu patronatul de la egal la egal, în vederea încheierii contractelor colective [48], ceea ce însemna un pas înainte în cuceririle drepturilor clasei muncitoare.

Dar scopurile clare ale intervenționismului de stat, a mobilurilor lui mai ascunse, au fost dezvăluite de M. Manoilescu în intervenția sa la Institutul Social Român. El afirma că prin intervenționism „s-a urmărit întotdeauna restabilirea echilibrului social și asigurarea unui corectiv în excesele luptei dintre cei slabi și cei tari. El continua, afirmînd că problema intervenției statului în materie socială, „nu mai este pentru nimeni o chestie de principiu, ci una de aplicație și de oportunitate" [49].

Cum era de așteptat, intervenționismul, acceptat ca un principiu constituțional, s-a lovit de rezistența marelui patronat. Interesat în conservarea liberalismului economic, patronatul se opunea intervenționismului care-i restrîngea sfera de acțiune, de libertate absolută și-l obliga chiar la unele sacrificii materiale. Uniunea generală a industriașilor din România (U.G.I.R.), într-o dare de seamă din 1923, pornind de la lipsurile inerente intervenite în aprovizionarea stabilimen-

[43] D. Șandru, *Contribuții la cunoașterea legislației românești în perioada stabilizării relative a capitalismului*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, V, 1968, p. 164.

[44] Gr. I. Gheață, ing. Stelian Popescu, *op. cit.*, p. 28.

[45] N. D. Chirculescu, *op. cit.*, p. 18.

[46] Gr. I. Gheață, ing. Stelian Popescu, *op. cit.*, p. 27—28.

[47] Alex. Claudian, *Cercetări filozofice și sociologice*, Tipog. concesionară Țerek, Iași, 1935, p. 226.

[48] I. V. Pupeza, *Problema asigurărilor sociale în România*, Edit. Penitenciarului Văcărești, București, 1936, p. 9.

[49] M. Manoilescu, *Neoliberalismul*, în vol. *Doctrinele partidelor...*, p. 147.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

telor industriale cu combustibil necesar producției, semnala că faptul s-ar datora „unei greșite politici, care atribuie intervenției statului rolul baghetei magice". Industriașii cereau libertate absolută pentru care își propuneau să lupte, întrucît „încătușarea ei (a libertății — E.B.) duce — se lamentau ei — la sleirea forțelor de producție și la descurajare[50]. În mod intenționat, unii exagerau dimensiunile politicii intervenționiste, afirmînd că ea a mărit haosul, a provocat confuzie și complicații în viața internă, a viciat jocul normal al raporturilor dintre consumatori și producători, a slăbit încrederea în posibilitatea statului de a normaliza situația. Era criticată aplicarea intervenționismului de stat prin intermediul politicii de partid care, într-adevăr, închidea posibilitățile de apreciere justă a fenomenelor sociale și economice.

Lăsînd la o parte exagerările, putem spune că intervenționismul de stat n-a urmărit stagnarea producției, ci mărirea ei. Apelul la solidaritatea economică, socială sau politică este un indiciu în această privință. Interesele de clasă au făcut din intervenționism un instrument de „realizare" a echilibrului social, o politică de prevedere socială[51].

Solidarismul politic, susținut ca doctrină de M. Popovici, fruntaș țărănist, era ridicat de acesta la valoarea unui principiu avînd puterea să armonizeze diferite interese, să suprime nedreptățile, să împace cele două forțe antagoniste, proletariatul și burghezia, statul situîndu-se deasupra ca îndrumător imparțial[52]. Sînt idei asemănătoare doctrinei solidariste economico-sociale, aparținînd lui I. N. Angelescu[53]. Ambii doctrinari nu înțelegeau esența de clasă a statului, imposibilitatea acestuia, în condițiile capitalismului, de a fi imparțial în luarea unor măsuri sociale. Esența de clasă dicta, printr-un sumum de legi cu un conținut concesiv sau restrictiv, să întărească forța statului, să-l modernizeze, dar să nu abdice de la ceea ce era în realitate — un instrument al apărării și conservării intereselor burgheze. Încercările, sub diferite forme, de a susține că solidarismul constituia o necesitate permanentă în viața internă de stat, nu erau susținute de realitate, cu atît mai mult cu cît, prin el se urmăreau și alte scopuri decît cele naționale. Nimeni nu contestă că în anumite momente de seamă din istoria țării, solidaritatea națională și politică s-a impus ca o necesitate. Pentru a rămîne în cadrul cronologic al temei noastre, am putea exemplifica solidaritatea națională în lupta pentru desăvîrșirea unității statale, în lupta pentru doborîrea dictaturii militaro-fasciste și victoria revoluției pentru eliberare socială și națională, armată, antiimperialistă și antifascistă de la 23 August 1944. Procesul solidar național însă, nu putea constitui o permanență, iar pledoaria în favoarea acestei permanențe servea, de fapt, ideii de armonie socială, cunoscută ca irealizabilă. Mai mult, în unele țări ca Italia și Germania unde solidarismul politic s-a afirmat, s-au născut cele mai reacționare curente ale fascismului[54], vădit antimuncitorești și anticomuniste. Fără a îmbrăca aceste forme, solidarismul în România ca doctrină, nu urmărea, de fapt, alte scopuri, chiar dacă presupunea, cel puțin în vorbe, ridicarea morală sau materială a clasei muncitoare, ori limitarea interesului marelui patronat. Puterea de seducție a acestui curent, deși redusă, putea avea repercusiuni negative, dacă esența lui reacționară n-ar fi fost demascată și combătută la timp, de clasa muncitoare, de partidele ei în frunte cu partidul comunist.

O doctrină derivînd din intervenționism a fost, după cum se știe, neoliberalismul. Nu ne propunem aici o analiză atotcuprinzătoare a acestei doctrine, ci vom reține doar acele elemente care au tangență cu problemele de politică socială a muncii.

---

[50] U.G.I.R., *Dare de seamă pe anul 1923 și Programul de activitate viitor, prezentate Adunării generale din 17 și 18 mai 1924*, Tipog. Brănișteanu, București, 1924, p. 4.

[51] Gr. I. Gheață, ing. Stelian Popescu, *op. cit.*, p. 9.

[52] M. Popovici, *Solidarismul politic*, în vol. *Doctrinele partidelor...*, p. 256.

[53] I. N. Angelescu, *Solidarismul economic*, în Idem, p. 212—213.

[54] N. N. Matheescu, *Reprezentarea politică a clasei mijlocii*, în „Revista de studii sociologice și muncitorești", I, nr. 2, sept. 1933, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În linii generale, neoliberalismul, ca doctrină reformatoare a liberalismului clasic, caută să convingă că el s-a născut din noile realități ale vieții politice, economice și sociale de după primul război mondial și s-a impus în Constituție cu două principii de bază: intervenția puterii de stat și consolidarea libertăților individuale ca „funcții sociale" [55]. Pentru M. Manoilescu, viitorul ideolog al corporatismului în România, neoliberalismul trebuia să constituie baza unui echilibru între forțele sociale, între clasele sociale, reprezentarea acestora în alcătuirea puterii publice determinînd un echilibru „sincer și sănătos". Deși nu lansa direct ideea armoniei sociale pe care o vedea mai mult ca un deziderat realizabil într-un viitor apropiat, neoliberalismul lui susținea, afirmînd încă de atunci principiul corporatist, posibilitatea înfăptuirii „echilibrului social" care s-ar fi putut stabili prin reprezentarea sinceră a realităților sociale. Firește, că între cele două formule — armonie socială și echilibru social — sînt deosebiri de nuanță, dar susțin același lucru. Una din afirmațiile lui M. Manoilescu este edificatoare cînd spune că „neoliberalismul combate hotărît lupta de clasă, care tinde la dominația de către o singură clasă a statului, care aparține tuturor" [56]. Or, și armonia socială ca și echilibrul social erau antipodul luptei de clasă. Obiectivele antimuncitorești și anticomuniste ale celor două formule, deci, sînt clare.

Pentru Victor Iamandi (liberal), neoliberalismul nici n-ar mai fi avut nevoie de o susținere doctrinară specială, întrucît el deja ar fi fost realizat de Partidul național liberal în Constituție, în intervenția statului, intervenție care ar fi menținut și întărit solidarismul ca bază juridică. El arăta că statul, aparținînd tuturor claselor sociale, și-ar fi exercitat cu moderație rolul său de normalizator al vieții economice sau de nivelator al inechităților sociale, prin elaborarea unor legi ale muncii (repaos duminical, 8 ore de lucru, minimum de salariu, contracte colective, participarea muncitorilor la beneficii, asigurări muncitorești etc.) și care ar emana din principiile doctrinare ale neoliberalismului [57]. Nimeni nu contestă elaborarea unor legi ale muncii cu importanța lor juridică pentru clasa muncitoare. Problema are însă o altă fațetă pe care burghezia, de obicei, a căutat s-o eludeze. Este vorba de modul de aplicare a acestor legi, efectuat defectuos și uneori cu iresponsabilitate de către cei care aveau menirea să le apere litera și conținutul. De aici au decurs numeroase dificultăți de ordin social-economic, clasa muncitoare fiind adesea obligată să solicite o respectare riguroasă a unora din ele care, mai mult sau mai puțin, răspundeau nevoilor ei imediate sau de viitor [58].

Neoliberalismul s-a pronunțat fără echivoc pentru armonia socială. I. G. Duca, în una din expunerile sale la centrul de studii al P.N.L., considera că între capital și muncă nu trebuia să existe contradicții, ci înțelegere, pentru bunul mers al producției și al păcii socile [59]. De fapt, el relua o idee mai veche care preconiza că doctrina liberală vedea realizarea progresului în cadrul concepției proprietății private prin ordine, democrație, naționalism economic, prin evoluție și armonie socială. „Doctrina liberală — declara el — consideră că viața unei societăți trebuie să fie mișcare, dar că mișcarea nu trebuie asigurată prin ruperea echilibrului social ci, dimpotrivă, prin menținerea permanentă a acestui

[55] I. Saizu, *Opinii...*, p. 385.

[56] M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 147.

[57] Victor Iamandi, *Neoliberalismul*, în „Revista de studii sociologice și muncitorești", II, 4—5, oct. 1934, p. 6—7.

[58] Ilie Ceaușescu, *Lupta clasei muncitoare din România pentru adoptarea și aplicarea legii asupra contractelor de muncă în perioada crizei economice*, în „Anale de istorie", 1967, 13, nr. 6; Idem, *Lupta proletariatului din România pentru aplicarea prevederilor democratice ale legilor muncii, adoptate în anii 1929—1933*, în „Studii", revistă de istorie, 1968, 21, nr. 1; Silvia Istrate, *Activitatea organizațiilor politice și profesionale ale clasei muncitoare pentru legiferarea unor măsuri de ocrotire a muncii femeilor în întreprinderi (1922—1928)*, în „Revista de istorie", 1975, 28, nr. 12.

[59] P.N.L., *Politica industrială. Studii și rapoarte alcătuite de secțiile economice ale Cercului central de studii al P.N.L.*, Imprim. Independența, 1933, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

echilibru" [60]. Pornind de la concepția greșită că asperitățile, respectiv, contradicțiile sociale nu permit nici unui guvern să obțină decît progrese relative, același I. G. Duca se pronunța deschis contra revoluției care, „în credința ei adîncă — afirma el — e moartea unui progres". Susținînd asemenea opinie, el încerca să demonstreze de ce liberalismul sau neoliberalismul considerau armonia socială drept o condiție *sine qua non* a realizării progresului economic. „Prin armonie socială progresul e asigurat, prin lupta de clasă el e amenințat" [61], spunea el.

Pe alt plan, în viziune neoliberală, piedica în calea progresului ar fi fost ideologia marxistă, propagatoarea luptei de clasă, a revoluției și a dictaturii proletariatului. De aici eforturile conjugate ale burgheziei care, prin intermediul unor doctrine ca acelea de mai sus, încerca, fără succes însă, s-o combată. Motivul esențial era, după cum mărturisea N. D. Chirculescu, însuși „instinctul propriei noastre conservări, care reclamă să înlăturăm, pe cît posibil, societății convulsiunile care-i pot fi fatale și ei și nouă fiecăruia și care se produce cu siguranță dacă lăsăm prin nepăsare să se agraveze stările de lucruri a căror injustiție și acuitate se manifestă sub ochii noștri" [62]. La rîndul său, D. R. Ioanițescu avertiza că lipsa de prevedere a guvernelor în realizarea unei politici sociale adecvate cauza dificultăți mari în menținerea statului și a orînduirii capitaliste. De aceea, el cerea factorilor politici înfăptuirea acestui deziderat în termeni imperativi: „Nu ignorați problema [...], soluționați cu curaj și integral revendicările lor (ale muncitorilor — E.B.) dacă vreți să aveți liniște în ateliere și siguranță în țară" [63]. Promovarea unei politici concesive însemna în concepția lui D. R. Ioanițescu, în primul rînd, prevedere socială. Unele observații ale acestui politician făcute în perioada crizei din 1929—1933 au semnificația lor particulară. Atunci cînd tensiunea revoluționară atingea cote maxime, el critica faptul că organele de stat erau departe de a înțelege spiritul și binefacerile unei politici sociale, că acestea greșeau cînd etichetau orice revendicare muncitorească drept o „acțiune subversivă". „Albi sau roșii — declara el — toți muncitorii sînt ai noștri și nu trebuie să abzicem de la datoria noastră de a-i ocroti" [64]. Este o mostră tipică de politică burgheză în condiții speciale, dispusă să treacă cu vederea peste opțiunile politice revoluționare ale clasei muncitoare și să promoveze o atitudine binevoitoare, impusă de împrejurări, numai ca esența statului capitalist să persiste. Tactica aceasta — concesii în momentele de efervescență revoluționară, restricții în perioadele de acalmie sau îmbinarea lor — a constituit baza politicii burgheze față de clasa muncitoare între cele două războaie mondiale, concomitent cu susținerea pînă la obsesie a principiului armoniei sociale.

Unii dintre doctrinari erau atît de convinși că armonia socială era posibilă, încît se întrebau de ce mai era nevoie de atîtea motivări. George Tașcă, de pildă, conștient de existența unor contradicții între muncă și capital, considera totuși că între cei doi factori ar fi o înrudire organică. „Capitalul — susținea el — este produsul muncii, este făptura ei; de la dînsa purcede [...] și este curios cum se duce de un veac lupta aprigă între două elemente înrudite atît de aproape". Lupta aceasta — își continua G. Tașcă aserțiunea — „este cu atît mai odioasă, cu cît este o luptă fratricidă" [65].

În termeni aproximativ apropiați, C. Rădulescu-Motru, reluînd unele teze incluse în lucrarea sa *Cultura românească și politicianismul* în care considera că poporul român a adoptat liber și a luptat pentru păstrarea concepției religioase a bisericii ortodoxe [66], dădea expresie aceleași idei cînd declara că „fiecare lucrător este cu patronul său seamăn întru Cristos" [67].

---

[60] I. G. Duca, *Doctrina liberală*, în vol. *Doctrinele partidelor...*, p. 104—105.
[61] *Ibidem*, p. 106.
[62] N. D. Chirculescu, *op. cit.*, p. 31.
[63] D. R. Ioanițescu, *Charta muncii. Renașterea meseriilor...*, p. 6.
[64] Idem, *Partidele politice...*, p. 73—74.
[65] G. Tașcă, *Regimul muncii. Conferință ținută la Institutul Social Român din București, duminică 8 februarie 1925*, Tiparul românesc, București, 1925, p. 3.
[66] Z. Ornea, *Junimismul*, București, 1966, p. 94.
[67] C. Rădulescu-Motru, *Concepția conservatoare și progresul*, în vol. *Doctrinele partidelor...*, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Afirmațiile avînd la bază teoria armoniei sociale se întîlnesc în toate programele partidelor politice burgheze[68] din România, deosebirile de nuanță ca și susținerea lor în unele momente nu pot schimba sensul intențiilor. Indiferent de formulare, concepțiile doctrinare burgheze, cu nuanțările care se impun, nu treceau mai departe de cadrul alcătuirii sociale existente atunci[69]. Dimpotrivă, ele vin să susțină și să întărească un regim pe care clasele conducătoare l-ar fi dorit fără convulsiuni sociale, fără asperități, un regim — nu este cazul să insistăm prea mult — marcat, în realitate, de injustiție și inechitate, criticat și atacat permament de clasa muncitoare. Că viața internă s-a desfășurat sub imperiul contradicțiilor și antagonismelor sociale este dovedit nu numai de multitudinea acțiunilor greviste sau protestatare, ci și de căutările practice și teoretice burgheze, menite să mențină și să stăpînească o situație precară, plină de nemulțumiri.

În România s-au elaborat și experimentat doctrine de diferite nuanțe, trecîndu-se cu ușurință de la o extremă la alta, de la concesii la restricții, prin gama tuturor sistemelor și a tuturor concepțiilor burgheze dinainte și după primul război mondial. În mintea multora s-a produs dezorientare sau confuzie, dar lansarea unor doctrine cu conținut social-economic a oferit — trebuie să recunoaștem — și posibilitatea ridicării unor persoane în vîrful vieții publice[70]. Fără a generaliza — unii erau bine intenționați și doreau sincer reforme înoitoare și pozitive — cei mai mulți, vizînd locuri și poziții politice însemnate, au folosit o abilă propagandă demagogică utilizînd arma seducțiunii, a minciunii înflorite sau lingușind unele prejudecăți ale indivizilor înapoiați politicește[71]. Cei mai mulți politicieni, doctrinari, economiști sau sociologi, indiferent de opțiunea lor politică, au avut drept punct de plecare și de argumentare principiul armoniei sociale, necesitatea impunerii lui, chiar dacă unii erau obligați, în fața evidenței realităților, să recunoască racilele și contradicțiile specifice capitalismului[72].

Se pune o întrebare firească: propaganda în favoarea armoniei sociale, a echilibrului social, a solidarismului, a „frăției" între capital și muncă a avut ecou în rîndurile opiniei publice, a fost acceptată sau a rămas doar pledoarii docte ale unor persoane cultivate într-un cerc restrîns de intelectuali?

Din multitudinea informațiilor pe care le deținem, putem afirma că problema armoniei sociale a constituit o permanență a gîndirii socio-politice burgheze. În masa largă a claselor și categoriilor sociale exploatate, ea a fost cunoscută și, fără a fi însușită, a fost supusă unei critici sistematice, arătîndu-se, pe bază de dovezi concludente, netemeinicia ei.

Este cunoscut că după primul război mondial, forța numerică și mai ales conștiința clasei muncitoare a crescut simțitor. Ea s-a manifestat pe plan național ca forța social-politică cea mai avansată, atît în domeniul forțelor de producție, cît și în progresul societății. Mișcarea muncitorească, prin amploarea ei nemaiîntîlnită, a impus statelor și oamenilor o mai mare preocupare pentru problema muncii ca factor de seamă nu numai în viața economică, dar și în cea social-politică. Clasei muncitoare, ca o clasă de sine stătătoare, cu obiective politico-sociale bine definite, nu-i era indiferent ce fel de regim de viață și de muncă i se oferea. De aceea, lupta sa și-a pus amprenta și asupra modului în care, momentan sau în perspectivă, urma să i se reglementeze, din punct de vedere juridic, poziția socială, raporturile ei cu statul sau cu patronatul. Simțul de clasă, conștiința înaltă au permis, din capul locului, înțelegerea perfectă a obiectivelor urmărite de burghezie prin lansarea și propagarea doctrinei armoniei sociale. Reprezentanții muncitorimii au demascat conținutul ei de clasă și, așa

[68] Spre a oferi doar un exemplu: N. Iorga afirma că în concepția partidului său, „toate clasele, toate elementele națiunii noastre le concepem ca un singur corp, avînd o singură viață, din care pornește viața tuturor organelor" (N. Iorga, *Doctrina naționalistă*, în vol. *Doctrinele partidelor...*, p. 41).

[69] Șerban Voinea, *Socialismul marxist și evoluțiunea socială*, în Idem, p. 119.

[70] I. G. Vîntu, *Reforme care ne trebuie*, în „Democrația", XXI, 3—4, martie—aprilie 1933, p. 6.

[71] G. Strat, *Elogiul libertății*, Tipog. Leon Geller, București, 1937, p. 140.

[72] Tudor Ionescu, *Țărănime și muncitorime*, în „Revista de studii sociologice și muncitorești, I, 1, iulie—august, 1933, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum s-a mai spus, au demonstrat convingător caracterul ei iluzoriu. Gh. Cristescu, de pildă, declara în parlament cu prilejul discuției asupra legii aplanării conflictelor de muncă următoarele: „Și dumneavoastră care faceți apel la pacea socială și la armonia socială, să știți că atîta vreme cît va dura un regim capitalist, este imposibil să se stabilească această armonie pentru care dv. lucrați" [73]. Asupra aceleiași imposibilități de realizare insista mai tîrziu, în aceeași incintă, I. Jumanca, unul din liderii social-democrați: „Cum nu poți niciodată să împaci apa cu focul, tot nu vei putea niciodată împăca interesele muncitorului exploatat cu interesele capitalismului care-l exploatează [...]. Deci, cîtă vreme vor exista clase sociale, cîtă vreme va exista exploatare și munca nu va deveni atotstăpînitoare în lume, lupta de clasă va exista și armonia socială va fi imposibilă" [74]. Chiar și unii reprezentanți ai burgheziei și-au dat seama că armonia socială era o utopie. Gh. Bogdan-Duică avea să afirme în Senat că intenția parlamentului și parlamentarilor de a pune de acord, în mod armonic interesele tuturor claselor sociale, însemna „culmea iluziunii politice, pentru că interesele se pot armoniza foarte bine pe hîrtie, dar în viața de toate zilele, niciodată" [75]. Și istoria a confirmat și confirmă și astăzi, în ciuda susținerii ideii armoniei sociale în țările capitaliste, aceste adevăruri greu de respins.

Istoriografia noastră actuală remarcă, pe bună dreptate, că legislația muncii a fost determinată de presiunea clasei muncitoare și de necesitățile obiective ale vremii. Ea avea misiunea să asigure cadrul juridic necesar dezvoltării forțelor de producție capitaliste [76], să reglementeze raporturile dintre capital și muncă și, implicit, să pună în „armonie" factorii de producție. Cu unele excepții, reprezentanții diferitelor partide politice burgheze au recunoscut, fără a se erija în apologeți, rolul jucat de clasa muncitoare în direcția modernizării statului unificat și adaptării lui la noile condiții. D. R. Ioanițescu scria, de pildă, că „multe din legiuirile ce s-au dat pînă acum (1931 — E.B.) pentru muncitorime în genere au fost numai datorită mișcărilor lor". El mărturisește deschis că nu era de acord și nu aproba acțiunile revoluționare, dar „cronicari imparțiali — continua el — nu putem să nu facem această constatare (presiunea clasei muncitoare — E.B.) care să serve drept învățămînt". D.R. Ionițescu cerea, de aceea, guvernanților și politicienilor să nu aștepte desfășurarea evenimentelor revoluționare care să impună legile muncii, ci să le prevadă și să le preîntîmpine, ca astfel, „să nu se lase să se prindă credința că numai prin mișcarea maselor se pot obține legiuiri de ocrotire" [77].

După N. D. Chirculescu, legislația muncii, asistența socială și preocupările de reglementare a situației muncitorilor nu s-au datorat guvernelor, ci „luptelor fără odihnă, dusă de muncitorimea organizată în susținerea revendicărilor ei legitime" [78]. Într-o prezentare a guvernării averescane (1920—1921), se recunoștea necesitatea elaborării unei legislații a muncii ca urmare a avîntului revoluționar, dar, în același timp, era subliniată intenția burgheziei de a canaliza acest avînt în așa-zise scopuri naționale [79]. Alții au adăugat acestei recunoașteri și pe aceea a evenimentelor externe [80], fie referindu-se la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și la marile mișcări revoluționare postbelice, fie la hotărîrile Conferinței de la Versailles asupra reglementării sistemului muncii printr-o legislație adecvată și unitară.

Pornind de la aceste constatări, burghezia românească care trăise criza evenimentelor postbelice, nu putea eluda unele imperative ale perioadei și, în

[73] I. Constantinescu, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar*, Edit. politică, București, 1973, p. 122.

[74] „Monitorul oficial", nr. 51/1929, D.A.D., ședința din 15 martie 1929, p. 1816.

[75] Idem, nr. 47/1920, ședința din 4 iulie 1920, p. 66.

[76] Ilie Ceaușescu, *P.C.R. — stegarul...*, p. 120.

[77] D. R. Ioanițescu, *Charta muncii, Renașterea meseriilor...*, p. 5.

[78] N. D. Chirculescu, *Asistența socială...*, p. 21.

[79] „Buletinul muncii și Ocrotirilor sociale", I, 5—8, august—noiembrie 1920, p. 328.

[80] I. Răducanu, *Ministerul muncii. Importanța...*, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consecință, a încercat, printr-un sistem legislativ adecvat modernizării statului român, să preîntîmpine sau să reziste presiunii maselor. Dificultatea prospectării unui asemenea cadru legislativ reiese, după opinia noastră, nu din incapacitatea juridică a unor politicieni însărcinați cu soluționarea problemelor sociale, cît mai ales din riscurile ce se puteau ivi în eventualitatea că factorul muncă era favorizat în dauna capitalului sau invers. Burghezia se afla, de fapt, în fața unei hotărîri care o obliga să cumpănească adînc : ce legislație trebuia elaborată pentru „armonizarea" factorilor de producție ; pînă la ce dimensiuni se putea extinde gama concesiilor ; ce metode erau mai eficiente — concesiile sau represiunea — pentru a preveni convulsiile sociale și a menține intact conținutul burghez al statului. Pornind la elaborarea legislației muncii, conținutul acesteia a purtat amprenta etapelor pe care istoria României le-a parcurs între cele două războaie mondiale. Ea a fost concesivă în momentele de tensiune revoluționară și restrictivă în cele de acalmie, fără a se exclude și îmbinarea celor două forme. Dacă aspectul principal al elaborării legislației muncii l-a constituit armonia socială, nu înseamnă că numai aceasta a figurat în planurile politice burgheze. Legislația socială, extinsă pe întreg teritoriul țării, însemna un mijloc de întărire a desăvîrșirii unității naționale și înzestrarea statului cu instituții moderne ; erau vizate, de asemenea, rezistența, sănătatea și perfecționarea profesională a muncitorilor, învățămîntul tehnic și profesional, reglementarea raporturilor dintre muncitori, stat și patronat și intervenția statului ; îndeplinirea obligațiilor asumate prin semnarea Tratatului de la Versailles. Se încerca, totodată, atenuarea luptelor de clasă și, dacă ne referim la greutățile postbelice, se putea invoca ideea identității de interese ale statului cu cele ale maselor de producători.

Varietatea de probleme făcea, din capul locului, dificilă luarea unor măsuri pripite, măsuri care ar fi avut urmări defavorabile producției și statului. Cum a fost receptată și judecată în epocă legislația muncii dacă prin intermediul ei se urmăreau atîtea obiective ?

Un răspuns exhaustiv nu se poate da, dar putem să afirmăm cu certitudine că necesitatea legislației muncii s-a pus la modul imperativ și că, după înfăptuirea reformei agrare și electorale, problemele muncii au avut constanță în preocupările guvernamentale și parlamentare. Au fost însă și cazuri — mărturisirea provine de la I. Răducanu — cînd politica socială a fost privită fără înțelegere și fără simpatie de către oamenii politici ai vremii, considerînd-o drept „o povară de stat" [81].

Reformele sociale nu și-au propus să răstoarne orînduirea existentă, ci să schimbe în mai bine situația economică și socială [82]. Din acest punct de vedere, constatăm aderiunea unei mari părți a burgheziei, fără rezerve, la noile reforme impuse de vreme. N. Arcadian, referindu-se la legislația muncii existentă pînă la desăvîrșirea unității naționale, diferită în conținut de la provincie la provincie, menționa că ea nu satisfăcuse un plan de ansamblu și unitar în ceea ce privește ramurile industriale : marea industrie, meseriile, industria casnică și sătească. În al doilea rînd, el remarca just că, legislația respectivă, concepută în spiritul și după structura economică antebelică, nu mai corespundea situației create de desăvîrșirea unității naționale. „Aceste legiuiri — scria N. Arcadian — încercau să reglementeze cu forme care nu se mai potrivesc raporturi care au încetat de mult a mai exista" [83]. Schimbările deci, în acest domeniu nu mai puteau suferi amînări, ele trebuind să reflecte noua situație economică, teritorială, demografică și socială.

Cînd s-a pornit la întocmirea legislației muncii, ca și atunci cînd ea se închegase în linii mari, unele aprecieri tendențioase, politicianiste au început să inunde domeniul social. Se reactualiza cunoscuta lozincă a secolului al XIX-lea a „formelor fără fond" și, pornind de aici, se afirma că legislația muncii era o copie fidelă a legislației similare din occident. Unul din fruntașii liberali, N. D. Chirculescu, după ce atrăgea atenția asupra politicii guvernamentale care imita

[81] Idem, *Politica socială*..., p. 5.
[82] *Ibidem*, p. 16.
[83] N. Arcadian, *Legislația industrială a României în ultimii douăzeci de ani (1916—1936)*, Edit. Revistei „Industrie și comerț", București, 1937, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

uneori măsuri neadecvate, compromiţînd, astfel, „interesul general", afirma că, în problema muncitorească din România, „ne mulţumim să copiem, să imităm ce se face aiurea, afişînd grijă de interesele sociale spre a părea că sîntem în spiritul vremii" [84]. Ion Răducanu, vrînd probabil să-şi autoevidenţieze activitatea legislativă, consemna şi el că „nu ne-am preocupat de problema muncitorească din industrie, decît imitînd ici şi colo, foarte plăpînd, legislaţiunile muncitoreşti din străinătate şi mulţumindu-ne cu acte formale pe care nu ţinem încă să le aplicăm" [85].

Unde este adevărul şi unde este eroarea în aceste afirmaţii ? De fapt, toţi cei care au întocmit şi prezentat parlamentului legile sociale ale muncii, s-au inspirat şi documentat din legislaţia străină. Expunerile de motive ale legilor sînt concludente în acest sens. Ele ne oferă constatarea seriozităţii cu care s-au cercetat legile străine, documentarea fiind mai mult decît necesară iniţiatorului unei legi oarecare. Dar legile sociale ale muncii porneau de la necesităţile interne ale ţării, răspunzînd, în acelaşi timp, obligaţiilor asumate prin semnarea Tratatului de la Versailles. Nimeni nu neagă că activitatea parlamentară şi guvernamentală interbelică a fost bîntuită de o adevărată „manie legislativă", că unele legi din alte domenii au fost întocmite în grabă sau născute din compromisuri, că politicianismul a jucat rolul său nefast, că, în sfîrşit, conţinutul legilor nu era respectat. Dar trebuie să fim convinşi de faptul că problemele muncitoreşti şi ale muncii erau prea importante ca legislaţia respectivă să poarte amprenta improvizaţiei. Unele glasuri realiste remarcau, de altfel, că „nu se imită din afară decît ceea ce corespunde unor necesităţi sociale lăuntrice. Nu se imită decît ceea ce este reclamat de noile imperative ale unei anumite societăţi". Alex. Claudian, căruia îi aparţine această judicioasă afirmaţie, adăuga că dovada cea mai bună este că fenomenele sociale nu se imită decît în aparenţă şi că ele izvorăsc, de fapt, din evoluţia firească a ţărilor respective [86]. De la Alex. Claudian să apelăm la aprecierea marelui istoric Nicolae Iorga care conferă girul autorităţii indiscutabile. El menţiona că „nimic din împrumut n-are valoare, decît atunci cînd se altoieşte pe fond propriu" [87].

Aşa după cum am mai menţionat, legislaţia socială a muncii, complexă şi complicată, ca şi adaptarea ei condiţiilor specifice de dezvoltare a României nu excludea o amplă documentare, ci dimpotrivă. Ea nu s-a închegat în mod artificial, ci pe fondul realităţilor şi necesităţilor interne. Au fost şi cazuri cînd unele legi, ca legea pentru asigurările sociale din 1933 a purtat amprenta originalităţii şi competenţei şi a constituit un model pentru legislaţia muncii din alte ţări mult mai industrializate şi cu o tradiţie îndelungată în acest domeniu.

Unii politicieni, în adevăr, au criticat activitatea legislativă a muncii, considerînd-o ca o imitaţie fără valoare. De obicei, asemenea aprecieri, proveneau de la deputaţii aflaţi în opoziţie, dar şi de la unele foruri guvernamentale. Care este explicaţia ? Unele guverne suportau cu greu tutela B.I.M., considerat, în general, ca un supărător „suprastat" [88] şi care impunea, uneori, luarea unor măsuri legislative inaplicabile încă stadiului de dezvoltare a ţării. Poate aici stau cauzele edificării lente a legislaţiei muncii şi a întîrzierilor survenite în ratificarea lor. Oricum, o legislaţie internaţională, „atît de uşor concepută în teorie" [89], nu se putea realiza, de fapt, decît prin eforturi îndelungate. Inacceptabilă era şi ideea unei transplantări mecanice a unor experienţe din unele ţări cu o dezvoltare economică diferită, beneficiare, de-a lungul secolelor, de o evoluţie pacifică sau de condiţii speciale. Adoptarea fără discernămînt a legislaţiei muncii, recomandată de B.I.M. în practica românească, echivala cu o operă şubredă, neviabilă [90].

[84] N. D. Chirculescu, *Asistenţa socială...*, p. 23.
[85] I. Răducanu, *Ministerul muncii. Importanţa...*, p. 9.
[86] Alex. Claudian, *Cercetări filozofice...*, p. 241.
[87] N. Iorga, *Doctrina naţionalistă...*, p. 32.
[88] Arh. St. Bucureşti, O.S.S.R.I., dos. nr. 147/1920, f. 84.
[89] Gr. Trancu-Iaşi, *România şi B.I.M.*, în vol. *Un deceniu de politică socială...*, p. 238.
[90] Idem, *Ce am realizat*, Edit. Îndreptarea, Bucureşti, 1927, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S-a mai susținut ideea că o legislație a muncii, indiferent că pornea sub imperiul necesităților sau era recomandată de B.I.M., nu se putea sprijini și nici nu putea progresa, „decît în limitele posibilităților economice“ [91]. Argumentul posibilităților limitate ale României a fost mereu invocat de delegații săi la reuniunile B.I.M. și nu odată li s-a dat cîștig de cauză. Prima conferință a Organizației Internaționale a Muncii de la Washington — cum s-a mai afirmat — crease deja un precedent în această privință. În 1924, întîrzierea era motivată prin activitatea guvernului și parlamentului în jurul Constituției și a unor legi economice (legea minelor, legea comercializării bunurilor statului, legea energiei), menite să organizeze producția și să consolideze, pe cale administrativă, statul unificat [92]. În 1933, se invoca „starea de criză“ [93], iar în alte ocazii, neratificarea la timp a unor convenții sau neadoptarea unor recomandări era condiționată de atitudinea rezervată a altor state industrializate față de B.I.M.

Motivul cel mai des exprimat era însă, acela al neconcordanței dintre recomandările B.I.M. și stadiul de dezvoltare economică și socială a României. În 1927, Gr. Trancu-Iași, în calitate de ministru al muncii și de prim delegat la conferința internațională a muncii de la Geneva, atrăgea atenția că o legislație socială internațională trebuia făcută în așa fel încît să fie aplicabilă statelor cu caracteristici naționale, economice și istorice diferite [94]. Aproximativ aceleași opinii au fost exprimate și în 1929, la o altă conferință a B.I.M. de către delegatul patronal român. El spunea că „nu trebuie să luăm din recomandările și convențiile stabilite decît numai ce ne este îngăduit să aplicăm în chip loial populațiunilor noastre care nu au încă o dezvoltare suficient industrială. Orice copie pripită — continua el — după țările apusene și neadecvată stării noastre sociale, ne-ar face un imens rău nu numai progresului nostru, dar încă ne micșorează autoritatea față de străinătate“ [95]. Alții, ca I. I. C Brătianu, exagerau cu bună știință dimensiunile și conținutul recomandărilor B.I.M., etichetîndu-le „socialiste“ [96], ca acestea să nu fie luate în considerare de politica guvernamentală liberală.

Este de prisos să mai insistăm asupra faptului că atît O.I.M. cît și B.I.M. n-aveau nimic comun cu socialismul și că au fost create tocmai pentru a-i estompa virtuțile și puterea. Rezistența unei părți a burgheziei românești față de recomandările internaționale poate fi pusă, într-o măsură, în legătură cu suveranitatea națională, ca și cu posibilitățile reduse financiare care trebuiau să alimenteze aparatul funcționăresc nou creat prin instituțiile muncii și la care trebuia să contribuie și patronatul. De aici tendința de a reduce legislația muncii la așa-zisul „strict necesar“, adică asigurarea de boală și de bătrînețe, case regionale pentru ajutorarea șomerilor, case de ajutor mutual, camere de arbitraj [97]. Restul — camere de muncă, inspecția muncii, ocrotirea femeilor și copiilor, ziua de lucru de 8 ore etc. — trebuia anulat sau revizuit pentru a degreva marea industrie de unele sarcini financiare impuse de legile muncii. Nu întîmplător, chiar ministerul muncii cînd depășea, prin unele măsuri, limitele admise, era supus de către patronat unor critici severe și etichetat drept „sindicat sovietic“ [98]. Imitațiile de care vorbeau, deci, unii erau în realitate mobiluri menite să îngusteze sfera legislației muncii și să readucă pe planul raporturilor dintre proletariat și patronat, suporturi favorabile patronatului.

În modul de concepere și de alcătuire a legislației muncii în România s-au evidențiat, în special, două direcții. Prima, aparținînd liberalilor și averescanilor, avea la bază argumentul că problemele muncii trebuiau rezolvate global, prin

[91] G. Strat, *O.I.M. și viața economică*, Tipog. Bucovina, f.a., București, p. 5.
[92] D. R. Ioanițescu, *Partidele politice...*, p. 60.
[93] Arh. St. București, O.S.S.R.I., dos. nr. 53/1931, f. 192—193.
[94] Gr. Trancu-Iași, *Ce am realizat...*, p. 29.
[95] Arh. St. București, O.S.S.R.I., dos. nr. 40/1929, f. 150—151.
[96] *Ibidem*, dos. nr. 195/1924, f. 177; v. și I. Arapu, *Conferința muncii de la Geneva, 1929* în „Democrația“, XVIII, 9, septembrie, 1929, p. 30.
[97] P.N.L., *Politica industrială...*, p. 189.
[98] „Buletinul U.G.I.R.“, II, nr. 9—10, 1—31 mai 1923, p. 445.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

realizarea unui Cod al muncii ; a doua, de factură țărănistă, insista asupra legiferării parțiale, în funcție de etape, împrejurări și necesități.

Încercarea lui Gh. Mîrzescu, în 1923, și apoi a lui N. D. Chirculescu, în 1925, de a impune corpurilor legiuitoare un Cod al muncii a eșuat, lovindu-se de rezistența atît a marelui patronat, cît și a clasei muncitoare. Cauzele eșecului au fost analizate, printre alții, de I. I. Mirescu, într-un articol publicat în ziarul „Socialismul" din 1 ianuarie 1928. El scria că proiectul de Cod al muncii aparținînd lui Gh. Mîrzescu „a stîrnit o serie de proteste și intervenții din partea patronatului care amenința cu închiderea fabricilor, pe motiv că patronii nu pot suporta sarcinile bănești impuse prin acest cod. Mîrzescu n-a fost democrat — continua el — n-a putut concepe un Cod al muncii care să fie o legiuire favorabilă muncitorilor. Dacă totuși în anteproiectul său se găseau, pe ici, pe colo, mici îmbunătățiri în favoarea clasei muncitoare, acest lucru s-a făcut, pe de o parte, pentru că evenimentele din străinătate influențau viața politică de la noi, iar pe de altă parte, pentru că, deși reacționar, își dădea seama că un minimum de condițiuni de muncă pentru muncitor este în interesul însuși al industriei" [99].

Eșuarea proiectelor de Cod al muncii a determinat legiferarea parțială. În acest sens, se impune o anumită diferențiere a manierei în care, în special, cele două forțe politice burgheze — țărăniștii și liberalii — au procedat la elaborarea legilor principale din domeniul muncii. În perioada guvernării lor (1928—1933), țărăniștii au reușit să treacă prin parlament cîteva legi importante în care concesiile pentru clasa muncitoare sînt vizibile : contractul colectiv, jurisdicția muncii, camerele de muncă întocmite numai din salariați, corectînd legea lui Trancu-Iași din 1927, asigurările sociale. Liberalii, în schimb, au manifestat permanent tendința de a restrînge gama drepturilor cucerite de clasa muncitoare. În acest sens, au votat legea persoanelor juridice, au modificat conținutul legii camerelor de muncă și a altor legi, cu scopul de a limita la maximum unele prevederi în care clasa muncitoare era real interesată. Această atitudine este cauzată de cerința unor politicieni liberali de a revizui, cum s-a mai spus, sau anula unele legi „prea costisitoare" și care, după ei, n-ar fi constituit o necesitate strictă. În plus, ei invocau necesitatea micșorării salariilor pe motiv că acestea trebuiau adaptate posibilităților economice românești și indexului real al vieții [100]. Tendința lor de a simplifica sistemul legislativ al muncii se conjuga cu intențiile similare manifestate de industriași. Aceștia din urmă, obligați să contribuie băneste la bunul mers al instituțiilor muncii, cereau „să se coordoneze și să se simplifice legislația socială, cu scopul de a ușura aplicarea numeroaselor legiuiri sociale și să se degreveze industria de numeroasele sarcini ce are de suportat de pe urma acestor legiuiri" [101]. Ei vor fi consecvenți în atitudinea lor și vor reuși spre sfîrșitul perioadei tratate, să exercite presiuni de așa natură încît să obțină limitarea la maximum a concesiilor făcute clasei muncitoare pe parcurs și chiar să subordoneze instituțiile sociale intereselor lor [102].

Legislația socială a muncii a fost însoțită și de o însemnată doză de politicianism. Pentru unii oameni politici, după cum s-a mai afirmat, ea a constituit o trambulină de lansare în viața publică și a viciat conținutul pozitiv al acesteia. După opinia unor economiști, ar fi fost necesar ca legislația muncii să pornească

[99] Silvia Istrate, *Confruntări între patronat și clasa muncitoare în problema Codului muncii*, în „Anuarul Inst. de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, VIII, 1976, p. 215—216.

[100] P.N.L., *Politica industrială...*, p. 223 și 226.

[101] Moțiune votată de industriași în adunarea generală extraordinară a U.G.I.R., din 1 martie 1931.

[102] În mai 1938, un politician al vremii afirma : „Urmăriți starea haotică din țara noastră. Capitalul bine cuirasat, acceptă cu greu reformele sociale pe care le socotesc drept amputări din veniturile întreprinderilor economice. Factorii responsabili și autoritățile publice privesc, unele cu indiferență, altele cu ochi răi, legitimele revendicări ale celor ce n-au altă avere decît munca brațelor lor" („Revista de studii sociologice și muncitorești", V, 18, mai 1938, p. 13—14).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la factorul economic, care ar fi făcut-o aplicabilă și posibilă [103]. Dezvoltînd acest punct de vedere, Ion Răducanu remarca un adevăr, verificat de istorie, că desfășurarea procesului de producție în sistemul capitalist era condiționat de alți factori decît de o normă de drept. De aici, el trăgea concluzia eronată însă, că legislația muncii nu trebuia să tindă la raporturi noi, ci la corectarea acestora, pentru ca procesul cooperării dintre muncă și capital să se desfășoare în mod armonic. El sesizează totuși, că legislația socială românească a dat prioritate factorului politic, ignorînd pe cel moral și exceptînd adesea pe cel economic [104].

Existența unor oportuniști politici în fruntea instituțiilor muncii — cazul cel mai elocvent este oferit de comisiile interimare ale camerelor de muncă sau de inspectorii muncii — a creat o puternică stare de nemulțumire în rîndurile clasei muncitoare. Nemulțumirile au fost amplificate și de un birocratism rigid [105] și de modul aplicării legilor muncii. Asupra acestui din urmă aspect au insistat chiar unii politicieni ai vremii, dezvăluind fapte incompatibile cu un regim care avea pretenția de a fi democratic. N. D. Chirculescu, pornit pe sinceritați, consemna, de pildă, că, „în realitate, ori dăm drepturi pe hîrtie pe care nu le aplicăm, sau revocăm drepturile acordate, sau violăm drepturile pe care nu le mai putem revoca, sau dovedim o uimitoare incoherență între gînduri și fapte" [106]. Într-o declarație a micilor industriași se consemna, de asemenea, că modul defectuos al aplicării legislației muncii oferă o bază solidă speculațiilor politice, „prin intermediul cărora anumite persoane intrau în parlament, ca apoi să nu-și mai onoreze promisiunile". Acești deputați — consemna declarația — de îndată ce au devenit reprezentanți ai poporului, „încep să practice, sub scutul mandatului de deputat, meseria de samsar prin ministere, cu scopul de a se îmbogăți" [107].

Alte aprecieri, deși se refereau, uneori, chiar cu entuziasm, la caracterul „excelent" [108] sau „formidabil al legislației uvriere" [109], nu puteau omite consecințele nefavorabile ale aplicării ei. C. Xeni, în prefața cărții *Legea asupra contractelor de muncă*, subliniază că, deși în România exista un impozant edificiu legislativ, rezultat al revendicărilor muncitorimii, totuși, „mizeria victorioșilor (muncitorilor — E.B.) crește odată cu îngrijorătoarea proporție a șomajului muncitoresc, iar legislația se dovedește neputincioasă" [110]. În aceeași manieră, M. Plătăreanu consemna că „sub această legislație aurită, zace încă mizeria și promiscuitatea care bîntuie munca românească" [111].

Credem fără rezerve în caracterizarea judicioasă a celor doi autori citați și ne explicăm, astfel, de ce clasa muncitoare, receptivă la tot ce era nou, și-a manifestat nemulțumirea ori de cîte ori legislația muncii se aplica defectuos sau nu se aplica. Avem în vedere carențele unor legi și defecțiunile ivite pe parcurs în modul de aplicare a încheierii contractelor colective de muncă, protecția muncii, salar minimal, concedii plătite, asigurări sociale, despăgubiri pentru conce-

[103] M. Manoilesco, *La classe patronale et la politique sociale*, în vol. *Un deceniu de politică socială...*, p. 87.

[104] I. Răducanu, *Legea contractelor de muncă din 1929 (Raport la Cameră)*, Curierul juridic, București, 1929, p. 94.

[105] Radu Leca, *Obscurantism în politica socială românească*, în „Independența economică", nr. 9—10, septembrie-octombrie 1937, p. 290.

[106] N. D. Chirculescu, *Asistența socială...*, p. 23; Alții negau cu totul rolul legislației sociale: „Nu se poate pune bază pe legiuirile noastre muncitorești — consemna un publicist — și nici pe activitatea instituțiilor create pentru aplicarea acestor legiuiri. Ele sînt opere de fațadă. Ele sînt creațiuni ale politicianismului pentru a impresiona lumea, în afară și înăuntru, pentru a capta muncitorimea, îndepărtînd-o de la reprezentanții ei firești" (G. I. Dîmboviceanu, *Mișcarea sindicală și munca minorilor*, în „Munca", nr. 5, mai 1935, p. 6).

[107] „Glasul micii industrii", I, 2, 25 martie 1922.

[108] M. Plătăreanu, *Situația economică și socială...*, p. 333.

[109] C. Xeni, *Prefață la legea asupra contractului de muncă, adnotată de J. Moscovici*, Librăria Socec. et Co, București, 1933, p. 4.

[110] *Ibidem*, p. 5.

[111] M. Plătăreanu, *Situația economică și socială...*, p. 333.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dieri intempestive, jurisdicția muncii, camerele de muncă, ziua de lucru, repaos duminical ș.a. Față de alte legi sau măsuri cu caracter restrictiv sau represiv — legea aplanării conflictelor de muncă, legea persoanelor juridice, desființarea sindicatelor și înlocuirea lor cu breslele, starea de asediu, interzicerea organizațiilor politice muncitorești, limitarea sau desființarea unor drepturi cucerite de clasa muncitoare, toate acestea au fost supuse unor critici severe, arătîndu-se caracterul lor antidemocratic [112], sau au determinat declanșarea unor greve, desfășurarea unor mitinguri și demonstrații de protest.

Clasa muncitoare a luat atitudine și față de aserțiunea, vehiculată în epocă, precum că legislația muncii ar fi fost un act de caritate inițiat de burghezie. În diferite publicații ale vremii se insista asupra ideii că legislația muncii a fost, în realitate, „un rezultat al luptelor de zi cu zi, ceas de ceas, al clasei muncitoare" [113] și că asistența muncii nu era un act de generozitate sau caritate, ci un drept al clasei muncitoare, „cucerit de dînsa, recunoscut prin tratatele internaționale, obligatoriu pentru legiuitorii tuturor statelor din aproape întreaga lume". Mai mult, se arăta că muncitorul, avînd conștiința demnității sale, „respinge cu hotărîre o noțiune atît de umilitoare ca aceea a caritații și milei burgheziei față de el" [114].

Afirmațiile de mai sus, competente și judicioase, coroborate cu aprecierile unor oameni politici, ale unor economiști sau sociologi lucizi asupra consecințelor războiului, ne dau măsura rolului notabil al clasei muncitoare și a ideologiei socialiste în determinarea unei politici, diferită în conținut, pe care burghezia a fost obligată s-o adopte în sfera legislației și a instituțiilor muncii. Numeroase greve, demonstrații, mitinguri și alte forme de acțiune politică, cînd masele au reușit uneori să stăpînească strada, „au demonstrat intensificarea și caracterul organizat al luptei proletariatului, voința sa de a cuceri, pe cale revoluționară, drepturi și libertăți democratice, de a imprima dezvoltării sociale o orientare corespunzătoare intereselor celor ce muncesc" [115].

În literatura burgheză se găsesc numeroase mărturii care confirmă atît avîntul revoluționar, cît și degringolada în care se afla burghezia după primul război mondial. I. G. Duca, de exemplu, scria că „războiul, ca un puhoi, a scos din matcă toate manifestările sociale, a schimbat cu desăvîrșire cursul lor, a creat albii noi și revărsări de tot felul. Așa încît — recunoștea el — la sfîrșitul conflagrației mondiale, ne găseam în fața unei confuziuni generale care nu-ți mai dădea putința să deslușești cursul veșnic al apei de învălmășelile lui trecătoare" [116]. Alții, referindu-se la repercusiunile războiului, afirmau — și nu erau departe de adevăr — că el a răsturnat straturile sociale și că a căpătat aproape dimensiunile unei revoluții sociale [117]. „Ascensiunea bruscă a unor clase sociale (clasa muncitoare, țărănimea — E.B.) și căderea definitivă a altora (moșierimea — E.B.) e însăși definiția fenomenului revoluționar" [118], consemna Alex Claudian.

Cert este că războiul a trezit conștiințele, că oamenii care participaseră la *război, indiferent dacă se aflau în tabăra* învingătorilor sau a învinșilor, nu se puteau împăca cu gîndul că alții urmau să se bucure de rezultatele victoriei și ale păcii, sau să nu fie pedepsiți cei care, din motive imperialiste, îl provocaseră [119]. În asemenea condiții, ideologia socialismului și comunismului privind înlăturarea tuturor nedreptăților, crearea unei societăți în care echitatea și munca să fie puse la loc de cinste, răsturnarea revoluționară a societății nu puteau să

[112] Ilie Ceaușescu, *P.C.R. — stegarul...*, p. 123; Ilie Ceaușescu, N. Petreanu și colaboratori, *op. cit.*, I. Constantinescu, *op. cit.*, p. 206.

[113] I. I. Mirescu, *Sindicatele muncitorești și legislația muncii*... p. 3, 4 și 35.

[114] N. D. Chirculescu, *Asistența socială*..., p. 17—18 și 21.

[115] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construcției socialismului*, 1, Editura politică, București, 1968, p. 351.

[116] I. G. Duca, *Cîteva cugetări de sfîrșit de an*, în „Democrația", XVI, 1, ianuarie 1924, p. 4.

[117] Alex. Claudian, *Cercetări filozofice*..., p. 201.

[118] *Ibidem*, p. 203.

[119] I. G. Duca, *Cîteva învățăminte ale păcii generale*, în „Democrația", VIII, 11—12, noiembrie-decembrie 1920, p. 311.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu cuprindă o arie largă de adepți și să nu se impună ca cea mai înaintată doctrină politică și socială. „Cine a spus că războiul a împins socialismul înainte cu 100 de ani nu s-a înșelat", consemna I. G. Duca. Politicianul liberal explica ascensiunea viguroasă a socialismului, excluzînd alte cauze, doar prin profunda dezorganizare economică a tuturor statelor. „În căutarea unei noi formule de echilibru între capital și muncă — scria el — e fatal ca socialismul să se fi strecurat cu soluțiile lui atît de atrăgătoare pentru proletariat" [120].

Reprezentanții burgheziei, în fața soliditații și realismului doctrinei socialiste, au recunoscut importanța acesteia. I. V. Pupeza menționa că „școlile socialiste au avut cel mai important rol în rezolvarea unor probleme sociale ale timpurilor noastre. Ele au creat tendințe și curente de opinii care au dus la instituirea celor mai de seamă instituții de stat, menite să îmbunătățească raporturile dintre muncitori și patroni" [121]. I. G. Duca sublinia la rîndu-i, dezvoltîndu-și teza sa despre liberalism, o apreciere, de asemenea, semnificativă: „trebuie să mărturisim — spunea el — că oricare ar fi simțămintele noastre față de socialism, un omagiu i se cuvine. Socialismul e o doctrină sinceră și lămurită. El nu se pune la adăpostul abilităților trecătoare spre a-și ascunde adevăratele gînduri, el nu întreține echivocuri ca să poată cîștiga foloase de pe urma lor. El afirmă răspicat pe față, uneori cu brutalitate, totdeauna sus și tare, credințele lui. Cu doctrina socialistă lupta e deschisă, nu ascunsă; știi că poți fi învingător sau învins, dar știi că nu vei fi atras nici cu flori otrăvite, nici lovit cu pumnalul pe la spate" [122]. În sfîrșit, un economist afirma despre muncitorii industriali că nu merg alături de socialism numai pentru doctrina în sine, ci pentru că socialismul „reprezintă astăzi singura rațiune sinceră contra abuzurilor sistemului nostru economic și politic" [123].

Nici unul dintre cei citați nu era adeptul doctrinei socialiste. În activitatea lor politică, ei s-au străduit să combată atît ideologia clasei muncitoare, cît și organizațiile ei politice. Erau acțiunile unei clase care sesizase dimensiunile socialismului și, deși îl combăteau cu înverșunare, nu puteau să nu recunoască seriozitatea ideilor lui, realismul și lupta sa corectă și dîrză. Burghezia era conștientă că socialismul era groparul ei. Tocmai de aceea, preocupările ei febrile se orientau spre problemele sociale în general și ale muncii în special. Era în joc însăși existența orînduirii burgheze care nu mai putea continua în forma ei clasică, trasată de revoluția din 1789. Unele principii trebuiau reformulate și adaptate noilor condiții istorice, statul trebuia înzestrat cu noi instituții care, cel puțin teoretic urmau să slujească și claselor exploatate. De aici a decurs o nouă viziune politică și socială față de clasa muncitoare în care concesiile, în unele etape, au avut prioritate față de represiuni. Tot de aici s-a născut și necesitatea impunerii unor obligații materiale și morale patronatului pentru instituțiile sociale și renunțarea acestuia la unele drepturi, considerate intangibile înaintea primului război mondial.

Privită în general, legislația muncii, cu toate limitele ei, a însemnat un pas înainte spre modernizarea statului, o recunoaștere *de jure* și *de facto* a clasei muncitoare, a importanței ei în domeniile economic, politic și social, o reconsiderare a unor principii învechite, respinse de însăși evoluția istorică. Dacă facem o privire retrospectivă, vom constata că de la cîștigarea independenței de stat din 1877, România a parcurs un teren cu înfăptuiri notabile într-un tempo rapid, înfăptuiri realizate, în condiții deosebite, secole de-a rîndul de țările apusene. Dominația otomană și presiunea imperiilor vecine au barat României multă vreme drumul progresului. În asemenea situație, s-au făcut eforturi, deși timpul a fost scurt și mijloacele materiale insuficiente, pentru a ajunge Apusul. Evoluția economiei românești după obținerea independenței a fost progresivă și în acest proces poporul român a dat dovadă că are priceperea și însușirile necesare pentru a învinge dificultățile și pentru a împinge societatea românească spre progres. Un salt calitativ evident spre acest obiectiv a fost consemnat de apariția și anga-

[120] *Ibidem.*
[121] I. V. Pupeza, *op. cit.*, p. 22—23.
[122] I. G. Duca, *Doctrina liberală...*, p. 107.
[123] M. Manoilescu, *Neoliberalismul...*, p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jarea clasei muncitoare în arena politică şi socială. Presiunea exercitată de ea spre progresul social a determinat schimbări esenţiale atît în gîndirea politică, cît şi în atitudinea claselor dominante faţă de elementul muncă.

CONSIDÉRATIONS GÉNÉRALES SUR LA LÉGISLATION DU TRAVAIL, EN ROUMANIE, ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

RÉSUMÉ

Après la première guerre mondiale, les problèmes posés par le travail, sa législation et ses institutions, ont particulièrement retenu l'attention de nos gouvernants. La législation sociale du travail, la réforme agraire, le suffrage universel furent nécessaires, après que fut complètement réalisée l'unité nationale de la Roumanie.

La préoccupation des gouvernants roumains, entre les deux guerres mondiales, pour les problèmes du travail est mise en évidence par les nombreuses lois votées par les Assemblées parlementaires et qui furent le résultat des profondes modifications survenues en matière économique et sociale. Ces lois furent aussi en liaison avec le traité de Versailles qui recommandait aux Etats signataires d'adopter un système de législation du travail pour prévenir les mouvements révolutionnaires. Les gouvernements roumains ont tenu compte de ces recommandations et ils ont élaboré un système législatif en concordance avec les réalités intérieures de notre pays.

L'auteur souligne la tendance des dirigeants politiques de la bourgeoisie roumaine d'harmoniser les éléments de la production — c'est-à-dire le travail et le capital — d'accroître l'intervention de l'Etat sous les différentes formes du solidarisme politique et économique, du néolibéralisme, doctrines bien connues par la classe ouvrière et qu'elle a combattues, les considérant fallacieuses en régime capitaliste. A cette occasion a été mise en évidence l'accroissement de la conscience de classe des ouvriers auxquels n'était nullement indifférent le régime qui leur était imposé pour vivre et pour travailler. La classe ouvrière a ainsi lutté contre le capitalisme, contre la bourgeoisie qui, par des lois, s'efforçait de règlementer juridiquement les relations des ouvriers avec leurs patrons et l'Etat.

Les réformes en matière de travail, réalisées dans la période entre les deux guerres mondiales, n'ont pas eu pour but de modifier la structure sociale de l'Etat, mais de maintenir son caractère essentiel bourgeois. Considérée en général, la législation du travail, malgré ses défauts, a marqué un progrès dans la voie de la modernisation de l'Etat. Elle a reconnue *de jure* et *de facto* la classe ouvrière et son importance aux points de vue économique, politique et social. Elle a mis fin à des principes surannées.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONCEPȚII PRIVIND ECONOMIA FORESTIERĂ ROMÂNEASCĂ ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

DE

C. BOTEZ

În urma epocalelor transformări survenite după încetarea războiului și întregirea statului în granițele firești, societatea românească s-a angajat în enunțarea direcțiilor vitale spre care trebuia orientată evoluția și dezvoltarea statului. Problema problemelor, care stătea în fața României, era aceea a refacerii economice. Un loc aparte în acest proces revenea patrimoniului forestier. Pe întreg teritoriul, în dreapta și în stînga osaturii Carpaților, atît reconstrucția satelor, cît și a orașelor care suferiseră în timpul conflagrației mondiale solicitau imense cantități de lemn. La fel piața externă, care trecea printr-un proces de reconstrucție, era avidă de material lemnos. De aceea, imediat după crearea statului național unitar român, în gîndirea forestieră, întocmai ca în celelalte ramuri economice, s-au formulat și schimbat importante idei privitoare la situația și destinul pădurii.

Specialiștii forestieri, conștienți de pericolul ce se crea prin solicitarea extrem de mare, animați de dorința de a limita tăierile și a apăra pădurile, au emis încă din primele luni de la încetarea războiului formele noi ce trebuiau aplicate pentru a satisface cerințele normale interne, a sprijini comerțul, dar și a conserva masivii pădurоși.

Urmărind conținutul ideilor expuse sesizăm că în rîndul corpului silvic nu exista o totală unitate de vederi asupra modalităților înfăptuirii unei reforme silvice, a promovării unor metode ce trebuiau generalizate, a susținerii opticii privitoare la conținutul amenajamentului. În aceste dezbateri, concepțiile își trăgeau seva și din pregătirea profesională diferită, căpătată, fie la școala silvică franceză, fie în cea germană, austriacă sau maghiară. În plus, chestiunea pădurilor a ajuns „să fie un mijloc de agitație politică", nu numai în sens de dezbatere, ci și de pretenție în orientarea practicii forestiere [1]. Îndemnul la o nouă orientare în folosirea pădurilor, la o reformă silvică s-a făcut auzit din ce în ce mai accentuat. Nu întîmplător, au apărut articole și lucrări de sine stătătoare în dorința de a reliefa, în general, mai multă înțelegere și grijă de această problemă.

Problema economiei forestiere, alături de aceea a reformei agrare, atrăgea, simultan, atenția, întrucît masa țăranilor muncitori nu putea ieși din impasul în care se găsea fără o rezolvare a ambelor cerințe. Satul, pur și simplu se sufoca prin nerezolvarea celor două chestiuni strîns legate între ele. Pămîntul pentru agricultură și creșterea vitelor, ca și pentru gospodăria țărănească, constituiau cerințe care sub nici o formă nu puteau fi ocolite. Masa țăranilor săraci „privea"

[1] Reținem că denumirea de *politică forestieră* a pătruns în publicistica românească de specialitate din anul 1914, cînd a fost folosită de Marin Drăcea într-un articol apărut în „Revista pădurilor".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din acest punct de vedere foarte departe. Cerința manifestată de sate era considerată de apărătorii marii proprietăți funciare drept un sacrilegiu și un gînd de atac la adresa ei. De aceea, se pronunțau pentru rezolvarea doleanțelor într-un cadru foarte redus. Cerința celor mulți de la sate nu putea fi însă ocolită. Soluționarea nu se poate accepta fără a se ține seama și de interesele silviculturii, mai cu seamă că era evident că vechea ei organizare nu mai putea dăinui, că specialiștii doreau ca economia forestieră să nu fie „numai o împerechere nimerită de cuvinte, ci o realitate pentru economia forestieră a țării, ce își creează un simbol dintr-însa, întrucît, cu toată vitalitatea importanței acestei probleme, mulți încă păstrau credința că organizația dinainte ar fi fost îndestulătoare, garantînd pe deplin viitorul pădurilor noastre, în timp ce masivele forestiere de valoare formau obiectul unei adevărate întreceri, ce se angajase între securile zeloase ale exploatatorilor ce doborau rînd pe rînd produsul atîtor secole[2].

În toiul disputei s-au formulat idei realiste care au tins în primul rînd ca, printr-o legislație chibzuită, să sisteze ofensiva tăierilor și să treacă la refacerea și conservarea pădurilor, la valorificarea lor rațională, superioară. Astfel, în ședința din 30 iunie 1920 a Adunării deputaților, Duiliu Zamfirescu a cerut solemn factorilor de răspundere să se strîngă în jurul codrilor „nu numai pentru a-i exploata, ci și pentru a-i păstra generațiilor viitoare, iar solul și subsolul să fie sfînt, pentru că acolo deasupra straturilor de petrol zac oseminte de 2000 de ani ale unui popor eroic care a știut să moară, apărîndu-l“[3]. În același sens, la Congresul inginerilor silvici (Cluj, 28 august — 1 septembrie 1921) s-a pledat stăruitor ca, față de Codul silvic din 1910 care lăsa pădurile particulare de la ses în afara legislației, noul regim silvic să fie mai realist, mai sever în apărarea patrimoniului forestier, să limiteze defrișările astfel încît „ceea ce astăzi este pădure să rămînă și în viitor pădure“ și să se dea un sens mai adînc termenului de pădure de protecție[4].

Bogăția silvică, estimată de unii la 29 miliarde lei[5], impunea o atenție deosebită din partea legiuitorului și a claselor diriguitoare, mai cu seamă pentru faptul că suferise enorm de pe urma distrugerilor din primul război mondial. Plecînd tocmai de la acest adevăr, unul din specialiști scria cu deplin temei că *„ne aflăm în fața unei noi datorii, tot așa de mare ca și aceea din cursul războiului și anume restaurarea pădurilor“*[6] (subl. ns.).

Autori din trecut, economiști, istorici și ingineri silvici au subliniat de nenumărate ori necesitatea ca factorii de răspundere ai țării „să se pătrundă de importanța acestei avuții naționale și să se ocupe cel puțin de acum înainte, în mod serios, de soarta ei, căci de ea depinde dezvoltarea agriculturii, a exploatării minelor și a atîtor alte imense bogății“[7]. Măsurile erau cu atît mai necesare — după cum preciza silvicultorul M. Tănăsescu — cu cît în trecut *„nu am avut în vedere nici o politică forestieră și aceasta din cauză că guvernele nu au cunoscut pădurea decît ca un fond producător de venituri — o oaie de tuns bugetară“*[8] (subl. ns.). Un alt specialist, remarcabil apărător al universului silvestru, evidențiia discordanța vizibilă dintre aria despădurită (care adusese beneficii exorbitante) și investițiile minuscule destinate pentru reîmpădurire, în cuvintele: „Dacă am face o socoteală între miile de hectare de păduri distruse prin exploatare și cele ce se regenerează la loc, între sutele de mii de metri cubi ce luăm din pădure și ceea ce punem în loc prin plantări sau regenerări sistematice, am vedea cu regret că

---

[2] „Economia forestieră“, nr. 9—10, septembrie-octombrie 1920, p. 275. (În paginile revistei este urmărită dezbaterea din lunile iulie-august 1920 cînd s-a votat *Legea pentru organizarea corpului silvic*, care modifica unele prevederi din Codul silvic și din Decretul-lege nr. 2596 din 25 iunie 1919).

[3] „Revista pădurilor“ an XXXII, aprilie-iunie, 1920, p. 177.

[4] *Ibidem*, p. 94.

[5] M. Tănăsescu, *Politica noastră forestieră*, în „Revista pădunilor“, an XXXII, iulie-septembrie 1920, p. 333.

[6] M. G. Georgescu, *O acțiune criminală contra țării*, București, 1929, p. 68.

[7] M. Tănăsescu, *Politica noastră forestieră* ..., p. 329.

[8] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mergem în mod continuu spre un faliment, deși lent, dar sigur"[9] (subl. autorului).

Oameni de știință de cele mai diverse convingeri politice s-au pronunțat pentru o nouă orientare și în comercializarea bogăției fondului forestier prin raționalizare. Semnificative sînt în această privință studiile datorate lui Gheron Netta[10] și A. Zafiropol-Kvetzalis[11]. Spre onoarea lor, încă din perioada antebelică, oamenii de știință au solicitat ca, din interesul de a prinde rădăcini trainice o acțiune de protejare a fondului forestier și a terenurilor agricole, să se prevadă în Constituție un ansamblu de măsuri[12] și să se înființeze o comisie permanentă de studii și cercetări[13]. Într-un asemenea cadru, Grigore Antipa are meritul de a fi scos în relief importanța luncilor și bogăția de stuf, aflată numai în Delta Dunării pe o întindere de aproape 900.000 ha, ca excelent înlocuitor al materialului lemnos[14] Savantul subliniase, de asemenea, că nu prin sporirea impozitelor, ci printr-o utilizare rațională a bogățiilor se putea asigura refacerea și progresul țării, în care scop se impunea, datorită faptului că interesul general era prea mare pentru ca exploatarea să fie lăsată pe mîini particulare, ca statul „să țină totul în mîna sa și să dirige, iar de la bănci să adopte cel mult metoda lor de lucru..., lăsînd celor ce dau direcția, toată inițiativa, putința de a dezvolta o activitate continuă fără amestecul politicii și a altor asemenea influențe vătămătoare și scutindu-i de formalitățile greoaie ale birocrației ministerelor"[15]. Ideea a fost reluată în altă lucrare în formularea fermă: „E nevoie de un puternic strigăt de alarmă care să dezmeticească pe cei de bună credință, care-și închipuiesc că prea numeroasele fierăstraie care s-au instalat de curînd la munte cu liniile ferate și toate instalațiile de devastare sînt o operă de civilizație... și să oprească pe cei lacomi de bani, adică pe politicienii din consiliile de administrație a așa-ziselor societăți române"[16]. Ca și pentru alte domenii, îndeosebi metalurgic, M. Manoilescu a făcut la Congresul industriei din 1921, o amplă demonstrație, cu privire la necesitatea valorificării superioare a lemnului, susținînd că oricare ar fi fost disponibilitățile anuale de material lemnos, cea mai bună politică industrială era aceea de a face să se prelucreze produsele naționale *„pînă la maximum* și în acest sens trebuie evitată exportarea lemnului brut"[17]. Cu alt prilej, el demonstrase că exista un slab proces de industrializare a lemnului, exportîndu-l sub formă brută și importîndu-l prelucrat[18]. Plecînd de la o atare situație grea, a susținut necesitatea industrializării superioare a lemnului, demonstrînd, între altele, că numai așa veniturile pe subramură ar crește pînă la 74% la tîmplărie, 58%, la butoaie, 77%, la distilarea lemnului, 53% la hîrtie. Cel mai scăzut coeficient de industrializare îl dădea industria de cherestea cu 7%, din care cauză M. Manoilescu s-a și grăbit să susțină că, cheresteaua nu este o industrie, ci, cel mult, „un mijloc comod de a trece cu o oră mai înainte și sub o formă mai ușoară produsul brut al pădurilor noastre"[19]. Tot el subliniase nevoia de a se pune capăt „barbariei economice" prin arderea unei cantități imense de lemn, care ar putea fi folosită mai bine altfel, utilizînd, în schimb, cărbunii de orice fel[20]. În același sens, Al. Topliceanu sub-

[9] M. P. Florescu, *Program-apel*, în „Monitorul forestier", an I, nr. 4, din 15 martie 1921, p. 71.

[10] Gheron Netta, *Cercetări economice asupra regiunii Orșova-Severin*, în „Democrația", an. IX, 12 decembrie 1921.

[11] A. Zafiropol-Kvetzalis, *Influența tăierii pădurilor asupra izvoarelor riurilor și lacurilor*, în „Ziarul științelor populare", nr. 51, din decembrie 1921.

[12] M. G. Popovici, *Revizuirea Constituției și pădurile României*, în „Democrația", an I (1913), nr. 24, p. 1025—1034.

[13] I. Simionescu, *Cîteva premise pentru o mai bună conservare a pădurilor României*, în „Democrația", an I (1913), nr. 24, p. 1037.

[14] Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român...*, p. 253.

[15] Idem, *Necesitatea înființării unei organizații a economiei naționale*, București, 1918, p. 10.

[16] *Idem, Problemele evoluției poporului român...*, p. 199.

[17] M. Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei...*, p. 26.

[18] Idem, *Silvicultura și tehnica...*, p. 10.

[19] *Ibidem*, p. 14.

[20] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

liniase că România expedia anual uriașe cantități de lemne, pentru ca, odată industrializat acolo, să se întoarcă sub diferite forme la prețuri exorbitante, că diferența enormă realizată prin industrializare rămînea peste granițe în loc să contribuie la echilibrarea balanței noastre de plăți [21].

În legătură cu valorificarea fondului forestier, contemporanii nu s-au rostit la unison. Contradicțiile proveneau din însăși natura diferită a poziției lor sociale. Astfel, în timp ce Vintilă I. Brătianu se pronunța în 1919 pentru oprirea oricărui export de lemne pînă la îndestularea pieții corespunzătoare cerințelor, demonstrînd necesitatea creării unui regim silvic de cruțare intensă pe 2—3 decenii, cu respectarea raportului între tăieri și posibilitățile reale ale pădurii, îndeosebi pentru fondul din vechiul regat, Basarabia și Dobrogea, marii afaceriști din jurul ziarului „Dacia" subliniau, dimpotrivă, că sistarea exportului conducea ramura respectivă la ruină, că numai expedierea peste graniță a lemnului, alături de cereale și petrol, putea satisface cerințele valutare [22]. Cu un atare punct de vedere avea să cadă de acord peste un an și Vintilă I. Brătianu, contrazicîndu-se în acest mod [23].

Demnă de reținut este ideea că problema aplicării unei politici chibzuite de industrializare superioară a lemnului a fost pusă în legătură directă cu susținerea necesității etatizării aurului verde. Astfel, în spiritul concepției „prin noi înșine" s-a pledat *chiar din anul 1919* pentru „naționalizarea exploatărilor forestiere" [24]. În fapt, nu era vorba decît de înfăptuirea acestui act în scopul de a permite capitalului național să profite cît mai mult de exploatarea „aurului verde" [25], idee ce rezultă cu prisosință și din următoarea expresie: *„Credem că a venit timpul și rîndul bogăției forestiere să profite în o măsură cît se poate de largă de mijloacele și modalitățile capitalului naționalist"* [26]. Nu se făcea nici o referire la capitalul statului, ci la acel al cooperativelor forestiere și al băncilor românești, deci, în ultimă instanță, tot la capitalul particular sau societar.

Problema avea să se pună cu pregnanță și la nivelul organizațiilor politice. Partidul țărănesc a dobîndit o puternică aderență în rîndurile păturilor nevoiașe de la orașe și în lumea satului prin includerea în programul său a socializării pădurii, principiu care, alături de „exproprierea fără limită a moșiilor", cu despăgubire facilitată de stat, de socializarea minelor, carierelor, petrolului, de etatizarea Băncii Naționale, de sprijinirea băncilor populare și altele [27], îl defineau ca o forță politică progresistă

Într-un interviu acordat în mai 1919, dr. N. Lupu, subliniind strînsa legătură dintre reforma agrară și problema silvică, arată că legiuirea rurală comporta o soluție mult mai radicală chiar în ceea ce privește pămîntul cultivabil și naționalizarea pădurilor și a subsolului. Cu alt prilej, el aprecia ca incompletă legea agrară a lui C. Garoflid, între altele, și pentru faptul că nu prevedea repartiția celorlalte bogății din natură, indispensabile vieții, economiei individuale și de stat, anume pădurile și avuțiile subsolului, care trebuie să aparțină „întreg poporului și nu la singuraticii indivizi" [28]. În același sens, în marea problemă a economiei forestiere — se arată într-un memoriu al corpului silvic adresat lui

---

[21] Al. Topliceanu, *Locul ocupat de industrie în complexul economic al României*, București, 1923, p. 41—42; vezi și Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român* ..., p. 199.

[22] „Dacia", 5 septembrie 1919.

[23] V. N. Stinghe, *Rezerva lemnoasă a țării. Exploatările—exportul*, București, 1920, p. 16.

[24] A se vedea lucrarea monografică: *Pagini alese din lucrări ale înaintașilor în silvicultura românească*, Editura Agro-silvică de stat, București, 1958, 287 pagini.

[25] V. Vasiliu, *Legiuri forestiere. Indicator cronologic și alfabetic. 1910—1943*, București, 1946, 287 pagini.

[26] Ion Simionescu, *Pădurile noastre*, București, 1924, p. 78.

[27] „Țara nouă", noiembrie 1919; Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, București, Editura politică, 1969, p. 37.

[28] „Monitorul Oficial", partea a III-a, 5 iulie 1921, p. 2793.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. Mihalache, ministrul agriculturii și domeniilor — cadrele din sectorul respectiv vor reprezenta o pîrghie puternică pentru naționalizarea și refacerea avuției [29].

Tot atît de avansate pentru epocă erau prevederile Partidului muncii. În domeniul silvic, preconiza exproprierea de către stat a masivelor forestiere mai mari de 50 ha. în scopul de a facilita dezvoltarea industriei și a altor ramuri ale economiei [30].

Principalele puncte din programul elctoral al Partidului Socialist [31] constau în acțiunea de socializare care, odată pusă în practică, ar fi antrenat, împreună cu exproprierea totală a solului, cu confiscarea averilor bisericești, și soluționarea fericită a problemelor economice și sociale ale silviculturii și industriei forestiere.

Naționalizarea pădurilor și a industriei forestiere a preocupat în largă măsură și factorii din afara partidelor politice. Ea a fost pe larg dezbătută în presa și periodicele epocii, mai cu seamă în „Bucovina", „Glasul Bucovinei", „Dacia", „Universul", „Izbînda", „Neamul românesc", „Economia Forestieră" și altele, ca și la unele congrese generale sau de profil, ca : Congresul general al inginerilor silvici din România (București, 20—24 mai 1919), cu care prilej s-au întîlnit pentru prima dată silvicultorii din toate provinciile istorice ; Congresul agricol din 1920, în cadrul căruia Gh. Ionescu-Sisești a demonstrat importanța pădurilor ; Congresele generale ale inginerilor silvici (București, 1920, și Cluj, 1921) ; Congresul industriașilor forestieri din Ardeal (Brașov, 8 mai 1921).

În acel context I. Simionescu, M. P. Florescu și C. N. Budu au demonstrat cu multiple argumente necesitatea lichidării cît mai urgente a societăților forestiere străine, susținînd că naționalizarea pădurilor și a industriei forestiere aveau darul de a contribui la înflorirea economică a fondului silvic [32]. Naționalizarea a fost concepută de unii contemporani ca o acțiune de punere la dispoziția industriei a mijloacelor financiare, intelectuale, tehnice și manuale, susținute de un larg credit naționalizat, care să ajute dezvoltarea industrială și comercială a onicărei bogății în condiții raționale și productive [33].

Al. Constantinescu, președintele societății „Programul silvic" s-a pronunțat pentru soluția ca statul să exproprieze forțat toate pădurile particulare și să se constituie un sindicat puternic, divizat pe centre, în care să intre și fiecare fost proprietar, sindicat care să armonizeze cît mai bine interesele silviculturii [34]. Ideea fusese susținută și mai înainte de alți contemporani. „Avem trebuința — scria unul dintre aceștia — de un sindicat, care să impună particularilor, cooperativelor sau statului respectarea moralului silvic. Nu voim să ne pierdem pofta de lucru și viață în hărțuieli particulare conduse de beneficii, ci dorim să ridicăm cultura silvică a țării la un piedestal egal cu al celorlalte state moderne și să fim la fel retribuiți" [35]. Sindicatul era conceput cu o dublă menire : să organizeze economia silvică și să apere interesele acelora care erau încadrați în această ramură, fie direct, fie cu sprijinul solidar al celorlalte ramuri de muncă deja organizate, sau care urmau să ajungă la un asemenea stadiu [36]. Într-un atare context, se critica faptul că miniștrii care au trecut pe la Domenii au fost oameni străini

[29] „Revista pădurilor", an XXXII, aprilie-iunie 1920, p. 138.

[30] Ion Agrigoroaiei, *Programul și orientarea Partidului Muncii din 1917—1918*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" Iași, Istorie, Tom XIX, secția III, fasc. 2, 1973, p. 236—237 ; M. Mușat, I. Ardeleanu, *Viața politică în România 1918—1921*, București, Editura politică, 1971, p. 159 ; M. Mușat, *Unele considerații privind activitatea, doctrina și ideologia Partidului țărănesc în perioada 1918—1921*, în „Cumidava", Tom I, Brașov, 1968, p. 297.

[31] *Crearea Partidului Comunist Român (mai 1921)*, București, Editura politică, 1971, p. 220—221, 292.

[32] „Neamul românesc", 11 și 12 ianuarie 1919 ; „Economia forestieră", an I (1919), nr. 6, p. 163 ; C. N. Budu, *Pădurile și exproprierea lor în interesul general al țării și pentru cauză de utilitate națională*, Bacău, 1919, 87 p.

[33] Scarlat Panaitescu, *Din industria lemnului*, București, 1929, p. 36.

[34] „Revista pădurilor", ianuarie-martie 1921, p.

[35] Idem, aprilie-iunie, 1920, p. 150.

[36] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de rosturile pădurii, cunoscînd-o numai prin prisma îngustimii omului politic [37]. De fapt, problemele atît de controversate erau strîns legate de un răspuns care trebuia să mulțumească în măsură apropiată, și totuși diferită, mai multe categorii de factori : necesitățile țăranilor în special din zona de munte și deal, tendința capitalului autohton dornic să prospere prin exploatarea „aurului verde" și cerințele capitalului străin care crease întreprinderi pentru tăierea pădurilor, prelucrarea mai mult sau mai puțin a lemnului, comercializarea acestuia. Să nu uităm că atît capitalul autohton, cît și cel străin avea multiple legături cu oamenii politici influenți din guvern, din Cameră sau Senat.

O recunoaștere a stării negative existente și a opticii deformate asupra rolului pădurilor o deținem și din însemnările lui I. G. Duca, fruntaș liberal, care, preocupat să găsească calea de ameliorare pronunțată a pădurilor, punea un șir de întrebări, la care însă nu avea un răspuns. Iată cîteva dintre ele : „Sub ce regim trebuie să se dezvolte aceste păduri, sub privegherea cărui personal trebuiesc puse, ce pregătire științifică urmează a se da acestui personal, sînt întrebări care așteaptă încă dezlegarea lor" [38]. Dezbătînd aceste idei, omul politic de influență a ajuns la concluzia că pădurea, prin multiplele sale funcții, îndeplinește și o funcție socială de prim rang alături de agricultură. „Precum pămîntul are o funcție socială de îndeplinit, tot astfel au și pădurile o mare funcție socială de îndeplinit și se pot foarte bine împăca nevoile unei bune gospodării forestiere cu posibilitățile de trai ale miilor de țărani care viețuiesc în jurul codrilor noștri" [39].

•

În anii stabilizării relative, vasta și dificila problemă a economiei forestiere a acumulat o tematică deosebită odată cu prefacerile economice determinate mai cu seamă de urmările reformei agrare și a mult dezbătutei „probleme" a izlazurilor.

Analiza programelor organizațiilor politice din epocă pune cu prisosință în evidență postulatele gîndirii din acest domeniu. Partidele, conștiente de valoarea patrimoniului silvic, au prevăzut măsuri care să ducă, în cadrul unui sistem unic, la administrarea, exploatarea și valorificarea lui. La unele din ele, mențiunile programatice sînt legate, de regulă, de stabilirea rostului pădurilor și a izlazurilor comunale în cadrul „rezolvării" problemei agrare. Astfel, P.N.L. prevăzuse în acest sens ca pădurile, mai cu seamă din regiunile de deal și de munte, să înlesnească traiul țăranilor, satisfăcîndu-se cererile lor drepte, fără a se primejdui domeniul silvic [40]. Exprimînd punctul de vedere, Vintilă Brătianu a pus accent pe întărirea exclusivă a rolului statului în acest domeniu. „Politica de stat — sublinia el — trebuie să fie hotărît de ocrotire puternică, aș zice și severă, a actualului domeniu forestier și de întindere și concentrare prin noi plantații în mijlocul actualelor păduri sau în terenuri sterpe" [41].

În noua perioadă, Partidul țărănesc și-a propus însă numai revizuirea Codului silvic, unificarea regimului forestier [42], reorganizarea exploatării pădurilor, crearea, administrarea și ameliorarea lor și a pășunilor comunale, după principiul valorificării în comun [43]. Este cît se poate de clar că după 1922, Partidul țărănesc a pus accent nu pe regimul proprietății, ci pe modalitățile de administrare și exploatare a pădurilor. Cu privire la aceeași chestiune, Partidul poporului a preconizat valorificarea lor aproximativ cu punctul de vedere țărănesc exprimat după 1922. El a prevăzut ca arendarea pădurilor în scopul exploatării să nu fie admisă decît obștilor țărănești ; cu scop industrial însă, valorificarea putea fi

[37] *Ibidem*, ianuarie-martie 1921, p. 75.

[38] I. G. Duca, *Un îndemn*, în „Economia forestieră", septembrie—octombrie, nr. 9—10/1920, p. 258.

[39] *Ibidem*, p. 259

[40] „Viitorul", din 1 decembrie 1921.

[41] Vintilă I. Brătianu, *Politica de stat a lemnului*, București, 1922, p. 6.

[42] Partidul Țărănesc, *Programul și statutele*, București, 1922, p. 13.

[43] I. Mihalache, *Noul regim agrar*, București, 1925, p. 28—31 ; „Aurora", din 29 octombrie 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încredințată și societăților comerciale. Același partid a mai inclus ca exploatarea pădurilor să fie sever controlată, luîndu-se măsuri de refacere a lor prin plantații la munte și șes, cu regularea în același timp și a cursului torenților [44]. Soluția exploatării pădurii prin cooperație apare, deopotrivă, la Partidul național-democrat și L.A.N.C., cu deosebirea că în timp ce cel dintîi se pronunța pentru crearea, prin expropriere, a pădurilor comunale și trecerea „aurului verde" al moșnenilor sub regimul tutelar de stat, îngăduind valorificarea lui în conformitate cu cerințele silvice și cu instituirea unui organ superior pentru supravegherea și îndrumarea exploatării pădurilor devălmașe [45], cea de a doua organizație avea în vedere valorificarea în totalitate a acestei bogății prin cooperative [46].

În revistele de specialitate s-au susținut însă idei deosebit de avansate, între care și aceea că pădurea, prin natura ei, este o proprietate indivizibilă și, în consecință, se impunea etatizarea, altminteri i se deprecia din ce în ce mai mult valoarea economică [47]. În același sens, cu prilejul dezbaterii proiectului de Constituție s-a cerut ca, în interesul superior al țării, să se înscrie în legea fundamentală „principiul integrității domeniului nostru silvic, nepermițîndu-se sub nici un cuvînt ca el să fie micșorat" [48]. Tot atunci, M. P. Florescu sublinia, luînd drept temei caracterul unitar și de continuitate pe care trebuie să-l aibă exploatarea, ca, pe viitor, problema pădurii să tindă treptat la transformarea statului în singurul ei proprietar, fie cumpărînd loturi de păduri, fie exeroitîndu-și dreptul de preemțiune [49]. Se cuvine de reținut, de asemenea, că s-a formulat și ideea naționalizării industriei lemnului, apreciată drept singura măsură care putea să asigure o politică economică de valorificare la maximum a materialului lemnos, de împiedicare a exportării lui brute și de încurajare a industrializării sale [50].

Așadar, administrarea și exploatarea pădurilor nu apar în programele partidelor la nivelul pe care-l releva însemnătatea unei asemenea avuții, fapt pe care, în parte, avea să-l suplinească literatura de specialitate. Aceasta demonstrează că problema silvică a cucerit din ce în ce mai mulți partizani.

Ideea este clar exprimată și într-un documentat articol de sinteză referitor la anul forestier 1922, din care cităm: „Problema silvică cucerește teren. Economiștii, fără excepție, socotesc pe drept cuvînt pădurile între cele trei mari surse de producție ale țării noastre, alături de cereale și petrol. Opinia publică ajunge să fie astfel luminată asupra însemnătății acestei bogății naționale; rămîne corpului silvic, cunoscător al nevoilor economiei ferostiere, rolul să înlesnească pașii mai departe pentru a face să pătrundă cît mai adînc convingerea într-o strictă conservare și o cultură mai potrivită, ce se impun acestor păduri pentru a putea răspunde tuturor nevoilor industriei noastre și a satisface consumația fără să ne mai temem de epuizarea acestor bogății. Va fi o luptă îndelungată și plină încă de mari greutăți, dar numai prin perseverență vom asigura deplinul succes al acestor principii" [51].

[44] *Programul Partidului Poporului*, s.l., s.a., p. 11.

[45] *Programul Partidului național-democrat*, București, 1922, p. 15—16.

[46] L.A.N.C., *Programul, statutul și regulamentul*, Cîmpulung Muscel, 1926, p. 17.

[47] Gh. I. Ionescu, *Problema pădurilor comunale*, în „Revista pădurilor", an. XXXVI (1924), nr. 5, p. 390—404; C. P. Georgescu, *Problema exploatării întregului masiv forestier al României*, în idem, nr. 6, p. 477; Aurel Eliescu, *Politica noastră forestieră*, în idem, an. XXXIV (1922), nr. 2, p. 156.

[48] Petre Antonescu, *Pădurile și Constituțiunea*, în „Revista pădurilor", an. XXXV (1923), nr. 2, p. 77.

[49] M. P. Florescu, *Problema punerii în exploatare a pădurilor României*, în „Buletinul Asociației generale a inginerilor din România", an. IX (1927), nr. 8, p. 275.

[50] C. G. Demetrescu, *Vitalitatea economică a României înainte și după război*, în „Buletinul Camerei Comerț și industrie și al bursei din Iași", nr. 12. 1925, p. 24.

[51] George Turneanu, *Anul forestier 1922*, în „Revista pădurilor", an. XXXV (1923), nr. 1, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Recunoașterea faptului că problema silvică cucerește teren, menționarea ideii că opinia publică ajunge să fie luminată asupra însemnătății acestei bogății naționale, reliefarea documentată a respectării raportului dintre tăieri și posibilitatea de creștere anuală, și, în fine, evidențierea realității că pentru toate chestiunile se va declanșa o luptă îndelungată și plină de mari greutăți", demonstrau grăitor că, la fel ca în perioada precedentă, și în anii stabilizării relative a capitalismului, detașamentul apărătorilor „aurului verde" au cîștigat teren, cu toată opoziția unor neinițiați, nu numai în lupta pentru salvarea pe moment a avuției, ci și prin conturarea **solidă a unor idei superioare, a unor precepte** doctrinare, deci, a unor norme care începeau să se impună atenției, cîștigînd din ce în ce o mai substanțială aderență.

Ca atare, literatura perioadei reflectă adînci preocupări nu numai pentru fenomenul în sine al tăierilor de păduri, ci și chemări pentru rezolvarea regimului unitar juridic, a creditului, activitatea cooperativelor forestiere, problema amenajamentelor, dezvoltarea învățămîntului silvic superior, încadrarea inginerilor silvici [52], contribuția efectivă a corpului tehnic **la exploatarea rațională a pădurilor** [53].

O preocupare remarcabilă în direcția rezolvării problemelor forestiere, îndeosebi sub raportul industrializării și comercializării lemnului, au manifestat-o și revistele economice: „Buletinul Institutului economic românesc", „Economia națională", „Buletinul A.G.I.R.", noua revistă „Zigzaguri forestiere" alături de vechile periodice de specialitate: „Revista pădurilor (unificată în ianuarie 1922 cu „Economia forestieră"), „Silvicultorul", „Monitorul forestier", „Industria lemnului" și altele.

Problemele economiei silvice au fost pe larg dezbătute și la nivelul unor congrese generale sau de profil. Amintim, cu titlu de informație: Congresul cooperației forestiere (Piatra Neamț, mai 1922) cu tematică legată de activitatea cooperativelor de exploatări de păduri și industria lemnului; Congresul inginerilor (Cernăuți, august 1922), unde s-au prezentat comunicări asupra terenurilor neproductive, comasării pădurilor micilor proprietari și exploatarea lor prin cooperative, distribuirii speciilor din România, naturalizării speciilor exotice, regenerării pe cale naturală a pădurilor de molift, unificării Codului silvic, organizării corpului silvic și reformei învățămîntului silvic de toate gradele; Congresul Asociației generale a inginerilor (Timișoara, octombrie 1922), la care inginerii silvici au tratat despre îmbunătățirea regimului apelor prin lucrări de stingerea torenților și ravenelor și de împădurire a bazinelor lor de recepție, intervenția statului în gestiunea pădurilor particulare, necesitatea limitării întrebuințării lemnului drept combustibil și sporirea volumului de lemn destinat prelucrării [54]; Congresul inginerilor (București, octombrie 1923), la care, în cadrul secțiunii silvice, s-au dezbătut referate în legătură cu defectele lemnelor în raport cu întrebuințarea lor industrială, mijloacele de conservare a lemnului: transportul materialului lemnos pe apă și pe uscat; politica vamală și mișcarea comerțului exterior [55]; Congresul inginerilor silvici (Chișinău, 1923), cu o tematică mai mult provincială, ca: reîmpădurirea Basarabiei față cu legea exproprierii, mărirea producției fondului forestier al ținutului și mijloacele pentru ameliorarea progresivă a pădurilor sale, repartizarea speciilor forestiere, dintre Prut și Nistru ș.a. [56]: Congresul Uniunii Generale Forestiere din România (aprilie 1923) în cadrul căruia

[52] M. P. Florescu, *Contribuții pentru studiul încadrării inginerilor silvici din România întregită*, în „Revista pădurilor", an. XXXII, 1920, nr. 10—12, p. 373—377; I. Dumitrescu, *Nevoile învățămîntului nostru silvic*, în idem, p. 377—384.

[53] Gh. Agapie, *Exploatarea rațională a pădurilor*, în „Revista pădurilor", an. XXXV (1923), nr. 1, p. 8—17 și nr. 2, p 87—99.

[54] G. Turneanu, *Anul forestier 1922*, în „Revista pădurilor", an. XXXV, (1923), nr. 1, p. 3—5.

[55] G. P. Antonescu, *Referatul raportului chestiunilor silvice prezentate la Congresul inginerilor ținut la București în octombrie 1923*, în „Revista pădurilor", an. XXXV (1924), nr. 2, p. 147.

[56] „Revista pădurilor", an. XXXV (1923), nr. 10, p. 621—692.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-a stăruit cu precădere asupra consecințelor instabilității regimului vamal în domeniul lemnului [57].

Interesul pentru acest compartiment se reflectă și în direcția apărării avuției de rapacitatea capitalului străin, deci de dezvoltare și exploatare în spiritul concepției „prin noi înșine". Ca urmare, s-a enunțat cu tărie necesitatea luptei pentru apărarea pădurilor de consorțiile străine, care „ne-au devastat îngrozitor munții noștri și să avem veșnic înaintea ochilor deviza «prin noi înșine»" [58]. Una din revistele de specialitate sublinia în același sens că numai colaborarea „frățească" între capitalul românesc, forța de muncă autohtonă și proprietarii de păduri putea asigura o bună rentabilitate a „aurului verde", o mai activă refacere și ameliorare [59].

Deși cei ce propagau colaborarea erau convinși de imposibilitatea aplicării ei, căutau, totuși, sub faldurile unui naționalism economic, să mascheze adevăratele raporturi pe care se baza existența și înflorirea capitalului.

Tot acum, plecîndu-se de la realitatea că un procent infim de specialiști români dețineau posturi de conducere în societățile forestiere, s-a lansat ideea ca să fie obligatorie o anumită proporție de cadre autohtone în direcțiile tehnice. În acest spirit s-a și cerut: „Loc pentru specialiștii români în întreprinderile forestiere..." [60].

Corpul silvic, cunoscător al cerințelor economiei forestiere și conștient de perspectiva unei lupte profesionale îndelungate, plină de mari greutăți, s-a înscris în timpul confruntării programatice în efortul de a „zidi" convingerea într-o strictă conservare, refacere și valorificare rațională a „aurului verde" în ideea firească de a putea răspunde nevoilor industriei și comerțului, fără să existe teama de epuizarea acestor bogății. Potrivit calculelor specialiștilor, la aceste rezultate nu se putea ajunge decît subordonînd raționalizării următoarele imperative: fabricile de cherestea să fie amplasate în funcție de posibilitățile de refacere a pădurilor, nu invers; să se fixeze cantitățile anuale de export odată cu taxele aferente pe metru cub sau vagon; sporirea responsabilităților în executarea amenajamentelor; întocmirea de urgență a statisticii forestiere fără de care orice măsură de protecție era iluzorie; naționalizarea fabricilor care-și aveau sediul peste hotare, ca și a cooperativelor forestiere a căror materie primă era acaparată de străini pentru export [61].

S-a evidențiat, totodată, ideea că refacerea domeniului silvic e obligatoriu a se înfăptui concomitent cu raționalizarea producției. Teza în sine era extrem de valoroasă, ea ridicînd la noi parametri conținutul gîndirii forestiere. Solicitîndu-se „o gospodărie silvică rațională în accepțiunea strictă a acestui cuvînt" [62] se dovedea ferm că specialiștii declarau dezaprobarea lor față de procesul vrăcuirii pădurilor, activității fără de perspectivă, muncii haotice din domeniul silvestru. Mai mult, semnalăm că s-a cerut ca amenajarea întregului patrimoniu forestier să se facă numai după „un sistem unitar, bine conceput și precizat, sub conducerea Casei Pădurilor, cuprinzîndu-se într-un amenajament întotdeauna corpuri ideale de exploatare ca unități de amenajare" [63]. Legat de aceasta se pusese și problema înființării unui credit forestier care să permită proprietarilor să-și procure fonduri fără a compromite pădurea [64].

---

[57] Petre Antonescu, *Congresul Uniunii generale forestiere din România*, în „Revista pădurilor", an. XXXV (1923), nr. 5—6, p. 365—366, 369.

[58] M. P. Florescu, *Pădurile României*, București, 1925, p. 7.

[59] Idem, *O nouă orientare*, în „Revista pădurilor", an. XXXV (1924), nr. 2, p. 142.

[60] Horia Manole, *Un non sens*, în „Revista pădurilor", an. XXXV, 1923, p. 860.

[61] M. P. Florescu, *Problema exportului lemnului*, în „Revista pădurilor", an. XXXV (1923), nr. 1, p. 3.

[62] P. Antonescu, *Reconstituirea domeniului nostru silvic*, în idem, an. XXXIV (1922), nr. 3, p. 113.

[63] V. Precup, *Contribuții la unificarea Codului silvic*, în idem, an. XXXIV (1922), nr. 8, p. 414.

[64] A. Atanasescu, *Creditul forestier*, în idem, an. XXXV (1925), nr. 2, p. 128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dintre toate preocupările, punerea legislației pe temelii științifice reliefează valențele superioare ale preocupărilor programatice din epocă. În acest scop, autorii au cerut ca autoritățile centrale să solicite aportul specialiștilor de valoare, care numai ei să redacteze legi și regulamente proprii unei politici forestiere sănătoase, fără a se mai elabora legi din birouri [65].

Caracterul de chibzuință trebuia imprimat și prin înființarea unui institut de perfecționare forestieră, în legătură cu care au și fost trimiși în străinătate, la pregătire, cîțiva absolvenți de școală superioară [66], ca și dezvoltarea învățămîntului silvic de toate gradele, inclusiv a celui superior ce se îndrepta în mod firesc spre școala politehnică, menit să contribuie substanțial la raționalizarea activității productive și la economisirea disponibilităților de material și de energie [67].

În scopul corelării luptei tehnicienilor forestieri cu cei care înțelegeau la reala dimensiune rolul deosebit al mantiei pădurilor, într-un număr din „Revista pădurilor" se cerea cu insistență justificată ca prin unire să se declanșeze o luptă organizată împotriva abuzurilor. Redăm o asemenea idee-program: „Pînă acum au învins abuzurile, dar e posibil să se găsească și oameni capabili care să le stîrpească și e posibil ca apărătorii pădurilor se vor înmulți curînd ca să poată impune voința lor celor care zic — *după ei Deluviu*" [68].

În fine, mai reliefăm cum apărătorii pădurii au căutat intens să evidențieze ideea influențării „mentalității" asupra rolului și importanței pădurilor. S-a criticat logoreea unor politicieni care, în loc să apere patrimoniul silvic au căutat să-l folosească pentru interese particulare și de moment. Iată un exemplu din această aprigă încleștare de idei. „Pădurile au fost prin lucrările de expropriere, pur și simplu batjocorite. *Cauzele se găsesc în motive politice meschine și orientale, pe de o parte, iar pe de altă parte, într-o totală lipsă de educație forestieră sau măcar simț elementar de echilibru economic care să fie menținut față de și între avuțiile naționale*" [69].

Cu altă ocazie, a fost aspru biciuită atitudinea eronată față de cauza pădurilor, demonstrîndu-se că *„a lipsit o mentalitate pozitivă forestieră, fiindcă nimeni nu a făcut o politică forestieră*. Ce bine ar fi fost, dacă în acest Parlament... ar fi putut să pătrundă și cîțiva forestieri, ca să spună măcar un sfert din ceea ce știau" [70] (subl. ns.).

Din toate aceste idei afișate cu tărie de *„cronicari ai cauzei forestiere naționale"* rezultă dorința ardentă de apărare a podoabei masivilor forestieri, se degajă un vibrant îndemn la o nouă optică care trebuia nu numai să salveze, dar să dea, totodată, o nouă strălucire vastului patrimoniu, întrucît, cum se afirma atunci, politica forestieră se găsea „la o răspîntie".

•

Spre deosebire de perioada anterioară, cînd echipa liberală a pus în practică politica „prin noi înșine", în anii crizei economice, cînd în cea mai mare parte a guvernat partidul național-țărănist, s-a administrat o politică economică diametral opusă, bazată pe strînsa colaborare cu capitalul străin. Aplicîndu-se politica „porților deschise", au apărut acum noi orientări care încercau să acrediteze ideea că numai prin acest sistem se putea salva și în același timp „revitaliza" viața economică.

---

[65] M. Boldur, *Politica forestieră a României de la 1919 pînă în prezent*, în idem, an. XXXIV (1922), nr. 1, p. 20.

[66] A. Eliescu, *1923*, în idem, an. XXXVI (1924), nr. 1, p. 1.

[67] Mihail Manoilescu, *Silvicultura și tehnica*, idem, an. XXXIV (1922), nr. 5, p. 211—212, 226.

[68] „Revista pădurilor", an. XXXIV (1922), nr. 2, p. 83.

[69] Ștefan Demetrescu-Gîrbovi, *Comitetul agrar și pădurile*, „Zigzaguri forestiere", anul II, nr. 9—10, septembrie—octombrie 1924, p. 242.

[70] *Interpelările și comunicările d-lui deputat M. P. Florescu făcute în Cameră*, „Zigzaguri forestiere", an. IV, nr. 7—12, iulie—decembrie 1926, p. 125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O primă expresie a noii orientări o constituie „Noua lege a minelor" din 27 martie 1929 și „Legea comercializării bunurilor statului", ambele permițînd „folosirea" comercială a bunurilor statului, concomitent cu „colaborarea" capitalului străin. Referitor la noua orientare legislativă, Virgil Madgearu scria : „noua legislație economică va crea astfel capitalurilor externe posibilități vaste de activitate și randament" [71].

Chiar îndată după aplicarea acestor două legi, s-a explicat atitudinea care emana din parlamentul național-țărănist : prima (a minelor) viza bogăția subsolului — petrolul — adică „aurul negru", cea de a doua surprindea în mod deosebit folosirea „aurului verde", sub pretextul stabilizării economiei, bugetului și finanțelor. De fapt, dacă sintetizăm principalele „principii" exprimate în anii crizei, constatăm, o luptă acerbă între trei orientări doctrinare. Prima, era a economiei centralist-dirijate, a doua susținea mai mult sau mai puțin concurența, iar a treia sprijinea concesiunea oficială a bogățiilor solului și subsolului românesc către terțe capitaluri. Cea mai statornic și vehement susținută a fost *concesionarea bunurilor statului.* Reprezentanți ai capitalului autohton neliberal și, mai ales, al celui străin făceau propagandă asiduă campaniei aflate la ordinea zilei, care trebuia să lovească în special, în interesele capitalului brătienist. Printre cei mai activi sprijinitori s-a numărat și bancherul Aristide Blank, conducătorul Băncii Marmorosch, Blank et Co., care, nu se sfia să susțină că „inaugurarea politicii de concesiuni este singura în măsură a echilibra gospodăria politică și a degreva impozitele apăsătoare" [72]. Deci, cu cît s-ar fi concesionat mai multe bunuri ale statului, cu atît ar fi fost mai asigurat progresul economic. Se susținea o uriașă inepție ; se viza, alături de petrol măreția lemnului din Carpați, propunîndu-se concesionarea lui fără limite [73].

Prin această metodă, cele mai importante bunuri ale statului ar fi trebuit „să fie puse la mezat" [74] în scopul de a se echilibra gospodăria publică [75]. Se înțelege că în spatele unor fraze categorice, care pretextau ideea echilibrului bugetar, a refacerii finanțelor, se ascundea, pe de o parte, interesele unor societăți bancare particulare, pe de altă parte, elemente concrete și stăruitoare de penetrație externă într-una din cele mai importante avuții ale țării. Acesta era doar un aspect.

Pe o atare linie se înscria și orientarea pe care dorea s-o imprime Ion Mihalache, ministrul agriculturii și domeniilor. La lucrările celei de a 44-a Adunări Generale a Societății „Progresul Silvic" din 9—12 mai 1930, spre a evidenția importanța fondului forestier, recunoștea că această bogăție trebuie și poate să joace un rol aparte în consolidarea finanțelor țării [76]. Tot atunci, în numele lui Constantin Argetoianu, a vorbit Aureliu Eliescu. Acesta a susținut deschis fără reținere necesitatea realizării a „cît mai multe venituri" [77]. Cum să se realizeze ? În ce mod ? Amănunte, explicații nu se dădeau. Mirajul veniturilor care obseda regimul, iată idealul. Desigur, ele urmau să se obțină „pe teren". Și „dezinteresați" individuali sau societari erau din abundență.

Principala idee, statornic repetată ca un refren, era ca bilanțul exploatărilor să fie pozitiv. Pentru un profit cît mai ridicat, masivii forestieri ai statului puteau fi folosiți fără o prea mare reținere.

Întrucît corpul superior silvic se opunea la formulele preconizate de politicieni și solicita explicații asupra direcției acestei orientări, au fost elaborate „unele idei directoare". O lămurire asupra modalității de realizare s-a dat, dar succint, nebulos, ambiguu, din motive lesne de înțeles (manevre de escamotarea legilor, arbitrariul etc.) printr-un Memoriu [78] care a provocat vîlvă și consternare.

[71] „Argus", nr. 4 748, din 10 octombrie 1929.

[72] Aristide Blank, *Economice*, I, București, 1932, p. 76.

[73] *Ibidem*, p. 87.

[74] Costin C. Kirițescu, *op. cit.*, vol. II, p. 354.

[75] *Ibidem.*

[76] *A 44-a adunare generală a Societății „Progresul Silvic", din 9—12 martie 1930*, în „Revista pădurilor", nr. 5/1930, p. 372—373.

[77] *Ibidem*, p. 374.

[78] „Epoca", 2, decembrie 1930.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dintre „soluțiile" din memoriu relevăm partea referitoare la păduri. „Pentru toate investițiile cu rentabilitate certă (exploatarea pădurilor, a pescăriilor, a terenurilor inundabile etc.) *cea mai bună formulă este concesiunea sau asociațiunea* după forme variabile ce rămîn a fi determinate caz cu caz" [79]. Conținutul memoriului este mai mult decît edificator. Exploatarea pădurilor era inclusă pe primul plan, deși guvernul era chemat, paradoxal „să alcătuiască un program rațional de exploatare a bunurilor statului, în colaborare cu capitalul străin în cadrul unei politici financiare și bugetare cît mai elastice" [80]. Din aceste idei-directive rezultă evident că bogăția forestieră, alături de celelalte bunuri naționale, era destinată fără șovăire capitalului străin, căruia statul trebuia să-i dea sprijinul său cît mai activ, cît mai elastic.

Așadar, *culanță* cu averea statului, *elasticitate* în politica economică a țării față de capitalul străin, iată orientarea „patriotică" a legiuitorului pădurii suprasolicitate. Ideile lui Aristide Blank, Ion Mihalache, C. Argetoianu au același numitor comun: exploatarea aurului verde pentru „refacerea bugetară și realizarea de beneficii" în colaborare cu capitalul străin. O confirmare a acestei politici rezultă dintr-un articol sugestiv intitulat: *Pădurile în cadrul programului de refacere financiară*, unde se susține că „prin valoarea lor, pădurile oferă cele mai sigure garanții finanței străine" [81]. Iată un răspuns direct orientării preconizate. Mai mult chiar. În *Planul economic național*, elaborat de Mihail Manoilescu și Virgil Madgearu, pădurile sînt trecute printre avuțiile naționale destinate a garanta, prin veniturile lor, împrumuturile externe. În acest caz, ele devin un obiect concret de gaj în fața creditorilor străini. Pasajul consacrat exclusiv pădurilor, deși modest ca proporții, este suficient de edificator:

„Exploatarea *extensivă* (subl. ns.) trebuie transformată, prin concesionare de masive exploatabile... pe bazine mari, pentru ca, dublîndu-se venitul brut, să se realizeze o rentabilitate bună" [82]. Rezultă, prin „exploatare extensivă", o destinație precisă pentru angrenajul relațiilor financiare.

În fine, alături de aceste idei care nu se diferențiază prea mult, întrucît, aplicînd politica „porților deschise", ele se bazează pe colaborarea nelimitată cu finanța străină, mai amintim și prevederile grupării de dreapta, cuziste, „Liga Apărării Naționale-Creștine" (L.A.N.C.) care, la o întrunire, în Storojineț, expunînd „programul" său, propunea „exploatarea pădurilor prin obști, conduse de specialiști indicați de stat" [83]. Desigur, preconizarea exploatării forestiere în cadrul acestora era o demagogie în masa cetățenilor din zona montană. Aici, liderul grupării L.A.N.C. era Nichifor Robu [84], care încasa „creștinește", tantieme substanțiale de la Fondul Bisericesc ortodox Român din Bucovina, ca membru „activ" al Consiliului de Administrație.

Rezultă clar că în anii crizei economice de supraproducție, în programul guvernelor și *partidelor sau coaliților de partide*, venite la putere, era prevăzută cu mici excepții, concesionarea „aurului verde".

Împotriva politicii respective au făcut front unit specialiștii din domeniul forestier. În nenumăratele manifestări se critica, obiectiv și curajos, orientarea greșită și se arătau clar consecințele ei dezastruoase. Politicienii opuneau specialiștilor forestieri ca argument ideea: „cuvîntul *concesiune* în materie de păduri ne-a repugnat totdeauna, totuși maturitatea corpului silvic trebuie să treacă peste orice considerent de natură sentimentală și să purceadă imediat la cercetarea obiectivă a problemelor, în cadrul intereselor generale" [85]. Deci, după aceștia, opoziția corpului silvic era mai mult „sentimentală", fără un suport real.

---

[79] *Ibidem.*

[80] *Ibidem.*

[81] „Revista pădurilor", nr. 5, mai 1931, p. 421.

[82] *Ibidem.*

[83] *Ibidem*, nr. 4, aprilie 1931, p. 328.

[84] Dezbaterile parlamentare din epocă cuprind multe intervenții ale deputatului de Storojineț, Nichifor Robu care substituia susținerile juridice prin molestări, „more rustico".

[85] „Revista pădurilor", anul XLIII, nr. 5, mai 1931, p. 423.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De aceea, li se și atrăgea atenția „democratic" că, întrucît nu pot înțelege „rațiunea superioară de stat", momentele grele prin care trecea economia, „timpurile de sacrificiu", toată rezistența lor prin moțiuni, rapoarte și proteste, „nu vor avea nici un efect" [86]. Vorbindu-se de „interesele generale" care cereau concesionarea pădurilor, se mascau interesele particulare ale marelui capital străin și, în parte, autohton.

Cu toată îndepărtarea și izolarea specialiștilor din corpul silvic, ei și-au spus corect și curajos părerea, făcînd o dîrză opoziție. Atitudinea lor, dictată de sentimentul răspundenii, rămîne în analele silviculturii noastre ca o pagină de conștiință și de înalt patriotism. Mulți ingineri din cadrul Societății „Progresul silvic", din aparatul de conducere al Casei autonome a pădurilor statului (C.A.P.S.), redactori la „Revista pădurilor", ca și dintre cei cu posturi de conducere și chiar operative (ocoale silvice) au manifestat ferm dezacordul total față de amestecul dăunător al partidelor politice în gospodărirea pădurilor.

Deosebirile de vederi privitoare la activitatea forestieră, permisiunea de folosire exagerată a proprietății statului, în timp ce se afișa grija față de păduri, contrastau așa de mult, încît toate acestea au fost catalogate de reputatul specialist P. A. Grunau ca o dezorientare în politica forestieră [87] O completare (sub altă fațetă a ideii de mai sus) o reținem din analiza „greșelilor" unor oameni politici „care, călcînd principiul competențelor, au ambiția să dea directive în chestiunile forestiere, nesocotind avizele specialiștilor și fără să fi aprofundat ei aceste chestiuni" [88].

La cea de a 44-a Adunare Generală a Societății „Progresul silvic" unde, așa cum am arătat mai sus, a luat parte și Ion Mihalache, ca ministru al agriculturii și domeniilor, în ziua a doua a lucrărilor, în cuvinte aspre, fără menajamente, vorbitorii au biciuit, pur și simplu „presiunea politică care apăsa" [89] asupra corpului silvic. Politica întronată a fost catalogată ca tiranică. „Avem un tiran în țara românească, care este politica" [90], ceea ce *„a înrîurit foarte mult cultura pădurilor în țara noastră și a înrîurit în două feluri: întîi, fiindcă acest autocrat a făcut oferte cît se poate de largi și toate pe spinarea pădurilor... Dar acest autocrat, mai are o latură și mai primejdioasă. El vine cu autoritatea și puterea pe care i-o dă politica și cere lucruri față de care de multe ori ești nevoit să-ți pleci capul, fiindcă de multe ori, capul nostru este la dispoziția sa"* [91].

Mai mult, în penultima zi a Adunării Generale, s-a demascat faptul că, datorită modului cum se asigura succesiunea guvernului, politicienii, nefiind siguri de posturile lor, căutau să preia, direct sau indirect, parchete de păduri, să comercializeze lemnul, soldate cu afacerile cele mai veroase. Ei căutau — după cum se explica justificat în epocă — „să se închiaburească, practicînd orice mijloace ilegale, pentru că nu se știu zilele regimului cu care a venit și cu care pleacă într-o bună zi, lăsînd ruină în pădure și în cantoanele statului pradă și mizerie" [92].

În aceste împrejurări s-a repus cu tărie problema etatizării pădurilor. Inginerul silvic P. Ioan, denunțînd modul în care particularii lichidau pur și simplu pădurile fără să se gîndească la viitorul acelor regiuni, în special, și la fondul forestier național, în general, demonstra că este o necesitate vitală intervenția statului pe plan economic și financiar [93]. Același specialist susținea că refacerea neîntîrziată a patrimoniului silvestru putea fi grăbită în primul rînd de către stat, căruia îi revenea sarcina de a proteja necondiționat, pe toate căile, pădurea străveche, care a fost și rămîne reazem al poporului român. Tot el a demonstrat

---

[86] *Ibidem.*

[87] P. A. Grunau, *Curs de politică forestieră*, Editura Școala Politehnică, 1929, p. 118.

[88] Ioan P. Diaconescu, *Pădurile în cadrul economiei naționale și al prevederilor sociale*, în „Viața românească", anul XXI, iulie-august, nr. 7 și 8 din 1929, p. 130.

[89] *A 44-a adunare generală a Societății „Progresul silvic", din 9—12 1930*, în „Revista pădurilor", nr. 5/1930, p. 373.

[90] *Ibidem*, p. 477.

[91] *Ibidem.*

[92] *Ibidem*, p. 542.

[93] „Revista pădurilor", nr. 12/1931, p. 983.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că nu era permis ca inestimabila bogăție „să se dea (în sens de vînzare) de pomană". Aproape la fel, inginerul inspector general I. Fonai, într-un interesant *articol intitulat „Probleme de reformă silvică*, argumenta etatizarea. Combătînd existența proprietății silvice pulverizate, tăierile nerationale, lipsa creditului silvic, lipsa orientării pentru refacerea masivilor defrișați și alte grave deficiențe, silvicultorul pleda pentru ideea că pădurile reprezintă cea mai indicată proprietate pentru etatizare [94].

„Revista pădurilor", una din tribunele specialiștilor forestieri, a demonstrat că în lupta patriotică pentru apărarea fondului silvic, dictată de simțul răspunderii față de viitor, slujitorii pădurilor, în pofida presiunilor exercitate din diferite sfere, *„stau de-a curmezișul veleităților politicianiste... împotriva atotputernicilor zilei"* [95].

Extrem de interesant ni se pare și faptul că tot în anul 1932, atitudinea de frondă fățișă se manifestă în însuși „Consiliul Tehnic al Pădurilor", organ subordonat, prin structura sa, celor mai înalte foruri administrativ-centrale ale statului, organ de traducere, în fapt, a liniei impusă de guvern. Critici severe, obiective, nemulțumire fățișă, opoziție îndîrjită, iată atitudinea Consiliului față de linia dăunătoare a guvernului. Divergențele de idei rezultă cu toată claritatea din următoarea frază : *„Consiliul, cu tot riscul de a i se imputa că stăruie prea mult asupra acestei importante probleme de silvicultură și economie națională, nu încetează de a arăta, în special acelora ce privesc pădurea numai prin prisma tehnicii pusă în serviciul exclusiv al beneficiului comercial*, că pădurea, fiind un organism viu, colectiv, o asociație superioară de micro-macro-floră și faună ce coexistă într-o interdependență absolută și permanentă, nu numai a elementelor componente între ele, dar și între aceste elemente și mediul ambiant, fizic, sol și climă, odată ce dispar arborii, elementul primordial al asociațiunii, dispare și organismul colectiv cu toată această lume imensă de organisme infinite care trăiesc unite prin nenumărate și inextricabile legături de conviețuire. Tăierile.... sînt urmate de disoluționarea acestei magnifice și complicate asociațiuni, elementele ei componente încetînd de a mai coexista, așa că specialistul este pus în fața unei probleme aproape imposibil de rezolvat, aceea de a reconstitui și reasocia toate elementele disociate, deci, de a reproduce din nou pădurea" [96].

Constatăm în conținutul rîndurilor de mai sus o demonstrație științifică de ținuta unei prelegeri universitare, cu numeroase elemente biologice, climatologice, cu remarcarea consecințelor grave ce decurg inexorabil din subestimarea realităților, desconsiderate din dorința meschină a unor beneficii temporare, deci, în esență, efemere.

Pentru a trezi la realitate, atît pe cei care dirijau destinele agriculturii și ale silviculturii cît și personalul tehnic și cel impus de politicieni uneori (netehnic) s-a lansat avertismentul — *adevărat semnal de alarmă — „cine despădurește muntele, asasinează cîmpia și agricultura!"* Avertismentul avea menirea de a atrage atenția asupra nefastelor urmări ale masivei despăgubiri „operate" în perioada anterioară și care continua ceva mai atenuat, dar consecvent, și în timpul crizei economice.

În anii crizei, apelul la rațiune, la grija pentru conservarea pădurii era firească reacție la tendința, la manifestările anormale de reducere a fondului forestier. Această reacție sănătoasă rezultă pregnant și din articolul *Refacerea domeniului forestier al țării. Sporirea patrimoniului C.A.P.S.* [97]. Textul pe care-l citățm este clar, fără echivoc și nu mai suscită comentarii : *„Am depășit de mult procentul normal păduros, am intrat într-o fază de dezechilibru între diferite categorii de culturi* (forestiere — n.n)... *mergem în ritm accelerat spre ruină și, deci, este necesar nu numai să conservăm și să ameliorăm ceea ce ne-a mai rămas, dar să începem neîntîrziat opera de refacere a patrimoniului forestier al țării"* (subl. ns.). Tot aici se reliefează necesitatea de a fructifica materialul lemnos

[94] *Ibidem*, nr. 7/1932, p. 423.
[95] *Ibidem*, nr. 8—9/1932, p. 552—553.
[96] *Ibidem*, nr. 12, decembrie 1932, p. 756—757.
[97] *Ibidem*, p. 982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la prețuri rezonabile, în opoziție cu vînzarea pădurilor statului „de pomană, gratis" [98].

Trebuie semnalat și faptul că, în dezbaterile din acea epocă, s-a pledat și în favoarea perdelelor forestiere. Unul din susținători a fost M. Chiriţescu-Arva. În ședința anuală a Consiliului General silvic pe 1931, el a demonstrat necesitatea urgentă a realizării perdelelor de protecție atît în temeiul experienței românești, cît și a celor constatate la fața locului în U.R.S.S. [99]. În anul următor, același specialist, într-o lucrare asupra problemei forestiere, susținea că se făceau mari greșeli prin „distrugerea masivelor păduroase", deoarece *„agricultura, întinzîndu-se ca suprafață în dauna pădurii, lupta contra propriilor sale interese, distrugînd cadrul natural favorabil al producției, care este garantat de pădure"* [100]. Dealtfel, trebuie să remarcăm că dezbaterea asupra acestei probleme capitale, care afecta întreaga economie națională, a depășit cadrul conflictelor de orientare dintre politicieni sau preocupările specialiștilor din corpul silvic. Chestiunea, fiind conjugată cu multiple elemente de istorie, geografie, economie și biologie, a fost studiată în universități (la catedrele respective); ea antrenase la dezbatere și Academia, unde Simion Mehedinți, cu autoritatea marelui geograf, a rostit clar și curajos, în ședința plenară din 18 februarie 1933 în prezența regelui Carol al II-lea, un aspru rechizitoriu la adresa celor vinovați de ruinarea pădurii românești. Iată o frază din magistrala sa intervenție: „De cînd există Carpații și dealurile pericarpatice e întîia oară că omul batjocorește nesocotit pămîntul acestei țări .... Țara pare atinsă de lepră [101].

*

Începînd cu anul 1934, care marchează ieșirea din criza economică, lucrările congreselor forestiere, conferințele în această materie, studiile din revistele de specialitate, dezbaterile parlamentare, cu ecouri în presa cotidiană, demonstrau elocvent că în jurul „aurului verde" bătea un vînt de înnoire, că realitățile impuneau o activitate superioară.

Noua etapă se caracterizează atît prin optica hotărîtă, matură, a corpului silvic privitoare la întronarea respectului față de această avuție națională, cît și același scop, printr-o uriașă propagandă la toate nivelurile.

În consecință, în cadrul preocupărilor doctrinare din epocă, specialiștii au accentuat stăruitor mai întîi pe ideea realizării convergenței dintre preceptele specific silvice și cele proprii economiei, fapt posibil prin determinarea politicienilor, care, înțelegînd ritmul și tendințele economiei generale, „să distingă concepția dominantă și să pună de acord doctrina pe care o prevede economiei forestiere cu aceea aplicată complexului mare al economiei naționale" [102].

O teză care, ca și în perioadele precedente, onorează gîndirea silvică românească se referă, ținînd cont tocmai de caracterul unitar al pădurii [103], la existența unui curent în favoarea trecerii în proprietatea statului a tuturor pădurilor țării, pe motivul că „numai statul s-a dovedit a fi adevărat conservator de păduri" [104].

Tezele din această perioadă căutau, documentat să înrădăcineze convingerea că numai prin sporirea asistenței silvice a statului se putea asigura consolidarea

[98] *Ibidem*, p. 983.

[99] M. Chiriţescu-Arva, *Omul, opera, epoca*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Marin Stancu și Eugen Méwea, Editura Academiei, București, 1969, p. 47.

[100] *Pădurea și problema irigației aeriene în agricultură. Cercetările întreprinse de prof. G. M. Tumin, în Rusia, relativ la influența benzilor de pădure asupra solului de stepă*, Institutul de arte grafice „Bucovina", București, 1932, p. 3.

[101] Simion Mehedinți, *Discordanțe antropo-geografice*, în „Buletinul Societății Regale Române de geografie", tom III (1933), București, 1934, p. 195.

[102] Valeriu Dinu, *Politica forestieră. Evoluția și stadiul actual al doctrinei. Problema românească*, Imprimeria națională, București, 1937, p. 49.

[103] Emil Pop, *Pădurea și destinul nostru național*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor naturii", an IX (1941), nr. 1—4, p. 8—9.

[104] I. S. Simionescu, *Pădurea românească bun al națiunii*, București, 1936, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fondului forestier. Era, cu alte cuvinte, o reînnoire, în cu totul alte condiții internt și internaționale, a preocupărilor etatiste imediat postbelice. Acum în 1939 — demonstra unul din specialiști — Ministerul Agriculturii și Domeniilor era chemat, ca instanță supremă, să-și dea concursul administrativ și material, după un plan cît mai bine definit cu putință, pentru a păstra unitatea activității funcționale și a gospodăriei financiare silvice [105]. Doar în acest fel, „acțiunea de asistență silvică a statului poate să fie realmente cît mai utilă și dusă cu cele mai economicoase mijloace" [106]. Teza respectivă se îmbina în chip ideal cu ideea socializării pădurii. În acest sens, Const. Dragu, a susținut cu noi argumente, la 25 aprilie 1934, în cadrul Cercului de Studii forestiere, socializarea pădurilor, cerînd suprimarea dreptului particularilor asupra proprietății forestiere. Ideea a declanșat aspre critici la adresa susținătorului, fiind acuzat că atentează la „dreptul de proprietate" [107].

Preocuparea ridicării conținutului gîndirii economice în această etapă este ilustrată și de faptul că se lansează idei noi asupra felului cum se exploatează pădurea și apoi materialul lemnos, cu demonstrații și argumente științifice din mai multe domenii. Privind faptele într-o perspectivă mai apropiată sau mai îndepărtată, unii din contemporani au arătat că efectele tăierii fără discernămînt a unor zone păduroase, de pildă, „sînt de o foarte mare profunzime și de lungă durată, din punct de vedere, atît al culturii, cît și al mediului oro-hidrografic, economic și social, îndeosebi imediat învecinat" [108]. Considerăm că pentru prima dată se face remarca deosebită că economia forestieră, „presupune o gîndire în timp, pe cînd în cazul exploatării pădurii, contează numai prezentul sau un viitor foarte apropiat, în orice caz, nu al pădurii" [109].

Lacunele au fost bine surprinse în dezbaterile Congresului inginerilor silvici din 25—28 mai 1934, cu care ocazie s-a criticat influența total negativă a politicianismului în viața economiei forestiere. În documentele epocii, specialiștii cereau tocmai în acest sens ca, „în fața tăvălugului politicianist și al polipartidismului", armata activă a conștiinței forestiere, convinsă de marile rosturi pe care pădurea le îndeplinește, să se constituie „pe baze durabile și cu un program de acțiune de durată" [110], care să aibă în vedere reglementarea și organizarea consumului prin disciplinarea pieții, coordonarea prețurilor și stăvilirea risipei [111].

Autorii lucizi au tins să dea consistență științifică preocupărilor de acest gen, remarcînd că „nicăieri nu sînt atît de puțin studiate condițiunile naturale ale țării din punct de vedere forestier decît în România" [112]. Este vorba, cu alți termeni, de valorificarea științifică a „aurului verde", teză care, acum, capătă aderență mai autoritară și statornică. M. Drăcea, de pildă, demonstra că numai în acest fel se putea îndepărta călcarea celor mai elementare principii de economie forestieră : principiul permanenței care solicita calculul riguros în exploatare ; *principiul perfecționării tehnice* cu asigurarea regenerării în cele mai perfecte condiții [113]. Tot atunci, G. Ionescu-Sișești, preciza că România intra într-o perioadă în care trebuia aplicată „o poltiică mai strictă de conservațiune" [114]. Pentru aceeași teză se pleda și într-o lucrare colectivă din epocă, unde, printre altele,

[105] Ilie C. Demetrescu, *Asistența silvică a statului din punct de vedere administrativ*, București, 1939, p. 5—6.

[106] *Ibidem*, p. 6.

[107] Din *Cronica* „Revistei pădurilor", anul XLVI, nr. 5—6, mai-iunie 1934, p. 473.

[108] Ilie C. Demetrescu, *Capitalul în economia forestieră*, Tipografia „Bucovina", București, 1937, p. 7.

[109] *Ibidem*, p. 7.

[110] *Ibidem.*

[111] *Ibidem.*

[112] Ilie C. Demetrescu, *Critica drept mijloc pentru promovarea științei forestiere românești*, București, 1937, p. 15.

[113] M. Drăcea, *Grija de pădurile țării*, București, 1938, p. 6.

[114] G. Ionescu-Sișești, *Programul ministerului agriculturii și domeniilor*, București, 1938, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se făcea următoarea constatare: „te doare pur și simplu inima cînd vezi cît de nemiloasă și neraţional a fost făcută exploatarea pădurilor" [115].

Totodată, s-a demonstrat că politica de cadre era total la discreţia unor senatori, prefecţi, primari și chiar jandarmi, care, la rîndul lor, susţineau anumite cerinţe de interes personal, familial, ori reprezentau interesele unor fabrici sau cooperative forestiere. „În preajma alegerilor — releva unul din participanţi — s-a făcut dovada că oricît îşi va face cineva dintre noi datoria, atunci cînd insistenţele politice o cer, sîntem transferaţi contra voinţei C.A.P.S.-ului și contra intereselor economiei ţării" [116]. S-a mai reliefat diminuarea exagerată a veniturilor, datorită unor interese egoiste particulare și de partid. „Acolo unde politicianismul a distrus viaţa, noi venim și introducem această viaţă și împădurim locurile devastate" [117].

O problemă care a suscitat o întinsă dezbatere, un înfierbîntat schimb de idei a fost a sistemului de întocmire a amenajamentelor. Chiar dacă în anul 1925 au fost publicate *Instrucţiunile pentru întocmirea amenajamentelor*, problemă cheie de care depindea într-o măsură uriașă transformarea concepţiei privitoare la exploatarea pădurilor și însăși politica ce trebuia dusă faţă de regenerarea și îngrijirea lor nu a fost aplicată de proprietatea particulară.

Din faptul că amenajamentul silvic nu era generalizat decurgea un șir întreg de anomalii, care au determinat scăderea cantitativă și calitativă a pădurilor (extinderea unor specii de arborete slab productive în dauna răşinoaselor). Lipsa acestui instrument de lucru amplifica alte și alte greșeli. Nu se ţinea seama de particularităţile bioeconomice foarte diferite ale unor specii, a metodelor de conducere a arboretelor, de factorii chimici componenţi ai solului, de forţa direcţiei și energiei eoliene, ca și de alte elemente. De aceea, pe drept cuvînt, amenajamentele pădurilor erau considerate de către specialiști „opuri de înaltă doctrină" [118]. O fericită caracterizare a fost dată amenajamentului pădurii de către cunoscutul specialist Valeriu Dinu. Dorind a reliefa rolul major al acestei lucrări, scria: *„Amenajamentul, această constituţie a pădurii cultivate, dirijează colaborarea omului cu natura pentru a obţine în esenţă două lucruri: continuitatea tăierilor, deci, randamentul cert și perpetuu, și continuitatea pădurii însăși* [119]. Considerăm că este prima caracterizare ştiinţifică a amenajamentului făcută în literatura de specialitate din România.

Urmărind în timp lupta pentru generalizarea amenajamentului, constatăm că aceasta a fost o veche cerinţă a silvicultorilor. Conștienţi de schimbările pe care le determina aplicarea lui, s-a dus o adevărată campanie prin care se cerea însăși revizuirea prevederilor din Codul silvic. „În materie de regenerări și împăduriri — menţiona unul din promotorii silvotehnicii moderne — s-a rupt puterea inerţiei, s-a declanșat mișcarea și s-a dobîndit încrederea" [120].

Dacă în pădurile supuse regimului Codului silvic, prin aplicarea „amenajamentului" și a „regulamentelor de exploatare" s-au cules și unele rezultate care dovedeau necesitatea aplicării cît mai fidele a prevederilor, pentru celelalte păduri, neexistînd această obligaţie, s-a creat un puternic contrast, cu grave urmări. O „justificare" a unei asemenea politici forestiere a rezultat din ideea eronată că numai *„amenajamentul pădurilor publice trebuie considerat ca o măsură de interes general. În pădurile particulare, obligaţia de a menţine o folosinţă și un capital variabil nu există la un nivel atît de ridicat ca la celelalte. Proprietarul își reglementează aici tăierile după nevoile sale"* [121]. Conţinutul rîndurilor subli-

---

[115] *Aspectele crizei românești în cadrul crizei mondiale*, București, 1937, p. 459—460.

[116] *A 48-a adunare generală a Societăţii „Progresul silvic" din zilele de 25, 26, 27 și 28 mai 1934*, Tipografiile „Bucovina", București, s.a., p. 102.

[117] *Ibidem*, p. 98.

[118] Marin Popescu-Spineni, *Economia forestieră a României*, București, Institutul de Arte grafice „Tiparul universitar", 1938, p. 27.

[119] Valeriu Dinu, *Politica forestieră. Evoluţia și stadiul...*, p. 50.

[120] M. D. Drăcea, *op. cit.*, p. 7.

[121] *Enciclopedia României*, vol. III, p. 457.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

niate va rămîne categoric în istoricul silviculturii ca una din cele mai clare deosebiri de tratament după criteriul proprietății.

Realitatea demonstrează că tăierile după nevoile proprietarului de păduri, impulsionate de dorința de a profita cît mai mult financiar, au determinat distrugeri uriașe de masivi pădurоși, distrugeri care, așa cum am mai menționat, au lovit în interesele generale ale societății românești. În fața unei asemenea situații, unii contemporani se întrebau de ce numai pentru pădurile publice amenajamentul trebuia considerat „ca o măsură de interes general"? Oare tăierile haotice de pe proprietățile particulare nu determinau și ele aceleași nefaste urmări asupra întregii vieți a economiei naționale? Oare, în final, abuzurile înregistrate pe proprietatea particulară nu căpătau tot un interes general? Sesizăm astfel o pronunțată schimbare în conținutul gîndirii forestiere care, la rîndu-i, a avut o considerabilă influență și asupra unor transformări în domeniul legislativ. Mai mult ca oricînd, acum s-a înregistrat o critică severă la adresa unui principiu care era considerat tabu: dreptul proprietarului de a hotărî unilateral destinele proprietății silvice. Aveau, prin excelentă, în vedere că pădurea, pe lîngă faptul că alimentează economia cu material lemnos pentru o gamă extrem de largă de servicii, traduce în fapt și importantul rol de termo-hidro-reglor al naturii. Era demonstrat convingător că, îndeplinind cerințele pădurii, sînt apărate interesele întregii țări. *Este ramura care solicită imperios o înaltă conștiință civică.* Respectînd această avuție, se respectă dreptul de folosință și al generațiilor viitoare. Pe drept cuvînt s-a afirmat nu o singură dată de către specialiști că, cine lovește pădurea, lovește în agricultură, lovește în mediul geografic, în viața și statornicia așezărilor; cine distruge complexul forestier, distruge echilibrul natural; cine nu respectă acest patrimoniu, pregătește drumul unor ireparabile și imprevizibile pierderi. Considerăm că, nu întîmplător, savantul I. Simionescu a folosit ca motto la o lucrare a sa celebrele cuvinte: „o țară moare, cînd codrii ei sînt morți" [122].

Chestiunea preocupase îndelung și pe Gh. Ionescu-Sisești. Ținînd seama de corelația strînsă dintre agricultură și silvicultură, de faptul că distrugerea pădurilor a cunoscut în România proporții îngrijorătoare, el a relevat că *„este necesară o colaborare, căci fără pădure agricultura însăși e ruinată"* [123] și aceasta pentru considerentul că „pierderea pădurii nu înseamnă... numai pierderea unei bogății, ci pierderea însăși a obîrșiei din care izvorăște bogăția" [124]. În acest fel, chestiunea silvică nu era în concepția sa doar „o problemă tehnică de specialitate, ci o problemă națională" [125]. Prin școala pe care o conducea, savantul a stăruit cu tenacitate și pentru orientarea către plantații dispuse în perdele, care trebuiau să devină adevărate oaze în zonele secetoase. Pe lîngă experiența personală, în propunerea enunțată se folosea și de aceea cunoscută în America, care fusese inițiată de președintele Th. Roosevelt [126].

În același sens, At. Haralamb atrăgea atenția că în urma despăduririlor s-a creat cadrul propice de a se extinde stepa, care „înaintează fiindcă nu întîmpină împotrivirea nici unui dig de păduri, înaintează stepa ca un blestem al pădurilor devastate" [127]. Dezvoltîndu-și ideea, el arăta că „acolo unde se devastează pădurile își află loc pustiul, iată axioma climatului" [128]. At. Haralamb are meritul de a fi completat toate aceste constatări cu unele idei-program de reîmpădurire, cerînd

---

[122] I. Simionescu, *Pădurile noastre*, București, 1925, p. 3.

[123] „Dimineața" din 4 februarie 1935.

[124] *Ibidem.*

[125] *Ibidem.*

[126] Ir. Staicu, N. Săulescu, C. Chiriță, Val. Dinu, M. Botzan, N. Petrescu. *Gh. Ionescu-Sisești. Contribuția operei sale la progresul agriculturii în România*, București, Ed. Academiei, 1977, p. 191. Referitor la programul forestier inițiat de președintele Roosevelt, a se vedea articolul lui Gh. I. Ionescu, *Programul lui Th. Roosevelt și economia forestieră americană*, „Revista pădurilor", XLVI, nr. 5—6, mai-iunie 1934, p. 372—381.

[127] Cf. „Revista pădurilor", anul XLVIII, nr. 6, iunie 1936, p. 738.

[128] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

categoric, pe de o parte, „un program de reîmpădurire, dar nu lăsat ca temă de nesfîrșită măcinare a vidului verbal în comisiuni tehnice“ [129], iar pe de alta, o mobilizare a silvicultorilor și a tuturor puterilor și disponibilităților în războiul contra stepei [130].

„Despădurirea — avea să scrie în același spirit M. Drăcea — este sărăcie, nesiguranță, discredit moral și material. Despădurirea este expresia cea mai clară a lipsei de prevedere a ființei omenești. Ceea ce deosebește un popor civilizat de altul necivilizat este tocmai măsura în care omul poate reacționa în contra acestei infirmități organice a sa. *Popoarele se judecă între ele după respectul pe care-l au față de propriul lor pămînt și ca atare față de pavăza cea mai sigură a acestuia: pădurea. Nu-și apără pămîntul și pădurea decît poporul care se simte solidar cu propriul său viitor și care vrea să trăiască*“ [131]. Fiecare afirmație din acest pasaj dovedește mai mult decît o pasiune, un adevărat cult pentru pădure.

Același autor a demonstrat că situația fondului forestier s-a transformat într-o unitate de măsură precisă, într-un etalon al însușirilor sale, într-o „integrală a atitudinilor permanente ale poporului... față de ele (adică păduri — n.ns.) și, ca atare, unul din cei mai fini reactivi ai însușirilor“ [132].

Apelul pentru noua „ordine silvică“, pentru „renașterea silvică“, făcută odată cu incriminarea abuzurilor, viza, nu numai pe cei preocupați direct de situația „aurului verde“, ci și pe cetățeanul de rînd și aceasta pe considerentul că „în sufletul națiunii este începutul și sfîrșitul pădurii, alfa și omega economiei forestiere“ [133], că „pădurea nu trăiește numai cu căldura soarelui, cu ploaia cerului“, ci și cu „iubirea, respectul, înțelegerea“ [134] pentru ea. De aceea era necesară extinderea ordonată a cunoștințelor silvice în cadrul școlilor prin programe de învățămînt bine chibzuite.

Problema conștiinței civico-forestiere, a înțelegerii rolului aparte, multiplu, al pădurii a preocupat foarte mult unele cadre. O valoroasă și recunoscută activitate în acest sens a depus Marin D. Drăcea. El a susținut cu tenacitate necesitatea unei noi orientări „în domeniul gîndirii și înfăptuirii politicii forestiere“. Pe baza analizei istorice și psihologice, el evidenția stringenta cerință de „creare a unei conștiințe forestiere“. Așa cum menționa specialistul, „urgența mișcării rezultă din gravitatea păcatelor noastre forestiere“ [135]. Era o aluzie la masivele încălcări ale raportului dintre tăierile abuzive și slaba activitate de reîmpădurire.

O idee asemănătoare a fost susținută și într-o revistă care nu era de specialitate. Spicuim o singură frază asupra conștiinței silvice, care etalează o optică superioară — dreptul generațiilor la numeroasele avantaje ale pădurii: *„Caracterul culturii pădurilor cere... un înalt nivel cultural al populației, un nivel la care interesul personal și imediat să fie depășit de interesul general și îndepărtat, de interesul generațiilor viitoare“* [136] (subl. ns.).

Un alt aspect extrem de important, pe lîngă acela al exploatării de care depindea rezolvarea complicatei probleme silvice, se referă la formele de regenerare a arboretelor. Spre deosebire de mulți din epoca interbelică, M. D. Drăcea a analizat și corelat ambele probleme. „Pînă acum — scria el — împrejurările ne-au forțat a vorbi și a ne ocupa aproape numai de exploatări, regenerările urmînd a se face mai pe urmă. Din aceste motive va trebui ca, în viitor, grija pentru regenerare să primeze asupra preocupărilor pentru exploatarea pădurilor“ [137]. Entuziastul apărător al „aurului verde“, analizînd multiplele aspecte teh-

[129] *Ibidem.*

[130] *Ibidem.*

[131] Cf. Cronicei din „Revista pădurilor“, anul XLIX, nr. 4, aprilie 1937 (din conferința ținută la Ateneul Român la 14 februarie 1937).

[132] Marin D. Drăcea, *Grija de pădurile țării...*, p. 5.

[133] *Ibidem*, p. 9.

[134] *Ibidem*, p. 10.

[135] M. D. Drăcea, *op. cit.*, p. 4.

[136] „Sociologia românească“, anul I, nr. 6, iunie 1936, p. 34.

[137] Din preambulul la *Programul de regenerare a pădurii și ameliorarea arboretelor din ocolul silvic Mănăstirea Țigănești.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nico-culturale ce trebuiau a fi rezolvate în scopul lichidării unei triste moșteniri și a opticii greșite a urmărit cu asiduitate, alături de alți specialiști, realizarea unui program influent de lucru, ceea ce a îngăduit să se creeze o adevărată „doctrină silvică Drăcea", o „metodă de lucru Drăcea", o școală Drăcea". El a sintetizat ca nimeni altul în România, nu numai un profund crez pentru care a militat pînă în ultima zi a existenței sale, lăsînd idei de adevărată doctrină silvică, combătînd dogme, afirmațiile exagerate, împrumuturile eronate din practica unor școli străine, demonstrînd, justificat, că fenomenul și realitatea pădurii românești solicita imperios cercetarea adecvată și nu împrumutată. Redăm, o magistrală idee, rod vizibil al îmbinării strînse dintre cunoștințele teoretice și practice, susținute de un înalt și ferm patriotism: „Arhitectura pădurilor unei țări și ale unei epoci este una dintre cele mai organice expresii ale condițiilor în care trăiește un popor; ea nu se poate nici improviza nici drege de azi pe mîine și, ca atare, rămîne unul din cei mai fini și precișii indicatori ai culturii și civilizației poporului într-o îndelungată epocă din viața sa... Pădurile sînt, după o fericit aleasă expresie (Simion Mehedinți), obrazul țării, obrazul care nu se poate drege ușor, al țării și neamului. Arhitectul pădurii este inginerul silvic. Prin sufletul, prin munca și personalitatea sa, se transpune pe cuprinsul țării pentru un secol și mai bine, arhitectura pădurii, pe care o impun împrejurările și pe care el — totuși — poate și trebuie să o «stilizeze». Mai cu seamă într-o epocă, în care toate popoarele vor să repare greșeli din trecut și să se întoarcă, să se adîncească în specificul național, în pieirea căruia piere și poporul respectiv. De aici și noblețea carierei sale, marea răspundere față de viitor a inginerului silvic, dar și importanța regimului și tratamentului ca elemente ale redresării, ale reconstrucției și ale înfrumusețării specificului peisajului românesc" [138].

Calitatea superioară a gîndirii economice în domeniul forestier se reflectă și în modul cum este judecat „aurul verde" în raport de capitalul străin. Spre deosebire de trecut, unii din partizanii colaborării strînse cu finanța străină s-au manifestat acum ferm pentru conservarea patrimoniului silvestru. Ca urmare, în perioada de presiune a cercurilor germane, omul de știință, Virgil Madgearu, de pildă, nu mai preconiza politica „porților deschise" și comercializarea pădurilor, ci apărarea și ajutorarea lor.

Atitudinea cu adevărat patriotică va dobîndi forme și conținut de substanță pe măsura manifestării tendinței hrăpărețe a celui de-al treilea Reich asupra economiei românești.

Conjunctura internațională nefavorabilă și, în cadrul ei, tratatele înrobitoare pe care Germania hitleristă le-a impus României a determinat o accentuată precipitare a laturilor gîndirii silvice. După cum se știe, prin tratatul economic semnat *la 23 martie 1939 se prevedea dezvoltarea exploatărilor și a industriei* forestiere în funcție de necesitățile germane [139]. Potrivit prevederilor protocolului inițial, Comisia mixtă româno-germană urma să stabilească „pentru mai mulți ani cantitățile disponibile de cherestea de conifere și lemn de conifere pentru celuloză ce urmează să fie exportate în Germania" [140]. Se preconizase și aducerea din Germania a unor specialiști în exploatarea masivelor pădureose [141].

În luna august din același an s-au purtat tratative între trimisul guvernului german, Parchman, specialist în probleme forestiere, și organele C.A.P.S. în legătură cu aplicarea protocolului fascist din 13 mai 1939. Obiectivul de bază îl constituia propunerea germană de organizare a unui „laborator forestier", prin care se înțelegea formarea unei zone de aproximativ 34.000 ha în perimetrul Pipirig — Tg. Neamț — Rîșca, ce urma să fie exploatat în folosul Reichului și crearea unei societăți mixte, la al cărui fond trebuia să participe în părți egale C.A.P.S. și Deutsche Forstung Holwirtschaftgesellschaft. Conducerea era programată să o

[138] Cf. lucrării *Viața și opera unui mare silvicultor român. Marin D. Drăcea*, Editura Ceres, București, 1978, p. 50.

[139] C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XXVII, partea a doua, p. 1684—1685.

[140] A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor*, București, Editura științifică, 1965, p. 223.

[141] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aibă personalul german, prin numirea făcută de Reichsfortmeister, producția obținută fiind destinată „în principiu" exportului în Germania [142]. Solicitarea, așa cum era prevăzută, a determinat deschise nemulțumiri în rîndul cadrelor de silvicultorii. Se întrezărea că Reichul va căuta prin această „colaborare" să înfăptuiască o adevărată imixtiune în domeniul respectiv, nu numai pe linia cercetării și exploatării masivilor pădurești. Era clar că materialul lemnos din România, alături de petrol, pirită și alte bunuri suprasolicitate, trebuia să devină element de bază în procesul de prelucrare chimică. Punerea la dispoziție a unei zone păduroase atît de mari în scopul „cercetării și analizei" ar fi putut deschide speranțe pentru amplificarea activității „laboratorului". Întrucît atitudinea Reichului nu permitea un refuz deschis, s-a găsit cu cale a se tergiversa semnarea documentelor. Deși Parchman semnase documentul de „colaborare", Ministerul Economiei Naționale al României a solicitat o amînare a definitivării actului „pentru a reexamina această chestiune". Gestul demnitarului român demonstra, de fapt, o veritabilă reținere, care permitea să se intuiască relațiile dintre cele două state. Desigur, reținerea evidențiată făcea parte din atitudinea de frondă a unor cercuri ce nu vedeau cu ochi buni legăturile în care țara era încorsetată pentru statornicirea unor tranzacții cu Reichul.

S-au emis acum și idei referitoare la modalitățile superioare de transformare a materialului lemnos, demonstrîndu-se că „problema valorificării lemnului merită să fie studiată cu toată atențiunea, mai cu seamă cînd probabila sfîrșire a rezervelor noastre de petrol, cunoscute pînă în prezent, creează un gol în disponibilitățile noastre de materie primă destinată exportului" [143]. Autorii au meritul de a nu fi făcut o simplă analiză economică, subordonată în mod sec cifrelor, ci de a fi dezbătut multiple probleme care fac parte, cu adevărat, din paginile istoriei contemporane a României, de a elucida aspecte legate de necesitatea creșterii conștiinței silvice. Între altele, se reliefează ideea că „idealul ar fi să putem închide cel puțin aici tabloul defrișărilor..." [144]. De la acest îndemn se trece la analiza a ceea ce însemna schimbarea orientării sistemului de culturalizare a pădurilor, de prelucrare și comercializare a lemnului, evidențiindu-se astfel importantele urmări asupra întregii economii românești.

Mergînd pe același fir, dar dezvoltînd unele idei legate de politica forestieră, s-a remarcat cu tărie că era înregistrată și o „lipsă de pedagogie socială și aceasta o putem deprinde (și) ...de la cultul pădurii" [145]. Atenționînd asupra necesității creșterii conținutului doctrinei, profesorul E. Botezat, constata un „orizont îngust", o lipsă de legătură dintre „trăinicia neamului" și procesul obligatoriu de reîmpădurire, comparînd această gravă deficiență cu „o crimă contra patriei, contra naturii" [146]. În același context, făcînd un patriotic apel la datoria de apărare a pădurilor, el compara grija conservării „aurului verde" cu cele mai scumpe activități, „că există valori, care nu pot fi măsurate, nici cu aur, nici cu hîrtii de valoare" [147].

Semnificativă pentru demonstrarea caracterului complex și plurivalent al gîndirii economice în domeniul forestier este și teza creșterii responsabilității organelor centrale față de administrația silvică, cerîndu-se un front unit conceptual, întrucît „cele mai bune gînduri se irosesc dacă nu sînt încadrate într-o politică, dacă nu se înfățișează o viață de ansamblu" [148].

Așadar, gîndirea economică, care cuprinde și pe cea silvică, a cunoscut în perioada interbelică noi valențe, cu un conținut superior față de perioada ante-

---

[142] Al. Gh. Savu, *Dictatura regală* (1938—1940), București, Ed. politică, 1970, p. 323—324.

[143] *Contribuțiuni la problema materiilor prime în România*, vol. I, București, 1939, p. 24.

[144] *Ibidem*, p. 189.

[145] E. Botezat, *Cultul pădurii și rezervațiunile naturale*, „Revista pădurilor", anul XLVII, nr. 1, ianuarie 1935, p. 32.

[146] *Ibidem*, p. 30.

[147] *Ibidem*, p. 35.

[148] „Revista pădurilor", anul XLVIII, nr. 6, iunie 1936, p. 337.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rioară. Au fost scrise pagini de profund adevăr, de dezvăluire și demascare a unor racile imprimate economiei de către cei interesați, de atenționarea opiniei publice asupra rolului ei deosebit, de solicitarea realizării unui front comun în favoarea avuției naționale. Pe drept cuvînt, într-o lucrare apărută în zilele noastre, de prețuire a moștenirii lăsate de predecesori, se evidențiază că perioada dintre cele două războaie mondiale „s-a caracterizat în special printr-o intensă gîndire forestieră" [149].

Deși recunoscute ca valoroase, multe din ideile emise n-au fost trecute în practică de către autoritățile guvernamentale și factorii politici, fapt ce a înlesnit unor contemporani să remarce că *„ceea ce tehnicește e posibil și teoreticește de dorit, nu poate fi întotdeauna adus la îndeplinire în practică"* [150]. Discordanța dintre gîndirea și practica silvică ne propunem a o analiza cu alt prilej.

L'ÉCONOMIE FORESTIÈRE ROUMAINE ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

RÉSUMÉ

Lors de la réalisation de l'Etat unitaire roumain, son patrimoine forestier s'est beaucoup agrandi. En Roumanie, les forêts ayant, ainsi que le pétrole et les céréales, une grande importance pour le revenu national, la question a été posée de savoir quel était le meilleur système pour les mettre en valeur. Entre les spécialistes de la science forestière, y compris ceux du corps technique forestier, les hommes politiques dont le gouvernement dépendait et ceux qui administraient certaines sociétés commerciales forestières, de grandes controverses se sont produites.

Tandis que les politiciens ont eu en vue les necéssités immédiates de l'époque et songeaient surtout aux bénéfices qui pouvaient être réalisés le plus rapidement, sans se préocuper de l'avenir, et ainsi ont contribué a augmenter les surfaces déboisées, les hommes de science, parmi lesquels l'auteur de cet article cite les noms de G. Ionesco-Sișești, M. D. Drăcea et Dinu Valeriu, ont préconisé une politique forestière équilibrée et rationnelle, pour que l'exploitation des forêts ne nuise pas à leur étendue, à leur âge et à leurs essences.

Alors a été aussi émise la thèse de soumettre le patrimoine forestier à un régime juridique unitaire, notamment par l'étatisation et la socialisation. Une attitude très digne a été adoptée par certains groupements à l'égard du capital étranger.

La conclusion de l'auteur de cet article est que, dans la période comprise entre les deux guerres mondiales, ont été soutenues des idées qui honorent la science économique roumaine et qui constituent un saut qualitatif d'une étape à l'autre.

[149] S. Pașcovschi, D. Sburlan, *Pădurile României*, Editura Agro-silvică, București, 1966, p. 138.

[150] Ilie C. Demetrescu, *Evoluția administrației noastre forestiere de stat. 1918—1938*, Tipografia „Bucovina", București, 1939, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

APLICAREA REFORMEI AGRARE DIN 1921 PE MOȘIA DESA, JUDEȚUL DOLJ

DE

D. ȘANDRU

Între cazurile cele mai complexe de eludare a legii de reformă agrară din 1921 un loc aparte îl ocupă proprietatea funciară a familiei Marincu, din comuna Desa, județul Dolj. Înainte de primul război mondial, Ioniță Marincu stăpînea moșiile Poiana Mare și Tunari, județul Dolj, care formau un singur trup, Desa și Bîrca, din același județ, Piatra, din comuna Piatra, județul Romanați și Dobrotinet, județul Olt. În anii războiului, moșiile menționate au fost stăpînite în indiviziune de succesorii lui Ioniță Marincu : Ion I. Marincu, dr. Ilie I. Marincu, Elena I. Marincu, căsătorită Marian, și Ilariu Marian. Împărțirea pămîntului s-a realizat prin actul de partaj autentificat de Judecătoria de ocol Calafat. cu nr. 1128/1919, transcris la Tribunalul județean Dolj, Secția a III-a, în registrul de transcrieri sub nr. 5183/1919 [1]. În baza acestui act, Ion I. Marincu a devenit proprietar deplin pe întreaga moșie Desa, inclusiv clădirile și inventarul ei, iar Ilie I. Marincu asupra moșiilor Poiana și Tunari și asupra inventarului lor, Elena I. Marian a primit 3/4 din moșiile Piatra, Dobrotinet și Bîrca, plus cota respectivă din clădiri și inventar, iar cealaltă pătrime din acestea a rămas tot ei în indiviziune cu soțul său, Ilariu Marin. Concomitent, Elena I. Marian a devenit proprietară cu drepturi depline asupra firmei „Ioniță Marincu et Co.", pentru 3/4 și în indiviziune cu soțul ei pentru 1/4 [2].

Moșia Desa avea o suprafață totală de 7 348 ha [3]. Cu ocazia aplicării decretului-lege nr. 3697/1918, expropierea s-a făcut pentru moșia Desa pe numele celor patru coproprietari. Comisia locală de expropriere Calafat a dispus, la 16 august 1919, a se expropria, în favoarea localnicilor, o întindere de 1 554 ha. La fixarea provizorie a limitelor dintre suprafața expropriată și cea lăsată moșierilor comisia locală și ulterior, cea județeană, au inclus în terenul destinat pentru împroprietărire pămînturi neproductive, care nu fuseseră luate în calculul cotei expropriabile [4].

Țăranii, nemulțumiți de această procedură ilegală și defavorabilă lor, au refuzat să o accepte. Cum sătenii nu au putut convinge organele de aplicare ale reformei să le distribuie în folosință provizorie teren cultivabil, la începutul lunii martie 1920, au început să are terenul rămas lui Ion I. Marincu drept cotă neexpropriată [5]. Încercările agronomului regiunii agricole Calafat de a restabili ordinea, cu concursul mandatarilor obștii de împroprietărire, au eșuat. Din contra, aceștia au refuzat să semneze procesul-verbal al regiunii agricole din 29

---

[1] Arh. st. București, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3854/1923, f. 7.

[2] *Ibidem.*

[3] *Idem*, fond Comitet agrar, jud. Dolj, dosar 18/1927, f. 88.

[4] Arh. st. Craiova, fond Prefectura jud. Dolj, dosar 65/1920, f. 85—86.

[5] *Ibidem*, f. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

februarie 1920 în legătură cu repartiţia terenului şi să respecte dispoziţiile comisiilor de expropriere şi au sprijinit pe ţărani în iniţiativele lor de a ara pămîntul moşierului [6].

Faţă de o asemenea stare de lucruri, la 31 martie 1920, prefectul judeţului Dolj, a ordonat administratorului de plasă din Calafat să ancheteze la faţa locului diferendul dintre moşier şi ţărani [7]. După o cercetare de cîteva zile, administratorul a înaintat prefecturii procesul-verbal de constatare, din 8 aprilie 1920, din care rezulta că neînţelegerile dintre părţi erau generate de faptul că moşierul oferea pentru improprietărire, în cota de 1 554 ha expropriate, numai aproximativ 600 ha cultivabile, restul fiind terenuri neproductive, mlăştinoase, nisipuri zburătoare etc. [8]. Or, sătenii refuzau să primească terenurile improprii pentru agricultură, motivînd că instanţele reformei au calculat suprafaţa expropriată din terenul arabil de 2 500 ha, cîte erau înscrise pe rolurile percepţiei, şi, din această cauză, ei pretindeau cele 1 554 ha din pămîntul destinat acestui scop. „... Dacă justiţia şi legiuitorul ar fi înţeles — cum doreşte proprietarul — că în această cotă de 1 554 hectare să intre orice fel de pămînt : nisip zburător, teren mlăştinos etc., de care sătenii nu se pot folosi — motivau ei — ca pămînt de muncă, atunci /ar fi făcut cota la întreaga întindere a moşiei, care este de 7 000 hectare" [9]. Administratorul de plasă recunoştea că, în pofida faptului că decretul-lege nr. 3697/1918 definea precis sensul termenului de teren cultivabil ce se putea expropria, adică teren de arătură, locuri de fîneţe, păşune şi orice altă categorie de teren ce se putea utiliza pentru cultură, proprietarul oferea locuitorilor doar 600 ha de pămînt de acest fel [10].

În iunie 1920, consilierul agricol al judeţului Dolj a fixat hotarul dintre partea lăsată moşierilor şi suprafaţa dată obştei de improprietărire. Cu această ocazie, consilierul a încercat să determine pe ţărani să respecte hotărîrile de expropriere, aşa cum fuseseră ele pronunţate. Sătenii şi-au exprimat în continuare nemulţumirea. Delegatul ţăranilor din Desa a refuzat să iscălească procesul-verbal al Consilieratului, din 27 iunie 1920, fapt ce a determinat pe consilier să solicite înlocuirea lui [11].

Fixarea limitelor suprafeţei expropriată în dezacord cu interesele sătenilor i-a determinat să solicite Direcţiunii Funciare să studieze cazul de la Desa [12]. Paralel, prefectul a intervenit din nou, la 9 iulie 1920, pe lîngă Administraţia plasei Calafat pentru a cere lămuriri în legătură cu nemulţumirea ţăranilor. La 20 iulie 1920, administratorul de plasă raporta că locuitorii din Desa se considerau nedreptăţiţi, căci comisia judeţeană de apel le oferise nisipuri zburătoare şi mlaştini. Ei apelaseră cu cerere de revizuire hotărîrea comisiei judeţene la comisia regională, care fixase termen de judecată în mai 1920. Dar comisia regională fusese desfiinţată, în baza decretului-lege nr. 2100, publicat în „Monitorul oficial", nr. 29 din 12 mai 1920, funcţiile sale fiind preluate de comisia centrală judeţeana. Sătenii declarasera administratorului de plasă că vor accepta decizia comisiei centrale judeţene, oricare ar fi fost ea. Întrucît nu le mai rămînea nici un drept de opoziţie, apel, contestaţie, recurs sau revizuire. Pînă la pronunţarea sentinţei acestei comisii, ţăranii considerau că orice demers pe cale administrativă nu putea avea aplicaţie practică pentru ei şi că numai mijloace drastice de constrîngere i-ar fi putut determina să accepte o asemenea soluţie [13].

În baza decretului-lege nr. 3697/1918, prin hotărîrea care a rămas definitivă, s-au expropriat 1 050 ha arabile şi 847 ha păşune, în categoria de teren din urmă fiind incluse şi pămînturi neexpropriabile [14]. Din terenul expropriat, 646 ha

[6] *Ibidem*, f. 84.
[7] *Ibidem*, f. 81.
[8] *Ibidem*, f. 80.
[9] *Ibidem*.
[10] *Ibidem*.
[11] *Ibidem*, f. 132—133.
[12] *Ibidem*, f. 86.
[13] *Ibidem*, f. 131.
[14] Arh. st. Bucureşti, fond Comitet agrar, jud. Dolj, dosar 173/1922, f. 4 ; dosar 18/1927, f. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezentau pămînt de calitatea I ; 210 ha de calitatea doua ; 193 ha de calitatea treia ; 660 ha de calitatea patra : 106 ha livezi, fînețe și teren din jurul bălților ; 6 ha teren nisipos ; 75 ha pîlouri de păduri, restul drumurile. Instanțele reformei au fixat prețul pămîntului expropriat între limitele de 400 de lei, pentru pămîntul nisipos, și 2 880 lei pe ha, pentru terenul de calitatea întîia, moșierilor revenindu-le în total 3 856 680 lei [15]. Prețul a rămas definitiv, astfel că din valoarea lui s-a scăzut capitalul rămas neamortizat de către proprietari, la 1 iulie 1922, la Creditul Funciar Rural, de 770 524 lei, care s-a imputat asupra cotei de 80% ce le revenea lor din prețul de expropriere [16].

După aplicarea decretului-lege, Ion I. Marincu lasă, prin testamentul autentificat la Judecătoria de ocol Calafat, cu nr. 268 din 4 martie 1922, transcris la grefa Tribunalului Dolj, Secția a III-a, cu nr. 2302, din 9 martie 1923, partea scutită de expropriere, ca moștenire soției și copiilor. Din moșia Desa, soția, Elisabeta Marincu, a primit 910, 1 250 ha. În baza aceluiași testament, ea mai primea dreptul de uzfruct asupra pămînturilor din localitățile Basarabi, Ciuperceni și Dunăraria, plus casele de la Calafat, care fuseseră construite cu banii proveniți din vînzarea pămîntului ei de la Rudani, acțiunile de la „Banca Calafatului", Govora, Călimănești și „Samitca" din Craiova. Fiecare din cei patru copii — Eracle Marincu, Elena Teodorof, Jenică Marincu și Margareta Magereanu — primea la Desa în deplină proprietate cîte 910, 1 250 ha [17].

În urma exproprierii operată la Desa în baza decretului-lege, moșierii mai păstrau aici 5 435 ha, din care 542 ha arabile, 1 845 ha păduri, 40 ha grădini de zarzavat, 15 ha livezi de pomi, 3 ha de vie, 1 450 ha bălți și terenuri mlăștinoase și 1 500 ha terenuri neproductive [18]. Proprietarul a solicitat comisiei de ocol de expropriere instituită în baza legii de reformă agrară să scoată de sub expropriere, pe temeiul art. 14, al. 2 al legii, 2 950 ha, considerate ca inundabile, angajîndu-se să le asaneze în termenul de zece ani, prescris de lege, cu concursul unui sindicat de îmbunătățiri funciare și îndiguiri ce ar fi urmat să îl constituie marii proprietari [19].

Moșierul a reușit să obțină, atît din partea inginerului șef al Serviciului Îmbunătățirilor Funciare, pentru suprafața inundabilă [20], cît și din partea Consiliului Tehnic al Casei Pădurilor, pentru zona de luncă [21], avize favorabile în vederea scoaterii celor 2 950 ha de sub expropriere. Nemulțumiți de acțiunea marelui proprietar, țăranii au intervenit direct la Comitetul agrar, care, la 24 octombrie 1922, a ordonat comisiei de ocol Calafat să sisteze exproprierea moșiei Desa [22].

La 23 februarie 1923, un număr de 49 de țărani înaintau o petiție colectivă Ministerul Agriculturii și Domeniilor, prin care solicitau împărțirea moșiei Desa la cei îndreptățiți, întrucît terenul era rar inundabil, odată la 7—8 ani [23]. La 16 martie 1923, o altă petiție, semnată de 27 de locuitori din comunele Desa și Poiana Mare, menționa că Ion I. Marincu și Elena Ilariu Marian se pretindeau cumpărători ai moșiilor Desa și Poiana-Tunari din județul Dolj și că moșierii solicitau să li se scoată de sub expropriere 2 950 ha inundabile, care erau, de fapt, cele mai propice pentru pășune și pentru cultura cerealelor : „Dacă se pretinde de proprietari — declarau ei — *că aceste terenuri se inundă și nu sînt productive, noi prin prezenta venim să declarăm că le primim noi, deci să nu se admită scoaterea de la expropriere, ci să le pună la masa exproprierii și nouă să ni se dea cota acolo de la Dunăre începînd spre M.N.* (subl. autorilor). Căci, Domnule Președinte, nu dragostea pentru a face lucrări de utilitate națională — drenări — îi face pe proprietari să facă această intervenție, ci numai valoarea

[15] *Idem*, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3854/1923, f. 1.
[16] *Ibidem*.
[17] *Ibidem*, f. 8.
[18] *Idem*, fond Comitet agrar, jud. Dolj, dosar 173/1922, f. 4.
[19] *Ibidem*.
[20] *Ibidem*, f. 5.
[21] *Ibidem*, f. 9.
[22] *Ibidem*, f 2.
[23] *Ibidem*, f. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestor terenuri de care le este greu astăzi să se despartă, fiind cele mai productive şi mai valoroase decît toate celelalte terenuri din restul moşiei Desa..." [24]. În acelaşi timp, ţăranii declarau că nu recunoşteau la Desa decît un singur proprietar, în persoana lui Ion I. Marincu, care procedase la partajarea moşiei [25].

Din cauza repetatelor reclamaţii ale ţăranilor, Comitetul agrar a sistat la Desa nu numai judecarea exproprierii în baza legii agrare, ci şi aplicarea hotărîrilor instanţelor primei exproprieri [26]. La 18 martie 1924, comisia judeţeană de expropriere Dolj, procedînd la cercetarea proprietăţilor familiei Marincu din judeţul Dolj, constată că Ion Marincu, Ilie Marincu, Elena Marian şi Ilariu Marian stăpîniseră, în anul 1916, în indiviziune, o întindere cultivabilă de 1 460, 2 000 ha pe moşiile Bîrca (956, 2 000 ha), Poiana (344 ha) şi Desa (160 ha); că moşiile erau situate în regiune de şes; că la Bîrca şi la Desa cererile de împroprietărire erau mijlocii, iar la Poiana ele erau mari; că proprietarii dispuneau de inventar însemnat, de importante investiţii de capital în clădiri şi într-o crescătorie de vite, ultima, deşi distrusă din cauza războiului, se afla atunci în stadiu de redresare. Instanţa judeţeană a apreciat, pe această bază, că fiecare coproprietar avea dreptul la cotă intangibilă de 500 ha cultivabile, plus terenul pentru păşunatul vitelor şi alte 50 ha pentru un fiu care era agronom titrat. Cum moşierii nu stăpîneau decît 1 460, 2 000 ha cultivabile, comisia judeţeană a hotărît, cu nr. 444/1924, a nu se mai expropria nimic peste cota stabilită de instanţele decretului-lege [27].

La 16 mai 1924, obştea de împroprietărire din comuna Desa şi primarul comunei Poiana Mare au atacat cu cerere de revizuire la Comitetul agrar hotărîrea comisiei judeţene, pe temeiul violării art. 8 şi 10 din legea agrară, arătînd că moşierul nu avea nici un fel de inventar pe moşia Poiana Mare şi că, în anul 1920, fiecare proprietar stăpînea divizată partea sa de teren [28]. Comitetul agrar, în şedinţa din 4 decembrie 1924, luînd în dezbatere cererea de revizuire a ţăranilor şi cererea de coordonare a moşierilor, constata că cei patru coproprietari: Elena Ilariu Marian şi moştenitorii defunctului Ion I. Marincu şi dr. Ilie I. Marincu rămăseseră în judeţul Dolj cu 1 460 ha cultivabile pe moşiile Bîrca (956 ha), Poiana (344 ha) şi Desa (160 ha), deci cu suprafaţa scutită de expropriere în baza decretului-lege. În afară de această întindere, ei mai păstrau 431 ha la Dobrotineţ, judeţul Olt şi 986 ha la Piatra, judeţul Romanaţi, ultima moşie fiind, la fel ca şi cele din judeţul Dolj, complet scutită de expropriere în baza legii agrare din 1921, pe temeiul faptului că era situată în regiune de şes, cu cereri de împroprietărire mijlocii, cu crescătorie de vite şi exploatată în regie [29].

Aşadar, instanţele judeţene lăsaseră celor patru coproprietari o suprafaţă totală de 2 877 ha pe cele cinci moşii. Comitetul agrar, cu hotărîrea nr. 1 096, din 4 decembrie 1924, a stabilit a lăsa moşierilor 2 350 ha pe moşiile Bîrca (636 ha), Desa (160 ha), Poiana (300 ha), Dobrotineţ (383 ha) şi Piatra (870 ha), iar diferenţa, de 527 ha, pînă la cele 2 877 ha, au fost declarate expropriate. În afară de acestea, au fost scutite toate suprafeţele declarate neexpropriabile [30].

În perioada cînd moşiile se aflau în judecata instanţelor legii agrare, organele cadastrului au aplicat la Desa lucrările definitive de expropriere, pe care le-au terminat la 4 august 1923 [31]. Cu această ocazie, inginerul topometru constată însă că proprietarii păstrau la Desa 892 ha cultivabile [32]. Or, ulterior, în martie 1924, comisia judeţeană a stabilit că la Desa existau 5 202, 4 460 ha ne-

[24] *Idem*, dosar 29/1923, f. 2.
[25] *Ibidem*.
[26] *Idem*, dosar 173/1922, f. 15.
[27] *Idem*, dosar 16/1927; f. 5; dosar 18/1927; f. 4; Pachet 135, dosar 2.
[28] *Idem*, dosar 5/1927, f. 6.
[29] *Idem*, dosar 18/1927, f. 30.
[30] *Ibidem*, f. 31—33.
[31] *Idem*, fond Reforma agrară din 1921, jud. Dolj, dosar 307, f. 4.
[32] *Idem*, fond Comitet agrar, jud. Dolj, dosar 18/1927, f. 88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cultivabile și numai 172 ha cultivabile, dar acestea din urmă se aflau nu în corpul de moșie în care le fixase cadastrul, ci într-o altă zonă, care fusese declarată la prima expropriere teren neexpropriabil [33]. Pe de altă parte, pămînturi care la prima expropriere fuseseră considerate neexpropriabile, precum livezile și alte categorii, au rămas ca necultivabile [34].

La 13 iunie 1925, procuratorul sătenilor, inginerul Gheorghiu, a atacat la comisia județeană operația cadastrului. Ca urmare, inspectorii ministeriali Gună-Ștefănescu și Max Popovici au cercetat situația la fața locului, raportînd, în noiembrie 1925, Casei Centrale a Cooperației și Împroprietăririi Sătenilor că la Desa lucrările de expropriere erau definitive [35]. La 11 noiembrie 1925, comisia județeană de expropriere Dolj, judecînd contestația țăranilor și proprietarilor moșiei Desa introdusă împotriva măsurătorii cadastrului, o respinge, cu hotărîrea nr. 616/1925, pe cea a sătenilor și confirmă lucrările executate cu ocazia primei exproprieri, ca fiind definitive [36].

În aceste condiții, la 25 iunie 1926, procuratorul țăranilor, inginerul Gheorghiu, solicită din nou refacerea lucrărilor cadastrului [37] La 14 iulie 1926, deputatul C. Gerota ridică în Cameră chestiunea, arătînd că de circa doi ani, țăranii au intervenit la diverse foruri pentru a se măsura moșia, dar că proprietarul a făcut uz de întreaga lui influență pentru a amîna această operație [38]. Au urmat alte contestații ale țăranilor, toate soldate fără rezultate pentru ei. În aceste condiții, sătenii din Desa au intrat în două rînduri, la 15—16 și 30 aprilie 1927, cu plugurile în terenul scutit de expropriere din moșia Desa [39].

Cu ocazia celei de-a doua ocupări a pămîntului la Desa au fost trimiși jandarmi din Craiova pentru a restabili vechea stare. Sătenii au refuzat să se conformeze somațiilor autorităților de a se retrage de pe cîmp, ceea ce a determinat pe jandarmi să încercuiască pămîntul în litigiu. În aceste condiții, prefectul a solicitat Ministerului Agriculturii și Domeniilor o anchetă [40]. Țăranii au continuat să solicite refacerea fișei cadastrale, căci — așa cum au declarat ei prefectului, în mai 1927 — „au aflat că acea fișă *s-a potrivit din condei* și s-a definitivat la centru“ [41].

Direcția Cadastrului, găsindu-se în fața unor schimbări în calificarea terenurilor, a ordonat o anchetă locală [42]. La 6 iunie 1927, inspectorul general administrativ, Cristea, și inspectorul general agricol, Moroianu, au depus raportul de anchetă asupra cauzelor incidentelor din aprilie, arătînd că fișa cadastrală nu fusese afișată la sediul primărei, așa cum prevedea legea [43]. Directorul general al cadastrului a propus, prin referatul nr. 15 777 din 11 iunie 1927, a se îndeplini formalitățile cerute de art. 55 din legea agrară și să se rezerve, totodată, proprietarilor 160 ha, iar restul terenului arabil rămas de la prima expropriere să se considere expropriat. La 15 iunie 1927, ministrul agriculturii, Constantin Argetoianu, dispune a se aplica măsurile consemnate în referatul Direcției Cadastrului [44].

Fișa cadastrală a fost definitivată la 25 iunie 1927. Ea a fost afișată trei zile mai tîrziu. Inginerul topograf, deși nu a executat noi măsurători la Desa, a

[33] *Ibidem*, f. 51.
[34] *Ibidem*.
[35] *Idem*, fond Reforma agrară din 1921, jud. Dolj, dosar 307, f. 6.
[36] *Idem*, fond Comitet agrar, jud. Dolj, dosar 18/1927, f. 4, 10 și 88.
[37] *Idem*, fond Reforma agrară din 1921, jud. Dolj, dosar 307, f. 6.
[38] „Dezbaterile Adunării Deputaților“, ședința din 14.VII.1926, p. 419—420.
[39] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Dolj, dosar 307, f. 8.
[40] Vezi „Dimineața“ din 3.V.1927.
[41] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Dolj, dosar 307, f. 8.
[42] *Idem*, fond Comitet agrar, jud. Dolj, dosar 18/1927, f. 51.
[43] *Idem*, fond Reforma agrară din 1921, jud. Dolj, dosar 307, f. 8; Dimitrie Cioc. *Confiscarea de la Desa-Dolj*, București, Tipografia „Graiul românesc“, p. 14.
[44] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Dolj, dosar 307, f. 9—10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precizat, pe baza datelor din 1923, că moşierii aveau, în afară de cele 160 ha cultivabile ce li se respectau în cadrul cotei scutite de expropriere, încă 732, 3 000 ha cultivabile, ce trebuiau expropriate [45].

Ca urmare, sătenii au redeschis procesul în privinţa măsurătorii. Comisia judeţeană reia în dezbatere contestaţiile ţăranilor din Desa, din 25 iulie 1927, şi a proprietarilor, din 11 iunie 1927, admiţîndu-le parţial pe amîndouă şi, cu hotărîrea nr. 745, din 20 septembrie 1927, dată cu încălcarea autorităţii de lucru judecat, stabileşte că la Desa partea cultivabilă era cu 114 ha mai mică decît suprafaţa stabilită de cadastru în iunie 1927 [46] şi dispune a se expropria cele 618 ha cultivabile, lăsîndu-le pe cele 114 ha moşierilor [47]. În aceeaşi zi, la 20 septembrie, proprietarii introduc recurs contra hotărîrii la Comitetul agrar [48], iar la 10 noiembrie 1927 şi Casa Centrală a Împroprietăririi [49].

După pronunţarea hotărîrii Comisiei judeţene, în toamna anului 1927, conservatorul moşiei lui Eracle Marincu, Iancu Marinescu, a vîndut trupul de moşie Baljoaica-Brănişton lui Corcoveanu, V. Ionescu, I. Treistaru şi Ilie Marian. Dar, cînd cumpărătorii au încercat să intre în posesia terenului au fost opriţi de cîţiva locuitori din Desa, care au pretextat că agronomul regiunii agricole le-a admis lor să stăpînească cele 114 ha în litigiu ce fuseseră lăsate de comisia judeţeană lui Eracle Marincu, întrucît de drept ţăranii trebuiau să stăpînească acel teren [50]. În aceeaşi toamnă, ţăranii au semănat cu grîu cele 114 ha ce fuseseră lăsate proprietarilor [51]. La 30 noiembrie 1927, un număr de 205 locuitori din comuna Bîrca au solicitat teren din întinderea cultivabilă expropiată de instanţa judeţeană la Bîrca, Desa şi Poiana Mare [52].

Cum moşierii reuşiseră să determine pe delegaţii ţăranilor să declare că renunţau la cele 114 ha pe care le-ar fi considerat ca inundabile [53], la 8 februarie 1928, un număr de 18 săteni din Desa arătau Comitetului agrar, printr-o petiţie colectivă, că nu recunoşteau ca reală acea declaraţie, întrucît terenul în cauză era de foarte bună calitate şi că chiar în timpul instrucţiei exproprierii lui acesta fusese cultivat cu porumb. Se sublinia în continuare că, de fapt, moşierii dispuneau la Desa de o întindere chiar mai mare decît cea descoperită de cadastru, aserţiunea lor fiind susţinută pe realitatea că, în anul 1927, cînd Eracle I. Marincu a dat publicităţii procesul-verbal de situaţie a moşiei pentru a o vinde, a notificat o suprafaţă de peste o mie de ha cultivabile ca fiind numai partea lui [54]. Dar, la 11 februarie 1928, Comitetul agrar, cu hotărîrea nr. 33, dispune a menţine întrutotul hotărîrea comisiei judeţene din 18 martie 1924 [55].

La 15 martie 1928, Casa Centrală a Împroprietăririi revine cu un referat la Comitetul agrar asupra cererii sale din 10 noiembrie 1927, atacînd hotărîrea din 20 septembrie 1927 a comisiei judeţene, pe care o califica drept o tranzacţie şi o abatere de la principiul reformei agrare, cerînd revenirea la vechea hotărîre [56]. La 19 mai 1928, pretorul plăşii Calafat, împreună cu conservatorul averii lui Eracle Marincu, s-au deplasat la Desa, unde, împreună cu primarul, au solicitat delegaţilor obştei să elibereze cele 114 ha scutite de expropriere de către instanţa judeţeană. Cum moşierul revendica dijmă de pe terenul în litigiu, motivînd că el fusese însămînţat după pronunţarea hotărîrii comisiei judeţene din septembrie 1927, mandatarii ţăranilor au declarat că locuitorii consimţeau a da dijmă numai

[45] *Ibidem*; Idem, fond Comitet agrar, jud. Dolj, dosar 18/1927, f. 51.

[46] *Idem*, fond Comitet agrar, jud. Dolj, dosar 18/1927, f. 1 şi 50; fond Reforma agrară din 1921, jud. Dolj, dosar 307, f. 10.

[47] *Idem*, fond Comitet agrar, jud. Dolj, dosar 18/1927, f. 3—5; vezi şi Dimitrie Cioc, *op. cit.*, p. 6.

[48] Arh. St. Bucureşti, fond Comitet agrar, jud. Dolj, dosar 18/1927, f. 1.

[49] *Ibidem*, f. 51.

[50] *Ibidem*, f. 46.

[51] *Ibidem*, f. 43.

[52] *Ibidem*, f. 29—31.

[53] *Ibidem*, f. 88.

[54] *Ibidem*, f. 76—78.

[55] *Idem*, dosar 16/1927, f. 5; Pachet 135, dosar 2.

[56] *Idem*, dosar 18/1927, f. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în cazul în care Comitetul agrar s-ar fi pronunțat ulterior tot în favoarea proprietarului [57].

La 12 iulie 1928, Comitetul agrar, luînd în discuție cererile de revizuire înaintate de proprietarii moșiei Desa împotriva cadastrului, respinge, cu hotărîrea nr. 183, cererea moșierilor, pe care o consideră nefondată, menținînd lucrarea cadastrului [58]. În toamna anului 1928, hotărîrea de expropriere a celor 732 ha, pronunțată în iulie de Comitetul agrar, nu era încă executată. Din această cauză, la 15 decembrie 1928 țăranii solicitau din nou Ministerului Agriculturii și Domeniilor să dispună aplicarea exproprierii la Desa. Ei declarau că în decursul purtării proceselor fuseseră speculați de diferiți mandatari ai satului și de către o serie de persoane din Craiova care, intervenind în favoarea lor, încasaseră de la țărani cîte 500 de lei pentru fiecare pogon ce urmau să îl primească la împroprietărire. În acest scop, locuitorii din Desa se împrumutaseră cu 3 000 000 lei de la Banca populară „Smîrdan". Or — arătau sătenii — delegații țăranilor nu întreprinseseră de fapt nici o acțiune în folosul lor, ci numai exercitau presiuni pentru a le lua banii, pretinzînd acum nu cîte 500 lei, ci cîte 2 200 lei pentru fiecare pogon primit prin împroprietărire [59].

Nu au fost descoperite documente care să ateste distribuirea celor 732 ha la împroprietărirea țăranilor. Cert este faptul că hotărîrea Comitetului agrar din 12 iulie 1928 a fost aplicată așa cum fusese ea pronunțată, aceasta deducîndu-se cu claritate din actele din anii 1935—1936 în baza cărora moșia era scoasă la vînzare silită pe baza legii conversiunii datoriilor agricole din 7 aprilie 1934 [60].

Prin aplicarea reformei agrare, problema împroprietăririi individuale nu a fost soluționată la Desa. De aceea, țăranii au încercat să-și completeze suprafețele de pămînt prin cumpărare directă de la moșier. S-a menționat că în anul 1927, Eracle Marincu a notificat vînzarea moșiei pentru a-și achita din suma încasată creditorii ipotecari [61]. Ca urmare a ofertei moșierului, la 4 aprilie 1928, țăranii din localitate s-au constituit într-o obște legală de cumpărare, pentru a achiziționa cele circa 3 000 ha și moara, pe prețul de 29 670 658 lei [62]. Obștea se compunea din 64 de membri, avînd un capital social subscris de 64 000 lei și un capital vărsat de 6 400 lei [63]. În 1929 obștea a cumpărat de la Eracle Marincu 1 350 ha, cu suma de 30 000 000 lei. Or, la încheierea tranzacției, obștea nu putuse să achite nici măcar a zecea parte din prețul moșiei. Țăranii sperau să exploateze suprafața de 550 ha de pădure ce intra în corpul cumpărat și cu suma obținută să achite prețul terenului [64].

La rîndul lor, creditorii lui Eracle Marincu, urmărind să-și recupereze sumele împrumutate, au încercat să determine pe mandatarii sătenilor să se folosească de numele obștei pentru a achiziționa moșia. Astfel, mandatarul ei, I. Voiculescu, a cumpărat o parte din moșie, fără a avea încuviințarea consiliului de administrație [65]. În aceste condiții țăranii s-au retras, rînd pe rînd, fapt ce a dus la destrămarea obștei [66].

După dizolvare s-a constituit, în mod legal, la 29 martie 1930, pe baza noii legi de organizare a cooperației, o altă obște la Desa, cu 48 de membri și cu 52 000 lei capital social vărsat [67]. Dar nici aceasta n-a putut să cumpere moșia, neavînd capital, ci a luat doar în arendă, la fel ca și obștea anterioară, unele terenuri de la moșier [68]. La termenul de licitație din 26 septembrie 1930, pentru vînzarea a două trupuri de moșie ale lui Eracle Marincu, de 700 de pogoane în

[57] *Ibidem*, f. 43—44.
[58] *Ibidem*, f. 61, și 85.
[59] *Ibidem*, f. 84—85.
[60] *Idem*, fond Reforma agrară din 1921, jud. Dolj, dosar 307, f. 97.
[61] *Idem*, dosar 138, f. 83.
[62] *Ibidem*, f. 99—101 și 147.
[63] *Ibidem*, f. 147.
[64] *Ibidem*, f. 213.
[65] *Ibidem*, f. 216.
[66] *Ibidem*, f. 213—214.
[67] *Ibidem*, f. 150.
[68] *Ibidem*, f. 214.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

total, scoase la vînzare de creditorii moşierului, terenul a fost adjudecat definitiv de două persoane încadrate în obşte : C. Vorvoreanu şi Grigore Pleşea, cu suma de 2 200 000 lei trupul de circa 258 ha şi cu 2 001 000 lei cel de-al doilea, de circa 150 ha [69].

Cumpărarea s-a efectuat prin exercitarea dreptului de preemţiune al statului, în contul sumei de 4 201 000 lei [70]. Cele două persoane cumpăraseră pămîntul numai cu scopul de a-l revinde ţăranilor pe preţ de speculă. Din această cauză, în acelaşi an, 1930, la intervenţia sătenilor, statul a anulat tranzacţia, păstrînd terenul în proprietatea sa [71]. Pe de altă parte, Uniunea de cooperative „Oltenia", constatînd că obştea nu poseda suma pentru a acoperi cota legală din preţul pămîntului, a dispus, la 16 iulie 1931, dizolvarea ei, numind ca lichidatoare banca populară „Viitorul" din Desa [72].

Sentinţa de dizolvare n-a fost executată. Dovadă că la 5 mai 1932 obştea solicita din nou Ministerului Agriculturii şi Domeniilor să i se vîndă cele 700 de pogoane [73]. Dar, cu toate că iniţial statul cumpărase moşia pentru a o revinde ţăranilor, cu decizia de la Jurnalul nr. 37 161/1932 a Ministerului Agriculturii, s-a dispus ca acel teren să intre în posesia Casei Autonome a Pădurilor Statului, care urma să îl împădurească, iar Casa Pădurilor să plătească statului valoarea lui, pentru ca, pe această cale, ministerul de resort să îşi acopere cheltuielile efectuate prin exercitarea dreptului de preemţiune [74]. Cele 700 de pogoane au rămas definitiv în proprietatea statului [75].

La 1 martie 1935, Tribunalul judeţean Dolj a autorizat vînzarea silită a bunurilor lui Eracle Marincu, între care 2 700 pogoane ale moşiei Desa, hotelul „Marincu" din Calafat, fabrica de ţiglă şi cărămizi, din acelaşi oraş, fabrica şi moara din comuna Basarabi, pentru a se acoperi creanţa datorită de moşier celor 95 de creditori, a cărei valoare se ridica la 61 589 909 lei [76]. Statul a renunţat la exercitarea dreptului său de preemţiune [77], iar ţăranii n-au putut strînge capitalul pentru a achiziţiona cele 2 700 de pogoane de pămînt.

În concluzie, aplicarea lucrărilor de reformă agrară pe moşia Desa, judeţul Dolj s-a făcut cu eludarea unor dispoziţii ale decretului-lege şi legii agrare. Ţăranii îndreptăţiţi la împroprietărire au contestat permanent hotărîrile instanţelor, reuşind să determine revizuirea unora dintre ele. Cu toate acestea şi cu toate că sătenii au ocupat de cîteva ori terenul ce li se cuvenea, datorită intervenţiilor marilor proprietari, care au făcut uz de întreaga lor influenţă, problema împroprietăririi n-a fost complet soluţionată în această localitate.

LA MISE EN PRACTIQUE DE LA RÉFORME AGRAIRE DE 1921, SUR LE DOMAINE DESA, DISTRICT DE DOLJ

RÉSUMÉ

Parmi les cas les plus complexes de soustraction à la loi de la réforme agraire de 1921, une place à part occupe la propriété foncière de la famille Marincu de la commune Desa, district de Dolj. Le domaine Desa avait une superficie totale de 7 348 ha. À l'occasion de l'application du décret-loi no. 3697/1918, l'expropriation fut faite aux noms des quatre propriétaires. Conformément à ce décret, par une décision qui resta définitive, on a exproprié 1 050 ha de terrain arable et 847 ha de pâturage, dans la dernière catégorie incluses également des terres qui ne devaient pas être expropriées.

[69] *Ibidem*, f. 6, 8, 10, 66 şi 71.
[70] *Ibidem*, f. 6 şi 11.
[71] *Ibidem*, f. 152.
[72] *Ibidem*, f. 147 şi 168.
[73] *Ibidem*, f. 152.
[74] *Ibidem*, f. 165—166 şi 232
[75] *Ibidem*, f. 225.
[76] *Idem*, dosar 307, f. 97.
[77] *Ibidem*, f. 96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Au moment de la mise en practique des dispositions de la loi de réforme agraire, les propriétaires fonciers réussirent à obtenir autant de la part de l'ingénieur en chef du Service d'Améliorations Foncières, que de la part du Conseil technique de la Maison des Forêts, des avis favorables en vue de retirer 2 950 ha de sous la loi d'expropriation. À cause des nombreuses réclamations des paysans, le Comité agraire ordonna la suspension à Desa non seulement du procès d'expropriation conformément à la loi agraire, mais aussi l'application des décision données par les instances à l'occasion de la première expropriation. Un nouvel jugement du procès par le Comité agraire ne donna pas gain de cause aux paysans. De plus, à l'occasion de l'application des travaux cadastraux sur le domaine exproprié, les ingénieurs topographes opérèrent de nouvelles modifications dans la qualification des terrains, qui désavantageait les paysans.

Par la suite de ces faits, les paysans essayèrent plusieurs fois à occuper le domaine de force. Les nombreux procès survenus entre les paysans et les propriétaires fonciers menèrent à un retardement dans la distribution des terres, sans que les paysans obtiennent finalement gain de cause.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FORMAREA PARTIDULUI NAȚIONAL ȚĂRĂNESC (III)

DE

I. CIUPERCĂ

Partidul național țărănesc a rezultat prin fuziunea Partidului național[1] cu Partidul țărănesc[2] aprobată de delegațiile permanente la 26 septembrie 1926 și ratificată de congresele celor două partide la 10 octombrie 1926. Dintre elementele care au influențat în mod hotărîtor maniera realizării fuziunii între Partidul național și cel țărănesc, două se cuvin discutate mai pe larg și anume: rezolvarea „crizei din martie 1926" prin chemarea la guvern a generalului Averescu și cartelul electoral național țărănist în alegerile generale din mai 1926. Comună ambelor momente, semnificative din punct de vedere politic, este dificultatea realizării unui echilibru de forțe între Partidul național și Partidul țărănesc pe cale de a fuziona. Dacă în timpul „crizei din martie" s-au prezentat regelui mai multe liste ministeriale, faptul se datorește, pe de o parte, convingerii lui Iuliu Maniu că i se va încredința numai lui guvernul, iar pe de altă parte, pretenției țărăniștilor de a figura pe lista comună în fruntea mai multor ministere, dr. N. Lupu ținînd la cel al internelor[3]. Acordul de colaborare în opoziție încheiat de Partidul național cu Partidul țărănesc la sfîrșitul lunii aprilie 1925[4], a constituit

---

[1] Sub denumirea de mai sus activau următoarele grupări politice: Partidul național român din Transilvania, gruparea foștilor prieteni politici ai lui Take Ionescu ce intrase în Partidul național român la 24 noiembrie 1922, Partidul naționalist democrat al lui N. Iorga și gruparea C. Argentoianu desprinsă din Partidul poporului; sub denumirea de Partidul naționalist al poporului, adoptată la 11 mai 1924, gruparea Iorga—Argentoianu va fuziona, la rîndul ei, cu Partidul național român, condus de Iuliu Maniu (5 februarie 1925). Cu prilejul ratificării fuziunii cu Partidul Țărănesc (10 octombrie 1926) Iuliu Maniu numără între grupările componente ale Partidului național și Partidul naționalist al lui Iancu Flondor și Partidul țărănesc basarabean, condus de I. Pelivan. Vezi și I. Ciupercă, *Precizări relative la formarea Partidului național*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași, S. III a, T. XXIV, 1978, p. 77 și urm.

[2] Partidul țărănesc, în momentul fuziunii, avea un grad mai mare de omogenitate. Încercarea de rupere a Partidului țărănesc prin desprinderea grupării conduse de Stan Morărescu, C. Spînișteanu, S. Mehedinți (februarie 1925) n-a avut efectele scontate de desidenți. Conducerea Partidului țărănesc însă păstra opinii divergente în anumite probleme, mai ales de tactică.

[3] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 333, p. 202—203 (C. Cihodaru către N. Iorga, la 29 ianuarie 1926); p. 439—460, (C. Argetoianu către N. Iorga, la 5 februarie 1926).

[4] Vezi Raportul de activitate al Partidului național, prezentat de Voicu Nițescu la Congresul din 9 aprilie 1926 (Cf. „Adevărul", an. XXXIX, nr. 12 892, din 11 aprilie 1926).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doar o etapă a relațiilor celor două partide. După succesul opoziției unite, rezultată în urma acestei înțelegeri și mai ales a Partidului țărănesc în alegerile pentru camerele agricole (25 august 1925), conducerea acestui partid a manifestat dorința transformării acordului de colaborare în opoziție într-un acord de colaborare la guvern, tratativele în acest sens nefiind terminate nici în momentul retragerii guvernului liberal (27 martie 1926).

Succesul în alegerile pentru camerele agricole, ca și îmbunătățirea relațiilor cu coroana în timpul crizei dinastice[5] îi făcea pe țărăniști, cărora li se sugera cu insistență de către unii politicieni liberali posibilitatea unui guvern omogen țărănist, intransigenți în relațiile cu Partidul național. Faptul că C. Stere ținea să-și facă cunoscute[6] vederile sale într-o problemă delicată — cea a continuității de guvernare din perspectiva căreia conducerea Partidului național liberal urmărea rezolvarea „crizei politice" determinată de retragerea de la guvern — întemeiază, credem noi, afirmația că existau discuții între liberali și țărăniști în legătură cu succesiunea. Astfel, C. Stere arăta — în discordanță cu atitudinea Partidului țărănesc de-a lungul întregii perioade de opoziție — că nu înțelege „să fie menținut caracterul luptelor politice la diapazonul unui război civil" și că „chiar un guvern care juridicește ar fi o pură uzurpațiune, *încă creiază o stare de fapt peste care nici un om de stat cu simțul răspunderii nu poate trage pur și simplu cu buretele*"; că în fața Partidului liberal care reprezintă tendințele *legitime* și *necesare* „de conservațiune politică și socială, Partidul țărănesc reprezintă tendințele tot atît de legitime și de necesare de propășire politică și socială după caracterul său și substratul social pe care se reazimă". Convins că Palatul și guvernul, prin prințul Barbu Știrbei, încurajează Partidul țărănesc, făcîndu-l inflexibil în tratativele cu cel național, Gr. N. Filipescu, membru marcant al Partidului național, face să reapară ziarul „Epoca" în perioada 2 februarie — 21 aprilie 1926. Gr. N. Filipescu, care în dorința de a convinge opinia publică înțelegea să exagereze, arăta că momentul reapariției ziarului se caracteriza prin tendința Partidului liberal de a preface „regimul nostru politic într-o dictatură mexicană", vedea în reapariția organului său de presă o consecință a „loviturii de la 4 ianuarie 1926" și-și propunea să lupte contra „bandei" care sugrumă țara și care are în fruntea ei pe principele Barbu Știrbei, „suprema indecență a vieții noastre publice"[7]. În același timp, ziarul se străduia să sublinieze argumentele care justificau chemarea Partidului național, singur, la guvern, între ele numărul deputaților și al senatorilor și succesele în alegerile parțiale fiind considerate hotărîtoare[8].

Dată fiind neomogenitatea Partidului național, rezultat prin fuziuni succesive, problema preluării puterii căpăta un caracter mai acut în acest partid, fiind socotită și o posibilitate a consolidării sale ca partid în care existau încă dificultăți ale fuziunilor locale și o dualitate a conducerii (Iuliu Maniu — N. Iorga) incomodă și adesoori neoperantă. Numai așa se poate înțelege criza profundă ce a cuprins Partidul național în momentul încredințării mandatului de formare a

[5] C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri*, în *Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani*, București, Editura Politică, 1968, p. 372.

[6] „Adevărul", an XXXIX, nr. 12 945 din 26 februarie 1926.

[7] „Epoca", an. XLIII, nr. 1 din 2 februarie 1926.

[8] Idem, nr. 48 din 28 martie 1926. Ca să se încheie și disputa cu Partidul țărănesc în legătură cu popularitatea mai mare a unuia sau a celuilalt, ziarul recurgea la publicarea tabelului nominal al deputaților și senatorilor Partidului național, ajungînd la următoarea concluzie în legătură cu situația electorală a partidelor din opoziție în timpul „crizei din martie 1926": Partidul național avea 45 deputați și 14 senatori la care se adăugau 4 deputați din alte partide, înscriși individual; total 63 parlamentari. Partidul țărănesc dispunea de 39 deputați și 5 senatori; total 44 parlamentari. Partidul poporului — 6 deputați. În alegerile parțiale Partidul național obținuse 7 mandate, cel țărănesc 2 și Partidul poporului 2. Vezi și Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 4/1924, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

guvernului generalului Averescu. Nemulțumiri stăpînite cît timp a existat perspectiva chemării la guvern, au început să se manifeste deschis și în primul rînd era pusă în discuție linia conducerii partidului care manifestase nehotărîre în tratativele cu Partidul țărănesc și se dovedise ineficientă. Intrarea grupării Goldiș în guvernul Averescu, disidență ce se prezenta ca o concretizare a dezacordului cu conducerea Partidului național și în special cu Iuliu Maniu încă din iunie 1924, cînd se ratase fuziunea cu Partidul țărănesc [9], era privită și în partid, dar și în afara lui ca începutul unei destrămări [10]. Însuși N. Iorga cerea o clarificare a poziției sale în partid [11], reanimînd acum o criză a conducerii care începuse încă de la formarea Partidului național. Criza din Partidul Național nu lua numai forma sporirii autonomiei grupărilor componente — cazul lui N. Iorga —, sau a desprinderii lor totale sau parțiale — cazul unor foști takiști grupați în jurul lui Stelian Popescu [12] —, sau a trecerii unor membri ai Partidului în Partidul țărănist (Virgil Potîrcă și D. R. Ioanițescu), ci lua și forma, mai gravă, a unei divergențe de opinii în probleme de tactică a refacerii și conservării Partidului național chiar în nucleul partidului — fostul Partid național român. De fapt, era vorba de prelungirea unei controverse mai vechi în Partidul național și anume: organizarea acțiunilor politice prin colaborare cu liberalii sau cu țărăniștii. Cînd însuși Iuliu Maniu părea să fi capitulat sub greutatea contestațiilor venite de la unii dintre partizanii săi și încercase, prin C. Argetoianu, să salveze unitatea partidului prin trecerea integrală a conducerii asupra lui N. Iorga, al doilea președinte al Partidului național [13], o viguroasă acțiune a tineretului partidului, concretizată în manifestul intitulat *Chemare către tinerimea română* (Cluj, 5 aprilie 1926) [14], își propunea să acționeze în vederea ajutorării Partidului național așa fel încît, „adevăratii lui conducători, care niciodată n-au părăsit steagul, să ducă la izbîndă mărețile idei, salvatoare pentru neam și țară". Mișcarea tineretului Partidului național, zisă și „chemăristă", va avea o rezonanță deosebită, atribuindu-i-se un rol hotărîtor în oprirea desfacerii Partidului național și în stimularea tendințelor favorabile apropierii de Partidul țărănesc. Mișcarea „chimăristă" însă nu era singura forță care acționa asupra liniei tactice a Partidului național în perioada aprilie-octombrie 1926. Imediat după alegerile generale din mai 1926, fostul secretar al Partidului național [15], Sever Dan, inițiase crearea unui *comitet de acțiune* împreună cu Aurel Dobrescu, D. Man, profesor Coltor, dr. Solomon ș.a., care „cerea fuziunea imediată și fără condiții cu Partidul liberal" [16]. Așadar, două grupări acționează concomitent pentru refacerea și conservarea Partidului național, diferențiindu-se numai în privința manierei de a concepe întărirea partidului. Nu este lipsită de importanță precizarea că în preajma și în timpul „crizei din martie" linia tactică a Partidului național a fost influențată de alte două grupări cu orientări simi-

[9] Bibl. Acad., Arhiva Victor Moldovan, vol. III, p. 161—162. Victor Moldovan afirmă că Ionel Brătianu a sfătuit pe Iuliu Maniu să nu încheie nimic cu Partidul țărănesc deoarece el va insista să fie adus Maniu, singur, la guvern.

[10] O imagine exactă asupra numărului și valorilor dizidenților grupați în jurul lui Vasile Goldiș este anevoios de format. Cea dată de „Îndreptarea" (an. VIII, nr. 92 din 22 aprilie 1926) poate conține tendința supraevaluării acestei disidențe.

[11] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 335, p. 124—125 (Două scrisori ale lui N. Iorga — una către Iuliu Maniu și cealaltă către C. Argetoianu — cer clarificarea „în congres" a situației apreciată ca necompatibilă cu demnitatea sa).

[12] „Universul", an. XLIV, nr. 84 bis., din 13 aprilie 1926; nr. 89 din 18 aprilie 1926.

[13] N. Iorga, *O viață de om*, vol. III, p. 138 și urm.

[14] „Patria", Cluj, an. VIII, nr. 75, din 8 aprilie 1926.

[15] Demisionase în semn de protest contra liniei Maniu din conducerea Partidului național. La 9 aprilie 1926, la Cluj, Iuliu Maniu formula și propunerea respingerii acestei demisii (cf. „Adevărul" an. 39, nr. 12892, din 11 aprilie 1926).

[16] Pamfil Șeicaru, *Istoria Partidelor național, țărănist și național țărănist*, vol. II, Madrid, 1963, p. 15 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lare, a lui Grigore N. Filipescu, care luptase pentru aducerea partidului la guvern, singur, sau prin colaborare cu Partidul ţărănesc şi a lui Stelian Popescu, care urmărea acelaşi scop dar îl vedea realizabil numai printr-o înţelegere cu Partidul naţional liberal [17]. Problema esenţială deci, şi atunci şi acum, rămînea aceiaşi : cucerirea puterii.

În aceste condiţii de criză a Partidului naţional, de criză a conducerii sale, de sporire a nemulţumirilor din interiorul partidului, cînd trebuia demonstrat opiniei publice şi coroanei că mai există Partidul naţional, se formula, la 17 aprilie 1926, propunerea de fuziune către conducerea Partidului ţărănesc, iar în cazul imposibilităţii fuziunii, realizarea unei cartel electoral pentru alegerile generale din mai 1926 [18]. Trebuie subliniat faptul că propunerea pleca de la conducerea Partidului naţional a cărui criză o discutase în public Ion Mihalache, la Muscel (3 aprilie 1926) [19] şi dr. N. Lupu, la congresul Partidului ţărănesc din Prahova (9 aprilie 1926) [20], Ion Mihalache îngăduindu-şi acum şi precizarea că Partidul ţărănesc nu trăieşte în funcţie de venirea la putere. Contextul formulării propunerii va deveni semnificativ pentru aprecierea felului în care s-a realizat atît cartelul electoral din mai 1926 cît şi fuziunea din septembrie — octombrie 1926.

Se cuvine subliniată legătura ce există între maniera realizării cartelului electoral şi felul cum s-a făcut fuziunea. Cartelul electoral din mai 1926 prefigura cu un raport de forţe între naţionali şi ţărănişti, raport pe care fuziunea îl va consfinţi. Numai astfel privite lucrurile vom putea explica nemulţumirile provocate în cele două partide de fuziunea realizată în septembrie — octombrie 1926. Şi din alt punct de vedere cartelul electoral a apărut conducerii celor două partide drept soluţia cea mai bună. În timpul guvernării liberale se reuşise, nu fără dificultăţi [21] să se treacă proiectul de lege electorală, lege al cărui mecanism, aspru criticat de opoziţie [22], favoriza activitatea partidelor mari. Fiecare din cele două partide, judecîndu-şi şansele, au ajuns astfel la acceptarea cartelului electoral [23]. La 24 aprilie 1926 se dădea publicităţii comunicatul comun al conducerii partidului Ţărănesc şi Naţional [24] în care se arăta că lipsa „timpului material" pentru realizarea fuziunii face din ea o problemă a viitorului „dorit apropiat" a cărui rezolvare va fi înlesnită prin încheierea imediată a unui cartel electoral şi prin lupta loială umăr la umăr". Se încheia astfel un cartel electoral „pe toată ţara" în următoarele condiţiuni : „blocul naţional-ţărănesc încheiat pe baza acordului, va depune o singură listă pentru ambele partide, în fiecare judeţ, sub semnul «circonferinţa». Se stabilea, de asemenea, felul cum trebuiesc arbitrate, de la centru, neînţelegerile apărute la nivelul judeţelor. Încheierea cartelului electoral a înlesnit manifestarea tendinţelor celor două partide de a împărţi ţara în zone de influenţă electorală, destul de strict delimitate, preferinţa

---

[17] *Stelian Popescu, Încercările de salvare*, în „Universul", an. XLIV, nr. 97 din 29 aprilie 1926.

[18] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 335, nepaginat (Ion Mihalache către N. Iorga, la 21 septembrie 1926).

[19] „Ţărănismul", an. I, nr. 52 din 28 aprilie 1926.

[20] „Aurora", an. VI, nr. 1329 din 14 aprilie 1926.

[21] Este semnificativă scrisoarea lui Ionel Brătianu către Al. Constantinescu (10 martie 1926) în care grăbeşte votarea legii electorale spunînd : „trebuie să nu cădem în vreo cursă a opoziţiei şi să rămînă legea nevotată chiar pînă la termenul pus de noi pentru Parlament" (Bibl. Acad., Mss., S $\frac{3\ (5)}{\text{CCCLXVII}}$ I.

[22] Virgil Madgearu, deputat de Ilfov, înfiera proiectul care, după părerea lui, pregătea „asasinarea parlamentarismului în România" (D.A.N.C.D., şedinţa din 17 martie 1926, p. 1791 şi urm.).

[23] Se fixaseră alegerile pentru Cameră la 25 mai 1926 ; pentru Senat, la 28 mai. Noile camere erau convocate pentru 25 iunie 1926 (Cf. „Îndreptarea", an. VIII, nr. 95 din 28 aprilie 1926).

[24] „Adevărul", an. XXXIX, nr. 12994 din 27 aprilie 1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

naționalilor, a vechilor naționali, rămînînd Transilvania și Banatul pe cînd Partidul țărănesc dorea să aibă controlul asupra Vechiului Regat, Basarabiei și Bucovinei. Realizarea unor asemenea înțelegeri nu putea să evite nemulțumirile oamenilor politici care urmau a fi „sacrificați" pentru victoria în alegeri a partidelor cartelate. Astfel, fuziunile cu care Iuliu Maniu și, în general, conducerea Partidului național român, dorise să dovedească depășirea caracterului regional și, în acest fel, capacitatea de a prelua guvernul, se dovedeau acum destul de incomode deoarece conducerea Partidului țărănesc nu recunoștea celui național puterea electorală în Vechiul Regat. Țărăniștii anulau, în principiu și de fapt, activitatea politică a prietenilor lui N. Iorga, C. Argetoianu, a foștilor takiști etc. Unii, mai abili și mai inspirați, ca Virgil Potîrcă și D. R. Ioanițescu au trecut la țărăniști. Alții au demisionat din Partidul național, retrăgîndu-se și din viața politică. Este semnificativă în acest sens demisia lui M. Mociorniță care scria lui N. Iorga în aprilie 1926 [25] că nu mai vrea să mai știe nimic despre politica militantă deoarece „prea era murdară și prea se exercită în țara noastră numai de astfel de oameni cu care nu pot avea nici un fel de contact necum vreo speranță de asimilare în viitor". De asemenea, demisiona și generalul Al. Atanasiu care, după ce își arăta meritele de organizator, începînd din 1922, a Partidului naționalist democrat în județul Ilfov și în capitală, încheia scriind : „pe mine situația actuală din blocul național țărănesc mă contrariază principial și mă jignește personal" [26]. „Puneri la punct" ulterioare, atît de frecvente în epocă și prilejuite de conflicte existente în conducerea „bicefală" (termenul epocii) a Partidului național, adaugă detalii semnificative în legătură cu felul în care s-a realizat cartelul electoral național-țărănist din mai 1926. Astfel, N. Iorga și C. Cihodariu, pe de o parte și Aurel Dobrescu, pe de altă parte, schimbă scrisori cu ton polemic ce le publică în „Universul" [27], străduindu-se să refacă cu cît mai multă rigurozitate faptele pentru a se putea stabili cine poartă responsabilitatea nedreptățirii membrilor din Vechiul Regat ai Partidului național (a iorghiștilor și argetoianiștilor) în alegerile din mai 1926. Aflăm astfel că în privința cartelului electoral I. Mihalache a formulat două propuneri, prima fiind respinsă de la început [28], iar a doua fiind discutată „pasionat". Atît C. Cihodariu, în scrisoarea din 24 august 1926 cît și N. Iorga subliniază faptul că Partidului național din Vechiul Regat „nu i s-a recunoscut dreptul la un tratament cuvenit", că s-a procedat la „o înlăturare sistematică" a membrilor din Vechiul Regat ai acetui partid, că superarbitrajul, respectiv Iuliu Maniu, a sancționat „înlăturarea de fapt de la alegeri" a Partidului național din vechiul Regat. Aceleași misive polemice fixează părerile pro și contra cartelului electoral dintre Partidul național și cel țărănesc. În ședința Delegației permanente a Partidului național din 24 aprilie 1926, prezidată de N. Iorga, acesta comunica membrilor conducerii partidului că în privința listelor de candidare din Vechiul Regat, Basarabia și Bucovina, s-a înțeles cu țărăniștii [29], singura dificultate constînd în aceia că „țărăniștii cer în Ardeal trei capete de listă" [30]. Aurel Dobrescu, sprijinit

[25] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 335, nepaginat.

[26] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 335 nepaginat.

[27] „Universul", an XLIV, nr. 196 din 20 august 1926 ; nr. 199 din 29 august 1926 ; nr. 201 din 1 septembrie 1926.

[28] Nu cunoaștem conținutul acestei propuneri. „Îndreptarea" (an. VIII, nr. 80 din 8 aprilie 1926), citînd alte ziare, scria că țărăniștii formulau următoarele alternative : ori ne lăsați în Vechiul Regat, ori luptăm în Transilvania.

[29] Este posibil ca formula acestei înțelegeri, concretizată în latitudinea lăsată organizațiilor județene, să ascundă, de data aceasta, slăbiciunea naționalilor din Vechiul Regat în fața țărăniștilor, așa cum în vara anului 1925 țărăniștii recunoșteau superioritatea Partidului național dar „cereau să nu-i silim să facă aceasta în public și s-o ascundem sub formula lăsării organizațiilor să se înțeleagă între ele" (Blbl. Acad., *Coresp.„ N. Iorga*, vol. 333, p. 202—203 — C. Cihodariu către N. Iorga, la 29 ianuarie 1926). Rezultatele alegerilor confirmă acest punct de vedere.

[30] Informațiile pe care ziarul „Patria" (Cluj, an. VIII, nr. 104 din 16 mai 1926 și nr. 106 din 19 mai 1926) le oferă sînt contradictorii în privința locului țărăniștilor pe listele de candidare din Transilvania Însuși N. Iorga, citînd din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de prof. univ. Emilian Antonescu, a întrebat în acea şedinţă pe N. Iorga „pe ce bază s-a făcut acordul în judeţele din Vechiul Regat, Basarabia şi Bucovina ; cîte capete de listă şi cîte locuri ni s-au admis în listele diverselor judeţe". Răspunsul lui N. Iorga cuprinzînd şi citatul din însemnările făcute în timpul evenimentelor [31], surprinde sbuciumul real al unui moment politic ale cărei rezultate erau menite să traseze destine ale unor oameni politici şi chiar ale unor partide. Iuliu Maniu, internat la un sanatoriu în Bucureşti, consultat de N. Iorga asupra negocierilor în curs cu ţărăniştii, se pronunţa pentru amînarea unei hotărîri. G. G. Mironescu, Al. Vaida, D. R. Ioanițescu, C. Argetoianu şi Aurel Lazăr erau pentru înţelegere, pe cînd Ştefan Ciceo-Pop, Aurel Dobrescu şi Ghiţă Pop erau contra înţelegerii electorale cu Partidul ţărănesc. Sub presiunea celor ce erau pentru înţelegere, Iuliu Maniu cedează şi o delegaţie formată din Aurel Lazăr, C. Davila şi Gh. Taşcă ducea acceptarea la Bucov, unde C. Stere, acum destul de influent în Partidul ţărănesc, hotăra în problema cartelului electoral din mai 1926. Din cele 16 organizaţii din Vechiul Regat s-au acordat Partidului naţional, respectiv iorghiştilor şi argetoianiştilor, numai 6 capete de listă iar în Basarabia şi Bucovina nu i s-a acordat nimic [32]. Mai tîrziu, C. Cihodariu, organizatorul Partidului naţionalist-democrat condus de N. Iorga [33], va contesta aprecierea raportului forţelor politice după alegerile din mai 1926 „în care cu unghia în gît ni s-a impus o colaborare" [34].

Nu mai puţin complexă era situaţia în Partidul ţărănesc în timpul alegerilor averescane şi chiar mult după aceea. Structurăm evenimentele întîmplate în interiorul Partidului ţărănesc din perspectiva preocupării de a stabili cît mai precis corelaţia existentă între realizarea fuziunii cu Partidul naţional şi diminuarea influenţei lui C. Stere [35]. Din nou C. Stere devine vulnerabil şi atacat, de data aceasta din interiorul partidului. Îşi crease această postură vulnerabilă acţionînd pentru realizarea cartelului cu Partidul naţional în alegerile din mai 1926. Contrar afirmaţiilor repetate ale conducătorilor ţărănişti, între care şi C. Stere, declaraţii în concordanţă cu realitatea rezultatelor campaniilor electorale, Gh. Bogdan-Duică vorbea în numele unui ţărănism transilvănean al cărui şef era el, ce deţinea şi un loc în Delegaţia permanentă a Partidului ţărănesc. Formarea blocului naţional-ţărănist în alegerile averescane din 1926 a însemnat şi renunţarea ţărăniştilor la lupta electorală din Transilvania şi deci nu numai la recunoaşterea rolului lui Gh. Bogdan-Duică, dar şi la perspectiva creşterii influenţei ţărăniste în această parte a ţării.

Prepararea şi aplicarea cartelului electoral de către Partidul ţărănesc a constituit rezultanta confruntării unor păreri contradictorii, o variantă a forţelor potrivnice opunînd pe G. Bogdan-Duică, Gr. Iunian, N. Lupu şi Pan Halipa grupului Stere, Madgearu şi Mihalache [36]. Încheierea cartelului şi felul desfăşurării alegerilor îl determina pe Gh. Bogdan-Duică să protesteze împotriva situaţiei imposibile creată ţărăniştilor transilvăneni, adăugînd — semnificativ — că insuccesul ţărănismului în Transilvania se datoreşte prezenţei lui C. Stere în fruntea Partidului ţărănesc. Era o nouă redeschidere, tot în interiorul partidului

---

însemnările sale notate pe timpul evenimentelor („Universul", an. XLIV, nr. 201 din 1 septembrie 1926), aminteşte de 4 capete de listă în Transilvania pe care ţărăniştii le cer la Cameră şi un loc la Senat. Ambele numere ale ziarului conţin o listă întreagă ţărănistă la Sătmar, listă care este în fiinţă, obţinînd numai 7463 de voturi în faţa celei averescane care obţinuse 22 837 voturi.

[31] „Universul", an. XLIV, nr. 201 din 1 septembrie 1926.

[32] „Neamul Românesc", an. XXI, nr. 123 din 11 octombrie 1926.

[33] N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol.

[34] „Neamul Românesc", an. XXI, nr. 123 din 11 octombrie 1926.

[35] M. D. Ralea, *Argumentele d-lui Bogdan-Duică*, în „Adevărul", an. XXXIX, nr. 13066 din 23 iulie 1926 ; idem, *Semnificaţia operei d-lui C. Stere*, în idem, nr. 13067 din 24 iulie 1926. M. Ralea aprecia pe C. Stere drept „creatorul doctrinei ţărăniste, cu ideologia ei clară, tot aşa de clară cum e aceea oferită de K. Marx pentru proletariat... ; simbolul etic al democraţiei româneşti".

[36] „Îndreptarea", an. VIII, nr. 130 din 9 iunie 1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca și cea din februarie 1925, a „cazului Stere". Și de data aceasta nemulțumiri în politica curentă răbufneau sub forma punerii în discuție a atitudinii progermane a lui C. Stere în primul război mondial, socotită „trădătoare". În a doua jumătate a lunii iunie 1926 se acționează în Partidul țărănesc pentru prevenirea unei eventuale disidențe a lui Gh. Bogdan-Duică, care, însă, înainte de alegeri, nemulțumit de încheierea cartelului cu Partidul național, hotărîse să părăsească Partidul țărănesc. I. Mihalache și dr. N. Lupu l-au convins că gestul ar dăuna partidului, iar după alegeri, G. Bogdan-Duică demisiona numai din Delegația permanentă și va începe *„o acțiune de lămurire" în cadrul partidului*, atacînd într-o serie de articole pe C. Stere [37]. Oferta candidaturii lui G. Bogdan-Duică pentru un loc de senator la Muscel sau schițarea gestului reorganizării Partidului țărănesc în Basarabia au putut avea semnificația unor satisfacții date lui G. Bogdan-Duică. Credem însă că „acțiunea de lămurire" pornită de Bogdan-Duică era socotită utilă pînă la un punct de către mulți oameni politici țărăniști care vedeau fuziunea iminentă în condițiile aplicării noii legi electorale și-și aminteau că în iulie 1924 s-a ratat fuziunea datorită „cazului Stere". În acest fel, fuziunea devenea posibilă și printr-o diminuare a influenței lui C. Stere chiar în Partidul țărănesc. Bogdan-Duică nu propunea conducerii partidului altceva decît să fie invitat C. Stere, „discret sau expres", „a-și scădea pretențiile de preocupănire" deoarece — demonstra autorul — forțele de cugetare ale partidului fac pe C. Stere, care a fost de folos ca doctrinar, „dispensabil și din acest punct de vedere, iar din punct de vedere al forței etice continuă a fi tot vechea greutate". Toată argumentația lui Bogdan-Duică, se sprijinea pe ideea identificării cu interesele Partidului țărănesc care cer, scria autorul, „ca suprimat să fie egoismul exagerat al oricărui membru al său, necum al atît de mult contestatului C. Stere...". Ori, unul din interesele esențiale ale partidului — cel fundamental, n.ns. — era ajungerea la putere, singur, așa cum susținea Gh. Bogdan-Duică, care se întreba de ce n-ar spune partidul (!? — n.ns.) : „vom deschide o portiță de ieșire (lui C. Stere — n.ns.), pentru ca vis-à-vis să putem deschide o poartă de intrare (spre guvern — n.ns) ?. Și autorul formula un memento pentru Partidul țărănesc care „trebuie să-și aducă aminte că orice piedică senioasă spre putere este o piedică spre realizarea programului său...". C. Stere era atacat și retrospectiv pentru acte politice care au dăunat partidului. Astfel, i se imputa susținerea în timpul „crizei din martie 1926 „a ideii" unui minister țărănist pur „prin care a vrut să se reabiliteze" ; că aceeași reabilitare a urmărit-o „făcînd o concesie senzațională" prin acceptarea premieratului prințului Barbu Știrbei [38] ; că a hotărît „peste capul ardelenilor țărăniști și a multor altora „cartelarea cu Partidul național", măsură care a produs furtuni de care nu avem nevoie" [39]. G. Bogdan-Duică prescria lui C. Stere „să stea binișor unde-l va așeza partidul, care-i supremă instanță și care trebuie să-și vadă de interesul său și al țării" și aceasta deoarece „domnul C. Stere *ne îngreuiază mult concurența cu celelalte partide*" [40] (subl. ns.) într-o perioadă în care „atenția lumii este sesizată de un curent contrar parlamentarismului, dornitor de dictatură" [41].

---

[37] „Cuvîntul", an. III, nr. 496 din 3 iulie 1926, nr. 497 din 4 iulie 1926 ; nr. 498 din 5 iulie 1926 ; nr. 499 din 7 iulie 1926 ; nr. 510 din 19 iulie 1926 ; nr. 537 din 20 august 1926 ; nr. 538 din 29 august 1926 ; nr. 539 din 22 august 1926. (O serie de articole datate de autor începînd cu 10 iunie 1926).

[38] Una din temele curente ale atacurilor ziarului „Epoca", scos la 2 februarie 1926 de către Gr. N. Filipescu.

[39] Gh. Bogdan-Duică aprecia că dacă Partidul țărănesc ar fi mers *singur* în alegeri „aceasta ar fi fost sanatate politică".

[40] C. Stere, n-a răspuns nici acestor atacuri. Îi lua apărarea M. D. Ralea într-o serie de articole publicate în „Adevărul".

[41] În fața atacurilor „de la dreapta" împotriva regimului parlamentar la care se referea întemeiat G. Bogdan-Duică, Mihai Ralea replica exagerînd : „La noi nu există nici urmă de regim parlamentar... Respectați regimul parlamentar, faceți-l real și pe urmă studiați-i consecințele. Dar numai după ce a funcționat" („Viața Românească", Iași, an. XVIII, nr. 5—6, mai-iunie 1926, p. 302).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deşi prescrierile lui G. Bogdan-Duică n-au putut fi aplicate întocmai [42], este un fapt că C. Stere n-a mai putut solidariza basarabenii — act politic cu ajutorul căruia reuşise să-şi impună în diferite momente cheie punctul de vedere. Între motivările acestei nereuşite trebuie luate în considerare şi nemulţumirile pe care cartelul cu Partidul naţional le produsese şi în Basarabia, la care se adăuga supărarea produsă de faptul că dr. N. Lupu, pus în situaţia să opteze între mai multe locuri în care fusese ales, a favorizat intrarea în parlament a lui D. R. Ioaniţescu şi P. P. Suciu în detrimentul basarabenilor. Cel mai nemulţumit, Grigore Cazacliu, iniţia o mişcare de reorganizare a Partidului ţărănesc în Basarabia „astfel cum a fost în 1922" [43] (se referea la rolul lui C. Stere — n.ns.). Gestul lui Gr. Cazacliu a rămas fără urmări, iar comunicatul Comitetului executiv al Partidului ţărănesc, întrunit la 10 şi 11 iulie 1926 [44], preciza că : se amînă problema retragerii basarabenilor din parlament" ; acelaşi comunicat anunţa alegerea ca membru al Delegaţiei Permanente, în locul lui G. Bogdan-Duică, a lui N. Ghiulea, profesor universitar din Cluj. De asemenea, comunicatul arăta că, Comitetul executiv central dezaprobă atacurile lui G. Bogdan-Duică contra lui C. Stere „ca fiind nedrepte şi potrivnice interesului Partidului ţărănesc. Actul domnului G. Bogdan-Duică este cu atît de neînţeles cu cît domnia sa ca fost membru al delegaţiei permanente, era în măsură să ştie că întreaga acţiune desfăşurată de conducerea Partidului ţărănesc a fost dusă cu consimţămîntul întregii Delegaţii permanente — inclusiv domnia sa — împuternicită de Comitetul central executiv" [45].

Datorită cartelului electoral blocul naţional ţărănesc a reuşit să se afirme ca a doua forţă parlamentară după Partidul aflat la guvern al generalului Averescu obţinînd 69 de mandate de deputat [46] din totalul de 387 şi 8 mandate de senator din 201 [47]. De fapt datele problemei fuzionării celor două partide rămîneau în esenţă aceleaşi. Alegerile demonstraseră, dacă mai era nevoie, că unite, Partidul naţional şi Partidul ţărănesc pot constitui o forţă redutabilă şi mai ales aptă pentru a i se încredinţa puterea în România ; arătau apoi că Partidul naţional trebuie să renunţe în bună măsură la organizaţiile sale din Vechiul Regat, iar Partidul ţărănesc la organizaţiile din Transilvania şi la menţinerea unei autonomii incomode a organizaţiilor basarabene. Partidul naţional obţinuse „un succes incontestabil" [48] în alegerile din 1926, dar acest succes a echilibrat oarecum raportul de forţe cu Partidul ţărănesc fără a determina o consolidare a partidului care să mai îndreptăţească speranţa unei acţiuni singulare de cucerire a puterii. Şi după alegeri s-a menţinut în partid divergenţa în legătură cu oportunitatea unei fuziuni cu Partidul ţărănesc sau cu Partidul naţional liberal. În privinţa Partidului ţărănesc, I. Mihalache fixase un cadru favorabil tratativelor cu Partidul naţional, declarînd că lupta electorală în campania din mai

[42] Momentul fuziunii va produce disidenţa lui G. Bogdan-Duică ; mult mai tîrziu (1930) se va desprinde C. Stere din Partidul în care avea un rol tot mai şters.

[43] Cf. „Adevărul", an. XXXIX, nr. 13 063 din 20 iulie 1926. „Îndreptarea", an. VIII, nr. 164 din 20 iulie 1926 ; nr. 168 din 24 iulie 1926.

[44] „Aurora", an. VI, nr. 1 403 din 14 iulie 1926.

[45] Basarabenii erau nemulţumiţi de tonul „prea blînd" al dezavuării acţiunii lui G. Bogdan-Duică, declarînd că *se văd nevoiţi* a se supune hotărîrii centrului de a nu-l exclude (vezi „Adevărul", an. XXXIX, nr. 13 063 din 20 iulie 1926).

[46] Raportul Delegaţiei permanente a Partidului naţional pe perioada 18 aprilie — 10 octombrie 1926 (raportor I. Lugoşianu) informa că în alegerile din mai 1926, Partidul naţional a obţinut 33 locuri de deputaţi şi 11 locuri de senator, iar Partidul ţărănesc 36 şi respectiv 2 (cf. „Patria", Cluj, an. VIII, nr. 226 din 14 octombrie 1926).

[47] După datele lui Tancred Constantinescu *(Efectele legii electorale şi învăţămintele ce decurg din alegerile făcute după război*, în „Democraţia", an. XIV, nr. 10, 11, 12, octombrie—decembrie 1926, p. 104—105), Partidul Poporului, beneficiind şi de prima electorală de 40% prevăzută în lege, a obţinut 292 mandate de deputat şi 10 de senator, pe cînd Partidul liberal numai 16 mandate de deputat.

[48] Tancred Constantinescu, *op. cit.*, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1926 a avut un rost special: „salvarea votului universal. *Restul programului trebuie să rămînă pe al doilea plan*" [49].

În acest context se reiau discuțiile asupra fuziunii, conducerea Partidului țărănesc fiind cea care trebuia să reînceapă tratativele propuse de Partidul național la 17 aprilie 1926 și aprobată numai „în principiu". Comunicatul din 11 iunie 1927 [50] preciza că „Partidul țărănesc crede că este momentul ca fuziunea să fie realizată". I. Mihalache primea depline puteri pentru a conduce discuțiile cu Partidul național. Eșecuri repetate ale tratativelor, rezultînd și din nerecunoașterea afirmațiilor sau concesiilor făcute, contribuiseră la formarea obiceiului de a se folosi scrisorile însoțite, în cazuri importante ca cel de mai sus, și de copii ale hotărîrilor Comitetului executiv sau ale altui organ de decizie al partidului respectiv [51]. La 12 iulie 1926, procedînd în maniera înfățișată mai sus, I. Mihalache îi scria lui Iuliu Maniu [52], precizînd că termenul ce i-a fost dat de Comitetul central pentru realizarea înțelegerii și, eventual, — în caz de insucces — pentru „deplina clarificare a raporturilor noastre în viitor", este 31 august 1926. Exprima, în același timp, dorința lui și a Comitetului central „ca aceste convorbiri să dureze cît mai scurt din motive bine cunoscute". Șeful Partidului țărănesc vroia în acest fel să evite prelungirea inutilă a tratativelor care ar fi prilejuit din nou sublinierea neputinței celor două partide de a realiza ceva.

Fără îndoială că numeroase motive au determinat amînarea de mai multe ori a termenului realizării fuziunii. S-a motivat de către conducerea Partidului național întîrzierea definitivării tratativelor prin necesitatea depășirii perioadei alegerilor parțiale organizate de guvern pentru locurile rămase vacante în urma opțiunilor celor ce fuseseră aleși" [53].

Înclinăm să credem că dificultatea precizării punctului de vedere al conducerii Partidului național se datora mai ales divergențelor existente în conducerea acestui partid. Informațiile de presă converg spre întemeierea afirmației că încă din iulie 1926 grupul condus de Sever Dan angajase tratative cu Partidul național liberal. Este semnificativ faptul că oficiosul Partidului liberal scria la 23 iulie 1926 că ostilitatea lui Iuliu Maniu față de acest partid „a trezit serioase îngrijorări între fruntașii Partidului național, latura ardeleană" [54]. Același ziar constata că gruparea favorabilă apropierii de Partidul liberal este mai numeroasă, atrăgînd atenția în același timp că „chestiunea trebuie pusă dintr-un punct de vedere mai înalt și anume din acel al intereselor superioare de stat". Pentru a ilustra acuitatea divergenței acestor păreri mai ales în a doua jumătate a lunii august cînd, la Sovata, tratativele dintre liberali și naționali trebuiau să clarifice relațiile celor două partide, notăm că la 21 august 1926, Sever Dan înțelegea să se adreseze șefului său, Iuliu Maniu, prin intermediul presei [55]. Fostul secretar al Partidului național arăta că „țării întregite îi trebuie un regim de stabilitate și de unitate în conducere, pentru un răstimp de 10—20 de ani în locul provizoratelor și improvizațiilor tot la 2—3 ani. Singurii care pot să le dea sînt domnii I. I. C. Brătianu și Iuliu Maniu, împreună". În aceeași perioadă

[49] „Aurora", an. VI, nr. 1 369 din 4 iunie 1926.

[50] Idem, nr. 1 403 din 14 iulie 1926.

[51] N. Iorga ironiza obiceiul notînd că i s-a cerut „chitanță în regulă" pentru una sau alta din afirmații. Vezi aceeași manieră de a proceda folosită la tratativele din aprilie 1924 dintre Partidul naționalist democrat (N. Iorga) și Partidul național român (Iuliu Maniu), în „Patria", Cluj, an. VIII, nr. 76/10.IV.

[52] Idem, nr. 226 din 14 octombrie 1926.

[53] De-a lungul alegerilor parțiale, desfășurate între 6 și 12 septembrie 1926, pentru locuri de deputați la Bihor și Ialomița și de senator la Lăpușna, Ilfov, Tutova, Buzău, Vîlcea, Caliacra și Covurlui, Partidele național și țărănesc mențineau cartelul electoral. Oficiosul guvernului considera nerelevante rezultatele acestor alegeri ele fiind organizate în scurtă vreme după cele generale, iar fuziunea nefiind realizată („Îndreptarea", an. VIII, nr. 96 din 26 august 1926; nr. 199 din 30 august 1926).

[54] „Viitorul", an. XIX, nr. 5 517 din 23 iulie 1926.

[55] Sever Dan, *Iuliu Maniu și I. I. C. Brătianu. Doi oameni care trebuie să se înțeleagă*, în „Universul", an. XLIV, nr. 196, din 26 august 1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se înregistra[56] declarația unui membru marcant al Partidului național (putea fi V. V. Tilea — n.ns.) care spunea că nu se va face această „vînzare" a Partidului național „iar de se va face, Ardealul fanatic își va alege alți șefi"[57]. În același context, N. Iorga, al doilea șef al Partidului național, declara[58] că nu are intenția să negocieze cu Partidul liberal „căci a negocia cu aceștia înseamnă a nimici cel de al doilea partid de guvernămînt, partid de care este absolută nevoie". Poziția lui N. Iorga are explicațiile ei. Fuziunea Partidului național cu Partidul național liberal sau cu Partidul țărănesc însemna sacrificarea foștilor lor prieteni politici și chiar a sa personală[59]. În această situație se va fi gîndit N. Iorga la posibilitatea grupării în jurul său a mai multor oameni și partide politice concentrate în cel de al doilea partid de guvernămînt[60]. Sugerarea unei apropieri de generalul Averescu[61] era respinsă acum de averescanii ce se considerau al doilea partid, „de schimb". Nu-i rămînea lui N. Iorga decît să se străduiască a păstra în fuziunile ce se tratau — și el înclina mai mult către cea cu Partidul țărănesc *dar fără C. Stere* decît spre cea cu Partidul liberal — un loc onorabil pentru el și prietenii lui politici. Acțiunea lui N. Iorga, concretizată și în mai multe declarații încredințate presei[62], contribuia în egală măsură atît la întîrzierea finalizării tratativelor cu Partidul național liberal cît și cu Partidul țărănesc. Astfel, N. Iorga declara că refuză să-și dea aprobarea semnării unor acte (de fuziune — n.ns.) de către Delegația permanentă atît timp cît n-a fost votat statutul care lipsește Partidului și n-a fost convocat congresul „care *singur* poate decide soarta partidului cu două condiții: 1. Că din programul comun n-ar fi nimic — și nu numai pentru un moment — care să amenințe țara cu noi convulsiuni sociale". N. Iorga își exprima în acest fel dezacordul lui cu preponderența țărăniștilor în Vechiul Regat, reanimînd ostilitatea ce o avea față de C. Stere și doctrina luptei de clasă cu care îl identifica, deși formula admisă în cadrul „decalogului" din iunie 1924 atenuase concepția țărănistă în această privință; 2. „*Ca în organizație să se țină seamă de scara valorilor stabilite* și nu de capriciul jocului anonim al presupuselor alegeri pornite de la celula nepolitică". N. Iorga devenea mai hotărît și mai vehement afirmînd că dorește, ca și foștii prieteni ai lui Take Ionescu, „alcătuirea unei forțe politice, strict națională, sincer democratică, adînc culturală, fără intrigă sus, fără demagogie jos...".

Orientărilor contradictorii prezente în Partidul național în preajma realizării fuziunii din septembrie — octombrie 1926 li se opunea punctul de vedere țărănist, exprimat în mai multe împrejurări, dar sintetizat mai bine în interviul acordat de Virgil Madgearu „Adevărului", ziar favorabil fuziunii Partidului țărănesc cu cel național. Fruntașul țărănist, viitor secretar general al Partidului național țărănesc și specialist al partidului în probleme economice, considera că „cine voiește fuziunea cu liberalii exclude orice posibilitate de apropiere cu țărăniștii „deoarece Partidul liberal reprezintă „interesele și ideologia burgheziei *în forma oligarhiei financiare*", *iar Partidul țărănesc* „interesele și ideologia agrarianismului în special, în forma lui țărănească". Afirmația de mai sus capătă și mai multă consistență dacă avem în vedere că în aceeași perioadă (sfîrșitul lui august și prima jumătate a lunii octombrie 1926) continua discuția la nivelul

[56] „Îndreptarea", an. VIII, nr. 193, din 21 august 1926.

[57] Pamfil Seicaru nota *(op. cit.*, p. 15), că „chemăriștii" erau așa de porniți contra lui Ionel Brătianu ca „mare regizor al mascaradei constituționale" încît „împinseseră violența adversității pînă la a concepe o acțiune teroristă cu unicul obiectiv de a suprima pe Ionel Brătianu".

[58] „Universul", an. XLIV, nr. 191 din 20 august 1926.

[59] Îl vizitase Virgil Madgearu la Vălenii de Munte și în urma acestei vizite N. Iorga declara: „Am mai înțeles că pactul (de fuziune — n.ns.) cu Partidul țărănesc ar fi să se sprijine pe sacrificarea mea și a vechilor mei prieteni" (cf. „Universul", an. XLIV, nr. 196 din 26 august 1926).

[60] Scrisoarea lui C. Cihodariu către N. Iorga, scrisă la 5 septembrie 1926 (Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 329, f. 311) întărește această afirmație.

[61] Atestată și de G. T. Kirileanu (Bibl. Acad., Arh. G. Kirileanu, mapa II, mss. 5, plicul 2, nepaginat).

[62] „Universul", an. XLIV, nr. 196, din 26 august 1926; nr. 197 din 27 august 1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conducerii celor două partide în legătură cu faptul dacă este oportună o singură organizație în Vechiul Regat sau trebuie cîte o organizație de fiecare provincie istorică (Muntenia, Moldova, Basarabia, Oltenia, Dobrogea), iar Virgil Madgearu făcea împreună cu C. Argetoianu ultimele modificări ale programului agrar al noului partid, apreciat prea radical de către C. Argetoianu [63].

Nu avem posibilitatea recompunerii în detaliu a mersului negocierilor dintre Partidul național și cel țărănesc, recompunere care ar da o imagine mai aproape de realitate asupra a ceea ce însemna, ca forță politică și tendințe ideologice, Partidul național țărănesc în momentul constituirii sale. Cunoaștem însă punctul de vedere al conducerii Partidului țărănesc formulat de Ion Mihalache în condițiile tărăgănării tratativelor. Pentru a grăbi finalizarea tratativelor, șeful Partidului țărănesc a considerat necesar să pună conducerea Partidului național în fața unor propuneri concrete, propuneri care au constituit baza fuziunii supuse spre aprobarea delegațiilor permanente ale celor două partide la 26 septembrie 1926 și care, de fapt, au fost acceptate fără modificări esențiale de către conducerea Partidului național [64]. Se propunea atunci (21 septembrie 1926) ca partidul rezultat din fuziune să se numească Partidul național țărănesc. Cele zece puncte din 1924 să constituie principii programatice ale noului partid. „Ca program de guvernămînt, cu soluții practice potrivite cu împrejurările de azi, va servi cel întocmit în 1924 cu revizuirile necesare făcute prin comun acord". Organizarea definitivă se va face pe baza statutului din 1924 revizuit în aceleași condiții. Tot atunci se stabileau și principiile de organizare care urmau să fie valabile pînă la congresul general și validate cu acest prilej. Astfel, conducerea centrală urma să fie încredințată unui Comitet central format din Delegația permanentă a Partidului național și Comitetul central al Partidului țărănesc, asigurîndu-se participarea la paritate. Se va forma și un Comitet de direcție, mai restrîns, care să cuprindă 10—12 membri delegați ai fiecărui partid. În privința președinției partidului, scrisoarea lui Ion Mihalache preciza: „Iuliu Maniu o vroia desemnată de Partidul național" și adăuga că Partidul țărănesc „susține și de astă dată" președinția lui Iuliu Maniu. Secretarul general urma să fie ales din Partidul țărănesc, iar casierul din Partidul național. Fiecare partid urma să desemneze cîte doi vicepreședinți. Biroul partidului urma să fie organ pur executiv. Comitetul central și Comitetul de direcție să fie organe deliberative. În caz de paritate de voturi, hotărîtor să fie votul președintelui Organizarea noului partid să se facă *pe provincii*, fiecare provincie urmînd a fi condusă de un Comitet provincial provizoriu rezultat din contopirea comitetelor în funcțiune. În Ardeal și în Banat va fi un singur Comitet provincial prezidat de actualul președinte al Partidului național". Comitetul provincial din Basarabia trebuia să aibă în frunte pe președintele actual al Partidului țărănesc basarabean (Pan Halipa — n.ns.). Pentru Bucovina va fi delegat președinte provizoriu Alexandru Vaida, iar secretar, deputatul T. S. Săveanu. În privința fuzionării organizațiilor județene Ion Mihalache propunea, în principiu, ca toate organizațiile să încerce a se înțelege, supunînd aceste înțelegeri aprobării centrale sau chiar unuia dintre președinți. În județele unde unul din președinții celor două organizații a făcut parte din conducerea centrală, prezidența provizorie revine acestuia, iar în cazul cînd ambii au făcut parte din conducerea centrală prezidența va reveni „celui cu situație preponderentă".

În fața acestor propuneri concrete conducerea Partidului național a trebuit să se hotărască. O ultimă confruntare în cadrul Partidului Național avea loc la 25 septembrie 1926 cînd, la Brașov, în ajunul votării fuziunii, se organiza o întrunire la care participau membrii Comitetului executiv și președinți ai organizațiilor județene din Transilvania [65]. Un expozeu „de 3 ore" al lui Iuliu Maniu, cuprindea istoricul tratativelor cu Partidul țărănesc și invitația participanților

[63] Vezi scrisoarea din 5 octombrie 1926 a lui C. Argetoianu către Iuliu Maniu, în „Cuvîntul", an. III, nr. 587 din 7 octombrie 1926.

[64] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 335, nepaginat (Ion Mihalache către N. Iorga, la 21 septembrie 1926).

[65] „Viitorul", oficiosul Partidului liberal, estima ruperea unității Partidului național în urma întrunirii de la Brașov.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de a-şi spune deschis părerea despre fuziune[66]. Cum în discuţie urma să apară şi propunerea ca Partidul naţional să fuzioneze cu cel liberal, dr. Al. Aciu făcea apel la necesitatea păstrării disciplinei de partid „indiferent de hotărîrea ce se va lua". Interesa în mod deosebit atitudinea şefului *Comitetului de acţiune* în vederea preparării fuziunii cu Partidul liberal — Sever Dan. Acesta a propus respingerea fuziunii cu Partidul ţărănesc invocînd necesitatea păstrării unităţii partidului care, mai tîrziu, ar putea fuziona cu Partidul liberal. Sever Bocu, care încă din vară trimitea articole presei, de la Karlsbad, somînd conducerea partidului să ducă o politică mai hotărîtă[67], susţinea acum fuziunea imediată cu liberalii deoarece „prin aceasta Partidul naţional *ar putea în sfîrşit să ajungă la putere*" (subl. ns.). Alăturarea preotului D. Man punctului de vedere proliberal aducea hotărîrea suspendării şedinţei după care Al. Vaida-Voevod pledează pentru fuziunea cu Partidul ţărănesc, demonstrînd că ar coborî prestigiul Partidului naţional prin fuziunea cu liberalii şi că de la Partidul naţional „s-a aşteptat şi se aşteaptă o regenerare a vieţii politice româneşti"[68]. După ce şi Iuliu Maniu s-a pronunţat pentru fuziune precum şi Clinciu, Liviu Micşa şi Aurel Dobrescu, s-a hotărît să se propună Delegaţiei permanente şi să se susţină fuziunea Partidului naţional cu Partidul ţărănesc" în conformitate cu cele cuprinse în scrisoarea Partidului ţărănesc" (din 21 septembrie 1926 — n.ns.). În legătură cu hotărîrea fuziunii în cadrul Delegaţiei permanente a Partidului naţional, informaţii de o deosebită importanţă, credem noi, dezvăluie Gr. Iunian la ruperea sa de Partidul ţărănesc, în decembrie 1932[69]. Momentul acestei disidenţe, ca şi a altora ce avuseseră loc pînă în 1932 sau după aceea, constituia expresia nemulţumirilor ce dăinuiau în cadrul Partidului naţional ţărănesc între ramura ţărănistă şi aripa dreaptă a celei transilvănene[70]. Ca să dovedească nedreptăţirea făcută ramurii ţărăniste cu prilejul fuziunii din septembrie 1926, Gr. Iunian citează din scrisoarea trimisă de Iuliu Maniu lui Mihail Cantacuzino la 27 septembrie 1926. Astfel, Iuliu Maniu informa pe Mihail Cantacuzino că Delegaţia permanentă „a trebuit să hotărască în chestiunea fuziunii Partidului naţional *sub presiunea împrejurărilor*" (subl. ns.)[71]. Mai preciza că „starea de spirit în partid s-a format astfel încît ea pretinde neapărat o înţelegere cu unul din partidele importante"[72] deoarece, comenta Gr. Iunian în decembrie 1932, „fără această înţelegere, o ajungere la guvern era îndepărtată şi starea de spirit din partid nu îngăduia această amînare"[73]. Tot Iuliu Maniu arăta că deoarece partidul generalului Averescu „este atît de slab" şi guvernul Averescu „în aşa măsură compromis" încît „arată toate semnele descompunerii", iar Partidul liberal „nicidecum nu se arată aplicat a rupe cu metodele sale detestabile cu care nu ne putem împăca cu nici un preţ, *n-a rămas altceva de făcut decît fuziunea cu ţărăniştii*"[74] (subl. ns.).

În şedinţa Delegaţiei permanente, N. Iorga a propus preşedinţia lui Iuliu Maniu şi a părăsit sala, rugînd prietenii săi politici să rămînă şi precizînd că

---

[66] „Adevărul", an. XXXIX, nr. 12 123 din 28 septembrie 1926.

[67] „Îndreptarea", an. VII, nr. 191 din 18 august 1926.

[68] Cînd Alexandru Vaida se desprindea de Partidul naţional ţărănesc seria lui Ion Mihalache, la 5 martie 1935, că fuziunea „a fost determinată în primul rînd prin cuvîntul meu hotărîtor" (vezi Alex. Vaida-Voevod, *Cuvîntare către naţiunea română*, Cluj, 1937, p. 47).

[69] Vezi „Universul", an. XLIV, nr. 280 din 11 octombrie 1932; nr. 283 din 14 octombrie 1932; nr. 292 din 23 octombrie 1932; Dezbaterile Adunării deputaţilor, şedinţa din 16 decembrie 1932, p. 436—437.

[70] Stanciu Stoian nota că prin fuziune „faimoasele pertractări sînt mutate din afara în interiorul noului partid" (*Fazele dezvoltării ţărănismului în România*, Bucureşti, 1945, p. 31—32).

[71] D.A.D., şedinţa din 16 decembrie 1932, p. 436—437.

[72] *Ibidem*.

[73] *Ibidem*.

[74] D.A.D., şedinţa din 16 decembrie 1932, p. 436—437.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numai congresul are căderea să se ocupe de fuziune[75]. După ce Iuliu Maniu aprecia propunerea Partidului țărănesc drept acceptabilă, Gh. Tașcă citea scrisoarea lui N. Iorga în care acesta, după ce se declara „partizan al oricărei fuziuni democratice", arăta că în propunerea lui Ion Mihalache din 21 septembrie 1926 lipsesc trei condiții absolut indispensabile fuziunii: 1. Ca din fuziune să rezulte „un adevărat partid, guvernat cu autoritate de un adevărat șef. N-aș consimți pentru nimic în lume, scria N. Iorga, să primesc umbra de șefie oferită Partidului național" (N. Iorga se referea la punctul privind conducerea provizorie de un an din propunerea lui I. Mihalache). 2. Să existe un program stabil „care să nu cuprindă numai generalitatea celor 10 puncte, ci să definească o ideologie de partid, de o perfectă legătură între clasele sociale și de o afirmație hotărîtă a principiului național". Formularea de mai sus este expresia temerii lui N. Iorga că fuziunea duce spre un partid cu o orientare prea pronunțată „de stînga". 3. Fuziunea să garanteze „o atmosferă de sinceritate și de dreptate, contrar politicianismului acaparator de situații...". N. Iorga, amintea din nou nedreptatea făcută vechilor naționaliști democrați în timpul alegerilor și a negocierilor pentru fuziune[76].

În urma votului „prin aclamațiuni", de la care s-au abținut foști iorghiști ca C. Cihodariu, C. N. Ifrim, Gh. Tașcă, Munteanu-Rîmnic, D. V. Țoni, Făgețel, N. Batzaria și P. Dragomirescu de la Iași[77], este acceptată în întregime „modalitatea propusă de Partidul țărănesc pentru realizarea fuziunii" și se propune convocarea Congresului Partidului național de ratificare a fuziunii pentru 10 octombrie 1926. Iuliu Maniu aprecia că s-a înfăptuit „un act istoric" și adresa tuturor participanților chemarea de a pune tot entuziasmul în „desăvîrșirea" acestui act.

Votarea fuziunii de către Delegația permanentă a Partidului țărănesc este redată de reporterii politici ai vremii cu mai mult patos. Se scria[78], spre exemplu, că actul fuziunii s-a impus tuturor „ca o fatalitate grea", că „bărbații politici" care au hotărît-o „de-a lungul unor discuții ce au durat 12 ore cu ușile închise, au întrupat cu luciditate voința evenimentelor și a datelor de la noi" și că votînd fuziunea „au izbutit superior". Dr. N. Lupu s-a ridicat în Delegația permanentă împotriva fuziunii care „nu este nici oportună, nici nu aduce o întărire considerabilă în sens democrat și popular Partidului țărănesc"[79]. El promitea să se supună hotărîrii congresului „păstrînd însă în tăcere convingerea că fuziunea este o greșală"[80]. Discuțiile, prelungite mai ales datorită „intereselor provinciale, lezate pe alocuri, sau cel puțin amenințate de dislocările și prefacerile pe care le necesită operațiile definitive ale fuziunii", au sfîrșit prin votarea fuziunii[81].

Votarea fuziunii în delegațiile permanente n-a risipit rezervele multor politicieni în legătură cu realizarea ei. Mai dăinuia amintirea eșecului ratificării fuziunii încercată în iunie 1924. Datorită acestui fapt, unirea Partidului național cu cel țărănesc continua să preocupe opinia publică și să fie viu și contradictoriu

[75] Cf. „Adevărul", an. XXXIX, nr. 13 123 din 28 septembrie 1926.

[76] Putem avea o imagine mai exactă asupra nemulțumirilor vechilor iorghiști dacă amintim detaliile tratativelor de fuziune din aprilie 1924 (vezi „Patria", Cluj, an. VIII, nr. 76 din 10 aprilie 1924); copia procesului-verbal al Delegației permanente iorghiste cuprinde dorința acesteia ca în compoziția Comitetului executiv al partidului ce ar rezulta din fuziune, cel puțin 1/3 să fie iorghiști. Tratativele eșuau atunci.

[77] În scrisoarea prin care N. Iorga dezaproba fuziunea (cf. „Cuvîntul", an. III, nr. 583 din 13 octombrie 1926) se amintește de 10 abțineri existente la votarea fuziunii de către Delegația permanentă a Partidului național.

[78] „Adevărul", an. XXXIX, nr. 13 123 din 28 septembrie 1926.

[79] *Ibidem.*

[80] Gr. Iunian se alătura poziției dr. Lupu.

[81] Informațiile sînt contradictorii în privința felului votării fuziunii în Delegația permanentă a Partidului țărănesc. Ziarul „Adevărul", sprijinitor zelos al fuziunii, dă un singur vot potrivnic — al dr. N. Lupu; oficiosul liberal, „Viitorul", informează cititorii că au fost 5 voturi contra, fără a le nominaliza.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comentată în presă pînă la congresele de ratificare din 10 octombrie 1926. Pe fondul compromiterii în epocă a însăşi noţiunii de „fuziune", se mai adăugau noi temeiuri pentru sporirea rezervelor faţă de viabilitatea unirii Partidului naţional cu cel ţărănesc. Astfel, promisiunile dr. Lupu de a nu „lucra" împotriva fuziunii cu ale cărei *amănunte* este în dezacord [82] puteau fi numai parţial crezute după ce declarase că „nu este cu totul împotriva vechilor partide, a sistemurilor" şi că indiferent de sistem, important este „să se facă treabă bună în el" [83].

Apoi exista nemulţumirea personală a lui N. Iorga, jignit prin aceea că ţărăniştii în propunerile de la 21 septembrie 1926 au preferat şefia lui Iuliu Maniu [84]. O notaţie indirectă [85] a explicaţiei lui Maniu către N. Iorga sugerează delicateţea situaţiei. Iuliu Maniu spunea că : „ce să facă el dacă ţărăniştii l-au vrut şef ! Domnul Iorga să nu se supere. Dacă nu primeam eram laş ; fuziunea o vreau". Aceste explicaţii nu erau suficiente pentru N. Iorga. De aceea, prin I. Sîn-Giorgiu, comunica lui Iuliu Maniu [86] dezacordul său cu convocarea congresului atît timp cît nu există alt statut decît „acela al desfiinţatului Partid naţional" ; contesta calitatea de „secretar politic" a lui I. Lugoşianu de la care primise invitaţia pentru congres şi conchidea că, în aceste condiţii, „orice adunare şi-ar da acest titlu (de congres — n.ns.) nu poate reprezenta partidul şi hotărîrile ei sînt pentru mine nule şi neavenite". Dezacordul lui N. Iorga nu s-a limitat numai la atît. A schiţat o acţiune de clarificare la nivelul organizaţiilor judeţene şi în calitate de preşedinte al Partidului naţional (al doilea preşedinte) trimitea o circulară [87] către aceste organizaţii cerîndu-le să-şi precizeze în scris cu notarea în procesul verbal şi a părerilor aflate în minoritate, pînă la 7 octombrie 1926, poziţia faţă de următoarea problemă pusă de el : Delegaţia permanentă *nu are dreptul* a se pronunţa în legătură cu fuziunea Partidului naţional cu Partidul ţărănesc. Menirea ei a fost „să pună pe baze definitive legăturile între Partidul naţional (citeşte Partidul naţional român) şi cel naţionalist democrat (citeşte Partidul naţionalist al poporului). Ar fi trebuit să se dea noi statute partidului spre a putea proceda legal în acţiunile sale".

Desfăşurarea ulterioară a evenimentelor justifică aprecierea că acţiunea lui N. Iorga a rămas fără prea mare ecou ; ne-am oprit asupra ei numai ca element menit să contribuie la surparea încrederii opiniei publice în posibilitatea ratificării fuziunii. Mai existau şi alte elemente care aveau efecte similare. Prin scrisoarea din 5 octombrie 1926 [88] către Iuliu Maniu, C. Argetoianu se declara împotriva fuziunii care „se îndreaptă cu paşi siguri spre o poziţie de extremă stîngă, poziţie în care nu poate fi loc pentru mine". Atitudinea lui avea similitudini cu cea a lui N. Iorga şi a dr. N. Lupu [89] cînd se pronunţa pentru făurirea unui organism politic „de ordine şi de guvernămînt", în stare să pareze „calea unei posibile îndrumări a fragedei noastre democraţii spre extrema stîngă" şi cînd cerea contrabalansarea „lipsei de însufleţire" [90] în care avea loc fuziunea „prin stricta precizare a scopurilor urmărite şi printr-o disciplină riguroasă introdusă în noul partid chiar de la început". De fapt argumentele de mai sus, interesante prin

[82] „Adevărul", an. XXXIX, nr. 13 123 din 28 septembrie 1926.

[83] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 335, nepaginat.

[84] Vezi interviul lui C. N. Ifrim (cf. „Adevărul", an. XXXIX, nr. 13 128 din 3 octombrie 1926).

[85] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 331, p. 490—500 (C. Cihodariu către N. Iorga, la 28 septembrie 1926).

[86] Cf. „Adevărul", an. XXXIX, nr. 13 125 din 30 septembrie 1926.

[87] „Biruinţa", Cluj, nr. 142 din 8 octombrie 1926.

[88] „Cuvîntul", an. III, nr. 578 din 7 octombrie 1926. Scrisoarea era redactată de C. Argetoianu la 28 septembrie 1926 (Cf. „Cuvîntul", an. III, nr. 588 din 9 octombrie 1926).

[89] Vezi interviul din „Adevărul", an. XXXIX, nr. 13 123 din 28 septembrie 1926.

[90] *Ibidem*, dr. N. Lupu, afirma : „factorul psihologic primează în aceste împrejurări... ţara este obosită de spectacolul tratativelor".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ele însele în măsura în care contribuiau la nuanțarea atmosferei realizării Partidului național țărănesc, constituiau expresia teoretică a realității potrivit căreia stabilirea raportului de forțe între cele două partide n-a îngăduit lui C. Argetoianu ocuparea unui loc în conducere, compatibil cu ambițiile sale. Atmosfera politică existentă în preajma congreselor de ratificare din 10 octombrie 1926 îndreptățea pe Gr. N. Filipescu, un alt nemulțumit ce se va alătura Partidului poporului în preajma plecării sale de la guvern [91], să afirme cu scepticism că „fuziunea va da roade, cu condițiunea să fie înfăptuită de oameni care pot conviețui politicește" [92].

Odată manifestate principalele nemulțumiri împotriva fuziunii și a congreselor de ratificare, desfășurarea lor la 10 octombrie 1926 căpăta și o notă formală, rămînînd interesante — după părerea noastră — mai ales unele documente de partid anunțate cu acest prilej și care contribuiau la fixarea fizionomiei noului organism politic cum ar fi statutul Partidului național țărănesc [93] și „programul de guvernămînt" [94].

Unirea Partidului național cu Partidul țărănesc n-a fost lipsită de dificultăți. Este de presupus că reprezentanții fiecărui partid au luptat să-și păstreze pozițiile pe care le aveau în momentul fuziunii. Un argument în acest sens găsim în faptul că la 27 septembrie 1926, Iuliu Maniu scria lui Mihail Cantacuzino: „în special am ținut să fie situația *prietenilor noștri importanți din Vechiul Regat* (subl. ns.), scutită de șicanele la care au fost expuși cu ocazia ultimelor alegeri" (alegerile din mai 1926 — n.ns.) [95]. Drept urmare, raportul Delegației permanente la congresul Partidului național de ratificare arăta că „s-a avut în vedere *stabilirea unui echilibru real de forțe* între Partidul național și cel țărănesc, așa încît niciunul din partidele care fuzionează să nu fie expus la o schimbare esențială a organizării și compunerii sale" [96]. Cele mai multe din prevederile statutului [97], sînt rezultatul acestor confruntări și urmăresc transformarea cît mai rapidă a noului organism politic într-o forță în stare să se măsoare cu cea a Partidului liberal. Cum lupta electorală era principalul teren al luptei pentru putere, articolele 48—52 din statut cuprindeau dispoziții privitoare la alegeri. În ele sesizăm un control destul de riguros al centrului asupra desfășurării activității politice la toate nivelurile. Acest control era concretizat în obligativitatea ratificării candidaturilor fixate de congresele județene de către Comitetul central executiv, a rezervării pentru centru a 1 sau 2 locuri pe fiecare listă județeană, în necesitatea consultării conducerii centrale la fixarea candidaturilor, în interdicția încheierii vreunei înțelegeri electorale locale fără consultarea Comitetului central etc. [98].

---

[91] „Îndreptarea", an. IX, nr. 89, din 18 aprilie 1927.

[92] Cf. „Viitorul", an. XIX, nr. 5 568 din 22 septembrie 1926.

[93] „Patria", Cluj, an. VIII, nr. 228 din 17 octombrie 1926.

[94] Idem, nr. 227 din 16 octombrie 1926.

[95] D.A.D., ședința din 16 decembrie 1932, p. 436—437.

[96] „Patria", Cluj, an. VIII, nr. 226 din 15 octombrie 1926.

[97] Statutul stabilea structura partidului și principiile lui de organizare. Se preciza că sediul partidului este în București. Organele de conducere erau: organizația locală, județeană, provincială, și centrală. Partidul național țărănesc se împărțea în patru secțiuni: I. Vechiul Regat, II. Ardealul și Banatul. III. Basarabia. IV. Bucovina. Fiecare secțiune formează o organizație provincială avînd în frunte congresul și comitetul provincial. Organele centrale erau: congresul general și comitetul central, alese din 2 în 2 ani. Comitetul central era compus din 41 de membri în următoarea compoziție: 18 membri din Vechiul Regat, 14 din Transilvania, 7 din Basarabia și 2 din Bucovina. Comitetul central executiv alege un președinte, 2 sau mai mulți vicepreședinți, 1 secretar general, 1 casier, cîte un delegat de fiecare organizație provincială și o delegație permanentă.

[98] Se preciza, de asemenea, că mandatele de senator și deputat *aparțin partidului*, fiecare deputat și senator urmînd a declara în scris „că ține mandatele la dispoziția exclusivă a partidului".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un interes similar pentru aprecierea noului partid politic prezintă cele 14 titluri ale „programului de guvernămînt" [99]. Remarcăm titulatura de „program de guvernămînt" pe care o găsim de regulă folosită de conducerea unui partid în fața unei etape de guvernare, ceea ce ar putea proba și credința politicienilor național-țărăniști într-o apropiată chemare la guvern. Cu toate că titulatura de mai sus ar fi obligat conducerea Partidului național țărănesc să indice soluții imediat aplicabile problemelor fundamentale ale României, programul conține formulări generale și uneori cu totul lipsite de precizie. Astfel, din oportunism, „programul de guvernămînt" nu precizează poziția Partidului național țărănesc față de constituția din 1923 pe care cele două partide componente o declaraseră în mod constant „nulă". O situație similară găsim în titlul II, privind administrația publică unde se indica numai necesitatea realizării principiului descentralizării și a autonomiei locale. Mult comentată în epocă a fost formularea prolixă a paragrafului privind măsurile pentru agricultură [100] (titlul VIII *(Programul economic)*. Informațiile converg spre întemeierea afirmației că este pasajul care a pus cele mai multe dificultăți concilierii punctului de vedere țărănist, care conținea încă ideea necesității înfăptuirii celei de a doua exproprieri și punctul de vedere al conducerii Partidului național reprezentată de G. Lucasievici, C. Argetoianu, G. G. Mironescu, Em. Antonescu, Aurel Dobrescu și Mihail Cantacuzino [101]. Atentă la categoriile populației deținătoare a dreptului de vot universal, a căror încredere putea impune noul partid, conducerea Partidului național țărănesc acorda în „programul de guvernămînt" o atenție aparte prevederilor care interesau, spre exemplu, funcționarii publici [102], corpul didactic [103], minoritățile [104], biserica și slujitorii ei, justiția ; titlul XII, *Politica muncitorească*, conține promisiunea „recunoașterii sincere a asociațiilor profesionale" [105].

Sînt apoi elemente care disting programul Partidului național țărănesc de cel al Partidului național liberal, spre exemplu, mai ales în titlul VIII *(Programul economic)*. Afirmîndu-se că „producția principală a țării fiind agricultura, interesele propășirii acesteia nu vor fi subordonate unui industrialism forțat și artificial", se indica, am putea spune, adversarul și direcția luptei politice a Partidului național țărănesc. Și mai directă era indicată adversitatea față de Partidul liberal în preconizarea reorganizării Băncii Naționale a României „pentru asigurarea independenței ei față de guverne", în afirmarea necesității stabilizării

[99] „Patria", Cluj, an. VIII, nr. 227 din 16 octombrie 1926.

[100] „Revizuirea momentană (!?) administrativă a modului de aplicare a legii agrare, în mod individual în scopul de a înlătura abuzurile săvîrșite și revizuirea legislativă a acestei legi în timpul oportun convenit împreună".

[101] Cf. D.A.D., ședința din 16 decembrie 1932, p. 436—437. Formularea din programul de guvernămînt nu potolește divergența părerilor existente în Partidul țărănesc. *Altfel nu se explică faptul că Ion Mihalache găsea necesar să declare* la Craiova (cf. „România", an. IV, nr. 963 din 27 ianuarie 1927) că *„fără a părtini chiar pe prietenii noștri vom stărui să se facă revizuirea, împroprietăririlor cu concursul justiției"*.

[102] Se promitea un salariu minim, întocmirea statutului funcționarilor publici și se prevedea interdicția participării la administrarea societăților anonime.

[103] Era discutată necesitatea lichidării analfabetismului, a „desăvîrșirii" învățămîntului primar și a întregirii lui cu școli de specialitate (meșteșuguri și agricultură) după „condițiile naturale ale fiecărui ținut" ; dezvoltarea învățămîntului agricol de toate gradele, a învățămîntului comercial și industrial. În privința politicii universitare se preconiza o astfel de organizare încît Universitatea, bucurîndu-se de o largă autonomie, „să producă oameni aplicați spre cercetări științifice, specialiști necesari administrației economice și administrațiilor publice, profesioniști liberi, precum și un corp profesoral cu o pregătire specială". Se mai preciza că „întreaga operă de educație trebuie să fie orientată într-un spirit practic și rațional".

[104] Hotărîrile de la Alba Iulia formau temelia conviețuirii, sub toate planurile, cu minoritățile etnice.

[105] Vezi și „Adevărul", an. XXXIX, nr. 13 136 din 13 octombrie 1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

monetare și a echilibrului bugetar etc. „Programul de guvernămînt" se distinge, de asemenea, prin introducerea în titlul XIV privind *Politica externă*, drept o concesie față de conducerea Partidului țărănesc, credem noi, a pasajului următor : „se vor face demersurile pentru a se relua raporturile normale cu Rusia în primul rînd pe temeiul recunoașterii necondiționate a Basarabiei" [106]. Toate partidele politice doreau o situație normală a hotarelor țării. Partidul țărănesc ținea mai mult decît celelalte să facă din consolidarea graniței răsăritene un punct programatic și aceasta mai ales sub influența lui C. Stere.

Este dificil de apreciat rolul exact al acestui document programatic în sporirea popularității Partidului național țărănesc care, în preajma venirii la guvern în noiembrie 1928, era incontestabil o realitate. Fără a-l nega — și rolul acestui document nu poate fi complet negat — remarcăm perspicacitatea unor istorici și oameni politici [107] care explicau această popularitate prin ținerea, vreme îndelungată, a celor două partide componente și a Partidului național țărănesc departe de putere. O explicau, de asemenea, prin postura lor de oponenți ai capitalismului bancar, capitalism pe care și datorită propagandei sistematice „țărănimea îl identifica de cele mai multe ori cu Partidul liberal" [108].

După congres a urmat o perioadă relativ lungă de realizare a fuziunii la nivelul organizațiilor județene. La 11 octombrie 1926, a doua zi după ratificare, C. Cihodariu informa pe N. Iorga [109] că în Vechiul Regat, 19 organizații județene s-au pronunțat în problema fuziunii după cum urmează : 9 județe (Botoșani, Roman, Neamț, Tutova, Bacău, Buzău, Vlașca și Romanați) s-au pronunțat pentru fuziune ; președinții a patru organizații județene (Brăila, Iași, Vaslui și Ilfov) s-au pronunțat pentru, iar majoritatea organizațiilor împotriva fuziunii ; la Dorostor, Ialomița, Dîmbovița și Argeș situația era neclară, iar în capitală, Covurlui, Teleorman și Gorj forțele potrivnice erau în echilibru cu cele favorabile fuziunii. Momentul desprinderii dr. N. Lupu (februarie 1927) determina pe I. Mihalache să afirme că cele 71 de organizații ale partidului au rămas întregi, lăsînd să se înțeleagă că fuziunea se realizase pe tot cuprinsul țării.

Fără a ne opri acum la disidențele menite să lezeze întrucîtva autoritatea Partidului național țărănist (N. Iorga, din motivele anunțate mai sus, înțelegea să continue activitatea politică în fruntea fostului său Partid naționalist democrat dar ținea la titulatura de Partid național [111] ; Gr. Diaconescu [112], Gh. Bogdan-Duică [113], dr. N. Lupu [114], Gr. N. Filipescu [115]), ne mărginăm numai la a reda spiritul în care erau tratate de către partidul rezultat din fuziune și dornic să ajungă cît mai repede la putere. Un pasaj din interviul lui Iuliu Maniu, președintele partidului, în legătură cu efectele desprinderii grupării dr. N. Lupu, sintetizează atmosfera existentă în primele luni după formarea Partidului național țărănesc. „În această cumplită frămîntare, declara Iuliu Maniu, *indivizii au*

[106] „Adevărul", an. XXXIX, nr. 13 136 din 13 octombrie 1926.

[107] Vezi Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, București, 1945, p. 23 ; Pavel Pavel, *Why Rumania Failled*, London Alliance Press Ltd., s.a., p. 56.

[108] Idem, p. 57.

[109] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol 335, p. 2—3.

[110] „România", an. V, nr. 988 din 26 februarie 1927.

[111] „Neamul Românesc", an. XXI, nr. 123 din 11 octombrie 1926. Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 335, p. 2—3. „Cuvîntul", an. III, nr. 583 din 13 octombrie 1926 (scrisoarea lui N. Iorga către congresul Partidului național de ratificare). „Adevărul", an. XXXIX, nr. 13 135 din 12 octombrie 1926.

[112] Cf. „Îndreptarea", an. VIII, nr. 272 din 22 noiembrie 1926.

[113] Declara că el și grupul lui rămîn fără partid, „orfani ai țărănismului care s-a desființat ca să devie național-țărănism" (cf. „Biruința", Cluj, an. I, nr. 77 din 19 noiembrie 1926).

[114] D.A.D., ședința din 23 februarie 1927, p. 1 520 și urm. „România" (an. IV, nr. 995 din 5 martie 1927), numea Partidul țărănist al dr. N. Lupu, „secțiunea țărănistă" a Partidului național liberal.

[115] S-a alăturat Partidului poporului. Vezi „Îndreptarea", an. VIII, nr. 89 din 18 aprilie 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o însemnătate cu totul redusă (subl ns.). Cine şi-a pierdut nervii ori s-a obosit rămîne ca rănit pe cîmpul de luptă..." [116].

Implicaţiile formării Partidului naţional ţărănesc nu pot fi apreciate decît raportînd părerile politicienilor naţional ţărăniști despre propriul lor partid la părerile celorlalte cercuri politice, Vrînd-nevrînd, istoricul îndeplineşte această operaţie luînd în considerare şi perspectiva desfăşurării evenimentelor după 1926. Intervriurile acordate de fruntaşii naţional-ţărăniști după ratificare [117] converg spre sublinierea ideii că noul partid reprezintă cel de al doilea instrument de guvernare. Este semnificativ faptul că, pe cînd C. Stere vedea în noul partid „o creaţiune a maselor anonime din Regat şi provinciile alipite", a ţărănimii care „în momentul de faţă e purtătoarea interesului naţional", Al. Vaida-Voevod îşi exprima nădejdea [118] că noul partid „va evolua la rangul de partid nu numai al ţării ci şi de partid personal (al regelui — n.ns.) în aceeaşi măsură şi cu aceeaşi justificare ca şi Partidul liberal". Iuliu Maniu care, aşa cum comentau cercurile guvernamentale, „de cînd intrase sub tutela republicană a domnului Stere se şi închipuie preşedinte de republică" [119], anunţa în parlament [120] fuziunea ca un act „impus de corpul electoral". Exprima, de asemenea, părerea că noul partid „reprezintă interesele colective ale naţiunii şi se întemeiază pe solidaritatea tuturor claselor muncitoare şi producătoare cu ţărănimea, baza structurii noastre sociale, cel mai important factor al producţiei naţionale şi astfel temelia vieţii noastre de stat". După depăşirea tentativei de apropiere de Partidul poporului, pentru care acţionase grupul Gr. N. Filipescu, linia politică a Partidului naţional ţărănesc se clarifică în sensul afirmării hotărîte a voinţei de a prelua puterea [121] şi a stabilirii adversarului principal în Partidul naţional liberal ca reprezentant al „bancarismului" opus „agrarianismului" [122]. Oficiosul din Cluj al Partidului naţional ţărănesc [123] nota, şi este semnificativ din punctul nostru de vedere, că *„fuziunea a înlăturat cu desăvîrşire posibilitatea formării unor noi grupări, cu aspiraţiuni de a guverna în viitor* (subl. ns.) şi că Partidul naţional ţărănesc constituie „cel mai straşnic corectiv în politica generală a ţării".

În concordanţă cu aceste scopuri, mulţi oameni politici cereau o disciplină severă în partidul ce trebuia să fie gata oricînd să răspundă chemării la guvern. Un ecou al acestei atmosfere găsim într-o cuvîntare a lui D. R. Ioaniţescu, deputat de Ilfov, care spunea că cei ce vor îndrăzni să facă în partid „bisericuţe" sau „din ambiţii personale să pună piedici avîntului, vor fi excluşi sau striviţi" ca unii care „sapă la temelia noului nostru lăcaş bisericesc" [124].

Presa celorlalte partide şi publicaţiile ostile formării Partidului naţional ţărănesc prezentau exagerat divergenţele inerente unirii a două partide politice. Astfel, pentru foştii iorghişti, partidul rezultat din fuziune părăsea steagul de „democraţie naţională" [125], iar ideologia ţărănistă, preponderentă după ei în noul partid, nu era decît o „copie viciată" a ideologiei lor, o *ideologie care* „la ţară se manifestă prin făgăduieli nelimitate, iar la oraşe prin măgulirea unor anumite sentimente internaţionale" [126]. Pentru Partidul poporului — aflat la guvern —

---

[116] Cf. „România", an. IV, nr. 1 033 din 20 aprilie 1927.

[117] Cf. „Adevărul", an. XXXIX, nr. 13 135 din 12 octombrie 1926.

[118] „Adevărul", an. XXXIX, nr. 13 135 din 12 octombrie 1926.

[119] „Ţara Noastră", Cluj, an. VII, nr. 47 din 21 noiembrie 1926, p. 1 391.

[120] D.A.D., şedinţa din 15 noiembrie 1926, p. 3.

[121] „... Ca o datorie mare faţă de ţară" (cf. „Patria", Cluj, an. VIII, nr. 269 din 9 decembrie 1926; „România", an. V, nr. 931 din 14 decembrie 1926).

[122] Vezi declaraţiile făcute de Ion Mihalache la Craiova (cf. „România", an. IV, nr. 963 din 27 ianuarie 1927).

[123] „Patria", Cluj, an. VIII, nr. 226 din 13 octombrie 1926 (Editorial: *Triumful democraţiei).*

[124] Cf. „România", an. III, nr. 889 din 21 octombrie 1926.

[125] „Cuvîntul", an. III, nr. 583 din 13 octombrie 1926.

[126] „Neamul Românesc", an. XXI, nr. 123 din 11 octombrie 1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poziția prezintă similitudini cu cea a Partidului liberali [127] — fuziunea era o „sinucidere prin persuasiune a două grupări de agitație" [128] și era și un act inutil apreciat prin perspectiva mult prea îndepărtată a unei veniri la guvern [129].

Peste părerile contradictorii care au existat în jurul formării Partidului național țărănesc, noul partid se consolida în credința că va reprezenta un adversar pe măsura Partidului național liberal, în stare să-l înlocuiască la guvern. Realizarea fuziunii valida deplasarea Partidului țărănesc „de la stînga spre centru", am putea spune, deplasare ce se înfăptuise încă în 1924. Așa se și explică faptul că deși Partidul național acceptase condițiile puse de conducerea Partidului țărănesc la 21 septembrie 1926, creînd în epocă impresia unei „înscrieri" în Partidul țărănesc, fuziunea se realiza mai ales în favoarea Partidului național. Condițiile puse de Partidul țărănesc erau cele din 1924, cînd se acceptase renunțarea la unele prevederi programatice și de doctrină pentru realizarea fuziunii în care oamenii Partidului țărănesc și în special C. Stere urmau să vegheze la refacerea pozițiilor teoretice cedate. Diminuarea treptată a influenței lui C. Stere și plecarea dr. N. Lupu din Partidul național țărănesc vor face iluzorie această speranță după fuziunea din octombrie 1926.

LA CRÉATION DU PARTI NATIONAL-PAYSAN (III)

RÉSUMÉ

Dans cette étude, l'auteur relate les circonstances dans lesquelles fut réalisée, en septembre–octobre 1926, la fusion du parti national et du parti paysan.

L'auteur fait un exposé des événements qui ont précédé la création du parti national-paysan, notamment la démission, en mars 1926, du ministère constitué par le parti national-libéral et les élections générales qui ont eu lieu sous le gouvernement du général Averesco. L'analyse de ces événements fournit à l'auteur des éléments utiles pour retracer la physionomie du parti national-paysan, fondé en septembre–octobre 1926. Ce sont des éléments qui mettent en évidence la force et la faiblesse de ce parti que ses chefs s'efforceront d'ériger au rang de second parti de gouvernement en Roumanie.

L'auteur relate les difficultés qui se sont produites pour établir le rapport des forces à l'intérieur du parti, après la fusion successive des différentes organisations. Certains leaders n'ayant pas reçu les satisfactions auxquelles ils croyaient avoir droit, leur mécontentement a eu pour conséquence que, dans les années suivantes, ces personnalités politiques et leurs adhérents ont quitté le parti national-paysan.

Est ainsi retracée l'atmosphère politique dans laquelle fut réalisée la création du parti national-paysan et sont décrites les difficultés auxquelles ce parti a été obligé de faire face, au cours des années qui ont précédé son accession au pouvoir (novembre 1928).

---

[127] Poziția Partidului liberal era și un rezultat imediat al ratării negocierilor de fuziune cu Partidul național. Relevăm și mai bine această poziție dacă amintim că în memoriul prin care Vintilă Brătianu îl trimitea regenței la 1 octombrie 1928 (Arh. St. București, fond Casa Regală, Regele Mihai, dosar 12/1928, fila 1—20) se insista ca încercarea la guvern a Partidului național țărănesc să nu dea impresia că „se desemnează un al doilea partid de guvernămînt (f. 18) și aceasta datorită politicii destructive dusă pînă acum").

[128] „Îndreptarea", an. VIII, nr. 237 din 13 octombrie 1926.

[129] „Țara Noastră", Cluj, an. VIII, nr. 41 din 20 octombrie 1926, p. 1 196 (Al. Hodoș prescria lui Iuliu Maniu încă 8 ani de opoziție).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SEMNIFICAȚIA ANULUI 1937 ÎN CONTEXTUL PREGĂTIRILOR GERMANIEI PENTRU RĂZBOIUL MONDIAL

DE

J. BENDITER

La 30 ianuarie 1937, cu ocazia celei de a patra aniversări a preluării puterii, adresîndu-se unui cerc mai restrîns, Hitler, își manifesta satisfacția față de marele succes repurtat de regimul nazist prin depășirea „ronei riscului". După instaurarea nazismului în Germania — arăta el — obiectivul cel mai dificil de realizat a fost refacerea și înarmarea Wermachtului care putea fi împiedicată pe diferite căi de către marile puteri europene. Referindu-se în special la Franța, Hitler presupunea că ea „s-ar fi putut arunca asupra noastră, sprijinită probabil de sateliții ei din est". Un al doilea mare risc consta în eventuala opoziție a puterilor occidentale ca Germania să recîștige statutul de mare putere militară și economică. Desăvîrșirea acestor riscuri arăta Führerul — a deschis noi perspective Germaniei [1]. Cîțiva ani mai tîrziu, Goebbels, referindu-se la succesul repurtat în 1937, prin desăvîrșirea „zonei riscului", aprecia că aceasta a fost posibil și datorită faptului că marile puteri au renunțat să acționeze și astfel cel de-al treilea Reich „nu a întîlnit nici cel mai mic obstacol" [2].

Printre măsurile luate pentru a preveni amintitele riscuri, Hitler cita în primul rînd caracterul de „propagandă de pace", pe care regimul a imprimat-o politicii sale externe. Numai așa — explica el zianiștilor naziști — s-a putut cuceri pentru poporul german „libertatea" de a-și pregăti armele necesare fiecărei etape de luptă [3].

Marcat de o serie de importante hotărîri, anul 1937 este considerat de cei mai mulți dintre cunoscătorii istoriei celui de-al treilea Reich ca prezentînd o mare importanță pentru evoluția viitoare a evenimentelor. În cele ce urmează, ne propunem să subliniem cîteva din cauzele care au stat la baza unora dintre hotărîrile luate în anul 1937. După cum este cunoscut, atunci cînd Germania nazistă a început să se înarmeze, puterile europene și cele neeuropene nu au intervenit activ. Încălcarea prevederilor tratatului de pace de la Versailles a fost întîmpinată cu o îngrijorătoare pasivitate, care, în mod sigur, a facilitat extinderea violenței. Remilitarizarea zonei renane nu a întîlnit nici o reacție efectivă. Cum pînă în 1937 nici Franța și nici Anglia nu au făcut reale eforturi pentru menținerea și întărirea comunității internaționale de interese, ceea ce ar fi constituit o amenințare pentru planurile naziste, după martie 1936 politica internă

[1] Max Domarus (ed.), *Hitler, Reden und Proklamationen, 1932—1945*, Band, I, München, 1965, p. 668.

[2] Andreas Hillgrüber, *Deutschlands Rolle in Vorgeschichte der beiden Weltkriege*, Götingen, 1967, p. 67.

[3] Wilhelm Treice, *Rede Hitlers vor der deutsche Presse 10 november 1938*. în „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte", 6, 1958, p. 182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și externă a Germaniei se orienta în mod deschis spre o hegemonie de dimensiuni mondiale. Aceasta — așa cum arăta Hitler în noiembrie 1937 tinerilor conducători naziști — însemna „ascensiunea Germaniei la rolul de putere mondială inatacabilă din punct de vedere strategic, deplin suverană în sensul politic al cuvîntului în condițiile tehnice ale secolului XX" [4].

Formularea concisă, dar mai ales cuprinzătoare a obiectivelor urmărite în continuare de Germania subliniază încă o dată intensele pregătiri ale regimului nazist pentru aplicarea programului său de expansiune și război. Convins de dificultățile pe care Reichul le va întîmpina, Hitler a avertizat pe cei mai apropiați colaboratori ai săi că acestea vor fi mult mai mari decît cele cu care a luptat, de pildă, Anglia pentru cucerirea imperiului său colonial. În condițiile secolului al XX-lea — arăta el — crearea oricărui nou imperiu nu putea fi decît rezultatul unor grele războaie, însoțite de imense sacrificii [5].

Fără îndoială că orientarea celui de al treilea Reich spre război nu a început abia în 1937. Spre deosebire însă de anii anteriori, în anul 1937 au fost stabilite coordonatele trecerii la o politică activă de cuceriri pe calea folosirii forței. Stabilitatea internă a regimului și creșterea libertății de manevră în politica internațională au creat premisele necesare dezlănțuirii unui conflict sau unor conflicte de proporții mai reduse într-un viitor mai apropiat decît au crezut chiar unele din căpeteniile naziste sau unii dintre principalii sprijinitori ai ascensiunii nazismului la conducerea Germaniei. Orientarea spre „un ritm accelerat și un dinamism întărit" adică spre război a fost dictată de un ansamblu de probleme, între care cele de natură economică au ocupat rolul prioritar. Ca și în orice țară, economia de război germană era riguros dependentă de economia națională. În unele țări potențialul de război nu se confundă imediat cu întreaga economie națională. În Germania, transformarea economiei naționale într-un instrument al operației vaste și complexe de înarmare, cu toate implicațiile directe și indirecte, a început imediat după instaurarea regimului nazist. În primii doi ani, efortul de înarmare nu s-a lovit de prea mari dificultăți pentru că au fost folosite intens rezervele de materii prime și nu au lipsit brațele de muncă. În 1935, în economia germană au apărut o serie de greutăți care s-au dezvoltat lent, însă constant și ale căror consecințe s-au resimțit fără întîrziere în industria de război. Dacă pînă la începutul anului 1937 planul de înarmare a putut fi îndeplinit, pe mai departe însă economia Germaniei era din ce în ce mai afectată de dependența față de importul de materii prime din alte țări. Lipsa acută a materiilor prime strategice și obișnuite, a devizelor, folosirea intensă a rezervelor, scăderea fondului alimentar au contribuit la o sensibilă degradare a situației economice a Reich-ului. Tensiunea existentă în sectorul alimentar, începînd din primăvara anului 1936, a impus chiar unele modificări ale priorităților economice, pentru a evita astfel pericolul unei instabilități interne. Astfel, guvernul nazist a fost obligat să procedeze la o creștere a investițiilor de devize pentru asigurarea aprovizionării cu alimente în dauna importului de materii prime necesare înarmării. Pentru a păstra nivelul producției industriale și a asigura ca fabricile de armament să lucreze cu întreaga lor capacitate, se impunea de urgență creșterea importului. La aceasta se adaugă obligația de a recompleta rezervele simțitor diminuate în primii doi ani de dominație. Perspectiva unor noi credite internaționale nu era de loc încurajatoare, iar unii dintre partenerii economici față de care Germania nu era în stare să onoreze datoriile, amenințau cu sistarea livrărilor [6].

Deși regimul nazist a reușit să găsească soluții pentru înlăturarea greutăților apărute, acestea s-au dovedit a fi însă de scurtă durată. Faptul că întreaga

---

[4] A. Hillgrüber, *Die Weltpolitische Lage 1936—1939, Deutschland* în „Deutsche Grossmacht und Weltpolitik im 19 und 20 Jahrhundert", Düsseldorf, 1977, p. 149—155.

[5] Henry Piker, *Hitlers Tischgespräche im Fürerhauptquartier*, Stuttgart, 1967, p. 481.

[6] Hans Kehrl, *Krisenmanager im Dritten Reich*, Düseldorf, 1973, p. 79 ; Kroll G., *Von der Welttwirtschaftskrise zur Staats-Konjuktur*, Berlin, 1958, 1958, p. 513.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

economie era centrată în jurul înarmărilor a determinat ca criza dintr-un sector să influențeze și alte sectoare și astfel, pe ansamblul economiei germane, în 1936 elementele de criză erau din ce în ce mai greu de jugulat. Chiar Hitler a fost obligat, în ianuarie 1937, să recunoască că Germania trecea printr-o perioadă marcată de lupte pentru asigurarea aprovizionării cu materii prime și alimente [7]. Elementele de criză apărute în economia germană au pus în evidență limitele materiale atinse de pregătirea războiului numai prin exploatarea resurselor naționale și au întărit convingerea cercurilor naziste că unica soluție posibilă era calea războiului prin care se putea rezolva și problema materiilor prime, a hranei precum și a „spațiului vital". Situația a evoluat în așa fel încît, la sfîrșitul anului 1936, chiar pentru factorii de răspundere era evident că forțarea pregătirilor de război supunea economia și rezervele ei unui uriaș efort.

Faptul că realizarea programului de înarmare depășea aproape puterea și rezervele economiei nu înseamnă că Germania era o țară săracă sau că nivelul ei de dezvoltare industrială era deficitar. În 1937, ea era una din cele mai înarmate puteri din Europa, iar aparatul și echipamentul ei industrial, unul din cele mai moderne și în curs de înnoire, ca rezultat al cercetărilor științifice din plin subvenționate de stat. Afirmația că forțarea înarmărilor depășește aproape puterea și rezervele economiei se referă la disproporția dintre uriașele obiective urmărite prin război și puterea reală a economiei germane. Ea are în vedere, de asemenea, că, în apropiatul război, Germania trebuie să înfrunte capacitatea economică și rezervele superioare ale unor țări. Proporțiile ofensivei economice și politice urmărite de cel de-al treilea Reich nu puteau să nu devină pentru țările dezvoltate — chiar cele dispuse la înțelegere cu ea — mult mai periculoase chiar decît amenințarea radicalismului de stînga [8].

Problema rezistenței economiei față de eforturile impuse de forțarea ritmului de înarmare a constituit o preocupare a cercurilor de decizie civile și militare, dînd naștere chiar la unele deosebiri de vederi. Pentru conducătorii Germaniei de atunci era evident că politica de pregătire militară ducea la o rapidă și certă reducere a nivelului de trai, la o inerentă micșorare a producției destinate exportului, la limitarea pînă la extrem a importului de produse care nu priveau direct înarmarea. Intensificarea comerțului exterior, una din căile esențiale pentru obținerea de devize, însemna în mod normal atenuarea fie și vremelnică a ritmului producției de război. Era limpede pentru toți acei care conduceau Germania că nu se va putea remedia nevoia de materii prime decît recurgîndu-se la considerabile importuri, dat fiind între altele că lipseau aproape „toate metalele necesare unui armament modern" [9]. Scumpirea materiilor prime pe plan internațional contribuia în mod sigur la creșterea dificultăților. În plus, structura exportului german spre țările Europei centrale și de sud-est nici pe departe nu satisfăcea foamea de devize a Germaniei. Legăturile comerciale cu țările exportatoarte de materii prime și dispuse pînă la anumite limite la un sistem de plată care excludea valuta forte nu reușeau să acopere lacunele apărute în aprovizionarea necesară perioadei de pace și a celei de pregătire a războiului. În mod obligatoriu, Reichul trebuia să recurgă și la resursele altor țări, care la rîndul lor formulau niște cereri față de Germania și pe care industria germană nu era în stare să le satisfacă deoarece ea era saturată de comenzile interne care se refereau îndeosebi la înarmare [10].

Produsele industriale căutate pe piața internațională erau nu odată cele absolut necesare producției de război. În aceste condiții, Germania a fost obli-

---

[7] Max Domarus, *op. cit.*, p. 673.

[8] *Wirtschaft und Rüstung am Vorabend des Zweiten Weltkrieges*, Hrsg. von Forstmeier F., Volkmann E., Düseldorf, 1975, p. p. 67—68 ; Franz Neuman, *Struktur und Praxis des Nazionalsozialismus, 1933—1944*, pp. 355—356 ; D. Petzina, *Autarchiepolitik im Dritten Reich. Der nazionalsozialistische Vierjahresplan*, Stuttgart, 1968, pp. 165—173.

[9] R. Schönfeld, *Deutsche Rohstoffsiherungspolitik in Jugoslavien 1934—1944*, în „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte", 244, 1976, p. 215.

[10] Jörg. Jäger, *Die Wirtschaftliche Abhängigkeit des Dritten Reich vom Ausland dargestelt am Beispiel der Stahlindustrie*, Berlin, 1969, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gată să exporte produse militare, ceea ce contravenea propriilor planuri de înarmare. Deficitul în domeniul alimentar era în anii 1936—1937 în continuă creştere. Una dintre cauzele acestei situaţii era şi dubla exigenţă faţă de producţia agricolă care trebuia să acopere, în acelaşi timp, nevoile de fiecare zi şi să asigure rezervele necesare unui apropiat conflict armat. Investiţiile obligatorii ale regimului în sectorul alimentar au dezavantajat dezvoltarea pregătirilor militare.

După aprecierile economiştilor nazişti, în 1937 în Germania a fost atinsă limita creşterii producţiei de război în timp de pace. În aceste condiţii, cei care conduceau Germania trebuiau să rezolve următoarea dilemă : ori încetinirea ritmului de înarmare, ceea ce ar fi impus şi o atenuare a agresivităţii politicii externe, ori, dimpotrivă continuarea forţării ritmului de înarmare, dar în cazul acesta dificultăţile economice nu puteau fi uşor soluţionate.

Cercurile conducătoare germane care erau partizane ale politicii războinice de expansiune, înclinau spre a doua soluţie. Însă o parte a vechii elite industriale, financiare, militare şi diplomatice era de părere că pregătirea războiului ar fi necesitat o perioadă mai îndelungată. Astfel s-ar fi asigurat o înarmare în profunzime, o puternică dezvoltare a comerţului exterior, ceea ce ar fi asigurat o cantitate de devize necesare cumpărării materiilor prime strategice, o întărire a rezistenţei economiei germane faţă de nevoile impuse de o conflagraţie de mari proporţii. Această variantă prin care, practic, s-ar fi putut amîna războiul a fost violent înlăturată de decizia acelor vîrfuri industriale şi financiare, care, sprijinite de conducerea partidului nazist, sperau că apropiatul conflict va asigura Reichului o pradă bogată ceea ce avea să reducă costul înarmărilor şi în mod firesc să înlăture tensiunea economică şi cea socială. În consecinţă, ritmul pregătirilor trebuia continuat chiar cu riscul unei înarmări de suprafaţă, iar războiul trebuia conceput sub forma unui fulger, dat fiind că pregătirile militare ale Germaniei erau insuficiente pentru unul de lungă durată.

Opţiunea pentru războiul fulger a fost una din deciziile luate în anul 1937, ca mijloc de rezolvare a contradicţiilor mereu crescînde dintre obiectivele de război şi posibilităţile economiei germane, precum şi a conflictelor determinate de amplificarea tensiunii sociale. Planul de patru ani, care includea măsurile economice pentru pregătirea războiului fulger, urmărea lărgirea bazei economice a Germaniei, atingerea unui nivel de înarmare maximă şi era orientat nu numai împotriva Uniunii Sovietice, ci şi a tuturor statelor care stăteau în calea dominaţiei germane. Prin prevederile sale, planul de patru ani se prezenta ca veritabilă declaraţie de război economic contra puterilor occidentale europene şi a Statelor Unite. Modificările impuse prin aplicarea lui, limitarea libertăţii de decizie a firmelor particulare în ceea ce priveşte orientarea investiţiilor, creşterea activităţii economice a partidului nazist subliniau, între altele, că economia de război germană luase o nouă amploare.

Fără îndoială, în Germania anului 1937 nu exista o situaţie revoluţionară şi nici pericolul unei subversiuni şi, totuşi, situaţia obiectivă era marcată de creşterea unor nemulţumiri. Opţiunea pentru războiul fulger a fost determinată şi de pericolul înrăutăţirii situaţiei sociale. În 1934, după părerea specialiştilor nazişti, asigurarea aprovizionării populaţiei cu produse alimentare nu putea fi realizată decît printr-o „bătălia a producţiei", care, de fapt, era una din măsurile războiului total [11]. La distanţă numai de un an, dificultăţile de aprovizionare a unei populaţii a cărei putere de cumpărare crescuse datorită refacerii economiei deveniseră o preocupare a cercurilor de decizie naziste. Restricţiile impuse în domeniul aprovizionării în anul 1936 au convins pe fiecare gospodină că interesele pregătirii de război cereau sacrificii de timpuriu, chiar în domeniul alimentar. Deficitul alimentar, mereu în creştere, punea în pericol însăşi teza propagandei naziste că un popor nu era în stare să cîştige un război decît dacă conducători, săi aveau grijă să-i asigure cele necesare. Or, intensificarea aproape la maximum a politicii de rezerve pentru nevoile militare au impus sustrage-

[11] K. Hoeft, *Zur Agrarpolitik des deutschen Imperialismus von 1933 bis zur Gegenwart*, Dresden, 1960, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rea de pe piață a unor mari cantități de produse alimentare importate sau din producție proprie. Cuvîntul de ordine lansat de Hess („tunuri în loc de unt") a subliniat hotărîrea regimului de a acorda prioritate înarmărilor în detrimentul aprovizionării populației. Cea mai mare parte a măsurilor destinate să mențină consumul la un nivel mai coborît, blocarea salariilor și a prețurilor nu s-au dovedit eficiente. Dovada cea mai elocventă a nemulțumirilor produse în rîndul populației de înrăutățirea aprovizionării a fost hotărîrea regimului de a face investiții în acest sector chiar în dauna celor din industria de război.

Pentru a stăvili creșterea nemulțumirilor și, pe cît posibil, pentru a le atenua, Hitler a considerat necesar, în 1937, ca „urmare a unui riguros calcul politic" — cum spunea el — să inițieze mari planuri de reconstrucție a unor centre urbane, precum și construcția unor clădiri monumentale [12]. La criticile aduse de vîrfurile militare că asemenea cheltuieli slăbeau eforturile producției de război, Hitler a răspuns că numai pe această cale masele puteau fi convinse că Germania nu era mai prejos decît alte state, inclusiv America. Cu toate că domeniul construcțiilor de locuințe a rămas cu mult în urmă față de nevoi, aceasta dînd naștere la mari nemulțumiri, vîrfurile regimului nazist au considerat planurile lor de o mare importanță... psihologică. Ar fi greu să credem că aceste planuri erau numai expresia grandomaniei conducătorilor naziști pentru că este sigur că unele considerații de politică internă, de stabilitatea regimului au jucat un rol important în cele mai multe din deciziile luate. Aceasta cu atît mai mult cu cît condițiile care trebuiau să asigure expansiunea germană se degradau atunci, ca urmare a unor inerente perturbări interne și a reacției unor puteri europene. În aceste condiții, cel de-al treilea Reich era obligat la noi și uriașe eforturi.

Cu toate măsurile de înăsprire a teroarei, pînă în 1939 regimul a mai păstrat o oarecare prudență față de muncitori, nerecurgînd numai la „recomandațiile" Gestapoului, deși, din rapoartele unor organisme speciale care analizau de ajuns de des ambianța uzinelor, rezulta o slabă creștere a productivității muncii, lipsă de avînt și chiar unele acțiuni de sabotaj [13]. Această prudență nu a fost determinată de lipsa mijloacelor de sălbatecă represiune a oricăror nemulțumiri, ci de convingerea cercurilor de decizie naziste că eforturile impuse de pregătirile războiului inevitabil aveau să agraveze situația. Hitler a recunoscut în 1937 că dificultățile provocate de efortul de înarmare ar putea să producă „tensiuni de natură socială" [14].

Întărirea activității unor categorii sociale capabile să formuleze o serie de nemulțumiri a devenit o realitate în preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial. Soluția aleasă de regim pentru rezolvarea problemelor vitale ale populației germane, achiziționarea unui vast spațiu economic pe calea armelor dovedeau că politica nazistă era hotărîtă, pe această cale, să lichideze și tensiunea socială în continuă creștere.

Indicațiile lui Hitler date aparatului de propagandă la sfîrșitul anului 1936 de a „readuce la realitate poporul german" și de a-l convinge că imperiul german nu se va putea realiza pe cale pașnică subliniau simptomele crizei politice pe plan intern, marcată de creșterea dificultăților și nemulțumirilor care amenințau în egală măsură stabilitatea regimului. Convingerea milioanelor de germani că Reichul va cîștiga statutul de mare putere fără război, pe cale pașnică, trebuia înlăturată cu atît mai mult cu cît opțiunea pentru războiul fulger impunea nu numai un ritm industrial accelerat, ci și un imens sacrificiu din partea maselor. Exista pericolul — cum credea Goebbels, tehnicianul propagandei naziste — ca „masele impregnate de spiritul defetist să nimicească prin acțiunea lor rezultatele

[12] *Hitlers Städte. Baupolitik im Dritten Reich*, Cologne, 1978, p. 418.

[13] Carol Berentie, *A Design for Total War*, La Haye, 1968, p. 209; Marlies Steinert, *Hitlers Krieg und die Deutschen*, Düseldorf, 1970, pp. 606—669; *Bayern in der N.S. Zeit, Soziale Lage und politisches Verhalten der Bevölkerung im Spiegel vertaulicher Berichte*, München, 1977, pp. 193—206; „Vierteljahrshefte für Zeitgeschihte" 18, 1970, pp. 443—445.

[14] *Akten zur Deutschen Auswartigen politik*, serie D, Band I, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obținute pînă atunci" [15]. Chiar dacă criza internă nu a avut un rol exclusiv și determinant în hotărîrea luată de regim pentru dezlănțuirea războiului, ea a contribuit în mod sigur la întărirea și accelerarea realizării ei.

Schimbările survenite în poziția celui de-al treilea Reich față de rolul și locul Anglici în planurile naziste au exercitat o reală influență asupra hotărîrilor războinice luate pe parcursul anului 1937. Este cunoscut că cercurile conducătoare ale partidului nazist considerau Anglia ca unul din statele care ar fi putut deveni aliatul Germaniei. Hotărîrile guvernanților englezi de a nu-și asuma noi angajamente pe continent, aparentul dezinteres față de problemele continentale au hrănit iluziile naziștilor, încă înainte de luarea puterii, în posibilitatea unei alianțe germane-engleze. După instaurarea național-socialismului au fost înregistrate o serie de încercări inițiate de Berlin în vederea creării premiselor necesare realizării acestei alianțe. După părerea cercurilor militare germane, în cazul unui război, neutralitatea Angliei ar fi prezentat o deosebită importanță. Dacă Anglia ar fi trecut de partea dușmanilor Germaniei, — arăta generalul Halder — „situația noastră militară s-ar înrăutăți" neutralitatea ei, evidenția el în continuare, era una din condițiile succesului unei lovituri contra Cehoslovaciei [16]. În plus, la Berlin se considera de mare importanță faptul că, prin politica ei, Franța era aproape dependentă de cea engleză. Alături de Anglia, lupta împotriva Franței și Uniunii Sovietice sperau căpeteniile naziste — va fi posibilă fără prea mari sacrificii. Primul pas în direcția realizării alianței cu Anglia a fost considerat, la Berlin, încheierea acordului naval anglo-german în 1935. Ziua încheierii acordului — spunea Hitler — era cea mai fericită din viața sa [17].

Ceea ce a încurajat speranțele cercurilor de decizie naziste în mod deosebit a fost politica guvernanților englezi, marcată de concesii și compromisuri față de statele fasciste. Această politică s-a născut de fapt, într-un moment de criză, la sfîrșitul primului război mondial, cînd puterea Angliei pe plan internațional slăbise. Cu ajutorul ei, guvernanții britanici încercau să întărească poziția Angliei și să o apere de amenințările pe care le prezentau asalturile Japoniei, ale Statelor Unite și, mai tîrziu, ale Germaniei la frontierele intereselor sale pe plan internațional și ale imperiului său colonial. Pe plan european, politica de *appeasement*, de concesii și compromis, are menirea să asigure Angliei o prezență activă, fără prea mari angajamente.

Printre factorii care au contribuit la întărirea acestei politici se numărau: întîrzierea procesului de modernizare a tehnicii de stabilizarea comerțului ei exterior, începutul procesului de decolonizare, reluarea ofensivei Japoniei împotriva Chinei după 1930, prezența din ce în ce mai stînjenitoare a puternicului capital american în sferele de influență engleze.

Pe măsură ce interesele engleze apăreau la Londra din ce în ce mai amenințate, politica cercurilor guvernamentale urmărea să amîne pe cît posibil efectele militare care ar fi atins direct Marea Britanie, chiar prin sacrificarea intereselor altor state.

Față de cel de-al treilea Reich guvernele engleze erau dispuse să facă concesii prin consensul tacit la modificarea frontierelor unora dintre țările Europei Centrale, prin revizuirea *statu-quo*-ului în Austria, Cehoslovacia și Danzing, cu condiția ca ele să aibă loc pe cale pașnică. Ele erau dispuse chiar să ofere Germaniei unele colonii. Toate aceste concesii erau considerate la Londra drept o parte integrantă a unei „reglementări de ansamblu" pe continent și care trebuia să fundamenteze cooperarea anglo-germană în afacerile europene și neeuropene [18]. Libertatea pe care Anglia era dispusă să o acorde Reich-ului în zona

[15] Mason W. Timoty, *Arbeiterklasse und Volkesgemeinschaft*, Opladen, 1975, p. 76.

[16] Peter Bor, *Gespräche mit Halder*, Weisbaden, 1950, p. 117.

[17] Robert Ingrim, *Hitlers glücklichter Tag*, London, am 18 juin 1935, Stuttgart 1962; C. D. Watt, *The Anglo-German Naval Agreement of 1935*, în „The Journal of Modern History" 28, (1965), pp. 155—175.

[18] A. Hillgrüber, *Hitlers Stategie Politik und Kriegfürung 1940—1941*, Frankfurt/Main 1965; D. Aigner, *Das Ringen um England. Das Deutsch-Britache Verhaltnis, München*, 1969; Axel Kuhn, *Hitlers aussenpolitsches Program, Enstehung*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Europei Centrale era *condiționată* de conlucrarea între cele două state, ceea ce contravenea deciziilor naziste. Germania — spunea Hitler lordului Lothian — cerea mînă liberă în țările Europei de sud-est, fără nici un fel de condiții. Așa cum Egiptul depindea de Londra — preciza Hitler — țările din sud-estul continentului vor trebui să depindă numai de Germania. În cazul în care Cehoslovacia nu va înceta „să fie un sector al statului rus", Germania — spunea Hitler — își va lua dreptul de a o înlătura de pe harta Europei. Anexarea Austriei și a Memelului, continua el, erau de un interes vital pentru Reiche [19].

Nici guvernul condus de N. Chamberlain, care era dispus chiar la lărgirea sferei de concesii, nu a subscris la pretenția exprimată de Berlin care urmărea o dezinteresare totală a Angliei, față de expansiunea germană în Apus. Ceea ce oferea, deci, politica de *appeasement* nu a mulțumit pretențiile naziste. De fapt, speranța realizării unei alianțe sau, cel puțin a unei cooperări cu Anglia a fost umbrită încă din 1935—1936, ca urmare a reacției din ce în ce mai puternice a unei părți a cercurilor politice engleze care au înțeles că apropierea de Londra urmărea să ușureze hegemonia Germaniei pe continent. În momentul în care la Berlin cercurile din jurul lui Hitler, cele ale Ministerului de externe, o parte a diplomaților au ajuns la concluzia că Anglia nu era dispusă să „înghită" pretențiile Germaniei, că era hotărîtă să-și apere propriile ei interese de putere continentală și colonială, s-a trecut la așa-zisa politică „fără Anglia", însă, pe cît posibil, „nu împotriva ei". În cazul cînd nu va putea fi neutralizată în mod expres sau tacit, iar mijloacele sugerate de Anglia pentru eliminarea cauzelor conflictelor deveneau ireconciliabile cu scopurile urmărite de Germania, atunci se prevedea și eventualitatea unui război. De fapt, ideea care stătea la baza conceptului „fără Anglia" era fundamentată pe convingerea naziștilor că Londra nu se va opune în mod efectiv expansiunii naziste [20], că nu se va amesteca în treburile germane din Europa centrală și de sud-est [21] și că nu va „cădea" în spatele Reich-ului atunci cînd acesta va porni atacul în răsărit.

Dat fiind însă că britanicii nu erau dispuși „să ne înțeleagă în sensul dorit de noi" [22], — cum raporta Ribbentrop lui Hitler — Germania trebuia să se grăbească pentru dezlănțuirea războiului, pentru a surprinde Anglia nepregătită din punct de vedere militar și nesigură în dominația colonială. În plus, o parte a cercurilor naziste erau convinse în 1937 că Anglia se afla între țările care nu se vor împăca cu hegemonia germană asupra Europei [23].

Deși Hitler continua să spere cel puțin la stabilirea unui condominium anglo-german, dat fiind că el considera axa Roma—Berlin ca și colaborarea cu Japonia soluții fără prea mare viitor pentru Germania [24], în mai 1937 pregătirile de război contra Angliei au devenit o preocupare.

În acest timp, guvernul Chamberlain era dispus să facă în continuare concesii Germaniei. Trimisul special al primului ministru englez, Halifax, preciza în fața lui Hitler că guvernul său nu excludea posibilitatea și a altor schimbări dorite de guvernul german, oferind în același timp substanțiale concesii coloniale. Acestea din urmă nu prezentau atunci interes pentru expansiunea germană, în schimb eventualele „noi schimbări" promise pe continent au întărit convingerea

---

und Entwicklung 1919—1939, Stuttgart, 1970; K. Hilderbrand *Von Reich zum Weltreich Hitler, N—S, D—A,P. und die Koloniale Frage 1919—1945*, München. 1969; K. Hildebrand, *Deutsche Aussenpolitik 1933—1945; Kalkul oder Dogma?* Stuttgart 1971; Henke Iosef, *England in Hitlers politischen kalkul 1935—1939*, Boppart am Rhein 1973.

[19] J.R.M. Butler, *Lord Lothian*, London, 1960 p. 337. I. Henke, *op. cit.*, p. 83.

[20] I. Henke, *op. cit.*, p. 119; O. Hauser, *England und das Dritte Reich*, Band I, 1933 bis 1936, Stuttgart, 1972, p. 213.

[21] H. A. Arnold, *Neville Chamberlain, und Appeasement*, Würzburg 1965, p. 23.

[22] *Die Kriegsschuld des Wilerstandes. Aus Britischen Geheindokumenten, 1938—39*, Leoni, 1974, p. 61.

[23] I. Klaus Müller, *Das Heer und Hitler*, Stuttgart, 1969, p. 248.

[24] Manfred Funke, *Die deutsch — italienschen Beziehungen*, în „Deutsch Grossmacht und Weltpolitik in 19 und 20 Jahrhundert", Düsseldorf, 1977, p. 153—156.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Hitler că era posibilită o neutralitate a Angliei, cel puțin pentru planurile Germaniei în problemele austriacă și cehoslovacă, ceea ce însemna — după părerea sa — încheierea cu succes și fără mari eforturi și pericole a primei faze a expansiunii continentale a Germaniei. Pentru viitor însă era din ce în ce mai clar că Anglia se va opune dominației europene a Germaniei. Toate încercările Londrei de a face din Hitler „un bun european" vor fi, în continuare, luate în derîdere de presa și propaganda nazistă. În schimb, vor fi folosite toate concesiile pentru a facilita asaltul violenței, inclusiv împotriva Angliei.

Hotărîrea de a reglementa în mod „definitiv" problemele în vederea unei „organizări" a Europei adică a dezlănțuirii unui război apropiat a fost grăbită și de situația internațională. Slăbirea Societății Națiunilor, a securității colective, creșterea încordării în relațiile dintre marile puteri au constituit un real ajutor pentru promovarea politicii expansioniste a Reichului nazist, a Italiei și Japoniei. De fapt, ele au fost principalele beneficiare ale crizei care domina în relațiile internaționale. Printre rezultatele politicii de concesii în 1937 Italia se număra printre statele dușmane ale Angliei [25], iar Japonia reluase ofensiva militară în China, atingînd astfel puternic interesele engleze. Succesele repurtate de statele fasciste și revizioniste subliniau starea nepregătirii militare a Angliei, ceea ce încuraja la decizia celui de al treilea Reich de a dezlănțui războiul fulger.

Fără a subaprecia importanța unei eventuale alianțe anglo-franceze, cercurile naziste cunoșteau poziția negativă a Londrei față de sistemul de alianțe francez cu țările din Europa de sud-est, considerat mai mult o piedică decît o încurajare a păcii. Era cunoscut la Berlin și faptul că în Anglia era răspîndită convingerea că instabilitatea internă a politicii franceze slăbise simțitor politica ei internațională. Deși Franța prezenta încă o deajuns de mare importanță pentru planurile de expansiune nazistă, la Berlin se sconta pe repetatele crize interne, pe faptul că alianțele ei cu țările din sud-estul continentului slăbiseră puternic. Statisticile comerciale arătau clar că, de fapt, prima etapă a politicii naziste de dominație în țările Europei de sud-est fusese realizată în 1936—1937. Pînă la inaugurarea expansiunii teritoriale a Reichului prin anexarea Austriei, regimul nazist a urmărit sistematic edificarea predominației germane în această zonă prin tratate bilaterale fără a întîlni o opoziție energică a guvernului francez. În 1936 guvernul francez încerca chiar realizarea unei cooperații plitico-economice cu Germania pentru a evita, astfel, eliminarea intereselor franceze din această zonă. Sprijinită călduros de Anglia, încercarea franceză a fost violent respinsă de Berlin. Din păcate, s-a subliniat prea puțin pînă azi în ce măsură slăbirea sistemului de alianțe francez a fost determinantă în decizia germană pentru războiul fulger și în ce măsură legăturile care uneau Franța de Anglia au dat o lovitură decisivă alianțelor franceze la frontiera orientală a Germaniei. Berlinul a profitat din plin de atitudinea nefavorabilă a Angliei față de pactul de asistență mutuală franco-sovietic încheiat în 1935 și considerat de englezi o piedică în reglementarea situației internaționale. Uniunea Sovietică era, după părerea cercurilor politice britanice un partener nesigur, atît din punct de vedere politic cît și militar. Poziția Angliei față de Uniunea Sovietică în 1937 a favorizat, pe de o parte, izolarea ei față de treburile europene, iar, pe de altă parte, a sporit libertatea de manevră a celui de-al treilea Reich [26].

Perspectiva victoriei lui Franco în războiul civil din Spania însemna, între altele, la Berlin o puternică lovitură dată Franței, care pierdea astfel legăturile sale cu imperiul său colonial și libertatea de manevră în Peninsula Iberică. Traficul flotei engleze prin Gibraltar avea să depindă de Spania franchistă, iar, în cazul unui conflict european, situația țărilor Axei avea să fie cu totul alta dacă Spania era sub dominația fascistă. Politica Franței și Marii Britanii față de războiul civil din Spania a contribuit din plin la realizarea acestor speranțe. În plus, cel de-al treilea Reich a reușit în 1937, datorită unei puternice propagande,

[25] Meyers Reinhard, *Britische Sicherheitpolitik, 1934—1938*, Düsseldorf 1976, p. 78; *Les relations franco-britaniques de 1935 a 1939*, Paris, 1975, p. 278.

[26] Gotfried Niedbard, *Grossbritannien und die Sowjetunion, 1934—1939*, München, 1972, p. 139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca cercurile politice, militare și diplomatice din Europa să supraaprecieze progresele înarmării Germaniei.

Lipsa unor eforturi reale și eficiente din partea Statelor Unite ale Americii care să fi contribuit la stabilizarea situației internaționale a venit, de asemenea, în întîmpinarea planurilor războinice ale celui de-al treilea Reich. Lipsa, deci, a colaborării internaționale a fost încă o condiție esențială care a favorizat măsurile luate în 1937 de Germania și prin care se inaugura faza decisivă a planului nazist de cuceriri.

L'ANNÉ 1937 DANS LE CONTEXTE DES PRÉPARATIFS ALLEMANDS EN VUE DE LA GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

En 1937, les cercles dirigeants de l'Allemagne nationale-socialiste ont pris des décisions qui ont exercé une grande influence sur le déroulement ultérieur des événements. Pour connaître les causes qui ont déterminé ces décisions, l'auteur de cet article a étudié l'économie allemande, transformée rapidement pour l'armement du Troisième Reich.

La crise économique qui était survenue en Allemagne vers la fin de 1935 et qui s'était lentement développée, avait mis en évidence les limites atteintes par les préparatifs de guerre en utilisant seulement les ressources nationales. La conviction des dirigeants nationaux-socialiste s'est affermie que l'unique solution était de recourir à la guerre pour résoudre le problème de l'approvisionnement en matières premières et le problème de l'espace vital. A la fin de 1936, il était évident que le renforcement des préparatifs de guerre obligeait l'économie allemande à faire un effort colossal. La disproportion entre les gigantesques objectifs de la guerre et les pouvoirs réels de l'économie allemande a préoccupé les cercles civils et militaires. La pénurie des matières premières, des monnaies étrangères, la consommation intense des réserves, la diminution des aliments, le péril que présentait l'augmentation de l'instabilité intérieure, ont obligé le régime national-socialiste d'établir, en 1937, les coordonnés du passage à une politique active de conquête en ayant recours à la guerre éclair.

Les décisions prises alors ont été hâtées, sur le plan intérieur, par l'augmentation des tensions sociales et, sur le plan extérieur, par la situation internationale qui s'était empirée.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONCEPȚIA SOCIAL-POLITICĂ A LUI EMINESCU

DE

TUDOR GHIDEANU

Filosofia istoriei și gîndirea social-politică a lui Eminescu reprezintă, desigur, momentul cel mai fecund al întregii sale opere teoretice, momentul în care originalitatea, vitalitatea și erudiția își dau mîna într-o sinteză propulsivă, programatică, atît sub raportul interpretării, cît și sub acela al unui praxis de luptă cu vechiul fetișizat sau cu noul artificial. Fără cunoașterea acestei componente, orice analiză a filosofiei eminesciene rămîne o hermeneutică deformantă și de prisos, la urma urmei.

Eminescu este creatorul național de valoare exponențială și, dacă a voit să facă filosofie, el a făcut-o, cu certitudine, ca pe o politică de idei capabilă să întemeieze — la înălțimea argumentului teoretic — o *schimbare* în mai bine a țării, nu revenind la trecut, dar folosind trecutul ca argument de autenticitate împotriva unui prezent alienator față de tot ceea ce însemna *propriul istoric* și social al poporului său. În acest sens, se poate spune că Eminescu reprezintă paradigma noastră mai veche de punere în răspundere față de destinele poporului român.

În interiorul monismului dinamic eminescian, filosofia istoriei constituie locul central al deplinei coerențe a întregii opere. Ea presupune o viziune legică și o metodologie genetică modernă. Cu toată claritatea, modernitatea filosofiei lui Eminescu este relevată de următorul imperativ teoretico-metodologic: „Cine va vrea să facă istoria unei epoce sau a unui *mișcămînt* oarecare, înainte de toate va trebui să facă a se simți *legea continuității acestui mișcămînt* (s.n. T.G.).) El va trebui să arate *punctul de purcedere, de ajungere* și apoi *seria terminelor intermediare prin care se află unite aceste două extreme.* (El va trebui însă să se silească a arăta *dublul mecanism de repulsiune și asimilațiune* — subl. ns. — pe care l-am indicat și prin mijlocul căruia el s-a efectuat). Istoricul *se va ataș de-o idee*, și această idee el *o va urma* de la origina sa pînă la ultimul termin al dezvoltării sale, cum s-ar zice, *prin mijlocul aventurelor ei* celor mai diverse: ea va fi personajul și eroul cărții. Sistemele, la ce *va fi fost baza și fundamentul* (s.n. T.G.), vor fi ca învelitorile exterioare, ca fazele diverse ale dezvoltării sale; oamenii mari ce vor fi exprimat-o nu vor fi decît organe, personalitatea lor se va nimici în personalitatea ideii. Astfel vom avea într-adevăr *istoria cugetării cutărui sau cutărui mișcămînt* (s.n. T.G.), nu a cutărei sau cutărei fapte izolate, care nu sînt decît pe-atîtea episoade. S-apoi, dacă aceasta nu va fi numai cutare sau cutare idee, al cărei curs istoricul îl va cerceta în modul acesta, *dacă asta va fi ideea în ea însăși* (s.n. T.G.), se va putea vedea în germenul său, tot atît ca și în succesiunea, în simultaneitatea, tot (atît ca și) în vremea continuității sale, toată dezvoltarea istorică. Vom citi c-o singură aruncătură de ochi toată opera istoriei“ [1].

[1] M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, ed. I. Scurtu, 1905, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cînd apreciem valoarea metodologică a unor astfel de concepte ale filosofiei istoriei la Eminescu, nu trebuie să vedem, în ele, preformism sau hegelianism — cum s-a încercat adesea — ci mai curînd idei-forțe (A. Fouillée), tipuri ideale (M. Weber) sau *epistemè*-uri (M. Foucault). Mai aproape ne este viziunea genetică românească (de la Cronicari la Conta) sau *seria istorică* a lui Xenopol. La Eminescu există, însă, ceva mai mult: viziunea modernă a unei pluralități de *mișcăminte* ce au *caracteristici* specifice și, de asemenea, viziunea determinist modernă a *mediațiilor*, a mijlocirilor („seria terminelor intermediare"). Într-o astfel de viziune, clar și suplu deterministă, orice *mișcămînt* presupune o unitate cauzal-contradictorie, dialectică („dublul mecanism de repulsiune și asimilațiune") și o *lege de continuitate*. Această metodologie, propusă de Eminescu și respectată peste tot de el, în toate analizele concrete istorico-filosofice, este profund euristică, descoperind deopotrivă esența și detaliul, partea și totalitatea. Pe Eminescu îl preocupă întreg acest demers esențial-abstract, teoretic, cu scopul evident de a surprinde, de a descoperi, dominanta, frecvența-princeps a istoriei și culturii noastre românești. Aceasta înseamnă că el utiliza — punîndu-i bazele — o complexă *metodologie simptomatologic-genetică*, metodologie modernă, de o dialectică profundă, receptivă la multitudinea particularităților dezvoltării societății românești. Este înalt semnificativ faptul că ori de cîte ori problematizează, fie și o idee de influență, (de pildă, în cazul traducerilor), Eminescu notează marginal: „S-ar putea aplica la psihologia popoarelor" (ms. 2 254, f. 433), sau: „E condițiunea absolută a unei istorii naționale, ca să ție cont de mișcările sufletești ale unei națiuni, de toată suma impresiunilor pe care le produc împrejurări și întîmplări în sufletul ei. *Firul cel roșu, antiteza împrejurărilor de dinafară e individualitatea caracteristică și internă a poporului însuși* (s.n. T.G.) — aceasta trebuie să fie călăuză în labirintul istoriei; numai că individualitatea aceasta trebuie înțeleasă, și trebuie înțeles totodată că toate combinările sale cu întîmplările timpului sînt organice și conforme cu individualitatea însăși. O recepțiune, fără ca partea caracterizatoare a faptelor să fie individualitatea națională, nici nu se poate cugeta măcar" (Ibidem, f. 434); sau, traducînd ideea despre „neîntrerupta consecutivitate a celor știutori" (transmiterea cunoștințelor), Eminescu dezvoltă o sugestie, pe linia preocupărilor sale: „La istorie și istoria literaturii române. Continuitatea în dezvoltare este condiționată de știința istoriei și a faptelor ei, știința însemnînd aici cunoașterea temeinică a celor trecute" (ms. 2 255, f. 215 v.). Aceasta este o idee care revine mereu, ca un laitmotiv în cugetarea poetului: „Lipsa de continuitate în dezvoltare, de aceea fragmentarism în producere" (ms. 2 285, f. 148)[2].

Chiar dacă în știuta scrisoare către Dumitru Brătianu, cu prilejul serbării de la Putna (1871), Eminescu utiliza — cum s-a spus — o terminologie schilleriano-hegeliană, afirmînd că „istoria lumii cugetă încet, însă sigur și just", și că „istoria omenirii e desfășurarea cugetării lui Dumnezeu" etc., totuși filosoful socotește că *ideea internă* a cugetării și faptei indivizilor sau generațiilor „e rezultatul unui lanț întreg de cauze, rezultat ce atîrnă mult mai puțin de voința celor prezenți decît de a celor trecuți", apreciere deschis deterministă, aflată la antipozii panlogismului hegelian și ai voluntarismului schopenhauerian.

Eminescu apără, în fond, marea idee istorică, de accentuată expresie determinist-sociologică, după care, „... în viața unui popor *munca generațiilor trecute* (s.n. T.G.), care pun fundamentul, conține deja în ea ideea întregului. Este ascuns în fiecare secol din viața unui popor *complexul de cugetări care formează idealul lui*, cum în sîmburele de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg. *Și oare oamenii cei mari ai României, nu-i vedem urmărind cu toții, cu mai multă ori mai puțină claritate, un vis al lor de aur, în esență același la toți și în toți timpii? Crepusculul unui trecut apus aruncă prin întunericul secolelor razele lui cele mai frumoase, și noi, agenții unei lumi viitoare, nu sîntem decît reflexul său* (s.n. T.G.)"[3].

---

[2] Cf. M. Ciurdariu, *Pentru o ediție critică a textelor filosofice eminesciene*, „Rev. de filosofie", nr. 6, 1968, p. 726—727.

[3] M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, ed. îngrijită de I. Crețu, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este cu totul profundă și fecundă această *idee-argument* care face din *ideal* unui popor, ca valoare permanent proiectată, elementul definitoriu al unei unități de continuitate temporală, ca legătură legică, funciară, între trecut, prezent și viitor. Printr-o astfel de optică definitiv roditoare în spiritualitatea și cultura românească, Eminescu sublinia — cu totul semnificativ — menirea istorică pe care o întrevedea pentru generația sa, încă de la primele rînduri ale scrisorii adresate lui Dumitru Brătianu: „Dacă o generațiune poate avea un merit, e acela de *a fi un credincios agent al istoriei, de a purta sarcinile impuse cu necesitate de locul pe care îl ocupă în înlănțuirea timpilor* (s.n. T.G.)“ [4]. Iată legate intim, determinist, ceea ce dintr-o praxiologie și antropologie culturală poartă numele de *status* și *rol*. Eminescu la numai 22 ani avea intuiția exactă a unei dinamici semnificative a societății românești. Discursul său este în primul rînd filosofic.

Studiul-program prin care Eminescu schițează elementele de început ale concepției sale filosofice asupra istoriei este, desigur, *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, „prelecțiune“ publicată în *Convorbiri literare* (1 aug. 1876). Aici, „Eminescu se reprezintă pe sine... filosofia sa proprie în materie de stat și de istorie“ [5].

Chiar de la începutul acestui studiu este expusă metoda optimă de folosit, atunci cînd se analizează un fenomen actual, care nu este încă „ceva rotunzit“: „Pentru a cunoaște mai bine *raportul*, în care aceste două elemente, cel românesc și cel austriac, ar trebui să între, vom trebui să le caracterizăm *asemene unui chimist și să stabilim proporția puterilor în joc*, avantajele unuia dintre elemente, desavantajul celuilalt“. Eminescu procedează fenomenologic, plecînd de la fenomen spre a ajunge la esențial. „Ce vedem dar la cea întîi privire?“ întreabă el, și constată numai contradicții: de o parte, un stat mare „avînd razimul său spiritual în cultă Germanie, stăpînind sub un sceptru popoare foarte deosebite, nemulțumite cu supremația a două elemente numeric mici, *un stat căruia îi lipsește condiția principală a unui stat* (s.n. T.G.)... de altă parte întîlnim un popor mic, a cărui populație agricolă, a cărui inteligență consistă *dintr-un element omogen*, dar a cărui funcții vitale sînt în mare parte împlinite de străini... circulația sîngelui social e împlinită de străini“.

Filosoful consultă istoria, spre a găsi rațiunile puterii Austriei („căreia îi lipsește înăuntrul său unitatea voinței“) etc., care există tocmai prin „discordia popoarelor sale“, ținute printr-un *element internațional*, fără patrie proprie, fără naționalitate, fără limbă, fără familie (preotul catolic), „vecinic lipite și vecinic în discordie“. Finalitatea studiului eminescian este expres patriotică, anticosmopolită, iar metodologia pe care o cere el, este în cel mai înalt sens teoretică: „Inimă foarte caldă și minte foarte rece se cer de la un patriot chemat să îndrepteze poporul său, și fanatismul iubirii patriei, cel mai aprig fanatism nu oprește de fel, ca creierul să rămîie rece și să-și îndrepteze activitatea cu siguranță, să nimicească adevărata cauză a răului și să o stîrpească cu statornicie de fier. *Precum un medic nu combate simptomele numai, ci cauza* (s.a.) unei boale și va sfătui să se înlăture mediul, în care ea a trebuit să se nască, *tot așa vom privi și noi individul naționalității românești în dezvoltarea sa și comparînd pe aceasta cu norma legilor fiziologice ale societății, vom arăta de unde au trebuit să se nască neorînduielile în viața economică a poporului, care l-au făcut accesibil unei influențe economice străine* (s.n. T.G.)“ [6].

Explicația deterministă este la Eminescu o certitudine. Dialectica supla pe care o folosește el, nu este doar o hermeneutică a raportului dintre intern și extern, aplicată la istoria economică, politică și culturală a neamului său, ci reprezintă o definitivă *situare în maxima răspundere față de popor*, atît pe planul explicației cît și pe planul unei posibile — dar atît de necesare — schimbări a destinului unui întreg popor. Tatonarea cauzelor și condițiilor esențiale se realizează la Eminescu, printr-o înaintare de la modalități și chipuri exterioare, la

[4] *Ibidem.*
[5] M. Gafița, *Studii de istorie literară*, Ed. Eminescu, 1979, p. 173.
[6] M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adevăratele raţiuni, la temeiurile propriu-zise. De aceea, la întrebarea: „cum întîlnim pe poporul nostru în istorie, *din momentul în care ea devine mai străvezie*, adică de pe la începutul secolului al 14-lea", Eminescu răspunde că „îl găsim totdeauna dezbinat înlăuntru, dezbinat în politica sa faţă cu vecinii", formulînd metodologic următoarea exigenţă — semnificativă pentru felul general în care îşi argumenta ideile sociale: „O teorie filosofică a istoriei nu ne pare de prisos aicea. Popoarele nu sînt producte ale inteligenţei, ci ale naturii — aceasta trebuie stabilit. În începutul dezvoltării lor ele au nevoie de *un punct stabil, împrejurul căruia să se cristalizeze lucrarea lor comună, statul lor, precum roiul are nevoie de o matcă* (s.n. T.G.)...

Cînd mersul liniştit şi regulat al afacerilor este lovit în centrul, în regulatorul său, treaba nu poate merge bine. Şi cu toate acestea noi, Românii de sute de ani n-am avut altă plăcere mai mare, decît de a ne răsturna principii. Alături cu această teorie fundamentală despre stat ca aşezămînt al naturii şi nu al raţiunii, vom trebui să-l caracterizăm repede" [7].

Asumînd teoria de largă circulaţie a statului natural, Eminescu defineşte istoria internă a popoarelor ca o „luptă între ideea statului şi individualism". Individualismul este rezumat de proverbul „toată lumea să piară, numai Manea să trăiască", fiindu-i caracteristică, nu realizarea unei dorinţi particulare, ci „dorinţa, voinţa ca atare". Individualismul este deopotrivă *periculos* şi *folositor* (dacă nu este mărginit de o altă putere şi dacă îşi realizează prin muncă aspiraţiile), el este „tatăl înfloririi şi al decăderii, justiţiei şi al injustiţiei, binelui şi răului". Iluzie a inimii individuale, cauză a exploatării şi a nimicirii omului de către om, individualismul este exprimat prin *bellum omnium contra omnes*. Dar interesele individuale sînt armonizabile. Aceasta este tocmai ceea ce Eminescu numeşte *ideea statului* „ideea armoniei intereselor". Subordonate acestei idei, sînt: *clasa* — identitatea de interese, *principiile* — identitatea de păreri şi *partida* — realizarea acestor păreri în stat. Clasele sînt străbătute de un *individualism de clasă*, în baza căruia ele se luptă pentru supremaţie: „Statul însă, ca o formă şi mai înaltă a aceluiaşi princip, nu vede în clase indivizi deosebiţi, ci un complex de organe sociale, un individ: naţiunea. Toate clasele sînt înaintea sa egal de importante, menirea sa este de a stabili armonia între ele, de a opri ca una să fie exploatată prea mult prin alta, căci toate trăiesc şi înfloresc una de la alta şi pieirea uneia, condiţionează pieirea mai curînd sau mai tîrzie a celeilalte".

Definiţia eminesciană a statului este, desigur, idealistă dar *proiectiv-constructivă*, deoarece pentru el are valoare nu atît ceea ce este realmente statul din vremea sa, ci ceea ce ar trebui să fie el în România, în virtutea aceloraşi legi naturale care guvernează societatea. Viziunea sa poate fi apreciată ca un idealism etic, întrucît este vorba despre idealul său de stat, un stat al armonizării intereselor tuturor, favorabil dezvoltării întregii naţiuni. Dacă ţinem seama că însuşi Marx a menţinut, o vreme, o dublă semnificaţie pentru stat: ca instrument de clasă dar şi ca integralitatea unui popor (vezi *Contribuţii la critica filosofiei hegeliene a dreptului*, 1843), atunci vom evalua mai corect punctul de vedere susţinut de Eminescu, a cărui teorie despre stat avea o pregnantă finalitate patriotică. În acest sens, trebuie luată în consideraţie situaţia specifică din ţările româneşti, unde, deşi prezente relaţiile de producţie capitaliste, cea mai importantă clasă producătoare rămînea pe mai departe clasa ţărănească. Această prestanţă istorică a clasei ţărăneşti a făcut ca însuşi Constantin Dobrogeanu-Gherea — deşi gînditor de expresă orientare marxistă — să vorbească despre o „neoiobăgie". Pe de altă parte, Eminescu exprima, în concepţia sa, şi influenţele unui conservatorism moderat. „Drept va rămîne totdeauna, că *societatea există prin exploatarea unei clase prin alta* (s.n. T.G.) — afară de clasa, după părerea noastră cea mai *importantă*, care exploatează de-a dreptul *natura*, care produce materiile brute. Deci pe lîngă aceea, că statul va îngriji ca această clasă, aceşti hamali ai omenirii să stea cît se poate de bine, el va căuta a deprinde şi clasele superioare la o muncă folositoare, care să compenseze pe deplin sacri-

[7] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ficiile celor inferioare. De aceea el va fi prin o aspră organizare contra semidoctismului, contra spoielii, contra tendinței egoistice a acestor clase de a cîștiga mult prin muncă puțină, de a nu se întreba în socoteala *cui* trăiesc". Întrucît societatea reprezintă un cîmp al permanentelor schimbări, al luptelor pentru existență (socială, n.n.) și pentru supremație, Eminescu aprecia că „statul este regulatorul acestei lupte, el oprește ca aceste puteri egal de folositoare să se nimicească una pe alta. Societatea e *mișcarea*, statul *stabilitatea*". Incontestabil, că în convingerile sociologice ale lui Eminescu, țărănimea nu apare ca o clasă neomogenă, stratificată, plină ea însăși de puternice contradicții, după cum, înțelegerea statului ca un fel de arbitru neutru, înscrie filosofia sa socială în categoria concepțiilor care au neglijat caracterul de clasă al statului. Cu toate acestea, merită reținut faptul extrem de important al analizei determinismului complex al *parazitismului* de clasă, social și național, în privința căruia el cerea statului să aibă o intervenție hotărîtoare, spre a echilibra edificiul social. Critica pe care o dresa Eminescu întregului regim liberal, nu înseamnă că el se situa pe poziția forțelor retrograde, ci că înfăptuirile erau cu mult prea departe de idealul pe care și-l constituise poetul asupra menirii statului, pe linia răspunderii maxime ce revine oricărei conduceri față de popor. În argumentarea lui Eminescu, statul are și un scop moral.

Putem fi de acord cu acei interpreți ai cugetării sociale eminesciene, în măsură să afirme că la marele nostru poet „istoria parcurge trei vîrste, dintre care primele două (vîrsta de dinaintea istoriei, cea a Daciei mitice din *Memento mori* și vîrsta eroică a statului natural din *Scrisoarea III)* sînt prin excelență creatoare, iar cea de a treia, contemporană, e resimțită ca un timp de criză, un timp al înstrăinării de istorie" [8], dar, a reduce sensul patriei și sensul istoriei doar la poetica eminesciană, pe motivul (cît de întemeiat?) că articolele politice ar fi „vehement xenofobe" și că „virulența pamfletară a acestor articole stinjenește, evident, pe cititorul de astăzi" [9], înseamnă a cultiva o perspectivă care ocolește deliberat miezul problemei, adică locul în care se înalță deplin filosofia marelui nostru geniu național.

Incontestabil, Eminescu nu trebuie descoperit sau redescoperit, ci *dezvăluit* în tot ceea ce este el, cu toate luminile precum și cu acele umbre care vorbesc tăcute tot despre Lumină. Centrată pe tema statului și a rolului acestuia în viața socială, filosofia politică a lui Eminescu, filosofie care utilizează în cel mai limpede sens metodologia istorică, surprinde, ca pe o adevărată dialectică a politicii, lupta dintre *individualism* și *ideea statului*, iar în chip particular, lupta dintre *liberalism* și *conservatorism*, relevînd avantajele dar mai ales primejdiile care pîndesc exagerările fiecăreia dintre aceste orientări. „Între aceste două extreme e poate meșteșugul adevăratei politici — observa Eminescu. A împreuna exigențele neapărate a statului cu exigențele libertății individuale, a nu permite ca asociații de indivizi răpitori *să facă din stat o unealtă a lor* (s.n. T.G.) și *a nu* lăsa pe de altă parte ca *statul impersonal* (s.n. T.G.) să lege cu totul mîinile individului, asta e problema pe care mulți au încercat s-o dezlege, dar de la Cezarii Romei și pînă la Cezarii moderni nu s-au găsit încă remedii radicale, ci numai paliative" [10].

Avînd cunoștința exactă asupra statului *ca instrument al puterii* („unealtă") în mîna unei anumite clase și a unor anumite partide politice, Eminescu recunoaște, ca și tînărul Marx, generalitatea statului („statul impersonal") prin care el înțelege foarte exact, susținătorul întregului edificiu social al unei națiuni: „*cînd zicem statul, zicem producătorul principal, țăranul* (s.n. T.G.)". În această ipostază, statul „plătește din sudoarea amară a imensei și cumplit de săracei majorități a populațiunii române..." [11]. Astfel de elemente esențiale — cînd este vorba expres despre statul român — sînt corelate complex cu momentele reale

[8] Ioana Em. Petrescu, *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*, Ed. Minerva, 1978, p. 143.
[9] *Ibidem*, p. 150.
[10] M. Eminescu, *Liberalism și conservatism*, în *Opera politică*, I, p. 382.
[11] M. Eminescu, *Opera politică*, vol. II, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de maximă influență ale *situației și politicii internaționale*. Cînd respinge vehement individualismul „sistemului liberal", Eminescu nu este adversarul ideii de libertate de pe o poziție metafizic abstractă, ci *urcînd în răspundere față de patrie* — așa cum o va face mereu —, arată, într-un chip analog opiniilor lui Engels despre libertatea burgheză, că: „Libertatea e libertatea de a exploata, egalitatea e egalitatea de a deveni tiran, ca și vecinul meu, fraternitatea un moft ilustrat prin ghilotină" [12].

Un examen istoric al individualismului, colorat cu exemplul tragic al decăderii Poloniei, slujește analogic spre a conchide asupra consecințelor nefaste pe care le-a avut la noi introducerea Domniei elective, cînd țara devine „vatra deschisă a influențelor străine". La fel cum în metafizica sa, leitmotivul îl reprezenta *constanta*, „invarianța", în filosofia sa a istoriei Eminescu valorizează, pune accent pe *rezultatele stabilității*, însemnate de domnia lui Alexandru cel Bun și de domnia lui Ștefan cel Mare. Odată cu dispariția acestei *stabilități centrale*, devin predominante „întîmplarea și intriga". Electivitatea a favorizat rolul de *regizor* „boierimii oligarhice" care, reglînd *influențele* externe, a distrus în ultimă instanță, „organizarea": „corelatul natural al domniei ereditare" [13], și a creat cîmp deschis *instabilității*.

Explicația pe care o dă Eminescu fenomenului social, în amploarea conexiunilor sale, este înalt filosofică, sprijinită temeinic pe datele științelor naturii și pe datele științelor sociale ca: statistica, sociologia, analiza demografică, studiul finanțelor, analiza raporturilor juridice și politice etc. Necesitatea revenirii la *stabilitate* este, de pildă, argumentată astfel: „Paralelogramul de puteri naționale pierduse punctul comun de activitate, acesta nu avea un sîmbure stabil, împrejurul căruia să se cristalizeze" [14]. În cele cinci *Studii asupra situației* (I. Despre program; II. Independența română; III. Ideea statului monarhic; IV. Ficțiunea parlamentară; V. Declasarea), din perioada 1880—1883, Eminescu probează pe deplin cunoașterea instrumentelor unui *suplu determinism explicativ*, în permanență tentat de a propune soluții, de a coborî energic în albia praxisului material. „Căci un principiu absolut, netăgăduit de nici un om cu bun simț este, că o stare de lucruri rezultă *în mod strict-cauzal*, dintr-o altă stare de lucruri premergătoare și fiindcă atît în lumea fizică cît și în cea morală *întîmplarea* nu este nimic alta decît o legătură cauzală nedescoperită încă, tot astfel aspirațiunile și sentimentele sînt *rezultatul neînlăturat al unei dezvoltări anterioare a spiritului public, dezvoltare ce nici se poate tăgădui, nici înlătura* (s.n. T.G.)" [15]. Deși pe o poziție asemănătoare lui Conta, în interpretarea obiectivității întîmplării, Eminescu merge mult mai departe cînd, împotriva tuturor viziunilor utopice (citează scrierile regelui Iacob al Angliei, ale lui Thomas Morus, Statul ideal al lui Platon, contractul social al lui J. J. Rousseau), Eminescu afirmă clar că nu se poate face abstracție „de linia generală descrisă prin spiritul public". El stabilește *principiul fundamental* că „orice politică practică nu poate lucra decît cu elementele care-i sînt date, iar nu cu cele pe care și le închipuiește a le avea", nutrind convingerea că „idei și interese fie cît de diverse, sînt și trebuie să fie armonizabile pentru ca statul să fie cu putință" [16].

Eminescu se îndoia că pe calea unor mișcări violente sau „extralegale și mai puțin încă în conspirațiuni" s-ar putea realiza un adevărat progres, pe care nu-l vedea posibil „decît în dezvoltarea dreaptă și continuă a muncii fizice și intelectuală" [17]. Adevăratul progres, releva Eminescu, „nu se poate opera decît conservînd pe de o parte, adăogînd pe de alta: o vie legătură între prezent și viitor, nu însă o serie de sărituri fără orînduială. Deci *progresul adevărat fiind o legătură naturală între trecut și viitor, se inspiră din tradițiunile trecutului, înlătură însă inovațiunile improvizate și aventurile hazardoase* (s.n. T.G.)" [18].

[12] Idem, *Influența austriacă*, *Opera politică*, I, p. 52.
[13] Idem, *Independența română*, *Opera politică*, II, p. 38—39.
[14] M. Eminescu, *Influența austriacă*, *op. cit.*, p. 52.
[15] M. Eminescu, *Despre program*, *Opera politică*, II, p. 32.
[16] *Ibidem*.
[17] M. Eminescu, *Opera politică*, vol. II, p. 32.
[18] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu nostalgie responsabilă pentru acel „timp de aur" al *stabilității*, specific domniilor lui Alexandru și Ștefan, nostalgie care are de fapt un temei propensiv și prospectiv, frecventîndu-i obsesiv, constant atît poezia patriotică, precum și proza, Eminescu respingea cu insolită forță *statul liberal* și ideea liberală, duplicitară, a electivității, care a generalizat instabilitatea din vremea domniilor elective, desființînd criteriile tari ale ierarhiei naționale. În ordinea argumentării eminesciene, „statul rațional al mizeriei și ambițiilor personale" este însuși statul liberal, stat care, după opinia filosofului, a apărut nefiresc „în locul statului național și natural, în locul societății naționale, răsărite pe baze istorice, în locul limbii romanice și a originei traco-latine" [19].

Reacția antiliberală a lui Eminescu nu exprimă o adeziune deschisă la ideologia conservatoare sau la ideologia junimistă. Atitudinea lui se conturează ferm împotriva *artificialității* instaurată politic în nefericita continuitate a domniilor fanariote și a corupției răspîndite, în principal, prin declasarea forțelor pozitiv-productive ale societății românești. Cînd Eminescu afirmă că „ideea statului, ideea armoniei intereselor, există în realitate, că statul nu este numai suma de indivizi ce coexistă într-un moment dat, că *el reprezintă însăși putința de îndreptare a unor rele ce rezultă din instinctele nesocotite ale actualității* (s.n. T.G.)" [20], ar fi cu totul simplist să apreciem poziția sa ca deschis conservatoare, sau, furați de un criticism depășit, să spunem că n-a înțeles caracterul de clasă al statului etc.

Ceea ce îl indignă la limită este *substituirea accentuată* a unor raporturi sociale autentice prin instituții, raporturi și practici inautentice, înlocuirea naturalului și adevăratului, a naționalului, cu „aluatul protoplasmatic", cu „acest proteu al unui universalism incapabil și ambițios îmbrăcînd toate formele posibile" [21]. Statul natural, *statul adevărat* este *statul claselor pozitive* [22], în vreme ce *statul artificial* este statul în care omnipotența este deținută de *partide*, de acel „stat în stat" care înlocuiește stabilitatea cutumelor nescrise, prin pluriformitatea mereu variabilă a legilor scrise. „Pessima respublica, plurimae leges. Cu cît e mai rău statul, cu cît e mai abătut de la natura lui, cu atît mai multe legi trebuiesc" [23].

Este un adevăr că Eminescu preamărește expresia semifeudală a statului românesc din timpul domniilor autohtone, dar studiul raporturilor de clasă cît și studiul *procesualității proprietății*, la noi, ne revelează o extraordinar de întemeiată argumentare a necesității și fecundității *proprietății mari*, într-o altă formă decît aceea pe care i-a dat-o liberalismul burghez și care a condus la tragica ridicare la luptă a frustrației sociale a țărănimii : la 1888, la 1907 etc. „Într-adevăr, scria Eminescu, acum două sute de ani aflăm o mulțime de caractere ale evului mediu : aflăm pe jurați în cestii civile, ceva cu totul medieval, gratuitatea serviciilor publice, o jurisdicțiune limitată a proprietăților mari pe pămînturilor lor ; dar caracterul esențial al feudalității e natura proprietății, lipsa proprietății de mijloc și a celei mici. Proprietatea răzășească nu era mică, din contra, mare. Era o moșie mare care se dăduse nu unui individ, ci unui neam. Posesiunea acestui teritoriu se subîmpărțea din timp în timp după numărul membrilor neamului. Cea mare se păstra indiviză și pentru a nu se micșora puterea politică a familiei, se moștenea în cele mai multe cazuri de către unul singur, mulțumindu-se ceilalți copii cu cîte-o zestre în bani sau în avere mobiliară. Din documente se văd resturi de inalienabilitate, și o îngreuiare foarte mare a cumpărării. Pentru a se vinde o moșie, trebuiau consultați toți membrii familiei, precum și toți megieșii. Dacă unul din membrii familiei ar fi lipsit din țară, dreptul lui de a răscumpăra moșia nu se prescria în zece ani" [24].

În complexa etiologie a socialului, pe care o întemeiază Eminescu — probabil cea mai amplă, argumentată și responsabilă pentru acel timp — legătura esen-

[19] *Ibidem*, p. 39.

[20] M. Eminescu, *Opera politică*, I. p. 409 ; 5. *Opera politică*, II, p. 40.

[21] M. Eminescu, *Declasarea*, *Opera politică*, II, p. 52.

[22] *Ibidem*.

[23] M. Eminescu, *Teoria statului natural și a celui artificial*, *Op. polit.*, II, p. 134.

[24] M. Eminescu, *Opera politică*, II, p. 133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țială, raportul funciar este acela dintre *schimbarea caracterului muncii* și *dispariția unor clase utile fundamentale ale societății*, așa cum era *clasa de mijloc*. Luînd în seamă și intervențiile externe, atît de importante prin varietatea pozitiv-negativă a influenței lor, Eminescu n-a scăpat din vedere nici articulațiile economicului, nici fetișismul politic, nici proliferarea cancerigenă a instuțional-culturalului, urcînd în explicație, întotdeauna, de la simptomatologic la consecință reală, cel mai adesea relevînd efectele dezastruoase ale „patologiei societății noastre" ale unei „organizări sociale" deplorabile.

Filosofia socială a lui Eminescu trebuie înțeleasă prin finalitatea ei înalt patriotică, subordonată ideii de îmbunătățire a stării generale de lucruri din România, ridicării acesteia la nivelul țărilor occidentale cu organizare socială superioară. Plecînd de la analiza caracterului muncii, de la economia specifică a României, de la sacrificiile reale care au marcat: înfăptuirea Unirii, dobîndirea Independenței și recunoașterea internațională a Regatului, Eminescu n-a putut înțelege — nici sub raport istoric prospectiv — ideologia marxistă și rolul istoric al clasei muncitoare în România. El n-a ignorat faptul că munca industrială este prestată tot de o *clasă pozitivă* — muncitorimea orașelor, după cum n-a ignorat ideile socialiste ale fraților Nădejde, ale lui Gherea etc., chiar dacă nu le-a împărtășit. Mai mult, Eminescu știa foarte bine ce forță socială reprezenta „Internaționala roșie" din Anglia, precum și „Marx generalismul partidului" [25]. Fără a fi prin nimic paseistă („Nici pentru țara noastră n-am gîndit vreodată a propune un sistem, care să învieze veacul al XVII-lea, epoca lui Matei Basarab"), ontologia socială eminesciană stipula adevărul: „Cu toate acestea, oricine va voi să definească marele mister al existenței, va vedea că el consistă în *împrospătarea continuă a fondului și păstrarea formelor* (s.n.T.G.). Forme vechi dar spirit pururea nouă. Astfel vedem cum Anglia, care stă în toate celea în fruntea civilizației, păstrează și astăzi vechile sale forme istorice, pururea reîmprospătate, *de spiritul modern, de munca modernă* (s.n.T.G.). De aceea o și vedem rămînînd ca granitul, măreață și sigură în valurile adîncelor mișcări sociale, de cari statele continentale se cutremură" [26].

Realismul viziunii istorice, atît de amplu și fecund întemeiate, se găsește în coerență deplină cu viziunea sa metafizică asupra finității numărului formelor din univers. Acum este vizibil faptul că metafizica sa nu era nicidecum una de împrumut, ci una de întemeiere a marilor argumente istorice, economice și sociologice. Există la Eminescu o asemenea coerență între ideile abstract filosofice și cele de concretă analiză a socialului și național-patrioticului. În filosofia sa socială avînd drept țel înlăturarea *putrejunii* sociale și politice, înlăturarea disoluției și anarhiei, a „disselecțiunii" generațiilor și a *declasării* claselor etc., marile teme ce se leagă organic, fie că este vorba despre statistica mortalității poporului român, fie că este vorba despre studiul istoric al proprietății la români, sînt: *tema muncii productive, tema statului adevărat, tema dinamicii claselor, tema progresului adevărat, tema soluțiilor reale la întreaga problematică națională și socială a poporului român.*

Eminescu vedea limpede „necesitatea unei schimbări de sistem, a unei schimbări în întreaga noastră manieră de-a vedea" [27], ceea ce transformă radical chipul polemic al scrierii sale politice, într-o metodologie slujitoare, nu doar unei hermeneutici, ci, dimpotrivă, unei sistematici opțiuni transformatoare. Bogata trimitere la lucrările lui Montesquieu, J. St. Mill, Alexis de Tocqueville, J. B. Say, Carey, Roscher, List etc. este deplin revelatoare asupra ariei unui sistem propriu de gîndire. În acest sistem de gîndire, cel mai amplu și bine închegat de la începuturile cercetării teoretico-științifice a socialului, la noi, sînt cuprinse și *teoria golurilor, teoria compensației* etc., interpretări absolut originale.

Analitica eminesciană a socialului pornește întotdeauna de la surprinderea unei contradicții reale: se consumă mai mult decît se produce; „marele secret al sărăciei: înmulțirea unor clase de consumatori, care nu compensează prin nimic

[25] M. Eminescu, *Opera politică*, II, p. 247.
[26] *Ibidem*, p. 247.
[27] *Ibidem*, p. 139 *(Fenomenele economice și principiile de guvernare).*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

munca producătorilor care-i susține“ [28]. Urmărită istoric, problema se corelează cu dispariția *clasei de mijloc* și cu înmulțirea elementelor improductive. Încă din studiul program *Influența austriacă*, Eminescu releva consecințele negative pe care le-a avut atomizarea latifundiilor, atît pentru politica internă cît și pentru politica externă a Țărilor române. Domnia unei singure clase, a celei boierești, a dat „lipsa totală de drept pentru *clasa de mijloc*“. Boierii mari, boierii mici slujbași, țăranii iobagi, clerul laic și monastic nefiind sub autoritatea statului, mai rămîneau ca *elemente neatîrnate*: răzeșii, negustorii și breslașii. Aceștia rămîneau să fie administrați de stat. „Deci vedem că existau două clase neatîrnate, *una țărănească, ieșită din războinicii-împroprietăriți*, alta *burgheză*. Aceștia nu erau oamenii nimănui. Istoria celor din urmă 50 de ani pe care mulți o numesc istoria regenerării naționale, mai cu drept cuvînt s-ar putea numai istoria nimicirii răzeșilor și breslașilor. Nimicindu-se însă talpa țării, era neapărat ca și stîlpii să cadă. Au căzut și boierii. O clasă este într-un popor un factor al armoniei societății, — de aceea rău este c-au căzut răzeșii, rău c-au căzut breslele, rău c-au căzut boierii. Căci se vor vedea urmările. Se va vedea cum influențele străine găsesc în falangele naționale *goluri* (s.n.T.G.) din ce în mai simțitoare, cum *funcțiile vieții economice degenerează* (s.n.T.G.), cum arterii străine intră în corpul nostru social, *cum dispar clasele pozitive ale Moldovei* (în fond, ale țării întregi, n.n.) *om cu om, clasă cu clasă, cum pămîntul românesc devine un teren de exploatare pentru industria străină și proletariatul* * *indigen* (s.n.T.G.)“ [29].

Apreciind *oligarhia* [30] ca formă de stat *normală*, împotriva statelor demagogice (liberale), Eminescu nu ignorează prezența peste tot a *exploatării*: „Cauza morbidității țăranului român este exploatarea neomenoasă la care este supus în linia întîia din partea statului, în linia a doua de către mulțimea nenumărată de străini, pe care îi susține cu munca lui. Cauza e demagogia care se hrănește din spinarea lui, uzura roșie, administrația roșie (adică liberală, n.n.), sporirea bugetelor de cheltuieli ale statului, județene și comunale, prestațiunile făcute pe moșiile roșiilor, *sărăcia ce urmează de acolo că i se fură timpul fără compensație* (s.n.T.G.), regimul alimentar rău ; iar nu clima și epidemiile“ [31].

Ceea ce ne surprinde, în chip deosebit, la Eminescu nu este accentul de xenofobie — pe care cu totul exagerat i l-au subliniat unii exegeți — ci complexul determinism sociologic, grație căruia el este în stare să pătrundă teoretic legitățile societății românești, mediațiile dinamice, procesualitatea eșafodajului generat de cauze și premise economice și istorice. Cu o perfectă intuire a diviziunii sociale a muncii, care la unele popoare este propulsivă iar la altele într-o nefericită corelație cu munca productivă, Eminescu putea să scrie : „Într-adevăr, există într-un stat normal, guvernat omenește, *o compensare* (s.n.T.G.), pentru sacrificiile poporului de jos. Partea descărcată de munca fizică a societății își pierde puterea musculară (iritabilitatea), dar cîștigă înmiit de mult prin sporirea puterii nervoase (*sensibilitate, inteligență*). Arte și științe sînt copile ale luxului, dar *sînt o compensațiune* (s.n. T.G.). Invențiile tehnologice în toate ramurile vieții cer azi, în fabrici și manufacturi, de mii de ori mai multă muncă decît mîinile tuturor acelora care nu lucrează fizic, a tuturor învățaților la un loc... Dar avem noi arte și științe ? E pătura aceeia consumatoare de nulități o clasă de oameni de știință, care să compenseze munca conaționalilor lor din care trăiesc ? Precum știm, nu. Iată dar adevărata cauză a balanței defavorabile : înmulțirea cu asupra de măsură atît a clasei consumatoare, cît și a necesităților ei“ [32].

Eminescu a fost mereu frecventat de ideea descoperirii cauzelor relelor noastre naționale și sociale. Determinismul său explicativ dezvăluie nivele generatoare de eșec, de la economic, la politic și criteriologie falsă a ierarhiei valo-

[28] *Ibidem*, p. 140.

* Prin proletariat, Eminescu înțelege pătura căutătorilor de slujbe funcționărești de birou.

[29] M. Eminescu, *Opera politică*, I, p. 55.

[30] M. Eminescu, *Opera politică*, II, p. 250—251.

[31] *Ibidem*, p. 342—343.

[32] *Ibidem*, p. 141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rice. El vedea originea comună a tuturor relelor în fenomenul *declasării*. „Declasarea, zicem noi, înmulțirea peste măsură a oamenilor ce trăiesc din munca aceleiași sume de producători. În alte țări clasele superioare compensează prin munca lor intelectuală, munca materială a celor de jos" [33]. Înaintarea pe scara societății românești nu era fundată pe meritul științific, pe calitatea activității, ci demagogia patriotică, intriga și neadevărul. „Acești oameni declasați sînt totodată instrumentele cele mai bune, pentru că sînt cele mai coruptibile cu care se servesc străinii pentru a exploata țara, populațiile ei autohtone" [34]. Acest „nerv al răului" era dublat de dispariția meseriilor indigene și supplantarea lor prin produse străine, și chiar degradarea fizică și intelectuală a claselor pozitive, în primul rînd a țăranului.

Sub raport politic, adevărata cauză a mizeriei el o punea în seama întregii dezvoltări liberale, așa-zise „rationaliste". „La noi mizeria e produsă în mod artificial prin introducerea unei organizații și a unor legi străine, nepotrivite cu stadiul de dezvoltare economică a țării, organizație care costă prea scump și nu produce nimic" [35]. Faptul că în aceeași argumentare Eminescu se îndoiește de posibilitatea existenței socialismului la noi, nu atenuează adîncimea realismului său economico-politic, pentru momentul istoric pe care îl studia. *Condamnarea organizării sociale* este un leit-motiv al concepției sociale a lui Eminescu, nu din rațiuni de opoziție de partid, ci dintr-o superioară punere în răspundere față de destinele poporului și ale patriei române. *Declasarea* era locul social al genezei tuturor relelor. „Declasarea, nepotrivirea organizației sociale cu starea economică și cu stadiul de cultură a poporului. I se ia, i se tot ia, și *lui* nu i se dă nimic în schimb" [36]. Ceea ce acuza marele gînditor, erau: „pripa cu care s-au introdus reformele, netemeinicia lor", „libertatea dată de-a trăi fără muncă din exploatarea claselor producătoare", „lucrări costisitoare".

Felul în care se maturează această idee regulatoare la Eminescu, ne-o probează faptul că încă din studiul-program *Influența austriacă*, el schița o *teorie a golurilor*, care va fi ulterior complementată de *teoria compensației*, de *teoria declasării* și, bineînțeles, de schița unei *teorii a reorganizării sociale*. Procedînd istoric, Eminescu relevă cum a fost obligată să dispară *clasa de mijloc* și să se transforme în „supus austriecesc", „sudit", etc. „Se naște o mișcare nesănătoasă în societate, nu bazată pe muncă, ci pe privilegiu". Dispare o clasă pozitivă și i se substituie „clasa scribilor", efect al faptului că la noi nu s-a împămîntenit deprinderea binefăcătoare a „muncii regulate", efect al unei societăți a instabilității, efect al exterminării prin procese a *clasei răzășești*. „Noua clasă" este o „clasă de proletari ai condeiului, fără nici o însemnătate pozitivă în stat, fără nici o însemnătate pentru națiune, o clasă de tulburători de meserie". „Această progenitură umple cancelariile și aleargă la fiecare suplicant ca să-i toarne cenușe sau nisip pe hîrtie. Mulți de acei, care au început astfel cariera, încarcă astăzi casa pensiunilor, care într-un rînd își suspendase plățile. *Dar prin această grămădire la porțile privilegiilor și ale slujbelor — rămîn goluri economice, pe care le umple un element străin — Evreii* (s.n.T.G.)" [37].

Este un fapt cunoscut că, aidoma lui Bruno Bauer sau lui Karl Marx, Eminescu a dat o mare atenție problemei evreiești. Profunda atenție pe care a acordat-o el oricărui fenomen de influență străină, nu-l situează prin nimic pe pozițiile unei atitudini rasiste sau antisemite, ci dimpotrivă, pe acelea ale unei conduite științifice lucide, atentă la cît mai multe componente și dimensiuni ale dinamicii sociale, umane, internaționale și naționale. Dacă Marx afirma în *Contribuții la problema evreiască* (1844) [38], că omul trebuie să se emancipeze de „iudaismul practic, real", adică de acea practică murdar-mercantilă de a subordona

[33] M. Eminescu, *Opera politică*, II, p. 252.
[34] *Ibidem*, p. 253.
[35] *Ibidem*, p. 266.
[36] *Ibidem*, p. 274.
[37] M. Eminescu, *Opera politică*, I, p. 56.
[38] Marx-Engels, *Opere, vol. I*, Ed. politică, 1960, p. 405—510.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

totul banului, Eminescu declară: „Nu specula, munca să determine mersul societății și înaintarea pe scară socială" [39].

Incriminînd *parazitismul*, de la oricine ar fi venit, drept polul de nesuportat al *muncii productive*, Eminescu — umanistul, pentru care „obiectul îngrijirii publice e *omul* care produce, nu lucrul căruia-i dă ființă" [40], scria cu întreaga sa răspundere: „În această oră de apropiere generală, cînd România dă într-adevăr din toată inima posibilitatea ca Israeliții să devină cetățeni ai ei, ne simțim datori a vorbi în spiritul păcii și a reaminti, că *nu ura contra rasei israelite, nu patima, nu prevențiuni religioase ne-au silit a menține un atît de strict punct de vedere, ci mai cu seamă natura ocupațiunilor economice ale Evreilor* (s.n.T.G.)" [41], adică absența unora dintre ei de la muncile productive. George Călinescu avea profunde temeiuri judicative să afirme că interesul lui Eminescu pentru lumea ebraică n-a fost deloc superficial. „Antisemist n-a fost niciodată și ceea ce se socotește antisemitism e numai o anume poziție fiziocratică (sic!) față de «clasa sterilă», după expresia lui Quesnay. Lucrurile vor trebui puse odată la punct" [42]. De fapt, Eminescu era cu mult deasupra poziției fiziocratice, printr-o superioară înțelegere a necesității *organizării muncii*: „1. organizarea muncii agricole; 2. *crearea și apărarea muncii industriale* (s.n.T.G.); amîndouă de-o valoare egală, chemate a asigura existența națională a statului nostru în contra primejdiilor politice ce pot veni din nord-estul Europei, a cotropirii economice ce poate veni din apus" [43].

În suita necesară a argumentelor care conduc la concluzia că *teoria eminesciană a golurilor*, nu este expresia antisemitismului său, vom folosi cuvintele unui distins eseist al timpului nostru: „Poetul nu avea — *și aceasta trebuie subliniat cu insistență* (s.n.T.G.) — un resentiment particular pentru evrei ca naționalitate (vom arăta imediat dovezile) ci *înclina să condamne existențele parazitare, neproductive de oriunde ar fi venit*, așa-zisa „clasă sterilă". *În schimb, față de profesiunile intelectuale, în care exponenți evrei ocupă pe plan mondial un loc cu greutate, Eminescu nu-și precupețește elogiile* (s.n.T.G.)" [44].

Trebuie să dăm curs cerinței lui Călinescu de a-l citi corect pe Eminescu: *„Nu trebuie să ascundem nimic într-o discuție serioasă"* [45]. Într-adevăr, nu faptul cu totul unilateral, și unilateralizat la limită, că genialul poet și cugetător a fost antiliberal, de pildă, este important, ci altceva, și anume ideea că analizînd ca nimeni altul, înaintea sa, etiologia relelor din societatea românească, înalță discursul nu doar la nivelul unei conceptualizări filosofice, ci la imperativul unei sinteze făuritoare de soluții responsabile. Căci lucrurile se înlănțuiesc legic în logica impecabilă a demonstrației eminesciene. Iată un fir, doar din complexa textură a filosofiei sale sociale: „Nu dar în principii, ori în abatere de la ele consistă *răul. El e mai adînc; e social înainte de toate; din răul social a rezultat declasarea și relele economice, din acestea demoralizarea deplină a societății române. Răul social consistă în ridicarea unei pături nenumărate de oameni ignoranți, de vînători de abecedar* (s.n.T.G.)" [46].

S-a spus că Eminescu ar fi exprimat, pe plan politic, interesele partidului conservator, sau mai particular ideile junimismului. Lucrurile nu stau deloc așa, căci Eminescu își croia originalitatea, și în acest plan al ideologicului, cu aceeași vigoare proprie poeticii sale. „A afirma că «liberalism» sau «conservatism» de principii poate lecui o asemenea stare de lucruri, este, iertă-ni-se, o credință ușoară. Orice principii am pretexta că avem și unii și alții, mizeria și lipsa de cultură vor fi umbra pseudocivilizației noastre. *Numai o organizare strictă care ar sili pe poporul de mijlocitori la muncă și la producțiune, o organizare care ar*

[39] M. Eminescu, *Opera politică*, II, p. 360.
[40] M. Eminescu, *Opera politică*, II, p. 431.
[41] *Ibidem*, I, p. 546.
[42] G. Călinescu, *Mihai Eminescu — Studii și articole*, Eminesciana — 13, Ed. „Junimea", 1978, p. 139.
[43] M. Eminescu, *Opera politică*, II, p. 398.
[44] H. Zalis, *Eminescu și cultura iudaică*, Rev. Cult. mozaic, 432, 1979, p. 6.
[45] G. Călinescu, *op. cit.*, p. 145.
[46] M. Eminescu, *Opera politică*, II, p. 464—465.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îngreuia parvenirea la funcții publice, dar care le-ar deschide, prin alt regim economic, o piață în care să-și deprindă și să-și ofere brațele la munca reală, ar putea să vindece relele de care suferim (s.n.T.G.)"[47].

Conceptul central al filosofiei sociale a lui Eminescu este *munca*. Sensul privilegiat, însă, al muncii este *producțiunea*: „Căci, cînd e vorba de producțiune nu trebuie s-o luăm după cum o ia limbajul ordinar, care nu ține seamă nici de *utilitatea* lucrului produs, nici de cheltuielile ce le exige actul producțiunii. Producțiune nu poate fi numită decît opera din care rezultă un produs *superior* serviciilor de tot felul, pe care le-a absorbit operațiunea. Numai obținîndu-se acest bilanț, poate fi vorba în adevăr de producțiune"[48].

Eminescu echivala pieirea muncii cu însăși pieirea societății românești. Desigur, în argumentarea lui, marele cugetător lega parazitismul scribilor de ascensiunea liberalilor la putere, situație cînd devenea limpede că: *lipsa de muncă era cauza relelor noastre*. „Cauza proprie relelor noastre însă, e lipsa de cultură adevărată, înțelegem pe cea productivă. Exceptînd cîteva centre din țară, tinerimea română nu se mai ocupă cu nici o ramură a producției naționale... O societate ca a noastră, care nu se întemeiază pe muncă, e o societate coruptă. *Grupurile politice ar trebui să aibă drept corelat grupuri economice, și în cea mai mare parte nu le au* (s.n. T.G.). Organizația de astăzi (cea liberală, n.n.) a favorizat fuga de muncă; ea a ridicat elemente care n-au nimic, în fruntea statului, ca să trăiască sau să se îmbogățească din averea lui și tot organizația aceasta a făcut și pe alte clase să crează, că numai prin politică poți ajunge la ceva... Și acesta e răul cu desăvîrșire mai mare; căci relele actuale ar putea fi trecătoare, dar corupîndu-se însuși nervul vieții oricărei societăți, iubirea de muncă, nu mai e nici măcar speranța de îndreptare"[49].

Teoria golurilor eminesciană vizează 4 componente organic legate: *golul economic, golul de clasă, golul reformelor*[50], *golul intelectual*, ceea ce demonstrează că analiza dresată de el socialului se edifică arhitectural de la economic, la cultural și spiritual. În eșafodajul acestei teorii, poetul acordă un loc cheie conceptului *clasă de mijloc*. Numai statele puternic constituite, armonios dezvoltate au o *clasă de mijloc* „economicește puternică și cultă care să mențină echilibrul între tendințele prea înapoiate ale simțului istoric al unui popor, reprezentat în genere prin formele existente ale unei civilizații trecute, și între tendințele zgomotoase ale trebuințelor acute ale prezentului, reprezentate prin nevoile claselor de jos. Unde această clasă nu există decît în mod rudimentar sau unde este prea slabă pentru a se împotrivi tendințelor extreme, republica devine o jucărie a partizilor, o formă de care abuzează și unii și alții în detrimentul vădit al intereselor generale"[51].

Clasa de mijloc are un rol dinamic de *regulator centrifugal și exclusiv*[52] al vieții publice. Or, tocmai o astfel de clasă a dispărut, la noi, din rîndul *claselor pozitive: țăranul, meseriașul, negustorul*, care fiecare cu mijloace specifice „augmentează valoarea producțiunii naționale". Noua clasă apărută în România, generată de pîrghiile politicianismului liberal, „clasă" care s-a substituit adevăratei clase de mijloc este „clasa cenușerilor", a „proletariatului condeiului", clasă care „se distinge prin absoluta ei improductivitate"[53], introducînd „dezordinea și turburarea în toate clasele". Această *plebe parazită* din România, care datorită politicianismului liberal deținea o stare materială superioară adevăratelor clase pozitive, constituia în primul rînd obiectul criticii vehemente a teoriei sociale eminesciene, și în al doilea rînd, abia, elementul străin, evreiesc, grecesc, bulgăresc etc. Faptul că Eminescu înalță, cu bună știință o teorie proprie, prospectiv-constructivă, vizînd soluții praxiologice, de viitor, și nu doar o polemică

[47] *Ibidem*, p. 466.
[48] M. Eminescu, *Opera politică*, II, p. 474.
[49] *Ibidem*, I, p. 385—386.
[50] *Ibidem*, II, p. 53.
[51] *Ibidem*, p. 40.
[52] *Ibidem*, p. 46—47.
[53] *Ibidem*, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

discontinuă ca redactor șef al unei tribune conservatoare, ne-o relevă decis cuvintele : *„Teoria socială a compensației fiind a noastră* (s.n. T.G.) și neaflîndu-se în nici un manual de politică, ne credem în drept a o explica. *Compensația nu se dă de către o clasă sau de către un om decît prin muncă intelectuală sau musculară* (s.n. T.G.). Munca musculară consistă în producere de obiecte de utilitate necontestată, cea intelectuală în facilitatea producțiunii acestor obiecte. Din acest punct de vedere vînzarea de rachiu de cucută prin sate și colportajul nu ni se par nici a fi produs obiecte de utilitate, nici a fi înlesnit producțiunea prin o mînuire mai inteligentă a instrumentului de muncă“ [54].

Iată, dar, ce nu putem ignora cînd este vorba de filosofia lui Eminescu. Astfel de idei, precum cele din concepția sa socială sînt într-o *deplină și superioară coerență* cu ideile din metafizica sa generală, cu marile idei care străbat poetica sa cultă sau populară. Pentru oricine privește cu răspundere patriotică opera filosofică eminesciană, transpare limpede legătura firească dintre : frecvența constantei și a stabilității, nemurire și credința în trăinicia poporului român, între motivul „sîmburelui de ghindă“ sau al stejarului și motivul — în variantă proprie — a basmului *Tinerețe fără bătrînețe și viață fără de moarte*, etc. Este o certitudine că filosofia socială a lui Eminescu este scrisă cu litera de aur și foc a crezului din *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie* (1867) și a imperativului *Deșteaptă-te române*, leit-motiv de maximă răspundere prezent în tema-obsesie a operei sale, *Mureșanu* (cu variante între 1871 și 1883, care exprimă o perpetuă revenire și o neîncheiere de principiu).

Nicolae Iorga putea deci, cu de netăgăduit temei, să spună : „Naționalismul românesc în forma lui cea mai nobilă, cea mai nepieritoare, trebuie văzut în Eminescu, care s-a hrănit din tot ceea ce cuprinde viața poporului său...“ [55]. Într-adevăr, în studiile sale social-politice, Eminescu exprimă o inepuizabilă încredere în viitorul și progresul Patriei. Condiția principială pentru materializarea unei mai bune organizări a vieții sociale constituind-o înlăturarea „răului dinlăuntru“ [56], sub toate formele sub care s-ar fi ivit acesta. Apreciind drept clasă pozitivă fundamentală *țăranul* (dar fără să ignoreze pe meșerias și negustor), Eminescu reflecta o realitate istorică specific românească, întrucît el viza „clasa cea mai conservatoare în limbă, port, obiceiuri, purtătorul istoriei unui popor, națiа în înțelesul cel mai adevărat al cuvîntului“ [57]. Eminescu pleca de la faptul, de necontestat că țăranul era cel mai legat de „producția brută“ și că, pe o aceeași producție agricolă, din ce în ce mai săracă se hrăneau tot mai multe clase și pături parazite. Pe un astfel de curs al mișcării sociale, se epuiza nu numai țăranul, dar însuși statul și națiunea.

Desigur, anumite neînțelegeri față de perspectivele mișcării proletariatului din țara noastră, nu diminuează cu nimic forța analiticii critice eminesciene.

Analitica socială a lipsei de responsabilitate, a instabilității, a formelor improprii de dezvoltare, a lipsei de muncă, este desfășurată de Eminescu în perspectivă a căutării și aplicării imediate a *soluțiilor* capabile de schimbare a societății românești în ansamblu. În această perspectivă, el stabilea că ne trebuie *3 lucruri : stabilitatea regimului de guvernare* (pe care Eminescu îl concepea sub forma monarhiei), *munca* — prin descurajarea elementului parazitar, și *economia*, „adică dreapta cumpănire între foloasele aduse de cutare cheltuială și sacrificiile făcute pentru ea ; aceasta atît în economia generală a statului cît și în cea individuală“ [58].

Viziunea teoretică a lui Eminescu este în chip exemplar integratoare, determinismul său suplu surprinde în eșafodajul lor real : raporturile economice și legitățile acestora, raporturile politice și hățișul formelor propagandistice, raporturile culturale și inadecvările dintre forme și conținuturi, raporturile spirituale, de tradiții, limbă și obiceiuri etc. Nu este deloc exagerat să vorbim, astăzi, despre

---

[54] *Ibidem*, p. 361.
[55] N. Iorga, *Idei asupra problemelor actuale*, Ed. Cugetarea, f.a., p. 102.
[56] M. Eminescu, *Opera politică*, I, p. 61.
[57] *Ibidem*, p. 60.
[58] M. Eminescu, *Opera politică*, I, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dubla perspectivă : sincronică dar mai ales diacronică, în care Eminescu aborda nu numai realităţile interne, dar şi haloul benefic sau potrivnic al realităţilor externe.

Încrezător în „sfinţenia muncii" ca proces întemeietor al oricărei civilizaţii şi al trăiniciei oricărei naţiuni elevate, Eminescu nu ignora „legile organice ale serviciilor publice", subliniind deosebita importanţă pe care o are *administraţia* în dezvoltarea unei ţări, „în care bunul trai al claselor muncitoare şi emanciparea lor de sub presiunea capitalului bănesc şi funciar e ţinta de căpetenie a statului" [59].

Pentru marele nostru cugetător, era de maximă necesitate înrădăcinarea generală a ideii că „temeiul unui stat e munca, şi nu legile" şi că „bogăţia unui popor stă, nici în bani, ci iarăşi în muncă. Banul reprezentează numai munca, nu este ea însăşi, şi aducînd bani mulţi cu ciubărul într-o ţară, în care munca lipseşte, vei ajunge să plăteşti o zi de lucru c-un napoleon...". Întemeiat pe cele mai profunde studii de economie naţională şi de statistică, Eminescu respingea ideea greşită, dar de circulaţie, că ţara noastră ar fi cumplit de bogată şi că s-ar putea cheltui oricît. Celor aflaţi într-o astfel de eroare, el le spune cu fermitate că „bogăţia nu este în aer sau în pămînt, ci în braţe şi că, *unde lipsesc braţele sau calitatea producţiei e proastă, nu poate fi nici vorbă măcar de ţară bogată*" [60].

Sistemul explicativ eminescian este în acelaşi timp un *sistem de soluţii* în problematica socială şi naţională, un sistem care face distincţie între *progresul real* şi *progresul fictiv*, cînd identifică libertatea adevărată cu neatîrnarea economică. El are convingerea neclintită că atunci „cînd vorbim de neatîrnarea economică înţelegem eliberarea continuă, prin cultură şi prin împroprietărire, a clasei celei mai numeroase şi exclusiv productive, a clasei ţăranilor" [61]. Observînd că parcelele de pămînt acordate de împroprietărirea sub Cuza-Vodă au devenit, prin politica liberală, prea mici şi că *„realul ţării* stă în disproporţie cu *populaţia*", Eminescu vorbeşte într-un limbaj apropiat de cel marxist despre o adevărată proletarizare, prin împărţirea între descendenţi a pămîntului foştilor clăcaşi. Pentru a bara procesul de stingere a populaţiei agricole, sau de punere în totală dependenţă a ei de înmulţirea arendaşilor, Eminescu propunea, printre alte măsuri imediate : 1. *maioratul* — adică indivizibilitatea pămîntului pe un anumit număr de ani şi *neînstrăinarea lui către nesăteni ;* 2. corolarul acestei măsuri generale, trebuia să fie parcelarea sistematică a moşiilor statului între minorii familiilor, deci formarea altor minorate, *minor gentium*. Aici, Eminescu sublinia superioritatea exploatării *intensive* a pămîntului şi avantajul ce ar decurge pentru întregul stat. Un astfel de act ar fi frînat apariţia tiraniei micului capital asupra muncii. Relevînd faptul că întotdeauna capitalul mic are tendinţa de a fi *uzurar*, el critică *proprietatea rurală de mijloc, proprietate mult mai* apăsătoare la sat — în special după accentuarea exploatării capitaliste — decît marea proprietate ; 3. Transformarea dreptului de debit al băuturilor spirtoase, în drept al comunelor rurale ; 4. Introducerea stabilităţii în funcţiile judecătoreşti şi administrative, căci numai o birocraţie stabilă ar garanta aplicarea strictă a legilor ; 5. O organizare mai strictă, mai protectoare pentru munca materială şi cea intelectuală [62], etc. etc.

Evident nu discutăm aici problema valabilităţii totale a propunerilor eminesciene de soluţionare a problematicii sociale şi naţionale româneşti. Judecata noastră trebuie să privească mai ales la această componentă praxiologică prospectivă, atît de organic cerută de întregul său sistem de cugetare care are ca finalitate-princeps îndreptarea, schimbarea calitativă în bine, punerea în răspundere faţă de soarta întregului popor, întregii naţiuni.

---

[59] M. Eminescu, *Opera politică*, I, p. 100.
[60] *Ibidem*, p. 140.
[61] *Ibidem*, p. 509.
[62] M. Eminescu, *Opera politică*, I, p. 510—511.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LA CONCEPTION SOCIALE ET POLITIQUE DE MIHAI EMINESCU

RÉSUMÉ

La philosophie de l'histoire est au centre de l'oeuvre théorique du grand poète et écrivain roumain Mihai Eminescu. Selon lui, l'idéal d'un peuple résulte de la liaison entre le passé, le présent et l'avenir.

Pour étudier la philosophie de l'histoire et la philosopie politique de Mihai Eminescu, l'auteur du présent article a surtout utilisé le volume Mihai Eminescu, *Opera politică*, édition I. Crețu.

Dans l'étude que Mihai Eminescu a publié, en 1876, ayant pour titre *L'influence autrichienne sur les Roumains des Principautés*, le grand écrivain fait un exposé de sa théorie de l'Etat. Il considère l'Etat comme pouvant être „l'instrument" d'une classe et l'Etat comme devant établir „l'harmonie de intérêts". L'auteur du présent article analyse les opinions de Mihai Eminescu concernant la classe des parasites, la lutte entre l'individualisme et l'idée de l'Etat, la lutte entre les libéraux et les conservateurs. Considérant le rôle du travail dans la société, Eminescu est tenté d'identifier l'Etat avec le principal travailleur dans la société roumaine au XIX-e siècle, c'est-à-dire avec le paysan. Eminescu insiste sur les résultats de la stabilité et dénonce les éléments qui ont contribué à l'instabilité dans les pays roumains.

Eminescu critique les idées libérales. Il soutient la nécessité de la grande propriété foncière et sa fécondité. Il ne s'est pas érigé en un représentant du parti conservateur, mais il a édifié une étiologie du mouvement social.

Eminescu n'ignore pas que le travail industriel est fourni par une classe très utile à la société qui est la classe des travailleurs industriels. Il n-a nullement préconisé le retour aux relations sociales du XVII-e siècle, comme quelques-uns de ses adverasires l'ont accusé. Selon son opinion, la classe intermédiaire, composée des petits propriétaires ruraux, des artisans et des commerçants, a été une classe puissante qui a eu le rôle de maintenir la stabilité et donc la solidité des pays roumains. Si la force sociale de cette classe est diminuée par l'accroissement des éléments improductifs, la production diminue et la société subit un malaise dont elle doit être guérie.

Soulignant la pathologie de la société roumaine à la fin du XIX-e siècle, Eminescu a élaboré une théorie du redressement national pour que la Roumanie s'achemine dans la voie du vrai progrès par le travail productif, et non sur la voie funeste du parasitisme social et national.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ONTOLOGIA ISTORIEI LA VASILE PARVAN

DE

VIRGIL CATARGIU

Reputat arheolog și animator cultural, istoric al antichităților Carpato-Danubiene, eseist și istoriosof, erudit de aleasă ținută, Vasile Pârvan este una din conștiințele marcante ale poporului român.

Eseistul și istoriosoful Vasile Pârvan ne oferă, într-o formă poetică de un accentuat lirism și muzicalitate, o schiță holist-cosmologică a existenței, o interpretare dialectică și unitară a întregii lumi, inclusiv a societății, a omului și a istoriei sale. În calitate de filosof al istoriei, V. Pârvan schițează o sinteză cu mult mai amplă decît istoria propriu-zisă. Studiile sale ne reliefează, atît explicit cît și implicit, tendința de a efectua o amplă sinteză a realității, pornind de la deducția integrală a existenței din conceptul de „Cosmos". Această sinteză se caracterizează printr-o concepere dinamică a existenței, văzută ca un tot coerent în infinitele sale forme de manifestare și desfășurîndu-se potrivit unei ordini intrinseci. Ontologia istoriei la Vasile Pârvan se împletește și cu o filosofie a naturii și o cosmogonie. Simultan, ea este și o ontologie socială, deoarece în ea se urmărește conturarea statutului existențial al omului nu numai în universul natural ci și în cel social. De aceea ontologia lui V. Pârvan se deschide și se transformă într-o antropologie filosofică.

1. *O schiță holist-cosmologică, deterministă și dialectică asupra existenței*

În concepția istoricului, o filosofie a istoriei, care se dorește a fi în mod autentic o filosofie, nu va fi decît una care urcă pînă la sursele existenței, nu va fi decît o filosofie cosmică. Numai această perspectivă cosmică ne poate restitui geniul uman viu, înstrăinat în imensitatea infinită a spațiilor și timpurilor astronomice, aflat singuratic pe un astru cu o dimensiune infimă și o perioadă de timp infinit de scurtă în comparație cu miliardele de ani-lumină în cursul cărora se aprind și se sting miliarde de stele ; atunci vom lua drept derizorie limitarea la cîteva mii de ani de istorie umană, rațiunea unei filosofii a istoriei. Trebuie să „pornim de la Cosmos, declara V. Pârvan — ca să înțelegem istoria". „Cosmosul" constituie substratul absolut prin care explicăm valabilitatea fenomenelor și faptelor lumii inclusiv a lumii istorice. El are caracter de obiectivitate, iar noi sîntem o infimă parte integrantă a acestuia, și viața noastră se desfășoară după legile lui inexorabile. „Fenomenele vieții omenești sînt o parte integrantă din ritmica universală. Aceleași legi cosmice determină viața umană și cea extraumană, pe Pămînt, ca și viața lumilor nesfîrșite, în Univers" [1].

[1] Vasile Pârvan, *Idei și forme istorice*, Ed. Cartea Românească, București, 1920, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Încercarea de a schița un sistem avînd ca premisă deducția integrală a existenței, inclusiv a lumii istorice, din conceptul de „Cosmos" reprezintă o tendință structuralistă. Această tendință se manifestă în folosirea noțiunilor de „idee", „structură" sau „formă", care apar în legătură nemijlocită cu ideile de ordine, de solidaritate a elementelor constitutive ale întregului privit ca un organism. Ideea, structura sau forma desemnează la V. Pârvan mai întîi ceea ce e ordonat static (istoricul vorbește de „structura odios de greoaie a materiei"), în comparație cu caracterul dinamic al „energiei", al „mișcării universale", care determină raporturile dialectice căci „în Cosmos toate se pătrund reciproc" [2]. Alcătuirea structurilor, formelor sau ideilor se află în raport cu Cosmosul, cu întregul care nu se reduce la suma structurilor, formelor sau ideilor. Acestea toate capătă o tentă axiologică prin raportarea lor la categoria de valoare.

Elementele acestei schițe de sistem sînt plasate în antinomii sau în raporturi de opoziței binară. Plasarea corespunde comportării ontice a elementelor. Astfel, după V. Pârvan, în societate întîlnim material și spiritual, în om integralul biologic și diferențialul spiritual, în cultură ritm de tradiție și ritm de inovație, în ritmul istoric „materie ritmizată umană" și „sufletul" sau „ideile ritmice".

Ceea ce caracterizează structura Cosmosului este continua luptă și unitatea dintre „materie" și „energie" dintre „inerție" și „vibrare". „Vibrare" și „ritm" sînt cele două entități cosmice cu care are incontinuu a lucra istoria din punctul ei specific de vedere, *devenirea*. Dar vibrarea, ritmul și devenirea sînt în funcție de *material* plus *spiritual*. V. Pârvan include unitar în categoria de existență ambii poli ai corelației dintre material și spiritual: „Materialul care tinde la inerția perfectă și spiritual: „Materialul care tinde la inerția perfectă și spiritualul care tinde la mișcarea maximă, se condiționează și regularizează reciproc, creind și în Umanitate, întocmai ca în Cosmos, vibrarea, ritmul și devenirea ondulatorie" [3]. Materia este inertă, pasivă, dar forța care o pune în mișcare nu este exterioară ei, ci îi corespunde structural și nu poate decît să respecte această structură. „Materia universală inertă — arăta V. Pârvan — modificată de energia ritmică a Cosmosului potrivit structurii sale intime: de obicei ea este transpusă dintr-o structură în alta..." [4].

Interpretarea holist-cosmologică pe care ne-o oferă V. Pârvan are o tendință extremă de dizolvare a părților în întreg, în *Totul*, cum se exprimă istoricul. Accentuarea conexiunii universale îl conduce pe istoric către o imagine exclusiv de continuitate asupra manifestărilor existenței.

Perspectiva holistă se ilustrează la V. Pârvan și prin reactivizarea categoriei de organism, specifică biologiei. De asemenea, istoricul arată că întreaga realitate prezintă aspectul complicării progresive a structurii sale, culminînd cu umanitatea, căreia îi sînt caracteristice rațiunea și intuiția, determinismul și libertatea, tradiția și inovația, creativitatea. Istoricul dă o întemeiere rațională acestei ordini, efort care nu este gratuit, deoarece, în ciuda aspirațiilor metafizice, ontologia istoriei la V. Pârvan se caracterizează prin dialectică și integralism: „în Cosmos toate se pătrund reciproc; materia trece prin materie, unde vibratorii trec prin alte unde vibratorii; ca o celulă în sîngele nostru, făcînd drumul ce i-l hotărăște vibrarea vieții noastre, așa pămîntul în Univers, așa noi oamenii în viața eternă sîntem o singură particulă cu aceleași însușiri, supusă acelorași legi ca

[2] *Ibidem*, p. 178.

[3] *Ibidem*, p. 74. Devenirea ondulatorie constituie laitmotivul filosofiei lui V. Conta. Autorul teoriei ondulațiunii universale declara: „Modul universal de constituire și dispariție a formelor materiei este *evoluțiunea onduliformă*, pe cînd mișcările și formele neevolutive nu există decît în interiorul undelor și nu au decît funcțiunea de a dezvolta pe acestea din urmă *(Opere filosofice*, Ed. Academiei, București, 1967, p. 233).

[4] V. Pârvan, *Idei și forme istorice*, p. 134.

[5] Aspect, de asemenea, susținut de Vasile Conta atunci cînd afirma că fenomenele și obiectele întregii realități înconjurătoare cunosc o necontenită devenire „astfel încît va ajunge un timp cînd materia ce le constituie astăzi va îmbrăca o formă ce nu va avea nici o asemănare cu cea de astăzi" (V. Conta, *op. cit.*, p. 230).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Totul, şi făcînd în circulaţia universală drumul ce ne e fixat de raţiunea de existenţă a Totului" [6].

V. Pârvan promovează o dialectică care este în acelaşi timp o teorie a devenirii naturii şi societăţii şi o ontologie. Ca şi sistemele materialiste ale antichităţii, lumea este văzută în devenire şi cu contradicţiile care există între diferitele laturi ale obiectelor şi fenomenelor, între care domină cele două contrarii, inerţia şi vibrarea: „În adevăr tendinţei incomensurabil de puternice a *materiei cosmice* de a se *integra* în coeziune, uniformitate şi inerţie, îi stă în faţă tendinţa, pentru noi, tot aşa de incomensurabilă ca putere, a *energiei cosmice* de a *se diferenţia* în activitatea ei, dînd materiei vibraţii, ondulaţii şi gravitaţii de tot felul, neînchipuite ca număr, ca forme, ca intensităţi. La fel este lupta dintre integralul biologic şi diferenţialul spiritual din om, care reprezintă în materia noastră pieritoare, ca indivizi şi ca tot, cele două eternităţi cosmice inerţia şi vibraţia [7].

Teza unităţii lumii se postulează la V. Pârvan prin strînsa analogie şi interpătrundere dintre material şi spiritual, obiect şi subiect, dintre viaţa naturii şi viaţa socială, spirituală. Pentru V. Pârvan „devenirea vieţii spirituale este analoagă, dar imens mai bogată în vibraţii ca viaţa naturii" [8].

În prim planul concepţiei sale ontologice se află devenirea existenţei în cadrul unitar al unei dialectici şi conexiuni universale rezultate din teza unităţii şi infinităţii lumii. După V. Pârvan, toate lucrurile, fenomenele şi obiectele realităţii se află simultan şi succesiv într-un număr infinit de relaţii variate, conexiune care include în sfera sa specia umană şi individul izolat. Tendinţa panholistă se manifestă în absolutizarea devenirii, a curgerii, a continuităţii. De aici o oarecare tentă fenomenologică a concepţiei sale. Pentru el, lumea este un tot unitar care nu există ca atare, ci devine, se află permanent sub imperativul mişcării şi evoluţiei universale. Idee subliniată strălucit de Engels în *Dialectica Naturii*: „în felul acesta nu mai rămîne nimic care să aibă valabilitate absolut universală cu excepţia mişcării" [9].

Domeniului existenţei îi aparţine şi lumea ideilor. În concepţia sa ideile au o existenţă sui-generis. Cele mai multe sînt valori ce transced realitatea. Dar, la Vasile Pârvan ideea transcendenţei unor valori istorice nu contrazice concepţia lui imanentistă, potrivit căreia lumea este un întreg în sine, fără să depindă de factori exteriori ei.

Existenţa apare la V. Pârvan ca un întreg, ca un tot ce cuprinde infinite moduri de manifestare, de relaţii şi de atribute, fiecare existînd prin sine (ca atare), dar topindu-se în cele din urmă în universul devenirii, ale cărui caracteristici sînt frumuseţea şi raţionalitatea. „În curgerea fără început şi fără sfîrşit a devenirii universale, în care abnorm şi absurd nu există, pentru că acesta e Haos, e urîţenie, şi universul e Cosmos, adică frumuseţe" [10] — arată V. Pârvan. Însuşi omul constituie un „fragment din cosmosul raţional, din raţiunea supremă a oricăror mişcări şi devenini, pentru eternitate" [11]. Asistăm astfel la o întemeiere raţională a întregii existenţe, analoagă logosului filosofiei greceşti, îndeosebi celui al filosofiei stoice. Să nu uităm preţuirea de care s-a bucurat morala şi filosofia stoică în universul meditaţiei şi conduitei lui V. Pârvan.

Istoricul insistă şi subliniază îndeosebi procesualitatea existenţei, evoluţia şi continuitatea transformărilor. Existenţa — arată Vasile Pârvan — constă în devenire. Tot ceea ce există reprezintă etape relativ distincte ale unui proces unic de devenire care are loc în virtutea principiului autodezvoltării şi automişcării.

Mecanismul devenirii se instituie prin opoziţia şi lupta „dintre materie şi spirit", luptă care „nu e definitiv hotărîtă în favoarea elementului ceresc; căci în continuă combatere, în continuă ondulare de la biruinţă la înfrîngere şi înapoi,

[6] *Ibidem*, p. 178—179.
[7] *Ibidem*, p. 171—172.
[8] *Ibidem*, p. 54.
[9] K. Marx—Fr. Engels, *Opere*, vol. 20, 1964, p. 536.
[10] V. Pârvan, *Memoriale*, p. 152.
[11] V. Pârvan, *Idei şi forme istorice*, p. 110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ambele elemente sînt şi biruitoare şi birute, alcătuind nu singure, ci împreună, ritmul cosmic" [12].

2. *Ritmul istoric şi factorii istorici*

În năzuinţa lui de a găsi natura însăşi a lucrurilor cît şi riguroasa organizare a acesteia, V. Pârvan s-a oprit la categoria de ritm. Potrivit concepţiei sale Cosmosul este contradictoriu în structura sa. Contradicţia specifică şi fundamentală este contradicţia dintre materie şi energie sau mişcare. Aşa după cum am constatat, materia are — după V. Pârvan — o structură „odios de greoaie", ce imprimă o anumită fizionomie şi o stabilitate fenomenelor, în timp ce mişcarea, avînd un caracter dinamic, modifică fără răgaz structura materiei. Această transformare se manifestă prin ritmul cosmic. Ca formă de manifestare a contradicţiei dintre materia şi energia universală, ritmul cosmic cunoaşte o infinitate de variaţii. Între acestea se distinge ritmul istoric. Ritmul istoric, cu varietăţile, aspectele şi manifestările sale constituie modul existenţial caracteristic realităţii şi devenirii istoriei. Determinismul universal se manifestă în evoluţia umanităţii, prin ritmul istoric: „Şi ritmului etern — declară istoricul V. Pârvan, mînuitor prodogios de cosmogonii — în care se poartă luminile infinite în Cosmos îi stă, în mărginirea lui, cu vrednicie alături ea, ritmul vecinic în care umanitatea îşi trage sîrguinţa ei luminoasă, de la veac la veac şi de la mileniu la mileniu" [13].

Reprezentarea grafică a concepţiei lui V. Pârvan despre geneza ritmului istoric care se integrează într-o dialectică a evoluţiei neîntrerupte a domeniilor existenţei pe baza contrariilor, mişcării şi energiei specifice întregii realităţi ar fi următoarea:

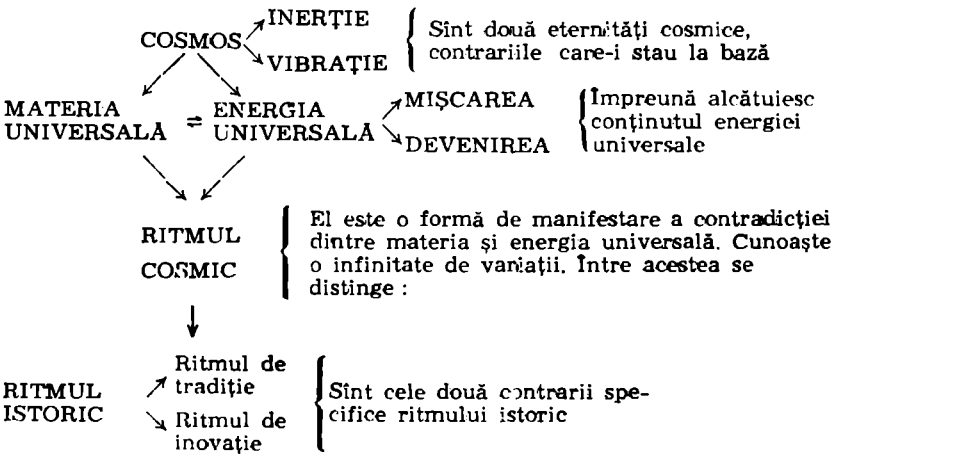

În „evoluţia ritmului istoric, constatăm tocmai această interferenţă universal-omenească în timp şi în spaţiu, între integral şi diferenţial, cosmic şi spiritual, repetat şi compensat, pe urma căreia se sistematizează de o parte ritmul de tradiţie, de alta ritmul de inovaţie, în întregul domeniu al activităţii noastre spirituale" [14], este de părere V. Pârvan.

Varietatea categoriilor de ritm istoric pe care le enunţă istoricul este impresionantă. El distinge ritmul imitativ, constructiv, antropomorf; ritmul accidental şi ritmul organic; ritmul de creştere: extensiv, energetic, general vital şi ritmul

[12] *Ibidem*, p. 115—116.
[13] V. Pârvan, *Memoriale*, Cultură naţională, Bucureşti, 1923, p. 78.
[14] V. Pârvan, *Idei şi forme istorice*, p. 168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de creştere spirituală : ritm intensiv, ritm creator-uman. El mai distinge structura ritmului, intensitatea ritmului şi nuanţele ritmului în număr de trei : sentimentală, voluntară şi raţională. Istoricul distinge, de asemenea, şi o formă activă şi una pasivă a ritmului, distinge ritmul activ şi ritmul pasiv ş.a. [15].

Cu toate că acest eşafodaj al ritmului este insuficient elaborat şi sistematizat, construcţia comportă o profundă procesualitate şi un evident determinism. Un determinism riguros guvernează evoluţia cosmosului „pentru că nu e nimic aritmic, nimic întîmplător şi strident în Cosmos" [16]. Nuanţa determinist-fatalistă are menirea de a sublinia subordonarea „ritmului spiritual uman" nu laturii obiective a vieţii sociale, ci „ritmului cosmic". Însăşi „devenirea vieţii omeneşti, oricît de intens spirituale", nu se petrece în abstract. Uriaşe forţe ale naturii intervin în ritmul spiritual uman, „modificîndu-l în sensul acordării lui armonioase cu ritmul cosmic..." [17].

Conceptul de ritm istoric constituie o contribuţie originală a lui V. Pârvan la dezvoltarea filosofiei istoriei româneşti. El propune ritmul istoric ca element ontologic fundamental al evoluţiei istoriei în timp ce A. D. Xenopol enunţase seria istorică „echivalent istoric al noţiunii de lege" [18] şi principiu organizator în epistemologia istoriei. În timp ce la A. D. Xenopol individualul istoric se subsumează unei serii istorice, la V. Pârvan singularul istoric se integrează unui ritm istoric, este o manifestare a acestuia.

Prin elaborarea conceptului de ritm istoric V. Pârvan elimină modelitatea în sensul relativităţii istoriei şi afirmă teza despre dezvoltarea ei deterministă şi dialectică neîntreruptă. Această evoluţie izvorăşte din acţiunea simultană şi succesivă a o mulţime de factori. Istoricul este promotorul unei concepţii pluraliste după care existenţa şi dezvoltarea socială sînt rezultatul conjugării acţiunii a nenumărate forţe. V. Pârvan subliniază ideea că nu poate exista un singur factor determinant al devenirii sociale. De aceea, e greu de stabilit care este cauza ce a produs faptul istoric.

Manifestarea legităţii se face într-o manieră atît de diferită, de variată, încît efectele se pot atribui cu dificultate unui singur factor. Factorii istorici — arată V. Pârvan — sînt, ca natură, de o varietate infinită :

— cosmici, aici intrînd toată influenţa sistemului solar şi a energiilor universale asupra vieţii pe pămînt ;

— particular-geografici, de mediu strict terestru ;

— materiali-antropogenetici sau economici ;

— spirituali, deci, strict umani : politic, sociali, ideologici ; mimetici-creatori, reproductivi etc. [19].

Într-o altă lucrare, V. Pârvan foloseşte noţiunea de „factori determinatori" *cum ar fi* cei „biologici, cosmici, social-psihologici, economici, care de obicei hotărăsc atît acţiunea personalităţii izolate, cît şi tumultul amorf al personalităţii — grup social (clasă socială, naţionalitate, partid politic etc." [20].

În explicarea evenimentelor şi fenomenelor istorice trebuie să ţinem seama de toţi aceşti factori. V. Pârvan nu acceptă explicaţiile moniste, care, după el, nu ţin seama de faptul că evoluţia umanităţii este consecinţa interacţiunii unei pluralităţi de factori. V. Pârvan nu a înţeles monismul materialismului istoric, faptul că el rezidă nu în negarea pluralităţii factorilor istorici, ci, în postularea unei ierarhii în cadrul căreia factorul economic ocupă locul central. Neînţelegînd materialismul istoric, V. Pârvan credea că aceasta duce, implicit, la negarea în-

---

[15] Ştefan Zeletin, în *Evanghelia naturii*, 1915, p. 118, aprecia că : „existenţa ritmului cere existenţa de antiteze : fără moduri opuse de a fi, naşterea ritmului e cu neputinţă".

[16] V. Pârvan, *Idei şi forme istorice*, p. 57.

[17] *Ibidem*, p. 56.

[18] Ernest Stere, *A. D. Xenopol — filosof al istoriei*, în vol. A. D. Xenopol. Studii privitoare la viaţa şi opera sa, rd. Academiei, Bucureşti, 1972, p. 127.

[19] V. Pârvan, *Idei şi forme istorice*, p. 78.

[20] V. Pârvan, *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, extras, Bucureşti, 1919, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semnătății factorului spiritual, căci „istoria trebuie să țină seama mereu de factorul așa de complicat spiritual, care adesea ia poziție direct antinomică devenirii materiale și pentru că în lumea omenească spiritualul dă precumpănire culturalului asupra naturalului“ [21].

Cu toate acestea, V. Pârvan atrage atenția că „nu atît în factorii puri, metafizici, stă începutul devenirilor istorice, cît în factorii pe care îi vom numi secundari ; devenirile anterioare. Fiecare devenire e un factor generator de noi deveniri“ [22].

În vederea înțelegerii cursului autentic al evoluției umanității, pentru dezvăluirea interdependenței și conexiunii fenomenelor istorice, este nevoie să luăm în considerație acțiunea fiecărui factor istoric, fie de ordin material, fie spiritual, căci „pus în vibrare, ori punînd el în vibrare pe altul, faptul material, respectiv cel spiritual, sînt elemente integrante ale unei deveniri, a cărei energie ondulatorie e ideea“ [23].

Ca urmare a acțiunii factorilor istorici asupra umanității iau naștere faptele istorice. Această determinare nu are un caracter unilateral. Intervin pe parcursul evoluției o serie de medieri complexe, deoarece „între factorii și faptele istorice nu e decît foarte rar o descedență categoric-genetică : din economic, economic, din artistic, artistic ; în marea majoritate e o legătură pur energetică de la forță la vibrare, obținîndu-se de pildă din economic, artistic — din filosofic, politic etc.“ [24].

Acțiunea factorilor istorici se conjugă într-o unitate integrală datorită conexiunii care există între diferitele componente ale realității sociale și naturalcosmice. Societatea omenească este, după V. Pârvan, „mediul prin care se exprimă și se împlinesc factorii istorici“, „ea este exponentul factorului istoric, și anume, după canalul întrebuințat de factor : „un exponent individual, cînd factorul istoric pune în vibrare indivizi izolați, ori un exponent social, dacă o întreagă colectivitate umană e pusă în mișcare material-spirituală“. În același timp „nu mai puțin complicată e și natura exponenților istorici : Influența reciprocă dintre individual și colectiv creează o întreagă serie de exponenți hibrizi individuali și sociali în același timp“. Aceștia se exprimă prin „toate faptele de viață omenească vegetativă pur consumatoare de bunuri și idei, deci viața extensivă, iar nu intensivă cultural“ [25].

Evoluția realității istorice este distinctă de evoluția domeniilor naturii, prin poziția ei de subiect. Umanitatea se manifestă ca subiect atît în raport cu ea însăși, cît și în raport cu natura. Umanitatea este obiect și subiect al propriei sale evoluții.

În comparație cu natura, societatea evoluează numai datorită acțiunii conștiente a oamenilor. Omul este nu numai făuritorul istoriei-realitate ci și a istoriei-cunoaștere. Și în această ultimă calitate de istoric, V. Pârvan nu se limitează la studierea istoriei pentru istorie, în scopul interpretării ei, ci recunoaște necesitatea cunoașterii istorice pentru reformarea însăși a istoriei.

3. *Spiritualismul lui Vasile Pârvan sau dimensiunea umană a ontologiei sale*

Conștient de dificultățile pe care le avea de întîmpinat în încercarea de a schița un sistem filosofic al istoriei, evoluției și existenței umane, istoricul a fost nevoit „să ajungă la o armonie și simetrie dintre idee și material, pentru ca inerția brută să consimtă a deveni ritm transfigurat în memorial istoric“ [26], așa cum se arată a fi chiar admirabilele-i sale *Memoriale* și *Idei și forme isto-*

[21] V. Pârvan, *Idei și forme istorice*, p. 78.
[22] *Ibidem*.
[23] *Ibidem*, p. 67.
[24] *Ibidem*, p. 77.
[25] *Ibidem*, p. 77—78
[26] *Ibidem*, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rice. „Ori care ar fi realitatea cosmică — arată istoricul — asupra materiei și energiei, ca cercetător al fenomenelor devenirii spirituale omenești ; ești silit a admite dualitatea : materia inertă, ritmizată prin spirit — idei abstracte, forțe propulsive ale ritmului activ ori pasiv al materiei cerebrale umane“ [27].

Această soluție dualistă se dovedește în ultimă instanță a fi inconsecventă, deoarece V. Pârvan substituie tezei materialității lumii un spiritualism universal, căci „spiritul învață materia cum să se grupeze ritmic și să alcătuiască o armonie, o simetrie, un Cosmos“ [29].

Criticînd de pe pozițiile filosofiei marxiste această orientare constatăm că Vasile Pârvan substituie tezei „mișcarea — mod fundamental de existență a materiei“, un energetism universal. Căci, se întreabă V. Pârvan, vizînd filosofia materialistă, „Dacă materia are — cum cred moniștii materialiști — prin sine însăși, în mișcarea ei, proprietățile care constituie împreună energia universală, ar fi să ne întrebăm, de ce materia cerebrală umană e așa de rebelă, în generalitatea ei, la orice vibrație și ritm mai intens ori mai complicat, de ce tocmai „regele creației“ dă dovada unei așa de uriașe inerții energetice, unui aspect al materiei organice (deci prin ea însăși vitală), care nu indică numai, ci strigă, ca însușire specifică și unică a materiei, nemișcarea, aritmia perfectă“ ?[30].

În ciuda acestor aserțiuni, gînditorul este greu de încadrat în cadrele tradiționale ale idealismului filosofic. La V. Pârvan problema fundamentală a filosofiei se pune sub forma unei conjuncții : materie și conștiință. Istoricul nostru nu concepe materia ca derivat, produs al ideii. După el „materia universală condiționează, prin structura ei intimă, ritmul care o verifică [31].

Spiritualismul enunțat de istoricul nostru este un spiritualism sui generis. Spiritul lui V. Pârvan este un principiu modelator și vitalizator, „spiritualul, agentul energetic, total liber, de vitalizare a materiei după legi eterne ale vibrației și ritmului cosmic“, o energie, un foc universal : „în Cosmos energiile explodînd din cătușa materială și sfărîmînd-o, joc divin de lumini astrale în uriașa prelucrare a materiei de focul care o chinuiește, o transformă, o înviază, o face formă. Așa și în viața omenirii, spiritul, adică energia universală, care însuflețește materia inertă, are, în indivizii izolați sau în întregi grupe de indivizi, într-un timp și spațiu dat, exploziile sale imense“ [32].

---

[27] *Ibidem*, p. 143.

[28] În perioada modernă a culturii noastre un dualism ontologic de factură similară (spiritualist-obiectivă) a fost împărtășit de I. Heliade Rădulescu și de B. Petriceicu-Hașdeu. Încercarea de conciliere între materie și spirit unite prin „nuntă“ și-a propus-o I. Heliade Rădulescu : „Materie și minte (citește n.ns.) unitu-le-am prin nuntă“ (*Opere*, I, *Poezii*, București, 1967, p. 115). Ideea este reluată și aprofundată în cunoscuta teorie a echilibrului între antiteze : „Verbul prin excelență, Verbul vieții sau al existenței este verbul A FI, care este existență materială și spirituală totodată“ (*Echilibru între antiteze*, București, 1858—1869, p. 31). Și B. Petriceicu-Hașdeu preocupat de „totalitate“ (*Noi în 1892*, în „Sarcasm și ideal“, București, 1897, p. 37) își propune depășirea monismului materialist cît și a celui spiritualist. El își intitulează concepția sa asupra istoriei „pozitivism istoric“. Această istoriosofie probează materia prin experiență, probează spiritul prin raționament, ceea ce este materia și spiritul totodată“ (*Materia, spiritul și divinitatea. Pozitivism istoric*, în „Columna lui Traian“, 1873, nr. 8, p. 144).

[29] V. Pârvan, *Idei și forme istorice*, p. 136.

[30] *Ibidem*, p. 143.

[31] *Ibidem*, p. 134.

[32] *Ibidem*, p. 73. Tenta de energetism a ontologiei lui V. Pârvan anticipează pe C. Rădulescu-Motru, care, în 1927 (anul morții istoricului) publica *Personalismul energetic*. În lucrare, C. Rădulescu-Motru se explică : „Personalismul energetic este, prin urmare, un realism fundat pe extensiunea legii energiei în întreg cîmpul experienței omenești atît materiale, cît și sufletești“ (*op. cit.*, p. 240), după ce V. Pârvan afirmase : „Cristalele materiei minerale și catedralele spiritului religios și artistic omenesc sînt una și aceeași energie cosmică — concretizată ritmic“ (*Idei și forme istorice*, p. 117).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Idealismul lui V. Pârvan nu constă în preocuparea dominantă față de fenomenele spirituale, ci, îndeosebi, în punerea la baza evoluției istorice a factorilor culturali-spirituali ; totuși, în ultimă instanță, structura fenomenelor spirituale își găsește ultima determinare în Cosmos, a cărui natură este materială. Devenirea spirituală nu-și are legi de dezvoltare specifice „deosebite de cele cosmice", ci, „dimpotrivă, ritmul devenirei spirituale nu e decît unul și același cu eternul ritm cosmic [33]. „Energia universală — declară V. Pârvan — e unică : lumina, sunetul, căldura, electricitatea, magnetismul, spiritul nu sînt decît variații ale aceleiași forțe, variate numai ca iuțeală absolută, intensitate și ondulație ; aceeași energie poate deveni, după modalitățile vibrării ei, sunet, căldură, lumină ori spirit" [34]. Această formulare nu trebuie să ne ducă la o concluzie pripită (analoagă primei), de factură mecanicist vulgară, cu privire la conceperea spiritului. V. Pârvan subliniază în acest mod ideea că spiritul nu este o entitate izolată într-o lume suprasensibilă. Spiritul ca teren al istoriei nu este afirmat ca transcendent ci constituie una din multiplele manifestări ale energiei și materiei universale proprii Cosmosului. Pe de altă parte, atît conținutul cît și forma istorică nu rezultă la V. Pârvan din structurile proprii conștiinței, ci sînt realități organice ale existenței independente de noi, din care și noi alcătuim o parte.

V. Pârvan se folosește în această construcție de conceptele generale pe care le-a creat omul pentru a putea sintetiza „realități complete ale Cosmosului", care sînt : „pentru dimensional, spațiul — pentru vital, timpul". Aceste categorii în afară de semnificațiile lor naturale capătă dimensiuni suplimentare, sociale pentru om. Ele oglindesc capacitatea de integrare socială și de acțiune practică și teoretică. „La baza vieții omenești ultrabiologice — arată V. Pârvan — stă spațiul social : viața omenească a crescut în importanță subiectivă și obiectivă numai în măsura lărgirii spațiului social. Primele perechi omenești ivite în spațiul terestru respectiv cosmic, biologic, nu reprezintă ceva deosebit față de celelalte vietăți decît în măsura primei licăriri a conștiinței de societate" [35].

De asemenea, Timpul dobîndește o dimensiune umană, ilustrînd densitatea și specificitatea devenirii vieții sociale, infinit mai intensă și calitativ superioară vieții și evoluției naturii, în care caracteristicile temporale cunosc nesemnificative schimbări. La aceste categorii se adaugă un concept original enunțat de V. Pârvan : „Ritmul, acesta fiind valabil pentru vibrație", căci, dacă „poziția unui obiect în lume nu se poate înțelege fără Spațiu, desfășurarea unei deveniri, de la neexistență înapoi la neexistență nu se poate înțelege fără Timp, iar mișcarea universală nu se poate înțelege fără Ritm" [36].

Cu toate că ontologia sa se menține la un nivel pur teoretic și speculativ, iar atunci cînd face o serie de comparații — apelînd la științele naturii (de exemplu la electricitate în fizică) acestea lasă impresia unei încercări evasimaterialist-vulgarizatoare, ca se desăvîrșește printr-un discurs asupra condiției umane. Vasile Pârvan, alături de gînditorii și filosofii tuturor timpurilor, meditează grav și profund asupra condiției umane, a menirii omului, asupra sensului vieții și existenței lui. La el reflexia teoretică, în formă eseist-literară, asupra lumii, are ca dominantă analiza omului, a locului său în univers și a perspectivelor sale. Cu toate că este tributar conceptului de om abstract, V. Pârvan a înțeles că omul nu este numai o parte a naturii, un produs al ei, ci și un demiurg al unei existențe distincte de cea naturală, existența social-culturală, dar autonomă și la fel de obiectivă ca și prima „Tot ce e în natură frumusețe violentă, culoare, formă, lumină, e adaptat de noi — arată V. Pârvan — în formă rezumată de semn abstract, geometric — ritmului intens al vieții noastre. E și aceasta o luptă și o întrecere cu natura, căreia îi furăm cît mai multă putere a strălucirii ei" [37] căci „în opera nouă va intra o întreagă lume. Opera va fi creația conștient-critică și totodată autonomă față de natură" [38].

[33] V. Pârvan, *Idei și forme istorice*, p. 53.
[34] *Ibidem*, p. 132.
[35] V. Pârvan, *Ideile fundamentale ale culturii...*, p. 4.
[36] V. Pârvan, *Idei și forme istorice*, p. 131
[37] *Ibidem*, p. 94—95.
[38] *Ibidem*, p. 102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În concepția lui V. Pârvan omul nu este o creație a unui spirit care îl transcende, ci spiritul este realitatea universală a omenirii, imanentă ei și istoriei ei, este esență a omenirii și a divinității. Spiritul nu este decît o manifestare a energiei universale. Astfel, istoricul nostru se detașează de hegelianism. Dacă la Hegel „materia își are substanța în afara sa, spiritul este ființare de sine însuși" [39], la V. Pârvan „materia universală condiționează prin structura ei intimă ritmul care o va vivifica".

Numai la prima vedere categoriile de cosmos, materie, energie ritm istoric ne lasă impresia că ontologia constituie la V. Pârvan o teorie în sine. Ea nu este decît un suport pentru o teorie a valorilor istorice și o antropologie filosofică. Un frapant antropocentrism caracterizează ontologia lui V. Pârvan, care, pleacă de la constatarea că omul ocupă o poziție polară în lume, că el „este singurul animal cosmic", situație rezultată în urma unei evoluții progresive a lumii animale. Întreaga antropogeneză și realizarea unei lumi a valorilor și ideilor se datorează muncii, cunoașterii și acțiunii.

Istoria omului este doar ultima verigă a îndelungatei istorii a naturii. Or, nu este atît de simplu de determinat acea limită care desparte sfîrșitul istoriei naturii și începutul istoriei omului. Istoria sa începe atunci cînd, „odată trezit la reflexia conștientă, omul biruiește utilitarul biologic, ridicîndu-se la judecata liberă asupra binelui și răului, dreptului și nedreptului, în sine, el caută existenței o rațiune superioară etică, estetică și metafizică, atribuie întregului Cosmos o conștiință analoagă celei omenești, caută legi superioare, supra-umane, de devenire a vieții, introduce ordinea, logica, rațiunea, în haosul ciocnirilor de forțe oarbe, întunecat-animalice din umanitatea vegetativă. Devenirile raționale cuprind spații și timpuri general omenești, urmărind înainte de toate sufletul omenesc ca forță luptătoare și creatoare în multele aspecte ale vieții devenite conștiente de sine" [40].

În ontologia lui V. Pârvan viața spirituală a oamenilor se instituie ca un dat cu statut existențial, ca un domeniu specific de existență, o lume de reprezentări și de idei, de idealuri și valori. Ideile și valorile spirituale au o existență sui-generis [41]. Inițial ele sînt condiționate de realitatea înconjurătoare și de spiritul uman care le dimensionează. Apoi, joacă rolul unor repere, coordonate ce dau sens existenței și acțiunii umane în succesiunea generațiilor. Conștiințele individuale descoperă lumea ideilor și, totodată, creează și adaugă permanent acestei lumi noi valori.

În timp ce lumea naturii evoluează după legile ei inexorabile, lumea omului se supune și voinței sale modelatoare. Pentru aceasta, omul trebuie să se interogheze permanent asupra condiției sale. Să se întrebe ce este, de unde vine și încotro se îndreaptă. Să se întrebe asupra sensului vieții sale și a operei de realizat. Existența sa are sens numai în și prin acțiune, numai în procesul cunoașterii și valorizării, în continua sa spiritualizare și năzuință către lumea valorilor, care conferă condiției umane un statut ontologic specific. Astfel, V. Pârvan ne oferă o ontologie în care dimensiunea cheie o constituie existența umanizată, cultura și valoarea, latura activă a existenței umane, creativitatea și, în primul rînd, omul.

L'ONTOLOGIE DE L'HISTOIRE CHEZ VASILE PÂRVAN

RÉSUMÉ

Célèbre archéologue et animateur culturel, historien de l'antiquité carpathodanubienne, philosophe de l'histoire, Vasile Pârvan est une des personnalités marquantes du peuple roumain.

[39] Hegel, *Prelegeri de filosofia istoriei*, Ed. Academiei, București, 1968, p. 20.
[40] V. Pârvan, *Idei și forme istorice*, p. 85.
[41] Vezi Vasile Vetișanu, *Vasile Pârvan și filosofia istoriei (50 de ani de la moarte)*, în „Revista de istorie", 1977, nr. 9, p. 1649—1663.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vasile Pârvan a écrit, en une forme poétique, une esquisse holiste-cosmogonique de l'existence, une interprétation dialectique et unitaire du monde, de l'homme et de son histoire. Comme philosophe de l'histoire, Vasile Pârvan a esquisse une synthèse bien plus ample que l'histoire habituelle. Dans ses études, il se propose de présenter une synthèse des réalités en partant de la déduction intégrale de l'existence dans le concept du „cosmos". Cette synthèse se caractérise par une conception dinamique de l'existence.

Selon Vasile Pârvan, toutes les choses, tous les phénomènes et tous les objets de la réalité se produisent simultanément et successivement dans un nombre infini de relations variables. S'efforçant de découvrir la nature même des choses et son organisation, Vasile Pârvan a pris pour base la catégorie du rythme. Conformément à sa conception, le cosmos est contradictoire dans sa structure. La contradiction fondamentale se produit ettre la matière et l'énergie ou le mouvement. Comme manifestations de la contradiction entre la matière et l'énergie universelle, e rythme cosmique connait des variations infinies. Parmi celles-ci se distingue le rythme historique. La conception du rythme historique est une contribution originale de Vasile Pârvan à la philosophie de l'histoire roumaine. Il propose le rythme historique comme l'élément ontologique fondamental de l'évolution de l'histoire, alors que le professeur Alexandre D. Xenopol énonçait la série historique.

L'ontologie historique de Vasile Pârvan s'entrelace avec la philosophie de l'histoire et la cosmogonie. C'est pourquoi l'ontologie de Vasile Pârvan se transforme en anthropologie philosophique. Vasile Pârvan médite profondément sur la destinée de l'homme, sur les sens sa vie et de son existence. Chez lui, sous lo forme d'un essai littéraire, la réflection théorique sur le monde est dominée par l'analyse de l'homme, par sa place dans l'univers et par ses perspectives. L'homme doit „s'interroger continuellement sur sa condition. Il doit se demander ce qu'il est, d'où il vient et où il va. Il doit se demander quel est le sens de sa vie et quelle est l'oeuvre qu'il doit réaliser.

Ainsi, Vasile Pârvan nous offre une ontologie dont l'essentiel est constitué par l'existence, la culture, le côte actif de l'existence humaine, la création et d'abord, l'homme.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STRUCTURALISMUL GENEVEZ ŞI PERSPECTIVELE CERCETĂRII ISTORICE (I)

DE

IULIAN PAŞALIU

Mărturisită sau nu, o rezervă clară se manifestă în ultimul timp cu privire la ştiinţele despre om. Faptul este evident mai ales după eşecul atîtor prospecţiuni [1], făcute pe temeiul unor inferenţe care n-au avut în vedere nici toţi factorii implicaţi în dinamismele sociale, nici operaţiile cele mai adecvate ale acestor factori, nici contextul inerent dinamic în care se desfăşoară, context derutant, care aduce iarăşi la ordinea zilei chestiunea unei noi direcţii. Oricare ar fi aceasta, problema centrală o constituie omul, în variatele lui „plasări" în sisteme de relaţii, cercetate de diverse discipline, fie că e vorba de ştiinţele despre om, ca individ, de cele care se preocupă de cercetarea „grupului" şi de cele care se declară preocupate de om ca existenţă „hibridă", aparţinînd în acelaşi timp unei lumi care îl depăşeşte — biologia — şi unei lumi care este, de fapt, propriul său produs, o ambianţă constantă în spaţiu şi timp pentru cultivarea, promovarea şi protejarea propriilor lui trebuinţe. Această a doua lume (după unii a treia) [2] constituie tărîmul pe care se confruntă tehnologiile şi ideologiile, abordînd ceea ce s-a numit, pretenţios, „teleonomie" în viaţa colectivităţilor.

Cu teleonomia, în actuala accepţie a termenului, ştiinţele despre om părăsesc perspectiva veche de cînd lumea şi asertoric prezentată în dihotomia : *Naturwissenschaft — Geisteswissenschaft*. Aici şi astfel se pune capăt „aventurii" căutărilor de posibilităţi de comunicare între aceste domenii, un „corpus calos" ce ar putea exclude scoaterea din acţiune a uneia fără deranjamentul celeilalte, un instrument care ar nega indirect segregaţia întemeiată pe deosebiri de natură şi de funcţionalitate. Cercetătorului din secolul XIX şi din prima jumătate a secolului XX lumea îi apare ca un haos [3]. Într-o asemenea perspectivă, aleatoriul precumpăneşte, iar eforturile de a raţiona într-o lume dominată de hazard n-au putut trece dincolo de construirea unor modele formale probabiliste. Utilitatea lor s-a văzut. Dacă sînt privite cu scepticism nu e pentru că perspectiva omului asupra lumii s-a schimbat (se va vedea de ce şi cum), ci pentru că s-a înţeles, mai întîi de către epistemologi şi apoi de către matematicieni, faptul că o extrapolare a calculului cu probabilităţi în cîmpul social ignora un fapt de seamă, anume că acest tip de calcul se aplică numai la gazul perfect, în care moleculele nu pre-

---

[1] Ludwig von Bertalanffy, *General System Theory*, London, 1973, p. 116—126.

[2] Alan Donagan, *Popper's examination of historicism*, în : Paul Arthur Schilpp, *The Philosophy of Karl Popper*, La Salle, Illinois, 1974, vol. II, p. 905—924.

[3] L. von Bertalanffy, *op. cit.*, p. 198 ; Jean Piaget, *Introduction à l'épistémologie génétique*, Paris, P.U.F., 1950, vol. II.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zintă nici o urmă de organizare, ele fiind numai echiprobabile și nelegate între ele prin vreun tip de relație. În științele sociale, care privesc un domeniu ce exclude ideea lipsei de organizare, modelele probabiliste sînt și s-au dovedit neadecvate. Se cer aici, prin urmare, modele legate de structuri, de organizare[4].

Dar perspectiva lumii, a omului asupra universului nu s-a schimbat pornind de la eroarea de tratament formal al unui relativ „inform"[5], ci dintr-un alt motiv: universul e privit astăzi ca un organism. Și aceasta nu constituie opțiunea liberă a omului de știință, ci o atitudine necesară, născută din apariția, la mijlocul veacului nostru, a unor discipline ale interacțiunii, ale cooperării sau disputei, ale comunicării: cibernetica, teoria jocurilor, teoria informației. Aceste discipline leagă, undeva deasupra științelor, nu numai familii sau încrengături, concepute odinioară ca înrudite după obiect (macroscopic), cum ar fi științele despre om, despre natură etc., dar în perspectiva acestei răsturnări de optică marea dihotomie dintre *Naturwissenschaften* și *Geisteswissenschaften*, considerată pînă în vremea din urmă ca rațională și definitivă, nu se mai poate susține. Este momentul trecerii de la „informal" la organizarea formală, iar odată cu aceasta trec la recuzita arhivistică, drept pure speculații, și încercările care se întemeiază pe o relicvă arheologică oarecare. Așa se prezintă povestea lumii construită pe un șimbure de adevăr existențial, dintr-un joc naiv de evaluări, în care cercetătorul toarnă aspirația umană, mereu mai abundentă pe măsură ce se consumă eșecurile. Se mistifică în felul acesta „memoria" umanității, istoria, pentru că niște legi ale firii fac imaginea de evocare mai slabă decît pe cea de recunoaștere.

Așa apar, pînă la „moartea informului", toate teoriile ce îngrămădesc, unele peste altele, egocentrisme, sociocentrisme, antropocentrisme, ca fragmente din ideologiile cu care a trebuit să se hrănească omul, alături de tehnologiile și de științele care l-au ajutat să modifice natura, să-și proiecteze în timp și spațiu neîmplinitele lui trebuințe: ipotezele științifice și metafizicele în ansamblul lor.

Există oare posibilitatea de a ieși din această „plăcută bîjbîială" ce constituie haosul științelor despre om și în care se complac spiritele lipsite de rigoarea analizei, de perseverența căutării, spirite împăcate cu „intuiții" și deducții[6], dar care se învîrt, de fapt, nu în jurul obiectului, cum fac copiii cu obiectele manipulabile, ci în jurul reprezentării lor despre el? Există.

Giovani Busino[7] încerca, în 1974, să facă cunoscut lumii nu atît soluția structuralismului genevez, cît incapacitatea ei de a se opri la esențialul produs de gîndirea veacului nostru în ce privește științele despre om. Este un act de acuzare înainte de orice, iar în al doilea rînd mărturisirea convingerii că lumea contemporană trebuie să renunțe la unilateralitățile școlilor istoriste, structuraliste statice, funcționaliste etc., în favoarea sistemelor integratoare, interacționiste, singurele care permit limbajele formale explicative ale mecanismelor active și teleonomice. Asemenea idei au fost reluate de Busino și de o întreagă echipă de cercetători doi ani mai tîrziu[8]. Sînt, în esență, ideile lui Jean Piaget, formulate cu mult înainte[9]. Unele dintre ele au fost dezbătute de colaboratori, în diverse ocazii și chiar cu o tentă originală, dar fără a ieși din *schemele* maestrului.

---

[4] Benoit Mandelbrot, *Linguistique statistique macroscopique*, în : *Études d'épistémologie génétique*, III, Paris, 1957, p. 1—78.

[5] Georges Canguilhem, *La mathématisation des doctrines informes*, Paris, 1972.

[6] Benoit Mandelbrot, *Linguistique statistique macroscopique*, în: *Études* p. 43.

[7] Giovani Busino, *Jean Piaget sociologue malgré les sociologues*, în : „Revue européenne des sciences sociales", Genève, XII, 1974, nr. 33.

[8] „Revue européenne des sciences sociales" a consacrat un volum (t. XIV, nr. 38—39) acestei mari personalități, sub titlul : *Les sciences avec et après Jean Piaget*, Genève, 1976.

[9] Jean Piaget, *Introduction à l'épistémologie génétique*, III, Paris, 1950 ; *La formation du symbole chez l'enfant*, Paris, 1964 ; *Études sociologiques*, Paris, 1965 ; *Le structuralisme*, Paris, 1966 ; *Logique et connaissance scientifique*, Paris, 1967, p. 927—1146 ; *Épistémologie des sciences de l'homme*, Paris, 1971. Pentru problematica piagetiană, a se vedea, din vasta bibliografie, R. Girard, L. Gold-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ca epistemolog, Piaget este, fără îndoială, încă neînţeles. Pentru specialiştii în ştiinţele sociale, care, după opinia lui Busino, n-au izbutit să-şi fixeze nici domeniile de investigaţie, Piaget este nu numai „inaccesibil", dar şi „străin". Exigenţele lui sînt maxime, căci pretind că omul nu poate fi studiat decît într-un cadru interdisciplinar. *Interdisciplinaritatea* este încă, la ora actuală subiect de controversă, în felul cazuisticii medievale. De ce *inter* ? Însă încurcătura creşte cu *intra* şi cu *pluridisciplinaritatea*. Aceste probleme constituie obiectul sintezei piagetiene : *Épistémologie des sciences de l'homme* (1971), care reia ideile enunţate şi sistematizate în lucrări anterioare, unele valorificînd mii şi mii de protocoale despre activitatea de laborator, altele privind elaborări mai ample. Nici *intra*, nici *inter* şi nici *pluri*-disciplinaritatea nu circumscriu şi nu privesc discipline, domenii speciale, ci părţile comune ale acestora şi metodele respective. Contra atomismului asociaţionist, a „sumativismului" [10] sau a genezei fără structură, contra gestaltismului, holismului static, structurii fără geneză, Piaget introduce „interacţionismul", constructivismul, structuralismul dinamic : „joc de pulsiuni" teleonomice, „activism orientat" [11].

Aceste concepte, care „explică" ordinea (mişcarea şi direcţia pe parcurs) în orice sistem „viu" sau „nonviu", se unesc cu altele într-o teorie coerentă şi anticipează cu peste un sfert de veac „teoria sistemelor" [12], fapt pentru care această teorie a şi fost „înghiţită" de structuralismul genevez, deşi ea a apărut autonom şi pe căi proprii în U.S.A. (1954).

O analiză fugară a conceptelor menţionate, în ideea de a integra într-un „sistem de lucru" (un sistem teoretic s-a constituit prin simpla lor ontogeneză, dar ca „sistem de gîndire" e respins chiar de Piaget) [13] sînt necesare.

Parafrazîndu-l pe J. Piaget, care vorbea de atmosfera „aiurizantă" de la Paris, produsă de fenomenologia percepţiei a lui Merleau-Ponty, pe care l-a substituit dealtfel la catedră (1955), se poate spune că o atmosferă „aiurizantă" domnea şi în ştiinţele sociale şi umane la data cînd Piaget [14] definea sociologia ca produs al substituţiei lui „eu" prin „noi". Savantul ajunsese la studiul „grupului" uman după ce studiase mai întîi omul filo- şi ontogenetic, ceea ce nu se întîmplase pînă atunci. Ajuns la studiul „grupului social", el i-a analizat „funcţiile", grupîndu-le în : a) teoria funcţiilor de organizare a structurilor ; b) teoria funcţiilor echilibratoare ; c) teoria funcţiilor comunicării de informaţii între substructuri sau între sistem şi ambianţă ; d) teoria teleonomiei.

Pentru a facilita aceste studii, Piaget a întreprins o clasificare a ştiinţelor sociale şi umane, sistematizîndu-le astfel : I *Ştiinţe nomotetice* — cele care urmăresc să descopere legi (relaţii constante, calitative sau cantitative, structurale), legi sau numai norme de frecvenţă, distribuţie, extindere ; experimentul şi deducţia se aplică aici, iar disciplinele ce se pot grupa sub această etichetă ar fi : psihologia, sociologia, etnologia, lingvistica, ştiinţele economice, demografia ; II. *Ştiinţe istorice* [15] — care urmăresc reconstituirea şi înţelegerea desfăşurării tuturor manifestărilor vieţii în decursul timpului. Ele sînt complementare ştiinţelor nomotetice în ce priveşte tratarea factorilor, pentru că factorii principali sînt : a) determinările datorate de diversele evoluţii (succesiune secvenţială de transformări) ; b) determinările datorate echilibrărilor sincrone în dinamica lor proprie ; c) interferenţele de evenimente cauzale, numite şi *aleatorii* : d) „deciziile" individuale sau colective. Tendinţa unor gînditori contemporani de a face din isto-

---

mann, G. Cellerier, în vol. *Psychologie et épistémologie génétique*, Paris, 1966 ; L. Goldmann, J. B. Grize, R. Girard ş.a., *Jean Piaget e le scienze sociali*, Firenze, 1977 ; *Topics in cognitive development*, London/New York, 1978, cap. 8—10.

[10] L. von Bertalanffy, *op. cit.*, p. 68 ; J. Piaget, *Épistémologie des sciences de l'homme*, Paris. 1971, p. 82 seq.

[11] Rolando Garcia, *Piaget est mal compris*, în : Jean-Claude Bringuier, *Conversations libres avec Jean Piaget*, Paris, 1977, p. 153.

[12] L. von Bertalanffy, *op. cit.*

[13] Jean-Claude Bringuier, *op. cit.*

[14] Cf. nota precedentă.

[15] J. Piaget, *Épistémologie des sciences de l'homme*, p. 17—19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rie o știință bazată pe clasificare de structuri (F. Braudel, J. Kruithof, J. Croebeckx, O. Lebran etc.) este hazardantă, căci se ignoră faptul că istoricul se interesează de a) particularizarea faptelor (evenimentelor); b) că el ignoră schemele de dragul conținuturilor și că c) în privința deciziilor se lasă orientat numai de conținut (noutatea specifică), de devenirea umană ca răspuns la aleatoriu (interferențe cauzale). Istoria se arată a fi așadar o poveste comentată; III. *Științele juridice* se ocupă de norme fundate pe categoria obligației de a exista (*sollen*), sociologia juridică definindu-se, de aceea, ca o sociologie a valorilor, a validității normelor; IV. *Disciplinele filosofice* [16]. Clasificarea făcută de Piaget se întemeiază îndeosebi pe metodele folosibile în cercetarea domeniilor menționate. Convins fiind că putem vorbi de știință în măsura în care cercetătorul folosește experimentul și deducția, el acordă științelor nomotetice o ierarhie, în funcție de gradul de folosire a metodelor verificaționiste (experiment și deducție), care separă net psihologia științifică, logica și lingvistica de științele ce exclud experimentul (sociologia, etnologia, economia). „Descentrarea" (dezantropomorfizarea) se obține parțial prin comparativism (sincronic sau istorico-critic) și prin introducerea unor sisteme de măsuri, destul de relative, pentru că se referă la scala fenomenului. Ceea ce complică și mai mult problema măsurătorilor este discernerea faptelor, un fapt nefiind altceva decît o relație repetabilă [17], cu condiția existenței prealabile a unui model pentru selectarea lui. Altfel scapă cunoașterii. Definirea faptului ca o relație conduce la complicații suplimentare ale examinării lui, pentru că studiul relațiilor trimite la sisteme structurale, iar scala fenomenului la integrarea structurilor în ierarhii de structuri. O altă dificultate se leagă de sistemele de măsuri, adică de introducerea unei structuri în cadrul unui *continuum*, discernat prin raportarea la alte *continuum*-uri. Numărul nu servește întotdeauna la măsură, pentru că el este sinteza dintre clasificare și scriere [18] și aceasta cuprinde toată matematica, inclusiv teoria funcțiilor „dilatoare" (exponențiale, logaritmice). Dificultățile științelor antropologice sînt legate, în afară de aceea a selectării factorilor (indicilor), de lipsa unităților de măsură.

Istoria este, sub acest unghi, disciplina cea mai vitregită, desigur, pentru că ea nu permite nici experimentarea, nici examenul sistematic (funcțional), logico-matematic al faptelor [19]. Ca rezultat al comparativismului, prin care științele sociale își parcurg faza adolescentină, cu un rudiment de autonomie, sociologiile pot fi grupate, în epoca piagetiană, în: a) cauzalismul lui Lazarsfield; b) structuralismul static (structuri implicative) al lui C. Lévi-Strauss; c) marxismul (istorism+structură); d) modelele abstracte (în special în microsociologii: 1) structuralismul funcțional al lui T. Parsons; 2) neofuncționalismele de tip A. W. Gouldner și P. M. Blau), adică studiul reciprocităților; e) analiza formativă (operațională), care tinde să dovedească identitatea profundă de natură între operațiile gîndirii individuale și cele ce intervin în orice cooperare socială.

Lăsînd la o parte influența ideologiilor (în special a curentelor filosofice): empirism, asociaționism, filosofii dialectice, fenomenologia (care ia faptul drept normă și conduce la un relativism susceptibil să excludă orice normă), filosofiile holistice-statice (gestaltismul) [20], să menționăm un fenomen mai izbitor pentru momentul actual: atenuarea deosebirilor dintre științele naturii (*Naturwissenschaften*) și cele ale spiritului (*Geisteswissenschaften*), deosebiri născute, la vremea lor, din ignoranța inerentă nivelului scăzut al cunoașterii și care nu mai poate dăinui astăzi în imperialismul unei tendințe nonreducționiste, pe de o parte, de a „naturaliza" științele antropologice, iar pe de altă parte de a „umaniza", anumite procedee naturale: memoria, în biologie, prin ADN și ARN, ca și prin teoria reglărilor biologice, „costul informațional" (Asby, Szilard), născute din teoria informației, teoria jocurilor și mai ales din cibernetică, cu care s-a putut

[16] Idem, *Le structuralisme*, 1966; idem, *Sagesse et illusions de la philosophie*, Paris, 1966; idem, *Logique et connaissances scientifique*, 1967, p. 1114—1146.
[17] Idem, *Épistémologie des sciences de l'homme*, p. 111.
[18] Idem, *Introduction à l'épistémologie génétique*, 1950, vol. I.
[19] Idem, *Logique et connaissances scientifique*, p. 1117.
[20] Idem, *Épistémologie des sciences de l'homme*, p. 81—90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

corecta ideea de „finalitate" (teleonomie), rămasă pînă la mijlocul veacului nostru legată de diversele amendări ale aristotelismului.

Sociologia piagetiană evită haosul de probleme inerent investigaţiei ce se face prin plasarea cercetătorului *în afara* şi *alături* de obiectul studiabil. O asemenea poziţie conduce la diferitele genuri de empirism, iar urmarea este neputinţa sistematizării şi epuizării obiectului. J. Piaget, ca şi L. von Bertalanffy, se fixează în interiorul ştiinţelor despre om, în centrul mecanismelor comune generatoare de „organisme", cu posibilitatea de a se ocupa de *legile formative* şi nu de rezultate, de obiectul ca atare, contemplat dinafară.

Interdisciplinaritatea nu este echivalentă cu reducţionismul (de la superior la inferior), nici cu anexionismele ce reclamă suprapunerea domeniilor de cercetare. Scara este aceea care creează fenomenul [21]. Reducţionismele apar acolo unde se instalează o relaţie de ordine (seriere), după un criteriu oarecare, ceea ce nu se întîmplă în ştiinţele umane. Nu există, de pildă, o relaţie de ordine între lingvistică şi economia politică.

Problemele convergente ale ştiinţelor antropologice se înrudesc, în optica de mai sus, cu acelea ale ştiinţelor naturii. Sînt probleme generale, ca aceea a dezvoltării (construirii de structuri dinamice sau transformări calitative pe etape), probleme ale organizării în forme echilibrate sau sincrone, organizare ce asigură coerenţa şi stabilitatea unui sistem, probleme ale schimbului de informaţie cu mediul sau ale mecanismelor informaţionale de care sînt legate sistemele de valori.

Tehnicile metodologice pentru soluţionarea acestor probleme sînt extrase din (1) teoria jocurilor sau a deciziei (strategia genelor, cf. Waddington), (2) teoria informaţiei şi (3) cibernetică (asigurarea noncontradicţiei în dinamismele menţionate).

Fixarea cercetării în mecanismele generatoare de structuri, de la cristale pînă la sistemele simbolice umane [22], asigură unitatea ştiinţei.

Revenind, în treacăt, la fiecare din problemele comune ale ştiinţelor despre om, se poate menţiona, cu o subliniere aparte, faptul că: a) structurarea ridică problema *direcţiei* (teleonomiei), de care este inseparabilă orice organizare; structurarea este comună matematicilor (cf. Bourbaki), biologiei, psihologiei, sociologiei, economiei, lingvisticii; b) *direcţia* sensului de parcurs este funcţie de structurare, cu remarca specială că „structura este mai întîi un sistem de transformări comportînd legi care-i aparţin în calitate de sistem, aceste legi fiind deosebite de proprietăţile elementelor [23]; c) transformările implică autoreglare (toate sistemele incluse în grupul matematic INRC, denumit Klein-Piaget), cu diversele lui variante prezente pretutindeni şi în lumea cauzală [24]; d) sistemul poate comporta subsisteme (după reguli de restricţie prin care operează transformările INRC).

Structurile definite ca sistem de transformări pot fi: A) *Structuri (sisteme) închise*, logico-matematice, echilibrabile, de orice tip, care conduc la: (1) producţiile structurii făcînd corp comun cu transformările sale interne; structura este structurată şi la infinit structurantă, activă funcţional, echilibrabilă intern; (2) autoreglarea constituind raţiunea echilibrului său, ceea ce face să nu se distingă structuri şi funcţii, funcţionarea structurii fiind echivalentă cu transformările sale interne; (3) schimbările de structuri (informaţia comunicată) nu intervin decît ca trecere (internă) de la o substructură la alta. B) *Structurile deschise*, în curs de formare sau de reconstituire permanentă (ca în biologie prin metabolism) înseamnă că producerea structurii e diferită de echilibrarea sa şi

[21] *Ibidem*, p. 258.

[22] L. v. Bertalanffy, *op. cit.*, p. 26—27.

[23] J. Piaget, *Épistémologie des sciences de l'homme*, p. 265—266.

[24] Pierre Gréco, *„I.V.H.R." Étude génétique d'un système des représentations imagées concernant un groupe de transformations spatiales*, în: *Études d'épistémologie génétique*, XVIII, 1964. Pentru grupul INRC, vezi A. Munari, *Recherches sur l'abstraction réfléchissante*, vol. I şi *Études d'épistémologie génetique*, XXXIV, 1977.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deosebită de schimburile de informaţie. Structurile deschise (de creştere, deschidere, ciclice) sînt procese ale dezvoltării [25].

Se poate reţine aşadar că funcţia este: a. (1) activitatea structurantă (închidere); (2) structura ca rezultat (deschidere); autoreglarea cu precorecţie de erori are loc numai în structurile închise, cea cu corecţie ulterioară are loc în structurile de creştere (deschise). b. Schimbul de informaţie conduce la reciprocităţi interne în structurile închise şi la schimb cu exteriorul în structurile deschise.

Perspectiva interacţionistă a structuralismului genevez s-a conturat suficient, credem, din cele expuse pînă aici. Este clar că în această perspectivă funcţia nu se identifică cu ceea ce se înţelege prin acest termen în diversele funcţionalisme amintite mai sus, pentru că funcţia e privită într-un plan de ierarhii, mai exact: dacă este privită în orientarea *parte — tot — simbol* p———→Q, ea exprimă rolul sau activitatea de funcţionare a unei substructuri în raport cu funcţionarea structurii totale. Privită în orientarea inversă, simbol Q←———p, ea constituie acţiunea funcţionării totale asupra funcţionării substructurilor. „Tout fonctionnement est à la fois production, échange et équilibration, c'est-à-dire qu'il suppose sans cesse des décisions ou choix, des informations et des régulanisations. Il en résulte que les notions même de structure et de fonction entraînent, et cela déjà sur le terrain biologique comme tel, les notions dérivées d'utilité fonctionnelle ou valeur et de signification" [26]. Un element este *util* atunci cînd intră în ciclul unei structuri cu titlul de component; un element este *dăunător* dacă ameninţă sau împiedică continuitatea ciclului. Utilitatea funcţională mai este numită şi *valoare*. Valorile pot fi: a) *primare*, atunci cînd elementul intervine calitativ în producerea sau conservarea structurii (aer, apă, alimente etc.), fiind vorba aici de aspectul ei relaţional, echivalent cu informaţia; b) *secundare*, relative la cost (cîştig sau pierdere) al unei transformări, al unui schimb etc., care intervine în funcţionare, acest aspect al valorii fiind energetic este inseparabil şi simultan cu aspectul structural şi intră în semnificaţie chiar de la nivelele de jos. Se poate reţine, deci, că discriminarea *formă* (aspect relaţional) — *dinamism* (aspect energetic, cost) este inerentă teoriei valorilor.

Pentru a face comprehensibilă, fie şi la modul strict enunţiativ, problema structurilor, autoreglărilor, comunicărilor, se cuvine să precizăm, fie şi sumar, rolul informaţiei. Informaţia este: a) *imediată*, atunci cînd distanţa spaţio-temporală stimul-răspuns este egală cu zero (plăcerea estetică, jocul intră aici, în această zonă, ca şi dezgustul şi inhibiţia, zonă în care reprezentantul nu este recunoscut ca atare de către sistem, cu alte cuvinte nu se manifestă în comportament, ci participă ca un fel de stocaj (rezervă) de informaţie ce va fi folosită ulterior. Este sensul în care se vorbeşte de informaţia genetică sau de transmiterea de informaţie în sistemul autoreglărilor, în opoziţie cu care se asigură reglarea printr-un „feed-back". Acest tip de informaţie este, în general, inerent structurilor închise; b) informaţia *mediată* este aceea în care distanţa spaţio-temporală între stimul şi răspuns este codificată şi care, aşadar, a decodificare. În această situaţie, reprezentantul este utilizat în „comportament", devenind stimul semnificativ, şi numai astfel se poate vorbi de sistem de semnificaţii (cu arhitectură complexă, formală şi energetică), în felul amintit mai sus, referitor la comportamentul uman. Distanţa spaţio-temporală mai mare decît zero este un fel de a spune, pentru că distanţele sînt numai operatorii în cele din urmă (spaţiul şi timpul fiind construcţii ale intelectului uman), dar acest mod de a spune conduce la presupunerea unui decodaj, adică a unui sistem de operaţii (formale) de traducere, echivalări, transformări etc. Informaţia mediată e prezentă şi în operaţiile logico-matematice constructiviste, implicative, nu însă şi în cele echilibratoare: INRC.

Izomorfismul între sistemele cauzale (deschise) şi cele implicative, paralelismul psihofizic, se află într-o relaţie de tip special, unind semnificaţiile proprii cu stările de conştiinţă [27]. Este cazul să se traducă, în continuare, în termeni de

[25] J. Piaget, *op. cit.*, p. 266—267; L. von Bertalanffy, *op. cit.*, p. 108—111.
[26] J. Piaget, *op. cit.*, p. 269.
[27] Idem, *La formation du symbole chez l'enfant*, Paris, 1964.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

implicaţii conştiente cele cîteva noţiuni despre care s-a vorbit mai sus : structuri sau forme de organizare, funcţii sau surse şi mecanisme ale valorilor calitative sau energetice şi semnificaţii, adică un univers de construcţii deosebit de complexe, în funcţie de jocul participativ aproape nediferenţiat între tipurile de informaţie imediată şi mediată. Le vom revedea pe rînd, dintr-o altă perspectivă, pe toate trei.

A. Structurile şi tipurile lor au fost prezentate de Piaget [28], într-o ierarhie ce pleacă de la structurile-mamă din matematicile bourbakiste şi din mintea copiilor examinaţi în laboratoarele lui (structuri algebrice, structuri laticeale şi structuri topologice), trecînd prin formele spectral diferenţiate, spre cele cu reversibilitate redusă, adică de la structuri autoreglabile spre structuri ale „pregnanţelor", în care nu mai poate fi exclus aleatoriul alături de organizare şi la interferenţa structurilor. Sînt examinate apoi sistemele de *norme* nondeductibile : sociologia juridică, uzaj de scheme, de habitudini ce conduc la teoria valorilor. Folosind instrumente formale mai riguroase, L. von Bertalanffy introduce, înafara dihotomiei *sistem închis — sistem deschis*, direcţiile : ascendentă (creştere), descendentă (descreştere) şi ciclică.

B. Problema valorilor sau a utilităţilor funcţionale conduce, după critica diverselor şcoli funcţionaliste (T. Parsons, A. W. Gouldner şi P. M. Blau) la praxiologii şi afectivitate. Valorile ajung să fie clasificate în : a) valori de finalitate sau instrumentale, adică cele care corespund trebuinţelor de elemente calitativ diferenţiate în vederea producerii şi conservării structurilor ; *valori de randament*, relative la aspectul cantitativ, de cîştig şi pierdere de energie consumată. La rîndul lor valorile de finalitate pot fi *normative* (juridice) şi *nonnormative* (conduite şi habitudini social-politice şi întreaga simbolistică a ideologiilor : gesturi, rituri, ţinuta vestimentară, limbaj etc., toate acestea fiind privite sub aspect structural şi nu ca semn vehiculator de informaţie, pentru că în ideologii deducţia e contrazisă de aspiraţie. Valorile de randament le acoperă şi le însoţesc pe cele de finalitate, dar se traduc în indici de cost, care trimit la lumea emoţiilor.

Ajungem astfel la *operaţii cu valori* şi la *teoria finalităţii*. Pentru mecanismul de calcul cu valori există modele formale care explică dinamica socială [29], cu circuite cibernetice, asupra cărora nu putem insista aici. Ceva trebuie spus totuşi despre teoriile moderne cu privire la teleonomia sistemelor, semnificaţii şi simbolistica superioară.

Tipurile de finalitate [30], aşa cum sînt prezentate de L. von Bertalanffy pot fi clasificate astfel :

1. *Teleologia statică* (fitness), de corespondenţă, cum ar fi : îmbrăcămintea, părul, penele, asigurînd căldura corpului ;

2. *Teleologia dinamică*, privitoare la direcţia de parcurs a proceselor : a) *spre o stare finală exprimată, ca şi cum comportamentul actual ar fi dependent* de acea stare finală (viitor) ; b) *direcţionare bazată pe structură*, organizare în perspectiva unui rezultat ce este a se obţine : funcţionalitatea organelor (ca sistem macroscopic) ; homeostaziile (păstrarea constanţei energiilor), autoreglări cibernetice (cf. Piaget şi modelul său în economie şi sociologie) ; c) *echifinalitatea*, în cazul sistemelor deschise şi al reglărilor organice, unde nu poate fi încă vorba de mecanisme decizionale ; d) *finalitate cu conţinut* (purposiveness), prevederea ţelului (intuit încă de Aristotel ca un rudiment de finalitate [31]), caracteristic uman.

Confundarea tipurilor de finalitate antrenează erori epistemologice.

Clasificarea lui L. von Bertalanffy, de origine matematică, transgresează fenomenologiile aparente, generînd în plus analogii, omologii, explicaţii sub unghi

[28] Idem, *Épistémologie des sciences de l'homme*, p. 278—306 ; L. von Bertalanffy, *op. cit.*, cap. 3—7.

[29] J. Piaget, *Introduction...*, III, cap. XII ; *Épistémologie des sciences de l'homme*, p. 322—342 ; „Revue européenne des sciences sociales", 33/1974, 38—39/1976.

[30] L. von Bertalanffy, *op. cit.*, p. 75—80.

[31] J. Piaget, *Épistémologie des sciences de l'homme*, p. 98.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

filosofic. Ea va putea substitui, în cele din urmă, ceea ce se numește „teoria generală a categoriilor" printr-un sistem precis de legi logico-matematice. Pentru „vîrsta" la care a ajuns știința în veacul nostru nu e lipsit de interes să menționăm că teoria generală a sistemelor a fost inclusă în structuralismul genevez, căci J. Piaget este cibernetician cu trei decenii înaintea lui Norbert Wiener [32]. *Finalitatea este reversul cauzalității; ea depinde de viitor și nu de trecut* [33].

Ne-am referit mai sus, în legătură cu teoria informației (ca mecanism inerent sistemelor) la *informația mediată*, care constituie ansamblul sistemelor simbolice [34], semiotice. Să semnalăm acum și componenta simbolismelor superioare, legată de preocupările prezente ale unor științe sociale, mai ales de istorie, etnologie, sociologie (Levy-Brühl, Durkheim, C. Lévi-Strauss), unde sînt tratate neadecvat, ignorîndu-se dispoziția ierarhică a sistemelor de semnificații [35]. S-a putut ajunge, de aceea, la concluziile apărate de S. Freud și C. Jung, proliferate apoi, cu reverență neofită, de ideologii, mituri și rituri, fără a se lua în seamă de o carte produsă în laborator (Piaget, *La formation du symbole chez l'enfant*), care interzice replica celor ce nu cunosc ontogeneza simbolurilor [36].

Care este poziția cercetării istorice în noianul de frămîntări ce confruntă astăzi științele sociale? Care este valoarea și utilitatea concluziilor formulabile de către istoriografie? Pentru istorie, perspectiva folosirii metodelor experimentale și a celor ipotetico-deductive este exclusă. Care este atunci rolul și aportul ei pe canavaua științelor umane, canava țesută din problematica comună a organizărilor (structurilor), a echilibrărilor (coerenței individualizărilor dinamice din universul uman în procesualitatea lui micro și macroscopică) în direcțiile de parcurs ale transformărilor din lume (teleonomie) și ale schimburilor de informație, de la cea imediată (în general fluxuri de energii electromagnetice vehiculate de și în structuri elementare organice și/sau anorganice), pînă la semnificațiile semiotice, reprezentative, simbolice, care culminează în activitățile conștiente ale ființelor umane [37]? O mică, dar substanțială, panoramă de opinii ar putea sugera un răspuns.

J. Piaget a fixat istoria, clasificînd științele umane, în afara zonei de verificare a adevărurilor. Căci documentul, opina el, nu este adevăr, ci existență. În jurul lui se înfiripă cortegiul de evaluări și acestea pot fi sau nu verosimile. De adevăr însă nu s-ar putea vorbi, fără dubii, atîta timp cît nu s-a născut încă o teorie științifică a valorilor, iar valorile, adică „măsurătorile" calitative ale istoricului, mai sînt viciate de diferiți factori.

Jean Duché și colaboratorii săi [38] s-au referit la conștiința istorică, la cicluri (sămînța aruncată de Platon a fructificat prin Vico, Spengler, Toynbee ș.a.), la timpul linear, caracterizant numai pentru lumea occidentală, întrucît Orientul are o viziune ciclică despre lume, opusă lui *avant-après*, care dă sens culturilor mediteraniene. Obiectivitate și rigoare științifică? Perspectivă istorică [39]? Jean Duché se arată la fel de rezervat în răspunsuri ca și G. Baraclaugh [40]. Ultimul pare a fi rămas un istoric „clasic", departe de dimensiuni complexe ca acea „cross-classification", fără de care nu se poate ieși din simpla linearitate generatoare de probabilități.

---

[32] G. Cellerier, apud J. C. Bringuier, *op. cit.*, p. 113.

[33] L. von Bertalanffy, *op. cit.*, p. 3.

[34] L. von Bertalanffy, *op. cit.*, p. 26—29; J. Piaget, *Introduction...*; idem, *Épistémologie des sciences de l'homme.*

[35] J. Piaget, *op. cit.*, p. 353.

[36] Idem, *La formation du symbole chez l'enfant*, 1964.

[37] Idem, *La prise de conscience*, Paris, 1974; idem, *Réussir et comprendre*, Paris, 1974.

[38] Jean Duché și col., *Philosophie de l'histoire*, în: *Encyclopédie thématique Weber*, Barcelona, 1973, t. IX, p. 22—30.

[39] *Ibidem*, p. 30.

[40] G. Baraclough, *L'histoire*, în: Jacques Havet (ed.), *Tendences principales de la recherche dans les sciences sociales et humaines*, Paris/La Haye/New York, 1978, vol. I, p. 252—527.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L. von Bertalanffy [41] priveşte istoria ca pe un subsistem al sociologiei, pentru că ea se ocupă cu studiul longitudinal al modului în care societăţile *devin* şi se dezvoltă, în timp ce sociologia se ocupă cu secţiuni temporale încrucişate din ceea ce societăţile *sînt*. Însă atitudinile intuitive contravin faptelor şi rămîn arbitrare. Reconstituirea timpului memoriei ? Metodele istoriei, dincolo de cea empirico-deductivă ? Comparativism, desigur, numai că istoricul îl adoptă fără să aibă idee de ansamblu, de totalitate şi astfel finalitatea devine ininteligibilă. Ciclurile sînt compatibile cu teoria sistemelor, dar nu se pot reconstitui, golurile sînt prea mari în raport cu relicvele vieţii consumate. Previziuni ? A prevăzut oare cineva revoluţia industrială, explozia demografică, naţiunile supradezvoltate, imperialismul civilizaţiei apusene ? Sînt întrebări fără răspuns. Date suplimentare, care să permită modele simultane, şi pe baza lor calcule matematice, se vădesc mereu insuficiente. Perspectiva aceasta e încă prea îndepărtată pentru ca cineva să încerce o fixare. Istoria îşi menţine condiţia ideografică. Ea se complace încă în romantism, în metafizică şi tendinţe moralizatoare, subordonată de imperialismele altor discipline. Cultura este un termen încă prea vag. Modele culturale ? Organicitate în culturi ? Sensul răsturnării vechiului sistem de valori în epoca noastră ? Întrebări grave, care l-au îndreptat pe L. von Bertalanffy spre o concepţie reductibilă la ceea ce el numeşte „ortodoxie istorică", adică descriptivism ideografic. El discută, în acest sens, pe nomoteticienii Vico, Marx, Sorokin, Spengler, Kroeber, Toynbee, teoria jocurilor (Rappaport), sistemele teoretice, teoria stilurilor, a sistemelor, a ciclurilor, apoi chestiunea recidivei, a paradigmei (T. Kuhn), tehnologiile şi revoluţiile lor etc. Teoria sistemelor ar îngădui chiar şi o conturare a viitorului. Concluziile se arată însă a fi, sub acest unghi, mai mult decît sceptice. Declinul Occidentului e un fapt împlinit, s-au stins valorile şi religiile lui, o eră postindustrială îi urmează, cu o altă revoluţie, de data aceasta planetară, şi ea poate aduce un dezastru atomic sau atenuarea contradicţiilor dintre est şi vest, nord şi sud, implicînd ideologii omogenizate. În cadrul sistemului său, L. von Bertalanffy face destul de elastice graniţele istoriei, întrucît istoria îi apare ea însăşi elastică (plasmatică) în spaţiu, acoperind sau fiind acoperită de alte discipline umane, şi riguroasă „longitudinal", în care caz le acoperă ea pe toate celelalte. Altfel nu s-ar acorda atîta atenţie nomotetismului în istorie, mai mult chiar decît o fac istoricii înşişi (G. Baraclaugh).

J. Piaget este mai riguros, căci nu face nici o concesie şi nu manifestă nici o preferinţă. „Afectivitatea" lui se defineşte prin lupta contra oricărei afectivităţi. El se întreabă, relativ la ceea ce se spune despre legile istorice, adică despre nomotetismul acceptat oarecum de Bertalanffy : „Ou bien il s'agit d'une expression imagée signifiant que le présent est incompréhensible sans connaissance historique, ou bien il s'agit effectivement de relations fonctionnelles (comme dans le cas de la succession relativement régulière des phases communes aux différentes révolutions politiques) et elles entrent alors dans le domaine de la sociologie diachronique, à laquelle l'histoire fournit une substructure indispensable. Une telle situation n'est d'ailleurs pas spéciale aux sciences de l'homme. Les reconstitutions philogénétiques en biologie (souvent bien plus aventureuses que l'histoire humaine), la paléontologie, l'histoire de la Terre etc., sont aussi des disciplines n'ayant pour objet que la reconstitution des faits révolus et de leurs filiations causales particulières ; et, lorsqu'elles atteignent certaines relations fonctionnelles plus générales, celles-ci sont intégrées *ipso facto* dans la biologie ou la géologie systématiques" [42].

Cu privire la raportul sincronie-diacronie în sistemele simbolice şi în echilibrări, acelaşi Piaget observă : „Avec la construction (historique et non plus psychogénétique) d'un langage ou avec les étapes d'un secteur d'histoire économique (réserve faite quant à l'histoire des techniques, qui commande en partie l'économie, mais en est partiellement indépendante et relève alors des modes précédents de construction), on se trouve, par contre, en présence de construction, à faible direction, faute d'une équilibration progressive d'ensemble, qui est

[41] L. von Bertalanffy, *op. cit.*, p. 116—126.
[42] J. Piaget, *Logique et connaissances scientifique*, p. 1116—1117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alors remplacée par une suite partiellement aléatoire de déséquilibration et de rééquilibration" [43].

Se poate deduce, din cele expuse pînă aici, în ce măsură încrederea se îngemănează cu toleranța pe tărîmul cercetării în științele umane și implicit în istoriografie. S-ar putea stabili, în plus, modul și măsura în care ne este îngăduit să extindem atare atitudini asupra rezultatelor existente în aceste domenii și întrucît ele ar influența viitoarele eforturi.

LE STRUCTURALISME DE GENÈVE ET LE PROBLÈME DE LA RECHERCHE HISTORIQUE

RÉSUMÉ

Ludwig von Bertalanffy, dans *General System Theory* (1973), présente synthétiquement, à l'aide d'un appareil formel, une révolution *épistémique, conceptuelle* et, par consequent, méthodologique, laquelle obligera ceux qui entreprennent des recherches dans les sciences de l'homme à réexaminer et à reconsiderer, non pas seulement leur attitude envers les problèmes de la science, mais en outre, même leurs *attaques* méthodologiques. On peut parler maintenant d'une révolution „einsteinienne" dans les sciences, issue de la perspective „organique" de l'univers, perspective résultant, sans conteste, de l'apparition, au milieu de notre siècle, d'un groupe de disciplines de la compétition, du conflict et de l'équilibre caracterisant tous les processus de l'univers : la théorie des jeux, la théorie de l'information, la cybernétique.

Le „structuralisme" de Bertalanffy s'accorde avec le structuralisme de l'École de Genève, qui est le produit de l'activité scientifique de Jean Piaget. Contrairement à l'opinion commune, Piaget refuse d'être considéré comme un psychologue. Il se considére un épistémologiste. Avec lui commence une nouvelle ère dans le champ des soiences, même dans les mathématiques, la logique, la psychologie, les sciences sociales, parce que *l'épistémologie génétique* de Piaget, en se situant au dessus de tous les produits de l'intelligence de l'homme, offre, à l'heure actuelle, une conception constituant la source *d'une étonnante* modification dans la manière de penser sur la nature, sur nous mêmes, comme partie de la nature et en même temps comme sujets de connaissance. Jean Piaget, après un impressionnant effort expérimental, a présenté *l'ontogenèse de l'intelligence* de l'homme, *ontogenèse* sans laquelle la science, elle même, resterait le produit d'opinions développées au cours des siècles et pourtant sans cohérence logique entre elles. Maintenant, avec le structuralisme génétique de Piaget et de son „École", la science dans son ensemble a trouvé ses *fondements (les opérations de l'intelligence)* et est entrée dans l'ère de l'explication, dépassant son adolescence, l'ère des simples descriptions des faits dans un univers phénoménologique. C'est le contexte scientifique dans lequel est placée cette étude.

Les échos méthodologiques de l'époque se prolongent nécessairement dans les travaux scientifiques des historiens. L'auteur n'a aucune prétention de donner des leçons, ni des solutions. Il signale seulement l'événement et ses implications pour la recherche historique. Dans cette perspective, les anciennes disputes dans le champ des sciences de l'homme n'ont aucun fondement, parce que le structuralisme génétique présente les problèmes de l'homme et de son histoire dans une perspective interdisciplinaire. Cela implique évidemment une invitation d'étudier au profit immédiat de l'historien le nouveau contexte scientifique, proposé par l'École de Genéve.

[43] *Ibidem*, p. 1145—1146.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OBSERVAȚII PRIVIND VĂMILE DOBROGEI ROMANE

DE

OCTAVIAN BOUNEGRU

Politica vamală, latură importantă a organizării financiare romane, constituie o reflectare directă a activității economice și comerciale din această epocă. Analiza evoluției organizării vamale din timpul republicii și a imperiului ne poate oferi date prețioase privind intensificarea sau, dimpotrivă, diminuarea activității comerciale, drumurile, căile de comunicație și uneori chiar privind statutul juridic al unor orașe. În cele ce urmează, nu vom insista asupra problemelor de ordin teoretic privind vămile în general și districtul *Illyricum* în special, probleme ce au fost abordate de numeroși istorici ai antichității străini [1] și români [2], ci dorim să ne referim pe scurt asupra informațiilor pe care le avem despre stațiunile vamale din Dobrogea romană.

Din punct de vedere vamal, Dobrogea romană a făcut parte pînă în timpul lui Hadrian [3], din districtul cunoscut sub numele de *portorium ripae Thraciae*, iar după aceea din *publicum portorium Illyrici utriusque et ripae Thraciae* [4]. Considerăm necesare cîteva referiri la datele de înființare a celor două districte și a momentului în care Dobrogea este integrată în sistemul vamal al imperiului. După o părere mai veche, districtul *publicum portorium Illyrici* a fost organizat abia în timpul lui Hadrian [5]. Studiile relativ recente au demonstrat însă că, deși prima mențiune a circumscripției vamale a Illyricului apare sub Claudius [6], lui Tiberius

---

[1] S. J. De Laet, *Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les Romains, surtout a l'époque du Haut-Empire*, Brugge, 1949, cu toată bibliografia

[2] Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale ale Muzeului de Antichități din București*, București, 1902, p. 185—251 ; V. Pârvan, *Histria IV*, ARMSI, XXXVIII, 1916, p. 533—732 ; Idem, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, *passim* ; V. Cristescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 110—119 ; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, *passim* ; N. Gostar, *Vămile Daciei*, SCIV, II, 1951, 2, p. 165—181 ; Gr. Florescu, *Capidava*, București, 1958, p. 17, 85—86, 90—91 ; I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, *passim* ; D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, p. 349—386 ; R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, București,, 1968, *passim* ; Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană, secolele I—III e.n.*, București, 1977, p. 147—157.

[3] S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 236.

[4] *Ibidem*, p. 234.

[5] A. v. Premerstein, *Die Anfänge der Provinz Meosien*, JOAI, I, 1898, p. 145; O. Hirschfeld, *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diokletian*, Berlin, 1905, p. 88.

[6] CIL, III, 1921.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îi revine meritul, prin organizarea generală a finanțelor statului roman, de a fi înființat această circumscripție [7]. În ceea ce privește *portorium ripae Thraciae*, s-a admis ca dată de organizare, anul 46 e.n., imediat după alipirea regiunilor de la Dunărea de Jos la provincia Moesia [8]. În aceste condiții, se consideră că teritoriul dobrogean a intrat oficial în cadrul organizării romane încă din anul înființării circumscripției menționate mai sus. În cele ce urmează, din considerente de ordin metodologic, vom încerca o prezentare a situației vămilor din Dobrogea romană, pe localități.

Cunoscuta inscripție referitoare la *Horothesia* lui Laberius Maximus ne oferă informații de maximă importanță, pentru problema vămii romane de la Histria. Din textul inscripției reiese clar că *portorium ripae Thraciae* se întindea „... de la hotarele canabelor din *Dimum* pînă la mare..." [9]. Aflăm de asemenea despre Charagonius Philopalaestrus, care deținea în anul 100 e.n. funcția de C *con[ductori publici por]tori ripae Thraciae* [10]. O problemă foarte discutată, ce decurge din informațiile *Horothesiei*, este aceea privind scutirea de taxe vamale acordate histrienilor ; legate de acestea sînt și cele referitoare la existența unui birou vamal la Histria precum și statutul juridic al orașului. Scrisorile guvernatorilor Moesiei adresate histrienilor confirmă acestora dreptul de a dispune de bogăția piscicolă a gurilor Dunării, precum și scutirea de taxe pentru pește și lemnul pentru facle [11], taxe ce le impuneau în mod abuziv societatea de publicani care aveau în arendă vămile Thraciei. În scrisoarea lui Tullius Geminus, găsim hotărîrea acestuia de a păstra „hotarele fixate din strămoși" [12], recunoscîndu-se deci vechile drepturi ale histrienilor [13], acelea pe care le aveau încă înainte de anul 46 e.n. În aceste condiții, ne întrebăm ce statut juridic va fi avut Histria [14] ? În cazul în care admitem statutul de *civitas libera et immunis*, cum ni se pare mai probabil, atunci putem să avansăm ideea existenței unui birou vamal local, așa cum se întîlnesc în multe alte orașe romane [15]. Nu excludem nici existența, în același timp, a unui birou vamal roman, care să funcționeze în paralel cu cel local [16]. Judecînd după cele arătate mai sus, se poate emite ipoteza după care, cel puțin pentru Histria, exista o organizare vamală anterioară anului înființării vămii tracice [17]. Care este situația Histriei, din punct de vedere vamal, în epoca imperială, este greu de precizat. Credem că, cel puțin pînă în timpul Severilor s-a menținut imunitatea fiscală [18], dar numai pentru pește și lemnul de facle, nu și pentru mărfurile exportate sau importate [19].

În ceea ce privește activitatea vamală a Tomisului, documentația de care dispunem este mult mai restrînsă, fapt care nu ne oferă decît posibilitatea emiterii

[7] S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 234.

[8] *Ibidem*, p. 236 ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 376.

[9] *Ibidem*, p. 355, r. 71—72.

[10] *Ibidem*, r. 68—69. Subliniem că acest personaj este primul *conductor* menționat în izvoare ; faptul că el apare în zona dunăreană, îndreptățește presupunerea după care în această parte a imperiului s-a produs pentru prima dată înlocuirea societăților de publicani care arendau vămile, cu cele de *conductores*. Cf. S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 385 și urm.

[11] *Ibidem*, p. 337 și urm

[12] *Ibidem*, p. 355, r. 60—61.

[13] Este vorba de recunoașterea hotarelor dar și de imunitatea fiscală. Cf. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 379.

[14] Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 38 și urm., crede că Histria era o *civitas stipendiaria ;* D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 378, înclină spre un statut de *civitas foederata* sau poate *civitas libera et immunis*.

[15] S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 351 și urm.

[16] Aceeași situație o găsim la Palmyra. Cf. S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 351, nota 1

[17] Ipoteză plauzibilă, dacă ne gîndim că cetățile de pe litoral depindeau direct de proconsulul Macedoniei și apoi de guvernatorul Moesiei și nu intrau în sfera de influență a regatului odris.

[18] D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 360.

[19] Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unor presupuneri. Toți cei ce și-au îndreptat atenția asupra acestei probleme[20], consideră că un argument privind existența unui birou vamal la Tomis, îl constituie textul inscripției dedicată lui T. Iulius Capito, *conductor publici portorii Illyrici et ripae Thraciae*[21]. Acesta din urmă, onorat de mai multe orașe care făceau parte din circumscripția Illyricului, poartă și titlul de senator sau consilier onorific al Tomisului[22]. Credem că aceste considerente nu sînt probante pentru a presupune un birou vamal în acest oraș[23]. Atragem atenția asupra faptului că nu ne pronunțăm împotriva existenței unei stațiuni vamale la Tomis, ceea ce ar veni în contradicție cu realitățile istorice ale orașului, ci numai împotriva valabilității argumentului menționat mai sus. În sprijinul existenței unui birou vamal la Tomis, se pot aduce alte argumente. Ne referim în primul rînd la acel *procurator* dintr-o inscripție de la Techirghiol[24] (în teritoriul Tomisului) care ar putea fi administratorul vămii dunărene, precum și la cei doi presupuși *procuratores*[25], Aurelius Herculanus *v(ir)e(gregius) ducenarius* și Ulpius Valerius Aurelianus, *v(ir)e(gregius) centenarius*[26]. Desigur, cele de mai sus pot constitui argumente valabile numai în măsura în care se poate face o legătură între locul de descoperire a inscripțiilor și funcțiile, sau presupusele funcții, ale persoanelor în discuție. Cum această legătură este încă greu de făcut, sîntem reduși la stadiul ipotezelor. Cu toate acestea, existența unei *statio* vamală la Tomis apare absolut necesară, gîndindu-ne că acest oraș, atît de important, nu a putut fi trecut cu vederea de către administrația financiară romană. În aceste condiții, nu este întîmplătoare existența unei stații cu beneficiari la Tomis[27], stație care o dubla pe cea a *portoriului* și care participa la controlul vamal[28].

Dacă pentru Histria și Tomis avem unele informații referitoare la vămi, nu același lucru putem spune despre Callatis. Nu posedăm nici o indicație cît de redusă ar fi, privitoare la activitatea vamală din acest oraș. Lipsa oricărei documentații nu ne dă posibilitatea să afirmăm nimic sigur în legătură cu vămile Callatisului. Putem numai să ne gîndim la un eventual birou vamal local, care ar fi în conformitate cu statutul de *civitas foederata*[29] pe care-l avea orașul[30].

Părăsind litoralul și îndreptîndu-ne atenția asupra porțiunii dobrogene a liniei Dunării, remarcăm prezența unui birou vamal la Durostorum[31]. Este de altfel singura atestare într-un document epigrafic din Dobrogea, a unei stațiuni

---

[20] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 185 și urm.; A. Dobo, *Publicum Portorium Illyrici*, Diss. Pann., II, Fasc. 16, Budapesta, 1940, p. 183, nr. 98; S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 210; I. Stoian, *op. cit.*, p. 133 și urm.; Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 122.

[21] CIL, III, 7 429.

[22] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 185.

[23] Am urmărit raționamentul regretatului prof. N. Gostar care în *op. cit.*, p. 179, nota 65, arată, pe bună dreptate, că Sarmizegetusa și Romula nu pot fi considerate stațiuni vamale numai pentru faptul că ele apar în inscripția lui T. Iulius Capito, ca aducînd onoruri acestuia din urmă. Considerăm că această idee poate fi aplicată și în cazul Tomisului, care se găsește în aceeași situație cu cele două orașe mai sus menționate.

[24] I. Stoian, *op. cit.*, p. 133, nr 38.

[25] CIL, III, 6 155.

[26] Sesizați de către Al. Suceaveanu, *op. cit.*, p. 122, nota 135.

[27] D. Tudor, *Inscripții romane inedite din Oltenia și Dobrogea*, MCA, II, 1956, p. 581, nr. 49 și p. 582, nr. 51. Cf. mai ales A. Aricescu. *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 104.

[28] S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 208 și urm. Reținem pentru moment faptul că orice birou vamal existent la frontierele imperiului era dublat de o stație în care se găseau *beneficiarii*; aceștia aveau numai misiunea de control și supraveghere. Așa cum vom vedea, toate localitățile în care avem un birou vamal, găsim și *beneficiari*.

[29] Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 53.

[30] Cf. J. Marquardt, *Organisation de l'Empire romain*, I, 1889, p. 107.

[31] CIL, III, 7 449; *[Vale]riae Irene q[uae]/[vixi]t anris LV Cat.../... rus vectig[alis Illyrici]/[ser(vus)] vil(icus) stat(ionis Duros(torensis)/... rarissimo.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vamale. Dacă întregirea făcută acum cîteva decenii [32] este corectă, lucru pe care-l considerăm foarte posibil, atunci inscripţia şi deci biroul vamal menţionat, este prezent la Durostorum înainte de domnia lui Hadrian [33], fără a putea face alte precizări. Un birou vamal la Durostorum este firesc, dată fiind dezvoltarea economică şi comercială pe care o cunoaşte oraşul, precum şi importantul loc de trecere peste fluviu, care se găsea aici.

Oprindu-ne asupra Capidavei, altă importantă localitate de pe linia Dunării, unde exista o lesnicioasă trecere de pe un mal al fluviului pe altul [34], unde avem cunoştinţă despre un drum roman [35] şi unde exista o staţie cu beneficiari [36], remarcăm faptul că sîntem pe deplin îndreptăţiţi să susţinem existenţa unei staţiuni vamale în acest punct. În sprijinul acestei afirmaţii aducem în primul rînd altarul onorific ridicat în cinstea lui T. Iulius Saturninus, *conductor Illyrici utriusque et ripae Thraciae* [37]. Atît editorul inscripţiei cît şi alţii care au analizat-o [38], vorbesc despre necesitatea existenţei unui birou vamal la Capidava, ceea ce este mai mult decît probabil. Atragem însă atenţia asupra faptului că dacă acceptăm un birou vamal în această localitate, în virtutea faptului că T. Iulius Saturninus apare cu funcţia arătată mai sus, atunci trebuie să acceptăm şi existenţa unei staţii de poştă la Capidava, judecînd după funcţia de *Praefectus vehiculorum* [39] pe care personajul amintit o deţine în acelaşi timp cu cea de *conductor* [40]. Dintr-o altă inscripţie, din păcate fragmentară, aflăm despre existenţa unui *pr(ocurator) (vecti)galis (Illy)rici* [41]. Considerăm însă că inscripţia nu este dedicată unui *procurator* al vămilor Illyricului aşa cum arată editorul [42], din moment ce fragmentul este datat în prima jumătate a secolului al II-lea e.n., perioadă în care ştim că vămile se arendau încă conductorilor [43]. Referindu-ne la un alt fragment de inscripţie în care apare numele unui posibil sclav, Euticus [44], considerăm că nu este justificată presupunerea după care acesta ar fi un sclav în serviciul vamal de la Capidava [45].

Cu acestea lista localităţilor din Dobrogea în care avem documentate birouri vamale, se încheie. Nu ne rămîne decît să facem cîteva consideraţii referitoare la alte cîteva presupuse staţiuni vamale, avînd în vedere unele date [46], şi păstrînd bineînţeles, rezervele cuvenite.

La Axiopolis, prezenţa colegiului armatorilor dunăreni, *nautae universi Danuvii* [47], care indică o activitate portuară intensă, se poate presupune existenţa unui birou vamal, necesar pentru astfel de activităţi.

---

[32] S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 205, nota 3, care arată că r. 3 poate fi mai degrabă întregit astfel : ... *rus vecti[galis r(ipae) T(hraciae)]*.

[33] Vezi nota 3.

[34] Pentru importanţa Capidavei, vezi Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 17 şi urm.

[35] *Ibidem*, p. 7.

[36] A. Aricescu, *op. cit.*, p. 41, 81, 85.

[37] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 90, nr. 12. Inscripţia este datată în timpul lui Antoninus Pius. Fiind primul document în care districtul *Illyricum* apare unit cu *portorium ripae Thraciae*, se poate presupune că această unire s-a produs mai înainte, anume sub Hadrian ; Cf. S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 236.

[38] *Ibidem*, p. 205; R. Vulpe, DID, II, p. 151 ; Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 140.

[39] Pentru acest titlu purtat de T. Iulius Saturninus, vezi Dobó, *op. cit.*, p. 177, nr. 63, p. 182, nr. 90—91.

[40] Cf. N. Gostar, *op. cit.*, p. 169, unde se vorbeşte despre acelaşi lucru, avînd la bază o situaţie cu totul similară celeia de la Capidava.

[41] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 85, nr. 8, cu observaţiile lui N. Gostar, *Studii epigrafice II*, Arh. Mold., IV, 1966, p. 186.

[42] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 85.

[43] *Ibidem*, p. 86.

[44] Gr. Florescu, *Săpăturile arheologice de la Capidava*, MCA, 1959, p. 623 şi urm.

[45] Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 140. Nici un indiciu nu ne lasă să întrevedem această posibilitate

[46] Vezi nota 28.

[47] Cf. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu putem să nu presupunem un astfel de birou și la Carsium, cunoscîndu-se atît importanța acestui centru din punct de vedere comercial[48], precum și nu mai puțin importantul loc de trecere peste Dunăre din zona imediat învecinată.

Pentru Cius, s-a emis recent părerea[49] că această localitate ar putea fi o stațiune vamală, luîndu-se în discuție un *vilicus* care apare într-o inscripție de la Gîrliciu[50]. În realitate argumentele sînt prea reduse pentru a susține această ipoteză[51]. Pe de altă parte, poziția geografică a localității mai sus-menționate este puțin propice pentru efectuarea unor schimburi comerciale de asemenea intensitate încît să necesite crearea unui birou vamal care să perceapă taxele.

În schimb, prezența la Troesmis, important centru militar, administrativ și economic al Dobrogei romane, a unui astfel de birou era absolut necesară, prezență care credem că nu trebuie să fie demonstrată decît de o descoperire viitoare[52].

Castrul de la Barboși, care se găsea în zona importantului vad de la Dunăre, și care asigura cel mai scurt drum roman dintre Scytia Minor și Dacia, trebuie să fi avut și el un birou vamal, necesar pentru traficul comercial care se presupune a fi fost destul de intens. Prezența în acest loc a unei stațiuni a flotei dunărene *classis Flavia Moesica*[53] pledează pentru asemenea presupunere.

La Noviodunum, loc în care se găsea singurul vad al Dunării din această zonă, sediul flotei abia pomenită[54], exista desigur o *stație* vamală a cărei prezență era necesară în condițiile unui trafic comercial intens.

Din cele prezentate se poate face o imagine de ansamblu despre activitatea vamală a Dobrogei în epoca romană, deși există încă numeroase lacune privind diferitele aspecte ale acesteia. Printre aceste lacune se numără și aceea referitoare la taxele percepute în birourile vamale, care ne-ar fi oferit informații prețioase despre politica vamală a orașelor de pe litoral și a cetăților dunărene. Judecînd însă după faptul că toate localitățile se găseau la frontiera imperiului, presupunem că taxele *ad valorem* percepute erau de 5%, cum găsim în toate celelalte localități de pe graniță[55].

Considerăm că, dată fiind lipsa de informații, în cazul Dobrogei, situația vămilor nu reflectă în totalitate activitatea comercială deosebită pe care a cunoscut-o provincia dintre Dunăre și Marea Neagră.

---

[48] *Ibidem*, 139 și urm.

[49] *Ibidem*, p. 138 și urm.

[50] CIL, III, 14 214[21].

[51] Așa cum s-a mai arătat (N. Gostar, *Vămile Daciei*, SCIV, II, 1951, 2, p. 167) nu orice inscripție pusă de un *servus vilicus* în serviciul portoriului poate să ne indice că în localitatea de descoperire exista o *statio* vamală. În al doilea rînd, este cunoscut faptul că începînd cu Commodus, *vilici* din serviciul procuratorului nu mai sînt ai acestuia, ci sînt sclavi imperiali și apar în inscripții, alături de *vilicus* sub numele de *servi Augusti nostri* (N. Gostar, *op. cit.*, p. 171), ceea ce nu întîlnim în inscripția de la Gîrliciu, fie și pentru faptul că aceasta este fragmentară.

[52] Este posibil ca o eventuală descoperire ulterioară să nu mai fie necesară, din moment ce se consideră tot mai mult în ultimul timp că Troesmisul ar putea fi sediul districtului *ripa Thraciae* (Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 160).

[53] A. Aricescu, *op. cit.*, p. 71. Așa cum s-a mai arătat, flota dunăneană avea și rolul de a controla și supraveghea buna desfășurare a activității comerciale.

[54] *Ibidem*, p. 82.

[55] Cf. S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 245.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VASLUI — REȘEDINȚĂ VOIEVODALĂ ÎN SECOLELE XV—XVI

DE

ALEXANDRU ANDRONIC și RICA POPESCU

Printre orașele din centrul Moldovei, Vasluiul a jucat un rol de seamă în Evul Mediu românesc, fiind reședință domnească de o deosebită importanță.

Tîrgul medieval al Vasluiului, după cum se știe, s-a dezvoltat treptat, îndeosebi, în decursul secolului al XV-lea, ca urmare a faptului că aici se stabilește temporar a doua capitală a Moldovei, după împărțirea prerogativelor domniei între voievozii Iliaș și Ștefan, fiii și urmașii lui Alexandru cel Bun.

Astfel, la 1 septembrie 1435, Iliaș înștiința pe Vladislav, regele Poloniei, că s-a împăcat cu fratele său Ștefan, dîndu-i „orașul Chilia și cu vama și eleșteele ce ascultă de acest oraș și orașul Vaslui și ocolul ce ascultă de acest oraș și ținutul de la Tutova și tîrgul Bîrladului și tot ocolul și morile Covurluiului și orașul Tecuci și ocolul și Oltenii" [1].

În anii ce-au urmat, Ștefan Voievod a avut reședință domnească la Vaslui fiind emise aici acte de cancelarie domnească în anii 1438, 1439, 1440 și 1446. Probabil, că atît în perioada dualismului, cît și în timpul cînd Ștefan voievod a domnit singur, la Vaslui să fi existat o curte domnească, drept reședință voievodală, după cum o dovedesc descoperirile arheologice din anii 1958 și 1959, cînd a fost dată la iveală o construcție medievală, considerată să fi fost o casă domnească, distrusă de un puternic incendiu [2].

De altfel, tradiția locală a păstrat toponimul de „Curțile Domnești", pluralul respectiv exprimînd o succesiune în timp a cel puțin două curți domnești. Acestea nu puteau fi decît curtea din vremea lui Ștefan al II-lea și curtea lui Ștefan cel Mare, considerat și de cronicari drept ctitor al unei noi curți domnești la Vaslui.

Astfel, Ion Neculce în „O samă de cuvinte" relatează că „Ștefan Vodă cel Bun, vrînd să margă la biserică întru o duminică dimineața, la liturghie, în tîrgu în Vasluiu, și ieșind în palimari la curțile domnești ce erau făcute de dînsul, au audzit un glas mare de om strigînd să aducă boii la plug" [3].

După tradiția orală, devenită prin pana cronicarului mărturie scrisă, înseamnă că Ștefan cel Mare, avea o reședință domnească în orașul medieval Vaslui.

---

[1] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 683.

[2] Al. Andronic și colaboratori, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în „Materiale și cercetări arheologice", VIII, București, 1962, p. 89—101; idem, *Șantierul arheologic Vaslui*, în „Materiale și cercetări arheologice", VIII, p. 795—802.

[3] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Albatros, București, 1976, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De altfel, descoperirile arheologice din anul 1958 au dat la iveală numeroase fragmente de cahle smălţuite cu ornamente specifice epocii lui Ştefan cel Mare, ceea ce a determinat pe cercetători să considere că la Vaslui pe locul denumit „Curţile Domneşti" se află, în preajma bisericii Sf. Ioan Botezătorul, ctitoria lui Ştefan cel Mare, curtea şi palatul domnesc din vremea gloriosului voievod [4].

Aşa cum au dovedit-o săpăturile arheologice sistematice recente, de la Vaslui — Curţile Domneşti, din anii 1976—1979, pe locul amintit se găsesc ruinele palatului domnesc din vremea lui Ştefan cel Mare, dîndu-se la iveală numai o parte a vestigiilor medievale moldoveneşti, reprezentînd ansamblul arhitectural al curţilor domneşti din secolul al XV-lea [5].

Astfel, în *sectorul A* s-au descoperit resturi din fundaţii de piatră şi porţiuni din negativul fundaţiilor unei construcţii medievale (L 9). Construcţia de piatră se prezintă sub forma unui patrulater, cu laturile de 18 m în lungime şi 12 m în lăţime, compartimentată în trei : o încăpere centrală, aproape un pătrat, cu laturile de 9/10 m, şi două laterale, dreptunghiulare, cu o lungime de 10 m şi o lăţime de 2 m. În încăperea centrală s-au păstrat cîteva dalii din piatră peste care au căzut cărămizi, provenite, probabil, de la tavanul boltit al încăperii, ceea ce constituie o dovadă că încăperile respective au fost podite cu dalii din pietre. Deocamdată, singura analogie pentru o astfel de construcţei medievală din piatră o găsim la Curtea Domnească de la Huşi [6].

Resturile păstrate din zidăria descoperită ne oferă suficiente elemente în a considera complexul descoperit drept o componentă a ansamblului arhitectural al curţii domneşti din vremea lui Ştefan cel Mare. Tehnica construcţiei zidului de fundaţie, fiind folosit ca liant varul hidraulic, adîncimea de 1 m al şanţului de fundaţie, săpat de la nivelul superior al stratului de pămînt negru compact, denumit de noi humus medieval, precum şi grosimea zidului de 1,20 m, foarte asemănător zidurilor unor construcţii medievale tocmai din vremea lui Ştefan cel Mare, oferă elemente certe în ceea ce priveşte datarea ruinelor descoperite. Astfel, datarea complexului L 9 beneficiază şi de găsirea în imediata sa apropiere a unui pavaj din pietre de rîu, care a fost amenajat pe humusul medieval, suprapunînd în unele locuri resturi de mortar, ceea ce constituie dovada unei activităţi nemijlocite de construire în piatră a unor edificii în preajmă. În plus, tocmai de pe acest pavaj provin unele obiecte, datînd cu certitudine din a doua jumătate a secolului al XV-lea, şi anume, o monedă de argint de la Vladislav al II-lea, regele Ungariei, emisiune *post* 1490, o duriţă de fier în opt colţuri de la un pinten de fier, specific secolului al XV-lea, un cercel — pendantiv de argint cu filigran şi incrustaţii de pietre roşii, un fragment de bol cu suport inelar, din pastă roşie bine frămîntată şi arsă uniform, cu smalţ policrom şi ornament sgraffitat, datînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

În acelaşi timp, prezintă importanţă descoperirea în stratul de pămînt cenuşos, aflat imediat deasupra pavajului din pietre de rîu, a numeroase fragmente ceramice de uz comun şi de cahle nesmălţuite şi smălţuite, datînd din secolul al XV-lea. Atrag atenţia mai ales exemplarele de chale cu smalţ verde şi galben auriu, avînd motive ornamentale extrem de variate. Astfel, menţionăm fragmentele de cahle cu decor geometric (fig. 3/1—4) sau cu reprezentarea leului rampant, a Melusinei, a perechei de îndrăgostiţi (Liebespaar), a grupului de trei personaje, doi bărbaţi şi o femeie şi un muzicant care cîntă din cimpoi (fig. 4/1—3), a stemei dezvoltate a Moldovei (fig. 5/1—2), a Sf. Gheorghe omorînd un balaur

[4] Cf. „Materiale şi cercetări arheologice", VIII, p. 99.

[5] Al. Andronic şi colaboratori, *Şantierul arheologic Vaslui. Principalele rezultate ale săpăturilor din anii 1976—1977*, în „Acta Moldaviae Meridionalis", I, Vaslui, 1979, p. 101—118 ; idem, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Vaslui — Curţile Domneşti din anul 1978*, în „Materiale şi cercetări arheologice". Oradea, 1979, p. 349—351 ; Idem, în „Acta Moldaviae Meridionalis", I, Vaslui, 1979, p. 119—128.

[6] Al Andronic şi E. Neamţu, *Săpăturile de salvare de la Huşi, jud. Vaslui (1964)*, în „Materiale şi cercetări arheologice", X, p. 277—279, fig. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(fig. 6/3), toate specifice numai curţilor domneşti din vremea lui Ştefan cel Mare [7].

Marea majoritate a cahlelor de sobă descoperite recent la Vaslui provin însă din groapa nr 5, săpată în întregime în anul 1977. Astfel, cahlele de sobă de la Vaslui sînt de formă dreptunghiulară (19 cm×21 cm) şi au fost executate dintr-o pastă omogenă bine frămîntată şi arsă la roşu. Alături de exemplare nesmălţuite se impun atenţiei, îndeosebi, cele cu smalţuri variate de culoare verde, verde închisă, galbenă, galbenă-aurie, brună şi brună-aurie.

Din punctul de vedere al motivelor ornamentale, în urma întregirii a numeroase cahle, s-a putut constata că ele pot fi împărţite în următoarele tipuri: a) cu decor geometric (fig. 3/1—4); b) cu decor zoomorf; c) cu decor antropomorf (fig. 4/1—3); d) cu decor heraldic (fig. 5/1—2); e) cu decor compozit (fig. 5/3, fig. 6/1—4).

Pentru prima dată s-a descoperit tocmai la Vaslui, într-un complex medieval al Curţii Domneşti din Moldova, o cahlă, avînd ca decor reprezentarea unui alai domnesc, cu elemente compozite vegetale, animaliere şi umane. Astfel, cahla fragmentară de la Vaslui, ne înfăţişează cavaleri încoronaţi purtători de flamuri şi bandiere, domniţe încoronate, ostaşi de strajă, într-un cadru natural cu arbori şi păsări. Semnalăm în chip deosebit redarea pe această cahlă a imaginei vulturului imperial bicefal, ceea ce constituie un element decorativ inedit în arta aplicată medievală din Moldova epocii lui Ştefan cel Mare (fig. 6/1).

Deosebit de importante sînt cahlele şi fragmentele de cahle, nesmălţuite şi smălţuite cu smalţ verde închis, cu reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei, combinată cu blazonul lui Ştefan cel Mare [8]. Astfel, pe fragmentele recent descoperite la Vaslui sînt redate cu claritate personajele care flanchează stema propriu-zisă, reprezentată de capul de bour conturnat, însoţit de elementele heraldice ale blazonului domnesc: un scut fasciat, avînd în interior crucea cu bară dublă, două rozete, un crin, iar deasupra un coif cu penaj (fig. 5/1—2). Deoarece acest ornament constituie un apanaj domnesc şi se întîlneşte în Moldova numai pe cahlele care provin în exclusivitate din palatele sau curţile domneşti ale marelui voievod, considerăm că descoperirile recente de la Vaslui constituie un indiciu în plus în ceea ce priveşte afirmaţia că pe locul cercetat se află ruinele palatului domnesc al lui Ştefan cel Mare.

De asemenea, din categoria cahlelor cu decor compozist se remarcă îndeosebi, acelea care redau o scenă de vînătoare (fig. 6/2,4), avînd ca personaj central un călăreţ cu armură, coif cu penaj şi flamură [9].

Astfel, pe baza materialului ceramic descoperit putem afirma că acesta provine cu certitudine de la sobele din interioarele palatului domnesc al lui Ştefan cel Mare. În această ordine de idei o importanţă aparte prezintă descoperirea în *sectorul C* a ruinelor unei construcţii masive din piatră (L 10). Cu acest prilej au fost dezvelite resturile zidurilor de fundaţie şi pilonii patrulateri (1,20 m× 1,20 m) care susţineau bolţile subsolului construcţiei medievale din piatră şi cărămidă (fig. 1/1—2). S-a constatat că zidul fundaţiei a fost distrus în unele porţiuni pînă la nivelul podelei de lut a subsolului. Totodată, s-a constatat şi o grosime deosebită a zidului de fundaţie, care atinge 1,70 m şi prezintă o deosebită importanţă sub raportul arhitecturii întregului edificiu. Temelii masive, de grosimea unor ziduri de cetate medievală, erau necesare în vederea susţinerii la suprafaţa solului a unei structuri din piatră la fel de masivă, probabil cu parter şi etaj. Ca tehnică de construcţie semnalăm folosirea în complexul L 10, ca

---

[7] Al. Andronic, *Probleme referitoare la cultura urbană medievală din secolele XV—XVII din Moldova*, în „Carpica", X, 1978, p. 257—260, fig. 1/1—2; fig. 2/1—4.

[8] Şt. Gorovei, *Les armoiries de la Moldavie et de ses princes règnants (XIV-e—XVI-e siècles)*, în „Recuil du 11-e Congrès International des Science Généalogiques et Héraldiques", Liége, 1972, p. 263—270.

[9] Al. Andronic, *Aspecte occidentale în civilizaţia moldovenească din epoca lui Ştefan cel Mare*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", din Iaşi", XVI, 1979, p. 151—154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

liant, a varului hidraulic, atît la zidurile fundației cît și la pilonii de susținere a bolților din cărămidă a subsolului clădirii. Pilonii ne arată în același timp și compartimentarea subsolului în două tronsoane. În acest fel, prin elementele de arhitectură recent dată la iveală la Vaslui se atestă existența în perimetrul „Curților Domnești" a unei masive construcții din piatră, reprezentînd, după toate probabilitățile, un castel fortificat.

Afirmația că pe locul respectiv s-a înălțat palatul lui Ștefan cel Mare este dovedită și de descoperirea unor fragmente de pietre cu mulură gotică, elegant profilată, unele provenind de la chenare dreptunghiulare de fereastră, cu baghete încrucișate, specifice construcțiilor militare, laice și eclesiastice din Moldova din secolul al XV-lea (fig. 2/2). De asemenea, se impune atenției și găsirea în moloz a unor fragmente de cărămizi cu o latură smălțuită, folosite la decorarea exterioarelor palatului, precum și a unei plăci pavimentare (fig. 2/1), unicat sub raportul unor astfel de descoperiri la curțile domnești din Moldova. La fel, din punctul nostru de vedere, prezintă importanță și descoperirea în acest complex a unor fragmente de cahle, avînd ca decor reprezentări de turnuri de castele medievale, precum și a unor obiecte de podoabă, specifice, datînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea și anume un cercel de argint filigranat și cu granulații, precum și un lanț, în stare fragmentară, din fir de argint torsionat, de o fină execuție.

Putem afirma deci că pe locul cercetat se delimitează arealul complexului medieval al Curții Domnești din vremea lui Ștefan cel Mare, incluzînd și construcțiile palatului domnesc. De altfel, încă din 1915, în mod cu totul întîmplător au fost descoperite resturi din construcția de piatră a palatului domnesc din vremea lui Ștefan cel Mare. Astfel, V. Drăghiceanu atrăgea atenția specialiștilor că la Vaslui „s-a găsit un delicat fragment sculptural de pe gustul gotic cu o floare de crin", care a fost considerat atunci alături de pisania de la palatul domnesc de la Hîrlău „al doilea rest cunoscut de la palatele marelui Ștefan" [10].

Vestigiile epocii lui Ștefan cel Mare recent descoperite la Vaslui fac dovada existenței aici a unei importante reședințe voievodale, căreia domnitorul Moldovei i-a acordat la vremea respectivă o deosebită atenție.

Fără a intra în amănunte vom sublinia grija deosebită manifestată de voievod în ceea ce privește refacerea domeniului feudal domnesc, asigurînd baza economică și militară a curților domnești, înălțate în principalele orașe medievale din Moldova [11].

Dar mai presus de toate, sub raportul importanței acestei reședințe voievodale de la Vaslui, vom reaminti că Ștefan cel Mare în urma faimoasei campanii din anul 1473 în Țara Românească, a închis la Vaslui, în palatul său domnesc, pe Maria, soția lui Radu cel Frumos și pe Maria Voichița, luate în captivitate. Un an mai tîrziu, în *1474, Ștefan Vodă a primit în palatul său de la* Vaslui pe solii regelui Cazimir al Poloniei, în problema mediației în conflictul militar dintre Moldova și Țara Românească [12].

Bogăția materialului ceramic decorativ de interior, din care nu lipsesc cahlele cu reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei, apanaj domnesc, constituie un argument în plus în atribuirea ruinelor descoperite recent la Vaslui, palatului domnesc din vremea lui Ștefan cel Mare, din cadrul ansamblului arhitectural medieval al curții domnești de la Vaslui.

---

[10] V. Drăghiceanu, *De la palatul lui Ștefan cel Mare din Vaslui*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", VIII, 1915, p. 93—94, figura la p. 94; Cf. *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 257, figura pe p. 231 — frontispiciu. Actualmente la *Muzeul de istorie a R.S. România.*

[11] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 486—485; Al. Gonța, *Unele aspecte ale politicii interne a lui Ștefan cel Mare*, în „Studii", X, 1957, 4, p. 91—103; C. Cihodaru, *Refacerea ocoalelor cetăților și curților domnești în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 267—273; P. V. Sovetov, *Issledovanija po istorii feodalizma v Moldavii*, vol. I, Kișinev, 1972, p. 168—188.

[12] Jan Dlugosz, *Historia Polonica*, ed. Lipsiae, 1711—1712, vol. II, col. 508.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Încă în secolul al XVII-lea ruinele curții domnești de la Vaslui au atras atenția diverșilor călători străini [13] iar Vasile Lupu interzicea, prin act domnesc, distrugerea resturilor palatului și curții domnești de la Vaslui și folosirea pietrei din aceste construcții la alte construcții medievale, fie laice, fie eclesiastice [14].

Din ansamblul respectiv s-a păstrat la Vaslui la suprafață doar biserica Sf. Ioan Botezătorul, ctitorie domnească de la sfîrșitul secolului al XV-lea considerată pe bună dreptate biserică de curte domnească [15].

În faza actuală a cercetărilor arheologice, concomitent cu efectuarea săpăturilor sistematice în vederea descoperirii și a altor obiective medievale, se impune crearea unei rezervații arheologice de importanță republicană, organizîndu-se, la fața locului, un muzeu în aer liber, prin restaurarea complexului descoperit, pe care îl considerăm ca reprezentînd ruinele palatului domnesc al gloriosului voievod al Moldovei, Ștefan cel Mare, reședință voievodală de o deosebită importanță în istoria medievală românească.

[13] *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, 1973, p. 117 și p. 179; vol. VI, București, 1976, p. 28—30.

[14] La 6 august 1636, Vasile Lupu, voievodul Moldovei, interzicea ispravnicului Cehan Racoviță să folosească piatra din „ruinele curților domnești ale lui Ștefan vodă, că nu este cu cinste" (Cf. *Vaslui—600. Schiță monografică a orașului Vaslui*, Vaslui, 1975, p. 38 (facsimil).

[15] Alexandru Andronic, *Biserica Sf. Ioan din Vaslui*, în *Monumentele istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 66—70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

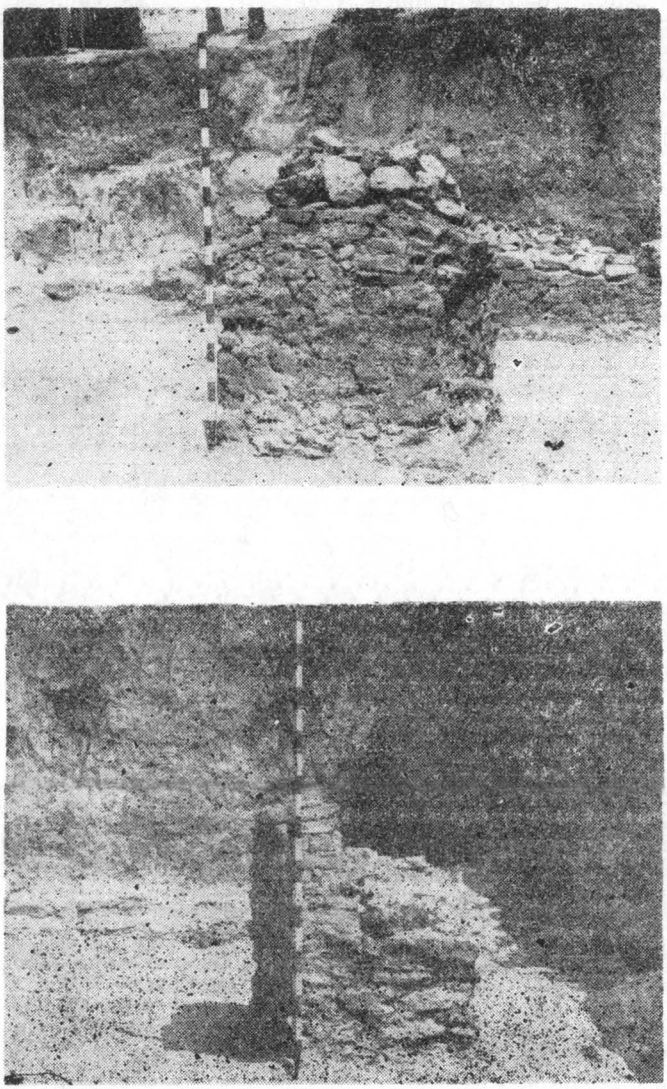

Fig. 1 — *Vaslui-Curțile Domnești.* 1—2, piloni din piatră și cărămidă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

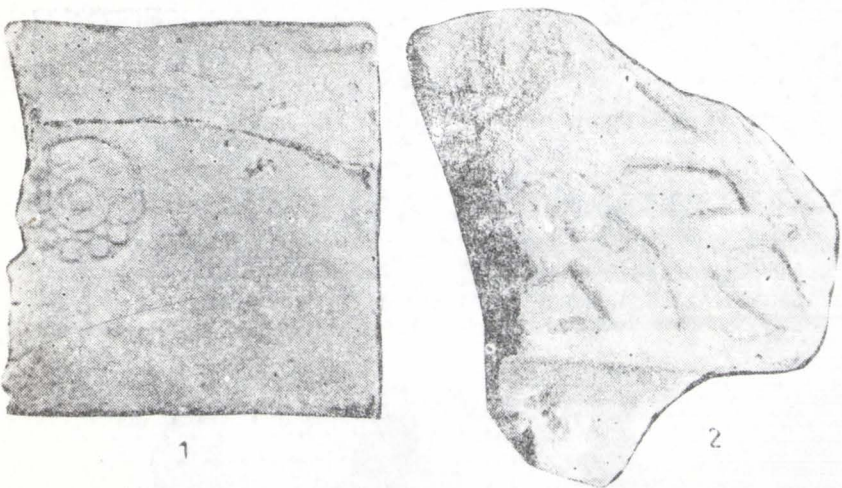

Fig. 2 — *Vaslui-Curțile Domnești*, 1, placă pavimentară ; 2, piatră profilată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

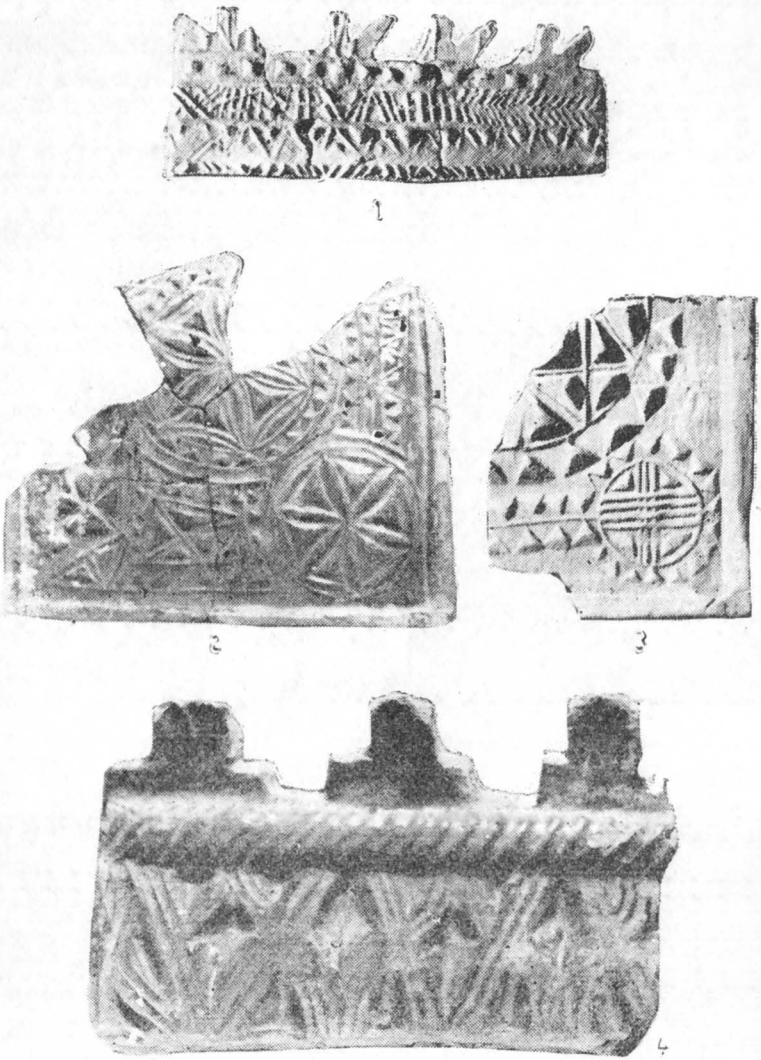

Fig. 3 — *Vaslui — Curţile Domneşti.* 1—4, cahle de sobă din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

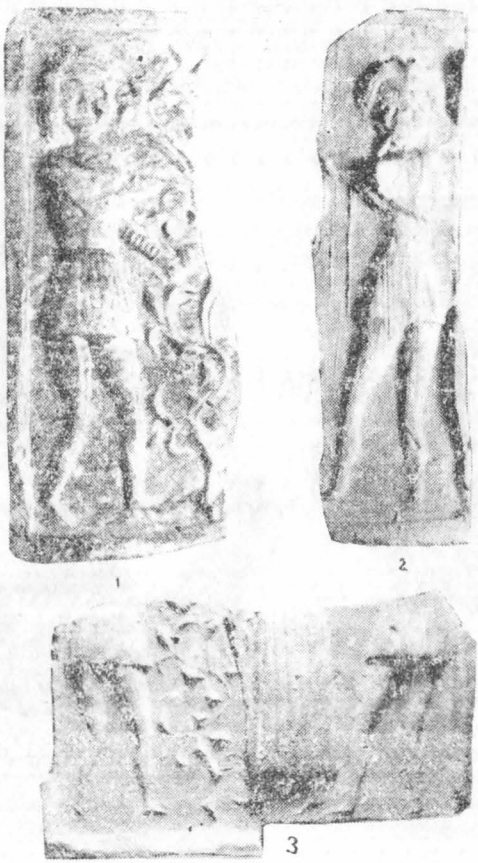

Fig. 4 — *Vaslui-Curțile Domnești*, 1—3, cahle de sobă din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 5 — *Vaslui-Curțile Domnești*, 1—3, cahle de sobă din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

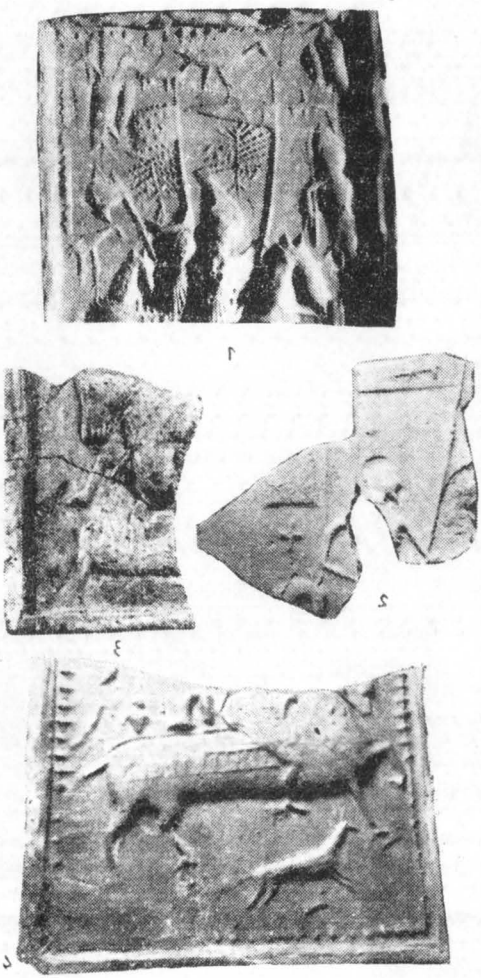

Fig. 6 — *Vaslui-Curțile Domnești.* 1—4, cahle de sobă din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FEMEIA ŞI DREPTURILE EI LA MOŞTENIRE ÎN MOLDOVA, DUPĂ „OBICEIUL PĂMÎNTULUI"

DE

ALEXANDRU I. GONŢA

Instituirea dreptului egal la moştenire pentru urmaşii de ambe sexe ai unui *decujus* n-a constituit o problemă pentru legislaţia Moldovei din secolul al XIX-lea, pînă la introducerea *Codului civil* din 1865, după Unirea Principatelor dunărene (1859).

Fără să fi cunoscut studiile alcătuite de oamenii de ştiinţă, că sexul nu are nici o influenţă asupra inteligenţei [1] şi cu toate că îşi dădeau seama de diferenţierea naturală dintre femeie şi bărbat şi de deosebirea în felul lor de viaţă, legislatorii *Codului Calimach* [2], din 1817, (reeditat la Iaşi în 1833 de marele logofăt Constantin Sturza sub imperiul *Regulamentului organic* [3]), au introdus cîteva articole de legi, în care se consacră egalitatea sexelor la moştenirea *ab intestat*.

Desigur că, la alcătuirea lui, autorii au folosit legi mai vechi, care circulau în Moldova, cum erau *Sintagma lui Matei Vlastares*, *Cartea de Învăţătură* sau *Pravila lui Vasile Lupu* (1646) şi poate şi lucrări publicate în Apus [4]. Raab, consulul austriac din Iaşi, trimiţînd un exemplar din *Codul Calimach* la Biblioteca Curţii Imperiale din Viena, a subliniat în scrisoarea sa că la respectiva legiuire a servit ca model *Codul austriac* [5], dar precizînd că au mai fost adăugate şi dispoziţiuni „*cari aici sînt în uz în puterea obiceiurilor*" [6]. E foarte probabil că, asemănări între unele articole de legi există, *Codul austriac* nefiind nici el străin de influenţa legilor bizantine, care, cum constata voievodul Calimach, se aplicaseră pînă în domnia lui (1812—1819) şi în Moldova. Dar observaţia lui Raab nu provenea dintr-un studiu comparativ, ci din faptul că alcătuitorii *Codului Calimach* declaraseră în scris că au introdus *unele obiceiuri ale pămîntului*, „cari au fost cinstite şi ele cu dreptul de lege şi unde nu erau decît nişte simple obiceiuri au fost ridicate la cinstea de a avea tăria de lege". Iar în art. 13 mai adăugau chiar că „Dacă în codicele acesta nu s-ar afla o lege potrivită la pricina înfăţişată, atunci se cuvine a se urma pămîntescul obiceiu, carele în curgere de mulţi ani,

[1] I. Moldovan, M. Zolog, *Buletinul Eugenic şi Biopolitic*, Cluj, vol. I (1927), p. 117, 121.

[2] *Codul Calimach*, Bucureşti, 1958, Introducere, p. 7—10.

[3] *Code Civil de Moldavie*, Iassy, 1833.

[4] A. Rădulescu, *Influenţa franceză asupra dreptului român pînă la 1864*, în „Bulletin de la Section Historique", tom. XXVII (1946), p. 7.

[5] Idem, *Izvoarele Codului Calimach*, Bucureşti, 1927, în An. Ac. Rom. M.S. lst., S. III, tom. VIII, p. 63 şi urm.: *Introducerea* din *Codul Calimach*, ed. 1958, p. 17—26.

[6] Introducere în *Codul Calimach*, p. 24. E vorba de cap. XV—XVIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de obște păzindu-se, și întru judecătorii cercetîndu-se, s-a întărit și cu chipul acesta a dobândit putere legiuită" [7].

Dacă luăm numai art. 916 din *Codul Calimach*, observăm, în adevăr, că el dispune un punct de vedere nou, propriu societății române din Moldova, existent înainte de *Regulamentul organic*, introdus în 1834 prin grija generalului Kisselef: „Cînd mortul va lăsa fii, adică pogorîtori din spița întîi născuți din legiuita căsătorie, atunce li se cuvine lor întreagă avere a lui, *fără deosebire de partea bărbătească și femeiască, ori că trăind el sau cînd, după moartea lui s-au născut*" [8]. Dacă, mai întîi în art. 52 și 61 se arăta că „Rudenia este legiuită cînd se naște prin căsătorie, în linie descendentă față de copii, în art. 689, că „moștenitor se numește acela căruia se cuvine dreptul moștenirii", prin articolele 917 și 918 dispune ca împărțeala averii *între copii să se facă în părți egale sau pe capete* [9].

Din nefericire, originea acestui drept al femii specific societății moldovenești a fost trecută sub tăcere de istoricii și juriștii români, mulțumindu-se doar cu semnalarea obiceiului.

Se știe, în general, că dreptul moștenirilor este un drept național propriu fiecărui neam. R. Roesler vorbește, în *„Românische Studien"*, p. 144, despre rolul femeii române în desnaționalizarea popoarelor din jur, mai ales în Balcani, dar nu se ocupă de drepturile ei în familia proprie. Radu Rosetti semnalează dreptul egal al femeii din Moldova la moștenire „ca o particularitate curat moldovenească" [10], în timp ce G. Fotino apasă, odată cu această particularitate, pe inegalitatea la succesiune a sexelor în Țara Românească [11], unde există privilegiul masculinității [12], datorită influenței legislației bizantine [13].

I. C. Filitti constată sistemul moștenirii moșiilor în Moldova deopotrivă de către băieți și fete, dar se mulțumește numai cu trimiterea la existența unor reguli inegalitare la transmisiunea moșiilor în Ungaria, Transilvania și statele slave [14].

Singurul care a încercat să dea o explicație a fost Petre P. Panaitescu. Acesta însă a pus dreptul egalitar al sexelor pe seama importanței economice a creșterii vitelor mari, boi și vaci în raport cu agricultura. Averea mobilă, vitele fiind cea mai importantă, nu era necesar a se stăvili înstrăinarea solului [15]. Firește că, explicația nu poate justifica de ce femeia, în Moldova, poate veni la moștenire în concurență cu bărbatul cînd ocolul este plin cu vite mari și aceia din Țara Românească nu.

Gîndindu-ne mereu la faptul că dreptul moștenirilor este un drept național, am căutat să vedem în ce măsură dreptul egal al femeii din Moldova se deosebește de cel al popoarelor vecine.

---

[7] *Codul Calimach*, București, 1958, art. 13; I. D. Condurachi, *Formarea vechiului drept românesc (Obiceul pămîntului)*, în „Țara Bîrsei", Anul VIII (1936), nr. 1, p. 40.

[8] *Codul Calimach*, art. 916, ed. cit., p. 357.

[9] *Ibidem*, ed. cit., art. 689, 917, 918; I. D. Condurachi, *Expunere rezumativă a teoriei moștenirilor în vechiul drept românesc*, București, 1919, p. 35.

[10] R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii*, vol. I, București, 1907, p. 40—44.

[11] G. Fotino, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit contumier roumain*, Paris, 1926, p. 205 și urm.; idem, *La femme en Valache...* în „Revue historique"..., IV (1928), p. 113—122, răspuns lui M. Emerit, *La femme en Valachie pouvait elle heritier*, în „Revue historique du Sud-est Européenne", IV (1928), p. 38.

[12] I. Peretz, *Privilegiul masculinității*, în codul lui Ipsilante, Buc., 1905; D. Mototolescu, *Privilegiul masculinității*, Cluj, 1915; O. Sachelarie, *Privilegiul masculinității în Țara Românească pînă în sec. XVII*, în „Studii", tom. 23 (1970), nr. 3, p. 493—499.

[13] Zacharia von Lingenthal, *Geschichte des griechiesch-römischen Rechts*, 1892, p. 136, 198, 200—201; cf. I. D. Condurachi, *Expunere*, p. 33.

[14] I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele române*, București, 1934, p. 92.

[15] P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 177—178.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Am căutat în *Russkaia Pravda*, dar spre marea noastră mirare articolul 90, referitor la soarta femeilor moştenitoare nu ne confirmă un asemenea drept la slavii din răsărit. „Dacă un smerd moare fără copii, averea lui e a cneazului (principelui) şi de va fi o fiică la casa lui, se dă o parte pentru dînsa, iar de va fi măritată nu i se va da parte" [16]. De asemenea, varianta ei din Halici reproduce textul aproape aidoma: „De va muri un om, fie şi cmet (smerd) fără copii, atunci panul lui îi ia toată averea".

În aceeaşi situaţie se afla şi femeia polonă. *Statutul de la Visliţa* (1347) introdus în Polonia şi Halici de Cazimir cel Mare (1333—1370) supranumit „regele *holopilor*" a căutat să schimbe situaţia. El numeşte obiceiu rău „abusiva consuetudo", legea ambelor pravile, rusă şi polonă [17].

Nu prea departe de acest destin se aflau şi femeile din familiile nobile. Un drept al fiicelor de boieri este recunoscut, ca existînd în art. 90 din *Russkaia Pravda*, intitulat „Despre moştenirea boierească şi a drujnicilor" (cetaşilor). Dar el este foarte limitat. „Moştenirea atît cea boierească, cît şi cea a drujnicilor nu trece la cneaz (principe). *Dacă nu vor avea fii, vor lua fiicele*" [18]. Din analiza textului reiese că la moştenire veneau fiicele numai dacă boierii nu aveau fii. Nu se poate deduce de nicăieri, că acestea puteau veni în concurenţă la moştenire cu fraţii lor, în cazul în care ei ar fi existat.

De asemenea, nu exista o egalitate a sexelor la dreptul de moştenire în Transilvania sub stăpînirea maghiară. Un act din anul 1222, reconstituind dreptul succesoral existent sub Ştefan cel Sfînt, precizează că „Dacă un supus moare, fără a lăsa un fiu, fiica avea dreptul numai la a patra parte din averea sa, dar nu şi din pămînt. Iar cu privire la rest, putea hotărî cum vroia. Dacă un supus era surprins de moarte şi nu putea hotărî, atunci restul îl vor primi rudele sale cele mai apropiate. Şi dacă nu va avea nici un fel de rude, îl va dobîndi regele" [19].

În ce priveşte nobilii, o diplomă emisă de Andrei al III-lea, în 5 august 1298, dispunea că „dacă vreun nobil se va fi stins din viaţă fără vreun moştenitor de partea bărbătească şi moşiile sale ar trebui să treacă de drept în mîinile regelui, atunci dreptul filial al fetei sau al surorii celui mort trebuie să se dea acestor fiice sau surori" [20]. În general, Bula de aur din secolul al XIII-lea dispune transmiterea proprietăţilor nobiliare la fii; numai în lipsa acestora un sfert trecea la fiice [21]. Excepţii se puteau face, dar numai cu aprobarea coroanei [22], după hotărîrea din 1278.

Această lege definitivă sub Ludovic cel Mare, în anul 1351, ca lege a avicităţii (avitus-aviticum=strămoşesc) şi formulată în *Jus Tripartitum* (1514) a fost în vigoare pînă la ordonanţa imperială din 20 mai 1859. În virtutea ei, toate bunurile, fără deosebire, nu se puteau transmite decît în linie descendentă *per masculos*, iar în lipsa acestora reveneau regelui.

Despre o influenţă exercitată de doctrina romană asupra acestui obicei specific Moldovei nu se poate vorbi. În primul rînd, pentru că în dreptul roman femeia era absolut incapabilă fiind asimilată fiicei, *loco filiae mariti* şi fără personalitate civilă; [23] iar în al doilea rînd, pentru că o atare doctrină este de-a dreptul contrară dreptului femeii existent în Moldova feudală, aşa cum se poate argumenta chiar pe acte emise de cancelaria domnească.

---

[16] B. D. Grecov, *Ţăranii în Rusia*, Bucureşti, 1952, p. 319.

[17] *Ibidem*, p. 316—319.

[18] *Ibidem*, p. 265—266.

[19] *Doc. priv. Ist. Rom. C. Transilvania veac. XI—XIII* (1075—1250), I, Bucureşti, 1951, p. 190—191.

[20] *Ibidem*, II, p. 453; Hurmuzaki-N. Densuşianu, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, Bucureşti, 1894, I, 1, p. 540, 698—699.

[21] I. Fessler, *Geschichte von Ungarn*, ed. Klein, 1867, p. 492.

[22] Akos von Timon, *Ungarische Verfassungs und Rechtsgeschichte*, trad. F. Schiller, Berlin, 1909, p. 370—373; 388, 555; I. C. Filitti, *Proprietatea solului* ..., p. 46—47, 92.

[23] Sir Henri Sumner-Maine, *Étude sur l'histoire du droit*, I, Paris, 1889, p. 445.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lipsind deci în dreptul slavilor, necunoscut ungurilor și inexistent în dreptul roman și bizantin, dreptul egal al sexelor la moștenire în Moldova trebuie căutat în punctul de contact a două instituțiuni primordiale de ordin social — *familia și proprietatea*. Avînd în vedere că moștenirile legitime sau testamentare nu se ivesc atît timp cît există proprietatea colectivă familială [24], ci numai în momentul în care apare aceia familiară, individuală, înseamnă că acest obicei s-a format ca un drept autohton deosebit de dreptul scris romano-bizantin, slav sau maghiar.

Găsindu-l cu totul deosebit, în natura lui, de moștenirea pămîntului la popoarele vecine, Dimitrie Cantemir semnala aceasta în capitolul XI din *Descriptio Moldaviae*. Aici, marele învățat consemna existența în Moldova a unui *drept scris romano-bizantin*, dar și a unuia *nescris*, care reglementa dreptul civil [25], *„in successione, testamentis, hereditatis, distributione fundorum limitibus et servitutibus cunctae fere per orbem natibnes habent singulares"*.

Observațiile lui Dimitrie Cantemir, că moldovenii au *obiceiuri*, adică instituții de drept civil, în probleme de moștenire și împărțirea pămînturilor aflate în devălmășie sînt confirmate de *Codul Calimach*. „Cînd lucrul sau pămîntul primit moștenire — scrie paragraful 12, Anexa II-a, al art. 1 108 — va fi scos în vînzare, de va fi răzeșesc, să nu se facă licitație, pînă nu se deosebesc părțile răzețești [26], fiindcă art. 1 108 dispune clar că „fiecare părtaș poate neatîrnat și de sine stătător să ameneteze, să legatariseasc sau într-alt chip să înstrăineze după a sa plăcere dreapta sa parte sau folosurile ei, întrucît nu va jigni drepturile părtașilor săi" [27].

Din analiza articolului 1 108 și Anexa II, paragraful 12, reiese că, ne aflăm în fața unei instituții de drept, a unui obicei autohton în care dacă prin moștenire se înțelege transmisiunea patrimoniului, adică a tuturor drepturilor și obligațiunilor unei persoane defuncte către alte persoane care trăiesc [28], în calitate de *răzeși*, moștenitorii trebuie să iasă din devălmășie, înainte de a vinde, pentru că numai atunci pot dispune în toată libertatea de bunurile lor, cînd patrimoniul este distinct și bine individualizat. În timp ce în Țara Românească, unde la *privatizarea* pămînturilor și bunurilor făcute pe cete de neam ale unui *moș*, locuitorii satului au păstrat cuvîntul *moșnean*, pentru autohtonii cu drept de *moștenire*, acei din Moldova s-au numit *răzeși* [29], boiernași care, după Dimitrie Cantemir, „își lucrează singuri *moșiile*" [30].

În virtutea acestui *obicei* femeile fiind *răzeși* cu drepturi egale ca și frații lor, veneau în concurență, la moștenire, cu părți egale.

Instituția este foarte veche și *Descriptio Moldaviae* ca și *Codul Calimach* nu fac altceva decît să o observe și să legalizeze un drept al femeilor recunoscut încă, la 28 iunie 1411, de Alexandru cel Bun, voievodul Moldovei, copiilor de ambe sexe. *„fie băiat, fie fată"*, ai *boierului* Plotun la moștenirea satului Strunga din ținutul Romanului, pentru meritul de a fi luptat în bătălii și „slujit mai înainte sfînt răposaților domni", Roman voievod, Petru voievod și a [31]. Și asemenea acte se repetă foarte adesea în colecțiile de documente moldovenești.

Această egalitate în drepturi la moștenire era legată de respectarea unor principii de ordine ale jurămîntului de fidelitate, depus de părinți și soți și de ascultare a dorințelor părintești. În cazul neglijării acestora, fiica atrăgea asupra sa îndepărtarea din drepturi, exact așa cum se petrecea și cu răzeșii de sex

---

[24] Fustel de Coulanges, *Recherche, sur quelques problemes d'histoire*, Paris, 1894, p. 254.

[25] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1872, cap. XI, p. 101.

[26] *Codul Calimach*, București, 1958, p. 687.

[27] *Ibidem*, p. 58.

[28] I. D. Condurachi, *Expunere rezumativă a teoriei moștenirilor în vechiul drept românesc*, București, 1919, p. 7, 18—19.

[29] C. Giurescu, *Despre boieri*, București, 1920, p. 63, 115—126.

[30] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Pascu, Iași, 1923, p. 207.

[31] M. Costăchescu, *Documente moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 84—86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bărbătesc. Edificator în acest sens este cazul Maruşcăi, fiica lui Ion Jumătate, care pierde pentru felonie, în 1437, satul Vascăuţi de pe Siret, pentru că a fugit la ruşi [32], aşa cum a suferit confiscarea averii din satul Podraga şi în secolul al XVII-lea, în 22 martie 1641, pentru aceeaşi vină de înaltă trădare, Tudosia Nicoriţă, pribeagă în Polonia, [33], în timpul domniei lui Vasile Lupu.

Dacă acest drept se exercită în virtutea faptului că fata este fiică de *războinic*, noţiune cunoscută nouă din limbile *turcice* sub termenul de boieri, înseamnă că obiceiul şi capacitatea juridică a femeii în Moldova s-a format ca o consecinţă a unor obligaţii de serviciu pe care le contractau persoanele de sex feminin, alături de cele de sex bărbătesc în serviciul apărării în cadrul instituţiei *dom*=casă, în jurul căreia se organiza apărarea comunităţii săteşti şi securitatea ei. Într-un act emis de Iliaş şi Ştefan voievozi din 10 mai 1436 i se întăreşte boierului Ioan Cautiş satul Iliaşeşti, la Iepe, din ţinutul Bacău cu precizarea existenţei acolo a unui *dom* (= *„unde este casa lui", „pe vecie cu tot venitul lui şi feciorilor şi feţilor lui"* şi a tot neamul lor pentru ca „slujeşte drept şi credincios domniei şi ţării" [34].

Concluzia care se impune din aceste cîteva acte este că obiceiul s-a format în urma prestării şi de către femei a unor servicii pentru cauza apărării. Şi lui Nicolae Iorga nu i se părea deloc ciudat că în bătălia de la Posada (1330), unde au participat şi contingente moldoveneşti au fost prezente şi femeile în rîndurile luptătorilor [35] care au distrus marea oaste a lui Carol Robert de Anjou.

Obiceiul era cunoscut sarmaţilor de lîngă Pontul Euxin [36] care au pătruns pînă în Carpaţi [37], dar şi triburilor germanice. Participarea femeilor germane în bătălii alături de bărbaţi, fapt cunoscut şi de Tacit era practicată la *„toate neamurile bălăi" şi în secolul al VI-lea* [38]. Ori se ştie că, jumătate din populaţia vizigotă condusă de Atanaric [39], după pierderea bătăliei de noapte cu hunii, în 376, s-a refugiat sub Carpaţii orientali [40], unde s-a contopit cu populaţia băştinaşă şi sarmatică de pe ambele versante ale munţilor, dînd naştere la aşa-numita cultură materială Sîntana de Mureş.

Datorită serviciilor prestate în lupte alături de bărbaţi, femeile au fost îndreptăţite la privilegii egalitare nu numai la împărţirea bunurilor agonisite din război, dar şi la moştenirea pămîntului. „La germani — scrie Paul Gide — patrimoniul este proprietatea comună a familiei întregi ; cucerit adesea cu armele, el aparţine deopotrivă acelora care au ajutat la cucerirea lui, şi nimeni nu-i este stăpînul, fiecare avînd asupra lui un drept egal" [41]. În familia germanică şeful nu e decît păzitorul şi protectorul legal al copiilor şi femeii ; el nu e proprietarul lor, cum era *pater familias* în Roma antică [42], subliniază alt învăţat. Această emancipare atrăgea după sine nu numai protejarea persoanei, ci şi a patrimoniului ei şi impunea aceleaşi principii de echitate şi de reciprocitate, atît în timp de pace, cît şi în timp de război [43].

Nu încape nici o îndoială că, de aici provine egalitatea în drepturi a femeii la vizigoţi şi tot în aşa ceva stă originea obiceiului pămîntului la moldoveni,

[32] *Ibidem*, I, p. 507—508.

[33] Acad. R.S.R., *Documente*, XIII/1, a.b.c.

[34] *Documente privind istoria României, A. Moldova, veac XIV—XV*, vol. I, p. 125—126.

[35] N. Iorga, *Carpaţii în luptele dintre români şi unguri...*, p. 83—84.

[36] Platon, *Legile*, VII, 804, în „Izvoarele Istoriei Românilor", vol. I, Bucureşti, 1964, p. 103.

[37] Gh. Bichir, *Sarmaţii la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, extras din „Pontica", 5, (1972), Constanţa, p. 137—175 ; idem, „Peuce", II (1971), Tulcea, p. 135—144.

[38] Mauricius, *Arta militară*, ed. H. Mihăescu, Bucureşti, 1970, p. 274.

[39] Ammian Marcellin, *Bellum gothicum*, XXXI, 3, 7 ; 4, 13 ; în „Fontes Historiae Daco-Romanae", II, Bucureşti, 1970, p. 133, 137.

[40] V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 249/361.

[41] P. Gide, *Étude sur la condition privée de la femme*, Paris, 1867, p. 227.

[42] G. Letourneau, *La condition de la femme*, Paris, 1903, p. 246.

[43] E. Lavisse, *Histoire de France*, II, Paris, p. 46—89.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obicei existent și la vizigoții lui Atanaric, care s-au contopit și dispărut în masa băștinașilor de la răsărit de Carpați după anul 376 e.n.

Discutînd cum s-a format proprietatea la vizigoți, Paul Viollet subliniază că în comunitățile familiale ale acestora, alcătuite nu numai din străbuni, copii, nepoți și strănepoți, ci și din colaterali, *Lex Wisigothorum* are grijă să pună în vedere colateralilor că, ei nu au nimic de văzut în succesiunile în care un *decujus* a lăsat avere descendenților sau ascendenților *și spre deosebire de celelalte legi barbare, plasează pe același rang pe fii cît și pe fiice* [44].

În similara instituție creată de obiceiul pămîntului în Moldova, unde simbioza carpilor cu vizigoții începe din sec. al II-lea e.n. (anul 180) dar mai ales după 376 cînd mare parte din aceștia s-au adăpostit și rămas definitiv sub poalele Carpaților, nu trebuie să vedem o influență exercitată din afară, adică un împrumut, un model de organizare a proprietății, ci de un obiceiu creeat în convietuire cu noii oaspeți, impuse de necesitatea de apărare a carpilor, care a atras apoi drepturi egale la emanciparea și capacitatea juridică de timpuriu a femeii de pe meleagurile acestei provincii a Daciei de Răsărit.

Ceea ce trebuie de remarcat în mod deosebit însă, este că, obiceiul pămîntului, adică dreptul consuetudinar acordă drepturi egale, în evul mediu, numai *răzeșilor* stăpîni ai pămîntului, nu și *vecinilor*, așa cum de altfel am văzut că menționează expres și art. 1 108 cu paragraful 12 din *Anexa a II-a a Codului Calimach*, păstrînd desigur tradiția consemnată în documentele din 1411 și 1436 [45] etc., citate mai sus.

În ce privește termenul *răzeș* folosit în documentele moldovenești pentru *moștenitor*, de la *moș* și *moșie* în limba iliro-tracă [46], el ne trimite prin germanul *Erde* la *ard* din limba persană și arabă, adică *pămînt proprietate* [47] ca noțiune economică și la *erzi=pămîntean*, moștenitor al pămîntului [48], din care Al. Philippide crede că provine *arzez* și apoi *răzeș=autohton, pămîntean, moșnean*, adică *moștenitorul devălmaș* [49].

În concluzie, egalitatea în drepturi la moștenirea pămîntului ca răzeși a ambelor sexe este deci o instituție străveche formată la răsărit de Carpați ca un obicei al pămîntului încă din perioada convietuirii carpilor și tiragetilor cu sarmații și goții începînd din secolul al II-lea al e.n., și nu o instituție împrumutată de la popoarele vecine la care nici nu a existat măcar așa ceva vreodată, cum și-au permis să afirme unii istorici străini și chiar români.

La 1865, *Codul Civil*, întocmit după modelul francez al Codului lui Napoleon I (1804), rupe firul tradiției noastre și introduce instituția învechită adoptată din *Dreptul roman* despre incapacitatea juridică a femeii, întemeiat numai pe diferențierea naturală dintre femeie și bărbat [50].

---

[44] P. Viollet, *Droit privée et sources, Histoire du droit civil français*, Paris, 1893, p. 818, 821—824; idem, *Histoire des Institutions politiques de la France*, I, Paris, 1890, p. 424.

[45] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 84—86; *A. Moldova, veac XIV—XV*, vol. I, p. 125—126.

[46] P. Skok, *De l'etymologie roumaino-slave*, în „Omagiu profesorului Ilie Bărbulescu", Iași, 1931, p. 207—215.

[47] *The Encyclopedia of Islam*. I. A. D. London, 1913, p. 425.

[48] Diran Kelekian, *Dictionnaire turc-français*, Constantinople, 1911, p. 68.

[49] Al. Philippide, *Originea românilor*, Iași, 1928, p. 366, 375.

[50] I. D. Condurachi, *Expunere rezumativă a teoriei moștenirilor...*, p. 15; A. R. Ionașcu, *Inegalitatea sexelor în dreptul român*, București, 1936, p. 4—5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DESPRE EVOLUȚIA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI VASLUIAN PÎNĂ LA 1859

DE

DUMITRU V. MARIN și IULIA D. MARIN

Începuturile învățămîntului în Moldova sînt vechi. Ele au fost determinate, în primul rînd, de necesitățile bisericii și ale administrației. Organizat începînd din secolul al XV-lea pe lîngă importante centre religioase (Neamț, Roman, apoi Huși etc.), școlile mînăstirești reprezintă „primul nostru învățămînt propriu legat de limba slavonă a statului și de pravoslavnicia bisericii" [1]. Ele nu aveau însă decît un număr redus de elevi, ca și, ulterior, așezămintele de tip academic. Știința de carte a rămas astfel limitată la cercuri restrînse, chiar dacă, începînd din secolul al XVII-lea, ea a fost difuzată și prin intermediul dascălilor particulari, mai ales pentru fiii de boieri, dar necesitatea ei a devenit tot mai mult simțită.

Ideea de obligativitate (parțială) a învățămîntului apare în actul dat de mitropolitul Nichifor al Moldovei, în 7 iulie 1749 (7257) în timpul domniei a treia a lui Constantin Mavrocordat, care numea un preot să supravegheze poporănii de la bisericile Sf. Nicolae, Sf. Vineri și Sf. Sava din Iași astfel : „copiii prostimei din trei ani în sus, însă care nu va fi de hrană, să faceți izvod anume să meargă să învețe carte : învățături creștinești..." [2]. În a treia domnie a lui Gr. Ghica, rețeaua învățămîntului se extinde. Hrisovul domnesc din 25 decembrie 1747 hotărăște și crearea a trei școli românești și slavonești, la episcopiile din Roman, Rădăuți, Huși îngrijite de episcopi și dascăli învățați „în slovenie ori și la românie". În acest timp, s-ar părea că și la Bîrlad (ca și la Focșani, Botoșani) ar fi existat o școală districtuală preoțească. După 1782, școala episcopală din Huși, unde între anii 1782 și 1784 învățase însuși viitorul mitropolit Veniamin Costachi, dobîndise un prestigiu considerabil.

Un interes sporit pentru învățămînt înregistrăm la începutul secolului al XIX-lea. În afara propunerilor tot mai numeroase privind îmbunătățirea și dezvoltarea învățămîntului, se înfăptuiesc unele măsuri ca : deschiderea internatelor, stabilirea sarcinilor epitropilor școlari, apar programe școlare, se precizează durata învățămîntului, vacanța, se înființează biblioteci școlare, se realizează material didactic, se prevăd bugete etc.

În 1803 funcționau școli episcopale la *Huși* și Roman precum și școli ținutale „de limbă elinească și moldovenească" în *Bîrlad*, Focșani, Galați, Chișinău, precum și școli mînăstirești la Neamț, Secu, cea mai importantă fiind Academia Domnească din Iași. Plata dascălilor, întreținerea localurilor, se făcea din venitul dării de 4 lei anual de la preoți și diaconi, precum și din subvenția visteriei. La 1 septembrie 1803 începe să funcționeze Seminarul de la Socola, cu subvenție

[1] N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 5.
[2] C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, București, 1888, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din visteria domnească, sub conducerea lui Veniamin Costachi. Celor vreo 60 de înscrişi, în majoritate tineri, li se predau limba română, istoria, geografia, aritmetica, teologia, psaltichie. După 1812 se mai predă gramatica română, simbolul, catehismul, exegeza, istoria religiei, istoria profană, filosofia, latina. Tot în timpul lui Veniamin Costache se tipăresc unele manuale şi cărţi profane. Nu putem vorbi însă de învăţămînt public în sensul obişnuit al cuvîntului.

O etapă nouă în istoria învăţămîntului începe odată cu aplicarea preverilor Regulamentului Organic, în condiţii de avînt economic şi social-politic. Ca urmare a acestora se ivesc idei înnoitoare cu efect pozitiv în domeniul învăţămîntului.

Prin prevederile Regulamentului Organic, şcoala devine o instituţie permanentă de stat. Articolele referitoare la învăţămînt (art. 418—424, cap. IX, secţia IV) stipulau extinderea numărului de şcoli şi de elevi. Referitor la prevederea expresă a art. 420, Gh. Asachi nota că „şase şcoale începătoare s-au aşezat atunce (în 1832, n.n.) la politiile departamentale Roman, *Huşi*, *Bîrlad*, Galaţi, Focşani, Botoşani" arătînd în continuare că acestea au dat prima promoţie în 1834, iar în 1835 la Roman şi *Bîrlad* se construise „casă de şcoală" [3].

Regulamentul Organic mai prevedea că toate cursurile se vor ţine în limba română, precum şi prerogativele Epitropiei învăţăturilor publice în fruntea căreia a fost numit Gh. Asachi. Nu se preconizau măsuri pentru organizarea de şcoli săteşti, ceea ce excludea practic accesul la învăţămînt al ţărănimii, care reprezenta aproximativ 90% din populaţia Moldovei, doar puţini copii ai sătenilor putînd pătrunde în şcolile religioase şi doar prin excepţie în cele laice.

Prima şcoală publică pe actualul teritoriu al judeţului Vaslui s-a deschis la Bîrlad la 1 septembrie 1832 cu un număr de 50 de elevi avînd ca prim „profesor" pe Ion Zăhărescu (unul dintre cei 7 absolvenţi ai cursului de 3 luni, special organizat pentru pregătirea noilor învăţători ce urmau să fie trimişi la şcolile înfiinţate, din cadrul Gimnaziului Vasilian). Continua să funcţioneze şcoala de pe lîngă episcopia din Huşi, înfiinţată la jumătatea secolului anterior, iar din 1833 se deschide şi şcoala publică de aici. Este posibilă şi existenţa unor şcoli particulare, deşi în tabloul şcolilor particulare din Moldova în 1836 apar astfel de şcoli în ţinutul Fălciu (cu şase dascăli), Tutova (tot cu şase), dar nu şi în fostul judeţ Vaslui. O statistică din 1837 pomeneşte de un Jean «Franţuz», pe un Bernardaki la Focşani, pe un Subiski la Bîrlad" [5], unde se realiza un învăţămînt particular în limba franceză. Menţiuni despre un astfel de învăţămînt în alte localităţi vor apărea în tot cursul deceniilor următoare, dar pentru oraşul Vaslui abia în 1860 se menţionează existenţa pensionului francez condus de Alexandru Leblanch ai cărui elevi erau obligaţi să susţină examenele în faţa comisiei şcolii centrale [6]. Este probabil apoi că marii moşieri din împrejurimi sau locuind aici îşi angajaseră dascăli particulari.

Deşi Regulamentul Organic prevedea în anexa F, secţiunea 1, art. 66, înfiinţarea de şcoli începătoare în capitalele de judeţ, aceste prevederi nu s-au realizat decît parţial şi cu mari întîrzieri pentru că boierimea ostilă înoirilor manifesta o totală lipsă de interes pentru luminarea „prostimii". În plus, ea vedea poporul reprezentat doar prin negustori şi tîrgoveţi şi nu prin marea masă a ţărănimii. După cum observa Gh. Asachi, în 1845, la un milion şi jumătate de locuitori ai Moldovei se aflau „2180 şcoleri" — a 500-a parte a populaţiei — pe cînd în Franţa şcolile erau frecventate de a 12-a parte a locuitorilor. În cel mai autentic spirit iluminist, acelaşi cărturar preconiza „a da tot aceea învăţătură treptelor societăţii fără deosebire" [7].

Care era situaţia Vasluiului în preajma lui 1840 cînd se întreprind primele acţiuni pentru înfiinţarea unei şcoli ţinutale în această reşedinţă ?

O catagrafie din 1830 indică pentru tîrgul Vaslui : 13 băcănii, 16 rachierii, 5 cojocării, 2 cizmării, 2 boiangerii, 7 pitării, 2 bărbierii, 4 ciobotării, 13 crîşme

[3] Gh. Asachi, *Relaţie istorică asupra şcoalelor*, Iaşi, 1838, p. 238.
[4] Gh. Răşcanu, *Istoricul învăţămîntului particular*, Bucureşti, 1906, p. 85.
[5] N. Iorga, *Istoria învăţămîntului românesc*, Iaşi, 1935, p. 242.
[6] *Judeţul Vaslui. File de monografie*, 1972, p. 244.
[7] Gh. Asachi, *Chestia învăţăturei publice*, Iaşi, 1858, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și hanuri [8], „zestre" economică nu prea departe de cea a localităților comune și astăzi : Murgeni, Codăiești, Puiești etc., dar poziția urbei era totuși superioară. Se poate vorbi de începutul desprinderii de vechile relații feudale, de începutul exploatării capitaliste. Unele studii consemnează o stare conflictuală prelungită a locuitorilor orașului cu proprietarul moșiei, logofătul C. Ghica. În același context, poate fi admisă posibilitatea întrunirilor secrete de la moșia lui Teodor Rășcanu sau formarea de către spătarul Durmuz și paharnicul Toader Sion a unui grup de instigatori [9]. Cu siguranță, spiritul revoluționar din preajma anului 1848 a cuprins și aceste meleaguri, dar, într-o formă potolită.

Dinamica populației din această veche așezare este de asemene grăitoare. N. Iorga presupune că pe la 1650 erau cam 1 000 de locuitori la 300 de case de români și 100 de armeni [10]. Cu toată nesiguranța datelor din diverse izvoare, la 1774 numărul locuitorilor tîrgului pare a fi de 645 din care 129 capi de familie, în 1803 de 1240 de suflete [11]. În orice caz, sub raport numeric înregistrăm o importantă creștere, de vreme ce catagrafia din ianuarie 1821 menționează că în Vaslui sînt 1 335 birnici, 771 scutelnici, 808 breslași, 1 470 „ce nu poartă havalele", 66 evrei, totalul fiind de 4 450 de locuitori, în timp ce la Tecuci, erau 5 659, la Roman 5471, la Suceava 9320. Pentru 1859, *Anuarul statistic* [12] nu indică cifra locuitorilor (Ecaterina Negruzzi presupune 4733 suflete) [13] care în 1899 va ajunge la 9171, în 1910 la 9861 și la 10525 în 1914. Preocuparea pentru învățămîntul local era, astfel, firească.

Înființarea școlii ținutale din Vaslui apare mai mult ca un rezultat al inițiativelor particulare și nu al prevederilor oficiale. Către sfîrșitul anului 1840, polcovniceasa Elena Șubina a început să se intereseze de posibilitățile înființării școlii publice. Copiile după răspunsurile Departamentului trebilor din lăuntru și ale Epitropiei învățăturilor publice denotă insistența cu care aceasta a făcut toate demersurile pentru înfăptuirea acestui deziderat al localnicilor [14]. Astfel, o adresă a departamentului din 20 iulie 1841, emisă de secția 3, cu nr. 18681 către Epitropia învățăturilor publice, amintește de cererile făcute și dispune analizarea acestora, pomenește de anexarea uneia, în copie, în care se cerea sprijin pentru școala care ar avea ca efect „ridicarea copiilor nației". Probabil că pe plan local s-au iscat multe discuții privitoare la întîietatea întreprinderii demersurilor (probabil mai mulți au făcut asemenea cereri), de vreme ce o hotărîre [15] dă dreptate Șubinei și o îndrituiește să propună doi oameni cu stare în comitetul de inspecție necesar pentru sprijinirea și îmbunătățirea învățămîntului, în octombrie 1841. (Conform Regulamentului, la înființarea școlii ținutale trebuia să fie aprobat un Comitet de inspecție, compus din ispravnicul județului și alți doi membri aleși dintre cetățenii de vază, care aveau sarcina de a controla și apăra interesele școlilor).

Tot din acest schimb de corespondență aflăm că, în octombrie 1841, Epitropia trimisese deja la post pe învățătorul Iordachi Galeru, primul „profesor" în tîrgul Vasluiului. Localul școlii nu era încă terminat și cursurile nu se pot deschide. La 15 noiembrie 1841, Elena Șubina se adresează din nou „Către Cinstita Epitropie a învățăturilor publice" cu o scrisoare de răspuns pe care o reproducem în întregime : „La adresa de sub nr. 259 : prin care, în privința cerșutei din partea mea înființare de shoală publică aice în tîrgul Vaslui, mi se dă dreptate a alege doi din boierii acestei politii spre îndeplinirea Comitetului de inspecție pentru sprijinirea și îmbunătățirea ei, cu căzuta cinste recomenduescu pe Dum-

[8] *Vaslui, schiță monografică*, 1975, p. 41.

[9] *Ibidem*, p. 43 și urm.

[10] N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, 1915, p. 256—257, (după Bandini, p. 200—201).

[11] Ecaterina Negruți, *Clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Considerații demografice*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, XII (1975), p. 1—16, anexa nepaginată.

[12] „Anuarul statistic al României. 1915—1916", Buc., 1919, p. 18.

[13] Vezi nota 11.

[14] Arh. St. București, Fond M.C.I.P., Moldova, D. 192/1841.

[15] *Ibidem*, f. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nealor Banul Grigorie Angeliki şi Cuv. Nicolai Kiriac de la carii se nădăjduieşte isprava dorită întru aceasta şi tot odată rogu pe cinstita Epitropie, ca precum rînduitul împlinitoriu îndatoririlor de profesor D-lui Iordachi Galerie este sosit aice de mai multă vreme şi numai din partea mea s(-)au dat făgăduita casă de Scoala şi putinciosul ajutoriu în ţinerea gospodărească, dar din neînţelesnirea întotul stă fără lucrare, să mijlocească unde se cuvine a dezlega ispr. (-bei, ?) : sau a slobozi băneşte, ordinare cheltuele ce s-ar socoti trebuitoare unei asemine închipuiri. E. Subina, 1841, noiembrie 15, tîrgul Vaslui" [16]. Adăugăm că primul elev al noii şcoli a fost fiul banului amintit.

O adevărată epocă de dezvoltare culturală a urbei se deschide deci cu cei 31 de elevi între 7—16 ani care se aflau la prima oră de curs, în ziua de 1 decembrie 1841, cu „profesorul" Iordachi Galerie sub privirile emoţionate ale unei numeroase asistenţe. Fruntaşii localităţii care au însoţit pe elevi şi învăţătorul lor cu mare pompă la deschiderea festivă a noii şcoli redactează o scrisoare către Eforie în care înştiinţează de festivităţi şi de începerea cursurilor la 1 decembrie, aducînd mulţumiri domnitorului M. Gr. Sturdza şi exprimîndu-şi încrederea în rezultatul „favoritoriu". Scrisoarea se încheie cu un număr de 11 semnături greu descifrabile, dintre care nu lipsesc însă cele ale membrilor Comitetului de inspecţie. Rapoartele învăţătorului, din cursul anului 1842, motivează deschiderea tîrzie a şcolii prin faptul că localul acesteia nu fusese terminat şi menţionează serioasele dificultăţi în procurarea manualelor, a materialului didactic, băncilor etc., întîrzierea numirii Comitetului de inspecţie ş.a.

Elevii noii şcoli erau în majoritate fii de boieri, preoţi, negustori din Vaslui, cîte unul din Volasăii (?), Sauca, Laza, alături de cel al banului învăţînd şi copilul unei slujitoare şi unul de ţăran.

Un alt raport, din 5 februarie 1842, prin care învăţătorul cere dezlegare de examen pentru care elevii nu erau îndeajuns de pregătiţi din lipsa manualelor, precizează că localul era gata în decembrie, iar numărul şcolarilor crescuse la 42. Din situaţiile trimise Epitropiei reiese că notarea elevilor se făcea la „talent", „moral", „sîrguinţă", cu note de la 1 la 4 : foarte bun, bun, mijlociu, rău. Mai exista rubrica „absenţii".

În urma obţinerii aprobărilor necesare, în mod festiv, cum se obişnuia în toate şcolile epocii, vineri 27 februarie 1842, „s-a depus examenul pe semestrul de iarnă", de faţă fiind un însemnat număr de boieri şi neguţători. Aflăm şi de premierea unora dintre elevii cărora „registratorul" D. Fitionescu le-a „hărăzit cîte o carte scolastică de care negăsind îndestul au dat acum premii : 10 geografii şi trei catehizise la cei ce prin a lor sîrguinţă" s-au remarcat [17].

Din documentele consultate reiese că una dintre problemele cele mai greu de rezolvat era aceea a manualelor, a căror cerere continuă — la 10 martie solicită trimiterea a 20 de abecedare, 10 gramatici româneşti pentru clasa I normală — mai ales după înfiinţarea „clasului I normal" alături de clasa începătoare. La greutăţile începutului se adaugă o neglijenţă a Epitropiei căreia învăţătorul se vede nevoit să-i ceară plata pe „trilunia" ianuarie-martie, la 27 martie 1842. Fondurile alocate şcolii sînt insuficiente pentru că, la rîndul ei, Epitropia învăţăturilor publice cere printr-un raport către Sfatul Administrativ a se încuviinţa un venit din „zeciuiala patentelor tîrgului şi a mahalalelor şi din a mazililor şi a ruptaşilor din tîrgul Vaslui" pentru întreţinerea şcolii [18].

Chiar în condiţiile grele ale începutului numărul elevilor creşte. În „generalnica condică matriculară" din luna martie 1842 apar 34 elevi, iar catalogul pentru luna iunie înregistrează alţi 37 elevi în afară de cei 12 din clasul I normal, care cuprindea copii între 10—14 ani. În acelaşi document, pentru luna noiembrie găsim trei clase (25+15+11 elevi la un singur învăţător), situaţie menţinută şi în 1843. Obiectele de învăţămînt la „clasul elementar" pentru cei noi erau : citirea, scrierea, aritmetica, memorizarea, iar la clasul normal, „vechi", în afară de „scrisoare" şi aritmetică se făceau gramatica, geografia, catehismul.

[16] *Ibidem*, f. 10.
[17] *Ibidem*, D. 992/1842, raport din 3 martie.
[18] *Catalogul documentelor moldoveneşti*, vol. I, Bucureşti, 1957, nr. 930.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După cum se știe, Epitropia învățămîntului public hotărăște, în 1843, reorganizarea învățămîntului precum și o nouă împărțire a materiei de învățămînt pentru școlile începătoare și normală, cît și pentru cele gimnaziale și academice. Se prevedea ca la clasa I (școli începătoare) să se predea cunoașterea literelor, silabisirea și cititul în românește, începutul scrierii, numărătoarea (adiția) și scăderea, predica și sfintele rugăciuni din cartea respectivă; în clasa a II-a se învăța scrierea după dictare, citirea diferitelor texte, caligrafia, gramatica românească (partea etimologică), cunoașterea literelor latine, cele patru operații cu numere întregi și regulile lor, din catehism partea I și introducerea în geografie; în clasa a III-a trebuia să se învețe gramatica română (sintaxa vulgară), scurte elemente de geografie, din aritmetică fracții și numere complexe, scrierea latină, catehismul. În catalogul școlilor publice din Vaslui, cei 64 de elevi aveau în 1844 ca obiecte la „clasul normal" religia, gramatica, geografia, aritmetica, limba latină (probabil scrierea cu caractere latine), caligrafia, iar la „clasul elementar", silabisirea, „grăirea", memorizarea, aritmetica, „talent și aplecare", ceea ce înseamnă că se uza de prevederea instrucțiunilor lui Asachi privitoare la împărțirea în materii ordinare (obligatorii) și extraordinare (neobligatorii). Dîndu-și seama de acest lucru, Gh. Asachi, în 1845, cere includerea în program a istoriei patriei pe scurt, fapt deosebit de semnificativ, dar obiectul s-a introdus doar în programa pentru gimnaziu.

Dacă la Bîrlad, numărul mare al elevilor a permis înființarea în 1846 a clasului real, la Vaslui, numărul acestora rămîne timp de peste un deceniu în jurul cifrei de 60, dar numărul posturilor crește (la 3, în 1845).

Se pare că în 1846 se construise localul de școală deoarece există o inscripție în acest sens — „casă zidită în tîrgul Vasluiului numită pentru școala publică cu o parte ajutoriu din unii boieri și neguțători, iar două părți din cheltuiala și strădania dumisale căminarului N. Chiriac, la anul 1846, luna iunie 30" [19], dar fie că localul nu era terminat, fie că devenise neîncăpător, fie din alte motive, un membru al Comitetului de inspecție, căminarul N. Chiriac „Hagiul" cere fonduri de la Departamentul școlilor pentru zidirea școlii (ale cărei acte le păstrează și în 1858) și publicarea unei liste de subscripție [20]. Învățătorii mai întîmpină greutăți serioase, inclusiv cu simbria în legătură cu care T. Leuștean se jeluiește Epitropiei pentru „a regularisi a me îndestulare atît pentru întărire de suplent la acé școală (din Vaslui, n.n.) cît și pentru despăgubire din leafa rînduită pentru asemine îndatorire (400 lei pe an, n.n.) care nu am primit-o deplin, de la D. Profesorul Ioan Fătu precumu-i hotărîtă prin bugetu" [21]. Leafa era și în 1855 de 350 lei pentru V. Cassian și 1000 lei pentru I. Cernătescu. Dealtfel, primul a funcționat mai mulți ani la Vaslui (în 1858 era profesor, apoi „adiunktu", împreună cu I. Grigorescu și Dumbravă). Diferențierea salariilor era foarte accentuată, în funcție de studii și încadrare pe post. Astfel, profesorul I. Grigorescu (stolnic) primea de la Sămeșia școalelor pentru o „trilunie" (ex. aprilie-mai-iunie) salariul său, 825 lei, și subvenția școlii, 375 lei (total 1200), V. Cassian 750 iar I. Stavrat 600 lei în „monedă galben zimți" la cursul pieței [22]. Dacă ținem seama de prevederile Regulamentului Organic și Regulamentului elaborat de Eforie ar însemna că locuința învățătorului era cuprinsă în incinta școlii care trebuia să aibă cel puțin 4 odăi încăpătoare, din care 2 puteau fi ocupate de învățători. Printre alte înlesniri acordate corpului învățătoresc (prevăzute în 1838) erau cele „în natură" (2 „kile de bucate" și 2 lei) de care probabil beneficiau și învățătorii vasluieni.

Pentru că dezvoltarea rețelei școlare urbane este legată în parte de existența și valoarea școlilor rurale, să aruncăm o scurtă privire și asupra acestui aspect. În mare se cunosc pregătirile pentru deschiderea primelor școli sătești în Moldova, anaforaua domnitorului din 1 mai 1853 prin care se hotărăște deschiderea acestor instituții pe moșiile mănăstirilor, preocupările lui Gh. Asachi pentru progresul învățămîntului în această perioadă. Cu toate acestea, inclusiv cu noul

[19] *Vaslui, schiță monografică*, p. 81.
[20] Arh. St. București, Fond M.C.I.P., Moldova, D. 221/1841, f. 143.
[21] *Ibidem*, D. 221/1849, f. 28.
[22] *Ibidem*, D. 1230/1858, f. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

decret (nr. 33) al caimacamului Th. Balş dat la 12 octombrie 1856, către Departamentul Cultelor şi Instrucţiunii publice — cu scopul de a grăbi înfiinţarea şcolilor săteşti — de a lua măsurile cele mai cuvenite pentru a deschide şcolile comunale prin cele mai însemnate sate ale clerului, abia anul şcolar 1858—59 constituie un eveniment deosebit pentru dezvoltarea învăţămîntului sătesc în Moldova.

Deşi încă din 1851 „Aşezămîntul pentru reorganizarea învăţăturilor publice" — din Comisie făceau parte V. Alecsandri, C. Hurmuzachi, M. Kogălniceanu şi alţii — proclama gratuitatea învăţămîntului pentru toţi locuitorii ţării, înfiinţarea celor 74 de şcoli săteşti elementare pe seama statului (în întreaga Moldovă) rămîne un obiectiv nerealizat. În 1858, abia, îşi deschid porţile peste 25 şcoli săteşti, fapt care se poate constitui în începutul organizării şi dezvoltării învăţămîntul sătesc în Moldova. Lipsa de şcoli, opoziţia unor boieri şi lipsa învăţătorilor sînt cauze serioase care duc la o slabă dezvoltare a reţelei şcolare. V. A. Urechia menţionează că *în noiembrie 1864* existau în Principat 74 şcoli săteşti cu 74 dascăli şi o populaţie şcolară de 1872 elevi din care 38 fete[23]. Din actualul judeţ Vaslui, şcoala din Creţeşti îşi avea terminat localul în 1859 şi avea ca profesor la cei 63 de elevi un absolvent al Seminarului din Huşi (unde rector era Melchisedec) şi mai funcţionau şcoli la Vălenii şi Ivăneşti (de Huşi). Alte cîteva şcoli funcţionau la 30 noiembrie 1860 : Lipova (azi, jud. Bacău) cu 35 elevi, avînd profesor pe Georgie Popescu, Negreşti cu 3 clase şi 25 elevi, Bogdana cu 68 elevi, Rafaila cu 24 elevi, Stănileşti cu 38 elevi[24].

În 1858, şcoala primară de băieţi din Vaslui făcea parte din cele 30 din fiecare „politie", dar dintre puţinele care îşi aveau localuri în proprietatea lor (alături de cele din Huşi, Bîrlad, Tecuci, Galaţi, Bacău, Roman, Şcoala Vasiliană din Iaşi etc.). De destinul ei se îngrijea Casa Şcoalelor. Privegherea morală şi materială era în continuare în atenţia unui Comitet de inspecţie format din prefect, preşedintele Eforiei şi preşedintele tribunalului.

Ar fi fost de aşteptat ca înmulţirea şcolilor din apropierea oraşului să impulsioneze dezvoltarea învăţămîntului secundar, sau, ca număr cel puţin, pe cel elementar. Acest fapt nu se întîmplă însă decît tîrziu, după răscumpărarea tîrgului (1880), Vasluiul rămînînd cu o singură şcoală publică elementară pînă în 1866, iar gimnaziul, după o primă încercare în 1879, ia fiinţă în 1890.

În preajma Unirii înregistrăm pe actualul teritoriu al judeţului Vaslui unele eforturi pentru dezvoltarea învăţămîntului sătesc şi cîteva realizări notabile în domeniul celui urban : la sfîrşitul anului 1858, la Bîrlad, în afara şcolii primare pentru băieţi (nr. 1) exista şi o şcoală primară pentru fete (ambele însumînd 317 elevi) funcţionînd şi 5 pensionate particulare şi, fapt foarte important, Clasul real al Codreanului se transformă în Gimnaziu[25]; la Huşi, numărul elevilor mereu în creştere impusese înfiinţarea unei a doua şcoli, de fete, în 1851 ; la Vaslui exista o singură şcoală publică cu trei posturi iar la Negreşti ia fiinţă o asemenea instituţie.

Rezultatele învăţămîntului vasluian au însemnat racordarea acestei zone la tensiunea marilor realizări culturale concretizate mai repede la Bîrlad (unde, de exemplu, în 1870, apare primul ziar „Semenătorulu") şi Huşi (primul ziar, *Vocea Huşului*, în 1873) apoi la Vaslui (primul ziar *Vasluiul*, în 1886)

În esenţa sa, dezvoltarea învăţămîntului vasluian pînă la 1859 reflectă starea generală a învăţămîntului în Moldova cu relativ puţine aspecte particulare. Cunoaşterea — cu totul insuficientă pînă acum — a diferitelor sale manifestări, credem, este totuşi ilustrativă pentru epoca de zămislire a întregului sistem educativ românesc.

●

[23] V. A. Urechia, *Şcoalele săteşti din România, istoricul lor de la 1830—1867*, Bucureşti, 1868, p. 105—106.

[24] Arh. St. Bucureşti, Fond M.C.I.P. Moldova, D. 551/1858, în ordine filele : 492, 590, 651, 665, 729.

[25] Tr. Nicola, *Liceul „Gheorghe Roşca Codreanu" Bîrlad. Monografie*, Iaşi, 1971, p. 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUȚII LA ISTORIA INSTITUȚIILOR ADMINISTRATIVE ALE ROMÂNILOR DIN DOBROGEA ÎN TIMPUL STĂPÎNIRII OTOMANE

DE

TUDOR MATEESCU

Cucerirea Dobrogei de către turci, în anul 1417, a avut, printre altele, drept urmare desființarea instituțiilor românești și înlocuirea lor cu instituții otomane. Cu toate acestea, românii dobrogeni și-au păstrat unele instituții, nerecunoscute oficial, cu caracter local și cu competență limitată, care puneau în aplicare vechi obiceiuri și practici bazate pe legi nescrise [1]. Existau apoi organe proprii legate de organizarea ecleziastică, dar ale căror atribuții aveau, totodată, și un pronunțat aspect administrativ [2], deoarece eparhiile ortodoxe au fost singurele instituții recunoscute de puterea centrală otomană pentru populația creștină din provinciile europene ale imperiului.

Cu timpul, dregătorii Porții au început să se folosească, mai ales pentru rezolvarea unor probleme fiscale sau legate de sistemul deținerii pămîntului, de reprezentanții comunităților creștine [3], de obicei oameni înstăriți, care se bucurau de autoritate în fața semenilor lor. Acești notabili au fost desemnați cu termenul turcesc de „ciorbagiu" (tc. *çorbacî*) [4], care ajunge curînd să fie adăugat numelui, precedînd, de regulă, numele de botez, ex.: Ciorbagi Iordache, Ciorbagi Alexe, Ciorbagi Constantin etc. [5].

Din rîndurile ciorbagiilor s-a permis apoi alegerea primarului localității, numit, la început, „cogeabaș" (tc. *kocabaşî*), *aksakal* sau *mudir* [6], ultimul fiind

[1] Gligor Stan, *Particularități ale organizării administrative și judecătorești a Dobrogei la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în *Culegere de referate* (Direcția generală a Arhivelor Statului), vol. II, București, 1974, p. 227.

[2] Despre atribuțiile acestor instituții vezi Tudor Mateescu, *Organizarea ecleziastică a românilor din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, în „Biserica Ortodoxă Română", XCV (1977), nr. 9—12, p. 971—975.

[3] Elena Grozdanova, *Les fondements économiques de la commune rurale dans les régions bulgares (XV-e—XVIII-e siècle)*, în „Études balkaniques", X, Sofia, 1974, nr. 1, p. 30—45.

[4] Literal ar însemna „negustor de ciorbă". A devenit mai întîi un titlu dat de ieniceri unora dintre comandanții lor, după aceea a început să fie aplicat notabililor satelor, sfîrșind apoi prin a desemna pe creștinii bogați. (I. H. Uzunçarşîlî, *Çorbadjî*, în *Encyclopédie de l'Islam*, nouvelle édition, vol. II, Leiden-Paris, 1960, p. 62—63).

[5] Vezi, de pildă, Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)*, București, 1975, p. 79, 91, 188 etc.

[6] Eugène Jouve, *Guerre d'Orient. Voyage à la suite des armées alliées en Turquie, en Valachie et en Crimée*, vol. I, Paris, 1855, p. 202; André Papadopoulo Vretos, *La Bulgarie ancienne et moderne sous le rapport géographique, historique, archéologique, statistique et commercial*, Saint-Petersbourg, 1856, p. 167—168; A. de la Jonquière, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis les origines jusqu'au Traité de Berlin*, Paris, 1884, p. 609; C. Teodorescu, *Din trecutul Dobrogei*, București, 1897, p. 9. Vezi și I. H. Uzunçarşîlî, *op. cit.*, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însă specific aşezărilor urbane [7]. Orice localitate care număra cel puţin 200 de case avea dreptul să aleagă, în fiecare an, un primar [8]. În aşezările cu populaţie mixtă, primarul putea fi musulman, ortodox sau catolic, după religia majorităţii locuitorilor comunei [9]. Drept compensaţie, minoritatea alegea pe *muavim* [10], un fel de ajutor al primarului. În localităţile mai mari şi, în primul rînd în oraşe, era numit de guvern un *muhtar*, primarul oficial ca reprezentant al statului, care deţinea funcţiile pur administrative [11].

Treptat, primarul comunei creştine începe să fie desemnat numai cu termenul de ciorbagiu [12], care continuă totuşi să-şi păstreze şi înţelesul mai larg de notabil [13]. Este foarte limpede, în acest sens, explicaţia pe care o dă, la 1850, Ion Ionescu de la Brad, cu prilejul cercetărilor pe care le-a întreprins atunci în Dobrogea : „Ciorbagiul echivalează cu le maire de la commune" [14].

Potrivit constatărilor pe care le făcea, de asemenea în Dobrogea, la 1841, polonezul Mihail Czajkowski (devenit apoi Sadîk-Paşa), ciorbagiul era elementul intermediar între locuitorii satului şi autoritatea otomană. În cazul cînd nu cunoştea limba turcă, el era ajutat de un dragoman. Ciorbagiul prezida consiliul notabililor (al tuturor ciorbagiilor) [15], care repartiza dările către stat şi aplana conflictele ivite între locuitori, pe lîngă alte atribuţii pe care le mai putea avea [16]. Ciorbagiul avea dreptul de a închide pe cei vinovaţi şi chiar de a le aplica pedepse corporale. El era obligat să primească oaspeţii veniţi în sat, să le verifice actele [17] şi să le pună la dispoziţie loc de dormit şi hrană la un preţ moderat, iar oamenilor guvernului în mod gratuit. În fiecare sat trebuia să fie o casă rezervată special pentru călători, numită „conac" (tc. *konak*) [18], pe

---

[7] Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, p. 128—129, 134—135 etc. La 1850, Ion Ionescu de la Brad pomeneşte, în mai multe rînduri, de mudirul oraşului Chiosteangea (Constanţa), numit Hagi Mehmed Aga (Victor Slăvescu, *Corespondenţa între Ion Ionescu de la Brad şi Ion Ghica, 1846—1874, publicată de...*, Bucureşti, 1943, p. 58, 59, 68, 70, 71). În ajunul reintegrării Dobrogei la România, în sandjacul Tulcea, care cuprindea o mare parte a Dobrogei, se aflau 5 mudiri (C. Teodorescu, *op. cit.*, p. 9).

[8] A. de la Jonquière, *op. cit.*, p. 609.

[9] *Ibidem*. Vezi şi Eugène Jouve, *op. cit.*, vol. I, p. 202.

[10] A. de la Jonquière, *op. cit.*, p. 609.

[11] *Ibidem*.

[12] În aprilie 1828, ciorbagii şi cogeabaşii satelor creştine „din Bulgaria şi Rumelia" au fost chemaţi la Constantinopol (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XXI, Bucureşti, 1942, p. 8). Printre aceştia vor fi fost probabil şi unii din Dobrogea.

[13] Într-un raport al carantinei Olteniţa din 14 aprilie 1844 se vorbeşte de „ciorbagii<i> vecinatului oras Turtucaia" (Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 1 133/1844, f. 3).

[14] Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 77.

[15] Românii îl numeau de regulă „sfatul bătrînilor" (Ioan Georgescu, *Din trecutul românesc al Dobrogei*, în „Analele Dobrogei", XIII—XIV, 1932—1933, p. 41). Denumirea oficială turcească era de *medjlis-i nahie*. (C. Teodorescu, *op. cit.*, p. 9).

[16] Toate pricinile obişnuite erau judecate de sfatul bătrînilor ; autorităţile otomane interveneau numai în cazuri de crime sau mari fărădelegi (Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 41).

[17] Iată ce constatări făcea în acest sens, la 1839, călugărul rus Partenie, călătorind prin satele româneşti dinspre Dunăre, de la Măcin în susul fluviului : „Numai că tare ni se urîse, că în fiecare sat trebuia să ne arătăm pe la cerbagiu (autoritate turcească prin sate), stăpînul satului, să ne arătăm paşpoartele. La dînşii este atîta rigoare, că nimenea nu poate primi vrun străin fără învoirea cerbagiului" *(Din călătoriile iermonahului rus Partenie prin Moldova în jumătatea întîia a veacului XIX. Traducere din ruseşte de arhimandritul V. Puiu*, Vălenii de Munte, 1910, p. 40).

[18] Vezi, de exemplu, Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, p. 176—177.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lîngă care se afla un paznic. Ordinele ciorbagiului erau executate de un „ceavas" (tc. *kavvas*), ales de asemenea anual de către locuitori [19].

Într-un raport din 10 decembrie 1878 al subprefectului plășii Tulcea către prefect, era descrisă și situația administrației, rămasă din timpul stăpînirii otomane. În fruntea fiecărei comune se afla un primar (ciorbagiu), plătit de locuitori cu cîte 5—10 lei turcești (1—2 lei românești noi) de casă anual; era ajutat de 2 pînă la 5 consilieri („hazali" sau „bătrîni") și de către un vătășel (chihaia). Trei dintre comunele mixte din acea plasă erau administrate de cîte doi sau trei primari, cu vătășeii și consilierii respectivi „ai naționalităților și cultelor existente în ele" [20].

Alături de ciorbagiu [21] se afla însă un „subașă (tc. *subaşî*), șeful poliției locale, numit totdeauna din rîndurile mahomedanilor. Astfel, la 1845, în marele sat românesc Răsuhata (Rasova), pe lîngă ciorbagiul Encică, se afla un subașă care era turc sau tătar [22]. Uneori ciorbagii se asociau cu subașii pentru a comite abuzuri de tot felul, așa cum avea prilejul să constate și Ion Ionescu de la Brad în anul 1850: „Ciorbagii satelor sînt uniți cu subașii... și mănîncă sărăcimea, împilînd pe cei înstăriți" [23].

Funcția de ciorbagiu (cu înțelesul de primar) nu s-a conturat dintr-odată, cu sistemul de alegere și atribuțiile pe care le cunoaștem din izvoarele secolului al XIX-lea, ci a cunoscut o anumită evoluție instituțională. În linii generale, însă, funcția era constituită în cursul secolului al XVIII-lea. La 1735, într-un sat dobrogean de la Dunăre este atestat un *Decul pîrcălabul* [24]. Termenul de „pîrcălab", așa cum se știe, desemna, la românii de la stînga fluviului, pe primar, fiind deci echivalent cu turcescul „ciorbagiu". În anul 1762, călătorul englez Porter, pe care-l însoțea raguzanul Boscovici, era găzduit în localitatea Sarachioi, situată la sud de Măcin, în casa unui creștin mai bogat, „șeful satului" [25]. Este vorba, desigur, de ciorbagiul acelei așezări, această știre fiind, pînă în prezent, prima care menționează existența acestei instituții în Dobrogea.

După 1800 avem știri despre mai mulți ciorbagii români din diferite localități dobrogene. Astfel, mai multe documente menționează pe deținătorii acestei funcții, fără a le da însă numele; la Ostrov (cazaua Silistra), în 1835 [26]; la Cara Asan (sat dispărut ulterior, dar care este arătat ca așezare românească), în 1836 [27]; la Tulcea, în 1839 [28]; la Seimeni, în 1841 [29] etc. În două documente din anul 1845 este pomenit Encică, ciorbagiul satului Rasova [30]. De asemenea, la 1850, ciorba-

[19] Gh. Platon, *Informații noi privind teritoriul și populația Dobrogei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", V, Iași, 1968, p. 212.

[20] V. Mihordea, *Cîteva date privitoare la situația țărănimii din Dobrogea în 1878*, în „Studii. Revistă de istorie", X (1957), nr. 3, p. 205.

[21] În Dobrogea, ca și în alte ținuturi europene ale Imperiului otoman a existat și instituția voievodatului, preluată de turci de la populația româno-slavă. A se considera această instituție ca fiind românească, cum se constată în unele lucrări recente, este o mare greșeală. Vezi Ion Bitoleanu și Gh. Dumitrașcu, *Românii din Dobrogea și manifestările conștiinței lor naționale la începutul epocii moderne*, în „Revista de istorie", XXIX (1976), nr. 6, p. 875 și de asemenea, Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare — Dobrogea*, București, 1979, p. 254. Despre caracterul otoman al instituției voievodatului vezi G. Vîlsan, *Dunărea de Jos în viața poporului român*, în „Graiul românesc", I (1927), nr. 10, p. 207 și Tudor Mateescu, *Pricini ale românilor din Dobrogea judecate de organele judiciare ale Țării Românești (sec. al XVIII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie", IX (1978), p. 129.

[23] Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 129.

[24] Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Sf. Ioan din București, V/51.

[25] G. R. Boscowich, *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne...*, Lausanne, 1772, p. 159—161.

[26] Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, p. 71.

[27] *Ibidem*, p. 72.

[28] *Ibidem*, p. 93.

[29] *Ibidem*, p. 107.

[30] *Ibidem*, p. 124—125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

giul oraşului Turtucaia era Caraivan [31], despre care Ion Ionescu de la Brad, în acelaşi an, spune că era român şi că se bucura de mult respect din partea locuitorilor [32]. Reputatul agronom ne dă şi alte nume de ciorbagii români: Ilie Căzan la Cochirleni [33], Mircea la Seimenii Mari [34], Petru Melcu la Turcoaia [35], pe care îl aprecia ca fiind „omul cel mai de omenie din sat" [36] ş.a. Din alte surse aflăm că, pe la 1857— 1860, la Cernavoda era ciorbagiu românul Vlad [37]; la Ostrov (cazaua Silistra), înainte de 1864, Ştefan [38]; la Văcăreni şi Jijila, în 1872, Gheorghe Roşu şi, respectiv, Radu Banea [39]; la Tulcea, în 1873, Costache Andrei, care se intitula *muhtar* [40]; la Topalu, Vasile Spîrcă [41] ş.a. [42].

Din anii imediat premergători războiului pentru independenţă avem de asemenea informaţii despre ciorbagii români ai unor sate din Dobrogea. Astfel, la Cochirleni era „primar sau ciorbagiu" Niţescu, care a fost unul dintre cei care au înfiinţat şcoala românească din acest sat [43]; la Topalu, Culea Ioniţă, „singurul care ştia pe atunci carte turcească şi românească" [44], iar la Turtucaia, Ion Arabagiu — ciorbagiu al mahalalei româneşti [45].

A existat însă o funcţie superioară celei de ciorbagiu, despre care ne-au rămas ştiri tot de la Ion Ionescu de la Brad. Vorbind de înfiinţarea Mănăstirii Cocoşu, care, aşa cum se ştie, a avut loc în anul 1833 [46], el arată că terenul pe care s-a clădit acest aşezămînt monahal a fost obţinut cu ajutorul românului Ene, „ciorbagiul ciorbagiilor" din toată cazaua Isaccea [47]. Este vorba, aşadar, de o funcţie administrativă pentru toţi românii din acea unitate teritorială, analoagă celei oficiale de *aian*, care reprezenta statul otoman şi care, desigur, era deţinută totdeauna de un musulman. Nu ştim dacă această instituţie a apărut

[31] *Ibidem*, p. 155.

[32] Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 77.

[33] *Ibidem*, p. 69.

[34] *Ibidem*.

[35] *Ibidem*, p. 98.

[36] *Ibidem*, p. 124.

[37] Henry C. Barkley, *Between the Danube and Black Sea or five years in Bulgaria*, London, 1876, p. 44—46.

[38] Constantin Cioroiu, Aurel Mocanu, *Cartea românească în Dobrogea înainte de 1877*, Constanţa, 1978, p. 59.

[39] Arh. St. Buc., colecţia Microfilme Bulgaria (Arhiva regională Ruse, fond 43), rola 5, c. 30—31. Vezi şi Tudor Mateescu, *Proiectul înfiinţării unui schit românesc în Dobrogea la 1872*, în „Glasul Bisericii", XXXIII (1974), nr. 3—4, p. 318.

[40] Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, p. 281.

[41] Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 50.

[42] În noiembrie 1830, cu prilejul delimitărilor în vederea evacuării locuitorilor din Cotul Dunavăţului sau Cotul Bugeacului, regiune cuprinsă între braţul Sf. Gheorghe şi lacul Razim, care urma să devină zonă neutră, au fost chemaţi, înaintea delegaţilor Imperiului rus şi Imperiului otoman, fruntaşii celor opt sate, în majoritate româneşti, din acele locuri, în rîndul cărora intrau, desigur, în primul rînd, ciorbagiii. *(Protocoale redactate în 1830 în vederea demarcaţiunei fruntariei formată de Dunăre între Imperiul otoman, Rusia şi Principatele dunărene, precedate de Tractatul separat de la Adrianopole relativ la principatele Moldovei şi Valahiei şi urmate de Actele comisiei de cercetare a drepturilor asupra pămînturilor întoarse Ţării Româneşti de la turci*, Bucureşti, 1903, p. 39—40).

[43] D. Şandru, *Mocanii în Dobrogea*, Bucureşti, 1946, p. 160.

[44] Victor Morfei, *Monografia comunei Topalu*, în „Analele Dobrogei", IV (1923), nr. 4, p. 89.

[45] Apostol D. Culea, *Cît trebuie să ştie oricine despre Dobrogea*, Bucureşti, 1928, p. 119.

[46] Roman Sorescu, *Monastirile dobrogene*, Bucureşti, 1914, p. 16.

[47] Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și în alte cazale, dar existența ei, chiar într-o singură caza, dovedește oricum atingerea unui grad destul de înalt de organizare administrativă a românilor.

Pe lîngă fiecare ciorbagiu se afla un *logofăt*, similar secretarului primăriilor de mai tîrziu. Astfel, la 1781, într-o însemnare pe o carte veche, apare „Tudor logofătul sin Popa Ioan ot Carahasan“ [48]; la 1839 este atestat logofătul Drăgan din Garvăn (cazaua Silistra) [49]; la 1845 — logofătul Mitu de la Rasova [50]; la 1846 — logofătul Mihail de la Ostrov (cazaua Silistra) [51], iar în 1856, la Turtucaia, logofătul Iorga Enciu [52]. Termenul, vechi românesc, prin care este desemnată această funcție, ni-l arată pe deținătorul ei ca îngrijitor al scriptelor satului, în mod obligatoriu știutor de carte. El trebuia să fie, totodată, credem, datorită raporturilor neapărat necesare cu oficialitatea și cunoscător al limbii turce.

Este sigur de aceea că orașele și satele românești din Dobrogea, cel puțin după apariția funcției de ciorbagiu, au creat arhive proprii. Ne-au parvenit două acte din anul 1845 emise de ciorbagiul satului Rasova și adeverite de alți cîțiva fruntași ai comunității [53], iar la 1852, doi mocani care slujiseră ca paznici la vitele satului Agighiol primeau dovezi scrise („cărți moldovenești“) din partea locuitorilor de acolo [54]. Din păcate însă, nici una dintre aceste arhive nu a putut fi găsită și recuperată pînă în prezent [55].

Mocanii veniți cu vitele în Dobrogea au avut, de asemenea, unele instituții ale lor. Pentru a-i reprezenta în relațiile cu oficialitatea, ei desemnau delegați din rîndurile lor, așa cum a fost preotul Ioan Verzea [56], care, la 1850, apăra interesele mocanilor din Dobrogea, intervenind pe lîngă pașa de la Ruşciuc [57]. S-au înființat, totodată, așa-numitele „stărostii“ ale mocanilor, cum a fost cea care exista la Hîrșova în 1849, dar care data, desigur, mai demult [58]. În anul 1857 a luat ființă în acest oraș un viceconsulat austriac, care se ocupa, în primul rînd, de interesele mocanilor din Dobrogea [59]. Pînă la desființarea sa [60], această instituție a fost condusă de bogatul și influentul mocan Nicolae Țîrcă [61].

Evoluția organizării administrative a românilor din Dobrogea ajunge la un moment dat să se împletească cu lupta pentru obținerea autonomiei provinciei lor în cadrul Imperiului otoman. La 1850, Ion Ionescu de la Brad avansa ideea că, în Dobrogea, guvernul otoman, chiar spre folosul său, ar fi trebuit „să facă românilor caimacam, sau să le dee vlădică dintre români“ [62]. El nădăjduia chiar că sultanul îl va numi pe prietenul său, Ion Ghica, „bei al românilor“ din Dobrogea [63]. Era, de fapt, exprimarea unui deziderat al populației românești, care

[48] Constantin Cioroiu, Aurel Mocanu, *op. cit.*, p. 51.

[49] *Ibidem.*

[50] Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, p. 125.

[51] Constantin Cioroiu, Aurel Mocanu, *op. cit.*, p. 58.

[52] Arh. St. Buc. fond Vistieria Țării Românești, dosar 39/1856, p. 262, 263, 302, 643.

[53] Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, p. 124—125.

[54] *Ibidem*, p. 176—177.

[55] Tudor Mateescu, *Arhivele din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, în „Revista Arhivelor“, anul LI (1974), vol. XXXVI, nr. 1—2, p. 232, 235.

[56] D. Șandru, *op. cit.*, p. 40, nota 2.

[57] Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 66, 78.

[58] Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, p. 148.

[59] Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 39, 41; D. Șandru, *op. cit.*, p. 41.

[60] Acest viceconsulat își încetează activitatea, foarte probabil, în anul 1865, cînd guvernul otoman refuză prelungirea convenției încheiate în 1855 cu Austria cu privire la păstoritul mocanilor în Dobrogea. Viceconsulatul de la Hîrșova fusese creat tocmai în urma acestei convenții și, odată cu expirarea ei, lua sfîrșit și misiunea lui. Pentru convenția din anul 1855 și eșecul încercărilor Austriei de a o înnoi, vezi îndeosebi Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României, 1354—1920*, București, 1975, p. 158.

[61] Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 41, 43—44.

[62] Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 111.

[63] *Ibidem*, p. 113, 126, 143, 150, 156.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

constituia elementul etnic autohton, şi, totodată, cel mai numeros al provinciei dintre Dunăre şi Marea Neagră.

Aceste instituţii administrative au jucat, incontestabil, un rol de seamă în apărarea drepturilor românilor dobrogeni de-a lungul celor peste patru secole şi jumătate de stăpînire otomană şi, în ultimă instanţă, chiar în conservarea fiinţei lor naţionale. În afară de aceasta, în momentul reintegrării Dobrogei la România, ele au facilitat într-o însemnată măsură introducerea administraţiei româneşti în oraşele şi satele provinciei dintre Dunăre şi Marea Neagră [64].

[64] Faptul rezultă şi din raportul citat al subprefectului plăşii Tulcea din 10 decembrie 1878. (V. Mihordea, *op. cit.*, p. 205).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DATE NOI REFERITOARE LA ACTIVITATEA POLITICĂ A LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU (1869)

DE

V. RUSSU şi D. VITCU

Activitatea lui Mihail Kogălniceanu, multilaterală şi prodigioasă, oferă istoricilor şi literaţilor, juriştilor, politologilor şi economiştilor un vast cîmp de investigaţii, a cărui fertilitate a fost probată în repetate rînduri de-a lungul anilor. Îndeosebi, în ultima vreme, interesul sporit pentru cunoaşterea vieţii şi operei celui socotit cu temei ctitor al României moderne s-a materializat în apariţia unor cuprinzătoare lucrări de sinteză şi a numeroase studii de minuţioasă analiză consacrate direcţiilor şi planurilor de manifestare a personalităţii ce şi-a pus pecetea geniului pe toate actele mari ale istoriei noastre naţionale în secolul trecut [1].

Contribuţiilor teoretice în materie li s-au adăugat eforturile conjugate ale specialiştilor în direcţia editării selective [2] ori integrale [3] a vastei opere kogălniceniene, semnificînd, deopotrivă, autentice şi necesare acte de cultură prin care generaţia de azi îşi preţuieşte ilustrii înaintaşi. Totuşi, spaţii albe ori deficitare mai apar uneori şi în biografia lui Kogălniceanu, iar conuri de umbră mai dăinuie încă asupra personalităţii sale, în direcţia din care aceasta este revendicată de istoria politică a românilor, mai ales pentru perioada cuprinsă între anii 1866 şi 1871. Faptul ar putea surprinde chiar, dacă se are în vedere că „omul de la 2 mai", înlăturat din Adunarea Constituantă la 1866, deputat din toamna aceluiaşi an, ministru de interne în guvernul Dimitrie Ghica (16 noiembrie

[1] Numai în ultimul deceniu, istoriografia românească s-a îmbogăţit, între altele, cu o vastă biobibliografie, *M. Kogălniceanu*, (Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1971, 654 p.), cu savanta monografie *Mihail Kogălniceanu — istoric*, (Ed. Junimea, Iaşi, 1974, 852 p.) cu rafinata sinteză destinată cititorilor străini, *M. Kogălniceanu un fondateur de la Roumanie moderne* (Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979) la care se adaugă suita de studii kogălniceniene (publicate în revistele de specialitate din ţară) aparţinînd unuia şi aceluiaşi istoric: Al. Zub.

[2] Vezi de pildă, M. Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, volum alcătuit de Dan Berindei (coordonator), Leonid Boicu, N. Ciachir, Matei Ionescu şi Dan Simionescu, Bucureşti, Ed. Politică, 1967; Idem, *Scrisori, Note de călătorie*, ed. Augustin N. Pop, şi Dan Simonescu, E.P.L., 1967; idem, *Documente diplomatice*, ed. de George Macovescu, Dinu C. Giurescu, Const. Turcu, Bucureşti, 1972.

[3] O ediţie critică completă a *Operei* lui Kogălniceanu, prevăzută să cuprindă nouă volume, a fost iniţiată de prof. Dan Simonescu, ediţie din care au apărut pînă în prezent volumele I (ed. Dan Simonescu), II (ed. Al. Zub) şi IV (ed. Georgeta Penelea).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1868—27 ianuarie 1870), a continuat să fie, și după detronarea lui Cuza, o prezență activă în viața politică a țării, jucînd un rol dintre cele mai însemnate [4].

Dar, cum s-a observat deja [5], „o personalitate complexă, proteică, de un activism deconcertant", cum a fost Kogălniceanu, nu poate deveni — oricît de stăruitoare și de profunde ar fi demersurile cercetătorului — un domeniu închis, epuizat. Mereu se vor găsi elemente noi, în măsură să întărească ori să amendeze precedentele concluzii, să amelioreze supoziții și, în general, să reducă pe cît posibil aria necunoașterii ori a pseudocunoașterii în materie. Rîndurile de față se vor un argument în acest sens.

Consecvent în idei și preocupări, marele om de stat s-a străduit să desăvîrșească, în împrejurările specifice de dezvoltare a României moderne după 11 februarie 1866, opera de reforme inițiată în vremea domniei lui Al. I. Cuza. Astfel, fiind ministru de interne în guvernul Dimitrie Ghica, Kogălniceanu a acordat o mare atenție introducerii unor reforme de natură să impulsioneze evoluția de ansamblu a țării pe făgaș capitalist. Remarcabil ni se pare faptul că, în noile condiții istorice, „omul de la 2 mai" nu s-a dezmințit și, odată ajuns la putere, a acordat o atenție specială legii rurale de la 1864, urmărind aplicarea integrală a acestei reforme [6].

În anii 1866—1871, Mihail Kogălniceanu, preocupat de înfăptuirea unei noi reforme, a încercat, pentru a avea o bază politică solidă, să-și creeze un partid propriu menit să-i ușureze și să garanteze înfăptuirea programului preconizat pentru dezvoltarea României pe calea progresului. Crearea acestui partid, care, după propriile-i mărturisiri, „ar fi democratic, fără a fi demagogic, un partid care ar fi pentru ordine, fără a fi pentru reacțiune" [7], l-a preocupat continuu în acei ani. Acesta trebuia să cuprindă, cu precădere, elemente de orientare liberal-moderată.

Realizarea programului de reforme preconizat de Kogălniceanu necesita, în condițiile de atunci, asigurarea unei majorități parlamentare favorabile și de aceeași orientare politică. De aceea, după dizolvarea, la 29 ianuarie 1869, a Adunării deputaților, care avusese o majoritate substanțială liberal-radicală, Kogălniceanu și-a concentrat întreaga energie pentru a asigura, în viitoarea Cameră, victoria partizanilor săi. Noua majoritate, de orientare liberal-moderată, trebuia, probabil, să constituie și nucleul partidului pe care dorea să-l înființeze.

Activitatea desfășurată de Kogălniceanu în perioada alegerilor pentru noua Adunare ne îngăduie să reliefăm — pe lîngă obiectivele urmărite de el — cîteva elemente ce prezintă un real interes pentru o mai bună înțelegere a raporturilor existente între principalele grupări liberale ale vremii. În dorința de a contribui la elucidarea acestei complicate dar interesante probleme, socotim utilă publicarea cîtorva documente aflate în Arhiva Kogălniceanu de la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei, care ni se par revelatoare pentru precizarea relațiilor existente, atunci, între M. Kogălniceanu, liberalii radicali și „fracțiunea liberă și independentă".

---

[4] Vezi, V. Russu și D. Vitcu, *Frămîntări politice interne în vremea guvernării D. Ghica—M. Kogălniceanu (1868—1870)*, I, în „Anuarul Inst. de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, tom. VII, 1970, p. 139—171; *ibidem*, II, în *loc. cit.*, tom. VIII, 1971, p. 61—98.

[5] Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu — istoric*, p. 24.

[6] În legătură cu această importantă problemă este demnă de reținut circulara, din septembrie 1869, prin care Kogălniceanu le cerea prefecților să ia toate măsurile necesare pentru aplicarea dispozițiilor legii rurale referitoare la însurăței și la țăranii din alte categorii, care n-au fost împroprietăriți la 1864. (Vezi „Monitorul oficial", nr. 201 din 13/25 septembrie 1869, p. 923). De asemenea, printr-o circulară din august 1869, Kogălniceanu a cerut prefecților să pună capăt numeroaselor abuzuri asupra țăranilor cu prilejul aplicării legii rurale de la 1864 *(ibidem*, nr. 179 din 15/27 august 1869, p. 837).

[7] Virgil Ionescu, ***Mihail Kogălniceanu. Contribuții la cunoașterea vieții, activității și concepțiilor sale***, Ed. Științifică, București, 1963, p. 356.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lupta electorală, în lunile martie-aprilie 1869, s-a desfăşurat, după cum aprecia N. Iorga, „cu o violenţă fără pereche“ [8]. Aproape toate grupările politice existente în acea vreme au căutat să-şi asigure victoria în alegeri [9]. S-a încercat, poate pentru ultima oară, în acel frămîntat an 1869, rezolvarea problemei preponderenţei în cadrul regimului politic instituit după 11 februarie 1866 numai în favoarea uneia sau alteia din grupările politice. În aceste împrejurări dificile, ministrul de interne a trebuit să dea dovadă de mult tact pentru a evita excesele şi, totodată, de multă pricepere pentru a-şi realiza propriile sale obiective. Aflat în conflict deschis cu celelalte grupări liberale şi combătut cu înverşunare de conservatori, M. Kogălniceanu deţinea, totuşi, un important atu pentru a putea asigura victoria partizanilor săi. Ministerul de interne, pe care îl conducea atunci, juca, după cum se ştie, un rol din cele mai importante într-o campanie electorală şi el a căutat să se folosească din plin de acest avantaj.

Astfel, în calitatea-i de ministru de interne, Kogălniceanu a ţinut o legătură permanentă cu prefecţii, care erau îndrumaţi, prin intermediul circularelor, publicate în „Monitorul oficial“, cum să procedeze pentru a împiedica pătrunderea în parlament a grupărilor ostile guvernului [10]. Dar acele circulare — documente cu caracter oficial — au fost socotite drept insuficiente de către Kogălniceanu, întrucît nu-i îngăduiau să-şi dezvăluie toate gîndurile. De aceea, a întreţinut, în aceste luni agitate, o intensă corespondenţă confidenţială cu conducătorii administraţiei locale, care erau instruiţi, şi pe această cale, în privinţa atitudinii ce trebuiau să o adopte în timpul alegerilor.

Din această corespondenţă se desprinde cu claritate interesul manifestat de Kogălniceanu pentru componenţa viitoarei Adunări a deputaţilor.

Interesîndu-se de candidaţii propuşi în diferite colegii electorale, Kogălniceanu le cerea prefecţilor să nu acorde sprijin acelor persoane de a căror orientare politică nu era avizat. Astfel, într-o notă adresată, la 3 martie 1869, prefectului de Olt, Săulescu, M. Kogălniceanu ţinea să sublinieze că „guvernul este în drept a cere de a nu se sprijini candidaturi de persoane pe care, eu, ministru, nu le cunosc“. Ca urmare a acestui fapt, el refuză să accepte candidatura lui Gh. Meitani în judeţul respectiv (Anexa I). Nu era vorba, aici, doar de un caz particular, ci de ceva mai mult. Documentul menţionat evidenţiază, cît se poate de clar, tendinţa lui Kogălniceanu de a obţine o Adunare a deputaţilor de o anumită orientare politică. Pentru aceasta el nu ezită, contrar uzanţelor parlamentarismului burghez, să impună, înaintea începerii alegerilor, alcătuirea unor liste electorale în care să figureze numai candidaţi favorabili guvernului şi cunoscuţi de ministrul de interne. „Gîndiţi-vă că deputaţii — îi declara Kogălniceanu aceluiaşi prefect de Olt — sînt destinaţi a lucra cu puterea executivă şi trebuie a ne sili a face ca armonia să existe încă de mai înainte între ministru şi persoanele ce reclamă concursul ad-ţiei spre a deveni deputaţi“ (Anexa I).

În condiţiile de atunci, atitudinea lui Kogălniceanu era, într-o măsură, scuzabilă. Astfel, în acţiunile sale el s-a condus, atunci, ca şi mai înainte, de raţiuni politice bine definite. În 1869 el dorea o majoritate liberal-moderată, deoarece avea convingerea că numai în acest fel îşi va putea înfăptui programul său de reforme. Or, datorită legii electorale, favorabilă conservatorilor, victoria unei grupări liberale nu era posibilă decît pe calea ingerinţelor administrative. În plus, contradicţiile existente între grupările liberale nu îngăduiau constituirea unui front unitar împotriva conservatorilor. De aceea, Kogălniceanu, combătut de conservatori şi aflat în conflict cu celelalte grupări liberale, a recurs, masiv, la sprijinul administraţiei, pentru a-şi asigura majoritatea dorită.

Realizarea acestui obiectiv impunea înfrîngerea în alegeri nu numai a conservatorilor, dar şi a liberalilor radicali grupaţi în jurul lui C. A. Rosetti şi I.C. Brătianu. Pentru a înfrînge această grupare, care deţinuse majoritatea în fosta Adunare, Kogălniceanu a acordat o atenţie specială circumscripţiilor electorale

[8] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. X, Bucureşti, 1939, p. 101.

[9] C. Gane, *P. P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, vol. I, Bucureşti, 1936, p. 129—130.

[10] Vezi, spre exemplu, „Monitorul oficial“, nr. 55 din 9/21 martie 1869, p. 331; *ibidem*, p. 57 din 12/24 martie 1869, p. 339.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Moldova, unde radicalii nu aveau influenţă [11], dar încercau, cu ajutorul „fracţiunii libere şi independente", să-şi cîştige aderenţi în principalele centre. Acţiunile de acest gen au avut darul să-l nemulţumească pe Kogălniceanu. Semnificativă în acest sens ni se pare o telegramă din 7 martie 1869 adresată prefectului de Iaşi, C. Mîrzescu. Cu acel prilej, ministrul de interne îşi exprima nemulţumirea faţă de propaganda organizată la Iaşi, în favoarea radicalilor, de Dim. Gusti, fost ministru în guvernele Ştefan şi Nicolae Golescu [12] şi de un oarecare arhiereu Bobulescu. Este puţin probabil că propaganda cuplului Bobulescu-Gusti **a exercitat mare influenţă asupra alegătorilor ieşeni.** Telegrama adresată prefectului Mîrzescu prezintă însă interes din alt punct de vedere: ne îngăduie să surprindem, într-o anumită măsură, gradul de încordare a relaţiilor existente, în acel moment, **între Kogălniceanu** şi liberalii radicali. Termenii tari, utilizaţi în legătură cu fosta majoritate din Adunarea deputaţilor, sînt semnificativi în acest sens. Radicalii, pentru Kogălniceanu, erau „noroiul din Bucureşti", căruia nu-i va mai permite „să mai predomine... şi în noua Cameră" (Anexa II).

Desigur, Kogălniceanu nu a simpatizat nici cu ideile, nici cu metodele de acţiune ale liberalilor radicali, cu care a acceptat să colaboreze, uneori, dar numai silit de împrejurări. Conflictul avea, dincolo de motivele de ordin personal, cauze de natură politică mult mai adînci. Asupra deosebirilor principiale dintre cele două grupări liberale, radicală şi moderată, Kogălniceanu a insistat în mai multe rînduri. Elocventă în acest sens ni se pare o circulară confidenţială trimisă, la 12 martie 1869, prefecţilor din Moldova, prilejuită de vizita în această parte a ţării a lui Scarlat Rosetti şi George Brătianu. În cuprinsul acesteia, relevînd deosebirile de vederi dintre gruparea sa şi cea radicală, Kogălniceanu sublinia, între altele: „Moldovenii sînt liberali, însă liberali de ordine şi care nu văd prosperitatea României în revoluţiunea permanentă" (Anexa III).

Ideea a fost preluată, apoi, de mai multe ori, în corespondenţa pe care ministrul de interne a purtat-o cu prefecţii sau colaboratorii săi politici mai apropiaţi. De fiecare dată, Kogălniceanu insista asupra deosebirilor care-l separau de liberalii radicali, pe care îi considera „oameni extremi şi agitatori de meserie" (Anexa IV). De asemenea, într-o depeşă adresată lui Broşteanu (prefectul de Craiova), Kogălniceanu insista, din nou, asupra factorilor ce-l despărţeau de radicali. „Eu niciodată n-am voit a stinge partidul liberal-roşu — îi declara el prefectului — că şi eu am pretenţiunea de a fi liberal, deşi nu roşu" (Anexa V).

Pentru a contracara influenţa radicalilor, care se manifestau deosebit de activ în centrele urbane din Muntenia, Kogălniceanu **s**-a străduit mai ales în colegiile electorale din Moldova, să asigure victoria elementelor liberal-moderate. În acest fel el voia să împiedice realizarea unei noi majorităţi radicale în Adunarea deputaţilor. „Roşilor spune-le — îi recomanda Kogălniceanu prefectului Broşteanu — că soarta ţării nu atîrnă de la alegerile din Craiova. Să ştie că astă dată Moldova are să trimită 70 deputaţi... Asadar, să iasă fiecăruia din minte că domnii Candiano, Grigori Eliad şi Boice Radian au să dicteze legi în Adunare" (Anexa V).

Atitudinea lui Kogălniceanu nu era izvorîtă dintr-un provincialism îngust, cum s-a încercat să se susţină în epocă [13]. Dealtfel, la timpul său, el a respins aceste acuzaţii [14] şi a precizat că urmărea să obţină victoria liberalilor moderaţi nu numai în Moldova, ci în întreaga ţară. Aceşti deputaţi, sublinia Kogălniceanu într-o circulară adresată la 14 martie 1869 prefecţilor din Moldova, „vor forma o mare majoritate ... care nu va mai suferi ca România să fie ţinută într-o

---

[11] Titu Maiorescu, *Istoria contimporană a României (1866—1900)*, Bucureşti, 1925, p. 18.

[12] George D. Nicolescu, *1866—1901, Parlamentul român*, Bucureşti, 1903, p. 42—43.

[13] Unii calomniatori au mers pînă la a-i atribui intenţia desfacerii Unirii („Românul", XIII, din 14 martie 1869, p. 233). În legătură cu aceste acuzaţii s-a dat şi un comunicat oficial al guvernului („Monitorul oficial", nr. 67 din 23 martie/4 aprilie 1869, p. 383).

[14] M. Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, Ed. Politică, Bucureşti, 1967, p. 271.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

necontenită agitațiune". Tendința de unire a liberalilor moderați — inițial în cadrul majorității din Cameră, apoi, probabil, în cadrul unui partid — este cît se poate de vizibilă. Or, această majoritate, care, în concepția lui Kogălniceanu, urma să pună bazele unei noi orientări în politica internă [15], nu putea fi obținută decît prin înfrîngerea celor pe care ministrul de interne, în focul bătăliilor politice, îi califica drept „perturbatori" sau „agitatori".

Combătuți de Kogălniceanu și de alte grupări politice, liberalii radicali au răspuns printr-o dîrză rezistență. Guvernul, dar mai ales ministrul de interne, a fost violent atacat în presa radicală [16]. Mai mult decît atît, radicalii, amenințați cu înfrîngerea politică, au organizat în unele centre agitații deosebit de puternice, care au neliniștit guvernul. La Ploiești, spre exemplu, frămîntările întreținute de radicali au atins un asemenea grad, încît Kogălniceanu credea că are de-a face cu o încercare de revoltă împotriva stării de lucruri existente atunci în România (Anexa VI).

În stadiul actual al cercetărilor este greu de spus dacă într-adevăr a existat intenția unei revolte la Ploiești. Totuși, după cum rezultă dintr-o telegramă „foarte grabnică", trimisă de Kogălniceanu, la 8 aprilie 1869, prefectului Filiu, frămîntările au fost deosebit de serioase, încît administrația s-a dovedit incapabilă să mențină ordinea. În atari condiții, ministrul de interne îi recomanda prefectului să se mențină în expectativă, mai ales că garda orășenească era cu totul nesigură. Gravitatea evenimentelor l-a determinat pe Kogălniceanu să se deplaseze personal la Ploiești pentru a încerca restabilirea ordinii. „În trei zile voi veni eu acolo și voi pune toate la cale" — îi telegrafia el prefectului Filiu căruia îi cerea să întocmească, pînă atunci, „grabnic raport detailat de cursul întîmplărilor și de autorii mișcării" (Anexa VII).

Pentru a aduce și alte precizări în legătură cu poziția lui M. Kogălniceanu față de grupările politice, socotim necesar să subliniem că, în perioada alegerilor, ministrul de interne i-a combătut nu numai pe radicali, dar și pe liberalii din „fracțiunea liberă și independentă". De altfel, el stabilea o legătură între radicali și fracționiști atunci cînd aprecia că ultimii au ieșit „la lumină" numai sub aripile ministerului trecut" (Anexa III). Ascendentul acestei grupări, la Iași, l-a nemulțumit. De aceea, el îi cerea prefectului Mîrzescu, la 26 martie 1869, să-și pună „toată activitatea personală în cumpănă", pentru a împiedica succesul „fracțiunii libere și independente" (Anexa VIII).

Documentele pe care le publicăm nu acoperă decît o parte din activitatea desfășurată de M. Kogălniceanu în perioada alegerilor pentru Adunarea deputaților. Cu toate acestea, credem că ele prezintă interes pentru completarea informațiilor existente în ceea ce privește activitatea și orientarea politică a acestei personalități ca și pentru precizarea raporturilor sale cu unele grupări politice existente între anii 1866 și 1871.

ANEXE

I

2 martie 1869

Către Săulescu, prefect de Olt, Slatina.

Socotesc a vă da dovadă de cea mai mare încredere cînd mă explic francamente cu d-ta în privința unei situațiuni care nu este numai a mea.

---

[15] Într-o scrisoare din 14/26 martie 1869 adresată lui V. Alecsandri, pe care încerca să-l convingă ca să accepte mandatul de deputat, Kogălniceanu declara că „noua Cameră poate să hotărască viitorul țării pentru mulți ani". M. Kogălniceanu, *Scrisori. Note de călătorie*, E.P.L., București, 1967, p. 81.

[16] „Românul", XIII, din 12 martie 1869, p. 225; *ibidem*, din 13 martie 1869, p. 229; *ibidem*, din 14 martie 1869, p. 233; *ibidem*, din 15 martie 1869, p. 237; *ibidem*, din 17—18 martie 1869, p. 245; *ibidem*, din 20 martie 1869, p. 255; *ibidem*, din 23 martie 1869, p. 266; *ibidem*, din 24—25 martie 1869, p. 269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eu nu impun candidaturi ; tot ce cer este ca administraţiunea să nu impună la rîndul ei. Asemenea, guvernul este în drept a cere de a nu se sprijini candidaturi de persoane pe care eu, ministru, nu le cunosc. Gîndiţi că deputaţii sînt destinaţi a lucra cu puterea executivă şi trebuie a ne sili a face ca armonia să existe încă de mai înainte între ministru şi persoanele ce reclamă concursul ad-ţiei spre a deveni deputaţi. Nu am onoare a cunoaşte pe d. Meitani şi de aceea nu-i pot da concursul meu...

Kogălniceanu

(Bibl. Acad., Arhiva Kogălniceanu, Corespondenţă, nr. 100.527).

II

7 martie 1869

Mîrzescu, prefect, Iaşi.

Te vei duce le arhiereul Bobulescu şi-i vei spune din partea mea ca să fie liniştit, făcîndu-şi datoria de arhiereu. Dăunăzi l-am cruţat. În viitor îl voi lovi de nu se va mai scula. Să nu socotească că s-a dizolvat o Adunare pentru ca şi în noua Cameră noroiul din Bucureşti să mai predomine. Spune asemine lui Gusti să-şi caute de librărie, că voi fi silit a-i scormoli arhiva din ministerul său de instrucţiune publică ; sau mai bine de neinstrucţiune. Lui Golescu, voi vorbi pentru pensiuni. Lui Leon, voi telegrafia pentru funcţionarii Spiridoniei.

Kogălniceanu

(*Ibidem*, nr. 100.557).

III

Circulară confidenţială către prefecţii de peste Milcov.

Domnii Scarlat Rosetti fost vicepreşedinte de Senat şi George Brătianu, fost deputat, au plecat spre a face un voiaj în Moldova. Ţin foarte mult a li se face o foarte bună primire şi de către administraţie şi de către societate. Ţin a li se dovedi că românii din Moldova nu sînt nici de culoarea roşilor din Bucureşti, nici de culoarea fracţionistă, care a ieşit la lumină numai sub aripile ministerului trecut. Moldovenii sînt liberali, însă liberali de ordine şi care nu văd prosperitatea României în revoluţiune permanentă.

Kogălniceanu

(*Ibidem*, nr. 100.565).

IV

14 martie 1869

Circulară către prefecţii de peste Milcov.

„Românul" publică o corespondenţă anonimă datată din Ploeşti care şi-a şi primit desminţirea prin Monitor. În acea depeşă se pretinde că eu aş fi zis că voi aduce din Moldova 60—70 deputaţi etc. Aceste vorbe sînt neadevărate. Eu am zis că astă dată Moldova nu va mai primi umilinţiunea care i s-a făcut în alegerile trecute de a i se impune piste 30 de deputaţi şi senatori necunoscuţi de alegători nici măcar cu numele şi care în Camere n-au avut nici inima, nici capacitatea de a apăra interesele judeţelor moldovene. Că astă dată ţinuturile de peste Milcov vor avea toată libertatea şi chiar îndemnarea serioasă din partea guvernului de a alege deputaţi locali, deputaţi care să cunoască oamenii şi interesele ţinuturilor Moldovei. Că aşa fiind Moldova are să trimită 60 sau 70 deputaţi, oameni liberali şi oameni de ordine, care unindu-se cu 40 sau 50 deputaţi de dincoace de Milcov vor forma o mare majoritate dinastică şi liberală care

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu va mai suferi ca România să fie ținută într-o necontenită agitațiune din cauza numai a unor oameni extremi și agitatori de meserie.

Iată ce am zis: și dar neautorizînd ca în fața propagandei și a calomniilor ce perturbatorii necontenit aruncă asupra mea să arătați alegătorilor din Moldova cum sînt adevăratele mele cuvinte rostite la Ploești.

Kogălniceanu

(Ibidem, nr. 100.575).

V

martie-aprilie 1869

Broșteanu, Craiova

Nu cred că Radu să primească a mai merge la Craiova, și apoi și acie îmi este foarte trebuitor. Vin la schimbările din tribunale. Dacă ai fi venit în Craiova de a doua zi după numirea d-tale nici o schimbare nu s-ar fi făcut fără știrea d-tale. Mîine dimineața voi vedea pe ministrul justiției și ne vom sili a îndrepta lucrurile.

În privința d-lui Brăiloiu, om estimat de tot ministerul nici a fost vorbă de schimbare.

Întîlnindu-te cu proprietarii și arendașii silește-te a rădica morala lor. Spune la toți că guvernul nu are de loc gînd a face reacțiune că nu el este vinovat de starea lucrurilor, că Brătianu, carele știind că nu poate reveni la putere totuși nu a voit pe alții să guverneze țara și să o scape de pericolele din afară.

Roșilor spune-le că soarta țării nu atîrnă de alegerile din Craiova. Să știe că astă dată Moldova are să trimită 70 deputați care nu vor mai permite ca gloatele din București să ocîrmuiască 33 de județe ale României.

Așadar, să iasă fiecăruia din minte că domnii Candiano, Grigori, Eliad și Boice Rodian au să dicteze legi în Adunare. Eu niciodată n-am voit a stinge partidul liberal-roșu, el numai așa fiind, că și eu am pretențiunea de a fi liberal, deși nu roșu. Prin urmare nu aș combate nici pe Chițiu, nici pe Stalojanu, oameni inteligenți, însă dacă ar fi oameni de omenie. Însă cu condițiune ca alt candidat în oraș să nu fie Boice. Propune-le de candidat pe colonelul Haralamb. Dacă vei vedea că nu poți face nimic în oraș, lasă-i liberi a-și pune candidaturile ce vor voi. Și ocupă-te de colegiul I, II și IV. Caută a se pune aici candidați liberali, însă oameni de ordine. Nu permite de loc a se corumpe colegiul al patrulea. Caută a pune mîna pe acei ce împrăștie bani și pe acei ce fac protocoale cu locuri pentru delegați. Schimbați mai degrabă subprefectul.

Alegerile se fac după noile liste, care în 8 fevruar au devenit definitive, neputîndu-se modifica decît prin sentință judecătorească.

Silește-te a rădica cît *se poate moralul celor descurajați*. Spune-le ceea ce este, că majoritatea .. [1].

(*Ibidem*, nr. 100.715). Conținutul documentului a fost doar parțial rezumat în *Catalogul...* lui Aug. Z. N. Pop, p. 243, nr. 1 171).

VI

7 aprilie 1869

Filiu, prefect, Ploiești.

Ocupă-te serios a aduna toate dovezile despre încercarea de revoltă ce a fost astăzi în Ploiești. Nu pune decît cea mai mare nepărtinire în lucrare; însă nu ascunde nimic. Lucrurile nu se vor mai tolera în starea actuală. Ploieștii nu are nici un drept să impuie țării întregi. Guvernul este hotărît să facă un exemplir.

Aștept cît mai curînd raportul.

Kogălniceanu

(Ibidem, nr. 100.812).

[1] Lipsește partea finală a documentului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VII

8 aprilie 1869

Foarte grabnică

Filiu, prefect, Ploieşti.

Nu sînt în opiniune a se aresta nimene, cel puţin astăzi, joi. Pe Anton Arion nici într-un chip să nu se aresteze afară dacă ar ieşi cu arma în uliţă. Încă o dată te sfătuiesc să te ţii de defensivă. Singur spui că nu eşti sigur de ordinea publică, că nu ştii la ce extremităţi ne putem aştepta. Singur spui că de garda orăşenească nu poate răspunde şeful şi apoi voieşti arestări ! Aceasta nu se poate. Lasă-i să facă ce vor voi. În trei zile voi veni eu acolo şi voi pune toate la cale. Pînă atuncea ocupă-te numai de a potoli lucrurile. Fă-mi grabnic raport detailat de cursul întîmplărilor şi de autorii mişcării, avînd a trimite spre cercetare pe întîiul procuror al curţii de casaţie.

Asemenea stăruie a se face de şeful gărzii raport lămurit despre reaua purtare a gărzii şi despre vechi ofiţeri care au cutezat a purta haine la care nu mai aveau drept.

Le aştept pe mîine dimineaţa prin înadins ştafetă.

Kogălniceanu

(Ibidem, nr. 100.833).

VIII

26 martie 1869

Mîrzescu, prefect, Iaşi.

Aflu din izvoare sigure că *fracţiunea* din zi în zi îşi *îndoieşte activitatea* şi-şi *asigurează succesul*. Agenţii dumitale, din contra, se bizuie în *puterea* lor şi nu *lucrează* de loc.

Rogu-te dar pune-ţi *toată activitatea personală în cumpănă*. Numai *muncind* singur *poţi* izbuti. Guvernul şi *personal Domnitorul* [1] contează pe dumneata.

Kogălniceanu

(Ibidem, nr. 100.838).

[1] Sublinierile aparţin lui Kogălniceanu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Κωγαίονον — STRABON, VII, 3, 5 (C. 297—8)

DE

N. GOSTAR și VASILE LICA

Există în cadrul istoriografiei antice relative la religia geto-dacilor o relatare deosebit de importantă, atît prin „elementele noi" referitoare la „mitologia" acestora, cît și prin implicațiile ei în istoriografia modernă. Învățații — cercetători ai religiei geto-dacilor, plecînd de la relatarea lui Strabon, VII, 3, 5 (C. 297-8), despre muntele Κωγίαονον — Kogaionon și peștera unde ar fi viețuit Zalmoxis și Deceneu — căci despre această relatare este vorba — sau sprijinindu-se pe ea au formulat ipoteze-teorii asupra naturii zeităților și credințelor religioase ale strămoșilor noștri. Nota caracteristică a acestor atitudini istoriografice este diferența dintre punctele de vedere, în cele mai multe cazuri pînă la anulare reciprocă. Or, o asemenea situație în dezbaterea unei probleme de nivelul și implicațiile arătate subliniază și mai mult importanța ei și oportunitatea unui nou examen critic al surselor documentare și al istoriografiei.

În cadrul celor de mai jos, ne propunem reexaminarea informației lui Strabon, plecînd de la o ipoteză formulată la 1854 de către W. Bessel și continuarea dezbaterii, cu ajutorul altor surse documentare și al arheologiei, de unde a lăsat-o merituosul învățat german.

Strabon, VII, 3, 5 (C. 297-8) relatează că „.... un get cu numele Zamolxis ar fi fost sclavul lui Pythagoras și că ar fi deprins de la acesta unele cunoștințe astronomice, iar o altă parte ar fi deprins-o de la egipteni, căci cutreierările sale l-ar fi dus pînă acolo. Întorcîndu-se la el în țară, s-ar fi bucurat de o mare trecere la conducători și la popor — întrucît, întemeiat pe semnele cerești, el făcea proorociri. În cele din urmă l-a convins pe rege să-l facă părtaș la domnie, spunîndu-i că este în stare să-i vestească voința zeilor. Mai întîi, Zamolxis s-ar fi făcut preot al zeului cel mai slăvit la ei, iar după aceea a primit și numele de zeu, petrecîndu-și viața într-o peșteră, pe care a ocupat-o el, și unde ceilalți nu puteau intra. Se întîlnea rar cu cei din afară, cu excepția regelui și a slujitorilor acestuia. Regele lucra în înțelegere cu el, fiindcă vedea că oamenii ajunseseră datorită lui mult mai ascultători decît înainte. Căci supușii lui credeau că regele dă poruncile sfătuit de zei. Obiceiul acesta a continuat pînă în zilele noastre, pentru că mereu se găsea cineva gata să-l sfătuiască pe rege — și acelui om geții îi spuneau zeu. Muntele unde se afla peștera a fost socotit sfînt și s-a numit așa. I se zicea Kogaionon și la fel a fost și numele rîului care curgea pe lîngă el. Pe cînd domnea asupra geților Burebista — împotriva cărora s-a pregătit să pornească divinul Caesar — cinstirea mai sus amintită o avea Dekaineos" [1].

Marea majoritate a învățaților, care s-au preocupat și de relatarea lui Strabon, admite că acesta ne transmite, în ce privește muntele și peștera, o realitate

[1] Traducere după *Fontes Historiae Daco-Romanae — Izvoare privind istoria României*, I, sub red. Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Gheorghe Ștefan, București, 1964, p. 229—231.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evidentă. Gr. Tocilescu era de părere că, în această informație, „găsim o nouă probă despre caracterul sabazic al lui Zalmolxis ; acel munte sacru Kogaion, unde se adora Zalmolxis amintește pe deplin altarele rotunde și oracolele de pe vîrfuri de munți și dealuri ale lui Sabazios în Tracia“ [2]. Tot cu o divinitate tracică asocia și E. Rohde pe Zalmoxis : zeul getic locuia în Κωγαίονον ca Rhesos în muntele Pangaios [3]. La V. Pârvan întîlnim părerea că la fel ca „... marele preot, așa și discipolii săi, asceți, vor fi locuit prin peșteri pe vîrfurile neumblate ale munților“, părere ce este mai greu de admis, dar tot la el întîlnim și afirmația justă că „...loc sfînt, de pelerinaj, va fi fost numai muntele Cogaionon, lîngă apa cu același nume, unde era sihăstria marelui preot“ [4], de unde deducem că marele învățat acorda acestui munte o însemnătate pan-dacică. Pe de altă parte, la J. Coman întîlnim o hiperbolizare a rolului acestui munte în viața politico-religioasă a geto-dacilor, rolul său fiind comparabil cu al Sinaiului sau al Olimpului [5]. În concepția lui I. I. Russu, expusă în solida sa monografie despre religia geto-dacilor, locuința subterană (Herodot, IV, 95) și peștera din muntele Κογαίονον sînt elemente, care „... în tradițiile naționale getice...“ simbolizează „... legătura zeului geto-dacic cu pămîntul, cu fertilitatea și vegetația, cu morții, respectiv cu sufletele lor și cu existența omenească dincolo de mormînt“ [6]. R. Pettazzoni afirmă că peștera în care s-a retras Zalmoxis reprezintă „... una trasfigurazione leggendaria del mondo degli inferi, il regno di Zalmoxis“ [7]. Vestitul filosof și literat M. Eliade arată că sensul adăpostului subteran al lui Zalmolxis nu este cel propus de către erudiții secolului trecut, care tratau problema din unghi de vedere naturist, în directă raportare la fertilitatea pămîntului. Locuirea unei peșteri nu semnifică, neapărat, coborîrea și locuirea în lumea umbrelor. Prin urmare, locuirea de către Zalmoxis a unei peșteri nu constituie un argument pentru a-l considera o divinitate chtoniană. De remarcat, că același autor este de părere că peștera din muntele Κωγαίονον este unul din elementele, care apropie cultul lui Zalmoxis de Mistere [8]. Alți învățați, care s-au referit la această informație, au făcut-o mai mult în legătură cu localizarea „muntelui sfînt“ decît cu integrarea ei în vreo teorie sau alta. De reținut că soluția propusă de ei — Κωγαίονον s-ar afla în Munții Orăștiei — este cea justă [9].

Cel dintîi autor, cunoscut nouă, care s-a ocupat de informația transmisă de Strabon, a fost W. Bessell. După autorul german, „... *fortasse coniicere licet, vocem* Κογαίονος *profectam esse a mentione* Καταγαίου οἰκήματος“ [10] Propunerea sa a întîmpinat reacții diferite din partea cercetătorilor problemei. Așa de pildă, unul din ei a arătat că lucrurile au stat mai degrabă invers : adică din Καταγαίου οἰκήματος s-a născut Κογαίονον [11], în vreme ce Gr. Tocilescu susținea că interpretarea propusă de către W. Bessell nu poate fi nicidecum admisă [12]. Pe de

---

[2] Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 686.

[3] E. Rohde, *Psyche*, traducere franceză de A. Raymond, Paris, 1928, p. 297, nota 2.

[4] V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 161.

[5] J. Coman, *Zalmoxis, un grand problème gète*, în „Zalmoxis. Revue des études religieuses“, II, 1, (1939), p. 99.

[6] I. I. Russu, *Religia geto-dacilor. Zei, credințe, practici religioase*, în „Anuarul Institutului de Studii Clasice“, V, 1944—1948, Cluj 1949, p. 93.

[7] R. Pettazzoni, *Il „monoteismo“ dei Geti*, în *Studia in honorem Acad. D. Decev*, Sofia, 1958, p. 652 ; pentru Zalmoxis, zeu al infernului, cf. E. Rohde, *loc. cit.*

[8] M. Eliade, *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, 1970, p. 36, 38—39, 49.

[9] C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, sub red. C. Daicoviciu, Em. Condurachi, I. Nestor, Gh. Ștefan, București, 1960, p. 232, 234 ; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 53, 54 ; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ediția a doua, București, 1977, p. 123 ; Cf. însă și I. I. Russu, *Religia*, p. 93, nota 2.

[10] W. Bassell, *Re rebus Geticis*, Göttingen 1854, p. 46.

[11] E. Roesler, *Das vorrömische Dazien*, Viena, 1864, p. 363, *apud* I. I. Russu, *Religia*, p. 93, nota. 2.

[12] Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 686, nota 282.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

altă parte, I. I. Russu arată că toponimul și hidronimul Κωραίονον nu fac impresia că ar fi autentic geto-dacice și că „... s-ar putea să fi avut dreptate Bessell...", cu atît mai mult cu cît confuzia dintre cuvintele lui Herodot, IV, 95, și Κωγαίονον „... paleografic ar fi ușor de explicat...". Același învățat arată că inversul „... este evident mai greu dat fiind că Herodot prezintă textul cel mai vechi, pe care l-au citit și transcris ori parafrazat anticii, în timp ce numele *Cogaionon* apare mult mai tîrziu" [13].

Oricum, astăzi părerea lui W. Bessell este aproape cu totul ignorată — și la propriu și la figurat — toată lumea agreînd ideea că geto-dacii aveau un „munte sfînt", pe numele său Κωγαίονον — Kogaionon, unde se afla o peșteră în care ar fi hălăduit toate figurile importante ale religiei și „mitologiei" acestora.

Ipoteza lui W. Bessell nu este, însă, deloc de natura celor care pot fi neglijate fără teama că cercetarea istorică nu ar pierde prea mult. Ea nu are la bază o simplă considerație paleografică, ci o severă critică a textelor vechi implicate în această dezbatere, critică peste care nu se poate trece cu vederea. Autorul german arăta că *„si quidem* Κωγαίονος *ex* Καταγας *profectam esse putare licet, multo magis cetera omnia, quae a Strabone traduntur, partim ex Herodoti narratione permutata, partim fictitia habenda sunt"* [14]. Această idee este întărită prin critica textelor din Herodot și Strabon, relative la religia getică. El sesizează, astfel, o seamă de elemente comune celor două relatări: sclavia lui Zalmoxis la Pythagoras; buna primire făcută lui Zalmoxis, la întoarcere, de către fruntașii țării. Tot de la Herodot provine, după W. Bessell, mențiunea că Zalmoxis a fost preot al zeului cel mai slăvit la geți, întrucît Părintele Istoriei arată că unii dintre acești geți îl considerau pe Zalmoxis unul și același cu Gebeleizis. În ce privește călătoria lui Zalmoxis în Egipt, autorul german arăta că ea trebuie pusă în legătură cu părerea că toate științele veneau din țara piramidelor. Mai probabilă ni se pare, însă, asocierea dintre sclavia-ucenicie la Pythagoras a lui Zalmoxis și fabulațiile despre călătoriile filosofului în Egipt, în sensul că ucenicul trebuia să repete experiențele magistrului său. În sfîrșit, W. Bessell arăta că din relatarea despre locuirea de către Zalmoxis a unei locuințe subpămîntene (Herodot, IV, 95) provine mențiunea adăpostului din muntele Κωγαιονον (Strabon, VII, 3, 5 (C. 297-8) [15].

În aceste împrejurări, se ridică problema dacă poate fi admisă o asemenea relație între informațiile celor doi autori. W. Bessell răspunde afirmativ, întrucît concluzia sa este întemeiată pe o severă exegeză a aproape tuturor textelor vechi, relative la religia getică. Concluzia sa este în sensul că, între aceste relatări, doar cea herodoteică este demnă de crezare, întrucît celelalte nu sînt altceva decît fabulații după Herodot [16]. Rezultatele acestei exegeze au fost acceptate în istoriografia noastră de către doi învățați de mare autoritate, de altfel singurii care, pînă acum, s-au aplecat cu atenție asupra ipotezei autorului german [17]. Noi înșine, reluînd problema textelor relative la „nemurirea" getică am ajuns la concluzia că cele stabilite de către W. Bessel rămîn valabile [18]. Cu acest prilej am constatat nu numai că majoritatea autorilor vechi, greci îndeosebi, povestitori despre religia getică, îl urmează pe Herodot, iar alții, mai puțini, probabil și pe Hellanicos, ci și faptul că de la Herodot este preluată doar relatarea din IV, 95, unde se află fabulația despre aventurile sclavului Zalmoxis. Or, o asemenea situație este plină de semnificații pentru valoarea documentar-istorică a textelor ulterioare lui Herodot, relative la religia getică, contaminate de „erezиile" cuprinse în informația acestuia. Este în afara oricărei îndoieli, acum, că relatarea lui Strabon sau, poate, mai curînd, a unui intermediar al lui, reprezintă o eloc-

[13] I. I. Russu, *loc. cit.*
[14] W. Bessell, *loc. cit.*
[15] *Ibidem*, p. 46—47.
[16] *Ibidem*, p. 51.
[17] Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 686; I. I. Russu, *Religia*, p. 84—85.
[18] V. Lica, *Observații asupra „nemuririi" getice*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» Iași", T. XXII, S. III a, 1976, p. 126, nota 17; idem, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»", XV, 1978, p. 545.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ventă dovadă a lucrării fanteziei compatrioților lor și că raportul stabilit de W. Bessell între informația geografului și cea herodoteică nu mai poate face obiectul nici unei discuții.

Prin urmare nu credem că este ceva exagerat în ipoteza învățatului german după care numele muntelui Κωγαίονον este o coruptelă, de vreme ce exegeza textelor implicate a relevat că cea mai mare parte a informației lui Strabon, aici citată, este o prelucrare, poate prin intermediar, din Herodot, IV, 95. Așadar, trebuie părăsită ideea, larg răspîndită, că geto-dacii aveau un „munte sfînt", cu numele Κωγαίονον. Dar oare trebuie părăsită și ideea că geto-dacii aveau un „munte sfînt", cu o peșteră sacră și, în general un cult al peșterilor ca lăcașuri ale zeilor, cum întîlnim la alte popare ale antichității ?

Problema, așa cum am formulat-o, reiese din concluzia că toponimul Κωγαίονον este o coruptelă, asociată cu concluzia exegezei textelor din care a rezultat că mențiunea peșterii, la Strabon, provine de la Herodot, care relatează despre locuința subterană a lui Zalmoxis. Încercarea de a-i da o soluție trebuie, în chip necesar, să apeleze nu numai la izvoarele literare, ci și la cele arheologice.

Dacă numele „muntelui sfînt" a fost Κωγαίονον, azi se pune sub semnul întrebării, în schimb existența „muntelui sfînt" este o certitudine și nu poate fi decît incinta sacră de la Grădiștea Muncelului, cu monumentalele sanctuare și temple de piatră, ceea ce astăzi este în general admis.

Ca dovadă că centrul religios al dacilor se găsea pe un „munte sfînt" este și informația lui Lactantius, cînd se referă la mama împăratului Galerius. În scrierea *De mortibus persecutorum*, XXIII, 5, scriere tendențioasă la adresa împăraților păgîni, scriitorul creștin vorbește despre originea dacică a împăratului și a mamei sale. Cu această ocazie, printre altele, impută acesteia că *erat mater eius deorum montium cultrix* „mama acestuia (a lui Galerius) era adoratoarea zeilor munților". Credem că sub *deorum montium* se reflectă o știre mai veche despre „muntele sfînt" al dacilor, despre care relata Strabon. Geograful știa, deci, de sanctuarele de la Grădiștea Muncelului.

Prin urmare, nu putem îndepărta ideea existenței unui centru religios, care, foarte probabil, era de caracter pan-dacic încă înainte de vremea lui Burebista. Împrejurarea că era plasat în zona Munților Orăștiei a născut ideea unui „munte sfînt", la care se referă Strabon („muntele unde se afla peștera a fost socotit sfînt...") și Lactantius. Este evident că din aceste relatări noi nu putem deduce că dacii aveau un cult al munților, ci doar că ei socoteau acest munte drept „sfînt" prin faptul aflării, acolo, a sanctuarelor.

În ce privește peștera, credem că W. Bessell și I. I. Rusu au mai curînd dreptate că ar putea fi o confuzie cu camera subterană din cele scrise de Herodot. Peșterile din Munții Orăștiei și, mai ales, cele care se află prin apropiere de Grădiștea Muncelului au fost cercetate de C. S. Nicolăescu-Plopșor în 1951 și de către colegul M. Rusu, dar în nici una nu s-au aflat dovezile că aceste grote ar fi avut un caracter sacru sau că ar fi fost locuite în vremea dacică. În marea peșteră de la Cioclovina s-a aflat un depozit de obiecte de bronz de la sfîrșitul epocii bronzului, dar nimic dacic. La Piatra Roșie, pe pereții de stîncă ai cetății dacice se găsesc două peșteri (una cercetată de noi), dar fără nimic ce ar îngădui presupunerea de lăcaș sacru sau de altă natură. Ceea ce scrie M. Eliade despre așa-zisele „grottes rituelles" la daci este o irealitate. Se poate conclude că dacii nu aveau peșteri sacre, nu aveau credința că peșterile ar fi lăcașurile zeilor, cum întîlnim la alte popoare ale antichității. Dimpotrivă, în anumite ocazii, dădeau peșterilor o întrebuințare mult mai practică. Astfel, după Cassius Dio, LXVIII, 14, 5, regele Decebal își ascunde o parte din averea lui, adică veșmintele scumpe și alte lucruri de acest fel ἐς τὰ σπήλαια — „în peșteri", care, în primul rînd, trebuie că au fost cele din Munții Orăștiei. Același Cassius Dio, LI, 26, 3—4, ne informează și despre adăposturile geților lui Dapys, în fața generalului roman Crassus, în galeriile peșterii Keiris. În cazul în care localizarea recent propusă este cea exactă, arheologia nu poate dovedi caracterul ei sacru, ci dimpotrivă [19].

[19] Cf. V. Boroneanț, *Labirintul subteran de la Limanu*, în „Magazin istoric", XIII, 5, 1979, p. 10—13, 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi totuşi, privind *peştera* din *Geographia* lui Strabon, atragem atenţia că eruditul geograf nu foloseşte nici σπήλαιον nici σπήλουκγα nici ἄντρον , care înseamnă „peşteră", „grotă", „cavernă", „speluncă", ci adjectivul αντρώδες (la neutru), ce se traduce „rempli de cavernes", „caverneux". Facem această observaţie, întrucît în istoriografie este încetăţenită ideea că geograful relatează despre „peştera, unde s-a retras Zalmolxis", idee răspîndită prin diferite traduceri, aşa cum este cea citată de noi. Între traducerile cunoscute nouă, propuse pentru textul în dezbatere, doar două tălmăcesc, în sensul corect, cuvîntul utilizat de Strabon. Cea dintîi aparţine lui W. Bessell, care îl traduce prin : *„...itaque hunc Zamolxin... loco quodam antroso... se abdidisse..."* [20], iar a doua Feliciei Vanţ-Ştef, care traduce prin : „s-a retras.. într-un fel de peşteră" [21]. Faptul că Strabon foloseşte adjectivul ἀντρωδεγ este de natură, credem, să întărească şi mai mult ipoteza că relatarea sa este o prelucrare a informaţiei lui Herodot despre camera subterană a lui Zalmoxis.

În urma exegezei textelor vechi şi a expunerii datelor arheologice, credem că teoriile mai sus arătate despre caracterul religiei getice nu mai pot aduce drept argumente prezenţa unei peşteri în „muntele sfînt" şi, evident, prezenţa locuinţei subpămîntene în care ar fi vieţuit Zalmoxis.

Sperăm că am reuşit, în cele de mai sus, dacă nu să convingem, cel puţin să atragem atenţia asupra faptului că relatarea lui Strabon, VII, 3, 5 (C. 297—298) reprezintă, în cea mai mare parte, o prelucrare a informaţiei transmise de Herodot, IV, 95, informaţie în general cunoscută ca total neveridică :

1° Κωγαίονον este o coruptelă din Κατάγαιος ;

2° menţiunea „peşterii" locuite de Zalmoxis în „muntele sfînt" este rezultatul confuziei cu locuinţa subterană a aceluiaşi de la Herodot, IV, 95 ;

3° geto-dacii nu aveau cultul peşterilor, ca lăcaşuri ale zeilor, fapt demonstrat literar şi arheologic ;

4° geto-dacii aveau un centru religios pan-dacic, situat la Sarmizegethusa, Strabon îl menţionează, însă, sub un procedeu întîlnit la el, numit de R. Pettazzoni „una trasfigurazione leggendaria di un dato reale" [22]. Astfel, zona montană, unde sînt sanctuarele, sub imperiul cunoaşterii imperfecte a realităţii de către informatorii (geografi sau istorici) de care s-a servit Strabon, plătind tribut neîncetatei prelucrări a fabulaţiei pusă în circulaţie de Herodot, IV, 95, a apărut la geograf drept muntele Κωγαίονον .

[20] W. Bessel, *op. cit.*, p. 45.

[21] Strabon, *Geografia*, II, traducere românească Felicia Vanţ-Ştef, Bucureşti, 1974, p. 166.

[22] R. Pettazzoni, *loc. cit.* De remarcat că o interpretare similară cu a lui W. Bessell a propus şi învăţatul belgian H. Grégoire, criticată de către D. M Pippidi, în „Studii Clasice", XV, 1973, p. 179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MOLDOVA ÎN „CASA PĂCII"
PE MARGINEA IZVOARELOR PRIVIND PRIMUL SECOL DE RELAȚII MOLDO—OTOMANE

DE

ȘTEFAN S. GOROVEI

„... țara Moldovei...
este volnică,
că turcilor îi închinată
nu-i luată cu sabia...".

Ioan Neculce

Aproape cinci veacuri de istorie românească stau în legătură strînsă cu istoria otomană sau, cel puțin, sub semnul relațiilor cu Imperiul otoman. Importanța cercetării istoriei acestui imperiu și a secularelor relații statornicite între el și țările române nu mai are, astfel, nevoie de nici o pledoarie ; de altminteri, dovada cea mai elocventă stă în faptul că una din cele mai vestite istorii otomane a fost scrisă de românul Dimitrie Cantemir și a rămas multă vreme o autoritate, pînă cînd Joseph von Hammer va da o nouă sinteză, înlocuită, și aceasta, de o alta, scrisă tot de un român, Nicolae Iorga.

Neglijate o vreme, sau cercetate cu mai puțină obiectivitate, judecate pătimaș — este și cazul veacului fanariot, căruia îi sîntem, încă, datori cu o cercetare și o judecată dreaptă — relațiile româno-otomane constituie un capitol major al istoriei noastre medievale și pentru mai buna lor cunoaștere sînt încă de făcut eforturi apreciabile. Din fericire, mai ales în ultimii 10—15 ani, studiile referitoare la acest subiect au cunoscut o evoluție pozitivă. Alături de o sensibilă schimbare a opticii — în continuare, ea însăși, în curs de modificare ! — s-au adus însemnate clarificări de ordin teoretic și metodologic [1] și s-au pus în circuitul științific im-

[1] Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les Pays Roumains*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", 1/X, 1972, p. 65—81 (I) și 1/XI, 1973, p. 81—95 (II) ; M. Berza, *Turcs, Empire ottoman et relations roumano-turques dans l'historiographie moldave des XV-e—XVII-e siècles*, în aceeași revistă, 3/X, 1972, p. 595—626 ; Ștefan Andreescu, *Limitele cronologice ale dominației otomane în Țările Române*, în „Revista de istorie", 3/27, 1974, p. 399—412 ; Mihai Maxim, *Haraciul moldovenesc în opera lui D. Cantemir*, în „Analele Universității București. Filozofie. Istorie. Drept", XII, 1974, p. 69—78 ; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976 ; Constantin C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București 1977, p. 87—122 (studiul *Despre caracterul relațiilor dintre români și turci)* ; altă bibliografie la Dumitru V. Firoiu, *Statutul politico-juridic al țărilor române de la formarea lor și pînă la proclamarea independenței de stat depline a României*, în „Anale de istorie", 3/XXIII, 1977, p. 106—124 (v. p. 106, n. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

portante materiale documentare, din arhivele otomane în primul rînd [2]. În sfîrşit, republicarea, acum cinci ani, a aşa-ziselor „capitulaţii" [3] a readus în discuţie şi acest aspect special al relaţiilor româno-otomane, în care cercetarea istorică românească avea, deja, o veche şi variată experienţă [4].

Ceea ce a fost denumit — cu o formulă care nu mi se pare, totuşi, cea mai fericit aleasă, dacă o raportăm la întreaga perioadă pe care trebuie să o acopere şi la manifestările aşa de complexe care ar trebui să i se subsumeze — *regimul dominaţiei otomane* beneficiază, astfel, de acumulări teoretice şi documentare care permit continua reluare a problemei în întregime, ori numai a unuia sau a altuia din mulţimea de aspecte, generale sau speciale, care o compun sau pe care le-a determinat (repercusiuni economice, gîndire politică, gîndire militară, manifestări artistice, rezistenţa pe alte planuri — eclesiastic, de pildă, etc.).

Dacă a doua jumătate a veacului al XVI-lea a fost, deja, studiată în amănunţime de Mihai Maxim [5], căruia îi datorăm şi alte studii, fundamentale pentru înţelegerea relaţiilor româno-otomane în acelaşi veac [6], iar veacului al XVII-lea îi sînt consacrate cercetările lui Tahsin Gemil [7], perioada începuturilor a rămas, în schimb, mai puţin supusă revizuirilor şi reinterpretărilor. Unei cercetări de ansamblu a relaţiilor româno-otomane în secolul al XV-lea şi în prima jumătate a celui următor, va trebui, desigur, să-i premeargă — date fiind izvoarele, mai puţin numeroase şi nu întotdeauna foarte precise — o serie întreagă de studii care să fixeze amănuntele, în măsura în care, fireşte, acest lucru este posibil. Este ceea ce am încercat, în aceste însemnări pe marginea izvoarelor relative la relaţiile moldo-otomane în primul lor veac de desfăşurare, cînd — şi nu numai atunci — Moldova a avut (ca şi Ţara Românească, de altfel) statutul de *dar al-ahd*, ceea

---

[2] *Cronici turceşti privind ţările române*, I—II, Bucureşti, 1966—1974 ; *Documente turceşti privind istoria României*, I, Bucureşti, 1976 ; Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, Bucureşti, 1974 (Universitatea Bucureşti). Alte documinte importante au fost introduse în circuitul ştiinţific prin articole şi studii, citate la locul cuvenit.

[3] Nicolae Copoiu, *„Capitulaţiile" — tratate fundamentale privind istoria suveranităţii de stat a ţărilor române*, în „Magazin istoric", 3/IX, 1975 ; reluate, apoi, de Ion Ionaşcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaţionale ale României. 1354—1920*, Bucureşti, 1975.

[4] C. Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta otomană*, Bucureşti, 1908 ; N. A. Constantinescu, *Începuturile şi stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova*, Bucureşti, 1914 ; Gh. Zagoritz, *Stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova*, în „Convorbiri literare", XLVIII, 1914, p. 710—718 ; Nicoară Beldiceanu, *Problema tratatelor Moldovei cu Poarta în lumina cronicei lui Pečevi*, în „Balcania", 1/V, 1942, p. 393—407 ; Ştefan Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1970, p. 103—116 ; idem, *Considérations concernant le caractère des rapports roumano-turcs et leur impact sur le développement historique de deux peuples*, în „Analele Universităţii Bucureşti. Istorie", XXVII, 1978, p. 9—16 (şi versiunea română, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice" a Academiei R.S.R., s. IV, t. II, 1977, Bucureşti, 1979, p. 113—119). Este regretabil faptul că studiul lui Şerban Papacostea, *Tratatele Ţării Româneşti şi Moldovei cu Imperiul otoman în secolele 14—16. Ficţiune politică şi realitate istorică*, a rămas în manuscris (cf. Mihail Kogălniceanu, *Opere, IV. Oratorie*, II, partea IV, Bucureşti, 1978, p. 437, nota 9, aparţinînd editoarei, Georgeta Penelea). Îmi sînt cunoscute şi alte două articole, consacrate de prof. Louis Roman şi de Sergiu Iosipescu aceluiaşi subiect şi care au rămas, de asemenea, în manuscris.

[5] Mihai Maxim, *Regimul economic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Revista de istorie", 9/32, 1979, p. 1731—1765 ; idem, *Obligaţiile militare, în muncă şi transport ale Moldovei şi Ţării Româneşti, faţă de Poartă în a doua jumătate a veacului XVI*, în „Analele Universităţii Bucureşti. Seria istorie", XXVIII, 1979, p. 99—109.

[6] Cf. idem, *Regimul economic...*, loc. cit., p. 1731, nota.

[7] Tahsin Gemil, *Date noi privind haraciul ţărilor române în secolul al XVII-lea*, în „Revista de istorie", 8/30, 1977, p. 1433—1445 ; idem, *Ţările Române în contextul politic internaţional. 1621—1672*, Bucureşti, 1979.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce însemna „teritoriu (țară, pământ) al legămîntului"[8], „Casa Păcii"[9] *(dar al-sulh)*, în opoziție cu *dar al-islam*, „pămîntul Islamului"[10], „Casa Islamului"[11]. Este vremea, cînd, „cu un *ahidname*[12] reînnoit continuu și cu un statut de autonomie completă"[13], Moldova a cunoscut apogeul strălucirii sale.

*

I. În analiza primului veac de relații moldo-otomane trebuie avute în vedere, pe de o parte, *tradiția internă moldovenească*, iar pe de altă parte *știrile documentare*, contemporane fiecărui moment pe care îl marchează sau îl reflectă. Acestea sînt mai mult decît două categorii de informații : sînt două coordonate, a căror concordanță trebuie continuu urmărită.

Tradiția internă a vechilor cronici (sec. XV—XVI) fixează momentul fundamental al începerii relațiilor moldo-otomane în ultima domnie a lui Petru vodă Aron : „în vremea lui s-a început darea turcească"[14]. În secolul al XVI-lea, acest moment intrase deja în conștiința publică :[15] în august 1598, Ieremia vodă Movilă scria unui nobil polon că Moldova e „de o sută și cîteva zeci de ani sub puterea și ascultarea turcească"[16]. *Acești „o sută și cîteva zeci de ani" conduc exact la mijlocul veacului al XV-lea.*

Plasată între mai 1455 și aprilie 1457, știrea se află (preluată din vechile izvoade) și în letopisețul lui Grigore Ureche : „Acestu Pătru vodă au izvodit întăi și au început a da dajdea turcilor"[17]. În acest punct, însă, Axinte uricariul a glosat : „iară alții zicu că de la Bogdan vodă s-au început, precum s-au pomenitu mai sus, la domnîia lui".

În adevăr, la domnia lui Bogdan II (1449—1451), o altă interpolare — aparținînd, după părerea editorului[18], aceluiași Axinte uricariul — menționează că „în zilile acestui Bogdan vodă s-au început a da dajde turcilor și pentru aceia ne-au numit bogdani pănă astăzi"[19]. A încerca să se ia în considerare — fie și numai cu titlu de ipoteză — identificarea acestui „Bogdan vodă" (comun mai multor consemnări pe aceeași temă și asupra cărora voi reveni în cele ce urmează) cu Bogdan II mi se pare o naivitate. De altfel, în chiar aceeași cronică, alt „colaborator" al lui Grigore Ureche a introdus pasajul despre „închinarea" făcută de

---

[8] Această precizare, întîia dată, la Aurel Decei, *Tratatul de pace — sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479* (1945), reeditat în : idem, *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 136 ; Ion Matei, *op. cit.* (I), p. 68—74 ; Tahsin Gemil, în vol. colectiv *Petru Rareș*, București, 1978, p. 143.

[9] Mihai Maxim, *Haraciul moldovenesc în opera lui D. Cantemir*, loc. cit., p. 71.

[10] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 134—136 ; Ion Matei, *op. cit.*, p. 68 ; Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 143.

[11] Mihai Maxim, *op. cit.*, ; idem, *Regimul economic...*, loc. cit., p. 1734. A treia categorie era *dar al-harb*, adică „teritoriul războiului", „Casa războiului", țară dușmană.

[12] Am adoptat transcrierea românească a tuturor termenilor turcești.

[13] Ion Matei, *op. cit.*, (II), p. 95.

[14] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 61 ; v. și p. 70 și 178.

[15] Situația este similară în Țara Românească — cf. Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească...*, p. 117.

[16] P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 54.

[17] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. II, București, 1959, p. 90.

[18] Din păcate, P. P. Panaitescu nu a avut la dispoziție cel mai vechi manuscris al cronicii lui Ureche, aflat azi la Iași, singurul pe baza căruia se poate alcătui o ediție critică a acestei opere.

[19] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. ; legătura între Bogdan care se închină și *bogdani*, *Bogdania*, e și la Miron Costin și Sieur de la Croix (v. mai jos, în text) ; pentru *Bogdan, Karabogdan*, v. Aurel Decei, *op. cit.*, p. 124, n. și mai ales p. 172, n. 1. Altă interpretare și explicație la Emil Vîrtosu, *Bogdania, alt nume dat Moldovei*, în „Anuar", I, 1964 p. 155—164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bogdan III, urmînd sfatul testamentar al tatălui său. Ştirea aceasta a fost preluată de Miron Costin, de Dimitrie Cantemir şi de Ioan Neculce ş', intrînd în conştiinţa publică, a devenit, apoi, tradiţia fundamentală, cu care au avut să se lupte istoricii de la începutul veacului nostru.

Tradiţia analistică otomană — atît cît e cunoscută azi — nu conţine, din păcate, ştiri despre acest moment din relaţiile moldo-otomane. Cronicarii Tursunbei, Aşîk-paşa-zade (+1481) şi Mehmed Neşri (+1520), relatînd „preliminariile" războaielor din 1475—1476 — evenimente cu care fuseseră contemporani — doar menţionează pe Ştefan cel Mare ca fost tributar al Porţii la vremea aceea [20]; din mărturiile ultimilor doi, se vede că Ştefan *trimitea* haraciul, fără să se fi prezentat vreodată personal la Poartă.

De fapt, cronicile — şi cele moldoveneşti, cu interpolaţiile menţionate şi cele otomane — nu înregistrează decît doar *anumite momente din evoluţia relaţiilor Moldovei cu Imperiul otoman*, relaţii din care o primă etapă se consumase, deja, înainte de ultima domnie a lui Petru vodă Aron. Această etapă, care a premers acceptarea plăţii haraciului, prefaţînd intrarea Moldovei în rîndul statelor tributare Porţii, se deschide în 1412, cu tratatul de la Lublau [21], căci prin acest tratat general polono-ungar, Moldova era chemată să se angreneze în lupta antiotomană; ciocnirile militare, la hotarele sudice ale Moldovei, nu vor întîrzia să se producă [22].

O nouă etapă a fost inaugurată, firește, de acceptarea plăţii haraciului. Mărturii documentare, nevalorificate decît în anii din urmă, dovedesc în chip clar că, în răstimpul iunie-august 1453, Cuceritorul Constantinopolului a trimis Moldovei un ultimatum, cerînd plata haraciului [23]. De aceea, presupunerea că această veste va fi fost transmisă în Polonia odată cu cea a căderii Constantinopolului [24] nu poate fi departe de adevăr. *În Moldova domnea, atunci, Alexandru II (Alexăndrel); el este, deci, cel care a primit ultimatumul lui Mehmed II*; el este cel în vremea căruia au avut loc — cum remarca P. P. Panaitescu în 1952 — „atacul flotei turceşti [şi] raziile de pradă ale turcilor în Moldova" [25] în 1453 şi 1454 [26]; el domnea în Moldova atunci cînd, în primăvara anului 1454, solul polon la Dieta de la Ratisbona anunţa — devansînd evenimentele în scopuri propagandistice [27] — că şi Moldova plătea deja tribut Porţii [28]. Prin urmare, Alexandru II este acela care, răspunzînd ultimatumului lui Mehmed II, a trebuit să înceapă negocierile pentru reglementarea relaţiilor Moldovei cu puternicul imperiu căruia Ţara Românească îi plătea, cu adevărat, de multă vreme, tributul în schimbul căruia nu era, însă, ferită, de ingerinţele otomane, precum Moldova va reuşi, totuşi, să fie, o lungă perioadă.

---

[20] *Cronici turceşti...*, I, p. 74, 95, 127.

[21] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, I, 2, p. ; Florin Constantiniu şi Şerban Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) şi situaţia internaţională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii", 5/17, 1129—1140; v. şi Marcel D. Popa, *Aspecte ale politicii internaţionale a Ţării Româneşti şi Moldovei în timpul lui Mircea cel Bătrîn şi Alexandru cel Bun*, în „Revista de istorie", 2/31, 1978, p. 253—271.

[22] Pentru această perioadă, care iese din cadrele propuse cercetării de faţă, cf. Nicolae Grigoraş, *Relaţiile Moldovei cu Imperiul otoman pînă la domnia lui Ştefan cel Mare*, în „Revista de istorie", 1/28, 1975, p. 33—48 şi idem, *Ţara Românească a Moldovei de la întemeierea statului pînă la Ştefan cel Mare (1359—1457)*, Iaşi, 1978, p. 95—114.

[23] Şerban Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XV-e siècle : le cadre internaţional des rapports établis en 1455—1456*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 3/XIII, 1974, p. 446; scrisoarea lui Sbigniev Oleśnicki, din 10 septembrie 1453 (*ibidem*, n. 2) : „gravia tributa requirit".

[24] *Ibidem*, p. 449.

[25] P. P. Panaitescu (sub „pseudonimul" *A.C.G.*, ulterior *Al. Grecu !*), *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui 1456)*, în „Studii", 3/V, 1952, p. 191.

[26] *Ibidem*, p. 189—190.

[27] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 451, n. 18.

[28] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 190.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

E de crezut că misiunea a revenit logofătului — şeful cancelariei şi al diplomaţiei moldoveneşti ; la vremea aceea, funcţia de mare logofăt *(summus cancellarius)* o îndeplinea Mihul, omul care era atît de bine cotat în Polonia, încît, pentru merite necunoscute încă, regele Cazimir îi va acorda o pensie viageră [29]. În primăvara anului 1455, însă — probabil în timp ce tratativele erau în curs de desfăşurare — Alexandru II a pierdut tronul (mai apoi şi viaţa), alungat de unchiul său, Petru vodă Aron. Într-o situaţie internaţională complicată [30], acesta a trebuit să reia negocierile cu sultanul, pentru a da un răspuns ultimatumului din 1453. Iar după ce Caffa acceptase, chiar în primăvara lui 1455, plata haraciului cerut şi ei, răspunsul Moldovei nu putea să fie decît tot de acceptare. *Pentru reluarea negocierilor, noul domn a apelat la logofătul Mihul, cel care, probabil, le şi inaugurase* şi care, în plus, era şi „cel mai fidel interpret al intereselor Coroanei polone în Moldova" [31].

Curînd, logofătul Mihul se va afla în Moldova, ca sfetnic al lui Petru Aron, păstrîndu-şi numai titlul, în funcţie fiind logofătul Petru. Documentul din 2 iulie 1455, prin care se întăreau lui Mihul vechile sale proprietăţi [32], e, cum s-a spus, „semnul împăcării" dintre marele latifundiar şi diplomat şi noul principe al ţării [33] ; alături de domn era şi mitropolitul Teoclist, cel pus de Alexandru însuşi la 1453, după ce, în urma căderii Constantinopolului, Ioachim, mitropolitul adept al Unirii bisericilor, fusese alungat [34], precum şi mulţi dintre sfetnicii lui Alexandru II. Această rapidă raliere în jurul unui domn care nu pare să fi fost împodobit cu calităţi sufleteşti ori războinice deosebite şi care nu avea, faţă de Alexandru II, decît un singur avantaj, cel al unei vîrste ceva mai înaintate (fără să fie, însă, bătrîn) arată şi altceva decît simpla grijă pentru păstrarea şi apărarea proprietăţilor : ea sugerează şi o stare de încordare, o primejdie în faţa căreia factorii de răspundere şi-au strîns rîndurile.

Moldova avea de ales, cum s-a remarcat [35], între o Ungarie aflată într-un război de un caracter permanent — chiar dacă întrerupt de armistiţii temporare — cu Poarta şi o Polonie care, angrenată în războiul cu Ordinul Teutonic, tindea spre o atitudine conciliantă şi un compromis cu Imperiul otoman. Alegerea s-a făcut în favoarea celei din urmă, Moldova optînd, prin factorii ei de conducere, pentru revenirea în sistemul patronat de Coroana polonă ; faptul poate să pară o defecţiune, o laşitate. Dar trebuie să se înţeleagă şi starea de spirit a celor care au fost puşi în situaţia să aleagă, şi ea transpare din aşa-zisul act al închinării de la Vaslui, de care va fi vorba imediat. Marele comandant al războiului antiotoman, Iancu de Hunedoara, nu putea să fie foarte agreat în Moldova, din cauza politicii de forţă pe care o dusese în principatele româneşti extracarpatice. Pe de altă parte, Moldova era la capătul a aproape un sfert de veac de lupte interne ; un nou efort militar va fi fost considerat — dacă nu cumva era, realmente, *în momentul acela* — imposibil. De aceea, chiar dacă nu măguleşte orgoliul urmaşilor, decizia conducătorilor Moldovei de atunci trebuie, totuşi, considerată ca fiind *soluţia optimă pentru momentul şi în condiţiile date*. Pledează, pentru acest mod de a vedea lucrurile, însuşi faptul că, venit curînd la cîrma Moldovei, Ştefan cel Mare n-a schimbat nimic în relaţiile moldo-otomane timp de 16 ani [36].

---

[29] Pentru acest personaj, v. Nicolae Grigoraş, *Logofătul Mihul*, extras din „Studii şi cercetări ştiinţifice", XIX (II serie nouă), 1945.

[30] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 448—455.

[31] *Ibidem*, p. 457, n. 34.

[32] *Documenta Romaniae Historica (D.R.H.)*, A. Moldova, II, nr. 48, p. 67—69.

[33] Nicolae Grigoraş, *op. cit.*, p. 31.

[34] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Mitropolia Moldovei în primul veac de existenţă* (ms.)

[35] P. P. Panaitescu, *Pe marginea folosirii...*, p. 191—192 ; Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 454.

[36] V., în acest sens, Aurel H. Golimas, *Sensul închinării de la Vaslui a lui Petru vodă Aron*, Iaşi, 1941 (extras din „Cuget moldovenesc", 9—12/1940), p. 11 ; I. Toderaşcu, *Ideea de independenţă în izvoarele diplomatice medievale româneşti*, în „Analele Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi, Istorie, t. XXIII, 1977, p. 7—8 ; Ştefan S. Gorovei, *1473 — un an-cheie al domniei lui Ştefan cel Mare*, în „Anuar", XV, 1978, p. 146.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Oricum, analiza atentă, nuanţată, *în epocă*, a acestei decizii politice nu îngăduie blamarea celor care, în mod conştient, şi-au asumat delicata misiune de a o lua şi a o pune în practică.

Cronicile interne plasează evenimentul — am arătat deja — în ultima domnie a lui Petru vodă Aron (martie 1455 — aprilie 1457). Cronicarul polon Martin Cromer l-a atribuit *anului 1455* [37], ca şi o cronică germană tipărită în 1596 [38], în timp ce alt cronicar polon, Bielski, l-a înscris *sub anul 1456* [39]. Adresîndu-se documentelor, istoricii s-au oprit şi ei la anul 1456, pînă cînd orientalistul german Franz Babinger a afirmat (1936) că *„primul bir către sultan nu trebuie fixat în 1456 [...], ci un an mai devreme"* [40]. În 1940, însă, Aurel H. Golimas a arătat că trebuie să se revină la anul 1456 [41], iar P. P. Panaitescu, în 1952, reluînd analiza documentelor, s-a oprit şi el la acelaşi an 1456 [42]; schema cronologică propusă atunci de P. P. Panaitescu — somaţia sultanului vine în 1455; adunarea de la Vaslui hotărăşte, în martie-mai 1456, acceptarea tributului; în iunie 1456 pacea era deja încheiată — a rămas în vigoare pînă azi [43].

Metoda urmată de P. P. Panaitescu acum aproape trei decenii e, desigur, cea de aplicat întotdeauna: analiza documentelor e calea cea mai sigură pentru stabilirea succesiunii faptelor şi închegarea scheletului cronologic în jurul căruia să se regrupeze, apoi, celelalte informaţii şi interpretări. Să reexaminăm, astfel, cele trei piese aflate în „dosarul" închinării lui Petru Aron, dosar deschis — lucrul trebuie repetat — de Alexandru II:

1) scrisoarea sultanului Mehmed II către Petru vodă Aron, datată doar *Sarhan beglie, octombrie 5* [44];

2) scrisoarea aceluiaşi sultan — de fapt, un privilegiu pentru negustorii din Cetatea Albă — redactată în tabăra de la *Yeni-Derbend*, la *9 iunie 1456* [45];

3) actul aşa-zisei închinări de la Vaslui, al cărui veleat este *6964* [46].

Din textele acestor documente se înţelege, însă, că au existat şi altele, *piesele cu adevărat grele ale dosarului*, din păcate pierdute sau încă nedescoperite.

Primului act îi lipseşte anul; pus în legătură cu „actul de la Vaslui", a fost datat, iniţial, *1456*; redatarea lui — *5 octombrie* <1455> — aparţine lui Franz Babinger [47] şi nu există nici un motiv pentru a nu o păstra. Numai că această scrisoare nu e nici „scrisoarea de confirmare" a plăţii primului haraci, cum a

---

[37] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 189.

[38] Nicoară Beldiceanu, *Problema tratatelor...*, loc. cit., p. 394.

[39] G. I. Năstase, *Istoria moldovenească din Kronika polska a lui Bielski (traducere)*, în „Cercetări istorice", I, 1925, p. 121.

[40] Franz Babinger, *Cel dintîi bir al Moldovei către Sultan*, (extras din volumul omagial pentru fraţii Alexandru şi Ion I. Lapedatu), Bucureşti, 1936, p. 4. Acest text a fost integrat, apoi, într-un studiu amplu al aceluiaşi autor: *Beginn der Türkensteuer in den Donaufürstentümern (1394 bzw. 1455)*, în „Südost-Forschungen", XIII, 1943 p. 21—29.

[41] Aurel H. Golimas, *op. cit.*, p. 9—10.

[42] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 190—195.

[43] Dacă în 1973 Matei Cazacu admitea că ştirile din 1453 şi 1454 sînt „des preuves catégoriques du fait que la Moldavie a payé tribut aux Turcs avant 1456, date de la réunion de Vaslui" (Matei Cazacu, *L'impact ottoman sur les pays roumains et ses incidences monétaires (1452—1504)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1/XII, 1973, p. 181), un an mai tîrziu aceleaşi ştiri capătă altă interpretare, apropiată de cea a lui P. P. Panaitescu: „En fin de compte, les négociations moldo-ottomanes qui avaient été amorcées au cours de l'automne 1455, sinon même auparavant, furent achevées au cours de l'année suivante" (Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 447). V şi Ioan Petrică, *Relaţiile politico-economice între Moldova şi Polonia în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, în „Romanoslavica", X, 1964, p. 343 (despre „ruşinoasa capitulare de la Vaslui" şi „închinarea Moldovei turcilor — realizată, de fapt, încă din 1455...").

[44] Ultima ediţie în *Documente turceşti...*, cit., I, p. 1—2.

[45] Ultima ediţie — *ibidem*, p. 2.

[46] Ultima ediţie, în *D.R.H.*, cit., nr. 58, p 85—87.

[47] Franz Babinger, *op. cit.*, p. 5—6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

crezut Babinger [48], dar nici — cum a afirmat P. P. Panaitescu — o simplă „somaţie de plată" [49], caracter care nu-i lipseşte, dar nu e cel determinant. „Ai trimis pe solul acesta şi boier al tău, Mihul logofăt şi, printr-însul, cuvintele domnieitale, pe care le-a spus. Deci, dacă vei trimite haraciul, 2000 de ducaţi de aur, domniei-mele, în fiecare an, atunci pacea va fi încheiată" [50]. Nu mi se pare — din aceste două fraze — că „cererea haraciului apare acum ca o condiţie nouă, nu o promisiune a solului", cum a interpretat P. P. Panaitescu [51]. Condiţia plăţii unui tribut fusese comunicată domnului Moldovei — ştim azi [52] — încă din 1453 şi negocierile erau deja începute cînd Petru Aron, căruia i se adresează scrisoarea din 5 octombrie 1455, a urcat pe tron. Sensul acestor fraze mi se pare a fi altul: Mihul va fi avut misiunea să comunice sultanului schimbarea de domnie produsă în Moldova, împreună cu asigurarea că noul domn doreşte pacea şi că acceptă condiţiile transmise precedesorului său. A doua frază pare să rezume negocierile, mai vechi şi mai noi: „Deci, dacă vei trimite... pacea va fi încheiată". Ameninţarea, firească, nu putea să lipsească, în încheierea scrisorii.

„Şi pentru aceasta [pentru aducerea primului haraci — *n.n.*] punem soroc peste trei luni. De va sosi [haraciul] la împlinirea acestora, atunci pacea va fi încheiată cu domnia-mea" [53]. Condiţia cea nouă, pentru încheierea păcii, nu este haraciul — a cărui plată se vede clar că era socotită ca acceptată prin însăşi această solie a lui Mihul — ci *termenul de trei luni*. Nu se mai poate admite azi, cînd data scrisorii e definitiv fixată în 1455, presupunerea că acest prim haraci nu a mai fost plătit niciodată [54]; din contra, evenimentele care au urmat nu lasă nici o îndoială că, *în urma acceptării şi plăţii haraciului, pacea s-a încheiat:* documentul din 9 iunie 1456 e dovada cea mai bună.

Prin acest al doilea document din „dosarul închinării", sultanul Mehmed confirma că „în clipa de faţă [în situaţia de acum] făcînd pace cu beiul ţării Moldovei... am înlăturat duşmănia dintre noi" [55], îngăduind negustorilor din Cetatea Albă să facă negot la Adrianopol, Brusa şi Istanbul. Este, deci — pentru a împrumuta titlul articolului lui N. Iorga din 1924 — „actul lui Mohammed al II-lea *pentru negustorii din Cetatea Albă*" [56] şi nu documentul propriu-zis prin care „beiului ţării Moldovei" i s-a acordat pacea. Cum s-a observat, însă, „între încheierea unui legămînt pe bază de negocieri şi acordarea privilegiului de negoţ cu Orientul există o strînsă legătură şi o condiţionare reciprocă" [57]. De aceea, dacă nu cred că s-ar putea subscrie la ideea că actul păstrat şi destinat negustorilor din Cetatea Albă constituie, *el însuşi*, un fel de „comunicat" al încheierii păcii, trebuie, în schimb să se accepte că *acordarea privilegiului derivă, ca o consecinţă firească, din încheierea păcii*, fiind, dacă se poate aplica un termen modern, o anexă a „tratatului".

Între aceste date — 5 octombrie 1455 şi 9 iunie 1456 — se plasează actul de la Vaslui, căruia de asemenea i s-au atribuit calităţi pe care nu le poate avea.

[48] *Ibidem*, p. 8.
[49] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 188.
[50] *Documente turceşti...*, cit., p. 1.
[51] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, 187.
[52] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 446. Vezi şi idem, *Die politischen Voraussetzungen, für die wirtschaftliche Vorherrschaft des Osmanichen Reiches im Schwarzmeergebiet (1453—1484)*, în „Münchner Zeitschrift für Balkankunde", 1, München, 1978, p. 218—222.
[53] *Documente turceşti...*, p. 1.
[54] Nicolae Grigoraş, *op. cit.*, p. 37: supoziţia se baza pe datarea 1456 a scrisorii sultanului; dacă s-ar admite, totuşi, afirmaţia autorului că „la venirea pe tron a lui Ştefan cel Mare ţara încă nu plătise nici un ban turcilor" *(ibidem)*, atunci concluzia logică trebuia să fie că *Moldova a devenit tributară Imperiului otoman sub Ştefan cel Mare!*
[55] *Documente turceşti...*, p. 2.
[56] În „Revista istorică", 4—6/X, 1924, p. 105 (subl. ns.). Pentru acest „privilegiu", vezi şi I. Toderaşcu, *Marina ţării Moldovei pînă la Unirea Principatelor Române*, în „Anuar", XIV, 1977, p. 27.
[57] Mustafa A. Mehmet, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii", 5/XIII, 1960, p. 167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S-a afirmat, s-a repetat şi s-a încetăţenit ideea că acest act ar fi un fel de instrucţiuni de solie, cu concluziile adunării de la Vaslui, în care s-a hotărît „închinarea" ţării, adică acceptarea plăţii celor 2000 de galbeni pentru cumpărarea păcii. De fapt, actul e altceva. Deja P. P. Panaitescu a atras atenţia [58] asupra caracterului special al acestui act (însă fără să-l considere doar ca atare): e un act prin care se garantează logofătului Mihul că nu i se va reproşa niciodată rolul său în negocierile moldo-otomane, încheiate cu acceptarea plăţii haraciului. *O asemenea garanţie nu-şi avea rostul în instrucţiunile de solie sau într-o „scrisoare de acreditare"*. Este limpede că această garanţie a fost cerută de Mihul şi că acordarea ei constituie obiectul actului („Şi pentru aceasta am dat cartea noastră..."). În chip firesc, într-un asemenea act, de un caracter cu totul ieşit din comun, a trebuit să se explice ce anume a determinat solicitarea şi, implicit, acordarea lui. Cazul era fără precedent, *dar putea crea precedentul*. De aceea, în act se face rezumatul evenimentelor care au determinat convocarea „sfatului nostru moldovenesc", „cu toţi panii, de la mare şi pînă la mic", care şi-au asumat, solidar, responsabilitatea deciziei — „am chibzuit toţi împreună", „sfătuindu-ne toţi împreună" — de a se plăti haraciul; iar pentru executarea acestei decizii, boierii jurau să nu spună „niciodată nici un cuvînt împotriva lui" Mihul, însărcinat cu predarea banilor, „pentru că noi toţi împreună l-am trimis să dea acea dare pentru nevoia noastră" [59]. Ca şi în cazul celorlalte două acte (provenind din cancelaria sultanului), şi „garanţia" lui Mihul permite să se presupună existenţa atît a unor eventuale instrucţiuni de solie, cît şi a unei scrisori către sultan.

De altfel, aceasta nu e numai o presupunere justificabilă din punct de vedere logic (de vreme ce actul de la Vaslui nu mai poate fi investit cu aceste calităţi), dar şi o concluzie care decurge în chip *obligatoriu* din restabilirea datei la care a fost emis *însuşi actul de la Vaslui*. Se ştie că primul editor, care la 1862 a dat un rezumat al acestui act, E. Rykaczewski, i-a transcris data *iunie 5*, iar un sfert de secol mai tîrziu, V. A. Ulianiţki, editînd (1887) actul întreg, i-a pus data *iunie 15* [60]. Întrucît în grafia slavonă numerele 11—19 se scriu cu cifra unităţilor întîi — cauză foarte frecventă a datărilor greşite de cópii şi rezumate! — o confuzie între *ѕ* (5) şi *ѕї* (15) era de presupus din prima clipă. Cu toate acestea, documentul a fost „redatat" — pornindu-se de la considerente cu totul altele decît cele decurgînd din analiza paleografică — fie *iulie-septembrie 1456* [61], fie *martie-mai 1456* [62]. Argumentarea lui P. P. Panaitescu pentru a sprijini această ultimă datare a fost imediat acceptată şi a rămas în vigoare. Dar, dacă datarea propusă de P. P. Panaitescu ar putea fi, eventual, menţinută în continuare (uşor corectată) pentru *adunarea* care a acceptat plata haraciului, în schimb *ea nu se mai poate păstra şi pentru actul emis la Vaslui pentru logofătul Mihul*: aflat în Arhiva Centrală de Acte Vechi din Varşovia, actul a fost cercetat amănunţit şi ultima lui ediţie, pe care o datorăm lui Leon Şimanschi, ne dă data *1456 iunie 5*, aşa cum citiseră Rykaczewski şi — parţial corect — Ulianiţki, a cărui greşeală a fost şi ea explicată [63].

Dar, departe de a contribui la limpezirea cunoştinţelor despre faptele la care se referă actul în cauză, restabilirea acestei date generează o serie de probleme a căror existenţă nu se putea bănui cîtă vreme se accepta datarea „martie-mai 1456". În primul rînd, devine cu totul hazardată ipotetica legătură dintre acest act şi cel din 9 iunie: nu se mai poate socoti că primul cuprinde „textul

---

[58] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 195.

[59] *D.R.H.*, *cit.*, p. 86.

[60] *Ibidem*, p. 87.

[61] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 800; v., însă, Nicolae Grigoraş, *op. cit.*, p. 35: „ne permitem să credem că a fost dat mai înainte de 13 iunie".

[62] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 197—198.

[63] *D.R.H.*, cit., p. 87. Data corectă a fost imediat receptată de regretatul Aurel Decei, care a folosit-o ca atare în *Istoria Imperiului otoman* (Bucureşti, 1978, p. 119) şi de I. Toderaşcu, *Ideea de independenţă...*, loc. cit., p. 7—8. V., însă N. Grigoraş, *Ţara românească a Moldovei...*, cit., p. 192: „Marea adunare a ţării (...) s-a întrunit la Vaslui în martie-mai 1456...".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încheierii adunării de la Vaslui"[64], consemnat în vederea plecării lui Mihul în solie[65] — *răgazul 5 iunie—9 iunie nu o mai îngăduie.* Teoretic, s-ar putea admite[66] că solia condusă de logofătul Mihul a plecat de la Vaslui *chiar în ziua de 5 iunie* și că pacea s-a încheiat în tabăra de la Yeni-Derbend *chiar la 9 iunie.* În fapt, însă, cred că evenimentele s-au succedat într-un alt ritm, mai adecvat acelor vremi, cu atît mai mult cu cît nu erau lucruri asupra cărora să se decidă *stante pede.*

Ca un adevărat record de viteză se va cita, pentru veacul al XVII-lea, cazul acelui boier muntean care, „într-o dzi și o noapte", a străbătut distanța de la Tîrgoviște (sau București) pînă la Iași[67]. Dar acest tur de forță nu poate fi luat ca termen de comparație: boierul acela avea sarcina să ducă niște scrisori pentru a salva viața lui Toma și Iordache Cantacuzino — și misiunea a fost îndeplinită cu succes. Solia condusă de logofătul Mihul — presupusa solie din iunie 1456 — nu avea, însă, de ce să facă un asemenea tur de forță în momentul acela cînd Mehmed își îndrepta oștile spre Belgrad, nu avea de ce să străbată drumurile ziua și noaptea, în goana neîntreruptă a cailor, ca să ajungă în cel mai scurt timp *în Bosnia*; de altfel, e de bănuit că, în zilele acelea, nici nu se putea ști cu precizie, *din Moldova,* unde putea fi găsit sultanul: logofătul ar fi trebuit să meargă întîi pînă în sudul Dunării, să se informeze de calea urmată de oștile otomane și apoi să se îndrepte pe urmele sultanului. *La Vaslui, la 5 iunie nu se putea ști că peste patru zile sultanul va fi la Yeni-Derbend, pentru ca solii moldoveni să pornească direct într-acolo.*

Apoi, trebuie să se admită, pe de o parte, că delegația moldoveană n-a intrat în cortul sultanului în chiar momentul presupusei sale sosiri în tabăra de la Yeni-Derbend, iar pe de altă parte, că nici negocierile nu se vor fi purtat și terminat chiar în aceeași zi: logofătul avea — dacă credem actul de la Vaslui — obligația să încerce micșorarea haraciului, trebuia să discute și libertatea comerțului (dacă admitem că privilegiul din 9 iunie a fost adus în țară de Mihul), obținînd-o numai pentru negustorii de la Cetatea Albă (de ce *numai pentru ei,* dacă actul ar fi fost cerut de reprezentantul aceluia care domnea peste Moldova toată? ...).

Astfel, dacă admitem o solie a logofătul Mihul la sultan în primăvara anului 1456, *în urma* adunării sau sfatului (rada) care a decis acceptarea plății haraciului, sîntem constrînși să admitem, deopotrivă, că *această adunare sau sfat s-a ținut la o dată care nu e cea a actului de la Vaslui*[68], *ci l-a precedat cu un anumit timp* (cel mai tîrziu în mai).

Mai departe, dacă acceptăm ideea că faptele s-au desfășurat în ordinea cronologică pe care par să o arate actele referitoare la ele — *5 octombrie 1455:* „somația" sultanului; *5 iunie 1456:* încheierea adunării de la Vaslui și plecarea lui Mihul; *9 iunie 1456:* pacea — apar unele contradicții între scrisoarea din octombrie 1455 și actul de la Vaslui: la data cînd se redacta acesta din urmă, *se știa că Mihul mai fusese în solie la sultan și adusese cererea,* formulată ultimativ, a prezentării haraciului de 2 000 de galbeni în termen de trei luni. Ori, documentul de la Vaslui, înfățișînd faptele *ca și cum Mihul ar urma să fie trimis pentru negocieri cu sultanul abia după redactarea lui,* mai exprimă, încă, speranța în posibilitatea unei reduceri a haraciului! Pe de altă parte, rămînînd la schema cronologică propusă de P. P. Panaitescu (chiar cu corectura introdusă de datarea actului de la Vaslui) și admițînd că primul tribut a fost predat în iunie

---

[64] P. P. Panaitescu, op. cit., p. 195.

[65] N. Grigoraș, *Relațiile Moldovei cu Imperiul otoman...,* loc. cit., p. 46: „Înainte de a pleca, logofătul a primit asigurarea solemnă, verbală și în scris...".

[66] *D.R.H.,* cit., p. 87; aici, „Sarhan Begli" este, desigur, o scăpare din fuga condeiului, în loc de *Yeni-Derbend.*

[67] Cf. Constantin Rezachevici, *Un alt „cuvînt" al lui Neculce confirmat de documente din veacul al XVII-lea și cîteva relatări în legătură cu „istoriile" sale,* în „Revista de istorie", 4/27, 1974, p. 568—579.

[68] *D.R.H.,* cit., p. 87: „data de 5 iunie nu reprezintă momentul adunării de la Vaslui", dar „solia moldovenească a putut pleca din Vaslui încă de la începutul zilei de 5 iunie".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1456 la Yeni-Derbend, ar trebui să se explice de ce predarea efectivă a haraciului a fost *întîrziată cu cinci luni* peste termenul pus de sultan. Există vreun temei pentru a crede că domnul şi sfetnicii săi au amînat trimiterea haraciului care, în termenii stricţi ai scrisorii sultanului, trebuia predat la începutul lui ianuarie? Nu mi se pare că s-ar putea da un răspuns pozitiv [68 bis].

Deosebit de sugestivă, pentru înţelegerea atmosferei care a trebuit să domnească la curtea Moldovei înainte şi după misiunea din care Mihul s-a întors cu scrisoarea din 5 octombrie, e absenţa documentelor interne în perioada 29 august—12 decembrie 1455. Desigur, nu s-ar putea susţine că nu s-a emis, în această perioadă, *nici un document*, dar se poate afirma că ritmul activităţii cancelariei princiare a fost considerabil încetinit, redus, probabil, la activităţile minime (acte mărunte), ceea ce se poate interpreta ca fiind expresia unei stări de nesiguranţă, de aşteptare încordată, sub arme poate.

Se vede, astfel, că în stabilirea succesiunii evenimentelor nu se poate conta, în mod sigur, decît pe actul din 5 octombrie 1455 — martor al unui moment din desfăşurarea negocierilor moldo-otomane — şi pe cel din 9 iunie 1456, care consemnează pacea ca un fapt împlinit.

Dar, cu privire la actul de la Vaslui mai este de observat ceva. Cercetînd originalul şi căutînd să restabilească data de lună, Leon Şimanschi a constatat că „deasupra unei găuri prin care trece şnurul se vede un н̃ suprascris foarte clar" [69], de unde şi supoziţia, justificată şi de lecturile mai vechi (Rykaczewski — care, însă, a citit greşit locul emiterii: *Suceava*, în loc de *Vaslui!* — şi Ulianiţki), că acest н̃ suprascris provine din ЮН(ГЄ). Dar acest н̃ poate să provină, tot aşa de bine, şi din prescurtarea <ГЄ>Н, pentru ianuarie şi d-sa a întrevăzut această posibilitate, respingînd-o, însă, „întrucît la 15 ianuarie domnul se afla la Suceava" [70]. Trebuie să mărturiresc că nu văd nici o contradicţie între eventuala prezenţă a domnului la *Vaslui la 5 ianuarie* şi apoi la Suceava *la 15 ianuarie*, distanţa dintre cele două oraşe putînd fi foarte bine străbătută într-un interval de *zece zile*. În schimb, trebuie să atrag atenţia asupra faptului că dacă întregirea ar fi <ГЄ>Н [71], atunci *data întreagă — 5 ianuarie 1456 — reprezintă exact termenul pus de sultan pentru trimiterea haraciului.*

Aşadar, există aceste posibilităţi majore:

— actul de la Vaslui a fost emis la *5 iunie 1456*, consemnînd, *post-factum*, la cererea logofătului Mihul, hotărîrile adunării şi garanţiile speciale care se acordaseră diplomatului;

— actul de la Vaslui a fost emis la *5 ianuarie 1456, în absenţa lui Mihul*, în ziua cînd se împlineau cele trei luni sorocite de sultan;

— actul de la Vaslui a fost emis la *5 ianuarie 1456, în ajunul plecării lui Mihul cu haraciul.*

Numai în acest din urmă caz, în care încă trebuie să se admită o oarecare *întîrziere (dar nu una de cinci luni!)* în predarea efectivă a haraciului, data adunării sau sfatului care a acceptat acest lucru poate să coincidă cu data actului de la Vaslui — 5 ianuarie 1456. Dacă nu cumva adunarea evocată (mai degrabă, *sugerată)* de actul de la Vaslui va fi avut loc înainte chiar şi de misiunea din care Mihul s-a întors cu scrisoarea sultanului din 5 octombrie 1455. Însăşi această

[68 bis] S-a afirmat că „la 6 ianuarie 1456, cînd termenul expirase, moldovenii nu trimiseseră încă banii pretinşi de Mehmed al II-lea" (N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei...*, p. 192) şi această afirmaţie e sprijinită pe micul articol al lui Iorga din „Revista istorică" din 1924 *(ibidem*, nota 274). Dar acolo (şi pagina corectă e *105*, nu *113)* nu e de loc vorba de aşa ceva: se dă traducerea românească a actului din 9 iunie 1456, după ediţia Kraelitz, iar actul însuşi e — repet — dovada cea mai bună că banii fuseseră deja predaţi la data aceea.

[69] *D.R.H.*, cit., p. 87, nota 11.

[70] *Ibidem*; pentru prezenţa lui Petru Aron la Suceava, la 15 ianuarie 1456, vezi M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 777—778. O „imposibilitate" identică se putea considera şi datarea „1456 *iunie 8, Suceava*" a documentului următor (nr. 59).

[71] O citire confuză identică, facilitată şi de rectificarea datei, *D.R.H.*, cit., nr. 89, p. 128. Din punct de vedere paleografic, confuzia între re şi e foarte uşoară şi, de aceea, des întîlnită.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scrisoare, concepută într-un stil foarte laconic, pare să cuprindă — ca răspuns la „cuvintele domniei-tale, pe care le-a spus" — refuzul sultanului de a micşora haraciul pretins Moldovei, fraza respectivă putîndu-se interpreta în sensul „Deci, <numai> dacă vei trimite...". Actul de la Vaslui, fără să menţioneze — repet — solia lui Mihul din toamna anului 1455, este dat logofătului „ca el să umble din toată inima pentru pacea noastră", deci pentru o acţiune a cărei desfăşurare urma să înceapă — ceea ce în nici un caz nu se poate accepta pentru data de 5 iunie 1456.

„Marea adunare a ţării, care în martie-mai 1456 s-a întrunit la Vaslui pentru a discuta situaţia creată şi a hotărî..." [72] rămîne, cu presupusele ei „dezbateri aprinse" [73], cum se vede, de domeniul ipotezelor, căci din momentul în care *data adunării* şi *data actului* emis la Vaslui nu mai pot coincide, nu mai e obligatoriu să coincidă nici *locul!*

Cert, indiscutabil, rămîne numai faptul că Petru vodă a convocat pe toţi boierii, mari şi mici, pentru a lua împreună acea hotărîre de o gravitate cu totul aparte. Actul de la Vaslui, emis la cererea lui Mihul, rezumă *post-factum*, concluziile adunării şi dă *diplomatului* acele garanţii cu totul neobişnuite [74]. Iar privilegiul de la Yeni-Derbend a putut fi dat şi în mîinile unei delegaţii a negustorilor din Cetatea Albă [75], nu numaidecît în ale logofătului care dusese primul haraci [76].

Din aceste considerente, aş crede că Moldova *a acceptat* plata haraciului în 1455 [77], an consemnat în cronica lui Cromer şi în cea scrisă în limba germană, anul 1456 de la Bielski putînd fi socotit fie ca preluat din „actul de la Vaslui" (păstrat în arhivele regale), fie ca referindu-se la data *predării efective* a primului haraci (teoretic, în ianuarie 1456).

II. Din primii 16 ani ai domniei lui Ştefan cel Mare, ştirile despre relaţiile Moldovei cu Poarta sînt foarte sărace. Din ele se poate, însă, deduce că, într-o vreme cînd sultanul Mehmed era ocupat cu desăvîrşirea sau consolidarea cuceririlor din Rumelia şi Anatolia, Ştefan şi-a putut păstra libertatea de acţiune plătind haraciul; informaţiile despre plata haraciului se referă la anii 1465 [78], 1468 [79], precum şi la anii imediat premergători lui 1473 [80]. Ca o constatare de ordin general, ştirea se află la Dlugosz (+1480): „tributum quotannis Turco reddebat". Ceea ce actul de la Vaslui numise „dare" (ДАНЪ), Dlugosz numeşte — ca şi Ştefan însuşi, în scrisoarea din 1 ianuarie 1468 — „tributum", iar scrisorile trimise din Pera în mai 1476 — *haraci* („carço", „caraço"), ca şi scrisoarea

---

[72] N. Grigoraş, *Relaţiile Moldovei cu Imperiul otoman...*, loc. cit., p. 46.

[73] *Ibidem.*

[74] Trebuie să fie o legătură cu salv-conductul regal din aprilie 1456 dat lui Mihul şi fraţilor săi (M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 806—808).

[75] Pentru importanţa şi rolul negustorilor de acolo, vezi Nicoară Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes de Kilia et Cetatea Albă par Bayezid II*, în „Südost-Forschungen", XXIII, 1964, p. 47 şi urm.

[76] S-ar putea, oare, stabili o legătură între obligaţia Moldovei de a plăti haraciul în aprilie (Mihai Maxim, *Regimul economic...*, loc. cit., p. 1736, dă data de 1 mai; nota polonă din 1532, despre care va fi vorba mai jos, dă ziua de Sf. Gheorghe) şi data cînd s-a predat primul haraci?

[77] An propus şi de Babinger, dar prin datarea actului de la Vaslui în *septembrie 1455*, ceea ce azi nu se mai poate susţine.

[78] Dlugosz: după cucerirea Chiliei, Ştefan l-a împăcat pe sultan „cum tributo et muneribus".

[79] Scrisoarea lui Ştefan din 1 ianuarie 1468, despre lupta de la Baia — P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare, în ARMSI*, s. III, t. XV (1934), m. 2, p. 3—4 (relevat de Nicoară Beldiceanu, *Problema tratatelor...*, loc. cit., p. 394; idem, *La conquête des cités marchandes...*, loc. cit., p. 43).

[80] Cronicarii turci Tursun-bei, Aşîk-paşa-zade şi Mehmed Neşri, citaţi mai sus; Angiolello („contele Ştefan, care îi plătea tribut" — *Călători străini despre ţările române*, I, Bucureşti, 1968, p. 133); scrisorile din Pera, 20 şi 23 mai 1476 (ultima ediţie — *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, Monografie şi culegere de texte, Bucureşti, 1977, p. 172—174).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această perioadă, nu e cunoscută, încă, o știre directă și exactă ; una, de sorsultanului din octombrie 1455 (Χαράτ). Cît privește cuantumul haraciului în ginte venețiană, datată de N. Iorga „1470", dă — pentru haraciul ambelor țări — cifre care nu se verifică pentru acel an [81].

Suspendarea plății haraciului s-a făcut, probabil, în cursul anului 1473, cele trei exerciții financiare încheiate fără haraciul moldovenesc — cum se vede din cererea sultanului, din mai 1476 : „el caraço de anni tre passati" — fiind 1473/1474, 1474/1475 și 1475/1476. Același an 1473 rezultă, de altminteri, și din solia lui Țamblac la Veneția, din mai 1477 : „fiindcă Turcul s-a împiedicat de mine — transmitea Ștefan — mulți creștini au rămas în liniște *de patru ani*" [82].

La capătul războiului început în 1473, stă actul descoperit și publicat în 1945 de regretatul Aurel Decei [83], care l-a și datat : *1479*. Autenticitatea știrilor cuprinse în acest „tratat de pace" *(sulhname)* a fost contestată de N. Grigoraș [84] ; concluzia justă a acestuia — „pretinsa perioadă de liniște dintre turci și moldoveni, între anii 1479 și 1481, n-a existat" [85] — nu justifica, însă, contestarea actului în întregime. Considerîndu-l autentic, Barbu Câmpina l-a datat în *1481*, înainte de 3 mai (data morții lui Mehmed II) [86], iar Mustafa A. Mehmed a adoptat datarea *1479—1481* [87]. Tot susținînd autenticitatea actului, N. Beldiceanu a arătat că „poate fi plasat în mai multe epoci ale domniei lui Mehmed II" — 1479, 1479—1481, 1481 — sau chiar și după moartea lui Mehmed, în cazul cînd copistul ar fi omis din titlu numele sultanului Baiazid II [88]. Descoperirea și publicarea [89] notiței otomane referitoare la haraciul plătit, pe la 1512—1514, de țările române a pus capăt discuțiilor cu privire la autenticitatea acelui *sulhname* și la datarea sa [90]. În adevăr, notița otomană completează actul din „1479" și confirmă ipoteza lui Barbu Câmpina.

[81] Știrea venețiană, reprodusă de N. Iorga *(Geschichte des Osmanischen Reiches*, II, p. 217, n. 5) și datată de el *1470* — indicînd 6000 galbeni pentru Moldova și 17.000 pentru Țara Românească — nu poate fi acceptată pentru acel an pentru nici una din cele două țări (M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec.* XV—XIX, în *SMIM*, II, 1957, p. 9 și 28), evoluția haraciului arătînd ale sume în 1470 *(ibidem ;* vezi și nota otomană, publicată de Mustafa A. Mehmet și M. Guboglu — cf. *infra*, n. 89). După cuantumul haraciului moldovenesc, ea ar putea fi atribuită anului 1481 (intervalul ianuarie-septembrie), cînd Muntenia plătea 14.000 florini, sau anului 1512, cînd haraciul muntean revenise la aceeași sumă, iar al Moldovei era între 4000 și 8000. Vezi și mai departe, în text.

[82] *Războieni...*, cit., p. 232 (traducere preluată de la G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 176—179).

[83] Aurel Decei, *Tratatul de pace...*, în *Relații româno-orientale*, cit., p. 122—126 (transcrierea originalului cu litere latine și traducere) ; o nouă traducere, de Mustafa A. Mehmet, în *Documente turcești* ..., I, p. 6.

[84] N. Grigoraș, *A existat un tratat de pace între Mehmed II și Ștefan cel Mare ?*, Iași, 1948.

[85] *Ibidem*, p. 11.

[86] Barbu T. Câmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 92, n. 2.

[87] Mustafa A. Mehmet, *Din raporturile Moldovei...*, cit., p. 173. În urma publicării acestui studiu, N. Grigoraș și-a menținut opinia din 1948 (cf. recenzia din „Studii și cercetări științifice" — istorie, Iași, 2/XII, 1961, p. 305).

[88] Nicoară Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes...*, cit., p. 43—44.

[89] Mustafa A. Mehmet, *Un document turc concernant le kharatch de la Moldavie et de la Valachie aux XV-e—XVI-e siècles*, în „Revue des Études Sud-Est Européenes", 1—2/V, 1967, p. 265—274 (traducerea franceză a actului la p. 273—274) ; M. Guboglu, *Le tribut payé par les principautés roumaines à la Porte jusqu'au début du XVI-e siècle, d'après les sources turques*, Paris, 1969 (extras din „Revue des Etudes Islamiques").

[90] Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 268 ; idem, *La politique ottomane à l'égard de la Moldavie et du khanat de Crimée vers la fin du règne du sultan Mehmed II „le Conquérant"*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 3/XIII, 1974, p. 533 ; în ultima ediție (cit. *supra*, n. 83), actul e datat, după această notiță, în anul Hegirei 885 (13.III. 1480—1.III.1481).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Actul — numit, în chiar titlul său, *sulhname* (act de pace), iar în final, *ahidname* (act de legămînt, tratat în general)[91] a fost dat de Mehmed II unui voievod nenumit al Moldovei — „Kara-Bogdan"[92] — „ca să-l aibă în mîna sa drept bunăvoinţă şi ca pricină de încredere"[93]. În preambul, se arată că „Moldoveanul" *(Kara-Bogdan)* fusese, într-o vreme, un supus credincios al Porţii, căreia îi „plătea la timp, fără întîrziere, haraciul său, pe care îl fixasem"[94]. Răzvrătindu-se, a fost readus de sultan la ascultare şi a trebuit să accepte *dublarea haraciului: „dublînd haraciul meu,* care, aşa cum îmi fusese fixat — sînt cuvintele atribuite domnului Moldovei — era în fiecare an de trei mii de florini frînceşti şi *făcîndu-l de şase mii de florini în fiecare an..."*[95]. Ori, notiţa otomană arată că „în anul 885 [885 H. = 13 martie 1840 — 1 martie 1481] răsposatul sultan Mehmed han i-a ridicat [numărul de florini — *n.n.*] la 6000"[96].

Cuantumul haraciului e acelaşi în ambele texte: personajele la care se referă *sulhname* şi notiţa *trebuie, aşadar, să fie identice,* datarea actului rămînînd cea propusă de Barbu Cîmpina, adică 1481 sau, mai precis, *ianuarie-februarie 1481.*

Singura deosebire între *sulhname* şi notiţa otomană e că primul text menţionează o dublare a haraciului, iar cel de-al doilea dă, *ca bază a majorării din 1481,* suma de 5000 de florini. Cred, însă, că trebuie să se dea crezare actului, întrucît notiţa introduce informaţia în cauză ca o ştire preluată din tradiţia orală — „se spune că din vremea..." — şi, pe de altă parte, ea nu cunoaşte toate variaţiile suferite de haraciul moldovean şi muntean în perioada la care se referă.

„Cartea de pace" din 1481 era, cum s-a mai remarcat, *înnoirea alteia, mai vechi*[97], care avusese acelaşi beneficiar: „l-am iertat pentru vina sa — sînt cuvintele atribuite sultanului — şi *am reînnoit tratatul"*[98]. Dar tratatul reînnoit nu poate fi cel din 1455/1456, pentru că în acela preţul păcii fusese fixat la 2000 de florini, în timp ce din noul *sulhname* se vede că Mehmed acordase *tot* lui Ştefan — anterior răzvrătirii din 1473 — o altă *ahidname,* în care haraciul fusese fixat la 3000 de florini („haraciul meu, care... îmi fusese fixat...").

Aşadar, Ştefan cel Mare, preluînd tronul Moldovei, nu numai că a continuat să plătească haraciul acceptat de Petru Aron, dar a trebuit să accepte, la rîndu-i, şi o primă majorare, de la 2000 la 3000 de galbeni. Care a fost momentul acestei majorări? S-a propus anul 1465[99], cînd Ştefan a redobîndit Chilia[100]. Explicaţia a fost sugerată de Dlugosz, care arată că Ştefan a potolit mînia sultanului „cum tributo et muneribus" şi pare să-şi aibă o justificare şi în obiceiul otoman de a fixa haraciul în funcţie şi de întinderea şi bogăţia ţării; recuperarea Chiliei (Hotinul fusese recuperat cîţiva ani mai înainte) putea fi o asemenea justificare. Trebuie, însă să se mai aibă în vedere şi o altă posibilitate; din documentele — e drept, de secol XVI — publicate pînă acum, se vede că Poarta obişnuia, uneori, să ceară mărirea haraciului şi la schimbarea domniei; în acest caz, n-ar trebui să se excludă eventualitatea ca Ştefan cel Mare să fi obţinut recunoaşterea sa ca domn al Moldovei acceptînd majorarea haraciului cu 1000 de florini din anul financiar 1457/1458.

---

[91] Cf. şi Ion Matei, *op. cit.* (I), p. 73: „l'acte est un *ahdnâme* sans conteste".

[92] La fel e desemnat Ştefan cel Mare şi în cronicile turceşti, şi în relatarea lui Angiolello, şi în tratatul maghiaro-otoman din 1503.

[93] *Documente turceşti...,* I, p. 6.

[94] *Ibidem.* Şi în acest text tributul e numit tot haraci — cf. textul turcesc la Aurel Decei, *op. cit.,* p. 122: „haraç".

[95] *Documente turceşti...,* I, p. 6; subl. ns.

[96] Mustafa A. Mehmet, *Un document turc...,* loc. cit., p. 273.

[97] Nu mi se pare posibil să se refere la actul din 1456, ci la acela prin care se fixase haraciul de 300 galbeni (cf. şi Mustafa A. Mehmet, *Din raporturile Moldovei...,* cit., p. 168).

[98] *Documente turceşti...,* I, p. 6; subl. ns.

[99] Barbu T. Cîmpina, *op. cit.,* p. 58, n. 3; M. Berza, *Haraciul...,* p. 9.

[100] Vezi şi Şerban Papacostea, *La Moldavie...,* cit., p. 460, nota 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceasta ar fi a doua *ahidname* acordată Moldovei după cea din 1455/1456; ea a fost reînnoită prin tratatul din 1481, grație căruia i se poate deduce și existența.

Abia dublat, haraciul moldovenesc a și fost redus: la cîteva luni după urcarea sa pe tron, Baiazid II a hotărît, la 31 octombrie 1481, „ca suma să fie de 5000 de florini, [iar] 1000 au fost anulați“ [101]. Această neașteptată reducere trebuie, desigur, pusă în legătură cu tulburările care s-au produs în imperiu după moartea marelui sultan și poate fi interpretată ca o „captatio benevolentiae“ din partea lui Baiazid, dar evenimentele din 1481 — lupta de la Rîmnic și intervenția lui Ștefan în Muntenia, unde a înlocuit pe Țepeluș cu Vlad Călugărul — arată că starea de război, care păruse a înceta odată cu tratatul de pace *(sulhname)*, era din nou în vigoare, cum va rămîne și după încheierea păcii turco-ungare din 1483 [102], așa încît se poate spune că între 1475 și 1484 ea „nu a încetat, practic, niciodată“ [103]. A urmat, în vara lui 1484, campania padișahului, soldată cu cucerirea celor două cetăți moldovenești [104]. Din scrisoarea prin care Baiazid a anunțat Raguzei victoria, se vede că, în cele din urmă, se încheiase totuși o pace între tatăl său și Ștefan cel Mare [105]. După noile lupte, din 1485 (incursiunea turcească pînă la Suceava și lupta de la Cătlăbuga) și din 1486 (Șcheia), următoarea știre *sigură* despre poziția Moldovei față de imperiu datează din 15 iunie 1492, cînd bailul Hieronymus Marcellus scria dogelui, din Istanbul, că, fiind vorba de trecerea tătarilor prin Moldova, „Stephano Vaivoda non gli habi voluto dar el passo, *anchor che sia tributario di questo Signore*“ [106]. Pentru ca, tocmai în 1503 să aflăm, din celebrele *Diarii* ale lui Marino Sanudo, că Ștefan cel Mare plătea, în acel an, un haraci de 4000 de galbeni [107].

Cum remarca și regretatul Aurel Decei, „informațiile venețiene nu erau totdeauna exacte“ [108]; cea pe care N. Iorga a datat-o 1470 și ale cărei cifre se vădesc incorecte am menționat-o mai sus. Dar informația lui Sanudo trebuie să fie corectă (sau, oricum, foarte apropiată de adevăr), căci ea trebuie să-i fi parvenit odată cu știrea despre tratatul ungaro-turc din 1503, în legătură cu care, probabil, s-au comunicat și sumele haraciului datorat de cei doi principi români incluși în tratat pe lîngă regele Vladislav [109]. Astfel, cifra haraciului Țării Românești este exactă: din notița otomană — confuză asupra haraciului din 1480—1482 — se vede că, la un moment dat, din vechea sumă de 600 000 de aspri, s-au scăzut 200 000 [110]. Restul de 400 000 de aspri — recalculați la un curs convențional (cursul real fluctua) de 1 florin = 50 aspri — fac exact 8 000 florini, cifra comunicată de Sanudo pentru 1503. Ca și în cazul Moldovei, nota otomană nu a înregistrat *toate* variațiile haraciului muntean.

Evenimentele care au urmat anului 1484 trebuie să ofere explicația atît pentru noua pace, care era în vigoare în 1492, cît și pentru noul cuantum, mai scăzut, al haraciului moldovenesc.

Tîrziu, spre mijlocul veacului al XVII-lea, cronicarul Ibrahim Pecevi a rezumat — probabil după un text contemporan — condițiile sub care s-a încheiat

---

[101] Mustafa A. Mehmet, *Un document turc...*, loc. cit., p. 273; aceasta confirmă presupunerea lui M. Berza — bazată, însă, pe alt raționament — conform căreia „cei 6000 de galbeni nu au putut fi achitați mai mult decît o singură dată“ *(Haraciul...*, p. 9), adică în primăvara anului 1481.

[102] Nicoară Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes...*, cit., p. 42.

[103] *Ibidem.*

[104] Pentru detalii, vezi *ibidem.*

[105] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 157.

[106] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, VIII, p. 28. Acest document, *el singur*, e suficient pentru a anihila teza lui Gh. Zagoritz, despre „închinarea“ din 1497.

[107] M. Berza, *op. cit.*, p. 9.

[108] Aurel Decei, *Tratatul...*, loc. cit., p. 133, n. 5.

[109] Nu am avut posibilitatea de a controla pasajele respective din *Diarii*; cf. însă, N. Iorga, *op. cit.*, p. 176 și Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 20—21.

[110] Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 274.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noua pace [111] : „atunci [după cucerirea cetăților — *n.n.*] a fost fixată și granița între Moldova și țările islamice. Se hotărîse prin clauze [112] ca, de atunci înainte, să nu se treacă peste frontieră și Moldoveanul să-și trimită haraciul prevăzut prin legămînt [113], în primul an cu oameni de încredere, iar în anul următor să vină beiul Moldovei el însuși pentru a-l preda la tezaurul împărăției. În timpul răposatului [Baiazid II, 1481—1512 — *n.n.*], condițiile de mai sus au fost respectate" [114]. E de prisos, desigur, a mai sublinia că ultima afirmație a lui Pecevi e absolut gratuită : nici Ștefan, nici vreunul dintre urmașii săi imediați nu au dus haraciul personal la Poartă. Altminteri, însă, informațiile lui Pecevi se adeveresc prin documente : „actul de frontieră" — *sinurname* — încheiat de Baiazid II și Ștefan cel Mare exista încă la 1581 și se păstra la Chilia [115]. La o cercetare a acestor hotare făcută, se pare, în vremea lui Ștefăniță vodă (1517—1527), acesta a arătat dregătorului otoman însărcinat cu cercetarea *ahidname*-lele sale [116]. Într-una din aceste *ahidname*-le trebuie să se fi aflat înscris și noul haraci, care, în mod firesc, trebuia să fie ușor scăzut față de cel plătit — sau doar fixat — anterior, căci, urmînd prescripțiilor tradiționale, micșorarea teritoriului Moldovei și a bogăției ei prin smulgerea celor două cetăți — centre comerciale de cea mai mare însemnătate, aducătoare de mari venituri visteriei domnești — și a teritoriului aferent *impunea scăderea haraciului.*

În ceste condiții s-a fixat, cred, haraciul de 4000 de florini, menționat de Marino Sanudo pentru anul 1503 [117].

Datarea acestei noi păci prezintă, însă, unele dificultăți, care își au originea nu numai în interpretarea diferită a unor evenimente, ci, se pare, chiar și în sursele otomane. Mai întîi, C. Giurescu (1908), negînd existența „tratatelor", a actelor scrise acordate de sultani principilor Moldovei, precum și existența „închinării" din vremea lui Bogdan III, raportată de tradiția cronicărească, admisese că însuși Ștefan cel Mare a restabilit relațiile cu Poarta în 1489, *după* ce Polonia a încheiat și ea pacea cu Imperiul otoman [118]. G. Zagoritz a reluat problema, pentru a susține (1914) că „toate indicațiile ne trimet la anul 1497, iar nu la 1489, cum am fi dispuși să admitem la prima vedere" [119]. Luînd în considerație și unele știri din cronicile otomane, despre o solie moldoveană trimisă pentru încheierea păcii în anul 892 H. (28 decembrie 1486 — 16 decembrie 1487), profesorul Beldiceanu a plasat (1943) încheierea tratatului menționat de Pecevi „între 1487 și martie 1489" [120], adică tot *înaintea* tratatului polono-otoman. Cîțiva ani mai tîrziu, d-sa a precizat *încheierea unei păci între Ștefan cel Mare și Poartă la mijlocul lunii Șevval 891 H., adică în octombrie 1486* ; subiectul a fost tratat de d-sa în teza de doctorat din 1955, iar informația despre această pace, menționată într-un studiu din 1969 [121], pare să fi rămas neobservată în istoriografia românească de după acel an. Pe linia informațiilor cunoscute din cronicile otomane, Mustafa A. Mehmed a reținut (1960) solia moldovenească soldată cu pacea din 892 H. (decembrie 1486 — decembrie 1487) [122], în timp ce, urmînd linia — indi-

---

[111] Pasaj relevat întîi de Nicoară Beldiceanu, *Problema tratatelor...*, loc. cit., p. 395—396.

[112] La Nicoară Beldiceanu : „angajament".

[113] La Nicoară Beldiceanu : „tratat".

[114] *Cronici turcești...*, I, p. 477—478.

[115] Mihai Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte, au cours de la seconde moitié du XVI-e siècle*, în „Revue des Études Sud-Est Européenes", 2/XV, 1977, p. 209, n. 10.

[116] *Documente turcești...*, I, p. 10.

[117] Și N. Iorga raporta acești 4000 de galbeni la situația de după 1484 *(Istoria românilor*, IV, p. 219).

[118] C. Giurescu, *Capitulațiile...*, cit., p. 62—63.

[119] Gh. Zagoritz, *Stabilirea suzeranității...*, loc. cit., p. 719.

[120] Nicoară Beldiceanu, *Problema tratatelor...*, loc. cit., p. 397.

[121] *La Moldavie ottomane à la fin du XV-e siècle et au début du XVI-e siècle*, în „Revue des Études Islamiques", Paris, 2/1969, p. 244—245.

[122] Mustafa A. Mehmet, *Din raporturile...*, cit., p. 176—177. Pentru aceeași dată s-a pronunțat și Al. Boldur, *Ștefan cel Mare*, Madrid, 1970, p. 231—232.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cată încă din 1908 de C. Giurescu şi care a rămas pînă în ultima sinteză a lui N. Iorga — impunînd să se admită o legătură cauzală şi o succesiune temporală între pacea polono-otomană şi cea moldo-otomană, Şerban Papacostea a optat, întîi, pentru o pace încheiată în anul 1489 [123]. M-am raliat acestei opinii — în favoarea căreia am crezut că pot să aduc şi alte argumente (căsătoria fiului domnesc Alexandru cu o constantinopolitană *în 1489* şi construcţia bisericii de la Bălineşti a logofătului Tăutu, începută prin 1491—1492) [124]. Pentru acelaşi an şi aceeaşi motivaţie (legătura cu pacea polono-otomană) s-au pronunţat, în ultimele lor lucrări, regretaţii istorici Aurel Decei şi Constantin C. Giurescu [125].

Într-un studiu de ansamblu asupra politicii externe a lui Ştefan cel Mare, Şerban Papacostea (1975) pare să fi renunţat la fixarea păcii în 1489, lăsînd deschisă, pentru redatare, o perioadă mai largă, cuprinsă între 1486 şi 1490, sau chiar 1489 [126], adică perioada care a urmat luptei de la Şcheia *(martie 1486)* şi restabilirea alianţei cu Ungaria lui Matei Corvin *(1489)*, act prin care „Ştefan a căutat să dea o garanţie externă mai eficientă păcii" abia încheiate cu Poarta [127]. Anul 1490 are, în această nouă structurare a faptelor, o însemnătate aparte : din acel an datează o scrisoare a lui Filippo Bounaccorsi-Callimachus, umanistul italian pripăşit la curtea polonă, care afirmă că moldovenii „au provocat adesea, în mai multe rînduri, în anii precedenţi pierderi atît de mari sultanului, încît acesta a fost silit în cele din urmă să-l numească aliat şi prieten pe Ştefan, domnul moldovenilor — şi vasal al ilustrului rege al Poloniei — care a cedat nu sub presiunea armelor, ci sub anumite condiţii" [128], închinîndu-se — „după ce au respins armatele" — aluzie evidentă la ultimele lupte, din 1485 şi 1486 — „prin tratate, nu va învinşi, ci ca învingători" [129]. La data cînd se scriau aceste cuvinte, ultimul tratat moldo-otoman era, deci, încheiat şi Buonaccorsi — personaj bine informat în materie, căci îndeplinise *„în anii 1485—1486* şi funcţia de negociator între Polonia şi Imperiul otoman în chestiunile legate de Moldova" [130] — putea comunica Papei sensul general al acestui tratat („a cedat... sub anumite condiţii" ; „nu va învinşi, ci ca învingători" — formule care pot justifica presupunerea că prin acest tratat haraciul a fost fixat la un cuantum mai scăzut). Desigur, nu ne vom aştepta să regăsim aceşti termeni într-un eventual act emis de Baiazid II : mentalitatea otomană, protocolul Porţii impuneau, fie în acte, fie în cronici, cu totul alte formule [131].

Aşadar, pentru pacea evocată de Pecevi există trei propuneri de datare : 14 octombrie 1486, 1487 şi 1489 (după martie).

Fără să pot cunoaşte textele care conţin ştirea despre pacea din octombrie *1486*, trebuie să recunosc că, pusă alături de cea aflată în cronicile turceşti cunoscute la noi — „viaţa" lui Baiazid, cronicile anonime şi Sa'adeddin — tabloul evenimentelor apare mai închegat. Anume, dacă în „viaţa" lui Baiazid [132], evenimentul e plasat, nedatat, între 1484 şi 1497 [133], în „cronicile anonime" el e *inclus*

[123] Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziţia internaţională a Moldovei la sfîrşitul secolului al XV-lea*, în „Romanoslavica", XVII, 1970, p. 535, n. 3.

[124] Ştefan S. Gorovei, *Autour de la paix moldo-turque de 1489*, în „Revue Roumaine d'Histoire", p. 539—543 ; idem, *Activitatea diplomatică a marelui logofăt Ioan Tăutu*, în „Suceava", V, 1978, p. 241—243.

[125] Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman*, Bucureşti, 1978, p. 139 (lucrare redactată pînă în 1976) ; Const. C. Giurescu, *Probleme controversate...*, cit., p. 94, nota 3.

[126] Şerban Papacostea, *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare : puncte de reper*, în „Revista de istorie", 1/28, 1975, p. 26—27.

[127] *Ibidem*, p. 27.

[128] *Ibidem*, p. 16.

[129] *Ibidem*, p. 26.

[130] *Ibidem*, p. 26 (subl. ns.). Vezi şi N. Iorga, *Studii istorice...*, cit., p. 170.

[131] Vezi în acest sens, observaţiile lui Aurel Decei, *Tratatul...*, loc. cit., p. 124—125, n. 3.

[132] Şi ştirea comunicată de profesorul Beldiceanu (despre pacea din 1486) se află tot într-un manuscris anonim despre viaţa lui Baiazid II : Nicoară Beldiceanu, *op. cit.*, p. 244, n. 8.

[133] *Cronici turceşti*, I, p. 137.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

între ştirile despre luptele din „ţara arăbească" : „Pornindu-se cu tot felul de arme în ţara arăbească, a venit apoi solul Moldovei, care a plecat după ce s-a încheiat pacea. Davud-paşa a mers cu măreţie în ţara arăbească" [134]. Aceleaşi fapte sînt prezentate oarecum diferit de Sa'adeddin (1536—1599) : „Anul 892. În zilele cînd Davud-paşa a plecat în expediţie, a venit din Moldova sol cu haraci pe doi ani şi a plecat primind răspunsul de pace" [135]. Dar cronica lui Sa'adeddin e cu cîteva decenii mai tîrzie decît redactarea „cronicilor anonime" [136], aşa încît nu mi se pare imposibil ca anul 892 H. să rezulte din *interpretarea* pe care Sa'adeddin a dat-o *el însuşi* informaţiilor mai vechi. Campania din „ţara arăbească" începuse din 1485 ; oastea lui Hersekzade, beiler-beiul Anatoliei, fusese înfrîntă în 1486 [137] şi e posibil ca la *această* expediţie să se refere trimiterea de „arme în ţara arăbească", după care a sosit solul Moldovei, în vremea plecării marelui vizir Davud-paşa. Dacă pentru evenimentul median (solia moldoveană) primim data comunicată de Nicoară Beldiceanu — octombrie 1486 — atunci e posibil să se pună în valoare şi informaţia suplimentară furnizată de Sa'adeddin : haraciul „pe doi ani", adus în octombrie 1486, poate să însemne haraciul pentru exerciţiile financiare 1484/1485 şi 1485/1486. Să deducem, de aici, că — cel puţin în concepţia Porţii — pacea fusese ruptă, prin neplata tributului, abia în primăvara anului 1484 ? Sau aşa au stat lucrurile în realitate — şi atunci, cîţiva ani, s-au plătit cei 5 000 de florini statorniciţi în octombrie 1481 ? Sau avem de-a face tot cu o interpretare a cronicarului din secolul al XVI-lea ? ...

Oricum, cred că primele două dintre cele trei date propuse pentru pacea evocată de Ibrahim Pecevi se pot reduce la una singură : *cea din octombrie 1486*.

În acest punct, problema întreagă se rezumă la răspunsul care se dă întrebării : Moldova lui Ştefan a încheiat pacea cu Poarta *înainte sau după* Polonia regelui Cazimir ? Unele informaţii par să indice că, totuşi, starea de beligeranţă continua şi în 1487 — o luptă e menţionată la 8 septembrie — şi în 1488, cînd solul polon Firley a mers la Istanbul să ceară sultanului să renunţe la cetăţile smulse Moldovei [138]. Pe de altă parte, dacă pacea moldovenească ar fi succedat aceleia polone, nu ar mai avea nici un sens pasul pe care Ştefan l-a făcut imediat după aceea, trecînd de sub suzeranitatea polonă sub cea a Coroanei Sfîntului Ştefan. S-ar putea, însă, admite că domnul Moldovei a acceptat în 1486 să plătească din nou haraciul — care trebuie să fi fost trimis în anul următor, şi poate aici e o cauză a confuziei de la Sa'adeddin — în speranţa că suzeranul său polon va face, totuşi, ceva pentru redobîndirea cetăţilor sau măcar îl va include în tratatul său de pace, ceea ce nu s-a întîmplat (aşa cum şi diplomaţia maghiară uitase la 1483, sub Matei Corvin [139], dar nu va mai trece cu vederea sub regele Vladislav, la 1503). Nu se ştie data exactă cînd, dezamăgit de încheierea păcii polono-otomane în cu totul alte condiţii, Ştefan a făcut schimbarea de suzeran : o lună după ce solul regelui Matei era trimis (iunie 1489) cu daruri la nunta fiului domnesc [140], regele Cazimir se plîngea Papei Inocenţiu (iulie 1489) de „defecţiunea" domnului Moldovei [141].

Aşadar : *înainte sau după martie 1489* Ştefan a pus şi el capăt stării de beligeranţă cu Imperiul otoman ? Personal, înclin, azi, pentru soluţia 1486 (înainte de mijlocul lunii Şevval).

---

[134] *Ibidem*, p. 187.

[135] *Ibidem*, p. 329.

[136] *Ibidem*, p. 177—178.

[137] Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman*, cit., p. 140—141.

[138] N. Iorga, *op. cit.*, p. 170—171.

[139] *Ibidem*, p. 155 ; Nicoară Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes...*, cit., p. 42.

[140] Andrei Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, Budapesta, 1914, p. 41—42.

[141] Cf. Manole Neagoe, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1970, p. 221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

•

Dar haraciul moldovenesc în sumă de 4 000 de galbeni se află nu numai în *Diarii*-le lui Sanudo, ci — cum a observat încă din 1957 profesorul Berza [142] — şi în unele surse moldovene, care îl atribuie, însă, domniei lui Bogdan III. Este, întîi, Nicolae Costin (+1712) — dacă scrierea care cuprinde aceste informaţii i se poate atribui cu deplină siguranţă, căci altminteri pare o contrafacere tîrzie — care afirmă că în 1512 Bogdan III ar fi trimis o solie, în frunte cu logofătul Ioan Tăutu „la sultan Bajazet al doilea" [143], „ca să închine pămîntul la prea Înalta Poartă" [144]. Condiţiile stabilite atunci — printr-un act distrus de regele Sobieski la 1686 [145] — prevedeau un tribut de 4 000 de galbeni, 40 de şoimi şi 40 de iepe fătătoare [146]. Textul conţine punctele care mai apoi au făcut epocă, fiind reeditat de mai multe ori [147]. Aproximativ identice se află aceste cifre şi în scrierile lui Dimitrie Cantemir (1673—1723); el, care putuse cerceta şi arhivele otomane şi ce mai rămăsese din arhiva curţii princiare a Moldovei, a inserat în proclamaţia sa către ţară, din 1711, un pasaj în care reamintea alor săi că „Bogdan vodă, fiul lui Ştefan vodă, domn deplin, a făcut, cu jurămînt, pace [cu turcii — *n.n.*] cu învoiala ca Moldova să nu fie supusă la alt bir, decît, pe an, 4 000 de galbeni, 40 de cai, 24 şoimi — după primirea cărora [Poarta] să nu facă nici o silă ţării Moldovei" [148]. Cîţiva ani mai tîrziu, în *Descriptio Moldaviae*, Cantemir va înscrie aceleaşi cifre, atribuind închinarea tot lui Bogdan III şi tot fără să indice sultanul care a primit-o [149], cu o singură precizare în plus — „ex paterno, ut fertur, testamento" — preluată, desigur, din tradiţia cronicărească. În fine, în *Istoria Imperiului otoman*, păstrînd cifrele şi numele voievodului, Cantemir adaugă numele solului (logofătul Tăutu), al sultanului (Soliman) şi nu mai puţin de *trei elemente* pentru datarea evenimentului: îndeplinirea sfatului testamentar (deci, circa 1504—1505) s-ar fi produs în... „al şaptelea an al domniei sale" (a lui Bogdan), cînd, prin solii trimişi la Soliman, Bogdan, „cel mai întîi, i-a supus Moldova sub titlul unui tribut"; faptul s-ar fi petrecut după cucerirea cetăţii Buda, solul, logofătul Tăutu, fiind primit acolo, în cîmp, „în castrele turceşti", pentru a oferi sultanului supunerea ţării sale „sub condiţiuni onorabile" [150].

Şi în relatarea din *Istoria Imperiului otoman*, anumite ştiri sînt evident împrumutate din tradiţia cronicărească internă: alături de sfatul testamentar, numele solului şi cel al sultanului ne îndreaptă în chip evident către cunoscutul pasaj inclus în letopiseţul lui Grigore Ureche — „pre învăţătura tătîne-său". Bogdan vodă trimite pe logofătul Tăutu să ducă birul, „zece povoară de bani" şi să se închine „cu toată ţara la sultan Suleimanu împăratul turcescu"; „de bucurie mare". Poarta a dăruit banii haraciului lui Tăutu, care a zidit cu ei biserica de la Bălineşti [151]. Numai că, aici, pasajul a fost introdus chiar la începutul domniei lui Bogdan, între momentul preluării domniei şi cererea în căsătorie a prinţesei Elisabeta de Polonia, din 1505—1506 [152]. Dar asupra acestor detalii o revenire va fi necesară.

[142] M. Berza, *op. cit.*, p. 9, nota. 5.

[143] Şi în interpolarea cronicii lui Ureche, un cititor va observa, ulterior, că trebuie să fie vorba de Baiazid II (vezi în acest text).

[144] M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. II, vol. III, Bucureşti, 1874, p. 451—452.

[145] *Ibidem*, p. 453.

[146] *Ibidem*, p. 452.

[147] Cf. studiul lui Dumitru V. Firoiu, citat *supra*, n. 1.

[148] N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. II, Vălenii de Munte, 1925, p. 290—291; pentru detalii — idem, *Carol XII, Petru cel Mare şi ţările noastre*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXII, 1911 şi Andrei Pippidi, *Politică şi istorie în proclamaţia lui Dimitrie Cantemir din 1711*, în „Studii", 5/26, 1973.

[149] Cf. ed. 1973, p. 270—271.

[150] *Istoria Imperiului otoman*, I, 1876, p. 271—275.

[151] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 135.

[152] Cf. P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, cit., p. 20; Ştefan S. Gorovei, *Activitatea diplomatică...*, loc. cit., p. 249.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Contradicțiile — relevate cîndva de C. Giurescu — dintre detaliile cuprinse într-una și aceeași relatare, sau între relatări apropiate, referitoare la același fapt, sînt bulversante : Tăutu moare în 1511 iar Bogdan III în aprilie 1517 ; Soliman devine sultan în septembrie 1520 ; al șaptelea an al domniei lui Bogdan III cade între iulie 1510 și iulie 1511 ; asediul Budei are loc în septembrie 1529 ; biserica de la Bălinești s-a zidit — cu sau fără banii haraciului — începînd de prin 1491—1492 [153]. Cum se poate face să coincidă aceste date, referitoare la fapte cuprinse într-o perioadă de peste *trei decenii ? !* Și apoi, cu toate elementele comune — voievodul, solul, sultanul — care se regăsesc la „Ureche" și la Cantemir, între aceste două relatări este o deosebire care arată că, în ciuda chiar a elementelor comune, ele privesc *două evenimente diferite :* cuantumul haraciului e la Cantemir (ca și la Nicolae Costin) de *4000 de galbeni*, în timp ce în cronica lui Ureche se află *10 poveri*, ceea ce corespunde cu *5000 de galbeni* [154]. Ori, din documentele contemporane știm că ambele cifre sînt valabile, dar cu referire la două momente distincte : 4000 de galbeni la 1503 (Sanudo) și 5000 de galbeni la 1512/1514 (notița otomană).

Tabloul acesta n-ar fi, de bună seamă, complet, dacă nu s-ar adăuga și cea mai veche consemnare scrisă a tradiției despre închinarea Moldovei sub un Bogdan vodă : în relatarea lui De la Croix, datînd din 1676, faptul este povestit — evident după tradiția cărturarilor moldoveni — pentru a se explica de ce turcii numeau și atunci Moldova *Bogdan vilayet* sau *Bogdania*. „La Moldavie n'a point esté subjuguée par les Turcs — scrie De la Croix, cu vreo cinci decenii înainte ca Neculce să formuleze adevărul cu aproape aceleași cuvinte — Bogdan Voda l'offrit et se soumit volontairement à Mehemet II ...". Pe patul de moarte, un voievod și-a sfătuit fiul să închine țara turcilor — recunoaștem esența tradiției incluse în cronica lui Ureche ; „l'avis de ce Prince fut approuvé, son fils aisné partit et s'achemina avec une grande partie de sa noblesse vers le sultan Mehemet, duquel il fut receu très favorablement, luy acorda sa protection, au moyen d'un tribut annuel arresté par les Capitulations et le confirma dans tous les honneurs..." [155]. De data aceasta, Bogdan III — cel care primește sfatul testamentar — devine contemporan cu Mehmed II !

Toate aceste tradiții sînt evident contaminate, ele sînt alcătuite din suprapunerea mai multor știri, referitoare la evenimente diferite, databile prin elementele cronologice, incluse, ca într-un conglomerat, în forma finală. Și, în vreme ce tradiția globală — fie cea consemnată de Cantemir, fie cea inserată în letopisețul lui Ureche — se vădește, considerată ca atare, o imposibilitate, fiecăruia din „nivelele" sale îi corespunde cîte o situație reală.

Primul element comun tuturor acestor consemnări este numele domnitorului, *Bogdan*, evocat fie numai în legătură cu închinarea, fie pentru explicarea numelor *Bogdania*, *bogdani*, dar și atunci tot în relație cu închinarea : „acel Bogdan care cel dintîi a luat steag de la Poarta turcească și a stabilit haraciul" fusese amintit, în același context, și de Miron Costin [156], ceea ce arată că tradiția circula între cărturarii vremii — de la care au preluat-o, desigur, și De la Croix și Jan Gninski [157] — înainte de a fi inclusă în cronica lui Ureche sau în opera lui Cantemir.

Bogdan vodă și Mehmed II ; Bogdan vodă și Baiazid II ; Bogdan vodă și Soliman. Iată ceva care nu poate să nu dea de gîndit : nu pare posibil să facă asemenea confuzii cronologice cineva care, ca Miron Costin sau interpolatorii operei lui Ureche, aveau la îndemînă vechile letopisețe, din care se vedea că

---

[153] Cf. Ștefan S. Gorovei, *Biserica de la Bălinești*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", 1—2/1976, p. 108—119.

[154] I. Minea, *O povară de bani*, în „Cercetări istorice", II—III, 1926—1927, p. 257 ; Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 943.

[155] Franz Babinger, *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie vodă Ruset (1676)*, în *ARMSI*, s. III, t. XIX, 1937, p. 15.

[156] Cronica polonă, în : Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 207.

[157] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 78 ; observația aparține lui N. Stoicescu, în notele din ultima ediție (1973) a *Descrierii Moldovei*, p. 57, n. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bogdan III a domnit de la 1504 pînă la 1517, că Mehmed II a fost contemporan cu Ştefan cel Mare iar „Suleimanu împăratul turcescu" — cu Petru Rareş (moartea sa, la 1566, se află consemnată chiar în cronica lui Ureche !). O singură explicaţie îmi pare acceptabilă : cărturarii care au pus în circulaţie aceste ştiri au văzute acte în care numele respectivilor sultani erau asociate cu acela de *Bogdan*. Cel puţin pentru Miron Costin, contactul cu asemenea documente se poate bănui cu destulă siguranţă : în 1674, el a fost trimis în Polonia, de către noul domn al Moldovei, Dumitraşcu Cantacuzino, ca să obţină de la hatmanul Sobieski să oblige pe Ştefan Petriceicu, domnul fugar, „à rendre aux estats les anciens privilèges du pays" [158]. Aceasta adevereşte afirmaţia lui Dimitrie Cantemir că „diplomele sultanilor prin care s-au ratificat aceste condiţiuni [ale închinării — *n.n.*] s-au conservat lung timp, dimpreună cu alte documente publice, în arhivele Moldovei" [159] şi nici partea a doua a relatării sale — despre arderea lor de către regele Sobieski, fostul hatman pe lîngă care se intervenise la 1674 pentru înapoierea lor — nu mai pare o plăsmuire [160]. Din „arhivele Moldovei", un boier cărturar, interesat de istoria ţării, putea să scoată, desigur, còpii de pe actele care îl interesau şi care, în plus, îi puteau servi în misiunile diplomatice pe care, ca mare logofăt, le-a avut de îndeplinit. Şi, pentru că aceste constatări se grupează în jurul lui Miron Costin, cred că în lumina lor capătă altă greutate şi ceea ce Antohi Sion comunica lui Mihai Kogălniceanu la 1840, anume că la 1831 pierduse „interesante documenturi vechi şi noi, între care... şi *copia tălmăcirii* hatişerifului [termenul nu e, evident, cel corect — *n.n.*] dat ţării prin Tăutul logofătul, *scris chiar de Miron logofătul şi iscălit de dînsul*" [161].

Dar dacă, aşa cum am presupus, în arhiva principilor Moldovei se aflau texte otomane, „diplome" acordate de sultani unor domnitori moldoveni numiţi în ele *Bogdan*, aceasta nu înseamnă că toţi principii respectivi se numeau aşa : în cele mai multe cazuri, *„Bogdan" trebuie interpretat ca substantiv comun*, trebuie înţeles ca un generic [162] pentru domnii Moldovei.

Un „Bogdan" care, la o dată neprecizată, primeşte o „diplomă" de la Mehmed II, închinîndu-se sub condiţia plăţii unui haraci — iată esenţa actului, iată esenţa informaţiei care stă la baza relatărilor lui Miron Costin şi Sieur de la Croix. Dimitrie Cantemir, avînd la indemînă sursele otomane — dintre care unele, probabil, s-au pierdut ulterior, ori nu au fost încă redescoperite — aduce, din ele, ştirea despre închinarea unui „Bogdan" care s-a oferit să plătească 4000 de galbeni, 40 de cai şi 24 de şoimi [163] (voi arăta, mai încolo, motivul pentru care socotesc că, în privinţa cailor şi şoimilor, *acestea* sînt cifrele de bază) ; combinînd această ştire cu tradiţia internă despre sfatul testamentar al lui Ştefan cel Mare, el l-a identificat pe „Bogdan" cu Bogdan III. Ulterior, i-a suprapus informaţia, extrasă tot din surse otomane, despre un „Bogdan" care a trimis soli la Soliman Magnificul, cerînd „pace". Şi, fireşte, şi acest „Bogdan" a fost tot „cel mai întîi [care] i-a supus Moldova sub titlul unui tribut" ! De altminteri, se observă că toate aceste detalii Cantemir nu le-a dat la un loc, ci în pasaje diferite, ceea ce poate să sugereze propria-i nesiguranţă în identificarea personajelor şi în datare. În legătură, însă, cu datarea, este un element ciudat :

---

[158] I. Hudiţă, *Recueil de documents concernant l'histoire des Pays Roumains tirés des archives de France*, Iaşi, 1929, p. 211 ; relevat de Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 942, n. 87.

[159] D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, cit., p. 175, n. 40.

[160] Vezi şi Andrei Pippidi, *op. cit.*; ştirea se află şi în textul atribuit lui N. Costin.

[161] C. Giurescu, *Capitulaţiile...*, p. 42, nota ; subl. ns.

[162] Cf. şi D. Ciurea, în „Anuar", X, 1973, p. 432, n. 8. În acelaşi sens, se pronunţase Gh. Zagoritz, *op. cit.*, p. 718.

[163] Probabil din aceleaşi surse (sau poate chiar din opera lui Cantemir ? !), istoricii turci Danişmend şi Uzunçarşîlî au preluat această ştire, raportînd-o, însă, fie anului 1529 (primul), fie anului 1530 (secundul) (Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman*, cit., p. 176 şi 187 ; numai faptul că autorul a dispărut înaintea reviziei finale poate explica de ce a acceptat pentru 1530 ceea ce a respins pentru 1529 !).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„al şaptelea an al domniei sale". Dacă această precizare — care pare extrasă din datarea unui text vechi, document sau cronică — este raportată la Bogdan III, se obţine intervalul iulie 1510—iulie 1511 ; o solie trimisă atunci nu avea de ce să ajungă la Buda, nu se putea adresa lui Soliman, ci bunicului său, Baiazid II şi nu putea avea semnificaţia unui început (cum voi arăta la locul cuvenit, nici raporturile Moldovei cu Poarta nu îndreptăţesc încheierea unei noi „păci" în *acel* interval). Dacă, însă, termenii ecuaţiei se inversează şi accentul nu mai cade *pe domnul Moldovei* — care, din Bogdan III, devine, simplu „voievodul bogdan", adică voievodul moldovean — ci *pe sultan*, atunci cred că în chip logic „al şaptelea an al domniei sale" trebuie căutat în raport cu începutul domniei unui sultan, început care să constituie şi pentru evoluţia raporturilor moldo-otomane un punct de reper. Şi, cu excepţia lui Selim, se constată că la fiecare din ceilalţi trei sultani al şaptelea an de domnie a putut să aducă schimbări în relaţiile moldo-otomane : pentru Mehmed II este intervalul *februarie 1457—februarie 1458*, cînd domnia Moldovei a fost preluată Ştefan cel Mare ; pentru Baiazid II este intervalul *mai 1487—mai 1488*, cînd ar putea să cadă solia menţionată de Sa'adeddin pentru anul 892 H. ; cred, însă, că în această ecuaţie trebuie mai degrabă acceptat numele lui Soliman, pentru care „al şaptelea an al domniei" înseamnă intervalul *septembrie 1526—septembrie 1527*, adică perioada cînd începe domnia lui Petru Rareş.

Această identificare — asupra căreia voi reveni la locul cuvenit — mi se pare cu atît mai plauzibilă cu cît tot în textul cantemirian este şi o altă apropiere cronologică, poate tot din sursă otomană şi care trimite tot la domnia lui Rareş : asediul Budei (septembrie 1529).

Al doilea element comun al tradiţiilor analizate e numele solului : ori de cîte ori aceste tradiţii îl menţionează, el e acelaşi — *logofătul Tăutu*. În adevăr, el a fost personajul numărul 1, personajul-cheie al diplomaţiei moldovene în a doua parte a domniei lui Ştefan cel Mare şi în prima jumătate a domniei lui Bogdan III [164].

În sfîrşit, pentru a încheia acest periplu al tradiţiilor cronicăreşti despre „închinarea lui Bogdan vodă", iată ce straturi de tradiţie cred că se pot departaja :

— un „tratat" al lui „Bogdan" (fie Petru Aron, fie Ştefan cel Mare) cu Mehmed II ;

— un „tratat" al lui „Bogdan", recte Ştefan cel Mare, cu „sultan Bajazet" (N. Costin) soldat cu fixarea unui haraci de 4000 de galbeni, la care se adăugau 40 de cai şi 24 de şoimi (N. Costin, Cantemir) ;

— un „tratat" al lui Bogdan III cu <Baiazid II>, soldat cu fixarea unui haraci de 5 000 de galbeni ;

— un „tratat" al lui „Bogdan", recte Petru Rareş, cu Soliman Magnificul, în cursul anului 1527.

Evident, despre *închinarea Moldovei* nu se poate vorbi decît cu referire la acţiunea din vremea lui Petru Aron ; celorlalte momente le poate corespunde acordarea unor *ahidname*-le, pentru fixarea noilor îndatoriri, dar ele trebuie considerate doar ca *înnoiri* — cum se specifică explicit în „cartea de pace" *(sulhname)* din 1481 — sau *confirmări* ale statutului Moldovei în relaţiile cu Poarta.

Interesant e faptul că deşi Ştefan cel Mare a primit cel puţin două, dacă nu chiar trei *ahidname*-le (la preluarea domniei, cea din 1481 şi cea din 1486) ; tradiţia nu-i atribuie nici o „închinare". Nu ştiu dacă explicaţia stă atît în faptul că „urmaşilor le venea greu să creadă că marele domn, care bătuse în atîtea rînduri pe turci, trebuise, în cele din urmă, să plătească el însuşi tribut" [165], cît în *numele* cu care Ştefan însuşi figurează în cronicile turceşti şi în unele acte : *Kara-bogdan* e numele care apare nu numai în cronici, dar şi în *sulhname* din 1481 şi în tratatul ungaro-turc din 1503, de care va fi vorba imediat, dezvăluind, astfel, o sursă otomană care a stat la baza aceluia din urmă.

---

[164] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Activitatea diplomatică...*, cit.

[165] Constantin C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradiţiilor consemnate de Ion Neculce*, în volumul „Studii de folclor şi literatură", Bucureşti, 1967, p. 473—474.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cred, aşadar, că e acceptabilă presupunerea că *în 1486 (1489 ?) haraciul Moldovei a fost fixat la 4000 de galbeni; tot acum, probabil, s-a adăugat obligaţia de a trimite sultanului şi 40 de cai şi 24 de şoimi.*

Dar acestea nu par să fi fost singurele îndatoriri ce şi le luase asupră-şi Ştefan cel Mare pentru a da, în sfîrşit, ţării sale pacea şi a-i asigura „cel mai potrivit statut cu putinţă faţă de Poarta otomană" [166]. Faptul se vede limpede din tratatul turco-ungar din 1503, în care au fost incluşi domnii ţărilor române — „Kara Bogdan et Radwl" — recunoscîndu-se, astfel, printr-un act internaţional, situaţia lor specială, de *vasali, în sensul european, ai Ungariei* (după ce Ştefan denunţase, în 1489, legătura vasalică faţă de Polonia) şi de *tributari ai Porţii:* „... isti Waijwode... *Tributum et munus et seruicia,* que hactenus Cesaree Maiestati soluerunt, ita et deinceps seruiant et plus ab eis non expetatur..." [167]. Deci, pe lîngă haraci, e vorba, acum, şi de *daruri* (în care e de bănuit că deja se includeau măcar caii şi şoimii) şi de anumite *servicii* — nu se poate să nu se recunoască, aici, ceea ce în „capitulaţia din 1511" se află înscris sub forma obligaţiei domnului Moldovei de a ajuta Poarta cu trupe atunci cînd ar fi nevoie. Ori, Ştefan a îndeplinit efectiv această obligaţie în 1498, trimiţînd un detaşament alături de Bali-bei Malkocioglu în incursiunea acestuia în Polonia (după ce el însuşi, în anul precedent, avusese în ajutor un detaşament otoman); există informaţia că, răsplătindu-l pentru ajutorul dat, Baiazid II i-ar fi trimis lui Ştefan cel Mare *caftanul* îmblănit cu samur, *steagul* (sangeac) cu două tuiuri (ca pentru un beilerbei!) şi *cuca* [168] — toate însemnele pe care, în mod obişnuit, Poarta le trimitea (sau le dădea personal) pentru investitură sau recunoaşterea domniei [169]. Dacă sursa din care s-a preluat această informaţie e demnă de crezare şi nu avem de-a face, cumva, tot cu o interpretare tîrzie, proiectîndu-se asupra trecutului obiceiurile curente din veacurile ulterioare — ca în cazul cafelei pe care ar fi băut-o logofătul Tăutu la marele vizir [170]! — atunci avem, aici, *primul caz de recunoaştere şi confirmare a unui domn moldovean, din partea Porţii, cu tot ceremonialul otoman, cu patru decenii înaintea înscăunării lui Ştefan Lăcustă* [171].

Iar în clauzele finale — „... et plus ab eis non expetatur. Ne que aliqua calompnia [=poena pecuniaria] ad eos imponatur" — pare a se regăsi ceea ce proclamaţia din 1711 Dimitrie Cantemir va formula cu aceste cuvinte: „... după primirea cărora să nu facă nici o silă ţării Moldovei".

În legătură cu acest moment foarte însemnat din evoluţia relaţiilor moldo-otomane, mai rămîne de subliniat îndeplinirea unei cereri pe care Poarta o formulase încă din 1476: trimiterea fiului domnesc Alexandru ca ostatec la Istanbul [172], *cu mai bine de jumătate de veac înainte ca Petru Rareş să facă acelaşi lucru.*

III. O modificare în raporturile moldo-otomane o va aduce anul 1504. Sfîrşitul lui Ştefan, previzibil încă de la finele anului precedent, alimenta planurile

---

[166] Şerban Papacostea, *Politica externă a Moldovei...*, loc. cit., p. 26.

[167] Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 20—21.

[168] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 140.

[169] Cf., în această privinţă, studiul regretatei Corina Nicolescu, *Les insignes du pouvoir. Contribution à l'histoire du cérémonial de cour roumain*, în „Revue des Études Sud-Est Européenes", 2/XV, 1977, p. 233—258.

[170] Aurel Decei, *Logofătul Tăutu nu a băut cafea*, în „Magazin istoric", 6/1972, p. 58.

[171] Aceasta ar confirma părerea lui C. Giurescu — exprimată în cursul litografiat despre *Descriptio Moldaviae*, din 1915 — că „turcii ar fi trimis, de fapt, aceste insemne lui Ştefan cel Mare", confundat de Cantemir cu Ştefăniţă (notele lui N. Stoicescu, la *Descrierea Moldovei*, ed. 1973, p. 184, n. 4).

[172] Pe lîngă lucrările citate anterior în *Autour de la paix...*, p. 539 şi *Note istorice şi genealogice cu privire la urmaşii lui Ştefan cel Mare*, în *SMIM*, VIII, 1975, p. 189—192), vezi şi N. Iorga, *Îndreptări şi întregiri la istoria românilor*, în *ARMSI*, s. II, t. XXVII, 1905, p. 21; idem, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ed. II, 1928, p. 319—320; Aurel H. Golimas, *Despre capuchehăile Moldovei şi poruncile Porţii către Moldova pînă la 1829*, Iaşi, 1943, p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru succesiunea sa, țesute și la Cracovia, și la Buda, și la Istanbul [173]. „Sub tempore autem mortis palatini — scria, la 15 iulie 1504, regele Alexandru al Poloniei episcopului Luca de Warmia — rediit ex Constantinopoli logofet, qui cum tributo ad imperatorem Turcarum misus fuerat, advenitque cum eo magnus et notabilis imperatoris nuntius, *afferens secum insigne banderium seu vexillum pro instituendo et perficiendo in Walachia novo palatino.* [...]. Nuntius autem Turcorum imperatoris instat et conatur *non Bogdanum, filium palatini, sed eum quem secum adduxit, praeferre*" [174]. Este, după cîte știu, *cea dintîi mențiune absolut contemporană a trimiterii steagului de investitură de la Poartă pentru un domn al Moldovei* (și, prin urmarea unui obicei statornicit deja, ea poate fi o confirmare *implicită* a știrii referitoare la anul 1498). Dar acest steag nu fusese trimis pentru Bogdan — pe care, totuși, Ștefan îl va impune *alegerii* boierilor cu două zile înaintea morții sale [175] — ci pentru „acela pe care [solul turc] l-a adus cu sine" [176].

După încercările eșuate de a-l înlocui pe Ștefan cu un *Alexandru* [177] la 1476 și, zece ani mai tîrziu, cu *Petru Hromotă* — un prim Petru „cel Șchiop" [178] — aceasta e a treia oară cînd Poarta a încercat să-și impună candidatul (acum, probabil viitorul Ștefan Lăcustă [179]), pe tronul de la Suceava. Dar semnificația e, acum, mult mai gravă, căci, *petrecut în timp de pace*, faptul constituie o netăgăduită *agresiune pe plan juridic.*

Pe de altă parte, amenințări veneau și dinspre Polonia, la a cărei curte regală erau adăpostiți și ținuți doi pretendenți la coroana Moldovei — „Eliae filius et Alexandri filius" [180] — și al cărei rege *cerea sultanului, în octombrie 1504, să-i îngăduie să-și reia Pocuția, „ba chiar să ocupe Moldova întreagă"* [181], căci — spunea solul — „regele poate să dea mai mult decît dă voievodul" [182].

Cererea regelui Alexandru al Poloniei — pe care Bogdan și-l dorea cumnat! — reflectă, ca și tratatul din 1503, statutul pe care, în concepția contemporanilor, Moldova îl avea în acel moment: *se afla sub protectoratul otoman*, fără să facă parte din posesiunile efective ale Semilunii, ocuparea ei de către regele polon neschimbîndu-i poziția de stat tributar Porții, căci regele Alexandru promitea să plătească el haraciul moldovenesc *și încă sporit* („... posset multo plus dare rex..."). Astfel, agresiunea Porții și amenințarea polonă trebuie să fi arătat lui Bogdan III și consilierilor săi, în frunte cu logofătul Tăutu — eroul tradițiilor despre „închinare" — necesitatea unei noi reglementări a raporturilor moldo-otomane, pentru definirea clară, precisă și amănunțită a poziției Moldovei.

Acesta este, cred, momentul înregistrat de tradiția moldovenească pentru începutul domniei lui Bogdan și „închinarea" sa. *În cel mai vechi manuscris al cronicii lui Grigore Ureche, datînd din 1660—1670*, aflat la Muzeul Literaturii din Iași și care — după opinia profesorului N. A. Ursu, prin a cărui amabilitate am putut verifica, pe excelente fotocopii, cele ce urmează — reprezintă forma deja compilată de Simion dascălul, *pasajul despre „închinarea" lui Bogdan lipsește* [183]:

[173] Ștefan S. Gorovei, *Note istorice și genealogice...*, cit., p. 186; C. Cihodaru, *Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504 și 1538*, în „Anuar", XIV, 1977, p. 109—110.

[174] P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, cit., p. 14; subl. ns.

[175] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 41.

[176] Scrisoarea lui Leonardo de Massani, din 26 iulie 1504, confirmă și ea sosirea pretendentului Porții („quello ch'e apresso el Turco") — *ibidem*, p. 40.

[177] N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 150; I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 123, n. 4; vezi și Gorovei, *Note istorice și genealogice...*, p. 189 și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 107.

[178] Cf. Ștefan S. Gorovei, *Addenda et corrigenda*, în „Anuar", XV, 1978, p. 528 și XVI, 1979, p. 537.

[179] Ștefan S. Gorovei, *Note istorice și genealogice...*, p. 191; idem, în volumul colectiv *Petru Rareș*, cit., p. 162—163.

[180] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 17.

[181] *Ibidem*, p. 19; subl. ns.

[182] *Ibidem.*

[183] Manuscrisul de la Iași, f. 76 r.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

el a fost inclus ulterior. Şi e absolut remarcabil faptul că interpolatorul (Axinte uricariul ?) a inclus relatarea despre „închinare" imediat *înaintea* soliilor pentru cererea în căsătorie a prinţesei Elisabeta de Polonia, care s-a făcut întîi în 1505, prin starostele Liovului [184] şi apoi, în martie 1506, prin solia lui Tăutu, Isac şi Ivanco [185]. Observînd neconcordanţa cronologică — Bogdan III nu putea trimite o solie „la sultan Suleimanu, împăratul turcescu" ! — un copist sau un cititor al cronicii a glosat, la acest paragraf : „Poate să o fie închinat la sultan Baiazit, că el au fost împărat atuncea" [186]. Este formula care se regăseşte şi în textul lui Nicolae Costin, dar pentru anul 1512, poate din cauza combinării cu tradiţia despre „al şaptelea an".

Trimiţîndu-l din nou pe Tăutu la Poartă, Bogdan a trebuit, cred, să accepte o sporire a haraciului pentru a obţine *el* învestitura şi unele garanţii a căror necesitate o arătaseră evenimentele proaspete. În acest sens, mi se pare că în aşa-zisa „capitulaţie din 1511" se află prevederi sugerate tocmai de evenimentele din vara şi toamna anului 1504 : pe de o parte, datoria Porţii de a apăra Moldova contra agresiunilor din afară şi de a veghea la integritatea hotarelor ei, iar pe de altă parte, obligaţia de a nu se amesteca în guvernarea Moldovei, domnul ei urmînd a fi ales în ţară şi doar confirmat de Poartă [187] — *aşa cum, de altfel, se va întîmpla pînă la 1572.*

Cuantumul haraciului este fixat, de această tradiţie inserată în cronica lui Ureche, la *10 poveri de galbeni.* Calculul în poveri indică *folosirea unei surse otomane :* o povară *(yük)* înseamnă 100.000 de aspri sau *akçe*-le, aşa încît echivalarea unei poveri cu 500 de galbeni [188], implică echivalarea galbenului din această notă cu 200 aspri, ceea ce poate constitui o indicaţie cu privire la data cînd, în mediul moldovenesc, s-a făcut recalcularea celor 5000 de galbeni în 10 *yük.*

Începutul domniei lui Bogdan III marchează, aşadar, nu un punct de cotitură, ci doar încă o etapă străbătută, cu noi agravări pe plan economic şi juridic (trimiterea steagului de învestitură va deveni obicei), în evoluţia raporturilor moldo-otomane. Şi e semnificativ, în această privinţă, faptul consemnat de M. Guboglu în 1971, că în arhivele otomane poate fi urmărită „bogata corespondenţă a primilor urmaşi ai lui Ştefan cel Mare, ca Bogdan III, Ştefăniţă şi Petru Rareş" [189].

*

În lumina celor stabilite pînă aici, se cuvine a reveni asupra aşa-zisei „închinări de la 1511". Inclusă în tratatul de pace ungaro-otoman din 1503, Moldova lui Bogdan III a trebuit, în anii următori, să se achite, conştiincios şi fără intermitenţe, de îndatoririle faţă de Poartă. De altminteri, Bogdan nici nu şi-ar fi putut îngădui o rupere a relaţiilor cu Poarta în vremea cît era antrenat în cunoscutul conflict cu Polonia pentru Pocuţia şi prinţesa Elisabeta, *iar acest conflict se încheie abia în ianuarie 1510* [190]. *Astfel, mărturii indiscutabile atestă relaţii* normale şi plata haraciului nu numai în *1504, 1505* [191] şi *1507* (cînd Tăutu revenea

---

[184] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 20.

[185] Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p. 724—726 ; A. Veress, *Acta et epistolae...*, cit., p. 75—78.

[186] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 135, n. 2.

[187] Cf. şi Nicoară Beldiceanu, *Problema tratatelor...*, loc. cit., p. 406 — relatarea lui Joppecourt.

[188] I. Minea, *op. cit.* (cf. *supra*, n. 154).

[189] „Revista Arhivelor", 1/1971, p. 143 ; unele din aceste scrisori au fost, deja, integrate istoriografiei noastre, prin editarea lor în *Documente turceşti...*, I ; e de observat că documentul de la nr. 11, datat de editor <1521, prima jumătate>, a fost anterior publicat şi comentat de Tahsin Gemil *(Din relaţiile moldo-otomane în primul sfert al secolului al XVI-lea*, în „Anuar", IX, 1972, p. 141), care l-a datat „în cursul lunii septembrie 1511" *(ibidem*, p. 135).

[190] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Bogdan voievod*, Bucureşti, 1940, p. 454—467 ; Ştefan S. Gorovei, *Activitatea diplomatică...*, loc. cit., p. 249—250.

[191] Vezi mai sus. Cf. şi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 14 şi 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la Istanbul cu ştiri alarmante despre intenţiile agresive ale Porţii)[192], dar chiar şi în intervalul celui de-al „şaptelea an al domniei" lui Bogdan III, timpul presupusei închinări, adică *iulie 1510 — iulie 1511*: la 7 aprilie 1511, regele Sigismund al Poloniei scria „căpitanului de Cameniţa despre plîngerile domnului că polonii îi smomesc şerbii prin oferte de libertate", iar ei fugeau pentru că Bogdan „ad exercitum ac *ad solvendum Turco tributum cogat*"[193]. Plata regulată a haraciului în ultimii ani ai domniei lui Baiazid II[194] o sugerează atît notiţa otomană datată 1512/1514, cît şi ştirea din 1514, cînd se atribuia încă lui Ştefan cel Mare plata unui haraci de 8000 de galbeni, care constituia, desigur, cuantumul din acel moment[195]; pe de altă parte, şi actul dat lui Bogdan III de Selim la 25 ianuarie 1512, la Cetatea Albă — unde îşi fixase, încă din mai 1511, reşedinţa temporară — arată aceleaşi raporturi normale între Bogdan şi Baiazid, fiul încă rebel al sultanului recunoscînd domnului Moldovei stăpînirea asupra gîrlelor, bălţilor, ogoarelor şi păşunilor care îi fuseseră dăruite „de marele împărat, Bayezid-han, <cu> cărţi. Iar noi acele cărţi le înnoim şi adeverim pe acestea cu această carte a noastră"[196]. Astfel, *nici una din sursele azi cunoscute nu atestă o suspendare a plăţii haraciului, adică o întrerupere a relaţiilor deja statornicite cu Poarta, care să justifice „închinarea" atribuită lui Bogdan III în „al şaptelea an al domniei sale"*. Toate acestea pledează, o dată mai mult, în favoarea interpretării pe care, cîteva pagini mai înainte, am dat-o acestei formule strecurate în istoriografia noastră de Dimitrie Cantemir.

Actului emis, cu „tugra", de Selim la 25 ianuarie 1512 cred că i se poate atribui o semnificaţie predominant politică: într-o vreme cînd „Bogdan trăia în frica veşnică a unui atac din partea fiului revoltat al suzeranului său"[197], gîndindu-se, chiar, să i-o ia înainte şi cerînd, pentru aceasta, îngăduinţa sultanului Baiazid[198], Selim va fi dorit *el* să aibă asigurat spatele, pentru ca, ferit de eventuale atacuri din partea Poloniei şi Moldovei, să-şi concentreze atenţia asupra celor ce se petreceau la Istanbul. Preocuparea lui Selim de a-l atrage pe Bogdan vodă de partea sa prin promisiuni e, de altminteri, atestată şi de documentele vremii, dintre care unul arată explicit că „vojevodam Valachiae [= Moldaviae — *n.n.*] ad amicitiam suam attrahit multis pollicitationibus et inter ipsum vojevodam et Tartarum inducias fecit"[199]. Ştirea despre „pacea" stabilită între Bogdan şi Selim cu aliaţii săi tătari se comunica, în Polonia, încă la 12 martie 1512[200]. Este evident că actul din 25 ianuarie 1512 poate fi socotit una din acele multe „pollicitationes" — adevărată *captatio benevolentiae* din partea lui Selim. Pledează, pentru această interpretare, forma foarte reverenţioasă — *neobişnuit de reverenţioasă* — cu care acest *şehzade* — stăpîn, deja, pe o bună parte din posesiunile europene ale imperiului — se adresa domnului Moldovei, recunoscîndu-l (se vede, aici, copierea formularului unui act domnesc) „din mila lui Dumnezeu... domn al întregii ţări moldoveneşti"[201] şi întărindu-i o regiune destul de întinsă şi aducătoare de veni-

[192] D. Ciurea, *Relaţiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea* în „Anuar", X, 1973, p. 3.

[193] N. Iorga, *op. cit.*, p. 179, n. 1; subl. ns.

[194] Pentru anul 1511, respectarea îndatoririlor moldoveneşti faţă de Poartă ar putea fi confirmată de scrisoarea menţionată *supra*, n. 189, dacă rămîne valabilă datarea ei în 1511.

[195] M. Berza, *op. cit.* p. 9.

[196] Marcel Dumitru Ciucă, *Din relaţiile Moldovei cu Imperiul otoman în timpul domniei lui Bogdan al III-lea*, în „Revista de istorie", 7/31, 1978, p. 1262—1263; facsimil la Nicoară Beldiceanu, *La Moldavie ottomane...*, cit., pl. XVII.

[197] N. Iorga, *op. cit.*, p. 180.

[198] M. Neagoe, *Contribuţii la problema aservirii Moldovei faţă de Imperiul otoman (Înţelegerea dintre Bogdan cel Orb şi Selim din anul 1512)*, în „Studii", 2/XVII, 1964, p. 319). Pentru întreaga perioadă 1512—1538, vezi şi articolul lui G. V. Gonţa, *О степени вассальной зависимости молдавского государства от Османской империи в 1512 — 1538 гг.*, în „Buletinul Academiei de Ştiinţe a R.S.S. Moldoveneşti", Seria ştiinţe sociale, Chişinău, 3/1976, p. 54—65.

[199] Hurmuzaki, *Documente*, II, 3, p. 53.

[200] *Ibidem*, p. 46—47.

[201] Cf. şi Nicoară Beldiceanu, *op. cit.*, p. 257—258.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turi [202] şi care, atunci, făcea parte din stăpînirile sale. Recunoaşterea şi înnoirea acestui privilegiu este, fără îndoială, expresia unei dorinţe de ameliorare a relaţiilor dintre cei doi principi, dacă nu chiar — ca în cazul privilegiului din 1456 — *al împăcării înseşi*.

„Închinarea" — adică restabilirea, după o întrerupere, a relaţiilor dintre Moldova şi Poartă — din vremea lui Bogdan III se dovedeşte, astfel, o creaţie tîrzie, rod al confuziilor din tradiţia cronicărească moldoveană: împăcarea cu *şehzade* Selim nu poate fi investită cu calitatea de „închinare". Rămîne, doar, să se accepte o sporire a haraciului, odată cu urcarea pe tron a lui Selim, adică începînd cu anul financiar 1512/1513 — şi poate chiar în vederea acestei sporiri se va fi redactat preţioasa notă, aşa de des invocată aici — pentru a se ajunge la suma de 8000 de galbeni, raportată în 1514 [203].

Primii ani ai domniei (1512—1520) lui Selim II au trecut cu spaime pentru domnul Moldovei [204], pe care sultanul cel crud („Yavuz") a vrut, şi în 1513, şi în 1514, să-l înlocuiască cu unul mai „ascultător poruncilor sale" [205]. Apoi, Selim fiind antrenat în campaniile din Persia, Siria şi Egipt, care i-au ocupat anii 1514—1518 [206], „nu s-a [mai] dat — cum va nota Ibrahim Pecevi — atenţia cuvenită părţilor moldoveneşti" [207]. În aprilie 1517, cînd Bogdan III a murit şi fiul său Ştefan a fost uns domn la Suceava, Selim se afla în Egipt [208]. În aceste împrejurări, trecerea coroanei s-a făcut, se pare, fără dificultăţi din partea Porţii şi domnul minor (avea 11 ani) a primit, printr-un sol otoman, insemnele domniei, „tuiurile, sangiacul, cuca domnească" [209]. Nu văd nici un motiv plauzibil pentru a se respinge această ştire, consemnată de Dimitrie Cantemir după trecerea a două veacuri [210]: asemenea însemne fuseseră trimise, foarte probabil (cum s-a văzut) şi Ştefan cel Mare, iar Bogdan a avut, în mod cert, steagul de domnie, care nu va lipsi nici lui Petru Rareş, la începutul primei sale domnii.

Cu un an înaintea morţii lui Selim (21 septembrie 1520), Ungaria a reînnoit (regele ei, Ludovic II, era de o vîrstă cu Ştefăniţă) tratatul cu Poarta, incluzînd, ca şi la 1503, pe domnii celor două ţări române, acum „Karabogdan, alio nomine Stephanus" şi „Bazaraba", adică Neagoe Basarab; şi de data aceasta, e vorba de „tributum... et donum et servitia" pe care cei doi principi trebuiau să le asigure Porţii ca şi pînă atunci, „et ultra nihil ab eis exigatur, neque aliquid innovetur, quod prius non fuit" [211].

Odată cu urcarea lui Soliman pe tronul sultanilor, puterea otomană a fost îndreptată asupra Europei şi presiunea la hotarele occidentale ale imperiului s-a repercutat imediat şi asupra Moldovei. Din acest moment, de revizuire a direcţiei politicii externe, e posibil să dateze verificarea hotarelor din sudul Moldovei, cînd cadiul Mustafa a mers la domnul acestei ţări, Ştefan, care i-a „arătat *ahidname*-lele sale şi a dovedit multă bunăvoinţă şi preţuire" [212]. În iulie 1521, pe cînd se afla în expediţie pentru cucerirea Belgradului, Soliman a cerut lui Ştefăniţă *să-şi pregătească oastea, „como tributario suo"* [213] — adică îndeplinirea unuia din acele *servitia*, menţionate la 1503, ca şi la 1519. S-au succedat, atunci,

---

[202] „Il n'est pas exclu — observă profesorul Beldiceanu — que l'origine de ce privilège remontât à la paix conclue par Ştefan le Grand avec Bayezid II au milieu de Sevval 891 (14 oct. 1486)" — Nicoară Beldiceanu, *op. cit.*, p. 258.

[203] *Dacă ştirea poate fi absolut sigur:* următoarea cifră, de 10 000 galbeni, ar însemna dublarea aceleia din 1505/1512.

[204] Cf. şi N. Iorga, *op. cit.*, p. 181.

[205] Nicoară Beldiceanu, *Problema tratatelor...*, loc. cit., p. 399; era avut în vedere, probabil, viitorul Ştefan Lăcustă.

[206] Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman*, p. 150—156.

[207] *Cronici turceşti...*, p. I, p. 478.

[208] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 154.

[209] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. 1973, p. 179; cf. şi *supra*, n. 171.

[210] *Supra*, n. 171.

[211] Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 29.

[212] *Documente turceşti...*, I, p. 10.

[213] Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trei solii ale sultanului, cu cererea de a ataca secuimea ; la una din solii, s-a trimis sultanului, în numele domnului Moldovei [214], un răspuns care azi ne e cunoscut [215]. La soliile din vara lui 1521 se va referi, spre sfîrşitul anului următor, Luca Cîrjă în vestita expunere pe care a făcut-o în faţa regelui polon. Se vede, din acest text, că, de fiecare dată cînd sultanul a cerut, tot mai imperios, ca oştile Moldovei să-i sprijine campania, acţionînd în Ardeal, domnul şi sfatul său „s-au întristat" primind porunca şi s-au sfătuit cum să o ocolească, dar nu s-a ridicat nici un protest ca în faţa unei cereri nedrepte, nejustificate, *neaşteptate, surprinzătoare* — nici măcar atît cît Petru Aron şi sfetnicii săi făcuseră să se consemneze în actul din 1456, pentru a se şti că au cedat în faţa forţei (deşi „noi... nu am fost datori să le-o dăm"). *Domnul — aproape major — şi sfatul său acceptă cererea sultanului, nu-i contestă valabilitatea, deci, implicit, recunosc dreptul sultanului de a formula o asemenea cerere*, căutînd doar pretextul pentru a nu o satisface. Şi pretextul — în parte, un motiv real — s-a găsit lesne, în primejdia tătărească : dacă duşmanii vor prăda Moldova — s-a răspuns solului turc — „noi nu vom avea de unde să-i dăm [sultanului] tributul" [216]. Astfel, din interpretarea soliei lui Cîrjă şi a scrisorii lui Ştefăniţă rezultă destul de limpede, cred, că în 1521 Moldova avea, între îndatoririle faţă de Poartă — înscrise, desigur, în *ahidname*-lele pe care domnul le păstra şi se justifica, la nevoie, cu ele — şi pe aceea de a da ajutor armat în cazul unei expediţii a sultanului. E aceeaşi obligaţie a cărei îndeplinire am constatat-o încă de la 1498.

În textul soliei lui Cîrjă se mai află cîteva ştiri referitoare la relaţiile moldo-otomane : „Domnul nostru — a spus Cîrjă — are la sultan sol. trimis cu şoimi, după obicei, şi trei călăraşi care, deşi sînt trimişi din vară, nici unul din ei, pînă în acest ceas, n-a putut să vie" [217]. Iată, deci, că la 1522 trimiterea de şoimi era, de mai multă vreme, *un obicei*. Regele mai era rugat să îngăduie trimiterea de negutători la Lublin, care să procure „merces ad dona Turcis offerenda" : diferite varietăţi de blănuri — zibelină sau sobol, adică *samur*, hermină, veveriţă — dinţi de peşte [218] şi mătase [219]. Este de crezut că, în ceea ce la 1503 şi 1519 tratatele ungaro-otomane numeau „munus" sau „donum", statornicite între datoriile Moldovei faţă de Poartă, se includeau — alături de cai şi şoimi — şi blănurile scumpe şi „dinţii de peşte". Aceste mărfuri — aşa cum atestă documente chiar din secolul al XVI-lea, dintre care unele vor fi invocate şi în rîndurile următoare — se cumpărau în special din cnezatul Moscovei [220]. O listă cît mai completă a soliilor moldoveneşti la Moscova [221] ar putea sugera momentul cînd s-a statornicit cumpărarea acestor mărfuri scumpe de acolo, pentru satisfacerea obligaţiilor faţă de Poartă.

---

[214] Nici una din acţiunile diplomatice sau militare anterioare primăverii anului 1523 *nu poate fi atribuită lui Ştefăniţă vodă, ci sfetnicilor care, în frunte cu* Luca Arbure, asigurau conducerea statului pe timpul minoratului domnitorului.

[215] *Documente turceşti...*, I, p. 14—15 ; Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 141—142 (comentariul la p. 136—139).

[216] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod*, Iaşi, 1942, p. 542.

[217] *Ibidem*, p. 544.

[218] Dinţi de morsă — după părerea lui G. Bezviconi şi a lui M. Guboglu — folosiţi pentru incrustaţii (informaţie de la regretata Corina Nicolescu) ; dintele peştelui-spadă (după părerea lui C. Rezachevici, în *Petru Rareş*, p. 231), căutat pentru proprietăţi curative.

[219] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 539 şi 549 ; Hurmuzaki, *Documente*, II, 3, p. 713 şi 719.

[220] Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în ţările române. Sec. XIV—XVIII*, Bucureşti, 1970, p. 67.

[221] Menţionate în cronica lui Ureche pentru anii 1513 şi 1524/1525 ; drum liber fusese cerut şi la 1522, dar s-a refuzat (M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 396) ; cererea revine la 1527 (vezi în text) şi apoi soliile se succed ca într-un schimb aproape continuu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Schimbările survenite în Moldova în 1523 vor atrage şi deteriorarea relaţiilor cu Poarta; moldoveni trimişi în solie sînt reţinuţi acolo [222]; porunca sultanului ca Ştefăniţă să se afle în tabăra otomană în 1526, în vederea expediţiei din Ungaria, a rămas şi ea fără urmare [223]. Astfel, apare explicabilă ostilitatea cu care Poarta a întîmpinat urcarea lui Rareş pe tronul Moldovei, în ianuarie 1527.

•

Ţara a cărei cîrmuire o prelua atunci cel mai strălucit fiu al lui Ştefan cel Mare era socotită de contemporani „terra.. Turca non ... subjecta". S-a afirmat, în literatura de specialitate străină, că «Petru Rareş ar fi *„primul voievod numit" de către sultan* pe tronul Moldovei» [224], iar în cea română — că lui i-a fost trimis „cel dintîi steag de investitură", ceea ce ar constitui un „indiciu elocvent al unei substanţiale schimbări de atitudine" din partea Porţii [225].

Chipul în care Petru Rareş a ajuns pe tronul Moldovei — ales („pro wayvoda Moldaviae elegerunt" [226]) de boieri şi de ţară („ab omnes terrae Moldaviae ordinibus") — e suficient de bine cunoscut, din sursele interne şi din cele externe [227], ca să mai necesite o zăbovire în plus. Temeiul acelor afirmaţii pare a fi ştirea, absolut contemporană, conform căreia Rareş ar fi pierdut, la Obertyn, „steagul de investire dăruit de sultan la înscăunare" [228]. Faţă de această ştire, *care nu poate fi pusă la îndoială* şi faţă de concluziile care au decurs din interpretarea ei [229], trebuie amintit, *încă o dată*, că asemenea steaguri primiseră anterior şi Ştefăniţă şi Bogdan III şi, după cît se pare, chiar şi Ştefan cel Mare. Care e, atunci, „substanţiala schimbare de atitudine" al cărei „indiciu elocvent" ar fi, care e procesul „de instituire graduală a controlului Porţii asupra Moldovei", al cărei început l-ar fi marcat? ! *Continuarea unui obicei nu e nici un indiciu şi nu marchează nici un început.*

Nu numai că Rareş nu şi-a datorat Porţii înscăunarea, dar a avut de întîmpinat ostilitatea ei aproape deschisă: chiar în 1527 a fost organizată, sub patronaj otoman, o expediţie pentru a aşeza în Moldova pe un pretendent „qui educatus est apud Turcos" [230]. Pentru obţinerea investiturii (se repeta situaţia de la 1504 !) şi normalizarea relaţiilor prin depăşirea momentului de încordare, a fost nevoie ca marele logofăt Toader „Bubuiog" să rămînă la Istanbul cîteva luni în acel an: „Egregius Theodorus, supremus logofetus, consiliarius intimus ..., rediit a summo Imperatore Turcarum, qui septem fere mensibus inibi agebatur" [231], scria Rareş regelui Ferdinand la 19 noiembrie 1527. Preţul recunoaşterii a fost, fireşte, sporirea obligaţiilor şi, în decembrie, Rareş va cere regelui Sigismund un ajutor băneşc, întrucît haraciul „omni anno augetur" [232]. În aceeaşi solie, regele era rugat să îngăduie solilor moldoveni să meargă la Moscova „pro comparandis sobellis et aliis pellibus et similiter dentibus [piscium] quibus indiget ad solvendum tributum Turco" [233].

---

[222] Hurmuzaki, *Documente*, II, 3, p. 499.

[223] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 171.

[224] Tahşin Gemil, în volumul *Petru Rareş*, p. 139 (subl. ns.); afirmaţia aparţine istoricului Halil Inalçik.

[225] C. Cihodaru, în acelaşi volum, p. 59.

[226] Tahsin Gemil, în volumul *Petru Rareş*, p. 139 (subl. ns.); afirmaţia

[227] Cf. şi I. Toderaşcu, în volumul *Petru Rareş*, p. 52—54; împărtăşesc, cum am mai afirmat şi cu alte ocazii, ideea că Petru Rareş nu a fost „în pribegie" înainte de 1527; întregirea propusă, în aceşti termeni, a unui document din 1533, nu mi se pare convingătoare (cf. C. Cihodaru, *Pretendenţi...*, p. 114).

[228] *Călători străini despre ţările române*, I, cit., p. 315.

[229] Cf. *supra*, notele 224 şi 225.

[230] Andrei Veress, *Acta et epistolae...*, I, p. 157.

[231] *Ibidem*, p. 150.

[232] *Ibidem*, p. 155.

[233] *Ibidem*, p. 156. În februarie 1528, regele va răspunde că, neavînd relaţii bune cu Moscova, nu poate permite trecerea solilor, îndemnîndu-i să-şi cumpere mărfurile din Polonia sau Lituania *(ibidem*, p. 163).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldova fiind, în anii care au urmat, adînc antrenată în politica europeană a acestei zone, situaţia ei a interesat mai îndeaproape pe aliaţii sau adversarii ei şi acestui interes îi datorăm două consemnări preţioase. Este, întîi, acea notă polonă, datată de un copist *1532*, despre ceea ce voievozii Moldovei trebuiau să trimită la Istanbul sultanului şi marilor dregători ai Porţii [234]: pe lîngă tributul de 10.000 de florini, se adaugă blănurile (zibelină, rîs etc.), caii, şoimii (cifrele nu sînt edificatoare). Al doilea izvor e *Chorographia Moldovei*, a lui Georg Reicherstorffer, care a fost în Moldova la 1527 şi 1535. În această operă, tipărită întîi la 1541, se arată că, „pentru a-şi feri ţara de năvălirea" sultanului, domnul Moldovei îi trimite „în fiecare an ca tribut", pe lîngă o „nespus de mare sumă de galbeni" (precizare adăugată la ediţia din 1550), 500 de cai dintre „cei mai de soi şi mai ageri" şi 300 de şoimi „din cei mai aleşi" [235].

Am arătat, mai înainte, că potrivit ştirilor lui Cantemir, „Bogdan" vodă ar fi acceptat să dea nu numai cei 4 000 de galbeni, ci şi 40 de cai şi 24 de şoimi, precizînd că aceste cifre le socotesc mai corecte decît cele din textul atribuit lui Nicolae Costin. Iată, acum, de ce: între cifrele date de Cantemir şi cele înregistrate de Reicherstorffer e o legătură prin care, într-un fel, se confirmă reciproc — *cele din urmă au ca bază pe cele dintîi, multiplicate (şi în cazul cailor, şi în cazul şoimilor) de 12,5 ori.* Această proporţionalitate e *prea exactă*, ca să poată fi o născocire a cuiva (nota polonă dă cifre inferioare chiar acelora din opera lui Cantemir!) [236].

În acest context trebuie analizată informaţia pusă în circulaţie de istoricul turc Ismail Hami Danişmend, conform căreia la *10 septembrie 1529*, în tabăra de la Buda, s-ar fi prezentat Petru Rareş pentru a închina ţara lui Soliman, obligîndu-se să dea anual 4 000 de galbeni ca haraci şi 40 iepe şi 24 şoimi (!!) ca daruri; condiţiile închinării au fost consemnate în scris şi, „începînd de la acea dată, principatul Moldovei a acceptat suzeranitatea otomană" [237].

Aceste informaţii au la bază „o povestire, o istorisire" [238], a cărei substanţă o recunoaştem: ea se află şi la Dimitrie Cantemir, cu aceleaşi elemente, dar fără precizarea datei (putîndu-se deduce doar: septembrie 1529, după căderea Budei) şi cu numele voievodului Bogdan. Din opera lui Cantemir, „povestioara" a trecut literatura europeană şi a revenit — cu autoritatea cuvenită!! — în istoriografia românească [239].

Dar „povestioara" rămîne doar ceea ce este. În primul rînd, la *10 septembrie 1529 Rareş se afla la Hîrlău*, de unde scria, cu obişnuitele-i ameninţări, bistriţenilor [240]. În al doilea rînd, în toată această vreme, acţionînd în favoarea lui Zapolya, protejatul sultanului, trimiţînd haraciul şi darurile, Petru Rareş se manifesta ca un vasal care *îşi îndeplinea obligaţiile în litera legămintelor pe care le avea*. Ca şi în cazul „închinării din 1511", şi cea din „1529" este rodul unor confuzii, a unor interpretări tîrzii, căci la 1529 o nouă „închinare" — a cîta, şi tot „cea dintîi"?! — *nu-şi mai avea rostul. Dacă* — ceea ce nu mi se pare absolut sigur (v. mai jos) — o nouă *ahidname* va fi fost, totuşi, acordată domnului Moldovei, noului „Kara Bogdan", ea trebuie să fie din „al şaptelea an al domniei lui" Soliman; în răstimpul acesta (30 septembrie 1526 — 30 septembrie 1527) se cuprind şi primele nouă luni ale domniei lui Rareş cînd, cum am arătat, a avut loc şi lunga misiune a lui Toader „Bubuiog" la Poartă. Eventualul nou act de legămînt *(ahidname)* se adăuga celor anterioare (menţionate de Callimachus la 1490 şi apoi sub Ştefăniţă), pe care, de fapt, probabil le întărea şi le înnoia (aşa cum Selim întărise şi înnoise, la 25 ianuarie 1512, privilegiile tatălui său pentru păşunile şi gîrlele dăruite lui Bogdan III); *la toate aceste acte, care defineau statutul Moldovei în relaţiile cu Poarta, se va referi hatmanul Petru Vartic în 1542, cînd va explica polonilor că Rareş se răzvrătise întrucît Soliman nu res-*

[234] Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, Supl. II, 1, p. 66—67.
[235] *Călători străini...*, cit., p. 199.
[236] Vezi şi Mihai Maxim, *Regimul economic al dominaţiei otomane...*, loc. cit., p. 1743.
[237] Cf. Tahsin Gemil, în volumul *Petru Rareş*, p. 145 şi *supra*, n. 163.
[238] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 176, n. 2.
[239] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 5.
[240] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 197—198.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pectase „tratatul şi înţelegerile încheiate de înaintaşii săi cu moldovenii" [241]. Afirmaţia aceasta — aflată într-un act care încă nu a fost comunicat în întregime, ca ea să poată fi judecată în contextul ei natural — pare a îndritui concluzia că Soliman însuşi nu acordase Moldovei, în intervalul 1520—1538, nici o *ahidname:* referirea doar la *înaintaşii lui Soliman* nu s-ar putea interpreta altfel.

Acceptarea „povestioarei" lui Cantemir şi Danişmend despre „închinarea" din 1529 pare să fi fost influenţată de o scrisoare a lui Soliman către regele Sigismund, din primăvara anului 1531 [242]. Anume, la 15 mai 1531, sultanul, răspunzînd soliei transmise prin Jan Ocieski, scria regelui polon că a poruncit lui Rareş să se retragă din Pocuţia şi protesta vehement contra schimbului de soli cu Petru vodă, întrucît acesta ar fi, ca şi voievodul Valahiei, tributar Porţii şi nu ar avea dreptul de reprezentare: cei doi domni erau consideraţi „sclavii mei şi tributari — sînt cuvintele lui Soliman — şi *posesiunile lor, încorporate între celelalte state ale noastre în acelaşi fel ca Bosnia şi Semendria, constituie proprietatea noastră"* [243]. Cîteva luni mai tîrziu, ideea că Moldova e o proprietate a sultanului, iar Petru — sclavul său, revine într-o scrisoare a marelui vizir Ibrahim-paşa către acelaşi rege [244]. Dar aceasta e o simplă pretenţie a Porţii, un abuz, o evidentă *agresiune pe tărîm juridic:* o dovedeşte însăşi asimilarea principatelor române cu Bosnia şi Semendria, cu care, totuşi, nici o asemănare nu se putea face; în Bosnia, de pildă, *încorporată* imperiului (1464), administraţia aparţinea dregătorilor otomani, se introdusese legislaţia otomană, iar religia musulmană era propagată oficial [245].

Problema e, din acest punct de vedere, foarte limpede şi numai pentru că s-a dat oarecare crezămînt acestor alegaţii ale Porţii e necesară o scurtă zăbovire asupra acestui „incident". Înainte de orice altă interpretare, trebuie să se observe că pretenţiile sultanului şi ale marelui vizir nu au fost luate în consideraţie nici chiar de cel căruia îi fuseseră adresate scrisorile în cauză: regele Sigismund a continuat să primească solii lui Rareş şi să-i trimită pe ai săi în Moldova, ceea ce înseamnă o respingere implicită a acelor pretenţii. De altminteri, solii lui Rareş vor fi acceptaţi şi la Moscova, şi la curtea lui Ferdinand de Habsburg, şi de diplomaţia lui Carol Quintul, iar în 1538 Sigismund va încheia, cu Rareş, o „pax... in tempus sempiternum" [246], tratatul fiind recunoscut de Ştefan Lăcustă, ai cărui soli vor merge — şi vor fi acceptaţi — ca şi ai predecesorului său, la Cracovia, ca şi la Viena. Dreptul la solii şi tratate a rămas domnilor Moldovei şi după presupusa prăbuşire din 1538, iar pretenţia Porţii — corespunzînd, desigur, planurilor lui Soliman de a include principatele române în „Casa Islamului" *(dar al-islam)* [247] — a rămas, şi ea, ceea ce era în realitate: *o simplă pretenţie fără acoperire.*

Şi ar fi, desigur, încă o naivitate să se creadă că o asemenea „acoperire" s-ar putea afla în aceste cuvinte pe care Rareş însuşi le trimitea regelui Sigismund la 24 iulie 1537: „ţara aceasta e a preaînălţatului şi nebiruitului împărat turcesc, domnul meu cel prea-milostiv, şi ne-a dat-o nouă s-o stăpînim" [248]. Cînd ştim care erau relaţiile domnului Moldovei cu regele Poloniei în acel moment, cînd ştim cum Petru Rareş îl şantaja pe Sigismund cel Bătrîn cu ameninţarea

---

[241] C. Rezachevici, în volumul *Petru Rareş*, p. 247.

[242] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 10; Tahsin Gemil, în volumul *Petru Rareş*, loc. cit (v., însă, şi nota lui L. Şimanschi, la p. 146); v. şi Ştefan Lemny, *Despre contribuţia solilor la lupta pentru apărarea ţărilor române*, în „Anuar", XIV, 1977, p. 286—297.

[243] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XI, p. 20—21 (subl. ns.); aceeaşi scrisoare, datată (doar prin luna otomană) 18.IV. — 17.V.1531, se află şi în Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, Supl. II, 1, p 24—27.

[244] Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, cit., p. 46.

[245] Mustafa A. Mehmed, *Istoria turcilor*, p. 167.

[246] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone*, Bucureşti, 1979, p. 9.

[247] Tahsin Gemil, în volumul *Petru Rareş*, p. 155.

[248] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, II, 1, p. 147; N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, cit., p. 198.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turcească şi cînd mai ştim că încă din 1535 titulatura „domnul meu cel preamilostiv" se potrivea mai bine lui Ferdinand de Habsburg — ce concluzii putem trage, din acea scrisoare, cu privire la raporturile moldo-otomane ? !

Dovada cea mai bună că în 1537 statutul Moldovei era acelaşi ca şi la 1531 o constituie tocmai campania otomană din 1538, întreprinsă — o spune un martor contemporan, din tabăra sultanului — pentru cucerirea Moldovei şi încorporarea ei la imperiu [249].

O explicaţie e posibil să existe, însă, pentru pretenţiile agresive ale lui Soliman din 1531 : anume, după evenimentele din 1526 şi 1529, sultanul, care se considera stăpînul Ungariei [250], se va fi socotit şi moştenitor al suzeranităţii pe care, prin tratatele din 1503 şi 1519, Poarta o recunoscuse regilor maghiari asupra principatelor române (aşa cum Cuceritorul de la 1453 se socotise succesorul basileilor). „Viziunea" politică a lui Soliman cel Măreţ nu era, însă, identică cu aceea a lui Petru Rareş...

În lumina constatărilor şi observaţiilor de pînă aici, rămîne să vedem dacă semnificaţia cu care anul 1538 a fost investit de istoriografia noastră se justifică şi se menţine.

IV. Chestiunea se pune, întrucît anului 1538 i s-au atribuit anumite semnificaţii, nu numai pentru istoria Moldovei în veacul XVI, dar şi pentru cea a relaţiilor româno-otomane în general, în statornicirea limitelor cronologice a ceea ce s-a numit *dominaţia otomană* [251]. S-a afirmat, astfel, că „de acum Moldova devine cu adevărat vasala imperiului" [252], că a fost „redusă în 1538 la poziţia unui teritoriu dependent efectiv" [253], că momentul septembrie 1538 „a marcat începutul unei noi etape în istoria politică a Moldovei" şi anume „supunerea efectivă a Moldovei faţă de Poarta otomană" [254], că „în deceniile 4—6 ale veacului al XVI-lea se produseseră schimbări fundamentale în raporturile româno-osmane [...] şi că efectiv începuse era dominaţiei otomane în ţările române" [255], punctul de plecare fiind tot „campania decisivă a lui Soliman în Moldova, din 1538" [256].

Dar cît de „decisivă" fusese această campanie ? !

După ştirile furnizate de un contemporan bine informat, „războiul sfînt pentru Moldova" fusese decis în iunie 1538 [257] şi avea ca principal motiv, „încheierea unei alianţe împotriva împărăţiei otomane la care participau şi moldovenii" [258]. „Scopul urmărit prin cucerirea ţării Moldovei a fost acela de a o alipi împărăţiei" [259] — cu alte cuvinte, trecerea de la *dar al-ahd (dar al-sulh)* la *dar al-islam*. Sultanul se aştepta la o luptă adevărată — pregătirea oastei cu care a venit spre Moldova e o dovadă suficientă.

E de crezut că, după încheierea tratatului cu Ferdinand de Habsburg, semnificînd aderarea făţişă — cît de secret putea să rămînă [260] un asemenea act, într-o vreme cînd spionii mişunau, sub toate hainele şi meseriile ?! — la coaliţia europeană antiotomană, o parte a marii boierimi a sezisat pericolul care se stîrnea pentru Moldova în cazul unui eşec militar. Sub ochii întotdeauna nepăsători ai Europei occidentale, Soliman cucerise Belgradul şi Rhodosul, zdrobise oastea regatului maghiar în 1526 (peste doi ani, Zápolya îi va închina ţara cu acte în

[249] *Cronici turceşti...*, I, p. 269.

[250] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 175—179.

[251] Ştefan Andreescu, *Limitele cronologice...*, cit., p. 401—404 (analiza mai multor opinii).

[252] Nicoară Beldiceanu, *Problema tratatelor...*, p. 405.

[253] D. Ciurea, *op cit.*, p. 1.

[254] Tahsin Gemil, în volumul *Petru Rareş*, p. 158.

[255] Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 1733.

[256] Idem, *L'autonomie...*, cit., p. 225, n. 86.

[257] *Cronici turceşti...*, I, p. 261 (Mustafa Gelalzade).

[258] *Ibidem*, p. 262.

[259] *Ibidem*, p. 269.

[260] Felul în care sultanul a aflat de alianţa lui Rareş cu Ferdinand e cunoscut dintr-o solie moldovenească ulterioară : un sol al lui Rareş, cu scrisori către Ferdinand, a fost prins de Zápolya, care a trimis scrisorile la Istanbul (*Arhiva istorică a României*, I, 2, 1865, p. 152—154).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regulă !), iar în 1529 cucerise Buda şi bătuse la porţile Vienei. Agresivitatea sultanului legiuitor se putuse vedea şi din acte ca scrisoarea din mai 1531, comentată mai sus şi care va fi fost, fără îndoială, adusă la cunoştinţa moldovenilor cu multă satisfacţie de către diplomaţii Coroanei polone, ca şi din tratatul turco-polon din 1533[261]. Se ştia prea bine ce urmează unei efective cuceriri militare — asasinarea sau deportarea marilor proprietari, implantarea de feudali turci, introducerea legislaţiei şi a religiei islamice, ca în Bosnia sau Semendria, al căror statut îl anticipa Soliman încă din 1531 ! Atitudinea domnului Moldovei putea fi socotită de-a dreptul provocatoare (rămîne să se regîndească, însă, întreaga conjunctură, în funcţie şi de afirmaţia din 1542 a lui Petru Vartic, citată mai sus, despre încălcarea de către Soliman a tratatelor Porţii cu moldovenii, înainte de a se vorbi despre linia necugetată sau greşită pe care Rareş a imprimat-o politicii externe după 1531—1533) : pe de o parte, a suspendat plata haraciului — ştirea, furnizată de Paolo Giovio[262], se referă, probabil, la anii de după 1535 ; pe de altă parte, adunînd oaste, nu ascundea faptul „că nu împotriva altora se înarmează, ci împotriva otomanilor“[263], cum scria Verancsics chiar în 1538, spusele sale fiind verificate de atîtea scrisori şi mărturii de solie. Ideea înlocuirii lui Rareş se conturase şi în planurile diplomatice ale Porţii încă din 1533[264], dar şi în intrigile boierilor, care, înspăimîntaţi de posibilitatea *cuceririi militare*, căutau să o prevină, chemîndu-l *ei* pe Soliman ca să-l înlăture pe Rareş, *punîndu-i, însă, condiţii :* să nu se strice ţara prin omoruri, răpiri de averi şi robiri, să se lase ţării legile şi credinţa ei, *să nu ocupe ţara pentru sine*[265]. Căutau să prevină, într-un cuvînt — neuitînd nici propriile lor interese — ceea ce se petrecuse, de exemplu, în sudul Dunării. Sultanul însă — după ce ameninţase pe Rareş cu moartea[266] şi-i instigase, chiar, pe boieri la aceasta[267] — veni cu „gînduri foare rele faţă de această ţară nenorocită, *voind să aşeze în ea sangeaci*“[268].

Nu se putea aştepta, riscîndu-se catastrofa, o înfruntare militară : aceasta trebuie să fi fost concluzia sfatului domnesc, întărită de faptul că — atît cît se cunoaşte pînă azi— nici unul din marii dregători nu l-a însoţit pe Rareş în exilul său. Iar cînd s-a întors, în 1541, nu a tăiat pe cei pe care, azi, i-am acuza de „colaborationism“, ci numai pe acei, cîţiva, care, ca Simion Draxin de la Ciceu, *atentaseră la viaţa sa*, ca şi pe acei care, asasinînd pe Ştefan Lăcustă, ultragiaseră pe sultan[269].

Rareş plecat, *bătălia pentru care se pregătise marele sultan nu s-a mai dat*. Cu toate acestea, campania — „... decisiva campanie...“ — va fi urmată de trimiterea unor „scrisori de cucerire“ *(fetihname)* „în toate părţile lumii“[270], s-a scris chiar şi o *Fetihname-i Kara-Bogdan* (cronica cuceririi Moldovei)[271] şi sultanul însuşi, în inscripţia pusă la Bender, se va prezenta drept „cuceritor al ţării Bogdan“[272]. Intenţia de a pune sangeaci rămăsese, însă, în planul intenţiilor :

[261] Veniamin Ciobanu, în volumul *Petru Rareş*, p. 129.

[262] *Arhiva istorică...*, cit., p. 36.

[263] *Tesaur de monumente istorice*, III, 1864, p. 153—154.

[264] Ilie Corfus, *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareş şi Polonia*, în „Romanoslavica“, X, 1964, p. 336—338.

[265] *Tesaur...*, cit., p. 154.

[266] Tahsin Gemil, în volumul *Petru Rareş*, p. 152 ; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 332. Documentul, din 25 iunie 1531, e publicat în Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, II, 4, p. 12—13 (informaţia în cauză, la p. 13).

[267] *Tesaur...*, cit., p. 155.

[268] N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, cit., p. 25 (subl. ns.) ; afirmaţia despre intenţia sultanului de a ucide pe toţi boierii, neconfirmată de alte surse, trebuie luată sub beneficiu de inventar.

[269] C. Rezachevici, în volumul *Petru Rareş*, p. 208—209. V. şi Ilie Corfus, *Documente...*, p. 68 (despre pedepsirea lui Mihul şi Trotuşanul pentru asasinarea fratelui lui Rareş, Toader pîrcălab de Hotin).

[270] *Cronici turceşti...*, I, p. 248 (Lütfi-paşa), 271 (Mustafa Gelalzade).

[271] *Ibidem*, p. 219 (Nasuh Matrakci).

[272] M. Guboglu, *Inscripţia sultanului Suleiman Magnificul în urma expediţiei în Moldova (1538/945)*, în „Studii“, 2—3/IX, 1956, p. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţara se supusese, nu fusese cucerită. Pompoasele titluri glorificatoare ale izvoarelor otomane nu trebuie să înşele. Acesta e adevăratul motiv pentru care alipirea la împărăţie nu s-a mai putut face [273]. A fost convocată adunarea ţării şi, deşi se pare că mai trăia în Moldova „fiul unui fost voievod" [274], a fost preferat „Cetne", Ştefan, care „se afla cu leafă în slujba împăratului" [275]: vechiul protejat al Porţii, rămas în istorie ca Ştefan Lăcustă [276].

„Padişahul [...] — spune mai departe Mustafa Gelalzade, acest nepreţuit martor ocular — a primit să dea titlul de voievod lui Cetne, cerîndu-i să respecte următoarele condiţii": cedarea Bugeacului, dreptul Porţii de a înălţa două cetăţi la capetele acestui ţinut şi să promită, sub jurămînt, că nu se va răscula „şi că de acum înainte va îndeplini orice firman care se va da de către împărăţie şi că voievodul se leagă ca la fiecare doi ani să vină el însuşi la Curte şi să aducă haraciul ţării" [277]. „În felul acesta s-a făcut un legămînt scris" [278] — preluînd pasajul, Ibrahim Pecevi va scrie peste un veac: „Dîndu-i-se în mînă un ilustru berat..." [279], ceea ce e cu totul altceva, căcei *berat*-ul e un simplu „act de numire într-o funcţie" [280], şi nu un legămînt *(ahd)*. I s-a dat o căciulă, o cucă, un steag, o tobă şi un ţimbal — scrie Mustafa Gelalzade [281] — „precum şi un *hilat* [caftan] strălucitor", adaugă Pecevi [282].

„În felul acesta a fost cucerită Moldova" — conchide Mustafa Gelalzade [283]; „În ziua aceea, vilaetul Moldovei a intrat sub stăpînirea ţărilor osmane", parafrazează Pecevi [284].

Deosebirea esenţială între aceşti doi cronicari, separaţi de un secol întreg, e într-un singur punct: în problema *berat*-ului, care nu se regăseşte nici la ceilalţi cronicari contemporani. Se poate conveni că ne aflăm în faţa unei *interpretări proprii*, a lui Pecevi, care a aplicat trecutului un obicei curent la vremea lui.

Cronicile otomane lasă, e drept, — prin acea seacă afirmaţie concluzivă — impresia că momentul septembrie 1538 ar fi însemnat o cotitură. Nu mai puţin au contribuit, la formarea acestei imagini în istoriografie, şi sursele creştine, scrisori şi rapoarte diplomatice, contemporane faptelor, scrise sub impresia momentului, a acelui moment teribil cînd se credea că sultanul adusese pe tronul Moldovei un principe trecut la islamism: „era turc, în veşmîntul nostru", se jăluiau asasinii săi [285] — „est tamen christianus", prevenise, încă din 1538, Ştefan Broderics [286]; sultanul îi lăsase un „guvernator" („Myhalbhozoyth": un Mihaloglu? „bhozoyth"=Baiazid?) [287] şi trupe [288]. Impresia trebuie să fi fost cumplită: la 22 noiembrie 1538, Fabio Mignanelli scria că Ştefan Lăcustă „este ţinut de turc la bunul său plac" [289]; peste trei luni, la 28 februarie 1539, acelaşi Mignanelli, împreună cu legatul papal Hieronimo Aleandro, scriau cardinalului Farnese, raportîndu-i o discuţie cu arhiducele Ferdinand, „regele" Ungariei: „*Sandrinus*

---

[273] *Cronici turceşti...*, I, p. 269—270 (Mustafa Gelalzade).
[274] *Ibidem*, p. 269.
[275] *Ibidem*, p. 270.
[276] Pentru domnia sa, cf. contribuţia pe care am dat-o la volumul *Petru Rareş*, p. 161—174.
[277] *Cronici turceşti...*, I, p. 270.
[278] *Ibidem*, p. 271.
[279] *Ibidem*, p. 481.
[280] I. Beldiceanu-Steinherr, N. Beldiceanu, *Règlement ottoman concernant le recensement (première moitié du XVI-e siècle)*, în „Südost-Forschungen", XXXVII, 1978, extras, p. 25.
[281] *Cronici turceşti...*, I, p. 271.
[282] *Ibidem*, p. 481.
[283] *Ibidem*, p. 271.
[284] *Ibidem*, p. 481.
[285] N. Iorga, *op. cit.*, p. 25—26.
[286] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 289.
[287] *Ibidem*, p. 290—291.
[288] *Ibidem*, p. 297.
[289] *Ibidem*, p. 294—295; *Călători străini...*, I, p. 466.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[numele sub care era cunoscut vodă Lăcustă, după al tatălui său — *n.n.] nihil est* —ar fi zis regele ; *Turca habet et tenet Moldavia*“ [290].

Şi regele Sigismund al Poloniei scria că Moldova era acum (aprilie 1539) o „colonie a sultanului“ [291]. Dar această situaţie, zugrăvită în scrisori din 1538—1539, nu s-a putut menţine. Ştefan vodă Lăcustă a trecut, repede, pe făgaşul politicii şi alianţelor tradiţionale ale Moldovei [292], ajungînd — în noiembrie 1540 — să atace şi să lichideze o tabără otomană aşezată în Moldova. Rezistenţa faţă de agresivitatea otomană s-a manifestat şi altminteri : boierii moldoveni care în 1538 au mers să hotărnicească ţinutul răpit „şi-au lăsate capetele acolo“ [293], ca urmare, desigur, a opoziţiei pe care au exprimat-o ; pe de altă parte, încercarea de a se implanta grupuri de populaţie otomană în Moldova a fost respinsă şi ea : dintr-o solie din 1542, se vede că Soliman trimisese „ţărani de neam turcesc“, dar moldovenii i-au alungat [294].

Cît priveşte condiţiile impuse lui Ştefan Lăcustă prin *legămîntul scris* (oare ce termen foloseşte, *aici*, Mustafa Gelalzade ?), se ştie că ele nu modificau cuantumul haraciului : „ad veteris tributis summam nihil adderetur“ (Paolo Giovio) [295] ; cererea ca haraciul să fie prezentat, periodic, de către domnul însuşi nu era, nici ea, nouă : îi fusese adresată şi lui Ştefan cel Mare, cum am arătat, dar nici el, nici succesorii săi, pînă la 1538, nu s-au conformat acestei pretenţii [296]. Condiţia se va pune din nou, lui Rareş, la redobîndirea domniei — „eu însumi (scria Rareş în 1542) trebuie să am vedere [cu împăratul] în [fiecare] al treilea an de domnie“ [297] — fără ca ea să fie, nici de data aceasta, respectată, nici de Rareş însuşi, nici de fiii şi ginerele său.

În obligaţia de a „îndeplini orice firman“, recunoaştem „serviciile“ care se cereau şi care, *menţionate* expres la 1503 şi 1519, le-am văzut *îndeplinite* la 1498 şi *acceptate* — chiar dacă eludate — la 1521 Se vor fi adăugat — acum sau la revenirea lui Rareş — „comenzile de proviant“, deşi ele pot fi şi mai vechi [298]. Şi, din primele porunci de acest gen (totuşi, nu s-a găsit, încă, una care să fie adresată aceluia care, timp de doi ani, păruse Europei umbra moldovenească a lui Soliman !) se vede că Rareş nu le prea respecta [299] — ca, de altfel, şi urmaşul său, Lăpuşneanu — fiind nevoie, mai apoi, de interdicţii de export, pentru a se asigura caii, oile şi vitele necesare imperiului !

De altfel, condiţiile în care Rareş a revenit pe tronul Moldovei (indiferent de lamentările sale, menite mai mult a impresiona pe cei care contribuiseră la căderea sa) sînt mai degrabă ale unui cîştigător care cu greu îşi ascunde mîndria şi satisfacţia sub haina unei umilinţe potrivite cu ceremonialul Porţii, căci — nu o spune el însuşi ? ! — „sultanul mă are ca un fiu“. Şi spre sfîrşitul veacului, Leunclavius încă ştia că domnul Moldovei fusese „restitutus in integrum“ [300]. De această idee se leagă şi informaţia cuprinsă într-un raport diplomatic din 1562, din care rezultă că sultanul a înapoiat lui Rareş, la restaurarea sa, tezaurul pe care îl capturase la 1538 [301]. *Desigur, cum grano salis* trebuie luate toate for-

[290] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 297.

[291] Ilie Corfus, *Documente...*, p. 18 : „Valachiam, Romanorum quondam coloniam, suam nunc fecit coloniam“ ; cf. şi D. Ciurea, *op. cit.*, p. 14.

[292] Ştefan S. Gorovei, în volumul *Petru Rareş*, p. 169—173.

[293] Th. Holban, în „Magazin istoric“, 3/1977, p. 41 ; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 73.

[294] C. Rezachevici, în volumul *Petru Rareş*, p. 247—248.

[295] M. Berza, *op. cit.*, p. 10, n. 7.

[296] O călătorie la Istanbul în 1536 (Al. Ciorănescu, *Petru Rareş şi politica orientală a lui Carol Quintul*, în *A.R.M.S.I.*, s. III, t. XVII, m. 12, 1936, p. 9 ; N. Iorga, în „Revista istorică“, XXII, 1936, p. 355) mi se pare exclusă date fiind condiţiile perioadei de după 1535.

[297] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 87 (condiţii identice notează Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, cit., p. 275, n. 40) ; în primăvara aceluiaşi an, a fost chemat la Poartă, dar nu s-a dus (C. Rezachevici, loc. cit., p. 245).

[298] Mihai Maxim, *Regimul economic al dominaţiei otomane...*, loc. cit., p. 1751.

[299] *Ibidem*, p. 1752.

[300] Leunclavius, *Annales*, 1588, p. 88 — cf. D. Ciurea, *Fărămiţarea feudală şi lupta pentru centralizarea statului*, în „Anuar“, XVI, 1979, p. 315.

[301] *Călători străini...*, II, Bucureşti, 1970, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mulele de acest gen : precum se deteriorase situaţia Moldovei, tot aşa i se împuţinase tezaurul. Deteriorarea cea mai gravă mi se pare că putea fi provocată de însăşi redobîndirea tronului la Poartă, căci aceasta putea să însemne recunoaşterea implicită a dreptului — pe care Poarta încercase şi anterior să şi-l aroge, ultima dată la 1538 — de *a numi* domnii Moldovei. Pe de altă parte, însă, e ciudat să se afirme că noua situaţie impusă Moldovei marchează începutul unei dominaţii efective a Porţii, cîtă vreme principatul muntean cunoscuse şi el *aceleaşi modalităţi de subordonare, cu aproape un veac mai înainte şi uneori chiar în forme mai grave.*

Nici condiţia de a se trimite un fiu la Poartă nu era cu totul nouă : se ceruse lui Ştefan cel Mare încă din 1476 şi el însuşi trebuise să o accepte, la încheierea păcii din 1486 (1489 ?), dînd pe Alexandru.

Nici *darurile* — tot mai dese şi mai consistente de acum încolo — nu erau o inovaţie : cu daruri îmbunase Ştefan pe Mehmed II după ce cucerise Chilia („cum tributo *et muneribus*") ; încă la 1503, ele erau trecute, în chip oficial, între obligaţiile domnului moldovean în tratatul ungaro-turc şi recunoscute, din nou, la 1519. Despre daruri bogate, oferite unor dregători otomani, vorbeşte, în solia sa, şi Luca Cîrjă — şi poate aici se află una din primele menţiuni româneşti ale *rüşvet*-ului, mita care, mai tîrziu, va deveni un adevărat flagel. Şi e de crezut că asemenea daruri au fost oferite sultanului şi marilor dregători şi în alte momente de cumpănă, ca la 1504/1505, cînd a trebuit să se impună recunoaşterea lui Bogdan, sau la 1527, cînd situaţia s-a repetat, acum în cazul lui Rareş. În aceste condiţii, darurile (peşcheşurile) făcute de Rareş în 1540 şi de Alexandru Lăpuşneanu în 1563 pentru redobîndirea domniei intră în ordinea lucrurilor impuse de situaţiile *de excepţie*, cînd orice mijloc socotit folositor *trebuia întrebuinţat*. Pericolul, în ambele cazuri, era ca situaţia de excepţie să se transforme într-una comună, iar domnia să înceapă a fi acordată aceluia care dă sau promite peşcheşuri mai mari. *Dar nu acesta a fost cazul domnilor moldoveni timp de trei decenii după restaurarea lui Rareş :* tronul va trece — fără a fi cumpărat la licitaţia de la Poartă — fiilor lui Rareş, Ilie şi Ştefan, aleşi în ţară şi doar *recunoscuţi* de Poartă [302] ; Alexandru Lăpuşneanu va veni în 1552 nu de la Istanbul, ci din Polonia şi va încerca să restaureze vechiul echilibru [303], chiar dacă înţelegea să rămînă mai departe „Turcarum imperatori tributarius" [304] şi să asculte de ordinele acestuia, mai ales cînd asemenea porunci priveau lucruri care stăteau la inima sa, cum stătuseră şi la inima lui Rareş : intervenţiile în Transilvania. Şi, după momentul critic 1561/1564, tronul va trece fiului Bogdan *vivente patre* (cum se exprimase Leonardo de Massari pentru împrejurările identice din iulie 1504) [305], primind apoi şi steagul de la Poartă [306].

Care rămîn, atunci, elementele justificative pentru a socoti că anul 1538 a adus acele schimbări fundamentale în statutul Moldovei, pe baza cărora anul în cauză să poată fi socotit un *tournant* în relaţiile româno-otomane ?

După *1538* :

1. Domnul continuă să fie ales în ţară (chiar şi „uzurpatorii" Despot şi Ştefan Tomşa).

2. Domnul nu merge la Poartă, nici pentru investitură şi nici pentru întărirea periodică în domnie (deşi se prevăzuse ca o condiţie).

3. Însemnele investiturii se trimit de la Poartă, *ca şi în perioada 1504 (dacă nu chiar 1486)—1527.*

4. Domnul păstrează dreptul de a schimba solii şi a încheia tratate.

---

[302] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 124 (pentru Iliaş), 133 (un capigibaşa aduce steagul şi cuca).

[303] Cf. jurămîntul de la Hîrlău, din 22 iunie 1553 (Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 166—177) ; aici se exprimă ideea că „ţara Moldovei a fost eliberată... de domnia lui Iliaş şi Ştefan voievozi" (p. 176).

[304] *Ibidem*, p. 192.

[305] Cf. însemnările publicate de Radu Constantinescu în *S.M.I.M.*, VI, 1973, p. 185—186 (n. 62) şi Teodor Bojan şi Ioan Gabor în „Revista de istorie", 2/31, 1978, p. 329—332.

[306] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 308.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. Domnul e dator să sprijine campaniile militare ale Porţii, *ca şi în perioada 1498—1538.*

6. Darea anuală rămîne ceea ce a fost de la început: *haraci, tribut.* Afirmaţia lui Cantemir că începînd de la Rareş se trece de la *peşcheş* la *haraci*[307] nu se verifică: numele de *haraci* apare de la început, încă din scrisoarea sultanului Mehmed II, din octombrie 1455.

7. Peşcheşuri se trimiteau, în mod oficial, încă dinainte de 1538 (blănuri, şoimi, dinţii de peşte, caii): solia lui Luca Cîrjă le menţionează ca pe un *obicei* la 1522, iar nota polonă le arată, zece ani mai tîrziu, în mod explicit.

8. Ca şi pînă la 1538, elementului otoman îi rămîne interzisă aşezarea pe pămîntul moldovenesc.

Inovaţiile sînt, pînă aici, *minime.*

Agresivitatea imperiului sporise sub domnia lui Soliman Magnificul şi ea se face, în adevăr, simţită în Moldova pe toate planurile: pe cel *juridic* — prin încercarea (ilustrată de incidentul din 1531) de a interzice dreptul la negocieri şi tratate şi de a impune Moldovei un alt statut în cadrul relaţiilor cu Poarta, încercare justificată de pretenţia neîntemeiată că Moldova ar fi fost supusă cu sabia (şi la 1568, încă, marele vizir spunea unui sol polon că „ţara aceasta este de atît de mulţi ani cucerită de noi cu sabia..."[308]). Trebuie să se pună întrebarea dacă nu cumva răzvrătirea lui Rareş va fi fost determinată şi de această agresivitate crescîndă, care ţintea la încorporarea efectivă a ţărilor române în imperiu; poate aşa trebuie interpretată afirmaţia lui Petru Vartic din 1542, citată cîteva pagini mai în urmă.

Pe plan *economic*, această agresivitate se manifestă prin sporirea tot mai deasă a haraciului, care ajunge de la 10.000 de galbeni în 1538 la 30.000 în 1552/1553[309] (deşi, cum au arătat cercetările lui Mihai Maxim, aceste creşteri devin, de la o vreme, pur nominale, din cauza devalorizării monetei otomane), dar mai ales prin cererile de participare la aprovizionarea armatei şi capitalei imperiului. Astfel, se va impune Moldovei (ca şi Ţării Româneşti) *includerea în lumea economică otomană*[310], cu urmări dezastruoase pentru viaţa economică internă[311] şi cu grave repercusiuni asupra vieţii politice.

În fine, agresivitatea otomană se manifestă şi prin tendinţa de a include ţările române nu numai în sistemul economic, dar şi în cel politic-administrativ al imperiului (ideea paşalîcului va reveni, în cazul Moldovei, şi la 1595).

Iată atîtea motive pentru a socoti că teoria conform căreia anul 1538 ar fi adus *supunerea efectivă* a Moldovei de către Imperiul otoman nu este suficient de argumentată pentru a se menţine. O interpretare mai nuanţată ar trebui să ia locul formulărilor tranşante şi delimitărilor cronologice foarte riguroase. *Anul 1538 poate fi socotit ca marcînd un punct de cotitură sau reprezintă doar, ca şi alţi ani (1473, 1486, 1504), inaugurarea unei noi etape în relaţiile moldo-otomane, cu sporirea anumitor sarcini, mai ales economice?* E o întrebare care afectează şi concepţia generală despre limitele cronologice ale „dominaţiei otomane". O cercetare destul de recentă a acestor limite s-a oprit — pentru a încadra „cronologic momentul instalării supremaţiei turceşti la nord de Dunăre, *în toate cele trei ţări române*"[312] — la „răstimpul *1538—1559*", primul an reprezentînd „mo-

[307] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 275, n. 40.

[308] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 308.

[309] Mihai Maxim, *Regimul economic al dominaţiei otomane...*, p. 1764.

[310] V., în acest sens, şi observaţia lui Nicoară Beldiceanu, că la baza ridicării antiotomane din vremea lui Mihai Viteazul stă şi un temei economic — „dorinţa boierimii române de a se smulge lumii otomane, răvăşită de criză, pentru a intra în circuitul Europei centrale" (recenzie la Ştefan Olteanu, *Les Pays Roumains à l'époque de Michel le Brave*, Bucureşti, 1975, în „Turcica", IX/1, 1977, p. 288). Cf. şi I. Caproşu, *Camăta în Moldova pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea* (rezumatul tezei de doctorat), Iaşi, 1979, p. 9—10.

[311] Cf. şi Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 1761.

[312] Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 409.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mentul răsturnării lui Petru Rareș de către turci din cea dintîi domnie în Moldova"[313]. „Între aceste limite — adaugă autorul — apare cuprins și evenimentul proclamării noului regim politic al Transilvaniei (1541), care, în fond, a făcut ca Țara Românească să fie complet dominată de turci, în absența unui succes militar pe cîmpul de luptă"[314]. De fapt, dacă în acest interval se caută un an care în adevăr să aibă o însemnătate aparte în istoria relațiilor româno-otomane, gîndite *la nivelul celor trei principate*, apoi acela nu ar putea fi decît anul 1541, cînd se modifică și statutul Transilvaniei, fiind adus la un aproximativ numitor comun cu cel al principatelor extracarpatice. Căci, altminteri, scrisoarea lui Pătrașcu cel Bun către brașoveni, adusă în discuție[315], arată că, la acea dată (23 mai <1555—1557>), în viziunea politică a principelui valah nici Transilvania, nici Țara Românească nu erau socotite țări „biruite" („Căci de vă va birui pe voi și țara D-voastră, nu va mai fi nici un domn și nici un crai acolo, în țara de sine stătătoare a D-voastră, ci vor fi prin toate cetățile turci și vom pieri, și noi, amîndouă aceste țări creștine"[316]). „Statutul" Țării Românești reiese foarte clar: „noi sîntem în mîna turcilor"[317], ne așteptăm, mereu, la tot felul de vexațiuni („de ar veni... vreo mare nevoie de silă", „dacă vom vedea mare greutate și foc"), *dar sîntem, încă, noi înșine*, nu sîntem biruiți, chiar dacă ne-am supus, nu sîntem cuceriți, nu am pierit. Acesta e sensul care mi se pare că se desprinde din scrisoarea lui Pătrașcu cel Bun pentru a defini starea Țării Românești într-o vreme cînd principele Moldovei își îngăduia să încheie, cu regele Poloniei, un tratat *nesecret*, după toate formele vechi[318].

Diferența e sensibilă.

Demonstrarea autonomiei largi și destul de consolidate de care s-au bucurat principatele române extracarpatice în a doua jumătate a secolului al XVI-lea[319] — perioadă în care, *ca și în cea anterioară*, nu vor lipsi „abuzurile Porții și încercările de violare a drepturilor Moldovei și Țării Românești"[320] — apare, astfel în contradicție cu afirmația tranșantă și nenuanțată despre „instaurarea efectivă" a dominației otomane (sau „instaurarea dominației efective"): ce semnificație se mai acordă, atunci, cuvîntului *efectivă ?!*

Pe de altă parte, cred că n-ar trebui să se piardă din vedere faptul că, în deteriorarea treptată a pozițiilor românești în relațiile cu Poarta, primul loc — din motive care nu necesită încă o zăbovire — l-a avut, întotdeauna, Muntenia, Moldova avînd de suportat șocul ulterior și nu de puține ori în forme sensibil mai ușoare[321], în vreme ce în Transilvania „dominația otomană" va lua forme nu tocmai identice, subordonarea „principatului autonom" rămînînd la un nivel considerabil inferior față de a celorlalte două principate (să ne gîndim doar la participarea solilor ardeleni la tratativele Păcii Westfalice). În această viziune, pentru a găsi momentul cînd situația Moldovei începe să o egaleze pe cea a Munteniei cred că trebuie să ne îndreptăm spre domnia lui Ioan vodă cel Cumplit, pentru a găsi, în urma ei, acea deteriorare care să îndrituiască afirmarea *angrenării depline în lumea otomană. Aici este momentul de fractură, un tournant* în evoluția relațiilor moldo-otomane, reținut și de tradiția istoriografică internă (cum nu se întîmplase pentru momentul 1538—1541!) și consemnat ca atare de Dimitrie Cantemir (care îl atribuie răscoalei lui Ioan vodă)[322].

În adevăr, cel care prelua domnia Moldovei la 1572 nu era ales în țară, ci *cumpărase tronul la Istanbul:* e primul domnitor care vine numit direct de acolo (cu excepția, firește, a lui Lăcustă, corespunzînd unui moment critic) cu ostași otomani care să-l sprijine în lupta cu Bogdan al IV-lea. Ceea ce la 1538 fusese

[313] *Ibidem.*
[314] *Ibidem*, p. 410.
[315] *Ibidem*, p. 409, n. 46.
[316] N. Iorga, *op. cit.*, p. 210.
[317] *Ibidem.*
[318] Ilie Corfus, *op. cit.*, nr. 84 și 87.
[319] Cf. Mihai Maxim, *L'autonomie...*, cit.
[320] E titlul unui subcapitol (p. 214—217) din excelentul studiu al lui Mihai Maxim, citat în nota precedentă.
[321] Mihai Maxim, *Regimul economic al dominației otomane...*, p. 1733 și 1740.
[322] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. 1973, p. 145, 179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un caz excepţional, iar la 1541 şi la 1563 putuse fi privit (de însişi beneficiarii) ca o restaurare a prinţului legitim, *devine, de acum încolo, regula :* domnia se poate cumpăra la Poartă, domnul poate fi trimis de acolo, sau, dacă totuşi e ales de ţară, trebuie să meargă acolo pentru a obţine investitura. *O excepţie : Ieremia Movilă, despre care lipsesc informaţiile cu privire la un asemenea drum la Istanbul.*

În vara anului 1574, după răzvrătirea lui Ioan vodă, altă „inovaţie" a adus o atingere gravă vechilor obiceiuri : tot de la Poartă a fost trimis un pretendent, care „binemeritase" şi el tot pentru multele pungi împărţite cu dărnicie, dar, de data aceasta, nu mai era un personaj care să poată afişa descendenţa din vechea dinastie a Moldovei, *ci unul care aparţinea efectiv dinastiei muntenești.*

„Mezatul ţarigrădean" a avut urmări dezastruoase pentru starea economică, dar şi socială şi politică a Moldovei, ducînd la modificări în structura boierimii, la destrămarea proprietăţii domneşti, la reprofilarea domeniului feudal, la aservirea micii proprietăţi [323].

Nu se poate să nu se observe, de asemenea, că de acelaşi moment 1572—1574 se leagă încă două elemente : unul îl constituie încetarea portului coroanei [324] *— excepţie fiind, şi aici (şi nu mai poate fi o coincidenţă întîmplătoare) tot Ieremia Movilă.* Celălalt e un amănunt de politică monetară. Un studiu nu foarte vechi [325] a scos în evidenţă faptul că principii români din anii imediat următori căderii Constantinopolului — Vladislav al II-lea şi Petru Aron — au „aliniat" sistemele lor monetare aceluia otoman ; conform aceleiaşi cercetări, moneta emisă de Ştefan cel Mare ar aparţine tipului „inaugurat de Petru Aron", în timp ce Bogdan şi Ştefăniţă au revenit la vechiul sistem, iar Alexandru Lăpuşneanu a bătut monete în sistemul dinarului unguresc. *Ioan vodă a fost singurul care, în 1573, a bătut cunoscuta monetă de aramă, pe care nu s-a sfiit s-o numească, după modelul otoman imitat, al asprului de argint, cu chiar numele turcesc : akçe.*

ADDENDA

A doua zi după ce manuscrisul acestui studiu a fost trimis în tipografie, consultarea textelor care conţin ştirea despre „pacea" moldo-otomană din 1486 [326] mi-a devenit posibilă, graţie xerocopiilor — după unele pagini din lucrările indicate de profesorul Beldiceanu [327] — obţinute prin amabilitatea d-rei Renate Möhlenkamp (Münster). Am avut, astfel, surpriza să constat că principalul text, o „viaţă" a lui Baiazid II, nu este altceva decît aceeaşi „viaţă" din care M. Guboglu şi M. Mehmet au reprodus, în 1966, unele fragmente, inclusiv acela despre solia moldoveană care a predat haraciul pentru a obţine pacea [328]. Editorii au folosit, atunci, textul tipărit în 1938 de Olgierd Górka [329] ; dar, din păcate, acest istoric polon lăsase deoparte textul turcesc al manuscrisului de la Biblioteca Naţională din Paris (Anciens fonds turcs, I, 396 ; în catalogul Blochet — nr. 922),

[323] I. Caproşu, *op. cit.*, p. 18—21.

[324] Afirmaţia că după 1563 domnii moldoveni nu mai poartă coroană (Mihai Maxim, *L'autonomie...*, loc. cit., p. 212, n. 27) e parţial inexactă, fiind omis Bogdan IV, reprezentat cu coroană la Athos.

[325] Matei Cazacu, *L'impact ottoman...*, cit., p. 171, 185—186, 190. Pentru monedele care circulau în Moldova, vezi : Alexandru I. Gonţa, *Urkundliche Aufschlüsse über die Münzen und Zahlungsmittel der Moldau im Handelsverkehr mit ihren Nachbarländern im 14. und 15. Jahrhundert*, în „Südost-Forschungen", XXVII, 1968, p. 51—82. Vezi şi Nicoară Beldiceanu, *La crise monétaire ottomane au XVI-ème siècle et son influence sur les Principautés Roumaines*, în „Südost-Forschungen", XVI, 1, 1957, p. 70—86 şi Mihai Maxim, *Considérations sur la circulation monétaire dans l'Empire Ottoman et les Pays Roumains dans la seconde moitié du XVI-e siècle*, în „Revue des Études Sud-Est Européenes", 3/XIII, 1975, p. 407—415

[326] Cf. *supra*, p. 643—644.

[327] Nicoară Beldiceanu, *La Moldavie ottomane...*, cit., p. 244, n. 8.

[328] *Cronici turceşti ...*, I, p. 137.

[329] O. Górka, *Nieznany zywot Bajezida zródlen dla wyprawy czarnomorskiej i najazdów Turków za Jana Olbrachta*, în „Kwartalnik Historyczny", LII, Lwów, 1938.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

editînd doar, în limba polonă, traducerea franceză aflată în același manuscris și datorată lui Etienne Roboly [330]. Textul turcesc [331] a rămas, se pare, nefolosit pînă în 1967, cînd l-a publicat Hans Joachim Kissling [332], însoțindu-l, în același an, de o traducere în limba germană [333]. H. J. Kissling a constatat că traducerea franceză a lui Roboly este *absolut defectuoasă și, deci, inutilizabilă*. Cît privește textul otoman, copiat la aceeași vreme cînd s-a efectuat traducerea, editorul presupune că trebuie socotit ca un exercițiu de transcriere a unui text într-o limbă necunoscută (din cauza greșelilor). El este, însă, mult mai bogat și mai precis decît traducerea franceză.

Iată, în ambele versiuni, pasajul care interesează subiectul în discuție :

— textul otoman : „Ol hînde Qara Bodgândan elči gelüb pâdišâh ile sulh edüb harâgyny verüb gitdi" [334] ;

— traducerea germană : „Um jene Zeit fand sich ein Botschafter aus der Moldau ein, schloss mit dem Pâdischâh den Frieden ab, übergab den Charâdsch und kehrte wieder nach Hause zurück" [335].

Ceea ce în fragmentele reproduse după traducerea lui Roboly e nedatat — Olgierd Górka propusese „circa 1492" [336] ! — se află cuprins aici sub *anul Hegirei 891* (7.I.1486 — 27.XII.1486) [337] ; pasajul în cauză e precedat de relatarea expediției lui Hersek-oglu și a plecării lui Davud-pașa și e urmat de menționarea soliei ungurești a lui „Jahschy-oghlu" [338], pe care H.J. Kissling îl identifică cu Dumitrie Iacșici (Jakšić) [339] și care este datată la mijlocul lunii Șevval <891> (10—19 octombrie 1486).

În pasajele referitoare la anii 1484—1488, cronologia nu pare riguros respectată, căci indicația anului 891 H. se repetă. Totuși, pe de o parte cei care au studiat manuscrisul — N. Beldiceanu și H.J. Kissling — au păstrat această cronologie, iar pe de altă parte informațiile în cauză se află, în aceeași ordine și cu aceeași datare, în încă trei manuscrise, menționate încă din 1938 de Sadettin Buluç [340].

Semnalînd existența acestor manuscrise cu știri de istorie românească în speranța că ele vor fi cercetate cît mai curînd și sub acest aspect, cred că putem primi datarea „păcii" moldo-otomane în 1486 ; discuția trebuie, însă, oricum, continuată.

---

[330] Traducătorul nu e „Sieur Rocques" *(Cronici turcești*, I, p. 135), ci acest Roboly (cf. și recenzia făcută de Ilie Corfus la ediția lui Górka, în „Codrul Cosminului", IX, 1936—1939, Cernăuți, 1940, p. 639 și lucrările lui H. J. Kissling, citate mai jos). „R. P. Romain", sub îngrijirea căruia s-a făcut traducerea, e probabil, un „*Révérend Père*".

[331] Semnalat de O. Górka — cf. recenzia lui Ilie Corfus, *loc. cit.*, a lui P. P. Panaitescu, în „Revista Istorică Română", IX, 1939, p. 338—339 și *Cronici turcești*, I, p. 135.

[332] Hans Joachim Kissling, *Eine anonyme altosmanische Chronik über Sultan Bâjezîd II*, în *Der Orient in der Forschung. Festschrift für Otto Spies zum 5. April 1966*, Wiesbaden, 1967, p. 409—433 (textul cronicii începe la p. 414 : *Menâqib-i Sultân Bâjezid-Han b. Mehmed Han).*

[333] Idem, *Die anonyme altosmanische Chronik über Sultan Bâjezîd II. (Paris, Bibliothèque Nationale, E. Blochet, nr. 922)*, în „Grazer und Münchener Balkanologische Studien", München, 1967 („Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients", t. 2), p. 128—166 (traducerea începe la p. 134).

[334] Hans Joachim Kissling *Eine anonyme...*, cit., p. 416.

[335] Idem, *Die anonyme...*, cit., p. 141.

[336] P. P. Panaitescu, recenzia citată, p. 339 ; *Cronici turcești*, I, p. 137, n. 6.

[337] Hans Joachim Kissling, *Eine anonyme...*, cit., p. 417 ; idem, *Die anonyme...*, p. 142.

[338] Ca și la Sa'adeddin — cf. *Cronici turcești*, I, p. 329.

[339] Hans Joachim Kissling, *Die anonyme...*, p. 141, n. 84.

[340] Sadettin Buluç, *Untersuchungen über die altosmanische anonyme Chronik der Bibliothèque Nationale zu Paris, Suppl. turc 1047, Anc. fonds turc 99*, Breslau, 1938, p. 31. Prof. Nicoară Beldiceanu mai citează *(op. cit.*, p. 244, n. 8) încă două manuscrise, aflate în aceeași bibliotecă din Paris și cuprinzînd aceeași informație.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CU PRIVIRE LA CORESPONDENȚA LUI VLAD ȚEPEȘ CU MATEI CORVIN

DE

ANDREI CORBEA

În fondurile de manuscrise ale Bibliotecii „Herzog August" din Wolfenbüttel (R. F. Germania), la cota *858 Nov, Cod. Guelf.*, se găsește un manuscris deosebit de important pentru istoriografia epocii lui Vlad Țepeș. Este vorba despre încă o copie (pe care o publicăm în *Anexă)* a scrisorii lui Vlad Țepeș din 11 februarie 1462 adresată regelui maghiar Matei Corvinul, scrisoare cunoscută pînă acum doar într-o singură copie, păstrată la Bayrische Staatsbibliothek din München, unde Nicolae Iorga a identificat-o, pentru a o comunica apoi lui Ioan Bogdan, cel care a și publicat-o în 1896 [1].

Manuscrisul descoperit de noi se află legat într-un codex, alături de alte patru ce privesc în totalitate activitatea lui Enea Silvio Piccolomini, umanistul italian ajuns papă sub numele de Pius al II-lea [2]. După cum reiese și din fotocopiile alăturate, grafia (îngrijită, întrebuințînd cerneală neagră și roșie) corespunde caracteristicilor *minusculei de cancelarie* din secolele XIV—XV ; [3] filigranul hîrtiei (două lalele încadrînd o stea) trimite la morile de hîrtie italienești din a doua jumătate a secolului XIV și prima jumătate a secolului XV [4]. Neclarități persistă însă în stabilirea modalității în care manuscrisul respectiv, alături de toate celelalte patru legate în codexul de la cota *858 Nov*, a intrat în posesia bibliotecii ducale din Wolfenbüttel ; ca toate codexurile înscrise printre *Novi*, se pare că și acesta a fost achiziționat abia în secolul al XIX-lea. Pe de altă parte însă

---

[1] Ioan Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, p. 76. Textul a fost ulterior tradus de G. Ghibănescu în *Arhiva*, 1897, p. 403 și de Nicolae Iorga, în *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, Vălenii de Munte, 1931, p. 164. În ceea ce ne privește, considerăm prima traducere de mai bună calitate, mai fidelă textului latinesc și de aceea mai aproape de spiritul originalului.

[2] În afara scrisorii lui Vlad *(Wladii principis partium Transalpinarum epistola ad Mathiam Corvinum regem Hungariae de bello Turcis inferer do Dat. X Febr. 1462. Accedit registrum, quod hominus utriusque sexus, Turci et Bulgari per dominum Wlad interrempti sunt)* citim o scrisoare a lui Enea Silvio Piccolomini din 1444 către Johann de Aich, un mesaj al aceluiași, devenit papă, către regele Gheorghe Podebrady al Boemiei, o scrisoare din noiembrie 1461 a regelui francez Ludovic al XI-lea către Pius al II-lea și un răspuns al ultimului, adresat lui Ludovic în martie 1462.

[3] D. Ciurea, *Diplomatica latină în Țările Române. Noi contribuții* în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"*, VIII/1971.

[4] Vezi colecția *Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart*, Stuttgart, 1966.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu există indicii, ca la majoritatea celorlalte *Novi*, că ar fi făcut parte din colecția directorului de gimnaziu Johannes Horkel din Magdeburg sau din cea a superintendentului Karl Georg Philipp Hessenmüller, cumpărate de bibliotecă în 1862.

Revenind asupra celeilalte copii, transcrisă de Nicolae Iorga la München și publicată de Ioan Bogdan, copie al cărei conținut a fost exploatat în mod intens de istoriografia epocii lui Vlad Țepeș [5], am crezut de cuviință o reverificare a acesteia, mai ales că în intervalul scurs de la semnalarea ei nici un istoric n-a mai controlat și confruntat textul în cauză. În ceea ce ne privește, am regăsit-o în fondurile lui Bayrische Staatsbibliothek la cota 19648 (f. 169 și nu 69, cum notase Bogdan, evident după Iorga), într-un codex conținînd documente manuscrise din secolul al XV-lea [6] provenit din mănăstirea Tegernsee și intrat în posesia bibliotecii müncheneze după 1803, anul cînd a început activitatea comisiei de secularizare a arhivelor eclaziastice de sub conducerea baronului von Aretin. Filigranul hîrtiei, cap de bour cu stea în șapte colțuri indică, după cataloagele lui Kenz [7] și Piccard [8], surse sud-germane (Freising ?) sau nord-italiene (Veneția ?) din același interval : sfîrșit de secol XIV și început de secol XV. Aceeași *minusculă de cancelarie* ca și în copia de la Wolfenbüttel este utilizată în scrierea textului aflat la München ; pe de altă parte este însă cert faptul că o altă mînă a scris-o ; fără a discuta acum deosebirile de text față de copia de la Wolfenbüttel reies clar din confruntarea fotocopiilor deosebirile de grafie, ca și modalitățile diferite de abreviere folosite de cei doi copiști.

Este momentul să ne oprim și asupra chestiunii autenticității scrisorii latinești a lui Vlad Țepeș către regele maghiar. Dubii au apărut și s-au amplificat în legătură cu această scrisoare pe măsură ce o certificare a existenței documentului întîrzia să apară. De aceea, Nicolae Stoicescu declară în legătură cu copia de la München că „nimeni nu s-a îndoit de autenticitatea știrilor cuprinse în ea", lăsînd să se înțeleagă că ar exista motive de îndoială față de autenticitatea scrisorii înseși [9]. Într-o notă de subsol a unui studiu recent, C. A. Stoide afirmă fără vreo reținere că „nu poate fi nici o îndoială că ne găsim în fața unui apocrif", temeiurile acestei opinii, expuse rezumativ în respectiva notă, sprijinindu-se pe „o serie de inadvertențe, 'erori' de toponimie..., afirmații 'naive' sau de fantezie și o neobișnuită îndepărtare de la protocolul impus în corespondența dintre voievodul Țării Românești și regele Ungariei". Concluzia ar fi că actul aflat la München „se datorează ... unei 'glume' făcute de un cercetător român din anturajul lui Hasdeu sau Tocilescu, în colaborare cu unul dintre funcționarii bibliotecii din München" [10].

Din punctul nostru de vedere, simpla existență în fondurile de manuscrise de la Wolfenbüttel a încă unei còpii a scrisorii domnitorului muntean reprezintă o probă suficientă pentru a înlătura ipoteza (și așa destul de hazardată) a unui fals întreprins cu știrea custozilor bibliotecii bavareze ; totodată, examinarea atentă a tuturor detaliilor tehnice (grafie, filigran, proveniență) indică a doua jumătate a secolului al XV-lea ca epocă a redactării ambelor copii. Că în perioada premergătoare invaziei turcești din 1462, Vlad i-a scris cu insistență regelui Matei pentru a-i cere ajutoare, că în intervalul februarie-martie i-a relatat cu lux de amănunte despre incursiunile în sudul Dunării, sînt fapte certe, con-

[5] Referiri directe sau indirecte la actul respectiv fac A.D. Xenopol în *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, București, 1925, N. Iorga în *Istoria românilor*, vol. IV, București, 1937, C. C. Giurescu în *Istoria românilor*, vol. II/1, București, 1943, *Istoria României*, vol. II, București, 1962, C. C. Giurescu și Dinu Giurescu în *Istoria românilor*, vol. II, București, 1976, Nicolae Stoicescu în *Vlad Țepeș*, București 1976, Ștefan Andreescu în *Vlad Țepeș (Dracula)*, București, 1976 etc.

[6] Pe lîngă copia scrisorii codexul mai conține încă alte 25 de copii ale unor documente de epocă, dintre care patru îl privesc direct pe Pius al II-lea.

[7] Friedrich Kenz, *Die Wasserzeichen des XIV. Jahrhunderts in Handschriften der königlichen bayrischen Hof- und Staatsbibliothek*, München, 1885.

[8] Piccard, *op. cit.*

[9] Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 81.

[10] C. A. Stoide, *Luptele lui Vlad Țepeș cu turcii (1461—1462)*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"*, XV/1978, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

firmate de mai multe documente contemporane [11]; de asemenea, știm cu certitudine că au fost făcute copii după o *anumită* scrisoare a lui Vlad pentru a fi trimise papei și răspîndite în Apusul Europei în aceeași perioadă dinaintea campaniei lui Mahomet al II-lea în Țara Românească [12]. Textele examinate de noi însine la Wolfenbüttel și München sînt, așa cum demonstrează și imaginile alăturate, copii, probabil copii după cele expediate de la curtea din Buda, așa cum se făceau cu sutele în mănăstirile Evului Mediu. Eventualele erori se datorează de bună seamă și acestor transcrieri succesive, a căror evidență stă deasupra oricărei îndoieli.

O analiză de conținut a actului latinesc de la 11 februarie 1462 conduce la constatarea că se coroborează aici o serie întreagă de date cunoscute istoriografiei datorită și altor surse. Căsătoria lui Vlad cu o rudă a lui Matei Corvinul, episodul prinderii lui Hamza Pașa și expediția ulterioară românească peste Dunăre și în fine, starea de veghe față cu primejdia unor mari represalii otomane apar într-un fel sau într-altul la cronicarii bizantini Chalcocondil [13] și Ducas [14], în povestirile anonime germane [15] și slave [16] despre Vlad, la cronicarii turci Enveri și Aşîk-Paşa Zadé [17], în memoriile lenicerului Sîrb [18], în cronica italiană anonimă *La progenia della casa de 'Octomani* [19], în memoriile papei Pius al II-lea [20] și într-o cronică mănăstirească germană de la Melk [21]. Nimic nu îndreptățește însă utilizarea unei logici răsturnate, după care textul nostru ar fi doar o „sinteză" ulterioară a unor informații căpătate din alte surse (alcătuită de cine?); dimpotrivă, avem toate motivele pentru a considera scrisoarea ca pe o confirmare din sursa cea mai directă a evenimentelor narate în paralel de alții, pe baza unor foarte diferite canale informaționale. În comparație cu celelalte izvoare asupra desfășurărilor din iarna 1461—1462, mesajul din 11 februarie, în

---

[11] La 4 martie 1462 Petru de Thomasiis, solul venețian la Buda, relata despre primirea unei asemenea scrisori din partea unui trimis ungur de pe lîngă Vlad Țepeș, din care rezulta numărul victimelor făcute printre „turcii și bulgarii" din sudul Dunării în campania de iarnă 1461—1462 (vezi I. Bianu, *Cîteva documente din archivele de stat de la Milan*, în *Columna lui Traian*, 1883, p. 34); la 20 martie 1462 însuși papa era informat de faptele lui Vlad cu ajutorul și a unor copii făcute la Buda după scrisorile adresate de voievodul român regelui Ungariei (vezi *Monumenta Hungariae Historica, Acta extera*, IV, Budapest, 1876, p. 121); în aprilie-mai 1462 scrisori de la Ladislau de Vesen către dogele Veneției și de la episcopul Varadinului către cardinalul St. Angeli confirmau insistențele prin scrisori repetate ale lui Vlad de a obține ajutor împotriva turcilor pregătiți să-și răzbune înfrîngerile din iarnă (vezi Gh. Ghibănescu, *Corespondența diplomatică de la curtea lui Matei Corvinul*, în *Arhiva*, 1897, p. 401); în fine, în cursul lunii mai, se pare că regele Matei transmite încă odată informațiile obținute asupra mișcărilor de la Dunăre prin intermediul lui Vlad la Roma, în vederea obținerii de noi subsidii bănești (vezi W. Fraknói, *Mathias Corvinus König von Ungarn*, Budapest, 1891).

[12] Anume, scrisoarea relatînd despre incursiunea în sudul Dunării; toate informațiile de mai sus trimit la acest fapt istoric dovedit.

[13] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, București, 1959.

[14] Ducas, *Istoria turco-bizantină*, ed. V. Grecu, București, 1958.

[15] I. Bogdan, *op. cit.*; Constantin I. Karadja, *Incunabulele povestind despre cruzimile lui Vlad Țepeș*, în *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 202; Ion Stăvăruș, *Povestiri medievale despre Vlad Țepeș-Draculea*, București, 1978.

[16] I. Bogdan, *op. cit.*; *Cronicele slavo-române în sec. XV—XVI*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959; I. Stăvăruș, *op. cit.*

[17] *Cronici turcești privind Țările Române în sec. XV—XVI*, ed. M. Guboglu, M. Mustafa, București, 1954.

[18] Constantin Mihailovici de Ostrovița, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, 1968, p. 125.

[19] N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. III, București, 1897, p. 12.

[20] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, București, 1901, p. LXXIII.

[21] N. Iorga, *Încă ceva despre Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare*, în *Convorbiri literare*, XXXVIII/1904, p. 382.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pofida „impreciziunilor" şi „fanteziilor" pe care le-ar conţine, este cel mai amănunţit din toate documentele cîte ne stau la dispoziţie, mai ales că i se anexează şi un „catastif" cu numărul precis (în fapt sau în intenţie?) al victimelor făcute de oastea lui Vlad în timpul incursiunii peste Dunăre. Putem afirma fără teamă de a greşi că actul de la 11 februarie 1462, inclusiv „catastiful", a stat de fapt la baza unor informaţii, prelucrate după ruptura dintre domnitorul muntean şi curtea maghiară, cu privire la dimensiunile cifrice ale cruzimilor făptuite în Bulgaria în cursul respectivei campanii, informaţii conţinute atît de cronica de la Melk[22] şi de *Comentariile* papei Pius al II-lea[23], cît şi de faimoasele naraţiuni germane despre Vlad Ţepeş[24].

Odată cu problema numărului victimelor făcute pe teritoriul sud-dunărean aparţinînd sultanului vom examina cîteva din „curiozităţile", reale, ce marchează copiile ajunse pînă la noi din scrisoarea domnitorului muntean. În text se arată că ar fi fost ucişi în total 23 884[25] „turci şi bulgari", pentru ca, făcînd adunarea cifrelor prezentate în registrul anexat să nu obţinem cu nici un chip suma anunţată anterior, ci doar una mai mică cu cîteva mii. Este adevărat că în cazul isprăvilor de la Nicopole şi Samovit nu se menţionează numărul morţilor; pe de altă parte se arată că au fost număraţi doar o parte, cei „ale căror capete au fost prezentate dregătorilor" (ceea ce justifică şi „rotunjirile" pînă la cifra de 25 000 din *Comentariile* papei şi din Cronica de la Melk). Explicaţia de bun simţ, şi de aceea plauzibilă, se leagă în mod firesc de condiţia de copii ale textelor de care dispunem, şi de inerentele inexactităţi pe care aceasta le implică. De exemplu, se pare că în copia de la München, una dintre cifre a fost incorect reluată din izvorul iniţial; dacă aici, în dreptul localităţii Finston (Siştov?) şi a încă „două tîrguri" figurează 410 morţi, în copia de la Wolfenbüttel citim 4 100. Astfel numărul total al victimelor devine destul de apropiat de cel furnizat în corpul scrisorii: 22 869. Se adaugă aici şi faptul că textul prim, redactat în timpul vieţii lui Matei Corvinul, şi păstrat în Biblioteca Naţională din Budapesta, al uneia din naraţiunile germane despre Vlad Ţepeş, povestind despre o incursiune a acestuia din 1462 la Schyldaw (şi mai plauzibil Siştov) arată că au fost omoriţi aici în jur de 5 000 de oameni, cifră care, în raport cu copia scrisorii din 11 februarie aflată la Wolfenbüttel, este credibilă[26]. În acelaşi sens se înscrie şi ipoteza, bazată pe documente, pe care o avansăm cu cîteva rînduri mai devreme, că registrul anexat scrisorii nu a fost alcătuit de acelaşi grămătic Radu, ci se datorează unui alt autor, textele fiind abia apoi, la curtea din Buda, alăturate ca făcînd corp comun. Vom reveni mai jos asupra chestiunii[27].

O a doua „curiozitate", datorată de această dată exclusiv copiştilor, o constituie ciudata toponimie cu care sînt presărate cele două copii ale documentului

---

[22] *Ibidem*.

[23] N. Iorga, *Studii şi documente*, III...

[24] Ca şi în poemul rimat al lui Michael Behelm *Gedicht über den Woiwoden Wlad II — Drakul*, ed. Gr. Conduratu, Bucureşti, 1903, vezi şi Şerban Papacostea, *Cu privire la geneza şi răspîndirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Ţepeş*, în *Romanoslavica*, XIII/1966.

[25] Xenopol traduce aici altfel: „23809 de oameni au perit, afară de 834 care au fost arşi în casele lor şi ale căror capete n-au putut fi înfăţişate", (Xenopol, *op. cit.*, p. 22); versiunea este reluată de C. C. Giurescu şi Dinu Giurescu în *op. cit.*, p. 146.

[26] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 90; este vorba de textul exemplarului intitulat *Van deme quaden thyrane Dracole wyda*, aparţinînd contelui Szechenyi, reprodus de Engel în *Geschichte der Moldau und Walachey*, (Halle, 1804) şi reluat de Bogdan în paralel cu celelalte naraţiuni cunoscute: *„Dar heft he laten doden mer we vif dusent minsche allerleye volk, cristen yode un heyde"*, faţă de *„da hatt er lassen tötten mer den fünff und zwaintzig tussent menschen allerlay volckes cristen, haiden, etc."*, în manuscrisul 806 din St. Gall.

[27] Va fi fost oare registrul doar opera trimisului maghiar de pe lîngă Vlad, de care vorbeşte Petru de Thomasiis, alăturat apoi corpului scrisorii propriu-zise? Oricum, între cele două părţi diferenţele, numerice şi toponimice, nu sînt deloc neglijabile.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din 11 februarie 1462. Citim despre isprăvile oastei lui Vlad la Nicopoli, Gergio, Oblisica, Novazel, Rahoma, Kilia, Zemomt, Gigni, Drekchtar, Cartar, Dridopotrom, Orzoma, Vektrem, Turkama, Maroten, Gregio, Pirgos, Batin, Nongrad, Finston, Oratoia. Identificarea localităților numite aici a fost încercată deja de Ioan Bogdan, odată cu publicarea copiei din München, și apoi de Iorga, în traducerea pe care a dat-o textului în volumul de documente *Scrisori de boieri, scrisori de domni*. Conform acestora Oblisica ar corespunde Obluciței, Novazel cu Novoselo, Rahoma, dar și Oratoia cu Rahova (Bogdan trimite însă la localitatea Rassova), Zemomt, după Bogdan cu Zimnicea, după Iorga cu Samovit, Gigni cu Ghighiul bulgar, Bodon cu Vidin, Drekchtar cu Dîrstor-Silistra, Cartari cu Cartal, Orzoma (după Bogdan, totuna cu Rahoma) cu Orșova, Turkama cu Turtucaia, Gregio cu Turnu, Nongrad cu Novigrad, Finston cu Sistov; fără vreo indicație au rămas localitățile Dridopotrom[28] și Vektrem. Studiile lui P. Ș. Năsturel[29] și ale Ancăi Ghiață[30] au corectat cîteva din aceste identificări, ca, de exemplu, prin considerarea Orzomei ca fiind de fapt Hîrșova, a Oblisicăi ca Isaccea, Novazel-Ienisala, Vektrem-Vardim, de lîngă Sistov, Oratoia-Oreahovo, rămînînd Rahoma neidentificată, după Anca Ghiață, o localitate aflată în ținutul Chiliei, sub stăpînire turcească. Opinia lui C. A. Stoide, cum că Zemomt ar putea însemna mai curînd Zemunul de lîngă Belgrad decît Zimnicea[31], ce nu aparținea pe atunci turcilor (însuși autorul adaugă că, de fapt, nici Zemunul nu era la acea dată sub stăpînire turcească; de ce n-ar fi valabilă identificarea lui Iorga: Zemomt-Samovit, adoptată și de Ștefan Andreescu)[32] are darul să complice lucrurile; într-adevăr, este foarte curios că frontul pe care a acționat Vlad în iarna lui 1461—1462 să fi avut lungimea de aproape 1 000 de kilometri, cîți sînt de la Zemun și pînă la vărsarea în mare a Dunării, dar problema se clarifică dacă, împreună cu Anca Ghiață[33], limităm această neverosimilă întindere la porțiunea dintre Giurgiu și nordul dobrogean, împînzită de populație și de garnizoane turcești[34]. Odată mai mult ținem să subliniem că inadvertențele privind numărul morților, cît și problemele de toponimie, țin, într-o măsură hotărîtoare, de copiști; o dovadă în plus o constituie chiar diferențele semnalate în această privință între copiile din München și Wolfenbüttel.

Ipoteza noastră cu privire la textul scrisorii din 11 februarie 1462 pornește așadar de la existența, înafară de orice îndoială, a acesteia; o realitate o reprezintă de asemenea și autenticitatea celor două copii transmise pînă la noi. Ceea ce rămîne însă în afara posibilităților noastre de verificare este dacă cele două copii reproduc fidel scrisoarea domnitorului român sau nu. De aceea, îndrăznim să mergem cu gîndurile noastre mai departe, întrebîndu-ne dacă mesajul lui Vlad n-ar fi putut fi „prelucrat" în cancelaria regală din Buda; falsul flagrant întreprins de curtea maghiară jumătate de an mai tîrziu, cînd a răspîndit în Occident textele inventate sau cel puțin „prelucrate" a trei scrisori „trădătoare" ale lui Vlad, adresate sultanului, marelui vizir și domnitorului Moldovei[35], dovedește că procedeul nu se găsea în afara uzanțelor, mai ales cînd însuși papa trebuia convins de justețea politicii lui Matei Corvinul. Desigur, în acest al doilea caz trebuia justificată o ciudată schimbare de atitudine față de aliatul de ieri, acum arestat și încarcerat la Buda, trebuia justificată nerespectarea unei

---

[28] În copia de la Wolfenbüttel textul apare altfel, în așa fel încît avem de-a face cu o nouă toponimă, Aldemir, în timp ce Dridopotrom dispare (vezi în *Anexă*).

[29] P. Ș. Năsturel, *Vlad l'Empeleur libérateur de Hîrșova et de Ruse*, în *Studia Balcanica*, I/1970.

[30] Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, București, 1974, p. 112.

[31] C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 17.

[32] Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 102.

[33] Anca Ghiață, *op. cit.*, p. 112

[34] După părerea lui P. P. Panaitescu, Chilia ar fi constituit însăși baza de pornire a oștirii lui Vlad în amintita campanie (vezi P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în sec. XV și problema Chiliei*, în *Romanoslavica*, III/1958.

[35] Pe larg, la Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

promisiuni solemne făcute în primul rînd Romei, aceea de a porni în „cruciada" antiotomană visată şi susţinută băneşte de Pius al II-lea şi de Veneţia [36], trebuia justificată abandonarea frontului balcanic în favoarea celui din Europa centrală, unde împăratul german Frederic al III-lea emitea îngrijorătoare pretenţii la tronul maghiar. Revenind la lunile de iarnă 1461—1462, nu ne va fi deloc greu să identificăm cîteva din imperativele politicii regelui Matei care au determinat la rîndul lor popularizarea scrisorii din 11 februarie a domnitorului român şi eventuala ei „prelucrare". Se ştie că, deja la acea dată, Ungaria nu respectase, în pofida unui substanţial sprijin bănesc, termenele intrării în războiul antiotoman ; se dovedea cu atît mai necesară o justificare faţă de aliaţii italieni, papa şi Veneţia îndeosebi, ce mizau pe forţa oştirii maghiare : strîngerea legăturilor cu Vlad Ţepeş, inclusiv cea matrimonială şi campania propagandistică în jurul alianţei antiturceşti puteau servi de minune ca argumente unei asemenea justificări. Papa ar fi trebuit să ia cunoştinţă de faptul că, deşi regele Matei nu se afla în persoană pe front, acesta era asigurat de aliatul credincios de la Dunăre şi că, în ultimă instanţă, banii nu fuseseră în zadar cheltuiţi.

Dacă prima parte a textului scrisorii, cea informativă, porneşte cel puţin, dacă nu chiar reproduce, o scrisoare autentică a domnitorului român, sîntem de părere că cea de-a doua, la care face aluzie probabil şi C. A. Stoide cînd constată „o neobişnuită îndepărtare de la protocolul impus în corespondenţa dintre voievodul Ţării Româneşti şi regele Ungariei", este cu certitudine adăugată sau cel puţin prelucrată la curtea maghiară [37]. Să nu uităm că Ungaria primea în continuare subvenţii băneşti de la Veneţia şi Roma, sau îşi dorea altele noi [38] ; pe de altă parte perspectiva de a-şi cuceri gloria eternă într-o cruciadă victorioasă antiotomană trebuie să-i fi surîs şi regelui Matei, chiar dacă problemele din Centrul Europei erau atît de urgente [39]. Astfel se explică cele trei alternative pe care, în textul scrisorii, Vlad le prezintă, chipurile, (pe un nefiresc ton ultimativ) suzeranului şi aliatului său, în legătură cu intervenţia directă a ungurilor în conflictul de la Dunăre ; de fapt nu este vorba decît de promisiuni indirecte, făcute de curtea din Buda creditorilor italieni, de implicare directă în războiul cu turcii, formulate în aşa fel încît să lase porţi deschise variantei pe care Matei o va fi găsit în cele din urmă mai convenabilă. Frumoasa pledoarie din text, ce evidenţiază rolul jucat de Ţara Românească ca barieră antiotomană a întregii lumi creştine [40], este în fond destinată să liniştească temerile provocate la Roma mai ales de inactivitatea militară a ungurilor, să demonstreze eficacitatea (în capete

---

[36] Rigomera Eyser, *Papst Pius II und der Kreuzzug gegen die Türken*, în *Mélanges d'histoire générale*, II, Bucureşti, 1938, p. 1 ; în proiectele papale Ungaria urma să susţină războiul antiotoman în primul rînd cu efectivele terestre, în timp ce pe mare ar fi trebuit să lupte republicile maritime italiene, întreaga expediţie fiind susţinută prin donaţiile Sfîntului Scaun şi ale acestora din urmă.

[37] Ne referim la pasajul care începe de la *„Ista Maiestas Sua scia pro hac..."*.

[38] Chestiunea subsidiilor apare mai mult sau mai puţin clar atît în scrisoarea lui Petru de Thomasiis din 4 martie 1462, cît şi în mesajul adresat papei la 20 martie 1462, ambele însoţite de copii de pe scrisoarea lui Vlad. De asemenea şi în luna mai, după Fraknoi, regele Matei cerea subsidii băneşti în Italia, însoţindu-şi rugăminţile cu aceleaşi copii.

[39] Tot la 4 martie 1462 regele Matei declara ambasadorului veneţian : *„cum el nome di Dio descender in terra Siluania, azo che bisognando se possi vnir cum el dito Vaiuoda et fare quello die fare vno principe christiano"* (vezi *Columna lui Traian*, 1883).

[40] Formula s-a impus ; o reîntîlnim la Petru de Thomasiis : *„Ma pur Serenissimo ... si po tenir certo... che venendo il Thurco, per el primo succedera la diffectione di Valacho, et poi quella di questo Regno, over ignominioso accordo a tutti christiani"* (în *Mon. Hung. Hist., Acta extera, IV*, p. 145) şi la Chalcocondil, acesta reproducînd un apel — probabil cel de la 11 februarie 1462 — de ajutor, trimis de Vlad lui Matei Corvinul : „Acuma e deci vremea ca, ajutîndu-ne pe noi, să vă ajutaţi şi voi, oprind cît mai departe de ţară armata aceasta" (Chalcocondil, *op. cit.*, p. 287).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de păgîni morți) a investițiilor bănești deja întreprinse și să solicite, așa cum s-a și întîmplat, altele noi. Popularizîndu-l și celebrîndu-l pe domnitorul Vlad, curtea maghiară înțelegea să-i facă publicitate de fapt regelui Matei [41]; de aceea și campania de multiplicare și răspîndire a textului scrisorii din 11 februarie 1462 îndeosebi în Italia și Germania (viitoare cercetări pot scoate oricînd la lumină și alte copii). Nu mult mai tîrziu, după ce din același focar va porni și faimoasa campanie de denigrare a voievodului român, același text va fi remultiplicat, probabil chiar în centre italiene și occidentale, acum ca probă a cruzimii și neîndurării, a lipsei de virtuți „creștinești", de care acesta ar fi dat dovadă în cursul incursiunilor din iarna lui 1461—1462 peste Dunăre; este interesant de observat că informația lui Vlad din textul scrisorii, cum că ar fi ucis turci și bulgari, lăsînd să se înțeleagă că este vorba în general de păgîni, s-a transformat în povestirile germane despre domnitor în exterminarea de păgîni și creștini laolaltă [42], ceea ce povestirile slave infirmă, acolo narîndu-se despre masive deplasări de populație creștină în nordul Dunării, spre a o feri de furia fanatică a cuceritorilor musulmani [43].

Revenind la cele două copii identificate la München și Wolfenbüttel, reconstituirea drumului făcut pînă a ajunge în respectivele biblioteci devine, chiar cu datele disparate ce le deținem, posibilă. În privința celei descoperite de Nicolae Iorga la Bayrische Staatsbibliothek, ni se pare curioasă, după cercetările făcute de noi, afirmația acestuia cum că manuscrisul s-ar fi aflat în fondurile arhivei umanistului Hermann Schedel (medic în Nürnberg și văr al lui Hartmann Schedel, cu care îl confundă I. Stăvăruș) [44]. Proveniența codexului din biblioteca mănăstirească din Tegernsee nu lasă nici o îndoială asupra faptului că, în contextul zelului Romei în a organiza cruciada, evenimentele de la Dunăre interesau în cel mai înalt grad „opinia publică" occidentală a secolului al XV-lea; o copie sau mai multe, făcute la Buda după un original, au circulat, probabil și la recomandarea Sfîntului Scaun, prin diocezele italiene și germane, fiind la rîndul lor retranscrise, mai ales după ce Vlad devenise celebru prin așa-zisa „trădare" speculată de curtea maghiară. Copia din Wolfenbüttel este — credem noi — de origine italiană; chiar în afara probei verificate a filigranului hîrtiei, simptomatic apare întregul sumare al codexului, conținînd acte ce-l privesc în exclusivitate pe papa Pius al II-lea. Pe de altă parte, nicăieri decît la Helmstedt, orașul ce adăpostea Universitatea Ducatului de Braunschweig a editat Johannes Melch *Opera geographica et historica* în două volume ale fostului papă, pe numele mirean Enea Silvio Piccolomini (1699—1700); codexul nostru ar fi putut fi achiziționat prin generozitatea unuia din marii ctitori de la Braunschweig și Wolfenbüttel, ducii August cel tînăr și fiul său Anton Ulrich, pentru a servi apoi ediției lui Melch. În fine, după desființarea Universității din Helmstedt, în anul 1809, biblioteca acesteia, în care ar fi putut fi adăpostit codexul conținînd copia actului din 11 februarie 1462, a fost transferată în cea mai mare parte fondurilor bibliotecii ducale din Wolfenbüttel. S-ar justifica astfel și numerotarea codexului la cota *Novi*, corespunzătoare achizițiilor din secolul al XIX-lea.

[41] Deja în iulie 1462, auzind de retragerea turcilor din Țara Românească, Matei Corvinul se grăbește să anunțe victoria lui Vlad în Apus, dar ca pe o victorie a sa, care, după cum bine se știe, nu făcuse nimic pentru aliatul său de la Dunăre, apud Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 117.

[42] Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 90.

[43] I. Stăvăruș, *op. cit.*, p. 157.

[44] Această ipoteză *Hartmann Schedel* a părut deosebit de îmbietoare, coroborîndu-se o serie întreagă de date certe: interesul deosebit al umanistului german pentru opera lui Enea Silvio Piccolomini, de unde și-a extras și informațiile despre români, faptul că în biblioteca lui Schedel, în care s-a găsit exemplarul *Cronicii lui Ștefan cel Mare*, se găsea și o *Geschicht Dracole waide* cu ciudata declarație (în lumina informațiilor culese de noi la fața locului) a lui Iorga cu privire la apartenența codexului în care a identificat copia scrisorii lui Vlad la biblioteca lui *Hermann Schedel*. (Vezi C. Karadja, *op. cit.*, N. Iorga, *Srisori de boieri, scrisori de domni*; I. Stăvăruș, *op. cit.*; Richard Stauber, *Die Schedelsche Bibliothek*, Freiburg, 1908, p. 136; I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, în *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, p. 30).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deosebirile în textele păstrate astăzi la München şi Wolfenbüttel sînt cu totul minore, ceea ce nu înseamnă că n-ar fi putut fi transcrise de pe surse diferite. În afara unor mici diferenţe, ca pasaje foarte scurte ce lipsesc într-unul sau în celălalt, uneori dintr-o fragrantă neglijenţă a copistului, alterîndu-se chiar sensurile textului, semnalăm faptul că în timp ce în copia din München numărul victimelor făcute în sudul Dunării este redat în cifre romane, în manuscrisul din Wolfenbüttel el apare în cifre arabe ; poate că, aşa cum am arătat şi mai sus, faptul că în corpul scrisorii adăpostită la Wolfenbüttel cifra este romană, pentru ca în „catastiful" aceleiaşi cifrele celelalte să fie arabe, constituie pe de o parte un indiciu în plus pentru redactarea de către persoane diferite sau în momente diferite a celor două părţi ale actului din 11 februarie 1462, pe de altă parte încă o dovadă că diferenţele numerice deja discutate se datoresc şi acestor deosebiri de tehnică a scrierii, greşelile putîndu-se mai lesne strecura de la o versiune la cealaltă. Rămîne o singură deosebire majoră : este vorba de ceea ce în copia din München apare cu toată claritatea ca Sfîntul Grigore martirul (?), în timp ce în cea descoperită de noi la Wolfenbüttel se distinge de asemenea foarte clar ca fiind Sfîntul Gheorghe martirul ; data exprimată, la care ar fi trebuit Matei Corvinul să reacţioneze în sprijinul aliatului său, este însă mai curînd 23 aprilie (Sfîntul Gheorghe, cum a tradus, în pofida textului, Iorga) şi nu 12 martie, cînd se serbează Sfîntul Grigore, limită prea apropiată pentru convocarea întregii oştiri maghiare în vederea unei campanii atît de importante [45]. Din punctul de vedere al acurateţii limbii, şi, presupunem noi, al apropierii de varianta primă plecată către Europa occidentală din cancelaria regală din Buda, copia din München este însă superioară celei din Wolfenbüttel ; deşi textul conţine multe abrevieri, greşelile sînt mai puţin numeroase şi de aceea operaţiunea traducerii şi interpretării poate fi întreprinsă cu un coeficient sporit de precizie.

[45] Nicolae Stoicescu consideră că este vorba de Sfîntul Grigore, aşadar de 12 martie *(op. cit.*, p. 96) ; o explicaţie mai plauzibilă dă Ştefan Andreescu *(op. cit.*, p. 106) : „Orice ajutor trebuia să sosească pînă la Sf. Gheorghe (23 aprilie), cînd începeau de obicei campaniile otomane". Vezi şi H. Grotefend, *Zeitmeldung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover, 1891.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexă

(manuscrisul 858 Nov, Cod. Guelf., f. 4, Biblioteca Herzog August, Wolfenbüttel)

Serenissime princeps et domine [1], domine noster graciose [2], quia in prioribus nostris litteris scripseramus eidem Serenitate vestre quomodo Thurci sevissimi crucis Christi inimici nuncios ipsorum solemnes [3] eo quod pacem et unionem inter Vestram Serenitatem et nos initam et confederatam, non tenere nupciasque sperneremus celebrare transmiserant [4] sed quod ipsius solum adherere ad portamque ipsius Cezaris Thurchorum que curia dicitur [5] transiremus; Quod si pacem unionemque et nupcias Vestre Serenitati non derelinqueremus extunc pacem vobiscum ipsi Turci nollent tenere; qui et quendem consiliarium Cezaris Turchorum principalem nomine Hanzabeth dominum [6] de Nicopoll ad metas super Danubium constituendas miserunt. Sic quod si idem Hanzabeth nos aliquomodo per quasdam decepciones sive superfidem sive aliqua [7] fraude quomodo posset ad Portam ducere bene quidem si non [8] non apprehendere nos deberet apprehensumque deducere [9]. Sed Divina volente clemencia interim quo ad dictas metas iremus de ipsorum fraude et astucia advisabamur [10], et eundem Hanzabech inte nutam [11] ipsorum et regnum subquodam castro Gergio vocato apprehendimus in clamoribus autem hominum nostrorum castrum apperientes eoquod homines ipsorum intrarent, homines nostri in suos semistentes [12] intrarunt acceperuntque quod et mox comburi fecimus hominesque utruisque sexus, parvi et magni, a loco Oblisica et Novazal vocato ubi Danubium in Mare cadet usque ad Rahoma qui locus intra versus Kiliam parve distancie alicuius existit usque ad locum Zomomt [13] et Gigni nuncupatum Turci et belgari [14] interempti sunt in numero XXIII-m—VIII-c et LXXXVIIII de [15] exceptis qui in domibus combusti sunt vel quorum capita officialibus nostris non sunt presentata. Ista Maiestas Sua [16] sciat pro hac vice nos in ipsos perpetrasse qui tamen pluribus nos rogatibus hortabantur Christianitatem deserere ipsis que adherere igitur sciat e Vestra Serenitas quod nos pacem cum ipsis non propter nos, sed propter honorem e Serenitatis Vestre eiusque Sacre Corone tociusque Christianitatis conservacionem fidei catholice roboracionem violavimus; quod ipsi jam nos fecisse videntes, lites ipsorum ac discordias undique habitas tam ad regnum Serenitatis Vestre Sacramque coronam pertinentes quam eciam ad omnes alias partes quas hucusque habuerunt [17] qui toto conamine et aperitionem temporis videlicet in vere hostiliter venire

[1] cuvînt lipsă în copia din München

[2] *gratiose* în copia din München; semnificația filologico-istorică pe care o dă I. C. Chițimia diferenței, semnalată și în *Cronica lui Ștefan cel Mare*, (op. cit.) nu funcționează în cazul nostru.

[3] *solennes* în copia din München.

[4] *transmiserunt* în copia din München.

[5] Ghibănescu traduce: „ce se cheamă Curie" *(op. cit.)*.

[6] cuvînt lipsă în copia din München

[7] *alia* în copia din München.

[8] *vero* în copia din München.

[9] *adducere* în copia din München.

[10] *avisabamur* în copia din München.

[11] *in tenutam* în copia din München.

[12] *se miscentes* în copia din München.

[13] *Zemomt* în copia din München.

[14] *Bulgari* în copia din München

[15] șters din text.

[16] *Vestra Serenitas* în copia din München.

[17] lipsă în textul din Wolfenbüttel; în copia din München urmează: *„retraxerunt, omnem favorem super nos inicierunt"*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intendunt; qui tamen vada non habent quoniam vada ipsorum super Danubium, excepto Bodon comburi fecismus et destrui desolarique quod per vada Podon minime nocere possunt, sed vada et naves ex Constantinopoli et Gallipoli, per manere [18] ad Danubium volunt adducere et intendunt. Ob hoc Domine mi generose si vestre Serenitatis voluntas est cum eisdem habere conflictum extunc omnia vada vestra populumque vestrum exercitualem tam equestrem quam pedestrem congregare, id hasque partes nostras Transalpinas conducere hic quod cum ipsis conflictum habere dignemini et velitis. Si autem eadem vestra serenitas solus cum suo capite venire nollet, extunc suum populum exercitualem ad partes suas transervas [19] jam ad festum Sancti Georgii martiris proxime affuturis deputari et transmitti dignetur Vestram [20]. Si aut eadem Serenitas Vestra totum suum populum dare nollet, extunc quantum Serenitate Vestre esset voluntas prebere dignaretur. Saltim Transerviam [21] et Siculorum partes. Si vero Serenitas vestra nullum [22] nobis dare subsidium tunc Serenitas Vestra non aliqua prorogacione [23] tenere dignetur [24] Serenitas Vestra. Sed mox et sceleriter remittere quoniam nullis modis rem inceptam derelinquere, sed ad finem volumus deducere. Quod si Deus omnipotens oracionibus et suffreagiis exauditibus [25] Christianorum ad precesque suorum humilium suas benignas inclinaverit aures nobisque tales contra [26] paganos crucis Christi inimicos victorias prebuerit eidem Vestre Serenitati sueque Sacre Corone totique regno orthodoxe fidei christiane honor summus erit utilitasque et commodum spirituale quoniam non ipsorum ferocitatem fugere [27] sed conflictum modus omnibus volumus cum ipsis habere. Quod si nobis, quod Deus advertat [28], male succeserit, regniculumque nostrum interierit neque eidem Serenitati vestre ex hoc utilitas perveniet [29] et commodum quoniam toti Christianitati esset in detrimentum. Insuper quiquam is homo noster Radiul Forma dictum eidem serenitate tanquam in propria nostra persona cum feria quinta in festo Beate Scholastica Virginis Anno Domini millesis quodringentesio sexagesimo secundo [30].

Nota [31] registrum in quibus locis quod homines pro hac vice in Turkia per dominum Vula ad parcium Transalpinarum vaiuodam utriusque sexus Turci et Belgari interempti sunt.

Primo in Oblisica et in Novaseck locis sic vocatis turci et belgari [32] interempti sunt 1250; item in Drechtar et in Cartari et in Aldemir et inter do patroni [33] 5 840; item in Orzoma interempti sunt 343; item in Vettrem interempti sunt 840; item in Turckamia interempti sunt 630; item castra eciam eiusdem circumferentes acceperunt una solis turris remansit [34]; item in Maroten interempti sunt 210; item in Grogio ab ambabus partibus interempti sunt 6 414; item eas trumque ex altera parte Danubii habitum expugnatum est et receptum. Dominus castri videlicet Zabas occisus est et Hancabeg ibidem apprehensus et Zabas de

---

[18] *mare* în copia din München.
[19] *transseruas* în copia din München; de fapt *transsilvanas*.
[20] cuvînt lipsă în copia din München.
[21] *transferuiam* în copia din München; de fapt *Transsilvaniam*.
[22] *ullum* în copia din München.
[23] *prorogatione* în copia din München.
[24] lipsă în textul din Wolfenbüttel; în copia din München urmează: „*sed veraciter nobis suam indicet voluntatem; hominem nostrum exhibitorem presentium hac vice non retardare dignetur*".
[25] *exauditis* în copia din München.
[26] *ergo* în copia din München.
[27] invers în copia din München: „*ferocitatem ipsorum fugere*".
[28] *avertit* în copia din München.
[29] *pervenerit* în copia din München.
[30] anul în cifre în copia din München.
[31] cuvînt lipsă în copia din München.
[32] cuvinte lipsă în copia din München.
[33] în copia din München: *item in Drekchtar et in Cartari et in Dridopotrom VI m VIII c XL*.
[34] frază lipsă în copia din München.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nicopoll, filius Phirnebeg eciam apprehensus est et decollavimus; quodquod eciam turci de pertinenciis Nicopol fuerunt pociores omnes cum eodem interierunt. Item in Pirgos et Batin et in Nongrad interempti sunt 384; item in Fucscon et in duobus opidis eiusdem pertinent 4 100; Labas autem de Sniscos et in palum tractus item vadus de Nicopol combustus est omnino et destructus;[35] item Zomomd et in Gigin interempti sunt 1 318; item in oppido Oratona interempti sunt 1 560; item vadum ibidem totaliter est combustum et ibidem capitaneus fuit Nagoe de Arabia[36] per dominum Vula ad constitutus. Item in suprascriptis locis ubique vada fuerunt que omnia combusta sunt et destructa homines autem utriusque sexus, juvenes et parvuli cum infantibus pariter occisi sunt omnisque locus suprascriptus destructus remansit. Ista autem suprascripta interemptorum solum sunt quorum capita et signo sunt officialibus nostris ad omnes partes suprascriptas constitutis que aliter non sunt ostensi aut in domibus combusti quorum numerum ignoramus quia quam plures sic interierunt.

[35] frază lipsă în copia din München
[36] *Oraoia* în copia din München.

NOTĂ: Mulțumesc pe această cale tovarășilor Maria Holban, D. Ciurea, Tr. Diaconescu, Ștefan S. Gorovei pentru ajutorul dezinteresat pe care ni l-au dat în diverse etape ale cercetării noastre. Aceleași mulțumiri și d-lui Wolfgang Milde, șeful sectorului de manuscrise al Bibliotecii Herzog August din Wolfenbüttel.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

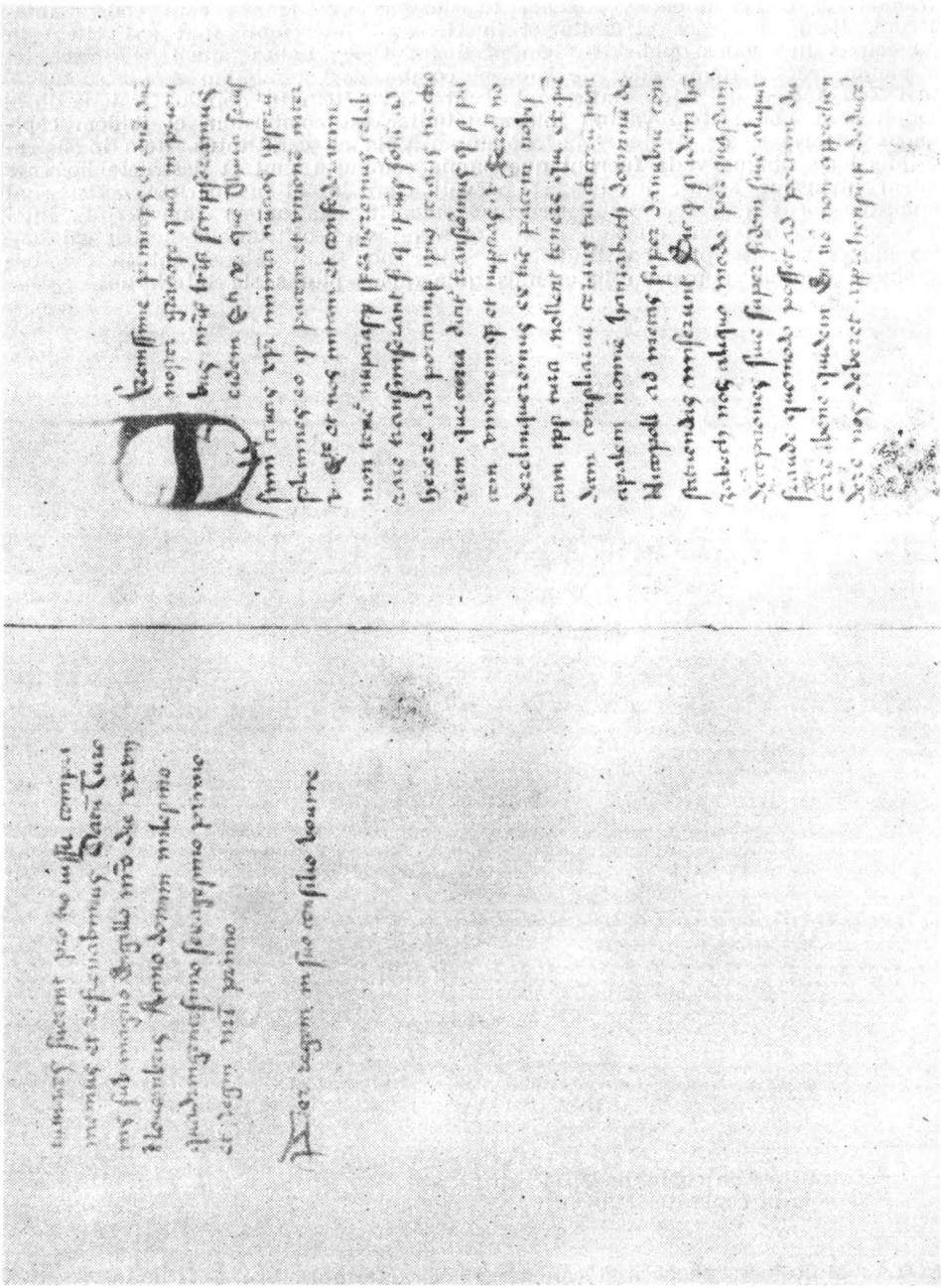

Pagina 1 (dreapta) în manuscrisul de la Wolfenbüttel.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

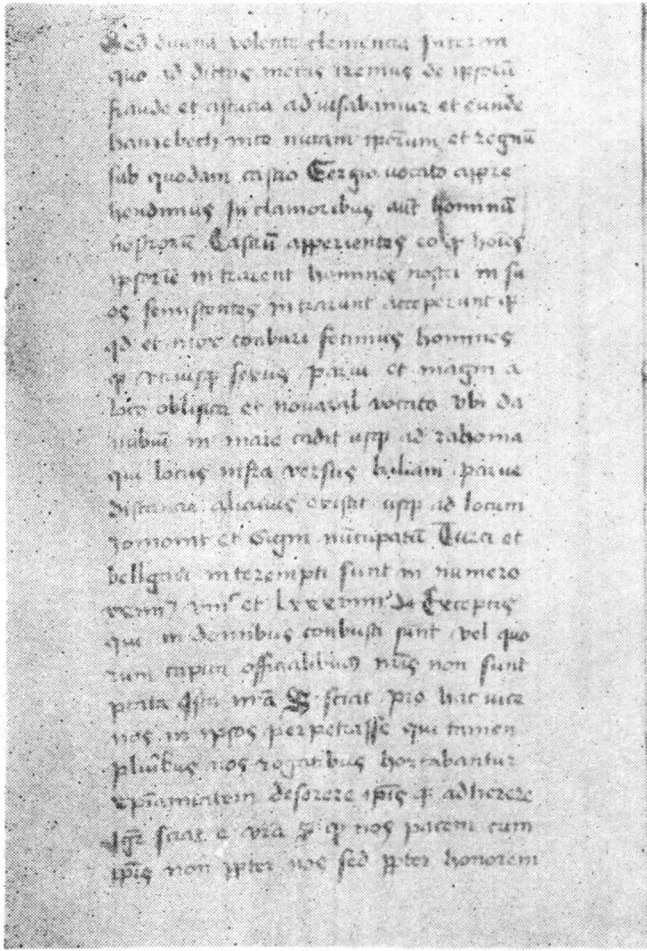

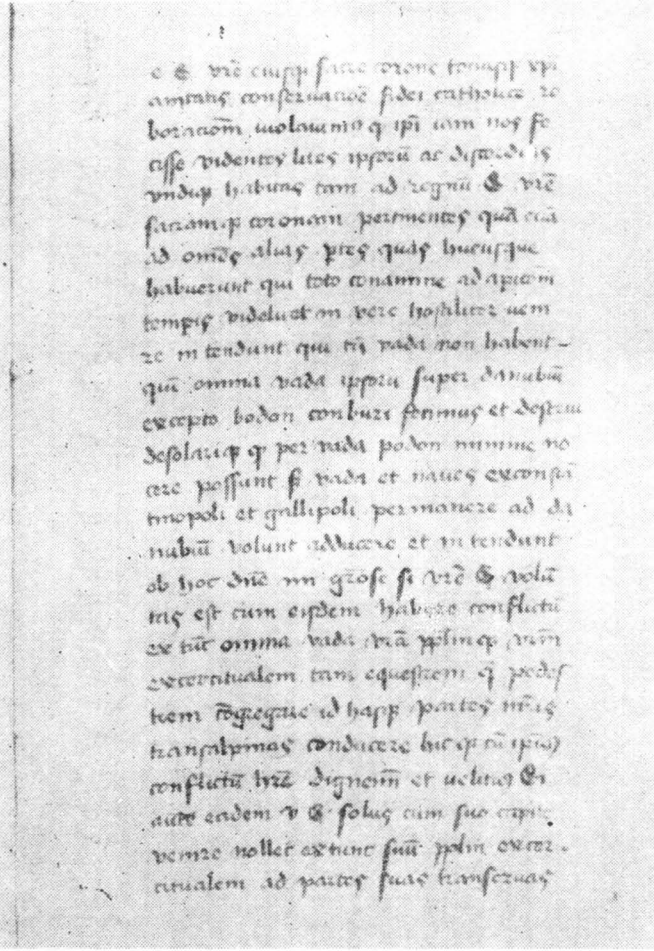

Paginile 2—3 in manuscrisul de la Wolfenbüttel

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

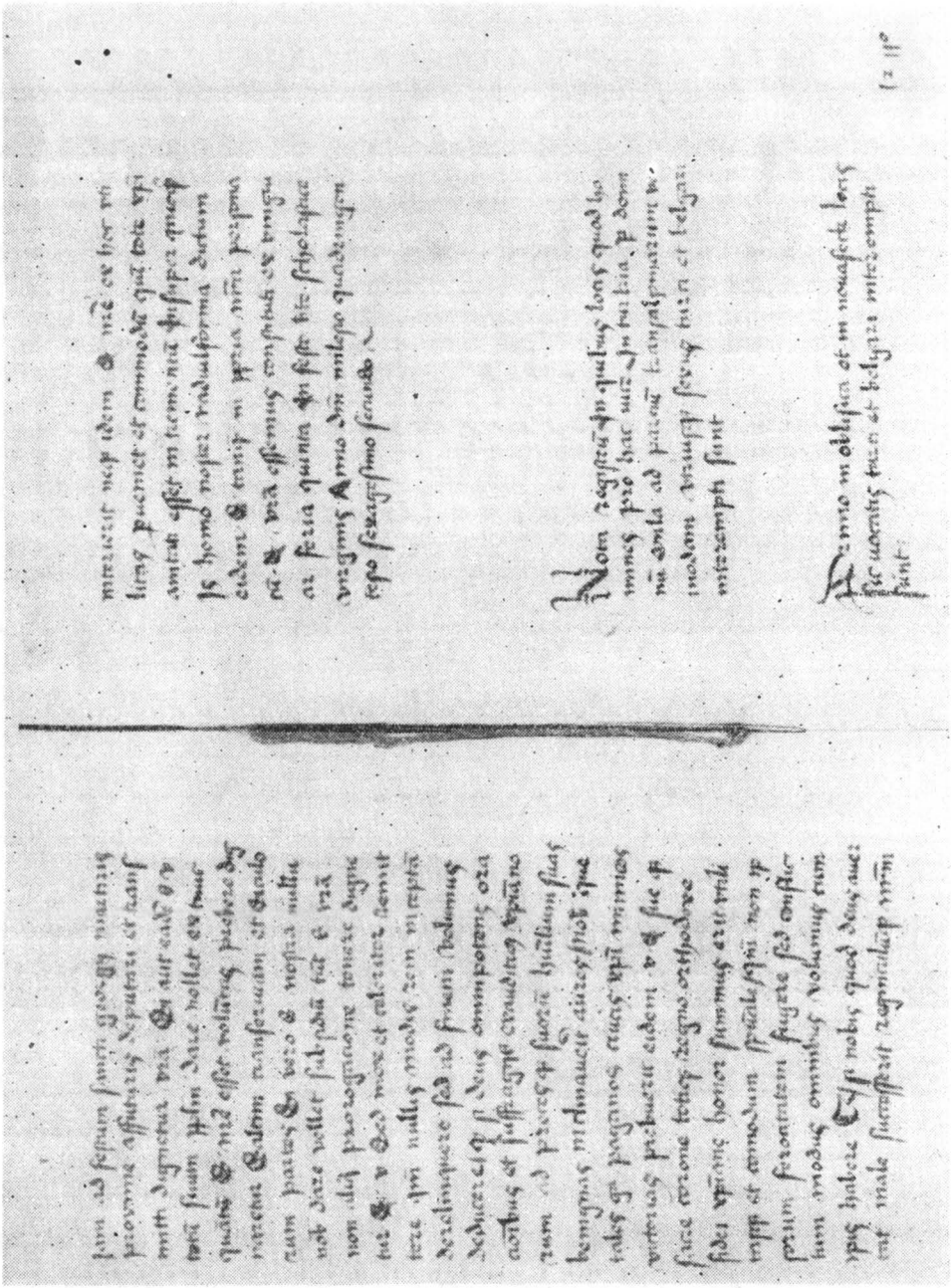

Paginile 4—5 în manuscrisul de la Wolfenbüttel

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

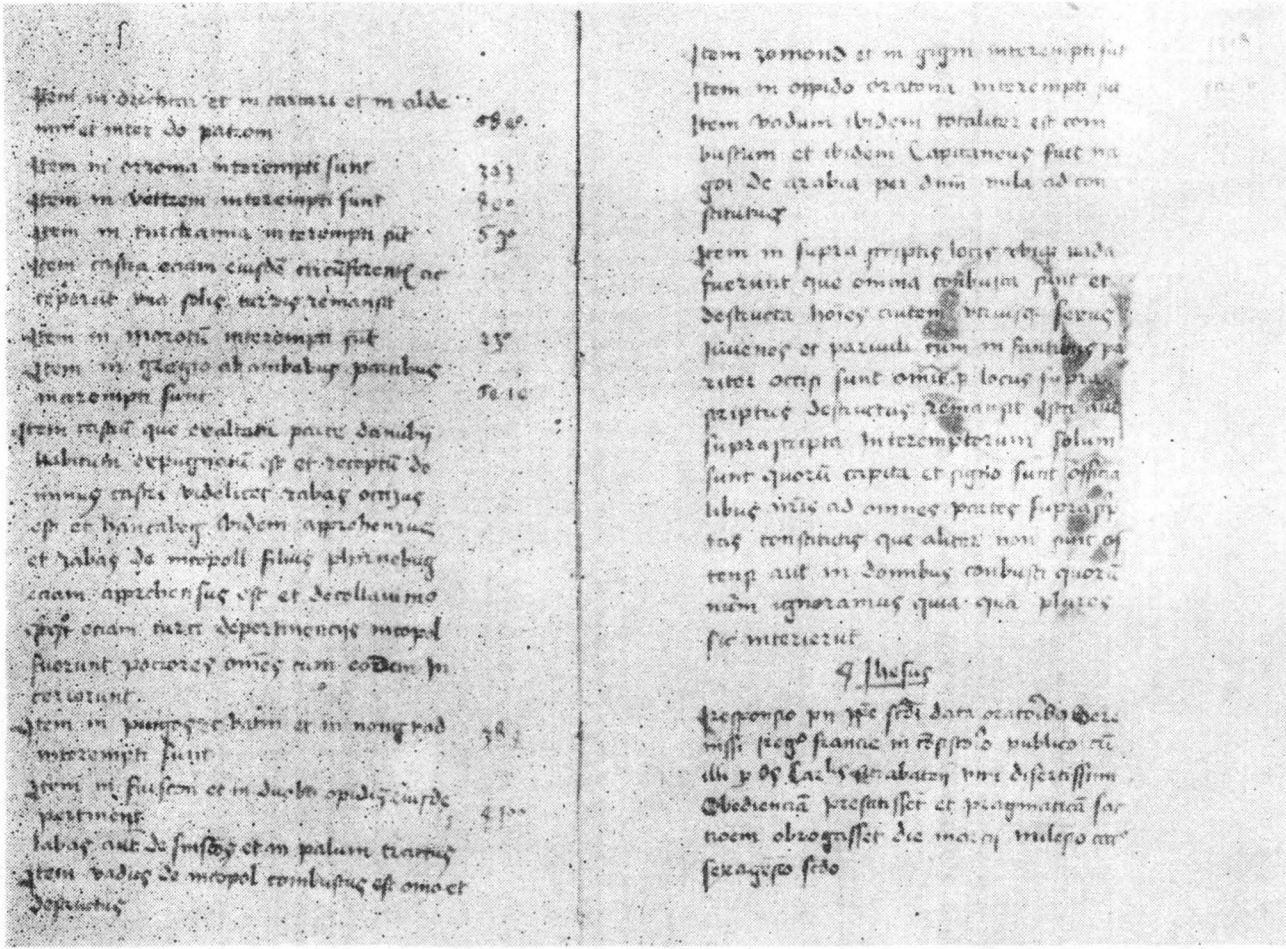

Paginile 6—7 in manuscrisul de la Wolfenbüttel

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

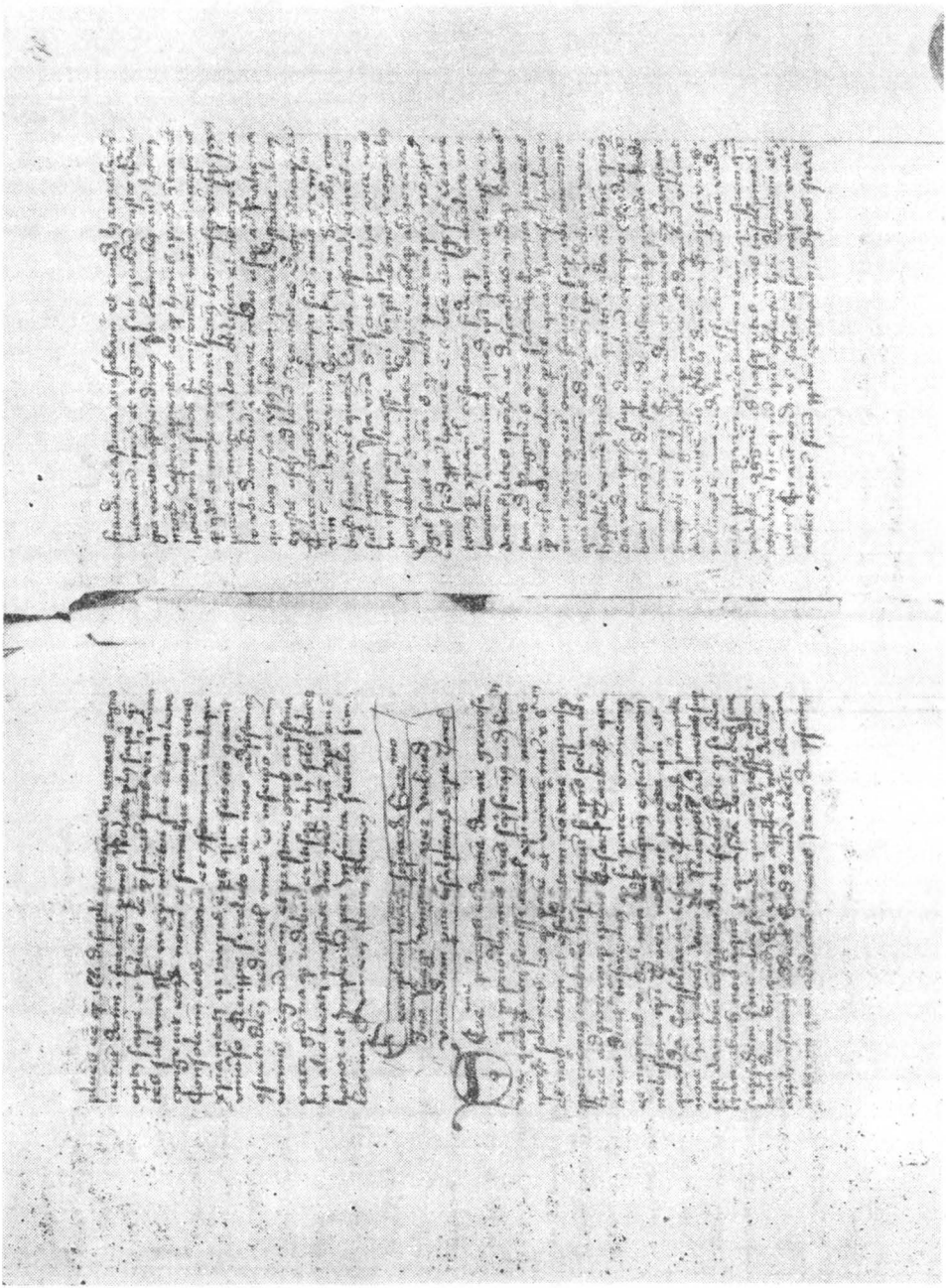

Paginile 1—2 în manuscrisul de la München

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

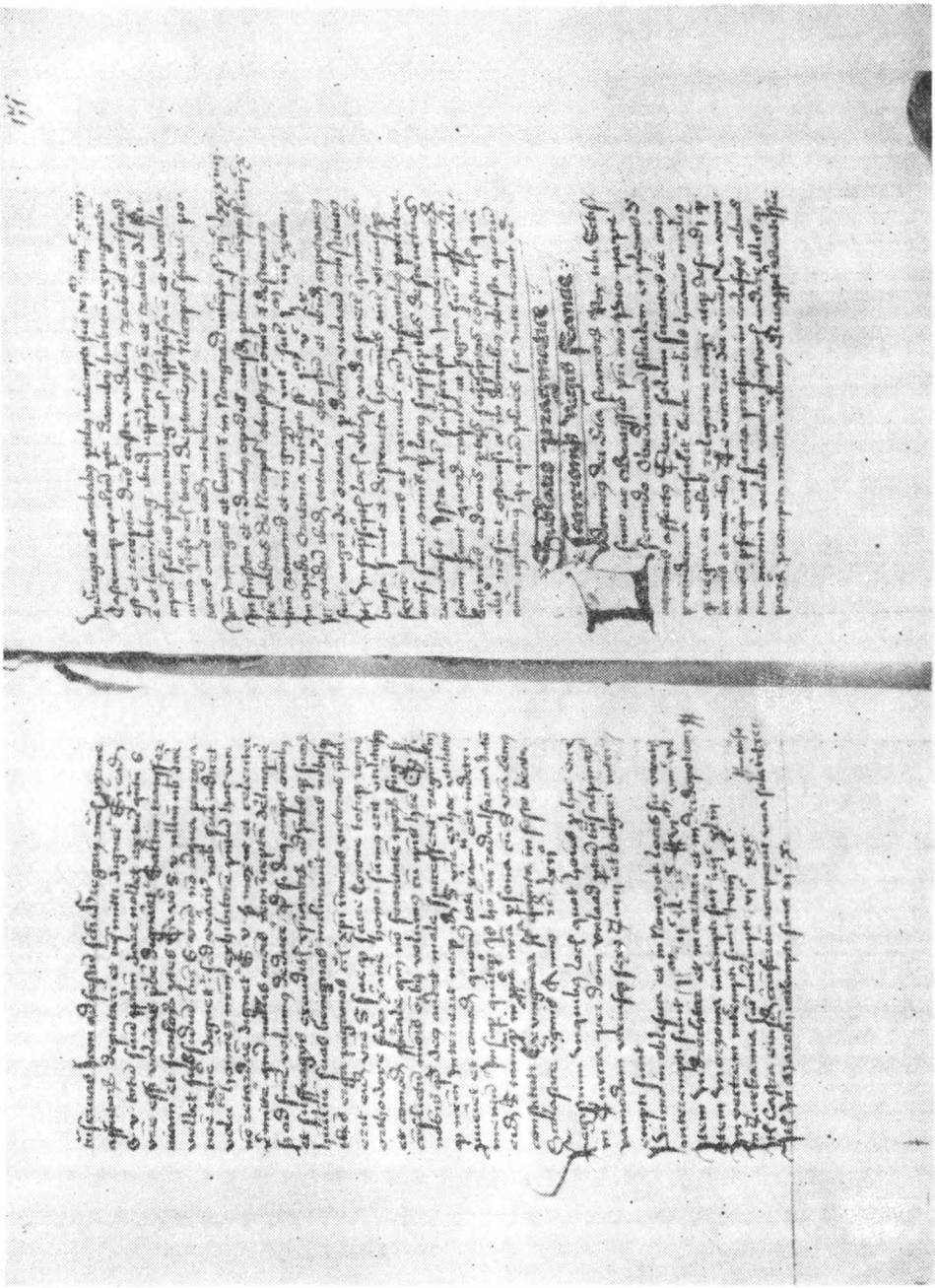

Paginile 3—4 în manuscrisul de la München

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Noi cercetări privitoare la relațiile României cu Puterile Centrale.

Multă vreme, se știe, studierea istoriei relațiilor internaționale ale României a reprezentat un domeniu greu de abordat, în care serviciul a fost oficiat într-o singură direcție, după tipare imobile și în conformitate cu principii care nu au servit întotdeauna nevoile științei istorice. Rezultatele sînt cunoscute : o eludare voită a problemelor esențiale, concluzii forțate care, de multe ori, date fiind rosturile istoriei, erau opuse adevărului, singurul în măsură că slujească interesele naționale ale României contemporane. Nu este întîmplător faptul că lărgirea orizontului politic al României socialiste, deschiderea curajoasă către lume, promovarea, cu fermitate, a unor principii de largă audiență în lumea contemporană, au avut efect favorabil asupra cercetării istorice. Legăturile multilaterale, economice și culturale, au înlesnit cercetările, schimbul de valori și acumularea unui bogat fond documentar prin analiza căruia s-a putut constata că istoria relațiilor internaționale se refuză tiparelor apriorice, schemelor fabricate artificial. Cercetarea lor adaugă un spor sensibil la înțelegerea realităților contemporane, a liniei și a obiectivelor politice pe care România le urmărește și le promovează.

Materialele, recoltate prin strădania Direcției generale a Arhivelor statului sau prin cercetări special întreprinse în arhivele diplomatice din principalele capitale europene sau din S.U.A., au fost utilizate pentru alcătuirea unor numeroase articole, teze de doctorat sau lucrări mai ample care au constituit o serioasă bază de plecare pentru înțelegerea mai deplină a unora din principalele probleme ale istoriei noastre moderne sau contemporane. Firesc, relațiile României cu Puterile Centrale au reprezentat un domeniu predilect, dată fiind ponderea lor în istoria noastră modernă. În acest domeniu, printre cei mai harnici și mai constanți în preocupările lor, Gh. Căzan și Șerban Rădulescu-Zoner, după îndelungate cercetări, ale căror rezultate parțiale au fost încredințate, succesiv, tiparului, concentrîndu-și eforturile, ne oferă acum o monografie amplă, de aleasă ținută *(România și Tripla Alianță* [1], Editura științifică și enciclopedică, București, 1979).

Expunerea este sobră și echilibrată, concluziile, rostite fără intenție polemică, restabilesc adevărurile care, din rațiuni diverse, au fost ocolite sau, pur și simplu, ignorate. Pentru prima dată, sînt înfățișate, în plenitudinea lor, cauzele și împrejurările în care România a aderat la Tripla Alianță. Solicitările nu au fost dintr-o singură parte. *Interesul* a fost reciproc (p. 98, 102 și urm.) și a determinat demersuri din ambele sensuri. În cuprinsul reliefării acestora, este subliniată importanța primordială (p. 98—99) a chestiunii Dunării, fluviu care a devenit „una din temeliile alianței româno-austro-germane" (p. 116). Tratatul, așa cum se apreciază — citîndu-se o lucrare austriacă recentă — n-a fost determinat

[1] Lucrarea, care numără 425 pagini, cărora li se adaugă un indice, este împărțită în două mari secțiuni : prima, alcătuită din 5 capitole, este redactată de Gh. Căzan și analizează raporturile României cu țările Triplei Alianțe de la 1878 la 1899 ; cea de a doua, redactată de Șerban Rădulescu-Zoner, cuprinde 4 capitole care continuă analiza pînă la 1914.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și încheiat ca urmare a unor sentimente prietenești și-am adăuga noi, nici prin promovarea unei atitudini irresponsabile internaționale — a decurs din nevoia „de înțelegere a necesității sale" (p. 103). Bismarck, cel puțin, nu-și făcea nici o iluzie cu privire la adevăratele sentimente ale României față de Austria (p. 103).

România, se știe, ar fi dorit o alianță cu Germania. „Un acord cu Viena nu a fost niciodată dorit la București. El a fost condiționat de diplomația de la Wilhelmstrasse" (p. 424). Din păcate, nu se insistă, cu suficientă stăruință, asupra acestei verigi importante a raporturilor politice din cuprinsul „Alianței". România a fost constrînsă să accepte condițiile, să adere la Alianță într-un moment în care situația în Europa era nesigură, exista primejdia unui conflict care ar fi putut să aibă drept rezultat o împărțire a sferelor de influență în sud-estul Europei. Analiza atentă a împrejurărilor îngăduie concluzia potrivit căreia guvernul român s-a orientat spre „alianță" într-un moment politic „care impunea o hotărîre imediată" (p. 113).

Pe linia celor notate mai sus, se impune a fi menționate aici importantele precizări formulate de Șerban-Rădulescu-Zoner într-un alt studiu, special consacrat cauzelor care au determinat aderarea României la Tripla Alianță[2]. Deși nu stabilește exact raportul de interdependență dintre factorii social și național în politica cercurilor conducătoare, autorul pornește de la premisa în conformitate cu care diplomația românească, în ultima parte a secolului al XIX-lea, trebuie apreciată prin prisma „imperativului politicii externe reprezentat de *consolidarea statului român independent*" (p. 48). Izolarea politică a României în perioada imediat următoare congresului de la Berlin, accentuată de conflictul pentru Arab Tabia, șantajul exercitat de Germania, în jurul căreia puterile occidentale au făcut front comun (p. 53), au reliefat *„pericolul poziției solitare"* în care se afla România pe arena internațională, în contextul luptei de interese pe plan regional (p. 54). Izolarea a devenit și mai periculoasă pe măsura evoluției problemei Dunării, ca urmare a presiunilor exercitate de Austro-Ungaria, în condițiile în care România nu avea asigurat sprijinul nici unei puteri europene. Opoziția împotriva hotărîrii Conferinței de la Londra, deci, împotriva marilor puteri în bloc, a desăvîrșit izolarea diplomatică (p. 61). Completa subordonare a Serbiei și evenimentele din Bulgaria, în legătură cu intervenția Rusiei, îngrijorarea față de uneltirile separatiste nu au mai îngăduit României să ducă o politică *„a mîinii libere"*. S-a ivit necesitatea unei *„opțiuni pentru viitoarea sa politică externă"* (p. 63 — s.n.). Precizările sînt limpezi, convingătoare, susținute de un material bogat, de primă mînă.

Aderarea la Tripla Alianță, se continuă în lucrarea cu care am început analiza noastră, necesară pentru asigurarea și apărarea independenței României, a scos țara din izolarea politică de care era amenințată, a evitat posibilitatea unei înțelegeri pe seama sa între Rusia și Austro-Ungaria. Totodată, guvernul român a rezolvat problema Dunării în favoarea României. Garantarea securității *țării a avut drept consecință consolidarea poziției țării în sud-estul Europei*, întărirea autorității monarhului, un sprijin mai eficace din partea marilor puteri — condiții care erau atît de necesare pentru deplasarea efortului spre realizarea numeroaselor sarcini interne care stăteau în fața României, angajată, cu fermitate, pe calea construirii structurilor moderne.

Reliefarea tuturor acestor *rezultate politice obiective* (p. 129—130) verifică superficialitatea unor formulări anterioare, lipsite de baza documentară corespunzătoare și, firește, și de spirit științific.

Sînt înfățișate și „temeinicile" rațiuni economice (p. 104) dar și consecințele negative. Posibilitățile sporite oferite Monarhiei de a se amesteca în treburile interne ale României și, mai cu seamă, stînjenirea luptei naționale a românilor, împiedicarea revendicării Transilvaniei de către români (p. 108, 127). Impresia noastră este că aceasta *slăbire* este aparentă, doar. Consecințele negative în acest sens au rămas plasate doar într-un context de angajamente mutuale, presupuse numai și pur teoretice care nu puteau să aibă implicațiile pe care Monarhia le

[2] Șerban Rădulescu-Zoner, ***Poziția internațională a României după Congresul de la Berlin. Premise ale unei opțiuni***, în ***Studii și materiale de istorie modernă***, vol. VI, Acad. R.S.R., București, 1979, p. 39—65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atribuia Alianței. Și, apoi, românii nu puteau să se simtă angajați de prevederile tratatului mai mult decît se simțea Bismarck, de pildă; acesta, în pofida angajamentelor asumate, încheia, în 1888, tratatul de reasigurare cu Rusia ale cărui clauze erau contrarii celor subscrise în actul din 1883. Baronul Mayr, diplomat consumat, remarca, referindu-se la capacitatea politică a lui I. C. Brătianu, la disponibilitățile pro-franceze ale acestuia, că omul politic român, atunci cînd s-a hotărît pentru călătoria la Viena și Gastein, „a înțeles, cu mintea sa limpede, că interesele României reclamau o mai strînsă aderare la alianța austro-ungaro-germană... el a realizat această evoluție cu o repeziciune miraculoasă. Această însușire, continuă diplomatul, lasă însă să se presupună și faptul că atunci cînd Brătianu va fi de părere că situația s-a schimbat el ar fi în stare să îndeplinească aceiași manevră în sens contrar" (p. 138).

Este, această apreciere, se poate spune, un omagiu adus omului politic român care a intuit exact *regulile jocului* și care s-a angajat în el cu intenția fermă de a juca, de la egal la egal, fără complexe, cu puternicii săi parteneri. Că lucrurile stau așa ne este probat, printre altele, de vigoarea pe care a manifestat-o România în *războiul vamal*; acesta, așa cum s-a apreciat, a oprit, complet, aproape, penetrația dublei Monarhii în Balcani [3].

Oricum, chiar fără să stăruie prea mult asupra acestor fapte, fără să ducă constatările pînă la ultimele lor consecințe, autorii, printr-o analiză nuanțată, desprind concluzia pe care mulți au ocolit-o, potrivit căreia guvernanții, indiferent de culoarea politică și de clasa căreia-i aparțineau, atunci cînd încheiau acte publice, nu puteau să nu țină seama de opinia internă și de interesele naționale (p. 169—178). Este o constatare la care, împreună cu alții, am ajuns și noi, într-o recentă luare de poziție [4]. Condițiile în care a fost reînnoită Alianța, în 1892, după ce, o perioadă de timp, a rămas literă moartă (p. 178), verifică, din nou, consecvența în linia politică externă, în acord cu interesele țării.

În expunerea lor, autorii nu subsumează întreaga desfășurare a fenomenelor istorice rațiunilor de politică externă. Faptele sînt înfățișate cu moderație, observațiile sînt făcute la obiect, surprind relațiile dintre evenimente și implicațiile acestora. Cel care cunoaște istoria acestei epoci poate aprecia exact valoarea deosebită a analizei pentru completarea tabloului general al dezvoltării istoriei României la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Merită subliniat efortul de a înfățișa, în lumina adevărului științific, complexitatea faptelor care, adesea, pun actele politice sub semnul ambiguității. *Situația echivocă* în care se găseau cercurile conducătoare — angajate într-o politică externă de interes național, care contravenea, însă, aspirațiilor naționale, este corect explicată. Documentele diplomatice, declarațiile unor personalități cu răspundere sînt folosite nu pentru a justifica, ci pentru a pătrunde mai adînc în esența lucrurilor. Contele. Kalnoki, de pildă, în 1892, făcea constatarea că „atît regele, cît și guvernul român se silesc a păstra o atitudine cît se poate mai corectă față de Monarhie, dar nu este întotdeauna ușor a se opune în mod fățiș torentului național" (p. 205). Trecînd peste opinia eronată a diplomatului, cu privire la lupta românilor din Transilvania, acesta oferă un însemnat punct de reper pentru înțelegerea mai exactă a complexității factorilor interni și externi de care trebuia să țină seamă cercurile conducătoare de la București în orientarea politicii externe.

Observații în acest sens au fost formulate și de alți diplomați. Cei belgieni, de pildă, și ei, apreciază legăturile României cu Tripla Alianță ca reprezentînd doar o parte a unei politici generale ale cărei obiective finale tind la păstrarea existenței și a independenței naționale. Pe linia celor consemnate de autorii lucrării de care ne ocupăm, contele de Lalaing, reliefează, în unele din rapoartele sale, această situație aparent ambiguă în care se găsesc cercurile conducătoare de la București, plasate între presiunea opiniei publice — orientată ferm spre

---

[3] Cf. Victor Jinga, *Principii și orientări ale comerțului exterior al României 1859—1918*, Editura „Dacia", Cluj, 1975, p. 222—232.

[4] Gheorghe Platon, *Desăvîrșirea unității de stat principal obiectiv al politicii românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, t. XV, 1978, p. 233—242.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sprijinirea luptei naționale a românilor din Transilvania — și interesele politicii statului, ambele cu aceeași valoare națională. Subliniind prudența manifestată — aceasta creează nemulțumiri în ambele părți și determină presiuni atît din partea opiniei publice, cît și din partea Monarhiei — diplomatul scoate în relief hotărîrea cercurilor politice de a nu sacrifica interesele statului român printr-o angajare prea fermă în favoarea românilor din Transilvania; intenția de a nu sacrifica ceea ce există, deja, pentru desăvîrșirea unui proces pe care avea să-l determine evoluția evenimentelor în viitor[5]. Această constatare se desprinde limpede din analiza cărții pe marginea căreia stăruim.

Constatările și concluziile formulate în această primă și importantă parte din lucrarea lui Gh. Căzan și Șerban Rădulescu-Zoner pot fi verificate prin lectura unei alte cărți recente pe care o datorăm lui Teodor Pavel, conferențiar la Facultatea de filologie istorie din Sibiu — *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor centrale (1878—1895)*, Editura „Facla", Timișoara, 1979).

Subsumîndu-și cercetarea și observațiile unui domeniu și unei perioade mai restrînse, autorul poate să adîncească analiza. În prima parte, în care se ocupă de *Mișcarea națională română după războiul de independență*, după ce reliefează obiectivul fundamental al mișcării naționale care era desăvîrșirea unității statului român — autorul urmărește activitatea societății „Carpații" și a mișcării naționale, în general, pînă la 1883, precum și raporturile politice ale României cu Puterile centrale. În cea de a doua mare diviziune a cărții, expunerea merge pînă la 1895, perioadă care corespunde mișcării memorandiste. Sînt reliefate implicațiile politico-diplomatice ale mișcării naționale a românilor din Transilvania și consecințele generate de alianța României cu Puterile centrale. Comentariile autorului, extinse pe 116 pagini, sînt însoțite de un număr de 128 documente diplomatice; acestea verifică nu numai importanța și actualitatea problemei, munca exemplară depusă de autor, ci și capacitatea acestuia de a da răspuns la unele din cele mai importante probleme.

Așa cum se poate constata, materialul pus în circuitul științific de T. Pavel, completînd prima parte a cărții consacrată *Triplei Alianțe*, se înscrie, împreună cu aceasta, pe terenul ferm al cercetării unei teme de esențial interes. Pe linia celor discutate mai sus, lăsînd la o parte unele aprecieri convenționale, formulate în prima parte a lucrării, trebuie subliniată contribuția substanțială adusă de autor la studierea raporturilor existente între diplomația Puterilor centrale și lupta națională a românilor, la cunoașterea mai exactă a formelor de expresie a acestei lupte. Materialul și observațiile lui T. Pavel explică mai limpede maniera în care cercurile conducătoare de la București au rezolvat *dilema* de care pomeneam mai sus — de a menține un echilibru între tendințele obiective ale mișcării naționale și raporturile diplomatice cu Puterile, de natură să nu pericliteze interesele și securitatea României. Liberalii rosetiști, de pildă, au susținut continuu planurile societății „Carpații" care aveau drept obiectiv eliberarea teritoriilor românești chiar pe calea unei insurecții armate. Gruparea liberală condusă de I. C. Brătianu, consideră autorul, era la curent cu aceste planuri „pe care, în perioada anterioară aderării României la Tripla Alianță, le încurajează și le susține" (p. 48). Alte informații probează că, chiar și după încheierea actului, guvernul liberal, Brătianu, în speță, a cunoscut și a sprijinit — tacit, cel puțin — acțiunile în acest sens[6]. Avea dreptate acel informator austriac cînd consemna că, atunci cînd este în joc politica mare, națională, oamenii de stat și politici români „sînt întru totul de acord" (p. 48. Deși se referă expres la Brătianu și C. A. Rosetti, aprecierea poate fi extinsă).

„Activitatea Societății „Carpații", din prima jumătate a anului 1883, notează autorul, constituie expresia deschisă a obiectivelor fundamentale ale întregii mișcări naționale românești, într-o vreme în care politica externă a cercurilor diriguitoare de la București *părea* să le abandoneze" (p. 54 — s.n.).

[5] Idem, *Informații privind orientarea politică a României la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în vol. *Sub semnul lui Clio, Omagiu prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 395—404.

[6] M. Ionescu, *Momente din lupta iridentei române transilvane în anii 1884—1887*, în „Studii", nr. 3, 1967, p. 511—522.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Comentînd împrejurările în care s-a definitivat opțiunea politică a cercurilor conducătoare românești, T. Pavel, consemnează, în continuare, că „pe linia unei conduite demne, de neangajare de partea imperiilor ce se confruntau în zonă, factorii politici de la București au fost nevoiți să ia în considerare datele esențiale ale situației internaționale în dinamismul și complexitatea lor" (p. 56). Este relatată misiunea baronului Nikolici, explicat eșecul acesteia, maniera în care proclamarea regatului a dus la dejucarea manevrelor Monarhiei care urmărea să smulgă României concesii economice în problema Dunării și angajamentul politic de nesusținere a mișcării naționale pentru eliberarea provinciilor subjugate (p. 63). Refuzul guvernului român de a contracta vreun angajament formal, de natură să dezavueze mișcarea națională, a reprezentat un important succes politic. Aceasta, cu atît mai mult cu cît presiunile exercitate asupra Serbiei avuseseră drept consecință încheierea, în același an (1881), a tratatului secret cu Monarhia prin care Serbia se angaja să interzică orice manifestare națională în favoarea populației slave din Imperiu. Este, aceasta, o constatare care reliefează pozițiile de pe care s-au desfășurat tratativele care au sfîrșit cu aderarea României la Tripla Alianță.

Neputînd stăvili ascensiunea mișcării naționale a poporului român, remarcă în continuare autorul — observația, se pare, conține o apreciabilă doză de adevăr — cercurile politice din Viena au apelat la sprijinul Imperiului german. Singura soluție de rezolvare globală a diferendelor cu România era atragerea acesteia în Triplice. Subliniind acest fapt, important pentru definirea interesului real al Monarhiei în acest sens, T. Pavel constată că inițiativele au fost lansate *înainte* de incidentul de la Iași, provocat de P. Grădișteanu. Acesta a oferit pretextul pentru acțiunea concertată a Austro-Ungariei și a Germaniei (p. 70).

Este importantă și edificatoare constatarea potrivit căreia aderarea României la Tripla Alianță — determinată de factori cu grijă menționați (p. 72), — act de „realism politic" — „a fost grăbită de reacția neașteptat de violentă a Austro-Ungariei, sprijinită de Germania, împotriva unui proces istoric pe cît de firesc, pe atît de amenințător pentru existența Imperiului multinațional" (p. 71—72). Observația, îndreptățită, lărgește cadrul pentru înțelegerea împrejurărilor în care a fost înfăptuit actul din 1883, pentru înțelegerea rolului și a gradului de angajare al părților.

Dacă, pe un plan mai larg, constată autorul în continuare, aderarea României a fost determinată de necesitatea consolidării pozițiilor externe, într-o situație europeană complexă, în schimb, contracararea presiunilor exercitate cu acest prilej de cele două mari puteri, pentru a sili România să contracteze un angajament formal prin care să se desolidarizeze de mișcarea națională a românilor din Imperiu, a reprezentat, neîndoielnic, un important succes politico-diplomatic al statului român independent (p. 73). O concluzie la care subscriem, care este formulată în urma aprecierii mișcării naționale a românilor într-o perspectivă largă, lipsită de prejudecăți. Plecînd de la aceste premise, înțelegem că în desfășurarea ulterioară a luptei naționale — a cărei conducere era la București (aici era centrul mișcării naționale, una și indivizibilă) — aderarea României la Tripla Alianță a avut o importanță și o semnificație mai adînci.

T. Pavel, și el, urmărind, în continuare lupta națională a românilor, reliefează consecințele noii situații politice creată în urma aderării (p. 76 și urm.). Cercurile conducătoare au acționat prompt pentru anihilarea încercărilor de răscoală din 1885. Împrejurările internaționale erau cu mult prea critice pentru a nu recomanda o prudență deosebită în interior (p. 97). Din păcate, autorul nu duce analiza pînă la ultimele sale consecințe. Trecînd la cea de a doua parte a expunerii, referindu-se la măsurile îndreptate împotriva societății „Carpații", consideră că „pe planul mișcării naționale alianța secretă transformase guvernul liberal într-un instrument docial al partenerului din Tripla Alianță". Brătianu „dădea semne îngrijorătoare de alunecare pe panta lezării intereselor naționale „subjugat fiind de alianță" (p. 98).

De la analiza largă, cuprinzătoare, a atitudinii cercurilor conducătoare care nu se puteau opune forței reprezentate de curentul național, se ajunge, prin strîmtarea opticii, la constatări și concluzii ce par contrarii. Firește, mișcarea națională a românilor a dus alianța, la începutul ultimei decade a secolului trecut, la pragul disoluției. Tratativele pentru prelungirea acesteia sînt semnificative în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acest sens (p. 100—110—112). Făcînd aceste precizări — ele corespund, dealtfel, realității — autorul uită, se pare, că, practic, românii au fost *constrînși* să intre în „Alianță" și nu au abandonat, cîtuși de puțin, obiectivele lor naționale. În continuare, credem, raporturile cu Tripla Alianță nu mai pot fi apreciate, exclusiv, prin prisma luptei naționale. Factorii care intră în joc sînt mai numeroși și situația devine mai complexă. Lupta națională a reprezentat o constantă, cu deosebită pondere; raporturile cu Tripla Alianță, credem noi, se cer a fi judecate într-o perspectivă mai largă. Nu trebuie uitat că politica externă, interesele României, presupuneau o angajare care nu îngăduia afișarea cu ostentație a problemei naționale. Interesele securității statului impuneau prudență, tact, o politică de mare suplețe. Aceasta trebuie înțeleasă în complexitatea ei; nu trebuie apreciată numai în raport cu anumite reacții nesemnificative.

Autorul nu mai găsește elemente de continuitate în poziția cercurilor politice românești; detașează acțiunile acestora de lupta națională considerînd că „demersurile pentru a condiționa reînnoirea alianței cu Puterile centrale de ameliorarea situației românilor de peste munți *apar ca o rezultantă a intensificării mișcării naționale* de pe ambele versante ale Carpaților după 1890 și a mutațiilor survenite pe plan european" (p. 114 — s.n.). Optica inițială este abandonată într-un moment în care, credem noi, prin aspectul complex pe care-l îmbracă, politica externă a României s-ar fi cerut mai atent explicată.

Epoca mișcării memorandiste nu se înscrie ca o abatere de la linia politică anterioară adoptată de cercurile politice de la București. Dimpotrivă, conlucrarea continuă. Legăturile memorandiștilor cu oamenii politici din Țară sînt strînse. Moartea lui C. A. Rosetti, M. Kogălniceanu sau a lui I. C. Brătianu, venirea lui D. A. Sturdza în fruntea partidului liberal nu au modificat linia politicii naționale românești. Obiectivele au rămas aceleași. Aehrentahl, de pildă, referindu-se la aceasta, ne comunică Gh. Căzan, subliniază că liderii politici români, chiar fiind partizani ai alianței cu imperiile centrale, nu au pierdut niciodată din vedere posibilitatea unirii Transilvaniei și Banatului cu România (*op. cit.*, p. 218). Este o constatare semnificativă care nu mai are nevoie de comentarii.

Aprecierile se impun a fi formulate în perspectiva largă în care s-au desfășurat și au evoluat evenimentele și nu în funcție de acțiuni sau declarații individuale. Politica externă reprezintă un domeniu — așa cum întreg studiul lui T. Pavel o probează — în care concluziile trebuie rostite, cu dreaptă cumpănire, potrivit conținutului real al faptelor.

Prin materialul care ni l-a oferit, prin observațiile care le-a formulat — cartea lui T. Pavel lărgește sensibil orizontul de interpretare a politicii externe românești la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Ceea ce nu și-a propus să rezolve T. Pavel — cel puțin în volumul pe care ni l-a oferit acum (acesta se oprește la 1895), face obiectul celei de a doua părți a lucrării *Tripla Alianță*, scrisă de Șerban Rădulescu-Zoner.

La începutul secolului al XX-lea, situația internațională prezintă un aspect deosebit de complex. Evoluția raporturilor dintre partenerii Triplicei, situația creată în Balcani de acțiunea contradictorie a Puterilor, grupate în cele două blocuri, au impus României o reconsiderare, o readaptare a politicii sale. Cea de a doua parte a lucrării analizează raporturile României cu Tripla Alianță, în acest nou și dificil context, pînă la izbucnirea primei conflagrații mondiale. Analiza este realizată cu suplețe, într-o viziune largă, prin considerarea tuturor implicațiilor, vădește o cunoaștere temeinică a materialului documentar, capacitatea de a surprinde nuanțele cele mai sensibile. Sînt reliefați factorii care, la începutul perioadei, au impus menținerea vechii orientări a diplomației românești, tendința de a transforma Tripla Alianță într-o alianță Quadruplă (p. 251), este explicată politica României în Balcani, orientată spre menținerea statu-quo-lui (p. 254 și urm.). Este prezentată reacția care a urmat crizei bosniace (p. 266 și urm.), atitudinea fermă a României în favoarea Serbiei. Poziția politică a României, constată autorul, raportînd-o la contextul căreia aceasta se adapta, reprezintă „corolarul politicii ambigue țariste în Balcani" (p. 255). De asemenea, este expusă și urmărită în expresia concretă a manifestărilor sale, *dilema* politicii externe a Austro-Ungariei în sud-estul Europei: să sprijine politica activă a guvernului de la București în afacerile balcanice — ceea ce ar fi reprezentat o soluție în eforturile de a îndrepta atenția opiniei publice românești dinspre

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Carpați spre Dunăre — sau să susțină un puternic stat bulgar care ar fi urmat să constituie, după expresia lui Pallavicini, (ministrul Austro-Ungariei la București), „cel mai sigur remediu împotriva iredentismului românesc" (p. 257). În egală măsură, sînt înfățișate împrejurările în care Dubla monarhie a optat pentru cea de a doua alternativă, justificările acesteia și consecințele pentru orientarea viitoare a României.

Pallavicini, tot el, dînd expresie unei realități asupra căreia se opriseră și alții înaintea sa, constată, în 1904 și 1906, că bărbații de stat români, chiar dacă nu sînt de acord în privința politicii balcanice, „sînt uniți (în convingerea) că mai devreme sau mai tîrziu, va sosi timpul cînd România va trebui să ia în considerare adevăratele sale aspirații naționale care, în primul rînd, sînt îndreptate împotriva Monarhiei". Frații Brătianu, constată și el, „naționaliști notorii, au ca obiectiv al năzuințelor lor unirea tuturor românilor" (p. 262).

Relațiile cu Transilvania sînt urmărite și reliefate în ceea ce au ele mai semnificativ, pornindu-se de la aprecierea că problema românilor de peste Carpați a constituit — spre deosebire de caracterul conjunctural al chestiunilor balcanice — „elementul de structură a mentalului evolutiv românesc și a influențat în mod corespunzător, cu caracterul unei permanențe, raporturile diplomatice româno-austro-ungare" (p. 261). Reacțiile și atitudinile sînt raportate mereu la contextul general, subliniindu-se legăturile. Este o viziune largă care slujește istoria și cinstește pe istoric.

Reliefînd reacția României față de politica balcanică a Austro-Ungariei, opoziția față de planurile anexioniste manifestate deschis după criza bosniacă, asperitățile dintre cei doi parteneri ai Alianței, autorul se simte îndreptățit să formuleze observația în conformitate cu care, la București, *„tratatul secret cu puterile centrale nu era interpretat în sensul unui conformism (sic). România își va avea propria ei linie în afacerile internaționale"* (p. 280 — s.n.).

Analiza este mereu nuanțată, interpretările vechi, formulate fără suficient spirit critic, sînt reluate și amendate (p. 287—289). Problemele spinoase nu sînt evitate ; sînt găsite explicațiile de rigoare pentru politica de apărare a statu-quoului, ostentativ afișată și susținută în perioada războaielor balcanice. Revendicarea Dobrogei de către unele cercuri extremiste de la Sofia, perspectiva atragerii Bulgariei în Tripa Alianță, care ar fi paralizat libertatea de acțiune a politicii externe românești (p. 294—295), sînt invocate cu scopul de a lărgi sfera discuției. Prin poziția adoptată, prin acțiunile întreprinse, diplomația românească ajunsese să reprezinte un factor de importanță europeană de care marile puteri au trebuit să țină seama (p. 331).

Practic, așa cum se desprinde, dealtfel, din înfățișarea detaliată a jocului politic, se poate aprecia că, în fața tendințelor de destabilizare, generate de acțiunile continui și contradictorii ale puterilor din ambele tabere, intervenind, România a reprezentat un factor de ordine și stabilitate, ce convenea intereselor sale cele mai vitale, și a încurcat sau dejucat, într-un anumit sens, calculele ambelor grupări.

Locul și rolul Germaniei în viața politică a României și acțiunile Puterilor Antantei pentru a determina reorientarea politică a țării sînt înfățișate cu probe semnificative (p. 304 și urm.). Sînt prezentate, în egală măsură, reacțiile interne, poziția mișcării socialiste și limitele acesteia cu privire la politica așa-zis imperialistă a cercurilor conducătoare.

În privința relațiilor cu Transilvania, sînt subliniate eforturile cercurilor politice de la București de a susține, în cadrul Monarhiei habsburgice, o opoziție românească unitară, dar moderată ; intenția ca, în lupta viitoare pentru unirea Transilvaniei cu România, rolul primordial să revină factorilor de răspundere din capitala României ; aceasta presupunea, constată autorul, o reorientare a politicii externe românești dar numai într-un moment în care conjunctura internațională ar fi devenit favorabilă (p. 317—318).

Dezangajarea României din alianța cu Puterile centrale este urmărită în toate fazele sale ; este subliniată, din nou, măsura în care cercurile conducătoare, în frunte cu regele, nu puteau să meargă pe o linie care să contravină intereselor naționale. Mărturiile în acest sens sînt edificatoare (p. 368—369). Deși concluzia cu privire la obiectivele limitate ale oamenilor politici burghezi — „decișI să realizeze unitatea prin menținerea și întărirea orînduirii" — este vizibil forțată, de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

circumstanță și, oarecum, ambiguă (p. 393), faptele expuse sînt suficient de convingătoare pentru a reliefa consecvența în linia politică externă. Nu politica s-a modificat ; aceasta, considerăm noi, a fost orientată mereu spre apărarea suveranității și desăvîrșirea unității de stat. Au variat doar mijloacele care au fost folosite pentru atingerea acestor obiective, într-un context care solicita pricepere, îndrăzneală dar și moderație și suplețe.

Prin materialul documentar inclus în circuitul științific, prin finețea, dar și prin consecvența analizei, cartea celor doi reputați cercetători — *România și Tripla Alianță* — se înscrie ca o lucrare de mare valoare și actualitate. Alături de aceasta, completînd-o în sensul amintit, cartea lui Teodor Pavel reliefează, din nou, locul pe care-l ocupă în istoria noastră lupta națională a cărei evoluție și implicații au influențat atît de profund destinul nostru istoric.

Pe linia acelorași preocupări, de descifrare a politicii externe a României, sintetizînd o serie de rezultate parțiale, Ema Nastovici semnează lucrarea *România și Puterile centrale în anii 1914—1916* (Editura politică, București, 1979, 242 p.). Prin tematică și prin aria în care este circumscrisă, cartea reprezintă o continuare a monografiei consacrată Triplei alianțe adîncind investigația întreprinsă, la timpul său, de C. Nuțu *(România în anii neutralității 1914—1916*, Editura științifică, București, 1972).

După ce, într-un prim capitol, sînt analizate, într-o manieră generală, doar, relațiile României cu Puterile centrale în ajunul primului război mondial, sînt urmărite, în continuare, relațiile în primul an al războiului (cap. II), legăturile economice în anii neutralității (cap. III), *deteriorarea* acestor relații și intrarea României în război alături de Antantă (cap. IV).

Spre deosebire de ceilalți exegeți, pe marginea lucrărilor cărora am stăruit, care dovedesc un acut profesionalism, o familiarizare deplină cu documentele, cu maniera științifică de a le utiliza și interpreta, de a grada și selecta valorile, am putea reproșa autoarei, — referindu-ne, mai cu seamă, la prima parte — că nu a manifestat suficientă fermitate în expunerea și aprecierea faptelor, că, uneori, înlocuiește explicațiile care pot fi generate de analiza materialului documentar cu presupuneri proprii (p. 38—39), că nu a dovedit suficientă atenție în alcătuirea aparatului critic. Dacă, în privința manierei de lucru și raportată la celelalte două lucrări, cartea Emei Nastovici înregistrează unele minusuri, ea rămîne importantă prin valoarea temei și a materialului documentar utilizat ; acesta completează cercetările anterioare urmărind raporturile dintre România și Puterile centrale pînă la intrarea României în primul război mondial.

Observațiile cu privire la politica României — care „trebuia să facă efortul de a rezista presiunilor externe, trebuia să ducă o politică independentă, de apărare a intereselor sale vitale", la „politica prevăzătoare, la jocul abil făcut de Brătianu în fața amenințărilor, care nu apare ca o politică reprezentînd interesul de grup sau de partid" (p. 74, 75) — se înscriu pe linia de continuitate a politicii externe a cercurilor conducătoare, care a putut fi urmărită pe parcursul analizei lucrărilor anterioare.

Explicînd espectativa, autoarea reliefează — faptul este important — că cercurile politice românești „nu legau neapărat intrarea în război de succesele militare ale uneia sau alteia dintre tabere ; ceea ce conta mai mult era posibilitatea ca, prin participarea la ostilități, să poată rezolva problema fundamentală — unirea tuturor teritoriilor românești. Așa putem înțelege rezistența la presiunile și promisiunile făcute de miniștrii Puterilor centrale, amînarea unui răspuns concret" (p. 131). După cum se poate constata, deși încearcă să definească o linie politică, orientată spre un anumit obiectiv — acesta nu putea fi atins alături de Puterile centrale ; desprinderea de acestea se făcuse demult, din 1914, așa cum Șerban Rădulescu-Zoner a probat-o (*op. cit.*, p. 419), autoarea sporește incertitudinea atribuind în continuare conducătorilor politici români o atitudine ambiguă, generată de jocul pe ambele table. O afirmație în același sens, la fel de deconcertantă, este făcută și mai înainte și ea nisipește orice îndoială cu privire la optica cu care sînt analizate faptele. Referindu-se la efortul României de a rezista presiunilor externe și a duce o politică independentă, la interesele de clasă și de partid care au influențat această politică, E. Nastovici apreciază : *„cîntărirea atentă a avantajelor pe care le oferea alăturarea*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la o tabără sau alta, păstrarea independenței țării și urmărirea realizării unității de stat a avut un rol precumpănitor" (p. 74 — s.n.).

Firește, este drept că ambele tabere erau departe de a-și propune rezolvarea problemelor naționale; guvernanții români știau aceasta. Știau însă, la fel de bine — experiența politică era semnificativă în această privință — că neutralitatea nu este posibilă la infinit și, mai cu seamă, nu reprezintă o soluție pentru realizarea idealului național. Soluția socialistă — menținerea forțelor militare proaspete pînă la sfîrșitul războiului pentru propria noastră apărare — ne slujește nouă, astăzi, drept suport pentru desprinderea opticii deosebite în care apreciau clasele conductoare realitățile lumii capitaliste; ea nu putea să intre însă, atunci, în calculul politic. Faptele trebuie apreciate în raport cu realitățile de atunci și nu judecate sau condamnate după criterii ce sînt proprii opticii deosebite, contemporane.

Nu credem, împreună cu autoarea, că tratativele duse de guvernul român cu ambele tabere „au avut drept obiectiv pe lîngă obținerea cît mai multor concesii — *„indiferent ce s-ar fi dat"* și intenția de a obține părți cît mai mari din teritoriile românești aflate sub ocupația străină, „nu pentru cooperare, ci pentru menținerea neutralității" (p. 137). Aprecierile în acest sens care nu sînt sprijinite, dealtfel, nici de materialul documentar din volum, oricît de logice s-ar părea, nu sînt conforme nici situației politice și nici *liniei politice* urmate de guvernul român. De altfel, chiar documentele diplomatice utilizate sînt concludente în acest sens.

Menținîndu-se pe linia aprecierilor anterioare, autoarea consideră că declarația lui Brătianu din consiliul de coroană, cu privire la intrarea României în război alături de Antantă chiar cu riscul unei înfrîngeri, nu este rezultatul ultimatumului aliat, ci al înțelegerii că politica de neutralitate nu mai are șanse; prin continuarea ei, nu se putea realiza unitatea națională — statală ca o compensație. Brătianu, notează în continuare E. Nastovici „era conștient că șansele unei victorii a Puterilor centrale erau totuși mai mici decît ale puterilor Antantei care posedau o putere economică și militară superioară. Acest lucru l-a avut desigur, în vedere în *calculele sale politice și militare"* (p. 230 — s.n.).

Așa cum se poate constata și din acest ultim citat, autoarea consideră că, în fond, Brătianu a acționat în conformitate cu imperativele momentului, a trecut de partea celui mai tare; se neagă rațiunea unei linii politice, de mai veche și tradițională orientare, care nu se putea situa în afara politicii europene, ci numai în cuprinsul acesteia. Pentru a nu lăsa nici o îndoială cu privire la ambiguitatea propriei sale poziții în acest sens, referindu-se la hotărîrea consiliului de coroană, autoarea — împrumutînd un citat din I. Popescu-Puțuri, care nu se potrivește, însă, contextului de mai sus — apreciază că I. I. C. Brătianu „cu toate că reprezenta interesele burgheziei în ascensiune, într-un moment de răscruce al istoriei patriei, a dat glas năzuințelor corespunzînd intereselor celor mai adînci ale poporului spre făurirea statului național unitar" (p. 231). Nu ni se spune dacă omul politic român s-a făcut exponentul unei linii politice, sau, *cîntărind* șansele, s-a convins de victoria Antantei și s-a hotărît brusc să treacă de partea acesteia.

Dincolo de această surprinzătoare modalitate de tratare, demult depășită și fără orizont, materialul utilizat este important, completează informațiile deja existente și poate fi folosit pentru adîncirea cercetărilor într-un domeniu în care, așa cum se poate constata, mai este nevoie, încă, de multă stăruință spre a se clarifica toate aspectele, a se îndepărta toate erorile.

Deși de factură, cu orizont și valoare diferite, lucrările la care ne-am referit se înscriu pe linia unor preocupări tot mai stăruitor afirmate în ultima vreme, pentru descifrarea resorturilor politicii noastre externe. Prin împliniriile ca și prin neîmplinirile sau minusurile lor, ele reprezintă tot atîtea exemple și îndemnuri spre abordarea problemelor mari și grave ale istoriei într-o perspectivă largă, cu o optică lipsită de prejudecăți, în acord cu cerințele impuse de dezvoltarea științei istorice în societatea noastră contemporană.

Gh. Platon

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DR. J. — G. ROZOY, *Les derniers chasseurs*, în „Bulletin de la Société Archéologique Champenoise", Compiègne, 1978, tom I și II (1256 p., 326 fig. și 83 tabele), tom III (284 planșe și 7 tabele sinoptice).

Prestigioasa Société Archéologique Champenoise publică, în numărul special al Buletinului său pentru luna iunie 1978, monumentala lucrare asupra epipaleoliticului (mezoliticului) din Franța și Belgia. Autorul, dr. J.—G. Rozoy, cunoscut din numeroasele sale studii tipărite în diferite publicații, este dotat cu o excepțională putere de muncă, dar deosebit de modest, deoarece consideră această veritabilă enciclopedie doar ca o încercare de sinteză.

Intitulată într-o manieră foarte sugestivă „Les derniers chasseurs", lucrarea specialistului francez este structurată în 22 capitole (primele două volume), fiecare fiind însoțit de o bogată ilustrație (unelte de piatră și os, opere de artă epipaleolitică, tabele sinoptice, grafice, diagrame polinice, bibliografie selectivă și rezumat în limbile franceză, engleză și germană); al treilea tom este rezervat în întregime ilustrației, cuprinzînd un imens material arheologic, hărți, grafice, schițe stratigrafice, profile, fotografii reprezentînd aspecte de săpături etc.

Încă din cap. 1, autorul caută să precizeze cronologia perioadei luate în studiu: limita superioară constituind-o neoliticul, epoca producerii alimentelor, în timp ce limita inferioară nu este încă unanim acceptată de specialiști, deoarece încă nu s-a ajuns la un consens cu privire la elementele care trebuie să definească începuturile epipaleoliticului. Din acest punct de vedere, autorul nu consideră ca definitorii nici fenomenul uman, nici prezența sau absența microburinului, ci introducerea masivă a armăturilor microlitice în utilajul acestor comunități umane. Acest criteriu a fost luat în considerație și de paleoliticienii români în definirea aspectelor culturale epipaleolitice, utilajul litic reprezentînd aproape singura mărturie a vieții acestor grupe umane.

În aceea ce privește denumirea acestei perioade, dr. Rozoy, ca și alți specialiști pe care îi citează de altfel, consideră că termenul de *mezolitic* reprezintă doar un intermediar între paleolitic și neolitic, în timp ce *epipaleoliticul* constituie identitatea modului de viață și a tehnicii debitajului cu paleoliticul superior, reținîndu-l pe acesta în tratarea epocii respective. Specialiștii români (Al. Păunescu, Tratatul de Istoria României, vol. I) consideră epipaleoliticul ca o continuare a vieții din paleoliticul superior în postglaciar, iar mezoliticul, etapa imediat anterioară procesului de neolitizare.

Tot în cap. 1 autorul precizează cadrul geografic luat în studiu: Franța, Belgia, valea Birsei și sudul Țărilor de Jos, pînă la bucla Meusei.

Cap. 2 este rezervat istoricului cercetărilor, iar în următoarele (3—6), autorul expune pe larg metodele de studiu utilizate: tipologia, statistica, stratigrafia, etnografia și geografia.

Prin utilizarea metodei statistice și tipologice se pot determina legăturile și filiațiile între diferite utilaje litice și, deci, între grupele umane respective, deoarece, după opinia noastră, acesta este scopul cercetărilor preistorice (și nu numai preistorice).

În ceea ce privește metoda stratigrafică, considerăm că autorul ar fi putut să se refere la stațiunile cu mai multe niveluri de locuire, întrucît, într-o aș-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zare cu un singur strat de cultură, situația este destul de simplă. Fără ca dr. Rozoy să facă aprecieri în acest sens, considerăm că unele metode de cercetare și datare, ca analizele de polen, determinările de paleofaună, C_{14}, sedimentologie, minerale grele, sînt deosebit de utile atît pentru studierea stațiunilor locuite în paleoliticul mijlociu și superior, cît și în epipaleolitic.

Partea a doua a operei, cuprinzînd capitolele 7—10 se referă la cele patru secvențe cultural-cronologice (și geografice).

Pentru prima zonă, intensele cercetări arheologice au permis stabilirea unei secvențe cronologice din Tjongerian (considerat ca aparținînd paleoliticului superior, dar care este datat la 8930±125 A.C.) pînă în neolitic. Autorul prezintă diferite faciesuri culturale cu stadiile de dezvoltare și cu stațiunile care le definesc, pentru fiecare dintre acestea precizînd faza climatică (pe baza analizelor de polen), datările de C_{14}, utilajul litic pe care îl studiază în cele mai fine detalii.

Valea Birsei cuprinde un număr mai mic de stațiuni, între care se remarcă cea de la Birsmatten cu 5 orizonturi, datate între Atlantic și Preboreal, utilizarea termenului de Birsmattian pentru desemnarea acestui facies, devenind indispensabilă.

O altă secvență crono-culturală (Romanellian provençal sau Valorghian, Montadian, Montclusian și Castelnovian) este identificată în Basse-Provence și Montclus pe baza săpăturilor din diferite așezări, cercetate de autor din punct de vedere al variațiilor tipologice, prin datări de C_{14}, faună, analize polenice etc.

Ultima zonă geografică, regiunea de sud-vest este studiată din punctul de vedere al tranziției locale de la un Magdalenian final cu vîrfuri retușate abrupt (La Gare de Couze) spre azilianul cu vîrfuri de tip Malaurie : în aceeași arie geografică, microlitizarea marchează trecerea netă la un epipaleolitic presauveterrian, anterior Sauveterrianului cu triunghiuri isoscele dominante, care la Roufignac (stratul 5 b) este datat la 7200±90. În ceea ce privește evoluția acestui facies cultural, pe baza materialelor prezentate de autor, se pot stabili următoarele concordanțe :

Sauveterian vechi = Preboreal = 7200—7045 A.C.
Sauveterian mediu = Boreal = 6640—6420 A.C.
Sauveterian recent = Boreal-Atlantic = 5850 A.C.

Partea a treia a vastei lucrări realizate de dr. Rozoy tratează, în capitolele 11—19, alte 9 zone culturale din marea arie geografică luată în studiu. Dintre acestea, prima grupă culturală (Bazinul parisian) are o deosebită importanță întrucît se referă la Tardenoisian, răspîndit pe o zonă geografică foarte întinsă. Cercetările minuțioase ale specialiștilor francezi au permis, îndeosebi prin descoperirile de la Blanchères, identificarea unui pretardenoisian, caracterizat printr-o microlitizare foarte accentuată (900 lamele față de 500 lame, 2000 așchii mai mari de 2 cm față de 3500 așchii sub 2 cm), prin preponderența lamelelor retușate abrupt în cadrul armăturilor microlitice și printr-o lateralizare accentuată a vîrfurilor retușate abrupt pe stînga (40, contra 15 pe dreapta), preferință constatată numai în etapele vechi și mijlocii ale tardenoisianului.

Dr. Rozoy prezintă problematica tardenoisianului : definiție, situație geografică, tipurile de așezări, etapizarea internă (se propune utilizarea termenului de tardenoisian vechi, mijlociu și recent, în loc de T. I, II și III). Prezentarea fiecărei etape se bazează pe descoperirile arheologice din numeroase stațiuni epipaleolitice, cu caracteristici proprii și trăsături comune. Astfel, pentru unele așezări mai importante (de ex. Roc La Tour II) este redat planul săpăturilor cu repartiția lamelelor retușate abrupt trunchiate, a triunghiurilor isoscele, a triunghiurilor scalene, a segmentelor și a altor tipuri de piese (fig. 135—139), pentru ca, alături de stilul de debitaj, compoziția generală a utilajului etc., să reiasă elementele esențiale ale tardenoisianului vechi.

Așezarea eponimă a ultimei culturi epipaleolitice se află pe locul numit La Sablonnière, situat la 1700 m ESE de Coincy, în *regiunea* Tardenois, *nu orașul* Fère-en-Tardenois. Această stațiune a fost luată de autor drept model pentru prezentarea tardenoisianului mediu, care se caracterizează prin debitajul tip Coincy și o gamă destul de largă de armături : vîrfuri cu trunchiere oblică, triunghiuri isoscele și scalene (puține), segmente de cerc, trapeze (puține și atipice).

Concluzionînd asupra acestei culturi create de „ultimii vînători", autorul ajunge la constatări foarte importante, pe care considerăm necesar să le subliniem :

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1 — fiecare stadiu (= etapă) a tardenoisianului derivă din precedentul şi este dificilă trasarea unor limite precise, întrucît evoluţia este continuă ; 2 — multitudinea şi varietatea armăturilor este o caracteristică a tardenoisianului, îndeosebi a stadiului mediu ; 3 — dispariţia uneltelor tardenoisiene are loc chiar în cursul stadiului recent, deoarece în evoluţia lor spre cultivatori şi crescători de vite, „ultimii vînători" nu mai aveau nevoie de aceste microlite ; 4 — nu se poate generaliza tipul şi aspectul aşezărilor, întrucît preferinţa pentru zone nisipoase (pour les sables) este constatată de cercetători şi nu aparţine tardenoisienilor (!).

În legătură cu acest important capitol al crăţii, trebuie să precizăm că „ultimii vînători" au populat şi teritoriul României, îndeosebi regiunea de la est de Carpaţi, unde, prin cercetări de teren sau săpături, au fost descoperite mai multe aşezări tardenoisiene, considerate de către paleoliticienii români (Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, p. 31—33) ca făcînd parte din marea zonă a tardenoisianului vest-nord-vest pontic, grupele umane dezvoltîndu-se pe un fond local, gravettian tîrziu. Studiind utilajul litic descoperit în aceste staţiuni, constatăm unele deosebiri între epipaleoliticul (tardenoisianul) de pe teritoriul României şi cel franco-belgian. Astfel, nucleul fusiform, considerat fosilă directoare în aşezările noastre, nu este prezent nici în acelea menţionate de dr. Rozoy, nici în Lista-tip a epipaleoliticului (mezoliticului) franco-belgian. Pe de altă parte, din inventarele staţiunilor în discuţie din România lipsesc multe din piesele semnalate în utilajul litic epipaleolitic franco-belgian : triunghiurile, microlitele cu retuşe acoperitoare, pigmee. Se poate, deci, afirma că cel puţin din punct de vedere tehnic şi tipologic, tardenoisianul de la est de Carpaţi reprezintă un facies deosebit de cel occidental.

Tomul al doilea al lucrării dr. J.—G. Rozoy începe cu o altă serie de aşezări cu caracteristici proprii, diferenţiate de faciesurile epipaleolitice cunoscute pînă în prezent, şi pentru care autorul propune termenul de ardennian, iar prin graficele întocmite şi prezentate (fig. 199—204) se pot constata asemănările şi deosebirile dintre ardennian, limburgian şi tardenoisian.

Capitolele 13—16 şi 18 tratează aşezările epipaleolitice din alte microregiuni : Alsace et Franche-Comté, Groupe de la Saone, Plateau Suisse, Auvergne, Bretagne du Sud, Pays de Retz, pe care dr. Rozoy le prezintă prin studiile tehnico-tipologice, analize palinologice, determinări de C_{14}, paleofaună, răspîndirea locuinţelor fiind marcată pe hărţi.

Deosebit de important este cap. 17, care se referă la un alt facies al epipaleoliticului franco-belgian — Montclusian (termen propus de autor în acord cu M. Escalon de Fonton, pentru descoperirile din straturile 32—15 de la Montclus). Originea acestui facies pare să existe într-un aziloid regional, care, la rîndul său, derivă dintr-un magdalenian final. O stratigrafie atît de fină ca cea de la Montclus a permis să se considere că nivelurile 22—17 aparţin stadiului mediu iar 16—15 (cînd apar trapezele), celui recent. Identificarea Montclusianului vechi numai pe baza cîtorva deşeuri de silex, ni se pare neconcludentă.

Prin determinările de C_{14} s-a putut constata că acest facies, a cărui extensiune geografică nu este încă cunoscută, a avut o evoluţie de circa 300 ani (între stratele 22—15).

Ultimul capitol al părţii a treia prezintă o altă cultură a epipaleoliticului franco-belgian — Beaugencian, caracterizată prin cîteva particularităţi : abundenţa deosebită a materialului litic şi a utilajului comun (100.000 piese de silex la Hauts-de-Lutz, 38.000 la Haute-Murée şi 22.000 la Mousseau, cu 725, 175 şi, respectiv, 108 armături) ;

— numărul foarte mare de microburine (în cele trei staţiuni, numărul acestora este de 34.000, 1.100 şi, respectiv, 450) ;

— armăturile microlitice comportă o tendinţă pigmee de stil clasic lateralizat pe dreapta şi o tendinţă de macrolitizare a stilului neglijent lateralizat pe stînga.

Vasta lucrare a dr. Rozoy (tomurile 1 şi 2) se încheie cu o sintetizare a imensului material luat în studiu, pe parcursul a trei capitole. Astfel, în cap. 20 : comparaţii interregionale şi clasificarea perioadelor, apreciind, în mod just că epipaleoliticul cuprinde o mare diversitate de grupe culturale şi faciesuri, autorul divizează această perioadă în cinci secvenţe cronologice, de durate aproximativ similare mai mult sau mai puţin sincrone de la o regiune la alta. Aceste etape

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sînt : stadiul foarte vechi (avîndu-şi filiaţia în paleoliticul superior), stadiul vechi mediu, recent şi final (cînd apar elementele neolitizării). Pentru uşurarea înţelegerii, deşi sînt prezentate caracteristicile fiecărei faze, autorul a realizat un tabel al grupelor umane identificate, precum şi un grafic al grupelor culturale, ambele raportate la cele cinci stadii.

O întindere considerabilă (248 p.) o are cap. 21 : interpretări etnografice structurat pe mai multe subcapitole : I — Funcţiile uneltelor ; II — Alimentaţia ; III — Îmbrăcăminte ; IV — Locuire ; V — Probleme de sociologie — diviziunea muncii, relaţiile cu grupele umane învecinate ; VI — Determinări paleoantropologice ; VII — Artă şi ideologie, subiect deosebit de interesant pentru perioada epipaleolitică, pe care autorul îl tratează într-o manieră personală, bazîndu-se, însă, pe vestigiile arheologice, destul de puţine datorită mediocrităţii condiţiilor de conservare.

Concluzionînd asupra întregii problematici a epipaleoliticului, pe care, cum e şi firesc, autorul îl reduce la grupele umane, dr. J.—G. Rozoy le numeşte pe acestea „Libres et insouciantes familles d'archers" (cap. 22).

Lucrare de mari proporţii, „Ultimii vînători" impresionează prin imensul volum informaţional, prin puterea de muncă a autorului şi prin rezultatele cu totul deosebite la care a ajuns. Dr. Rozoy îşi bazează interpretările personale pe materialul arheologic sau pe literatura de specialitate (numai bibliografia generală indică circa 2.300 lucrări consultate). Autorul a cercetat sau a citat peste 170 obiective epipaleolitice de referinţă din marea arie geografică luată în studiu. Tabelele 75—81, de la sfîrşitul tomului 2 sintetizează repartiţia celor 119 tipuri de unelte din Lista-tip, pe orizonturi, aşezări, faciesuri şi culturi. Pentru aceste motive şi pentru înalta ţinută ştiinţifică în care a fost realizată, ne exprimăm părerea că „Ultimii vînători", această apariţie de excepţie, trebuie considerată, aşa cum a propus Max Escalon de Fonton, o capodoperă a literaturii de specialitate.

Vasile Chirica

MIRCEA ELIADE, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, vol. I—II, Paris, Ed. Payot, 491+519 p.

Negreşit, faima ştiinţifică a lui Mircea Eliade, în continuă competiţie cu faima lui literară, e dintre cele mai durabile într-un secol atît de predispus la schimbări rapide. Explicaţia trebuie căutată, probabil, nu numai în descoperirea timpurie a unei direcţii extrem de fertile pentru istoria culturii, dar şi în receptivitatea crescîndă a lumii contemporane pentru problematica născută la interferenţa mai multor discipline antropologice, astăzi în plină expansiune. Stimulat de opera lui Hasdeu, deschizătoare de largi orizonturi, şi de contactul, erudit şi pasionat, cu mari profesori (Iorga, Pârvan, N. Ionescu), cel ce avea să devină un prestigios specialist în istoria comparată a religiilor, s-a afirmat de timpuriu într-un domeniu care de cîteva decenii se află într-un continuu spor de interes. Marea lui şansă e de a fi depăşit orizontul culturii europene, pentru a scruta fenomenul religios într-o perspectivă mai largă, sub specia umanităţii ca tot. Vechile studii revelau, sub acest unghi, un provincialism incompatibil cu noile exigenţe ale disciplinei. Ceea ce propune M. Eliade, cu erudiţie, cu metodă, cu stăruinţă neobosită, este o extindere considerabilă a cadrului pentru a înlesni o cît mai deplină integrare a culturilor. Şansa lui e de a fi cunoscut India la începutul carierei şi de a fi cîştigat prin aceasta un termen de comparaţie descătuşant şi fertil, în lumina căruia vechile cunoştinţe acumulate de europeni se cuveneau revizuite sistematic. Sensul adînc al acestei orientări rezidă în valoarea de Renaştere pe care savantul o atribuie impactului dintre cultura europeană şi orientalism, impact înlesnit într-o anume măsură şi de cultura noastră, a cărei poziţie intermediară între Răsărit şi Apus o deschide concomitent spre ambele direcţii, atribuindu-i o semnificaţie aparte, care decurge din structura ei populară, folclorică. Fără a refuza istoria, confruntînd-o chiar, cultura română a ştiut să păstreze faţă de ea o anume distanţă ce se vădeşte salutară. În această perspectivă, de „antropologie profundă" (Gilbert Durand), istoria credinţelor şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ideilor religioase constituie, în preocupările savantului Eliade, nu numai un mod de a face să progreseze o știință, ci și un mijloc de a integra plenitudinar, de a rearmoniza valori pe care ciclul modern le-a separat abuziv și pernicios. C. G. Jung, cu care Eliade a conlucrat mai cu seamă la „Eranos", îndemna consensual la recuperarea straturilor inferioare ale ființei, straturi în afara cărora spiritul rămîne ca suspendat în vid, căci „istoria adevărată a spiritului nostru nu este păstrată în tomuri savante, ea este înscrisă în organismul psihic viu al fiecăruia". Tomurile savante își au totuși rostul lor, excelent fructificat de Eliade, care și-a conceput demersul într-un cadru pluridisciplinar, singurul în stare să circumscrie realități așa de complexe. Afirmînd că în acest domeniu „trebuie să știi tot, să culegi documente din cel puțin două zeci de discipline auxiliare (de la preistorie pînă la folclor), să umbli tot timpul după surse sigure, consultînd necontenit specialiști de tot felul", savantul doar sugerează dificultățile unui demers enciclopedic, prezumînd o „hermeneutică totală". Expresia îi aparține și ea tinteste un tărîm inepuizabil, explorat cu acribie științifică și într-o viziune amplă, totalizantă. Într-un secol de „planetizare a culturii", pentru a folosi încă o sintagmă eliadescă, această viziune se impunea cu necesitate. Meritul savantului român este de a-i fi dat curs într-un spirit perfect științific și de a-i fi urmărit pînă în cele mai mici articulații desfășurarea rațională. O masivă documentare, lăsînd impresia unei cunoașteri fără rest, bazată pe verificarea sistematică a faptelor și pe un examen riguros al acestora, precede fiecare din construcțiile sale. De la primele studii de orientalistică, centrate mai ales în jurul experienței indiene (1934), pînă la *Traité d'histoire des religions* (1949), căruia Georges Dumézil îi prevedea o „promptă și bogată fecunditate", și de la acesta la cele două volume pînă acum apărute din tripticul intitulat *Histoire des croyances et des idées religieuses* (1976, [2] 1978), M. Eliade a publicat numeroase studii pregătitoare și monografice (*India*, 1934; *Alchimia asiatică*, 1934; *Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne*, 1936; *Cosmologie și alchimie babiloniană*, 1937; *Metallurgy, Magic and Alchemy*, 1938; *Mitul reintegrării*, 1942; *Comentarii la legenda Meșterului Manole*, 1943; *Techniques du Yoga*, 1948; *Le mythe de l'éternel retour*, 1949; *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, 1951; *Images et symboles*, 1952; *Le Yoga. Immortalité et liberté*, 1954; *Forgerons et alchimistes*, 1956; *Le sacré et le profane*, 1956; *Mythes, reves, mystères*, 1957; *Naissances mystiques*, 1959; *Méphistophéles et l'Androgyne*, 1962; *Pantajali et le Yoga*, 1962; *Aspects du mythe*, 1963; *From Primitives to Zen*, 1967; *History and Meaning in Religion*, 1969; *De Zalmoxis à Gengis Khan*, 1970; *La nostalgie des origines; Methodologie et histoire des religions*, 1971; *Religions australiennes*, 1972; *Occultism, Witchraft and Cultural Fashions*, 1976 etc.), circumscriind o vastă experiență istorică și filosofică, o „aventură" a spiritului dintre cele mai interesante și ea se cuvenea, desigur, sistematizată într-o nouă sinteză. Istoricul ia asupră-și obligația de a reface, în sens hegelian, fenomenologia spiritului, începînd din paleolitic, pentru a-i urmări evoluția, formele de manifestare, finalitatea, ceea ce vrea să însemne, de fapt, o istorie universală a spiritului, în care autorul e preocupat să-i pună în lumină continuitatea și unitatea lui profundă, încercările disperate ale omului de a ieși de sub „teroarea istoriei". Demersul conduce la o hermeneutică creatoare și implică în același timp o „atitudine hermeneutică". Analiza filologică și istorică a textelor e completată cu elemente ce țin de etnologie, folclor, sociologie, filosofie și alte discipline care participă la această restituție temerară. Urmărind „aventura" omului mitic, receptiv la întîmplările primordiale, esențialmente aceleași în vechime ca și în societatea tehnocratică, Eliade propune un sondaj mai adînc în ființa umană și conferă, de fapt, cercetării miturilor dimensiunea căutării de sine. Demersul e profund filosofic și de o mare actualitate, căci propune descifrarea, în mituri, a marilor modele spirituale, a căror funcție e în același timp structurantă și revelatoare. Ceea ce urmărește autorul sînt *creațiile* religioase, într-un sens care include și ideile filosofice, căci la început și acestea aveau un rost religios. Primul volum din masiva *Histoire des croyances et des idées religieuses* (1976, [2] 1978), urmărește aceste creații din preistorie pînă la misterele eleusine. Al doilea (1978) prelungește demersul de la Budha la victoria creștinismului. Un al treilea volum urmează să-l continue pînă la Nietzsche și ateismul contemporan. E un demers ce depășește, fără îndoială sfera ideilor și credințelor religioase, pentru a se constitui într-o

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

antropologie culturală, menită, după observația lui Gilbert Durand, să realizeze „racordarea la modernitate a epistemologiei științelor omului" și să o fructifice totodată pentru sociologie. În raport cu edificiul conceptual al științelor pozitive (Bachelard), imaginile din sinteza eliadescă denotă o *pregnanță* deosebită și conduc la o cuprindere mai vastă. Pe de o parte lucrarea analizează manifestările sacrului în ordine cronologică, pe de alta ea insistă asupra crizelor și mai cu seamă a creatorilor de tradiții pe acest tărîm. Perspectiva — mărturisește autorul în prefață — e aceea de istorie universală, perspectivă obligatorie, desigur, pentru orice studiu istoric, oricît de special, dată fiind „unitatea profundă și indivizibilă a istoriei spiritului uman", unitate a cărei *conștiință* e încă prea recentă pentru a fi fost asimilată cum se cuvine. Densă și expresivă, noua sinteză pune în valoare rezultatul cercetărilor întreprinse de autor timp de o jumătate de veac, chintesențiind ceea ce considera a fi mai important din cursul de istoria religiilor predat la Universitatea din București (1933—1938), la École des Hautes Études (1946—1948) și la Universitatea din Chicago (din 1956 încoace). Simetrice oarecum, cele două volume cuprind fiecare cîte 15 capitole, înlăuntrul cărora numeroase și fine articulații asigură un examen riguros al fiecărei chestiuni. Primul volum se ocupă astfel de comportamentul magico-religios la paleoantropi, de cea mai lungă revoluție — descoperirea agriculturii (mezolitic și neolitic), de religiile mesopotamiene, de idei religioase și crize politice în Egiptul antic, de megalite, centre de ceremonii (în Occident, în zona mediteraniană și pe valea Indusului), de religiile hitite și ale canaaneenilor, de religia vechiului Israel și de cea a indo-europenilor (zeii vedici), de India prebudistă (de la sacrificiul cosmic la suprema identitate), de Zeus și religia greacă, de olimpieni și eroi, de misterele eleusine, de Zaratustra și religia iraniană, de religia lui Israel în epoca regilor și profeților, de Dionysos sau beatitudinile regăsite. Al doilea volum, la fel de masiv și la fel de riguros în desfășurarea materiei, cuprinde: religiile Chinei antice; brahmanism și hinduism (primele filosofii și tehnici ale salvării); Buddha și contemporanii săi; mesajul lui Buddha (de la teroarea veșnicei întoarceri la beatitudinea indicibilului); religia romană (de la origini la procesul bacchanalelor); celți, germani, traci și geți; Orpheu, Pythagora și noua eshatologie; istoria budismului; sinteza hinduistă (Mahabharata și Bhagavad-Gita); inițierile în hinduism; sincretism și creativitate în epoca helenistică; noile sinteze iraniene; nașterea creștinismului; păginism, creștinism și gnoză în epoca imperială; crepusculul zeilor. Întinse bibliografii critice, urmate de indici, încheie fiecare volum, indicînd astfel nivelul cercetărilor în materie și sugerînd *ipso facto* continuarea lor.

Operă de erudiție și totodată de largi orizonturi, sinteza cu care M. Eliade ține să încununeze o carieră strălucită („va fi probabil ultima mea contribuție la o disciplină care mi-e scumpă") interesează și în mod direct istoria noastră, îndeosebi prin capitolul XXI: *Celți, germani, traci și geți* (vol. II, p. 136—175), capitol întemeiat, în ce privește religia geto-dacilor, pe concluziile la care ajunsese anterior în *De Zalmoxis à Gengis-Khan* (1970), volum apărut de curînd și într-o versiune românească. „Mari anonimi" ai istoriei, tracii sînt înfățișați ca avînd și o creație religioasă demnă de tot interesul, dar conservată numai în parte și cu inevitabile alterări, prin cutumele populare și prin folclor, încă prea puțin studiate din perspectiva istoriei generale (p. 168). O istorie a culturii române ar fi să-i urmeze, în această perspectivă, noi sinteze, una din cele mai impunătoare din epoca noastră.

Histoire des croyances et des idées religieuses nu e însă o simplă morfologie a sacrului („orice rit, orice mit, orice credință sau figură divină reflectă experiența sacrului") în cronologia religiilor, ci și o operă menită să releve chiar sensul în care acestea au o istorie, o devenire. Semnificația ei nu s-ar putea înțelege cum trebuie fără o raportare la eforturile veacului nostru de a descoperi unitatea dintre istorie și spirit. „Am avut întotdeauna sentimentul, mărturisea autorul, că a înțelege una dintre aceste dimensiuni ignorate sau disprețuite ale istoriei spiritului nu înseamnă numai să îmbogățești știința, dar și să contribui la regenerarea și dezvoltarea creației spiritului în lume și în epoca noastră". În adevăr, opera științifică a savantului Eliade e strîns legată de marile dezbateri din lumea contemporană, la care participă fructuos și pe care le stimulează. Ea constituie un moment distinct în procesul de revalorizare a gîndirii arhaice și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se cuvine raportată, în chip necesar, la eforturile pluridisciplinare (antropologie, psihanaliză, etnologie, folclor etc.) de restituție a acelor mituri și arhetipuri care au revitalizat spiritualitatea modernă. Spre deosebire însă de numeroși învățați care tind să demitizeze existența, căutînd să descopere *profanul* în *sacru*, M. Eliade a urmărit, din contra, să identifice, o spune singur, „prezența miticului în experiența umană" dintotdeauna. Demersul, în ciuda limbajului manipulat, e cît se poate de riguros. Între excesul pozitivist al lui Taylor, Mannhard, Frazer, care ignoră „consistența intimă" a fenomenelor, și antipozitivismul extrem profesat de Olivier Leroy, René Guénon, J. Evola, tinzînd „a nega evidența istoriei și a ignora în totalitatea lor rezultatele faptice dobîndite de anchetator", M. Eliade a ales o poziție de echidistanță, respingîndu-le pe amîndouă, în favoarea unei abordări științifice.

Oricît ar părea de curios, această abordare decurge din aceeași nevoie a istoriografiei care în anii 30 și mai cu seamă în ultimele decenii a dus la abandonul vechilor formule, care sacrificau omul concret în favoarea unor concepte raționale. Studiul structurilor economice și social-politice nu mai ajunge, istoricii caută în spatele lor omul cu viața lui infinit de complex determinată. Antropologia culturală, spre care tinde în cele din urmă Eliade, e convergentă, în fond, cu antropologia istorică din ultimul sfert de veac. În tentativa de a restitui viața în toată concretețea ei creatoare, se studiază, de la un timp, alături de structurile „clasice", istoria climei, a alimentației, a bolilor și epidemiilor, a sexualității, a vîrstelor și generațiilor, a familiei, a iubirii, a fricii, a morții, a moravurilor, a gesturilor ș.a.m.d. André Burgnière, Jacques Le Goff, N. Elias, Ph. Ariès, C. Duby, P. Chaunu, Ém. Le Roy Ladurie sînt doar cîteva nume caracteristice pentru noua direcție, care tinde să refacă universal mental al omului, ambianța, determinările intime. *L'Homme devant la mort* de Philippe Ariès (1977) nu e un studiu de metafizică, ci unul de istorie a mentalităților, o amplă și riguroasă istorie psihologică, urmărită pe întinderea unui mileniu și revelînd evoluția unui raport esențial pentru destinul omului. Credințele populare, riturile, folclorul, simbolica gesturilor, diversele compartamente, reprezentarea duratei, atitudinea față de viață și moarte intră astfel în atribuțiile istoriei, complicîndu-i enorm sarcina, obligînd-o să conlucreze intim cu numeroase discipline. *Istoria ideilor și credințelor religioase* trebuie privită în această perspectivă amplă, integratoare, năzuind la restituția acelei gîndiri colective care a dat naștere marilor modele *(patterns)* arhetipale. Este ceea ce a întreprins savantul român M. Eliade, cu o deschidere care e a filosofului, cu mijloace care țin de instrumentarul istoricului, cu o putere de seducție care e a scriitorului. Trei ipostaze reunite într-o operă ce încununează o viață de muncă și dăruire pentru destinele culturii, operă menită să constituie în același timp sinteza unui întins domeniu al cunoașterii.

Al. Zub

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Die Sicheln in Rumänien, mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens.* Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XVIII, Band 1. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1978, IX + 189 p. + 300 pl.

Inițiativa de a publica, după criterii unitare, toate obiectele de bronz din Europa, Orientul Apropiat și din unele regiuni ale Asiei, de la cele mai vechi și pînă în secolul al VI-lea î.e.n., s-a bucurat de o unanimă apreciere în rîndul arheologilor din lumea întreagă. Colecția Prähistorische Bronzefunde (P.B.F.), publicată sub egida Uniunii Internaționale de Științe Pre- și Protoistorice, afiliată la U.N.E.S.C.O., și editată prin grija prof. H. Müller-Karpe de la Goethe Universität Frankfurt am Main, oferă specialiștilor în istorie veche o importantă categorie de izvoare-documente, clasificate pe categorii de obiecte și însoțite de studiul critic al funcției, cronologiei și răspîndirii fiecărui tip în parte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dacă unele tipuri de seceri (cele cu cîrlig sau cu ciotul de la turnat neîndepărtat, de pildă) s-au bucurat de un oarecare interes în trecut, secerile de bronz, în totalitatea lor, sînt studiate pentru prima dată în paginile lucrării de față. Autorul stabilește cinci grupe principale de seceri, clasificate, la rîndul lor, în tipuri și variantele, pe lîngă crieeriile morfologice avîndu-se în vedere și cele regionale și cronologice. Temelia principală pentru aceste aspecte din urmă o constituie studiul depozitelor de bronzuri, cuprinse în corpus-ul din partea a doua a volumului. Tratarea fiecărei grupe de seceri începe cu o scurtă introducere, urmată de catalogul pieselor (numerotate în continuare, de la 1 la 3413), divizat în funcție de tipuri și variante, definite în prealabil. Numeroasele exemplare care nu au putut fi clasificate mai fin, au fost adunate în categoria secerilor de tip nedefinit, în cadrul fiecărei grupe. 1335 de piese, prost conservate, fragmentare sau cunoscute numai din literatură nu au permis nici o clasificare tipologică, ele fiind incluse într-o ultimă categorie, cea secerilor de formă nedefinită. În cazul fiecărei piese, pe lîngă o scurtă descriere, se indică proveniența (cu trimitere la corpus-ul depozitelor și la planșe) precum și colecția în care se păstrează (inclusiv nr. de inventar). Spre deosebire de uzanța generală a colecției P.B.F., considerațiile asupra funcției, poziției cronologice și răspîndirii pieselor nu însoțesc fiecare tip în parte, ele fiind sintetizate la sfîrșitul prezentării fiecărei grupe de seceri. Avînd în vedere clasificarea foarte amănunțită (în 34 tipuri și 38 variante !), elaborată de autor, această soluție ni se pare cu totul justificată, unele repetări (mai ales în ce privește funcția secerilor) neputînd fi, nici în felul acesta, evitate. Totuși, precizările cronologice nu sînt cu totul inexistente nici în cazul discutării tipurilor și variantelor, fiind însă cu mult mai frecvente referirile la analogiile ieșite la iveală în țările învecinate.

Cele mai vechi seceri metalice de pe teritoriul țării sînt secerile de *formă arhaică*. Conform catalogului și a hărții de răspîndire, au fost descoperite pînă în prezent zece exemplare (și nu nouă, cum apare în text, la p. 8), împărțite în trei tipuri și șase variante. Secerile de formă arhaică, răspîndite, cu excepția piesei de la Cățelu Nou (municipiul București) numai în Transilvania, au fost datate în intervalul cuprins între mijlocul BV și etapa mai veche a BM. Autorul respinge opinia lui B. Hänsel, potrivit căreia unele descoperiri de acest tip (secerile de la Deva, de pildă) ar aparține bronzului timpuriu (cf. p. 12, nota 28).

Cea de-a doua grupă o constituie *secerile cu buton*, supuse aici pentru prima dată unui studiu special. Dintre cele 363 exemplare cunoscute, 325 provin din depozite, 11 din așezări, iar 27 fiind descoperiri izolate. 192 piese întregi sau fragmentare au putut fi clasificate în cinci tipuri și șapte variante. Secerile cu buton, răspîndite în marea lor majoritate în Transilvania și numai sporadic în Moldova și Dobrogea, apar în faza Uriu (BN 1) și pot fi urmărite pînă în faza Moigrad (BT 1).

Cea mai numeroasă grupă o constituie *secerile cu limbă la mîner*, reprezentate prin 1118 exemplare, dintre care 1062 provin din depozite, iar 56 fiind descoperiri izolate. În ciuda frecvenței lor, aceste seceri nu au fost încă temeinic studiate la noi, bucurîndu-se, în schimb, de o atenție deosebită în arheologia central-europeană. Publicînd depozitul de seceri de la Oberthau, H. Schmidt a a deosebit, încă în 1904, două forme principale (Ia și Ib) de seceri cu limbă la mîner ; în urma completărilor lui W. A. von Brunn se ajunge la o clasificare în trei tipuri (I—3) ; iar W. Angeli a propus o împărțire în cinci grupe (A—E) (cf. p. 26 și notele 1—7, cu bibliografie). Pornind de la aceste rezultate, pe baza a 817 piese, M.P.D., mparte secerile cu limbă la mîner din România în 13 tipuri, 10 variante și 8 variante speciale (Sondervarianten). Cele mai multe dintre acestea sînt tipuri central-europene, predominante în Transilvania și Banat și mai sporadice în regiunile extracarpatice ale țării. S-a putut preciza și un tip răsăritean (Heleșteni), mai frecvent în Moldova și în Muntenia, legat de purtătorii culturii Noua-Sabatinovka. Secerile cu limba la mîner apar în etape BN 1 și — potrivit textului (p. 53), respectiv tabelului sinoptic (fig. 1, p. 55) — ele durează pînă în etapa BT 2. Dar, de fapt, existența lor poate fi urmărită pînă la sfîrșitul „bronzului tîrziu" : în depozitul de la Girișu Român, încadrat în seria Șomartin (BT 3), apar, printre altele, și două seceri cu limbă la mîner, clasificate în tipul Uioara 8 — Șpălnaca 1, respectiv Uioara 9 — Sălard 2 (cf. p. 40, nr. 1044, p. 43, nr. 1101, p. 151, nr. 272/9—10, pl. 11/1044 și pl. 256 A/9—10).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cea de-a patra grupă o constituie *secerile cu cîrlig*. Mai puțin frecvente decît secerile cu limbă la mîner (sînt cunoscute 543 de exemplare, dintre care 487 provin din depozite, iar 56 sînt descoperiri izolate), ele s-au bucurat, totuși, încă din secolul trecut, de un interes deosebit din partea multor cercetători (cf. p. 5, 69, cu bibliografie). Avînd în vedere frecvența mare a secerilor cu cîrlig în zona intracarpatică, încă în 1892 J. Hampel le-a considerat ca fiind „de tip transilvănean", denumire preluată și de alți cercetători (B. Pósta, M. Ebert, M. Roska, W. A. von Brunn). Pe de altă parte, observînd că secerile cu cîrlig apar pînă departe în regiunea nord-pontică și chiar caucaziană, H. Schmidt le-a socotit mai degrabă ca seceri „de tip sud-est european", iar T. Sulimirski vorbind de un „tip transilvano-pontic". În privința originii, M. Roska sau, mai nou, K. Zurowski erau de părere că secerile cu cîrlig își au obîrșia în Transilvania, de aici răspîndindu-se mai departe spre răsărit. Din contra, A. M. Tallgren considera că pentru aceste seceri nu există prototipuri în Transilvania, idee reluată mai recent de J. Deshayes în sensul că secerile cu cîrlig se răspîndesc în Transilvania și Ungaria dinspre stepele Ucrainei, iar inițial ele trebuiau să fi apărut în bazinul Kubanului, deoarece numai acolo au ieșit la iveală prototipurile lor. În literatura de specialitate s-a discutat, deci, mai ales problema originii și a denumirii acestei categorii de seceri și doar într-o măsură mai mică tipologia, funcția, cronologia și răspîndirea secerilor cu cîrlig — aspecte studiate temeinic abia în lucrarea de față. Dintre cele 424 de exemplare clasificabile, 411 au fost împărțite în șapte tipuri, iar celelalte 13 piese în alte șapte forme deosebite. Toate tipurile de seceri cu cîrlig apar încă în BN 1, perioadă în care sînt, de altfel, cele mai frecvente, iar ultimele asemenea seceri fiind documentate în etapa BT 1. Discutînd răspîndirea secerilor cu cîrlig, autorul pare a admite originea transilvăneană a unei bune părți a acestora. Pe lîngă tipurile transilvănene, se întîlnesc și forme răsăritene, nord-pontice, a căror geneză este legată de centrul metalurgic din nordul Caucazului (Constanța-Palas, Mediaș). O altă grupă de seceri cu cîrlig (tipurile Ghermănești-Ruginoasa și Duda, „formele" Ulmi, Moșna și Băleni) prezintă de asemenea, puternice trăsături nord-pontice. Locul de confecționare a lor este, deocamdată, greu de precizat. Fără a exclude cu totul posibilitatea originii lor nord-pontice, M.P.D. consideră că ele au fost produse probabil la est de Carpați, pe teritoriul Moldovei, chiar dacă în momentul de față nu se cunoaște, din această regiune, nici un tipar corespunzător. În orice caz, în raport cu secerile transilvănene, cele răsăritene sînt mult mai puțin numeroase și aparțin, în marea lor majoritate, orizontului Uriu-Băleni (BN 1). Este semnificativ faptul că secerile răsăritene, asociate de obicei cu alte obiecte de aceeași origine, apar cel mai frecvent în Moldova și mai rar în Muntenia și în Transilvania, rolul principal în răspîndirea lor avîndu-l probabil purtătorii culturii Noua-Sabatinovka.

Datele privind poziția cronologică și frecvența diferitelor tipuri și variante de seceri cu limbă la mîner, respectiv cu cîrlig, au fost cuprinse și în două tabele interesante (fig. 1, p. 55, și fig. 2, p. 71). Este frapantă discontinuitatea multor tipuri sau variante : după o prezență într-una sau două etape urmează un „gol" de una sau chiar două etape, după care tipul respectiv reapare din nou (a se vedea, de pildă, tipul de seceră cu limbă la mîner Uioara 5, prezent în etapele BN 1—2 și apoi în BT 2). Este și mai surprinzătoare lipsa tuturor tipurilor de seceri cu cîrlig în etapa BN 3, ele fiind frecvente în etapele BN 1—2 și, de asemenea, prezente sporadic în etapa BT 1. Se poate pune problema, în ce măsură „discontinuitatea" se datorește unor goluri reale în documentația științifică actuală și în ce măsură ar fi putut fi ea evitată, eventual, printr-o datare mai elastică a unor descoperiri, în special depozite [11].

Cea de-a cincea — și ultima — grupă de seceri o constituie *secerile cu ciotul de la turnat neîndepărtat*. În literatura de specialitate aceste seceri sînt cunoscute în general sub denumirea de seceri „à patte" sau „de tip Drajna III", dată de I. Andrieșescu, cu ocazia publicării depozitului de la Drajna de Jos, în care acest tip este reprezentat prin 69 de exemplare. Tot el a observat că, în

[11] O asemenea datare mai elastică a depozitelor de bronzuri din Transilvania a fost propusă recent de T. Bader. *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, p. 81—108 și pl. XCII—XCIV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dacă unele tipuri de seceri (cele cu cîrlig sau cu ciotul de la turnat neîndepărtat, de pildă) s-au bucurat de un oarecare interes în trecut, secerile de bronz, în totalitatea lor, sînt studiate pentru prima dată în paginile lucrării de față. Autorul stabilește cinci grupe principale de seceri, clasificate, la rîndul lor, în tipuri și variantele, pe lîngă crieeriile morfologice avîndu-se în vedere și cele regionale și cronologice. Temelia principală pentru aceste aspecte din urmă o constituie studiul depozitelor de bronzuri, cuprinse în corpus-ul din partea a doua a volumului. Tratarea fiecărei grupe de seceri începe cu o scurtă introducere, urmată de catalogul pieselor (numerotate în continuare, de la 1 la 3413), divizat în funcție de tipuri și variante, definite în prealabil. Numeroasele exemplare care nu au putut fi clasificate mai fin, au fost adunate în categoria secerilor de tip nedefinit, în cadrul fiecărei grupe. 1335 de piese, prost conservate, fragmentare sau cunoscute numai din literatură nu au permis nici o clasificare tipologică, ele fiind incluse într-o ultimă categorie, cea secerilor de formă nedefinită. În cazul fiecărei piese, pe lîngă o scurtă descriere, se indică proveniența (cu trimitere la corpus-ul depozitelor și la planșe) precum și colecția în care se păstrează (inclusiv nr. de inventar). Spre deosebire de uzanța generală a colecției P.B.F., considerațiile asupra funcției, poziției cronologice și răspîndirii pieselor nu însoțesc fiecare tip în parte, ele fiind sintetizate la sfîrșitul prezentării fiecărei grupe de seceri. Avînd în vedere clasificarea foarte amănunțită (în 34 tipuri și 38 variante !), elaborată de autor, această soluție ni se pare cu totul justificată, unele repetări (mai ales în ce privește funcția secerilor) neputînd fi, nici în felul acesta, evitate. Totuși, precizările cronologice nu sînt cu totul inexistente nici în cazul discutării tipurilor și variantelor, fiind însă cu mult mai frecvente referirile la analogiile ieșite la iveală în țările învecinate.

Cele mai vechi seceri metalice de pe teritoriul țării sînt secerile de *formă arhaică*. Conform catalogului și a hărții de răspîndire, au fost descoperite pînă în prezent zece exemplare (și nu nouă, cum apare în text, la p. 8), împărțite în trei tipuri și șase variante. Secerile de formă arhaică, răspîndite, cu excepția piesei de la Cățelu Nou (municipiul București) numai în Transilvania, au fost datate în intervalul cuprins între mijlocul BV și etapa mai veche a BM. Autorul respinge opinia lui B. Hänsel, potrivit căreia unele descoperiri de acest tip (secerile de la Deva, de pildă) ar aparține bronzului timpuriu (cf. p. 12, nota 28).

Cea de-a doua grupă o constituie *secerile cu buton*, supuse aici pentru prima dată unui studiu special. Dintre cele 363 exemplare cunoscute, 325 provin din depozite, 11 din așezări, iar 27 fiind descoperiri izolate. 192 piese întregi sau fragmentare au putut fi clasificate în cinci tipuri și șapte variante. Secerile cu buton, răspîndite în marea lor majoritate în Transilvania și numai sporadic în Moldova și Dobrogea, apar în faza Uriu (BN 1) și pot fi urmărite pînă în faza Moigrad (BT 1).

Cea mai numeroasă grupă o constituie *secerile cu limbă la mîner*, reprezentate prin 1118 exemplare, dintre care 1062 provin din depozite, iar 56 fiind descoperiri izolate. În ciuda frecvenței lor, aceste seceri nu au fost încă temeinic studiate la noi, bucurîndu-se, în schimb, de o atenție deosebită în arheologia central-europeană. Publicînd depozitul de seceri de la Oberthau, H. Schmidt a a deosebit, încă în 1904, două forme principale (Ia și Ib) de seceri cu limbă la mîner ; în urma completărilor lui W. A. von Brunn se ajunge la o clasificare în trei tipuri (I—3) ; iar W. Angeli a propus o împărțire în cinci grupe (A—E) (cf. p. 26 și notele 1—7, cu bibliografie). Pornind de la aceste rezultate, pe baza a 817 piese, M.P.D., mparte secerile cu limbă la mîner din România în 13 tipuri, 10 variante și 8 variante speciale (Sondervarianten). Cele mai multe dintre acestea sînt tipuri central-europene, predominante în Transilvania și Banat și mai sporadice în regiunile extracarpatice ale țării. S-a putut preciza și un tip răsăritean (Heleșteni), mai frecvent în Moldova și în Muntenia, legat de purtătorii culturii Noua-Sabatinovka. Secerile cu limba la mîner apar în etape BN 1 și — potrivit textului (p. 53), respectiv tabelului sinoptic (fig. 1, p. 55) — ele durează pînă în etapa BT 2. Dar, de fapt, existența lor poate fi urmărită pînă la sfîrșitul „bronzului tîrziu" : în depozitul de la Girișu Român, încadrat în seria Șomartin (BT 3), apar, printre altele, și două seceri cu limbă la mîner, clasificate în tipul Uioara 8 — Șpălnaca 1, repectiv Uioara 9 — Sălard 2 (cf. p. 40, nr. 1044, p. 43, nr. 1101, p. 151, nr. 272/9—10, pl. 11/1044 și pl. 266 A/9—10).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cea de-a patra grupă o constituie *secerile cu cîrlig*. Mai puțin frecvente decît secerile cu limbă la mîner (sînt cunoscute 543 de exemplare, dintre care 487 provin din depozite, iar 56 sînt descoperiri izolate), ele s-au bucurat, totuși, încă din secolul trecut, de un interes deosebit din partea multor cercetători (cf. p. 5, 69, cu bibliografie). Avînd în vedere frecvența mare a secerilor cu cîrlig în zona intracarpatică, încă în 1892 J. Hampel le-a considerat ca fiind „de tip transilvănean", denumire preluată și de alți cercetători (B. Pósta, M. Ebert, M. Roska, W. A. von Brunn). Pe de altă parte, observînd că secerile cu cîrlig apar pînă departe în regiunea nord-pontică și chiar caucaziană, H. Schmidt le-a socotit mai degrabă ca seceri „de tip sud-est european", iar T. Sulimirski vorbind de un „tip transilvano-pontic". În privința originii, M. Roska sau, mai nou, K. Zurowski erau de părere că secerile cu cîrlig își au obîrșia în Transilvania, de aici răspîndindu-se mai departe spre răsărit. Din contra, A. M. Tallgren considera că pentru aceste seceri nu există prototipuri în Transilvania, idee reluată mai recent de J. Deshayes în sensul că secerile cu cîrlig se răspîndesc în Transilvania și Ungaria dinspre stepele Ucrainei, iar inițial ele trebuiau să fi apărut în bazinul Kubanului, deoarece numai acolo au ieșit la iveală prototipurile lor. În literatura de specialitate s-a discutat, deci, mai ales problema originii și a denumirii acestei categorii de seceri și doar într-o măsură mai mică tipologia, funcția, cronologia și răspîndirea secerilor cu cîrlig — aspecte studiate temeinic abia în lucrarea de față. Dintre cele 424 de exemplare clasificabile, 411 au fost împărțite în șapte tipuri, iar celelalte 13 piese în alte șapte forme deosebite. Toate tipurile de seceri cu cîrlig apar încă în BN 1, perioadă în care sînt, de altfel, cele mai frecvente, iar ultimele asemenea seceri fiind documentate în etapa BT 1. Discutînd răspîndirea secerilor cu cîrlig, autorul pare a admite originea transilvăneană a unei bune părți a acestora. Pe lîngă tipurile transilvănene, se întîlnesc și forme răsăritene, nord-pontice, a căror geneză este legată de centrul metalurgic din nordul Caucazului (Constanța-Palas, Mediaș). O altă grupă de seceri cu cîrlig (tipurile Ghermănești-Ruginoasa și Duda, „formele" Ulmi, Moșna și Băleni) prezintă de asemenea, puternice trăsături nord-pontice. Locul de confecționare a lor este, deocamdată, greu de precizat. Fără a exclude cu totul posibilitatea originii lor nord-pontice, M.P.D. consideră că ele au fost produse probabil la est de Carpați, pe teritoriul Moldovei, chiar dacă în momentul de față nu se cunoaște, din această regiune, nici un tipar corespunzător. În orice caz, în raport cu secerile transilvănene, cele răsăritene sînt mult mai puțin numeroase și aparțin, în marea lor majoritate, orizontului Uriu-Băleni (BN 1). Este semnificativ faptul că secerile răsăritene, asociate de obicei cu alte obiecte de aceeași origine, apar cel mai frecvent în Moldova și mai rar în Muntenia și în Transilvania, rolul principal în răspîndirea lor avîndu-l probabil purtătorii culturii Noua-Sabatinovka.

Datele privind poziția cronologică și frecvența diferitelor tipuri și variante de seceri cu limbă la mîner, respectiv cu cîrlig, au fost cuprinse și în două tabele interesante (fig. 1, p. 55, și fig. 2, p. 71). Este frapantă discontinuitatea multor tipuri sau variante: după o prezență într-una sau două etape urmează un „gol" de una sau chiar două etape, după care tipul respectiv reapare din nou (a se vedea, de pildă, tipul de seceră cu limbă la mîner Uioara 5, prezent în etapele BN 1—2 și apoi în BT 2). Este și mai surprinzătoare lipsa tuturor tipurilor de seceri cu cîrlig în etapa BN 3, ele fiind frecvente în etapele BN 1—2 și, de asemenea, prezente sporadic în etapa BT 1. Se poate pune problema, în ce măsură „discontinuitatea" se datorește unor goluri reale în documentația științifică actuală și în ce măsură ar fi putut fi ea evitată, eventual, printr-o datare mai elastică a unor descoperiri, în special depozite [11].

Cea de-a cincea — și ultima — grupă de seceri o constituie *secerile cu ciotul de la turnat neîndepărtat*. În literatura de specialitate aceste seceri sînt cunoscute în general sub denumirea de seceri „à patte" sau „de tip Drajna III", dată de I. Andrieșescu, cu ocazia publicării depozitului de la Drajna de Jos, în care acest tip este reprezentat prin 69 de exemplare. Tot el a observat că, în

[11] O asemenea datare mai elastică a depozitelor de bronzuri din Transilvania a fost propusă recent de T. Bader. *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, p. 81—108 și pl. XCIII—XCIV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

privința formei, ele se leagă de secerile cu buton, respectiv cu cîrlig, observație care a stat și la baza împărțirii în două subgrupe a secerilor cu ciotul de la turnat neîndepărtat, de către M.P.D. Acest tip de seceră aparține, în general, perioadei BN 1, doar în marile depozite-turnătorii din Transilvania (Șpălnaca, Guștería) ale perioadei următoare mai apărînd cîteva exemplare. În ce privește răspîndirea lor, din cele 123 de exemplare cunoscute astăzi, 76 provin din Muntenia, 37 din Dobrogea, 8 din Transilvania și 2 din Moldova, ceea ce arată clar că originea acestui tip de seceră trebuie căutată în regiunea Dunării de Jos, probabil în aria grupului Zimnicea-Plovdiv.

În ce privește funcția secerilor, cele de formă arhaică sînt greu de deosebit de cuțite, putînd fi folosite și ca atare. Oricum, în comparație cu cuțitele curbe (Krummesser) ele dovedesc un anumit progres în agricultură. Se presupune că secerile drepte, asemănătoare cuțitelor, evoluau spre cele curbate, pentru a putea cuprinde mai bine snopul de cereale, pe care secerătorul îl apuca cu cealaltă mînă. Acest proces poate fi urmărit mai ales în cazul secerilor cu buton. Secerile cu lama mai mult dreaptă sau ușor arcuită puteau fi folosite și drept cuțite pentru grădinărit. Secerile cu limbă la mîner, de asemenea, pe lîngă secerișul cerealelor, mai puteau fi folosite și la strîngerea furajului, pentru grădinărit și în viticultură, cu tăișul lamei putînd fi tăiate vlăstarele, rămurelele și crengile mai subțiri, iar cu latura exterioară, respectiv cu ajutorul ciotului de la turnat, crengile mai groase. Exemplarele mai masive puteau fi folosite, eventual, chiar la cosit, ceea ce se presupune, de altfel, și în legătură cu secerile cu cîrlig, cele mai apropiate de secerile folosite în zilele noastre.

Nu există nici o dovadă în sensul că secerile mai mici și prevăzute cu diferite semne ar fi avut un caracter exclusiv votiv (cum este, de pildă, cazul secerilor descoperite în sanctuarul zeiței Artemis Orthia din Sparta). De asemenea, nu avem dovezi că secerile ar fi fost folosite și ca arme, așa cum sînt, de pildă, săbiile-seceri (Sichelschwerter) din Orient. Se poate admite, pe de altă parte, că secerile de o anumită formă și mărime au îndeplinit rolul de mijloc de schimb („bani"), așa cum presupune J. Deshayes sau W. A. von Brunn.

Volumul se încheie cu un amplu capitol de indice și registre (p. 161—189), cuprinzînd o listă de analize cu privire la compoziția chimică, a bronzurilor lista prescurtărilor bibliografice, lista muzeelor și colecțiilor, în care se păstrează descoperirile studiate, precum și un foarte util indice de locuri, în care figurează, spre orientarea cercetătorilor, pe lîngă denumirile românești actuale și denumirile maghiare și germane ale unor localități din Transilvania, intrate în această formă în literatura de specialitate mai veche.

Rod al mai multor ani de muncă cu adevărat ascetică, cartea profesorului M.P.D. se remarcă, înainte de toate, prin bogăția datelor, ea oferind, practic, nu numai o documentație exhaustivă asupra secerilor de bronz din România, dar și asupra depozitelor de bronzuri din care provine majoritatea lor. Cititorul poate să-și creeze, astfel, o imagine fidelă nu numai asupra contextului în care apar secerile de bronz, dar și asupra metalurgiei bronzului, în general, din spațiul carpato-danubiano-pontic. Datele, adunate cu migală și sistematizate cu claritate, sînt discutate și interpretate în lumina unei literaturi științifice extrem de bogate, ceea ce dovedește nu numai cunoașterea celor mai noi rezultate ale cercetărilor, obținute în arheologia românească și cea mondială, dar și respectul față de munca înaintașilor. Apărută într-o colecție internațională de mare prestigiu, în condiții tipografice excelente, cartea profesorului M.P.D. constituie un instrument de lucru extrem de valoros, care va contribui, fără îndoială, la o mai bună cunoaștere, pe plan mondial, a realizărilor școlii arheologice românești.

A. László

TIBERIU BADER, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978, 246 p.

Precedată de numeroase lucrări bine apreciate, publicate în țară și străinătate [1], monografia de față reprezintă o încununare a eforturilor depuse de

[1] A se vedea, de pildă, T. Bader, St. Com. Satu Mare, I, 1969, p. 73—84; II, 1972, p. 85—100; SCIV, 21, 1970, 2, p. 209—224; Aluta, II, 1970, p. 89—91;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autor în cercetarea epocii bronzului din nord-vestul țării, în contextul mai larg, est-central și sud-est european. Cartea se deschide cu o *Prefață* (p. 5—6) urmată de capitolele: I. *Introducere. Poziția geografică și condițiile naturale. Istoricul și stadiul actual al cercetărilor* (p. 7—17); II. *Culturile epocii bronzului. Sfîrșitul neoliticului și perioada de tranziție la epoca bronzului. Cultura Nir. Cultura Otomani. Cultura Suciu de Sus. Cultura Gáva* (p. 18—80); III. *Metalurgia bronzului* (p. 81—108); IV. *Concluzii. Viața în epoca bronzului. Dezvoltarea istorică* (p. 109—118). Lucrarea mai cuprinde: *Catalog* (p. 119—130); *Anexe* (p. 131—132); *Die Bronzezeit in Nordwestsiebenbürgen. Zusammenfassung* (p. 133—142); *Lista prescurtărilor* (p. 143—146); *Lista planșelor* (p. 147—151); *Planșele I—XCV* (p. 152—243).

În prefața cărții, autorul propune o încadrare cronologică mai largă a epocii bronzului, înțelegînd prin aceasta intervalul de timp care începe cu monumentele arheologice ale culturii Nir din bronzul timpuriu (sec. XIX—XVIII î.e.n.) și care se termină cu orizontul cronologic corespunzător depozitului de bronzuri de la Vetiș (sec. VIII î.e.n.). T. B. se alătură, deci, concepției potrivit căreia epoca bronzului trebuie prelungită, peste „bronzul clasic", pînă în Hallstattul timpuriu (Ha A—B) inclusiv[2]. Această viziune a autorului își are explicația în intenția sa de a aduce în prim plan procesul de dezvoltare neîntreruptă a forțelor de producție și mai ales a metalurgiei bronzului, pînă la apogeul ei. Tot în prefață, T. B. mărturisește că, prin lucrarea sa, el și-a propus să realizeze monografia arheologică a unei microzone geografice închise: Cîmpia Someșului și Țara Oașului. Notăm dorința autorului de a depăși simpla analiză a datelor arheologice, adunate în totalitatea lor, scopul final al lucrării fiind reconstituirea tabloului vieții omenești în spațiul și epoca supuse atenției. Această modalitate de tratare se impune cu atît mai mult, cu cît epoca studiată cuprinde un proces istoric de o deosebită însemnătate: etnogeneza populației pretracice și tracice.

În întîmpinarea intenției sale de fond, autorul se sprijină pe o metodologie adecvată, nu odată originală. Astfel, el are în vedere în mod constant surprinderea raportului dintre om și mediu, îmbină prezentarea verticală (stratigrafică) cu cea orizontală, cuprinzînd într-un tot mărturiile creației omului și contextul ecologic în care acesta a trăit. Regiunea studiată este limitată la Cîmpia Someșului cu subunitățile ei fizico-geografice (Cîmpia sătmăreană, Cîmpia Ecedului, Cîmpia Crasnei, Cîmpia Nirului, Cîmpia Careiului, Cîmpia Eriului), sector căruia i-au mai fost adăugate spre est și zonele de contact cu munții: Depresiunea Oașului și versanții vestici ai Dealurilor Codrului, Sălajului și ai colinelor Eriului (cf. pl. I)[3]. Autorul nu se mulțumește cu prezentarea genezei spațiului și cu analiza detaliată a condițiilor geografice actuale: fiind conștient că „varietatea și particularitatea reliefului au influențat direct frecvența așezărilor din epoca bronzului" (p. 7), el încearcă să reconstituie și peisajul paleogeografic din epoca studiată.

Înainte de a discuta culturile epocii bronzului, autorul se oprește pe scurt asupra sfîrșitului neoliticului și a perioadei de tranziție la epoca bronzului, interval în care s-au dezvoltat în zona cercetată culturile Bodrogkeresztúr, Baden și Coțofeni, acestea din urmă contribuind la geneza unor culturi din epoca bron-

Acta. Ant. Arch. Szeged, 14, 1971, p. 63—71; Dépôts de l'âge du bronze tardif du nord-ouest de la Transylvanie, Inv. Arch., R6, București, 1971; SCIV, 23, 1972, 4, p. 509—535; Marisia, VI, 1976, p. 37—47, etc.

[2] Cf. K. Horedt, Dacia, NS, VIII, 1964, p. 119—132. Majoritatea cercetătorilor din România consideră perioada Hallstatt A—B ca faza de început a primei epoci a fierului. Cf. I. Nestor, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 129—132; M. Rusu, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 349—357; A. László, Acta. Arch. Hung., 29, 1977, 1—2, p. 53—75; M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978, p. 96—99.

[3] În legătură cu bibliografia geografică folosită (inclusiv unele dificultăți de clasificare și terminologie) a se vedea notele 2—11 ale cărții recenzate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zului. Este semnificativ din acest punct de vedere că prima etapă a culturii Nir poate fi sincronizată, după părerea autorului, cu grupurile întîrziate ale culturilor Baden și Coțofeni din valea Eriului, respectiv din Cîmpia sătmăreană. Ne îngăduim aici observația că atunci cînd sînt folosite noțiunile de sfîrșitul epocii neolitice, perioada eneolitică și perioada de tranziție la epoca bronzului, nu se operează cu suficientă precizie (p. 18—20).

Începutul epocii bronzului în nord-vestul Transilvaniei este marcat de apariția culturii Nir, al cărei epicentru îl constituie cîmpia cu același nume. Trebuie remarcat faptul că în concepția autorului acest complex arheologic reprezintă o *cultură* de sine stătătoare și nu numai un grup în cadrul culturii Vučedol-Zók, cum s-a considerat de către unii cercetători (p. 20). Un aspect insuficient elucidat al culturii Nir l-a constituit aria sa de răspîndire. Este meritul autorului de a fi precizat limita estică a acestei culturi, fixată la zonele de contact ale Cîmpiei Nirului cu văile Eriului și cu mlaștinile Ecedului. Cît privește cronologia culturii Nir, T. B. subliniază că aceasta este strîns legată de cronologia culturii Vučedol. Prin urmare, autorul încearcă să surprindă raporturile dintre aceste două culturi, ajungînd la concluzia că, parțial, cultura Nir poate fi paralelizată cu ultima fază a culturii Vučedol, căreia însă îi supraviețuiește. Cu rezerva impusă de lipsa datelor stratigrafice, T. B. distinge în cronologia internă a culturii Nir două faze: faza Berea și faza Sanislău. Folosim aici prilejul de a evidenția preocuparea constantă a autorului în elaborarea unei sincronizări cît mai largi pentru fiecare cultură și chiar pentru fiecare fază în parte. Astfel, se consideră că evoluția culturii Nir „corespunde în mare cu Troia V (1900—1700 î.e.n.), cînd în Anatolia și în sudul Peninsulei Balcanice bronzul timpuriu a luat deja sfîrșit" (p. 30).

Tratarea culturii Otomani în paginile lucrării de față se particularizează printr-o serie de concluzii originale, în multe privințe diferite de cele exprimate în literatura noastră de specialitate. Mai întîi, autorul face cîteva precizări mai nuanțate privind aria de răspîndire a acestei culturi. Se observă, astfel, că descoperirile culturii Otomani acoperă în întregime spațiul studiat, cu excepția Țării Oașului, dar o densitate mai mare a așezărilor acestei culturi se constată doar în valea Eriului și în Cîmpia Careiului, aici aflîndu-se probabil epicentrul culturii. După unele criterii geografice, la care se adaugă frecvența, tipul și cronologia așezărilor, și mai puțin după materialul arheologic destul de omogen, pot fi delimitate două zone ale culturii Otomani, despărțite în antichitate de mlaștinile Ecedului și ale Crasnei: valea Eriului și Cîmpia sătmăreană [4]. Așezările din prima zonă sînt situate pe promontorii sau insule, iar cele din Cîmpia sătmăreană pe terasele înfenioare sau pe luncile apelor curgătoare. Este foarte importantă și constatarea că în timp ce valea Eriului era locuită în tot cursul fazelor I—IV, cea de a doua zonă a fost populată doar în fazele I—II ale culturii.

Discutînd ceramica culturii Otomani, T.B. se oprește și asupra acelor descoperiri care nu se încadrează în formele proprii acestei culturi. Este meritul autorului că încearcă să distingă aici două fenomene diferite: moștenirile și influențele stilistice (manifestate, de pildă, din partea culturii Nir și Nagyrév) și, respectiv, prezența efectivă a unor produse, provenite din aria culturilor învecinate (Hatvan, Wietenberg, Suciu de Sus, cultura ceramicii încrustate, cultura înmormîntărilor tumulare).

Prin originalitatea ei, merită toată atenția cronologia internă a culturii Otomani, propusă de T.B. Lărgind baza documentară cu descoperirile mai recente de la Cehăluț și Pișcolt, și coroborînd datele stratigrafice ale așezărilor din Cîmpia Someșului cu asocierea tipurilor de ceramică și a altor obiecte („Fundkombinationen", cf. pl. XXXIV), cercetătorul distinge patru faze în evoluția culturii Otomani [5]. Faza I (reprezentată prin cele două niveluri înfenioare ale așezărilor de la Otomani-Cetățuia, Sălacea, Secueni, Tiream etc.) este sincronizată

[4] I. Ordentlich, Marmația, II, 1971, p. 19—35, distinge trei grupe de așezări în aria de răspîndire a culturii Otomani.

[5] Cercetarea de pînă acum a deosebit trei faze în evoluția culturii Otomani. Cf. K. Horedt, St. Com. Sibiu, 13, 1967, p. 137—153; I. Ordentlich, Dacia, NS, XIV, 1970, p. 83—97, etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu orizontul Periam I—IV, Socodor (nivelul inferior), Tószeg A, cultura Nagyrév (fără „pre-Nagyrév"). Cronologic, această fază este plasată în etapa Reinecke A 1, cu menţiunea că în zona studiată acest orizont *„nu* reprezintă începutul bronzului timpuriu, ci a doua perioadă a acestuia (p. 6). Fazei II îi pot fi atribuite nivelurile mijlocii sau chiar superioare ale aşezărilor de la Sălacea, Secueni, Tiream etc., în care se constată o schimbare radicală, atît în tehnica de confecţionare, cît şi în formele şi decorul ceramicii. Această fază poate fi sincronizată cu Vărsand (nivelul inferior), Socodor (nivelul superior), Tószeg B etc. Cronologic, faza II este datată în Reinecke A_2—B, perioadă care în regiunile noastre corespunde deja cu prima parte a bronzului mijlociu. În cadrul fazei a III-a, T. B. distinge două subfaze. În subfaza III/A, reprezentată de nivelurile superioare ale aşezării de la Tiream, nivelurile mijlocii de la Otomani-Cetatea de pămînt, o parte din necropola de la Pir, mormintele de la Ciumeşti, Berea şi Valea lui Mihai etc., se constată o trecere lentă la ceramica canelată. Subfazei III/B i-au fost atribuite nivelul superior de la Otomani-Cetatea de pămînt şi Tiream M_2. Faza III, sincronizată cu Tószeg C, cultura Füzesabony, cronologic se datează în Reinecke B (sfîrşit) şi C, în perioada a doua a bronzului mijlociu, în care se resimt deja influenţele culturii înmormîntărilor tumulare. Descoperirile aparţinînd fazei a IV-a (aşezările de la Pişcolt şi Cehăluţ-Telek, mormîntul nr. 6 de la Ciumeşti) prezintă unele afinităţi cu grupul Hajdubagos şi Berkesz-Demecser. Această fază, după care în zona cercetată ia fiinţă cultura Gáva, este datată în Reinecke Bronz D, considerată de T.B. ca prima perioadă a bronzului tîrziu.

Importante sînt şi contribuţiile lui T.B. la cunoaşterea culturii Suciu de Sus, care a constituit obiectul unor preocupări mai îndelungate ale autorului. Astfel, cînd este abordată aria de răspîndire a acestei culturi, se face observaţia că teritoriul ocupat efectiv de purtătorii ei este mult mai restrîns decît aria descoperirilor de tip Suciu de Sus. Atît în România, cît şi pe teritoriul Ungariei, multe descoperiri se găsesc în aria de răspîndire a altor culturi (Otomani, Wietenberg, Egyek) sau contaminate cu fenomenele Hallstattului timpuriu. În nord-vestul României pot fi precizate, deocamdată, trei zone geografice în care se poate vorbi de o prezenţă efectivă a purtătorilor culturii Suciu de Sus : Cîmpia sătmăreană şi Ţara Oaşului, Bazinul Lăpuşului, Depresiunea Maramureşului. Avem aici prilejul să subliniem şi preocuparea permanentă a autorului pentru surprinderea particularităţilor zonale ale culturilor cercetate. Una dintre problemele cele mai controversate ale culturii Suciu de Sus este poziţia sa cronologică. Bazîndu-se pe o analiză temeinică a materialului, autorul stabileşte ipotetic trei faze în evoluţia acestei culturi. Prima, denumită Mediesu Aurit după tumulul descoperit în localitatea cu acelaşi nume, se caracterizează printr-o ceramică incizată şi poate fi datată în etapa Reinecke B_1, fiind sincronizată cu cea de a doua fază a culturilor Otomani şi Wietenberg. În faza a II-a, denumită Culciu Mic, pe lîngă decorul incizat apare, e drept, încă rar, şi excizia. Această fază a fost datată în orizontul Reinecke Bronz C şi sincronizată cu subfaza Otomani III/A. În sfîrşit, faza a III-a denumită după aşezarea de la Culciu Mare, cercetată sistematic, cuprinde descoperirile „clasice" ale culturii Suciu de Sus. Această fază este datată în Reinecke Bronz D, eventual cu o prelungire pînă la începutul Hallstattului timpuriu, sincronizîndu-se cu Otomani III/B şi IV, cu grupul Berkesz-Demecser, iar sfîrşitul fazei cu Lăpuş I. T. B. concluzionează, deci, că această cultură „ia naştere probabil încă la sfîrşitul bronzului timpuriu, sau la începutul bronzului mijlociu, la sfîrşitul căruia se prezintă ca o cultură de-sine-stătătoare..." (p. 76). Avînd în vedere descoperirile de la Culciu Mare, Mediesu Aurit şi Lăpuş (faza I) ca şi cele din Ucraina (firesţe, *trans*carpatică şi nu *sub*carpatică, cum se afirmă în mod consecvent, p. 63—77), autorul este de părere că evoluţia culturii Suciu de Sus se prelungeşte pînă în pragul Hallstattului timpuriu, contribuind activ, alături de alte elemente culturale, la procesul de „hallstattizare". Evoluţia independentă a culturii Suciu de Sus ia sfîrşit tocmai în cadrul acestui proces în urma căruia, la începutul Hallstattului A, ea va fi înlocuită de o nouă cultură, Gáva.

[6] În legătură cu această problemă a se vedea A. László, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 537—546.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Această din urmă cultură, cu o arie de răspîndire vastă, este încă insuficient cercetată în Cîmpia Someşului, majoritatea descoperirilor fiind întîmplătoare. Evoluţia culturii Gáva — aşa cum par a dovedi descoperirile de la Culciu Mare, Sanislău, Satu Mare şi Pişcolt — cuprinde în această zonă întreaga perioadă Ha. A—B. Momentul dispariţiei culturii Gáva în Cîmpia Someşului rămîne încă o problemă nerezolvată. T. B. înclină către ipoteza care pune în legătură acest moment cu pătrunderea unei populaţii străine, răsăritene (probabil cimerienii), a cărei prezenţă este atestată de piesele de harnaşament din depozitul de la Vetiş, datat în orizontul Hallstatt B_3 (sec. VIII î.e.n.)[6]. Se remarcă, în sfîrşit, faptul că pînă în prezent nu au fost identificate urme sigure de aşezări sau necropole, care ar putea fi situate, cronologic, între cultura Gáva şi civilizaţia „nord-tracică" (poate, mai degrabă traco-dacică), din sec. VI—V î.e.n. (necropola a doua de la Sanislău-Nisipărie şi Curtuiuşeni).

Un amplu capitol al lucrării este consacrat metalurgiei bronzului, fapt întrutotul justificat dacă avem în vedere că nord-vestul României, îndeosebi Cîmpia Someşului, este extrem de bogat în descoperiri de bronzuri (numai cele 44 de depozite conţin 1 081 de obiecte !), care dovedesc că nu este vorba de o simplă vehiculare a pieselor, ci avem de a face cu ateliere de prelucrare, care produceau diferite tipuri de obiecte, destinate atît uzului local cît şi schimbului. Autorul analizează cu toată seriozitatea nu numai procesul de prelucrare a bronzului, tipurile de obiecte şi asocierea lor sau cronologia depozitelor şi sincronizarea bronzurilor cu aşezările şi necropolele, dar acordă o atenţie deosebită şi condiţiilor de descoperire sau reconstituirii conţinutului unor depozite. Transpunînd conţinutul depozitelor pe un tabel sinoptic şi tipologic, analizînd şi coroborînd asociaţiile diferitelor categorii de piese în cadrul depozitelor (cf. pl. XCIII—XCIV, Fundkombination), T.B. împarte depozitele din regiunea cercetată în cinci grupe. Primul grup, conţinînd doar trei depozite, aparţine perioadei mijlocii a epocii bronzului şi reprezintă trei etape de dezvoltare. Tiparele de la Berea datînd, poate, chiar de la sfîrşitul bronzului timpuriu, sînt urmate de depozitele de la Cehăluţ III (orizontul Hajdusámson) şi Apa (orizontul Apa). După un hiatus, corespunzător orizontului de depozite Ighiel-Kosziderpadlás şi Forró, urmează grupele II—III, totalizînd 55 de depozite, destul de unitare şi datate în perioada Bronz D — Hallstatt A (sec. XIII—XI î.e.n.), Studiul atent al asocierii directe şi indirecte a tipurilor şi variantelor, dificultatea datării mai restrînse a unor depozite (Domăneşti I sau Valea lui Mihai, de pildă, atribuite cînd fazei Bronz D, cînd Hallstattului A_1) l-au determinat, deci, pe autor să propună datări mai elastice, cadre cronologice mai largi, renunţînd la clasificarea depozitelor în serii limitate la cîte un secol, după sistemul cronologic al lui H. Müller-Karpe, clasificare încetăţenită în ultima vreme în literatura noastră de specialitate[7].

În capitolul rezervat concluziilor, sînt urmărite principalele transformări economice şi sociale oglindite în evoluţia culturii materiale a diferitelor culturi ca şi manifestările vieţii spirituale, specifice epocii bronzului din această regiune a ţării. Datele arheologice şi lingvistice permit să se presupună că triburile din Cîmpia Someşului şi din Ţara Oaşului — împreună cu populaţiile din întreg spaţiul carpato-dunărean — în epoca bronzului vorbeau deja, în mare parte, o limbă indoeuropeană. Autorul subliniază că „printr-o diferenţiere care a avut loc într-un spaţiu geografic mai mare — dar în care intră şi zona noastră — din punct de vedere etnic se petrece un proces lung de dezvoltare, de la pre-traci la proto-traci şi la naşterea propriu-zisă a culturii materiale a tracilor, a ramurii lor nordice, din care se va dezvolta mai tîrziu populaţia geto-dacică" (p. 116—117).

În încheiere dorim să subliniem prezenţa în cadrul acestei lucrări a unui bogat material documentar, analizat în amănunţime şi bine sintetizat. Menţionăm încă o dată încercarea autorului de a oferi, pe baza monumentelor arheologice prezentate, o „imagine istorică" cît mai complexă a nord-vestului Transilvaniei în decursul celor douăsprezece secole ale epocii bronzului. Astfel, utilitatea lu-

[7] Cf. M. Rusu, Dacia, NS, VII, 1963, p. 177—210; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România*, Bucureşti, 1977.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

crării se impune nu numai specialistului direct interesat, ci şi oricărui cititor doritor să cunoască istoria străveche a ţării.

Elvira Ciocea

LIGIA BÂRZU, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 110 p.

Ligia Bârzu, despre ale cărei contribuţii la cunoaşterea istoriei vechi a României nu mai este nevoie să insistăm, ne dă o lucrare deosebit de interesantă prin problematica abordată, de mare actualitate şi importanţă pentru istoriografia noastră. Despre perioada aşa-zis „prefeudală" (aceasta constituie fondul dezbaterii) nu lipsesc lucrări istorice, ea preocupînd atît istoricii noştri mai vechi, cît şi pe cei noi. Se simţea nevoia, însă, a unei noi sinteze, care să reevalueze rezultatele istoriografiei mai vechi, în urma marilor săpături arheologice şi a interpretărilor documentare astfel relevate, în urma noilor reconsiderări ale istoriografiei marxiste.

Lucrarea este structurată în chipul următor: *Abrevieri* (p. 9—11); *Cuvînt înainte* (p. 11—15); *Dacia premergătoare cuceririi romane* (p. 15—35); *Dacii în perioada imperială romană* (p. 35—48); *Daco-Romania şi latina orientală* (p. 48—53); *Romanitatea dunăreană după retragerea aureliană* (p. 53—77); *Romanitatea orientală pînă la constituirea primelor formaţiuni politice româneşti* (p. 77—99); *Românii şi izvoarele scrise* (p. 99—104); *Adevăr istoric* (p. 104—106); *Bibliografie selectivă* (p. 106—110).

În *Cuvînt înainte* (p. 11—15), autoarea ne înfăţişează intenţiile cu care a abordat problematica lucrării: „Lucrarea de faţă îşi propune să analizeze, din perspectiva celor mai recente date istorico-arheologice, principalele argumente în favoarea demonstrării continuităţii poporului român pe care-l ocupă astăzi" (p. 13).

Nu putem să nu subliniem şi orientarea metodologică, pe care autoarea şi-o propune şi care ne promite o lucrare solidă: studiu comparativ al tuturor categoriilor de izvoare istorice (p. 12); studierea istoriei Daciei romane în cadrul istoriei Imperiului Roman (p. 11); „proiectarea istoriei naţionale într-o perspectivă universală..." (p. 13). În acelaşi sens, nu putem să nu evidenţiem şi o corectă orientare istoriografică. Deşi formaţia de arheolog este evidentă, L. B. admite „domnia" documentului şi istoriografiei arheologice numai acolo unde este cazul (cel puţin declarativ): „... în ultimii treizeci de ani, cercetarea arheologică şi numismatică a adus argumente noi, importante în susţinerea ideii continuităţii poporului român pe teritoriul vechii Dacii şi a caracterului unitar al spiritualităţii româneşti. Ar fi greşit însă să se creadă că această îmbogăţire a informaţiei noastre a avut drept urmare şi o răsturnare completă a viziunii asupra aspectelor pe care le-a îmbrăcat continuitatea dacică, daco-romană şi românească" (p. 12).

L. B. are o imagine clară, exactă asupra împrejurărilor istoric-politice şi etnice ale etnogenezei românilor: „... prima etapă din istoria poporului român începe cu cucerirea şi transformarea în provincie romană a unor părţi din vechea vatră de vieţuire a dacilor. Pe de altă parte, nu este posibil să se înţeleagă, în mod exact, procesul de formare a poporului român dacă nu se ia în consideraţie... şi realitatea romanizării în teritoriile rămase libere" (p. 11).

O observaţie, credem, implică afirmaţia L.B., după care procesul de formare a poporului român „... se desfăşoară pe întreg teritoriul Daciei ptolemaice." (p. 11). Avem în vedere faptul că limita sudică a Daciei descrisă de Ptolemaios a fost mult depăşită în procesul formării limbii şi poporului român.

Primele două capitole, *Dacia în perioada premergătoare cuceririi romane* (p. 15—35) şi *Dacii în perioada imperială romană* (p. 35—48), substanţiale în raport cu economia generală a lucrării, pot fi privite din două unghiuri de vedere. Întîi, considerînd titlul, ele sînt un fel de *Prolegomena* la fondul dezbaterii. Al doilea, avînd în vedere elementele etnogenezei românilor, expuse în *Cuvînt înainte*, ele se prezintă ca părţi absolut necesare ale dezbaterii. Indiferent,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însă, de această observație, ele sînt două capitole solide, dovadă a unei orientări remarcabile a autoarei în problemele tratate.

Primul capiptol este un expozeu al civilizației și culturii geto-dacice din perioada „clasică", cu unele referiri și la organizarea social-religioasă, expozeu întemeiat, firesc, avînd în vedere aspectele relevate, în primul rînd pe documentele arheologice. Calitatea generală a expunerii este fără cusur, la fel optica autoarei față de nivelul dezvoltării lumii geto-dacice. Trebuie să remarcăm faptul că L.B. nici nu minimalizează civilizația geto-dacică, dar nici nu exagerează, în sensul unor „dacomani" furioși, care uită că strămoșii noștri nu pot fi decît relativ comparați, necum supralicitați, cu lumea greco-romană, care a avut o literatură, o filosofie, o artă de un nivel la care geto-dacii nu au ajuns.

Autoarea pune corect în discuție problema cauzelor interne și externe ale apariției statului dac, evidențiind, ponderat, rolul pericolului roman (p. 18—19) De asemenea, sînt foarte interesante autoarei despre rolul economic — centru redistribuțional, care era jucat, foarte probabil, de cetățile dacice, presupus a fi dovedit prin prezența unor ștampile de tipul BACIΛE[ΥΣ] ΘΙΑΜΑΡΚΟ[C] DECEBALS PER SCORILO, aflate pe două vase, socotite de L.B. ca fiind „de provizii" (p. 27). L.B. împărtășește părerea general admisă, cu totul justă, că activitatea lui Deceneu „... nu poate fi separată de eforturile centralizatoare ale regelui" (p. 33; cf. și V. Lica, *Reforma sacerdotal-religioasă a lui Deceneu*, în „Donaris", I, 1980 (Brăila), în curs de apariție).

Unele afirmații ale L.B. sînt însă susceptibile de ușoare emendații. Așa de pildă, autoarea afirmă că „este foarte probabil ca, măcar spre sfîrșitul acestui secol (I, e.n.), imperiul să fi reușit să impună un control efectiv și permanent asupra regiunii sud-carpatice, depășindu-se formula incursiunilor de pedepsire și dislocare a băștinașilor de genul acelora întreprinse de Aelius Catus și Tib. Plautius Silvanus Aelianus" (p. 15). Sigur, autoarea nu avea de unde cunoaște emendația propusă de regretatul nostru profesor, N. Gostar, inscripției — elogiu funerar al faptelor lui Aelianus, *CIL*, XIV, 3 608, acolo unde se vorbește despre *Dacorum fratrum*, emendație propusă în cadrul unei comunicări la „Pontica", 1978 (N. Gostar, *Dacorum fratrum în inscripția lui Tib. Plautius Silvanus Aelianus (CIL*, XIV, 3 608 = *ILS*, 986 = *Inscr. Italiae*, IV, 1², 124, în „Pontica", 1979, în curs de apariție). Conform acestei noi lecturi, Aelianus a înapoiat „(regelui) dacilor pe fratele său". Ceea ce înseamnă, acum, că altele erau raporturile daco-romane pe vremea guvernatorului Moesiei, Aelianus, și, implicit, altfel trebuie privit statul dac, sub acest rege (Scorilo ?), care îi lăsa lui Decebal o țară de mult unită.

Interesantă este afirmația L.B., după care avem de-a face cu un rege dac „... responsabil de rodnicia, bunăstarea, prosperitatea pămîntului și oamenilor care-l locuiesc..." (p. 25). Părerea noastră este că autoarea trebuia să pună această afirmația sub semnul ipotezei, întrucît, dacă la celți (Jan De Vries, *La Religion des Celtes*, traducere franceză de L. Jospin, Paris, 1963, p. 245) faptul este atestat documentar, nu aceeași este situația la daci.

Dimpotrivă, nu poate fi considerat aparatul administrativ al statului dac, drept un „rudiment", cu o existență ce poate fi „bănuită" (p. 26; cf. interesanta interpretare a lui Al. Suceveanu, *Unele reflecții în legătură cu regatul lui Burebista*, în „Acta Musei Napocensis", XV, 1978, p. 107—115). Totuși, nu putem accepta, fără nici un fel de documente, presupunerea că producția meșteșugărească era sub controlul strict al puterii centrale — lucru la comandă, întreținerea meșteșugarilor de către rege (p. 27).

Trebuie să remarcăm prudența L. B. în discutarea unor probleme ale religiei geto-dacilor, în cele mai multe cazuri părerile sale fiind în linia ipotezelor general admise în istoriografie. Observăm însă că autoarea lasă să se înțeleagă că religia getică, prin caracteristicile sale, ar fi un fenomen cultural, care deosebește pe geto-daci de alte popoare, într-un chip de totul deosebit (p. 31), ceea ce, credem noi, nu este adevărat. În ce privește centrul religios pan-dacic (p. 29) acesta se află *sigur* la Sarmizegethusa Basileion (cf. N. Gostar, V. Lica, Κωγαίονον — *Str., VII, 3, 5 (C. 297—8)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»", 1980.

Aceste observații-opțiuni ale noastre nu vin decît să sublinieze dificultatea problemelor abordate și, implicit, meritele autoarei, care, în cîteva pagini, a dovedit o putere de sinteză și selecție a faptelor esențiale remarcabile.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceeași superioară calitate a expunerii întîlnim și în capitolul al doilea, *Dacii în perioada imperială romană* (p. 35—48). L. B. ne oferă o privire sintetică, bazată pe rezultatele cele mai recente, ale săpăturilor și interpretărilor documentelor arheologice, asupra prezenței, continuității dacilor în Dacia romană, a integrării lor în lumea romană. Cititorul acestui capitol află informație, interpretare la cel mai înalt nivel științific.

Autoarea probează și aici buna orientare și consecvență metodologică — lumea dacică, după cucerirea romană, trebuie tratată unitar, nu în funcție de granițele provinciilor; „... sublinierea unității spirituale a dacilor în perioada posttraiană nu echivalează cu tendința de minimalizare a procesului de romanizare" (p. 37).

Dacă este cazul unei observații, se poate spune, că, la fel ca și în primul capitol, izvoarele literare sînt prea puțin folosite și aceasta nu în cîștigul soliditătii demersului L.B.

Capitolul III, cu titlu interesant și interpretabil, *Daco-Romania și latina orientală* (p. 48—53), înfățișează caracteristicile colonizării și romanizării Daciei, mozaicul etnic, dar latinofon din provincie; locul Daciei în cadrul Imperiului, cu justa subliniere că poziția ei nu era una maghiară, ci perfect integrată sistemului economic-politic și militar roman.

Principiul urmat în capitolul precedent — tratarea „simultană" unitară a lumii dacice, indiferent de sinuozitățile *limes*-ului roman — nu mai este respectat și aici, în dezbaterea romanizării. Romanizarea dacilor liberi este una din carențele istoriografiei noastre, mai curînd era pînă la apariția studiului regretatului nostru profesor, care a deschis, strălucit, noi căi de cercetare a domeniului (N. Gostar, *Vechimea elementului roman la răsărit de Carpați*, în „Era Socialistă", LIX, 6/1979, p. 34—38, 52; o versiune engleză a studiului am îngrijit pentru „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»", XVII, 1980). Cvasi-simultaneitatea apariției acestui studiu și cărții ce o recenzăm a împiedicat, credem, autoarea să ajungă la cunoașterea lui în timp util. Altfel, nu am fi întîlnit, în locul unei dezbateri mai ample a acestei probleme, o frază de serviciu (p. 52). În studiul arătat, prof. N. Gostar indica, în afara altora, două căi esențiale prin care s-a produs romanizarea dacilor liberi: 1) transhumanța păstorilor daci romanizați; 2) „colonizarea" barbară (prin răpire) a romanicilor (zeci de mii) în aceste teritorii. Rămîne pentru istoricii noștri continuarea acestor cercetări.

Se poate conchide, în urma lecturii acestui capitol, că L.B. a oferit o expunere clară, exactă a acestui important proces — romanizarea dacilor, foarte utilă îndeosebi marelui public, pe care unele reviste așa-zis „culturale" încearcă să-l dezorienteze, oferindu-i fantastice și ireale imagini asupra etnogenezei noastre.

Capitolul IV, *Romanitatea dunăreană după retragerea aureliană* (p. 53—77), expune situația teritoriilor nord-dunărene după 271 e.n. Cititorul va găsi aici o expunere solidă a unui autor, care este specialist recunoscut în studierea acestei perioade — întreprinderea unor mari excavații arheologice și interpretarea lor remarcabilă — Bratei — fiind elocvente.

Întîlnim aici nu numai sinteza cercetărilor arheologice, a unor date (puține) ale izvoarelor scrise, care ilustrează stăruința romanicilor în spațiul etnogenezei noastre, ci și fine disocieri, subtile considerații de ordin metodologic, pertinentă folosire a metodei comparativ-istorice. Împreună fac o impresie de unitate de expunere superioară, plină de claritate, care evidențiază cu puterea argumentelor imbatabile continuitatea daco-romanilor, dezvoltarea lor economico-socială.

L.B. aduce noi argumente în susținerea unei realități, de mult sesizată în istoriografia noastră: Imperiul Roman nu a socotit niciodată că drepturile sale asupra Daciei traiane au încetat după părăsirea ei de către Aurelianus (cf. N. Gostar, *Ius italicum în Dacia* în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»", VI, 1960, p. 136—137). Autoarea consideră că prezența unor obiecte de podoabă, descoperite la Apahida (mormîntul princiar) și la Șimleul Silvaniei (al doilea tezaur), obiecte de caracter special, pot admite ipoteza că în purtătorii lor „... este mai normal să vedem în ei nu pe mandatarii hunilor, ci pe reprezentanții autorității imperiale" (p. 75).

Capitolul V, *Romanitatea orientală pînă la constituirea primelor formațiuni politice românești* (p. 77—99), pune în evidență cîteva elemente esențiale ale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evoluției romanității noastre de la căderea lui Attila și pînă la sec. IX—X : prezența activă a Imperiului Roman de Răsărit la Dunăre, cu perioade maxime în vremea lui Iustinianus și Vasile al II-lea ; „... o relativă uniformizare a culturii în întreg bazinul carpato-dunărean..." (p. 81) între sec. V—VI ; invazia avaro-slavă și continuarea vieții romanice pînă la nivelul cînd autorii străini sesizează existența unei numeroase populații net deosebite de vecinii ei.

În ce privește influența slavă asupra limbii române, L.B. lasă să se înțeleagă că ea s-a exercitat esențial, în sec. VI—VII (p. 88). Sîntem de părerea că o cercetare mai atentă a datelor lingvistic-filologice, puse în lumină de I. Pătruț (*Studii de slavistică și limbă română*, Cluj, 1974) și a împrejurărilor istorice evidențiază faptul că de o influență slavă masivă nu se poate vorbi decît din sec. IX. Nu credem că punerea sub semnul întrebării a transhumanței este un argument în respingerea ideii că „... românii au făcut din păstorit o ocupație permanentă" (p. 89). De asemenea, ținem să precizăm că existența obștii sătești în Dacia de la Burebista la Decebal este nu o ipoteză (p. 95), ci o certitudine, altfel nu am putea explica prezența statului dac (cf. V. Lica, *Autori antici și moderni despre proprietatea funciară la geto-daci*, în „AUI", secțiunea Istorie, XXV, 1979).

Capitolul VI, *Românii și izvoarele scrise* (p. 99—104), evidențiază, inteligent primele mențiuni scrise despre români, L. B. expunînd, într-o argumentare, frumoasă, împrejurările istoric-politice, care au determinat autorii medievali să nu menționeze pe români decît abia în sec. IX, expunere ce se inspiră și se integrează în cele mai bune tradiții istoriografice românești. Nu putem să nu remarcăm considerațiile pertinente despre statutul deosebit — etnic-politic și demografic — al românilor aflați de-a stînga și de-a dreapta Dunării, despre implicațiile marii politici a împăraților macedoneni asupra românilor din Peninsula Balcanică. Este și acesta un capitol bine scris, care sporește unitatea și valoarea cărții.

În locul titlului obișnuit de *Concluzii*, *Încheiere*, L.B., a preferat un altul, *Adevăr istoric* (p. 104—106). Aici, autoarea subliniază că „... originea, vechimea și permanența poporului român în spațiul carpato-ponto-dunărean au încetat de multă vreme să constituie o «credință»" (p. 104).

Întrebarea este dacă avem dreptul să privim drept o «credință» un efort istoriografic îndelung, care e drept, nu a cunoscut descoperirile arheologice. Dacă privim astfel lucrurile, nu se crează impresia că marii noștri cărturari se aseamănă cu denigratorii patologici, cu roeslerienii și ceilalți, ai poporului român ? Documentul arheologic are o importanță incontestabilă, dar nu trebuie să o supralicităm. E drept, cartea de față nu resimte formația de arheolog a autoarei, întrucît *Cuvîntul înainte* ne-a prevenit asupra ponderii documentului arheologic.

Mai departe autoarea sintetizează rezultatele, care îi dau, pe bună dreptate, posibilitatea susținerii „... ideii romanității, a continuității, a permanenței poporului român pe tot cuprinsul Daciei" (p. 105).

Înainte de a conchide asupra valorii generale a cărții, se cuvin cîteva observații asupra stilului, condițiilor grafice. Cartea se citește ușor, cu plăcere, stilul fiind antrenant, lucru rar la cărțile de asemenea natură. L.B. mînuiește perfect terminologia istoric-arheologică. O regretabilă scăpare am înregistrat în cazul cuvîntului *limes*, care doar în cîteva cazuri este redat corect : *limes*, *limes*-ul, *limes*-ului. De asemenea, a apărut *intra- și extraprovinciae* (p. 37, 42, 45), în loc de *intra* și *extra provinciam*. Editura Academiei ne-a obișnuit cu realizări deosebite, aceasta fiind situația și în cazul de față, micile greșeli de tipul — contonate (p. 59), în loc de cantonate — fiind nesemnificative.

Cartea Ligiei Bârzu este o realizare importantă a istoriografiei anului 1979. Aceasta datorită faptului că, chiar dacă nu toate soluțiile și argumentele folosite sînt originale, lucru de altfel mărturisit, ne aflăm în fața cărții de *istorie*, de interpretare și nu de informație inform îngrămădită. Ilustrația bogată, aparatul critic impecabil, seriozitatea referințelor sînt alte elemente, care recomandă cartea Ligiei Bârzu. În cazul în care autoarea nu intenționează o ediție într-o limbă străină, nu putem regreta îndeajuns absența unui rezumat într-o limbă de circulație universală. Încă o dată, recomandăm această carte de istorie, solid întocmită și fără paginație inutilă.

Vasile Lica

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OCTAVIAN BUHOCIU, *Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească*, București, Ed. „Minerva", 1979, 510 p.

Noua carte a lui O. Buhociu continuă, după cum se arată în *Cuvînt înainte*, lucrarea *Folclorul românesc de primăvară*, apărută în limba franceză (Paris, 1957, 397 p.). Față de ediția în limba germană din 1974 (text încheiat în 1970), această ediție a fost revăzută, ea conținînd „capitole și paragrafe prelucrate sau adause". Al treilea volum, *Mitologia modernității românești*, ar fi urmat să facă „ieșirea sau saltul din *calendar* în *cronologie*, după exemplul haiduciei", dacă autorul nu s-ar fi stins în chip neașteptat.

Istoricizarea folclorului arhaic este una dintre direcțiile amplului demers al cercetărilor lui O. Buhociu. A se vedea, de exemplu, studiile *Survivances mythiques indo-européennes et relations épiques byzantines dans un chant populaire roumain* (1964) și *Leléea et le haïdouk* (1966). Autorul nu ignoră propensiunea pentru istorie în riturile magice din vremea formării poporului român *(Folclorul de iarnă...* p. 74), dată fiind „acțiunea culturală și politico-militară" pe care ele o susțineau. Această direcție istoricizantă (fapt de evoluție folclorică) se constată nu numai în studiile amintite mai sus, ci și în altele. O identificăm, de pildă, în volumul de față, atunci cînd se comentează colinda bourului (p. 144), ca și atunci cînd se prezintă mitul descălecatului, căruia i se adîncesc, ca mit local, bazele istorico-etnografice (p. 173—177). În același sens se poate aminti mitizarea istorică a legendei prin sudarea cu mitul vînătoresc (p. 205), alături de episodul Dobrișan și relațiile lui cu domnia (p. 324 ș.u.), descălecatul mitic al lui Negru Vodă (p. 336), legenda lui Negru Vodă, înțeleasă ca mit al statului independent (p. 340), și chiar o mai arhaică istoricizare (în sens de mitizare), ca în cazul Dobrișan-Mircea-Costea (p. 340 ș.u.), cu precizarea că avem de-a face cu un mit daco-get al puterii și al războiului (însă ipostaza „lunară" a domniilor pămîntene este insuficient susținută de autor și neatestată de realitatea folclorică a baladelor, care exprimă pantheonic un mit solar-lunar), apoi chiar o istoricizare a Mioriței, de la geneza ei românească (p. 435), dacă nu chiar dacică (p. 434), însă numai prin analogie cu spațiul iranian, autorul invocînd nuanțe în sensul autohtoniei. Tot astfel, în mai multe locuri se reamintește caracterul istoric al haiduciei, generată la un moment dat de păstorie sau în legătură cu ea, apoi descompunîndu-se odată cu păstoria (idei ce nu le întîlnim în *Leléa et le haïdouk*).

O altă direcție, strîns legată de prima, ar fi aceea a mitizării unor teme de ordin magico-ritualic. Contribuția cea mai masivă și mai unitară constă în relevarea bazelor magice și ca atare etnografice ale mitului, fie că e vorba de mitul descălecatului, de mitul mioritic (Moldoveanu-Străinul-Mioara), de mitul Dobrișan-Mircea-Costea, sau de ritualul confreriilor de feciori, autorul făcînd un amplu excurs în tot ce e magic în colinde, cîntece, confrerii etc., și anume diferențiat pe teme de magie, atingînd și rolul lor în inițierea pedagogică sau renașterea vîrstelor și anotimpurilor (corelație deosebit de interesantă și oarecum metodologică, pe urmele riturilor de trecere), ideea nouă sau cel puțin foarte bine formulată încă din *Cuvînt înainte* fiind cronologizarea sau — am zice — o depunere epico-mitică a credințelor primare legate de trecerea de la o stare la alta a omului și a naturii. Așadar, magicul și istoriocizarea ar fi capetele unui proces evolutiv ce cuprinde în interior și mitul, a cărui evoluție calitativă e surprinsă nu o dată cu aplomb (Dobrișan), alteori presupusă sau rămasă în suspensie, dată fiind absența unor studii monografice pentru unele mituri folclorice. Concluzia forte a acestei direcții de cercetare este că „bestiarul carpatic, cu rolul său magic și cultural, îl moștenim, cu toate vicisitudinile prin care am trecut, fără să ne părăsim teritoriul, care ne-a menținut cultura de la daco-geți". (Autorul consideră corectă aprecierea că unele mituri ar putea să aibă izvoare romanice, de pildă cel al Sîntoaderului). Foarte documentata dezbatere științifică a colindelor și a altor relicve cu un pronunțat caracter ritualic, studiul comparativ și considerarea critică a unei vaste bibliografii (istorică, etnografică și folclorică) aduc deplină lumină într-o chestiune considerată uneori neguroasă, iar de alții axiomatică (printre aceștia din urmă M. Eliade, care, de la nivelul mitologiei comparate și istorice aprecia că folclorul românesc e de profundă sorginte arhaică. Vezi *De Zalmoxis à Gingis-Khan*, Paris, 1970). În acest fel, con-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tribuția lui Octavian Buhociu pledează pentru continuitatea noastră etno-culturală, sprijinită și de continuitatea magicului. Profilul etno-cultural se definește însă și prin el însuși, cum a demonstrat deja, într-o remarcabilă cercetare etnografică, Traian Herseni, analizînd colindele și confreriile din Țara Oltului *(Forme străvechi de cultură poporană românească*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1977, 338 p.).

Dar cercetarea etnografică nu se limitează la acest nivel, al magicului, ea completîndu-se cu ceea ce am putea numi o a treia direcție de investigație: cercetarea etno-sociologică, prin luarea în dezbatere a ceea ce s-a scris despre transhumanță, prin revalorificarea, pe o treaptă nouă, a studiilor lui Simion Mehedinți, cu privire la aria și modul de formare a poporului român. Evident, Buhociu recunoaște permanența drumurilor oilor, ca fiind niște „piste orientative", inclusiv deci stabilitatea teritorială, precum și îmbinarea agriculturii cu păstoritul în cadrul aceleiași familii. (Poate că aici ar trebui căutată rădăcina rezistenței parentării bilaterale în România?).

Studiul parentării la români, întreprinse pe aceeași direcție etno-sociologică, relevă, cu documente istorice antice sau feudale și pe temeiul unor cercetări moderne, existența parentării matrilineare și bilaterale la daci și la români, ceea ce — după cum reiese clar din obiectivele și rezultatele acestui demers — ne deosebește etno-sociologic ca popor de toate popoarele înconjurătoare. Unele asemănări, precum și deosebirile de structură apar limpede, cu toate „petele albe" ce s-ar putea încă surprinde. Interesul lucrării sporește prin aceea că la probele de ordin istoric Octavian Buhociu adaugă altele, nu mai puțin peremptorii din masivul material etno-folcloric, care reflectă aceste forme de parentare, așa încît deducția are prea puțin de adăugat pe linie speculativă. Mai puțin limpede este uneori valorificarea folclorului epic, „en tant que mithe", prin aceste argumente de parentare, însă deschiderea autorului este foarte largă, iar metoda (urmărirea cronologizării riturilor de trecere) eficientă. Creditul acordat de autor liricizării epicului, pornind de la epica de parentare, respectiv de la cîntecul bătrînesc la *Miorița* carpato-danubiană, ca un moment de geneză a *Mioriței*, este încă discutabil, chiar dacă opinia epicizării liricului (D. Caracostea) nu are nici ea suficiente probe în raport cu noile dezbateri etno-sociologice (p. 417). De asemenea, ideea cam vagă a erodării magicului cu misticul (p. 154), pare a sări cîteva verigi în evoluția fenomenului, lăsînd oarecum în suspensie chiar premizele lui. Ar fi să presupunem o re-creare pe terenul feudal (extins desigur eufemistic peste ceea ce numim azi modul de producție asiatic) a unor mituri de parentare venite de la daci. Misticul, cu inițiaticul pe care l-a luat de la magia primară, nu ar încurca prin nimic acest fenomen de devenire, în măsura în care îl vom putea descoperi. Iar dacă colindul laic (și inițiatic) al confreriilor de copii imită doctrina confreriilor de feciori, cum remarcă Octavian Buhociu, nu putem presupune o dezvoltare *relativ* pe vîrste a genurilor literare (bărbații fiind epici și dramatici), deci o dezvoltare *în mare* paralelă? Fereastra deschisă spre riturile inițiatice n-a fost, desigur, explorată pînă la capăt. Interesul unei asemenea cercetări a inițiaticului a fost deja remarcat de Mircea Eliade („Luceafărul" nr. 27/7 iulie 1979). Ipoteza unei protogeneze inițiatice a Mioriței a fost formulată în țară de Al. I. Amzulescu („Revista de etnografie și folclor", 1/1979) și Eugen Agrigoroaie *(Balada nemuririi. Mărturii folclorice din zorii poporului român*, în „Opinia studențească", Iași, nr. 4—5/1974).

În sfîrșit, o altă direcție a cercetării lui Octavian Buhociu este cea estetică. El dovedește existența unor adevărate cicluri epice, precum și valoarea *Mioriței* — cu baza în dacism — ca tragedie, alături de care consideră definitorii pentru spiritul românesc și alte creații de vîrf, mai puțin cunoscute și discutate.

Aceste multiple unghiuri de cercetare (din care lipsesc totuși datele mai noi ale arheologiei și abordările lingvistice necesare) reușesc să definească o istorie culturală în niște jaloane fundamentale, peste care nu se mai poate trece. Dacă impresia de sinteză finală nu este deplină, putem vorbi cu certitudine de un amplu sistem închegat, în care multe verigi se înlănțuie fericit, dînd o idee generală despre întregul lanț, căci frînturile (remarcate mai adesea chiar de autor) nu anulează valabilitatea demersului în ansamblu.

Eugen Agrigoroaiei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AL. OBREJA, *Dicționarul geografic al județului Iași*, Iași, Ed. „Junimea", 1979, 258 p.+o hartă.

Reluîndu-se inițiativa Societății de Științe Geografice din ultimele decenii ale secolului trecut, la conferința pe țară a profesorilor de geografie din anul 1972 s-a hotărît întocmirea unor noi dicționare geografice județene. Apărută după mai mult de nouă decenii de la editarea de C. Chiriță a primului dicționar geografic al județului Iași, cartea lui Al. Obreja deschide noua serie de lucrări de acest gen. Ea cuprinde o *Prefață* (p. 5—6), semnată de N. Al. Rădulescu, președintele colectivului de coordonare al Dicționarului geografic al R.S. România, *Cuvîntul autorului* (p. 7—8), *Lista de abrevieri* (p. 9—10), o *Bibliografie selectivă* (p. 256—257) și o hartă geografică a județului Iași. Firește, cele mai multe pagini sînt consacrate celor peste 2 000 de toponime prezentate în ordine alfabetică (nume de localități, dealuri, șesuri, ape, păduri, drumuri etc.), care cuprind informații geografice, istorice, lingvistice, etnografice etc. Astfel, pentru satele județului Iași lucrarea prezintă mici sinteze cu date privind așezarea geografică, unele aspecte din istoria lor (uneori este menționată prima atestare documentară sau evoluția demografică în secolul al XX-lea), trecîndu-se, acolo unde este cazul, și așezările dispărute sau vechea denumire precum și localitățile care urmează a fi supuse dezafectării. Un spațiu mai larg acordă autorul unităților administrative (județ, orașe, comune), pentru fiecare făcîndu-se referiri la cadrul natural, populație, dotarea economică și cultural-sanitară.

Chiar dacă s-a beneficiat de o experiență anterioară — avem în vedere cele 32 de dicționare geografice județene pe baza cărora s-a întocmit *Marele dicționar geografic al României* — apariția unei astfel de lucrări a necesitat o uriașă muncă de documentare (pe teren și în biblioteci), dar și de sintetizare și prezentare proporțională, la nivelul exigențelor științifice actuale a principalelor elemente naturale ale județului Iași. Cu toate acestea, reeditarea la intervale de timp mai scurte a acestei lucrări este necesară datorită dinamismului societății noastre socialiste, care, așa cum dealtfel arată autorul, determină mereu schimbări și salturi calitative. Cu această ocazie, dicționarul poate fi îmbunătățit prin cuprinderea informațiilor apărute între timp, cît și a celor existente în unele lucrări mai vechi, dar nefolosite de autor în ediția de față. Aceasta mai ales pentru că atunci cînd se încearcă stabilirea primei atestări documentare a unei localități credem că trebuie avută în vedere o bibliografie *exhaustivă* și nu una *selectivă* (în care s-au strecurat, dealtfel, și cîteva greșeli : astfel, cele 11 volume din colecția *Documente privind istoria României*, A, Moldova au ca limită anul 1625 și nu sec. al XVIII-lea, iar volumul I din *Documenta Romaniae Historica* a apărut în 1975 și nu în 1976 ; de asemenea, cartea lui Const. C. Giurescu nu se numește *Orașe și tîrguri moldovenești*, ci *Orașe sau tîrguri și cetăți moldovene* și a apărut în 1967 și nu în 1969). Folosind doar volumele de *Călători străini despre țările române* sau *Cataloagele documentelor moldovenești*, Al. Obreja ar fi avut posibilitatea să constate că multe localități ale acestui județ au o atestare documentară mai veche. Astfel, satul Tabăra atestat documentar după dicționar la 1772 este menționat și în jurnalul campaniei lui Zamoyski în Moldova din anul 1595 *(Călători...*, II, p. 644) și de cîteva ori în secolul al XVII-lea *(Ibidem*, V, p. 74, 113 și 168). Satul Scînteia este atestat anterior datei propuse de autor (1697) nu numai de călătorii străini care urmau vechiul drum de pe malul Prutului (*Ibidem*, p. 22, 177 și 155), dar și de documentele interne *(Catalogul documentelor moldovenești*, II, nr. 577). În aceeași situație sînt și localitățile Băiceni, Căuești, Costuleni, Hărmănești Vechi, Movileni, Podu Iloaiei etc. De asemenea, prin consultarea catagrafiilor din secolul al XIX-lea s-ar fi putut aduce în circuitul științific noi informații privind evoluția demografică a unor așezări (după cum am arătat autorul folosește date numai din secolul al XX-lea), devansîndu-se și prima atestare a unor localități despre care se crede că ar fi fost întemeiate ca urmare a reformei agrare din 1864.

Lucrare meritorie a școlii geografice ieșene, cartea lui Al. Obreja constituie în același timp un instrument de lucru deosebit de util și istoricilor. Aceasta pentru că pînă astăzi nu au apărut încă o serie de dicționare istorice ale județelor.

Gh. Pungă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Die Parler und der schöne Stil, 1350—1400, Europäische Kunst unter den Luxemburgern, Köln, 1978, XXV+413 p., 364 p., 267 p.

Într-o splendidă prezentare grafică se înfățișează cititorului expoziția organizată în noiembrie 1978, la Köln, închinată familiei Parler. Întrucîtva, dedicarea expoziției de la Köln acestor artiști medievali este doar pretextul unui remarcabil bilanț al artei europene în vremea dinastiei de Luxemburg.

Organizată sub înaltul patronaj al președintelui R. F. Germania, Walter Schell, A.S.R., marele duce de Luxemburg, Jean de Bourbon și al Muzeului orașului Köln, expoziția s-a bucurat de sprijinul a numeroase instituții și personalități politice între care și ambasadorul României în R. F. Germania, Ioan Morega, savanți, muzee de artă și istorie din țara gazdă și din Austria, Belgia, Cehoslovacia, Elveția, Franța, Italia, Iugoslavia, Luxemburg, Polonia, România, Ungaria. Țara noastră a participat cu piese din colecția Muzeului de Istorie, a Muzeului de Artă și a Muzeului Brukenthal din Sibiu.

Lucrarea se compune din trei părți care se completează între ele pentru a ilustra tematica expoziției și a prezenta civilizația Europei centrale în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și anume : un capitol de muzeologie, catalogul propriu-zis și cîteva studii de sinteză a mentalităților, realizărilor tehnice și artistice ale vremii bazate pe materialele din expoziție.

Într-o modalitate rar întîlnită pînă acum, cititorului i se prezintă la început etapele pe care le-a parcurs alcătuirea expoziției, de la realizarea tematicii, strîngerea datelor referitoare la exponate și a exponatelor, lucrările de restaurare și conservare, întocmirea planurilor și a machetelor, pînă la aranjarea ei. Varietatea materialelor — piatră, lemn, metale prețioase și metale comune, hîrtie, piele și țesături — a pus probleme dificile conservatorilor, dar și arhitecților, la realizarea sistemelor de expunere pentru o multitudine de forme și dimensiuni. Cu excepția statuilor așezate pe piedestale grupate vizibil, de jur-împrejur, sau adosate, toate exponatele au fost etalate în vitrine îngropate în pereți falși, așezați și dimensionați în funcție de necesitățile tematicii.

Tematica a presupus strîngerea unui bogat patrimoniu de valori europene, care ilustrează creațiile artistice în stil gotic tîrziu, cele ale familiei Parler, aria lor de difuzare, enumerate în lista de la sfîrșitul capitolului, cu denumirea, locul de proveniență, volumul și pagina la care se află. Materialul expozițional a fost organizat pe criterii geografice, de la vest la est, cu evidențierea unor orașe importante în acel veac, ce sînt reprezentate printr-un număr mare de piese, precum Praga, Aachen, Lübek, Hamburg, Bremen. Imposibilitatea introducerii monumentelor de arhitectură, prin care arta gotică s-a remarcat în mod deosebit, în expoziție, a fost rezolvată cu ajutorul catalogului, evitîndu-se utilizarea fotografiilor.

Catalogul propriu-zis al expoziției este precedat de o scurtă istorie a Europei în timpul dinastiei de Luxemburg, completată cu un tabel cronologic al evenimentelor economice, sociale, politice, culturale, științifice, religioase, din 1310, anul nașterii împăratului Carol al IV-lea de Luxemburg, pînă la 1437, anul morții împăratului Sigismund de Luxemburg, ultimul împărat din această familie.

Catalogul cuprinde cîte o fișă analitică completă pentru fiecare piesă expusă, fișele ordonate pe țări, regiuni și orașe, în ordinea expunerii, începînd cu Italia. Imaginea alb-negru, ansamblu și detalii atunci cînd este necesar, are denumirea completă a piesei, muzeul în care se păstrează, datarea, descrierea amănunțită, materialul din care este confecționată, dimensiunile și bibliografia. Prezentarea a fost completată acolo unde a fost cazul cu datele referitoare la comanditar, deținător, precum și atelierul de proveniență. Aceste fișe au fost alcătuite de muzeografii care au studiat obiectele în muzeele din care provin sau de specialiștii care s-au ocupat de respectivele monumente ; astfel catalogul este rezultatul muncii unui mare colectiv de autori, aproape un colectiv european.

Lucrarea ilustrează preponderența arhitecturii și sculpturii statuare în arta gotică, influența acestora asupra sculpturii mici și orfăurăriei, reprezentată mai ales de monstranțe și relicvare. Printre acestea, un loc singular îl ocupă cădelnița de la Mănăstirea Tismana și paftaua de la Curtea de Argeș, piesă de referință pentru alte bijuterii, ca spre exemplu agrafa de mantie de la Catedrala Sfîntul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vitus din Köln. De altfel, România a expus și un alt unicat: broderia epitaf de la Mănăstirea Cozia.

Acest catalog are valoarea unui volum de izvoare și anume a celor figurative pentru cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea, care completate cu izvoarele scrise au reconstituit civilizația europeană din acest răstimp.

Cea de-a treia parte a lucrării, de fapt ultimul volum, este alcătuită din studii referitoare la civilizația europeană în secolul al XIV-lea, pe baza pieselor cuprinse în volumele anterioare la care se adaugă izvoare scrise: documente, cronici cu miniaturi și hărți, din expoziție. Ilustrațiile acestora sînt completate cu datele de prezentare, la fel ca în cazul celorlalte piese ale catalogului.

La începutul celui de al treilea volum este prezentată familia de artiști nobili praghezi Parler și a reprezentantului ei cel mai cunoscut, Peter Parler, arhitect, sculptor, orfăurar, artist multilateral, un adevărat precursor al Renașterii. Creațiile sale în stil gotic tîrziu, manierist, au fost apreciate și au devenit prototipuri în Europa centrală și nord estică, mai ales dacă ne referim la decorul consolelor și la reprezentarea statuilor rond boss sau gisante.

În ceea ce privește arhitectura gotică, sînt studiate mai ales tehnicile de înălțare a arcaturilor, pornind de la planurile păstrate, miniaturile, sculpturile și uneltele de atunci.

Un capitol plin de interes „Antiqui-moderni" (p. 67—123), este consacrat tratării, pe larg, a cunoașterii timpului și contactelor omului cu natura în sec. al XIV-lea. Reiner Dieckhoff începe prin a ne înfățișa concepția celui de-al XIV-lea veac despre timp și natura înconjurătoare, apoi în cîteva medalioane prezintă cîteva dintre realizările tehnice ale vremii pentru orientarea temporală și spațială, între care și un minunat astrolab conservat la British Museum, cu semnătura meșterului făurar: „Blakene me fecit anno Domini 1342". O amplă analiză a textelor, „enciclopedii" științifice, tratate de filozofie, religioase, bogat ilustrate cu reproduceri de miniaturi ale unor manuscrise rare, cu fotografii de statui, mecanisme contemporane caută să surprindă efortul omului acelui veac de a se orienta într-o lume traumatizată de spaime diverse, între care cele ale morții, căreia i s-a consacrat un capitol aparte, „imaginile Apocalipsei", (p. 195—210) și epidemiilor de ciumă, combătute printr-o complicată simbolistică. Alături de atîtea reprezentări alegorice care marcau existența sînt de remarcat începuturile firave ale unui realism, a unui nou contact cu natura, ce anunță difuziunea universală a umanismului și Renașterii, prin simbioza între tradiția creștină medievală și ideile antichității. Și nu pe ultimul loc trebuie pus în acest context noul cult al dragostei și al femeii (Venus id est humanitas).

În marea enciclopedie a civilizației sec. al XIV-lea un loc important îl ocupă contribuția Annei-Dorothee van den Brincken (Köln) închinată istoriografiei și cartografiei. Din primul domeniu este evidențiat rolul de prototip în cronica evului mediu tîrziu al celebrului Speculum Historiale datorat lui Vincent de Beauvais (+1262) și apogeul acestei direcții istoriografice prin remarcabilele Chronologia Magna și Satirica Historia ale minoritului Paolino da Venezia (+1344), opere care relevă conștiința europeană a romanității românilor carpato-danubiano-pontici. Reprezentantul direcției istoriografiei universale din preajma împăratului Carol al IV-lea de Luxemburg a fost minoritul florentin Giovanni di Marignola, de asemenea, un cunoscător al românilor nord-dunăreni.

Cartografiei îi sînt consacrate studii tipologice ale evoluției hărților și portulanelor din a doua jumătate a secolului al XIII-lea și pînă către 1400. Fără îndoială însă marile progrese ale cunoștințelor geografice se datorează și excepționalei deschideri a comerțului Levantului prin „pax mongolica".

Autorii au căutat să folosească toate posibilitățile oferite de patrimoniul valorilor europene pentru a reconstitui civilizația secolului al XIV-lea, atît în domeniul vieții spirituale, a descoperirilor tehnice, cît și a vieții cotidiene. În mod firesc, atenția s-a îndreptat asupra curții de la Praga în timpul împăratului Carol al IV-lea, schimbările survenite în moda vestimentară, jocurile și, cel mai interesant, muzica, sînt surprinse în medalioane separate, bogat ilustrate cu materiale mai puțin cunoscute.

Un alt domeniu, cel al prelucrării artistice a metalelor, se oprește la orfărărie și sigilografie. Toni Diederich a sintetizat caracteristicile sigilografiei în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sec. al XIV-lea și a întocmit fișele complete ale sigiliilor din expoziție, între care patru au aparținut împăratului Carol al IV-lea. Dintre sigilii a căror compoziție trădează influența arhitecturii și sculpturii, se detașează cel al contelui Eisenmark din Köln, care prin decorul vegetal redat într-o nouă manieră anunță o nouă artă.

Ca și în sigilografie, asupra orfăurăriei s-au manifestat aceleași influențe. apar mereu aceleași elemente decorative, chiar dacă aspectul în general este diferit, încît nu se poate stabili cu precizie atelierul de proveniență. De altfel, această uniformizare a fost determinată, potrivit documentelor, și de circulația numărului mare de meșteri dintr-un oraș în altul.

Dacă piesele de orfăurărie, mai ales religioase precum și laice, potire din corn ferecat în argint, cupe din cristal de rocă, sînt relativ bine reprezentate, în schimb nu putem menționa decît patru bijuterii în stil gotic, deși autorul, Johann Michael Fritz, afirmă că meșterii își cîștigau existența cu aceste piese mărunte. iar nu cu comenzi mari care erau foarte rare. Credem că nu greșim afirmînd că în expoziție ar fi putut să se afle și inelul cu diamant negru din mormîntul lui Vladislav I, precum și agrafa în formă de M, descoperită la Founder, din colecția Colegiului din Oxford.

Secolul al XIV-lea s-a remarcat prin progrese însemnate în domeniul tăierii și șlefuirii pietrelor prețioase și dure, aspect care constituie subiectul unui capitol referitor la pereții acoperiți cu pietre dure a capelei Sfîntului Venceslav de la Praga și a coroanei relicvar a sfîntului decorată cu aceleași pietre.

Portretul, sub formă de schiță (p. 139—150) prezentat într-un medalion ilustrat de o care de schițe din Țările de Jos, datată în primul sfert al secolului XV, păstrată la galeriile de la Florența, preocuparea pentru autoportret (p. 216—235), de icoana, tipul sau portretul, probleme noi ce au preocupat veacul al XIV-lea este atent cercetat. Ultimul capitol, „Realitatea și iluzia", completează descoperirile privind realizarea portretului și prefațează Renașterea.

Realizare remarcabilă, catalogul expoziției Parler este o enciclopedie a civilizației europene centrale și estice în secolul al XIV-lea, necesară, pe care am dori-o ca un început dintr-o serie care trebuie completată și pentru secole mai vechi și mai noi.

Cristina Anton-Manea

ILIE CORFUS, *Documente privind istoria României culese din arhivele polone*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 448 p.

Volumul cuprinde 230 documente inedite plus două care au fost publicate de Ion Bogdan, în limba polonă, fără traducere, toate dintre anii 1536—1600. Actele cuprinse în acest volum au o importanță deosebită pentru cunoașterea relațiilor româno-polone, în special și pentru istoria României, în general. S-a afirmat just de către editorul volumului că întregi capitole din istoria noastră nu s-ar fi putut scrie fără izvoarele păstrate în arhivele și bibliotecile polone. Prof. Ilie Corfus este actualmente cel mai bun cunoscător al relațiilor româno-polone din evul mediu, ca și al limbii și paleografiei polone și de aceea volumul publicat de d-sa oferă cea mai bună garanție a editării unor asemenea izvoare.

Volumul cuprinde documente depistate în arhive și biblioteci din Polonia între anii 1969 și 1974, dar și din colecția de microfilme a Arhivelor Statului din București. Se înțelege de la sine că descifrarea și copierea lor a întîmpinat greutăți depășite cu succes de editor, datorită solidei sale pregătiri de specialitate.

Documentele publicate în acest volum cuprind numeroase informații inedite, care aruncă în primul rînd o puternică lumină asupra relațiilor din sec. al XVI-lea dintre Moldova și Polonia, legate în special de problema Pocuției, despre care în vara anului 1517 regele Sigismund I spunea că nu are documente cu care să poată demonstra că acest teritoriu fusese al Poloniei, cum afirmase și Ștefan cel Mare la 2 aprilie 1502. Actele din volum au date deosebit de interesante și edificatoare asupra relațiilor dintre Polonia și Ungaria și ale ambelor regate cu Poarta otomană, care devenise cea mai puternică amenințare pentru Europa sud-estică și centrală. De altfel, existența statului maghiar unitar și independent a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost curînd lichidată de turci după cucerirea Belgradului (1521), căreia i-a urmat catastrofala înfrîngere a ungurilor de la Mohacs (1526), moartea pe cîmpul de luptă a regelui Ludovic al II-lea şi cucerirea Budei (1529). Alte piese documentare indică, cu lux de amănunte, eforturile depuse de poloni pentru împăcarea pretendenţilor la tronul Ungariei dezmembrate, de care s-a folosit sultanul Soliman al II-lea. La aceste evenimente, începînd din anul 1536, implicarea Moldovei, prin domnul ei Petru Rareş, este atestată de un mare număr de documente. Numeroase informaţii se referă în special la conflictul dintre Moldova şi Polonia, la atacurile şi la împăcarea cu Petru Rareş, care a făcut obiectul tratatului din 30 august 1538, încheiat însă prea tîrziu pentru a mai putea salva Moldova de invazia turcilor. Numeroase informaţii cuprinse în piesele documentare ale volumului se referă în special la evoluţia raporturilor şi la negocierile dintre Petru Rareş şi regele Sigismund I, la invadarea Moldovei şi la neliniştea care a cuprins Polonia cu privire la intenţiile sultanului Soliman al II-lea. Scrisorile regelui polon adresate principelui Albert al Prusiei şi lui Ioachim al II-lea de Brandenburg scot în lumină „tragedia Moldovei, odinioară colonie romană", ocupată şi devastată de turci. Un număr de scrisori ale regelui Sigismund I, adresate lui Ioan Zapolya, se referă la captivitatea lui Petru Rareş în Ciceu, a cărui extrădare era cerută insistent de Ştefan Lăcustă.

Un apreciabil număr de documente dintre anii 1541—1546 cuprind informaţii inedite referitoare la planurile lui Petru Rareş, care urmărea eliberarea Moldovei de sub controlul politic al Porţii, despre ampla coaliţie de state preconizată de el, care-l impun ca un factor politic mobilizator şi foarte activ pe plan european. Eforturile domnului Moldovei au fost însă blocate de duşmănia polono-habsburgică şi de politica conducerii statului polon, care urmărea încheierea unei păci de durată cu Imperiul otoman.

Alte documente se referă la repetatele solicitări de ajutor, făcute de Petru Rareş pentru a recupera teritoriile ocupate de turci şi ca să i se restituie parte din visteria dusă în Polonia, în august 1538. Materialul documentar privitor la urmaşii lui Petru Rareş este foarte bogat în informaţii noi. Astfel, din unele rapoarte constatăm că s-a încercat o reabilitare a lui Ilie Rareş, care înainte de a se turci ar fi cerut polonilor să-l ajute ca să scape de sub suzeranitatea otomană. Totodată, sîntem informaţi că în timpul domniei acestuia în Polonia se agita un pretendent la tronul Moldovei, ca şi la reînnoirea tratatului încheiat de Petru Rareş cu Sigismund I, în august 1538. Alte documente se referă la relaţiile moldo-polone dintre anii 1551—1552 şi la asasinarea de către boieri a lui Ştefan Rareş (1 septembrie 1552).

Un număr de peste 50 de documente noi se referă la prima domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu (1552—1561). Sîntem astfel informaţi despre reînnoirea relaţiilor de vasalitate ale Moldovei faţă de Polonia ale căror clauze sînt cuprinse în tratatul din 22 iunie 1553, scris în Hîrlău şi necunoscut pînă acum istoriografiei româneşti.

Pentru domnia lui Ioan Despot (1561—1563), un număr de 13 documente dau informaţii bogate despre condiţiile în care acesta s-a urcat pe tronul Moldovei şi recunoaşterea sa e Poartă, deşi Alexandru Lăpuşneanu se afla în Constantinopol. Un număr de acte dintre anii 1564—1568, deci din timpul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu, indică deteriorarea relaţiilor dintre Moldova şi Polonia din cauza numeroşilor boieri pribegi, care activau pentru înlocuirea domnului. Alte documente cuprind noi informaţii despre domnia lui Bogdan Lăpuşneanu (1568—1572), care a reînnoit tratatul de vasalitate faţă de Polonia, din care cauză a fost mazilit de turci şi înlocuit cu Ion Vodă cel Viteaz (1572—1574). Cu regret constatăm că despre lupta viteazului domn împotriva turcilor, volumul nu cuprinde decît două acte, în timp ce despre domniile lui Petru Şchiopul şi ale urmaşilor săi pînă la Aron Vodă Tiranul (1591—1595) sînt 28 de piese documentare. Acte deosebit de preţioase pentru istoria Moldovei sînt cele din timpul domniilor lui Aron Vodă şi Ieremia Movilă (1595—1606).

Volumul se încheie cu 23 piese documentare „care aduc ştiri proaspete sau le completează pe cele cunoscute pînă acum, în legătură cu strălucita acţiune a lui Mihai Viteazul — unirea ţărilor române — precum şi cu războiul purtat cu polonii" (p. XVII). Alte informaţii, inedite, se referă la eforturile depuse de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poloni de a readuce Moldova sub suzeranitatea lor și la negocierile turco-polone dintre anii 1545—1600. Un mare număr de acte se referă la neînțelegerile dintre Moldova și Po'onia cu privire la incidentele și prădăciunile de la granițe, la judecarea lor, la relațiile economice și culturale, la relațiile Moldovei cu Poarta, cu Imperiul habsburgic, cu Scaunul papal, cu tătarii din Crimeea și cu Moscova.

Cîteva piese documentare ne fac să înțelegem mai bine intervenția lui Alexandru Lăpușneanu și Pătrașcu cel Bun în Transilvania în sprijinul lui Ioan Zapolya, precum și tulburările confesionale din Moldova în timpul lui Ștefan Rareș.

În concluzie, prin competența-i cunoscută, prof. Ilie Corfus a reușit să pună la dispoziția istoricilor români un volum de documente editat după toate exigențele științifice, aducînd astfel un mare serviciu științei istorice române.

N. Grigoraș

ALEXANDRU A. BOLȘACOV-GHIMPU, *Cronica Țării Moldovei pînă la întemeiere (Contribuții la istoria Moldovei în secolele IV—XIV)*, București, Ed. „Litera", 1979. 132 p.

A încerca, într-un spațiu foarte restrîns, reconstituirea vieții pe care o parte a unui popor a dus-o timp de un mileniu, din vremea năvălitorilor germanici pînă la apariția statului, este, fără îndoială, o încercare temerară. Acest mileniu, din veacul al IV-lea pînă al al XIV-lea, ridică în fața istoricului numeroase probleme, care nu sînt dintre cele mai simple; cele mai multe dintre ele sînt controversate încă, iar punerea lor corectă în „ecuație" este, încă, și ea așteptată, necesitînd o cercetare complexă. Nu cred, de altminteri, că aceasta trebuie să fie o întreprindere pentru un singur om, pentru că în cadrul acelui mileniu se delimitează mai multe perioade, fiecare cu problemele sale specifice și e mai folositor ca fiecare perioadă să fie cercetată în profunzime de cîte un cercetător specializat.

Alexandru A. Bolșacov-Ghimpu, al cărui nume este cunoscut din revistele de specialitate, încearcă această reconstituire a istoriei Moldovei de dinaintea întemeierii statului. La curent cu bibliografia, română și străină, a mileniului căruia i-a consacrat această carte, d-sa și-a propus să dea o viziune nouă asupra faptelor cuprinse în acest răstimp, respingînd ideea întemeierii statului: «Asupra Moldovei din păcate — se spune în *Cuvînt către cititori* — cu toate numeroasele descoperiri arheologice, ideea „întemeierii" și-a pus așa de puternic pecetea, încît cercetătorii nu reușesc să se rupă de această vrajă a cronicarilor, spre a scrie altfel istoria zbuciumată a acestei țări dinainte de Dragoș și Bogdan. Lipsa unei cronici interne mai vechi face pe istorici să propună numeroase ipoteze despre „întemeiere"» (p. 6). Alt fir central al cărții este «„existența unui singur voievodat în Moldova, anterior „întemeierii"« *(ibidem)*, autorul socotind că Moldova lui Petru al Mușatei „n-a putut să se formeze de-abia în anul 1352 din niște mici țărișoare, de altfel presupuse, dar neatestate de nici un document" *(ibidem)*. Trebuie să observ, de la început, înainte de a trece mai departe, că dacă, în adevăr, „țărișoarele" anterioare întemeierii nu sînt atestate explicit în documente contemporane, existența lor poate fi dedusă din multe fapte, în primul rînd — *avînd în vedere dezvoltarea unitară și aproape sincronă a societății feudale pe întregul teritoriu locuit de români* — din existența cnezatelor și voievodatelor în spațiul intracarpatic și în cel dintre Carpați și Dunăre; în al doilea rînd, cercetarea atentă a anumitor realități ale statului medieval moldovenesc duce la concluzia preexistenței unor formațiuni statale, prestatale, politico-teritoriale sau oricum altfel am vrea să le numim, care la un moment dat au fost reunite — de bună voie, prin alianțe dinastice sau chiar *manu militari* — sub un singur conducător. Cercetarea comparată este în sprijinul *acestei viziuni*. Pe de altă parte, dacă e adevărat că „țărișoarele" nu sînt atestate documentar, tot așa de adevărat e și faptul că „voievodatul unic" pe care îl susține autorul e la fel de neatestat documentar, la fel de presupus, deși se afirmă, în același *Cuvînt către cititori*, că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acest *voievodat unic* — ar fi „atestat în numeroase rînduri, asemenea celor din alte regiuni" — cînd, de fapt, în „alte regiuni" este atestată tocmai existența mai multor mici formațiuni, din care — *e pluribus unum* — se încheagă un stat unitar și puternic.

Respingînd ideea acestei pluralități anterioare statului unitar, autorul a trebuit să respingă, în chip firesc, și „întemeierea", care înseamnă, între altele, și anularea pluralității în favoarea unității, aceasta fiind — în viziunea pe care Alexandru A. Bolșacov-Ghimpu o combate — opera lui Dragoș, Bogdan și pînă la Petru I.

Cartea se compune din zece capitole: I. *Vechimea populației autohtone din Moldova*; II. *Voievodatul român din Moldova*; III. *Țara Bîrladului*; IV. *Țara Brodnic*; V. *Ținutul Bolohov*; VI. *Moldova și tătarii*; VII. *Moldova în preziua „întemeierii"*; VIII. *Ținutul Șepeniților*; IX. *„Întemeierea" lui Dragoș*; X. *Bogdan descălecătorul și urmașii săi*. Primul capitol acoperă, de fapt, perioada pînă la sfîrșitul veacului al VIII-lea, dar cu concluzii — mai degrabă, afirmații — care nu mi se par acceptabile. Astfel, după ce se prezintă descoperirile arheologice de secol VII—VIII și se amintește importanța toponimiei, se conchide: „Deci în bazinul Siretului se găseau cele mai vechi formațiuni politice române și aici s-a închegat nucleul voievodatului român din Moldova, probabil în secolul al VIII-lea, printr-o evoluție normală, asemănător celorlalte voievodate" (p. 22). Pasajul reprodus aici are o trimitere, nota 56, la care găsim citate două lucrări (p. 30): B. Câmpina, *Le problème de l'apparition des États féodaux roumains*, „N.E.H.", I, 1955, p. 181—207 și Șt. Ștefănescu, *Les premières formations étatiques sur le territoire de la Roumanie*, „Dacoromania", 1, 1973, p. 104—113. Ambele lucrări sînt citate, însă, cu *paginația lor totală*, neindicîndu-se o *anume* pagină unde să se afle ideea afirmată de autor, sau temeiuri pentru susținerea ei. Din contra, iată ce scria Barbu Câmpina, *cu referire la Transilvania*: *„încă de la începutul veacului al X-lea*, elementele acestei orînduiri feudale apăruseră în sînul societății românești" (citez după versiunea românească a aceluiași studiu, inclusă în *Scrieri istorice*, I, București, 1973, p. 28). Barbu Câmpina admitea cristalizarea elementelor orînduirii feudale abia în veacul al X-lea *(ibidem*, p. 34), necum un voievodat în Moldova cu două veacuri mai înainte! Cît privește studiul citat al lui Ștefan Ștefănescu, nici în el nu se găsește vreun temei care să justifice înscrierea sa la nota 56: profesorul Ștefănescu scrie: „Pour ce qui est de l'est des Carpates, à commencer par le XI-e siècle, une série de données documentaires illustrent le rôle important joué dans certaines circonstances par les formations politiques roumaines" (Ștefan Ștefănescu, op. *cit.*, p. 107). Așadar: *începînd din secolul al XI-lea* și *formațiunile politice românești* — adică exact lucrurile pe care Alexandru A. Bolșacov-Ghimpu le contestă!

Tot în primul capitol se mai află o idee cel puțin ciudată: «Poate de atunci, după părăsirea Daciei [de către romani — *n.ns.*] — scrie autorul (p. 23) — și nu din epoca contactelor cu slavii s-a încetățenit termenul de „român" pentru țăranul supus la dijme». Se dăduse, cîndva, o altă explicație (P. P. Panaitescu, Dinu C. Arion) pentru transformarea numelui etnic în numele unei categorii sociale; s-au adăugat, apoi, alte precizări și nuanțări (Ștefan Ștefănescu, Eugen Stănescu), dar niciodată nu s-a mers pînă acolo încît termenul „român" (în textele slave: „Vlasi", adică *români*) să fie legat de părăsirea Daciei! De altfel, e o problemă prea complexă pentru a fi expediată într-o frază și printr-o presupunere fără nici un temei.

Capitolul al doilea preia ideea voievodatului din veacul al VIII-lea, demonstrația clădindu-se, apoi, pe această idee, care e doar o simplă afirmație, o simplă presupunere a autorului: „Sfîrșitul secolului al VIII-lea marchează, în istoria românilor, o perioadă importantă, întrucît acum se încheagă voievodatele române din formațiunile locale anterioare, conduse de juzi și cnezi" (p. 31). Cu toate acestea, Diploma Ioaniților menționează, tocmai peste cinci secole, asemenea formațiuni... Și afirmațiile urmează: „Voievodatul din Moldova era suficient de puternic, încît nu a putut fi cucerit nici de bulgari și nici de varegii ruși" (p. 33).

Comentînd celebrele fragmente ale toparhului bizantin (așa-zisul *Toparcha Gothicus*), în jurul cărora au fost atîtea discuții în ultimele decenii, autorul crede — e o ipoteză mai veche a d-sale — că în aceste texte se poate afla o mărturie pentru voievodatul românilor din Moldova: „Stăpînitorul la care s-a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dus comandantul bizantin din Dobrogea în anul 1000 nu putea fi pecenég, întrucît supuşii săi aveau alte obiceiuri, şi nici marele cneaz din Kiev, mult prea îndepărtat. *Acesta nu putea fi decît voievodul român din Moldova, care stăpînea acum şi cnezatul ulicilor*" (p. 37—38; subl. ns.). Lăsînd la o parte caracterul cu totul ipotetic al identificării pe care o propune autorul, trebuie să se ţină seama de faptul că notele toparhului nu mai pot fi privite cu aceeaşi încredere; ele nu sînt în afara oricărei bănuieli, studiul lui Ihor Sevčenko *(The Date and Author of the So-called Fragments of Toparcha Gothicus*, în „Dumbarton Oaks Papers", 25, 1971, p. 115—188), fiind concludent în această privinţă: notele toparhului par a fi opera chiar a editorului lor, Charles-Benoît Hase. Şi ştirea despre mitropolia de la Maurocastro-Nea Rosia, din 1059—1071, trebuie privită cu prudenţă, în nici un caz nu se poate afirma că „Mitropolia de la Cetatea Albă a fost înfiinţată pentru a organiza, sub protecţie bizantină, biserica vecină din voievodatul român puternic, care la sfîrşitul secolului al X-lea cuprinsese şi cnezatul ulicilor" (p. 40).

În capitolul al treilea, „voievodatul român" din Moldova începe a căpăta contururi mai precise: este chiar... Ţara Bîrladului: „Descoperirile arheologice arată clar continuitatea şi preponderenţa populaţiei române în Moldova şi astfel se lămureşte că bîrladnicii erau locuitorii români autohtoni, numiţi astfel după capitala ţării Bîrlad. Se confirmă astfel ştirea din anul 1164, care aminteşte pe valahi la sudul ţării Haliciului" (p. 51). Ce trebuie să se înţeleagă: că hotarele ţării Bîrladului se întindeau pînă aproape de Halici sau invers? Harta de la p. 46 arată prima variantă! Despre această vreme, „cînd Bîrladul era capitală", autorul ştie ceva mai multe detalii, nu numai despre „oala cu coadă" care „stă la baza olăriei medievale româneşti de influenţă bizantină" şi despre o circulaţie monetară redusă, ci şi faptul că „încă nu se percepeau de feudali biruri, ci locuitorii satelor dădeau numai dijme din produse şi probabil prestau şi unele munci". Ba mai mult: se explică destul de amănunţit conducerea şi organizarea acestui stat, în care „forma de organizare era cea voievodală, cu un voievod numit probabil după un sistem ereditar-electiv, ceea ce explică şi existenţa unei capitale". Şi aşa mai departe, despre feudalii locali care strîngeau dijmele, despre cnezii sau juzii satelor etc. — toate lucruri adevărate, dar la modul general, nicidecum atestate în mod special cu privire la „ţara Bîrladului" şi încă pentru veacurile XII—XIII!

Al patrulea capitol priveşte pe brodnici şi episcopia cumanilor. Şi aici ştirile extrase din documente sînt amestecate cu deducţiile autorului, prezentate ca afirmaţii certe. Acordîndu-se credit deplin scrisorilor papale, se încearcă o delimitare precisă şi exactă a teritoriilor numite Cumania, terra Brodnic şi ale episcopiei cumanilor care „cuprindea iniţial două ţări, de aceea se explică de ce s-a amplasat reşedinţa la Milcov pe graniţă, în centrul diocezei" (p. 61). Mai apoi s-ar fi înfiinţat o episcopie catolică pentru locuitorii din viitoarea Moldovă: „Prelatul catolic Rogerius relatează că în epoca năvălirii tătarilor în anul 1241, episcopia cumanilor începea la Siret, deci nu mai includea, ca înainte de anul 1234, şi Moldova, întrucît între timp luase, probabil, fiinţă episcopia catolică din ţara brodnicilor" *(ibidem)*. Această nouă episcopie ar fi avut centrul la Baia, ipoteză şi ea mai veche a autorului. Se ştie că într-o scrisoare papală din 1279 se aminteşte o „*civitas de Multo*, aşezată la hotarele tătarilor"; Iorga a propus emendarea „de Mylko", aică Milcovia; Alexandru A. Bolşacov—Ghimpu propune identificarea cu *Mulda, Mulde, Moldavia*, adică *Baia*. Pe această presupunere se construiesc mai departe ipoteze, care devin, la rîndul lor, premise pentru alte concluzii: „Rezultă din act că este vorba de Moldova (Baia) şi nu de Milcov din Cumania..."; „Actul din 1279 confirmă deci indirect că episcopia românilor din anul 1234 se înfiinţase avînd reşedinţa la Moldova (Baia), dar că a fost distrusă de tătari ca şi cea de la Milcov" (p. 62). Actul *nu confirmă* şi din el *nu rezultă* că episcopia de la 1234 s-ar fi înfiinţat în „civitas Moldavia"; aceasta e presupunerea autorului, ca şi cea care urmează: „Înfiinţarea ei la Moldova în anul 1234 şi încercarea de a o reînfiinţa oficial în anul 1279 denotă că aici se găsea capitala ţării brodnicilor şi de la ea ţara şi-a luat numele de Moldova. Deci între anii 1174 şi 1234 capitala voievodatului s-a mutat de la Bîrlad la Moldova (Baia)..." (p. 62—63). Şi, la urmă: „Organizarea voievodală a Moldovei în prima jumătate a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secolului al XIII-lea nu diferea mult de cea din a doua jumătate a secolului al XII-lea, doar feudalitatea locală se întărise, cum demonstrează bogatul tezaur de la Voineşti" (p. 66). *O episcopie catolică la Baia în prima jumătate a veacului al XIII-lea* — iată ceva la care nimeni nu se gîndise ! Totuşi, nici menţiunea din 1413 şi nici sigiliul nu pot constitui argumente pentru a sprijini presupunerea autorului : „Caput... patriae" se referă nu la o perioadă aşa de îndepărtată, ci mai degrabă la situaţia din mijlocul veacului precedent, iar termenul „civitas" din legenda sigiliului oraşului nu are nici o legătură cu episcopia.

În al cincilea capitol, se demonstrează că *bolohovenii* nu au nimic de-a face cu populaţia românească din veacul al XIII-lea. În capitolul următor se analizează cîteva ştiri despre veacul tătăresc (ambele capitole sînt foarte scurte). Autorul socoteşte că eliberarea Moldovei de sub tătari a început imediat după moartea lui Nogai — cu această idee începe capitolul VII. În privinţa acelei „Walachen lant" menţionată pentru 1307 de cronica lui Ottokar de Styria, mă alătur — ca şi autorul — acelora care o identifică cu Moldova, mai exact cu o formaţiune politică de pe teritoriul Moldovei. Autorul contestă, în acelaşi capitol, teza că „de-abia în anul 1345 a fost eliberată Moldova de tătari şi organizată prin anul 1352 ca o marcă de apărare a Ungariei" (p. 87), aducînd, în sprijinul acestei contestaţii, mai multe ştiri despre existenţa unor aşezări moldoveneşti în perioada anterioară anului 1370 (totuşi, legenda martiriului Sf. Ioan la Cetatea Albă trebuie scoasă din rîndul acestor dovezi — şi, oricum, nu e de plasat „în anul 1330", ci „pe la 1330"). Din listele de aşezări care cuprindeau mici colonii catolice, autorul deduce că „Moldova nu se găsea în acea epocă sub obîăduirea Hoardei de Aur" (p. 88) şi de aici concluzia : „Deci în anul 1345 nu începea eliberarea Moldovei şi nici nu se încerca formarea unei mărci ungare aici, căci ţara exista de multă vreme şi era cunoscută de vecini ca *Moldova* sau *Valahia*..." (p. 89). Ar fi, desigur, un lucru preţios să se demonstreze că Moldova era cunoscută cu acest nume *înainte* de 1360, cînd este atestat prima dată în cunoscuta diplomă a lui Ludovic cel Mare pentru Dragoş de Giuleşti.

Foarte interesantă este constatarea că circulaţia monedelor tătăreşti între Prut şi Nistru se întrerupe după 1365/1366 (p. 90).

Consecinţă firească a ideii sale despre „voievodatul unic", autorul admite «existenţa unei dinastii locale în Moldova înainte de „întemeiere"», acestei dinastii aparţinîndu-i, după părerea sa, cele trei personaje amintite de Dlugosz cu privire la aşa-zisa luptă de la Plonini. Respingînd existenţa unei ţări a Şepeniţului (capitolul VIII), autorul trece, în ultimele două capitole ale cărţii, la perioada lui Dragoş şi a lui Bogdan. Opiniile mele cu privire la această perioadă sînt deja cunoscute şi a-mi exprima încă o dată, aici, dezacordul faţă de chipul în care Alexandru A. Bolşacov-Ghimpu „interpretează" unele izvoare nu mi se pare folositor. Urmînd pe Luccari, d-sa crede că Dragoş a venit în Moldova 1358, „în urma morţii domnului Ştefan, la chemarea lui Petru şi a boierilor favorabili Ungariei, spre a le da ajutor" (p. 105) — combinaţie între Luccari şi Dlugosz ! — apoi Dragoş a înlăturat pe Petru, urmaşul vechii dinastii, în favoarea sa. «Acest lucru rezultă şi din diploma din 20 martie 1360 dată de regele Ungariei cneazului Dragoş din Giuleşti, căruia i se confirmă nişte sate pentru faptele sale „in restauratione terrae nostrae Molduanae". Deci comitele Dragoş n-a transformat Moldova într-o marcă, ci s-a declarat domn al unei ţări existente...» (p. 105—106). Pentru cei care cunosc diploma din 1360, este evident că nimic din toate aceste nu rezultă din textul ei, ci numai participarea lui Dragoş la „restaurarea" Moldovei, fără să fie numit nici cneaz, nici voievod. Deci...

În fine, în ultimul capitol se încearcă o nouă genealogie a urmaşilor lui Bogdan I, pornind de la tabloul votiv de la Rădăuţi. Observaţiile autorului cu privire la acest tablou sînt judicioase : e greu, însă, de făcut afirmaţii categorice. Genealogia propusă este cu totul fantastică : doamna Margareta-Muşata devine soţia lui Bogdan I şi mama lui Laţcu, Giurgiu, Petru I şi Roman I şi a unei fete, căsătorită cu un Costea, tată al lui Ştefan I şi al lui Mihai !!!

Pentru a încheia : autorul cunoaşte bibliografia şi documentele, dar aşa cum trimiterile bibliografice nu sînt întotdeauna corecte şi precise, tot aşa interpretarea documentelor nu este întotdeauna corectă şi riguroasă. Concluzii ipotetice sînt luate ca premise pentru alte demonstraţii, ale căror concluzii devin iarăşi pre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mise... Astfel, se înțelege că demonstrațiile nu sînt acceptabile, în multe cazuri. Lucru ciudat: autorul nu pare familiarizat cu anumite detalii din istoria Moldovei medievale, care se învață în facultate și, cred, chiar și în liceu; între altele, d-sa afirmă de mai multe ori că în Moldova au existat județe (p. 63, 91, 113), cînd este un fapt general cunoscut că unitățile administrativ-teritoriale ale Moldovei medievale se numeau *ținuturi*.

Ceea ce caracterizează, în general, această lucrare, după părerea mea, este lipsa de metodă. Interpretările cu totul „originale" și concluziile cu totul deosebite de acelea formulate pînă acum își au sorgintea în această lipsă. Este o opinie; viitorul își va spune cuvîntul.

Ștefan S. Gorovei

P. F. PARASCA, *Из истории ранних Молдавско — русских связей (80—е гг. XIV в.)*, în „Buletinul Academiei de Științe a R.S.S. Moldovenești", Chișinău, 1979, Nr. 2 p. 43—49.

Problema relațiilor interstatale de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, cînd pe arena internațională Moldova se afirmă ca stat independent (în acest sens, cf. Ján Sykora, *Poziția internațională a Moldovei în timpul lui Latcu: lupta pentru independență și afirmare pe plan extern*, în „Revista de istorie", 29, 8, 1976, p. 1 135—1 151; Ștefan S. Gorovei, *Poziția internațională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", Iași, XVI, 1979, p. 187—219), a preocupat în ultima vreme și pe istoricii sovietici, cu precădere sub raportul soartei istorice a unor teritorii din răsăritul Europei după decăderea Hoardei de Aur. În acest sens, vom aminti lucrarea lui I. B. Grekov, *Vostočnaja Evropa i upadok Zolotoj Ordy* (Moscova, 1975), în care se cercetează, în treacăt, relațiile dintre voievodatul Moldovei și cnezatul Moscovei la sfîrșitul secolului al XIV-lea.

Recent, P. F. Parasca a reluat această problemă, examinînd mult mai amănunțit și — am spune — mai nuanțat, toate știrile din cronicele rusești referitoare la prezența în Moldova, în anul 1386, a „țareviciului" Vasilie, fiul cnezului Dmitrie Donskoi.

Deși asupra acestor informații din vechile izvoare scrise rusești atrăsese atenția încă din 1961, medievistul sovietic L. V. Cerepnin, totuși, abia prin studiul lui P. F. Parasca, asistăm la o examinare, în primul rînd, a semnificației politice privind prezența „țareviciului" moscovit la curtea lui Petru I Mușatinul (p. 43 și nota 1).

Pentru P. F. Parasca, relațiile respective capătă o înțelegere deplină numai dacă ele sînt examinate în contextul conjuncturii internaționale din acea vreme, cînd evenimentele petrecute în această parte a Europei în anii 1385—1386 au pus în cumpănă soarta țărilor rusești aflate sub stăpînirea Lituaniei.

Astfel, după cum este bine știut, în urma tratatului din 1385 s-a realizat uniunea politică polono-lituaniană prin încoronarea ca rege al Poloniei sub numele de Vladislav a principelui Jagello al Lituaniei, trecut la catolicism (p. 44 și nota 4). Actul diplomatic al uniunii polono-lituaniene a îngrijorat multe țări și P. F. Parasca presupune că, în această situație, Hoarda de Aur a luat unele măsuri de îmbunătățire a relațiilor sale cu Moscova, destul de încordate încă la acea vreme. Din acest punct de vedere s-a afirmat chiar că eliberarea din captivitate a „țareviciului" Vasilie Dmitrievici s-ar fi datorat tocmai acestor noi evenimente (vezi I. B. Grekov).

În realitate, după cum ne relatează cronicile vechi rusești, „țareviciul" Vasilie *a fugit* din captivitate și s-a reîntors la Moscova pe căi ocolite, poposind la Kiev, Suceava, Poloțk și apoi în Lituania, de unde l-a adus acasă solia trimisă în mod special de cnezul Dmitrie Donskoi.

Aflat la Hoardă încă din anul 1382 ca ostatec, împreună cu alți țarevici din cnezatele rusești, Vasilie a fugit în 1386 la „volohii mari", „la Petru Voievod", adică în Moldova, la curtea lui Petru I. În unele cronici se face mențiunea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chiar „în țara Volohilor", adică în Voievodatul Moldovei [p. 44 și notele 2 și 4. În acest sens, vezi și *Polnoe Sobranie Russkich Letopisej*, vol. VIII, p. 51; vol. XI—XII, p. 90; vol. XVIII, p. 136; vol. XX (prima jumătate), p. 206; vol. XXIII, p. 130; vol. XXIV, p. 153 și vol. XXV, p. 213].

Pentru P. F. Parasca, prezența la curtea lui Petru I Mușatinul a „țareviciului" Vasilie Dmitrievici are o deosebită importanță, nu atît sub aspectul celor mai vechi relații dintre Moldova și Moscova, cît mai ales sub raportul noilor relații interstatale din zona respectivă, consecință a uniunii polono-lituaniene. Astfel, istoricul sovietic afirmă că relațiile dintre Vasilie, Petru și Kiprian, mitropolit al Kievului, apoi, prin intermediul acestuia din urmă, și cneazul lituanian Vitold, ar fi constituit la vremea respectivă o adevărată coaliție antijagelloană (p. 47). Presupunerile istoricului la care ne referim se extind și asupra Țării Românești, deoarece el consideră posibil ca în această coaliție „să fi fost atras și voievodul Valahiei, cu care probabil au avut legături secrete și Kiprian și Vitold" (p. 47).

Fuga din captivitate a lui Vasilie și prezența sa temporară la curtea lui Petru I al Moldovei prezintă o importanță deosebită în ceea ce privește cele mai vechi raporturi diplomatice dintre Moldova și Moscova, însă nu trebuie să exagerăm în acest sens și să atribuim tînărului prinț, chiar dacă era moștenitor al tronului moscovit, asumarea rolului de emisar în desfășurarea unor tratative diplomatice, care să se fi constituit, apoi, într-o coaliție anti-Jagello. Să nu uităm că autoritatea politică a Poloniei a crescut considerabil în anii următori uniunii politice cu Lituania și în consecință în 1387 va avea loc depunerea jurămîntului de credință a voievodului Moldovei, Petru Mușat, față de regele Vladislav Jagello.

Totuși, nu excludem cointeresarea lui Petru într-o alianță moldo-lituaniană în contextul dat, mai ales că voievodul Moldovei, după toate probabilitățile, întreținea relații strînse cu populația volohă, adică moldovenească, din Podolia. Despre volohii din Podolia avem numeroase și importante știri în cronicile vechi rusești. Această populație, în urma înlăturării dominației Hoardei de Aur după bătălia de la Sinie Vody din 1362, a intrat sub stăpînirea principilor lituanieni. Este întru totul posibil, așa cum susține P. F. Parasca, ca tocmai acești volohi din Podolia să-l fi cerut ca voievod pe Jurij Korijat, iar apoi să-l fi omorît (p. 46 și nota 12, citînd *Polnoe Sobranie Russkich Letopisej*, vol. XVII, p. 171, 279, 328, 390 și 454).

Din acest punct de vedere, ipoteza istoricului P. F. Parasca merită a fi luată în considerare, deoarece ea ne lămurește în parte unele evenimente din ultimul pătrar al veacului al XIV-lea privind istoria Moldovei. Astfel, el afirmă cu claritate următoarele: „Lăsînd la o parte problema discutată în istoriografie, precum că evenimentele la care ne referim s-ar fi petrecut în Moldova, noi înclinăm a considera că este vorba de teritoriile eliberate de sub tătaro-mongoli și care n-au revenit, prin urmare, Moldovei ci cnezilor lituanieni din Podolia, mai exact unuia dintre ei, și anume lui Jurij Korijat. Aceste teritorii s-au aflat sub conducerea lui și nu a voievodului Moldovei, după cum uneori se admite în istoriografie" (p. 47). Și mai departe P. F. Parasca susține: „Noi nu excludem posibilitatea unor fricțiuni teritoriale între voievodul Moldovei și voievodul „Volohilor", Jurij Korijat și chiar participarea voievodului moldovean la pieirea cneazului lituanian" (p. 46).

Rezultă cu destulă claritate că moartea lui Jurij Korijat s-a datorat boierilor volohi din anturajul său, fiind victima unui complot pus la cale în 1377, cînd, după cum se relatează în cronica teutonă, a avut loc și o intervenție a oștilor lituaniene împotriva Moldovei (cu trimitere la A. Sacerdoțeanu, *Lupta moldovenilor cu litvanii în 1377*, București, 1936).

În acest fel, ne apare cu mai multă claritate tabloul evenimentelor atît de controversate și cu o variată și multiplă interpretare în istoriografia din trecut, mai ales că în ultima vreme a fost reluată în discuție problema domniei în Moldova a lui Jurij Korijat (cf. A. V. Boldur, *Die Herrschaft des litaunischen Fürsten Jurij Korijat in der Moldau*, în „Südost-Forschungen", XXXII, München, 1973). Deci, Jurij Korijat a fost voievod al Volohilor din Podolia, care, după cum precizează și cu mai multă competență P. F. Parasca, erau vecini cu voievodatul Moldovei. Astfel, luînd în considerare menționarea orașelor din Moldova

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în *Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate* el afirmă: „Granița între aceștia trecea pe Nistru, deoarece în componența orașelor moldovenești intră orașele de pe Nistru, Hotin la nord și Cetatea Albă la sud" (p. 48).

În ceea ce privește relațiile dintre Petru I și Kiprian, consolidate în perioada prezenței „țareviciului" Vasilie la Suceava, acestea își găsesc explicația în rolul deosebit pe care l-a avut prelatul kievian în relațiile diplomatice cu Patriarhia din Constantinopol. Este locul să amintim că din conflictul produs prin instalarea lui Iosif, fost episcop de Cetatea Albă, dependent de dioceza ortodoxă de Halici, ca mitropolit al Moldovei, a cîștigat voievodul Petru al Moldovei, desigur cu concursul lui Kiprian. Acesta din urmă, în cadrul ofensivei catolice, patronată de uniunea politică polono-lituaniană, dorea subordonarea diocezelor Haliciului și Moldovei jurisdicției sale eclesiastice. P. F. Parasca are dreptate cînd consideră că relațiile Kiprian—Petru Mușat s-au întărit după 1386, ca urmare și a prezenței la curtea voievodului Moldovei a „țareviciului" Vasilie Dmitrievici, cu care e posibil să se fi dus diverse tratative la vremea respectivă.

Incontestabil, după cum conchide istoricul sovietic, acestea au fost „primele contacte diplomatice între statul feudal al Moldovei și Rusia moscovită, care pe parcursul secolelor s-au reînnoit permanent" (p. 49).

În ceea ce privește coaliția anti-Jagello, așa cum a presupus P. F. Parasca, aceasta nu s-a putut concretiza, iar evenimentele din anii 1387—1389 ne arată că atît Petru I cît și cnezii feudali din Lituania au fost obligați a depune omagiul feudal față de regele Poloniei Vladislav Jagello (p. 48—49). De aceea, autorul articolului recenzat de noi trage următoarea concluzie pertinentă și anume că **jurămîntul de credință al voievodului Moldovei din 1387, în prezența lui Kiprian, mitropolit al Kievului, a fost dictat nu numai de considerente politice imediate, ci și de necesitatea ca regele Poloniei să recunoască drepturile teritoriale ale Moldovei, care la acea vreme atinsese granițele sale răsăritene la Nistru.**

Jurămîntul de credință din 1387 marchează totodată și consolidarea autorității politice a regatului polon în această parte a Europei, ceea ce a îngrijorat pe cnezii lituanieni, care în lupta lor împotriva hegemoniei polone se vor coaliza apoi cu cavalerii Ordinului Teutonic, împotriva acestora din urmă luptînd și moldovenii, în virtutea tratatului de alianță cu Polonia Jagellonilor.

Alexandru Andronic

RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, *Mărturii de civilizație medievală românească. O casă a domniei și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 163 p.+ 94 fig.+3 pl.

Justificarea unei atari lucrări — al cărei titlu este doar un pretext la mărturia arheologică de necontestat a civilizației medievale românești, de certă valoare europeană, cum se arată în *Cuvînt înainte* (p. 7—8) — explică în parte și componenta exclusiv laică a acesteia. Se cade a stărui asupra caracteristicilor feudalismului românesc și a specificului său — în diversele sale manifestări — numai în măsura în care multiplele descoperiri arheologice din ultima vreme de pe întinsul întregii țări subliniază pregnant semnificația deosebită a mediului medieval, de influență eclectică, dar cu precădere occidentală, din vremea lui Ștefan cel Mare, reliefîndu-se însăși activitatea artistică de necontestat din epoca în cauză.

Încă din 1975, regretata Corina Nicolescu insistase asupra insuficientei documentări a istoricilor noștri, sub toate aspectele, în domeniul cunoașterii cît mai exacte a contactului cu Occidentul tocmai în această epocă de elevată manifestare artistică.

Nu încape îndoială că recenta carte editată sub egida Academiei R.S.R., merită o laudă în plus și pentru ilustrarea exemplară a documentului arheologic și istoric, pus în valoare prin textul atît de clar și ordonat, însoțit de o foarte migăloasă muncă de desenator și restaurator, competentă și la obiect.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Descoperirea casei domnești de pe platoul din fața Cetății de scaun a Sucevei a fost semnalată la vremea respectivă cu destulă sfială și chiar cu o oarecare nesiguranță. Prea erau complicate depunerile date la iveală și prea sofisticate interpretările diverselor profile desenate cu scrupulozitate de arheologul Trifu Martinivici. Discuțiile purtate la fața locului între arheologi, printre care și semnatarul acestor rînduri, și apoi cu arhitectul Ștefan Balș, au contribuit atît la clarificarea unor importante probleme de stratigrafie, cît mai ales la convingerea necesității unei cercetări deosebit de scrupuloase a complexului ca atare, ceea ce avea să facă, cu trecerea vremii, arheologul Radu Popa cu o competență de necontestat. Trebuie să subliniem că este și meritul școlii românești de arheologie feudală — fondată, cu o dăruire incomensurabilă, de regretatul profesor Ion Nestor, căruia i se dedică această splendidă carte — de a fi pus în valoare un atare monument feudal, cu implicațiile sale în domeniul artei decorative sud-est europene din vremea lui Ștefan cel Mare.

Cartea cuprinde patru părți, bine distincte, dar avînd o legătură intrinsecă prin însăși structura textului, dovedind o colaborare fructuoasă între istoricul-arheolog și arhitectul-restaurator, precum și cu muzeograful-conservator.

În capitolul I *O „casă a domniei" lîngă Cetatea Sucevei* (p. 11—40), Radu Popa studiază în amănunt condițiile de descoperire a complexului respectiv, elementele certe de construire, așa cum rezultă din cercetarea arheologică, în vederea încercării de reconstituire a clădirii, precizarea în timp a edificării casei, funcționalitatea acesteia, precum și data distrugerii ei, spre a încheia cu unele considerații referitoare la arhitectura feudală românească de lemn.

În ceea ce privește amănuntele invocate, privind data construirii acestui edificiu pe platoul din fața Cetății de scaun, se impune să reamintim că în anul 1485 asediul Cetății Suceava a fost efectiv și în măsură să afecteze întreaga zonă. De aceea, înclinăm în continuare a considera că o eventuală înălțare pe platoul cetății a unui edificiu de importanța celui cercetat nu s-ar fi putut produce decît în condițiile, amintite chiar de însuși autorul capitolului, „după depășirea crizei interne din anii 1485—1486" (p. 29).

În schimb, sîntem de acord cu autorul că momentul distrugerii casei domnești de pe platoul cetății s-a putut produce „în august-septembrie 1497" (p. 29), cu alte cuvinte fiind vorba de acțiuni de ordin militar, impuse de voievod în momentul plecării din Suceava și concentrării trupelor sale la Roman. În acest caz, devine inoperantă afirmația că monedele din perioada sfîrșitului domniei lui Ștefan cel Mare, găsite în complex, datează „în anii 1480—1504 perioada de funcționare a clădirii" (p. 27).

Tot la acest capitol semnalăm o inadvertență în reconstituirea clădirii, materializată în schița orientativă (p. 26, fig. 17), unde gîrliciul pivniței a fost lăsat în parte descoperit, prezentînd, totodată, și trepte mărunte, ceea ce contravine funcționalității unei intrări în pantă în subsol.

Incursiunea autorului în domeniul arhitecturii feudale românești aduce în discuție și descoperirile de la Vaslui, unde, în urma săpăturilor de salvare, s-a identificat o construcție de lemn și paiantă cu subsol, datînd din prima jumătate a secolului al XV-lea. Este adevărat că din raportul publicat nu rezulta tehnica folosirii stîlpilor de lemn pe verticală, dar se preciza găsirea unor bucăți de chirpic ars cu „urme de bîrnă și scîndură" (Al. Andronic și colab., *Materiale*, VIII, p. 95). În acest caz avem prezente în Moldova, încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, elemente concrete în ceea ce privește detaliile unor edificii masive în lemn, cu parter și subsol.

În capitolul II, *Cahlele sobei din „casa domniei"* (p. 41—95), elaborat de autor în colaborare cu Victoria Batariuc de la Muzeul județean Suceava, se discută tehnica de execuție a cahlelor și se prezintă catalogul integral al cahlelor descoperite. Descrierea lor este făcută pe baze tipologice, evidențiindu-se atît tipurile de cahle, cît și variantele și subvariantele respective.

Din acest punct de vedere, soba de la Suceava este pe bună dreptate *„un unicat"* (p. 59). În plus, acest caracter de unicitate îi este conferit monumentului și de faptul că este singura sobă, deci în exclusivitate obiect de caracter laic, cu o frumoasă și deosebit de elocventă inscripție de la Ștefan cel Mare.

Radu Popa are perfectă dreptate cînd afirmă că reconstituirea formularului din pisania de pe sobă, comparativ cu textele inscripțiilor contemporane,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„prezintă multe riscuri" (p. 59). Compararea este într-adevăr riscantă, dar nu inoperantă, atunci cînd se face apel la pisaniile din ultimi ani ai domniei lui Ştefan cel Mare. Astfel, în pisania slavonă de pe soba domnească de la Suceava, lăsînd la o parte începutul, care este dificil de interpretat, citim, în traducere românească: „ ... *cu mila lui Dumnezeu, Ioan Ştefan voievod, fiul lui Bogdan voievod*" (p. 59). Formularul „*Ioan Ştefan voevod*", în titulatura domnului Moldovei se întîlneşte mai frecvent după 1491, ca la Iaşi (1491—1492), Neamţ (1497), Cetatea Albă (1497), clopotniţă mănăstirii Bistriţa (1498), ceea ce ar permite şi ipoteza încadrării cronologice a inscripţiei de pe soba de la Suceava în anii 1490—1497. Din punctul nostru de vedere, inscripţia în cauză este incompletă, deoarece toate formularele pisaniilor lui Ştefan cel Mare, începînd cu „Binecinstitorul...", conţin în text şi indicaţia „.... am-zidit", sau „.... am-făcut", fie o biserică, fie o casă, fie o cetate, sau obiecte de cult religios, începînd cu manuscrisele şi terminînd cu odoarele bisericeşti, după care se dă anul respectiv de la facerea lumii, şi uneori cel curgător al domniei lui Ştefan voievod. Or, în pisania de pe soba de la Suceava lipsesc tocmai cahlele care conţineau textul specificator al obiectului materializat şi al datei cînd s-a produs acea materializare.

Un loc important în economia capitolului îl ocupă descrierea decorului cahlelor, soba în cauză fiind foarte bogată în varietatea ornamentelor folosite. La loc de cinste este aşezat decorul care reproduce *Stema dezvoltată a Moldovei*.

Decorul cahlelor este deosebit de elocvent, din punctul nostru de vedere, deoarece ne dovedeşte o largă răspîndire a unor motive ornamentale descoperite pe cale arheologică la toate curţile domneşti din Moldova. În plus, folosirea *stemei dezvoltate a Moldovei* ca motiv ornamental, asociat, la soba din casa domnească a lui Ştefan cel Mare, cu pisania pusă de însuşi marele voievod, întăreşte afirmaţiile noastre, precum că acest tip de cahlă defineşte şi aparteneţa la domenie a complexelor medievale în care au fost descoperite astfel de exemplare, cum este cazul la Curţile domneşti ale lui Ştefan cel Mare de la Iaşi şi Bacău sau, mai recent, de la Vaslui şi Hîrlău.

Din acest punct de vedere, cartea *Mărturii de civilizaţie medievală românească* va rămîne o lucrare de referinţă în domeniul interpretării şi datării eventualelor descoperiri similare din Moldova, prezentînd, totodată, analogii deosebit de importante şi în ceea ce priveşte descoperirile de acelaşi fel din întreaga ţară.

Bogăţia şi varietatea ornamentelor de pe cahlele sobei din casa domnească de la Suceava, începînd cu cel floral şi vegetal, trecînd la cel zoomorf şi antropomorf simplu şi compozit, apoi la cel heraldic, de majoră importanţă prin variantele sale inedite sub raportul heraldicii moldoveneşti, şi terminînd cu decorul geometric traforat de tip gotic întîrziat, aşează monumentul cercetat în categoria unicatelor din Ţările române.

Dacă ornamentele reprezentînd stema dezvoltată a Moldovei, Sfîntul Gheorghe, perechea de îndrăgostiţi, cerbul, leul sau zgripţorul, Manticora, Melusina, sînt identice cu acelea întîlnite pe cahlele de la curţile domneşti ale lui Ştefan cel Mare din alte centre urbane ale Moldovei, atunci trebuie să subliniem în chip deosebit existenţa la soba domnească de la Suceava a unor ornamente inedite cum sînt cele cu inscripţie slavonă (fig. 36), cu inscripţii gotice (fig. 57—59, 67), cu păsări fantastice (fig. 38, 53, 56, 62, 64, 67), cu vrejuri şi palmete (fig. 41, 42, 43, 45, 50), cu grifon şi pelican (fig. 39, 48), cu cămilă şi elefant (fig. 52), cu tînăr tras în ţeapă (fig. 40), cu cavaler purtător de şoim (fig. 47), cu steme inedite în heraldica românească (fig. 54, 55), precum şi cu rozete gotice în tehnica traforului (fig. 69). Toate aceste elemente noi prezente în arta decorativă de interior din Moldova medievală sînt documente de certă valoare istorică privind gradul elevat al culturii materiale şi spirituale a societăţii feudale din Moldova din cea de a doua jumătate a veacului al XV-lea.

În capitolul al III-lea *Reconstituirea sobei din „casa domniei" de lîngă cetatea Sucevei* (p. 97—127), Monica Mărgineanu-Cârstoiu porneşte de la constatarea că „toate piesele aparţin structurii unei singure sobe cu aspect monumental" (p. 97), care avea o structură interioară, alcătuită din cărămizi, asigurînd funcţionalitatea ei şi o structură exterioară, alcătuită din diferitele tipuri de cahle, şi care iradia căldura sobei în mediul înconjurător.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cheie cu observații referitoare la amplasarea sobei domnești într-o încăpere, care, după toate probabilitățile, fusese destinată „unor aglomerări importante de oameni" (p. 127).

În acest capitol, deosebit de interesant și concludent sub raportul încercării de reconstituire a sobei monumentale, ne surprinde faptul că în ilustrația reprezentînd „vederea de ansamblu a sobei" (p. 125, fig. 93), tocmai cahlele cu inscripția slavonă lipsesc, deși nu este deloc neglijabilă semnificația lor în ansamblul monumentului cercetat.

În fine, în capitolul al IV-lea, *Considerații de istoria culturii și artei medievale românești prilejuite de soba din „casa domniei" de lîngă cetatea Sucevei* (p. 129—150), autorii dezbat atît locul acestui monument unicat printre sobele din secolele XIV—XV din Țările române cît și printre sobele gotice din centrul și sud-estul Europei, pentru a găsi relații artistice și culturale în mediul din Moldova, ceea ce le prilejuiește o trecere în revistă și o discutare, în ansamblu, a literaturii de specialitate din țară și străinătate, îndeosebi, în comporație cu sobele din Boemia, Ungaria și Polonia.

Astfel, cele mai apropiate analogii pentru soba domnească de la Suceava se găsesc printre exemplarele de cahle de sobă descoperite în interiorul cetății de Scaun de la Suceava de către K. Romstorfer. Analogiile respective merg atît de departe încît se afirmă clar că „în unele cazuri este evidentă confecționarea cahlelor în discuție pe unul și același tipar" (p. 131). S-ar părea deci că a existat un atelier sucevean, care funcționa fie pe platoul din fața cetății de Scaun, fie chiar în cetate. Considerăm că în ambele cazuri atelierul respectiv și-a desfășurat activitatea sub directa supraveghere a voievodului însuși. Această idee ne este sugerată de analogiile propuse de autori între ornamentele de pe cahle cu cele existente pe pietrele de mormînt puse de Ștefan cel Mare înaintașilor săi, lucrări pe care Ștefan cel Mare le-a supravegheat personal, după cum rezultă din inscripția de pe piatra mortuară de la Putna a lui Ștefan cel Mare, pe care lipsește anul, luna și ziua morții sale, piatră confecționată de același „mistr Jan", care și-a lăsat numele înscris pe una din pietrele mortuare de la Rădăuți.

În ceea ce privește existența în Moldova, încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, a unor cahle executate în tehnica traforului, trebuie să reamintim descoperirea lor nu numai în complexul distrus prin incendiu, în anul 1440, la Vaslui, ci și la curtea domnească din Iași, din vremea urmașilor lui Alexandru cel Bun (*Arheologia Moldovei*, V, p. 237, fig. 43/4, 6 ; *Dacia*, N. S., XIV, 1970, p. 358, fig. 14/4, 6).

De altfel, se știe, în urma descoperirilor de la Cuhea, că sobe cu cahle nesmălțuite și smălțuite au fost folosite chiar de la mijlocul secolului al XIV-lea în reședințe voievodale românești ceea ce explică și răspîndirea lor în secolul al XV-lea în locuințele feudalilor din Țările române. Tendința de generalizare a goticului tîrziu ca element ornamental structural al artei decorative medievale românești trebuie explicată și prin ceea ce N Iorga numea „epoca de cruciadă tîrzie", cînd în Țările române se prelungește, sub toate aspectele, „*epoca cavalerilor*". Și unul din cavalerii de cruciadă tîrzie a fost chiar Ștefan cel Mare.

De aceea, nu putem încheia rîndurile de față fără a sublinia adevărul mărturisit de autor, care consideră, pe bună dreptate, că «Descoperirea sobei din „casa domniei" de la Suceava, în condițiile cu totul excepționale ce au permis reconstituirea ei în grad de maximă probabilitate, va duce desigur la revizuirea unor interpretări mai vechi și va putea sta la baza unor încercări de reconstituire care să lărgească, și din punctul de vedere al aspectelor plastic-volumetrice, cunoștințele noastre despre sobele moldovene din vremea lui Ștefan cel Mare» (p. 132).

Din acest punct de vedere, recentele descoperiri de la Vaslui, provenind din palatul lui Ștefan cel Mare, datînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea, își vor găsi o explicație în plus, dată fiind descoperirea și aici a unor cahle nesmălțuite și smălțuite cu ornamente inedite, reprezentînd alaiuri domnești, scene de vînătoare și scene de interior de curte domnească. Asocierea acestor ornamente cu reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei precum și cu imaginea vulturului bicefal, de origine bizantină, reliefează odată în plus importanța pe care o acorda gloriosul voievod fastului deosebit din interioarele palatelor și curților sale domnești.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La rîndul ei, structura exterioară se compunea din două părţi, distincte, şi anume, una aparentă, de regulă puternic ornamentată, şi alta ascunsă vederii, care asigura încorporarea în sobă a pieselor cu rol de încălzire. Autoarea a procedat la reconstituirea sobei de jos în sus, începînd cu soclul sobei (p. 99—100), trecînd apoi la camera de ardere (p. 100—105), camera de încălzire (p. 105—113), camera superioară de încălzire (p. 113—119), la coronamentul sobei (p. 119—124), asigurîndu-se astfel toate cele cinci registre volumetrice ale sobei, ceea ce a permis ca, în final, să fie prezentat ansamblul sobei (p. 124—127). Capitolul se în-

În contextul dat, sîntem de acord cu concluzia autorilor privind existenţa unor elemente renascentiste, semnalate în legătură cu soba monumentală analizată, şi care „pledează pentru o datare mai timpurie a începuturilor înrîuririlor exercitate de Renaştere în Moldova". Din punctul nostru de vedere putem adăuga că aceste elemente renascentiste s-au exercitat în Moldova încă din al doilea sfert al veacului al XV-lea, după cum o dovedesc cahlele de tip gotic tîrziu descoperite la Vaslui în locuinţa domnească a lui Ştefan al II-lea *(Materiale*, VIII, p. 97, fig. 12/1—8 ; p. 798, fig. 4/ 1, 3, 5, 7, 9).

Epoca lui Ştefan cel Mare a fost pregătită de înaintaşii săi şi un rol deosebit revine tocmai urmaşilor lui Alexandru cel Bun, îndeosebi înţeleptului, curajosului şi viteazului voievod Ştefan al II-lea, cu nimic mai prejos de Dan I şi Mircea cel Bătrîn din Ţara Românească.

Cartea, deosebit de importantă sub raportul stadiului actual al cunoştinţelor noastre de istorie medievală românească, avînd un rezumat (p. 151—159) şi o listă a figurilor (p. 161—163) în limba germană, recomandîndu-se ca atare şi specialiştilor din străinătate, constituie, într-adevăr, nu numai *un document revelator* privind civilizaţia românească din Evul Mediu, ci şi o inspirată operă ştiinţifică, deschizătoare de noi drumuri şi posibilităţi, pe calea cunoaşterii aprofundate a caracteristicilor culturii materiale şi spirituale româneşti în epoca feudală.

Alexandru Andronic

ADRIAN VĂTĂMANU, *Logofătul Gavril Trotuşan*, în „Carpica", X, 1978, p. 303—322.

Viaţa şi activitatea marilor dregători ai Moldovei medievale, rolul lor în desfăşurarea evenimentelor politice sau aportul la dezvoltarea culturală a ţării constituie, în general, un domeniu încă prea puţin ilustrat de cercetarea istoriografică. Nu este, firesc, un lucru de laudă că ne lipsesc studii monografice despre marile personalităţi — ca şi despre marile familii — ale Evului nostru de mijloc. De aceea, orice contribuţie în acest domeniu ar trebui salutată.

Ar trebui, dacă ea ar întruni calităţile ştiinţifice elementare, pentru că aceasta este singura unitate de măsură, singurul criteriu de apreciere a valorii ştiinţifice a unei asemenea lucrări. Regret că trebuie, din nou, să mă opresc asupra unui text care e foarte departe de „canoanele" a ceea ce se numeşte studiu ştiinţific. Cu doi ani în urmă, prezentînd în paginile acestui Anuar volumul VIII al aceleeaşi valoroase publicaţii a Muzeului din Bacău, am remarcat nota discordantă pe care o făcea, în corpul revistei, studiul despre *Logofătul Luca Stroici*, semnat de Adrian Vătămanu. „Autorul nu stăpîneşte — scriam cu acel prilej — izvoarele şi chiar pe acelea care îi sînt cunoscute le interpretează cu vădită lipsă de spirit critic şi simţ istoric" („Anuar", XV, 1978, p. 608). Socotind că relevarea greşelilor constituie „o ruşinoasă defăimare", autorul a adresat redacţiei Anuarului o lungă scrisoare, amenînţînd pe semnatarul acestor rînduri cu chemarea în faţa justiţiei. Mă văd silit să arăt eventualilor mei judecători în materie de ştiinţă — pentru că, altminteri, nu a existat şi nu există o lege care să oprească şi să pedepsească o critică ştiinţifică — de ce nu-mi pot modifica, în urma noului studiu al lui Adrian Vătămanu, concluzia de acum doi ani.

Preluînd necritic afirmaţii mai vechi, autorul crede că logofătul Gavril Trotuşanu a fost ginerele lui Luca Arbure ; confuzia s-a născut, demult, din faptul că soţia logofătului s-a numit Ana, ca şi una din fiicele lui Arbure, iar urmaşii lui Trotuşanu (familia Udrea) sînt arătaţi şi ca urmaşi ai lui Arbure. S-a con-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

statat, mai apoi, că fiica lui Arbure a fost căsătorită cu comisul Plaxea şi a trăit încă mult după ce omonima sa, soţia lui Trotuşanu, fusese înmormîntată în biserica de la Părhăuţi. În fine, în *Dicţionarul marilor dregători*, N. Stoicescu pune ca soţie a lui Trotuşanu pe Sofica, fiica lui Luca Arbure, fără să mai amintească pe Ana. Era, deci, locul unei lămuriri, prin apelul la documente. Cum lămureşte lucrurile autorul studiului despre Trotuşanu ?

D-sa constată, întîi, că Ana a murit în 7029, văleat pe care îl echivalează cu 1520 (p. 304). (De fapt, data completă e *2 decembrie 1521*, întrucît pentru perioada aceea se scade 5508, indiferent de luna anului. Mărunţiş de cronologie...). „Din lectura acestei inscripţii — continuă autorul cu o siguranţă uluitoare — se vede că logofătul Gavril Trotuşan a avut o primă soţie, Ana, care nu este acea Ana, cea mai mică fată a spătarului Luca Arbore". Afirmaţia este complet gratuită : inscripţia nu spune, despre Ana, decît că a fost soţia lui Trotuşanu, fără să se precizeze dacă a fost prima, a doua sau singura lui soţie !

Dar, întrucît Trotuşanu trebuia numaidecît să fie ginerele lui Arbure, autorul aduce în discuţie două documente, din a căror interpretare trage concluzia că a doua soţie a lui Trotuşanu a fost Sofica. Mai întîi, documentul din 12 martie 1587 *(DIR*, 3/XVI, nr. 418, p. 343), „întăritoriu Onciului Herţii şi surorilor lui, Olenii şi Măricăi, fiii Sofiicăi, giupănesăi lui Gavril vist[iernic]", şi apoi documentul din 19 mai 1587 *(ibidem*, nr. 439, p. 359), în care apar mai mulţi urmaşi ai lui Luca Arbure, între care şi personajele din documentul precedent Pentru mai bună lămurire, iată pasajul întreg din acest al doilea act : „... lui Onciul Hearţea şi surorilor lui, Olena şi Măriica şi nepoţilor lor de frate, copiii lui Coste, fiii Sofiiţei, fiica lua Arbure...". Autorul reproduce acest pasaj modificîndu-l : *„întăreşte lui Onciu Hearţea şi surorilor lui, Olena şi Mariica, copiii lui Costea, fiii Sofiiţei, fiica lui Luca Arbore ... dreptele lor ocini"* (sublinierea aparţine autorului). Deosebirea se poate observa uşor : Costea, care de fapt e frate cu Onciul Herţea, Olena şi Mărica (dar, fiind mort la 1587, în act apar — nenumiţi — fiii săi), devine — în interpretarea lui Adrian Vătămanu — *soţul propriei sale mame, Sofica !* „Din primul document amintit mai sus — scrie Adrian Vătămanu — Gavril Trotuşan apare ca soţ al Soficăi, fata lui Luca Arbore [...]. Din al doilea document reiese însă că şi Sofica a avut un alt soţ, Costea, care poate să fie Costea pîrcălabul..." (tot p. 304).

De fapt, personajele din aceste două documente nu au nimic de-a face cu Trotuşanu, pentru că *Gavril vistiernicul nu era identic cu Gavril Trotuşanu*. Cei care cunosc documentele medievale moldoveneşti şi le înţeleg nu numai în litera, dar şi în spiritul lor, ştiu că, de obicei, personajele sînt menţionate, în actele emise după moartea lor, cu ultimul lor titlu ; Trotuşanu însuşi este menţionat, într-un act din august 1579 — pe care autorul îl citează la p. 315 — sub forma „Gavril Trotuşanu, ce au fost logofăt". Nu este singurul caz care exemplifică nestăpînirea, neînţelegerea izvoarelor şi interpretarea lor defectuoasă. Din păcate, asemenea exemple se pot găsi aproape pe fiecare pagină, alături de citate transcrise inexact. Astfel, la p. 305 autorul afirmă : «un document dat de Petru Şchiopu la 3 iulie 1575 celorlalte fete ale portarului cetăţii Sucevei şi anume *„Odochiei, Mariicăi călugăriţii, Stancăi* şi *Sofiţii"*, ne informează precis că *„sora lor, Ana*, era cneaghina lui Plaxa comis"»... În zadar ar căuta cineva pasajele puse între ghilimele şi subliniate — sublinierile aparţin tot autorului — în actul din 3 iulie 1575 ; acolo sînt alte formulări, iar Stanca nu apare între beneficiari, ci doar fiii ei ! Tot la p. 305, autorul comentează un document din 19 august 1580, în care este vorba de o judecată între Solomon logofătul şi Grigore Udrea pentru ocina Anei Plăxoaia ; documentul nu precizează nici o înrudire şi nici pentru ce ocini se poartă judecata ; autorul „ştie", însă, că e vorba de „Solomon Bîrlădeanu, ginerele Mariicăi, fata lui Luca Arbore" — pe cîtă vreme noi, ceilalţi, credeam că Solomon Bîrlădeanu a trăit abia un veac mai tîrziu ! Identificarea dovedeşte, evident, o „bună" familiarizare cu documentele şi personajele lor ! ...

La aceeaşi p. 305, cu privire la Nastasia, fiica logofătului Trotuşanu, se află următoarea frază : «Doar dacă ne referim la documentul dat de Petru Şchiopu la 19 mai 1587, document amintit anterior şi în care este pomenită *„Salomia, fiica nepoatei lui Luca Arbore, Nastasia"*, care pare să fie fată a lui Gavril Trotuşan, purtînd numele străbunicii sale, soţia pîrcălabului de Neamţ, Cristea Ar-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bore şi fiind, poate, fiică a acestuia din căsătoria sa cu Sofica Arbore". Va fi, desigur, „o ruşinoasă defăimare" să contrazic pe autor şi să arăt că înrudirea personajelor este puţin altfel; documentul din 3 iulie 1575, la care m-am referit deja, are această formulare: „Odochia şi surorile ei, Sofiica şi Mărica călugăriţa, fiicele lui Luca Arbure portar de Suceava şi nepoţii lor de soră, Mărilica şi fratele ei Petraşco, copiii Stancăi şi Salomia, fiica Nastasiei, nepoţii lui Luca Arbure, portar de Suceava" îşi împart moşiile, „însă în afară de satele din partea surorii lor Ana, cneaghina lui Plaxea comis". Numai un cititor neatent sau nepriceput nu va vedea că aici sînt două grupe de succesori ai lui Luca Arbure: fiicele sale — *Odochia*, *Sofica* (presupusa soţie a lui Trotuşanu!) şi călugăriţa *Mărica*, toate trei fiind în viaţă, plus *Ana* menţionată separat (probabil ieşise anterior din indiviziune) — şi nepoţii săi, copii altor două fete, *Stanca* şi *Nastasia*, moarte deja la vremea aceea. Din cele două documente folosite de autor şi prezentate şi aici, se desprinde acest fragment de genealogie a urmaşilor imediaţi ai lui Luca Arbure:

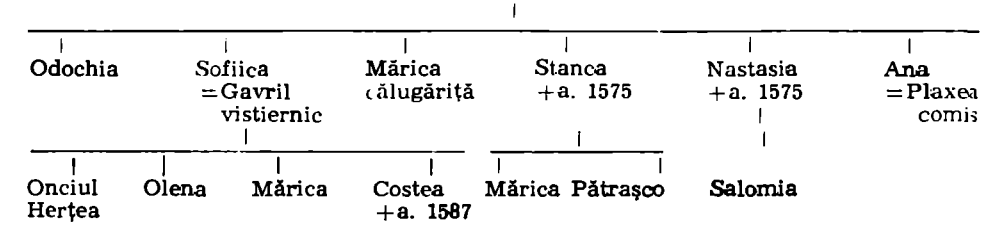

Se vede că Nastasia, pe care Adrian Vătămanu o socoteşte fiica lui Gavril Trotuşanu — interpretînd şi citînd anapoda pasajul din documentul din 1575 — e, de fapt, fiica lui Luca Arbure.

Dar toate aceste discuţii nu aveau nici un rost într-un studiu despre Gavril Trotuşanu întrucît — repet — acesta nu este identic cu Gavril vistiernicul. Nesezisînd faptul că sînt persoane deosebite, Adrian Vătămanu construieşte mai departe ipoteze, de data aceasta în jurul presupusei mame a lui Trotuşanu, bazîndu-se pe un document din 9 noiembrie 1518. „În acest document din 9 noiembrie 1518 — rezumă autorul la p. 307 — mătuşa lui Gavril Trotuşan îi cedează proprietăţile ei...". În document este vorba, în adevăr, de o danie pe care Anuşca, nepoata lui Mihail Misici, o face nepotului său Gavril vistierul. *Dar acest Gavril vistierul nu poate fi identic cu Gavril Trotuşanu, iar această neidentitate rezultă foarte limpede chiar din actul în cauză:* la data aceea, Trotuşanu era, din 1515 — o spune chiar Adrian Vătămanu, peste numai două pagini — *mare logofăt*. Şi atunci, este o dublă imposibilitate: pe de o parte, este imposibil ca beneficiarul actului să aibă cel mai înalt rang în sfatul domnesc şi să figureze în act cu un titlu inferior; pe de altă parte, *Trotuşanu figurează în act şi chiar cu titlul său de logofăt*, anume în formula coroboraţiei, unde se porunceşte lui „pan Trotuşan logofăt" să scrie şi să atîrne pecetea; ori, era o regulă ca atunci cînd beneficiarul era un membru al sfatului domnesc, numele său să nu mai figureze în lista martorilor, iar cînd era vorba de marele logofăt, numele său nu mai era trecut în coroboraţie. Actul din 9 noiembrie 1518 este cea mai bună dovadă — alături de cel din 12 martie 1587, care îl menţionează pe ginerele lui Luca Arbure sub forma „Gavril vistiernic" — că avem de-a face cu două personaje deosebite. Astfel, întreaga demonstraţie genealogică a autorului devine inutilă. Ea putea fi evitată, dacă autorul ar fi consultat ediţia lui Mihai Costăchescu a documentelor lui Ştefăniţă: „Gavril vistiernicul — se spune în acest volum, în comentariile pe marginea actului din 1518 — nu este totuna cu Gavril Trotuşanul vistiernicul" de mai înainte.

Va fi, desigur, o nouă şi tot „ruşinoasă defăimare" aceea de a constata că Adrian Vătămanu nu cunoaşte nu numai documentele, dar nici bibliografia esenţială, „selectivă", a subiectului său. Astfel, în problema conflictului lui Ştefăniţă cu boierii, din 1523, sînt cel puţin două studii care nu puteau lipsi din aparatul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

critic al unei lucrări despre Trotușanu : Ilie Minea, *Complotul boeresc în contra lui Ștefăniță vodă*, în „Cercetări istorice", 2/IV, 1928, p. 188—215 și N. Grigoraș, *Ștefan vodă cel Tînăr și Luca Arbure*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", IX, 1972, p. 1—26. Ar fi putut afla, prin intermediul lor — dacă cumva colecțiile de documente Hurmuzaki, Veress și Costăchescu i-au fost inaccesibile — că după evenimentele din 1523, în vreme ce logofătul Trotușanu era închis, vistiernicul Gavril, împreună cu alți boieri, pribegise la Bistrița, ajungînd apoi în Polonia — și acesta putea fi un element hotărîtor pentru a constata neidentitatea celor doi Gavril. Ar mai fi putut folosi, de asemenea, informațiile scrisorii lui Ștefăniță vodă, din toamna anului 1523, în care este vorba de arestarea lui *Tatrozan Logofetus* pentru provocarea de tulburări și atunci ar fi putut lipsi aceste afirmații gratuite : „În cursul bătăliei de la Roman, logofătul Gavril Trotușan este prins și el, *dar scapă din închisoare înainte de a fi decapitat, mituind temnicerii* și fuge, scăpînd de mînia lui Ștefăniță vodă" (p. 310 ; subl. ns.).

Necunoașterea — sau nefolosirea — documentelor și a bibliografiei se vede și în tratarea rolului lui Trotușanu în evenimentele din 1538. Se redau cuvintele atribuite lui Trotușanu și lui Petru Rareș, în sfatul acela dramatic, cînd boierii s-au desolidarizat de domn, după... Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 91 ! ! Și nici măcar nu se reproduc citatele corect ! Și, fiindcă acolo Ștefan S. Gorovei nu indicase sursa, trimițînd, pentru toate împrejurările „complotului" din 1538, la un mai vechi studiu al său (în „Cercetări istorice", II, 1971, p. 143—158), nici Adrian Vătămanu nu poate recurge la sursă. Să mi se ierte că îl „defăimez", indicîndu-i-o aici : cronica lui Nasuh Matrakci, editată în primul tom de *Cronici turcești privind țările române*, București, 1966, p. 224.

Din descrierea ctitoriei lui Trotușanu de la Părhăuți, mă rezum la reproducerea unei singure fraze : „Tabloul votiv de pe peretele dinspre vest al naosului îl prezintă pe logofătul Trotușan în genunchi, cu mîinile puse pentru rugăciune și *cerînd iertare pentru trădarea săvîrșită față de Ștefăniță vodă*" (p. 317 ; subl. ns). În genunchi, cu mîinile împreunate pentru rugăciune — este o poziție normală, firească, pentru personajul unui tablou votiv. Dar nicăieri nu se află scris, de nicăieri nu se poate deduce că, la Părhăuți, această poziție a fost aleasă pentru a indica cererea de „iertare pentru trădarea săvîrșită...". Simplă deducție a autorului, fără nici un temei, această idee putea fi introdusă printr-o formulă de genul : „ca și cum ar cere...", „parcă cerînd...".

Pentru a corecta toate greșelile acestui studiu s-ar cere un număr cel puțin egal de pagini. Nu am această intenție. Luca Stroici și Gavril Trotușanu rămîn, în continuare, subiecte pentru lucrări științifice. Dar nu pot să nu relev lipsa de metodă a autorului care folosește, pentru cronică lui Ureche, *două ediții diferite* (1939 și 1967) și nici una dintre cele indicate pentru un studiu științific (C. Giurescu și P. P. Panaitescu). Nu pot să nu relev stilul plin de exprimări nepotrivite (*un exemplu : „Satul Iaznovățul din ținutul Orhei îl întîlnim astăzi cu numele* de Iazlovățul nu departe de Părhăuți..." — p. 306 ; autorul a vrut să spună, de bună seamă, că *numele* satului Iaznovăț se regăsește în cel al Iazlovățului. Dar cum a scris...). Nu se poate trece cu vederea o anume tratare a istoriei pe un ton de familiaritate („Lui Toader Bubuiog... nu-i fu deloc ușor" ; „... logofătul Gavril Trotușan se simți la largul său..." — p. 313), cu banalități care bagatelizează și subiectul, și știința.

În 20 de pagini, se putea scrie un studiu peste care să nu se mai poată trece. Adrian Vătămanu nu a realizat, însă, decît o simplă descriere, incompletă, nedocumentată ; munca va trebui reluată. Competența se dobîndește prin muncă, prin exercițiu ; cunoașterea și înțelegerea documentelor nu vine de la sine, ca un apanaj al vîrstei.

Ștefan S. Gorovei

DUMITRU VELCIU, *Grigore Ureche*, București, Ed. „Minerva", 1979, 422 p.

Cunoscut publicului și specialiștilor de mai mulți ani, prin studiile migăloase pe care le-a consacrat cronicilor și cronicarilor moldoveni cu un atașament demn de toată lauda, Dumitru Velciu ne oferă, în colecția „Universitas" a Edi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turii „Minerva", un volum despre Grigore Ureche. Urmînd monografiei despre Ioan Neculce, din 1968 și celei despre Miron Costin, din 1973, cea de acum încheie un adevărat triptic închinat marilor cronicari moldoveni. Cu aceste volume — la care se adaugă mai multe studii, necesare pentru a lămuri aspecte dintre cele mai diverse ale problemelor care l-au pasionat, de la înrudirile cronicarilor pînă la datarea și atribuirea unor scrieri — Dumitru Velciu este, fără nici o îndoială, unul dintre cei mai avizați cunoscători ai vieții și operei celor trei mari cronicari, chiar dacă unele din concluziile și ipotezele sale nu sînt — sau nu sînt *încă* — împărtășite unanim.

Cartea despre Grigore Ureche umple un gol de multă vreme resimțit în istoriografia noastră, astfel încît apariția ei trebuie salutată cu bucurie. Cu atît mai mult cu cît, oricîte mici reproșuri i s-ar putea face cu privire la forma și fondul ei, este *o carte bine făcută*. Cu un judicios spirit de echilibru, autorul și-a împărțit cartea în două părți aproape egale, ceva mai puțin de jumătate din numărul paginilor constituind partea biografică, despre familia, rudele și viața cronicarului ; restul privește analiza operei.

Asupra acestei secunde părți își vor spune cuvîntul specialiștii istoriei literare — și, oricum, nu va fi ultimul cuvînt, cîtă vreme letopisețul lui Grigore Ureche nu are o ediție care să țină seama atît de cel mai vechi manuscris — care se păstrează la Iași — cît și de celelalte două grupe de manuscrise, cu „interpolațiile" lui Axinte Uricariul și Misail călugărul. Pentru acest motiv, ca și pentru faptul că un mai vechi studiu despre Urecheștí mă implică direct în strădaniile autorului din prima parte a cărții sale, mă opresc, cu cîteva observații, doar asupra acesteia.

Cu privire la cei mai vechi Urecheștí și legătura lor cu familia cronicarului, Dumitru Velciu preia unele din concluziile studiului meu din 1973, admițînd că ultimul cuvînt încă nu s-a spus. După cîțiva ani de noi cercetări și colaționări genealogice, trebuie să spun că legătura dintre Urecheștii veacului al XV-lea — în special *Oană Ureacle/Ureache* — și strănbunii cronicarului nu mi se mai pare chiar atît de ipotetică și cred azi că se poate formula o ipoteză nouă, care înglobează și pe *Ilea Ureache* de la 1475 și pe *Danciul Ureche*, bunicul lui Nestor. Ceea ce mi se pare că este firul care unește aceste grupe disparate e familia *Huru*, descendentă prin femei din Oană Ureacle : la 1518, fiii comisului Ilea Huru figurau printre nepoții lui Oană Ureacle. În trei generații ale acestei familii, se regăsesc prenumele Urecheștilor din veacul al XV-lea : *Ilea* Huru — *Oană* Huru — *Danciul* Huru. Dacă este evident că Oană Huru poartă prenumele aceluia pe care îl bănuiesc a fi străbunicul său, atunci nu mi se pare imposibil — aplicînd același principiu genealogic al repetării prenumelor — ca *Ilea* Huru să poarte prenumele lui *Ilea* Ureache, iar *Danciul* Huru pe al lui *Danciul* Ureche. În ambele cazuri, membrii familiei Ureche fac parte din cîte o generație mai veche decît aceea care îi cuprinde pe membrii familiei Huru. Ilea Ureache menționat la 1475 — dar trăitor mai înainte ; atunci fiica sa Măgdălina vindea o parte din satul Măstacîrul — ar fi, în această ipoteză, un fiu al lui Oană Ureacle și ascendentul probabil (bunic ?) al lui Danciul Ureache, trăitor sub Ștefan cel Mare și Petru Rareș. În același timp, dată fiind identitatea ariei geografice a ocinilor, cred că Ilea Ureche este și strămoșul fraților Ureche și Mușa cărora la 1560 li se întărea stăpînirea (împreună cu alte rude ale lor) satului Grozești din Cîmpul lui Dragoș. Din acest Ureche de la 1560 descind atît comisul *Constantin Ureche* (cel care la 1802 poseda uricul din 1560), cît și frații *Iordache* și *Alecu Ureche*, care — cum menționează și Dumitru Velciu — reclamau la 1834 moșiile rămase de la „strămoșul" lor, vornicul Nestor Ureche. Din *Vidomostia* boierilor moldoveni de la 1829 — consultată prin intermediul textului prelucrat de Al. Perietzeanu-Buzău, cărui îi mulțumesc și acum pentru bunăvoință — se vede că la acel an Iordache Ureche, căminar (născut la 1791) avea întregul sat Grozești și o parte din Cîndești, sat unde stătea fratele său, serdarul Alecu Ureche ; erau, amîndoi, fiii postelnicelului *Toader Ureche*. Constantin Ureche, sluger la 1802, a avut — conform aceleiași *Vidomostii* — un fiu, serdarul *Iordache Ureche* (născut pe la 1785), trăitor la Uncani, ținut Hîrlău (a fost căsătorit cu o Ruxanda și a murit la 1847/1848 — cf. I. D. Marin, *Eminescu la Ipotești*, Iași, 1979, p. 73—77). Alt fir care unește, prin urmare, cîteva grupe răzlețe de Urecheștí este satul Grozești.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe de altă parte, Dumitru Velciu observă cu justețe că unul din acești Urecheşti, Constandin de la 1792—1802, a stăpînit, prin cumpărare, la Stănigeni (vechi sat, încorporat ulterior Buciumenilor şi apoi, împreună cu acesta, oraşului Folticeni), adică tocmai acolo unde — conform unui document din 1598 — avusese moşie [Oană] Ureacle păhărnicel, dăruită de Ilie şi Ştefan voievozi. „Ceea ce ar însemna — conchide autorul — că de fapt, Constandin Ureche reintra, în 1792, într-o străveche posesiune urechească!". Acesta poate să fie firul care să unească grupul de la Grozeşti, perpetuat pînă în veacul trecut, cu presupusul strămoş comun, Oană păhărnicelul.

La toate aceste ştiri, mai adaug una, care s-ar putea să indice o altă linie pentru cercetări viitoare. La mijlocul veacului al XVI-lea, un mare boier moldovean, Ion Sturza — postelnic, pîrcălab de Hotin, mai apoi hatman — adăuga numelui său şi pe acela de *Ureche*; în două acte el se intitulează aşa: *Ion Sturzea Ureclevici de la Şomuz*, în 1547 (cf. Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone*, Bucureşti, 1979, p. 145: „Ion Zturzia Ureklewicz z Szomuza") şi *Sturza Ureclevici* la 1553 (*ibidem*, p. 171: „Sturza Ureklewicz"; cf. şi acest „Anuar", XV, 1978, p. 533). Vechile ocini sturzeşti fiind în cu totul altă parte, trebuie să se admită că apelativul „de la Şomuz" e în legătură cu supranumele „Ureclevici", aşa cum, în cazul marelui logofăt Ion Movilă, apelativul „de la Hudeşti" e în legătură cu supranumele „Hudici" (Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 171). Stănigenii de lîngă Folticeni puteau fi socotiţi, în adevăr, pe Şomuz — sau poate să fie vorba şi de alte sate; esenţială rămîne apropierea, care se impune de la sine, între aceste locuri şi persoane.

Dumitru Velciu semnalează diverşi alţi Urecheşti, din veacul al XVII-lea (p. 13—19). Sînt de adăugat, după un document din 1644, *Bejan* şi *Toader Ureche*, fiii lui *Simion Ureche*, la Cîrniceni (Iaşi); înrudirile lor, atîta cît am putut constata pînă acum, îi arată ca făcînd parte din boierimea mijlocie spre mare (rude cu familiile Pilipovschi, Stîrcea, Mălai, Tăban şi altele), fiind, în acelaşi timp, urmaşi prin femei ai lui Luca Arbure. În veacul al XIX-lea, la Arămeşti (Roman) se află un grup de purtători ai aceluiaşi patronim (mai multe documente din pachetul DCXVII de la Biblioteca Academiei, acum la Arhivele Statului Bucureşti, „Documente istorice").

După o cercetare mai atentă şi mai amănunţită a documentelor, autorul confirmă descendenţa lui Grigore Ureche din *pan Fundea* de la 1428; spiţa de la p. 25 indică familia Dumitrei, bunica paternă a cronicarului. Cu privire la cei mai îndepărtaţi strămoşi ai cronicarului, dintre care unii contemporani cu descălecatul, alţii trăitori sub Alexandru cel Bun, pot să precizez acum — în plus faţă de studiul din 1973 — că Neacşa (bunica Mitrofanei Jora, mama lui Grigore Ureche) descindea şi din boierul *Caloian*, care sub Alexandru cel Bun primise satul Starosilţi, iar la 1441 — Rujaveniii.

Cariera lui Nestor Ureche este restabilită atent şi prudent; presupunerea pe care o făcusem — că Ureche stolnicul muntean ar putea fi identic cu Maxim Ureche — este înlăturată, prenumele stolnicului fiind stabilit documentar: *Dumitru*. Se admite naşterea lui Nestor pe la 1550, începutul carierei sale ca diac fiind — în stadiul actual al cunoştinţelor — la 1572. Cu amănunte precise se reface genealogia urmaşilor săi; adaug numai că Nistor Batişte a fost şi el căsătorit, cu Ileana, fata Dochiţei Mihăilescu de la Oglinzi (Brusturi), nepoată de soră a lui Vasile Mihăilescu, soţul Sultanei Mogâldea, vara primară a cronicarului: căsătorie aranjată în acelaşi cerc de rude. La aceeaşi p. 56, cu privire la Andrei hatmanul, trebuie să se renunţe la presupusa poreclă „Corcodel"; este a altui personaj. Todosia, soţia lui Andrei, era fiica lui Gavril Hâra logofăt şi a Maricăi Stroici (stăpîni la Holohoreni, care astfel ajung în stăpînirea lui Neculai Ureche, cum se menţionează la p. 58 şi 143) şi soră cu Marghita, soţia lui Simion vodă Movilă.

Ca dată a naşterii lui Grigore Ureche, se propune *intervalul 1595—1598* (p. 63), ceea ce nu mi se pare în afara îndoielii. Autorul aminteşte, un număr de pagini mai în urmă, o scrisoare din decembrie 1615 a cancelarului ardelean Pécsi, în care este menţionată o corespondenţă a acestuia din urmă, în limba ungară, cu „spectabilis et magnificus dominus Gregorius Vrecha" (p. 48), presupunînd, însă, că aici nu este exclusă o lectură greşită, sau o înţelegere nepotrivită a textului, trebuind, poate, să se citească *Nestorius*. O asemenea eroare mi se pare

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

foarte puțin plauzibilă ; fiul să fie confundat cu tatăl — ar fi posibil, dar tatăl, pe mîna căruia erau „toate divanurile", să fie confundat cu cel mai mic dintre fiii săi — mi se pare greu de acceptat. „Spectabilis et magnificus" nu constituie în mod obligatoriu o formulă de adresare pentru un înalt dregător ; din contra, absența oricărui titlu arată că numele trebuie acceptat așa cum e scris și atunci această scrisoare obligă, totuși, la fixarea nașterii lui Grigore Ureche la o dată anterioară intervalului 1595—1598.

Pentru studiile lui Grigore Ureche — despre care singurele informații pozitive se află la Miron Costin — Dumitru Velciu adoptă punctul de vedere al lui P. P. Panaitescu (colegiul iezuit din Liov), aducînd noi argumente. Urmează cercetarea, foarte amănunțită, a carierei și a vieții publice a cronicarului. Absolut impresionantă este constatarea lui Dumitru Velciu că Ureche nu a fost un stingător de ocini, ca însuși tatăl său ; nici din marile moșteniri — ca aceea a lui Isac Balica — nu și-a făcut o parte statornică (p. 127). O singură dată a fost constatat vînzînd un sat pe care îl primise ca danie domnească. Este îndreptățită concluzia că „Grigore Ureche a rămas și a ținut să rămînă proprietar de sate și părți de sate numai în măsura în care acestea reprezentau bunuri ce se cuveneau să-i revină potrivit unor legitime drepturi de moștenire" (p. 144).

Data morții — o moarte pe care autorul o bănuiește, cu dreptate, a fi fost neașteptată și fulgerătoare — rămîne cea fixată de P. P. Panaitescu : între 15 aprilie și 3 mai 1647, adică în a doua jumătate a lunii aprilie 1647. Ca loc de odihnă veșnică a cronicarului, Dumitru Velciu înclină pentru mănăstirea Bistrița (Mihai Costăchescu propusese Goeștii), „după actele mănăstirii", folosite de autorii tratatului de *Istoria literaturii române*. Totuși, decît la Bistrița, mi s-ar părea mai plauzibilă înmormîntarea lui la Secu, alături de părinți și sora Măricuța Batiște. Numai că o veche istorie a acestui lăcaș — în care se menționează existența mormîntului lui Nistor, „în partea dreaptă" și al Mitrofanei „în partea de nord" a bisericii — nu pomenește nimic despre îngroparea cronicarului acolo (pare să fi scăpat atenției autorului studiul lui Nestor Vornicescu-Severineanu, *Un manuscris necunoscut al duhovnicului Andronic : Istoria mănăstirii Secu*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", 3—4/L, 1974, p. 180—196). De aceea, cred că trebuie avută în vedere și posibilitatea ca Grigore Ureche să fi fost îngropat *în citoria ieșană (Sf. Vineri) a familiei sale*, apropiată și de locul unde își avea una din case.

Încheind aceste observații și sugestii, îmi mărturisesc mulțumirea — care este nu numai a genealogistului, ci în egală măsură și a istoricului — de a avea, pentru Grigore Ureche, cartea care ne trebuia. Ar fi util să se înlesnească autorului reeditarea întregului triptic, cu adausurile și corecturile pe care le-a făcut, desigur, între timp. Acesta va fi cel mai frumos monument pentru marii cronicari moldoveni.

Ștefan S. Gorovei

VIRGIL CÂNDEA, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1979, 381 p.

Cunoscutul cercetător în domeniul istoriei ideilor culturale la români, Virgil Cândea, ne propune, în volumul de față, „cîteva studii privind apariția și formele de manifestare ale umanismului în gîndirea și cultura românească. Sînt studii preliminare unei istorii a umanismului românesc" (p. 5). Deducem, mai întîi, intenția autorului de a realiza o atare istorie, lucru, în sine, remarcabil și motivat de totalitatea preocupărilor sale. Încă din acest volum se detașează ideea centrală că o asemenea întreprindere presupune o viziune globală asupra trecutului, cercetarea și reevaluarea critică „a tuturor faptelor de cultură din trecut" (p. 5).

Deocamdată, Virgil Cândea se plasează, mărturisit, chiar și prin sumarul acestei cărți *(Introducere*, p. 5—7 ; *Umanismul românesc*, p. 9—31 ; *Umanismul lui Udrițe Năsturel și agonia slavonismului cultural în Țara Românească*, p. 33—77 ; *Nicolae Milescu și începutul traducerilor umaniste în limba română*, p. 79—223 ; *Intelectualul sud-est european în secolul al XVII-lea*, p. 225—326 ; *Istoriogra-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fia umanismului românesc, p. 327—349), în faza „pregătitoare", a unor studii menite să lămurească aspecte ale problemei mari — umanismul românesc.

Ceea ce impresionează, mai întîi, este dorința, de care am mai pomenit, unei „viziuni globale", a unei recitiri și „reevaluări" a tuturor izvoarelor, fie ele și aparent nesemnificative : aici se află și meritele și slăbiciunile acestui volum. Este evident, de mai multă vreme, că nu numai istoria ideilor, dar istoriografia românească în ansamblul ei se află în faza reevaluărilor, în sensul „revederii" „reinterpretării" trecutului nostru, lucru firesc și necesar și care nu mai are nevoie de demonstrație. Virgil Cândea, plasîndu-se pe această poziție, realizează progrese uneori spectaculoase în cercetarea umanismului românesc, rod al unei activități îndelungate, și al unei competențe pe măsură. De numele său trebuie legate, fără îndoială, reconsiderarea unor figuri, despre care se credea că se spusese totul, ca stolnicul Cantacuzino, Udriște Năsturel, Nicolae Milescu și alții, ca și unele teze, menite să lămurească chestiuni aparent de amănunt, „mărunțișuri", dar cu semnificație deosebită. Cartea de față, mai ales în capitolele centrale, este o ilustrare clară nu atît a erudiției autorului, cît a puterii de a sesiza nuanțele, semnificațiile, de a trage concluziile cele mai pertinente.

Între „viziunea globală" programatică și realizarea volumului se află, cum spuneam, și principalele slăbiciuni și contradicții ale autorului. Ne mărginim să ne oprim la o singură constatare : contradicția dintre intenții (declarate !) și realizare, valabilă chiar în formularea titlului și subtitlului : *Rațiunea dominantă* și *Contribuții*... În timp ce *Rațiunea*... sugerează nu în primul rînd traducerea cutărui opuscul filosofic pentru prima dată în românește, ci domnia rațiunii, *umanismul* ca atare, viziunea totală din partea autorului asupra unei perioade culturale, subtitlul *(Contribuții...)* sparge această imagine, ca și cartea de altfel, prin reala tratare parțială. Intuind, probabil, această neconcordanță între intențiile „globale" și materialul „parțial" pe care îl avea la dispoziție, autorul construiește în grabă (aceasta este impresia produsă cititorului) părțile de „introducere" și „încheiere", respectiv începuturile și caracteristicile umanismului românesc și tipul de umanist sud-est european și istoriografia umanismului. La aceste părți, în această fază a cercetării lui Virgil Cândea, „adăugate", se pot face o sumă de observații, pe care însă spațiul acordat scurtei noastre prezentări nu le poate cuprinde. Totuși, ne vom referi la un singur aspect : căutînd să demonstreze motivația „adaptării mai tîrzii a ideilor umaniste" la noi, Virgil Cândea găsește următoarele argumente : situarea în „alt plan al mișcării de idei" din Europa apuseană și centrală, reacțiunea producîndu-se potrivit unei „cronologii proprii" (idee interesantă, dar neexplorată de autor) ; dominația culturii bizantine, ostilitatea turcilor față de cultura europeană, „singura formă de europenism" acceptată de ei fiind „tradiția bizantină". Dar umanismul, continuă Virgil Cândea, nu a fost ignorat de români și îndată ce „alte forțe politice — Habsburgii și imperiul țarilor — își manifestă dorința de expansiune", el se arată „cu o grabă explicată *numai prin faptul că era dinainte cunoscut de cărturarii locali*" (vezi demonstrația la p. 12 și urm.). Nu negăm adevărul acestor argumente, ci inconsistența lor. Se observă cu ușurință că ele au o caracteristică comună — aceea de a fi „exterioare" fenomenului cercetat : umanismul *românesc*. De ce să nu căutăm cauzele în însăși evoluția românilor, în *istoria* noastră ? Această manieră, singura posibilă, este, în același timp, în concordanță cu viziunea globală și reinterpretarea propusă de Virgil Cândea, programatic, în fruntea acestui volum, în multe privințe meritoriu. Cercetarea pertinentă a trecutului în ansamblul său, fără a neglija impulsurile externe, se impune, pentru că, lucru demonstrat și în cazul umanismului românesc, cultura are o profundă funcție socială și ea ne oferă (actul de cultură adică) indicații asupra unor prefaceri petrecute în adîncimea complexului spiritual-economic. Umanismul românesc trebuie apoi legat indisolubil de conștiința națională, ale cărei pietre de rezistență, spirituale, le prefigurează (să observăm că umanismul românesc are o dimensiune *națională*, spre deosebire de acela european, cosmopolit).

În sfîrșit, cîteva observații de „amănunt" : deși considerați „umaniști" (p. 18), Grigore Ureche, Miron Costin și Constantin Cantacuzino primesc epitetul de „cronicari" (p. 28, 34, etc.). Între cei doi termeni există o contradicție de fond. Într-adevăr, se știe că umanismul a marcat în istoriografie „saltul" de la cronici

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și anale la scrisul istoric propriu-zis, atît prin limbaj, cît și prin — acesta este aspectul cel mai important, — concepția față de istorie, în sensul laicizării, al angajării sale. Tot așa (p. 23, 24) autorul vorbește de „națiuni" referindu-se la romani, de „națiuni balcanice" în secolul al XVII-lea, „scopuri naționale" și „conștiință națională". Este evident că aceste formulări, chiar dacă nu le folosim în sensul lor propriu, ci mai mult în „spiritul" lor, pot provoca dezorientarea cititorilor.

Totuși, mai ales prin densitate și oportunitatea analizelor, din capitolele centrale, cartea lui Virgil Cândea este o contribuție valoroasă la cercetarea umanismului românesc. Ea impune o anumită metodă, derivată din ideea mare că progresul este posibil prin recitirea exhaustivă a izvoarelor.

M. Cojocariu

ANA DOBJANSCHI, VICTOR SIMION, *Arta în epoca lui Vasile Lupu*, București, Ed. „Meridiane", 1979, 111 p. și 104 ilustr.

Intenția clar mărturisită de autori, în *Cuvînt înainte*, de a încerca „nu o simplă trecere în revistă a creației artistice din timpul lui Vasile Lupu, ci o descifrare a cauzelor care o fundamentează, o tălmăcire a sensului și a semnificațiilor particulare ale actului artistic" și de „a stabili nota particulară a ansamblului vieții artistice din vremea respectivă, precum și locul pe care aceasta îl ocupă în contextul artei medievale românești" (p. 5) nu este, în esență, dezmințită în cuprinsul lucrării. Nu sînt însă înscrișii printre factorii care „fundamentează" creația artistică și acum, în anii domniei lui Vasile vodă, cei de natură economică și aceasta nu e o lacună oarecare.

Lucrarea este astfel compartimentată : Cuvînt înainte ; I. Io Vasile voievod ; II. Amintirea Bizanțului ; III. Izvoarele umanismului în Moldova ; IV. Arta ; V. Concluzii ; Note ; Inventarul monumentelor ridicate sau reparate de către Vasile Lupu ; Bibliografie selectivă. În încheiere, un rezumat în limba franceză tradus de Radu Crețeanu.

Diapozitivele color și fotografiile sînt realizate de Alexandru Comănescu și Irina Ghidali. Desenele sînt executate de Victor Simion.

Considerăm că ar fi fost necesară o privire de ansamblu asupra vieții internaționale, mai cu seamă asupra contextului european, a evenimentelor, fenomenelor aflate sau nu în legătură directă cu Moldova (războiul de 30 de ani, revoluția burgheză din Anglia, războaiele : cazaco-polon, turco-persan și turco-venețian ș.a.), precum și asupra creațiilor artistice de valoare excepțională (datorate lui Rubens, van Dyck, Velasquez, Rembrandt etc.). Astfel s-ar fi înțeles mai bine fenomenul artistic de la noi. Ar fi fost foarte important să se compare realizările artistice din Moldova cu ceea ce se înfăptuia în Europa acelui timp. Așa, Trei Ierarhii constituie o bijuterie arhitectonică de valoare europeană și nu una obișnuită. Capitolul III putea lipsi ; nu sub aspectul acelor cîtorva bune idei aici cuprinse și care puteau fi înglobate în contextul general al dezvoltării Moldovei din îndelungata domnie a lui Vasile vodă, ci sub acela al eronatelor păreri formulate de autori cu privire la umanism și izvoarele sale. De altfel, în legătură cu umanismul românesc se fac și altunde afirmații cel puțin discutabile (se afirmă : „... De epoca vasiliană se leagă începuturile umanismului românesc în Moldova" — p. 19 —, pentru ca în nota 44 să se refere totuși și la umaniștii secolului al XVI-lea, cum sînt Honterus, Olahus, Iacob Heraclid Despotul).

Textul se parcurge cu ușurință și, trebuie să recunoaștem, cu plăcere, datorită construcției frazelor, unele alese. Stilul ei, deci, trebuie remarcat, fiind de-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

osebit. Nu am înțeles însă unele asociații de cuvinte, de genul: „cultural artistic" (p. 5) sau „În sfîrșit dar nu în ultimul rînd" (p. 10).

Nu putem fi de acord cu ideea unei „arte moldovenești" (p. 5). În Moldova arta are un anume specific, fără îndoială, dar în spațiul carpato-danubiano-pontic se constată, din cele mai vechi timpuri, deci și în vremea domniei lui Vasile vodă, dezvoltarea unei arte unitare, românești.

Credem că autorii prezentului volum ar fi trebuit să comenteze la locul potrivit afirmația lui Miron Costin: „Fericită domnia lui Vasile vodă în care, de au fostu cîndva această țară în tot binele și bivșug și plină de avuție, cu mare fericiie și tărăgănată pînă la 19 ani, în dzilele aceștii domnii au fostu" (p. 6) așa cum o vor face cu cîteva pagini mai încolo (p. 9). Din opera cărturarului Miron Costin — noi nu-l mai numim cronicar — autorii citează deseori, dar nu de fiecare dată fac și mențiunile cerute în note (ex. p. 8). Cu privire la originea lui Vasile vodă (p. 6—7) puteau fi luate în considerație și alte opinii formulate mai de mult sau mai recent. Spre pildă, A. D. Xenopol nu excludea posibilitatea ca domnul Moldovei să fie coborîtor dintr-o familie macedo-română, însă grecizată *(Istoria românilor din Dacia Traiană*, IV, 1891 și ed. a III, vol. VII, Buc., 1929); în anul 1971, D. Găzdaru *(La lengua y el origen de Vasile Lupu*, în „Romanica", La Plata, nr. 4), aducea unele argumente în sprijinul afirmației potrivit căreia Vasile Lupu era, la origine, macedo-român. Apoi nu anulăm ideea că mama sa, Irina, să fi fost româncă.

Nu știm pe ce izvor s-au bizuit autorii cînd amintesc de faptul că Gheorghe Ștefan a fost capuchehaie la Constantinopol în timpul domniei lui Vasile vodă (p. 10).

Nu se poate nega influența deosebită pe care a exercitat-o Bizanțul asupra țărilor române. Dar nu putem prelua necritic, ceea ce marele savant Nicolae Iorga exagerase cîndva, anume că, Vasile vodă nu a făcut „decît să strămute la Iași obiceiurile și ideile Bizanțului" (p. 12).

Se știe prea bine cînd a trăit și creat Miron Costin. Este suficient să amintim că prima sa operă, *Viața lumii*, este scrisă în intervalul 1671—1673. Se vor adăuga *Letopisețul Țării Moldovei* (terminat în anul 1675), *De neamul moldovenilor*, etc. Și atunci ne întrebăm de ce Ana Dobjanschi și Victor Simion îl consideră pe Miron Costin cărturar al epocii vasiliene? (p. 17). Eroarea este repetată, alăturîndu-se și altele, în pagina următoare: „Tot acum în vremea lui Vasile Lupu sînt consemnate și începuturile esteticii românești — (acum? întrebăm noi) —, primele schițări ale unor „concepte estetice" putînd fi găsite la Miron Costin și la Dosoftei, iar ceva mai tîrziu la eruditul Dimitrie Cantemir". De fapt aceasta nu este singura confuzie creată în privința limitelor cronologice ale epocii culturale de care se ocupă cei doi, ca și asupra datării unor mărturii artistice. Discuția ce deschid autorii asupra unor monumente, manuscrise, icoane etc., atît din vremea lui Vasile vodă, cît și dinainte și după anii lui de domnie, fără precizările cronologice obligatorii, nu duc decît la confuzii, uneori grave; ea îngreunează înțelegerea epocii culturale vasiliene însăși. În legătură cu datarea monumentelor, se impune confruntarea cu ceea ce înscriu alți autori.

Înlocuirea slavonei (asupra termenului ca atare încă se mai poate discuta), neînțeleasă decît de un număr restrîns de oameni de la noi, din scrierile vremii, cu limba vorbită de poporul român constituie un fenomen — și o luptă, desigur, — de durată, care, nu se încheie definitiv în anii domniei lui Vasile Lupu, după cum afirmă autorii. Nu dorim să mai analizăm ceea ce a întreprins atît de temeinic P. P. Panaitescu *(Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Ed. Academiei, Buc., 1965). Notăm numai că limba majorității inscripțiilor (și autorii dau cîteva imagini în acest sens), ca și a actelor solemne, domnești emise de Vasile vodă, nu era româna (vezi pentru inscripții și Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice*, Buc., 1885, N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, fasc. I—II, Buc., 1905—1908; *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, *Orașul București*, Ed. Academiei, Buc., 1965).

Pentru perioada istorică de care se ocupă Ana Dobjanschi și Victor Simion nu se poate vorbi de redobîndirea „autonomiei politice" a Moldovei (p. 18), ci, de lupta pentru lărgirea autonomiei noastre politice, din păcate reușită doar parțial.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu dispunem încă de suficiente mărturii certe, databile 1634—1653 cu privire la locuințele timpului. Săpăturile arheologice nu ni le oferă, iar izvoarele scrise, îndeosebi cele narative, la rîndu-le, nu-s generoase, încît să ajungem la formularea unor atît de sigure observații, așa cum procedează cei doi autori (p. 49—50). Fără îndoială că un studiu comparativ asupra a ceea ce a fost în perioada anterioară luării domniei de către Vasile vodă, cu ceea ce este cunoscut după anul 1653 în materie de locuințe, ne poate crea posibilitatea formulării unei păreri asupra a ceea ce trebuie să fi fost în această privință în perioada 1634—1653, cu condiția să fie exprimată cu o oarecare reținere. Constatarea noastră rămîne valabilă și pentru amănuntele furnizate de Ana Dobjanschi și Victor Simion referitoare la costumele epocii, exceptîndu-le pe cele domnești (p. 71).

Aceiași, în efortul lor de a realiza portretul domnului țării care a fost Vasile vodă au reușit, dar cu unele mărunte excepții. Astfel, considerăm că dînșii își iau o prea mare libertate atunci cînd, descriindu-l pe domn după pictura de la Trei Ierarhi din Iași, spun că acesta avea privirea „ușor vicleană" (p. 58).

Din păcate, tiparului, acestui domeniu atît de însemnat, în sine oricînd, dar mai cu seamă pentru începuturile sale, aici sau oriunde, — și după cum prea bine se știe, această activitate, acum, în timpul lui Vasile vodă se inaugurează în Moldova — i se acordă un spațiu foarte restrîns (p. 64). Ca să nu mai vorbim de ornamentul realizat în piele, pentru coperțile atît de frumoaselor tipărituri ieșene, ignorat total de Ana Dobjanschi și Victor Simion (vezi și Livia Bacâru, *Vechi legături de cărți românești. Introducere în istoria legătoriei în România*, în „Studii și cercetări de bibliografie", 13, 1974). Nu sînt descrise pe larg principalele gravuri, unele cuprinzînd elemente laice, interesante (ex. stema țării, apoi imaginea domnului țării Vasile vodă și a altor personaje din anturajul său, într-o gravură din cuprinsul *Cărții românești de învățătură*, Iași, 1643; tot aici aflăm imaginea, prima de acest fel, cu unele elemente fanteziste, a Sucevei etc.).

Inexactă afirmația făcută la p. 64—65 despre epitrahilul dăruit de *mitropolitul* Varlaam mănăstirii Secu în anul 1609 (!). Referirile autorilor la anii anteriori și posteriori domniei lui Vasile vodă făcute cu buna intenție (de a se înțelege mai bine fenomenul artistic din perioada 1634—1653) sînt, totuși exagerate.

Un aspect — nu unul oarecare — ignorat de autorii lucrării aici prezentate îl constituie analiza sigiliilor (domnești, orășenești, particulare ș.a.), ca act de creație, ca mărturie artistică cu deosebită semnificație. S-ar recomanda, pe de o parte, studierea unei bogate bibliografii în acest sens (înserăm doar materialele apărute în ultima vreme și datorate Mariei Dogaru: *Sigiliile lui Vasile Lupu*, în „Revista muzeelor", 1, 1971; *Sigiliile, mărturii ale trecutului*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1976; vezi însă și bibliografia înscrisă de autoare), iar pe de altă parte cercetarea numeroaselor amprente sigilare de pe documentele de epocă păstrate în arhive, multe nu bine sau deloc cercetate.

De asemenea, lipsesc considerațiile ce se cuveneau asupra mărturiilor artistice din anii 1634—1653 păstrate peste hotare (Athos, Varna ș.a.)

Avem a face cîteva observații în legătură cu notele. O facem în ideea de a atrage atenția asupra unor greșeli, unele supărătoare, spre a da astfel autorilor un oarecare sprijin în corectarea, pe viitor, a depistatelor erori. De foarte multe ori se reiau fraze — mai mari sau mai mici — din diverse materiale publicate, din textele pisaniilor ș. a., fără a se menționa cele trebuitoare în note (ex. paginile 8, 15, 29, 32, 33, 57, 77—88); unele trimiteri conțin inexactități, de genul: George Călinescu publică în anul 1940 (!), anul ediției fiind 1941, *Istoria literaturii române* (nota 43); T. Pamfilie (corect, T. Pamfile) nu putea să aducă un omagiu lui Nicolae Iorga prin studiul *Două ctitorii nemțene ale lui Vasile Lupu*, în anul 1821 (!), (vezi nota 67); nu știm de cînd se ocupă apreciatul cercetător al arhitecturii, în special al artei lemnului din România, Andrei Pănoiu cu meșterii blănari, dar am aflat din nota 17; este citat A. Pănoiu (numai dînsul, nota 119), pe cînd descrierea mobilierului de la Trei Ierarhi îi aparține lui Paul de Alep; oricît am căuta în *Documente privitoare la istoria economică a României*, A. Moldova, București, 1960 (notele 121 și 122) mențiunile asupra „tripticului pomelnic" despre care vorbesc autorii (p. 88), precum și asupra argintarilor moldo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

veni din veacul al XVII-lea, înscriși de aceiași în pagina următoare, nu le-am afla.

Bibliografia se dovedește a fi foarte săracă pentru o epocă mult studiată. Se resimte lipsa mai cu seamă a ultimelor cercetări în care se puteau afla noi puncte de vedere, noi date la care s-a ajuns pe temeiul unor noi și prețioase izvoare istorice. Cîteva lucrări au fost amintite în rîndurile de mai sus; adăugăm, spre pildă, *Iașii vechilor zidiri* datorată apreciaților cercetători Dan Bădărău și Ioan Caproșu; *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, (ambele tipărite la Iași în 1974). Pentru înțelegerea epocii, a se vedea studiile, articolele etc., prezentate de Ștefan Ștefănescu în materialul intitulat *Realizări și perspective în domeniul medievisticii românești*, în „S.M.I.M.", VI. 1973.

Imaginile, în parte reușite, unele chiar bune. În categoriile amintite nu reținem pe cele purtînd următoarele numere: 2—5, 7, 8, 10 (ultima putea fi color), 11, 13 (ultima, de asemenea, s-ar fi cerut color), 23, 24, 30, 39, 41 (ansamblu), 64, 84—86, 90, 93 din pricină că sînt neclare, mișcate sau de dimensiuni exagerat de reduse. Ne surprinde și numărul redus al figurilor. În fine, trebuia să fie mai mare disproporția dintre numărul imaginilor mărturiilor artistice din vremea domniei lui Vasile Lupu și cele datate incert sau post 1653 (unele dintre acestea puteau lipsi, fiind prea numeroase și nesemnificative).

Utile și, în general, bine realizate, desenele, care încearcă să acopere, fără să reușească însă, atît de întinsul spațiu alb al cărții.

Înainte de a încheia, înserăm unele mărunte **neglijențe (litere „căzute" din** rînd, — p. 51 —, existența unor pagini care nu poartă numărul cuvenit — 82, 83). Caracterul lucrării impunea o mai mare atenție și din acest punct de vedere.

Posibilitatea „perfectării" lucrării există. Înșiși autorii ei n-o exclud. Sperăm că unele din observațiile noastre să le fie folositoare. Aceasta pentru a contura mai pregnant o mare epocă culturală din Moldova medievală.

Alexandru Ligor

O lecție a istoriei — un act de cultură *

După *Suplex Libellus Valachorum* (1967), cele două impunătoare volume ale *Iobăgiei* (1967, 1968) și după *Urbariile Țării Făgărașului* (1970), profesorul David Prodan încununează o activitate exemplară pe tărîmul cercetării istorie printr-o nouă și monumentală operă care se înscrie, cu același **nedesmințit prestigiu, în** cuprinsul realizărilor celor mai valoroase ale istoriografiei noastre.

Răscoala lui Horea nu este o simplă lucrare de istorie. Reține interesul nu numai prin importanța, de excepție, a evenimentului ci, în egală măsură, prin maniera în care faptele sînt restituite contemporaneității. **Este o carte care în**deamnă la meditație, la o adîncă meditație, care probează înalta responsabilitate ce-i revine istoricului în relatarea faptelor, în surprinderea și definirea impulsurilor, în cîntărirea observațiilor și a concluziilor grave. Este, aceasta, o carte, o lecție și un mare exemplu nu numai de erudiție istorică, ci și de înaltă competență profesională, de sinceritate și dăruire.

Așa cum autorul o mărturisește deschis în *Prefață*, cartea nu este o reluare, „o aducere la zi a subiectului"; reprezintă o „rejudecare" a imensului material documentar care dă expresie evenimentului. Ea nu oferă o lectură comodă, agreabilă. Faptele sînt înfățișate „în tumultul și nuditatea lor umană". Nimic nu este „îndulcit sau ocolit", nici luminile, nici umbrele, nici violențele și nici atrocitățile. Momentul însuși, de excepțională gravitate, „o explozie de ură acumulată tragic și în desfășurarea și în finalitatea lui", cere *o participare la suferință*.

Autorul nu relatează doar faptele de excepție care pot fi considerate drept reprezentative, ci fapte multiple, de repetiție, de frecvență, de masă, mărturisind mentalitatea comună nu în eflorescența, ci în plenitudinea lor, în variabilitatea

* David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I—II, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979 (vol. I, 602 p., vol. II, 714 p.+indice+hartă).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mărturisirilor. Sînt *audiați*, cu o impresionantă forță, toți eroii, colectivi sau individuali ai răscoalei, toți participanții. Făcînd așa, autorul a izbutit deplin ceea ce și-a propus: să ofere „imaginea densă, multiformă, a răscoalei, atmosfera, spiritul în care ea s-a desfășurat", maniera în care faptele s-au înscris sau răsfrînt în gîndurile oamenilor și care a generat *adevărurile* în funcție de care aceștia au acționat. Procedeul este justificat și pentru faptul că „mobilul acțiunii (oamenilor) nu este cel real, ci imaginea lui reflectată în mintea proprie, adevărul propriu, adevărul propriilor credințe" (p. 9).

Am reprodus notațiile pe care autorul însuși le subliniază în *Prefață* pentru a avertiza pe cititor asupra manierei în care a înțeles să-și desăvîrșească lucrarea. Este, așa cum se poate constata, un procedeu care are puține precedente. Nu este vorba, pur și simplu, de o aglomerare de material, ci de ordonarea lucidă a unor imense fonduri de documente emanate de la părțile în conflict sau de la autoritățile habsburgice, de natură nu să sugereze, doar, ci să reconstituie atmosfera, să redea tensiunea în care s-a desfășurat conflictul. Rezultatul, o spunem din capul locului, este revelator, nu numai pentru cititorul neinițiat, ci chiar și pentru cercetătorul avizat. La sfîrșitul lucrării, care se citește cu deplină participare, cu răsuflarea tăiată, ai imaginea unei fresce uriașe care reconstituie, pînă în detalii, nu numai evenimentele unei epoci, ci izbutește să redea culoarea, structura intimă a societății, a claselor care se înfruntă, a personajelor care cîrmuiesc destinele colectivității ș.a.

Lectura nu este comodă nu pentru că faptele sînt numeroase, ci pentru că solicită, răscolește, obligă mereu la meditație, la reflecție, în legătură cu rosturile istoriei, răspunderea istoricului, valoarea ce trebuie s-o aibă opera acestuia în vremurile pe care le trăim.

Precedat de o *prefață*, materialul este organizat în zece mari capitole: *Geneza, Preludiul* și *Desfășurarea răscoalei, În neliniștea așteptării, A doua fază a răscoalei, Activitatea comisiei regale de investigație, Ianuarie-februarie, Sancțiuni, Consecințe, Răsunetul răscoalei peste hotare*. Într-un excepțional de dens *Cuvînt de încheiere*, sînt formulate concluziile fundamentale care se desprind din lucrare.

Departe de noi intenția de a reproduce aici conținutul cărții. Dorim să stăruim doar asupra unora din problemele esențiale, cu scopul de a întări aprecierile generale consemnate mai sus.

În primul rînd, cu erudiția, logica și concizia cu care-și onorează profesiunea de istoric — pe care ni le-a demonstrat, cu atîta vigoare, în *Supplex Libellus Valachorum* — profesorul D. Prodan realizează o substanțială analiză a *Premiselor istorice în Transilvania*, în care, odată cu imaginea iobăgiei, sînt reliefate *temeiurile românești ale problemei iobăgești*. „Chiar în masa solidară social a supușilor, un întreg complex de caractere distinctive, istorice, social-economice, etnice, spirituale separă pe români de celelalte popoare, îi și opune acelora, îi solidarizează cu masa mare a poporului român de pretutindeni" (p. 58). Problema iobăgiei, constată autorul, la sfîrșitul observațiilor sale, „se confundă mereu și cu o problemă românească" (p. 62).

Pe baza analizei, sînt schițate — de la început, încă — temeiurile luptei naționale. Aceasta, „începută pe plan politic din cadrul organului cuprinzător al întregului popor român fără deosebire care este biserica, trebuia să cuprindă în sfera sa problema întregii națiuni. Iar națiunea concepută, avînd la temelia sa masele, trebuia să le implice, într-un fel sau altul și pe ele. Legătura se făcea acum prin preoțime, implicată și în luptele naționale ale intelectualității, și în cele confesionale sau sociale ale țărănimii". În lupta națională ea era angrenată prin însăși originile acțiunii, din cadrele bisericii". În secolul al XVIII-lea, lupta națională românească pornea pe două planuri: unul politic, programatic, celălalt social, empiric, care constituiau cele două laturi ale sale (p. 63).

Aceste importante observații au darul să stabilească exact legătura organică între mișcarea națională inițiată de Inochentie Micu, pornită din frămîntările religioase și sociale ale primei jumătăți a secolului al XVIII-lea și răscoala din 1784, să sublinieze măsura în care împrejurările specifice din Transilvania au făcut ca între *social* și *național* să existe un indestructibil raport, puternic reliefat de întreaga desfășurare, de consecințele și ecoul răscoalei lui Horea. Nu sînt urmărite și reliefate doar cauzele unei răscoale populare, este dezvăluită întreaga istorie a nașterii și afirmării unei națiuni, a *națiunii române*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Înfățișarea antecedentelor, a frămîntărilor, scoate la iveală adîncurile răscoalei, acumularea uriașă a faptelor din care s-a născut aceasta. Este reconstituită atmosfera încărcată mereu de abuzurile și malversațiile regimului, ale funcționarilor, de ura și nesupunerea țăranilor, de ciocnirea continuă din care avea să se producă scînteia care a aprins văpaia. Detaliile se acumulează înfățișînd un amplu tablou al cauzelor ; acestea se desprind — fără să fie necesar efortul de a convinge — din tumultul vieții, din reliefarea opoziției dintre împărat și nobilime, din declarațiile unui imens număr de oameni, aparținînd tuturor categoriilor — pe unii îi vom reîntîlni evoluînd în desfășurarea răscoalei ; faptele sînt reconstituite și ordonate cu migală.

Conscripția, una din cauzele care au declanșat răscoala, care reprezintă *preludiul* acesteia, grăbește ritmul acumulării. Este marcată semnificația pe care operația de înscriere la oaste a îmbrăcat-o în mintea țăranilor, reliefată precis implicația națională a mișcării, temeiul ei național. Este subliniată existența unei certe conștiințe a naționalității ; maniera în care s-a trecut de la lozinca luptei împotriva nobililor, la cea a luptei împotriva ungurilor (p. 244 și urm.). Reacția țăranilor la sistarea conscripției, lipsa de concordanță între atitudinea și măsurile administrației civile și a celei militare — care a favorizat începerea răscoalei — a creat o tensiune extremă.

Prin aceleași mijloace, este reconstituită atmosfera în care a început răscoala. Desfășurarea evenimentelor este înfățișată în toată grozăvia ei, redată în detalii cutremurătoare. Datele sînt confruntate, verificate. Poporul se confundă cu Țara înseși. Din porunca împăratului, țăranii — care se autointitulau „curuți ai împăratului" — s-au ridicat „nu numai pe domnii pămîntului, ci tot neamul unguresc să-l omoare și să-l nimicească" (p. 356). Credința în împărat, deși deplină, este condiționată, totuși : „dacă de la împăratul vom avea vreo mustrare sau pedeapsă, cum ne-a înșelat de două ori pînă acum, ne găsim noi și alt împărat" — se fac declarații în cursul răscoalei. „Împăratul ne-a înșelat căci ne-a făgăduit arme și nu ne-a dat ; dacă și acum ne înșeală — se afirmă în același sens — vom găsi noi și alt împărat" (p. 348).

„Stingerea ungurilor", „ștergerea de pe fața pămîntului a nobililor" trebuia să aibă drept consecință desființarea iobăgiei și trecerea moșiilor în proprietatea țăranilor. „Pămînturile se vor împărți între neamul românesc" suna lozinca principală a răscoalei (p. 399, 518). În satele cu iobagi unguri, constată autorul, țăranii nu mai ucid ; botează numai. Pornirea spre răzvrătire era generală. Iobăgia era comună și, deci, și nimicirea ei năzuință comună (p. 397). „Totul s-a petrecut deplin țărănește, după cum deplin țărănească este și acțiunea lui Horea" (p. 396).

Este urmărită și interpretată modificarea pe care o înregistrează ultimatul de la Deva, „actul capital al răscoalei", care reprezintă răscoala înseși, „concluzia ultimă" a acesteia. Este, aceasta, consideră autorul „o viziune de un moment de pe culmile biruinței dar aruncînd o vie rază de lumină spre viitor" (p. 426—427). În acest act, nobilimea este disociată de ungurime. „Se vizează, acum, nu exterminarea fizică, ci desființarea ei ca tagmă, exproprierea și confundarea ei cu masa celor lipsiți de privilegii. Revendicările nu mai sînt ale iobagilor fiscali din munți, ci ale iobăgimii de pe domeniile nobiliare" (p. 425).

Relieînd importanța documentului programatic, maniera în care sarcinile răscoalei capătă expresie în mentalitatea țăranilor, în modul de a acționa al acestora, autorul desprinde concluzii importante în conformitate cu care „formularea programatică nu pornește, cîtuși de puțin, de la programul politic, intelectual, al națiunii. Nu coincide în nici un punct cu el. Nu poate fi vorba de vreo sugestie, de vreo coborîre a programului politic național la nivelul țărănimii. Invers, totul pornește de jos în sus. E formula masei țărănești de rezolvare într-o viziune proprie, primară, a problemei națiunii, pornind de la adîncile ei temeiuri sociale-naționale. E o întregire indispensabilă a viitorului program de emancipare completă, socială și națională, a românilor din Transilvania. Și, în același timp, o întregire a căii de rezolvare reformiste cu cea revoluționară. Întregit astfel, viitorul program va putea cuprinde, fără echivoc, aspirațiile și voința întregii națiuni" (p. 427).

Cele cîteva zile de *tumult*, care a răscolit întreaga Transilvanie și care a pornit din adîncurile istoriei, au avut o importanță hotărîtoare pentru soarta

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

viitoare a românilor. În această viziune largă, cu ajutorul unui material imens, este înfățișat, din nou, cadrul în cuprinsul căruia evoluează, acționează și gîndesc factorii politici responsabili (puterea civilă și cea militară), forțele sociale care se înfruntă, destinele individuale caracterizante. Este probată, încă odată, eficacitatea procedeului pentru obținerea participării și a adeziunii. Intervențiile, observațiile și concluziile autorului sînt laconice însă exact cîntărite, dozate, fără nimic de prisos, fără ostentație. Nu știi ce să admiri mai mult: măiestria cu care este utilizat acest enorm material, extras elementul logic și rațional, sau adîncimea observațiilor, raportarea acestora la contextul istoric, prospectarea concluziilor în perspectiva istoriei noastre. Toate îl definesc pe maestru.

Caracterul *românesc* este puternic subliniat în desfășurarea răscoalei. Opoziția deschis afișată și subliniată în lozincile acesteia este cîte se poate de semnificativă. Numeroase documente dau expresie năzuințelor naționale. Astfel, de pildă, este înregistrată următoarea declarație, făcută în timpul răscoalei: „a răsărit steaua românilor — ungurii să se ducă în Sciția căci ei (românii) sînt mai vechi locuitori ai acestei țări" (p. 524—525). Închipuirea unei solidarități românești generale stîrnește fanteziile. Sînt consemnate legături cu Moldova și Țara Românească (p. 363), pe care Horea însuși le întreține, proclamarea acestuia drept rege al Daciei ș.a. (p. 572). Zvonurile sînt preluate și amplificate în presa și în publicațiile de peste hotare. Pe parcursul răscoalei, apare, cu stăruință, versiunea potrivit căreia Horea și-ar fi asumat titlul de rege — *Horea Rex Daciae* (vol. II, p. 85, 189, 326, 116), că ar fi bătut monedă cu inscripția *Nos Hora Flora Dux Daciae* (II, p. 175). Spre sfîrșitul răscoalei, unii din cei întorși acasă mărturisesc: „porunca lui Horea a fost ca fiecare român, într-o zi anumită, să-și omoare pe domnul său, apoi să-l prade și pe urmă, curățind ungurimea din țară să unească cu Țara Românească Ardealul și fiind toți români el să fie principe" (II, p. 205). Ideea unei *împărății românești*, a solidarității românilor de pretutindeni, este mereu prezentă (II, p. 333). A fost acreditată asertiunea în conformitate cu care răsculații ar putea primi ajutor din Țara Românească (II, p. 313). Chiar dacă faptic nu s-a produs, arată, din nou, autorul, „o solidaritate națională națională era în firea lucrurilor și pentru o parte și pentru cealaltă — nu putea să lipsească gîndul într-un asemenea moment. După cum nu lipsește nici gîndul unei solidarități ortodoxe..." (II, p. 219—220).

Întreaga expunere reliefează o certă conștiință a apartenenței naționale întărită de prăpastia existentă în definirea raporturilor sociale. Faptul conferă o altă viziune asupra fondului pe care, mai tîrziu, se va sprijini acțiunea Supplexului și a Școlii Ardelene, se vor pune bazele națiunii române.

Amenințată și înspăimîntată, uzînd — fără să aibă aprobarea împăratului — de „dreptul la insurecție", nobilimea maghiară dă o promptă ripostă țărănimii române răsculate, ridicîndu-se pentru „apărarea patriei", împotriva „românimii rebele, turbată, ucigașe, răsturnătoare a păcii și liniștii patriei", pentru „stîrpirea din rădăcină" a acesteia (II, p. 170, 178—179). Invectivele sînt dure, îndemnurile la ucidere și răzbunare amenință să adîncească conflictul. Înverșunarea nobilimii se ciocnește de moderația împăratului.

Și de această dată, profesorul Prodan realizează o pătrunzătoare analiză subliniind atitudinea diferită față de țărănime a autorităților militare — pentru acestea, cererile românilor: desființarea iobăgiei și militarizarea, se încadrau în limita dispozițiilor oficiale, în timp ce pentru autoritățile civile atingeau rațiunea însești a existenței privilegiilor nobiliare și de castă (II, p. 31 și urm.).

În cea de a doua fază, caracterizată prin o „desperată luptă pentru apărare", nu mai stăruie credința că răscoala s-a făcut din porunca împăratului. Între obiectivele acesteia și remediile reformiste ale lui Iosif II nu este nici un punct de contact (II, p. 28, 44 și urm.). Din detaliile expunerii, se desprind, din același uriaș tablou, acțiunile represive și cele de pacificare, amploarea și înverșunarea rezistenței (II, p. 75 și urm.). Faptele nu sînt, pur și simplu, doar expuse; rapoartele sînt comparate, știrile și informațiile comentate și verificate, este restabilit adevărul — în măsura în care posibilitățile o îngăduie — cu privire la pierderile suferite de părțile aflate în luptă (II, p. 90 și urm.). Din înlănțuirea faptelor, este determinat sensul acțiunii oamenilor în momentele de declin ale răscoalei (II, p. 98 și urm.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Represiunea răscoalei este reliefată cu toate ororile sale ; atrocitățile celeilalte părți zguduite ; furia distrugătoare a nobilimii nu cunoaște margini : „de la propria apărare, nobilimea insurgentă trece la propria răzbunare" (II, p. 164). Românii răsculați trebuie combătuți ca un dușman intern mai periculos decît unul din afara granițelor. Represiunea amplifică ecourile răscoalei, sporește agitația țăranilor, crește îndrăzneala lor, plutește în aer teama de generalizare a răscoalei. Din nou, atmosfera de gravă și generală tensiune este înfățișată în detalii sugestive și semnificative (II, p. 196 și urm.).

Depozițiile țăranilor, făcute în fața comisiilor de anchetă, dau expresie imaginii zguduitoare a șirului nesfîrșit de calamități care întreține și ațiță necontenit revolta (p. 236 și urm.), conflictul de nereconciliat dintre iobagii români și nobilii unguri (p. 274—275). Pe de altă parte, pledoaria nobilimii ilustrată, de asemenea, printr-un bogat și sugestiv material, subliniază, și mai mult, prăpastia disensiunilor sociale. Răscoala, apreciau nobilii, este generată de „ura națională și religioasă" (p. 291). Românii sînt numeroși nu numai în Transilvania, ci și în Banat, în Țara Românească și în Moldova ; „este atît de dur neamul românilor încît numai prin pedeapsa cu moartea se poate înspăimînta..." ; fiind, „în afară de cultura moravurilor și prin firea sa vicioasă prea lacom de turbulență, neputînd fi înfricat de la tulburări, omoruri, sacrilegii, prăzi și jafuri, decît prin executări publice, înspăimîntat prin cele mai severe pedepse" (p. 295). Invectivele sînt grave. Răscoala și ororile sale sînt atribuite, exclusiv, românilor, sînt puse pe seama pornirilor sălbatice ale acestora, pe seama modificărilor legilor celor bune din trecut, efectuate de administrația austriacă (p. 319 și urm.). Nobilii sînt doar victime.

Simplificînd termenii celor două poziții, remarcă autorul în continuare, nobilimea voia reîntărirea raporturilor feudale, reîntărirea servituții, iobăgimea desființarea raporturilor feudale, emanciparea de servituți. Două extreme fără putință de împăcare. Nici o încercare de concliere, nici un remediu n-ar mai putea aplana, în acest moment, dușmănia celor două tabere ; nici remediile oficiale, peste capetele lor, de acum, nu mai pot avea decît valoarea atenuării ostilităților, amînării soluțiilor radicale (p. 331). Constatarea se desprinde limpede din zugrăvirea atmosferei în care se desfășoară evenimentele.

Activitatea oficială, a autorităților, pentru prinderea căpeteniilor răscoalei, pentru pacificarea Transilvaniei, pentru aflarea cauzelor, este urmărită de sus și pînă jos ; de la opiniile și dispozițiile împăratului, la activitatea comisiilor, la maniera în care hotărîrile oficiale își găsesc expresie în atitudinea țăranilor și a nobililor. Planurile sînt cercetate izolat apoi sînt comparate pentru reliefarea interferențelor. Nu lipsesc, nici aici, știrile cu privire la intențiile lui Horea de a se proclama rege al Daciei. Măsurile oficiale — justificate, dealtfel — de întărire a pazei spre cele două Principate, pentru a preveni emigrația sau încercările de solidaritate românească (p. 378), confirmă veridicitatea zvonurilor care au circulat în întreaga perioadă a frămîntărilor. În viziunea politică, desigur, nu a lipsit nici teama vreunui amestec străin, a imixtiunii vreunei alte puteri (p. 378).

Înregistrînd zvonurile, mărturiile depuse de țărani, autorul — după ce a înfățișat un tablou atît de veridic al stării de tensiune care a precedat răscoalei, a patimilor deslănțuite în cursul desfășurării și reprimării acesteia — prin aceleași mijloace, izbutește să reconstituie atmosfera din perioada de sfîrșit a răscoalei, să reliefeze spiritul de răzvrătire care se prelungea, amenințînd cu o nouă izbucnire, mai violentă ; să sublinieze credința împărtășită și de iobagii unguri că cei ce au a se teme de furia românilor — de care sînt cuprinși în măsură egală — sînt, doar, nemeșii (p. 435 și urm.). Tăietorii de sare din Turda, de pildă, dau și ei expresie aserțiunii în conformitate cu care Horea a fost trimis de Dumnezeu să alunge pe unguri în Sciția și „atunci Transilvania să fie lăsată singuri românilor" (p. 437).

În timpul cînd conducătorii răscoalei se aflau în închisoare, imaginația contemporană, în diferite forme — imagini, siluete, gravuri, scene din răscoală ș.a. — a dat expresie evenimentului. Acum apar și medaliile pornite din cercurile adverse cu inscripțiile latine *Horea Rex Daciae*, *Nos pro Caesare*, *Hora Flori Rex Daciae* etc. Acestea, firește, constată autorul, nu erau străine de gîndul de a ironiza intențiile imaginare ale lui Horea sau de gîndul de a alarma atît pe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nobili, cît şi pe împărat, de proporţiile primejdiei posibile. Propaganda aceasta, observă, în continuare, profesorul Prodan „îşi avea şi reversul, agita involuntar ideea regatului Daciei româneşti, obiectiva pe craiul, împăratul popular, într-o înaltă imagine politică". În acest sens, un interes deosebit prezintă patenta latină plăsmuită în acest timp, prin care Horea, „regele Daciei şi principele românilor", porunceşte supuşilor „să ia armele şi să se adune sub steagul său pentru redobîndirea libertăţii strămoşilor" (p. 446—447).

Captivitatea şi martiriul lui Horea şi a celorlalţi conducători — a căror trupuri au fost risipite pe aria largă a răscoalei (p. 448) — sînt înfăţişate în toată grozăvia dar şi în adînca lor semnificaţie, cu toate consecinţele; fără accente patetice, grandilocvente — simplu. Versiunile asupra morţii, remarcă autorul, subliniază importanţa capitală a evenimentului, ecoul lui larg şi durabil în inimile tuturor, adversari sau partizani. În rîndul ţăranilor, supliciul a putut stîrni groază şi oroarea scontate dar nu şi convingerea că fapta lor a fost o ticăloşie. „În ochii ţăranilor, supliciul l-au transfigurat pe Horea din condamnat în martir al cauzei, pe care-l invocă ori de cîte ori povara vieţii lor creşte, ori de cîte ori sînt porniţi să condamne sau să înlăture povara iobăgiei" (p. 493).

Pentru justificarea atitudinilor, a impulsurilor sau a măsurilor, detaliile îşi au valoarea lor; adevărul cu privire la numărul victimelor răscoalei, aşa cum se desprinde din cifrele verificate ale cărţii, este deosebit de semnificativ; explică atît proporţiile reale ale furiei mulţimii, concentrată, mai cu seamă, asupra distrugerii averilor nobililor, cît şi maniera în care nobilii şi-au exploatat victoria, Restabilind proporţiile reale ale pierderilor, autorul nu întîrzie să formuleze, totodată, şi aprecieri cu privire la raportul dintre realitate şi expresia voită care a fost dată acesteia, pentru justificarea actelor ulterioare ale nobilimii, mai cu seamă (p. 537 şi urm.).

Cu aceeaşi grijă de a reconstitui fidel atmosfera, sînt înfăţişate documentele din care se degajă starea de tensiune din primăvara anului 1785 (p. 548 şi urm.). „Valurile de teamă se stîrnesc acum uşor, la cel mai mic zgomot. Încrederea în restabilirea liniştii e mereu la întrecere cu neîncrederea" (p. 562). Sînt înregistrate zvonurile, cuvintele rostite de oameni, pline de grele ameninţări şi prevestiri ş.a. Opinia generală era că Horea trăieşte. Martirul intrase deja în legendă.

În ciuda eforturilor făcute de autorităţi, agitaţiile nu se potolesc, nu se sting. Teama nobilimii persistă. „Răscoala înăbuşită cu armele, căpitanii frînţi, de o parte descurajarea alternează cu încrederea în forţele proprii, de cealaltă triumful cu teama". Lupta deschisă cu atîta violenţă — observă autorul — nu se mai putea încheia cu o „linişte deplină, cu pace durabilă" (p. 574). Agitaţiile ţărăneşti reprezentau pîlpîiri tîrzii ale marii văpăi care se stinsese dar nu se răcise (p. 576). „A fost, această răscoală, în sine, mare — constată notarul sas Heydendorf, martor al evenimentelor — dar putea să aibă urmări neasemuit mai mari şi să fie fatală pentru întreaga ţară şi toate popoarele ei. Căci întreg poporul român din Transilvania şi cel din Pămîntul Crăesc era impregnat de acest spirit al răzvrătirii. Şi dacă răscoala s-ar fi putut extinde şi dincoace de Mureş, românii locuitori în mijlocul saşilor ar fi prefăcut în flăcări şi oraşele, tîrgurile şi satele săseşti şi ar fi exterminat şi pe locuitorii saşi în speranţa că atunci vor pune mîna pe pămînturile lor" (p. 576). Concluzia este grăitoare prin ea însăşi.

Consecinţele răscoalei — ale cărei cauze şi remedii sînt atît de atent formulate în raportul comisarului imperial contele Iankovich (p. 579 şi urm.) — a fost, se ştie, desfiinţarea iobăgiei asupra căreia, cu toate corectivele care s-au adus actului, împăratul nu a mai revenit. *„De fructul sîngeroasei lupte de clasă a iobăgiei române* — subliniază autorul — a beneficiat întreaga iobăgime din Ungaria şi Transilvania" (p. 591). O răscoală de asemenea proporţii, constată autorul, nu putea să nu afecteze o conştiinţă atît de frămîntată ca cea a Europei din preajma Marii Revoluţii. A avut un răsunet cu atît mai puternic cu cît s-a petrecut într-un mare imperiu — în care complicaţiile politice nu lipseau — şi care era cuprins de reformismul larg al împăratului. Analizînd *Răsunetul răscoalei peste hotare* şi formele sale de expresie, profesorul Prodan constată că răscoala „deschide larg porţile difuzării numelui de român, atrage atenţia lumii din afară asupra soartei poporului român din Transilvania, asupra originilor lui, asupra problematicii lui, asupra problematicii poporului român în genere. Şi nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numai la nivel social, ci și național. Mai ales național. În viziunea de peste hotare, răscoala au făcut-o, invariabil, românii, numai românii, cu scopul emancipării depline. Ea e văzută drept lupta de emancipare a *națiunii* române". Lui Horea, purtătorul acestei lupte, îi este atribuită expresia *Mor pentru națiune*. Un izvor îl consideră *„il primo risvegliatore dell'idea nazionale fra i Rumeni"*. Răscoala a stîrnit, totodată, și simpatia pentru lupta antifeudală și națională a poporului român. În aceste condiții, observă, din nou, autorul, ridicarea țărănimii n-a fost zădarnică nici pe plan extern, cum n-a fost nici pe cel intern (p. 701—702).

Un substanțial *Cuvînt de închidere*, în care sînt inserate concluzii de mare valoare, încheie această monumentală și originală lucrare. Răscoala, remarcă din nou profesorul Prodan, „are un caracter *întrutotul țărănesc*. Ea aparține în întregime țărănimii și în mobilurile și în actele sale nimic impropriu, nimic țărănește inexplicabil". Acest caracter este personificat de Horea însuși. Acesta „crește în mărime nu înălțîndu-l deasupra masei, ci confundîndu-l în ea, crește prin perfecta identificare cu ea, crește nu prin singularizare, ci prin multiplicare" (p. 766—767). Horea e inima masei, nu superiorul detașat al ei. Documentația probează că acțiunea personală a eroului este mult mai întinsă, prezența sa mult mai vie. Arta conducerii o suplinește cu instinctul conducerii. „Conducerea lui (în desfășurarea răscoalei) e mai mult cea reclamată de răscoală, decît impusă de ea. Figura lui e ridicată la potența năzuințelor răscoalei, numele lui e motorul activ al forțelor deslănțuite. Real sau nu, Horea a jucat un rol capital în răscoală. În așa măsură încît evenimentul însuși s-a fixat și în mintea contemporanilor și în istorie sub numele de *Răscoala lui Horea*" (p. 709).

Răscoala nu privește spre trecut ca vechile răscoale, ci înainte, spre viitor avînd adînci și inseparabile implicații naționale, confundîndu-se cu *problematica poporului român din Transilvania*. În răscoală, „nu exterminarea fizică a nobilimii, a ungurilor, purtată de lozinci primează, ci convertirea lor la condiția proprie ; și, mai presus de toate, nimicirea iobăgiei înseși". Țara este și trebuie să fie românească. „Legea răsăriteană e legea românească, legile celelalte sînt legile stăpînilor, legile ungurilor. Reducerea ungurilor la legea răsăriteană era reducerea la legea românească, confundarea în neamul românesc, în poporul de jos a celor mulți. În mentalitatea țărănească, sferele nobil-ungur-domn-papistaș-calvin-unitarian, se încalecă, se substituie, se confundă pînă la inseparabil nesocotind nuanțele" (p. 711). Planul social se va adăuga și va completa pe cel național. Ele se vor confunda organic și unitar în revoluția din 1848. Horea reprezintă steagul de luptă al iobăgimei. Tradiția populară însă l-a asociat, l-a confundat cu Avram Iancu.

În afara cîștigului ce l-a adus în conturarea viziunii europene asupra fenomenului național, românesc, răscoala — dacă pe plan social, reprezintă prima acțiune revoluționară a poporului român pentru desființarea raporturilor feudale, „pe plan național adîncește conștiința românească, ascute adversitățile, incită lupta națională a părții adverse, lupta în replică a părții proprii, dă un nou imbold luptei naționale, în genere" (p. 712). Horea e învestit cu intenția de a chema la luptă solidară toate trei țările românești pentru reînvierea Daciei, ba chiar a imperiului roman. În timp ce tabăra adversă i-a întinat memoria atribuindu-i toate ororile, „tradiția populară i-a păstrat nepătată imaginea, i-a perpetuat-o în credințe, în legende, în versuri. A stigmatizat pe vecie pe trădătorii lui ; în pîinea făcută din grîul cumpărat cu banii trădării ei au găsit sînge, sîngele Horii".

Sînt, acestea, concluzii de înaltă ținută, care, practic, nu pot fi rezumate sau trunchiate. Sînt atît de dense, atît de pline de conținut, încît se refuză oricăror modificări.

Prin *Răscoala lui Horea*, reconstituind cu o rară forță expresivă, cu un stil plin de vigoare, evenimentul, geneza, implicațiile, răsunetul și consecințele sale, profesorul D. Prodan și-a înscris din nou numele în istoriografia contemporană cu o contribuție de aleasă valoare. Ea reprezintă un exemplu de devotament și pasiune, de înaltă ținută științifică și intelectuală, operă a unui istoric-cetățean care oferă vremurilor noastre o mare lecție, necesară, pentru promovarea obiectivelor politice și naționale spre care țintește societatea noastră.

Gh. Platon

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI BORDEIANU şi PETRU VLADCOVSCHI, *Învăţământul românesc în date*, Iaşi, Ed. „Junimea", 1979, 368 p.

Pentru cine se documentează asupra culturii şi istoriei învăţământului nostru pînă la 1940, editura „Junimea" a pus la îndemînă, pentru permanenta informare succintă şi rapidă, o lucrare utilă şi accesibilă, în acelaşi timp, unui cerc mai larg de cititori. Este vorba de *Istoria învăţământului în date*, lucrare întocmită de M. Bordeianu şi P. Vladcovshi.

Înscrisă în seria deschisă de *Istoria României în date*, noua apariţie realizează o imagine sintetică privind evoluţia de-a lungul secolelor a învăţământului la români, ca un aspect al istoriei culturale naţionale. Lucrarea beneficiază de rezultatele cercetărilor întreprinse în ultimele decenii în domeniul istoriei culturii şi învăţământului românesc, folosind, însă, şi date oferite de bibliografia anterioară, destul de întinsă, precum şi cele obţinute prin investigaţia proprie a autorilor. În felul acesta, în multitudinea de date şi informaţii însumate cu privire la acest domeniu, cartea foloseşte ca un ghid cronologic, oferind lesnicios datele mai importante, însoţite ades de pertinente explicaţii, din evoluţia învăţământului nostru. Aşadar, înainte de toate, cartea constituie un instrument de lucru a cărui necesitate nu mai trebuie demonstrată.

Pentru a cuprinde în economia cărţii retrospectiva cronologică a întregii perioade luate în considerare, autorii au trebuit să procedeze la selectarea şi verificarea riguroasă a datelor, în aşa fel încît cele reţinute să fie, cu adevărat, semnificative şi exacte.

O astfel de întreprindere nu este uşoară. Cel puţin din două motive, aparent, contradictorii : lipsa de informaţii şi surse documentare sau numărul redus al acestora, pentru primele secole din retrospectiva întreprinsă şi, relativa, abundenţă de fapte oferită de bibliografia şi sursele documentare aferente epocilor mai noi. Dacă în prima situaţie problema este de a lărgi documentarea, de a corobora, confrunta şi verifica exactitatea datelor, pentru ultimele două secole, preocuparea principală este de a alege şi încadra, cu semnificaţiile respective, în contextul epocii momentele majore în evoluţia sistemului de învăţămînt românesc. Dificultatea este, evident, sporită în prima situaţie, autorii fiind obligaţi, pe lîngă exegeza unei bibliografii diverse, să treacă la investigaţia documentară de arhivă, acolo unde există o astfel de posibilitate, pentru a stabili veridicitatea unui fapt, nerămînîndu-le, într-un ultim caz, decît să se ralieze la data sau soluţia oferită de cercetarea anterioară. De aici poate fi justificată epuizarea datelor referitoare la evoluţia învăţămîntului pînă la 1700 în 21 de pagini, în timp ce pentru secolele XVIII, XIX şi XX sînt rezervate următoarele 342 de pagini, din care, firesc, cele mai multe revin ultimilor, două, cînd învăţămîntul ajunge şi se dezvoltă ca serviciu public. În aceste din urmă perioade, faptele pot fi mai cu precizie fixate în timp, dar asupra datării celor din primele secole mai persistă, în parte, incertitudini, contraziceri, lipsa unor suficiente posibilităţi de documentare permiţînd chiar menţinerea unor erori şi confuzii. De aceea, şi cele mai multe din referirile făcute aici sînt privitoare la primele părţi ale cărţii.

Lucrarea, prima de acest fel din istoriografia noastră, este, după cum afirmă şi autorii, perfectibilă. În stadiul de faţă al cercetărilor, al rezultatelor edite, ea constituie o sinteză de succes. Cele înfăţişate marchează, în mare majoritate, într-adevăr momente de referinţă în evoluţia învăţămîntului din cele trei ţări române. Tocmai, pornind de la cele considerate mai sus şi în ideea acestei „perfectibilităţi", înţelegem să facem referirile ce urmează.

Lucrarea este una de cronologie. Firesc, se pune problema limitelor de timp între care sînt ordonate faptele şi evoluţia lor. Ca dată de început, pentru prima parte, epoca medievală, autorii au reţinut anul 1020, iar ca punct „terminus" al retrospectivei lor şi-au fixat anul 1940. De ce această din urmată dată? Anul 1940 nu ne apare prin nimic deosebit în evoluţia ce ne interesează, în afară doar de reorganizarea învăţămîntului profesional. Considerăm că autorii se puteau opri cu mai mult temei la un alt moment de referinţă, cum ar fi anul 1948, de pildă (sau chiar mai tîrziu). Dacă anul 1940 nu este unul semnificativ pentru dezvoltarea învăţămîntului românesc, cel luat ca punct de început suscită unele discuţii. În acel an, 1020, din iniţiativa episcopului Gerhard, afirmă autorii, ia fiinţă în cadrul mănăstirii de la Cenadul Vechi o şcoală cu limba de predare

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

latină, „cea mai veche școală apărută la noi în epoca feudalismului" (p. 7). Afirmația ni se pare prea tranșantă, iar data înființării acestei școli trebuie plasată cu 10 ani mai tîrziu. Calculul aproximativ făcut de prof. Șt. Bârsănescu a fost (în concluzia sa, școala era întemeiată între 1000—1020), infirmat de cercetările ulterioare (v. Șt. Bîrsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești sec. X—XVI*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1971, p. 42).

Școli au existat la români și anterior datei de 1020. Existența unora nefiind atestată cu date precise, ele ar putea lipsi dintr-o astfel de cronologie. Pentru unele, însă, documentația istorică este suficientă pentru a proba, cu destulă precizie, înființarea și funcționarea lor, putînd fi, astfel, înseriate cronologic în rîndul celor cunoscute. Astfel, ca să revenim la mănăstirea de la Morisena-Cenad, se știe că aceasta a fost înființată încă la 1008, de către Ahtum, cu egumeni și călugări greci, aduși de la Vidin, care organizează și o școală ortodoxă pentru necesitățile copierii manuscriselor și oficierii slujbei religioase. Tot în Banat, ulterior, Chanadinus, urmașul și trădătorul lui Ahtum, ctitorește mănăstirea Sfîntul Gheorghe de la Maidan. În 1029, la venirea călugărilor latini în frunte cu benedictinul Gerhard de Sagredo, cărora li se pune la dispoziție mănăstirea Sfîntul Ioan Botezătorul de la Cenad, călugării greci de aici sînt mutați tot la Maidan, unde mănăstirea și școala amintite se mențin pînă în secolul al XIII-lea (cf. P. Radu și D. Onciulescu, *Contribuții la istoria învățămîntului din Banat pînă la 1800*, Ed. „Litera", București, 1977, p. 70 și urm.). Rezultă, credem, din cele de mai sus că nu se poate vorbi de școala latină din cadrul mănăstirii de la Cenadul Vechi înainte de 1030, după care, de fapt, este și atestată cu 30 elevi, condusă de călugării Walterus și Henricus (v. *Legenda Sancti Gerhardi Episcopi* în *Scriptores rerum Hungariae*, vol. II, Budapesta, 1938, p. 398 și urm.; P. Radu și D. Onciulescu, *op. cit.*, p. 181; *Istoria României*, vol. II, p. 187). Cade, astfel, și primatul acestei școli în șirul celor înființate la noi la începutul feudalismului. Benedictinii vor înființa, în continuare, mai multe școli în Banat și Transilvania în secolele XI—XIII, de care vor beneficia în parte, și tinerii români (de exemplu, cea din 1225 de la Bulci, în matricolele căreia au fost înscriși și elevi din rîndul populației românești).

În cele explicate în dreptul datei de 1234, nov. 12, se face o mare confuzie: „Episcopul Grigore al Moldovei, scriu autorii, trimite regelui Bela al Ungariei o scrisoare în care menționează în Moldova prezența unor dascăli ambulanți..." (p. 7). Greșeala este, cel puțin, dublă: confuzia personajului, iar la 1234, nu putea exista un „episcop al Moldovei". Este vorba de papa Grigore al IX-lea, care, în scrisoarea sa din 12 nov. 1234, către regele Bela al IV-lea, pe lîngă cele de mai sus, arăta: „am aflat că în episcopia cumanilor se află un popor numit valahi..." (cf. P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 253 și 260; *Documente privind istoria României. C, Transilvania*, vol. I (1075—1250), p. 275; Șt. Bîrsănescu, *op. cit.*, p. 52). Deci, episcopia și episcopul cumanilor — dar nu acesta din urmă trimite scrisoarea amintită. De fapt, la explicarea datei următoare, autorii înșiși amintesc această episcopie, cunoscută și sub numele de Episcopia de Milcovia.

Date care stau sub semnul incertitudinii sau afirmații vulnerabile, neconfirmate istorice, se întîlnesc și în paginile următoare. Nu ne vom opri decît la cîteva, cu o semnificație majoră. Printre acestea, cele notate în dreptul anului 1401 în legătură cu ipotetica Academie domnească a lui Alexandru cel Bun prilejuiesc reevaluarea discuțiilor controversate privind existența acesteia și forma de organizare. „1401. Ia ființă la Suceava, Academia domnească, la care au funcționat ca profesori mitropolitul Iosif, protopopul Iuga, filozoful Moise și Grigore Țamblac", scriu autorii (p. 9). Aceasta denotă ralierea necritică la o concluzie acceptată restrîns și neconvingător documentată. Un scurt excurs istoric, documentar și bibliografic, ne convinge de aceasta.

Neavînd, încă, un studiu special, în istoriografie opiniile în problemă sînt împărțite. Existența acestei școli, sub diferite forme a fost, uneori, afirmată, alteori negată. Astfel, după Gh. Asachi și Al. Hașdeu, la care se adaugă mai tîrziu G. G. Loginescu, discutata instituție ar fi existat sub forma unei „Academii de drept" sau „Facultăți de legi", după modelul celei din Constantinopole, fondată pe la 1054 de Constantin Monomahul. Temeiul acestei concluzii îl constituie o informație provenită de la D Cantemir despre primirea unei colecții de legi de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

către Alexandru cel Bun din Bizanț și presupunerea logică a necesității unei școli sau unor învățați care să le interpreteze și aplice (mai pe larg, discuția la Șt. Bîrsănescu, *Academia domnească a lui Alexandru cel Bun — legendă sau realitate?* în „Revista învățămîntului superior", 1968, X, nr. 9, p. 89—98; idem, *Pagini nescrise...*, p. 146—156) ori, aceste argumente nu sînt suficiente pentru a convinge sau atesta existența școlii. Pentru alți cărturari: episcopul Melchisedec, A. D. Xenopol, I. Nistor, Sextil Pușcariu, S. Andreescu ș.a., ar fi funcționat la Suceava în anii domniei lui Alexandru cel Bun o „Academie teologică" sau „Școală înaltă de teologie", organizată și condusă de Gr. Țamblac (v., printre alții, A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, Iași, 1885; Episcopul Melchisedec, *Viața și opera lui Alexandru cel Bun în istoria culturii creștine*, Iași, 1882; C. Andreescu, *De la Academia Mihăileană la Liceul Național, 1835—1935*, Iași, 1936 ș.a.). Afirmația este fondată pe informațiile din documente despre activitatea mitropolitiului Iosif, protopopului Iuga sau Grigore Țamblac ca „învățători sau dascăli în Țara Moldovei" (v. citat la Șt. Bîrsănescu, *Schola latina de la Cotnari*, București, 1957, p. 105). Considerăm că activitatea acestora de predicatori, în perspectiva căreia apare și rolul lor de dascăli și învățători, în înțelesul circumstanțiat al epocii, nu este o dovadă a funcționării lor în cadrul unei școli de învățămînt teologic. Lipsește documentul care să ne ofere siguranță că afirmația privind existența acesteia nu este ipotetică sau hazardată. Pentru alți istorici, cum ar fi P. P. Panitescu, instituția în discuție ar fi ființat ca „o simplă școală" în modalitățile de existență ale vremii (P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969; idem, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, ș.a.), în timp ce Șt. Bîrsănescu, pornind de la exemplul în care era concepută Academia carolingiană, avansează ideea că și cea moldoveană trebuie înțeleasă ca un cerc de cărturari grupați în jurul domnului. Din acest cerc ar fi făcut parte mitropolitul Iosif, Grigore Țamblac, protopopul Iuga, Moișă filozoful, grămăticul Grad (Șt. Bîrsănescu, *Pagini...*, p. 150—156).

Luînd în discuție chestiunea la care ne referim, N. Iorga și ulterior C. Cihodaru (și alți istorici) neagă existența acestei școli trecînd-o în domeniul legendei (v. N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1971 și C. Cihodaru, *Învățămîntul în Moldova în sec. XV—XVIII. Școala domnească din Iași*, în *Istoria Universității din Iași, 1860—1960*, vol. I, București, 1960). Însumînd toate aceste opinii, rezultă că cele mai multe argumente converg spre dovedirea inexistenței Academiei Domnești a lui Alexandru cel Bun sau spre ființarea ei sub forma sugerată de Șt. Bîrsănescu, dar în înțelesul cel mai larg al formulării, și nu ca o instituție creată de domn, cu o funcționare permanentă și încadrată cu profesorii respectivi. În faza actuală de documentare, nimic nu îndreptățește o concluzie contrarie. Afirmația autorilor cărții ce o recenzăm, ni se pare, în consecință celor de mai sus, insuficient documentată. Pentru a fi conformă cu stadiul discuțiilor, știrea ar trebui formulată în alți termeni („se vorbește despre existența...", „s-a afirmat în istoriografie...", de exemplu).

Și, referitor la termeni. În explicarea unor date, autorii preiau detaliile ce le însoțesc din bibliografie dar incomplet, și fără atenție, schimbînd, în consecință, înțelesul logic al frazei. Astfel, în dreptul datei 1394, martie 9, (p. 8) se menționează: „Papa Bonifaciu al IX-lea dispune, prin bula dată, ca episcopul de Argeș să îndeplinească și misiunea de profesor pentru frații ordinului *în termen*".

Informația este luată dintr-o lucrare a profesorului Șt. Bîrsănescu, unde este formulată astfel: „Papa Bonifaciu al IX-lea dispune, prin bula datată 9 martie 1394, ca episcopul de Argeș să îndeplinească și misiunea de profesor pentru frații ordiniului *in termenii*...", urmînd citatul din respectivul documnet ce cuprinde acești termeni: „Ad te ordinis..." (Șt. Bîrsănescu, *Pagini...*, p. 150); sau la p. 30, vorbind despre Academia Domnească a lui N. Mavrocordat. Ne exprimăm regretul că nu este singura preluare în această manieră Multe titluri, de asemenea sînt redate incomplet sau eronat (de exemplu, v. p. 22, în dreptul datei 1652, p. 58, p. 60 ș.a.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După cum arătam mai sus, ştirile despre primele secole de învăţămînt feudal românesc sînt puţine. Pentru a permite o imagine cît mai completă, unitară şi-n evoluţie ele trebuie verificate, iar cele mai semnificative nu pot lipsi dintr-o istorie în date ca cea a autorilor ieşeni. De aceea, considerăm că în dreptul anilor 1404—1405 trebuia inserată şi ştirea, documentată, despre şcoala din chiliile mănăstirii Prislop (înfiinţată de Nicodim), considerată ca „cea mai bună şcoală românească a vremii" (cf. şi N. Albu, *Istoria învăţămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944, p. 16, unde citează pe Ioan Boroş). În aceeaşi perspectivă, trebuiau omise datele care nu au nici o semnificaţie sau legătură cu dezvoltarea şcolii în ţările noastre. Ca exemplu, dăm anul 1507, oct., şi detaliile alăturate (p. 11) care nu spun nimic cu privire la istoria învăţămîntului românesc. Deşi astfel de exemple abundă în paginile cărţii, ne limităm numai la această citare. În aceeaşi ordine de idei, credem că ar fi fost interesant de inserat şi cîteva date referitoare la Şcolile turceşti din Banat, aşa cum s-a făcut în legătură cu cele germane sau sîrbeşti. Astfel, în 1624 numai în Timişoara sînt atestate opt şcoli turceşti, o medrese şi şapte mekteb. Chiar dacă românii nu au beneficiat de ele, fac parte din sistemul instituţiilor de învăţămînt care a funcţionat în ţările noastre.

Din motive pe care ni le oferă cercetarea documentelor vremii şi investigaţia bibliografică referitoare la nivelul şi conţinutul disciplinelor de învăţămînt, în comparaţie cu cel atins în ţările vecine, putem spune că prezentarea Colegiului Vasilian (1640) drept „prima Universitate din Moldova" (p. 20) este o exagerare. Putem vorbi, desigur, de „elemente de învăţămînt superior" sau de „studii clasice, de profil larg, universitar" dar nu despre o Universitate (de fapt este prima şcoală domnească cu o existenţă mai îndelungată). La fel putem conchide şi despre Academia Domnească din Iaşi, înfiinţată de Nicolaie Mavrocordat (1714, deşi istoriografia în problemă nu este unanimă în susţinerea acestui an ca dată a întemeierii ei. Pornind de la anumite dovezi, se propune ca dată a înfiinţării anul 1713, în cel următor fiind vorba de o reorganizare, conform hrisovului lui N. Mavrocordat din aprilie 1714. Aşa s-ar explica şi incompatibilitatea dintre cele două informaţii date în dreptul anului 1714, apr. 3 şi, respectiv, 24 : cererea de a se trimite o copie privind organizarea Academiei din Bucureşti, după scrisoarea de felicitare privind înfiinţarea, deja, a celei ieşene, pentru care era cerută. Vezi, mai pe larg, discuţiile la Şt. Bîrsănescu, *Academia Domnească din Iaşi 1714—1821*, Bucureşti, 1962 ; N. Iorga, *op. cit.*, Ariadna Cioran-Camariano, *Academiile domneşti din Bucureşti şi Iaşi*, Bucureşti, 1971, etc.). Termenul de „academie", acceptat, desigur, în conţinutul dat de epocă este folosit, uneori, în mod abuziv, nepotrivit realităţii căreia îi este alăturat. Astfel, nu înţelegem de ce în dreptul anului 1786, printre altele, se precizează : „Îşi încetează activitatea Academia Domnească de la Putna" (p. 62) cînd, nici într-un caz, şcoala înfiinţată *aici, în 1470, nu a fost şi nu a devenit o „academie", mai ales „domnească"* !

Pentru aceste secole medievale, documentele sînt mai numeroase şi mai generoase în informaţii privitoare la dezvoltarea şcolii în Transilvania, atît în ceea ce priveşte instituţiile de învăţămînt ale populaţiei maghiare, germane, sîrbeşti, cît şi ale românilor. De aici şi ponderea mai mare în economia lucrării a datelor privind evoluţia învăţămîntului transilvănean în epoca medievală. Cu toată necesitatea selectării lor, facem observaţia că, totuşi, multe din cele referitoare la învăţămîntul românesc, care marchează momente importante în dezvoltarea organizatorică şi a cadrului instituţional în care a evoluat, sau apariţia unor documente (acte normative, programe, manuale, etc.) ce au statuat un anumit curs şi conţinut, nu sînt incluse în cronologia de faţă. Cu titlul exemplificativ, semnalăm anul 1640 (3 nov.), cînd, în cele 15, respectiv 19, puncte impuse mitropoliţilor Simion Ştefan şi Sava Brancovici de către principii calvini al Transilvaniei, se prevede : înfiinţarea de şcoli cu dascăli români, înfiinţarea de tipografii pentru cărţi în limba română, obligaţia preoţilor de a ţine slujba în limba română (v. A. Bunea, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, 1906, p. 31—32), sau 1771, iunie 20, data apariţiei „Regulamentului iliric", cu prevederi referitoare la îmbunătăţirea învăţămîntului românesc ortodox (după ce la 14 iulie 1770 se înfiinţase „Comisia vieneză pentru probleme şcolare") sau „Instrucţiunile..." din 1791—1792. Astfel de omisiuni se fac şi pentru etapele următoare şi nu numai cu referire la Transilvania : 1838, deschiderea „clasului de inginerie" la Aca-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

demia Mihăileană ; 1842, înființarea, la Iași a celor trei școli din Tătărași, Podul Lung, Muntenia de Sus ; 1847, înființarea școlii din Tîrgu Ocna etc. Alteori sînt alese fapte nesemnificative în dauna celor cu o importanță sporită (doar un singur exemplu : 1831, dec. 6, profesorii de la Școala Centrală din Craiova „înaintează Eforiei un raport prin care solicită să li se achite lefurile la timp", dar nu este semnalat actul de la 3 dec. 1831, semnat de boierii divanului Moldovei relativ la așezarea școlilor publice din Moldova, care a pus bazele evoluției învățămîntului de stat în anii următori, etc.).

Unele datări greșite, omisiuni, preluări neatente etc. se mențin și în paginile în care se face cronologia epocilor moderne și contemporane din evoluția învățămîntului românesc. Fără să le considerăm fundamentale și datorită dimensiunilor limitate ale spațiului disponibil, nu le mai menționăm, dar atragem principial atenția, în spiritul exigențelor normelor științifice de cercetare și redactare, cu convingerea remedierii lor în eventualitatea unei reeditări a lucrării. Nutrim, totodată, credința că cele de față vor fi înțelese așa cum am dorit și că nu am golit de substanță cele spuse la începutul acestor rînduri.

Gabriel Bădărău

NICOLAE BÎRDEANU, DAN NICOLAESCU, *Contribuții la istoria marinei române. Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918*. Vol. I, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, 351 p.

Istoriografia marxistă a manifestat un vădit interes pentru diferitele aspecte ale istoriei navigației române, relevante, în acest sens, fiind studiile academicianului Constantin C. Giurescu și cele ale lui Sergiu Columbeanu și I. Toderașcu. Cercetarea istorică pe această temă s-a îmbogățit recent cu o nouă lucrare, de data aceasta cu caracter monografic, datorată lui Nicolae Bîrdeanu și Dan Nicolaescu, primul autor fiind cunoscut prin valoroasele contribuții pe care le-a adus la cunoașterea istoriei porturilor dunărene și care constituie premizele cărții pe care o recenzăm.

Poziția geografică a pămîntului românesc, mărginit de Marea Neagră și Dunăre și brăzdat de cîteva rîuri mari, navigabile, a determinat folosirea navigației încă din timpurile preistorice, construirea plutelor și a monoxilelor devenind o îndeletnicire de seamă la populația geto-dacică. Mărturia lui Arrianus este edificatoare : Alexandru cel Mare a găsit, în 335 î.e.n., cu ocazia expediției împotriva tribalilor, atît de multe monoxile încît și-a putut trece, peste Dunăre, destul de repede trupele sale numeroase.

Pătrunderea pe Dunăre și chiar pe Siret a navigatorilor greci și mai tîrziu a corăbiilor romane a influențat populația autohtonă care-și va construi și vase după noile modele, asigurînd menținerea permanentului trafic comercial ce exista între populațiile de pe cele două maluri ale Dunării și a schimburilor economice care se făceau pe rîurile din interiorul provinciei Dacia și a zonelor limitrofe ei.

Poporul român s-a născut cu această aptitudine de a construi vase și de a naviga, demonstrația pe care o fac autorii fiind elocventă. Politica economică a celor trei țări românești bazîndu-se, în mare măsură, pe comerțul intern și extern ce se făceau cu ajutorul navigației. De aici și politica primilor voievozi munteni, Basarab, Vladislav, Mircea cel Bătrîn, și moldoveni, Roman I, de a izgoni pe tătari din partea de răsărit și de sud a celor două țări pentru a avea o ieșire la „marea cea mare". Autorii, de altfel, dedică un capitol întreg acestei perioade, arătînd că țările române au fost preocupate de a avea flote proprii, comerciale și militare, pe Dunăre și Marea Neagră.

Navigația românească în timpul dominației otomane este prezentată de-a lungul a două capitole cu care se încheie partea întîia a cărții. Țările române devenind acum „chelarul împărăției", transporturile pentru aprovizionarea Constantinopolului și a altor orașe turcești se intensifică și turcii vor obliga pe domnitorii români să construiască tot mai multe vase în șantierele care se dezvoltă în porturile dunărene Galați, Brăila, Giurgiu, Căscioarele. Se construiesc însă și corăbii pentru negoțul intern pe Dunăre, ca și pentru apărarea acestei granițe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se amintește astfel flotila amenajată de Constantin Brîncoveanu și Alexandru Mavrogheni care va da și un „hrisov pentru corăbiile țării ce sînt a umbla pe Dunăre".

Partea a doua a cărții este dedicată dezvoltării marinei române moderne în perioada 1829—1918. Se evidențiază diferitele inițiative ale boierilor și marilor negustori români, susținute de domnitorii Alexandru Ghica, Gheorghe Bibescu și Mihai Sturdza, de a construi nave comerciale care vor naviga sub pavilion propriu. Concomitent cu aceste încercări, este adevărat, timide, dar care vor rezista concurenței străine, se pun în aplicare și proiecte pentru navigabilizarea Siretului și Prutului.

Domnia lui Alexandru I. Cuza, prin marile reforme economice și social-politice, remarcă autorii, a creat condițiile necesare dezvoltării porturilor, șantierelor de construcții navale și navigației. De asemenea, numirea unui membru în Comisia riverană a Dunării, poetul D. Bolintineanu fiind primul delegat, marchează începutul unei politici de apărare a drepturilor României asupra navigației pe Dunăre. Tot în domnia lui Alexandru I. Cuza se organizează și marina militară română — „Corpul flotilei de Dunăre" — care va fi dotată, în 1864, și cu o navă cu aburi.

Un amplu capitol este dedicat contribuției marinei române la cîștigarea războiului pentru independență. Cu sprijinul flotilei române s-a făcut trecerea armatelor rusești peste Dunăre, s-au plantat baraje de mine. Navele românești au fost prezente și în organizarea atacurilor împotriva flotilei turcești pe Dunăre.

Dezvoltarea social-economică a României, după recunoașterea ei ca stat independent, impunea mărirea parcului național de nave comerciale. Se subliniază, în acest capitol, meritul lui M. Kogălniceanu, P. S. Aurelian și a altor oameni politici pentru crearea unor societăți române de navigație, politică concretizată în înființarea „Serviciului de navigație fluvială română" (NFR) în 1890 și a „Serviciului maritim român" (SMR) în 1895. Marina militară cunoaște și ea trei programe de dotare.

Situația grea a marinarilor, ca și a muncitorilor portuari, a determinat o luptă continuă în porturi și pe nave pentru condiții mai bune de muncă și de viață. Organizațiile muncitorești din porturi au militat pentru făurirea unui partid muncitoresc și au apărat, cu multă abnegație, ideile revoluționare, îmbogățind, prin lupta lor, tradițiile revoluționare ale clasei muncitoare din România.

Ultimele capitole ale cărții se referă la situația marinei române în timpul primului război mondial. Marina militară a acționat cu multă vitejie în numeroase operațiuni pe Dunăre și pe Marea Neagră. Marinarii au fost și primii militari români care s-au răsculat în masă împotriva statului burghez pentru instaurarea unei republici.

Ne îngăduim să punem în discuție și unele afirmații lipsite de o strictă documentare științifică. Spre exemplu, opinia că în a doua jumătate a secolului al XIII-lea în porturile Brăila și Galați „intrau un mare număr de nave genoveze și venețiene" (p. 47). Este adevărat că traficul comercial din bazinul Dunării inferioare a fost intensificat de tranzacțiile făcute prin intermediul venețienilor și genovezilor. Mărturii sigure, pe care de altfel autorii le folosesc, sînt doar pentru Chilia, Cetatea Albă și Vicina. Chiar dacă se admite ipoteza lui Const. C. Giurescu că Brăila era tîrg în secolul al XIII-lea, nu există documente care să ateste prezența genovezilor și venețienilor. Galații erau atunci o foarte modestă așezare rurală, despre care, desigur, putem admite ipotetic că mijlocea un anumit trafic comercial, care a și impulsionat transformarea în tîrg, dar documente sigure nu se pot cita. Nefondată este și afirmația că „porturile Giurgiu și Calafat au fost întemeiate de genovezi". N. Iorga și Gh. Brătianu au demonstrat că aceasta este o legendă de care este legată și înființarea altor orașe moldovene (Gh. I. Brătianu, *Recherches sur le commerce genois dans la Mer Noire au XIII-e siècle*, Paris, 1929, p. 117).

Într-adevăr la începutul secolului al XIV-lea Brăila joacă un rol însemnat în dezvoltarea traficului internațional, menționarea portului în „Libro del conoscimento" este o dovadă, dar nu se poate afirma că „era un fel de *porto-franco*" (p. 50), chiar dacă prin acest termen am vrea să înțelegem o vie activitate co-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mercială proprie porturilor ce se vor bucura de acest regim începînd cu secolele XVI și XVII (orașele hanseatice).

Pentru alte opinii, pe care le vom aminti, autorii folosesc izvoare documentare neadmise de critica științifică. Astfel pentru a susține că „în Moldova a fost organizată o flotilă militară încă din timpul lui Petru Mușat (1375—1391), Iuga (1341—1400) (sic), și Alexandru cel Bun (1400—1431)" (p. 64—65), autorii se folosesc de „cronica lui Huru" publicată de Aron Pumnul în „Lepturariu românesc". Nu știu oare autorii că încă din 1903, N. Iorga dezbătînd problema ‚adunării și tipăririi izvoarelor" a arătat că acest „izvod" a fost falsificat de frații Sion ?

Nici articolul lui G. R. Meledon, ***Relațiile comerciale ale românilor cu genovezii***, publicat tot în „Lepturariu românesc" nu poate fi citat în sprijinul ideii că „Moldova a avut o marină comercială de la întemeierea statului feudal" (p. 52). Autorii puteau, de asemenea, să renunțe la citarea lucrării lui L. Lespezeanu și I. Marcu, ***47 de ani glorioși***, Editura tineretului, 1959, pentru știrile din cronica lui Dlugosz referitoare la victoria lui Ștefan cel Mare de la Podul Înalt. Nu au avut conștiință de prea cunoscuta monografie dedicată de Ion Ursu viteazului domnitor moldovean ?

Tot în legătură cu aparatul critic am mai semnala că autorii ignoră, uneori, contribuția altor cercetători. Este meritul lui S. Columbeanu de a fi adus în actualitate un articol al lui V. A. Urechia publicat în „Informațiunile bucureștene". Autorii citează acest articol (p. 51), fără a fi amintit semnalarea făcută de S. Columbeanu, cu toate că au consultat articolul regretatului istoric bucureștean. La fel s-a întîmplat și cu cîteva informații referitoare la construcțiile navale făcute la Galați în secolul al XVIII-lea extrase din condicile de visterie păstrate la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" și Arhivele Statului Iași (p. 101, 103). Ele au fost folosite încă din 1969 de I. Toderașcu, dar articolul acestuia *Construcții navale în șantierul din Galați în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea* este citat numai în „Introducere". La capitolul „Încercări de a dezvolta navigația pe rîuri" autorii nu au folosit studiul lui L. Boicu, ***Încercări de navigabilizare a rîurilor moldovenești în prima jumătate a secolului al XIX-lea***, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"*, II, 1965, p. 93—116, care este principalul studiu de referință asupra acestei probleme.

Supărătoare sînt și unele greșeli de ortografie, pluralele „luntri" (p. 45, 51) și „cheuri" (p. 128, 129). Din vina editurii numele lui N. Bîrdeanu a fost redat în două grafii deosebite : Bîrdeanu pe foia de titlu și Bârdeanu pe supracopertă. Aceasta este o dovadă că există tendința de a se refolosi, cel puțin în onomastică, „â" și de aceea ar fi necesar, poate, să se ia în discuție statutul său ortografic, pentru a se evita perturbările care au început să se producă în fișierele bibliotecilor.

Dincolo de aceste cîteva observații, cartea lui N. Bîrdeanu și D. Nicolaescu rămîne un foarte util instrument de lucru pentru cercetătorii istoriei navigației române.

Paul Păltănea

ELKE BORNEMANN, *Der Frieden von Bukarest 1918*, Peter Lang, Frankfurt am Main, Bern, Las Vegas, 1978, V+231 p. (Europäische Hochschulschriften: Reihe, 3, Geschichte u. ihre Hilfswiss., Bd. 64).

Nu poate surprinde pe nimeni permanenta preocupare a istoricilor de pretutindeni pentru istoria primului război mondial. Deși au trecut peste 60 de ani de la consumarea conflagrației, interesul pentru aceasta nu a scăzut. Dimpotrivă, în istoriografia ultimilor ani este intens manifestată preocuparea de lărgire a studiului problematicii complexe, aferente împrejurărilor desfășurării sau urmărilor și schimbărilor profunde aduse în viața popoarelor de cataclism. Sistemul tratatelor încheiate la sfîrșitul războiului, fără a realiza justiția și a crea un echilibru, consemna importante modificări ale hărților politice, stabilea anumite responsabilități în seama participanților, instituind un nou context instituțional

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al desfășurării vieții politice și colaborării internaționale. Paradoxal poate, dar tocmai acest sistem, ce trebuia să constituie în intenția protagoniștilor un factor de ordine și siguranță, conținea germenii situațiilor conflictuale ce au subminat securitatea europeană și au condus spre un nou război de dimensiuni universale. Toate acestea justifică, în parte, interesul susținut, acordat în continuare situațiilor pedinte de evenimentul reținut aici ca loc comun de referință.

Incendiul mondial s-a consumat cu cea mai mare intensitate în Europa. Țările bătrînului continent au suferit primele, pînă în ultimele consecințe, urmările războiului mondial, chiar dacă responsabilitățile declanșării și rațiunile supreme ale participării lor trebuiesc separat împărțite și judecate. Urmărind realizarea idealului desăvîrșirii unității naționale, după doi ani de neutralitate, România a participat la război de partea Antantei, aducîndu-și partea sa de contribuție la victoria acesteia. În circumstanțele neîndeplinirii obligațiilor luate de aliații săi și încheirii păcii separate de către Rusia Sovietică, România a fost silită să încheie pacea de la București, în ultimul an al războiului, pace neviabilă prin însăși conținutul ei. O lucrare remarcabilă, semnalată în titlu, se adaugă istoriografiei războiului mondial, în general, și păcii de la București, în special.

Cartea istoricului german Elke Bornemann, apărută în seria a III-a, colecția „Europäische Hochschulschriften", „Istorie și științe auxiliare", constituie o apariție cu valoare de eveniment în această istoriografie. Interesul pentru apariția ce o semnalăm este cu atît mai mare, cu cît este prima lucrare specială, apărută în străinătate *(La Paix de Bucarest, 7 mai 1918*, Paris 1918, fiind scrisă de un român, D. Iancovici, fără posibilitățile actuale de documentare și fără judecata timpului) ce abordează într-o manieră cuprinzătoare determinările, conținutul, locul și caracterul păcii separate de la București, în contextul european de la sfîrșitul primului război mondial, înainte de a avea loc Conferința de pace de la Paris.

În afară de faptul că prezintă punctul de vedere al unui istoric străin, lucrarea beneficiază, pe lîngă exegeza unei bibliografii de referință, de un amănunțit excurs în fonduri arhivistice de importanță majoră, germane și austriece, ceea ce este de natură să sporească interesul istoricilor. Alcătuită după toate rigorile științifice, oferind bogate note și instrumentele necesare unei utilizări rapide, cartea este o lucrare documentată, clară, cu referințe și judecăți la obiect. Precedat de un „cuvînt înainte" și o introducere, materialul este organizat în trei mari părți, subîmpărțite în capitole și subcapitole concentrate asupra anumitor probleme sau aspecte.

Partea I, *Neutralitatea și participarea României la război*, dedică primul subcapitol problemei neutralității țării noastre, informînd asupra intereselor majore ale țării în contextul războiului mondial. Acestea sînt reprezentate de problemele teritoriale cu Austro-Ungaria, legate de unirea Transilvaniei cu România, de cea a Bucovinei și Basarabiei, mai ales de sud-est, apărută după 1878 și a sudului Dobrogei, adusă în actualitate de războaiele balcanice. Sînt trecute în revistă acțiunile de atragere a României de partea Puterilor Centrale sau Antantei, cu tot cortegiul de argumente și promisiuni, exercitate de cele două grupări de forțe, prin miniștrii lor. În aceeași modalitate succintă, este prezentată intrarea României în război împotriva Triplei Alianțe, în august 1916, principalele evenimente din timpul războiului, problemele apărării militare ale țării și, în primul rînd, schițarea primelor planuri ale Puterilor Centrale pentru o pace separată cu România. În perioada dintre armistițiu și preliminariile păcii sînt documentate împrejurările armistițiului, încercările lui Ludendorff de a încheia cît mai repede o pace separată favorabilă Germaniei și începerea discuțiilor oficiale la București, în condițiile stabilirii unui ultimatum către guvernul român. Totodată, se fac referiri la bazele unei păci, proiectate la Berlin în discuțiile dintre Rühlmann, Czernin și Ludendorff. Prin schimbarea guvernului în România, începe o nouă fază în tratativele legate de încheierea unei păci separate, consideră autorul. În cadrul acestora, problema Dobrogei de sud constituie o piedică pentru progresul lor. Noile încercări ale lui Ludendorff se concretizează în prezentarea ultimatumului și încheierea unei păci preliminare.

În ultimul subcapitol al primei părți se face retrospectiva evenimentelor și tratativelor ce au loc pînă la capitularea Germaniei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Partea a II-a, *Condițiile păcii*, are, de fapt, ca obiect problema centrală a cărții și, în consecință, are și cea mai mare întindere.

Folosind sursele germane și austriece, autorul dezvoltă, într-un prim subcapitol, influențele exercitate de discuțiile în problema schimbării dinastiei înfățișînd, pe rînd, poziția României, Germaniei și Austro-Ungariei în chestiune. În evoluția acestor evenimente și poziții, autorul constată noi orientări ale guvernului german și ilustrează legătura care exista în țara noastră între dinastie și guvern.

În ceea ce privește clauzele militare ale păcii din 7 mai 1918, demobilizarea și ocupația sînt făcute, firesc, probleme centrale. Precizări sînt făcute cu referire la durată și modalitățile realizării lor.

Clauzele teritoriale, concentrate în conținutul articolului XI al păcii, formează obiectul a numeroase referiri documentate. Reacțiile față de acestea sînt înfățișate odată cu pretențiile Bulgariei asupra Dobrogei, exprimate de Radaslav și sprijinite de Germania. Autorul pprezintă pertinent importanța Dobrogei pentru România și renunțarea Bulgariei, în consecința derulării evenimentelor, la cererile privind Dobrogea de nord și apoi la cea mai mare parte a regiunii.

O atenție deosebită este acordată clauzelor economice. Acestea sînt comentate legat de interesele economice germane în România, importanța resurselor materiale ale acesteia pentru Germania și Austro-Ungaria. Tratativele privind încheierea convenției economice au fost cele mai îndelungate și disputate. Încheierea convenției economice, atît de nefavorabile țării noastre, a fost precedată de parafarea unui acord comercial, care avantaja atît de mult Germania și aliata sa. Prin presiuni exercitate asupra României s-a obținut aderarea la convenția vamală de la Berna. În apărarea intereselor societăților germane, s-a impus reducerea masivă a impunerilor asupra veniturilor acestora în România.

Convenția economică, care presupunea în perspectiva aplicării ei subjugarea economică a țării noastre, a fost însoțită de o convenție petrolieră și una privind navigația pe Dunăre, în timp de pace și război. În subcapitolul respectiv, se fac interesante și îndreptățite considerații asupra problemelor industriei petroliere românești și importanței pentru cei doi aliați occidentali a petrolului românesc. Exprimînd interesele companiilor germane, reprezentanții lor au impus grele sarcini și condiții păgubitoare României în ceea ce privește viitorul industriei petroliere. În cuprinsul clauzelor privind navigația pe Dunăre, se fac stipulații net în favoarea intereselor germane, eludînd chiar competențele Comisiei Europene a Dunării. În timp de război sau al ocupației, porturile românești urmau să fie controlate și puse la dispoziția Germaniei și a aliaților săi.

În continuare, un întreg subcapitol este dedicat problemelor financiare și clauzelor juridice. În consecința creșterii datoriilor românești către Germania și în consensul obligării generale a României, importante și grele sarcini grevau pe viitor finanțele și economia țării. Autorul însuși recunoaște că acest tratat, prin conținutul său, nu avea un viitor sigur. Un anumit spațiu este rezervat discuțiilor legate de egalitatea în drepturi a evreilor în România. Înțelegerile convenite sînt exprimate de cuprinsul articolului 28 din Tratat.

Stabilind unele criterii și limite în cele ce privesc posibilitățile de apreciere, în ultima parte a lucrării, a III-a, autorul înseriază unele concluzii generale, din care se desprinde cu prioritate aprecierea că pacea de la București era produsul situației nefavorabile a României, cu toată perspectiva înfrîngerii iminente a Puterilor Centrale și că, în consecință, avea prea puțini sorți de viabilitate.

Evident, nu am făcut aici decît să atragem atenția asupra lucrării. Nu am procedat la o critică de conținut, ci numai la relevarea lui. Sînt unele lucruri de observat, considerații și afirmații de corijat (cîteva exemple: modul de prezentare a intereselor și imperativelor participării României la război de partea Antantei; importanța acordată problemei dinastice; înfățișarea unui general și a unui guvern Averescu probolșevic; incompleta pătrundere a conținutului raportului guvern-monarhie; nerelevarea cu suficiență a caracterului forțat al păcii din 7 mai 1918 s.a.; vin în conflict cu judecata obiectivă și realitatea consemnată de documente). Sarcina acestor puneri la punct va sta în atenția istoricilor noștri și nu lipsește de conținut cele apreciate la începutul acestor rînduri. În orice caz, pentru cercetătorul român cîștigul prin consultarea acestei lucrări rămîne,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neîndoios, remarcabil. Exploatarea unor fonduri arhivistice de primă mînă, excursul într-o bibliografie străină de majoră importanță, chiar dacă cea românească din ultimele decenii nu este parcursă (ceea ce ar explica unele aprecieri eronate), sporesc aportul documentar și valoric al cărții.

Gabriel Bădărău

JOSEPH ROTHSCHILD, *East Central Europe between the Two World Wars*, Seattle and London, University of Washington Press, 1974, 420 p.

Volumul pe care-l prezentăm este al IX-lea din seria *A History of East Central Europe*, care, editată de Peter F. Sugar și Donald W. Treadgold, abordează pe zone sau probleme istoria de-a lungul mai multor secole a Europei central-răsăritene. Editorii *(Cuvînt înainte*, p. IX—X), explică, în mod necesar, că limitele geografice ale termenului de Europă central-răsăriteană au fost fixate de ei ca fiind „... frontiera lingvistică de răsărit a popoarelor ce vorbesc germana și italiana, în vest, și frontierele politice ale Rusiei/U.R.S.S., în est. Aceste limite nu sînt fixe..." (p. IX). Astfel, chiar dacă se fac referiri și la alții, pe larg sînt abordate doar evenimentele legate de istoria polonezilor, cehoslovacilor, ungurilor, românilor, iugoslavilor, albanezilor, bulgarilor și grecilor.

La rîndu-i, Joseph Rothschild evidențiază *(Prefață*, p. XI—XII) importanța studierii istoriei interbelice a statelor europene central-răsăritene ca bază a unei analize comparate a problemelor politice și socio-economice care confruntă societățile multinaționale (multiethnic societes, p. XI) în general, ca și din considerente politice. Ca metodă de lucru, istoricul american menționează abordarea comprehensivă a întregii zone dar cu grijă pentru evitarea simetriei și deci menționînd unele caracteristici ale întregii regiuni doar într-un singur loc, acela mai reprezentativ. În acest sens, cu titlu de exemplu, autorul precizează că a analizat pe larg ideologia mișcărilor fasciste din această parte a continentului doar în conexiune cu Garda de fier din România, în toate celelalte cazuri făcînd referiri doar la activitatea politică.

De asemenea, reținem opinia autorului că Austria și Grecia nu au făcut parte, politic, economic sau spiritual, în epoca dată, din Europa central-răsăriteană. Ca urmare, la cele două țări se fac doar referiri. Privind celelalte state, precizează autorul, descrierea evenimentelor începe cu sfîrșitul primului război mondial și se încheie cu ceea ce istoricul american consideră a fi momentul pierderii efective a suveranității naționale, respectiv anii : 1939 pentru Cehoslovacia, Albania și Polonia ; 1940 pentru statele baltice ; 1941 pentru Iugoslavia și 1944 pentru România, Bulgaria și Ungaria.

Așadar, o concepție nouă atît în ce privește participanții la istoria zonei în perioada dată cît și limita cronologică finală în legătură cu care ne întrebăm ce înțelege autorul prin perioada dintre cele două războaie mondiale, inclusă și în titlu, și de ce n-a argumentat deloc fixarea în 1944 a pierderii suveranității teritoriale a României, Bulgariei și Ungariei.

Lucrarea cuprinde zece capitole, dintre care primul este consacrat unei treceri în revistă, generale, a întregii zone și perioade, ultimul unei priviri de ansamblu asupra culturii, iar celelalte istoriei statelor pe care Joseph Rothschild le consideră ca făcînd parte din Europa central-răsăriteană, anume : Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia, România, Bulgaria, Albania și statele baltice. Volumul se încheie cu o schiță bibliografică (p. 397—407) și cu un index. Cîteva hărți (nouă la număr) incluse de-a lungul textului, au menirea de a familiariza pe cititor cu delimitarea zonei și a țărilor incluse în ea.

Cel dintîi capitol (1, *Introductory Survey*, p. 3—25) este consacrat unei treceri în revistă a problemelor perioadei dintre cele două războaie mondiale, cu încercarea de a desprinde chestiunile comune istoriei statelor central-răsăritene Istoricul american situează pe prim plan raporturile politice care, în optica sa, au fost predominant determinate de problemele teritoriale în formula consacrată de tratatele de pace din 1919—1920. Văzînd în aceste tratate și o victorie a principiului național, al autodeterminării naționale am nuanța noi, Joseph Rothschild

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

subliniază, cu o nuanță de regret, că aceasta a însemnat în fapt „..... fragmentarea a cîtorva mari unități statale în mai multe mici state" (p. 3). Soluția dată de Conferința păcii de la Paris din 1919 problemelor teritoriale, susține istoricul american, a fost în final un eșec, și aceasta în primul rînd pentru că nu a existat un acord între acest aspect și celelalte obiective majore ale păcii (p. 4). Desigur, unele soluții date de Conferință chestiunii frontierelor nu au fost cele mai indicate dar, în opinia noastră, este eronat a confunda această latură cu problema majoră a aplicării principiului autodeterminării. Prăbușirea marilor imperii multinaționale din Europa la sfîrșitul primului război mondial rămîne un fapt istoric pozitiv, ce nu poate fi umbrit de aceea că în locul marilor unități au apărut mai multe state mici, dar naționale și perfect viabile.

Abordînd pe larg chestiunile teritoriale, exagerînd după părerea noastră ponderea problemei minorităților în istoria statelor europene central-răsăritene (p. 11—14), autorul volumului face o serie de aprecieri și în legătură cu Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică, care „.... au contribuit într-o mică măsură la stabilirea coerenței sau unității Europei central-răsăritene" (p. 10). Este o minimalizare a rolului istoric al celor două alianțe, fapt ce contravine realităților istorice și pe care, în consecință, nu-l putem accepta.

Lectura capitolului I al lucrării lasă pe cititorul neavizat cu convingerea că preocuparea de căpătîi a guvernanților și a opiniei publice din majoritatea țărilor europene central-răsăritene a fost problema națională, sub aspectul ei intern, regimul minorităților, cît și sub cel extern, revendicările teritoriale. O asemenea înțelegere nu ar corespunde realităților istorice deoarece chiar dacă chestiunea în sine a existat, ea n-a avut, cu excepția unor rare momente de criză, ponderea conferită de Rotschild.

Istoricul american avertizează, în finalul capitolului I, că o primă impresie despre o apreciere de ansamblu negativă, ce ar putea rezulta din tabloul general, va fi modificată prin parcurgerea paginilor consacrate fiecărei țări din regiune, după cum sentimentul defavorabil generat de istoria politică și economică poate corectat prin înregistrarea rezultatelor din sfera vieții culturale (p. 25). Atenționarea rămîne însă, în opinia noastră, fără justificare, căci conform opticii expuse în capitolul introductiv, evenimentele și argumentările din text evidențiază opinia esențialmente negativistă a autorului în legătură cu istoria interbelică a țărilor europene central-răsăritene. Această apreciere de ansamblu nu este modificată de constatarea că în viața culturală a acestor popoare s-au înregistrat succese, după cum prea bine ea nu este în măsură să evidențieze intenția autorului de a reliefa existența suverană a statelor din zonă în perioada interbelică.

Joseph Rothschild nu face, în fapt, decît să accentueze, dacă nu chiar să exagereze, ponderea problemei naționale, cu dublul aspect menționat, pericolul *prezentat de marile puteri* pentru statele regiunii, corupția din viața politică internă și înapoierea economică. În acest context, este extrem de greu, dacă nu chiar imposibil, de distins aspecte pozitive. Realizările din sfera culturală, în consecință, în ciuda strălucirii lor nu fac decît să arunce o slabă rază de lumină în acest tablou de ansamblu întunecat.

Evoluția Poloniei în perioada interbelică (cap. II. *Poland*, p. 27—72) este urmărită pe plan socio-economic și politic. Națiunea poloneză, revenită la o existență statală independentă în 1918 după mai bine de un secol și jumătate de asuprire străină, a fost confruntată, în întreaga perioadă dintre cele două războaie mondiale, cu dificultăți de natură etnică, socială, demografică și politică. Chestiunea minorităților naționale este analizată în contextul general sau aparte (p. 34—45), concluzia autorului fiind că problema a rămas nesoluționată, în principal datorită incompatibilității între frontierele existente și instituțiile politice ale țării, deci, cu alte cuvinte, ca urmare a contradicției dintre tendința de expansiune teritorială și linia politicii interne de neasimilare a minorităților. De remarcat că aspectele de politică externă sînt practic absente, ceea ce, fiind valabil și pentru celelalte capitole, constituie în chip evident o carență.

Crearea și evoluția Cehoslovaciei în perioada interbelică (cap. III. *Czechoslovakia*, p. 73—135) pornește de la o idee pe care o apreciem ca total eronată. „Consolidarea teritorială a Cehoslovaciei și delimitarea frontierelor sale — afirmă Joseph Rothschild — incluzînd provincii și regiuni cu o evoluție istorică, cul-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turală și economică diferită, au fost produsul unor manevre diplomatice extrem de complicate" (p. 76). Un stat național viabil, ne arată istoria, nu poate apărea prin „manevre diplomatice". Constituirea statului național cehoslovac, a altor state din Europa central-răsăriteană, desăvîrșirea unității statale a altor popoare, a fost și rămîne un rezultat pozitiv al unui îndelungat proces istoric, transpus în viață prin participarea unor largi forțe sociale și politice. În ciuda evoluției istorice diferite a părților componente, Cehoslovacia s-a dovedit a fi un stat perfect viabil, o atestare a valabilității istorice a principiului autodeterminării.

Modalitatea creării statului cehoslovac, printr-o „combinație de noroc și manevre diplomatice" a avut, în optica autorului, două consecințe importante: a legat strîns pe guvernanții cehoslovaci de Paris și Londra și a generat o dificilă problemă a minorităților naționale (p. 76—92, 117—122). Pe planul politicii interne, subliniază în chip just istoricul american, Cehoslovacia interbelică a fost un caz unic între statele europene central-răsăritene prin continuitatea constituțională neîntreruptă, ca și prin stabilitatea partidelor politice (p. 92—126). O altă idee justă pe care o dezvoltă autorul este că „... problema sudetă a fost transformată într-o chestiune internațională ca urmare a agresivității naziste, a naivității britanice și a slăbiciunii franceze" (p. 129). Concluzia finală a autorului este că sfîrșitul tragic al Cehoslovaciei, în 1938—1939, s-a datorat faptului că a fost cea mai prosperă, progresistă și democratică țară din Europa central-răsăriteană interbelică (p. 134—135) apreciere care este cu totul surprinzătoare și care evidențiază din nou caracterul contradictoriu al unora din afirmațiile autorului.

Istoria Ungariei între cele două războaie mondiale este reconstituită în capitolul IV *(Hungary*, p. 137—199). O atenție specială este acordată evenimentelor din anii 1918—1920, în centrul cărora s-au situat instaurarea Republicii ungare a sfaturilor și semnarea Tratatului de pace de la Trianon. Legat de acest context, regretăm neargumentarea unora din afirmațiile făcute. Astfel, istoricul american afirmă că Tratatul de la Trianon a fost un dezastru pentru Ungaria care a rămas „... doar cu o treime din teritoriul istoric, două cincimi din populația antebelică și două treimi din locuitorii maghiari" (p. 155), fiind redusă de la o întindere carpato-dunăreană la o entitate exclusiv dunăreană. Dar Joseph Rothschild nu arată că Ungaria, în frontierele sale istorice, a fost un stat multinațional, neviabil, și că Tratatul de la Trianon nu făcea decît să consemneze noile realități din zonă în urma aplicării principiului autodeterminării naționale. De altfel, cifrele avansate de autor, provenind din surse maghiare, arată clar că în frontierele din 1910, din 18,2 milioane de locuitori ai Ungariei, doar 9,9 milioane erau maghiari, iar la sfîrșitul primului război mondial provinciile care s-au desprins în baza principiului autodeterminării, însumau 10,6 milioane locuitori dintre care doar 3,2 milioane erau maghiari.

Transilvania, de exemplu, care conform statisticilor maghiare ce și așa trebuie privite cu prudență, avea 5,2 milioane de locuitori, dintre care doar 1,6 milioane erau maghiari. Faptul că marea majoritate a populației Transilvaniei o formau românii, a făcut ca, în baza autodeterminării, a adeziunii larg exprimate, această veche parte a teritoriului locuit de poporului român să se unească cu România, în 1918. Faptul că o perioadă istorică destul de lungă Transilvania a fost înglobată Ungariei și că după Unirea din 1 decembrie 1918 un număr relativ mare de maghiari, în parte dispersați și oricum minoritari față de populația totală, au rămas în limitele frontierelor naționale ale României, nu justifică revendicările revizioniste maghiare. Invocarea unor antecedente istorice, la care s-a ajuns prin cucerirea unor regiuni, nu poate fi luată în considerare în justificarea menținerii dominației asupra unor provincii locuite în majoritate de alte populații, care, în chip firesc, tindeau la realizarea dreptului la autodeterminare.

De altfel, Ungaria în limitele frontierelor din 1920 avea 7,9 milioane de locuitori, dintre care 7,1 milioane erau maghiari (p. 192) ceea ce a făcut ca ea să fie, așa cum subliniază istoricul american (p. 192), unul dintre puținele state central-răsăritene ale Europei interbelice care era integral etnic și fără minorități importante care să aspire la apartenența la un alt stat.

Pretențiile teritoriale maghiare au fost în bună parte realizate în anii 1938—1941, ca urmare a apropierii Ungariei de Italia fascistă și de Germania nazistă (p. 178—188). Primul și cel de-al doilea dictat de la Viena au fost actele care au soluționat parțial aspirațiile revizioniste maghiare. De remarcat că istoricul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

american vede, şi ne întrebăm din ce motive, în cel de-al doilea Dictat de la Viena „... un efort sincer din partea Germaniei de a soluţiona dificila problemă a Transilvaniei şi nu, cum adesea se afirmă, o manevră machiavelică menită a lăsa pe ambii pretendenţi nesatisfăcuţi, aşa încît pe timpul războiului, Germania să fie în măsură să-i instige unul împotriva altuia" (p. 183). Dacă ar fi aşa ne-am afla în faţa unui act care ar atesta, în ciuda lungului şir de exemple contrare, existenţa unei decizii de politică externă nazistă cu un caracter sincer şi dezinteresat. În 1940, cînd o bună parte din continent era ocupat de Wehrmacht, Germania nazistă soluţionează, în chip sincer afirmă J. Rothschild, problema Transilvaniei.

Datorită asocierii sale cu Germania — evidenţiază Joseph Rothschild — Ungaria a obţinut patru lărgiri ale teritoriului după 1938. Ca rezultat, nucleul Trianon aproape s-au dublat în suprafaţă şi, în consecinţă, Ungaria maghiară integrală, din 1920—1938 a fost odată mai mult copleşită de importante minorităţi (p. 185). Între acestea, o parte importantă au reprezentat-o evreii care au avut extrem de mult de suferit de pe urma politicii antisemite practicate de guvernul de la Budapesta (p. 195—199), aşa încît din 725.000 de evrei cîţi existau în Ungaria în 1941 doar 260.500 au supravieţuit prăbuşirii regimului de dictatură (p. 199).

Problemele Iugoslaviei interbelice sînt pe larg analizate de istoricul american în cadrul capitolului al V-lea (p. 201—280). Din punct de vedere istoric, politic, socio-economic, religios, cultural şi juridic, Iugoslavia, consideră istoricul american, a fost cel mai complicat dintre statele nou create ale Europei interbelice central răsăritene (p. 201). Dezvoltînd pe larg ideea despre complexitatea statului iugoslav (p. 201—213) autorul nu ne arată cum a fost totuşi posibil, în ciuda diversităţii aparent copleşitoare, constituirea statului respectiv.

Trecînd în revistă viaţa politică internă, caracterizată prin diversitate (p. 213—267) autorul încearcă a demonstra exacerbarea acestei trăsături prin grave probleme socio-economice (p. 267—277). „Istoria interbelică a Iugoslaviei — afirmă Joseph Rothschild — s-a încheiat fără reconcilierea principalelor comunităţi etnice, prin violarea libertăţilor civile ale cetăţenilor săi şi cu problemele de natură agrară doar parţial atenuate cu preţul dependenţei economice şi politice de Germania" (p. 278).

Istoria României interbelice, care în optica autorului are ca limite cronologice anii 1918—1944, face obiectul capitolului al VI-lea al volumului (p. 281—322). Pornind în chip firesc de la desăvîrşirea unităţii statale a românilor, realizată în 1918, istoricul american foloseşte, cu totul nejustificat, termenul de „reanexare" (p. 281). Pe de altă parte însă, în chip just, istoricul american subliniază că „...Datorită unei puternice solidarităţi naţionale care a depăşit diferenţele de clasă, ei, (românii transilvăneni, n.n.) au reuşit, mai mult ca oricare altă naţionalitate din Ungaria antebelică, să se protejeze faţă de maghiarizare" (p. 286). Joseph Rothschild consideră că politicienii români au minimalizat realele probleme ale epocii, anume prin exagerarea dorinţei ca Rusia şi Germania să fie permanent slăbite şi prin eşecul evaluării realiste a dificultăţilor modernizării economiei, ca şi a integrării efective a societăţii divizate „... de o lungă separaţie istorică, de neînţelegeri de clasă şi tensiune etnică" (p. 283).

În legătură cu problema minorităţilor în România interbelică (p. 288—290), desigur, că cercurile politice burgheze au practicat o linie parţial nejustă, folosind-o ca un instrument al intereselor lor, dar istoricul american nu pare a cunoaşte drepturile largi, chiar pentru epocă, ale maghiarilor, germanilor, evreilor etc., care, au avut partide politice proprii, cu reprezentare în Parlament, numeroase organe de presă şi şcoli în limba naţională, nemaivorbind de participarea cu drepturi egale la viaţa economică şi financiară a ţării a tuturor celor ce aveau cetăţenia română. Evident, au existat şi excese sau momente de criză, dar acestea au fost rare şi de excepţie.

Cît despre viaţa economică a ţării (p. 290—293, 318—321), considerăm că autorul n-a sesizat saltul cantitativ şi calitativ înregistrat în întreaga perioadă, anul 1938 fiind un an de vîrf pentru economia burgheză în România. Permanenta negare a progresului înregistrat de societatea românească, şi care poate fi evidenţiat prin comparaţie cu situaţia din epocile anterioare îl face pe Joseph Rothschild să afirme că „... istoria politică şi socio-economică a României interbelice oferă un spectacol deprimant" (p. 321) afirmaţie cu care nu sîntem de acord şi o apreciem ca neargumentată şi fără fundament istoric.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Studierea vieții politice a Bulgariei interbelice (cap. VII, p. 323—355) infirmă, în optica autorului, mitul conform căruia violența politică și radicalismul sînt produse ale inegalității socio-economice și ale existenței unor largi grupuri minoritare naționale. Aceasta pentru că, consideră istoricul american, Bulgaria a avut una dintre cele mai egalitare societăți din Europa central-răsăriteană din punct de vedere al distribuției proprietății ca și din cel al flexibilității statutului social, după cum a fost una dintre cele mai omogene state naționale din zonă (p. 323). Ca urmare, sursa principală a violenței interne, exprimată în frecvente asasinate, atentate cu bombe, ciocniri etc. a constituit-o în opinia lui Joseph Rothschild, naționalismul frustrat (a cărui origine este surprinzătoare avînd în vedere că nu a existat o problemă națională) la care se adaugă existența unor puternice mișcări anarhice și comuniste (generate de o societate egalitară ?).

Viața politică a Bulgariei interbelice (p. 333—353) a fost extrem de turbulentă, dar în sfera economicului s-au înregistrat pași înainte mai ales prin diversificarea producției agricole care a rămas totuși principala sursă a venitului național. În concluzie, autorul afirmă că ..... în timp ce experiența politică a Bulgariei interbelice s-a confundat cu orientarea generală din Europa central-răsăriteană, de degenerare de la parlamentarism la soluții autoritare, instituțiile sale sociale au fost mai egalitare și mai deschise, profilul său demografic mai omogen și integrat, iar efortul său mai rațional și mai reușit decît în cele mai multe dintre statele zonei" (p. 355). Aceasta fiind situația, cititorul s-ar putea întreba la ce servește egalitatea socială într-un regim cu un evident caracter de dictatură de dreapta.

Albania interbelică (p. 357—366) a fost confruntată cu mari probleme economice și social-politice legate de modernizarea societății.

Cel de-al IX-lea capitol este consacrat istoriei interbelice a statelor baltice (p. 367—381), iar al X-lea unei priviri generale asupra culturii tuturor statelor europene central-răsăritene (p. 382—396). Autorul, analizînd principalele direcții de manifestare, afirmă că din punct de vedere cultural, științific și artistic, țările central-răsăritene s-au aflat la același nivel cu cele din apusul Europei.

Volumul pe care l-am prezentat cuprinde un tablou de ansamblu, doar parțial reușit, în opinia noastră, a istoriei interbelice a statelor care în optica editorilor pot fi înglobate în formula Europei central-răsăritene. Punînd accent pe viața internă a țărilor din zonă, analizată din punct de vedere politic, socio-economic și cultural, autorul neglijează aproape complet chestiunile de politică externă care sînt prezente mai ales sub două aspecte : chestiunile teritoriale și expansiunea în regiune a Germaniei naziste.

Conform opticii autorului, pe care am numit-o negativistă, istoria interbelică a Poloniei, Cehoslovaciei, Ungariei, Iugoslaviei, României, Bulgariei, Albaniei și a statelor baltice a fost, în aspectele sale esențiale un șir de dispute și confruntări generate de problema minorităților naționale, de tulburări interne și de un progres economic cu totul lent dacă nu invizibil. Doar pe plan cultural s-ar fi înregistrat progrese remarcabile. Respingem o asemenea concluzie finală ca și interpretarea adecvată dată fenomenelor epocii. Viața politică internă a statelor menționate a fost complexă și sinuoasă, dar ea nu a diferit prea mult și nici nu putea să difere de evoluția întregii lumi interbelice. Desigur, progresul economic a fost în ansamblu lent, și oricum el nu poate fi negat, dar rămînerea în urmă față de nivelul Europei occidentale s-a datorat, între alte multiple cauze, și lungii perioade istorice de dominație străină. Cît despre viața cultural-științifică în care noi vedem în mod necesar un produs al condițiilor materiale ale epocii, nivelul înregistrat poate demonstra că situația globală nu a fost atît de precară pe cît încearcă a arăta autorul.

Așadar, majoritatea aprecierilor făcute de Joseph Rothschild sînt, în opinia noastră, cel puțin discutabile. Cîteva rămîn totuși valabile, după cum prezentarea cronologică a evenimentelor corespunde succesiunii reale a faptelor. Reținem și caracterul izolat încă al tentativei istoricului american de a prezenta unitar evoluția din perioada interbelică, cu încercarea de a surprinde anumite trăsături comune a acelor țări grupate în formula Europei central-răsăritene.

Nicolae Dascălu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMÂNIEI

GHEORGHE TOMA, *Permanențe filosofice românești. Studii și eseuri.* Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1979, 233 p.

Volumul reunește două serii de contribuții : una legată îndeosebi de teoria istoriei, alta privitoare la filosofia în genere, teoria culturii și estetică. Valorile umaniste și raționaliste precumpănesc însă în amîndouă. Se înțelege, prima serie ne interesează aici cu precădere, deși nici a doua (îndeosebi capitolul *Tudor Vianu — istoricitate și umanism)* nu e lipsită de interes pentru istoric. Formă de umanism și de raționalism totodată îi apare autorului și democratismul revoluționar al lui Bălcescu (p. 7—26), umanismul dezvăluind opțiunea pentru un anumit sistem de valori, raționalismul indicînd o cale de înfăptuire a lor. La baza gîndirii și acțiunii sale ar sta sîmburele luminist al revoluției franceze de la 1848, conceptele ei structurante fiind „legea libertății, a demnității, a umanității și a perfectibilității". Același ideal al libertății, conjugat cu idealul unității și al justiției sociale apare oglindit în opera lui M. Kogălniceanu, căreia autorul îi consacră cîteva pagini dense, cu referire mai ales la concepția istorică a militantului (p. 27—48), încercînd să o explice prin influența hegeliană și istorist-romantică. Alte pagini se referă la *cîteva aspecte ale filosofiei istoriei la A. D. Xenopol* (p. 49—68), reluînd idei din volumul dedicat de autor acestei teme (1971). Un capitol dens îl definește pe *Vasile Pârvan ca logician al istoriei* (p. 69—94), înscriindu-l și pe el în istoria umanismului și raționalismului românesc. Un altul circumscrie *condițiile comprehensiunii istorice la Nicolae Iorga* (p. 95—117), reluînd astfel un termen folosit tot mai frecvent, de la Dilthey încoace, în hermeneutica istorică. „Tipologic, observă exegetul, *gîndirea sa răsare direct din* spiritualitatea clasică românească a secolului trecut, din acel *realism,* recunoscut, care în nici un caz nu poate fi redus la o expresie, îmbinare sau *sinteză* între clasicism și romantism și filosofiile pe care se sprijineau acestea. Există cel puțin două izvoare de bază, în afara condițiilor social-politice existente : spiritualitatea populară, la care Iorga ajunge chiar și pe calea documentului, și tradiția gîndirii social-filosofice, care, în cazul lui N. Bălcescu, îmbracă forma *democratismului revoluționar*" (p. 99).

Eseul despre Tudor Vianu (p. 198—214) relevă, între altele, influența teoriei sociale a lui Xenopol asupra esteticianului. Estetica, după opinia acestuia, „năzuiește să stabilească *serii istorice*, între operele și artiștii de care se ocupă, să surprindă adică în legătură cu un număr anumit de fenomene din această categorie, unitatea procesului lor de desfășurare în timp". Este ceea ce în istoria artelor constituie *epoci artistice*, *curente* sau *școli*, echivalînd oarecum cu *seriile* definite de Xenopol.

Permanențele filosofice evocate de G. Toma în noul său volum atestă neîndoios, aceeași gîndire clară și același spirit analitic cu care ne-a obișnuit în studiile mai vechi.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Memoriile Secției de științe istorice*, seria IV, tomul II, 1977, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 171 p.

Nu se poate saluta cu suficient entuziasm inițiativa reluării vechii, bunei și strălucitoarei tradiții a editării Memoriilor Academiei, pe secțiuni. Seria II și III a prestigioaselor Memorii ale Secțiunii Istorice a Academiei Române au adunat în paginile lor studii care au rămas, peste atîtea decenii, puncte de referință — dacă nu chiar lucrări de căpătîi — în bibliografia unor subiecte.

Ar fi greu și ar fi nedrept să se facă o comparație între masivele tomuri de Memorii ale Secțiunii Istorice din perioada interbelică și cele două „tomuri" apărute în anii din urmă. Cel de față stă mai mult sub semnul popasurilor aniversative și comemorative. Viața științifică propriu-zisă a Secțiunii Istorice este reprezentată, de fapt, de numai cinci studii, grupate în prima secțiune a volumului sub titlul „Comunicări prezentate în ședințe publice ale Secției de științe istorice a Academiei Republicii Socialiste România". De un real interes sînt faptele, sugestiile și concluziile prezentate de Thomas Nägler *(Cercetări arheologice în Țara Făgărașului privind feudalismul timpuriu)*. E ușor de înțeles acest interes dacă se are în vedere legătura permanentă dintre Țara Făgărașului și ținutul corespunzător de pe versantul sudic al Carpaților, legătură care stă la baza tradiției despre „descălecatul" din Făgăraș. În fața datelor pe care legendele și tradiția le oferă pentru fixarea „descălecatului", autorul observă că, în forma consemnată din vechime în scris, evenimentul a putut avea loc la oricare dintre acele date, lăsînd, însă, cercetărilor viitoare să lămurească dacă „descălecatul" „era un lucru repetabil". Concluzia sa — „Nu este nevoie să căutăm unica sau reala dată a „descălecatului", este nevoie mai degrabă de înlocuirea acestui termen echivoc" — conține un îndemn la încercarea de a da o soluționare corectă unei probleme care frămîntă istoriografia noastră de mai multe decenii. Cu nuanțele impuse de existența unor particularități reale, această concluzie poate fi avută în vedere nu numai pentru Țara Românească, dar și pentru Moldova [1].

Formarea culturilor moderne sud-est europene. Tranziția și „durata lungă" este titlul comunicării lui Alexandru Duțu, pledoarie documentată și cu o argumentare strînsă împotriva imaginilor simpliste care stăruie încă în studierea și înțelegerea formării și evoluției culturilor din Sud-Estul Europei. Accentul cade, pentru perioadele inițiale, pe cercetarea mentalităților.

Precizări noi cu privire la *Datarea celor două ctitorii de la Vodița* aduce Virgil Vătășianu. Renumitul istoric de artă de la Cluj acceptă vechea ipoteză a lui V. Drăghiceanu : „Vodița I a fost construită în orice caz înainte de mijlocul secolului al XIV-lea", putînd servi, un moment, și cultului catolic. „Datarea în secolul al XIII-lea a Voditei I, aflată pe un teritoriu locuit de români, teritoriu care în anumite momente a fost inclus regatului arpadian, catolic" pare autorului soluția cea mai în acord cu datele cunoscute pînă azi. Cel de-al doilea așezămînt, Vodița II, este categoric o ctitorie a lui Vladislav-Vlaicu, fiind menționată prima dată într-un document al acestui principe, datat conjectural 1374.

Studiul lui Răzvan Theodorescu, *„Monumentum princeps" și geneze statale medievale în Europa răsăriteană*, vede, de fapt, pentru a treia oară lumina tiparului — chiar dacă ordinea de drept este cea inversă : textul de față pare a fi varianta inițială, citită la Academie în septembrie 1977, o variantă în limba franceză a fost tipărită în 1978 în „Revue Roumaine d'Histoire" și o altă variantă românească (deosebirile față de aceasta sînt de ordin stilistic) a fost inclusă în *Itinerarii medievale*, București, 1979. Ideea centrală a studiului — un model de cercetare comparată — e prețioasă pentru mai buna înțelegere a unor mentalități raportabile, în spațiul românesc extracarpatic, aceluiași, obsedant, veac

[1] Am încercat precizarea diverselor accepțiuni ale termenului „descălecat", cu privire mai ales la Moldova, în *Mărturii ale unității poporului român*, în „Opinia studențească", Iași, nr. 7—8/V (1978), p. 19 și apoi în comunicarea *Tradiția descălecatului — înțelesuri și confuzii*, prezentată în ședința din 26.X.1979 a Institutului. Pentru Muntenia, v. studiul lui N. Stoicescu, *„Descălecat" și „întemeiere" în istoria Țării Românești*, în „Revista de istorie", 1/33, 1980, p. 43—61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XIV : în vreme ce statele medievale învecinate au avut nevoie de asemenea monumente excepționale, de propagandă, care să marcheze întemeierea monarhiilor odată cu adoptarea creștinismului, cu creștinarea „de sus în jos", țările române s-au putut dispensa de acest „monumentum princeps", martor grăitor pentru „o convertire spectaculoasă la creștinism" ori pentru „o întemeiere de stat cu supuși pînă atunci nomazi".

Ultimul studiu din prima secțiune se referă la *Cercetări arheologice recente în zona Prutului mijlociu* și aparține lui Al. Păunescu și V. Chirica. Materialele arheologice scoase la lumină îngăduie să se afirme că în zona respectivă „a existat o continuitate de locuire începînd cu aproximativ 70—80 de milenii în urmă".

A doua secțiune, intitulată *Centenarul independenței de stat a României*, cuprinde contribuții de Const. C. Giurescu, V. Maciu, Ștefan Pascu și Ștefan Ștefănescu. Studiul celui din urmă — *Considerații cu privire la natura relațiilor româno-turce și impactul lor asupra dezvoltării istorice a celor două popoare* (versiunea franceză a apărut, între timp, în „Analele Universității București) — conține o serie de noi delimitări și sugestii în controversata problemă a capitulațiilor.

A treia secțiune, consacrată comemorării lui Pârvan, include evocările semnate de Const. C. Giurescu, Gheorghe Ștefan și Radu Vulpe. La rubrica *Documentar*, Alexandru Dobre înfățișează relațiile lui S. Fl. Marian cu Academia Română. Ultima rubrică *(Medalion)* este, de fapt, o rubrică de necroloage, pentru academicienii istorici încetați din viață în 1977 (A. Oțetea, C. C. Giurescu și P. Constantinescu-Iași). Tomul se încheie cu o notă din partea redacției (Alexandru Dobre).

Dorind o viață cît mai lungă și mai bogată noii serii de Memorii, cred că-i putem cere — în numele prestigiului pe care i-l conferă marile tradiții — să stea cît mai puțin sub semnul ocazionalului și al festivismului.

Ștefan S. Gorovei

Carpica, Bacău, X, 1978, 432 p.

Cel de-al zecelea volum al *Carpicii* ni se înfățișează ca o publicație de istorie distinctă, învederînd prin aceasta seriozitatea instituției sub auspiciile căreia apare, căci, așa cum se știe, dincolo de faptul că o asemenea întreprindere se constituie ca rezultat al colaborării specialiștilor proveniți din diferite regiuni ale țării, valoarea de ansamblu îi este conferită, în ultimă instanță, de priceperea și diligența celor care se îngrijesc de editarea ei. Cu toate că numărul la care ne referim marchează o cifră distinctă, cu evidente valențe bilanțiere, colegiul de redacție, care merită a fi amintit măcar în asemenea împrejurări (dr. *Ioan Mitrea* — responsabil, *Alexandru Artimon*, *Viorel Căpitanu*, *Vasile Florea*, *Dan Monah* și *Dorinel Ichim)*, a procedat în așa fel încît străduaniile sale să rămînă, ca și pînă acum, nenumite, din teamă parcă de a nu atrage atenția asupra sa, umbrind, cumva, valoarea intrinsecă a unei reviste despre care, nu întîmplător și nu o dată, s-a afirmat că reprezintă o realizare de referință a eșichierului atît de eterogen, ca semnificație și preocupări, al tipăriturilor muzeale. Aniversînd, așa cum vom vedea, momente intrate demult în calendarul neamului, *Carpica* nu se aniversează pe sine, la cea de a zecea apariție, decît prin conținutul și ținuta contribuțiilor științifice înscrise în paginile sale. O asemenea procedură vorbește de la sine despre cei care, an de an, prin munca lor, adesea prea puțin cunoscut și arareori evidențiată, au reușit să sporească în permanență valoarea acestei publicații, cu singura mulțumire de a fi enumerați ca făcînd parte din colegiul redacțional. Cu un profil demult conturat și o arie tematică ce are în vedere întregul teritoriu al țării, din cele mai vechi timpuri și pînă în zilele noastre, publicația băcăuană, care nu resimte și nici nu acuză în vreun fel circumstanța de tipăritură muzeală de provincie, reclamă, cu îndreptățire, statutul de *revistă*, care ar constitui o complinire firească a unor reușite științifice unanim recunoscute, oferind, totodată, noi perspective colecti-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vului de cercetători care își desfășoară activitatea la Muzeul de istorie și artă din Bacău, și nu numai acestora.

Numărul de față își propune, înainte de toate, a comemora revoluția de la 1848, fenomen de dimensiuni europene, ale cărei implicații și semnificații au marcat începutul unui nou stadiu al evoluției realităților românești caracteristice anilor de mijloc ai secolului trecut. Articolul înscris sub acest generic și care deschide sumarul volumului, intitulat *Revoluția de la 1848 în Moldova — început și parte organică a revoluției generale a românilor* și semnat de Gh. Platon, nu se rezumă însă la a consemna un moment aniversar, ci se constituie într-o remarcabilă demonstrație a faptului că evenimentele survenite în Moldova, în primăvara anului 1848, au reprezentat punctul de început și deci o parte integrantă a revoluției ce va cuprinde, treptat, toate pămînturile românești. Rubrica *Arheologie-Istorie*, ce însumează trei sferturi din numărul total de pagini, are o sferă problematică diversă și complexă, delimitată de paleolitic și sfîrșitul celui de al doilea deceniu al secolului al XX-lea. Din cele 18 titluri ale acestei rubrici, trei studii abordează subiecte de istorie medie, o notă se referă la o scrisoare inedită a lui Giuseppe Garibaldi, din 3 februarie 1864, două articole iau în studiu probleme ale evoluției politico-sociale a țării noastre între 1918 și 1920, iar restul studiilor și articolelor privesc istoria veche a României, din paleolitic, pînă în perioada prefeudală.

După o investigație îndelungată și de amploare, V. Chirica își asumă responsabilitatea — recomandat în acest sens de preocupările sale anterioare — formulării unor interesante și întemeiate considerații privind complexele de locuire descoperite în stațiunile paleolitice. Dan Monah conchide că vasele-coșuleț cucuteniene „nu pot avea decît o funcție rituală" (p. 49), în timp ce Șt. Cucoș întreprinde, într-un studiu ordonat și documentat, o succintă analiză a decorului spiralic, caracteristic ceramicii fazei Cucuteni B. I. T. Dragomir vine cu precizări privind ocupațiile comunităților neo-eneolitice de aspect cultural Stoicani-Aldeni, iar Marilena Florescu, cu competența-i recunoscută, relevă unele dintre particularitățile referitoare la ritul și ritualurile practicate de purtătorii culturii Monteoru, avînd în vedere rezultatele săpăturilor de la Cîndești (Vrancea). Urmează, apoi, patru comunicări a căror arie problematică este întrucîtva asemănătoare : *Date noi despre tezaurul roman republican de la Bonțești* (Bucur Mitrea și Gh. Untaru), *Tezaurul de vase romane de la Muncelul de Sus* (Virgil Mihăilescu Bîrliba și I. Mitrea), *Notă despre un tezaur de monede romane imperiale din secolul al III-lea descoperit în Moldova de Jos* (Bucur Mitrea și Gh. Constantinescu) și *Tezaurul de denari romani imperiali de la Dealul Perjului (comuna Onceşti, jud. Bacău)* (Viorel Căpitanu). În afară de acestea, Magda Tzony prezintă descoperirile carpice de la Gura Nișcovului (Buzău), iar Laurența Georgescu înfățișează cîteva date antropologice preliminare, relevate de necropola carpică de la Bacău-Holt. Concis și informat, după îndelungi și pertinente investigații arheologice, I. Mitrea formulează o serie de concluzii referitoare la rezultatele cercetărilor întreprinse în așezarea prefeudala de la Izvoare-Bahna, „privind condițiile de trai și ocupațiile comunităților umane ce au trăit în cadrul acestei așezări, un adevărat sat din epoca formării poporului român" (p. 227). Următoarele studii ale acestei rubrici sînt : *Probleme referitoare la cultura urbană medievală din secolele XV—XVII în Moldova* (Al. Andronic), *Cercetări arheologice în așezarea medievală din comuna Ștefan cel Mare (jud. Bacău)* (Al. Artimon și C. Eminovici), *Logofătul Gavril Trotușan* (Ad. Vătămanu), *O scrisoare inedită de la Giuseppe Garibaldi* (I. Vătămanu), *Liga Poporului (aprilie 1918—martie 1920)* (Gh. I. Florescu) și *Mișcarea muncitorească și legislația asigurărilor sociale în România, 1918—1920* (I. Șt. Baicu).

Rubrica *Etnografie-istorie literară* se constituie din următoarele contribuții articliere : *Evoluția portului popular din zona Trotușului de munte* (Dorinel Ichim), *O scoarță moldovenească de la 1843* (Feodosia Rotaru), *Activitatea literară a lui D. D. Pătrășcanu* (Mircea Dinutz) și *Din cărțile familiilor Millo și Prăjescu-Miclescu* (N. Vasilescu Capsali și Dan Rîpă-Buicliu).

O rubrică de *Recenzii*, care s-ar cuveni îmbogățită, încheie acest număr al *Carpicii*, evidențiind faptul că publicația muzeală băcăuană s-a înscris, întru totul, în rîndul celor mai prestigioase reviste de istorie ce apar în România.

Gh. I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CSEHI GYULA, *Clio și Caliope sau despre limitele istoriei și literaturii*. În românește de Livia Bacâru. Prefață de Nicolae Balotă, București, Ed. „Kriterion", 1978, XIII+524 p.

Opinia Stagiritului, potrivit căruia poezia ar dispune de mai mult simț filosofic decît istoria, a învrăjbit timp de două milenii pe scriitorii obladuiți de muzele ce-l înconjurau pe Apollo. Între aceștia, cumpăna dreptății și a înțelegerii a restabilit-o chiar Goethe, arătînd că atît istoriei, cît și poeziei „i se cuvine propria cunună". Sub semnul acestei cugetări (aleasă drept motto) se înscrie cartea profesorului Csehi Gyula, tradusă recent în limba română. Punctul ei de plecare îl găsim în simbolurile transmise de antichitate: „Clio, muza istoriografiei, este pentru noi muza configurării documentare; Caliope, muza narațiunii, care proteja odinioară epopeea, poate fi acum geniul romanului; Urania, simbolul unității antice dintre știință și artă, este martora noii înțelegeri a poeziei cu știința". Treimea lor e fundamentul ideii de căpătîi, îndelung verificată de la sentința lui Schiller încoace: „permanența colaborării norocoase, organice, frățești dintre Clio și Caliope în eternizarea și cunoașterea trecutului, în înțelegerea esenței umane" (p. 5). Chiar dacă opinia nu este prima de acest fel, valoarea demersului în scopul argumentării ei ~~nu apare~~ cu ~~nimic vitregită în acest sens~~, autorul se dovedește îndeajuns de înzestrat de muzele ~~pe care le reclamă studiul~~ său, pentru a insufla lecturii însușirile ~~capabile~~ s-o impună interesului. Originalitatea și în același timp marea tentație a cărții rezidă în arhitectura ei îndrăzneață, ~~lipsită de monotonia convențională~~ lor. Într-un dialog captivant, întreținut de termenii centrali ai referinței sale (model — reflectare) autorul înfățișează în prima parte materia primă a interpretărilor ulterioare. „Modelul" este, în limbajul lui Csehi, realitatea, iar literatura, reflectarea ei, mai mult sau mai puțin bogată, mai mult sau mai puțin fidelă. Cîteva „modele" — distrugerea Pompeiului, celebrele procese Korolenko, în cazul Multan, Zola, în cazul Dreyfus, Albert Londres, în cazul sclavilor albi, Revoluția franceză și 7 noiembrie 1917 — îi servesc autorului ca material „experimental". Faptele relatate ~~cu cele mai șocante~~ detalii își ascund semnificația la prima vedere, chiar dacă ele conduc în mod deliberat spre demonstrarea felului în care realitatea se transformă în literatură. Semnificația lor se relevă ulterior în capitolul de „interpretare": *Literatură și istorie*. Definind literatura ca „totalitatea bunurilor spirituale cuprinse în scris", autorul remarcă în alcătuirea ei, operele științifice (care formulează rezultatele cunoașterii), jurnalistica și publicistica (care consemnează în mod curent realitatea) și beletristica (în care rezultatele cunoașterii și realitatea se exprimă prin expresii artistice). Raportul dintre epică (Caliope) și istoriografie (Clio) exprimă astfel chiar înrudirile dintre membrii aceleiași familii. Ele au același cod (limba) și același conținut (realitatea). Deosebirile care apar nu sînt altceva decît urmările firești ale evoluției istorice, în genere, ale specializării activității de creație, specializare care corespunde, în alt plan, despărțirii muncii fizice de munca intelectuală: „Odată cu separarea muncii intelectuale de munca fizică, diviziunea muncii a devenit necesară pretutindeni, prin urmare și între lucrătorii intelectuali. Istoricul este în primul rînd *savant*. Omul de litere este în primul rînd *artist*". Ambii se întîlnesc, conduși de pasiune, în opere de creație. Ceea ce-i deosebește este stilul, fără ca acesta să ridice bariere de netrecut între domenii. „Operele în care istoricul își publică cercetările și rezultatele obținute, pe lîngă ținuta lor fundamental științifică, mai conțin în mod inevitabil, și elemente artistice", așa după cum adevăratul scriitor, mai cu seamă prozatorul modern „este nu numai pictor al epocii sale, ci, într-o formă oarecare și *istoricul* ei" (p. 195). Precizările vin astfel nu numai împotriva prejudecăților pornite din „practica simplifactoare a învățămîntului școlar" ci și împotriva opticii false a „specialiștilor" care refuză orice colaborare cu muzele scrisului frumos.

O sumară incursiune „istoriografică" asupra raporturilor bimilenare dintre Clio și Caliope — de la Lucian (adeptul ideii că „istoricul se cuvine să-și însușească și din arta poeziei cîte ceva") pînă la pozitiviștii francezi care au proclamat „ruptura" istoriei cu beletristica — înlesnește fixarea mai riguroasă a elementelor disputei. Adăugînd la acestea și elucidările furnizate de gîndirea marxistă, autorul interpretează în chip dialectic ruptura de la începutul secolului trecut dintre istoriografie și literatură. Ea reprezintă un element firesc al pro-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gresului, un factor de continuitate fiindcă mutațiile științei istorice „elimină numai literaturizarea de tip vechi : emfaza, configurarea romantică". Concluzia autorului este că legătura dintre istoriografie și epică se păstrează și își exercită influența în continuare.

Relația Clio—Caliope, privită în prima parte (Mutațiile istoriei) din perspectiva istoriografiei este completată de explorările, mai largi, în domeniul beletristicii (Literatură și istorie ; Document și literatură).

În ce măsură opera literară redă trăirea și experiența umană ? Unde sfîrșește documentarea și unde începe fantezia în procesul creației artistice ? Cum devine literatura, document indispensabil cercetărilor istoriografice ? Sînt întrebări ce îndeamnă la reflecții, iar cartea lui Csehi, receptivă la ideile unui Walter Scott, Feuchtwanger, Tolstoi, André Maurois sau Georg Lukács, se dovedește îndeajuns de generoasă în această privință. Este, de altfel, ceea ce autorul și-a propus. Fără ambiția unor opțiuni categorice, efortul lui, cu adevărat modest, nu este mai puțin important. A stimula interesul pentru acest domeniu al confluenței dintre istorie și beletristică este, desigur, o strădanie lăudabilă, în slujba cunoașterii și apropierii între domeniile patronate de cele două muze.

Împărtășind ideea că fiecărui domeniu „i se cuvine propria sa cunună", Csehi Gyula este, așa cum îl prezintă Nicolae Balotă „un goethean", „om al uniunii contrariilor, spirit al ambivalențelor depășite, al tentativelor de a echilibra".

Iată de ce, răspunzînd apelului final al autorului, așteptăm cu interes continuarea făgăduită : „încă un secol și jumătate de roman modern... investigînd legătura dintre configurarea literară și realitate".

Ștefan Lemny

DAN ZAMFIRESCU, *Via magna*, București, Ed. „Eminescu", 1979, 296 p.

Cartea reprezintă o înmănunchiere a articolelor risipite în presă în anii din urmă, în special a acelora inspirate de întrebări fundamentale pe marginea destinului civilizației românești. Pe toate le reunește o idee centrală : nevoia de a imprima culturii naționale „o conștiință limpede a șanselor ei" în spațiu și timp, autorul avînd convingerea că „ceea ce a pierdut cu desăvîrșire critica noastră curentă este — pe lîngă simțul grandorii culturii românești privită în totalitatea ei — acel simț al *viitorului* care a funcționat așa de rodnic de la Kogălniceanu și pînă foarte aproape de generația noastră" (p. 11) sau, cu alte cuvinte, simțul previziunii. Cu această năzuință în față, scrierea vizează „mai ales generațiile tinere", oferindu-le suficiente ocazii de meditație asupra unor motive de larg interes : Ce semnifică personalitatea președintelui țării în perspectiva istoriei naționale ? Care este relația dintre cultură și viață, dintre cultură și istorie în societatea românească ? Cum s-a articulat cultura națională la cea europeană ? Care este contribuția românească la pulsul planetar ?

În linii mari, sub semnul acestor preocupări și-a grupat autorul articolele din ziare și reviste în trei capitole : I. *Un om pentru istorie ;* II. *Cultura — dimensiune majoră ;* III. *De la sincronism la protocronism.*

Cartea lui Dan Zamfirescu nefiind un demers științific n-are ambiția să ofere răspunsuri la întrebările de mai sus, într-o alcătuire ferm și proporțional dirijată. „Publicistica sa literară" vine mai curînd să incite la meditații pe marginea acestor întrebări. Ceea ce nu înseamnă că este o simplă scriere de „sugestii". Multe dintre eseuri poartă, într-adevăr, pecetea ocazionalului, dar, pentru ceea ce ne oferă Dan Zamfirescu acest ocazional se traduce prin împrejurările cotidiene ce compun însăși realitatea zilelor noastre Auaorul repudiază prejudecăți, apropie fenomene depărtate în spațiu și timp, punînd în relație opera lui Neagoe cu aceea a lui Brâncuși sau spiritul luminist al lui Rousseau cu universul copilăriei din *Amintirile* lui Creangă, cu un cuvînt, descoperă alte posibile perspective asupra culturii române. Direcția este de altfel în acord cu aspirațiile actuale „de lărgire" a istoriei, făcînd-o mai comprehensivă în fața pulsului uman.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S-ar putea ca reflecțiile lui Dan Zamfirescu să fie sămînța germinatoare pentru proiectata sa *Istorie a românilor* „în viziunea unui scriitor", așa cum André Maurois izbutise s-o scrie pentru istoria Angliei. Important este însă că obsesiile autorului exprimate în aceste discursuri ocazionale sînt propriile obsesii ale cercetării actuale, și numai prin abordarea lor pertinentă și plină de curaj critica și istoria își pot recăpăta „suflul vizionar" ce anima scrisul unui M. Kogălniceanu sau Eminescu.

Reținem pledoaria autorului pentru ca fenomenului de cultură să i se rezerve locul cuvenit în istoriografie și nu acela de simplu epilog la sfîrșitul prezentării unor epoci *(Istoria și cultura)*, argumentele sale în favoarea originalității culturii românești la tezaurul culturii universale *(Via magna, „Protocronismul" și noua conștiință de sine a culturii românești)*, relația dintre compartimentele ce compun această cultură *(Tradiția ca „durată" a istoriei și a culturii naționale, Vocația sintezei)*.

Articolele interesante și, prin urmare, demne de a fi citate sînt însă mai numeroase. La cele scrise cu căldura omagiului, cu pasiune și cu adîncă înțelegere ne-am îngădui o măruntă precizare de ordin bibliografic, menită să schimbe impresia despre obîrșia aceluia care a fost animatorul „unei mișcări de rezonanță universală", Paisie Velicicovschi care nu este ucrainean, ci cum ni se demonstrează de un diac al zilelor noastre, român: P. I. David, *Cuviosul Paisie cel Mare (Velicicovschi). Un desăvîrșit monah român. Noi cercetări și ipoteze*, în „Biserica Ortodoxă Română", 1975, nr. 1—2, p. 32).

În ansamblu, cartea lui Dan Zamfirescu probează — cum autorul și-a propus — că mesajul suprem al culturii române în acest sfîrșit de mileniu vădește capacitatea de a participa la efortul mondial de „restaurare" a omului și de renaștere universală (p. 11).

Ștefan Lemny

Gîndirea social-politică antimonarhică și republicană din România. Antologie, studiu introductiv și note de GHEORGHE GHIMEȘ, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, 444 p.

Antologia pe care ne-o propune Gheorghe Ghimeș reprezintă un instrument de lucru adresat în cea mai mare măsură publicului larg, un instrument util oricînd, dar în special atunci cînd momentele de rezonanță ale istoriei — ca cele evocate aici — se cer integrate mai ferm în prezent. Prin natura sa genul acesta de lucrări este supus riscului chiar dacă autorul s-a remarcat ca un bun cunoscător al temei antologizate, așa cum l-a recomandat lucrarea despre *Ideea de republică la români* (București, 1972). Anchetarea materiei, selecția și sistematizarea ei pot veni, desigur, din perspectiva celor mai variate și îndreptățite criterii, afirmînd sau contestîndu-le pe acelea pentru care a optat Gh. Ghimeș.

Important este însă că autorul s-a străduit să ofere o imagine istorică a tradițiilor gîndirii republicane, înserînd în antologie o bună parte din materia ce-a stat la baza investigațiilor sale din lucrarea amintită, dar și texte noi, unele chiar inedite. Imaginea astfel clădită n-are ambiția de a fi exhaustivă, ceea ce nici n-ar fi fost cu putință. Cu toate acestea, parcurcînd textele selectate, cititorul poate deslușî momentele semnificative din evoluția gîndirii antimonarhice și republicane. După *nota asupra ediției* semnată de Editură, *Studiul introductiv* înfățișează sintetic cîteva momente semnificative din tradițiile gîndirii republicane la români, facilitînd accesul cititorului la materia de documente ce compun antologia.

Un prim grupaj sugerează *Începuturile gîndirii antimonarhice și republicane în orînduirea feudală*, invocînd fragmente din operele lui Dimitrie Cantemir, Ion Budai-Deleanu, Dimitrie D. Sturza sau documente din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Cum era de așteptat, mai consistent se dovedește cap. II, *Afirmarea ideii republicane în condițiile apariției și dezvoltării capitalismului*, unde ne întîlnim

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu scrierile gînditorilor democraţi N. Bălcescu, S. Bărnuţiu, C. A. Rosetti, Cezar Bolliac, Ion Heliade Rădulescu ş.a.

Republica socială — deziderat major al mişcării muncitoreşti şi socialiste din România constituie un alt moment din evoluţia gîndirii republicane, ilustrat în capitolul III. Alături de documente ale mişcării muncitoreşti şi socialiste, autorul aduce în centrul atenţiei fragmente din scrierile lui Const. Mille, C. Dobrogeanu-Gherea, Anton şi Const. C. Bacalbaşa, V. G. Morţun, ş.a.

Ultimul capitol evidenţiază contribuţia P.C.R. la îmbogăţirea cu noi sensuri a gîndirii republicane şi la înfăptuirea actului istoric al proclamării Republicii.

Cîteva note (destul de sumare) ce încearcă să adnoteze în mod corespunzător documentele reproduse, încheie acest instrument de lucru a cărui utilitate nu va întîrzia să se dovedească.

Ştefan Lemny

PAUL PALTANEA, *Catalogul manuscriselor şi scrisorilor din Biblioteca „V. A. Urechia"*, Galaţi, (Biblioteca „V. A. Urechia"), 1979, 324 p.

Seria instrumentelor de lucru pe care Biblioteca „V. A. Urechia" din Galaţi şi-a propus să le pună la dispoziţia specialiştilor s-a îmbogăţit de curînd cu un nou volum, dedicat manuscriselor şi corespondenţei aflătoare în fondurile ei, volum întocmit de dr. Paul Păltănea şi prefaţat de N. Oprea, directorul Bibliotecii. Lucrarea repertoriază 345 manuscrise, 947 scrisori, de valoare inegală, şi 143 manuscrise varia, la originea cărora se află însăşi donaţia fondatorului. Dintre manuscrisele dăruite de V. A. Urechia, catalogul reţine cîteva copii de largă circulaţie, precum *Floarea darurilor, Istoria despre Arghir cel frumos* şi *despre Elena cea frumoasă, Erotocritul* ş.a., alături de unele miscelanee compulsînd naraţiuni moralizatoare, laice sau religioase, caiete de versuri, documente istorice (în copii) etc. O menţiune aparte se cuvine celor două manuscrise turceşti, din care unul reprezentînd descrierea Ţării Româneşti făcută la 1759 de Ahmed Resmi, destul de interesantă pentru a merita o ediţie românească. De reţinut apoi *Condica Almăjană*, cuprinzînd documente din 1595—1819, copiate de Dionisie Eclisiarhul şi — incompletă — *Condica lui Caragea*. Preţioase manuscrise (bruioane, scrisori) s-au păstrat de la M. Kogălniceanu, utile mai cu seamă pentru epoca Unirii şi pentru încercarea ulterioară a militantului de a regrupa forţele politice de centru. De *Albumul macedo-român* şi *Voci latine*, scoase de V. A. Urechia, se leagă autografe semnate de V. Alecsandri, A. Arnvielle, G. Ascoli, Vincenţiu Babeş, T. de Banville, G. Carducci, E. Caudella, Fr. Copée, Fr. Damé, A. De Gubernatis, A. Densuşianu, F. Durand, E. Ferrari, J. Gonzales de Tejada, E. A. Hübsch, M. Müller, E. Picot, E. Quinet, L. de Rosny, E. Wachmann, A. D. Xenopol ş.a. Dintre semnatarii scrisorilor repertoriate, demne de interes sînt numele lui V. A. Urechia însuşi, I. Bianu, D. A. Sturdza, A. Scriban, V. Bogrea etc. Volumul menţionează şi unele scrisori emise de personalităţi încă în viaţă, alături de note de curs şi diverse manuscrise dactilografiate. Ordinea, înlăuntrul fiecărei părţi, e cea alfabetică. Un indice de nume, indispensabil pentru regăsirea operativă a informaţiei, încheie preţiosul volum.

Al. Zub

ELENA DUNĂREANU, AURELIA POPA, *Cartea românească sibiană (1544—1918)*, Sibiu, 1979, 205 p.

Încă un instrument de lucru pe care Biblioteca „Astra" din Sibiu îl pune la dispoziţia culturii noastre, consemnînd de data aceasta cartea românească tipărită în prestigioasa urbe de pe Cibin, timp de aproape patru secole. Între 1544 şi 1958, se arată a fi apărut acolo 1868 titluri, începînd cu faimosul, inaccesibilul *Catehism românesc* din 1544 şi terminînd cu *Agoniseala bănească a*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Reunirii soldaților români din Sibibu" în timp de 20 ani, de Victor Tordășianu (1918). Cîteva titluri fără dată, însă anterioare desăvîrșirii Unirii, au fost incluse la finele catalogului. În anexă, cu un folos indiscutabil, se reconstituie principalele colecții, cea mai importantă fiind desigur „Biblioteca poporală a Tribunei". Un indice de nume, unul geografic, încă unul de asociații, societăți, reuniuni și fundații și altul de edituri și tipografii, întregesc lucrarea, adăugîndu-i un spor de eficiență.

Al. Zub

MIRCEA AVRAM, *Calendarele sibiene în limba germană (sec. XVII—XX)*, Sibiu, 1979, 318 p.

Într-o cadență surprinzătoare, Biblioteca „Astra" continuă să-și dezvăluie prețioasele fonduri, punînd acum sub ochii cercetătorilor o exemplară bibliografie a calendarelor sibiene din secolele XVII—XX, semnată de Mircea Avram. Descrieri precise și amănunțite, traduceri (unde este cazul), indice de nume, indice geografic și o succintă bibliografie ajutătoare alcătuiesc acest nou și demn de toată lauda instrument de lucru, care cuprinde 517 titluri, de la 1612 pînă în 1930, precedate de un scurt și util comentariu preliminar. Încă o dată, Mircea Avram ne face un dar de preț, în care istoricul întîmpină la tot pasul date social-politice, economice și culturale cu privire la Transilvania, date ce pun în lumină semnificative interferențe între poporul român și naționalitatea germană din zona Sibiului.

Al. Zub

MARTIN BODINGER, *Catalogul cărților rare și prețioase* (vol. III). *Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași*. Catalog adnotat, Iași, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu", 1976, 467 p. multipl.

Deși anul imprimat pe pagina de titlu este 1976, multiplicarea acestui volum s-a încheiat la sfîrșitul lui 1979, astfel încît el poate fi socotit o apariție recentă. Aproape că nu mai trebuie subliniată însemnătatea acestui instrument de lucru, pus la îndemîna tuturor cercetătorilor culturii românești, chiar dacă tirajul limitat în care a fost multiplicat (nici măcar 100 de exemplare !!!) va stînjeni o audiență prea largă. În mod sintetic, M. Bordeianu precizează într-un scurt *Avertisment* meritele acestui catalog ce conține toate referințele de rigoare pe marginea fondului de carte veche românească deținut de Biblioteca Centrală Universitară din Iași : în total, 631 de titluri, în circa 1200 de exemplare.

Studiate cu atenție, aceste referințe pot contribui în chip substanțial la cunoașterea dezvoltării și iradierii culturii românești pînă dincolo de hotarele țării. La rîndul său, autorul insistă în *Prefață* asupra principalelor direcții în care s-au îndreptat contribuțiile sale. Prima are în vedere semnalarea unor lucrări necunoscute, variante editoriale, completări și modificări aduse descrierilor din *Bibliografia veche românească* și din contribuțiile ulterioare acesteia. În acest sens se dovedesc deosebit de valoroase precizările despre *Ceaslovul* tipărit la Iași, în 1801, și despre *Patentul pentru Galiția, Lodomeria și Bucovina*, dat de Francisc I la Viena, în 1817, ambele nemenționate în B.R.V. și reprezentînd contribuții de real interes la cunoașterii cărții vechi românești.

Celelalte contribuții privind completarea descrierilor din *B.R.V.* dovedesc o valoare la fel de mare, dată fiind semnificația lor în ceea ce privește circulația cărții, receptarea ei în cele mai variate medii sociale. În fine, însemnările manuscrise identificate la capătul unor ceasuri îndelungate de trudă migăloasă nu mai necesită comentarii. Ele vor îngădui o lărgire a orizontului de informații de ordin cultural, recompunînd marea emulație a spiritelor de-a lungul secolelor XVII—XVIII, prin intermediul acelor individualități ce preced intelectualitatea de profil modern a veacului XIX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Materia propriu-zisă a catalogului, constînd din totalitatea acestor descrieri şi date bibliografice, este grupată cronologic (de la 1580, *Evanghelia cu învăţătură* a lui Coresi pînă la 1830) şi în cadrul anilor, alfabetic, la sfîrşit fiind adăugate cîteva completări. Un indice de titluri, un indice de nume — autori, bibliografia şi o anexă încheie acest catalog de real folos pentru toţi acei ce studiază cultura română şi problemele cărţii vechi româneşti.

Ştefan Lemny

IORDAN DATCU — S. C. STROESCU, *Dicţionarul folcloriştilor. Folclorul literar românesc*, cu o prefaţă de Ovidiu Bîrlea, Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 1979, 501 p.

Din mulţimea dicţionarelor pe domenii apărute în ultimii ani, cel dedicat de I. Datcu şi S. C. Stroescu, folclorului literarr românesc se distinge prin comprehensiune şi rigoare. Operă de migală, erudiţie şi devotament, utilă nu doar folcloriştilor, ci oricărui om de cultură. Nevoia unui atare instrument de lucru se simţea de mult, căci încă la 1891, J. Urban Jarnik se oferea să-l întocmească, iar de atunci mai fiecare folclorist important a încercat să-l realizeze, fără a-l putea duce însă pînă la capăt. Cel mai ferm i-a schiţat finalitatea şi structura D. Caracostea, concepîndu-l mai mult ca „dicţionar al culegătorilor" de folclor, menit îndeosebi să ajute la localizări şi la critica materialului. Faţă de acest proiect, dicţionarul subscris de Iordan Datcu şi S. C. Stroescu e conceput mai generos, făcînd loc, în 352 de articole, cărturarilor care s-au ocupat de folclorul literar. Au fost cuprinşi chiar şi unii străini care s-au interesat de cultura noastră populară (Léon Bachelin, Del Chiaro, Vuk Karadzić, A. Iaţimirski, J. Michelet, Em. Picot ş.a.), alături de cărturari care, fără a se fi ocupat propriu-zis de folclor, au stimulat totuşi dezvoltarea domeniului (M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, T. Maiorescu, L. Blaga, M. Sadoveanu ş.a.). Valoarea dicţionarului rezidă însă mai ales în informţiile pe care le comunică despre folcloriştii care au cules cu dragoste şi pasiune producţiile orale ale poporului şi le-au pus la îndemîna celor interesaţi. *„Dicţionarul folcloriştilor*, observă Ovidiu Bîrlea în prefaţă, reprezintă, în cele din urmă, tocmai omagiul de recunoştinţă adus celor puţin cunoscuţi care au cules folclorul neamului lor, tăcuţi şi probi, fără paradă şi fără gîndul la recompense şi recunoaşteri oficiale, cel mai adesea trăgînd din obolul lor, cu unica satisfacţie că s-au străduit să-şi îndeplinească datoria de cărturari. Iar dacă unii au rămas încă în umbră, pînă cine ştie cînd, vina nu mai e a autorilor, care au depus toate eforturile să descifreze enigmele vieţii lor din ceea ce le-a stat la îndemînă, după căutări îndelungi prin publicaţiile cele *mai obscure*". *Este motivul pentru care*, invitînd la sugestii şi completări bibliografice, autorii anunţă deja pregătirea unei ediţii mai ample, care să cuprindă nu numai folclorul literar, ci şi pe acela muzical şi coregrafic. Nu putem fi decît bucuroşi de stăruinţa, priceperea şi pasiunet ce se degajă din *Dicţionarul folcloriştilor*, însuşiri ce promit perfecţionarea acestui excelent instrument de lucru, de ale cărui servicii vor profita, cu certitudine, şi istoricii.

Al. Zub

Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea. Text stabilit şi indice de GHEORGHE CHIVU, MAGDALENA GEORGESCU, MAGDALENA IONIŢĂ, ALEXANDRU MAREŞ şi ALEXANDRA ROMAN-MORARU. Introducere de ALEXANDRU MAREŞ, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 499 p. (cu ilustr.).

Editarea, după reguli foarte riguros stabilite, a textelor româneşti din veacul al XVI-lea este o întreprindere folositoare în egală măsură lingviştilor şi istoricilor: celor dintîi, pentru stabilirea evoluţiei limbii române; celorlalţi, pentru fixarea unor norme care, general acceptate, să îngăduie transcrierea în con-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tinuare a textelor de limbă română veche într-o manieră care să le facă utile, din nou, ambelor categorii. Căci, așa cum se arată în studiul introductiv, ediţiile mai vechi — inclusiv *DIR* — şi-au axat interesul, cu prioritate, pe informaţia *istorică* a textelor.

Editorii şi-au propus să adune între coperţile cărţii nu numai documentele propriu-zise, ci orice fel de însemnare în limba română, databilă în intervalul 1 ianuarie 1501—31 decembrie 1600. Textele sînt împărţite pe cele trei mari provincii (Ţara Românească, Moldova şi Transilvania); în fruntea lor rămîne, încă, celebra scrisoare a lui Neacşu din Cîmpulung, din 1521, urmată, pentru ambele principate extracarpatice, de alte texte abia peste patru decenii. Ediţia înregistrează 59 de piese pentru Ţara Românească şi 56 pentru Moldova; de fapt, acestora din urmă ar trebui să li se adauge şi scrisoarea care figurează sub nr. CVIX (scrisoarea lui Cocrişel, de la Bistriţa, 1600), repartizată între cele emise din Transilvania, întrucît autorul scrisorii era moldovean: Spiridon şi fiastrul său Cocriş sînt menţionaţi în 1603 ca proprietari la Antileşti (v., pe larg, în studiul meu despre *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", XXIV, Iaşi, 1973, p. 122). În general, este absolut sigur că într-un viitor foarte apropiat istoricii vor putea pune la îndemîna lingviştilor noi texte, care poate vor dubla cele 122 piese grupate în ediţia de faţă.

Studiul introductiv, foarte amănunţit, datorat lui Alexandru Mareş, înfăţişează toate problemele pe care le-a pus alcătuirea acestei ediţii, dificultăţile care au trebuit înlăturate pentru stabilirea autenticităţii, datării cronologice şi topice a documentelor; nu sînt omise diferite chestiuni de diplomatică şi paleografie, care nu puteau lipsi dintr-o asemenea ediţie. Un număr însemnat de pagini este rezervat analizării *grafiei documentelor româneşti*, explicîndu-se amănunţit chipul în care s-au făcut transcrierile.

În economia întreagă a volumului, textele nu ocupă nici a patra parte; spaţiul cel mai întins îl ocupă anexele, deosebit de preţioase, formate din indicii de cuvinte şi persoane, facsimile de documente, reproduceri de filigrane şi de specimene de scriere.

Medieviştii şi în special colectivele care lucrează la editarea colecţiei *Documenta Romaniae Historica*, vor avea de profitat, fără îndoială, de munca încorporată în această ediţie [1], a cărei utilitate e mai presus de orice discuţie.

Ştefan S. Gorovei

Din cronica unui veac. Documente inedite (1850—1950). Ediţie îngrijită, note, indice de I. ARHIP şi D. VACARIU, Iaşi. Ed. „Junimea", 1978 [2], 272 p.

Din colecţiile Muzeului de Literatură din Iaşi, editorii au ales o sumă de documente şi scrisori relative la oameni de seamă ai culturii româneşti, propunîndu-şi să le redea circuitului ştiinţific. Primul din cele trei volume proiectate conţine peste 100 de piese (în marea lor majoritate, scrisori), orînduite după ordinea alfabetică a semnatarilor; pe de altă parte, lista care constituie „Cuprinsul" îngăduie să se observe, de la prima privire, personalităţile din ale căror arhive provin scrisorile respective. „Destinatarul" al cărui nume revine cel mai des este G. T. Kirileanu (10 poziţii din 36 !), astfel încît se poate spune, cu drept cuvînt, că acest volum completează în chip fericit volumul de corespondenţă primită şi trimisă de acelaşi cărturar, editat în 1977 de Mircea Handoca. Ca şi din acela — ca şi din cele patru volume ale frumoasei ediţii a corespondenţei lui I. Bianu — istoricul interesat de reconstituirea climatului în care se făurea şi se forja cultura românească de la sfîrşitul veacului trecut şi începutul veacului

[1] Un ajutor direct dat editorilor-istorici îl constituie studiul lui Alexandru Mareş, *Consideraţii asupra datării unor documente atribuite secolului al XVI-lea*, în „Limba română", 4/XXIII, 1974, p. 273—290.

[2] Deşi pe copertă şi în caseta editorială se află înscris anul *1978*, pe pagina de titlu este anul... *1977*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nostru va avea de cules nenumărate amănunte de interes; nu mai puțin, firește, viitorii biografi ai personalităților care semnează epistolele adunate în acest volum.

Grupuri mai compacte formează scrisorile adresate lui G. T. Kirileanu de către Octav Băncilă, folcloristul Ion Bîrlea, Constantin Bobulescu, Vasile Bogrea, Artur Gorovei. Lucruri interesante despre viața academică românească în anii primului război mondial înfățișează scrisorile lui I. Bianu către Petru Poni (corespondență continuată — în volumul de față — pînă la 1923). Sînt și unele scrisori — exemplare unice dintr-o corespondență mai amplă, desigur — care prezintă interes din diferite puncte de vedere; dintre acestea, se poate cita o scrisoare a lui I. Al. Brătescu-Voinești, descriind un conflict la Cameră, alta a lui Virgil Ciocîlteu către Cezar Petrescu și o a treia a Bucurei Dumbravă către G. T. Kirileanu.

Așteptînd cu cel mai viu interes următoarele volume promise, ne întrebăm: pe cînd și un catalog al documentelor istorice aflate în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei?

Ștefan S. Gorovei

TUDOR MATEESCU, IOANA BURLACU, GABRIELA MĂRĂȘOIU, *Publicațiile Arhivelor Statului (1860—1977). Bibliografie analitică*, București, 1978, 186 p.

Alături de elaborarea edițiilor de documente și cataloage arhivistice, Arhivele Statului din București s-au preocupat de întocmirea unor lucrări de strictă specialitate ca acest volum, *Publicațiile arhivelor statului (1860—1977) — Bibliografie analitică*. Este un instrument de orientare și informare științifică prin care cercetătorul ia cunoștință de conținutul fondurilor și colecțiilor conservate în arhivele din țara noastră, lucrare ce constituia de mult necesitate. Întocmirea acestei lucrări nu a fost lipsită de dificultăți, datorită perioadei relativ întinse pe care o cuprinde, dar și varietății genurilor de publicații pe care le înregistrează și materialului bogat supus investigației.

Lucrarea este grupată pe douăsprezece capitole, fiecare cu o scurtă introducere, cu caracteristicile și metodologia de întocmire a lor, datele istorice și prezentarea analitică a lucrărilor cronologice.

Capitolele I și II se ocupă de ediții și cataloage de documente aflate în fondurile arhivistice.

Inventarele arhivistice sînt instrumente foarte utile, făcute pentru fiecare colecție sau fond, cu precizări referitoare la starea documentelor, conținutul în rezumat cu date mai importante, nume de persoane și toponime.

Un instrument de lucru indispensabil îl constituie indicii de documente care cuprind întreaga documentare posibilă existentă într-un depozit de arhivă, pe perioade istorice, teritorii sau nominal.

Îndrumătoarele arhivistice sînt instrumente de orientare științifică cu date asupra fondurilor și colecțiilor unui depozit de arhivă. Aceste îndrumătoare oferă o amplă documentație în diverse domenii.

Într-o arhivă cercetătorul este orientat de inventarul general de arhivă, adică cuprinsul general al arhivei ceea ce se realizează în capitolul al VI-lea unde sînt descrise inventarele Arhivelor Statului din București, Cernăuți, Chișinău, Cluj, Craiova, Iași, Năsăud, Timișoara, Brașov și Conspectul Arhivelor din Banat, inventarul general al arhivei oferă posibilitatea de a se orienta în numărul imens de mare de documente păstrate în depozit.

O activitate demnă de remarcat este elaborarea și editarea albumelor de documente. Seriile de documente în limba latină, greacă, slavă, turcă, bizantină, motivează necesitatea de a oferi cercetătorilor posibilitatea de a studia izvoarele și metode folosite în prezentarea documentelor pentru facilitarea lecturii.

Un capitol este rezervat instrucțiunilor arhivistice care nu sînt altceva decît indicații pentru întocmirea principalelor lucrări arhivistice. Revelatoare este lucrarea lui Aurelian Sacerdoțeanu, *Instrucțiuni arhivistice*, prezentată sistematic în acest capitol.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alături de culegeri și ediții de documente sînt menționate și lucrări care sînt rodul unor activități personale ale arhiviștilor. Lucrările: *Cuvinte din betrani* de B. P. Hașdeu, monografia *Războieni*, *Domni și boieri din țările române în orașul Cluj*, reține atenția cercetătorului prin problematica abordată, punctele de vedere noi și concluziile în legătură cu anumite evenimente. Sînt menționate și cîteva lucrări dedicate personalităților culturale care și-au adus contribuția la progresul arhivisticii, au pus bazele principiilor de organizare și inventariere a fondurilor arhivistice, modalități de valorificare a documentelor, întocmirea și publicarea unor lucrări și reviste. În revistele arhivistice, „Revista Arhivelor Statului Român", „Revista Arhivelor" (seria nouă și cea veche), „Hrisovul" (Buletinul școalei de arhivistică) — se publică documente, izvoare istorice, aprecieri asupra diferitelor categorii de acte, indicații asupra metodei de organizare a documentelor, arhivelor, documente depistate în arhivele străine etc.

Deci, trebuie observat că, bibliografia analitică, instrument de lucru original prin concepție și structură este deosebit de utilă în special pentru cei preocupați de studiul trecutului istoric, cercetătorilor și specialiștilor din domeniul istoriei și al disciplinelor adiacente.

Marta Pall

MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere*, IV. Oratorie II, 1864—1878, partea a IV-a, 1874—1878. Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de GEORGETA PENELEA, București, Ed. Academiei R.S.R., 1978, 662 p.

Un sistem complicat de notare — mărturie a unui plan de editare nu îndeajuns de sistematizat — face ca tomul de față să poarte trei cifre, deși pe cotor și pe prima pagină de gardă figurează numai două (IV, partea a IV-a)! Volumul ilustrează activitatea parlamentară a lui Mihail Kogălniceanu în cursul a patru sesiuni, dintre care ultimele două au ca ax central pregătirea proclamării și cuceririi independenței de stat a României.

Elementul comun intervențiilor parlamentare ale lui Kogălniceanu este apelul continuu, energic și precis la Istorie; astfel, cînd este vorba de subvenționarea bisericii și a școlii românești din Șcheii Brașovului, el invocă un „drept de la strămoșii noștri, să ne interesăm de biserica și școala fraților noștri români de peste Carpați"; apărînd funcționarea juriului în justiție, adaugă: „eu cu documente v-aș putea demonstra că juriul a existat în țara noastră, nu numai în materii penale, dar chiar și în materii civile"; la discuția pe marginea proiectului de lege asupra tarifului general vamal, pentru a apăra dreptul statului român de legiferare în materie vamală, vine în ședință cu documente: „Eu am sub ochii mei tariful vămilor Moldovei din 1761, edițiunea manuscriptă oficială, *purtînd pecetea domnească și subscrierea ministrului de finanțe, vel vist. procitoh*, cum se zicea pe atunci. Cu acest act autentic în mînă susțin că în România chestiunea vămilor noastre pururea s-a regulat de guvernele noastre, cu totul în deplin exercițiu al autonomiei țării".

Evident, apelul la Istorie, la documente și la cronici, devine tot mai frecvent și mai insistent în perioada luptei pentru independență; pasaje întregi din discursurile rostite în acea perioadă sînt adevărate pagini de istorie, mai cu seamă de istorie a relațiilor româno-otomane.

Textele discursurilor și intervențiilor sînt însoțite de note și comentarii care pun în valoare informațiile și afirmațiile lui Kogălniceanu. Între aceste note, e de remarcat acea relativă la rolul „fanarioților", care nu mai este considerat eminante negativ (p. 99).

Importanța ediției și nivelul realizării ei fiind în afara oricărei discuții, rămîne o chestiune comună și altor ediții inițiate de Editura Academiei: ritmul de apariție. În 1973, cu prilejul tricentenarului nașterii lui Cantemir, s-a inițiat noua ediție academică a scrierilor savantului principe; au apărut atunci două volume, și apoi, în șapte ani, nici unul. Nu se va putea, oare, renunța, și în acest sector de activitate, la așezarea sub zodia marilor ocazii? Căci sînt, încă, atîtea de făcut pentru reașezarea marilor valori la locurile și în lumina ce li se cuvine!

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. Iorga. Antologie, prefață, tabel cronologic și bibliografie de FLORIN MIHĂILESCU, București, Ed. „Eminescu", 1979, 400 p.

Cu toate numeroasele studii și articole care i-au fost consacrate (unele încă din timpul vieții), Nicolae Iorga rămîne încă un imens continent necunoscut, așa cum opera sa rezervă încă foarte numeroase surprize. O mai veche propunere de a se crea un centru sau măcar un sector (la Institutul de Istorie care îi poartă numele) pentru studiul vieții și activității celui mai mare istoric al nostru a rămas, din păcate, fără ecou (cum și catedra „Eminescu", întemeiată la Facultatea de Filologie din București a rămas fără activitate și roadele care se așteptau de la ea...). Pînă la o monografie care să cerceteze pe îndelete acest continent, cu atîtea culmi, abisuri și meandre — ceea ce nu s-ar putea realiza decît în cîteva volume, dar Iorga, cu uriașa lui personalitate, merită o asemenea „risipă" de spațiu tipografic — orice nouă contribuție este binevenită și folositoare. Antologia alcătuită de Florin Mihăilescu își propune — cum ne avertizează scurtul „Argument la ediție" — „să ofere o primă imagine a receptării critice a operei lui Iorga".

Textele sînt grupate în patru mari compartimente: I. *Sinteze;* II. *Ideolog, critic, istoric literar;* III. *Artist, memorialist, portretist;* IV. *Ipoteze.* Astfel alcătuită, antologia va fi de folos mai mult istoricului literar, al culturii, biografului și mai puțin istoricului, căci — se menționează în același „Argument" — „ea ocolește cu deliberare paginile pitorești ale unor polemici mai curînd formale și bineînțeles prin excelență pasionale". Pentru înțelegerea *omului care a fost* N. Iorga, aceste pagini de polemică — mă gîndesc numai la acelea scrise pe tărîmul istoriei, dar nu se pot exclude acelea vizînd îndrumarea culturii, curentele literare etc. — sînt mărturii de primă mînă. Ele vor trebui adunate, într-o zi, între paginile unor volume similare, eventual chiar sub titlul — care deocamdată e numai al prefeței lui Florin Mihăilescu — *Iorga, pro și contra.* Și cîte altele încă rămîn de făcut (între altele, o ediție științifică a discursurilor parlamentare) spre cunoașterea și înțelegerea acestui fenomen al culturii noastre! Pentru că Iorga face parte din categoria acelor personalități — ca Napoleon sau Ștefan cel Mare — despre care niciodată nu se va putea spune că s-a scris prea mult!

Ștefan S. Gorovei

Texte din gîndirea social-politică progresistă românească (1900—1944). Ediție îngrijită și prefață de MIRCEA MĂCIU, București, Ed. „Albatros", 1979, vol. *I, 227 p.; vol. II, 417 p.*

Această antologie, apărută în colecția „Sinteze — Lyceum" a Editurii „Albatros", ar părea destinată doar elevilor din clasele superioare ale liceelor. În fapt, însă, prin construcția ei, va fi utilă și studenților și, prin unele fragmente și sugestii, chiar și cercetătorilor. Textele antologate sînt structurate pe patru mari direcții. I. *Probleme metodologice ale cercetării istorico-sociale;* II. *Vechimea, continuitatea și unitatea națională a românilor în gîndirea epocii* (aceste două puncte constituie substanța primului volum); III. *Lupta de idei privind bunăstarea, progresul și civilizația poporului român;* IV. *Lupta împotriva fascismului pentru umanism și cultură* (materia volumului II). Asupra acestor patru mari compartimente se dau deslușiri în „Cuvîntul introductiv", semnat de Mircea Măciu. Textele sînt judicios selectate, reproduc întocmai edițiile originale și sînt însoțite de scurte note privind viața și activitatea autorului respectiv. În primul compartiment, se reproduc fragmente din *Curente și tendințe în filosofia românească* de Lucrețiu Pătrășcanu și din *Mecanica socială* de Spiru Haret, precum și două conferințe, una rostită de A. D. Xenopol în 1899 *(Expunere pe scurt a principiilor fundamentale ale istoriei)* și alta de către P. P. Panaitescu în 1928 *(Istorie și cultură).* Al doilea compartiment grupează fragmente din lucrări celebre ale lui Vasile Pârvan, G. I. Brătianu și Simion Mehedinți, articole de N. Iorga, Emil Isac și D. Gusti, precum și trei articole anonime referitoare

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Marea Unire din 1918 și poziția socialiștilor de peste munți față de acest act istoric. Trebuie să se recunoască acestui prim volum însemnătatea cu totul deosebită de a readuce în atenția istoricilor — mai bine zis: a eventualilor viitorii istorici — opera istoriografică a lui G. I. Brătianu, a cărui lucrare *O enigmă și un miracol istoric: poporul român* rămîne fundamentală pentru orice introducere în studiul acestei probleme.

Tomul al doilea reunește articole sau fragmente din scrierile lui C. Dobrogeanu Gherea, Lucrețiu Pătrășcanu, Șt. Zeletin, I. L. Caragiale, Petre Andrei, Panait Mușoiu, Alex. Constantinescu, P. Constantinescu-Iași, Al. Claudian, M. Ralea, D. D. Roșca, N. D. Cocea, Ath. Joja, A. Oțetea, Zaharia Stancu, P. P. Negulescu și alții.

Cu convingerea că această antologie își va îndeplini cu deplin succes misiunea pentru care a fost alcătuită, sîntem în drept să așteptăm continuarea acestei acțiuni de valorificare și revitalizare a textelor care mărturisesc gîndirea progresistă a celor mai marcanți intelectuali români din perioada interbelică. Și, în egală măsură, putem socoti că asemenea lucrări deschid drumul pentru reeditări de mult așteptate, de mult necesare.

Ștefan S. Gorovei

Scrisori către Ovid Densusianu, vol. I. Ediție îngrijită, introducere, note, tabel cronologic și indice de LIVIU ONU, ILEANA VÎRTOSU și MARIA RAFAILĂ, sub redacția lui LIVIU ONU. București, Ed. „Minerva", 1979, 384 p.

Principiile critice ce-au stat la baza alcătuirii acestui volum ce deschide seria altora legate de personalitatea lui Ov. Densusianu merită evidențiate. Nu numai fiindcă ele ne arată volumul imens de muncă dedicat de autori conceperii unei opere remarcabile ca ținută științifică, ci fiindcă criteriile adoptate de autori trebuie avute în vedere de cei ce întreprind demersuri similare. Atît în *Cuvîntul introductiv* cît și în *Notă asupra ediției*, colectivul de autori alcătuit de Liviu Onu, Ileana Vîrtosu, Maria Rafailă — sub redacția celui dintîi — își precizează cu claritate normele. Ele se caracterizează printr-o atenție deosebită față de redarea cît mai fidelă a documentului literar și cultural, dar și față de problematica sistematizării materiei, în așa fel încît cercetătorul ce o utilizează să dispună de întregul aparat științific necesar. Menționăm între acestea: o listă de *Abrevieri bibliografice* a cărților, bibliotecilor și fondurilor arhivitice și o listă de abrevieri de cuvinte — ce dovedesc soliditatea investigațiilor întreprinse pentru adnotarea corespondenței. Notele sînt adăugate, așa cum se obișnuiește, la sfîrșitul fiecărei scrisori, acestea fiind aranjate alfabetic și, în cadrul aceluiași expeditor, cronologic. Scrisorile mai puțin reprezentative au fost date în rezumat. Un grupaj de indici (cronologic al scrisorilor, lista emitenților, de nume) vine să înlesnească consultarea acestui volum impresionant prin informațiile de ordin cultural.

Volumul ce deschide seria publicării celor peste 2 000 de scrisori primite de Ov. Denușianu între 1893—1938 cuprinde toate scrisorile expeditorilor cuprinși între literele A și D, respectiv, Ragnar Áfergsson — George Duma, în rîndul acestora figurînd Gh. Bogdan-Duică, V. Bogrea, Ioan Bogdan, Mihai Dragomirescu, Dumitru Caracostea și alte nume de prestigiu ale culturii românești.

A evidenția valoarea acestor piese ar fi superfluu. Cercetările viitoare vor găsi în acest volum încă o sursă de prim rang în recompunerea peisajului cultural și politic din primele decenii ale secolului nostru, prin prisma activității și corespondenței unui slujitor ilustru al științei românești.

Ștefan Lemny

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scrisori către N. Iorga, II (1902—1912). Ediție îngrijită de BARBU THEODORESCU. București, Ed. „Minerva", 1979, 646 p.

Al doilea volum și ultimul care i-a mai fost dat lui Barbu Theodorescu să-l îngrijească, la capătul unei vieți dedicate în bună măsură operei lui N. Iorga, cuprinde corespondența primită de marele cărturar în primii ani ai secolului. Sînt ani de mare fervoare în biografia istoricului, ani decisivi, s-ar putea spune, pentru evoluția sa ulterioară. Căci înlăuntrul acestui deceniu s-au cristalizat ideologia literară a „Semănătorului" și ideologia politică de la „Neamul românesc", au fost elaborate scrieri istorice de mare anvergură (între acestea sinteza germană din 1905), alături de importante studii monografice și lucrări memorialistice. Activitatea depusă în cadrul Ligii Culturale și la Universitatea populară de la Vălenii de Munte prezintă un interes nu mai puțin autentic, care e în același timp cultural și politic. Cele două planuri se intersectează mereu în activitatea prodigiosului militant, iar interferența lor se răsfrînge, firesc, în scrisorile primite de-a lungul deceniului amintit. Editorul a crezut necesar să-l împartă în trei, grupînd într-o primă parte, în ordinea alfabetică a emitenților, corespondența din anii 1902—1906, în cea de a doua scrisorile din 1907, pentru a sublinia densitatea momentului, iar în ultima parte corespondența din 1908—1912. Numărul emitenților, incredibil de mare, se ridică la cîteva sute. A-i aminti aici nu e cu putință. Este vorbba de istorici, literați, oameni de teatru, politicieni, preoți, învățători, profesori, studenți ș.a.m.d., observatori din diferite medii sociale, reprezentanți ai diverselor profesii care au ținut să participe la lupta inițiată de N. Iorga ori să-i solicite sprijinul într-o chestiune sau alta. Dintr-un număr de cîteva zeci de mii de pagini, editorul le-a selectat pe cele mai însemnate, spre a da o idee despre amploarea demersurilor lui N. Iorga în etapa amintită, cînd conștiința tinerei generații se identificase cu aceea a profesorului. Note lămuritoare însoțesc, la nevoie, textul. O cronologie orientează pe cititor în mulțimea inițiativelor legate de numele lui N. Iorga, în epocă, iar un indice înlesnește regăsirea nominală a informațiilor.

Un alt cărturar va trebui să-și asume, cu pietate, sarcina de a explora și pune în valoare corespondența din anii următori, indispensabilă pentru cunoașterea personalității lui N. Iorga și, nu mai puțin, a epocii.

Al. Zub

ELENA DUNĂREANU, *Publiciști ardeleni către Horia Petra-Petrescu*, vol. III, Sibiu, 1979, 96 p.

Încă 159 de scrisori din fondul Horia Petra-Petrescu se publică în acest al treilea volum, îngrijit, cu cîteva lămuriri introductive, indici de nume, geografic și de ppublicații, de aceeași neostenită bibliografă, care este Elena Dunăreanu. Între emitenți, Ecaterina Petriș, I. Popescu-Sibiu, Iosif Șchiopul, S. Pușcariu, O. Tăslăuanu ș.a., toate prezentînd interes pentru mișcarea culturală din primele decenii ale secolului nostru. Încă un pas în direcția valorificării unei prețioase arhive, care oferă și istoricului, prin reflex, destule date semnificative asupra epocii.

Al. Zub

BARBU DELAVRANCEA, *Opere*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și variante, glosar și bibliografie de EMILIA ȘT. MILICESCU. București, Ed. „Minerva", 1979, XIV+495 p.

Ultimul volum din seria operelor lui Delavrancea, scoase în colecția „Scriitori români", cuprinde *bibliografia*, cu o primă parte dedicată operei (I. Scrieri originale; II. Traduceri; III. Corespondență) și alta grupînd referințele critice despre opera și personalitatea autorului, în totul peste 6 000 de numere. Lucrare conștiincioasă, reflectînd cu acribie activitatea de scriitor, gazetar și om politic

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a lui Delavrancea. Multe articole semnate cu pseudonime, anagrame, asteronime, inițiale sau tipărite fără nici o indicație i-au fost atribuite acum întîia oară, pe baza unei cercetări atente a presei, corespondenței și arhivei scriitorului. Cei ce se ocupă de epoca cuprinsă între războiul independenței și desăvîrșirea unității de stat a României se pot bizui pe acest instrument de lucru pentru studiul vieții noastre politice și culturale. Din păcate, volumul e lipsit de indicele de nume care ar fi înlesnit consultarea și chiar de un sumar, poate fiindcă structura lucrării este înfățișată în *Cuvînt înainte*. Atîta muncă investită în alcătuirea bibliografiei propriu-zise merita să fie dusă pînă la capăt, cu atît mai mult cu cît natura activității lui Delavrancea l-a pus în contact cu diferite medii și personalități, în mulțimea cărora doar indicele putea să-l îndrume pe cititor

Al. Zub

ADRIAN RĂDULESCU, ION BITOLEANU, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare — Dobrogea*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, 440 p

Dobrogea, străvechea provincie românească dintre Dunăre și Mare, s-a bucurat în ultimii ani de o atenție sporită din partea istoriografiei noastre.

Între realizările mai noi un loc distinct îl ocupă lucrarea istoricilor constănțeni Adrian Rădulescu și Ion Bitoleanu, ce-și propune, și reușește după părerea noastră, să realizeze o utilă retrospectivă istorică a Dobrogei din cele mai vechi timpuri pînă în prezent, împlinind astfel „un imperativ istoriografic și o necesitate științifică", (p. 5), după cum subliniază autorii.

Cu toate că lucrarea se adresează în primul rînd publicului larg, iubitor al trecutului acestor meleaguri, Adrian Rădulescu și Ion Bitoleanu s-au aplecat cu multă seriozitate și rigoare științifică asupra multiplelor izvoare ce le-au stat la dispoziție. Revizuind în bună parte materialul publicat anterior, aducînd la lumină noi izvoare locale, autorii au prezentat istoria Dobrogei, așa după cum o cereau aceste mărturii, în contextul istoriei naționale. Istoria acestui teritoriu exclude, după cum se precizează în *Prefață* „orice tendință de particularizare și de restrîngere a viziunii despre trecut la hotarele înguste ale unei provincii" (p. 5).

Lucrarea are XVIII capitole (capitole I—IX, autor Adrian Rădulescu, capitole XII—XVIII, Ion Bitoleanu), în care pe o structură economică, socială, politică și culturală, se desfășoară trecutul Dobrogei de la primele mărturii de viață omenească pînă la anii societății socialiste multilateral dezvoltate.

Aflăm, astfel, că în istoria milenară a poporului nostru, Dobrogea se înscrie conform mărturiilor scoase la iveală pînă în prezent de arheologi, odată cu paleoliticul mijlociu (100.000—35.000 î.e.n.).

Comunitățile gentilice de păstori și agricultori dintre Dunăre și Mare vor dezvolta remarcabile centre de cultură materială și spirituală. Toate prefacerile economico-sociale, politice și culturale din epoca pietrei și metalelor s-au dezvoltat într-o firească legătură cu restul teritoriului carpato-dunărean.

Lucrarea evidențiază totodată, rolul Dobrogei de interferență, de punte de legătură de multe ori, între marile arii culturale din sud-estul Europei.

Individualizarea triburilor geților sau dacilor în lumea tracică, legăturile multiple cu coloniile grecești de la Pontul Euxin, au permis schimburi culturale cu avantaje pentru locuitorii din acest spațiu carpato-pontic, ceea ce a contribuit la o dezvoltare ascendentă a Dobrogei. Consolidarea populației autohtone a permis asimilarea populațiilor migratoare cum a fost spre exemplu cazul sciților (p. 63), crearea unor puternice uniuni de triburi, în sec. III—I î.e.n. Un moment important pentru teritoriul transdanubian l-a constituit încadrarea lui alături de celelalte teritorii în puternicul stat condus de Burebista.

O perioadă excepțional de bogată în evenimente, relatate pe larg în lucrare, s-a desfășurat în teritoriul dintre Dunăre și Mare, începînd cu anii 29/28 î.e.n., cînd romanii integrează pentru șapte secole „regiunea geților pontici marii lor arii de dominație" (p. 79). Dobrogea va cunoaște un proces intens de dezvoltare economică, socială, politică și culturală, devenind după expresia lui Vasile Pârvan „cea mai veche țară română între teritoriile românești". Adrian

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rădulescu, autorul acestor prime capitole ale cărții, precizează că teritoriul Dobrogei va rămîne în atenția statului dac, după cum o demonstrează acțiunea de învăluire a trupelor romane inițiată de Decebal.

Se subliniază că sîngeroasa bătălie de la Adamclisi a hotărît, de fapt, soarta războiului daco-roman (p. 5).

O etapă în viața Dobrogei a constituit-o și stăpînirea bizantină. Este perioada cînd se formează poporul român și în această parte a țării ce va produce autentice dovezi culturale și de limbă românească, va rezista valurilor de popoare migratoare (p. 160). Între secolele X—XII se vor forma în spațiul dunăreano-pontic puternice centre comerciale între care un loc distinct l-a avut Vicina localizată de majoritatea istoricilor în Dobrogea.

Formarea statelor feudale românești va cuprinde și Dobrogea al cărei teritoriu de nord cu gurile Dunării va fi integrat statului întemeiat de Basarab I. În centru și sud se va forma statul condus de Balica, consolidat de Dobrotici și Ivanco, ce va juca un rol important în relațiile cu Imperiul bizantin.

Așa, după cum, cu multe secole înainte, marii regi ai dacilor se preocupaseră de soarta teritoriului transdanubian, tot așa vor proceda și marii domnitori ai țărilor române. Începutul îl va face Mircea cel Bătrîn care încă din 1388 consolidează stăpînirea românească din Dobrogea, pentru ca după cucerirea ei de otomani pentru aproape cinci secole, domnii următori să se preocupe, după cum reiese din capitolele dedicate evului mediu, fie de eliberare cum a încercat Mihai Viteazul, fie de sprijinire culturală.

Sub stăpînirea otomană Dobrogea va fi supusă unui proces intens de colonizare cu elemente turco-tătare, cărora se vor adăuga mai recent bulgarii, germanii, rușii ș.a., procese demografice ce vor diversifica demografia teritoriului; populația autohtonă a continuat să trăiască aici fiind menționată de numeroși călători străini ce au trecut pe aici.

Începînd cu epoca modernă Dobrogea se va integra tot mai intens circuitului românesc. Dorința locuitorilor dobrogeni se va împlini la 1878. Ei vor primi cu entuziasm autoritățile române, instalate în noiembrie 1878. La manifestările organizate cu această ocazie, „se pot identifica forme de exprimare ale autodeterminării și dreptul de opțiune la apartenența cetățenească" (p. 283).

Reunirea Dobrogei la România în 1878, moment istoric important ce se înscrie pe linia actului de la 1859 „poate fi socotită ca fiind a doua etapă fundamentală a procesului de desăvîrșire a unității de stat a românilor" (p. 284) după cum bine precizează Ion Bitoleanu

Dobrogea va intra într-o importantă fază a dezvoltării sale ce-i va da o nouă organizare administrativă, juridică cu consecințe complexe în viața economică și demografică a provinciei.

Modernizarea portului Constanța, construirea podului de peste Dunăre, formarea Serviciului Maritim Român vor face din provincia din dreapta Dunării fațada maritimă a României.

Toate aceste realizări economice, la care se adaugă și începutul industrializării, vor determina consolidarea unor puternice detașamente muncitorești și în această parte ce se vor încadra în viața politică a proletariatului din restul țării, după cum se punctează în lucrare.

În capitolele finale se scoate în evidență rolul Dobrogei în cadrul evenimentelor militare din timpul primului război mondial, contribuția sporită a Dobrogei la viața economică și politică a României desăvîrșită din punct de vedere național.

Se scoate în evidență că adevăratul drum ascendent, bogat în realizări în toate domeniile, va cunoaște teritoriul românesc transdanubian în anii de după revoluția de eliberare națională și socială.

Lucrarea își sporește valoarea cu un bogat material ilustrativ compus din fotografii, planuri și hărți.

O bibliografie generală și pe capitole, precum și un indice încheie acest compendiu de istorie ce îmbogățește cunoașterea trecutului nostru și invită totodată la noi investigații pentru aprofundarea multor probleme ce au fost numai enunțate.

Valentin Ciorbea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TUDOR MATEESCU, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, București, 1979, 127 p.

Cunoscut pentru documentatele studii elaborate și volumul de documente datînd din anii 1830—1877 întocmit în 1975, în mare parte inedite, referitoare la istoria Dobrogei, Tudor Mateescu ne oferă, sub egida Direcției generale a Arhivelor Statului, o lucrare mai amplă asupra permanenței românilor dintre Dunăre și Mare, sub regimul de ocupație otomană (1417—1877).

Bazîndu-se pe diferite informații vechi, pe care le-a revăzut cu atenție, pe propriile studii, pe izvoare descoperite recent (surse ample deci, fără a le epuiza, însă, după cum mărturisește în Introducere, p. 7), autorul a urmărit, în esență, realizarea unei imagini de ansamblu asupra acestei importante probleme a istoriei noastre, deziderat pe care orice cititor, în finalul parcurgerii volumului, îl poate considera deplin realizat.

Precedată de o *Introducere*, lucrarea propriu-zisă este compartimentată în nouă capitole.

Capitolul I — Dobrogea — parte integrantă a ariei de formare a poporului român, (p. 9—16), face referiri la continuitatea populației românești din dreapta Dunării de la formare pînă la cucerirea otomană.

Capitolul II — Populația românească a Dobrogei în secolele XV—XVII (p. 17—30), expune succint politica de colonizare practicată de noile autorități, pentru ca, în continuare, autorul să prezinte izvoarele mai importante ce cuprind informații cu privire la prezența și viața românilor dobrogeni între secolele al XV-lea și al XVII-lea. Se pun, de asemenea, în discuție și termenii sub care sînt menționați românii în aceste surse informative.

Capitolul III se referă la *Populația românească a Dobrogei în secolul al XVIII-lea* (p. 31—41). Pentru acest secol „ne-au rămas de asemenea numeroase informații despre românii din Dobrogea" (p. 31), de la călători și negustori. Un loc aparte îl ocupă izvoarele cartografice care consemnează „un mare număr de nume topice românești desemnînd rîuri, gîrle, ostroave, grinduri, lacuri, dealuri, văi, dar și așezări umane" (p. 33). Se fac considerații asupra mișcărilor demografice dintr-o parte în alta a Dunării, a așezării altor populații, ca tătari, lipoveni, ucraineni, și mai tîrziu a bulgarilor, mai ales ca urmare a deselor războaie purtate de marile puteri vecine pe aceste meleaguri.

Capitolul IV continuă relatările despre *Populația românească a Dobrogei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. (p. 42—57). Începînd cu secolul al XIX-lea „știri și mai bogate despre românii din Dobrogea ne-au parvenit" (p. 42), nu numai că ne asigură autorul, dar le și trece în revistă. Alături de alți călători străini, de noi izvoare cartografice, se adaugă numeroase documente oficiale ale Țării Românești ce conțin mențiuni despre românii din dreapta Dunării.

Avînd în vedere că „știrile cele mai bogate și mai valoroase asupra românilor ni le-a lăsat vestitul agronom Ion Ionescu de la Brad" la mijlocul secolului trecut (p. 58), Tudor Mateescu dedică *capitolul V — Ion Ionescu de la Brad despre populația românească a Dobrogei* (1850) (p. 58—66) analizei articolelor publicate de acesta și reunite apoi în cunoscuta *„Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja"*, (Constantinopole, 1850, p. 124).

Capitolul VI — Populația românească a Dobrogei în ultimele decenii ale stăpînirii otomane (p. 67—77), prezintă alte informații ce scot în evidență însemnătatea acestui grup etnic (românii—C.V.) în viața provinciei" (p. 67).

Capitolele VII — Biserica românească din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane (p. 78—92) și *VIII — Cultura românească în Dobrogea în timpul stăpînirii otomane* (p. 93—106) completează capitolele precedente cu „două elemente de continuitate de cea mai mare însemnătate" (p. 4) după cum bine se subliniază în Prefață.

Ultimul capitol, al IX-lea, *Românii dobrogeni și reintegrarea Dobrogei la România* (107—112) este dedicat stării provinciei dintre Dunăre și Mare, a locuitorilor ei, în situația complexă a anilor 1877—1878. Succint, sînt prezentate manifestările entuziaste, prin care românii din dreapta Dunării au primit armata și administrația românească.

Se impunea, după părerea noastră, o tratare mai largă a ultimului capitol care ar fi cîștigat în valoare, dacă ar fi inclus și rezultatele recente ale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoriografiei noastre ce a considerat în mod justificat reunirea Dobrogei la România ca al doilea moment după 1859 pe linia formării statului național român. Facem această observație, care nu scade cu nimic importanța lucrării recenzate, cu atît mai mult cu cît autorul a consultat și studiul istoricilor Ion Bitoleanu și Gh. Dumitrașcu publicat în „Revista de istorie", XXIX (1976) nr. 6, p. 865 ce reconstituie cu argumente științifice acest moment.

Lucrarea, ilustrată cu 8 fotografii, se încheie cu lista acestora și o largă bibliografie a problemei.

Alăturată lucrărilor și studiilor referitoare la istoria Dobrogei, publicate în ultimii ani, avem convingerea că noua realizare a lui Tudor Mateescu este utilă, binevenită și completează informațiile despre trecutul milenar al poporului nostru.

Valentin Ciorbea

MIRCEA PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. II, Sibiu, 1978, 476 p.+7 hărți.

A doua ediție a manualului destinat seminariilor teologice, ieșită de sub teascurile tipografiei eparhiale din Sibiu, se adaugă unui însemnat șir de lucrări care demonstrează și apără ideea că domeniul pe care-l ilustrează este o parte integrantă a istoriei poporului român. Materia este expusă — de la „Începuturile creștinismului pe teritoriul patriei noastre" pînă în zilele noastre — sub forma unui ciclu de 56 de lecții, fiecare lecție fiind însoțită de o bibliografie destul de bogată și de „lecturi" (texte vechi, documente sau extrase din diverși autori).

Expunerea urmărește, metodic, evoluția vieții religioase din cadrul bisericii ortodoxe din cele trei principate românești din spațiul carpato-dunărean, acordîndu-se un spațiu mai amplu marilor personalități și evenimente. Numeroase pagini sînt consacrate legăturilor eclesiastice dintre cele trei principate, precum și creațiunii culturale și artistice.

Realizarea sintezei scoate întotdeauna la iveală domeniile în care sînt încă necesare cercetări de amănunt, reevaluări sau revalorificarea unor materiale mai vechi, aprofundări și corecturi. Și în cazul de față, autorul a avut de înfruntat asemenea greutăți ; după ediția întîia, d-sa a întreprins cercetări speciale cu privire la Mitropolia și Episcopiile moldovene din secolul al XVI-lea și a dat cele dintîi liste complete de înalți ierarhi pentru tot spațiul românesc, de la cele mai vechi mențiuni și nume cunoscute pînă azi. Este un domeniu în care mai sînt încă multe de făcut — și vor trebui făcute, pentru a se putea scrie, la urmă, o istorie completă a Bisericii Ortodoxe Române și a vieții religioase din ținuturile nord-dunărene, fără de care nici o reconstituire a istoriei noastre nu va fi întreagă și completă.

Trebuie să se remarce simțul deosebit al proporțiilor, tendința spre echilibru și spre justa măsură cu care autorul tratează materia uneori așa de complicată. Cu precizie, într-un stil sobru, reținut, dar de loc sec, didactic, Mircea Păcurariu refăce, de-a lungul celor peste 400 pagini, segmente din viața poporului român, viață desfășurată întotdeauna în chip unitar în esența ei, pentru că unitare i-au fost, întotdeauna, sufletul și spiritul.

Ștefan S. Gorovei

AUREL DECEI, *Relații româno-orientale*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978, 245 p.

Moartea prematură a lui Aurel Decei a lăsat neterminată istoria otomană la care lucra, cu multă pasiune, în ultima perioadă a vieții ; spațiul tipografic rămas neacoperit — istoria otomană se oprește în veacul XVII — a fost rezervat unei culegeri din studiile lui Aurel Decei despre diferite aspecte ale relațiilor româno-orientale. Ceea ce lipsește volumului, de la prima privire, este

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bibliografia scrierilor lui Aurel Decei — dacă nu o bibliografie completă, cel puțin una a contribuțiilor sale în domeniul orientalisticii românești.

Volumul reunește nouă studii apărute între 1937 și 1975 ; se face un mare serviciu — acest lucru trebuie spus de la început — reproducîndu-se cîteva lucrări de mare importanță, apărute cu decenii în urmă și traducîndu-se altele, tipărite în ultimii ani în limba franceză în „Revue Roumaine d'Histoire". În felul acesta, s-a pus la îndemîna unui larg public de iubitori ai istoriei partea cea mai importantă a operei orientalistului Aurel Decei. S-a renunțat — din motive lesne de înțeles — la unele studii apărute tot în ultimii ani, dar în limba română în periodice din țară, deși măcar unul dintre ele merita cuprins în culegerea de față (cel despre Aloisio Gritti).

Primul studiu *(A participat Mircea cel Bătrîn la lupta de la Ankara ?)* este un model de interpretare a textelor, analiza unor pasaje rău înțelese din vechile cronici otomane îngăduind să se respingă afirmația că Mircea cel Bătrîn ar fi venit la Ankara *pentru a ajuta* pe Baiazid. Critica filologică și istorică a dus la concluzia că numele înțeles pînă atunci *Iflak-oglu* trebuia citit *Vulk-oglu*, fiind vorba de cnezatul sîrb al lui Ștefan Lazarevici, vasal turcilor. Concluzia lui Aurel Decei, adoptată de P. P. Panaitescu în monografia despre Mircea cel Bătrîn, a rămas în istoriografia noastră ca un bun cîștigat.

Aceeași analiză strînsă, documentată, întemeiată și susținută de o mare erudiție, caracterizează studiul următor, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XII-lea în lumina izvoarelor armenești*, teza de doctorat din 1937 a autorului. Punctul de plecare a fost *Geografia* lui Moise din Choren *(Chorenați'i)*, din secolul al IX-lea, în care este amintită o „țară necunoscută, căreia îi zic Balak". Toată erudiția — nedespărțită de spiritul polemic — se desfășoară în paginile următoare, pentru a se ajunge la concluzii temeinice, și ele rămase în patrimoniul nostru istoriografic, cu toate precizările, corecturile și nuanțările aduse de cercetările și interpretările ulterioare.

Tratatul de pace — Sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare în 1479 poate fi considerat un studiu care a deschis drumul unor cercetări interesante aflate, azi, în plină dezvoltare. Textul adus în discuție în 1945 de Aurel Decei, considerat o vreme apocrif, este azi folosit ca reflectînd exact o situație reală, fiind datat la începutul anului 1481 (înaintea morții lui Mehmed). Pentru prima dată, în acest studiu s-au dat cele mai importante lămuriri cu privire la modul în care trebuie înțelese și studiate raporturile româno-otomane în Evul Mediu.

Altă contribuție la istoria lui Mircea cel Bătrîn o constituie studiul despre expediția acestui domn împotriva akingiilor de la Karinovasi ; faptele sînt menționate doar în cronicile turcești, lipsite de o mare precizie pentru epoca mai veche, așa încît erudiția și spiritul critic al autorului au avut și aici un cîmp larg de acțiune, de la identificarea localității (Karnobat, din sudul Balcanilor) pînă la reconstituirea expediției și datarea ei.

Evocarea unor aspecte *Din trecutul comun româno-iranian*, prilejuită de aniversarea a 2500 de ani de la întemeierea imperiului persan, este urmată de un studiu apărut în limba turcă în 1972 la Ankara, despre *Problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea secolului al XIII-lea*. Fragmentele reproduse aici, din *Istoria Selgiucizilor* a lui Yazicioglu, conțin informații relative și la Moldova, informații cu atît mai prețioase cu cît autorul și-a terminat cronica în 1424. Trebuie reținut faptul că în această lucrare apare, pentru prima dată, numele turcesc al Moldovei *Kara Bogdan*, ceea ce exclude deopotrivă derivarea acestui nume de la Bogdan III sau de la Bogdan II (1449—1451) ; explicația dată tot de Aurel Decei este singura care se poate susține : numele derivă de la Bogdan I, rămas în conștiința posterității ca *întemeietor al statului*.

Volumul se încheie cu versiunile românești ale unor studii apărute în „Revue Roumaine d'Histoire", despre invazia tătarilor din 1241, despre două documente turcești relative la expedițiile sultanilor Baiazid I și Murad II în țările române și despre relațiile lui Mihai Viteazul cu Imperiul otoman.

Culegerea de studii privind relațiile româno-orientale constituie un frumos omagiu și un semn de prețuire a bogatei și rodnicei activități a lui Aurel Decei, a cărui pierdere prematură nu o putem regreta îndeajuns.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TITUS N. HASDEU, *Branul, poartă în Carpaţi*, Bucureşti, Ed. „Albatros". 1979, 141 p.

Cartea lui Titus N. Haşdeu aduce o importantă contribuţie la cunoaşterea de către publicul larg a istoriei Ţării Bîrsei, privită în contextul general al evoluţiei neamului românesc.

Folosind izvoare ştiinţifice, autorul a întocmit o lucrare accesibilă cititorului nefamiliarizat cu studiul amănunţit al istoriei. Deşi uneori, autorul adoptă expunerea riguros ştiinţifică, lucrarea captivează atenţia cititorului prin relatarea cursivă şi precisă a evenimentelor istorice ce leagă Ţara Bîrsei de Transilvania şi aceasta din urmă de cadrul Carpato-dunubian şi sud-est european.

Cartea conţine 16 capitole care cuprind o frumoasă pledoarie pentru istoria locală.

Pentru redactarea acestei cărţi, T. Haşdeu a folosit atît lucrări ale unor istorici şi literaţi de prestigiu cît şi izvoare documentare valoroase.

Printre documentele folosite, se numără actele din Arhiva Bisericii Negre — Braşov, documente din Arhivele Statului — Braşov, unele acte din colecţia Hurmuzaki etc.

Titus Haşdeu încearcă să explice, în primele capitole ale cărţii, rolul pe care cadrul restrîns al Braşovului l-a jucat începînd de la cucerirea romană a Daciei pînă la instaurarea stăpînirii maghiare în Transilvania. Autorul demonstrează apoi continuitatea daco-romanilor pe meleagurile Bîrsei. El vorbeşte de raporturile populaţiei autohtone atît cu regalitatea maghiară suverană cît şi cu domenii din Ţara Românească şi Moldova, explicînd astfel intensele raporturi pe care cele trei provincii româneşti le-au întreţinut în permanenţă, indiferent de condiţiile istorice în care s-au dezvoltat.

Autorul analizează cauzele şi condiţiile favorabile pe care Braşovul le-a avut în evul mediu, ceea ce a dus la o creştere rapidă a puterii acestui oraş, care, obţinînd controlul asupra cetăţii Braşovului în dauna principelui Transilvaniei, devine un mare centru comercial. De aceea, autorul prevăzute cetatea Braşovului şi satele aservite ei, prin prisma raporturilor pe care le-au avut cu acest oraş.

Titus N. Haşdeu nu uită să menţioneze importanţa cetăţii Braşovului atît ca punct vamal cît şi strategic.

În următoarele capitole ale cărţii, autorul relatează evenimentele politice care au legat Braşovul de principatul Transilvaniei, ajuns sub dominaţia turcească şi mai apoi habsburgică.

Vizita doamnei Stanca, soţia lui Mihai Viteazul şi a fiului ei Nicolae la cetatea Braşovului, este descrisă de Titus Haşdeu cu talentul unui adevărat literat. Relatarea încheierii tratatului de alianţă dintre Constantin Şerban Basarab şi Gh. Rakoczi II în cetatea Branului, precum şi înfruntarea unor expediţii turceşti aduc din nou Branul pe scena atît de agitată a istoriei.

Mişcarea revoluţionară condusă de Tudor Vladimirescu precum şi revoluţia de la 1848, evenimente de mare ecou în conştiinţa neamului românesc, îl angajează pe autor în prezentarea influenţei locale pe care a avut-o în domeniul Branului aceste mişcări.

Activitatea domeniului şi cetăţii Branului este descrisă în această carte în multiplele sale aspecte: social, economic, politic, accentuîndu-se cu precădere asupra raporturilor sociale existente între ţărănimea din satele Branului şi Cetate — ca reprezentantă a Braşovului, proprietarul de drept. De asemenea, sînt înfăţişate evolutiv şi formele prin care ţărănimea din satele Branului încearcă să se opună tendinţelor de aservire a ei de către oraşul Braşov, tot mai evidente în secolul XVII.

Lupta românilor din Transilvania pentru libertate naţională şi socială, stimulată de evenimentul Unirii Principatelor (1859) şi al dobîndirii independenţei lor în 1877, găseşte un puternic ecou în satele Branului.

Lucrarea se încheie cu un capitol de prezentare generală a actualului castel Bran, devenit din 1957 accesibil publicului larg, prin transformarea sa în muzeu. Prezentarea exponatelor vădeşte naturaleţea şi siguranţa unui istoric cu bogate cunoştinţe dar şi sensibilitatea emoţionantă a unui stilist conştient că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin scrisul său, cititorul poate afla esențialul despre așezările și cetatea Branului, piatră de hotar a istoriei românești.

Aurelian Cocoreanu

ION DUMITRU-SNAGOV, *Țările române în secolul al XIV-lea. Codex Latinus Parisinus*, București, Ed. „Cartea Românească", 1979, 767 p.

Sub titlul acesta, cineva s-ar aștepta să găsească o reconstituire a vieții din țările române în secolul al XIV-lea, cu organizarea, instituțiile, particularismele fiecăreia, sau o descriere pe care ar părea să o promită codicele parizian numit în titlu. De fapt, însă, luxosul volum conține — se poate afla pe a doua pagină de titlu — ediția unui *Tractatus de re militari et machinis bellicis*, aflat într-un codice din Biblioteca Națională din Paris.

Cu o minuțiozitate învecinată cu pedanteria și prețiozitatea, se „investighează" și se descriu chiar și cele mai puțin semnificative detalii ale acestui tratat, redactat — după cum se presupune — în preajma bătăliei de la Nicopole (1396) „la curtea din Timișoara a regelui Sigismund de Luxemburg al Ungariei" de către un anume „Paulus Sanctinus Ducensis, tehnician militar italian din secolul al XIV-lea".

Autorul cărții — de fapt, editorul codicelui — atribuie o mare importanță acestui tratat din două motive: pentru limba în care este scris textul „cu unele influențe dialectale *din spațiul carpato-danubian*" și pentru harta care reprezintă „spațiul carpatic în ramura lui sudică, spațiul balcanic în totalitatea lui [...] și chiar porțiuni din spațiul Mării Egee și al Anatoliei". Elementele lingvistice care ar proba o influență românească — „unele lasă chiar impresia că provin din contactul autorului cu populația românească" (p. 114) — mi se par, însă, neconcludente. Interesantă rămîne, în primul rînd, harta care *atestă numele Vlachia pe teritoriile aparținînd celor trei principate românești*. Cetățile figurate pe hartă sînt, bineînțeles, reprezentări fanteziste. În rest, somptuoasa ediție a tratatului militar va putea fi folositoare istoricilor militari, pentru stabilirea unor comparații privind arta militară românească a vremii.

Socotind că mijloacele tradiționale de cercetare sînt azi depășite, insuficiente, autorul apelează și la ajutorul... calculatoarelor electronice; rezultatele se află înmănunchiate în cele opt tabele de statistică lingvistică din care istoriografia și lingvistica românească nu vor ieși îmbogățite. Cît privește folosirea tehnicilor ultramoderne, trebuie să observ că pînă la „investigarea viitoare prin tehnica fotografiei nucleare" a f. 2 v, primele rînduri ale textului șters par a nu fi chiar atît de indescifrabile pe fotografia obținută prin „fotografiere cu filtru galben".

O carte frumoasă.

Ștefan S. Gorovei

EMIL DIACONESCU, DUMITRU MATEI, *Alexandru cel Bun*, București, Ed. militară, 1979, 143 p.; N. STOICESCU, *Vlad Țepeș*, București, Ed. militară, 1979, 197 p.; NICOLAE CONSTANTINESCU, *Vladislav I (1364—1377)*, București, Ed. militară, 1979, 163 p.

Ultimele apariții (nr. 13—15) din colecția „Domnitori și voievozi" inițiată cu cîțiva ani în urmă de Editura militară au — în afara apartenenței lor la aceeași colecție — un singur element comun: sînt dedicate unor personalități de prim plan ale istoriei românești din veacurile XIV—XV. Altminteri, din punct de vedere calitativ, prima lucrare este atît de departe de celelalte două, încît nici o comparație nu e posibilă.

Este greu de reconstituit chipul în care au colaborat cei doi autori ale căror nume figurează pe coperta cărții despre Alexandru cel Bun; prefața nu dă nici o deslușire: cavalerească răspundere solidară? O prezumție ar putea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exista, justificată de o caracteristică a lucrării, anume folosirea unei bibliografii care se oprește la anii '60 pare să indice că la baza actualei lucrări stă broșura din 1968 a regretatului profesor Emil Diaconescu, dedicată tot lui Alexandru cel Bun, „colaborarea" celui de-al doilea autor oglindindu-se în ceea ce ar fi trebuit să fie aducerea la zi a bibliografiei și punerea în concordanță a vechii lucrări cu noile rezultate ale cercetărilor. În fapt, însă, doar patru lucrări dintre cele citate în josul paginilor — contrar obiceiului, lista bibliografică lipsește — sînt apariții ulterioare broșurii din 1968, iar dintre ele, trei țin de domeniul istoriei militare (despre a patra — la locul cuvenit). Cît privește istoriografia cealaltă (dacă se poate îngădui o asemenea delimitare), îmi este suficient să arăt că documentele domniei lui Alexandru cel Bun („actele alexandrine", cum li se spune la p. 14 !) sînt citate după vechea colecție *DIR*, deși primul volum al noii colecții *DRH*, în care aceste acte au fost editate în condiții net superioare, a apărut încă din 1975 (dar sînt și cazuri — p. 69, 85 — cînd asemenea documente se citează după *Istoria Românilor* de C. C. Giurescu !...), iar pentru Guillebert de Lannoy se trece peste ultima ediție, din primul volum (1968) al colecției de *Călători străini*. Folosirea documentelor din *DIR* explică, de altfel, de ce începutul domniei lui Alexandru cel Bun este plasat în *februarie* 1400, în timp ce știrile celei mai vechi cronici obligă să se admită data de *23 aprilie*, indiferent că se reține anul 1399 (ipoteza prof. C. Cihodaru), sau că se corectează în 1400 : documentul din 11 februarie 1400, pentru Dan vameșul, nu mai poate fi trecut în rîndul celor autentice. Aceeași observație se impune și cu privire la jupan Bogdan, a cărui ultimă menționare ar fi într-un document din 1411, „care pare suspect autorului", adică lui M. Costăchescu (p. 15) ; dacă s-ar fi folosit *DRH*, se vedea că documentul în cauză are data falsificată (cf. *DRH*, A, I, nr. 13, p. 18—20 și nr. III, p. 418—419).

Se afirmă (p. 17) că Moldova a dobîndit sub Alexandru cel Bun „granițe statornice". De fapt, aceste granițe au fost dobîndite, aproape în întregime, încă din ultimii ani ai domniei lui Petru I, de vreme ce Roman I va purta, în 1392 cunoscutul său titlu ; ceea ce se poate atribui domniei lui Alexandru este stabilirea hotarului cu Țara Românească, anterior morții lui Mircea cel Bătrîn (faptul este consemnat sub Ștefan cel Mare, menționîndu-se hotarul stabilit de Alexandru și Mircea). Surprinde, în aceeași ordine de idei, afirmația că „sub Roman I, Cetatea Albă este eliberată din mîna tătarilor, trecînd sub ascultarea domnului Moldovei" (p. 18), cînd, în realitate, știrea din 1386 — semnalată cîțiva ani în urmă de Șerban Papacostea și de Michel Balard — referitoare la solia genoveză intrată în Moldova prin Cetatea Albă arată că, la acea vreme, vechiul Moncastro nu mai putea să aparțină Hoardei de Aur.

Regretabil este faptul că se operează, încă, pe parcursul întregii lucrări, cu anumite clișee. Astfel, se afirmă : «Rolul preponderent al bisericii la începutul domniei lui Alexandru cel Bun este atestat și de un act din 7 ianuarie 1407, în care mitropolitul Iosif era citat înaintea Domnului și numai după el venea „Fiul vlădiciei mele Ioan Alexandru Voevod, domn al Moldovei"» (p. 20—21). În fața acestor cuvinte, mă întreb : cel care le-a scris a citit realmente documentul din 7 ianuarie 1407 ? ! Dacă l-a citit și îl interpretează în chipul acesta, *denaturîndu-l* de dragul unor clișee, faptul e grav. Dacă nu l-a citit... Căci documentul în cauză este *emis de mitropolitul Iosif* și prin urmare e lucrul cel mai firesc din lume ca numele emitentului să fie citat întîi ! Contextul e acesta : „... a binevoit vlădicia mea, de asemenea și cu fiul vlădiciei mele, Io, noi, Alexandru voievod, domn al Țării Moldovei și am dat...". Tot cu clișee se operează și în capitolul despre populație și clase sociale.

Un capitol ratat este cel intitulat *Dezvoltarea vieții orășenești și rurale*, care, dacă s-ar fi pus la contribuție bogata bibliografie existentă deja, ar fi putut fi unul dintre cele mai interesante. Se fac afirmații nenuanțate, uneori de-a dreptul necontrolate (la 1392, Roman I ar fi acordat așezării care-i poartă numele „privilegiul de tîrg" — p. 34 ! ! !). O adevărată culme a lipsei de control și spirit critic se atinge în descrierea „mărcilor" unor orașe, adică a stemelor care figurează în vechile peceți. În loc să se descrie cele mai vechi peceți orășenești — dintre care unele au legenda în limba latină — *se descriu stemele municipale fixate în perioada interbelică de Comisia Consultativă Heraldică* și acestea preluate din... ilustrațiile unui articol din „Magazin istoric"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(un fragment din studiul lui P. P. Panaitescu despre orașele moldovenești, editat postum, în 1969) unde au fost reproduse după *Enciclopedia României*. Așa se face că din cartea aceasta despre Alexandru cel Bun aflăm că vechea stemă a Sucevei era o cetate cu cinci turnuri, a orașului Iași — o cetate cu două turnulețe și un cal alergînd și așa mai departe! Inutil să spun că pecețile arată cu totul alte însemne. Consultarea mai vechiului studiu al prof. D. Ciurea sau a lucrării mai recente a lui I. N. Mănescu și Dan Cernovodeanu despre stemele municipale și județene ale României socialiste ar fi înlesnit descrieri corecte.

Este ciudată preluarea necritică a unor ipoteze foarte șubrede, cum este aceea clădită în jurul lui Moise Filosoful (p. 38 și 137), presupus cărturar și... profesor la înalta școală întemeiată de Alexandru cel Bun la Suceava! O școală pentru clerici s-ar fi aflat sub conducerea bătrînului mitropolit Iosif și a „învățatului cleric Grigore Țamblac" (p. 138), despre care se afirmă că ar fi fost „trimisul lui Alexandru cel Bun la curtea lui Vitold și conducătorul delegației bisericii moldovene la Sinodul de la Constanța (1415)". În realitate, la conciliul de la Constanța, Grigore Țamblac a reprezentat biserica rusească, cea a Moldevi nu a fost reprezentată (cîțiva boeri erau, probabil, solii personali ai domnului); în schimb, au fost prezente delegații ale multor orașe (ale populației catolice din orașe) și acesta este un fapt de importanță majoră pentru viața orășenească a acelor ani, care trebuia menționat, împreună cu numele studenților de la Cracovia, la capitolul despre viața orășenească.

Alături de acestea, nume reproduse greșit: Sbigniew de Olesnicki (p. 140), formă imposibilă; ori e Sbigniew de Oleśnica, ori e Sbigniew Oleśnicki! Sau greșeli de tipar cu rezultate hazlii: „Matei Vlasteras, gurist bizantin" (p. 67), în loc de *Vlastares, jurist*. Și apoi, folosirea continuă a patronimului *Mușat*, chiar și pentru mitropolitul Iosif — despre care se poate admite doar că era înrudit cu dinastia, fără să se poată preciza gradul sau apartenența sa pe linie masculină — înseamnă menținerea nejustificată a unei confuzii.

Nu sînt singurele observații care s-ar putea face pe marginea celor scrise în cartea aceasta; cît despre cele care au fost, pur și simplu, omise...

Din fericire, acestei lucrări — care nu îmbogățește bibliografia epocii lui Alexandru cel Bun decît doar cu titlul ei — i-au urmat, în același an, două alte cărți de înaltă ținută științifică. Cea a lui Nicolae Stoicescu despre Vlad Țepeș vine după ampla monografie pe care același autor a dedicat-o viteazului principe muntean în 1976; el s-ar fi putut considera dispensat, așadar, de orice citație bibliografică; la urma cărții, totuși, o bibliografie selectivă înșiră peste 50 de titluri. Concepută ca o carte *despre Vlad Țepeș* și nu despre Țara Românească în vremea lui Țepeș (cum a fost construită cartea despre Alexandru cel Bun), mica monografie a lui Nicolae Stoicescu înfățișează cu claritate și precizie împrejurările și întîmplările care au avut în centrul lor pe acest principe muntean devenit erou de legendă și de romane și filme de groază. Specialistul care cunoaște și stăpînește perfect izvoarele relative la subiectul său își conduce cu abilitate cititorii prin labirintele de fapte, date, confuzii, controverse și necunoscute. Este, desigur, avantajul ideii de a se încredința popularizarea istoriei specialiștilor de valoare, cunoscuți pentru contribuțiile lor originale în subiectul pe care trebuie să-l înfățișeze publicului larg.

Aceste considerații sînt perfect valabile și cu privire la cea de-a treia apariție din 1979 a colecției „Domnitori și voievozi", *Vladislav I* de Nicolae Constantinescu. Autorul s-a apropiat de figura strălucitului principe muntean din veacul XIV prin săpăturile arheologice pe care le-a efectuat în vechea biserică de la Curtea de Argeș, reușind să reconstituie cei 13 ani ai domniei lui Vlaicu vodă (1364 — circa 1377) într-o lumină nouă. Cartea lui Nicolae Constantinescu este o pledoarie pasionată pentru afirmarea și apărarea acestei lumini noi în care a învăluit personalitatea și domnia lui Vlaicu vodă. Este doar de regretat absența trimiterilor din subsolul paginilor: numeroasele citate aduse în sprijinul unor afirmații făceau utilă indicarea locului de unde au fost extrase, nu numai a autorilor.

Nu întîmplător am prezentat trei cărți împreună; ele reprezintă trei modalități diferite de abordare a literaturii de popularizare a istoriei: compilația stîngace și necritică, micromonografia bazată pe o cercetare exhaustivă, concretizată anterior într-o monografie științifică și mica sinteză care precede o vi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

itoare monografie. De cîştigat nu vor avea, atît publicul larg cît şi specialişti, decît din ultimele două categorii de cărţi de popularizare a istoriei.

Ştefan S. Gorovei

RADU ŞTEFAN CIOBANU, *Pe urmele lui Vlad Ţepeş*, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1979, 317 p.

Vlad Ţepeş pare a fi una din figurile care inspiră cel mai mult : după cele două cărţi apărute în 1976 — sub semnăturile lui Ştefan Andreescu şi Nicolae Stoicescu — aceasta de acum ne propune o repovestire a aceleeaşi istorii văzută printr-o altă prismă : „pe urmele lui...". Evocarea istorică se vrea împletită cu o permanentă invitaţie la drumeţie sau, cel puţin, cu evocarea şi descrierea locurilor prin care a trecut, la vîrste şi în împrejurări diferite, eroul cărţii. Dorită ca „o scriere cu audienţă la marele public", această carte va fi prea puţin folositoare cercetătorului specialist, care se va mira, desigur, că pentru autor „Menakib i Sultan Baiazid" este... un cronicar (cf. p. 161 : „Exprimarea lui plastică [a lui Tursun-bei — *n.n.*] a fost reluată în alte forme, de alţi cronicari, cum au fost Aşîk Paşa Zade, Menakib i Sultan Baiazid etc."). O simplă lectură a notei introductive pe care editorii M. Guboglu şi M. Mehmet au pus-o în fruntea pasajelor extrase din *Menakib-i Sultan Bayezid-han ibn-i Muhammed-han* arată că lucrarea cu acest nume este o „cronică anonimă, scrisă de un contemporan..." (cf. *Cronici turceşti*, I, p. 135).

Unele afirmaţii seamănă, pur şi simplu, confuzii. Astfel, la p. 109, într-o notă care trebuie să explice cuvîntul *Posada* dintr-un text de cronică referitor la cetatea Poienari, se spun următoarele : „Numele trecătorii păzită de cetate. A nu se confunda cu Posada, unde s-a dat lupta între Basarab I, întemeietorul şi Carol Robert d'Anjou". O întrebare ar veni de la sine : şi unde este această din urmă Posadă ? ! După cîte discuţii şi controverse a generat acest nume, a cărui localizare e şi azi tot aşa de incertă, se mai poate vorbi de Posada din 1330 fără nici o explicaţie suplimentară ? ! De fapt, izvoarele „referitoare la războiul din 1330 nu dau numele locului unde s-a dat lupta. *Posada* e o deducţie a lui Nicolae Iorga..." (Constantin C Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, Bucureşti, 1977, p. 160). Prin urmare : aşa-zisa Posadă, locul pe care ne-am obişnuit să-l numim Posada sau altă formulare care să păstreze rezervele cuvenite.

Textul este urmat de un „Indice cronologic al evenimentelor din timpul vieţii şi domniilor lui Vlad Ţepeş", un „Tabel cronologic selectiv al monarhilor şi pontifilor din epoca lui Vlad Ţepeş Dracula", o „Bibliografie selectivă" şi o harta pe care sînt însemnate „Drumurile şi locurile prin care a trecut Vlad Ţepeş".

Destinul extraordinar al faimei lui Vlad vodă va continua să exercite, fără îndoială, o atracţie cu totul aparte. Se cere, însă, istoricilor — în primul rînd lor — să-şi dea silinţa ca, de fiecare dată, paginile închinate acestui subiect să contribuie într-o măsură cît mai mare la mai adînca şi mai corecta sa înţelegere.

Ştefan S. Gorovei

GHEORGHE MIHĂILĂ, *Cultură şi literatură română veche în context european*. Studii şi texte, Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 1979.

Gh. Mihăilă este cunoscut în domeniul slavisticii prin lucrările importante apărute în acest domeniu sub semnătura sa dintre care amintim aici : *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic* (1960), *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi* (1972), *Studii de lexicologie şi istorie a lingvisticii româneşti* (1973), *Dicţionar al limbii române vechi, sfîrşitul sec. X — începutul sec. XVI* (1974).

Ultmia sa lucrare, *Cultură şi literatură română veche în context european*, se bazează pe cercetările din ultimii ani, cercetări care au îmbogăţit informaţiile

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

privitoare la trecutul limbii, culturii şi literaturii române. Scoaterea la lumină a unor izvoare necunoscute şi interpretarea lor în strînsă corelaţie cu fenomenele asemănătoare din alte ţări ne duc la constatarea că înaintaşii noştri au reuşit să asimileze cultura europeană şi să-şi dezvolte una proprie, originală, cultură care în perioadele de apogeu a iradiat ea însăşi în ţările vecine. Studierea izvoarelor în limbile greacă, latină şi slavonă întăreşte teza potrivit căreia se poate vorbi de o limbă română ca idiom independent încă din secolele X—XII. Aşa se explică faptul că, opere celebre ale antichităţii tîrzii şi evului mediu, mai ales bizantin şi slav, au ajuns pînă la cititorii români din secolele XV—XVI şi au rămas o moştenire preţioasă pentru epocile următoare. Permanenta conexiune cu operele, mişcările sociale şi culturale din Europa răsăriteană, a ridicat poporul român la conştiinţa dezvoltării culturii şi literaturii în limbă proprie după ce cîteva secole la rînd a utilizat — ca şi alte popoare europene — limbile „sacre" ca : latina, slavona şi greaca.

Aceste precizări au fost necesare pentru a înţelege mai bine logica prezenţei în această carte a celor cinci studii şi a textului lui *Eftimie al Tîrnovei, Cuvînt de laudă sfinţilor împăraţi, întocmai cu apostolii, Constantin şi Elena* în original şi în traducere românească veche.

În primul studiu, *Cele mai vechi atestări ale cuvintelor de origine tracodacă în limba română (sec. X — începutul sec. XVI)*, se fac unele precizări etimologice şi sîntem puşi în contact cu cele 29 de cuvinte autohtone şi cîteva cuvinte derivate, atestate în sursele latine şi slavone în perioada cuprinsă între secolul X şi 1521, data redactării primei scrisori în limba română. Ceea ce uimeşte este constatarea că în documente sînt utilizate un număr mare de cuvinte de origine traco-dacă, atestate în ordine crescîndă : sec. X — un cuvînt, a doua jumătate a sec. XV — 15 cuvinte.

Evocînd pe primii scriitori bizantini care consemnează descendenţa românilor din coloniştii romani — primul dintre ei fiind Kinamos (valahii sînt „colonii de demult ai celor din Italia") înainte de 1176 — în al doilea studiu, *Noi mărturii privind latinitatea limbii române ; primele glose şi glosare româno-latine şi româno-italiene (1451—1718)*, autorul se ocupă de primele glose şi glosare româno-latine şi româno-italiene redactate de istoricii umanişti timp de două secole şi jumătate ce vin în sprijinul tezei că limba română este continuatoarea limbii latine vorbită în Dacia şi în Penisula Balcanică. Astfel, putem vorbbi de glosarele lui Miron Costin şi Johann Tröster, care recurg la ortografia polonă şi de cele ale lui Ioannes Lucius şi Anton Maria del Chiaro care recurg la ortografia latină şi indică drumul pe care va merge mai tîrziu Şcoala Ardeleană. Aceste patru glosare sînt primele lucrări mai ample de etimologie românească puse în sprijinul dovedirii latinităţii limbii noastre.

O dimensiune puţin cunoscută a lui Mihai Eminescu : limba paleoslavă este cel de al treilea studiu în care se publică pentru prima oară, cu cîteva precizări introductive şi note, excelenta traducere făcută, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de marele poet român a „Manualului" lui A. Leskien. Traducerea aproape completă a gramaticii şi a glosarului i-a permis lui Eminescu stabilirea cu aproximaţie a o sută de cuvinte româneşti — un glosar deci — care precede cu cîţiva ani *Glosarul etimologic* (1878) al lui Haşdeu şi al doilea tom al *Dicţionarului etimologic* al lui Cihac (1879). Această traducere îl plasează pe Eminescu, alături de Hasdeu şi Cihac, printre înaintaşii slavisticii, fiind deci vorba de o abordare ştiinţifică a acestei limbi.

Cercetarea cu atenţie a vechilor manuscrise slavo-române şi româneşti, dezvăluie celebrele opere ale antichităţii tîrzii şi evului mediu, mai ales cel bizantin şi slav, care au ajuns pînă la cititorii români din secolele XV—XVI şi care au intrat în patrimoniul cultural al secolelor următoare. Amplul studiu, *Tradiţia literară constantiniană de la Eusebiu al Cezareei la Nichifor Calist Xanthopulos, Eftimie al Tîrnovei şi domnii Ţărilor Române*, este consacrat exclusiv unui aspect al acestei probleme. De fapt studiul se ocupă de analiza izvoarelor bizantine ale Panegiricului lui Eftimie al Tîrnovei, Eusebiu al Cezareei — *Vita Constantini* şi Nichifor Calist Xanthopulos — *Istoria bisericească*, primul care a încercat să scrie o istorie a primelor trei secole a existenţei bisericii creştine. Ceea ce ne interesează pe noi în primul rînd este difuzarea acestor opere în Ţările Române legată de misiunea pe care şi-au asumat-o voievozii români Ştefan cel

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mare, Neagoe Basarab și Constantin Brîncoveanu de a se opune presiunii turcești și de a susține popoarele din Balcani. Brîncoveanu este cel care ne lasă o traducere integrală a textului Panegiricului în 1704; textul slavon și o traducere românească veche sînt prezente în paginile următoare ale cărții.

Ultimul studiu, *Începuturile istoriografiei universale în limba română; Cronica lui Mihail Moxa 1620 și izvoarele sale*, prezintă mai întîi o copie slavo-român, din sec. XVI a Cronicii universale a lui Constantin Manasses și prețioasa ediție a lui Ion Bogdan făcută după mai vechiul manuscris sinodal din Moscova, cel de la Vatican și manuscrisul amintit mai sus. Urmează apoi o analiză a traducerii făcută de M. Moxa, Cronicii lui Manasses, care a introdus și trei scrieri bizantine și slave publicate de Ioan Bogdan: *Cronografia pe scurt* bizantino-slavă, *Letopisețul sîrbesc nou* și *Cronica bulgară anonimă*. Moxa, autor al primului cronograf în limba română, *De-nceputul lumii dentîi*, este cel care face trecerea de la istoriografia bizantino-slavă la cea românească atît prin limbă cît și prin conținut, dînd unele știri despre istoria patriei.

Lucrare adresată în primul rînd specialiștilor, cartea lui Gh. Mihăilă este tot atît de utilă și altor categorii de cititori, în special iubitorilor de istorie, limbă și literatură veche, constituind din toate punctele de vedere o reușită științifică.

Tinca Enea

CORINA NICOLESCU, *Case, conace și palate vechi românești*, București, Ed. „Meridiane", 1979, 110 p.+161 ilustr.

După ce a adus contribuții de prim ordin la cunoașterea multor domenii ale artei și civilizației medievale românești — orfevrăria, miniaturistica, ceramica, istoria costumului, a broderiilor, însemnele puterii — fiecare din aceste contribuții însemnînd, totodată, și o substanțială înnoire a subiectului atins, Corina Nicolescu era omul cel mai indicat să pornească la redactarea lucrărilor de sinteză. Una din ele e cartea de față, alta, sugestiv intitulată *Civilizația românească tradițională*, așteptînd, încă, să apară la Editura Academiei.

Firul central al cărții îl constituie „cunoașterea fondului local, tradițional, pe care s-au altoit încă de timpuriu arhitectura bizantină, iar mai tîrziu s-au grefat unele elemente ale construcțiilor proprii Europei occidentale". În studierea fondului tradițional, autoarea a acordat un loc însemnat vechii civilizații a lemnului, bogatul domeniu al construcțiilor în lemn fiind „înțeles ca un mod de manifestare unitar, care se poate urmări din preistorie pînă în contemporaneitate, pe tot teritoriul țării noastre". Altă idee conducătoare a cărții este vechea constatare a lui Nicolae Iorga, și anume că „arta populară și arta istorică a românilor nu alcătuiesc două domenii deosebite, fiecare cu obîrșia și cu concepția sa proprie", ci ele „purced din fazele succesive ale unei sinteze, care urmează de veacuri".

După un prim capitol, în care se prezintă stadiul cercetărilor, în următorul se înfățișează „Categoriile de locuințe și rolul lor în vechea arhitectură românească". Se arată ce însemna o *casă domnească* și o *curte domnească*, subliniindu-se semnificația faptului că vechile curți și mănăstiri erau înconjurate cu ziduri: menirea lor era de a îndeplini un anumit rol în apărarea țării. Și curțile boierești aveau de jucat un rol militar: „La noi — arată Corina Nicolescu — curțile boierești echivalau, de fapt, cu castelele marilor feudali din Occidentul Europei". Urmează un capitol despre „Cultura lemnului și locuința străveche românească", consacrat, de fapt, „modestelor locuințe țărănești și orășenești din lemn, cu trăsături comune pe întreg teritoriul românesc, care reprezintă izvorul cel mai de seamă al arhitecturii noastre profane". Urmărirea acestui gen de locuințe începe încă din epoca dacică, pentru a se ajunge pînă în veacul al XVIII-lea. Concluzia: „arhitectura originară a teritoriului românesc a fost de lemn și a influențat într-o oarecare măsură chiar construcțiile de zid".

Capitolul cel mai substanțial al cărții privește „Originile locuinței de zid în raport cu Bizanțul, Orientul și Occidentul. Notele proprii casei vechi românești". Pornind de la ideea că legăturile lumii românești cu cultura bizantină

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

constituie „un factor definitoriu şi hotărîtor în procesul de formare şi dezvoltare a culturii româneşti", autoarea a întreprins, întîi, o incursiune în istoria arhitecturii bizantine profane, urmînd, apoi, cercetarea ştirilor referitoare la vechile locuinţe româneşti de zid — palate, case domneşti, conace. Pe parcursul expunerii, sînt relevate influenţele şi împrumuturile orientale şi occidentale, punîndu-se mereu în lumină moştenirea veche românească. Reconstituirea şi descrierea se face, în majoritatea cazurilor, după documente şi rămăşiţele scoase la lumină de arheologi ; unele monumente sînt, însă, descrise *pe viu :* cîteva case domneşti şi stăreţii din incintele mănăstireşti, cîteva case boiereşti (mai ales din Ţara Românească). Un caz mai deosebit îl reprezintă curtea de la Brîncoveni, pentru care există descrierea lăsată de Pietro Diodato Baksić şi desenele făcute, în veacul XVIII, de ofiţeri austrieci.

În ultimul capitol, se adună — din documente, descrieri de călători, cercetări arheologice — o sumedenie de detalii despre „Decoraţia interioară" a vechilor case. Nu este vorba numai de chipul în care erau împodobiţi pereţii, ci şi de mobilierul diverselor încăperi din locuinţele domneşti (pentru care există informaţii mai bogate) şi de toate obiectele scumpe care constituiau podoabele acestor încăperi : covoare, ţesături, draperii, feţe de masă brodate, oglinzi, ceasuri, sfeşnice, candelabre. Ultimele detalii privesc obiectele de podoabă ale meselor de la marile ospeţe domneşti. Întregul capitol e plin de informaţii de care vor putea beneficia şi regizorii de teatru şi film, în reconstituirile care, prea adesea, se bazează numai pe fantezie.

Cartea e bogat ilustrată ; fotografiile, bine alese şi excelent executate, reproduc toate elementele necesare pentru buna înţelegere a textului şi a demonstraţiilor (ca şi schiţele „îngropate" în text). Adresîndu-se nu numai specialiştilor — care vor avea posibilitatea să verifice toate afirmaţiile, graţie bogatului aparat critic — ci tuturor iubitorilor de istorie românească, această carte a Corinei Nicolescu marchează o etapă nouă în drumul spre mai buna cunoaştere şi înţelegere a trecutului nostru.

Trebuie să mulţumim Editurii „Meridiane" — unde Corina Nicolescu a publicat şi atîtea splendide albume de artă — pentru această carte, pe care autoarea însăşi a închinat-o „amintirii constructorilor monumentelor brîncoveneşti : Istratie lemnarul, Vucaşin Caragea pietrarul, Manea vătaful zidarul". Îngrijind apariţia cărţii, Editura „Meridiane", redactorul Petre Lupan, au adus, la rîndul lor, un frumos omagiu amintirii Corinei Nicolescu, a cărei întreagă activitate a fost consacrată cunoaşterii civilizaţiei româneşti medievale în adevărata ei lumină şi valoare [1].

Ştefan S. Gorovei

WILUELM NYSSEN, *Pămînt cîntînd în imagini. Fresce exterioare ale mănăstirilor din Moldova*, Bucureşti, 1978, 196 p.

„Vizitatorul străin, care priveşte pentru prima oară mănăstirile sau bisericile cu picturi exterioare ale Moldovei, nu-şi poate crede ochilor. I se pare că ceea ce vede nu e real. El ar dori, ostenit de lunga călătorie, să se aşeze mai întîi cu capul sub apă rece, pentru a-şi dovedi sieşi în mod sigur că ceea ce vede este realitate concretă. Cele văzute îl tulbură atît de mult încît spune : «Nu poate fi adevărat ! Ceea ce văd aici nu există pe lume. Am experiat-o numai în visurile mele»". Aşa îşi începe prof. Wilhelm Nyssen din Köln, Introducerea la cartea sa *Bildgesang der Erde. Au enfresken der Moldauklöster in Rumänien*, apărută în 1977, lucrare tradusă şi prefaţată de Pr. prof. dr. D. Stăniloaie şi publicată acum la Editura Institutului Biblic de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române (v. recenzia, lui Al. Zub, la ediţia germană a acestei cărţi.

[1] La cele cîteva lucrări apărute postum, menţionate în necrologul din tomul XIV, 1977, al acestui „Anuar", cititorul este rugat să adauge *Les derniers tissus de tradition byzantine*, apărut în volumul *Études byzantines et post-byzantines*, I, Bucureşti, 1979, p. 181—195.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, tom. XV (1978), p. 619—620).

În *Prefața* la traducerea cărții, semnată de Pr. Prof. D. Stăniloaie este prezentată activitatea lui Wilhelm Nyssen insistîndu-se asupra preocupărilor sale pentru arta creștină. Preferințele sale se îndreaptă asupra artei bizantine, dar îndeosebi asupra artei vechilor biserici românești și frescelor exterioare ale mănăstirilor din Moldova, față de care autorul manifestă o prețuire plină de afecțiune. Aceasta pentru că sufletul plin de noblețe al poporului român, îl vede exprimat în fresce.

Lucrarea continuă cu o Recomandare a Patriarhului Bisericii Ortodoxe Române, Justinian, care subliniază aportul deosebit al lui Nyssen la studierea acestor fresce.

Cuvîntul înainte, al cărui semnatar este Nyssen, pune în discuție problema originii picturilor exterioare a mănăstirilor din Moldova, problemă deosebit de importantă pentru înțelegerea acestor picturi. El spune că originea acestor fresce trebuie căutată în stihurile imnelor străvechi, dar cu înțelesuri înnoite în timpurile apropiate. Așadar, cel mai precis izvor de inspirație îl constituie tradiția răsăriteană și bizantină, căci, spune Nyssen „numai această tradiție a putut rămîne suficient de puternică pentru ca să poată produce asemenea flori tîrzii în arta picturii".

În introducere, autorul tratează mult mai detaliat problemele deosebit de importante. Problema amplasării mănăstirilor în peisajul colorat, cu verdele ca fond fundamental al Moldovei, este prezentată de Nyssen în imagini deosebit de plastice: „Mănăstirile Moldovei, pictate de jur împrejur, sînt așezate... într-un peisaj muntos saturat de verdeață. Pentru vizitatorul străin, prima impresie a acestui peisaj este buimăcitoare: verdele livezilor e mai verde ca oriunde... I se pare că acest peisaj e așa de dens și așa de plin de miresme, ca în visurile copilăriei. I se pare, fără cea mai mică îndoială, că se află acasă, chiar acasă, în peisajul original al visurilor intimității materne".

Deși bisericile Moldovei nu se remarcă prin măreția și grandoarea acelor creații ale goticului francez de pildă, totuși, impresia coloristică este atît de puternică, încît raporturile spațiale de mărime nu au nici o importanță, pentru că senzația de mărime nu e dată de numărul de metri cubi, ci de logica proporțiilor părților componente.

Un loc central în această lucrare îl ocupă problema stilului arhitectural al acestor mănăstiri, punîndu-se mare accent pe explicarea „stilului de boltire moldovenesc", stil care dă bisericii multă eleganță și suplețe. Cu lux de amănunte, autorul prezintă tehnica realizării culorilor și aplicării acestora pe peretele dinainte pregătit, prin prinderea unui fond pe suprafața peretului, format din var, nisip, cîlți de in sau cînepă, astfel încît pe peretele întărit și foarte neted, culorile prindeau mult mai bine, reușind să reziste prin veacuri intemperiilor naturii.

Cum era și de așteptat, lucrarea conține XXIV planșe — fotocopii în culori, reproduse cu o artă neîntrecută, după frescele exterioare ale mănăstirilor Voroneț, Humor, Moldovița, Sucevița, însoțite de explicări pline de căldură și de înțelegere autentică.

Cartea lui Wilhelm Nyssen prezintă un deosebit interes nu numai pentru cercetători, ci și pentru cei mulți, dornici să înțeleagă tainele picturilor păstrate, de aceste remarcabile monumente românești.

Emilia Derscanu

ȘTEFAN PASCU, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1979, 614 p.

În 1971, la editura „Dacia" din Cluj, a fost tipărit primul volum din *Voievodatul Transilvaniei*. „Lucrarea — arăta atunci autorul ei, acad. prof. Ștefan Pascu — îmbrățișează teritoriul Transilvaniei în accepțiunea mai cuprinzătoare a termenului, adică teritoriul care din punct de vedere politic forma voievodatul Transilvaniei, plus Banatul, Crișana și Maramureșul". Aceasta pentru că, teritoriile amintite „au gravitat întotdeauna spre voievodat și s-au dezvoltat sub influența

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui". În cuprinsul acestui volum, profesorul Ştefan Pascu a tratat, sub toate aspectele, formaţiunile prestatale din secolele IX—XI, formarea voievodatului Transilvaniei şi structura societăţii Transilvaniei voievodale. Problemele urmărite au fost circumscrise conceptului de *civilizaţie*, în sensul larg al noţiunii. Aşteptat cu un interes justificat, primul volum al lucrării a fost primit deosebit de favorabil. A fost necesară, la numai un an, o ediţie nouă.

Volumul al II-lea, apărut la aceeaşi editură, analizează aspectele fundamentale ale societăţii transilvănene de la jumătatea sec. al XIV-lea (limita finală a primului volum) şi pînă la jumătatea sec. al XVI-lea, cînd Transilvania a devenit principat autonom vasal Porţii. Autorul a surprins, printr-o tratare de înaltă profesionalitate, influenţa condiţiilor fizico-geografice asupra modului de viaţă a oamenilor. Prof. Ştefan Pascu a realizat raportul între om şi condiţiile geografice în sens reciproc, deloc rigid, recunoscînd „influenţa mediului asupra omului, dar şi acţiunea transformatoare a omului asupra mediului".

Structural, volumul al II-lea se alcătuieşte dintr-o *introducere* în care este prezentat peisajul natural şi două părţi mari : *aşezările omeneşti (habitatul transilvan* — sate, tîrguri, oraşe, cetăţi, castele, biserici) şi *populaţia Transilvaniei* (evoluţia şi structura etnică a acesteia).

Pămîntul Transilvaniei, înţelegem din înfăţişarea peisajului natural, ca dealtfel întregul nostru pămînt, a oferit locuitorilor săi glie bună pentru cultură, păşune pentru turmele de animale, apa rîurilor, lemnul codrilor şi minereuri felurite în adîncuri. A oferit, deci, hrană şi adăpost. Un asemenea pămînt nu se părăseşte. Bogăţia pămîntului nostru este o certitudine pentru stăruinţa românilor pe spaţiul vechii Dacii.

Habitatul Transilvaniei oferă constatări revelatorii. Aşezările acoperă, în aceste secole, întreaga suprafaţă a ţării, urcînd pînă la altitudinea de 1200 m. Terenurile nelocuite se îngustează mereu „prin truda şi sîrguinţa oamenilor". Numărul aşezărilor sporeşte, rezultat al creşterii demografice. Noi sate se întemeiază prin fenomenul „roirii" populaţiei din satele mai vechi, „prin activitatea cnezilor şi voievozilor români întemeietori de sate..." ori prin colonizări făcute de puterea centrală, biserică şi nobilime. Procesul de feudalizare, care a scos din anonimat „aşezări săteşti preexistente", explică şi el, precizează autorul, numeroasele menţiuni documentare noi din aceste două secole. În perioada care face obiectul volumului în discuţie, sînt menţionate peste 4 000 de aşezări pe pămîntul Transilvaniei, faţă de 2500—2600 în răstimpul de la sfîrşitul sec. al XI-lea pînă la jumătatea secolului al XIV-lea.

Dar aşezările sînt rezultatul muncii, al hărniciei şi priceperii oamenilor : ţăranii şi meşteşugarii producători de bunuri dar şi negustorii, cei ce asigurau vehicularea acestor bunuri de la producător la consumator. Apoi, lucrătorii de la mine şi ocne (în bună parte tot ţărani), învăţătorii satelor, ai tîrgurilor şi oraşelor, profesorii oraşelor, preoţii satelor, tîrgurilor şi oraşelor, diecii, notarii, funcţionarii din administraţie, militarii din cetăţi, stăpînii feudali şi cei aflaţi în slujba lor în castele, conace şi „curţi" nobiliare.

Populaţia Transilvaniei a cunoscut, constată autorul, un spor numeric după încetarea invaziilor, adică după jumătatea sec. al XIII-lea. În prima jumătate a sec. al XIX-lea, Transilvania avea aproximativ un milion de locuitori. Apoi, 1.200.000 la sfîrşitul acestui secol şi 1.800.000 la sfîrşitul secolului al XV-lea şi la jumătatea secolului al XVI-lea. În evoluţia ei, populaţia Ţării Transilvaniei, ca dealtfel populaţia întregii Europe, a urmat perioade de ascensiune, de stagnare, de regres şi iarăşi de creştere. În general, linia demografică a fost ascendentă.

Interesantă este şi *structura etnică a Transilvaniei*. Cei mai numeroşi au fost, întotdeauna, românii băştinaşi. În întreg evul mediu, ca dealtfel şi în epoca modernă şi contemporană, românii au format 65—70% din totalul populaţiei acestui voievodat. Regiuni întregi din Transilvania, demonstrează prof. Ştefan Pascu pe bază de surse sigure, erau locuite compact de populaţie românească. Voind să restabilească un adevăr contestat încă de unii istorici străini, prof. Ştefan Pascu a fost continuu preocupat de conturarea fondului authton, românesc, de biruinţa acestui fond împotriva tuturor vicisitudinilor cu care românii, vechii locuitori ai acestei ţări au fost confruntaţi de-a lungul secolelor.

Istoria voievodatului Transilvaniei este corelată, permanent, cu istoria celorlalte două ţări româneşti. Altfel nici n-ar fi fost cu putinţă. Evoluţia istorică

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unitară a poporului român, dincolo de granițele artificiale impuse de istorie, obligă pe cercetător la investigații și aprecieri de ansamblu.

Voievodatul Transilvaniei, carte de informație densă, reclamată de natura subiectului și mînuită cu virtuozitatea magistrului, se parcurge cu ușurință. Stilul este sobru, academic, cursiv și atrăgător. Lucrarea reputatului profesor de la Universitatea din Cluj-Napoca este însoțită de o bogată ilustrație (hărți, statistici, schițe), de un indice general și de rezumate în patru limbi de circulație: engleză, franceză, germană și rusă.

Așteptăm, cu același interes, următoarele două volume ale acestei opere de interes național.

I. Toderașcu

CRISTIAN MOISESCU, *Tîrgoviște. Monumente istorice și de artă*, București, Ed. „Meridiane", 1979, 253 p.+339 ilustr.

Unul dintre specialiștii de frunte în istoria artei de la noi, Cristian Moisescu, în lucrarea sa, *Tîrgoviște. Monumente istorice și de artă*, încearcă și, credem noi, reușește să înmănuncheze, să îmbogățească și să sintetizeze rezultatele unor studii anterioare consacrate monumentelor istorice și de artă tîrgoviștene, datînd din secolele XV—XVIII — interval ce corespunde în bună parte timpului cît la Tîrgoviște a ființat o reședință domnească.

Propunîndu-și să definească locul pe care arhitectura veche din Tîrgoviște îl ocupă în ansamblul creației arhitecturale a Țării Românești și să precizeze rolul avut de monumentele studiate în evoluția arhitecturii românești, autorul ține să amintească și să aprecieze contribuțiile înaintașilor pe această linie, încă din *Introducere*, dar în același timp subliniază că scrierea acestei lucrări a fost mult înlesnită de faptul că în momentul de față beneficiem de o informație istorică mult mai amplă, grație publicării izvoarelor scrise coroborate cu rezultatele cercetărilor arheologice.

Primul capitol al lucrării (p. 9—29) este destinat prezentării condițiilor istorice generale de dezvoltare a orașului, insistîndu-se asupra vechimii și genezei orașului, în contextul apariției și dezvoltării orașului medieval românesc, asupra structurii urbane și a înfățișării cronologice a monumentelor ce au împodobit sau mai împodobesc încă Tîrgoviștea și care „au îndemnat pe diecii domnești să numească în documentele vremii orașul de pe malurile Ialomiței, încă din secolul al XVI-lea «minunata cetate» sau «minunatul oraș» Tîrgoviște" (p. 27).

În continuare sînt prezentate monografic toate monumentele, grupate după criterii tipologice și funcționale.

Construcțiile de apărare ale Tîrgoviștei, acel sistem de fortificații ce a intrat în istorie sub numele de „cetatea Tîrgoviștei" și care ar data după unii (Virgil Drăghiceanu) de la începutul secolului al XV-lea, sau, după opinia autorului acestei cărți, de la mijlocul aceluiași secol și care, în forma de astăzi, datează din timpul domniei lui Matei Basarab, constituie obiectul celui de-al doilea capitol al lucrării (p. 30—34).

Datorită faptului că vechiul oraș de pe Ialomița este una din puținele așezări medievale românești care mai păstrează în vatra sa vestigii impresionante ale ansamblului fostei curți domnești, la care se adaugă ruinele fostei curți brîncovenești de la Doicești, precum și unele case care au aparținut boierimii, negustorilor sau tîrgoveților, monumentele de arhitectură civilă sînt tratate în capitolul III (p. 35—79).

În fine, în ultimul capitol, cel mai amplu (p. 80—224), Cristian Moisescu se oprește cu aceeași rigurozitate asupra monumentelor de artă și arhitectură religioasă, ocupîndu-se de tipul structural al edificiilor cu navă unică, al celor de plan triconc și al edificiilor „în cruce greacă înscrisă". O serie de edificii de mare originalitate ca biserica mănăstirii Dealu, biserica mitropoliei, biserica Sf. Gheorghe reprezintă afirmarea unor sinteze elocvente pentru capacitatea creatoare a meșterilor-constructori și, totodată, aportul lor a fost definitoriu pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arhitectura întregului teritoriu al Țării Românești. O mențiune aparte merită — și de acest lucru și-a dat seama autorul — biserica Stelea II, un elocvent exemplu de inspirată îmbinare a tradițiilor arhitecturii muntenești și moldovenești, mărturie și în același timp și simbol al legăturilor reciproce ce au unit, pe plan spiritual, țările române de-a lungul veacurilor.

Prezentarea bibliografiei selective și a unor abrevieri bibliografice vine să întărească impresia — dacă mai era nevoie — de serioasă documentare a autorului. Și cum un lucru bine făcut trebuie făcut bine pînă la capăt și cum autorul știe acest lucru a adăugat deci, un indice de nume de locuri geografice și de monumente istorice și de artă și încă un indice de nume de personaje istorice și de autori (p. 238—246).

Un rezumat în limba franceză realizat de Michaela Slăvescu vine să încheie o carte care reușește să creeze o impresie deosebită de la prima pagină și care nu se dezminte nici pe parcurs și nici la sfîrșit.

Credem că în realizarea acestei impresii o pondere substanțială o au cele 339 de ilustrații și desene — alb-negru și color — realizate în condiții grafice excelente de Alexandru Comănescu, Ema Emilia Moisescu și de Cristina Moisescu însuși, ca și realizarea grafică a lucrării în ansamblu.

Toate aceste argumente ne îndreptățesc să considerăm cartea lui Cristian Moisescu drept o apariție de excepție și o contribuție substanțială la cercetarea vechilor noastre monumente.

Sabin Urzică

DOSOFTEI, *Opere*, vol. I, *Versuri*. Ediție critică de N. A. URSU. Studiu introductiv de AL. ANDRIESCU, București, Ed. „Minerva", 1978, 544 p.

Cel mai bun cunoscător și mai sîrguincios (și norocos) cercetător de azi al operei lui Dosoftei, N. A. Ursu, a conceput o ediție (selectivă) a operelor lui Dosoftei în două volume: primul cuprinde creația poetică a fostului mitropolit al Moldovei (inclusiv Psaltirea în versuri, a cărei ultimă ediție, facsimilată, din 1974, o datorăm tot lui N. A. Ursu), celui de-al doilea volum, de proză, fiindu-i rezervate fragmente din traducerile efectuate de Dosoftei.

Studiul introductiv, foarte dens, semnat de Al. Andriescu, dedică un număr însemnat de pagini prezentării vieții mitropolitului Dosoftei. Se știe că în jurul originii familiei sale s-au țesut unele teorii întemeiate pe numele părinților săi, nume care, într-un „document foarte discutat", apar sub forma Leontar și Misira; patronimul, cunoscut și el sub mai multe variante, rămîne *Barila*. Știri documentare de necontestat resping teoriile despre originea străină a familiei lui Dosoftei, îngăduind, în schimb, să se afirme, cu argumente convingătoare, că avem de-a face cu o familie de români din Transilvania, stabilită în Moldova, dar care a păstrat legăturile cu locurile de origine. Din pribegia sa poloneză, în 1687, Dosoftei va trimite mănăstirii din Petrid (aproape de cetatea Turdei) un exemplar din *Viața și petrecerea sfinților*, pentru pomenirea sa și a părinților săi, Leontie și Maria, numită (=călugăriță) Misira. Această însemnare, făcută cunoscută în 1958 de T. Bodogae, este revelatoare pentru originea lui Dosoftei, confirmată, de altminteri, și de particularitățile limbii pe care a folosit-o în scrierile sale, particularități care au permis lui N. A. Ursu să atribuie începuturilor cărturărești ale lui Dosoftei și celebra traducere a *Istoriilor* lui Herodot (manuscrisul găsit în 1909 la mănăstirea Coșula de către N. Iorga și atribuit de acesta altui celebru cărturar al vremii — al aceleiași vremi, 1645—1650 — Eustratie logofătul). Acelorași începuturi le sînt atribuite și unele traduceri de cărți religioase, precum și primele compuneri versificate — *Cuvinte și jele la robie Ierusalimului, cînd din Ierusalim la Vavilon i-au mutat Navuhodonosor împărat, și pomenire și de năpaste ce-au năpăstuit acei doi giudecători pre Susana*. Descoperirea și identificarea acestor începuturi poetice (48 de versuri), incluse într-o carte tipărită la Iași pe la 1645 și din care nu s-a păstrat decît un singur exemplar fără foaia de titlu constituie un adevărat mic roman polițist, cum de atîtea ori se desfășoară cercetările de acest gen, ilustrînd perfect vechiul dicton *Habent sua fata libelli*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alt capitol al studiului introductiv privește vechea controversă a modelului urmat de Dosoftei pentru traducerea în versuri a Psaltirii. „Presupusul model polonez al lui Jan Kochanowski" este respins, dîndu-se cîștig de cauză legăturii cu psaltirile românești anterioare. Din poezia originală, de care se ocupă următorul capitol al studiului introductiv, istoricul își va opri atenția asupra binecunoscutului poem cronologic, în alcătuirea căruia Dosoftei a folosit nu numai cronicile, ci și documente (cf. titlul lui Roman I) și probabil și vechi pomelnice, din care va fi cules informații aflate numai în acest poem: numele soțiilor lui Bogdan (Maria) și Lațcu (Ana), precum și numele dublu al fiului lui Bogdan I — Teodor-Lațcu. După un capitol consacrat Psaltirii în versuri, studiul se încheie cu o serie de considerații despre Dosoftei ca traducător de proză; sînt de reținut, aici, cele cîteva sublinieri privind pasajele autobiografice introduse de Dosoftei în unele din traducerile sale și care fac din el unul din primii noștri memorialiști, după Mihai Viteazul și Petru Movilă.

Ediția versurilor este precedată de o „notă asupra ediției" și urmată de foarte bogate „note și variante", toate datorate lui N. A. Ursu.

Ediția operelor lui Dosoftei — al cărei prim volum a fost deja încununat cu un premiu literar — arată încă o dată că o lucrare monografică despre acest strălucit cărturar al veacului XVII românesc este nu numai necesară, dar și realizabilă în momentul acesta. În șirul marilor patroni ai culturii noastre, activînd în acea epocă rămasă sub semnul Movileștilor, Dosoftei a fost vrednicul urmaș și continuator al lui Anastasie Crimca și Varlaam, îngemănîndu-și eforturile cu alți truditori pe ogorul limbii românești. Viața și activitatea sa merită cu prisosință o asemenea mare monografie.

Ștefan S. Gorovei

CARMEN LAURA DUMITRESCU, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, București, Ed. „Meridiane", 1978, 122 p.+23 pl. și 99 fig.

Binecunoscută istoricilor de artă medievală din țară și de peste hotare prin numărul și temeinicia studiilor, Carmen Laura Dumitrescu fructifică în volumul pe care-l supunem atenției cititorului rezultatele unor îndelungi și minuțioase cercetări proprii asupra picturii religioase din Țara Românească în veacul al XVI-lea. Monumentele care păstrează astfel de fresce, opt la număr — bolnița mănăstirii Bistrița, biserica mănăstirii Argeș, biserica mănăstirii Stănești-Vîlcea, bolnița mănăstirii Cozia, biserica mănăstirii Snagov, biserica mănăstirii Tismana, biserica mănăstirii Bucovăț și biserica mănăstirii Căluiu — au constituit, de-a lungul timpurilor, obiectul atenției numeroșilor cercetători. Dar, acumulările în domeniu, pe de o parte și, pe de altă parte, cercetarea sistematică efectuată de Carmen Laura Dumitrescu au permis acesteia noi identificări de teme și, în consecință, completarea programelor iconografice, formularea unor noi puncte de vedere asupra datării unor fresce sau, mai important, asupra interpretării unor întregi ansambluri de pictură.

Lucrarea este împărțită în patru capitole (I. *Prezentarea monumentelor: data construcției, structura monumentelor, data pictării;* II. *Programele iconografice;* III. *Iconografie și ctitori;* IV. *Considerații asupra stilului* și *Concluzii*, urmate de Note, Abrevieri și o Bibliografie complementară selectivă) structurare dovedită deosebit de judicioasă întrucît permite, atît cititorului avizat, cît și celui mai puțin avizat, înțelegerea cu ușurință a numeroaselor aspecte privind monumentele și spațiul interior al acestora, distribuția iconografică etc.

În acest sens, de un mare ajutor pentru cititor sînt și planșele cu programele iconografice înscrise în planurile desfășurate ale naosului și pronaosului de la diferitele monumente permițînd sesizarea similitudinilor și diferențelor dintre diferitele ansambluri picturale.

Un alt merit al Capitolului al doilea îl constituie, neîndoielnic, sondarea spațiilor de tradiție bizantină vecine cu Țara Românească, stabilindu-se analogii sau, după caz, deosebirile iconografice în chiar interiorul aceleiași teme. Toate acestea au pregătit judecățile de valoare din cel de-al treilea capitol care este,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

credem, punctul de rezistență al întregii lucrări. În cadrul acestuia, Carmen Laura Dumitrescu determină, cu suficientă convingere, rolul hotărîtor al ctitorilor în stabilirea programelor iconografice, multiplele semnificații ale acestora scăpate neobservate mai tuturor cercetătorilor de pînă acum. Evident că, pentru a sesiza toate acestea, cercetătoarei i-au fost necesare temeinice cunoștințe privind complexele aspecte de viață socială și politică a Țării Românești de la sfîrșitul secolului al XV-lea și din tot secolul următor. Să reținem, pentru exemplificare, pertinenta analiză făcută programului iconografic de la biserica mănăstirii Stănești-Vîlcea și relevarea, atît a semnificației hramului neobișnuit pe care Giura logofătul l-a dat ctitoriei sale, cît și a sensului apotropaic al *Fecioarei Întrupării*, de fapt al tipului iconografic al *Vlahernitissei sau al Nikopiei* (p. 54—56).

Analiza stilistică a picturilor murale din Țara Românească din secolul al XVI-lea conduce pe autoare la concluzia că acestea sînt rodul unei elaborări independente ce nu pot fi confundate nici cu operele școlii cretane, nici cu acelea mai vechi ale unor ateliere din sud-estul european (p. 87).

Planșele din text și ilustrațiile color și alb-negru de la sfîrșitul lucrării se constituie în importante instrumente de lucru care vin în întîmpinarea cititorului, după cum bogatul rezumat în limba engleză îngăduie accesul specialistului străin la o sinteză privind fenomenul artistic pictural din Țara Românească din secolul al XVI-lea scrisă cu competență și cu o mare probitate științifică.

Ion I. Solcanu

JOHANN FILSTICH, *Încercare de istorie românească*, Studiu introductiv, ediția textului și note de Adolf Armbruster, traducere de Radu Constantinescu, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, 301 p.

Pe teritoriul patriei noastre s-au așezat de-a lungul istoriei diferite naționalități ca : maghiarii, care au venit în Transilvania încă din secolul al X-lea, sașii și secuii, colonizați de regii maghiari în secolele XII—XIII, și altele, care alături de poporul nostru au participat la dezvoltarea civilizației românești. Cunoașterea nemijlocită și conlucrarea zilnică pe toate planurile vieții economice, sociale, culturale și politice au constituit factorii importanți care au dus la cimentarea prieteniei dintre poporul român și celelalte naționalități conlocuitoare. Acest lucru este pus în evidență, mai ales, pe planul istorico-cultural. Constatarea e dealtminteri valabilă pentru toată perioada dintre secolele XII—XX, fie și în forme net diferite, la o viață istorică comună, determinată de raporturile cu Regatul ungar, cu Imperiul otoman, și cu Imperiul austro-ungar. În această lungă colaborare între poporul român și naționalitățile conlocuitoare, lăsînd la o parte polica dusă de clasele conducătoare, se poate vorbi de o intruziune între aceste popoare, a căror idealuri neîmplinite ieri, să devină astăzi o cuprinzătoare realitate.

Relațiile naționalităților conlocuitoare cu poporul nostru nu se referă numai la cele cu românii din Transilvania — unde maghiarii, sașii și secuii s-au așezat în mase compacte —, ci și cu cei de dincolo de Carpați cunoscînd intensități și caractere diferite. În acest sens se înscrie raporturile dintre sașii transilvăneni cu românii de pretutindeni. O dovadă a acestor legături consante ne-o oferă recenta cronică a cărturarului sas Johann Filstich, apărută la Editura științifică și enciclopedică și intitulată, *Încercare de istorie românească* (Tentamen Historiae Vallachiae). Ediția bilingvă de bună erudiție scoasă prin grija istoricilor Adolf Armbruster și Radu Constantinescu constituie un remarcabil document medieval ce demonstrează legăturile culturale româno-săsești de-a lungul veacurilor. Tipărirea acestei cărți de o valoare incontestabilă pentru istoria poporului nostru se înscrie pe linia apariției Cronicii Transilvaniei (1608—1665) a lui Georg Kraus editată în 1965.

Ar fi bine ca editarea manuscriselor sau reeditarea unor cronici și memorii transilvănene, care conțin date valoroase despre originea romană a poporului și limbii române, să se intensifice, mai ales că cititorul contemporan s-a transformat într-un avid consumator de literatură veche care dezvăluie noi orizonturi ale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoriei românilor. Istoriografia săsească, încă de la primele ei însemnări a manifestat, cum subliniază şi Adolf Armbruster în *Studiu introductiv*, „o preocupare stăruitoare, vie şi permanentă faţă de români, indiferent unde îşi duceau aceştia traiul" (p. 6). Ea scos în evidenţă interdependenţele economice, sociale, militare, culturale şi politice din Transilvania, Ţara Românească şi Moldova ce au devenit „o stare de conştienţă a cronicarilor saşi" (p. 7). Pe linia aceasta se înscrie şi Johann Filstich, fiul lui Stephan, jude al Braşovului, care a acordat o atenţie specială istoriei românilor, fiind primul istoric sas care a tradus în limba germană cronici româneşti, ca Letopiseţul cantacuzinesc şi Cronica lui Radu Greceanu. Din opera lui istorică a fost publicată numai *Schediasma Historicum de Valachorum Historia*, Jena, 1743, 24 p., celelalte lucrări — *Historia Valachorum metoda Cellariana, Historia Valachiae, Moldaviae Historiola, Tentament Historiae Vallachiae, Historia Ecclesiastica totius Transilvaniae* — au rămas în manuscris. Dintre acestea *Tentamenul* început în 1728 şi intrat în anonimat după moartea rectorului braşovean este pentru prima dată semnalată de istoricul sas Josef Trausch în al său *Schriftsteller-Lexikon*, publicat la Braşov, în 1868, după care a rămas necunoscută pînă în zilele noastre.

Scrisă din necesităţi didactice, aşa cum afirmă Johan Filstich în prefaţa către cititori, că „imbold şi pricină la aceasta mi-a fost slujba de cîrmuitor al şcolii din Braşov, îndeplinită de mine, după puteri, vreme de cîţiva ani, cînd, pentru ca să pot răspunde mai bine întrebărilor învăţăceilor asupra acestei ţări vecine" (p. 23) ea constituie, totodată, poziţia cărturarului braşovean faţă de istoriile scrise, pînă atunci, din care „se văd mai toate a fi închipuite şi multe lucruri străine de adevăr cuprind" (p. 23). Johann Filstich va reuşi să se apropie mai mult de realităţile româneşti faţă de istoricii anteriori fiindcă a folosit în spirit critic atît izvoarele externe cît, mai ales, cele interne din care a aflat „lucruri mai bine întemeiate şi mai vrednice de crezare" (p. 23).

Monografia rectorului braşovean este compusă din „patru părţi dintre care cea dintîi va arăta starea geografică a Ţării Româneşti, împreună cu unele lucruri ce ţin de cele scrise pînă acum. A doua, istoria însăşi în timpurile cele străvechi, ale vremurilor de mijloc şi veacurile din urmă, atît cît se va putea, întru atîta necunoaştere a faptelor. A treia va descrie politica românilor, iar cea din urmă, adică a patra, va arăta cele bisericeşti" (p. 23). Firul roşu care străbate de la un capăt la altul *Tentamen*-ul este, cum de altfel subliniază şi Adolf Armbruster, „afirmarea răspicată şi argumentarea istorico-logică a unităţii de neam şi a romanităţii şi continuităţii româneşti" (p. 14). Astfel, Johann Filstich afirmă că „moldovenii nu se deosebesc de munteni decît prin nume, întrucît sînt de aceeaşi stirpe, avînd acelaşi grai, credinţă şi port" (p. 41). De asemenea, peste tot întîlnim expresii ca : români, ci nu moldoveni munteni sau transilvăneni decît pentru a se preciza implicaţia directă la desfăşurarea unor evenimente, Dacia, rîmleni, neamul românesc sau valah. Interesantă este demonstraţia făcută de Johann Filstich asupra continuităţii românilor în Transilvania. El spune că transilvănenii n-au părăsit „Dacia Mediteraneană" — cum numeşte autorul Transilvania —, fiindcă Carpaţii îi apărau „împotriva vrăjmaşilor năvălitori (turcii şi tătării — n.n. din părţile răsăritene" şi pentru că „dobîndiseră sălaşuri, pe care nu le puteau părăsi" căci aici se află, cum au scris şi alţi istorici, „scaunul lui Decebal, anume Sarmisegethusa, căreia Traian, reclădind-o, îi pusese nume după sine, Ulpia Traiana" (p. 95). În ce priveşte conştiinţa etnică a românilor, autorul afirmă că, deşi Dacia, datorită împrejurărilor istorice, a fost împărţită în trei provincii : Transilvania, Ţara Românească şi Moldova, ele „aveau aceeaşi ţintă şi aceleaşi năzuinţi" (p. 93). Lucru pus în evidenţă prin grija ce le-o purta domnii Ţării Româneşti şi Moldoveni ardelenilor, la stăruinţa cărora principii Transilvăneni „le dădură voie să-şi ridice biserică" (p. 97), iar cel ce „fu cinstit ca singur domnitor al vechii Dacii şi al celor trei ţări" (p. 147) a fost Mihai Viteazul. Caracterul unitar al celor trei provincii este marcat nu numai pe plan politic sau cultural, dar şi pe cel economic. Astfel, în urma unor dezbateri în dieta Transilvaniei cu privire la încetarea negoţului dintre locuitorii Ţării Bîrsei şi „ţinutul valah, şi mai cu seamă de cel muntenesc" s-a ajuns la concluzia că „starea bîrsenilor, ce nu pot nici să-şi vîndă ale lor şi nici să ia din altă parte (decît din Moldova şi din Ţara Românească — n.n.), lîna, bum-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bacul, vopselele şi altele de mare trebuinţă meşteşugarilor, că altminteri, spre marea pagubă a întregului ţinut ar ajunge la cea mai ovilită sărăcie" (p. 45).

Pe lîngă constatările şi concluziile istoricului braşovean cu privire la romanitatea şi continuitatea românilor pe teritoriul Daciei, Johann Filstich ne pune la dispoziţie ştiri interesante despre istoria provinciilor româneşti şi a relaţiilor dintre ele, precum şi date privind dezvoltarea economică, socială şi culturală.

Traducerea *Tentamen*-ului este însoţită de *Note* (p. 252—285) plasat la sfîrşitul textului, în care cititorul interesat este avizat, permanent, despre realitatea informaţiilor transmise de Johann Filstich. „Încercarea" rectorului sas este intercalată cu 64 fotocopii alb-negru şi 12 fotocopii color, care reprezintă aspecte din opera lui Johann Filstich, sau scrieri din perioada vieţii istoricului braşovean, portrete ale unor domnitori şi principi, sau chipurile unor reprezentanţi ai categoriilor sociale din Transilvania, ca : rector sas al unui gimnaziu, clerici, boieri, tîrgoveţi, ţărani, precum şi aspecte ale oraşelor Iaşi, Braşov, Tîrgovişte, Suceava, Bucureşti şi Sibiu de la sfîrşitul secolului al XII-lea.

Publicarea integrală a *Tentamen*-ului lui Johann Filstich oferă cercetătorilor, mai ales, acelora din domeniul istoriei, un instrument de lucru alcătuit la cel mai înalt nivel al exigenţelor ştiinţei moderne. Prin apariţia ei s-a pus în valoare un nou document al afirmării conştiinţei etnice româneşti din evul mediu.

Constantin Burac

RĂZVAN THEODORESCU, *Itinerarii medievale*, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1979, 196 p.+54 il.

După *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti* şi *Piatra Trei Ierarhilor*, Răzvan Theodorescu propune de data aceasta *Itinerarii medievale*, în care tratează, aprofundînd, probleme de artă veche românească şi sud-est europeană în context cultural şi istoric. Studiile din volumul de faţă implică perspective şi mijloace de cercetare diferite, tinzînd către surprinderea unor aspecte esenţiale ale artei evului mediu, pentru care se aduc argumente din aproape toate ramurile acesteia : arhitectură, pictură, broderie, argintărie, ceramică.

Istoricul şi arheologul, „convertit" la istoria artei, tratează creaţia artistică nu ca un „epifenomen istoric", ci ca un domeniu esenţial al cercetării unei epoci. Opera de artă este identificată teoretic şi uneori şi aplicativ de către autor, cu un sistem de semne, avînd, ca orice sistem, un cod propriu. A-l descifra înseamnă a dezlega enigma jocului de semne, a descoperi sensuri noi unor epoci trecute.

Abordarea evului mediu, precum şi a oricărei altei perioade, presupune cunoaşterea istoriei sociale şi, de asemenea, a istoriei mentalităţilor. Iată de ce, autorul studiilor de faţă consideră necesar să facă incursiuni în structurile mentale ale epocii şi ale zonei respective, în cazul acesta, ale Europei de sud-est. Astfel, Răzvan Theodorescu pune în discuţie problema acelor „homines novi", caracteristici secolelor XVI—XVIII, care, în spiritul vremii, reprezintă tagma mecenaţilor : fiecare în parte poate fi considerat un „patronum artis".

Din perspectivă comparatistă, autorul portretizează pe cîţiva din reprezentanţii de seamă ai „omului nou" la noi, nu fără a face, într-un prim capitol, incursiuni în arta popoarelor vecine în perioada feudalismului timpuriu. Astfel, semnalează existenţa, în Bulgaria, în Serbia sau în Rusia secolelor IX—XI, a acelui „monumentum princeps", biserici devenite edificii-simbol al momentului genezelor statale.

Discutarea sensurilor noţiunii de „om nou" ocazionează o aprofundare a valorilor artistice ale ctitoriilor acestora, dar şi o încadrare în contextul valorilor europene.

Arhitectura şi mai ales decoraţiile Trei Ierarhilor sau Goliei lui Vasile Lupu, Suceviţei lui Ieremia Movilă, Dragomirnei lui Anastasie Crimca, etc. constituie limbajul pe care istoricul de artă îl decodifică, revelîndu-i simbolistica socială : sentimentul de siguranţă, bogăţia, orgoliul nobiliar, luxul şi fastul „uşor barbar".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Itinerariile..." lui Răzvan Theodorescu, cu bogăția lor de informații și imagini, scrise într-un stil erudit și distins, ce trădează pe istoric, dar și pe literat, constituie o îmbinare fericită între istorie și artă, un frumos moment de istorie a culturii românești.

D. Petrache-Lemny

VALENTIN AL. GEORGESCU, PETRE STRIHAN, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova 1611—1831*, Partea I — Organizarea judecătorească. vol. I, 1611—1740, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 218 p.

Judecata domnească în Țara Românească și Moldova, mai precis prima parte a tomului, intitulată *Organizarea judecătorească* reprezintă, așa cum pe bună dreptate remarcă și autorii, începutul unei istorii complete a instituțiilor judiciare românești, atît de necesară literaturii de specialitate cît și celor interesați întru cunoașterea elementelor definitorii ale împărțirii dreptății de către domnie de la 1611 pînă la 1831.

Lucrarea reprezintă un ansamblu bine structurat pe etape specifice unei asemenea abordări monografice, relevînd aspectele semnificative ale organizării judecătorești medievale. Dominată de justiția domnească ce se confundă cu persoana domnului, litigiile caracteristice epocii feudale sînt soluționate în baza legilor scrise, precum și a obiceiului, domnul căutînd uneori să favorizeze masele sărace, prin aceasta urmărind menținerea unui echilibru atît de necesar între clasele și categoriile sociale. Era acesta doar unul din elementele de diplomație juridică în condițiile în care justiția feudală reprezintă, așa cum obiectiv opiniază autorii : „O mașină organizată pentru realizarea constrîngerii claselor exploatate... o pîrghie esențială a acestei organizări", (p. 25).

Autorii fac o amănunțită analiză a domniei accentuînd asupra statutului juridic al domnului, a prerogativelor precum și a caracterului harismatic și taumaturgic, acestea din urmă reprezentînd un pilon în cadrul concepției teocratice feudale, contribuind prin aceasta la realizarea cadrului interferențial al conștiinței juridice și mistice a domnului.

Ceea ce reține în mod deosebit atenția la cartea lui Valentin Al. Georgescu și P. Strihan, este viziunea nouă, cu multe note originale în abordarea tuturor problemelor legate de instituția domniei, precum și a marilor dregătorii, autorii nehazardîndu-se în tratarea exhaustivă a unor chestiuni în legătură cu care materialul informativ este sărac. Ne-am referi în acest sens la capitolul dedicat *Adunării stărilor*, unde există suficiente dubii în privința efectivelor, quorumului în care funcționau aceștia, precum și la cel dedicat *Banului Craiovei*.

Tratată fără echivoc, instituția domniei vine în mod fericit să limpezească elementele acestei titulaturi abordată într-un mod ambiguu de către V. Firoiu în lucrarea sa *Istoria Statului și Dreptului Românesc*, unde în mod eronat afirma că : „Țara Românească și Moldova au avut în frunte un domn denumit adesea și voievod" (p. 48), identificînd astfel cele două instituții.

Autorii *Judecății domnești*, împărtășind concepția lui Nicolae Iorga potrivit căreia domnia este o creație originală românească, precum și roadele unei vaste documentații bibliografice conturează prerogativele domnului, imposibil de substituit voievodului, ca de pildă : dreptul de a face legi, de a judeca în instanța supremă, de a numi pe dregători, dreptul de patronat asupra bisericii, numind pe mitropolit și pe episcop, etc. (p. 38).

Este absolut necesar a se remarca sistemul analitic folosit de autori în abordarea unor probleme de esență a organizării judecătorești cum ar fi : *conținutul și ale ispravnicului Craiovei ; competența judecătorească a dregătorilor* ș.a., *nului și ale ispravnicului Craiovei ; competența judecătorească a dregătorilor ;* ș.a., sistem ce se îmbină cu elementele de sinteză și expunerile cu nuanță generalizatoare ce însoțesc de obicei introducerea fiecărui capitol.

Fără a atribui lucrării caracterul unei istorii comparative, autorii integrează elementul juridic românesc în contextul est-european, recunoscînd în mod just influențele, minore față de statele din apus, a dreptului romano-bizantin și drep-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tului bisericesc-oriental, susceptibile de apropiere prin natura unor instituții juridice cu mult superioară celor din țările române, unde confruntarea dintre obicei și pravilă rămînea o problemă de arbitraj de competența domnului.

Întreaga lucrare reliefează în fapt puternicele prerogative de care dispunea domnul în materie penală, civilă și administrativă, atît în Țara Românească, cît și în Moldova, el fiind cea mai înaltă instanță de judecată, primul judecător al țării, putînd emite acte cu caracter de lege, judecînd pe oricare dintre supușii săi, fără ca aceștia să poată ataca hotărîrile domnului, atîta vreme cît deținea domnia.

O atenție deosebită se acordă în lucrare organelor auxiliare a căror activitate se desfășoară sub directa îndrumare a domnului, cum ar fi: sfatul domnesc, adunarea stărilor, bănia, marii dregători, locțiitorii domnești, organe a căror competență era fixată numai de către domni, care de cele mai multe ori le indica sfera de acțiune, investindu-le cu autoritatea necesară desfășurării activității jurisdicționale.

Abordînd judecata domnească în Țara Românească și Moldova, autorii tratează în mod unitar modalitățile de exercitare concretă a acesteia, reliefînd diferențele și particularitățile inerente stadiului de dezvoltare, socio-juridică a țărilor române. Lucrarea subliniază, totodată, caracterul de clasă al justiției feudale, reliefînd prin aceasta teza fundamentală a dreptului în virtutea căreia acesta reprezintă voința clasei dominante exprimată în lege, voință care la nivelul evului mediu românesc reprezenta nu de puține ori o „legalizare a abuzurilor", așa cum sintetic e prezentată de autori în cuvîntul introductiv.

Autorii cărții nu au abordat în studiul lor împărțeala dreptății și în Transilvania din rațiuni obiective, motivate prin faptul că: „Transilvania constituind mereu un tablou diferit feudal în esența lui și cu importante prelungiri feudale românești, sau cu particularități de aplicare populației românești majoritare, în condițiile în care aceasta trăia sub imperiul culegerilor de drept canonic oriental și al pravilei lui Matei Basarab, aplicată și uniților după 1700" (p. 12).

Sub raportul informației, lucrarea reprezintă o contribuție prețioasă pentru toți cei interesați în studiul istoriei statului și dreptului românesc, beneficiind prin conținutul ei de aportul unei vaste bibliografii care, integrată muncii autorizate depusă de valorul colectiv al Institutului „N. Iorga", dă lucrării o valoare științifică particulară.

Emil Popescu

TAHSIN GEMIL, *Țările române în contextul politic internațional 1621—1672*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 231 p.

Cercetător cu remarcabile rezultate în investigarea istoriei raporturilor internaționale ale țărilor române în evul mediu, T. Gemil, supune atenției specialiștilor acestui domeniu, și nu numai lor, o nouă și valoroasă contribuție la elucidarea locului și rolului care au revenit țărilor române în desfășurarea evenimentelor politice din estul și sud-estul Europei în perioada 1621—1672. Este perioada în care peisajul politic din această zonă a continentului a fost dominat de menținerea rivalității otomano-poloneze pentru exercitarea „controlului în Europa răsăriteană", în pofida evidentei crize interne și externe care cuprinsese cele două state, încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Din contra, evoluția situației politice internaționale de pe continent a făcut ca rivalitatea otomano-polonă să capete „valoarea celei mai importante probleme din estul și sud-estul continentului și în măsură să aibă reperciusiuni esențiale asupra evoluției raporturilor politice din întreaga Europă" (p. 8).

Terminarea indecisă a campaniei de la Hotin (1621) care, în intenția diriguitorilor politici otomani, trebuia să pună capăt, în favoarea turcilor, rivalității cu Polonia, la care s-au adăugat complicațiile interne și externe cărora au trebuit să le facă față fiecare dintre cele două rivale, au avut ca urmare amînarea confruntării dintre ele. Evenimentul a avut loc în 1672, dar, după cum constată autorul, „condițiile fiind schimbate, conținutul acestui război a diferit substanțial față de al celui care culminase în 1621" (p. 9). Iată, așadar, cîteva din argumen-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tele, expuse şi susţinute în mod logic de autor, în *Introducere* (p. 7—28), care justifică limitele cronologice ale lucrării. Tot în această parte a cărţii (p. 18—34) se face o succintă dar critică trecere în revistă a principalelor contribuţii ale istoriografiei române şi străine — din această din urmă categorie detaşîndu-se în mod special istoriografia turcă şi polonă — la cunoaşterea diferitelor aspecte ale problemei abordate, analiză ce se constituie într-un nou argument al necesităţii *obiective* a abordării unei astfel de problematici.

În aceste limite cronologice, autorul îşi desfăşoară demonstraţia în cuprinsul a trei mari capitole, a căror delimitare în timp şi din punct de vedere tematic corespunde perfect scopului pe care şi l-a propus, adică cel enunţat la începutul acestei prezentări. Astfel, în capitolul I, intitulat *Ţările române şi eşecul politicii orientale a Poloniei 1621—1634* (p. 35—86), cititorul are posibilitatea să urmărească evoluţia şi natura raporturilor otomano-polone, precum şi locul şi rolul care au revenit ţărilor române, în special Moldovei, în cadrul acestora. Una din cele mai importante concluzii pe care le-a desprins autorul din analiza faptelor istorice este aceea că, în pofida adjudecării de către Poarta Otomană a dreptului exclusiv de control asupra ţărilor române, prin tratatul cu Polonia din 1634, reinstaurarea suzeranităţii otomane a cunoscut anumite limite. Ele au fost determinate de faptul că domnitorii români din această perioadă au ştiut să folosească rezistenţa internă antiotomană, pe de o parte, iar pe de alta să valorifice în acest scop şi conjunctura internaţională. Mai mult chiar, la sfîrşitul acestei etape, tocmai datorită împrejurărilor internaţionale, atît Moldova, cît şi Ţara Românească au devenit adevărate „girante" ale menţinerii raporturilor paşnice ale Imperiului otoman cu Polonia şi Imperiul habsburgic.

Cel de al doilea capitol, *Afirmarea politică a ţărilor române pe plan internaţional 1634—1654* (p. 87—149) — tratează pe larg eforturile depuse de cele trei ţări române — Transilvania, Ţara Românească şi Moldova — pentru afirmarea lor pe plan politic european, în conformitate cu propriile lor interese fundamentale. Succesul acestor eforturi a fost asigurat, printre altele, şi de faptul că conducătorii lor politici au ştiut să tragă toate foloasele posibile din instaurarea unei oarecare acalmii, după 1634, în rivalitatea otomano-polonă. De remarcat şi o altă concluzie la care ajunge autorul, şi anume că domnia lui Vasile Lupu, contrar criticilor aduse politicii sale externe în istoriografia română, a reprezentat, şi sub acest aspect „o epocă distinctă în istoria Moldovei şi, împreună cu cea a rivalului său din Ţara Românească şi cu cele ale aliaţilor acestuia din Transilvania, o epocă în istoria României. Epocă în primul rînd datorită faptului că atît prin durată, cît şi prin conţinut, aceste domnii au ignorat efectiv statutul politic extern din acea vreme al ţărilor române, reuşind să afirme pe plan superior rolul lor important în cadrul internaţional" (p. 149).

Ultimul capitol — *Implicaţiile ascensiunii Rusiei şi ale regenerării temporare a forţei otomane 1634—1672* (p. 150—212) — surprinde repercusiunile pe care le-a avut asupra orientării politicii externe a ţărilor române modificarea conjuncturii politice din estul şi sud-estul Europei. Este vorba de „afirmarea deschisă a puterii în creştere a Rusiei", însoţită de declinul puterii Republicii nobiliare poloneze şi de un reviriment temporar al puterii otomane. Poarta a sesizat consecinţele ce decurgeau din modificarea statu-quo-ului teritorial şi politic din zonă, ca urmare a cauzelor amintite, şi şi-a reconsiderat politica faţă de Polonia, în sensul „menajării" şi chiar atragerii ei efective „în sistemul său defensiv din Europa răsăriteană" (p. 152). Ca urmare, Rusia a luat locul Porţii Otomane în eforturile de a atrage ţările române — în primul rînd Moldova şi Ţara Românească — împotriva Poloniei, dar şi a „taberei" otomano-crimeene, în timp ce Polonia s-a apropiat de această din urmă „tabără". Or, cum pe bună dreptate constată autorul, „tocmai în asemenea condiţii internaţionale", la care se adăuga şi politica recticentă a Imperiului habsburgic faţă de cel otoman, cînd ţările române au fost lipsite „de elementul extern al capacităţii lor de rezistenţă, s-a afirmat, nu întîmplător, cu o pregnanţă deosebită, coaliţia dintre Transilvania, Ţara Românească şi Moldova, ca singura posibilitate de apărer împotriva presiunii forţei otomane aflată atunci într-un rapid proces de revitalizare" (p. 152—153). Şi în acest capitol, ca şi în celelalte, se remarcă însă şi judicioasa analiză a influenţei pe care a avut-o hanatul crimeean asupra situaţiei politice interna-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţionale a ţărilor române, aspect mai puţin sau chiar deloc abordat în alte lucrări consacrate acestei probleme.

În sfîrşit, menţionăm, că lucrarea este completată de o *Încheiere* (p. 213—218) şi de un rezumat în limba engleză (p. 219—228).

Tahsin Gemil nu este primul istoric român care abordează această temă, dar este cel dintîi care îi consacră o monografie închegată, bazată pe o informaţie bogată edită şi, îndeosebi, inedită (otomană, poloneză etc.) care a lipsit predecesorilor săi. Sub acest aspect, formaţia sa de turcolog, deci cunoscător al limbii turce şi al paleografiei turco-osmane, i-a oferit un ascendent vizibil şi binefăcător. Cartea este o reuşită, un succes al istoriografiei noastre. Ea este în acelaşi timp o promisiune pentru contribuţii viitoare în acest domeniu, de care avem atîta nevoie, şi a cărei împlinire o aşteptăm.

Veniamin Ciobanu

ERNST WAGNER, *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen.* Einführung in die historische Statistik des Landes, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1977, X+526 p. (Studia Transylvanica, 4).

După *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen* (1976) [1], Dr. Ernst Wagner subscrie un nou volum de maxim interes: *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, o lucrare de acribie şi de înalt profesionalism, a cărei utilitate era de mult resimţită, dat fiind că un spaţiu geopolitic atît de complex cum e Transilvania nu poate fi cunoscut în dimensiunea lui istorică fără un asemenea instrument. Toponimia se vădeşte din nou o bogată sursă de argumente, iar Dr. Ernst Wagner a abordat-o în modul cel mai serios, consemnînd fluctuaţiile toponimice în strînsă legătură cu istoria acestei provincii. Prima parte (p. 1—160) cuprinde o largă prezentare a toponimiei şi statisticii transilvane (structura aşezărilor, numele de locuri, împărţirea politică şi bisericească, statistica istorică, izvoare, evoluţia demografică, grupările etnice, dezvoltarea economică etc.), cu lămuriri asupra metodei, tabele ajutătoare şi o amplă bibliografie, pe care s-ar putea sprijini viitoarele cercetări. A doua parte cuprinde lista localităţilor din Transilvania, cu diversele toponime şi cele mai de seamă date statistice, orînduite după unităţi administrative şi regiuni. Pentru fiecare localitate se indică toponimele (german, român, maghiar, iar unde e cazul şi denumirea latină), anul şi sursa primei menţiuni documentare, populaţia (1850, 1880, 1910, 1930), apartenenţa confesională etc. Pentru oraşe se indică populaţia între 1500 şi 1974, alături de o sinapsă a celor mai importante împărţiri administrative de la 1810 pînă în anii din urmă. Un compartiment special priveşte biserica, altul regimentele de graniţă. Indicele înregistrează peste 13.000 de toponime (inclusiv variantele), ceea ce sugerează, desigur, amploarea investigaţiei întreprinse de autor şi nu mai puţin dificultăţile demersului. Lucrarea cuprinde informaţii de cel mai viu interes, utilizabile de către istorici, demografi, lingvişti etc. şi constituie un temeinic punct de plecare pentru noi cercetări. Oricîte vicii i s-ar putea descoperi în detalii, o asemenea lucrare nu poate fi nicicînd preţuită îndeajuns, mai cu seamă în latura ei „tehnică", extrem de bogată în date şi de o remarcabilă acurateţe. Ne aflăm, de fapt, în faţa unei enciclopedii statistice a Transilvaniei, întesată de cifre, tabele, grafice, cartograme, calcule procentuale şi comparative, măsurători logaritmice ş.a.m.d., întocmite, pe baza statisticilor, recensămintelor şi studiilor existente, cu o minuţie exemplară. Comentariile, îndeobşte de strictă referinţă şi echilibrate, pe alocuri polemice şi inerent subiective, au fost reduse la minimum, pentru a lăsa cifrele să vorbească, iar limbajul lor e limpede şi persuasiv. Firesc, ele se referă la Transilvania, ale cărei realităţi sînt „radiografiate" în cifre de la primele atestări documentare pînă în anii din urmă. Uneori se dau însă şi cifre comparative din toată România şi chiar din afara ei. Hărţi, schiţe, diagrame şi grafice diverse fixează realităţi demografice şi etnoculturale de extremă complexitate, sugerînd dinamismul marlior prefaceri din

[1] Vezi „Anuarul Inst. ist. arh.", Iaşi, XVI, 1979.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ultimele secole. Metodologic, lucrarea trebuie pusă în relație cu alte demersuri similare, tinzînd la explorări de același tip, pe spații și durate relativ restrînse (Cf. Karl Nehring, *Zur Methode eines historischen Ortsnamenverzeichnisses von Südosteuropa*, în „Südost-Forschungen", 32, 1973, p. 309—319). Cel al lui Ernst Wagner este neîndoielnic mai complex și prin urmare mai dificil. El se sprijină pe o vastă bibliografie, inclusiv pe contribuțiile mai vechi ale autorului cu privire la colonizările germane din Transilvania ș.a. (vezi bibliografia tematică, p. 131, 136, 137, 142, 144, 149, 152, 155, 158, 160), întregind și sintetizînd eforturi ce urcă în timp pînă la registrul sinoptic din „Theatrum Orbis Terarum" (Amsterdam, 1595), unde se dă o primă echivalență a toponimelor maghiare și germane din spațiul transilvan, fără a se indica deci și denumirile românești. *Historisch-Statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen* pe care Ernst Wagner îl pune la îndemîna istoricilor, sociologilor, demografilor etc. este, înainte de orice, un instrument de lucru esențial, întocmit cu acribie și metodă. „Un specialist — observă autorul — va descoperi cu siguranță multe lipsuri în această lucrare. Lingvistul va sesiza iarăși enumerarea incompletă nu numai a numelor de regiuni, rîuri, fluvii, munți, cîmpii, dar și a denumirilor istorice și explicațiilor etimologice, ca în cazul unor nume săsești sau germane din izvoarele moderne. Istoricul așezărilor nu se mulțumește doar cu prima atestare în surse, cercetătorul colonizărilor așteaptă o mai bună evaluare a numeroaselor descoperiri arheologice din ultimii ani, o enumerare completă a orașelor din evul mediu, iar statisticianul să i se indice cifre întregitoare pentru realitățile mai vechi și alte date" *(Introducere)*. Fără îndoială, o asemenea lucrare, însumînd eforturi greu de închipuit și avînd a depăși dificultăți enorme, nu va satisface toate exigențele. Ea va constitui însă (pentru autor nu mai puțin) un îndemn la dezvoltări și adînciri ulterioare. Contribuțiile subscrise între timp de Ernst Wagner în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", în „Forschungen zur Volks-und Landeskunde" sau în „Siebenbürgisch-Sächsischer Hauskalender" o atestă din plin.

Al. Zub

TEOCTIST, MITROPOLITUL MOLDOVEI ȘI SUCEVEI, *În slujba ortodoxiei românești, a năzuințelor de unitate națională și de afirmare a culturii române: Mitropolitul Iacob Putneanul, 1719—1778*. Mănăstirea Neamț, 1978, 128 p.

Astfel, formulat, titlul rezumă destul de precis intențiile autorului și sensul personalității la care se referă. Punctul de pornire e mult disputatul și contradictoriul (disputat tocmai fiindcă e contradictoriu) secol al XVIII-lea. A fost el un secol de invederată decadență pe toate planurile, cum l-au socotit unii istorici? *I-au lipsit cu totul figurile marcante, „individualitățile"? A însemnat oare acel* veac al „luminilor" o ruptură atît de categorică între diferitele nivele ale societății românești, o înstrăinare pe tărîm cultural așa de vădită de graiul viu al poporului? Răspunsurile se dau, în cartea semnată de înaltul ierarh, în spiritul cercetărilor mai noi întreprinse de Alexandru Duțu *(Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, 1968), Val. Al. Georgescu *(La philosphie des Lumières et la formation de la concience nationale*, 1970), Iosif Pervain *(Studii de literatură română*, 1971), Ovidiu Papadima *(Ipostaze ale iluminismului românesc*, 1975), I. Lungu *(Școala ardeleană*, 1978) etc., dar punînd la contribuție și cercetările mai vechi, subscrise de C. Erbiceanu, N. Iorga, D. Popovici ș.a. Epocă de tranziție, stînd sub semnul acelei „crize de conștiință" pe care Paul Hazard a sesizat-o în cultura europeană, secolul XVIII n-a fost lipsit, în spațiul românesc de creatori remarcabili, fără de care nu s-ar putea înțelege resurecția culturală de la începutul secolului XIX. Mitropolitul Iacob Putneanu e unul dintre aceștia, unul dintre acei „seniori ai bisericii profesînd idei iluministe", cum observa Ovidiu Papadima pornind de la predoslovia florilegiului *Cerească floare* (1757), unde se invocă binefacerile „iluminării poporului". Fără îndoială, societatea românească n-a cunoscut, atunci, acea crispare teribilă care a dus, în Occident, la prăpastia dintre Biserică și cultura laică, antrenînd mutații cu urmări incalculabile. Biografia Mitropolitului Iacob Putneanul relevă încă o dată acest

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fapt, subliniind concordanța intimă dintre demersurile sale și năzuințele epocii în care a trăit. Meritul autorului, el însuși o personalitate cu înalte răspunderi în ierarhia Bisericii, este de a fi raportat mereu opera studiată la acele năzuințe, într-un efort de obiectivare ce ține de buna tradiție a istoriografiei noastre. Mitropolitul Iacob apare astfel ca „purtătorul unui spirit național, trăit intens de întreaga obște putneană și de slujitorii domnești din Moldova" (p. 5), spre deosebire de Apus, unde se ajunsese la un conflict esențial între filosofia luminilor, de vocație cosmopolită, și structurile naționale. Luminatul ierarh se situa astfel în prelungire unei tradiții care făcuse din corpul ecleziastic un aliat al puterii seculare în ce privește efortul defensiv, participînd la asigurarea continuității de neam, iar opera lui e deplin comparabilă cu aceea întreprinsă, în celălat principat, de Chesarie al Rîmnicului, alcătuind o verigă în afirmarea conștiinței de neam și a culturii românești într-un secol „ce este cu multă plîngere", cum singur mărturisea în prefața la *Alfavita sufleteasca* (1755). Un grup ales de oameni ai pămîntului, care caută noi soluții politice și culturale, se manifestă între mijlocul acestui secol, cînd Iacob Putneanul publica al său *Sinopsis* (1757) și începutul secolului XIX. Sub acest raport, mesajul strălucitului ierarh e prin excelență luminist, căci se întemeiază (prefața la *Sinopsis)* pe „pricopseala învățăturii" și pe nevoia de a risipi „întunericul lenevirii". Autorul l-a supus unui examen atent, în care precizia informației se unește cu reale calități de stil, reînviind din predoslovii, din povățuiri, din „lucrările de învățătură", din *Bucvar* sau din „acea înmiresmată de poezie *Cereasca floare*" gîndul precursorului. „Invederînd sentimente de părtășie, în cuget și în simțire, cu toți cei din jurul său, pradă suferințelor și neștiinței de carte, ierarhul ia în toate împrejurările hotărîri demne, elaborează idei de mare actualitate, de largă privire socială care îl așează în rîndul cărturarilor iluminiști din această epocă" (p. 23). Apreciere dreaptă, în stare nu numai să motiveze inițiativa autorului, dar și interesul public pentru opera realizată. O versiune engleză îi asigură, cu bună justificare, accesul și în lumea străină ce se interesează de rosturile noastre, iar rezumate în alte cîteva limbi îi sporesc, desigur, aria de circulație. Se readuce astfel în actualitate o figură impunătoare de ierarh, de cărturar și de patriot, preocupat de „slujirea unității de credință și de neam", de ridicare a poporului prin „lumina cărții" și de afirmare a culturii ca factor al unității sale spirituale. Cartea se citește cu viu interes de un public larg, iar specialistul află, din text și din anexe, lucruri semnificative pentru personalitatea lui Iacob Putneanul, pentru epoca acestuia și nu mai puțin pentru personalitatea autorului.

Al Zub

CORNELIA PAPACOSTEA—DANIELOPULU, *Intelectualii români din principate și cultura greacă 1821—1859*, București, Ed. „Eminescu", 1979, 212 p.

După cum se știe, condițiile din Grecia, unde dominația otomană era simțită în toată cruzimea ei, obliga pe intelectualii greci să caute refugiu pentru a se afirma în alte țări. Principatele Dunărene, prin regimul lor special în cadrul Imperiului otoman, vecine cu Rusia ortodoxă și apropiate de centrul Europei, constituiau un loc ideal pentru afirmare în domeniul comercial, politic și cultural. Hristophoros Perraivos le considera ca „unicul azil pentru libergînditorii greci" (Α. Ι. Βρανούσης, Ρήγας Βελεστινλής 1757 — 1798, Ἔκδοση δευτέρα ἐπηυξημένη, Ἀθῆναι, 1963, σ 20).

Astfel, prin populația greacă care și-a găsit refugiu aici, începînd chiar după căderea Imperiului Bizantin, prin moștenirea culturală a Bizanțului, prin relațiile comerciale etc., Principatele Dunărene devin un puternic focar de cultură a elenismului, am putea spune la fel ca cel din Veneția, unde, de asemenea, se refugiaseră mulți intelectuali greci.

Cele două Academii domnești din București și Iași întăreau cu prisosință această stare de lucruri.

Întrebarea care se pune este cum s-a manifestat această influență elenă după mișcarea eteristă din 1821 în Principate, unde reacția împotriva așa zisului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„fanariotism" a coincis din punct de vedere social cu naşterea burgheziei române, care la rîndul ei a dus la trezirea conştiinţei naţionale.

Înfrîngerea eteriştilor a declanşat o prigoană crudă împotriva elementelor greceşti din partea armatelor imperiale cuceritoare, fapt ce a obligat pe mulţi oameni de cultură şi comercianţi să părăsească Principatele. Prigoana mai provenea şi din partea micii boierimi autohtone, care încerca afirmarea sa, în cadrul Imperiului Otoman, aruncînd vina asupra „dominaţiei fanariote" ca şi cum fanarioţii nu ar fi fost unelte ale acestui imperiu, care îşi baza existenţa pe exploatarea popoarelor supuse.

La această întrebare vine să răspundă excepţionala carte a Corneliei Papacostea—Danielopolu, *Intelectualii români din Principate şi cultura greacă 1821—1859*. Componentele lucrării sînt: 1) *Cuvînt înainte* semnat de Valeriu Râpeanu; 2) *Argument;* 3) *Introducere;* 4) Cap. I: *Factorii care au contribuit la menţinerea unor forme de cultură greacă în Principate după 1821*, cu următoarele subcapitole: *Grecii din Principate după 1821; Emigraţia din Transilvania; Începuturile teatrului românesc; Relaţiile oamenilor de cultură români şi greci după 1821; Tradiţia juridică a legiuirilor fanariote.* 5) Cap. II: *Şcoală. Cursurile de limbă greacă*, divizat de asemenea în: *Învăţămîntul alilodidactic; Învăţarea limbii greceşti în şcolile publice din Ţările române; Învăţarea limbii greceşti în şcolile publice din Moldova; Profesorii particulari.* 6) Cap. III: *Limba (Dicţionare, gramatici, texte greco-române).* 7) Cap. IV: *Lucrările de interes istoric (cărţi, manuscrise).* 8) Cap. V: *Traducerile şi traducătorii*, în care se tratează: *Clasicii greci; Autori greci traduşi în limba română; Autorii occidentali care se mai traduc în limba greacă sau în limba română prin intermediul limbii greceşti.* 9) Cap. VI: *Lecturile greceşti în Principate. Procurarea cărţilor.* 10) *Concluzii* 11) *Note.* 12) *Lista de abrevieri* şi 13) *Sumarul.* Mai conţine 9 file cu ilustraţii care completează lucrarea.

Cornelia Papacostea—Danielopolu studiază problema în mod anatomic, fără ca acest lucru să însemne polilogie. Dimpotrivă, nu se întrezăreşte nici o intenţie de a umple goluri. Autoarea foloseşte strictul necesar. Cartea se adresează specialiştilor, dar poate să fie citită de oricine doreşte să cunoască perioada dată. Ea constituie o contribuţie binevenită la cultura istorică a României socialiste.

Din lectura cărţii, întrezărim o cultură comună, interese şi preocupări comune a tuturor popoarelor balcanice, predominînd, se înţelege, cultura greco-română.

Ţările române, chiar după 1821, cînd se crease un centru unic de afirmare grecesc, prin eliberarea unei părţi a Elladei, au continuat, după o vreme relativ scurtă, să fie din nou un refugiu pentru grecii care nu se împăcau cu situaţia creată în ţara lor. Dar cultura greacă care apare în vremea aceasta se datoreşte mai mult intelectualilor autohtoni. Ridicarea burgheziei şi trezirea conştiinţei naţionale române nu a inclus, după cum remarca V. Râpeanu, „şi reacţia împotriva culturii greceşti ca atare" (p. 9). Vasta cultură oferită de civilizaţia greacă continua şi continuă să influenţeze pe oamenii de cultură români. Acest fapt este oglindit aproape de toate lucrările istoricilor care s-au ocupat de cultura românească în secolele trecute. Autoarea arată că „ecourile culturii greceşti în principate între anii 1821—1866, se găsesc în operele lui Dimitrie Popovici, George Călinescu, Pompiliu Eliade, Tudor Vianu, Dan Simionescu, Alexandru Duţu, Alexandru Piru, George Ivaşcu, Paul Cornea şi Mircea Anghelescu" (p. 27). Dealtfel, nici nu este posibilă o separare prin graniţe a romanităţii de elenism din moment ce, aici, aceste două culturi se manifestau în comun, îmbinîndu-se şi completîndu-se.

Cultura greacă, odată cu înfrîngerea eteriştilor, după cum am arătat, nu s-a şters cu buretele în principate. Cei ce s-au format de pe urma ei, au fost aceia care au ridicat cultura naţională românească. Un bogat tezaur arhivistic şi de bibliotecă s-a păstrat în bibliotecile şcolare, la mănăstiri şi în bibliotecile particulare care constituiau izvoare de informaţii, de studiu şi de inspiraţie. „Găsim încă în Principate, serie autoarea, cărţi greceşti tipărite la Bucureşti şi Iaşi, traduceri în limba română a unor cărţi greceşti şi chiar traduceri în limba română a unor cărţi franceze sau germane, prin intermediul limbii greceşti" (p. 23) care aveau ca scop „să umple un gol în publicistica românească (p. 90).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sau iau lecții particulare de greacă. Ba chiar Filip Fournaraki scria în 1853 că pe la 1834 s-a întors la Paris ca să se îngrijească „de educația tinerilor moldoveni : Vasile Alecsandri, Nicolae Docan, Alexandru Cuza, Panaiot Radul și ... M. Negulici" (p. 169, nota 108).

Ca să nu prelungim lista informațiilor, spunem că lucrarea Corneliei Papacostea—Danielopolu este un argument solid în privința aceasta. S-a pus în ea o muncă enormă. Nu lasă spațiu de îndoială, ci numai, poate, pe alocuri, de interpretare. Poate ar fi trebuit o analiză mai pe larg a școlilor domnești, care au reapărut sub formă românească. De asemenea, poate, ar fi trebuit un capitol privind influența revoluției grecești în Principate și a relațiilor noului stat ellen cu acestea. Ținînd seamă că avem de a face cu o lucrare pur științifică, trebuia ca aportul complementar să se plaseze pe pagina respectivă și nu la finele cărții.

Noi o felicităm pentru lucrarea aceasta de înaltă ținută științifică și ne exprimăm dorința ca autoarea să-și continue cercetările în această direcție pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, deoarece pătrunderea culturii neoellenice și școlile care iau ființă în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, mai ales în centrele portuare Galați, Brăila etc., prezintă un interes deosebit pentru toți cercetătorii trecutului cultural româno-grecesc.

Nikos Gaidagis

DUMITRU VITCU, *Diplomații Unirii*, București, Ed. Academiei R. S. R., 1979, 250 p.

Este o foarte frumoasă, solidă și incitantă carte consacrată diplomației uneia din cele mai fascinante epoci ale istoriei patriei : epoca Unirii, cînd au fost puse bazele diplomației românești moderne și ale statului național unitar.

Spre deosebire, de pildă, de italieni și germani care și-au închegat unitatea național-statală și prin uzul armelor, adică prin război, românii au ajuns la același rezultat împunîndu-și voința unanimă în plan politico-diplomatic. N-a fost însă o cale lesnicioasă, ci dimpotrivă — dură și complexă, solicitînd înalte virtuți patriotice, simț al măsurii, o desăvîrșită abilitate în împrejurările unei aspre confruntări de interese divergente externe, cînd modificarea statutului juridco-politic internațional angaja suzeranitatea otomană și protectoratul țarist, soarta politică a românilor afectînd aspecte fundamentale ale crizei orientale, această „hidră diplomatică" — cum a numit-o Benedetti. Este deci pe deplin explicabilă abundența literaturii istoriografice țintind la descifrarea și limpezirea implicațiilor diplomatice ale Unirii.

Autorul recunoaște că, despre Unire, „totul sau aproape totul a făcut obiectul de studiu al specialiștilor (...). Din punct de vedere tematic, lucrarea de față nu reprezintă o noutate (...). Dar marea diversitate a unghiurilor de vedere din care au fost, sînt și pot fi abordate problemele circumscrise epocii renașterii noastre naționale, a făuririi statului român modern, în speță, a permis, justifică și va îngădui demersul continuu al cercetătorului, nu numai pentru completarea ori amplificarea informației, a confirmării, amendării și nuanțării concluziilor anterioare, necesare deopotrivă, ci și pentru aflarea unor laturi și sensuri noi ale aceluiași proces ..." (p. 7).

Ce-i drept, din punct de vedere tematic lucrarea lui D. Vitcu nu este o noutate, dar ea se constituie într-o premieră sub raportul unghiului de abordare a temei. Diplomația unei epoci poate fi înfățișată urmărind desfășurările evenimențiale, descifrînd contradicțiile și afinitățile politice, dezvăluind acțiunile, reacțiile, soluțiile și consecințele. Pe de altă parte, obiectivul final poate fi atins și prin examinarea activității celor însărcinați să traducă în viață un program politic prin intermediul diplomației. Tocmai această din urmă alternativă a fost preferată de autor, care a conceput volumul „ca o galerie de portrete consacrate principalilor artizani ai biruințelor diplomatice succesive din vremea încercatului Vodă Cuza" (p. 8).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prezentîndu-ne şapte personalităţi (Vasile Alecsandri, Costachi Negri, Ioan Alecsandri, Dumitru Brătianu, Ion Bălăceanu, Ludovic Steege, Teodor Callimachi), D. Vitcu a izbutit o foarte judicioasă selecţie. În ciuda nu puţinelor deosebiri între ei, toţi cei şapte fac parte din acea tînără generaţie care, la sfîrşitul deceniului al IV-lea al secolului trecut, a preluat cîrma luptei pentru emancipare naţională a poporului român. Mulţi din ei abia ieşiseră atunci din adolescenţă. Firește, vîrsta nu este un viciu, dar frăgezimea ei în arta diplomatică constituie un handicap. „Dar ce să facem noi săraci oameni tineri — îi scria din Londra, la 7 iulie 1840, Ion Ghica lui D. Brătianu —, ce putem noi face în această lume stupidă, cu aceşti mari seniori : duci, prinţi, conţi, baroni etc., care vă privesc de sus în jos şi pentru care, pentru a vă primi şi asculta, eşti obligat să consiliezi inspirarea milei". Aceşti „săraci oameni tineri" aveau să organizeze şi să conducă revoluţia de la 1848 şi lupta pentru Unire, încît D. Vitcu îi surprinde în ipostaza deplinei lor maturităţi.

Într-un sistem constituţional în care politica externă se află concentrată în mîinile domnitorului, rolul miniştrilor de externe se reduce, de regulă, la cel de intermediere, succesul politic depinzînd de executanţii voinţei şefului statului : agenţi diplomatici, emisari speciali etc. Iată de ce D. Vitcu şi-a restrîns selecţia la această din urmă categorie, oferind şi remarcabile restituţii : Ioan Alecsandri, Ion Bălăceanu, Ludovic Steege şi Teodor Callimachi, care îşi descoperă reala lor identitate în portrete tratate de autor cu mînă sigură.

Este de observat că niciunul din cei şapte n-a fost diplomat de profesie. Cultura, alesele însuşiri intelectuale, dragostea fierbinte de patrie, încrederea nedezminţită în justeţea cauzei sale, acel „savoir faire" caracteristic generaţiei au suplinit cu brio neajunsurile uceniciei. „Pentru noi toţi lupta era viaţa — îşi amintea V. Alecsandri ; a scrie, a vorbi, a alerga de la Paris la Viena şi de la Viena la Constantinopol în timp ce alţii făceau anticameră săptămîni întregi, cu răbdare de fachir, la lordul Palmerston la Londra — era viaţa noastră. Aşa înţelegeam noi fericirea. Niciodată n-am ştiut ce va să zică descurajarea ; nu ştiam ce este osteneala. Tineri, veseli, neobosiţi cum eram, eram siguri că viitorul era al nostru (...). Deznădejdea nu ne-a omorît niciodată iluziile. Şi să mă credeţi că nu era lesne". Această mărturisire este şi un lait motiv al studiului istoricului ieşean.

Ne aflăm, neîndoielnic, în faţa unei contribuţii ştiinţifice de referinţă. În faţa unei reuşite depline care onorează pe autor şi istoriografia noastră. Cititorul va remarca întinderea informaţiei (inclusiv inedită), stilul ales, fineţea analizei, îmbinarea ei fericită cu sinteza şi se va convinge că această carte este nu numai rodul ştiinţei, ci şi al vocaţiei.

L. Boicu

A. P. VAN GOUDOEVER, (Ed.), *Romanian History 1848—1918*, Essays from the First Dutch-Romanian Colloquium of Historians 1977, („Historische Studies", XXXVI). Utrecht, 1979, 159 p.

Pentru străini în general, şi pentru cei ce nutresc interes pentru istoria românilor în special, volumul XXXVI al colecţiei „Historische Studies", apărut în 1979 sub egida Institutului de istorie a Universităţii regale din Utrecht, oferă noi deschideri asupra istoriei noastre de după 1848 pînă la primul război mondial.

Cuprinzînd comunicările participapnţilor la primul colocviu de istorie româno-olandez, septembrie-octombrie 1977, acest volum constituie o contribuţie, la nivelul exigenţelor actuale, la cunoaşterea împrejurărilor pozitive şi ideatice ale obţinerii independenţei României şi, în parte, a urmărilor acesteia. Referirile la raporturile României cu puterile europene completează aceste împrejurări, iar informaţiile despre direcţiile politicii externe a Olandei în secolul al XIX-lea şi activitatea unui fruntaş al mişcării socialiste de la noi lărgesc sfera de cuprindere a materialelor prezentate la colocviu.

În economia volumului sînt cuprinse şapte lucrări, însoţite de cîte un scurt rezumat în limba română. Prima comunicare, semnată de cercetătorul ieşean Al. Zub, relevă fundamentele istorice, spirituale, politico-structurale care au

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stat la baza *Conceptului de libertate în timpul renașterii naționale în România* (p. 7—16). Ideea de libertate, unitate și necesitatea democratizării, însoțite de acțiunea practică în direcția realizării lor, concretizează eforturile întregii societăți românești, integrată în dimensiunea celei europene, spre a coborî toate acestea din sfera deziderateloor în cea a realităților. După revoluția de la 1848 și înfăptuirea Unirii, lupta pentru independență națională a devenit, o dată mai mult, rațiunea fundamentală a mișcărilor naționale din România.

În pertinenta sa contribuție, *Bismarck și România. Anii turbulenți 1866—1888* (p. 19—43), Z. R. Dittrich sintetizează ingerințele Prusiei, în ascensiune ca mare putere, în Balcani și, în acest context, influențele asupra politicii externe și de alianțe a României. Este subliniat, mai ales, momentul 1868, în care Bismarck a impus, printr-un mesaj ultimatum adresat regelui Carol, o nouă orientare în politica țării noastre. România trebuia să facă avansuri Austro-Ungariei, să abandoneze aspirația de a deveni „România mare" și să ducă o politică pasivă. Cabinetele române ulterioare și-au revizuit, în parte, politica externă dar fără a se conforma întru-totul presiunilor prusiene.

J. C. Boogman consideră, în articolul său *Fundalul și tendințele politicii externe a Olandei în secolul al XIX-lea* (p. 47—59), că „rezervă și neutralitate sînt cuvintele cheie" ale politicii externe olandeze în secolul trecut. În fortificarea acestor principii, momente importante le-au constituit anul 1813 (eliberarea Olandei, sfîrșitul anexării ei de către Franța), 1839 (separarea Belgiei) și 1848. Toată devenirea Olandei după 1813 este, după autor, o evoluție spre realism, în care renunțarea la ambițiile sale politice a fost contraponderată de succesele obținute în politica comercială liberalizată. Pornind de aici, Olanda „a înțeles că o ordine internațională sănătoasă este o adevărată binefacere pentru statele mici și pentru comerțul internațional". În consecință, deși a căutat să intervină în sensul aplanării conflictelor europene, guvernele olandeze au perseverat în această politică de rezervă și neutralitate. În acest context, prezența Olandei în problemele internaționale, precum și în cele din Europa de răsărit, „nu poate fi considerată în nici un caz pasionantă", apreciază autorul de mai sus.

O scurtă exegeză a documentelor literare și neliterare, cu scopul de a ilustra modul în care evenimentele de la 1877 au fost receptate în conștiința publică românească, întreprinde S. Alexandrescu în *Război și semnificație. România 1877* (p. 61—81). În investigația sa, autorul utilizează conceptul de *discurs social-cultural*, „care articulează evaluarea unui eveniment într-o comunitate dată". Deși metoda în sine necesită opunerea criteriilor de obiectivitate și eficiență, nu este lipsită de rezultate. După domnia lui Cuza, autorul vorbește de existența a „două discursuri social-culturale" diferite (față de unul singur, anterior) cel liberal și conservator, dar nu reductibile la programele politice aferente lor. Odată cu dezvoltarea societății, opoziția tradițională între aceste două programe nu mai sintetizează evaluările deosebite din societate, impunîndu-se, după părerea autorului, un „discurs oficial" și un „discurs critic". Redimensionarea acestor discursuri social-culturale din România ultimului sfert al secolului al XIX-lea ar oferi, astfel, adevărata semnificație culturală de adîncime a războiului de independență.

Cîteva dintre problemele privitoare la raporturile României cu Marile Puteri, în împrejurările războiului pentru independență, sînt considerate de V. H. Roobol în comunicarea sa *România și Marile Puteri în 1876—1877*. În concluziile sale, autorul, după ce face o scurtă trecere în revistă a atitudinilor Germaniei, Angliei, Franței, Austro-Ungariei față de țara noastră, găsește impuse, fără o altă alternativă, orientările României în acțiunile sale externe în conjunctura crizei balcanice din acei ani. Evoluția acesteia și intrarea României în război au produs efecte și în viața politică din Transilvania, unde au făcut posibilă apariția unei opinii politice în rîndurile marelui public. Este ceea ce arată și P. Teodor în *Criza balcanică și viața politică din Transilvania*, comunicare cuprinsă, de asemenea în paginile volumului (p. 101—106). Rezultatele în Transilvania ale evenimentelor de la 1877 sînt, după autor: unirea celor două partide românești în Partidul Național Român, reînvierea ideilor de la 1848, accentuarea luptei naționale și o colaborare crescîndă cu celelalte naționalități nemaghiare, dezvoltarea contactelor cu țara.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În sfîrșit, activitatea lui Cristian Racovski în Biroul Executiv al Internaționalei a II-a, contactele strînse ale acestuia cu emigranții ruși de la Paris din grupul „Naşe Slovo", colaborarea sa la cotidianul cu titlul omonim, constituie obiectul referirilor lui A. P. van Goudoever din comunicarea *Cristian Racovski și „Naşe Slovo" (1914—1916)*, publicată în ultima parte a volumului.

Prin posibilitatea de a cîștiga noi informații și de a cunoaște noi puncte de vedere ale specialiștilor străini în probleme ale istoriei noastre, volumul este util și cercetătorilor români.

Gabriel Bădărău

CONSTANTIN CORBU. *Răscoala țăranilor de la 1888*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978.

După ce în lucrarea *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, (București, 1970), Constantin Corbu a analizat structurile agrare din România modernă în răstimpul 1864—1888, în această din urmă lucrare autorul se referă la prima manifestare revoluționară de anvergură a țărănimii noastre în epoca modernă. Folosind rezultatele cercetării proprii încorporate în lucrarea citată din 1970 cît și alte lucrări apărute între anii 1970 și 1978, autorul fixează, într-un prim capitol, coordonatele problemei agrare, problemă economică și social-politică de bază a societății românești în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Se demonstrează convingător, folosindu-se surse documentare din epocă sau ulterioare, că în România, și după împroprietărirea din 1864, problema agrar-țărănească a continuat să treneze, țăranii fiind lipsiți de mijloace de muncă și în special de pămînt. Repartiția inechitabilă a terenurilor agricole, arată autorul, va constitui o problemă endemică avînd implicații grave asupra stării social-economice a României în toată epoca modernă. Deși prin învoielile agricole, țăranii suplineau parțial lipsa de pămînt, totuși, prin faptul că proprietarii își impuneau condițiile lor la încheierea contractelor, situația economică a sute de mii de țărani din acea perioadă era precară, fapt care va determina, în mod firesc, acumularea nemulțumirii profunde a țărănimii sărace și mijlocii față de regimul burghez și moșieresc. Autorul relevă atitudinea diferitelor clase și categorii sociale față de problema agrară: moșierimea — refractară oricăror reforme de natură să amelioreze situația generală grea a țărănimii; burghezia — fără un program agrar explicit în perioada respectivă; gruparea radicală și socialiștii situîndu-se pe poziția sprijinirii împroprietăririi țăranilor pe domeniile statului și ale particularilor cu și, respectiv, fără despăgubire din partea țăranilor. Autorul subliniază faptul că mișcarea socialistă a fost preocupată încă de la începuturile ei de îmbunătățirea stării materiale și eliberarea socială a țărănimii, propunînd și o serie de măsuri în acest scop, cu toate că unele din acestea devansează epoca. Capitolul al doilea al lucrării este consacrat prezentării cauzelor economice ale răscoalei din 1888. Sînt menționate, astfel, citîndu-se izvoare documentare, numeroasele contribuții la care erau obligați țăranii și abuzurile de tot felul ale organelor administrative. Se evidențiază însă, în mod just, că pe lîngă cauzele economice, au existat și o serie de condiții politice care au favorizat declanșarea, în primăvara anului 1888, a răscoalei țăranilor. Astfel, este prezentat modul în care lupta „Opoziției unite" împotriva guvernului Brătianu a dat speranțe, în special celor din apropierea capitalei, că vremea asupririi lor se apropie de sfîrșit. În legătură cu acest aspect, se arată că reprezentanții „Opoziției unite" au folosit în 1888 revolta surdă a maselor de țărani în interesul lor, pentru a concentra toate atacurile împotriva guvernului liberal în scopul venirii lor la putere. S-a văzut apoi cum acțiunile de luptă ale țăranilor au depășit toate calculele „Opoziției". Concluzia autorului este aceea că tocmai cauzele economice au primat în izbucnirea răscoalei, dar o serie de condiții politice au venit să se adauge celor dintîi. Prezentînd tabloul epocii, autorul relevă faptul că în perioada 1864—1888 s-a dezvoltat în rîndul țăranilor asupriți conștiința necesității luptei pentru emancipare și progres social. Dacă lipsa de cultură și exploatarea au întîrziat multă vreme radicalizarea luptei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țăranilor, în schimb, tînăra mișcare socialistă și critica regimului făcută de gruparea radicală au întreținut o atitudine protestatară în rîndul țărănimii. Autorul accentuiază faptul că socialiștii au desfășurat o vie propagandă la sate în deceniul premergător răscoalei, răspîndind idei privind necesitatea instaurării egalității sociale. În cel de al patrulea capitol intitulat sugestiv „Răscoala de la 1888 — ridicare de clasă, expresie a ascuțirii și generalizării conflictului social la sate", se prezintă desfășurarea răscoalei, mijloacele de luptă al țăranilor pentru pămînt și învoieli agricole omenești. Autorul constată că răscoala nu a avut un caracter spontan, ci unul organizat, conștient, dovadă că țăranii au revendicat inițial pe cale pașnică o serie de drepturi și numai la refuzul autorităților și moșierilor de a trata cu ei, au trecut la măsuri de pedepsire a asupritorilor. Totodată, se menționează impasul în care s-a aflat, inițial, guvernul junimist și felul în care, prin teroare, a înăbușit, pînă la urmă, răscoala. O scurtă *Încheiere* prezintă finalitatea răscoalei țăranilor din 1888 și anume aceea că ridicarea la luptă a maselor sătești oprimate a contribuit la potențarea spiritului lor revoluționar, dovadă faptul că înfrîngerea mișcării nu i-a redus la tăcere, ci, în anii 1888—1907, s-au produs alte numeroase frămîntări rurale, culminînd cu cea mai mare răscoală țărănească din epoca modernă — cea din anul 1907.

M. Vataru

ZAHARIA SÂNGEORZAN, *Pelerini români la Columna lui Traian*. București, Ed. Sport-Turism, 1979, 296 p.

O istorie *sui generis* a relațiilor culturale româno-italiene întreprinde Zaharia Sângeorzan, pornind de la literatura memorialistică, pe care o comentează, sumar, pe epoci și personalități. Stolnicul Cantacuzino, Miron Costin, G. Asachi, Dinicu Golescu, V. Alecsandri, C. Negri, I. Codru Drăgușanu, T. Cipariu, N. Filimon, Al. Odobescu, T. Maiorescu, M. Eminescu, I. Slavici, Al. Macedonski, D. Zamfirescu, Ciprian Porumbescu, N. Perașcu, A. D. Xenopol, G. Murnu, N. Bănescu, B. Delavrancea și S. Pușcariu, sînt cuprinși în „epoca clasică" (1800—1900). N. Iorga, V. Pârvan, P. Petrovici, T. Vianu, G. Călinescu, Al. Marcu, L. Rebreanu, M. Ralea, L. Blaga, Al. Rosetti, I. M. Sadoveanu, N. D. Cocea, G. Galaction, H. Stahl, I. Iordan, Cella Delavrancea, D. Gusti, Traian Chelariu intră în „epoca modernă" (1900—1940), iar A. E. Baconsky, E. Barbu, O. Paler, Al. Balaci, D. Popescu, M. Malița, I. C. Drăgan, G. Oprescu, C. C. Giurescu, Dragoș Vrînceanu, Darie Novăceanu, Veronica Porumbacu, Anca Balaci, G. M. Cantacuzino, G. Ivașcu, Al. Paleologu, Teodor Mazilu, Valeriu Rîpeanu, Dan Hăulică, Alexandru Ivasiuc, Andi Andrieș, Emil Manu, Aurel Rău, Traian Filip, Ovidiu Genaru, Ana Blandiana, Al. Căprariu, Romulus Rusan și Mircea Zaciu alimentează „epoca contemporană" (1940—1978). Desigur, limitele cronologice sînt numai orientative, iar lista cărturarilor ce s-au plecat în fața Columnei ancestrale nu are ambiția de a fi completă. Nu o istorie a călătorilor români în Italia l-a interesat pe autor, ci portretizarea unui spațiu de cultură prin intermediul memorialisticii noastre, timp de trei secole. Avem de-a face, în fond, cu o suită de portrete distanțate în timp însă sincronizate oarecum de aceeași conștiință a latinității și chiar de o nostalgie italică. „De la Gheorghe Asachi și pînă la Mircea Zaciu, Italia pelerinilor români trăiește din adevărurile pe care le suportă, ni le transmite, dar mai ales, prin voința aproape unanimă de a defini fenomenul italian, ca sinteză vie a latinității. Este dovada cea mai grăitoare că există un *stil* autentic românesc al receptării Italiei, un mod specific nouă de a ne sincroniza cu cultura și civilizația italică, organic, profund, de durată" (p. 15). De la Grigore Ureche, care era convins că „de la Râm ne tragem", și de la Miron Costin, care elogia Italia cea „plină, ca o rodie, de cetăți iscusite", pînă la G. Călinescu și călătorii de dată încă mai recentă, o reală fascinație a Romei, care a rodit încă din secolul XVII, dar mai ales în secolul următor, cînd a contribuit esențial la formarea Școlii ardelene și mai tîrziu, îndeosebi prin Școala Română fondată în cetatea eternă de către V. Pârvan, Academia di Romania ar trebui deci să constituie încă un motiv de pelerinaj în Italia, pe lîngă bimilenara Columnă — autentic act de naștere al poporului român — și hotelul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Alla Trinacria" din Palermo, unde s-a stins N. Bălcescu, simbolizînd amîndouă „fețele tragice ale istoriei și ale condiției umane" (p. 8). Dincolo însă de aceste puncte de sprijin, statornice, rămîne însă, nu mai puțin simbolică, Italia însăși, ca sursă a uneia din rădăcinile etniei românești, încît un voiaj italian rămîne, pentru români, cum s-a spus, o „aventură arhetipală" (Zoe Dumitrescu-Bușulenga) și a reconstitui imaginile descoperite de atîția pelerini, timp de trei secole, nu e fără interes. Îmbinînd comentariul personal cu textul ilustrativ, Z. Sângeorzan izbutește să ne apropie un spațiu de cultură, privind sub diverse unghiuri, unificat însă de aceeași obsesie a originilor comune. Numărul călătorilor impresionează în adevăr, ca expresie a voinței permanente de apropiere și definire. Desigur, s-ar fi putut adăuga, cu folos, și alte nume : S. Bărnuțiu, Al. Papiu Ilarian, Iosif Hodoș, care dacă n-au scris nici memorii, nici „reportaje" despre Italia, au evocat-o epistolar, într-o epocă de nouă și semnificativă interferență de destin ; Pompiliu Robescu, medic și publicist cu studii în Italia, autor al unor interesante note de călătorie, publicate în „Evenimentul" din Iași (1907—1908) : *De la Roma la Neapol* (nr. 165—168, 211) ; *Din Roma* (nr. 190, 191, 208, 276) etc., în timp ce — pentru a mai evoca un exemplu — Eugen Pora publica niște *Impresiuni florentine (ibidem*, nr. 202). Mircea Eliade e amintit numai la bibliografie cu articolele din 1927 și 1940, dar merita, fără îndoială, un comentariu în text, întemeiat și pe amintirile de mai tîrziu. Surprinde apoi lipsa unei mențiuni relative la Claudiu Isopescu, ale cărui contribuții la cunoașterea legăturilor româno-italiene n-ar putea fi ignorate fără o pierdere importantă. Un indice de nume ar fi fost, de asemenea, util pentru utilizarea volumului și cu rost științific.

Al. Zub

AL. ANDRIESCU, *Limba presei românești în secolul al XIX-lea*, Iași, Ed. „Junimea", 1979, 204 p.

Autorul își propune cercetarea presei românești sub dublu aspect : ca limbaj cu un caracter specific și ca instrument de îmbogățire și unificare a limbii literare, ținînd seama de teoria stilurilor funcționale. Acestea din urmă reprezintă, după definiția sa, „varietăți, aspecte ale limbii ieșite din procesul istoric de diferențiere a mijloacelor comunicării verbale, în baza alegerii și combinării unor fapte de limbă în funcție de scopul urmărit, care implică intențiile transmițătorului și presupune, obligatoriu, satisfacerea maximă a necesităților de informare a destinatarului" (p. 6—7). Implicațiile unei atare înțelegeri a stilului funcțional-publicistic sînt deosebit de importante nu numai pentru explicarea terminologiei politice sau științifice, ci pentru însăși înțelegerea frămîntărilor trăite de limba română literară în secolul al XIX-lea. Asemenea sublinieri făcute de Al. Andriescu în capitolul introductiv *(Stilul publicistic, privire generală)* nu pot ocoli de aceea atenția istoricului care poate descoperi în limbaj expresia unor fapte și trăiri manifestate la nivelul mentalității colective. „Uităm adesea — ni se aduce aminte — că aceste gazete, așa cum au fost ele concepute de întemeietorii lor, au servit un timp îndelungat ca o adevărată școală pentru acei care, în condițiile de atunci, n-au putut urma cursurile uneia obișnuite" (p. 10).

O privire de ansamblu asupra periodicelor de care autorul s-a folosit în elaborarea studiului său ne oferă capitolul II, *Presa românească în secolul al XIX-lea*. Demersul surprinde vechimea contactului cu presa în țările române, evocă, apoi, preocupările de la sfîrșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, pentru a insista mai pe larg asupra primelor periodice românești, cu un rol atît de important în formarea și dezvoltarea stilului publicistic. Autorul vizează îndeosebi „Albina românească" la al cărei indice ce întîrzie de multă vreme să vadă lumina tiparului a conceput un valoros studiu introductiv, dar și „Curierul românesc", mai puțin însă periodicele transilvănene pe care le-a anchetat cu succes George Em. Marica. Ceea ce-l preocupă în mod special pe Al. Andriescu este importanța pe care aceste periodice au acordat-o problemelor de limbă într-o vreme cînd societatea românească se confrunta cu împlinirea năzuințelor ei seculare. Or, după cum istoria era „cea dintîi carte a unei nații" tot așa limba lite-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rară reprezenta o veritabilă „școală prin care să se apropie duhurile", fiind îndreptățită opinia autorului despre rolul acesteia la „consolidarea conștiinței și unității naționale" (p. 73). Și tot de aici constatarea firească formulată de colaboratorii „Albinii" că „nu este de mirare dacă șapte milioane de români sînt cuprinși de febra filologică și necontenit se îndeletnicesc a-și lămuri limba, scriptura și istoria" *(Literile și slovele)*.

Analiza propriu-zisă a limbii presei românești este segmentată în două capitole : ***Limba presei românești în perioada 1829—1860*** și ***Limba presei românești în perioada 1860—1900***. Cartea se încheie cu un capitol purtînd titlul ce-l dăduse N. Iorga unui ciclu de articole publicate de Eminescu în „Timpul" în perioada 11—23 dec. 1877, *„Icoane vechi și icoane nouă"* unde se evocă triumful la care a ajuns stilul publicistic în nici jumătate de veac de la constituirea sa, ceea ce dovedește marile disponibilități de dezvoltare ale limbii literare românești.

Examenul minuțios al limbii românești întreprins de Al. Adriescu prin intermediul presei din veacul al XIX-lea contribuie astfel nu numai la lămurirea multor aspecte legate de evoluția acestei tribune a conștiințelor, ci și la înțelegerea spiritelor ce parcurgeau o adîncă restructurare. Din această perspectivă, faptele de limbă se recomandă nu numai curiozității strictei specialități, ci și istoriei culturii și a mentalităților care reprezintă istoria însăși.

Ștefan Lemny

MIRCEA IORGULESCU, *Firescul ca excepție*. București, Ed. „Cartea românească", 1979, 228 p.

Cartea prezintă interes pentru istoria și critica literară, dar un capitol *(Din vremea lui Dinicu Golescu*, p. 7—56), nu poate scăpa atenției acelora ce se preocupă de societatea românească la sfîrșitul veacului XVIII. În explorarea științifică a acesteia autorul își recunoaște din capul locului limitele, ceea ce nu înseamnă însă că îi lipsește vocația istorică. Reținem din acest capitol nu judecățile sale despre evenimentele istorice, cum ar fi mișcarea lui Tudor Vladimirescu — unde autorul are dreptul să reflecteze după bunu-i plac atunci cînd nu depășește limitele admisibile ale bunului simț, ceea ce nu este cazul la el — ci reflecțiile despre *spiritul* epocii respective. Or, este de la sine înțeles că evidențierea unei asemenea coordonate (esențială în definirea unei societăți) depășește „prerogativele" istoricului, angajînd deopotrivă științele cunoașterii umane. În acest sens, capitolul respectiv merită tot interesul.

Pentru autor e clar că la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și în primele decenii ale veacului următor își are geneza România modernă : „Placa turnantă a istoriei societății românești se află în această epocă" (p. 7). Întrebarea pe care și-o pune Mircea Iorgulescu este cum s-a prezentat această lume în ochii contemporanilor ei. Și fiindcă „întotdeauna lumea în care te naști pare normală și veșnică" așa trebuia să-i fi părut și lui Dinicu Golescu lumea sa, „o lume firească" (p. 7). Afirmația pare paradoxală dacă ne gîndim numai la cele două exemple de care se servește și autorul : Tudor Vladimirescu — în planul faptei ; Dinicu Golescu — în planul cuvîntului. Ambii au acționat și au gîndit *altfel* decît părea firesc, ținînd seama de spiritul vremii. Și asemenea lor au acționat alte figuri pe care autorul n-are vremea să le mai amintească. Nu revendicau, oare, ele renovarea instituțiilor tradiționale ? Nu preconizau un nou model de civilizație ? Le putea apărea firească o lume pe care se pregăteau s-o nege ?

Astfel exprimate, opiniile autorului sînt șocante pentru oricine-i predispus să-și cîntărească fiecare cuvînt al afirmațiilor sale. Procedînd în felul acesta Mircea Iorgulescu nu comite erori metodologice. Dimpotrivă, are darul de a aduce în atenție chestiuni de real interes în interpretarea cărora lipsește un consens de vederi. „O lume moare atunci cînd îi moare spiritul", or — gîndește Mircea Iorgulescu — mișcarea lui Tudor, ca orice eveniment, poate încheia o epocă, dar nu poate face să dispară brusc o lume. Așa după cum, în accepția lui A. D. Xenopol, fanariotismul era mai vechi decît epoca ce-i purta (impropriu) numele, tot așa el se prelungește după opinia autorului într-o societate ce s-a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dezis de fanariotism, după 1821 (p. 9). Prin tot ce a caracterizat-o, mişcarea lui Tudor a probat o contestare a structurii lumii vechi, anunţînd o alta nouă, întemeiată pe : descoperirea *norodului* ca sursă de energie socială şi politică ; triumful dreptăţii şi ordinii ; respectarea idealului patriotic. Între spiritul revoluţiei lui Tudor şi spiritul lumii în care ea s-a manifestat „există însă un dezacord profund". Este opinia lui Mircea Iorgulescu că o asemenea societate „nu se regenerează decît prin opera înceată a culturii, lucrînd asupra unei generaţii noua" (p. 17). Exponentul acestei tendinţe este Dinicu Golescu, „om care, la fel ca Tudor, păruse că aparţine cu totul lumii în care trăia, pentru a se vădi dintr-o dată străin cu totul de ea" (p. 19). Şi-atunci, prin carte şi învăţătură, boierul se preocupă de luminarea poporului, singurul program prin care vedea deşteptarea maselor din ignoranţa feudală. Abia prin acest program, validat în perioada ulterioară revoluţiei din 1821, societatea românească reintră în cursul ei firesc de evoluţie, capabil să-i asigure afirmarea plenară în planul istoriei.

În această perspectivă, Tudor Vladimirescu şi Dinicu Golescu au fost reprezentanţii „normalităţii" într-o vreme cînd anormalitatea instituită devenise norma curentă a vieţii". „Firescul" aşa cum îl vedea conducătorul revoluţiei române sau cărturarul străbătuse Europa era o *excepţie*. De aici şi opinia, exprimată în titlul cărţii, că „contrastul, aşa de puternic pentru posteritate, dintre ideile, faptele şi sentimentele lui Constantin Golescu [ca şi ale lui Tudor Vladimirescu] şi ideile, faptele şi sentimentele curente în epoca şi în lumea lui poate fi considerat ca un contrast între *normal* şi *obişnuit*, în virtutea căruia firescul apare ca excepţie" (p. 28).

Desigur, cîteva din opiniile lui Mircea Iorgulescu sînt puse la adăpost de la bun început cînd el nu le revendică decît ca „simple reflecţii de amator, fără nici o pretenţie de ştiinţă" (p. 9). Au constituit Academiile domneşti „o forţă de frînare şi deformare a spiritualităţii româneşti" (p. 32) ? A fost lumea lui Dinicu Golescu o „lume aberantă" (p. 28) ? Sînt afirmaţii care şochează cu atît mai mult cu cît ele au fost proprii unui stadiu timpuriu al istoriografiei, depăşit de multă vreme prin cercetări substanţiale. Exceptînd asemenea excese ale interpretării capitolul amintit prezintă un real interes prin sugestiile interesante pe care le oferă şi cercetării istorice.

Ştefan Lemny

DAMASCHIN BOJINCĂ, *Scrieri. De la idealul luminării la idealul naţional*. Studiu introductiv, selecţie de texte şi note de Nicolae Bocşan, Timişoara, Ed. „Facla", 1978, 178 p. cu il.

Cărturarul bănăţean care a slujit cultura naţională, îmbogăţindu-i orizonturile într-o epocă ce marca evoluţia luminilor spre romantism merita de multă vreme o reeditare ştiinţifică. Răspunzînd acestei necesităţi, Nicolae Bocşan a găsit prilejul de a-şi extinde preocupările dedicate luminismului românesc asupra uneia din personalităţile reprezentative în acest domeniu. Căci, o precizează autorul într-un studiu introductiv străbătut de căldura omagiului şi de o adîncă comprehensiune a faptelor, Damaschin Bojincă a însemnat un moment de răscruce din istoria culturii române, moment plasat între lumini şi romantism. Aprecierea se întemeiază pe analiza vieţii şi activităţii cărturarului bănăţean (în care un loc distinct îl ocupă perioada ieşeană şi iniţiativele sale în materie de învăţămînt sau de jurisprudenţă) dar şi pe conţinutul operei transmisă de el. Aceasta ridică desigur suficiente probleme şi dificultăţi pentru a putea fi limpezite în spaţiul restrîns al unui studiu introductiv. Urmărind doar ceea ce ar putea să constituie „direcţiile" esenţiale ale operei lui Damaschin Bojincă, Nicolae Bocşan evidenţiază contribuţiile sale istoriografice, morale şi pedagogice, etnografice şi folclorice sau juridice. În ansamblul acestor preocupări variate şi de esenţă luministă, „scrierile istorice au ponderea cea mai mare, aşa cum la nivelul întregii epoci istorice şi istorismul domină manifestările culturale". Constatarea nu este întîmplătoare şi ea vine în întîmpinarea alteia, potrivit căreia scrierile lui Damaschin Bojincă „dau poate cea mai sugestivă imagine despre progresul conştiinţei naţionale şi principalele ei caracteristici" (p. XXVI). Sînt acestea cîteva din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trăsăturile tot mai vizibile în peisajul culturii românești din primele decenii ale veacului XIX, moment ce marchează deschiderea spre o mentalitate nouă, specifică secolului naționalităților.

După un substanțial studiu introductiv și un tabel cronologic ce jalonează viața cărturarului bănățean, o notă asupra ediției aduce unele precizări în legătură cu criteriile urmărite de editor în conceperea prezentului volum. Textele selecționate sînt precedate de scurte lămuriri introductive, iar adnotațiile de rigoare apar la sfîrșitul ediției, urmate de: bibliografia generală a lucrării, indice de nume și ilustrații. Scrierile înserate în volum care reprezintă opera luminătorului bănățean sînt: *Răspundere desgurzătoare la cîrtirea cea în Hale*, apărută la Buda, în 1828; *Istoria romanilor*, publicată în *Biblioteca românească*, 1829—1834; *Descrierea nașterii și a eroicești fapte a mult vestitului și de toată Europa minunatului erou Ioan Corvinus de Huniad*, în *Calendariu românesc pe anul de la Cristos 1830*, de Ștefan P. Niagoe; *Vestitele fapte și perirea lui Mihai Viteazul prințipului Țării Românești*, în *Biblioteca românească*, III, 1830; *Istoria lui Radu Șerban..., în loc. cit.*, II, 1829; *Viața lui Dimitrie Cantemir, domn Moldaviei și prințip în împărăția rusască*, în *loc. cit.*, II, 1829; *Istoria lumii pe scurt...* în *loc. cit.*; *Diregătoriul bunei creștere*, Buda, 1830; *Anticile romanilor*, Buda, 1832—1833.

Cine străbate rîndurile readuse în actualitate de Nicolae Bocșan din surse greu accesibile va descoperi nu numai o limbă ce-și rotunjea contururile literare dar și idei proprii unei epoci dintre cele mai pasionante, din evoluția culturii românești. Sînt idei ce exprimă tot mai conștient o atitudine națională, ca aceea desprinsă din mesajul final al lucrării închinate lui Mihai Viteazul: „Această istorie, precum spre mare lauda nației s-au însemnat aci, așa și spre deschis exemplu să fie măriților boeri din Țara Românească și Moldavia. Citească tot insul aceasta cu mingăere, văzînd ce au fost stăpînii lui. Însă caute și cerce și pre acea cauză, carè au înecat aceste țări frumoase în moliciune, în întuneric și neactivitate. Alunge dară cei putincioși răutatea din sînul patriei sale și citind istoriile strămoșilor săi, fără dormitare să privigheze de a pleca iară pre calea virtutei, dreptății și a vitejiei strămoșești. Vedeți cum vestesc istoriile iroicia, iată cum citim noi cu dulci lacrămi vitezele fapte a strămoșilor! Carè istorie lumineze de-a pururea în inimile voastre" (p. 83).

Îndemnul cărturarului bănățean este tulburător și cercetătorii vor găsi în el suficiente motive de reflecții în legătură cu personalitatea care le rostea cu un veac și jumătate în urmă. Să sperăm, așadar, că ediția ce vine la 110 ani de la moartea lui Damaschin Bojincă va spori interesul specialiștilor și a publicului larg pentru unul din chipurile remarcabile ce au ilustrat epoca regenerării.

Ștefan Lemny

VIRGIL I. IONESCU, *Opera lui Mihail Kogălniceanu sub raportul faptei și gîndirii social-economice*. Craiova, Ed. „Scrisul românesc", 1979, 219 p.

După volumul monografic dedicat în 1963 lui Mihail Kogălniceanu și după o întreagă serie de contribuții intermediare mai mărunte, Virgil I. Ionescu subscrie un studiu compact relativ la opera social-economică a aceluiași mare ctitor, integrînd-o în epocă și sesizîndu-i, deopotrivă, mesajul însuflețitor. Motivarea noului demers merită a fi reținută, căci implică un grad de generalitate valabil pentru orice restituire de acest fel: „Desprinderea și valorificarea critică a faptelor și ideilor cu caracter social-economic din țesătura creației lor complexe, oferă posibilitatea unei analize diversificate a moștenirii noastre culturale și contribuie la fixarea ei mai clară în cadrul continuității istorice la scară națională și universală. Strădania în acest scop este justificată și utilă; căci în domeniul faptei și gîndirii social-economice, ca și în alte domenii dealtfel, dezvoltarea conține atît procese revoluționare, cît și procese cumulative, care se cer relevate deopotrivă în cercetarea științifică. Prezentul își descoperă astfel anumite temelii în activitatea generațiilor trecute și, totodată, raționalitatea istorică, iar treptele mai înalte ale viitorului pot fi mai bine scontate de către cei de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

azi, dacă descifrează mai amplu și mai profund multiplele semnificații ale eforturilor anterioare spre progres" (p. 5). Descifrarea acestor semnificații în fapta și gîndirea social-economică a lui M. Kogălniceanu este chiar rostul acestui demers erudit și perspicace, în care autorul a pus în valoare numeroase contribuții mai vechi, unele apărute sub aceeași semnătură, dar mai ales a supus unui nou și sever examen izvoarele, pentru a circumscrie, în nouă capitole, opera social-economică a militantului. Primele trei sînt oarecum pregătitoare, căci definesc preocupările social-economice de debut, răsfrînte în corespondență, scrieri istorice, publicistică (p. 7—9). Următorul înfățișează confruntarea lui Kogălniceanu cu astfel de probleme în cadrul unor activități lucrative, care îi conferă în multe direcții calitatea de precursor (p. 40—52). Al cincilea, constituind însuși miezul faptic al volumului, privește apogeul abordării și soluționării problemelor amintite în cadrul activității administrative de stat și social-politice (p. 53—118). Din el, mai ales, dar avînd în vedere întreaga operă, autorul a dedus, în a șasea diviziune concepția lui Kogălniceanu despre dezvoltarea societății, despre civilizație și progres (p. 119—132). Argumentarea reformelor premergătoare „marei reforme sociale" (p. 133—144) și doctrina acestei reforme, avînd în centru împroprietărirea țăranilor (p. 145—170) sînt expuse în următoarele două capitole, urmate de un altul, final, în care autorul expune concepția lui Kogălniceanu despre sistemul economiei naționale, consacrînd paragrafe aparte principalelor ramuri : industrie, agricultură, și silvicultură, comerț, mijloace de comunicație și alte „lucrări publice", finanțe, credit, monedă (p. 171—214), pentru a conchide că fapta și gîndirea marelui cărturar a cuprins problemele social-economice de bază ale poporului nostru în perioada trecerii la capitalism și a consolidării noii orînduiri, care coincide cu lupta pentru făurirea, consolidarea și desăvîrșirea statului național modern. La capătul analizei întreprinse, autorul relevă cîteva trăsături ale gîndirii social-economice kogălniceniene : 1) caracterul ei burghezo-democrat ; 2) liberalismul economic (corectat de ideea „revoluției de sus", de intervenția statală în procesul respectiv, de sistemul economiei naționale) ; 3) realismul constructivist ; 4) caracterul organic-prospectiv ; 5) patriotismul înflăcărat. „Pe plan social-economic, ca și pe alte planuri ale dezvoltării societății, conchide autorul, Kogălniceanu considera că se realizează o înlănțuire de continuități și discontinuități între trecut, prezent și viitor, iar, pe această bază, noua realitate edificată la un moment dat se înscrie doar ca o treaptă care, supusă unei transformări calitative ulterioare, conduce la o altă treaptă, mai înaltă și conformă cerințelor progresului permanent, perfectibilității continue" (p. 217). Cît privește contextul universal, adaugă exegetul, „acțiunile și ideile sale social-economice se înscriu ca o contribuție valoroasă la analiza științifică a relațiilor de producție feudale și la descoperirea căilor de înlocuire a lor cu relațiile de producție capitaliste, în condițiile în care națiunea trebuie să-și croiască drumul spre independență politică și economică nu numai în luptă cu forțele retrograde interne, ci și cu cele din afară, prin țesătura de interese contradictorii ale căror forțe exterioare, reacționare prin tendințele lor expansioniste, prin ingerințele lor" (p. 218). Este meritul lui Virgil I. Ionescu de a fi examinat cu competență ideile social-economice profesate de Kogălniceanu și de a fi pus în lumină deopotrivă acțiunea exercitată în epocă și valoarea actuală.

Al. Zub

AUGUSTIN Z. N. POP, *Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu*. București, Ed. „Sport-Turism", 1979, 292 p.

O călătorie pe urmele marelui istoric, cărturar și om de stat M. Kogălniceanu, reconstituind o întreagă „geografie spirituală", propune Augustin Z. N. Pop în colecția consacrată acestui gen de evocări, colecție în care autorul a mai subscris un volum dedicat lui Eminescu (1978) : pretexte, în ambele cazuri, de a schița, cu bun temei documentar, biografii remarcabile și de a ispiti, cu profit, la drumeție intelectuală. Lucrarea nu se adresează atît specialiștilor, deși nu e lipsită de unele informații și conjecturi noi, cît marelui public, căruia îi oferă imaginea unui militant pe tărîm socio-politic și cultural, proiectată pe fundalul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

epocii. După ce a publicat un *Catalog al corespondenței lui Mihail Kogălniceanu* (1959) și o serie de articole de sinteză sau de amănunt asupra aceluiași personaj (*bibliografie*, p. 292), autorul încearcă o cuprindere de ansamblu, punînd la contribuție, alături de documentele cunoscute, unele știri inedite, de un interes indiscutabil. Volumul fixează, preliminar, efigia militantului „în bronzul amintirii" (p. 7—10), evocîndu-i strămoșii (11—16), copilăria (16—20), școlaritatea ieșeană (21—27), studiile din Franța și Germania (28—68), inițiativele aditoriale și publicistice (69—99), scurta experiență didactică (99—105), avatarurile „Propășirii" și voiajul vienez, întemnițarea de la Rîșca, „exilul voluntar" și călătoria în Spania (105—139), participarea la revoluția pașoptistă (140—148), la lupta pentru Unire (149—181), organizarea statului (182—221) și independență (232—251), activitatea parlamentară (221—231, 252—260), legăturile cu Dobrogea (260—270), inițiativele academice (270—279), „ultimul drum" (280—282), descendența directă (282—287). Mare iubitor de documente, autorul proiectează asupra epocii o imagine barocă, adesea prea strîns dependentă de informația nudă și cultivînd excesiv pitorescul, însă de un netăgăduit interes pentru cine ar dori să refacă drumurile pe care s-a mișcat Kogălniceanu într-o viață atît de plină și de fructuoasă. Cum însă lucrarea e destinată în mod expres și specialiștilor (p. 10), era de dorit ca autorul să distingă informația nouă de cea cunoscută și să facă trimiterile de rigoare, după cum ar fi fost necesar un indice de nume. Bibliografia finală se putea, de asemenea, întocmi cu mai multă grijă.

Al. Zub

DAN BERINDEI, *Epoca Unirii*. București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 272 p.

Bine cunoscut ca specialist în istoria modernă a României și îndeosebi prin studiile privitoare la epoca Unirii, Dan Berindei subscrie o nouă sinteză asupra acestei epoci, sinteză care, la 120 de ani de la înfăptuirea marelui act, nu este doar un simplu gest aniversar, ci o tentativă reușită de a-i regîndi problematica. Antecedentele Unirii, mișcarea unionistă și programul ei, Adunările ad-hoc și semnificația lor, înfăptuirea Unirii, desăvîrșirea acesteia, lovitura de stat din 2 mai 1864, mutațiile produse în structurile social-economice, cadrul politic și reformele, întărirea armatei, afirmarea externă a statului național, dezvoltarea culturală, Unirea ca prolog al independenței și al desăvîrșirii unității statale sînt problemele abordate în cele 12 capitole, pe care autorul le-a grupat în două părți, însoțindu-le de o bibliografie destul de cuprinzătoare, de un rezumat pentru cititorul străin și de indispensabilul indice. Lunga serie de studii publicate de-a lungul anilor cu privire la această epocă (p. 240—242) îl recomandau pe autor pentru noua sinteză. De la paginile despre *Cuza Vodă și ordinul „Unirii"*, tipărite în 1947, pînă la studiile înnoitoare din ultimii ani, studii angajînd deopotrivă planul evoluțiilor interne și chestiunea climatului extern al Unirii, Dan Berindei a acumulat nu numai cantitativ datele necesare unei restituiri globale, ci și o experiență a cunoașterii prin intermediul documentelor, al mărturiilor directe sau filtrate de intermediari, al comentariilor de specialitate. Nimic esențial nu pare a-i fi scăpat și rezultatul e această carte, scrisă cu limpezime, de o construcție sigură și durabilă. Autorul a conceput-o ca un omagiu, dar și ca o contribuție științifică. De unde caracterul ei larg accesibil, dublat de rigoarea informației și de analiza aprofundată a procesului istoric din care a rezultat Unirea Principatelor, ca etapă spre desăvîrșirea unității de stat românești, „Lucrarea de față — mărturisește autorul — se vrea o sinteză a ceea ce s-a scris și a ceea ce am scris în cursul cîtorva decenii despre epoca făuririi și consolidării statului național. Premizele Unirii din 1859, înfăptuirea și consecințele ei, iată obiectivele acestei cărți, care se adresează nu numai specialiștilor, ci tuturor celor care vor să aibă viziunea marilor evenimente desfășurate cu 120 de ani în urmă" (p. 7). De prisos nu sînt, în această carte densă și clară, decît puține lucruri, care rămîn oarecum exterioare economiei interne a volumului.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. AGRIGOROAIEI, MARIA COVACI, L. EȘANU, GH. I. IONIȚĂ, A. KARETCHI, A. LOGHIN, M. C. STĂNESCU, GEORGETA TUDORAN, *Iașul în lupta revoluționară și democratică*, Iași, Ed. „Junimea", 423 p.

Faptul că populația orașului Iași s-a manifestat întotdeauna, în epocile moderne și contemporane, ca un factor activ de seamă în lupta pentru progres social și pentru înfăptuirea celor mai scumpe idealuri ale poporului român este unanim recunoscut în istoriografia românească. Această realitate se degajă în mod limpede nu numai din articolele și volumele special dedicate Iașilor, ci și din studiile și lucrările referitoare la istoria socială și politică a țării noastre din ultimele două veacuri.

Lucrarea *Iașul în lupta revoluționară și democratică* se înscrie ca o încercare reușită de abordare și de tratare monografică a luptei pentru libertate națională, pentru unitate și independență națională, pentru prefaceri sociale desfășurată de clasele și de categoriile sociale ale Iașilor interesate în angrenarea României pe calea progresului, cu precădere de către proletariat. În acest cadru, autorii volumului și-au propus să scoată în evidență mișcarea revoluționară din fosta capitală a Moldovei, născută din realitățile specifice epocii în care s-a dezvoltat România, să urmărească evoluția mișcării comuniste, revoluționare și democratice din Iași, una din numeroasele mărturii ale luptei eroice dusă de clasa muncitoare, de organizația comunistă, continuatoarea pe un plan superior a mișcării socialiste, și activitatea organizației comuniste ieșene în anii revoluției democrat-populare și construcției socialiste (p. 7—8).

Munca în echipă — o echipă compusă în totalitatea ei din cercetători consacrați ai istoriei acestui oraș — a facilitat parcurgerea unui vast material bibliografic, inedit și editat, și, pe baza lui, stabilirea locului real al orașului Iași în istoria luptei poporului român pentru libertate socială și națională și pentru transformări revoluționare cu caracter social și politic. Punctul de plecare în studierea temei a fost legat în mod nemijlocit de apariția mișcării socialiste la Iași, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Autorul primului capitol (Georgeta Tudoran) prezintă, pe parcursul celor peste 70 de pagini, evoluția acestei mișcări, afirmarea ei în lupta politică a epocii, în strînsă conexiune cu problemele majore ale vremii ce stăteau în fața societății românești, evidențiind conținutul înaintat al soluțiilor preconizate de socialiștii ieșeni. Capitolul al II-lea (autori Leon Eșanu, Georgeta Tudoran) este consacrat acțiunilor revoluționare ale proletariatului din Iași de la sfîrșitul primului război mondial pînă la crearea Partidului Comunist Român și luptei duse de socialiștii locali pentru transformarea partidului socialist în partid comunist. Capitolele următoare (III—VII : autori Leon Eșanu, Marin C. Stănescu, Aurel Loghin, Gheorghe I. Ioniță, Maria Covaci, Aurel Karetchi, Ion Agrigoroaiei) prezintă activitatea desfășurată de mișcarea muncitorească și democratică din Iași, pe principalele perioade specifice istoriei contemporane a României, cu începere din anul 1921, anul fondării Partidului Comunist Român, pînă la încheierea primei etape o revoluției democrat-populare, sfîrșitul anului 1947. În fine, capitolul al VIII-lea (autor Aurel Karetki) este dedicat multiplelor transformări înnoitoare pe care le-a cunoscut orașul Iași în anii construcției socialiste.

Lucrarea *Iașul în lupta revoluționară și democratică*, abordînd principalele aspecte ale istoriei poporului român prin prisma pozițiilor proletariatului ieșean și a contribuției organizațiilor locale ale partidelor clasei muncitoare din România la lupta pentru soluționarea unor probleme ce frînau progresul social și politic, nu se limitează exclusiv la aportul organizațiilor P.C.R. din Iași, ci are în vedere activitatea tuturor factorilor de progres din localitate, a intelectualității democratice, a unor categorii de meseriași și a altora ce gravitau spre partidul comunist. Excepție face capitolul al IX-lea, intitulat *Activitatea revoluționară a proletariatului ieșean în anii crizei economice (1929—1933)*, în care întreaga atenție este concentrată spre luptele proletariatului din oraș pentru ieșirea pe cale revoluționară din criză. Această manieră de abordare a fost determinată, credem, nu atît de lipsa la Iași a unei mișcări democratice, care poate fi atestată din punct de vedere documentar, cît mai cu seamă, de intensitatea acțiunilor muncitorești de la Atelierele C.F.R. „Nicolina" și din alte întreprinderi locale, dominante în epocă, desfășurate împotriva ofensivei capitalului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este cunoscut faptul că un loc aparte l-a jucat în viața Partidului Comunist Român de după criza economică din 1929—1933 activitatea de angrenare a tuturor categoriilor sociale la acțiunea de creare a unui larg front popular antifascist, menit să preîntîmpine expansiunea către putere a organizațiilor politice de extremă dreaptă din țara noastră. La lupta pentru înfăptuirea lui o contribuție aparte a avut-o, alături de muncitori, numeroși meseriași, intelectuali și studenți ieșeni, care și-au afirmat deopotrivă convingerile lor antifasciste și hotărîrea fermă de a lupta prin toate mijloacele împotriva acestui curent politic ce amenința independența și integritatea națională. Ideea de bază care se degajă din capitolele al V-lea și al VI-lea ale volumului este aceea că elementele progresiste din Iași au sesizat chiar de la început caracterul reacționar, antipopular și antinațional al mișcării legionare și că lupta împotriva acesteia a îmbrăcat în permanență forme dintre cele mai diverse.

Perioada de la 23 August 1944 pînă la 30 decembrie 1947, deși scurtă în timp, ocupă un spațiu relativ întins în cadrul monografiei, explicabil prin situația specifică a orașului Iași de după insurecție. Orașul Iași și împrejurimile lui fuseseră în bună parte distruse în timpul operațiunilor militare din primăvara anului 1944. Populația urbei, sub conducerea organizației locale a Partidului Comunist Român, — așa cum reiese din capitolul al VII-lea — a trebuit să facă eforturi supraomenești pentru a depăși starea de dezorganizare a economiei. Aceste strădanii au mers paralel cu procesul de democratizare și de prefaceri revoluționare ce s-au produs la Iași, la fel ca și în restul țării.

Angajarea hotărîtă a tuturor locuitorilor orașului a făcut posibile succesele epocale de mai tîrziu — ilustrate în mod convingător în ultimul capitol al lucrării — care au înscris Iașii în orbita marilor centre economice ale României.

În concluzie, volumul *Iașul în lupta revoluționară și democratică* reprezintă o realizare de prestigiu a istoriografiei românești din ultimii ani. El constituie, totodată, un omagiu adus populației unui oraș prezentă în permanență în fruntea luptei pentru o viață mai dreaptă.

D. Șandru

I. D. SUCIU, DOINA NICULESCU, VIOREL GH. ȚIGU, ***Catedrala Mitropoliei Banatului***, cu o precuvîntare de Nicolae [Corneanu], Mitropolitul Banatului. Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1979, 186 p.

După *Monografia Mitropoliei Banatului* (1977), I. D. Suciu subscrie acum, împreună cu doi colaboratori, un volum privitor la Catedrala aceleiași mitropolii, volum recomandat călduros de dr. Nicolae Corneanu într-o *precuvîntare* ce recunoaște în volum nu doar un istoric al edificiului, ci și „o frescă a vieții credincioșilor din Banat". I. D. Suciu, binecunoscut prin studiile de istorie asupra acestei provincii, semnează primele trei capitole, care evocă *Timișoara în istoria poporului român* (p. 8—42), evoluția acesteia *De la castrul episcopului Timiș la orașul de reședință mitropolitană Timișoara* (p. 43—65) și *Catedrala Mitropoliei, expresie a puterii creatoare a poporului român* (p. 66—84). Aflăm astfel că în afară de valorosul edificiu și de pictura interioară (restaurată de curînd), catedrala păstrează și numeroase obiecte de artă, expuse în biserica de lemn din curtea reședinței mitropolitane, biserica adusă din satul Hodoș și restaurată pentru înalta ei valoare artistică. Colecția respectivă cuprinde un lapidar (cruci vechi, pietre de hotar, inscripții pe piatră din secolele XVII—XIX), icoane pe sticlă (secolele XVIII—XIX), icoane pe lemn (secolele XVII—XVIII), manuscrise, tipărituri și obiecte bisericești (secolele XIV—XIX). Mai tehnic, capitolul despre arhtectură e subscris de Doina Niculescu, iar cel despre pictură și sculptură de Viorel Țigu. Un glosar, un rezumat și o listă a ilustrațiilor încheie volumul, care și sub unghi grafic se arată a fi o reușită.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

WILLIAM MARIN, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*. Timișoara, Ed. „Facla", 1978, 171 p.

Eveniment de amplă rezonanță istorică, împlinit la capătul unui îndelungat proces, Unirea din 1918 a atras, în anii din urmă, numeroși istorici, iar contribuțiile care au rezultat de aici au pus în lumină diverse laturi ale procesului, înlesnind o mai profundă cunoaștere a acestuia. Rolul jucat de naționalitățile conlocuitoare în împrejurările care au dus la desăvîrșirea unității statale românești nu putea fi trecut cu vederea și cercetarea lui a dus la unele studii remarcabile. William Marin, de pildă, a scos în evidență, cu apel la presă, memorialistică și documente de epocă, poziția șvabilor bănățeni cu privire la Unire, subliniind patru factori care au făcut ca această atitudine să fie favorabilă: 1) existența unor vechi tradiții de conviețuire și cooperare în spațiul bănățean; 2) justețea profundă a mișcării de eliberare națională a românilor, ca populație autohtonă și majoritară; 3) politica de asuprire națională dusă de Austro-Ungaria, politică ale cărei efecte negative s-au răsfrînt uneori și asupra unor populații minoritare; 4) caracterul democratic al hotărîrilor adoptate la Alba-Iulia (1 decembrie 1918) a dus la întărirea încrederii populațiilor minoritare față de viitoarea administrație românească. Modul în care s-au închegat și au acționat acești factori în Banat constituie tema lucrării lui William Marin, care evocă preliminar tradițiile luptei comune pentru emancipare națională și socială (p. 13—39), apoi lupta dintre diferitele curente politice existente în sînul populației șvăbești în anii 1918—1938 (p. 40—93), pentru a prezenta apoi marea adunare populară a șvabilor (10 august 1919) de la Timișoara, care a decis unirea Banatului și conduita șvabilor din această provincie la Conferința de pace de la Paris (p. 94—108). În acest context, s-a pus accentul pe întrevederile maiorului Dumitru Oancea cu fruntașii șvabi și pe activitatea gazetei *Deutsche Wacht* din Timișoara. Cîteva documente ilustrative, un rezumat și un indice de nume încheie această lucrare utilă, care luminează un fragment din multiseculara conviețuire a populației șvabe cu poporul român pe pămîntul vechii Dacii.

Al. Zub

VICTOR ATANASIU, ANASTASIE IORDACHE, MIRCEA IOSA, ION M. OPREA, PAUL OPRESCU, *România în primul război mondial*, București, Ed militară, 1979, 542 p.

Ampla monografie a acestui prestigios colectiv de cercetători cuprinde următoarele capitole: I. *România în anii neutralității*; II. *România în campania militară din anul 1916*; III. *Situația politică, socială și militară a României în anul 1917*; IV. *Armistițiul de la Focșani. „Pacea" de la București*; V. *Încheierea procesului de formare a statului național unitar român*; VI. *România la Conferința păcii de la Paris (1918—1920)*.

Cartea mai cuprinde: *Cuvînt înainte*, *Încheiere*, *Bibliografie*, *Indice general*, scheme și ilustrații și cîte un rezumat în limbile franceză, rusă, engleză, germană și spaniolă.

Literatura noastră de specialitate a resimțit mulți ani (și avem în vedere perioada de după 23 August 1944) lipsa unei lucrări referitoare la situația și atitudinea României în primul război mondial. Unele studii, articole etc. apărute într-o anumită perioadă nu plecau de la realitatea istorică, ci de la anumite „tipare" și „concluzii" prestabilite și, în primul rînd, de la așa-zisul caracter imperialist al participării țării noastre la acest război. *România în primul război mondial* înlătură acest gol, reprezentînd — și o spunem de la început — o realizare valoroasă, rezultatul unei ample documentări, a cercetării de izvoare edite și inedite, de lucrări românești și străine etc. Apariția recentă a unei lucrări referitoare la politica externă a României la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au pregătit, și au urgentat, într-un fel, apariția cărții la care ne referim.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sînt precizate în primul capitol, între altele, condiţiile în care România şi-a declarat neutralitatea, relaţiile sale externe din perioada 1914—1916 şi conţinutul convenţiei politice şi militare cu Antanta. Izbucnirea războiului nu a fost rezultatul unei întîmplări ; Austro-Ungaria se orientase mai dinainte spre o agresiune. „Firește, nu se poate susţine că imperialismul austro-ungar era mai prejos prin scopurile urmărite, în acel timp, decît cel rus, francez sau englez, sau că aceste puteri nu erau capabile de a comite acte de agresiune cu consecinţe foarte grave pe plan mondial [...]. Actul agresiunii a fost comis pînă la urmă de acea putere imperialistă a cărei existenţă era cea mai periclitată de criza sistemului politic reacţionar, căruia i se opuneau prin luptă forţele politice şi sociale ale popoarelor asuprite, supuse unui intens proces de deznaţionalizare“ (p. 21).

În perioada războiului, procesul obiectiv al luptei pentru desăvîrşirea unificării statului naţional român s-a intensificat. „Subordonată acestui scop, neutralitatea României, declarată la Consiliul de Coroană din 21 iulie/3 august 1914, nu putea fi de lungă durată“ (p. 48).

Sînt analizate pe larg tratativele României, activitatea guvernului român pentru obţinerea garanţiilor necesare în vederea menţinerii statului şi a desăvîrşirii unităţii sale naţionale. În acest sens, la 10/23 septembrie 1914 se încheia un acord secret româno-italian, la care s-a adăugat un nou acord la 24 ianuarie/6 februarie 1915, fapt ce „avea semnificaţia desprinderii treptate şi definitive a României de alianţa cu Puterile Centrale. Acordul României cu Rusia, semnat cu puţin timp în urma celui cu Italia [la 18 septembrie/1 octombrie 1914 — *n. ns.*], semnifica în mod cert producerea unei cotituri în orientarea politicii externe româneşti spre puterile Antantei“ (p. 53—54).

Guvernul român a făcut faţă presiunilor tot mai puternice exercitate de Germania şi Austro-Ungaria şi, la capătul unor îndelungate şi anevoioase tratative, respingînd acele orientări (minoritare în opinia politică românească), a încheiat tratatul de alianţă cu Antanta (4/17 august 1916), prin care erau recunoscute drepturile legitime ale României asupra teritoriilor din Imperiul austro-ungar, locuite de români. Tratatul „se dovedea a fi, astfel, unul din cele mai mari succese ale diplomaţiei româneşti de pînă atunci“ (p. 128).

La 14/27 august 1916, România a declarat război Austro-Ungariei ; războiul dus de România a fost „un război care a corespuns aspiraţiilor maselor populare, a fost un război drept, legitim şi nicidecum un război imperialist“ (p. 150). Intrarea României în război a fost considerată de aliaţi drept cel mai important eveniment politic şi militar din a doua jumătate a anului 1916. Mersul operaţiilor militare purtate de armata română este discutat şi explicat în legătură cu atitudinea aliaţilor, în contextul general al evoluţiei războiului din perioada respectivă. Poate era mai potrivit ca paragraful ***România şi aliaţii în timpul campaniei din 1916*** să-l preceadă pe cel intitulat ***Campania armatei române din 1916*** sau să fie contopit cu acesta, realizîndu-se o ordine firească a faptelor şi explicîndu-se mai clar, pentru cititorul mai puţin avizat, principalele cauze ale insuccesului din acel an. Se precizează foarte bine (dar puţin „cam tîrziu“, după ce s-a încheiat analiza operaţiilor militare din campania din 1916) că în toamna lui 1916 s-au manifestat deosebiri de vederi între aliaţi în ceea ce priveşte frontul românesc. „Aliaţii occidentali doreau menţinerea unui front ruso-român în Dobrogea şi păstrarea Olteniei şi Munteniei, spre a permite o acţiune comună împotriva Bulgariei a trupelor ruso-române şi a forţelor comandate de Sarrail. Comandamentul rus se pare că urmărea în acest timp scurtarea frontului oriental, realizînd un singur front de la Marea Baltică la Marea Neagră, prin părăsirea Olteniei şi Munteniei. Atît Alexeev cît şi Gurkov, care i-a succedat în noiembrie 1916, erau partizani ai acestei idei“ (p. 226).

În aceste condiţii, forţele române au avut sarcina de a lupta cu un adversar superior ca număr, care a exercitat o presiune tot mai mare, cu forţe tot mai numeroase. Rezistenţele româneşti succesive, îndîrjite, pline de fapte eroice au produs serioase pierderi duşmanului. „Cu toate marile pierderi în oameni şi materiale, cu tot calvarul unei neobişnuit de grele retrageri, armata română nu a putut fi nimicită, iar inamicul nu şi-a putut realiza planul propus, de a scoate România din luptă. Eroicele sacrificii ale românilor nu au fost zadarnice“. (p. 219).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este analizat, pe larg, marele efort al poporului român de refacere și de reorganizare a armatei române (ajutat fiind și de Misiunea militară franceză) și eroica rezistență din vara anului 1917, fiind subliniat eroismul fără seamăn al armatei române, care, cu prețul unor uriașe jertfe, a dovedit că „pe aici nu se trece". Victoriile din iulie-august 1917 au răsturnat planurile comandamentului german și cele două obiective urmărite: *strategic*, completa scoatere din cauză a României și deschiderea celui mai direct drum spre Odesa, și *economic*, ocuparea Moldovei și Ucrainei de sud oferind inamicului, într-o perioadă cînd era foarte strîmtorat din punct de vedere alimentar, o întinsă și bogată regiune agricolă (p. 289—290). Se putea insista, credem, asupra faptului, de istorică importanță, că rezistența din vara lui 1917 a însemnat menținerea ființei statului român, a nucleului în jurul căruia gravita lupta de eliberare națională a tuturor românilor.

În legătură directă cu evoluția evenimentelor politico-militare de la sfîrșitul anului 1917 și începutul anului 1918, România a fost nevoită să încheie armistițiul de la Focșani și pacea de la București cu Puterile Centrale, care „era pentru România deosebit de dură și umilitoare" (p. 330). Nici în aceste împrejurări, România n-a întrerupt relațiile diplomatice cu statele Antantei; legațiile noastre din aceste state și-au continuat activitatea și după semnarea păcii, iar reprezentanții lor la Iași au păstrat cu guvernul român relații oficiale și au întreținut legături permanente cu opinia publică românească. Se precizează, de asemenea, că regele a refuzat să semneze tratatul încheiat la București, ceea ce a făcut ca schimbul instrumentelor de ratificare să nu aibă loc.

Ocupația militară a circa două treimi din teritoriul României a fost una din cele mai grele forme de dominație străină pe care le-a cunoscut vreodată poporul român. Jefuirea sistematică a bogățiilor economice a fost însoțită de un regim de teroare. Masele largi populare din acest teritoriu au opus o puternică rezistență, care a îmbrăcat variate forme de manifestare (p. 360 și urm.).

Încheierea procesului de formare a statului național român ca proces istoric necesar este tratat în contextul marilor transformări din 1917—1918, al victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și destrămării imperiului habsburgic. Ne permitem și aici o observație care ține de organizarea materialului: acțiunea de propagandă a românilor în străinătate reprezintă o parte integrantă a luptei generale pentru realizarea idealului național și, ca atare, trebuia tratată înainte de momentul Unirii Transilvaniei cu România. Reținem ca foarte importantă ideea subliniată în mai multe rînduri că unirea din 1918 a fost rezultatul luptei întregului popor român, care a utilizat o diversitate de forme și mijloace în raport cu condițiile concrete dintr-o etapă în alta.

În ultimul capitol, sînt urmărite eforturile României la Conferința păcii de la Paris în direcția recunoașterii drepturilor sale firești. „Deși țară aliată, care pentru îndeplinirea idealului său național făcuse nenumărate jertfe în timpul războiului, România a fost silită să suporte, în ziua păcii, consecințele măsurilor dure și inflexibile ale Consiliului Suprem" (p. 422). Conferința păcii a fost determinată să ia act de constituirea sau desăvîrșirea statelor naționale și să consfințească în cadrul unor tratate acest proces.

Ne-am referit, pe scurt, asupra unor aspecte tratate în această monografie; desigur, discuția poate continua, se pot face și alte aprecieri pe marginea conținutului bogat în fapte și idei, bazat pe o documentare amplă. Unele probleme mai comportă discuții; se puteau evita repetările și revenirile (vezi, de ex., p. 274 și 377—378 și, respectiv, p. 381 și 420) în favoarea realizării unui conținut mai unitar; în cîteva cazuri, s-a recurs (poate și din motive independente de voința autorilor) la afirmații care nu sînt însoțite de o analiză corespunzătoare a faptelor.

Dincolo de orice observații, o concluzie se impune: avem astăzi la dispoziție o valoroasă monografie privind România și primul război mondial, o lucrare de referință în literatura problemei. Autorii demonstrează, completînd unele rezultate anterioare ale cercetării românești, că necesitatea obiectivă a înfăptuirii aspirațiilor progresiste ale poporului român „a constituit fundamentul unic și solid al tuturor acțiunilor militare și politice întreprinse de România din momentul izbucnirii primului război mondial și pînă la încheierea lui"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(p. 462). Este o idee de mare valoare ştiinţifică şi patriotică, solid argumentată pe parcursul celor aproape 550 de pagini.

I. Agrigoroaiei

M. RUSENESCU, I. SAIZU, *Viaţa politică în România. 1922—1928*, Bucureşti, Ed. politică, 1979, 264 p.

În ultimii ani, studiile istoricilor din ţara noastră dedicate vieţii politice din România perioadei interbelice au devenit din ce în ce mai numeroase. Prin ele s-a realizat, în marea majoritate a cazurilor, o reconsiderare a activităţii forţelor politice, în funcţie de ansamblul tuturor condiţiilor istorice care a influenţat conţinutul programelor partidelor, poziţia lor faţă de evenimentele majore ale perioadei, regrupările din sînul partidelor politice şi noile orientări ale unora din ele.

Lucrărilor care au în vedere istoria politică a României apărute în ultimul timp — Dr. Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *Viaţa politică în România. 1918—1921*, Ediţia a II-a completată, Bucureşti, Editura politică, 1976; Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România. 1919—1940*, Bucureşit, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1976 şi altele — li s-a adăugat anul trecut volumul semnat de M. Rusenescu şi I. Saizu: *Viaţa politică în România. 1922—1928*. Consacrată unei perioade mai puţin cercetată de către istoriografia noastră, lucrarea are menirea de a umple un gol şi de a elucida numeroase probleme controversate sau nestudiate. În decursul anilor, autorii au dedicate o bună parte din cercetările lor istoriei economice, sociale şi politice a României din primul deceniu postbelic, de pe urma cărora au apărut numeroase şi valoroase studii ce i-au consacrat ca principali specialişti ai acestei perioade. Cunoaşterea societăţii româneşti de după primul război mondial în toate detaliile ei a facilitat într-o însemnată măsură înţelegerea de către M. Rusenescu şi I. Saizu a complexităţii vieţii politice a României şi a avut ca rezultat nemijlocit realizarea unei lucrări ce trebuie apreciată, fără nici o rezervă, ca un succes incontestabil al istoriografiei româneşti.

Volumul, structurat în patru capitole, este judicios conceput. Primul dintre ele, *Dezvoltarea economică a României între anii 1922—1928*, prezintă, în mod sintetic, cadrul general în care a evoluat economia ţării noastre în anii de după primul război mondial. Se evidenţiază progresele înregistrate pe ansamblul economiei naţionale şi pe ramuri industriale în direcţia sporirii numărului de întreprinderi, a capitalurilor lor, a forţei motrice, a numărului de muncitori şi a valorii producţiei. Tabloul vieţii economice este întregit prin prezentarea caracteristicilor de bază ale agriculturii, transporturilor, sistemului bancar, comerţului şi finanţelor publice de după primul război mondial.

În capitolul al II-lea, intitulat *Structura social-politică*, sînt analizate modificările produse în viaţa socială şi politică a României în perioada 1922—1928. După ce stabilesc particularităţile vieţii politice româneşti, autorii prezintă, pe rînd, toate grupările politice ale burgheziei şi moşierimii care au activat în epocă, programele şi doctrinele acestora şi transformările produse în sînul lor în decursul anilor. Este necesar de evidenţiat că M. Rusenescu şi I. Saizu au realizat aici nu numai un tablou complet al grupărilor politice din perioada stabilizării relative a capitalismului, ci şi cea mai matură analiză a vieţii politice dintr-o epocă de numeroase prefaceri, concretizată prin dispariţia sau apariţia de grupări politice şi prin numeroase fuziuni sau încercări de fuziune ale unor partide. Ei au reuşit, pentru fiecare partid în parte, să facă o separaţie clară între elementele de natură pur propagandistică din programele acestora şi prevederile programatice izvorîte din necesităţile reale ale societăţii româneşti. Cea mai semnificativă apare în această direcţie analiza activităţii Partidului Ţărănesc de pînă la fuziunea cu Partidul Naţional Român şi a Partidului Naţional-Ţărănesc, creat în octombrie 1926, prin contopirea partidelor mai sus menţionate. Este cunoscut faptul că mişcarea ţărănistă de după primul război mondial a format obiectul unor discuţii controversate atît în epocă, cît şi în literatura

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorică a anilor noştri. M. Rusenescu şi I. Saizu, sesizînd toate laturile contradictorii ale doctrinei şi programului Partidului Ţărănesc, observă că, în esenţă, ţărănismul „se străduia să ofere o cale de dezvoltare a României, între capitalism şi socialism, aceea a cooperaţiei, considerată drept «cheia de boltă a progresului», care să depăşească faza capitalistă, dar să facă şi socialismul «de prisos» (p. 80) şi că „deşi prin fuziune ţărăniştii au făcut un pas spre dreapta, noul partid (Partidul Naţional-Ţărănesc — n.n.) a ocupat poziţii efectiv de stînga în eşichierul vieţii politice burgheze" (p. 96).

Concluziile lui M. Rusenescu şi I. Saizu, bazate pe o analiză atentă şi critică a activităţii grupării ţărăniste, au menirea de a corecta unele afirmaţii nejustificate ale istoriografiei româneşti, vechi sau noi, potrivit cărora Partidul Ţărănesc ar fi fost — după opiniile unor autori — un partid revoluţionar, — iar după opiniile altora — un partid burghez de dreapta.

Concluzii interesante şi valoroase se desprind şi din analiza activităţii celorlalte partide. Mai sumară apare prezentarea făcută partidelor naţionalităţilor conlocuitoare din anii 1922—1928. Spaţiul limitat afectat partidelor naţionalităţilor conlocuitoare (p. 113—115), în raport cu structura capitolului şi cu cel acordat altor grupări politice cu un rol nu prea important în viaţa economică, socială şi politică a României, este justificat însă de autori prin natura programului şi prin aria restrînsă în care s-au manifestat acestea (p. 115).

În capitolul al III-lea, *Partidul Comunist Român şi celelalte partide şi organizaţii politice muncitoreşti*, sînt prezentate condiţiile specifice în care a fost nevoit să-şi desfăşoare activitatea partidul revoluţionar al clasei muncitoare, preocupările de bază ale partidului comunist izvorîte din sarcinile stabilite prin program şi din împrejurările concrete ale epocii, raporturile cu celelalte partide şi organizaţii muncitoreşti (Federaţia Partidelor Socialiste din România, organizaţiile sindicate, Blocul Muncitoresc-Ţărănesc şi altele) şi cu unele partide burgheze cu orientări democratice, în special cu Partidul Ţărănesc. Avînd în vedere faptul că Partidul Comunist Român a acţionat în permanenţă cu consecvenţă pentru consolidarea organizatorică şi ideologică a rîndurilor sale, pentru realizarea unităţii mişcării muncitoreşti, a unui front comun cu alte partide împotriva marii burghezii, autorii urmăresc modul concret în care partidul comunist a iniţiat asemenea acţiuni, evidenţiind totodată momentele principale ale acestora din anii 1922—1928 şi cauzele reuşitelor sau insuccesele lor.

Ultimul capitol, al IV-lea, intitulat *Guvernările din anii 1922—1928*, urmăreşte activitatea practică a partidelor politice care s-au succedat la conducerea ţării în cei şapte ani luaţi în studiu. Analiza nu se limitează numai la lupta pentru cîştigarea campaniilor electorale, pentru formarea guvernului, şi la politica promovată de partidele respective în perioada guvernării lor, care sînt urmărite în toate detaliile, ci ea are în vedere şi poziţiile celorlalte formaţii politice din opoziţie faţă de măsurile adoptate de guvern sau faţă de alte evenimente ce au survenit la ordinea zilei în acea perioadă. Concludente sînt în această privinţă, între altele, analiza poziţiilor partidelor politice faţă de adoptarea proiectului Constituţiei din 1923 (p. 151—155) şi faţă de „criza dinastică" de la sfîrşitul anului 1925 (p. 178—181), acte care au generat dezbateri contradictorii între partidele vremii şi care au scos în relief mai mult ca oricînd tensiunea din viaţa politică a României interbelice.

Din studiul vieţii politice româneşti întreprins de M. Rusenescu şi I. Saizu se degajă cîteva concluzii mai însemnate ce sînt evidenţiate pe tot parcursul volumului: consolidarea poziţiilor marii burghezii, grupată cu precădere în Partidul Liberal, încercarea de a se crea un puternic partid de opoziţie, concretizată în fuziunea din toamna anului 1926 a Partidului Ţărănesc cu Partidul Naţional Român, dispariţia grupărilor politice ale moşierimii, deplasarea continuă a unor elemente dintr-un partid în altul, afirmarea tot mai fermă a Partidului Comunist Român ca factor activ în lupta pentru transformări revoluţionare şi pentru apărarea intereselor clasei muncitoare, a întregului popor. Sprijinite pe o bogată documentaţie, am putea spune exhaustivă, inedită şi edită, ele vin să sublinieze, pe de o parte, strădaniile autorilor, iar pe de altă parte, rezultatele încununate de succes ale muncii lor: o operă valoroasă a istoriografiei româneşti din ultimii ani.

Volumul *Viaţa politică în România. 1922—1928*, prin documentaţia sa, prin modul de prezentare a vieţii politice româneşti şi prin concluziile sale, permite

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înțelegerea de către cititor a întregii istorii a țării din primul deceniu interbelic, facilitînd, în același timp, posibilitățile de cercetare a activității forțelor politice românești din perioada următoare.

D. Șandru

Prezențe active în cultura românească. Foști profesori și elevi ai Liceului Național din Iași, Iași, 1978, 200 p.

A apărut nu de mult — sub îngrijirea profesorilor D. Ciută (coordonator principal) și D. Alexandrescu —, un volum ce reunește, în paginile sale, mesajele, evocările și comunicările prezentate la 23 ianuarie 1978, cu ocazia celebrării a 150 de ani de la fondarea reputatei instituții de instrucție și educație a generațiilor tinere, care este Liceul Național. Lucrarea la care ne referim, dincolo de faptul că își propune să consemneze, așa cum precizează *Cuvîntul înainte*, „o sărbătoare a învățămîntului românesc", ne prezintă activitatea, atît de îndelungată și rodnică, a unei prestigioase școli ieșene, de la catedra căreia au oficiat, peste ani, Eftimie Murgu, Mihail Kogălniceanu, Ion Ghica, Ion Ionescu de la Brad, A. T. Laurian, Simion Bărnuțiu, B. P. Hașdeu, A. D. Xenopol, Titu Maiorescu, Gr. Cobălcescu, Garabet Ibrăileanu, P. Andrei ș.a. Pe lîngă mesajele și telegramele adresate liceului, cu ocazia acestei sărbători, volumul pune la dispoziția celui interesat evocările unor foști profesori și elevi despre profesorii și elevii de ieri, relevînd ascensiunea permanentă și durabilă a acestei școli românești. Astfel, Cristofor Simionescu, cîndva elev al „Național-ului" ieșean, conturează profilul spiritual al unui alt fost elev al aceleiași școli — Petru Poni — fondatorul chimiei românești. Efigia lui T. T. Burada, pionier al muzicii naționale, este creionată de M. Cozmei, în timp ce Gh. Crețeanu schițează silueta lui Gr. T. Popa. Vasile Bogrea, despre care N. Iorga afirma că „era cel mai învățat dintre români", profesor cîndva la „Național", este prezentat cu emoție și adîncă simțire de Gh. Agavriloaiei și Lucia Pop. I. Străchinaru semnează o succintă prezentare intitulată *Contribuția lui Valeriu Gh. Butureanu la propagarea filosofiei marxiste în perioada interbelică*, iar Stela Mărieș insistă asupra perioadei în care N. Iorga a fost elev al Liceului Național din Iași. Bineînțeles, nu putea lipsi, din paginile acestei cărți, Mihail Sadoveanu, despre care I. D. Lăudat declară, cu justificat temei, că „fără personalitatea lui, «Liceul Național» ar însemna mai puțin în istoria culturii românești, după cum prin prezența sa în istoria acestei instituții îi mărește aureola pînă a-i cuprinde tot orizontul..." La rîndul său, fostul elev al „Național-ului", ajuns o personalitate ilustră a culturii noastre, nota că „popasul meu la Iași, în trei ani ai cursului superior de liceu, a fost hotărîtor pentru cariera mea literară". Dacă am reține numai această afirmație, ar fi deajuns, credem, pentru a releva aportul acestei școli la propășirea învățămîntului românesc. Un alt elev, care a făcut cinste acestui lăcaș de înălțare sufletească și intelectuală a fost Cezar Petrescu, portretizat succint de I. D. Lăudat. Așa cum era și de așteptat, printre profesorii de odinioară, prezentați în aecst volum, Petre Andrei ocupă un loc distinct. În prima parte a *Evocărilor*, după considerațiile lui George Pascu despre *Liceul Național și viața muzicală a Iașului*, mai sînt creionate portretele profesorilor Leon Balif și Emil Savini, amîndoi foști elevi ai „Național-ului". Ultima subdiviziune a cărții, *Profesori de astăzi despre dascălii și elevii de ieri*, se deschide cu un pertinent articol intitulat *M. Kogălniceanu și modernizarea învățămîntului românesc în epoca de constituire a statului național român modern*, semnat de D. Ciută. Urmează apoi scurte consemnări despre Vasile Conta, Ioan Nădejde, Al. Philippide, Calistrat Hogaș, Radu Cernătescu, Theofil Simenschy, Gr. Cobălcescu, T. Stamati, Traian Bratu și Garabet Ibrăileanu, precum și o concisă notă intitulată *Profesori și elevi ai Liceului Național din Iași, prezențe active în activitatea socialistă și lupta revoluționar-democratică și antifascistă din țara noastră*.

Așa cum lesne se poate observa, volumul la care ne referim readuce în actualitate memoria unor distinse personalități, intrate deja în istoria științei și a culturii naționale. Drumul devenirii acestora a trecut, însă, înainte de toate,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin Liceul Național. Și, pentru mulți dintre ei, acest privilegiu le-a marcat întreaga existență. De fapt, istoria adevărată și atît de pilduitoare a acestei vechi școli românești au scris-o, prin tot ceea ce au înfăptuit, foștii săi profesori și elevi. Cultivînd adevărul și dragostea pentru cultură, oferind răspunsuri întemeiate întrebărilor specifice vîrstei de început, Liceul Național din Iași a reprezentat, dintotdeauna un teritoriu, deopotrivă, al instrucției și al educației. În viitoarea monografie a învățămîntului modern din România, istoria „Național-ului" ieșean va ocupa, neîndoios, un loc aparte. Autorii acestui volum, prefigurînd întreprinderea de mîine, pun la îndemîna noastră rezultatele investigațiilor lor științifice, care se vor, în același timp, un îndreptar de simțire și adevărată trăire, precum și un omagiu adus acelora care au fost, odinioară, profesori și elevi ai unei școli a cărei existență se confundă cu istoria învățămîntului în limba română din Moldova.

Gh. I. Florescu

C. GH. MARINESCU, *Un secol de învățămînt medical superior la Iași*, vol. II, *Institutul de Medicină și Farmacie (1948—1979)*, <Iași, 1979>, 279 p.

Volumul II al lucrării jubiliare *Un secol de învățămînt medical superior la Iași*, apariție prilejuită de aniversarea centenarului Institutului ieșean de profil (1979), continuă retrospectiva începută de C. Romanescu în prima parte a acestei monografii și are ca obiect ilustrarea tradițiilor democratice, locul și rolul învățămîntului și cercetării medicale ieșene în viața spirituală românească, ampla activitate didactică, științifică și formativă desfășurată în perioada de după cel de al doilea război mondial, aportul său substanțial la pregătirea unor numeroase serii de medici și farmaciști, contribuția sa relevantă la afirmarea științei românești în plan universal.

Întocmit în conformitate cu rigorile redactării unei lucrări științifice, volumul beneficiază de o exegeză a diverselor contribuții în problemă și articolelor din presa de specialitate, de recursul repetat la documentele din arhiva Institutului precum și de informațiile oferite de numeroase cadre didactice ce și-au desfășurat activitatea în perioada reconstituită aici. Materialul, organizat în 12 capitole, surprinde mutațiile intervenite în organizarea și conținutul activității didactice, științifice și educaționale, relevîndu-se preocuparea detașamentului didactic pentru ridicarea vieții științifice medicale ieșene la un prestigiu deosebit și pentru rezolvarea unor probleme practice. Bine documentat, realizînd o imagine statistico-sintetică, autorul subliniază saltul făcut prin transformarea Facultății de medicină într-un Institut de sine stătător, cu o dezvoltare ulterioară, rapidă prin condițiile create și activitatea prodigioasă a unor personalități științifice. Pe lîngă activitatea didactică, sînt înfățișate direcțiile majore de cercetare științifică ale disciplinelor și catedrelor în perioada postbelică, precum și contribuțiile acestora la îmbogățirea realizărilor științifice în diverse ramuri ale medicinii contemporane (cap. II—VI). Un întreg capitol (VII) este destinat trecerii în revistă și ilustrării contribuțiilor școlii medicale ieșene la viața științifică internațională, multiplelor forme de colaborare cu instituții de profil din lume. Formele de specializare, prin doctorat sau învățămînt postuniversitar, și preocupările pentru pregătirea tinerilor cercetători constituie obiectul penultimelor capitole. Sînt înfățișate aspecte sugestive din viața studenților medicinești, din activitatea lor științifică, social-politică și sportivă, precum și privitoare la baza materială, condițiile de studiu și odihnă. Ilustrațiile și indicele de nume completează și, respectiv, ușurează utilizarea conținutului informativ al cărții.

Cîștigul parcurgerii paginilor acestui volum nu este deloc neglijabil. Imaginea unei repurtate școli medicale, a unui învățămînt de specialitate ridicat la parametrii exigențelor eficienței practice contemporane, a unei activități de cercetare realizată și condusă de nume de prestigiu internațional, cu rezultate recunoscute, o viață studențească în înțelesul complet al cuvîntului, este cea care ni se impune convingător. Argumentele oferite de carte sînt suficiente pentru aceasta.

Gabriel Bădărău

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

VASILE CRISTIAN, *Istoriografie generală*. Bucureşti, Ed. didactică şi pedagogică, 1979, 311 p.

„Oamenii îşi îndreaptă atenţia nu numai spre cei care au realizat istoria, ci şi spre cei care au scris-o". Parafrazînd astfel vechea observaţie sallustiană („et qui fecere et qui facta aliorum scripsere..."), autorul îşi proiectează demersul în perspectiva unei idei generoase, care îmbrăţişează totodată pe făuritorii de istorie şi pe istorici. Fiindcă „actul istoriografic este o prelungire a actului istoric, o punere a sa în valoare", şi prin aceasta un fel de a participa la istorie, de a stimula chiar acţiunea socială. Motiv suficient pentru a face din istoriografie nu numai un obiect de studiu, dar şi o legitimă sursă de filosofie a culturii. Izvorît din raţiuni didactice, volumul *Istoriografie generală publicat* de Vasile Cristian, profesor la Universitatea din Iaşi şi bine cunoscut specialist în „istoria istoriei", ţinteşte tocmai să intereseze un public mai larg, pe profesorii de istorie în primul rînd. Materia este enormă şi autorul a fost confruntat cu dificultăţi lesne de întrevăzut, de vreme ce şi-a propus să prezinte fenomenul istoriografic în totalitate şi nu atît în latura lui teoretică, speculativă, cît mai ales în manifestările concrete, sistematizate pe epoci şi spaţii de cultură. Un dicţionar cuprinzînd *Mari istorici ai lumii* a publicat deja Lucian Boia (1978). O prezentare de ansamblu a *Istoriografiei generale* lipsea însă şi ea a fost întreprinsă, cu rezultate remarcabile, în lucrarea de faţă. Firește, vastitatea materiei cerea selecţie, iar selecţia a fost operată pornindu-se de la nevoia de a reţine „elementele cele mai importante, contribuţiile mai valoroase, manifestările sugestive pentru diversitatea modalităţilor scrisului istoric", cum ne previne autorul (p. 5—6), motivîndu-şi iniţiativa prin necesitatea de a nu lipsi istoria de una dintre dimensiunile ei cele mai caracteristice : „Cercetarea istoriei ca disciplină se îmbină astfel, adeseori, cu cercetarea istoriei ca evoluţie umană" (p. 8). Capitolul introductiv relevă importanţa istoriografiei, obiectul ei, principalele probleme pe care le ridică, legătura cu alte discipline, periodizarea, aspecte metodologice. Cîteva pagini se dedică începuturilor istoriografiei în vechiul Orient. Altele, mai substanţiale, privesc istoriografia greacă şi elenistică. Un capitol distinct o prezintă pe aceea latină, iar un altul pe cea produsă de evul mediu european. Istoriografia islamică, istoriografia antică şi medievală din sudul şi estul Asiei, istoriografia modernă (umanistă, iluministă, romantică, burgheză, marxistă) şi cea contemporană (burgheză şi marxistă), la care, concluziv, autorul adaugă un capitol despre rezultatele şi perspectivele istoriografiei contemporane. Periodizarea e deci aceea tradiţională în istoriografia marxistă. I s-ar putea reproşa, poate, faptul că deşi schema e cuprinzătoare şi străduinţa de a-i oferi un conţinut adecvat întru totul remarcabilă, lipsesc unele articulaţii care să acopere anumite zone ale lumii, precum America Latină, Australia, ş.a., ignorate îndeobşte pînă şi în cele mai scrupuloase lucrări de acest fel, sau că altele au fost prezentate prea sumar. Într-o sinteză cu rost didactic nici nu se putea proceda însă mai analitic. Important e că autorul a reuşit să definească direcţiile de gîndire ale istoriografiei în legătură cu problemele istoriei ca atare şi să le exemplifice cu nume, titluri şi idei semnificative. Capitolele cele mai reuşite sînt cele asupra cărora autorul a mai avut ocazia să se oprească şi altădată : raţionalismul iluminist, istoriografia romantică franceză ş.a. De remarcat, în ce priveşte contribuţia românească în domeniul istoriei, că ea n-a fost tratată aparte, ci în cadrul mişcării generale de idei, autorul urmărind

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o integrare a ei cît mai deplină în istoriografia generală. Au fost menționați astfel cei mai mulți dintre istoricii care au jucat în adevăr un rol în evoluția domeniului și chiar unii de mai mică însemnătate. Este, fără îndoială, sinteza care acordă cel mai mare loc contribuțiilor românești, nu în capitole speciale, ci — așa cum era de dorit — în cadrul etapelor și curentelor respective.

Sub mai multe unghiuri, volumul de *Istoriografie generală* oferă sugestii fertile, de care autorul însuși va profita cel dintîi, adăugînd ceea ce ar avea menirea să completeze „tabloul", dezvoltînd anumite capitole, adîncind analiza altora. Bibliografia, întocmită astfel încît să devină accesibilă celor mai mulți dintre cititori, va putea fi și ea ameliorată, fie și pe seama altor contribuții românești, din care n-ar trebui să lipsească Lucian Blaga, Mircea Eliade, Neagu Djuvara, Basil Munteanu, Șt. Zeletin ș.a., mai semnificativi pentru gîndirea istorică decît mulți alții, după cum în ce privește preocupările de istorie universală nu se poate face abstracție de lucrările lui Al. Ciorănescu, N. Beldiceanu, C. Marinescu, pentru a nu cita decît alte cîteva nume. Vor profita însă de această întîie sistematizare mai amplă a istoriografiei universale în literatura noastră de specialitate numeroase categorii de cititori ce se interesează de evoluția domeniului, specialiștii nu mai puțin, căci „prin chiar natura muncii lor, istoricii trebuie să se preocupe, în mod constant și critic, de istoria propriei discipline" (p. 7), avînd în vedere „caracterul de permanentă perfectibilitate" a acesteia (p. 8). Așa stînd lucrurile, o nouă ediție a *Istoriografiei generale* va fi cu siguranță necesară peste cîțiva ani, iar în cadrul ei capitolul final, care discută rezultatele și perspectivele domeniului, ar putea fi dezvoltat cu folos. Ca primă sinteză românească a unui domeniu atît de complex și atît de anevoie comprehensibil cu mijloacele de care dispunem, volumul semnat de Vasile Cristian constituie o realizare remarcabilă, demnă de atenție nu numai prin imaginea de ansamblu pe care o propune asupra istoriografiei, ci și ca „invitație la lectură și meditație", cum îl recomandă autorul însuși (p. 22). Cu o asemenea meditație, demnă de interes, se și încheie volumul: „Istoria scrisă este o prelungire naturală a istoriei reale și, în același timp, o componentă a naturii umane. Ființă istorică, omul nu poate renunța la cunoașterea trecutului său. Cît timp omenirea va exista și va crea istorie, ea va avea nevoie de istoriografie" (p. 286).

Al. Zub

Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, herausgegeben von MATHIAS BERNATH und FELIX v. SCHROEDER, Redaktion GERDA BARTL, Band III, München, Oldenbourg Verlag, 1979, 500 p. (Südosteuropäische Arbeiten, 75/III).

În aceeași excelentă ținută grafică, vol. III din lexiconul biografic pentru istoria Europei de sud-est cuprinde indicații sumare asupra celor mai de seamă personalități din spațiul respectiv sau avînd o semnificație aparte pentru destinele acestei zone geopolitice, de la Graf von Lacy, colaborator apropiat al împăratului Iosif II, pînă la lingvistul și cărturarul român Sextil Pușcariu, a cărui operă privește o arie culturală ce depășește zona circumscrisă în titlu, cum este, în chip firesc, cazul și cu numeroase alte personalități.

Și în acest volum, consacrat numelor cuprinse între *L* și *P*, Europa sud-estică apare ca un concept destul de flexibil pentru a îngădui consemnarea acelor oameni de stat, militari, diplomați etc., care au jucat un rol notabil în evoluția stărilor de lucruri din spațiul respectiv. Hitler, Moltke, Mussolini, Pius II (Enea Silvio Piccolomini) sînt doar cîteva exemple.

Selecția, urmînd același principiu de înaltă reprezentativitate, pare mai riguroasă, la această secțiune alfabetică, decît în primele volume, micromonografiile redactate cu grijă și însoțite de indicații bibliografice.

În ce privește spațiul românesc, au fost selectate 30 de nume (A. T. Laurian, G. Lazăr, G. Magheru, P. Maior, T. Maiorescu, I. Maniu, C. Mavrocordat, N. Mavrocordat, Mihai I, Mihai Viteazul, I. Mihalache, N. Milescu, C. Mille, Mircea cel Bătrîn, Filip Moldoveanu (Philipp Maler), I. Piuariu-Molnar, familia Mo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ruzi, familia Movilă, Petru Movilă, Andrei Mureşanu, E. Murgu, Neagoe Basarab, I. Neculce, C. Negri, A. Odobescu, D. Onciul, A. Papiu-Ilarian, V. Pârvan, Petru Rareş, S. Puşcariu. Autorii notiţelor sînt, în ordinea din volum, I. Ionescu, D. Ghermani, T. Pavel, A. U. Gabanyi, A. Hillgrüber, S. Papacostea, E. Völkl, L. Maier, A. Rădulescu-Pogoneanu, J. Schmidt, D. Berindei, K. Zach, A. Răduţiu, M. Sturdza, Şt. S. Gorovei, M. Stoy, K. H. Schroeder. Volum util, fără îndoială,

Al. Zub

ALEXANDRU DUŢU, *Modele, imagini, privelişti. Incursiuni în cultura europeană modernă*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1979, 268 p.

Un volum mai compozit, dar poate mai aproape de „formula" pe care o practică autorul, e cel ce reuneşte *modele, imagini* şi *privelişti* din cultura europeană a epocii moderne, apelînd la o metodologie care de cîtva timp se află în plin avans. Prestigiul modelului se datorează în bună măsură ciberneticii, care a înlesnit înţelegerea unui fapt: lumea îşi dezvăluie aspectele cele mai demne de interes atunci cînd e tratată ca fiind compusă din modele, iar modelele sînt, în esenţă aranjamente, caracterizate nu atît prin natura elementelor componente, cît prin ordinea acestora. Fie că e vorba de modele euristice (cînd schemele înlesnesc analiza şi demonstraţia), fie că avem de-a face cu modele istorice (cînd schema se degajează din felul de a gîndi al epocii), o anumită idee de cultură le prezidează, iar aceasta se află într-o strînsă, organică legătură cu comportamentele oamenilor, cu viaţa, înlesnind astfel reconstituirea structurilor mentale şi a sistemelor de valori. „Din trei direcţii, cel puţin, vin astăzi impulsuri în sprijinul noilor orientări. Din partea cercetărilor de istorie a mentalităţilor, care au pus în lumină un nou raport între operă şi colectivitate, între artist şi societate, reliefînd relaţiile extrem de complexe dintre geneza actului cultural şi urmările în timp ale acestuia. Din partea cercetării relaţiilor internaţionale, care a surprins modul în care se formează opiniile, atitudinile, ideologiile, sub impactul programului de existenţă pe care şi-l stabileşte fiecare societate în parte, izvorînd din realităţi trăite, aşadar, şi nu din *influenţe* externe; mentalităţile colective joacă, apoi, un rol important în relaţiile dintre popoare şi, deci, şi în cele culturale. În sfîrşit, din domeniul dialogului actual al omului cu maşina, şi care a scos la iveală faptul că unul dintre cele mai demne de interes aspecte ale comunicării, după cum afirmă Norbert Wiener, «ni se dezvăluie atunci cînd considerăm lumea compusă din modele». În măsura în care cercetarea poate identifica modele şi în domeniul cel mai mobil şi mai friabil al comunicării, al expresiei artistice, ea îşi asigură un sistem de investigare mult mai adecvat *materiei* decît schema rigidă a comparatismului clasic. În asemenea condiţii devine posibil ca studiul comparat al culturilor să nu se mai contureze doar în cadrul schemei *influenţă-receptare-paralelism*, ci să pornească de la un alt sistem, anume de la reconstituirea modelelor culturale de la fiecare societate în parte, aşa cum se degajează ele din structurile culturii scrise sau ale culturii figurative (evident, cu un plus de claritate, atunci cînd cele două limbaje sînt alăturate). Modelul care este localizat istoric îngăduie, apoi, conturarea imaginilor dominante la un moment dat, imaginile care fac inteligibilă atitudinea faţă de moştenirea culturală — deci o imagine a trecutului — sau atitudinea faţă de lumea în care trăieşte grupul sau colectivitatea aduse în discuţie — deci imaginea prezentului. Legăturile culturale se dovedesc a fi favorizate sau blocate de imaginea celuilalt" (p. 9—10). Pasajul indică o întreagă direcţie de studiu, căreia Alexandru Duţu i-a consacrat pînă acum cîteva cărţi şi care îşi află aici o nouă confirmare, cu noi tentative de a stabili un raport între imagini mentale şi structuri literare (pornind de la mutaţia din secolul XIX), imaginea „celuilalt" în memorialistica de călătorie, imaginea omului exemplar (înţeleptul şi calaverul), perceperea mutuală (pornind de la relaţiile intelectuale româno-engleze în perioada interbelică), imagini din cărţi şi oraşe (circumscrise în aceeaşi perspectivă comparatistă). Volumul se încheie cu utile repere bibliografice, care atestă faptul că „studiul comparat al culturilor a primit un considerabil impuls

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în țara noastră, în ultimii ani" și îngăduie speranța că acest impuls e „capabil să dirijeze cercetarea spre analiza de larg orizont și într-o perspectivă nouă, care să așeze în centrul ei istoria cultivării naturii umane" (p. 266). Este o direcție fertilă, căreia autorul i-a adus, neîndoielnic, cele mai bune servicii.

Al. Zub

FRANK FREIDEL, Editor, with the assistance of Richard K. Showman, *Harvard Guide to American History*, Revised Edition, Fourth printing, Complete in one volume, Cambridge (Massachusetts) — London, The Belknap Press of Harvard University Press, 1979, XXX—XXVI-1 290 p.

În urmă cu peste un sfert de veac apărea *Harvard Guide to American History* (Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press, 1974, XXIV — 689 p.). Lucrarea, rod al colaborării unor reputați istorici ai celebrei universități Harvard, a cunoscut mai multe ediții și — grație calităților ei remarcabile — s-a impus între operele-standard ale istoriografiei americane contemporane. Explozia informațională survenită după evenimentul istoriografic din 1954 conduse, în anul 1974, la tipărirea unei „ediții revizuite" a *Ghidului...*, aflat astăzi la cel de-al patrulea *printing*. Sarcina revizuirii *Ghidului...* din 1954 și-a asumat-o profesorul Frank Freidel, eminentul specialist al istoriei Statelor Unite în secolul al XX-lea și, îndeosebi, al epocii președintelui F. D. Roosevelt, beneficiind și de cooperarea lui Richard K. Showman.

Ce se dorește *Ghidul Harvard al istoriei americane?* Asemenea zecilor și zecilor de lucrări similare ce apar în Statele Unite ale Americii pentru cele mai diverse domenii științifice, lucrarea de față reprezintă, înainte de orice, un instrument de lucru de o maximă eficiență pentru abordarea sau aprofundarea istoriei americane de către un nespecialist, de către un profesor sau de către un cercetător. Sensibil îmbunătățit și îmbogățit față de prima ediție, ediția Freidel a *Ghidului...* reflectă stadiul actual al istoriografiei americane, marile ei probleme și frămîntări, noile direcții de cercetare. În ceea ce privește structura însăși a noului *Ghid...*, ea diferă față de cel din 1954. *Prefața* menționează că cel puțin o treime din trimiterile bibliografice sînt noi, iar aranjarea capitolelor este alta, mai ales în ce privește prima parte cuprinzînd, mai cu seamă, datele de referință ce îngăduie cititorului să se introducă în aria vastă a istoriei americane. În consecință, prima parte este consacrată *marilor probleme* (metodele și materialele cercetării, biografiile și documentele personale, istoriografia, istoria locală, expansiunea spre vest și frontiera în trecutul S.U.A., mediul fizic, guvernul, legislația, politica, istoria economică, demografia și structura socială, imigrația și etnicitatea, *bolile sociale și reformele*, educația și religia, istoria intelectuală, literatura și artele, comunicațiile, științele pure și aplicate), în vreme ce partea a doua a volumului respectă *criteriul cronologic* (America pînă la 1789, Statele Unite ale Americii între 1789 și 1860, războiul civil și reconstrucția — 1860—1877, avîntul industrial și Imperiul — 1877—1933, secolul al XX-lea, cu subdiviziunile: Statele Unite ale Americii în secolul al XX-lea, era progresivă, anii '20, criza, administrația Hoover și New Deal-ul, al doilea război mondial, situația internă după 1945 și relațiile externe după ultimul război mondial).

În cazul fiecăreia dintre problemele menționate, *Ghidul...*,după substanțiale introduceri, oferă bibliografia de bază existentă, iar pentru marile perioade ale istoriei americane — numai lucrările fundamentale. Un calcul sumar ne arată că *Ghidul...* reține peste 40 000 de titluri cărți și articole, deci un material informativ extrem de vast în care, totuși, cititorul se mișcă lesnicios grație compartimentării judicioase, indicilor de nume și subiecte, listei de abrevieri.

Precizînd că ediția Freidel a *Ghidului...* este indispensabilă oricărei investigații serioase a istoriei S.U.A. înseamnă a spune totul despre această lucrare. Deja apariția primului *Ghid...* a constituit, cum s-a arătat, o dată în istoriografia americană postbelică și, cu atît mai mult, fiecare retipărire a ediției Freidel marchează indubitabil un eveniment editorial, consumat cu consecvență sub acest admirabil *credo* al autorilor de azi și de ieri: „*Ghidul...* își va fi atins cu atît

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai bine scopul cu cît el va fi mai repede depășit de scrierile acelora care l-au folosit".

Gh. Buzatu

JULIUSZ WILLAUME, *Epoka nowożytna w dziejopisarstwie polskim i powszechnym* (Epoca modernă în istoriografia polonă și universală), Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, 1979, 279 p.

Cunoscutul specialist în istoria epocii napoleoniene și a Ducatului Varșoviei, istoricul și profesorul universitar, doctor, Juliusz Willaume care, începînd din 1953, și-a desfășurat activitatea didactică și științifică la Universitatea „Maria Curie Sklodowska" din Lublin, a adunat în această lucrare douăsprezece dintre cele mai importante contribuții ale sale din domeniul istoriei istoriografiei poloneze și universale. Inițiativa adunării lor într-un volum se datorează faptului că anul 1979 a marcat pentru ilustrul profesor și istoric o dublă și frumoasă aniversare: 55 de ani de activitate științifică și 75 de ani de viață.

Volumul este precedat de o prefață, în care este prezentată personalitatea autorului și subliniată, pe scurt, importanța contribuțiilor incluse în volum. Ele sînt grupate pe trei mari teme, și anume: istoriografia Ducatului Varșoviei, istoriografia epocii napoleoniene și istoriografia raporturilor dintre Ducatul Varșoviei, pe de o parte, și Saxonia și Prusia, pe de altă parte.

Primul articol — *Główne kierunki polskiej myśli historycznej w okresie pozytywizmu* (Principalele direcții ale gîndirii istorice poloneze în epoca pozitivismului — p. 10—21) — nu se încadrează în nici una din grupele tematice amintite, ci constituie o trecere în revistă a principalelor curente din istoriografia polonă din acea perioadă, reprezentate de „școala cracoviană", „școala lioveană" și „școala varșoviană". În prima grupă tematică se încadrează următoarele trei articole. *Szymon Askenazy jako historyk dwu stuleci* (Szymon Askenazy — istoric a două secole) și *Askenazy o ksieciu Józefie Poniatowskim* (Askenazy despre prințul Józef Poniatowski) (p. 23—66) sînt o evaluare critică a operei istoriografice consacrate de Szymon Askenazy perioadei Ducatului Varșoviei; *Z ksieciem Józefem Poniatowskim od Wiednia do Lipska (1763—1813)* (Cu prințul Józef Poniatowski de la Viena la Lipska (1763—1813) contribuie la clarificarea principalelor controverse istoriografice, generate de încercările de a fixa locul și rolul acestei importante personalități în istoria poporului polonez.

Un grup de cinci articole, făcînd parte din cea de a doua grupă tematică, se referă la influența pe care au avut-o legendele napoleoniene asupra criteriilor pe care le-a adoptat istoriografia franceză din secolele XIX și XX pentru aprecierea personalității lui Napoleon, și anume: *Polska wersja legendy napoleońskiej* (Versiunea polonă a legendelor napoleoniene — p. 91—104); *Apologia polityki zagranicznej Napoleona we francuskiej historiografii* (Apologia politicii externe a lui Napoleon în istoriografia franceză — p. 105—129); *Edouard Driault wobec legendy napoleońskiej* (Edouard Driault vis-à-vis de legendele napoleoniene — p. 130—139); *Georges Lefebre jako historyk napoleoński* (Georges Lefebvre — istoric napoleonian — p. 140—165); *Epoka napoleońska w oświetleniu André Latreill'a* (Epoca napoleoniană în lumina operei lui André Latreille — p. 166—170).

În sfîrșit, ultimele trei articole, ilustrînd cea de a treia grupă tematică, sînt următoarele: *Polska problematyka w twórczości dziejopisarskiej Fryderyka Raumera* (Problematica polonă în creația istoriografică a lui Frederik Raumer — p. 171—238); *Nowy zarys historii Niemiec* (Noua sinteză a istoriei Germaniei — p. 239—252) și *Max Lehmann — postepowy historyk niemiecki i przyjaciel Polaków* (Max Lehmann — istoric progresist german și prieten al polonezilor — p. 253—278).

În încheierea acestei scurte prezentări, ținem să subliniem faptul că toate articolele menționate au la bază o serioasă documentare, ceea ce evidențiază încă o dată erudiția autorului lor, ca și puterea sa de analiză și sinteză. Ele se recomandă ca valoroase contribuții la istoria istoriografiei poloneze și universale, ce pot servi cercetărilor tuturor celor care se ocupă de acest domeniu al științei istorice.

Veniamin Ciobanu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTVAN DEAK, *The Lawful Revolution. Louis Kossuth and the Hungarians, 1848—1849*, New York, Columbia University Press, 1979, XXI+415 p.

O nouă carte despre un subiect asupra căruia s-a scris o întreagă literatură necesită o motivație. Cînd e vorba însă de șeful unei revoluții care la 1848—1849 a zguduit din temelii imperiul habsburgic și care, victorioasă, ar fi putut modifica harta continentului, nici un nou demers interpretativ nu e fără rost, mai ales că Ludovic Kossuth reprezintă, cu toate erorile comise, însuși simbolul resurecției maghiare. Profesorul Istvan Deak de la Universitatea din Columbia ne oferă acum o monografie, bazată pe o largă informație, culeasă deopotrivă din arhive, surse primare și secundare. Dedicînd-o tatălui său, care a servit sub Franz Iosif în primul război mondial și memoriei străbunicului care a servit sub Kossuth la 1848, autorul sugerează, poate cu o ironie involuntară, detașarea istoricului de ascendența implicată într-un proces de extremă complexitate. Cartea e scrisă în adevăr cu detașare, cu un vădit și continuu efort de a obiectiva stările de lucruri, împrejurările și consecințele acelor evenimente, care nu priveau, desigur, numai destinul poporului maghiar. Iată cum ne introduce autorul, succint, în situația acestui popor: „În prima jumătate a secolului XIX, Ungaria, cu economia ei subdezvoltată și o societate ierarhică, a cunoscut o puternică mișcare de modernizare condusă de nobili. Ludovic Kossuth, care se născuse în 1802, se alătură de tînăr, cu mult înaintea desfășurării acestui efort, reformatorilor liberali, iar printr-un talent suprem de ziarist și orator, ca și printr-o voință neînfrîntă, el se ridică la o poziție proeminentă, scurt timp înainte de 1848. În primăvara acelui an, el și companionii săi liberali au profitat de ocazia oferită de revoluțiile europene pentru a restaura legal suveranitatea patriei lor sub coroana habsburgică. Ei introduseră multe reforme administrative, sociale și economice. Ratificarea noii constituții ungare le instilă însă ambiții de mare putere și aceasta întări o direcție, deja viguroasă, de convertire a Ungariei multinaționale într-un adevărat stat maghiar. Scopurile reformatorilor au dus la o opoziție combinată a curții habsburgice, a noului guvern austriac liberal (produs și acesta de evenimentele din primăvară) și a popoarelor nemaghiare din Ungaria, care se temeau de naționalismul maghiar. În războiul ce a urmat, care trebuie socotit inevitabil, țara a fost condusă de Kossuth. Ungurii au pierdut războiul. Dată fiind izolarea diplomatică a Ungariei, precum și inferioritatea ei economică, tehnologică și numerică în cadrul monarhiei habsburgice, și înfrîngerea trebuie privită ca inevitabilă. În august 1848, Kossuth plecă pentru a nu se mai întoarce niciodată în patrie" (p. XIII). Expunerea e simplă, „scenariul" urmează succesiunea obișnuită de la cadrul general de epocă (Kossuth și Ungaria pe calea reformelor pînă la 1848) la evenimentele din martie și de mai tîrziu, cuprinzînd, alternativ, victorii și înfrîngeri, pînă la dezastrul final. În ciuda unei bibliografii copleșitoare, ce invită la erudiție și controversă, autorul a adoptat linia unei narațiuni simple, pornind de la fapte și reconstituind cursul evenimentelor potrivit cu logica desfășurării lor. Avînd în vedere complexitatea raporturilor din cadrul monarhiei habsburgice, autorul manifestă prudență în estimarea evenimentelor, păstrînd o rezervă salutară față de problemele ce constituie îndeobște obiect de dispută. Referințele la confruntarea tragică cu românii lui Avram Iancu (îndeosebi p. 117—128, 138—143, 208—211, 220, 242—244, 271—273, 312—314) sînt măsurate și obiective. Autorul nu optează, ci descrie și descriind explică evenimente de o indicibilă complexitate. Este tonul ce convine istoriografiei care urmărește să restituie adevărul *sine ira et studio*. Firește, adevărul fără rest, fără aproximații, fără umbră de pasiune alterantă e o țintă ideală și autorului i s-ar putea reproșa, poate, o anume subestimare a programului românesc de la 1848, ceea ce era oarecum inevitabil într-o expunere al cărei focar e Ludovic Kossuth, un personaj redutabil, desigur, dar manifestînd în problema națională slăbiciuni care au subminat șansele revoluției. Nu se poate însă elogia îndeajuns efortul autorului de a lămuri, cu deplină onestitate intelectuală și cu perspicacitate, o temă atît de controversată prin natura ei și de a-i fixa un legitim cadru de istorie universală. Cartea profesorului Istvan Deak constituie astfel un remarcabil capitol de istorie europeană și un portret pregnant al căpeteniei revoluției maghiare de la 1848—1849.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Wendepunkte deutscher Geschichte 1848—1945, herausgegeben von CAROLA STERN und HEINRICH AUGUST WINKLER. Frankfurt am Main, Fischer Verlag, 1979, 200 p.

Sub acest titlu au fost reunite în volum cîteva contribuții de prestigiu, acoperind, în punctele lui nodale, un secol de istorie germană. Finalitatea lui e definită astfel în introducere: „În timpul din urmă, din motive diferite — acțiuni teroriste sau combaterea actelor de violență, aplicarea așa-numitelor decrete radicale sau lupta pentru prescripția asasinatului — se pune mereu întrebarea: cît de democratică e în adevăr Republica Federală Germania? Această întrebare se leagă îndeobște de indicarea «trecutului german», în primul rînd a epocii nazismului. Al treilea Reich n-a fost un accident în istoria germană. În această privință cei mai mulți istorici sînt de acord. Se poate însă trage de aici concluzia că preluarea puterii de către Hitler ar fi fost un rezultat necesar al evoluției Germaniei? N-au existat oare momente de răscruce, cînd istoria ar fi putut lua un cu totul alt curs? Și: sînt încă acele tradiții care au făcut posibil un 30 ianuarie 1933 încă active sau aparțin ele deja trecutului?". La aceste întrebări încearcă să răspundă volumul de față, îngrijit de Carola Stern și H. A. Winkler, cu preocuparea îndeosebi de a explica de ce Germania a ales atunci altă cale decît marile democrații apusene" (p. 7—8). Fără îndoială, un moment istoric nu poate fi explicat doar prin el însuși. Este nevoie întotdeauna de apel la momente anterioare, spre a lămuri genetic și cauzal momentul care ne interesează. Pentru explicarea fenomenului nazist și a urmărilor lui, s-au crezut necesare sondaje în alte momente decisive ale istoriei germane: 1848/49 (Wolfgang Schieder), semnificînd „nedorita revoluție"; 1866 și 1878 (Heinrich August Winkler), cînd burghezia ar fi renunțat la putere; 1914 (Gottfried Schramm), ca moment de răspîntie al social-democrației; 1918/19 (Eberhard Kolb), semnificînd „revoluția împotmolită"; 1933 (Wolgang J. Mommsen), ca „refugiu în statul Führerului"; 1945 (Jürgen Kocka), drept cea mai adîncă cezură din istoria germană, ezitînd între o nouă așezare politică și restaurație, între continuitate și discontinuitate. Sînt tot atîtea analize, pe cît de succinte pe atît de pătrunzătoare, avînd drept scop să explice (nu și să justifice) direcția în care a evoluat Germania în secolul circumscris de titlu. Șansa ei de a se fi industrializat mai rapid decît alte state s-a dovedit în cele din urmă a fi o nesansă politică, fiindcă industrializarea a făcut ca burghezia să prefere mereu „revoluția de sus" oricărei convulsii a maselor și prin aceasta să facă posibilă dictatura. „Revoluții în Prusia fac numai regii", spusese odată Bismarck, iar observația e valabilă nu doar pentru vremea sa. Cele șase sondaje din *Wendegunkte deutscher Geschichte* o atestă cu prisosință, iar luciditatea analizelor întreprinse arată că opțiunea făcută, sub presiunea evenimentelor, la capătul unui secol de progresivă precipitare a ritmurilor, a dat roade și în planul conștiinței istorice.

Al. Zub

Deutschland und Rumänien im Spiegel ihrer Schulbücher. V. Schulbuchkonferenz von Wissenschaftlern aus der Sozialistischen Republik Rumänien und aus der Bundesrepublik Deutschland vom 18—28, Juni 1978 in Braunschweig, bearbeitat von Dr. ROBERT MULTHOFF. Braunschweig, Selbstverlag des Georg-Eckert-Instituts für internationale Schulbuchforschung, 1979, 119 p.

Institutul „Georg-Eckert" pentru cercetarea internațională a manualelor școlare a patronat, între 18—28 iunie 1978, a cincea conferință româno-vestgermană pe această temă, publicîndu-i apoi rezultatele într-un volum de aleasă ținută, îngrijit de Dr. Robert Multhoff. Este al 24-lea ovlum din seria publicată de acest Institut pe teme similare, în afară de seria volumelor separate, mai compozită, dar servind aceeași idee (44 volume pînă în 1975), și de „Anuarul internațional pentru învățămîntul istoriei și geografiei", ajuns deja la volumul XIX (1978/79). Institutul „Georg-Eckert" din Braunschweig, creat la 1 iulie 1975,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

continuă activitatea inițiată de profesorul patronim (m. 1974) după al doilea război mondial în cadrul Institutului internațional pentru manualele școlare, cu scopul de a înlesni, prin sesiuni periodice, publicații speciale, cercetări pe tărîm istoric și geografic etc., o mai bună cunoaștere reciprocă între popoarele Europei și, în consecință, o mai corectă reflectare a personalității lor în manualele de școală. Din 1967, amintitul Institut funcționează și ca organism de profil al Consiliul Europei (Council of Europe/Conseil de l'Europe), urmărind ca prin revizuirea sistematică a manualelor să stimuleze apropierea și colaborarea internațională. Primul volum al „Anuarului" se deschidea (1951—52) cu o semnificativă definire a Europei (J. Hours), pentru a face loc unor considerații despre imaginea istorică a Germaniei la popoarele anglo-saxone (W. Mommsen), relațiile franco-germane după primul război mondial (K. Mielike) ș.a., în perspectiva unui „manual de istorie a Europei". Alte volume vor extinde considerabil preocuparea, punînd în discuție legăturile cu popoarele Asiei, Americii, Africii, în perspectiva unei îmbrățișări universale a duratei în manualele de învățămînt (G. Stadtmüller, 1954). O disciplină aparte, de un viu interes, se schița astfel, studiul comparat al manualelor (R. Dietrich, 1957/58), extins progresiv de la relațiile (sau viziunile) bilaterale către o perspectivă universală, integratoare. S-a vorbit chiar de o metodă a analizei comparatiste pe acest tărîm (R.-J. Sattler, 1961/62) și de necesitatea „dezarmării educaționale", ca măsură indispensabilă în direcția „armoniei universale" (T. J. Leonhard, 1963/64). Un sens activ, modelator se atribuie istoriei, ca disciplină capabilă să stimuleze principiile de conviețuire pașnică și de colaborare (R. Multhoff, 1970/71 ; T. Miyata, 1972). Notele comune interesează, în această etapă, mai mult decît cele distinctive, ceea ce nu vrea să însemne ignorarea acestora din urmă, nici nu indică o tendință de idilizare a istoriei. A respinge clișee, stereotipii și prejudecăți ce obstruează o apropiere autentică (E.Mayer ; R. Bickler, 1974) e o datorie de la care istoricii nu se pot sustrage, după cum nici geografii. Dimitrie Cantemir, evocat de Virgil Cîndea ca „cetățean al lumii" (1974), exemplifică în chip fericit ambele ipostaze. Primul colocviu româno-german i-a reunit, în Braunschweig, chiar pe geografi (22—27 mai 1973, v. vol. XV/1974), care au formulat observații și propuneri de îmbunătățire a manualelor respective. La al doilea (București, 24—29 mai 1974) și al treilea (Braunschweig, 26—31 mai 1975) au participat deopotrivă geografi și istorici. Următorul, ținut la Suceava (7—11 iunie 1976), dădu ocazie mai ales istoricilor să examineze conținutul manualelor școlare, pornind de la exemplul formării statelor naționale respective în secolul XIX (v. vol. XVII). Al cincilea, în fine, a dus la apariția volumului pe care îl prezentăm, rezultat al colaborării dintre istorici, geografi și pedagogi. *Germania și România în lumina manualelor școlare* continuă astfel preocuparea colocviului anterior, îndreptînd interesul asupra perioadei cuprinse între jumătatea secolului XIX și primul război mondial, perioadă abordată în perspectivă europeană și universală. Sînt puse în *discuție probleme de un larg interes, precum acela privind imperiul german* între 1871—1914 (Andreas Hillgruber), poziția puterilor europene față de independența României la congresul de la Berlin (V. Curticăpeanu), statul național român în cadru european de la 1878 pînă la 1918 (C. Nuțu), etnogeneza poporului român în lumina istoriografiei contemporane (D. Berciu), schimbările survenite în structura agrară a României (Al. Ungureanu), schimbările de structură în agricultura germană și efectul lor asupra peisajului cultural (Wilhelm Wöhlke). Analiza propriu zisă a manualelor școlare suscită, mai departe, observații de ordin metodologic (Karl-Ernst Jeismann), aprecieri asupra modului cum se reflectă istoria românilor în manualele de școală din R. F. Germania (J. Livescu ; Robert Multhoff) și, respectiv, istoria germană în manuelele românești (Walter König). Propuneri de prezentare mai fidelă a României în hărțile și atlasele germane subbscrie Al. Ungureanu, în timp ce Arnold Beuermann se ocupă de R. F. Germania în lumina cărților românești de geografie, iar Gerhard Fischer face același lucru pentru geografia română în manualele germane. Fără îndoială, volumul împlinește un gol și avertizează asupra multor laturi care se cuvin dezbătute în cadrul viitoarelor conferințe româno-germane. Studii mai adîncite cu privire la relațiile dintre cele două popoare se cuvin însă efectuate separat,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poate chiar în seria paralelă de publicații scoasă de același Institut, serie în care au apărut deja aproape 50 de volume, cele mai multe relative la relațiile bilaterale ale Germaniei.

Al. Zub

FRANZ MARTIN WIMMER, *Verstehen, Beschreiben, Erklären. Zur Problematik geschichtlicher Ereignisse.* Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 1978, 231 p.

Editura Karl Alber din Freiburg I. Br. și-a făcut din publicarea studiilor de filosofie a istoriei un punct statornic și definitoriu de program. *Analytische Geschichtsphilosophie. Eine Kritische Einführung de* Karl Acham (1974), *Geschichtsphilosophie nach Hegel. Die Probleme des Historismus* de Herbert Schädelbach (1974). *Vom Mythos zur Reflexien. Thesen zum Strukturgesetz der Entwicklung des abendländischen Denkens* de Harald Helz (1975). *Vom Strukturalismus zum Potentialismus. Ein Versuch zur Geschichts und Literaturtheorie* de Walter Falk (1976), *Das Vico-Axiom: der Mensch macht die Geschichte* de Ferdinand Fellmann (1976) sînt doar cîteva titluri și cîteva nume din ultimii ani, la care se adaugă multe altele, inclusiv traduceri semnificative pentru evoluția gîndirii istorice contemporane, precum *Über die historische Erkenntnis* de Henri-Irenée Marrou (1973), fiindcă această gîndire se constituie astăzi la nivel planetar și orice pas mai departe trebuie să țină seama de progresele înregistrate, oriunde, anterior, dincolo de orice granițe artificiale. Nici vîrsta nu e o garanție veritabilă, dacă îndărătul ei gîndirea a izbutit în adevăr să aducă lămuriri, precizări și analize utile domeniului. Așa se face că disertația tînărului istoric Franz Martin Wimmer, *Verstehen, Beschreiben, Erklären*, prezentată în 1974 ca teză de doctorat la Universitatea din Salzburg, a și fost tipărită în prețioasa serie „Symposion", adeverind încă odată vechiul adagiu: „Valoarea nu așteaptă numărul anilor".

Conceput ca o contribuție la problema obiectului istoriei, ca preocupare metodologică, studiul lui Franz Martin Wimmer (n. 1942) adaugă străvechii dicotomii *(a înțelege* și *a explica)* încă un termen: *a descrie*, examinînd relația dintre componentele acestui triptic metodologic în perspectiva „evenimentului". O redefinire a conceptelor de bază era necesară într-un atare demers și autorul a făcut-o nu numai pentru a stabili, în ce privește istoria, după îndemnul heideggerian, cît de rezistente îi sînt acele concepte („Wie weit sie einer Krisis ihrer Grundbegriffe fähig ist"), ci și modalitățile de abordare, gîndire și argumentație pe care Th. S. Kuhn le consideră ca participînd la schimbarea „paradigmei" și care articulează, în fond, o nouă disciplină. Sintagmei „eveniment istoric", autorul îi preferă o alta, mai precisă, care include ideea de eficacitate: „geschichtswirksames Ereignis". Elementele ei definitorii diferă de la o epocă la alta, deși unele modalități logic-sistematice au un caracter permanent. Wimmer le pune în discuție sub unghi hermeneutic și de „teorie a subsumării" *(Subsumtionstheorie)*. Cît privește explicația evenimentului, el insistă asupra necesității de a se ajunge, în acord cu teoria științei moderne, la o înțelegere unitară, în care premizele, ipotezele, legitățile, argumentele, condițiile subsidiare, concluziile își au rostul lor și trebuie să conducă, în concepția unora, la o „formă logică", la fel ca în toate științele. Față de asemenea concepție, autorul manifestă rezerve, invocînd „calitatea specifică a cunoașterii în „tradiție" hermeneutică, tradiție ce pune accentul mai mult pe „Verstehen" decît pe „Erklären", așadar pe funcția euristică, nu fără a lăsa în suspensie problema dacă în știința istorică scopul cercetării constă în a găsi „explicații subsumative" cu privire la evenimentele descrise. El previne, în tot cazul, asupra riscului de a se formula răspunsuri unilaterale, discutînd într-un prim capitol concepțiile despre cunoaștere *(Verstehen)* ca operație relevantă la doi autori tipici (Theodor Abel și Otto Friedrich Bollnow); examinînd în următorul explicațiile științifice după „modelul subsumării" și în raport cu „evenimentele istorice"; încercînd în al treilea să prezinte *înțelegerea* ca moment central al demersului științific; examinînd în capitolul final obiecțiile aduse de adversarii teoriei subsumării în ce privește

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

relevanța operațiunilor de înțelegere. Implică înțelegerea participare *(Einfühlung)*? Este ea (numai) o operațiune euristică? Permite ea prognoza? Sînt întrebări ce vizează însăși esența domeniului, iar răspunsurile lui Franz Martin Wimmer atestă în abordarea lor un fin spirit analitic, capabil să distingă nuanțe, să formuleze rezerve, să mențină dezbaterea deschisă, cum se și cuvine pe un tărîm ca acesta, aflat în curs de înnoire teoretică și metodologică.

Al. Zub

ERNST SCHULIN, *Traditionskritik und Reconstruktionsversuch. Studien zur Entwicklung von Geschichtswissenschaft und historischem Denken.* Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1979, 299 S.

Dintre istoricii germani care manifestă un interes viu pentru evoluția gîndirii istorice și a metodologiei aferente, profesorul Ernst Schulin de la Universitatea din Freiburg i. Br. s-a distins, în ultimii ani, prin demersuri ce implică o largă deschidere teoretică, menită să înlesnească un dialog efectiv între cele mai diverse orientări. Semnificativ, sub acest unghi, e volumul *Universalgeschichte* pe care l-a inițiat și coordonat în cadrul unei serii de prestigiu („Neue wissenschaftliche Bibliothek") condusă de Hans-Ulrich Wehler (Köln, 1974), volum la care alături de gînditori reputați din Apusul European ca Geoffrey Barraclough, Karl Jaspers, Max Weber, Fernand Braudel ș.a., colaborează și istorici reprezentativi pentru direcția materialist-dialectică a domeniului: E. M. Zukov, Elisabeth Charlotte Welskopf etc. El însuși, Ernst Schulin, subscria prefața și o densă, cuprinzătoare introducere, relevînd două modalități dominante de a aborda istoria universală: structuralist — comparatistă și spațial — descriptivă. Ultima continuă o atitudine tradițională în raport cu durata, cealaltă încearcă să o exploreze apelînd la sugestii și metode preluate din alte domenii, mai deschise înnoirii. La amîndouă Ernst Schulin a avut prilejul să se refere de-a lungul anilor, în studiile despre istoria Orientului la Hegel și Ranke (1958), influența romantismului în istoriografia germană (1962), personalitatea lui Meinecke (1972), problema viitorului în perspectiva duratei (1973), istoria universală în secolul XX (1974), evoluția științei istorice (1975), critica tradiției și încercarea de reconstrucție ca tendințe dominante ale istoriografiei (1976) ș.a. Reunite, revăzute și completate, ele alcătuiesc substanța recentului volum de „studii relative la evoluția științei și gîndirii istorice", publicat sub titlul uneia din contribuțiile anterioare: *Traditionskritik und Rekonstruktionsversuch.* Sînt studii elaborate mai ales în legătură cu discuția privitoare la „criza de principii a științei istorice" din ultimele două decenii. Autorul se referă mai ales la istoriografia germană, examinată în articulațiile ei cele mai caracteristice din epoca modernă și contemporană, ocupîndu-se de influența romantismului, Ranke și începuturile istoriografiei critice, istoria contemporană în secolul XIX, problema individualității la Meinecke, restaurarea și lenta evoluție a științei istorice germane după 1945. Discuția se poartă însă asupra domeniului ca atare și ultimele trei articulații (despre istoria spirituală, istoria intelectuală și istoria mentalităților, istoria universală în secolul XX, problema viitorului) îi lărgesc sensibil cadrul, angajînd întrebări de un interes acut pentru istoriografia contemporană. „Pentru ce încă istoria istoriografiei?" Reluînd întrebarea deja pusă în mai multe domenii ale umanisticii (Th. Adorno în filosofie, Walther Zimmerli în istoria filosofiei, Reinhart Koselleck în istoria însăși), autorul îi află un răspuns reconfortant, menit să stimuleze deopotrivă efortul critic și reconstrucția. Criza conștiinței istorice și a interesului pentru istorie (Th. Schieder) e o realitate ce se cuvine depășită nu perpetuînd o direcție conservativ-restauratoare în studiul istoriei, ci asigurînd cercetării o deschidere teoretică și metodologică cît mai largă. Practic, ne asigură Ernst Schulin, criza a și fost depășită prin îmbrățișarea unor sugestii ce vin din sfera istoriei ideilor, mentalităților etc., în timp ce „apărarea" teoretică a domeniului se vădește încă timidă. După confruntarea cu direcția naturalistă din secolul trecut (Droysen) și după marea înfruntare a istoriografiei cu istoria culturii și cu științele sociale în pragul acestui secol (Lamprecht), am asista acum la al treilea moment de seamă, care a dus deja la o reînvigorare a criticii și la o

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

extensiune de orizont (Thomas S. Kuhn, Jörn Rusen, Traian Stoianovici). Numai că, observă autorul, în această nouă confruntare, atît „criticii" cît și „apărătorii" au avut în vedere mai mult reprezentările istorice decît știința istorică însăși, a cărei evoluție de la Dilthey și Meinecke s-ar fi produs prin opoziție față de raționalismul iluminist, așadar în sensul raporturilor genetice și al considerării individualităților. O atare evoluție trimite la Nietzsche *(Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben, 1873)*, care distingea între perspectiva istorică *monumentală* (Schiller, Hillebrand), *anticvarică* (Goethe) și *critică* (Jacob Burckhardt), ultima încă prea puțin explorată. Reluînd ideea din urmă, Ernst Schullin a căutat să o integreze în tradiția critică, legînd-o în același timp de ideea evoluției domeniului și de exigența legitimă (fie aceasta hermeneutică sau expozitivă) a reconstrucției, așadar de cele două funcțiuni de bază ale științei istorice, *critica* fiind sarcina preponderentă a istoriei, *reconstrucția* — metoda ei. Cît privește conceptul de *tradiție*, el nu înseamnă, în interpretarea autorului, nici tradiționalism, nici istorism (Meinecke), nici amintire (Heuss), nici pur și simplu trecut (Plumb), ci distanțare față de acesta, cu alte cuvinte : devenirea „majoră", abordată cu scepticism și prudență, fructificînd însăși „deziluziile" provocate anterior de o istoriografie care s-a nutrit excesiv cu iluzii. O asemenea concepție recomandă stăruitor întoarcerea la surse („ad fontes"), pentru a înlătura ceea ce Thiers a numit „vérité de convention" și a pune în lumină „la vérité des faits eux-mêmes". Fundamentală opțiune de metodă, în spiritul căreia se atribuie istoriei misiunea de a degaja direcții, structuri, evenimente constitutionale. Desigur, reconstrucțiile sînt foarte diferite și multe din ele se vădesc prea unilaterale, contextul istoric prea vag. Efectul lor nu depinde numai de gradul de justețe, ci de variate interese politico-sociale, de nivelul educației și de alți factori. „Pentru problema noastră — conchide autorul — aceasta nu prezintă o însemnătate primordială, căci încercări sînt și vor rămîne toate, schițe de model pentru înțelegerea structurilor și proceselor istoric eficiente sau mijloace de a reproduce — cum spune Niklas Luhmann — selectivitatea istoriei evenimențiale. De o deplin valabilă sau totală restaurare a trecutului nu poate fi nicicînd vorba" (p. 23). Concluzie sceptică, decurgînd din criza anilor '70 și proclamînd salutar complementaritatea criticii și a reconstrucției, pentru a se evita astfel estetizarea imaginii trecutului sau o istorie ipostaziată. „Știința istoriei — observă Ernst Schulin — are atît o funcție păstrătoare cît și una critică. Ea s-a înarmat metodic, în decursul evoluției, pentru ambele funcțiuni, dar poate împlini suficient pe amîndouă numai dacă rămîne fundamental ambivalentă" *(ibid.)*. În alți termeni, analiza (în care predomină critica) și sinteza (în care precumpănește spiritul constructiv) rămîn mereu complementare, iar istoricul se cuvine să păstreze un just echilibru între ele. Raportul stabilit cîndva de Fustel de Coulanges („une vie d'analyse pour une heure de synthèse") nu mai convine astăzi unei lumi grăbite să culeagă repede fructele analizei, însă practic el se menține, nu din rațiuni de metodă, ci fiindcă cele mai mari disponibilități ale istoriografiei se consumă în etapele ce pregătesc reconstrucția. Cartea profesorului Ernst Schulin, erudită, clară, metodică, ne îngăduie să aruncăm, împreună cu autorul, o privire pertinentă asupra evoluției domeniului și mai ales a problemelor ridicate de istoriografie în ultimele decenii. I s-ar putea reproșa, poate, că în efortul de a contura acest tablou vast și complex, el a contat excesiv pe literatura germană și anglo-saxonă, căci în realitate tabloul pare a fi încă mai complex, iar încercările de a-l fixa nu se limitează la spațiul amintit. Notabilă mi se pare — pentru a da un singur exemplu — aceea a istoricului polon Jerzy Topolsky *(Methodology of History*, Dordrecht, 1976). Investigația profesorului Schulin rămîne oricum una dintre cele mai remarcabile prin tentativa de a găsi un raport fertil între critica tradiției și efortul reconstructiv, funcțiuni de bază ale istoriei, pe care mulți le-au opus și izolat polemic, ceea ce a dus știința istoriei la impas. Ea înlesnește o rodnică abordare a științei și gîndirii istorice, iar prin aceasta a unui tărîm încă mai larg.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La fin des temps glaciaires en Europe. Chronostratigraphie et écologie des cultures du Paléolithique final, Édition du Centre National de la Recherche Scientifique. Paris, 1979. (Sous la direction de DENISE DE SONNEVILLE-BORDES), vol. I și II, 892 p., (u hărți, tabele statistice și ilustrație în text).

Aceste două volume reprezintă Actele Colocviului Internațional Nr. 271, avînd ca temă „Sfîrșitul timpurilor glaciare în Europa : cronostratigrafia și ecologia culturilor paleoliticului final", organizat între 24—28 mai 1977 la Universitatea Bordeaux I, în cadrul colocviilor internaționale ale Centrului Național de Cercetări Științifice.

Volumele cuprind un număr de 83 comunicări axate, unele, pe aspecte speciale ale problematicii paleoliticului final : principii și metode noi de cronologie absolută, peisaj vegetal, faună, climat, filiația paleolitică a oamenilor mezoliticului. Cea mai mare parte a comunicărilor se ocupă, însă, de microzone geografice, grupe de așezări, sau tratează descoperirile dintr-o singură stațiune. În cadrul celor două volume, acestea au fost organizate pe arii geografice : regiunea dintre Rin și Ron, țările mediteraneene, regiunea dintre Loara și Garonna, Masivul Central, zonele pireneene, țările cantabrice și Portugalia, regiunea de Nord-Vest, zona dintre Dunăre și Ural.

În afara comunicării „Paleoliticul final pe teritoriul României", unele aspecte ale acestei perioade au fost reliefate în alte două comunicări, în care s-au făcut referiri și la teritoriul țării noastre. Astfel, J. K. Kozlowski, în studiul „Sfîrșitul timpurilor glaciare în bazinul inferior și mijlociu al Dunării", încearcă să atribuie descoperirile dintre Siret și Prut, unui facies pe care-l numește molodovian, iar acelea din Țara Oașului, sagvarianului. La rîndul său, Șt. K. Kozlowski a prezentat comunicarea „Paleoliticul final între Carpați și Ural", dar nu a luat în discuție nici o așezare dintre Carpați și Prut.

Toate comunicările, de o înaltă ținută științifică, tratează aspecte ale evoluției culturilor și grupelor umane de la sfîrșitul paleoliticului, stabilesc noi faciesuri și grupe culturale, precum și filiația acestora spre epipaleolitic. Hărțile de răspîndire a descoperirilor, ilustrația selectivă, tabelele statistice și diagramele cumulative crează o imagine deosebit de sugestivă asupra locuirilor umane de la sfîrșitul paleoliticului superior.

Tipărite în condiții grafice excelente, volumele Colocviului Internațional de la Bordeaux se constituie ca o apariție mai mult decît necesară pentru cunoașterea paleoliticului final de pe teritoriul Europei.

V. Chirica

NÁNDOR KALICZ, JÁNOS MAKKAY, *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*. Mit 47 Abbildungen, 189 Tafeln und 8 Karten (Studia Archaeologica VII). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 385 p.

Răspîndită de-a lungul zonei de loess, din Bazinul Parizian pînă la valea Bugului Sudic, cultura ceramicii liniare (Bandkeramik, Linienbandkeramik, Linearbandkeramik, Linearkeramik, céramique rubanée) reprezintă prima cultură neolitică a unor importante regiuni din Europa. Geneza, evoluția, etapele și căile de propagare ale acestei culturi cuprinzătoare, care include numeroase grupe regionale și perioade de dezvoltare, nu sînt încă suficient de bine cunoscute, în ciuda unor eforturi internaționale, intensificate mai ales în ultimele decenii. (Menționăm, în acest sens, simpozionul consacrat problemelor actuale ale culturii ceramicii liniare, organizat în 1970 la Székesfehérvár, contribuțiile a 16 autori — dintre care trei din România — fiind publicate în frumosul volum *Aktuelle Fragen der Bandkeramik*, Székesfehérvár, 1972, 235 p., respectiv în Alba Regia, 12, 1972, p. 9—235). Cartea celor doi colaboratori ai Institutului de arheologie din Budapesta, bine cunoscuți și în țara noastră, răspunde, în felul acesta, nu numai unor cerințe ale arheologiei maghiare, ci și celei europene. Tot timpul avînd în vedere, firește, contextul istoric-arheologic mai larg, lucrarea tratează numai manifestările culturii ceramicii liniare din Cîmpia Maghiară

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Alföld-Linienbandkeramik ; ung. Alföldi Vonaldíszes Kerámia, prescurtat : AVK), fapt justificat prin evoluția specifică a acestei regiuni. (Trebuie subliniată, de la început, străduința autorilor de a diferențnia fenomenele arheologice mai mult sau mai puțin înrudite ale unor zone și chiar micro-zone geografico-istorice, tendință destul de pronunțată, de altfel, în cercetarea preistorică maghiară a zilelor noastre). Realizarea unei asemenea sinteze s-a impus și datorită înmulțirii considerabile a descoperirilor. Cu 50 de ani în urmă, în cunoscuta sa lucrare, *Die Bandkeramik in Ungarn. Die Bükk- und Theiss- Kultur* (Archaeologia Hungarica, 5—6, Budapest, 1929). F. Tompa a reușit să prezinte numai patru descoperiri AVK. În cartea de față, în schimb, au putut fi cuprinse peste 500 de asemenea descoperiri, datorită mai ales intensivelor cercetări de topografie arheologică, efectuate în ultima vreme. Evident, s-a simțit necesară sistematizarea acestui material vast, ca și o discuție critică asupra multiplelor probleme, pe care el le implică.

În prefață (p. 9—10) se atrage atenția cititorului că, în ciuda numărului mare al descoperirilor, s-au efectuat, pînă în prezent, relativ puține săpături. Se arată, de asemenea, că lucrarea se întemeiază, în primul rînd, pe studiul ceramicii, susținînd că trăsăturile comune, respectiv deosebitoare, care se prezintă și în ceramica diferitelor grupe „constituie o reflectare a proceselor istorice, asupra cărora, în momentul de față, avem doar o vagă imagine". Cartea evidențiază, astfel, doar trăsăturile „macrostructurale" ale AVK, autorii fiind conștienți că precizarea raporturilor interne detaliate, economice și social-istorice, rămîne încă o sacină de viitor, după cum lucrarea însăși trebuie considerată mai mult un punct de plecare pentru cercetările viitoare.

După un scurt istoric al cercetărilor (p. 11—17) se discută geneza AVK, respectiv grupa Szatmár, prima cultură neolitică din N E Ungariei, în evoluția căreia autorii deosebesc o fază timpurie și alta recentă (p. 18—29). Prima este considerată contemporană cu o anumită fază a culturii Körös (Criș), iar cea de a doua cu cultura Körös tîrzie, respectiv faza Protovinča. Avînd în vedere trăsăturile ceramicii, și mai ales prezența masivă a decorului band-liniar, alături de care apar și elemente de tip Criș, autorii consideră că și complexul IX de la Ciumești (jud. Satu Mare) corespunde fazei tîrzii a grupei menționate. (Asupra descoperirilor de tip Ciumești, care formează, și după opinia cercetătorilor români o cultură aparte, legată de fenomenele similare din nord-estul Ungariei, a se vedea E. Comșa, „Acta Antiqua et Archaeologica", 14, 1971, Szeged, 1972, p. 31—44 ; idem, Acta Arch Carp, 13, 1972—1973, p. 39—50).

Prezentarea descoperirilor perioadei timpurii și tîrzii AVK (p. 30—37) este urmată de un substanțial capitol (p. 38—92), în care autorii tratează grupele recente ale aceleiași culturi (Tiszadob, Bükk, Szilmeg, Esztár, Szarvas-Érpart, Szakálhát). Dintre acestea, grupa Szakálhát, răspîndită îndeosebi în regiunea Tisei mijlocii, prezintă trăsături oarecum distincte. Constituită pe fondul local AVK, la formarea ei au mai contribuit și alți doi factori : influențele culturii Vinča (prin care se explică și apariția, în această arie, a așezărilor de tip tell) și cele ale culturii ceramicii liniare transdanubiene. Ca cea mai estică apariție a acestei grupe este considerată Păuliș, jud. Arad, inclus în catalogul descoperirilor (p. 188) cu mențiunea că în vechea colecție a Muzeului Național Maghiar se află multe fragmente ceramice de tip Szakálhát, provenite de la Păuliș, Păulișul Nou și Ghioroc. După cît se pare, și grupa Esztár este răspîndită în unele zone din vestul României. Autorii subliniază că limita estică a ariei acestei grupe nu poate fi încă precizată, menționînd, totuși (p. 52, nota 139, cu referire la informația verbală a lui E. Comșa), că materiale de tip Esztár au fost descoperite și cu ocazia unor săpături, efectuate în zonele de șes ale județului Bihor. Discutînd (mai jos, p. 106) originea ceramicii pictate de tip Esztár — caracterizată prin tehnica picturii aplicate înainte de ardere —, se consideră că aceasta poate fi explicată ori printr-o moștenire indirectă a ceramicii fine Körös ori, mai degrabă, prin unele influențe, manifestate dinspre Transilvania. Această din urmă ipoteză, pe lîngă vecinătatea ariei de răspîndire, se sprijină pe observația autorilor, potrivit căreia singurele analogii pentru ceramica pictată de tip Esztár ar proveni, deocamdată, de pe teritoriul Transilvaniei (se citează, în acest sens, N. Vlassa, SCIV, 12, 1961, 1, fig. 3/1, 3, 6—9 ; idem, Dacia, 7, 1963, fig. 5/1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşezările AVK, tratate în cadrul aceluiaşi capitol cuprinzător, sînt deschise, cu un strat de cultură în general nu prea gros. Locuinţele, de formă dreptunghiulară cu colţurile rotunjite, au fost construite la suprafaţa solului mai mult sau mai puţin adîncite în pămînt. Dimensiunile lor nu depăşesc 5×3 m, fiind cu totul deosebite faţă de locuinţele lungi, cu construcţii de stîlpi, ale culturii ceramicii liniare central-europene. Necropolele sînt încă inexistente: toate cele 68 de morminte AVK, cunoscute pînă în prezent, au fost descoperite în cuprinsul aşezărilor, cel mai însemnat complex funerar (13 morminte) fiind identificat la Tiszavasvári-Paptelekhát. Lăsînd la o parte ocrul, care s-a observat pe mai multe schelete — aflate, în general, în poziţie chircită, pe partea stîngă —, din cele 68 de morminte numai 26 aveau inventar: 1—4 vase (cu totul excepţional, mormîntul de la Vadna conţinea 6 vase), perle de scoică, 1 sulă de os şi 1 topor de piatră.

Următorul capitol este consacrat cronologiei (p. 93—111). Pe lîngă stratigrafia, tipologia sau raporturile teritoriale, autorii au acordat o mare atenţie atît studierii contactelor între diferitele grupe ale AVK, cît şi între acestea din urmă şi culturile învecinate sau mai îndepărtate, o importanţă deosebită revenind, desigur legăturilor cu cultura Vinča. Fără a repeta poziţia cronologică a grupei Szatmár, menţionată mai sus, notăm că perioada timpurie AVK a putut fi paralelizată cu faza Vinča A, iar perioada tîrzie şi finală, respectiv grupele recente ale aceleiaşi culturi, cu sfîrşitul fazei Vinča A şi cu etapele Vinča B 1—2. Prin intermediul culturii Danilo, respectiv al văii Moravei, s-au putut stabili unele legături şi cu neoliticul Macedoniei şi Thessaliei. Sînt semnificative, în acest sens, fragmentele ceramice de tip Szakálhát, descoperite în stratul Otzaki A=Dimini III, ale căror analogii au fost căutate de Vl. Milojčić, cu două decenii în urmă, în ceramica culturii Tisa. Nu este lipsit de interes nici faptul că materiale de tip Tiszadob apar şi la Ciumeşti, Turdaş şi Tărtăria (niv. I—II), iar fragmente ceramice de tip Bükk sînt semnalate la Turdaş, Tărtăria (niv. II) şi Ariuşd. Cele două fragmente de tip Bükk de la Ariuşd, menţionate după N. Vlassa (SCIV, 11, 1960, p. 131—133) ca provenind din locuinţa L 1 (descoperită în stratul VI, şi nu V, cum se afirmă la p. 103!) ridică anumite probleme. Admiţînd că nici cele mai recente elemente ale grupei Bükk nu pot depăşi etapa timpurie a fazei Vinča C (p. 104), aparitia celor două fragmente de vase într-un context tîrziu de tip Cucuteni A (şi nicidecum Protocucuteni!, cf. A. Niţu, în Muzeul Sf. Gheorghe. Studii şi Comunicări, 1973, p. 57—124) este, într-adevăr greu de explicat.

Cele 24 de date C 14, eşalonate din cultura Körös şi pînă în neoliticul tîrziu, întăresc cronologia *relativă*, stabilită pe baza metodelor clasice. În ce priveşte valoarea lor *absolută*, avînd în vedere numărul redus al datelor existente, autorii nu le atribuie nici o importanţă deosebită. (Menţionăm că toate datele sînt recalculate f.c.n., iar eroarea statistică nu este indicată).

Modul de viaţă al purtătorilor AVK (p. 112—113), este puţin cunoscut. Se poate afirma, totuşi, că populaţia nu locuia, nentrerupt, vreme mai îndelungată în acelaşi loc, ea revenind însă, periodic, în vechile aşezări. S-a stabilit, de asemenea, că aşezările de înălţime, ca şi peşterile au început să fie locuite abia în perioadele mai tîrzii, ceea ce trebuie să fie în legătură cu anumite schimbări, care nu pot fi precizate încă, în viaţa purtătorilor culturii studiate. Pentru cultivarea plantelor există numai dovezi indirecte: amprente de boabe şi de pleavă, fragmente de rîşniţe etc. După cum dovedesc determinările paleozoologice, creşterea animalelor (vite, ovicaprine, porci) a jucat un rol însemnat în viaţa populaţiei AVK; această îndeletnicire a acoperit cea mai mare parte a necesităţilor de carne, vînatul avînd o importanţă secundară. Se menţionează, în sfîrşit, că analize palinologice nu au fost efectuate încă, neavînd, astfel, date cu privire la evoluţia vegetaţiei.

În urma studierii descoperirilor arheologice se conturează următoarea imagine istorică, expusă în concluziile lucrării (p. 114—117). Autorii pornesc de la ideea că în Europa, cu excepţia Thessaliei, nu există — sau, cel puţin, nu sînt încă cunoscute — descoperiri care să ateste tranziţia de la modul de viaţă culegător la cel cultivator. În regiunile unde neoliticul nu apare ca rezultatul unei evoluţii exclusiv locale, trebuie astfel să avem în vedere şi intervenţia unor fac-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tori mediteraneeni. În ce privește substratul mezolitic tîrziu, pe teritoriul Ungariei pot fi deosebite trei mari grupe. Cea transdanubiană, prin puternicele sale tradiții est-gravettiene și printr-o „industrie" microlitică tardenoisiană, se atașează cercului central-european. În Ungaria de nord și nord-est, în special în masivele Bükk și Zemplén, s-a dezvoltat o gurpă cu o industrie macrolitică, iar cea de a trei grupă, cel mai puțin cunoscută, a populat aria de mai tîrziu a culturii Körös, din Ungaria de sud și sud-est. Această din urmă grupă — datorită și poziției sale geografice — a fost în măsură să-și însușească cel mai de timpuriu și cel mai intensiv elementele neolitice de origine mediteraneeană. Tocmai de aceea, fondul local se manifestă aici foarte palid în cursul evoluției ulterioare. Celelalte două grupe vor trece la modul de viață neolitic mai tîrziu, în perioada de înflorire a culturii Körös și sub influența acesteia, în nord-estul Ungariei formîndu-se grupa Szatmár, iar în Transdanubia grupa Medina. Cu toate că aceste două grupe incipiente ale ceramicii liniare au preluat cunoștințele de confecționare a ceramicii de la cultura Körös, ele au produs, de la început, tipuri de vase cu totul deosebite. Trăsăturile distincte, care vor caracteriza, de fapt, întreaga evoluție a culturii ceramicii liniare din Alföld și Transdanubia, se datoresc, fără îndoială, substratului mezolitic diferit.

După constituirea sa deplină, AVK se va extinde pînă la regiunea Mureșului, ocupînd o bună parte a ariei culturii Körös. În același timp, vor pătrunde aici elemente și chiar grupuri ale culturii Vinča dinspre sud. De fapt, încă de la sfîrșitul culturii Körös pot fi sesizate aici cele mai timpurii elemente vinčiene, așa numitele tipuri protovinča. Cu toate acestea, elemente sau influențe vinčiene abia pot fi observate în AVK sau în grupele sale recente (cu excepția grupei Szakálhát, firește), ele fiind bine reprezentate, în schimb, în ceramica liniară transdanubiană.

Evoluția culturii ceramicii liniare din cele două arii — Alföld și Transdanubia — se desfășoară aproximativ în același ritm pînă în momentul în care AVK se va divide în mai multe grupe mici. Cauzele acestui fenomen nu sînt încă suficient de clare, rolul anumitor factori geografici nepu:fînd fi, totuși, neglijat. Autorii au în vedere, în primul rînd, anumite inegalități în dezvoltarea economică a diferitelor regiuni, fiind semnificativ, în acest sens, schimbul intensiv cu unelte de piatră și cu materie primă, practicat de comunitățile grupei Bükk. Sînt scoase în evidență apoi influențele puternice din partea unor culturi străine, de pildă, influențele transilvănene sau sudice, pătrunse prin Transilvania, în cazul grupei Esztár, și legăturile strînse cu Transdanubia și cu cultura Vinča, în cazul grupei Szakálhát.

Evoluția grupelor bandceramice a luat sfîrșit în toată aria ungară, chiar dacă nu în același mod, dar aproximativ în același moment. În Ungaria răsăriteană acest proces este marcat prin formarea culturilor Tisa și Herpály-Csőszhalom. Deosebirile care se manifestă în materialul arheologic al acestor două culturi sînt considerate drept o continuare a diferențierii grupelor bandceramice care le-au precedat în ariile lor. Astfel, cultura Tisa va continua tradițiile grupei Szakálhát, avînd ca cel mai important element ornamental incizia și, mai rar, pictura roșie pastoasă. Decorul, ca și tehnica picturii grupei Esztár se regăsesc într-o manieră asemănătoare în ceramica grupei Herpály. Influențele grupei Esztár se resimt și în ceramica grupei Csőszhalom, aceasta preluînd însă, probabil, și unele forme de vase de tip Bükk. Se presupune, în această ordine de idei, că unele așezări Bükk tîrzii, constituind mici unități izolate în zonele muntoase, ar fi putut supraviețui pînă în neoliticul tîrziu. Apariția picturii roșii pastoase în ceramica de tip Csőszhalom este pusă în directă legătură cu geneza acestei tehnici de ornamentare a vaselor în cultura Lengyel. Această din urmă cultură are aproximativ aceeași arie de răspîndire ca și ceramica liniară transdanubiană și, mai ales, grupa cea mai recentă a acesteia, grupa Želiezovce (Zseliz). Trecerea de la această grupă la cultura Lengyel este marcată prin materialul de tip Sopot-Bicske, puternic pătruns de elemente Vinča, care vor fi transmise, astfel, și în cultura Lengyel.

În încheierea acestui capitol se arată că, în concepția autorilor, neoliticul timpuriu al Ungariei cuprinde cultura Körös, grupa Szatmár și descoperirile de tip Medina, care se dezvoltă paralel cu faza tîrzie a culturii Körös. Perioadele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bandceramice din Ungaria de est și vest aparțin neoliticului mijlociu (Vinča A—B). Neoliticul tîrziu începe odată cu formarea culturilor Tisa, Herpály—Csőszhalom și Lengyel, moment care corespunde cu trecerea de la faza Vinča B 2 la Vinča C.

Catalogul descoperirilor, foarte substanțial (p. 118—188), oferă datele cele mai importante (descriere succintă, colecția în care se află materialele, nr. de inventar, bibliografia, indicarea planșelor din volum) a 551 de locuri de descoperire, la care se adaugă încă trei, de peste granițele Ungariei (Păuliș; Munkačevo, U.R.S.S.; Lučky, Cehoslovacia). Spre deosebire de primele 505, descoperirile nr. 506—551, datorită puținătății materialului, nu au putut fi mai precis încadrate, stabilindu-se doar apartenența lor la AVK. Acest catalog este completat de tab. 3 (p. 189—215): o simplă, dar ingenioasă reprezentare grafică a conținutului descoperirilor nr. 1—505.

Volumul mai cuprinde: abrevieri (p. 216—217); prescurtări bibliografice (p. 218—224); indice (p. 225—228); explicația planșelor 162—189 (p. 229—234); scara planșelor (p. 236). Lucrarea se încheie cu cele 189 planșe (p. 237—385) cu fotografii de foarte bună calitate, întreg volumul remarcîndu-se, dealtfel, printr-o execuție tehnică ireproșabilă.

A. László

DIONISIE DIN FURNA, *Carte de pictură*, București, Ed. „Meridiane", 1979, 178 p.

Nici o cultură în afara celei născute în Bizanț nu ne-a lăsat o carte asemănătoare erminiilor, manuale de pictură bisericească. Lucrarea călugărului Dionisie, publicată sub denumirea de *Carte de pictură*, aparține apusului culturii de tradiție bizantină. „Cartea de pictură" sau Erminia de la Athos cum a mai fost numită, ni se înfățișează sub o dublă ipostază: cea de manual și cea de exegeză, de interpretare. Pentru a studia pictura bizantină sau de esență bizantină este absolut necesară cunoașterea acestor ipostaze.

Această lucrare a apărut în colecția „Biblioteca de artă", tradusă din neogreacă de Smaranda și Șerban Stati. *Cartea de pictură* este una din numeroasele erminii care au circulat în Orientul ortodox, fiind și cea mai cuprinzătoare dintre erminiile care s-au păstrat. Alcătuită în secolul al XVIII-lea, ea a avut drept sursă exemplare mai vechi.

Primul care a înțeles utilitatea erminiilor, pentru studiul artei medievale românești și, în consecință, s-a aplecat cu stăruință asupra acestora a fost bizantinologul Vasile Grecu, care a publicat o versiune românească a erminiei lui *Dionisie*.

Prin publicarea textului de bază al erminiei lui Dionisie se netezește calea unor viitoare studii comparative între arta de tradiție bizantină din diferite țări.

Ediția de față este alcătuită din mai multe părți, un „Cuvînt înainte" de Vasile Drăguț, un competent studiu introductiv și o antologie de ilustrații alcătuită de Victor Ieronim Stoichiță, din textul propriu-zis, organizat pe cărți, capitole și paragrafe, tradus de Smaranda și Șerban Stati, un glosar care cuprinde termeni tehnici din text alcătuit de Ioana Lazarovici și un indice selectiv.

În primele trei capitole, Dionisie din Furna explică rolul acestei cărți și dă la iveală dorința sa de a înmulți „talentul domnului". Cuprinde, de asemenea, și unele îndrumări pentru cei ce vor să înveze meșteșugul zugrăvirii.

Urmează textul propriu-zis organizat în șase cărți. Prima carte, denumită *Îndreptar pentru meșteșug* ne introduce în arta zugrăvitului și a icoanelor. Dionisie din Furna nu s-a mulțumit doar cu întocmirea unui caiet de recomandări iconografice, el a alcătuit un mic tratat de pictură în care a adunat rețete și sfaturi spre folosul zugravilor. Deși expunerea nu este întotdeauna clară, această parte permite cunoașterea sistemului de lucru și a mijloacelor de care dispuneau pictorii orientului ortodox. Această parte este importantă pentru restauratori și conservatori, mai ales pentru o epocă cînd se impun numeroase intervenții la monumentele trecutului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Urmează cinci cărți, în care se dau indicații concrete pentru pictarea fiecărei teme iconografice și organizarea interiorului pictural al unei biserici ortodoxe.

Studiul comparativ al frescelor din diferite biserici ortodoxe sau care au fost construite și pictate în spiritul artei bizantine, cu indicațiile din erminie corespunzătoare cu frescele și icoanele studiate, ne permite să vedem în ce măsură zugravul s-a desprins de canoane. Confruntînd arta picturală de tradiție bizantină cu modelul erminiei, este lesne descifrabilă originalitatea interpretărilor, îndrăzneala intervențiilor, care uneori sînt surprinzătoare, în opoziție cu rigiditatea și ascetismul programatic al picturii din metropolă, din regiunile de unde s-a răspîndit cultura bizantină.

Una din calitățile ediției de față constă în faptul că posedă o antologie de ilustrații alcătuită de Victor Ieronim Stoichiță. Formată din treizeci de planșe, cu șaptezeci și patru de reproduceri de icoane, fresce, desene și schițe pregătitoare de pe teritoriul unde s-a manifestat arta bizantină, demonstrînd o netăgăduită unitate stilistică.

Erminia lui Dionisie a fost alcătuită într-o perioadă cînd în teritoriul de manifestare al artei bizantine exista o situație complexă pe tărîmul realizărilor artistice. Cel dintîi mobil al erminiei pare a fi păstrarea tradiției iconografice amenințată în puritatea ei doctrinală de influențele occidentale, „papistășești" după expresia lui Dionisie. În concepția lui este necesară păstrarea tehnicii picturii „pravoslavnice" care, urmată cu fidelitate, conduce la rezultate integrabile în marea tradiție bizantină. În acest context, erminia este nu o carte de teorie sau istorie a artei sau cu atît mai puțin de estetică, ci un manual practic ; erminia este o operă de restaurație a principiilor ortodoxiei în pictura postbizantină.

Ediția de față are, de asemenea, și un indice selectiv. Ar fi fost de preferat ce se manifestă pregnant în arta din sud-estul Europei.

Glosarul și notele de specialitate, întocmite de Ioana Lazarovici contribuie la clarificarea zonelor obscure, care sînt destul de numeroase, și în același timp are meritul să precizeze termenii folosiți. Îndelungata experiență de restaurator pe care o are Ioana Iazarovici constituie o garanție de calitate, glosarul și notele reprezentînd un îndreptar prețios în folosirea lucrării.

Ediția de față, are de asemenea, și un indice selectiv. Ar fi fost de preferat un indice complet pentru o folosire mai rapidă a lucrării.

Din păcate trebuie să observăm că aceasta nu este o ediție critică a erminiei. Dar sînt motive obiective care au împiedicat o astfel de realizare. Dificultățile sînt date de caracterul de „carte populară" a erminiei, care a fost scos în evidență de Vasile Grecu și Nicolae Cartojan. Pînă la realizarea mult-doritei ediții critice, cea de față constituie un îndreptar prețios pentru cei care se ocupă de arta bizantină, postbizantină și arta medievală românească.

Nu putem fi decît recunoscători răbdătoarei și dificilei munci depuse de Smaranda și Șerban Stati care au izbutit să transpună textul neogrecesc într-o formă literară, nu lipsită de un anumit parfum arhaizant.

În ansamblu, calitățile pe care le întrunește această ediție recomandă atît specialiștilor cît și iubitorilor de artă. În acest sens, apariția unei asemenea lucrări are de la început semnificația unui act de cultură.

C. Tofan

AUREL DECEI, *Istoria Imperiului otoman*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978, 410 p.

Cei care l-au cunoscut pe Aurel Decei îl vor regăsi, fără îndoială, în această ultimă și cea mai întinsă lucrare a sa, neterminată și apărută postum sub îngrijirea lui Virgil Ciocîltan. O istorie a Imperiului otoman, scrisă pentru publicul cel mai larg iubitori de istorie era o necesitate și a fost o idee fericită ca realizarea ei să fie încredințată lui Aurel Decei. Cu atît mai mult trebuie să regretăm că dispariția neașteptată a autorului a făcut ca lucrarea să nu ajungă decît pînă la mijlocul veacului al XVII-lea. Regretul este egal — trebuie spus

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la început — și din partea cercetătorilor, pentru că istoria otomană, așa cum o concepuse Aurel Decei, este doar *în formă* o operă de popularizare; *în fond*, este o operă deplin științifică, gîndită, construită, argumentată științific și doar haina pe care i-a dăruit-o autorul e mai puțin sever croită, deși stilul care-l caracteriza pe Aurel Decei — *le style c'est l'homme...* — e aproape același și în lucrările eminamente științifice. Nu cred, de altminteri, că trebuie să se facă o demarcație tranșantă între aceste două categorii de scrieri istorice: științifice și de popularizare; există doar *popularizarea de înaltă calitate*, care folosește și cercetătorilor specialiști, și *compilația vulgarizatoare*, care nu folosește nici pentru inițierea iubitorilor de istorie. Cea dintîi categorie este, desigur, atît de aproape de literatura științifică propriu-zisă, încît ea dobîndește încrederea specialiștilor și lucrările de acest gen intră în circuitul istoriografic, unele rămînînd puncte de reper foarte serioase. *Istoria Imperiului otoman* de Aurel Decei face parte dintre acestea.

„Învățat singular în peisajul istoriografiei noastre" — cum îl caracterizează Virgil Ciocîltan — pregătit pentru lupta cu istoria în școlile înalte ale Clujului, Romei, Parisului și Berlinului, stăpîn pe 14 limbi, Aurel Decei se mișca la fel de sigur și cu roade la fel de bogate atît în lumea izvoarelor occidentale, cît și a celor orientale; „interferența lor în istoria românească — adaugă Virgil Ciocîltan — a constituit obiectul predilect de studiu al învățatului" și predilecția aceasta se simte chiar și în *Istoria Imperiului otoman*.

Materia volumului — care se încheie cu luptele dintre turci și venețieni din 1656 — este împărțită în trei mari părți: *Formarea sultanatului otoman (1304—1453); Transformarea sultanatului otoman în imperiu; Epoca staționară.* Moartea autorului înainte de definitivarea textului a lăsat loc unor repetiții și contraziceri, unor afirmații uneori prea tranșante sau insuficient argumentate; cititorul specialist va ști, însă, să discearnă și să ocolească asemenea cazuri (cf. și Mihai Maxim, *L'héritage scientifique d'un grand orientaliste roumain*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1/XIX, 1980, p. 61—71).

Nu cred că se poate aduce acestei lucrări reprosul de a fi „preponderent evenimențială" — capitole întinse privesc organizarea imperiului, cu suficiente informații pentru cititorul român. Specialistul care va avea nevoie de alte detalii le va căuta în studiile consacrate problemelor respective. În cartea lui Aurel Decei se găsesc, în fond, toate precizările de care istoriografia românească are nevoie pentru a înțelege corect relațiile româno-otomane de-a lungul secolelor, pentru că istoria marelui imperiu este scrisă cu o atenție specială asupra acestor relații în diversele lor forme de manifestare (în text, ca și în note, se află nenumărate cuvinte și expresii turcești care stau la originea unor cuvinte și expresii românești!). De la primele confruntări militare pînă la acceptarea plății haraciului de către Țara Românească, cercetătorul acestor relații va beneficia de constatări și sugestii interesante, alături de rezultatele studiilor întreprinse chiar de Aurel Decei (două dintre ele se află cuprinse în volumul despre *Relații româno-orientale* — cf. *supra*, p. 786—787). Și în cazul relațiilor moldo-otomane, cartea lui Aurel Decei înglobează propriile-i rezultate, folosind, în același timp, și cele mai noi date ale istoriografiei românești — am semnalat, în studiul tipărit chiar în acest tom al Anuarului, introducerea datei corecte, după ultima ediție a actului „închinării" de la Vaslui (5 iunie 1456). Fără să fie o istorie a Imperiului otoman „prin români", cartea lui Aurel Decei este, totuși, o istorie a Imperiului otoman *pentru români*. Gîndită — și realizată — în felul acesta, ea își îndeplinește, fără îndoială, menirea.

Oglindă fidelă a spiritului viu, pasionat și elevat care a fost Aurel Decei, opera sa din urmă rămîne în patrimoniul istoriografiei românești ca o contribuție însemnată la mai buna cunoaștere a istoriei otomane și a punctelor și capitolelor comune ale acesteia cu istoria noastră.

Ștefan S. Gorovei

Археологическое изучение Новгорода, под ред. Б. А. КОЛЧИНА и В. Л. ЯНИНА, Москва, изд. „Наука", 1978, 236 стр.

Culegerea de articole consacrate ultimelor rezultate ale săpăturilor arheologice din orașul Novgorod, după 45 de ani de activitate neîntreruptă, repre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zintă, pe lîngă un bilanț al colaborării între diversele instituții de stat în ceea ce privește păstrarea și conservarea patrimoniului cultural al vechiului oraș medieval, încercarea de a scoate în evidență elementele absolut necesare creării, în perspectivă, a unei rezervații arheologice de caracter național.

V. L. Ianin și B. A. Kolcin, prezentînd „Rezultatele și perspectivele arheologiei novgorodiene" (p. 5—56), scot în evidență, în primul rînd, caracteristicile stratigrafiei din orașul medieval Novgorod, bogăția materialelor arheologice, păstrate ca într-o adevărată arhivă datorită condițiilor specifice de umiditate constantă și invariabilă, existența intactă sau foarte puțin modificată, în al doilea rînd, a sistemului stradal din secolele X—XII, ceea ce a permis să se facă precizări extrem de edificatoare privind topografia orașului, dezvoltarea meseriilor și a comerțului în acest foarte important centru urban medieval. Nu mai puțin importante sînt datele de ordin cronologic, obținute mai ales datorită descoperirii aici a unei noi categorii de surse istorice scrise, reprezentate prin diplomele scrise pe coji de mesteacăn, contribuind la generalizarea documentului arheologic în aceeași măsură ca și sursele istorice propriu-zise, facilitînd odată în plus colaborarea deosebit de fructuoasă între arheologi și istorici pe tărîmul aprofundării cunoașterii istoriei medievale rusești. În fine, autorii au meritul de a fi reliefat cu deosebit discernămînt — și acest lucru nu este de mică importanță — perspectivele de ordin muzeistic, precum și al disciplinelor auxiliare științei istoriei, favorizate de imensa arhivă istorică, unică sub aspectul ei local, aflată însă, în foarte bune condițiuni de conservare, în straturile de cultură materială ale Novgorodului din secolele X—XII.

Din acest punct de vedere, semnalăm că arieologii sovietici au avut posibilitatea ca în ultimii 30 de ani să stabilească existența a 28 de straturi de cultură materială, care pe parcursul anilor 1000—1500 au acumulat și păstrat în depunerile respective o imensă bogăție de resturi arheologice. S-a constatat că, pînă în prezent, la Novgorod au fost identificate 619 varietăți de produse, ca urmare a analizei celor peste 125.000 de obiecte descoperite.

Astfel, la Novgorod se face dovedită (pentru secolele X—XII) existența a 205 varietăți de produse de lemn, 152 varietăți de produse de fier și oțel, 62 varietăți de produse din metale prețioase, 47 feluri de produse din piele, incluzînd încălțămintea (13.240 exemplare), 26 varietăți de produse textile (țesături), 23 de feluri de produse alimentare (cereale, semințe, legume, fructe), 24 de varietăți de produse din argilă, 21 din os, 21 din piatră, 18 din lînă, 12 din sticlă și 8 din chilimbar.

În felul acesta, repertoriul arheologic medieval al U.R.S.S. s-a îmbogățit în primul rînd pe seama produselor din lemn, ca o ilustrare deosebită a „secolului de lemn", după cum fusese caracterizat evul mediu rusesc.

B. A. Kolcin și N. B. Cernîh, în „Săpăturile din sectorul vechii uliție Ilie" (p. 57—116), prezintă rezultatele cercetărilor efectuate în complexe incluzînd 18 niveluri datînd din secolele XI—XV și remarcă o continuitate de locuire și, concomitent, de refacere a construcțiilor de lemn, începînd cu anul 1058 și pînă în 1340, iar de la mijlocul secolului al XIV-lea și pînă la începutul secolului al XV-lea și a construcțiilor din piatră. Concluzia istorică desprinsă din cercetarea arheologică este că în această parte a orașului medieval au existat case ale orășenilor liberi, posedînd o suprafață de teren bine delimitată de către autoritățile urbane. Acest sector al orașului medieval a fost locuit începînd cu secolul al XI-lea și a păstrat o mare bogăție de resturi arheologice caracteristice unor locuințe mari și bogate, predominînd obiectele de uz casnic, veselă de masă și de bucătărie, fragmente de îmbrăcăminte și încălțăminte, jucării de copii, diverse podoabe feminine, precum și accesorii ale mijloacelor de transport. Se identifică în acest sector și două ateliere de meșteri bijutieri și se constată un număr mai redus de descoperiri reprezentînd unelte și arme.

V. L. Ianin, în „Săpăturile din sectorul străzii Tihvin" (p. 117—134), precizează caracterul de salvare al cercetărilor efectuate, subliniind importanța descoperirilor de aici, deoarece consideră complexele de locuire scoase la iveală, precum și unele materiale descoperite ca aparținînd familiei boerilor Mișinici, care aveau posesiuni în imediata apropiere a străzii Tihvin, și anume în sectorul Nerev, unde a fost identificat complexul I, datînd din secolele XIV—XV aparținînd boierilor familiei mai sus amintite. Ipoteza emisă este susținută de descoperirea unei iconițe de os avînd pe avers pe sf. Gheorghe, iar pe revers pe sf.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vlasie. V. L. Ianin o atribuie posadnicului Vartolomeu Jurievici, care în călugărie a luat numele de Vlasie. Acest posadnic a fost bunicul posadnicului Iurie Onțiforovici. In complexul respectiv a fost găsită și o diplomă pe coajă de mesteacăn acordată „Domnului Iurie". Datarea acestui document pe baze stratigrafice, în funcție de nivelele respective (datate și acestea cu exactitate pe baza analizei dendrologice a stîlpilor de lemn din diversele orizonturi de construcții), în anii 1369—1382 a permis și identificarea beneficiarului diplomei cu boierul novgorodian Iurie Onțiforovici, a cărui activitate politică începe în anii 1376, fiind ales apoi posadnic în 1409. Credem că este suficient acest exemplu pentru a înțelege atît bogăția și varietatea materialului descoperit, cît și posibilitățile multiple de datare și identificare a unor persoane cu trecut istoric bine precizat de cronicile novgorodiene, permițînd istoricului de astăzi să generalizeze de pe cu totul alte poziții viața social-economică și cultural-politică dintr-un centru urban de importanța Novgorodului, în secolele X—XV.

B. A. Kolcin și A. S. Horoșev, în „Săpăturile din sectorul uliței vechi Mihail" (p. 135—173), de asemenea, de salvare, precizează un nou și important obiectiv arheologic, care a permis expediției arheologice din Novgorod să cerceteze în 1970 o suprafață apreciabilă, fiind descoperite depuneri din secolele X—XV. Pe lîngă numeroase obiecte de uz casnic și comun, autorii semnalează descoperirea în acest sector a 24 de diplome pe coajă de mesteacăn, unele din ele constituind *unicate* sub raport juridic.

În ceea ce privește topografia orașului medieval Novgorod, cercetările arheologice din anii 1967, 1968 și 1971 din sectorul comercial al acestui centru urban din secolele X—XV efectuate în sectorul numit „Plotnițkii koneț", adică ulița dulgherilor, a adus noi elemente constructive, dovedindu-se că și această parte a orașului a fost locuită începînd cu secolele X—XI. Astfel, A. S. Horoșev, în „Săpăturile din sectorul sudic al cartierului dulgherilor" (p. 174—192), prezintă cele mai importante descoperiri din diversele săpături desfășurate, subliniind totodată importanța tramei stradale, identificată și în această parte a orașului.

Desigur că un interes aparte îl prezintă rezultatele obținute prin cercetările desfășurate în sectorul comercial medieval, concentrat în jurul celor două curți, Gotică și Germană. Aceste două curți comerciale, se aflau în imediata apropiere a reședinței princiare, care își păstra vechea denumire de „Curtea lui Iaroslav".

Astfel, E. A. Rîbina, în „Săpăturile din sectorul Gotic" (p. 197—226), datînd descoperirile din acest sector în secolele XIV—XV, afirmă că depunerile respective corespund perioadei cînd curtea gotică se afla sub dominația negustorilor germani, probabil a celor din Hansă, deoarece lipsesc cu desăvîrșire obiecte care să se fi putut atribui Scandinaviei.

Un deosebit interes prezintă descoperirea în această parte a orașului medieval Novgorod a unei diplome pe coajă de mesteacăn cu text latin medieval. Analiza paleografică datează textul la limita dintre secolele XIV și XV, sau la începutul secolului al XV-lea. Textul descifrat reproduce primele strofe din Psalmul 94 al proorocului David. Diploma mai conține alte două rînduri de inscrisuri, care sînt considerate un text cifrat de natură eclesiastică, probabil o explicare a intonării psalmului în cadrul solemn al cultului catolic.

Numeroase obiecte de metal, considerate ca obiecte aparținînd negustorilor străini care au locuit în acest „fondacco", fac dovada contactului cu Europa Occidentală, tocmai în perioada de maximă înflorire a acestui centru hanseatic răsăritean. Unele din obiectele de metal, ca cele de iluminat, specifice centrelor urbane medievale și din altă parte a Europei civilizate la acea vreme, își găsesc analogii chiar și în recentele descoperiri din orașul Baia, în care un anumit rol l-au avut și negustorii străini din Occident, prin intermediul Transilvaniei sau al Poloniei.

Volumul, bogat și sugestiv ilustrat, mai ales sub raportul descoperirilor de construcții din lemn, ca străzile principale cercetate, precum și complexele de locuit cu anexele gospodărești aferente, se încheie cu articolul semnat de B. D. Erșevski, „Sondajele arheologice de la Novgorod din anii 1969—1974" (p. 227—235), în care se dă și un plan al acestor sondaje, de fapt un plan al ora-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şului Novgorod, care completează planul săpăturilor arheologice. Cu toate acestea, din cartea pe care am prezentat-o în liniile cele mai sumare şi generale, lipseşte tocmai planul topografic al oraşului medieval Novgorod din secolele X—XII, cu trama stradală, aşa cum a fost descoperită de întreaga activitate a expediţiei arheologice din Novgorod. Din notele care însoţesc articolele mai sus prezentate, rezultă că S. N. Orlov a cercetat acest aspect al arheologiei novgorodiene. Articolul său intitulat „Topografia Novgorodului din secolele X—XII" a fost publicat într-un volum omagial dedicat binecunoscutului savant sovietic M. I. Artamonov *(Problemy archeologii*, II, Leningrad, 1978, p. 194—200) şi cuprinde exact ceea ce lipseşte volumului recenzat de noi.

S. N. Orlov precizează că au fost identificate pavajele de lemn ale străzilor din Novgorod din secolele X—XII în 200 de puncte din oraşul medieval, ceea ce a permis apoi fixarea topografică a 70 de străzi în cele două mari compartimente topografice ale oraşului şi anume în partea numită „Sofiiskaia", adică la nord de rîul Volhov, unde se găseşte şi Cremlinul Novgorodului, precum şi în partea numită „Torgovaia", („comercială") şi aflată la sud de Volhov. Către sfîrşitul secolului al XII-lea, întreaga suprafaţă construită a oraşului Novgorod atingea cifra de aproximativ 110 ha, incluzînd şi suprafaţa Cremlinului din Novgorod (12,5 ha). Cetatea era fortificată cu zid de piatră, iar în interiorul ei se înălţau monumentalele biserici de piatră, sf. Sofia şi sf. Boris şi Gleb. Întregul oraş beneficia de o centură de apărare realizată de cele 20 de mănăstiri, aflate la distanţă de 0,5—3 km şi uneori de 6—10 km de fortificaţia propriu-zisă a oraşului.

Această topografie este sugestivă şi sub raportul topografiei şi a oraşului medieval Iaşi, care în Evul Mediu a avut o centură de mănăstiri construite în piatră, adevărate mici cetăţi, menite a asigura şi apărarea oraşului.

În încheiere, subliniem importanţa acestei culegeri de articole nu numai sub raport informaţional, ci şi sub acela al metodei comparative, găsind analogii deosebit de edificatoare pentru unele descoperiri arheologice de la noi. În acest sens, vom reaminti că unele descoperiri de la Curtea Domnească din Iaşi au beneficiat de o datare cît mai exactă pe baza unor fragmente de brăţări de sticlă de tip novgorodian din secolul al XIII-lea (cf. *Arheologia Moldovei*, V, p. 198).

Din acest punct de vedere, de o deosebită importanţă sub raportul analogiilor sînt mai ales unele obiecte descoperite la Novgorod, ca de pildă lacătele-butoi şi cheile specifice ruseşti, iconiţele de os, brăţările de sticlă şi crucile-engolpioane de bronz de tip rusesc, care sînt datate acolo în chip exemplar, chiar pe decade în cadrul unui secol, facilitînd, în felul acesta, datarea cu o cît mai mare exactitate a unor obiecte similare, care, eventual, s-a descoperi şi pe teritoriul ţării noastre.

Alexandru Andronic

DENIS DE ROUGEMONT, *L'avenir est notre affaire*, Paris, Stock, 1978, 374 p.

Exponent al unei generaţii foarte sensibilă la ceea ce, în literatura occidentală din ultimii ani, apare tot mai des sub denumirea de „criză a civilizaţiei", Denis de Rougemont demonstrează convingător, printr-o impresionantă şi semnificativă listă de titluri, celor care încă se mai îndoiesc, că semnele unei astfel de crize nu numai că există, dar că se şi multiplică îngrijorător de repede. Alături de *Lettres sur la bombe atomique* (1946), *L'Europe en jeu* (1948), *Lettres aux députés européens* (1950), *Les chances de l'Europe* (1962) sau *Les dirigents et les finalités de la société occidentale* (1972), cartea de faţă, *L'Avenir c'est notre affaire*, reprezintă încă un semnal de alarmă în acest sens.

În prima parte, intitulată *Système de la crise*, care urmează *Introducerii* de rigoare, autorul îşi propune, în trei capitole succesive *(La Réligion de la croissance, Le grande litige* şi *La clé du système ou l'état-nation)*, să reliefeze principalii factori ai crizei contemporane. În partea a doua *(De la prévision)* — să le dezvăluie originile, ramificaţiile şi interacţiunile pentru ca, în cea de a treia şi ultima *(Repartir de l'homme)* să schiţeze, progresiv, pe parcursul a şase capitole *(Devenir soi-meme, Passage de la persomne à la cité, Les variétés de*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'expérience communautaire, Que tout appèle les régions, Les variétés de l'expérience régionale, L'Autogestion politique și *Stratégie),* „un program de intervenție" într-o serie de puncte considerate strategice.

Astfel concepută, cartea scriitorului francez se conturează ca un veritabil „plan pentru supraviețuirea Europei", în care *comunitatea* și *responsabilitatea* liber consimțită a persoanei constituie datele fundamentale. Totul, consideră, pe bună dreptate, D. de Rougemont, trebuie recreat, pornindu-se de la ființa umană, de la posibilitățile ei reale de afirmare. Or, continuă tot el, acest lucru nu este posibil decît prin descentralizare, în cadrul unor comunități „îndeajuns de mici ca vocea omului să fie auzită". O societate constituită din asemenea comunități, organizate pe principiile autogestiunii, i se pare a fi autorului idealul cel mai nimerit pentru eforturile concertate ale tuturor celor care, înțelegînd că viitorul este pregătit de prezent, doresc să șteargă, pentru totdeauna, de pe fruntea planetei noastre stigmatul autodistrugerii.

Desigur, multe din opiniile scriitorului francez sînt discutabile (Ca aceea, de pildă, care identifică „Europa" cu Occidentul și civilizația europeană cu civilizația capitalistă din vestul continentului). Dar, dincolo de contestările la care ele pot da naștere, rămîne mesajul sincer, umanist, care face din *L'Avenir est notre affaire,* pe lîngă o importantă contribuție la înțelegerea lumii în care trăim, un adevărat „manifest al speranței".

Florin Platon

DMITRI-GEORGES LAVROFF, *Histoire des idées politiques depuis le XIX-e siècle,* 2-e édition, Paris, Dalloz, 1978, 131 p.

O istorie a ideilor politice constituie, fără îndoială, o întreprindere interesantă, nu numai din punctul de vedere al autorului ei — istoric, filozof sau politolog — dar și din acela al cititorului, un cititor atent și informat, se înțelege. Explicația este, după opinia noastră, simplă, cu atît mai mult cu cît ea a fost pusă deja în evidență, de nenumărate ori, în diverse împrejurări. În afară de faptul că e recomandată de un domeniu — cel al politicului — care, prin spectaculosul său, a reținut o bună bucată de timp preferința istoricilor și a constituit delectarea iubitorilor de istorie, ajungîndu-se chiar pînă acolo încît istoria sa, istorie politică, să fie confundată de unii cu adevărata istorie, — sinteza concepțiilor politice interesează astăzi și pentru că, răspunzînd unei îndreptățite curiozități, ea surprinde, în dialectica lor, apariția, dezvoltarea și impunerea ideilor politice fundamentale ce conduc societățile explicînd, astfel, de ce lumea în care trăim astăzi este alcătuită așa cum o vedem și nu altfel.

Interesul didactic, științific sau cel generat de aplecarea firească spre acest domeniu a unui public mai larg, și-a găsit expresie în numeroase sinteze, din care am semnala-o aici doar pe cea mai recentă, alcătuită de J. Touchard *(Histoire des idées politiques,* v. I—II, P.U.F., Paris. 1978). Nu întotdeauna, însă, astfel de cărți reușesc să răspundă, în măsură suficientă, tuturor așteptărilor. Este, credem, ceea ce se întîmplă în parte și cu *Histoire des idées politiques depuis le XIX-e siècle a* lui D. G. Lavroff, profesor la Universitatea de Drept, Economie și Științe din Bordeaux. Și, iată de ce !.

Cartea profesorului francez este, mai întîi, o expunere prea schematică deși se pare că autorul ei a fost nevoit să o conceapă astfel pentru a se conforma specificului unei colecții, „Mémentos Dalloz", profilată, după cum aflăm din Avertismentul editurii inserat la p. 2, pe lucrări de acest gen destinate, mai cu seamă, studenților. Nu ne îndoim nici o clipă că o asemenea manieră de organizare a conținutului ușurează mult însușirea esențialului porblemei; din nefericire însă, ea defavorizează *explicația* care, după cum se știe, este scopul ultim al cercetării istorice și, totodată, condiția necesară oricărei înțelegeri. Or, o spunem cu toată convingerea, explicația în istorie, adevărata explicație, nu se poate realiza decît coroborînd, după o atentă decantare, o *diversitate* de elemente considerate, în final, capabile să arunce lumina necesară asupra acelor aspecte ale trecutului care face obiectul investigației istoricului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se pare că, nici lui D. G. Lavroff nu i-a rămas străină această cerință, pentru că, în partea a 2-a a *Introducerii* (intitulată *Méthode et plan)* el își propune să studieze evoluția ideilor politice nu izolat, ci în corelație cu structura economică, socială și politică. „L'étude des idées politiques — afirmă, în acest sens, autorul, — doit être menée de telle manière qu'apparaisse constamment cet échange entre les constructions intellectuelles et la réalité sociale, économique et politique" (p. 10). Din păcate,însă, intenția aceasta, preliminară, este abandonată atunci cînd, în cele trei capitole ale cărții sale, D. G. Lavroff analizează, succesiv, originile și modul în care s-au dezvoltat principalele tendințe politice care apar în secolul al XIX-lea : *socialismul, liberalismul,* și *naționalismul.* Schițarea, în prima parte a *Introducerii,* a celor mai importante transformări petrecute în societatea europeană la însemputul veacului trecut, nu reușește, din cauza aceluiași schematism, să suplinească această absență a referirilor la contextul social, economic și politic, așa cum, poate, ar fi dorit autorul. Ceea ce lipsește construcției profesorului francez este, tocmai, dimensiunea istorică.

În al doilea rînd, a începe discuția ideilor politice, așa cum procedează autorul, cu *socialismul* ni se pare o eroare care impietează asupra desfășurării logice a expunerii. Mai firească, din punctul nostru de vedere, ar fi fost studierea, la început, a concepției politice liberale, nu numai pentru faptul că ea începe să se definească, în ordine cronologică. mai înainte, ci și pentru că socialismul, știut este, se constituie ca o critică și, totodată, ca o alternativă a sa.

La capătul observațiilor noastre, să mai remarcăm lipsa unui capitol dedicat concluziilor. În acest caz, se pare că necesitatea lor este anulată de însăși expunerea simplificată și limpede care face inutilă orice revenire și subliniere în final.

Nu intră în intențiile noastre ca, prin observațiile pe care ne-am îngăduit să le formulăm mai sus, să aducem vreun prejudiciu calităților certe ale cărții lui D. G. Lavroff. O carte care, beneficiind de concizîune și claritate, pusă în valoare de un stil alert, ce lasă să se ghicească, în spatele său, o ușurință a exprimării și un gust pentru scris, cu adevărat remarcabile, se citește, de la un capăt la altul, cu o plăcere reală și mereu egală. Ea depășește, însă, nivelul unei simple lecturi agreabile. Scrisă în spiritul unei imparțialități nedezmințite, lucrarea ni se impune, la sfîrșitul celor 130 de pagini, ca un instrument de lucru util, a cărui consultare nu poate fi decît profitabilă pentru cel care o întreprinde.

Florin Platon

FRANCISCO MORALES PADRON, *Istoria descoperirii și cuceririi Americii,* București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979, 490 p.

Pe linia unor constante și prodigioase preocupări, ilustrate succesiv, începînd din 1952, de lucrări ca : *Jamaica spaniolă, Fizionomia cuceririi indiene, Acțiunea Spaniei în America, Istoria Americii* (2 volume), *Descoperirea și cucerirea Americii, Cuceritorii Americii* — pentru a cita doar cîteva, Francisco Morales Padrón reușește prin *Istoria descoperirii și cuceririi Americii* să adauge o remarcabilă pagină la „dosarul" descoperirii și cuceririi Lumii Noi.

Profesor la Facultatea de filosofie și litere din Sevilla, istoric bine cunoscut atît în literatura spaniolă de specialitate, cît și în istoriografia latino-americană, reputat om de știință și cercetător, autor prolific și membru a numeroase organisme și institute din Spania și din America Latină, Francisco Morales Padrón se impune prin însuși numele său.

Rezultat al unor profunde și asidue investigații cît și al prelegerilor ținute la Facultatea de filosofie și litere din Sevilla, această apariție de excepție, *Istoria descoperirii și cuceririi Americii* poate fi socotită cu îndreptățite temeiuri, drept un tratat de istorie latino-americană, o adevărată epopee a descoperirii și apoi a cuceririi și colonizării „Indiilor".

Scrisă într-o manieră originală, cu un veritabil talent literar, surprinzînd istoria evenimențială, dar și faptele istorice socio-culturale, evenimentele deter-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

minante, dar și detaliul, faptul divers, cartea impresionează în mod deosebit prin documentația bogată, prin grija autorului pentru amănunt dar în același timp și pentru evitarea pericolului îngustimii, a unilateralității, și drept urmare prilejuiește o lectură captivantă, palpitantă.

În *Cuvînt înainte*, conf. dr. S. Goldenberg, face elogiul acestei impresionante realizări, dar consideră că totuși cititorul român trebuie să privească cu discernămînt anumite aserțiuni făcute în spiritul concepției autorului format la școala istoriografică spaniolă, și, în același timp, să sesizeze timiditatea unor atitudini datorate, probabil, și sentimentului de apartenență la națiunea care a avut marele merit de a descoperi America.

Soliditatea și seriozitatea acestei lucrări se dovedește încă din capitolul I, *Concepție și sistem*, pe care-l considerăm deosebit de interesant și care face analiza conceptuală a procesului de descoperire și cucerire care n-a fost o simplă „anexare de pămînturi și cucerire de suflare" (p. 18). Entitatea descoperire-cucerire, cu aceste două laturi ale sale, cîștigă mult pe planul clasificării dacă o ilustrăm cu acest citat: „descoperirea geografică implică o schimbare totală în ceea ce privește obiectul ei, pentru că ea nu va însemna doar un simplu contact, ci va da curs unei multiple răsturnări de valori, prilejuind astfel asimilarea unei lumi de către o altă lume" (p. 11). Așa cum anticipează autorul încă din acest prim capitol, procesul de descoperire-cucerire, poate fi ordonat metodic în șapte mari subdiviziuni: geneza, călătoriile în Atlantic pînă în 1492, momentul Cristofor Columb, călătorii care urmează itinerarul columbian, căutarea strîmtorii, descoperirea Oceanului Pacific și primul ocol al lumii, explorarea și anexarea Americii și a insulelor Filipine. Este obiectivul metodic realizat în următoarele 20 de capitole.

Astfel, capitolele II—VI fac, în mod sistematic, analiza mediului științific și a tehnicii geografico-nautice a vremii, tratează apoi explorările în Atlantic, exodul portughez în Africa, realizarea planului columbian — adică periplul de la Atlantic la Atlantic al lui Magellan. Avem de a face cu ceea ce autorul a numit „generația descoperitorilor" de la 1474, din rîndul căreia se detașează Isabela Catolica, Cristofor Columb și Amerigo Vespucci — „adevăratul descoperitor intelectual al Americii" (p. 205).

Urmează două capitole (VII—VIII), de o rară frumusețe, despre înțelegerea și justificarea de către contemporani a cuceririi spaniole, despre contactul cu lumea indigenă, dar și despre profilul și rolul conchistadorilor, acești oameni ce au ca atribute pe de o parte violența, cruzimea, încăpățînarea, spiritul distructiv, individualismul, imprudența, iar pe de altă parte, îndrăzneala, lealitatea, spiritul legalist, severitatea, lipsa de prejudecăți rasiale. Se pare că ponderea celor dintîi a fost mult mai mare ca a celorlalte, cel puțin în conștiința urmașilor și, probabil, și în a contemporanilor noștri, și de aceea bănuim că una din dorințele autorului a fost și aceea de a reuși o reabilitare, măcar în parte, a conchistadorilor.

Lucrarea continuă, în aceeași notă vie, pitorească, prezentarea penetrației în Noua Spanie, a expedițiilor din Pacific, a explorărilor și așezărilor din America Centrală, a cuceririi Imperiului Inca, a pătrunderii în Regatul Granadei, în zona Amazonului, în Chile, în Rio de la Pla'a — adevărată istorie a „Conquistei" teritoriale, politice și sociale și, apoi, și spirituale (Capitolele IX—XX).

Autorul, consecvent cu linia începută, prefigurează aici profilul altor două generații, cea a „cuceritorilor" de la 1504 și cea a „întemeietorilor" de la 1534, din bogata galerie de portrete reținînd în mod deosebit atenția nume ca cele ale lui Las Casas, Francisco Pizarro, Vasco Núñez de Balboa, Hernán Cortés, Pedro de Alvarado și mulți alții.

Ultimul capitol, *Cucerirea văzută de cel cucerit*, vine să întărească o idee de care autorul, și nu numai el, e pe deplin convins, și anume că dacă sub raport politic închegarea imperiului colonial, pe un teritoriu imens, s-a dovedit falimentară, în schimb hispanizarea pe plan demografic, lingvistic și cultural a rămas pe deplin viabilă și de netăgăduit.

Gabriel-Florin Matei a avut ingenioasa idee și a reușit să adauge un indice de locuri geografice, completînd și încheind în mod fericit o carte deosebită.

Și o astfel de carte capătă cu adevărat valențe de unicat dacă ne gîndim

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că a fost dedicată unui eveniment ca cel al descoperirii și cuceririi Americii, care dacă din punct de vedere geografic e o verigă în fluxul descoperirilor, din punct de vedere istoric reprezintă un fapt unic, deosebit.

Sabin Urzică

CHARLES ZORGBIBE, *La construction politique de l'Europe (1946—1976)*, Paris, P.U.F., 1978, 189 p.

Specialist în științe politice, jurist, profesor la Universitățile Paris-Sud și Sarre, Ch. Zorgbibe este autorul — puțin cunoscut la noi — al cîtorva serioase lucrări de drept internațional și de politică externă: *L'insécurité européenne* (1974), *Les relations internationales* (1975), *Impérialismes et démocraties* (1976), *Introductions aux relations internationales* (1977).

Mergînd pe linia acestor preocupări mai vechi, cartea de care ne ocupăm își propune să analizeze principiile, etapele și rezultatele reconstrucției politice a Europei după cel de-al doilea război mondial, din perspectiva idealului propus în 1946 de W. Churchill, într-un discurs rostit la Universitatea din Zürich: „crearea Statelor Unite ale Europei... pe baza unei structuri care să-i permită să trăiască și să se dezvolte în pace, în securitate și libertate". Dar, evenimentele intervenite în viața continentului nostru după această dată (divergențele dintre învingătorii de ieri, divizarea Europei în două blocuri ostile și, ca un corolar, izbucnirea „războiului rece"), îl vor determina pe autor să-și orienteze studiul, cu precădere, spre acțiunea guvernelor și națiunilor *vest*-europene, considerate de el „singurele... care de acum înainte vor lua parte la mișcarea de reconstrucție a Europei", în sensul realizării mult visatei unități.

Prima parte a cărții, *Les trois âges de l'Europe politique*, continuă cronologic istoria expusă foarte succint în *Introducere*, a cristalizării ideii de unitate europeană pînă în preajma ultimului război, evidențiind în trei capitole — intitulate succesiv: *Le temps des chantiers (1947—1958)*, *Le temps de controverses (1958—1969)* și *Le temps de relances* — etapele refacerii politice a continentului după 1946 și variațiile în timp ale ideii de unitate.

Partea a doua tratează „cele trei structuri ale Europei politice": „sistemul comunitar", „sistemul interguvernamental" și „sistemul democratic", familiarizîndu-ne cu structura instituțiilor politice, cu mecanismul cooperării politice intercomunitare, cu problemele noi ridicate astăzi de necesitatea democratizării tuturor sferelor vieții politice. Nu este uitat nici rolul jucat de S.U.A. în stabilirea echilibrului vest-european postbelic, autorul insistînd (în subcapitolul intitulat *«Atlantism sau Europă european ?»*) asupra divizărilor pe care intervenția americană le-a provocat în rîndurile promotorilor ideii de unitate continentală.

Concluziile și o bibliografie generală întregesc o carte interesantă prin maniera de a gîndi pe care o reflectă și utilă pentru toți cei ce doresc să înțeleagă structura politică a societății occidentale și întemeierea ei conceptuală.

Florin Platon

MAURICE DOBB, PAUL M. SWEEZY, *Du féodalisme au capitalisme : problèmes de la transition*, Paris, Fr. Maspéro, 1977, vol. I, 238 p., vol. II, 191 p.

Totul a început, ne avertizează Albert Soboul, în succinta prefață a celor două volume, în anii 1950—1953, cu prilejul unei controverse între economiștii englezi P. Sweezy și M. Dobb, în problema trecerii de la feudalism la capitalism. Ulterior, dată fiind importanța chestiunii, dezbaterea s-a extins în rîndul istoricilor, acumularea diverselor contribuții făcînd necesară strîngerea lor într-un volum, apărut la Londra, în 1976. Audiența de care s-a bucurat printre specialiști a impus publicarea unei a doua ediții, cea de față, în limba franceză. Inițiativa a fost salutară. La dispoziția istoricilor și a publicului iubitor de istorie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fost pusă, încă odată, o sinteză în spirit marxist care, nu numai că se înscrie în chiar centrul preocupărilor referitoare la trecerea de la orînduirea feudală la cea capitalistă, dar aduce și o contribuție esențială la analiza modalităților în care s-a realizat această trecere, în diferite societăți.

Primul volum se deschide cu o prefață a lui M. Dobb, urmată de o *Introducere* la ediția din 1976, semnată de Rodney Hilton. În primul capitol, intitulat *Le débat sur la transition*, sînt reunite contribuțiile, eșalonate cronologic, ale lui P. Sweezy (*Une critique*, 1950), M. Dobb (*Une réponse*, 1950), K. Takahashi (*Contribution à la discussion*, 1952), din nou M. Dobb (*Commentaire*, 1953) și P. Sweezy (*Riposte*, 1953) și, în sfîrșit, cele ale lui Rodney Hilton (*Qu'entend-on par capitalisme ?*, 1952 și *Commentaire*, 1953) și Cristopher Hill (*Commentaire*, 1953). În capitolul al doilea, *Contributions*, semnează Giuliano Procacci (*Présentation*, 1955), G. Lefebvre (*Observations*, 1956) și A. Soboul (*Contributions à propos de la Révolution française*, 1956).

Cel de-al doilea volum cuprinde noile interpretări în problema căilor de trecere de la o orînduire la alta, ale lui Eric Hobsbawn (*Du féodalisme au capitalisme*, 1962) și M. Dobb (intitulată tot *Du féodalisme au capitalisme*, 1962), precum și o serie de intervenții colaterale problemei în discuție : *La place de la Révolution Meiji dans l'histoire agraire du Japon* (K. Takahashi, 1953), *Socialisme utopique et question agraire dans la transition du féodalisme au capitalisme* (H. Resende) și *Voie prussienne et deuxième servage*, ce poartă semnătura sociologului român H. H. Stahl.

Fără să nutrească ambiția de a da răspunsuri categorice și definitive la o problematică ale cărei necunoscute nu se vor epuiza atît de curînd, *Du féodalisme au capitalisme*, sinteză așezată sub semnul „inspiratorilor" ei, M. Dobb și P. Sweezy, oferă, la capătul unei lecturi dificile — fără îndoială — dar plăcute, o imagine de ansamblu asupra stadiului cunoștințelor noastre în această complexă și pasionantă chestiune.

Florin Platon

GEORGES LEFEBVRE, *Réflexions sur l'histoire*, préface d'Albert Soboul, Paris, Fr. Maspéro, 1978, 282 p.

După *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, a lui Marc Bloch (apărută în 1949 și reeditată, succesiv, de șapte ori pînă în 1974), după culegerea de texte polemice, grupate de autorul lor, Lucien Febvre, sub titlul semnificativ *Combats pour l'histoire* (tipărită în 1953 și reeditată 12 ani mai tîrziu), după *De la connaissance historique* (autor, Henri-Irénée Marrou) și *Ecrits sur l'histoire* a lui Fernand Braudel, (apărută în 1969, republicată și după această dată) — iată acum, apărută în excelente condiții grafice, o altă noutate editorială din seria scrierilor consacrate istoriei și istoricilor : *Réflexions sur l'histoire*. Sub acest titlu, Albert Soboul a așezat, în patru capitole egale ca întindere : *Réflexions sur l'histoire*, *Pour l'histoire sociale*, *Sur l'enseignement historique* și *Sur la Révolution Française* — și în ordinea cronologică a publicării lor, cîteva din textele cele mai importante pentru gîndirea istorică a lui Georges Lefebvre.

Orice apariție editorială — știut este — se justifică din mai multe perspective. Una dintre acestea o constituie, fără îndoială, și interesul, curiozitatea sau așteptările care pot fi detectate la un moment dat, în rîndurile publicului iubitor de carte. Oportunitatea cărții devine neîndoielnică atunci cînd, întîmpinînd aceste cerințe divers exprimate, ea reușește să le împlinească. *Réflexions sur l'histoire*, operă postumă a lui G. Lefebvre, este, incontestabil, o astfel de carte. Oportunitatea ei nu este argumentată numai de faptul că apare ca un act de pietate, firesc, față de memoria unui mare înaintaș ci, mai ales, prin aceea că răspunde interesului legitim, crescînd, pe care contemporaneitatea îl manifestă, în diferite feluri, pentru istorie și pentru cei ce, cu pasiune și sacrificii, asemeni istoricului francez, i-au închinat întreaga lor viață și muncă.

Adresîndu-se, deopotrivă, publicului larg și specialiștilor, cartea este, întîi de toate, o *autobiografie*, însă indirectă, întrucît autorul ei — ca unul care nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-a lăsat privit și nu s-a dezvăluit niciodată ca personalitate altfel decît prin ceea ce a scris-o sugerează numai, prin intermediul reflecțiilor asupra momentelor hotărîtoare ale experienței sale de istorie. În al doilea rînd, ea este o replică dată celor care, în pofida evidențelor, s-au înverșunat împotriva istoriei, contestîndu-i, rînd pe rînd, legitimitatea ca disciplină științifică, virtuțile educative, utilitatea pentru formarea spiritului uman. Din acest punct de vedere, pășind pe calea deschisă de M. Bloch și L. Febvre, *Réflexions sur l'histoire* devine o adevărată *apologie a istoriei*, dar cumpănită, onestă și în condițiile în care detractorii și denigratorii meseriei noastre încă nu par dispuși să renunțe — foarte necesară.

Iată pentru ce, o reluare, în rîndurile care urmează, a ideilor principale ale istoricului francez despre natura și sensul istoriei, despre menirea contemporană a istoricului, din primul capitol, intitulat tot *Réflexions sur l'histoire*, ni se pare nu numai de un deosebit interes, dar și obligatorie.

Cine va căuta în opiniile lui G. Lefebvre noutate și originalitate cu orice preț, va fi, fără îndoială, decepționat căci ele nu sînt, în linii generale vorbind, altceva decît reafirmarea ideilor esențiale, cunoscute, puse în circulație de fondatorii „Analelor Economice și Sociale". Dar, spuse cu simplitate și modestie, fără ostentație, ele se încheagă, și în paginile cărții de față. într-o nobilă profesiune de credință, definind un crez limpede afirmat și tenace apărat.

Istoria este, pentru G. Lefebvre, memoria însăși a speciei umane, povestirea („le récit") despre ceea ce, în trecut, a lăsat urme în amintirea oamenilor. Ea nu se rezumă, însă, numai la o simplă narare de fapte ; mai mult decît atît, istoria, în calitatea ei de demers cognitiv, este o explicație rațională a fenomenelor, pusă în ivedență de intervenția directă a istoricului care, în virtutea unor criterii determinate, ordonează cronologic aceste fapte, în așa fel încît ele să se explice prin apariția lor succesivă (p. 50—51). „Înfăptuirea" istoricului, cunoașterea istorică este destinată unei permanente deveniri, în acord cu civilizația oamenilor, a căror existență este marcată de evenimentele istorice.

În același timp, ea este o alegere, o selecție. Mai întîi, datorită caracterului *limitat* al informației de care poate dispune istoricul. Cercetarea — lucrul este știut — se întemeiază pe izvoare. Or, acestea, în unele cazuri, sînt rare, în altele oferă numai anumite relații despre ceva care a fost cîndva atît de important încît merita a fi însemnat și memorat. Apoi, datorită însăși subiectivității care orientează, investigația istoricului în funcție de anumite interese, preferințe sau necesități.

Atribut esențial al subiectului — istoricul — cunoașterea istorică nu se realizează de la sine. Pentru a cunoaște — afirmă G. Lefebvre — trebuie să cercetezi. Or, cercetarea înseamnă, în primul rînd, *erudiție*, adică munca de căutare a documentelor trectului, analiza autenticității lor și, în sfîrșit, interpretarea și aprecierea lor. De felul în care se realizează aceste operații depinde, în ultimă instanță, reușita însăși a cunoașterii.

Primă etapă a procesului de investigație istorică, erudiția este, așadar, și etapa esențială. Fără ea, sinteza ar fi de neconceput, tot așa cum — și întreaga activitate a lui G. Lefebvre ne-o demonstrează — istoricul este inseparabil de erudit. Animat de această convingere care îl făcuse odinioară pe Fustel de Coulanges să exclame că „pentru o oră de sinteză sînt necesari ani de analiză", istoricul Revoluției franceze se simte obligat să insiste asupra necesității respectării acestor momente ale cercetării, în ordinea și importanța lor firească : „La recherche reste, au fond, une nécessité beaucoup plus essentielle que la synthèse ; outre qu'elle est accessible a tous quand une éducation élémentaire nous l-a permis, tandis que la synthèse est évidement un travil beaucoup plus difficile et qui nécéssite un expérience et un passé d'historien. C'est notre devoir, à nous historiens, de pratiquer la recherche érudite..." ; și mai departe : „Il faut maintenir avec grande force que se risquer à la synthèse prématurément, sans érudition probatoire, expose et même condamne... celui qui s'y livre à n'être qu'un marchand d'histoire si grand que soit son mérite littéraire, parce que... il ne contribuera pas au développement... de la connaissance historique et c'est la connaissance historique qui pour nous est l'alpha et l'oméga" (p. 87—90).

Nu este însă suficient, constată mai departe G. Lefebvre, numai afirmarea sau chiar recunoașterea primatului erudiției. Este necesară și *organizarea* ei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mulți dintre detractorii istoriei au reproșat istoricilor tocmai individualismul în cercetare. Autorul nu neagă că cercetarea întreprinsă la întîmplare și susținută de curiozitățile și pasiunile individuale nu a dat, uneori, rezultate pozitive, utile progresului cunoașterii. Dar, urmează el, în condițiile actuale, cercetarea izolată nu mai poate face față. De aceea, acum, ceea ce contează mai mult este „scoaterea cercetării de sub imperiul individualismului anarhic, din cauza căruia ea a avut numai de suferit și organizarea ei colectivă" (p. 113). Să-l lăsăm însă, din nou, pe G. Lefebvre să ne convingă prin spusele sale înseși: „Le principe [al organizării colective a cercetării, n.ns.] serait de la concentrer sur les questions qui, dans état actuel du savoir, semblent appeler avant tout les solution... La constitution d'équipes harmonisées conformément à un plan d'investigation, réussirait à... épuiser graduellement les ressources encore énormes..., accroître ainsi le materiel dont disposent les historiens, en tirer les éléments de réponses aux questionnaires qu'ils présentent aux érudits... et résoudre les difficultés où s'échappe l'explication" (p. 113).

Munca de erudiție — observă în continuare G. Lefebvre — nu este însă un scop în sine. Valoarea ei nu se justifică decît în corelație cu fazele următoare ale investigației istorice, cu *analiza* și, mai ales, cu *sinteza*. Aceasta din urmă înseamnă încununarea mult așteptată a muncii cercetătorului. Dar, concepută ca o operație de reunire a faptelor reținute de analiza erudită, de natură să ducă la constituirea unui ansamblu inteligibil — sinteza nu îmbracă, după opinia istoricului, un caracter complet, total. Prin forța lucrurilor, „ea trebuie făcută cu modestie" fiind, în mod obiectiv, generată de anumite limite, provenite mai întîi din imposibilitatea istoricului de a cerceta exhaustiv volumul informației existente și, în al doilea rînd, din neputința sa de a cunoaște *totalitatea* factorilor care dirijează evoluția. De aceea, ne avertizează G. Lefebvre, sinteza istorică nu trebuie să nutrească ambiții nemăsurate, ci să se circumscrie cu rigurozitate într-un anumit timp și într-un anumit spațiu. Numai astfel, vor putea fi determinate unele trăsături generale care ne vor permite nu să prevedem totul (cum cerea Paul Valéry) ci, cel puțin, să punem în lumină cîteva probabilități, „dacă nu permanente, cel puțin durabile" (p. 108). Singurele rezultate certe ale sintezei, probabilitățile, nu reprezintă — și istoricul francez își dă seama de acest lucru — un cîștig deosebit în ordinea legitimării aspirației istoriei de a deveni o știință cu aceleași drepturi ca cele experimentale. Dar, continuă Lefebvre, „il est certain qu'en élevant l'histoire á ce degré-on lui donnerait... une valeur et un attrait intéllectuells tout à fait supérieurs" (p. 89).

Istoria este deci *sinteză* dar, atrage din nou atenția G. Lefebvre, nu numai în sensul de apogeu al travaliului de cercetare. „Înfăptuire a oamenilor în timp" cum, pe bună dreptate, a observat, la timpul său, Marc Bloch, disciplina istoriei s-a încorporat astăzi, treptat, în toate domeniile de activitate umană, tinzînd să devină o veritabilă sinteză a umanității. Dar, un fenomen de asemenea anvergură presupune, pentru a putea fi cuprins în dimensiunile sale reale, o lărgire considerabilă a orizontului de cunoaștere și, în același timp, o transformare corespunzătoare a instrumentelor de cercetare ale istoricului. De aceea, conchide G. Lefebvre, în interesul *istoriei totale*, este necesar ca preocupările omului de știință, fără a abandona domeniile tradiționale de cunoaștere, să încorporeze, prin cercetare interdisciplinară, și alte teritorii ale realității, susceptibbile să ofere o înțelegere mai exactă și mai profundă a problemelor trecutului.

Un asemenea tărîm fertil prin sugestiile pe care le poate propune, i se pare autorului a fi cel al istoriei economice și sociale. Valoarea acesteia pentru sinteza istorică este subliniată în capitolul al doilea al *Reflexiilor asupra istoriei*, intitulat semnificativ *Pour l'histoire sociale*.

Definindu-se ca parte a cunoașterii trecutului care studiază modul de producere și de distribuire a bogăției („richesse") și ca observație și descriere a structurilor diverse ale grupurilor umane, tipul acesta de istorie se impune autorului atît în calitate de domeniu autonom de investigație, cît și datorită posibilităților sale de a oferi o explicație riguroasă unor fenomene încă insuficient clarificate ca, de pildă, mentalitățile și comportamentele. Dealtfel, titlurile articolelor care compun capitolul în discuție — *Archives hypothécaires*, *Sur les structures sociales au XVIII-e et XIX-e siècles*, *Pour l'étude des structures socia-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

les etc. — sînt ele însele edificatoare în ceea ce privește căile pe care cercetarea le poate urma cu folos pe acest tărîm al istoriei economice și sociale.

Capitolul următor, al treilea, se încheagă din conținutul cîtorva opinii asupra învățămîntului istoric actuale *(Apropos de l'enseignement historique* și *Réflexions sur l'enseignement historique).* Reținem de aici, că eficacitatea sa este dată în primul rînd de calitățile profesionale, pedagogice și sufletești ale profesorului, imposibil de disociat de pasiunea pentru profesiunea aleasă.

În sfîrșit, în ultimul capitol — *Sur la Révolution Française* — G. Lefebvre întreprinde o scurtă trecere în revistă a istoriografiei Revoluției *(Les historiens de la Révolution française)* pentru ca, după aceea, să se oprească mai pe larg, asupra raporturilor acesteia cu raționalismul filozofic *(La Révolution française et le rationalisme).*

Concluziile din final *(Prodomo)* ale autorului completează datele biobibliografice din frumoasa prefață cu care se deschide cartea, semnată de Albert Soboul.

De la publicarea, în 1924, a importantei sale lucrări *Les paysans du Nord pendant la Révolution française* și pînă la aceea postumă a *Studiilor Orleaneze (Études Orléanaises),* opera lui Georges Lefebvre a fost consacrată esențialmente Revoluției franceze. Dar, pentru cultura sa plurală, prin amploarea informației erudite, prin permanenta curiozitate a spiritului și nepotolita dorință de a îmbrățișa totalitatea, el a depășit cadrul specialității pătrunzînd, cu drepturi depline, în rîndurile marilor istorici. Aliind în paginile acestor admirabile *Reflecții asupra istoriei* inteligența critică și exigența științifică ale cercetătorului cu căldura și sensibilitatea omului, savantul francez ne-a convins, încă odată, ca unul pentru care cercetarea a fost o formă de viață, un „ecou uman", că *istoricul adevărat* nu poate și nu va putea niciodată să se despartă de *om.* Nici în istorie, produsul științific nu se rupe de substanța umană a producătorului său.

Florin Platon

MANFRED ALEXANDER, *Der Petraševskij-Prozess,* Wiesbaden, Franz Stein Verlag GMBH, 1979, 260 p.

Mișcarea de idei în Rusia primei jumătăți a secolului al XIX-lea — decembriștii, liberalii sau „apusenii", cum li se spunea, slavofilii, revoluționarii-democrați etc. a fost și este un subiect de predilecție pentru cercetătorii „fenomenului rusesc", ai istoriei „inteligheției" tocmai datorită particularităților, structurii și evoluției social-politice a imperiului înainte și după reforma din 1861.

Un moment distinct, care îmbrățișează unele din trăsăturile specifice etapei „nobilimii revoluționare", este cel al Petraşevților. La bibliografia relativ bogată a temei se adaugă acum cartea lui Manfred Alexander, noutate de „ultimă oră", care face obiectul lapidarei noastre prezentări. Susținută la Köln în 1976 ca teză de abilitare, lucrarea cuprinde un cuvînt înainte, șase capitole (Locul Petraşevților în istoria ideilor sociale și politice ruse, Cercul Petraşevski în istoriografie, Analiza textelor, O inventariere sociologică a Petraşevților, O culegere de mărturii despre Petraşevți, Petrasevții ca etapă a străduințelor către emancipare a societății ruse în secolul al XIX-lea), Bibliografie și Indice de nume.

Din capul locului, și pentru a contura însemnătatea temei, autorul notează că cercul Petraşevților, această opoziție față de autoritatea de stat, a luat în discuție „cele mai presante probleme ale Rusiei" sub regimul autocratic al lui Nicolae I: abolirea iobăgiei, suprimarea cenzurii, garantarea justiției și a jurisprudenței; cercul introduce problemele rusești în tradiția gen.rală europeană, apelînd la filozofia socială franceză, la ideile socialiste (utopice) și la revendicările liberale ale anului 1848; procesul Petraşvților a devenit, prin reacția statului, un simbol al luptei pentru o societate liberă.

De regulă, Petraşevții sînt socotiți drept „revoluționari-democrați", deși — opinează autorul — „ei nu erau nici revoluționari și nici nu aveau încă o reprezentare clară a democrației", istoriografia sovietică situîndu-i ca moment de legă-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tură între stînga decembristă și intelectualitatea revoluționară a anilor '70 (p. 6—7). Autorul urmărește atent decantarea ideilor liberale, revoluționar-democratice, socialist-utopice, subliniind *importanța urmărilor represiunii țariste*. În multe privințe, el este de acord cu istoriografia sovietică, nu însă în toate, ca, de pildă, în investigarea și definirea rolului liberalismului rus.

Remarcabile sînt analizele amănunțite ale textelor aparținînd unui număr de 31 Petrașevți, inclusiv cei legați indirect de cerc, și principiile metodologice ale cercetării biografico-psihologice în temeiul criticii totale: context și persoană.

La baza documentară a lucrării lui M.A. stau cele trei volume ale „afacerii Petrașevților": *Delo Petraševtev*, t. I, 1937, t. II, 1941, t. III, 1951, Moskva-Leningrad, autorul prelungindu-și antenele investigației metodice spre toate sursele documentare accesibile — de la actele oficiale, la presă, memorialistică, lucrări generale și speciale (peste 150 de titluri).

Evident, cartea prezintă un netăgăduit interes pentru studiul mișcării de idei în anii 1848—1849 în estul continentului, pentru istoria luptei de idei în Rusia și legăturile ei în plan european.

Pentru specialiști, demersul istoriografic al profesorului de la Universitatea din Köln, Manfred Alexander, se oferă ca obiect de referință în studierea cercului Petrașevski (și nu numai) grație interesului ce-l suscită, printre altele, viziunea care-l distanțează conceptual de istoriografia sovietică, punctele de *con și de divergență*, avînd suficientă forță de polarizore a interesului. Pentru istoricul, să zicem, nespecializat în temă, lucrarea lui Manfred Alexander este nu numai utilă, ci și incitantă, din cîteva puncte de vedere, inclusiv, și mai ales, din cel metodologic.

L. Boicu

DOMENICO CACCAMO, *L'Italia, la Questione d'Oriente e l'indipendenza romena nel carteggio del consolato italiano a Bucarest (1870—1879)*, extras din „Storia e Politica", a. XVIII, 1979, 60 p.

Autorul, bine cunoscut, prin alte studii anterioare și cu date de istorie referitoare la români, prezintă informații interesante privind situația politică internă din România între anii 1870—1879, din corespondența diplomatică a consulului italian la București, Saverio Fava. Italia, în funcție de interesele proprii, n-a avut un rol important în evenimentele din zonă și nu putea acorda României de atunci un ajutor efectiv, ducînd o politică de expediente, în direcția realizării independenței depline, pe care a recunoscut-o formal în 1878.

În 1873 România era preocupată de o reprezentantă la Roma, care, după Fava, putea influența opinia publică italiană. Visconti Venosta scruta reacția probabilă a Porții. În 1874 agenția română de la Roma era preocupată de o convenție comercială, pentru care s-au dus tratative anevoioase pînă în 1878. Esarcu, în 1876, discuta cu Visconti Venosta problema relațiilor României cu Poarta și alte puteri. Proclamarea independenței României a fost primită cu răceală de „Consulta". Vederile generoase ale lui Cavour nu mai erau complet actuale.

D. C.

Hundert Jahre Unabhängigkeit Rumäniens 1877—1977, Verlag Lassleben, Regensburg, 1978, 40 p.

Institutul de istorie a Europei de răsărit din Regensburg dedică numărul patru al seriei „Schriftenreihe des Regensburger Osteuropainstituts" centenarului independenței de stat a României. Îngrijit de Friedrich-Cristian Schroeder, volumul cuprinde două articole semnate de istoricul Alexandru Zub (Iași) și romanistul Gerhard Ernst (Regensburg).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Primul articol, *Der Weg Rumäniens zu Einheit und staatlicher Unabhängigkeit. Eine historische Übersicht (Drumul României spre unitate și independență. O retrospectivă istorică)*, prezintă independența României din perspectiva istoriei culturale, evidențiind deosebirile în raport cu procesul constituirii statelor naționale independente vest-europene, atenția concentrîndu-se asupra specificului istoriei românilor. Numai condițiile externe favorabile (criza imperiului otoman, sprijinul diplomatic primit, războiul ruso-turc) nu pot explica constituirea României moderne independente, ea este rezultatul unui proces istoric îndelungat, în care ideea continuității de neam și de limbă a poporului român a avut un rol de prim rang. Ea a fost susținută teoretic de cronicari, Școala ardeleană, întreaga mișcare culturală a secolului al XIX-lea și a fost apărată în războaiele de eliberare purtate împotriva turcilor de-a lungul secolelor, pentru ca în condițiile secolului al XIX-lea generațiile lui Tudor Vladimirescu, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Alexandru I. Cuza ș.a. să pregătească și să înfăptuiască unirea Moldovei și Țării Românești. Participarea tînărului stat la războiul ruso-turc din 1877/78 și recunoașterea independenței de stat a României la Congresul de la Berlin (1878) apar ca urmarea firească a unei evoluții istorice deosebit de complicate. În concluziile articolului, autorul notează: „Cu războiul de independență a început pentru români o etapă istorică agitată, complexă și plină de contradicții, concretizată în victoria forțelor progresiste într-o Românie deschisă coexistenței pașnice și colaborării cu toate popoarele lumii".

Articolul lui Gerhard Ernst, *Die rumänische Sprache zwischen Ost und West. Probleme der rumänischen Orthographie im 19. Jahrhundert (Limba română între est și vest. Probblemele ortografiei românești în secolul al 19-lea)* este destinat publicului vest-european, pentru care romanitatea limbii române nu este un fapt de la sine înțeles. Considerațiile asupra ortografiei în secolele XIX și XX sînt expuse în contextul tendințelor și evenimentelor politice și istorice de care, susține autorul, nu pot fi separate.

Pentru început este schițat procesul de formare a limbii române, încadrată în familia limbilor romanice, insistîndu-se asupra trăsăturilor definitorii ale acesteia, rezultate din situația specifică sud-estului european. Bun cunoscător al literaturii de specialitate, Ernst, care a fost și lector la universitățile din București și Cluj-Napoca, nu ezită să abordeze și probleme controversate, cum ar fi teza continuității, a diferitelor influențe suportate de limba română și îndeosebi a celei slave. Este discutat rolul cultural al vechii slavone bisericești, care nu a rămas fără urmări în pronunția, sintaxa și morfologia limbii române.

Studierea evoluției limbii este deosebit de dificilă întrucît primele texte românești scrise cu alfabetul chirilic datează abia din secolul al XVI-lea, situația rămînînd în general neschimbată pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, cînd prin „Supplex libellus Valachorum" sau reprezentanții „Școlii ardelene" devine evidentă formarea conștiinței naționale a românilor.

Cea de a doua parte a articolului prezintă motivele înlocuirii alfabetului chirilic prin cel latin și expune principiile ortografice ale noului alfabet. După expunerea cu caracter general, autorul se concentrează asupra disputei între adepții principiului etimologic (Școala ardeleană) și a principiului fonetic (Aron Pumnul), etapă care a precedat reforma ortografiei din 1869. Aceasta s-a realizat în mare parte după concepția lui Titu Maiorescu, adeptul principiului fonetic-fonologic cu elemente etimologice, menit a scoate în evidență și în acest domeniu specificul națiunii române.

Deși de proporții reduse, volumul Institutului din Regensburg contribuie, prin cele două articole, la răspîndirea culturii române în străinătate, la elucidarea unor probleme de natură politică și culturală cu care s-a confruntat poporul român în cursul istoriei sale.

Sorin Chițanu

N. PETSALES-DIOMIDIS, *Greece at the Paris Peace Conference (1919)*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1978, 340 p.

Nu este necesar să subliniem aici locul ce-l ocupă în istoria continentului european primul război mondial și Conferința de Pace organizată la încheierea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui. Importante transformări au fost aduse în viața popoarelor, iar hărțile politice au suferit numeroase modificări. În istoriografiile naționale aceste evenimente au ocupat și ocupă un loc central, însumînd un mare număr de apariții de diferite dimensiuni și variate unghiuri de vedere.

Un amplu studiu, ce are ca obiect problemele teritoriale grecești discutate la Conferința de Pace de la Paris (1919), semnat de N. Petsalis-Diomidis, apărut sub egida Institutului pentru sudii balcanice din Thessalonik, se adaugă acestei istoriografii. Deși realizează mai puțin decît presupune titlul, lucrarea abordează, pentru prima dată într-o imagine cuprinzătoare, problema reținută ca obiectiv principal — atitudinea marilor Puteri, preocupările guvernului de la Atena și activitatea delegației grecești la Conferință referitoare la soluționarea chestiunilor teritoriale ale Greciei postbelice și conturarea hărții sale politice. În afară de retrospectiva exegetică bibliografică, lucrarea are beneficiul de a se baza și pe explorarea surselor documentare engleze, franceze, italiene, americane, pe lîngă cele grecești de primă mînă. Pe lîngă aceste izvoare, din care multe inedite, autorul a avut privilegiul de a deține și folosi documentele particulare a două personalități politice grecești, prezente la tratativele din cadrul Conferinței : Alexander Diomidis și Leonidas Paraskevopoulos. Utilizînd informațiile oferite de aceste surse directe, de majoră importanță, lucrarea este o construcție clară, convingătoare cu un text concis, la obiect.

Odată cu retrospectiva atitudinilor și discuțiilor în problemă, autorul realizează, de fapt, și o succintă istorie a raporturilor Greciei cu vecinii săi : Turcia, Bulgaria, Albania și Italia, implicați ca părți în diferendele sale teritoriale.

Materialul este organizat, în economia lucrării, în cinci capitole, încheiate cu două pagini de concluzii și urmate de anexe, bibliografie și indice. Referindu-se la probleme teritoriale, lucrarea este însoțită și de trei hărți detașabile, pe care sînt conturate granițele Greciei după modificările propuse în diferite faze ale Conferinței. Fiecare capitol, centrat pe o anumită etapă a evoluției situației prezentate, este împărțit în mai multe titluri, pe probleme subsecvente.

Capitolul I, *Grecia înainte de marele război*, este o succintă trecere în revistă a schimbărilor teritoriale din zonă, după 1830, în condițiile destrămării Imperiului otoman. În această perioadă, arată autorul, Grecia și-a extins continuu granițele sale, ceea ce a alimentat „megali idea" — ideea reconstituirii Imperiului bizantin. În întreaga etapă s-a menținut o situație de conflict cu Turcia, pornind de la chestiunile teritoriale atît de cunoscute. Dintre ceilalți vecini, relații depreciate și încordate au fost cele cu Bulgaria, determinate de pozițiile divergente în problema Macedoniei. Perioada se mei caracterizează prin dezvoltarea unei ideologii naționaliste grecești și accentuarea luptei pentru realizarea unității teritoriale grecești. În concret, o atenție aparte se acordă Albaniei, Epirului de nord, războaielor balcanice, insulelor din Marea Egee și persecuțiilor la care a fost supusă populația grecească din aceste insule de către autoritățile turcești. În acest context, chestiunile religioase au contribuit la agravarea diferendelor și raporturilor interstatale din zonă. În direcția apărării și salvgardării intereselor grecești se afirmă, încă înaintea primului război mondial, Eleftheris Venizelos, care va fi și conducătorul delegației participante la Conferința de Pace de la Paris și căruia autorul îi acordă o atenție centrală în întreaga carte.

În condițiile orientărilor de interese în structurarea alianțelor europene ce s-au confruntat în anii războiului mondial, problema „participării Greciei la război s-a ridicat ca o problemă dificilă" (p. 33). De aici și primul titlu „Dilema greacă, august 1914 — octombrie 1915" din cap. II al lucrării, intitulat *Marele război*. În orientările interne în chestiune, s-au înfruntat două opinii diametral opuse : una exprimată de Venizelos și partidul liberal, alta cea a regelui Constantin și cercului din jurul său. După autor, pentru primii apărea evident că Bulgaria, „aliata naturală a Puterilor Centrale" va ataca, mai devreme sau mai tîrziu, Serbia și, sprijinită de Austria, va obține Macedonia, îndreptîndu-se, apoi, spre sud, situație în care „Grecia va fi într-o poziție lipsită de speranță". Iar dacă Turcia, participînd la război alături de aliații centrali ar fi victorioasă, „ea va distruge helenismul în Asia Mică, iar dacă va fi înfrîntă, helenismul în Asia Mică va cădea sub dominația aliaților". În ambele situații deci, Grecia va fi în pierdere dacă va participa la război de partea aliaților din Vest. Pentru rege, „educat în tradiția militară din Germania" și acoliții săi, militarismul prusac apărea ca „apărătorul natural al helenismului împotriva slavismului" (p. 34) și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că nu Antanta poate să apere Grecia în fața unui atac din partea Bulgariei. În cele din urmă, s-a impus poziția de neutralitate, „care s-a bucurat de un considerabil suport popular". Neutralitatea țării, documentează autorul, a fost încălcată de toate puterile vecine, în diferite modalități. Sînt trecute în revistă, în titlurile următoare, raporturile Greciei cu vecinii în anii războiului și se înscriază poziția aliaților în problemele sale teritoriale.

Aceste raporturi, cu precădere cele greco-italiene, sînt urmărite și în cap. III, *De la armistițiu la Conferință*. În această perioadă, diplomația grecească și-a intensificat activitatea în direcția satisfacerii obiectivelor naționale și teritoriale ale țării, realizînd convingerea și atragerea unor cabinete europene de partea ei. Memorandumurile grecești, prezentate de Venizelos puterilor victorioase (S.U.A., Marea Britanie, Franța), au devenit instrumente de lucru pentru reprezentanții participanți la Conferință. Argumente de ordin etnic, economic, demografic și politic erau puse la baza justificării cererilor grecești. Prin acestea se susțineau drepturile Greciei asupra Epirului de nord, Traciei, părților din Asia Mică, insulelor egeene și Dodecanezului. Avînd interese bine cunoscute în zonă, Marea Britanie este implicată în mersul evenimentelor de aici și în toate momentele discuțiilor și tratativelor în problemă, mai ales cele privitoare la Cipru.

Cap. IV, *Conferința*, realizează retrospectiva dezbaterilor din cursul lunilor februarie—iulie 1919, în problemele Epirului de nord, Traciei, grecilor din Asia Mică, precum și cele turcești, cu prezentarea pozițiilor adoptate de participanți și soluțiile propuse. Discuțiile cu acest obiect sînt reluate în lunile iulie—decembrie înfățișate în *cap. V*, o dată cu înțelegerile la care s-a ajuns.

In concluziile sale (p. 339—340), N. Petsalis-Diomidis apreciază ca „energică" activitatea delegației grecești, condusă de Venizelos, la Conferință.

Discuțiile în problemele teritoriale, ca și Conferința în general, au durat aproape întregul an 1919, fapt de care autorul face responsabile Italia și Statele Unite. De fapt, „America" este făcută responsabilă de nesoluționarea definitivă, sigură a tuturor problemelor teritoriale, etnico-politice din zonă. În aceste circumstanțe, Franței și Marii Britanii le-a devenit dificil să ia o altă atitudine, așteptînd deciziile americane. În consecință, prima s-a îndepărtat de aceste probleme, ne mai considerîndu-le de interes imediat, iar Anglia și-a asumat importante sarcini militare în zonă. În documentele finale, drepturile teritoriale, etnico-demografice și politico-economice ale Greciei nu au fost satisfăcute decît în mică măsură, rămînînd nesoluționate, în primul rînd, cele referitoare la populația grecească din Asia Mică și la raporturile cu Turcia.

Deși referirile la țara noastră sînt extrem de puține (de exemplu, cu prilejul înfățișării politicii bulgare în Macedonia locuită de cuțovlahi, asupra căreia s-a pronunțat și primul ministru român, I. I. Brătianu), pentru cercetătorul român, lucrarea rămîne de un interes sporit prin datele oferite în complexele probleme din regiune și complementarietatea informațiilor privind Conferința de Pace de la Paris din 1919.

Gabriel Bădărău

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Revue des études sud-est européennes", Tome XVII, nr. 1—4, 1979.

Publicația ce continuă cu vrednicie tradițiile revistei lui Nicolae Iorga *(Révue historique du Sud-Est européen)* nu e ușor de prezentat fără a-i aminti fiecare studiu în parte. Fiindcă, prin însumarea acestora, cu fiecare număr și fiecare volum, se concretizează aportul substanțial al cercetătorilor Institutului de studii sud-est europene la cunoașterea trecutului național, într-o viziune raportată mai temeinic la contextul său balcanic și est-european. A prezenta însă fiecare studiu în parte, fie cît de sintetic, n-ar putea să înlocuiască interesul pentru lectura lui integrală. Ar fi, la urma urmei, o trudă inutilă dat fiind că în cele 4 numere sînt găzduite peste 50 de contribuții a căror „prezentare" s-ar transforma mai curînd într-un „inventar" de titluri pe care îl găsim, de altfel, în tabla de materii ce închide ultimul număr. Nu e mai puțin adevărat, în același timp, că valoarea unei publicații științifice rezidă în capacitatea sa de a-și profila tematica anchetată. Efortul individual se cuprinde astfel în cel colectiv și meritele revistei se datorează în întregime colectivului de cercetători și conducerii sale ce au dovedit o exemplară solidaritate în înfruntarea unei tematici majore, dificile și variate. Sînt calități care afirmă prestigiul publicației în țară, dar și peste hotare, venind în întîmpinarea celor mai severe deziderate ale istoriografiei actuale: studiu comparativ, cercetare interdisciplinară, interesul pentru metalimbaj.

Acestea fiind cîteva din însușirile constante ale revistei, ce ne oferă volumul de față, în cele patru numere ale sale?

Cea mai mare parte din materiale a fost prilejuită de două manifestări științifice: al IV-lea Congres internațional de studii sud-est europene (Ankara — august, 1979), în numărul 2, și dezbaterea organizată de Institutul de studii sud-est europene (București — febr. 1979) pe tema „Conștiința națională și mișcările de eliberare în sud-estul european", în nr. 4. În funcție de aceste împrejurări, dar și sub impulsul altor deziderate ale cercetării, studiile se referă la următorul registru de teme: *dimensiunile continentale ale evenimentelor din Sud-Estul Europei* (în care Nicolae Ciachir surprinde implicațiile europene ale Tratatului de la Adrianopol, iar Florin Constantiniu evaluează însemnătatea insurecției de la 23 August 1944, ambele studii apărute în nr. 4), *conștiința națională și mișcările de eliberare* (temă asupra căreia vom reveni), *despre „vlahii" din Peninsula Balcanică* (studiile semnate de Costin Feneșan și Elena Scărlătoiu, în nr. 1), *viața socială și mentalități* (cu referiri la sensibilitatea barocă și regimul nobiliar de Florin Constantiniu, la mutațiile intelectuale de la începutul epocii moderne, de Al. Duțu, la prezența Orientului ca topos în literatura germană din secolele XIX—XX, de Horst Fassel, și la contribuția Cristinei Feneșan despre cronicarul turc Abdul Cadîr, studii găzduite de nr. 2), *limbaj figurativ și semnificați sociopolitică* (considerații despre frescele de la Sf. Nicolae domnesc de Laura Carmen Dumitrescu, semnificația ansamblului pictural de la Arnota, de Cornelia Pillat, europenizarea arhitecturii otomane, de Michaila Stainova, ș.a.), *carte și societate* (morile de hîrtie în țările române de Damian P. Bogdan, difuzarea unei opere pedagogice germane în România de Florian Dudaș, fabula în proză și evoluția mentalităților de Georgeta Loghin, în nr. 3), *orientări diplomatice* (pe marginea unei misiuni române la Atena în 1920, de Constantin Iordan-Sima, despre mișcările pronapoleonene ale ilirilor de Walter Markov, despre misiunea marchizului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Nointel la Poartă de Claude Michaud, contribuția Antantei balcanice la desfinderea în Europa, de Cristian Popișteanu, în nr. 2), *aspecte ale evoluției economice* (munca manuală în Bizanț pînă în secolul XI de Tudor Teoteoi, viața social-economică a porturilor dintre Orșova și Calafat, de Theodor N. Trâpcea, transformările agrare din țările socialiste din Sud-Estul european de Milică Moldoveanu și Crișan Iliescu, în nr. 3), *căi comerciale și relații politice* (cu referiri la Compania comercială din Brașov, de Olga Cicanci, și la politica genoveză în Marea Neagră de Șerban Papacostea și Ausilia Roccatagliata, în nr. 2), *relații culturale și lingvistice* (ajutorul oferit de Țările Române școlilor grecești de Ariadna Camariano-Cioran și studiile lingvistice semnate de Lucia Djamo-Diaconiță, Zamfira Mihail, Haralambie Mihăescu, ș.a.) și, în legătură cu tema anterioară, studiile despre *latina vulgară și elementele lexicografice românești în limbile balcanice* (semnate de Zamfira Mihail, H. Mihăescu, Elena Scărlătoiu și Cătălin Vătășescu).

De asemenea, nu pot fi ocolite discuțiile și notele lui S. Vainberg despre prima carte în limba română despre plasmă (în nr. 1), Andrei Pippidi, despre un manuscris al Logicii lui Théodore Cavaliotis (în nr. 2), Vasile Liveanu, despre istoria ideilor socialiste în România și Liliana Dragoș, despre prima Enciclopedie românească (ambele în nr. 4).

Cronicile revistei se referă la simpozionul româno-bulgar de la București (nr. 1), la colocviul „Literatură și istorie în țările din Sud-Estul european în secolul XIX" ce a avut loc în 1978 la București (nr. 2), la dezbaterea despre conștiința națională și mișcările de eliberare din aceeași zonă și la expoziția de cărți din R.S.F. a Iugoslaviei (nr. 4) și la alte aspecte legate de activitatea științifică a Institutului.

Alături de acestea toate cele patru numere cuprind numeroase recenzii, note bibliografice, liste ale cărților primite de Institut, oferind o imagine bibliografică asupra literaturii apărute în ultima vreme cu referire la Sud-Estul european.

*

Promiteam mai înainte că ne vom referi în mod special la lucrările prilejuite de dezbaterea despre „Conștiința națională și mișcările de eliberare". Interesul acesta se explică îndeajuns, credem, prin importanța temei.

Este ceea ce evidențiază Al. Duțu într-un studiu ce pledează pentru o metodologie adecvată acestei teme, pornind de la îmbinarea demersului comparatist cu cel pluridisciplinar *(Modèle heuristique et modèle historique*, p. 715—722). El propune, cu acest prilej, „un posibil model euristic" a cărui verificare să arate „modelele care au condus gîndirea și acțiunea popoarelor din Sud-Est într-o Europă a naționalităților". Studiile următoare reflectă, în mare parte, direcțiile anunțate de acest model, fapt deosebit de important pentru caracterul unitar al punctelor de vedere puse în discuție. Astfel, formarea conștiinței naționale și etapele ei de evoluție le parcurge Eugen Stănescu *(The Formation of the Romanian National Consciousness)*. Relația acesteia cu programul de emancipare politică este adîncită din perspectivele complementare de Damian Hurezeanu *(National Consciousness and Political Programme)*, Valentin Al. Georgescu *(Conscience nationale et mouvements d'émancipation dans le contexte de la modernisation globale des sociétés sud-est européennes)*, Dan Berindei *(Libération nationale et formation d'un État unitaire)*, în timp ce raportul ei cu manifestările cultural-artistice sau lingvistice a reclamat prezența la discuții a istoricilor de artă sau literari (Alexandru Niculescu, *Lessico della rivoluzione romena nel sec. XIX*; Ion Matei, *Modernisation de la terminologie politique turque : „patrie", „nation", „peuple"*; Mircea Anghelescu, *The intellectuals' training*; Remus Niculescu, *Art statuaire et vision du passé*; Anca Irina Ionescu, *Relations culturelles et développement de la conscience nationale)*.

În sfîrșit, contextul sud-est european în care a evoluat conștiința națională a constituit subiectul intervențiilor făcute de Constantin Velichi *(Les émigrés et la formation des États nationaux*; Cornelia Papacostea-Danielopolu *(La conscience nationale des peuples balkaniques et les chants révolutionnaires de Rigas)*, Cătălin Vătășescu *(Le courant intellectuel albanais au XIX-e siècle et la formation de nouvelles solidarités*; Anca Ghiață, *La nation et l'Etat moderne dans la conception kémaliste)*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alte aspecte ale temei au fost urmărite de Olga Cicanci *(Solidarité de groupe et conscience nationale : le cas des compagnies de commerce)*, în timp ce Andrei Pippidi sugerează discuțiilor un nou element : *Xénophobie, fidélité au passé, États sans nation.*

Discuțiile pe marginea conștiinței naționale și a mișcărilor de eliberare în măsura în care au fost consemnate în nr. 4 al revistei Institutului de studii sud-est europene se dovedesc de un real folos. Excluzînd faptul că pînă în clipa de față nu avem o monografie a fenomenului de mare rezonanță spirituală pe care l-a reprezentat conștiința națională (cele cîteva studii „externe" sau dezbaterile anterioare fiind parțiale), foarte puține din lucrările consacrate acestei probleme se pot asemui, prin ingeniozitate și numărul mare ale sugestiilor, cu intervențiile publicate în acest număr. Desigur, ele nu duc pînă la capăt o cercetare, constituind nimic mai mult decît o „dezbatere", cu toată argumentarea științifică reclamată de cadrul în care a avut loc. Dar, chiar și așa, studiile viitoare vor găsi aici suficiente ipoteze și sugestii capabile să stimuleze mai departe reflecțiile pe marginea acestei teme.

Ștefan Lemny

„Österreichische Osthefte", Wien, 1—3, 1979.

Ultimele caiete ale publicației scoase de Institutul austriac pentru Europa de est și sud-est continuă, tematic, orientarea definită deja de mai mulți ani, acordînd parcă o și mai mare atenție istoriei contemporane, în acord cu o tendință tot mai clar circumscrisă a istoriografiei în genere. Într-o primă rubrică sînt cuprinse de obicei studii legate de un anume spațiu geopolitic : Cipru (1/1979), Turcia (2/1979), lumea slavă (3/1979) etc. O alta grupează materiale cu caracter mai actual și mai incitant, dacă nu chiar polemic, precum e acela despre istoricul german Eduard Winter, semnat de Fairy V. Lilionfeld (1/1979), cel despre ultimele scrieri ale lui Raymond Aron, întoomit de Kurt Marko *(ibidem)*, cel privitor la metoda comparatistă a studiilor despre național-socialism, subscris de Monika Glettler (3/1979) sau cel relativ la viziunea lui Juliusz Slowacki asupra unui papă slav, viziune comentată de Gerhard Birkfellner *(ibidem)*. O rubrică substanțială e dedicată recenziilor. Una din acestea, scurtă, incisivă, se referă la cartea lui U. Bindreiter, *Die diplomatischen und wirtschaftlichen Beziehungen swischen Österreich-Ungarn und Rumänien in den Jahren 1875—1888* (Wiem—Köln—Graz, 1976) și ne interesează deaproape, mai ales că recenzentul (Ernst Rutkowski) observă carența cercetărilor pe această temă (1/1979). O notă bibliografică semnalează volumul *Romanian History 1848—1918*, cuprinzînd lucrările simpozionului româno-olandez de la Utrecht din 1977 (2/1979). Precum rezultă din fascicolele prezentate, referințele românești sînt aproape inexistente, deși spațiul carpato-danubio-pontic intră programtic în preocupările revistei.

Al. Zub

*

Nunmărul 2, din mai 1979, al revistei Institutului de studii sud-est-europene din Viena, este dedicat celui de al IV-lea Congres internațional pentru studii sud-est europene de la Ankara, ținut între 13—19 august 1979. Revista cuprinde un număr însemnat de studii, unele din ele abordînd subiecte în strînsă legătură cu istoria României. Asupra acestora ne vom opri mai pe larg în cele ce urmează.

Karl Vocelka semnează articolul *Die Türkenbeute in der politischen Propaganda der frühen Neuzeit (Prada de război otomană în propaganda politică a epocii moderne timpurii)*. Autorul este de părere că prada de război obținută în luptele împotriva turcilor a constituit un important mijloc propagandistic al Imperiului austriac, motivînd în felul acesta sacrificiile solicitate populației pentru susținerea operațiilor militare. Concentrîndu-și atenția asupra perioadei împăratului Rudolf al II-lea (1576—1612), Vocelka subliniază importanța opiniei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

publice influențată prin utilizarea unor variate mijloace propagandistice (manifeste, opere de artă, medalii, predici în biserici, defilări triumfale cu prăzi de război otomane etc.). Printre aceste mijloace, autorul amintește celebrul steag verde al profetului Mahomed, trimis, printre altele, împăratului Rudolf al II-lea de „atît de abilul voievod al Munteniei" — Mihai Viteazul. Karl Vocelka propune, în finalul articolului său, în scopul cunoașterii mai temeinice a relațiilor turco-europene, să se înregistreze și să se studieze toate piesele otomane aflate în muzeele Europei, reliefîndu-se astfel și pulsul opiniei publice de atunci.

Tema articolului intitulat *Hammer-Purgstall und die Orientfrage (Hammer-Purgstall și chestiunea orientală)* de Harald Heppner prezintă interes și pentru istoria Țărilor Române. Hammer-Purgstall, orientalist, diplomat și istoric austriac a îndeplinit între 1806 și 1807 funcția de consul general al Austriei la Iași. Șederea sa în Moldova, ca și legăturile sale amicale și diplomatice, i-au oferit prilejul cunoașterii temeinice a cauzelor decăderii imperiului otoman. Menționînd că opiniile sale se bazează „pe faptele trăite și verificate", Hammer-Purgstall subliniază cauzele interne și externe ale decăderii Turciei. Dintre cauzele externe, războaiele de expansiune, amestecul marilor puteri — Rusia, Anglia, Franța (Austria nu intră în vederile sale) — au dus la sfîrșitul imperiului, marcat, după Hammer, prin pacea de la Kuciuk-Kainargi. Un merit al fostului consul este că acordă prioritate în declinul Turciei cauzelor interne: organizarea defectuoasă a vechiului sistem statal, corupția, decăderea moravurilor etc. În relatarea evoluției lui Hammer-Purgstall, Harald Heppner consemnează că acesta a avut păreri originale asupra politicii externe și a activității corpului diplomatic asutriac și le-a susținut în fața lui Metternich. Cancelarul i-a redus posibilitatea de a acționa pe tărîm politic numindu-l translator la curtea imperială. În asemenea condiții fostul diplomat se dedică istoriei Turciei, scriind între 1827—1835 zece volume despre istoria Imperiului otoman — *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Lucrarea lui Hammer se încheie cu pacea de la Kuciuk-Kainargi care, după cum consideră autorul, „conține sămînța păcii de la Adrianopol și a urmărilor sale". Hammer nu a fost doar un simplu intermediar al culturii orientale, ci un mare istoric, un vizionar politic.

Aspecte din istoria contemporană a României sînt tratate în articolele semnate de Thomas Stein *(Zur Frage der rumänischen Landwirtschaft im Ersten Weltkrieg)* și Wolfdieter Bihl *(Österreich im Kräftefeld der Kleinen Entente)*.

Stein pornește de la ipoteza că bogățiile României (petrolul și cerealele în special) au avut un rol important în desfășurarea primului război mondial. După considerațiile introductive cu privire la ponderea agriculturii în economia țării, autorul urmărește relațiile comerciale ale acesteia cu Puterile Centrale în perioada neutralității. Prin poziția ei geografică și conjunctura politică, România a fost silită să încheie două contracte, la 22 decembrie 1915 și 22 martie 1916, prin care se obliga să livreze Puterilor Centrale mari cantități de cereale, spărgînd astfel blocada economică a Antantei. A doua parte a articolului cercetează perioada după ocuparea a 77% din teritoriul României, la sfîrșitul anului 1916, cînd Germania a trecut la exploatarea economică a țării sub conducerea directă a lui Falkenhayn și Mackensen. Astfel autorul susține teza că în spatele acțiunilor militare se aflau de fapt interese economice. Acuzația adusă istoriografiei române de a fi abordat „simplificator" această problemă, rezumîndu-se numai la aspectul politic al ocupației germane, ni se pare doar parțial acceptabilă. Ultimele lucrări dedicate acestei perioade (de ex. Mircea N. Popa, *Primul război mondial 1914—1918*, București, 1979 sau Victor Atanasiu și colaboratorii, *România în primul război mondial*, București, 1979), acordă atenția cuvenită și factorului economic.

„Mica Înțelegere" a constituit obiectul unor numeroase studii, totuși relațiile Austriei cu acest sistem de alianțe au fost în mare parte neglijate și ele constituie tema articolului lui Wolfdieter Bihl. Autorul analizează o serie de momente de criză din perioada anilor 1918—1938 și arată că statele „Micii Înțelegeri" au avut în repetate rînduri numai aparent o atitudine unitară, fiecare acționînd în fond diferențiat, după cum le dictau interesele. Reacția la prima vedere unitară a aliaților în „cazul Hirtenberger" — ziarul „Arbeiter Zeitung" a comunicat la 8 ianuarie 1933 că fabrica de arme Hirtenberg a primit din Verona 50 de vagoane de puști și mitraliere — a fost influențată în mare parte

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Franța și Anglia. Cînd la 1 aprilie 1936 Austria a introdus serviciul militar obligatoriu, „Mica Înțelegere" a înaintat la 6 aprilie 1936 trei note de protest identice în conținut, dar fiecare țară a privit această măsură din punctul ei de vedere. Cehoslovacia s-a limitat la un simplu protest, Jugoslavia vedea în aceasta o extindere a influenței italiene, iar România se temea de urmările pe care le-ar putea avea această afacere asupra Ungariei și Bulgariei. Din analiza unor aspecte politice de acest gen, la care se adaugă restaurarea Habsburgilor, alipirea Austriei la Imperiul german, autorul conchide că obiectivele „Micii Înțelegeri" nu au satisfăcut interesele tuturor țărilor cuprinse în acest sistem, ceea ce explică șubrezenia acestuia.

Rapoartele, recenziile și prezentarea unor lucrări dedicate în special istoriei Balcanilor, ridică valoarea informativă a revistei.

Em. Bold și S. Chițanu

„Annales de démographie historique", Paris, 1979, (Société de démographie historique).

Revista Societății de demografie istorică, publicată cu concursul Centrului național de cercetare științifică din Paris, „Annales de démographie historique", apărută la finele anului 1979, conține, ca și volumele din anii precedenți, un sumar bogat și variat de studii, note, documente, recenzii și bibliografie. Volumul este consacrat, în cea mai mare parte, statisticilor privind populația și politicii demografice. Firește, un astfel de grupaj de studii este de un interes deosebit pentru specialiștii din toate țările; autorii aducînd numeroase și notabile contribuții la o mai bună cunoaștere a statisticilor și a problemelor privind populația, în mod spontan și dirijat, a anumitor regiuni ale lumii.

Astfel, în primul studiu, *La croissance démographique chinoise du XVIII-e siècle et l'enregistrement des Pao-Chia*, M. Cartier constată că datele statisticii la scară națională și cele la scară regională relative la populația Chinei în secolul al XVIII-lea prezintă mari deosebiri. Autorul își exprimă îndoieli și rezerve cu privire la exactitatea cifrelor din statisticile generale. El este de părere că pe baza recensămintelor regionale se poate face o reconstituire mai sigură a evoluției probabile a populației chineze. Plecînd de la aceste recensăminte, M. Cartier consideră că populația Chinei în secolul al XVIII-lea a crescut într-un ritm mult mai moderat decît s-a crezut pînă acum.

H. Charbonneau și Y. Landry în *La politique démographique en Nouvelle-France*, analizînd emigrația franceză în secolul al XVII-lea și nupțialitatea, natalitatea și mortalitatea în Canada, ajung la concluzia că puternica sporire a populației Canadei în acea epocă nu este o consecință a politicii demografice dusă de guvernul francez.

R. Fossier prezintă, într-un studiu amplu, *(Peuplement de la France du Nord entre le X-e et le XVI-e siècles)*, un moment crucial pentru înțelegerea istoriei medievale a Franței și anume popularea în secolele al X-lea — al XVI-lea a regiunii de nord a țării.

Jacqueline Hecht face o frumoasă și echilibrată prezentare a personalității lui Johann Peter Sussmilch, părintele demografiei germane, autorul primului tratat de demografie *(Die göttliche Ordnung, 1741)*. Opera lui J. P. Sussmilch reprezintă, după J. Hecht, sfîrșitul demografiei primitive și punctul de plecare al demografiei moderne.

Ch. Higounet în *Congregare populationem: politiques de peuplement dans l'Europe méridionale (X-e—XVI-e siècles)*, înfățișează un moment interesant în constituirea așezărilor rurale și urbane din sudul Franței, Italia și Spania creștină, prin eforturile autorităților laice și ecleziastice de „congregare" sau „amasare homines", de grupare a oamenilor din împrejurimi în așezări stabile și fortificate.

J. Hoock *(Sciences camérales et statistique démographique en Allemagne aux XVII-e et XVIII-e siècles)*, studiază aspecte ale dezvoltării statisticii demografice în Germania după războiul de 30 de ani.

Tot statisticii germane îi este consacrată și nota lui R. Horvath: *Aux sources de la statistique allemande*, în care se evidențiază bazele filozofice ale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

descrierilor statistice a statelor germane din secolele XVII—XVIII. Autorul observă că filozofia aristotelică care domina în şcolile germane a frînat apropierea acestor descrieri de aritmetica politică engleză, întîrziind matematizarea faptelor sociale. Literatura germană de acest gen a optat pentru clasare şi descriere, punîndu-se în serviciul filozofiei morale şi apologiei statului.

K. J. Krotki, în *La population du Soudan au XIX-e siècle et au début du XX-e siècle*, face o scurtă privire istorică şi o trecere în revistă a mozaicului etnic al populaţiei din Sudan. Autorul prezintă, după cifrele cele mai certe, evoluţia numărului sudanezilor între 1880—1973.

J. Lecuir, aduce noi dovezi asupra autorului celebrei cărţi de demografie : *Recherches et considérations sur la population de la France*, apărută în 1778 şi atribuită lui J. B. Moheau. Cercetînd periodicele epocii şi arhivele, J. Lecuir vine cu argumente noi şi convingătoare că această lucrare aparţine intendentului de Montyon.

R. Le Mée *(La statistique démographique officielle de 1815 à 1870 en France)*, studiază evoluţia statisticii între 1815 şi 1870, în special a statisticilor privind mişcarea populaţiei şi recensămintele.

C. O. Gràda *(The population of Ireland 1700—1900 : a survery)*, cercetează situaţia demografică a Irlandei înaintea marei foamete din 1847 şi consecinţele crizei în 1847—1848 asupra comportamentului demografic al irlandezilor.

P. Riché prezintă, pentru o epocă deosebit de întunecată, secolele V—IX, preocupările de politică demografică. În *Les „Gouvernants" et les problèmes de population dans le Haut Moyen-Âge (V-e—IX-e siècles)*, P. Riché constată că în acea perioadă de bulversări demografice, din cauza invaziilor, epidemiilor, foamei, mortalităţii infantile, conducătorii s-au preocupat prea puţin de devierea, într-un sens sau altul, a curbei demografice. Totuşi clericii şi călugării care inspirau politica conducătorilor au pus principiile privind căsătoria şi finalitatea ei, au luptat contra avorturilor, contraceptivelor, a infanticidului, a căsătoriilor consanguine etc. Astfel, regii şi prinţii, din acea epocă, au introdus în legislaţia lor reguli care aveau în vedere menţinerea coeziunii familiilor, repopularea terenurilor devastate, preîntîmpinarea foamei etc.

La rubrica, *Varia* sînt publicate trei articole cu conţinut diferit, dar nu mai puţin interesante decît studiile anterioare. Astfel, A. Burguière, în *Endogamie et communauté villageoises : pratique matrimoniale à Romainville au XVIII-e siècle*, constată că în regiunea viticolă Romainville, din apropierea Parisului, datorită factorilor economici, cca. 44% din căsătoriile endogene erau căsătorii consanguine. J. Léonard, în *Les médecins de l'Ouest au XIX-e siècle*, prezintă diversele aspecte ale medicalizării unei regiuni din Franţa mai puţin dezvoltată din acest punct de vedere. O scurtă analiză juridică este întreprinsă de J. Poumarède în nota *Famille et tenure dans les Pyrénées du Moyen-Âge au XIX-e siècle*, asupra obiceiurilor dintr-o zonă a Franţei cu puternice tradiţii familiare. Autorul constată o slăbire a acestor obiceiuri din cauza presiunii demografice în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, dar dreptul primului născut a supravieţuit, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, datorită unor formule abile şi unor ingenioase adaptări.

La rubrica *Documente*, J. Lecuir publică din „Gazette de l'Agriculture, du Commerce et de Finance" (1763—1781), articolele asupra populaţiei, interesante atît prin caracterul inedit al cifrelor prezentate, cît şi prin natura comentariilor făcute pe marginea lor.

Volumul se încheie cu recenzii asupra unor lucrări de demografie istorică, un rezumat al articolelor apărute în „Journal of Family History", Winter, 1979 şi o informare asupra lucrărilor din vol. *Les grandes mortalités : étude méthodologique des crises démographiques du passé*, publicat sub direcţia lui Hubert Charbonneau şi André Larose.

La sfîrşitul volumului este publicată partea a doua a *bibliografiei internaţionale de demografie istorică*. Această vastă bibliografie este alcătuită de un comitet de redacţie condus de cunoscutul specialist belgian Étienne Helin. Lucrarea apare sub egida Comitetului internaţional de ştiinţe istorice (Comisia internaţională de demografie istorică), Societăţii de demografie istorică şi Uniunii internaţionale pentru studiul ştiinţific al populaţiei (Comisia de demografie istorică).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Difuzarea bibliografiei printr-un tiraj à part aparține Uniunii internaționale pentru studiul științific al populației (U.I.E.S.P.). Prima parte a bibliografiei, cuprinzînd 340 de titluri, s-a publicat la sfîrșitul volumului de „Annales de démographie historique" din 1978. Cea de a doua parte cuprinde un număr mai mare de titluri de lucrări, 557, apărute în 1978 (unele poartă și o dată puțin anterioară). Bibliografia este însoțită de un indice geografic, un indice cronologic și unul de nume de autori. Această bibliografie este deosebit de utilă și necesară specialiștilor nu numai în domeniul istoriei, dar și al economiei și demografiei. Țara noastră este, din nefericire, slab reprezentată în această bibliografie; dealtfel, nici un specialist din România nu figurează în lista colaboratorilor.

Revista „Annales de démographie historique", pe 1979 reprezintă, după opinia noastră, una din cele mai reușite și mai reprezentative publicații în domeniul demografiei istorice pe plan mondial. Volumul impresionant de pagini, 495, la care se adaugă 116 p. bibliografia internațională, valoarea științifică a articolelor publicate, însoțite de rezumate în limba franceză și engleză, calitatea tabelelor, hărților și graficelor care ilustrează studiile fac din „Annales de démographie historique", o revistă de un incontestabil prestigiu.

Ecaterina Negruți

„Zeitschrift für Kulturaustausch", Stuttgart, XXVII. (1977), XXVIII. (1978), XXIX. (1979).

Ajunsă la o vîrstă respectabilă, publicația Institutului pentru relații cu străinătatea din Stuttgart se definește ca un mijloc eficient de extindere și adîncire a contactelor culturale cu lumea din afară. Numere tematice asigură, în ultimii ani, o abordare mai temeinică a diverselor probleme. O fasciculă e dedicată, spre exemplu, relațiilor de cultură cu America Latină (1/1977). Altele privesc semnificația universală a artei germane (2/1977), organismele care mijlocesc politica externă pe tărîm cultural (1/1978), informația și documentarea în relațiile culturale cu străinătatea (2/1978), turismul și schimbul cultural (3/1978) etc. Perspectivele și problemele literaturii africane constituie substanța altor două numere (2—3/1979). Colocvii cu largă participare bilaterală sau internațională stau la originea fiecăruia. Sînt de remarcat îndeosebi paginile lui Barthold C. Witte despre statul cultural german, unitatea europeană și cultura universală (1/1978), în care termenii nu sînt formulați dilematic, ci complementar, cu toată tensiunea existentă îndeobște între *cultură și politică*. Interesante, pătrunzătoare sînt, de asemenea, aspectele de filosofie a culturii relevate de Hans Köchler pe seama cooperării internaționale *(ibidem)*, ca și paginile despre dimensiunea culturală a turismului (3/1978), îndeosebi cele subscrise de Wilhelm Trene, Rob Coppock, Ina-Maria Greverus.

Al. Zub

Südosteuropa — Mitteilungen". Vierteljahresschrift des Südosteuropa — Gesellechaft e.V. München, XVII (1977) — XVIII. (1978).

Publicația trimestrială a Societății Sudest-europene din München, care împlinește tocmai două decenii de existență, continuă aceeași formulă ce îmbină sinteza fugară cu dările de seamă și cu explorările privind istoria cea mai recentă. Ea reflectă un program de adîncire progresivă a relațiilor cu zona de sudest a continentului și dă seamă asupra manifestărilor curente inițiate pe acest tărîm. Anul 1977, de pildă, a fost marcat de celebrarea independenței românești prin studiul lui Hans Hartl (care e și redactorul buletinului), *Als Carol I, in Turnu-Severin an Land sprang. Hndert Jahre souveränes Rumänien* (1/1977, p. 58—64); prin contribuția lui Vasile Maciu, *Rumäniens Weg in die Unabhängigkeit* (2/1977, p. 72—77); prin relatarea, subscrisă de Roland Schönfeld, asupra colocviului de la Mannheim, dedicat centenarului independenței românești (4/1977, p. 79—80). Re-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

laţiile economice dintre state, în primul rînd cele dintre Republica Federală şi ţările Europei de sud-est, ocupă un loc de seamă în spaţiul revistei, ele fiind abordate în perspectivă istorică, dar mai ales ca problemă de actualitate (v. Dionisie Ghermani, 3/1978). Josef Ertl se ocupă de economia agrară în relaţiile vest-sudest (1/1977), R. Schönfeld de politica industrializării şi posibilităţile de cooperare industrială cu România (2/1977), Franz Josef Nienheysen de societatea mixtă din Reşiţa *(ibidem)*, Hermann Gross de relaţiile economice germano-sudest-europene (3/1977) etc. Problema transporturilor de bunuri în acelaşi spaţiu, dezbătută de experţi într-un seminar special, la München, e prezentată şi ea pe larg (2/1978). Cîteva referate se ocupă apoi de comerţul exterior (1/1977, 2/1978). Mai interesante sînt încercările de sinteză istorico-culturală a aceluiaşi spaţiu, precum cea extrasă din opera lui Fritz Valjavec despre „subcontinentul" respectiv, căruia îi schiţează fizionomia istorică şi culturală (3/1977), cea semnată de Alois Schmaus cu privire la cultura populară şi cultura „înaltă" între tradiţie şi inovaţie *(ibidem)*, cea a lui Josef Matl despre slavi în Europa de sudest *(ibidem)* sau cea a lui Günter Reichenkron despre etnogeneza românească în lumina cercetărilor lingvistice *(ibidem)*. Din opera lui Franz Babinger se reproduce, în acelaşi grupaj, un text despre stăpînirea otomană în Balcani *(ibidem)*. Alt grupaj reuneşte referatele prezentate cu ocazia săptămînii internaţionale universitare de la Tutzing (3—7 oct. 1977) cu privire la problemele literaturii contemporane din sudestul continentului (4/1977). Un interes aparte comportă consideraţiile lui Heinrich Zillich relative la „trecuta Europă sudestică" (2/1978) şi mai cu seamă cele despre formarea statelor naţionale în acelaşi colţ de lume, ca parte a unui proces istoric general european (3/1978), consideraţii formulate de Mathias Bernath cu prilejul unei noi săptămîni internaţionale (Tutzing, sept. 1978), prilej care a dat loc şi la o sinteză relativă la centenarul independenţei de stat în aceeaşi zonă a continentului (Dionisie Ghermani, *ibidem*).

Ceea ce trebuie subliniat, mai ales, e însă efortul Societăţii Sudest-europene de a reexamina cu luciditate problemele zonei, tentativa de a provoca, periodic, dezbateri pe diverse teme, cu participarea celor interesaţi şi de a le înlesni exprimarea nealterată a opiniilor în cuprinsul buletinului. „Südosteuropa-Mitteilungen" a devenit astfel nu doar organul de publicitate al unei societăţi academice, la originea căreia se regăsesc eforturile lui Fritz Valjavec, ci o tribună de expresie sudest-europeană.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AL DOILEA SIMPOZION INTERNAȚIONAL DE TRACOLOGIE DE LA ROMA, ORGANIZAT DE FUNDAȚIA EUROPEANĂ DRĂGAN

În intervalul de la 12 la 15 noiembrie a avut loc la Roma cel de al doilea simpozion internațional de tracologie, organizat în condiții foarte bune de prof. dr. I. C. Drăgan, președintele Fundației europene Drăgan.

La această manifestare științifică internațională cu caracter interdisciplinar, care a urmat după prima de acest fel organizată de aceeași Fundație la Roma în noiembrie 1977, au luat parte specialiști din următoarele cinci țări :

1. Bulgaria : acad. Vl. Gheorghiev, asistent Peter Deler și conf. Vl. Popov (Sofia) ;

2. Grecia : prof. dr. Mihail Sakelariou (Salonic) ;

3. Italia : prof. dr. Dinu Adamesteanu (Potenza), prof. dr. V. Belardi, prof. dr. I. C. Drăgan și asistent Paolo di Giovine (Roma), prof. dr. Lorenzo Braccesi (Torino), prof. dr. Franco Crevatin (Trieste), prof. dr. Vittore Pisani (Milano), prof. dr. Stati Sorin (Padova) ;

4. România : acad. Emil Condurachi, prof. dr. doc. Radu Vulpe și dr. Al. Vulpe (București), prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița (Iași) și muzeograf Mihai Irimia (Constanța) ;

5. Suedia : prof. dr. Alf. Lombard (Lund).

Lucrările simpozionului au avut loc la sediul din Roma al Fundației europene Drăgan, de lîngă Columna lui Traian. Ele s-au deschis în după masa zilei de 12 noiembrie în prezența reprezentantului Ministrului Instrucțiunii Publice, care, fiind reținut în provincie, nu a putut veni. În alocuțiunea sa, care este tipărită, președintele I. C. Drăgan, după ce a salutat pe participanți, a făcut un scurt bilanț al activității desfășurată de Fundația Drăgan în domeniul tracologiei, menționînd, printre altele, apariția actelor primului simpozion internațional de tracologie de la Roma (14—16 noiembrie 1977), a cărții cu privire la etrusci a acad. Vl. Gheorghiev, precum și tipărirea, cu începere din 1980, a publicației Ponto-Baltica, avînd ca redactor responsabil pe prof. C. A. Mastrelli din Florența, urmînd ca pentru cel de al treilea Congres internațional de tracologie din 1980 de la Viena să apară actele prezentului simpozion. De asemenea, a anunțat că cel de al treilea simpozion internațional de tracologie urmează să aibe loc în 1981 la Palma de Mallorca, sediul din Spania al Fundației internaționale Drăgan. Din punct de vedere tematic, s-a arătat că la prezentul simpozion s-a urmărit să se extindă aria cercetărilor de tracologie în vestul Europei, fără a se neglija și celelalte teritorii din sud-estul continentului.

După cuvîntarea inaugurală au urmat scurte alocuțiuni din partea acad. Emil Condurachi, acad. Vl. Gheorghiev, prof. dr. M. Sakelariou și prof. dr. C. A. Mastrelli.

În încheierea acestei ședințe inaugurale a făcut o expunere, cu caracter general, din domeniul tracologiei, acad. Emil Condurachi, în locul prof. dr. Velisar Velkov de la Sofia, cum era trecut în program, întrucît acesta din urmă, din motive obiective, nu s-a putut deplasa la Roma. La discuțiile care au urmat, acad. Vl. Gheorghiev a amintit că în Bulgaria s-a organizat un simpozion în onoarea reglui trac Spartacus, care, prin acțiunile sale, a tulburat mult pe romani.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ședințele de lucru au început la 13 noiembrie cu comunicarea prof. M. Petrescu-Dîmbovița, „Metalurgia bronzului la tracii din spațiul carpato-pontodunărean", în care, într-un context mai larg, central, est și sud-est european, s-au scos în evidență atît particularitățile cît și importanța centrului metalurgic din acest spațiu, care se remarcă prin bogăția, varietatea și originalitatea pieselor, îndeosebi din inventarul depozitelor și turnătoriilor de bronzuri.

În continuare, dr. Al. Vulpe a prezentat comunicarea „Ramura nord-dunăreană a tracilor pînă la începutul cristalizării civilizației geto-dacice", scoțînd în evidență momentele semnificative ale istoriei geto-dacilor din secolele VI—I î.e.n., pînă la statul lui Burebista. Din materialul prezentat s-a evidențiat încercarea de a prezenta evoluția egală a tuturor formațiilor politice geto-dacice, care, după o îndelungată dezvoltare socială și economică, s-au maturizat, îngăduind apariția formelor de tip statal.

Comunicarea următoare, intitulată „Tracii, pelasgii, acheenii, ionienii, eolienii și dorienii" a fost susținută de acad. Vl. Gheorghiev, care nu a renunțat la tezele sale cunoscute mai de mult în ceea ce privește vechimea tracilor în Peninsula Balcanică, încă din neolitic, din mileniul al VI-lea î.e.n., la fel ca și a pelasgilor în Grecia, tracica și pelasgica nefiind însă, după părerea sa, identice, ci două dialecte ale unei aceleiași limbi. La rîndul lor acheenii sînt, după acad. Vl. Gheorghiev, de origine prehelenică, ionienii din nord-vestul Tessaliei au invadat la sfîrșitul mileniului al III-lea î.e.n. sau la începutul mileniului al II-lea î.e.n. teritoriul pelasgilor, asimilîndu-i, iar dorienii au fost greci de la început.

O poziție contrară a fost adoptată de prof. M. Sakelariou în comunicarea sa „Tracii, în raport cu pelasgii și cu unele etnii grecești", în care a recomandat să se înceapă cercetarea relativ la pelasgi cu noi metode, întrucît consideră că tracii și pelasgii nu reprezintă o singură populație, unele sinoglose explicîndu-se prin vecinătatea sau prin răspîndirea tracilor pe un substrat pelasgic.

Prima parte a ședinței de lucru din dimineața acestei zile s-a încheiat cu comunicarea tînărului arheolog bulgar Peter Delev intitulată „Monumentele megalitice în Bulgaria", în care s-au prezentat rezultatele cercetărilor cu privire la această categorie de monumente din secolele XI—VI î.e.n., considerate ca fiind de origine locală, fără de legătură cu cultura dolmenilor din Caucaz sau din lumea mediteraneană.

În continuare, în partea a doua a acestei ședințe de lucru s-au mai prezentat următoarele trei comunicări: „Tracii și pelasgii" de prof. R. Vulpe, „Problemele tradiției pelasgice în vechea Adriatică" de prof. Lorenzo Braccesi și „Diasporaoa tracilor" de conf. Vl. Popov.

Prof. R. Vulpe a susținut, spre deosebire de acad. Vl. Gheorghiev, că cele două popoare străvechi, care, prin mileniul al III-lea î.e.n., au venit în contact în sudul Peninsulei Balcanice, în nordul Mării Egee și în vestul Asiei Minore, anume tracii și pelasgii, erau ca origine și limbă cu totul diferite și fiind plecate din direcții opuse; pelasgii din Asia Minoră, iar tracii din regiunile carpato-dunărene și nord-pontice. În mileniul al III-lea î.e.n. aceste două populații s-au înfruntat, exercitînd o supremație reciprocă, pînă ce la urmă tracii de sud supunîndu-i și asimilîndu-i pe pelasgi le-au împrumutat, din cultura lor mai înaintată, multe elemente, cu deosebire muzicale și religioase. În încheiere, autorul a respins categoric ideea, susținută de unii astăzi, că pelasgii s-ar fi întins mai la nord de Balcani și că ar fi ocupat Dacia în neolitic, întrucît nu există nici un indiciu documentar în această privință, nici chiar în cele mai fantastice legende antice despre neamul pelasgilor.

La rîndul său, prof. Lorenzo Braccesi a arătat că în ceea ce privește zona Adriaticei sînt deosebiri între penetrația pelasgică, fundamentată mai mult pe bază de legende și cea miceniană, documentată lingvistic și arheologic.

În fine, conf. Vl. Popov, după ce a făcut o periodizare a istoriei vechi a tracilor, deosebind trei etape din mileniul al VI-lea î.e.n. pînă în secolul al XII-lea î.e.n., s-a ocupat de răspîndirea lor în sud-estul Europei și Asia Anterioară, arătînd că în aceste zone sînt mai bine cunoscuți decît în Europa occidentală, pentru care sînt unele date lingvistice, lipsind în schimb cercetările arheologice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La discuțiile care au urmat acad. Vl. Gheorghiev a atras atenția asupra cercetărilor făcute în minele de aramă din eneolitic de lîngă Stara Zagora. Răspunzînd profesorului M. Sakelariou, a cărui carte apărută recent o consideră excelentă, este de părere că cu toate că sînt diferențe între pelasgi și traci, i se par mai importante convergențele cu învățatul grec.

Prof. Alf. Lombard referindu-se la pelasgi, pe care-i consideră indoeuropeni, a susținut că înrudirea dintre pelasgică cu alte limbi este bazată pe argumente de fonetică istorică.

În intervenția sa, prof. D. Adameșteanu s-a referit îndeosebi la prezența **micenienilor în Balcani și Italia, iar acad. Em. Condurachi la influența micenia**nă în spațiul carpato-dunărean și în zonele vecine, precum și la motivele solare, subliniind importanța în această privință a unor descoperiri din acest spațiu.

În continuare, prof. Fr. Crevatin a susținut că este greșit a se vorbi de prototraci în mileniul al III-lea î.e.n., cum admite acad. Vl. Gheorghiev, subliniind în mod plastic că legile fonetice sînt pentru oameni și nu oamenii pentru legile fonetice. Pentru probleme de ordin etnic trebuie avut în vedere, după părerea sa, nu numai aspectul fonetic, ci și cel istoric. De asemenea, a arătat rațiunile pentru care nu este convins de posibilitatea de a se face interpretări istorice, lingvistice sau arheologice despre pelasgi.

Tot în legătură cu comunicările susținute în această dimineață a mai luat cuvîntul prof. M. Petrescu-Dîmbovița, expunînd motivele pentru care nu poate fi vorba de revoluție neolitică în spațiul balcanic și nici de traci în neolitic. În ceea ce privește aceasta din urmă problemă, s-a arătat că individualizarea cu nume proprii a grupurilor etnice anterioare epocii bronzului este din punct de vedere arheologic foarte dificilă și dacă nu chiar imposibilă. În încheiere, a adus unele completări în legătură cu reflectarea ritualului și cultului în unele piese din tezaurul de la Vîlci—Trîn, precum și relativ la dovezile arheologice mai noi din Bulgaria în ceea ce privește cultul soarelui în neolitic.

În continuare, au mai făcut intervenții pe marginea comunicărilor și discuțiilor purtate A. Noncentino, Vl. Popov, Fr. Crevantin și M. Sakelariou.

În după masa aceleiași zile s-au mai ținut comunicările: „Acțiunile militare și politice ale lui Burebista și Decebal în lumea tracică la sud de Dunăre" de acad. Em. Condurachi și „Tartessos, o cetate tracă în Iberia" de prof. I. C. Drăgan.

În comunicarea sa acad. Em. Condurachi s-a referit la extinderea lui Burebista la Pontul Euxin și la sud de Dunăre, susținînd că cuceririle acestuia nu reprezintă acțiuni de jaf, ci corespund atît intereselor politice și diplomatice, cît și economice ale statului geto-dac din vremea respectivă. Un accent deosebit s-a pus pe ocuparea orașelor grecești de la Pontul Stîng.

Profesorul I. C. Drăgan, referindu-se la așezarea Tartessos din sudul Spaniei, din sec. XIII—V î.e.n., a scos în evidență marea sa importanță economică, ceea ce a provocat concurența între greci și fenicieni pentru monopolul comerțului cu această așezare. După autor, cu ocazia cercetărilor arheologice de la Tartessos s-au găsit piese cu analogii în tezaurul de la Carmona, de lîngă Sevilla, care la rîndul lui ar prezenta legături cu alte obiecte din lumea etruscă și tracică. Pe această bază, precum și pe unele date de ordin lingvistic, autorul consideră că un grup de populație, plecînd din Balcani, în cadrul mișcării cîmpurilor de urne, ar fi ajuns în Occident și întrucît prezintă unele afinități cu etruscii și asianicii, ca și înrudiri cu ligurii și ilirii, îl fac să se gîndească la traci.

La discuțiile care au urmat după această comunicare au participat prof. Alf. Lombard, acad. Em. Condurachi, acad. Vl. Gheorghiev și prof. M. Petrescu-Dîmbovița, exprimîndu-și punctul lor de vedere în problemele care nu concordă cu opiniile exprimate de prof. I. C. Drăgan.

În încheierea ședinței de lucru din această zi, la propunerea prof. Belardi, a mai susținut o comunicare, neînscrisă în program, tînărul lingvist italian Paolo di Giovine, în care s-a referit pe de o parte la frigiană, tracă și moesică și pe de alta la albaneză, arătînd că nu sînt legături între aceste două grupuri de limbi.

În continuare, în prima parte a ședinței de lucru din ziua de 14 noiembrie au prezentat comunicări Mihai Irimia, director adjunct al Muzeului arheologic din Constanța, prof dr. Vittorio Pisani și prof. dr. Franco Crevatin.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

M. Irimia, în comunicarea „Relațiile traco-geților cu coloniile grecești de pe coasta Dobrogei", a arătat că aceste colonii, întemeiate în teritoriu autohton, au fost în relații de reciprocitate cu geto-dacii, după cum o atestă materialele de import grecești și monedele, care au pătruns în toate așezările getice din Dobrogea și din regiunile extracarpatice, influențînd dezvoltarea social-economică a acestei populații. La rîndul ei, populația geto-dacică a influențat, în primul rînd din punct de vedere politic și apoi și economic, coloniile grecești.

Prof. V. Pisani a susținut comunicarea „Ce trebuie să înțelegem prin limba tracică?", în care, printre altele, a pus în discuție cunoscuta inscripție de pe inelul descoperit la Ezerovo în Bulgaria.

Prof. Franco Crevatin, în locul comunicării „Balcanii și preistoria lingvistică" din program, a susținut o alta, intitulată „Noutăți pentru preistoria lingvistică din Europa", în care a pus în discuție patria primitivă a indoeuropenilor, exprimînd rezerve că ar putea fi în Balcani, apoi termenul de vechi european, care acoperă teritoriul cu populația cunoscută în tradiția greacă, precum și unele probleme de antroponomastică, toponimie și etimologie, a căror semnificație lingvistică este uneori îndoielnică.

La discuțiile care au urmat acad. Vl. Gheorghiev a arătat că sînt deosebiri față de cele susținute de prof. V. Pisani, pe care îl consideră ca pe unul din cei mai mari indoeuropenișți din Europa. De altfel, a amintit că și în cartea sa din 1977 „Tracii și limba lor", în care a interpretat inscripțiile tracice, sînt deosebiri față de cele susținute de el în cartea din 1947.

Prof. Franco Crevatin s-a referit la caracterul indoeuropean al limbii hittite și grecesc, nu preindoeuropean, al inscripțiilor în scrierea lineară B, precum și la panilirism, răspîndirea indoeuropenilor în Europa și la semnificația toponimelor, arătînd că acestea din urmă își pierd semnificația inițială, punct de vedere susținut în intervenția sa și de A. Nocentini.

În partea a doua a ședinței de lucru de dimineață au mai prezentat comunicări prof. Alf. Lombard și prof. Dinu Adamești eanu.

Prof. Alf. Lombard, în comunicarea „Poziția limbii române între Orient și Occident, altădată și astăzi", a susținut existența a trei etape principale în evoluția limbii române, după orientările către Occident (antichitate), răsărit (evul mediu) și din nou către Occident (epoca modernă). În prima etapă influența latinei orientale s-a manifestat la sud și nord de Dunăre, în cea de a doua au pătruns slavii, care s-au amestecat cu autohtonii, iar în cea de a treia s-a stabilit un contact la distanță cu Occidentul, adăugîndu-se la unii termeni slavi corespondentul lor romanic.

După această interesantă comunicare au urmat discuții, la care au participat prof. I. C. Drăgan, acad. Vl. Gheorghiev, A. Nocentini, Caragiani, lector de limba română la Napoli, prof. V. Belardi și prof. M. Petrescu-Dîmbovița. Cu acest prilej s-a discutat problema elementelor dacice și a influenței slave în limba română, individualitatea limbii române, neologismele în această limbă, reromanizarea ei cu două secole în urmă ș.a. În încheierea discuțiilor a luat cuvîntul prof. Alf. Lombard, care a spus, printre altele, că fenomenul român este unic în lumea întreagă, fiind greu de găsit comparații.

In continuare, prof. D. Adamești eanu, în comunicarea „Grecii și autohtonii în sudul Italiei", netrecută în program, a făcut în introducere o expunere amplă asupra celor constatate îndeosebi la Histria, evidențiind că arheologii români, începînd cu V. Pârvan, au analizat primii în mod just problema raporturilor dintre greci și autohtoni. După aceasta, a prezentat, cu proiecții, rezultatele cercetărilor sale fructuoase cu privire la raporturile de influențare greco-autohtonă din sudul Italiei.

La discuțiile care au urmat după această comunicare au luat parte acad. Em. Condurachi și prof. R. Vulpe, care au scos în evidență importanța cercetărilor prof. D. Adamești eanu pentru problema legăturilor dintre greci și autohtoni.

În aceeași dimineață, în încheierea acestei ultime ședințe de lucru, prof. I. C. Drăgan a invitat pe acad. Em. Condurachi pentru a trage concluzii. Cu acest prilej acad. Em. Condurachi a făcut un scurt bilanț al activității desfășurate, scoțînd în evidență contribuțiile aduse și caracterul interdisciplinar al respectivei manifestări științifice din domeniul tracologiei, organizată în condiții foarte bune de Fundația europeană I. C. Drăgan.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În continuare a luat cuvîntul prof. I. C. Drăgan, care, după ce a evidențiat contribuția acestei manifestări științifice cu caracter internațional pentru unitatea culturală europeană, a anunțat că cel de al treilea simpozion internațional de tracologie, organizat de Fundația europeană Drăgan, va avea loc în 1981 în Spania la Palma de Mallorca.

În după masa aceleiași zile s-au discutat conținutul proiectatei publicații „Ponto-Baltica", al cărui redactor principal a fost propus prof. C. A. Mastrelli, și tema viitorului simpozion de tracologie din Spania.

În ceea ce privește publicația Ponto-Baltica s-a ajuns la un consens general, ca aceasta să aibă un caracter interdisciplinar, reflectat în studii și articole de arheologie, istorie veche și lingvistică de înaltă ținută științifică.

În legătură cu tematica viitorului simpozion de tracologie din Spania s-a admis tema propusă de delegația română și anume „Principalele mișcări de populație din Europa în mileniile III și II î.e.n.".

În ultima zi a acestui simpozion s-a vizitat marea necropolă etruscă de la Cerveteri, care impresionează prin monumentalitatea construcțiilor funerare, adevărate case subpămîntene, precum și prin grija deosebită acordată de autoritățile de resort italiene conservării monumentelor arheologice.

*

În încheiere, considerăm că participarea delegației române la această manifestare științifică internațională cu caracter interdisciplinar, organizată foarte bine de Fundația europeană Drăgan, a fost necesară, oferind un bun prilej de schimb de opinii și de clarificare a poziției cercetării arheologice și istorice românești în domeniul tracologiei. Acest simposion poate constitui un punct de plecare pentru colaborări viitoare de aceeași calitate cu Fundația europeană Drăgan. De asemenea, în cadrul contactelor directe avute cu președintele Fundației au fost exprimate opiniile arheologilor și istoricilor români în raport cu unele exagerări, care-și fac loc în diverse publicații și chiar în paginile revistei „Noi tracii".

În afară de acestea, recentul simpozion a constituit și un bun prilej de a se lua contact, în timpul liber, cu arheologi și istorici italieni, care prezintă interes pentru cercetările din România. Astfel, s-au discutat diferite probleme privitoare la metalurgia bronzului cu prof. dr. Renato Peroni și dr. V. Bianco Peroni (Roma), precum și cu prof. dr. G. L. Carancini (Perugia), iar în ceea ce privește relațiile româno-italiene în epoca modernă s-au avut întrevederi cu prof. dr. Domenico Cacomo, specialist în istoria Europei orientale și cercetător Paolo Gianfelice, colaboratorul său, care și-au exprimat dorința să se documenteze în acest domeniu în România, valorificînd rezultatele cercetărilor în o publicație a Academiei Române la Roma, care în momentul de față nu mai există („Columna"), precum și în reviste de specialitate din România, ceea ce deja s-a început, cu rezultate bune.

Paralel cu acestea, delegația română a informat, în discuțiile purtate cu participanții la simpozion, despre înființarea noului Institut de tracologie la București cu filiale la Cluj-Napoca și Iași, despre publicația acestui Institut, „Traco-Dacica", care va apare în cursul anului 1980, precum și despre primul colocviu național de tracologie din luna decembrie a acestui an, la care conf. dr. VI. Popov, secretarul științific al Institutului de tracologie din Sofia, și-a manifestat dorința de a participa, pentru schimb de experiență. Cu acest prilej, s-a amintit că în programul celui de al treilea Congres internațional de tracologie din 1980 de la Viena nu este inclusă, pînă în prezent, decît o singură comunicare din partea României, cu toate că s-au trimis mai multe rezumate organizatorilor Congresului.

De asemenea, s-a discutat cu unii arheologi și istorici asupra tematicii și condițiilor de participare la cel de al XV-lea Congres internațional de științe istorice din 1980 de la București, lăsînd, în acest scop, la persoanele interesate, circulara a doua pentru a fi consultată și completată.

M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe, Mihai Irimia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ ÎN STATELE UNITE ALE AMERICII

Efectuată în cadrul acordului de colaborare științifică și schimb de specialiști dintre Consiliul Național de Știință și Tehnologie și International Research and Exchanges Board din New York City, ca delegat al Academiei de Științe Sociale și Politice a R.S.R., călătoria noastră de studii s-a extins pe o perioadă de 80 de zile (20 ianuarie — 8 aprilie 1980) și a numărat printre obiectivele sale investigații în bibliotecile și arhivele americane pe marginea unor teme privind raporturile româno-americane în epoca contemporană, importanța petrolului în evoluția relațiilor dintre București și Washington (1918—1940), locul și rolul României în relațiile internaționale în ajunul și în anii celui de-al doilea război mondial, viziunea americană despre România contemporană. Se înțelege că, odată ajuns în marile centre științifice de peste Ocean (New York City, Washington, D. C., Stanford University-Palo Alto, California sau „F. D. Roosevelt Library" din Hyde Park, New York), programul de studii propus încă din țară a suferit unele corectări. Fără a abandona nicidecum țelurile inițiale, ne-am extins cercetările, atît în folosul cuprinderii unei cantități cît mai mari de materiale, necesare abordării largi a aspectelor urmărite, cît și pentru a ne acomoda surprizelor rezervate din belșug de fondurile arhivistice consultate.

1) BIBLIOTECA CONGRESULUI

Cercetările noastre au început — natural, am putea spune — în *imperiul cărții*, care este *Biblioteca Congresului (The Library of Congress)* din capitala Statelor Unite și fondată în anul 1800. Numeroasele și detaliatele ghiduri, atît de tipice instituțiilor științifico-culturale și politice nord-americane, o recomandă în unanimitate ca fiind actualmente cea mai mare bibliotecă din lume. Cîteva cifre sînt, credem, concludente: biblioteca dispune de circa 75 milioane piese (din care vreo 20 milioane de cărți și 32 milioane manuscrise, inclusiv arhivele personale a 23 de președinți ai S.U.A.); lungimea totală a rafturilor este de 525 km; ritmul de creștere a colecțiilor — circa 7 000 de unități pe zi; sala principală de lectură *(the main reading room)*, deschisă fără nici un fel de formalități oricărui cetățean al lumii, dispune de peste 44 000 lucrări de referință care pot fi consultate direct la raft.

Totul concură la înlesnirea activității cercetătorului. Fișierul general (pe autori și, totodată, pe probleme), numeroasele aparate xeros și calculatoare, marile bibliografii și cataloage etc. îngăduie cititorului să realizeze nu numai o investigare rapidă, ci și exactă și completă. Practic, în cursul ultimelor două decenii Biblioteca a achiziționat *toate cărțile* apărute în lume. România este bine reprezentată și, prin eforturi sporite, poate să fie și mai bine, îndeosebi la capitolul lucrărilor de referință și al sintezelor în limbi de circulație internațională. Dintre istoricii ieșeni sînt bine reprezentați Al. Zub și D. Ciurea, M. Petrescu-Dîmbovița și Gh. Platon, I. Caproșu și D. Vitcu, L. Boicu și I. Saizu, V. Neamțu și V. Cristian, D. Șandru și Const. Botez, L. Șimanschi și A. Karetchi. De cel mai mare interes pentru istoria modernă și contemporană a României sînt colecțiile oficiale de documente diplomatice privind politica internațională a marilor puteri, extrem de bogata literatură memorialistică abordînd în esență același aspect. Pentru cele două războaie mondiale din 1914—1918 și 1939—1945 nu lipsește nici una dintre sintezele apărute în lume, după cum nici cele consacrate problemei internaționale a petrolului, în conexiune cu care a evoluat industria română de țiței în ultimii o sută de ani. De asemenea, toate momentele esențiale ale trecutului național își află reflexul în faimoasele cotidiene internaționale *(The Times, The New York Times, The Washington Post, The Evening Star, The Wall Street Journal* ș.a.), lesne de consultat și xerocopiat. În sfîrșit, la secția manuscrise, adăpostită în Thomas Jefferson Building, între cele cîteva zeci de milioane de documente, numeroase privesc lupta națională a românilor în contextul internațional, poziția delegației României la Conferința păcii de la Paris din 1919, situația internă a României oglindită în corespondența diplomatică a reprezentanților oficiali ai Departamentului de Stat la București (W. S. Culberston ș.a.).

Nu putem încheia aceste rînduri, fără a stărui asupra activității remarcabile desfășurată de *Biblioteca Congresului* în domeniul vehiculării informațiilor. Într-o epocă dominată net de explozia informațională, *Biblioteca Congresului* nu întîr-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zie a face cunoscute și a clasifica fondurile sale, editînd serii și serii de *cataloage*. Dintre acestea, să amintim Catalogul cărților existente pînă la 31 iulie 1942 (editat în 167 de volume), al celor achiziționate între 1942 și 1962 (152 de volume) sau cataloagele *pe probleme* (din 1950 și pînă în 1978 inclusiv: 267 de volume). Se află sub tipar ultimul din cele 665 de volume ale Catalogului Unic Național pînă la 1956, lucrare ce reunește peste 12,5 milioane titluri și totalizează, pentru fiecare exemplar, peste 463 000 pagini. Printr-o lucrare ca aceasta din urmă, *Biblioteca Congresului* îți îngăduie să cunoști fondurile a peste 1 100 de biblioteci din S.U.A. și Canada. În același timp, *Biblioteca Congresului* se preocupă de reunirea cataloagelor tuturor marilor biblioteci din lume, astfel că, găsindu-te la Washington, D.C., poți afla de existența cutărei sau cutărei cărți la British Museum ori la Biblioteca Națională din Paris, la Biblioteca Institutului de Economie Mondială din Kiel (R.F. Germania) ori în Biblioteca Națională de Antropologie și Istorie a Mexicului.

Astfel, *Biblioteca Congresului* se dovedește întru totul a fi — după cum se consemnează într-unul din ghidurile la care ne refeream mai sus — *în serviciul Tuturor*.

2) ARHIVELE NAȚIONALE DIN WASHINGTON, D.C.

Întocmai ca *Biblioteca Congresului*, *Arhivele Naționale*, organizate potrivit unui act din 1934, copleșesc sub raportul bogățiilor acumulate: cîteva miliarde de documente. Între acestea, expoziția permanentă deschisă în partea dinspre *Constitution Avenue* a monumentalei clădiri datorate lui Pope îți oferă prilejul de-a face cunoștință cu originalele unor faimoase documente care, pentru orice american, spun totul: *Declarația de Independență*, *Constituția* și *The Bill of Rights*. Pentru cercetător, intrarea este situată pe *Pennsylvania Avenue*, aproximativ în fața celebrului J. E. Hoover Building, care găzduiește F.B.I.-ul. După formalitatea eliberării unui permis valabil pe timp de doi ani, cercetătorul beneficiază, introductiv sau în tot cursul investigațiilor sale, de sprijinul mai mult decît binevoitor al specialiștilor pe probleme ori pe arii geografice care, fără să clipească, îți indică numere de șapte sau mai multe cifre, reprezentînd fondurile ce, pentru anume perioade, ascund documente de însemnătate mai mare sau mai mică. La sala de studiu sau la sala microfilmelor, studiile se pot prelungi — de lunea pînă vinerea — cîte 11 ore pe zi, iar, la cerere, poți obține xerocòpii de pe toate documentele ce nu poartă mențiunea „confidențial", tot așa după cum, contra a 10—15 dolari, ți se oferă pentru acasă o rolă completă cu microfilme executate după fondul dorit. Còpiile de pe documentele germane capturate de americani în anul 1945, la prăbușirea celui de-al III-lea Reich, sînt oricînd gata de vînzare, după cum și cele mai recente cărți întocmite pe baza documentelor descoperite în arhive ori zecile și zecile de ghiduri ce te introduc în diversele fonduri, care, parte integrantă a unui gigantic depozit, îți poate lăsa impresia unei dezorganizări acolo unde, dimpotrivă, ordinea și competența sînt suverane.

Numeroși istorici și arhiviști români au avut prilejul să cerceteze la *Arhivele Naționale* din Washington, D.C., înaintea noastră, și nu încape îndoială că, după evaluarea precisă a documentelor deja descoperite și aduse în țară, și mai mulți vor trebui să le urmeze exemplul. Căci, îndeosebi pentru epoca de după 1900, adică de cînd Statele Unite și-au asumat riscul de putere mondială, documentele de la Washington, D.C., interesînd Sud-Estul Europei, în general, România, mai ales, sporesc într-o proporție impresionantă și opinăm că trebuie să se beneficieze de actualul regim liberal de cercetare pentru a se afla cît mai mult despre noi. În timpul limitat ce am avut la dispoziție (24 ianuarie—15 februarie 1980), am depistat numeroase documente referitoare la trei mari probleme: evoluția raporturilor româno-americane după 1918, rolul petrolului în acest cadru, situația României în context internațional între 1938 și 1945. Documentele descoperite întăresc concluziile noastre mai vechi în sensul că, îndeosebi între 1918 și 1929, relațiile dintre Washington și București au fost sensibil afectate de „mirosul" petrolului, aceasta datorită intervenței marilor trusturi, în frunte cu *Standard Oil*, contra legislației miniere a cabinetului Brătianu. Să reținem, de asemenea, că un important lot de documente reflectă exclusiv consecințele externe ale insurecției române din August 1944, rolul ei decisiv în determinarea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cursului cunoscut al evenimentelor din ultima fază a celui de-al doilea război mondial.

După încheierea cercetărilor la *Arhivele Naționale* din Washington, D.C., activitatea noastră a continuat la Arhiva Institutului Hoover din California și la „F. D. Roosevelt Library" din Hyde Park, N. Y. (martie-aprilie 1980). Experiența acumulată în continuare avea să întărească constatarea noastră, după primul contact de la Washington, D.C., în legătură cu legea supremă a arhivelor americane, și anume că *un document care a fost pus la dispoziția unui cercetător nu poate fi refuzat altui cercetător.*

3) ARHIVA INSTITUTULUI HOOVER DIN CALIFORNIA

După încheierea primului stagiu la Washington, D.C., unde avea să revenim după exact o lună de zile, la 16 februarie 1980 am părăsit capitala nord-americană cu destinația San Francisco. Preferînd călătoria cu trenul, care traversează localități binecunoscute din cărți, presă sau filme (Philadelphia, Pittsburg, Cheyenne, Laramie, Denver, Ogden, Reno, Sacramento) și îngăduie un popas de cîteva ceasuri la Chicago, suficiente însă pentru a vizita celebrul *Sears Tower*, în prezent cel mai înalt zgîrîie-nori din lume (1454 de picioare), am realizat „saltul" de la o extremitate la alta a Statelor Unite (circa 5 300 km) în patru zile și trei nopți. Debarcat în gara Oakland și transbordat la San Francisco, cu un autobuz local am ajuns în seara celei de-a patra zile la Palo Alto (circa 30 mile sud de San Francisco), unde se află *Stanford University*, în cadrul căreia funcționează *Institutul Hoover* (denumirea oficială: *Hoover Institution on War, Revolution, and Peace).*

Universitatea a fost fondată, la sfîrșitul secolului trecut, de către multimiliardarul american, părinte al drumului de fier transcontinental și fost guvernator al Californiei, Leland Stanford, în memoria fiului său, decedat la vîrsta de 14 ani. De-a lungul anilor, Universitatea a fost confruntată cu mari greutăți, devenind, după cel de-al doilea război mondial, una dintre cele mai faimoase instituții de învățămînt superior din întreaga Americă. Azi, Stanford University dispune de șapte facultăți prestigioase (științele pămîntului, educație, inginerie, business, umanistică, drept și medicină) și 27 mari institute sau laboratoare. Pregătirea celor peste 11 000 de studenți, care plătesc anual, ca la orice universitate particulară din S.U.A., taxe ridicate, se desfășoară sub supravegherea unui corp didactic numeros și calificat — aproximativ 1 100 membri, între care se disting opt laureați Nobel, 64 membri ai Academiei de Științe a S.U.A., 90 membri ai Academiei de Arte și Științe a S.U.A., zece deținători ai Medaliei Naționale pentru Știință, patru laureați Pulitzer ș.a. Actualul rector, profesorul Richard W. Lyman, specialist în istoria Marii Britanii, a fost chemat, după ce a activat zece ani cu rezultate remarcabile în fruntea Universității, să preia din această toamnă conducerea Fundației Rockefeller.

Institutul Hoover se numără printre cele 27 de centre științifice legate de Stanford University. Fondatorul său, Herbert Hoover, a făcut parte din prima promoție de ingineri a universității californiene (1895) și, deci, nu a fost întîmplătoare decizia sa de-a crea un institut la Stanford, în anul 1919, atunci cînd devenise o personalitate a lumii politice și inginerești americane și coordonatorul unui amplu program de combatere a foametei în Europa, după primul război mondial; dealtfel, la scurt timp după aceea, Hoover avea să ajungă la cea mai înaltă responsabilitate în Statele Unite, preluînd funcția de președinte (1929—1933). Pînă la moartea sa, survenită în 1964, Hoover a purtat de grijă *Institutului*, care s-a extins și consolidat continuu. În prezent, *Institutul* dispune de trei clădiri, fiecare avînd, putem spune, o destinație aparte: cea *centrală* — cu *Hoover Tower* (1941) dominînd, cu cele 285 picioare ale sale, campusul de peste 8 000 acri al Universității — adăpostește imensa bibliotecă, una dintre cele mai bune din lume specializate pe problemele celor două războaie mondiale și ale revoluțiilor din secolul al XX-lea (catalogul bibliotecii, tipărit în 1969, are 63 volume masive, cărora le-au urmat alte cinci volume-supliment); *Lou Henry Hoover Building* (1967) găzduiește expozițiile și manifestațiile științifice, în vreme ce *Herbert Hoover Memorial Building* (1978) — mai ales arhiva, care, prin achizițiile sau donațiile de pînă acum, constituie un obiectiv rîvnit de toți specialiștii de pe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mapamond în domeniul istoriei universale contemporane. Directorul *Institutului* este profesorul Richard Staar, un reputat specialist în problemele mișcării comuniste mondiale și, totodată, editorul apreciatului „Yearbook of International Communism". Arhiva, care ne-a găzduit între 20 februarie și 12 martie 1980, este condusă tot de un prestigios specialist în domeniul comunismului internațional, istoricul iugoslav M. D. Drachkovitch.

Dispunînd de fonduri bogate și de o reputație binemeritată, *Institutul Hoover* a putut cumpăra sau primi documente-vedetă ale secolului al XX-lea — minute ale întrevederilor lui A. Hitler, jurnalele lui Goebbels și Ciano ș.a. Între acestea, includem, fără ezitare, și *jurnalul și corespondența lui N. Titulescu*. Jurnalul strălucitului diplomat român (187 de caiete, pentru anii 1923—1931) îngăduie un studiu aprofundat și, în esență, pe temeiuri inedite, a politicii generale a României în primul deceniu de după conflagrația mondială dintre 1914 și 1918. Pe lîngă acest document de excepțională însemnătate, specialistului interesat de istoria României îi sînt accesibile la *Institutul Hoover* numeroase alte fonduri — I. G. Duca, George I. Duca, Radu Irimescu, Const. Vișoianu, Sabin Manuilă sau Joseph S. Roucek.

Satisfacției descoperirii unor importante documente i se adaugă oricînd la Stanford bucuria întîlnirii cu încîntătorul ținut al Californiei și oamenii săi minunați. După 1849, după ce o descoperire întîmplătoare și nesemnificativă declanșă faimoasa goană după aur, California a devenit pentru atîția „țara făgăduinței". Părăsind-o, înțelegeam cîtă dreptate avea Petru Comarnescu atunci cînd, încheind capitolul despre California din *Chipurile și priveliștile Americii*, consemna: „În zilele noastre, nu mai există nicăieri o țară a făgăduinței. Ea poate fi peste tot și nicăieri, după vrednicia organizatoare a oamenilor".

4) F. D. ROOSEVELT LIBRARY DIN HYDE PARK, N. Y.

Revenit la Washington, D.C., de această dată numai pentru cercetări în *Biblioteca Congresului*, după două săptămîni ne-am deplasat la New York City și, mai apoi, la începutul lui aprilie 1980 ajunserăm la Hyde Park. Situată pe malul stîng al Hudsonului, la 83 mile nord de New York City, localitatea Hyde Park a devenit un nume sonor și un simbol al Americii, căci acolo s-a născut, a copilărit și s-a retras cel mai adesea în momentele sale de răgaz, președintele S.U.A. dintre 1933 și 1945, Franklin Delano Roosevelt. Mai mult decît atît, Roosevelt și soția sa, Eleanor, au fost înmormîntați la Hyde Park, nu departe de casa ce a aparținut familiei fostului președinte și în spatele bibliotecii ce poartă din 1939 numele său. *F. D. Roosevelt Library* se integrează în rețeaua de biblioteci din S.U.A., care, sub controlul N.A.R.S. (Arhivele Naționale și Serviciul Documentelor), păstrează cea mai mare parte din materialele legate de activitatea sau epoca unor șefi ai executivului american. Aceste biblioteci, în număr de șapte (*Herbert Hoover Library* din West Branch, Iowa; *F. D. Roosevelt Library*; *Harry Truman Library* — Independence, Missouri; *Dwight D. Eisenhower Center* — Abilene, Kansas; *J. F. Kennedy Library* — Boston, Massachusetes; *L. B. Johnson Library* — Austin, Texas și *Gerald R. Ford Library* — Ann Arbor, Michigan), constituie nu numai nuclee științifice și depozite arhivistice atît de căutate de cercetători, ci și obiective turistice de prim rang. Semnificativ, în această privință, ne apare faptul că, spre exemplu, *L. B. Johnson Library* a primit în 1976 peste 700 000 de vizitatori, fiind urmată, tot atunci, de *D. D. Eisenhower Center* cu... numai 300 000 de turiști. În același an, *Biblioteca* din Hyde Park, completată cu un *Muzeu* F. D. Roosevelt și un *Institut* Eleanor Roosevelt, a primit circa 244 000 de vizitatori.

La Hyde Park atracția principală pentru cercetători o reprezintă arhiva cuprinzînd documente din epoca celui de-al doilea război mondial, cu predilecție. Ei pot consulta, fără restricții, aproximativ 20 milioane de documente ale administrației Roosevelt, plus peste 150 de colecții separate aparținînd soției președintelui sau foștilor săi colaboratori (Harry L. Hopkins, Henry A. Wallace, Henry M. Morgenthau, Jr., Samuel I. Rosenman ș.a.). Din fondul F. D. Roosevelt, cele mai interesante materiale — unele declasificate recent — sînt cele reunite în grupele: „Official File, 1933—45" (măsurînd 1 174 picioare), „President's Per-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sonal File, 193—45" (608 picioare), „President's Secretary's File, 1933—45" (130 picioare) și „Map Room File, 1941—45" (81 picioare). De asemenea, *Biblioteca* reunește peste 100 000 de fotografii, diverse documente fonografice și, mai cu seamă, 42 000 volume, dintre care 15 000 au aparținut lui Roosevelt. Asemenea celorlalte instituții americane de profil și *F. D. Roosevelt Library* îți oferă posibilitatea ca folosindu-te de ghidurile tematice, cronologice, nominale etc. să descoperi — cu minimum de efort și într-un timp record — materialele ce slujesc temei studiate. Apelînd la aceste excelente instrumente de lucru, am putut afla, în original, memorandumul în baza căruia președintele Roosevelt, tocmai instalat la *Casa Albă*, a dispus în primăvara anului 1933 recunoașterea de către Statele Unite a integrității teritoriale depline a României. Un deosebit interes au reprezentat pentru noi sinezele unor organisme de informații nord-americane pe marginea evoluției ostilităților între 1939 și 1945 și, în acel cadru, a situației din România. Fără a intra acum în detalii, amintim că deja la 24 august 1944 sinteza săptămînală a Comitetului combinat al informațiilor *(Joint Intelligence Committee)* stăruia asupra semnificației aparte a evenimentelor survenite în ajun în România și soldate pentru Germania hitleristă cu „deteriorarea rapidă" a situației ei militare în Balcani (Map Room Papers, Container 233, J. I. C. Weekly Summary No. 85). Sinteza următoare înregistra „dezintegrarea completă" a poziției Reichului nazist în sud-estul Europei ca urmare a cotiturii României (idem, J. I. C. Weekly Summary No. 86). Mai prompt, serviciul de spionaj al Marinei americane a apreciat, chiar în ziua de 23 august 1944, că, prin lovitura bruscă dată, România a provocat Germaniei „o mare înfrîngere" pe planurile militar, politico-diplomatic și economic (Map Room Papers, Container 221, The O.N.I. Weekly, vol. III, No. 34).

Trecutul este prologul Viitorului — stă scris, undeva, pe fațada monumentalei clădiri a *Arhivelor Naționale* din Washington, D. C. Este o realitate și, deopotrivă, un îndemn adresat tuturor de-a nu ocoli mărturiile ajunse pînă la noi din zbuciumul unor vremuri apuse. Căci numai cunoscînd și descifrînd lecțiile neiertătoare ale trecutului, mai îndepărtat sau mai recent, se pot înțelege multe din faptele curente și, de ce să n-o spunem, se pot evita multe din greșelile prezentului. Contribuind la realizarea acestui lucru, istoricul, pe lîngă satisfacția dobîndirilor profesionale imediate, capătă certitudinea că răspunde problemelor, tot mai numeroase, pe care societatea i le pune.

•

5 aprilie 1980... Din nou la New York City... De această dată, în vederea plecării spre țară, peste două zile. Prin urmare, avem, eu și colegul Gelu Neamțu, de care mă despărțisem pe Aeroportul Național din Washington, D. C., pentru a ne reîntîlni în cadrul pitoresc de la Hyde Park, destul timp pentru a vizita cîteva dintre obiectivele obligatorii incluse în programele turistice ale New York-ului — *Empire State Biulding* (aflat acum „doar" pe locul al treilea în rîndul celor mai înalte clădiri din lume, după *Sears Tower* din Chicago și *World Trade Center* din New York City), *Centrul Rockefeller*, *New York Public Library* sau *Complexul O.N.U.* ... Și nu în cele din urmă să străbatem, fie și la voia întîmplării, *Broadway-ul*, *5th Avenue* sau *6th Avenue*, aceasta denumită și *Bulevardul Americilor*, cu marile lor teatre și cinematografe, magazine și librării ce-ți oferă zeci și zeci de mii de lucrări pe care, fără a fi nicicum incomodat, le poți consulta pe loc, la o masă ori, mai simplu, într-un colț... direct pe podea.

Luni, 7 aprilie, ne prezentăm, pentru vizita de rămas bun, la International Research and Exchanges Board (de pe *Third Avenue*, colț cu *strada 41)* sau, simplu, *IREX*. Această instituție, prezidată de eminentul profesor Allen H. Kassof, un bun prieten și cunoscător al țării noastre, a fost creată, la mijlocul anilor '60, din inițiativa reprezentanților celor mai prestigioase universități din S.U.A. Scopul ei a fost și rămîn foarte clar — încurajarea pe orice cale a schimburilor științifice și culturale internaționale, iar mijloacele financiare de care dispune sînt cele corespunzătoare. La invitația *IREX*-ului, marele istoric Const. C. Giurescu a efectuat, cel dintîi, în 1968, triumfătorul său turneu științific nord-american, soldat și cu excelentul *Jurnal de călătorie* (două ediții).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

... La *IREX*, ne întîmpină Vivian Abbot și Elisabeth Segal, cu care, în ianuarie, la începutul „peregrinului" nord-american, am stabilit programul de lucru. Atunci ca și acum, Vivian Abbot și Elisabeth Segal se dovedesc extrem de amabile ; se interesează, discret, de rezultatele științifice ale călătoriei noastre. La rîndu-ne, le mulțumim pentru ospitalitate. Nu plecăm înainte de a primi, fiecare, cîte un *chestionar IREX*, pe care va trebui să-l expediem din țară. Acest chestionar cuprinde nu mai puțin de 15 pagini și 62 de întrebări, precum :

— Care a fost domeniul principal de cercetare în Statele Unite ?
— Dar sursa cea mai importantă ?
— Ați avut dificultăți cu Engleza și cazarea ?
— V-a plăcut mîncarea în Statele Unite ?
— Cum veți valorifica materialul adunat și în ce timp ?
— Cît de folositoare și cît de lungă ar trebui să fie o nouă călătorie a Dvs. în Statele Unite ?

... În seara de 7 aprilie am părăsit New York City ; după aproximativ 12 ore, adică la 8 aprilie 1980, aterizam pe Aeroportul internațional Otopeni de lîngă București. Se împliniseră exact 80 de zile de la plecare... A fost un timp suficient (și, totuși, scurt ! ?) pentru o întîlnire cu *Lumea Nouă*, cu marile-i realizări și nebănuitele-i realități. Răstimpul celor aproape trei luni a însemnat și multă experiență, dar, mai presus de orice, posibilitatea, nebănuită cîndva, de-a pătrunde fără mijlocitor în bibliotecile și arhivele Americii. În ce măsură *acest avantaj* nu a fost și fără folos, propunem să lăsăm să vorbească proiectatele (de-ocamdată) lucrări întemeiate pe materialele recoltate în cursul călătoriei peste Ocean.

Gh. Buzatu

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ ÎN R. F. GERMANIA

În baza unei burse DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdients) am întreprins o călătorie de studii în Republica Federală Germania. Oferită cu generozitate și deplină înțelegere a rosturilor studiului istoriografic, bursa mi-a dat prilejul, timpul (aprilie-iunie a.c.) și mijloacele necesare investigării surselor documentare relative la istoria modernă a României și la raporturile româno-germane. Programul de lucru a fost stabilit de comun acord cu prof. dr. Gottfried Schramm, conducătorul seminarului „Ost-Europa Geschichte" de la Universitatea din Freiburg i. Br., ale cărui amabilitate și adresă în acțiune mi-au înlesnit mult atingerea obiectivelor propuse.

Din capul locului am convenit, urmărind eficacitatea, să pendulez între Freiburg și Sigmaringen într-un dublu scop : al explorării arhivei Hohenzollern de la Sigmaringen și al depistării informațiilor privitoare la istoria modernă a României din culegerile de documente publicate, aflate în marea bibliotecă a Universități freiburgheze, culegeri pe care nu le avem în țară sau care nu pot fi obținute prin schimb interbibliotecar din pricina valorii și a rarității lor.

Rezultatele au fost rodnice. Arhiva Hohenzollern cuprinde diverse acte oficiale legate de funcțiile publice și demnitățile Hohenzollernilor, acte ale domeniilor, acte și corespondență familială din perioada ascensiunii sale pînă în zilele noastre, note și observații diverse relative la viața publică românească și acte privitoare la Comisia europeană a Dunării. Explorările noastre au fost limitate la fondurile interesînd România între anii 1866 și 1916 care conțin, îndeosebi, corespondență între membrii familiei domnitoare în România, diverși lideri politici români, pe de o parte, și prinții Leopold și Wilhelm de Hohenzollern (frații lui Carol I), pe de altă parte. Nu puține depeșe ale lui Carol I se află în copii la Arhiva istorică centrală din București, copii executate la cererea emitentului, sau sînt *parțial* cunoscute ca urmare a inserției lor *fragmentare* în memoriile scrise de un martor ocular. Excerptele și microfilmele executate de noi întregesc aria informațiilor accesibile în țară.

Este adevărat că arhiva Hohenzollern nu ne oferă nimic senzațional, dar datele, raționamentele și judecățile au, sub raport istoric, o valoare de primă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mînă, de vreme ce provin de la o personalitate echilibrată, sinceră în corespondența sa *intimă*, perfect informată și plasată într-un loc cheie al zonei geo-politice. Cum rîndurile de față nu sînt decît o introducere succintă la un studiu documentar în pregătire, ne mărginim la menționarea că totalitatea evenimentelor și a personalităților de suprafață își află în arhivă o definire, fie ea și lapidară, conservatorist-dinastică, nu lipsită însă de o oarecare supleță. Arareori Carol I renunța în corespondența sa la un tur de orizont politic desfășurat în trei planuri : european, sud-est european și românesc. Un dosar insolit înmănunchează piese doveditoare ale spionajului de joasă speță practicat în anii neutralității (1914—1916) de ambasadorul României la Berlin, Beldiman, în favoarea Puterilor centrale. Scurgerea informațiilor secrete dinspre București urma calea Beldiman—Prințul Wilhelm, motiv pentru care dosarul incriminat se află în arhiva Hohenzollern.

Fișarea a peste 20 de volume de culegeri de acte politice și diplomatice, xerografierea unor lucrări recente — toate privitoare la secolele XVIII și XIX — umplu goluri resimțite în cunoașterea raporturilor internaționale ale României în acea perioadă. Într-o lumină mult mai clară ni se înfățișează, de pildă, legătura subsidiară între Principatele Române și relațiile austriaco-prusiene-ruse în a doua jumătate a secolului XVIII, sau conduita politică a Prusiei după 1858 față de „chestiunea orientală" în general, față de Principatele Unite, în special, conduită plasată în „strategia unității germane" etc.

Toate aceste dobîndiri științifice își află locul cuvenit în lucrările la care sîntem angajați. Pentru ocazia care ni s-a oferit, pentru înlesnirile de care ne-am bucurat adresăm și pe această cale mulțumiri DAAD, prof. dr. Gottfried Schramm și conducerii arhivei Hohenzollern de la Sigmaringen

L. Boicu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROFESORUL NECULAI ZAHARIA LA 80 DE ANI

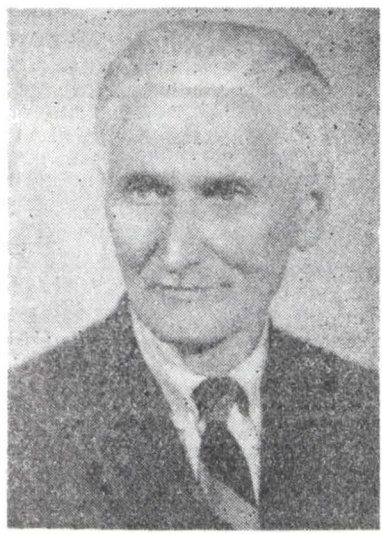

Profesorul Neculai Zaharia, poate fi socotit, fără îndoială, printre cei mai de seamă inițiatori ai cercetărilor arheologice de suprafață de la noi din țară.

Născut la 19 noiembrie 1899 în orașul Botoșani, și-a făcut studiile medii la liceul „Laurian" din același oraș, iar studiile superioare la Facultatea de Științe a Universității din Iași, urmînd la început secția de Științele naturii, apoi secția de Geografie, pe care a absolvit-o în 1927. În anul 1931, obține licența în geografie cu mențiunea „Foarte bine". De asemenea, a absolvit și Seminarul Pedagogic Universitar, obținînd și diploma de capacitate pentru învățători în 1933.

Din anul 1927, a fost rînd pe rînd, profesor titular și definitiv la Școala Normală de băieți „Mihail Eminescu" din Botoșani, liceul „Petru-Rareș" din Piatra Neamț, Școala specială de ucenici din Rîmnicu Sărat, precum și la mai multe licee și școli din orașul Iași, printre care amintim fostul Seminar teologic „Veniamin Costachi", Școala medie tehnică de administrație economică de băieți, liceul Clasic, liceul Industrial și altele.

În anul 1959, la împlinirea limitei de vîrstă și după 35 de ani de activitate didactică a fost pensionat. Între anii 1957—1958 a activat ca cercetător științific principal la sectorul comunei primitive de la Muzeul de istorie a Moldovei, pe atunci secție a Institutului de istorie și arheologie din cadrul Filialei Iași a Academiei R.S. România.

Pentru meritele sale în domeniul activității didactice depuse timp de peste trei decenii și pentru contribuțiile sale științifice, dintre care un loc de seamă îl ocupă monografia „Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă sec. al XVIII-lea" (în colaborare cu M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia), profesorul Neculai Zaharia a fost distins în anul 1967, de către Consiliul de Stat al R. S. România, cu prestigiosul titlu de „Profesor Emerit".

În îndelungata sa activitate pe linie geografică a fost, din 1927, membru al Societății române de geografie, iar din 1946 membru colaborator al Institutului de cercetări geografice al României. Este de asemenea, membru al Societății de științe istorice din R.S. România și colaborator onorific al Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, activînd și în prezent, cu același entuziasm, în instituția în care s-a format ca arheolog.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deși geograf ca pregătire, profesorul N. Zaharia s-a simțit de tînăr atras de trecutul îndepărtat al țării noastre, căutînd, cu pasiunea și curiozitatea firească cercetătorului, să scoată la iveală și să deslușească cît mai multe din vestigiile și tainele păstrate, de milenii în adîncurile pămîntului românesc.

Excelent cunoscător al meleagurilor Moldovei, profesorul N. Zaharia a cercetat cu precădere geografia și dinamica așezărilor umane din această parte a țării, inițiind încă din anii 1949—1950 ample cercetări de suprafață, care au cuprins mai întîi zona Botoșanilor și a Dorohoiului. Apoi, sub egida fostei Comisii pentru studiul formării poporului și a limbii române, din cadrul Academiei R.S. România, cercetările sale au acoperit întreg teritoriul românesc de la est de Carpați, precum și unele zone din Cîmpia Dunării, reușind să descopere peste 1 000 de noi obiective arheologice, datînd din cele mai vechi timpuri și pînă în feudalism.

Cu prilejul cercetărilor de suprafață efectuate sau a săpăturilor și sondajelor arheologice întreprinse în diferte locuri din Moldova, profesorul N. Zaharia a contribuit, de asemenea, la descoperirea unor noi aspecte de cultură materială. În acest sens, merită amintite contribuțiile sale la cunoașterea paleoliticului din regiunea Prutului Mijlociu (Mitoc — Malul Galben) sau a aceluia din Carpații Răsăriteni (Ceahlău-Scaune, Gura Bistricioarei) sau la precizarea unor interesante și noi aspecte de cultură materială din epoca geto-dacică (aspectul de tip Lunca Ciurei, din sec. III—II î.e.n.) și din epoca migrațiilor, mai ales din veacurile IV—V e.n. (Ciurchi-Iași, Nichiteni și Botoșani-Dealul Cărămidăriei etc.). Totodată, prin cercetările întreprinse de către profesorul N. Zaharia s-a putut cunoaște mai bine locuirea umană din perioada secolelor IV—X, cînd are loc și definitivarea procesului de formare a poporului și a limbii române, dînd la iveală numeroase obiective din această vreme în zona Iașului și a împrejurimilor sale, precum și în Cîmpia Moldovei. În aceeași măsură sînt prețioase și descoperirile sale privind secolele XI—XIII, prin care s-a îmbogățit considerabil harta Moldovei cu mărturii din această vreme.

De asemenea, profesorul Neculai Zaharia are meritul ca în această activitate de cercetare pe teren să fi inițiat pe mulți tineri cercetători la începuturile carierei lor științifice, care apoi au continuat investigațiile sale aducînd însemnate și numeroase contribuții la îmbogățirea patrimoniului arheologic al regiunilor de la est de Carpați.

Paralel cu activitatea sa de teren, profesorul N. Zaharia a elaborat o serie de lucrări științifice (îndeobște împreună cu soția sa Emilia Zaharia), în care a valorificat multe din descoperirile sale, participînd totodată cu interesante comunicări la numeroase sesiuni științifice.

Prin realizările sale și activitatea depusă, profesorul Neculai Zaharia constituie, fără îndoială, un exemplu de pasiune și dăruire, de muncă perseverentă și competentă în cercetarea, uneori atît de anevoiasă, a trecutului nostru îndepărtat.

La a 80-a aniversare, colaboratorii, prietenii și elevii săi îi doresc călduros multă sănătate și multă putere de muncă, pentru a valorifica în continuare cît mai multe din importantele rezultate ale cercetărilor sale, aducînd astfel noi contribuții la descifrarea milenarei noastre istorii.

Dan Gh. Teodor

BIBLIOGRAFIE

Șantierul Hlincea—Iași, în *Studii și Cercetări de istorie veche*, IV, 1953, 1—2, p. 312—332 (în colaborare) ;

Șantierul arheologic Hlincea—Iași, în *Studii și Cercetări de istorie veche*, V, 1954, 1—2, p. 233—251 (în colaborare) ;

Informații sumare cu privire la Cetatea de la Stînvești (Botoșani), în *Studii și Cercetări de istorie veche*, VI, 1955, 1—2, p. 333—334 (în colaborare) ;

Recunoașteri arheologice executate de colectivul Muzeului de antichități din Iași, în anul 1953, în cuprinsul Moldovei, în *Studii și Cercetări de istorie veche*, VI, 1955, 1—2, p. 287—295 ;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cercetările de suprafață efectuate în Moldova în cursul anului 1954, în *Studii și Cercetări de istorie veche*, VI, 3—4, 1955, p. 897—912 ;

Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi, în *Studii și cercetări științifice — Istorie*, VII, 2, Iași, 1956, p. 1—56 (în colaborare) ;

Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956, în *Materiale și Cercetări arheologice*, V, 1959, p. 34—38 (în colaborare) ;

Cercetările de la Mitoc (r. Săveni, reg. Suceava), în *Materiale și Cercetări arheologice*, VI, 1959, p. 11—21 (în colaborare) ;

Descoperiri paleolitice în Moldova efectuate între anii 1952—1957, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 11—39 ;

Sondajul arheologic de la Botoșani — „Dealul Cărămidăriei", în *Materiale și Cercetări arheologice*, VII, 1961, p. 461—469 (în colaborare) ;

Un mormînt din epoca migrațiilor la Erbiceni (r. Iași, reg. Iași), în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 211—217 (în colaborare) ;

Sondajul de salvare din necropola de la Probota (Iași), în *Materiale și Cercetări arheologice*, VIII, 1962, p. 597—606 (în colaborare) ;

Sondajul din necropola de la începutul epocii migrațiilor de la Pietriș-Bîrlad, în *Materiale și Cercetări arheologice*, VIII, 1962, p. 591—597 (în colaborare) ;

Mamutul (Elephas trogontherii Pohlig). de la Holboca (Iași), în *Comunicări de Geologie*, II, 1963, p. 155—168 (în colaborare) ;

Elephas trogontherii Pohlig. de Holboca—Iassy (Roumanie), în *Folia Quaternaria*, 12, Kraków, 1963 (în colaborare) ;

Două vase pictate din grupul Horodiștea—Folteşti descoperite în raionul Iași, în *Arheologia Moldovei*, II—III, 1964, p. 439—443 ;

Contribuții la cunoașterea culturii materiale din secolul al V-lea e.n. din Moldova în lumina săpăturilor de la Botoșani, în *Arheologia Moldovei*, VI, 1969, p. 167—178 (în colaborare) ;

La diffusion géographique des établissements pré-et protohistoriques de Moldavie, în *Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques-Prague, 21—27 août 1966*, Praga, 1970, p. 112—114 (în colaborare) ;

Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea, Editura Academiei R.S.R., București, 1970, 660 p. (în colaborare) ;

Sondajul din așezarea de la Drăguşeni „La Ocoale", jud. Botoșani (1968), în *Materiale și Cercetări arheologice*, X, 1973, p. 151—167 (în colaborare) ;

Contribuții privind rezultatele unor cercetări arheologice în Cîmpia Jijiei Superioare din județul Botoșani, în *Din trecutul județului Botoșani*, I, Botoșani, 1974, p. 135—155 (în colaborare) ;

Les nécropoles des IV-e—V-e siècles de Botoșani—Dealul Cărămidăriei, în *Dacia*, N.S. XIX, 1975, p. 201—236 (în colaborare).

Dan Gh. Teodor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROFESORUL RADU VULPE LA 80 ANI

Profesorul dr. doc. Radu Vulpe, membru titular al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, a împlinit 80 ani, continuîndu-şi activitatea ştiinţifică cu aceeaşi vigoare, zel şi pasiune care-l caracterizează, în vederea întocmirii cu succes a altor studii şi lucrări monografice din domeniul istoriei vechi şi arheologiei, căruia i-a dedicat cu deosebit devotament şi multă abnegaţie întreaga sa capacitate şi putere de muncă.

Născut la 29 decembrie 1899 în com. Albeşti (jud. Ialomiţa), şi-a făcut studiile elementare şi apoi cele liceale, cu excepţia a două clase, la Bucureşti, cu sprijinul unui bunic, lucrător într-o fabrică din Capitală. Adolescent încă, în timpul primului război mondial, a servit ca cercetaş la un spital de prim ajutor din zona frontului de la Medgidia şi apoi a făcut parte doi ani dintr-o colonie de cercetaşi refugiaţi în Moldova la Soleşti—Vaslui şi Sculeni—Iaşi, unde a trecut şi două clase de liceu de curs superior.

În anii 1920—1924 a urmat cursurile secţiei de istorie şi geografie, specialitatea istorie veche, din cadrul Facultăţii de Filozofie şi Litere a Universităţii din Bucureşti, avînd ca profesori pe V. Pârvan, N. Iorga, D. Onciul, G. Murnu, S. Mehedinţi şi audiind cu mult interes cursurile libere ale lui I. Andrieşescu, pe atunci docent de arheologie preistorică.

În perioada anilor de studenţie, R. Vulpe a întreprins recunoaşteri arheologice în Bărăgan, publicînd rezultatele obţinute în lucrarea *Bărăganul în antichitate*, din „Buletinul Societăţii Române de Geografie" din 1922, lucrare care a fost distinsă cu premiul Hillel al Universităţii din Bucureşti.

Identificarea a numeroase staţiuni pre- şi protoistorice în această zonă a atras atenţia magistrului său V. Pârvan, care a programat săpături în mai multe din ele, trezindu-i interesul în mod deosebit, prin descoperirile făcute, pentru antichităţile Daciei preromane. Aşa s-a ajuns şi la săpăturile lui I. Andrieşescu de la Piscul Crăsanilor, la care a participat şi studentul de pe atunci R. Vulpe, rezultatele fiind publicate atît de I. Andrieşescu în 1923 cît şi de V. Pârvan, cu ample comentarii istorice în miezul monumentalei sale opere *Getica*, prin care marele învăţat român a dat la lumină prima sinteză de amploare asupra geto-dacilor, pornind tocmai de la această staţiune geto-dacică, scoasă din uitare mai înainte de diligentul său discipol R. Vulpe.

Pentru meritele sale în domeniul cercetărilor de teren V. Pârvan i-a încredinţat, cu generozitate şi încredere în posibilităţile de cercetare ale tînărului său colaborator, conducerea săpăturilor arheologice din staţiunile geto-dacice de la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Piscul Coconilor (1923) și Tinosul (1924), ultimele efectuîndu-le împreună cu colega sa de Universitate Ecaterina Dunăreanu, cu care s-a căsătorit în anul respectiv, devenindu-i tovarășă de viață ideală și colaboratoare devotată, una dintre primele femei arheolog din țara noastră.

Paralel cu studiile universitare, pe care le-a terminat în 1924 cu titlul de licențiat în Filozofie și Litere, a ocupat și funcțiile de copist-paleograf la Arhivele Statului și de asistent la Muzeul Național de Antichități (1923—1924), în ultima fiind încadrat și după aceea timp de încă doi ani (1925—1926), după care a fost numit asistent pentru epigrafie greacă la catedra de istorie antică a Facultății de Filozofie și Litere a Universității din București (1926—1938).

Pregătirea temeinică din țară și-a completat-o peste hotare, ca Membru al Școlii Române din Roma (1924—1926), de sub direcția lui V. Pârvan și apoi al Școlii Române din Franța de la Fontenay-aux-Roses (1928—1929), de sub conducerea lui N. Iorga, ceea ce i-a permis, pe lîngă o bogată documentare în biblioteci, muzee și pe teren, să ia contact cu specialiștii țărilor respective, precum și cu alții străini, membri ai diferitelor „Școli", îndeosebi de la Roma.

Rodul muncii sale la Școala din Roma a fost lucrarea *Gli Illiri dell'Italia imperiale Romana* (apărută în „Ephemeris Dacoromana", III, 1925 și susținută în 1927 la București ca teză de doctorat), în care s-a stabilit aportul provinciilor ilirice la populația Italiei în epoca imperială romană. Tot la Roma a elaborat și voluminoasa monografie rămasă pînă astăzi în manuscris, din lipsa mijloacelor de tipărire, *La civiltà del ferro in Illiria* (peste 500 pagini dactilografiate), ale cărei concluzii au fost publicate în broșura *Civilizația ilirică* (retipărire după „Revista Istorică", XIV, 1928), care, împreună cu monografia în manuscris, i-a servit ca lucrare pentru obținerea docenței.

Activitatea științifică desfășurată la Școala Română din Franța s-a concretizat în volumul *L'âge du Fer dans les régions thraces de la Péninsule Balcanique, Paris*, 1930 (retipărire după „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", 1929), care reprezintă pentru Tracia ceea ce scrisese în Italia pentru Illyria. Tot aici a început și lucrarea, apărută în 1931 la Paris, *Piroboridava. La station protohistorique et daco-romaine de Poiana dans la Moldavie inférieure*, tipărită în același an și în românește la București, (retipărire după „Viața românească").

În perioada dintre stagiile la Școlile din Roma și din Franța a efectuat, în colaborare cu Ecaterina Vulpe, săpături la Poiana, continuîndu-le la diferite intervale pînă în 1951 și publicînd asupra acelora de la început un raport amplu în „Dacia", III—IV (1927—1932). Ambii au explorat și stațiunea cucuteniană de la Perchiu, satul natal al lui V. Pârvan, care la acea dată (1927) tocmai fusese răpit științei și culturii românești de o moarte prematură.

Rodnica activitate desfășurată prin lucrări tipărite și cercetări de teren a îndreptățit numirea lui R. Vulpe în 1929, pe baza examenului de abilitare din 1928, docent pentru Protoistoria sud-estului european la Facultatea de Litere din București, ținînd în această calitate cursuri libere între anii 1930 și 1936, privitoare la vechile popoare preromane ale Europei (traci, daci, iliri, celți, etrusci). Activitatea sa didactică în această direcție la București s-a încheiat cu deosebit succes în 1939, în calitate de conferențiar la aceeași Facultate.

Din punct de vedere științific, în perioada anilor 1929—1939, prof. R. Vulpe, prin activitatea desfășurată, s-a afirmat în țară și peste hotare printre arheologii și istoricii români de frunte din generația sa, formați la Școala magistrului lor V. Pârvan, pe care l-au stimat și iubit în mod cu totul deosebit. Aceasta explică și înființarea Asociației „V. Pârvan" a foștilor Membri ai Școlii Române din Roma, al cărei secretar și apoi președinte a fost prof. R. Vulpe, unul din organizatorii acestei Asociații. În același timp, ca o recunoaștere a activității sale științifice peste hotare, a fost ales în 1932 membru al Consiliului Permanent al Uniunii Internaționale de științe pre- și protoistorice.

Paralel cu săpăturile de la Poiana a efectuat altele la Calu (Piatra Șoimului) și Izvoare, în jud. Neamț, cu mijloace procurate de preotul C. Mătasă, pe care l-a îndrumat în practica arheologiei, încurajîndu-i pasiunea pentru această știință și ajutîndu-l temeinic, la instituirea și organizarea Muzeului arheologic din Piatra-Neamț.

Prin săpăturile de la Calu, începute în 1935 și continuate pînă la 1940, s-a constatat o așezare getică suprapusă peste alta cucuteniană, iar prin acelea de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Izvoare, dintre 1936 și 1948, care-l vor consacra pe plan internațional, prof. R. Vulpe a identificat pentru prima dată, pe bază stratigrafică, cultura precucuteniană, ca fiind mai veche decît prima fază a culturii Cucuteni (cu ceramică pictată de stil A). Comunicarea acestei descoperiri, pe care a prezentat-o în 1936 în ședința Congresului Internațional de Pre- și Protoistorie de la Oslo prezidată de reputatul arheolog austriac O Menghin, a fost primită cu foarte mult interes, fiind cerută de arheologul finlandez A. M. Tallgren pentru a fi tipărită în publicația „Eurasia Septentrionalis Antiqua" de la Helsinki, în care a și apărut în anul următor cu titlul *Civilisation précucutenienne récemment découverte a Izvoare en Moldavie.*

În afară de lucrările menționate mai sus, în perioada anilor 1929—1939, prof. R. Vulpe a mai publicat și altele din domeniul arheologiei și istoriei vechi, cu care numărul total al lucrărilor sale depășea în 1939 cifra de 40.

Printre lucrările de arheologie, pe lîngă raportul privitor la săpăturile de la Poiana, menționăm îndeosebi studiul său în limba franceză cu privire la securile de bronz de tip albano-dalmat în legătură cu domnia lui Cadmos la Enchelei, din „Istros", I, 1934, 1, apărut și în românește la Cluj, în 1931, în volumul „Închinare lui N. Iorga, cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 ani". În studiul acesta, foarte bine apreciat, se arată că tipul respectiv de topoare, originar din Orient și răspîndit prin expansiunea feniciană, este circumscris în sudul Dalmației și în nordul Albaniei, tocmai pe teritoriul locuit, în acea epocă îndepărtată, de tribul iliric al Encheleilor, condus în vremuri legendare de regele fenician Cadmos.

În ceea ce privește lucrările de istorie antică, pe primul loc se situează binecunoscuta sinteză de mari proporții *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938 (419 p.), în volumul *La Dobroudja* (din seria Academiei Române „Connaissance de la terre et de la pensée roumaines"). Această primă sinteză cu privire la istoria veche a Dobrogei, din paleolitic și pînă la părăsirea Dobrogei de Imperiul Roman în sec. VII e.n., în care, pe măsura frecvenței materialului documentar, s-a acordat o atenție deosebită epocii romane, prezintă interes și astăzi, nu numai în țară, ci și peste hotare, nefiind scoasă din circulație de noile lucrări monografice cu privire la istoria antică a acestei regiuni, cu toată bogăția de date și studii parțiale apărute între timp. De aceeași bună primire peste hotare s-a bucurat și rezumatul francez al acestei lucrări, apărut în 1939 cu titlul *La Dobroudja à travers les siècles*, retipărit și în alte trei ediții, italiană, engleză și germană.

Dintre celelalte lucrări ale sale de istorie antică tipărite în această perioadă reține atenția studiul relativ la prioritatea agnaților la succesiunea tronului în Macedonia și Tracia, din volumul „În memoria lui Vasile Pârvan", București, 1934, în care pentru prima dată se constată că în Macedonia și Tracia succesiunea la tron nu s-a făcut în ordine directă (tată-fiu), ci agnatică (a rudelor masculine, după vîrstă). La fel, demn de atenție este și un alt studiu al său, în limba franceză, privitor la succesiunea regilor odrisi („Istros", I, 1934, 2), în care a reconstituit seria regilor Traciei, pornindu-se de la acest principiu agnatic.

Tot din această perioadă datează și prima ediție, din 1937, a traducerii în românește făcută de R. Vulpe volumului lui V. Pârvan, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, după textul francez original inedit al lecțiilor de la Universitatea din Cambridge din 1926, pe care învățatul român le ținuse însă liber în engleză, fiind apoi traduse și tipărite postum în 1928, în limba engleză după textul francez, cu titlul *Dacia: An Outline of the Early Civilizations of the Carpatho-Danubian countries.*

O altă perioadă din activitatea didactică și științifică a prof. R. Vulpe o reprezintă aceea dintre anii 1939 și 1945, cînd, în urma concursului dat în 1939, a devenit Profesor titular la catedra de Arheologie și Preistorie a Facultății de Litere și Filozofie a Universității din Iași, devenită vacantă și reorganizată după moartea lui Oreste Tafrali (1937). Un timp, R. Vulpe a funcționat și ca prodecan al acestei facultăți (1942—1944).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Spre deosebire de predecesorul său Oreste Tafrali, care se ocupase numai de perioada greco-romană și de specialitatea sa proprie, arta bizantină, profesorul R. Vulpe concepînd obiectul Catedrei ca referindu-se la întreaga evoluție a civilizației de la paleolitic pînă la sfîrșitul Imperiului român, a introdus, pentru prima dată la Universitatea din Iași, disciplina preistoriei, predînd-o paralel cu fazele arheologiei clasice, în cadrul unui ciclu de patru cursuri, în ordinea anilor de studii: I: Epoca pietrei; II: Epoca bronzului și civilizațiile vechiului Orient; III: Civilizația greacă și a Hallstattului și IV: Civilizația romană (inclusiv cea etruscă și cea italică) și cultura epocii La Tène. La cursurile acestea, audiate cu mare interes de studenți, se adaugă seminariile, la care profesorul, ajutat de asistentul său A. Nițu, astăzi unul din cei mai buni cunoscători ai culturii Cucuteni, s-a străduit să-i deprindă pe studenți cu metoda de lucru și cu spiritul critic în interpretarea informațiilor, în vederea întocmirii de lucrări originale. În scop de documentare, a creat și o bună bibliotecă de specialitate în domeniul arheologiei.

Paralel cu activitatea de la catedră de la Iași, a fost, între anii 1943 și 1945, și director de secție la Institutul de studii și cercetări balcanice din București, pe care îl conducea cu deosebit entuziasm distinsul balcanolog prof. Victor Papacostea.

La Iași, în toată această perioadă prof. R. Vulpe a colaborat strîns cu colegul său prof. Paul Nicorescu de la catedra de Istorie antică, succesor al lui O. Tafrali la conducerea Muzeului de antichități, pe care acesta îl înființate în 1916.

În toată perioada în care a funcționat la Iași, prof. R. Vulpe și-a continuat activitatea științifică anterioară prin publicarea de noi lucrări și prin noi cercetări de teren, acestea din urmă îndeplinite în condiții mai grele din cauza anilor de război.

Astfel, în ceea ce privește cercetările de teren, pe lîngă sondajele de la Petreni (jud. Bălți), a continuat săpăturile sale de la Izvoare și Poiana, în colaborare cu Ecaterina Vulpe. La acestea se adaugă investigarea minuțioasă pe teren, întreprinsă în 1943, a valurilor antice din sudul Basarabiei.

Relativ la lucrările din domeniul arheologiei tipărite în această perioadă (circa 20), menționăm raportul în limba franceză relativ la săpăturile de la Calu, apărut în „Dacia", VII—VIII, 1937—1940, iar din acele ale istoriei *The ancient history of Dobrogea*, București, 1940 (în volumul „Dobrogea" din seria Academiei Române „Rumanian studies", IV), precum și *Gerania*, *Cranea*, *Ecrenè* (în „Balcania", VI, 1943), în care este vorba de trei nume ale aceleiași localități din Dobrogea meridională.

Odată cu revenirea sa la București în 1945, prof. R. Vulpe a continuat, în condiții noi, o febrilă activitate de cercetare științifică, în calitate de director de secție la Institutul de Studii și Cercetări Balcanice (1947), de consilier științific la Institutul de Istorie și Filozofie al Academiei R.P.R., în care trecuse prin fuzionarea Institutului de mai sus (1948—1949), și apoi, în continuare, în începere din 1953, la Institutul de Arheologie al Academiei R.P.R., desprins din Institutul de Istorie și Filozofie prin scindare. În noul Institut a ocupat postul de șef al Secției Orînduirii sclavagiste pînă la pensionare (1956—1962), după care, în 1965, a fost numit Consultant științific la același Institut.

În aceste funcții de cercetare științifică, cu titlul și drepturile dobîndite în învățămînt ca profesor universitar, precum și în calitatea de membru al Consiliului științific al Institutului de arheologie, prof. R. Vulpe s-a remarcat prin devotamentul și abnegația sa totală pentru cercetarea științifică, precum și prin îndrumarea atentă a tinerilor săi colaboratori.

Deosebit de fecunde s-au dovedit, în noile condiții oferite cercetării arheologice de la noi, investigațiile sale pe teren, cu rezultate deosebit de importante pentru istoria veche a țării noastre. În această privință, cu fonduri sporite, cum nu s-au cunoscut înainte, prof. R. Vulpe și-a continuat săpăturile de la Izvoare și Poiana și a început altele noi la Poienești (1949) și Corlăteni (1952) în Moldova, Popești în Muntenia (1954—1963), reluate în prezent de fiul său dr. Al. Vulpe, cercetător principal la Institutul de Arheologie, precum și la Tariverdi, în teritoriul rural al Histriei, în Dobrogea (1953—1954). Prin aceste explorări s-au adus

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contribuții valoroase relativ îndeosebi la culturile geto-dacică, bastarnică și carpică. La acestea se adaugă și rezultatele obținute în urma săpăturilor pe care prof. R. Vulpe le-a condus în așezarea bastarnă de la Lukașovka în raionul Orhei din R.S.R. Moldovenească (1957—1958), în cadrul colaborării arheologice româno-sovietice, care i-a prilejuit să participe și la seminariile arheologice mixte de la Alcedar (1957), Chișinău (1958), și București (1958 și 1962).

În această perioadă, din nou bucureșteană, prof. R. Vulpe a redactat și tipărit peste 150 lucrări în țară și peste hotare.

Dintre acestea, un loc aparte îl ocupă monografia arheologică *Săpăturile de la Poienești din 1949* („Materiale arheologice privind istoria veche a României", vol. I, 1953), în care, pe bază arheologică în concordanță cu izvoarele scrise, au fost identificați bastarnii și carpii. Concluziile acestei lucrări au fost traduse integral în limba polonă sub titlul : *O Bastarnach*, în „Postepy archeologii", Varșovia, 1956, nr. 6.

O altă monografie arheologică deosebit de importantă *Izvoare : săpăturile din 1936—1948*, București, 1957, conține, în mod amplu, rezultatele cercetărilor de la Izvoare, fundamentîndu-se succesiunea a trei faze : precucuteniană, protocucuteniană și Cucuteni A, și, în același timp, definindu-se aspectul culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov la est de Carpați, precum și componentele sale.

La rîndul ei, lucrarea monografică *Le, vallum, de la Moldavie inférieure et le „mur" d'Athanarich*, Haga, 1957, reprezintă o valoroasă contribuție la problema acestei fortificații, precizîndu-se pe baza izvoarelor scrise și a datelor arheologice că Valul din Moldova de Jos, de la Ploscuțeni la Stoicani, este de identificat cu așa zisul „zid" al lui Athanaric împotriva hunilor, menționat de Ammianus Marcellinus.

Tot din seria volumelor mai mari face parte și *Studia thracologica*, București, 1976, în care sînt reunite 16 studii în limba franceză ale prof. R. Vulpe din domeniul traco-dacic, apărute între 1964 și 1974 în limbile română sau franceză, cu unele adaptări la stadiul actual al cercetărilor și cu referiri la toată aria tracilor balcanici și carpato-ponto-dunăreni.

În afară de aceste lucrări monografice, prof. R. Vulpe a colaborat cu diferite capitole privitoare la geto-daci și romani și la unele opere colective, cum sînt volumele I ale Tratatului *Istoria României* din 1960 și 1980 și al Tratatului de *Istoria militară a României* (1980). O contribuție masivă a adus și la volumul II din *Istoria Dobrogei* din 1968, prin partea romană privitoare la perioada Principatului (sec. I—III e.n.), care reprezintă o sinteză istorică, critică și cu multe interpretări personale, constituind, evident, un progres față de lucrarea sa mai veche cu privire la istoria antică a Dobrogei. La acestea se adaugă capitolele care-i se datoresc din *Istoria poporului român* din 1970, de sub redacția acad. Andrei Oțetea, din vol. I al monografiei *Dacia*, 1980 (dedicată comemorării a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent), precum și unele voci tipărite în *Enzyklopädisches Handbuch für Ur-und Frühgeschichte Europas*, apărut în 1969 la Praga sub redacția acad. Jan Filip.

Pe lîngă acestea, ca unul dintre cei mai apropiați elevi ai lui V. Pârvan, s-a îngrijit, în continuare, de apariția ediților a doua pînă la a cincea a operei *Dacia : Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene* (1957, 1958, 1967, 1972), ediții comentate cu multe note bibliografice și explicații. În același mod critic a reeditat în 1974 cartea lui V. Pârvan *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*.

La acestea se adaugă numeroase studii și articole, în care autorul lor, bazîndu-se pe folosirea cu o egală competență a datelor arheologice, epigrafice și ale izvoarelor literare, a adus contribuții valoroase privitoare îndeosebi la geto-dacii și romanii de pe teritoriul țării noastre.

Astfel, relativ la geto-daci, a scos în evidență particularitățile civilizației lor, pe baza săpăturilor proprii, precum și relațiile cu civilizațiile vecine ale grecilor, sciților, celților și romanilor, preocupîndu-l atît penetrația culturală, cît și conflictele politice pînă la cucerire. În studiile sale cu privire la geto-daci a reliefat geniul militar al lui Burebista, stăruind asupra originii getice a acestuia, precum și asupra rolului lui Deceneu în sprijinirea acțiunii de unificare îndeplinită de marele rege.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În legătură cu romanii, menționăm interpretarea dată acțiunii lui Aelius Catus de deportare la sud de Dunăre a unei părți din populația getă din Cîmpia Munteniei, în legătură cu care a pus încetarea așezărilor acestei populații de la nord de Dunăre. De asemenea, i se datorește reconstituirea etapelor războaielor dacice ale lui Traian, pe baza analizei textelor istorice din antichitate și îndeosebi a scenelor de pe Columna Traiană, interpretate în mod original față de Cichorius și de alții, ca și ale monumentului triumfal de la Adamclisi. În ceea ce privește acesta din urmă, a evidențiat rolul burilor în primul război dacic, identificați ca suebi germanici aliați cu Decebal.

Tot în legătură cu romanii, mai amintim studiile sale cu privire la procesul de urbanizare a Moesiei Inferioare, la retragerea aureliană și la originea romană a Valului din sudul Moldovei, dintre Șerbești și Tulcești, precum și a Valului de dincolo de Prut, dintre Vadul lui Isac și Tatarbunar. Cît espre Valul din Basarabia, dintre Leova și Copanca, l-a identificat cu „valul Greutungilor" (Greuthungorum vallum), menționat de Ammianus Marcellinus.

La toate acestea se adaugă și mai multe medalioane privitoare la viața și activitatea unor personalități în domeniul istoriei vechi, ca Gr. Tocilescu, A. D. Xenopol, V. Pârvan, George Murnu, I. Andrieșescu, P. Nicorescu, G. G. Mateescu, precum și numeroase dări de seamă și note bibliografice din revistele de istorie din țara noastră.

Demn de remarcat este însă faptul, că deși absorbit prin varietatea și complexitatea problemelor științifice, la care s-a angajat fără preget și cu toată dăruirea proprie omului de știință autentic, a găsit timp și pentru difuzarea în masele largi a cunoștințelor de istorie veche, prin conferințe la Universitățile populare din București și alte localități, articole în diferite ziare și reviste, emisiuni de radio și televiziune și broșuri de popularizare, toate aceste acțiuni atrăgînd în mod deosebit prin orizontul larg de cultură istorică și generală al autorului, nivelul științific înalt și forma elevată de expunere. Între publicațiile sale de acest fel, un loc aparte îl ocupă broșurile din 1966 „Așezările getice din Muntenia" și „Vechi focare de civilizație" Histria, Tomis, Callatis", ultima apărută și în limba maghiară în 1968.

Paralel cu acestea, demnă de relevat este activitatea sa dezinteresată și, în același timp, plină de responsabilitate, desfășurată cu multă meticulozitate în cadrul comitetelor de redacție ale publicațiilor Institutului de arheologie, ca și cu prilejul întocmirii a numeroase referate pentru lucrările care urmau a fi susținute ca teze de doctorat sau tipărite de Academia R.S.R. și de diferite edituri. Aceeași activitate intensă a depus-o și în cadrul Societății de Studii clasice din București, în calitate de membru și apoi de vicepreședinte.

Paralel cu activitatea științifică desfășurată în țară, prof. R. Vulpe a întreprins, în decursul carierei sale, călătorii de studii și vizite la monumentele antice din 18 țări ale Europei. De asemenea, a participat cu comunicări și referate de înaltă ținută stiințifică la diverse seminarii, simpozioane, colocvii și congrese internaționale din țară și de peste hotare, conducînd în 1976, în calitate de Președinte, designat ca recunoaștere a valoroaselor sale cercetări în domeniul tracogeților, lucrările celui de al doilea Congres internațional de Tracologie de la București.

Pentru meritele sale științifice a fost cooptat în 1959 membru în comitetul de redacție al revistei internaționale din Cracovia „Acta archaeologica Carpathica", iar din 1932 pînă în 1964 a fost membru în Consiliul Permanent al Uniunii internaționale de Științe pre- și protoistorice, după care a fost ales, cu prilejul sesiunii de la Zaragoza din 1965, membru în Comitetul de Onoare al aceleiași Uniuni. În 1970 a devenit Membru corespondent al Institutului arheologic german și în același an a fost ales și Membru titular al Academiei de Științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, iar din 1979 a fost desemnat vicepreședinte al Institutului de tracologie din București, creat în acel an.

Ca fost student la București, al profesorului Radu Vulpe, ale cărui cursuri le-am audiat cu mult interes și entuziasm, și ca succesor apoi la Universitatea din Iași și în Consiliul Permanent al Uniunii Internaționale de Științe pre- și protoistorice, am considerat ca datorie morală să scriu aceste rînduri modeste, prin care să scot în evidență acum, la împlinirea vîrstei de 80 ani a acestei perso-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nalități complexe, contribuția sa la îmbogățirea patrimoniului istoriografiei românești și universale, precum și la răspîndirea în masele largi a aspectelor și momentelor de seamă din istoria veche a țării noastre.

La acest bilanț al fructuoasei sale activități didactice și științifice, desfășurată timp de aproape șase decenii, arheologii și istoricii ieșeni îi urează, prin cel ce semnează aceste rînduri, profesorului Radu Vulpe mulți ani de acum înainte pentru a duce la bun sfîrșit marile sale proiecte de valorificare a rezultatelor cercetărilor arheologice, la care îi este acum, ca și în trecut, de un neprețuit ajutor soția și colaboratoarea sa Ecaterina Vulpe.

M. Petrescu-Dîmbovița

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Coli tipar 56,75

Tiparul executat sub cd. 81
la Întreprinderea poligrafică Iaşi
str. 7 Noiembrie nr. 49
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România publică „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", care continuă seria de *istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș.a.

Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 40.

În țară, abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din instituții.

Persoanele din străinătate pot face abonamente la publicația noastră prin ILEXIM, serviciul export-import presă — Calea Griviței nr. 64—66, P.O.B. 2001, telex 011226 — București.

La revue „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" paraît 1 fois par an.

Les personnes qui, à l'étranger, désirent s'abonner à „l'Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol" de Iassy peuvent s'adresser, par ILEXIM, au service export-import presse, Calea Griviței 64—66, P.O.B. 2001, telex 011226 — Bucarest.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", tom. XVII, p. 1—895, Iași, 1980

405.59

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro